

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Інститут мовознавства імені Олександра Потебні
Інститут української мови НАН України

Семантика мови і тексту

Матеріали XI Міжнародної наукової
конференції

м. Івано-Франківськ
26–28 вересня 2012 року

Івано-Франківськ
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
2012

УДК 81'37(063)
ББК 81.032
С30

*Рекомендовано до друку вченою радою
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Л.Н. Іваницька д-р філол. наук, проф.
Ф.С. Бацевич д-р філол. наук, проф.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В.І. Кононенко д-р філол. наук, академік АПН України, проф.
(голова редакційної колегії)
П.Ю. Гриценко д-р філол. наук, проф.
В.В. Ґрещук д-р філол. наук, проф.
М.В. Мірченко д-р філол. наук, проф.
А.П. Загнітко д-р філол. наук, проф.
Д.Г. Бучко д-р філол. наук, проф.
Н.В. Гуйванюк д-р філол. наук, проф.
С.І. Хороб д-р філол. наук, проф.
М.І. Голянич д-р філол. наук, проф.
М.П. Лесюк канд. філол. наук, доц.
Я.Г. Мельник канд. філол. наук, доц.
(відповідальний секретар)

АДРЕСА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

76018, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57. Тел. 59-60-10
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – 716 с.
ISBN 978-966-640-340-0

У збірнику вміщено статті учасників XI Міжнародної наукової конференції «Семантика мови і тексту». Статті відображають різні аспекти сучасної філології. Діапазон проблем, охоплених матеріалами конференції, є досить широкий: від лінгвістики до лінгвофілософії, психолінгвістики, семіотики тощо.

Матеріали конференції є певним підсумком розвитку української гуманітарної науки за останні п'ять років.

This collection contains articles by the participants of the XI International Conference «Language and Text Semantics». The articles reflect various aspects of modern philology. The range of problems covered by the conference materials is rather wide: from linguistics to linguo-philology, psycholinguistics, semiotics etc.

The conference materials present some definite results of the development of the humanities in Ukraine in the last five years.

**УДК 81'37(063)
ББК 81.032**

ISBN 978-966-640-340-0

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012

РИТОРИЧНО-АРГУМЕНТАТИВНИЙ ХАРАКТЕР ТОЧКИ ЗОРУ В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Алексієвцев Оксана

Проблеми організації й аналізу комунікативних процесів і у межах окремих інституцій, і в суспільстві в цілому, питання опису динамічних моделей узгодженого спілкування набувають особливої актуальності через зміни, що відбуваються у реальному світі. Характерні риси динамічного розвитку світового співтовариства у новому тисячолітті – такі як глобалізація та інформатизація – з особливою гостротою показують необхідність вивчення багатofакторного й багатовимірного явища комунікації, у тому числі політичної. Дійсно, політична риторика спроможна налагоджувати і підтримувати дружні відносини між тими чи іншими країнами. Разом з тим, висунути політиків мають вагу, здатну впливати на виникнення конфліктів між державами та їх вирішення чи мирним шляхом, чи з використанням військової сили [12]. Загалом за політичною комунікацією можна робити висновки і припущення про можливі стадії, пріоритети і напрямки у розвитку міждержавних, міжконтинентальних та світових відносин.

Окрім цього, актуалізація у сучасній суспільній практиці потреби у грамотному і несуперечливому вираженні громадянами своїх думок, точок зору, поглядів стала причиною відродження у нашій культурі риторики, – дисципліни, що з часів античності слугувала вихованню всебічно розвинутої, суспільно активної і гуманістично освіченої особистості.

Водночас уявлення людини про власну точку зору супроводжують усі аспекти її комунікативної і когнітивної діяльності й не можуть не здійснювати вплив на вибір мовних засобів, необхідних для вирішення різноманітних завдань. Тому закономірно, що такий значущий аспект життя теперішнього світу приваблює науку і вчених різних галузей знань, стає актуальним для багатьох досліджень.

Кожен мовець час від часу задумується, як передати інформацію, переконати співрозмовника, висловити свою позицію, власну точку зору на те чи інше питання. Ефективна комунікація має особливе значення, коли мову використовують для соціально важливих цілей, передусім у політиці та дипломатії. На думку В. П. Москвіна [10, с. 3], навчити аргументовано відстоювати свою точку зору є одним з основних, первинних завдань курсу риторики.

Як відомо, ставлення до риторики і риторичної традиції античності зазнавало суттєвих змін: від інтересу до повної неприйнятності. Виняткове зацікавлення риторикою спостерігалось у середні віки, у XVIII–XIX ст. риторична традиція і дослідження з аргументації стали розглядатися негативно. Наприкінці XX ст. йдеться про відродження риторики як розділу теоретичної думки, а саме про неориторику. На відміну від класичної риторики, що розуміється як теорія та майстерність красномовства, неориторика, як зазначає В. Є. Чернявська [16, с. 24], розширює сферу своїх наукових інтересів на всі способи оформлення за допомогою мови комунікативно-прагматичних ситуацій переконання, впливу, маніпулювання свідомістю. Вона за своїми дослідницькими завданнями дотикається до прагматики і комунікативно орієнтованої лінгвістики. За основу можна взяти таке визначення риторики (неориторики), що відображає сутність дисципліни на сучасному етапі: “Риторика – це теорія і практика оптимізації мовленнєвого спілкування, його ефективнос-

ті, результативності шляхом впливового та переконливого мовлення і при цьому доцільного використання всіх засобів і способів – лінгвістичних та екстралінгвістичних – досягнення мети комунікації” (див.: [16, с. 24]).

Аналогічну думку висловлює Ю. В. Рождественський, зазначаючи, що сучасне “інформаційне суспільство несе новий стиль життя і вимагає нової риторики” [13, с. 10]. Вона повинна бути максимально оперативною, забезпечувати уміння орієнтуватися у плінні життя і в лабіринтах текстів, інформації, уміти тонко розуміти можливі смисли висловлень, моментально реагувати. Якщо стара риторика визначала позицію автора і лише враховувала особистість слухача (адресата), то нова риторика біполярна, діалогічна, ситуативна, більше звернена до імпровізації на основі максимальної готовності, моментального орієнтування. Це вимагає величезного обсягу знань, гнучкого інтелекту, найвищої мовної готовності [9, с. 4].

Досліджуючи засади риторичного та ідеологічного критицизму, Л. С. Павлюк висловлює думку про те, що риторика як сучасна теорія тексту і комунікації стосується не лише переконливого виступу, а й будь-якого зразка досконалого мовлення, довершеного твору чи просто будь-якого висловлення у його “інструментальній” функції [11, с. 11]. Пройшовши повне коло розширення значень, аж до ототожнення із наукою про текст, риторика, проте, не втратила своєї первісної орієнтації на мовні засоби у діалогічному середовищі. Кожне із сучасних відгалужень риторики по-своєму розвиває якусь частку надбань античних риторів. Неориторика відома як теорія аргументації, що переосмислила античну філософську традицію з погляду важливості її діалектичного, тобто контекстуально-прагматичного і “гуманітарного”, складника. Риторичний критицизм використовує класичні категорії риторики з метою нормативного аналізу сучасних текстів, зокрема дискурсу масової комунікації.

Отже, якщо розглядати шлях розвитку риторики від античної традиції до сучасних гуманітарних теорій, можна визначити декілька досить самостійних і однаково важливих значень цього слова. Риторика – це: 1) спосіб вживання і сукупність мовних засобів, підпорядкованих досягненню певних цілей; 2) авторські стратегії впливу, особливості аргументативних текстів, характерні для певної сфери (президентська риторика, судова риторика); 3) сукупність жанрів усного мовлення, публічні промови; 4) наука про переконливе мовлення; 5) сучасна лінгвістична теорія, яка досліджує текст у зв'язку із його інтенціями і функціями [11, с. 11].

Важливо підкреслити, що базові характеристики риторики полягають у її універсальних принципах побудови публічного мовлення, які не залежать від конкретної сфери мовленнєвої комунікації. У теорії риторики виділяють три аспекти впливу на аудиторію: пафос, логос і етос, які корелюють з емоційним (звертання до емоцій аудиторії), раціональним (звертання до розуму слухачів) й етичним (звертання до моральних норм соціуму) способами комунікації.

Апелювання оратора до емоційної сфери аудиторії є сильним засобом заохочення її до прийняття точки зору мовця. Аристотель визначив пафос як “усе те, під впливом чого люди змінюють свої рішення, з чим пов'язано почуття задоволення чи незадоволення, як, наприклад, гнів, співпереживання, страх і всім цим подібні і протилежні їм почуття” [1, с. 844]. У його розумінні пафос означає збудження емоцій, на основі яких відбувається переконання. Логос – це переконання аудиторії за допомогою апеляції до розуму, послідовність доказів, побудованих за законами логіки (див.: [5]). Звертання до логосу полягає у вираженні чіткої аргументації позиції опонентів, суворій структурованості мовлення, доведення фактів. Етос

є способом апеляції до моральних принципів законності, справедливості, чесності, поваги до моральних цінностей, які визнаються аудиторією. Аспекти риторичного впливу – пафос, логос і егос – співвідносяться з лінгвістичною теорією мовленнєвого впливу, під яким в цілому розуміють регуляцію соціальної діяльності однієї людини іншою за допомогою мовлення [2, с. 94; 6; 14, с. 35–38].

У контексті досліджуваної проблеми відзначимо, що риторика розглядається і як пошук адекватних аргументів для доведення певної точки зору і майстерність їх презентації [19, р. 208–229].

Варто наголосити тут на багатоаспектній природі точки зору. Проте, на відміну від явищ, з якими вона пов'язана у філософії та літературі, у лінгвістиці точка зору охоплює складне переплетення психологічних, соціальних, фізіологічних тощо механізмів. Доречно звернути увагу і на той факт, що вона є основою побудови моделі ситуації спілкування, її стратегії, вербальної та невербальної тактик розгортання, риторичних аспектів комунікативної поведінки [3, с. 15]. У прагма-діалектиці точка зору – відкрито виражена точка зору мовця стосовно сформульованої думки, у психології – позиція особистості, яка відбиває стійку усвідомлену сукупність ставлень людини до праці, до суспільства, до інших людей і до самої себе, що виявляється через систему установок і мотивів, цілей і цінностей, якими особистість керується у своїй діяльності, у наратології – перцепційна чи концептуальна позиція, за допомогою якої представляються нараховані ситуації й події; фокалізація, перспектива, погляд, у лінгвістиці – це найзагальніша когнітивно-психологічна пресупозиція людини, яка спирається на набуті раніше перцептивний і когнітивний досвід, віру, переконання тощо і визначає світосприйняття, категоризацію, оцінку сукупності сприйнятих зовнішніх вражень і внутрішніх відчуттів, а також певною мірою сам процес перцепції (В. Федчик, Ф. ван Еемерен, В. Ткачук, Л. Мацевко-Бекерська, Б. Успенський, Г. Гуковський, О. Леонтєва, Ф. Бацевич, С. Баргмінський, Т. Товстенко та ін.). Звідси, комплексність точки зору та багатоаспектність її вивчення у соціальному, психологічному та лінгвістичному планах. У цій праці вона розуміється як найзагальніша когнітивно-психологічна пресупозиція людини, яка спирається на набуті раніше перцептивний і когнітивний досвід, віру, переконання тощо і визначає світосприйняття, категоризацію, оцінку сукупності сприйнятих зовнішніх вражень і внутрішніх відчуттів, а також певною мірою сам процес перцепції [4, с. 157].

Продовжуючи розмірковування, зазначимо, що вираження точки зору вбачається як складна когнітивно-комунікативна дія, яка спрямована на вираження свого ставлення до обговорюваного, має певну будову й розпадається на певні типи та отримує специфічні способи мовного вираження. Конститутивними ознаками точки зору є констатація та доказ певної тези; прагнення мовця переконати у правоті; реактивність мовленнєвої дії; логічна розгорнутість. На нашу думку, структуру реалізації точки зору можна подати двома способами: 1 – виклад точки зору (без обґрунтування); 2 – виклад точки зору + аргументи-докази (з обґрунтуванням).

Розглядаючи далі окреслені питання, зауважимо, що у прагма-діалектичній теорії аргументації всі аргументативні кроки розглядаються як частина аргументативної процедури, спрямованої на вирішення конфлікту думок, що стосуються прийнятності точки зору, яка обговорюється. Прагнучи до риторичної мети переконання опонента і/чи аудиторії у правильності своєї точки зору, кожний із дискусантів використовує риторичні стратегії, у межах яких застосовують різноманітні прийоми ораторського мистецтва та риторичні техніки ефективного впливу на адресата (стратегія привертання уваги, стра-

тегія драматизації) і які сприяють ефективності дискурсу та комунікації [18, с. 158–159]. Вони можуть проявлятися на трьох стадіях: підбору матеріалу, адаптації матеріалу з метою переконання конкретної аудиторії і подачі матеріалу. Щоб досягнути максимального риторичного результату, аргументативні кроки повинні: перебувати в ефективному підборі наявного матеріалу, відповідати потребам конкретної аудиторії, нарешті, подавати матеріал дискурсивно та стилістично ефективно.

Античний риторичний канон зберігає свою актуальність у сучасній комунікації, оскільки всі його складові забезпечують ефективність спілкування в цілому та мовленнєвого впливу зокрема [7, с. 18; 15]. Уже відзначалося, що традиційно риторика виступає наукою про переконливе мовлення, проте у широкому розумінні її можна трактувати як науку про мовленнєвий вплив, який виступає як основна мета риторичного дискурсу [8, с. 24; 17, с. 71–72]. Звідси випливає, що існують дві риторики: риторика як красномовство та риторика як система успішного досягнення комунікативних цілей. Перша риторика є декоративною і являє собою мистецтво, якому потрібно спеціально навчатися і яке повинно бути підтримане комунікативною традицією у тій чи іншій лінгвокультурі. Друга – за своєю суттю стратегічна (впливова, маніпулятивна): тут важливо досягнути поставленої мети, а не продемонструвати віртуозність вираження думки. Рекламний та політичний дискурси виступають основним простором для її виявлення [8, с. 24–25].

Мовленнєвий вплив може мати на меті не тільки повідомлення нової інформації про деякі явища дійсності. Враховуючи нові знання і співвідносячи їх з системою своїх потреб чи мотивів, людина визначає ставлення до явищ дійсності і відповідно до цього здійснює власну діяльність [17, с. 77]. Так, виступ Д. Камерона на пресконференції з прем'єр-міністром Франції Ф. Фійоном 13 січня 2011 р. – не тільки повідомлення точки зору країни з приводу Єврозони, а й формування ставлення аудиторії до цього:

Let me just say one word about the Eurozone and the importance of the Eurozone to Britain. About half of our trade goes to the European Union and about 44 per cent of it is with countries of the Eurozone. Let me be absolutely clear: Britain is not a member of the Euro, we are not going to join the Euro. As long as I'm Prime Minister there's absolutely no chance of that happening. I believe we're better off with our own currency and being able to have our own economic policy. But let me be clear about something else: a strong and successful Eurozone is in Britain's interests. We want the countries of the Eurozone to sort out the difficulties and the problems that they have and we won't stand in the way as they do that. Indeed, we will be a helpful partner in making sure that happens. But let me again be clear: that does not mean that Britain should be drawn into new mechanisms or new procedures or have to give up new powers. That is absolutely not what we see as necessary as happening and throughout the European Councils last year we made that point and secured that point on many, many occasions. We want a strong Eurozone. We want it to sort out its problems. We won't stand in its way, but we are neither joining the Euro nor are we going to be drawn into fresh and new mechanisms within the Eurozone [Д 1].

Аналіз цього фрагмента дозволяє стверджувати, що метою виступу є обґрунтування точки зору державного діяча світовій громадськості, щоб сформулювати позитивне ставлення до відносин країни та Єврозони. Мовець демонструє дискурсивному співтовариству ставлення країни до Єврозони, розвиває свою точку зору й переконує у ній, послугуючись лінгвориторичними засобами різного порядку. Для цього використовуються відповідні риторичні техніки ефективного впливу на адресата,

а саме стратегія привертання уваги з вживанням інтенсифікованого повтору: *let me just say, let me be absolutely clear, let me be clear, let me again be clear*; лексики з позитивною конотацією: *a strong and successful Eurozone* тощо.

Як зазначає Л. С. Чікільова [17, с. 73], різні типи дискурсу розрізняються за інтенсивністю впливу. Дослідниця наводить підхід Р. Лакоффа, який виділяє звичайну розмову та переконувальний дискурс. Як відомо, функція переконувальності яскраво виражається у політичному дискурсі.

Важливо ще раз наголосити, що політична риторика становить свідоме використання певних мовленнєвих способів впливу на масову аудиторію у боротьбі за владу. Масова аудиторія різноманітна: у її складі можна виділити людей, котрі приймають політичне рішення (у період виборів все населення належить до цієї категорії), людей, котрі свідомо отримують політично релевантну інформацію, і людей, котрі випадково опинилися в інформаційному просторі політичного дискурсу. Беручи до уваги ці три умовні групи адресатів, політик ставить перед собою три завдання, які вимагають різних способів впливу на адресатів: переконати, проінформувати та повернути до себе аудиторію. У першому випадку використовуються чотири базових способи впливу на свідомість телеглядачів, слухачів чи читачів: 1) вплив за допомогою авторитету; 2) вплив за допомогою сили; 3) вплив за допомогою раціональної аргументації і 4) вплив за допомогою маніпуляції (див.: [8, с. 107]).

Аналізуючи прагматичні аспекти точки зору, Ф. Бацевич відзначає [3, с. 18], що категорія точки зору може бути покладена в основу типології дискурсів як одна з можливих ознак у межах комунікативної ситуації. З цих позицій він виділяє такі дискурси: 1) аргументативні з чітко виявленою точкою зору; 2) неаргументативні: а) з невираженою точкою зору (астрологічні прогнози, гадання тощо); б) з прихованою точкою зору (маніпулятивні, демагогічні дискурси і т. ін.). Як нам убачається, для політичної комунікації властивим можна вважати аргументативний дискурс з чітко виявленою точкою зору та неаргументативний з прихованою точкою зору (маніпуляція).

Таким чином, викладене вище бачення проблеми риторичного характеру точки зору в англійському політичному дискурсі може виступати у ролі теоретико-методологічних основ для подальшого експериментального дослідження природи та механізмів функціонування фонетичних засобів її актуалізації.

1. Аристотель. Етика. Політика. Риторика. Поетика. Категорії / Аристотель. – Минск : Литература, 1998. – 1392 с.
2. Астафурова Т. Н. Лингвориторическая специфика юридического дискурса / Т. Н. Астафурова, Л. В. Медведева // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 2 : Языкознание. – Волгоград, 2008. – № 1 (7). – С. 94–99.
3. Бацевич Ф. Сучасна риторика, прагматика спілкування і категорія точки зору / Флорій Бацевич // Сучасна педагогічна риторика : теорія, практика, міжпредметні зв'язки : зб. наук. праць за матер. наук. семінару / за ред. Т. А. Космеди. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 13–21.
4. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики / Флорій Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
5. Бокмельдер Д. А. Стратегии убеждения в политике: анализ дискурса на материале современного английского языка : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Бокмельдер Дмитрий Александрович. – Иркутск, 2000. – 140 с.
6. Зарецкая Е. Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации / Е. Н. Зарецкая. – М. : Дело, 2001. – 481 с.
7. Иссерс О. С. Речевое воздействие : учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности “Связи с обществом” / О. С. Иссерс. – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 224 с.

8. Карасик В. И. Языковая кристаллизация смысла // Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2010. – 351 с.
9. Львов М. Р. Риторика. Культура речи : учеб. пособие / М. Р. Львов. – 2-е изд., испр. – М. : Издательский центр “Академия”, 2004. – 272 с.
10. Москвин В. П. Аргументативная риторика : теоретический курс для филологов / В. П. Москвин. – Изд-е 2-е, перераб. и доп. – Ростов н/Дону : Феникс, 2008. – 637, [1] с. – (Высшее образование).
11. Павлюк Л. С. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація / Павлюк Людмила Степанівна. – Львів : ПАІС, 2007. – 168 с.
12. Резникова Н. А. Аспекты эмоционального воздействия в политическом выступлении (на материале английского языка): дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Резникова Наталья Александровна. – Томск, 2006. – 199 с.
13. Рождественский Ю. В. Теория риторики / Юрий Владимирович Рождественский. – М. : Добросвет, 1997. – 600 с.
14. Федорів Я. Лінгвістичні моделі дискурсу публічних виступів : нариси із сучасних культурно-мовленнєвих практик / Ярослава Федорів. – К. : ВПЦ НАУКМА, 2010. – 188 с.
15. Хазагеров Г. Коммуникативные дисциплины: хаос или система? [Электронный ресурс] / Георгий Хазагеров. – Режим доступа: <http://www.khazagerov.com/pragmatica/133-communicationsubjects.html>. – Назва з екрана.
16. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса : проблемы речевого воздействия : учеб. пособие / В. Е. Чернявская. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 136 с.
17. Чикилева Л. С. Когнитивно-прагматические и композиционно-стилистические особенности публичной речи: дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Людмила Сергеевна Чикилева. – М., 2005. – 508 с.
18. Яшенкова О. В. Основы теории мовой комунікації : навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 312 с.
19. Emeren F. Argumentation / Frans H. van Eemeren, Rob Grootendorst, Sally Jackson, Scott Jacobs // Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction / Ed. by Teun A. van Dijk. – Vol. 1 – SAGE Publications : London, Thousand Oaks, New Delhi, 1997. – P. 208–229.

Джерела

1. Press conference with the French Prime Minister [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.number10.gov.uk/news/press-conference-with-the-french-prime-minister/>

КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ ОСВІЧЕНОСТІ (на матеріалі сучасної української мови)

Андрєєва Тетяна

Останнім часом об'єктом зацікавлення лінгвістів є людина зі своїм найважливішим складником – мовою, оскільки “в мові засновано і в ній передається те, що для людини загалом є світ... тут – буття світу є буття мовне” [1, с. 512]. Нова наукова парадигма вимагає актуальних методик опису мови, нових правил аналізу її одиниць та категорій. Об'єктом вивчення лінгвістики наразі є мовна особистість – особистість, яка володіє сукупністю характеристик, що зумовлюють створення і сприйняття нею мовних засобів у тісному зв'язку з мовною картиною світу.

Закономірним кроком лінгвістичного аналізу стало виокремлення концепту як ментального утворення. У сучасних працях разом із загальнотеоретичними дослідженнями категорії концепту робляться спроби представити опис окремих концептів. Дослідження початку ХХІ століття характеризуються посиленою увагою до концептів соціальної спрямованості. Так, в українській лінгвістиці було досліджено концепти “мораль”, “життя”, “щастя”, “чесність”, “любов та кохання” та ін. (Н. Корольова,

Ж. Краснобаєва-Чорна, С. Воркачов, І. Чернишенко, С. Форманова).

Метою статті є розкриття семантики концепту **освіченість** як поняття та визначення особливостей його мовного вираження. Досягнення цієї мети потребує вирішення наступних завдань: 1) визначити ієрархічний статус концепту в концептуальній та мовній картинах світу; 2) проаналізувати концепт як складову наївної картини світу носіїв мови.

Теоретико-методологічною основою цієї роботи послужили дослідження Д. Ліхачова, Ю. Степанова, З. Попової, Й. Стерніна, В. Кононенка, В. Русанівського та ін. Предметом вивчення стали лексичні одиниці української мови, що реалізують понятійний зміст концепту **освіченість**.

У сучасній лінгвістиці виокремились два головні підходи до вивчення концептів: когнітивний (Д. Ліхачов, Н. Арутюнова, Й. Стернін) та лінгвокультурологічний (В. Карасик, Ю. Степанов), між якими не виявляється суттєвих розбіжностей, дані підходи не суперечать, а, певніше, доповнюють один одного. Когнітивний підхід включає до числа концептів лексеми, значення яких складають зміст національної мовної свідомості й формують наївну картину світу носіїв мови. Цей підхід визначається направленістю від індивідуальної свідомості до культури загалом. І, навпаки, лінгвокультурологічний концепт – це направлення від культури до індивідуальної свідомості.

З метою когнітивного дослідження концепту нами була сформульована робоча гіпотеза, згідно з якою лексикалізований концепт **освіченість** – це об'єктивовані за допомогою лексики знання та уявлення мовців про освіченість як особливість, що передбачає високий інтелектуальний рівень, грамотність, компетентність тощо. Етимологічно слово **освіта** – ключова лексема на позначення концепту **освіченість** в українській мові – пов'язане з лексичним матеріалом, успадкованим від спільноіндоєвропейської та праслов'янської мов, тобто є власне-українським словом. Поняття **освіченість** є похідним від поняття **освіта**, яке в словниковій дефініції СУМ тлумачиться як “сукупність знань, здобутих у процесі навчання” [3, с. 755]. Визначення лексеми **освіченість** там же подано як: 1) абстр. ім. до освічений; рівень освіти [3, с. 756].

У дослідженні ми обрали метод семантико-когнітивного аналізу [2], за яким було проведено вільний, спрямований та рецептивний експерименти. У ролі опитуваних виступили студенти, викладачі та співробітники Харківського державного університету харчування та торгівлі, яким в індивідуальній формі було запропоновано відповісти на питання опитувального листа.

Найбільш повну інформацію про сприйняття й інтерпретацію досліджуваного концепту когнітивною свідомістю дає рецептивний експеримент, у якому взяли участь 70 осіб – 42 жінки та 28 чоловіків у віці від 20 до 45 років. У результаті експерименту було отримано 70 відповідей, за якими нами сформовано асоціативне поле стимулу освіченості, що має наступний вигляд:

Освіченість – це засвоєні людиною знання (8), рівень розвитку людини (8), правила поведінки людини в суспільстві (7), коли людина має певну освіту (5), коли людина грамотно виражає думку (5), глибина освіти людини (4), сукупність знань та вмінь (3), рівень отриманої освіти (3), володіння значним обсягом знань (2), отримання вищої освіти (2), досягнення гарних результатів в житті (2), те, що потрібно кожній людині; володіння гарним словниковим запасом; освічена людина; компетентність у певних сферах; коли людина багато знає та вміє; коли людина відчуваю себе в спілкуванні комфортно; коли людина знає, чим вона займається; можливість дати відповідь на питання; коли з людиною є про що розмовляти;

символ культури людини; достатній рівень обізнаності; здатність людини бути вихованою; нова інформація, яка залишається в пам'яті; постійний розвиток людини; вміння використовувати знання; вміння людини орієнтуватися в певній ситуації; отримання знань у результаті навчання; позитивна якість людини, що відповідає за адекватне сприйняття реалій.

Виявлені когнітивні ознаки досліджуваного концепту значно розширюють коло трактувань, поданих у тлумачних словниках української мови.

Для формування номінативного поля концепту нами проведено вільний та спрямований експерименти, у яких взяли участь ті ж 70 осіб. На прохання записати перші три слова, які асоціюються зі словом **освіченість**, було отримано наступні реакції:

Освіченість – розум (31), знання (24), вихованість (12), освіта (10), книга (8), манера спілкування (8), інтелект (6), диплом (5), мудрість (5), бібліотека (4), грамотність (4), наука (4), начитаність (4), уміння (3), навик (3), тактовність (3), культура мовлення (3), багатогранність (3), духовність (3), інформація (3), школа (2), учитель (2), розвиток (2), розвиток освіти (2), високий рівень життя (2), досвід (2), гарна робота (2), інтелігентність (2), терпіння; педагог; психологія; ерудиція; взаєморозуміння; рівень; гострота мислення;

У спрямованому експерименті досліджуваним (70 осіб) пропонувалося вказати, що для них є символом **освіченості**. 10 осіб не змогли визначитися, решта учасників експерименту надали такі відповіді:

Знання (12), книга (10), професійність (6), поведінка (4), диплом (4), інтелект (3), особистість (3), розум (3), начитаність (3), досвід (3), рейтинг людини (3), ВНЗ (2), досягнення мети (2), мудрість (2), високий рівень життя; впевненість; школа; змія.

У зв'язку з тим, що концепт вбирає в себе велику кількість змістових відтінків, при його реконструкції важливим є комбінування даних усіх рівнів його об'єктивності в мові. Досить інформативними для виявлення інтерпретаційного поля концепту є паремії. До пареміологічного поля досліджуваного концепту нами включено паремії зі словом-репрезентантом та його синонімами (словники синонімів подають такі варіанти: *письменність, грамотність, ученість, ерудованість, начитаність* тощо). Різні ознаки освіченості характеризують 46 паремій на зразок: *Здобудеш освіту – побачиши більше світу; Ученому – світ, а невченому – тьма; Учений іде, а неучений слідом спотикається; Грамоті учитися завжди приходить; Без муки нема науки; Учитись ніколи не пізно; Знання багато місця не займає; Око бачить далеко, а розум – ще далі; Де сила не зможе, там розум допоможе; Розум за гроші не купиш; Знання людини – що крила пташині; Наука в ліс не веде, а з лісу виводить* та ін.

Таким чином, номінативне поле концепту **освіченість** складається з ключового слова-репрезентанта – *освіта*, синонімічного ряду, асоціативного поля стимулу **освіченість**, пареміологічного поля ключового слова-репрезентанта.

Як зазначають автори методики, використаної нами при дослідженні концепту, моделювання концепту включає три процедури, які доповнюють одна одну: 1) опис макроструктури концепту; 2) опис категоріальної структури; 3) опис польової організації [2, с. 110].

Опис макроструктури концепту передбачає розподіл когнітивних ознак за структурними макрокомпонентами – образним компонентом, інформаційною складовою та інтерпретаційним полем.

Образний зміст концепту включає перцептивний образ, який розкриває чуттєві уявлення людей про **освіченість**, та різноманітні смислові зв'язки з іншими концептами.

За даними експерименту перцептивний образ **освіченість** має такий вигляд:

Зоровий образ (40 – 11,8%): книга – 18, диплом – 7, учитель – 2, бібліотека – 4, школа – 3, ВНЗ – 2, особистість – 3, змія – 1.

Звуковий образ (12 – 3,5%): коли людина грамотно виражає думку – 5, культура мовлення – 3, володіння гарним словниковим запасом – 1, можливість дати відповідь на питання – 1, коли з людиною є про що розмовляти – 1, коли людина відчуває себе в спілкуванні комфортно – 1.

Тактильний образ – немає.

Смаковий образ – немає.

Нюховий образ – немає. Оскільки концепт **освіченість** є абстрактним, виявлені образи формуються не всіма органами чуття.

Загалом образний компонент складає 15,3% від загальної кількості когнітивних ознак.

Інформаційний зміст концепту **освіченість** розкривається через такі когнітивні ознаки:

Освіченість – це володіння значним обсягом знань (64–18%) (знання – 43, засвоєні людиною знання – 8, нова інформація – 7, сукупність знань та вмінь – 3, коли людина багато знає та вміє – 1, достатній рівень обізнаності – 1, отримання знань – 1).

Освіченість – це коли людина має певну освіту (40–14%) (освіта – 15, диплом – 7, глибина освіти людини – 4, наука – 4, рівень отриманої освіти – 5, школа – 3, розвиток освіти – 5, ВНЗ – 2, учитель – 2, отримання вищої освіти – 2, освічена людина – 1).

Освіченість – це рівень розвитку людини (4–2%) (розвиток – 5, постійний розвиток людини – 2, рівень – 2).

Освіченість – це правила поведінки людини в суспільстві (38–14%) (вихованість – 12, манера спілкування – 14, поведінка – 6, особистість – 3, духовність – 6, тактовність – 3, символ культури людини – 1, здатність людини бути вихованою – 1, психологія – 1, взаєморозуміння – 1, етика – 1).

Освіченість – це компетентність людини (17–7%) (професійність – 10, досвід – 8, уміння – 6, уміння використовувати знання – 2, коли людина знає, чим вона займається – 1).

Інтерпретаційне поле концепту розкривається через такі когнітивні ознаки:

Утилітарна зона:

- *Уміння досягти гарних результатів у житті* (10–4%) (рейтинг людини – 5, хороша робота – 4, високий рівень життя – 4, досягнення мети – 2)

- *Те, що потрібно кожній людині* (79–23%) (розум – 34, інтелект – 14, мудрість – 9, начитаність – 10, грамотність – 4, навик – 3, впевненість – 3, позитивна якість, що відповідає за адекватне сприйняття реалій – 1, ерудиція – 1).

Наступний етап дослідження – опис польової організації концепту – може бути проведений як на основі даних словників і текстів, так і з використанням експериментальних методик.

Внутрішня структура концепту трактується більшістю дослідників (В. Карасик, Й. Стернін, Ю. Степанов та ін.) як сукупність декількох складових, з яких можна виокремити ядерну, центральну частину концепту – понятійний компонент, і периферійну – образний, емоційно-чуттєвий, індивідуально-асоціативний компоненти. Експериментальні дані є більш надійними для вицелювання в концепті ядра та периферії.

Ядро концепту **освіченість** утворюють 33 когнітивні ознаки, що складає 44% змісту концепту. Яскравість ознак визначалася як відсоток учасників експериментів, що актуалізували дане значення. Ці ознаки є найяскравішими і такими, що широко використовуються в мові українців. Близька периферія включає 20 когнітивних ознак, також досить відомих носіям мови і пов'язаних з оціночною зоною освіченості та моральними якостями

особистості. Дальня периферія утворюється 14 когнітивними ознаками, відомими українцям, але не загальноживаними. Крайня периферія включає 7 когнітивних ознак, не характерних для загалу носіїв мови, а таких, що проявляються досить індивідуально.

Незважаючи на тривале існування, універсальний концепт **освіченість** не можна вважати сформованим, оскільки соціально-економічні та культурні зміни призводять до трансформації концепту і, відповідно, до виникнення нових засобів його вербалізації. Даний концепт все ще знаходиться на стадії становлення в українській концептосфері. Загалом у зазначеному концепті провідну роль відіграє прагматичний зміст інформаційного та інтерпретаційного полів концепту. Досліджуваний концепт в українській концептосфері є позитивним, для нього характерним є позитивні та неопіні ознаки.

Таким чином, різноманітність компонентів змісту, що складають змістову структуру концепту **освіченість** (порівняно зі словниковими значеннями відповідних лексем) підтверджує уявлення про концепт як про незакриті утворення, що надають можливості для створення додаткових асоціацій та надання емоційної аури слова. Експериментальні дані дозволяють порівняти їх з даними асоціативних словників, а також коригувати тлумачення словників, відображаючи найбільш сучасні тенденції в лексиконі носіїв української мови. Проведене дослідження може бути продовженням у плані побудови семантичного поля даного концепту та його зіставлення з іншими соціально-психологічними концептами.

1. Гадамер Г.-Г. Истина и метод. / Г.-Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
2. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике. / З. Попова, И. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2002. – 191 с.
3. Словник української мови: в 11 т. – Том V. Н-О. – К.: Наукова думка, 1974.

МОВЛЕННЄВІ МАКАРОНІЗМИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ГРАФІЧНИЙ, ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ, СЛОВОВІРНИЙ, МОРФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Андрусишин Ірина, Хомич Тетяна

У центрі уваги сучасного українського мовознавства – не просто ізольована система абстрактних знаків, а мова й людина, її креативні потенції, емоції, місце в мовному колективі. Відомо, що літературна мова формується поступово, поетапно, за участю всіх представників нації. Проте вирішальну роль відіграють письменники, які на базі певних структурних форм, семантичного фону наявної словесної сфери модифікують індивідуальний стиль.

Ще Фердинанд де Соссюр вказував на двоїсту природу мовного знака, говорячи про те, що він, з одного боку, абсолютно довільний, але з іншого – обов'язковий для певної мовної спільноти: “Нема ... ні матеріалізації думок, ні спірітуалізації звуків, а все зведено до того певною мірою таємничого явища, що “думка – звук” вимагають наявності поділу й що мова виробляє свої одиниці, оформляючись між двома масами, що не мають форми” [6, с. 396]. Учений був переконаний, що мовний знак пов'язує не реч та ім'я, а поняття й акустичний образ. Знак має стати природою, проте з часом може трансформуватися. Якими б не були чинники, що впливають на його змінність, вони завжди призводять до зсуву між означуваним й означником, ідеєю та законом [6, с. 385].

Один і той самий об'єкт означуваної дійсності може вербалізуватися суб'єктом мовлення по-різному. У су-

часному художньому дискурсі, паралельно з живою мовленнєвою репрезентацією, нерідко можна спостерігати процес анормативного оказіонального творення лексем, які або набувають поширення в певному прощарковій системі мовлення (наприклад, *пательня з фуфлюновим покриттям* (з усного мовлення), або здобувають статус лексем-одноденок і фіксовані лише в певному вузькому контексті (...мали тих книжок ... тисячі томів. ... І я був певен, що того ж таки Гоголя у них є ще з кілька десятків у різних виданнях і комбінаціях – і *Гоголя*, і *Моголя*, і *Шмоголя* (3, с. 64). Такі й подібні лексичні утворення виникають у системі мовлення внаслідок творчого процесу конотації, який дозволяє реалізовувати через семантику дві функції мови – комунікативну та мислетворчу: “Мова не слугує відображенням готової думки. Думка, перетворюючись у мовлення, перебудовується й відозмінюється” [4, с. 308].

Подібні “штукарства” мовців номіновано терміном “неомакаронізація”, й кваліфіковано цей процес як наслідок “мовленнєвого мислення” (термін Лева Виготського). Учений доводив, що “саме в значенні слова зав’язаний вузол тієї єдності, яку ми називаємо мовленнєвим мисленням” [4, с. 14]. Функціонування творчої уяви та необхідність вираження суб’єктивних процесів свідомості призводять до формування конотативної семантики, яка часто не має простору для реалізації через наявні мовні одиниці внаслідок обмежених можливостей мови. Тому семантичний бік внутрішньої мови реалізується в зовнішній анормативній оказіональній формі, породженій за певними мовленнєвими правилами з допомогою наявних у мові різнорівневих одиниць.

Відхід від загальноприйнятої норми може відбуватися лише на формальному рівні номінації й не призводить до розширення семантики лексеми. Тому в сучасних прозових текстах нерідко бачимо засіб індивідуалізованого послугоування морфологічними категоріями. Найчастіше автори використовують категорію роду, наприклад, утворюють форму жіночого роду в іменника, який не належав до тих субстантивів, що мали парний рід: ...я як *членкиня зурту* “Східні дрімбари” хочу категорично заперечити (19, с. 50); ...*приїздили на чорних “волгах” гості й гостесси* (15, с. 125); *Про кумпанію, яка складалась із п’яти панків та двох панчих* (8, с. 116); ...*крім його творців – чи як тут сказати, “творкинь”* – *крім двох-трьох подружок, які його робили, більше ніхто про нього знати не мав права* (11, с. 75); *І ця... клієнтка по закінченні розмови подзвонила шефіні і почала нести якусь дурню* (18, с. 200), або ж продукують неологічну форму іменника чоловічого роду, який належав до субстантивів, що мали лише граматичну категорію жіночого роду: *В номері вас уже чекає літня подружня пара – покоївка та покоюн* (12, с. 176).

Неологічна форма може бути утворена на основі внутрішнього мотиватора, що актуалізує інтенсивно-параметричну семантику. Найчастіше такі лексеми є досить яскравими прикладами конотатів. Вони формуються внаслідок індивідуалізованої варіативної номінативної гри, яка й породжує словотворчі різновиди макаронічного мовлення. Це може бути власне макаронізація – чужомовне слово, механічно внесені в мову в незмінному вигляді або спотворене щодо звукової форми та вжите в неприродному контексті, що надає йому гротескного характеру, а, отже, породжує багатство конотативної семантики, наприклад: *Фріц посміхається, з гідністю поглядає навколо, затягується сигарильсо* (1, с. 18); ...*кроки з відкриттям LJ дозволили знову насолодитися всіма аспектами народного менталітету. Чи то пак віртуалітету* (13, с. 97); *Так заніравнений, я й валився в наший вистагаючій постелі* (11, с. 157).

Прийом лексемотворювальної гри можна спостерігати на прикладі авторських морфемозмін та макаронічного словоскладання: ...*він побрів кудись у закапелки (в яесьь **закапекло**)* (2, с. 213); *Ярчик Волиєбник неадаремно два місяці лазив **інтернетрями*** (2, с. 165); *На одного директора в середньому припадало по півтора-два бармена. Якщо брати в динаміці – **1,3 барменолюддини на місяць*** (7, с. 111).

Зовнішня анормативна оказіональна форма може бути утворена за мовними правилами з допомогою наявних в українській мові словотворчих засобів: *Остудентилася з першої спроби, талант до мов визнавали всі* (18, с. 31); *Щось незвичайне є у слов’янській жінці... Я ж їх добре знаю і не спокушаюся, бо вони хитрі, жадібні, швидко **бабіють**, не затні до мов і навчання, і всі хочуть заміж за кордон* (17, с. 33); *Лічниця, – казав він, лічниця, а не лікарня, бо лікарня – це там, де ліки, себто аптека, а лічниця – там, де лікують* (3, с. 18). Семантичну мотивацію внутрішньої форми можемо спостерігати й у деяких адвербіалізованих лексемах, зокрема таких, що утворені від запозичених слів (*кайфово, суперово*) або способом основоскладання (*стопудово*), наприклад: *Було загалом **кайфово*** (3, с. 122); *Суперово. Я хворий. Якщо ця дурпа знову дзвонитиме, буду мати, що відповісти* (13, с. 97); *Я певен, я **стопудово** знаю, які кошмари йому снилися* (3, с. 219). Іноді за такою схемою можуть утворюватися неологічні адвербіалізовані лексеми, мотивовані внутрішньою формою іменникової, дієслівної чи прикметникової непохідної основи, наприклад, *вагітньо, цебетно, останньо*: *Якщо Вам самотньо або вагітньо, на допомогу завжди прийде він* (Файна Юкряйна, випуск 50, Дід Котляр); *По-ранковому холодно і поташинному **цебетно*** (9, с. 113); *Останньо мене щораз більше дратують нарікання видавців* (13, с. 80). У сучасній українській прозі часто трапляються різномовні сленгізми, які зазнають індивідуалізованої формальної трансформації та здобувають граматичні ознаки, що характерні для української мови. Так, наприклад, англійський ад’єктив *крейзі* (“божевільний”), запозичений українською мовою без фонетичних змін, має граматичні ознаки субстантивованої лексеми: – *От **крейзі!** Ти дебіл чи прикидаєшся?* (10, с. 6), й може утворювати похідні слова за допомогою українських словотвірних морфем: *В мене старі **крейзануті*** (9, с. 34); англосубстантив *міксер* (“змішувач”) здобуває можливість виступати в ролі мотивувальної твірної основи й за допомогою активної морфологічних засобів української мови трансформується в дієслівну лексему: ...*ці два полярні типи **мікуються*** (12, с. 86).

Зовнішня анормативна оказіональна форма може бути утворена за допомогою графем-інтенсифікаторів, які утворені також прийомом графічної трансформації, що виявляє себе за допомогою низки формальних засобів і реалізує особливості авторської мовної гри. Так, автори художніх текстів можуть вносити зміни в оформлення тієї чи іншої лексеми, які вказують на те, що слово, унаслідок дії мисленнєвих операцій конкретного суб’єкта мовлення, здобуває інтенсивно-параметричний компонент семантичної структури, який нарішує від одного до кількох складників конотації. Унаслідок таких перетворень може формуватися іронічно-гумористична семантика, наприклад: *Для нас вона вигадала свої **студради** (які ми не могли не називати **стук-радами** – само просилося!)* (3, с. 89); *В заголовку замість **СТАДІН** стояло ... **СТАРІН*** (3, с. 219); *Ой, дограєш ти в мене, – погрожую, – що я тебе **увікалічу!*** (Покальчук Ю. В. Там, за рікою, с. 118); *У заголовку мало стояти **ЗНИЩУЙТЕ ГРИЗУНІВ**, а стояло **ЗНИЩУЙТЕ ГРУЗИНІВ*** (3, с. 219); *У Мідних Буках ми аутсайдері, погані діти... Ми – **цвіт** нації, ми – **цвіль** нації* (8, с. 4); *Система диспо-*

увала цілим набором пасток і пасточок для нас: про-писки, стаж, військова повинність, тисяча і один облік, перший відділ, другий **відділ**, третій **шмідділ** (3, с. 139); ...вантажівка вицент заповнена ... ширпотребом, який навіть у неблизькій Килимивці називають не інакше, як "**ширпотріб**" (5, с. 47); ...заповнюючи бланк, у графі про рівень забезпеченості він написав: "**мамозабезпечені**" (з усного мовлення).

Графеми-інтенсифікатори, що актуалізують інтенсивно-параметричний складник у соціально маркованих словах, можуть виникати внаслідок абревіаційних процесів та складання скорочених основ, наприклад: *Ми не писали диктант, як це робилося попередніми шестикласниками, а вчили білету з **укрмови*** (7, с. 15); *Довбеш ті білету, ходиши на консультації після уроків, з **керою*** [класний керівник] "*по душах*" *розмовляєш* (7, с. 16); ...місцеве радіо **ОБС** ("*одна баба сказала*") *повідомило останні вісті загубленою між землею й небом містечка* (16, с. 41); *Мейли стерто, **есемеси** заблоковано* (12, с. 255). Прийом графічного скорочення слова, який полягає у фонетичному відображенні "нелітературної" вимови певної номінативної лексеми, також застосовують автори сучасних українських прозових текстів, наприклад: *Уяви собі: такий примерхлий листопадовий ліс, **12 кеме** від містечка* (3, с. 176); ...*приїхав московський власник з дружиною, з'явився голова російського культурного центру, прийшли російськомовні поети і **теде*** (7, с. 108); *У вересні нас повезли на т.зв. **сеге-роботи*** (3, с. 119); *Цей лабіринт і є наша доля, проста, як вхід-вихід, лоно-нулик, ротик-хрестик, **вкл-викл*** (12, с. 230); ...*після виходу в тзв "вільний світ", вождь продовжив практику неучасті* (12, с. 265). Інтенсивно-параметричний компонент у семантичній структурі таких лексем актуалізується завдяки утворенню незвичної графічної форми й може навіть утворювати похідні, мотивовані внутрішньою формою конотовані лексичні одиниці: *Павільйон, де зазвичай продавали **беушні** ровери* (1, с. 6); ...*біля апаратури вовтузилися пацанчата **петеушиного** віку* (14, с. 105); *Цеж був **сересерівський** метод, совети купували революцію на корню* (21, с. 109).

Таким чином, зовнішня анормативна оказіональна форма, яка є засобом репрезентації конотованої семантики вербальних одиниць, що виникає внаслідок емоційно-оцінного, образного, логічно-понятійного й інтуїтивного осмислення певних явищ дійсності, може бути утворена за допомогою низки формальних ресурсів різних рівнів мови: графічного, лексико-семантичного, морфологічного та словотвірного.

1. Андрухович С. Жінки їхніх чоловіків / Софія Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 160 с.
2. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : [роман] / Юрій Андрухович. – [видання п'яте]. – К. : Критика, 2007. – 276 с.
3. Андрухович Ю. І. Таємниця : [замість роману] / Юрій Андрухович. – Харків : Фоліо, 2007. – 478 с.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 519 с.
5. Дашвар Люко. Село не люди / Люко Дашвар. – Харків : Книжковий Клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2008. – 270 с.
6. Де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики (извлечения) // В. А. Звегинцев История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. – М. : Просвещение, 1964. – 466 с.
7. Дереш Л. Намір! / Любо Дереш ; [вступ. ст. Ю. Р. Издека]. – Харків : Книжковий Клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2008. – 272 с.
8. Дереш Л. Поклоніння ящірці : Як нищити ангелів : [роман] / Любо Дереш. – Харків : Фоліо, 2008. – 189 с.
9. Дереш Л. Трохи п'ятми, або На краю світу / Любо Дереш. – Харків : Книжковий Клуб "Клуб сімейного дозвілля", 2008. – 288 с.
10. Дністровий А. Місто уповільненої дії : [роман] / Анатолій Дністровий. – К. : Факт, 2003. – 320 с.

11. Забужко О. Музей покинутих секретів : [роман] / Оксана Забужко ; [вид. 2-е, доп.]. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
12. Издрик. Таке / Издрик. – Харків : Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2009. – 272 с.
13. Издрик. Флешка / Издрик. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – 148 с.
14. Кокотюха А. Легенда про безголового : [роман] / Андрій Кокотюха. – К. : Нора-Друк, 2007. – 284 с.
15. Малярчук Т. Батарей Муравйова // Т. Малярчук. Говорити. – Харків : Фоліо, 2007. – С. 109-186.
16. Матіос М. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба / Матіос Марія // Матіос Марія. Москалиця; Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. – Львів : ЛА "ПІРАМІДА", 2008. – 64+48 с.
17. Меднікова М. Зірка / Марина Меднікова. – Харків : Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2006. – 192 с.
18. Покальчук Ю. В. День Казанови / Юрій Покальчук // Ю. В. Покальчук. Паморочливий запах джунглів. – Харків : Фоліо, 2005. – С. 199-222.
19. Покальчук Ю. В. Паморочливий запах джунглів / Юрій Покальчук // Ю. В. Покальчук. Паморочливий запах джунглів. – Харків : Фоліо, 2005. – С. 3-56.
20. Покальчук Ю. В. Там, за рікою – Ріо-де-Жанейро / Юрій Покальчук // Ю. В. Покальчук. Паморочливий запах джунглів. – Харків : Фоліо, 2005. – С. 127-152.
21. Покальчук Ю. В. Смак гриха / Юрій Покальчук // Ю. В. Покальчук. Паморочливий запах джунглів. – Харків : Фоліо, 2005. – С. 57-126.

АЛОГІЧНІСТЬ ЯК ОДНА З ОЗНАК ФРАЗЕОЛОГІЗМУ

Артеменко Галина

Упродовж десятиліть фразеологія мови залишається тим багатим матеріалом, до якого повсякчас звертаються різні дослідники у пошуках цінних знань про світ, людство, особистість. Тому фразеологізми вивчають як унікальні за структурою одиниці мови; як засіб збереження даних про культуру, вірування, особливості світобачення народу; як виразник особливості психіки людини; як спосіб фіксації знань про дійсність.

Алогічність як особливість фразеологізмів не була предметом спеціальних досліджень, однак у багатьох працях науковці побіжно торкаються проблеми логічного / алогічного у фразеології. Мета нашої статті – узагальнивши різноманітні твердження дослідників-фразеологів, виокремити та уточнити дефініцію логічного / алогічного у фразеологізмах української мови.

Логіка як наука вивчає спосіб і хід мислення людини через мовні засоби: "мова є дійсність, з якою має справу логіка. Іншими словами, оскільки логіка має своїм предметом форми мислення та відношення між ними, а мислення нерозривно пов'язане із мовою, то логіка в цьому розумінні є наукою про мову" [7, с. 7], саме тому вважаємо, що доцільне і навіть необхідне залучення постулатів логіки для аналізу мовного, зокрема фразеологічного, матеріалу.

У логіці "логічним, тобто таким, у якому є логіка, називають чітко визначене, послідовне, несуперечливе, доказове мислення" [11]. Для того, щоб мислення, а відтак і мовлення, було логічним, необхідно дотримуватися законів логіки, які "є знаряддям пізнання дійсності, необхідною умовою точного, адекватного відображення мисленням зовнішнього світу. Щоб мислення приводило нас до істини, воно має відповідати вимогам формально-логічних законів – закону тотожності, суперечності, виключеного третього та достатньої підстави" [5]. Таким чином, логічними є такі мовні одиниці, що не суперечать законам логіки; усі ж вторинні мовні знаки (у тому числі й фразеологізми), утворені художнім переосмисленням

денотативного образу, є більшою чи меншою мірою алогічними. Утворення, функціонування та зрозумілість фразеологізму мовцями можна логізувати поняттям мотивованості фразеологізмів, однак за критеріями формальної логіки фразеологічні одиниці не вкладаються у рамки законів та формул, тобто є алогічними. Наприклад, закон тотожності порушено у фразеологізмах: *як ся маєте? – посередині: як учора, так і нині* (13, с. 683), *шкіра на чоботи, язик на підшви* (13, с. 481), *батько був середній хазяїн – торби по боках, а сам посередині* (13, с. 77), *ми зовсім безгрішні – ні гріхів, ні грошей нема* (13, с. 776), закон несуперечності – *не знав, не знав, та як на те й забув* (13, с. 277), *якось-то Бог дасть: тато хату продасть, псів накупить – ніхто до хати не приступить* (13, с. 772), *навіщо сліпцеві дзеркало, він і в воду подивиться* (13, с. 781), закон виключення третього – *кому те добро зостанеться, що нема нічого? Прийде голий, забере в пазуху твій понесе* (13, с. 26); *здрастуйте, дайте води напиться, бо так їсти хочеться, що ніде й переночувати* (13, с. 782); *де ти був? – через річку переходив – а чому ж сухий? – бо нема чого їсти* (13, с. 780). Закон достатньої підстави, який стверджує: “достовірною треба вважати тільки ту думку, істинність якої достатньо обґрунтована” [11], вказує, що загалом усі фразеологізми ми можемо тлумачити як мовні алогізми тому, що при їх утворенні відбувається переосмислення значень слів-компонентів виразу, об’єкт називання не сприймається безпосередньо, а певним чином змінюється під впливом національно-культурних, етнічних, психологічних, соціальних чинників.

“Метою пізнання, – стверджують логіки, – є одержання істинних знань. Для того, щоб одержати такі знання за допомогою міркувань, треба, по-перше, мати істинні засновки, а по-друге, правильно їх поєднувати, міркувати за законами логіки. При використанні хибних засновків припускаються фактичних помилок, а при порушенні законів логіки, правил побудови міркувань роблять логічні помилки” [11]. Виникає суперечність – фразеологізми, які порушують закони логіки і повинні бути помилками, у дискурсі є цілком зрозумілими, логічними і виправданими (за умови знання мовцями семантики виразу).

З іншого боку, вчені-логіки стверджують: “Не можна ігнорувати ту істину, що люди ніколи не відмовляться від природної мови, а буденна свідомість ніколи не буде витіснена науковою” [11], тобто визнають, що усе мовне багатство неможливо формалізувати. Переплетення логічного й алогічного у фразеологізмах тісно пов’язане з особливостями протікання пізнавальних та мисленнєвих процесів та їх втілення у мові.

Розглядаючи фразеологію як систему стійких, вільно відтворюваних, образних одиниць із семантико-структурним поділом на власне фразеологізми, прислів’я та приказки і каламбури, необхідно зазначити, що найвищий ступінь алогічності притаманний саме каламбурам, оскільки це “алогічні витвори, а також різного роду дотепи, побудовані на грі слів” [12, с. 186]. Яскравим прикладом є каламбури-монологи, у яких алогізм проявляється через численні повтори, вживання несумісних за лексичним значенням слів, несподіване закінчення, що суперечить усій розповіді: “*Перше, що я горілки і в рот не беру, друге – що й день не такий, а третє – що я вже витів*” (13, с. 502), “*Хоч піду до їх, та не піду в двір, хоч піду в двір, та не піду в хату, хоч піду в хату, та не сяду за стіл, хоч сяду за стіл, та не буду їсти!*” (13, с. 461), “*Говорила-балакала до самої смерті, а перед смертю взяла мазницю та й пішла по мед*” (13, с. 481), “*Ой, жінко, нездужаю! Якби ти мені зварила вареників... Та не вари 40, бо не з’їм, а звари 39 та великих ... може б, я з’їв та чи не одужав*” (13, с. 424).

У каламбурах алогізм створюється навмисно і перед-

бачається вже самим змістом-задумом цієї мовної одиниці, проте тут можливий і логічний зв’язок між компонентами (*від одного втік, а другого не здогнав* (13, с. 123), *хіба помилуєш правду скаже* (13, с. 165), *добре в гостях погуляти, коли з дому їсти взяти* (13, с. 688), *чорт зна хто кума б’є, та мені не доведеться* (13, с. 690), “*Чому такий веселий?*” – “*Женюся!*” – “*Чому голову повісив?*” – “*Оженився*” (13, с. 634)). Слушно зауважує О. Селіванова: “каламбурна гра не завжди є парадоксальною, а має несуперечливу логіку і зміст, відповідний семантиці складників” [10, с. 188]. Таким чином, алогізм як семантична суперечливість компонентів не може бути визначальною рисою каламбуру, з іншого боку, алогізм не варто зводити лише до гри слів.

Класифікацію фразеологізмів, де за основу взято логічність / алогічність, знаходимо в О. Аксамітова, який, аналізуючи процеси утворення фразеологізмів, виділяє одиниці, які утворено на логіко-семіологічній (*язик без кісток, язик не повертається*) та алогічній основі (*груші на вербі, з руками відірвати*), стверджуючи, що, крім алогічних, існують також вирази, які не порушують логіки, однак не мають еквівалентного вільновживаного словосполучення (*вовк у овечій шкурі, стріляний горобець, бабине літо*) [1, с. 17]. Основним для автора критерієм залучення фразеологізмів до логічних чи алогічних є наявність / відсутність еквівалентного вільновживаного словосполучення та прозорість / непрозорість мотиваційних процесів. Така класифікація фразеологізмів є цілком виправданою, однак третя група фразеологічних одиниць, які не є ані логічними, ані алогічними, дуже різноманітна і потребує додаткових уточнень критеріїв, за якими ці вирази не порушують логіки, або ж розмежувать причин утворення алогічної зовнішньої форми, тобто з’ясування мотиваційних процесів. Крім того, наявність чи відсутність еквівалентного словосполучення не може бути єдиною підставою для поділу фразеологізмів на логічно чи алогічно утворені, оскільки “головною знаковою рисою фразеологізмів як стереотипних позначень, на відміну від ізоморфних вільних словосполучень за умови їхнього існування, є неістинність значення певної частини або всіх компонентів звороту відповідно до його інтегральної семантики” [10, с. 126], тобто фразеологізм, як знак вторинної номінації, як одиниця із переосмисленим образним значенням, з погляду формальної логіки уже не є логічним і не може аналізуватися так, як вільне словосполучення (про що в логіці йдеться у законі достатньої підстави).

Алогізмом узагальнено називають спосіб формування зовнішньої форми фразеологізму на основі поєднання несполучених лексем, контрасту тощо. Л. Буянова та О. Коваленко стверджують, що “повне переосмислення, що супроводжує утворення ідіом, на якому-небудь із видів тропу, на алогізмі або добре відомому в цій культурі висловлюванні”, однак не розшифровують поняття алогізму, а до тропів, які є мотиваційною базою фразеологізмів, зараховують метафору, метонімію, порівняння, гіперболу, літоту, перифраз, оксюморон [2, с. 12]. Таким чином, тропам протиставлено алогізм як таке явище у процесі утворення фразеологізмів, яке не має мотиваційної бази або в якому її встановити неможливо.

На необхідності вивчення логічного / алогічного у фразеології наголошують С. Мойсєєва та А. Валюшкіна, стверджуючи, що дослідження фразеологізмів, у структурі яких є семантичний алогізм компонентів, дає можливість прослідкувати вербалізацію етнокультурної картини світу. Серед алогічних фразеологізмів учені виділяють: 1) оксюморон – стійкі сполучення слів, побудовані на внутрішньому контрасті деяких сем, які входять до складу лексичних значень компонентів словесного комплексу; 2) парадокси – сполучення слів, які супере-

чать життєвій практиці, однак позбавлені внутрішнього семантичного контрасту. Найбільш семантично алогічними дослідники вважають фразеологічні компаративні конструкції, які постають як результат алогічного поєднання семантичних ознак компонентів і називаються словесним комплексом-парадоксом [9, с. 104–105]. Дослідниці вказують на відмінність між фразеологізмами із контрастним протиставленням компонентів та одиницями, компоненти яких просто логічно несумісні.

Такий поділ змушує розрізнати алогізм навмисний, який базується на мовній грі і представлений оксюморонами, антиноміями, каламбурами, та алогізм як “неправильність” поєднання компонентів фразеологізму, їх невідповідність ustalеним нормам сполученості слів. Контрастність у фразеології також реалізована у явищі енантіосемії. Так, В. Іващенко хоча й не залуцає терміни “логічний / алогічний”, однак розглядає фразеологічні конструкції, побудовані на антиномії, використовує термін “енантіофраземи” та досліджує різноманітні випадки поляризації компонентів змісту та форми фразеологічних одиниць [див. 6]. Дуже часто такі фразеологізми якраз і є алогізмами, оксюморонами, антиноміями, і, як стверджує сама дослідниця, у перспективі вони потребують глибшого аналізу.

Диференціацію фразеологізмів на основі їх логічності подає О. Селіванова. Аналізуючи фразеологічні одиниці, які суперечать логічному сполучуванню слів, дослідниця також оперує терміном “парадокс”, який, на відміну від каламбуру, не є навмисною грою слів, а когнітивною та психічною здатністю людини “створювати знакові засоби, смислові зв’язки між складниками яких не відповідають наявній картині світу і демонструють суперечливість буквального і фігурального способів позначення” [10, с. 187]. Описуючи парадокси, дослідниця постійно звертається до логічних законів, формул, термінів і виділяє такі їх типи: 1) синтагматичний (референційна неістинність висловлювання, логічний абсурд, семантична абракадабра: *на вербі зруші; хоч вовк траву їж; як виростає трава на помості; як вовк овець* (захистив); 2) парадигматичні (зумовлені антонімією, омонімією, синонімією, конверсивними, патронімічними відношеннями, словотвірною похідністю: *прикладати до жару вогню; переливати з пустого в порожнє; не бачити за деревами лісу; пропадати пропадом*); 3) епідигматичний (використання знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої (концептосфера РОСЛИНА донорська для фразеологізмів *світ зів’яв; серце в’яне; волос в’яне; око в’яне*); 4) аксіологічний (пов’язаний із оцінністю дійсності: *така хороша, що не варт і гроша; таке добре, що й собаки не їдять*); 5) прагматичний парадокс (комунікант не розуміє значення фразеологізму або навмисне трактує його неправильно) [10, с. 186–199].

Отже, розглядаючи логічні та алогічні принципи утворення фразеологізмів, дослідники виділяють: 1) фразеологізми, поєднання компонентів яких не суперечить логіці існування та взаємозв’язкам предметів і явищ дійсності; 2) фразеологічні одиниці, у яких алогізм спричинений мовною грою, зумисним обігруванням форми та значень компонентів виразу; 3) фразеологізми, алогічний компонентний склад яких можна логізувати та пояснити через відбиті у них механізми переосмислення дійсності. Поглиблене вивчення логічного / алогічного у процесах і результатах фразеологізації вбачаємо у конструюванні логіко-когнітивних моделей та схем, які дадуть можливість логізувати та демонструвати способи злиття компонентів фразеологізму в одну цілісну одиницю.

Дослідження алогізму та логічних механізмів творення фразеології нерозривно пов’язане з особливістю мислення, пізнання і вираження пізаного мовними засобами. Оскільки “причину виникнення алогічності се-

мантичних ознак потрібно шукати не в самій структурі атомарного словосполучення, а набагато глибше – у структурі етнічних знань про екстралінгвістичну дійсність” [9, с. 106], вважаємо за доцільне послугування методами когнітивної лінгвістики, спрямованими на пошук способів пізнання дійсності та формування знань через осмислення мовного матеріалу.

У сучасних фразеологічних дослідженнях активно використовують терміни “фрейм”, “схема”, “сценарій”. Так, “кожен лексичний компонент чи сполучення компонентів репрезентує особливий концепт, а смислове наповнення фразеологічної одиниці структурується як фрейм, сценарій, виражаючи відношення між концептами, наділеними в тексті індивідуалізованим змістом” [8, с. 304]. Не випадково найчастіше саме у дослідженнях такого спрямування поряд із описом фразеологізму з’являються терміни “логічний”, “алогічний”, “алогізм”: “як відомо, осмислення світу людиною відбувається за певними стереотипами, які виробляються як логічний закон у мовній свідомості народу впродовж усього його культурно-історичного розвитку і стають обов’язковими для всіх носіїв мови” [14, с. 27]. Виникає нове, когнітивно-лінгвістичне тлумачення логічного закону – це вже не строго формалізована схема роботи мозку під час сприймання та обробки інформації, а система закріплених у свідомості та мові стереотипів, які роблять можливими структурування, зберігання та опрацювання нових знань відповідно до вже накопиченого досвіду. Такі логічні стереотипні схеми мислення та пізнання відображаються у мові, зокрема у фразеологізмах: “Формування стереотипів мислення відображає шляхи осмислення навколишнього світу людиною і самої себе як частини цього світу, і тому стереотипи (у тому числі закріплені у мові) виступають особливим способом структурування знань і уявлень про об’єктивну дійсність” [14, с. 30].

Не випадково логіки стверджують, що закони логіки “не є апріорними нормами, не нав’язані мисленню ззовні якоюсь надприродною силою, а виникли у процесі мисленнєвої, пізнавальної практики людини. Практика переконувала людей, що речі мають певні властивості і певним чином пов’язані між собою і що мислення правильно відображає ці предмети лише тоді, коли думки пов’язуються відповідно до того, як пов’язані самі предмети в дійсності” [5]. Такі твердження реалізують загальні постулати когнітивістики про взаємопов’язаність усіх дисциплін через людину з її здатністю мислити, сприймати дійсність та осмислювати сприйняте.

Для аналізу логіко-стереотипних відношень, які виникають під час формування фразеологізму, доречним вважаємо аналіз фразеологізмів на основі теорії концептуальних метафор, запропонованої Дж. Лакоффом: “Згідно з теорією концептуальної метафори, за метафорою як фактом мови і мовлення стоїть метафора як когнітивний механізм, призначений для опрацювання інформації про абстрактні, такі, що перцептивно не сприймаються, об’єкти шляхом їх порівняння з об’єктами конкретними, що мають перцептивну основу” [4, с. 3].

Дж. Лакофф стверджує, що кожна концептуальна метафора, кожне картування – це ustalений шаблон концептуальних відповідностей між концептуальними домеданами, а фразеологізми і є встилищем таких метафор [15, с. 7]. Таким чином, у трактуванні когнітивістів фразеологія – це спосіб репрезентації знань, одна із складних ментальних структур представлення світового знання, які Дж. Лакофф назвав ідеальними когнітивними моделями. Таке тлумачення фразеологізму пов’язане з аналізом регулярного використання у мові “однієї концептуальної сфери на позначення іншої: перша кваліфікується як донорська (**source concept / domain**), а інша – як реципієнтна (**target concept / domain**)” [10, с. 41].

Слідом за Дж. Лакоффом, А. Ланглотц кваліфікує концептуальний корелят як буквально значення фразеологізму, або ж зовнішню форму виразу, а концептуальний референт – як значення фразеологізму, тобто названий фразеологізмом фрагмент дійсності [16, с. 66]. Відношення між цими двома сферами, їх спільна ознака – зона перехресного картування – реалізує особливості світосприйняття та специфіку категоризації і кодифікації знань носіями мови, тобто через фразеологічні стереотипні образи розкриває логічні механізми накладання схем мисленнєвих операцій на мовні одиниці.

Таким чином, логічність / алогічність фразеологізму – це не наявність / відсутність вільновживаного еквівалента, не лише оксюморон чи мовна гра, це спосіб поєднання компонентів одиниці відповідно до структурування знань, носієм яких є ця одиниця, у свідомості людини та нації загалом. Вважаємо найбільш доцільним при аналізові логіко-стереотипних способів утворення фразеологізмів та логічних / алогічних відношень між компонентами виразу використання теорій когнітивного моделювання (зокрема теорії концептуальної метафори) із залученням квантитативних методів [див., напр. 3], логічних законів та лінгвістичних понять “енантіосемія”, “парадокс”, “мовна гра” тощо.

1. Аксамітаў А. С. Беларуская фразеалогія / А. С. Аксамітаў. – Мінск : Вышэйшая школа, 1978. – 224 с.
2. Буянова Л. Ю. Русский фразеологизм как ментально-когнитивное средство языковой концептуализации сферы моральных качеств личности : монография / Л. Ю. Буянова, Е. Г. Коваленко. – 2-е изд., стереотип. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2012. – 184 с.
3. Быстрова Л. В. К вопросу о принципах и методах выделения лексико-семантических группы слов / Л. В. Быстрова, Н. Д. Капатрук, В. В. Левицкий // Филол. науки. – 1980. – № 6. – С. 75–78.
4. Жаботинская С. А. Концептуальная метафора: процедура анализа для множественных данных / С. А. Жаботинская // Актуальні проблеми менталінгвістики : збірник статей за матеріалами VII Міжнародної конференції. – Черкаси : Ант, 2011. – С. 3–6.
5. Жеребкін В. С. Логіка : підручник / В. С. Жеребкін. – 2-е вид., стереотип. – Х. : Основа; К. : Знання, 1998. – 256 с.
6. Івашенко В. Л. Фразеологічні енантіосеми та енантіоніми в українській мові / В. Л. Івашенко // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. – 2009. – Т. 22 (61). – № 4 (1). – С. 26–33.
7. Конверський А. Є. Логіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів / А. Є. Конверський – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 536 с.
8. Мелерович А. М. Формирование и вербализация когнитивных структур посредством фразеологии // Фразеология и когнитивистика: материалы I Междунар. науч. конф. : в 2 т. / отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2008. – Т. 1. – С. 302–306.
9. Моисеева С. А. Семантический алогизм компонентов фразеологических единиц / С. А. Моисеева, И. А. Волошкина // Фразеология и когнитивистика : сб. докл. II Междунар. науч. конф. : в 2 т. / отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2010. – Т. 2. – С. 102–107.
10. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) : монографія / Олена Селіванова. – К.–Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
11. Тофтул М. Г. Логіка / М. Г. Тофтул. – К. : Академія, 2002. – 368 с. // <http://readbookz.com/books/184.html>
12. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко – Луґанськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
13. Українські народні прислів'я і приказки / упоряд. В. Бобков, Й. Багмут, А. Багмут. – К., 1963. – 800 с.
14. Хайрулліна Р. Х. Фразеология как система миропонимания народа: стереотипы мышления / Р. Х. Хайрулліна // Фразеология и когнитивистика : сб. докл. II Междунар. науч. конф. : в 2 т. / отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2010. – Т. 2. – С. 26–30.

15. Lakoff G. Contemporary theory of metaphor / G. Lakoff // <http://www.scribd.com/doc/15523804/>
16. Langlotz A. Idiomatic Creativity : A Cognitive-Linguistic Model of Idiom-Representation and Idiom Variation in English / A. Langlotz – Amsterdam-Philadelphia, 2006. – 325 p.

ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ “ЧОЛОВІК” (на матеріалі роману О. Забужко “Польові дослідження з українського сексу”)

Архіпова О. В.

У кінці ХХ століття наукова парадигма гуманітарного знання зазнала істотних змін: системно-структурну парадигму змінила парадигма антропоцентрична. Це зумовило виникнення й розвитку таких міждисциплінарних галузей наукового знання, як когнітивна лінгвістика й лінгвістична гендерологія. Обидві ці галузі приділяють значну увагу проблемам концептуального аналізу.

Концепт у сучасній науці є лінгвокультурним феноменом, який розглядають у контексті співвідношення мови, свідомості й культури. У центрі сучасного лінгвістичного аналізу перебувають проблеми мовної картини світу та мовної особистості письменника. Категорія *концепт* дозволяє інтегрувати ці поняття.

Методи вивчення концептів, їх мовне вираження розглянуті в наукових працях Л. Бабенко [1], М. Болдирева [2], С. Воркачова [3, 4], В. Карасика [6], Д. Лихачова [7], Ю. Степанова [10] та ін.

Предметом наукових розвідок і дисертаційних робіт стає гендерна концептологія: “Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні” [14], “Гендерная проблематика в языкознании. Введение в гендерные исследования” [12], “Гендерная концептология: языковая репрезентация концептов “Дом” и “Любовь” в женской поэзии” [9].

Основними категоріями лінгвістичної гендерології є поняття “чоловік” і “жінка”. За Указом Президента України “Про підвищення соціального статусу жінок в Україні” від 25 квітня 2001 року № 283/2001 у нашій державі гендерні дослідження є пріоритетною галуззю науки [11]. Попри те, що гендер не є власне лінгвістичною категорією, його зміст може бути розкритий шляхом аналізу структур мови. Як зазначає Е. В. Мінаєва, сьогодні є потреба в системному дослідженні вербалізації гендеру [9]. Цим і визначена актуальність обраної теми.

Сучасна лінгвістика приділяє значну увагу дослідженням процесів формування концептуальної картини світу й концептуальної системи автора. Найбільш цікавими в плані вивчення є концепти, що займають важливе місце в житті етносу. Концепт “чоловік” є одним з міжкультурних концептів, до того ж це один із основних складників концептосфери української мови, який відображає особливості національного характеру й етнічного менталітету українців. Багатокомпонентна й багатопарова структура концепту може бути виявлена через аналіз мовних засобів її репрезентації.

Дослідження концепту “чоловік” на матеріалі сучасної української прози розширить уявлення про можливість репрезентації гендеру в мові через культурні концепти.

Вивчення вербалізаторів концепту “чоловік” здійснено на матеріалі роману відомої письменниці й філософа Оксани Стефанівни Забужко “Польові дослідження з українського сексу”.

Від часу першої публікації роману і до сьогодні письменниця залишається найпопулярнішим україномовним автором (загальний наклад проданих книжок ста-

новить понад 65 тис. примірників) [8]. О. Забужко є авторкою численних культурологічних статей і есеїв у вітчизняній та зарубіжній періодиці. Її твори здобули міжнародне визнання, особливо широко – в Центральній та Східній Європі, були неодноразово премійовані в США й Німеччині.

З приходом Оксани Забужко в літературу змінилося ставлення багатьох письменників до вживання в художніх та публіцистичних творах мовних засобів [8]. Роман “Польові дослідження з українського сексу” посідає особливе місце в творчому доробку письменниці. Його називають енциклопедією досукнів чоловіка і жінки в Україні. Цей роман дає багатий матеріал для дослідження засобів вербалізації концепту “чоловік”.

Одним із лінгвістичних ресурсів мовної репрезентації концепту у творі є художня образність. Учені виділяють фонетичний, лексичний, морфологічний, синтаксичний та експресивний рівень композиційно-структурних елементів художньої образності в тексті. Найбільш продуктивним і цікавим у лінгвістичному аналізі є дослідження лексичного рівня мовної репрезентації концепту. На цьому рівні виділяють три групи лексичних одиниць: стилістично забарвлена, системно-організована лексика (синоніми, антоніми, омоніми) і слова своєрідної семантики та тропи. У мові художнього твору саме тропи служать засобом підкреслення, виділення певної істотної риси, ознаки, якості, розкриття зображуваного предмета, явища чи події. Тому художні засоби є найбільш ефективними вербалізаторами концептів.

Вербалізатори концепту “чоловік” є предметом нашого дослідження.

Метою нашої статті є опис тропів як засобів вербалізації концепту “чоловік” на матеріалі роману О. Забужко “Польові дослідження з українського сексу”.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- вибрати з тексту засоби образності, що означають поняття “чоловік”;
- систематизувати тропи-вербалізатори концепту “чоловік” за типами – епітети, порівняння, метафори;
- об’єднати тропи-вербалізатори різного типу в групи за концептуальними аспектами.

Аналіз мовної тканини роману виявив широкий семантичний склад лексики, яка виступає в ролі вербалізаторів концепту “чоловік” у творі Оксани Забужко. На позначення цього денотата письменниця використовує такий синонімічний ряд: **нейтральні лексеми:** *чоловік, мужчина, мужик тощо*: “<...> той **чоловік** на мить опинився поруч, мов зашпортнувся об тебе мимохідь” [5, с. 7] (Далі покликаємось на це видання, зазначаючи лише сторінку); з **пейоративним забарвленням:** *причепана-емігрантисько, бевзь, котяра, чудовисько, гевалі-німчураки, піжон, фразер, шпик, падло, імпотент, мудака, маніяк, хлоп*: “<...> як колись давно, розписуючи сільську церкву на пару “з одним **мудаком**, який мене діставав”, дійшов до стану, коли ганявся за тамтим із сокирою в руках” (11); з **меліоративним забарвленням:** *супер-хлопчище, красень, атлет, серце, голуб, герой, коханий, бідашечка, пацанок, зайчик, боєць, душка-пупсик, золотко, бідака, хлопчик, рибка, мальчик, дикобразик, бичечок*: “<...> це півроку тому, в Кембріджі, за нею упавда **суперхлопчище, красень і атлет, шість футів два дюйми, і в плечах стільки ж, ласкавий як зайньо, з шкірою наче смуглявий шовк**” (49).

У романі є вербалізатори концепту “чоловік”, які традиційно мають нейтральне або меліоративне забарвлення, а у творі їх використано з **негативним забарвленням:** *школяр-відмінник, кремінь, самець, дядя, чистюк, мислитель, концептуаліст*: “<...> а тут одна муриночка мною цікавиться”, – хто б ним, **бідашечкою,**

цікавився, вайлуватим сорокалітнім школярем-відмінником” (53); “Знаєш, що є твій уславлений герметизм?” – бо він іменував це герметизмом, підводив під це діло теоретичну базу, **мислитель, блін, знайшовся! концептуаліст!**” (28).

Засобами створення емоційного забарвлення в романі є традиційні суфікси суб’єктивної оцінки – пейоративної: *-иськ-о (чудовисько, причепана-емігрантисько), -ак- (мудака, гевалі-німчураки, бідака), -ар-а (котяра); меліоративної: -ик- (хлопчик, мальчик, зайчик, пупсик, дикобразик), -ок- (пацанок), -ечок- (бичечок), -ка (душка, рибка), -ечк-а (бідашечка), -к-о (золотко).*

Суфікс *-иц-е* з традиційним негативним забарвленням у романі набуває позитивного, формуючи вербалізатор **супер-хлопчище** та ін.

У романі досліджуваний нами концепт розкрито за допомогою вербалізаторів-тропів: епітетів, порівнянь, метафор, які мають різне (нейтральне, пейоративне, меліоративне) забарвлення і описують внутрішні й зовнішні характеристики чоловіка.

Серед епітетів-вербалізаторів концепту “чоловік” на позначення внутрішніх характеристик можна виокремити такі концептуальні аспекти: моральні та інтелектуальні якості, емоційно-психологічні, вольові, духовні характеристики, які допомагають реконструювати асоціативний портрет чоловіка в мовній свідомості Оксани Забужко.

Концептуальний аспект “моральні та інтелектуальні якості” представлено вербалізаторами з пейоративним забарвленням: *піжон дешевий, провінційний фразер, прибацаний критик тощо*: “Пані Оксано, я – Микола К., може, вам показати місто, може, звозити на замок, у мене машина <...> **піжон дешевий, подумала ти, <...> провінційний фразер**” (6); “<...> як колись писав про неї вдома один **прибацаний критик**” (50).

Емоційно-психологічні якості чоловіка розкрито епітетами-вербалізаторами різного забарвлення: **нейтрального:** “Слухай, – казала наостанці, <...> коли лежав поруч, **зачасний без сну**: – а може, ти мене просто – й не любив?” (22); **меліоративного:** *бармен, з комічно-безрадо розкладеними руками, промінно-заворожене обличчя, бідолашний Марк, хлопчик настрашений, запашний і ніжний мужчина*: “<...> його невідривно звернене до тебе **промінно-заворожене обличчя** осявало це тьмяну майстерню” (13); **пейоративного:** *імпотент нечасний, пошизілі од абстиненції бідака, рев зацмеленого самця*: “<...> і отут-то й починався рев **зацмеленого самця**: “Та ти знаєш, скільки в мене жінок було!” (20); “<...> ну й пішов на фіг, **імпотент нечасний**” (12).

Концептуальний аспект “вольові, духовні характеристики” представлено епітетами з меліоративним забарвленням: *мужній герой, м’ятежний художник тощо*: “<...> вони потім, дослужившись до більших зірок, смертною хваткою вчепилися були в **м’ятежного художника**” (31).

Епітети-вербалізатори концепту “чоловік” на позначення зовнішніх характеристик описують фізичний стан і зовнішність чоловіка.

Позитивне забарвлення мають епітети: *жорсткий мужський “йоржик”, гострорисий, насторчений вухами пацанок, крижаста спина*: “<...> аж зір їй заступили мимовільні сльози ніжності, в тих сльозях худий і **гострорисий, насторчений вухами й вилицями сільський повосенний пацанок <...>**”.

З пейоративним забарвленням вжито епітети: *жорсткогубий, шкливо зупинений погляд, кривий посьміх, понуро навокулачений вираз, трохи поскубаний герой, котячо засвічені очі, кроткий гладкий школяр побільшеного формату*: “<...> вивільнити того пацанка з цього **мовчазного й жорсткогубого, добре задбаного й охайно поголеного мужчини**” (12-13); “<...> і вперше

бачить на його обличчі **поцуро наовкулачений вираз**: *є таке діло, визнає неохоче*” (30).

Концептуальний аспект “вікові особливості”, який об’єднує зовнішні й внутрішні характеристики, представлено епітетами: “*І є ще Алекс, підстаркуватий сербський поет*” (29); “*Офіцерик молодюсінський, <...>, перше відповідальне завдання дістав арешт антисоветчика!*” (67)

Вербалізаторами концепту “чоловік” у романі Оксани Забужко, крім епітетів, виступають порівняння. Внутрішні характеристики чоловіка описано за допомогою порівнянь, які можна розділити на групи за концептуальними аспектами: емоційно-психологічні, вольові, духовні характеристики.

Концептуальний аспект “емоційно-психологічні характеристики” представлено порівняннями з **нейтральним забарвленням**: “*<...> знаєш, – патякала, ох як же легкописно, раз уночі, – а не треба нам одружуватись!*” – “*Чого?*” – **закляк, як струмом ударений**” (23); **позитивним забарвленням**: *дивився очима хворої тварини*: “*Вже знов починаєш нагруджати?*” (22); **пейоративним забарвленням**: *мов татарська орда, як бганий ніжик, очі як вовчі вогники*: “*<...> прошивов крізь її територію, мов татарська орда*” (32); “*<...> то ти себе що, – склацнувся лезом нагору, як бганий ніжик, – перемітальною відчувася?*” (9); “*<...> казав той чоловік, тріумфально світячись <...> в темряві спітнілим хлопчиком*” (19).

Концептуальний аспект “вольові, духовні характеристики чоловіка” розкрито порівняннями з пейоративним забарвленням: “*На одному з факультетських прийнять статечна й урівноважена товстушка Кріс, адміністративний геній, мама восьмилітній дівчинці й мужеві – вічному студенту*” (28), “*Господи, живе ж хлоп – як нес прибудний*” (9).

Емоційно-психологічні якості чоловіка розкриває порівняння *плівсь як сомнамбула* (27) тощо.

Порівняння на позначення зовнішніх рис створюють портретні характеристики чоловіків і мають негативне забарвлення: *вусики ниточкою, кутно збитий, як із цільного куска вилятий “шпик”, невеличкий і верткий, як гвинт*: “*<...> офіцерик <...> з вусиками ниточкою*”, “*<...> а тут одна муриночка мною цікавиться*”, – *хто б ним, бідашечкою, цікавився, вайлуватим сорокалітнім школярем-відмінником, по-качиному розкарякуватим в ході, з червцем плюшового ведмедика, вистропленими з ніздрів волосками й ріденьким пушком на лисіючому тім’ячку*” (54).

У романі Оксани Забужко вербалізують концепт “чоловік” метафори. Внутрішні характеристики чоловіка розкривають метафори, які описують концептуальний аспект “емоційно-психологічні риси чоловіка”: з меліоративним забарвленням: *герой, повитий димами пожариська; надтріснуте гірким усміхом обличчя*: “*<...> а мужній, тільки трохи поскубаний герой, повитий димами пожариська, переводячи дух, пригорне до себе врятовану Шерон Стоун*” (3); з пейоративним забарвленням: “*<...> вже тоді мала би додати, що він не партнер, – що, закам’янілий усередині себе до багаторічної мерзлоти, просто не тямить бути не сам*” (12).

Однією з особливостей мовного стилю Оксани Забужко є нагромадження тропів-вербалізаторів концепту “чоловік”. Так, на позначення емоційно-психологічних рис чоловіка авторка поєднує метафору й порівняння: “*<...> і вже бармен сочиться, як спілий персик, розлитим по лицю усміхом співучасті й, наповняючи ляпки смолисто-тягучою мов розтопленій бурштином, рідюною, переливає через верх*” (58); епітет і метафору: “*<...> і коли картина простояла ніч у “бейсменті” в бідолашного Марка, вкінець забембаного цими психованими українськими геніями, то на ранок на ній знайшли здохлого павука*” (25).

Аналіз художніх засобів, що вербалізують концепт “чоловік” у романі Оксани Забужко “Польові дослідження з українського сексу” свідчить про те, що в індивідуально-авторській репрезентації цього концепту домінують епітети, метафори й порівняння, що означають негативні риси чоловіка – жорстокість, пасивність, хвалькуватість, підлість, а також позитивні – мужність, лагідність, м’якість. Значна частина вербалізаторів акцентує увагу на фізичній вроді, адже для авторки зовнішня привабливість є необхідним атрибутом “*справжнього чоловіка*”.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні мовної репрезентації концепту “чоловік” на зіставленні центральних вербалізаторів у творах сучасної української жіночої та чоловічої прози.

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика / Л. Г. Бабенко. – М. : Наука, 2003. – 496 с.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н.Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2000. – 320 с.
3. Воркачев С. Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты / С. Г. Воркачев // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2001. – № 6. – С. 47–58.
4. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии / С.Г. Воркачев // Теоретическая и прикладная лингвистика. Аспекты метакоммуникативной деятельности. – 2002. – № 3. – С. 79–95.
5. Забужко О.С. Польові дослідження з українського сексу / О. С. Забужко. – К. : Згода, 1996. – 71 с.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
7. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Известия российской академии наук. – 1993. – № 1. – С. 3–9.
8. Лобовик І. С. Мовотворчість Оксани Забужко [Електронний ресурс] / І.С.Лобовик. – Режим доступу: <http://www.zabuzhko.com>.
9. Минаева Э.В. Гендерная концептология: языковая репрезентация концептов “Дом” и “Любовь” в женской поэзии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского. – Симферополь, 2007 [Электронный ресурс] / Э.В.Минаева. – Режим доступа: <http://www.dissertation.com.ua/node/672235>.
10. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
11. Указ Президента України про підвищення соціального статусу жінок в Україні від 25 квітня 2001 року № 283/2001;
12. Горошко Е. Гендерная проблематика в языкознании. Введение в гендерные исследования / Е.Горошко. – Харьков : ХЦТИ, 2001. – 509 с.
13. Кирилина А. В. Современное состояние гендерных исследований в российской лингвистике //Beitrag des Gender-Blocks zum XIII. Internationalen Slavistenkongress in Ljubljana 15–21. August 2003. – Munchen : Verlag Otto Sagner, 2003. – S. 113–134.
14. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні [Електронний ресурс] / О. Кісь. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/kis.htm>.

НОМІНАТЕМА ЖІНКА У ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ КОНТЕКСТАХ

Бабич Надія

В епоху нової хвилі боротьби у світі за гендерну рівність у реалізації творчих можливостей чоловіка й жінки успіхи були б переконливішими, якби були проаналізовані реальні фізичні та психологічні особливості статі та їх відповідність / невідповідність соціальним завданням ролі. Хоч стереотип жінки як “слабкої статі” і чоловіка як “сильної половини людства” помітно знівелювався, та усе ж підґрунтя для таких стереотипів від часів Єви й Адама є достатньо міцним. І сама мова, її стереотипні форми і формули, походження яких – у глибинах генетичної пам’яті народів, можуть пояснити і причини появи цих стереотипів, і їх історичні, соціальні та психологічні видозміни, і підстави для збереження їх у сучасній мовній практиці. Спробуємо почути думку народу щодо претендентки на гендерну рівність – щодо жінки. А думка ця пульсує у сталих мовних одиницях – власне фразеологізмах, прислів’ях і приказках, каламбурах, перифразах тощо, які в готовому вигляді без змін або зі змінами, які не руйнують традиційної квінтесенції змісту, передаються від одного покоління до другого вже сотні і тисячі років.

“Формування людини та її уявленнь про чоловіче / жіноче в соціумі залежить, – вважає Л. Савченко, – не тільки від особи як біологічної істоти, а від суспільства, в якому вона живе, її національної культури, переконань, свідомості” [7, с. 226].

Ось якою бачать жінку автори сучасної християнської етики: “Жінка – це образ ніжності, делікатна будова якої випромінює красу, грацію і гармонію, а її риси – це тепла любов, розуміння, готовність самопожертви. Жінка є більш зосереджена на щоденному, на своєму домі, у який вона вносить теплоту і душевність. *Прагматичний розум мужчини і чуттєвість жінки найбільше їх відрізняють*” [8, с. 121] (виділено нами. – Н. Д.). Ось перша аргументація щодо глобальності можливості / неможливості гендерної рівності.

А тепер звертаємося до окремих біблійних сентенцій.

Мудра жінка буде свій дім,
а безумна своєю рукою руйнує його (Пр. 14: 1) [1].

Хата й масток – спадщина батьків,
А жінка розумна – від Господа (Пр. 19: 14) [1].

А ось сентенції з Приповістей Лемуїлових: “Чеснотна жінка”, що подані в 31 стиху частини п’ятої Приповістей Соломонових:

Хто жінку чеснотну знайде?
А ціна її більша від перел:
довіряє їй серце її чоловіка і йому не забракне прибутку!
Вона чинить для нього добро, а не зло, по всі дні свого життя.
Шукає вона вовни і льону, і робить охоче своїми руками.
Вона, немов кораблі ті купецькі, Здалека спроваджує хліб свій.
І встане вона ще вночі,
і видасть для дому свого поживу, а порядок служницям своїм.
Про поле вона намішляла, і його набула,
із плоду долонею своїх засадила вона виноградника.
Вона підперізує силою стегна свої та зміцняє рамена свої.
Вона розуміє, що добра робота її.
Світильник її не погасне вночі.
Вона руки свої простягне до прядки, а долоні її веретено тримають.

Долоню свою відкриває до вбогого,
а руки свої простягає до бідного.
Холоду в домі своїм не боїться вона,

бо подвійно одягнений весь її дім.
Килими поробила собі,
Вісон та кармазин – убрання її.
Чоловік її знаний при брамах, як сидить він із старшими краю.
Тонку туніку робить вона й продас, і купцеві дає пояси.
Сила та пишність – одежа її,
і сміється вона до прийдешнього дня.
Свої уста вона відкриває на мудрість,
І милостива наука її на язичі.
Доглядає вона ходи дому свого, і хліба з лінивства не їсть.
Устають її діти, і хвалять її,
чоловік її – й він похваляє її:
“Багато було тих чеснотних дочок, та ти їх усіх перевищила!”

Краса – то омана, а врода – марнота,
жінка ж богобоязна – вона буде хвалена!
Дайте їй з плоду рук її,
і нехай її вчинки її вихваляють при брамах! [Пр. 10: 31] [1].

Не можемо стверджувати, що саме такі біблійні оцінки брав до уваги автор праці “Знаки української етнокультури” В. Жайворонок, але що вони суголосні зі змістом його словникової статті про жінку можемо переконатися.

“Споконвіку на обов’язку української жінки був дім, родинне вогнище, виховання дітей, виготовлення одягу й готування їжі; в спостереженнях іноземців підкреслюється дивовижна чесність українських жінок; становище жінки в українському суспільстві було високе й шановане; суворо засуджувалася легковажна жіноча поведінка; на розлучення дивилися дуже підозріло, передусім на розлучену жінку, в народі не користувалися повагою злі, заздрісні жінки, їх прирівнювали до стихійного лиха, до “нечистої сили”, – “де й чорт не pomoже, туди жінку пошли”, “заздрісна жінка цілу хату держить і вогні”; типова українська жінка, за Г. Ващенком, весела, балакуча, дуже рухлива й працьовита; ... християнство закріпило одноженство, при цьому церква дозволяла одружуватися три рази, хоч народ щодо цього мав свою думку: “Перша жінка від Бога, друга від людей, а третя від дідька”; з давніх-давен жінку називали почесним ім’ям *дружина* (від слова *друг*), тому їй кажуть: “Три друга: батько, мати та вірна жінка” або ще: “Хто жінку добру має, той горя не знає”; мрії про щастя втілювалися в уявленні про затишок біля домашнього вогнища, – “гарна жінка, гарні діти – тільки жити та радіти”; за щастя вважала мати добру жінку (“Добра жінка і здоров’я – то найбільший скарб”, “Добра жінка – то камінна стінка”), натомість за велике лихо – злу жінку (“Дим, дощ, мороз і сарлива жона – то найбільше нещастя”, “Від вогню, води і злої жони – Боже борони”, “Добра жінка – то весілля, а зла – то погане зілля”, “Добра жінка – вінець, а лиха кінець”); здавна вважали, що паном у домі має бути чоловік, а не жінка, бо “біда тому дворові, де корова наказує воліві” або ще: “Дай жінці волю, сам попадеш у неволю”; ... биття жінки чоловіком відоме з давньої пори як форма науки (такі були часи); про биття жінки чоловіком, який любить, мовиться: “Б’є, бо любить”, “Жінку люби, як душу, а тряси, як грушу”, “Жінка небита, як коса неклепана”, “Жінка небита, як хата некрита”; віддавна, маючи однакові права з чоловіком, жінка по його смерті ставала головою своєї родини. *Щастя, в кого жінка Настя, а в кого Гортина, то лиха година* (приповідка); *Сть у мене батько і рідная мати, єсть у мене жінка і рідні діти* (А. Метлинський); *Біда, коли жінка чоловіком, ніби швець шкірою, крутить* (приказка); *Люльки та жінки нікому не позичай* (М. Номис); *Чужі жони хороші, як маків цвіт* (П. Чубинський); *Ти будеш мені мужем, я тобі жоною* (А. Метлинський); *Жона пряде, а муж тягне гуж* (приказка) [4, с. 222–223].

Цей розлогий, свідомо трохи скорочений текст підводить нас до висновку, що саме у стійких образних мовних конструкціях, в основі яких були прямі смисли

спостережуваних ситуацій, стосунків, емоційної характеристики, є незнищенним джерелом знань про такі фрагменти мовної картини світу, як сімейні стосунки і мораль (суспільна й особиста). С. Бартмінський пише: “Мовну картину світу я розумію як охоплену мовою інтерпретацію дійсності, яку можна подати як комплекс суджень про світ. Це можуть бути судження або закріплені в самій мові, у її граматичних формах, лексиці, клішованих текстах (наприклад, прислів'ях), або імпліковані формою або текстами мови” [2, с. 88].

У фрагменті мовної картини світу, яка закріпила сприйняття людиною самої себе, зокрема людиною однієї статі людини статі протилежної, діє основний закон пізнання – закон єдності і боротьби протилежностей. За нашими спостереженнями над стійкими одиницями з компонентом *жінка*, записаними М. Номисом, Б. Грінченком, В. Далем та І. Франком, функцію “оцінювачів” брали на себе чоловіки. За особливостю своєї чоловічої психології, вони лише зрідка давали *жінці* позитивну характеристику, хоч і зізнавалися, що без неї їм мало що вдавалося б зробити. Напр.: *Без жінки як без кішки* (Ном., 400) – дім порожній, *Добра жінка і лихого чоловіка направит* (Фр., II, 167), *Жінка держит дім за три угли, а муж за четвертий* (Фр., II, 168), *Жінка – тепла пола чоловікова* (Фр., II, 169), *З жінков клопіт, без жінки ще більший* (Фр., II, 171), *Без жінки, як без рук* (Фр., II, 165), *Якби чоловік міг обійтися без жінки, то був би пан Біг не сотворив Єву* (Фр., II, 173).

Народ висміює чоловіка, яким керує жінка: *Там макогін блудить, де макітра рядить* (Ном., 401), *Держит сі жінки за запаску* (Фр., II, 167), *Худо дело, коли жена не велела* (Д., 532) (у прикладах з В.Далія замінюємо на е. – Н.Б.), *Жінка го тід ноги взяла* (Фр., II, 167), *Як жінка хоче своїм конем їхати, то вже, братчику, біда* (Фр., II, 173), *Жінка ми світ зав'язала* (Фр., II, 168), *Нащо тому жінка молода, як і стара за чуприну водить* (Ном., 403).

Як бачимо, прикладів таких небагато, хоч ми зробили повну вибірку зі словників, на які посилаємось.

Проте значно більше народних характеристик у порівняльному аспекті, що означає все ту ж “боротьбу протилежностей” як рушійну силу не лише розвитку, а й пізнання світу. Напр.: *Дві природі в жіночій уроді: єдною любить, другою губит* (Фр., II, 166), *Добра жінка мужови свому вінець, а зла кінець* (Ном., 400), *Боже, Боже, що та жінка може, а як її взяти, то лучше, як мати* (Ном., 400), *Добрая жена домъ сбережетъ, плохая рукавомъ растрясетъ* (Д., 532), *Друга жінка вже не те, що перша* (Фр., II, 167), *Перша жінка від Бога, друга від людей, третя від дідька* (Фр., 173), *Друга жінка, то так, як ключ, дороблений до колодки* (Фр., II, 167).

Найбільше негативних оцінок дали інтелектові жінок. У всіх добірках записано вислів: *Довгий волос та короткий розум*. Порівн. ще: *Нащо мені казна, коли жінка без ума* (Ном., 403). І попри те чоловіки оцінюють, хоч не дуже коректно, жіночу спритність, позитивну хитрість, яку жінка виявляє у скрутній ситуації. Порівн.: *Добра жінка з пушки муки пригорщу зробит* (Фр., II, 167), *Добра жінка краде, тай перед чоловіком кладе* (Фр., II, 167) – з таким поясненням: вона дбає про те, щоб догодити чоловікові й такими способами, про які він не знає (там само); *Бабу й чорт не змудрує. Треба довго калатати, щоби бабу ошукати* (Ном., 402), *Де чорт не зможе, туди бабу пошле* (Ном., 402), *Баба чорта звела* (Фр., I, 37), *Где чертъ не сладить, туда бабу пошлетъ* (Д., 32), *Бабы умы разоряютъ домъ* (Д., 32), *Баба і тоді хвабра, як на печі* (Ном., 401), *Силень хмель, сильнее хмеля сонъ, сильнее сна зная жена* (Д., 532), *Жінка і кам'яну гору пересече* (Ном., 402).

Зрозуміло, що ці характеристики висловлювалися переважно в чоловічому середовищі, а в давні часи підтримувалися як засіб самовищення чоловіків. Сьогодні, як і колись, такі висловлювання є некоректними. Т. Битева зауважує: “Сутність фразеологізмів з самого початку конотативна: фразеологізми виникають у мові не для називання якихось нових явищ, а для образно-емоційної оцінки явищ, уже названих. Саме конотативний компонент семантики виступає ядерним в семемі будь-якої фразеологічної одиниці...” [3, с. 113]. Доведемо це висловами з компонентами позитивної конотації: *Жінка ладна всюди зарядна* (Фр., II, 168), *Жінка, як маків цвіт* (Фр., II, 170), *Жінці не треба противити ся, як малій дитині* (Фр., II, 171), *Ой біда, біда, в кого жінка бліда, а в кого рум'яна, в того кохана* (Фр., II, 172) – порівн. ... *а в кого рум'яна, то кажуть, що н'яна* (Фр., II, 166), *Коли жінка каже – лихо, не чіпай її стиха* (Ном., 606), *З великою худобою битись та сваритись, з хорошою дружиною на світі нажитись* (Гр., 448, за Метл.).

О. Приходько констатує цікаве узагальнення: “Лінгвісти обстоюють точку зору про те, що в основі фразеологізму лежать асоціативні трансфери, оскільки у процесі мовлення відбувається передавання інформації не лише об'єктивного, але й суб'єктивного оцінного характеру. На відміну від лексем, значення яких потенційно охоплює усі ознаки і властивості предмета, дії і т. ін., фразеологізми належать до знаків мови, які виражають лише деякі якості” [6, с. 141]. Наш матеріал не є власне фразеологічним, це не завжди навіть прислів'я та приказки, а усталені народні висновки зі спостережень за життям, та й у них – усе та ж перевага загальнозмистових негативних конотацій, що й у фразеологізмах. Порівн.: *Жінка – лозинка: куди схоч, похилиши* (Ном., 400), *Жінка, як жилка: куди схоч, потягнеш* (Ном., 400), *Жінка, як торба: що положиши, те й несе* (Ном., 400), *Знай, баба, свое кривое веретено* (Д., 32), *Курица не птица, баба не человекъ* (Д., 32), *Жіноча річ коло притічка* (Ном., 400), *Баба, что горшокъ: что не влей – все кипитъ* (Д., 32), *Свинка та жінка єдин мають нрав* (Ном., 246).

Найбільше варіантів мають сталі вислови про такі риси характеру і поведінки жінки:

- **злість, зловбивість**: *Де лихая жінка в хаті, там добра не сподіватись* (Ном., 617) (пор. антонімічне: *З жінкою любові-милої рибки піймаєш* (Ном., 400)), *Злая жена сведетъ мужа съ ума* (Д., 533), *Железо уварши, а злой жены не уговоршиш* (Д., 533), але: *За добрим чоловіком і чулинда жінка, а за дурним і попівна рабинська* (Ном., 403), *Жінка, як не стане вже чого їсти, то чоловіка їсть* (Фр., II, 170);

- **невміння тримати таємницю, що породжує приховування від неї правди**: *Жінка хіба те утає, чого не знає* (Ном., 606), *Жінці всей правди не одкривай* (Ном., 401), *Не вір жінці, як чужому собаці* (Ном., 402), *Бабі не вір, баба шальвір* (Фр., I, 38) – ошуканець; *Жінці тай псови не вір* (Фр., II, 170), *Не верь коню в поле, а жене в доме* (Д., 532);

- **звичка підбурювати до сварки; підступність, лукавство, нещирість**: *Кабы барынька не уськала, такъ и баринъ бы не лаялъ* (Д., 533), *Лукавой бабы и в ступе не утолчешъ* (Д., 32), *Не всякая жена мужу правду сказываеъ* (Д., 532), *Жінці та кобилі ніколи не вір* (Фр., II, 171);

- **ледарство**: *Не гаразд – жінка ледащо: не зварить, не спече, коли нема що* (Ном., 205), *Жінка княгинька, а хата не метена* (Ном., 404), *Лучше чорта затримать, ніж ледачу жінку мать* (Ном., 403), але: *Чоловік винен, що жінка ледащо* (Ном., 403);

- **зрадливність, неправдивість**: *Ще добра жінка, як сім раз на день обдурить* (Ном., 402), *Мужсь не знаеъ, где жена гуляеъ* (Д., 532), *Не закладавайся за овинь, за*

мерина и за жену (сгорить, бьетъ, согрешить) (Д., 532), У жінки правди не питай (Фр., II, 173); Жена мужа любила, в торьме место купила (Д., 532-533);

- **схильність до балакання, сварливості:** Де баб сім, там торг зовсім (Ном., 402), (Гр., 12), Дві баби – торг, а три – ярмалка (Ном., 402), В баби язик, як лопатень (Ном., 402), (Гр., 12), Жінка би не жила, якби не висварилася (Фр., II, 167), Приехала баба изъ города, привезла вестей три короба (Д., 32).

Спостережено, що в народі побутовали своєрідні настанови щодо обрання собі дружини, поведження чоловіка з дружиною. Напр.: *Гарна жінка і великі гроші, то нагла смерть* (Фр., II, 166), *Дай кому жінку, а сам свищи в жмінку* (Фр., II, 166), *Жінку а шкапу трудно дібрати* (Фр., II, 166), *Ладна жінка – готова біда* (Фр., II, 172), *Молода жінка старому трутизна* (Фр., II, 172), *Не пускай без себе ні коний ні жінки* (Фр., II, 172), *Не хвались жінкою в сім день, а в сім літ* (Ном., 402), *Як сорочка біла, то й жінка мила* (Ном., 400), *Муж жєні закон* (Ном., 404), *Жена не сапогъ (не лапотъ), с ноги не скинешь* (Д., 532), *Коня в позуку не давай, жінки у приданки не пускай* (Ном., 363).

Як переконують історичні записи і створені на їх основі сучасні паремійні збірники, найпоширенішою формою “контролю” над жіночою долею було фізичне покарання як наука покори своєму чоловікові. Що такі вислови збереглися й досі через особливе співвідношення в них змісту і форми, переконує В. Мокієнко: “У фразеології як особливому рівні мови суміщення змістових і асоціативних характеристик особливо різноманітне. Наявність актуалізації двопланового значення фразеологічних компонентів безсумнівне, бо без неї неможливе функціонування фразеологізмів як експресивних одиниць. Уже саме формальне членування фразеологізмів передбачає постійну актуалізацію їх компонентів. ... Спираючись на ідеї Ларіна та інших дослідників фразеологічного значення, Федоров доходить переконливого висновку про двоякість фразеологічної одиниці, про постійне суміщення в ній речового та етимологічного значень (1972, 8–9). У цьому семантичному суміщенні – основа особливої взаємодії синхронії та діахронії у фразеології” [5, с. 236]. Не лише тепер, а й у час появи таких висловів застосування фізичної сили не було, гадаємо, нормою поведінки, а радше винятком або словесною бравадою з метою вивищення себе перед слабкою статтю. Проте численність таких “батальних” закликів має глибоке коріння, про що писав І.Франко, пояснюючи порівняння жінки з нечистим: “Згрідливи, не нависний погляд на жінку як на знаряд злого Духа значно старший від християнського аскетизму, але ним розвинений у всіх консеквенціях, уведений навіть у канонічне право” (Фр., I, 36–37). А все “нечисте”, вважалося, виганяється молитвою або биттям. Тож читаємо:

- **повчання “несвідомих”:** *Жінці поусту не давай* (Фр., II, 171), *Жінці огроза мусить бути* (Фр., II, 171), *Жінка не бита, а коса не клепає – на єдно виходить* (Фр., II, 169), *В мене жінка не бита, то так як хата не вкрита* (Фр., II, 169);

- **настановлення на “строгість покарання”:** *Бей женку кь обеду, а кь ужину опять, безъ боя за столь не сядь* (Д., 533), *Жінку люби як душу, тряси як грушу, а тріпай як шубу* (Фр., II, 171), *Жінку серцем люби, а зо шкіри дери* (Фр., II, 171), *Жінку, як бистру шкапу, все у віжках держи* (Фр., II, 171), *В мене жінка мусить в решеті гуляти* (Фр., II, 166);

- **виправдовування такого поведження:** *Жінка не любить того чоловіка, що її не б’є* (Фр., II, 169), *Жінка тай вода спокійна не бита псує ся* (Фр., II, 169).

Проте не виключено, що жінки можуть перейняти приклад чоловіків для самозахисту або й остраху проти-

лежної статі: *Ище сорока не побіліла, щоб жінка чоловіка біла* (Ном., 401), *Як баба біла, то й на той світ не встанеш* (Ном., 401).

На доказ того, що ці “повчання” і “діяння” не були нормою, наведемо вислів зі збірки М.Номиса: *Коли жінку почав бити, то й будеш битъ, а не починав, то й не починай* (Ном., 403); жартують: *Уберися, жінко, в кожух, бо я бити буду* (Ном., 562), *Так моїй жінці треба, най мене б’ют!* (Фр., II, 173) або вислів А. Метлинського у словнику Б. Грінченка: “*Ой як буду, моя матусенько, да я в війську помірати, прийми мою вірну дружину да за рідну дитину*” (Гр., 448).

Та усе ж переважає зверхнє, принизливе, цинічне ставлення до власної дружини і заздрість – до чужої. Порівн.: *Жінка два рази мила: раз як входить у хату, а другий раз, як її виносять* (Фр., II, 167), *Єдну жінку в дошки, а другу в подушки* (Фр., II, 167), *Жінка набутна річ: як умре, то за друзів і ще й поле візьмеш; але як худобина згине, то страта* (Фр., II, 169), *Чужа жінка все ліпша як своя* (Фр., II, 173), *Чужі жінки як маківки, моя як опуда* (Фр., II, 173), *Господи татку, дай ми жінку гладку: тонку, високу, сліпу, безоку, з великим віном, з коротким життям* (Фр., II, 166), *Поміняймо си жінками, брачіку* (Фр., II, 173).

Як переконує наш фактичний матеріал, номінатема жінка має високу частотність вживання у стійких народних оцінках побуту, звичаїв, моральних її засад в історії українського народу. Ця лексема в українських висловах рідко синонімічна з багатозначним, переважно позитивного колориту, словом *баба*, яке в російських висловах переважає. Звернення до записів В.Далє зумовлене тим, що в них чимало висловів цілком ідентичних з українськими або є власне запозиченими з української мови і що створювався словник у близькому до грінченкового і франкового часі. З компонентами *жена, супруга*, як в українських збірках зі словом *дружина* засвідчено по 1–2 вислови.

Зрозуміло, що для висновків щодо колориту фрагмента нової картини світу “Сімейні стосунки” необхідно проаналізувати стійкі конструкції з компонентом *чоловік* (муж) в аспекті самооцінки та характеристики жінкою. Та це для наступної студії, адже, як зазначає М. Алефіренко: “Формою існування культурних концептів в етномовній свідомості служать значення мовних знаків (як правило, значення номінативних одиниць, слів і фразеологізмів) та їх смислова реалізація в тому чи іншому дискурсивному просторі” [1, с. 150]. Звичайно, сучасний розмовно-побутовий дискурс дуже далекий від згаданих тут сталих народних висловів, що виникли як характеристика взаємин чоловіка і жінки в тому історично далекому суспільстві. Якщо для більшості власне фразеологізмів, “актуалізація діахронічного плану – важлива умова синхронічного функціонування” [4, с. 241] цих образних одиниць мови, то для проаналізованого тут матеріалу актуальна динаміка функціонування, що виявляє себе, вважаємо, у відмові носіїв мови від використання більшості з таких висловів. Суспільство майже позбулося тих критичних оцінок, які суперечили основним рисам української ментальності (зговірливість, доброзичливість, незлопам’ятність, жертвовність тощо). І хоч такі вислови належать до стереотипів мовної спадщини, виникли на реаліях людських взаємин, які оформилися в сталі синтаксичне ціле й досі сприймаються як оцінні, актуальність їх змісту нівельована.

1. Алефіренко Н. Ф. “Живое” слово: Проблемы функциональной лексикологии: монографія. – М. : Флинта ; Наука, 2009. – 344 с.
2. Барминский Е. Точка зрения, перспектива, языковая картина мира // Барминский Е. Е. Языковой образ мира: очер-

ки по етнолінгвістике: перев. с польск. – М.: Индрик, 2005. – С. 87–104.

3. Ботева Т.М. Очерки по русской перифрастике: монография / Т. Ботева. – М.: ООО Изд. “Элпис”, 2008. – 303 с.
4. Калашник В.С. Афористичний вислів як семантичний і стилістичний компонент усного мовлення / Калашник В. Людина та образ у світі мови: вибрані статті. – Х., 2011. – С. 307–311.
5. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. – Изд. 2, испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 287 с.
6. Приходько А.И. Этнокультурный компонент фразеологических единиц / А.И. Приходько // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского: Научный журнал. Серия “Филология. Социальные коммуникации”. – 22 (61). – № 4 (2). – Симферополь: Таврич. национ. ун-т им. В.И.Вернадского, 2009. – С. 140–143.
7. Савченко Л.В. Етнолінгвістичне моделювання фразеологізмів із компонентом-антропонімом // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: Теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник. – К.: НАНУ, Ін-т укр. мови: монографія. – М.: Элпис, 2008. – 303 с.
8. Християнська етика: Методичний посібник. 1–11 кл. – Вид. 2, доопрац. – Львів: Свічадо, 1998. – 159 с.

Джерела

1. Біблія або Книги Старого і Нового Заповіту: Із мови давньоєврейської та української наново перекладена. – М., 1988.
2. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко: У 3-х т. – Т. 1-2. – Вид. 2. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2006. – 818 с.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 3 т. – Т. 1. – А-З. – М.: Русский язык, 1981. – 900 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 704 с.
5. Словарь української мови / Зібрала редакція журналу “Киевская старина” / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: у 4 т. – Т. 1. – К., 1907. Фотомеханічне перевидання АН УРСР. – К., 1958. – 494 с.
6. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича та інших / Уклав М. Номис. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.

АВТОРСЬКІ ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ В ПОВІСТІ ВОЛОДИМИРА ДРОЗДА “ИРІЙ”

Балаховська Лілія

Мова як суспільне явище перебуває в постійному розвитку. Сучасні дослідники чимало уваги приділяють проблемі поповнення лексичного складу мови. Одним із значущих джерел поповнення слугують тексти художньої літератури, зокрема творчість прозаїків-шістдесятників, твори яких публікувалися, але зважаючи на різні чинники (політичні, суспільні та інші), не ставали об'єктом лінгвістичного дослідження і, відповідно, не могли прислужитися в лексикографічній справі як реєстровий або ілюстративний матеріал. Саме тому виникає необхідність лексичного опрацювання таких прозових текстів на тлі словникарської практики. Цим зумовлюється актуальність нашого дослідження.

Сучасні науковці, такі як Л.Д. Шестопалова, О.І. Хом'як, С.В. Криворученко, А.І. Бондаренко, Л.М. Федорів, займаються різнобічним аналізом прозових творів шістдесятників (в аспектах лінгвостилістики, антропонімії, перекладознавства, модальної семантики, мовомислення тощо). Проте праць, у яких увагу зосереджували б на вивченні власне лексики творів, її словотвірних, стилістичних та інших особливостей, практично немає.

Отже, мета дослідження – пошук та аналіз узуальних та індивідуально-авторських новотворів В. Дрозда.

У мовознавчій науці поруч із поняттями неологізм та оказіоналізм використовуються також поняття інновації та потенційного слова.

“Усе те, в чому висловлене мовцем (воно розглядається з погляду мовних закономірностей) відхиляється від моделей, що існують у мові, якою ведеться розмова, можна назвати інновацією” [5, с. 53]. Таке визначення поняття мовної інновації дав Е. Косеріу. Отже, інновація позначає явища, пов'язані з динамікою мовної системи на всіх рівнях, узагалі тенденції оновлення мови.

Явище оказіональності дослідники висвітлюють порізно. Ж.В. Колоїз зазначає, що “оказіональні номени необхідні не самі по собі, а для означення нестандартної, прагматично значущої інформації” [4, с. 229]. Г.М. Вокальчук ототожнює поняття оказіоналізм і авторський лексичний новотвір і зараховує до них “не лише слова, утворені в результаті структурних і семантичних змін вихідних одиниць, але й ті, що є авторськими формальними видозмінами узуальних лексем” [1, с. 8], для них характерна формальна нестандартність, яка пояснюється порушенням законів узуального словотвору [1, с. 9]. О.М. Турчак у своєму дослідженні аналізує погляди різних мовознавців на оказіоналізми, зокрема О.К. Чиркової та В.І. Хохлачової. Так, О.К. Чиркова вважає, що оказіоналізми – це слова, які існують у мовленні однієї особи або групи осіб і не мають регулярної відтворюваності в сучасній літературній мові, не зв'язані системними відношеннями з узуальною лексикою і не мають загальноприйнятого значення. В.І. Хохлачова оказіоналізмом називає будь-яке слово, що не входить до словникового складу мови [12, с. 6].

Усі названі науковці сходяться на тому, що оказіоналізми виразняють індивідуально-авторську мову, надають їй експресивності, емотивної забарвленості [8, с. 424].

Потенційні слова – теж нові лексичні одиниці, які створюються в процесі спілкування на основі високопродуктивних словотвірних моделей [7, с. 54]. С.Є. Романчук зауважує, що сформована лексична система накладає певні обмеження на творчу діяльність людей, але мова надає можливість для творення нових слів [7, с. 52].

В.В. Лопатін зазначає, що “оказіоналізми – явище масове. Іноді вони не зовсім помітні, не дуже падають в очі. Це буває переважно тоді, коли слова належать до високопродуктивного словотвірного типу, представленого в мові великою кількістю похідних. Подібні слова мовознавці часто називають потенційними” [6, с. 69–70].

Оказіоналізми часто кваліфікують як мовленнєві новоутворення, “найбільш віддалені від узусу”, натомість потенційні слова “найбільш близькі до узусу”, і тому вони мають усі можливості, щоб потрапити до системи мови [4, с. 50].

У своєму дослідженні ми спираємося на визначення оказіоналізмів як авторських варіантів загальномовних слів, що не мають регулярної відтворюваності в сучасній літературній мові і загальноприйнятого значення. Щодо потенційних слів, приймаємо визначення С.Є. Романчука та В.В. Лопатіна.

Аналіз новотворів В. Дрозда засвідчує вживання емоційно забарвлених авторських формальних видозмін узуальних лексем, абсолютно нових слів, слів з іншим семантичним наповненням, які не зафіксовані в лексикографічних джерелах. Для порівняння ми обрали “Словник української мови” в 11 т. (далі СУМ), “Словарь української мови” в 4 т. за редакцією Б. Д. Грінченка (далі СГ), сучасні електронні словники “Словники України” (далі СУ), ABBYY Lingvo x3.

Досліджуючи незувальні новотвори в повісті “Ирій”, нами було виділено найбільші групи серед них: словотвірні, семантичні неологізми та фонетичні модифікації узуальних лексем.

1. **Словотвірні** оказіоналізми в повісті становлять найчисельнішу групу. Творюються вони зазвичай суфік-

сальним, префіксально-суфіксальним способами та способом основоскладання:

– Слова, утворені суфіксальним способом.

Продуктивним для творення нових слів із значенням неповноти ознаки є суфікс **-уват-**: *гайсакуватий* (від *гайсати*, те саме, що *гасати* [СУМ, Т. 2, с. 17]) “...ніжно-блакитне ранкове небо підпирав стовп куряви, буцім на Пакуль набігав гайсакуватий вихор” [2, с. 8], *прищукватий* (тоді як у словниках зафіксовано *прищуватий* [СУМ, Т. 8, с. 106], [3]) “Коли його одула прищукватата твар підпливла зовсім близько, я розмахнувся і послав свій дрібний, як картопля на піску, кулак під більмаки Жукових очей” [2, с. 74], *сторчакуватий* (від зафіксованого в аналізованих словниках іменника *сторчак*) “Невдовзі залякли, стерли коліна, і я почувався серед кучугур, буцім на сторчакуватих ходулях-жердинах” [2, с. 115], *боязкуватий* (від *боязкий*) “Восьмі класи юрмиса біля дверей, буцім овечки в кошарі, боязкуваті, непевні себе” [2, с. 117]. Враховуючи непоширеність цього суфікса [10, с. 489], зазначені лексеми відносимо до оказіональних.

За допомогою суфікса **-ен-** В. Дрозд творить іменники на позначення дитинчат тварин, ускладнюючи структуру слова: “Гнида не визнавав ані коровчини, ані свиненята<...>” [2, с. 28]; “А винним у нічному переполосі Солом'яників було миршаве пакульське лисиченя<...>” [2, с. 64]. Лексема *свиненя* зафіксована лише в електронному словнику “Словники України” [3], а слово *лисиченя* відсутнє в усіх лексикографічних джерелах. Оскільки існують зафіксовані слова *галченя* [СУМ, Т. 2, с. 22], *котеня* [СУМ, Т. 4, с. 309], *дятленя* [СУМ, Т. 2, с. 451], а лексема *лисиченя* утворена за аналогією до них, то вважаємо її потенційною.

Письменник вживає віддієслівні іменники, утворені за допомогою продуктивного суфікса **-іин-** [10, с. 487], що визначаються нами як потенційні: *дзеленькотіння* (від наявного в словнику дієслова *дзеленькотити* [СУМ, Т. 1, с. 266]) “Скоро долинуло знайоме дзеленькотіння велосипеда<...>” [2, с. 8], *хрускотіння*, зафіксоване лише в СУ [3] і утворене від дієслова *хрускотити* [СУМ, Т. 11, с. 159] “До нього скоро так звикли, що вже й не віталися; зграї ворон та горобців днювали на його шапці, на комірці кожуха і увечорі, коли дядько нарешилі простував до хати, з телготом, з хрускотінням промерзлих крил спахували в небо” [2, с. 96].

Для надання лексемі *дзвякати*, зафіксованої у “Словнику української мови” в 11 т. [СУМ, Т. 2, с. 265], емоційної насиченості, письменник ускладнює її суфіксом **-от-**: “<...> а недільний день, погожий, морозний, як пишуть у газетах, нетерпляче стукався в золотистосині шиби вікон, аж шиби іскристо дзвякотіли, і я затуляв вуха долонями, щоб не чути того звабливого дзенькоту...” [2, с. 103]. Близькими за семантикою є дієслова *дзенькотити*, *дзенькотати* [СУМ, Т. 2, с. 266], які утворені за допомогою того самого суфікса, що дає підстави вважати дієслово *дзвякотити* потенційним.

Дієприслівники, на які натрапляємо в повісті, іноді утворюються не від основи дієслова, а від основ іменників або прикметників і є потенційними лексемами за рахунок поширеності їх слотоворчих афіксів: *віжки* → *віжкуючи* (фіксує лише СУ) [3], напр., “А писарьок, не віжкуючи шкати, дістав із дерев'яної скриньки жмуток вилянялих від часу ганчірчатих паперів” [2, с. 84], *бабухатий* → *бабухатіючи* (наявне лише в [СГ, Т. 1, с. 15]), напр. “Проте твань, здавалося, дихала, то опускаючись, то бабухатіючи, наче боки корови Маньки, коли вона об'їдалася росяною трави, і, час од часу, булькала та клетотіла [2, с. 66].

– Слова, утворені префіксально-суфіксальним способом.

Від наявних уже в мові іменників *мільйон*, *лещата* префіксально-суфіксальним способом були утворені оказіоналізми *замільйонитися*, *залещатитися* (“Отоді вже замільйониться нам!” [2, с. 48]; “<...> часом самому Гітлеру горло залещати<...>” [2, с. 57]).

Потенційні дієприкметники із новим відтінком у лексичному значенні мотивовані семантикою узуальних іменників, від яких вони утворюються: *куфайка* → *закуфаєний* (у значенні “одягнений у куфайку”), напр. “<...> і все те висипав перед безмовною матір'ю, закуфаєною, завиненою в теплі хустки...” [2, с. 54], *багно* → *забагнучений* (“забруднений багном”), напр., “А я був щось незрівняно крихітне біля нього, глухого, забаженого, загубленого в лісах і болотах Пакуля<...>” [2, с. 88], *ланцюг* → *обланцюгований* (“обмотаний ланцюгом”), напр., “І Собакарева гора згойднулася, вирвана з берега, як бульдозер вириває обланцюгований пен” [2, с. 102], *ланцюг* → *приланцюжений* (“зафіксований у просторі, прикутий ланцюгом”), напр., “А від перехрестя вулиць пливла на зустріч мені школа – білий повітряний замок, <...> приланцюжений цегляним підмурівком” [2, с. 20], *глянець* → *заглянцьований* (“заяложений, шаблонний”), напр., “І Василь Решето <...>, і дід Семирозум <...>, і я, Михайло Решето <...> – лише вузлики на неосяжнім корені неосяжного, гінкого й крислоного дерева, ім'я якому (хрестоматійно заглянцьоване, але того вечора, на Собакаревій горі, вперше вилуцене мною з лущиння приручених слів) – народ...” [2, с. 89], *паркан* → *запарканений* (“обнесений парканом”), напр. “Центральні, чітко розграфлені квартали <...> лежали довкола Ваду вузькою оторочкою, що непомітно, буцім город у леваду, переходила в хаотичні, таємничі, напесені на сторінку часопису невизралим пунктиром запарканених обійсті лабіринти Солом'янки” [2, с. 120].

– Основоскладання.

Продуктивним способом творення слів з новим значенням або його відтінком є складання основ: *дрібносередняцький*, напр. “<...> він загнудав своє дрібносередняцьке набання<...>” [2, с. 36], *гострохлорний*, напр. “<...> гострохлорний дух громадської вбиральні” [2, с. 50], *линвоходець*, напр. “Ми вже були біля двору дівчини в білому береті, коли уздріли Жука, що, похмурий та злий з невдачі, розпростерши руки, немов линвоходець, дибав по місячному променю, припнутому до ушули воріт” [2, с. 70], *цегляномордий*, напр. “Троє жучків, насунувши на самі вуха картузи, стовпіли коло дверей, і я напевне знав, що на зупинці автобуса під Солом'янською вербою на мене чекає смерть в образі цегляномордого Жука” [2, с. 71], *кінотинь*, напр. “А обабіч полівки мінливо, химерно, наче туман над літньою рікою, пливли чи то кінотині, чи то картини справжнього життя” [2, с. 83], *ракетограй*, напр. “І враз усе доокруж спалахнуло, освітилося радісними, святковими, веселковими вогнями, неначе над ирійським бульваром злетіли салютні ракетограй” [2, с. 113], *фотоскринька*, напр. “Фотограф метушився довкола доісторичної фотоскриньки на тонких цибатих ніжках, фіксує для родинного альбома історичну хвилину возвеличення Солом'яників” [2, с. 126].

2. Семантичні неологізми.

Інновації навколишнього світу відбиваються на лексичному запасі і не завжди із новим явищем приходиться нове слово. Найчастіше вже існуюче слово доповнюється ще одним значенням.

У зовсім новому значенні вжиті слова *втєлюци-тися*, тобто “уп'ястися очима”, напр. “<...> я отетеріло заляк посеред коридору, втєлюцившись у дівчину очима, і не мав над собою волі ані відступити з її дороги, ані одвести очей” [2, с. 110], тоді як СУМ фіксує значення слова “втєлючитися” – “влізти, потрапити в небажане місце” [СУМ, Т. 1, с. 772]; потенційне слово *почирги-*

каний, утворене префіксально-суфіксальним способом, жито у значенні “порізаний, пошматований”, напр. “*Але замість паркету чи вистеленої барвистою фанітною мозаїкою долівки під нози мені стелилася нависовижу знайома, грузька, почиргикана плугами й боронами баюриста полівка*” [2, с. 83] (похідне від дієслова *чиргикати*, яке згідно з СУМ має значення “проводити чим-небудь гострим (пилкою, ножем) по твердому предмету, створюючи деренчливі звуки” [СУМ, Т. 11, с. 328]), новотвір *виштиркуватися* вживається у значенні “стирчати” і є суфіксально-префіксальною фонетичною модифікацією дієслова “*штрикати*” зі значеннями “тикати чим-небудь” [СУМ, Т. 11, с. 544]), напр. “...*культяпки моїх рук смішно виштиркуються з куцих рукаві*” [2, с. 23].

3. **Фонетичні модифікації** узуальних лексем письменник часом застосовує при творенні слів, тобто видозмінює лексему для надання їй певного стилістичного забарвлення. Наприклад, у повісті “Ірій” зустрічаються лексеми *шкеребчучи* (*шкребти* [СУМ, Т. 11, с. 482]), *лискаючи* [3] (*блискаючи*), *цургелити* (*цурпелити* [СУМ, Т. 11, с. 282]), *розчахний* (*розчахнений*, *розчахнутий* [СУМ, Т. 8, с. 589]), *скрижавілий* (*скрижанілий* [3]) тощо.

Створюючи казковий світ повісті, письменник шукає найточнішого вираження своїх думок і на допомогу йому приходять словотворення. Проаналізувавши близько 130 лексичних новотворів у повісті “Ірій” В. Дрозда, ми дійшли висновку, що більшість із них не зафіксована в СУМі, але іноді трапляється в сучасних словниках (СУ, АBBYY Lingvo x3). Значну кількість лексем, таких як *гайсакуватий*, *кінотинь*, *розчахний* тощо, можна вважати оказіональними, оскільки вони вжиті в тексті ситуативно, мають виразне експресивне забарвлення і не належать до словникового запасу. Натомість новотвори *приланцюгований*, *почиргиканий*, *віжкуючи*, *дзеленькотіння* тощо, не зафіксовані в СУМі та сучасних словниках, проте утворені відповідно до продуктивних моделей за всіма законами мови, є потенційними словами і претендують на входження до активного словникового складу. У подальшому одержані результати будуть використані при укладанні словника індивідуально-авторського словотворення В. Дрозда.

1. Вокальчук Г.М. Оказіональні лексичні новотвори в українській поезії ХХ століття: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01. – К., 2009. – 38 с.
2. Дрозд В. Г. Ірій: Повісті, оповідання. – Харків: Фоліо, 2008. – 318 с.
3. Інтегрована лексикографічна система “Словники України” [Електронний ресурс]: словозміна, транскрипція, фразеологія, синонімія, антонімія / В. А. Широков [та ін.]; НАН України, Україн. мовно-інформац. фонд. – Версія 3.0. – Дані і прогр. – К.: Довіра, 2006.
4. Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація: монографія / Ж. В. Колоїз. – К.: Акцент, 2007. – 311 с.
5. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (Проблема языкового изменения) / Пер. с исп. И.А.Мельчука. – М.: УРСС, 2001. – 204 с.
6. Лопатин В. В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования. – М.: Наука, 1973. – 151 с.
7. Романчук С. Е. Оказіоналізми як окрема група неологізмів // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2011. – № 58. – С. 52–55.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Словарь української мови / Упор. Б. Д. Грінченко: в 4 т. – К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
10. Словник українських морфем: понад 45 000./ Л.М. Поллога. – К.: Довіра, 2009. – 554 с.
11. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

12. Турчак О. М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
13. Lingvo x3 [Електронний ресурс] / АBBYY. – Версія 14.0.0.596. – М.: АBBYY, 2010.

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ОТОТОЖНЕННЯ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО КВАЛІФІКАЦІЇ

Балко Марина

Питання про належність до розряду словосполучень сурядних конструкцій наразі є одним з найбільш дискусійних у синтаксисі словосполучення. Як відзначав М.М. Прокопович, питання про віднесення сурядних поєднань слів (соціативних синтагм, відкритих, незамкнених рядів слів) до словосполучень, або, ширше, до сфери синтагматики, вирішувалася і вирішується по-різному.

Можна виділити два діаметрально протилежні погляди на цю проблему, зумовлені тим, що й досі вчені неоднозначно визначають словосполучення як синтаксичну одиницю. Більш поширеним є погляд, згідно з яким словосполученнями вважаються синтаксичні конструкції, побудовані на підрядному прислівному зв'язку (пор. роботи Л.А. Беловольської, Н.С. Валгіної, В.В. Виноградова, А.П. Загнітка, М.М. Прокоповича, Т.О. Туліної, Г.М. Удовиченка, Н.Ю. Шведової та ін.). Інші дослідники (пор. праці В.В. Бабайцевої, В.А. Белошапкової, І.Р. Вихованця, О.І. Дібрової, К.Ф. Шульжука та ін.) зараховують до розряду словосполучень як підрядні, так і сурядні конструкції. Другий підхід останнім часом набуває все більшого поширення в українському мовознавстві. Деякі сучасні дослідники, критикуючи традиційне вчення про словосполучення, обурливо наголошують на нібито наявній невідповідності: “У сурядній конструкції зв'язок між словами є, але це не словосполучення!” [6, с. 7]. Проте варто акцентувати, що серед науковців, які все ж таки визнають сурядні словосполучення, немає одностайності щодо визначення семантичних типів таких сполук. Одним з найбільш дискусійних є питання виокремлення сурядних словосполучень із семантикою ототожнення.

Мета нашої розвідки – схарактеризувати словосполучення із семантикою ототожнення, визначивши їхні релевантні ознаки й трансформаційний потенціал.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: а) окреслити поняття *словосполучення*, *сурядне словосполучення*; б) проаналізувати основні підходи до визначення типології сурядних словосполучень; в) схарактеризувати структурні, трансформаційні та функційні особливості словосполучень із семантикою ототожнення.

Словосполучення ми кваліфікуємо виходячи з концепції І.Р. Вихованця, згідно з якою “словосполучення як синтаксична одиниця-конструкція визначається з опорою на ускладнений варіант простого речення” [3, с. 187]; якщо ж речення являє собою елементарну семантико-синтаксичну структуру, тобто складається з одного предиката і зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю іменникових членів речення, то в такій реченнєвій побудові не функціонують словосполучення, пор.: *Дід врів у перемогу* (О. Довженко); *Вона справляла жалобу, трамонтан обдував її, шторм не вгавав, крига троцилася* (Ю. Яновський); *Нанесла вона яччок* (О. Олесь). Словосполучення формуються внаслідок різного роду ускладнення вихідної (семантично елементарної) структури речення. Отже, у системі синтаксичних одиниць словосполучення являє собою синтаксичну одиницю-

конструкцію дериваційного типу, яка функціонує лише у простому семантично ускладненому реченні.

Сурядні словосполучення кваліфікують як поєднання однофункційних компонентів на основі сурядного зв'язку, пор.: *За своїх молодих літ Сулима придбав собі великого войовничого хисту й завзяття, бо козакував саме під час славних походів гетьмана Сагайдачного* (А. Кашенко); *Він не змагався в силі й спритності ні на стрільбищах, ні на боксерських рингах* (О. Довженко); *Він мало не отерп від несподіванки, але мовив...* (В. Симоненко) і под. Такий погляд ґрунтується на визначенні словосполучення як “непредикативного сполучення двох (і більше) повнозначних слів, пов’язаних між собою граматично і за змістом” [1, с. 74].

Характеризуючи сурядні словосполучення, дослідники, як правило, акцентують увагу на таких ознаках:

- їхні компоненти є рівноправними та поєднуються за допомогою єднальних, зіставно-протиставних, розділових сполучників або без сполучників;
- вони можуть утворювати закриті та відкриті ряди;
- смислове навантаження в сурядних словосполученнях актуалізується першим та останнім словами;
- у переважній більшості випадків сурядні словосполучення складаються зі слів однієї частини мови;
- моделі сурядних словосполучень відповідають схемам, якими зазвичай ілюструються правила пунктуації при однорідних членах речення;
- при утворенні сурядних словосполучень добираються слова спільної або близької семантики [1, с. 75–77].

Уважаємо за доцільне розмежувати різні підходи до визначення типів сурядних словосполучень. Так, виокремлюють:

- закриті та відкриті;
- сполучникові (синдетичні) та безсполучникові (асиндетичні) [2];
- єднальні, розділові та протиставні сурядні словосполучення.

Проте найчастіше (пор. роботи І.Р. Вихованця, К.Ф. Шульжука та ін.) ці підходи поєднують і подають таку класифікацію сурядних словосполучень:

1. Відкриті сурядні словосполучення, у яких одним актом сурядного зв'язку може бути об'єднаний необмежений у формально-синтаксичному плані ряд компонентів: *Любов і ненависть, дружба й самопожертва вже підносяться з забуття* (Ю. Яновський); *На світі білому єдине, як і дніпрове течія, домашнє вогнище родинне, оселя наша і сім'я* (Д. Білоус) та ін. При цьому наголошують, що з диференційною ознакою відкритого / закритого сурядного зв'язку у словосполученні корелюють єднальні або розділові відношення. Єднальні відношення виражаються або єднальними сполучниками *і (й), та* (у значенні *і*), *і – і, ні – ні, ані – ані*, або безсполучниково, або комбінацією сполучникового та безсполучникового зв'язків. Розділові відношення в сурядних словосполученнях виражаються сполучниками *або, чи, або – або, чи – чи, то – то, не то – не то, чи то – чи то*, пор: *Десь-недець, в тридесятому царстві, в іншій державі жив цар з царицею чи князь із княгинєю, і було в них два сини* (Народна творчість); *А мова не корилася царю – ані царю, ані його сатрапам, з орлом двоголавим стаючи на прю, що брав її у пазуристі лати* (Д. Білоус) та ін.

2. Закриті сурядні словосполучення, у яких одним актом сурядного зв'язку поєднані тільки два компоненти. Типовими для таких словосполучень визнають протиставні (із сполучниками *а, але, та* в значенні *але, проте, однак, зате*) та градаційні (із сполучниками *як – так і, не тільки – а й, не тільки – але й, не лише – а й, не лише – але й, не стільки – скільки* і под.) відношення [3, с. 206–207], пор.: *Гусак дослухався. Ні, той крик був не гусячий,*

а людський (М. Вінграновський); *Той прийшов – скирти як стояли, так і стоять, полова осібно лежить, а зерно теж осібно* (Народна творчість) і под.

Щодо віднесення до категорії словосполучення конструкції із семантикою ототожнення можемо констатувати, що наразі лінгвісти не є єдиними в цьому питанні. Дехто з дослідників такі сполуки виділяє серед сурядних словосполучень закритого типу (пор. праці В.А. Белошапкової, О.Д. Пономаріва), інші не розглядають взагалі (пор. роботи І.Р. Вихованця, К.Ф. Шульжука).

Такі розбіжності у кваліфікації утворень із семантикою ототожнення пояснюються передусім синкретичною природою самого зв'язку та сполучних засобів між компонентами ототожнювальних конструкцій. Більшість дослідників (С.П. Бевзенко, В.А. Белошапкова, Н.І. Гуйванюк, М.В. Кобилянська, І.І. Слинко, Н.В. Формановська та ін.) зараховують пояснювальні конструкції до сурядних. На противагу цій позиції низка лінгвістів (Л.А. Булаховський, О.М. Пешковський, К.Ф. Шульжук та ін.) уважають пояснювальні конструкції поєднаними підрядним зв'язком. Крім цього, висловлюється думка про пояснювальний синтаксичний зв'язок як окремий вид, поряд із сурядним і підрядним (Н.В. Кірпічникова, І.М. Ойце, А.Ф. Прияткіна та ін.). С.М. Глазова доводить, що остання думка була сформована під впливом поглядів М.С. Поспелова, який при дослідженні безсполучникових конструкцій наголосив на специфічності співвідношення змісту їх компонентів, кваліфікувавши відношення між ними як пояснювальне, а синтаксичний зв'язок як окремий вид – пояснювальний.

Існує думка, згідно з якою пояснювальні структури репрезентують окремий тип зв'язку – синкретичний, що становить контамінацію рис сурядного й підрядного типів (І.Р. Вихованець). Подібного погляду дотримується й К.Г. Городенська, яка кваліфікує сполучники *тобто, себто, цебто, або, чи* та застарілий *сірич*, наявні в конструкціях з ототожнювальною семантикою, як “сполучники сурядності-підрядності” [5, с. 87]. На думку дослідниці, ці сполучники “маркують семантико-синтаксичне відношення тотожності між тими самими ситуаціями, явищами чи поняттями, вираженими граматично рівноправними і водночас граматично нерівноправними словами чи словосполученнями в простому ускладненому реченні” [5, с. 87].

Переконалим видається погляд С.М. Глазової, автора дисертаційного дослідження “Пояснювально-ототожнювальні конструкції в українській мові: семантика, граматики, прагматика”. Дослідниця кваліфікує конструкції із сполучниками *тобто, себто, цебто* і под. як такі, що реалізують пояснювально-ототожнювальну семантику. Семантичну сутність пояснювально-ототожнювальних конструкцій становить поєднання в їхній структурі двох компонентів, один із яких (пояснюваний) репрезентує певний зміст, а інший (пояснювальний) пропонує його інтерпретацію. Отже, зміст пояснюваного і пояснювального компонентів є кореферентним. Характер інтерпретації визначений прагненням мовця бути зрозумілим, що вимагає від нього врахування фактора адресата [4, с. 7].

На нашу думку, є всі підстави розглядати менші за складення речення синтаксичні конструкції з пояснювально-ототожнювальним значенням як сурядні словосполучення.

Пояснювально-ототожнювальні структури вичленовуються саме з семантично неелементарного речення та є результатом згортання складної поліпредикативної та поліпропозитивної конструкції, пор., з речення *Кілька років гаявсь вагонетку, і аж після того візьмуть тебе на горно, тобто до печі, до святої святої* (О. Гончар) можна вичленувати словосполучення *візьмуть на горно,*

тобто до печі, яке є результатом згортання реченнєвої структури *Візьмуть на горно, тобто візьмуть до печі* і под. Ця ознака (дериваційний зв'язок з вихідною поліпредикативною конструкцією), на нашу думку, є основною, яка свідчить на користь віднесення пояснювально-ототожнювальних конструкцій до розряду сурядних словосполучень. Водночас наголошуємо, що аналізованим сполукам притаманні також усі інші ознаки сурядних словосполучень, що виділяються в традиційній граматиці та наведені нами вище.

На рівні словосполучення пояснювально-ототожнювальне відношення може бути трьох типів: а) ототожнення компонентів, б) узагальнення, в) уточнення (конкретизація).

Релевантними для відмежування власне-пояснення від уточнення є такі особливості:

- семантична сутність: однаковий зміст понять (пояснення) / ціле – часткове (уточнення);
- неможливість поширення (пояснення) / можливість поширення (уточнення);
- різниця в засобах вираження, зокрема, для уточнення характерними в ролі уточнюваних компонентів є прислівники, прийменниково-іменникові групи зі значенням місця й часу та прономінативи, тоді як для пояснення в складі словосполучення більш характерною є інтерпретація лише повнозначних слів або цілих словосполучень.

Із формального боку пояснювальні словосполучення є поєднанням слова або кількох слів зі словом або кількома словами за допомогою формально-семантичних показників синтаксичного зв'язку – сполучників *тобто, а саме, або, чи* та їх аналогів. За характером синтаксичного зв'язку пояснювальні словосполучення розглядаються як утворення закритої структури (допускають поєднання двох і не більше компонентів). Найтипівішим виявом пояснювальних словосполучень є такі, у яких сполучним засобом поєднуються два слова, що відносяться до спільного члена в структурі речення. Отже, пояснювальні словосполучення виступають як однофункційні компоненти речення, пор.: *Усе це зумовлює існування неповної зайнятості, тобто зайнятості частини трудових ресурсів у суспільному виробництві* (<http://www.refine.org.ua/pageid-5222-1.html>); *Вогняні стріли, себто докази любові, що Христос виявив нам у Відкупленні* (<http://www.cssr.lviv.ua/word/works/?article=226>) і под.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що поєднання лише двох повнозначних слів сурядним синтаксичним зв'язком не можна вважати найбільш поширеною реалізацією пояснювальних відношень на рівні словосполучення. Семантична сутність пояснювальних відношень та їх комунікативна та текстотворча спрямованість визначають широке побутування формально ускладнених словосполучень, зокрема поєднання слова і декількох слів, декількох слів і декількох слів тощо. Так, у реченні *Саме тому й з'явився вірш “Як добре те, що смерті не боюся я”, що не мав нічого спільного з декларацією, тобто прилюдним проголошенням своїх принципів* (Р. Мовчан) пояснювальним зв'язком поєднуються слово й словосполучення. Пор. також у реченні *Якщо раніше її [категорію перехідності / неперехідності] ототожнювали із синтаксичним зв'язком керування і виділенням на його основі другорядним членом речення, то в контексті сучасного багатовимірного підходу до визначення синтаксичної структури речення вона охопить семантико-синтаксичний та формально-синтаксичний аспекти дієслівної перехідності, тобто зумовлену семантикою дієслівного предиката об'єкту валентність, яку реалізує об'єктна синтаксема, з якою співвідноситься позиція придієслівного другорядного члена речення* (І. Вихованець) пояснювальне словосполучення утворене шляхом поєднання сло-

восполучення й словосполучення, ускладненого напівпредикативною конструкцією.

Отже, пояснювально-ототожнювальні сурядні словосполучення становлять специфічну групу в межах категорії словосполучення сучасної української мови, що зумовлено особливим синкретичним зв'язком між їхніми компонентами. Проте є всі підстави кваліфікувати ці одиниці як сурядні словосполучення, адже їм притаманні основні ознаки сурядних словосполучень і, що головне, дериваційні відношення з вихідними поліпредикативними конструкціями.

1. Бабайцева В. В. Подчинительные и сочинительные словосочетания [Текст] / В. В. Бабайцева // Русский язык в школе. – 2006. – № 4. – С. 74–79.
2. Бархударов Л. С. Структура простого предложения современного английского языка [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.classes.ru/grammar/116.Barhudarov/html/unnamed_32.html.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Глазова С. М. Пояснювально-ототожнювальні конструкції в українській мові: семантика, граматики, прагматика : автореф. канд. філол. наук. – Х. : Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. Сковороди, 2005. – 20 с. (спеціальність 10.02.01 – українська мова).
5. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія [Текст] / К. Г. Городенська. – К. : Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
6. Филатов В. А. Словосочетание как метаструктура языка и синтагма как реальная единица речи [Текст] / В. А. Филатов, Е. В. Филатова. – Донецк : ООО “Юго-Восток, ЛТД”, 2008. – 71 с.

ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ УГОРСЬКОМОВНИМ НАСЕЛЕННЯМ ЗАКАРПАТТЯ (історичний огляд ситуації)

Барань Єлизавета

Політичний устрій сучасного Закарпаття неодноразово змінювався. У різні історичні періоди ця територія входила до складу різних держав (Угорщини, Австро-Угорщини, Чехословаччини, Радянського Союзу та України). Вона була заселена угорцями з кінця IX – початку X століття. Автономною одиницею проголошена в 1918 році під назвою Руська Країна. До її складу входили колишні Березький, Марамороський, Унзький та Угоцький комітати. Згідно із Сен-Жерменським мирним договором 10 вересня 1919 року Закарпаття відійшло до складу Чехословаччини і за ним закріпилася назва Подкарпатська Русь. 14 березня 1939 року територія знову ввійшла до складу Угорщини. Згідно з радянсько-чехословацьким договором 29 червня 1945 року Закарпаття включено до складу УРСР. 22 червня 1946 року була створена Закарпатська область у складі Української РСР. Політичні зміни призвели того, що функцію державної мови в минулому виконували угорська, “чехословацька” та російська мови, в наш час цей статус має українська мова.

З часу “визволення” радянська влада привнесла в життя закарпатців свої закони: відбулася насильна депортація чоловічого населення німецької національності та відправлення в радянські табори військовополонених чоловіків-угорців віком від 18 до 50 років [16; 20, с. 33–45; 47–61], також, у ході показових судових справ, розпо-

чалася жорстока розправа над представниками Греко-католицької та Римо-католицької церков [1, с. 22].

З 1945 року на Закарпатті почався процес насильницької русифікації (загальновідомо, що російська мова на території Закарпаття, як і в інших регіонах історичної Угорщини, вивчалася з 1849 року для задоволення потреб національних меншин; [17], а з 1946 року було скасовано попередню систему освіти (вивчаючи історію Береговської угорської гімназії з 1864 по 1989 рік, можемо простежити основні віхи у шкільництві, пов'язані зі зміною системи та мови навчання, що залежало від політичної ситуації [13]; детально розглядається стан угорськомовної освіти аналізованого нами періоду у виданні “Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура” [4, с. 349–358]. Російська мова, виконуючи функції державної (хоч такою вона не називалася), була проголошена мовою міжнародного спілкування для представників усіх національностей СРСР. Однією з цілей тогочасної влади було “прискорити процеси асиміляції в союзних республіках, розширити соціальні функції російської мови і розвиток асиметричної двомовності в середовищі неросійських народів СРСР” [6, с. 3–19; 23, с. 224–232], хоча в радянські часи наголошувалося, що “для всіх національних мов російська мова не суперник, а мова-товариш, яка допомагає їм завойовувати нові вершини у їх збагаченні та розвитку” [12, с. 110]. Тут же зазначено, що ні в одній країні світу не приділяється стільки уваги національним мовам, як в СРСР [12, с. 113]. Всупереч цьому твердженню, дивним видається той факт, що в мережі угорськомовного шкільництва українська мова, як мова титульної нації УРСР, взагалі не вивчалася. Тому можна вважати фальшивими офіційні заяви влади про “всебічний розвиток та функціонування” української мови “лише після Великого Жовтня, коли вона вперше в своїй історії здобула реальні можливості для вільного функціонування, всебічного вдосконалення і збагачення. [...] Нею ведеться навчання в школах, вузах, видається художня, наукова, політична та інша література, вона є мовою театру, радіомовлення, телебачення, кіно тощо” [11, с. 459]. Насправді українська мова була повністю витіснена російською, адже “у Радянському суспільстві російська мова була могутнім знаряддям культури” [10, с. 461].

Ільдико Орос [21, с 7–8], аналізуючи стан угорськомовної освіти на Закарпатті, виділила основні тенденції угорськомовного шкільництва: “На Закарпатті починаючи з 1945 року в галузі угорськомовної освіти не існувало такої мережі навчальних закладів, складові установи якої б функціонували, починаючи від дошкільної освіти до вищої, з безперешкодним забезпеченням для угорськомовних дітей навчання рідною мовою. Такий стан речей спонукав батьків записувати своїх дітей до шкіл з нерідною мовою навчання. До того ж неабиякий вплив мали ЗМІ, які щодня серед населення наголошували на важливому значенні вивчення російської мови і постійно повторювали, що повне володіння російською мовою є основною вимогою для кожного. У кожній школі в центрі уваги і під постійним контролем було навчання російської мови, навчальну програму з якої змінювали кожні 3–5 років, збільшуючи обсяг годин”. Загальновідомо, що для угорського, як і для всіх інших національностей населення Закарпаття, в системі шкільної освіти домінували дві дисципліни: російська мова та історія СРСР. Іноді складалося враження, що знання інших предметів є менш важливим. Батьки усвідомили, що їхні діти не зможуть будувати своє майбутнє без знання російської мови.

Недосконалість навчальних програм, підручників з російської мови, проблема кадрового забезпечення на початкових етапах, а особливо методи навчання призвели до неуспішності засвоєння російської мови в угорськомовних школах.

Невдале її навчання офіційні органи пояснювали тим, що в селах не створене необхідне для навчання мовне середовище. З метою створення такого середовища в школах з угорською мовою навчання були організовані класи з російською або українською мовою навчання для дітей, рідною мовою яких була угорська. Однак найбільшу проблему становило те, що в Радянському Союзі російська мова вважалася для кожної людини другою рідною мовою, отож і навчальний процес здійснювався з урахуванням цієї точки зору.

Угорськомовне населення Закарпаття засвоювало російську мову завдяки таким чинникам: по-перше, армійська служба незалежно від місця розташування була російськомовна, отже два-три роки служби в армії сприяли засвоєнню російської мови більше, ніж багаторічне навчання російської мови в школі; по-друге, у школах з угорською мовою навчання годин, відведених на вивчення російської мови, порівняно з іншими дисциплінами, було найбільше; по-третє, у професійно-технічних училищах, технікумах, вищих навчальних закладах навчання велось переважно російською мовою, фахові підручники, посібники, наукові праці, якими користувалися студенти під час навчального процесу, теж були російськомовними, по-четверте, в установах, організаціях тощо діловодство велось тільки російською мовою. Усе це свідчить про те, що угорськомовне населення Закарпаття стикалося з російською мовою майже в усіх сферах суспільного життя.

Вивчення російської мови було обов'язковим до 1990 року. Політичне становище склалося так, що в 1989 році вийшов Закон “Про мови в Українській РСР”. Згідно зі ст. 2 цього закону державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки була проголошена українська мова. Підкреслено, що важливо виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Українській РСР. [...] У статті 25 Закону про мови зазначено: “Вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян Української РСР. Українська РСР гарантує кожній дитині право на виховання і одержання освіти національною мовою. Це право забезпечується створенням мережі дошкільних установ та шкіл з вихованням і навчанням українською та іншими національними мовами”.

З 1990 року українську мову вивчають в усіх школах України, а в закарпатських школах з угорською мовою навчання – з 1991 року. Після здобуття Україною незалежності у навчальному процесі національних меншин російську мову замінила українська. Непідготовленість держави до цієї зміни підтверджується численними доказами, а як наслідок – значні проблеми, пов'язані з вивченням української мови в школах для національних меншин, у тому числі в освітніх закладах з угорською мовою навчання [2, с. 82–85; 5, с. 76–81; 15; 18; 19, 984–989]. Впадає в очі функціональна невідповідність підручників, які лише частково забезпечують можливість розвитку комунікативної компетенції учнів [14, с. 146–147; 148–150]. Згідно з Національною доктриною розвитку освіти, “мовна освіта у державі спрямована насамперед на обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою. [...] У навчальних закладах, в яких навчання ведеться мовами національних меншин, створюються умови для належного опанування державної мови” [9]. С. Мельник та С. Черничко на підставі аналізу конкретних фактів стверджують, що “попри усі позитивні моменти нормативних актів, за роки незалежності держава так і не змогла створити відповідні умови для належного опанування державної мови” [7, с. 108].

Як бачимо, сучасна практика навчання державної мови в угорських школах Закарпаття не спрямована, за

твердження фахівців, на успішне опанування учнями української мови, а навпаки, зберігає існуючий мовний бар'єр. З-поміж недоліків найбільш вражає слабка комунікативна компетентність учнів. Завідувач відділу освіти Берегівської міської ради таке становище у 2009 році пояснювала насамперед відсутністю природного (українського) мовного середовища для учнів як удома, так і в школі, а також проблемами у професійному та методичному забезпеченні. Фахівці вважають [2, с. 82], що, з урахуванням мовних потреб угорської меншини Закарпаття, проблеми, пов'язані із засвоєнням української мови як державної, могли би бути вирішеними.

Виявилось, що реальне вирішення цих проблем в основному лягло на плечі батьків. Багато з них вдалися до переведення своїх дітей до шкіл з українською мовою навчання, що само по собі не є оптимальним, адже в таких навчальних закладах навчання спрямоване на розвиток когнітивних компетенцій учнів, а не на вивчення української мови на початковому рівні.

Однак слід зауважити, що за останні чотири роки помітні певні позитивні зрушення в процесі навчання української мови в школах з угорською мовою навчання, наприклад, організація семінарів, на яких обговорюються питання покращення навчання української мови, створення навчальних кабінетів з української мови, запровадження Берегавською міською радою у 2008–2011 роках відповідної програми (передбачено збільшення обсягу годин для навчання української мови, розробку методичних рекомендацій для вчителів, навчальних посібників, робочих зошитів для учнів та ін).

Варто зазначити, що проблемним залишається стан української мови в державі взагалі. Дослідники мовної ситуації в Україні на сучасному етапі із сумом констатують, що Закон “Про мови в Українській РСР” не виконується, програми підтримки української мови і культури не здійснюються, з одного боку, через брак належного фінансового, технічного та організаційного забезпечення, а з іншого – через недостатнє застосування потенціалу державної волі [8, с. 169]. В основу розв'язання мовного питання в Україні вони рекомендують покласти принцип абсолютної самоцінності кожної культури, аналогічно до визнання абсолютної самоцінності кожної людини і кожного народу. [...] Законодавче забезпечення підтримки української мови має полягати в тому, щоб надати громадянам України ширші можливості щодо її вивчення з урахуванням перспектив, які відкриває її знання для самовдосконалення, самореалізації й повномасштабного здійснення конституційних прав [8, с. 170].

На основі вищенаведеного можемо зробити висновки: навчання слов'янських мов (російської та української) для угорської меншини Закарпаття методами другої мови не завжди приводить до позитивних результатів. При укладанні підручників, посібників з української мови потрібно враховувати те, що угорська та українська мови генетично не споріднені, а більшість учнів угорської національності з українською мовою вперше ознайомлюються лише в першому класі. Якнайбільше уваги на початковому етапі навчання потрібно звертати на розвиток комунікативної компетентності учнів, а не на засвоєння граматичного матеріалу, що призводить до виникнення мовного бар'єру. Під час вивчення української літератури твори художньої літератури мають бути пристосованими до рівня знань української мови угорськомовних учнів. У шкільній програмі з української мови для шкіл з угорською мовою має бути відведена значна кількість годин для розвитку зв'язного мовлення. Необхідно створити спеціальні методичні посібники для учителів і сучасне мультимедійне унаочнення для учнів. Вважаємо, що з урахуванням цих чинників успішність вивчення української мови покращиться.

1. Бендас Стефан. П'ять років за колючим дротом. – Ужгород, 2008.
2. Берегсасі А. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті / Берегсасі А., Черничко С. // Українознавство, 2005/4. – С. 82–86.
3. Бубняк М. А. Шляхи подолання труднощів при вивченні української мови в школах з угорською мовою навчання. // Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи. Матеріали міжнародного науково-методичного семінару. – Ужгород, 2009. – С. 266–272.
4. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / українськомовний варіант українсько-угорського видання / За ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. – Ужгород, 2010.
5. Коляджин Наталія Про специфіку організації навчання української мови в угорськомовних школах // Acta Beregsiensis, 2003/3. – С. 76–81.
6. Масенко Л. Українська соціолінгвістика: історія, стан, перспективи // Українська мова. – 2007. – № 1. – С. 3–19.
7. Мельник С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації / Мельник С., Черничко С. – Ужгород, 2010. – 163 с.
8. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом / Майборода О. М., Шульга М. І. та ін. (ред.). – К., 2008. – 398 с.
9. Національна доктрина розвитку освіти. – <http://osvita.ua/legislation/other/2827>.
10. Українська радянська енциклопедія : у 12 т. – К., 1977–1985.
11. Український радянський енциклопедичний словник : у 3 т. – К., 1986–1987.
12. Ханазоров К. Х., Решение национально-языковой проблемы в СССР. Издание 2-е, доп. – М., 1982. – 223 с.
13. A beregszászi magyar gimnázium története (1864–1989). – Budapest, 1990.
14. Bárány Erzsébet, Huszti Ilona, Fábán Márta Második és idegen nyelv oktatása a beregszászi magyar iskolák 5. osztályában: a motiváció és nyelvi készség összefüggése az oktatáspolitikai tényezőkkel. // Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia anyagai. – Budapest–Beregszász, 2011. – С. 145–154.
15. Csernicskó István Egy megoldatlan probléma: az államnyelv oktatása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. // Huszti Ilona (szerk.), Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben. – Ungvár, 2004. – С. 113–122.
16. “Egyetlen bűnük a származásunk volt...”. Német és magyar polgári lakosok deportálása “Malenkij Robot”-ra a sztálini lágerre 1944/45–1955. Bognár Zsolt (szerk.). Pécs, 2009. – 526 p.
17. Kiss Kálmán A magyarországi orosznyelv-oktatás első korszaka (1849–1949). Debrecen, 1995. – 122 p.
18. Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. Csernicskó István (szerk.). – Budapest–Beregszász, 2010.
19. Milován Andrea Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. // Kisebbségkutatás 2002/4: 984–989.
20. Molnár D. Erzsébet Kárpátaljai magyarok a donbázi munkaszolgálaton (egy felmérés tükrében). // A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczy Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye. Ungvár, 2010. 33–45; II ж, A málenkij robotra elhurcolt kárpátaljai magyarok egy felmérés tükrében. Там само, 47–61.
21. Orosz Ildikó A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján. – Ungvár–Budapest, 1995.
22. Puskás László Romzsa Tódor püspök élete és halála. – Nyíregyháza, 1998. – 292 p.
23. Rannut Mart, Messze túl a nyelvpolitikán: a Szovjetunió Észtország ellenében. // Szépe György, Derényi András (szerk.), Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások. – Budapest, 1999. – P. 224–250.

КАТЕГОРІЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ПОБУДОВИ ГРАМАТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Барчук Володимир

Категорія належить до ключових понять лінгвістики. З одного боку, категорія має системно-структурний зміст як визначальний компонент горизонтальної та вертикальної побудови інтерпретаційної моделі мови. З іншого боку, це поняття методологічне, яке є інструментом пізнання та типологізації мовного матеріалу. Лінгвістичні категорії виявляють суттєву відмінність від категорій природничих наук, оскільки є проекцією не тільки механізму пізнання, а й людської свідомості. “Якщо природничі науки самі створюють свої поняття і категорії, які їм потрібні для опису і пояснення явищ чуттєво сприйнятого світу, то лінгвістика... знаходить свої категорії і поняття вже цілком готовими в самих мовах” [2, с. 123].

У межах рівневого підходу “залежно від типу мовних одиниць, об’єднаних у категорії, та характеру категоризувальної ознаки виділяють фонетичні, лексико-семантичні, словотвірні, граматичні, синтаксичні категорії” [8, с. 53]. Дихотомія граматики і лексики (чи граматичного і лексичного значення в семантичній структурі мовної одиниці) зумовила функціональне розмежування лексичних і граматичних категорій. У сферу граматики, таким чином, потрапляють синтаксичні та ті словотвірні категорії, виділення яких ґрунтується на синтаксичній природі дериваційних процесів [8, с. 57]. Природно, що перелік визначених у межах наукової парадигми категорій відобразить її зміст, характер та пізнавально-інтерпретаційну спроможність. Граматична категорія здатна генерувати цілий парадигматичний рівень детермінованого фрагмента граматики як окрему автономну систему (див., наприклад: [16]) або як множину семантико-функціонально спеціалізованих елементів (див., наприклад: [15]).

Мова є моделлю світу. Лінгвістика моделює мову. Граматика є моделлю мови, лінгвістики і виражає механізм, систему та зміст їхніх знакових функцій. Це зумовлено тим, що саме граматика вводить у різнорівневі моделі (мовленнєву, мовну і власне в граматичну) асоціативну семантику, яка об’єднує мовні одиниці у цілісну, функціонально необмежену систему. За визначенням В. Адмоні, реалізація зв’язку плану вираження з планом змісту найбільш повно відбита в граматиці, “тому що одиниці граматики володіють немовби потенційованими значеннями, узагальненими і нашарованими на лексичні значення”; через це “найбільш глибокі мовознавчі концепції... були побудовані на основі дослідження граматичних явищ. Водночас концепції більш обмежені й односторонні зазвичай ґрунтуються насамперед на інших сферах (рівнях) мовної системи” [1, с. 6].

Антропоцентризм мови зорієнтований на інтенцію мовця. Граматична система є інтерпретацією поняттєво-світоглядних складників модельованого світу, які однак лише певним чином орієнтовані на т. зв. об’єктивну дійсність. “У світі немає таких предметів, як множинність, одиничність, двоїна, істота / неістота, особа, якість, кількість, посесивність, детермінація, агенс, пацієнс, перехідність, колір, спільність” [2, с. 122]. У граматиці кожної з мов такі складники представлені диференційними (системно-поняттєвими) граматичними категоріями. Такі категорії, як правило, виявляють найвищий ступінь абстрактності та можуть отримати статус “лінгвокатегорії”, яка має два і більше значень [13, с. 153–

154]. Хоч еволюція граматичної категорії виявлена у поліфункціональності її складників [12, с. 8], а взаємодія граматичних категорій зумовлює їх взаємну видозміну [17, с. 20], у її системній організації незмінним і домінантним залишається інваріантне структурне, семантичне і функціональне ядро – *solus captus* – ідентифікаційна здатність.

Ідентифікаційна здатність категорії визначена її двоякою функцією. З одного боку, категорія є системо-творчою одиницею сфери пізнання; наприклад, система категорій визначає об’єкт і зміст дослідження, ідентифікуючи галузь науки, якій належить; водночас останнім часом спостерігаємо не лише взаємопроникнення термінологічного апарату, а й універсалізацію категорій. Так, категорія валентності, яка визначає сполучуваність хімічних елементів, введена функціональною граматикою до галузі мовознавства. Правда, у граматичному розумінні категорії валентності не враховано її універсального змісту, який був притаманний категорії хімічної валентності: у хімії валентність визначає взаємну здатність сполучуваності, в той час як граматична валентність, на наш погляд, невинновато приписана тільки предикатові. Вважаємо, що ключова риса категорії валентності – універсальність – має бути збережена й у її граматичному розумінні, інакше буде обмежено її репрезентаційну здатність та пізнавальні можливості (див.: [4]).

З іншого боку, категорія визначає зміст пізнання: денотат, об’єкт, істинність пізнання (поріг істинності). Наприклад, відсутність категоризації граматичного поняття “темпоральність” зумовлює як стан системи дієслівних категорій (й системності їх взаємозв’язку), так і можливості адекватно опрацювати сферу дієслова. Зокрема, традиційно накладають поняття час, темпоральність; темпоральність асоційована із аспектуальністю, акціональністю, видом. Як наслідок незадовільно визначена не тільки сфера графемної презентації темпоральності, а й перелічених понять і категорій. Наприклад, накладено час і вид, акціональність й аспектуальність, аморфними є категорії аспектуальності, часу, невизначено до тепер є категорія виду, не окреслене поняття темпоральності. Отже, відсутність необхідного рівня категоризації граматичних понять обмежує системно-структурні можливості пізнання та знижує його поріг істинності.

Варто зазначити, що система граматичних категорій неоднорідна. Може йтися про універсальні (загально-мовні) та рівневі (спеціальні) граматичні категорії (пор. поділ категорій на смислові, або денотативно-поняттєві, та системно-функціональні [9, с. 132]). Універсальність категорії відбиває її системо-творчий потенціал у мові, виявляється в складності структури, ієрархічній будові (в т. ч. рівневій), спектрі формально-семантичних виявів. Це, очевидно, зумовлено й поняттєвим обсягом категорії. Так, серед універсальних категорій є онтологічні, тобто ті, які не тільки відображають об’єктивний світ, а й є його основою, складають підґрунтя його буття, наприклад, категорія часу.

О. Есперсен універсальними вважає категорії, які є водночас лінгвістичними і логічними і які, таким чином, мали б бути єдиними для будь-яких граматичних систем, хоча здебільшого універсальну граматику, за свідченням вченого, заперечують (див.: [11, с. 48–49]).

При дослідженні універсальних граматичних категорій їх необхідно розмежовувати із функціонально-семантичними одиницями, які, наприклад, представляють ключові лексико-семантичні поняття в узагальненій формі. Так, А. Вежицька формує концепцію універсалій (семантично нерозкладних примітивів) як базових поняттєвих елементів мови (наприклад, сполучник *if*, на думку авторки, уособлює каузацію через набір еле-

ментарних смислів [6: 13]). Однак при такому підході обійдено проблему формування цих елементів мови; кваліфікуючи їх як примітивні (з семантичного погляду первинні утворення), дослідниці не враховують того, що граматична семантика сполучника *if* інтерпретована поза його функцією, тобто як лексична. Ця граматична форма з погляду походження відбиває пізній етап розвитку мови, зокрема синтаксису складного речення, тому не може кваліфікуватися як семантично первинна. Поза синтаксисом складного речення ця форма нічого не виражає, позбавлена денотативно-референційного змісту. Отже, при визначенні категорії необхідно враховувати її становлення та розвиток, а також денотативно-референційний зміст.

Основу граматичної категорії складає семантичний інваріант – найузагальненіше граматичне значення, яке об'єднує усі одиниці в межах категорії горизонтально й вертикально та є чинником семантичної і функціональної ідентифікації та диференціації. Зі спостережень над принципами аналізу граматичних, зокрема темпоральних, значень впадає у вічі, що добре підлягають опису різноманітні варіанти цих значень, зокрема через засоби вираження, однак проблема визначення інваріанта (інваріантів) темпоральних значень залишається поза увагою. Ця ж проблема стосується, наприклад, і категорії виду чи, ширше, аспектуальності. Таким чином, здійснюється опис розгалуженої системи засобів вираження в рамках певної категорії, який однак не опертий на ключовий інтеграційно-диференційний чинник – *solus captus*. Такий стан зумовлено особливостями процедури аналізу, оскільки “варіанти виявляються безпосередньо, шляхом механічного поділу ланцюга, але для переходу від варіантів до інваріантів на кожному етапі аналізу необхідно опрацювати спеціальний метод, який визначає необхідні критерії для подібного типу скорочень” [10, с. 85]. Однак такого методу та необхідних критеріїв здебільшого не застосовують, що зумовлено, зокрема в українському мовознавстві, акцентом на описово-аналітичному, а не теоретико-методологічному аспекті досліджень.

Проблема типології категорій та їх компонентів полягає у встановленні принципів категорійної ідентифікації. На думку О. Есперсена, для побудови категорійної системи граматики необхідно визнавати тільки такі категорії, які мають формальне вираження [11, с. 56].

Якщо вважати, що у відношеннях до різноманітних субстанцій та обставин виявляється дієслівна ознака, відбита або в семантиці дієслова, або в його морфологічних категоріях [12, с. 143], то протиставлення семантики і морфологічних категорій не дає змоги встановити такі принципи. Адже категорійна грамика не може бути сформована, якщо в її системі існують одиниці чи значення поза межами її категорій. Можна дискутувати про обсяг, віднесеність і засоби реалізації категорій, але принципи і критерії їх встановлення мають бути єдиними. Якщо розрізнити три групи властивостей дії [там само], то чи може ієрархічно внутрішня семантика, наприклад, якісно-кількісних ознак дії, входити до категорій, сформованих на значеннєвій базі зовнішніх відносних властивостей дії. Не з'ясувавши це, не можна побудувати ієрархічну структуру жодної категорії. Окрім того, ієрархічна структура має виявляти наскрізну семантичну домінанту, яка розгортається від найузагальненішого вияву надкатегорії до більш конкретних і часткових її виявів у категоріях і підкатегоріях (про ієрархію категорій див.: [13, с. 152–154; 14: 89]). Різної у типології граматичних категорій не може бути виправданий тим, що категорії формальної морфології і функціональної морфології різні. Загальномовні чи загальнограматичні категорії єдині, а вияв цих категорій на різних

структурних рівнях граматики визначає функціонально-семантичні особливості, специфіку форми та засобів вираження. В ієрархії категорій (надкатегорія, категорія, підкатегорія), природно, існує рівнева чи аспектна віднесеність (або компетенція) (про аспектну компетенцію див.: [3]). Так, системну категорію граматичного значення на рівні морфології визначають як граматичне значення, а на рівні синтаксису як семантико-синтаксичні відношення. Типологічна категорія валентності дієслова (за характером синтаксична) на морфологічному рівні виявлена через категорію перехідності / неперехідності, яка цілком віднесена до цього рівня. Загальномовна (поняттєва) категорія, наприклад, кількості, має вияв і в лексиці, і в граматиці; в граматиці, наприклад, через категорію числа, через відносно-кількісні лексико-граматичні значення прикметника чи прислівника (*трьох, найбільший; тричі, багато*), через, наприклад, категорію ітеративності. Однак усі перелічені категорії асоціюють складники в системно-структурну єдність на основі *solus captus*.

Визначення поняття та надання йому статусу категорії є важливим, а, ймовірно, ключовим етапом певної сфери досліджень, оскільки насамперед постає питання про статус і місце категорії в системі. Як невинуватиме надання явищу категорійного статусу, так і заперечення його категорійного статусу в межах граматики призводить до поняттєвого, функціонально-семантичного, логіко-інтерпретаційного різнобою. З іншого боку, категорійна система, а водночас і визначені нею поняття пронизують усю систему граматики. Варто пам'ятати: “якщо ми впроваджуємо основне поняття, то воно має бути впроваджене в усіх зв'язках, у яких воно взагалі виступає. Отже, його не можна впроваджувати спершу для одного зв'язку, а потім іще раз для іншого” [7, с. 60]. Інакше поняття не буде функціонувати, тобто не буде адекватно відображати систему, якій належить.

Узагальнивши напрацювання в теоретичному обґрунтуванні природи граматичної категорії, можемо визначити її основні ознаки і властивості.

1. Категорія є поняттєвою константою граматики і виконує референційно-денотативну роль. Саме категорії формують поняттєву базу галузі знань, відображаючи емпірико-пізнавальний досвід носіїв мови. Отже, система граматичних категорій мови є основою репрезентованої нею моделі світу, а *solus captus* категорій формують систему базових світоглядних понять. Наприклад, категорія темпоральності формують поняттєву основу інтерпретації онтологічного денотата – часу, ключовою ознакою якого є тривання. Категорія числа ґрунтується на емпіричному уявленні про кількість, пов'язану із предметами, явищами, діями. Категорія особи узагальнює поняття діяча і стосується істот і предметів, яким приписано дію або які є її суб'єктом. Категорія виду відображає уявлення про результативність дії чи стану, протиставляючи результативні форми дієслова усім, у яких результат не експліковано. Категорія способу виражає реальність дії як відношення мовця до її здійснення. Варто мати на увазі, що граматичні категорії не є формальною проекцією денотата, а опираючись на денотат, виражають його референційний зміст. Так, категорія способу не ідентифікує реальні / ірреальні події чи факти дійсності, а відображає інтенцію мовця щодо дій, які мисляться ним як реальні чи ірреальні. Категорія часу у структурі категорії темпоральності виражає не онтологічний час події, а інтенцію мовця як його позицію щодо здійснення дії. Тобто референтом виражених грамею часових значень є модельовані мовцем події чи факти.

2. Граматична категорія визначає множину складників у системі граматичних одиниць, тобто формують об'єкт дослідження. Наприклад, категорія темпораль-

ності визначає частиномовну належність дієслівних гра-
мам, категорія інтервалу об'єднує дієслова з погляду
актуалізації у їхній семантичній структурі семантики
тривання, а категорія часу – дієслівні грами і з часовим
значенням. З іншого боку, ідентифікуючи об'єкт науко-
вого аналізу, категорія відмежовує одиниці, що не вхо-
дять до множини її елементів. Наприклад, видові гра-
ми не є засобами вираження часу, тобто значення часу
не визначене значенням виду і навпаки, оскільки
категорія виду не має темпорального змісту.

3. Категорія є універсальним граматичним понят-
тям. Варто розмежовувати системно-структурні та дифе-
ренційні категорії. Наприклад, системно-структурні кате-
горії граматичного значення, форми, парадигми лежать в
основі побудови граматики як системи. Їхня універ-
сальність очевидна. Диференційні граматичні категорії,
наприклад, дієслова, визначені узагальненою грама-
тичною семантикою множини граматичних одиниць: кате-
горія часу, особи, перехідності, способу і под. Їхня уні-
версальність виявлена, з одного боку, у рефлексії на
різних рівнях граматичної системи. Наприклад, категорія
часу на графемному рівні має морфологічний (минулий,
давноминулий, теперішній, майбутній) та синтаксичний
вияви (теперішній абстрактний, актуальний, неак-
туальний; минулий імперфект, аорист, перфект). Кате-
горія ж особи на морфологічному рівні визначена ше-
стичленною парадигмою, яка на синтаксичному рівні уза-
гальнена суб'єктом дії (семантико-синтаксичний аспект)
чи підметом (формальний аспект). Іменний аспект кате-
горії особи визначає множину особових займенників.
З іншого боку, універсальність граматичної категорії
полягає в асоціації всієї множини граматичних одиниць
та диференціації їх від одиниць з іншим категорійним
статусом (горизонтальні зв'язки); пор. взаємозв'язок
категорій виду і часу. Ще один вияв універсальності
визначений ієрархічно природою категорії, яка об'єднує
одиниці різного функціонально-семантичного категорій-
ного рівня і, відповідно, різного варіанта вияву *solus*
captus, репрезентованого у надкатегорії, категорії, під-
категорії (наприклад, надкатегорія темпоральності, кате-
горія часу, підкатегорія морфологічного і синтаксичного
часу).

4. Категорія виконує асоціативно-диференційну роль
щодо структури і системи граматики. Це означає, що
горизонтальні і вертикальні зв'язки граматичних одиниць
визначені системою категорій та їхніх співвідношень.
Наприклад, категорія темпоральності об'єднує усі гра-
матичні одиниці, яким властива темпоральна сема. Якщо
solus captus категорії темпоральності є сема тривання, то
вона об'єднує усі граматичні вияви із цією семою і дифе-
ренціює ті, яким ця сема не властива. Наприклад, ін-
тервал виражає тривання як розгортання дії (власне
тривання), а час – період тривання (момент тривання) дії
щодо позиції мовця, таксис – порядок у триванні дії.
Натомість грамама у *суботу* не виражає тривання, хоч з
погляду семантики пов'язана із часом здійснення дії. Ця
грамама не має власне граматичного темпорального
змісту, не входить до множини темпоральних одиниць та
не репрезентує категорію темпоральності. Вказана гра-
мама має лексико-граматичне значення темпоральності,
яке визначає її граматичну роль – конкретизатора при
темпоральних грамамах (дієсловах), які їй надають її
темпорального характеру. Поза дієсловом (і реченням) ця
грамама нічого темпорального не позначає. Не менш
важлива диференційна роль категорії у міжкатего-
ріальній взаємодії. Наприклад, способи дієслівної дії,
виражаючи характер її тривання, мають темпоральний
зміст. Натомість вид не пов'язаний із триванням, отже,
категорії виду і темпоральності не накладаються.

5. Система граматичних категорій розмежовує ди-
ференційні та релятивні граматичні одиниці, або одиниці
категорійного і некатегорійного статусу (змісту). Кате-
горійний зміст мають самостійні грами (часу, виду,
способу і под.), некатегорійний статус у грамах служ-
бових, тобто у граматичних індексів, які є засобами гра-
матичних значень у межах категорій. Таким чином,
грамама у *суботу* не є власне грамамою, а граматичним
індексом (аналітичною морфемою), подібно до аналі-
тичних морфем, наприклад, *хай* чи *би* або синтетичних
за- чи *-ну-* (наприклад, *закричати*, *крикнути*); вирізняє її
хіба що специфіка семантики (лексичний компонент),
проте максимально нівельований в аналітичній морфемі,
який однак не дає підстав надавати вказаній аналітичній
морфемі грамамного статусу, як і наведеним морфемам
хай, *би*, *за-*, *-ну-*. Грамамного статусу конструкція у *суб-*
боту може набути за певних умов вживання (поза функ-
цією аналітичної морфемі): *Зустріч у суботу* (N-S₄) –
функція предиката; *закохатися в суботу* (V у S₄) –
функція об'єкта (див.: [18, с. 162]). Отже, конструкції ти-
пу у *суботу* є проміжними між власне грамамами й ана-
літичними морфемами, тобто є грамамами некатего-
рійного змісту. Пор.: *відпрацював* (минулий час, завер-
шальність), *відпрацював у суботу* (минулий час, завер-
шальність); конкретизатор не вплинув на темпоральну
семантику дієслів; як семантичний компонент пропо-
зиційної структури речення цей компонент виконує роль
часового (темпорального) ситуанта і утворює функ-
ціонально-семантичне поле датування, що межує між
лексикою і грамамою, формуючи сферу темпоральних
відношень, але самостійно значення темпоральності не
виражаючи (пор.: [5]).

6. Категорія, виконуючи узагальнювальну роль,
завжди має ієрархічну будову від загального на вершині
до конкретного у категорійних виявах. Наприклад,
категорія особи має *solus captus* “особовість”, виявлений
у опозиції особовості / неособовості (Vf / Part, Inf, Vadv);
особовість виражена Vf у значеннях особи (1, 2, 3 однини
і множини), безособовість виражена Vf₃ і Praed. Ієрар-
хічна будова категорії може бути виявлена і як складна
категорійна структура, однак механізм формування
ієрархії однаковий. Наприклад, категорія темпоральності
складена із категорій інтервалу, часу, таксису, кожна з
яких ієрархічно побудована за принципом загальне –
конкретне.

Враховання змісту, ролі, функцій граматичних кате-
горій дає змогу сформуувати ефективний інструмент
відображення, інтерпретації і пізнання граматичної
системи української мови.

1. Адмони В. Г. Структура грамматического значения и его статус в системе языка / В. Г. Адмони // Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках. – Л., 1979. – С. 6–36.
2. Ажеж Клод. Человек говорящий. Вклад лингвистики в гуманитарные науки [пер. с фр. Б.П. Наумова] / Клод Ажеж. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
3. Барчук В. М. Аспектна компетенція як проблема типології складних речень // Актуальні проблеми граматики: Збірник наукових праць. – К.; Кіровоград, 1996. – С. 122–126.
4. Барчук В. М. Словотвірні особливості девербативів і валентна структура субстантивних синтаксем / В. М. Барчук // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 233–240.
5. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження: наукова монографія / О. І. Бондар; Одеський державний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса: Астропринт, 1996. – 192 с.
6. Вежицкая А. Семантические универсали и описание языков / А. Вежицкая; [пер. с англ.]. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.

7. Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus. Філософські досліди дження / Людвіг Вітгенштайн. – К. : Основи, 1996. – 311 с.
8. Грещук В. Студії з українського мовознавства: Вибрані праці / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 520 с.
9. Долинина И. Б. Функциональная грамматика и содержательная классификация грамматических категорий / И. Б. Долинина // Проблемы функциональной грамматики / отв. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1985. – С. 132–142.
10. Ельмслев Л. Прологомени к теории языка / Л. Ельмслев [пер. с англ. ; сост. В. Д. Мазо]. – М. : КомКнига, 2006. – 248 с.
11. Есперсен О. Философия грамматики / [Пер. с англ. В. В. Пасеки и С. П. Сафроновой] ; под. ред. Б. А. Ильиша / О. Есперсен. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 408 с.
12. Загнітко А. П. Основи еволюції граматичних категорій / А. П. Загнітко // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 7–14.
13. Ковалик І. Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці / І. Ковалик / упорядник З. Терлак. – Львів ; Івано-Франківськ, 2008. – Ч. II. – 496 с.
14. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Луцьк : Вежа, 2001. – 340 с.
15. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови : [монографія] / В. Ожоган ; НАН України, Ін-т української мови. – К., 1997. – 231 с.
16. Скаб М. Граматика апеяції в українській мові / М. Скаб. – Чернівці, 2002. – 272 с.
17. Храковский В. С. Взаимодействие грамматических категорий глагола (опыт анализа) / В. С. Храковский // Вопросы языкознания. – 1990. – №5. – С. 18–36.
18. Словник української мови : в 11 т. – Т. 3. – К. : Наукова думка, 1972. – 744 с.

ВПЛИВ ІСТОРИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ФАКТОРІВ НА ЕВОЛЮЦІЮ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ НА ПРИКЛАДІ ЕТИКЕТНИХ ФОРМУЛ ЗІ СЛОВОМ “HEIL”

Басістий В. В.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Роль мовленнєвого етикету в суспільстві мала завжди велике значення, що підтверджується його тривалою історичною й соціальною еволюцією, функціями в суспільстві, багатопланою структурою, різноманітними видами й формами.

Зокрема, лінгвістами вивчалися тенденції соціолінгвістичного розвитку формул мовленнєвого етикету, його лінгвістичний та культурологічний аспекти, також проводились дослідження семантики слова “*heil*” в давньогерманських мовах, особливостей його вживання в першій половині ХХ ст. Доцільність аналізу визначається відсутністю досліджень формул мовленнєвого етикету сучасної німецької мови та їх значним місцем у життєдіяльності й взаємодії людей.

Метою студії є визначення на матеріалі формул соціального етикету зі словом “*heil*” впливу історичних та соціальних чинників на розвиток системи мовленнєвого етикету німецької мови.

Завданнями, передбаченими для досягнення визначеної мети, виступають дослідження формул мовленнєвого етикету зі словом “*heil*” в ретроспективі їх історичного розвитку; визначення комплексного впливу історичних та соціальних чинників на лексичний зміст та контекстну семантику етикетних формул, аналіз територіальної специфіки вживання слова “*heil*” в німецькомовному просторі.

Мовленнєвий етикет соціальний за своєю природою, бо виявляє соціально-рольову сторону спілкування. Тобто на вибір тієї чи іншої одиниці мовленнєвого етикету

впливає соціальна роль індивіда – нормативно схвалений суспільством спосіб поведінки, який очікується від кожного, хто займає дану соціальну позицію [3, с. 143]. Соціальна значущість мовленнєвого етикету проявляється в тому, що він проявляє рівність і нерівність індивідів і груп, що склала в суспільстві соціальну ієрархію, демократизм або консерватизм соціальних відносин. Він дозволяє людям орієнтуватися в повторюваних соціокультурних ситуаціях (вітання, знайомства, поводження в громадських місцях і т.д.), проявляє й загальний культурний рівень людей (освіченість, вихованість, конформізм).

На відміну від ритуалу, обрядові церемонії якого носять демонстративний характер, етикет заснований на практичній суспільній доцільності. Найважливішою особливістю етикету є й те, що він завжди підлеглий сформованій системі культурних цінностей. Прийняті етикетні норми – виходить, визнати себе членом даної соціальної групи або суспільства в цілому й підкоритися сформованим тут культурним цінностям.

Таким чином, мовленнєвий етикет завжди тісно пов'язаний з національно-культурною традицією, в ньому відображаються і фіксуються умови та спосіб життя нації, народні звичаї і традиції, рівень розвитку суспільства, його культура та мистецтво, мораль та релігія, а також так звані “психологічний склад” нації, який виражає її неповторний колорит [1, с. 29–30]. Національно-культурна специфіка відображається не лише на етапі становлення формул мовленнєвого етикету, але й сприяє їх подальшій модифікації під впливом змін вищезазначених факторів (способу та умов життя нації, загальних рис психологічного складу її представників, рівня розвитку суспільства і т. ін.). Формули мовленнєвого етикету продукуються суспільством, є національно специфічними та водночас історично змінними [2, с. 3]. Вплив соціальних та історичних факторів можна, зокрема, прослідкувати на матеріалі формул соціального етикету з словом *heil*.

Поняття *heil* виражає “благодать”, “успіх”, “цілісність” або “здоров'я”, в релігійному значенні “спасіння”. В усіх германських мовах наявні слова, споріднені з прикметником *heil* зі значенням “цілий”, “здоровий”, “неушкоджений”: наприклад, англійське *whole* “цілий”, *hale* “здоровий, неослаблений” та *holy* “святий, освячений”. Водночас іменник *Heil* не є звичайним продуктом субстантивзації прикметника *heil* та не в усіх випадках етимологічно з ним споріднений: д. сканд. *heil* “передвістя, ознака” (д. англ. *hel*, д. фриз. *hel*, д. сакс. *hel*, д. в. нім. *heil*) походить від спільногерманського іменника с. р. з основою на *-s- hailaz*; паралельно в д. сканд. та д. англ. мовах існував співзвучний іменник жіночого роду зі значенням “щастя, благодать, вдача”; допоки обидва слова не злились [8; 10].

З початком християнізації, яка пропагувала християнське спасіння від гріхів (“*Heilsversprechen*”) семантика слова *heil* (щастя, щастя, набуте магичним шляхом, благодать) набуває також чітко вираженого релігійно-культурного характеру (прощення гріхів, визволення від лукавого і т. ін.). Крім цього, “*Heil*” відображало народно-релігійне явлення про особистісне щастя як іманентної властивості, (наприклад, *Königsheil* або *Ernteheil*) яка була чимось вищим за звичайну вдачу та могла бути втрачена.

Приналежністю *heil* до магично-релігійно-культурної сфери пояснюється те, що формула *heil* переважно використовувалось як побажання щастя та благословення, але й також як тост або доброзичлива форма звертання (д. в. нім. *heil (wis)!*, *heil thu!* (9. ст.), *heilo!* (10. ст.), тому її можна вважати урочисто-церемонійною.

Ще Вальтер фон дер Фогельвайде сказав про короля династії Гогенштауфенів Філіпа “...*sie gebent dir alles*

heiles wort...”, що за тогочасними мірками відповідало побажанням щастя [9, с. 103]. Схожі рядки можна зустріти в інших мінезингерів. Одночасно з мінезангами була написана давньоісландською мовою Едда, в оригіналі котрої, як і в численних перекладах можна знову ж таки знайти вітання *Heil (Heil euch Asen, Heil euch Asinen, Heil dir, fruchtbares Feld!)* [7]. В Пісні про Нібелунгів написані зокрема наступні рядки: “*ouch trüwe ich minem heile*” [6]. Подібні вислови є характерними навіть для ліричних та прозових творів неісторичного характеру.

Завдяки активному вживанню в усному мовленні вітання *Heil (Heilsgruß)* увійшло до народних пісень різних епох з політичною, фольклорною, релігійною та молодіжною тематикою. Одними з найвідоміших з них є пруський народний гімн “*Heil dir im Siegerkranz*” або гімн Швейцарської конфедерації з рядками “*Heil dir, Helvetia!*”.

Формули соціального етикету з компонентом *heil* традиційно використовуються в різних соціальних групах, завдяки чому виражається власна приналежність до певної спільноти з схожими ціннісними орієнтаціями, моделями поведінки та стилем життя. Для прикладу варто розглянути мову мисливців, яка є традиційним професійним аргументом, що розвивалося століттями та виражає спорідненість із звіроловним промыслом.

Мисливці в усьому німецькомовному просторі вживають для привітання вираз “*Waidmanns Heil!*”, який одночасно несе конотацію побажання мисливцю повернутися додому “*heil!*”, тобто здоровим.

Оскільки йдеться про вітання, той, кого вітають, так само відповідає *Waidmanns Heil*, неодмінним атрибутом є при цьому легеньке підіймання капелюха. Цим мовець хоче краще ідентифікувати себе як члена даної соціальної групи. Згаданий жест, так само як і військове салютування, походить з минулого, коли рицарі стояли один навпроти одного та демонстрували своє обличчя, відкриваючи забрало.

Waidmanns Heil може також слугувати в якості формули привітання при полюванні здобичі. В такому випадку мисливець, який полював “трофей”, висловлює свою вдячність за визнання за допомогою виразу “*Waidmanns Dank!*”.

Якщо при розлученні адресант знає, що співрозмовник незабаром піде на полювання, він знову ж таки бажає йому *Waidmanns Heil*, тобто убити дичину. В якості альтернативи товаришу-мисливцю можна також побажати “*Guten Anblick!*”.

Дана формула вітання використовується у відповідній формі також в інших спільнотах. Таким чином, альпіністи вітають один одного словами “*Berg Heil!*”, рибалки “*Petri Heil!*”, стрільці “*Schützenheil!*”, лижники “*Ski Heil!*”. Формула *Berg Heil!* є найбільш уживаною в німецькомовних східних Альпах, зокрема тоді, коли альпініст підкорив вершину; в німецькомовній Швейцарії це альпіністське вітання майже невідоме.

Починаючи з 1817 року, гімнасти бажають один одному перед підходом до снаряда *Gut Heil!*, чим виражається побажання спортсмену виконати вправу без травм. Важкоатлети користуються формулою вітання *Kraft Heil!*. Перед періодом націонал-соціалізму вітання *Heil* було розповсюджено також серед учасників молодіжних рухів.

У 18 ст. формули мовленнєвого етикету втрачають свій урочисто-церемонійний характер. Вітання на кшталт *Heil!*, *Heil dir!*, *Heil sei dir!* втрачають первинне охоронне значення, яке трансформувалося в значення привертання уваги, привітання в чистій формі, тобто яке не виражає семантично нічого окрім привітання – ні побажання, ані зацікавленості в самопочутті або справах співбесідника. Вони стають більш неофіційними та використовуються

мовцями приблизно одного віку та соціального статусу. Це свідчить про розвиток суспільства, рівень росту його демократизації.

Напередодні ХХ століття слово *Heil!* набуває яскраво вираженого політичного підтексту. Вигук *Heil!* був поширений ще до 1918 року – замість вітання *Hoch!* на позначення вірності кайзеру – в певних політичних угрупованнях в Австро-Угорщині та Німецькому Рейху як відмінна ознака опозиції, котра відкидала Малонімецький шлях об'єднання Німеччини 1866 року (розпуснення Німецького союзу на користь нового Німецького Рейху) та хотіла об'єднати усіх німців (Великонімецька концепція). Таким чином німецькі націоналісти вітали один одного “*Heil Hugenberg!*”, інші віддавали перевагу “*Heil Deutschland!*”. В комуністичних колах можна було почути вигуки “*Heil Moskau!*” або “*Heil Stalin!*”. В церковних колах вітання “*Treu Heil!*” було уживаним аж до часів націонал-соціалізму.

В період націонал-соціалізму обов'язковим стало німецьке вітання (*der Hitlergruß* або *der deutsche Gruss*) *Heil Hitler!*. Тим, хто вітався звичним *Guten Tag!* або *Grüß Gott!*, приписувалося, що вони є ворогами фюрера. Навіть у листах загальноприйнятими була прощальна формула “*Heil Hitler!*” перед підписом. Ті хто не хотіли дотримуватися цього звичаю та бути репресованим, могли ухилитися за допомогою формули *Mit deutschem Gruß*. Традиційні формули вітання (*mit freundlichen Grüßen* чи *Hochachtungsvoll*) “викривали”, на думку тодішніх нововладців, своїх користувачів як “вічно колишніх”. Через подібні суворі розпорядження почали виникати так звані *Flüsterwitze* – жарти, які розповідалися пошепки. Наприклад, той, хто відповідав на вітання “*Heil Hitler!*” “*Heil du ihn doch!*”, демонстрував очевидне неприйняття фюрера та вживав надзвичайно небезпечний політичний жарг.

Замість трикратного *Hurra!* попередніх епох в кінці публічних маніфестацій вимагалось тричі вигукувати *Sieg Heil!*. У звичному спілкуванні *Sieg Heil* потрібно було обмежувати серйозними справами, коли воно не має іронічного відтінку [4, с. 300–301].

Після повалення Третього Рейху це вітання блискуче вийшло з ужитку. У Федеративній Республіці Німеччина використання німецького вітання (як і “*Sieg Heil!*”) вважається злочином.

В 70-х роках феміністка Ханнелоре Мабрі (Hannelore Mabry) спробувала перетлумачити та надати новій позитивній семантиці цій формулі вітання, увівши вираз *Heil Kind!*. Підгрунтям тут виступало зосередження уваги дітях, за благо (*Heil*) яких усі повинні нести відповідальність, проте, оскільки в цьому часто вбачалася провокація, формула не змогла утвердитись у мовленнєвому вживанні [5, с. 263].

В Німеччині через негативний вплив епохи націонал-соціалізму формули соціального етикету з словом *heil* дедалі рідше вживаються навіть в соціальних групах, де це вітання раніше було традиційним. Водночас вони набули поширення серед представників праворадикальної сцени, які послуговуються формулами “*Heil!*” та “*Sieg Heil!*” у вузьких колах або їхніми альтернативними завуальованими замінниками публічно. В Австрії вітання за словом *heil* поширені й надалі, зокрема, *Heil!* (або *Heile!*) до сьогодні використовуються як формула вітання поміж друзями в таких регіонах як Тіроль, Форальберг, Пінцгау, аналогічно до баварського *Servus! Heil* традиційно вживалося тут ще до часів націонал-соціалізму та введення німецького привітання і змогло зберегти свої позиції, що однак передусім пояснюється відмінностями післявоєнного розвитку суспільства, а також тлумачення історичних подій 30–40-х років в Австрії.

Таким чином, мовленнєвий етикет, зберігаючи традиційну структуру етикетних виразів, не є закритою сис-

темою, бо йому властива динаміка і гнучкість. Частина формул мовленнєвого етикету поступово архаїзується, можуть виникати нові, здебільшого оказіональні утворення. Деякі вирази, втративши первісну семантику, вживаються в інших комунікативних ситуаціях. Дані зміни в системі мовленнєвого етикету підтверджують значний вплив історичного розвитку суспільства та різних соціальних факторів на формування та еволюцію системи мовленнєвого етикету. Вони впливають на соціальні відносини, що відображається у формулах мовленнєвого етикету, котрі модифікуються у відповідності з вимогами, які ставлять суспільними відносинами до спілкування людей.

1. Лежнева Инна Игоревна. Социолингвистическое развитие английского и русского речевого этикета : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. – Воронеж, 2001. – 163 с.
 2. Формановская Наталья Ивановна. Речевой этикет и культура общения. – М., 1989 – 156 с.
 3. Формановская Наталья Ивановна. Русский речевого этикет: лингвистический и методический аспекты. – М., 1987. – 158 с.
 4. Cornelia Schmitz-Berning: Vokabular des Nationalsozialismus, De Gruyter, Berlin 2000, S. 300–301.
 5. Elisabeth Zellmer: Töchter der Revolte? Frauenbewegung und Feminismus der 1970er Jahre in München. Oldenbourg Verlag. – München, 2011. – S. 263.
- Довідкова література**
6. Karl Bartsch; Helmut de Boor; Siegfried Grosse: Das Nibelungenlied. Mittelhochdeutsch/Neuhochdeutsch. Stuttgart 2002 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rz.uni-karlsruhe.de/~nibelungen/nltext/av_37.html
 7. Die Edda nach Karl Simrock, 3. Auflage 1987– [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.thomasnesges.de/edda/sigrdrifumal.html>.
 8. Jacob und Wilhelm Grimm: Deutsches Wörterbuch, Band 10, S. 815–822. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GH05218>.
 9. Johannes Hunger: Walther von der Vogelweide, Kongress Verlag, Berlin 1955, S. 103.
 10. Friedrich Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von Elmar Seebold. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. de Gruyter. – Berlin–New York, 2002. – S. 400–401.

СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ УЧАСНИКІВ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ДИСКУРСУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Басюк Л. М.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Лінгвістичні дослідження останніх років присвячені одній із найактуальніших тем сучасності – пошуку найефективніших шляхів ведення комунікативного процесу, який характеризується певним набором запланованих дій та вибором оптимальних способів досягнення поставленої мети (див. праці Іссерс 2003, Яшенкової 2002, Сквороднікова 2004, Козьміної 2001, Уділової 2000, Зернецького 2009, Рябоконь 2005 та ін.).

Мета статті – проаналізувати дискурсивні фрагменти парламентських дебатів, виявити стратегії і тактики, що забезпечують (або унеможливають) ефективність спілкування комунікантів, і мовні засоби їх реалізації. **Актуальність** такого дослідження обумовлена, з одного боку, його практичним значенням для політичної практики, а з іншого боку, недостатнім висвітленням в лінгвістичних працях тактико-стратегічного потенціалу учасників парламентських дебатів.

З метою контролю поведінки адресата в процесі комунікації адресант, як правило, застосовує різноманітні стратегії і тактики. Поняття стратегії і тактики науковці розглядають як частину і ціле [8], як вид і рід [6], як завдання глобального масштабу (стратегія) і мовленнєві уміння побудови реплік діалогу (тактики) [3, с. 23], як когнітивний план і одну або декілька дій, що сприяють його реалізації [4, с. 14–16].

У даній статті ми поділяємо думку А. П. Сквороднікова, який визначає мовленнєву (комунікативну) стратегію як загальний план мовленнєвої поведінки, що реалізується вибором системи продуманих мовцем поетапних мовленнєвих дій, а мовленнєву (комунікативну) тактику як конкретний мовленнєвий хід в процесі реалізації мовленнєвої стратегії [8, с. 6].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування дослідження. Парламентські слухання розділяють на дві частини: дебати та офіційні доповіді. Під час парламентських дебатів члени уряду відповідають на запитання парламентарів з приводу напрямів урядової політики. У другій частині парламентських слухань прем'єр-міністр або члени його кабінету виголошують офіційні доповіді певних законопроектів та інших документів, що мають державне значення (затвердження бюджету, перспектива подальших дій уряду тощо).

Для парламентського дискурсу Великої Британії характерна тріадна структура мовленнєвої взаємодії його учасників: спікер, парламентар та відповідач. Спікер виконує роль координатора процедури парламентських слухань; член парламенту регулює дії уряду в процесі звітування відповідача (представника уряду) про діяльність уряду перед спікером та парламентарем під час власне парламентських дебатів. Тріадна структура парламентських дебатів регламентована статусно-рольовими відносинами, характерними для інституційного типу дискурсу, яким і виступає, на нашу думку, парламентський дискурс, що має всі ознаки інституційності.

Соціальний статус тісно пов'язаний з “комунікативним статусом” учасників парламентських дебатів, який визначається як певні відносини, що виникають в процесі мовленнєвих взаємодій комунікантів [7, с. 33–35]. Зв'язок між соціальним та комунікативним статусами не означає їх тотожність. Комунікативний статус визначається правами та обов'язками учасників мовленнєвої взаємодії та може мінятися, тобто залежно від ситуації один із комунікантів може зайняти пріоритетну позицію. Зокрема, комунікативний статус мовця вище за комунікативний статус адресата та слухача незалежно від їхнього соціального статусу [2, с. 10].

Отже, право обирати стратегію спілкування, що передбачає досягнення перлюкувальної мети, належить саме мовцю. Реалізація цієї стратегії відбувається за допомогою обраних тактик ведення розмови. Оскільки кожний із учасників парламентських дебатів має свої цілі, свої комунікативні наміри та залежно від них будує свої мовленнєві тактики, ми розрізняємо стратегії і тактики адресанта та адресата. Варто зазначити, що кожен із учасників мовленнєвої взаємодії в парламентському дискурсі Великої Британії може виступати як адресантом, так і адресатом.

У процесі дослідження 176 комунікативних подій виявилось, що комунікативна роль адресанта і адресата реалізується спікером, парламентарем і відповідачем під час дебатів по-різному. Процентне співвідношення продукування мовленнєвих дій (функція адресанта – А1) та реакції на них (функція адресата – А2) кожного з учасників парламентської тріади: спікер – А1 – 96%, А2 – 4%; парламентар – А1 – 99%, А2 – 1%; відповідач – А1 – 1%, А2 – 99% – свідчать про пріоритетну позицію спікера і

парламентаря як адресанта та відповідача як адресата мовленнєвої взаємодії.

У даній статті ми досліджуємо стратегії і тактики усіх учасників мовленнєвої інтеракції, а саме парламентаря та спікера, які виступають адресантами у межах комунікативних подій парламентських дебатів (КППД), і відповідача, який виконує роль адресата.

Мовленнєва поведінка адресанта (парламентаря) у межах комунікативних подій парламентських дебатів (КППД) визначається наміром ефективно реалізувати обрану ним *стратегію спонукання*, тобто примусити адресата здійснити певну дію, що досягається різноманітними тактиками.

1. Тактика перепитування передбачає уточнення та підтвердження каузованої дії та представлена загальним і розділовим типами питального речення, до складу яких входять лексичні одиниці з семою “правильність” типу *Is it correct? Is it right?* та ін.:

Q 66 Mr Wright: *That essentially means that raising the participation age in 2013 and 2015 will not happen. Is that a correct, fair and honest assessment?*

2. Тактика оцінки полягає у наданні адресантом суб’єктивної оцінки розуміння змісту каузованої дії. Така тактика реалізується вибором лексичних одиниць з семою “оцінка” типу *it is good/bad, it seems to me that...* та ін.:

Q 23 Julie Hilling (Bolton West) (Lab): *It seems that a number of the things you have talked about are quite possible to do in the maintained sector.*

3. Тактика зацікавленості показує підвищений інтерес до змісту каузованої дії та потребу дізнатися більше інформації про предмет обговорення. Така тактика реалізується за допомогою різних типів речень (питальних, розповідних та ін.), які містять лексеми з семантикою “цікаво” типу *out of interest, I am interested in...* та ін.:

Q 7 Mr Hanson: *Just out of interest, have you made any representations to the Government in the development of the scheme about those issues?*

4. Тактика сумніву передає невпевненість в істинності пропозиції висловлювань та спрямована на отримання істинної інформації та розвіювання сумнівів. Така тактика досягається заперечними реченнями типу *I am not sure, I don't know whether...* та ін.:

Q 33 Andrew Bingham: *I am not sure how closely your organisations work with smaller accountants.*

5. Тактика узагальнення передбачає підведення підсумків щодо сказаного раніше про предмет каузованої дії та реалізується за допомогою лексем з семою “висновок” типу *so, thus, finally...* та ін.:

Q 44 Tessa Hunt: *So you are saying that it should be nominated staff who search students.*

6. Тактику цитування застосовує адресант з метою показати свою обізнаність про зміст каузованої дії та отримати коментарі адресата щодо сказаного раніше. Тактика реалізується за допомогою розповідних речень з прямою та непрямою мовою:

Q 41 Mr Hanson: *In your memorandum Mr Pichon you said: “this is a divisive and almost unworkable scheme that will be expensive to introduce and to monitor.” Would you like to expand on that for us?*

7. Тактика згоди відображає повну або часткову солідарність адресанта з думкою адресата та реалізується за допомогою таких мовних засобів типу *I agree, I do not find much with which to disagree...* та ін.:

Q 58 Kelvin Hopkins: *First, I found your paper really interesting. It was one of the most interesting papers I have read for a long time. I agreed with much of it, and, as you say, it was thought-provoking. That is very helpful, and I must say that I do not find much with which to disagree.*

8. Тактика посилення на інші особи робить акцент на інтересах і вимогах інших осіб стосовно реалізації

каузованої дії та представлена репліками, до складу яких входять розповідні речення, що констатують бенефіціанта:

Q 30 Richard Harrington (Watford) (Con): *I am sure that hon. Members on both sides of this table would agree that both of your organisations help business a lot, and they also help us, in Parliament and in our constituencies, to understand small businesses.*

9. Тактика з’ясування спрямована на одержання додаткової інформації щодо змісту висловлювання та реалізується питальними реченнями, що передбачають запит інформації щодо думки, мотиву, місця, умов реалізації каузованої дії.:

Q 35 Mr Sam Gyimah (East Surrey) (Con): *We have obviously focused quite a lot on the role of local authorities with academies. I would like you to shed some light on the role of parents. What has the initial reaction of parents been, what challenges have you faced and what has the feedback been?*

10. Тактика прямого запитання спрямована на отримання інформації щодо змісту каузованої дії. Мовленнєвими засобами актуалізації такої тактики є питальні речення різного типу (загальні, спеціальні, повного/неповного складу та ін.):

Q 15 Chris Leslie: *Do you think that there should be a proposal that would allow the full-time equivalent in aggregation to count, in order to maximise the relief?*

11. Тактика припущення передбачає можливу пресупозицію розвитку каузованої дії. Така тактика реалізується за допомогою розповідних, питальних, умовних речень:

Q 21 Pat Glass: *If I were you, I would expect to get many letters as a result of today, from parents of children with SEN, and from SEN organisations.*

12. Тактика незгоди акцентує увагу на частковій/повній розбіжності у поглядах адресанта і адресата щодо змісту каузованої дії. Така тактика реалізується реченнями різного типу з використанням лексем з семою “незгода” типу *I disagree, I am not arguing for or against it* та ін.:

Q 56 Richard Harrington: *I disagree with your position as to the abolition of the employers' contribution to national insurance.*

Мовленнєва поведінка спікера, який виступає в ролі адресанта, зумовлена обраною ним стратегією координації, що спрямована на регулювання мовленнєвих дій адресата під час парламентських дебатів. У межах стратегії координації було виявлено такі тактики:

1. Тактика презентації акцентує увагу комунікантів на представлений порядку денного та особах відповідачів. Така тактика актуалізується розповідними, питальними та спонукальними реченнями.

The Chair: *I welcome our witnesses. Introduce yourself for the record, please.*

2. Тактика застереження передбачає дії спікера в разі порушення комунікантами регламентованого проведення дебатів та реалізується реченнями різного типу.

The Chair: *A lot of Members want to ask you a lot of questions, so may I please request that no matter how loquacious you want to be in answering a question, you resist the temptation – short questions, short answers?*

3. Тактика регулювання передбачає втручання спікера у процес комунікації з метою продуктивності регламентованих дій учасників дебатів та реалізується наказовими, спонукальними та розповідними реченнями.

The Chair: *If I may interrupt, that was your last supplementary. Mr Hendrick wants to come in, and Sam Gyimah has waited a long time, so will get two questions as compensation for his patience.*

У процесі комунікації рівнозначно важливими є позиції і адресанта як ініціатора мовленнєвої інтеракції, і адресата як інтерпретатора реплік-стимулів адресанта, який виступає реагентом [11, с. 15]. Репліки адресата характеризуються певним ступенем ініціативності, в них відпрацьовуються поведінкові тактики реагування [1, с. 649].

В ході дослідження було виявлено, що в КППД репліка адресата (відповідача) експлікує його ставлення до слів адресанта (парламентаря/спікера) у спектрі відображення діалогічних взаємодій: кооперація або конфлікт. У зв'язку з цим ми виділяємо два типи стратегії відповідача в КППД: кооперативно-спрямовану та конфліктно-спрямовану.

В межах *кооперативно-спрямованої стратегії*, що відображає зацікавленість відповідача у співпраці з парламентарем, було виявлено значний арсенал тактик.

1. Тактика прямої відповіді відображає готовність та здатність відповідача надати потрібну парламентареві інформацію та спрямована на заповнення інформаційних лакун у репліці-стимулі.

2. Тактика підтвердження засвідчує правильність припущення адресанта щодо реалізації певної ситуації та відображає повний збіг інформаційних обсягів реплік комунікантів.

3. Тактика коригування передбачає виправлення окремих сегментів репліки-стимулу, що не суперечить комунікативному наміру парламентаря отримати потрібну інформацію.

4. Тактика розгорнутої відповіді спрямована на додаткове інформування парламентаря та відображає збільшення інформаційного обсягу репліки-стимулу.

5. Тактика уточнення часто зумовлена несподіваністю висловлювання парламентаря та відбиває непевність відповідача в тому, що він правильно розуміє зміст репліки-стимулу.

6. Тактика з'ясування спрямована на одержання додаткової інформації, пов'язаної зі змістом репліки-стимулу та потрібної відповідачеві для прийняття рішення.

Конфліктно-спрямована стратегія відповідача припускає пряму або приховану відмову надати потрібну парламентареві інформацію та відображає контрадикторний характер реплік комунікантів. Реалізація конфліктно-спрямованої стратегії відбувається завдяки репертуару тактик:

1. Тактика відмови прямо вказує на небажання відповідача надати інформацію, що запитується, та передбачає негативну відповідь як реакцію на запитання парламентаря.

2. Тактика неповної відповіді базується на імпліцитній відмові надати повну відповідь та демонструє порушення Грайсових постулатів якості та кількості.

3. Тактика обіцянки відображає добровільне зобов'язання відповідача здійснити каузовану дію.

4. Тактика посилення на необізнаність припускає неможливість надати потрібну парламентареві інформацію через недостатню обізнаність відповідача.

5. Тактика заперечення припускає розбіжність поглядів комунікантів стосовно здійснення каузованої дії та відображає негативне ставлення відповідача до цієї дії.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, тактико-стратегічний потенціал учасників парламентських дебатів є досить потужний та вимагає глибшого вивчення. Стратегія спонукання адресанта (парламентаря) реалізується такими тактиками: перепитування, оцінки, зацікавленості, сумніву, узагальнення, цитування, згоди, посилення, з'ясування, припущення, незгоди і прямого запитання. Стратегія координації адресанта (спікера) представлена тактиками презентації, застереження та регулювання. Кооперативно-спрямована стратегія адре-

сата представлена тактиками прямої відповіді, підтвердження, коригування, розгорнутої відповіді, уточнення, з'ясування, а конфліктно-спрямована стратегія адресата реалізується тактиками відмови, неповної відповіді, обіцянки, посилення на необізнаність та заперечення.

Цікавим і перспективним, на наш погляд, є подальше дослідження стратегій і тактик адресата (відповідача) в парламентському дискурсі Великої Британії з метою виявлення мовних засобів їх реалізації, а також порівняння тактико-стратегічного потенціалу кожного з учасників парламентських дебатів.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
2. Богданов В.В. Коммуниканты / Валентин Васильевич Богданов // Вестник Харьковск. ун-та. – 1989. – № 339. – С. 12–18.
3. Борисова И.Н. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге / Ирина Николаевна Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры: сб. науч. трудов / отв. ред. Тамара Вячеславовна Матвеева. – Екатеринбург: АРГО, 1996. – С. 21–48.
4. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи: автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Оксана Сергеевна Иссерс; Омский ун-т им. Ф. М. Достоевского. – Омск, 1999. – 29 с.
5. Козьмина В.Н. Языковая реализация гибких коммуникативных тактик в английском диалоге: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04. “Германские языки”/ Вера Николаевна Козьмина. – Санкт-Петербург, 2001. – 20 с.
6. Матвеева Т. В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Тамара Вячеславовна Матвеева. – М. : Флинта; Наука, 2003. – С. 284–285.
7. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения: автореф. дис. на соиск. науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.04. “Германские языки” / Олег Григорьевич Почепцов, КГУ им. Т.Г.Шевченко. – К., 1989. – 47 с.
8. Сковородников А.П. О необходимости разграничения понятий “риторический прием”, “стилистика фигура”, “речевая тактика”, “речевой жанр” в практике терминологической лексикографии / Александр Петрович Сковородников // Риторика ↔ Лингвистика: сб. науч. статей. – Смоленск : СГПУ, 2004. – Вып. 5. – С. 5–12.
9. Скуратовська Т.А. Аргументація в американському судовому дискурсі (на матеріалі справ за участю суду присяжних): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.04. “Германські мови” / Тетяна Анатоліївна Скуратовська; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
10. Уділова Т.М. Види мовленнєвих стратегій / Тетяна Миколаївна Уділова // Наукова спадщина професора Ю.О. Жлуктенка та сучасне мовознавство: Зб. наук. праць. – К. : Логос, 2000. – С. 255–257.
11. Чайка Л.В. Питальні висловлювання у комунікативному аспекті (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.04. “Германські мови” / Лариса Василівна Чайка ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 1998. – 20 с.
12. Яшенкова О.В. Реалізація принципів спілкування в діловій сфері / Ольга Володимирівна Яшенкова // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К. : Логос, 2002. – № 7. – С. 561–573.
13. Parliamentary Debates (Hansard) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201011/cmpublic/nationalins/101202/pm/101202s01.pdf>.

КОНЦЕПТ “ВЛАСНІСТЬ” У КОНЦЕПТУАЛЬНИХ КАРТИНАХ ТОТАЛІТАРНИХ СВІТІВ НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ І КОМУНІЗМУ (на матеріалі російської і німецької мов)

Бенкендорф Г.Д., Кротік Н.Л.

Предметом дослідження цієї розвідки є концепт ВЛАСНІСТЬ у німецьких і російських політико-ідеологічних текстах тоталітарних партій – націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (НСДАП) і комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС). Текстовий масив обох партій охоплює як акратичні періоди їхнього функціонування, так і часи, коли НСДАП і КПРС перебували при владі, для НСДАП 1919 роки, для КПРС – 1903–1991. Відповідні лінгвальні одиниці в німецькій та російській мовах на позначення концепту ВЛАСНІСТЬ (*Besitztum, Eigentum, sobstvennost*) належать до тематичного поля лексем, які створюють понятійні структури націонал-соціалістичної і комуністичної ідеологій. Вказані лексеми також беруть участь в утворенні фрагментів концептуальних і мовних картин тоталітарних світів.

Мета дослідження полягає у виявленні специфічних особливостей семантичного наповнення концепту ВЛАСНІСТЬ у мовах НСДАП і КПРС, зокрема національних еквівалентів, німецьких *BESITZTUM, EIGENTUM* і російського *СОБСТВЕННОСТЬ*. Результати досліджень можуть слугувати необхідним підґрунтям для опису концептуальних і мовних картин тоталітарних світів націонал-соціалізму і комунізму.

Звернемося спочатку до визначень цього концепту в незалежних академічних джерелах. Так, в енциклопедії Duden-Schüler-Lexikon (D-Sch-L) власність кваліфікована як *абсолютну розпорядницьку правомочність над річчю (absolute Verfügungsmacht über eine Sache)*. D-Sch-L вказує також на відмінність *власності* від *володіння / Eigentum-Besitztum* [9, 134]. Останнє (*Besitztum*) є практичною неправовою владою над річчю (tatsächliche (nicht rechtliche) Gewalt über eine Sache) [9, с. 68].

Ставлення тоталітарної націонал-соціалістичної влади до концепту “*Besitz (Eigentum)*” визначає її світоглядні основи. Зміст концепту *Eigentum – Besitztum* базується на соціальному принципі “*Gemeinnutz geht vor Eigennutz*”:

“*Der Nationalsozialismus erkennt*

die Bedeutung des Eigentums voll und ganz an. Er weiß, daß persönlicher Besitz und freies Verfügungsrecht über das Erworbenene die Grundlage jeder Wirtschaft und darüber hinausgehend jeder höheren Kultur ist” [11, с. 177].

Націонал-соціалізм цілковито визнає значущість власності. Він визнає, що особисте володіння й право вільного розпорядження спадщиною є підвалиною будь-якої економіки й понад те будь-якої культури.

У націонал-соціалізмі також простежуються розмежування *власності* від *володіння*, тобто наявними є два аспекти – *Eigentum* і *Besitztum*.

“*Hier sei noch ganz kurz eingeschaltet, daß zwischen Eigentum und Besitz ein sehr feiner Unterschied besteht. Besitz muß gar nicht notwendigerweise Eigentum sein, es muß Besitz nichtselbsterschaffen sein. Beim Besitz wird nicht mehr nach der Herkunft des Besitzes gefragt. Der Jude hat vom Eigentum der arischen Völker Besitz ergriffen und beherrscht nun die Schöpfer durch seine Geldmacht. Diese abstrahierte Form des Eigentums in Form von Rechtsan-*

Тут слід ще коротко додати, що між власністю і володінням є дуже тонка різниця. Володіння не обов'язково може бути власністю, воно може бути й не самоствореним. Коли йдеться за володіння, не постає питання про його походження. Серей захопив власність арійських народів і володіє творцями завдяки своїй владі грошей. Ця абстрагована форма власності у формі претензій, облігацій, інотек і т.п. зобов'язала

sprüchen, Schuldverschreibungen, Hypotheken usw. hat die ganze Welt heute dem Kapital zinspflichtig gemacht. Die zinskapitalistische Wirtschaftsform kennt überhaupt keine Schranken des Besitzes, sie läßt es zu, daß ganze Völker einer Handvoll Bank- und Börsenmagnaten mit all ihrer Arbeit zinspflichtig geworden sind” [11, с. 181].

увесь світ сплачувати капіталу відсотки. Відсоткова капіталістична форма економіки не визнає ніяких обмежень володіння, вона припускає, що цілі народи своєю працею мають сплачувати відсотки купці банкових і біржових магнатів.

Велику увагу проблемі власності приділяє провідний ідеолог націонал-соціалізму А. Розенберг. Він із самого початку відкидає соціал-демократичну точку зору про панування капіталу над працею як марні (*blutleere*) абстрактні протиставлення і вважає, що розмежування повинні здійснюватися на підставі принципу “*власність до власності не приходиться*”:

“*Man muß auch hier zwischen Besitz und Besitz unterscheiden. Im wahren, echten Sinne ist Besitz (im Sinne Eigentum) gar nichts anderes als geronnene Arbeit. Denn jede wirklich schöpferische Arbeitsleistung, gleich auf welchem Gebiete, ist nichts weiter als Besitzbildung*” [12, с. 583].

Необхідно також розрізнити *володіння* й *володіння*. В істинному, справжньому сенсі (у сенсі власності) *володіння* є ніщо інше як *виконана (накопичена) робота*. Бо кожне дійсно творче трудове досягнення в будь-якій галузі є нічим іншим як створенням *власності*.

З філософських позицій в основу власності покладено певну кількість праці. Праця (*geronnene Arbeit*) є змістом, а *Besitz*, яке дорівнює *Eigentum* – формою цього поняття. У мовному плані в лексемі *Besitz* зберігаються характерологічні специфікатори “*стимул до продуктивної діяльності*” і “*джерело повнокровного матеріального і духовного життя*”. На протигагу мові КПРС, де власність потрактовано насамперед як суспільну (вона ж водночас державна і загальнонародна), націонал-соціалізм експлікує це поняття як *persönliche Besitz, Privateigentum* в сенсі виконаної (накопиченої) роботи (*als geronnene Arbeit*).

У мові НСДАП продовжують функціонувати два терміни, однак значеннєва розбіжність між *Besitztum* як фізичним володінням і *Eigentum* як правовим повноваженням, відповідно до міркувань автора “*Міфу 20-го століття*”, є практично стертою: *Besitz im (Sinne von Eigentum)* [S. 583] = *Eigentum als geronnene Arbeit* [S. 584].

Разом з тим, здійснюється делімітація між власністю і “*власністю*”, працею і “*працею*”, генієм і “*генієм*” – “*Die Gegenüberstellung verläuft vielmehr in der Scheidung zwischen Besitz und Besitz und zwischen Arbeit und Arbeit, zwischen Ingenium und Ingenium*” [12, с. 584]. А. Розенберг закладає в основу цієї делімітації критерій походження власності. Формально цей критерій має етнічну природу і тут розрізняється власність двох видів – німецька і єврейська. Остання, за характеристикою А. Розенберга, не має творчого характеру, а є “*використанням роботи через операції на різниці, або через облудну політичну інформаційну службу*” (“*...eine Ausnutzung dieser Arbeit durch Differenzgeschäfte oder durch einen trügerischen politischen Nachrichtendienst*” – [12, с. 583].

Для ідентифікації німецької власності пропонуються ще більш розмиті показники:

“*Hier ergibt sich also ein ganz praktisches Kriterium zur Beurteilung der Herkunft eines Besitzes. Es ist also nicht ein Kampf gegen “den Besitz” als solchen zu führen, sondern eine Schöpfung des Gewissens, des Ehrbewußtseins und der Pflichtauffassung gemäß den Werten des deutschen Charakters herbeizuführen und dieser Haltung zur gesetzlichen Durchsetzung zu verhelfen*” [12, с. 584].

Звідси випливає практичний критерій оцінки походження власності. Слід не вести боротьбу з “*володінням*” як таким, а прагнути створення сумлінності, розуміння честі й обов'язку відповідно до чеснот

німецького характеру і сприяти тому, щоб ця позиція мала силу закону.

Отже, у мові НСДАП мовний знак *Besitz* використовується на позначення опозиційних відношень, унаслідок чого виникають специфічні для цієї мови синонімія й антонімія:

СИНОНІМІЯ: *Eigentum* = *geronnene Arbeit* = *persönliches Eigentum* = *berechtigtes Eigentum* (власність = виконана праця = особиста власність = виправдана власність)

АНТОНІМІЯ: *Besitz* – “*Besitz*”, *berechtigter Besitz* – *spekulativ erschlichener “Besitz”*, *Eigentum* – *Diebstahl* (володіння – “володіння”, виправдане володіння – спекулятивне “володіння”, власність – крадіжка).

Власність як правова категорія відходить на другий план, тому чіткі правові критерії визначення концепту відсутні, що очевидно обумовлено політичними міркуваннями режиму. Про *BESITZTUM* як правову категорію читаємо в трактаті “Міф 20-го століття” таке:

“Wenn das römische Recht nur auf die formale Seite des **Besitzes** pochte, diesen **Besitz** gleichsam als Sache für sich aus allen Beziehungen heraus, so kennt die germanische Rechtsauffassung diesen Standpunkt überhaupt nicht, sondern kennt und anerkennt nur Beziehungen. Beziehungen pflichtgemäßer Art zwischen dem **Privateigentum** und der **Gesamtheit**, welche dem Charakter des **Besitzes** überhaupt erst den Sinn des **berechtigten Eigentums** geben” [12, с. 587].

“Якщо римське право наполягло лише на формальному боці **володіння**, при цьому виокремлювало **володіння** як річ з усіх відносин, то германським правовим поглядам не знайома така точка зору взагалі, а знайомі і прийнятні лише відносини. Відносини на зразок об’язку між **приватною власністю** і **спільнотою**, які тільки й надають взагалі **володінню**, його сутнісному характеру, сенсу **виправданої власності**”.

У мові НСДАП концепт *EIGENTUM*, відповідно до інтерпретації А. Розенберга, набуває ознак моральної категорії. Під концепт *BESITZTUM* / *EIGENTUM* не підпадають будь-які сукупності благ ненімецького (неарійського) походження. Політику держави визначено однозначно:

“Wir haben dafür zu sorgen, “Ми маємо турбуватися про даβ *spekulativ erschlichener “Besitz”* vom Staat beschlagnahmt beziehungsweise weggesteuert, daß aber **Eigentum** als *geronnene Arbeit unantastbar als ewig anspornender Kulturfaktor anerkannt wird*” [12, с. 584].

У поглядах А. Гітлера, як майбутнього керівника держави, політика стосовно власності виглядає наближеною до соціалістичної. В інтерв’ю газети *Leipziger Neuesten Nachrichten* він заявляє таке:

“... ich will, daß jeder den **Besitz**, den er sich erobert hat, behalten soll, nach dem Grundsatz: **Gemeinnutz geht vor Eigennutz**. Nur soll der Staat die Kontrolle behalten, und jeder Besitzende soll sich als vom Staat Beauftragter fühlen, er hat die Pflicht, seinen Besitz nicht zum Mißbrauch gegen die Interessen des Staates, gegen die Interessen seiner Volksgenossen zu verwenden. Das ist das Entscheidende. Das Dritte Reich wird sich immer das Kontrollrecht über die Besitzenden vorbehalten”. [Hitler, цит. за: 10, с. 131].

У націонал-соціалістичних джерелах можна знайти вислови й словосполучення, що свідчать про осуд думок

ідеологічних опонентів щодо питань власності. Твердження Прудона “*Eigentum ist Diebstahl*” (Власність є крадіжкою) виявляється показником ворожої діяльності марксистської ідеології:

Bei der marxistischen Herrschaft seit 1918 war nicht etwa Eigentum zum Diebstahl erklärt, sondern ganz umgekehrt, die größten Diebstähle waren als rechtmäßiges Eigentum anerkannt worden [12, с. 587].

При марксистському пануванні з 1918 року не власність була оголошена крадіжкою, а зовсім навпаки, найбільшій крадіжці були визнані правомірною власністю.

Револуційний марксистський парол “*Expropriation der Expropriateure*” набуває негативної оцінки, яка відображена в словосполученні “*unklarer Fremdwörterkauerwelsch*” (незрозуміла іноземна тарабарщина). Дії радянської влади в Росії щодо власності й власників номінуються в мові НСДАП “*Überantwortung allen Besitzes in das anonyme Eigentum der Gesamtheit*” (переведення усіх володінь в анонімну власність спільноти), “*Enteignung des Besitzes*” (зневласнювання володіння), “*Entpersönlichung des Eigentums*” (знеособлювання власності).

Процес знеособлювання власності (*Entpersönlichung des Eigentums*) відбувається, на думку націонал-соціалістів, і в країнах західної демократії шляхом концентрації власності в одних руках (Alles gehört Einem) на протитігу процесу розчинення власності в комуністичному СРСР (Alles gehört Allen).

Російський концепт *СОБСТВЕННОСТЬ* має багатовікову еволюцію. Як політико-економічна категорія, власність піднялася сьогодні на вищий теоретичний рівень і кваліфікується перш за все як мобільна система прав і обов’язків індивідуальних і сукупних власників. Розпорядницька правомочність є складовою частиною системи прав і обов’язків. У лінгвістичному плані маємо мовний знак із загальнокатегоріальними ознаками абстрактного іменника, що позначає специфічний сигніфікат – продукт суспільних зв’язків з такими характерологічними специфікаторами: 1) стимул до продуктивної діяльності, 2) вихідна умова і право особистості на свободу, 3) джерело повнокровного матеріального і духового життя.

Лексема *собственность* є в мові КІРС об’єктом семантичних маніпуляцій з боку тоталітарної влади. Так, наприклад, у Великому енциклопедичному словнику міститься таке визначення: “*Собственность – исторически определенная форма присвоения материальных благ*” [1, с. 1242]. У цьому джерелі, на нашу думку, наявною є підміна одного поняття іншим, а саме представлення власності як процесу, а не результату цього процесу. В мовному плані спостерігається перекручування семантики слова через неадекватне відображення ним реального стану речей.

Філософська енциклопедія (ФЕ) визначає власність як систему суспільних відносин, які виникають через присвоєння засобів виробництва, робочої сили, предметів споживання; історично визначену соціальну інституцію [8, с. 39]. Зіставляючи змістові характеристики концепту в комуністичній і некомуністичній інтерпретаціях, необхідно відзначити такі моменти. У некомуністичному варіанті власність виявляється триединою категорією – правовою, моральною й економічною. В комуністичному ракурсі відбувається зведення власності винятково до економічної категорії, інакше кажучи, відбувається примітивізація концепту, опускання його теоретичної планки, концепт набуває однобічного характеру. У ФЕ спостерігаємо генералізацію поняття, яка зовсім не виправдана в пізнавальному плані. Ця генералізація є за своєю суттю нічим іншим як “розповзанням” концепту *СОБСТВЕННОСТЬ*, а саме тотальним поглинанням в його орбіту поєднаних з ним понять: робоча сила, розподіл, обмін,

споживання. Отже, концепт сприймається синкретично, недиференційовано.

При типологізації власності в комуністичній теорії відносини з реальним світом виявляються також перевернутими, а відображення реальної дійсності – неадекватним. Зокрема, при визначенні поняття “*частная собственность*” до його складу відносять засіб виробництва, робочу силу, продукти споживання [див. 8, с. 39]. Такий стан справ не здається безперечним. По-перше, робоча сила не є, на нашу думку, компонентом, що складає приватну власність. Насправді вона персоніфікована і є власністю окремої особи. По-друге, відношення детермінації між категоріями “засіб виробництва” і “продукти споживання” не обов’язково є константними, вони можуть бути перемінними.

Фундамент комуністичної теорії власності складають положення про приватну і суспільну власність. Приватна і суспільна власності постають як незалежні, конфронтуючі одна з одною антиподи. ФЕ не дає повної деталізації поняття “*общественная собственность*”. Питання про сутність суспільної власності в теорії комунізму не висвітлено достатньо чітко. Однак реальний стан справ із вказаним поняттям в умовах тоталітарного режиму дозволяє дійти висновку, що саме тут відбувається його тоталізація, тобто поглинання поняттям “*общественная собственность*” суміжних з ним понять.

Слід зазначити, що монопольним, абсолютним власником стає тоталітарна держава, завдяки чому створюються умови для концентрації в одному типі власності як засобів виробництва і продуктів споживання, так і робочої сили. Останню цілком правомірно можна розглядати як складник поняття “*общественная собственность*”, тому що особистість цілком втрачає свій суверенітет і стає власністю держави. Суспільна власність як система суспільних відносин (за дефініцією ФЕ) асоціює в собі й такі аспекти діяльності як розподіл, обмін, споживання. Вони виявляються в руках того ж самого власника – держави. Тут ми підійшли до власне мовної сторони аналізувати поняття.

В мові КПРС виникають такі словосполучення з компонентом *собственность*: *частная собственность*, *общественная собственность*, *общонародная собственность*, *государственная собственность*, *кооперативная собственность*, *личная собственность*, *единая коммунистическая собственность*. Спробуємо встановити їхнє семантичне наповнення та відносини в системі мови. Насамперед необхідно зазначити, що деформації екстралінгвістичного плану є вихідними причинами перевертання мовних. Однією з найбільших лінгвістичних деформацій, яка впадає у вічі, є відносини дублетної синонімії між словосполученнями *общонародная собственность* – *государственная собственность*. Удаваність синонімії можна пояснити відсутністю відповідних денотатів для вказаних мовних знаків. Іншим прикладом лінгвістичної деформації може слугувати антонімія між словосполученнями *частная собственность* – *общественная собственность*, *частная собственность* – *социалистическая собственность*. Насправді народ виявляється відчуженим від власності. Ту ж саму причину можна навести і для хибного характеру антонімічних відносин. Для мовних знаків *социалистическая собственность*, *общонародная собственность* денотати є нульовими, інакше кажучи, такі не існують. Сказане стосується й словосполучення *кооперативно-колхозная собственность*.

Тільки в двох випадках спостерігається адекватність у відношеннях між денотатами і мовними знаками. Ідеться про словосполучення *государственная собственность* і *личная собственность*. Зіставимо зміст понять, посилаючись на статті 11 і 13 Конституції СРСР 1977 року.

“Статья 11. ... *В исключительной собственности государства находятся: ее недра, воды, леса. Государству принадлежат основные средства производства в промышленности, строительстве и сельском хозяйстве, средства транспорта и связи, банки, имущество организованных государством торговых коммунальных и иных предприятий, основной городской жилищный фонд, а также другое имущество, необходимое для осуществления задач государства*” [4, с. 8].

Діахронічний зріз поняття “*государственная собственность*” свідчить, що остання виникла як фактична неправова влада над об’єктом (*Besitztum*) і згодом трансформувалася в розпорядницьку правомочність над об’єктом (*Eigentum*) шляхом юридичної легалізації, яка здійснювалася самою тоталітарною державою. Державна власність зосереджує в собі всі компоненти – ресурси, засоби виробництва, продукти виробництва, робочу силу. Визначення ФЕ стосовно саме радянського поняття “*государственная собственность*” виявляється тут цілком справедливим.

Статтю 13 про особисту власність комуністичний режим формулює в строгій відповідності з указівкою Маркса і Енгельса, що міститься в “Критиці Готської програми”: *В собственности отдельных лиц не может пребывать ничего, кроме индивидуальных предметов потребления* [цит. за 5, с. 182–183].

“Статья 13. ... *В личной собственности могут находиться предметы обихода, личного потребления, удобства и подсобного домашнего хозяйства, жилой дом и трудовые сбережения. ... В пользовании граждан могут находиться участки земли, предоставляемые в установленном законом порядке для ведения подсобного хозяйства (включая содержание скота и птицы), садоводства и огородничества, а также для индивидуального жилищного строительства.*

... *Имущество, находящееся в личной собственности или в пользовании граждан, не должно служить для извлечения нетрудовых доходов и использоваться в ущерб интересам общества*” [4, с. 8].

Особисту власність можна характеризувати як результат розподілу, що його здійснює державний власник (володар державної власності). Розподіл є складовим компонентом власності як системи прав і обов’язків. Результатом розподілу є певна кількість благ, якою наділено кожного учасника розподілу з боку тоталітарної держави як володаря, суб’єкта розподілу. Суб’єкт розподілу іменує надану ним кількість благ особистою власністю.

Зіставлення семантики мовної одиниці *личная собственность* із семантикою лексеми *собственность*, яка відображає родові поняття, свідчить про відсутність у словосполучення *личная собственность* характерологічних специфікаторів, що їх має родова лексема, тобто: 1) стимул до продуктивної діяльності, 2) вихідна умова і право особистості на свободу, 3) джерело повнокровного матеріального і духовного життя.

Порівняння наводить до таких принципових висновків у логіко-понятійному і мовному планах. У логіко-понятійному плані поняття *государственная собственность* і *личная собственность* не можна розглядати як видові поняття стосовно родового концепту *СОБСТВЕННОСТЬ*. Підставою для такої точки зору є відсутність згадуваних вище характерологічних специфікаторів у поняття *личная собственность*. Поняття *личная собственность* в умовах тоталітарного режиму можна визначити як систему дозволів і заборон, на відміну від концепту *СОБСТВЕННОСТЬ* як системи прав і обов’язків.

У мовному плані словосполучення *личная собственность* не вступає в гіпо-гетеронімічні відношення зі словосполученням *государственная собственность*, ос-

кільки зіставляється з іншим денотатом. Отже, немає підстав стверджувати, що існують гіпо-гетеронімічні відношення між словосполученнями *государственная собственность* – *кооперативно-колхозная собственность* – *общественная собственность* через повну десемантизацію двох останніх. Уявними виглядають відношення дублетної синонімії в словосполученнях *государственная собственность* – *общенародная собственность*. По-перше, означувальні компоненти складних мовних знаків співвідносяться з різними денотатами, по-друге, словосполучення *общенародная собственность* являє собою приклад десемантизації, яка посідає помітне місце в мові КІРС.

З другого боку, синонімію словосполучень *государственная собственность* – *общенародная собственность* у мові КІРС можна пояснити принципами паранесуперечливої логіки. Паранесуперечлива логіка звернена до світу, де в одній речі можуть бути поєднані суперечливі предикати [6]. Синонімічні відносини *государственная собственность* – *общенародная собственность* пояснюються логічним предикатом тоталітарної логіки: “Держава – це ми (народ)” за аналогією з предикатом абсолютистської логіки, яку приписують французькому монарху Людовику XIV (*L’Etat ce moi: Держава – це я*).

Впадає у вічі наявність у мові КІРС деяких словосполучень з ад’єктивом “*частный*”: *частный дом*, *частный гараж*, *частная машина*, тематично зв’язаних з центральним поняттям “*частная собственность*”. Приватна власність була ліквідована, й необхідні передумови в реальній дійсності для виникнення таких складних мовних знаків були відсутні. Разом з тим, вони функціонували як у розмовній мові, так і в чиновно-офіційному середовищі. Очевидно мовлявсь відчувався на підсвідомо рівні асоціативний зв’язок денотатів *частный дом*, *частный гараж*, *частная машина* з родовим концептом *частная собственность*, а також гіпо-гетеронімічні відношення між лінгвальними одиницями. Тоталітарний режим у питаннях власності застерігає, що громадяни можуть мати житло як *личную собственность*, яке, однак, не можна застосовувати “*для извлечения нетрудовых доходов*” [4, с. 8–9].

Будинок, гараж, машина як предмети особистої власності в ціннісному відношенні стоять на одному рівні. Потенційно їх можна використовувати як власність, тобто в плані властивих їм трьох характерологічних специфікаторів, що згадувалися вище. Вони можуть приносити власнику додатковий матеріальний дохід і поліпшувати матеріальний стан життя, чим їхній потенціал як власності й вичерпано. У мові ці обставини експліковано в згадуваних вже словосполученнях *частный дом*, *частный гараж*, *частная машина*. Їхнє емоційно-експресивне забарвлення буде коливатися в діапазоні від нейтральної оцінки до зневажливої.

Окремого семантичного аналізу потребують мовні одиниці *частник*, *частный сектор* та іменник *собственник*. *Частный сектор* у мові КІРС означає не що інше, як міські квартали або частини міста, де згромаджено індивідуальні житла громадян, що належать їм, як відзначено в Конституції СРСР 1977 року, на правах особистої власності, на відміну від державного сектору житла, яке не належить його мешканцям. Людей же, що мешкають у приватному секторі, називають не власниками (*собственниками*), що було б цілком логічним, а *частниками*.

Ситуація вимальовується так, що володарі власних осель відчують себе неповноцінними порівняно з мешканцями державних квартир, тому що тоталітарний режим робить нерівними умови проживання в обох житлових секторах, створюючи деякі вигоди і переваги в секторі державному. Через обставини, що складаються, жителі з приватного сектору прагнуть одержати місце

для проживання в державному секторі, щоб поліпшити свої умови проживання й усунути психологічний дискомфорт. Отже, у мові КІРС, на відміну від природної національної мови, словосполучення *частный сектор* позначає не економічне поняття (приватний сектор економіки), а соціальне явище.

Описаний вище соціальний контекст детермінує в мовному плані стилістичне забарвлення мовних одиниць *частник*, *частный сектор* в діапазоні оцінок від нейтральної оцінки до поблагливої. Словом *частник* номінують також людей, які постачають на ринок продукти власного виробництва, переважно сільськогосподарського. Цей соціальний прошарок має понад те ім’я *частный сектор*, але це словосполучення не має в мові КІРС статусу економічного або юридичного терміна, а функціонує як одиниця розмовної мови, хоча її можуть вживати й радянські чиновники. Слід зауважити, що словосполучення *частный сектор* – *частный сектор экономики* не є синонімічними, оскільки належать до різних сфер російської мови. Перше виникло в межах мови КІРС як енкратичного соціолекту, друге функціонує в термінологічній системі економічної науки у складі природної національної мови.

Ці мовні факти слугують побічним доказом того, що в мові КІРС відбувається відображення тієї обставини, коли внаслідок переплетення особистої й приватної власності мовним знаком “*частная собственность*” позначалася будь-яка власність незалежно від її призначення та способу використання [3, с. 8].

Іменник *собственник* використовували в мові КІРС переважно на позначення моральної категорії, а не економічної. Так, тлумачний словник російської мови за редакцією Д.Н. Ушакова супроводжує дефініцію відповідного мовного знака прикладами, в яких побічно імпліковано негативне ставлення тоталітарної влади до постаті власника взагалі:

Собственник – 1. Владелец какой-н. собственности (преим. частной). Русские цари были крупными земельными собственниками. Класс собственников (буржуазия). 2. Человек, стремящийся незалежно обладать кем-чем-н, ничего не уступающий другому из своего [7, с. 335].

Власник у комуністичному світосприйнятті автоматично стає визискувачем (*владелец какой-н. собственности, (преим. частной)*). У мові КІРС слово *собственник* набуває статусу архаїзму і попри те, що лексикографічна вказівка на архаїчність відсутня, наведені приклади спрямовують сприйняття користувача словником саме у такий спосіб. У другому визначенні лексеми *собственник*, що походить від першого, експліковано таку негативну людську рису як жадібність.

Поряд з цим, аморальне єство власника не є ідеологічним винаходом російського комунізму. Тоталітарна ідеологія успадковує цей погляд на стан людської душі із традиційного російського світобачення. Володіння великою кількістю майна російська ментальність не схвалювала, оскільки вона псувала душу людини, призводила до конфронтації особи зі спільнотою. На підтвердження таких міркувань наведемо дефініцію словникової статті “*собь*” у тлумачному словнику В. Даля:

“*Собь – все свое, имущество, животы, пожитки, богатство // свойства нравственности, духовныя и все личныя качества человека особ. Все дурное, все усвоенное себе по дурным наклонностям, соблазнам, страстям* [2, с. 253].

У процесі визначення лексеми “*собь*” паралельно відбувається метонімічне перенесення головного значення “*майно*” на особу, володаря майна – “*собь человеческая*”:

Собь человеческая строптиво упорствуе въ себя-любии и корысти.

Собь наша держитса за любовь къ міру і любовь к самому себе [2, с. 253].

Дефініція похідних лексем *собник, собенник, собность, собственность* виглядає стилістично нейтральною, але в них імпліковано негативну сутність *собі* – погані нахили, спокуси, пристрасті. Негативний конотативний потенціал *собі* набуває експлікації у словникових статтях *собственник і собственнический* в словнику ТСРЯ Д.Н. Ушакова і бере активну участь у процесі їхньої пейоративізації.

Висновки: Спільним в обох тоталітарних ідеологіях є визначення власності як системи суспільних відносин [8, 12]. Але таке відображення власності не здається адекватним. В умовах націонал-соціалістичного режиму ВЛАСНІСТЬ можна кваліфікувати як систему відносин між власниками і державою. Тоталітарна держава зберігає за собою повний контроль за суб'єктами власності і право відчуження їхньої власності.

Комуністична влада проводить політику знеособлення власності, і такі оцінки радянської економічної політики з боку націонал-соціалістичних опонентів можна вважати правомірними. Кінцевим результатом знеособлення стає знищення соціального статусу власника. Вербальна націонал-соціалістична формула *Alles gehört Allen* (все належить всім) насправді відображає зовсім протилежну ситуацію в СРСР – *Nichts gehört Niemandem* (ніщо не належить нікому). Уся власність опиняється у комуністичній державі, тобто актуалізується інша націонал-соціалістична вербальна формула *Alles gehört Einem*, яка визначає відносини власника (*Alles*) і не-власника (*Niemand*).

1. Большой энциклопедический словарь. – М.: Советская Энциклопедия, 1980.
2. Даль В.И. Словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. – Т. 4. – 83 с.
3. Иноземцев В.Л. Собственность в постиндустриальном обществе и исторической ретроспективе. / В.Л. Иноземцев // Вопросы философии – 2000. – № 12. – С. 3–13.
4. Конституция Союза Советских Социалистических Республик. – М.: Изд-во “Известия советов народных депутатов”, 1977. – 47 с.
5. Ленин В.И. Марксизм о государстве / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений: в 55 т. – М.: Политиздат, 1962. – Т. 33. – С. 123–307.
6. Суровягин С.П., Тутики рационализованного мировоззрения / С.П. Суровягин, Г.П. Худякова // Язык и социальное познание. – М.: АН СССР, Центральный совет философских (методологических) семинаров при Президиуме АН СССР, 1990. – С.152–166.
7. Толковый словарь русского языка / [под общей ред. Д. Н. Ушакова]. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1938. – Т. 4.
8. Философская Энциклопедия / [гл. ред. Ф.В. Константинов] – М.: Советская энциклопедия, 1970. – Т. 5. – 740 с.
9. Duden – Schüler – Lexikon. / [unter Leitung von Gisela Preuß]. – [4., neu bearb. Aufl.] – Mannheim, Wien, Zürich: Duden-Verlag, 1985.
10. Kühnl R. Der deutsche Faschismus in Quellen und Dokumenten / R. Kühnl – Köln: Pahl-Rugenstein Verlag, 1975. – 512 S.
11. Nationalsozialistische Weltanschauung. – Bielefeld & Leipzig: Belhagen & Klasing, 1933. – 182 S.
12. Rosenberg A. Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit. / Alfred Rosenberg – München: Hoheneichen Verlag, 1942.

МОВА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ У ЧАСОВОМУ ВИМІРІ

Беценко Т. П.

Мова народних дум є унікальним явищем в історії української словесно-образної творчості. Великий вплив на збереження її самобутності мали спосіб виконання, поширення, власне побутування цих творів – насамперед у кобзарському середовищі. Консерватизм і відносна закритість до зовнішніх впливів сприяли збереженню автентичності мови дум.

Питання про характер мови українських народних дум дискусійне. Стосовно цього дослідники висловлювали дві думки. Одні (Ф.М. Колесса, Л.К. Рак) вважають, що основу мови дум становить народна мова – уснорозмовна традиція, інші (П.Г. Житецький, С.О. Єфремов) аргументують її народно-книжний характер.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб встановити та прокоментувати факти давньої усномовної традиції, що засвідчені в героїчному епосі й стійко збережені в сучасному народнорозмовному континуумі.

Об'єктом наукового спостереження обрано мову думового епосу, **предметом** – лексичні одиниці, засвідчені в епічних текстах, що водночас є активними одиницями сучасного народнорозмовного континууму Лівобережжя (на теренах Сумського, Харківського, Чернігівського, Полтавського та ін. регіонів).

Пропонуємо розглянути деякі з-поміж численної кількості мовних реалій лексичні одиниці, що є своєрідними паралелями зразків і традицій минулого і сучасного слововживання. Такі одиниці – свідчення глибинних лексичних шарів нашої мови, показники її розвитку і водночас – унікальні пам'ятки давньої народнорозмовної традиції.

У давніх зразках української словесності – народних думах – фіксуємо лексему *надівати*:

То тее промовляв, – дороге плаття *надіває*. [7, с. 75],

Одежу істягав,

На свої козацькі плечі *надівав*;

Бархатний шлик іздіймає,

На свою козацьку голову *надіває*, [7, с. 76],

Коня сідлає, бархатний шлик *надіває* [7, с. 77].

Перший і другий приклади взяті із IV варіанта думи “Козак Голота” (запис 1854 р.), третій – з V варіанта (запис 1901 р.).

Лексема *надівати* широко відома сучасному народнорозмовному середовищу. Її побутування відзначено на Слобожанщині, Гетьманівщині та ін. З давньоукраїнських часів лексема, що розглядається, функціонує в народнорозмовному континуумі. На це вказують лексикографічні джерела. Зокрема, у “Словнику української мови” за ред. Б.Д. Грінченка лексема *надівати* подана із семантикою “надевать, надеть, одевать, одеть” [5, II, с. 482]. Існування лексеми засвідчено і в 11-томному СУМ: *надівати* (без приміток) – “одягати на себе або когось одяг, взуття” [6, V, с. 68]; ВТССУМ за ред. В. Т. Бусла теж вказує на функціонування лексеми *надівати* “одягти на себе або на когось одяг, взуття” та ін. [1, с. 558], це джерело також подає похідну від лексеми *надівати* словоодиницю – *надіватися* “одягатися на кого-; що-небудь” [1, с. 558]. Додаткові позначки (типу *розм., діал.*) відсутні. Водночас у означеному джерелі зафіксовані номени *одягати, одягатися* та ін. [1, с. 663], що їх мовці оцінюють сьогодні як більш нейтральні, книжні (порівняно з *надівати*) слововаріанти. Лексеми *одягати, одягатися* та под. є і в

“Словнику української мови” за ред. Б. Д. Грінченка. [4, III, с. 43]. У російській мові наявна лексема *надевать* [7, II: с. 412].

У сучасному літературному слововживанні мовці віддають перевагу лексемі *одягати* (*одягатися*), а не *надівати*. У 11-томному СУМ *одягати* – “покривати одягом що-небудь” [6, V, с. 645]. *Одягати*, очевидно, похідне від *одяг*. Сучасний нормативний варіант *одягати* витіснив з літературного слововживання лексему *надівати*, проте не поширився на народнорозмовну традицію; варіант *одягати*, треба гадати, виник у процесі розвитку нашої мови.

У найдавнішій думі “Козак Голота” вжита також лексема *одежа*, що неоднозначно оцінюється сучасними мовцями різних соціальних груп:

Одежу істягав,

На свої козацькі плечі надівав [7, с. 76].

У 11-томному СУМ *одежа* – “те саме, що одяг” [6, V, с. 624] (наведені приклади з творів Т. Шевченка, Г. Тютюнника та ін.); супровідні позначки типу “розм.”, “діал.”, “рідко” відсутні; зазначені похідні лексеми – *одежина* “розм. що-небудь з одягу”, “те саме, що одяг” [5, V, с. 624], *одежинка*, *одежка* [6, V, с. 624].

Лексема *одежа* є досить поширеною у сучасному слововживанні, зокрема розмовно-побутовому. В офіційно-діловій сфері та под. віддають перевагу лексемі *одяг*. Отже, в лексемі *одежа*, мабуть, сучасні мовці відчувають деякий відтінок розмовності, хоча СУМ такої конотації не фіксує. І це справедливо. Тому що лексема *одежа* – споконвічно рідномовна одиниця лексичного рівня мови; можливо, цілеспрямовано, свідомо чи й підсвідомо усунула нашими мовцями з метою уникнути схожості з російськомовним слововживанням. Отже, попри все, вона з'явилася з метою культивування рис окремішності рідної мови; можливо, її поява зумовлена прагненням мовців урізноманітнити словниковий склад, оновити його, активізувати синонімічні відповідники. Може бути, що лексема *одежа* витіснена з літературного слововживання внаслідок ідеологічних впливів на національно-мовну сферу тощо. Однак лексема *одежа* залишається міцно вкоріненою в українському народному слововживанні. Пор. крилатий вислів І. Франка: “Огонь в одежі слова!”

Те, що лексема *одежа* – споконвічно українське, а не суржикове, тобто деформоване слово, що запозичене з російської (*одежда*, *одежка* [8, II, с. 650]), підтверджують і матеріали “Словника української мови” за ред. Б. Д. Грінченка: *одежа* “одежда, одежа” (ілюстровано прикладами з праць І. Котляревського, М. Номиса) [5, III, с. 38], *одежина* “что-либо из платья”, *одежинка* (Там само).

Вимагає коментарів уживана в думках лексема *споминати*:

“От тепер твого одного коня вороного

Поведу до шинкарки пропивати,

А другим твоїм конем вороним

По Килиму-городу гуляти!

Ой гуляти, гуляти, гуляти,

Да єдиного Бога *споминати*” [7, с. 74].

Лексема *споминати* зафіксована у варіантах думи “Козак Голота”, що записані різними збирачами: у II варіанті (запис. В. Білогірський 3 липня 1844р. у Чернігівській губернії), у III варіанті (опублікував М. Максимович у 1849 р., дата запису і місце – невідомі); у інших варіантах думи текст видозмінений та ін. Лексема *згадувати* у текстах дум відсутня. Є лише *гадати*. Ця обставина дає змогу припускати, що лексема *споминати* у час побутування дум була домінантною у нашій мові. Означена лексема стійко та активно побутує і в сучасному народнорозмовному мовленні. Її “авторитет” у вказаному середовищі поряд із *згадувати* досить вагомий (зокрема на Слобожанщині).

У 11-томному СУМ лексеми *споминати*, *спом'янути* засвідчені із значенням “відтворювати в пам'яті, свідомості події, обставини, образи і т. ін. минулого, відновлювати уявлення про кого-, що-небудь, згадувати” [6, IX, с. 576] без спеціальних приміток типу “діал.”, “розм.”.

У книжних стилях мовці, без сумніву, віддають перевагу синонімічному відповіднику *згадувати* (*згадуватися*) замість *споминати* (*споминатися*) та ін.: мабуть, з тих міркувань, що укр. *споминати* може викликати асоціацію з рос. *вспоминать* (отже, уявляється як розмовний відповідник чи навіть суржикове слово). До речі, у перекладних російсько-українських і українсько-російських словниках рос. *вспоминать* перекладається як “згадувати, споминати” [5, с. 38].

Лексема *споминати* зафіксована і в “Словнику української мови” за ред. Б. Д. Грінченка: *споминати*, *спом'янути* “споминать, вспомнить” [5, IV, с. 184]. У цьому ж джерелі з ілюстраціями подані лексеми *споминатися*, *спом'янутися* “вспоминаться, вспомниться” [5, IV, с. 184], *споминка* “воспоминание” [5, IV, с. 184], *спомин* “память, воспоминание” [5, IV, с. 184], *споминок* “спомин” [5, IV, с. 184].

У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” за ред. В. Т. Бусла лексеми *споминати*, *спом'янути* представлено з позн. *розм.* із значеннями 1. “відтворювати в пам'яті, свідомості події, обставини, образи і т. ін. минулого, відновлювати уявлення про кого-, що-небудь; згадувати”, 2. “побіжно, випадково називаючи, згадувати кого-, що-небудь, зауважувати про когось, щось”, 3. “рідко, справляти поминки” [1, с. 1177]. Похідні від *споминати* лексеми *споминка*, *споминок* (рідко) використовуються мовцями нечасто (в думках взагалі відсутні), що відзначено у ВТССУМ за ред. В. Т. Бусла, де вони подані без позначок “діал.”, “розм.”, отже, відзначені як нормативні (літературні, нейтральні) одиниці. Інакша ситуація з лексемою *спомин* “те саме, що спогад” [1, с. 1177]. У свідомості сучасного мовця вона постає як поетизм або як складник фразеологізму “легкий на спомин” [1, с. 1177]. Лексема *спом'янути* у значенні “пом'янути” (на відміну від *споминати*) не має відтінку суржиковості.

У сучасному літературному слововживанні (офіційно-діловому, науковому, публіцистичному), без сумніву, перевагу віддаємо лексемі *згадати* замість *споминати*. Натомість у сучасному розмовному мовленні домінує лексема *споминати*, зокрема на Сумщині (матеріали цього регіону Б. Д. Грінченка використав у словнику) та суміжних з нею територіальних зонах – на Харківщині, Полтавщині, Чернігівщині (там, де були поширені думи).

З-поміж наведених споріднених слів до лексеми *споминати* (за словником за ред. Б. Д. Грінченка) нині активно уживаними є не всі; а ті, що використовуються, здебільшого мають визначену сферу функціонування: *спом'янути*, *спомин* тощо.

Лексема *згадувати* (і похідні від неї), що витіснила лексему *споминати* у книжному слововживанні, теж є давньою у нашій мові, що підтверджують матеріали “Словника української мови” за ред. Б. Д. Грінченка: *згад* “воспоминание; напоминание” [5, II, с. 136], *згадати*, *згадувати* [5, II, с. 136], “вспоминать” *згадуватися* “вспоминаться” [5, II, с. 136], *згадка* “воспоминание” [5, II, с. 136]. До речі, лексема *згад* у ВТССУМ подана з приміткою “рідко” [1, с. 356]. Варто звернути увагу на те, як розглядають лексему *згадувати* лексикографи у плані встановлення її синонімічних зв'язків. Так, у “Словнику синонімів української мови” подано такий синонімічний ряд із стрижневим словом *згадувати*: (відтворити, поновити в пам'яті що-небудь): недок. в.: *згадувати*, *пригадувати*, *нагадувати*, *здумувати*, *надумувати*, *спогадувати*, *споминати*, *поминати*, *припоминати* [4, I, с. 595]. Показово, що автори словника не зазначають супровід-

них стилістичних коментарів до лексеми *споминати*. Пор. синонімічний ряд з домінантою *спогад* (те, що збереглося в пам'яті, відтворення в пам'яті того, що фіксувалося нею раніше): *спомин*, *згадка*, *пам'ять*, *пам'ятка* *розм.*, *спогадання* *розм.*, *спогадка* *розм.*, *спогаданка* *розм.*, *споминання* *розм.*, *споминка* *розм.*, *пригадка* *розм.*, *згад* *рідше*, *споминок* *рідше*, *споминка* *діал.*, *вспомин* *заст.*, *ремінісценція* *книжн.* [4, II, с. 661]. На перше місце автори словника поставили лексему *спомин* (без додаткових стилістичних приміток).

Отже, як справедливо і промовисто підтверджують лексикографічні джерела, *споминати* – органічний складник лексичної системи нашої мови, повноправна одиниця її словникового складу, що нині фактично витіснена (штучно, свідомо чи внаслідок незалежного закономірного розвитку мови) з літературно-нормативного обігу.

Варта уваги лексема *щитати* в різних варіантах (і записках) думи “Козак Голота”:

За його много червоних, не лічачи, брати,
Дорогі сукна, не мірячи, пощитати [7, с. 75]
За його, не лічивши, червонці брати,
Не мірявши, дорогого сукна пощитати [7, с. 77]
Не лічивши, червонці забрав,
Не мірявши, дорогого сукна пощитав [7, с. 78]

Помітно, що вона вжита в одному контексті із синонімічним відповідником *лічити*.

ВТССУМ за ред. В.Т. Бусла лексему *щитати* не фіксує; *лічити* у цьому джерелі подано із значеннями: “1. називати числа у послідовному порядку”, “2. визначати кількість, суму кого-, чого-небудь”, “3. визначати в певній кількості, в певних сумах”, “4. рахувати, визначаючи що-небудь як початок підрахунків, одиницю виміру тощо та ін.” [1, с. 493].

У “Словнику української мови” за ред. Б.Д. Грінченка лексема *щитати* засвідчена із значеннями: “считать” [5, IV, с. 527] (ілюструється прикладом з праці М. Номиса: *Зорі щитаєши, а під носом не бачиши*).

У сучасному розмовному мовленні (народному слововживанні) лексема *щитати* із вказаним значенням продовжує стійко функціонувати. На перший погляд видається, що це суржикове слово – з рос. *считать*. Мова народних дум, також матеріали словника за ред. Б.Д. Грінченка дають підстави спростувати такі міркування.

Треба вважати, що в нашій національно-мовній системі слововживання існувало три слова на позначення відповідної дії: *щитати*, *лічити* і *рахувати*. Лічити “считать” [5, IV, с. 372] (ілюстровано прикладом з творів Т. Шевченка та з праць М. Номиса: *Де гроші лічать, там не пхайсь*). Похідними від *лічити* є *лічба*, *лічений*, *лічилька*, *лічильник*, *лічильниця*, *лічитися* “считаться”, що їх фіксує СУМ за ред. Б.Д. Грінченка [5, IV, с. 372]. *Рахувати* – “считать, рассчитываться, вычислять” [5, IV, с. 7]. У вказаному джерелі зазначені похідні від нього: *розрахуватися*, *рахування* та ін. (Там само). Внаслідок природного відбору, смаків мовців, естетики слововживання, можливо, суто національних уподобань мовноносіїв, їхньої налаштованості на окремішність, прагнення до усунення подібності близькосторідних мов на лексичному рівні у літературному (нормативному, книжковому) слововживанні усталася (закріпилася) лексема *лічити* (поряд з *рахувати*), повністю витіснивши *щитати*. Натомість лексема *щитати* продовжує своє існування, але в розмовному (діалектному) континуумі, що засвідчує до сьогодні народнорозмовне середовище Сумського регіону (опитування респондентів Роменського, Білопільського, Лебединського, Сумського та ін. районів Сумської обл.). На перший погляд видається, що *щитати* – суржикове слово. Проте, можливо, це міг бути синонімічний варіант у давньому українському усномов-

ному просторі. На це вказує закорінена в усній народній мові традиція його використання.

Тексти дум фіксують також лексему *обувати*, що й нині доволі активно функціонує у народно-побутовому вжитку. Натомість у офіційно-діловому, науковому, публіцистичному стилях тощо віддають перевагу лексемі *взувати* як нормативному літературному відповідникові.

У думках неодноразово засвідчений саме варіант *обувати*:

То теє промовляв, – дороге плаття надіває,
Чоботи *обуває* [7, с. 75],
Чоботи татарські істягав,
На свої козацькі ноги *обував* [7, с. 76].

Лексеми *обувати* і *взувати* зафіксовані у 11-томному СУМ. *Обувати*, *обути* “розм., рідко те саме, що *взувати*” [6, V, с. 596], *взувати* (*узувати*), *взути* (*узути*) – “надівати на ноги взуття” [6, I, с. 347]. Аналогічні коментарі містять й інше лексикографічне джерело: *обувати* “розм., рідко те саме, що *взувати*” [1, с. 654]; похідні одиниці подані з відповідними примітками: *обуванка* “розм., рідко “те саме, що *взуття*” [1, с. 654], *обування* “розм., рідко. Дія за знач. *обувати*” [1, с. 654], *обуватися*, *обутися* “розм., рідко. Те саме, що *взуватися*” [1, с. 654], *обувачка* “розм., рідко. Те саме, що *взуття*” [1, с. 654]; *взувати* (*узувати*) та под. “надягати на ноги взуття”, “забезпечувати взуттям” [1, с. 85], похідні від нього: *взування*, *взуватися*, *взути*, *взутий*, *взутися*, *взуттєвий*, *взуття* [1, с. 85].

Розглянуте вище дає змогу констатувати:

1) факт динаміки мови (лексичної системи), що є показником її руху, розвитку: внаслідок дії внутрішніх законів саморозвитку, видозміни, варіювання, урізноманітнення словникового складу та внаслідок екстраординарних (прагнення мовноносіїв до вирізнення, усунення схожості, подібності, одноманітності – особливо з близькосторідними мовами, до поповнення, оновлення лексичного складу). Очевидно, що в мові (окремій її підсистемі) повсякчас актуалізується “рух” (змінність) окремих елементів; цей рух “задається” дією (впливом) як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Якщо цей рух припиниться, то мова перетвориться у мертвий організм. Тому рухливість, змінність її елементів – звичайний закономірний процес. Тут діє закон самоорганізації (одночасно – самозбереження, саморозвитку). Отже, ознака динамічності, рухливості нашої мови разом з тим слугує показником її потенційної синергетичності;

2) факт стійкості народних джерел мовотворення: позачасовість існування споконвічних мовних (лексичних) одиниць, разом з тим вроджений феномен компетентності мовноносіїв стосовно засвоєння, використання, збереження і передачі власне народного (національного) досвіду слововираження;

3) факт незалежного, самобутнього розвитку української мови;

4) потужний внутрішній потенціал нашої мови у плані організації саморозвитку, самовдосконалення, самозбагачення.

Давні зразки мовно-культурної уснопоетичної творчості, зокрема народні думи, слугують безперечним доказом існування цих реалій. Фіксація лексичних одиниць, що розглядаються у лексикографічних джерелах, також їх активне побутовання у сучасному народнорозмовному слововживанні свідчать про варіативність мовних засобів у плані самовираження, наявність можливості вибору (отже, самодостатність мовних одиниць окремо взятої системи).

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпін, 2001 – [ВТССУМ 2001].
2. Ганич Д. И., Олейник И. С. Русско-украинский и украинско-русский словарь. – К. : Лыбидь, 1990.

3. Словник синонімів української мови: у 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 2006. – [ССУМ 2006].
4. Словник української мови. в 4 т. / За ред. Б. Д. Грінченка. – К., 1907–1909 [СУМ (Г) 1907 та ін.].
5. Словник української мови : [у 11 т.] / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.] – К. : Наук. думка, 1970–1980. [СУМ].
6. Украинские народные думы. – М.: Наука, 1972 – [УНД 1972].
7. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. – М., 1995. [Даль].

РЕЧЕВОЙ АКТ КОМПЛИМЕНТА КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Бигунова Н.А.

Лингвистическая прагматика в последние 20 лет занимается исследованием речевых формул, разговорных клише, которые извлекаются говорящим в определенных обстоятельствах. Эти ранее сформулированные блоки или клише различаются по степени их закреплённости в языке от набора строгих формул до набора разговорных предписаний, которые могут составляться под влиянием множества модных веяний. К таким речевым формулам относятся высказывания комплимента. С одной стороны, данные высказывания рассматриваются как этикетные знаки, как средства социализации или тактики переключения внимания, а с другой – как выражения положительной оценки.

Комплимент является одним из самых тонких “инструментов”, помогающих участнику диалогического взаимодействия настроить партнера по общению “в свою пользу”, предотвратить коммуникативное рассогласование или коммуникативный сбой в диалоге, снять напряжение, улучшить настрой собеседника и общую атмосферу коммуникации.

Исследованию комплимента посвящены работы Р. Херберта, Н. Вольфсон, П. Браун и С. Левинсона, В.И. Карасика, Н.Д. Арутюновой, А.А. Романова, И.Г. Дьячковой, Т.В. Шмелевой, Л.Э. Безменовой, Э.В. Мурашкиной, В.Н. Панкратова, Р.В. Серебряковой, О.А. Агарковой и мн. др.

Несмотря на столь активное изучение лингвистами данного речевого акта, остаются нерешенными многие проблемы, связанные с вопросами семантического и прагматического содержания высказываний комплимента, что определяет актуальность данной работы.

Целью настоящего исследования является описание функционально-семантических (прагматических) свойств речевого акта “комплимент”.

К задачам, которые решались в настоящем исследовании, относятся:

- Определение места комплимента в типологии иллокутивных актов;
- Описание содержательно-конструктивных особенностей речевого акта “комплимент”;
- Выявление иллокутивных целей, которые преследуют адресанты комплиментов;
- Построение типологии речевого акта “комплимент”;
- Анализ перлокутивного эффекта РА “комплимент”.

По одной из версий, слово “комплимент” является заимствованием из французского языка, “compliment” – “комплимент, приветствие” [16, с. 208]. Существует также мнение, что термин “комплимент” является заимствованием из немецкого “kompliment” или итальянского “complimento” [14, с. 306].

В словаре С.И. Ожегова значение слова *комплимент* раскрывается как “любезные, приятные слова, лестный отзыв” [15, с. 281]. Согласно другому словарному опре-

делению, комплимент – это “похвала, вызванная стремлением сказать любезность или польстить” [13, с. 262].

Н. Вольфсон определяет комплимент как “социальную смазку, служащую для создания или поддержки взаимопонимания (контакта)” [12, с. 257].

В представлении П. Браун и С. Левинсона комплимент – это “положительно воздействующий речевой акт, который служит для усиления или укрепления солидарности между говорящим и адресатом” [10, с. 118].

По мнению Р.В. Серебряковой, комплимент – это “одобрительный фатический речевой акт, направленный на формирование положительной эмоциональной реакции собеседника, отличающийся субъективностью оценки, наличием небольшого преувеличения достоинств собеседника и повышенной эмоциональностью” [6, с. 60].

Нам импонирует определение, данное Р. Хербертом: “комплимент – это речевой акт, который эксплицитно или имплицитно одобряет кого-то (кроме говорящего, обычно адресата, за что-то хорошее (качество, характеристику, умение и т.д.), что положительно оценивается говорящим” (перевод наш – *Б.Н.*) [11, с. 490].

На наш взгляд, комплимент следует рассматривать не как средство социализации или переключения внимания, не как лингвистическую стратегию снисходительности, а скорее как речевой акт положительной оценки. К актам положительной оценки, или к одобрительным речевым актам, помимо комплимента, мы относим также одобрение, похвалу и лесть.

Мы считаем, что основным критерием, помогающим отличить комплименты от смежных высказываний, является критерий адресности: комплименты ограничены ситуациями, в которых предмет восхищения составляет исключительно качество либо самого адресата, либо человека, связанного родственными узами с последним.

Лингвисты относят комплимент к разным типам речевых актов. Дж. Серль относит комплимент к группе экспрессивных речевых актов, состоящих в выражении психологического отношения говорящего к положению дел [7]. Дж. Остин включил речевой акт комплимента в группу бехабитивов, т.е. речевых актов, выражающих реакцию на поведение, поступки человека [4, с. 89]. Н.Д. Арутюнова определяет комплимент как фатический речевой акт, целью которого является общение, а не сообщение информации [1, с. 502]. Той же точки зрения придерживаются В.И. Карасик, И.Г. Дьячкова и Т.В. Шмелева [3; 2; 9]. Нам ближе точка зрения Н.И. Формановской, которая включает комплимент в группу “одобрительных речевых актов” [8, с. 151].

Основным семантическим признаком комплимента, на наш взгляд, является выражаемое им одобрение или положительная оценка. Кроме того, при помощи комплимента говорящий рассчитывает вызвать положительную эмоциональную реакцию адресата. Отличительной чертой комплимента является повышенная эмоциональность. Помимо этих основных целей, комплимент высказывается также как проявление вежливости, любезности; выражение восхищения, зависти; ухаживание; как коммуникативная маска или средство привлечения внимания – то есть выполняет фатическую функцию. Эмоциональность и этикетный характер комплимента определяются экстралингвистическим контекстом и характеризуются вариативностью, в то время как выражение положительной оценки присутствует в нем всегда.

Существует множество типологий РА комплимента. Во-первых, комплименты классифицируются по комплиментируемому признакам, т.е. по признакам, в адрес которых высказывается комплимент [10; 11; 12; 6]. Выделяются, прежде всего, комплименты внешнему виду человека в целом. Следует отметить, что это самый распространенный объект комплимента:

Например: “*You do look very pretty tonight, Sadie*” [25, с. 126].

Выделены комплименты по поводу красоты отдельных элементов внешности, частей тела: “*Your hair suit you like that April. It shows the shape of your face.*” For the first time I felt that Mrs. Greenidge liked me [19, с. 177].

Зафиксированы комплименты относительно одежды и украшений: “*Oo, like your dress. Very proper*” [25, с. 280].

Выделяются также комплименты, касающиеся возраста: “*You know, Godfrey,*” she said, “*you’re wonderful for your age*” [21, с. 4].

Комплименты могут касаться также предметов, входящих в личную сферу собеседника (дома, квартиры, сада, предметов интерьера), отражающих вкус их владельцев. Например: “*Nice sofa*” [24, с. 302].

Выделяют также комплименты умственным, интеллектуальным и моральным способностям собеседника: образованности, профессионализму, мудрости, остроумию, бескорыстию, силе характера, смелости, тактичности и т.п. Перечисленные объекты могут служить как поводом для комплимента, так и поводом для похвалы. Различить эти смежные акты в данном случае помогает преувеличение достоинства адресата, свойственное только комплименту, например: “*You’re the best mother in the world,*” I said, taking her in my arms [20, с. 45].

Комплименты также классифицируют по адресованности. Большая часть комплиментов адресована непосредственно собеседнику. Одобрительное высказывание, направленное на третье лицо, следует, по-видимому, отнести к РА похвалы, за исключением случаев, когда комплимент адресован близким собеседника, как например в случае положительной оценки внешности сына адресата комплимента: “*He’s a handsome lad, all right*” [там же, с. 175]

Речевой акт комплимента можно также классифицировать по степени прямоты/косвенности. Прямой речевой акт выражен эксплицитно, т.е. содержат оценочную лексику, а косвенный речевой акт выражен имплицитно, например:

“*But what I really wanted to ask you, is what is a woman like you doing in a place like this?*” [22, с. 97].

При косвенном выражении комплимента адресату требуется больше интерпретаторских усилий, чтобы реконструировать содержание передаваемого сообщения; косвенные комплименты, как правило, успешны, так как они единичны, уникальны, что импонирует адресату.

Наблюдения над языковым материалом показывают, что можно выделить гомогенные комплименты, т.е. имеющие в основном только одну коммуникативную направленность, и гетерогенные комплименты, т.е. сочетающие аккумулирующие разные оттенки значения: восхищение, благодарность, поощрение, гордость и уважение.

Приведем пример гетерогенного комплимента с оттенками восторга и восхищения:

“*Love love love your new look, Vicky,*” I say. “*If I were a man I’d be crawling towards you on my knees, leaving a trail of dribble. I bet they limpet to your legs and beg you not to kick them off*” [25, 31].

Обращаясь к перлокутивному эффекту РА комплимента, приведем совершенно справедливое умозаключение А.А. Романова о том, что для успешной реализации комплимента необходимы следующие условия: коммуникативная заинтересованность, сотрудничество, кодекс доверия и др. [5].

Анализ иллюстративного материала позволяет выделить следующие, наиболее типичные виды реакций на комплимент:

а) полное принятие с благодарностью, с выражением радости от полученного комплимента (выраженные

вербально или невербально):

• “*Ah, Todd. Good to see you’re still here.*” Then he turned to the woman beside him. “*As I was telling you earlier, Christine, Todd is one of the few real gentlemen’s gentlemen left in the country.*” The butler’s smirk was pure grovel. “*Thank you, sir*” [17, с. 195].

• *Eddie opens the door. “Hi, Saddle. Hey, you look well.” I grin stupidly* [25, с. 162] (невербальное принятие);

б) выражение согласия с комплиментом и мотивировку его справедливости:

She looks like a model in an ad for some dodgy piece of home exercise equipment. Same tacky blond haircut and everything. “You have a wonderful figure!” I say, realizing a bit late that she’s waiting for a compliment. “Thank you! I do my best” [18, с. 283];

в) зеркальное реагирование, т.е. высказывание ответного комплимента:

“*To be honest, you look pretty good already,*” I gesture to his immaculate dark grey suit, which I’m certain didn’t give him much change out of three thousand dollars.

“*I always dress up when I know I’m going to be seeing the beautiful people,*” says Michael [там же, с. 120];

г) приятное удивление адресата:

“*That’s a pretty pair of shoes. Are they new?*” “*Er, actually, they are. Thanks!*” I can’t help gaping at her in astonishment. I’ve never known Elinor to compliment me before. Not once. “*You look like you’ve lost a little weight,*” she adds. “*It suits you.*” I’m so gobsmacked I stop, right in the middle of the doorway – then have to hurry to catch up [там же, с. 157];

д) ироничное согласие: “*You look quite the perfect wife.*” “*I will try to take that as a compliment*” [25, с. 281];.

е) отвод комплимента из скромности адресата, свидетельствующий, тем не менее, о том, что комплимент попал в цель:

Daniel shook Harry’s hand and said, “Ah. Diocesan Board of Finance couldn’t do without you, I hear, Colonel Richardson,” and Harry said, as she knew he would, “It’s nothing. Nothing at all. Like to do my bit” [22, с. 120];

ж) неприятие, игнорирование комплимента, смена темы:

“*I suppose you’re used to lovely food like this all the time,*” continued Valerie. She gazed at Cressida admiringly. “*But you’ve got such a good figure. I expect you always eat a little of everything, to be polite.*” There was a pause, while Cressida tried to work out what this woman was talking about [23, с. 92].

Анализ причин негативной реакции на комплимент показал, что она может быть обусловлена неуверенностью адресата в искренности комплимента, антипатией адресата к говорящему, неуместностью комплимента в конкретной ситуации и ошибкой в выборе предмета комплимента, а также насмешкой, издевкой, а также фамильярностью адресанта и скромностью адресата.

Перспективой настоящего исследования является изучение роли лексических, грамматических и интонационных средств английского языка, реализующих РА комплимента.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Дьячкова И.Г. Похвала и порицание как речевые жанры // Вестник Омского университета. – Омск : Зарев, 1998. – Вып. 3. – С. 55–58.
3. Карасик В.И. Признак этикета в значении слова // Филологические науки. – 1991. – № 1. – С. 54–64.
4. Остин Д. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17: Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 22–130.
5. Романов А.А. Иллокутивные знания, иллокутивные дейст-

- вия и иллокутивная структура текста // Текст в коммуникации. – М., 1991. – С. 82–100.
6. Серебрякова Р.В. Комплимент в английском коммуникативном поведении // Иностранные языки в современной социокультурной ситуации. – Воронеж, 1999. – С. 54–65.
 7. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16: Теория речевых актов. – М., 1986. – С. 170–195.
 8. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: ИКАР, 1988. – 230 с.
 9. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра // Жанры речи. – Саратов: Свет, 1997. – С.31–34.
 10. Brown P., Levinson S. Universals in language usage: politeness phenomena // Questions and politeness: strategies in social interaction / ed. By Esther N. Goody. – Cambridge: Cambridge University Press, 1978. – P. 56–289.
 11. Herbert R. K. The Sociology of compliment work in Polish and English // Sociolinguistics: A reader and coursebook: ed. By N. Coupland and A. Jaworski. – Bristol: Palgrave, 1997. – С. 487–499.
 12. Wolfson, Nessa. Pretty as pretty does // Applied linguistics. – London: Macmillan, 1984. – № 5. – P. 236–284.
 13. Большой англо-русский словарь: Под общ. рук. И.Р. Гальперина и Э.М. Медниковой. – М.: Русский язык, 1987–1988. – Т. 1. – 1040 с.
 14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / пер. с нем О. Н. Трубачёва. – 4-е изд., стереотип. – М.: Астрель – АСТ, 2004. – Т. 4. – 860 с.
 15. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1984. – 795 с.
 16. Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка / Под ред. С. Г. Бархударова. – М.: Просвещение, 1971. – 409 с.
 17. Butlin Ron. No more angels. – Surrey, Croydon: Bookmarque Ltd, 2007. – 207 p.
 18. Kinsella Sophie. Shopaholic ties the knot. – London: Black Swan, 2002. – 394 p.
 19. Mackay Shena. The orchard on fire. – London: Minerva, 1995. – 215 p.
 20. Parsons Tony. Man and boy. – London: Harper Collins Publishers, 1999. – 343 p.
 21. Spark Muriel. Memento mori. – London: Virago, 2010. – 226 p.
 22. Trollope Joanna. The Rector's Wife. – London: Black Swan, 1992. – 285 p.
 23. Wickham Madeleine. The tennis party. – London: Black Swan, 1996. – 336 p.
 24. Williams Polly. A good girl comes undone. – London: Sphere, 2008. – 355 p.
 25. Williams Polly. How to be married. – London: Headline Review, 2010. – 376 p.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У МОВІ СУЧАСНОГО ПРЕСОВОГО РЕПОРТАЖУ

Бикова Ольга

Специфіка вживання фразеологізмів у текстах друкованих засобів масової інформації була і залишається важливим об'єктом дослідження у пресолінгвістичних розвідках. До проблем функціонування фразеологічних одиниць у газетно-журнальних матеріалах зверталися А. Мамалига, Л. Шевченко, О. Сербенська, А. Григораш, О. Пономарів, І. Горбенко та ін. Ці дослідники приділяли увагу вивченню основних типологічних, функціональних особливостей фразеологізмів, способів трансформації фразеологічних одиниць. Але їх наукові розробки стосувалися переважно всеукраїнської та регіональної преси, поза увагою лінгвістів залишалися особливості функціонування фразеологічних одиниць у мові окремих газетно-журнальних жанрів. І тому ця стаття є однією з перших спроб визначення особливостей функціонування фразеологізмів у мові сучасного пресового репортажу.

Нашу увагу привернув саме репортаж, оскільки цей жанр журналістики не лише допомагає читачам пережити на місці події і уявити собі те, що довелось побачити і почути репортеру. Основне завдання репортажу – вплинути на читачів, навіювати їм ті чи інші ідеї, сприяючи появі емоційної реакції у формі почуттів, дій, вчинків. Визначальну роль у цьому процесі відіграє саме репортер як творча мовна особистість. Пишучи свій матеріал, журналіст прагне породити емоції, що неабияк впливають на аудиторію, тобто він хоче, щоб, читаючи репортаж, люди відчули те, що відчув сам автор на місці події, і разом із ним захоплювалися, обурювалися, сумували, раділи. Саме емоційність є визначальною ознакою сучасного пресового репортажу, що допомагає читачам краще відчути атмосферу події.

Мета нашого дослідження – проаналізувати особливості функціонування фразеологізмів у мові сучасного пресового репортажу. Об'єкт дослідження – матеріали періодичної преси, які підлягають під визначення жанру репортажу. Дослідження здійснено на основі текстів сучасних українських газет – “Україна молода”, “Експрес”, “Інформатор”, “Post-Postup”, а також журналу “Український тиждень” за період 2005–2010 рр.

Мовленнєва експресія – ознака репортажного тексту, що передає зміст зі збільшеною інтенсивністю, виражає внутрішній стан мовця. Як наслідок – суттєво підсилюється емоційне або логічне навантаження висловлювання. Саме мовні одиниці, “основною функцією яких є експресія, тобто підсилення впливу за рахунок образності, емоційності, оцінності, у першу чергу, передають емоційний стан автора, його ставлення до описуваних подій, осіб, фактів та доносять задану ним емоційну напруженість до читача”.

Фразеологічні одиниці є оптимальним засобом впливу на читачів, послуговуючись якими “адресант кодує певну інформацію не лише з метою донесення її до читача, а й з метою актуалізації його уваги” [2, с. 34]. Виразність особливості фразеологізмів спираються на високий ступінь узагальненості значення, на експресивно-емоційну наповненість, наявність стилістичного забарвлення та образності, що обумовлює широкі можливості їх використання у мові сучасного пресового репортажу. Фразеологізми надають репортажу своєрідного стилістичного забарвлення, почуттєво-емоційного наповнення і збагачення.

Емоційно-експресивна виразність фразеологізмів у мові сучасного пресового репортажу викликає емоційний відгук читачів – образно-емоційний характер фразеологічних одиниць пробуджує увагу, спонукає адресатів до виявлення свого ставлення до зображуваних подій, робить текст цікавішим, доступнішим, а також виражає ставлення репортера до зображуваних подій. Фразеологізми допомагають “авторові виявити свої почуття, ставлення до фактів, подій і викликають відповідні емоції в читачів”, а також “сприяють наочності у вираженні думок і почуттів, які майстер слова прагне передати у формі образних уявлень” [5, с. 86].

Фразеологічні одиниці вживаються у сучасних газетно-журнальних репортажах як у традиційній формі, тобто у зафіксованій словником, без авторського втручання у їхній зміст і форму, так і в змінений формі, тобто трансформованій відповідно до авторського задуму.

Фразеологічні одиниці у традиційній формі можуть вводитися у структуру репортажу за допомогою вставних слів і речень, допоміжних слів, сполучників, часток: “До сніжного плато, здається, **рукою подати**” (Експрес. – 2009. – 20–27 серпня); “Кілька десятків хат, а далі, **куди сягає око**, – картопляні поля” (Експрес. – 2007. – 8–9 вересня); “І тільки коли, зрозумівши **комічність ситуації**, ми почали **падати від сміху**, маленьких власників віслюка

попустило” (Експрес. – 2008. – 19 вересня); “Останнім часом чи не щомісяця привозять покійників – наших заробітчани, які **віддали Богу душу в далеких Італії чи Португалії**” (Інформатор. – 2008. – 14–20 жовтня).

Можуть уводитися в контекст фразеологізми й без допоміжних засобів: “Наше сходження почалося з витягу на гору Агюй-дю-Міді, що заввишки 3828 метрів. Тут за кілька хвилин потрапляєш з літа у зиму. Мороз та вітер **проймають до кісток**” (Експрес. – 2009. – 20–27 серпня); “Вдалішою виявилася поїздка на орендованому скутері. Ціх транспортних засобів у прокаті Чорногорії **хоч греблю гати**” (Український тиждень. – 2009. – №42); “Перша ніч у високогірних умовах справді **полоскотала нерви**” (Експрес. – 2005. – 11–18 серпня).

Досить часто фразеологічні одиниці влітаються у структуру речення як головні чи другорядні його члени, необхідні для того, щоб висловити думку автора з приводу певної ситуації: “Здалека видніються червоні **китайські дахи, загнуті догори, мов осіннє кленове листя. Міцні кам’яні стіни із зображенням драконів...** “Невже я в Україні?” – перше, що **спадає на думку**” (Експрес. – 2006. – 16–17 грудня); “Пані Савченко демонструє одну з карт: від кількості ліній, позначок та циферок аж **рябіє в очах!**” (Експрес. – 2007. – 20–21 січня); “Я **очам не повірила**: вервечка охочих придбати диво-напій закінчувалася аж на вулиці, а цасливі покуті виходили з повними торбами краму й надією виликуватися від усього” (Інформатор. – 2008. – 9–15 грудня. – С. 1).

Щонайбільшою експресією сповнені фразеологічні одиниці, які своєї змістової та емоційної крилатості набули в творах письменників і в таких же вимірах використані в структурі газетно-журнального репортажу: “Село до аварії було **гамірним, жвавим – сілрада, школа, кілька магазинів, сільгоспокооператив. Тепер усе це лише в спогадах стареньких самоселів. Середній вік цих “останніх із могікан” – 76 років**” (Експрес. – 2009. – 10–17 грудня); “Хоч як дивно, але в таких місцях, де безжална індустрія антитезою вривається на простори **“степової Еллади”, інколи формуються генії**” (Український тиждень. – 2009. – 31 липня – 6 серпня).

Домінують у текстах репортажу фразеологізми порівняльного змісту – порівняльні звороти зі сполучниками **ніби, наче, мов, немов, як, хоч** та ін. та підрядні порівняльні речення: “Найкультурнішого міністра Оксану Білозір на 15 хвилин екскурсії **немов корова язиком злизала: чи то високі каблукі берегла, чи то в їдливих журналістів остерігалася**” (Експрес. – 2005. – 19–26 травня); “Усміхнений літній чоловік сказав, що знає Картаж (так тунісіці називають Карфаген), **як свої п’ять пальців**” (Україна молода. – 2008. – 21 березня); “А контролери, **мов під землю провалилися – немає жодного!**” (Інформатор. – 2009. – 14–20 серпня); “А далі **ніби обухом по голові** вдаряє неповторний запах: в одному букеті переплелися пахощі мила та розмокших мозолів – **сморід нестерпний**” (Інформатор. – 2009. – 27 січня – 2 лютого); “До Ельбруса – **наче рукою подати, а темп ходи падає, перепочки стають дедалі довшими та частішими**” (Експрес. – 2005. – 11–18 серпня); “Йду вузькою вуличкою села. Темно, **хоч око виколи**” (Експрес. – 2008. – 3–10 квітня).

Прислів’я, приказки, афоризми, крилаті вислови у структурі сучасного пресового репортажу підвищують експресивність повідомлення, надають висловлюванню виразності і тим самим привертають до себе увагу читачів, сприяють скороченню кількості зайвих пояснень: “Я **вимкнув мобільний телефон і викинув чип у смітник. Експеримент пройшов успішно. Я мав докази, що людина заради грошей та слави готова навіть на публічне приниження. О часи, о звичай!**” (Post-Поступ. – 2007. – 9 лютого).

Традиційні фразеологізми у тексті сучасного пресового репортажу надають повідомленню додаткового оцінного змісту, емоційно увиразнюють висловлену думку.

Досить часто трапляються у репортажах фразеологічні одиниці, трансформовані шляхом зміни компонентів або компонентного складу. Така трансформація необхідна для того, щоб “оновити семантику і структуру фразеологізмів, аби не стерся фразеологічний образ. Автори часто вдаються до індивідуально-авторського перетворення фразеологізмів, яке відбувається під впливом актуалізації. Від автора вона вимагає такої перебудови семантики і структури, за якої зберігається співвіднесеність з номінативним, вихідним фразеологізмом” [5, с. 87]. Трансформація фразеологізмів допомагає створити новий, оригінальний фразеологізм, який приверне увагу читача своєю емоційністю та експресією. Піддаючи фразеологічні одиниці різним перетворенням, репортери намагаються “створити ефект незвичності, нестандартності, повернути колишню виразність, надати гостроти й новизни тим фразеологізмам, які часто вживаються у мовленні” [4, с. 75].

Іноді репортери вдаються до цілеспрямованої заміни (субституції) одного чи декількох компонентів фразеологічної одиниці функціонально подібними словами, зберігаючи при цьому внутрішню форму фразеологізму: “Зухвало і сміливо **балансуючи “по лезу гострого рогу”, матадор доводить бика до “вищого градусу” злості**” (Україна молода. – 2009. – 9 січня) (пор. **ходити по лезу гострого ножа** – здійснювати небезпечну, складну справу дуже вправно, вміло, тонко); “Наші **ідути по товар до Хмельницького та Одеси, а в Росії усі дороги ведуть до Москви**” (Експрес. – 2008. – 18–25 вересня) (пор. **усі дороги ведуть в Рим**). Авторські трансформації сприяють збільшенню ступеня інтенсифікації оцінної семі і зумовлюються певною стилістичною настановою.

У текстах сучасного пресового репортажу трапляється поширення компонентного складу фразеологічної одиниці. Внаслідок додавання до фразеологізму нових компонентів (експлікація) відбувається їх уточнення, “підсилення експресії фразеологічної одиниці, актуалізується її внутрішня форма” [5, с. 87]. При експлікації значення фразеологічної одиниці, як правило, не змінюється, додаткові компоненти лише підсилюють експресивність сполучення: “Коли після кубинської революції американці зрозуміли, що **не бачити їм пляжів Варadero як власних вух, то заходилися будувати новий курортний комплекс на пустельних берегах Юкатану**” (Україна молода. – 2009. – 23 травня); “Після Другої світової війни Варшава виглядала, як **правдиві Содом і Гоморра часів руйнації, на пустирях можна було будувати, що завгодно**” (Український тиждень. – 2009. – 30 січня – 6 лютого); “Тут у “польових” умовах вони **розташувалися не через брак місця під ярмарковим сонцем**” (Україна молода. – 2009. – 21 серпня).

До експлікації належить контамінація фразеологічної одиниці, при якій в одному стійкому вислові поєднуються кілька фразеологізмів. Поєднання кількох фразеологізмів в одному надає сталому вислову певної експресії, емоційності, колориту, забарвлення, тональності. В аналізованих репортажах було виявлено такі приклади схрещування сталих словосполучень: “Соціальними **благами держава обдаровує кувейтців від коліски до могили**” (Експрес. – 2007. – 24–25 березня) (пор. **від коліски** – з дитячих років, з ранніх літ; **до могили** – протягом усього життя, до кінця свого життя, завжди); “Донбасівцям **пальця в рот не клади. Рубають правду в живі очі** – чітко, твердо, як ото селяни дрова на хуторах” (Експрес. – 2009. – 10–17 грудня) (пор. **рубати правду** –

говорити про все кому-небудь прямо; відверто критикувати кого-небудь; **в живі очі** – явно, відкрито, вочевидь).

Поряд із додаванням до фразеологічної одиниці нових компонентів, об'єднанням кількох фразеологізмів у сучасних пресових репортажах зрідка трапляється і скорочення його окремих компонентів (еліпсис): *“Сівши за столик, я розстібнув куртку і відвалився на спинку крісла. Жінка, що стояла за стійкою бару, побачила пістолет, що стирчав з-за пояса, і поманила мене пальцем.*

– Ти що, здурів, синку? – хриплим, прокуреним голо- сом спитала вона. – Швидко ствол заховай, каву допий і ноги в руки, якщо в клітці ночувати не хочеш” (Post-Поступ. – 2007. – 2–9 грудня) (пор. **брати ноги в руки** – тікати, бігти, іти геть).

Скорочення фразеологізму зумовлене “прагненням до економії мовних засобів і лаконізації мовлення, до усунення надлишкових з точки зору конкретного факту комунікації компонентів” [1, с. 105].

У сучасних газетно-журнальних репортажах фразеологічні одиниці вживаються еліпсованими в тому випадку, коли добре відомі усічені частини.

Емоційно-оцінний потенціал фразеологічних одиниць досягається численними мовними одиницями, серед яких велику роль відіграють суфікси суб'єктивної оцінки. Так, у мові сучасного пресового репортажу досить часто зустрічаються словотворчі варіанти відомих фразеологізмів: *“У цьому містечку є авіаційне училище. Не встигають російські орлята орлами стати, як у земельку сиру йдуть”* (Експрес. – 2008. – 18–25 вересня); *“У приймальні мера Сергія Кухарського, який донедавна очолював місцевий палатний будинок, нас перестріла сяюча молодичка з трьома дітлахами. “Можна я перед вами на хвильку зайду”, – питає Люба”* (Український тиждень. – 2008. – 5–11 грудня).

Здрібніло-пестливі суфікси у складі фразеологічних одиниць використовуються у структурі репортажу для надання тексту більшої ефективності, виразності, експресивності. Крім того, такі суфікси посилюють оцінний ефект усталених словосполучень, а отже, й репортажу в цілому. Таким чином досягається основне завдання репортажу – емоційно впливати на читацьку аудиторію.

Таким чином, репортери трансформують загальновідомі фразеологізми з метою підсилення експресії та емоційності своїх матеріалів, крім того трансформація фразеологічних одиниць допомагає журналісту донести свої ідеї до читачів.

Отже, мова сучасного пресового репортажу насичена фразеологічними одиницями, які надають тексту своєрідного стилістичного забарвлення, емоційно-експресивного колориту. Стійкі вислови у мові сучасного пресового репортажу привертаять увагу до публікації, створюють певне емоційне навантаження, подають оцінку реаліям суспільно-політичного життя.

1. Горбенко І. Трансформація фразеологізмів у мові регіональних друкованих ЗМІ / І. Горбенко // Наукові записки Інституту журналістики. – 2011. – Т. 42. – Січень-березень. – С. 103–106.
2. Колоїз Ж. Порушення фразеологічних норм як один із способів інтенсифікації виразності у мові ЗМІ / Ж. Колоїз // Мандрівець. – 2004. – № 2. – С. 34–39.
3. Лисичкина И. Знакомые незнакомцы (трансформация фразеологизмов в современных газетных заголовках) / И. Лисичкина // Журналистика и культура русской речи. – 2004. – № 2. – С. 69–75.
4. Пономарів О. Стилїстика сучасної української мови / О. Пономарів. – К.: Либідь, 1992. – 246 с.
5. Сучасна українська мова: підручник / О. Пономарів, В. Рїзун, Л. Шевченко; за ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2001. – 400 с.

НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНІ ЖЕСТИ УКРАЇНЦІВ ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА КОМУНІКАНТА

Бичкова Тетяна

Невербальні засоби спілкування, становлячи цілісну систему, поряд із словесними є невід'ємним складником комунікативної поведінки будь-якого народу.

Крім того, усі науковці, які торкаються проблем спілкування (як вітчизняні, так і зарубіжні), наголошують на тому, що невербальній комунікативній поведінці притаманна національна специфіка (Ф. Бацевич, С. Богдан, Я. Радевич-Винницький, Г. Крейдлін, Ю. Прохоров, І. Стернін, Н. Формановська та ін.). З огляду на безпосередній зв'язок засобів комунікації із ментальними особливостями народу, дослідження невербальних засобів у сучасній науці є надзвичайно актуальними.

Метою нашої публікації є аналіз невербального складника української комунікативної поведінки у структурі різноманітних комунікативних ситуацій. Основна увага у дослідженні приділена жестам, як мімічним, так і тілесним.

Жести відіграють у людському спілкуванні найрізноманітнішу роль. Як справедливо зауважує Г. Крейдлін, “1) вони можуть повторювати, або дублювати, актуальну мовленнєву інформацію; 2) жести і кінетична поведінка в цілому можуть суперечити мовленнєвому висловлюванню; 3) жести можуть заміщувати мовленнєве висловлювання; 4) жест може підкреслювати або посилювати якісь компоненти мовлення; 5) жести можуть змістово доповнювати мовлення; 6) жести можуть виконувати роль регулятора мовленнєвого спілкування, зокрема бути засобом підтримування мовлення” [3, с. 61–63].

Найважливішим засобом невербальної комунікації є міміка. Вона передає внутрішній стан мовців. Вираз очей, мімічні маски часто відображають соціальну роль співрозмовника. Ф. Бацевич виокремлює загальноприйнятну і контрольовану міміку (прийняті в конкретній культурі конкретним етносом засоби міміки, що виражають окреслені “межі” почуттів, емоцій тощо; вони “дешифруються” у межах певної культури однозначно) [1, с. 63].

При цьому головну роль у спілкуванні відводять погляду. Основні комунікативні функції очей – це: а) когнітивна (прагнення передати очима якусь інформацію і прочитати інформацію в очах партнера по комунікації); б) емотивна (вираження очима і зчитування з очей почуттів); в) контролююча (здійснення очного моніторингу з метою перевірки, чи сприйняте і зрозуміле попереднє повідомлення або певний його фрагмент, вказівка адресату, що мовець завершив передавання йому якоїсь порції смислу тощо); г) регулятивна (вимога вербальним або невербальним способом відреагувати на передане повідомлення, яка виражається очима, або ж, навпаки, придушити очима передбачувану реакцію) [3, с. 387].

Очі є настільки важливим у багатьох аспектах (фізіологічному, психологічному, соціальному, релігійному, сексуальному та ін.) органом, що “кожна культура і кожний народ виробляють типові моделі “очної” поведінки і стереотипні мовні способи говорити про них” [3, с. 381–382].

В українській мові погляд має, як визначив Я. Радевич-Винницький, такі означення: *байдужий, веселий, глибокий, довірливий, доброзичливий, життєрадісний, колючий, кривий, привітний, скептичний, холодний* [5, с. 67].

В аналізованому матеріалі ми фіксуємо характеристики погляду, що вербалізуються за допомогою конструкцій, до складу яких входять прикметники **веселий, гострий, гордий, суворий** та дієслова **дивитися, поглядати, підводити, окинути**, напр.: *Баба Параска одчинила ворота, впустила Кайдашів, знов зачинила, сперлась на ворота обома руками, поклала голову на руки і тільки поглядала на Палажку веселими сірими очима* [4, с. 97]; *Мотря підвела на будищу свекруху гострі очі й постерегла ту патуку своїм пронизуватим розумом. Той солодкий медок одразу не сподобався Мотрі* [4, с. 27]; *Кайдашиха гордим оком окинула хату і обернула голову до образів* [4, с. 73]; *Карпо ніби не чув його слів та все дивився суворими очима на зелене гілля* [4, с. 11].

За необхідності якимось чином вплинути на мовця, привернути до себе його увагу або з'ясувати якусь інформацію досить часто у спілкуванні використовують прямий погляд, який в українській мові може позначатися конструкцією *не зводить очей*, напр.: *Кайдашиха не зводила з Мотрі очей, неначе хотіла вититати всю її душу* [4, с. 27]. При цьому фіксуємо вже зовсім відмінні від попередніх характеристики такого погляду: *Її очі з м'якеньких стали зразу тверденькі. Брови насупились, а осміх злетів з уст і ніби вилетів з хати* [4, с. 27].

Приховування очей у різноманітних комунікативних ситуаціях (конфліктних, спілкування закоханих, спілкування у гостях тощо) може означати і почуття провини, сором, сором'язливість, скромність, зокрема й напускну. Засобами мовного опису такого погляду виступають фразеологізми *спускати очі додолю (вниз), не знати, де очі діти, дивитися в землю* тощо, напр.: *– Борці зварила добре, а каша вийшла трохи рідка, – сказала Кайдашиха і почала знов навчати Мотрю. Мотря тільки очі спустила додолю* [4, с. 31]; *– [...] Вранці буджу, буджу, кричу, кричу, а вона вивернеться на полу, здорова, як кобила, та тільки сопє. – Од кобили чую! – крикнула Мотря, висунувши голову з сіней. – Ще й одної сорочки мені не справили, а судите на все село. Кайдашиха замовкла і не знала, де очі діти* [4, с. 37]; *– Мелашко! – промовив Лаврін тихим голосом. – Як побачив я тебе над водою, то неначе з криниці погожої води напися. – Мелашка засоромилась і дивилась у землю* [4, с. 62].

Досить часто досліджуваний матеріал засвідчує погляд скоса або спідлоба, що, як правило, виражає недовіру або недобррозичливість у ставленні до співрозмовника (власне, саме із таким значенням зафіксований прислівник *спідлоба* у словнику української мови в 11 т. – “З-під насуплених брів; недовірливо, недобррозичливо” [6, с. 523]): *– Бий тебе сила Божя, ледащо! – крикнула Мотря, кидаючись до Карпа. – Одчепись, бо як пхну, той перекинеться! – промовив спокійно Карпо, скоса подивившись на Мотрю й насупивши брови* [4, с. 137]; *Свекруха хрестилась, а скоса все поглядала на невістчині руки. Розумна Мотря й собі спідлоба поглядала на свекруху й постерегла той косий погляд* [4, с. 31].

Проте досліджувані контексти свідчать, що такий погляд може означати також бажання приховати свої наміри, напр.: *Тільки Карпо стояв оддалеки, заклавши одну руку за пояс. Він не любив і не вмів танцювати. Од далеку він спідлоба дивився на Мотрю* [4, с. 24]; *Кайдашиха щebetала, але все крадькома скоса поглядала очима на скриню, що стояла на полу, на жердку, на подушки* [4, с. 28].

Коротко розглянемо й інші мімічні жести.

У конфліктних ситуаціях негативний емоційний стан людини, зокрема незадоволення, гнів, лють можуть виражатися не лише поглядом, а й таким мімічним жестом, як **насуплені брови**: *Кайдашиха почала голосно плакати. У Лавріна брови насупились. Він був ладен накинутись на Карпа й обірвати йому волосся на голові* [4, с. 50].

Мімічний жест **роззявити рота** в українців, як правило, супроводжує здивування або є реакцією на яву неочікувану дію, напр.: *Мотря побігла в Лаврінову хату, вхопила з полиці горщика і хрюкнула ним об землю. Мелашка і Лаврін тільки роти пороззявляли* [4, с. 127]; *Мелашка підкидала сміття деркачем на Мотрину призьбу, на стіни, на вікна, аж шибки в вікнах дзвеніли, а що було мокро, те поприставало до стіни. Мотря глянула й рота роззявила* [4, с. 122].

Окремо варто сказати про усмішку. Дослідники розрізняють майже два десятки її видів, що відбивають різні почуття й душевний стан [7, с. 98]. Обсяг публікації не дозволяє детально проаналізувати цей складний жест, тому тут обмежимося лише окремими випадками вияву усмішки у деяких комунікативних ситуаціях.

Усмішки – семантично відмінні одна від одної. Безперечно, цей мімічний жест передусім пов'язаний із виявом позитивних емоцій. Щодо досліджуваного матеріалу, то у ситуації залицяння Лавріна до Мелашки засвідчуємо доброзичливу, сором'язливу, грайливу усмішку дівчини: *– До якого села тобі треба? – спитала дівчина і її голос рознісся, неначе в житті затуркотала горлиця. – До того села, звідкіля ти сама, – сказав Лаврін. – Не питай, бо швидко старий будеш, – сказала дівчина й осміхнулася* [4, с. 60].

Хоча усмішка – це типовий, стереотипний вияв щастя, радості, задоволення, вдячності, захвату та інших позитивних почуттів, вона може передавати й інші емоції. Так, у конфліктній ситуації теж застосовується такий невербальний засіб, як посмішка. Наш фактичний матеріал засвідчує, що усмішка у цій ситуації може приховувати брехню, напр.: [Мотря до Кайдашихи:] *– Оце, Господи! Чом та чом? – крикнула й собі Мотря. – Якби не той каторжний кнур, бодай він луснув, я б досі все діло поробила, – казала Мотря, осміхаючись до стіни* [4, с. 20].

Усмішка в конфліктній ситуації може також засвідчувати прагнення одного зі співрозмовників уникнути подальшого розгортання конфлікту або вказує на те, що мета мовця, наприклад, образити, принизити адресата, не була досягнута: *– Лавріне! втри жінці піт з лоба, а то це в діжку покапає, – знов сказала сердито Кайдашиха. – Лаврін обтер своїм рукавом гарячого Мелащиного лоба. Мелашка, як дитина, глянула на його темними очима й осміхнулася. Свекрушин докір полетів проз її вуха й не зачепив душі* [4, с. 78].

Тілесні жести у спілкуванні також є “носіями різного типу інформації, насамперед пов'язаної з емоційними станами комуні кантів” [2, с. 206].

Типологія жестів надзвичайно різноманітна. Так, наприклад, Н. Формановська наводить таку класифікацію: 1) за функцією – повсякденні, символічні, ритуальні; 2) за будовою – прості, складні, складені; 3) з погляду зверненості жесту на себе або на іншого – індивідуальні, індивідуально-взаємні, взаємні; 4) за походженням – власні і запозичені; 5) За часом існування – архаїчні, сучасні, неологізми [8, с. 375–376].

Безумовно, значення того чи іншого жесту можна інтерпретувати лише у конкретній комунікативній ситуації, беручи до уваги такі критерії, наприклад, як ступінь знайомства співрозмовників, їхнє ставлення один до одного тощо.

В Україні досить поширеним невербальними складниками ситуації встановлення комунікативного контакту (зокрема привітання) є обіймання, цілування та поклін до добре знайомих або шанованих людей. Використання цих складників пов'язане з такою рисою українського національного характеру, як гостинність. Крім того, обіймання, цілування близьких друзів або знайомих вважають відголосками козацького звичаю: *Ще Кайдашиха*

розмовляла у дворі з Мотрею, а Довбишка відчинила синешині двері й стала на порозі. Кайдаши привіталась до Довбишки. Хазяйка попросила їх у хату. В сінях Довбиши **стріп гостей і поцілувала** з ними. Всі вони ввійшли в хату і гості поздоровались з хазяїнами [4, с. 25]; [...] Господарі гарно приймали гостей: “Просимо якнай-ласкавіше до хати!” – промовила Балашиха й **поклонила** Кайдашиці [4, с. 72].

Тут же варто відразу зауважити, що для перебігу комунікації, зокрема в гостях, важливе значення має місце комунікантів. Здавна в українців вважалось, що найпочесніше місце для гостя – на покутті, по праву руку від господаря, напр.: [Довбишка просить Кайдашиху сісти на покуті і цим прагне засвідчити своє шанобливе ставлення до неї:] – *Оце, господи! Сідайте-бо свахо, коли ваша ласка, на покутті! Ви ж таки наша сваха! – припрошувала хазяйка Кайдашиху* [4, с. 26]; *Кайдашиха зовсім спустила очі, запишалась, втерла губи хусточкою і посунула на саме покуття* [4, с. 26]; *Кайдашиха глянула на вбогу сім'ю, на вбогу хату і не церемонилась: вона просто полізла за стіл і сіла на покутті, запишавшись та втираючи губи хусточкою* [4, с. 72].

Жестами обіймання й цілування супроводжується також привітання товаришів: – *Здоров був, Карпе! – гукнув Грицько і почав обнімать і цілувати Карпа. Гостра неголена Грицькова борода колола Карпове лице* [4, с. 135]; – *Здоров був, соколе! Та зйди-бо в шинок та випий хоч чарочку з нами! – Молов Грицько і цмокнув його [Карпа] в щоку* [4, с. 135].

Ці жести українці активно використовують і в ситуації припинення комунікативного контакту (прощання): *У Кайдаша і його жінки посоловіли очі. Вони встали з-за стола й почали прощатись, обніматьсь та цілуватись* [4, с. 29].

Досить різноманітними є жести голови.

Так, у ситуації привітання співрозмовники (або один із них) застосовують **кивок головою**: *[Карпо] стояв за двором і сперся на ворота. Мотря вийшла з хати з глиняником в руках. – Будь здорова, чорнобрива! – сказав Карпо, не здіймаючи брива і легенько кивнувши головою* [4, с. 17].

Жест **схилити голову** багатозначний. В аналізованих контекстах він виражає: 1) почуття провини, страху: *Мотря вибігла з хати й подивилась. Черепки лежали долі, а хлопцев стояв, засунувши пальці в рот і схиливши винну голову* [4, с. 127]; 2) безсилля, спантелічення: – *Де ти ходиш, де ти бродиш? – почала гримати на чоловіка Кайдашиха... – Еге, ходиш... Добре ходжу... Не сам ходжу, а мене водить, – промовив Кайдаш через силу, схиливши голову на руку. – Завела мене нечиста сила аж у богуславський ліс* [4, с. 116]; 3) у ситуації спілкування закоханих – приязне ставлення, вияв почуттів: *Лаврін обняв її тонкий стан, і вона схилила йому на плече голову, завітчану маком, настураціями та м'ятою* [4, с. 65].

Одним контекстом засвідчений жест **хапатися руками за голову**, який, безперечно, виражає розпач людини: – *Бодай тебе побилла лиха година та нещаслива. Ще й вона чіпляється до мене, неначе я згубила з світу її невістку, – голосила кризь сльози Палажка, вхопившись руками за голову* [4, с. 99].

У деяких ситуаціях манера тримати голову, зокрема піднятою, може виражати ставлення людини до інших осіб, найчастіше – зверхнє, напр.: *Кайдашиха гніздилась на весь віз, Кайдаш сів спереду й поганяв воли. Лаврін ішов за возом. Кайдашиха проїхала коло шинку, де стояла купа чоловіків, гордовито підняла голову й “добридень” людям не сказала* [4, с. 69].

Одними з найпоширеніших жестів, що входять до складу більшості комунікативних ситуацій, є жести рукою (руками).

Якщо в комунікативній ситуації встановлення контакту найчастіше використовується обіймання і цілування, про які ми вже згадували, то **подання руки** для привітання зафіксовано лише раз: – *Здорова була, Мотре! – сказав Карпо, подаючи їй руку. Мотря руки не подала і підставила глиняника* [4, с. 18].

Найчастіше в аналізованому матеріалі засвідчуємо жест **згорнути руки**, що, як правило, виражає відсутність бажання щось робити, напр.: *Хлопці стояли один проти одного, поспираючись на заступи. – ... Якого це бісового батька ви стоїте, згорнувши руки, діла не робите, та тільки язиками чорт зна що верзете! – крикнув Кайдаш і почав присікуватись до синів... [4, с. 10]; – Як приставиши до вогню борщ та кашу, то вимети хату та накришиши сала на вишкварки до каші, – знов поряджувала Кайдашиха, згорнувши руки, а далі знов полізла на піч, заохала й знов лягла одпочивать* [4, с. 31].

Жест **махнути рукою** в досліджуваних контекстах засвідчує насамперед байдужість одного з мовців, його пригнічений стан, а інколи може виражати зневіру, безнадійність, напр.: – *Чого ти, сину, став такий смутний? Чи в тебе що болить, чи ти щось на думці маєш? – Лаврін мовчав, тільки рукою махнув. Його очі дивились у зелену гущавину з яблунь та черешень* [4, с. 68]; – *Де це ти бродиш? Чого ти став такий жовтий, як віск? – питала в Кайдаша жінка. Кайдаш махнув рукою, послався на лаві і ліг спати* [4, с. 111]; *Кайдаш тільки рукою махнув, розпрягаючи воли: були пани, шляху не розкопали, настала волюсть, а шлях все-таки не розкопаний* [4, с. 20].

Крім того, цей жест може також бути засобом привернення уваги, запрошення, напр.: *Священик покينув сповідати якусь бабу, обернувся, махнув до баби Палажки рукою і крикнув на всю церкву: – Куди ви, бабки! Йдіть до мене сповідатись!* [4, с. 93].

У конфліктних ситуаціях часто фіксуємо жест **вдарити кулаком об кулак**, що, вважаємо, виражає найвищий ступінь люті, гніву, напр.: – *Через твою жінку, через оте ледащо та я буду на старість таке лихо терпіти! – Крикнула, аж завищала Кайдашиха і вдарила кулаком об кулак під самим носом у Карпа* [4, с. 49]; *У Карпа кров почала одходити од очей. Вже перед ним перестав крутиться світ. Він узав шапку й вийшов з хати. – Це все через тебе, невістчко! – промовила Кайдашиха і вдарила кулаком об кулак* [4, с. 50]; *Кайдашиха кричала й совалась з кулаками до Палажки. Палажка кидалась до Кайдашихи й біла кулаком об кулак. Вони то збігались, то розбігались, як ті півні, що кидаються один на одного* [4, с. 99].

До антиетикетних жестів, що досить часто фіксуємо у конфліктних ситуаціях, належить і такий національно специфічний, як показування дулі, напр.: *Кайдашиха ткнула Мотрі дулю й не потрапила в ніс, та в око. Мотря вхопила держача і сунула державилом Кайдашиці просто межі очі* [4, с. 129]; *Палажка вийшла з волості з Кайдашами, скрутила дві дулі, ткнула їм у вічі й пішла додому* [4, с. 100]; – *За мої горючки, за мою невістку ось тобі на! – сказала Кайдашиха і дала Палажці дулю під самісінський ніс, так що вона аж голову задерла. – А ось тобі дві! – Палажка стулила дві дулі, покрутила одну кругом другої, і сунула обидві під самий ніс Кайдашиці* [4, с. 99].

Я. Радевич-Винницький виокремлює неканонічні фонетичні знаки спілкування, т. зв. “акустичні жести”: цмокання, покашливання, посвистування, оплески тощо. Неканонічними вони називаються тому, що такі звуки не входять до складу слів і висловлювань [5, с. 77]. Оплески використовуються як звуковий знак вітання й схвалення.

Оплески як знак радості, схвалення фіксуємо у комунікативній ситуації спілкування Мелашки зі своїми братами і сестрами: *Мелашка обцілувала маленьких*

братів і сестер, розв'язала хустку з гостинцями. Діти аж плескали в долоні та цебетали на всю хату [4, с. 82]. Оплески як знак здивування: – А до кого ж ти ходиш на вулицю? – Та я, мамо, ходжу на вулицю аж у Бієвці. – Аж у Бієвці! – крикнула мати і в долоні плеснула [4, с. 68].

Наше дослідження показало, що мовці часто жестикулюють, маніпулюючи різноманітними предметами, які знаходяться у цей момент “під рукою”. Ці жести фіксуємо, як правило, в конфліктних ситуаціях. Використання таких предметів (найчастіше – предметів побуту) підкреслює негативний емоційний стан співрозмовників: незадоволення, роздратування, напр.: – Не знаю, кого напали перелого, – ледве обізвалась Мотря й так скрутила сорочку в руках, що вона чвакнула, ніби закричала, а бризки хлопнули Кайдашисі в очі [4, с. 34]. Найчастіше такі предмети або кидають, або знищують (напр., розбивають): – Лаяли, били, а це вже знуцаються надо мною! – крикнула Мотря й кинула об стіл ложкою [4, с. 53]; Молодиці стояли бліді, як смерть, і од злості ледве дихали. Вони вже не мали сили самі покинути те мотовило. Кайдаш кинув з усієї сили об землю кочергою, вихопив з їх рук мотовило і потропив його на цурпалочки. Свекруха й невістка розійшлись набік [4, с. 47]; – Не дуже дави ножем, моє серденько liebe, то горцик не буде скавучать, наче собака, що зав'язла в тину. – Мотря замовкла й кинула ніж на лаву [4, с. 31]; – Чого вилупили баньки, неначе мене зроду не бачили? Як це ви перемеряли город? Та нехай його чорти спечуть з такою мірою! – гукнула не своїм голосом Мотря й брязнула об землю хворостиною так, що вона аж захурчала [4, с. 119].

Інколи подібна жестикуляція використовується мовцями для посилення словесної погрози, як-от: – Як тільки котра з вас ступить на мій поріг, то я вам обом поперебиваю ноги оцією кочергою! – крикнула Мотря з свого порога і показала кочергу [4, с. 79].

Аналізований матеріал засвідчив, що у комунікативних ситуаціях невербальні засоби часто поєднуються в різних комбінаціях, а не вживаються ізольовано від інших засобів, як вербальних, так і невербальних: Кайдашиха почала голосно плакати. У Лавріна брови насупились. Він був ладен накинутись на Карпа й обірвати йому волосся на голові. Одна Мотря спокійно сіла на лаві, згорнула руки й дивилась то на піч, то під піч [4, с. 50]; Молодиці замовкли та тільки важко зітхали. На лаві сидів старий Кайдаш, сидів мовчки і собі важко зітхав, підперши голову долонею й спершиш ліктем на коліно [4, с. 51]; – Одчепись, бо як пхну, то й перекинешся! – промовив спокійно Карпо, скося подивившись на Мотрю і насупивши брови [4, с. 137].

Отже, невербальні компоненти спілкування, зокрема міміка і жести, є сильним засобом впливу на комуніканта. Як показало дослідження, комунікативну поведінку українського народу утворює широкий спектр експресивно-невербальних засобів. Зазвичай ці засоби семантично різноманітні, а тому їх значення можна розкрити лише у конкретній комунікативній ситуації, що, у свою чергу, у подальшому дозволить якнайповніше виявити національно-культурну специфіку невербальної комунікативної поведінки українців.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2011. – 304 с.
3. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык / Григорий Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 582 с.

4. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я; Хмари / Іван Нечуй-Левицький. – К. : Наук. думка, 2001. – 504 с.
5. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Ярослав Радевич-Винницький. – Львів : Сполом, 2001. – 224 с.
6. Словник української мови : [в 11 т.] Т. 4 / Редактори тому: Бурячок А. А., Доценко П. П. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.
7. Стахів М. Український комунікативний етикет : навч. метод. посіб / Марія Стахів. – К. : Знання, 2008. – 245 с.
8. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.

СТРУКТУРА ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ ОДИНИЦІ І ЇЇ СКЛАДОВІ

Бичко Зиновій

У 50–60 рр. ХХ ст. починають активно застосовуватися методи компонентного аналізу для семантичної структури лексичної одиниці. Останній, на нашу думку, є органічним і логічним продовженням визнаної сучасними мовознавцями концепції семантичного поля Й. Тріра. За догмами компонентного аналізу, значення кожної лексичної одиниці – слова – складна структура, що містить у собі певний набір семантичних складників-реалізаторів.

До сьогоднішнього дня природа компонентного аналізу пройшла шлях від виділення низки ознак як родових, так і видових, через протиставлення семасіологічного та ономасіологічного підходів, що дозволило виникненню доповнюючого компонентного синтезу, а відтак до визнання семного аналізу для вивчення значень членів лексико-семантичних парадигм і для вивчення семантичної структури окремо взятої лексичної одиниці.

Тепер опис структури значення лексичної одиниці ускладнився виділенням головної семи, яка мусить показати зв'язок лексичного значення лексичної одиниці з абстрактним значенням понятійної категорії. Далі процес аналізу виділяє, логічно, диференціальні семи, які можуть містити в собі потенціальні приховані семи. Крім того, нині вже говориться про коннотативні та стилістичні компоненти значення лексичної одиниці. Треба зауважити, що описана мовознавча операція стосується без будь-яких обмежень системи діалектної мови. Надто в ній виявляються конкретніші нюанси порівняно із системою літературної мови.

Коли зіставляємо семантику членів лексико-семантичної парадигми, то, без сумніву, визначається їхня загальна сума – гіперсема чи архісема. Наприклад, семантична ознака гуцульської лексеми бутин (“лісоробка”) становить гіперсему прямих значень слів бутиненник і відтвняк (“людина, яка працює на лісоробці”). На нашу думку, немає логічних підстав категоріальну сему ще називати “гіпосемою”, бо й так зрозуміло, що структура значення лексичної одиниці носить ієрархічний характер.

Критика методів компонентного аналізу і підміна їх теорією прототипів (Гак В.Г., Lyons J., Баранов А.Н., Добровольський Д.О.) на кінці 70-х – початку 80-х років також не є конструктивною. Адже комплексний логіко-лінгвістичний і психолінгвістичний підхід до семантичних явищ (Степанов Ю.С., Апресян Ю.Д.) забезпечує виявлення та опис головних семантичних ознак денотата, а невизначеність стосується тільки другорядних його ознак. Також не є доказовою критика процедур компонентного аналізу. Аксіомою залишається те, що компонентний аналіз випливає з положення про те, що значення мовної, в тому числі лексичної одиниці складається із сукупності сем, і цього положення не заперечила ні

одна з пізніших теорій. Логічно, дискусія може стосуватися способів виявлення й опису сем і того, чи мають вони чітко окреслені або розмиті межі.

За сучасного рівня знань семантичну структуру лексичної одиниці можна подати як модель, що нагадує статичну модель атома. В складній ядерній частині цієї структури перебувають: головна сема, гіперсема та загально категоріальна сема – всі вони виражають сутність значення лексичної одиниці і зв'язують цю одиницю спільними ознаками з іншими членами лексико-семантичної парадигми. На неоднаковій віддалі від ядра розташовуються диференційні семи, що відбивають відмінні ознаки семантики лексичної одиниці різного ступеня важливості, аж до найвіддаленіших – потенційних. Важливим є те, що диференційні семи, мов електрони в атомі, здатні змінювати свою орбіту. Власне на цьому ґрунтується факт переходу потенційних сем у категорію більш важливих чи навіть головних у процесі розвитку значення лексичної одиниці. Так, за час існування української літературної мови в дієслова *стояти* сформувалося ++ значень. /Словник української мови. Т. 9/.

Щоби визначити роль гіперсеми в значенні лексичної одиниці, необхідно ввести поняття *лексико-семантичної* парадигми як сукупності семантично і лексично взаємопов'язаних лексичних одиниць. Адже гіперсема – це спільна сема всіх одиниць, що утворюють лексико-семантичну парадигму. Ця сема несе в собі і центро-спрямовані, і центробіжні сили. Застосовуючи методи компонентного аналізу, треба насамперед вирішити питання: чи ця сема міститься десь над усіма лексичними одиницями, чи в їхніх ядрах? Як свідчать спостереження, в усяких видах парадигм це реалізується неоднаково.

Починати доцільно з найбільш наочного виду лексико-семантичної парадигми – синонімічних рядів. Для цього розглянемо дієслова *берегти – стерегти – пильнувати – пазити – пантрувати – дозирати – хоронити – сокотити – глядіти – варовати*. Домінанта цього ряду – дієслово *берегти* зі значенням “тримати що-небудь у належному стані; турбуватися про цілість, непошкодженість чого-небудь”, гіперсемою якого є ‘вартість, цінність’, а категоріальною семою – ‘дія’. Під час компонентного аналізу всіх інших членів парадигми ознака *берегти* виступає вже як гіперсема, до того ж кожний із елементів ряду відрізняється від інших певною диференційною семою. В ряді дієслів *ковтати – ликати – прожирати – промикати* доміантним виступає дієслово *ковтати* із значенням “рухом мускулатури горла проштовхувати щось з порожнини рота в стравохід і шлунок; пити або їсти що-небудь”, гіперсема – ‘їжа’, а категоріальна сема – ‘процесуальність’.

До синонімів за семантичною структурою подібні антоніми. Різниця полягає тільки в тому, що головні семи членів антонімічної пари (інколи – ряду) логічно протиставляються одна одній.

Методи компонентного аналізу сьогодні успішно застосовуються для дослідження семантичної структури окремої лексичної одиниці. Тут багатозначне слово є не лексико-семантичною парадигмою, а лише семантичною. Перше значення гуцульського слова *вовк* членується приблизно таким чином: звір – хижий – небезпечний – хитрий. Друге значення аналізованої лексики має такі семантичні ознаки: запалення – сидничний нерв. У склад значення цих двох лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) входить потенційна сема ‘небезпека’. Цю сему, безумовно, можна помітити і внести в опис семантичної структури ЛСВ *вовк* (звір), *вовк* (хвороба). Для проаналізованих двох ЛСВ гуцульського слова гіперсемою є складна родова ознака ‘несподіваність’.

Аналогічним чином внаслідок здатності мови до переносу найменування, однак не метафоричного, а ме-

тонімічного, виникають метонімія і синекдоха. Іншими словами, в багатозначних словах (семантичних парадигмах) немає єдиних гіперсем.

Як бачимо, структура лексико-семантичної одиниці являє собою складну іманентну природу. В ній відбиваються всі динамічні процеси, характерні для феноменальної мовної і мовленнєвої категорії.

1. Апресян Ю.Д. Дистрибутивный анализ значений и структурные семантические поля / Ю.Д. Апресян // Лексикографический сборник. Вып. 5. – М.: Наука, 1962. – С. 52–72.
2. Апресян Ю.Д. Об одном правиле сложения лексических значений / Ю.Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. 1971. – М.: Наука, 1972. – С. 439–459.
3. Ареальные исследования в языкознании и этнографии. – Л.: Наука, 1977. – 263 с.
4. Архангельська А.М. До питання про системні зв'язки, обумовлені семантичною близькістю лексичних одиниць / А.М. Архангельська // Матеріали міжнародної наукової конференції “Семантика мови і тексту”. – Ч.2. – Івано-Франківськ, 1993. – С.4–6.
5. Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – 356 с.

ФРЕЙМОВА СТРУКТУРА КОНЦЕПТІВ ФРАНЦУЗЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ СТАТУТНИХ ДОКУМЕНТІВ ТА ЇХ ВЕРБАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Білан М.Б.

Когнітивні моделі розуміння викликають особливий інтерес із боку перекладознавців-когнітологів з огляду на те, що розуміння вихідного тексту розглядається як початкова стадія перекладу. У процесі первинного розуміння вихідного тексту перекладач здійснює логічні алгоритмізовані операції, поряд з асоціаціями і здогадами, заснованими на когнітивному досвіді. У зв'язку із цим сьогодні багато дослідників приділяють особливу увагу етапу розуміння й опису основних принципів його здійснення, серед яких виділяються принцип антиципації та принцип текстуральної експлікації значення. При цьому перевага віддається інтерактивному варіанту, що відбиває комплексність перекладацького мислення.

Когнітивний підхід виявляється актуальним не тільки для опису ініціального етапу процесу перекладу, але й для інтерпретації його наступних етапів. У результаті накопиченого когнітивного досвіду, представлення якого можливе у вигляді фреймових структур знань, перекладач керується ним у процесі пошуку еквівалентів і прийняття перекладацьких рішень, що становить процес оперування знаннями як евристичний пошук фреймових відповідностей. У цьому випадку найбільший інтерес дослідників викликає фреймовий підхід у перекладі.

Застосування результатів лінгвокогнітивного моделювання в перекладацькій діяльності відкриває зовсім нові можливості, пов'язані з ідентифікацією механізмів вибору тієї чи іншої лексичної одиниці, а також уточнення семантики окремих лексем і виявлення їх функціонально-стильових особливостей.

Як слушно зауважує Л. І. Грішаєва, “...перекладацька діяльність – це та сфера, в якій взаємодіють дві системи зі своїми специфічними елементами та нетотожними функціями, що зіставляються” [4, с. 86–92]. Однак, незважаючи на значні розбіжності в системах мов, досягнення адекватного перекладу можливе завдяки наявності спільної концептуальної основи, що мотивує мовні значення. Як таку основу ми розглядаємо фрейм як модель стереотипної ситуації.

Теорія фреймів була вперше оприлюднена американським дослідником М. Мінським, фахівцем у галузі штучного інтелекту. Ідея фреймів була спрямована на вдосконалення моделі репрезентації знань, яка використовувалась у системах штучного інтелекту. “Порції” інформації, за М. Мінським, повинні мати загальний та більш чіткий організаційний характер [9]. Автор ідеї фреймів розумів під фреймом “структуру знань для представлення стереотипної ситуації” [19, с. 1].

Фрейм – це одна із центральних фігур представлення знання та його ключова категорія, тому вона потребує окремого вивчення. Основною одиницею когнітивного плану, яка може пояснити створення моделей і відповіді на питання, чому одна й та сама подія отримує різне позначення, є фрейм як типовий спосіб відображення або бачення визначеного типу ситуації [19].

Т. А. ван Дейк визначав фрейм як “одиницю знань, організовану навколо певного концепту, яка містить головну, типову та потенційно можливу інформацію, що асоціюється з тим або іншим концептом” [5, с. 16].

Насамперед виникає питання співвідношення фрейму та концепту як основних категорій когнітивної лінгвістики.

Визначаючи фрейм, Т. А. ван Дейк поділяв точку зору М. Мінського та зауважував, що знання організоване в концептуальній системі, які можна описати в термінах фреймів [5, с. 16]. Т. А. ван Дейк вважав, що фрейми – це не довільно визначений “шматочок” знання, а одиниця, що організована навколо певного концепту. Тим самим підкреслюється думка про те, що фрейм необхідно пов’язувати з ідеями концепту, категоріями та прототипами [7, с. 187–188].

Зрозумілим стає той факт, що фрейм так чи інакше пов’язаний із концептом, однак під час вивчення взаємозв’язку фрейму та концепту також спостерігаються розбіжності точок зору стосовно характеру такого взаємозв’язку. Так, Н.Ф. Алефіренко, А.П. Бабушкін вважають, що фрейм – це один із видів концепту [1, 2], інша група вчених дотримується гіпотези, побудованої на взаємозв’язку цих двох категорій. Так, М.Л. Макаров пише, що фрейм – це “когнітивна структура, організована навколо певного концепту” [8, с. 152]. Л.А. Шестак вважає, що концепт являє собою декілька фреймів, що “апліційовані спільним слотом” [15, с. 7]. Досліджуючи різні аспекти концепту, В.І. Карасик зазначає, що фрейм входить у структуру концепту та формує його образний бік [6, с. 152–153].

Фрейм містить формальний аналог знання, пов’язаний із відповідним поняттям у галузі, і становить інформаційну структуру, в якій відображено набуті шляхом досвіду знання про певну стереотипну ситуацію та про текст, що описує її.

Таким чином, на даний момент на питання співвідношення фрейму та концепту існують дві точки зору: фрейм як тип концепту та фрейм (сукупність фреймів) як каркас концепту.

На нашу думку, тісний взаємозв’язок фрейму та концепту не викликає на даний час уже ніяких сумнівів. Услід за Н.Н. Болдиревим і М.М. Положиним під **фреймом військового статутного документа** в дослідженні будемо розуміти структурну одиницю об’ємного, багатоконпонентного концепту, який являє собою “пакет” інформації, знання про стереотипну ситуацію, що має окрему організаційну структуру [3, с. 37; 10, с. 196].

Концепт, як і фрейм, є одиницею структурування знання. Однак фрейм має більш чітку жорстку структуру, ніж концепт. З огляду на цей факт він може бути використаний для моделювання структури концепту [11]. Як зазначає В. Н. Телія, “концепт – це завжди знання, структуроване у фрейм” [13, с. 96].

Вивчення фреймових структур французьких військових статутних документів (ВСД) необхідно розпочати з вивчення семантичного простору військового статутного тексту. В основу концепції семантичного (в іншій термінології – ментального) простору покладено значну частину понять, що існують у тому чи іншому вигляді та використовуються в таких галузях знань: психологія мислення та вирішення завдань, психолінгвістика, комп’ютерна лінгвістика, а також у методах розпізнавання образів і статистичному аналізі даних.

Ефективність використання такого простору полягає в тому, що він дозволяє визначити взаємне розташування як окремих елементів, так і груп елементів тексту, тобто визначити структуру семантичного простору.

У лінгвістиці дослідження тексту як семантичної структури ставить проблему сегментації його змісту, яке прийнято позначати терміном “семантичний простір”.

Така номінація змістового аспекту тексту зумовлена уявленням про текст, по-перше, як про сукупність мовних знаків (слів, речень, складних синтаксичних структур) та, по-друге, як про семантичне поле, де формується результат осмислення та розуміння. “Простір будь-якого тексту двополюсний і складається з поля знаків (знакових тіл) і семантичного (когнітивного, емотивно-аксіологічного) поля. Поза сприйняттям ці два поля існують як потенційна або віртуальна реальність” [12, с. 38].

Для побудови фреймових моделей статутних документів збройних сил Франції було застосовано метод контент-аналізу текстового масиву. Його сутність, за визначенням В. А. Ядова, полягає у “перенесенні в кількісні показники текстової інформації з наступною їх статистичною обробкою” [16, с. 167]. За дефініцією Л. Н. Федотової, “контент-аналіз – це методика виявлення частоти в тексті визначених дослідником характеристик, які дозволяють йому зробити певні висновки стосовно намірів автора цього тексту або можливої реакції адресату” [14, с. 32]. У дослідженні під контент-аналізом ВСД будемо розуміти кількісний та якісний аналіз ВСД з метою змістового інтерпретації наповнення концептів статутної документації збройних сил Франції.

Контент-аналіз ВСД збройних сил Франції виконаний за допомогою комп’ютерної програми-конкордансера *AntConc 3.2.1*, розробленої Лауренсо Антоні [17] (Конкорданс – це частотний список випадків використання мовних одиниць (буква, слово, словосполучення, речення тощо), вказаних користувачем у досліджуваному корпусі текстів. Список має заданий горизонт (глибину контексту), що включає певну кількість (визначену користувачем) мовних одиниць справа та зліва від тієї одиниці, яка піддається аналізу).

Комп’ютерна програма *AntConc 3.2.1* дозволяє здійснювати частотний аналіз великої кількості текстів з подальшою деталізацією отриманих результатів.

Для проведення контент-аналізу були використані 11 ВСД стратегічного рівня, 14 ВСД оперативного рівня та 29 ВСД тактичного рівня загальним обсягом 5321 сторінка.

При аналізі матеріалу дослідження був використаний метод екстраполяції. Його сутність полягає у перенесенні висновків, отриманих від спостереження над однією частиною певного явища, на іншу його частину. Достовірність даних, отриманих методом екстраполяції, проаналізували С. Еверт і М. Бароні, які встановили, що високий ступінь достовірності отриманих даних забезпечується, коли обсяг одного корпусу становить не менше 25% обсягу іншого та забезпечено жанрову однорідність матеріалів, що зіставляються.

Проведений контент-аналіз французьких ВСД дав змогу виявити чотири спільні фрейми для трьох концептів. Були виділені такі спільні фрейми: СУБ’ЄКТ (SUJET),

ЗАСІБ (INSTRUMENT), ДІЯ (ACTION), МІСЦЕ (LIEU) та один фрейм ЗАКОНОДАВСТВО (LÉGISLATION), зафіксований лише в концепті СТРАТЕГІЯ.

Оскільки всі три концепти мають майже однаковий набір фреймів, розглянемо на прикладі концепту СТРАТЕГІЯ його фрейм-структурну організацію та наповнення лексичними одиницями.

Концепт СТРАТЕГІЯ являє собою набір знань про ситуації та об'єкти, що існують на стратегічному рівні функціонування військової структури. Використовуючи метод контент-аналізу для концепту СТРАТЕГІЯ, ми виділили такі фрейми: СУБ'ЄКТ (SUJET), ЗАСІБ (INSTRUMENT), ДІЯ (ACTION), ЗАКОНОДАВСТВО (LÉGISLATION), МІСЦЕ (LIEU). Відповідно кожний фрейм представлений у вигляді певного набору термінальних вузлів, пов'язаних один з одним відношенням частоти вживання, тобто біля вершини фрейму розташований той термінальний вузол, що є найуживанішим у відповідному фреймі. Кожний термінальний вузол пов'язаний зі слотами, розташованими також за принципом частоти використання в тексті. Кожний фрейм концепту пов'язаний один з одним взаємозв'язком, оскільки певні слоти можуть спостерігатися в різних фреймах і термінальних вузлах. Це підтверджує висунуту гіпотезу про тісні взаємозв'язки всередині як цілого концепту, так і окремих фреймів.

Фрейм СУБ'ЄКТ (SUJET) детермінує суб'єктів військових статутних документів. Він вербалізується в текстах французьких ВСД стратегічного рівня за допомогою таких термінальних вузлів: *partie* – *сторона*, *état* – *державна*, *puissance* – *міць*, *державна*, *armée* – *армія*, *force* – *сили*, *personnel* – *персонал*, *prisonnier* – *ув'язнений*, *organisation* – *організація*, *pays* – *країна*. Слід зазначити, що лексичне наповнення термінальних вузлів відображає загальнодержавні принципи, активація фрейму відбувається за допомогою загальноновживаних лексичних елементів.

Для вираження фрейму ЗАСІБ (INSTRUMENT) також вживається переважно загальноновживана лексика: *militaire* – *військовий*, *conflit* – *конфлікт*, *guerre* – *війна*, *installation* – *об'єкт*, *arme* – *зброя*, *sécurité* – *безпека*, *service* – *служба*, *stratégique* – *стратегічний*, *mission* – *завдання*, однак термінальні вузли деталізуються за допомогою лексичних елементів військової сфери ужитку.

Фрейм ДІЯ (ACTION) має відносно розгорнуту структуру та вербалізується за допомогою таких термінальних вузлів: *opération* – *операція*, *action* – *дія*, *mesure* – *захід*, *assurer* – *забезпечити*, *emploi* – *використання*, *soutien* – *підтримка*, *application* – *застосування*, *protection* – *захист*. Найбільш уживаним виявився термінальний вузол *операція*. У текстовому масиві він активується за допомогою словосполучень *opération multinationale* – *багатонаціональна операція*, *opérationnelle* – *оперативний*, *conduire l'opération* – *проводити операцію*, *l'opération du maintien de la paix* – *операція з підтримки миру* та *l'opération de soutien de la paix* – *операція з забезпечення миру*.

Менш розширеними та вживаними виявилися фрейми ЗАКОНОДАВСТВО (LÉGISLATION) та МІСЦЕ (LIEU). Як уже зазначалося раніше, фрейм ЗАКОНОДАВСТВО (LÉGISLATION) зафіксований лише в концепті СТРАТЕГІЯ. Цей факт пояснюється посиланням на інші нормативно-правові акти, лексичні одиниці яких активують цей фрейм.

Вербалізація фрейму МІСЦЕ (LIEU) відбувається за допомогою загальноновживаних лексичних одиниць *niveau* – *рівень*, *territoire* – *територія*.

Узагальнюючи, слід зазначити, що для концепту СТРАТЕГІЯ домінуючими є фрейми СУБ'ЄКТ (SUJET), ЗАСІБ (INSTRUMENT) та ДІЯ (ACTION). Ці три зазначені фрейми мають складну структуру та створюють найбільше труднощів при перекладі за рахунок викорис-

тання в їхній структурі загальноновживаних лексичних одиниць із широкою семантикою.

На нашу думку, необхідним є проведення порівняльного аналізу трьох зазначених концептів з метою відстеження змін у мовленнєвих засобах їх вербалізації. Зважаючи на той факт, що концепти мають досить складну структуру та значну кількість структурних елементів, доцільно, на нашу думку, провести порівняльний аналіз одного з фреймів виділених трьох концептів. Такий аналіз дасть загальне уявлення про зміни, що відбуваються при вербалізації певного фрейму в залежності від концепту.

З метою аналізу змін інваріантної інформації, що відбуваються у фреймах залежно від концепту, розглянемо структуру фрейму СУБ'ЄКТ (SUJET) у трьох концептах та проведемо порівняльний аналіз.

Як показав аналіз, фрейм СУБ'ЄКТ (SUJET) у концепті СТРАТЕГІЯ вербалізується за допомогою таких термінальних вузлів: *СТОРОНА (PARTIE)*, *ДЕРЖАВА (ÉTAT)*, *МІЦЬ (PUISSANCE)*, *АРМІЯ (ARMÉE)*, *СИЛИ (FORCE)*, *ПЕРСОНАЛ (PERSONNEL)*, *УВ'ЯЗНЕНИЙ (PRISONNIER)*, *ОРГАНІЗАЦІЯ (ORGANISATION)* та *КРАЇНА (PAYS)*. Не вдаючись до детального аналізу цих термінальних вузлів, можна помітити, що вони об'єднані однією спільною рисою – це передусім досить абстрактні поняття, не пов'язані з військовою сферою (*СТОРОНА (PARTIE)*, *ДЕРЖАВА (ÉTAT)*, *ОРГАНІЗАЦІЯ (ORGANISATION)*). Лише два термінальні вузли опосередковано стосуються військової сфери (*АРМІЯ (ARMÉE)*, *СИЛИ (FORCE)*), а решта мають загальний характер.

Якщо ми проаналізуємо термінальні вузли досліджуваного нами фрейму в концепті ОПЕРАТИВНЕ МИСЛЕТЦТВО, то помітимо збільшення термінальних вузлів із конкретною сферою діяльності та стосуюнок усіх термінальних вузлів до військової сфери. Цікаво зазначити, що термінальний вузол *СИЛИ (FORCE)* у структурі фрейму концепту СТРАТЕГІЯ займав лише п'яте місце, тобто фактично стояв у середині ланцюга частоти використання термінальних вузлів, тоді як у структурі фрейму концепту ОПЕРАТИВНЕ МИСЛЕТЦТВО він займає перше місце, тобто є найбільш уживаним.

Аналізуючи фрейм СУБ'ЄКТ (SUJET) у концепті ТАКТИКА, зазначимо, що термінальні вузли цього фрейму мають суто військовий і конкретний характер (*ПІДРОЗДІЛ (UNITÉ)*, *КОМАНДУВАННЯ (COMMANDEMENT)*, *НАЧАЛЬНИК (CHEF)*, *ГРУПА (GROUPE)*, *ВЗВОД (SECTION)* тощо). Одночасно констатуємо збільшення термінальних вузлів і поєднаних із ними слотів.

Таким чином, побудована нами фреймова модель дає змогу зрозуміти, які термінальні вузли входять до складу концептів МО та МП. Порівнюючи фреймові моделі ТО та ТП, можна зробити висновок про еквівалентність концептуальної інформації закладеної в ТО та ТП та про її адекватність у ТО та ТП. Така еквівалентність свідчить про універсальність концептуальної структури у французькій та українській мовах.

Перспективи дослідження полягають у подальшій розробці аспектів фреймового аналізу концептів військових документів з метою деталізації лексичного наповнення фреймів оригіналу та шляхів його вербалізації в українському перекладі.

1. Алефиренко Н. Ф. Проблемы вербализации концепта: Теоретическое исследование / Н. Ф. Алефиренко. – Волгоград: Перемена, 2003. – 96 с.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика: дис. д-ра филол. наук: 10.02.19 / Бабушкин Анатолий Павлович. – Воронеж, 1997. – 330 с.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика (курс лекций по англ. филологии): учеб. пособие для студ. вузов, обучаю-

- щися по спец. “Зарубежная филология” / Н. Н. Болдырев – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2000. – 124 с.
4. Гришаева Л. И. Механизмы вербализации: универсальное и специфичное / Л. И. Гришаева // Когнитивная лингвистика: ментальная основа и языковая реализация. – СПб. : 2005. – С. 86–92.
 5. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Просвещение, 1989. – 311 с.
 6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
 7. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / под общей ред. Е. С. Кубряковой. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
 8. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 280 с.
 9. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 151 с.
 10. Полюжин М. М. Функциональный і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полюжин. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 240 с.
 11. Прохвачева О. Г. Лингвокультурный концепт “приватность” (на материале американского варианта английского языка) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19. “Теория языка” / О. Г. Прохвачева. – Волгоград, 2000. – 24 с.
 12. Сорокин Ю. А. Текст и его пространство // Категоризация мира: пространство и время : статьи / Ю. А. Сорокин – М., 1997. – С. 36–49.
 13. Телия В. Н. Русская фразеология: семантические, прагматические и лингвокультурные аспекты / В. Н. Телия – М. : Шк. “Языки русской культуры”, 1996. – 284 с.
 14. Федотова Л. Н. Анализ содержания – социологический метод изучения средств массовой коммуникации / Л. Н. Федотова. – М. : Институт социологии РАН, 2001. – 202 с.
 15. Шестак Л. А. Русская языковая личность: коды образной вербализации тезауруса / Л. А. Шестак. – Волгоград : Перемена, 2003. – 311 с.
 16. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования: Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В. А. Ядов – М. : Добросвет, 2003. – 600 с.
 17. Anthony L. AntConc 3.2.1w / Anthony L. [Электронный ресурс] // Center for English Language Education in Science and Engineering, School of Science and Engineering, Waseda University, 3-4-1 Okubo, Shinjuku-ku, Tokyo 169-8555, Japan. – 2007. – Режим доступа до програми : <http://www.antlab.sci.waseda.ac.jp/software.html>.
 18. Fillmor Ch. Scenes and frames semantics // Linguistic Structures Processings : articles / Ch. Fillmor. – Amsterdam ; New York : Oxford, 1977. – P. 59–81.
 19. Minsky M. A framework for representing knowledge / M. Minsky // Frame conceptions and text understanding : articles / M. Minsky. – N.Y., 1980. – P. 1–25.

ЛІНГВОКРЕАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЛАНДШАФТНИХ РЕАЛІЙ: КОГНІТИВНО-АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Богуцький Вадим

Болгарська дослідниця А. Ніколова зазначала, що “перші реалії буття, з якими стикалася людина, поряд с предметами побуту, у своєму повсякденному житті, – це були ділянки оточуючого її ландшафту: поля, рівнини, гори, ліса, долини, ріки, озера й т. ін., де вона оселялася і які поступово визнавала й використовувала, дедалі розширюючи освоєні нею території” [3, с. 61]. Тому одним з напрямів еволюції свідомості кожного конкретного соціуму щодо формування просторових уявлень є поступове усвідомлення й використання у функції просторових орієнтирів прикметних топографічних об’єктів, наявних у тій чи тій місцевості. Попри специфічність таких об’єктів для території проживання того чи того

народу, спостереження показують, що просторовими орієнтирами на практиці зазвичай стають нерівності рельєфу земної поверхні (пагорби, гірські масиви, скелі, урвища тощо), водні об’єкти (ріки, моря) й т. ін. З плином часу, в процесі розширення сфери господарської діяльності етносу, його збагачення практичним досвідом, усвідомлення своєї ідентичності, артефакти природного середовища проживання етносу зазнають аксіологізації, проєктуючись на явища непросторової дійсності.

Локус (або гідронімічний концепт) *море*, як певний “квант знання”, широко представлений і в українській, і в англійській, і в іспанській НМКС, що зумовлено “присутністю” цієї геопросторової реалії у свідомості представників трьох мовних соціумів. Однак “обсяг” використання цього концепту і його фреймова структура в кожній з названих мов істотно відрізняються, що зумовлено факторами екстралінгвістичного порядку. Тут передусім потрібно взяти до уваги той факт, що Англія й Іспанія унаслідок їх географічного положення протягом багатьох століть були в Європі двома найбільшими морськими державами (між якими точилося завзяте суперництво, яке стало особливо гострим наприкінці XVII ст. і закінчилося 1688 р. ганебною поразкою іспанської Непереможної Армади біля берегів Британії): Англія, як відомо, острівна держава, територія якої з усіх боків оточена “великою водою”; загальна довжина морських кордонів півострівної Іспанії становить 3144 км (на півночі країна омивається Біскайською протокою, на північному й південному заході – Атлантичним океаном, на півдні і сході – Середземним морем). Натомість українці впродовж тривалого часу не були територіально пов’язані з морем, хоча завдяки водному (торговому) шляху, що увійшов в історію під назвою “з варяг у греки” (ця назва кілька разів згадується в найвідомішому руському літописі “Повість минулих літ”), ще у VIII–IX ст. здійснювали доволі успішні військові походи, торгові мандрівки й політичні місії у Візантію, долаючи Чорне море, а також на зворотному шляху заходячи в Азовське. Тому уявлення українського соціуму про такий аспект дійсності, як *море*, сформовані саме цими геопросторовими реаліями. Однак в українських прислів’ях і приказках лексема *море* актуалізується здебільшого як локалізація *за морем*, набираючи при цьому негативних конотацій. Це зумовлено тим, що в історичній пам’яті українського етносу вислів *за морем* протягом кількох століть асоціювався передусім з конкретною країною – Туреччиною, у військові сутички з якою, в тому числі й на морі, у XV–XVII ст. не раз вступали українські козаки, куди вивозили на продаж полонених українських дівчат. Ці історичні реалії відповідним чином відбилися і в українському фразеологічно-пареміологічному фонді, наприклад, *за морем як за горем* [4, с. 500]. Когнітема “великі витрати, дорожнеча далеких подорожей не покриваються більш високою ціною товару” є спільною для українських і російських паремій, де йдеться про торгові мандрівки “за море”: *за морем вовк три гроші, та руб перевозу* [4, с. 469]; *за морем телушка полушка, та руб перевозу* [4, с. 469].

В іспанській мові гідронім становить основу кількох концептуальних метафор, що утворюють слот “марно витрачати зусилля, намагатися виконати роботу, наперед приречену на невдачу”: *echar agua en el (la) mar* – “лити воду у море” (пор.: укр. *Нащо в море воду лить, коли море повне*); *arar (cavar) en el mar* – “орати море” (пор.: укр. *море мукою засіяв* [4, с. 501]); *echar lanzas en la mar* – “поцілити / кидати списами в море”; *meter la mar en un pozó* – “вмістити море у колодязь”; *vasiar la mar* – “вичерпати море”, а також слоти, що містять характеристики таких людських вад, як непрактичність, дворушництво, надмірні забаганки, необов’язковість, недотримання

обіцянки: відповідно *no hallar agua en el (la) mar* – “не знайти води в морі; не зуміти зробити найпростішого; упустили з-під самого носа (щось)”); *nadar (navegar) entre dos aguas* – “плавати між двома морів; прислухувати і нашим, і вашим [1, с. 297] (семантика дворушництва виникає тут завдяки дейктичному прийменнику *entre* – “між”); *querer (uno) la mar e sus conchas* – “хотіти моря та його мушлі [на додачу]; хотіти забагато” [1, с. 392]; *escribir en el mar* – “написано на морі (пор.: укр. *вилами по воді писано*); легко забувати про свої наміри, кидати слова на вітер” [1, с. 391]; *hablar uno de la mar* – “говорити щось морю; будувати нездійсненні плани” [1, с. 391].

В іспанських пареміях з ядерним компонентом *mare* виділяється також когнітема “у морі дуже важко щось знайти”, де актуалізовано таку питому особливість цього геопросторового об’єкта, як *глибина*: *echar pelillos a la mar* – “викинути [тобто назавжди поховати] усі образи у море”; *pelillos a la mar!* – “забудьмо це!” [1, с. 297]; *meterse un en mar sin fondo* – “сховати на дні моря (пор.: укр. *Один дурень камінь в море кине, а сто розумних не витягне*); надзвичайно ускладнювати завдання, не сподіватись знайти” [1, с. 391]. Зазначимо, що глибина як концептуальна ознака моря актуалізується і в окремих англійських пареміях, однак узагальнюється не слотами “незворотність” чи “недосяжність”, як в іспанській НМКС, а вербалізує слот “випробовування небезпекою”, як це відбувається, наприклад, в ідіомі *between Hell and deep blue sea* [8, с. 537] – “між пеклом і глибоким синім морем”, де морська глибина усвідомлюється не як видима (презентована міфотопонімом *пекло*), а як прихована, а тому ще більш підступна небезпека. За аналогічною семантичною схемою будуються й вислів *Hell and / or high water* [8, с. 537] – “пекло та / чи бурхливе море / високі хвилі”, однак у ньому актуалізується інша концептуальна ознака моря – бурхливість, що також асоціюється з небезпекою. В українській мові даний слот на основі використання лексеми *море* як ключового елемента вербалізується у паремії *Хто не уміє молитися, нехай іде на море учитися* [4, с. 502] (тобто – випробовування морською стихією примусить звернутися до Бога з молитвою про порятунок).

Глибина як концептуальна ознака моря в межах українського мовного соціуму зазнає специфічної актуалізації в метафорі (*п’яному*) *море по коліна*, що передає відсутність почуття страху, особливо у людини, яка знаходиться у стані алкогольного сп’яніння. Цікаво, що в англійській мовній свідомості для номінації стану алкогольного сп’яніння також використовується гідронім *mare*, однак в аспекті кількісних характеристик випитого *half sea over* [2, с. 664] – “хильнути півморя”. Принагідно зазначимо, що в українській НМКС для позначення неадекватного сприйняття дійсності людиною, що перебуває в стані алкогольного сп’яніння, використовуються й назви інших, питомих для середовища проживання українського етносу, ландшафтних реалій: *П’яному і в болоті сухо; П’яному гори немає – усе рівне; П’яному й калюжа по вуха* тощо.

За допомогою гідролексеми *море* в зіставлених мовах ідентифікуються різні психологічні та емоційні стани людини: укр. *чекати від моря погоди* – “даремно на щось розраховувати, сподіватися”; англ. *(all) at sea* – “на березі моря” [2, с. 663] – “бути (зовсім) розгубленим, не знати, що робити”.

Отже, у наведених пареміях концептуалізації підлягають такі просторово-параметричні характеристики моря, як його *широта*, *глибина*, а також величезний обсяг води (рідини). Важливими для характеристики актуальності гідронімічного локусу *море* в межах кожного з аналізованих мовних соціумів є і квантативний показник. 10 паремій з цим гідролокусом в англійській мові, більше

15 – в іспанській проти 4 (5) в українській переконаливо свідчать про те, що в іспанській та англійській МКС гідролексема *mare* частіше використовується з метою моделювання просторових відносин та номінації різноманітних явищ непросторової дійсності, що пояснюється історичним досвідом цих етносів як представників великих морських держав.

Як геопросторовий об’єкт, в межах будь-якого мовного соціуму *річка* ідентифікується як “водний потік, що живиться із джерела або стоком атмосферних опадів і тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів’я до гирла” [5, с. 128]. Саме природний водотік, течія, рух води у певному напрямку становлять ту характерну прикмету цього гідрооб’єкта, що зазнає концептуалізації практично в кожній НМКС. Так, в українській мові у сполученні з іменником у родовому відмінку лексема *ріка* “уживається для образного позначення процесу, розвитку чого-небудь” [5, с. 128] – *ріка життя* тощо. З семантикою руху, течії, переміщення великих мас рідини у певному напрямку пов’язане й переносне значення поняття *ріка*, властиве для багатьох мовних соціумів, – “велика кількість чого-небудь такого, що тече, сплеться і т. ін.”; “безперервний великий потік, маса когось, чого-небудь, що рухається” [5, с. 128], наприклад: укр. *ріка крові*; англ. *rivers of blood*; ісп. *arroyos de sangre*.

Наші спостереження дають підстави стверджувати, що найбільш широко гідронімічний локус *річка* представлений в українській МКС. Причину цього вбачаємо в особливостях геокліматичних умов на територіях, де селилися давні слов’яни. Цей факт екстралінгвістичного порядку відображається в уявленнях українського соціуму про річку як велику кількість чогось, що відображає, зокрема, в порівнянні *литися річкою (рікою, річками, ріками)* – “затратитися, витратитися у великій кількості” [6, с. 426], що відповідає субфрейму “об’єм” (слот “дуже багато”, слот “достаток”).

Цікаву етнокультурему містять і наступні вислови, що формують дану слогову групу: *медові та молочні ріки* – “нар.-поет. повний достаток” [6, с. 739]; *молочні ріки і киселеві (масляні) береги* – “заможне, повне достатку, безтурботне життя” [6, с. 739]. У наведених фразеологізмах пропозиційна ідея достатку вербалізується прикметниками *медові, молочні, киселеві, масляні*, які походять від назв традиційних страв і продуктів харчування українців, що були безпосереднім результатом їх господарської діяльності. Найвистіє цих продуктів була ознакою заможного, тобто передусім ситого життя.

В англійській МКС світу природна течія води як концептуально значима прикмета локусу *річка* зазнає актуалізації у пареміях, які виникли в середовищі англомовних переселенців у Сполучених Штатах Америки. Тоді як у старій Англії ще від часів римського панування існували потужні дороги, які використовуються як транспортні артерії і по сьогоднішній день, англійські емігранти колонізували території, де не було доріг у традиційному розумінні цього слова. Тому для США на ранніх стадіях розвитку річки (особливо Міссісіпі) були основними транспортними “магістралями”, що зв’язували між собою різні райони країни. Відтак, у свідомості англомовних переселенців течія ріки не лише визначала напрямок руху – вверх чи вниз (*up / down the river*), але й співвідносила з конкретними місцевостями, звичаями, аспектами торгової діяльності, соціальних порядків тощо. Так в американському варіанті англійської мови з’явився вираз *Send somebody up the river* – “відправити когось у в’язницю” та *up the river* – “у в’язниці, в бучегарні”, спричинений тією обставиною, що спочатку злочинців у США відправляли *вверх* по річці Гудзон до в’язниці Сінг-Сінг [2, с. 636]. Як питомий для сучасної англійської мови Longman Dictionary фіксує й вираз *Sell*

smb. down the river [7, с. 1423] – “послати когось униз за течією”, застаріле значення якого “продати когось на південь” [2, с. 636] було пов’язане з часами рабовласництва, що тривалий час процвітало на американському Півдні: “Партії невольників комплектувалися з рабів, яких було куплено у “поважних” плантаторів, котрі не соромились збувати своїх робітників “униз по річці”, якщо це відповідало їх фінансовим інтересам” (W. Forster “The Negro people in American History”) [2, с. 636]. Унаслідок цього в сучасній англійській мові вираз *Sell smb. down the river* вживається у значенні “зробити щось, що зашкодить людям, які довірилися вам, заради досягнення власного успіху (соціального, фінансового тощо) [7, с. 1490]; покинути на милість Бога”.

У системі просторових уявлень, питомих для іспанської мовної свідомості, як засвідчують наші спостереження, феномен ріки як водотоку практично не відображений. Це слід пояснити, вочевидь, тим фактом, що в Іспанії практично відсутні рівнинні ріки. Навіть головні річки країни, такі як Тахо, Гвадіана, Дуеро, беруть свій початок у горах, а в середніх течіях зазвичай мають крутий нахил і пороги, подекуди течуть у глибоких каньйонах і тому придатні для пароплавства лише у нижніх течіях, як і найголовніша водна артерія країни річка Гвадалквівір. Усе це деактуалізує просторові орієнтації *уверх* та *вниз* по річці для іспанської НМКС.

Цікаві національно-просторові реляції властиві і для локусу *берег*. Назагал, *берег* – це вузька смуга взаємодії між суходолом і будь-яким водним об’єктом (озером, морем) чи між суходолом та водотоком, найчастіше річкою. Також берегом називають вузьку смугу суходолу уздовж берегової лінії. Лексеми на позначення цієї геопросторової реалії представлені в усіх трьох зіставлених мовах: укр. *берег*; англ. *bank* (“берег річки, каналу”), *shore* (“берег озера, моря”), *coast* (“морське узбережжя, берегова лінія”); ісп. *costa*. Однак вони презентують дещо відмінні “кванти знання”, пов’язані із цим локусом в українській, англійській, іспанській НМКС.

В українській мовній свідомості *берег* мислиться передусім як *берег річки*, оскільки, як було наголошено вище, давні слов’яни оселялися у безпосередній близькості до річок, вбачаючи у них не лише джерело води та вигідні можливості для господарської діяльності, але й природний захист від зовнішніх ворогів на відкритій Європейській рівнині. Отже, в українській мовній свідомості локус *берег* пов’язаний передусім із гідронімом *річка* і семантикою водотоку, що знайшло відображення в таких концептуальних метафорах, як *триматися берега* (аби “не бути знесеним течією” – у прямому й переносному розумінні) та *пуститися берега* (“залишити напризволяще”)

В українській НМКС у пареміях з ядерним компонентом *берег* зазнало концептуалізації таке явище, як *повінь*. Повені, як відомо, найчастіше трапляються на гірських річках у період танення снігу або під час сильних злив. Це явище природи, зумовлене геокліматичними умовами території проживання українського етносу, відображено у пареміях *вийти з берегів*; *вернутися в береги*. У цих, а також деяких інших пареміях (*дати берега*, *нема берегів* тощо) актуалізовано й аксіологізовано знання етносу про берег як бокове обмеження русла (течії) річки, що узагальнюється фреймом “межа, міра”: *виходити (виступати) з берегів*, *розливатися* (про річку, водоймище) – “перен. перевершувати міру звичайного, усталеного” [6, с. 112]; *пускатися берега* – “занедбуючи себе, порушувати загальноприйняті норми суспільної поведінки, розбещуватися” [6, с. 720]; *держатися (триматися) свого берега* – “бути обачним, розважливим, поміркованим у своїх діях, вчинках” [6, с. 230]; *входити (вийти) в береги* – “повертатись до свого нормального

стану, ходу, перебігу” [6, с. 164]; *нема берегів* – “щонебудь безмежне, не піддається вимірюванню” [6, с. 542].

Однозначно позитивна оцінісна питома для вислову *приставати до берега*, що пов’язано з його метафоричним значенням “знаходити, визначати своє місце в житті, своє покликання” [6, с. 698].

Попри те, що лексема *річка* як відображення конкретної геопросторової реалії представлена в картині світу усіх трьох зіставлених мов, необхідно констатувати, що для іспанської чи англійської мовної свідомості уявлення про берег як *міру* є практично не властивими. Це знову ж таки зумовлено факторами екстралінгвістичного порядку, а саме – природно-кліматичними умовами території історичного проживання відповідних етносів. Для Британії повені, викликані таненням снігів, не властиві, оскільки снігу як такого тут не буває – через близькість “європейської пічки”, теплої течії Гольфстрім і спричинену цією обставиною м’якість клімату на Британських островах. Затоплення (до останнього часу, коли глобальне потепління викликало зміни місць й інтенсивності випадіння дощів, що призвели до двох масштабних повеней влітку 2007 р.) зазнавали лише місцини, які знаходилися в естуаріях рік, що було спричинено змінами морських вітрів і течій, тобто становило дещо відмінне природне явище, не пов’язане з берегами річки. Стосовно річок Іспанії слід зауважити, що вони, на відміну від річок в Україні, не такі повноводні, а під час літньої спеки ще й сильно міліють. Викладені обставини пояснюють відсутність в англійській та іспанській мовах паремій, де б актуалізувався локус (*річковий*) *берег*. Водночас для Британії й Іспанії як морських держав істотним виявляється такий локус, як *берег моря*. Історичний досвід відповідних етносів, що ретранслюється за допомогою паремій з ядерним компонентом *coast / costa*, узагальнюється передусім фреймом “небезпека” (субфрейми “наявність небезпеки” та “відсутність небезпеки”). Як відомо, на англійському узбережжі Ла-Маншу часто бувають тумани, які приховують берегову лінію, через що Британію нерідко називають “Туманним Альбіоном”. Тому в практиці англійських мореплавців виник вислів *the coast is clear* – “берег добре видно” і похідна від нього фразеологічна сполука *a clear coast* – “берег, який добре видно”, що був сигналом про відсутність небезпеки і можливість без ризику пристати до берега. Ця фраза вперше з’явилася 1531 р. в друкованому звіті про судно, яке щасливо дісталось берега. Згодом цей вислів використав В. Шекспір (з п’єс якого бере свій початок значна кількість англійських паремій) у своїй драматичній хроніці “Генріх VI” як натяк на прозорість, видимість. Існує й версія, яка пов’язує виникнення цього вислову з діяльністю морських контрабандистів, для яких це був сигнал про відсутність на березі людей, які могли б стати небажаними свідками їх обладок або перешкодити їм [8, с. 357]. Згодом вислів *the coast is clear* став загальноживаним у значенні “шлях вільний; перешкод немає; небезпеки немає” [2, с. 157]. В іспанській мові це значення передається ідіомою *no hay Moros en la costa*, яка в дослівному перекладі означає “маврів (Moros) на березі немає”. Як бачимо, тут актуалізовано вже згадуваний нами факт загарбання маврами території Іберійського півострова і військового протистояння іспанців і арабських завойовників.

1. Испанско-русский фразеологический словарь / Э. И. Левинтова, Е. М. Вольф, Н. А. Мовшович и др. – М. : Русский язык, 1985. – 1080 с.
2. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Русский язык, 1984. – 944 с.
3. Николова А. Категория пространства, ее языковая репрезентация и лингвистическое описание / А. Николова // Проб-

леме когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков. – Шумен, 2002. – С. 59–92.

- Українські приказки, прислів'я і таке інше / [уклад М. Номис ; упоряд. приміт. та вступна ст. М. М. Позняка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с. (Літературні пам'ятки України).
- Українські прислів'я та приказки / [упоряд. С. Мишанича та М. Пазяка ; передм. М. Пазяка]. – К. : Дніпро, 1983. – 390 с.
- Фразеологічний словник української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко, В. О. Винник та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – 984 с.
- Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow: Longman, 2005. – 1950 p.
- The Barnhart Dictionary of Etymology / [R. K. Barnhart, ed.]. – N. Y. : The N. W. Wilson Company, 1988. – 1284 p.

СИНТАКСИС ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ

Бублейник Людмила

З проблематики мови Лесі Українки існує велика література; над питаннями її стилю працює, зокрема, центр із вивчення життєтворчості поетеси в Інституті Лесі Українки [Див.: 4]. Дослідники основну увагу приділяють характеристичні компоненти лексичного складу, образної системи, концептів, що належать до визначальних у картині світу поетеси [Див.: 1; 2]; меншою мірою проаналізовано синтаксичні структури її художнього мовлення. Треба сказати, що взагалі у вивченні художнього мовлення стилістика синтаксичних засобів здебільшого відходить на другий план, хоч маємо, звичайно, окремі праці, присвячені цьому питанню. Так, О.О. Селіванова, вивчаючи природу поетичного синтаксису, здійснила спробу моделювання нелінійних позиційних синтаксичних схем для висловлень з образно-метафоричним компонентом на матеріалі творів Ліни Костенко [6, с. 309–314]; синтаксис українського модерністського і постмодерністського дискурсу в стилістичному аспекті досліджує Н.В. Кондратенко [4] – цей матеріал формує підстави для здійснення подальших спроб в аналізі стилістичних можливостей синтаксичних конструкцій. Але проблеми стилістичного синтаксису Лесі Українки дотепер лишаються ще недостатньо висвітленими, що зумовлює актуальність теми статті, мета якої – розглянути синтаксичні структури лірики Лесі Українки як самостійні стилетвірні засоби, незалежно від їхнього функціонування у складі метафоричних контекстів, котрі створюються взаємодією лексико-семантичного та синтаксичного рівнів.

Аналіз поетичних текстів Лесі Українки засвідчив, що в її ідіостилі синтаксичні одиниці не менше, ніж лексичні, виявляють свою яскраву стилістичну природу.

Естетичні конотації ускладнюють та збагачують структури віршованого мовлення, насамперед типовий для Лесі Українки синтаксичний паралелізм, підґрунтя якого закорінено в народній поезії. Внутрішня смислова єдність суміжних рядків, сполучених симетричним словопорядком, підкреслена анафорою; відповідні блоки, завдяки різкій зміні синтаксичного малюнку, утворюють ритміко-інтонаційний контраст, який увиразнює змістові та емоційні елементи тексту. Синтаксичні структури, характеризуючи версифікаційні побудови, в свою чергу визначаються ними. Подовжені рядки, розмірені й плавні, змінюються короткими, що у фінальній частині віршів звучать афористично:

*Весняная сила в души мойй грає,
Її не зломли зимові морози міцні,
Її до землі не прибили тумани важкі,
Її не розбила і ся перелітняя буря весняна.*

Я вийду сама проти бурі

І стану, – помір'яєм силу!

[7, с. 145]

Мотивоване чергування довгих і коротких віршових рядків властиве композиції періодів, де однорідні члени та інші паралельні структури, з аналогічною функціональною спрямованістю, формують більш розлогі або, навпаки, стислі частини всередині періодів, зміна ритмів у яких створює виразний музикальний малюнок, що часто підкреслюється графічно – самим розташуванням рядків у строфі:

Усе одбивається в пісні, як в морі:

Рожевая зоря, й червона кров,

І темна ненависть, і ясна любов,

І племін'я пожегари, і місяць та зорі.

Та пісня, як море, і стогне, й рида,

І барвами грає,

І скелі зриває,

Як чиста прозора вода.

[с. 161]

Синтаксичний паралелізм в анафоричних позиціях – у початкових рядках суміжних строф – є засобом семантичної та стилістичної зв'язності в межах мікрофрагментів цілісного твору, виконуючи водночас і ампліфікаційну роль. Залежно від характеру формальної побудови змінюється інтонація паралельних речень – від замріяно-ліричного звучання до карбованих ритмів, властивих заклічному, риторичному мовленню, яке характеризує громадянську поезію Лесі Українки. Структурна схема N – N¹ у таких паралельних реченнях, де позиція N заміщається лексемою в прямому значенні, а N¹ – переводить ліричний наратив до образного, метафоричного плану, стає базою афористичних висловлювань, як, зокрема, у другій частині вірша “Товаришчи на спомин” [с. 164]:

Наука наша – скарб, закопаний в могилу,

Наш хист – актор-кріпак в театрі у панів <...>

Релігія у нас – то морок темний,

Єгипетських жерців деспотія важка <...>

Народ наш, мов дитя, сліпее зроду,

Ніколи світа-сонця не видав <...>

Бр'яжчить у піхвах, ржа його взяла.

Повтори однотипних синтаксичних структур у складі анафори в строфах творів меншого обсягу виступають як лейтмотивні, увиразнюючись завдяки симетричним позиціям тематично зближених лексем у них. У вірші “Хвилини розпачу” [с. 172–173] ці повтори варіюються: кінцева, завершальна строфа характеризується опозиційними відношеннями щодо попереднього тексту – в ній складнопідрядні речення, котрі розпочинали собою попередні строфи, замінюються простим коротким окличним реченням, яке, наближаючись функціонально до емоційних вигуків, підсумовує тяжкі роздуми ліричної героїні:

О горе тим, що вроджені в темниці! <...>

О горе тим очам, що звикли бачить зроду

Каміння сіре, вогкий мур цвілий! <...>

О горе тим рукам, що звикли у неволі

Носить кайдани ржаві та важкі <...>

О горе тим, що мають душу чесну! <...>

О горе нам усім!

Симетричні позиції тематично споріднених лексем, котрі варіюють анафоричні синтаксичні структури, які дорівнюють віршовому рядкові, є додатковим синтаксичним засобом членування тексту вірша на строфи і надають поезіям Лесі Українки рис, що наближають їх до музичних творів – пісень та романсів. Особливо яскрава ця властивість у тих поезіях, музичну природу яких підкреслено вже самим заголовком. Вірш “Романс” [с. 194] складається з двох строф довершеної анафоро-епіфоричної структури, із семантичними центрами в опорних словесних образах місяця і берези:

Не дивися на місяць весною <...>
Ти се радий забути? Не дивись,
Не дивися на місяць весною.

Не дивись на березу плакучу <...>
Ти се радий забути? Не дивись,
Не дивись на березу плакучу.

Виразною пісенною ритмікою відзначається вірш “Пролітав буйний вітер над морем...” [с. 179], де паралельні структури “Пролітав буйний вітер в пустині...”, “Пролітав буйний вітер край вежі...” підхоплюють та розвивають основний мотив, заявлений у початковому рядкові, збагачуючи його новими змістовими та емоційними обертонами.

Прагнення до ритмомелодійної завершеності форми простежується й у тих віршах, котрі, судячи з заголовка, належать до таких, де мали б звучати розмовно-побутові інтонації, але паралельні зачин і кінцівка в них визначають інший панівний струм – ліричний. Поезія “Братові й сестрі на спомин” [с. 186-187] починається й завершується паралельним двовіршем, з незначно зміненим словопорядком у фінальній частині: *Мені в сю ніч приснився ясний місяць, // високе небо, вільний винокол. – Мені в сю ніч приснився місяць ясний, // високе небо, вільний винокол...* Останній рядок закінчується багатозначною трикрапкою, яка увиразнює в інтенціональному просторі вірша семантику неясних, тремких душевних поривань.

Повторювані моделі синтаксичних структур у разі їхньої незначної поширеності сприймаються як своєрідні музичні акорди, що відіграють важливу роль у словесній архітектоніці віршів, акцентуючи основні змістові складники тексту і водночас експресивно намагаючись його. Так, у вірші “Північні думи” [с. 158] ключове слово *мрія* (*мрії*), позначаючи уявних співбесідниць ліричної героїні, виступає в різних синтаксичних позиціях, у тому числі в позиції звертання в дистантних його варіативних повторях, що стають опорними пунктами в лексико-асоціативній сітці цілісного тексту:

Мрії рожеві, тепер я розтануся з вами,
Тихо відводжу обійми ясних моїх мрій. <...>
Згинули мрії, і темрява слід їх закрила...
Ледве що зникли, а в мене вже знов над чолом
Полум'ям віють огненні широкі крила,
Мрія нова літа надо мною орлом. <...>
Мріє нова! твій голос і крила огнисті
Ваблять мене <...>
Кличеш? Я йду! За тобою усюди полину,
Знов повернуся у той занпащений край,
Де, може, волі не буде мені до загину,
Мріє нова, з тобою і там буде рай!

Різнманітні синтаксичні позиції, в яких уживаються ключові слова чи вирази, ускладнюють дискурсивні характеристики художнього цілого і виступають засобами лінійної та вертикальної зв'язності (відповідно, за термінологією І. Р. Гальперіна, когезії та інтеграції – 3, с. 125). Цю функцію виконують і усталені (крилаті) вирази, побудовані за схемою речень, такі, як винесене в позицію заголовка латинське *Fiat pox!* [с. 175–177], що в перекладі Лесі Українки – “Хай буде тьма!” – скріплює окремі блоки сюжетної структури вірша. У словесній його архітектоніці особливої виразності набуває в заключній строфі різка зміна, що створюється трансформацією усталеного виразу: “Хай буде смерть!” – цей заклик ліричної героїні Лесі Українки гранично підсилює емоційну напругу вірша:

“Хай буде тьма!” – сказав ти, – сього мало,
Щоб заглушить хаос і Прометей вбить”.
Коли твоя така безмірна сила,
Останній вирок дай: “Хай буде смерть!”

Однотипні структурні схеми, з найрізнманітнішим лексичним наповненням, є основою всієї мовної тканини вірша, визначаючи його композицію. Поезія “То be or not to be?...” [с. 184–185] з огляду на характерні синтаксичні побудови розпадається на три мікрофрагменти. Зміст вступної та заключної частин оформлюється спонукальними окличними реченнями, що створюють кільцеву композицію, стрижнем якої є звертання до сил, які надихають на творчий подвиг: *Стій, серце, стій! Не бійся так шалено <...> Ти, музо винозора, не сліпи // Мене вогнем твоїх очей безсмертних!* – і, насамкінець, – у заклик, зверненому до музи: *О чарівнице, стій! // Візьми мене з собою, лишьмо разом!* Основний, найбільший за обсягом фрагмент являє собою ампліфікаційні об'єднання питальних речень, запитань, які ставить лірична героїня собі в пошуках глибинного сенсу своєї творчості. Це прості ускладнені або складні багатоконпонентні речення, емоційність яких зумовлена їхньою риторичною спрямованістю та підсилена напруженою образністю, що втілює символіку самовідданої праці, боротьби, творчого натхнення:

Куди мені податись у просторі?
Чи маю я здійснити срібло-злото
З своєї ліри і скувати рало

<...>

Орати переліг і сіяти <...>
Чи, може, кинутись туди, у пушу,
І в диких нетрях пробивать дорогу <...>
Чи, може, злинути орлицею високо,
Геть понад кручі, у простор безмежний <...>
А що, коли те світло миттю згасне <...>
А що, коли не стане в мене сили,
Возонь обпалить крила й я впаду <...>?

Однотипні моделі, яким властива підвищена експресія у взаємодії з лексичним – синонімічним – паралелізмом, реалізуються в побудові різних синтаксичних одиниць, у тому числі складнопідрядних багатоконпонентних речень, проходячи через суміжні строфи та зумовлюючи їхню змістову та стильову цілісність:

В тім і жаль, що, хоч би ми черпати могли
Непомірними чашами горе,
Скільки б ми таких кубків гірких не пили, –
Ще зостанеться ціле море.

В тім і лихо, що, скільки б вінків не плели
Для робітників діла і слова,
Скільки б терну на тії вінки не стяли,
Ще зостанеться ціла діброва. [с. 191]

Функціонально спрямовані синтаксичні структури, поряд з іншими стильовими засобами, беруть участь у відображенні внутрішнього світу поетеси, який конструюється у сприйнятті читача як певне можливе у нього буття думок, ідей, переживань.

Значну роль з-поміж інших синтаксичних стильових засобів відіграють у віршах Лесі Українки паралелізми. Надзвичайно різнманітні за своїм змістовим та формальним характером, вони створюють виразну емоційну тональність, особливу мелодіку її ліричних творів. Поетичний синтаксис Лесі Українки характеризується щільною взаємодією з віршовим розміром.

Перспективою подальших досліджень має стати аналіз поетичного синтаксису Лесі Українки на ширшому матеріалі. За межами цієї статті лишається розгляд у її поезіях фольклорних паралелізмів, що відзначаються своєрідним характером, а також функціонально-стилістичних властивостей синтаксичних структур у драматургії.

1. Бублейник Л. В. *Зоряне небо* в поезії: Лесі Українки і Марія Конопницька / Л. В. Бублейник // Незгасимий СЛОВОСВІТ: зб. наук. праць на пошану проф. В. С. Калашника / [Уклад.

- М. Філон, Т. Ларіна]. – Х. : Харківський. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2011. – С. 403–413.
- Бублейник Л. В. Слово як картинна реальність культури (на матеріалі “Лісової пісні” Лесі Українки) / Л. В. Бублейник // *Наук. вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки: Філологічні науки. Літературознавство.* – 2011. – № 11. – С. 14–18.
 - Гальперин І. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – [4-е изд.]. – М. : Ком Книга, 2006. – 144 с.
 - Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського дискурсу / Н. В. Кондратенко ; [ред. К. Г. Городенська]. – К. : Вид. дім Дмитра Буряго, 2012. – 328 с.
 - Леся Українка і сучасність (До 130-річчя від дня народження Лесі Українки): зб. наук. праць. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2003. – 444 с.
 - Селіванова О. О. Поетичний синтаксис у когнітивному висвітленні / О. О. Селіванова // *Мова. Людина. Світ: До 70-річчя проф. М. П. Кочергана: зб. наук. статей [відп. ред. О. О. Тараненко].* – К. : ВЦ КНЛУ, 2006. – С. 309–314.
 - Українка Леся. Твори / Леся Українка : в 10 т. – Т. 1. – К. : Держлітвидав, 1963. Далі посилаємося на це видання, цифра в дужках позначає сторінку.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПСИХОНЕВРОТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (на матеріалі роману Олега Солов'я “Ельза”)

Букатчук Христина

Сучасні наукові напрацювання пропонують різні підходи до декодування художніх текстів. Психоевротичний метод є одним із провідних та малодосліджених напрямів інтерпретації текстів. Синтез герменевтики і психоевротичного передбачає нові лінгво-психоевротичні положення. У цьому ключі пропонуємо новітню категорію аналітично-психоевротичної герменевтики – невротичний художній текст. Підставою для застосування науковцями психоевротичного та аналітичного психоевротичного при тлумаченні художніх реалій є необхідність пізнання підсвідомих творчих субстанцій та мотиваційний аналіз конфлікту “підсвідоме – свідоме” всемантиці тексту.

За К. Юнгом це “цілком допустимий підхід, оскільки очевидно, що виток твору мистецтва можуть мати свій початок з комплексів. Великим відкриттям Фрейда була наявність у невротизованої психічної причини, а також те, що вони беруть початок з уявного чи емоційного досвіду раннього дитинства. Неможливо заперечувати, що психологія особистості митця може інколи простежуватися в центрах і периферіях його творів. Особистісні фактори визначають вибір митцем матеріалу і форми його вираження [19]”. Таким чином, невротичні симптоми автора екстраполюються в текстову площину.

Дискурс психоевротичної літературної герменевтики започаткований і розвинений Ч. Ломброзо, З. Фрейдом, К. Юнгом, Е. Нойманом, Г. Гессе, С. Далі, К. Леонардом, та ін. В українському нетрадиційному літературознавстві психоевротичний метод використовували С. Балей, Дж. Грабович, Т. Гундорова, В. Даниленко, Н. Зборовська, М. Льницька, І. Костецький, М. Моклиця, С. Павличко, Є. Перлін, В. Підмогильний, В. Роменець, І. Франко, А. Халецький, Я. Ярема та ін.

Невротичний художній текст (грец. *νευρον* – жила, нерв; лат. *textus* – тканина, з'єднання) – категорія психоевротичної літературознавчої герменевтики, що позначає у межах художніх реалій конфлікт “ідеальне – дійсне” між підсвідомим і свідомим початками тексту. Вивільнене неусвідомлене бажання текстувального мислення досягнути ідеальної сутності, зіткнувшись з бар'єрами свідомого (традиційними літературними канонами),

вибудовує механізми захисту від негативного об'єкту художнього вираження й набирає симптомів невроту.

Глибинний конфлікт у невротичному художньому тексті запрограмований на відсутність розв'язки. Якщо, за К. Хорні, зіткнення потенційних варіантів розвитку в неаномальній ситуації зводиться до фактичного вибору між “однаково бажаними для суб'єкта переконаннями, якими дорожить, і з яких врешті обирає” [18], то у невротичного суб'єкта конфлікт вибору анулює свободу дій, а відтак деактуалізує альтернативний фінальний факт – прийняття рішення.

Проекція невроту на художній твір передбачає наявність концептуального чинника – противоріччя внутрішніх бажань продукуються підсвідомими субстанціями. Таким чином, текст з психоевротичним компонентом не продукує глибинні конфлікти, а породжується ними, а відтак розбудовує їх. У природі суб'єктів такого твору присутня апріорна контрверсійність: бажання й витіснення. Невротична особистість, за З. Фрейдом, щиро намагається чогось досягнути, однак страх, який гіпертрофовано впливає на неї, блокує це стремління [16, с. 46–49]. Таким чином, вектор текстувальних реалій, направлений до бажаної ідеальної форми, зупиняється внаслідок зіткнення з фобією недосконалості. Поглиблюючи теорію невротів К. Хорні зазначає, що “джерелом конфлікту є втрата невротиком здатності бажати чогось щиро, тому що його істинні бажання розділені й діють у різних напрямках” [18]. Відтак рівновартісні (рівновеликі) пориви підсвідомості провають різновекторний рух тексту, створюючи “ефект маятника” – актуалізуючись то в одній, то в іншій крайності, чим продукують невротичні симптоми. Останні у свою чергу призводять, як зазначає К. Хорні, до деформації характеристик, кожну з яких притаманна своя специфіка. Тому аналіз невротичних симптомів суб'єктів тексту повинен здійснюватися через індивідуальний підхід. Оскільки кожен різновид невротів по-різному проявляється у відхиленнях від умовної норми поведінки, сприйняття та ін.

Теорію дихотомії невротичної “єдності й антагонізму” як однієї з форм взаємодії “бажання й витіснення” Б. Ніцше описує у праці “Теорія потягу”, Опираючись на фрейдівський психоаналіз, він акцентує увагу на парадоксальному співіснуванні в суб'єкті антагоністичних поривів: бажання й витіснення [12]. За З. Фрейдом, “витіснення – найпритаманніша ознака невроту, воно їх найкраще характеризує” [15, с. 347], це процес, “завдяки якому психічний акт, який дозрів до усвідомлення, виштовхується у систему неусвідомленого” [8, с. 201]. За умови, що художній текст зберігає в собі цю антитегічну сутність, у ньому з'являється один з основних принципів еволюції невроту – конфлікт потягу й відторгнення.

Наслідком появи в романному мисленні окресленого антагонізму є “нове мовлення” з психоевротичними симптомами, що трансформує літературний твір у невротичний художній текст. За Г. Гадамером, поява нового способу вираження (чи нового тлумачення об'єкта дослідження) “вносить перешкоди у взаєморозуміння, але в процесі комунікації вони усуваються” [7].

Як зазначалося, класичні жанрово-стильові рамки твору зазнають деформації, а відтак трансформуються у факультативні структури тексту, що розширює коло його потенційних інтерпретацій. Однак жодна інтерпретація не може досконало рецептувати текст. Як зазначає американський структураліст Дж. Г. Міллер, вона здатна “відзеркалити” смисл, якщо “повністю повторить текст”: “Як тільки ви починаєте використовувати власні слова, це перестає бути відзеркаленням тексту, якщо тільки ви не використовуєте ці слова в іншому фігуративно-образному сенсі” [11].

Оскільки постсимволічний роман трансформується в невротичний текст, тожодна герменевтика, за Дж. Г. Міллером, не дозволяє здійснити його довершене розкодування. Оскільки існує значна кількість рецепцій тексту, то навколо нього формується матриця концептуальних аналізів, кожен з яких претендує на домінуючу позицію. Це дає підстави для неоднозначної, а відтак поліфонічної інтерпретації кожного об'єкта й суб'єкта в невротичному художньому полотні. Г. Гадамер інтенціював завдання герменевтики як “вступ у бесіду з текстом” [6, с. 433]. Тому наукова рецепція невротичного художнього тексту насамперед апелює до його психічних реалій, адже вони акумулюють у собі невротичну симптоматику, що репрезентується через наратологічний дискурс висловлювання.

Така позиція підводить до тези: є художні тексти, ключ до розуміння яких лежить у глибокому аналізі їх підсвідомості. З моменту свого першого інтелектуального акту – задуму письменника написати літературний твір – текст розпочинає обряд уподібнення на образ і подобу свого творця, набираючи ознак дзеркального відображення того, хто його творить – автора, – і того, хто твориться – себе-твору. Таким чином, текст не стільки є проєкцією психічних станів письменника, як самостійною субстанцією з інтелектуально-чуттєвими ознаками свідомості та підсвідомості.

Запропоноване розуміння художнього твору передбачає його психоаналітичне тлумачення в основному поза рамками традиційної і нетрадиційної літературної герменевтики. Щоб зрозуміти творчий суб'єкт, слід вдаватися до аналізу творчості як психопатології, оскільки геніальність – “щось на зразок нервової ненормальності, яка часто переходить у справжнє божевілля” [10, с. 3].

Означенням природи окресленого явища можна вважати висловлювання С. Вишенського: “Се я – сам самітній, се я – втілення, се я – лінія між зримою і виховуваною частинами айсберга: між квітами над плодом і схованими в нове буття – доторки, вирощені на зриванні пелюсток, як і доторки прибування з майстерень. Втілення для запам'ятовування, для нагромадження підмурку під лінією, що линяє зримим і незримим джерелами” [5, с. 137]. Хаотичне, але разом з тим, усвідомлене розуміння текстом мотивацій своїх буття і сутності передбачає, що його інтелект перебуває у сферах свідомого і підсвідомого. Це підсилює потребу підвищеної уваги до аналізу психічних станів художнього твору як абсолютно окремої, але спорідненої за психотипом з автором, субстанції.

К. Юнг, формулюючи тези про роль усвідомлення суб'єктом себе через дослідження підсвідомості, у праці “Спроба психологічного тлумачення догмату про Трійцю” зазначає: “Процес індивідуалізації закономірно вводиться осмисленням “тіні”, тобто компонента особистості, що має, як правило, негативний знак. У цій “нижній” особистості міститься все, що не бажає беззастережно пристосовуватися до законів і правил свідомого життя. Вона складається з “непокірності”, і тому відкидається не тільки з моральних причин, а також із розуміння доцільності” [20, с. 121]. Тобто автоакцептація суб'єкта відбувається завдяки ретельному аналізу підсвідомого та пристосування його до норм свідомого.

Заглиблення в підсвідоме тексту є своєрідною фрустрацією його свідомості. С. Процюк, в есе “Тричі виконаєш, тричі засумніваєшся”, дає оцінку явищеві нігілізації цієї форми психіки: “Блокування свідомості – це завжди втеча від себе. І завжди вона погано закінчується...” [13, с. 112]. У контексті дослідження невротичних симптомів тексту ця теза є аргументом, на протилегу одного формального підходу у герменевтиці тексту.

Підсвідомість знаходить своє вивільнення у сферу свідомості завдяки формуванню емоцій, які, у свою чергу, зумовлені активністю архетипів. Тому у тексті з психоневротичними симптомами, як правило, домінує експресіонізм як стиль нарації. Щоб окреслити природу експресії тексту, слід простежити дію апріорних підсвідомих образів у психіці суб'єкта. К. Юнг розуміє архетипи як формальні фактори, завданням яких є організувати психічні процеси в підсвідомому. Вони не тільки мотивують фрейми, “моделі поведінки”, але й провокують виникнення згустку енергії, природа якого є паранормальною. Такий “особливий заряд” продукує емоції. Як відомо, сплеск будь-яких емоцій витісняє матрицю інтелекту. Частина енергії, яка перебуває у сфері раціонального – свідомого – внаслідок появи емоційної іскри переноситься в на ті емоції, що вміщуються в ірраціональному – підсвідомому. Таким чином, у свідомості з'являється “порожнє місце”, утворене внаслідок міграції енергії. Воно потребує заповнення.

За цих обставин активізується діяльність підсвідомого, яке отримало потужний заряд енергії і помножило її завдяки експресивній силі ірраціональної сутності емоції. Умовно кажучи, підсвідомість – чи її енергія – шукає вихід поза межі власного топосу, адже енергія, як зазначалося, пластична до локально-темпоральних величин. Знайшовши вихід до свідомості, вона займає звільнене для неї місце і асимілюється з раціональними психічними процесами. Межа між під- та свідомим надто розмита. Факти несвідомого можуть вивільнитися під впливом психічних травм чи глибинних аналізів. Натомість свідоме здатне витіснятися психікою у царину підсвідомого. Будь-який емоційний сплеск чи його відсутність, за дослідженням К. Юнга, вносить зміни у свідомість. П. Жане окреслив “стан зміни” як певне звуження свідомості, при якому посилюється підсвідоме, що найбільш виражено в станах афекту.

На думку С. Вишенського, “свідомість є прокляття, що ним Бог наділив Людину” [4, с. 570], тобто вона має обмежувальні дії, які блокують вихід розуміння у сферу архетипних апріорі. “Природа хоче прозріти, а мистецтво намагається заплотити “очі” на те, що з ними (людиною та її свідомістю) сталося” [4, с. 570], – уважає письменник. Митець інтенціює, що мистецька діяльність покликана занурюватися у сферу несвідомого, оскільки там зберігаються апріорні архетипні енергії, натомість “свідомість – то є помацки, несвідомість – воля” [4, с. 570]. За С. Вишенським, письменник “фетишує незриме – першопредмет на всіх щаблях свідомості, видобуває предмет з того, що ще не оприлюднило своєї енергії” [4, с. 570], тобто художній текст структурується матеріалом підсвідомих субстанцій, а отже йому притаманні глибинні психічні реалії, як і його дескрипторові. Серед них (у конкретних ситуаціях) проявляються невротичні симптоми. Та лінгвістична проєкція цієї проблеми залишається нерозробленою, а відповідно й наукова парадигма в цій галузі вимагає суттєвого напрацювання.

Постсимволічний текст перебуває в антагоністичних відношеннях з первинним твором. Оскільки передбачає синтез різних фрагментів та їх смислів. Письменник з роману “Ельза” Олега Солов'я у діалозі з читачем висловує: “Не шукайте у “Ельзі” сюжет, фабулу, композицію, соковиті метафори та алегорії. Їх там немає. Власне це й не роман, а історія безумства на три голоси. Шукайте свій голос...” [14, с. 101]. В естетичній свідомості реципієнта постсимволічний (метонімічний, за Лаканом) текст здатен поєднувати полівекторні фрагменти художнього цілого. В “Ельзі” органічно, але разом з тим самодостатньо існують різні виміри буття та реальності; паралельні світи, які у моменти критичного загострення (сюжетного напруження) перетинаються і

понад усе прагнуть, щоб мить перетину-зіткнення тривала якомога довше. В один із таких моментів внутрішні енергетичні вектори тексту намагаються структуруватися в ідеальну субстанцію – літературний роман, однак сутність жанру не передбачає внесення змін до принципів атрибутів твору. Тому “Ельза” набирає ознак невротичності як заглиблення індивідуальної самості, ілюстрації відхилення від власного призначення.

Таким чином, у контексті авангардного нарративу, виникає нова складова у системі літературних творів, що інтенціюється як невротичний художній текст.

У романному мисленні “Ельзи” О. Солов’я конфлікт свідомого і підсвідомого начал реалізує себе не лише у сфері жанру (роман чи невротичний текст), але й у формі вираження – “нарратив у нарративі” (події роману, який пише герой-письменник Олег, претендують на вихід з меж інтертексту, і позиціонують себе як ретроспективну історію існування персонажів у художній реалії “Олег – Ельза”). Фрагменти тексту про Г. Міллера, Джун Сміт, Анаїс Нін, Г. Стайн, Ю. Джоласа, Е. Каммінгса, П. Елюара, Галу, С. Далі, М. Йогансена, Ф. Достоевського, Ж.-Ж. Руссо, Г. Флобера та ін. маневрують між статусами паралельних буттів і візійними рефлексіями персонажа-літератора, а, можливо, й самого автора “Ельзи”).

“Фатальний світ. Світ як галюцинація, бо все справжнє – всередині нас” [14, с. 86], – зауважує чиясь – чи то героя, чи то автора – думка про тотальну відносність у всезагальному плеромі. Тобто різні художні реалії в романі продукують бажання зайняти автономну позицію у творі, чим поглиблюють дихотомію невротичного тексту.

“Ельза” як невротичний текст з невротичною складовою просякнута симптомами неврозів, що найвиразніше реалізуються у схемах життя й поведінки, сприйняття та реакції її героїв.

Відносність сентенції “історія безумства на три голоси” передбачає її полівалентне трактування. Одним із потенційних аналізів є декодування невротичних симптомів у тринітарній персонажній єдності “Олег – Ельза – Терен”. Іманентні ознаки цих героїв виявляються, в основному, у контексті їхньої комунікативної діяльності, поза якою вони перестають існувати. Таким чином, у дослідженні продовжується дискурс “антропного характеру” [8, с. 21]. Категорія індивідуальності як людської риси з’являється в “Ельзі” у ситуації взаємин. За умови зникнення комунікативного аспекту, зникає не тільки індивідуальність, але й сам персонаж: Олег ігнорує поцілунок Ельзи (невротичне відторгнення) – вона на певний час зникає з міста (фрустрація бажання), а відтак зникає зі сторінок роману. Її потенційне повернення у текстуальні події (відчуття потреби, визнання) відбувається внаслідок того, що витіснене бажання Олега вивільнюється і зливається з його свідомістю, а відтак набуває омовленості: “Чудово, – говорю (про приїзд Ельзи – Х.Б.) у відповідь, – останнім часом нам помітно її бракує... Вона божевільна, але без неї якось нудно жити у цьому світі” [14, с. 158].

Таким чином, неврози у героїв “Ельзи” актуалізуються у комунікативних взаєминах. Оскільки конфлікт між ідеальним і дійсним виникає у ситуації перебування у незадовільному середовищі соціуму.

Однак комунікативна діяльність не локалізується строго межами текстуальних реалій. Вона знаходить своє продовження у вербалізованій грі автора з реципієнтом. Основна частина роману написана від першої особи, а такий стиль передбачає посередньо-безпосереднє звернення до адресата висловлювання, тому в тексті є місця, коли герой-оповідач виходить з виміру художніх реалій у реалії дійсності за допомогою спілкування з читачем,

сугестуючи абсолютну відносність існування, “бовсе справжнє – всередині нас” [14, с. 86].

Ельза як суб’єкт комунікації виконує функцію сполучуваності. Її персона уособлює принцип зв’язку між Олегом та Тереном, між фрагментами твору, між історіями життя героїв та недописаного роману Олега, між текстами Г. Міллера та О. Солов’я – урешті між романами героя “Ельзи” та її автора.

Джин Болен, юнгівський психоаналітик, запропонувала інтерпретувати жіночу й чоловічу психологію через призму архетипів, закорінених у античній міфології. Застосування цього підходу у текстуальній герменевтиці дає змогу простежити внутрішньо зумовлені мотивації у фреймах життєвої поведінки героїв “Ельзи” О. Солов’я, що поглиблює усвідомлення телеологічної сфери роману на рівні невротичної комунікації її героїв.

Оскільки екзистенційні самотності невротичного художнього тексту, Олег і Терен, інтегрують у ситуацію комунікативної (соціалізованої) активності зі світом завдяки Ельзі, то герменевтичний ключ для аналізу персонажів як мовних особистостей знаходиться у фемінних архетипах, деформованих метастазами неврозу.

Домінантний апріорний образ Ельзи – антична Афродіта (Венера). Як архетип ця богиня володіє енергією трансформації. У її присутності відбувається магійний процес актуалізації потенційних ідеальних форм людини у реальність. Архетип Афродіти пробуджує у жінці магнетизм особистості, чуттєво-еротичний імпульс, вона зігріває своєю любов’ю, наділяє оточення відчуттями потреби, пробуджує у співрозмовників бажання проявити свої найкращі риси [2].

“Ельза – вульгарна самотня тітка років тридцяти семи. Це я так думаю – тридцять семи, а скільки точно – не знає ніхто. <...> Ельза – моя сусідка. Вона працює у школі. Учителю. Ельза – алкоголичка. У неї довгі красиві пальці. Нігті вона фарбує тільки весною. У неї довга різьблена шия і глибоко посаджені очі. Сірі-сірі, як дим її папіроси” [14, с. 83], – не найприємніша вербальна візуалізація афродітиної зовнішності і способу життя в очах маскулінної свідомості Олега. Однак, не зважаючи на окреслені нюанси, це не стало перешкодою для його підсвідомих сексуальних бажань, що опосередковано вилилися у художній формі твору: “У романі було тільки два героя: я і Ельза. Я мав дружину, а Ельза жила за стінкою. Потім Ельза покохала мене і віддалася одного весняного ранку” [14, с. 83].

Отже, у ній присутня магнетична для чоловіка фемінна есенція, яка у формі еротичних інстинктів виривається з бар’єрів Над-Я: “Про що думає Ельза, здогадатися не складно. Вона взагалі не думає, підкорюючись незбагненим імпульсам свого жіночого, надто жіночого “я”” [14, с. 100]. В Ельзі розпізнання Афродіти відбувається “не через зовнішність, а через силу тяжіння до неї” [2]. В омовленій свідомості Олега Ельза – вільне активне, певною мірою, агресивне чуттєве джерело, спрямоване на досягнення насолоди, натомість дружина – меланхолійне, невпевнене створіння з пасивними, витісненими пристрастями: “Очі Ельзи були сірими і блискучими, а нігті – кривоно нестримними. А нігті дружини – блідо-рожевіми” [14, с. 83], – симптоми невротичного конфлікту між бажаним і дійсним, в окресленій ситуації, оприявлюються у вербальній комунікації гомодієгетичного (чи гетеродієгетичного, якщо брати до уваги його існування в інтертексті роману) наратора. Оскільки через деякий час він актуалізував бажане: “...перейшов за стінку до Ельзи” [14, с. 83].

На художньому полотні Сандро Боттічеллі “Народження Венери” зафіксовано появу алхімічної богині з морської хвилі. У невротичному художньому тексті Олега Солов’я поява Ельзи супроводжується ритмічним

крапанням води зі стелі, яке є частиною стихії води в романі. “Ельза завжди приходиться останньою, коли я вже “хароший”. <...> Вона мовчки наливає стаканюро смердючої горілки і п’є, захлинаючись” [14, с. 83], – з цього моменту ілюстративується деструктивна дія метастазів неврозу у природі Ельзи-Афродіти, відбувається викривлення світлого образу. Таким чином, художній текст поглиблює свою невротичність через невербальні смисли – аудіальні та оральні образи-символи (крапання води, падання дощу, алкогольній й кавові ритуали).

Вода – одна із чотирьох природних стихій – у тексті є носієм коду ритмічної перестороги. З’являється у недоречних, на перший погляд, для її появи місцях (“Зі стелі крапає вода. Дивно, бо вже кілька місяців не бачив дощів” [14, с. 83], “Вода зі стелі: – Крап! Крап! [14, с. 84]), однак “Крап! Крап!” теж є учасником комунікації, чим підсилює динаміку тексту. Воно перехоплює на себе здатність висловлювати невимовлене Олегом, Ельзою, Тереном, Міллером, Солов’єм...

У метафізичному сенсі крапання втілює більші смисли, ніж великі шматки тексту, написані для пояснення “чогось”. Його простота, компактність, невліткість і невимовленість напіввербалізують наївні виправдання, жорсткі сенси внутрішніх бажань/небажань, безпорадне “розводження руками”, коли вже нема що сказати (але і є): “Ходімо до мене... – Крап! Крап... Це фатальна вода. Це світ Риби. – Ходімо! Я: мовчу і вона виходить. – Крап! <...> Повертається Ельза: – Не підеш? – Крап! Крап... – вода точить камінь. Фатальна вода. Це світ Риби. – Ходімо! Я: мовчу. Констатую повну відсутність будь-яких думок і посміхаюся сам до себе. <...> – Крап... Крап... За стінкою тиша. Більше вона не повернеться. <...> І буває так сумно, що хочеться удавитися. І я знаю: жодний дешевий трюк на кшталт небезпечної бритви тут не зарадить. – Крап... Крап...” [14, с. 85].

Невротичність Ельзи полягає, з одного боку, у конфлікті культури та інстинкту – Над-Я та сексуальності, а з іншого – у здатності усвідомлювати і гіпертрофовано переживати власну недосконалість, недосконалість світу, у якому живе, а відтак (і в першому, і в другому випадку) у невмінні здійснити консенсус між “бажаним” і “дійсним”.

Невротичні симптоми як атрибути власної особистості Ельза не усвідомлює у вербалізованому вимірі. Її чуттєві й душевні потяги залишаються у сфері підсвідомого, а, вивільнившись у сферу свідомості, починають хаотично ірраціонально діяти, тотально фруструючи будь-які культурно-моральні канони. Еротична енергетика архетипу Афродіти, опинившись у ситуації всюдозволеності, проводить Ельзу через ланцюг любовних зв’язків, від Терена до Олега. Вона одночасно магнетизує до себе двох чоловіків і прагне поєднати їх в одне ціле.

Для Ельзи життєво необхідне захоплення нею з боку маскулітного начала. Її невротична потреба в любові є рушійною силою в існуванні. Карен Хорні виокремлює такі концептуальні риси цього явища: нав’язливе гіпертрофоване бажання невротика мати позитивну оцінку від оточення, отримувати схвальні відгуки про себе, обов’язкова емоційна прив’язаність. У ситуації з Ельзою спостерігається переоцінення любові. Героїня належить до того типу жінок, які, за К. Хорні, відчують стан небезпеки, якщо поруч немає когось, хто був би їм безмежно відданим, любив би й піклувався б про них [17]: “Люди входять у моє життя, не питаючи дозволу (зауважує Ельза – Х.Б.). А я не можу цьому опиратися. Мабуть, я просто не можу бути самотньою, навідміну від Терена чи тебе. На відміну від вас, художників...” [14, с. 120].

Через цей симптом невротичної Афродіти ретранслюється психічна схильність Олега до драматизації. Він

підсвідомо використовує емоційну прив’язаність жінки для підкреслення власної потрібності у цьому світі. Як і кожен невротик, Олег переживає сценарії своїх фантазій так само, як і реальність. Підсвідоме бажання письменника-персонажа померти вивільнюється у сферу свідомості опосередковано, у спробі написати роман не так про двох людей, Олега й Ельзу, не так про історію власного помирання, як про відчай Ельзи за втраченим життям чоловіка, а відтак їхнього потенційного щастя. Свою значущість і визнання він намагається одержати завдяки тому, що провокує почуття провини в інших – невротична екзистенційна розвага. За Еріком Берном, у кожного індивіда є підсвідомою схема життя, або сценарій, за яким він діє упродовж місяців, років і цілого життя, час від часу замінюючи його на раціональну поведінку [1, с. 184]. “Мені хочеться вмерти. І написати про це роман. Цей роман прочитає Ельза. А Терен не прочитає. <...> А Ельза прочитає. І кинеється до наших дверей. Її відчинить товста рожева тітка.<...> – Вам кого? А Ельза вигукне їй просто в обличчя: Крап! Крап! – і прикро засміється. <...> А Ельза безпомічно сповзе по стіні і буде мовчки здригатися усім тілом” [14, с. 86], – це фрагмент невротичного тексту, який на перший план виносить не історію смерті, а фатальну неможливість повернути дорожнє втрачене – Олега. Літературна імітація смерті є альтернативним виходом з небезпеки суїциду в реальності.

Отже, автоакцептація героя перебуває у рамках егоцентричності, гіперпозитивного увлечення про образ власного Я.

Якщо розкодування психотипу Олега відбувається через домінуючий архетип Афродіти в Ельзі, то герменевтика психотипу Терена лежить не лише через тілесно-душевну фемінність, але й через вакхічну маскуліність, яка уособлюється в архетипі містичного напівбога Діоніса.

Перебування у сфері чуттєвих насолод (статева близькість, яка практично завжди супроводжується алкогольним оп’янінням) породжує в Ельзі архетип екстатичного створіння – Діоніса (Бахуса). Цей античний містик, коханець і мандрівник об’єднує в собі увесь спектр переживань, замикаючи їх у коло “життя – смерть” [3]. Йому властиве впадання в стани екстази, циклотемії.

Еротична сфера, у якій перебувають Ельза і Терен, а почасти й Олег, запрограмована енергетикою інстинкту, де відсутня любов-агапе як метафізична основа для статевого акту. Особа, у якій активізовано архетип Діоніса, не здатна досягнути духовно-тілесної фіксації на конкретному суб’єкті, постійно перебуває в пошуку “ідеального обличчя”. Віддається цілком і повністю не іншій людині, а власним переживанням, як наслідок її свідомість проектується в екстатичні виміри чуттєвості, що зосереджує на сенсорному задоволенні, а не людському об’єкті. Ієрархія пріоритетів Ельзи розпочинається із задоволення, аполонівське, раціональне, начало нею витіснене: “ – Ельзо, а чому ти не в школі? – Я більше не піду на роботу... Ельза розповідає про свою чергову ідею – продати своє помешкання і поселитися у нас із Тереном, жити комуною. Її плани такі божевільні, що просипається Терен. <...> – Ельзо, у нас тільки один диван, хіба що на кухні поставили розкладачку. Ельза дивиться на мене, ніби я сказав щось страшенно непристойне” [14, с. 87].

Вакхічна ірраціональна чуттєвість у тексті передана крізь чоловіче сприйняття Олега: “Вона сміється і тягне його до себе. Вони знову п’ють і починають злягатися. Дико, жорстоко, як звірі. <...> Ельза: – Хаш! Готуйся, будеш другим. Цього на довго не стане” [14, с. 84], – як видно, у еротичній комунікації суб’єктів невротичного тексту домінує агресивна маскулінна сексуальність:

“Треба було її звалтувати. Шутка”, “Жінка почувається жінкою саме тоді, коли до неї ставляться максимально брутально. Я направду радів би, якби мій особистий досвід заперечив усю цю гидоту” [14, с. 99], – рефлексує один з героїв тексту. Відбувається витіснення анімі як слабкої чуттєвої та раціональної частини власних Я. Як наслідок, заперечення своєї слабкості веде до деконструкції самопізнання, поглиблює перебування у несвідомому екзистенційному існуванні.

Усамітнення Терена в мистецтво активізує в ньому архетип Гефеста. На відміну від Аполлона, він не прагне слави, визнання. Цей першообраз у людській підсвідомості провокує перебування на одинці зі своїм прекрасним творінням [3]. Занурення в глибини креативного художнього акту звільняє Терена від невротичного мислення – відбувається “повернення до себе”, чого не трапляється ні з Олегом, який стоїть осторонь від життя, ні з Ельзою, яка розминулася з життям.

Архетип Гефеста у художникові пробуджує стан ізоляції від світу: “Скажімо, Терен. Йому ніхто не потрібен. Він живе у своєму самодостатньому світі. Коли не може працювати, бухає. Але, коли з’являється натхнення, чи, як ви це називаєте, йому не потрібна навіть горілка. Я це не одразу зрозуміла. Думала, він алкоголік, але ні. Він хворий, але це гірше за алкоголь. Він – невиліковний... Мистецтво не залишає йому шансів на нормальне людське життя...” [14, с. 120], – характеризує митця Ельза.

Механізм невротичного стану в маскулінній свідомості Терена виявляє необхідність у пошуку материнського об’єкта. Інфантилізація цього персонажа мотивується відсутністю втрати опіки як домінуючої материнської риси. Як наслідок, його модель поведінки зазнає регресії: повернення з вищого на нижчий ступінь розвитку, а отже, відбувається фіксація на материнському об’єкті, зумовлена зіткненням з негативними зовнішніми ситуаціями, які неможливо подолати. Відтак психологічний онтогенез припиняється, зупиняючись на інфантильній стадії. Лібідозна енергія Терена сублімується в мистецтво, уникаючи невротичних загострень: “Я розумію, він хоче працювати, він сумує за фарбами. <...> Терен – художник. Йому треба працювати, інакше – депресняк, горілка, думки про Америку” [14, с. 89].

“Драма солодша, коли червоне – це кров, а не фарба” [14, с. 86], – висновує іманентний силогізм архетипного мислення Діоніса оповідач у невротичному тексті. Саме тому, кожен з героїв перебуває в пошуку екзистенційного смислу існування, не задовільняючись сурогатами, які продукує дійсність – апріорна тяга до ідеального.

Отже, концептуальними особливостями невротичного художнього тексту “Ельза” Олега Солов’я є невіршений конфлікт підсвідомого та свідомого начал твору, який полягає у пошуку досконалого вираження форми і змісту романного полотна; дихотомія бажаного й дійсного як у нарації тексту, так і в семантичному дискурсі суб’єктів твору; психологічний дисбаланс суб’єктів тексту; деформоване невротом архетипне мислення героїв тексту.

Підсвідомість тексту вивільнює бажання набути ідеальної форми вираження – романного твору, однак свідомість витісняє традиційний сюжет – первинний невротичний конфлікт. Деструктуалізується фабульна нарація, з’являються ретроспективні інтертексти як самотні сюжетні субстанції поруч з домінуючим апріорним нарративом. Прологоменом до історії героїв тексту є епізод з роману, що пишеться персонажем первинної оповіді. Таким чином, він руйнує каузальні рамки тексту, продукуючи смисловий зв’язок між текстом та інтертекстом. Деструкція темпорально-локальної лінійності в

невротичному художньому тексті досягається завдяки асоціативним смисловим з’єднанням: фрагменти з екзистенції Г. Міллера переплітаються з існуванням героїв роману, утворюючи інтертекстуальні оповіді.

Архетипне мислення суб’єктів тексту супроводжується невротичними симптомами. У Ельзи (деформованої Афродіти, Діоніса) – неможливістю здійснити вибір між самотністю і соціалізацією, відсутністю спокою в одному з цих станів – гіпертрофована потреба в любові невмотивовано витісняється страхом, а відтак провокує уникання бажаних душевно-близьких стосунків. В Олега – нав’язливою ідеєю викликати в оточення провину за непоцінювання його талановитої персони, витісненням прив’язаності до Ельзи, однак це компенсується – опосередковано вивільнюється – симулякрами бажання на сторінках його роману. У Терена (Гефеста) потреба лібідозно значно вища, ніж у пересічної людини, оскільки він художник і має вищу здатність до сублімації. Остання створює елементарний захист від невроту, однак не нівелює його: Терен витісняє потребу творити “високе” мистецтво (зокрема написати портрет Ельзи) і шукає задоволення в принизливій для творчої особистості імітації таланту – писання (відразливих для нього) картин як способу заробітку.

Таким чином, універсальною рисою невротичних симптомів “Ельзи” Олега Солов’я є витіснення бажання у нарративній та смисловій суб’єктивності тексту.

1. Берн Э. Люди, которые играют в игры // Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / Эрик Берн; [пер. с англ. А. Грузберг]. – М. : Эксмо, 2010. – 576 с.
2. Болен Дж. Ш. Богини в каждой женщине [Электронный ресурс] / Дж. Ш. Болен – Режим доступа: http://bookap.info/psyanaliz/bolen_dzhin_shinoda_bolen_bogini_v_kazhdoy_zhenshchine/.
3. Болен Дж. Ш. Боги в каждом мужчине. Архетипы, управляющие жизнью мужчин [Электронный ресурс] / Дж. Ш. Болен – Режим доступа: http://bookap.info/psyanaliz/bolen_bogi_v_kazhdom_muzhchine/.
4. Вишенський С. Досконалість покликання (Едвард Мунк) // Вишенський С. О. Полювання на мисливця: Вірші. Хроніки. Есеї / Станіслав Вишенський. – К. : МАУП, 2007. – 672 с.
5. Вишенський С. Масаж німбу // Вишенський С. Змова дзеркал: Вибране / Передм. О. Деркачової. – К. : Юніверс, 2005. – 352 с.
6. Гадамер Х. Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики: Пер. с нем. / Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова / Х. Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
7. Гадамер Х. Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики [Электронный ресурс] / Х. Г. Гадамер. – Режим доступа: <http://elenakosilova.narod.ru/studia2/gadamer2.htm>.
8. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: монографія / Ніла Вікторівна Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
9. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
10. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. Параллель между великими людьми и помешанными. – К., 1995. – 276 с.
11. Міллер Дж. Г. Усі літературознавчі теорії мусять бути доповненнями до художнього твору [Електронний ресурс] / Джозеф Гіллс Міллер – Режим доступа: <http://litakcent.com/2012/03/05/dzhozef-hillis-miller-usi-literaturoznavchi-teoriji-musjat-buty-dopovnenjam-dohudozhnoho-tvoru/>.
12. Ницше Б. Теория влечений [Электронный ресурс] / Бернд Ницше – Режим доступа: http://www.psycholok.ru/lib/nitschke_b/tv/tv_01.html.
13. Процюк С. Тричі виконаєш, тричі засумніваєшся // Процюк С. Тіні з’являються на світанку: есеїтка / Степан Процюк. – Луцьк : ПВД “Твердиня”, 2011. – 216 с.

14. Соловей О. Ельза / Олег Соловей. – Харків : Треант, 2010. – 160 с.
15. Фрейд З. Вступ до психоаналізу: Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками / З. Фрейд; пер. П. Тарашук. – К.: Основи, 1998. – 709 с.
16. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / З. Фрейд. – С.-Пб.: Азбука класика. – 252 с.
17. Хорни К. Женская психология [Електронний ресурс] / Карен Хорни – Режим доступу: // http://www.psychol-ok.ru/lib/horney/gp_gp_15.html.
18. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза [Електронний ресурс] / Карен Хорни – Режим доступу: http://www.psychol-ok.ru/lib/horney/nvk/nvk_04.html.
19. Юнг К. Г. Психология и литература [Електронний ресурс] / Карл Густав Юнг – Режим доступу: // <http://jungland.ru/node/1564>.
20. Юнг К. Спроба психологічного тлумачення догмату про Трійцю // Лубський В. І., Предко О. І. Психологія релігії: підручник і хрестоматія. – Ч. 1 / Карл Юнг. – К.: Центр учбової літератури, 2004. – 208 с.

ІРОНІЯ ЯК ЗАСІБ ВІДБИТТЯ КРЕАТИВНОСТІ ДІТЕЙ У ТВОРАХ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА

Буткова Галина

Творча діяльність дитини була в центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних письменників (Р. Госінні, В. Драгунський, В. Нестайко, М. Носов, М. Пасьоль, М. Стельмах). Дослідження проблеми відбиття діяльності й поведінки дітей у художній літературі дозволяє вирішити такі ключові науково-практичні проблеми, як вивчення напрямів розширення науково-стилістичного фонду української мови, висвітлення своєрідності формування світобачення молодого покоління, виявлення засобів активізації пізнавальних інтересів підлітків, розкриття шляхів розвитку їхніх творчих здібностей.

Аналіз останніх наукових публікацій свідчить, що були здійснені спроби висвітлення цієї проблеми в таких напрямках: вплив різних типів іронії на структуру художнього літературного тексту (Р. Семків), механізми створення інтертекстуальної іронії (А. Кам'янець), сутність та типи іронії як стилістичної фігури і текстотвірної категорії (О. Калита, О. Селіванова), своєрідність засобів відображення комізму в художніх творах (Л. Кавун, І. Кобякова), закономірності відзеркалення світосприймання дітей засобами іронії в творах зарубіжних письменників (М. Князян). Втім, проблема відбиття креативності підлітків у українській літературі залишається поза увагою науковців, що й зумовило необхідність висунення такої мети статті: з'ясування ролі стилістичного прийому іронії як засобу опису творчої діяльності дітей на матеріалі повістей Всеволода Нестайка.

Загальновідомо [1, с. 404; 12, с. 218], що іронія є тропом, котрий ґрунтується на вживанні слів у протилежному значенні з метою глузування, висміювання. Вона трактується як вид комічного в естетиці, що передбачає інакомовлення, приховану насмішку, відмежування модерна від застарілого. Однак іронія дедалі частіше втрачає сміхові властивості, виводячи традиційні сміхові форми й прийоми з поля дії комічного, комічне перетворюється на «інтелектуальний феномен, засіб інтелектуальної гри» [7, с. 126]. Іронія, зводячи два плани в парадоксальному протигірччі, представляє речі в незвичному, новому ракурсі, створює ефект відчуження, підвищує інтерес комунікантів до предмета іронічної оцінки, визначає ціннісну орієнтацію, сприяючи перетворенню протиріччя на творчий пошук ідеалу [5, с. 1]. Застосування техніки подвійного кодування пояснюють [3,

с. 6] тяжінням до художньо-образної мови як до форми перетворення дійсності й творення нової естетичної реальності, що виражає авторські інтенції і стимулює читача до глибоких рефлексій. На рівні словесної семантики іронічне переосмислення відбувається як у денотативному (зміна значення слова на протилежне), так і в конотативному, аксіологічному (зміна позитивної оцінки на негативну) значеннях.

Існують різні способи вербальної репрезентації іронічної позиції автора. Так, у творах Всеволода Нестайка іронія виявляє себе як форма художнього мислення, модель мислення дитини. Весь світ нею сприймається у своїй веселій відносності й організований на основі сміху, який є амбівалентним: одночасно веселий, стверджувальний і заперечувальний. Рецепція дитини сприймає світ у русі та постійному оновленні. Для посилення комічного ефекту цей стилістичний прийом використовує потенціал таких тропів як порівняння, гіпербола, епітет.

В. Нестайко описує творчу діяльність головних персонажів трилогії «Тореадори з Васюківки» Павлуші та Яви з неабияким гумором, доброю посмішкою, що дозволяє відобразити емоційно-вольову сферу особистості дитини, її готовність діяти, реалізувати себе. Для креативності дітей і підлітків характерними є швидкість генерації, неординарних ідей, допитливість, самовіддача, почуття радості життя від реалізації своїх проєктів. Письменник віддзеркалює відчайдушність школярів, їхню енергію, бажання оновити світ, прагнення зробити рідне село відомим у районі. Автор словами Павлуші іронічно зазначає, що Ява вигадувала різні «штуки-викабуки заради нашої слави» [11, с. 6]: діти намагалися побудувати у Васюківці метро, зробити підводного човна, готувалися до проведення боїв биків, випустили пугуцькало в клубі під час лекції, повісили дідові підштаники на телевізійну антену, прив'язали дзвоник на шию собаці та багато інших.

Але, на жаль, більшість задумів хлопчиків не були реалізовані, оскільки їм перешкождали різні «неочікувані обставини». Так, в метро, побудоване під свинарником, провалилася свиня Манюня, що викликало гнів діда Варави. Іронічного значення набувають перифрази, що мають узуальну (інгерентну) конотацію і використовуються для відображення ставлення діда Варави до свого онука Яви: «найдибіда», «авантюрист шмаркатий», «убойще», «вишкварки» [11, с. 4], «анциболотники», «шминдрики» [11, с. 11]. Епітети «прекрасна, благородна ідея» підкреслюють добрі наміри хлопчиків, їхнє бажання зробити рідне село Васюківка відомим у країні. Діти вигадали назви станціям свого метро – «Клуна», «Крива груша», ціну на проїзд для різних «категорій» населення (родичі, сусіди, вчителька арифметики): *У нас була прекрасна, благородна ідея – провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуна» – станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі – безплатно. З учительки арифметики - п'ять копійок* [11, с. 5]. Саме це протиставлення висоти задуму дітей та сили провалу їхнього «проєкту» підкреслює недосвідченість та безпорадність хлопчиків.

Втім, труднощі, перешкоди та провали не зупиняють дітей; їхня енергія та відчайдушність не знають обмежень. Гіпербола й порівняння посилюють іронічний ефект відображення особистісної сутності Яви: *А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває* [11, с. 6]. Взагалі, на думку односельчан, Павлуша і Ява – «хлопці з фантазією», «орли», «соколи», «гангстери, а не хлопці», однак «нема на них буцегарні» [11, с. 6].

В. Нестайко з неймовірним комізмом описує підготовку хлопчиків до виступу тореадорів. Іронія посилюється протиставленням “Україна – Васюківка – Жмеринка”: *Уперше в історії Васюківки – бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо і по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде* [11, с. 7]. Оскільки тореадори мають битися з певною твариною, у хлопчиків виникла проблема, кого ж взяти на цю роль. Іронічно звучить аналіз характеру бика Петьки, що віддзеркалюється за допомогою порівняння, епітета й гіперболи: він має очі, “як тракторні фари”, землю рис, “як екскаватор”, при цьому сам зоотехнік Іван Свиридович його остерігається: *Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшноче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться* [11, с. 7]. Цап Жора також не влаштовує дітей, оскільки він мекекече, чим заважає сприймати реакцію публіки. Павлуша не любив цапа Жору, оскільки він пошкодив його одяг: *Дуже мені противний був цап Жора, бо з’їв мою сорочку, коли я у калабані купався* [11, с. 7]. Ява не підтримав цю пропозицію: *Жора дуже балакущий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо* [11, с. 7]. В. Нестайко іронічно описує уявлення Яви про бій биків: *Треба, щоб було щось бичаче, коров’яче щось – велике й крутороге* [11, с. 7]. Мало хто з домашньої худоби відповідав визначенню Явою “критеріям”. Так, було відхилено кандидатуру корови Маньки: на думку Павлуші, з хлопців будуть всі сміятися, оскільки їхня корова мала зламанний ріг. Хлопчик запевняє: *Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було* [11, с. 8]. А корова Контрибуція була, на погляд Яви, “психічною”, що розгнівало Павлушу й спровокувало бійку між хлопчиками. Але діти самокритично ставляться до власної поведінки, називаючи свою сварку “боєм дураків” [11, с. 8]. Використовуючи персоніфікацію, В. Нестайко іронізує щодо поведінки та світосприйняття хлопчиків: наприклад, корови, на думку дітей, “і не підозрювали, який це історичний день” [11, с. 8]. Контрибуція за будь-яких життєвих негараздів залишається “бридливою”, “охайною”, “гуманною”, “благородною”: *Контрибуція бігала навколо калабани і мукала на нашу адресу якісь свої коров’ячі прокльони. В калабану лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова... Вона це була дуже гуманна й благородна... ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою...* [11, с. 10]. Окрім цього, на погляд Павлуші, в неї було “велике і ніжне серце”, оскільки вона співчутливо ставилася до хлопчиків, коли їм довелося засипати створене ними метро: *Контрибуція виглядає з корівника і співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуці! Яке в тебе велике і ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас* [11, с. 10–11].

Наповнений комізмом й опис зовнішнього вигляду хлопчиків-тореадорів: Ява мав дамський капелюшок, завеликий для нього: *У Яви був крилатий дамський капелюшок* [11, с. 8], котрий насувався йому на очі: *Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, Ява мусив весь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комось кланяється* [11, с. 8], й килимок з трьома цуценятами, яких звали Цюця, Гава й Рева та від яких “дуже тхнуло нафталіном” [11, с. 9]. Як підкреслює Павлуша, “килимок і капелюшок – то був наш тореадорський реманент” [11, с. 9]. Діти мали дерев’яну “зброю”, про що свідчить таке іронічне уточнення автора: *По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності* [11, с. 9].

Комізм бою Яви з коровою Контрибуцією віддзеркалюється за допомогою дій хлопчика: *Ява поправив на*

голові капелюшка, підтягнув штани, взяв мого килимка і, витанцьовуючи, навипиньках став підходити до Контрибуції [11, с. 9], протиставленням наполегливості Яви та спокою корови, яка не “приймала бою”: *Ява замахав килимком ще дужче. Контрибуція – аніччирк!.. Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція тільки одвернула морду. Ява... хльоснув її килимком. Контрибуція, лїниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом* [11, с. 9], персоніфікації (корова з докором глянула на Яву “своїми сумними очима” [11, с. 10] наче хотіла сказати: “Ідіть, хлопці, отсюдова” [11, с. 10]). Сильний іронічний ефект досягається за допомогою гіперболи: *Ява... почав бігти, по-моєму, ще в небі* [11, с. 10]. Гуманність Контрибуції та безпомічність хлопчиків відображається антитезою з порівнянням та персоніфікацією: *І коли ми нарешті вилізли з калабани, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязь), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями* [11, с. 11].

Незважаючи на всі прикромці, негаразди та невдачі з прокладенням метро та проведенням боїв биків, хлопчики не сумують: *Але довго журитися ми не вміємо* [11, с. 12]. Їхня життєва енергія та творча уява вже спрямовані на нову справу – будівництво підводного човна. Блискавичність розв’язання проблем будівництва передається письменником з використанням перерахування, повтору й антитези: *...воду вичерпати, дірки позатикати, просмолити, верх забити дошками. Отут перископ. Отут люк. На дно баласт... На веслах буде. Нам же не треба, щоб дуже швидкохідний. Аби підводний* [11, с. 12].

Сила фантазії та захоплення світом відображаються й у добрих справах Яви та Павлуші: діти врятували маленького цуцика, діставши його з колодязя. Хлопчики організували операцію із врятування собаки, називаючи Яву “криниценавтом”, котрий чітко доповідав про свій стан у колодязі: *Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Приймає на борт потерпілого товарища Собакевича* [11, с. 13]. Але й тут не обійшлося без комічного, ефект якого посилено порівнянням: Павлуша, який мав витягнути з криниці Яву та щеня, відчув, що не має більше сил: *Ой лишеенько! Це ж я зараз піднімуся і висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дригатиму* [11, с. 14].

Творчість дітей виявляється й у менш “доленосних” для них справах: хлопчики принесли в школу врятованого ними Собакевича, чим зірвали заняття; прив’язали до шиї цуценяти дзвоник, щоб уроки ніколи не закінчилися (на думку Павлуші, “без дзвоника вони як без рук. У навчальному процесі дзвоник – основна річ” [11, с. 15]); залізли у кузов машини під стільці, аби лише потрапити до Києва та слідкувати за поведінкою “шпигунів” – Бурмила та Книша. З іронією описує В. Нестайко подорож хлопчиків, використовуючи порівняння й повтор: діти порівнювали себе з “язичком” у шкільному дзвоникові, коли баба Маруся калатає на перерву або на урок”, при цьому вони постійно билися “потилицею об стілець – лобом об дно кузова” [11, с. 19]. Дітей виявили в машині лише тоді, коли всі школярі припинили співати, нахилившись під вербою: *Всі в кузові попригинались, і пісня влїтти увірвалася. А ми ж були під стільцями, і ми ж не знали цього... І ми продовжували тягнути, як два баранці...* [11, с. 20]. Епітети “скуйовджені й пожмакані” [11, с. 20], повтор синекдохи “колектив”: *...весь колектив зневажає і засуджує вас за негідну поведінку. Ми звели очі – колектив дивився на нас весело й усміхнено. У колективу був гарний настрій. Колектив хотів співати* [11, с. 21] підкреслюють сором і втому дітей, жалюгідність “благородних” задумів хлопчиків. Але вони не від-

мовилися від своєї мети – вистежити Бурмила та Книша: *Заради цього ми ладні були на будь-які жертви* [11, с. 21].

З доброю посмішкою відбиває В. Нестайко враження дітей від метро та ескалатора. Павлуша відразу ж уявив собі такі сходи на горище або на засніжену гору: *Нам би таку драбину на горище, де мати сушить ховає* [11, с. 22]. І, взагалі, слідкувати за шпигунами на ескалаторі, на думку дітей, – дуже приємна річ: *От якби завжди можна було стежити за різними підозрілими шпигунами на ескалаторі! Дуже-же зручно і приємно!* [11, с. 22]. Сподобалася хлопцям і копиця сіна в центрі Києва: *І така нам та копиця мила, наче привіт з рідної Васюківки* [11, с. 28]. Втім, дещо негативно й з певною часткою обурення сприйняли діти історичний музей, а саме відділення, в якому представлені стародавні часи. На погляд Павлуші та Яви, там було занадто багато непотрібних уламків: *Там не було нічого цілого – все куски яксь, уламки, череп'я біте. І найпочесніше місце займає затілий почорнілий шмат довбанки. Теж іще цінність! Я вам такого у нас на річці скільки хочете знайду* [11, с. 28].

З іронією віддзеркалює письменник і світогляд дітей, їхні знання, ставлення до оточуючих людей: односельчан, мисливців, подорожуючих. Наприклад, діти не можуть зрозуміти, чому деякі із приїжджих є кандидатами “у якесь науки” [11, с. 32]. Вони добре розуміли значення слова “кандидат”, але не могли збагнути, чому цих чоловіків не обирають: *Явина мати була кандидатом у депутати районної Ради... Та це було недовго. Проїшли вибори, і Явина мати стала депутатом. А ці третій рік приїждять, і все іще кандидати* [11, с. 32]. Хлопчики дійшли висновку, що ці “кандидати” не здібні, не розумні й ледачі. Ява констатував: *Щось довго їх не вибирають... Мабуть, не дуже вдатні до наук. Як ми з тобою* [11, с. 32].

Для Яви й Павлуші є характерною самоіронія. Так, розповідаючи про те, як Павлуша перевозив мисливця Олеся, хлопчик описує з надзвичайним комізмом свою допомогу чоловікові: *Перезовив Олеся. Ну, перевозив, мабуть, не те слово, бо перекинулися ми біля самого берега, навіть не встигли од'їхати* [11, с. 33].

Іронічно автор подає уявлення дітей про себе, їхні мрії та сподівання. Наприклад, хлопчики уявляють собі, що вони розкриють змову Книша й Бурмила, за що їх нагородять: *І от ми уже на трибуні в оточенні генералів, знатних людей, трохи не членів уряду* [11, с. 40]. Обличчя хлопчиків “сповнені героїзму і відваги”. Їх оточує море людей, які “тримають наші портрети і транспаранти з написами: “Хай живуть Ява і Павлуша!”, “Назвемо Київське метро іменами героїв!”, “Переїменуємо Поштову площу на площу імені Яви і Павлуші!” [11, с. 41]. Проте героїська поведінка дітей, як завжди, не відповідає досягнутому ними результату. Ява і Павлуша, які навіть у будинок Фарадейовича залізли через вікно: *Хоч двері відчинені і можна спокійнісінько собі зайти, проте ми ліземо через вікно – де ви бачили, щоб герої на небезпечну операцію ходили крізь двері!* [11, с. 41], зуміли наробити безладу в хаті винахідника, розбити глечик з водою, розлити рідину з термоса, що налякало друзів-“героїв” та спонукало їх терміново покинути приміщення: *Ви бачили коли-небудь у кіно прискорену зйомку, коли люди рухаються з шаленою, неймовірною швидкістю? Так-от, якби нас з Явою хтось захотів у цю мить зняти в кіно з такою метою, то не треба було б ніякої прискореної зйомки* [11, с. 42].

Отже, усі засоби і прийоми творення іронічного смислу мають єдиний механізм реалізації в тексті і не виступають ізольовано від інших іроністичних засобів, що пояснюється комунікативним завданням автора: іронічно, насмішувато висвітлити різні напрями життєдіяльності дітей, їхнє уявлення про себе та своє місце в

суспільстві, світогляд, світосприйняття, особливості характеру, творчі здібності, здатність генерувати неординарні ідеї тощо.

Перспективи дослідження полягають у висвітленні стилістичних засобів відображення креативності дітей у творах українських та зарубіжних письменників, у здійсненні їх компаративного аналізу та систематизації отриманих матеріалів.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
2. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2011. – 448 с.
3. Кавун Лідія. Іронічний модус художності в українській прозі 20-х років ХХ ст. // Вісник Черкаського університету. – Філологічні науки. – Вип. 168. – Черкаси, 2009. – С. 5–12.
4. Калита Оксана. Іронія як світоглядний принцип і стилістична категорія // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Мовознавство. – Вип. 1 (11). – Тернопіль, 2004. – С. 104–117.
5. Калита О.М. Мовні засоби вираження іронії в сучасній українській малій прозі: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.М. Калита. – К., 2006. – 20 с.
6. Кам'янець А.Б. Відтворення інтертекстуальної іронії в англо-українському перекладі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.16 “Перекладознавство” / А.Б. Кам'янець. – К., 2009. – 22 с.
7. Киенко І.О. Сучасний англійський комічний роман. – К. : Наукова думка, 1993. – 131 с.
8. Князян М. О. Віддзеркалення креативності дітей у творах Р. Госінні, В. Драгунського, В. Нестайка: порівняльна характеристика авторських підходів / М. О. Князян // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць. – Вип. 521: Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С. 115–119.
9. Князян М. О. Іронія як стилістичний засіб відображення особливостей світосприйняття дітей (на матеріалі творів французьких та італійських письменників) / М. О. Князян // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: зб. наук. пр. Вип. 18 / відп. ред. Н. М. Корбозерова. – К. : Логос, 2010. – С. 175–185.
10. Кобякова І. К. Категоризація юмора в художественних текстах / І. К. Кобякова // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 168. Т. 1. – С. 363–364.
11. Нестайко В. З. Тореадори з Васюківки: Трилогія про пригоди двох друзів / В. З. Нестайко. – К. : Рад. школа, 1984. – 432 с.
12. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад ; редкол.: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М. : Большая российская энциклопедия, 2003. – 528 с.
13. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
14. Семків Р. Іронічна структура: Типи іронії в художній літературі / Р. Семків. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – 135 с.

СЛОВА ГРЕЦЬКОГО Й ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ПОБУТУ, АРХІТЕКТУРИ Й ПРИРОДИ

Вакуленко Василь

Запозичення, як відомо, є наслідком відкритості, рухливості та проникливості лексичної системи. Вона за їхній рахунок намагається компенсувати неспроможність відбити дійсність в усьому її розмаїтті. У такому контексті вельми цікавою є проблема рецепції запозичень мовною і концептуальною системами певного народу, а також зміни на лексичному рівні, які обов'язково спричинює нове слово іншомовного походження. Якщо йдеться про грецизми і латинізми, то зауважують, що їхня поява так чи так пов'язана зі змінами в культурі й ідеології українського народу.

Вплив грецької і латинської мов на слов'янські й інші нові мови Європи розглядали в українському мовознавстві М.С. Рогаль, Ю.В. Цимбалюк, Л.М. Полюга, О.Д. Пономарів та ін. У зарубіжному мовознавстві – В.В. Виноградов, М.І. Палатов, Д.М. Шмельов, В. Бертольд, У. Вайнрайх та ін.

Лексичні запозичення в мові фольклору слід розглядати як знаки культури або як етноміфологеми, продукти образного мислення, етносимволи, психологічні асоціації, етнокультурні концепти, носії ідіоетнічних форм. Функціонуючи в мовленні, ці мовні знаки здатні впливати на почуття адресата мовлення, викликаючи зорові уявлення, бо вписані в міфологічну модель етносу, пов'язані з національними архетипами.

Мета дослідження – виявити лексичну парадигматику й синтагматику слів грецького й латинського походження в текстах української героїчної казки, балад і замовлянь, а відтак у мовній і концептуальній картинах світу українців.

Окрім слів, пов'язаних із матеріальною і духовною культурою християнства, українська мова запозичала слова на позначення предметів побуту, нецерковної архітектури й природи. У фольклорі це *палати, левада, кровать, океан, оксамит, терем, кедр*.

Укр. *палати* широко представлене в текстах фольклору саме у формі множини, є запозиченням грецької форми, яка, своєю чергою, походить від лат. *palātium* [13, Т. 3, с. 190; 5, Т. 4, с. 260–261]. Виявлено три випадки вживання.

Слово *палата* є полісемантичним. У текстах українських чарівних казок його фіксуємо лише в першому значенні: “Великий багатий будинок з численними кімнатами, палац” [10, Т. 6, с. 20–21].

Контексти вживання слова *палати* дозволяють виділити два відтінки в його значенні в жанрі українських героїко-фантастичних казок. Перший відтінок: “місце, де живе особа високого звання або герой після подвигів”. У казках герой одружується з царівною й живе з нею в *палатах*: після весілля слуги царя “*пішли супроводжувати Івана з царівною в царські палати*” [4, с. 126] або “*Іван жив з жінкою в новій палаті. Цю палату їм побудував цар після весілля*” [4, с. 160]. Виходить, парадигматика лексеми *палати-1* така. Зовнішній атрибут – *цар*. Символи-синоніми – *палац, світлиця*, а також *хата*, зокрема тоді, коли *палати-1* вжито в однині. Це свідчить про те, як народна свідомість спрощувала чужий і незрозумілий концепт відповідно до знайомих реалій. Зазвичай слово *палати* в текстах казок – у множині, дуже часто з епітетами *нові, царські*. Хоча з таким значенням можливий варіант і в однині. На синтагматичному рівні

палати-1 – винятково об'єкт: у *новій палаті, у царській палаті, палату побудував*. Призначення цього концепту – бути місцем для героя чи царської особи.

Другий відтінок – “чарівне місце, де живе міфічна істота-володар”. Зовнішнім атрибутом *палат-2* є сад міфічної істоти – *Змія* чи то *Воронячого царя*. Іноді їхнім зовнішнім атрибутом можуть бути *леви-охоронці*: “*дійшли до того саду, а там палати камінні стоять. Біля воріт два леви люті стоять*” [4, с. 63]. Символічну пару *палати-2* утворюють *ворота*, які охороняють *ведмеді*. Символами-синонімами до концепту *палати-2* є *палац і світлиця*. Характерною особливістю *палат-2* є множина. Їхніми епітетами слугують означення: *камінні, чарівні, означеннями – займенники мої, твої, усі*, наприклад: *чарівні твої ... палати* [4, с. 218]. На синтагматичному рівні *палати-2* – це об'єкт: *роздивися по палатах*. Наприклад: “*роздивися по всіх моїх палатах і скажи, що тобі найбільше подобається*” [4, с. 218]. **Функція палат-2** – бути чарівним місцем – осередком чарівних речей і помешканням міфічної істоти.

У замовляннях *палати* вжито двічі в межах одного тексту. Вони входять до текстів, які мають допомагати людині під час суду. На символічному рівні *палати* не мають синонімів і антонімів. Епітети *палат* – *білі, білокам'яні*. Вони слугують місцем для суддів “*за столами тесовими, позастиланими*”. Локусом *палат* виступають *три стовпи дубовіє* [3, с. 327].

Укр. *левада* запозичене зі сгр. *λεβάδιον* “лука, зрошена рівнина”, яке внутрішньою формою пов'язане з поняттям води, узливання (пор. лат. *libo* “справляю узливання богам, жертвую”, лит. *lieti* “лити”, лтс. *liet* “тс.”, псл. *liiti* “тс”, укр. *лити*) [5, Т. 3, с. 206]. Первинне значення цього слова – місце, де справляли узливання богам.

Зафіксовано один контекст у межах героїко-фантастичних казок. У тексті казки “Морський цар” *левада* є локусом, зовнішнім атрибутом якого є *дванадцять наречених*: “*Вийшли вони на леваду*” [4, с. 224]. У цьому й призначення її. *Левада* як символ не має епітета, символу-синоніма, символу-антоніма. І на мовному рівні не має синоніма й антоніма до цього слова.

Левада (діалектний варіант *ливада*) у замовляннях знаходимо двічі. На символічному рівні синонімами *левади* можуть виступати *острів, камінь*. Вона не має епітета, позбавлена антонімів. *Левада* має вказівний займенник *тая* за означення. Призначення її – бути локусом для *верби*, під якою переходується хвороба – *дівка розплетена* з одним оком вогненным, а другим водяним [3, с. 12].

Укр. лексема *кровать* (діалектний варіант *коровать*) походить від сгр. *κράββατι(ο)ν* й етимологічно є латинізмом (лат. *grābātus* “низьке ліжко, койка”) [5, Т. 3, с. 110]. Її знаходимо у двох текстах. На символічному рівні синонімами до цього слова можуть виступати: *трон, крісло, дерево (дуб, груша), канати, гніздо*. Постійний епітет – *золота*. Може бути й вказівний займенник *тая*. Епітет має доволі пізніє, християнське, походження. Адже відомо, що для візантійської естетики, яка здебільшого являла собою спадщину античних греків, саме золото було символом божественної енергії, образом світла, головним складником церковних мозаїк християнського Сходу [1, с. 47–51]. *Золота короваті* є локусом *змі-кропині*. Ця лексема входить до замовляння, покликаноного захистити від її укусів. Локусом *короваті* є *грушка* [3, с. 291; 11, с. 147].

Океан етимологічно пов'язаний з первісним звуковим комплексом *К* голосний + *n*, що виявляє себе в мовах різних мовних макросімей. Цей звуковий комплекс має значення “шляху”, пов'язаного саме з водою, адже

доведено, що ріки, моря й океани відігравали чи не головну роль у мігуваннях людей [6, с. 136–138].

Океан є пізнішим, книжним, запозиченням порівняно з *криницею*. Функціонує ця лексема у складі зачинних формул замовлянь. Синонімом океану на символічному рівні є *море*, з яким вони часто утворюють стійку фольклорну формулу на позначення води, виступаючи прикладками одне до одного: *на морі, окіяні, на морі-окіяні*. Асоціативно на символічному рівні океан протиставлено землі: *острову Бояну, Обояню, каменю*. Вони виступають локусами для дерева, головню *дубові, рідше груші*. Океан є локусом землі, на якій росте *дерево*. Міфологічні уявлення первісних людей зумовлюють важливість онтологічної й гносеологічної функції концепту ДЕРЕВО. Світове *дерево* є одним із чільних архетипних образів, проекцією міфологічної концепції світоустрою, універсальною константою первісної (дологічної) онтології. У багатьох культурах за її допомогою організують простір довкілля. Завдяки емблематичності, схематичності символ *дерева* постійно втілюють у знакових системах. Океан як складник онтології давніх дохристиянських культур увійшов в українську міфологічну сферу завдяки християнській символіці й теософії.

Укр. *оксамит* можна перекласти з грецької як “із шести ниток” (ἕξ “шість” і *μίτος* “нитка, основа тканини”, нез’ясованого походження) [5, Т. 2, с. 286]. У героїко-фантастичних казках виявлено тільки один раз. Контекстуальними синонімами до слова *оксамит* виступають слова *золото, намиста* (у формі множини). *Оксамит* ужито без епітета, в однині. Слово не має зовнішнього атрибута, оскільки само виступає ознакою багатства. На синтагматичному рівні воно є об’єктом з інструментарною ознакою: *жінки в оксамиті*. Отже, призначення *оксамиту* – бути ознакою розкоші.

Слово *терем* тлумачать як “високий боярський або князівський будинок у вигляді башти; житлове приміщення в такому будинку, верхня частина такого будинку, де жили жінки родини боярина, князя, царя або багатий поміщицький будинок” [10, Т. 10, с. 85]. ЕСУМ розглядає це слово як запозичення з грецької мови – гр. *τέρεμνον* “хата, дім”, яке виникло з *τέραμνον* “тс” (споріднене з лат. *trabs* “колода, брус”, дкімп. *treb* “житло”, гот. *þaurp* “масток”, днн. *dorf* “село”, днн. *thorp* “тс”, лит. *troba* “хата, дім”). Існує також припущення про спорідненість праслов’янського **terъ* із грецьким **τέραβνον*, *τέρεμνον*. Подібні за семантикою й звуковою формою слова фіксують і в тюркських мовах: кипч. *tārma*, монг. *terme*, калм. *termə* [5, Т. 5, с. 551]. Якщо припустити спорідненість праслов’янського слова **terъ* із грецьким **τέραβνον*, урахувавши лексичні дані з тюркських мов, то, певно, треба говорити про спільний лексичний фонд мов різних родин, утворений на основі однакових звукосимволічних асоціацій, адже лексеми на позначення житла чи селища утворюють за допомогою плавного приголосного в мовах різних мовних родин [6, с. 159].

Слово *терем* є маловживаним у жанрі балад – усього два контексти. На символічному рівні його синонімами є слова: *терен, дерен, хатина, тернина, явір*. Маємо на увазі синонімію складників формули заспіву, адже лексему *терем* уживають на початку балад про випадкове чи усвідомлюване кровозміщення: “Там, де Дунай глибокий, Стоїть терем високий. А із того терема вийшла вдова молода” [2, с. 26]. Антоніма немає. Наявний постійний епітет – *високий*. У баладах цієї сюжетно-тематичної підгрупи слово *терем* ужито в однині. Балади про сирітську долю й про злу мацуху зумовлюють іншу парадигматику цього слова. Його уживають й у множині з постійним числівником *два*, і в

однині: “Куплю я вам, дочки, два теремочки, два золотих намиста, молодую матір», «нехай тобі, тату, терем загориться” [2, с. 405]. Як видно з контексту, синонімами на символічному рівні до цього слова є *два золотих намиста, молодая матір*. Залежно від сюжетно-тематичної підгрупи слово має різні функції. У баладах про випадкове чи усвідомлюване кровозміщення *терем* є як суб’єктом, так і об’єктом, виступаючи локусом *молодої вдови*. Локусом *терема* є *Дунай глибокий*. Зіставлення з усіма формулами заспіву балад цієї сюжетно-тематичної підгрупи уповноважує висновувати, що маємо більш пізній варіант переосмислення спільнослов’янського міфу про створення світу: світове дерево (*явір, терен*, фонетичний варіант *дерен, гора, вода* (Дунай), удова, яка з’являється з-під дерева. Символізація й зближення з реаліями української міфології відбулося через звукову подібність *терен, дерен, терем*. Константуємо, що давні запозичення активно увиходять до мовних фольклорних формул, уживаючись паралельно до питомих їхніх складників й іноді витісняючи їх.

В іншій сюжетно-тематичній підгрупі балад *терем* переходить із концептуального класу локусів до концептуального класу речей, про що свідчить його синонім *два золотих намиста* й сполучуваність цього слова зі словом *дати* на синтагматичному рівні: *дам два теремочки*. Тут слово є об’єктом, проте може бути і суб’єктом: *терем загориться*.

Укр. *кедр* є запозиченням із грецької (гр. *κέδρος*), яке не має переконливого етимологічного пояснення. Мово-посередником була церковнослов’янська [5, Т. 2, с. 420; 13, Т. 2, с. 221]. Це слово є одним з найуживаніших у текстах українських народних балад, щоправда, в різних похідниках: *кедрина, кедринька*, виступає постійним епітетом *труни* (*трумка, трумва*), *гробу*: *кедровая* (*кедрове, кедровеє*). Представлено цю лексему в різних сюжетно-тематичних підгрупах балад. Якнайповніше її асоціативний план виявляється в складі текстових формул балад про овдовілого чоловіка, який просить свою небіжку-дружину встати або взяти його чи дітей до себе. Аналіз текстів балад цієї сюжетно-тематичної підгрупи дозволяє виявити такі символи-синоніми до слова *кедр* (*кедрина, кедринька, кедровая*): *клен-дерево, тисовая, бучинька* [2, с. 68, 69, 71]. Опозицями на символічному рівні є: *дубовий, яловий, сосновий* (гріб) [2, с. 66, 68, 72]. Символічною парою *кедра* (*кедрини, кедриньки, кедрової*) може бути: *ляна сорочка*. Відзначимо, що слово *кедр* у фольклорних текстах має семантику збірності, тому тут переважають словосполучення із суфіксами *-ин-, -оньк-*: *кедрина, кедринька*. Найчастіше вживають похідники від слова *кедр*, які входять до складу постійного епітета: *кедровая труна* (*трунва*), *кедровеє трумка*. У такому словосполученні слово *кедровая/кедровеє* має символічне значення хороший або з хорошого дерева. Як свідчить символіка балад, хорошими деревами для труни разом із *кедром* уважали *клен, тис, бук*, протиставляючи їх *дубові, яліні й сосні*. *Кедрова труна* – ознака пошани, останнє бажання дружини, яка помирає. *Кедрова труна* є потенційним локусом іще живої жінки: “зроби ж мені, милий, а кедровую труну” [2, с. 66]. На синтагматичному рівні *кедрина* може функціонувати тільки як об’єкт: “ніде, мила, кедрини набрати” [2, с. 66]. У баладах цієї сюжетно-тематичної підгрупи слово *кедр* (*кедрина*) має менш уживаний локус *могила* й більш частотний *вишневий садочок*: “висип, милий, високу могилу” [2, с. 66], “сховай мене в вишневім садочку” [2, с. 66], “поховай мі, милий, та у вишневім садочку” [2, с. 67], “положи мене в вишневім садочку” [2, с. 70].

У баладах про вивірвання подружньої вірності вдаваною смертю слово *кедровий* уживають як постійний епітет до *труна*: “Зроби мені, милий, з кедрини труночку!

– ...*Будеш, мила, в яловій лежати*” [2, с. 43]. Символічними парами, себто складниками формули, до якої входить ця лексема, виступає *шовкова сорочка*. Асоціативний план цієї лексеми зумовлений впливом балада про справжню смерть дружини. Наслідком цього є їхня майже повна тотожність. Відзначимо відсутність антонімів і синонімів, зумовлену одиничністю вживання епітета *кедровий* у цій сюжетно тематичній підгрупі й непередставленість локусу на кшталт *могили* чи *вишневого садочка* через несправжню смерть. На синтагматичному рівні *кедрина* так само може виступати тільки об'єктом: “*відки, мила, відки кедрини набрати*” [2, с. 43].

Слово *васильок* має символи-синоніми: *житечко, барвіночок* і не має символів-антонімів. Уживають його в зменшено-пестливій формі однини. У текстах українських замовлянь *васильок* виступає об'єктом без чітко вказаного локусу й призначення, яке визначає, мабуть, його символіка й віднесеність до семантичного поля ЛПТО. Для народної свідомості важливим було, імовірно, саме те, що ця квітка – літня, що й зумовило вживання етноконцепту в текстах замовлянь і мотивувало символічне значення [11, с. 172, 176].

Отже, можна висновувати, що в текстах українського фольклору *палати* функціонують як обов'язковий локус *царя* й водночас можуть виступати місцем праведних судів із епітетом *білі*, набуваючи апотропеїчних функцій. Слово *левада* в українському фольклорі є нечастотним, виступаючи зі значенням священного місця для чарівної істоти.

Кровать (*коровать*) є священним місцем для обожнюваної слов'янами *змії*, виступаючи новітнім складником архетипного асоціативного зв'язку *змії* як атрибута хтонічної сили землі й володаря царства звірів чи потойбіччя. *Кровать* іноді заступає у фольклорних текстах індоєвропейську назву – *гніздо* й пізнішу слов'янську назву – *кріслеце*. *Океан* у міфологічній картині світу українців є першопочатковим елементом світобудови, називаючи воду не лише як життєдайну силу, а передовсім як обов'язковий складник міфологічної онтології.

Оксамит у фольклорних творах є обов'язковим атрибутом казкового багатства, реалізуючи сему нетиповість. *Терем* розширило значення порівняно з архісемою. Типове призначення його – бути локусом. Саме в цій функції має якнайширший асоціативний план. Проте воно здатне переходити у фольклорних текстах до класу речей.

Лексема *кедр* дала продуктивний у фольклорі стійкий епітет *кедровий* до слова *труна*, асоціативно злившись із поняттям смерті, виступаючи шляхетним деревом, протиставляючись назвам багатьох пиломатеріалів індоєвропейського походження, успадкованим українською мовою від праслов'янської. *Васильок* є прикладом переходу власної назви до розряду загальних, що свідчить про глибоку концептуалізацію оніма в етнічній свідомості українців.

1. Аверинцев С.С. Золото в системе символов ранневи-зантійской культуры / С.С. Аверинцев // Византия. Южные славяне и древняя Русь. Западная Европа. Искусство и культура / [ред. кол. Гращенков В.Н., Князевская Т.Б. и др.] – М. : Наука, 1973. – 590 с.
2. Балади: Родинно-побутові стосунки / за ред. О.І. Дея. – К. : Наукова думка, 1988. – 521 с.
3. Ви, зорі-зоричі...: Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / [упорядк. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук; / передм. М.Г. Василенка]. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
4. Геройко-фантастичні казки / [відп. ред. Д.В. Павличко]. – К. : Дніпро, 1984. – 366 с., іл.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. – К., 2003–2007.
6. Мосенкіс Ю.Л. Теоретичні аспекти поглибленого діхро-нічного дослідження основної лексики: До проблеми

гіпотетичного первісного мовного стану як найдавнішого етапу доісторії української мови / Юрій Леонідович Мосенкіс. – К. : АТ “ВІПОЛ”; ВП “Перше вересня”, 1997. – 210 с.

7. Полюга Л.М. Роль грецької мови у поповненні української абстрактної лексики / Л.М. Полюга // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами. Тези доповідей. – Ужгород, 1982. – 238 с., С.18–19.
8. Пономарів О. Лексика грецького походження в українській мові / Олександр Данилович Пономарів. – К. : Просвіта, 2005. – 127 с.
9. Рогаль М.С. Лексические заимствования в украинских летописях конца XVII–XVIII вв.: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 661 “Языки народов СССР” / М.С. Рогаль. – К., 1969. – 16 с.
10. Словник української мови: в 11 т. / [ред. І.К. Білодід] – К. : Наук. думка, 1970–1980.
11. Українські замовляння / [упорядк. М.Н. Москаленко, передм і комент. М.О. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с., іл.
12. Цимбалюк Ю.В. Структурные типы латинских заимствований в украинском языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10-661 “Языки народов СССР (украинский язык)” / Ю.В. Цимбалюк. – Львов, 1971. – 28 с.
13. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / [автор-сост. М. Фасмер] – М. : Прогресс, 1986–1987.

КОНЦЕПТУАЛІЗМ ЯК ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ

Вандишев Валентин

У сучасній науковій картині світу очевидною є поява значної кількості моделей можливих світів, можливих пізнавальних і суспільних практик. Тому можна стверджувати, що поняття “реальність” цілком обґрунтовано стало об'єктом такого ж віртуального моделювання. При цьому визнається концептуальна заданість нових реальностей. Отже, існують достатньо підстав для того, щоб концептуалізм [див.: 4] визначити як філософію висхідних понять, як конструктивну діяльність мислення в області концептів і загальних понять.

Звідси природно видається оцінка нинішніх уявлень про концепт як поняття, але поняття, яке беззаперечно є багатозначним. Достатньо поширеним є уявлення про концепт як інноваційну ідею, що містить у собі значний творчий потенціал або креативний сенс. Річ, механізм або машину, за допомогою яких демонструють інноваційну ідею, називають концепт-продуктом. Сьогодні часто ми це бачимо, наприклад, у репортажах з автосалонів, де представляють у єдиному екземплярі concert-art. Поширене сьогодні і поняття concert-art – напрям у мистецтві, покликаний відображати тільки ідею, а не форму або зовнішні атрибути. Можна відзначити також і поширене в суспільно-історичних науках поняття “соціальний концепт” (конструкт) як породження конкретної культури або суспільства, яке існує виключно внаслідок того, що люди згодні діяти так, ніби воно існує, або згодні дотримуватися певних умовних правил.

Зважаючи на зазначене, мету свого дослідження автор убачає в дослідженні особливостей теоретико-методологічного і лінгвофілософського підходів до усвідомлення і визначення феномену концепту, який виступає однією з форм відображення загального в літературно-художній творчості.

Впадає в око інтенсивна літературна і науково-дослідницька діяльність з приводу мовних феноменів у сучасній художній літературі, яка обертається навколо поняття “концепт”. Сьогодні достатньо часто у філо-

логічних і лінгвофілософських дослідженнях зустрічаємо поняття “концепт” у сенсі стійкої мовної або авторської ідеї, що має традиційний вираз. Причому дослідників часто просто “зачаровує” сам термін *концепт*, тоді як у попередні часи вони обмежилися б терміном *мотив*. І цього було б цілком досить, щоб виразити задум автора того чи іншого твору і поширені в нім ідеї.

У філософії і лінгвістиці концепт – це зміст поняття, смислове значення імені або знаку. Причому тут концепт відрізняється від самого знаку і від його наочного значення (денотата, обсягу поняття), хоча ототожнюється з поняттям і сигніфікатом.

О.С. Переломова відзначає: “Загальномовні концепти в художніх творах виконують текстотвірну функцію, стають стрижневими лексемами-інтертекстемами текстового простору” [3, с. 129]. Звідси і в цитованій роботі О.С. Переломової як об’єкт дослідження вибрані концепт *самотність* у поезіях П. Тичини, концепт *дорога* в мовотворенні В. Шевчука, концепт *сакрального часо-простору* в творчості О. Олеса й ін. Таким же чином досліджені і текстові простори творів різних авторів, які вводять у свої твори, наприклад, концепт *Україна*.

Цілком природно, що багатьом художнім текстам притаманні описи різних предметів, явищ і процесів реальності. Проте чи правомірно визначати їх як концепти? Уважаю, що далеко не всі предмети і явища можуть бути підведені під визначення концепту. “А концептами стають тільки ті явища дійсності, котрі є актуальними й цінними для певної культури, – стверджує О.С. Переломова. – Крім того, концепт містить у собі не лише значення слова, яке відображає той предмет, у якому це слово правильно вжито. Концепт – це головним чином смисл слова, де поряд з денотативним значна вагомість конотативного значення (у вигляді емоційного, експресивного, аксіологічного забарвлення)” [там само, с. 130]. Тому застосування ряду понять, таких, наприклад, як “кінь” чи “хата” як концептів, викликає серйозні заперечення у зв’язку з особливостями змісту концепту і його ролі в художній творчості.

Зрозуміло, що список нових концептів, які відповідають духу часу і потребам суспільства, спричиняє нові життєві відносини, нове розуміння етнопонаціональних, конфесійних і аксіологічних змін, які підносять у художній літературі, а певною мірою і в медіа, в ранг апіорних характеристик. Список концептуальних персонажів ніким і ніколи не може бути закритий, а тому відіграє важливу роль у розвитку і змінах як філософії, так і загальнокультурного простору в цілому. Важливо зрозуміти тенденцію до зростання різноманітності, не намагаючись зводити її до аморфної єдності.

Але повернімося до уявлення про концепт як інноваційну ідею, що містить у собі значний творчий потенціал або креативний сенс. З нових досліджень сутності й історії концепту, звісно, найбільш фундаментальною є робота Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі [див.: 1]. Автори стверджують: “...філософія – не просто мистецтво формувати, винаходити або ж виготовляти концепти, бо концепти – це не обов’язково форми, знахідки або продукти. Точніше буде сказати, що філософія – дисципліна, яка здійснює творення концептів... Творити все нові концепти – такий предмет філософії. Оскільки концепт повинен бути створений, він пов’язаний з філософом як людиною, яка володіє ним в потенції, у якій є для цього потенція і майстерність. На це не можна заперечувати тим, що про “творчість” зазвичай говорять стосовно плотських речей і до мистецтв, – мистецтво філософа надає існування також і мисленим сутностям, а філософські концепти також суть “*sensibilia*”. *Власне, науки, мистецтва і філософії мають однаково творчий характер, просто одна лише філософія здатна творити концепти в точному сенсі*

слова. Концепти не чекають нас вже готовими, на зразок небесних тіл. У концептів не буває небес (виділено мною. – В.В.). Їх слід винаходити, виготовляти або, швидше, творити, і без підпису того, хто їх створив, вони ніщо” [там само, с. 14–15].

Зміст і сенс наведеної вище цитати дозволяє прояснити значною мірою і сутність літературно-художньої творчості, і сутність образотворчого мистецтва, орієнтованого на творіння образів. Бо первинне просте сприйняття і наслідування існуючим образам, що мають концептуальну природу, що властиве кожній творчій особі, на якомусь етапі їх творчості здатне переростати, в свою чергу, в творіння концептів. Реально кожен видатний письменник і художник – творець концептів. Тому акцент на необхідність сприйняття феномену концептотворення не новий. Вже Ф. Ніцше наполягав на тому, що філософи повинні не просто приймати дані ним концепти, щоб очистити їх і наводити на них лиск. Навпаки, філософ повинен сам їх виробляти, творити, утверджувати і переконувати людей ними користуватися. А особливо філософ повинен не довіряти саме концептам, якщо він не сам їх створив. Чого вартий філософ, якщо про нього можна сказати: він не створив жодного концепту? – ставить запитання Ніцше.

Розглядаючи філософське і лінгвістичне розуміння природи і сутності концепту, ми виявляємо певні розбіжності, хоча думка О.С. Переломової про те, що “концептами стають тільки ті явища дійсності, які є актуальними і цінними для певної культури”, цілком могла б стати тут певним компромісом.

Можливо, і спроба віддати пальму першості в справі творіння концептів одній лише філософії може виявитися помилковою. Жіль Дельоз і Фелікс Гваттарі впевнені, що філософія не є ні спогляданням, ні рефлексією, ні комунікацією, хоча через різні історичні умови і здатність кожної дисципліни породжувати свої власні ілюзії і ховатися за нею ж спеціально наведеним туманом бралось за основу те або інше. Споглядання властиве різним наукам, оскільки споглядання суть самі ж речі, що розглядаються в ході творіння відповідних концептів. Філософію не можна розглядати лише як рефлексію, оскільки така характерна для багатьох наук і мистецтв. Цілком прийнятна думка про те, що ні математики-теоретики, ні фізики-теоретики навряд чи очікували філософських одкровенень, щоб розмірковувати про математику чи фізику, як і художники – про живопис чи музику. Поза сумнівом, що рефлексія невід’ємно належить їх власній творчості. Те ж саме стосується і комунікативного начала в філософії, оскільки таке не можна розглядати як її пріоритет. Звідси і висновок, який зробили Дельоз і Гваттарі: “Філософія не зайнята ні спогляданням, ні рефлексією, ні комунікацією, хоч їй і доводиться створювати концепти для цих активних або пасивних станів. Споглядання, рефлексія і комунікація – це не дисципліни, а машини, за допомогою яких у будь-яких дисциплінах утворюються *Універсалії*” [там само, с. 15].

Творчість завжди одинична, і концепт як власне філософське і художнє творіння завжди є щось одиничне. Щонайперший принцип філософії полягає в тому, що *Універсалії* нічого не пояснюють, вони самі підлягають поясненню. У свою чергу, принцип літературно-художньої творчості полягає в тому, що концепт потребує інтуїтивно-плотського сприйняття і оцінки його матерії (зміст) і форми. Творіння або конструювання концептів вже сьогодні стає актуальним. Природно, що вчення про лінгвістичну конструкцію може претендувати на один з важливих напрямів наукової лінгвофілософії. Важко заперечувати, що відсутність належного поняття конструкції перешкоджає багатьом наочно і результативно брати участь у розвитку як лінгвістики, так і філософії. А нау-

кова конструкція припускає досконалу нероздільність змісту і форми літературно-художнього концепту. Важливим моментом верифікації концепту можна вважати те, на яких підставах він вибудовується. Невідповідність змісту і форми концепту і приводить до штучності його створення.

Перехід, що намітився від описово-узагальнюючих до конструюючих функцій гуманітарного дискурсу, збігається з ходом методологічного розвитку останніх десятиліть. І у філософії, і в гуманітарних науках починаючи з середини ХХ століття очевидна тенденція до лінгвістичного аналізу. Ця тенденція притаманна як європейському структуралізму і постструктуралізму, так і англо-американській аналітичній традиції як аналіз семантичних, граматичних і логічних структур. Концептуалізм можна розглядати і як продовження, і як подолання цієї тенденції. “Лінгвістичний поворот” переходить з аналітичної в синтетичну фазу. Оскільки ж предмет і філософії, і всіх лінгвоцентричних і текстоцентричних гуманітарних наук (філологія, літературознавство й ін.) представлений, перш за все, в мові, то і своє завдання ці науки все більше вбачають у тому, щоб не тільки досліджувати, але й істотно розширювати існуючу мову. Це завдання можна конкретизувати: синтез нових слів, поняття, універсалій, концептів, лексичних і концептуальних полів, збільшення обсягу того, що говоримо, а значить, і мислимого.

Концептуалізм – це ще й смислова насиченість або подієвість (событийність): перехід з одного мислительного поля в інше. Ю.М. Лотман відзначає, що структурна поетика встановила поширеність у сюжетних лініях творів, разом з іншими подіями, “...переміщення персонажа через кордон семантичного поля” [2, с. 224]. Прикладами можуть бути відповідні сюжети, коли герой потрапляє з одного світу до іншого, з провінції в столицю, з обивателів у революціонери і тому подібне. Повною мірою це стосується і теоретичних текстів, в яких постійно має місце перехід межі між поняттями, групами понять, а також між різними сферами розуму. Інтенсивність смислової подієвості тексту також може породжувати концепти, що залежить як від міцності меж, які перетинаються, так і від енергії, що застосовується для їх подолання.

Концептуалізм, як творення концептів у гуманітарних науках, – це сюжетне мислення, що ініціює смислові події, буде концепти, революціонізує наявну картину світу. Природно, концептуалізм, що розглядається нами, не можна зводити до вузькопрактичних соціально(філософсько)-ідеологічних напрямів, які представлені, наприклад, марксизмом чи ніцшеанством. Ми розглядаємо концептуалізм поза політичною дією, спрямованою на зміну суспільного життя. Концептуалізм – це з самого початку смислароджуюча філософська діяльність. Здібність до такої прокидається в творчій особі не тільки філософа, але й письменника, поета, художника в певному психоемоційному стані, коли вони виявляють у собі і через себе архетипне начало.

Розглядаючи природу концептів і перспективу розвитку основних напрямів концептивізму на матеріалі філософії і гуманітарних наук, М. Епштейн відзначає: “Розвиток філософії є не зміна напрямів, а **прискорення смислових подій**, ущільнення їх в одиницях часу і письма. ...філософія стає на власний ґрунт мислимості, тобто вже **не пояснює дійсність і не змінює її**, не зводить її до несуперечливої концепції і не втручається в хід історії, а створює власну історію смислових подій і космофію можливих світів” [4, с. 60]. Власне, у філософії і не залишається особливого вибору в умовах світу, що змінюється. Світ все більш стає віртуальним і фантастичним, про що свідчить і література, і кіно (телебачення),

де вже практично ніхто і не приховує вигаданості ні героїв, ні ситуацій, ні просторово-часового контексту того, що відбувається. Техніка ХХІ століття стає фундаментальною завдяки просуванню науки в мікро- і макросвіт, в будову мозку і таємниці людської психіки. Автори фантастичних кіберкниг і творці комп'ютерних ігор формують параметри віртуальних світів, число вимірів, співвідношення причини і наслідку, напрям плину часу, долю, умови і параметри смерті героїв, що раніше було практично і неможливо, і несприйнятно.

Таким чином, за своєю спрямованістю і змістом наше дослідження було спрямоване на осмислення феномену концептуалізму як нової лінгвофілософської методології. Аналіз розвитку лінгвістики і філософії свідчить про процес їх подальшого взаємопроникнення в умовах фундаменталізації техніки і віртуалізації сучасної наукової картини світу, які продовжуються. Достатньо обґрунтовано можна стверджувати, що наш час сповнений нових несподіваних уявлень про світ, про зміну способу життя людства в системі нових цінностей. Саме тут і відкривається широкий простір для узагальнень і появи нових концептів.

1. Делёз Ж. Что такое философия? / Делёз Ж., Гваттари Ф. ; пер. с фр. С. Н. Зенкина. – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб. : Алетейя, 1998.
2. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман // Об искусстве. – СПб. : Искусство, 1998.
3. Переломова О. С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект / О. С. Переломова. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008.
4. Эпштейн М. Знак пробела: О будущем гуманитарных наук / М. Эпштейн. – М. : Новое литературное обозрение, 2004.

МЕТОД УКРУПНЕНИХ ДИДАКТИЧНИХ ОДИНИЦЬ У СИСТЕМІ КОМПЕТЕНТІСНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

Варзацька Лариса

Проблема компетентнісного підходу до навчання, виховання, розвитку особистості набуває особливої актуальності, що зумовлюється типовою для сучасної школи ситуацією: учні здатні опанувати теоретичні знання, але відчувають значні утруднення під час використання цих знань для розв'язання конкретних життєвих задач.

З'ясовуючи сутність компетентнісного навчання на уроках української мови, важливо розкрити відмінність між компетенцією і компетентністю, яка існує з освітньої точки зору.

Освітні компетенції (за визначенням російських дидактів В.В. Краєвського, А.В. Хуторського) – це **соціальна вимога** до освітньої підготовки, яка виражається сукупністю взаємопов'язаних компонентів – ціннісно-смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок, інструментарію пізнання, досвіду діяльності стосовно визначеного кола об'єктів реальної дійсності, необхідних для здійснення особистісно і соціально значимої продуктивної праці.

Компетентність – це оволодіння учнем відповідною компетенцією. Це вже сформована сукупність якостей особистості – ціннісно-смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок, здібностей, способів діяльності в певній соціально і особистісно значимій сфері. Компетентність виражає здатність особистості нагромаджувати, інтегрувати знання, уміння, здобутий досвід для розв'язання поставлених цілей.

Компетентнісний підхід характеризується українським дидактом О. Я. Савченко як результативно-діяльнісна освіта, яка ставить своєю метою сформування всбічно розвинену, висококультурну, активну, добротворчу особистість, здатну до ефективного продуктивної діяльності в певній сфері.

Для досягнення означених освітніх цілей перспективним є **тип навчання**, у якому інтегруються компетентнісний і особистісно-зорієнтований підходи, в результаті чого особистісно зорієнтоване навчання стає ефективним засобом реалізації компетентнісної результативно-діяльнісної мовної освіти. Визначальними принципами такої організації пізнання на уроках української мови і мовлення є природовідповідність, розвивальної допомоги, єдність мовної освіти і мовленнєвого розвитку на всіх етапах навчально-виховного процесу.

Пропонований тип навчання програмує опанування мовних знань способом розв'язання мовленнєвих завдань. Зміст дослідного учіння в ньому реалізується двома підсистемами: 1) комплексними вправами за мірою допомоги, рівнем творчості, способом інтегрування видів діяльності, зорієнтованою на досягнення єдності емоційно-образного і логіко-поняттєвого аспектів пізнання та оптимальне співвідношення когнітивної і афективної (емоційно-вольової) сфер особистості як двох взаємопов'язаних форм психічного відображення об'єктивного світу; та 2) проектною діяльністю як засобу мотиваційного включення учнів у пізнання і словесну творчість, здобуття ними суб'єктивного досвіду. Визначальними способами розвивальної допомоги слугують інтерактивні методи і форми навчання.

Функції методу проектів як підсистеми змісту компетентнісної мовної освіти значно розширюються: зростає їхня розвивальна спрямованість та креативна сутність. Завдяки цьому створюються повноцінні умови для включення учнів у виконання різних соціальних ролей: громадянина, виборця, представника, споживача, покупця, клієнта, виробника, еколога, історика, журналіста, літературознавця, лінгвіста, видавця, художника, композитора, письменника, члена сім'ї.

Комплексні вправи є системотвірним компонентом організованого навчання на суб'єкт- суб'єктних стосунках. Їм притаманна сукупність таких ознак:

- будуються вони на основі системи текстів, об'єднаних певною темою соціокультурної змістової лінії, з чітко вираженими їхніми соціокультурними, дидактичними, розвивальними, виховними функціями (див. Таблицю 1), у яких виучувані мовні знання є типовими, найбільш вагомими для вираженої думки, та органічно поєднуються з емоційно-образною діяльністю (ігровою, художньою, дослідницькою);
- своїм змістом спонукають учнів до словесної творчості й водночас націлюють на розв'язання лексичних, граматичних, правописних завдань;
- ґрунтуються на засадах методу укрупнених дидактичних одиниць (В. Давидов, Б. Ельконін, П. Ердієв).

Структурування навчального матеріалу на основі методу укрупнених одиниць виявляє істотний розвивальний вплив на особистість учня. Рівень узагальності сформованих знань визначає рівень проникнення в сутність мовного матеріалу та операційну структуру пізнавальної і мовленнєвої діяльності особистості.

Знання, таким чином, стають для школярів інструментом перетворення не лише довкілля, а й власної особистості. У них формується здатність займати активну особистісну позицію під час здобуття нових знань, постійно аналізувати, осмислювати і перебудовувати власний досвід. Учні усвідомлюють, чого досягли на певній сходинці пізнання, у чому сутність здобутих нових знань; як виражають своє емоційне ставлення до об'єкта на-

вчання, будують оцінні судження, наскільки збагатився їхній особистісний досвід творчої діяльності, якими перспективними способами, прийомами пізнавальної і мовленнєвої діяльності вони оволоділи.

У процесі такої рефлексивної діяльності особистість прогресує у своєму розвитку, оскільки нагромадження знань і навіть теоретичне мислення є неодмінною, проте недостатньою умовою для зміни діяльності людини, тобто появи у неї психоутворень (Л. Гриценко).

Динаміку розвитку особистості можна подати схематично:

досвід → рефлексія → розвиток
цього досвіду

Послідовність комплексних вправ визначається сутністю опорних умінь, завдяки чому створюються оптимальні умови для опанування програмового матеріалу через порівняння, зіставлення, переконострування, установлення міжпоняттєвих зв'язків та формування узагальнених способів пізнавальної та мовленнєвої діяльності.

Таблиця 1

Текст, його соціокультурні, розвивальні, дидактичні і виховні функції		
Як спосіб прилучення дітей до духовної культури народу; розширення їхнього кругозору, формування особистісного бачення краси, добра, істини	Як засіб унаочнення мовних явищ з метою активізації пізнавальних процесів; як спосіб укрупнення навчальної інформації; активізації евристичної бесіди як провідного методу пізнання мовних знань	Як інструмент оволодіння узагальненими уміньми сприймати, відтворювати, будувати й поліпшувати текст; як спосіб збагачення словника і граматичної структури учнівського мовлення; як засіб формування авторського задуму

Структуруючи навчальний матеріал з української мови і мовлення, виходимо із здобутих наукових даних про дидактичні й розвивальні функції системних мовних зв'язків. Саме опора на взаємозв'язки мовних знань допомагає осмислити їхню сутність та закономірність функціонування у процесі спілкування. Без умінь установлювати органічні зв'язки між мовними поняттями (фонетичними, лексичними, граматичними, словотворчими) знання виявляються формальними, оскільки вони не зможуть активізувати механізми мовлення. Дані аналізу системних мовних зв'язків дають можливість з'ясувати базисний компонент програми – найважливіші опорні знання та вміння, які є фундаментом у процесі опанування багатьох інших знань.

Виділення опорних умінь – корінне питання методики. Воно ґрунтується на психологічному законі пізнання: міцне оволодіння кількома навичками, вміннями розвиває здатність до засвоєння однорідних (К. Ушинський). Саме опорні вміння дають можливість сформувати у дітей:

- 1) узагальнені способи аналізу, систематизації мовних знань та використання їх для вираження думки;
- 2) узагальнені способи сприймання, відтворення, побудови та вдосконалення тексту.

Під час конструювання системи комплексних вправ виділяємо чотири типи опорних умінь (див. табл. 2) з огляду на їхні дидактичні й розвивальні функції.

Таблиця 2

Опорні вміння як засіб формування узагальнених способів аналізу, систематизації мовних знань, використання їх з метою спілкування та розвиток узагальнених способів мовленнєвої діяльності

Типи опорних умінь		Розвивальна сутність опорних знань за їх дидактичними цілями
I тип умінь, їх цілі Сприймати, відтворювати, будувати і редагувати текст.	←	Розвиток випереджувального синтезу в межах тексту
II тип умінь, їх цілі: Співвідносити вимову і написання слова	←	Вироблення чітких орієнтирів правильного написання слова: а) пишемо так, як вимовляємо; б) розходяться вимова й написання – користуємося правилом;
III тип умінь, їх цілі: Розрізняти лексичне значення слів конкретного й абстрактного змісту	←	а) як мовне унаочнення під час засвоєння відомостей про частини мови, будову слова, речення, число іменників, власні й загальні назви та ін.; б) оволодіння правилами вживання великої літери в іменників; префіксів <i>pre-, pri-</i> ; частки <i>ne</i> ; в) збагачення словника; г) уміння вищлювати ознаки; спостережуваного, знаходити спільні й відмінні, видо-родові, істотні / неістотні ознаки, класифікувати їх, установлювати причинно-наслідкові залежності;
IV тип умінь, їх цілі установлення зв'язків слів у реченні	←	а) як мовне унаочнення для розуміння роду іменників, числа прикметників, займенників, дієслів; відмінків іменників, прикметників, особи дієслів, членів речення; б) правопису прийменників, займенників, сполучників, часток, прислівників; в) осмислення взаємопов'язаних синтаксичних конструкцій; г) удосконалення граматичної будови мовлення учнів (уміння висловлювати думку поширеними реченнями); д) розвиток випереджувального синтезу в межах речення, розширення обсягу оперативної пам'яті

Системне використання опорних умінь є визначальним засобом структурування навчального матеріалу з мови й мовлення. Саме завдяки цьому методичному підходу створюються повноцінні умови для реалізації одного з найперспективніших способів здобуття знань на основі узагальнених дій (В.Давидов, Б. Ельконін, П.Ердінев).

За такого способу структурування мовних та мовленнєвих знань учні одночасно оволодівають:

1) блоками взаємопов'язаних та зовні схожих знань (частини мови, часи дієслова, класифікація речень за інтонацією та метою висловлювання, типи текстів);

2) блоками протилежних, співвідносних понять та явищ (наприклад, звук і буква, синоніми й антоніми,

речення з однорідними присудками та складносурядне речення – без уживання терміна);

3) блоками часткових видових понять на основі загальних – родових (поняття про частини мови є базовим для засвоєння знань про змінювання їх);

4) блоками знань на основі міжрівневих мовних зв'язків (змінені форми слова, спільнокореневі слова, синоніми).

Спочатку учні опановують певний загальний образ змісту, потім його складові частини. Мовні та мовленнєві поняття, таким чином, формуються як елемент цілісної сукупності, тому засвоюються краще, ніж коли б вони розглядалися окремо. Аналізуючи явища й факти у взаємозв'язках, школярі мають можливість знаходити в них спільне й відмінне, взаємоперетворювати поняття, переносити знання та способи діяльності у змінені ситуації. Особлива роль при цьому належить переконструюванню.

Для реалізації означених цілей у процесі дослідного учіння пропонуються завдання на порівняння, переконструювання здобутих знань, установлення внутрішньопоняттєвих (як-от: дієслова доконаного і недоконаного видів; неозначена форма дієслова, часи дієслова), міжпоняттєвих (наприклад, змінені форми слова, спільнокореневі, синоніми), міжпредметних зв'язків; послідовно використовується міжпредметна інтеграція з тим, аби досягти розуміння учнями будови предмета, осмислення ними своєрідності української мови. Завдяки цьому методичному підходу школярі опановують узагальнені способи пізнання і стають здатними включатися в навчально-виховний процес як активні його співтворці. Здобуті знання стають для них засобом і умовою розвитку сприймання, мислення, уяви, емоційно-вольової сфери, здібностей, оволодіння рефлексивною діяльністю, формування комунікативної компетентності як ключової і предметної.

1. Амонашвили Ш. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. – Минск, 1990.
2. Бачевич Ф.С. Нариси лінгвістичної прагматики: Монографія. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Бондаревська Є. Гуманістична парадигма особистісно-зорієнтованого навчання // Педагогіка. – № 4. – 1997.
4. Варзацька Л. О. Українська мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах: навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 360 с.
5. Варзацька Л. О., Кратасюк Л.М. Інтерактивні технології в системі особистісно зорієнтованої освіти // Бібліотека “Дивослово”. – 2006. – № 4.
6. Гриценко Л. Основні ідеї інтерактивного особистісно-зорієнтованого навчання // Завуч. – 2003. – № 15.
7. Костюк Г. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.Н. Проколенко. – К., 1989. – 460 с.
8. Красвський В., А. Хуторської. Дидактика и методика: учебное пособие. – М.: Академия, 2007. – 352 с.
9. Равен Джон. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Пер. с англ. – М.: “Когито-центр”, 2002. – 396 с.
10. Савченко О.Я. Ключові компетентності – іновативний результат шкільної освіти // Рідна школа. – 2011 – № 8, 9.
11. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / Сухомлинський В. Вибрані твори: у 5 т. – К., 1997. – Т. 3.
12. Токмань Г. Методи викладання літератури в їхній особистісній спрямованості на учня // Дивослово. – 2004. – № 2.
13. Ушинський К. Питання навчання і виховання в початковій школі / К. Ушинський // Вибр. твори: у 2 т. – К., 1972.
14. Фасоля А. Особистісно-зорієнтований урок літератури – мета, зміст, технологія уроку // Дивослово. – 2004. – № 8.
15. Холодна М. Формирование персонального познавательного стиля ученика // Башмаков М.О. Теория и практика продуктивного обучения. – М., 2000.
16. Хуторской А. Современная дидактика. – Санкт-Петербург, 2001.

ПЕРІОДИ ФОРМУВАННЯ МОРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ І ЇЇ ВІДБИТОК В УКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ ПИСЕМНОСТІ І СЛОВНИКАХ

Баринська Алла, Корнодудова Наталія

Морська термінологія вже була об'єктом дослідження вчених. Вагомий внесок у її вивчення зробили, зокрема, О.Т. Горбач [31], Т.Л. Жавжарова [4], В. Юрківський [39], Є.М. Мотузенко [12], Й.О. Дзедзелівський, А.А. Берлізов [30], Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк [17].

Мета статті – проаналізувати періоди й етапи розвитку морської термінології. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) визначити особливості кожного періоду; 2) навести приклади відбитку морської термінології у пам'ятках писемності та у словниках.

Актуальність статті зумовлена тим, що досі не маємо системного дослідження, присвяченого розвитку морської термінології в українському мовознавстві [17, с. 74].

Формування морської термінології завжди залежало від суспільно-політичних умов розвитку суспільства. В цьому процесі є свої періоди, що пов'язані з розвитком української наукової термінології в цілому, який має певні етапи.

Питанню періодизації формування української наукової термінології присвятили свої праці такі дослідники, як О.С. Ахманова, Т.І. Панько, Ф.А. Циткіна, І.М. Кочан, В. Юкало, М. Пилипенко, І.В. Корнейко [33, с. 21–22]. Тут спираємося на періодизацію розвитку української наукової термінології, що її запропонував мовознавець М.С. Зарицький [5, с. 80].

У даній статті посилаємося, зокрема, на періодизацію формування української наукової термінології, що поділяється на **5 періодів**: **перший** – з давнини до кінця XVII століття; **другий** триває впродовж XVIII ст.; **третій** припадає на початок ХХ століття (до 1917 р.); **четвертий** поділяється на **5 етапів**: **1)** 1918–1920 рр.; **2)** 1921–1933 рр.; **3)** 1934–1941 рр.; **4)** 1941–1945 рр.; **5)** 1961–1990 рр.; **п'ятий** період розпочинається зі здобуттям Україною незалежності.

Виникнення зародків термінів з давнини до кінця XVII століття дослідники вважають першим періодом формування термінології, що вміщує три шари [5, с. 80]. Перший – це шар номінацій річково-морських понять, що був багатий на синоніми [17, с. 74]. Другий і третій шари первісної морської термінології розвивалися паралельно з суспільно-політичною, правничою і дипломатичною термінологією.

У ІХ столітті на території Київської Русі утворилася своєрідна суднобудівна система, вироблялися і масово застосовувалися свої, слов'янські, найбільш придатні для мішаного (ріка-море) плавання типи парусно-гребних суден [35, с. 63], “функціонували в той час такі терміни, як *корма*, *човен*, *невід*, *острів*, *весло*” [10, с. 107; 29]. З пам'яток дізнаємося, що назви: *човен*, *лодія*, *суд*, *струг*, *насад*, *павозок* або *паузок*, *учан* означали плавзасоби різної будови й величини; мали вжиток терміни: *ніс*, *керма*, *кермилло*, *упруг*, *ключ* (позаду прикріплена керма), *пря* (або *парус*); збереглися вислови: “*вспяти паруси*” – *напняти вітрила*; “*возволочити*, *воспяти прі*” – *піднести вітрила*; “*волочити*” – *перетягувати корабель* тощо [7, с. 82–83].

Давні літописи монаха Києво-Печерського монастиря Нестора (ХІ–ХІІ ст.) свідчать, що перші великі за розміром судна мали назви *лодії* і *кораблі*, а дрібніші – *дубас*, *дубок*, *човен*, *однодеревка* [8, т. 1: 19]. На середину

ХІІ століття “в літописах з'явилася назва – *палубна лодія*, що належала князеві Ізяславу. До ХV століття такі судна звались *насадами* чи просто *великими морськими*, або *палубними човнами*” [10, с. 28].

Пам'ятки часів Київської Русі засвідчують, що суднопланна і суднобудівна термінологія в цей період формувалася також під впливом скандинавських мов, про що йдеться в дослідженнях О.Т. Горбача. Автор зауважує, що “зі Скандинавії пішли такі давні новгородські назви суден, як *инека*, *шняка* (давньонорвезьке *snekka*) та *буса* (від норвезького *bussa*), а також *ботя*, *якір*, *щогла*” [31].

Рясна морська термінологія була в ужитку запорожців. Як свідчить дослідник Т.Л. Жавжарова, “судна мали назви: *байдак*, *байдара*, *дуб* (*дубас*, *дубмас*, *дубок*, *дубице*), *липа*, *моноксила*, *сандал*, *фуркат*, *цебека* (*шебека*)” [4, с. 44–48], *чайки* [24, с. 13]. Термінологічні ж запозичення козацької доби в основному були тюркські: *чердак* (палуба), *бурундук* (канат), *дуб* (річкова затока), *байдак*, *байдара*, *баркас* (види гребних суден), *чайка* [33, с. 139].

Другий період формування морської термінології, почавшись наприкінці ХVІІ століття, триває протягом усього ХVІІІ століття: “поширюється суднобудування на верф'ях України, з'являються найрізноманітнішої будови вітрильні судна” [35, с. 64]. В українській мові функціонують терміни, серед яких багато запозичених: *кліпер*, *бриг*, *барк*, *бригантина*, *баркетина*, *каравела*, *фрегат*, *флагман* тощо.

Третій період розвитку української термінології триває з початку ХІХ століття до початку ХХ, точніше, 1917 р. На початку періоду “з'являються парові машини, виникають центри морського суднобудування і судноремонту на Півдні” [25, с. 21], “постояють морехідні школи, училище торговельного мореплавання” [23, с. 47]. З огляду на все це гостро заявляє про себе потреба технічних словників, особливо російсько-українських. Але ж царський уряд не визнає книжок українською мовою: у 1863 р. виходить таємний циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва про заборону україномовних книжок. Та все ж у роки послаблення цензури (1874–1875 рр.) було надруковано 23% українських книжок від загальної кількості видань [13, с. 59]. Серед цих книжок заслуговують на увагу словники, які фіксують і морську термінологію. Зокрема, в 1874 р. виходить словник Михайла Левченка “Опыт русско-украинскаго словаря”, де, наприклад, маємо пари відповідників: *бездна* – *безодня*; *кормчий*, *т.е. рулевой* – *стёрник*; *лодка* – *човен*, (*-парусная, въ Херсоне*) – *шаланда*, (*-большая длинная*) – *дуб*, (*выдолбленная изъ цельнаго дерева*) – *душоубка*, (*-легкая на Днепре*) – *чайка*, (*-весельная большая для прибрежнаго плаванія въ море*) – *карбас* [14].

“Російсько-український словник” М. Уманця і А. Спілки почав виходити 1893 року і закінчився друком 1898 року. Перевидавався в 1923 р. і 1925 р.: *весло*, *мн. весла* = *весло*, *мн. весла*, *велике* – *опачина*, на *кормі* – *стерно*, *демено*, *правіло*, на *плоту* або *барці* – *трепло*; *лодка*, *лодочка* = *човен*, *невеликий*, *видовбаний з деревини* і *сяк-так обшитий дошками* – *каюк*, *каючок*, *видовбаний, без обшивки*, *хисткий* – *душоубка*, *зроблений з дощок* – *баркас*, *баркасік*; *більший на Дніпрі і в Херсонщині* – *шаланда*, *довгий, що на дніпрових перевозах* – *дуб*, *дубок*, *великий зі щоглою* – *байдак*, *байдачок*, *у запорожців річковий або морський човен* – *чайка* [34].

1897 року побачив світ “Русско-Малороссійській словарь” Є. Тимченка: *Бортъ*, *т. бортъ*, *колода*. *Судостроеніе*, *п.*, *кораблестроеніе*. *Весло*, *п.*, *весло*, *гребло*. *Волна*, *ф.*, *хвиля*; (*велика*) *бурунь*. *Палуба*, *ф.*, *чардакъ*, *пюклядъ* [21].

1902 року В. Василенко видає словник “Опыт толковаго словаря народнои технической терминологии по Полтавской губернии”, де терміни тлумачено російською мовою: *дубъ*, *корма* (*рулевая часть*), *чердакъ* (*носовая*

часте), *стябло* (доска для складування риболовних сітей) [15].

Протягом 1907–1909 рр. вийшов чотиритомний “Словарь української мови” Б. Грінченка, де подано і морські терміни, серед яких: *карбас, лоцман, місток, кітва* тощо [3].

Після повалення царату почався четвертий період, у якому виокремлюємо п’ять етапів.

Перший етап (1918–1920 рр.) припадає на період української революції та боротьби за збереження української державної незалежності. Зі статей того часу дізнаємося, що в 1919 році були такі типи кораблів: *легкий крейсер, ескадрений міноносець, підводний човен*; у 1920 році – *лінійний корабель, легкий крейсер* [37, с. 126; 38, с. 84].

“Російсько-український словник” С. Іваницького і Ф. Шумлянського видано 1918 р. “Високий рівень словника засвідчує той факт, що до нього звертали як до лексикографічного джерела, поряд зі словниками Бориса Грінченка і Євгена Тимченка” [6, с. 3]: *рей (морськ.) – рея, друк щогловий; рейд (морськ.) – приступ; пароходство – пароплава; катер – байдак, (менший трохі) – дуб, (у запорожців) – чайка* [6].

Характерним для описуваного періоду є стихійне видавання словників, у яких “спостерігається наближення наукової мови до живої української” [5, с. 89]. Перелічимо основні з них і подамо приклади в них морських термінів.

“Русско-Украинский словарь” Б. Степаненка (1918): *водолаз – лазивода; судно – статок; екватор – рівник, рівноденник; кормило – стерно; кораблестроительний завод – кораблярня* [22].

“Словник російсько-український” П. і П. Терпила (1918): *барка – берліна; баркас – шаланда; валь – бурун; водолаз – норець; палуба – чардак* [28].

Другий етап триває з 1921 по 1933 роки. Виходить у світ “Російсько-український технічний словник” В. Дубровського (1926), де вміщено терміни, утворені на власному ґрунті: *анкер – якір (якоря); бабайка, речн. – кірма; бакен, морськ. – світич (-ча); бар, водн. – бурнак (-ка); буксир – канат (тягло, пароход) – тяглоплав; комингс, морськ. – тасоля* тощо [20].

У Віснику Інституту Української Наукової Мови (1928 р.) Б. Юрківський “подає низку рибальських термінів що-до назов рибальського знаряддя, що-до назов будови морського дна, а також низку термінів що-до певного процесу рибальської праці, стану моря, рибальської команди” [39, с. 80]: *глибова (течя) – під сильний північний вітер (горішній) вода мчить у глиб моря, а тоді знову повертається до берега, де стає низовою; аламан – снасть, якою обкидують табун скумбрії, а тоді мотушкою та кільцями піднімають її зісподу; жолоб – глибоке місце на дні моря* [39].

“Плитницька термінологія с. Сваром’я на Київському поліссі” Я. Миколаєнка (1930): *берліна – закрите вантажне судно на Дніпрі (рос. – баржа); гончак – відкрите вантажне судно, берліна без помосту; гуза – задня частина судна (рос. – корма); лапа – гак у кітві; мілиця – держак весла; опачіна – гребне весло; ціва – горішній кінець якоря* [18].

“Російсько-український словник” О. Ізюмова (1930): *бак – бак, -а; барка – барка, -ки; винт – гвинт, -та; навігація – навігація, -ції* тощо [19].

Третій етап (1934–1941 рр.) Інститут мовознавства, створений на місці репресованого, “переглядає словники, видані до 1933 року: вилучає штучно створені слова, вузькодialeктні та архаїчні” [5, с. 94]. Радянська влада “поклала край термінотворенню і, зокрема, пуризму. Але в українському науковому лексиконі закріпилася низка самобутніх назв, що постали на основі власних слово-

творчих засобів. З морської терміносистеми: *корабельня, пароплав, хитавиця*” [26, с. 46–66].

У Літописі “Червона Калина” (1936 р.) з’являються матеріали про значення правильного тлумачення морських термінів, серед яких заслуговує на увагу стаття Святослава Шрамченка “Дещо з морської термінології”. Автор пише про плутанину з використанням термінів *порт і пристань*, звертає увагу на вживання висловів, що мають стосунок до терміна *корабель*, і зауважує: “є ще в уживанні багацько виразів щодо моря, які ріжуть вухо не тільки моряка, а й кожної людини хоч трохи ознайомленої з водними справами. Для цього треба б більших пояснювальних статей на цю тему в нашій пресі” [36, с. 6; 37].

Четвертий етап (1941–1945 рр.) – термінологічна діяльність припинилася. Поступове її поновлення припадає на 1946–1960 рр. Цей період характеризується тенденцією калькування термінів.

Характерною рисою п’ятого етапу (1961–1990 рр.) є злиття націй у спільність, що дістала назву “советский народ”. “Мовою міжнаціонального спілкування мала бути російська” [5, с. 95] і “саме на цьому полігоні узаконювались чужомовні стилістичні конструкції, саме тут кувались усілякі словесні покручі, щоб потім, уже під машкарою “загальноживаності”, прокрастися до словників” [16, с. 18].

П’ятий період розпочинається із здобуттям Україною незалежності. Надруковано колективну монографію Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк, де порушено питання розвитку української морської термінології [17], виходять друком морські словники [27, 32], морські Національні стандарти України [11], відбуваються міжнародні та всеукраїнські наукові конференції, присвячені питанням функціонування морської термінології [1], виходять друком морські підручники, посібники, монографії тощо [2, 9].

Отже, вивчення пам’яток української мови, словників, створених на різних етапах розвитку українського суспільства, є надзвичайно актуальним, особливо коли йдеться про умови становлення термінологічної системи української мови, очищення її від не властивих їй форм і зворотів, штампів і русизмів.

Тому в наш час Інститут енциклопедичних досліджень НАН України започаткував серію “Із словникової спадщини” [6], що повертає до життя словники, створені на початку ХХ століття, які не лише є пам’ятками української мови, а й дотепер зберігають своє наукове і практичне значення.

1. Актуальні проблеми термінології і термінографії: морська та суміжні галузі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 27 жовт. 2006 р. – Одеса : ОНМУ, 2006. – 144 с.
2. Басанець М.Г. Основи судноводіння : посібн. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. Г. Басанець, В. В. Михальчук. – Одеса : ФЕНІКС, 2003. – 316 с.
3. Грінченко Б.Д. Словарь української мови : в 4 т. / Б. Д. Грінченко. – К. : Киевская Старина, 1907. – Т. 2 : 3 – Н. – 1908. – 573 с.
4. Жавжарова Т.Л. Назви річково-морських суден запорозьких козаків / Т.Л. Жавжарова // Вісник Запорізького державного університету. – 1999. – № 1. – С. 44–48.
5. Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства: підручник / Микола Степанович Зарицький. – К. : ІВЦ «Видавництво “Політехніка”»; ТОВ «Фірма “Періодика”», 2004. – 128 с.
6. Іваницький С. Російсько-український словник / С. Іваницький, Ф. Шумлянський. – К. : Обереги, 2006. – 528 с. – (Серія “Abecedarium”; 1918).
7. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / [уклад. Б.З. Якимович]. – Львів : Світ, 1992. – 702 с.
8. История отечественного судостроения IX – XIX вв. : в 5 т. / В. Д. Доценко та ін. – СПб. : Судостроение, 1994. – Т. 1. – 1994. – 472 с.

9. Кісельов В.П. Метеорологія та океанографія для судноводіїв / Володимир Петрович Кісельов. – Одеса : ЛАТСТАР, 2001. – 291 с.
10. Митяев А. В. Книга майбутніх адміралів / Анатолій Васильович Митяев. – К. : Веселка, 1983. – 335 с.
11. Морська навігація та навігаційне обладнання суден. Умовні позначення і скорочення: ДСТУ 4386: 2005. – [Чинний від 2005 – 14 – 11]. – К. : Держспоживстандарт України, 2006. – 70 с. – (Національні стандарти України).
12. Мотузенко Е. М. Морская рыболовецкая терминология северо-западного Причерноморья: дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 01 / Евгений Михайлович Мотузенко. – Одесса, 1987. – 223 с.
13. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови : навчальний посібник з алгоритмічними приписами / Галина Сергіївна Онуфрієнко. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
14. Опыт русско-украинского словаря / [авт.-уклад. М. Левченко]. – К. : Типографія Губернского Управления, 1874. – 188 с.
15. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии / [авт.-уклад. В. Н. Василенко]. – Х. : Печатное дело, 1902. – 80 с.
16. Островський В. І. А українською кажуть так... / В. І. Островський, Г. Ф. Островська. – Одеса : Астропринт, 2008. – 400 с. – (Серія “Берег Овідія”; т. VII).
17. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
18. Плитницька термінологія с. Сваром’я на Київському Поліссі / [авт.-уклад. Я.Миколаєнко]. – К. : Вісник Інституту Української Наукової Мови, 1930. – Вип. 2. – 75 с.
19. Російсько-український словник / [авт.-уклад. О. Ізюмов]. – Х. : Державне Видавництво України – УАН, 1930. – 901 с.
20. Російсько-український технічний словник / [авт.-уклад. В. Дубровський]. – К. : Друк, 1926. – 102 с.
21. Русско-Малороссийский словарь / [авт.-уклад. Є. Тимченко]. – К. : Типографія Імператорського Університета Св. Володимира Н.Т. Корчакъ-Новицького, 1897. – 267 с.
22. Русско-Украинский словарь / [авт.-уклад. Б. Степаненко]. – К. : Жизнь, 1918. – 222 с.
23. Савченко-Більський В. Значіння торговельної фльоти / В. Савченко-Більський // Табор. – 1930. – № 13. – С. 43–47.
24. Савченко-Більський В. Короткий історичний нарис розвитку фльоти / В. Савченко-Більський // Літопис “Червона Калина”. – 1932. – № 4. – С. 11–15.
25. Савченко-Більський В. Короткий історичний нарис розвитку фльоти / В. Савченко-Більський // Літопис “Червона Калина”. – 1932. – № 5. – С. 21–24.
26. Селігей П.О. Пуризм в термінології: український досвід на європейському тлі / П.О. Селігей // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 46–66.
27. Словник морської термінології : рос.-укр. з англ. відповідниками / [наук. ред. Н. М. Неровня]. – К. : Видавничий дім “КМ Academia”, 2000. – 282 с.
28. Словник російсько-український / [авт.-уклад. П. і П. Терпило]. – К. : Друкарня Івана Васильченка, 1918. – 304 с.
29. Сторінки історії флоту України / [авт. тексту В.М. Чайка]. – Севастополь : Рівненська друкарня, 1996. – 155 с.
30. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / [відп. ред. М.А. Жовтобрюх]. – К. : Наукова думка, 1973. – 440 с.
31. Термінологія в працях Олекси Горбача / Р. Микульчик // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”, 2003. – № 490. – С. 52–57.
32. Тлумачний англо-російсько-український словник транспортних термінів : 447 термінів [уклад. В.І. Чекаловець та ін.]. – Одеса : ОНМУ, 2007. – 287 с.
33. Туровська Л.В. Військові звання та посади в Україні: історично-генетичний аспект вивчення української військової термінології / Людмила Володимирівна Туровська. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 160 с.
34. Уманець М. Словарь російсько-український / М. Уманець, А. Спілка. – Державне видавництво України. – К., 1925. – 1149 с.
35. Шаригіна О. Створення та розвиток науково-технічної бази морського транспорту (друга половина XIX – початок XX століття) / О. Шаригіна // Українознавство. – 2009. – № 2. – С. 63–66.
36. Шрамченко С. Дещо з морської термінології / С. Шрамченко // Літопис “Червона Калина” – 1936. – № 7–8. – С. 6.
37. Шрамченко С. Кораблі Української Чорноморської фльоти в Миколаїві у 1918 – 20 рр. / С. Шрамченко // Табор. – 1930. – № 14. – С. 125–126.
38. Шрамченко С. Українські Воснно-Морські Школи (1918–1920 рр.) / С. Шрамченко // Табор. – 1931. – № 15. – С. 80–84.
39. Юрківський Б. З рибальської термінології с. Дуфінки на Одещині / Б. Юрківський // Вісник Інституту Української Наукової Мови. Вип 1. – 1928. – С. 80–83.

ПРИРОДА ВЗАЄМОДІЇ ІНФОРМАЦІЇ ВЕРТИКАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ І ПІДТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Васейко Юлія

Постановка наукової проблеми та її значення.

Лінгвальні дослідження змістової структури художнього тексту не є новими у мовознавчій науці (О. Ахманова [1], І. Гальперін [2], Л. Гогоадзе [3], І. Гюббенет [4], А. Загнітко [5], В. Кухаренко [6] та ін.), проте, незважаючи на наявність ґрунтовних студій як формально-граматичних, так і семантико-функціональних параметрів літературних творів, вони не втрачають своєї актуальності, що зумовлено складною значеннєвою внутрішньою організацією поезії та прози. Тому вивчення специфіки співвідношення вертикального контексту й змістово-підтекстового рівня прочитання художнього тексту, а саме така мета цієї розвідки, є на часі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вертикальний контекст – семантико-функціональна категорія художнього твору, що акумулює у своїй структурі екстратекстову інформацію – культурологічну (національно марковану (українську) та загальнокультурну (співвідносну зі світовою культурою)), якій притаманний імпліцитний спосіб вираження змісту; реалізуючись у творі, є важливим сектором внутрішньотекстової організації, оскільки за мінімальної експліцитної репрезентації на денотативному рівні генерує значний обсяг інформації, що впливає на розвиток сюжетних ліній горизонтальної площини, проте може бути факультативним елементом у змістовій структурі повідомлення.

Вертикальний контекст важливий для сприйняття і осмислення такої категорії, як підтекст, що формує змістово-підтекстовий рівень прочитання художнього твору. Інформація, закладена у цьому секторі семантичного поля тексту, являє собою приховані відомості, що “дістаються зі змістово-фактуального рівня завдяки здатності одиниць мови породжувати асоціативні і конотативні значення, а також завдяки здатності речень в середині надфразних єдностей прирошувати зміст” [2, с. 28].

Питання підтексту не нове як у науці загалом, так і в мовознавстві зокрема. Ця категорія стала предметом вивчення у психології, мистецтвознавстві, літературознавстві. Коріння згаданої проблеми сягають часів античності, адже ще тогочасне мистецтво не оминуло увагою підтекст. Проте як певна наукова проблема він зацікавив вчених значно пізніше.

У літературознавстві підтекст розуміють як “думки та почуття, котрі висловлені в тексті твору не прямо, а немовби самі по собі випливають із сюжетних ситуацій, взаємостосунків і зіткнень персонажів, ставлення до них автора, окремих реплік, у діалогах тощо” [7, с. 157]. У лінгвістиці термін “підтекст” традиційно вживають на означення “прихованого внутрішнього змісту висловлювання,

що впливає із співвідношення прямих словесних значень з контекстом ситуації” [8, с. 365].

Вертикальний контекст і підтекст досить близькі за своїм функціональним навантаженням. Ці категорії генерують певний обсяг інформації, котра вербально не представлена на фактуальному рівні, може як займати периферійні ділянки семантичного поля літературного твору, так і утворювати його ядро. Оскільки відомості підтексту й вертикального контексту мають конотативну природу вираження, то вони формують додаткову предметно-логічну інформацію, а також викликають певну реакцію в реципієнта: відповідні емоції, відчуття, психічний стан. Отже, реалізують емоційно-експресивну функцію.

Вертикальний контекст і підтекст мають однакову природу вираження свого змістового потенціалу – імпліцитну, яка дозволяє за мінімальної експліцитної репрезентації на денотативному рівні прочитання художнього твору додати значний обсяг інформації. Проте між ними існує суттєва відмінність. Значення наповнення вертикальної площини не детермінує горизонтальний контекст. Семантичне поле, сформоване реаліями, алюзивними номінаціями чи цитатами, відносно автономне, утворене в інших умовах, які передували тим, що є в художньому творі, тобто це принаймні їхнє “друге життя”.

Підтекст підпорядкований денотативній площині, тому його семантичне поле зберігає своє значення саме у такому фактуальному оточенні. Підтекстовий рівень не зводиться до з’ясування додаткового значення кожного слова, оскільки його основою є прихований конотативний зміст хоча б однієї надфразної єдності. І. Гальперін зазначає, що не потрібно шукати підтексту в кожній строфі поезії, а для підтвердження наводить слова видатного російського письменника Л. Толстого “...думка, що виражена словом окремо, втрачає свій зміст, дуже знижується, якщо береться одна і без тих зв’язків, у яких перебуває” [2, с. 42].

У пейзажній поезії Л. Костенко “Виходжу в сад, він чорний і худий” є глибокий підтекст, який відтворює авторське розуміння поняття “дружби”: товариш повинен розділити з тобою не тільки хвилини щастя, а й миті журби. Цю інформацію виражає весь матеріал номінативного рівня, а не якась одна семантична одиниця, наприклад “сад” чи “осінь”, “смуток”, “слово”.

Підтекст формує сукупність додаткових значень мовних знаків, хоча в окремих випадках вираження прихованої інформації може бути обмежене однією лексемою чи реченням. Проте здебільшого такі межі є надто вузькими, адже підтекст – явище макротекстуальне, що вимагає для своєї повної реалізації цілого тексту, оскільки, відтворюючись матеріальними одиницями одного відрізка, може бути витлумачене і розшифроване лише у зв’язку і при порівнянні з іншими відрізками [6, с. 97].

Вертикальний контекст є позатекстовим компонентом змістової структури літературного твору. Його елементи не потребують для реалізації свого змісту інших інформаційних предметно-логічних чи асоціативно-емоційних ланцюгів. Їхнє семантичне поле є відносно закритою, усталеною системою. Звісно, воно може певним чином трансформуватися, проте ці зміни суттєво не деформують його змісту.

Така природа сегментів вертикальної площини зумовлює особливий вид зв’язку – однобічний – вертикального контексту з підтекстом. Перший, взаємодіючи з фактуальним матеріалом, генерує конотативні асоціації, що впливають на підтекстовий потік, частково формують семантичне наповнення останнього, емоційно увиразнюють його, додають певну предметну інформацію, джерелом якої є позатекстова реальність.

Наприклад, у вертикальному контексті вірша Л. Костенко “Вже почалось, мабуть, майбутнє” фіксуємо дві

мистецькі реалії: **Джоконда** та **рафаелівська Мадонна**. Ці номінації беруть участь у формуванні підтекстового змістового сектору, який генерує інформацію про наявність у житті людини вічних цінностей. Серед них важливе місце посідають “доброта”, “материнська любов”, “довіра”. Саме з останніми асоціюються Джоконда та Мадонна. На підтекстовому рівні цієї поезії названі реалії не набули нового тлумачення. Вони функціонують у традиційній екстратекстовій інтерпретації.

У вірші Лесі Українки “Пан політик” фіксуємо алюзивну номінацію **Цицерон** (*Я знаю сам, що я не Цицерон*). Марк Тулій Цицерон – римський політичний діяч, автор численних промов, що стали класикою ораторського мистецтва. Політик, про якого розповідає автор, вважає, що володіє словом, хоча він і не має ораторських здібностей Цицерона. Алюзивна номінація надає іронічного забарвлення підтексту твору, який зводиться до висміювання такого типу політичних діячів, що “*обморочують словами*”.

У поезії Л. Костенко “Отак, як зроду, потаємно, з тилу...” фіксуємо ономастичну реалію **Почайв** (*Коліна преклонивши, як Почайв, стоїть душа перед усім святим*) – невеличке місто Тернопільської області, що стало осередком православної віри завдяки місцевій Лаврі – святому місцю, котре зцілює, надихає, дає насагу. Письменниця вводить названий топонім у вертикальну площину, щоб допомогти реципієнтові сприйняти підтекстову інформацію про внутрішній стан героїні, людини з чистою душею, вільної від негативних впливів зовнішнього світу, повної духовної, вищої сили.

Внутрішня організація вертикального контексту і підтексту однакова. Вони мають дворівневу структуру. Поверхневий, зовнішній, вербально виражений план є основою, на якій вибудовується імпліцитний зміст внутрішнього, прихованого рівня. Ця система становить цілісність, що реалізує себе лише за умови взаємодії та взаємовпливу її складових. Таку двоплановість названих категорій пояснюємо властивістю людського розуму сприймати одночасно два інформаційні потоки, один з котрих є фоном для розкриття змісту іншого. Саме на останній передається основне семантичне навантаження.

Площиною, на якій перетинаються вертикальний контекст і підтекст, може стати змістово-інформаційне поле символу. Йдеться насамперед про ті символічні образи, що побудовані на основі українських і світових культурологічних, історичних реалій, так званих прецедентних знаків.

Побутує думка, що наявність символу в тому чи тому творі обов’язково передбачає присутність підтексту. Проте, як відомо, в окремих текстах автор сам розкодує символ, який він вводить у художню тканину, тобто за таких умов імпліцитність втрачається, глобальний зміст виводиться на поверхневий рівень. Крім цього, окремі символи є настільки традиційними, звичними, що інформація, котра передається через них, не є у повному розумінні прихованою, хоча їй і притаманний імпліцитний спосіб вираження. Вона перебуває ніби на поверхні, формуючи проміжний шар між фактуальним та підтекстовим рівнями.

Символи акумулюють у собі відомості загальнокультурного характеру, розширюють концептуальний простір тексту за рахунок внесення певної додаткової інформації, створення асоціативно-змістових ланцюгів, мають філософську наповненість, адже їх коріння сягають глибокої давнини. Часто для декодування системи символів необхідні знання з міфології, фольклору. Образ **Прометея** в сатирі Т. Шевченка “Кавказ” є уособленням недоторканості, безсмертя народу. Це ядро концептуального поля твору, навколо нього функціонують інші імпліцитні категорії, а саме вертикальний контекст і підтекст. Якщо

перший генерує первинну інформацію про міфічного героя, титана, богоборця, захисника людей від сваволі богів, то другий формує на ґрунті цих відомостей семантичні ланцюги, безпосередньо пов'язані з фактуальним матеріалом твору, на основі котрих образ Прометея набирає символу сміливої думки, доброго серця, твердості духу та безстрашності. Синтезована інформація вертикальної площини і підтексту творить основну думку поезії – жодна ворожа сила (у тому числі й царизм) не зможе скувати живої душі народу, бо він – безсмертний.

Символ акумулює у собі інформацію як горизонтальної площини, так і вертикальної. Остання – основа символічного змісту того чи того образу, адже є конкретною, об'єктивною. Ситуативного звучання символ набуває у певному фактуальному контексті, у призмі авторського світобачення. Тому підтекстовий зміст символу характеризує більший вияв суб'єктивізму порівняно з вертикальним.

Стрижневим концептом індивідуально-авторської картини світу Євгена Меланюка є образ України, котрий має глибоке смислове навантаження, що реалізовується у двох знаках-символах Батьківщини – **Державного Риму** і **Степової Еллади**. Україна для поета – це “Мадонна дика степів”, “Еллада Скитська, Еллада степова Сарматських Афродіт, кирпатих Аполонів”, “Чорна Еллада”, “Земная мадонна” і под. Названі власні назви античного світу, функціонуючи як елементи вертикальної площини, до свого первинного значення “центрів світової цивілізації” додають власне українську суб'єктивно-символічну семантику підтексту завдяки локалізації згаданих реалій у “степях”, “полях”, “ланах”, тобто типових ландшафтах рідної митцевої степової України. Синтез інформації вертикального контексту й підтекстового рівня прочитання поезій Є. Меланюка дозволяє сформулювати авторську історико-філософську концепцію еволюції національної культури, що своїм корінням сягає античної Еллади. Символи **Рим** й **Еллада** – це віра письменника у ренесанс України як потужної держави, з мудрим політичним устроєм, осередок розвитку вітчизняного мистецтва, літератури.

Центральним концептом поезій Василя Стуса теж є Україна. Проте, на відміну від Є. Меланюка, В. Стус буде його на традиційних для українців національно маркованих одиницях, зокрема топонімах, реаліях світу, флори і фауни Батьківщини (*За мною Київ тягнеться у снах; На колимським морозі калина зацвітає рудими слізьми; На Колімі запахло чебрецем, і рута-м'ятаю, і кропивою*). Лексеми **Київ**, **Дніпро**, **калина**, **черешня**, **чебрець**, **рута-м'ята**, **кропива** на підтекстовому рівні набувають символічного значення, стають “ключовими” у смисловій структурі творів, тобто формують ядро концептуальної авторської картини світосприйняття.

Отже, вертикальний контекст – один із тих змістових компонентів художнього твору, котрий впливає на формування підтекстового рівня: фонові знання, які лежать в основі вертикальної площини, необхідні для формування власне підтекстових інформаційних блоків, що, на відміну від сегментів змістового поля, утворених засобами вертикального контексту, мають інтертекстову реалізацію і зумовленість.

1. Ахманова О. С. “Вертикальний контекст” как филологическая проблема / О. С. Ахманова, И. В. Гюббенет // Вопросы языкознания. – 1977. – № 3. – С. 47–54.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
3. Гогоуадзе Л. М. Уровни прочтения текста / Л. М. Гогоуадзе // Категории текста. – М., 1981. – С. 70–89.
4. Гюббенет И. В. К проблеме понимания художественного текста / И. В. Гюббенет. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 110 с.

5. Загнітко А. П. Актуальні проблеми текстової лінгвістики: закономірності внутрішньотекстової організації / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Донецьк: ДонДУ, 1999. – Вип. 5. – С. 94–111.
6. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Л.: Просвещение, 1979. – 327 с.
7. Лесин В. Словник літературних термінів / В. Лесин, О. Пулинець. – К., 1971. – 485 с.
8. Українська Радянська енциклопедія: у 12 т. – К.: Українська Радянська енциклопедія. – 1982. – Т. 8. – 527 с.

ІНВЕКТИВИ ЯК ЗАСІБ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ ТА СУГЕСТИВНОГО ВПЛИВУ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗМК

Вейда Тетяна

У сучасній лінгвістиці все більшого значення набуває дослідження деструктивних засобів у моленнєвій інтерації. Під деструктивними засобами розуміємо мовленнєву агресію [К.Ф. Сєдов, Т.О. Воронцова, О.П. Сквородников, В.І. Шаховський, збірники “Агрессия в языке и речи” (2004), “Речевая агрессия в современной культуре” (2005)] та інвективу [В.І. Жельвіс, М.Д. Голев, Б.Я. Шарифуллін, С.В. Дороніна, Т.В. Чернишова, С.В. Сипченко та ін.]. Зазначені дослідження стосуються матеріалів текстів російських ЗМК. У масмедійному просторі України це явище знайшло відбиток у дисертаційному дослідженні Г.В. Завражиної [2008], але на матеріалі російськомовних ЗМІ, тому вважаємо нашу розвідку актуальною.

Теоретичною базою дослідження стали праці російських та зарубіжних вчених, які досліджують мову засобів масової комунікації [М.Р. Желтухіна, Т.Г. Доброклонська, С.П. Денисова, Л.О. Кудрявцева], комунікативні стратегії й тактики [Т.А. ван Дейк, О.С. Іссєрс, О.М. Паршина, О.Л. Михальова], мовленнєву агресію та інвективність [В.І. Жельвіс, М.Д. Голев, К.Ф. Сєдов, Т.О. Воронцова, Б.Я. Шарифуллін, С.В. Дороніна, Т.В. Чернишова, С.В. Сипченко, Г.В. Завражина, С.В. Форманова].

Метою статті є виявлення інвективних мовних засобів сугестивного впливу, що використовуються у сучасних ЗМК. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: проаналізувати інвективні засоби у мові ЗМК, з'ясувати семантичні особливості, що зумовлюють їхню інвективність та сугестивність.

Мова сучасних ЗМК – це зріз нашого мовлення. Журналісти не шукають у словниках те чи інше слово, коли готують власну доповідь. Вони описують події, цитують політиків і у такий спосіб безпосередня соціально-мовленнєва реальність переходить у журналістський дискурс. Отже, інвективна стратегія часто використовується у засобах масової комунікації. “В основі інвективного спілкування, по-перше, лежить прагнення принизити соціальний статус адресата або рівень його самооцінки, завдати моральної шкоди, по-друге, через образу та ображення можна досягти змін у поведінці адресата” [5, с. 23].

Інквєтивна лексика має оцінне значення, тому вважаємо її “найбільш яскравим представником прагматичного значення” [1, с. 5]. А журналісти все більше тяжіють до згублого мовлення. Тому використанні інвективної лексики в їхньому мовленні цілком природне. “**Інквєтива** – гострий виступ проти кого-, чого-небудь, гостре обвинувачення” [2, с. 397]. Отже, як бачимо зі словника, інквєтива – це образа, яка має певні стратегії, тому варто виділити такі її компоненти: 1) негативна оцінка; 2) “прагнення принизити соціальний статус адресата” [5, с. 23]; 3) обов'язкова наявність об'єкта образи, оскільки

інвектива – це різкий виступ проти кого-, чого-небудь. Таким чином, у мові ЗМК інвективу можна схарактеризувати так: це вербальна промова, яка містить негативну оцінку об'єкта, на який її спрямовано, і яка сприймається об'єктом як несправедлива, та на яку об'єкт не заслуговує, тобто як така, що не відповідає дійсності.

Критерій інвективності залежить від семантики лексем, що містяться у висловлюванні, від стилістичних засобів, оскільки стилістичні характеристики слова тісно пов'язані з емоційно-експресивними характеристиками і входять як особливий компонент у структуру значення слова. Факт мовленнєвої агресії містить енергетичний потенціал, який реалізується за умови супротиву з чийого боку. Агресія проявляється в істерії, у словесному вибусі, в емоційному мовленні, яке супроводжується інвективами й репліками, у вигуках, у психологічному зламі та ін. Цей спосіб характеризується безпосередньою агресивністю, яка реалізується маркованими словами за ознакою інвективності, зворотами, висловлюваннями, інтонацією, зорієнтованою не на хитрість та лукавство, а на прямоту й силу [11, с. 144]. У конфліктному тексті треба шукати, “яке з цих слів і зворотів є зайвим для вираження певної думки в певних умовах (тобто в умовах публічного мовлення) й, відповідно, негативно сприймається не лише суб'єктом мовлення, але й адресатом. ... “зайвими” треба вважати ... одиниці, які демонструють особисту, нічим не вмотивовану агресивність автора...” [15, с. 241].

Журналісти не використовують літературну мову, щоб бути лінгвістично “своїми” в очах читачів, близьких до демократичних мас населення, що є неправильним. Розглянемо мовний матеріал:

“Ющенко виряджається опозиціонером, адже регіональна компанія його фактично **“надула”** (виділено нами. – Т.В.). Наскільки я знаю, йому за підтримку Януковича обіцяні дострокові парламентські вибори, на яких він це міг **“наскребути”** (виділено нами. – Т.В.) 3%. Після чого, засівши у Верховній раді, продовжував би **“мутити воду”** (виділено нами. – Т.В.) [10];

“Отже, хто такий Олександр Зінченко: справжній патріот України, який усього себе присвячує Україні та служінню своєму народу, чи звичайнісінький пристосувальник (виділено нами. – Т.В.), політична повія (виділено нами. – Т.В.), що живе за принципом: **“где хорошо, там Родина”** (виділено нами. – Т.В.) [10].

Метою такої промови є приниження статусу об'єкта мовлення та/або рівня його самооцінки.

У журналістському дискурсі часто спостерігаємо агресивну лексику, яку спрямовано на конкретну політичну фігуру, не представлену в певній ситуації спілкування, тобто критика політичного опонента відбувається “позаочі” у спілкуванні із третьою особою або масовою аудиторією.

У межах нашого дослідження ми розглядаємо інвективу (у широкому сенсі слова) як мовленнєву функцію нанесення образи, як будь-який різкий виступ, як виступ проти опонента.

Оскільки одним з компонентів значення терміна **“агресія”** є “мовленнєве гвалтування “як одна з форм демонстрації панування, соціального домінування, то опоненти нерідко доходять до вербальної агресії тоді, коли не вистачає аргументів, коли в суперечці переважає голос емоцій”, як-от:

“Тягнибок говорить, що ЗЛО для України – це **жиди та москалі** (виділено нами. – Т.В.). А хто ж все таки фінансує **цього патріотика?** (виділено нами. – Т.В.). Не ці ж **жиди та москалі?** Так. Звісно вони. Бо саме **Тягни боки** (виділено нами. – Т.В.) тодішнього покоління дозволили **цим “не титульним”** (виділено нами.

– Т.В.). **збагатити свій капітал з бюджету України**” [10].

На думку російського дослідника М.А. Грачова, “журналісти, уживаючи арготичні слова, самі того не підозрюючи, здійснюють акт вербальної агресії стосовно читача, мимоволі перетворюючи його на людину, що співчуває карним елементам і покійно сприймає їхню субкультуру” [6]. Та й самі журналісти, “з захватом описуючи події арготичними словами, уживаючи їх, мимоволі починають симпатизувати кримінальному світу, його моралі, законам і субкультурі” [Там само]. На думку інших дослідників, кримінальна лексика несе в собі мораль тюремної ідеології, протипоставленої суспільним зразкам і орієнтирам.

Наприклад: **“Не секрет, що Віктор Янукович, відомий у колах **блатної публіки** (виділено нами – Т.В.) як **“Хам”** (виділено нами. – Т.В.), виконавську дисципліну у своєму уряді **“до помаранчевого” періоду** (виділено нами. – Т.В.) **посиллював за допомогою кулаків** (виділено нами. – Т.В.). Найвідомішою його жертвою був один із кращих менеджерів **кучмівського призову** Георгій Кірта. Якби **“в'язень замку Кабмін”** (виділено нами. – Т.В.) (зразка листопада–грудня 2004 року) сказав про це тільки журналістам, це було б **півбідиди** (виділено нами. – Т.В.). Але аналітичний прогноз він зробив і Януковичу” [10].**

Як ще один приклад вживання інвективної лексики розглянемо уривки зі статті головного редактора інтернет-видання “Українське слово” Євгена Петренка “Банкрутство розуму і волі”. У ній йдеться про те, що напередодні другого туру виборів **“ми отримали доступ істерії”** навколо **“єдиного демократичного кандидата”** Юлії Тимошенко. Автор зазначає, що в цій істерії беруть участь доволі серйозні люди, такі як філософ М. Попович, поети І. Драч і Д. Павличко, політологи, культурологи, представники громадськості, яких Євген Петренко звинувачує в тому, що вони намагаються **“знову дурити простих людей і продавати залишки авторитету”**. І продовжує: **“У намаганні **представників так званої творчої інтелігенції** (виділено нами. – Т.В.) і **активістів політичної “тусовки”** (виділено нами. – Т.В.), які знову **впишають українському народу** (виділено нами. – Т.В.) явно недоброякісний товар, яскраво проявилась їхня **радянська генеалогія** (виділено нами. – Т.В.) і **постійна боротьба з самим собою, виправдання малих зрад, підступів і відступів** (виділено нами. – Т.В.), зроблених протягом життя в тоталітарних умовах. А може, все набагато простіше. Як говорив поет, ніколи б ми не продались, якби нас не купили” [9].**

Перед нами яскравий приклад інвективи, яку закидає головний редактор представникам **“так званої творчої інтелігенції”** і **“давно вже не еліти”**. Звернімо увагу на виділені нами словосполучення й проаналізуємо їх:

1. **Пихати** – недок., евфем, народн. здійснювати **статейний акт** [12, с. 289];

2. **Тусівка** – розм. Зустріч, зібрання **молодіжних угруповань та компаній // Компанія, група людей, об'єднаних спільними інтересами, віком, справою** [11, с. 262];

3. **“Політична тусовка”** – образливе значення: **досвідчені дорослі люди приходять на роботу тільки для того, щоб поспілкуватися, а не працювати;**

4. **Інтелігенція** – соціальний прошарок, який складається з осіб, професійно зайнятих розумовою працею, яким притаманна велика внутрішня культура (напр. діячі науки і мистецтва, інженери, вчителі, лікарі) [10, с. 405];

5. **“Так звана творча інтелігенція”** – натяк, що ця група людей не відповідає вказаним вище категоріям;

6. **Генеалогія** – історія роду // **родовід кого-небудь, чого-небудь** [10, с. 159].

7. **“Радянська генеалогія”** – натяк на застарілий світогляд радянських часів певних політичних діячів;

8. **Підступ** – зловмисність, прикрита показною доброзичливістю [2, с. 783];

9. **Відступ (від “відступити”)** – здавати позиції, відходити під натиском супротивника // відмовлятися від задуманого [10, с. 137];

10. **Зрада (від “зрадити”)** – діяти підступно, віроломно // переходити на бік ворога // відмовлятися від попередніх поглядів, переконань [10, с. 390].

Вважаємо, що подібні висловлювання зневажають гідність зазначених особистостей, бо містять зневажливі до тих, без кого сьогодні не можна уявити ані українську науку, ані українську культуру. Отож, у цій статті вбачаємо типовий зразок ораторського мистецтва, ще зовсім недосконалий, але в якому промовець прагне висловити свою думку в гострій формі.

Найчастіше ЗМК закидають оцінні ярлики, які прилипають до політичних діячів, що дозволяє сформувати певний образ, як у наступному прикладі:

“Іногородніх бізнесменів, що відмовилися від депутатського “даху” (виділено нами. – Т.В.), спляють і обіцяють “продірявити бошки” (виділено нами. – Т.В.). Відверте інтерв’ю людині, що вміє чесно заробляти гроші. А що ж наші доblesні правоохоронці? (виділено нами. – Т.В.). Виявляється, партнери писали заяву в міліцію про свавілля, що відбувається. Один з колишніх начальників міськвідділу пообіцяв заявникам “не допустити свавілля”. А коли в крісло начальника міської міліції сів полковник Степан Григор’єв, підприємці й зовсім втратили надію на те, що зі справою депутатів-рекетирів (виділено нами. – Т.В.) розберуться. Звичайно, ця історія не вигадка і цілком реально має місце бути в нас під боком. Просто поки не час називати справжні прізвища фігурантів цієї дуже резонансної й брудної справи (виділено нами. – Т.В.). Щоб не злякати зажерливих слуг народу та людей без честі, але з погонями. (виділено нами. – Т.В.) [10].

Зазначений матеріал носить повчальний характер, має елемент переконання, загрозу, що досягається використанням інвективної лексики.

Розглянемо наступний приклад:

Нафталінові політики та “вождики” (виділено нами. – Т.В.) псують мені настрій, коли говорять про Вільну Україну, але навіть не здогадуються про її існування [10].

Нафталін – біла кристалічна речовина з різким запахом, вживана для боротьби з комірними кліщами, довгоносамиками і т. ін., для охорони вовняних виробів і хутра від молі, а також у техніці й хімічній технології [2, с. 587]. **“Нафталінові політики”** – діячі із застарілими поглядами, що не принесуть суспільству нічого корисного та нового.

Вождь – ідейний керівник громадянського руху, партії тощо [10, с. 143].

“Вождики” – принизливе значення; натяк, що ці політичні активісти мало значать для суспільства і громади, не вміють керувати власною політичною силою та відстоювати власні ідеологічні погляди.

Вважаємо окремою проблемою мови сучасних ЗМК кальки з російської мови або взагалі вживання суржиків. Ю. Недопитанська з цього приводу зазначає: “Невмотивовані кальки з російської мови особливо вражають. Окрім невігластва, певної шкоди чистоті рідної мови завдає процес комерціалізації інформаційного простору. В гонитві за рейтинговими телевізійними шоу деякі діячі від ТБ нехтують культурою мовлення. Так виник відомий образ Верки Сердючки. На сьогодні це, по суті, символ суржиків, який нахабно крокує по телефіру. Але справа не лише у Верці Сердючці. Цей образ живучий тому, що

на рівні масової свідомості переважає байдужість до рідної мови. Це найбільша небезпека” [7].

У мові ЗМК також наявна тенденція до специфічних новоутворень з власних назв, які містять у собі негативне забарвлення. Особливо цей процес торкається прізвищ українських політиків сьогодні, як-от:

“Озризовий компроміс”: Учора Президент Віктор Ющенко вніс до Верховної Ради подання про призначення Володимира Озризка міністром закордонних справ; **“Тарасюкіада”** (виділено нами. – Т.В.) *нарешиті закінчилися!*; **“Ющ косить під Гітлера”**; **“Ющ і ВСІ-ВСІ-ВСІ!”** (виділено нами. – Т.В.); **“Фашистські Тягни Боки”** (виділено нами. – Т.В.); **“Крім купи проблем та дефолту Азаровиціна нічого нам не принесе”** (виділено нами. – Т.В.). Це інвективи на адресу своїх ідейних супротивників, які принижують їхню честь та гідність. Слід зазначити, що цей процес простежується не лише в українському інформаційному середовищі, країнам СНД та колишнього Радянського Союзу ці тенденції також властиві.

У результаті дослідження ми дійшли таких висновків: серед лексико-фразеологічних засобів, які несуть образ сугестивного впливу, журналісти використовують не лише інвективи, а й стилістично нейтральну лексику, які є засобом негативної оцінки опонента, применшують його авторитет в очах супротивників та стилістично характеризують його; інвектива у ЗМК використовується з метою підвищення експресивності й художності, що дозволяє підсилити негативну конотацію у запропонованому тексті інформації; у публіцистичних текстах інвективні значення актуалізуються та взаємодіють; важливою функцією інвективи в мові ЗМК є її використання як зброї політичної боротьби. Вона може мати відтінок звинувачення, дискредитації, приниження особистості, деморалізації опонента.

Перспективу дослідження вбачаємо у аналізі інвективних одиниць сугестивного впливу в українських ЗМК, їх природи, форм та особливостей функціонування.

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М., 1988. – С. 5
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., 2003. – 1440 с.
3. Грачев М.А. Слова преступников в российской прессе // Электронный ресурс: <http://www.rusexpert.ru/index.php?idp=content&id=130>.
4. Демидов О. В. Инвективная лексика в СМИ (на примере политического журналистского дискурса) // Электронный ресурс: http://www.lib.csu.ru/vch/11/2004_01/014.pdf.
5. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи: (Психолингвистическая интерпретация речевого воздействия). – Ярославль, 1990. – С. 23.
6. Завражина Г. В. Мовленнєва агресія та засоби її вираження в масмедійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації): Автореф. дис. ... канд. філол. наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова. – Київ, 2008. – 20 с.
7. Недопитанська Ю. Проблема мовного суржиків у ЗМІ // Электронный ресурс: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=301>.
8. Паргач Н. Жаргон наш соловинный // Электронный ресурс: <http://www.zn.ua/3000/3680/54064/>
9. Петренко Є. Банкрутство розуму і волі // Электронный ресурс: <http://telekritika.kiev.ua/media-continent/kritika/column/2010-03-02/51398>.
10. Тлумачний словник української мови / за ред. д-ра філологічних наук, проф. В.С. Калашника. – 2-ге вид., випр. і доп. – Х. : Прапор, 2005. – 992 с.
11. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К., 2003. – 336 с.
12. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми. – К. : Критика, 2008. – 454 с. – С. 289.

13. Україна Молода. Щоденна інформаційно-політична газета // Електронний ресурс: <http://www.umoloda.kiev.ua>.
14. Форманова С. В. Инвектива як засіб сугестивного впливу // Записки з українського мовознавства : Вип. 18 : зб. наук. праць. // Opera in linguistica ukrainiana : Fascicullum18 / Відп. ред. О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 2009. – С. 143–152..
15. Чернышова Т.В. Стилистический анализ как основа лингвистической экспертизы конфликтного текста // Юрислингвистика-2: Русский язык в его естественном и юридическом бытии. – Барнаул : Изд-во Алтайского университета, 2000. – С. 24.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОДИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕЧАЛІ В АНГЛІЙСЬКІЙ СЦЕНІЧНІЙ МОВІ (на матеріалі п'єси ПОЛА КЕННІ "SHARED")

Велішаєва Сєвіль

Останнім часом особливий інтерес лінгвістів викликає вивчення мовної поведінки в лінгво-прагматичному аспекті. Сучасний рівень розвитку мовознавства взагалі та інтонології зокрема доводить необхідність вивчення зв'язку картини світу і мови, способи фіксації розумового процесу, вираження емоційного змісту і прагматики впливу усної мови на формування свідомості і фізіологічний стан людини.

Об'єктом дослідження є просодичні характеристики емотивних висловлювань англійської сценічної мови.

Предметом є емотивні висловлювання англійської сценічної мови, що виражають печаль.

Метою дослідження є встановлення особливостей просодичної реалізації печалі в звучанні сценічної мови.

Поставлена мета обумовлює психолінгвістичний характер дослідження із застосуванням фонетичних експериментальних методів і передбачає вирішення таких завдань:

- 1) виявити особливості просодичної реалізації печалі в тексті, що звучить;
- 2) визначити особливості прагматики психологічного впливу печалі в англійських сценічних творах.

Для вирішення вищевикладених завдань застосовано комплексний метод дослідження, що включає теоретичний аналіз наявної літератури з проблем, які досліджуються, контекстуальний (прагматичний) і електроакустичний аналіз матеріалу дослідження.

Експериментальним матеріалом дослідження послужили 21 реалізація висловлювань загальною тривалістю 12 хвилин у виконанні професійних акторів популярного у Великобританії жанру радіоспектаклів. Для акустичного аналізу відібрано 18 акторських реплік, що виражають емоцію печалі.

Актуальність даного дослідження зумовлена інтересом сучасної лінгвістики до вивчення проблем звучного тексту, а також необхідністю виявлення просодичних засобів реалізації людських емоцій з урахуванням прагматики психологічного впливу сценічних діалогів.

Наукова новизна дослідження полягає у використанні комплексного підходу до опису емоції печалі в сценічній мові, що включає екстралінгвістичний, комунікативно-прагматичний аспекти з урахуванням їх просодичної складової.

Аналіз вітчизняної та світової наукової літератури (Ю.А. Дубовський [1], Т.І. Шевченко [11] Д.А. Шахбагова [10], Л.Г. Фомиченко [9], О.П. Крюкова [3], Н.Д. Светозарова [7], П.Фенч [12]) дає нам підставу стверджувати, що просодія мовлення є одним з яскравих засобів прагматичного впливу на аудиторію, відповідного конкретно певній ситуації спілкування.

Разом з тим актуальним залишається комплексне вивчення англійської сценічної мови в площині взаємодії

семантичного, прагматичного і просодичного рівнів її будови

Прагматика просодичного оформлення акторських реплік спрямована на створення певного емоційного стану слухачів.

Відомо, що емоційний підйом створює оптимальні умови для виконання різних видів діяльності. На думку Р.С. Немова, емоційне збудження відіграє важливу роль у подоланні консерватизму і стереотипних реакцій [4, с. 241].

Завдяки майстерно зіграній ролі, блискучому володінню голосом, чіткій дикції, сценічній вимові, відповідній правилам орфоєпії, актор висловлює особистісне переживання ролі. У мистецтвознавстві майстерність володіння словом називається технікою сценічної мови і являє собою той будівельний матеріал, за допомогою якого зміст художнього образу в п'єсі розвиває свою експресивну форму.

К.С. Станіславський писав: "Коли артист яскраво забарвлює звуком і обкреслює інтонацією те, чим живе всередині, він примушує мене бачити внутрішнім поглядом ті образи і картини, про які оповідають слова промови..." [8, с. 178].

Аналізуючи просодичний вираз смутку в сценічній мові, можна констатувати, що в акторських репліках він створюється за рахунок зміни тривалості реалізації складів і варіювання темпу, варіацій висоти тону складів на певних відрізках мелодійного контуру, зміни рівня інтенсивності і термінального тону як усього висловлювання в цілому, так і окремих його частин.

Як справедливо зауважує Р.К. Потапова, "вимовні засоби безпосередньо пов'язані з ефектом впливу мовного повідомлення, з так званою прагмафонетикою. Вплив звучного тексту знаходиться в прямій залежності від використання арсеналу засобів усіх рівнів мови, які формують прагматичну структуру тексту і утворюють функціонально-семантичне поле взаємодії" [5, с. 10].

Просодія не тільки співвідноситься з тематичним рівнем тексту, а й сама визначає його тематичну структуру, тим самим здійснюється мовленнєвий вплив і, як результат, відбувається регуляція діяльності однієї людини іншою людиною за допомогою мови.

В умовах сприйняття усної мови значну роль відіграють індивідуальні технічні характеристики говоріння (темп, гучність, ритм, дикція), які багато в чому визначають характер звучання акторських реплік.

Крім того, просодичні засоби, зокрема членування, паузація і темп мови, є факторами, які полегшують розуміння сенсу переданого повідомлення.

Емоція печалі, передана акторською грою, професійно виконаною роллю, надає життєвий тонус глядачам, завдяки чому у них яскравіше проявляється інтерес до життя.

Печальні переживання корисні і добродійні для людського організму. Як зазначає К. Ізард, "печаль, сповільнюючи загальний темп життя людини, дає їй можливість озирнутися назад" [2, с. 237]. Уповільнення психічних і соматичних процесів, якими супроводжується емоція печалі, дозволяє по-новому поглянути на світ, побачити його інакше. Ця нова перспектива може посилити печаль, але вона ж може освіжити погляд на речі, дозволить зрозуміти те, про що людина раніше не замислювалася.

Аналізуючи фізіологію емоцій, професор Рубінштейн зазначав, що "процес, який виникає в корі, поширюється на нижчі підкіркові центри і, включаючи симпатичну нервову систему, дає початок захоплюючим увесь організм тілесним реакціям. Органічні процеси, які таким чином виникають, в свою чергу надсилають через таламус аферентні сигнали в кору. Вступаючи в кору, вони

породжують різноманітний комплекс переживань” [6, с. 209].

Будь-яку емоцію можна виразити, використовуючи властивості людського голосу. У процесі дослідження було встановлено, що інтонаційна маркованість відрізків п'єси, що виражають емоцію смутку, на тлі оточення досягається за рахунок певного просодичного контрасту за тональними характеристиками, гучністю і швидкістю проголошення

You spend thirty two years with someone. Suddenly he's gone! Nothing! Too little of him left.

I used to be able to smell him, Rebecca. I could smell him every time I opened the wardrobe but I gave everything away and now I can't, I can't even smell him any more. It's exhausting.

Максимум інтенсивності -34 Дб знаходиться на слові *nothing*, максимум частоти основного тону 245 Гц, максимальна тривалість складу 330 мс.

Ми відзначили, що перед'ядерна частина представлена рівною шкалою середнього рівня. Характерним для більшості реплік, що виражають печаль, є використання висхідно-низхідного термінального тону. Висхідно-низхідний тон забезпечує маркованість подібних реплік на тлі оточення, сприяє формуванню спрямованості звучання сценічної мови на партнера і слухача, посилює діалогізований характер висловлювання. Низхідний тон передає прагнення актора якомога яскравіше передати емоцію смутку, привернути увагу аудиторії до викладених фактів і викликати у неї відповідні аналогічні емоції.

I don't want to smell him any more I just want to understand.

You won't find a single artifact anywhere in this house with any word of affection from Richard.

You know why? Because he didn't love me.

Максимум інтенсивності -39 Дб знаходиться на слові *anywhere*, максимум частоти основного тону 298 Гц, максимальна тривалість складу 375 мс.

Маркерами печалі є середній рівень тону в перед'ядерній частині, виділення наголошеного складу синтагми з плавним зниженням гучності, виділення смислового центру середнім низхідним тоном з плавним кутком падіння в ядерній частині.

I saw her talking to him, that's how I found out.

Your dad's hurting me now more than he ever did when he was alive and I can't ask him why.

I wanted to love but somehow when Rebecca was born I was never happy in my skin. I just and I just never felt sexy enough.

Дані акторські репліки вимовляються з середньою гучністю (максимальний пік інтенсивності припадає на слово *hurting* – 39 Дб), що особливо яскраво проглядається на контрасті яскраво вираженої гучності ядерного складу і менш гучної перед'ядерної частини фрази максимум частоти основного тону 257 Гц, максимальна тривалість складу 390 мс.

Ступінь підвищення гучності залежить від сили емоційної напруженості, що характеризує відтінки печалі, ледь стримуваної печалі, на грані з глибоким психічним потрясінням типове підвищення гучності і темпу вимовлення.

Нижче наводяться сценічні репліки, які виражають нестримну печаль. Вони вимовляються з високою швидкістю та інтенсивністю і середніми паузами.

I love you so much, Richard. I miss you and want to hold you.

I regret the fact that you didn't talk to me.

Максимум інтенсивності -38 Дб припадає на інтенсифікатор *so* у фразі *I love you so much, Richard*, максимум частоти основного тону 280 Гц, максимальна тривалість складу 360 мс.

Проаналізований експериментальний матеріал дозволяє зробити висновок про те, що найбільше значення при передачі печалі в акторських репліках і їх прагматичні психологічного впливу на глядачів мають такі просодичні характеристики: рівний і низхідний напрям тону в перед'ядерних складах. Висхідно-низхідний термінальний тон середнього і широкого діапазону, швидка і середня швидкість і сплеск гучності, середні та короткі паузи, що створюють ефект розмовності, неофіційності в ситуації спілкування, викликають відповідні психологічні емоції у слухачів.

Слід зазначити, що особливість просодичного вираження печалі в тексті, що звучить, з одного боку передає індивідуальність актора, визначає глибину його почуття, яскраву палітру його фантазії, індивідуальність бачення творчої реалізації ролі, органічність і цілеспрямованість його дій.

У той же час сам текст сценічного діалогу набуває яскравості, експресивності, викликає відповідні емоції у глядачів, таким чином емоція печалі в сценічній мові виконує експресивно впливову і естетичну функції.

Подальше дослідження в сфері англійської сценічної мови може бути зосередженим на комунікативно-прагматичних стратегіях акторів, в залежності від творчого задуму п'єси і способу розвитку емотивного слуху та риторичної майстерності у студентів за допомогою англійської сценічної мови.

1. Дубовский Ю.А. Просодические контрасты в языке / Ю.А. Дубовский. – Симферополь: Издательство Симферопольского государственного университета, 1983. – 394 с.
2. Изард К. Психология эмоций / К. Изард. – СПб. : Питер, 1999. – 237 с.
3. Крюкова О.П. Фоностилистические особенности ораторской речи: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / О.П. Крюкова. – М., 1982. – 167 с.
4. Немов Р.С. Психология / Р.С. Немов. – М. : Просвещение, 1990. – 241 с.
5. Потапова Р.К. Коннотативная паралингвистика / Р.К. Потапова. – М. : Наука, 1997. – 10 с.
6. Рубинштейн С.А. Основы общей психологии / С.А. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2001. – 209 с.
7. Светозарова Н.Д. Просодическая организация высказывания и интонационная система языка : дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / Н.Д. Светозарова. – Л., 1983. – 515 с.
8. Станиславский К.С. Собр. соч. : у 8 т. / К. С. Станиславский. – М. : Просвещение, 1955. – 178 с.
9. Фомиченко Л.Г. Просодическая реализация коммуникативных функций сообщения и воздействия в английской монологической речи: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Л.Г. Фомиченко. – М., 1982. – 186 с.
10. Шахбагова Д.А. Фонетическая система английского языка в диахронии и синхронии (на материале британского, американского, австралийского, канадского вариантов английского языка) / Д.А. Шахбагова. – М. : Фоллис, 1992. – 129 с.
11. Шевченко Т.И. Последовательность контуров просодии английской речи (на материале научной и художественной прозы) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Т.И. Шевченко. – М., 1973. – 178 с.
12. Fench P. The Roles of intonation in English discourse/ P. Fench. – Frankfurt: Lang., 1990. – 264 p.
13. Paul Kenny “Shared ” [Електронний ресурс] / Paul Kenny // Режим доступу до п'єси : [http:// wirelesstheatre.uk](http://wirelesstheatre.uk).

МІЖМОВНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ НОМІНАТИВНИХ ОДИНИЦЬ В РУМУНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Вікторова Л.В., Шевчук Н.В.

Лексична номінація у мовній культурі сучасних мов (української та румунської) є актуальною комунікативно-

прагматичною проблемою, що сприяє розвитку теорії номінації, а також концептуально-знакової теорії української та румунської літературних мов, які відбиває лінгвістичну, етнопсихолінгвістичну природу мовної комунікації з виявленням на кожному часовому зрізі різних типів номінацій осіб.

Проблема номінації, вперше була окреслена в працях О.О. Потебні, який розглядав її у межах процесу словотворення взагалі, його зв'язку із звуковою одиницею мовного спілкування. Ідеї О.О. Потебні знайшли відображення у працях сучасних мовознавців (В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, Л.О. Белей, І.Я. Нестеренко, О.А. Гапченко). Дослідження процесу номінації здійснюється не тільки в лінгвістичному, а й у психологічному, філософському, прагматичному аспектах.

Номінація – це 1) процес творення і надання назв; 2) результат цього процесу; 3) використання цього результату у висловлюванні. З погляду мовно-структурної кваліфікації номінативних засобів розрізняють лексичну, словотвірну і синтаксичну номінації.

Номінація – утворення, функціонування мовних одиниць, які використовуються для називання й виокремлення фрагментів дійсності та формування відповідних понять. Номінативна функція охоплює не лише лексичні одиниці, а й словосполучення, фразеологізми, речення, які мають здатність номінувати денотат, в емоційно-оцінній формі зображувати типові явища, ситуації. Терміном номінація позначають і результат процесу номінації – значущу мовну одиницю. Проблема номінацій в ономаціологічному й семасіологічному плані завжди привертала увагу дослідників. До явища номінації осіб як предмета лінгвістичного аналізу зверталися українські мовознавці (З.Т. Франко, Л.М. Полюга, Л.О. Белей, Б.Г. Пришва, Н.М. Сологуб, Т.Г. Юрченко).

Метою статті є порівняти лексичні одиниці, пов'язані з номінацією особи за позитивними чи негативними якостями в румунській та українській мовах. *Предметом* дослідження є румунські та українські номінативні одиниці, *об'єктом* – оцінні назви та експериментальна семантизація номінативної лексики в румунській та українській мовах в межах лексико-семантичної групи «той, хто любить жінок».

Мовна картина світу, що розуміється як певним чином організований, структурований простір, представлений у семантиці мовних знаків та їхніх відношень, включає універсальні, етнічні й індивідуальні компоненти. Одиниці, пов'язані з номінацією особи за позитивними чи негативними якостями – частина семантичного поля “людина” – більшою мірою, ніж інші розряди конкретних імен, передають країнознавчі конотації, оскільки саме вони оформляють суб'єктивне бачення світу через фіксацію етичних чи естетичних норм конкретного мовного колективу. Таким чином, найбільш цікавими для порівняльного дослідження такого плану є такі лексичні одиниці, оцінні параметри яких експлікуються досить активно. Тому, дослідження та співставлення оцінної лексики в межах лексико-семантичної групи “той, хто любить жінок” в румунській та українській мовах є *актуальним*.

Зіставне дослідження семантики вивчали, наприклад такі вчені: Д.Х. Баранник, М.П. Фабіан, Дж. Сангаян, В.М. Манакин, О.Ф. Мочар, М.П. Кочерган, Т.В. Сорока. У сучасній лінгвістиці виділяють два найзагальніших напрямки: зіставне дослідження семантики на міжмовному рівні та зіставне дослідження семантичних явищ на рівні однієї мови [1, с. 4]. Перше здійснюється головним чином у типологічному плані й переважно на рівні загальних категорій семантичної структури, зіставлення яких спрямоване на встановлення спільного та відмінного в основних формах логічного мислення. За методи-

кою проведення зіставне дослідження семантики на міжмовному рівні вважають дослідженням з горизонтальним розташуванням об'єктів, тим часом як зіставний аналіз семантичних явищ на рівні однієї мови є вертикальним. У процесі зіставлення включаються одиниці мовної семантики різних структурних рівнів однієї мовної системи з урахуванням їх ієрархічного зв'язку [11, с. 55].

Звертаючись до проблеми одиниць відбору, хотілося б зазначити, що найкоректнішим, на нашу думку, є висновок П.М. Денісова, який зазначав: “Слово – основна одиниця відліку, але його смислова структура може бути розроблена з більшою або меншою глибиною, і фактично треба було б визнати лексико-семантичний варіант (слово в одному з своїх значень) одиницею відліку в навчальній лексикографії” [3, с. 34]. Отже ми, досліджуючи полісемантичні слова, будемо аналізувати та враховувати окремо кожний лексико-семантичний варіант (ЛСВ) слова, а не слово в цілому.

В ході роботи була виділена ЛСГ оцінних назв “той, хто любить жінок”, яка в українській мові представлена 35 ЛСВ: **бабій** (розм.) 1; **бабич** (розм.); **баболуб** (зневажл.); **баламут(а)** 2; **бахур** (лайл.) 1; **волоцюга** (зневажл.) 2; **гульвіса** (розм.); **джигун** (розм.); **донжуан** (ірон.); **закоханець** (заст., розм., ірон.); **залицяльник**; **зальотник**; **звабник**; **звідник** (зводник) 2; **кавалер** 1; **казанова**, **коханець** 1,2; **коханок** (розм.); **коханочок** (розм.); **коханчик** (пестл.); **ловелас**; **любас** (діал.); **перелесник** (перен.) 2; **перелюбник** (заст.); **перелюбець** (заст); **підлабузник**; **поклонник** (розм.) 3; **полюбовник** (розм.); **розбещувач**; **саладон** (заст.); **сластолюбець**; **спокуситель**; **спокусник** 2; **фаворит** 1.

В румунській мові дана група має такі ЛСВ: **ademenitor**; **afemeiat**; **amant**; **băbălău**; **destrăbălat**; **desfrânat**; **casanova**; **cavaler**; **ceducator**; **crai**; **craidon**; **cuceritor**; **donjuan**; **ibovnic**; **ispititor**; **muierică**; **favorit**; **fustangiu** [9; 10].

В російській мові дана група складається з таких ЛСВ: **бабник**; **вдыхатель**; **воздыхатель**; **волокита**; **донжуан**; **женолюб**; **женолюбец**; **искуситель**; **кавалер**; **казанова**; **кобель**; **ловелас**; **любезник**; **любовник**; **обожатель**; **обольститель**; **поклонник**; **развратитель**; **саладон**; **сладолюб**; **сластолюб**; **соблазнитель**; **совратитель**; **ухажер**; **фаворит**; **хахаль**.

Зіставний аналіз номінативних одиниць в румунській та українській мовах, передбачає виконання наступних завдань: 1. збір мовного матеріалу; 2. лексико-семантичний аналіз слів; 3. їх семантичний аналіз; 4. зіставлення оцінних назв “той, хто любить жінок” в румунській та українській мовах; 5. використання методу вільної атрибуції ознак значення [2, с. 25].

Дослідження лексичних одиниць, пов'язаних з номінацією особи в румунській, українській та російській мовних системах проводимо на основі розробленої комплексної методики аналізу лексичної семантики, яка дала змогу кількісно та якісно охарактеризувати ЛСГ оцінних назв “той, хто любить жінок” у різних мовах.

Аналіз структурних типів свідчить про кількісну перевагу похідних одиниць. З них суфіксальним способом було створено 51 лексична одиниця. Вихідними основами виступають субстантивні, ад'єктивні та дієслівні основи, найпродуктивнішими з яких є останні. Словотворчих формантів-суфіксів в українській мові нараховується 12: *-юга, -ник, -ич, -тель, -ун, -ець, -ач, -ок, -очок, -чик, -ас, -віс*; в російській мові – 6: *-(н)ук, -тель, -ит, -ей, -ер, -л*; в польській мові – 8: *-ant, -ator, -arz, -(i)ciel, -nik, -ek, -yk, -er*. Спільними для трьох мов є 2 форманти: *-(н)ук / -nik, -тель / -(i)ciel*: **залицяльник**, **спокусник**, **поклонник**, **спокуситель**, // **бабник**, **любовник**, **обольститель**. Для російської та української мов спільним є також формант *-ець(ь)*: **закоханець** // **женолюбец**, польським від-

повідником якого є *-es*, який не використовується для формування семантично окреслених лексем. Причому частотність зазначених формантів в межах даної групи відрізняється. Так, формант *-тель*, який за своїм походженням є старослов'янським і допомагає відтворити у слові книжну стилістичну забарвленість, російська мова успадкувала більшою мірою, ніж українська. Цікавим є також той факт, що з 11 питомих російських одиниць є застарілими (**прельститель**, **сожитель**, **воздыхатель**).

Найвні також випадки створення нових слів шляхом поєднання основ (всього 4 композиції). Словоскладання після афіксації є найбільш продуктивним способом творення нових слів. Принципова різниця між афіксацією і словоскладанням полягає в тому, що при афіксації лише один компонент має самостійне значення, тоді як складні слова утворюються шляхом об'єднання в одну лексичну одиницю двох чи більше основ самостійних частин мови.

До найпоширеніших композицій належать утворення, оформлені за моделями: "іменник + дієслово" інколи з додаванням суфікса *-ей*: **баболоб** ("баба" + "любити") // **женолюб** та **женолюбец** ("жена" + "любить"). Спостерігаються номінації, які були створені від складних ад'єктивних основ шляхом додавання суфіксів *-ей(ь)* та *-ник* (всього 3): **сластолюбець** // **сладострастник**, **сластолюбець**.

Можна виділити застарілі номінації та діалектизми: **закоханець** (*заст.*, *розм.*, *ірон.*) – той, хто закохався в кого-небудь, **залицяльник**; **любас** (*діал.*) – **коханець**; **перелюбник** (*діал.*), **перелюбець** (*діал.*) – той, хто перелюбствує (тобто порушує подружню вірність) // **волоцита** (*разг.*, *уст.*) – **любитель** волочить за жінчинами, **ухаживать без серйозних намерений**; **воздыхатель** (*уст.*) – **поклонник**; **любезник** (*уст.*) – той, хто постійно любезничає з жінчинами; **прелестник** (*уст.*), **прельститель** (*уст.*) – той, хто подчиняє своєму обаянню; **прелюбодей** (*уст.*) – той, хто совершив **прелюбодейство**; **любовник** 2 (*уст.*) – **влюблений чоловік**; // **admirator**, **adorator** (*przestarz.*) – **мілошник**; **epuzer** (*przestarz.*) – **kandydat do małżeństwa**; **zalotnik** (*przestarz.*) – **mężczyzna starający się o względy lub rękę kobiety**.

Група європеїзмів складається з таких одиниць: **бахур** (*лайл.*); **ловелас**; **донжуан** (*ірон.*); **кавалер** 1; **казанова**; **селадон** (*заст.*); **фаворит** // **ловелас**; **донжуан**; **кавалер** (*прост.*); **казанова**; **селадон** (*устар.*, *тепер ірон.*); **фаворит** // **donjuan**, **casanova**, **cavalier**. Основною мовою-реципієнтом, як і варто було очікувати, виступила французька – **кавалер**, **селадон**, **фаворит**. Є запозичення з іспанської (**донжуан**), англійської (**ловелас**), італійської (**казанова**) та древньо-єврейської (**бахур**) мов. Цікавим для нас є той факт, що 8 із 13 одиниць у мовах-реципієнтах позначають власні назви. Це імена історичних осіб або літературних героїв: **донжуан** від ісп. *Don Juane*, **ловелас** від англ. *Lovelace*, **селадон** від фр. *Cèladon* та **казанова** від іт. *Casanova*. Процес засвоєння нових слів та перетворення їх із власних назв у загальні є постійним. Це підкреслюється відсутністю у академічних тлумачних словниках, словниках Даля, Грінченка та Ожегова, а також словниках іншомовних слів лексеми **казанова**. Ми можемо припустити, що процес перетворення із власної у загальну оцінку назву ще не остаточно закінчився і тому дана одиниця не фіксується словниками. Але про функціонування одиниці в мовленні свідчать дані опитування: з 20 опитаних осіб (вік – від 18 до 25; освіта – переважно середня; стать – чоловіча) лише дві особи відмовились семантизувати слово. 11 осіб-реципієнтів зрозуміли дане слово як власну назву, і лише 7 на перший план вивели значення "коханець", "той, хто любить жінок" [2, с. 27]. Оцінні значення європеїзмів великою мірою залежать від контексту.

Кавалер позначає "супутника жінки в товаристві, **залицяльника**". У французькій мові ця лексема мала значення "вершник". Отже, ми можемо говорити про трансформацію лексичного значення. **Фаворит** – **коханець знатної особи**. Лексема була запозичена з французької мови, яка в свою чергу запозичила його з латини, де воно мало значення "прихильність, доброзичливість". У випадку з лексемою **бахур**, яка у мові-реципієнті має значення "молодий хлопець, учитель" відбулася не лише трансформація лексичного значення, а й оцінних конотацій.

Оцінні назви особи, які характеризують людину з позитивного боку, фіксуються порівняно рідше ніж негативнооцінні номінації.

Позитивнооцінні номінації нараховують в українській мові 6 одиниць: 2 одиниці запозичені (**кавалер**, **селадон**), 1 – застаріла (**закоханець**) та такі одиниці, як **залицяльник**, **поклонник** (*розм.*) 3 – той, хто **залицяється до дівчини, жінки**; **коханець** 2 – **коханий, той (та), кого кохають**. Російська мова представлена 8 одиницями: **обожатель** (*разг.*, *шутл.*), **поклонник** 3, **ухажер** (*прост.*) 2, **ухаживатель** (*разг.*), **угодник**, **вздыхатель** (*разг.*, *шутл.*) – **мужчина, ухаживающий за женщиной, проявляя при этом свою любовь, симпатию**; **мужчина, старающийся добиться расположения женщины**; **сладострастник**, **сластолюбець** – **сладострастный человек, отличающийся чувственностью**.

Негативнооцінні номінації розрізняються інтенсивністю вираження негативнооцінної експресії: **волоцюга** (*зневажл.*); **джигун** (*розм.*); **гульвіса** (*розм.*) // **кобель** (*груб.*, *прост.*); **хахаль** (*груб.*, *прост.*); **бабник** (*разг.*, *презр.*) // **bawidamek** (*pot.*, *żart.*), **balamut** (*pot.*), **fagas** (*obrażl.*), **galant** (*iron.*), **gach** (*lekcew.*), **kobieciarz**, **playboy**, **uwodziciel** // **afemeiat**, **băbălău**, **destrăbălat**, **desfrănat**.

Найскравішими негативнооцінними назвами є ті, що в словниках мають відповідні позначки: **зневажл.**, **груб.**, **прост.**, **презр.** **Волоцюга** (*зневажл.*) 2. Той, хто **любить волочитися за ким-небудь**; **баболоб** (*зневажл.*) – той, хто **дуже упадає за жінками** // **бабник** (*разг.*, *презр.*) – **любитель ухаживать за жінчинами**; **кобель** (*груб.*, *прост.*) – **о похотливом мужчине**; **хахаль** (*груб.*, *прост.*) – **ухажер** // **gach** – (*lekcew.*) **o kochanku, zwłaszcza o kochanku mężatki**; **fagas** – (*obrażl.*) **zamiast "facet"**; **galant** (*iron.*) – **przesadnie ugrzeczniony, szarmancki wobec kobiet**; **kobieciarz** – **mężczyzna mający kontakty erotyczne z licznymi kobietami** // **corditor** – **amant, bārbat afemeiat**.

Негативнооцінна ознака меншою мірою виражена в тих словах, які не мають подібних позначок, але яка експлікується за допомогою дефініції. В українській мові дана група складається з таких лексичних одиниць: **бабій** (*розм.*) 1, **бабич** (*розм.*) – той, хто **дуже упадає за жінками**; **зальотник** – той, хто **любить залицятися до жінок, волочитися за ними**; **баламут(а)** 2, **джигун** (*розм.*) – той, хто **настирливо домагається взаємності в коханні**; **спокусник** 2, **спокуситель**, **перелесник** (*перен.*) 2 – **чоловік, що зваблює дівчат, жінок**; **гульвіса** (*розм.*) – той, хто **любить гуляти (в значенні перебувати в близьких любовних стосунках), джигун**; **звabник**, **звabдник** (*розм.*) 2 – той, хто **навмисне, з певним наміром викликає почуття кохання до себе**; **розбещувач** – той, хто **розбещує кого-небудь**; **коханець** 1, **коханок** (*розм.*), **коханочок** (*розм.*), **коханчик** (*пестл.*), **полюбовник** (*розм.*) – **чоловік, що перебуває у позашилюбному зв'язку з жінкою або дівчиною**; **підлабузник** – той, хто **підлабузюється до кого-небудь (у значенні підлецуватись, загравати до кого-небудь)**; **сластолюбець** – той, кому **властиве сластолюбство (тобто схильність до надмірної почуттєвої насолоди; хтивість)**.

В румунській мові дана група складається з таких лексичних одиниць: **afemeiat (destrăbălat, desfrânat)** – *care umblă după femei, căruia îi place să facă curte femeilor; băbălău* – (*Cel*) *care este stăpânit de slăbiciune pentru femei*.

При зіставленні номінативної лексики в досліджуваних мовах помічаємо, що деякі одиниці та їх еквіваленти однаково відображаються в румунській та російській мовах. Так, в російській мові дана група складається з таких лексичних одиниць: **женолюбец** – *мужчина, слишком любящий ухаживать за женщинами; искуситель (книжн.)* – *тот, кто искушает кого-либо, соблазнитель; любовник 1, полюбивник (прост.)* – *мужчина по отношению к женщине, находящейся с ним во внебрачной связи; обольститель 2, соблазнитель 2* – *мужчина, добывающийся обладания девушкой; развратитель (книжн.)* – *тот, кто развратил кого-либо (разврат – половая распущенность, беспутная половая жизнь); совратитель* – *тот, кто совращает кого-либо (совращать – склонять к дурным поступкам); ухажер (прост) 1* – *мужчина, любящий и умеющий ухаживать за женщинами; волокита*.

Незважаючи на те, що словники достатньо об'єктивно фіксують лексичні значення, у них непослідовно відбиваються оцінні емоційні елементи, або ж ці елементи визначаються інтуїтивно. Щодо позначок на зразок *зневажл., нестл., презр., груб., fat, pop., glumet* та деяких інших, переважна більшість учених погоджується з тим, що вони вказують на оцінність, і навіть називає їх емоційними [7, с. 10]. Стосовно ж позначок *книжн., розм.* думки розділилися: одні вважають їх власне функціональними, стверджуючи, що вони вказують на сферу вживання мовних одиниць, інші припускають, що подібні ремарки можуть мати експресивний характер і вказувати на додаткову інформацію [4; 5; 6; 8]. Ми схилиємось до такої думки, що всі назви особи зі словниковими позначками типу *зневажл., розм., лайл., ірон., нестл.* є оцінно маркованими, хоча розуміємо, що вони відрізняються ступенем і характером вияву оцінності та емоційності.

Таким чином, зіставлення параметрично однакового матеріалу сприяє глибшому визначенню специфіки кожної мови. Включення сучасних семантичних досліджень до когнітивної парадигми наукових знань дозволяє вивчити характер систематизації, категоризації та концептуалізації відображеного в мові людського досвіду через аналіз значень мовних одиниць із залученням лінгвокультурних даних. А поєднання досягнень традиційної й когнітивної семантики в сучасних мовознавчих студіях і залучення лінгвокультурних даних дозволяє провести комплексне дослідження номінативної лексики в румунській та українській мовах. Застосована методика порівняння номінацій, що мають негативне забарвлення та позитивнооцінних номінацій особи в румунській та українській мовах, відкриває перспективи подальших досліджень особливостей вербалізації номінативних одиниць, що в розмовному мовленні можуть набувати іронічного забарвлення з урахуванням мовних та позамовних чинників. А зібраний і класифікований матеріал може бути використаний у лексикографічній практиці укладання різних типів словників.

1. Баранник Д. Х. Аспекти зіставного дослідження мовної семантики / Д. Х. Баранник // Матеріали республіканської конференції “Проблеми зіставної семантики”. – К.; Черкаси : ЧДП, 1992. – С. 3–4.
2. Вікторова Л. В. Експериментальна семантизація номінативної лексики в межах лексико-семантичної групи (на матеріалі сучасної румунської мови) / Л. В. Вікторова, О. О. Коротун // Актуальні проблеми сучасної філології : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції / за ред.

А. Г. Ніколенка. – Тернопіль : Вид-во НТПУ, 2011. – С. 25–28.

3. Денисов П. Н. Принципы отбора лексики для учебных словарей / П. Н. Денисов // Вопросы учебной лексикографии. – М., 1968. – С. 74.
4. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка / Э. В. Кузнецова. – М., 1982. – С. 28.
5. Кожина М. М. Стилистика русского языка / М. М. Кожина. – М., 1983. – С. 34.
6. Левицкий В. В. Экспериментальные методы в семасиологии / В. В. Левицкий, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 193 с.
7. Павлова Н. М. Эмоциональные значения в лексикографическом отражении (на материале английского языка) : автореф. дис... канд. филол. наук. – М., 1977. – С. 12.
8. Рудяков А. Н. Опыт системного описания лексико-семантических групп : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Рудяков Александр Николаевич. – К., 1983. – 16 с.
9. Семчинський С. В. Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов) [Текст] : навч. посібник для магістрантів укр. мови, рос. мови та класичної філології. – К. : ВПЦ “Київський ун-т”, 2002. – 174 с.
10. Семчинський С. В. Наслідки українсько-румунських мовних контактів у молдавських говірках румунської мови / С. В. Семчинський // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 46–50.
11. Фабіян М. П. Принцип цілісної системності в зіставних дослідженнях / М. П. Фабіян // Проблеми романо-германської філології : [зб. наук. праць]. – Ужгород, 1999. – С. 52–55.

ОСНОВНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Вітюк Валентина

Постановка наукової проблеми та її значення.

Практика навчання української мови у загальноосвітніх навчальних закладах характеризується інтенсивним спрямуванням на компетентнісний та технологічний підходи, що передбачають формування у школярів здатності вільно й комунікативно доцільно користуватися засобами мови і мовлення з метою досягнення бажаного результату. Досконале володіння українською мовою є важливою умовою входження в соціум. Для досягнення ефективної комунікації недостатньо лише засвоїти мовну систему і набути мовленнєвих умінь і навичок, необхідно навчитися користуватися мовою відповідно до умов соціокультурного середовища носіїв цієї мови, норм та способу життя, кодексу поведінки та загальноприйнятих форм дійсності [2, с. 12].

Аналіз досліджень із цієї проблеми. В останні роки посилилась увага науковців до проблеми формування соціокультурної компетентності як одного з важливих показників готовності особистості до міжкультурної комунікації. Питання країнознавчого, лінгвокраїнознавчого й соціолінгвістичного аспектів навчання мови, змісту комунікативної компетентності висвітлюються у працях лінгвістів, лінгводидактів у контексті вивчення іноземної мови (Є. Верещагін, Н. Гез, О. Леонтьєв, В. Редько, В. Сафонова). Окремі статті присвячено проблемам реалізації соціокультурної змістової лінії в підручниках з української мови для основної школи (Л. Скуратівський). У зв'язку з цим є необхідність обґрунтування змісту соціокультурної змістової лінії, розроблення технологій її реалізації на уроках української мови з метою формування соціокультурної компетентності учнів.

Мета і завдання статті. Спостереження за навчальним процесом, аналіз рівня оволодіння школярами кому-

нікативними вміннями й навичками дозволили зробити висновок про те, що проблема “прилучення через мову до культурних надбань українського народу і людства в цілому” [2, с. 4] є актуальною та потребує подальшого вирішення. З огляду на це ми задалися метою: визначити основні шляхи реалізації соціокультурного підходу до вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах, розглянути тексти соціокультурної тематики і правописні завдання до їх опрацювання як один із основних і ефективних дидактичних матеріалів для формування соціокультурної компетентності учнів.

Виклад основного матеріалу. Соціокультурна змістова лінія полягає у вивченні української мови не ізольовано, а в контексті представленої нею культури, адже культура кожного народу закодована в його мові. Саме через мову відбувається пізнання народу, його культури, ментальності, способу життя, здійснюється обмін духовними цінностями, тобто завдяки мові людина пізнає світ, здобуває освіту, орієнтується в інформаційному просторі. Соціокультурна змістова лінія ґрунтується на позиції, що мова і культура постають у тісному взаємозв'язку, а учень як член суспільства – це з одного боку основний носій мови, а з іншого – культури суспільства, тобто це творець культури і одночасно користувач культури. З огляду на це можна стверджувати, що рідна мова виконує такі соціальні функції: 1) є засобом розвитку особистості як передумови розвитку народу; 2) використовується як засіб пізнання і комунікації. Тому сьогодні учитель-словесник повинен навчити учнів сприймати українську мову не як суто теоретико-граматичний комплекс, а як інтегровану систему, що накопичувалась і видобувалась століттями у взаємозв'язку з історією, філософією, етнографією, фольклором, традиціями тощо. У зв'язку з цим вагомого значення набуває соціокультурний аспект навчання мови, змістове наповнення якого здійснюється на основі накопичення, відбору і поширення соціокультурних відомостей. Крім того, учитель-словесник повинен враховувати потреби, мотивації, можливості учнів, намагаючись відповісти на питання: Що необхідно учням для того, щоб бути здатними використовувати мову для досягнення поставленої мети, для самореалізації особистості, її соціального становлення у сучасному суспільстві?

Обґрунтовуючи необхідність реалізовувати на уроках української мови соціокультурну змістову лінію, пропонуємо передбачити вивчення української мови через засвоєння духовних цінностей свого та інших народів, на основі пізнання оригінальної культури, відображеної у традиціях і звичаях, усній народній творчості, у творах красного письменства, у перекладних творах інших народів, що сприяють естетичному та морально-етичному вихованню особистості.

Призначення соціокультурної змістової лінії полягає у визначенні соціокультурної компетенції та формуванні соціокультурної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів. **Соціокультурна компетенція** – це сукупність знань, умінь, навичок і здібностей особистості, які надають можливість спілкуватися українською мовою в різних ситуаціях відповідно до норм мовлення і поведінки, а також традицій культури. Соціокультурна компетенція учнів спрямована на розвиток світогляду школярів та їхню підготовку до сприйняття себе як носія національних цінностей; на усвідомлення власних обов'язків як члена суспільства і відповідальності за майбутнє своєї країни; знання культурних норм поведінки українського суспільства, загальноприйнятих форм самовираження і використання їх під час спілкування; розвиток умінь використовувати здобуті соціокультурні знання, вміння і навички відповідно до ситуацій спілкування і т. ін.

На думку В. Сафонові, структура соціокультурної компетенції як цілісної системи взаємопов'язаних компонентів поєднує країнознавчу, лінгвокраїнознавчу і соціолінгвістичну компетенцію.

Країнознавча компетенція – це здатність особистості усвідомлювати знання про народ – носія мови, про культуру країни, про основні факти державного устрою, про історію, географію, економіку, літературу, мистецтво, особливості побуту, традицій, звичаїв тощо.

Лінгвокраїнознавча компетенція пов'язана зі знаннями особливостей мовленнєвої і немовленнєвої поведінки, які є важливими для спілкування, і вмінням поводити себе відповідно до цих знань: а) загальна інформованість (про умови й особливості повсякденного життя, міжособистісні стосунки, суспільні цінності тощо); б) соціальні умовності (початок і завершення бесіди, привітання, вибачення, жести); в) соціальні звичаї (візити, їжа, напої, запрошення).

Соціолінгвістична компетенція пов'язана з використанням мови (з правилами ввічливості, норм, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, соціальними групами), зі здатності обирати й використовувати мовні форми і засоби, адекватні меті та ситуації спілкування [3, с. 48].

Суть **соціокультурної компетентності** полягає у здатності особистості сприймати, аналізувати, оцінювати прочитані чи почуті українські тексти, висловлювання про Батьківщину, родину, історію рідного краю, народні звичаї і традиції, мистецтво, національні свята, рослинний і тваринний світ України, загальнолюдські цінності тощо і добирати та використовувати ті з них, які необхідні для досягнення певної комунікативної мети.

Аналіз лінгводидактичної літератури, вивчення думок науковців дає змогу визначити основні шляхи формування соціокультурної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів:

1) проведення інтегрованих уроків (українська мова – література, українська мова – історія, українська мова – етика, українська мова – народознавство, українська мова – географія, українська мова – образотворче мистецтво, українська мова – музика тощо);

2) використання на уроках рідної мови традиційних і пошук нових форм, методів і прийомів, які найкраще сприятимуть розвитку креативних умінь і творчих навичок учнів, їхньому прагненню до пізнання наукових істин, навколишнього світу, активізації інтелектуальної діяльності під час розв'язання теоретичних і практичних лінгвістичних завдань. На уроках української мови слід успішно застосовувати спостереження над мовою тексту соціокультурної тематики, запитання та завдання, які потребують залучення матеріалу з різних навчальних предметів, виконання системи вправ, роботу з підручником; впровадження інноваційних форм і методів (метод випереджувального навчання, метод презентації власних проєктів, метод лінгвістичного програмування, моделювання ситуацій, проведення лінгвістичних досліджень, написання творів, есе, організація спільних конференцій, семінарів, диспутів і т. ін.);

3) використання на уроках української мови доцільно відібраного дидактичного матеріалу соціокультурної тематики. На думку Марії Іванівни Пентилюк, саме “дидактичний матеріал поєднується з усіма методами навчання, ілюструє теоретичні положення, сприяє успішному розвитку мовних умінь і навичок, збагачує інтелектуальну й емоційну сферу учня, формує його моральні переконання” [1, с. 156].

Основним дидактичним матеріалом для формування соціокультурної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів є тексти, які повинні відповідати таким критеріям:

1) змістовність, інформативність – наповненість тексту відомостями про історію мови та її місце серед інших мов світу, про культуру спілкування, мовленнєву етику, про духовну культуру, менталітет українського народу і т. ін. ; тексти мають бути проблемного характеру, щоб учні вчилися мислити, аналізувати та аргументовано доводити свою точку зору;

2) функціональність (можливість спостерігати за функціонуванням мовних одиниць у тексті, які вивчаються на уроці);

3) наявність широкого діапазону української лексики для збагачення словникового запасу учнів;

4) виховна спрямованість – найкращі зразки текстів різних жанрів і стилів мовлення повинні виховувати у школярів загальнолюдські цінності, формувати гуманістичний світогляд, національну свідомість, високу мораль, активну громадянську позицію;

5) доступність тексту для певного віку – як відомо, занадто складні тексти можуть викликати розчарування учнів, позбавити їх віри в успіх, а надто легкі тексти також небажані, оскільки відсутність моменту переборення труднощів негативно відображається на зацікавленості учнів, втрачає розвивальну функцію у самому процесі навчання мови.

З методичного погляду зазначені вимоги до текстів дають змогу зробити процес навчання рідної мови успішним.

Пропонуємо зразки текстів, які можна використувати як на аспектичних уроках української мови, так і на уроках розвитку мовлення з метою формування соціокультурної компетентності учнів. Наприклад, у 8 класі під час вивчення теми “Односкладні речення” пропонуємо використати на уроці текстовий матеріал “Повчання Володимира Мономаха”, який учні мають прочитати, усвідомити, знайти односкладні речення і проаналізувати їх.

Повчання Володимира Мономаха

...Перш за все не забувайте убогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам.

І вдову захистіть, не дайте сильним губити людину...

Ніколи не майте гордоців у своєму серці і в розумі, а скажіть: сьогодні живий, а завтра помру; смертні ми.

Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів. Пам'ятайте: як учив мудрий Василь, зібравши круг себе юнаків: при старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду і бесіду весту без лукавства, а щонайбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору.

В домі своєму не ледачкуйте, а за всім приглядайте самі... Ні їжі, ні пиття не віддавайте без міри, ні солодкому сну... Брехні остерігайтесь... Куди б ви не верстали шлях своєю землею, не давайте отрокам своїм чинити зло і шкочу ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас.

А куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного. Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов... Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні.

Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте...

Що вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того навчайтесь. Лінощі – це мати всьому дурному: хто що й знав, те забуде, а чого не вміє, того не навчиться. Добро своєю рукою сіючи, не лінуйтесь ні на що хороше, і хай не застане вас сонце в постелі.

У 9 класі під час написання вибіркового переказу текстів наукового і художнього стилів (на основі декількох джерел) можна використати матеріал про Пересоп-

ницьке Євангеліє. Уривки тексту також будуть корисними на уроках правопису, зокрема під час вивчення орфограми “Вживання великої літери”.

Пересопницьке Євангеліє

Пересопницьке Євангеліє справедливо називають Українською Першою книгою. Це рукописна книга великого розміру, фоліант з 482 аркушів, тобто 964 сторінок, вагою понад 9 кг. Написана на пергаменті доброї якості, прекрасно збережена. Оправлена в дубові дошки, обтягнута зеленим оксамитом, верхня кришка була оздоблена п'ятьма срібними накладними бляшками, тобто чотирма наріжниками, на яких, напевне, були зображення чотирьох євангелістів, та середником із розп'яттям. Рукопис є одним із перших серед відомих дотепер перекладів Святого Письма українською літературно-писемною мовою середини XVI ст. Пересопницьке Євангеліє складається з Науки читання, яка відкривається передмовою; чотирьох Євангелій, кожному з яких передують покажчик чорнописаних глав та передмова; післямови до книги і Місяцеслова.

Праця над Пересопницьким Євангелієм почалася в селі Двірці в монастирі Святої Трійці 28 серпня 1556 року, на день Успіння Богородиці, а завершено 11 вересня 1561 року. Основна робота над рукописом проходила у Пересопницькому монастирі Різдва Богородиці (сучасна Рівненщина). Можливо, тут були кращі умови для роботи над книгою або у ньому були досвідчені писарі.

Рукопис, де кожний аркуш, кожна літера виписані так ретельно і з такою любов'ю, що енергетика цього Святого Письма позитивно впливає і бентежить не тільки дослідників, а й кожного, хто до нього доторкався. Майже всі вони стверджують, що відчувають його сильне біополе, його божественну силу і від нього справді йде позитивна енергія тепла на дотик. Тому що “...ця книга писалася не лише для людей. Вона створювалася для людини і Бога, для їх спілкування”.

У грудні 1991 року під час церемонії інавгурації, поклавши руку на Пересопницьке Євангеліє, Президент України Леонід Кравчук присягав вірно служити своєю народові. Так українська національна реліквія дістала статус одного із символів державності України XX століття. Присягу на Пересопницькому Євангелії прийняли і всі наступні президенти нашої держави.

Представники усіх верств населення не тільки сьогодні, а починаючи від його дня створення, вважали Пересопницьке Євангеліє свящиною нашої держави. Дивне збереження цього рукопису для України й українців вказує на його особливість та своєрідну місію. Святе Письмо рідною мовою допомагає нам діяти згідно з головними християнськими заповідями, вірити, надіятися, любити.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Таким чином, зауважимо, що у програмі з української мови наголошується на розширенні можливостей стандартизованої мовної освіти: вивчення мови розглядається як здобуття лінгвістичних знань і набуття інтегрованих комунікативних умінь і навичок у їх взаємодії. Для успішного формування у школярів соціокультурної компетентності учителю-словеснику необхідно ефективно впроваджувати інтегровані уроки, традиційні та інноваційні форми і методи навчання, добирати цікавий дидактичний матеріал. Тексти соціокультурної тематики передусім повинні презентувати мовний матеріал, що вивчається на уроці, містити інформацію про культуру, історію, мову, менталітет як українського народу, так і загалом про світ.

1. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.]; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.

2. Програма середньої загальноосвітньої школи. Рідна мова. 5–12 класи. – К.: Освіта, 2005. – 176 с.
3. Сафонова В. В. Соціокультурний підход к обучению иностранному языку как специальности: Дис. ... д-ра пед. наук / В. В. Сафонова. – М., 1992. – 528 с.

ВИРАЖЕННЯ ЗГОДИ ТА НЕЗГОДИ В МОНОЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ

Войцехівська Наталія

Висловлення, що мають значення згоди або незгоди, як правило, обслуговують діалогічне мовлення, в якому виступають реактивними мовленнєвими кроками на репліку іншого учасника дискурсу. Вираження згоди або незгоди в монологі є нетиповим для таких висловлень через їхню обмеженість щодо адресата: адже погодитись можна з кимсь щодо чогось, так само як і заперечити треба комусь про щось. Відповідно, категорія згоди/незгоди та мовні засоби її вираження в діалогічному мовленні більш досліджені порівняно з монологічним рівнем (див., напр., [1], [8], [9], [10], [12], [13] тощо). Саме тому дослідження речень зі значенням згоди/незгоди в монологічному мовленні є актуальним та визначає мету цієї статті.

Діалог і монолог знаходяться в постійній взаємодії один з одним, що, за словами В. В. Виноградова, призводить до змішування різноманітних форм усного та писемного мовлення [6, с. 119]. Унаслідок виникають так звані перехідні явища, зокрема “монолог у діалозі” та “діалог із самим собою” – досить умовні терміни, що, однак, виділяються дослідниками і протиставляються класичному монологі. Ці форми “діалогічних” відношень в авторському тексті виникають “і до власного висловлення, до окремих його частин і до окремого слова..., якщо ми якось відділяємо себе від них, говоримо з внутрішнім застереженням, займаємо дистанцію..., немовби відмежовуючись або роздвоюючи своє авторство” [4, с. 315]. Тому, попри розповсюджену думку про монолог як “мовлення однієї особи, яке не розраховане на безпосередню словесну реакцію слухача й адресується ... самому собі” [3, с. 370], безадресність у монологі є досить умовним поняттям. Насамперед тому, що “адресування виступає ознакою обох форм мовлення – діалогу і монологу (*Виділення наше*), але вона має звичайно різний характер, що зумовлюється наявністю-відсутністю конкретного адресата” [11, с. 72].

Інколи в монологі, як “внутрішньому мовленні” [2, с. 362] або “мовленні про себе” [3, с. 379], спрямування на адресата досить чітке, напр., у спрямованих на конкретного співрозмовника публічних виступах, скаргах і сповідях; у спрямованих до суб’єкта внутрішнього приговорювання умовляннях, обіцянках, етичних вироках і самооцінках; в адресованих вищій силі проханнях, благаннях про пробачення/вибачення, клятвах тощо [1, с. 363]. Крім того, адресатом можна вважати і самого мовця, а його мовлення розглядати як “розмову із самим собою” [3, с. 370].

Характерно, що одна з фундаментальних теорій – теорія мовленнєвих актів – довгий час не ігнорувала інтереси адресата. Зокрема, П. Грайс, попри твердження про взаємозв’язок іллокутивної сили висловлення з цільовою настановою мовлення, не вважає, що таке висловлення має на меті справити ефект на слухача [4]. Дж. Серль вказує, що комунікативна мета (інтенція) мовця містить намір повідомити адресату про перебіг справ і тим самим вплинути на нього (досягнути перлокутивного ефекту). Однак, на думку вченого, мовленнєвий акт не обов’язково корелює з комунікативною ситуацією і

наявністю адресата. Для прикладу Дж. Серль наводить внутрішні монологи-діалоги з самим собою, що не мають інтенції добитися від отримувача розпізнавання тієї іллокутивної сили, з якою реалізується висловлення [15].

З огляду на викладене вище, стає очевидним, що згода і незгода у діалогічному та монологічному мовленні не тотожні. Згода у діалогічному мовленні – це єдність, але “єдність не як природне одне-єдине, а як діалогічна згода незлитих двох або декількох”, що досягається шляхом взаємного “розкриття відносної (часткової) істинності своїх тверджень і своїх поглядів” [5, с. 314, 340].

У дискурсі “згода зберігає свій діалогічний характер, тобто ніколи не призводить до злиття голосів і правд в єдину безособову правду, як це відбувається в монологічному світі” [4, с. 127]. Це відбувається тому, що, попри налаштування мовців на взаєморозуміння й досягнення консенсусу, попри схожість їхніх поглядів, позицій, переконань, світоглядів та картин світу, абсолютно тотожної думки щодо обговорюваного у співрозмовників не буде. Але разом з тим, згода в монологі суттєво не відрізняється від згоди в діалозі, оскільки в обох видах мовлення вона спрямована на досягнення “однаковості”.

У монологічному мовленні згода і незгода можуть набувати різних відтінків (залежно від адресата й форми його попереднього висловлення). Так, згода/незгода з думкою, за І. В. Галактіоновою, “може адресуватися кому завгодно: читачеві, слухачеві, співрозмовникові, який, можливо, лише від автора мовленнєвого акту ... дізнався, що така думка існує, – а не лише тій особі, з думкою якої погоджуються або не погоджуються” [7, с. 223].

Інший характер у згоди/незгоди на спонукання. Така ситуація мовлення обов’язково має містити як особу, яка спонукає до дії, так і особу, яка на цю дію погоджується/відмовляється виконати. Без одного з цих учасників комунікативна ситуація втрачає свій сенс. У монологі згода/незгода на спонукання, як правило, знаходить свій вияв у специфічних текстових формах, напр., листах або записках. Проілюструємо цю думку прикладами:

Ти просиш “вилаять” тебе... ні! Се не моє employ (франц. амплуа)! Згадай мої невдалі виступи на публіцистичному полі і згодься зі мною (Леся Українка (б), с. 21);

Ваша правда, що не слід би писати багато, та що ж, коли не вмію вдержатись в границях, от і тепер маю багато роботи, а коли скінчу її?.. Драма моя не надрукована, може, вона увійде в збірник, що тут хочать видати в пам’ять Котляревського. Оце я переклала її по-руськи, заєтра пошлю в цензуру (Леся Українка (б), с. 81).

Як бачимо з прикладів, монологічний текст містить трансформований запит іншого учасника та реакцію згоди/незгоди на нього з боку адресата. У таких ситуаціях дуже важливо, аби запит не залишився без відповіді, а реакція-відповідь була оперативною; якщо ні – листування стане провальним.

Інколи в монологічному тексті автор погоджується або заперечує не одне, а кілька тверджень, що належать різним особам, напр.:

Ти просив писати про малих, так от: у Оксани екземпа пройшла, у Дори проходить, а в Микося щось йде не гоїться, хоч мама різні способи до нього добирає. Самі діти на тую слабкість зовсім не вважають і ганяють по цілих днях по дворі – все, бач, не вірять, що минуло літо. Оце цюранку Микось вбігає знадвору і гукає: “Мамо! А надворі, знаєш, тепло-пре тепло!.. Не треба мені пальта надівать?”... Але по обіді приходить Кох знову і заявляє: “А знаєте, надворі снігом пахне”. Оксана завжди при тому заспориться, що сніг ніяк не пахне, але Микось на своєму стоїть. А я теж думаю, що вже пахне снігом, і помалу перебираюся на зимовий стрій (Леся Українка (а), с. 34). У прикладі авторка висловлює подвійну згоду: спершу це знак ввічливості щодо особи по листуванню

(тут М. П. Косач) (*Ти просив писати про малих. Я згодна тобі про них написати*), а згодом солідарність із думкою про прихід зими (*Але по обіді приходить Кох знову і заявляє: "А знаєте, наворіті снігом пахне". А я теж думаю, що вже пахне снігом, і помалу перебираюсь на зимовий стрій*).

Крім згоди або незгоди, у листуванні трапляються "синтезовані" реакції часткової згоди з думкою іншої особи, напр.:

Ви пишете також, що я даюся втягуватись кудись, і радите мені здержуватись. Дякую за добру раду, Андрію, але... мені тільки сумно від цього (В. Винниченко).

Тексти, в яких реалізується значення часткової згоди, можуть містити роз'яснення мовця щодо своєї позиції, напр.:

Пригадала собі те, що Ви писали про повість "Жаль", добре, що з Вас такий одвертий критик, бо з такими людьми й можна як слід говорити. Але я не у всьому з Вами згоджуюсь: мені здається, що тема не єсть так далеко для автора, як Ви думаєте, бо таких людей, як героїні повісті, він знає чимало і бачить дуже зблизка, а тільки, може, Ви не сподівались такої теми і для Вас вона є досить далеко або просто нецікава. Що залежить до виконання, то певне, що воно далеко не бездоганне, але це там мусить чимало поправитись (Леся Українка (а), с. 91).

Інколи запит чи твердження, з яким адресат погоджується або яке він заперечує, у тексті записки/листа опускається. Тоді слова автора містять лише відповідь згоди-незгоди без вказівки на запит. Така відповідь формулюється дієсловами майбутнього часу або іншими індикаторами на позначення майбутньої дії, напр., "Добре, я приїду завтра". Зрозуміло, ця фраза виступає реакцією на сформульований у попередньому тексті запит, напр.: "Коли ти прийдеш; може, завтра?", "Чи не міг би ти прийти чимшвидше?", "Ми усі тебе чекаємо" тощо.

Інколи запит колеги по листуванню дублюється у листі-відповіді, напр.:

Як моє здоров'я? Було б нічого, якби не та дурна істерія, хоря, слабкість серця чи біс її зна, як вона зветься (Леся Українка (б), с. 79).

Якщо мовець передбачає реакцію іншої особи на свої твердження, позицію, погляд, він моделює можливі мовленнєві кроки з боку адресанта, тим самим випереджуючи комунікативну ситуацію та її перебіг, напр.:

Ви можете сказати, що тут йшло не о соціалізм, а о форми поступовання партій, о боротьбу за методи осянення соціалізму, о політику і ближчу тактику організованих груп – нації (української). Але я так не поділяю (В. Винниченко).

Особливістю реакції згоди/незгоди в монологічному мовленні є його структура. Якщо в діалозі висловлення згоди/незгоди є постпозитивним (1), то в монологі воно може і передувати (2), і слідувати (3) за запитом або твердженням іншої особи. Проілюструємо цю думку прикладами:

1) *А в мене, Дмитре, велика радість! Одружуюсь на Ользі. Чого їй самій бідувати? Прийдеш на весілля? Боярином прошу. Прийдеши?*

– Прийду (М. Стельмах, с. 348);

2) *Я буду боярином на твоєму весіллі, як ти мене й просив.*

3) *Ти просиш мене бути боярином на твоєму весіллі. Добре, я прийду.*

Отже, згода/незгода є нетиповим явищем в монологічному тексті та функціонує як реакція мовця на твердження/запит свого колеги по листуванню, як реакція на висловлення іншої (сторонньої) особи або як "діалог із самим собою". Залежно від адресата й форми його попереднього висловлення згода і незгода в монологічному

мовленні можуть набувати різних відтінків, зокрема форми часткової згоди з твердженням/думкою іншої особи.

1. Андрієвська Е. М. Інтонаційне вираження категорії згоди/незгоди у французькому діалогічному мовленні (експериментально-фонетичне дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 "Романські мови" / Е. М. Андрієвська. – К., 2001. – 20 с.
2. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 356–367.
3. Баранник Д. Х. Монолог / Д. Х. Баранник // Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова) [та ін.]. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 370–371.
4. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М., 1972. – 470 с.
5. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
6. Виноградов В. В. Стиль "Пикової дами" / В. В. Виноградов // О языке художественной прозы. – М.: Худ. л-ра, 1980. – С. 362 с.
7. Галактионова И. В. Средства выражения согласия/несогласия в русском языке: дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / И. В. Галактионова. – М., 1995. – 242 с.
8. Одарчук Н. А. Мовні засоби вираження інтенсифікації змісту відмови у респонсивних репліках неасертивних діалогів / Н. А. Одарчук // Філологічні аспекти дослідження дискурсу. – Х., 2001. – 512 с.
9. Поройкова Н. И. Функционирование средств выражения согласия — несогласия в диалоге / Н. И. Поройкова // Функциональный анализ грамматических категорий и единиц: сб. науч. тр. – СПб., 1976. – С. 102–115.
10. Сотникова А. А. Диалог и условия реализации в нем семантико-коммуникативной категории согласия — несогласия / А. А. Сотникова // Вестник Ленингр. гос. ун-та. Сер. История. Языкознание. Литературоведение. – 1987. – Вып. 4. – № 23. – С. 23–29.
11. Стародумова Е. А. Русские частицы (письменная монологическая речь): дисс. на соискание учен. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Е. А. Стародумова. – М., 1997. – 406 с.
12. Халина Е. В. Прагматика ситуаций несогласия в диалогах с репликой ЛАДНО и феномен коммуникативных неудач / Е. В. Халина // Русская филология. Украинский вестник. – № 4 (20). – Х., 2001.
13. Холодов Н. Н. Отношения согласия и несогласия в диалогических единствах разных типов / Н. Н. Холодов, Т. В. Золотухина // Иностранные языки в школе. – 1988. – № 5. – С. 85–87.
14. Grice P. H. Meaning / P. H. Grice // Philosophical Review. – Vol. 66. – 1957. – 385 p.
15. Searle J. Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind / J. Searle. – Cambridge, 1983. – 292 p.

Список використаних джерел:

1. Барка В. Поезія. Повість "Жовтий князь" / В. Барка. – К., 1999. – 304 с.
2. Листи В. Винниченка до А. Жука. – Режим доступу: www.i-hrych.name/History/UkrSocialDemocracy/Documents/1912-09-30.html.
3. Стельмах М. П. Кров людська – не водиця: [роман] / М. П. Стельмах; [іл. худож. В. Савадова]. – К.: Дніпро, 1986. – 348 с.
4. Українка Леся (а). Зібрання творів у 12-ти тт. / Леся Українка. – Т. 10. Листи (1876-1897). – К.: Наукова думка, 1978. – 542 с.
5. Українка Леся (б). Зібрання творів у 12-ти тт. / Леся Українка. – Т. 11. Листи (1898-1902). – К.: Наукова думка, 1978. – 478 с.

МОВНА Й МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНЦІЯ У (ПСИХО)ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПРОЕКЦІЇ НА МЕТОДИКУ НАВЧАННЯ МОВИ

Волкова І. В.

Постановка проблеми. В основних програмних документах реформи загальноосвітньої школи наголошується на необхідності вивчення державної мови, на тому, що це вивчення сприяє вихованню сучасної інтелектуально й духовно розвинутої особистості, здатної до продуктивної діяльності. Така особистість повинна володіти не лише певним обсягом знань про мову, а й умінням застосовувати їх в усному й писемному мовленні, “толерантно спілкуватися, слухати й чути, сприймати й розуміти”, тобто бути компетентною щодо мови й мовлення.

Однак повсякденність кожночасно переконує в дуже повільному покращанні мовної ситуації, зокрема стосовно практики шкільного навчання. Це зумовлює роботу над подальшим удосконаленням системи вивчення української мови в загальноосвітній школі, пошук шляхів формування й розвитку мовної і мовленнєвої компетенції.

Увівши назву поняття – “мовна компетенція” – у науковий обіг, американський учений Н. Хомський розпочав теоретичне осмислення проблеми в лінгвістичному аспекті. У цьому ж напрямку її розглядають Ю. Апресян, М. Вятютнев, І. Горелов, А. Дейкіна, Ф. Новожилова та ін. Однак, “відштовхнувшись” від визначення мовної компетенції як ідеального знання мови й про мову безвідносно до суб’єкта/об’єкта мовлення, вони радше запропонували альтернативне: мовна компетенція передбачає і мовленнєву, тобто не лише знання, а й уміння оперувати мовним матеріалом, користуватися ним з метою пізнання різноманітних життєвих явищ і спілкування.

Швидко з’ясувалося, що явище мовної, комунікативної (у тому числі мовленнєвої як її різновиду) та інших типів компетенції, пов’язаних з мовною, поліаспектне і може бути предметом вивчення різних галузей гуманітарної науки. Психологи, психолінгвісти, дидакти й методисти доводять, що мовна, комунікативна компетенція – не лише навчальна мета, а й одна з визначальних умов оволодіння знаннями на різних рівнях освіти.

Проблема формування й розвитку мовної, мовленнєвої компетенції залишається важливою впродовж усього терміну навчання в школі. Вона актуалізується у перехідні періоди – на межі початкових і середніх, середніх і старших класів, – оскільки саме в цей час посилюється загроза втрати або пригнічення, блокування розвинутих раніше здатностей, зацікавленість, набутих знань, умінь і навичок, спровокована психологічними, дидактичними й методичними чинниками.

Такими чинниками у процесі навчання української мови п’ятикласників, наприклад, є зміна його характеру – перехід від переважно практичного (мовленнєвого) до практично-теоретичного засвоєння мовних явищ, дистанціювання вивчення мови й літератури, посилення ролі самостійної роботи, досить велика кількість учителів-предметників на відміну від одного вчителя початкових класів тощо.

Усвідомлення означеної проблеми, а також потреба в науковому обґрунтуванні й розробленні методики формування та розвитку мовної і мовленнєвої компетенції учнів, зокрема межових періодів навчання, зумовили вибір напрямку нашого дослідження. Метою даної статті є уточнення термінологічного значення понять “мовна...”,

“мовленнєва компетенція”, їх структури у (психо)лінгвістичній проекції на методику навчання мови.

“Словник іншомовних слів” трактує компетенцію як “коло повноважень якогось органу чи посадової особи” або проблему, “про яку в кого-небудь багато інформації, що дає змогу фахово її розв’язати”. Семантика слова пояснюється через латинське *competentia* від *competere*: “досягати”, “відповідати”, “прагнути”. Поняття “компетенція” близьке, але не тотожне поняттю “компетентність”. Останнє означає: 1) авторитетність, обізнаність; 2) володіння компетенцією [12, с. 541].

Мовна компетенція – складне й багатогранне поняття. У широкому сенсі його варто вживати на позначення явища певного рівня обізнаності конкретного суб’єкта чи суб’єктів з ідеальною знаковою системою рідної або іноземної мови (мов). Мовленнєва компетенція є різновидом комунікативної і означає здатність людини до практичного використання знань про мову в процесі спілкування – з певною усвідомленою метою, у визначених мовленнєвих ситуаціях.

Мовна компетенція суб’єкта (мовника, носія мови) є основою і джерелом розвитку таких типів компетенції, як комунікативна (у тому числі мовленнєва), психолінгвістична, соціолінгвістична, а також культурологічна, когнітивна тощо.

За Н. Хомським, мовна компетенція безвідносна до суб’єкта/об’єкта мовлення, тобто знання про мову і володіння ними належать до різних понятійних площин. У вже згаданій роботі читаємо: “...найбільш обнадійливим сьогодні є опис явищ мови й розумової діяльності у якомога строгіший спосіб, шлях створення абстрактного теоретичного апарату, який, наскільки можливо, пояснить ці явища й виявить принципи їх організації і функціонування, залишивши осторонь спроби... пов’язати постульовані розумові структури і процеси з будь-якими фізіологічними механізмами або представити розумову функцію за допомогою термінів “фізичних причин”.

Однак, не відмовляючись від попередньої думки Н. Хомського про сутність мовної компетенції як про природжене знання дитини щодо основних лінгвістичних категорій і її здібність “упорядковувати” для себе власну граматику, згодом його послідовники почали проектувати явище мовної компетенції на мовця й процеси мовлення. Сам учений, відповідно до власного розуміння поняття мовної компетенції, розрізняв завдання академічної і “педагогічної” граматики: “ГраMATика описує і намагається пояснити здібність мовця зрозуміти й побудувати будь-яке речення рідною мовою згідно з ситуацією. Якщо це педагогічна граMATика, то вона намагається навчити учня цієї здатності; якщо вона лінгвістична, її мета – виявити і представити механізм, який робить цю здатність можливою” [13, с. 61–62]. Таким чином, уже в його працях було закладено потенцію розмежування мовної і мовленнєвої компетенції.

На переконання дослідника, поняття “володіння мовою” можна пояснити через його структуру, оскільки в ньому поєднуються два компоненти: 1) мовна компетенція, яка досліджується і описується представниками власне лінгвістики (Вятютнев зазначає, що вони звичайно використовують дані інших суміжних наук: психолінгвістики, соціолінгвістики), і 2) комунікативна компетенція, під якою учений розуміє вибір і реалізацію програм мовленнєвої поведінки в залежності від здатності людини орієнтуватися в обставинах під час спілкування, уміння класифікувати ситуації в залежності від теми, завдань, комунікативних установок, що виникають в учасників до бесіди і під час неї в процесі адаптації, а також знання країнознавчого характеру [4, с. 58].

Мовна компетенція як складова володіння мовою, за М. Вятютневим, – це набуте інтуїтивне знання не-

ликої кількості правил, які лежать в основі побудови глибинних (внутрішніх) структур мови, що перетворюються в процесі спілкування у різноманітні висловлювання, тобто поверхневі (зовнішні) структури. Вона уявляється як здатність мовця використовувати системно-структурні утворення семантичного, синтаксичного, морфологічного й фонологічного характеру [4, с. 59]. Через це мовна компетенція може бути представлена і як система правил, якими користується конкретна людина, а не лінгвістика, для позначення певних змістів за допомогою одиниць мови різних рівнів.

Підкреслимо, що ці здатності завжди мають індивідуальний, навіть унікальний характер. Дотепер науковці ще не вміють передбачати, якою мірою мовець використає власні здатності. Тому погоджуємося з думкою М. Вятютневої про те, що мовну компетенцію можна назвати ще особливою граматиною очікувань і вірогідностей.

Але якщо немає двох людей з однаковою мовною компетенцією, стверджує дослідник, то граматику для всіх одна [4, с. 61]. Об'єктивно існують мовні універсали, мовні й мовленнєві моделі, які певною мірою і певним чином незалежно від свідомого/несвідомого вибору використовуються мовцем у процесі комунікації – практиці спілкування. Очевидно, що мовна компетенція і мовна практика взаємопов'язані, але механізм цього зв'язку залишається малодослідженим [4, с. 58–59].

Із більшості робіт, автори яких торкаються означеної проблеми, можна зробити висновок про те, що всі типи компетенції носія мови (тобто людини, яка володіє культурою конкретного народу і спілкується його мовою [5, с. 51]), у тому числі мовна й мовленнєва, характеризуються психологічними показниками і що найголовнішим із них є (мовленнєва) діяльність.

Із психологічних чинників виходять і О. Арцишевська, М. Кабардов, А. Шахнарович, пов'язуючи типи компетенції з мовною здатністю. А. Шахнарович у статті “Онтогенез мови і формування мовної здатності людини” (1991) стверджує, що мовна здатність – це, за своєю природою, психофізіологічний механізм, але він формується у процесі життя під впливом суспільних явищ, розвивається за принципом ієрархії і відзначається функціональністю й протіканням за певними правилами. “Система цих правил забезпечує якраз те використання елементів системи мови з комунікативною метою, яке характеризує комунікативну компетенцію” [6, с. 186].

Розглядаючи компетенцію з метою віднайдення оптимальної технології навчання й індивідуальної стратегії засвоєння мови, М. Кабардов і О. Арцишевська у статті “Типи мовних і комунікативних здатностей і компетенцій” (1996) користуються не лише поняттями “мовна здатність”, а й поняттями “здатність до навчання”. При цьому мовну компетенцію у контексті здатностей вважають за можливе трактувати як навчальність. “Коли мова йде про компетенцію, – пишуть дослідники, – ми маємо на увазі характеристики поведінки, домінуючу форму активності особистості, сформованість відповідних навичок і вмінь, ступінь володіння, наприклад, мовою і мовленням” [6, с. 36].

М. К. Кабардов і О. В. Арцишевська розрізняють комунікативну, мовленнєву й мовну компетенцію. Комунікативна компетенція – це “здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми... у літературі розглядається як ступінь задовільного оволодіння певними нормами спілкування, поведінки, як результат навченості. Комунікативна компетенція – це засвоєння етно- і суспільно-психологічних еталонів, стандартів, стереотипів поведінки, оволодіння “технікою” спілкування”. Під мовленнєвою компетенцією автори розуміють мовну систему “в дії, використання обмеженої кількості мовних засобів, закономірностей їх функціону-

вання для побудови висловлювання від найпростішого вираження почуття до передачі нюансів інтелектуальної інформації...” Мовну ж компетенцію трактують “як потенціал лінгвістичних... знань людини, сукупність правил аналізу й синтезу одиниць мови, що дають можливість будувати й аналізувати речення, користуватися системою мови з метою комунікації. Зміст мовної компетенції – це засвоєння теорії й одиниць мови і їх функцій, осягнення закономірностей і правил функціонування мови”. Стверджуючи останнє, автори спираються на думки Л. Щерби, В. Звегінцева, І. Зимньої, Н. Хомського та ін. [6, с. 38].

Отже, розмежування понять мовної і комунікативної (а також мовленнєвої як її різновиду) компетенції, окреслене М. Вятютневою у лінгвістичному аспекті, О. Арцишевська, І. Зимня, М. Кабардов, А. Шахнарович та ін. поширюють на психологічне поле. Для нашого дослідження їх висновки цікаві перш за все тим, що вони спроектовані на методичку навчання мови, хоча й іноземною переважно.

М. Пентилюк безпосередньо не торкається визначення поняття “мовна компетенція”, але з контексту статті випливає, що дослідниця розуміє його досить широко й узагальнено – як певний обсяг знань учнів про мову. На думку автора, “застосовуючи знання з мови, школярі розвивають навички використання мови під час спілкування в різних життєвих ситуаціях. Цей процес тісно пов'язаний із засвоєнням норм літературної мови і формуванням мовленнєвих умінь і навичок” [11, с. 8]. Мовленнєві вміння й навички є складовими поняття “мовленнєва компетенція”: “Мовленнєва компетенція – поняття комплексне”.

Розглянувши питання про термінологічне визначення понять “мовна...”, “мовленнєва компетенція” у лінгвістичному та психолінгвістичному аспектах, можемо зробити висновок про те, що вчені вкладають у них неоднозначний зміст. При цьому вирізняються два основних погляди.

Перша умовна група дослідників переважно живляє термін “мовна компетенція” (Ю. Апресян, І. Горелов, І. Зимня, О. Кубрякова, Н. Хомський), однак більшість із них, крім, можливо, Н. Хомського, проектує його не лише на об'єкт, а й на суб'єкт, тобто поняття мовленнєвої компетенції присутнє в даному випадку у визначенні мовної компетенції, так би мовити, у “знятому вигляді”.

Друга умовна група розрізняє певні типи компетенції і, зокрема, проводить межу між компетенцією мовною і мовленнєвою (О. Арцишевська, О. Біляєв, М. Вятютнев, О. Горошкіна, М. Кабардов, А. Нікітіна, М. Пентилюк), підкреслюючи, що мовленнєва компетенція не лише пов'язана з мовною, а й формується на її основі.

Останній із окреслених підходів набуває, на нашу думку, методологічного значення, оскільки дає можливість глибше усвідомити природу досліджуваних явищ, їх спільні і відмінні ознаки, причинно-наслідкові зв'язки, логіку взаємодії, що, своєю чергою, сприяє удосконаленню всієї системи вивчення мови на різних рівнях освіти.

Адекватність сприйняття явищ, пов'язаних із мовною діяльністю, – своєрідний психолінгвістичний інваріант, до якого суб'єкти наближаються через послідовні варіантні кроки, що співвідносяться з певними етапами набуття мовної компетенції. Кожний із кроків передбачає операції розрізнення (ідентифікації), розуміння (засвоєння) мовних явищ, кореляції з іншими, а також відповідної реакції на них. Покроково формуються ступені володіння мовною компетенцією або ступені мовної компетентності, які відповідають певним критеріям.

Спираючись на праці раніше згаданих авторів і на власні міркування, вважаємо за можливе користуватися такими визначеннями: мовна компетенція – це система вироблених і засвоєних у процесі особистого спілкування

або навчання мовознавчих правил, достатніх для адекватного сприйняття буттєвих явищ суб'єктами мовлення.

Мовленнєва компетенція полягає у сформованості вмінь і навичок користування мовною компетенцією в усній чи писемній формі і в конкретних мовленнєвих ситуаціях. Як і мовна, мовленнєва компетенція характеризується цілісністю, є різновидом діяльності, залежить від здібностей суб'єкта, їй теж притаманні динамізм, ієрархічність, ступені й критерії сформованості.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, ми уточнили й обґрунтували зміст понять “мовна...”, “мовленнєва компетенція”, спроектувавши їх на проблеми методики навчання мови. Проте логіка подальшого пошуку вимагає відповіді на питання про те, якою мірою ці типи компетенції виявляються на всіх рівнях мови, оскільки дослідження із зазначеної проблеми, здійснені в Україні, а більше – за її межами, торкаються переважно синтаксису і його вивчення у відповідних класах, а отже й певного шкільного віку дітей. Хоч при цьому наголошується, що набуття компетенції завжди має індивідуальний характер і може тривати й у дорослому віці.

Виходячи з положення про мову як універсальну знаково-інформаційну систему гіпотетично стверджуємо, що нехтування її окремими складовими призводить до порушення цілісності компетенції щодо мовних феноменів, а через це процес формування мовної, мовленнєвої компетенції, як і інших, повинен бути наскрізним, тривати впродовж усього терміну вивчення мови в освітньому закладі, а також самоосвіти. Науково-методичне обґрунтування й забезпечення такого процесу, на нашу думку, є справою багатьох учених. Ми ж у подальших публікаціях спробуємо опрацювати одну з його складових – формування й розвиток мовної й мовленнєвої компетенції упродовж вивчення словотвору й орфографії.

1. Біляєв О. М. Концепція навчання державної мови в школах України / О. Біляєв, Л. Скуратівський, Л. Симоненкова, Г. Шелехова // Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 16–21.
2. Божович Е. Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы / Е. Д. Божович // Вопросы психологии. – 1997. – № 1. – С. 33–44.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [укл. і головн. ред. В. Т. Бусел]. – К.–Ірпінь : ВТО “Перун”, 2001. – 1440 с.
4. Вятютнев М. Н. Понятие о языковой компетенции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков / М. Н. Вятютнев // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 6. – С. 55–64.
5. Державний стандарт базової і повної середньої школи // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2004. – № 1–2. – Січень. – С. 3–60.
6. Кабардов М. К. Типы языковых и коммуникативных способностей и компетенции / М. К. Кабардов, Е. В. Арцишевская // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 34–49.
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : “К. І. С.”, 2004. – 112 с.
8. Концепція мовної освіти 12-річної школи. Українська мова як рідна // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 59–65.
9. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Елена Самойловна Кубрякова / отв. ред. Б. А. Серебряков. – М. : Наука, 1986. – 156 с.
10. Михайловская Г. А. Лингводидактические основы формирования речевых умений в процессе обучения русскому языку / Галина Александровна Михайловская. – К. : Издательский центр ОАО УкрНИИПСК, 1999. – 208 с.
11. Пентилюк М. І. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентилюк, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 5–9.
12. Словник іншомовних слів / [укл. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

13. Хомский Н. Язык и мышление / Наом Хомский / пер. с англ., под ред. В. В. Раскина, предисл. В. А. Звегинцева. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1972. – 122 с.
14. Шахнарович О. М. Онтогенез речи и формирование языковой способности человека / О. М. Шахнарович // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М. : Наука, 1991. – С. 185–220.

ЗЕМЛЯ ЯК СИМВОЛ В РОМАНАХ ОКСАНИ ЗАБУЖКО “МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ”, ІРЕН РОЗДОБУДЬКО “Я ЗНАЮ, ЩО ТИ ЗНАЄШ, ЩО Я ЗНАЮ” І ДЖОНАТАНА ФОЙЄРА “ВСЕ ОСВІТЛЕНО”

Волковецька Н.В.

Кожна людина як духовно-соціальна істота є носієм усієї сукупності понять, значень, смислів, духовних цінностей, стереотипів, вірувань, почуттів, зразків і форм поведінки, які сформувалися протягом розвитку людства й конкретного етносу. Будучи істотою творчою, вона безперервно використовує й перетворює минулий досвід людства, чи своєї нації, додає до нього своє бачення світу, своїх взаємозв'язків з ним та іншими людьми. Як результат, виникають сталі образи, які слугують своєрідними архетипними кодами, що на несвідомому рівні психіки індивіда опосередковано впливають на його світовідчуття, світосприйняття й світорозуміння, а отже, поведінку й діяльність.

Такі образи найкраще реалізують себе через символи, а найбільш вдала їхня інтерпретація, на нашу думку, має місце в мистецтві, зокрема літературі. За своєю природою образ є водночас умовним і символічним тому, що в одиничному втілює загальне. Переходячи в символ, образ стає “прозорим”; значення його “просвічує” крізь нього, наповнюючи його смисловою глибиною. Певним чином, кожен символ є живим відображенням дійсності. Крім того, він піддається тій чи іншій розумовій обробці, і, як результат, він стає найгострішим знаряддям трансформації самої дійсності, що яскраво подає себе в художньому світі [8].

Існують різні визначення терміну “символ”. Так, в енциклопедії постмодернізму його трактують як поняття, що “фіксує здатність матеріальних речей, подій, чуттєвих образів виражати ідеальний зміст, який відрізняється від їх безпосереднього чуттєво-тілесного буття” [4, с. 725]. С.С. Аверинцев, вважає, що символ – це універсальна категорія естетики, що найкраще піддається розкриттю через зіставлення з суміжними категоріями образу, з одного боку, і знаку – з іншого [1]. Враховуючи попередні дефініції, які ми вважаємо напрочуд влучними, в нашому дослідженні ми послуговуватися визначенням Ю. Лотмана, який вважає, що символ “являє собою певний текст, тобто володіє певним єдиним замкненим в собі значенням із яскраво вираженою границею, що дозволяє чітко виділити його із оточуючого семіотичного контексту” [3, с. 192].

Своєрідність використання символів у творчості українських прозаїків різних епох досліджували Л. Горницька-Пархонюк, М. Льницький, Ю. Клиновий, М. Комариця, О. Копач, Ю. Кузнецов, Н. Лобур, В. Погребенник, О. Рисак, О. Сімович, О. Черненко, О. Юринєць.

З наукових надбань зарубіжних дослідників в царині символів і символічного важливими є праці М. Бахтіна, А. Белого, О. Лосева, Ю. Лотмана, В. Шкловського, Р. Якобсона, Г. Башляра, Н. Фрая, З. Фрейда, К.-Г. Юнга.

Зрозуміло, що при тлумаченні значень символів, необхідно враховувати загальнокультурний і національний

контекст, до якого належать символічні образи, адже в кожній національній культурі домінують свої етнокультурні символи і символічні образи. Зазвичай, вони визначаються особливостями світогляду, характером художньої творчості, а також історичної долі народу, його менталітету.

Для українців, які завжди, здебільшого, були хліборобською нацією і боролись за право жити вільно на своїй землі, зв'язок із землею існував постійно. Магічну силу зв'язку людини і землі відображено і в українських думах, піснях, легендах, і в художніх творах письменників різних епох – Т. Шевченка, П. Мирного, В. Стефаніка, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, в літературній і кінематографічній творчості О. Довженка.

Наше дослідження присвячене розгляду образу землі у його символічному вираженні у творах української та американської літератури ХХІ століття. Мета дослідження – застосовуючи порівняльно-типологічний метод, проаналізувати механізм символізації та художньої інтерпретації образу землі в досліджуваних творах. Відповідно до поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: визначити особливості досліджуваних символів; послуговуючись компаративним методом, проаналізувати типологічні збіги змістової і функціональної символізації образу землі в романах.

Образ землі в досліджуваних романах знаходить свою специфічну реалізацію через символи. Мова йде про дві символічні паралелі, наявні в художніх текстах: 1) приналежність до землі як шлях особистості до її національного самовизначення; 2) землі як фатуму. І що цікаво, вони підтверджують тезу Лотмана про те, що символ як завершений текст, включаючись в синтагматичний ряд, завжди зберігає свою смислову і структурну самостійність [3, с. 192].

Перша символічна паралель, що проявляє себе типологічною спільністю досліджуваних романів, визначена полярними категоріями “безгрунтів’я” – “потреба закорінення (пошуку праоснов)”. В цій площині образ землі відображається у свідомості героїв у символічному вираженні Землі-Батьківщини, приналежності до землі, як запоруки віднайдення і розуміння себе людиною в сучасному світі.

Особливо гостро становище “безгрунтів’я” і потребу в “закоріненні” відчуває героїня роману Ірен Роздобудько “Я знаю, що ти знаєш, що я знаю” Юстина. Вона – внучка німкені, фрау Шульце і невідомого солдата з України – “з дикої країни”, “чужинця”, котрий – як казала її мати Марія, – купив бабусю за шматок хліба і тим самим позбавив нас “чистої, арійської крові” [5, с. 217]. Народившись і проживши все своє свідоме життя в хостесах приватної школи в Америці, не знаючи ніколи тепла і любові матері, яка завжди була зайнята собою, ані опіки будь-кого з рідних, які залишилися в далекій і незнаній нею Німеччині, вона відчувала якусь духовну порожнечу, відсутність того корінчика, що міг дати їй відчуття повноцінності своєї особистості: “А я думаю, що такою людиною можна стати лише в тому разі, коли точно знаєш, хто ти є і звідки прийшов. Ось цього я про себе не знаю” [5, с. 218]. Юстина знала лише, що бабуся народила її матір від солдата з України, який врятував її наприкінці Другої світової війни ціною власного життя; знала, що її мати Марія чомусь зненавиділа свою матір за те, що по її вині в ній текла кров “дикуна”. І до певного часу цього знання їй було достатньо. Вона ніколи не бачила свою бабусю і не спілкувалася з нею, майже не підтримувала зв'язок з матір'ю через її стиль життя, жила сама по собі. Юстина й подумати не могла, що незнайома їй українка, яка розшукала її на прохання бабусі, зможе викликати в ній таке жагуче бажання знайти себе, повернутися до своїх коренів, полюбити тих і ту землю, яких

ніколи не знала, відчуті і зрозуміти наскільки вони для неї важливі і що таке є любов.

З вчення К. Юнга відомо, що “архетипи ніколи не входять у свідомість безпосередньо, а тільки у формі уявлень – у своєму символічному вираженні [6, с. 255]. Вважаємо за потрібне зазначити, що відображення архетипного образу землі в зазначеній площині в романі Роздобудько здійснюється письменницею через символ “якоря”, який відображає невидимий зв'язок людини із рідною землею. Юстина намагається знайти свій корінь-якір, щоб “прикріпити” себе до ґрунту, знайти свою рідну землю, яку зможе назвати батьківщиною. Із заздрістю говорить вона про свою матір: “Але принаймні у неї була батьківщина – якір, з якого можна знятися будь-якої хвилини, а можна просто подовжити його довгий ланцюг. Головне – знати, що він є. Нехай навіть і на великій глибині” [5, с. 219].

Водночас Марія, мати Юстини, обрала для себе стан “безгрунтів’я”. Вона відмовилась від будь-яких зв'язків – чи то із рідною землею, чи то із рідними людьми, а втрата цих зв'язків спричинила втрату здатності любити. Такий стан героїні авторка відображає через символ відірваного листка: “Тільки я можу пояснити її поведінку, – говорить фрау Шульце, – що схожа на політ відірваного листка. Вона не прив'язана до жодної землі, у неї немає коріння, вона це відчуває на рівні свідомості... Вона не може нікого любити” [5, с. 192]. Втрата зв'язку із своєю землею, тим, що робить тебе частинкою чогось вічного і таємничого, відмова від свого кореня, позбавляє людину життєдайного соку, який дає своїм дітям земля – любові.

Аналогічно, як і в Роздобудько, протагоніст Дж. Фойєра прагне знайти правду про минуле своєї сім'ї, відновити втрачений зв'язок із землею, яка дала життя його дідуся. Сафран Фойєр (головний герой) – американець, євреї українського походження, відправляється в Україну, де колись, за родинними переказами, його дідусь був врятований українкою від німецьких окупантів в часи Другої світової війни. Він прагне відшукати жінку, яка врятувала його дідуса від смерті в часі війни, і побачити рідну землю, свою етнічну батьківщину: “Я хочу побачити Трачімброд, побачити, який він, де виростав мій дід і де б я був зараз, якби не війна” (тут і далі переклад мій. – В.Н.) [7, с. 59]. Це не просто бажання подорожувати, це жагуче прагнення знайти свій “корінь” і самого себе.

В романі “Все освітлено” Фойєр також зображає стан “безгрунтів’я”, що знову ж таки підтверджує факт типологічної спільності досліджуваних творів, через образ сварливого дідуся-антисеміта, який разом із своїм внуком Алексом є проводарями Джонатана в Україні. Цікавими є трансформації внутрішнього стану діда Алекса, коли він ступив на колись рідну для нього землю у Трачімброді. Дід, неначе повертається у своє минуле, переживає заново все те, що так старанно намагався забути протягом усього свого життя на чужій для нього одеській землі. Як виявилось, дід Алекса – євреї, який усе життя приховував своє походження від усіх родичів, а під впливом подорожі несподівано навіть для себе розповідає історію зради та вбивства друга заради власного порятунку та порятунку своєї дружини і сина. виправдовуючи себе, дід каже: “Я не погана людина, ... я добра людина, яка жила в погані часи” [7, с. 227]. Проходячи важким шляхом самопізнання та самоідентифікації, герой збагнув ницість своєї зради не тільки по відношенню до свого друга, але й по відношенню до себе і своїх рідних, забравши в них право на пам'ять і свою національну приналежність, відірвавши їх від рідної землі. Трачімброд, як символічний образ рідної землі, має у творі глибoku змістову наповненість, підпорядковуючи собі всі сюжетні лінії роману, що сходяться до нього і розвиваються навколо нього.

Якщо в романах Ірен Роздобудько і Джонатана Фойєра стан “безґрунтів’я”, спричинений перш за все тим, що герої перебувають за межами своєї батьківщини, то герої роману Оксана Забужко подекуди відчують оце ж “безґрунтів’я” перебуваючи, власне, на рідній землі. Однак їхнє “безґрунтів’я” є дещо іншим. Це стан людини, яка не бажає встановити зв’язок із своїм минулим, стан, при якому вона вибирає життя лише в дні сьогоденшньому, не усвідомлюючи, що навіки зв’язана із своєю землею і всім тим, що відбувалось тут, а зараз лежить десь глибоко похованим, скритим у ній. Людиною, яка обрала такий стан для себе є в романі Павло Іванович Бухалов. Більше того, він намагається зробити такою ж і свою власну дочку, думаючи, що в такий спосіб захистить її: *“Ніка всього того не знає, не треба їй знати...”* [2, с. 761]. Для нього, який зростає в сім’ї капітана Радянської Армії, офіцера НКВД, було справжнім шоком дізнатись, що він насправді син єврейки, яка була завербована підрозділом НКВД і провела більш як два роки в загоні УПА, а пізніше, в тюрмі, була доведена до самогубства, залишивши двохмісячну дитину сиротою. Однак зараз для себе Бухалов вибирає “безпам’ятство”. Йому не потрібне це минуле, йому не потрібне клеймо “єврейського байстрюка”.

Водночас, серед героїв роману є такі, які глибоко відчують потребу в “закоріненні” – це журналістка Дарина Гошинська і її коханий Адріян Ватаманюк. Вони намагаються розкрити таємниці життя і загибелі Олени Довган – далекої родички Адріяна, що була вождем УПА. Саме правда про долю цієї жінки дасть героям необхідний корінь, прикріпившись, за допомогою якого, до своєї рідної і святої землі, вони зможуть впорядкувати власну долю. Саме тому, Дарина та Адріян будь-що намагаються знайти свою праоснову, усвідомлюючи, що життя на землі без кореня неможливе: *“...Ти ж уяви, яке це вразливе існування має бути, – без коренів, у повітрі...”* [2, с. 790]. Як і в попередніх романах, в романі Забужко функціональна варіативність образу землі визначає певною мірою структуру твору, адже всі вчинки і внутрішні переживання героїв проходять через призму нерозривного зв’язку людини з рідною землею, її долі із таємничим минулим. Він виражає себе в символічному плані і в плані визначення людиною свого місця і сенсу життя, формуванні власне національної свідомості.

Саме через підтвердження факту нерозривності зв’язку людини із рідною землею ми маємо підстави говорити про іншу типологічну спільність романів, що реалізує себе у другій визначеній нами символічній паралелі “землі як фатуму”. Вкотре знаходимо підтвердження теорії символів Лотмана, який вважав, що символ ніколи не належить якому-небудь одному синхронному зрізу культури – він завжди проходить по цьому зрізі вертикально, переходячи із минулого в майбутнє [3, с. 192]. На нашу думку, саме завдяки цій властивості образ землі набуває в романах символічного значення, перетворюючись на невидиму таємничу силу, що притягує до себе тих, хто їй належить, керуючи і визначаючи їхні долі. Крім того, як і в першій символічній паралелі, механізм символізації другої має також потужну функціональну силу в структурах романів.

Так, Ірен Роздобудько, щоб передати образ землі в цьому його символічному значенні використовує символ “магніт”. Вустами своєї героїні Юстини письменниця висловлює думку про те, що рано чи пізно людина повернеться до своїх витоків, рідна земля поверне її додому: *“Можливо, у світі існує якесь тяжіння на кшталт магнітного, що керує нашими, на перший погляд, випадковими вчинками”* [5, с. 219].

Невипадково в романі “Все освітлено” провідниками Джонатана в Україні стають дідусь-антисеміт, його

улюблений собака Семі Девіс Джуніор та внук Алекс Перчов, Джонатанів перекладач. Подорож і пошуки ними Трачімброду об’єднує цих таких різних людей, змінюючи їхні життя назавжди. Ніхто з них напередодні не міг уявити, що вони можуть бути чимось пов’язані – євреї з США та звичайні українці з Одеси. А як виявилось, спільним для них була їхня національна пам’ять і рідна земля. Аналогічно, як і в Роздобудько, у Фойєра рідна земля спрацьовує також як своєрідний магніт, що притягує до себе навіть тих, хто навіки хотів забути своє коріння, змінюючи їхню долю, перероджуючи їх. Ось чому дідусь Алекса, який на початку подорожі взагалі був налаштований проти неї, під її кінець чи не найпалкіше бажає побачити Трачімброд: *“Відведи нас туди – звертається він до Лісти, єдиної жительки Трачімброду... Ми приїхали побачити Трачімброд...”* [7, с. 155]. Образ землі знаходить інтерпретацію через символізацію Трачімброду, що стає для героїв роману могутньою містичною силою, джерелом правди і знання, розуміння свого історичного минулого і національної значущості.

Оксана Забужко також наділяє образ землі силою фатуму, який визначає долю людини, дає змогу до самовизначення. Для письменниці встановити зв’язок із своїм минулим, своєю землею, а отже, віднайти і зрозуміти себе є можливим лише через розкриття давно покинутих секретів, хранилищем (або, як висловлюється авторка, музеєм) для яких є сама земля: *“...вони всі і далі лежать там, у землі. Всі наші запечатані дружби, сльози, клятви... Такий величезний музей покинутих секретів”* [2, с. 536]. Образ землі розкривається через символ “секрету” (невеликого колажу з різних предметів, накритого скельцем і присипаного землею у місці, відомому лише двом) в такий спосіб: розкрити, віднайти секрет – це встановити зв’язок з минулим, а зв’язок з минулим допоможе відновити втрачені корінці-зв’язки із рідною землею.

Таким чином, образ землі у досліджуваних творах має важливу змістову і функціональну значимість, адже означений різними символічними формами, він, неначе, підтягає до себе всі сюжетні ходи, одночасно переходячи на надрівень: шляхом відкриття скритих, прихованих структур у психіці і свідомості індивіда, автор пов’язує повороти долі людини з вирішенням питання про свої корені та формуванням національної і самосвідомості.

Отже, застосовуючи компаративний метод при аналізі механізму символізації образу землі на матеріалі досліджуваних романів, можемо висувати, що їхню типологічну спільністю є використання письменницями образу землі в двох символічних паралелях: 1) приналежність до землі як шлях особистості до її національного самовизначення; 2) землі як фатуму.

Перша символічна паралель, визначена полярними категоріями “безґрунтів’я” – “потреба закорінення (пошуку праоснов)”. В цій площині образ землі відображається на свідомості героїв у символічному вираженні Землі-Батьківщини, приналежності до землі, як запоруки віднайдення і розуміння себе людиною в сучасному світі, формування її національної свідомості. Інша типологічна спільність романів реалізує себе у другій, визначеній нами, символічній паралелі “землі як фатуму”. Образ землі набуває в ній символічного значення, перетворюючись на невидиму таємничу силу, що притягує до себе тих, хто їй належить, керуючи і визначаючи їхні долі. Змістова і функціональна варіативність образу землі у першій паралелі реалізується через символи “якоря”, “листка”, а в другій – “магніту”, “секрету” і “Трачімброду”.

Важливим моментом є те, що образ землі служить влучним засобом розкриття проблеми самоідентифікації людини, приналежності кожного окремого індивіда до своєї етнічної та національної землі-батьківщини.

1. Аверинцев С.С. Софія-Логос : словник / [ред.-упоряд. С.С. Аверинцев]. – 2-е, ісп. вид. – К. : Дух і літера, 2001. – С. 155–161.
2. Забужко О. Музей покинутих секретів : [роман] / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
3. Лотман Ю.М. Избранные статьи / Ю. М. Лотман. – Таллинн, 1992. – С. 191–199.
4. Постмодернизм. Энциклопедия / [ред.-упоряд. А.И. Мерцалова]. – Мн. : Интерпрессервис: Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
5. Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю : [роман] / І. Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2011. – 240 с.
6. Юнг К. Г. Архетип в символизме сна / К. Г. Юнг // Символическая жизнь. – М., 2003. – С. 254–272.
7. Foer J.S. Everything is illuminated / J.S. Foer. – New York : Houghton mifflin company boston, 2002. – P. 289.
8. Куплевацька Л. О. Символи і символіка в романі Ф. М. Достоевського “Брати Карамазови” / Л. О. Куплевацька [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://referatu.net.ua/referats/7569/179208>.

КОМУНІКАТИВНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОПОЗИЦІЇ “СВІЙ – ЧУЖИЙ” У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Волчанська Ганна, Чорна Олена

Політичний дискурс, тобто особлива вербалізована лінгво-соціальна ментальність [7, с. 18], спосіб говоріння та інтерпретування політичної дійсності, у результаті якого не лише специфічним чином відображається на-вколишній світ, але і конструюється свій (властивий окремому соціуму) спосіб бачення світу та впорядкування дійсності [3, с. 71], є дискурсом персуазивним (Г. Почепцов, В. Карасик, О. Шейгал, О. Іссерс, О. Михальова, Т. ван Дейк, Дж. Лакофф, Л. Шел). Його важливими характеристиками виступають агональність, антропоспрямованість, театральність та маніпулятивність. Основним принципом реалізації маніпулятивності в політичній комунікації є вибудовування семантичної опозиції “свій–чужий” та, відповідно, прагнення (намагання) агента – політика-мовця залучити до категорії “своїх” якомога більше клієнтів (слухачів, виборців).

Окрім аспекти реалізації опозиції “свій–чужий” (далі – ОПС) досліджені у працях В. Красних (національно-культурна специфіка мовної свідомості як основи ОПС), С. Коулмен (реалізація опозиційності в медіа-дискурсі), О. Михальової (дихотомія концептів “свій” – “чужий” у політичному дискурсі), Дж. Лакофф (маніпулятивний потенціал ОПС у політичній агітації), О. Шейгал (ОПС як основа політичної аргументації). Проте невивченими залишаються комунікативні засоби творення ОПС у системній взаємодії, зокрема як структурні компоненти комунікативного іміджу політика, що й визначає актуальність цієї розвідки.

Мета статті полягає у виокремленні та характеристиці комунікативних засобів актуалізації семантичної опозиції “свій–чужий” на рівні комунікативних ролей та стратегій шляхом аналізу зразків новітнього політичного дискурсу. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: 1) з’ясувати сучасне лінгвістичне значення понять “комунікативна роль” та “комунікативна стратегія”; 2) виокремити зі зразків політичного дискурсу названі засоби, що сприяють реалізації ОПС; 3) описати специфіку їх маніпулятивного впливу на суспільну свідомість. **Матеріалом** статті слугують 276 текстів промов та інтерв’ю президентів України (Л. Кучми, П. терм., В. Ющенко, В. Януковича), Росії (В. Путіна, І. П. терм., Д. Медведєва) та США (Дж. Буша-мол., І.

П. терм., Б. Обама), виголошені політиками протягом 2000–2012 років, обрані нами методом суцільної вибірки.

Основними термінами роботи виступають поняття “комунікативна роль” та “комунікативна стратегія”. **Комунікативну роль** (далі – КР) розуміємо як той ментальний образ, який мовець прагне створити у свідомості слухачів у процесі спілкування за допомогою комунікативних, мовних та мовленнєвих ресурсів [5, с. 68]. **Комунікативною стратегією** (далі – КС) вважаємо компонент інтенційної програми планування і здійснення комунікації, котрий актуалізується у способі організації вербальної поведінки, використанні мовних засобів, загальному структуруванню висловлювання і аргументації з метою досягнення визначеної комунікативної інтенції [1, с. 118–119]. Названі засоби є структурними компонентами та засобами творення комунікативного іміджу (іміджу політика в комунікації). Розглянемо особливості їхнього маніпулятивного впливу.

Результати аналізу свідчать про те, що виокремлені комунікативні засоби вербалізації ОПС можна розподілити на дві смислові групи з різним семантико-функціональним навантаженням: 1) ті, що сприяють окресленню “свого кола” та введенню адресата до нього; 2) ті, що вербалізують опозицію, протиставляють членів “свого кола” чужим. З точки зору стратегій до першої групи належатимуть кооперативні КС, а до другої – конфліктогенні (класифікація наша, див. [6]).

Отож, комунікативними засобами, що використовуються політиками для залучення адресата до свого кола, виступають комунікативні ролі **Лідера-що-єднає, Патріота, Демократа і Свого хлопця** та комунікативні стратегії *апелювання до авторитетів, апелювання до загальногуманістичних цінностей, підвищення статусу адресата, героїзації історії, героїзації нації, єднання, інтертекстуальності, Ми-інклюзивного, усупільнення відповідальності*. До другої групи належатимуть комунікативні стратегії *непрямої критики опонентів, прямої критики опонентів, підвищення власного статусу та КР Реформатора*.

Необхідність окреслення свого кола за допомогою комунікативних засобів першої групи зумовлена кількома факторами: по-перше, потребою створення позитивного емоційного фону під час промови – згідно з теорією когнітивного дисонансу, при негативному оцінюванні адресанта адресатом останній не здатен позитивно оцінити зміст того, що повідомляється [4, с. 87]. По-друге, можливістю використання емоційної, а не раціональної аргументації. Адже позитивні емоції (на зразок “сподобався, щиро говорив, співпереживав”) викликати набагато легше, і вони матимуть потужніший вплив на ставлення адресата до політика, ніж раціональні докази (статистичні чи експертні оцінки ефективності діяльності президента тощо): згадаймо психологічну силу першого враження про людину; властивість мозку забувати слова та дії, при цьому пам’ятаючи ті почуття, що викликала людина. По-третє, схильністю людської психіки до дихотомічності (спрощене оцінювання за шкалою “добре–погано”), до уникання проміжних оцінок та її архетиповий характер.

Як свідчить фактичний матеріал, для виконання описаних завдань, політик намагається “успільнити” з адресатом усі можливі характеристики: ментальні (підкреслити єдність світогляду), аксіологічні (декларувати спільність цінностей), соціальні (належність до однієї історично-культурної спільноти) – та як результат сформулювати/навіяти переконання про спільність політичних ставлень і прагнень, тобто створити образ “свого”, котрий має компетенцію і повноваження для правильного керівництва “своїми”.

Засобами актуалізації ОПС та досягнення вищезазначених цілей виступають комунікативні ролі:

1) **Лідера-що-єднає** – названа КР сприяє гуртуванню громадян навколо політики та його ідей, посиленню відчуття єдності, спільності, співзвучності поглядів і переконань адресанта з поглядами адресата.

Укр. *Я звертаюся до всіх нас: українців, росіян, мусульман, греко-католиків, всіх християн, іудаїзм та іудеїв, до нашого селянства, інтелігенції, робітництва і військових: немає між нами різниці, з думкою про майбутнє ми зобов'язані йти шляхом творення єдиної нації, бо лише її моноліт захистить і вбереже нас у новому столітті.* <...> *Я звертаюся до всього світового українства.* <...> *Разом нас не десять, не двадцять, не сорок, а сімдесят мільйонів. Це перетворює нас у світову силу, здатну приносити користь рідній державі* [Промова Президента Віктора Ющенка з нагоди 18-ї річниці Незалежності України 24 серпня 2009 р.].

Рос. *За прошедшие годы, а они были трудными, мы тем не менее многого добились. У нас появился и свой нелёгкий, но бесценный опыт, и то, что принято называть своей новейшей историей. И поэтому День России – это праздник каждого гражданина, который понимает, что успех страны зависит и от его личных усилий.* <...> *И я думаю, что здесь мы все едины* [Выступление Президента Дмитрия Медведева на торжественном приёме по случаю празднования Дня России 12 июня 2010 г.].

Англ. *And we are confident in principles that unite and lead us onward.* <...> *America has never been united by blood or birth or soil. We are bound by ideals that move us beyond our backgrounds, lift us above our interests and teach us what it means to be citizens* [President George W. Bush, Jr. Inaugural Address delivered January 20, 2001].

2) **Демократа** – ця КР, з одного боку, відображає сучасні демократичні настрої світу, а з іншого – вербально реалізує прагнення людини до справедливості. Адресант намагається сформувати у слухачів ставлення до себе як до чесного, справедливого, альтруїстичного управлінця, котрий діє виключно в інтересах громадян своєї країни і ставиться до них з великою повагою та переймається їхніми проблемами, наприклад:

Укр. *А правда полягає в тому, що вільна і соборна Україна може відбутися лише як демократична європейська* <...> *розвинена спільнота, де кожен громадянин почувася вільно і захищено.* <...> *Ми почали масштабну боротьбу з цим ганебним явищем. Ні високі посади, ні будь-яке політичне прикриття не будуть рятувати порушників законів від правосуддя.* <...> *Ми через закони дали доступ громадянам до будь-якої публічної інформації.* <...> *Проводиться судова реформа, прийнято нове демократичне виборче законодавство.* <...> *І на особливому контролі – забезпечення свободи слова* [Виступ Президента Віктора Януковича на урочистих зборах з нагоди Дня Соборності та Свободи України 22 січня 2012 р.].

Рос. *С этого документа начался отсчет нашей новой истории. Истории демократического государства, основанного на гражданских свободах и верховенстве закона.* <...> *У власти появилось новое демократическое лицо.* <...> *Сегодня наша общая задача – доказать, что демократия в России не на время и не на какой-то президентский срок. Она в нашей стране навсегда. Демократия и гражданские свободы – это состояние общества, за которое надо бороться ежедневно* [Выступление Президента В. Путина на торжественном приеме по случаю Дня принятия Декларации о государственном суверенитете России 12 июня 2001 г.].

Англ. *They would take a look at this great country and see a place where opportunity is common, where all stand equal before the law, where all can hope for a better life. They would see a nation that is the world's foremost champion of liberty.* <...> *On this 4th of July, we confirm our love of freedom, the freedom for people to speak their minds, the freedom for people to worship as they so choose.* (Applause.) *Free thought, free expression, that's what we believe* [Remarks by the President George W. Bush In Independence Day Celebration 2004 on 4 June 2004].

3) **Патріота** – виконувана роль є засобом позиціонування керівника держави як відданого і люблячого, гордого нею сина та апелювання до патріотичних почуттів адресата. У такому ракурсі названа КР реалізує ефективний вплив на свідомість, адже, на відміну від ідей і переконань, спільність яких потребує доведення, знання про те, що ця країна є Батьківщиною виступає пресупозицією в такій комунікації.

Укр. *Три роки наша країна була у вогні.* <...> *Саме тому Друга світова війна стала для кожного українця Великою Вітчизняною війною, боротьбою за визволення своєї рідної землі від фашистських загарбників.* <...> *І сьогодні, ховаючи полеглих захисників Вітчизни, ми виконуємо свій моральний обов'язок.* <...> *Працюватимемо разом для розвитку нашої рідної України, добробуту її вільного народу* [Виступ Президента Віктора Януковича на заходах до 70-ї річниці початку Великої Вітчизняної війни 22 червня 2011 р.].

Рос. *Сегодня, как, впрочем, довольно часто у нас в стране, мы ищем точки опоры – точки опоры для нашего общества.* <...> *Они здесь есть, рядом с нами. Они – в судьбах наших отцов и дедов, в том, как они умели работать, жить, как они умели защищать свой очаг, свой родной очаг, как они могли и умели защищать свою Родину.* <...> *Мы возвращаемся к истинному чувству Родины, к пониманию самой сути патриотизма* [Выступление Президента В. Путина на праздничном концерте, посвященном 55-й годовщине Победы в Великой Отечественной войне 07 мая 2000 г.].

Англ. *At these moments, America has carried on not simply because of the skill or vision of those in high office, but because we, the people, have remained faithful to the ideals of our forebears and true to our founding documents. So it has been; so it must be with this generation of Americans* [President Barack Obama's Inaugural Address delivered on January 20, 2009].

4) **Свого хлопця** – ця КР допомагає політику заявити про себе як про людину, котра переживає ті ж проблеми, що й рядові виборці, котра не цурається бути з ними на рівних, котра, незважаючи на високий пост, лишилась “своїм”, наприклад:

Укр. *Звертаючись до вас, хочу підкреслити, що в моєму розумінні бути Главою Української держави означає, в першу чергу, бути одним з вас – мільйонів громадян України, чия доля нерозривно зв'язана з моєю* [Виступ Президента Віктора Януковича на урочистих заходах з нагоди Дня Незалежності України на Майдані Незалежності 24 серпня 2010 р.].

Англ. *Countries like Kenya, which had a per capita economy larger than South Korea's when I was born. I have the blood of Africa within me, and my family's own story encompasses both the tragedies and triumphs of the larger African story. So I believe that this moment is just as promising for Ghana and for Africa – as the moment my father came of age and new nations were being born* [President Barack Obama's Speech in Ghana on July 12, 2009]. Для російської політичної комунікації рівня “президент – виборці” названа КР виявилася нетиповою, в матеріалі дослідження виокремлена не була, що, на наш погляд,

зумовлено національно-культурними та ментальними особливостями соціуму.

Процес залучення адресата до “свого кола” політик-мовець реалізує також за допомогою комунікативних стратегій, котрі ми умовно розподілили на три групи: 1) КС **ментально-аксіологічного** спрямування, які вербалізують спільність світогляду політика й громадян, визнання однакових цінностей, ідеалів та орієнтирів, тобто життєвих принципів. До цієї групи відносимо стратегії апелювання до авторитетів, апелювання до загальногуманістичних цінностей та інтертекстуальності, наприклад:

Укр. *Є істини давні і загальновідомі, які ніколи не втрачають своєї актуальності. Хотів би нагадати одну з них – про час розкидати каміння і час збирати його. Ті, хто воліє і надалі тримати камінь за пазухою, беруть на душу великий гріх перед народом і відповідальність перед історією, яка нічого не забуде і нічого не простить* (КС інтертекстуальності) [Новорічне звернення Президента Леоніда Кучми до українського народу 31 грудня 2000 р.].

Рос. *Давайте мы и Вы, как историк, – я уже упоминал об этом в Послании в прошлом году – вспомним, что было с Соединенными Штатами в годы выхода из Великой депрессии. <...> И там тоже Рузвельт изложил целый план развития страны на среднесрочную перспективу. И там тоже некоторые, как Вы сказали, элиты не были согласны со всем, что предлагалось тогда президентом. Но в конечном итоге оказалось, что реализация этого плана пошла на пользу всем гражданам страны* (КС апелювання до авторитетів) [Ответы на вопросы журналистов Президента Владимира Путина после прямого теле- и радиоэфира 18 октября 2007 г.].

Англ. *And I believe that America holds within her the truth that regardless of race, religion, or station in life, all of us share common aspirations – to live in peace and security; to get an education and to work with dignity; to love our families, our communities, and our God* (КС апелювання до заг.-гуманіст. цінностей) [President Barack Obama Speech at Cairo University delivered 4 June 2009].

2) КС **особистісно-звеличувального** спрямування, котрі апелюють до самоповаги адресата, його самоцінності, створюючи позитивний, навіть патетичний емоційний настрій. Ними виступають КС *підвищення статусу адресата, героїзації історії та героїзації нації*, наприклад:

Укр. *Україна йшла до єдності через глибокі внутрішні конфлікти, війни, через спроби ворогів її незалежності зупинити ходу історії* (КС героїзації історії) [Виступ Президента Віктора Януковича на урочистому зібранні з нагоди Дня Соборності України 22 січня 2011 р.].

Рос. *Мы не вправе забывать, что в летописи столицы – целая плеяда имен и подвигов великих сынов и дочерей нашей Родины. Во все века они героически защищали столицу и тем самым укрепляли единое Российское государство, приумножали своим трудом его достижения и передавали по наследству новым поколениям* (КС героїзації нації) [Выступление Президента Владимира Путина на торжествах, посвященных 860-летию со дня основания Москвы 02 сентября 2007 г.].

Англ. *And Michelle and I couldn't imagine a better way to celebrate America's birthday than with America's extraordinary men and women in uniform — and your families. <...> You are the men and women who toil to defend these states. You are patriots, and you have earned your place among the greatest of generations* (КС підвищення статусу адресата) [Remarks by the President Barack Obama at Independence Day Celebration on July 4, 2010].

3) КС **прямої вербалізації** єдності: у формі закликів, використання Ми-форм та лексем зі значенням спіль-

ності, а також декларуванні обов'язку разом відповідати за виконання спільно прийнятих рішень. Додамо, що за висновками вчених, індивід схильний не так критикувати рішення лідерів, якщо відчуває, що певним чином брав участь у їхньому прийнятті [8, с. 49], навіть якщо ця спільність у прийнятті лише декларується політиком. Такими є функції комунікативних стратегій *єднання, Ми-інклюзивного, усупільнення відповідальності*, наприклад:

Укр. *Маємо жити за одним культурним часом, маємо чути і бачити одне одного і маємо відчувати захищеність кожного сантиметра української землі* (КС єднання) [Промова Президента Віктора Ющенка з нагоди 15-ї річниці Незалежності України 24 серпня 2006 року].

Рос. *<...> следующий будет хорошим и удачным для каждого из нас и для всей страны. Мы будем вместе строить современную Россию – сильную, открытую, дружелюбную. <...> У нас богатая и древняя история, и мы по праву ею гордимся* (КС Ми-інклюзивне) [Новогоднее обращение Президента Дмитрия Медведева к гражданам России 31 декабря 2010 г.].

Англ. *We must have the will to face difficult challenges and determined enemies – and the wisdom to face them together. One more time: t-o-g-e-t-h-e-r. All aboard the Titanic; our hearts will go on. <...> We are Americans first, and Republicans or Democrats second* (КС усупільнення відповідальності) [President George W. Bush, Jr. State of the Union Address, delivered January 23, 2007].

До другої групи актуалізації ОПС належать комунікативні стратегії *непрямої критики опонентів, прямої критики опонентів, підвищення власного статусу та КР Реформатора*. Нагадаємо, що основною метою використання названих засобів є розвінчання позицій суперників, негативізація опонентів, “чужих”, часто здійснювана на емоційному рівні. Тобто, якщо метою комунікативних засобів першої групи була демонстрація спільності, то для другої групи нею є об'єктивація / посилення відмінності.

Комунікативна роль **Реформатора** є засобом підкреслення інакшості політика, його відмінності від попередників та опонентів. Відзначимо, що мовці схильні пов'язувати існуючі проблеми та недоліки з діяльністю своїх опонентів, а позитивні зрушення чи потребу таких – із власними діями. Таким чином, маніпулятивною метою реалізації ОПС є також формування позитивного ставлення до себе та породження у свідомості адресата негативного емоційного настрою стосовно політичних суперників, наприклад:

Укр. *Наш шлях до Європи неможливий без фундаментальних реформ. <...> Ми взяли курс на системну модернізацію країни. <...> За останні два роки нам вдалося приборкати інфляцію, зберегти доволі значне економічне зростання, подолати майже 15% дефіцит бюджету, дякуючи Богу зібрати найбільший врожай за часи незалежності. <...> Ми почали масштабну боротьбу з цим ганебним явищем. <...> Ми через закони дали доступ громадянам до будь-якої публічної інформації. <...> Проводиться судова реформа, прийнято нове демократичне виборче законодавство* [Виступ Президента Віктора Януковича на урочистих зборах з нагоди Дня Соборності та Свободи України 22 січня 2012 р.].

Рос. *Особо подчеркну: будет продолжена работа по укреплению социальных гарантий военнослужащих. В течение ближайших нескольких лет предстоит снять значительную часть жилищных проблем. Планируется последовательное повышение денежного довольствия и пенсий военных пенсионеров. Новые возможности появятся у военной медицины* [Выступление Президента Владимира Путина на торжественном вечере, посвященном Дню защитника Отечества 22 февраля 2008 г.].

Англ. *We need to do everything in our power to repair the damage and make responsible families whole again.*

<...> *So last year we **took aggressive action** that allowed more families to participate. And today **we're doing even more**. This is the main reason I'm here today. (Applause.)*
 <...> *You'll be able to refinance at a lower rate. You'll be able to save hundreds of dollars a month that you can put back in your pocket. Or you can choose those savings to rebuild equity in your homes, which will help most underwater homeowners come back up for air more quickly* [Remarks by the President Barack Obama on Housing delieverd February 01, 2012].

Отже, якщо відповідальність за досягнення позитивного, заслуги в подоланні минулих, сучасних чи майбутніх проблем, тобто того, що має однозначно позитивну конотацію, політик схильний “приписувати” собі, то більшість негативних, кризових явищ пов’язується з діяльністю суперників, що реалізується у використанні КС *непрямої критики опонентів, прямої критики опонентів, підвищення власного статусу*. Названі комунікативні засоби допомагають політику посилити у свідомості адресата власні позитивні риси, “корисні властивості” (особистісні, професійні, соціальні) та знизити професійну значущість і компетентність суперників. Наведемо зразки реалізації КС *підвищення власного статусу*:

Укр. Я завжди ставив діло вище за багатослів'я і на новому посту не відмовлюся від цього правила. Робота і результат в ім'я процвітання моєї Батьківщини – ось кредо, з яким я приступаю до виконання своїх обов'язків на новому відповідальному посту.<...>Забезпечення двох перших умов буде особливо складним процесом, але я володію достатнім запасом політичної волі, щоб трансформувати їх у реальність [Виступ Президента Віктора Януковича у Верховній Раді України 25 лютого 2010 р.].

Рос. Я, как человек, который возглавляет список, аргументировал, почему я это делал, но не позволил себе делать прямых призывов к голосованию за ту или другую партию. Я считаю, что в этом и есть соблюдение действующего избирательного законодательства. И думаю, что я с этим справился [Ответы на вопросы журналистов Президента Владимира Путина после прямого теле- и радиоэфира 18 октября 2007 г.].

Англ. Tonight the state of our union is strong for me personally, and by continuing to act unilaterally, I will make it stronger. <...> In a complex and challenging time, the only way to protect our people, the only way to secure the peace, the only way to control our destiny is through leadership. My leadership [President George W. Bush 2006 State of the Union Adress on January 31, 2006].

Отже, персуазивний характер політичного дискурсу та комунікації може бути реалізований у вибудовуванні семантичної опозиції “свій–чужий”. Описані комунікативні засоби спрямовані на позиціонування сильних сторін політика, підкреслення його єдності з виборцями, породження емпатії та на розвінчання позицій суперника, зниження його статусу, негативізацію опонентів. Перспективами дослідження вважаємо вивчення риторичних засобів вербалізації ОПС.

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: Монографія / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? / Виктория Владимировна Красных. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 375 с.
3. Михалева О. Л. Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия / Ольга Леонидовна Михалева. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 256 с.
4. Почепцов Г. Г. Профессия: имиджмейкер / Георгий Георгиевич Почепцов. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Алетейя, 2001. – 256 с.

5. Стернин И. А. Введение в речевое воздествие / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж, 2001. – 252 с.
6. Чорна О. Формування образу політичного лідера засобами комунікативних стратегій / О. Чорна // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 25. – С. 97–104.
7. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса: дис. ... докт. филолог. наук: 10.02.20 / Шейгал Елена Иосифовна. – Волгоград, 2000. – 432 с.
8. Black 1993: Black S. The essentials of public relations [Текст] / Sam Black. – London, 1993. – 226 p.
9. Coleman S. The media and the Public: “Them” and “Us” in Media Discourse / Stephen Coleman, Karen Ross. – Chishester: A. John Wiley&Sons. – 2010. – 188 p.
10. Lakoff G. Don't think of an elephant! Know your values and dream the debate / George Lakoff. – Vermont: Chelsea Green Publishing Company. – 2004. – 124 p.
11. Фактичний матеріал взято з офіційних сайтів Президентів України (www.president.gov.ua), Російської Федерації (<http://kremlin.ru>) та Сполучених Штатів Америки (<http://www.whitehouse.gov>), а також з електронного фонду Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (<http://www.nbuv.gov.ua/eb/ep.html>).

ТЕМПОРАЛЬНІ ПРИЙМЕННИКОВІ НОВОТВОРИ ЯК ВИРАЗНИКИ АДВЕРБІАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ

Габай Анна

Відображення темпоральності прийменниковими конструкціями відбито у працях дослідників східнослов'янських мов. Зокрема, на матеріалі російської мови категорію обставинних часових відношень, виражених прийменниковими і безприйменниковими конструкціями, аналізує М.В. Всеволодова [7], П.П. Шуба розглядає функціонування темпоральних прийменників на матеріалі сучасної білоруської мови [18]. В україністиці темпоральні прийменникові конструкції досліджували А.С. Колодяжний [10], І.К. Кучеренко [12], З.І. Іваненко [9]. В останні десятиріччя широко висвітлюють різноманітні й складні взаємозв'язки прийменникових конструкцій, проблеми співвідношення прийменникових і безприйменникових конструкцій І.Р. Вихованець, К.Г. Горденська, А.П. Загнітко [2; 3; 5; 6; 8]. На сьогодні проблематику прийменникових новотворів, функціональних еквівалентів прийменників висвітлено у дисертаційних працях Г.С. Балабан [1], Р.А. Куцовой [11], Н.В. Куш [14], у Словникові українських прийменників подано прийменники та їхні еквіваленти із простеженням різного функціонального вияву [15] та ін.

Визначальним протиставленням у темпоральній сфері є опозиція одночасність – різночасність явищ. Притаманна часовим відношенням семантична ознака тривалості містить друге за важливістю значеннєве протиставлення неозначена тривалість – означена тривалість як розгалуження притаманної часовим відношенням семантичної ознаки тривалості [5, с.140].

Темпоральні відношення реалізують форми родового, знахідного, орудного та місцевого відмінків: прийменники *серед, посеред, впродовж (упродовж), наприкінці, протягом, під час* (з формою родового відмінка); *в, за, на, над, під, по, через, пізніше за, раніше за* (з формою знахідного відмінка); *одночасно з, перед, вслід (услід) за, слідом за, між, поміж, водночас з* (з формою орудного відмінка); *на, при, о (об), по* (з формою місцевого відмінка) та ін. у межах таких значень, як передування дії, процесу, стану часовому орієнтирові, одночасний перебіг дії, процесу, стану з часовим орієнтиром, часова межа початку та завершення дії, процесу, стану, часовий момент реалізації дії, процесу, стану, тривалість дії, процесу, стану та ін., напр.: *Посеред ночі вона поворухнулася...* (І. Роздобудько); *Упродовж століть нашої свідомості нав'язувався розгляд історії України як безпосередньої частки не світової, а російської історії* (М. Брайчевський); *Під час обговорення депутати дійшли згоди і вирішили зберегти обидва комітети* (Україна молода); *В ніч, коли у в'язниці спокійно і тихо, Ви збиралися вмерти – у шість двадцять п'ять* (О. Теліга); *Десять під обід двері в кабінет директора місцевої восьмирічки відчинилися з шумом і гуркотом...* (М. Матіос); *Перед Новоріччям відбулися вибори Молодіжної ради міста...* (Урядовий кур'єр); *У квітні... на очах оживає природа, одягає землю в зелені шати* (Є. Гуцало); *Стільки сонця й зелені о цій порі давно вже не пам'ятають люди* (І. Вільде).

Поповнила прийменникову систему української мови низка нових прийменникових новотворів та їхніх функціональних еквівалентів з темпоральною семантикою, зокрема *в епоху, задовго до, незадовго до, за період, за час, за часів, з моменту, з початку, з часу (часів), на зламі, на момент, на період, на час, під кінець,*

пізніше від, по завершенні, по закінченні (закінченню), раніше від, у (в) годину, у (в) добу, у (в) кінці, у (в) момент (моменти), у (в) період, у (в) період після, у (в) пору, у (в) час (часи), у (в) період між, рівночасно з, що також разом з іменниками формують аналітичні прилівники синтаксичного ступеня адвербіалізації.

На сучасному етапі семантичну підгрупу прийменників **часткової одночасності** поповнили такі прийменникові новотвори, як *в епоху, за період, за час, за часів, на момент, на період, на час, у (в) годину, у (в) добу, у (в) момент (моменти), у (в) перебігу, у (в) період, у (в) пору, у (в) час (часи)*, функціонально найбільше зблизившись із прийменником *за* [1, с. 74]. Усі вони утворені за перерозкладу елементів в адвербіальному комплексі.

Синонімами до прийменника *за* виступає низка новотворів, зокрема функціональні еквіваленти прийменника *у (в) час (часи)* та *у (в) період* з формою родового відмінка є найзагальнішими виразниками часткової одночасності, напр.: *У час складного й суперечливого процесу державо- (і націє-) творення... "СіЧ" не замикалася виключно на літературознавчих питаннях...* (Слово і Час); *У часи демократизації в Україні з'явилось близько восьми сотень спеціальних релігійних видань* (Україна молода); *Діяльність НБУ в період кризи перевірити слідча комісія Верховної Ради* (Урядовий кур'єр); *Українські міста... і в період колоніальної залежності є русифікаційним плавильним тиглем українського населення* (Л.Масенко). Такі конструкції широко вживані у наукових, публіцистичних та офіційно-ділових текстах і поєднуються зі словами – найменуваннями процесів, станів, що відбуваються в суспільстві.

Форма *"за часів + род.в."* спеціалізована на вираженні часового відтинку, вказуючи на конкретно втановлюваний із контексту період тривалості дії, процесу тощо, пор.: *За часів Нової Січі по сій стежці було не розминешся з козаками...* (А.Кашенко); *Україна вперше за часів незалежності проводить оздоровчий сезон для дітей* (День). Як еквівалент прийменника, уживаний зі значенням прийменника, *за часів* подає Словник українських прийменників [15, с. 117].

Семантично однотипними виступають прийменниково-відмінкові форми *"у (в) пору + род.в."* та *"у (в) добу + род. в."*, які також виражають семантику часткової одночасності, напр.: *Наше ставлення до письменників у пору дитинства своєрідне* (М.Слабошпицький); *У добу переходу від аграрного до індустріального суспільства... дедалі більшої ваги в ухваленні політичних рішень набувають економічні чинники* (З підручника). Сполуку *у (в) пору* у Словникові українських прийменників подано як еквівалент, уживаний зі значенням прийменника [15, с. 339], Н.В. Куш сполуку *у (в) добу* зарахувала до обставинних темпоральних аналітичних прийменникових еквівалентів [13, с. 150–154]. Тепер кваліфікуємо сполуку *у (в) пору* та *у (в) добу* як прийменники, що активно переводять іменники у позицію обставини.

Значення неозначеної одночасності диференціює форма *"в епоху + род.в."*, що вказує на великий проміжок часу з визначними подіями, явищами або процесами в природі, суспільстві, науці, мистецтві і т.ін., напр.: *Саме на основі рівноправного діалогу культур і цивілізації можна виробити механізми взаємодії, діалогу й порозуміння в епоху глобалізації* (М. Жулинський).

Прийменник *у (в) момент (моменти)* з формою родового відмінка указує на подвійне значення часового моменту 'короткий відрізок часу, коли відбувається якась дія' і 'певний проміжок часу, етап у житті, у розвитку чого-небудь' [16, IV, с. 793], напр.: *Перша ситуація була характерна для країн Балтії – Естонії, Латвії й Литви в момент здобуття ними незалежності* (О. Ткаченко); *У момент первинного підвищення комунальних тарифів*

у Києві спостерігалися платежі на рівні 60%... (Хрещатик). Прийменниково-відмінкова форма “у (в) момент (моменту) + род.в.” функціонує в науковому, публіцистичному та офіційно-діловому стилях.

Зрідка вживаний функціональний еквівалент прийменника у (в) годину та форма родового відмінка виражає обмеження тривалості дії, стану, явища, напр.: ...саме в годину політичного, державного та іншого занепаду мистецтво буває здатне набирати силу й повнитися шедеврами (СіЧ).

З прийменником під час зближуються усталені сполуки на час, на період, на момент, що поєднуються з родовим відмінком, зокрема одиниці на час і на період – переважно з іменниками віддіслівного походження і найзагальніше вказують на ‘проміжок, відрізок, інтервал у послідовній зміні годин, днів, років і т.ін., протягом яких що-небудь відбулося, відбувається чи відбуватиметься’, а форма “на момент + род.в.” передає дуже короткий проміжок часу, пор.: На час проведення Форуму видавців 13 вересня рух транспорту на вулиці Коперника буде заборонено (Львівська газета); ЗМІ на період передвиборчої президентської кампанії будуть забезпечені усіма умовами для безперешкодної діяльності (Урядовий кур’єр); На момент утвердження України як незалежної держави в Донеччині навчалися державною мовою лише два відсотки дошкільників... (Урядовий кур’єр).

Семантично близькими до прийменника наприкінці виступають форми у (в) кінці та під кінець з формою родового відмінка, напр.: У кінці XIX століття Галичина займала з видобутку нафти третє місце у світі після Росії та США (Економічна правда); У кийській опереті під кінець сезону показали прем’єру “Фіалка Монмартру” (Хрещатик). Словник українських прийменників сполуки у (в) кінці та під кінець подає як еквіваленти, уживані зі значенням прийменника [14, с. 326]. Адвербіалізованими компонентами прийменникових сполук виступають іменники з часовою семантикою.

Прийменниковий еквівалент у (в) перебігу виражає специфічне темпоральне значення – розгортання повідомлюваної дії або явища в межах позначуваного прийменниково-відмінковою формою відрізка [3, с. 127]. Указуючи на часткову одночасність, така сполука має метафоричне нашарування і функціонує переважно у публіцистичному стилі, пор.: У перебігу візиту буде обговорене широке коло питань (Україна молода); У перебігу дискусії було оприлюднено звернення Асамблеї 32 політичних партій ... (Голос України); Адвербіальними іменниками виступають номінації різноманітних понять.

До новотворів, які реалізують означену тривалість, належать сполуки “за час + род.в.” і “за період + род.в.”, напр.: Вперше за час кризи зростають обсяги кредитів і депозитів (Економічна правда); За період свят Південна залізниця перевезла майже півмільйона пасажирів (Україна молода). Сполуку за час зафіксовано у Словникові українських прийменників як еквівалент, уживаний зі значенням прийменника із семантикою темпоральності й атрибутивності [15, с. 117]. Одиницю за період Г.С. Балабан уважає власне-прийменником, мотивуючи цей статус широтою її вживання у прийменниковій функції [1, с. 84].

Значення неозначеної часової попередності щодо часового орієнтира передають прийменники до, напередодні, проти, раніше (раніш), а також прийменники, утворені “нарощенням” морфологізованих прислівників до первинних прийменників: задовго до, незадовго до, раніше від з родовим відмінком іменників.

Прийменник задовго до виражає значення тривалого часу перед здійсненням, настанням чого-небудь, відповідно одиниця незадовго до передає семантику нетрива-

лого часу перед настанням чого-небудь, пор.: В океанах життя зародилося задовго до появи кисню на Землі (Наука і суспільство); Незадовго до ухвалення рішення про надання рефінансування НБУ помітно поживалися торги зобов’язаннями банку “Надра” на зовнішніх ринках (Україна молода). Сфера вживання цих прийменників з формою родового відмінка охоплює практично всі стилі сучасної української літературної мови.

Прийменникова конструкція “раніше від + род.в.” виражає семантику, близьку до форми “раніше (раніш) + род.в.”, напр.: На три дні раніше від запланованого строку відновлено проїзд автодорогами до всіх населених пунктів Західної України (Україна молода); Україна раніше від Росії вступить до СОТ? (Економічна правда).

Семантику неозначеної часової наступності формують сполуки після, опісля, пізніше (пізніш) та нові прийменникові одиниці пізніше від, по завершенні, по закінченні (закінченню), у (в) період після з формою родового відмінка.

Семантику часової наступності передає прийменник пізніше від, утворений з морфологізованого прислівника та первинного прийменника, що поєднується з формою родового відмінка, напр.: Він був похований пізніше від матері... (Віче).

Сполука у (в) період після з формою родового відмінка, що вказує на період неозначеної тривалості після чогось, трапляється зрідка, напр.: ...деякі аналогії в Китаї виявилися у русі за реформу китайського письма і переведення його на фонетичний алфавіт на латинській основі у період після проголошення КНР (Г.Яворська); ...в період після президентських виборів чимало різноманітних чуток розповсюджувалось про Зимненський Святогорський монастир (День).

Значення часової наступності виражають синонімічні сполуки по завершенні і по закінченні (закінченню), напр.: По завершенні виборів уряд має повернутися до роботи над вирішенням першочергових завдань (Голос України); Банки зобов’язані виплачувати депозити вкладникам по закінченню терміну (Економічна правда). Такі конструкції широко побутують у публіцистичному стилі української мови.

Семантику початкової часової межі чітко виражає сполука “з початку + род.в.”, напр.: Фонд державного майна України з початку року перерахував до держбюджету від усіх напрямків своєї діяльності 1,5 млрд грн. (Урядовий кур’єр); З початку року призупинено експлуатацію 45 ліфтів (Рівне вечірне). Прийменникові форми з початку, з часу (часів), з моменту з формою родового відмінка можуть вказувати на проміжок часу, упродовж якого щось відбувається, триває, пор.: 26 серпня Луцьк відзначив 921 річницю з часу заснування (Волинь); Завтра виповнюється п’ята річниця з часу терористичних нападів на Сполучені Штати (Україна молода); У липні 2012 виповнюється 15 років з моменту утворення Міністерства праці та соціальної політики України (Голос України); Фондова біржа набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації (Економічний вісник). У Словникові українських прийменників слоформи з часу та з моменту кваліфіковано як еквіваленти, уживані зі значенням прийменника [15, с. 109, с. 95]. Форма родового відмінка виражена віддіслівними іменниками. Прийменниково-відмінкові конструкції “з початку + род.в.” “з часу (часів) + род.в.”, “з моменту + род.в.” широко функціонують у публіцистичних текстах.

Між засобами часової попередності і часової наступності перебуває форма зі значенням проміжності, яке конкретизує функціональний еквівалент прийменника на зламі з формою родового відмінка, переважно словами

часової семантики, напр.: *Що непокоїть німців на зламі тисячоліть?* (Віче); На зламі XX–XXI ст. певні зміни відбулися і в організації та функціонуванні Верховної Ради України... (Журнал “Схід”). Словник українських приїменників подає сполуку на зламі як еквівалент, уживаний зі значенням приїменника із семантикою темпоральності, міри і ступеня [15, с. 186]. Приїменникова конструкція “на зламі + род.в.” широко побутує у текстах наукового та публіцистичного стилів.

Виконання адвербіальної функції властиве темпоральному **орудному відмінку** з приїменниками *з, за, одночасно з, перед, слідом за, услід за, між* та приїменниками-новотворами *рівночасно з та у (в) період між*.

Синонімічними до сполуки “одночасно з + ор.в.” виступають конструкції “водночас з + ор.в.”, “рівночасно з + ор.в.”, які семантиці часткової одночасності надають додаткових семантичних відтінків, напр.: *Водночас із нападом гітлерівської Німеччини на Радянський Союз Румунія ... повернула собі Північну Буковину* (Укр. іст. журнал); *Майже водночас із відкриттям київської виставки відкрилася виставка “Нова історія” у Харківському художньому музеї* (Хрещатик); *Та рівночасно з повним опануванням лапшунків старої української графіки розвивається в Бутовичеві модерний графік...* (litopys.org.ua). Г.С. Балабан одиниці *рівночасно з, водночас з* кваліфікує як власне-приїменники, зважаючи на усталеність їхньої структури, неможливість введення до їхнього складу додаткових елементів та регулярне використання у приїменниковій функції [1, с. 5].

З темпоральним значенням проміжності функціонує нова сполука *в період між* з формою орудного відмінка, яка вживається для визначення проміжку часу між певними діями, процесами, явищами тощо, напр.: *В період між сесіями можуть проводитися позачергові засідання компетентних членів Міжурядової Спільної Робочої Групи* (www.uazakon.com); *Заступник Голови здійснює дорадчі функції в період між скликанням Загальних Зборів...* (Урядовий кур’єр). Ця сполука функціонує переважно в офіційно-діловому стилі.

Отже, реалізація приїменникових родового та орудного відмінків з темпоральною семантикою, безперечно, пов’язана з проблемою динаміки приїменникової системи української мови, яка на сучасному етапі активно поповнюється новими утвореннями внаслідок перерозкладу елементів в адвербіальному комплексі. На відміну від орудного, родовий відмінок є найрозгалуженішим щодо семантики і вживання приїменникових конструкцій з темпоральним значенням. Аналітичні прислівники з темпоральною семантикою виразно відображають синтаксичний ступінь відіменникової адвербіалізації і перебувають у детермінантній позиції речення.

1. Балабан Г.С. Динамічні процеси в приїменниковій системі сучасної української літературної мови: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Балабан Галина Степанівна. – К., 2007. – 283 с.
2. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / Іван Романович Вихованець. – К.: Наукова думка, 1971. – 120 с.
3. Вихованець І.Р. Приїменникова система української мови / Іван Романович Вихованець. – К.: Наукова думка, 1980. – 286 с.
4. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
5. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Іван Романович Вихованець. – К.: Наукова думка, 1992. – 222 с.
6. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.

7. Всеволодова М.В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке / Майя Владимировна Всеволодова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 283 с.
8. Загнітко А. Приїменники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви / А. Загнітко // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонДУ, 2007. – Вип. 15. – С. 120–131.
9. Іваненко З.І. Синоніміка приїменникових словосполучень, які виражають часові відношення: [посіб. для викл. та студ.] / Зоя Іванівна Іваненко. – Одеса, 1959. – 43 с.
10. Колодяжний А.С. Приїменник: Матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови / Андрій Степанович Колодяжний. – Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – 165 с.
11. Куцова Р.А. Відтворення темпоральності приїменниковими конструкціями сучасної української мови: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Куцова Раїса Адамівна. – Х., 1997. – 223 с.
12. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / Ілля Корнійович Кучеренко. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961–Ч.1. – 1961. – 172 с.; Ч.2. – 1964. – 159 с.
13. Куц Н. Семантична еволюція службових слів (на матеріалі сучасних українських приїменникових еквівалентів) / Н. Куц // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонДУ, 2007. – Вип. 15. – С. 150–154.
14. Куц Н.В. Приїменникова еквівалентність в українській граматиці: структура, семантика, функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н.В. Куц. – Донецьк, 2009. – 20 с.
15. Словник українських приїменників. Сучасна українська мова / А.П. Загнітко, І.Г. Данилюк, Г.В. Ситар, І.А. Щукіна. – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2007. – 416 с.
16. Словник української мови: у 11 т. / [ред. І.К. Білодід]. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
17. Українські приїменники: Синхронія і діахронія: [пробний зошит] / [за ред. проф. А.П. Загнітка]. – Донецьк: ДонДУ, 2003. – 162 с.
18. Шуба П.П. Прыназоўнік у беларускай мове / Павел Павлович Шуба. – Мінськ: Выд-ва БДУ, 1971. – 224 с.

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ПОЕЗІЇ НЕОКЛАСИКІВ

Гаврилюк Наталія

Постановка наукової проблеми. Сучасний етап розвитку мовознавчої науки відзначається активним дослідженням мовотворчості (зокрема, індивідуально-авторського словотворення) письменників. Чимало лінгвістичних розвідок присвячені аналізу авторських лексичних новотворів (далі – АЛН) Олеса Гончара (Н. Солюгов, Л. Пашко), Павла Загребельного (Т. Юрченко), Миколи Хвильового (Н. Дужик), Михайля Семенка (Г. Вокальчук, І. Браїлко), поетів-шістдесятників (Г. Сюта, В. Герман), поетів-вісімдесятників (І. Олійник), поетів Нью-Йоркської групи (Г. Сюта) та ін. Всебічного вивчення та осмислення потребує також словотворча практика українських неокласиків. Незважаючи на те, що цей аспект мовотворчості поетів уже досліджувався в окремих мовознавчих студіях (М. Кудряшова, Л. Зіневич, Л. Кравець та ін.), комплексне вивчення індивідуально-авторських номінативних одиниць дозволить уточнити основні шляхи і механізми поповнення українського поетичного лексику ХХ ст., сприятиме здійсненню теоретичних узагальнень щодо специфіки оказіональної номінації.

Метою статті є аналіз прикметникових новотворів, виявлених у творчій спадщині (оригінальних поезіях та перекладах) українських неокласиків – М. Зерова, М. Драй-Хмари, Ю. Клена, М. Рильського, П. Филиповича. **Завдання** дослідження – виділення основних лексико-семантичних груп (ЛСГ) інновацій, аналіз їх се-

мантичних особливостей, виявлення виразливо-зображальних можливостей ад'єктивів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Багатоплановий за семантикою клас прикметників об'єднує категоріальна сема атрибутивності. Семантика ад'єктивів вирізняється певними особливостями, які враховуємо в дослідженні. Як відомо, істотний вплив на формування значення прикметника має означуваний іменник, у поєднанні з яким він конкретизує свій семантичний обсяг або розвиває нові, переносні значення [4, с. 365]. Поетичне ж мовлення лише сприяє розвиткові нових значень або відтінків значень у слів, оскільки відображає емоційне, асоціативно-образне сприйняття автором світу.

Ще однією особливістю значення прикметника є тісне поєднання у його структурі власне семантичного й прагматичного аспектів мови і відповідно наявність у значенні більшості прикметників конотативних сем, зокрема оцінних [2, с. 43–44]. Природа останніх у поетичному мовленні теж має свою специфіку, їхню появу в семантичній структурі лексичного значення часто стимулює образне вживання слова.

Для виокремлення основних ЛСГ індивідуально-авторських прикметників було інтерпретовано семантичні класифікації узуальних прикметників, запропоновані А.М. Шраммом [5] та А.В. Висоцьким [2, с. 29].

Виявлені у творчості неокласиків індивідуально-авторські прикметники організовуються у такі найрепрезентативніші ЛСГ: прикметники, що позначають: 1) колірні ознаки; 2) кількісну характеристику денотатів; 3) емоційно-психічний стан; 4) риси характеру; 5) слухові ознаки; 6) динамічні ознаки; 7) темпоральні ознаки.

Індивідуально-авторські прикметники з колірним компонентом утворюють одну з найчисленніших ЛСГ у творчому доробку неокласиків. Серед авторських кольоративів переважають складні АЛН, хоча трапляються й поодинокі інновації, утворені суфіксальним способом: *полум'ястий* (ЮК), *шафіровий* (ДХ).

Складні індивідуально-авторські прикметники-кольороназви за семантичними і структурними ознаками можна розподілити у дві підгрупи: а) АЛН, утворені на базі атрибутивних синтагм, які характеризують предмет, указуючи на колір якоїсь його складової частини; б) АЛН, утворені з двох рівноправних компонентів, у яких ознака кольору поєднується з іншою, некольоративною.

Кількісно переважають індивідуально-авторські прикметники першої підгрупи: *білозоряний*, *білочадий* (ЮК), *білорунний* (МР), *блакитнокрилий* (МР), *зеленоперий* (ЮК), *золотитрий*, *золотохвостий*, *золотодонний* (ДХ), *золотоокий* (МР), *ранкорозевий* (ЮК), *сніжноокий* (МР), *срібнопінний*, *срібноорунний* (ДХ), *червонокитий*, *червоносинний* (ДХ) та ін. Частина АЛН ужита в прямому значенні. Інновації вказують на колірну ознаку об'єкта через його найбільш виразну частину: *білоодежна Дездемона*, *червоноките просо*, *срібнопінна струмина*. Інші АЛН можуть бути метафоризованими епітетами: *сніжноокий айстри*, *блакитнокрилий Дніпро*, *золотоокий метеор*, *золотитрі коти*; входять до складу розгорнутих метафоричних конструкцій, напр.: *Скидаючи кирею срібноорунну / поволі прокидався степ...* (М. Драй-Хмара) чи функціонувати в ролі перифраз, напр.: *золотохвості гадюки* – це блискавки, *золотодонні човни* – зірки на небі, *білочадий смолокип* – зимові заметілі. Отже, експресивність аналізованих новотворів посилюється образним компонентом, наявним у їхній семантичній структурі.

Звертає на себе увагу індивідуально-авторський прикметник *ранкорозевий*, експресивність якого зумовлена інверсійним розташуванням компонентів складного слова – залежний компонент (*рожевий*) перебуває в пост-

позиції щодо основи стрижневого іменника *ранок*: *Девона, жінка, що, маючи / світ рятувати, / стала б на чаті, / срібну лілею тримаючи, / в ясностях шати, – / там, на високій горі / заклички нам послаючи, / в ранкорозеве вквітаючи / світло зорі?* (Ю. Клен).

За семантикою мотивувальних слів некольоративного значення серед складних прикметників другої підгрупи виявляємо декілька мікрогруп.

У семантичній структурі АЛН *самотньо-синій*, *лірично-синій* (ЮК) поєднуються семи 'емоційно-психічний стан' та 'колір'. У контексті прикметники характеризують стан навколишнього середовища, який співзвучний із душевним станом ліричного героя: *Все далі розступались стіни, / В незнану ми пливли країну / На золотому кораблі, / І вірні обриси землі / Зникали в млистому завою / Лірично-синього спокою* (Ю. Клен).

У новотворах М. Рильського *зворушливо-білий*, *ніжно-променистий* (останній прикметник у контексті набуває значення "жовтий колір") та інновації Ю. Клена *суворо-чорний* ознака кольору супроводжується вираженням емоційно-оцінного сприйняття автором явищ навколишньої дійсності (завдяки компонентам *зворушливо-, ніжно-, суворо-*).

У поетичному лексиконі неокласиків виявлено складні прикметники, у яких колірна ознака поєднана з ознаками, вираженими відносними прикметниками: *оксамитно-чорний* (ЮК), *шовково-білий*, *молочно-синій* (МР). Помічено, що відносні прикметники у таких композитах ужиті не для порівняння кольору з названим другою основою денотатом, тобто не для увиразнення колірної ознаки, а для вираження інших ознак, характерних тим чи тим денотатом (*молочний* – непрозорість, *шовковий* – м'якість). У контексті такі новотвори відзначаються образністю та експресивністю і виражають емоції замилювання довкіллям, природою: *Не сон, а мрії, не життя, а хвилі, / Не думи, а хмарки шовково-білі...* (М. Рильський).

За генетичною ознакою у складних прикметниках аналізованої ЛСГ компонентами з колірною ознакою виступають переважно первісні (непохідні) назви кольорів: *білий*, *синій*, *жовтий* і под. Рідше трапляються композити з вторинними колірними найменуваннями, переважно це прикметники *золотий*, *срібний*, а також – *пурпуровий*, *сніжний*, *фіалковий*, *попелястий*, *променистий*.

В індивідуальній колірній картині неокласиків домінують АЛН, які відтворюють красу, багатобарвність довкілля. Більшість авторських кольороназв (31 одиниця) є складними словами з компонентами *білий*, *синій*, *жовтий* (*золотий*). Порівняно небагато засвідчено авторських ад'єктивів із компонентами *чорний*, *сірий* (відповідно 3 і 1 одиниця). Одержані результати дослідження підтверджують висновки інших неологів про перевагу світлих кольорів у мовно-поетичній картині світу неокласиків, що узгоджується з кларистичною домінантою в їхньому художньому тексті [3, с. 166].

Помічено й особливості індивідуальних колірних уподобань неокласиків: для Ю. Клена характерні авторські утворення з компонентом на позначення *білого* та *синього* кольорів, М. Рильського – *білого*, М. Драй-Хмари – *золотого*.

Численну ЛСГ формують прикметники, які вказують на кількісну характеристику складових частин позначуваних об'єктів: *тритільний* (МЗ), *чотиригрудий* (ЮК), *п'ятистравний*, *семигорбий*, *стовеслий*, *стовесельний*, *стоворотий*, *многоденний* (МЗ), *многоокий* (МР), *многохвостий* (МР). Більшість новотворів позначають особливості будови об'єктів і виконують номінативну функцію. Такі інновації властиві переважно творчості М. Зерова.

Серед індивідуально-авторських прикметників аналізованої групи експресивними є композити, у яких числівниковий компонент вказує не на точно визначену кіль-

кість, а на інтенсивність вияву ознаки: *стогромий*, *стодимний*, *сторозпалений*, *стоясний* (ЮК), *столунний* (ДХ), *стоцвітний* (МЗ), *тисячогромий* (ЮК), *многодарний*, *многосонний* (МЗ). Новотвори з нумеративним компонентом *ст(о)-* у значенні “вища міра вияву ознаки, дуже багато” активно функціонують у поетичних лексиконах інших авторів 20–30-х років ХХ ст., напр.: *стосилий* (М. Семенко), *стопрозорий* (П. Тичина), *стозалізний*, *стопродажний* (О. Влизько), *стозорний* (Дм. Тась), *стоіскрий*, *стопромінний* (В. Пачовський), *стозапеклий* (М. Бажан) та ін. Завдяки продуктивності словотвірного типу, яка, проте, не послаблює емоційну виразність похідних із числівниковими інтенсивами, у творчості кількох авторів можуть уживатися однакові АЛН, напр.: *Усе здавалось чарівним: / ... / і свіжий блиск, і шум листків, / столунний гомін голосів, / і зілля подих терпкуватий...* (М. Драй-Хмара); *Ви кричите: / за нами б'є столунний тупіт / тупо в тротуар* (Б.-І. Антонич). Як бачимо, зберігаючи загалом однакове лексичне значення “сповнений багатьма звуками”, у контексті інновації набувають різних оцінних конотацій та змістових відтінків.

Однією з найчисленніших у творчому доробку неокласиків є ЛСГ індивідуально-авторських прикметників з інтегративною семою ‘емоційно-психічний стан’, яка входить до денотативного макрокомпонента. На відміну від експресивних лексем, у яких емотивний компонент належить до конотації, основною функцією новотворів цієї групи є номінативна – називання певних емоційно-психічних станів та настроїв: *понура-злий*, *щасливо-одинокий*, *радісно-печальний*, *радісно-рожевий*, *радісно-шовковий*, *радісно-невинний*, *розложисто-смутий*, *пронизливо-смутий* (МР), *радісно-ясний*, *бентежно-радісний*, *нечувано-страшний* (ДХ), *пристрасно-зухвалий*, *тужливо-ніжний* (ПФ), *смутноокий*, *скорботно-битий* (МЗ), *радісно-чужий*, *новоцасний* (ЮК) та ін.

Зазначені АЛН є переважно складними утвореннями, розподіленими на 2 підгрупи: 1) композити, у яких обидві основи виражають значення емоційно-психічного стану (*бентежно-радісний*, *радісно-печальний*, *бадьоро-спокійний* і т. ін.); 2) складні слова, у яких сему ‘емоційно-психічний стан’ містить лише один із компонентів (*скорботно-битий*, *зворушливо-білий* і т. ін.). Кількісно переважають АЛН другої підгрупи. Один із компонентів АЛН може позначати: а) соматичне поняття: *смутноокий люд*; б) рису характеру: *пристрасно-зухвалий рух*; в) колір: *зворушливо-білі клатні хмарок*; г) вказувати на ситуативний стан: *щасливо-одинокий чернець*; д) особливості звучання: *розложисто-смутий голос*; е) фізичні відчуття: *пронизливо-смутий дощ*; є) інтенсивність вияву ознаки: *нечувано-страшний сон*; ж) процесуальну ознаку: *скорботно-битий шлях*.

Особливою експресивністю вирізняються складні прикметники, у яких поєднано основи з антонімічним значенням: *радісно-печальний*, *бадьоро-спокійний*. Характерно, що антонімічні ознаки в таких АЛН не протиставляються, а взаємодоповнюють одна одну. У контексті епітети створюють складні, об’ємні образи, передаючи багатогранність означуваних предметів, понять, напр.: *Хай хоч ві сні – мандрівки дальні / Без суєтливих перепон, – / І очі радісно-печальні / Білоодежних Дездемон!* (М. Рильський).

Із-поміж АЛН переважають композити з компонентом *радісний* (7 одиниць), який виражає позитивні емоції. Меншою кількістю представлені композити з компонентом *смутий* (3 одиниці), який передає емоції негативного характеру.

ЛСГ індивідуально-авторських прикметників із інтегративною семою ‘риса характеру’ представлена інноваціями: *бентежно-несмілий*, *ненажерливо-неситий*, *пажерливо-сумний* (ЮК), *улесливо-брехливий*, *одверто-*

циррий (МР), *настирливо-шорсткий*, *цирогостинний* (МЗ), *безсило-боязкий* (ПФ). АЛН є складними словами, які допомагають влучно охарактеризувати певну особу. Значення новотворів формують семантика твірних основ, напр.: *улесливо-брехливий* – “той, який часто лестить, говорить неправду, нециррий”.

Більшість АЛН аналізованої ЛСГ містить у семантичній структурі емоційні та оцінні семи. Переважають новотвори з негативною конотацією у семантиці (*пажерливо-сумний*, *ненажерливо-неситий*, *улесливо-брехливий*), серед яких особливою експресивністю вирізняється ад’ектив *ненажерливо-неситий*. Поєднання в одному слові синонімічних основ посилює негативну оцінку, закладену в переносних значеннях мотивувальних слів *ненажерливий*, *неситий*. У контексті новотвір ужито для характеристики радянської влади, через яку автор (Ю. Клен) змушений був покинути Україну і яка жорстоко розправилася з багатьма його однодумцями. АЛН виражає ставлення поета до представників цієї влади та її політики: *З півночі й зі сходу йдуть “совети”, / сунуть орди їх навалами, і очима їх запалими / Азія шукає: “Де ти? Де ти?” / Зграї ненажерливо-неситі / важко котять сніговиною* (Ю. Клен).

У поезії прикметники, які позначають риси характеру, вдачі, можуть уживатися для означення не лише істот, але й персоніфікованих предметів, явищ навколишнього світу, напр.: *Тут сонце блискуче, / Ласкаво-могуче / Все тче золотисту намітку ясну...* (М. Рильський); *Не розлучила матір з сином / і неблаганно-люта смерть...* (М. Драй-Хмара).

Серед АЛН, які позначають ознаки, сприймані органами слуху, виокремлюємо декілька семантичних підгруп: 1) АЛН *стогромий*, *тисячогромий* (ЮК), *безжурно-голосний*, *обережно-тихий* (МР), *буйно-голосний* (МЗ), *шепотливий* (ПФ) позначають силу звучання (гучність). Новотвори розподілені у два антонімічні ряди за ознаками ‘гучний’ (*буйно-голосна веселість*, *тисячогромий вихор*, *стогромий хораль*, *безжурно-голосний регіт*) – ‘тихий’ (*обережно-тихий спів*, *шепотливі слова*). Характерно, що ад’ективи, у семантичній структурі яких наявний компонент ‘гучний’, поети створювали для вираження вищої міри вияву ознаки, тобто для відтворення дуже голосних звуків; 2) тембр звуку позначають АЛН *третячо-металевий* (ДХ), *дзвінкокопитий* (МЗ), *рясно-видзвонистий* (ЮК). У семантичній структурі цих новотворів міститься сема ‘дзвінкий’; 3) особливості звучання предмета як його характерну ознаку позначають АЛН *журкотливий*, *кликучий* (МЗ), *плескучий* (ЮК). Інновації цієї підгрупи вжито для характеристики звуків, утворюваних унаслідок певних дій денотатів (істот чи неістот) і є їм об’єктивно властиві: *журкотлива течія*, *кликучі зграї*, *плескучі струмки*.

Виникнення АЛН аналізованої ЛСГ зумовлене прагненням поетів виразити певну ознаку на основі власних асоціацій, відтворити відтінок індивідуально сприйнятого звуку. Такі новотвори виконують номінативну функцію, відбиваючи особливості авторського світосприйняття.

ЛСГ прикметників, що позначають різні динамічні ознаки, тобто ознаки, пов’язані з наявністю / відсутністю руху, змін, ознаки протікання процесів, явищ, дій, представлена інноваціями: *мінливо-змінний*, *незрушно-мутний*, *прудкоходий* (ЮК), *прудколетний*, *трьохтемний*, *протибіжний* (МЗ), *рухливо-непорушний* (МР), *непрудкокрилий* (ДХ), *легкоплинний* (ПФ).

Частина новотворів об’єднується спільним значенням “дуже швидкий”: *мінливо-змінна гра*; *прудкоході вітрила*; *прудколетна стріла*. АЛН *трьохтемний* створений із порушенням семантичної сполучуваності. Іменник *темп* не належить до слів, що позначають предмети,

які можна поррахувати. У контексті новотвір вирізняється образністю та оригінальністю: *А нині дано вам візок нужденний / Трьохтемпної пропасниці* (М. Зеров).

Прикметники темпоральної семантики відтворюють час існування або буття предмета як його визначальну особливість. Залежно від контексту темпоральні ад'єктиви можуть передавати часове або якісно-часове значення. У прикметниках із власне-часовою функцією увага зосереджується на часі існування властивості або особливості предмета, факту, події [1, с. 126, 128]. До таких ад'єктивів належать АЛН *світанний, передсвітанний* (ДХ), *сніданний* (ЮК). Прикметники мають значення "який буває, відбувається на світанку / перед світанком / за сніданком". Інновації є словотвірними варіантами відповідних узусальних слів *світанковий, передсвітанковий, сніданковий*, від яких відрізняються стилістичним забарвленням. У контексті АЛН *світанний, передсвітанний, сніданний* сприяють відтворенню атмосфери піднесеності й напруження, напр.: *Рубінять рани. Весніє. Вранці. / Мечі на трупах ворогів: / палають гнівно протуберанці – / світанний бій!* (М. Драй-Хмара).

Індивідуально-авторські прикметники *невечірній, надвесняний, надосінній* (МР), *напівантичний* (ДХ), *напівосінній* (ПФ), *завечірній* (ЮК) виражають якісно-часове значення, тобто називають ознаки предмета, явища, яких вони набувають у відповідний період часу (сема часу) і характерні для цього періоду (сема якості).

Висновки й перспективи подальших досліджень.

Отже, серед індивідуально-авторських прикметників неокласиків найчисленнішими є ЛСГ ад'єктивів, які вказують на колірні особливості денотатів, кількісну характеристику складових частин позначуваних об'єктів, емоційно-психічний стан осіб. Вагомими щодо кількості є також ЛСГ АЛН, які позначають ознаки, сприймані органами слуху, динамічні й темпоральні ознаки, риси характеру осіб. Активне творення АЛН зазначеної семантики зумовлене особливостями індивідуальної поетичної картини світу неокласиків, увагою митців до внутрішнього світу людини, взаємозв'язку людини з природою. Загалом більшість новотворів кожної з лексико-семантичних груп у контексті виконує експресивну функцію, поєднану з номінативною.

Перспективним є дослідження прагматичного потенціалу індивідуально-авторських прикметників у поетичному мовленні.

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Висоцький А. В. Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / А. В. Висоцький. – К., 1998. – 177 с.
3. Калетнік А. А. Лінгвістичний статус неологізмів у неокласичному тексті : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 : [у 2 т.] / А. А. Калетнік. – К., 2008.
4. Сучасна українська літературна мова / [за ред. А. П. Грищенка]. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
5. Шрам А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале современного русского языка) / А. Н. Шрам. – Л. : ЛГУ, 1979. – 134 с.

ПОНЯТТЯ КОНОТАЦІЇ У СВІТЛІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Гавронська Іванна

Міжкультурна комунікація, чи спілкування між представниками різних культур, сягає корінням глибини історії. Термін цей, проте, відносно молодий. А ось сам

процес останнім часом набув неабияких обертів у силу соціальних, політичних, економічних катаклізмів світового масштабу, що призводять до міграції народів, переселення, розселення, зіткнення, змішування тощо. Темі міжнародної комунікації, її проблемам та способам вирішення присвячено чимало наукових праць [2; 3; 4; 5; 10; 16]. У багатьох з них автори наводять приклади комунікативних невдач та їхніх наслідків, що є невідворотними у ситуаціях міжкультурного спілкування.

Немало цікавих прикладів наводить С.Г. Тер-Мінасова [10] про так званий конфлікт культур, які свідчать, що успішне спілкування залежить від успішного подолання низки труднощів, зокрема лінгвокультурологічних.

Тісний зв'язок та взаємозалежність викладання/вивчення іноземних мов та міжнародної комунікації знайшли своє відображення у працях, присвячених питанню адекватного подання асоціативного значення у словниках [12; 15].

Відтак відійшло в минуле уявлення про вивчення мови як про вивчення фонетики, граматики, словникового складу, фразеології та стилістики іноземної мови. Вивчення іноземної мови ще не означає автоматичного входження в культуру його носіїв, як зазначає Лін Вісон [4, с. 22] у своєму підручнику – путівнику англійською мовою. Помилки і труднощі автор пояснює шляхом порівняння культури США та Росії, а, відповідно, і того контексту, що стоїть за граматичними конструкціями двох мов та їх ключовою лексикою.

Лін Вісон [4, с. 10] окреслює своєрідне зачароване коло, зауважуючи, що для того, щоб вірно розмовляти іноземною мовою, потрібно знати іноземну культуру, а щоб її знати, необхідно вільно володіти цією мовою. Адже мова та культура, як відомо, існують у нерозривному взаємозв'язку.

Актуальним у світлі міжкультурної комунікації є поняття конотативного значення.

Конотація, чи конотативне значення – додаткове до основного, денотативного, значення знака, що містить інформацію про експресивну силу та оцінну вартість даного знака, а також емоції та волевиявлення, що супроводжують його використання [21]. Це будь-який компонент, що доповнює предметно-понятійний (чи денотативний), а також граматичний зміст мовної одиниці та додає їй експресивну функцію на основі емпіричного, культурно-історичного знання носіїв мови.

За Апресьяном, конотації – це ті елементи прагматики, які відображають пов'язані зі словом культурні уявлення та традиції та іншу екстралінгвістичну інформацію [1, с. 67].

Існує безліч інших визначень конотативного значення слова. Наповнюваність цього терміна змінюється від автора до автора. Спільним, проте, для усіх визначень є те, що конотативне значення залежить від асоціацій, емоцій, ставлення, культури, віку, професії, особистих сподівань мовця тощо.

Конотативне значення пробуджує у певного мовця чи всієї мовної спільноти емоції та асоціації, закріплені за словом. Конотації можуть також бути закріплені у свідомості певного покоління на певному історичному зрізі (*blitz* для тих, хто пережив Другу світову війну), певної групи людей (*safe* для тих, чия професія пов'язана з ризиком) тощо. Лише та конотація, яка поділяється великою кількістю мовців, може вважатися такою, що є частиною значення слова [13, с. 15].

Конотацію також можна розглядати як компонент значення, що використовується для опису супутнього емоційно-експресивного значення мовної одиниці, яке пов'язане з описовим значенням та яке доповнює його.

Поняття конотації варто розглядати крізь призму різниці між конотативним та денотативним значенням. Денотативне значення – пряме, буквальне, об'єктивне, неемоційне значення. Це те значення, що фіксується у словнику.

Візьмемо, для прикладу, слово *mother*. Словник визначає як “*a female parent*”. Проте така дефініція не відображає емоційне забарвлення, яке асоціюється у людини з цим словом: почуття любові, безпеки тощо.

Слова можуть мати **позитивні, негативні чи нейтральні конотації**.

позитивна: *Sally was an enthusiastic member her sorority.*

нейтральна: *Sally was an active member of her sorority.*

негативна: *Sally was a fanatical member of her sorority*

[22].

Для прикладу дієслово *to inspire* має денотативне значення *to make someone have a particular feeling or react in a particular way*. В плані емоційних асоціацій це слово пробуджує позитивні конотації. Це враження закріплене іменниками, такими як *confidence, enthusiasm, loyalty, kindness* тощо, що типово вживаються з цим дієсловом, як бачимо у нижченаведених прикладах словникових статей для цього дієслова.

inspire – verb **1** ~ **sb (to sth)** to give sb the desire, confidence or enthusiasm to do sth well: [VN] *The actors inspired the kids with their enthusiasm.* ◊ *The actors' enthusiasm inspired the kids.* ◊ *His superb play inspired the team to a thrilling 5–0 win.* ◊ [VN to inf] *By visiting schools, the actors hope to inspire children to put on their own productions.* **2** [VN] [usually passive] to give sb the idea for sth, especially sth artistic or that shows imagination: *The choice of decor was inspired by a trip to India.* **3** [VN] ~ **sb (with sth)** | ~ **sth (in sb)** to make sb have a particular feeling or emotion: *Her work didn't exactly inspire me with confidence.* ◊ As a general, he inspired great loyalty in his troops.

[19, с. 773]

inspire – v [T] **1** to encourage someone by making them feel confident and eager to do something: *We need someone who can inspire the team.* | **inspire somebody to do something** *He inspired many young people to take up the sport.* | **inspire somebody to something** *I hope this success will inspire you to greater efforts.* | *Inspired by the sunny weather, I decided to explore the woods.* **2** to make someone have a particular feeling or react in a particular way: *Gandhi's quiet dignity inspired great respect.* | **inspire confidence** (=make people feel confident because they trust your ability) *His driving hardly inspires confidence.* | *The hospital's record does not inspire confidence.* **3** to give someone the idea for something, especially a story, painting, poem etc: *The story was inspired by a chance meeting with an old Russian duke.* | *a range of designs inspired by wild flowers* **4** technical to breathe in

[18, 842]

in·spire /ɪnˈspaɪə/ (**inspires, inspiring, inspired**)
1 If someone or something **inspires** you to do something new or unusual, they make you want to do it. □ *Our challenge is to motivate those voters and inspire them to join our cause.* **2** If someone or something **inspires** you, they give you new ideas and a strong feeling of enthusiasm. □ *Jimi Hendrix inspired a generation of guitarists.* **3** If a book, work of art, or action **is inspired by** something, that thing is the source of the idea for it. □ *The book was inspired by a real person, namely Tamara de Treaux. ...a murder inspired by the nationalist conflicts now wrecking the country.* ♦ **-inspired** ...*Mediterranean-inspired ceramics in bright yellow and blue.* **4** Someone or something that **inspires** a particular emotion or reaction in people makes them feel this emotion or reaction. □ *The car's performance quickly inspires confidence.*

[17, 752]

У BNC, проте, дієслово *to inspire* супроводжується й іншими іменниками, такими як *fury, fear, envy, jealousy*, які не згадуються у жодному з трьох словників. Отже, слід розуміти, що для мовців це слово може мати й негативні конотації, проте той, хто вивчає мову, користуючись лише словником, не матиме доступу до такої інформації.

У контексті конотативного значення доцільним видається також згадати поняття синонімії та синонімічних рядів, адже одним із сучасних підходів до синонімії є трактування синонімів як слів з ідентичним, чи майже ідентичним денотативним значенням, проте різним конотативним значенням.

Конотації можуть поділятися на:

конотації ступеня та інтенсивності (*to shout-to yell-to bellow-to roar*)

конотації тривалості (*to stare-to glance*)

конотації емоцій (*to stare-to gaze*)

конотації способу (*to stroll-to stride-to stagger*) тощо

[14, с. 99–103].

Деякі слова можуть належати до кількох типів:

to peep-to peer (тривалість, спосіб, супроводжуючі обставини);

to peep – [intransitive verb] to look at something quickly at someone or something, especially secretly through a small space or opening [20, с. 800];

to peer – [intransitive verb] to look with difficulty at someone or something, especially because you cannot see very well or there is not enough light [20, с. 800].

Якщо виділити у вищенаведених дефініціях для дієслів *to peep* та *to peer* т. з. логічні блоки [9, с. 212–213], поділивши саме тлумачення на **семантичний предикат** (to look) та **семантичні конкретизатори** способу (secretly/with difficulty), тривалості (quickly), причини (because you cannot see very well), супроводжуючі обставини (through a small space or opening / there is not enough light), можна зробити висновок, що форма тлумачення дієслівних лексем складається з компонентів, які в її межах різняться за своїм функціональним навантаженням та характером взаємовідношень між собою.

Такі компоненти об'єднуються у два блоки: **ідентифікатор** [11, с. 10] та його **конкретизатори** (диференційні семи). Інші терміни на позначення компонентів тлумачення: **парадигматичний ідентифікатор** та **диференційний елемент** [7]; **основна частина** та **додаткова частина** [6, с. 12]; **основні відповідники** та **лексикографічні конкретизатори** [8, с. 131, 176–178].

Ідентифікатором у дієслівних дефініціях виступає **семантичний предикат** (інші найменування такі: семантична тема, архілексема, класема, тематичний домінант, опорне слово, ключове слово та ін.) [9, с. 212–213].

Тобто для кожної такої групи синонімів є домінантний синонім, який виражає денотативне значення [14, с. 104–105].

to surprise – *to astonish* – *to amaze* – *to astound*

to shout – *to yell* – *to bellow* – *to roar*

to shine – *to flash* – *to blaze* – *to gleam* – *to glisten* – *to sparkle* – *to glitter* – *to shimmer* – *to glimmer*

Характерними рисами домінантного синоніма є висока частотність, значна комбінаторна сполучуваність, широке значення та відсутність конотативного значення.

Саме такий поділ на компоненти тлумачення та виокремлення типів конотацій лежить в основі словника Longman Language Activator.

Візьмемо, для прикладу, домінантний синонім *to walk* та подивимось, як подаються у цьому словнику слова з подібним денотативним значенням.

● WALK

- 1 to walk
- 2 to walk very quickly
- 3 to walk slowly and in a relaxed way
- 4 to walk slowly because you are tired and have been walking for a long time
- 5 to walk slowly and with difficulty, for example because of illness, pain, or old age
- 6 to walk in an unsteady way
- 7 to walk with heavy, noisy steps
- 8 to walk quietly with light steps
- 9 to walk proudly
- 10 to walk around a place without any particular aim
- 11 to walk for exercise and enjoyment
- 12 to walk through water
- 13 ways of saying that a group of people, especially soldiers, walk together at the same speed
- 14 to walk carefully and slowly, for example because it is dark or the ground is not level
- 15 an occasion when you walk somewhere, especially for exercise or enjoyment
- 16 a single movement made when you are walking
- 17 the way someone walks
- 18 someone who is walking rather than travelling in a car, bus etc, especially in the city
- 19 to take a person or dog out and walk with them in order to give them exercise

[20 c. 1521]

Практично за кожним з таких підзаголовків ховається цілий синонімічний ряд:

1. to walk
2. **to walk very quickly:** *to stride, to march, to pace*
3. **to walk slowly and in a relaxed way:** *to stroll, to amble, to saunter*
4. **to walk slowly because you are tired and have been walking for a long time:** *to trudge, to plod, to traipse*
5. **to walk slowly and with difficulty, for example because of illness, pain, or old age:** *to hobble, to limp, to shuffle, to shamble*
6. **to walk in an unsteady way:** *to stagger, to stumble, to lurch*
7. **to walk with heavy, noisy steps:** *to stomp, to clump*
8. **to walk quietly with light steps:** *to pad, to creep, to tiptoe, to sneak*
9. **to walk proudly:** *to swagger, to strut, to parade*
10. **to walk around a place without any particular aim:** *to walk around, to roam, to wander, to prowl*
11. **to walk for exercise and enjoyment:** *to walk, to go for a walk, to go for a stroll, to hike, to trek, to stretch your legs*
12. **to walk through water:** *to wade, to paddle*
13. ways of saying that a group of people, especially soldiers, walk together at the same speed
14. **to walk carefully and slowly, for example because it is dark or the ground is not level:** *to pick your way, to edge*
15. an occasion when you walk somewhere, especially for exercise or enjoyment
16. a single movement made when you are walking
17. the way someone walks
18. someone who is walking rather than travelling in a car, bus etc, especially in the city
19. to take a person or dog out and walk with them in order to give them exercise [20, c. 1521–1525].

У нижченаведених прикладах можна прослідкувати розбіжності у підборі семантичних конкретизаторів у словниках LLA та LDOCE на прикладах кількох дієслів руху:

amble

LLA: to walk in a slow and relaxed way, especially when you are going a short distance, or not going anywhere in particular

LDOCE: to walk slowly in a relaxed way

edge

LLA: to walk slowly and carefully, especially sideways, along or through a small space, because you do not have enough room to walk normally

LDOCE: to move gradually with several small movements.

pace

LLA: to walk backwards and forwards within a small area, especially because you are nervous, bored, or angry

LDOCE to walk first in one direction and then in another many times, especially because you are nervous

pad

LLA: to walk quietly and steadily, without shoes or with soft shoes, or on a soft surface

LDOCE: to walk softly and quietly

saunter

LLA: to walk in a slow and lazy way, often when you should be hurrying to do something

LDOCE: to walk in a slow relaxed way, especially so that you look confident or proud

stagger

LLA: to walk very unsteadily, with your body moving from side to side and almost falling, especially because you are injured, very tired, or drunk

LDOCE: to walk or move unsteadily, almost falling over

wade

LLA: to walk through deep water

LDOCE: to walk through water that is not deep

Напрошується висновок, що користуючись лише одним словником, неможливо відтворити об'єктивну картину значення слова. Проблема полягає в тому, як і якою мірою традиційний навчальний словник міг би забезпечити користувача необхідною інформацією щодо конотативного значення слів. Така проблема є особливо актуальною в світлі вищеописаних проблем міжкультурної комунікації, адже нові умови життя суттєво змінили завдання підготовки спеціалістів з іноземних мов. Сучасному суспільству потрібні не просто викладачі чи перекладачі, а спеціалісти з міжнародного та міжкультурного спілкування, а це виходить за рамки знання мови, якою спілкування з людьми не обмежується.

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Т. 1: Лексическая семантика: синонимические средства языка. – 2-е изд., испр. и доп. / Ю.Д. Апресян. – М.: Школа “Языки рус. культуры”, 1995. – 472 с.
2. Бергельсон М. Б. Межкультурная коммуникация как исследовательская программа: лингвистические методы кросс-культурных взаимодействий / М. Б. Бергельсон. – М.: Слово, 2002. – 156 с.
3. Боднар А. Я. Проблема міжкультурної комунікації у викладанні іноземної мови у ВНЗ / А. Я. Боднар, Т. О. Верещагіна // Наукові Записки. Т. 71, Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – К.: Національний університет “Києво-Могилянська академія”, 2007. – С. 15–19.
4. Виссон Линн. Русские проблемы в английской речи. Слова и фразы в контексте двух культур. – Пер. с англ.; изд. 3-е, стереотипное / Л. Виссон. – М.: Р. Валент, 2005. – 192 с.
5. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации: Учеб. для вузов / Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
6. Клименко Н.Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Клименко Н.Ф., Пешак М.М., Савченко І.Ф. – К.: Наук. думка, 1982. – 250 с.
7. Комарова З.И. Проблема толкования специальных слов в словарях русского языка советского периода: Учебное пособие. – Свердловск: УрГУ, 1979. – 91 с.
8. Пешак М.М. семантика в системі “людина – машина” / М.М. Пешак, Н.Ф. Клименко, Г.М. Ярун, С.А. Карпіловська. – К.: Наук. думка, 1986. – 281 с.

9. Рабулець О.Г. Дієслово в лексикографічній системі / О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, Якименко К.М. – К. : Довіра, 2004. – 259 с.
 10. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Логос, 2000. – 234 с.
 11. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). – М. : Наука, 1973. – 280 с.
 12. Bullon S. The Treatment of Connotation in Learners' Dictionaries / S. Bullon // *Budalex '88 Proceedings*. Ed. Magay, T. Akademiai Kiado, Budapest. – 1990. – P. 27-34.
 13. Jackson, Howard. Lexicography. An introduction / H. Jackson. – Routledge. London, 2002. – 190 p.
 14. Soloshenko, O. D., Zavhorodniev, Yu. A. Lecture Notes on English Lexicology / O. D. Soloshenko, Yu. A. Zavhorodniev. – Lviv, 1998. – 228 p.
 15. Stock, P. The Cultural Dimension in Defining / P. Stock // *Euralex '92 Proceedings*. Ed. Haraiu Tommola, Krista Varantola, Tarja Sabni-Tolonen and Jurgen Schopp, Tampere. – 1992. – P. 113–120.
 16. Taylor, O. L. Cross-Cultural Communication: An Essential Dimension of Effective Education. Revised and reprinted / O. L. Taylor. – 1990. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://crosscultural.com/documents/C%20&%20A%20file/Equity.pdf>.
- Лексикографічні джерела**
17. Collins Cobuild Advanced Learner's Dictionary. (5th edition). – Glasgow: Collins, 2006. – 1712 p. (COBUILD)
 18. Longman Dictionary of Contemporary English. (4th edition). – Harlow, UK: Longman, 2003. – 1949 p. (LDOCE)
 19. Oxford Advanced Learner's Dictionary. (7th edition). – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 1716 p. (OALD)
 20. Longman Language Activator. – Pearson Education Limited. – 1993. – 1587 p. (LLA)
- Інтернет-джерела**
21. <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict/619yl.html>.
 22. http://www.vocabulary.co.il/connotative_denotative_vocabulary.

ДЖЕРЕЛА ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ І АНГЛІЙСЬКИХ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ АРТЕФАКТНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ

Галинська Олена

Постановка та стан вивчення наукової проблеми.

Дослідження фразеологізмів з позицій лінгвокультурологічного напрямку передбачає виявлення механізмів поєднання у фразеологічному знакові власне мовної і культурної семантики, адже ці мовні знаки утворюються на перетині мови і культури; це особливі вербальні знаки, наділені “культурною пам'яттю” (М. Ковшова). Фразеологічні знаки ґрунтуються на інтерсеміотичних сценаріях культури певного етносу, адже більшість із цих одиниць є фрагментами інших текстів: міфів, пісень, казок, байок та ін. [5, с. 12]. З цього положення випливає одне із головних завдань лінгвокультурологічного аналізу – визначити джерела формування культурного конструкта на фразеологічному матеріалі та коментар фразеологічних одиниць як *інтертекстів* з різними типами *лінгвокультурної інформації*, що сформувалися під впливом різних типів дискурсу – літературного, релігійного тощо (Н. Брагіна), є ключовими центрами культури, які відображають національний менталітет (Г. Денисова).

Мета статті – визначити основні джерела мотивації лінгвокультурної інформації інтертекстуальних фразеологізмів української та англійської мов артефактного коду культури, що передбачає розв'язання таких **завдань**:

- з'ясувати поняття “інтертекстуальний фразеологізм”, “код культури”;
- здійснити аналіз українських і англійських інтертекстуальних фразеологізмів з “артефактними” компонен-

тами, дослідити образну і символічну специфіку в семантиці аналізованих фразеологізмів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розглядаючи фразеологізм як згорнутий текст, готовий до вживання як *текст у тексті* (В. Телія), у науковий обіг вводимо для його позначення термін *інтертекстуальний фразеологізм*, під яким розуміємо згорнутий текст у тексті з різними типами *лінгвокультурної інформації*, що представляє колективного узагальненого адресата, який транслює цю інформацію наступним поколінням, ідентифікуючи їхню етносвідомість і культуру [5]. Лінгвокультурна інформація інтертекстуальних фразеологізмів закладена в їх *мотивації* (О. Березович) – психоментальній операції реконструкції джерел їх образності. Джерелами лінгвокультурної інформації є традиції, обряди, побут, історико-суспільні джерела, Біблія, література, фольклор, міфологія, тобто екстралінгвальні фактори, які впливають на розуміння символіки інтертекстуальних фразеологізмів представниками різних етносів.

Аналіз фразеологічного фонду дає змогу виявити символи й еталони національних культур через систему кодів. *Код культури* розглядають як знаряддя для вираження смислів, що мають різні формальні “обличчя” [1, с. 341], як сукупність “окультурених” уявлень про знаки різної матеріальної природи; це таксономічний субстрат її текстів, що становить сукупність цих уявлень про картину світу певного соціуму [7, с. 20–21].

Артефактний код культури пов'язаний із стереотипами сприйняття і оцінювання певною лінгвокультурною того предметно-просторового світу, який оточує людину. Серед основних джерел інтертекстуальної лінгвокультурної інформації фразеологізмів артефактного коду культури виділяємо:

- історико-суспільні джерела: укр. *пройти крізь сито і решето* “заснаги всіляких випробувань, набути чималого досвіду в чомусь”; *під чоботом (бути, жити і под.)* “у цілковитій залежності від кого-небудь, під чиєюсь владою, чийм-небудь гнітом”; *знайти сокиру під лавкою* “відкривати для себе те, що для інших давно відоме”; *ходити з торбами* “жебрати, просити милостинню” [СФУМ, с. 574; 765; 270; 280]; англ. *like a sieve* “дірява, як решето (про голову)”; *to be on the bench* “бути суддею або єпископом; одержати посаду судді або сан єпископа”; *to be in someone's black books* “бути в немилості в кого-небудь” [АУФС, с. 611; 110; DIO, с. 39]; *to get the sack / to give someone the sack* “бути звільненим; усунути кого-небудь з роботи” [DIO, с. 257]; *to sit on the Penniless Bench* “хвилюватися, почувати себе дуже неспокійно” [АУФС, с. 866]; *pin money* “гроші, що давалися жінці (або зароблялися нею) на особистісні потреби, коштовності тощо” [DIO, с. 232];
- релігійно-обрядові джерела, традиції та забобони: укр. *стати на рушнику* “взяти шлюб, одружитися”; *чаша (терпіння) переповнилася* “не можна більше терпіти, зносити що-небудь”; *положити на лаві* “справляти обряд поховання; ховати кого-небудь”; *облизати макогона* “заснаги невдачі”; *кадити фіміам* “вихвалити кого-небудь” [СФУМ, с. 691; 762; 538; 452; KBUM, с. 293]; англ. *bell, book and candle* 1) іст. “відлучення від церкви”, 2) жарт. по всій формі, безповоротно [АУФС, с. 101]; *to fall on one's sword* “брати повну відповідальність за велику помилку” [DIO, с. 117] (вираз бере свій початок з традиції римських генералів здійснювати в разі поразки в бою або безчестя суїцид, падаючи на власний меч); *to give (one) the sack* “відмовити при сватанні” (у 2-му знач.) [АУФС, с. 406];

- біблійні джерела: укр. *внести свою лепту* [СБКСВ, с. 67]; *гроби повалені (гроби побілені)* “що-небудь лицемірне, нікчемне, яке прикривається зовнішнім блиском” [КВУМ, с. 205–206]; *лепта вдовиці* “порівняно невеликий, посильний вклад у що-небудь спільне” (лепта – монета у стародавній Греції); *нести свій хрест* “терпляче зносити труднощі”; *пройти крізь вушко голки* “зробити щось неймовірне, винятково складне”; *перекувати мечі на рала* “роззброїтися, відмовитися від бойовничих намірів” [СФУМ, с. 332; 433; 576; КВУМ, с. 215]; англ. *bitter cup* “гірка чаша, чаша страждань”; *a whited sepulcher* “лицемір, ханжа, святенник”; *proclaim from the rooftops* “роздзвонити, розпустити плітки” [АФС, с. 138; ДЮ, с. 162; АУФС, с. 776];
- міфи й легенди: укр. *дамоклів меч* “небезпека або неприємність, що постійно загрожує комусь”; *бочка Данаїд* “марна, даремна справа”; *скриня Пандори* “вмістилище зла, лиховісний дар”; *Прокрустове ложе* “те, що виступає мірилом, під яке штучно, насильно підганяють що-небудь, пристосовуючи до нього”; *колесо фортуни* “випадок, сліпе щастя”; *провідна нитка* “надійний дороговказ, путівник”; *чаша святого Грааля* “предмет шукань і поклоніння; омріяна мета” [СФУМ, с. 387; 694; 659; 353; КВУМ, с. 293; 232; 305]; англ. *the sword of Damocles* “нависла біда, небезпека, дамоклів меч”; *cask of Danaides* “бочка Данаїд, бездонна бочка”; *to make fit the Procrustian bed* “вкласти в прокрустове ложе; втиснути у вузькі рамки”; *Pandora's box* “ящик Пандори, джерело всіляких лих” [АУФС, с. 263; 197; 488; 647; 747];
- літературні й фольклорні джерела: укр. *битися з вітряками* “безрезультатно боротися з уявними перешкодами”; *червона нитка* “керівна ідея, головна думка, тенденція” [КВУМ, с. 23; 305]; *як чарівна паличка* “дуже легко, просто, швидко” [СФУМ, с. 482]; англ. *cloak-and-dagger* “втягування у таємну інтригу”; *goody-two-shoes* “самовдоволенна людина” [ДЮ, с. 75; 138]; *to fight the windmills* “боротися з уявним, неіснуючим ворогом”; *to have an axe to grind* “мати на меті свої особисті наміри” [АУФС, с. 330; 460]; *hoist with one's own petard* “що піймався у свою власну пастку (*petard* – маленький снаряд, наповнений порохом, використовувався в XVI ст. для взяття фортець чи розгрому укріплень. Солдати, які підпалювали ці снаряди, ризикували життям) [ДЮ, с. 157].

У давнину українська хата й усі її складові (піч, поріг, лава та ін.) мали символічне значення. *Хата* – символ батьківщини, рідної землі, захисту (*держатися хати, виносити / не виносити сміття з хати*). Колись вираз *хата скраю* (чия) [СФУМ, с. 741] мав пряме значення, оскільки важливі події в селі чи в місті відбувалися в центрі на площі. І той, хто жив на краю села або міста, довідувався про них останнім. Загалом цей фразеологізм – дериват прислів'я “Моя хата скраю, я нічого не знаю” [8, с. 146–153]. *Піч* – символ непорушності родини, народної обрядовості, рідної домівки (*лежати на печі, вигриватися на печі, танцювати від печі*). Коли в печі горів вогонь, не можна було галасувати, лихословити: “Сказав би, та піч у хаті” [СДМ, с. 149]. Піч взагалі виступає біблійним символом духовних випробувань. За біблійними переказами, до палаючої полум'ям печі за наказом царя Навуходоносора кинули трьох юних іудеїв. На превелике здивування царя, вони вийшли з печі неушкодженими, що доводило перевагу їхнього Бога над золотим ідолом, якому їх змушували поклонятися [СС, с. 277].

У свідомості британця дім – це надійний захист, найкраще, найзатишніше місце, що підтверджується прислів'ями й виразами: *An Englishman's house is his castle; My house is my castle; There is no place like home; house*

and home [АУФС, с. 304; 298; 507]. Тому й про надійну людину кажуть: (*as*) *safe as houses* “цілком надійний, на якого можна поклатися” [АУФС, с. 832].

Лексема-концепт *porig* пов'язана з опозиціями “свій / чужий” [див. напр. 6, с. 26–34], “внутрішній / зовнішній”. Символічна межа між домівкою та зовнішнім світом утворює перепону для нечистої сили [СМЭС, с. 319]. Дім, двір – внутрішнє – сприймалося як замкнений, закритий простір, а зовнішнє – як відкритий. Межею між цими просторами є поріг, з яким пов'язано багато прикмет. Наприклад, не можна наступати на поріг, особливо в дощ, не можна зустрічатися на порозі, їсти, інакше люди роти роззявлятимуть. Поріг поділяють на *свій* – *батьківські пороги, пускати / пустити на поріг, і на поріг не пускати* (кого), і *чужий* – (*високі пороги* (в кого, чії), *оббивати пороги* (чії)).

Висловлюючи міркування Й. Гете щодо символіки, фразеологи Ужченки вказують, що вона перетворює явище в ідею, ідею в образ, до того ж таким чином, що ідея залишається в образі безкінечно діючою і непізною [8, с. 322]. Поріг як ідея позначає близькість (*на порозі* (чого), початок (*з порога*)).

Лава, як і інші частини інтер'єру хати, мала сакральне значення. Це символ домівки, на лаві спали, сиділи, ставили різні хатні речі, замішували тісто, на свята її прикрашали доморобними тканинами ряднами. При цьому розмежовується просторовий вектор “на / над – лава – під”: те, що на (над) лавою, сприймається як “практичне, доцільне, те, що користується повагою; сакральне”; те, що під лавою, сприймається як “занедбане, те, що треба ховати, непотрібне”. Верх – низ, верхній – нижній – одна з семантичних опозицій у слов'янській картині світу [8, с. 317]. Як щось невиразне, негарне сприймається, наприклад, ірон. *як під лавкою* (співає (говорить)) [СФУМ, с. 322]. Досить часто таке розмежування виражене фразеологізмом *бути на лаві й під лавою* “всього зазнати в житті”.

У селянській хаті під лавою зазвичай ховали непотрібні речі, а також клали віник, відро, мітлу, старе сито тощо. Іронічний відтінок фразеологізму *знайти сокиру під лавкою* пояснює якраз те, що хтось відкриває для себе те, що для інших давно відоме [СФУМ, с. 315]. Лава слугувала й останнім пристанком людини в цьому житті. Вшановувалися померлі та культ предків. З часом виникли варіантні фразеологізми з опорною фразеотворчою лексемою *лава*: *на лаві* “померлий” [СФУМ, с. 322]; *на лаві лежати* “померти” [СФУМ, с. 351]; *положити на лаві* (кого) “справляти обряд поховання; ховати когонебудь” [СФУМ, с. 538]. Екстралінгвістичною основою цих одиниць були відповідні дії поховального обряду.

В англійській ментальності скрутне матеріальне становище асоціюється з сидінням на “безгрошовій лавці” – *to sit on the Penniles bench* (раніше на лавках біля церкви сиділи саме нужденні люди; пор. етимологію слова *bench* – *a table, bank for money* [CEDEL, с. 45]). Сидіння на “стурбованій” лавці пов'язане з місцями в церкві для грішників, які каються – *to be on the anxious bench* у значенні “хвилюватися, почувати себе неспокойно” [АУФС, с. 68].

В уявленнях українців котел виступає символом випробувань – *поваритися / варитися в котлі* [СФУМ, с. 523–524]. Крім того, в народних казках також простежуються дивовижні перетворення, омолодження та магичні властивості котла. Згадати хоча б казку “Коник Горбоконики”, у якій простий хлопець Іван, потрапивши до казанів з гарячою водою і молоком, скупавшись у них, перетворюється на вродливого юнака, в якого відразу ж закохується царівна (пор. *як скупаний у молоці* – “гарний зовні”).

За даними етимологічних розвідок [4, с. 228–230], англ. *pot* “горщик” був символом долі, вважалося, що кожа людини – “гончар” своєї долі (пор. укр. *не святі горшки лляють, а прості люди*). Тому форми горщика (людські долі) змінюються залежно від добрих або поганих вчинків людей. Крім того, горщик був предметом жертвоприношень (їх кидали у прірву), (пор. в укр. *розбити глек (горщик, макітру)*). Котел / казанок позначає певну трансформацію, достаток, відродження, омолодження, магічну силу. На найпростішому рівні котел був давнім символом чудового перетворення; асоціація, що ймовірно виникла внаслідок спостережень за процесом приготування як звичайних страв, так і чар-зілля. Котел також міг означати перехід у новий статус (ініціацію), випробування або покарання. У кельтських міфах зустрічаються підводні котли, які герой мав дістати. Найбажаніший подарунок від ірландського бога-отця Дагда – життєдайний котел, який ніколи не спустошується [СС, с. 165]. За однією з легенд, феї володіли чарівним казанком, до якого могли приходити ті, кому вкрай щось було необхідним: пара волів, гроші тощо. Усе давалося на рік або й довше, а потім обов’язково мало повертатися. Людина підходила до великого каменя в печері, стукала по ньому і говорила, чого вона потребує і коли поверне борг. Голос відповідав коли слід прийти, щоб отримати бажане. Проте одного разу казанок не повернули, як було обіцяно. Та навіть після того, як його принесли до печерного каменя, бажання більше не збувалися [DBFEL, с. 214].

За нашими висновками, символіка котла у фразеології англійської мови загалом не збереглася, і семантика досить розмита (пор. *to keep the pot boiling* – “1) продовжувати розпочату справу, 2) заробляти на існування”) [АУФС, с. 573]. Наприклад, значення *to go to pot* пов’язують з погіршенням, розоренням, руйнацією чого-небудь, фразеологізм використовують також стосовно стану людини [DIO, с. 239]. Фразеологізм *a (fine / pretty) kettle of fish* позначає безлад, проблему, хоч основою виникнення ФО слугувала традиція пікніка, під час якого присутні ділили між собою лосося, приготовленого в металевому казанку. Для іронічного відтінку вживали прикметники *fine, pretty* – це означало, що вміст казанка був кращим за його зовнішній вигляд [DIO, с. 176].

Чоботи, як визначено у словниках, – “рід взуття з досить високими халявами”, “у народних традиціях символізують достаток, особливо червоні чоботи, вищий соціальний стан, тому кажуть: “Нема чобіт – взувай постоли” [СУМ, Т. 11, с. 346], колись носили не всі селяни, а переважно більш заможні люди. Взували їх, наприклад, тоді, коли йшли до церкви, на ярмарок. Чоботи берегли як дороге взуття, вони протиставлялися дешевшому виду взуття – постолам, черевикам та ін. Від весни й до пізньої осені жінки та діти ходили босими. За звичаєм в Україні наречений перед весіллям зобов’язаний як викуп за свою майбутню дружину дати її матері пару червоних чобіт [8, с. 304]. Та й дотепер у багатьох областях збереглася подібна традиція.

Отже, у фразеології перш за все реалізується функціональне призначення чобіт “ходити в них”: *бити чоботи* “йти, ходити куди-небудь, перев. даремно”; *стоптати багато (не одну пару, сім пар) чобіт* “довго ходити, добиваючись чого-небудь; попоходити”; жарт. *топтати чоботи* “даремно ходити” [СФУМ, с. 29; 694; 716]. У фразеологізмі *кресати чобітьми* “1) танцювати з запалом, з натхненням, 2) енергійно, бадьоро йти” [СФУМ, с. 312] діє сема “інтенсивності дії”, яка передає внутрішній стан людини, її емоційне піднесення.

Чоботи виступають у складі фразеологізмів, що характеризують залежність однієї людини від іншої: *під чобіт* (чий, кого) (*зі сл.* потрапляти) “у цілковиту залеж-

ність до кого-небудь, під чиюсь владу, гніт”; *під чоботом* (чий, кого) (*зі сл.* бути, жити) “у цілковитій залежності від кого-небудь”; *підгортати під чобіт* (кого) “ставити кого-небудь у повну залежність” [СФУМ, с. 507; 765]. Фіксуємо фразеологізми з семантикою невисокої вартості, підлабузництва: *два чоботи – пара (на одну ногу)* “схожі між собою чим-небудь (перев. негативним)”; *зневажл. лизати чоботи, (халяву, черевики)* (кому) “підлабузнюватися до когось, догоджати комусь, принижуючи власну гідність; підлещуватися” [СФУМ, с. 333; 765]. Нерідко чоботи передбачають бруд, що засвідчено у ФО *лізти з чобітьми в душу* (чию, кому і без дод.) “грубо, безцеремонно втручатися в чийсь справи, в особисте життя” [СФУМ, с. 345].

Розумову обмеженість в українській ментальності звичайно зіставляють з побутовими реаліями-образами, серед яких *баняк, довбня, пень, чип, ступа* та ін. До мотивувальних образів цього ряду належить і концепт *чобіт*. Серед них уживане порівняння (*дурний*) як *драний (дірваний) чобіт* [СФУМ, с. 765].

В українській і англійській культурах фіксуємо спільний аломотив ‘бути щасливим’: укр. *народився в сорочці*; англ. *to be born with a silver spoon in one’s mouth* [DIO, с. 268]; в англійській ‘побажання щастя’ – *to cast an old shoe after one* [АУФС, с. 198], особливо тим, хто одружується, джерела яких сягають обрядів, звичаїв та традицій англомовної спільноти. Зокрема, є народне повір’я, що черевик, кинутий комусь услід, приносить щастя. Англ. *(to live) on shoestring* (досл. “(жити) на шнуркові”) означає “жити на невеликі гроші, мати дуже низький дохід” [DIO, с. 266], що можна тлумачити так: грошей так мало, що їх вистачить хіба що на шнурки. Або ж можна розуміти таким чином: вуличні торговці мали досить невеликий дохід від продажу дешевого краму, поміж якого й шнурки для черевиків, заробляли таким чином хіба лиш на їжу. *Sly boots* – так жартома британці називають хитрунів, а *too big for ones boots (shoes)* (розм.) – самовпевнених, зарозумілих і пихатих. Самовдоволену, манірну людину в Британії називають *goody-two-shoes* за ім’ям дівчинки Гуді, героїні оповідання ірландського автора Олівера Голдсмита. Йдеться про те, що в дівчинки був лише один черевик. Коли у неї з’явилася пара взуття, вона була дуже задоволеною, усюди ходила, вихваляючись, зі словами: “Two shoes” [DIO, с. 138].

Англійці, як відомо, люблять природу, чисте повітря, ліс і особливо море, з яким протягом багатьох століть пов’язане життя англійського народу. Тому англійська мова насичена лексикою з морської тематики. Наприклад, *broad in the beam* “людина з широкими стегнами” (*beam* – металева або дерев’яна поперечна балка) [ССІС, с. 106] став активно вживатися на початку ХХ ст. для характеристики людини з об’ємними стегнами. Або ж *three sheets to the wind* “дуже п’яна людина” [DIO, с. 264]. Тут йдеться про вітрила на судні, про його стійкість і керованість. У ХІХ ст. моряки жартома визначали стан сп’яніння, посилаючись на кількість вітрил під вітром.

Висновки. Аналіз англійських та українських інтертекстуальних фразеологізмів дав змогу виявити як спільні закономірності в мотивації їх образного значення, так і відмінності у відображенні лінгвокультурної інформації, закованої у внутрішній формі.

Нові аспекти вивчення інтертекстуальних фразеологізмів на матеріалі української, англійської та інших мов становлять перспективи подальших досліджень.

1. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура : Этнолингвистические исследования / Елена Львовна Березович. – М. : Индрик, 2007. – 600 с. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования).

- Брагина Н. Г. Память в языке и культуре / Наталья Георгиевна Брагина. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 520 с. – (Studia Philologica).
- Денисова Г. В. В мире интертекста : язык, память, перевод / Г. В. Денисова. – М. : Азбуковник, 2003. – 298 с.
- Маковский М. М. Язык – миф – культура. Символы жизни и жизнь символов / Марк Михайлович Маковский. – М., 1996. – 329 с.
- Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : [монографія] / Олена Олександрівна Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
- Селіванова О. О. Опозиція свій–чужий в етносвідомості / Олена Олександрівна Селіванова // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 26–34.
- Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В. Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 13–24.
- Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посіб.] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

Список довідникової літератури

- АУФС – Англо-український фразеологічний словник [уклад. К. Т. Баранцев]. – К. : Знання, 2005. – 1056 с.
- КВУМ – Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К. : Вища школа, 1975. – 335 с.
- СДМ – Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / Сергій Плачинда. – [вид. 2-е, доп.]. – Івано-Франківськ, 2007. – 182 с.
- СМЭС – Славянская мифология. Энциклопедический словарь / С. М. Толстая [отв. ред.], Т. А. Агапкина, О. В. Белова и др. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Междунар. отношения, 2002. – 512 с.
- СС – Тресиддер Д. Словарь символов / Джек Тресиддер [пер. с англ. С. Палько]. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.
- ССІС – Сучасний словник іншомовних слів [укл.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
- СУМ – Словник української мови : в 11 т. – Т. 11. – К. : Наукова думка, 1970–1980 pp.
- СФУМ – Словник фразеологізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
- CEDEL – A Concise Etymological Dictionary of the English Language / by the rev. Walter W. Skeat. – Oxford : At the Clarendon Press, 1984. – 664 p. [new and corrected impression].
- DBFEL – A Dictionary of British Folk-tales in the English language : in 2 v. / Katharine M. Briggs. – Part B. – Volume I (Folk legends). – L. : Routledge & Kegan Paul, 1971. – 623 p.
- DIO – Dictionary of Idioms and Their Origins [ed. by Linda & Roger Flavell]. – L. : Kyle Cathie Limited, 2006. – 343 p.

СПЕЦИФІКА ОБРАЗНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СЕКСУАЛЬНОСТІ ЛЮДСЬКОГО ТІЛА ТА СЕКСУАЛЬНИХ СТОСУНКІВ В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Галуцьких І.А.

Людське тіло у різних аспектах його існування та функціонування привертає увагу науковців, які працюють у різних сферах починаючи від анатомії, фізіології та завершуючи психологією, філософією, соціологією тощо [14; 21; 23; 26; 27; 43; 46]. В силу своєї міждисциплінарності проблеми тіла та тілесності отримують різнобічне висвітлення в рамках проведених досліджень. Не оминули увагою проблему тілесності і філологи – які літературознавці, так і лінгвісти [10; 17; 33; 39].

Лінгвістичні дослідження в області тілесності в основному обмежуються дослідженням соматичної лексики як системного утворення [6; 15], їх таксономії і лексикографування [1], типології [20], лінгвокультурних а-

спектів [6; 29], специфіки їх регіональної варіативності [38], функціонування в складі фразеологічних одиниць [31; 38], символіки і семіотики тіла [3; 17] тощо.

Сучасні дослідження виконуються із застосуванням когнітивних методів. З появою на науковій арені когнітивної лінгвістики людина та її тіло стали об'єктами пильної уваги з метою визначення їх ролі в концептуалізації і категоризації дійсності [3; 25; 35; 41; 43; 45].

Тілесна образність в художньому тексті також часто потрапляє у фокус літературознавчих досліджень [28; 39], де вивченню підлягають різні аспекти тілесності починаючи від таких, які обмежуються лише портретним описом тіла [12; 13; 22; 30], і закінчуючи тими, що містять художньо-філософське осмислення тілесності у творах різних літературних течій [19; 39].

Аналітичний огляд робіт, в яких розглядаються прояви тілесного буття людини в художніх текстах різних епох, від Біблії та античних творів [36; 5], літератури епохи Відродження [11; 32; 37] до ХХ століття [9; 18; 19; 28; 39], літератури епохи модернізму [10; 16; 24; 34] і періоду після II Світової війни [2; 4; 40], не залишає поза увагою факт значного підвищення зацікавленості у проблемах тілесності на межі ХХ–ХХІ століть. Такі тенденції прийшли на зміну тривалому перебуванню проблематики тіла і тілесного “під заборонаю”, що було обумовлено домінуванням уявлень про людину в культурі як про безтілесну сутність спочатку під впливом ідей християнства, а пізніше – раціоналізму [див. 8, с. 9, 17–18, 24–25, 27].

Особливим ступенем значущості тема людського тіла характеризується у художніх творах письменників-модерністів [10; 16; 24; 34], де тілесність виступає однією з важливіших категорій, які реалізуються в різноманітних образно-мотивних парадигмах [28, с. 7]. Перехід від спостереження істотного до осмислення онтологічних феноменів сприяв тому, що тема тіла і тілесності у творах епохи модернізму отримала очевидне акцентування [34].

Помічають дослідники і цікавість модерністів до *homo somaticos* – “людини тілесної” [7], оскільки поряд із “тілом соціальним” і “тілом культурним” вони фокусують увагу на “тілі біологічному”. В основі такої зацікавленості – філософія відчуження, притаманна періоду модернізму, яка полягає у віддаленні індивідуальної особистості від соціуму, у самотності людини, готової визнати абсурдність свого існування і поринути у власні особисті переживання, фізіологічного, зокрема, еротичного характеру [10]. Експлікована увага до “соматики” людини, її “втаємниченого еросу” [10, с. 7] знайшла віддзеркалення в ряді творів письменників-модерністів, до яких належать, наприклад, “Коханець Леді Чаттерлей” (1928), “Закохані жінки” (1920) Девида Г. Лоуренса, які увійшли до класики еротичного роману.

І в інших творах, які характеризуються менш вираженим еротичним смислом або його відсутністю, знаходить прояв своєрідне модерністське бачення світу, що так чи інакше проявляється на рівні образності художнього тексту. Все зазначене обумовлює актуальність дослідження різних аспектів тілесності, і еротичних зокрема, в контексті формування образності художньої семантики, які не знайшли дотепер висвітлення в науковій лінгвістичній літературі.

В даній статті об'єктом дослідження виступає образний ряд англомовної художньої прози епохи модернізму, сформований навколо сфери сексуальних стосунків людини, який вивчається крізь призму концептуалізації тіла та його сексуальних проявів.

Мета роботи полягає в осмисленні лінгвістичних аспектів тілесності як основи формування образності художнього тексту через висвітлення лінгвокогнітивних процесів і процедур, задіяних у процесі створення художніх образів.

Її досягнення відбувається через застосування методів семантико-когнітивного аналізу, що передбачає реконструювання концептуальних метафор у тексті. Методологічною основою дослідження виступає теорія концептуальних метафор Дж. Лакоффа та М. Джонсона [45], теорія концептуальної інтеграції ментальних просторів М. Тернера і Ж. Фоконньє [42], а також запропонований З. Кьовечешом підхід до узагальнення основних когнітивних механізмів поетичного переосмислення базових концептуальних метафор [44, с. 47–53].

Матеріалом дослідження слугував корпус художньої прози англійських письменників-модерністів Девида Г. Лоуренса та Вірджинії Вулф.

Отримані результати продемонстрували, що тіло людини, як необхідна складова і учасник сексуальних стосунків між людьми й основа плотського кохання, відіграє двояку роль – як об'єкта переосмислення, коли тіло постає крізь призму порівняння з іншими явищами навколишнього світу, і як джерела переосмислення, коли спостерігаємо результат “отілеснювання” останніх, надання їм ознак та властивостей, притаманних тілу.

Розглянемо специфіку формування образного ряду аналізованих художніх творів, утвореного навколо людського тіла. В ході аналізу стає очевидним, що в творах модерністів переосмислення досить часто підлягає оголене тіло, окремі його частини, які або беруть безпосередню участь у сексуальних стосунках людей (статеві органи), або позначаються як чуттєві зони людського тіла (груди, рот, губи тощо).

Так, одним із модусів концептуалізації оголеного тіла виступає співвіднесення його частини з фруктом (PART OF BODY IS A FRUIT), що спостерігаємо в наступному фрагменті тексту:

Her breasts were rather small, and dropping pear-shaped. But they were unripe, a little bitter, without meaning hanging there [49, с. 77].

Тут, як і в наступних фрагментах, де еротичні смисли є експліцитно вираженими, тілесність виступає доменою мети в ході переосмислення.

Наступним модусом концептуалізації тіла людини виступає співвіднесення його частини з твариною (PART OF BODY IS ANIMAL), наприклад:

The desire rose again, his penis began to stir like a live bird [49, с. 137].

Тут також є очевидно експлікована увага письменників-модерністів до соматички людини, еротичного боку тілесності, проявів її сексуальності та статевих стосунків.

Чуттєві і сексуальні аспекти людського тіла імплікуються через метафору PART OF BODY IS AN ARTIFACT, що спостерігаємо в таких фрагментах:

So, the mouth is the great sensual gate to the lower body [50, с. 99].

The mouth is primarily the gate of the two chief sensual centers [50, с. 98].

Окрім наведених вище напрямків переосмислення в ході формування образного ряду творів, тіло концептуалізується через метафору HUMAN BODY IS A LANDSCAPE, де жіноче оголене тіло порівнюється автором з природно-географічним рельєфом місцевості:

And softly, with that marvellous swoon-like caress of his hand in pure soft desire, softly he stroked the silky slope of her loins, down, down between her soft warm buttocks, coming nearer and nearer to the very quick of her [49, с. 202].

Чуттєві аспекти тілесності акцентуються авторами і в наступному фрагменті тексту, де тіло підкреслено зображується як джерело насолоди, одночасно здатної спричиняти розчарування, що імпліковано через концептуальну метафору HUMAN BODY IS A DRUG:

There is nothing charming nor winning about them; at the best a full, prolific maternity, at the worst a yellow poison

nous bitterness of the flesh that is like a narcotic [48, с. 43].

Очевидно, що через надання тілу ознак “отруйний”, “гіркий” і уподібнення тіла до наркотичної речовини плотський бік кохання розцінюється в творах модерністів як небезпечне захоплення, здатне мати негативні наслідки.

З такими поглядами на сутність плотського кохання пов'язаний модус концептуалізації сексуальних стосунків через уподібнення алкогольному напою (SEX IS AN ALCOHOLIC DRINK), наприклад:

As for sex, the last of the great words, it was just a cocktail term for an excitement that bucked you up for a while, then left you more raggy than ever [49, с. 69].

Sex especially...nothing! Make up your mind to it, and you've solved the problem. Sex and a cocktail: they both lasted about as long, had the same effect, and amounted to about the same thing [49, с. 71].

Сексуальні стосунки переосмислюються письменниками-модерністами через схожість з алкогольним коктейлем завдяки впливу на людський організм через акцентування авторами такої ознаки обох як “здатність п'янити, підіймати життєвий тонус, але ненадовго, залишаючи людину розбитою та втомленою”.

Небезпечна складова такого роду взаємин імплікується і через концептуальну метафору SEX IS A SERPENT, що ілюструє такий фрагмент:

The serpent in the grass was sex [49, с. 237].

Тут символіка змія-спокусника, очевидно, імпліцитно нагадує про гріховність плотського кохання, що і складає основу переосмислення.

Здатність сексу підкоряти собі, бути об'єктом поклоніння, що отримує явно негативну оцінку, переосмислюється через концептуальну метафору SEX IS AN IDOL, порівняємо:

It is a profound desire to get away from women altogether, the terrible subjugation to sex, the phallic worship [48, с. 44].

Втім, образний ряд, сформований навколо сексуальних стосунків, причому таких, що мають негативну конотацію, не вичерпується цими прикладами. Так, секс переосмислюється через концептуальну метафору SEX IS WAR, а пов'язані з плотськими проявами тіла емоції – кохання і пристрасть – через метафори LOVE IS A FIGHT та PASSION IS HATRED. Порівняємо фрагменти тексту:

In marriage, husband and wife wage the subtle, satisfying war of sex upon each other. It gives a profound satisfaction, a profound intimacy. But it destroys all joy, all unanimity in action [48, с. 43].

On Sunday afternoons and evenings the married woman, accompanied by a friend or by a child – she dare not go alone, afraid of the strange, terrible sex-war between her and the drunken man – is seen leading home the wine-drunken, liberated husband. Sometimes she is beaten when she gets home. It is part of the process. But there is no synthetic love between men and women, there is only passion, and passion is fundamental hatred, the act of love is a fight [48, с. 43].

Тут сексуальні стосунки і почуття, що їх супроводжують, привірюються до боротьби, воєнних дій, ненависті, оскільки будь-які сильні, інтенсивні емоції завжди відбуваються на межі із протилежними. От і тут сексуальні стосунки зображуються такими, що поєднують насолоду та страждання, і актуалізація авторами саме таких ознак в художній образності відображає притаманну письменникам-модерністам тенденцію до поєднання несумісного, завдяки чому вони виводять на поверхню значущі аспекти явища.

Більш нейтральним контекстом концептуалізації сексуальних стосунків виступає метафора SEX IS

COMMUNICATION, де плотське кохання набуває схожості з вербальною формою спілкування:

Well, Charlie and I believe that sex is a sort of communication like speech. Let any woman start a sex conversation with me, and it's natural for me to go to bed with her to finish it, all in due season [49, с. 35].

Очевидно, що в цьому фрагменті підкреслюється така важлива ознака у розумінні феномену сексуальних стосунків як “здатність поєднувати людей, встановлювати зв'язок між ними та забезпечувати основу для обміну інформацією”, що відбувається при тілесному контакті.

Повертаючись до аспектів переосмислення власне тіла людини в ході формування художньої образності, розглянемо специфіку його участі у цих процесах як джерела переосмислення. Тут ми маємо справу з наданням ознак тіла явищам навколишнього світу.

Ми знову ж таки фокусуємо увагу саме на тих ознаках і властивостях тіла, які характеризують його з боку сексуальності, в аспекті еротизму, сексуальних стосунків. Як продемонстрував матеріал художніх творів, найчастіше письменники-модерністи проєктують ознаки “оголений”, “перебуваючий у стані екстазу”, притаманні тілу, на інші об'єкти, включаючи, між іншим, і частини самого тіла. Це обумовлює той факт, що одним із напрямків переосмислення тіла у модерністів виступає концептуальна метонімія PART OF BODY STANDS FOR BODY AS A WHOLE. В наступному фрагменті тексту таке проєкування зазначених ознак тіла відбувається на його частину, якій ці ознаки зазвичай не властиві. Так, автори дають характеристику “оголений”, причиною чого є кохання, очам (*eyes ... naked with their love*), як і “перебування в екстатичному стані” (*eyes ... naked in a kind of ecstasy*). Порівняємо:

Occasionally she ran with Paul down the fields. Then her eyes blazed naked in a kind of ecstasy that frightened him [47, с. 139].

Her dark eyes were naked with their love, afraid, and yearning [47, с. 188].

Підводячи підсумки, відзначимо, що результати вивчення аспектів сексуальності людського тіла та бачення сексуальних стосунків у рамках художньої семантики в контексті прози англійських модерністів продемонстрували значущість людського тіла в утворенні образності як однієї з домінант у концептуальному просторі художнього тексту. Плотське кохання і сексуальні стосунки як прояви тілесного буття людини отримують різноманітне бачення в художніх творах періоду англійського модернізму, відображаючи переконання епохи та будучи переломленням комбінації звичних досі і нових сформованих поглядів на еротичу тіла та сексуальні стосунки.

1. Алиева Т.М. Полисемантизм соматической лексики в разносистемных языках: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Махачкала, 2010. – 159 с.
2. Альошина А. Родина, тіло, тілесність в романі Мартіна Еміса “Записки о Рейчел”. – http://knlubestworks.blogspot.com/2008/10/blog-post_3153.html.
3. Аркадьев П.М. Семиотическая концептуализация тела и его частей. I. Признак “Форма” // П.М. Аркадьев, Г.Е. Крейдлин, А.Б. Летучий // Вопросы языкознания. – 2008. – № 6. – С. 78–97.
4. Береза І.Ю. Єдність тілесного і духовного у творах для дітей М. Вінграновського. – <http://referatu.net.ua/newreferats/54/181862>.
5. Біляшевич Р. Жіночий досвід тіла як виражальний засіб мови Біблії // Studia methodologica: “Антропология літератури: комунікація, мова, тілесність”. Вип. 25. – http://studiamethodologica.com.ua/?page_id=249.
6. Богус З.А. Соматизмы в разносистемных языках: семантико-словообразовательный и лингвокультурологический аспекты: на материале русского, адыгейского и английского язы-

ков: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Майкоп, 2006. – 222 с.

7. Быховская И. М. “Homo somatikos”: аксиология человеческого тела. – М., 2000. – 208 с.
8. Гомілюк О.С. Феномен тілесності: Автореф. дис. ... д. філос. наук: 09.00.04 / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2007. – 38 с.
9. Даракчі М.І. Тілесність в інтертекстуральному просторі повісті О. Купріна “Суламіф” і поеми Саші Чорного “Пісня пісень”. – <http://referatu.net.ua/newreferats/54/181859/?page=0>.
10. Дискурсы телесности и эротизма в литературе и культуре. Эпоха модернизма. Антология. Серия: Русская потаенная литература / Ред. Д. Иоффе. – М.: Ладомир, 2008. – 528 с.
11. Елифёрова М.Е. Телесность и метафора плоти в “Венецианском купце” // Шекспировские штудии VII: Сборник научных трудов. – М.: Изд-во МГУ, 2007. – С. 45–55.
12. Емельянова О.Н., Камина А.В. Коннотативный аспект семантики соматизмов (на материале прозы А.Б. Мариненгофа и Е.И. Замятина). – library.krasu.ru/ft/ft_articles/0070432.pdf.
13. Ерофеева И.В. Лингвистические средства создания портретной характеристики в истории русского языка // III Международные Бодуэновские чтения: И.А. Бодуэн де Куртэнэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания (Казань, 23-25 мая 2006 г.). – Казань, 2006. – Т.1. – С. 76–78.
14. Жаров Л.В. Двадцатилетний опыт изучения проблемы человеческой телесности (Актовая речь). – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского государственного медицинского университета, 2001. – 19 с.
15. Замойська І. Структура словотвірних парадигм іменників на позначення внутрішніх органів людини // Вісник Львівського університету. Серія “Філологічна”. – 2004. – Ч. 1, Вип. 34. – С. 153–158.
16. Зулфигарова Ф.С. Своеобразие образа человека в творчестве Вирджинии Вулф // Вопросы филологических наук. – 2007. – № 3. – С. 47–50.
17. Козеренко А.Д., Крейдлин Г.Е. Фразеологические соматизмы и семиотическая концептуализация тела // Вопросы языкознания. – 2011. – № 6. – С. 54–66.
18. Лагутенко О. Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця XIX – початку XX ст. – К.: Грані-Т, 2007. – 192 с.
19. Лебедева Е.В. Проблема телесности в философии С.Н. Булгакова: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.03. – М., 2003. – 173 с.
20. Материнська О.В. Типологія найменувань частин тіла. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – 295 с.
21. Медведева Н.С. Проблема соотношения телесности и социальности в человеке и обществе: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.03. – Луганск, 2005. – 283 с.
22. Насалевич Т.В. Портретний опис у різних типах тексту 2003 року: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Одеса, 2003. – 16 с.
23. Никитин В.Н. Психология телесного сознания. – М.: Алетейма, 1999. – 488 с.
24. Панченко В. Антропология статевого взаимодействия в романе Д.Г. Лоренса “Коханець Леді Чаттерлей” // Studia methodologica: “Антропология літератури: комунікація, мова, тілесність”. Вип. 25. – http://studiamethodologica.com.ua/?page_id=249.
25. Повторуха Н. Соматична лексика на позначення одиниць виміру і мір зі значенням приблизної кількості у німецькій і українській мовах // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. – Випуск 89(3). – Донецьк, 2009. – С. 209–214.
26. Подорога В.А. Феноменология тела. – М., 1995. – 341 с.
27. Полтавцева О.Н. Антропология музыкальной телесности: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.04. – Харьков, 2005. – 203 с.
28. Полтаробатько Е.Д. Категория телесности в акмеистическом дискурсе: Дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01. – М., 2009. – 189 с.
29. Савченко В.А. Концептосфера “ЧЕЛОВЕК ТЕЛЕСНЫЙ” в русской и немецкой паремииологической картине мира (кросскультурный анализ соматизмов): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01, 10.02.19. – Курск, 2010. – 19 с.
30. Скачков А.Ю. Лингвистические особенности портретных описов у творцов М. Коцюбинского: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Харьков, 2007. – 182 с.
31. Скрипник І.Ю. Соматичні фразеологічні одиниці із значенням інтерперсональних відносин: структурно-семантичні та

- функціональні характеристики: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / ХНУ ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2009. – 20 с.
32. Стоцька О. Дискурс тілесності в романі Ф. Рабле “Гаргантюа і Пантагрюель”. – http://knowledge.allbest.ru/literature/2c0b65635b2bd68a4d53a89421216d37_0.html.
 33. Сузель, де А. Символіка людського тіла. – К.: Знання-Прес, 2003. – 566 с.
 34. Татару Л. В. Представление концепта “Тело человека” в композиционно-нарративной структуре модернистского текста // Вестник СПбУ. Серия 9. Филология, востоковедение, журналистика. – Вып. 4 (Ч. II). – 2007. – С. 68–77.
 35. Толстова О.Л. Лингвокогнитивные особенности соматических фразеологизмов испанского языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05/ КНУ ім. Т. Шевченко. – К., 2007. – 138 с.
 36. Храброва Г.М. Візія тілесності в епоху античності (на матеріалі літературних творів). – http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/FL/2008_88/index.html
 37. Храброва Г. Художня візія тілесності в епоху Відродження: аксіологія, семантика і провідні моделі репрезентації. – <http://shakespeare.zp.ua/texts.item.188>.
 38. Чумичева Т.С. Фразеологизмы с компонентами-соматизмами в национальных вариантах английского языка (на материале британского и американского вариантов): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Н. Новгород, 2010. – 24 с.
 39. Штейнбук Ф.М. Антропологічність тілесності в текстових стратегіях сучасної літератури в контексті відношення до власного тіла // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 92. – С. 86–90.
 40. Штохман Л. Антропологія нарації: стать, гендер і сексуальність в романі Дженет Вінтерсон “Тайнопис плоти” // Studia methodologica: “Антропологія літератури: комунікація, мова, тілесність”. Вип. 25. – http://studiamethodologica.com.ua/?page_id=249.
 41. Body, Language and Mind. Vol.1: Embodiment / ed. by T. Ziemke, J. Zlatev, R.Frank. – Berlin, NY: Mouton de Gruyter, 2007. – 460 p.
 42. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending And The Mind's Hidden Complexities. – NY: Basic Books, 2003. – 464 p.
 43. Johnson M. The Meaning of the Body. Aesthetics of Human Understanding. – Chicago, London: The University of Chicago Press, 2008. – 308 p.
 44. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – Oxford etc.: Oxford University Press, 2002.
 45. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live by. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
 46. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. – NY: Basic Books, 1999. – 550 p.
 47. Lawrence D. H. Sons and Lovers. – NY: Empire Books, 2011. – 400 p.
 48. Lawrence D. H. Twilight in Italy. – NY: CreateSpace, 2011. – 136 p.
 49. Lawrence D. H. Lady Chatterley's Lover. – NY: Empire Books, 2011. – 374 p.
 50. Lawrence D. H. Fantasia of the Unconscious // Psychoanalysis and the Unconscious and Fantasia of the Unconscious. – Dover Publications, 2006. – P. 53–222.

СЕНСОРНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ОБРАЗОТВОРЕННЯ В ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Глівінська Леся

Початок ХХІ століття позначений активізацією дослідницьких пошуків в українській лінгвопоезиці. На це вказує проблематика, зокрема, таких монографій: “Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття: лексикографічний аспект” Г. Вокальчук (2004); “Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша” А. Мойсієнка (2006); “Мовно-естетичні знаки української культури” С. Єрмоленко

(2009); “Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.” Л. Кравець (2011).

Для сучасної науки показовою є тенденція до багатомірності пізнання, що закономірно впливає на зміни в аспектах і змісті дослідницьких розробок. Так, у лінгвістичних студіях знаходять осмислення ідеї, факти, методи філософії, естетики, культурології, психології, кібернетики тощо.

Очевидно, що й підхід до художньої мови передбачає оперття на міждисциплінарну теоретико-методологічну базу. Від рівнево-структурного опису мовних одиниць до когнітивно-дискурсивного аналізу – таким є ракурс сучасної стилістики художньої літератури. Студіювання лінгвокреативної практики письменників здійснюється з урахуванням сприйняття-пізнавальних настанов читача-інтерпретатора (адресата); етнопсихологічних, соціокультурних, історичних чинників формування мовної особистості автора (адресанта). Перспективним напрямком у вивченні специфіки словесного мистецтва є аналіз мовної картини світу письменника, у якій об’єктивуються факти мови як витвору людської природи; національної мови як колективного витвору духу народу; індивідуального мовлення як утілення суб’єктивного осмислення буття.

Запропоноване дослідження підготовлене в контексті актуальної лінгвопоетичної проблематики. Його мета – виявити структурно-функціональні особливості сенсорної лексики в поезіях українських шістдесятників.

Художня мова, як вважається, найвиразніше виявляє свій асоціативний потенціал на рівні слова – у розгалуженій системі актуалізованих естетичних значень: лексичним одиницям належить вагома роль у створенні образності, певного стилістичного забарвлення тексту. Лексика, поетичний словник наближають до розуміння мовної особистості письменника. Важливо, що лексичні парадигми, упорядковані за тематичним принципом, – це репрезентативний матеріал для пізнання мовної картини світу, як індивідуальної, так і національної. Тому вибір сенсорної лексики об’єктом дослідження видається цілком умотивованим.

Зауважимо, що сенсорна лексика вербалізує знання, здобуті людиною через органи чуття (лат. *sensus* – відчуття). П’ять видів чуттєвого сприймання (зір, слух, смак, запах, дотик) лінгвалізовано в кольоро- / світло-, звуко-, смакопозначеннях, одоративній і тактильній лексичній. При цьому кожна мова має свій набір засобів для назв реалій чуттєвого світу [4, с. 182]. Функціонування вказаних номінацій у мовно-поетичному континуумі підпорядковується розгортанню особливої – естетичної – реальності. Пор.: “*Ходітьте в сад. <...> Затисла груша в жовтих кулачках / Смачного сонця лагідні жовточкі*” (М. Вінграновський); “*Спиваю сік густий з терпких морозних грон, / Спиваю сік жарких жовтневих розкошей, / Спиваю шурхітливий падолист, / Спиваю золоту оскому осені...*” (І. Драч); “*Ті журавлі, і їх процальні сурми... / Тих відлітань сюїта голуба... / Натягне дощ свої осінні струни, / торкне ті струни пальчиком верба*” (Л. Костенко); “*Ліг сніг... Срібною ниткою / В’ється тиша між вільхами, / Пахне юною вільгістю, / Пахне чистою вільгістю, / Пахне... вічністю... даль*” (Б. Олійник); “*Під ммарами згасає долина, / Як сивий лірник, сніг іде і грає. / Мене, як немовлятка, сповиває / І тісно в’яже музика сумна*” (Д. Павличко). Різним письменникам, так само, як і художникам, композиторам, властиве різне конкретно-чуттєве бачення світу: в одних превалює зорове сприйняття, в інших – звукове, смакове тощо. Хтось знаходить спільне між різними відчуттями, творячи синестезичний образ.

Сенсорна лексика – один із релевантних мовно-виразжальних засобів у поезії українських шістдесятників.

У цьому переконають результати доміантного аналізу фактичного матеріалу. Таку методику використовують для виявлення високочастотної лексики в певному масиві текстів [5]. Існує думка, що в списку перших ста повнозначних лексем частотного словника наявні одиниці, які маркують ключові елементи культурно-мовної картини світу певної спільноти (соціальної групи, етносу), конкретного автора, а також указують на основні складові більшості текстів певного жанру.

Інформацію про доміантну лексику в мовотворчості представників українського літературного шістдесятництва було запозичено з електронного “Частотного словника сучасної української поетичної мови” [8]. До аналізу залучалися тексти М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника і Д. Павличка.

У списку доміант в обстежуваних поетичних словниках сенсорна лексика актуалізується з-поміж ад’єктивів і дієслів.

Зі складу ад’єктивних одиниць показовими у творчості шістдесятників виявилися кольороназви. У М. Вінграновського цей тематичний ряд найбільш розгалужений і містить 8 компонентів (за спадом частоти вживання – білий, чорний, синій, червоний, золотий, голубий, зелений, сірий), тоді як у Б. Олійника – 7 (білий, золотий, сірий, чорний, зелений, сивий, голубий); у Д. Павличка – 6 (золотий, білий, темний, червоний, зелений, чорний); у І. Драча – 5 (білий, золотий, чорний, сивий, синій); у Л. Костенко – 4 (чорний, білий, золотий, сірий). Для М. Вінграновського, І. Драча й Б. Олійника найбільш значущим є білий колір. У Л. Костенко найвищий ранг з-поміж доміантних кольороназв має лексема чорний, у Д. Павличка – слово золотий. Ці ж прикметники – білий, золотий, чорний – потрапили до загальножанрового реєстру високочастотної лексики. Цікаво, що з-поміж ад’єктивів у поетичному мовленні домінують слова на позначення саме зовнішніх характеристик реалій, зокрема кольороназв, натомість список одиниць із виразно оцінною семантикою нечисленний (у словнику І. Драча фіксуємо лексеми теплий (індекс / порядковий номер у списку доміантних слів – 70), у Д. Павличка – рідний (64)).

Показово, що словесні образи, які експлікують зорові, колірні асоціації, становлять одну з визначальних ідіолектичних рис М. Вінграновського. Численні поезії з перших слів апелюють до зорової пам’яті читача: “Синій сон у небесному морі...”, “Сива стомлена сутінь снігів...”, “На мідній небі вечір прочорнів”, “Безневинним жовтавим гроном...”, “Блакитно на душі”. Кількісний аналіз поетичного лексикону М. Вінграновського засвідчив, що на різночастининомовні одиниці з колірним значенням припадає 61,7% сенсорної лексики; звукові асоціації виявлено в 17,9% слововживань; смакові – у 7%; тактильні – у 5,6%; одоративні – у 2,9%. 4,9% становлять синестезичні образи. До речі, у 63,9% випадків саме назви кольору беруть участь у лінгвалізації синкретичних чуттєвих вражень.

У цілому високу частоту вживання в художньому мовленні М. Вінграновського демонструють лексеми з коренями біл- / -біл- / -біл’-, чорн- / -чорн- / -чорн’-, тобто ахроматичні кольороназви. Проте загальна кількість хроматичних найменувань вища й становить 54,3% слововживань, тоді як ахроматичні кольороназв зустрічаються в 45,7% випадків. Зважаючи на це, можемо припустити, що для Вінграновського-поета в мовотворенні художньої картини світу важать як об’єктивна, так і суб’єктивна детермінанти 10, с. 406–407, 455. Увага митця спрямована як на об’єкт, явище, так і на своє відчуття, суб’єктивне враження від об’єктивно сприйнятого. М. Вінграновський вдало відтворює екстравертне бачення світу – барвисте, строкате, яскраве – і картину світу інтроверта – невиразну, тьмяну, забарвлену в ахро-

матичні кольори. Пор. у текстах: “Зупинилась тиша й тихий вітер з поля, / Голубі пожежні голубих небес”; “Зеленим голосом сади зовуть зозулю”; “І квітів жовто-синя повінь / Біжить навишніхках до Дніпра”; “З неба падають зорі в дзьоби журавлів. / На крило небокраю сіла хмара / в червоній хустині”; “Ліс в осені стояв... Очіма синіми вже золотило літо” – “Цвітуть на білому хати <...> Цвітуть обмерзлі криниці / Холодним квітом мармуровим”; “Цієї ночі сніг упав – / На чорне впало біле”; “Без дороги-сліду мчить мене Мерані, / Сивий ворон карка в чорному тумані. / Мчи ж мене, Мерані, в чорному тумані...”; “Ця гіркота пригадених страждань, / Ці білі квіти суму на подушці... / Цей білий образ – чорний по ночах...”; “Весною, літом, восени, зимою / Дві білих пісні рук твоєї зі мною”. Напевно, це той випадок, коли “може спостерігатися інтровертний підхід в екстраверта і, навпаки, екстравертний в інтроверта” [3, с. 140].

Помічено уважність М. Вінграновського до гамми червоного кольору. Для цього кольору зафіксовано найбільшу кількість відтінків (у 10 мікрогрупах синонімічного ряду): червоний, багряний, вишневий, кривавий, малиновий, пожежний, помідорний, пурпуровий, рожевий, черлений. Назви червоного тону виявляють специфічне смислове наповнення в тематично різнорідних текстах, тобто символіка кольору модифікується залежно від ідейної спрямованості літературно-художнього твору. Так, в інтимній і пейзажній ліриці номінати з групи червоних кольорів є носіями позитивної оцінної семантики, яка органічно нашаровується на власне номінативне значення слів. Наприклад: “Червоною задумливою лінією... / В тонкій руці з прив’яленою лілією / Окреслилась ти на вечірнім тлі / Отих небес вечірніх з ластівками...”; “Ряхтять між кленами рожева далина – / І, полином надихавшись сповна, / Встає зоря вечірня з поляна...”; “У лісі вже нічого не цвіте <...> / Нога трави в багряне відійшла”; “Хай сняться твоїм сном / Червоні снігалини”. Натомість у поезіях громадянського звучання аналізовані лексеми, виявляючи свою амбівалентну природу, активізують негативно-оцінні конотації, зокрема й у сполученні з номінаціями чорного і сірого кольорів: “Катастрофічні квіти бомбовозів / Чорніли й червоніли угорі”; “...червоніє чорне вороння <...> І хмара ріжеться кривавими рогами / В безнебнім небі чорними шляхами”; “Мені привиділось затемнення Землі: / Водневий бомб чорнолетючі зграї, / І людство, скорчене у попеластій млі, / І хмари, як папір, горять у небокраї... Забагрюючи космосу блакить...”.

Через мовотворчість поет привносить у літературу власний кольоровий світ. У художньому тексті приписування колірних ознак певним реаліям є здебільшого авторським, контекстуальним. Письменникові “властива естетична вибірковість, а оскільки відчуття кольору є популярною формою естетичного почуття взагалі, то письменник, наділяючи або не наділяючи кольором речі, предмети, живих істот, рослини, явища природи і т. ін., не завжди повторює їхні об’єктивні ознаки, тому колірні позначення у створеній автором художній реальності виражають насамперед авторське ставлення до дійсності” [9, с. 82].

Цікаво, що в строкатості авторської колористики М. Вінграновського дослідники вбачають відгомін тичинівської традиції: “То прозорість акварелі, то барвистість вітражів, то елемент інкрустації, коли знічев’я незвичний образ мовби висвічує тло, то примхливість контурної лінії, то соковитість і свіжість пастелі з її ніжним взаємопроникненням барв – усе це можна знайти у цих одухотворених ліричних композиціях” [1, с. 146–147].

В актуалізованих лексиконах українських поетів-шістдесятників одиниці на позначення сенсорних понять фіксуємо й з-поміж доміантних дієслів (див. таблицю).

Поет \ Лексема	Дивитися	Бачити	Пахнути	Чути
	абсолютна частота / індекс			
Вінграновський	57 / 17	–	23 / 68	22 / 75
Драч	19 / 58	19 / 57	17 / 88	19 / 65
Костенко	21 / 54	–	–	–
Олійник	–	–	–	–
Павличко	18 / 72	24 / 39	16 / 85	21 / 56

Як бачимо, у мовотворчості М. Вінграновського найвищу абсолютну частоту вживання (57) в аналізованій тематичній групі має слово *дивитися* (індекс 17). У текстах І. Драча номінації *бачити*, *дивитися* й *чути* домінують з однаковою частотою слововживань (індекси 57, 58 і 65 відповідно). Список високочастотних дієслів сприйняття в тезаурусі Д. Павличка очолює лексема *бачити* із 24 слововживаннями (індекс 39). Цікаво, що в І. Драча і Д. Павличка реєстр дієслівної сенсорної лексики є найширшим. Натомість у словнику Б. Олійника одиниці цього тематичного ряду не переважають. А Л. Костенко обирає пріоритетним об'єктом естетизації лише одне слово *дивитися*, що зустрічається з частотою 21 (індекс 54). Зауважимо, що в інтегрованому словнику сучасної української поетичної мови аналізована лексико-семантична група представлена трьома домінантами: *дивитися* (індекс 45); *чути* (69); *бачити* (81).

Надзвичайно широкі сполучувані можливості демонструють у художньому контексті дієслова сприйняття, зокрема лексема *дивитися*. До речі, особливу семантичну наснаженість цієї одиниці виявляємо в поетичному мовленні М. Вінграновського: *“Подивилось небо крізь зорю”*; *“Лиш я незчуєсь, як стихлаєсь хода... І на слова мої дивилася вода / Кленовими осінніми очима”*; *“Ожжина дивиться. У зуби аж заходить...”*; *“Картопля дивиться у землю золоту”*; *“Лищина дивиться горіхам на хмару”*. На цю характерну рису поетового стилю звернули увагу й літературознавці: *“Все дивиться у віршах Миколи Вінграновського... Поет чесним поглядом вдивляється в очі світу, в який прийшов. Пильно і уважно, щоб пізнати, збагнути”* [7, с. 152]. Здатністю до зорового, слухового сприйняття дійсності М. Вінграновський наділяє природні явища (*“Грім жив у хмарі, і згори / Він бачив, хто що хоче”*), *“Розплющив очі вітер на цибулю”*, *“Зоря зірниць зазірала в очі”*, *“Виглядає зоря з-за гори – / Не надивиться”*); реалії рослинного світу (*“В малому полі мак червоний / Пречисту хмару виглядає”*, *“І смородина не зачує, / Як під сонцем замруть поїзди”*, *“... Ще імені твого не чули квіти”*). Антропоморфізація охоплює предметний світ (*“І яєчко, мов футболка, / Тепло дивиться з гнізда”*) і абстрактні поняття (*“Заплющить очі давнина, / Подивиться на себе”*, *“І дума про народ, моя стодумна дума / Навиштиньки заглядає у чоло”*, *“...почуло життя моє добре і затишне слово”*). “Вінграновський наче сприймає дійсність не лише людськими чуттями, а й “чуттями” всього живого, – пише І. Дзюба, – на якійсь грані, що єднає все суще у спільному для всіх відчутті життя... Звісно ж, це людське, але загострене розумінням своєї значущості, граничності для всієї сфери живого” [2, с. 21].

Кореляцію естетичного і буквального змістів слова розглядаємо як один із важливих факторів, що породжують динамічну напругу й емоційно-експресивний тон ліричної оповіді в поезії шістдесятників. Художній контекст М. Вінграновського, зокрема, нерідко казує на одночасну актуалізацію як прямого, так і образного значень слова. Проілюструємо це на прикладі семантичного функціонування одоративної лексики. Для відтворення приємних запахів вражень поет обирає такі словесні

форми: *“В тихім світлі нічних заграєв / Пахло травами небо в морі”*; *“Зоря над містом хлібом пахне темним – / Найкраще в світі пахне хліб печений”*; *“Бринзою пахне роса, / В меду злипаються очі”*; *“Ще пахне хвиля яблуком і тілом, / І сушить голову за цвітом своїм мак...”*; *“На газеті заснула біля мене хороша розлука, / Чебрецьми і вишнями пахне вона...”*; *“Тойднулися квіти пахучими снами...”*; *“І тінь конвалій синьоголосна / Нам почала весну в своїм пахучім слові”*. У наведених контекстах реалізацію первинного (власне номінативного) значення в словах *пахнути* (видавати, виділяти який-небудь запах [6, с. 100–101]), *пахучий* (який має, видає сильний запах, аромат; запашний; просякнутий свіжістю, приємними запахами і т. ін. [6, с. 101]) забезпечують лексичні одиниці, за якими закріплено відображення таких реалій, що об'єктивно можуть бути джерелом запаху, – назви рослин (*трави, чебрець, квіти, конвалії*), плодів (*яблуко, вишні*), харчових продуктів (*хліб, бринза*). Водночас запаховими властивостями наділяються й об'єкти, що насправді не асоціюються з одоративними відчуттями. Сенсорне сприйняття нейтральних щодо запаху реалій формується під дією суб'єктивного чинника – важливого як для усвідомлення закономірностей художнього перетворення об'єктивної дійсності автором, так і для виявлення специфіки семантичного варіювання поетичного слова. Про активізацію образотворчого потенціалу в словах *пахнути, пахучий* сигналізує їх лексико-граматична співвіднесеність з іменниками, що називають природні явища (*небо, зоря, роса, хвиля*), фізіологічні стани (*сні*), абстрактні поняття (*розлука, слово*). Асоціативні уявлення М. Вінграновського про запах зорі, роси, хвилі, розлуки тощо набувають конкретно-чуттєвих обрисів у зіставленні з незаперечними носіями запахових, смакових якостей – хлібом, бринзою, яблуком, вишнями і под. Урізноманітнення засобів номінації сенсорних вражень, розширення дистрибутивних можливостей лексичних одиниць сприяє увиразненню суб'єктивного, індивідуально-авторського змісту словесно-поетичних образів.

Таким чином, особистісне сприйняття дійсності художниками слова невіддільне від мовотворчості. Сенсорна лексика як складова мовно-поетичної картини світу виявляє несподівані семантичні якості в ліриці українських шістдесятників. Бажання об'єктивувати суб'єктивне, матеріалізувати думку й почуття спонукають митців до пошуків нового синтезу форми і змісту.

1. Базилевський В. Логіка поезії (Літозбір Миколи Вінграновського) // Київ. – № 4. – С. 143–150.
2. Дзюба І. Духовна міра таланту // Вінграновський М. С. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1986. – С. 5–22.
3. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Т. 6. – С. 129–144.
4. Москович В. А. Статистика и семантика (опыт статистического анализа семантического поля) / В. А. Москович; ответств. ред. Р. С. Гинзбург. – М.: Наука, 1969.
5. Праведников С. П. В поисках методик исследования идиолекта / Праведников С. П., Хроленко А. Т. // Идиолект: сборник научных трудов. – Курск: Изд-во КГУ, 2000. – Вып. 1. – С. 4.
6. Словник української мови: в 11 тт. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. VI.
7. Суліма М. Срібний берег поета (філологічна студія) // Дніпро. – № 11. – С. 151–153.
8. Частотний словник сучасної української поетичної мови [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.mova.info>.
9. Шуришина Т. И. Актуальные проблемы стилистики текста (цветофоносемантический аспект): учебн. пособие / Т. И. Шуришина. – Черновцы: Рута, 1999.
10. Юнг К. Психологические типы / Карл Густав Юнг; пер. с нем. С. Лорие, перераб. и доп. В. Зеленским. – М.: Университетская книга, 1998. – (Серия “Классики зарубежной психологии”).

ФУНКЦІОНАЛЬНА НАСИЧЕНІСТЬ МІНІМАЛЬНИХ ІДІОМ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ II ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Голіцина О.В.

Мова письменника є поширеним джерелом збагачення національної фразеології. Протягом усієї історії розвитку української культури зі сторінок видатних майстрів слова до мовної системи входили образні вислови, яскраві порівняльні звороти, влучні характеристики та уподібнення. Деякі з них після недовгого життя у мові безслідно зникали, інші ж – надійно ввійшли до фразеологічного фонду національної мови, розвинули нові значення та відтінки, змінили стилістичне забарвлення і стали незамінними формами висловлення думки. Серед таких узуальних ФО (фразеологічних одиниць) частотними є мінімальні ідіоми – фразеологізми, до складу яких входить одне повнозначне слово і один (або два) службових компоненти (пор., наприклад, *з носа, на славу, по барабану, на ять, не з медом, як у віночку, як по маслу*). Такі МФО (мінімальні фразеологічні одиниці) становлять самостійний різновид стійких сполучень слів у фразеологічній системі української мови; вони, так само як багатокомпонентні фразеологізми, характеризуються особливою динамікою через взаємодію з цілісним контекстом художнього твору.

Актуальність статті, що пропонується, полягає у відсутності лінгвістичних праць, присвячених функціонуванню МФО у *мінімальних – розширених* контекстах художніх творів. Основною метою роботи є виявлення функціонального навантаження міні-ідіом і впливу змістової структури МФО на формування цілісної образності художнього тексту.

Вважаємо, що дослідження взаємозв'язку мінімальних фразеологічних конструкцій з літературним твором може здійснюватися лише при підході до ФО будь-якої структури як до *креативного* мінітексту, який формує семантичну, конотативну і емоційно-експресивну образність твору як структурно-семантичної єдності. Оскільки мовотворча практика письменника є потужним джерелом збагачення національної ідіоматики, питання про індивідуально-авторське, оказіональне, суб'єктивне вживання ФО, спричинене намаганням оновити образність традиційних усталених виразів, останнім часом привертає все більшу увагу дослідників. У сучасних лінгвістичних працях аналізуються прийоми перетворення загальнономовних фразеологізмів, серед яких виокремлюють, наприклад, такі: контекстне поширення границь фразеологізму; заміна компонента фразеологізму контекстними синонімами; нова змістовна наповненість без зміни структурно-граматичної будови; актуалізація прямого, первинного значення фразеологізму; фразеологічна омонімія; зіткнення фразеологізмів із вільними сполученнями слів, аналогічними за структурою [11, с. 196]. Поєднання й чергування експресивно видозмінених і стандартних елементів у межах окремих ФО чи в межах коротких відрізків тексту (в мікроконтекстах), зіставлення канонічних і трансформованих ФО, переплетення лінгвістичного (узвичаєного традиційного та видозміненого автором) й екстралінгвістичного – усе це вияви міцного зв'язку ФО зі змістом текстів – спричинює найрізноманітніші ефекти. Проте, як зазначає В.Д. Ужченко, класифікація прийомів стилістичного використання ФО становить певну складність, тому що самі прийоми не виступають ізольовано, а накладаються один на один, збігаються окремими ланками й характеризуються синкретичністю [13, с. 228].

Увагу сучасних лінгвістів привертає насамперед проблема видозміни узуальних фразеологічних зворотів. Багато цікавих положень, що стосуються лексичних, семантичних та структурних перетворень усталених виразів, знаходимо у роботах Л.Г. Авксентьева, О.М. Бабкіна, В.П. Жукова, О.В. Куніна, Б.О. Ларіна, В.М. Мокієнка та ін. Розглядаючи різні випадки заміни компонентів ФО у творах Є. Гуцала, О. Важеніна зауважує, що у мовній тканині химерної прози 60–80-х років, перетворення фразеологізмів зустрічаються так часто, що, за словами О.В. Куніна, можна говорити “про нормативність ненормативних змін” у сфері фразеології [1, с. 74].

Вивчення індивідуально-авторських фразеологізмів-новоутворень пов'язано насамперед з проблемою дослідження широких трансформаційних потенцій ФО, зумовлених сюжетною лінією художнього тексту, авторським задумом та “вимогами” поетики твору в цілому. В.Д. Ужченко вважає, що найуживаніші різновиди трансформації ФО можна поділити на три основні групи: 1) прийоми, пов'язані зі зміною форми компонентів або компонентного складу ФО (пор.: *користі з нас, як з козла кефіру*); 2) прийоми, пов'язані з контекстним обігриванням ФО чи їх окремих компонентів (пор.: *Істинно люди: живемо не хлібом єдиним. Істинно так... коли маємо хліб на столі*); 3) прийоми, пов'язані з використанням загального образу ФО (пор.: *Ворскла півколом, неначе блакитна підкова, Друзям на щастя дзвентить*) [13, с. 228].

Аналіз взаємовпливу МФО і контексту полягає, насамперед, у виявленні структурно-семантичних змін, що відбуваються у складі фразеологічної одиниці (заміна, “нарощення” компонентів) і призводять до оновлення значення або формування експресивно-оцінних конотаций та, з іншого боку, семантичних змін, спровокованих контекстом, який може інтенсифікувати або порушити усталене значення фразеологізму. У нашому дослідженні увагу зосереджено на взаємодії семантики узуальних фразем (міні-ідіом) з різними відрізкамі тексту. Семантичний “вносок” фразем до структурно-змістової структури художнього твору проявляється у різноманітних функціях, серед яких виокремлюємо текстозв'язувальну, текстооформлювальну та тексторозвивальну.

Мінімальними ідіомами, що виконують текстозв'язувальну функцію, вважаємо узуальні ФО, які мають незмінну компонентну структуру і розвивають додаткові відтінки значення і/або експресивно-емоційну насиченість за рахунок семантики контексту. Реалізація зазначеної функції відбувається за допомогою прийому актуалізації внутрішньої форми / лексичного значення фразеологізму. Так, наприклад, у поезії В. Кордуна “Memento” експлікується зміст МФО *без слів* ‘мовчки, нічого не кажучи’ [12, с.663]: *Залишилося тільки просити / безмовно, без слів, / щоб зійшла благодать / на медову краплинку поминального колива, / щоб покрила усіх на весь світ, на весь час / і на все позачася* [7, с. 24], де контекстно розташована словоформа *безмовно* виступає лексичним синонімом міні-ідіоми, підсилюючи емоційний – ліричний настрій вірша. Лексичне значення просторічної фраземи *по барабану* ‘байдуже, все одно, неважливо і т. ін’ актуалізується у найближчому контексті ФО (Ю. Іздрик. “Флешка. Дефрагментація”): *<...> абсолютна більшість дорослого населення (96%) – повністю індиферентні їм усе байдуже або як кажуть усе по барабану<...>* [6, с. 98]. Змістова тотожність фразеологізму *по барабану* і лексеми ‘байдуже’ активізується за допомогою розділового сполучника *або*.

Семантичні нарощення від контексту формуються також завдяки “підключенню” уточнюючого звороту, що супроводжує МФО. Так сконструйовано фрагмент “Молитви за Україну” Д. Павличка: *І не дозволяй нам зледацїти / В добрі, при хлібі та вині, / Дай увійти в твої*

завіти / Моїй державі і мені [10, с. 234], де значення фраземи у добрі 'у сприятливих матеріальних умовах' [9, с. 118] доповнюється вільним словосполученням "при хлібі та вині", яке уточнює, поширює і розвиває усталену семантику МФО.

Емоційно-експресивне забарвлення контексту повісті А. Дімарова "Максим та Маруся" утворюється за рахунок детального розкриття значення фраземи як палець 'без сім'ї, без рідних, без близьких і т.ін.' [12, с. 481]: *Може, тому, що недалеко од сільради й жила, та ще й сама як палець: ні дітей, ні онуків, тільки коза, яка разом із хазяйкою й спить* [3, с. 184].

Структурний склад МФО як одиниць з одним повнозначним компонентом не припускає синонімічних замінів, проте текстозв'язувальна функція реалізується прийомом "синонімічного ряду фразем", тобто контактним розташуванням мінімальних ідіом – абсолютних, семантичних, стилістичних або семантико-стилістичних синонімівів. Саме так побудовано фрагмент поезії В. Кордуна "Азія": *Зійшов із неба караван верблюдов: / погоничі взорі на тюках снів / погойдуються день і ніч – без ліку, без числа, – / розносить по пісках сипучих / зі сходу пряну Азію* [7, с. 34], де поєднуються синонімічні конструкції без ліку 'дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь' [12, с. 347] і без числа 'дуже багато' [12, с. 764]. Вживання цих фразем у контекстному оточенні лексичних антонімів 'день і ніч' актуалізує часову нескінченність та незліченність зображуваного. Прийом "синонімічного ряду фразем" використовується і в романі П. Загребельного "Зона особливої охорони": *Дивне, власне, безглузде розслідування, доручене їй прокурором Повхом, Оксана Винокур після тривалих роздумів вирішила розпочати, як казали древні, **Ab ovo, від яйця, від початку**, і після втомливих телефонних домовлять-перемовлянь вони нарешті зустрілися з Андрієм Слуквою <...>* [5, с. 40]. До "Словника фразеологізмів української мови" за редакцією В.М. Білоноженка входить двокомпонентна фразеологічна одиниця *покласти початок* 'виявитися, стати зачинателем у чому-небудь' [12, с. 538]; словник "Фразеологія перекладів Миколи Лукаша" містить також фразеологізми з антонімічними компонентами *від початку до кінця / з початку до кінця* із значенням 'цілком, повністю' [9, с. 340]. Семантика не зафіксованої сучасними словниками мінімальної ідіоми *від яйця*, включеної до ряду міжмовних синонімівів (від яйця – калька з латинського *ab ovo* 'з самого початку' [13, с. 154]), експлікується у контексті: синонімічний ряд завершує вільне словосполучення *від початку*.

Текстозв'язувальна функція МФО реалізується також за допомогою прийому антонімічних відношень між фраземою та найближчим контекстом. Так, наприклад, у вірші В. Кордуна "Осінь зайшла на наш тік..." мініідіома *на мить* 'на короткий час, ненадовго' [12, с. 390] входить до синтаксичної конструкції з повторювальним розділовим сполучником *чи* та лексичним антонімом *назавжди*. Контрастність фраземи *на мить* і словоформи *назавжди* "закріплюється" протилежними за змістом частками *лиши – вже*: *День завмер над землею: / не відвіюється полова, / не висіається кріп, / все застигає в повітрі. – / Чи це лиш на мить, / чи вже назавжди?* [7, с. 80]. Інша синтаксична формула використовується у "Покаянних псалмах" Д. Павличка: *Чим провінлились ми перед Тобою, / Що Україну ти вчинив рабою, / Дав нам вітчизну, та не дав держави, / І струтив нас, як у багню криваву, / В неволю не на мить, а на віки, / Щоб захлинулись ми, як топляки* [10, с. 230]. У наведеному контексті МФО з заперечною часткою *не* (*не на мить*) протиставляється мінімальній ідіомі з антонімічним значенням (пор. *на віки* 'назавжди' [9, с. 45]).

Поширений контекст поезії І. Драча "Дуже багато мертвих..." свідчить про мовну гру, засновану на прийомі обігравання антонімів та часткових омонімів: *Дуже багато мертвих / Вже коло мене живе / І тим беруть не за мертве / Беруть мене за живе* [4, с. 54]. Ідейно-образна структура вірша конструюється опозицією "мертвий – живий", де "мертвий" спочатку використовується у функції субстантивованого прикметника, а з розгорненням контексту складає антонімічну "пару" фраземі (*брати / взяти*) за живе 'дуже хвилювати, бентежити кого-небудь' [12, с. 40]. Актуалізація "живого й мертвого" здійснюється за рахунок гри омоформами: *живе* (дієслово 3 особи однини теперішнього часу) – *живе* (субстантивований прикметник).

На нашу думку, трансформація усталених мінімальних ідіом, включених до художнього тексту, не є обов'язковим чинником і для здійснення текстоформувальної функції. Для того щоб "виконати роль" в оформленні прозового чи поетичного твору, фразема має повторюватися протягом розвитку сюжетної дії, надаючи додаткових семантико-стилістичних відтінків мініальному – розширеному контексту або твору в цілому. Отже, прийом свідомого (не випадкового) повтору (репродукції) вважаємо основним засобом реалізації текстоформувальної функції МФО. Так, наприклад, повторення мінімальної ідіоми *над міру* 'більше, ніж треба; багато, забагато' [12, с. 393] в контактному розташованих "відрізках" тексту – простих реченнях вважаємо цілеспрямованим прийомом, вжитим у перекладі М. Лукашем драми В. Шекспіра "Троїл і Крессіда": [Крессіда (до Пандора):] *Виходить, що в Троїла того рум'яню **над міру**; той, каже, рум'яний, а цей рум'яніший. **Над міру** вона [Єлена] ж його й перехватила* [14, с. 340].

У поезії "На риках безнайменних" ("Татарське зілля") В. Кордуна прийом повтору мінімальної ідіоми *за мить* 'протягом короткого відрізка часу, дуже швидко' [12, с. 389–390] (пор. прості словосполучення *підносяться за мить, заносяться за мить*) ускладнюється введенням до контексту фразеомутворюючого компонента *миті* і лексеми *час*, що підсилюють позачасову орієнтацію фрагмента: *Сумночий верболіз росте в печалі, / підносяться за мить міста / й за мить заносяться пісками, – / немає тут часу, / тут тільки миті скрапують росою* [7, с. 16]. Симптоматично, що прийом повтору є домінуючим засобом цілісної поетики вірша (пор.: Дівчата задивилися у воду, – / І три зорі в глибинах зазорили, / І три зорі засяли над ними <...> [7, с. 16]), останні рядки якого перекликаються з назвою, створюючи символічний образ "рік безнайменних": *На безнайменних риках – / Безнайменні люди, / Дня без наймення, / Безнайменне сонце* [7, с. 16].

Експлікаторами тексторозвивальної функції узуальних МФО стає *найближчий – розширений* контекст, взаємодія з яким привносить різноманітні семантичні та стилістичні конотації до структурно-змістової структури узуальних міні-ідіом та розвиває ідейно-образну сферу твору. Характеристика міста дії повісті Ю. Іздрика "Флешка. Дефрагментація" подається у контексті, до якого послідовно входять фразеологічні звороти різної структури та семантики: <...> *заради чого в столицях, можливо, довелося би вдаватися до пошуків, у Станіславі завжди було в полі зору, в межах слуху, під рукою, а деколи й просто плуталось попід ногами* [6, с. 114]. Локус Івано-Франківськ (колишній Станіслав) створено за допомогою фразеологічного в полі зору 'простір, який можна охопити поглядом; видимість' [12, с. 537] та вільного в межах слуху словосполучення. Подальший контекст розвиває семантику "стислого простору" підключенням фраземи *під рукою* 'близько, поблизу; напихваті, поруч' [12, с. 625], яка набуває іронічних конотацій за

рахунок обігрування прямого значення лексеми *нога* у складі ФО *плутатися під ногами* ‘заважати, набридати кому-небудь своєю присутністю, своїми діями’ [12, с. 520].

Символічний образ України у романі Л. Костенко “Берестечко” постає завдяки стилістичному прийому уособлення: *Аби сказала Україна: /оце так гетьман! Гетьман, ге? / А що, як справді так і скаже? / Затуманіє серед нив / На пам’ять вузлики зав’яже, / чим перед нею завинив* [8, с. 47]. До наведеного фрагмента входить фразема *на пам’ять* з контекстною семантикою ‘для того, щоб пам’ятати, не забувати про кого-, що-небудь; на згадку’ (пор.: у *пам’ятку* ‘хто-небудь добре щось запам’ятав’ [12, с. 483]). Метафоричне значення актуалізується у розширеному контексті МФО (“вузлики зав’яже, чим перед нею завинив”), де розвивається ключова мікротема “самокатування гетьмана після поразки”. Розширений контекст МФО дозволяє виявити семантичні та стилістичні нарощення, суттєві для створення ідейно-змістовної сфери цілісного тексту. Богдан Хмельницький рефлектує, звертаючись до війська, що зазнало поразки, та майбутніх визволителів України: *Як ви забули Корсунь і Пиляву, / як вам на греця слава Жовтих Вод, / то проміняйте славу на халяву, / і засміється сам Іскаріот!* [8, с. 41]. У “заочному” зверненні гетьмана вживається стилістично знижена (з позначкою ‘жартівливе’) МФО *на греця* ‘навіщо, для чого’ [12, с. 169], яка “закріплюється” з розгортанням контексту. Вислів “проміняйте славу на халяву” реалізує одночасно пряме та переносне значення лексеми *халява*, що має пейоративні конотації (пор.: “1) голенище, 2) развратная женщина, 3) з губи халяву роботи. Врать, обещать і не сдержатъ слова” [2, с. 384–385]) і переносне значення просторічної та стилістично зниженої МФО *на халяву*, синонімічне міні-ідіому *на дурняк / на дурняка* ‘задарма, безкоштовно’ [12, с. 223]. Даний фрагмент, де лексеми *слава* і *халява* можна інтерпретувати як контекстні антоніми, актуалізує ключову тему зрадництва, яка підтверджується і введенням власного імені біблійського персонажа Іуди Іскаріота, в семантиці якого закріплена архісема ‘зрадництво’.

Найближчий контекст фраземи може значною мірою змінити її семантичне навантаження. Так, у спогадах Хмельницького з’являється образ татар, який конструюється за допомогою узуальної фраземи *наче реп’яхи*. За “Словником фразеологізмів української мови”, фразеологічна одиниця має різноманітні варіанти, які підлягають усіченню: *як (мов, наче, і т.ін.) [той] реп’ях [до кожуха (до штанів, у собачий хвіст і т.ін.)]* ‘настирливо, уїдливо, настійно’, і вживається у сполученні зі словами “приставати”, “чіплятися”, “липнути” і т.ін. [12, с. 596]. У романі Л. Костенко міні-ідіома зберігає контекстну сполучуваність: *Мій чорний сон – /у хлющу зливи, / у розлемішені шляхи – / летять татари, в буйні гриви / вчепившись, наче реп’яхи* [8, с. 16], проте трансформує усталене фразеологічне значення, яке замінюється контекстною семантикою ‘міцно, щосили, цупко’.

Отже, семантичний “внесок” фразем до структурно-змістовної структури тексту проявляється у текстозв’язувальній, текстотвірній та тексторозвивальній функціях. Мінімальними ідіомами, що виконують текстозв’язувальну функцію, вважаємо узуальні ФО, які мають незмінну компонентну структуру і розвивають додаткові відтінки значення або експресивно-емоційну насиченість за рахунок контексту. Реалізація цієї функції відбувається за допомогою прийомів актуалізації внутрішньої форми / лексичного значення фразеологізму, “синонімічного ряду”, опозиційних відношень між фраземою та найближчим контекстом. Прийом повтору фраземи під час розвитку сюжетної дії, підсилюючий семантичну об-

разність контексту, вважаємо основним засобом реалізації текстотвірної функції МФО. Експлікаторами тексторозвивальної функції МФО стає *найближчий – розширений* контекст, взаємодія з яким привносить різноманітні семантичні та стилістичні конотації до структурно-змістовної структури узуальних міні-ідіом та розвиває ідейно-образну сферу твору.

1. Важеніна О. Структурно-семантичні трансформації фразеологізмів у химерній прозі (на прикладі романів Є.П. Гуцала) // Семантика і прагматика граматичних структур: збірник наукових праць / Ред. кол.: А. Загітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, ІЗМН, 1998. – С. 74–78.
2. Грінченко Б. Словарь української мови. – Т. IV. – К.: Лексикон, 1996. – 563 с.
3. Дімаров А.А. Самосуд: Повісті. Оповідання. Етюди. – К.: Укр. письменник, 1999. – 221 с.
4. Драч І.Ф. Сізіфів меч: Вірші дев’яностих. – К.: Укр. письменник, 1999. – 95 с.
5. Загребельний П.А. Зона особливої охорони: Роман. – К.: Укр. письменник, 1999. – 151 с.
6. Іздрик Ю. Флешка. Дефрагментація. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 148 с.
7. Кордун В.М. Зимовий стук дятла: Поезії / Післям. М.Н. Москаленка. – К.: Укр. письменник, 1999. – 127 с.
8. Костенко Л.В. Берестечко: іст. роман / Ліна Костенко; [авт. післямов. І. Дзюба, В. Панченко]. – К.: Либідь, 2010. – 232 с.
9. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2003. – 735 с.
10. Павличко Д.В. Ялівець: Поезії / Упоряд. і передм. Р.М. Лубківського. – К.: Веселка, 2004. – 399 с.
11. Радутная О.А. Индивидуально-авторское использование фразеологизмов Н.С. Лесковым // Текст. Структура і семантика: Доклади VIII Міжнародної конференції. – Т. 2. – М., 2001. – С. 192–196.
12. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін.. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с. – (Словники України).
13. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Нав. посіб. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
14. Шекспір В. Троїл і Крессіда: Драма / пер. з англ. М. Лукаш // Твори: в 6 т. – Т. 4. / В. Шекспір – К.: Дніпро, 1986. – С. 331–435.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ В УРБАНІСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ В ПОЕЗІЇ О. ЗАБУЖКО

Головіна В.С.

Образ людини в художньому тексті, на думку багатьох лінгвістів (Т.В. Булигіна, Л.А. Лисиченко, Ю.С. Степанов та ін.), посідає центральне місце. Мовна парадигма нашого часу доводить, що людина є центральною фігурою на тій картині світу, що малює мова. На думку В.В. Катерміної, образ людини є найважливішим фрагментом мовної картини світу будь-якої нації та епохи [3]. Називаючи людину та образно виражаючи її різні характеристики, письменник вказує на специфічні особливості, що виділяють її як особистість; номінуючи людину, встановлює загальні та часткові ознаки, які характерні для того чи іншого представника мовного суспільства.

Людина в художньому творі перебуває в якомусь просторі, будучи однією з його ознак. Аналізуючи мовні особливості вираження урбаністичного простору в сучасній українській поезії, ми хочемо розглянути, яке ж місце посідає образ людини в ньому та в який спосіб, за допомогою яких мовних засобів подається авторами в творі.

Метою цієї статті є дослідження лексико-семантичних мовних засобів репрезентації людини в міському просторі на матеріалі творів останньої збірки О. Забужко "Друга спроба" (2005).

Позначення людини в авторському тексті значно відрізняється від позначення людини взагалі в системі мови. Оскільки образ людини багатогранний, багатозначний та широкий, має безліч ознак, сторін, аспектів, кожен з яких може актуалізуватися в мовленні й послужити основою для мовної номінації, одна й та ж особа може отримати безліч мовних позначень. У художній мові О. Забужко позначення людини в міському просторі варіюється, і це різноманіття, як кожне мовне явище, використовується з художньою метою.

Людина в урбаністичному просторі поезії О. Забужко позначається на основі різних ознак, у зв'язку з чим можна виділити декілька основних типів номінативних одиниць на позначення людини (За В. Г. Гаком).

1. Власна назва: *Лариса Петрівна Косач-Мержинська* [2, с. 231], *Сергій Костянтинівич Мержинський* [2, с. 232], *Люда Старицька* [2, с. 232]. Ці імена видатних діячів культури та мистецтва України, які поетеса згадує у своїх творах, позначають цих же осіб, але у вигаданому, ірреальному просторі уявного міста, не роблячи жодного акценту на їх відомість, визначні риси:

У світі, найбільш реальнім з усіх можливих, –
у такому самому Києві, тільки трохи інакшим [...]
по хіднику, освітленим плямами листя,

Лариса Петрівна Косач-Мержинська котить дитячий візочок [2, с. 231];

Вертаючись з праці,

Сергій Костянтинівич Мержинський іще од хвртки широко розводить руки з портфелем, мов хоче обняти всіх разом [2, с. 232].

2. Гіперонімічна номінація: *чоловік* [2, с. 33, 118, 283, 284, 299], *люди* [2, с. 29], *народ* [2, с. 175]:

Люди в осінь підуть, і вона попливе їм назустріч –
Наче музика [2, с. 29];

Це вродливий *народ* – бо його причастила свобода
Своїм присмаком солі, що гусне, як кров, на устах? [2, с. 175].

У О. Забужко часто зустрічаються також слова *натопи*, *юрба*, *людська течія*, які характеризують художній простір міста. Поетеса хвилюють маси, вона підкреслює їх динамічність, вживаючи з ними дієслова та дієприкметники на позначення руху або прикметники, що походять від таких дієслів, – *проходить туристів юрба* [2, с. 72], *нас гойдає людська течія* [2, с. 58], *плавом пливуча юрба* [2, с. 78], *юрба ворухка* [2, с. 169]. Поєднуючись в одне ціле з людьми, рухається й все місто, його вулиці – *вулиця помчала* [2, с. 58], *місто заново вчиться ходити* [2, с. 75] тощо.

3. Демографічна номінація (вік, стать, професія, походження, національність): *пілот* [2, с. 29], *льотчик* [2, с. 29], *форвард* [2, с. 31], *жінка* [2, с. 41, 43, 53, 109, 283, 284], *дівчатко* [2, с. 60], *хлопчина* [2, с. 62], *немовля* [2, с. 66], *туристи* [2, с. 71, 72, 312], *дитинча* [2, с. 231], *кобіта* [2, с. 304], *бабця* [2, с. 167] тощо:

... А в парку, дожовуючи бутерброд,

Дихає землею,

На повні груди, жадібно й гордо,

Молодий, як небо,

Пілот [2, с. 29];

Цей форвард був, як бог. Він бив – як бог:

Спітнілі крила рвалися крізь футболку [2, с. 31].

О. Забужко захоплює швидкість, напруження – тому люди, які є в просторі її поезії, також наділені такими рисами. Недарма вона використовує в цьому контексті дієслова руху – *метався*, *обійшов*, *збивались*; іменники та поєднувані з ними прикметники, що мають у своєму зна-

ченні семантику швидкості, нестримності – *лютій, хижий ритм; агонія; шквальний рев* та дієслова, що виражають відчай, напружені емоції – *зривались оплески; нависла команда; він захлинавсь, прокляв*.

4. Функціональна номінація, що вказує на зв'язок особи з дією, яку вона виконує чи виконується над нею: *жінки-що-ждуть-любови* [2, с. 272], *подорожанка* [2, с. 286], *дівчата на виклик* [2, с. 344]:

У Борисполі, в залі відльотів, о п'ятій ранку,

У червонім, як крик, пальті, остовпіла подорожанка [2, с. 286];

Двадцять тисяч рекламних об'яв в інтернеті на Ваше ім'я – Казино, ресторани, дівчата на виклик, секс-шопи... [2, с. 344].

5. Відносна номінація, що вказує на співвіднесеність родинну, професійну даної особи з іншою: *сусід* [2, с. 25], *подружжя* [2, с. 304], *молодята* [2, с. 298] тощо:

Це подружжя навпроти колишется згідно, плече до плеча [2, с. 304];

То був ніби оршак

Весільний: в центрі – чорно вбрані молодята [2, с. 298].

6. Оцінна номінація: *зайда* [2, с. 327] (у зневажливому значенні "чужоземний загарбник":

(В цій країні й без мене повнісінько всяких зайд,

На краях їх зору

я лиш ще одна "біла кукла".) [2, с. 327].

Себе, ліричного героя поезії, авторка називає "білою куклою" у значенні жінки світлого кольору шкіри. Слово *кукла* також має негативне оцінне значення бездушної, нерозумної пустої жінки, якою, можливо, уявлять нас, українських дівчат, в далекій Америці (у вірші йде мова про Нью-Йорк).

7. Займенникова номінація: займенники особові (я [2, с. 35, 51, 55, 65, 73, 142, 167], ми [2, с. 51], ти [2, с. 71, 75, 240]) та неозначено-особові (*хтось* [2, с. 274], *хто-небудь* [2, с. 297]).

По рейках місячного сяйва,

В ядучих зблисках ліхтарів –

Чи я у цьому світі зайва,

Чи світ зненацька постарів? [2, с. 35];

А нам по сонцю прикипіло на устах,

І ми боялись роз'єднати руки [2, с. 51];

Ти ще тут – вже не поруч, та ще

в цьому місті, де кашляє стиснутий простір [2, с. 240].

Часто у поетичних творах О. Забужко люди, що існують у просторі художнього міста, не завжди чітко визначені. І основним засобом номінації особи та вираження різних модифікацій неозначеності в такому випадку є неозначені займенники. Неозначеність в урбаністичному художньому просторі поезії Забужко ґрунтується на відсутності точної ідентифікації особи, що існує там. Референтну (специфіковану) неозначеність репрезентує неозначений займенник з часткою -сь: *хтось*, а не референтну (не специфіковану) – нефіксовано-неозначені займенники з часткою -небудь: *хто-небудь*:

Хтось від'їжджає (ця роль щоразу – моя) –

Хтось на пероні стоїть у нестерпній підсвітці любови [2, с. 274];

"Czarna msza", –

промовив друг-поляк. Я, стявшися: "Хто-небудь шось тямить в цім обряді?" [2, с. 297].

Займенник *хтось* у даному контексті субстантивується, хоча не має морфологічних категорій роду та числа, йому властиве лише синтаксичне вираження відповідних категорій – функціонує як іменник чоловічого роду, але позначає особу як чоловічої, так і жіночої статі. Займенник *хто-небудь* реалізує значення "байдуже, хто саме".

На особливу увагу заслуговує фактор чуттєвого сприйняття міста, коли саме на людях, які там є, зосереджені основні зорові сприйняття:

Квітневий Хрещатик – мов крига скресає, і кличе
Пташиний базар голосів, і куряться кавові димки,
І вітром омиті *обличчя*

обличчя
обличчя

Заслоняють од тебе твої ж власні думки ... [2, с. 83].

Слово *обличчя* в силу свого значення номінує відкритий клас, множинність індивідів, натовп людей, що прямують вулицями міста, і витіснило синонім слово *людина* з його домінуючої позиції – стилістичний засіб синекдохи. Проте у художній мові О. Забужко слово *обличчя* має більш вузький діапазон вживання, переважно – у своєму прямому значенні – “передня частина голови людини”.

Слово *чоловік* в урбаністичному просторі поезії О. Забужко, та й взагалі у всій поезії авторки має значення виключно “особа чоловічої статі”. Це слово в контексті урбаністичного локусу зустрічається у поетеси п’ять разів. Наприклад:

Цей *чоловік*
вродився з дерева, що призначалося на скрипку... [2, с. 33];

По Хрещатику йде *чоловік* у засніженім шарфі... [2, с. 118];

А *чоловік* сміявся і йшов мені навстріч... [2, с. 299] тощо.

Лише одного разу у прикладі зі словом *чоловік* у найближчому контексті зустрічається ще *жінка*:

По доріжці простягнені тині довготелесі
Чоловіка й жінки (вони мовчать)... [2, с. 283].

Слово *жінка* на позначення людей жіночої статі в міському художньому просторі зустрічається у поетеси вісім разів, наприклад:

Благословляю *жінку*, що на світанку відслонить
Вікна в твоєму домі [2, с. 53];
Чоловік був поблажливий. *Жінка* була капризна
У нічнім ресторані смішного маленького міста [2, с. 284].

Сленгове слово *кобіта*, яке пішло від польського *kobieta* (жінка), має дещо зневажливе значення і також використовується поетесою для позначення жінки:

Десять *кобіт* за тридцять – ну тобто, іще не стара,
Хоч у викоті сукні вже хлянуть підв’ялені дині [2, с. 304].

Місцезнаходження – одна з головних характеристик людини в урбаністичному локусі поезії О. Забужко, що в свою чергу характеризує цей локус та його окремі фрагменти – своєю наявністю в цих фрагментах та існуванням у просторі.

Основні локативи міського простору, з якими пов’язане місцезнаходження людини, – це вулиці, бульвари, парки, стадіон, вокзал, будинки, кав’ярні, квартали, сквери тощо.

Основною художньою деталлю опису зовнішності людей у О. Забужко є *обличчя*, вигляд та риси якого сприяють створенню яскравого образу:

По Хрещатику йде чоловік у засніженім шарфі,
І *обличчя* його – із корча, із рудої кори... [2, с. 118].
Твого *обличчя* глевка кераміка –
Все, з чого маю писати вірш [2, с. 129].

Використовується порівняння з матеріалом за структурою, зовнішнім виглядом та кольором.

У характеристиках зовнішності людей у О. Забужко майже немає епітетів, які б передавали, наприклад, не лише особисте ставлення до створеного образу, а й оцінку – позитивну чи негативну.

Для опису емоцій людини О. Забужко використовує дієслова *сміятися*, *плакати*. Наприклад, плач виступає знаком не однієї, а кількох різних емоцій: печалі, страху, розпачу, хвороби:

Балтійський вітер!.. – хрип туберкульозу:
В легенях чвйкають нечутні молитви...
Невже не всі я *виплакала* сльози
За злото Польщі і за кров Литви?

Також варто зауважити, що плаче лірична героїня, жінка. Це пояснюється уявленнями авторки щодо емоційності жінок, їх слабкості у порівнянні з чоловіками.

У характеристиці чоловіків зустрічається дієслово, що позначає сміх:

А чоловік *сміявся* і йшов мені навстріч, –
і, в ритм його ходи впадаючи, як в річ,
підносила зоря із-за Йордану [2, с. 299].

У цьому контексті сміх оцінюється позитивно та оптимістично, оскільки традиційно виражає радість, щастя та впевненість у собі. Саме цими рисами наділяє авторка чоловіка у своїй поезії.

Таким чином, можна зробити висновок, що урбаністичний локус у поезії О. Забужко тісно пов’язаний з образом людини, що посідає в ньому вагоме місце. Реальне і конкретно виступає як постать авторки – ліричного героя, так і образи уявних героїв. Найчастіше вживаються слова на позначення загальної групи людей, а також чоловіка та жінки. Назви осіб за професією, наприклад, вживаються рідко. Деякі особливості мовних засобів пояснюються гендерними особливостями стилю письменниці, її життєвої філософії. Простір у її поезії “життєвий”, назви людей конкретні, сполучаються з дієсловами на позначення руху, прикметниками на позначення емоційного стану, що характеризують їх особливим чином.

1. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций // Языковая номинация. Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – С. 230–293.
2. Забужко О. Друга спроба: Вибране. – К.: Факт, 2005. – 432 с.
3. Катермина В.В. Представление национально-культурной специфики образа человека в системе номинаций 19 века (на материале русского и английского языков): автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Ростов-на-Дону, 2004. – 44 с.
4. Лисиченко Л. А. Мовний образ простору і психологія поета: Наукова монографія / Л. А. Лисиченко, Т. В. Скорбач. – Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2001. – 160 с.
5. Словник української мови, тт. 1–11. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

НАВЧАЛЬНИЙ ТЕКСТ

Голуб Ніна

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Особливість української мови як навчального предмета полягає в тому, що не лише процес навчання, але і його результат тісно пов’язаний із текстом. Навчаючи мови, учитель прагне не лише передати знання про мову як систему, а передусім навчити використовувати ці знання у процесі спілкування, тобто навчити продукувати різні тексти. Урахування потребує і той факт, що сьогодні одним із актуальних питань сучасної лінгводидактики є текстоцентричний підхід до навчання мови.

Аналіз основних публікацій. Текст перебуває у полі зору дослідників різних галузей, зокрема лінгвістики, психолінгвістики, теорії літератури, дидактики, педагогіки, лінгводидактики (Бахтін М., Бацевич Ф., Болотно-

ва Н., Валгіна Н., Гальперін І., Долінін К., Длідзе Т., Земська Ю., Казарін Ю., Каменська О., Купіна Н., Ладиченська Т., Ларін Б., Леонтьєв О.О., Лернер І., Лотман Ю., Лурія О., Матвєєва Т., Махмудов Ш., Мельничайко В., Ніколаєва Т., Пентиліок М., Радзівська Т., Селіванова О., Чувакін О., Шанський М. та ін.).

Великий інтерес до тексту останнім часом зумовлений “переважанням антропоцентризму й діалогізації в сучасному гуманітарному знанні”, “переходом від монологічної мовленнєвої культури до діалогічної [4, с. 15]”. Як свідчить статистика, текст є об’єктом дослідження в сімнадцяти науках, що спричинило досить розгалужене тлумачення його значення – від широкого (“все розглядається як текст”) до вузького (за програмою шкільного курсу).

За словами І. Лернера, жоден інший текст, крім навчально-наукового, не спроможний бути моделлю і сценарієм процесу наукового пізнання [7, с. 130].

О. Біляєв наголошував, що “в уроці, як і в будь-якому явищі, процесі або предметі, головним є зміст [3, с. 34]”. Інформаційну ж змістовність уроку і результативність його забезпечує текст.

Мета статті – з’ясувати суть навчального тексту, його особливості й типологічні характеристики.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідники розглядають текст як багаторівнєве утворення і виділяють у його структурі різну кількість компонентів, зокрема такі рівні: мотиваційний, рівень комунікативного наміру, предметно-денотативний, змістовний, мовний, мовленнєвий, фонаційний [6]. Заслугує на увагу виділення як структурних компонентів жанрової, функціонально-стильової й індивідуально-авторської парадигм. Загалом у сучасному мовознавстві чітко визначилися два підходи до проблеми дослідження текстів:

- 1) функціональний (вивчення соціальних функцій і мети використання текстів);
- 2) структурний (дослідження питань внутрішньої організації текстів).

Текст як дидактична і лінгвометодична категорія має свої особливості, з огляду на ті функції, що він має виконувати. Дослідження й урахування цих аспектів тексту важливо для теорії тексту, практики навчання і результатів навчальної діяльності.

У методичній літературі активно використовують термін “навчальний текст” (далі – НТ), щоправда у словниках і енциклопедіях досі не зафіксовано жодного його значення. Зміст його трактують по-різному: як джерело дидактичної інформації, що визначає зміст і характер самостійної навчальної діяльності учня (Гур’є Л.); як текст, над яким виконуються навчальні дії, або який є результатом навчальних дій і взаємодій (Александров С.); як особливу модель представлення наукових знань; як різновид наукового мовлення, особливість якого визначається передусім сферою застосування: навчальний процес (передавання й засвоєння знань), самостійна робота (продукування, сприймання й засвоєння); як тексти, що обслуговують особливу сферу спілкування – навчання – і виконують властиві тільки їм дидактичні функції – інформативну, розвивально-виховну і трансформаційну (Папіна А.), як зміст підручників, посібників і под.

Навчальні тексти, що “обслуговують” сферу освіти, вважають специфічною галуззю. Характерною особливістю використання їх називають віднесення до певного життєвого періоду реципієнта. Якщо художні, наукові, мемуарні енциклопедичні й інші види текстів можуть входити до постійного “текстового світу” читача (їх можна читати і перечитувати), то тексти навчальні – це тимчасовий його елемент. Із закінченням освітнього періоду вони, зазвичай, вибувають із комунікативної сфери цього реципієнта і починають “обслуговувати” інших [8].

Особливістю тексту як дидактичної категорії вважають зверненість змісту НТ до особистості учня, що дає змогу, на думку Л. Гур’є, за допомогою навчальної діяльності трансформувати навчальну інформацію в систему знань про людину[5].

До важливих аспектів НТ привертає увагу Є. Александров. Слушними є висновки автора про те, що у пошуках змісту дефініції поза увагою залишається велика кількість текстів, які первинно створювалися з іншими, позанавчальними цілями і широко використовуються в освітній практиці, оскільки мають соціокультурне спрямування, стимулюють становлення гармонійних стосунків особистості з навколишнім світом. Це, наприклад, стосується художніх текстів, які не містять пояснень, але розраховані на композиційну і смислотворчу активність. Для осмислення суті НТ, на думку вченого, має значення і той факт, що створюють їх різні учасники навчального процесу. Крім того, однією із функцій НТ є контроль результатів навчально-виховного процесу.

У визначенні суті й основних характеристик НТ є аспекти, що потребують уточнення чи доповнення. Зокрема, основною характеристикою НТ визначають вторинність його як інформативного продукту [10]. Ототожнення НТ лише із підручниками, посібниками і довідковими виданнями поза увагою залишає окремі функції, не враховує специфіку і багатство типологічних характеристик.

З цієї метою розглянемо особливості НТ як лінгводидактичної категорії. У процесі навчання української мови урахування потребують такі характеристики його:

- 1) навчальний текст орієнтований не на граничний, а на усереднений варіант фонду спільних знань комунікантів [10];
- 2) навчальний текст має бути не надлишковим, а економним у доборі мовних засобів[10];
- 3) навчальні тексти створюють різні сторони навчального процесу, отже дефініція має врахувати функції всіх сторін-учасників навчального процесу: і, ту, що навчає, і ту, що навчається [1].

Поза увагою не повинна залишатися і багатофункціональність НТ, тобто кожен НТ має бути максимально використаний. З огляду на це зростають вимоги щодо його місткості (інформаційного насичення і насичення фактичним мовним ілюстративним матеріалом), естетичної цінності, ціннісного спрямування та ін.

Таким чином, навчальним вважатимемо текст, “із яким виконуються навчальні дії, або який є результатом навчальних дій і взаємодій [1]”. Іншими словами, статусу навчального набуває текст, що проектується, створюється, трансформується, пристосовується, аналізується, коментується з певною освітньою метою.

Глибшому усвідомленню суті дефініції сприяє виділення функцій НТ, а саме: *інформаційної* (передавання навчальної інформації); *стимулювальної* (стимулювання особистісного зростання учнів); *розвивальної* (розвиток пізнавальних і творчих здібностей); *формувальної* (формування соціокультурного, комунікативного та ін. досвіду); *мотивувальної, організаційної* (організація пізнавальної діяльності); *репрезентативної* (представлення власних досягнень); *контролювальної* (контроль і самоконтроль навчальних досягнень); *виховальної* (виховання естетичного смаку, мовного чуття, моральних характеристик) та ін.

З метою узагальнення і групування НТ виділяють різні класифікаційні ознаки: функції тексту, спосіб, авторство, форму, тип мовлення, характер змістового компонента та ін.

Дослідники демонструють різне бачення типології навчальних текстів для занять з української мови, а саме:

- *текст у вигляді лінгвістичної казки*, що являє собою образно-метафоричне обігрування тематичної інформації;
 - *нарративний текст*, призначений для засвоєння ключових слів теми, термінів, установлення родо-видових зв'язків між ними;
 - *текст-визначення* мовних понять, правописних правил, що подає готові дефініції, правила, або стимулює до формування їх на основі спостережень учнів над мовознавчими фактами;
 - *текст*, що створює комунікативну ситуацію, зокрема передбачає редагування, пошук орфограм, пунктограм у результаті виконання завдань із пропусками;
 - *текст-притис* (інструкція, алгоритм) – чіткий опис послідовних дій, які має виконати учень;
 - *текст-комунікативна ситуація*, що наводить ситуацію спілкування або/ї передбачає виконання комунікативного завдання;
 - *текст-творча самореалізація*, у якому пропонується творче завдання або який являє собою учнівський мовленнєвий продукт;
 - *текст-рефлексія*, що спонукає до самоаналізу навчальної діяльності і її результатів або є виявом учнівської рефлексії;
 - *текст-контроль* для виконання контрольних завдань у вигляді тестів, диктантів та ін. (Кучерук О.).
- Ця типологія не диференціює тексти, створені різними учасниками навчального процесу, а тому випускає з поля зору окремі види їх.

Більш розгорнуту типологію НТ пропонує Є. Александров:

1. Тексти, створені організаторами навчального процесу з дидактичною чи виховною метою:
 - *підручники, посібники*, курси лекцій тощо; основна ознака їх – чіткість, однозначність у сприйнятті, завдяки чому немає потреби додатково інтерпретувати суть;
 - *тексти, сконструйовані з інших текстів*, що мають позанавчальне спрямування; використовуються в ракурсах, часто не передбачуваних авторами, з метою вправлення, тренування;
2. Тексти, створені учасниками навчально-виховного процесу індивідуально, а також у процесі міжособистісної, особистісно-групової чи групової взаємодії:
 - *компліятивні*, пов'язані зі створенням текстів на основі дібраних фрагментів інших текстів до заданої теми, ідеї, що не передбачає суттєвого авторського оброблення вихідних матеріалів (реферати, конспекти);
 - *для вправлення*, спрямовані на тренування вмінь і навичок, на закріплення вивченого матеріалу (граматичні, стилістичні та ін. вправи);
 - *творчі*, тобто цілком самостійно створені або з використанням інших матеріалів і суттєвого оброблення й осмислення їх (твори);
 - *контекстні*, спрямовані на розвиток процесів інтерпретації, розуміння смислу текстів (план, тези);
 - *діагностичні*, тобто такі, що використовуються для зовнішнього і самоконтролю (різноманітні тексти, якісний рівень яких слугує показником успішності освітнього процесу).

3. Тексти, створювані тими, хто навчається, і тими, хто навчає, у процесі спільної діяльності. У цій ситуації варто дозвати участь сторони, яка навчає, щоб не зменшити активності учнів.

4. Тексти, створювані стороною, що безпосередньо організовує освітній процес, і має діагностувальну мету (тести);

5. Тексти, що у початковому вигляді мають позанавчальне спрямування, але в певних дидактичних і соціокультурних умовах набувають статусу навчальних:

- використовуються для дидактичного оброблення чи адаптування, що сприяє забезпеченню ефективності навчально-пізнавальних дій і поетапний контроль якості їх;
- використовуються у початковому вигляді, однак супроводжуються мотивувальними, коментувальними, аналізувальними текстами, складеними іншими, педагогічно орієнтованими;

6. Тексти, що у початковому вигляді мають ненавчальне спрямування (наприклад, художні тексти), але використовуються з дидактичною чи виховною метою:

- для компаративного зіставлення (спрямовані на пошуки суті тощо);
- для інтерпретації і розуміння, “добудування суті” у свідомості учнів тощо [1].

Згадана типологія потребує увиразнення й уточнення окремих деталей. Автор її об'єднав дві ознаки, за якими групує тексти, – творці тексту і функцію тексту. Щоб типологія чіткіше сприймалася, варто їх розмежувати. Якщо взяти за основу першу ознаку (творці тексту) конкретизуємо, хто саме є творцями: 1) *організатори навчального процесу* (тобто автори Держстандарту, програм, підручників, посібників), 2-3) *учасники навчально-виховного процесу* (тобто, ті, хто навчає, – учителі; і ті, хто навчається, – учні). Таким чином, за цією ознакою можна виділити 4 групи текстів: 1) тексти, створені організаторами навчально-виховного процесу; 2) тексти, створені індивідуально вчителями; 3) тексти, створені індивідуально учнями; 4) тексти, створені спільно учасниками навчально-виховного процесу.

Відповідно ж до мети, яку покликаний реалізувати текст, виділяємо такі тексти: *власне навчальні, навчально-тренувальні, навчально-формувальні; формувально-виховні; мотивувальні, контролювальні* та ін. Окремі лінгводидакти (Майданова Л., Мещеряков В., Іпполітова Н., Якушина Л.) за ступенем самостійності виділяють *первинні і вторинні* НТ.

Згідно із способом текстової діяльності НТ можна поділити, наприклад, на *творчі, аналітичні, відтворювальні* тощо.

Поняття “тексти не навчального спрямування” доцільно замінити на “виховні тексти”.

Останнім часом дослідники фіксують зростання в суспільстві комунікативної ролі *прецедентних і патогенних* текстів, що доповнюють наявні класифікації. Під *прецедентними* розуміють тексти, (1) що мають пізнавальне й емоційне значення для особистості; (2) що мають надособистісний характер; (3) звернення до яких неодноразово відновлюється в дискурсі мовної особистості. Їх знання вважають показником належності до епохи і її культури, а незнання, навпаки, – передумовою відриву від неї [11, с. 71].

Визначення патогенності тексту, на думку вчених, регулюється законодавчими й етичними нормами в державі, оскільки патогенним прийнято вважати текст, що “заборонений законом і не вписується в домінуючу суспільну мораль [2, с. 152]”. Відповідно до патогенних відносять тексти, спрямовані на підірив віри в Бога; здатні зашкодити національним і державним інтересам; ті, що загрожують глобальній безпеці й суспільній моралі, спонукають до нехтування основними правами й свободами людини; психологічно шкідливі. У сучасних умовах, очевидно, є потреба урахування і цих класифікаційних ознак тексту.

Таким чином, складність і багатогранність природи тексту позначається не лише на тлумаченні змісту, а й на спробах систематизувати його види. Наявні класифікації,

що відображають різні за природою властивості й ознаки тексту, доповнюють одна одну, розширюючи уявлення про поле й можливості текстової діяльності.

Виділяють різну кількість функцій НТ. Зокрема, Н.Болотнова зазначає, що “текст повинен виконувати інформативну, естетичну і прагматичну функціям і відповідати всім загальнодидактичним вимогам [4, с. 129]”. Вважаємо, що текст як лінгводидактична категорія, має ширші можливості, і крім названих, здатний реалізувати комунікативну, культурологічну, організаційну, розвивальну, активізувальну, моделювальну, виховну, контролювальну функції.

До навчальних текстів висувають різні вимоги, найсуттєвіші серед них такі: актуальність змісту, інформаційно-діяльнісне спрямування; відповідність віковій учнів (доступність); жанрова різноманітність; наявність логічних відношень у структурі матеріалу; відповідність нормам сучасної української літературної мови; лексичне і стилістичне багатство; наявність елемента новизни, доступність та ін. Важливого значення надають смисловій синонімічності НТ. Уміння по-різному виразити одну й ту ж думку і зрозуміти смислову тотожність різних за формою повідомлень вважалось у дидактиці важливим показником повноцінного засвоєння навчального матеріалу.

Звертаємо увагу на бар'єри, що перешкоджають успішній реалізації названих вище функцій:

- 1) надлишковість (тобто вся інформація, що дається понад мінімально необхідну для розуміння);
- 2) мовна недосконалість;
- 3) недостатня щільність;
- 4) авторитарність викладу;
- 5) низький відсоток новизни, актуальності.

Щоб краще зрозуміти, а значить і засвоїти текст, важливе значення має вміння аналізувати логічну структуру тексту, виділяти й співвідносити його складники. Дослідники називають це першою умовою успіху.

Показником повноцінного засвоєння навчального тексту є вміння по-різному виразити одну й ту ж думку і зрозуміти смислову тотожність різних повідомлень

За висновками практиків, на засвоєння навчального матеріалу позитивно впливають такі чинники:

- запитання й завдання, розроблені за текстом;
- зв'язок основного й додаткового текстів;
- доступність і зрозумілість слів;
- негромізка конструкція речень;
- наявність фактів і прикладів та спосіб їх подачі та ін.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, розроблення і впровадження нових підходів до навчання української мови в школі, а саме – компетентнісного, особистісно зорієнтованого, текстоцентричного, дає підстави розглядати текст як засіб навчання, що сприяє ефективній реалізації освітніх завдань. Текст як лінгводидактична категорія заслуговує спеціального вивчення з огляду на особливе значення його не лише для навчального процесу, але і для життя й освіти кожної людини. Особливої уваги потребують питання форм роботи з текстами, використання у навчальному процесі текстів різних стилів, жанрове наповнення уроку української мови, роль тексту у процесі мовної самоосвіти та ін.

1. Александров Е.П. Учебный текст: опыт дефиниции и типологического анализа / Е.П. Александров // Актуальные проблемы коммуникации и культуры: междунаrod. сб. науч. трудов. – Москва-Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2008. – Режим доступа : http://www.portalus.ru/modules/pedagogics/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1273044931&archive=&start_from=&ucat=&
2. Ф.С. Бациевич. Основы коммуникативной лингвистики: підруч. / Ф.С. Бациевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.

3. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник / Олександр Михайлович Біляєв. – К. : Генеза, 2005. – 180 с.
4. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста: учеб. пос. / Н.С. Болотнова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Флинта, Наука, 2007. – 520 с.
5. Гурье Л.И. Проектирование педагогических систем: учеб. пособие / Лилия Измайловна Гурье. – Казан. гос. технол. ун-т. – Казань, 2004. – 212 с.
6. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку. – М. : Русский язык, 1989. – 219 с.
7. Лернер И.Я. Проблемы понимания учебного текста / И.Я. Лернер // Советская педагогика. – 1984. – № 10. – С. 129–131.
8. Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории: [учеб. для студентов журналистов и филологов] / А.Ф. Папина. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 368 с.
9. Риторика: учеб. / [З.С. Смелкова, Н.А. Ипполитова, Т.А. Ладженская (и др.)]: под ред. Н.А. Ипполитовой. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 448 с.
10. Сватко Ю. І. Мовленнєва діяльність і навчальний текст як вторинний інформаційний продукт / Ю.І.Сватко // Наукові записки. – Т. 84. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/NaUKMA/Ped/.../04_svatko_yui.PDF.
11. Шахнарович А.М. Прагматика текста: психолінгвістический подход / А.М. Шахнарович, М.А. Габ // Текст в коммуникации : сб. науч. тр. – М. : И-нт языкознания АН СССР, 1991. – С. 68–81.

МИКРОКОНЦЕПТОСФЕРА ФЛОРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Гоменюк Олена

На межі ХХ–ХХІ ст. у лінгвістиці та суміжних із нею дисциплінах провідними стають поняття, пов'язані з концептуалізацією дійсності. Чимало лінгвістів прагне узагальнити відомості про концепт та концептосферу, систематизувати підходи до їх розуміння. Розглядаючи мову у взаємодії з культурою, науковці дотримуються таких підходів до розуміння концепту, як: культурологічний (Ю. Степанов, Т. Монахова), лінгвокультурологічний (С. Воркачов, В. Кононенко, Т. Радзівська), етнолінгвістичний (В. Жайворонок, І. Голубовська). Зокрема, В. Жайворонок стверджує: “Пізнаючи і членуючи навколишній світ, людина не лише називає (іменує) окремі його реалії, а й осмислює їх у слові, тому постає потреба говорити не про слово, а про мовні одиниці – культурні (етнокультурні) концепти” [5, с. 26].

Етнокультура має надзвичайно великий вплив на формування особистості, яка до неї належить. Вона впливає на тип поведінки, світобачення, розуміння певних процесів, дотримання традицій, звичайно, торкається й слова, яке є виразником етнокультурних надбань, що завдяки народнописенній обрядовій традиції та через письмові джерела передається з покоління в покоління. В. Жайворонок наголошує, що “мова як універсальний виразник етнокультури виступає водночас народним мистецтвом, бо є і результатом інтелектуальної роботи багатьох поколінь, і могутнім рушієм культурного розвитку сьогоденної нації” [7, с. 53–54]. Передає цьому твердженню думка Д. Лихачова: “Чим більша культура нації, її фольклор, література, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід, релігія, тим багатша концептосфера мови” [10, с. 5].

Сьогодні в науковій парадигмі існує багато тлумачень поняття “концептосфера”, ми схилиємося до визначення Т. Космеди та Н. Плотнікової, що “це фрагмент ККС, сформований на основі уявлень людини та репре-

зентований сукупністю одиниць пам'яті (концептів), які групуються за тематичною ознакою” [9, с. 31–32]. Незважаючи на відмінність у поглядах на структуру концептосфери, науковці здебільшого однакові в тому, що вона “являє собою складну структуровану цілісність, яка може бути спроектована на той чи інший мовленнєвий шар, у тому числі й на художній текст, із властивими йому концептуалізацією, моделюванням світу” [3, с. 121]. Д. Лихачов, який запровадив у науковий обіг термін “концептосфера”, стверджує: “Поняття концептосфери особливо важливе – тим, що воно допомагає зрозуміти, чому мова є не просто засобом спілкування, але й деяким концентратом культури – культури нації і її втілення в різних шарах населення аж до окремої особистості” [10, с. 9].

В українській мові є багато концептосфер, які більшою або меншою мірою були досліджені. Наприклад, концептосферу релігійного дискурсу досліджував В. Карасик, політичного – І. Чернишенко, педагогічного – О. Коротєєва, науково-публіцистичного – І. Желєзняк та т. ін.

Водночас концептосфера флори як об'єднання рослинних концептів в українському мовопросторі не була предметом окремого розгляду. Флоронайменування частково досліджували Л. Голоух, Н. Данилюк, Т. Єщенко, Л. Ставицька, В. Калашник, І. Подолян та інші, проте розглядали їх із боку семантико-стилістичних властивостей, тоді як у лінгвокультурному, лінгвокогнітивному аспекті вони не вивчалися. Все це зумовлює актуальність указаної теми.

Метою статті є простежити лінгвокультурні особливості концептів на позначення рослинного світу, засвідчені у свідомості українського етносу.

Здавна рослини відігравали важливу роль в обрядових діях, під час свят, хрестин, весіль та ін. Ця традиція сягає часів язичництва. Українці – це народ, який з давніх-давен працював на землі, займався рільництвом, тому не останнє місце займало поклоніння рослинам, приношення жертв богам для захисту врожаю від злих сил. Лікувальні властивості рослин робили їх ще більш вагомими у житті людей.

В. Жайворонок зауважує, що рослинний світ разом із тваринним світом, космосом та землею формують Всесвіт. З огляду на твердження Т. Космеди та Н. Плотнікової стосовно того, що концептосфери складаються з мікроконцептосфер, а ті, в свою чергу, – з концептів, які вербалізуються за допомогою мови [9, с. 31], маємо всі підстави розглядати сукупність рослинних концептів як мікроконцептосферу флори, що входить до концептосфери “Всесвіт” та знайшла своє відображення в мові.

У науковій парадигмі флору визначають як “історично складену сукупність видів рослин певної території чи ділянок рослинності, яка формується в процесі еволюції рослинного світу у взаємозв'язку з геологічною історією та фізико-географічним середовищем. Поняття “флора” вживається стосовно сукупності рослин всієї земної кулі (понад 500 тис. видів), окремих материків, будь-якої природно обмеженої ділянки земної поверхні, окремої країни тощо” [11 (12), с. 11]. Флора дослівно у перекладі означає “квітка” – “богиня весни і квітів” [1, с. 60]. У народній міфології зустрічаємо легенду, що розповідає про богиню світової гармонії Ладу-Живу, яка “прийшла до людей по веселі з немовлям на голові та з оберемком квітів на руках” [4, с. 427]. Уже в давні часи виник культ Великої Богині й для її вшанування виконувались обрядові дії, де важливими атрибутами були квіти й трави. Це дає змогу пояснити велику кількість легенд, казок, переказів, складених народом про рослини.

Із рослинами пов'язані різні етнокультурні, міфологічні, символічні та інші значення. Як зауважує В. Кононенко, “у визначенні образів-символів, що відображають рослинний світ України, першорядне місце відво-

диться назвам-поняттям, котрі характеризують народні уподобання, народне бачення дерев, квітів у прикрашенні оселі в обрядових діях тощо” [8, с. 113].

У словниках символів, культури, міфологічних та подібних засвідчені уявлення про дерева, кущі, трави та квіти як ті різновиди флори, що набули певного символічного значення у свідомості українців. Серед назв рослин, що підпадають під явища символізації, виділяють передусім такі дерева (кущі), як калина, липа, явір, клен, тополя, ясен, дуб, верба, вишня, черемха, бузок, і такі квіти (трав'янисті рослини), як барвінок, любисток, м'ята, рута, лілея, васильки, волошки, ромашка, чорнобривець, мальва, троянда.

Відповідно концептуалізовані в мові, вони репрезентують концепти, сукупність яких і становить мікроконцептосферу флори. В її межах концептуальні одиниці різняться семантичним обсягом (пор. концепт “дерево” і “верба”), аксіологічною маркованістю (пор. “дуб” і “кропива”), номінативними полями тощо.

Здавна опоетизація дерев властива художній і народній творчості. Часто в казках та легендах чи то дівчина, чи то парубок із певних причин перетворювалися в дерева. Наприклад, у баладі Т. Шевченка “Тополя” через нещасливе кохання дівчина стає тополею або в українському фольклорі калина зазвичай уособлює вродливу дівчину, а дуб – молодого парубка.

Розглянемо, як об'єктивується мікроконцептосфера флори в українській етнокультурі на прикладі конкретних концептів на позначення рослинного світу. Для аналізу візьмемо такі концептуальні одиниці, як “дерево”, “дуб”, “калина”, “верба”, з одного боку, і “квітка”, “барвінок”, “васильки”, “мак” – з іншого. Номени на позначення перших входять до лексико-семантичної групи дендролексеми, других – до групи назв трав'янистих рослин.

Дерево – це “багаторічна рослина з твердим стовбуром і гіллям, що утворює крону” [2, с. 215]. Найвищі дерева “досягають 100–155 м висоти (наприклад, евкаліпти, секвойя), найговстіші – 10 м у діаметрі (наприклад, баобаби)” [11 (3), с. 299]. Тривалість їхнього життя становить десятки і сотні років. Такі біологічні характеристики аргументують, чому саме цей вид рослин, а не трави чи квіти, посідає найважливіше місце в народній символіці. Адже людина прагне до вічного життя, до високого та духовного, до домінування над іншими.

У національно-мовній картині світу українців образ дерева втілюється в найрізноманітніших контекстах, що дозволяє окреслити ряд концептуальних смислів. За народними уявленнями, дерево – це жива істота, яка навіть розмовляє, лише лісові сили (лісовики, мавки) та окремі люди розуміють мову дерев, це засвідчує смисл “те, що є живим організмом”. Живого дерева не можна різати, бо лісовик розгнівається і помститься за скоєне. Негативно маркованим виступає концептуальний смисл “те, в якому живуть нечисті сили”, бо коли сухе дерево втрачає свою міць, то може стати сховищем нечистої сили. Зокрема, “в дуплі сухої верби чи сухої груші завжди водяться чорти, наприклад, існує приказка “закохався, як чорт у суху грушу” або прокляття “а щоб ти повісився на сухій гілліці (учепився сухої верби)” [6, с. 175].

В українських колядках концепт “дерево” об'єктивує смисли: “те, що є центром світу”, “те, що асоціюється з райським деревом”. Наприклад, у колядці про Святу Софію Київську згадується кедрове дерево, що було райським деревом. Дотичним до цього є смисл “те, що є неповторним у світі”, адже, за народними віруваннями, дерево – “символ Неба і Природи, емблема світу і людини. Наскільки неповторне воно в переплетенні своїх стовбурів, гілок, листя, цвіту і плодів, настільки неповторний світ у своїх виявах” [1, с. 747]. Також у народних

віруваннях є міфічне дерево, яке росте на небі, в царстві богів. По ньому “бігає з землі на небо білка й приносить Богові земні вісті; на дереві ростуть золоті яблука, з листя скапає запашна роса, а з коріння б’ють золоте й срібне джерела” [6, с. 176], що об’єктивує смисл “те, що є медіатором між небом і землею”.

У словнику міфології згадується біждерево, концептуальна семантика відповідного поняття така: “те, що виросло з попелу”. Карпатська колядка розповідає, що “воно з м’ятою і барвінком виросло з посіяного попелу трьох дівчин, убитих злою мачухою за те, що не зуміли встерегти золотої рясни на коноплях” [4, с. 429].

У символіці українців поширеним є смисл для концепту “дерево” “те, що пов’язане з пізнанням”. Звідси і дерево пізнання, що дає змогу розрізнити Добро і Зло. Воно єдине у вічному саду, і на гіллі ростуть плоди усіх дерев та рослин, “хто скуштує такого плода, має незвичайну життєву силу, що породжує нове життя, – силу духовну, завдяки якій він не просто живе, а бачить різницю між Істиною і Хибою, Красою і Потворністю, Добром і Злом” [1, с. 748].

Важливим у семантичній структурі цього концепту є смисл “те, що є основою життя”. У віруваннях українців широко представлені уявлення про дерево життя. Це основа існування Всесвіту, символ зародження Космосу, Гармонії й Вічності. “Біля стовбура, в середній частині дерева – люди і тварини, котрим дарований цей світ, і вони ним користуються, люди – поглядаючи до вершини, а тварини – до підніжжя дерева. В корінні дерева, в його нижній частині – риби та змії й різні повзучі гади, які в землі та у воді й помисли та прагнення яких вище цього не піднімаються” [1, с. 749]. У Китаї – це шовковиця, в Індії – фіга, в Німеччині – липа, в Африці – пальма, в Америці – секвойя, в Україні – дуб.

Концепт “дуб” є одним із центральних образів, що проходить крізь усю народну творчість. Це дерево-тотем, якому поклонялися та приносили жертви наші предки. Його велич засвідчують контексти, що вказують на основні характеристики: “сильний”, “твердий”, “міцний”, “незламний”. Концептуалізований образ увиразнюють порівняння дуба з молодим парубком, козаком чи батьком, що яскраво представлено у пісенній творчості: “Зелений дубочок, Чого похилився? Молодий козаче, Чого зажурився?”

Важливе місце серед назв рослин-концептів займає “калина”. Це символ вічності, краси, дівочтва та любові, а загалом – українського народу. У загальнономовній концептуалізації семантична структура концепту “калина” охоплює такі основні компоненти: “та, що є вічною та красивою”, “символізує любов”, “уособлює долю дівчини”. Червону калину використовують у весільних обрядах. На хрестинах баба-повитуха роздавала пучечки калини, щоб дитина була здорова. Навіть на могилах дерево символізує людську пам’ять, а не смерть, що дозволяє виокремити ще один смисл “та, що оберігає пам’ять”. У народній свідомості збереглися легенди, перекази про перетворення дівчини в калину, наприклад: “Став у полі козак терном, А в долині дівчина калиною!” Для українців калина – це “духовне життя жінки”, в якому поєднуються дівочість, краса, заміжжя, родинне життя, смугок та радощі, щастя та горе. Тому найчастіше концепт “калина” поєднується з епітетом “червона”, що символізує як любов, так і страждання. Ототожнюється калина і з рідним краєм: “Ой у лузі червона калина похилилася, Чому наша славна Україна зажурилася?” Звідси й такий концептуальний смисл “та, що символізує Україну”.

Також в українській культурі важливим етнічним символом є концепт “верба”, що містить у своїй структурі як позитивно, так і негативно забарвлені смисли, а

саме: “та, що уособлює злагоду і примирення”, “дарує ласку і благодать”, “та, що асоціюється із смутком, тугою й печаллю”, “народним горем, слізьми”. Це дерево одне з перших викидає свої бруньки і починає зеленіти, недарма його гілля освячують у церкві перед Великоднем, звідси й назва Вербна неділя. У міфологічних уявленнях українців об’єктивується смисл “та, що оберігає та зцілює”, адже вважалося, що верба відганяє злі сили та має лікувальні властивості, тому її гіллям били рідних, дітей та худобу на Вербну неділю, приказуючи: “Верба б’є, не я б’ю”. Освячені гілки, як оберег, зберігають у домівках, щоб захищали від нечистої сили. У народних піснях реалізується смисл “та, під якою зустрічаються закохані”, засвідчений давньою звичкою збиратися парубкам і дівчатам під вербою: “Ой у полі верба, під вербою вода, Ой там дівчина воду брала, красна, молода. Ой дівчино моя, напій мені коня”. Краса та сила верби сприяли переосмисленню у свідомості українців її як національного символу.

У народі існує безліч прислів’їв та приказок, в яких дерева спроектвані на життя людини, а саме: “Високе дерево найскорше вітер зломить”, “Кривого дерева не випрямиш”, “Старе дерево тріщить, молоде летить”, “Від доброго дерева добрий і плід” та ін. Якщо оглянутися, то дерево супроводжує людину протягом усього життя: з нього і колиска для дитини, і стіл для споживання хліба, і ліжко для відпочинку після важкої роботи, і вікна та двері в хаті, й домовина, що проводить в останню путь. Коли шукаємо своїх предків, зазначаємо родовід, то ще зі шкільних років звикли малювати саме родинне дерево.

Важливого значення в народній культурі разом із деревами набули й квіти, які також супроводжують людину протягом усього життя – від народження до смерті. Вони є невід’ємним атрибутом багатьох обрядових дійств. Ними оздоблювали домівки, квіткові візерунки залишилися основним елементом орнаменту національного одягу, а також орнаменту писанок. “Свята квіток українського культу з метою передусім прискорити квітнення злаків і забезпечити багатство врожаю відбувалися на так званому Зеленому тижні й на літньому святі Івана Купала, коли мала цвісти й квітка щастя (папороть)” [6, с. 280]. У всіх світових культурах існує багато легенд, оповідань, казок та переказів про квіти, адже їхня краса не могла нікого залишити байдужим. Концепт “квітка” експлікує такі смисли, як: “та, що є красивою та тендітною”, “символізує молодість”, а разом із цим – “та, що непристосована до складних умов”, “є слабкою і беззахисною”.

З-поміж концептуалізованих квіткових понять важливе місце в етнокulturі українців посідає “барвінок”, що конотує такі смисли, як: “той, що символізує вічність буття”, “асоціюється з молодим парубком”, “той, що приносить щастя та кохання”, “оберігає подружнє життя”. Барвінок високо цінувався у народі завдяки пристосованості до морозів, довгому цвітінню, тому і використовувався у багатьох обрядових дійствах. На весіллі з нього плетуть вінки, ним прикрашають одяг гостей, святкові короваї, ця традиція збереглася і до сьогодні. Найчастіше концепт “барвінок” характеризується епітетом “хрещатий”, це можна пояснити формою його листків, що у народі символізує єднання живих людей з їх предками, тому також використовується і на похоронах, об’єктивуючи смисл “той, що зберігає вічну пам’ять про покійних”. Цю рослину відьми використовували як чарівне, приворотне зілля (“наділений надприродною силою”). Образ барвінку поширений у народних піснях: “Ой не стелися, хрещатий барвінку, та по круглій горі”, “Ой ти, козаче, зелений барвінку, прийди до мене хоть у неділку”.

Здавна васильки використовувались у ритуальних та обрядових дійствах, у народній медицині та магії. Як символ святості та чистоти засушеними квітами заквітчували ікони, також вішали їх над входними дверима. Часто на весіллі мати кропила ними молодят, васильки вплітали і в косу молодії. Це й зумовило символізацію цього рослинного образу. Концептуалізований у мові, він конотує такі семантичні ознаки, як: “чистота”, “святість”, “ніжність”, “праведність”, “любов”, “скромність”. В українській міфології згадується, що “назва походить від хлопчика Василька, якого, за повір’ям, русалка на Зелених святках заманила в поле, залоскотала і він перетворився на цю рослину” [4, с. 430]. Цим імплікується смисл “те, що викликає співчуття”.

У народному світобаченні значне місце посідає образ маку. Низку концептуальних смислів в структурі відповідного концепту можна простежити у фольклорних текстах, наприклад: “той, що символізує дівочу красу”, “молодість” та “скороминучість”. Мак швидко відцвітає, тому часто викликає уявлення про швидкоплинність людського життя, підтвердженням чому є слова народної пісні: “Пройшов мій вік, як маків цвіт, Що вдень цвіте, а вночі опадє”.

Поетизація рослинного світу традиційна для народної культури. Вона простежується в народній творчості, обрядовості, міфології, художній літературі. Виявити семантико-конотативну багатогранність рослинних образів в українській етнокультурі дозволить аналіз їх як концептуальних лінгвоментальних величин. У сукупності вони репрезентують мікроконцептосферу флори в етнокультурному просторі українців. У словниках символів, етнокультурних знаків та міфології виявлено близько 286 рослин-символів, які в українській культурі мають своє призначення в різних формах обрядовості. Подібні дослідження допоможуть заглибитись у культурні та етнічні надбання, що завдяки мові та традиціям передаються з покоління в покоління.

1. Багнюк А. Символи України / А. Багнюк. – Тернопіль : ТзОВ “Терно-граф”. – 832 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 слів і словосполучень / [авт. проекту та гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Вільчинська Т. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст. : монографія / Т. Вільчинська. – Тернопіль : Джура, 2008. – 424 с.
4. Войнович В. Українська міфологія / В. Войнович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
5. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5/6. – С. 23–35.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словниково-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
7. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
8. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
9. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія : мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі : монографія / Т. А. Космеда, Н. В. Плотнікова. – Львів : ПАІС, 2010. – 408 с.
10. Лихачев Д. С. Концептосфера російського мовного простору / Гл. ред. В. Н. Ярцева // Изв. РАН. Сер. литературы и языка. – 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 3–9.
11. Українська радянська енциклопедія : в 12 т. – К. : Головна редакція УРЕ, 1979. – Т. 3. – 551 с. ; Т. 12. – 572 с.

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ДІЄСЛОВАМИ НА -СЯ (на матеріалі українських граматик 20–30-х рр. ХХ ст.)

Гончарова Юлія

Невизначеність сучасного офіційного статусу української мови не повинна ставати на заваді вдосконаленню її системи на всіх мовних рівнях. Навпаки, наразі необхідно якомога більше уваги приділяти унормуванню та збереженню самобутності української мови. Парадоксально, але орієнтація на сучасні мовленнєві тенденції не сприяє покращенню чи розвитку системи мови. На нашу думку, найголовнішим завданням лінгвістів на сьогодні має бути очищення української мови від наслідків тривалого впливу країн-загарбників, повернення до її питомих зразків. Граматики 20–30-х рр. ХХ ст., які працювали в часи “українізації”, визначили риси українського словотвору, синтаксису, морфології та фонетики, що стали основою сучасних норм української літературної мови. Тому орієнтація на ґрунтовні досягнення української граматики початку ХХ ст., на наш погляд, буде найбільш ефективною.

Різноманітна граматична природа дієслова привертала увагу багатьох авторитетних лінгвістів, зокрема таких як: І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Н.Л. Іваницька, А.П. Загнітко, Т.С. Масицька, В.М. Русанівський, М.І. Степаненко та ін. Незважаючи на значне зацікавлення українських мовознавців питаннями дієслова, категорія стану дієслова та його форм й досі залишається неоднозначною та дискусійною. Неусталеними є статус активних дієприкметників, статус та правила вживання конструкцій з орудним відмінком діяча у пасивних конструкціях, у тому числі й статус пасивних конструкцій з дієсловами на -ся.

Мета нашої статті – на основі аналізу поглядів українських мовознавців, засвідчених у граматиках 20–30-х рр. ХХ ст., на статус пасивних конструкцій із дієсловами на -ся визначити основні причини вилучення зазначених конструкцій із парадигми пасивних конструкцій української мови.

О. Курило у праці “Уваги до сучасної української літературної мови”, вказуючи на негативний вплив російської мови, наголошує на частотному, не властивому українській мові вживанні дієслів на -ся в пасивних конструкціях. Наприклад: *Зразок ділився... потім на шари... кожний шар досліджувався окремо* [3, с. 87]. Мовознавець допускає існування дієслів на -ся в пасивному значенні, але зазначає їх обмежене використання: “Українські дієслова-присудки на -ся мають у підметових фразах здебільшого значіння активне. І взагалі українські дієслова на -ся здебільшого активного, а не пасивного значіння” [3, с. 87]. Наприклад: *За одну ніч вибудувався (сам, а не хтось його вибудував) такий дім. І хліб у печі випікається (сам випікається, а не його випікають) і Василь під вікном озивається* [3, с. 87]. О. Курило подає приклади двочленних речень, які семантично і стилістично значно відрізняються від тричленних конструкцій із дієсловами на -ся.

Вживання двочленних пасивних конструкцій із дієсловами на -ся виправдане, на нашу думку, лише в народній мові та мові творів народної творчості. Дієслова на -ся пасивного значення в українській мові є позанормативними. Речення як-от: *Пісня виконується всіма учасниками концерту* [4, с. 232] – є звичайною калькою російської мови. Для того, щоб наголосити на об’єкті (у

даному випадку *пісні*), доречним буде речення з непрямым порядком членів, наприклад: *Пісню виконують всі учасники концерту*. Стосовно наукового стилю, який, ймовірно, мала на увазі О. Курило, говорячи про випадки, коли без зазначених конструкцій у літературній мові не можна обійтися [3, с. 88], ми вважаємо, що дієслова на *-ся* тут є одним із різновидів зворотних. Наприклад: *Десинтограми білків клітин зародку... в основному характеризуються майже повним зникненням фракцій... У всіх тканинах насінини спектр білків відрізняється більш рівномірним розподілом радіоактивності* [5, с. 10]; *Пагони в граната завершуються колючками* [5, с. 11]. Трансформовані речення із похідними дієсловами матимуть інше семантичне навантаження і не відповідатимуть логіці викладу, чого не можна сказати про речення: *Бригада виконала план* [4, с. 229] та *План виконується бригадою* [4, с. 230], які, на наш погляд, абсолютно ідентичні.

Конструкції з дієсловами на *-ся*, на думку М. Сулими, не є репрезентантами форм пасивного стану в українській мові. У праці “Українська фраза” дослідник пише: “Форма переємного стану... утворюється з дієприкметників на *-ний, -тий* головного дієслова...”, – *Вона просватана за чигиринського полковника* тощо [9, с. 75]. Хоча поряд наведено декілька прикладів із дієсловами на *-ся*: *Вони в своїх розпорядках урядувалися від гетьманів; І навіки проклетесь своїми синами* [9, с. 76]. Граматист наголошує на незначній поширеності форм пасивного стану в українській мові в цілому: “Щодо вживання переємного стану, то в українській народній мові він трапляється раритетно” [9, с. 77]. Пасивні конструкції (конструкції з пасивними дієприкметниками. – Г.Ю.), за словами М. Сулими, “годяться в мові лише тоді, як треба не саму дію, не чинність підкреслити, а – наслідок її, – ту ознаку (підмета), що стала властива якійсь особі чи речі після впливу на неї котроїсь чинності. У зворотах із переємними конструкціями... – найголовніший момент такий: підмет і його ознака (а не дія)” [9, с. 77]. У реченнях, які активно побутують у сучасному мовленні, як-от: *Курсова робота пишеться студентом* [10, с. 371]; *Фільм переглядається комісією* [4, с. 232], не акцентовано на наслідках чи ознаках, а лише іншими словами змальовані процеси *написання та перегляду*, що надає поданим реченням недоречності та беззмістовності використання в мові. Це, звичайно, не стосується зворотних дієслів на *-ся*, що несуть відмінне комунікативне навантаження порівняно з їх похідними дієсловами, наприклад: *бороти – боротися, кохати – кохатися, дерти – дертися, нести – нестися* тощо [4, с. 231].

У найновіших дослідженнях, на думку К. Горденської, “скориговано парадигму конструкцій пасивного стану: з неї вилучено ті з них, до складу яких входять дієслова недоконаного виду з постфіксом *-ся*, котрий традиційно вважали типовим засобом творення пасивних форм до перехідних дієслів недоконаного виду”, адже “постфікс *-ся* функціонує як виразник різних словотвірних значень зворотних дієслів... (*мити – митися, сварити – сваритися*)...” [1, с. 243]. Ми вважаємо, що зворотні дієслова доконаного виду можна вилучити із парадигми конструкцій пасивного стану, керуючись тією ж особливістю постфікса *-ся*.

С. Смеречинський у “Нарисах з української синтакси” розмежовує властиві та не властиві українській мові конструкції з дієсловами на *-ся*. На переконання граматиста, як і О. Курило, причиною поширення нетипових для української мови конструкцій на *-ся* є вплив російської та польської мов. Так, безпідметові конструкції на зразок: *Цю хату будується (будувалося) вже три роки; Вода п'ється хлопчиком* – “мові народній

українській (ба й мові літературній клясичній) невластиві й неорганічні, а коли й трапляються, то здебільшого по зах. говірках і під польським впливом” [8, с. 24–25]. Покликаючись на працю О. Курило, С. Смеречинський зауважує, що наслідками впливу російської літературної мови є значне поширення в українській мові підметових конструкцій із дієсловами на *-ся*: *Діти розпускаються на два місяці*. Однак зазначені конструкції не слід плутати з подібними питомими українськими фразеологічними утвореннями, а саме: *Вода парюю взялась* [8, с. 26]; *А дівчина, побачивши його, узялась рожевим рум'янцем, мов огнем і полум'ям* [3, с. 222]. У цілому ж, як зазначає дослідник, українській мові притаманні активні конструкції з дієсловами на *-ся*, у яких йдеться про те, що щось саме робиться. На це вказує постфікс *-ся*, який походить від зворотного займенника *себе*: *Рубатися...* – не значить “бути рубаному...”, а тільки: *самому рубатися...* [8, с. 24–27].

Погляди С. Смеречинського на з'ясування походження зазначеного негативного явища в українській літературній мові, на нашу думку, дають змогу сучасникам глибше усвідомити природу поширеного явища пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся*. А тому вважаємо, зважаючи на суспільно-історичні обставини, які безпосередньо вплинули на статус української мови, що пропозиція вилучити пасивні конструкції на *-ся* вповні відповідає законам розвитку та вдосконалення мовної системи – відкинути чуже та зайве, що не має певного функціонального навантаження.

На думку В. Сімовича, як і вищезгаданих лінгвістів, форми “страждального” стану в українській мові утворюються за допомогою пасивного дієприкметника й допоміжного дієслова *бути*, що в теперішньому часі пропущається: *Я бував битий, буду битий; ти будеш битий* [7, с. 281–282]. У “Граматичі української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці” мовознавець зазначає, що “страждального стану українська мова не любить, радо його обминає, а коли вже годі його обминути, то заступає його на рідний спосіб формами діяльного стану, але так, щоб видно було, що той, про кого мова, страждає, що він є предметом дійства, а не сам його виконує”. Народній мові більш притаманне “*мене б'ють*”, ніж “*я (є) битий*”. Доречними випадками вживання пасивних форм є ситуації, коли не названо особи діяча [7, с. 282], тобто коли важливий не суб'єкт дії, а наслідок дії.

О. Синявський, представник Харківської (поміркованої) школи в мовознавстві 20–30-х рр. ХХ ст., має дещо інший погляд на статус конструкцій із дієсловами на *-ся*. Граматист звертає увагу на безпідметові речення з головним членом, вираженим неособовим дієсловом третьої особи однини середнього роду на *-ся*. У “Нормах української літературної мови” О. Синявський окреслює семантику зазначених конструкцій, які, на думку лінгвіста, “вживаються головним чином на означення певних психічних станів людини і завсіди дуже загально, абстрактно”, наприклад: *мені не п'ється, не їється, дрімається, верзлося, спалося* тощо [6, с. 207]. У сучасному мовознавстві подані вище дієслова на *-ся* є зворотними, а тому, на нашу думку, не виступають аргументом на користь нормативності пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся*.

О. Синявський згадує підметові двочленні речення “при дієсловах переємного значіння з *-ся*”: *Кукурудза сіється, кукурудза родиться; Пшениця молотиться й віється* [6, с. 207]. Дослідник наголошує, що “речення на *-ся* двочленові можуть змагатися з різними іншими”, наприклад: *кукурудза сіється – кукурудзу сіють, слова дощем позаливалися – слова дощем позаливало* [6, с. 208]. Конструкціям із дієсловами на *-ся* протиставлено одно-

складні неозначено-особові речення, але вказано семантичні відмінності між ними. Так, конструкції на зразок *кукурудза сіється* “надають реченню значіння загальної, себто такого, де виступають тільки два члени мислі – *кукурудза* і *сіяти*, і зовсім немає третього члена – “того, хто сіє”, чого не можна сказати про речення *кукурудзу сіють*, де є натяк на групу сіячів” [6, с. 208]. Подібні речення є результатом багаторічної русифікації і відображають характерні риси не українського, а російського менталітету. Саме в поданих конструкціях, на нашу думку, втілено ментальну відмінність між українським і російським народами та, відповідно, їхніми мовами, про яку писав М. Костомаров у статті “Дві руські народности”: “У вдачі українського народу переважає особиста воля, а в великоруським переважає загальність” [2, с. 29].

Щодо речень із дієсловами на *-ся* М. Я. Плющ зазначає, що “відсутність орудного суб’єкта при дієслові ніwelює значення пасивності дії, і дієслово набуває значення зворотно-середнього стану” [4, с. 232]. Ми схильні вважати, що літературна мова має уникати речень на зразок: *Фільм переглядається вдруге* [4, с. 232], незважаючи на те, що в цих реченнях відсутній граматичний об’єкт (логічний суб’єкт). Такі синтаксичні конструкції варто замінити односкладними неозначено-особовими реченнями, наприклад: *Фільм переглядають вдруге*, – що, по-перше, не суперечить питомому синтаксичному ладу української мови – навпаки, є яскравим відображенням її окремості та відображенням особливостей національного характеру, а, по-друге, не змінює семантики речень. Часте використання двочленних безпідметових речень із дієсловами на *-ся*, про які говорив О. Синявський, не може стати аргументом на користь нормативності побутування в сучасній українській літературній мові пасивних речень із дієсловами на *-ся*.

О. Синявський також наводить приклади тричленних пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся*, аналізуючи випадки використання орудного відмінка при пасивних дієприкметниках та предикативних формах на *-но, -то: Улиця упродовж людьми заступилася; Караюся я... сердитим Богом* [6, с. 255]. За спостереженнями лінгвіста, такі конструкції трапляються в мові рідко – “в більш розвинутій фразі і взагалі складнішій мові” [6, с. 255]. На наш погляд, мовознавець зазначав випадки книжної мови, які не відображають національної своєрідності української мови.

Впадає в око те, що найбільшу кількість пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* мовознавці окресленого періоду наводили із творів Т. Шевченка, О. Стороженка, М. Вовчка. Відомо, що мова творів Т. Шевченка є своєрідним синтезом нової і старої української мови, живої народної мови та книжної церковнослов’янської, а тому навряд чи уникла впливу російської мови на синтаксичному рівні. О. Стороженко та М. Вовчок творили приблизно в той же час, що й Т. Шевченко, що позначилось і на мові їхніх творів.

Отже, враховуючи погляди українських граматистів 20–30-х рр. ХХ ст., можна визначити декілька причин для вилучення конструкцій із дієсловами на *-ся*. Здавня постфікс *-ся* має зворотне значення, що втілювалося у значній кількості зворотних дієслів української мови, які, порівняно з похідними, передають особливі відмінні семантичні відтінки. Цього, на нашу думку, не можна сказати про штучно створені під впливом насамперед російської та польської мов пасивні дієслова на *-ся*, які не мають зворотного значення. Українська мова віддає **перевагу активному (діяльному) стану**, а тому, зважаючи на відсутність семантичних та стилістично-функціональних відмінностей між реченнями активного стану та конструкціями з дієсловами на *-ся*, вживання зазначених

речень є не виправданим. До того ж органічним для української мови є вживання дієслів на *-ся* в активному (зворотному) значенні.

За спостереженнями українських граматистів 20–30-х рр. ХХ ст., як-от М. Сулими та В. Сімовича, конструкції з пасивними дієприкметниками доречно вживати у випадку, коли необхідно наголосити на наслідковій дії, її результаті, чого не забезпечують пасивні конструкції із дієсловами на *-ся*. Зазначені конструкції, на нашу думку, лише іншими словами передають процесуальність дії, а значить, не виконують основного **питомого комунікативного призначення** пасивних конструкцій в українській мові (тобто такого, яке здавна їй притаманне).

Частотне вживання пасивних речень із дієсловами на *-ся* спричинила ціла низка негативних суспільно-історичних та політичних обставин, спрямованих переважно проти природного розвитку та самобутності української мови. А тому відкидання зазначених конструкцій сприятиме, на нашу думку, **очищенню мови від щільного нашарування наслідків зовнішнього негативного впливу** на мовну структуру. Таке вилучення суттєво не вплине на функціональність питомого синтаксичного ладу української мови, який істотно відрізняється від синтаксичного ладу російської та інших споріднених мов.

Двочленні безпідметові конструкції із дієсловами на *-ся*, які позначають, що щось робиться само собою, є відображенням однієї з **характерних рис російського менталітету**. Бажання зняти відповідальність з особистості за події чи обставини, перевагу загального над активністю індивідуальності, ми гадаємо, якнайкраще передають саме такі речення. Важливо зазначити, що ці речення, на відміну від тричленних підметових конструкцій із дієсловами на *-ся*, навіть не вказують на пасивність дійової особи – вони нехтують нею взагалі, що абсолютно не притаманне рисам українського національного світогляду, який ставить особистість вище за загальне.

Отже, переважна більшість видатних українських мовознавців 20–30-х рр. ХХ ст. (О. Курило, С. Смеречинський, В. Сімович, М. Сулима) схиляється до думки про те, що пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* не притаманні українській літературній мові. Причинами можливого вилучення пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся*, на нашу думку, є: 1) дотримання законів питомого синтаксичного ладу української мови; 2) виконання пасивними конструкціями питомого комунікативного призначення в українській мові; 3) усунення наслідків тривалого несприятливого впливу російської та польської мов на систему української мови, зокрема на синтаксичному рівні; 4) дотримання відповідності рисам національного українського світогляду, закладеним у мові. Тричленні та двочленні пасивні конструкції із дієсловами на *-ся* – одне з негативних явищ у синтаксисі української мови, якого, як нам здається, варто позбутися. Перспективним стосовно даної розвідки та не менш актуальним є дослідження нормативності вживання орудного відмінка дійової особи при пасивних формах, що тісно пов’язане з нормативністю пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся*.

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; за ред. І. Р. Вихованця. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
2. Костомаров М. І. Дві руські народности [Електронний ресурс] / Микола Іванович Костомаров; [переклад Олександр Кониський, з переднім словом Дмитра Дорошенка]. – Київ – Лайпціг: Українська накладня, [1920?] – 42 с. [набір та електронне форматування Максима Тарнавського] – Режим доступу [Електронна бібліотека України]: https://docs.google.com/viewer?url=http://www.ukrcenter.com/!FilesRepository/Literature_Upload3/1b38d14d-4057-4858-a33a-cb02a6888a0.pdf

3. Курило О. Б. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Борисівна Курило. – [2-ге вид.]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 303 с.
4. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: [підручник у 2 ч.] Ч. 1 / Марія Яківна Плющ. – К. : Вища школа, 2005. – 286 с.
5. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: [підручник] / Олександр Данилович Пономарів. – [3-те вид., перероб. і доповн.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
6. Синявський О. Н. Норми української літературної мови / Олекса Наумович Синявський. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 363 с.
7. Сімович В. І. Граматика української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці / Василь Іванович Сімович. – Мюнхен : Український вільний університет, 1986. – 584 с.
8. Смерчинський С. Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою: [фотопередрук з післясловом О. Горбача] / Сергій Степанович Смерчинський. – Мюнхен : Український Вільний університет, 1990. – 277 с.
9. Сулима М. Ф. Українська фраза: коротенькі начерки / Микола Федорович Сулима. – Харків : Харківська школа друкарського діла ім. А. Багинського тресту “Харків-друк”, 1928. – 99 с.
10. Сучасна українська літературна мова: [підручник] / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.]; за ред. А. П. Грищенка. – [3-те вид., доповн.]. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.

МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Горіна Жанна

Останнє десятиліття характеризується підвищеною зацікавленістю вчених-лінгвістів і лінгводидактів проблематикою мовленнєвої комунікації у професійній сфері спілкування (Ф.С. Бацевич, З.І. Гур'єва, О.Н. Зарецька, О.М. Казарцева, Є.В. Ключев, О.А. Семенюк, В.Ю. Парашук, Н.І. Формановська, О.В. Харченко, О.В. Яшенкова). Звісно, це в першу чергу стосується галузей з так званою посиленою мовленнєвою відповідальністю (педагогіка, політика, юриспруденція, журналістика, медицина), де вміння спілкуватися виступають чи не основною і необхідною передумовою успішної професійної діяльності. Тут, як відомо, повинні працювати професійні комунікатори, тобто фахівці, що демонструють різноманітні варіанти мовленнєвої поведінки й усвідомлено вибирають їх залежно від психологічних характеристик партнера, їх соціально-статусних ролей і комунікативної ситуації. На нашу думку, посилена увага до мовленнєвої поведінки означеної групи спеціалістів пояснюється кількома причинами, з-поміж яких виокремлюємо такі: по-перше, антропоцентризм як загальна тенденція зміщення фокусу наукової уваги на людину-мовця, в т. ч. в основній сфері її життєдіяльності – трудовій; по-друге, бурхливий розвиток інформаційних технологій (інтернет-конференції, інтернет-наради, віртуальне спілкування в чатах і форумах чи за допомогою електронної пошти) зумовив появу значної кількості нових термінів, які, як ускладнюють перебіг процесу комунікації, так і відображають особливий прошарок мовної свідомості – професійний; по-третє, завдяки ринковим відносинам і розгалуженості сфери освітніх послуг в Україні, дедалі частіше головним критерієм відбору абітурієнта до вишу виступають уміння грамотного оформлення усного чи писемного мовлення.

Утім, на жаль, сучасний стан філологічної освіти у вишах України викликає швидше тривогу, ніж уселяє

оптимізм. Оновлені стандарти для загальноосвітніх навчальних закладів передбачають високий загальнофілологічний рівень підготовки випускників шкіл, що відповідає вимогам для вступників у ВНЗ філологічного напрямку, а в останньому випадку (автори програми – Л.І. Мацько, О.М. Семенов [3]) вимоги стандартів профільної середньої освіти, навіть вищі за ті, що передбачено стандартами вищої освіти. Чимало і викладачів відзначає той прикрий факт, що за останні роки рівень підготовки абітурієнтів не відповідає вимогам, які висунуто до підготовки майбутніх фахівців – філологів і вчителів української словесності. Водночас у сучасному суспільстві все більше зростає попит на інформативно-увирзане спонтанне монологічне мовлення як найвищий пілотаж розвитку мовленнєвих здібностей людини. Мовленнєва культура, володіння комунікативною і риторичною компетенцією, комунікабельність посідають одну із ключових позицій у переліку вимог освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр філології”. Крім того, з-посеред побажань, які висувають роботодавці-керівники різних освітніх і навчальних закладів, йдеться про те, що фахівець не лише повинен володіти фундаментальними знаннями, демонструючи високий рівень філологічної освіченості, але і приділяти увагу до власного рівня розвитку мовленнєвої культури.

Мовлення сучасної молоді – унікальний комунікативний феномен, а прикметними особливостями мовлення майбутніх філологів є оригінальність, креативне використання мовних норм, відмова від загальновищаних стандартів і цінностей або ж їх елементарне незнання (О.П. Єрмакова, Л.О. Ставицька, В.В. Хімік). Метою цієї розвідки є вияв основних тенденцій мовленнєвої культури студентської молоді задля розробки дієвих механізмів педагогічного впливу на досліджуване явище.

Відомо, що одним із ключових елементів духовної культури людини виступає її мовленнєва культура. Водночас донині науково не вироблений єдиний концептуальний підхід щодо тлумачення її сутності і змісту, надалі залишається проблемою питання дефінування поняття “мовленнєва культура”, що, на нашу думку, спричинено як дещо розпливчастим характером самого визначення, так і розгалуженістю його зв'язків з іншими, суміжними, як-от: “культура мовлення”, “культура спілкування”, “культура мовленнєвого спілкування”, “мовленнєве спілкування” тощо. У свою чергу така термінологічна невизначеність дозволяє певну свободу вибору як для теоретиків мовознавства, так і для дослідників-практиків, особливо щодо виокремлення критеріїв ефективності самого мовленнєвого спілкування.

Аналіз наукової літератури (Л.А. Введенська, В.Є. Гольдін, Л. К. Граудіна, С.Я. Єрмоленко, Т.В. Кочеткова, М.Р. Львов, Л.І. Мацько, О.Б. Сиротиніна, Є.М. Ширяєв) підтвердив, що в розумінні феномену мовленнєвої культури частіше превалює суто філологічний підхід, згідно з яким значна частина досліджень присвячена вивченню мовної норми. До того ж поняття “мовленнєва культура” і “культура мовлення” часто використовують як синонімічні терміни у разі співвідношення їх з такою значущою для сучасної системи мовної освіти категорією як “мовленнєве спілкування”. Однак, на нашу думку, мовленнєва культура – явище не таке рівнозначне: це частка духовної культури, яка характеризує багатство свідомості людини. На відміну від загальної культури мовлення студентська мовленнєва культура як самобутній і багатомірний феномен включає еволюцію цінностей, руйнування мовних норм і стереотипів, оперативність перемикання з одного стиля на інший, зміну мовленнєвих навичок і мовних переважень.

У зв'язку з означеним вище ми вважаємо за доцільне тлумачити досліджуване явище в соціокультурному

контексті, що передбачає розуміння його як системи цінностей, яка визначає ставлення мовця до рідної мови, зокрема до її літературних норм, адже “цінність – внутрішній, емоційно осягнений суб’єктом орієнтир його діяльності, а отже, сприймається ним як власна духовна інтенція” [2, с.164]. А ці цінності, як відомо, різняться навіть у носіїв однієї і тієї ж мови. Еталоном мовлення, як було доведено вченими-філологами, повинна виступати вишукана елітарна мовленнєва культура, визначальним критерієм такої є літературна норма. Водночас мовна норма, на нашу думку, усвідомлюється не всіма мовцями, її вибір, орієнтація на той чи той тип мовленнєвої культури (еталон мовлення) багато в чому залежить і від випадкового поєднання цілої низки факторів: територіальних, гендерних, соціально-професійних, вікових та ін. Людина у своїй діяльності, в тому числі і мовленнєвій, виходить із певних цілей, ідеалів, норм, усвідомлених нею як щось обов’язкове, необхідне, тобто як власні цінності. Це у свою чергу дозволяє говорити про важливі співвідношення категорій цінностей і норми в мовленнєвій культурі студентської молоді: цінність, таким чином, витлумачуємо як засвоєну норму.

У студентські роки, коли провідними видами діяльності виступають навчальна і мовленнєва, виформовуються й основні прикметні риси мовленнєвої культури майбутнього філолога. Розвиток мовної особистості студента здійснюється під час спілкування через інтеріоризацію культурно-мовленнєвих норм і ціннісних пріоритетів усіх учасників навчально-виховного процесу в університеті, зокрема професорського-викладацького складу, адміністрації, студентської академгрупи тощо. Так, унаслідок обробки експериментального матеріалу, одержаного під час проведення констатувального зрізу, було з’ясовано, що панівними типами мовленнєвої культури в майбутніх філологів надалі залишаються середньолітературний або фамільярно-розмовний [1]. Крім того, орієнтація опитуваних на той чи інший тип мовленнєвої культури багато в чому залежала від екстралінгвістичних факторів. Зокрема, до чинників, які впливали на становлення мовної особистості студента, ми віднесли фактори макрорівня (традиції сімейного спілкування, вплив масової культури, суспільне уявлення щодо престижності мовленнєвої культури, в першу чергу трансльоване через ЗМІ, вплив професорського-викладацького складу), а також мікрорівня (оточення з відповідної референтної групи, успішність в академгрупі, мовленнєвий досвід, навички лінгвістичної саморефлексії).

Отже, поряд з еталоновими вимогами культури мовлення, адресованими всьому лінгвокультурному соціуму, припустимо говорити і про специфіку мовленнєвої культури окремих професійних, вікових, соціальних груп або територіальних спільнот. Відповідно, має свою специфіку й мовленнєва культура студентської молоді, хоча її теперішній стан характеризується певними негативними тенденціями. Скажімо, в мовленні сучасної молоді простежуємо чималу кількість мовленнєвих помилок, пов’язаних передовсім із недотриманням культурно-мовленнєвих норм. Вочевидь, вишукана мовленнєва культура не є у студентському філологічному середовищі яскраво вираженою цінністю. Більш за те, мовлення сучасної молоді укладається у свої нормативні приписи й сама норма в такому випадку виступає як вельми специфічне уявлення студентів про припустимість, обов’язковість. Невипадково, багато хто з відомих соціолінгвістів, фахівців культури мовлення пояснює це загальною демократизацією літературної мови (О.А. Земська, Л.П. Крисін, Л.О. Ставицька, В.В. Хімік). Крім того, як свідчить реальна комунікативна практика спостережень за українським мовленням навіть філологічно освічених

людей (учителі, журналісти, діячі науки і культури), воно далеке від усталених стереотипних уявлень про зразковість мовлення філологів. Таке явище, що побутує в колективній свідомості пересічних носіїв мови, певним чином можна означити як “мовний ідеалізм”, тобто стійке уявлення про позитивні еталонові комунікативні якості мовлення певної професійної групи людей. До того ж, “мовний ідеалізм” властивий як самим філологам, так і особливо – нефілологам, хоча насправді і ті, й інші фіксують у реальній поведінці філологів, з якими вони спілкуються (а словесники – у власному мовленні), численні мовленнєві огріхи і комунікативні порушення. На нашу думку, саме “мовний ідеалізм” підтримує у свідомості носіїв мови дещо хибне уявлення про мовну особистість філолога як вишукану, елітарну, що ще раз доводить автономність і стійкість побутування ментальних стереотипів у свідомості української лінгвосоціуму і відсутність прямого зв’язку між стереотипом і реальною комунікативною поведінкою носіїв мови.

Отже, якісна філологічна освіта відіграє вирішальну роль для формування літературного типу мовленнєвої культури в майбутніх словесників. При цьому елітарний тип мовленнєвої культури, на нашу думку, цілеспрямовано сформувати на часі університетської освіти практично неможливо, він швидше виступає як ідеал або еталон, якого слід прагнути досягти. Надалі важливу роль відіграє і подальша соціалізація студента, його особистісні якості, інтелект, а також комунікативна професія, зорієнтована на активне спілкування, використання української мови як інструмента професійної діяльності.

Таким чином, мовленнєва культура – це активна реальність, що існує незалежно від нас і наших наукових уявлень про неї. І чим об’ємнішим буде наше пізнання цієї реальності, тим успішнішою буде педагогічна робота з розвитку відповідного культурно-мовленнєвого середовища у вишах України, де до сьогодні залишається актуальною лінгводидактична проблема, пов’язана з аксіологічним аспектом формування мовної особистості майбутнього філолога, що розкриває її ціннісні орієнтації при виборі мови спілкування і мови навчання, і, на жаль, такий вибір робиться не завжди на користь української мови. Така ситуація зумовлена тим, що південно-східних регіонах країни сучасна молодь, як і раніше, відчуває довкола себе вакуум рідної культури. І хоча ця проблема виходить за межі суто лінгводидактичної, в перспективі саме лінгводидактика спроможна забезпечити необхідні підходи й оптимальні методи формування мовної особистості, досліджуючи сутність якої за допомогою мови.

1. Горіна Ж. Д. Мовленнєвий портрет особистості майбутнього словесника / Ж. Д. Горіна // Вісник Глухівського держ. пед. ун-ту. Серія: Педагогічні науки. – Глухів : ГДПУ, 2009. – Вип. 13. – С. 40–46
2. Каган М. С. Философская теория ценности. – СПб. : ТОО ТК “Петрополис”, 1997. – 205 с.
3. Українська мова. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія. Профільний рівень / укл. Л. І. Мацько, О. М. Семенов. – К. : Грамота, 2011

РОЛЬ КОГНІТИВНОЇ МЕТОДИКИ У ФОРМУВАННІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ

Горошкіна Олена

Сучасне суспільство вимагає від шкільної освіти підготовки випускника відповідного рівня, який не тільки

и має міцні знання мови і вміє їх комунікативно доречно використовувати, але й готового до професійного зростання, соціально мобільного. Чинні програми з української мови передбачають, крім опанування основних мовних і мовленнєвих відомостей, засвоєння позамовної інформації, необхідної для адекватного спілкування та взаєморозуміння. Життя переконало, що вчитель не може обмежуватися вузькими мовними цілями.

Соціокультурною змістовою лінією чинної програми передбачено вивчення основних відомостей про особливості національної культури, звичаїв, традицій, свят, визначних діячів; суспільно-політичні події, державну символіку; побут населення міст, сіл, культурно-архітектурні пам'ятки, музеї, театри тощо; опанування найбільш відомих фольклорних творів рідного народу, лексем, фразеологізмів, афоризмів як відображення народного досвіду, особливостей національного характеру, їх етнокультурний колорит. Ця змістова лінія є інтегративною й на рівні програми становить систему соціокультурних тем, що має багатомірну структуру: Всесвіт – людство – народ – “я”; минуле – сучасне – майбутнє; національне – загальнолюдське; краса в природі й людині, у мистецтві й мові; духовна спадщина рідного народу й людства; найвидатніші постаті української нації і всього людства. Як бачимо, сутність соціокультурних тем дозволяє учням зіставити, виробити власні погляди, вчить мислити, надає змогу кожному самостійно творити власну особистість, формувати себе як громадянина.

Перед учителями-словесниками постає завдання формування соціокультурної компетенції учнів, яка містить відомості про мову – національно-культурний феномен, що відображає духовно-моральний досвід народу-носія цієї мови, сукупність знань про матеріальну й духовну культуру українського народу, соціокультурні стереотипи мовленнєвого спілкування, а також домогтися усвідомлення учнями краси, милозвучності, естетичних можливостей української мови. Проведений нами теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволяє стверджувати про полісемію поняття “соціокультурна компетенція”. Соціокультурна компетенція учня – один із базових компонентів, що забезпечує формування національно мовної картини світу, оволодіння національно маркованими мовними одиницями, українським мовленнєвим етикетом. Окрім того, соціокультурну компетенцію розглядають як аспект комунікативної здатності, що відбиває специфічні риси суспільства та його культури, які виявляються через комунікативну поведінку членів цього суспільства [7, с. 27].

Уведення й обґрунтування терміна соціокультурна компетенція підготовлено публікаціями та виступами відомих вітчизняних лінгвістів і методистів О. Біляєва, Л. Бондарчук, Н. Голуб, М. Голянич, Ж. Горіної, Т. Донченко, М. Вашуленка, В. Дороз, С. Карамана, М. Крупи, Л. Мацько, Т. Мельник, В. Мельничайка, Н. Мішатіної, А. Нікітіної, Г. Онкович, Л. Паламар, Е. Палихатої, М. Пентилюк, О. Селіванової, О. Семенов, Л. Скуратівського, Т. Симоненко, Г. Шелехової та багатьох інших.

Упровадження соціокультурного підходу до навчання української мови стимулювало розробку й практичне втілення нових методик, зокрема когнітивної методики навчання української мови, під якою розуміємо сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць як основи пізнання й формування концептуальної та мовної картин світу та певного результату створення образу світу в уяві кожного учня [5, с. 5].

Мета нашої розвідки – окреслити роль когнітивної методики у формуванні соціокультурної компетенції учнів.

Когнітивна методика передбачає посилення практичної спрямованості змісту предмета “Українська мова”; зміну акцентів у навчальній діяльності, спрямованих на інтелектуальний розвиток учнів за рахунок зменшення репродуктивної діяльності; моделювання навчальних ситуацій, що спонукають до різних видів мовленнєвої діяльності; збільшення питомої ваги завдань, що стосуються пояснення подій, явищ, вчинків людей тощо та способів і засобів їх вербального відтворення. В основі цієї методики лежить усвідомлення нерозривності зв'язків у тріаді мова – культура – суспільство. Метою когнітивної методики є опанування учнями мовних одиниць як концептів — глибоких значень розгорнутих змістових структур тексту, що є втіленням мотивів та інтенцій автора, задля формування вмінь адекватного сприйняття текстової інформації та створення власних (усних і писемних) текстів відповідно до комунікативної мети й наміру, розвитку пізнавальної активності учнів, підвищення їхнього інтересу до вивчення української мови, виховання національної самосвідомості, поваги до мовних традицій українського народу й бажання наслідувати естетичні й етичні норми спілкування.

Отже, когнітивну методику визначаємо провідним напрямом сучасної лінгводидактики, спрямованим на формування мовної особистості учня, явленим складником якої є соціокультурна компетенція.

Основним засобом навчання в когнітивній методиці є текст. Текст дає змогу визначити завдання на всіх рівнях, повторити мовленнєвознавчі відомості (визначити тип, стиль мовлення, способи об'єднання речень в межах складного синтаксичного цілого, засоби зв'язку речень у тексті, здійснити актуальне членування речення тощо). Для вчителя текст – це засіб формування ціннісних орієнтацій, комунікативної, лінгвістичної, соціокультурної компетенції учнів, для школярів текст – джерело інформації, об'єкт розуміння й вивчення. Саме на рівні тексту відбувається з'ясування семантики слова, його понятійних зв'язків, усвідомлення стилістичної диференціації моделювання зв'язного висловлювання.

Останнім часом набуває особливої актуальності використання на уроках української мови прецедентних текстів. Це загальновідомі хрестоматійні тексти, що відтворюються в інших художніх творах, у мовленні людей з високим рівнем мовленнєвої й загальної культури. На думку Ю. Караулова, це тексти, що мають надособистісний характер, тобто широко відомі ... оточенню певної особистості, включаючи її попередників і сучасників [2, с. 216]. Такі тексти широко використовуються авторами шкільних підручників і посібників, учителями.

Своєрідність сучасного уроку української мови вбачаємо в пріоритетному використанні текстового навчального матеріалу, що репрезентує соціокультурні концепти, визначені в соціокультурній змістовій лінії програми, з поступовим розширенням їхнього інформаційного поля. Значне місце на уроках української мови відводимо аналізу текстового матеріалу. Особливу роль у вихованні, розвитку сучасних учнів мають тексти, спрямовані на духовно-моральний розвиток особистості: про культуру пам'яті, збереження національних традицій, екологічної проблематики тощо. Для сучасних учнів особливо значущими є тексти, що викликають світлі почуття, позитивні емоції, дають змогу відчувати себе в гармонії з довкіллям, допомагають сформувати оптимістичне світосприйняття. Психологами переконливо доведено, що істотним чинником виникнення інтересу до навчального матеріалу є його емоційне забарвлення [1, с. 227].

Усе більший інтерес у словесників викликає робота з концептами української культури. Поняття концепту в лінгвістичних та психолінгвістичних студіях актуалізува-

лося у зв'язку з переходом до сучасної антропоорієнтованої наукової парадигми, основою якої є людина, яка сприймає, зберігає, розвиває, ретранслює мову й мовлення в конкретних соціально-історичних умовах. Концепт став ключовим поняттям для когнітивної лінгвістики і когнітивної методики. Незважаючи на те, що поняття концепт є сталим, його зміст варіюється в концепціях різних наукових шкіл і окремих учених. Нам імпонує визначення З. Попової та І. Стерніна, які розуміють під концептом дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею мислительного коду людини, має відносно впорядковану внутрішню структуру, являє собою результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості й суспільства, несе комплексну, енциклопедичну інформацію про відображений предмет чи явище, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю і ставлення суспільної свідомості до цього явища чи предмета [3, с. 34].

У контексті когнітивної методики під концептом розуміємо сформоване у свідомості учня поняття про складові реального й уявного світу, виражене за допомогою мовних одиниць, пов'язане з мотивами мовлення й комунікативними намірами автора висловлювання та реципієнта. Семантика концепту містить комплекс поза-мовних відомостей, що ґрунтуються на знаннях про світ, отриманих у результаті колективного досвіду людства.

Концепти поєднують процеси пізнання й емпіричний досвід учня, формують концептуальну й мовну картини світу. Концептуальна картина світу є універсальною, пов'язаною з сукупністю знань про світ та відображається в мовній картині світу. Мовна картина світу пов'язана з особливостями національного світосприйняття і є індивідуальним витвором кожної особистості. У структурі кожної мовної картини світу виділяються такі протиставні тенденції: стійкості – динаміки, стандарту – експресії, економії – надлишковості. Системне використання текстового матеріалу знайомить учнів із характерними особливостями зв'язного висловлювання й готує для глибокого розуміння класичних і створення власних текстів. Саме в процесі роботи з текстом формуються мовна, комунікативна, соціокультурна компетенції учнів, розвивається їхня емоційна сфера, відбувається духовне збагачення.

Культурний концепт розглядаємо як згорнутий текст, як семіотико-культурний феномен, що поєднує архетипні й міфопоетичні параметри, а також філософсько-релігійні, історико-культурні знання про світ. Зміст художніх концептів, притаманних тому чи іншому майстрові слова, визначається його суб'єктивними чинниками: особливостями світогляду, світосприйняття, індивідуально-авторської картини світу.

Продуктивним методом навчання української мови вважаємо концептуальний аналіз, що полягає у виведенні зі змісту цілого тексту чи мікротексту певного концепту, а також “знань про концепт, що складають його концептосферу” [4, с. 42]. Метою концептуального аналізу є забезпечення учнями повноти розуміння змісту тексту. Концептуальний аналіз може складатися з таких прийомів: робота зі словниками, етимологічний етюд, спостереження над мовою тощо.

Методика концептуального аналізу враховує психолінгвістичні закономірності сприйняття й розуміння текстового матеріалу. Можна виділити три етапи концептуального аналізу: дотекстовий, текстовий, післятекстовий.

Дотекстовий етап передує читанню твору. Завдання вчителя полягає в тому, щоб налаштувати учнів на адекватне сприйняття інформації. Важливим є осмислення учнями назви твору. Аналізуючи назву тексту, учні висувають припущення про зміст твору, мету автора тощо.

Важливим етапом концептуального аналізу тексту є його сприймання, що відбувається під час другого – текстового – етапу. Сприймання тексту – процес складний і своєрідний, що характеризується особливою формою розумової діяльності читача, завдання якого полягає в тому, щоб зрозуміти, осмислити й оцінити діяльність автора тексту. Незважаючи на те, що і автор, і читач користуються одним кодом, їхня діяльність відбувається різними шляхами: автор кодує свої думки й почуття в графічні символи, учень, сприймаючи, декодує спочатку зовнішню форму слів і конструкцій, з'ясовує їхню стилістичну роль у контексті й тільки потім заглиблюється в авторський задум. При проникненні в авторський задум відбувається накладання образу світу читача на модель світу автора.

Уважне ознайомлення з текстом дає змогу учням виділити концепти, визначити їх функцію в розкритті змісту, авторського задуму. Особливу роль відводимо етимологічній роботі, під час якої учні дізнаються про походження й мотиви номінації певних слів.

Цікавим є прийом складання портрета слова, що передбачає роботу з різними словниками. Так, розглядаючи концепт *вода*, варто запропонувати учням познайомитися з тлумаченням лексеми в тлумачному та в різноманітних термінологічних словниках, зокрема хімічному, медичному, географічному, екологічному.

Значно збагачує соціокультурну компетенцію учнів добір фразеологізмів. Наприклад: продовжте низку фразеологізмів зі словом *вода*, поясніть їх значення: *багато води сплигло, сьома вода на киселі, водою не розлити, ...*

Для аналізу учням пропонується кілька текстів з творів Петра Біливоди, Богдана Томенчука, Ганни Чубач та ін. Важливо побудувати роботу таким чином, щоб учні зрозуміли, що в “мікроорганізмі тексту міститься мікроорганізм твору загалом” [6, с. 22], щоб установити “співвідношення між загальнонародною мовою та індивідуальним стилем” письменника, показати специфіку твору на тлі загального творчого доробку письменника.

Як правило, подальші завдання передбачають тлумачення традиційних символів за допомогою епітетів. Учні співвідносять національно-традиційне й авторсько-індивідуальне. Прийом зіставлення допомагає читачам оцінити оригінальність авторських порівнянь. Звертаємо увагу учнів і на метафори в тексті, що дає змогу представити концепт в усій складності й багатоманітності виявів.

Уміння учнів знаходити концепти в творах майстрів слова є не тільки своєрідним тренуванням їхніх читальських умінь, а й можливістю осмислення світогляду, уподобань, громадянської позиції, характеру митця. Потрібно, щоб, спостерігаючи за ходом учнівських думок, насамперед самобутністю, оригінальністю, словесник давав власну кваліфіковану оцінку, що є важливим стимулом для вдосконалення креативних здібностей учнів.

Виділяючи ключові образи, учні спочатку пропонують їх власну інтерпретацію, умотивовують використання автором засобів образності (епітетів, метафор, порівнянь тощо).

Ефективність виконання завдань на основі тексту залежить не тільки від методично правильної побудови роботи з текстом, але й від правильного добору тексту. Критерії такого добору в лінгводидактиці визначили Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Іпполітова, С. Караман, М. Крупа, В. Мельничайко, М. Пентилок та ін. Текстовий дидактичний матеріал, ілюструючи теоретичні положення, сприяє успішному розвитку мовленнєвих умінь і навичок, збагачує інтелектуальну й емоційну сферу учнів, формує духовну мовну особистість. Застосування текстів буде мати вищий результат за умови відповідності всім принципам когнітивної методики на-

вчання, виховним і пізнавальним завданням вивчення мови, бездоганності з погляду норм літературної мови, здатності розкривати лексичне багатство мови, різноманітність форм і конструкцій, стилістичну доцільність та спрямованість на формування соціокультурної компетенції учнів.

1. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. для вузов / И. А. Зимняя. – Изд. вт., доп., испр. и перераб. – М. : Логос, 2004. – 384 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
3. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
4. Миллер Л. В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория / Л. В. Миллер // Мир рус. слова. – 2000. – № 4. – С. 42–44.
5. Пентилок М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентилок, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Дивослово. – 2005. – № 8. – С. 5–9.
6. Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту. – Т., 1997.
7. Canale M. From communicative competence to communicative language pedagogy // Richards J. C., Schmidt R. W. (eds.) Language and Communication. – London : Longman, 1983. – P. 2–27.

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПЕРЕДКОНЦЕПТУАЛЬНОГО РІВНІВ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОГНІТИВНОГО ДОСВІДУ ЛЮДИНИ

Гошилик Володимир, Гошилик Наталія

Сучасна антропоцентрична парадигма стала поштовхом для розгляду мовних явищ у нерозривній єдності з людиною, її діяльністю, для розвитку когнітивноспрямованого аналізу мовних одиниць. При розгляді з позицій когнітивної семантики значення мовної одиниці постає як пов'язане “з усім досвідом людства” [9, с. 23–24], тобто позбавлене чіткого розмежування лінгвістичного та екстралінгвістичного шарів.

Метою даної розвідки є розгляд концептуального та передконцептуального рівнів репрезентації когнітивного досвіду людини.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) охарактеризувати концепт як ключове поняття когнітивної лінгвістики;
- 2) проаналізувати основні підходи до трактування концепту;
- 3) проаналізувати співвідношення концепту, домену та схемного образу як способів представлення знань, зокрема на прикладі концептуалізації часу.

Актуальність розвідки зумовлена розмаїттям підходів до вивчення концептів та об'єктивно зумовленим термінологічним різнобосом у царині концептології.

Термін “*концепт*” має міждисциплінарний характер та широке застосування у суспільно-гуманітарних науках. Концепти трактуються як “загальнолюдські орієнтири, трансцендентний, метафоричний сенс існування яких прагнули пізнати філософи й психологи, культурологи й філологи, теологи й мистецтвознавці, етнологи й фольклористи” [5, с. 4]. Інтегрування концептом знань багатьох галузей науки, відповідна запитаність у багатьох гуманітарних дисциплінах сприяли формуванню концептології (філософської, культурологічної, лінгвокогнітивної, лінгвокультурологічної), а також викликали значні дискусії

стосовно термінологічної і методологічної основ дослідження концептів.

Загалом процес укорінення терміну “концепт” у сучасній лінгвістиці відбувається у культурологічному та когнітивному напрямках. Прихильники *лінгвокультурологічного* підходу до вивчення концепту (С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, Й.А. Стернін, Ю.С. Степанов та ін.) дотримуються погляду, що концепт включає не тільки категоріальні ознаки означуваного, а й усю супутню культурно-фонову інформацію. Прихильники *лінгвокогнітивного* напрямку концептологічних студій (А.П. Бабушкін, Д.С. Ліхачов, О.С. Кубрякова, Дж. Лакофф та ін.) включають у зміст концепту лише основні категоріальні ознаки означуваного відсторонено від індивідуального й ситуативно зумовленого.

Н.Д. Арутюнова зауважує, що концепт є результатом взаємодії цілого ряду факторів, таких як національна традиція, релігія, фольклор, ідеологія, життєвий досвід, мистецтво, відчуття та загальнолюдські цінності. Концепт зазвичай створюється не однією ознакою, а комбінацією рис, які формують недискретний образ. Цей образ сприймається цілісно і завдяки саме комплексному образу легше здійснювати таксономію предметів [8, с. 3].

Ю.С. Степанов розглядає концепт як “основу одиницю культури у ментальному світі людини, згусток уявлень, понять, асоціацій, переживань” [12, с. 42]. Концепти, на його думку, виникають у свідомості людини на основі не лише значень слів, а й особистого та культурно-історичного досвіду.

Значний внесок у розвиток теорії концептів зробила А. Вежбицька. В її інтерпретації концепт співвідноситься з поняттям. Смысл мовної одиниці – концепту – дослідниця визначає як об'єкт зі світу “Ідеальне”, який має ім'я та виражає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ “Реальне”. Сама дійсність, на думку А. Вежбицької, дана нам у мисленні не безпосередньо, а опосередковано, через мову [2, с. 51].

В.І. Карасик не вважає лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний підходи до розуміння концепту взаємовиключними, оскільки “концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда є виходом на концептосферу соціуму, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням індивіда” [4, с. 117]. Поділяючи думку дослідника стосовно того, що лінгвокогнітивний концепт є рухом від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – рухом від культури до індивідуальної свідомості, вважаємо за доцільне зазначити, що тільки в межах підходу, який знаходиться на стику лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, можливим є комплексне дослідження універсальних концептів людської свідомості.

Вартою уваги з точки зору комплексності розгляду концептів є концепція А.М. Приходька, який наголошує, що концепт є когнітивно-оцінним надбанням, яке відбиває етноспецифічне осягнення певного фрагмента позамовного світу та називає концепт етно-соціо-психо-лінгво-культурним феноменом [11, с. 27].

О.С. Кубрякова визначає концепт як “одиницю ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відбиває знання та досвід людини, й оперативну змістову одиницю пам'яті, металею лексикона, концептуальної системи й мови мозку (lingua mentalis), усієї картини світу, відбитої в людській психіці” [6, с. 90].

А.М. Приходько та А.Д. Белова здійснюють типологізацію концептів під кутом зору когнітивної семантики, зокрема в опозиції “універсальність :: специфічність”. На відміну від універсальних концептів, які вирізняються своєю загальністю і наднаціональним характером, специфічні концепти прив'язані до певної субкультури (соціаль-

ної, етнічної, професійної тощо), що відображають особливості національного менталітету [11, с. 84–85; 1, с. 20].

Так, аналізуючи класи й підкласи концептів, А.М. Приходько відносить концепт ЧАС до універсальних концептів логіко-філософського порядку, які репрезентують наднаціональні цінності та можуть виступати у двох іпостасях – категоріальній та теософській [11, с. 87]. З-поміж категоріальних концептів, які містять інформацію про класи об'єктів, концепт ЧАС відбиває єдиний темпорально-когнітивний процес.

Відповідно до принципів когнітивної семантики ментальні конструкти, які зберігаються у свідомості людини, не є ізольованими одиницями. Їх можна зрозуміти лише у контексті фонових знань. До найзагальніших термінів на позначення таких структур фонових знань, або когнітивного контексту, належить термін “*домен*”, що визначається як система концептів, співвіднесених у такий спосіб, що для розуміння одного з них необхідно розуміти всю структуру, до якої він належить [15, с. 111], або зв'язна царина концептуалізації, відносно якої може бути схарактеризована семантична одиниця [19, с. 147]. Знання про домен, на тлі котрого виокремлюється концепт, присутнє у мовному знаку як пресупозиція.

Для розуміння змісту мовного знака можуть бути необхідні знання, що відносяться не до одного домену, а до декількох. Сукупність доменів, на тлі яких виокремлюється концепт, Р. Ленекер називає *матрицею доменів* (*domain matrix*) [19, с. 152]. Матриця доменів зорганізована за принципом, відповідно до якого домен, що безпосередньо становить собою царину існування концепту, або його первинний домен (*primary domain*) [там само, с. 165], сам є частиною іншого домену, відносно якого він постає як концепт. Отже, тлумачення певної сутності як концепту або домену залежить від погляду суб'єкта-концептуалізатора.

Однак не всі домени мають здатність виступати концептами. За цим критерієм Р. Ленекер розрізняє базові та небазові домени. До базових доменів, на його думку, належать сутності найзагальнішого порядку, що не здатні виступати концептами, а тільки служать “середовищем”, що забезпечує існування інших концептів. Базовими доменами, вважає вчений, є МАТЕРІЯ, ЧАС, ПРОСТІР, СИЛА, РОЗУМ, КАУЗАЦІЯ, ЗІР, СЛУХ та ЗНАЧЕННЯ [19, с. 152].

Належність часу до числа базових доменів є вагомим аргументом на користь того, щоб піддати сумніву правомірність виокремлення концепту ЧАС, поряд із концептами ЛЮДИНА, ОБ'ЄКТ тощо. Відтак, ми розглядаємо час як царину концептуалізації, домен, що забезпечує існування цілої низки темпоральних концептів: ПРОМІЖОК ЧАСУ, ДЕНЬ ТИЖНЯ, МІСЯЦЬ, ПОРА РОКУ, СВЯТО тощо.

Отже, у питанні “лінгвістичної метафізики” часу ми поділяємо погляд В. Еванса [14, с. 3], за яким час не є абстракцією, виведеною із нашого досвіду порівняння зовнішніх стосовно людини подій або об'єктів (тобто абстрактним реляційним концептом), а становить собою феноменологічну суть, утворену шляхом узагальнення внутрішнього (передконцептуального, суб'єктивного) досвіду людини, яка пізнає світ. Відтак, аналіз когнітивних підвалин семантики темпоральних номінативних одиниць сучасної англійської мови потребує дослідження не тільки концептуального рівня “темпоральної когніції”, за В. Евансом [там само, с. 8-9], але й передконцептуального.

Розгляд “когнітивного підсвідомого” потребує залучення терміна “*схемний образ*” (*image schema*). Загальноновизнаною є класифікація схемних образів, запропонована М. Джонсоном [17, с. 126] та Дж. Лакоффом [7, с. 359]. Вони виділяють такі схемні образи: ВМІСТИЛИЩЕ / КОНТЕЙНЕР (CONTAINER), ПЕРЕШКОДА

(BLOCKAGE), ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ (ENABLEMENT), ШЛЯХ (PATH), ЦИКЛ (CYCLE), ЧАСТИНА – ЦІЛЕ (PART – WHOLE), ПОВНИЙ – ПОРОЖНІЙ (FULL – EMPTY), ПОВТОРЕННЯ (ITERATION), ПОВЕРХНЯ (SURFACE), РІВНОВАГА (BALANCE), ПРОТИДІЯ (COUNTERFORCE), ПРИТЯГАННЯ (ATTRACTION), ЗВ'ЯЗОК (LINK), БЛИЗЬКО – ДАЛЕКО (NEAR – FAR), ЗЛИТТЯ (MERGING), СХОЖІСТЬ (MATCHING), КОНТАКТ (CONTACT), ОБ'ЄКТ (OBJECT), ПРИМУШЕННЯ (COMPULSION), УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ (RESTRAINT REMOVAL), МАСА – ЗЛІЧУВАНІСТЬ (MASS – COUNT), ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ (CENTER – PERIPHERY), ШКАЛА (SCALE), ПОДІЛ (SPLITTING), НАКЛАДАННЯ (SUPERIMPOSITION), ПРОЦЕС (PROCESS), МНОЖИНА (COLLECTION), ВЕРХ – НИЗ (UP – DOWN), ПЕРЕДНІЙ – ЗАДНІЙ (FRONT – BACK).

Термін “схемний образ” складається із двох компонентів – “схема” та “образ”, які є рівною мірою вагомими для його змісту. “Схема” визначається як усталений шаблон для використання конкретної інформації, як когнітивна репрезентація, що містить узагальнення виявлених подібностей [16, с. 2–3]. “Образ” відповідає за репрезентацію конкретних шаблонів / моделей, які можна передати схематично [там само]. У цьому складеному терміні компонент “образ” виконує дві функції: з одного боку, він вказує на перцепцію як джерело формування таких структур, а з іншого, свідчить про їхнє використання для творення складних образів свідомості [10, с. 23].

Схемні образи співвідносні з повторюваними зразками сенсорно-моторного досвіду взаємодії людини з навколишнім середовищем, які надають індивіду можливість розмірковувати над світом [16, с. 19], зокрема, над такими вимірами існування матерії, як час та простір. Саме схемні образи є засобами передачі темпоральної та просторової інформації, базовим засобом впорядкування знань про світ [20, с. 215]. Схемні образи є передконцептуальним втіленням сенсомоторного досвіду людини. Вони сприймаються гештальтно, як єдине ціле; є базую концептуальної системи, першими ментальними сутностями, які з'являються у людській свідомості [13, с. 180–184].

Привертає увагу той факт, що “наївні” образи часу, які отримують своє втілення у мові, загальноприйняті моделі часу – лінійність та циклічність, є нічим іншим, як різновидами динамічних схемних образів руху – ШЛЯХ (лінійна модель) та ЦИКЛ (циклічна модель). Схемний образ ЦИКЛ пов'язує темпоральну реальність з ритмічним повторенням часових відрізків, схемний образ ШЛЯХ втілює бачення часу у вигляді прямої секвенції подій. Ці схемні образи є фундаментом концептуальної архітектури темпоральної свідомості англійського індивіда, яка реалізується у системній організації та дискурсивному функціонуванні темпоральних номінацій сучасної англійської мови.

Отже, при когнітивно спрямованому аналізі змісту номінативних одиниць оперативним терміном є “концепт”, що тлумачиться як одиниця свідомості, структурована сукупність досвідного знання людини. Залежно від погляду суб'єкта розумової діяльності одна й та сама ментальна сутність може виступати концептом або доменом, однак не всім доменам притаманна здатність виступати концептами. Зокрема, це стосується часу, що є базовим доменом, тобто сутністю найзагальнішого порядку, яка служить тлом для виокремлення низки концептів, у тому числі, темпоральних. Схемні образи, співвідносні з повторюваним шаблоном сенсомоторного досвіду взаємодії людини із середовищем свого побутування (ЦЕНТР / ПЕРИФЕРІЯ, МЕЖА / КОНТЕЙНЕР / ВМІСТ, ОБ'ЄКТ, ШЛЯХ, ЦИКЛ тощо), є засобом структурування передконцептуального рівня когніції.

1. Белова А.Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы / А.Д. Белова // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 29. – С. 17–23.
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 287 с.
3. Жаботинская С.А. Модели репрезентации знаний в контексте / С.А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету. – 2009. – № 848. – С. 3–10.
4. Карасик В.И. Языковой круг. Личность, концепт, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу / В.І. Кононенко. – Київ–Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
8. Логический анализ языка. Язык и время. – М. : Изд-во “Индрик”, 1997. – 351 с.
9. Никитин М.В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М.В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1983. – 127 с.
10. Потапенко С.І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнитивний і мотиваційний аспекти / С.І. Потапенко. – Ніжин : Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
11. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем’єр, 2008. – 332 с.
12. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – 3-е изд., испр. и доп. / Ю.С. Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – 992 с.
13. Evans V. Cognitive Linguistics: An Introduction / V. Evans, M. Green. – Edinburgh : Edinburgh University, 2006. – 830 p.
14. Evans V. The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition / V. Evans. – Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Pub., 2003. – 286 p.
15. Fillmore Ch.J. Frame Semantics / Ch.J. Fillmore // Linguistics in the morning calm. Selected papers from the SICOL-1981. – Seoul : Hanship, 1982. – P. 111-137.
16. From Perception to Meaning Image Schemas in Cognitive Linguistics / Ed. by Hampe B., Grady E. – Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 2005. – 485 p.
17. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason Text / M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1987. – 314 p.
18. Lakoff G. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
19. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar / R.W. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – Vol.1. – 516 p.
20. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics / Ed. by Geeraerts D., Cuyckens H. – New York : Oxford University Press, 2007. – 1334 p.

ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ НОМІНАЦІЇ НАУКОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕКСТІВ

Гречаниченко Л.В., Матулевська Н.П., Тимохова О.О.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими та практичними завданнями. Основні напрямки дослідження фразеологічних одиниць сформувались у 60–80 роках двадцятого століття. Дослідженню внутрішньої форми фразем присвятили роботи Г.В. Колшанський, О.В. Кунін, О.С. Кубрякова, Д.О. Добровольська та ін. У лінгвістів не склалися єдиної думки щодо визначення фразеологізму, його складових елементів. Проте вивчення сталих словесних комплексів, якими є фразеологізми, і зараз дуже ак-

туальна лінгвістична проблема, оскільки процес їх утворення має інтенсивний і динамічний характер.

Нині фразеологічні дослідження продовжують привертати увагу багатьох мовознавців (В.Д. Ужченко, А.М. Мелерович, В.М. Мокієнко та ін.). І хоча зроблено в цій царині немало, залишається ще багато невирішених проблем, над якими активно працюють науковці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературній енциклопедії ідіома визначається як “лінгвістичний термін, який означає вираз (мовний зворот), який вживається як деяке ціле, що не підлягає подальшому розкладанню і звичайно не припускає всередині себе перестановки своїх частин” [2, с. 430].

В.Д. Ужченко під фразеологізмом розуміє “надслівну, семантично цілісну, відносно стійку, відтворену і переважно експресивну одиницю, яка виконує характеризуючо-номінативну функцію [6, с. 26]. Учені по-різному трактують цей складний за своєю природою об’єктивований субстрат, яким є фразеологізм. Ми услід за Г.В. Колшанським і О.В. Куніним визнаємо номінативно-комунікативний підхід до аналізу ідіом.

Мета статті. Останнім часом лінгвістика приділяє посилену увагу властивості фразеологізмів бути одним із способів репрезентації емоцій, трансляції національно-культурної, етнічної ідентифікації.

Однак притаманна ідіоматичним зворотам номінативна функція дає підстави досліджувати особливості їх функціонування не лише в художньому, публіцистичному, розмовно-побутовому, а і в науковому стилі.

Метою даної наукової розвідки є довести на прикладах з економічних текстів, що певні типи фразеологічних сполучень за своєю будовою і функціями можуть бути віднесені до сталих словесних комплексів, якими є фразеологічні одиниці.

Загальновідомо, що фразеологізми виконують у мові й мовленні різноманітні функції: текстотворюючу, стилістичну, кумулятивну, директивну, естетичну, емоційно-оцінну тощо. Але найголовнішою їх функцією є комунікативна. Беручи до уваги той факт, що комунікація здійснюється на основі номінації, можна з упевненістю говорити про номінативно-комунікативну функцію ідіоматичних сполук. Комунікативність номінації визначається більшістю провідних лінгвістів (Г.В. Колшанський, О.С. Кубрякова, М.В. Нікітін).

Фразеологізми здатні адекватно передавати інформацію в процесі комунікації, вони наділені функціями додаткової семантики, уточнення значень вихідних понять. Хоча в семантичній структурі фразеологізму домінуючу роль відіграє конотація, яка є опосередкованою передачею дійсності і сповнена денотативно-сигніфікативним змістом, вона не скасовує виконувану ідіомами номінативну функцію.

Г.В. Колшанський вважає, що в номінативному співвідношенні експресивні слова передають реальні денотативні ознаки об’єкта так само, як і звичайна нейтральна лексика. Сигніфікати експресивних слів відбивають об’єктивні властивості об’єкта найменування. [3, с. 136]

При цьому слід зазначити, що фразеологічні номінації, порівняно з лексичними, більш складні і завжди вторинні з огляду на те, що їх значення опосередковані значеннями лексем, які їх складають. Таким чином, за фразеологічною одиницею багатьма науковцями визначається статус мовної одиниці вторинної непрямой номінації.

Узуальні фразеологічні номінації докладно і ретельно досліджує О.В. Кунін. Він визначає основні види таких номінацій і підкреслює, що ступінь опосередкованості значень фразеологічних одиниць може бути різним залежно від ступеня мотивованості фразеологізму. Він виділяє особливий тип демотивованих фразеоло-

гічних одиниць, які наближаються до одиниць первинної номінації.

Незважаючи на значні напрацювання дослідників із фразеології, питання про специфіку фразеологічної семантики досі викликають значні розходження й суперечливі трактування цього процесу. Насамперед не існує єдності у визначенні денотата фразеологічної семантики.

Специфіка фразеологічної номінації полягає не лише в її характері як носія оцінно-квалікативного навантаження, але й у цілісності й переосмисленості, “ідеографічній вибірковості, спрямованій на експресивно-емоційні, антропоморфічні сфери позначення дійсності” [5, с. 18], та впливає із специфіки, компонентного складу та способу творення фразеологізму як “непрямої, вторинної номінації” [7, с. 16].

Зазначимо, що в науковому стилі, питання про наявність ідіоматичних мовних одиниць досі є дискусійним. Деякі мовознавці (Головін Б.І., Кобрін Р.Ю.) наполягають на тому, що науковий стиль взагалі не може містити фразеологізмів, обґрунтовуючи свою позицію його принциповими властивостями, зокрема, точністю, беземоційністю, стилістичною нейтральністю, однозначністю. Підкреслюючи експресивну нейтральність термінів, вони, проте, визнають вживання в наукових текстах термінологічних сполук, що порушують зазначені вимоги (чорна діра, сліпий штрек).

Лотте Д.С., Панько Т.І. та інші лінгвісти, досліджуючи сучасні способи термінотворення, зазначають активізацію саме лексико-семантичних способів, наслідком яких є внутрішньослівні зміщення, пов’язані з перенесенням значення за подібністю (метафоризація) і з перенесенням значень за суміжністю (метонімізація). У першому випадку переосмислення базується на основі аналогії, що існує між денотатами вільного і фразеологічного словосполучень. У другому – воно здійснюється на основі суміжності об’єктів первинної і вторинної номінації, де певна частина сигніфіката компонента збігається з відповідними семами іншого сигніфіката – фразеологічного.

Поняттєву основу значення фразеологізму як одиниці вторинної номінації становить взаємодія первинних і вторинних об’єктів найменувань. Семантичним перетворенням підлягають сигніфікативні елементи лексичних значень, які стають основоположними у формуванні ядра значення усього фразеологічного звороту. При цьому відбуваються зміни денотативної віднесеності, його знакової спрямованості на інший денотат, ситуацію, яка виражає інші відношення, що є наслідком образного сприйняття світу [7, с. 17].

Природа фразеологічних одиниць полягає, в тому, що в їх змісті поряд із прямими значеннями поєднаних слів в особливих контекстуальних умовах здійснюється актуалізація потенційних сем, тобто відбувається оказіональне переосмислення узуального фразеологічного значення або з’являються нові семантичні та конотативні відтінки. Конотативний потенціал фразеологічних одиниць пов’язаний із вторинними семантичними процесами, особливість яких полягає в тому, що слова-компоненти фразеологічної одиниці втрачають власне лексичне значення і утворюють внаслідок перерозподілу сем нове, комбінаторне фразеологічне значення, яке не виводиться зі значень слів-складників, хоча конституенти-лексеми в окремих випадках зберігають відносну самостійність і автономність семантики. Подібні тенденції дають підставу розглядати певне коло термінологічних сполук як такі, що належать до фразеологічних (ідіоматичних) одиниць, оскільки вони виконують стереотипну функцію, підвищують емоційну виразність тексту, виражають одне значення, вживаються у мові як готова одиниця і виступають як один член речення.

Предметом дослідження даної розвідки є наукове мовлення економістів (лекції, статті, підручники), в якому активно використовуються термінологічні сполучення, що, на наш погляд, можна вважати фразеологічними.

У проаналізованих економічних текстах досить часто спостерігаються фразеологізми, у процесі створення яких використано одночасно обидва способи вторинної семантичної деривації: і метафоризацію, і метонімізацію.

Наприклад, “зелений шантаж” – практика придбання великої кількості акцій компанії з погрозою перебрати керівництво нею, якщо компанія не викупить їх за вищою ціною. Як бачимо, слово “шантаж” вказує на схожість функцій (погроза), а “зелений” – метонімічна заміна назви грошової одиниці на підставі її кольору.

У фраземі “золотий парашут”, що означає виплати і премії, які нараховує собі керівництво компанії, намагаючись урятувати себе від передбачуваного поглинання компанії, сема “парашут” асоціюється з рятувальним засобом, а сема “золотий” виступає метонімічною трансформацією поняття “золотий запас”.

Метафоричне перенесення найменування наявне у фраземах “гарячі гроші” – гроші, вкладені до банку на дуже короткий період, “невидима рука ринку” – знаходження найефективнішого шляху розвитку торгівлі без втручання державних органів, “гра з нульовою сумою” – дії, внаслідок яких група біржовиків збільшує або зменшує свої статки.

Подібні вирази фахівцями беруться в лапки, що, з нашої точки зору, свідчить про те, що самі мовці вирізняють сполуки такого типу серед іншої термінологічної лексики або що такі словосполучення не є загальноприйнятими, це новітні утворення. Вони означають, що фразеологічне значення порівняно з лексичним значенням, є набагато складнішим завдяки нашаруванню різних відтінків та емоційно-експресивних конотацій. Якщо домінантою лексичного значення виступає денотативно-сигніфікативний елемент, то в семантичній структурі фразеологічного значення першочергову роль відіграє емоційно-експресивний або конотативний. Тобто фразеологічне значення, на відміну від відповідного йому лексичного значення, місткіше і не може дублювати семантики корелятивної лексики.

Деякі мовознавці (Лазарєва Л.К., Прокоф’єва І.В.) підкреслюють, що значну групу термінологічних сполук складають такі, в яких метафорично трансформований визначальний компонент є складним словом, частина якого (- *подібний*) вказує на схожість з іншим предметом або поняттям [5, с. 131]. Це явище характерне і для економічної термінології. Наприклад, павутиноподібна модель – найпростіша динамічна модель, схема якої нагадує павутиння, лінійноподібне зростання споживачього попиту.

Термінологічні ідіоматичні одиниці мають певні джерела походження. Сучасні мовознавці зазначають, що останнім часом вельми продуктивним є застосування такого явища вторинної номінації, як ретермінологізація, тобто використання термінів однієї галузі знань для позначення понять іншої. У досліджених ідіоматичних сполуках спостерігаємо використання термінологічних одиниць таких галузей знань:

- математики (асиметрія інформації – стан, при якому партнери мають різний ступінь обізнаності; пряма витрат – усі комбінатії товарів, які споживач може придбати, маючи певний дохід; крива байдужості – лінія постійного рівня споживачього попиту);
- метеорології (фінансовий прогноз);
- дипломатії (таємна змова – прихована домовленість про ціни, розподіл ринків та інші способи обмеження конкуренції; цінова війна – зниження існуючих цін з

метою витіснення конкурентів з ринку; диверсифікація портфеля – метод, спрямований на зниження ризику інвестицій через розподіл інвестицій між декількома ризиковими активами);

- соціології (цінова дискримінація – продаж однакових товарів за різними цінами залежно від платоспроможності покупців) тощо.

Творення термінологічної фразеології акумулює різні мовні процеси й активізує неочікувані, нетипові для наукового стилю шари сучасної лексики. Прикладом цього може слугувати вираз “проблема зайця” – фінансова ситуація, пов’язана з бажанням обійтись без зайвих виплат. Як ми бачимо, для створення економічного терміна тут використано ретермінологізацію (виробничо-професійний жаргон транспортників, який, у свою чергу, базується на метафоризації). Подібним чином утворено і термінологічне сполучення “мертвий вантаж монополії” – різниця між потенційно можливим обсягом виробництва в галузі і реальним обсягом випуску монополіста.

Отже, аналіз лексики досліджуваної галузі дає змогу говорити про типовість семантичних процесів, внаслідок яких створюються термінологічні сполуки, що можна класифікувати як фразеологічні одиниці.

Висновки: Виходячи з викладеного вище, можна стверджувати, що:

1. Фразеологізми здатні адекватно передавати інформацію (в тому числі і наукову), вони наділені функціями додаткової семантики, уточнення значень вихідних понять. Сигніфікати ідіоматичних одиниць відбивають об’єктивні властивості об’єкта найменування, виконуючи комунікативно-номінативну функцію.

2. У сучасному науковому стилі все частіше використовуються сталі словесні вислови, які слід класифікувати як співвідносні з фразеологізмами, тобто з такими, що виконують функцію вторинної номінації.

3. Фразеологізми здатні адекватно передавати інформацію (в тому числі і наукову), вони наділені функціями додаткової семантики, уточнення значень вихідних понять. Сигніфікати ідіоматичних одиниць відбивають об’єктивні властивості об’єкта найменування, виконуючи комунікативно-номінативну функцію.

4. Способами творення наукових фразеологізмів є метафоризація, метонімізація, що є характерним для творення сталих словесних комплексів і в інших стилях мови.

5. Крім загальновідомих способів, ідіоматичні одиниці наукового стилю утворюються за допомогою ретермінологізації, тобто вживання і переосмислення термінів (термінологічних сполук) одних галузей знань для позначення понять інших наук за принципом подібності.

6. Оскільки сучасний науковий стиль української мови динамічно розвивається і вдосконалюється, що пов’язано з виникненням нових галузей знань і застосуванням ними різних шарів лексики, то дослідження функціонування в наукових сталих словесних комплексів (наукових фразеологізмів) потребує подальшої розробки.

1. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 156 с.
2. Идиома // Литературная энциклопедия: в 11 т. – [М.], 1929–1939. – Т. 4. – [М.]: Изд-во Ком. Акад., 1930 – Стб. 430.
3. Колшанский Г.В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации // Языковая номинация: (общие вопросы) – М., 1977. – С. 99–146.
4. Кунин А.В. О фразеологической номинации // Фразеологическая семантика (Германские и романские языки): сб. науч. трудов / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. им. М. Тореза. – М., 1983. – Вып. 211 – 336 с.
5. Лазарева Л.К., Прокоф’єва І.В. Некоторые особенности вторичной номинации в терминосистеме науки “Анатомия человека” // Актуальні проблеми мовної освіти у вищих

навчальних закладах: збірник праць – Донецьк : ДонНТУ, 2002.

6. Мокиенко В.М. Славянская фразеология: учебное пособие / В.М. Мокиенко. – М. : Высшая школа, 1989. – 287 с.
7. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеология сучасної української мови: Навч. посіб. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 497 с.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 700 с.

СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ДІАЛЕКТНІЙ АДВЕРБІАЛЬНІЙ СИСТЕМІ

Гримашевич Галина

Тенденції розвитку української адвербіальної системи розкриваються як на матеріалі літературної мови, так і діалектної, оскільки прислівник як особливий клас незмінюваних слів, якому властиві особливі семантичні, граматичні й словотвірні ознаки, був у полі зору лінгвістів, які досліджували його переважно за семантико-словотвірними особливостями як із позицій діахронії [1; 2; 8; 14; 26], так і синхронії [5; 27].

Діалектна адвербіальна система наразі досліджена недостатньо, хоча в Україні стіти наявні дисертаційні дослідження, у яких проаналізовано систему прислівника в західнополіських [6] та закарпатських говірках [4], а також відомі статті, які репрезентують матеріал з інших зон українського діалектного континууму [9; 10; 13; 15; 16; 17; 19; 20], хоча системного дослідження діалектної адвербіальної системи в українському мовознавстві досі немає, що й зумовлює актуальність нашої розвідки як частини більш широкого наукового дослідження.

Матеріалами дослідження слугували діалектні лексикографічні праці, частково діалектні тексти та власні матеріали, зібрані в середньополіських говірках.

Мета статті – проаналізувати один з аспектів функціонування прислівників у говірках, зокрема відзначити семантичні процеси, які відбуваються в діалектній адвербіальній системі.

Цілком закономірно, що прислівникова система – неодмінна складова лексичної системи говірок, яка разом з іншими лексико-граматичними класами слів відображає загальні тенденції розвитку діалектів. Зокрема, представлені в лексикографічних виданнях прислівники демонструють значну кількість фонетико-акцентуаційних та словотвірних варіантів, що зумовлено особливостями того чи іншого діалектного утворення. Хоча сучасні граматики вважають прислівник самостійною, але абсолютно периферійною частиною мови, що ґрунтується на чотирьох повнозначних частинах мови – прикметникові, дієслові, числівникові та іменникові [5, с. 299], усе ж прислівники, як засвідчують лексикографічні видання та зібрані діалектні матеріали, є неодмінною важливою складовою будь-якого діалектного утворення – говірки, групи говірок, діалекту, органічно входять у лексичну діалектну систему, доповнюючи її навіть у сучасних умовах розвитку новими фонетико-акцентуаційними та словотвірними елементами.

Зауважимо, що в діалектному мовленні, як і в літературній мові, наявні прислівники, які мають складну семантичну структуру, що зумовлено тим, що, формування семантичного комплексу слова – тривалий і складний процес, у якому часто спостерігаються наслідки взаємовиключних тенденцій: розширення і звуження значення лексеми, семантичне зближення кількох слів, повна синонімізація їх або втрата синонімічної взаємозалежності [21, с. 88].

Водночас варто зазначити, що семантична структура слова не складається з простого набору сем, адже в ній відображаються лексико-семантичні й граматичні зв'язки та відношення кількох або й багатьох лексем, що може бути простежено як на окремому синхронному зрізі, так і в плані діакронії [21, с. 89; 25, с. 176].

Прислівники, зафіксовані в діалектному мовленні, зазнають різних семантичних змін, оскільки частина з них навіть в одній говірці є полісемантичними чи поліфункціональними. Водночас на лексичному рівні спостерігаємо розширення семантичної структури окремих прислівників, зміну їхньої семантики порівняно з літературною мовою, що свідчить про широкі семантичні можливості діалектних адвербіативів.

Зокрема, прислівник *тепер* у досліджуваних середньополіських говірках є полісемантичним, оскільки має значення 'у наш час', яке відоме і в літературній мові [24, X, с. 76], а також відзначено семантику 'сьогодні', 'цього року', яка, очевидно, є суто діалектною; цей прислівник вступає в синонімічні відношення з адвербіативом *сьогодні*, який має значну кількість фонетичних варіантів і відомий із семантикою 'у цей день', 'у наш час', що відзначено і в літературній мові [24, IX, с. 914]. Прислівник *тісно* (фонет. вар. *кісно*) у говірках зафіксовано із семантикою 'тісно', 'скрутно' [7, с. 122], 'мічно' [23, с. 537, 205], 'тісно', 'бідно, з обмеженими матеріальними можливостями' [22, с. 143], натомість у літературній мові *тісно* – присл. до *тісний* 1 'такий, у якому мало вільного місця, недостатньо простору через невеликі розміри', 2 'який має менший, ніж потрібно, розмір; який занадто щільно прилягає; вузький (про одяг і його деталі, взуття)', 3 'який складається з осіб або предметів, що стоять, сидять, містяться, пересуваються на близькій відстані один біля одного, щільний', 5 'близький, безпосередній, зі спільністю ідей, інтересів, з почуттям симпатії і дружби (про взаємини, стосунки), 6 заст. 'важкий, несприятливий (час, становище, обставини і т. ін.)', безос., у знач. присудк. сл. 'про відсутність або обмаль вільного місця, простору де-небудь; про тісноту від скучення кого-, чого-небудь', безос., у знач. присудк. сл., перен. 'про відчуття стиснення (у грудях, серці і т. ін.)' [24, X, с. 148], отже, частина значень прислівника *тісно*, зафіксована в говірках, виникла, найімовірніше, на суто діалектному ґрунті.

Подібні процеси спостерігаємо і в інших прислівниках, зокрема прислівник *люто* в більшості діалектів та літературній мові пов'язаний із прикметником *лютий* 'злий, сердитий' [18, с. 97], 'міцний (про горілку)', 'гострий на смак (про бринзу)' [12, с. 108]), *люто* 'присл. до *лютий* 'хижий, кровожерний, злий (про звіра, людину)' [24, IV, с. 573–574], хоча в гуцульських говірках має значення 'швидко' [12, с. 108]; прислівник *приятно* пов'язаний із *приятний* 'який виявляє приятність, дружню прихильність, симпатію до кого-небудь', 'доброзичливий, дружній', 'який приносить задоволення, приємний' [24, VIII, с. 107] у гуцульських говірках набуває значення 'швидко, хутко (йти, працювати)' [18, с. 157]; *ретельно* є прислівником до *ретельний* 'який виявляє старанність, сумлінність у чому-небудь', 'виконуваний, здійснюваний дуже старанно, уважно, сумлінно' [24, VIII, с. 515–516], водночас діалектне *ритильно* 'рішуче' [12, с. 149]; *модно* – прислівник до *модний* 1 ('зроблений, виготовлений за модою, який відповідає моді'), 4 ('який користується певний час загальною увагою, успіхом, визнанням, який став широко відомим'), 'прийнято, заведено' [24, IV, с. 777], водночас гуцул. *модно* 'дивно' [7, с. 76]; *невдатно* в літературній мові – прислівник до *невдатний* 'який закінчився, завершився не так, як хтось бажав' 'не такий, який повинен бути; який не задовольняє потрібних вимог' [24, V, с. 253] – закарп. *невдатно* 'незручно' [22,

с. 203]; літературне *нерозлучно* – прислівник до *нерозлучний* 'який завжди буває разом, ніколи не розлучається з ким-небудь' [24, V, с. 378] – закарп. *нерозлучно* 'нечленороздільно, невиразно, нечітко, нерозбірливо' [22, с. 206]; слово *нездатно* з позначкою розм. відзначено в літературній мові як прислівник до *нездатний*, т. с. що *нездатний* 'який не має якостей, властивостей, необхідних для чого-небудь, неспроможний робити щось' [24, V, с. 387] – закарп. *нездатно* 'незручно, не на руку' [22, с. 206]; деривати від *ось* (*осьде*, *осьдечки*) як прислівника в літературній мові належать до обставинних прислівників місця й мають значення 'ось тут, у цьому місці' [24, V, с. 797], а в говірках *осісьо* 'ось', 'отут', 'нещодавно' [3, с. 281], тобто в останньому випадку відбувається перехід до семантичного розряду прислівників часу; літературне *враз* (*ураз*) відоме із семантикою 'раптом, відразу, зненацька', 'разом, спільно з ким-, чим-небудь' [24, I, с. 757], – натомість галиц. *ураз* 'завжди' [11, с. 122]; прислівник *нікуди* в літературній мові має значення 'ні в яке місце, ні в якому напрямку' [24, V, с. 423], а в середньополіських говірках *нікуда*, *нікуди*, крім зазначеного вище, зафіксовано ще й із семантикою 'погано' (пор. також тут же *нікудишньо* 'погано') тощо.

Отже, діалектна адвербіальна система перебуває в постійному взаємозв'язку з літературною мовою, у семантичному плані має чимало відповідників із літературними, хоча водночас зазнає семантичних змін під впливом різноманітних чинників, семантична структура прислівників, як і в літературній мові, часто збігається із семантичною структурою мотивувальних прикметників, є невід'ємною складовою граматичної та водночас лексичної системи говорів, у ній відбуваються різні семантичні процеси, що свідчить про невідпинний розвиток системи прислівника та її поповнення шляхом розширення чи зміни семантики, що, таким чином, збагачує загалом лексикон діалектів та свідчить про розвиток адвербіальної системи відповідно до норм того чи іншого діалекту.

1. Бевзенко С. П. З історичних коментарів до українського словотвору. Прислівник / С. П. Бевзенко // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Т. 37. – Ужгород, 1959. – С. 21–40.
2. Белоусенко П. И. История и особенности образования наречий времени в украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Петр Иванович Белоусенко. – К., 1982. – 24 с.
3. Бідношя Юрій, Дика Людмила. Говірки Бориспільщини: Сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови / Юрій Бідношя, Людмила Дика. – К., 2008. – 480 с.
4. Брошняк (Пискач) О. Д. Прислівники в українських говорах Закарпаття : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ольга Дмитрівна Брошняк (Пискач) – Ужгород, 1996. – 23 с.
5. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.
6. Громик Ю. В. Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говірках української мови : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Юрій Васильович Громик. – К., 1999. – 18 с.
7. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
8. Даценко І. Б. Історія формування прислівників місця української мови : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ігор Борисович Даценко. – К., 2007. – 19 с.
9. Джочка Ірина. Прислівники в гуцульських говірках: семантико-словотвірний аспект // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XXV–XXVI. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 118–123.
10. Леонова М. В. Прислівники в буковинських говірках / М. В. Леонова // Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. – Кн. 2. – Львів, 1961. – С. 92–102.

11. Лесюк Микола. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Вид-во “Нова Зоря”, 2008. – 328 с.
12. Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березові / Микола Негрич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008 (Серія “Діалектологічна скриня”). – 224 с.
13. Німчук В. В. Із словотвору прислівників говірок району верхньої річки Боржави (Прислівники займенникового походження) / В. В. Німчук // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Т. 35. – Мовознавство. – Ужгород, 1958. – С. 42–55.
14. Німчук В. В. Прислівник // Історія української мови. Морфологія / Ред. кол. В. В. Німчук, А. П. Грищенко та ін. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 342–412.
15. Німчук В. В. Словотвір прислівників іменикового (без прийменників) походження в закарпатських говірках / В. В. Німчук // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 263–273.
16. Німчук В. В. Словотвір прислівників відприкметникового походження в закарпатських говірках / В. В. Німчук // Територіальні діалекти і власні назви. – К. : Наук., думка, 1965. – С. 69–79.
17. Пагіря І. Д. Із словотвору прислівника в говірках південно-західної Мукачівщини / І. Д. Пагіря // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. – Серія філологічна. – № 2. – Ужгород, 1958. – С. 87–88.
18. Піпаш Юрій, Галас Борис. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Юрій Піпаш, Борис Галас). – Ужгород, 2005. – 266 с.
19. Прилипка Н. Архаїчні структури прислівників у польських говорах / Н. Прилипка // Полісея : Мова, культура, історія. – К. : Наук. думка, 1996. – С. 83–87.
20. Розумик Т. М. Прислівникова лексика в українських говорах району Карпат / Т. М. Розумик // Ужгород : Вид-во УжДУ, 1982. – С. 127–135.
21. Русанівський В. М. Системна зумовленість розвитку лексики: На матеріалі слов’янських мов / В. М. Русанівський // Слов’янське мовознавство. Доповіді. – К., 1988. – С. 85–101.
22. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокиринця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
23. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
24. Словник української мови : у 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
25. Соболева П. А. Моделирование словообразования / П. А. Соболева // Проблемы структурной лингвистики. 1971. – М., 1972. – С. 165–212.
26. Уздыган И. М. Отадъективные наречия в украинском языке XVI–XVII вв. (Словообразовательная структура) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Иванна Михайловна Уздыган. – К., 1975. – 25 с.
27. Чапля І. К. Прислівники в українській мові / І. К. Чапля. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1960. – 123 с.

ЛІНГВОПОЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РАННЬОБАРОКОВОГО ПАНЕГІРИКА “СВХАРИСТИРІОН” СОФРОНІЯ ПОЧАСЬКОГО

Грицина Світлана

Українське мовне бароко, зокрема лінгвопоетичний аспект вивчення барокових текстів, не були предметом спеціальної лінгвістичної розвідки. “Свхаристиріон” Софронія Почаського вже був об’єктом нашого дослідження у попередній статті, де було визначено місце панегірика в системі барокових жанрів, з’ясовано екстралінгвальні чинники, що зумовили написання “Свхаристиріона” Софронієм Почаським, окреслено унікальну архітектуру твору, розкрито барокову специфіку використання символів та образів у панегірику, їх загаль-

новідоме значення та індивідуально-авторську трансформацію.

У цьому дослідженні вважаємо за необхідне проаналізувати лінгвопоетичний аспект у зображенні Петра Могили, а також зв’язок геральдичної та панегіричної поезії в ранньобароковому тексті.

Одним із перших науковців, хто звернувся до дослідження жанру панегірика, став М. Максимович (праця “Латинсько-польские сочинения писателей малороссийских”) [3]. Панегірики XVI–XVII ст. польською та латинською мовами досліджувала Н. Яковенко, застосовуючи історико-антропологічний підхід [9]. В широкому історичному контексті жанр панегірика вивчали В. Перетц [5], Н. Пилип’юк [6], Я. Ісавич [1]. Образ гетьмана та художню структуру панегірика Касіяна Саковича “Вірші на жалосний погреб гетьмана Сагайдачного” досліджував архієпископ Ігор Ісіченко [2]. Зв’язок панегіричної та геральдичної поезії аналізував Ю. Миненко [4].

Актуальність дослідження зумовлена зростанням лінгвістичного інтересу до лінгвопоетичних аспектів вивчення панегіриків першої половини XVII ст., а також жанрової дифузії в ранньобарокових текстах.

Мета статті – з’ясувати лінгвопоетичні особливості зображення Петра Могили в ранньобароковому стародрукованому панегірику “Свхаристиріон” Софронія Почаського, проаналізувати вплив геральдичної поезії на панегіричну в першій половині XVII ст.

Для реалізації визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**: схарактеризувати екстралінгвальний контекст панегіричної та геральдичної поезії кінця XVI – початку XVII ст.; проаналізувати барокову естетику, висвітлити особливості барокової лінгвопоетики зображення Петра Могили, вираженої в образах та символах.

Об’єкт дослідження – ранньобароковий панегірик “Свхаристиріон” Софронія Почаського першої половини XVII ст., **предмет** – визначення лінгвопоетичних особливостей ранньобарокового панегірика та процес реконструкції авторської свідомості для виявлення дифузії різножанрових елементів у тексті.

Однією з передумов виникнення панегіриків в Україні наприкінці XVI століття був синтез вітчизняної та польської літературних традицій створення прозових і віршових промов та панегіриків з метою вшанування видатних людей, уславлення їхніх чеснот і героїчних вчинків.

Розквіт панегіричного жанру також можна пояснити поступовим зростанням у XVII ст. антропоцентризму, посиленням інтересу до індивідуальності, її чеснот і заслуг. Панегірики належали до творів високого стилю, виходили невеликими тиражами, що обмежувало коло осіб, які мали доступ до примірників. Про елітарність панегіричного жанру свідчить також мова написання – латинська, польська, книжна староукраїнська.

Панегіричній поезії передувала геральдична, що з’явилась в українській жанрології у XVI ст. під впливом західних зразків. За визначенням Д. Чижевського, “гербова поезія знає в першу чергу витовкчання усього, що ми бачимо на гербі, або “клейноті” ... , як емблему певних чеснот тієї особи, якій присвячено друк та вірш, або усього роду цієї особи” [8, с. 380]. При цьому наявність зображення герба в геральдичній поезії не обов’язкова, інколи достатньо лише згадки про нього. Доволі частотними є “додатки” до тлумачення герба, в яких висловлювались найкращі побажання особі, роду чи місту, на честь яких написані вірші.

Більшість стародруків церковного та світського характеру містять геральдичні вірші різного розміру (від десяти до більш ніж сотні рядків), які у більшості випадків вміщувались одразу після зображення герба роду. Геральдичний вірш передбачав аналогію між зображен-

ням гербових символів і реальними заслугами особи чи роду. Свідомість барокового автора віднаходила влучні знаки та символи для характеристики носія герба.

Вірогідно, однією з причин витіснення геральдичної поезії панегіричною було поступове зникнення князівських родів і формування “нової національної еліти – козацтва, що складалося здебільшого з простолюду, який родовими гербами не володів” [4, с. 208].

Аналізуючи лінгвопоетичні особливості “Євхаристиріона”, передусім відзначимо образи орла, каменя та лілії, що в індивідуально-авторській інтерпретації розкривають ранньобароковий образ Петра Могили як фундатора Києво-Могилянського колегіуму.

Очевидно, значної ваги автор надає образу орла, що виділений ще на початку тексту великими літерами: *о ОРЛЕ < : > тожь высоко надерь вылѣтаешъ < , > Гды на ГЕРБѢ цныхъ(ъ) могиливъ коринны вкладае(ш)* (Євх., 2). Окрім того, іменник “орел” стоїть у кличному відмінку однини у поєднанні з вигуком “о”, що підкреслює піднесеність стилю та неординарність предмета зображення. Як відомо, образ орла є символом “відваги, сміливості, гордості, далекоглядності” [7, с. 154], у духовній літературі – “знак сили та могутності окремих людей, королівств, народів” [7, с. 154]. У поєднанні з образом корони – символу влади, яку вкладає на герб саме орел, автор у такий спосіб наголошує на могутності роду Могиливі, влада яких підкріплена мудрістю та далекоглядністю.

У стародруці фігурує також символ каменя, з яким автор порівнює Петра Могили: *алесь ты Каменемъ нешिलाцованы(м) в(ъ) Цнотахъ(ъ) и Побожности будучи* (Євх., 3). Камінь – символ стійкості, непохитності та міцності [10, с. 682]. Інтерпретуючи первинну символіку, автор створює образ Петра Могили як гаранта стабільності та міцності Києво-Могилянського колегіуму. У такому порівнянні помічаємо також барокову мовну гру, адже ім'я Петро з давньогрецької перекладається як “камінь, скеля”. Обігруючи образ каменя, Софроній Почаський наголошує на тому, що це камінь найвищого гатунку: *а самъ ... тымъ будучи ... чимъ Діаментъ между Камѣньемъ* (Євх., 3–4). Діамант символізує міцність і хоробрість, приносить щастя; має величезну енергію, керувати якою можуть не всі, це камінь правителів і священників [10, с. 698]. Отже, Софроній Почаський за допомогою порівняння створює новий, ранньобароковий образ Петра Могили як уособлення поміркованої потужної влади та запоруки процвітання Колегіуму.

Показовим для панегірика є також образ лілії, який автор використовує для характеристики роду Могиливі: *Ш(т)оль слава Могиливъмъ вѣчнаа повстанеть < , > И лилѣа высокихъ цнштъ ихъ не оуванеть < . >* (Євх., 12). Лілія, зображена на гербі, символізує владу, в християнстві – символ чистоти. Вплітаючи цей образ у метафоричну сполуку “*лилѣа высокихъ цнштъ*”, автор акцентує на позитивних рисах роду Могиливі – справедливості та чесності.

Варто наголосити на типовому для бароко оздобленні тексту. Кожна початкова літера нового вірша прикрашена орнаментами, а подекуди й малюнками, що є характерною ознакою доби. Так, у слові “*КРоль*” (Євх., 3) перша велика літера “К” традиційно для бароко оздоблена абстрактними візерунками та зображенням коня.

Образ коня у тексті вжитий не випадково, адже оздоблює літеру, що є складником слова “*КРоль*” (Євх., 3), яким починається похвала Петру Могили, що має назву-звертання “*Превелебнѣйшій Мл(с)тивый Г(с)дне Ш(т)че < . > Пастиру < , > Патронѣ < , > и Фундаторѣ нашѣ*” (Євх., 3). У традиційному розумінні кінь – символ мудрості, мужності, могутньої влади. Переосмислюючи

узвичаєне трактування, Софроній Почаський створює індивідуально-авторську інтерпретацію символу коня, акцентуючи увагу на мудрості, мужності та непохитності влади Петра Могили.

Відомо, що для барокових текстів також характерний образ саду, який є досить частотним у тексті панегірика і набуває вторинних смислів, поєднуючись із українськими реаліями XVII ст.: *Фебе, давоцо свѣтлости < , > всего свѣта око ... Завитай до Печерскихъ(ъ) садывъ цнотородныхъ < , > И до краевъ Руссійскихъ в(ъ) Наѣкѣ голонныхъ* (Євх., 32 – 33).

Петра Могили Софроній Почаський порівнює з Фебом (Аполлоном). У давньогрецькій і давньоримській міфології Феб (Аполлон) – бог Сонця, мудрості, покровитель мистецтв, засновник міст. Прирівнюючи Петра Могили до Аполлона, автор ще раз підкреслює його важливість для Колегіуму.

Для возвеличення особи фундатора Києво-Могилянської колегії – Петра Могили Софроній Почаський звертається до різноманітних стилістичних фігур і тропів, зокрема ампліфікації: *...В Д а Ч Н О С Т Ъ < . > тасне Превелебнѣйшомъ в(ъ) Хѣ Єго Мл(с)ти Г(с)днѣ Ш(т)цѣ Кѣ(р) ПЕТРУ МОГИЛѣ < , > Воеводичѣ Землѣ(ъ) Молѣ(ъ)давскихъ < , > Великомѣ Архимандритови Стѣи Великои Лавры Чѣдотворнои Печерскои Киевскои < , > Вѣтры Православнои в(ъ) Цркви Стѣи Вѣсточной < : > Промоторови Побожномѣ < , > и немертелнои Славы Годномѣ иборонци* (Євх., 1). Перераховуючи досягнення Петра Могили з метою його возвеличення, Софроній Почаський наголошує не лише на його світському статусі, а й на здобутках у духовній сфері. Кожна лексема, що стосується особи Петра Могили, надрукована з великої літери, графічно виділені прізвище та ім'я.

Застосовуючи ампліфікацію, Софроній Почаський акцентує на таких рисах характеру Петра Могили як: *онаа Людскость < , > Побожность < , > оныи твои цнштъ < , > онаа до намнѣйшого склонность* (Євх., 4).

Барокового колориту надають текстові індивідуально-авторські **оксюморони** (несподівані поєднання слів): *Црковь Православнѣю земное нбо* (Євх., 4). Називаючи церкву земним небом, автор в такий спосіб підсилює її роль для християнського світу.

Авторське начало яскраво простежується в оригінальних **афоризмах**: *Бо слава высокв лѣтаючи высокв сѣдаеть* (Євх., 4), *Хто не глѣный зажь не тотъ цю не мови(т) слова* (Євх., 9), *Мѣрность – речъ дорогаа, кто сѣ в(ъ) ней кохаеть, на(д) веселье болий в(ъ) жи(т)ю ничего незнаеть* (Євх., 10), *За фрасѣякомъ веселѣ(ъ)є завие постѣнѣть* (Євх., 24).

Автор “Євхаристиріона” надзвичайно органічно пов'язує панегіричну та геральдичну поезію, що було характерною рисою барокових текстів. Софроній Почаський у панегірику подає зображення герба роду Могиливі, що доповнюється віршем, який відображає барокову лінгвопоетику, зокрема в метафоричному тлумаченні геральдичних символів.

У геральдичному елементі тексту Софроній Почаський вміщує образ корони, що набуває символічного значення оберега, який має охороняти церкву: *орле < : > тилнуй Презачныхъ Могиливъ коринны < . > Бо тотъ знакъ всеї цркви есть значимъ ибороны < . >* (Євх., 2). Поєднання образів корони та церкви символічно вказує на захист та охорону православ'я Петром Могилою.

Варто зауважити, що автор, згадуючи образи орла та корони, залишає поза увагою сонце, місяць, зірку, схрещені мечі та інші знаки, зображені на гербові роду Могиливі, символіка яких у вірші залишається непрочитаною.

Після геральдичного вірша в панегірику вміщений вірш до портрета Петра Могили. Зображення фундатора Києво-Могилянського колегіуму також має символічне значення. Він стоїть на горі Гелікон в одязі архимандрита, а скіпетр, корону та мантію – символи світської влади – відкинув убік, залишивши собі лише кленову гілку, біля якої є надпис “*Мь(д)ро(сть)*”, та посох із надписами “*Вѣра*” та “*Пастырство*”. Отже, кленова гілка в руках Петра Могили символізує Божу мудрість, а посох – віру та церковну владу архимандрита.

Відповідно до вимог панегірика автор централізує образ Петра Могили, возвеличуючи фундатора не лише на смислово, а й на графічному рівні, на що вказують звертання: *Прсчестнѣиши ѿ АРХИМАНДРИТѢ* (Євх., 6), *ѿСНѢ ВЕЛМОЖНЫЙ... ПРЄВЄЛЄБНЫЙ ПАТРОНЄ* (Євх., 3). Окрім великих літер, для вивищення особи Петра Могили Софроній Почаський використовує різні шрифти, зокрема у написанні прізвища фундатора: *Презацїои Фамїлїи ѿСНЄВЄЛМОЖ <:> МОГИЛШВЪ* (Євх., 4).

Отже, текст “Євхаристиріона” яскраво відображає барокову свідомість автора, виражену у взаємодії жанрів панегіричної та геральдичної поезії, а також у лінгвопоетичних особливостях висвітлення образу Петра Могили в тексті Софронія Почаського, що підтверджують належність тексту до раннього бароко.

1. Ісасвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісасвич. – Львів, 2002. – 520 с.
2. Ісіченко Ігор, архієп. Вірші на жалосний погреб гетьмана Сагайдачного о. Касіяна Саковича та проблема витокув “козацького бароко” / Ігор Ісіченко // *Магістеріум*. – 2010. – Вип. 38. Літературознавчі студії. – С. 3–9.
3. Максимович М.А. Собрание сочинений / М.А. Максимович. – К., 1880. – Т. III. – 758 с.
4. Миненко Ю.В. Емблематичний та панегіричний струмені української геральдичної поезії / Ю.В. Миненко // *Вісник Житомирського державного університету*. – 2010. – Вип. 51. Філологічні науки. – С. 206–209.
5. Перетц В.Н. К истории Киево-Могилянской академии: панегірики и стихи Богдану Хмельницкому, Ивану Подкове и Лазарю Барановичу / В.Н. Перетц // *ЧИОНЛІ*. – 1900. – Т. 14. – № 1. – Отд. 3. – С. 7–25.
6. Пилип'юк Н. “ЕУХАРИСТІОН АЛБО ВДЯЧНОСТЬ”. Перший панегірик Києво-Могилянської школи: його зміст та історичний контекст / Н. Пилип'юк // *Записки НТШ*. – Львів, 1992. – Т. ССХХІV. – С. 25–43.
7. Словник символів культури України / [за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка]. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
8. Чижевський Д. Український літературний барок: [нариси] / За ред. Л. Ушкалова. – Харків : Акта, 2003. – 460 с.
9. Яковенко Н.М. Топос “з'єднаних народів” у панегіриках князям Острозьким і Заславським (біля витокув української ідентичності) // Н.М. Яковенко. *Паралельний світ*. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 231–269.
10. *Енциклопедія символів* / сост. В.М. Рошаль. – М. : АСТ; СПб : Сова, 2007. – 1007, [1] с. : ил.

Список умовних скорочень назв джерел:

Євх. – Євхаристиріон або вдячність Петру Могили, 1632. – Ст.-др. ЦНБВ, Ш. Кир. 27.

ЗВУЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ЗАПОЗИЧЕНИХ ЛЕКСЕМ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІЙ ПРОЗИ

Гудима Наталія

Проблема доцільності запозичення та використання іншомовної лексики завжди посідала і посідає важливе

місце у лінгвістичних дослідженнях. У зарубіжному та українському мовознавстві останніх років це питання відзеркалено в роботах Б.М. Ажнюка, В.М. Арістової, Л.М. Архипенко, Н.І. Ашиток, О.Е. Біржакової, Я.А. Голдованського, С.П. Гриценко, Л.П. Єфремова, І.М. Кочан, М.П. Кочергана, Л.П. Крисіна, О.А. Лисенко, О.М. Мороховського, О.Г. Муромцевої, О.Д. Пономаріва, С.В. Семчинського, Г.А. Сергєєвої, В.П. Сімонок, О.В. Степанюк, О.А. Стишова та ін., у яких були створені передумови для розуміння процесу адаптації іншомовних слів на семантичному рівні за законами мови-реципієнта. Проте масштаби названої проблеми настільки широкі, що виникає потреба ґрунтовнішого дослідження, адже вивчення семантичної адаптації іншомовних слів має величезне як теоретичне, так і практичне значення.

Тому метою нашої статті є аналіз лексико-семантичного освоєння запозичених лексем (звуження значення) в мові української постмодерністської прози. Мета роботи зумовлює вирішення таких завдань: 1) дати наукові обґрунтування аналізованому процесу; 2) лексикографічно опрацювати ілюстративний матеріал (запозичені лексеми зі звуженою семантикою, які функціонують у текстах Л. Дереша, С. Жадана та І. Карпи).

Твори постмодерністських прозаїків поповнені запозиченнями як давніми, так і новими, отож, дослідження їх дає можливість встановити семантичні процеси, які відбуваються в українській мові. На сучасному етапі розвитку української мови інноваційним процесам відведено значну роль у розвитку й формуванні лексико-семантичної системи мови. Інноваційні процеси характеризуються такими чинниками: 1) активне збагачення структурного плану мови смисловими відтінками, пов'язане з політичними змінами в суспільстві; 2) посилення тенденції до семантичних змін у мові, які вимагають уточнення й диференціації їх значень. Отже, потрібно використовувати семантичний критерій, тобто зважати на семантику того самого слова в українській та іноземній мовах.

Потрапляючи на інший мовний ґрунт, запозичена лексика пристосовується не тільки до фонеморфологічних особливостей мови-реципієнта, трансформуючи свою зовнішню форму. Нове лексико-семантичне оточення може змінювати семантичний обсяг і характер іншомовного елемента, сприяючи проявам нехарактерних колиб відтінків і навантажень. Цей процес, однак, не є одностороннім. Простежується і вплив запозичених слів на лексичні мікроструктури мови-реципієнта, організацію її синонімічних і антонімічних рядів.

Для входження іншомовного слова в систему мови-реципієнта необхідні такі умови: передача іншомовного слова фонетичними і графічними засобами мови-джерела; співвіднесення слова з граматичними класами і категоріями мови-реципієнта; фонетичне освоєння іншомовного слова; граматичне його освоєння; словотвірна активність; семантичне освоєння іншомовного слова; регулярне використання у мові (для слова, не прикріпленого до якої-небудь спеціальної стилістичної сфери, – у різних жанрах літературної мови; для терміна – усталене вживання у тій термінологічній галузі, яка його запозичила).

Семантика запозичених слів, за твердженням М.П. Кочергана, дуже часто не збігається з семантикою їх етимонів у мові-джерелі. Мовознавець передбачає такі випадки: слово запозичене тільки в одному чи кількох значеннях при його значно ширшій полісемії в іноземній мові, наприклад, певне слово може мати багато значень, а в українській – лише 2 або 3; запозичене слово звузило своє значення через його спеціалізацію; запозичене слово розширило свою семантику (крім значення, яке воно мало в іноземній мові, розвинуло нові значення, яких

немає в мові-джерелі); запозичене слово змінило свою семантику (вживається в значенні, якого воно не має в мові-джерелі) [15, с. 22–23].

Зміни ж на семантичному рівні мають двоплановий характер: запозичення, пристосовуючись до іншої лексико-семантичної системи, зазнають впливу цієї системи, але і сама семантична система мови-реципієнта змінюється під впливом цього запозичення. На процес семантичної адаптації великий вплив має зміна семантики запозичення в мовах-посередниках, які беруть участь у процесі запозичення. Під час освоєння іншомовних слів на семантичному рівні спостерігаємо:

- 1) збереження семантичної структури запозичення;
- 2) звуження або розширення семантичної структури [4, с. 10].

Я.В. Битківська виокремлює такі тенденції трансферу лексичного значення іншомовного слова в сучасній українській мові: нульова транссемантизація (авторка вводить цей термін); часткова транссемантизація (звуження та розширення значення); комбінації семантичних модифікацій; тричленні комбінації семантичних модифікацій; дерогація (термін Я.В. Битківської) значення запозичень [3, с. 15].

Найчастіше в сучасну українську мову іншомовні слова потрапляють із меншим змістовим навантаженням порівняно з їх іншомовними моделями.

Більшість іншомовних лексем є полісемантичними зі складною ієрархічною семантичною структурою. При запозиченні потрапляє зазвичай одне, рідше два значення, які формують основний зміст іншомовізму (під терміном розуміємо слова іншомовного походження). При цьому запозичуються найпоширеніші в іншомовному монокультурному середовищі значення, які при перекладах текстів і дискурсів переходять в українську мову разом зі звуковим оформленням, адаптованим до фонетичних норм нової системи.

Проаналізуємо деякі приклади іншомовних слів, виокремлених із творів сучасних українських прозаїків, у яких відбулося звуження семантичної структури на українському ґрунті.

Так, в англійській мові слово *імідж* має 10 значень [1, с. 569]. В українському мовленні це слово реалізується у 3-х значеннях (“1) показ, зображення, зразок; 2) уявний образ, уявлення; 3) формування стійкого позитивного враження про товар, послуги підприємства, що виготовляє або реалізує товар”) [17, с. 257]: *Бармени мінялися часто, як і директори. І перші, і другі створювали імідж закладу* [7: Л. Дереш, с. 112]; *Докорінно змінити спосіб життя. Змінити імідж, змінити знайомства, змінити коло спілкування?* [7: Л. Дереш, с. 217]. У цьому разі спостерігаємо звуження семантичного значення слова *імідж* у мові-реципієнті.

Не засвідчений лексикографічно англіцизм *меседж*, який в англійській мові має 3 значення: “1) спілкування на письмі, усно чи за допомогою сигналів; 2) доручення, функція зв’язкового, посланця, кур’єра; 3) основна тема чи ідея” [1, с. 722]. Проте зафіксовані приклади свідчать про дещо звужений процес в українській мові. На українському ґрунті ця лексема модифікується в значення 1) “повідомлення, донесення, послання”; 2) sms-повідомлення. Порівн.: *Сучасна електронна музика несемантична. Вона не означає нічого, не передає зрозумілих меседжів* [8: Л. Дереш, с. 102]; *Це від Каті такий шматок листа. Мене дуже-дуже тішать її меседжі* [14: І. Карпа, с. 177].

Слово *дефолт* у мові-джерелі позначає 5 значень [1, с. 272]. “Словник іншомовних слів” фіксує 2 значення: “1) невиконання банками чи урядом фінансових платежів; 2) припинення виплати процентів за цінними паперами в період ліквідації компанії” [17, с. 189]:

Я потім колись дякуватиму небесам за те, що мені довелося спілкуватися з такою кількістю потвор і невдах, я впевнений, що ніхто інший не спілкувався зі стількома аутсайдерами, які, коли добре подумати, і складають сіль нашого, пошматованого дотаціями й дефолтом суспільства [9: С. Жадан, с. 7]; *Він там ще вчора працював інженером в інституті, а тут дефолт і безробіття і велика країна розвалилась на шматки* [11: С. Жадан, с. 37].

За англійською лексемою *драйв* зафіксовано 14 значень [1, с. 326]. Очевидним є звуження кількості значень запозичення на українськомовному ґрунті (“1) псих. інстинктивне захоплення; 2) спорт. у тенісі – один з основних ударів, що надає м’ячу обертання в напрямі польоту; здійснюється, коли м’яч знаходиться на висоті між поясом і плечем; 3) мист. американський художній фільм 1997 року”) [16, с. 390]. Порівн.: *З того часу мало що змінилось, та сама публіка, ті самі відчайдушні обличчя, ненав’язливий виробничий драйв залізничників, наскільки я знаю, серед них найбільш високий відсоток венеричних захворювань, ну я думаю – стільки пити* [12: С. Жадан, с. 234]; *Можливо, якщо ти маєш достатньо бажання і драйву, ти можеши дозволити собі час від часу заходити в цю крижану похоронну тьм...* [12: С. Жадан, с. 325]; *Ми на Awards так всіх класно довели драйвом, потужним саундом та енергетикою, що, думаю, в пари-трійки америкосів пропала схильність до патологічного ожиріння* [14: І. Карпа, с. 121].

У словнику англійської мови зафіксовано дві семми слово *консалтинг*: 1) “що забезпечує професійну чи експертну пораду” та 2) “що стосується консультації чи консультанта” [1, с. 230]. У сучасну українську мову ця лексема потрапила через конвертні зміни, затвердилась як іменник на позначення “поради фахівців, консультування” та “діяльність спеціальних компаній із консультування виробників, торговельників, покупців у галузі експертної, технічної та економічної діяльності” [17, с. 316]. Напр.: *Працювали ми тут нещодавно корпоративу на консалтинг* [10: С. Жадан, с. 435].

Англійське слово *пірсинг* у мові-джерелі має 5 значень [2, с. 120]. В українській мові англійська лексема була перейнята як іменник, що має таке тлумачення “проколювання різних частин тіла для сережок, шпильок і ін.” [17, с. 473]. Ця лексема поширена переважно в молодіжному та артистичному середовищі як модне захоплення. Проте у семну структуру значення новоутвору не входить поняття традиційного проколювання вух і носіння прикрас. Порівн.: *Тобі без пірсингу краще, – сказав він, Віка забрала паспорт і заховала до кишені* [10: С. Жадан, с. 419]; *Ти показував мені кожен свій новий пірсинг і перебите татуювання* [14: І. Карпа, с. 17].

Комбінацію звуження значення, поєднаного з розширенням значення, спостерігаємо при аналізі семантичних змін іншомовізму *слоган*. Зокрема, зникає притаманна англійській моделі семема “войовничий клич або сигнал збору після війська, особливо серед шотландців” [2, с. 376], семема “гасло, девіз” переймається в українській мові, яка набуває ширшої семантичної структури у словниковій дефініції: “стисле, загальнозрозуміле рекламне гасло, що відображає основну ідею рекламного товару чи послуги, має привертнути увагу до якої-небудь послуги чи товару, викликати передбачувану реакцію, слугувати зв’язковим елементом між окремими повідомленнями” [17, с. 568]. Напр.: *...пишіть про головне, сказав він: слоган, прайс-лист, система знижок, про церкву що-небудь* [10: С. Жадан, с. 459]. Водночас з’являється нове значення, яке у своїй основі має оцінний характер: “шаблонний мовний зворот, лозунг”.

У лексикографічних україномовних джерелах не фіксовано слово *бас-гітарист* (“музикант, який грає на гітарі низького регістру”). Значення цієї лексеми виявляємо у визначених контекстах: *Можливо, якби Терезка спрямувала цей таємничий намір на щось людське, – на конкретного молодого чоловіка, що самотів за нею в сусідній аудиторії, або на відомого бас-гітариста...* [5: Л. Дереш, с. 21]. Отже, за допомогою частини *бас-* задеклароване слово звузило свою семантику.

За допомогою слова *бренд* як першого складника складного слова зазнало семантичних змін й слово *бренд-менеджер* (“фахівець із питань реклами організації управління в різних галузях виробництва, торгівлі тощо”). Лексикографічні джерела не фіксують цього слова. Про його значення можна дізнатися із контексту: *Віка-бренд-менеджер іще нам дала продегустувати чутарік того. Ну, щоби не втрутити...* [14: І. Карпа, с. 79]. За допомогою першого складника *бренд-* слово *бренд-менеджер* звузило своє значення.

Аналогічно слова *веб-камера* та *веб-сайт* звузили своє семантичне значення за допомогою перших коренів слів. Напр.: *Потім нас перевозять на іграшкових машинках через сам кордон. Знімають веб-камери* [13: І. Карпа, с. 224]. У цьому випадку маємо справу не просто із *камерою*, а саме із *веб-камерою* (“назва приладу, який призначений для Інтернету, мультимедійна частина Інтернету, за допомогою якої можна бачити один одного під час спілкування через веб-службу”); *...сердить по веб-сайтах, де обговорюються теми, що торкаються її спеціальності* [6: Л. Дереш, с. 62] – “сукупність веб-сторінок, об’єднаних за змістом і навігаційно та доступних у мережі Інтернет через веб-службу, які представляють організацію, приватну особу чи будь-яку іншу інформацію”. Такі лексеми конкретизують, а, отже, звужують значення слова.

У проаналізованих іншомовних лексемах, виокремлених у творах сучасних українських прозаїків, на українському ґрунті відбулося звуження семантичної структури.

Отже, запозичення, пристосовуючись до системи мови-реципієнта, проходить складний і тривалий шлях адаптації.

1. Англо-український словник – Близько 120 000 слів : у 2 т. / [склав М.І. Балла]. – К. : Освіта, 1996. – Т. 1. – 752 с.
2. Англо-український словник – Близько 120 000 слів : у 2 т. / [склав М.І. Балла]. – К. : Освіта, 1996. – Т. 2. – 712 с.
3. Битківська Я.В. Тенденції засвоєння і розвитку семантики англійців у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Я.В. Битківська. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.
4. Гриценко С.П. Лексичний вплив як чинник динаміки структури мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень українських пам’яток кінця XVI–XVII ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / С.П. Гриценко. – К., 1999. – 20 с.
5. Дереш Л. Архе: Монолог, який усе ще триває : [роман] / Любка Дереш. – Харків : Фоліо, 2007. – 319 с.
6. Дереш Л. Колоніальні записки із Криму / Любка Дереш // Трициліндровий двигун любові. – Х. : Фоліо, 2008. – С. 59–64.
7. Дереш Л. Намір : [роман] / Любка Дереш. – К. : ПП Дуліби, 2006. – 296 с.
8. Дереш Л. Психоактивна музика: коли? як? чому? / Любка Дереш // Трициліндровий двигун любові. – Х. : Фоліо, 2008. – С. 77–105.
9. Жадан С. Біг Мак² / Сергій Жадан. – К. : Критика, 2006. – 231 с.
10. Жадан С. Гімн демократичної молоді / Сергій Жадан // Капітал. – Х. : Фоліо, 2007. – С. 401–532.

11. Жадан С. Деш Мод / Сергій Жадан. – Х. : Фоліо, 2006. – 229 с.
12. Жадан С. ANARCHY IN THE UKR / Сергій Жадан // Капітал. – Х. : Фоліо, 2007. – С. 231–401.
13. Карпа І. Кокореч та інші містичні їдла / Ірена Карпа // Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2008. – С. 201–268.
14. Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно / Ірена Карпа // Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2008. – С. 3–199.
15. Кочерган М.П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови / М.П. Кочерган // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 19–24.
16. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / [уклад. Л.О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
17. Шевченко Л.І. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хомак, А.А. Дем’янок. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.

МОВНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ РИТМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО “ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО”)

Гузенко Світлана

Вивчення проблеми текстового ритму має тривалу історію в естетиці, риторичі, теорії літератури, мовознавстві. Інтерес до цього питання базується на фундаментальній ролі ритму в людському житті. Дослідження ритмізації прози спрямоване здебільшого на її функціональну природу та пов’язане із загальними проблемами цілісності тексту (М. Гіршман), зі специфікою індивідуального стилю автора (Т. Сем’ян, Н. Любарець), проблемами художнього перекладу [1; 4; 6].

Як відомо, ритм – це регулярний повтор подібних мовних одиниць, що структурує та утворює цілісність тексту, виконує експресивно-емоційну функцію. Дослідження цього явища еволюціонує від більш вузького розуміння ритму на рівні звукової організації тексту до більш широкого: у формуванні ритму беруть участь мовні засоби різних рівнів (фонетичного, лексико-семантичного, синтаксичного). Останній підхід вважаємо актуальним при вивченні проблеми створення ритму в прозових текстах.

Для аналізу текстового ритму обрано цікавий твір сучасної української літератури – роман Ліни Костенко “Записки українського самашедшого”. На наш погляд, саме цей твір відтворює швидкий неоднорідний ритм сучасної епохи, життя людини в ній. Відображено це на формальному та змістовому рівнях.

Проблема формальної цілісності текстів, мовних засобів створення ритму ще залишається недослідженою. Отже, мета цієї статті – проаналізувати деякі мовні засоби створення ритму прозових текстів сучасної української літератури.

Текстовий ритм виявляє себе як у плані вираження (на різних рівнях мовної системи), так і в плані змісту – у пропорційності подання нової (актуальної) інформації. Викладу текстового матеріалу, як і процесу пізнання, властивий поступальний рух, рух у часі, зумовлений можливостями людини засвоїти те або інше нове, відразу чи поступово. Рух – від відомого до невідомого (від теми до реми) – можна простежити в кожній фразі. Створюється певний ритм сприймання, певний темп і послідовність засвоєння читачем авторської думки [1, с. 102-103].

Щодо плану змісту (пропорційності подання нової

(актуальної) інформації) у романі Л. Костенко читач одразу звертає увагу на рематичність висловлювань. У багатьох конструкціях або немає теми, або тема нового висловлення не є ремою попереднього, цим пояснюється стрімкий, уривчастий темп подання нової інформації, наприклад: *“В ніч на 20 березня війна таки почалась. Наймолодша цивілізація пішла на найдревнішу. По Багдаду випущено сорок крилатих ракет. Б'ють з кораблів у Перській затоці. Бомби скидають з неба. Багдад навіть не встиг заплющити очі. Вночі у клекоті вибухів вікна світяться, як золоте доміно. Операція називається “Шок і трепет”* [3, с. 274]. До того ж завдяки коротким реченням інтервал між “порціями” нової інформації невеликий і створюється ефект пришвидшення темпу викладу.

У змістовому плані в романі розгортаються кілька тематичних ліній, які чергуються між собою, замінюють одна одну, у певний спосіб ритмізують виклад. Основа композиції роману – особиста драма 35-річного комп'ютерного програміста, який відчуває себе відсторонено від власної родини: дружини, маленького сина та тещі, яка переїхала до нього із чорнобильської зони після катастрофи. До подій, які відбуваються у родині, до опису ставлення головного героя до своїх рідних періодично повертається Л. Костенко у своєму романі.

Тематичною лінією, яка, на наш погляд, найбільше впливає на ритм цього художнього твору, є зображення становища та реалій України і світу в хаотичну епоху початку XXI століття з усіма процесами, притаманними їй: війнами, катастрофами, занепадом культури, деградацією моральних цінностей, корупцією, хабарництвом, знеціненням науки й людства в цілому. Перехід до цієї тематичної лінії відбувається за допомогою позначення дати, місяця, коли і де відбуваються ті чи інші події: *“8 липня. В Іспанії у містечку Памплони фестиваль Сан-Ферміо”* [3, с. 162]; *“Ну, от і 10-та річниця нашої Незалежності. Буде урочисте відкриття Монумента. Буде військовий парад з танками у калосах”* [3, с. 167]; *“19 серпня. Преображення Господнє, Яблучний Спас. І саме у цей день, під завершення Форуму, на шахті імені Засядька вибухне метан”* [3, с. 168] та ін. Саме такий спосіб переходу до цієї теми характерний для форми “Записок...”, про яку було заявлено ще у назві роману. До того ж різка зміна тем відбувається при переході від абзацу до абзацу: *“І останній акорд під завісу Нового року.*

26 грудня привезли тіла загиблих з Ірану. ...

В Україні оголошено траур. Похилено державні прапори.

У Бангладеш вибух.

У Венесуелі вибух” [3, с. 260–261].

У своєму романі Л. Костенко розгортає ще одну тематичну лінію: проблему втрати національної самосвідомості, тотальної русифікації України, “комплексу меншовартості”, який постійно нав'язується пересічному громадянському представникам політичної еліти.

На думку героя, своєрідним індикатором свободи слова в Україні є “ефективність” розслідування справи Гонгадзе. Ця тема також проходить лейтмотивом крізь сюжетну канву роману, автор періодично повертається до неї.

Ввівши у роман постаті тинейджера, програміста-емігранта, “нових українців” та інших, авторка змальовує узагальнені образи представників різних суспільних сфер, зображує проблеми, які їх цікавлять, показує ставлення до них молодого інтелігента, людини інтелектуальної праці. Повернення до кожного із цих образів також відбувається періодично, створюючи певний ритм роману.

Провідною темою завершальної частини роману є опис феномену мирної революції, як провісника суспільних змін. Саме так – із захопленням, як до вияву національної свідомості та становлення українського народу

як нації – ставиться до подій Помаранчевої революції головний герой роману. У цій частині твору змінюється загальна емоційна тональність, стає менш уривчастим ритм.

Послідовна зміна цих та інших тематичних ліній, періодичне повернення до них створюють текстовий ритм у плані змісту, а також сприяють формуванню змістової цілісності твору.

Одним із основних формальних засобів створення текстового ритму, його ритмомелодійності є членування тексту на абзаци. Окрім таких функцій, як логіко-смилова, експресивно-емоційна, акцентно-видільна, абзац адаптує текст, налаштовує читача на ритмічне сприйняття інформації, попереджає про появу нової. В аналізованому романі спостерігаємо нерівномірний поділ на абзаци. Поруч із абзацами класичного обсягу (5–7 речень) знаходяться абзаци, що складаються з 1–2 речень: *“Мій кінець мене не хвилює. Але мій син, моя змарніла дружина. Так уже природа задумала, таку програму заклала в мужчину, – він має бути сильний і мужній, має бути опертям для сім'ї. А я, чи відповідаю я такій програмі? Син мене розуміє, ми з ним пересвітуємося. Дружина гримає, щоб не свистів.*

До нового століття три тижні.

“Тарацанське тіло” лежить у морзі.

Акціонерне товариство “Мазеп” спонсорує “Людину року”.

У Севастополі російська мова проголошена другою офіційною” [3, с. 22].

Кожний новий абзац демонструє появу нової теми, як правило, пов'язаної не з описом внутрішнього світу героя роману, а з описом різноманітних навколишніх подій. Видно, як думки героя “перестрибують” з одного на інше у швидкому темпі, прискорюється текстовий ритм. В окремих епізодах герой надто занурюється у роздуми про світовий лад, тоді виводить його з цього стану дружина або ж власні роздуми, ці репліки знову ж таки виділено в окремі абзаци.

“Обростає абсурдом. Ядерну зброю віддали, державу розікрали, чекаємо інвестицій у свою економіку. Танки продаємо у Пакистан, гладильні дошки купуємо в Італії. Проводимо військові навчання, а влучаємо ракетою у власні Бровари. Криза енергетики, над Україною пронеслася стихія, позивало дахи, поломило дерева, дроти обледеніли, стовпи попадали, три тисячі населених пунктів сидять без електрики, а вони під цю лиху годину, проти зими, надумали закривати Чорнобильську атомну станцію. Хоча що вже там закривати? Перший блок давно вже закритий, другий згорів кілька років тому, четвертий – руїна під “саркофагом”. А єдиний цей, третій, постійно на ремонті, він і зараз стоїть, то чи встигнуть відкрити, щоб було що закрити? Центрифуга ідіотизму, голова йде обертом.

– Не переймайся, – каже дружина. – Бо вони нас з ума зведуть.

Репродуктор на кухні бубонить і виспіває. Телевізор підморгує срібним бильмом. Деренчить телефон. Дзюкотять комп'ютерні ігри. У сусідів ремонт, мозок просвердлює електродрель. Я вже весь підмінований тими дзвінками і звуками. Мегабайти моєї пам'яті привалила інформація. Борсаюся, як у пісках.

– Читай менше газет, – каже дружина. – Або хоча б по діагоналі” [3, с. 12–13].

Не менш важливим формальним засобом створення ритму є поділ на речення. Розірваність внутрішнього світу молодого людини XXI століття, людини, яку накрив океан газетно-журнально-інтернетної інформації, передано і за допомогою різнопланових неоднорідних речених структур. Аритмічності подання інформації, на нашу думку, найбільше сприяють парцельовані струк-

тури, наприклад: “Світ готується до Різдва. Люмінує вулиці й фасади” [3, с. 18]; “Крадуть усе підряд. Гвинти. Дроти. Меморіальні дошки. Алюмінієві секції цвинтарних огорож” [3, с. 18];

“Я тільки боюся, що їх теж оицують.

Що малий наш більше ніколи в житті ні в що не повірить.

Що друг мій не повернеться з Каліфорнії.

Що батько мій так і піде зі світу, не побачивши своєї України” [3, с. 407–408].

Такі висловлення, окрім хаотичного, метушливого динамізму, актуалізують нову інформацію, передають душевний неспокій героя (особливо останній приклад, в якому кожний парцельований фрагмент виділено ще й в окремий абзац).

Значно ритмізує виклад широке використання прийому синтаксичного паралелізму. У його основі лежить семантико-синтаксичне зіставлення образних ситуацій із різних сфер людського життя [5, с. 459]. Л. Костенко ніби грає з цим прийомом, протиставляючи місце, час події, суб’єкта дії та ін.: “У мусульман священний місяць Рамадан. У нас політична криза, президент каже, що ні” [3, с. 16]; “Друг мій у Каліфорнії дивиться у бінокль на метеликів. А я тут дивлюся на ці розтоптані намети” [3, с. 88]; “Мужчини імперських націй мислять категорією сили. Мужчини поневоленних, але гордих, націй мислять категоріями свободи” [3, с. 102].

Чітка розчленованість синтаксичних паралельних конструкцій, їхня структурна однорідність сприяють ритмізації цих уривків, порівнянню інформації, представленої у них, протиставляють ці уривки іншому тексту.

У використанні цього прийому для створення ритму спостерігаємо в романі “Записки українського самашедшого” дві протилежні тенденції: одна з них пов’язана із прагненням автора уникнути лексичного повтору в паралельних конструкціях, порушити їх семантичну монотонність. У цих випадках автор вживає синонімічні повтори: “З погляду антропології, я *homo sapiens*. У вимірах національних я українцє. У масштабі держави я громадянин. З проєкції Космосу я землянин. З проєкції інших галактик геліотроп. Щодо мого батька, я його син. Щодо сина, я його батько. Щодо жінки, ніби ж мужчина” [3, с. 165].

Інша тенденція пов’язана із використанням повного семантичного повтору для підкреслення ритмічності, виділення тих чи тих лексичних одиниць. Такі повтори можуть бути анафоричними: “Ми ховрашки. Ми тушканчики... Ми гальванізовані трупи” [3, с. 131]; “Там катастрофа, там теракт, там вибух метану. Там військовий літак випадково знісся бомбою. Там якийсь маніяк перестріляв перехожих. Там спалахнула невідома інфекція. Там захопили в заручники автобус з дітьми” [3, с. 13]; епіфоричними: “Манія величч – це хвороба. Комплекс меншовартості – теж хвороба” [3, с. 118]; “Щось у цьому є нелюдське і не-Божє. У нас тепер багато і нелюдського, й не-Божого” [3, с. 124]. Може використовуватися епаналога: “Що кому допекло. Мені допекло приниження, ця одвічна дискримінація нації” [3, с. 122]; “Доводиться платити за кожну секунду. А секунди летять” [3, с. 134]; “Я взагалі тепер деякі речі роблю сомнамбулічно. Сомнамбулічно її поцілував. Сомнамбулічно попестив” [3, с. 139].

Усі повтори слів поєднують елементи різних рівнів у єдине ціле. Вони забезпечують формування структурно-змістової єдності тексту, його цілісності, сприяють реалізації лінгвістичних категорій експресивності, емоційності, ритмізують текст, створюють систему лейтмотивів.

Отже, ритмічна зміна різних тем роману, послідовне розгортання описаних тематичних ліній організовують текстовий ритм у плані змісту. Членування тексту на аб-

заци, речення, використання прийому синтаксичного паралелізму, різних видів повторів сприяють організації текстового ритму на формальному рівні. Ці мовні засоби безпосередньо пов’язані зі змістом роману, формують його змістову та структурну цілісність.

1. Гиришман М. М. Ритм художественной прозы : монография / М. М. Гиришман. – М. : Сов. писатель, 1982. – 367 с.
2. Иванченко Р. Г. Літературне редагування / Р. Г. Иванченко. – Репр. вид. – К. : [б.в.], 2003. – 248 с.
3. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с. – (Перлини сучасної літератури).
4. Любарєць Н. О. Ритм художньої прози Вірджинії Вулф : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 “Література зарубіжних країн” / Н. О. Любарєць; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2008. – 19 с.
5. Мацько Л. І. Паралелізм / Л. І. Мацько // Українська мова. Енциклопедія / редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – 2-ге вид., зі змінами і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – С. 459-460.
6. Семьян Т. Ф. Ритм прозы В. Г. Короленко : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Семьян Татьяна Федоровна. – Алматы, 1997. – 148 с.

СПЕЦИФІКА ТЕКСТОВОГО АНАЛІЗУ ПЕРЕКЛАДНОГО ПРОЗОВОГО ТВОРУ

Гураль Майя

Переклад – це творча інтелектуальна діяльність, яка полягає у передачі певної інформації першотвору мовою друготвору. У процесі трансляції такої інформації основну функцію – функцію перекладу – здійснює перекладач як особистість, яка володіє обома необхідними для реалізації міжмовної комунікації мовами. Вимоги перед перекладачем ставить специфіка кожного з літературних жанрів, тому перекладач, здійснюючи художній переклад, мусить бути щонайменше літературознавцем, а в ідеалі – художником слова. Основним критерієм оцінки якості художнього перекладу є адекватність естетичного впливу тексту оригіналу і тексту його перекладу. Отже, художній текст може бути адекватним, не зовсім адекватним, значною мірою неадекватним і, нарешті, цілком неадекватним щодо першотвору. Щоб оцінити якість виконаного перекладу і вправність перекладача, значущість застосованих перекладачем прийомів, необхідно послуговуватись методом перекладознавчого аналізу тексту.

Питання методики аналізу перекладу художнього тексту становить неабиякий інтерес як у практичному, так і теоретичному плані. Однак спеціальних досліджень, присвячених цьому важливому питанню, поки що немає. Окрім того, важливо взяти до уваги, який це текст – віршовий чи прозовий. Зрозуміло, що переклад поезії та прози значною мірою відрізняється, тому і підходить до аналізу повинні бути дещо іншими.

У репрезентованій статті ми пропонуємо одну з методик перекладознавчого аналізу прозового тексту з позиції текстологічного аспекту перекладу, який дасть змогу встановити рівень адекватної заміни оригінального тексту. При цьому ми виходимо з того, що переклад є явищем не суто лінгвістичним чи літературним, а загальнофілологічним. Матеріалом для такого текстологічного аналізу обрано оповідання М. Коцюбинського “По-людському” та його переклад російською мовою, здійснений відомим літературознавцем А.Г. Островським.

У процесі перекладу відбувається комунікативне прирівнювання текстів, створених на різних мовах. Здійс-

нення цього процесу та оцінка його результатів передбачають уміння аналізувати співвідношення тексту як цілісного утворення з одиницями й структурами, які його складають. За допомогою аналізу перекладів важливо простежити адекватність відтворення в них змісту і форми інтерпретованих художніх творів, їхнього стилю, психології героїв, тональних відтінків мови, зокрема взаємопроникнення елементів епічного, драматичного, сатиричного. Зіставлення оригінального прозового тексту та його перекладу має на меті врахування різних аспектів: загальномовні типологічні особливості співвідношень у галузі лексики, стилістики та граматики порівнюваних систем і характер естетичної організації словесної тканини художнього твору, зумовленої жанровими ознаками. Отже, текстовий аналіз перекладного прозового тексту необхідно проводити цілісно, комплексно.

Проблеми текстологічного аспекту перекладу перебувають у полі зору таких теоретиків перекладу, як В. Комісаров, І. Алексеева, Т. Казакова, В. Коптілов, Ю. Модестов, Ю. Солодуб та ін.

Змістову структуру тексту варто розглядати у трьох різних вимірах: **вертикальному, горизонтальному та глибинному**. Вертикальну структуру тексту складає його формально-тематичний зміст, починаючи із загального задуму чи теми тексту, що розгортається в його фрагментах: підтемах, субпідтемах, мікротемах. Вертикальний контекст називають авторським, тобто контекстом фонового пресупозитивного знання. Під фоновими знаннями розуміємо колективний досвід і традицію, зафіксовану в мові, знання історико-культурних контекстів епохи написання, що відтворюється в тексті. Оформлення цілісності тексту відбувається завдяки його горизонтальній структурі, створеній формальними й смисловими зв'язками між висловленнями. Специфіка "горизонтального контексту" спонукає перекладача до відтворення змісту твору шляхом послідовної інтерпретації значень його мовних одиниць. До того ж важливо виявити глибинний контекст (прихований, імпліцитний), який увиразнює авторський задум, авторську інтенцію.

Оповідання М. Коцюбинського "По-людському" містить соціальну, етичну й естетичну оцінку характерного явища для побуту тогочасного села, що жило в умовах самодержавної Росії. Художні образи письменника в цьому оповіданні спрямовані проти народницької ідеалізації села.

Якщо розглядати **вертикальний контекст** твору, то можемо констатувати, що центральна тема оповідання – тема "жити по-людському – значить робити по-людському", боротись за людське, достойне життя.

Тема "жити по-людському" проходить рефреном через усю текстову канву твору; вона розгортається в підтемах – епізодах із життя головного героя – молодого селянина Карпа, який прагнув "людського" життя, але його прагнення, його ідея зазнали ганебної поразки. Історію життя Карпа ми чуємо з вуст його товариша Максима: хлопець завжди відрізнявся від інших, грамоту знав, книжки читав, бо переконаний був, що ми "люди, а не свині у хліві" (мікротема *достойного людського життя*), але після одруження став таким, як усі, аж допоки після смерті тітки у спадок не отримав аж двісті рублів (підтема *випробування легким достатком, легкими грішми*), що і змінило життя – "хоч трохи оддишу та поживу по-людському". Однак для Карпа сенс людського життя полягав у "добрій панській їжі" та безтурботному існуванні. Прозріння настало лише після того, як тітчині гроші закінчились, коня, купленого на вже позичені, вкрали; коли сам герой усвідомив, що "вже по-свинячому виїшло... не вмів по-людському жити" (підтема прозріння та усвідомлення, що сенс людського життя лише в роботі, праці).

Отже, вертикальний контекст достеменно відтворений у російському перекладі; А.Г. Островський точно наслідує композиційну побудову оригінального тексту, розставляє аналогічні смислові акценти, передаючи оповідь про головного героя через діалог автора-оповідача з Максимом.

Заслугує на увагу ще одна важлива деталь – це обрамлення оповідання пейзажною замальовкою, яку пропонує М. Коцюбинський. Відомо, що пейзаж у художньому тексті – це не лише тло, де відбуваються події певної оповіді, а й засіб розкриття прихованого контексту, наведення паралелі з життям літературних героїв. Прекрасний опис весни і на його тлі тяжка праця заробітчан на початку оповідання, і не менш поетичний опис подиху весни в кінці твору з глибоким риторичним питанням про гармонію в житті адекватно відтворений автором перекладного тексту. Це, безумовно, майстерний переклад, де А. Островський не знехтував важливими деталями художнього опису, який лише поглиблює вертикальну структуру твору. Порівняймо вищезгадувані місця початку й кінця оповідання та його перекладу: *Весняний вітер стиха віяв над виноградниками й охолоджував загітих працю робітників. Возка земля мліла в гарячому золоті сонячного проміння, вільна від тіней і холодків. Голі дерева немов курились сізо-зеленим димом: цюсь, наче мрія про розкішну літню одіж, обгортало їх сповнені соком віти. Скрізь було так багато світла й радості, так виразно відчувався трепетний віддих поновленої землі, повітря було таке п'яне й повне цебетання, що мимохіть бажалось руху, крику, реготу... Тож на роботі було весело [2, с. 32] // Весенний ветер тихо веял над виноградниками и освежал разгоряченных работой батраков. Влажная земля млела в горячем золотом солнечных лучей, от которых негде было укрыться. Голые деревья как будто курились серо-зеленым дымком; словно мечта о пышном летнем наряде окутывала их налитые соком ветви. Везде было так много света и радости, так явственно чувствовалось трепетное дыхание обновленной земли, воздух был такой пьянящий и так полон цебета, что невольно хотелось двигаться, кричать, смеяться... На работе тоже было весело [3, с. 21].* Перекладач у поодиноких випадках відходить від цілковитого буквалізму в перекладі, вдаючись до певного типу перекладацьких трансформацій, як, наприклад, граматичної заміни віддієслівних іменників *рух, крик, регіт* дієслівними лексемами *двигаться, кричать, смеяться*; заміни метафоричного образу землі, що *мліла в гарячому золоті сонячного проміння, вільна від тіней і холодків* більш конкретним описом *земля млела в горячем золотом солнечных лучей, от которых негде было укрыться*.

Майстерно й творчо А.Г. Островський здійснив переклад фрагмента кінцевого опозитивованого реалістичного опису в оповіданні й глибокого роздуму письменника, перейнятого хвилюванням за долю трудящих: *А навкруги було так гарно, так радісно. У чистій і ніжній, як лоно коханки, блакиті, в могутній хвилі життя, що ледве виявлялось тасмним тріпотінням соків, на теплом й запашиному диханню весни було так багато радості, почувалась така повна гармонія [2, с. 38] // А вокруг было так красиво, так радостно. В чистой и нежной, как грудь возлюбленной, лазури, в могучем разливе жизни, которая едва проявляла себя скрытым движением соков, в теплом и тихом дыхании весны было так много радости, чувствовалась такая полная гармония [3, с. 32].*

Важливу роль у створенні цілісності тексту відіграє його **горизонтальна структура**, яка репрезентована насамперед формальними й змістовими зв'язками між висловленнями. Формальна зв'язність тексту (когезія)

досягається за допомогою різноманітних мовних засобів: сполучників, повторів, словозамінників, узгодження часових форм тощо. Смилова єдність тексту (когерентність) забезпечена логічною послідовністю і непротиріччям викладу, логічними зв'язками, використанням стереотипних формул, що позначають початок (зачин) і кінець оповіді, повернення до інших частин і т. ін. [1, с. 55].

В аналізованому творі – як в оригіналі, так і в перекладі – одним із виявів зв'язності тексту є наявність анафоричних зв'язків кореферентних іменників і займенників. Найелементарнішою ланкою такого роду є ім'я і особовий займенник третьої особи, як-от: *Сів я, гомонимо. Карпо нічого, наче забув нашу останню розмову. Тільки помічаю я, що він щось муляється. Говорить він, говорить, та все звертає на тії цукерки* [2, с. 32] // *Сел я, беседуем. Карпо нічого, будто забул наш последний разговор. Только замечают я, что он что-то мнется. Говорит, говорит, да все на эти конфетки сворачивает* [3, с. 27].

Щодо репрезентації словесної тканини оригінального художнього тексту, то важливо відзначити майстерність перекладача в умінні адекватно, виразно й художньо відтворити всю систему образних, стильових лінгвістичних елементів. Мова творів М. Коцюбинського на перший погляд проста, відповідає стилю народно-розмовної манери розповіді (що створює трудності перекладу) і водночас насичена засобами виразності, які й зумовлюють творчий підхід до їхнього відтворення в перекладному тексті. Порівняємо, як добирає А. Островський порівняльні конструкції, які слугують маркерами описів: *Говорить, а очі в нього так блищать, мов жарини...* [2, с. 32] // *Говорит, а глаза у него так и горят, как угли* [3, с. 22]; *Цілий вік у ярмі, мов худобина яка* [2, с. 32] // *Весь век в ярме, словно скотина какая* [3, с. 24]; *Живемо, як кроти, риючись у землі, і байдуже нам, що світить сонце* [2, с. 32] // *Живем, как кроты, в земле роемся, и дела нам нет, что солнце светит* [3, с. 24].

Метафоричні звороти, інші відповідники в авторській мові сприяють виявленню задуму письменника як засоби реалістичного зображення, окреслення образу, рис портрета тощо. Хоч ім властиві різні ступені тотожності з оригіналом, але вони адекватні, співвідносні з ним. Пор.: *він запекло викидав з себе силу, як щось непотрібне й вороже* [2, с. 21] // *он ожесточенно расточал свою силу, как что-то ненужное ему, враждебное* [3, с. 23]; *Його просто одривали від роботи на обід або спочинок, він завжди останнім і з видимою неохотою кидав її. Мовчазний і похмурий, з блідим нервовим обличчям, він рідко коли підводив очі – чорні, з лиховісним вогником* [2, с. 21] // *Его приходилось отрывать от работы на обед или на отдых, он бросал ее всегда последним и с видимой неохотой. Молчаливый и угрюмый, с бледным, нервным лицом, он редко подымал глаза – черные, со зловещим огоньком* [3, с. 22].

Відтінок зображення портретної риси образу Максима передається в авторській мові заміною епітета: *Максим спалахнув. Рум'янець залляв його обличчя, і білі вуси стали немов молочними* [2, с. 21] // *Максим вспыхнул. Румянец залил его лицо и светлые усы стали будто молочные* [3, с. 22].

Горизонтальна структура перекладного тексту цілком відтворює оригінальний стиль оповіді, особливістю якої є репрезентативність через діалог. Загалом переклад діалогу складніший, ніж переклад звичайної (не діалогової) прози, оскільки репліка, окрім стосунку до об'єкта вислову, зумовлює ще й інші семантичні зв'язки, – наприклад, виражає стосунок до предметів або до самого драматичного сюжету, а інколи допомагає виявити різний (або додатковий) смисл, який герої вкладають у мовлене ними, у такий спосіб охоплюють кілька семантичних контекстів. В оригіналі оповідання і в його перекладі

спостерігаємо епічно-спокійну тональність розповіді, як-от: *Ми з Карпом товаришували – звісно, зросли укуні, разом і горобців дерли, і товар пасли, разом і парубочили* [2, с. 32] // *Мы с Карпом дружили, – известно, росли вместе, вместе и воробьиные гнезда разоряли, и скот пасли, вместе и парубковали...* [3, с. 23]. У наведеному прикладі спостерігаємо прийом конкретизації значення (*горобців дерли – воробьиные гнезда разоряли*), а також заміну діалектного слова *товар* нейтральним, загальноживаним *скот*, що видається вдалим, адже текст орієнтований на російськомовного читача.

Деколи оповідь інтенсифікують повтори, що передають багатократність дії: *Не бачу я щось Карпа та й не бачу* [2, с. 32] // *Не вижу я что-то Карпа, да и не вижу* [3, с. 26]. Непоодинокі випадки, коли в розповіді зацентрована раптовість враження, наприклад: *Щойно я на сінешній поріг // Тільки я в сени* (перекладач використовує прийом генералізації, тобто розширення значення – не поріг у сінях, а сіни); *Коли так надвечір – майструю я ще коло стодоли: чую – в Карповому дворі сварка* [2, с. 26] // *Под вечер уже мастерю я что-то подле чулана. Слышу – у Карпа во дворе свара* [3, с. 28].

Для наближення до тексту першотвору та відтворення елементів національно маркованої лексики або розмовного стилю перекладач використовує в тексті українські слова (*парубок, дівчина, парубковали, жинка*), це так звані слова-реалії. Подамо у тексті: *Та він трудяга парубок був... Звісно не такий, як тепер, коли його напало* [2, с. 21] // *Да он работяга парубок был... известное дело, не такой, как теперь, когда на него нашло* [3, с. 22]; *Парубки на вечорниці збираються, кличуть його до дівчат – не хоче [2, с. 21] // Парубки на вечерки собираются, зовут его к дивчатам – не идет* [3, с. 23]; *Молодиця поставила печеню* [2, с. 24] // *Молодица поставила жаркое* [3, с. 25].

Горизонтальна структура оповідання М. Коцюбинського “По-людському” вирізняється гармонійністю викладу оповіді, кореляцією, а точніше – дотриманням часових планів. Майже вся оповідь відбувається в минулому часі, навіть опис весняного дня пов'язаний з минулим часом, лише окремі текстові фрагменти витримані в теперішньому часі. Цікаво, що вони фіксують певні ключові моменти життя головного героя: 1) усвідомлення прагнення жити не так, “*мов худобина яка*”; 2) час, коли на тітчині гроші можна жити по-новому – “*тепер я поновлю свою кров, наберуся сили*”; 3) пошук сенсу “людського”, а значить ситого життя; 4) нове життя – “*ходить по повір'ю, никає, то в садок подається, постоїть під деревом і знов у двір, немов вчорашнього дня шукає*” [2, с. 26]; 5) сварка з тестем: “*Опам'ятайся, Карпе!*” [2, с. 27]; 6) по осені, аж до зими у селі не забувають Карпа, “*усе його ймення мелеться й ширетується*” [2, с. 28]; 7) напад на Карпа і втрата усього, що настав – “*лежить Карпо на лаві плазом, мов зарізаний кабан, і пальцем не ворухне, одно постогнує*” [2, с. 28]. Практично в цих фрагментах горизонтальна структура тексту перетинається з вертикальним контекстом, що поглиблює вплив на читача. Додамо, що всі зазначені елементи оригінального тексту адекватно відтворені й у перекладі, збережено часовий простір, мовна канва першотвору відтворена точно, збережена також безеквівалентна лексика (*куліш – кулеши*), форми звертання (*Тонко ж ти прядеши, голубе, коли на позичені гроші такі коні купуєш* [2, с. 30] // *Тонко ты прядеши, голубчик, когда на занятие деньгми таких коней покупаешь* [3, с. 29]), засоби художньої виразності тощо.

Цікавим, на наш погляд, є останнє речення оповідання, яке мало чи не єдине пов'язане з планом майбутнього часу “*Чи скоро ми діждемо гармонії й в людському житті?*” [2, с. 38] // “*Скоро ли дождемся мы этой гар-*

монії в *человеческой жизни*” [3, с. 32]. Автор у такий спосіб змушує кожного із читачів замислитися, що ж є гармонією життя, стимулом жити по-людському. Глибоке філософське питання, поставлене автором, – це ключ до декодування **глибинної структури** цього художнього твору. Підтекст прихований у самій назві оповідання – у чому сенс життя, щоб усе було по-людському. А відповідь проста: жити по-людському – це робити по-людському. Життя, у якому нема вільної праці, не має сенсу, це існування, на протигагу прагненню до праці, що принесе достаток, забезпечить справді людське життя.

Отже, зміст будь-якого художнього тексту, власне, є об’єктом перекладу і являє собою багатокомпонентну структуру, яка відтворюється іншою мовою, зберігаючи склад і взаємодію компонентів. Текстологічний аналіз дає змогу оцінити якість виконаного перекладу й майстерність перекладача, всебічно розкрити підтекстову (глибинну) структуру, вертикальний та горизонтальний контекст, психологію сприйняття художнього слова, глибинне пізнання логічного й емоційного планів художнього тексту.

1. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение : уч. пособие / В.Н. Комиссаров – М. : ЭТС, 2002. – 344 с.
2. Коцюбинський М.М. Твори: в 2 т. – Т. 1: повісті та оповідання / [Упоряд. і приміт. М.С. Грицюти]. – К. : Наукова думка, 1988. – 534 с. (Б-ка укр. літ. Дожовт. укр. літ.).
3. Коцюбинский М.М. Фата моргана / [Рассказы, новеллы, повести] / М.М. Коцюбинский / сост. послесл., ком. Ф. П. Погребенника. – М. : Правда, 1987. – 656 с.

ЕЛЕМЕНТИ РЕЛІГІЙНОГО ДИСКУРСУ В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ КОНТЕКСТАХ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СВОЄРІДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Гурська Дарія

Значним досягненням мовознавчої науки є визначення структурно-функціональних стилів української мови, дослідження основ застосування їх у національній мові. Важливе місце у цій структурі належить публіцистичному стилю, що тлумачиться як “стиль суспільної комунікації, громадського життя <...>. Публіцистика є ніби проміжною сферою художнього, ділового і наукового спілкування, вона синтезує в собі частину функцій, мовних ознак та засобів художнього, ділового, наукового стилів” [4, с. 270]. Основним призначенням публіцистичного стилю є інформація, висловлювання певної громадянської позиції і переконання адресатів в її істинності, формування громадської думки. Для цього ЗМІ “мобілізують усі ресурси мови”. Вибір мовних засобів зумовлюється їх соціально оцінними характеристиками і можливостями ефективного та цілеспрямованого впливу на масову аудиторію [3].

Дослідження мови публіцистики і закономірностей її розвитку було і є однією з провідних наукових проблем. Вивчення публіцистики з мовного погляду уможливує визначення основних напрямків та підходів до оформлення тексту, забезпечує пошук нових форм та нову образну реалізацію мовних засобів.

Основні мовні засоби публіцистичного стилю – це сплав елементів наукового, офіційно-ділового, художнього стилів. З одного боку, це широке використання суспільно-політичної лексики, політичні заклики, гасла, точні найменування (подій, дат, учасників, місця), а з іншого – багатозначна образна лексика, здатна повернути

увагу читача і вплинути на нього, художні засоби – тропи і фігури. Усі лексеми зазвичай чітко поділяються на позитивні оцінні й негативні оцінні [4, с. 272]. Сфера застосування публіцистичного стилю і ознаки, яким він має відповідати, виробили в ньому певні мовні форми вираження: це різностильова лексика, здебільшого суспільно-політична.

Ми спробуємо окреслити окремі випадки вживання в сучасній публіцистиці релігійної лексики та віднайти елементи релігійного дискурсу як засобу відтворення національно-культурної специфіки української мови. Хоча окремі дослідники (Т.А. Дзюба, Ю.М. Колінко) розглядали певні аспекти вживання релігійної (конфесійної) лексики у публіцистичних текстах, але ці дослідження є лише частковими, що дозволяє визначити заявлену тему розвідки як **актуальну**.

Метою нашого дослідження є суцільна вибірка елементів релігійного дискурсу з газетних статей; визначення місця досліджуваного матеріалу у системі мовних засобів публіцистичного стилю; аналіз засобів вираження та впливу релігійної (конфесійної) лексики на формування поняття; опис можливого синкретизму релігійного та розмовного стилів, їх емоційної наповненості.

Завданнями нашого дослідження є:

1. З’ясувати мовні засоби, що забезпечують експресивність функціонування релігійного (конфесійного) стилю.
2. Проаналізувати типи стилістем, наявні у системі лексики релігійного дискурсу.
3. Визначити емоційну насагу та національно-культурну специфіку елементів релігійного дискурсу у досліджуваних контекстах.

Матеріалом дослідження нам слугували публіцистичні тексти, вміщені на шпальтах газет “Україна молода” та “Подільські вісті” (часовий зріз – січень-березень 2012 року).

Прикметною рисою останніх десятиліть є та, що все більше українців у пошуках сенсу життя звертаються до віри, цікавляться релігією. Так відновлюється перервана християнська традиція, притаманна попереднім поколінням. Релігійні питання знаходять тлумачення у праці М. Аркаса “Українські духовні братства і сучасні просвітні товариства в Україні”, статтях: І. Липи “Сучасний рух і духовенство”, В. Липинського “Релігія й церква в історії України”, О. Лотоцького “Буковинська православно-церковь”, “Церковна соборність” тощо. Церковно-релігійне відродження позначилося на розвитку суспільства в усіх країнах колишньої атеїстичної радянської держави. Це прикметно і для мовознавства. Зокрема, в галузі лінгвістичної науки в останні роки все більше мовознавців схиляються до думки щодо правомірності виділення конфесійного стилю як окремого, з’являються вітчизняні та зарубіжні дослідження, присвячені вивченню особливостей релігійного дискурсу та “мови віруючих” (Л. І. Мацько, А.П. Коваль, Т. Біленко; російські вчені В.І. Карасик, І.В. Бугайова та інші) [3]. Релігійний дискурс розуміється як спільність релігійного тексту і сукупність актів релігійної комунікації [1, с. 143].

Релігійний (фідеїстичний) дискурс, на думку Ф.С. Бацевича, є доволі специфічним та значно різниться від інших видів дискурсу. “Специфіка фідеїстичних текстів полягає в тому, що вони несуть у собі знаки (слова, словесні формули, повідомлення, послідовності повідомлень тощо), яким у комунікації віруючих приписують певні трансцендентні (лат. *transcendens* – той, що виходить за межі) властивості, зокрема магічні” [1, с. 143].

Існування релігійного дискурсу, який у межах лінгвістики розуміється як релігійний текст у реальному спілкуванні, стає очевидним, а пошуки цього об’єкта в різних сферах гуманітарної науки розширюються й по-

глиблюються. Вивчення елементів релігійного дискурсу в сучасній публіцистиці, особливостей вербалізації його складників уможливило розгляд мовної специфіки зазначеного типу дискурсу, особливостей його лексико-семантичної структури, забезпечує аналіз способів вкраплення його елементів у лексичну структуру тексту.

На думку Р. Каоя, релігія – вмістилище тієї “небезпечної, незрозумілої, незговірливої, найдієвішої енергії, яка, подібно до джерела, дає життя, або, як гирло річки, його забирає” [1, с. 142]. Відтак, у науковій парадигмі знань домінує погляд на сакральне як на релігійне поняття. Звідси сакральне частіше – феномен, що належить релігії. Воно пов’язується із Богом чи богами, тому саме через стосунок до Божественного окреслюють сферу сакрального. У його межах виділяють: 1) надприродні істоти, які є об’єктом поклоніння у релігійному культі; 2) релігійні цінності – віросповідання, віровчення, таїнства, церкву; 3) сукупність предметів, осіб, дій, текстів, які входять до системи релігійного культу. Іншими словами, сакральне охоплює все те, що є святом: культ, особу, предмети, речі, що були освячені. Відома і дещо інша диференціація сакрального, коли виокремлюють фігури, предмети, дії, місця, тексти [1, с. 143]. У подібних класифікаціях привертає увагу насамперед базова група надприродних істот (фігур), від якої походять усі інші складники святого. Основними персонажами, які визначають сутність сакрального, згідно з християнською традицією, є Бог, Богородиця, Святі тощо. Релігійне співвідноситься з відповідною ділянкою мовної семантики як частини цієї мовної картини світу, етнокартини, реалізованої за допомогою мовних знаків. Релігійні уявлення, поняття формуються під впливом різноманітних чинників, серед яких важливу роль відіграє лінгвальне омовлення понять, зокрема їхнє лексичне вираження. У релігійному дискурсі кожне слово сакральне.

Стильове значення конфесійних лексем супроводжується, як правило, стилістичним забарвленням піднесеності, книжності, урочистості, аксіологічними й емотивними конотаціями. Проте інколи пейоративна оцінка виключає з їхнього плану змісту ознаки високого експресивного стилю. Це переважно стосується онімних одиниць *Сатана, Іуда, Каїн, Ірод* та подібних.

Запропонована дефініція передбачає наявність у групі лексики релігійного дискурсу двох типів стилістем, які різняться характером семантики й чинниками, що зумовили набуття ними стильової маркованості. Перша об’єднує лексичні одиниці з денотативно-сигніфікативним значенням релігійного плану, які мають строкатий тематичний склад (схематично його можна окреслити так: вищі християнські сутності; святі; демонічні істоти; релігійні течії, напрямки, організації, їхні особливості; релігійні установи й заклади, релігійні органи влади; теологічна наука та її напрями; теологічні терміни, що стосуються сутності віри; християнські свята й пости; церковні служби та їх частини; християнські обрядові дії та їхні ознаки; види церковного співу; духовні чини і служителі церкви; убрання духовних осіб; культові споруди та їх частини; предмети церковного вжитку; релігійні книги; люди за їхньою причетністю чи ставленням до християнської віри тощо) і належать до різних лексико-граматичних розрядів: іменників (*автодафе, акафіст, амвон, аналой, ангел, Біблія, благовіст, Бог, Богородиця, богослов, всеношина, Господь, гріх, демон, дзвін, дискос, диякон, душа, Єгова, елєєпомазання, елей, єпископ, епитимія, еретик, Житіє, заповідь, іконостас, ікос, Іоанн Богослов, кадило, канон, клір, кондак, лавра, ладан, митра, молебень, молитва, неофіт, олтар, Оранта, парафіянин, паства, патріарх, причастя, проповідь, рай, святитель, святотатство, скит, собор, схизма, таїнство, християнин, христопродавець, церква, чернець* тощо),

прикметників (*апостольський, Божий, Господній, грішний, євангельський, єлейний, католицький, молитовний, органний, пекельний, пісний, побожний, праведний, православний, святий, скоромний, сповідальний, старозавітний, хоральний* тощо), дієслів і дієслівних форм (*благословляти, вінчати, вірувати, молитись, облачитись, осіяти, осквернити, покутувати, розговітись, хреститись; освячений, охрещений, повінчаний, молячись, посьвятивши, причастивши*), прислівників (*грішно, диявольськи, по-божому, по-схимницьки*). Саме предметно-понятійна віднесеність подібних лексем і є тим фактором, який визначає їхню належність до релігійно-церковного життя, тобто зумовлює усталене функціонування їх у релігійному дискурсі мови [1, с. 143].

Релігійна та національна комунікації є суспільними явищами і знайшли своє відображення у публіцистичному дискурсі [2]. Публіцистичні тексти є особливими і за стилем, і за способом передачі інформації. Експресивна функція газети (як одного з найбільш популярних репрезентантів публіцистичного стилю) зумовлює перш за все відкриті оцінки мовлення. Саме в публіцистиці емоційне, експресивне та стилістичне забарвлення перетворюється на соціально оцінене, набуває відкритого, інтенсивного та всеохоплюючого характеру, що особливо гостро виявляється у полеміці, критичній оцінці протилежних думок, явищ дійсності [3].

Оцінність виявляється в лексиці, характері метафоризації, відборі фразеології тощо. Експресивність у публіцистичному стилі досягається через набуття словами нових значень, завдяки розширенню лексичної сполучуваності слів, використанню високої книжної лексики, з одного боку, і розмовної, просторічної – з іншого. Інколи вдаються до поєднання цих лексичних шарів. Тексти на релігійну тематику в сучасних загальнонаціональних українських виданнях вирізняються своєрідною лексикою. Для аналізу було обрано тексти газет “Україна молода” та “Подільські вісті” (проаналізовано тексти газет за січень-березень 2012 року, методом суцільної вибірки закартковано 230 одиниць елементів релігійного дискурсу). Найцікавішими видалися матеріали газети “Україна молода” – одного з небагатьох друкованих інформаційних українських видань, в якому почасти зустрічається рубрика “Релігія” з поданими у ній аналітичними матеріалами, присвяченими релігійно-церковному життю в Україні. Серед матеріалів переважають статті та кореспонденції, трапляються й огляди. Аналізовані тексти загалом перенасичені засобами експресії з яскраво вираженою негативно оцінною семантикою. У публікаціях на релігійно-церковну тематику переважає розмовний тон оповіді, широко використовуються елементи усного мовлення, а також мовні засоби, що набувають у контексті різко пейоративного характеру. Негативна оцінка часто виявляється з самого початку, коли читач ще не заглибився у проблему, не має власної думки щодо питання, якому присвячено матеріал. Автори демонструють власну позицію, негативне ставлення до зображуваного, чим спонукають читача до такого самого сприйняття: *Синод ховає предстоятеля живцем* [7, с. 5], *Митрополит та його секретар і права рука “проштрафилась” перед Москвою* [7, с. 5], *Відправити на спочинок і самого митрополита кийського Володимира* [7, с. 5], *...Владика МП... демонстративно наплювали на 34-те Апостольське правило* [7, с. 5], *...раніше Москва була владик і батюшок за конкретні кроки до автокефалії, а тепер – навіть за думки про це* [7, с. 5], *Церкву дискредитують ті єпископи, які намагаються бути оперативнішими за Господа-Бога, який це не призвав митрополита Володимира до себе* [7, с. 5], *Вони хоч і на позір моляться за його здоров’я, а насправді відправляють за ним панахиду* [7, с. 5], *Дуже по-військовому крокує єпис-*

копат до визначеної мети [7, с. 5], *І тепер вони на арені – цинічно топчуться по немічному митрополиту Володимиру, хоча ще вчора клялися йому у вірності та любові* [7, с. 5], *Московські православні адепти не міняють по черку...* [7, с. 5], *...інтриганство і спосіб життя сіють смуту та підозру серед єпископату та духовенства, породжують велику спокусу серед вірян* [7, с. 5], *Виявляється, владики такі цнотливі і непорочні, що один молодий єпископ може їх легко “спокусити”* [7, с. 5], *...за спиною митрополита Володимира причаївся митрополит Донецький Єларіон (Шукало)* [7, с. 5], *Він є звичайним українцем, який наважився на велику “єресь” – мати власну позицію* [7, с. 5], *Грішний вирок, або Як суддівські пенсії впливають на справедливість* [5, с. 3].

Журналіст завжди, змальовуючи певні події чи вдаючись до аналізу проблеми у суспільно-політичному житті країни, так чи так висловлює своє ставлення до зображуваного. Безсторонньо писати про вади суспільства він не може, адже його мета – не лише проінформувати, а й роз’яснити, викликати у читачів певні почуття, ставлення і, зрештою, спонукати до дії [3]. Тому зрозуміло є негативна оцінка, висловлена щодо негативного явища.

Зазначимо, що значна кількість текстів на релігійну тематику засвідчує позитивну оцінку висловленого: *Церква має жити, але яке життя, якщо там немає дітей?* [6, с. 8], *Не чіпайте дітей, вони граються з янголами, а ви цього не зможете* [6, с. 8], *Віра робить великі дива* [6, с. 8], *...Оптиміст у плані воскресіння людської душі* [6, с. 8], *Є так званий духовний трикутник – людина, священник і Бог* [6, с. 8], *Бути віруючим – то дуже висока честь* [6, с. 8], *Віра – це та школа, яку закінчити неможливо* [6, с. 8], *У моєму житті є людські радощі, духовні, із якими воскресаєш* [6, с. 8], *Під час посту доведеться провести велику духовну роботу* [7, с. 5], *...Врятував малу, мабуть, янгол-охоронець* [7, с. 2]. Позитивність висловленого розуміється через вживання лексем із сакральним значенням, які сприймаються без негативного забарвлення (янгол, Бог, священник, християнство, дух, душа, духовність, святість, храм, сповідь, воскресіння): *Прогулянка з янголом-охоронцем* [7, с. 2], *Менше говоріть дитині про Бога. Більше Богові говоріть про свою дитину* [6, с. 8], *Найважче любити людину. Але якщо любиш її – то любиш Бога* [6, с. 8], *За здоров’я отця Михайла з сім’єю* [6, с. 8], *Християнство – це книга, яка щодня відкриває нові сторінки* [6, с. 8], *Питання духовництва – це не питання храму* [6, с. 8], *Чи святе має бути недоторканим?* [6, с. 5], *До вашого храму на службу приїдять люди навіть із Луцька* [6, с. 8], *Людина повинна вийти після сповіді з відчуттям того, що їй хочеться летіти* [6, с. 8], *Поки ви не готові на сто відсотків довіритися священникові, ви не зможете повноцінно висповідатися* [6, с. 8].

Отже, можемо із впевненістю зазначити, що процес різностороннього дослідження релігійного дискурсу та його елементів тільки розпочинається, спостерігається активність мовознавчих і теологічних дискусій. Проблеми, яких торкаються дослідники, розгляд питань правомірності окремих випадків уживання релігійної лексики, багатство стилетвірних можливостей і властива конфесійна маркованість засвідчують її національно-культурну специфіку і потребують ґрунтовного вивчення кожного її аспекту.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. – 344 с.
2. Дзюба Т. А. Християнський націоналізм: до питання кореляції національного та релігійного [Електронний ресурс] / Т. А. Дзюба // Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_sk/2011_2/files/SC211_08.pdf

3. Комінко Ю. М. Функціонально-стилістичні особливості публікацій на релігійну тематику у сучасній вітчизняній пресі [Електронний ресурс] / Ю. М. Комінко // Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1546>
4. Мацько Л. І. Стилістика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
5. Подільські вісті. – 2012. – № 27–28. – 23 лютого. – 8 с.
6. Україна молода. – 2012. – № 25. – 16 лютого. – 16 с.
7. Україна молода. – 2012. – № 29. – 23 лютого. – 16 с.

ПАСТИРСЬКІ ПОСЛАННЯ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО У ЗАГАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Гірняк Світлана

Мова була і залишається чинником ідентифікації народу. Вона розвивається в суспільстві і не може існувати без людей (носіїв мови), які і сприяють її розвитку та становленню на різних історичних етапах. Проблема взаємозв’язку мови – суспільства – культури – певних соціальних груп і прошарків – особистості знайшла своє всебічне обґрунтування в працях В. фон Гумбольдта, Ф. де Сосюра, Г. Штейнталя, В. Матезіуса, Я. Мукаржовського, Е. Косеріу, О. Потебні, О. Бодуена де Куртене та інших учених. Наукові розвідки пов’язані з дослідженням епістолярію письменників, культурних діячів, науковців, а також впливу їх мовностилістичних особливостей на процес нормалізації української мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. знаходимо у працях М. Пилинського, К. Ленець, Л. Лушпинської, І. Черкез, Л. Марчук, В. Статєєвої, О. Мельничук, Н. Журавльової, С. Ярмоленко та інших.

Мета статті – схарактеризувати особливості розвитку української мови в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст., визначити зміст поняття “ідіолок”, а також окреслити особливості мови пастирських послань Митрополита Андрія Шептицького.

Перспективи дослідження вбачаємо у тому, що аналіз та дослідження епістолярних текстів представників галицької інтелігенції, у нашому випадку пастирських послань Митрополита Андрія Шептицького, дозволить цілісно висвітлити соціальні аспекти функціонування української мови в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також вказати на лексико-семантичні, стилістичні, граматичні особливості регіонального функціонування української мови на західноукраїнських землях в окреслений період, що у перспективі матиме принциповий вплив на розуміння історії розвитку української літературної мови, становлення та кодифікацію її норм.

У сучасній лінгвістиці побутує думка про те, що природа і характер відношень між структурою суспільства і соціальною структурою мови достатньо складні. У соціальній диференціації мови знаходить своє відображення не стільки сучасний стан суспільства, скільки попередні етапи його розвитку, а тому все ще залишається актуальною висловлена мовознавцями теза про те, що темпи мовного розвитку значно відстають від темпів розвитку суспільства, а мова, з огляду на обставини свого призначення, має бути сполучною ланкою між поколіннями, що змінюють одні одних, значно більш консервативна, ніж та чи інша соціальна структура. В. Жирмунський з цього приводу зауважував: “Соціальна диференціація мови певного суспільного колективу не може розглядатися статично, у площині синхронного зрізу, без урахування ди-

наміки соціального розвитку мови. Мова певної епохи, що розглядається в її соціальній диференціації, завжди постає як система у русі, різні елементи якої по-різному продуктивні і рухаються з різною швидкістю [...]. Описуючи структуру мови з точки зору її соціальної диференціації, ми повинні враховувати її минуле і майбутнє, тобто всю потенційну перспективу її соціального розвитку” [4, с. 245].

Мова відображає не тільки соціальну історію народу, але й усі найважливіші етапи його культурного розвитку. Більше того, рівень культури народу визначається ступенем розвиненості мови. “Мові, – стверджує Г. Степанов, – притаманна дивовижна здатність пристосовуватися до життя її носіїв, відповідати на їх запити, ускладнювати свою структуру відповідно до розвитку суспільства і разом із тим впливати на удосконалення суспільного устрою” [12, с. 32].

Мова – це та система, яка є засобом передачі різної інформації у конкретному територіальному та соціальному середовищі (*лінгвосоціумі, мовному колективі, соціальній групі, суспільстві*), а тому мови (які функціонують на певній території /*діалекти, регіолекти*/), індивідуальні мови (окремих людей /*ідіолекти*/, груп людей /*жаргони, арго, соціолекти*/) не слід розглядати окремо, а лише у їх взаємозв’язку та стосовно мовної норми і літературної мови як взірця національної мови, її об’єднавчого стрижня.

Вивчення й аналіз лінгвістами фрагментів мови – *діалектів, стилів, кодів, субкодів, соціолектів, ідіолектів* і т.д. – виправдані, оскільки дають змогу побачити конкретну мову в часовій, просторовій і соціальній перспективі [12, с. 81].

Мова і народ (як носій мови) перебувають у тісному взаємозв’язку, вони постійно взаємодіють і впливають на розвиток один одного. Усе це дає підстави говорити про нерозривний зв’язок між життям мови і поступом людського суспільства. Досліджуючи мову певного історичного періоду, ми так чи інакше вивчаємо впливи соціального середовища на мову і на мовленнєву поведінку людей. З цього погляду наша розвідка буде здійснюватися в межах *соціолінгвістичних досліджень*, оскільки свої пошуки ми спрямували на встановлення того, як використовувала мовний знак інтелігенція в кінці XIX – на початку XX ст. на західноукраїнських землях. При цьому нам необхідно враховувати вікові особливості, соціальний стан, рівень і характер освіти, вид діяльності (професію), стать та ін. особливості конкретних людей (носіїв мови).

Галичина кінця XIX – початку XX ст. стала тим краєм, де виникли умови для розширення сфер уживання української мови, а це призвело до формування нових її функціональних стилів, перш за все офіційно-ділового, газетно-публіцистичного й наукового. Здійснювалася робота зі збирання народної лексики, удосконалення правопису, розширення функціонування рідної мови, яку проводили у Львові Ставропігійське братство і “Галицько-руська магіця”, що підтримували просвітницький і літературний рух рідною мовою, – зауважує Т. Панько [9, с. 5].

Українська мова в Галичині активно розвивалася, проте її становище було далеким від бажаного. Ускладнювали розвиток мови, з одного боку, політична ситуація, що склалася, а з іншого, мову, якою розмовляла українська інтелігенція, не можна було назвати “літературною”. Говорити українською мовою в Галичині означало “говорити своєю говіркою”. Про це слушно зауважує Ю. Шевельов: “Спілкування між освіченими людьми, що розмовляли західноукраїнськими говірками, найзавніше відбувалося у Львові. Можна припустити, що на 1900 р. у місті витворювалася галицьке чи галицько-буковинське койне, в основі якого лежав наддні-

рянський діалект” [16, с. 47]. З цього приводу Іван Франко писав: “Я особисто переходив деякі ступені розвою (а хто в Галичині не переходив їх у тім часі), де панувало намагання притлумити почуття живої, чистої народної мови, котре змалку ще було у мене сильно розвинуте” [6, с. 226].

Українська мова Галичини містила не тільки значний масив говіркових елементів, до її складу входили польські слова, оскільки практично вся інтелігенція було дво-, а то й багатомовною (володіла українською, російською, польською, німецькою та іншими мовами). Мова освіченої верстви – *галицької інтелігенції* не була “чистою”, у ній перепліталися мовні елементи різних мов. Суспільно-політична ситуація, у якій жила Галичина в окреслений період, виявила ще одне протиріччя: яку мову (форму мовлення) вважати більш престижною? При цьому ми повинні пам’ятати загальновідому тезу про соціальну диференціацію мови, оскільки “мова має крім діалектів, що побутують у провінціях, окремі різновиди, пов’язані з віком, станом і майном мешканців цих провінцій: існує мова сільських мешканців, простолудинів, міщан, знатних панів і придворних, ученого-історика, жебрака, проповідника, жінок, чоловіків і навіть малих дітей” [13, с. 22].

У другій половині XIX – на початку XX ст., коли на південноукраїнських землях українці почали усвідомлювати себе як самостійний народ і вели активну боротьбу за політичну і національну свідомість, коли галичани і наддніпрянці зрозуміли, що вони один народ, який підпорядкований і пригнічений різними режимами, приходило усвідомлення того, що своїми спільними зусиллями вони здатні впливати на формування нації та розвивати єдину українську мову. Іван Огієнко зазначав: “Галичина відроджувалася неквапно, хоч сам австрійський уряд допомагав їй, – глушили це відродження головно москвофільство та полонофільство з римофільством. І вже пізніше, коли в Галичині настала своя сильна світська інтелігенція, вона справу відродження взяла в свої руки” [8, с. 267]. Саме у цей період відбуваються якісні зміни та перетворення у структурі української мови, “літературна мова розвивається не на основі старого язичя, а на основі того, що було вироблене перед тим на Великій Україні”, зокрема і особливо Шевченком і “Основою”, а вже на цей ґрунт нашаровувалися впливи і особливо народних говірок і інтелігентського койне”, зауважував Ю. Шевельов [17, с. 22].

Українська мова в кінці XIX – на початку XX ст. перетворилася “передусім на засіб охорони національної культурної традиції, що виявила себе в літературі, на політичний прапор нації, яка перебувала в стадії формування, або, може слід сказати, в стадії відродження на новій, модерній основі” [17, с. 98], або, за твердження І. Франка, “робиться справді репрезентантною національною єдністю, спільним і для всіх діалектів рідним огнивом, що сполучає їх в одну органічну цілісність” [17, с. 98].

Кінець XIX – початок XX ст. – це період широкого застосування і використання української лексики в різних ділянках літературної, наукової та просвітницької діяльності. Крім просторічної народної лексики, до літературної мови входять елементи мови різних соціальних груп, однак саме інтелігенція збагачує лексичний склад української мови науковою термінологією, абстрактною лексикою, впливає на розвиток її функціональних стилів.

Ніна Гуйванюк у статті “Соціолінгвістичні коментарі у “Граматичі української мови” Василя Сімовича” [3], звертає увагу читачів на твердження вченого про те, що “не може так бути, щоб кожний писав собі, як йому завгодно, про своїй подобі. Як усюди, так і в такій дрібній, як правопис, мусить бути дисципліна, мусить бути хтось такий, що його голос повинні всі слухати” [10, с. 2]. Таким авторитетом повинні бути “вчені люди”. До

таких авторитетних джерел, які, з одного боку, автор схвалює, а з іншого – критикує, зауважує Н. Гуйванюк, В. Сімович зараховує *українських письменників, укладачів підручників, на яких виховується молоде покоління, саме життя*, тобто *мовну практику людей* (з якою, вказує вчений можна познайомитися шляхом опрацювання етнографічних матеріалів, зібраних Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові), *українських інтелігентів Галичини* (які, хоча і зазнали польського чи московського мовного впливу, або ж знають мову лише із книжок /підручників/) та все ж впливають на формування і становлення мовних норм.

Важливим, в аспекті окресленої теми дослідження, є вивчення епістолярію письменників, науковців, громадсько-політичних та культурних діячів кінця XIX – початку XX ст. як джерела для аналізу соціолекту української інтелігенції, на що вказує Інна Черкез [15]. Саме тому ми досліджуватимемо ідіолекти, тобто (за В. Виноградовим) “сукупність формальних і стилістичних особливостей, властивих мовленню окремого носія певної мови” [2, с. 171]. Де *ідіолект* – це винятково індивідуальне мовлення, яке здатне до варіювання. І хоча “мова реалізується у вживанні, а будь-яке вживання є індивідуальним” [5, с. 271], все ж мова – це не сума ідіолектів, “тому що поряд зі специфічними особливостями наявні і загальні властивості. Не випадково, що, абстрагуючись від індивідуальних відмінностей, з-поміж основних форм існування мови виділяють також діалекти і соціолекти” [5, с. 271]. У цьому контексті актуальним, в межах нашого дослідження, є вивчення та аналіз творчого використання мови окремими її носіями окресленого історичного періоду. Такі ідіолекти є ніби згустками, уяскравленням відмітних рис певних соціолектів, їх візитівкою, наприклад, мова Митрополита Андрея Шептицького.

Однак ідіолект, наскільки б індивідуальним він не був, завжди входить до складу мовного колективу, який визначає всі найбільш загальні та найбільш суттєві ознаки індивідуального мовлення. І якщо ідіолект входить до складу колективного говору певної соціальної групи міста, то груповий говір вливається в мовний колектив міста. Говір міста відрізняється від говору іншого міста (або села), і разом з тим усі ці окремі говори входять до складу більших єдностей, які у кінцевому результаті і складають мову в цілому [12, с. 82]. Ось чому, на думку Л. Ставицької, термін *ідіолект* “посів центральне місце в термінології соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики, діалектології, стилістики, психолінгвістики та ін. Основна стратегія дослідження ідіолекту полягає у врахуванні його ієрархічної підпорядкованості таким “вищим” рівням соціально-мовної типізації, як: *етнолект*, *соціолект*, *регіолект*, *гендерлект* та ін., а також соціологічних характеристик людини-мовця, ситуації спілкування та часового періоду життя індивіда, протягом якого відбувається спілкування” [11, с. 15].

Зауважимо, що українське інтелігентське середовище кінця XIX – початку XX ст. значно розширилося, сюди, окрім духівництва, козацтва, шляхти (освіченої верстви українського суспільства XVI–XVII ст., за твердженням Л. Ткач) увійшли учителі, лікарі, священники, видавці, юристи, чиновники, науковці, політичні та громадські діячі.

“Мова – живий процес буття людей і кожної окремої особистості зокрема” [1, с. 77], саме у мові виявляється особистість, її думки, почуття, світобачення. “Справді, якщо треба було би назвати постать, котра у бурхливому XX столітті відіграла найважливішу роль у церковному, суспільно-політичному та культурному відродженні Української Церкви й українського народу, то цією постаттю, без сумніву, слід було би назвати Митрополита Андрея Шептицького”, – наголошує Богдан Дзюрах [18,

с. XIII]. Ця постать своїми ідеями значно випередила дух свого часу, а його творча спадщина все ще продовжує впливати не тільки на розвиток Церкви, а й на розвиток філософії, теології, мовознавства.

“Найважливішим полем апостольської діяльності Митрополита був його “апостолят пера”: численні монографічні праці, десятки послань, декретів і листів, багата кореспонденція з відомими церковними та суспільно-політичними діячами свого часу – всі ці писання стали тим живим словом Митрополита, над яким не має влади “тлінна минулість часу та обставин” і яке, переживши його зовнішню діяльність, зберегло для нас свідцтво величі духа та глибини думки найбільшого Пастиря в історії УГКЦ” [18, с. XIII].

Андрей Шептицький багато писав. Він був продуктивним духовним письменником. “Читаючи послання Митрополита, відчуваємо їхню спонтанність. Народжувалися вони відповідно до потреб. Думки його плывуть, неначе вода в ріці, а часом підносяться, як вулкан. Знаходимо в них сильні вислови та проникливі спостереження. У посланнях відбито лет його духу та силу і динамізм Євангелія”, – зазначав Апостольський Екзарх українців Франції, Швейцарії та країн Бенілюксу Михайло Гринчишин [18, с. X]. Саме тому писання, зокрема пастирські послання Митрополита є не тільки скарбом для українського народу, це цікава й багата церковна література, аналіз якої дасть змогу філологам глибше зрозуміти особливості використання української мови на західноукраїнських землях освіченою верствою, зрозуміти якою мірою окремі постаті за допомогою слова спричинилися до розвитку та утвердження статусу української мови у XX ст.

Писання Андрея Шептицького вражають безпосередністю вислову, простою і щирістю. “Високоосвічена та глибоко духовна людина, він не створює навіть тіні вищости чи якогось невидимого бар’єру”, – зауважує Богдан Дзюрах [18, с. XIII]. Тоді як Іван Франко, у праці “Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланієм Митропол[олита] А. Шептицького “О квестії соціальной” назвав стиль писань Галицького Владика великим “новаторством”. І. Франко писав: “Митропол[олит] Андрей іще в однім пункті явився новатором. Він не промовляє так, як його попередники, висока, авторитетно, напущеним і ніби маєстатичним тоном, не ходить на ходильницях і не “возвішає”, а говорить попросту, як рівний до рівних. Як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді полає, не лякаючись ужити енергійного слова, де річ того вимагає. Він любить ілюструвати свою промову прикладами з життя, фактами з власної обсервації, і се все дає його посланням те “живе дихання”, без якого всяка моралізація завсіди лишається мертвою” [14].

“Мова церкви, релігійно-культової практики не ізольована від цілісного контексту народного життя, її не можна вилучити з нього” [1, с. 76], а тому в творах Митрополита знаходимо релігійну лексику, яка є характерним елементом мови та стилю Андрея Шептицького, а також різні шари загальнонародної лексики (говіркові елементи, архаїзми, запозичення).

Митрополит, звертаючи своє слово до вірних єпархії (українців, поляків та ін.), промовляє до них їх рідною мовою, оскільки “глибока християнска наука найлегше пізнається тільки у національному рівномірному переломленні, тому і Христос, розставшись із своїми учнями, поспішав післати їм Духа Святого, що найперше навчив їх рідних мов тих народів, де мали проповідувати” [7, с. 412].

Андрей Шептицький говорив як свій до своїх, він розумів той глибокий та нерозривний зв’язок між мовою і вірою, оскільки був переконаний, що через мову Боже слово найкраще і найшвидше доходить до душі народу. Саме тому у пастирських посланнях Митрополита ми

знаходимо мовні особливості притаманні українській мові Галичини початку ХХ ст.

У текстах Митрополита чимало *полонізмів* (*жадна, конечно, марность, потрафити, послушенство, мгла, чижъ, толеранція, толеренційный, хвиля, якъжежъ*); *русизмів* (що запозичені з церковнослов'янської мови, наприклад, *великолепный, востокъ, восточный, западь, защита, именно, клевета, клятва, неодолимый, не утрашимо, писатели, пламенный, исцѣляти, постити, условѣе*); *архаїзмів* (*есть, ложь, сей, яко, суть*); галицьких говіркових лексем (діалектизмів, наприклад: *будучность, выдавало бы ся, всего, здоровлю, най, одень, почуте, приятель, сесе, семей, скорше, хосень, отворити, взглядъ, бих, боетиси*); *запозичень з інших мов* (із церковнослов'янської: *агнецъ, престоль, грѣхъ, добродійство, сповѣдь, храмъ, братство*; грецької: *ангель, дьяволь, епископъ, християнство, Єрусалимъ, епархія*; латинської: *деканъ, кардиналь, ректоръ, паломництво, каноничный, папский*).

У пастирських посланнях Андрея Шептицького знайшли своє відображення явища, що були характерними для тогочасної української мови в Галичині, назвемо окремі з них:

➤ збереження букви *ъ*: *часть, обовязокъ, храмъ*;

➤ діалектні інфінітивні форми на *-ти, -чи*: *помочи, зберегчи*;

➤ наявність діалектних форм здрібнілих прикметників, в яких на місці голосного *-е-* виступає голосний *о-*: *слабонький, легонький*;

➤ вживання кінцевого *[т]* у дієслівних формах теперішнього часу 3 особи однини та II дієвідміни: *важит, ходит, пророчит*;

➤ використання у давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду III відміни у закінченні виступає *[и]*: *любви, благодати, смерти, відомости, неприємности, слабости (сдабість), осени (осінь), моральности, старости* (старість) та ін.;

➤ вживання в іменниках жіночого роду III відміни в орудному відмінку мають закінчення *-ію*: *смертію, помічю, ненавистію*;

➤ у називному і знахідному відмінках однини після м'яких приголосних іменники середнього роду мають закінчення *є*: *щастє, питанє, читанє, спасенє, дарованє* /подвосня приголосних в основі немає/;

➤ у дієсловах третьої особи однини теперішнього та майбутнього часу перед часткою *-ся* випадає формант *-ть* і частка *-ся* пишеться окремо: *знайде ся, зв'яже ся, назває ся, доткне ся*;

➤ зворотна частка *-ся* зберігає давню рухливість, наприклад: *и жите ся пожертвувало, підчасъ того богослуженя має ся виголосити відповѣдна проповідь, выдавало бы ся*;

➤ часка *щоб* у пастирських посланнях виступає в архаїчній формі *щобы*, наприклад: *безбожній книжки въ свѣтъ пускає щобы людей дурити* та інші.

Г. Нуцковська слушно зауважує: “У творах Андрея Шептицького виступає багато граматичних особливостей галицької мови. Можна сказати, що пастирські послання віддзеркалюють тогочасну мовну ситуацію на західноукраїнських землях. Шептицький писав так, як писали його сучасники – галицькі письменники та публіцисти, – й так само, як вони, повними пригорщами черпав галицьку літературну лексику” [19, с. 54].

Українська інтелігенція кінця ХІХ – початку ХХ ст. (до якої належав і Митрополит Андрей Шептицький) – це окрема соціальна група, яка хоча й не була кількісно значною, та все ж її представники “проводили інтелектуальну діяльність і були носіями певних етичних норм, моральних та духовних цінностей. [...] У своєму щоденному спілкуванні – офіційному чи товариському – представники української інтелігенції послуговувалися

мовними одиницями, які з огляду на особливості тогочасного суспільства були властиві лише цій соціальній верстві” [15, с. 75].

Усе сказане дає підстави стверджувати, що дослідження ролі галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. є актуальним, а мовні одиниці, використовувані цією соціальною групою увійшли до складу лексичного фонду української мови й впливали на формування койне інтелігентної, освіченої верстви Галичини, її соціолекту як самостійного системно-структурного явища й знайшли своє відображення у формі й значенні лексичних, фразеологічних і граматичних одиниць сучасної української мови.

1. Біленко Т. Феномен слова в християнському культурі України [Текст] / Т. Біленко. – Дрогобич, 1993. – С. 77.
2. Виноградов В.В. Идиолект [Текст] / В.В. Виноградов // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 171.
3. Гуїванюк Н. Соціолінгвістичні коментарі у “Граматиці української мови” Василя Сімовича [Текст] / Н. Гуїванюк // Мова і суспільство. – Вип. 1. – Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – С. 78 – 87.
4. Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание [Текст] / В.М. Жирмунский. – Ленинград : Наука, 1976. – 698 с.
5. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії [Текст] : монографія / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2006. – 338 с.
6. Літературно-науковий Вісник. – Кн. 2. – Львів, 1907. – С. 226.
7. Огієнко І. Мова – культура – церква [Текст] / Іван Огієнко // Рідна мова. – 1936. – № 9. – С. 412.
8. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови [Текст] / Іван Огієнко ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С.Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
9. Панько Т. До проблеми формування й уніфікації української мови [Текст] / Т. Панько // Мовознавство. – 1990. – № 1. – С. 5.
10. Сімович В. Граматика української мови [Текст] / Василь Сімович. – К.; Ляйпціг, 1919. – 584 с.
11. Ставицька Л. Про термін ідіолект / Леся Ставицька // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 3–17.
12. Степанов Г.В. Язык. Литература. Поэтика [Текст] / Г.В. Степанов. – М.: Наука, 1988. – 382 с.
13. Степанов Ю.С. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи [Текст] / Ю.С. Степанов. – М.: Наука, 1976. – 401 с.
14. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланієм Митрополита А. Шептицького “О квестії соціальній” [Текст] / Іван Франко. – Твори : у 50 т. – Т. 45. Філософські праці. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 377–400.
15. Черкез І. Епістолярій кінця ХІХ – початку ХХ ст. як джерело дослідження соціолекту української інтелігенції [Текст] / Інна Черкез // Мова і суспільство. – Випуск 1. – Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – С. 71–76.
16. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус [Текст] / Юрій Шевельов // Вибрані праці: У 2 кн. – Кн. І. Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 583 с.
17. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови [Текст] / Юрій Шевельов. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2003. – 160 с.
18. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899 – 1914 рр. [Текст] / Андрей Шептицький. – Т. 1. – Фондація “АНДРЕЙ”. – Львів : АРГОС, 2007. – L + 1014 с.
19. Nuckowska Halina. Język i styl listów pasterskich Metropolity Andrzeja Szeptyckiego. – Lublin : Wydawnictwo KUL, 2003. – 298 s.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПОЛЯ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ

Данилюк Ніна

У фольклорних текстах не лише відображено національно-мовну картину світу українців, а й створено свій образ світу, який ґрунтується на міфологічних уявленнях, народних віруваннях, традиційних стереотипах та нормативних оцінках довкілля і людини.

Думки про мову як засіб пізнання довкілля, про відмінності в характері мов, пов'язані зі способом мислення і сприйняття народу, висловлювали свого часу В. фон Гумбольдт, О.О. Потєбня, Л.В. Щєрба, Е. Сєпір, Б. Уорф. До проблеми національної мовної картини світу (МКС) безпосередньо зверталися Г.В. Колшанський, Ю.Н. Караулов, В.М. Русанівський, Л.А. Лисиченко, В.В. Жайворонок й ін. У зв'язку з традиційними архаїчними системами, в тому числі й фольклорними, це питання досліджували В'яч. Вс. Іванов, В.М. Торопов, Т.В. Цив'ян, С.Є. Нікітіна, С.Б. Артеменко та ін. Принципи моделювання етнічної МКС викладено в монографії Є. Бартмінського [18]. Науковий опис образу світу в східнослов'янських парадигмах здійснила Ж.П. Соколовська [14]. Своє бачення структури концептуально-мовної картини Універсуму, в якій поєднано сприйману картину світу людиною (людством) загалом і людиною (етносом) зокрема, запропонував В.В. Жайворонок [4, с. 14]. Однак на матеріалі української усної поезії поняття МКС опрацьоване ще недостатньо [3]. У нашій статті розглянемо специфіку змодельованих лексико-семантичних полів (ЛСП) як одного з методів вивчення народнопісенної МКС.

Мовна картина (образ, модель) світу – це “членування предметного і образного світу засобами мови – словниковими, граматичними одиницями” [6, с. 93]. Аналізуючи мовні елементи (фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні), з'ясуємо, “яким чином мова, формуючи свою систему, створює ідеальну дійсність (паралельний духовний світ), що не є копією реального світу, а його духовним відповідником, його національно-психологічною моделлю, універсальною для нації і неповторною у своїй структурі” [15, с. 13].

Наші дослідження свідчать, що в рамках української національної мовної картини світу варто виділити фольклорну мовну картину світу (ФМКС), притаманну текстам усної словесності. Фольклорна модель відображає специфіку етнічної ментальності загалом і, разом з тим, має властиві лише їй риси, зумовлені характером народнопоетичного сприйняття довкілля. Оскільки в усній словесності зафіксовані народні стереотипи свідомості, фольклорна картина світу становить “одне із втілень картини світу традиційної народної культури” [1, с. 11].

Прийнято вважати, що формування МКС в історичному аспекті “проходить шлях від початкової точки пізнання (міфологічної, наївної) до наукової” [8, с. 22]. Відповідно, ФМКС характеризують як міфічну (міфопоетичну), наївну. Однак, на думку К. Леві-Строса, наївну й наукову картини світу не можна протиставляти, оскільки “в основі міфологічного й наукового мислення лежить однакова логіка”, тому що “людина завжди думала однаково добре” [9, с. 219]. Зміни відбулися не в мисленні, а в світі в результаті науково-технічного прогресу.

У народній поезії акумульовано культурну інформацію, яка стосується різних епох. Суттєва риса ФМКС – “хронологічна стратифікованість, тобто наявність у ній шарів різної часової (відповідно історико-культурної) віднесеності, а також закодований характер певних її

складників, у тому числі й тих обрядів та звичаїв, символічний зміст яких став уже непрозорим навіть для виводців” [5, с. 76].

Досліджуючи ФМКС, враховуємо, що мова усної словесності – художньо-естетична система. До її арсеналу належать емоційно й експресивно забарвлені лексико-фразеологічні одиниці та граматико-стилістичні елементи мови, за допомогою яких утворено художні образи. Водночас аналіз виразових засобів народної пісні засвідчив, що вони підпорядковані традиції, зорієнтовані на ustalені норми. Тому Й. О. Оссовецький писав, що мова народної поезії утворює “особливу фольклорну дійсність, яка в багатьох своїх аспектах становить ідеальний варіант дійсності” [12, с. 76]. С. Є. Нікітіна зауважувала: “Світ фольклору – це світ норми, світ правильного і такого, яким воно повинно бути, світ набагато більшою мірою хороший, ніж поганий” [11, с. 89]. Це виявляється у типовості, канонізованості ознак, дій, станів, асоціативних зв'язків між багатьма явищами природи і людського життя, відбитих в образотворчих одиницях. Одна з головних рис ФКС – система ціннісних орієнтирів, передусім втілена в оцінних елементах семантики лексичних одиниць.

Учені звертають увагу на жанрову неоднорідність мовної картини світу в народній поезії. Й.О. Оссовецький зазначав: “Мову фольклору можна інтерпретувати як метасистему, що містить підсистеми окремих її жанрів, в яких вона реалізується” [12, с. 67]. Відповідно, вчені пишуть про “відмінності в варіантах культурно-мовної картини світу, властивих жанрам”, які “можна назвати “картинками” світу за однакової культурної моделі” [10, с. 20–21]. Наш аналіз лексики у різних жанрах українських народних пісень засвідчив, що в кожному з них функціонують свої ключові слова, символи, виразові одиниці, а також спільні, властиві народнопоетичному лексиконові. Тому вважаємо слушним у складі ФМКС виділяти народнопісенну мовну картину, що має певні відомі зміни в окремих жанрах (мікрокартини), які, однак, не порушують її цілісності. Народнопісенна мовна картина світу (НМКС) – це ідеалізована модель світу, реалізована у різножанрових текстах пісень, що відбиває український традиційний світогляд.

Учені використовують кілька методів аналізу ФМКС. Зокрема, В'яч. Вс. Іванов і В. М. Торопов, здійснюючи реконструкцію давніх слов'янських систем, послуговувалися методом парних семіотичних опозицій на зразок: *блий – чорний, життя – смерть, близький – далекий, верх – низ, схід – захід, день – ніч, правий – лівий, небо – земля, чоловічий – жіночий, свій – чужий* та ін. [7]. Автори етнолінгвістичних словників: російського “Славянские древности” (т. 1–4; 1995–2009) і польського “Słownik stereotypów i symboli ludowych” (ч. 1, 2; 1996, 1999) – вдалися до методу тезаурусного опису найбільш показових одиниць-знаків традиційної культури слов'ян. С.Є. Нікітіна й О.Ю. Кукушкіна поєднали його із методом лінгвоконцептуального дослідження [10]. Для семантичного опису слів-концептів народної поезії дослідники визначають перелік семантичних відношень (тезаурусних функцій), у яких виокремлено парадигматично-синтагматичні зв'язки, стилістичні маркери [17].

Метод аналізу мовної картини світу через опис одиниць національної мови у складі лексико-семантичних полів опрацьовано А.А. Уфимцевою, Ж.П. Соколовською, Н.Д. Арутюновою та ін. О.О. Селванова визначає лексико-семантичне поле як “парадигматичне об'єднання лексичних одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента значення (архісеми)” [13, с. 281]. Лексико-семантичне поле (ЛСП) у мовній картині світу народної пісні розглядаємо в ширшому значенні: як комплексний тип групування лексики на основі пара-

дигматичних (синонімічних, антонімічних, родо-видових, варіантних, асоціативних тощо) і синтагматичних (типові словосполучення) зв'язків ключових слів (КС), що входять до мікро- та макрополів. Структура ЛСП має центр (найуживаніші КС, що реалізують найбільшу кількість зв'язків, вагомі в мовній картині світу) і периферію (найменш частотні та менш значимі у змістово-культурному плані слова). Кожне ЛСП – це своєрідна модель мовно-концептуального фрагменту фольклорної картини світу.

Варто відзначити, що структура і склад ЛСП на матеріалі сучасної української мови загалом та усної словесності відрізняються. Зокрема, у словниковому складі народної пісні представлено тільки певні одиниці, найбільш типові й естетично навантажені. Скажімо, в ЛСП “Рослини” подано лише ті, що відображають флору лісової, лісостепової та степової зон України: дерева, кущі, трави, квіти, хлібні злаки (*дуб, верба, тополя, калина, рута, барвінок, роза, жито, пшениця, овес* і т. ін). ЛСП “Тварини” містить тільки назви багатоклітинних організмів: птахів (*голуб, орел, сокіл, соловей, галка, перепілка, ворон, лебідь* та ін.), звірів (*ведмідь, вовк, заць, тур, куна, бобр, кін, вів, кіт* і под.), деяких риб (*щука, карась, окунь*), плазунів (*змій, гадюка*), земноводних (*жаба*) і комах (*бджола, муха, комар*).

ЛСП “Людина” в українській народній пісні має тричленний поділ. До макрополя “Людина як жива істота” відносимо назви частин житла (*хата, двір, світлиця, ворота* і т. д.), одягу (*сорочка, спідниця, жупан, чоботи, намітка, шапка* і под.), фізичних дій (*сидіти, стояти, спати, говорити, робити, співати, плакати, умиватися* тощо), будови тіла (*голова, груди, спина, руки, ноги; очі, брови, вуса, коси, губ, личко*). Макрополе “Людина як суспільна істота” об'єднує одиниці лексико-семантичної групи на позначення родинних стосунків: *батько, мати, дочка, син, діти, дід, баба, онуки, тітка, дядько; чужа мати (свекруха, теця), чужий батько (свекор, тесть), дівер, зовиця* та ін. Фіксуємо чимало назв професій та роду занять (*бортник, женчичок, музика, ратай, козак, чумаць, рекрут, коваль, гончар* і под.), традиційних господарських дій (*сіяти, орати, косити, жати, ткати, прати, воювати, полювати*), знарядь праці (*коса, серп, сокира, ніж; меч, гармата, рушниця; скрипка, сопілка, цимбали* та ін.), засобів зв'язку (*кін, вів, віз, корабель; листи, люди, птахи, предмети*) тощо. У макрополі “Людина як розумна істота” абстрактні поняття (мислення, розум, почуття, пам'ять, воля тощо) передано, насамперед, за допомогою дієслів (*думати, знати, мислити, почувати, пам'ятати, навчати* та ін.), іменників (*дума, пісня, слово, мова, воля, кохання, зрада* тощо), а також усталених висловів (*думати-гадати, думу думати, тужити-голосити, журитися журно, любитися-кохатися, в серденьку носити, мати на мислі* і под).

Приміром, мікрополе “Зовнішність”, що входить до макрополя “Людина як жива істота”, формують такі КС: тіло (*голова, руки, ноги, груди, стан*); назви частин голови: *лице, коса, чуб*; у відношеннях залежності зі словом-поняттям *лице* знаходяться одиниці *очі, брови, вуста, вуса*. На основі цих КС вибудовано типізовані мовні портрети молодих людей, напр.: *Ручки мої білії, білії, білії! А кому ж ви будете милії, милії?* [УНП, 2, с. 20]; *На личеньку да красна* [УНП, 1, с. 387]; *Руса коса до пояса, В косі стрічка голуба* [УНП, 1, с. 267]; *Не хвалися, козаченьку, кучерявим чубом* [УНП, 1, с. 199]; *Ой лихо, не Петрусь – Біле личко, чорний ву!* [УНП, 2, с. 84]; *Нащо мені, моя мати, Дала таку вроду? Виписала чорні брови, Та ще й карі очі* [НП, с. 183].

Про доцільність розгляду польової організації словникового складу в мові народної поезії писав О.Т. Хроленко: “Лексика, яка представляє фольклорну картину світу, може бути зведена до таких полів: людина, одяг і

прикраси, житло, скарб, їжа, питво, гроші; тваринний світ; земля, вода, небо; час; різні предмети, не об'єднані тематично” [16, с. 138]. У цих об'єднаннях представлено основні сфери довкілля, опоетизовані в народній пісні. М.О. Бобунова фрагменти мовних картин світу природи й світу людини передає сукупністю лексем, що належать до різних частин мови, позначених терміном “кластер”. Кластери відбивають не лише лексико-семантичні, а й морфологічні та словотвірні особливості народнопоетичної лексики [2].

Аналіз дослідженого матеріалу засвідчує, що найпоказовіші в українській НМКС такі ЛСП: “Народні вірування”, “Людина”, “Небо, світила і зміни в природі”, “Рослини”, “Тварини і птахи”, “Географічні об'єкти”, “Рідна сторона, Україна”. У рамках мікрополів можна виділити певні лексико-семантичні групи (ЛСГ). Зокрема, в мікрополі “Язичницькі вірування”, яке входить до ЛСП “Народні вірування” і відображає архаїчну картину світу, виокремлюємо ЛСГ міфолексики, що складається з таких тематичних груп: 1) пантеїстичні номінації: назви головних богів давньоукраїнського пантеону (*Перун, Дажбог, Макош*) та другорядних богів (*Ярило, Ладо, Лада, Купала, Марена*); 2) пандемонічні номени (*чорт, сатана, відьма*); 3) найменування божеств (*русалка*); 4) фауно- й орнітономени (*тур, кін, сокіл, зозуля*); 5) флороніми (*дерево, дуб, верба*); 6) астральні найменування (*сонце, місяць, зоря*); 7) архетипні символи (*вода, повітря, вогонь, земля*); 8) міфотопоніми (*рай, пекло; цей світ, той світ*).

Зокрема, слово-поняття *Дажбог* (варіанти – *Даждьбог, Дайбог*) виявляємо в календарно-обрядовому тексті про зустріч князя й Дажбога, де відтворено первісне розуміння вічності світу й щорічного оновлення: *Ой ти божже, ти, Дажбоже, рано-рано, Зверни ж мені з доріженьки, ранесенько. Бо ти богом рік од року, рано-рано, А я князем раз на віку, ранесенько* [3, с. 242]. Теонім *Перун* – ім'я головного бога в пантеоні князя Володимира – вжито у зв'язку зі святом Купала: *А ти, Перуне, Отче над Ладом Гей ти, Перуне! Дай дочекати, Ладе Купала. Гей, Купала!..* [ОД, с. 379]. Номени *Макош* і *Посвистач* (бог непогоди і бур) трапилися у творі, записаному П. Кулішем: *Наш бог Посвистач спав, Чи в Макоші гуляв?* (цит. за: [Ю, с. 109]). Слово-поняття *Ярило* знаходимо в контекстах, у яких зображено весняний розквіт природи: *Волочився Ярило по всьому світу, Полю жито родив, людам – діток плодив* [3, с. 133]. Із купальським обрядом пов'язано назву *Марена* (*Морена, Моренонька, Маринка, Маринонька*), напр.: *Наша Маринка-купалочка Посеред моря купалась* [33, с. 83].

У піснях виведено мовні образи водяних русалок, рідше – земних: *Русалочки, земляночки, на дуб лізти, кори гризли* [ММД, с. 75]. Трапляються лексеми *чорт, сатана, дідько* без певного розрізнення змісту: *Ой на тобі, сатано, вершу – Верни мою жєнищину першу!* [ММД, с. 57]; *3 гаю, парубки, з гаю – Чорнії очі маю. Чорт тебе бери з їми* [ККП, с. 77].

Небесний, земний і потойбічний світи поєднано в мовному образі *світowego дерева*. В українській поезії концепт *світowego дерева* має різні номінації: *дерево, деревце, райське дерево, трой-дерево, дуб, явір, береза, сосна, верба, калина, яблуня, вишня, чечмерушка, виноград* та ін., напр.: *А в пана Івана золота верба, А на тій вербі золотая кора, А на тій вербі рожеві квіти...* [ВГК, с. 99]; *А на тум болоці да біла береза, А на туй берозі золотая кора, Золотая кора, золотес лісце* [ФК, с. 199]. Про винятковість дерева сигналізують епітети *золотий, жемчужний, білий* – знаки особливо цінних предметів.

В обрядовій поезії фіксуємо лексеми, що відображають елементи давніх культів тварин і птахів: *тур-олень (єлень), кін, змій, сокіл, голуб, зозуля* тощо: *Не угинайся,*

буковий мосте, Через тебе йдуть тури і слені, На тих сленях високий терем, – А в тім теремі – красна панна [ЗХ, с. 143]. Космогонічними уявленнями наших предків зумовлені також мовні описи *диво-коня* із надзвичайними якостями: *А в того коня зрива золота, Зрива золота, срібляний копит, Срібляний копит камінь рубас, Шовковий хвостик двір замітає* [З, 89].

Слово-поняття *вода* в міфопоетичній картині світу позначає одну з основних стихій, завдяки якій утворено Всесвіт, як-от: *Коли не било з нащада світа, Тоді не било неба на землі, Ано лем било сиве море* [МГ, с. 235]. Міфологічне уособлення назв світил відбито в поширеному мотиві приходу до господареві світлиці небесних гостей: *світлого сонця, ясного місяця, дрібного дощу: Перший гостенько – ясне й соненько, Другий гостенько – ясний місяченько, Третій гостенько – дрібний дощенько* [КС, с. 125]. Залишки індоєвропейського мотиву шлюбу небесних світил у колядках та щедрівках відображено в зіставленнях *місяць, сонце* – господар; *сонце, зоря* – господиня; *зірки* – діточки, напр.: *Ясний місяць – то господар..., Ясна зоря – його жона, Ясні зірки – його дітки* [ЗХ, с. 122]. У порівняннях, метафорах і паралелізмах, використаних у піснях про кохання та весільних текстах, *місяць, сонце* – хлопець, наречений, а *зоря* – дівчина, наречена: *Ой ти, місяцю, А я зірочка ясна, Ой ти, козаче, А я дівонька красна* [ЯЗ, с. 352].

Отже, моделювання лексико-семантичних полів – важливий метод вивчення мовної картини світу в українській народній пісні. Виділені нами лексико-семантичні поля репрезентують мовний образ світу, в якому відображено архаїчні, міфічні уявлення наших предків, елементи християнського світогляду в народній інтерпретації. Його формують ключові слова, спільність змістово-психологічних констант яких визначена мовно-образним простором української ментальності. Подальше дослідження лексико-семантичних полів в усній словесності сприятиме кращому розумінню взаємозв'язків мови і традиційної культури, етнолінгвального змісту мовних одиниць.

1. Артеменко Е. Б. Язык русского фольклора и традиционная культура (опыт интерпретации) / Е. Б. Артеменко // Славянская традиционная культура и современный мир: сб. материалов науч. конф. – М.: ГРЦРФ, 2003. – Вып. 5. – С. 7–21.
2. Бобунова М. А. Кластер “одежда” в русском фольклоре / М. А. Бобунова // Фольклорная лексикография. – Вып. 19. – Курск, 2002. – С. 3–6.
3. Данилюк Н. О. Національно-мовна картина світу в українській народній пісні / Н. О. Данилюк // Матеріали III Міжнар. конгр. українців. Мовознавство. – Х., 1996. – С. 219–224.
4. Жайворонок В. [В.]. Українська етнолінгвістика / Віталій Жайворонок: нариси: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
5. Єрмоленко С. С. Лінгвістичні аспекти взаємодії церковного та народного календарів і міфологічна концепція О. О. Потебні / С. С. Єрмоленко // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 45–54.
6. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. [ред. С. Я. Єрмоленко]. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
7. Иванов Вяч. Вс. Славянские моделирующие семиотические системы (древний период) / Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров. – М.: Наука, 1965. – 246 с.
8. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 108 с.
9. Леві-Строс К. Структурна антропологія / Клод Леві-Строс / [пер. з фр. З. Корисюк]. – К.: Основи, 2000. – 387 с.
10. Никитина С. Е. Дом в свадебных причитаниях и духовных стихах (опыт тезаурусного описания) / С. Е. Никитина, Е. Ю. Кукушкина – М.: Ияз РАН, 2000 – 216 с.
11. Никитина С. Е. Семантические категории в словаре языка фольклора / С. Е. Никитина // Словарные категории:

сб. ст. / [отв. ред. Ю. Н. Караулов]. – М.: Наука, 1988. – С. 87–91.

12. Осовецкий И. А. О языке русского традиционного фольклора / И. А. Осовецкий // Вопр. языкознания. – 1975. – № 5. – С. 66–78.
13. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
14. Соколовская Ж. П. “Картина мира”: системность, моделирование и лексическая семантика / Ж. П. Соколовская. – Ялта: [б. и.], 1999. – Кн. 4. – 173 с.
15. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / Ольга Федик. – Л.: Місіонер, 2000. – 299 с.
16. Хроленко А. Т. Поэтическая фразеология русской народной лирической песни / А. Т. Хроленко. – Воронеж: Изд-во Воронеж гос. ун-та, 1981. – 163 с.
17. Хроленко А. Т. Структура статьи в словаре языка фольклора / А. Т. Хроленко // Фольклорная лексикография. – Вып. 1. – Курск: Курск. гос. ун-т, 1994. – С. 4–21.
18. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata / Jerzy Bartmiński. – Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. – 318 s.

Умовні скорочення джерел

ВГК – Колядки і щедрівки / [збір. В. Гнатюк]. – Л.: Наук. т-во ім. Шевченка, 1914. – Т. 1. – 270 с.

З – Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / [упоряд., авт. передм. та перекл. М. Москаленко]. – К.: Дніпро, 1988. – 294 с.; іл.

ЗЗ – Закувала зозуленька: антологія української народної творчості. Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки / [упоряд., авт. передм. та приміт. Н. С. Шумада]. – К.: Дніпро, 1987. – 392 с.; іл.

ЗХ – Українські народні пісні в записях Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) / [упоряд., авт. комент. О. І. Дей]. – К.: Наук. думка, 1974. – 783 с.

Ю – Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Дохристиянські вірування українського народу / Іван Огієнко. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.

ККП – Калиновий квіт Полісся: Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині / [збір. і впоряд. О. П. Кондратович]. – Луцьк: Надстир'я, 1994. – 236 с.; нот.

КС – Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культурологічна оповідь / Ксенофонт Сосенко. – К.: Укр. письм., 1994. – 286 с.

МГ – Народні пісні в записях Миколи Гоголя / [упоряд., авт. післямови та приміт. О. І. Дей]. – К.: Дніпро, 1985. – 202 с.

ММД – Максимович М. Дні та місяці українського селянина / [пер. з рос., упоряд., авт. вст. ст. та приміт. В. Гнатюк]. – К.: Обереги, 2002. – 189 с.

НП – Народні перлини / [упоряд., авт. вст. ст. М. Стельмах]. – К.: Дніпро, 1975. – 391 с.

ОД – Дей О. Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року / [упоряд., авт. передм. і приміт. О. І. Дей]. – К.: Наук. думка, 1965. – 804 с.

УНП – Українські народні пісні / [ред. М. Т. Рильський, К. Г. Гулестий]: у 2 кн. – К.: Мистецтво, 1955. – Кн. 1. – 484 с.; Кн. 2. – 416 с.; у тексті арабськими цифрами подано том і сторінку.

ФК – Музичний фольклор з Полісся у записях Ф. Колесси та К. Мошинського. – К.: Муз. Україна, 1995. – 432 с.; нот.

ЯЗ – Пісні Явдохи Зуїхи / [зап. Г. Танцюра; упоряд., авт. передм. та приміт. В. А. Юзвенко, М. Г. Ясько; ред. та упоряд. нот. матер. З. І. Василенко]. – К.: Наук. думка, 1965. – 812 с.; нот.

КОНЦЕПТ ХРЕСТ У НОВЕЛАХ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Данілова Алла

Василію Стефаніку належить почесне місце в історії української модерної літератури, адже завдяки його творчості наша література досягла вершин у жанрі новели. Василя Стефаніка називали володарем дум селянських і поетом мужицької розпуки за глибоке знання селянської душі і правди життя.

Про твори В. Стефаніка ще за його життя відгукувались І. Франко та В. Винниченко; дослідниками творчості В. Стефаніка є І. Букса, О. Гнідан, Я. Гоян, М. Грицюта, С. Єфремов, М. Кучинський, В. Мельник, М. Музичка, М. Наєнко та ін.; мову та стиль студіювали Н. Головач, М. Голянич, Л. Дорошко, В. Лесин, В. Моренець, І. Петличний, П. Плющ, О. Прокопенко, О. Ципердюк, Л. Щербак та інші лінгвісти.

Оскільки концепти сакральної сфери у творах В. Стефаніка залишалися й залишаються поза увагою дослідників, актуальним є аналіз творів письменника з погляду функціонування в них одного з концептів, що репрезентує сакральну сферу, а саме – концепту ХРЕСТ, що, власне, й становить мету нашої статті.

Хрест був відомий ще в дохристиянський період, оскільки “сліди” хреста були відомі ще в неоліті, а окремі згадки про нього знайдені ще у верхньому палеоліті. Аналіз зміни символіки хреста доводить, що початково хрест означав “місце мученицької смерті”, і лише згодом, після смерті Ісуса Христа на хресті, він отримав символіку “найвищої честі, слави”. Усе ж, в українській літературній інтерпретації слово-поняття *хрест* несе насамперед ідею страждання, випробування, важкої й почесної ноші (адже саме на хресті був розп’ятий Ісус Христос). Символ хреста стає узагальненим, об’єднувальним образом страдництва.

А. Колодний і Б. Лобовик у “Релігієзнавчому словнику” зазначають, що “хрест – предмет релігійного культу, який наділяється особливою магічною силою. У християнстві є священним символом, а в католицизмі, православ’ї та лютеранстві – й об’єктом поклоніння. Церковна традиція пов’язує це поклоніння зі смертю Ісуса Христа на хресті, освяченням останнього кров’ю Сина Божого” [9, с. 366].

Як зауважує Ф. Ткачук, “так уже склалося, що хрест став надзвичайним явищем людського життя: вічним супутником, доленосним критерієм, символом скороминущого і вічного, покарою і звеличенням, жахливим і прекрасним” [14, с. 129]. “Хрест, – пише В. Фомін, – поряд з нами завжди, з першої до останньої миті життя, незважаючи на те, ким ми є, “ідеалістами” чи “матеріалістами”, християнами чи вільнодумцями, “святими” чи “грішними” [15, с. 130].

Слово *хрест*, за “Словником української мови” в 11 томах, – це “1. Предмет і символ культу християнської релігії, який являє собою стрижень з однією або кількома поперечками у верхній половині (за євангельською легендою, на стовпі з перехрестям був розп’ятий Христос). // Молитовний жест християн – знак, що нагадує такий предмет, зображується перехресним рухом особливим чином складених пальців правої руки. 2. Відзнака, орден, що має форму такого предмета, в дореволюційній Росії, а також у ряді зарубіжних країн. 3. Предмет у вигляді фігури з двох планок, брусків, смужок і т. ін., які перетинаються між собою. // Держак шаблі. // Те саме, що *хрестовина*. // Мітка, знак такої форми. 4. Спосіб вишивання перехресними стібками. // у знач. присл. хрестом, хрестами. Таким способом, коли стібки перехрещуються. 5. *перен.* Страждання, випробування, що випали на чиюсь долю. 6. у знач. присл. хрестом. У вигляді, у формі такого предмета” [12, XI, с. 139–140]. Як бачимо з тлумачення, сакральним є лише 1 і 5 значення.

Хрест як символ культу християнської релігії знаходимо в багатьох творах В. Стефаніка. Найчастіше спостерігаємо вживання лексеми *хрест* зі значенням “надгробний знак, могила”: *Потім поклав голову на хрест і почув від нього мороз. Зоригнувся, поцілував могилу, в маленьку яблінку і попівся безіменний і самотній* [13, с. 101]; *Вони всі тряс вже в могилі, вже давно над їх гробами вишні цвітуть і родять, і хрести дубові в їх головах похилилися* [13, с. 103].

Інколи концепт ХРЕСТ актуалізує в собі кілька значень, здебільшого – “надгробний знак, могила” та – “страждання”: *Лягли ви на мене, як лягає чорне каміння зломаного хреста на мошлу в чужині!* [13, с. 156].

Надгробним знаком, символом стражденної долі народу та любов’ю до рідного краю виступає хрест, як основний, у новелі з символічною назвою “Камінний хрест”, у якій змальовано еміграцію, пошук кращої долі. Безземелля, занепад селянських господарств, загроза смерті штовхають селян до еміграції. Але й втрата батьківщини для багатьох була рівноцінною смертю. Так і з’явився камінний хрест на “могили” живих людей як символ трагедії в житті українців. Іван Дідух гірко “віз” і “вісдажував” тяжкий хрест на високому горбу, але таки поклав, бо хоче залишити про себе якусь згадку. Старий Дідух вважає святим обов’язком сповістити односельців про поставлений хрест: *Ви старому не дивуйтеся та й не смійтеся з діда. Мені самому гей устид це вам казати, але здає ми си, що би-м гріх мав, якби-м цього вам не сказав. Ви знаєте, що я собі на своїм горбі хресток камінний поклав? [...] Хотів-єм кілька пам’яток по собі лишити* [13, с. 222]. Отже, аналізований концепт тут актуалізує значення “пам’ять”, а вживана персонажем похідна лексема *хресток* з пестливим значенням свідчить про повагу і любов до цього символу.

Зі зменшено-пестливим значенням головний герой новели вживає також і лексему *хрестик*. Суфікс *-ик*, приєднуючись до твірної основи, надає похідному слову відтінок здрібнілості з позитивним емоційним забарвленням: *Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочуняв і показував старій хрест: – Видиш, стара, наш хрестик?* [13, с. 226].

Маючи глибоку віру в силу хреста, Іван ревно просив людей не минати його хреста: *Та я вас прошу, тазди, аби ви, як мете на світу неділю поле світити, аби ви ніколи мого горба не минали. Будь котрий молодий най вібіжить та най покропить хрест свіченев водищев, бо знаєте, що ксьондз на гору не піде. Прошу я вас це дуже гречно, аби-сьте мені мого хреста ніколи не минали* [13, с. 233].

На поставленому на горбі камінному хресті Іван викарбував своє і жінчині ім’я. Дідух залишає пам’ятник по собі та своїй дружині. Йому ніби легше від того: не зникне безслідно, не розвіється, як лист по полю. Пам’ять про нього залишиться на рідній землі. Іван залишає пам’ять на полі, де він так тяжко працював, на полі, рясно политому своїм потом. Саме тому вважаємо, що камінний хрест переростає в образ-символ, що уособлює важку долю народу-трудівника.

Фіксуючи глибину душевних переживань персонажів, В. Стефанік використовує не зафіксовану словниками ідіому *хрестом стелитися* зі значенням “лягати на землю, розпростерши руки, і просити”, що позначає найвищий вияв прохання: *Хоч би Іваниха хрестом стелилася, то не помогло* [13, с. 218]. Наведений уривок – яскраве художнє свідчення релігійно-психологічної трансценденції, підсвідоме взивання до Бога про допомогу, про порятунок, готовність віддати себе в руки Божі.

Отже, у новелі “Камінний хрест” аналізований концепт виступає багатопланово: актуалізовані концептуальні значення лексеми *хрест* – релігійне й психологічне (“надгробний знак” і “символ муки та страждання”), які дивним чином переплетені в канві твору, у якому ніби обґрунтовано те, що кожна людина носить на собі свій хрест у цьому житті й опісля.

Християни вірять у потойбічне життя, тому хрест в уявленнях українців тісно пов’язаний з обрядом похорону. Хрест – не просто “надгробний знак”, а символізує “оберіг”, “захист”, саме тому хрестик одягають на шню покійника, його ж бачимо й на вічку труни, з великими

церковними хрестами проводжають померлого до цвинтаря, ставлять надгробний хрест: *За ним такі самі чотири хлопчики несуть труну. На її вічку білий, тоненький хресток, а ціла вона синя* [13, с. 134]; *Спереду обдертий хлопчик із біленьким ковніром під шиєю. У руках держить чорний хрест і все глядить на нього* [13, с. 134]; *Аді, синку, отсе Марійн гріб. Я вже насадила і руту, і барвінку, і хрест дала змалювати, але ще вишеньки не посадила, аж восени посаджу* [13, с. 98].

Святим обов'язком християнина було поставити хрест покійнику, навіть якщо він був незнайомим. Про це знаходимо в новелі “Вістуні”, де описано могили незнайомих людей, похованих у полі. На цих могилах не росте ніяка зелень, бо нема кому її посадити, а хрести є: *Вони будуть їти чередою в поле, минатимуть хрести, що тепер їх ніяка зелень не закриває, лишатимуть за собою блискучі, гладкі, сталеві дороги і будуть розходитися по сивих монотонних стернях, діти будуть шукати колосся, а старі тамтогорічних ковнівок* [13, с. 107].

Хрест присутній у багатьох віруваннях та обрядах українців. Народ вірить, що сила хреста велика, “хрестом перемагають бісівські сили, хрестом Господь допомагав у битвах, захищені хрестом вірні люди перемагають супротивних супостатів, хрестом скоро рятуються від напасті ті, хто з вірою його призиває” [10, с. 11]. Саме тому головна героїня новели “Сама-самісінька”, щоб позбутися чортів, намагається зробити на собі знак хреста: *Нараз вилетіла з печі хмара малих чортенят. [...] Баба боронилася. Великим пальцем тикала до середнього і хотіла так донести до чола, аби перехреститися. Але малі чортики сідали всіма на руку та й не допускали хреста на собі зробити* [13, с. 56].

Як оберіг від злих духів і взагалі від усього злого українці з давніх-давен носили хрести, хоча для деякого натільний хрест перетворювався на символ матеріального багатства людини. Хрест на грудях не був просто прикрасою, а в першу чергу – оберегом. У значенні “оберіг” знаходимо лексему *хрест* і в новелі “Старий жабрак”: *Старий жабрак стоїть перед готицькою фасадною костела. На грудях хрест, одягнений у плац жовнярський* [13, с. 220].

У новелі “Дорога” знаходимо поєднання взаємодоповнювальних концептуальних значень: “надгробний знак” та “знак приреченості життя”: *Потім поклав голову на хрест і почув від нього мороз. Здрігнувся, поцілував могилу, в маленьку яблінку і поплівся безіменний і самотній* [13, с. 101].

В. Стефанік, зображуючи безграмотність простого населення, в новелі “Підпис” використовує лексему *хрест* і в нерелігійному значенні “фігура, утворена перехрещенням двох ліній”, а саме – “підпис”. Селянин не бажає їти до “нотаря” завірювати документ, бо це дорого коштує, тому звертається до місцевого представника влади: *– Я, прошу, покладу знак своєв руков, аді хрестик, а ви підпишіть... – Не можна, – каже, на векслех хрестів класти...* [13, с. 92]

Окрім згаданих вище похідних з пестливим значенням *хрестик, хресток*, які виступають синонімами лексеми *хрест*, В. Стефанік часто використовує ще такі похідні: *хреститися, перехреститися, охрестити, навхрест, хрестянин* тощо.

Лексема *хреститися* найчастіше функціонує зі значенням “рухом правої руки зображувати знак хреста, звернений на себе” [12, с. 141]: *Дід Михайло буде хреститися, і збивати порох із сорочки, і дуже кашляти* [13, с. 109]; *Він лежав, як мертвий... [...] Він не міг нагадати таких молитов, що їх найліпше знав, – він забув навіть хреститися* [13, с. 121].

Однак, у контексті деяких Стефанікових творів це слово, назва концепту, набуває нового, не зафіксованого

словниками значення, найчастіше – символічного значення “прохання Божої милості та оберегу”: *Жінки слухали і мало не хрестилися, діти посідали поміж ними, а хлопці ще довго балакали за гріхи і поплелися вкінці до корчми* [13, с. 138].

Також в аналізованих творах актуалізовано значення “подяка Господу за якусь конкретну допомогу”: *Він хрестився, цілував землю і бив поклони* [13, с. 123]. У цьому ж значенні автор використовує слово *перехрестити*: *Семен іще мовчав. Трохи був і винен, а по-друге, хотів добре попоїсти. Вреїті встав і перехрестився* [13, с. 46].

Інколи люди хрестяться не лише з ритуальною метою, а й для того, щоб заспокоїтися, притамувати страх. Саме таке значення набуває концепт ХРЕСТ у новелі “Сон”, коли герой перелякався побаченого сну: *Збудився, ще почув своє останнє слово спросонку. Глянув на небо, потім обернувся за куражкою, поспотрив долонею по голих грудях, перехрестився* [13, с. 136]. Окрім названого значення концепту тут актуалізовані й “подяка Господеві за новий день” та “прохання до Бога оберегати упродовж дня”.

Українці хрестилися звичайно й на знак того, що говорять правду. Наприклад, в автобіографії автор розповідає про те, як Мартович сказав, що Василь має чортів, які допомагають йому краще вчитися і обдурювати вчителів, то Проць відмовився везти їх далі. І для того, щоб переконати Проця в своїй правоті, що ніяких чортів немає, довелося хреститися, причому тричі: *Та тут Проць заявив нам рішучо, що як ми оба перед ним не перехрестимося, і то три рази, то він не поїде в воду. Мартович ревів з радості, і ми мусили хреститися* [13, с. 228].

Хрещення – одне з найважливіших християнських таїнств. У християн прийнято здійснювати обряд хрещення дитини через кілька днів після її народження. Зі значенням “здійснювати над ким-небудь обряд хрещення” у творі “Кленові листки” фігурує лексема *охрестити*: *Коло стола схилений стояв Іван, господар хати і тато маленької дитини, що її охрестили* [13, с. 126].

Лексему *охрестити* у творах В. Стефаніка знаходимо й у значенні “давати ім'я”, “назвати”: *Новелу охрестив Павлик на “Нечитальника”, а що я давав гроші на друк, дописав ще: видали рухівські читальники* [13, с. 239].

В. Стефанік використовує також лексему *вихрестити* у значенні “навертати іновірців у християнство через обряд хрещення” [12, с. 144]. Так, про Семена Мартовича, який був народжений у жидівській сім'ї, автор писав: *Служив довгі роки наймитом у господарів, сам навчився між людьми читати й писати, вреїті ви-хрестили його, і так він поволі увійшов між господарів, як рівний* [13, с. 241].

Українці вірили в силу хреста, вірили, що якби щось перетиналось у вигляді хреста, тобто навхрест, то сила цього предмета була б рівною з силою хреста. Про це свідчить сон головного персонажа новели “З міста йдучи”. Снились страшні грозові хмари, здавалось, мав бути град, а дощу все не було. Герой вірив у силу хреста і був переляканим: *Та й пішов-єм до хати, виніс кочергу та й лопату та й склав навхрест. Та лиш я склав навхрест, дивлюси, а то з-під вугла вода просікаєси* [13, с. 123].

Щоб запобігти лихові, щоб оборонитись від зла й усякої нечисті, люди клали руки навхрест. У своїх творах В. Стефанік показує, що в людей сформувалась звичка навіть підсвідомо хрестити руки, таким чином ніби захищаючи себе: *Бо як цісар таке відав, то най моя також мене б'є. Руки складу навхрест, а вона най бучкує* [13, с. 38]. У даному контексті тісно переплетені два символічні значення – “оберіг” та “покірність”.

Люди вірили, що існує життя й після смерті, тому тяжким гріхом для християнина було не положити на груди руки покійнику навхрест, хоронячи його. У творі “Діти” письменник вживає вислів *скласти руки навхрест* зі значенням “смерть”: *А бабі, каже, має бути бабина піч, вона най си вігрівас, най си богу молить, а як вже її обмиете та її руки складете навхрест, то тогди най невістка вже лізе на піч, бо вона її* [13, с. 89].

Находимо лексему *навхрест* і з несакральним значенням “проста, звичайна фігура у вигляді хреста”: *У трупарні на великій білій плиті лежав Миколай. [...] На животі був хрест, бо навхрест пороли та пошили вали* [13, с. 36].

У творах Стефаніка зустрічаємо синонімічні лексеми *християнин* та *мир хрещений* зі значенням “люди, що прийняли християнську віру”, тобто “хрещені за християнським обрядом”: *І від тежкої руки господи милосердного я пробував кров свою, діти мої, забрати в мир хрещений* [13, с. 165]; *Люди, ви не страхайтеся, що Тома вповідає, бо як він вам розповість, то вже мете знати, як воно цукається до хрестянина* [13, с. 142].

Отже, концепт ХРЕСТ у творчості В. Стефаніка є складною синкретичною сутністю, яка оригінально поєднує сакральну частину (“надгробний знак, могила”, “символ муки та страждання”, “оберіг”, “захист”) та несакральну частину (“фігура, утворена перехрещенням двох ліній”). Незважаючи на тенденцію до розширення несакральної сфери релігійних концептів, яка в цей час мала активного розвитку [11, с. 186], у творах В. Стефаніка актуалізовано переважно сакральні концептуальні компоненти. Окрім загальнонаціональних концептуальних компонентів письменник розробляє нові, не актуалізовані до нього концептуальні ознаки: “згадка, пам’ять” тощо.

Думаємо, що вивчення мовної реалізації концепту ХРЕСТ в різних авторів цього та інших часових зрізів дасть можливість чіткіше виявити національні та індивідуальні ословлення концепту ХРЕСТ в українській мові

1. Букса І. Творчість та словник малозрозумілих слів Василя Стефаніка. Монографія / І. Букса. – К. : Смолоскип, 1996. – 134 с.
2. Гнідан О. Василь Стефанік: Життя і творчість / О. Гнідан. – К. : Наук. думка, 1991. – 222 с.
3. Гоян Я. Дорога : літературний портрет Василя Стефаніка / Я. Гоян. – К. : Веселка, 2003. – 70 с.
4. Грицюта М. Художній світ Василя Стефаніка / М. Грицюта. – К. : Наук. думка, 1982. – 200 с.
5. Донцов Д. Поет твердої душі / Д. Донцов // Літературно-науковий вісник. – 1927. – № 4–5. – С. 73–79.
6. Дорошко Л. Слово сказане самим буттям (природа слова Василя Стефаніка) / Л. Дорошко // Слово і час. – 2004. № 12. – С. 36–42.
7. Керлот Х. Словарь символов / Х. Керлот. – М. : Relf-book, 1994. – 233 с.
8. Моренець В. Мовнолінгвістичні ознаки жанру як творча самобутність письменника (Василя Стефаніка) / В. Моренець // Українське мовознавство : Міжвід. наук. збірник. – 1974. – Вип. 2. – С. 59–66.
9. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 390 с.
10. Розумний Я. Від символізму до екзистенціалізму: християнські елементи в українській поезії двадцятого століття / Я. Розумний // Науковий конгрес у 1000-ліття хрещення Русі-України. – Мюнхен, 1988–1989. – С. 28–45.
11. Скаб М. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія / М. Скаб ; Міністерство освіти і науки України, Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
12. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
13. Стефанік В. Твори / В. Стефанік. – Ужгород : Карпати, 1979. – 392 с.

14. Ткачук Ф. Крест в росписи культури триполья-кукутени... / Ф. Ткачук // Духовная культура древнего населения Украины : Тезисы докладов научно-практической конференции. – К., 1980. – С. 49–50.
15. Фомін В. Етика та естетика хреста / В. Фомін, Р. Фомін // Галлицько-Буковинський хронограф : Гуманітарний альманах. – Івано-Франківськ – Чернівці, 1997. – № 1(2). – С. 129–141.

ПРОБЛЕМИ АДЕКВАТНОГО ВІДТВОРЕННЯ ВІРШОВОГО ТЕКСТУ

Дащенко Ольга

Відомий перекладач Г. Гачечиладзе вважає, що в перекладі іншомовних віршів рідною мовою перекладач повинен урахувати всі елементи обох мов, і його завдання – знайти в плані рідної мови такий же складний і живий зв’язок, який якомога точніше відтворив би оригінал, мав би такий самий емоційний ефект. Тож перекладач повинен наче перевтілитися в автора, переймаючи його манеру й мову, інтонації та ритм, не зраджуючи рідній мові та власній поетичній індивідуальності. Важливо пам’ятати, що переклад видатного літературного твору також повинен бути таким [2, с. 26].

На думку С.Л. Сухарева-Муришкіна, перекладач повинен установити функціональну еквівалентність між структурою оригіналу і структурою перекладу, відтворити в перекладі єдність форми та змісту, тобто художнє ціле, донести до читача кожен нюанс творчої думки автора, створених ним образів, що вже знайшли свій максимально точний вираз у мові оригіналу [6, с. 18].

Загалом щодо форми поетичного перекладу потрібно, мабуть, вести мову насамперед про **еквівалентність метра і рими** [3, с. 119]. Окрім метра і рими, для поетичного тексту характерні й інші фонетичні особливості, що створюють те, що прийнято називати “музикою вірша”. Для цього автор може використовувати алітерацію, асонанси (які, як уже згадувалося, можуть навіть лежати в основі неточної рими, але можуть також траплятися і всередині рядка), звуконаслідування і подібне. Використання тих або тих виразних засобів, так само як і своєрідність, міра новизни, свіжість образів, репрезентує індивідуальний авторський стиль, відтворений у перекладі, бо саме він відрізняє одного поета від іншого. Проте звукопис у вірші завжди пов’язаний з особливостями конкретної мови та з системою зумовлених звуковим комплексом асоціацій, що сформувалися в кожного народу. Як виявили численні дослідження, виконані під керівництвом О.П. Журавльова, окремі звуки мови асоціюються в носіїв цієї мови з кольором, відчуттям тепла або холоду; реципієнт сприймає їх як приємні або неприємні тощо [4, с. 77]. Отже, люди не усвідомлюють цього, але саме тому одні тексти здаються їм благозвучними, приємними, а інші – ні. До того ж подібні звуки можуть викликати в різних народів абсолютно різні, деколи навіть протилежні асоціації. Талановиті поети володіють дуже гарним мовним “слухом” – вони підсвідомо використовують цю властивість звуків, підсилюючи тим самим враження, яке справляють їхні вірші.

Тому розв’язання всіх питань, пов’язаних із формою поетичного перекладу, ще більшою мірою, ніж у перекладі прози, передбачає якнайглибший та всебічний аналіз різноманіття використаних автором виразних засобів і такий самий аналіз відповідних засобів мови перекладу.

Зрозуміло, всі ці засоби необхідно розглядати в їх неодмінному і нерозривному зв’язку зі змістом. При цьому необхідно пам’ятати, що в поетичному тексті план оповіді, подієва канва ще частіше, ніж у прозі, виявляють

себе як допоміжні, тобто такі, що слугують для вираження чогось більшого.

Мета нашого дослідження – на матеріалі російсько-українських перекладів поезії довести, що якими б близькими не були народи та їхні культури, соціальна дійсність у різних культурах “відбивається” інколи по-різному, художньо-естетичне сприйняття доколишніх подій, фактів, осіб національно марковане, і через це майстри літературного перекладу відтворюють мовну картину світу, репрезентовану в оригінальному творі, з тими або тими змінами.

Переклад поезії пов’язаний із значними трансформаціями структури тексту – на багатьох рівнях. При цьому підхід до них має бути вкрай обережним. При перекладі не всі перетворення семантико-стилістичної основи тексту можуть бути визнані цілком доречними. Варто пам’ятати, що постійно – у ході роботи з текстом – постає небезпека “надлишковості”, коли лексико-граматичні трансформації можуть набути настільки “химерних” форм, що зміст стає важкодоступним для сприйняття читача і може виявитись інколи навіть незрозумілим. Але треба зазначити, що водночас жоден переклад не може та й не повинен ставати точною копією оригінального тексту. Багато перетворень бувають прогнозованими і навіть необхідними, особливо коли справа стосується другорядних, периферійних компонентів змісту. Навіть у дуже близьких до оригіналу – і загалом, і в деталях – перекладах за пильного розгляду можна виявити нові елементи сенсу.

Безумовно, різні перекладачі по-різному можуть відтворювати ідейно-образний зміст, ритмомелодійну, стилістичну культуру, мовну своєрідність і естетичні переваги того чи того тексту засобами близькоспорідненої мови. Цей факт ми спробуємо довести, аналізуючи переклади поезії О.О. Блока, здійснені В. Коптіловим.

Не дивно, що творчість настільки геніального поета привертала увагу багатьох перекладачів, зокрема й українських. Одним із них став відомий теоретик і практик російсько-українського перекладу Віктор Коптілов.

Огляд особливостей перекладу В. Коптіловим блоківської поезії ми почнемо з перекладів двох невеликих поетичних етюдів зі збірки “Стихи о Прекрасной Даме”: *Предчувствую тебя. Годя проходят мимо...* (укр.: *Так, час прийти Тобі. За роком рік минає...*). Вірш належить до ранньої поезії Блока (написаний у 1901 р.) і, безумовно, позначений рисами романтизму.

У блоківському вірші всього 6 строф – невеликих, дврядкових. Віршу передують два рядки епіграфа, які збігаються з ним за тональністю “старшого” символіста Володимира Соловйова. Завданням перекладача було відтворити їх у єдності думки, а також у мудрому метафоричному зв’язку юного Блока з багатозначною фразою свого вчителя й попередника.

Як здійснив це перекладач? Досить просто – будуючи фразу так само лаконічно, з тією самою мелодійністю, що й автор. Рядки оригіналу і перекладу починаються однаково, розмір і ритм витримано, проте у фоніці і граматичній структурі українського варіанта є зміни. Це не дивно: без них рідко обходиться поетичний переклад (мови хоч і близькоспоріднені, але різні). Якщо в російській мета звуків (повних і зредукованих від [o], [i], [a]) склали типовий для російського тексту асонанс, то українською цей прийом забезпечують повтори звуків більш глибоких і низьких: [i], [y], [o]. Це особливості фонетики обох мов – вони виявляються в більшості випадків.

Інверсія – типовий прийом перекладача. Вона наявна і в проаналізованому перекладному тексті. Міняється місцями означуване слово (*тяжкий сон / сон тяжкий*). Це не єдиний трансформаційний прийом, який використовує В. Коптілов. На граматичному рівні спо-

стерігаємо заміну дієприслівникового звороту *тоскую и люблю* приєднаниково-відмінковим сполученням у *любви та журбі*, на лексико-семантичному рівні *житейское сознание* перетворилося в українському варіанті в *надії і думи життєві*.

Ось те, що продемонстрував докладний аналіз перекладацьких прийомів (зокрема і лексико-граматичних трансформацій) у зіставленні двох крихітних рядків навіть не Блока – автора наведеного Блоком до своїх віршів епіграфа!

Зіставимо тексти віршів Олександра Блока з перекладом В. Коптілова:

<i>И тяжкий сон житейского сознания Ты отряхнешь, тоскую и люблю.</i>	<i>І сон тяжкий надії й дум життєвих Ти скинеш у любові та журбі.</i>
<i>Вл. Соловьев</i>	<i>Волод. Соловйов</i>

<i>Предчувствую Тебя. Года проходят мимо – Все в облаке одном предчувствую Тебя.</i>	<i>Так, час прийти Тобі. За роком рік минає – В одному образі прийти, прийти Тобі.</i>
--	--

<i>Весь горизонт в огне – и ясен нестерпимо, И молча жду, – тоскую и люблю.</i>	<i>Весь обрій в полум’ї – вогнем нестерпним сяє, Я тихо жду – в любові та журбі.</i>
---	--

<i>Весь горизонт в огне, и близко появление, Но страшно мне: изменишь облик Ты,</i>	<i>Весь обрій в полум’ї, і вже близьке видіння, Та жах мене поїняв, що зміниш образ Ти,</i>
---	---

<i>И дерзкое возбудить подозренье, Сменив в конце привычные черты.</i>	<i>І дерзновенне зрине підозріння, Бо звичних рис Тобі не вберегти.</i>
--	---

<i>О, как паду – и горестно, и низко, Не одолев смертельные мечты!</i>	<i>О, як впаду – і болісно, і низько, Смертьну мрію вже не осягти!</i>
--	--

<i>Как ясен горизонт! И лучезарность близко. Но страшно мне: изменишь облик Ты [1].</i>	<i>Як обрій зяєнів! Твоє проміння близько, Та жах мене поїняв, що зміниш образ Ти [5].</i>
---	--

Переклад професора В. Коптілова (12 рядків Блока) абсолютно відображає результат реалізації побаченої ним семантико-стилістичної схеми (ССС) вірша засобами української мови.

ССС кожного рядка Блока відтворено досить повно. Змін у структурі тексту чимало. Звичайно, мікротема (сенса, зміст), стиль, фоніка передані досить точно і послідовно. Збереглися ритм, розмір, особливості рими, зв’язок цілого і деталей.

А ось зсув у загальній тональності відбувся – нехай і в окремих місцях.

Перші два рядки перекладач перебудував суттєво. З погляду ССС усе на місці: відчуття зустрічі з любов’ю, передчуття її властиві як оригіналові, так і перекладу.

Змінився поетичний синтаксис: у Блока друга строфа представляє три предикативні одиниці, побудовані за однотипним зразком (моделлю). Це три особових речення: перше і заключне – односкладні (означено-особові), друге (середнє) – двоскладне. У кожному з них за дієсловом-присудком вжито його поширювач – прямий додаток (*тебя*) або обставина. Зауважимо, що у строфі спостережено двоскладність *тебя – мимо – тебя*. І ось ця деталь створює неповторну блоківську ритмомелодію – плавність у чергуванні слів, послідовність викладу та прочитання фрази. Вона унівелювалася в перекладі. Повторення начебто є (в українському тексті, щоправда, не ідеально обрамляє строфу).

І це, зацентуємо, не єдине, що порушило плавність блоківської строфи. У тексті перекладу з'явилася пауза (пунктуаційно її фіксує кома після *так*). Структура речень у вторинному тексті теж різна. Перша предикативна одиниця односкладна (безособове речення): *Так, час прийти тобі*. Друга двоскладна і являє собою інверсовану сталу фразу *За роком рік минає*. Щодо останньої фрази (другого рядка), то вона взагалі є неповним реченням, модель якого точно не встановлена (так буває з емоційними, контекстно неповними реченнями, які уявляють напруженість через властиву їм певну екзальтованість, поглиблену експресію). Зважаючи на те, що досвідчений перекладач міг уявити собі стан захопленого і мрійливого юнака-поета (а Блокові було тоді трохи більше 20 років), він міг собі дозволити саме так побудувати цей рядок.

Звичайно, перша строфа в перекладі дещо втратила в плані багатозначності й сили впливу на емоції читача, однак треба бачити картину загалом – і пам'ятати, що в перекладі поетичного тексту рідко вдається обійтися без втрат (до речі, як і без творчого піднесення: згадаймо випадки, коли перекладач перевершував за силою й майстерністю автора першоджерела – вони не такі вже й поодинокі).

У другій строфі ритмомелодика вдалося зберегти більшою мірою, хоча місця цезури (через різну довжину слів *горизонт* і *обрій*), безумовно, повинні були змінитися. Цілком несуттєва трансформація вихідної фрази *и ясен нестерпимо* (укр.: *вогнем нестерпним сяє*). Зате вкрай важливо, що саме тут, у потрібний час, у потрібному місці, і в доречній формі, символічний опис відчуттів ліричного героя збігається з фрагментом з епіграфа: *тоскуя и любя / в любви та журби*. Образ, породжений В. Соловйовим, підтриманий і розвинений його наступником О. Блоком, адекватно відобразив засобами українського художнього мовлення інтерпретатор поетичного тексту В. Коптілов. Цю важливу деталь (власне, йдеться про ключові слова) досвідчений перекладач зобов'язаний був висловити по-блоківськи, що йому і вдалося.

Якщо не акцентувати увагу на видно-часових зсувах у вживанні дієслів і дієслівних форм в останніх строфах українського варіанта, можна відзначити, що середня і кінцева частини вірша особливих трансформацій як у ритмомелодії, так і в стилістичному плані не зазнали. Можна заперечити проти вживання лексеми *пойняв*: *Но страшно мне... / Та жях мене пойняв...* В. Коптілова: слово це розмовне, стилістично знижене порівняно з поетичним контекстом, у якому висловлював свої думки і почуття О. Блок. Але поет-перекладач інколи змушений обирати між вимогами точності смислу, ритмомелодійним малюнком і стилістичними відтінками – не все завжди вдається врахувати в роботі з оригіналом, створюючи перекладний твір.

Можливо, і заміна дієслівної форми *не одолев* дієсловом *не одолеть* не демонструє ідентичного відображення думки автора російських рядків (передостання строфа), але загалом результат перекладу Віктором Коптіловим маленького ліричного етюда Олександра Блока безсумнівно вдалий.

Як позитивний момент зазначимо, що збереглися основні повтори, інтонаційні особливості тексту, не зайвою виявилася зміна фоніки, вдалося відтворити і передати українському читачеві особливості семантико-стилістичної структури творів Олександра Блока.

А вживання паралелізму (на різних рівнях) було чимало: це і згаданий рядок у Володимира Соловйова та О. Блока *тоскуя и любя*, і рефрен 1-го рядка *Предчувствую тебя*, обрамлює її, і повтор фрази (власне, рядка) у середині й у фіналі вірша: *Но страшно мне: изменишь облик Ты*, і низка елементів “єдинопочаток” (2-й, 3-й і 5-й

рядок – із літери *в*; кілька фраз, що починаються із сполучника *и*, тощо).

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що проблеми поетичного перекладу зумовлені насамперед специфікою поетичного тексту, образна основа та форма якого найтісніше пов'язані з вихідною культурою, що породила цей текст, і з особливостями будови рідної для неї мови. Загалом перед поетичним перекладом постають ті ж завдання, що і перед художнім перекладом, проте висока концентрація образності, надзвичайно велике семантико-стилістичне навантаження на кожне слово, а також підвищена увага до форми, зумовленої значною мірою особливостями будови мови, у якій вони слугують найважливішим виразним засобом, – усе це увиразнює загальні проблеми художнього перекладу у стосунку до перекладу поетичного значно гострішими і складнішими.

1. Блок А. А. . Собр. соч.: в 6 т. – Т. 1. – М. : Правда, 1971. – 512 с.
2. Гачециладзе Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. – 2-е изд. – М. : Сов. писатель, 1980. – 255 с.
3. Жинкин Н.И. Избранные труды / Н.И. Жинкин. – М. : Флинта-Наука, 1998. – Вып. 5. – 432 с.
4. Журавлев А.П. Звук и смысл: Кн. для внеклас. чтения учащихся ст. классов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1991. – 160 с.
5. Коптілов В. Так, час прийти Тобі. За роком рік минає [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.stihi.ru/2011/06/05/1912>.
6. Сухарев-Мурышкин С.Л. Некоторые особенности строфического стиха и стихотворный перевод: сборник научных работ / С. Л. Сухарев-Мурышкин. – Л., 1977. – 312 с.

КАТЕГОРІЯ ОЦІНКИ Й АВТОРСЬКА ІНТЕНЦІЯ В ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ

Дейна Людмила

Ставленню мовця (суб'єкта) до об'єктів дійсності, що є основою категорії оцінки, науковці приділяють особливу увагу у зв'язку зі стрімким розвитком антропоцентричного напрямку сучасного мовознавства. Саме антропоцентризм спонукає до вивчення прагматичного аспекту мовних категорій, розгляду мовних явищ у межах дискурсу, з'ясування психологічних мотивів його створення, визначення засобів реалізації авторського “Я” тощо.

Лінгвістичні розвідки мовознавців спрямовані на вивчення різних аспектів оцінки: взаємозв'язок експресії, модальності та оцінки (В. Гак, Т. Космеда, О. Вольф та ін.), мовні засоби вираження оцінки (Н. Бойченко, Т. Вендіна, Б. Коваленко, І. Онищенко, О. Островська, Н. Падич та ін.), об'єкт оцінки (Н. Арутюнова), значення категорії оцінки при перекладі (С. Прищепчук, С. Ткаченко), гендерний аспект оцінного тезауруса (О. Бессонова), словотвірна категоризація оцінки (Л. Шутак), оцінні мовленнєві акти (М. Гринишин), семантико-прагматичні особливості реалізації оцінних значень (Н. Арутюнова, Т. Космеда, Т. Маркелова, З. Фоміна та ін.), логічна та модальна природа категорії оцінки (Н. Арутюнова, О. Вольф, О. Івін, М. Ляпон та ін.).

Незважаючи на таку увагу дослідників до категорії оцінки, на сучасному етапі лінгвістичної науки виявлені проблеми остаточно не вирішені й потребують глибшого вивчення. Особлива увага приділена комунікативному призначенню оцінних структур у зв'язку із тенденціями сучасного мовознавства до створення цілісної системи “активної лексики”, специфіці вияву категорії оцінки на рівні дискурсу, переважно художнього (Т. Кос-

меда, С. Кривонос, О. Островська, У. Соловій та ін.), рідше публіцистичного (Б. Коваленко, Г. Мінчак, С. Равлюк та ін.), рекламного (М. Крамаренко), а також компаративній характеристиці оцінних засобів у текстах публіцистичного та інформаційного стилів (І. Онищенко).

Щоденниковий дискурс є особливим мовним середовищем, яке дає найбільше можливостей для самовираження. Зокрема, це підтверджує О. Новікова у визначенні жанру щоденника: “Класичний щоденник є індивідуальним, приватним, достовірним, інтроспективним документом, який виконує когнітивну функцію, передає динаміку становлення й розвитку самосвідомості окремої особистості, дає змогу авторові переосмислювати реалії, формувати культурне середовище щоденного світу” [7]. Дослідники наголошують на суб’єктивному характері щоденникового дискурсу, оскільки в ньому автор фіксує своє бачення реальності (ставлення, переживання, емоції, враження, переконання та ін.). Крім того, діаріушам притаманна експресивна та емоційно-оцінна тональність. Це пов’язано з тим, що “щоденник, як правило, синхронний події, документує її одразу ж, з першої спроби, без наступних поправок, що і надає йому достовірності саме непідробністю та ширістю “першого жесту” [11, с. 16].

Оцінний підхід до життєвих фактів, сприймання їх крізь систему власних їх загальноприйнятих цінностей, норм та законів притаманні кожній людині. “Концепт оцінки є беззаперечною та важливою складовою картини світу окремих осіб, представників певних соціальних груп і цілих націй, оскільки всі події та факти навколишнього світу сприймаються як позитивні, нейтральні або негативні залежно від встановлених норм, правил та особистих переконань. Аксіологічна категорія оцінки значною мірою визначає комунікативну інтенцію мовця і загальний зміст повідомлення, а тому є актуальною і заслуговує на комплексне вивчення” [2, с. 145].

Особливе значення аксіологічного компонента в щоденниковому дискурсі підкреслює й Т. Радзієвська: “Виявлення ціннісних настанов у щоденникових записах, звичай неусвідомлюваних автором, на підставі визначення їх константної тематики дає можливість осгнути розумом деякі механізми мовленнєвої діяльності, стимули, що йдуть від психічних та комунікативних потреб особистості та їх імплікації. Це механізми, в яких задіяні пам’ять, увага, враження, афект, сприйняття подій, їх відображення в актуальній свідомості та пам’яті, селективні процедури, що відіграють певну роль при виділенні події та приписуванні їй комунікативної цінності. В цьому контексті щоденник постає як документ, що фіксує мовномовленнєву діяльність, в ході якої здійснюється сприйняття та переробка інформації, нарративізація накопиченого за день досвіду та знань” [8, с. 141]. Дослідниця справедливо стверджує, що ведення щоденника – це різновид комунікативної діяльності [8, с. 139], одним з обов’язкових складників якої є комунікативний намір, або інтенція мовця. У зв’язку з цим ми вважаємо актуальним з’ясування взаємозв’язку категорії оцінки та авторської інтенції в щоденниковому дискурсі. Предметом нашого аналізу є фрагменти щоденникових дискурсів, у яких категорія оцінки сприяє реалізації авторського задуму.

У сучасному мовознавстві інтенцію визначають як призначення мовного акта з урахуванням змісту висловлення, ситуації об’єктивної дійсності (Н. Арутюнова, О. Ахманова, А. Волокітіна, Н. Формановська, Я. Хоффманова), когнітивної семантики (А. Шарипін). Крім логіко-семантичних типів інтенцій висловлення (Ю. Антонова, Л. Громоздова, Г. Захарова, В. Сидоренко, Н. Формановська), у коло зацікавлення науковців потрапляють жанрові інтенції, зокрема драми (Н. Сафонова), роману (О. Чумаченко), щоденника (К. Танчин), рекламних текстів (Н. Паршук), фольклорних творів (О. Івановська), офі-

ційно-ділової документації XVI–XVII століть (О. Цехмейстрюк) та ін.

Розглядаючи комунікативний намір у щоденниковому дискурсі, варто розмежовувати жанрову інтенцію й інтенцію власне авторського висловлення. Перша безпосередньо пов’язана із метою, задумом та причиною ведення щоденника. Друга узгоджена із семантикою висловлень у дискурсі. Категорія оцінки знаходить свій вияв і є одним із засобів вираження обох інтенцій, проте відбувається це по-різному.

Жанрові інтенції щоденника визначаємо, спираючись на класифікацію, запропоновану К. Танчин. Вона виділяє різновиди діаріушів саме через аналіз їхнього комунікативного наміру:

- фіксація, свідчення: письменник перебирає на себе роль очевидця;
- сповідь перед самим собою: втеча у власний світ, документ самоаналізу, самонавчання;
- самоувічнення: потреба виразити себе, запам’ятати себе, залишити сліди свого існування;
- самозадоволення: щоденник як вияв нарцисизму, потягу до самоспоглядання;
- психічна самотерапія: бажання оволодіти своїм станом за допомогою слова [11, с. 10–11].

Водночас дослідниця наголосувала, що щоденник майже ніколи не є набором фактів. Для письменника він “може бути майстернею, сповідальнею, черговим твором і ще всім вищезгаданим вкупі, але майже ніколи просто переліком подій. Для людини, чий рід заняття письменництво, роздуми з пером у руці – насправді спосіб існування” [11, с. 10].

Незалежно від типу інтенції, якою керується письменник, у тексті завжди присутня імпліцитна чи експліцитна оцінка, що фіксує для реципієнта авторське відчуття дійсності. Важливо наголосити, що цим імпліцитним реципієнтом може бути як інша особа, яка буде інтерпретувати дискурс згідно зі своєю системою цінностей, так і сам автор під час “пригадування себе”. Крім того, митець завжди бажає досягти переконливого зображально-виражального ефекту: автор прагне прищепити читачам “ті ціннісні орієнтири, які він, “відправник мовлення”, художник, митець, особистість і член суспільства, вважає важливими для інших людей і тим самим для себе самого” [10, с. 124].

Наприклад, у щоденнику В. Малика вияскравлено інтенцію свідчення, яка межує із самоувічненням. Під час фіксації реалій та своїх вражень письменник активно вдається до їхнього оцінювання: “*Це моя третя і, на мій погляд, не краща книжка*” (Малик, 26.07.1960); “*Наші знову у космосі! Чудово!*” (Малик, 19.03.1965); “*Катастрофічне становище з папером*” (Малик, 6.01.1967); “*Почуваю себе зовсім зле*” (Малик, 1.04.1967); “*Зараз почуваю себе краще*” (Малик, 9.01.1969); “*Невеличка, але чудова (і зараз мені не соромно сказати це слово) поема*” (Малик, 11.01.1958); “*Дуже гарне враження в мене залишилось від Нестайка. Симпатична молода людина*” (Малик, 11.01.1958); “*І от з кінця жовтня і до 15 січня цього року я сидів, як проклятий, над ґрунтовною переробкою повісті*” (Малик, 18.01.1959); “*Якщо нічого не вийде – буде катастрофа. За машину заборгував 1700 крб. Не працюю. В цьому році нічого не виходить. Жахливо*” (Малик, 5.04.1964).

У щоденнику ж К. Москальця потужними є інші інтенції – самотерапії й сповіді. Аналізуючи та відтворюючи життєві факти й свій психологічний стан, він так само активно послуговується категорією оцінки: “*Або ж це усмішка Яринки, світла і печальна, наче просить вибачення...*” (Москалець, 3.10.1990); “*Почав учора читати “Худоту” Сартра і відклав; це – зайве, це пережите мною і благополучно забуте...*” (Москалець,

31.01.1991); *“Як добре без людей”* (Москалець, 20.02.1991); *“Не весело й не сумно, тільки щем якийсь у серці, тільки прийняття всього, що було, – і непам'ять про нього”* (Москалець, 20.02.1991); *“Такі співпадіння присмні і неприсмні водночас”* (Москалець, 21.02.1991); *“Втома така, як мертві нічні метелики, яких ти збирав після кожної зміни на другому поверсі урізкої водокачки. Білі і зелені, мертві”* (Москалець, 13.04.1989); *“Розмахуючи довжелезними патлами, я читав тоді вірші про реальну любов до небезпечної вітчизни”* (Москалець, 13.04.1989); *“Неймовірно синє весняне небо, голі дерева на цвинтарі, дві свічки, які палали на могилі”* (Москалець, 26.01.1990). В обох наведених прикладах незалежно від комунікативного наміру автора оцінка є експліцитною. Вона допомагає реалізації бажаної інтенції.

Незважаючи на те, що для щоденникового дискурсу характерна переважно спонтанність, автор здатен швидко оволодівати складним і багатовимірним життєвим матеріалом та відбирати основне з потоку вражень, а отже, кожне його висловлення як мовленнєвий акт має експліцитну чи імпліцитну інтенцію.

Ураховуючи комунікативний і прагматичний аспекти, Ю. Антонова виділяє чотири типи інтенцій:

- інформативні: передача нових для читача відомостей;
- спонукальні: спонукає реципієнта до реакції на зміст висловлення;
- емоційно-оцінні: реакція комуніканта на прагматичну ситуацію, що склалася;
- контактні: установка та підтримка міжособистісних стосунків між учасниками комунікативного акту [1, с. 13].

У щоденниковому дискурсі знаходять вияв перші три різновиди. Якщо діаріуш створено для публікації, то він все одно не передбачає безпосереднього встановлення й підтримки стосунків між автором і читачем. Щоб реалізувати кожен з трьох намірів, письменник неминуче послуговується оцінкою. Однак для емоційно-оцінного типу інтенцій оцінка є власне причиною фіксації думок, а для інформативних та спонукальних інтенцій вона є лише одним із засобів вираження, а не метою.

Варто зважати на особливість аналізованої мовленнєвої ситуації – ведення щоденника, адже реципієнт у цьому разі абстрактний і комунікація відбувається фактично монологічно, односторонньо. Отже, маємо підстави твердити, що первинною й провідною інтенцією автора діаріуша є інформативна: фіксація й передача фактів, свідчень тощо. Спонукальна та емоційно-оцінна тісно переплітаються з нею.

Інформативні інтенції здебільшого знаходять вияв у розповідних реченнях. Категорія оцінки функціонує в них з метою надання читачеві суб'єктивних відомостей/характеристик про об'єкт чи явище. Наприклад: *“І ніч така чорна, така глуха, січнева, безсніжна ніч стоїть за вікном...”* (Москалець, 20.01.1991); *“Пише цікаво, але одноманітно”* (Малик, 12.02.1967); *“Йде з трудом, зі скрипом. Не подобається”* (Малик, 6.04.1965); *“Життя важке і жорстоке”* (Малик, 3.01.1965); *“Німецькі офіцери – скоти і мерзотники як на підбір”* (Довженко, 15.03.1942); *“Був настрій вицикувальний”* (Довженко, 6.03.1942); *“Улітку 1982-го, стрижений наголо,... я сидів на березі”* (Москалець, 13.04.1989); *“У країні відбувається щось незрозуміле. Всі роз'єднані, і це нарешті стало добре помітно”* (Москалець, 10.04.1989).

Семантика спонукальних інтенцій полягає в залученні реципієнта до “зміни навколишнього світу” [1, с. 13–14], спонукаючи адресата до реакції на зміст висловлення. Також до цього типу зараховують запит інформації, тобто питання, а відповідь на нього пов'язана

з інтенцією інформативною. Аналізований тип комунікативних намірів не має яскравої вираженості в щоденниковому дискурсі, що зумовлено специфікою реципієнта-адресата, про що йшлося вище. Однак нами зафіксовано такі зразки із залученою оцінкою, причому експліковані вони риторичними питаннями: *“Найбільший скарб всього людства є сама людина. Хіба не так?”* (Довженко, червень, 1945); *“Ой діточки наші, куди вас женуть?”* (Довженко, 6.03.1942); *“Що то за простір, коли в ньому не можна рухатися?”* (Симоненко, 21.10.1962).

Емоційно-оцінні інтенції являють собою реакцію комуніканта на прагматичну ситуацію. У щоденниковому дискурсі розглядуваний тип комунікативного наміру пов'язуємо із такими фрагментами, у яких оцінка, фіксація суб'єктивного враження автора є провідним задумом створення висловлення, а не просто інформуванням про якість чи характеристики об'єкта мовлення. З цієї точки зору емоційно-оцінні інтенції в аналізованих дискурсах експліковані переважно окличними реченнями, рідше – розповідними: *“Туссен! Туссен-Лувертюр! Чорний Спартак! Яка чудова тема! Який сюжет можна побудувати!”* (Малик, 12.01.1965); *“Чорна дата!”* (Малик, 22.06.1966); *“Боже, в котрій раз!”* (Малик, 12.06.1966); *“Я патріот Радянського Союзу і комуніст, хоча й недосконалий, проте в великій мірі вищий за добру половину гнобителів моїх”* (Довженко, 5.06.1945); *“Література... Ой як це страшно і як привабливо!”* (Вишня, 7.11.1950); *“До чого змілів наш гумор, як зубожіла сатира!”* (Симоненко, 21.10.1962); *“Будьте прокляті ви, нікчемні гроші”* (Симоненко, 27.9.1962); *“Слава Богу, що я дожив до такої думки!”* (Вишня, 30.01.1949); *“Нічого. Немає нічого нового. І це добре”* (Москалець, 16.04.1989).

У щоденниковому дискурсі як особливому семантико-прагматичному середовищі велике значення має інтенція, або комунікативний намір. Розглядаючи її, варто розмежовувати інтенцію жанрову й власне комунікативну. Категорія оцінки пов'язана з обома типами інтенцій і сприяє їхній реалізації. Це зумовлено тим, що комунікативний намір – сфера думовної фази висловлення, під час якої дається оцінка фактам навколишньої дійсності, об'єктам, явищам, особам, на цьому етапі формується модальна рамка дискурсу. Проаналізувавши типи діаріушів за комунікативним наміром, з'ясовано, що семантико-прагматична категорія оцінки сприяє реалізації усіх типів жанрової інтенції щоденника. Крім того, встановлено, що з чотирьох виокремлених типів інтенцій висловлення (інформативні, спонукальні, емоційно-оцінні та контактні) в щоденниковому дискурсі функціонують лише перші три, що пов'язано зі специфікою комунікативної ситуації, у якій реципієнт мислиться абстрактно й не фігурує безпосередньо. Категорія оцінки знаходить свій вияв і сприяє реалізації передовсім інформативної й емоційно-оцінної інтенцій, причому в останній оцінка є власне причиною та визначальною метою створення щоденникового запису. Тісний взаємозв'язок категорії оцінки та інтенції автора діаріуша пов'язаний насамперед з тим, що людина все і завжди піддає оцінюванню, тобто співвіднесенню зі своєю системою цінностей. Водночас письменник бажає прищепити власні ціннісні орієнтири читачеві або зафіксувати їх для “пригадування себе” в майбутньому.

1. Антонова Ю. Н. Интенция говорящего в аспекте коммуникативно-целевой семантики : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Ю. Н. Антонова – Орел, 2006. – 28 с.
2. Буяр І. С. Лінгвістична категорія оцінки: оцінювання досягнутого у вітчизняній лінгвістиці / І. С. Буяр // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: “Філологічна”. – Вип. 11. – 2009. – С. 145–149.

3. Вишня Остап Думи мої, думи мої... [Електронний ресурс] / Остап Вишня // Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printthebook.php?id=125&bookid=3>.
4. Довженко О. Щоденник [Електронний ресурс] / О. Довженко // Режим доступу: <http://lib.ru/SU/UKRAINA/DOVZHENKO/shchodenn.txt>.
5. Малик В. К. Синя книга: щоденник (записки для себе). 1958–1998 / В.К. Малик / упорядники: О. В. Сиченко, Н. О. Сиченко. – 2-е вид., без змін. – Полтава: ТОВ “АСМІ”, 2011. – 308 с.
6. Москалець К. Келія чайної троянди [Електронний ресурс] / К. Москалець // Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/691637/>.
7. Новикова Е. Г. Языковые особенности организации текстов классического и селевого дневников: дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” [Электронный ресурс] / Е. Г. Новикова // Режим доступа: <http://www.disserscat.com/content/yazykovye-osobennosti-organizatsii-tekstov-klassicheskogo-i-setevogo-dnevnikov>. – Ставрополь, 2005. – 255 с.
8. Радзівська Т. В. Щоденникові записи і наративізація особистого досвіду / Т. В. Радзівська // Стил: Міжнародний часопис. – Београд: The International Association "Style", Orthodox Theological Faculty of Belgrade University, 2008. – № 7. – С. 139–150.
9. Симоненко В. Окрайці думок // Симоненко В. А.: у 2 т. – Т. 1: Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи / В. Симоненко / упоряд. Г. П. Білоус, О. К. Лищенко. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – 424 с.
10. Степанов Г. В. Язык. Литература. Поэтика / Г. В. Степанов. – М.: Наука, 1988. – 382 с.
11. Танчин К. Я. Щоденник як форма самовираження письменника: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 “Теорія літератури” / К. Я. Танчин. – Тернопіль, 2005. – 20 с.

ВІДОБРАЖЕННЯ БАЗОВОЇ ЦІННОСТІ ORDNUNG У ФРАЗЕОЛОГІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Демянюк О. А.

Німецький менталітет привертає увагу філософів, соціологів, культурологів, лінгвістів. Дослідження національного менталітету вважається сферою соціальної психології, етнопсихології та культурної антропології – наук, що походять від “психології народів” В. Вундта. Причиною тому є заміна системно-структурної парадигми на антропоцентричну, потреба у вивченні мови в контексті відповідної культури, повернення до спроб відтворити мовну картину світу, започатковану В. фон Гумбольдтом. З 30-х рр. ХХ ст. у психологічній антропології почав враховуватись особистісний фактор – взаємодія особистості і культури. Суспільні формації стали об’єктом етнології, що займається дослідженням культур в єдності загальнотеоретичного та конкретно-емпіричного рівнів аналізу й охоплює все культурно-антропологічне знання, а її предметом виступають системи спорідненості – взаємовідносини мови та культури, особливості облаштування житла, національних традицій харчування, родинного устрою, економічної системи, соціальної стратифікації, значення релігії та мистецтва в етнокультурних об’єднаннях.

Поняття ментальності відображає специфіку різних типів культур в їх спробі пояснити навколишній світ, зрозуміти цілі розвитку, основні ціннісні орієнтації. Відмінності в національних менталітетах виникають внаслідок різних оцінок та різниці в розумінні навколишнього світу. Цінність як категорія логіко-філософського вчення не є чимось константним, а характерною суб’єктно-об’єктних відносин, яка відображає

значимість предметів та явищ дійсності для суб’єкта. Тому менталітет виражається не тільки в особливості способу мислення, але й в емоційній оцінці тих чи інших подій. Таким чином система цінностей утворює смислові поля різної напруги.

Етнокультурні особливості досліджуються через категорію цінностей. В межах культурологічного підходу під цінністю розуміють ряд припущень про світ, що формують такий тип поведінки, якому надається перевага у суспільстві. Наприклад, за ступенем інтенсивності розповсюдження розрізняють домінантні, варіантні та девіантні цінності (класифікація за Ф. Клакхон). Домінантних цінностей дотримується більшість етносу, тому слідування їм викликає позитивну оцінку суспільства. Дотримання варіантних цінностей не схвалюється, проте сприймається терпимо. Девіантні цінності заборонені та караються суспільством [4].

Етнокультурні цінності позначають усе, що стосується людини: її походження, обряди, традиції, звичаї, житло, виховання, господарську діяльність, уявлення про природу, мистецтво, релігійні вірування. Традиції, наприклад, можна далі розділити на кілька видів: ті, які стосуються особистого життя (народження дитини, заручини, одруження, річниця весілля), дотримання яких часто залежить від достатку родини; загальнонаціональні традиції: національні дійства, релігійні свята; народні гуляння, приурочені до визначної дати; традиційні церемонії.

Суспільно-філософське знання трактує цінності як цілі, яке ставить перед собою суспільство для адекватної та успішної взаємодії його членів. Природа цінностей має телеологічний характер, тобто вони визначають цільові установки. Нормативна функція культури підтримує рівновагу і порядок у соціумі, приводить у відповідність із суспільними потребами та інтересами дії різних соціальних груп та індивідів. Сформульовані суспільством цінності мають лише загальний обрис, конкретно вони формулюються у формі норм, які в свою чергу знаходять чітке відображення в законах. Цінність включає в себе інтерес та потребу, обов’язок та ідеал, спонукання та мотивацію. Саме культура відповідає за створення норм, стандартів, правил поведінки людей. Вони знаходять своє втілення в побуті, звичаях, традиціях, наказах, постановках, законах, розпорядженнях, етикеті, манерах. З цих елементів утворюються складніші комплекси: право, мораль, ідеологія.

Категорія культурних цінностей вивчається в рамках багатьох гуманітарних наук – культурології, історії, антропології, соціології, лінгвокультурології. Культурні цінності разом з нормами та ідеалами – найважливіші компоненти людської культури [3, с. 521]. Цінності та норма взаємопов’язані, а найбільш значимі цінності стають ідеалами. Слід розрізняти ідеали – цінності, які є недосяжними, такими, що постійно “йдуть” вперед у процесі наближення до них, та еталони – “нерухомі” цінності, які є досяжними.

Цінності переходять у форму громадських організацій, таким чином починає існувати норма – ідеальний взірець, що трактує, де, як, коли, що саме та як слід робити, думати, говорити, відчувати, діяти в конкретних ситуаціях [4]. Культура відповідно “складається з шаблонів поведінки та для поведінки, експліцитних та імпліцитних, набутих та переданих досвідом символів, що конституують певне досягнення груп людей” [11]. Тобто людина у суспільстві грає різні ролі, які визначаються нормами (суспільством, культурою, вихованням). Прикладом тому є материнство. Жінка, народивши дитину, отримує соціальну роль матері такою, якою вона її собі уявляє, при цьому для чоловіка вона залишається коханою жінкою, а, вийшовши на роботу, переймає

відповідні до своєї посади ролі. Кожна життєва ситуація вимагає від людини прийняти певну роль. Соціальна роль – суспільне становище людини, що знаходиться в певній соціальній позиції відповідного способу поведінки. Як і “роль”, соціальний інститут означає встановлені зразки поведінки.

Мовна інформація про систему цінностей свідчить про особливості світогляду народу [6, с. 51], цінності та норми знаходять опосередковане відображення в семантиці мовних одиниць [1, с. 9]. У кожній мові зустрічається цілий ряд фразеологізмів з національно-культурною семантикою, що виражається його національно-культурним елементом. “Звертаючись до фразеологічних одиниць, перш за все впадає в очі особливість цих знаків, оскільки вони виникають в результаті усвідомлення необхідності знайти мовне вираження для певних подій, відчуттів, ситуацій, які тісно пов’язані з людиною, її поведінкою в суспільстві, стосунками між людьми” [2, с. 85]. В основі процесу фразеологізації лежить номінативна природа фразеологічних одиниць, що базується на ставленні суб’єкта до об’єкта, вираженого в метафорі. Основними стилістичними засобами творення ФО є порівняння та метафора, адже образна основа ФО створює яскравість оцінного значення – і позитивного, і негативного. Образність формується за рахунок семантичної двоплановості: вихідного уявлення (образної основи) та асоціативного уявлення, породженого вихідним. Емоції та оцінка – найважливіші принципи творення ФО [5, с. 31]. Коноготивний компонент фразеологічних одиниць містить семи на позначення ціннісно-кваліфікативного та емоційно-оцінного сприйняття. Фразеологізм є продуктами вторинної номінації – вторинними експресивними найменуваннями [7, с. 9].

ФО, що відображають типові уявлення, можуть виконувати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення чи вказувати на їх символічний характер і в цій якості виступати як мовні експоненти культурних знаків. Стереотипність, символічність, еталонізованість образної основи фразеологізмів зумовлює їх культурно-національну специфіку [8, с. 250].

Інтерпретація фразеологізмів у їх змістовому просторі – це процедура співвіднесення одиниць системи мовних знаків з таксонами культури. Результатом такого співвіднесення є зміст культурної конотації, такою мірою національно окресленої, як і ідіоматичний зміст культурних знаків [8, с. 253].

Вивчення німецького менталітету ускладнене низкою історичних та політичних подій, таких, як територіальна роздробленість Німеччини на приблизно 360 суверенних князівств, що мали власне законодавство, діалекти [14, с. 40–42]. Така ситуація тривала до об’єднання Німеччини у 1871 р. в Німецьку Імперію. Важливим етапом зміни цінностей слід вважати економічну кризу після Першої світової війни, яка принесла німецькому народу бідність, безробіття, руйнацію, хаос, ситуацію, що в літературі отримала характеристику “втраченого покоління”. Саме в цей час населення трактувало *Ordnung* як *Disziplin* з метою *Sicherheit*. Відмінність світобачення жителів НДР та ФРН, яка існувала з 1979 по 1990 рр., не подолано навіть десятки років потому. Колишні західні німці вважають східних ледачими та кляузниками, а східні вважають західних циніками та обманщиками [9]. Дослідження політичних програм 80-х рр. ХХ ст. німецькими соціологами визначили такі “німецькі чесноти” *Gehorsam* (послух), *Pflicht* (обов’язок), *Unterordnung* (підкорення), *Disziplin* (дисципліна) – такими були стандарти виховання в школі та у сім’ї [13, с. 33]. *Zuverlässigkeit* (надійність), *Fleiß* (старанність), *Perfektion* (перфекціонізм) [9, с. 30].

Проте варто зазначити, що цінність *Ordnung* формувалась протягом тривалого часу під впливом Реформації та Просвітництва. Офіційного статусу вона набула за часів правління короля Фрідріха Вільгельма в складі “пруських чеснот” як стратегія його економічної політики.

Німецькими соціологами визначено базову цінність німецького народу – *Ordnung* (досл. “порядок”) – “*Muttertugend*”, з якої випливають усі інші цінності: *Sicherheit* (впевненість, надійність, захищеність, безпека) та *Gemütlichkeit* (затишність, зручність, привітність, сердечність), *Arbeitsamkeit* (працьовитість), *Organisiertheit* (організованість), *Disziplin* (дисциплінованість), *Ordentlichkeit* (охайність, акуратність), *Pünktlichkeit* (пунктуальність) [15, с. 12], *Sparsamkeit* (бережливність) [12, с. 9].

Ordnung як основна цінність яскраво представлена у фразеології: *Ordnung ist das halbe Leben* (досл. порядок – основа життя), *Ordnung erhält die Welt* (досл. світ на порядку тримається). Любов німців до порядку починалася з домашнього господарства – усі речі, предмети побуту мали знаходитись на своїх місцях, *Ordnung hilft Haushalten* (досл. порядок допомагає у господарстві). Порядок в первинному значенні – це впорядкованість речей. Якщо є порядок ззовні, то він буде і зсередини: *Wer Ordnung hält, ist nur zu faul zum Suchen* (досл. хто слідує за порядком – той лінується шукати). Категоричний імператив *Ordnung muss sein* (досл. повинен бути порядок) став основним мотивом національного виховання: *Leerne Ordnung, liebe sie. Sie erspart dir Zeit und Mühe!* (досл. привчайся до порядку – він економить тобі час та сили); *Ordnung ist nicht alles, aber ohne Ordnung ist alles nichts* (досл. порядок – це не все, але без порядку усе нічого не варте); *Unordnung ist eine Uhr ohne Zeiger* (досл. безлад – як годинник без стрілки); *Wer Ordnung zum Gesetz macht, muss sie zuerst halten* (досл. той, хто встановив закон порядку, повинен сам його дотримуватись); *Ordnung hat Gott lieb* (досл. Бог любить порядок).

Проте, коли людина працює, завжди виникає деякий робочий безлад, без якого неможлива будь-яка діяльність. Отож, народна мудрість застерігає, що надмірний потяг до впорядкованості може виявитись шкідливим [10, с.146]: *zuviel Ordnung ist nicht besser als Unordnung* (досл. забагато порядку – не краще безладу); *allzu scharf macht scharf* (досл. занадто заточиш – вищербив), *Viel Ordnung, viel Unordnung* (досл. багато порядку – багато безпорядку), *mit dem eisernen Besen auskehren* (досл. мести залізною мітлою – застосовувати радикальні методи для встановлення порядку).

Багатим є ряд фразеологізмів, синонімічних до ФО *in Ordnung bringen: ins rechte Gleis bringen; etw. auf Vordermann bringen; ein großes Reinemachen veranstalten; etw. wieder in / auf die Reihe bringen; etw. auf Zack bringen; etw. in Schwung bringen; astrein sein; rund laufen; “Ruhe im Puff”* (заклик до порядку, тиші); *Optik machen* (негат. робити вигляд, що приводиш усе в порядок); *Sand im Getriebe* (з механізмом щось негаразд). Окрім того, базова цінність *Ordnung* виражена через ряд парних форм *Fug und Recht* (справедливо), *Ruhe und Ordnung* (досл. спокій та порядок), *Zucht und Ordnung* (досл. послух та порядок).

Жодна відповідь на запитання “як справи?” не зігріє так серце німця як “alles in Ordnung” [15, с.9]. Для цього існує безліч неконвенційних варіантів відповіді: *Alles tutti! Alles roger! Alles in Butter! So weit, so gut! Alles im Lack! Alles im Lot!; Alles paletti! Friede, Freude, Eierkuchen!; Alles im grünen Bereich!*. Також ці вирази можуть набувати комічної форми: *Alles Roger in Kambojscha; Alles klar auf Sansibar; Alles in Butter in Kalkutta; Alles cool in Kabul; Alles prima in Lima; Alles Wolke in Olpe; Alles in Ordnung in Dortmund*.

Таким чином, у фразеологічних одиницях містяться і зберігаються етнокультурні цінності найрізноманітніших сфер життєдіяльності народу на різних етапах його історичного розвитку. Базовою домінантною цінністю німецького народу є *Ordnung*, першоосновою якого є впорядкованість речей. Для німецького народу він є одночасно основною цінністю – підґрунтям пунктуальності, старанності, відповідальності, заощадливості, й інструментальною цінністю – засобом, за рахунок якого можна досягти захищеності та затишку. Кількісний аналіз досліджуваних нами ФО показав, що зразки позитивної поведінки стосовно *Ordnung* яскравіше виражені у фразеології німецької мови (28 одиниць), тим часом як антизразки – лише поодинокі випадки (5 одиниць).

1. Бабаева Е. В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологических картин мира [Текст] : автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20 / Бабаева Елена Викторовна. – Волгоград, 2004. – 40 с.
2. Исина Г. И. Фразеологические сравнения в системе английской фразеологии : монография. – Караганды : Изд-во КарГУ, 2005. – 178 с.
3. Культурология. XX век. Словарь / Гуревич Павел Семенович. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 640 с.
4. Культурология. Часть I. Учебно-практическое пособие для студентов всех специальностей и всех форм обучения / под ред. проф. Еремина Ю. В. – М., МГУТУ, 2007. – 92 с.
5. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект / Левченко Олена Петрівна. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 156 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр “Академия”, 2007. – 208 с.
7. Мізін К. І. Порівняння у фразеології [Текст] : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Мізін Костянтин Іванович. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 240 с.
8. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Телия Вероника Николаевна. – М., 1996. – 288 с.
9. Bausinger H. Typisch deutsch. Wie deutsch sind die Deutschen? – München : Verlag C. H. Beck, 4. Auflage, 2005. – 176 S.
10. Bollnow O.F. Schriften: Studienausgabe in 12 Bänden. Band 2: Die Ehrfürcht - Wesen und Wandel der Tugenden. – Würzburg : Königshausen & Neumann, 2009. – 285 S.
11. Kroeber A. L. and Kluckhohn C. Culture: a Critical Review of Concepts and Difinitions // Papers peabody Mus. – 1952. – 181 p.
12. Münch, P. Ordnung, Fleiß und Sparsamkeit. Texte und Dokumente zur Entstehung der “bürgerlichen Tugenden”. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1984. – 376 S.
13. Pross, H. Was ist heute deutsch? Wertorientierungen in der Bundesrepublik. – Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Verlag, 1982. – 158 S.
14. Schroll-Machl, S. Die Deutschen – Wir Deutsche. Fremdwahrnehmung und Selbstsicht im Berufsleben. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2003. – 216 S.
15. Zeidenitz S., Barkow B. The Xenophobe's Guide to The Germans / Zeidenitz Stefan, Barkow Ben. – Horsham : Ravette Books, 1993. – P. 66.

МІЖМОВНА ОМОНІМІЯ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ ТА КОНТРАСТИВНИЙ АСПЕКТИ (на матеріалі англійської, німецької та української мови)

Дерік Ілона

Міжмовна омонімія є сьогодні найактуальнішою проблемою як перекладознавства, так і контрастивної лінгвістики. Попри універсальність омонімії як лінгвістичного феномену слід зазначити, що її питома вага в різних мовах неоднакова. Так, у романо-германських (англійській, французькій, італійській) мовах вона значно

поширеніша у порівнянні зі слов'янськими (українська, російська, білоруська). З одного боку, це зумовлено особливостями фонетичної і граматичної будови мови: де слова коротші, а механізми конверсії більш розвинені – там відповідно більше омонімів. З іншого боку, більша географічна розповсюдженість, наприклад англійської мови також є гарною передумовою для появи міжмовних омофонів у мовах із високим відсотком англомовних запозичень.

Метою статті є дослідження явища міжмовної омонімії у перекладацькій діяльності в аспекті контрастивного зіставлення різносистемних мов. Завдання статті – розкрити специфіку міжмовних омонімів на матеріалі англійської/ української та німецької/української мов, визначити можливі засоби розмежування міжмовних омонімів та уникнення комунікативних невдач.

Об'єктом дослідження слугували міжмовні омоніми як специфічні мовні одиниці. Предметом дослідження були особливості функціонування міжмовних омонімів у різних галузях знання та визначені відмінності у значенні у різних мовах.

Дослідження виконувалось на матеріалі міжмовних омонімів, зареєстрованих у англійській, німецькій та українській мовах, загальною кількістю 300 лексичних одиниць. Експериментальний матеріал було підібрано методом суцільної вибірки з довідкової літератури, а саме Англо-російського і російсько-англійського словника “хібних друзів перекладача” під редакцією В.В. Акуленко [9], Словника хібних друзів перекладача (російсько-німецького і німецько-російського), під редакцією К.-Г. М. Готліба [10] та Cambridge International Dictionary of English [11].

Під час роботи над статтею було проаналізовано велику кількість наукових публікацій, присвячених дослідженню “хібних друзів перекладача” у міжмовному та внутрішньомовному аспекті на матеріалі іспанської та англійської, англійської і німецької мов, зокрема роботи В.В. Акуленко [9], В.С. Виноградова [1], К.-Г. М. Готліба [10], С.І. Кановича [2], В.І. Карабана [3], І.В.Корунця [4], М.П. Кочергана [5], Л.К. Латішева [6], Д.С. Лотте [7], Е. Скороходько [8].

За результатами теоретичного огляду наукової літератури за зазначеною тематикою, було зроблено висновок, що обрана тема є актуальною, оскільки проблеми міжмовної омонімії є предметом загальної зацікавленості наукової спільноти, особливо фахівців-перекладачів. Новизна статті вбачається як у матеріалі дослідження (міжмовні омоніми у англійській/українській та німецькій/українській мовах без посередництва російської), так і у технології розв'язання поставленої проблеми – поєднанні перекладознавчого та контрастивного підходів.

Міжмовна омонімія – повна чи часткова подібність знакової форми (звукової або графічної) мовних одиниць (найчастіше лексем) у різних мовах при наявності розбіжностей у денотативному змісті. У випадках збігу графічної форми омоніми мають назву омографи, за умови збігу звукової форми – омофони, збіг граматичної форми є характерним для омоформ. У випадку, коли співпадають звукова і графічна форми – омоніми є повними [5, с. 321–322].

Слід зазначити, що етимологія міжмовних омонімів може бути абсолютно різною при випадковій подібності їх вимови або написання, але у той же час у певних випадках такі слова можуть мати спільне походження. Ця закономірність нагадує умовний розподіл внутрішньомовних омонімів за джерелом виникнення у різних мовах на такі дві групи: гетерогенні, які виникли внаслідок збігу етимологічно різних слів (рос.: лук “цибуля” (давньорус.: лоукъ) і лук “ручна зброя для метання стріл”

(давньорус.: лжкъ) і гомогенні, що з'явилися внаслідок розпаду одного слова на два (англ.: *flaw* “тріщина” і *flaw* “порив вітру”; англ.: *ear* “вуха” і *ear* “кокос”; нім.: *Weide* (давньонім.: *wide*) “верба” і *Weide* (давньонім.: *weida*) “вігін, пасовисько”; франц.: *pêche* “персик” і *pêche* “рибальство”). Багато гетерогенних омонімів є результатом збігу питомого і запозиченого слів або двох запозичених із різних мов слів (укр.: *балка* “яр” (тюркського походження) і *балка* “дерев'яна колода” (запозичення з німецької мови)) [5, с. 322–325].

Для англійської мови найбільш характерними є омофони. Збіг слів, первинно різних за звучанням є наслідком комбінаторних і позиційних звукових змін у діахронічному аспекті (повної або часткової редукції, акомодатії, асиміляції чи дисиміляції тощо). Оскільки найбільшою мірою вищезазначені фонетичні зміни є характерними для англійської мови у процесі її розвитку та становлення, цілком природно, що саме питома вага омофонів у загальній кількості омонімів англійської мови є найбільшою (напр.: *be::bee*; *meat::meet*; *weak::week*; *blew::blue*; *eye::I*). Серед англійських омофонів найпоширенішими є омоформи, і саме граматичне значення кожної окремої з наведених вище мовних одиниць (лексико-граматичне значення, значення часової форми дієслова) відіграє рішучу роль при розрізненні омофонів-омографів.

Значно поширенішою у слов'янських мовах є гомогенна омонімія (напр.: укр.: *порох* “пил” і *порох* “вибухова речовина”) [5, с. 325].

Сучасні дослідження у галузі міжмовної омонімії засвідчують два підходи – перекладознавчий і контрастивний. Перекладознавчий підхід пов'язаний з омонімією реалій при перекладі з однієї мови на іншу (напр.: слово “*polka*” в англійській мові має два значення: 1) танець; 2) різновид візерунку; у російській та українській слово “*полька*” є також багатозначним: 1) танець; 2) жінка польського походження). Відмінності у семантиці міжмовних омонімів можна проілюструвати таким прикладом: у російській мові слово “*магазин*” має два значення (“крамниця” та “частина зброї”), в англійській слово “*magazine*” має єдине значення – “журнал”. Цікавим є приклад запозичення з української та російської мови у англійську слова “*babushka*”, що перетворилось на слово-реалію – “головний убір – платок”. Представниками перекладознавчого підходу є Й. Влчек, С. Власов, С. Флорін, О.О. Реформатський.

Фактично, у такому розумінні міжмовні омоніми є хибними перекладацькими еквівалентами загально-відомих одиниць мови оригіналу у мові перекладу. Термін “хибні друзі перекладача” (нім.: *falsche Freunde*; англ.: *false friends*; фр.: *faux amis*) було впроваджено М. Кесслером і Дж. Дероккіні. Першу спробу лексикографічного опису цих мовних одиниць було здійснено Е. Мовільоном у 1747 році. Надалі у 1788 році у Зальцбурзі вийшов у світ лексикографічний нарис А. Портітора, присвячений вивченню “хибних друзів перекладача” французької та німецької мов. Серед найбільш відомих ґрунтовних праць – словників “хибних друзів перекладача” слід назвати такі: Англо-російський словник за редакцією В.В. Акуленка, Німецько-російський словник за редакцією К.-Г. М. Гогліба, Французько-англійський словник М. Кесслера і Дж. Дероккіні, Іспансько-французький словник Л. Дюпона, Російсько-український словник М.П.Кочергана.

У перекладознавстві розрізняють два типи “хибних друзів перекладача”: діахронічні, інтралінгвальні тобто внутрішньомовні і синхронічні інтерлінгвальні тобто міжмовні. Появу перших спричинює зміна семантики одиниць однієї і тієї самої мови у процесі історичного розвитку, омоніми з другої групи відзначаються

зовнішньою схожістю, відмінностями у плані змісту та одночасним функціонуванням у різних мовах.

Дослідженню проблеми міжмовної омонімії у контрастивній лінгвістиці з урахуванням семасологічного й ономасологічного аспектів зіставлення присвячено наукові розвідки Заславської (1985), Мартиросяна (2002) (на матеріалі української та російської мови), Шаблія (на матеріалі української і німецької мови), В.В. Акуленка (на матеріалі англійської і російської мови), Л.В. Булейника, В.М. Манакіна, М.П. Кочергана. Сутність контрастивного підходу полягає у зіставленні лексичних корелятивів у двох мовах, як споріднених, так і генетично віддалених. Так, зіставляються такі лексичні одиниці, як наприклад англійський прикметник “*intelligent*” (“розумний, кмітливий, освічений”) та російський і український іменники – “*интеллигент*”, “*інтелігент*” (“людина високих моральних якостей, із широким колом інтересів, ерудит”). У наведеному перекладі поряд із зміною лексичного значення спостерігається зміна лексико-граматичного статусу мовної одиниці.

У сучасному зіставному мовознавстві висувається багато різних припущень щодо механізму утворення міжмовних омонімів. На думку Е. Скороходько, “хибні друзі перекладача” з'являються внаслідок таких причин, як: використання однакових слів у неспоріднених різносистемних мовах у процесі терміноутворення шляхом перенесення назви, асоціація первинного значення досліджуваного слова з подібними ознаками різних об'єктів термінування, наголошеність на різних сторонах змістової структури інтернаціональної термінологічної лексики у різних мовах [8, с.82].

Д. С. Лотте визначає такі вагомі чинники появи міжмовних омонімів: надання слову технічної визначеності, конкретизація (звуження первинного значення слова), генералізація (розширення первинного значення слова), перенесення термінологічної одиниці з одного об'єкта на інший за зовнішньою аналогією [7].

Дехто з лінгвістів (В.В. Акуленко, М.П. Кочерган) зараховує міжмовні омоніми, “хибних друзів перекладача”, до псевдоінтернаціоналізмів – лексем, утворених з інтернаціональних морфем у якій-небудь певній мові і що не ввійшли до інших мов, тобто лексем на вигляд інтернаціонального характеру, які вживаються лише в одній мові, у якій створені. Але найбільш узагальнене значення цих лексем належить В.І. Карабану [3], на думку якого міжмовні омоніми є продуктами лексичної та граматичної інтерференції мови. Лексична і граматична інтерференція оригіналу в перекладі розуміється як уживання перекладачем у тексті перекладу слів та словосполучень, що не відповідають нормам мови перекладу.

Важливість і актуальність вивчення проблеми міжмовної омонімії у різносистемних мовах пов'язана у першу чергу з тим, що наявність таких мовних одиниць спричинює інтерференційні помилки у людей, які послуговуються двома мовами (перекладачів, викладачів іноземних мов, білінгвів, широкого кола людей, що вивчають іноземні мови). В основі цього процесу природне намагання мовця привести слова, що є подібними за формами та мають частковий збіг у семантиці, у їх повну відповідність через ототожнення їх змісту. Завданням цієї статті було здійснення розгортаного опису найбільш розповсюджених англо-німецько-українських міжмовних омонімів, що дозволило би значно спростити процедуру їх ідентифікації та уникнути додаткового перекладу на російську мову.

Під час дослідження було проаналізовано усі міжмовні омоніми у загальній виборці кількістю 300 одиниць в аспекті частотності використання та близькості значення. За одержаними експериментальними даними було виокремлено найбільш розповсюджені англо-ні-

мецько-українські міжмовні омоніми та визначено частотність їх уживання у загальній виборці. Як засвідчили результати, спостерігаються відмінності у розповсюдженості омонімічних одиниць одного ряду у різних мовах. Також було зроблено висновок про більшу семантичну близькість української мови до німецької у

порівнянні з англійською, що є наслідком особливостей історичного розвитку незалежної української держави. Перспектива подальших розиток убачається у дослідженні проблеми міжмовної омонімії на матеріалі ритороманських та фінно-угорських мов.

Таблиця 1

Зведена таблиця міжмовних омонімів у англійській, німецькій та українській мовах, %

Англійська мова		Значення	Німецька мова		Значення	Українська мова		Значення
омонім	%		омонім	%		омонім	%	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>actual</i>	1 3	дійсний справжній	<i>aktuell</i>	10	релевантний	<i>актуальний</i>		свочасний сучасний
<i>allure</i>	2	привабливість, чарівність	<i>Allüren</i>	5	поведінка любовні зв'язки	<i>аллюр</i>		швидка хода
<i>announce</i>	1 1	повідомляти	<i>annoncieren</i>	10	рекламувати	<i>анонсувати</i>		повідомляти заздалегідь
<i>fabric</i>	2	тканина	<i>Fabrik</i>	5	фабрика, млин	<i>фабрика</i>		фабрика
<i>energetic</i>	1 3	активний, жвавий	<i>energisch</i>	10	рішучий	<i>енергійний</i>		повний сил
<i>interval</i>	6	перерва	<i>Intervall</i>	3	відстань	<i>інтервал</i>		відстань
<i>list</i>	5	перелік	<i>List</i>	3	шутка	<i>лист</i>		письмове повідомлення
<i>map</i>	4	географічна карта	<i>Mappe</i>	7	шкільна сумка, портфель	<i>мапа</i>		географічна карта
<i>mode</i>	8	манера, спосіб	<i>Mode</i>	2	тенденція до вибору певного одягу	<i>мода</i>		тенденція до вибору певного одягу
<i>novel</i>	7	роман	<i>Novelle</i>	4	коротке оповідання	<i>новелла</i>		коротке оповідання
<i>ratio</i>	2	співвідношення	<i>Ratio</i>	12	розум	<i>рація</i>		розум
								винахід
<i>pause</i>	6	перерва у звучанні у музиці чи мовленні	<i>Pause</i>	3	перерва, антракт	<i>пауза</i>		перерва у звучанні у музиці чи мовленні
<i>receipt</i>	7	товарний чек	<i>Rezept</i>	6	призначення лікаря	<i>рецепт</i>		призначення лікаря
<i>rector</i>	6	священик голова коледжу чи університету	<i>Rektor</i>	5	директор школи	<i>ректор</i>		голова коледжу чи університету
<i>sympathetic</i>	6	чуттєвий	<i>sympathisch</i>	12	привабливий	<i>симпатичний</i>		привабливий

1. Виноградов В.С. Введение в теорию перевода / В.С. Виноградов. – М. : Изд-во ин-та общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
2. Канович С.И. 300 ложных друзей переводчика: испано-русский словарь- справочник / С.И. Канович. – М. : Менеджер, 2009. – 496 с.
3. Карабан В.І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову / В.І. Карабан. – Флоренція – Страсбург – Гранาดา – Київ : Tempus. – 1997. – 317 с.
4. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) / І.В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2002. – 446 с.
5. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства / М.П. Кочерган. – К. : Вид. центр “Академія”, 2006. – 424 с.
6. Латышев Л.К. Технология перевода / Л.К. Латышев. – М. : НВИ-Тезаурус, 2001. – 278 с.
7. Лоте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лоте. – М. : Наука, 1961. – 285 с.
8. Скороходько Э.Ф. Вопросы перевода английской научно-технической литературы / Э.Ф. Скороходько. – К. : Изд-во Киевского ун-та, 1963. – 92 с.
9. Акуленко В.В. Англо-русский и русско-английский словарь “ложных друзей переводчика” / В.В. Акуленко. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 384 с.
10. Готлиб К.-Г. М. Словарь ложных друзей переводчика (русско-немецкий и немецко-русский) / К.-Г. М. Готлиб. – М. : “Русский язык, 1995. – 160 с.
11. Cambridge International Dictionary of English. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 1771 p.

СЕМАНТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФОРМ І ВЕЛИЧИН В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКИХ МОВАХ

Довбня Людмила, Товкайло Тамара

Постановка та стан вивчення проблеми.

Питанням семасіології присвячено немало праць вітчизняних та зарубіжних мовознавців. Проблема значення слова – об'єкт наукових інтересів О. О. Потебні, Г. Пауля, В. В. Виноградова, Л. В. Щерби, В. М. Русанівського, О. О. Тараненка, М. П. Кочергана, Н. Д. Арутюнової, В. Г. Гака, В. М. Телії та інших. Ними розроблені загальні та окремі питання теорії семантики слова, серед яких досить важлива роль належить аспекту вторинної номінації. У цьому ракурсі досить ґрунтовно досліджено природу семантично похідних найменувань, механізм формування яких зумовлений їх семною організацією, а також наявністю певних зв'язків і відношень між реаліями позамовної дійсності. Значно меншою мірою акцентувалась увага на питаннях порівняльно-історичної семасіології. При всій своїй актуальності, теоретичній та практичній важливості цей напрям залишається недостатньо розробленим.

У даному дослідженні втілено намір описати історію семантичної трансформації спільнослов'янських за походженням слів в українській літературній мові в їх співвіднесеності з генетично спорідненими словами російської мови. Матеріалом для дослідження послужили прикметники на позначення форм і величин зі списку слів, що виражають поняття, представлені М. Сводешем [4], згідно з висновками якого в будь-якій мові є лексеми на позначення не залежних від культурної історії нації реалій. У семантичному плані лексика основного словникового фонду зазнає досить значних змін, які пояснюються інтра- та екстралінгвістичними чинниками. Ці зміни у двох споріднених мовах далеко не завжди ідентичні. Аналіз значень слів, що є назвами понять із списку М. Сводеша, дозволяє виділити спільні закономірності розвитку семантичних систем споріднених мов, а також ті відмінності, які зумовлені наявністю національно-культурного компонента в семантичних структурах номінативних одиниць.

Створена лінгвістами теорія вторинного значення, що ґрунтується на осмисленні структури семми слова й аналізі механізмів формування семантично похідних найменувань, не охоплює всього комплексу існуючих в історичній семасіології проблем. Залишаються не повністю розробленими питання розвитку семантичних структур слів, що походять від однієї прамови, у двох близькоспоріднених мовах. Немає цілісного опису зіставної семантики східнослов'янських мов у діахронічному аспекті. Недостатнім вивченням вказаної проблеми зумовлена *актуальність дослідження*, оскільки визначення характеру і ступеня семантичної співвіднесеності слів, що сягають одного архетипу і функціонують у лексичних системах різних мов, має важливе значення для глибокого осмислення семантичних структур слів української та російської мов.

Мета статті – простежити, як у процесі історичного розвитку в близькоспоріднених мовах (українській та російській) трансформувалася семантика спільнослов'янських прикметників на позначення форм і величин, та з'ясувати найзагальніші закономірності становлення сучасних ЛСВ. Поставлена мета передбачає такі *завдання*: дослідити процес формування семантич-

них структур визначених слів в українській та російській мовах; встановити закономірності їхнього розвитку; визначити спільне та відмінне в семантичній еволюції вказаних лексем в українській та російській мовах.

Виклад основного матеріалу. Тематична група “Назви форм і величин” складається з п'яти слів: *малий/малый, великий/великий, довгий/долгий, круглий/круглый, повний/полный*; деякі з них можуть вступати в синонімічні або антонімічні відношення. Це дає змогу вважати названі прикметники об'єднаними не лише за тематичною ознакою, а й за семантичною.

Так, прикметник *малий/малый* (< прасл. *malъ*, споріднений з готським *smals* “малий, незначний”, англійським *small* “малий”; їхнім джерелом є і.-е. корінь **mōl-/mēlo-*, “малий”, який зіставляється з прасл. **molti* “мологи; подрібнювати” [ЕСУМ, III, с. 371]), вступає в антонімічні відношення з прикметником *великий/великий* (< прасл. **veljъ* “міцний, сильний, могутній”, спорідненим з тохарським *A wal* “князь, цар”, латинським *valere* “бути сильним”, *validus* “сильний” [ЕСУМ, I, с. 346–347]). У їхніх праслов'янських значеннях виділяються антонімічні семантичні елементи відповідно “який не досяг повної міри” та “який перевершив певну міру”; вони відіграють вирішальну роль у семантичній трансформації цих слів. На їхній основі формуються системи ЛСВ прикметників *малий/малый* та *великий/великий*. Перший протягом багатьох епох функціонує з основним праслов'янським значенням, успадкованим сучасними українською та російською мовами; другий змінює його на етимологічно похідне (метафоричне) “значний за розмірами”. Цей процес у давньоруський період уже має результат – нове основне значення. На основі інтегрального семантичного елемента “який не досяг певної міри” розвиваються давньоруські метафоричні семми “простий, незнатний”, “молодий”, “не тривалий”, “незначний за ступенем вияву; слабкий”, “здійснений не за повним обрядом” [СлРЯ, IX, с. 21–22]. Досить широкий перелік ЛСВ цього слова знову збільшується у староросійський період. За даними СлРЯ, у цей час значення досліджуваного прикметника омонімізується, і розвивається лексема *малый* “молодий хлопець, юнак” [Там само, с. 23]. Виникнення останнього значення є результатом комбінованого семантичного процесу, в основі якого лежить метафора (її семантична модель аналогічна давньоруським) та метонімія, викликана суміжністю ознаки предмета та самого предмета. “Трансформація прикметників у іменники зв'язана перш за все з їх значенням. Якщо до процесу субстантивзації прикметники містять у собі загальне значення якісної ознаки предмета, то внаслідок субстантивзації це значення зберігається, але видозмінюється, оскільки до значення ознаки обов'язково приєднується значення предметності, субстанції, наступає, таким чином, “опредмечення” ознаки: колишня ознака мислиться уже у предметному плані як самостійне явище.

Одночасно з “опредмеченням” ознаки відбувається звуження, конкретизація загального лексичного значення прикметника. Будучи несубстантивованими, прикметники можуть сполучатися з багатьма іменниками, відноситись до найрізноманітніших предметів і виражати при цьому різні відтінки значень. При субстантивзації загальне лексичне значення прикметників звукується, воно закріплюється за певним поняттям” [2, с. 9].

Аналогічні наведеним семми формують семантичну структуру прикметника *малый* у староукраїнську епоху. У цей час він уживається в значеннях: “невеликий за розмірами”, “малий у кількісному відношенні”, “малолітній”, “незначний” [ССУМ, I, с. 573].

Усі вказані значення (крім давньоруського “здійснений не за повним обрядом”) успадковані семантичною структурою прикметника *малий/малый* у сучасних ук-

раїнській та російській мовах. Крім них, це слово розвиває новий ЛСВ – “меншого, ніж потрібно, розміру; недостатній за довжиною, шириною і т. д. для когонебудь” [СУМ, IV, с. 606; БАС, VI, с. 567] (метафора). Система сучасних похідних значень даного прикметника в українській та російській мовах збігається, за винятком випадку омонімії, який не фіксується українськими лексикографічними виданнями. Дійсно, в українській мові немає відповідника російській розмовній семемі “чоловік” [БАС, VI, с. 568], яка є результатом розширення раннього значення “юнак”: “К исходу четвертой недели в палату поступил новый больной – пароходный механик..., скуластый малый лет за тридцать” (Федин, Необыкновенное лето).

Аналогічних семантичних змін зазнає прикметник *великий/великий*. Зокрема, у давньоруський період він уживається в основному у значенні “значний за розмірами”: “Свѣтъ великъ” [Срезн., I, с. 235], що утворюється шляхом метафоризації при спільності семантичного елемента “який перевершив певну міру”. Саме цей ЛСВ дає можливість зробити висновок, що відбулася зміна праслов’янського основного значення. У давньоруський період слово *великий* вживається й з іншими значеннями: “високий, рослий”, “значний кількісно; численний”, “старший, головний”, “значний силою, ступенем вияву чого-небудь” та відтінками останнього: “голосний (про голос, плач)”, “тяжкий, небезпечний (про хвороби, поранення)”, “важливий, значний” [СлРЯ, II, с. 62–63]. Усі вони утворені за аналогічною до основного значення метафоричною моделлю. Ця ж модель призводить до розвитку староросійських семем “дорослий”, “довгий”, “важливий, значний”, “багатий” [Там само]. ЛСВ “багаті, знатні люди” (мн.) виникає при паралельній дії метафори (інтегральний семантичний елемент “який перевищує певну міру”) та метонімії (ознака предмета – сам предмет); аналогічні семемі наводяться в ССУМі: “значний силою, ступенем вияву”, “важливий за значенням”, “численний”, “популярний, відомий”, “який належить до привілейованих верств суспільства”: “Мы Стефан Воевода... визнавамы... каждому доброму, и духовному и свецкому и малому” [ССУМ, I, с. 159]. Названі значення успадковані сучасними українською та російською мовами. До нових утворень належать ЛСВ “більшого, ніж потрібно, розміру” (у російській мові для його вираження використовується коротка форма прикметника) та “геніальний, обдарований” [БАС, II, с. 137–140]. Досить вдало в БАСі представлене значення “який перевищує певну міру в якомусь відношенні (за розмірами, силою, якістю)” [Там само], що інтегрує в собі багато названих семем.

При зіставленні функціонування ЛСВ слова *великий/великий* в українській та російських мовах у більшості випадків спостерігається їх еквівалентність, але робити висновки про повну тотожність не можна. В українській мові розвинувся розмовний ЛСВ “який виїшов з дитячого віку; дорослий” [СУМ, I, с. 318], що не має російського відповідника. У російській мові він передається лексичною одиницею *большой*. У російському основному значенні теж спостерігається семантичне зміщення. Незважаючи на те, що сучасні лексикографічні видання обох мов фіксують як основне значення прикметника *великий/великий* східнослов’янське (етимологічно метафоричне), у російській мові воно поступово втрачається, тому що поряд із цим словом більш активно вживається прикметник *большой*. В українській же такої “конкуренції” синонімів не спостерігається. Це дає підставу допускати подальшу втрату прикметником *великий* східнослов’янського значення “дуже великий за розмірами” у російській мові. Можливо, воно витісняється на периферію семантичної структури слова семемою “видатний”.

Похідні ЛСВ прикметників *малий/малый* та *великий/великий* формують радіальну полісемію. Елемент ланцюжкової спостерігається лише при творенні похідних значень від східнослов’янського (в основі своєї метафоричного). У вихідних значеннях цих двох прикметників відносно легко виділяється той семантичний елемент, на базі якого здійснюється транспозиція. Можливо, це тому, що в їхній семантиці об’єктивно має місце результат порівняння. Такі слова визначаються О.М. Штрамом як багатозначні прикметники з вихідним значенням, що відбивають емпіричні ознаки, які встановлюються відносно “точки відліку” [5, с. 102]. До них належить також прикметник *довгий/долгий* (< прасл. *dъlgъ “який має велику протяжність у просторі”<i>i.e. *dъlgъ</i> із цим же значенням) [Фасмер, I, с. 524-525; ЕСУМ, II, с. 100; про його походження див.: 1, с. 519], у деяких випадках він може вступати в синонімічні відношення зі словом *великий/великий*. Цьому сприяє семантичний елемент “який перевищує певну міру”, що входить до складу структури основного значення обох цих слів. У давньоросійську епоху *долгий* вживається з основним значенням, яке за походженням є праслов’янським. Вказаний вище семантичний елемент формує давньоруські семемі “високий” [Срезн., I, с. 757] та “докладний, тривалий (про висловлення, розповідь і т.п.)” [СлРЯ, IV, с. 296]. Семантична диференціація прикметника *довгий/долгий* характерна і для староукраїнської, і для староросійської епох. У цей же час за аналогією до більш ранніх семем отримує розвиток метафоричний ЛСВ “великий за розміром”: “Великъ домъ бжи и долъго мѣсто твари его” [СлРЯ, IV, с. 297]. У XVIII-XIX ст. праслов’янська семема як основна перестає функціонувати в російській мові, відходячи до розряду застарілих. У БАСі вона наводиться другою. У сучасній російській літературній мові ця семема реалізується за допомогою прикметника *длинный*, тоді як основний ЛСВ слова *долгий* у БАСі визначається як “тривалий” (він успадкований із давньоруської епохи). Цей прикметник може вживатися з відтінком “одні й ті ж (беззмінні) коні” (мн.): “В поля, друзья! скорей, скорей, В каретах, тяжко нагруженных, На долгих иль на почтовых Тянитесь из застав градских” (Пушкин, Евгений Онегин), який виникає при паралельній дії двох процесів: метонімії (ознака предмета – сам предмет) та конденсації в межах сполуки *долгие лошади*.

В українській мові не спостерігається подібного переміщення значень, хоча відмічається наявність еквівалентних російським ЛСВ. Основним тут є праслов’янське значення, яке вживається з розмовним відтінком “високий”: “Довгий, сухорлявий о. Мойсей трохи скинувся своєю постаттю... на тих довгих, темних аскетів святих, що малюють на візантійських образах” (Нечуй-Левицький, Причепа (нахаба)). Він не має російського відповідника в межах слова *долгий*. Значення, яке стало на російському мовному ґрунті основним, у семантичній структурі українського слова *довгий* займає периферійне положення.

Необхідно констатувати факт розбіжності основних ЛСВ прикметника *довгий/долгий* в українській та російській мовах. Це великою мірою пояснюється наявністю російського прикметника *длинный* поряд із *долгий* (очевидно, подібне явище має місце у процесі становлення основного значення описаного вище прикметника *великий* у російській мові).

Слово *повний/полный* “такий, що містить у собі чогонебудь стільки, скільки може містити”, як і попередні прикметники, належить до лексичних одиниць, які мають точку відліку. Воно споріднене з литовським *pilnas* “повний”, давньопрусським *rlpnas*, латинським *plenus* “повний” [Фасмер, III, с. 312], які беруть початок від і.-е. *plno-s “повний”. Із семантичної

структури його основного значення виділяється елемент “який вміщує в собі велику кількість чого-небудь”. Саме він сприяє метафоризації значень у межах слова *повний/полный*. У східнослов'янську епоху на його фоні від основного відокремлюються ЛСВ: “наділений, багатий”, “точний, детальний”, “цілий, повний” [Срезн., с. 1750–1751].

У більш пізній період (XIV–XVII ст.) у цього прикметника розвиваються аналогічні попереднім російські семантичні семанти: “який утримує в собі щось у великій кількості”, “до складу якого входять усі без винятку необхідні частини”, “який досяг найвищого вміння в якійсь справі” та “абсолютний, необмежений” [СлРЯ, VI, с. 228–230]. ССУМ наводить такі похідні значення: “який повністю належить”, “нічим не обмежений, абсолютний” та “весь, цілий, без залишку” [ССУМ, II, с. 182–183]. Вказані значення (у тому числі й основне) успадковані сучасними семантичними структурами слова *повний/полный* в українській та російській мовах. У сучасну епоху цей прикметник починає вживатися в контекстах, що формують його значення: “який цілком пройнявся чим-небудь”, “захоплений, зацікавлений чим-небудь”, “який досяг найвищого розвитку, межі; який становить собою найвищий, крайній ступінь чого-небудь”, “в міру товстий” [БАС, X, с. 1030–1032]. Крім них, СУМ фіксує семантику “не порожній всередині (про зерна, плоди)”, “такий, що має велику кількість пелюсток (про квіти)” [СУМ, VI, с. 681]. Їх можна вважати результатами спеціалізації ЛСВ “який утримує в собі щось у великій кількості”.

Результати трансформації ЛСВ прикметника *повний/полный* збігаються в українській та російській мовах.

У деяких випадках це слово може вступати в синонімічні відношення з прикметником *круглий/круглый*, який є суфіксальним утворенням від *круг* (<прал. *krŏgъ* “щось скручене, згорнуте; круг” <і.-е. **krongh-*/*krengh-*/*/*s/ker-* “крутити, вигинати” [ЕСУМ, III, с. 106–107]), тобто їхні семантичні структури можуть перехресуватися в ЛСВ “цілковитий, повний, остаточний” (розм.) та “в міру товстий”. Для останнього в даному випадку головною є семантична тема “форма”. Вона сприяє оформленню основної маси давньоруських та староросійських похідних (метафоричних) значень прикметника *круглий/круглый*: “повний”, “спіральный, гвинтовий (про сходи)”, “розміщений по колу, круговий” [СлРЯ, VIII, с. 80]. У пізніші епохи метафоризація здійснюється під впливом інших сем. Зокрема, тема “плавність” сприяє оформленню російських ЛСВ “який плавно летить (про голос)” та “плавний, повільний (про мовлення, про слова і т.д.)” [БАС, V, с. 1719]. Складно виділити сему, на якій базуються асоціації, що призводять до відокремлення сучасних українських та російських семантичних “цілковитий, повний, остаточний” (розм.), “те ж саме, що весь, цілий (про проміжок часу)” і “такий, що не має одиниць, дробових чисел; цілий (про число, рахунок)” [СУМ, IV, с. 368; БАС, там само]; очевидно, її треба віднести до розряду потенційних і визначити як “завершеність”.

Прикметник *круглий/круглый* успадковує основне праслов'янське значення як в українській, так і в російській мові. Системи його похідних семантичних значень в обох мовах збігаються (за винятком російських значень “такий, що плавно летить (про голос)” та “плавний, повільний (про мовлення, про слова і т.д.)”), які не мають українських відповідників.

Висновки. Таким чином, серед слів даної тематичної групи семантичне зміщення праслов'янського основного значення спостерігається в одного слова української мови (*великий*) та у двох слів російської (*великий, долгий*), причому російське *великий* змінює основне значення (“міцний, сильний, могутній” → “великий за роз-

мірами”), яке, у свою чергу, теж зазнає семантичного зміщення (“великий за розмірами” → “видатний”), тимчасом як українське трансформується один раз. Цим зумовлена невідповідність його семантичних структур у двох сучасних мовах. Зміщення основного значення в російській мові викликається наявністю синонімічної лексичної одиниці *большой*, яка з часом виходить на передній план.

У семантичній історії прикметників на позначення форм і величин функціонально активним є метафоричне перенесення. Характерною особливістю чотирьох слів групи (*малий/малый, великий/великий, довгий/долгий, повний/полный*) є наявність певних семантичних елементів (у структурі основного значення кожного прикметника), які для них універсальні, тобто на їхньому фоні утворюється більшість похідних ЛСВ. Кожне слово має один такий елемент. Подібне явище аналогії не спостерігається в семантичній структурі слова *круглий/круглый*, тому що це слово не має семантики порівняння (на відміну від решти прикметників цієї групи). У межах слів *великий/великий, малий/малый* та *довгий/долгий* при утворенні похідних семантичних семантичних спостерігаються поодинокі випадки метонімічних перенесень. Останні не є самостійними: вони супроводжуються метафоризацією або конденсацією.

Перспективи подальших досліджень вбачаються авторами в залученні до компаративного семантичного аналізу нових тематичних груп слів, у т.ч. й тих, що належать до різних лексико-граматичних розрядів, з метою об'єктивного визначення ролі та принципів дії таких семантичних процесів як метафоризація й метонімізація, а також для з'ясування спільного й відмінного в семантичних системах споріднених мов.

Список умовних скорочень

1. БАС – Словарь современного русского литературного языка в 17-ти томах. – М. – Л. : АН СССР, 1950–1965.
 2. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови в 7-ми томах (Том 1–3). / Ред. Мельничук О. С. – К. : Наукова думка, 1983–1989.
 3. СлРЯ – Словарь русского языка XI–XVII веков. Вып. 1–17. – М. : Наука, 1975–1991.
 4. Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка в 3-х томах. – М. : ГИС, 1958.
 5. ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. в двох томах / ред. Л. Л. Гумецька. – К. : Наукова думка, 1977–1978.
 6. СУМ – Словник української мови в 11-ти томах. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
 7. Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка в 4-х томах. – М. : Прогресс, 1986–1987.
1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / ред. О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966. – 596 с.
 2. Гринчишин Д. Г. Явище субстантивзації в українській мові / Д. Г. Гринчишин. – К. : Наук. думка, 1965. – 112 с.
 3. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 464 с.
 4. Сводеш М. Лексикостатистическое датирование доисторических этнических контактов / М. Сводеш // Новое в лингвистике. – Вып. 1. – М., 1960. – С. 23–52.
 5. Шрам А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных / А. Н. Шрам. – Л. : ЛГУ, 1979. – 134 с.

СОЦІО- ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФЕНОМЕНУ “МОВНОГО ВІДСТУПНИЦТВА” В ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

Дрогомирецький П.П., Гуцуляк О.Б.

Глобалізація і деколонізація сучасного світу ставлять свій відбиток на етнокультурний розвиток окремих народів, народностей чи інших соціальних груп. Такі всеохоплюючі тенденції докорінно торкнулися і сучасної лінгвістики, її окремих відгалужень. Про це промовисто говорять такі вітки науки про мову як етнолінгвістика, етнопсихолінгвістика, етнофразеологія, етносемантика, комп'ютерна лінгвістика, типологія мовних картин світу та інші.

Сьогодні на порядок денний виходять проблеми мовного розвитку та соціального статусу багатьох мов, носії яких довгий час перебували в національній залежності, а їхній мовно-культурний розвиток постійно був у тіні панівних культур і мов. Панування однієї нації над іншою породжує різноманітні мовно-культурні колізії, які позначаються здебільшого на ментальності, мовному розвитку підневільних національних колективів, мовних соціумів. Це, зокрема, різні форми двомовності (рідше багатомовності), специфіка мовних ситуацій тощо [5, с. 3].

У цьому контексті актуальним може бути проблема мовного відступництва. Термін вперше в лінгвістичний обіг увів видатний український мовознавець Олександр Потебня у своїй рецензії на книгу Якова Головацького “Песни Галицкой и Угорской Руси” [4, с. 226–252]. Для прикладу О. Потебня взяв мову понімененого галицького жовніра, що повернувся з австрійської армії. Видатний вчений вперше проблему мовного відступництва пов'язав із етнопсихологією та обґрунтував її на філософських засадах, поєднавши із поняттями “національність”, “мова і нація”, “національна ідея”, “ядро нації”. Найкраще сказане підтвердить його цитата із згаданої рецензії: “Суть денационалізації зводиться на неповне користування готовими засобами сприймання, засвоєння та впливу на ослаблення енергії думки; на гиду пустки, яка втворюється на місці вирваних, але нічим не заповнених форм свідомості...” [4, с. 232].

Не вдаючись в детальний аналіз теорії “денационалізації” або мовного відступництва, зауважимо, що вона актуалізувалася на всіх історичних етапах української історії і мала свою специфіку на сході і заході України в залежності від релігійно-конфесійної приналежності, від національно-культурної залежності (російської, польської, австро-угорської), а найбільше від характеру панівної мови і мовної політики Росії, Польщі, Австрії.

Свій погляд ми зупинимо на соціолінгвістичній ситуації західноукраїнських земель ХІХ ст., що були під владою Австро-Угорщини. Специфіка мовного становлення Галичини австрійського періоду створювала відповідні середовище та форми мовного відступництва, які відрізнялися за багатьма параметрами від аналогічного мовного явища не тільки на Сході України, але й в інших слов'янських народів, що в окресленому історичному часі перебували під іноземним пануванням (чехи, болгар, поляки, серби, хорвати). Визрівання мовного відступництва зумовлювалося ще й тим, що протягом ХІХ ст. формувалися літературні слов'янські мови, і це більшою чи меншою мірою відбивалося на розвитку відповідних національних мов.

Зазначимо ще, що категорію мовного відступництва дуже важко підвести під єдину дефініцію, оскільки вона

стосується багатьох сторін буття носіїв мови і її можна трактувати з позиції декількох наукових дисциплін: психології, етнографії, філософії, лінгвокультурології тощо. Важко визначити й основні критерії цього поняття. Наприклад, класичне мовне відступництво Миколи Гоголя важко дослідити в єдиному руслі [3, с. 53–56]. Виникає цілий ряд питань, на які однозначної відповіді віднайти надзвичайно трудно, зокрема, що важливіше в цьому контексті: мовне відступництво Гоголя (повний перехід на російську мову) чи його світова слава як російського письменника? Хоча доведено, що внутрішнє роздвоєння Гоголя між етнічним українцем і носієм російської мови призвело до його передчасної смерті і багатьох душевних зривів. Своє відступництво Гоголь офіційно не рекламував. І тільки один раз у творі “Тарас Бульба” він показав у художній формі класичний зразок національного та релігійного відступництва в образі сина Тараса Бульби Андрія [йдеться про перехід на католицизм та польську мову українця].

Це свідчить про те, що геніальний Гоголь усвідомлював своє мовне відступництво. Зауважимо, що на відміну від Андрія Гоголю не було потреби зрікатися своєї релігійності: з православ'я переходити на католицизм чи іншу віру. Бо в цьому випадку такий Гоголь, до якого ми сьогодні звикли, був би зовсім іншим, іншими були б і його російські твори з українською основою.

Приклади мовного відступництва можна знайти і в іншому національно-культурному просторі, в якому функціонувало декілька мов, нерівноцінних у своєму соціальному статусі. Інколи мовне відступництво було вимушеним і формальним, тобто зовнішнім. Йдеться про ті випадки, коли тому чи іншому мовному індивідууму доводиться в державних установах на офіційному рівні спілкуватися і писати свої художні або наукові твори панівною мовою або мовою відповідної галузі науки (російська мова у слов'янському світі, німецька мова в Австро-Угорщині).

Тут варто зупинитися на творчості згаданого вже нами Олександра Потебні. Як відомо, Потебня все своє творче життя провів у Харкові, викладаючи у місцевому університеті славистику. Всі свої праці вчений написав російською мовою. Геніальний мовознавець, один із найбільших славістів Європи з політичних міркувань російського уряду та його апологетів імператорської академії залишився на провінції і маловідомим. Причини: українське походження, участь молодшого брата в польському повстанні на боці поляків. Однак Потебня завжди залишався українцем, який українську мову зробив предметом своїх фундаментальних досліджень, він активний діяч Харківської Громади. І, насамкінець, готував переклад “Іліади” Гомера українською мовою, але, як кажуть сучасною мовою, писав “у стил” і надіявся на кращі часи для української мови [6, с. 29–35].

Антиподом мовного відступництва можна вважати видатного германіста з Данії Расмуса Христіана Раска, якого вважають одним із фундаторів порівняльно-історичного мовознавства (поруч із Олександром Востоковим та Якобом Гріммом). Всі свої наукові праці вчений писав датською мовою і тільки через це не був вчасно помічений в європейському мовознавстві (хоча Расмус Раск писав і говорив 30 мовами). На запитання свого земляка Петерсена, чому він не пише свої праці французькою, німецькою або англійською мовами, що дало б змогу здобути європейську популярність, Раск відповів: “Кожна людина зобов'язана всім батьківщині, і все те добре, що вона може зробити, повинно належати тільки рідній землі” [1, с. 17–18].

Як бачимо, такий своєрідний рідномовний патріотизм Раска спочатку не сприяв виходу його епохальних праць за межі Данії, однак пізніше науковий світ все ж

таки гідно оцінив фундаментальні закони вченого в галузі історичного мовознавства.

Проте детальніше зупинимось на соціолінгвістично-мобразі Антонія Петрушевича – українського історика, археолога та мовознавця – з точки зору мовного відступництва.

Ми вже згадували про специфічну мовну ситуацію в Галичині XIX ст., яка на тлі національно-релігійного протистояння та конституційного ладу набувала своєрідного розвитку і відповідних трансформацій в різних сферах суспільного життя: культурі, науці, освіті, політиці.

Мовне питання цього періоду набуває не тільки національно-культурного значення, але й політичної ваги. Адже йшлося про виживання західної вітки українського народу, формування його як політичної нації і становлення основного його атрибуту – української літературної мови в умовах польсько-німецької двомовності.

Такий збіг умов та обставин породив нове політично-культурне утворення – москвофільство, представники якого орієнтувалися на Росію, залишаючись одночасно в рамках австрійської конституційної монархії. Центральним в ідеології москвофільства було мовне питання, помилково вважаючи українську мову діалектом російської. Ідеологи цього напрямку намагались його розв'язати по-своєму, за допомогою так званого язичія, тобто суміші елементів польської, української, старослов'янської і російської мов. При цьому народна мова заперечувалася зовсім, або вважалася мовою “хлопів і свинопасів”, що не здатна до літературного вжитку, кодифікації та саморозвитку.

Біля витоків такого мовного нігілізму стосовно української мови стояли галицькі вчені Яків Головацький, Денис Зубрицький, Антоній Петрушевич та ін. Останній цікавий з погляду досліджуваної проблематики тим, що, будучи духовною особою (греко-католицьким священником), весь свій науковий доробок опублікував так званим язичієм, яке протягом його наукової діяльності пройшло еволюцію від української книжної мови до мови, наближеної до російської.

Рамки регламенту нашої конференції не дозволяють панорамно розглянути соціолінгвістичний образ Петрушевича з погляду мовного відступництва та сповна вивести основні причини виникнення цього явища. Труднощі на шляху оптимального розкриття мовного образу цієї постаті полягають в тому, що в нашому розпорядженні є тільки тексти, тобто писемна мова на віддалі понад 100 років. А відсутність усного мовлення дозволяє змоделювати соціолінгвістичний образ Петрушевича в деяких аспектах гіпотетично, тобто подати його реконструкцію.

А. Петрушевич, як і більшість галицьких інтелектуалів, належав до духовної касты, яка в силу своєї релігійної приналежності до східного обряду не змогла сполонізуватися, перейти на католицизм, як це робила українська шляхта. А тому духовенство разом із селянством творили основу тогочасного українського соціуму і були єдиними носіями української мови.

Однак на відміну від селянства духовенство отримувало освіту, що здійснювалася німецькою та польською мовами. Крім того, східний обряд вимагав елементарного знання старослов'янської мови. Така відірваність теологічної освіти від рідномовної стихії допродажувала майбутніх священників до переходу на польську мову (як престижну) або пошуку іншого шляху самореалізації своєї мовної компетенції – через старослов'янську – до російської.

Ми не розглядатимемо політичний підтекст русофільських устремлінь деяких галицьких вчених, а тільки мовно-культурний з його наслідками.

Відомо, що А. Петрушевич здобував початкову, середню і вищу теологічну освіту польською мовою і, відповідно, перебував у польськомовному середовищі. Міцні основи українськості та мовної свідомості, що закладаються в основному в дитинстві, в Петрушевича не стали домінуючими в його національно-мовному розвитку. А тому не дивно, що перша його праця у 1848 році була польською мовою під назвою “W obronie języka ukraińskiego”. Польською мовою Петрушевич в юності володів найкраще, і його перша та остання розвідка на захист прав самостійності української мови була написана під романтичним поривом 1848 року – року революції в Європі та “весни народів”.

Після спаду революції А. Петрушевич повністю переходить на язичіє, пише ним всі свої праці з історії, археології та мовознавства, незважаючи навіть на те, що в кінці XIX ст. центром українського книговидання та української науки стає Галичина, а саме Львів. У цей період у Львові починає виходити друкований орган фактично першої української академії наук “Записки Наукового товариства ім. Шевченка”. А. Петрушевич продовжує наполегливо видавати свої праці язичієм, що вже на той час виразно прогнозувалося як штучне, безперспективне, анахронічне і без майбутнього.

За зразок мови візьмемо фрагмент його листа від 2 травня 1871 року до відомого мовознавця – батька наукової славистики Франца Міклошича, професора Віденського університету, завідувача кафедри слов'янських мов. Тільки принагідно зауважимо, що всі слависти листувалися з Міклошичем німецькою мовою – мовою тодішньої науки в Європі. Однак тільки Петрушевич намагався писати листи своєрідною російською мовою, якою ніколи добре не володів. Ось зразок мови листа: *“Ваше высококорodie! Достопочтенное письмо Вашего Высокородия получил я вместе с учеными рассуждениями, за что сердечно благодарю. Поручаясь дальней блаосклонности Вашего Высокородия ко мне имею честь в доказательстве моего высокопочтения здесь присовокупити первый вытук издаваемой мною “Вольско-Галицкой летописи” и писатись Вашего высококордия покорнейшим слугою. А. С. Петрушевич Львов, 2 мая 1871 г.”* [2, с. 318].

Як бачимо з листа, Петрушевич не володів достатньо тогочасною літературною російською мовою, оскільки її фахово не вивчав, не розмовляв і не перебував у російськомовному оточенні. Стиль листа важкий (десь доби Ломоносова і Державіна), а в побудові речення відчутна інтерференція старослов'янської мови. В текст виразно вкраплені старослов'янізми: *присовокупити, писатись*. Та й, зрештою, куцість листа засвідчує, що Петрушевич не був спроможний написати великого, розгорнутого листа Міклошичу російською мовою. Це, правдоподібно, науковою інтуїцією зрозумів адресат і відповідь на лист українця своєю рідною мовою – словенською, а не офіційною німецькою: *“Veleštovani Gospodine! Ne mogu Vam kazati, koliko je meni žel, što mi nije moguće poslati Vam raspravu o slavenskim elementima u rumunskome jeziku: ja sam suda nijednoga eksemplera ne imadem, budući da sam posljednii poslao u Bukarešt...”* (“Вельмишановний пане! Не можу Вам передати, як мені шкода, що я не зміг вислати Вам працю про слов'янські елементи в румунській мові: зараз я не маю жодного екземпляра, тому що останній вислав кілька місяців тому у Бухарест...”) [2, с. 318].

Мова цього листа відрізняється від попереднього добірним стилем, природністю викладу думок, збереженням національних особливостей рідної мови. Крім того, такий зразок кореспонденції висвітлив окремі риси ментальності, ставлення до рідномовного та іншомовного світобачення двох представників слов'янства – українця і словенця – Петрушевича та Міклошича. До речі, офі-

ційна австрійська наука вважає Франца Міклошича австрійським та словенським мовознавцем (тут національна приналежність на другому місці). Аналогічно сприймають росіяни Олександра Потебню, а саме як російського та українського мовознавця, незважаючи на етнічне походження останнього.

Така доля багатьох вчених, яким довелося жити і творити в умовах імперій, в умовах панівних мов та в своєрідних мовних ситуаціях великодержавної мовної політики.

1. Кузьменко Ю.К. Лингвистические концепции Расмуса Раска // Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века. – Ленинград, 1984. – С. 17–18.
2. Листування українських славістів з Францем Міклошичем. – К., 1993. – С. 318.
3. Масенко Л. Мова і політика. – К., 1999. – С.53–56.
4. Потебня А.А. Рецензия на сборник “Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я.Ф. Головацким” // Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М., 1976. – С. 226–252.
5. Ткаченко О.Б. Проблема відступництва з погляду О.О. Потебні // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 3–7.
6. Шевельов Ю. Олександр Потебня і українське питання // Олександр Потебня: Мова. Національність. Денаціоналізація. – Нью-Йорк, 1992. – С. 29–35.

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР ЗАГАДКИ В СВІТЛІ ТЕОРІЇ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ

Дружина (Панасенко) Тетяна

Теорія мовленнєвих жанрів є одним із актуальних напрямів дослідження мовленнєвої комунікації. Сам термін “мовленнєвий жанр” у сучасній лінгвістиці трактується по-різному залежно від аспекту його вивчення та тієї лінгвістичної парадигми, у межах якої здійснюється дослідження [2, с. 61–64; 5; 7, с. 5; 11; 13, с. 619].

Прагматичний аналіз вивчає соціальні та психологічні аспекти мовленнєвої інтеракції і цілком природно функціонує в дискурсі. Прагматика з’явилася на ґрунті мовознавства як самостійна лінгвістична дисципліна в 60–70-х роках ХХ ст. під впливом теорії мовленнєвих актів Дж.Л. Остіна, Дж.-Р. Сьорля, З. Вендлера. Оскільки прагматика вивчає вплив адресанта на адресата, то цілком природним видається те, що теорія мовленнєвих актів допомагає віднайти й класифікувати методи та засоби вираження результату комунікативного процесу взагалі та функціонування в контексті зокрема. Тому зазначена тема є актуальною.

Метою статті є дослідження мовленнєвого жанру загадки в світлі теорії мовленнєвих актів.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі завдання: 1) з’ясувати приналежність загадки до мовленнєвого акту і мовленнєвого жанру; 2) проаналізувати енігматичні тексти як мовленнєвий жанр (за Т.В. Шмельовою).

Під час спілкування між комунікантами відбувається обопільний процес: адресант намагається передати свої думки, почуття, емоційний стан, використовуючи певні засоби спілкування і ставлячи певну комунікативну мету. У нашому випадку він використовує загадку з метою цілеспрямованого повідомлення, як засіб передачі інформації для отримання відповіді/розв’язки. Завданням адресата є сприймання цієї інформації та прагнення, не перериваючи комунікативний акт, знайти відгадку. Тому для здійснення нормального комунікативного акту основним чинником спілкування буде інтенція відправника інформації та його комунікативна мета.

Т. ван Дейк [7, с. 20] виділяє три типи внутрішніх систем здійснення комунікативного акту: систему знань

та переконань; систему бажань та потреб; систему оцінки та надання привілеїв. Залежно від наявності цих трьох типів внутрішніх систем мовленнєвого акту комунікації і будуватиметься структура спілкування. Саме загадка визначає межі та тривалість процесу спілкування й обумовлює його можливий результат від отриманої інформації та бажаної реакції співбесідника.

За М.Н. Кожиною [9, с. 40], комунікативність наявна у всіх формах мовленнєвої діяльності, оскільки будь-яке мовлення є діалогічним, де комуніканти вступають у комунікативний контакт, обмінюються інформацією, думками, уявленнями тощо.

Мова як складний компонент соціального спілкування складається з мовних знаків та мовленнєвої діяльності. Мовленнєвий акт розглядаємо як інтенціональну, конвенціональну, цілеспрямовану дію відправника інформації. Він є складовою комунікативного акту разом з комунікативними діями слухача та комунікативною ситуацією. Як зазначає Н.Д. Аругюнова, мовленнєвий акт – це цілеспрямована мовленнєва дія, яка відбувається згідно з принципами та правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими у цьому суспільстві [1, с. 48]. Мовленнєві акти завжди співвіднесені з особою мовця і є складовою комунікативного акту поряд з актом аудитивним (тобто комунікативною дією слухача) і комунікативною ситуацією.

Розглядаючи проблему співвідношення мовленнєвих актів та мовленнєвих жанрів, Ф.С. Бацевич [2, с. 100–101] наголошує на трьох групах прагмалінгвістичних концепцій. До першої групи він відносить виключно теорії англо-американських мовленнєвих актів, у яких теорію мовленнєвих жанрів повністю ігнорували. До цієї групи вчений відносить таких лінгвістів, як Левінсон, Майбауер та ін. До другої групи належать виключно теорії мовленнєвих жанрів, які ігнорують існування теорії мовленнєвих актів. До цієї групи дослідник відносить таких лінгвістів, як В.С. Голдін та ін. А до третьої групи належать теорії, у яких чільне місце посідають як теорія мовленнєвих актів, так і теорія мовленнєвих жанрів. До цієї групи, на думку Ф.С. Бацевича, належать лінгвісти В.В. Демет’єв, М.Ю. Федосюк, А.Н. Вежицька та ін. У межах цієї теорії є як загальні, так і різні риси. До загальних відносять урахування ситуативного контексту, функціональної орієнтації мовленнєвого висловлювання.

Природа мовленнєвих жанрів тісно пов’язана з культурними чинниками. Це зумовлене тим, що в мовленнєвому жанрі береться до уваги особистість комуніканта, зокрема його соціальний і культурний статуси, ролі.

А.Н. Вежицька досліджувала мовленнєві жанри з функціонально-комунікативних позицій. Дослідниця з’ясувала, що мовленнєві жанри певної мови є одним із найкращих ключів до культури суспільства, в якому вони сформувалися. Мовленнєві жанри відображають національно-культурну специфіку мови.

Мовленнєвий жанр – це відносно стійка і нормативна форма висловлювання, у якій кожне твердження підпорядковується законам цілісної композиції і типам зв’язку між реченнями. Мовленнєвий жанр як технологічна форма мовної практики володіє двома типами змісту: предметно-логічним і структурно-функціональним. Предметно-логічний зміст жанру – це узагальнений тип змісту предмета спілкування. Структурно-функціональний зміст є узагальненою формою прагматичної функції цілісності, цільового призначення спілкування [8, с. 18–19]. Жанр містить у собі також комунікативні події, учасники яких ставлять певну комунікативну мету.

Художнє мовлення складається зі змісту, який автор бажає повідомити адресату, і вольового наміру (впливу на думки і почуття), який він при цьому намагається реалізувати.

Природа, сутність і доцільність використання (створення) мовленнєвого жанру в міжособистісному та інших типах спілкування тісно пов'язані з рухом інформації у процесах комунікації [2, с. 80]. Ф.С. Бацевич слушно зауважує, що для мовленнєвих жанрів характерні особливості комунікативного розгортання, функціонального втілення та історичної динаміки залежно від типу дискурсу, який за допомогою цих мовленнєвих жанрів виформується. Оволодіння певною мовою і культурою неможливе без оволодіння системою мовленнєвих жанрів, власних конкретній лінгвокультурній спільноті [10].

Мовленнєві акти – це окремі репліки, які мають певний вплив на адресата, а мовленнєві жанри, за М.М. Бахтіним, – це засоби соціальної взаємодії [4, с. 250]. У такий спосіб мовленнєві жанри спрямовані на опис та організацію процесу спілкування, що вбачаємо в загадці.

Ф.С. Бацевич зазначає, що розбіжність між теорією мовленнєвих актів та теорією мовленнєвих жанрів є ієрархічною, оскільки мовленнєві жанри складаються із сукупності мовленнєвих актів. Такої думки дотримуються В.В. Демет'єв, Т.В. Шмельова, А.Н. Вежбицька. Між поняттями “мовленнєвий акт” і “мовленнєвий жанр” існують складні відносини; у межах одного мовленнєвого жанру можуть існувати кілька мовленнєвих актів. Крім того, за комунікативною природою типи мовленнєвих актів, що були виділені Дж. Остіном та Дж. Сьорлем, є недостатніми, оскільки важко виокремити та ідентифікувати окремий мовленнєвий жанр. Річ у тім, що один мовленнєвий акт може входити до складу кількох мовленнєвих жанрів, і навпаки, – в одному типі мовленнєвого жанру можуть траплятися різні мовленнєві акти. Тому загадка як мовленнєвий жанр “включає комунікативні стратегії і тактики учасників спілкування” [3, с. 125], у нашому випадку того, хто загадує загадку, і того, хто її розгадає, й у такий спосіб відбувається “модельовання ситуативного змісту”. З вищезазначеного випливає, що мовленнєвий жанр загадки повинен враховувати не лише загальні інтенції мовців, а й інші чинники комунікативної діяльності особистостей.

Отже, дотримуючись дефініції Ф. С. Бацевича, мовленнєвий жанр загадки визначаємо як тематично, композиційно і стилістично стійкий тип повідомлень. Він є носієм мовленнєвих актів, що об'єднані метою спілкування, задумом відправника інформації з урахуванням особистості адресата, контексту та ситуації спілкування. Найважливішими ознаками мовленнєвого жанру є його змістова цілісність, структурованість під час вимови адресантом і впізнаваність у процесі сприйняття адресатом [2, с. 93].

Російська дослідниця Т. В. Шмельова [16; 17; 18] виділила такі ознаки мовленнєвого жанру:

1. Комунікативна мета. За нею виокремлюють:

- інформаційні (повідомлення, підтвердження, запит, заперечення інформації, згода з думкою або заперечення її);
- оцінні (похвала, огуда, схвалення, докір);
- етикетні (привітання, вибачення, призначення на посаду, прощання, оголошення війни тощо);
- імперативні (наказ, прохання, заборона, порада, рекомендація, інструкція, розпорядження, обіцянка, зобов'язання тощо).

2. Концепція автора (адресанта). Передбачає врахування того, ким він є: своїм / чужим; старшим / рівним / підлеглим; авторитетним / неавторитетним; таким, що має / не має повноважень; більш / менш поінформованим; зацікавленим / незацікавленим тощо.

3. Концепція адресата. Враховує аналогічні параметри.

4. Подійний зміст. Передбачає віднесеність / не віднесеність до особистісної сфери автора або адресата, ча-

сову перспективу події, оцінку події; важливою є кількість подій (епізодів, вчинків).

5. Комунікативне минуле. Враховує те, що передує жанру. Виділяють реакційні та ініціативні мовленнєві жанри. Породження реактивних мовленнєвих жанрів “провокують”; створення ініціативних мовленнєвих жанрів може бути викликане передусім позамовними чинниками, залежить від інтенції мовця тощо.

6. Комунікативне майбутнє. Визначає стандарти спілкування, слідування одних мовленнєвих жанрів за іншими.

7. Параметр мовного втілення. Це мовне оформлення мовленнєвого жанру, спосіб, яким мовленнєвий жанр доходить до адресата.

Перелічені вище ознаки мовленнєвого жанру Т.В. Шмельова назвала “паспортом мовленнєвого жанру”.

Враховуючи параметри аналізу і “паспорт мовленнєвих жанрів” Т. В. Шмельової, визначимо комунікативну природу такого мовленнєвого жанру, як загадка, а також найважливіші ознаки, які відмежовують загадку від інших типів мовленнєвих жанрів.

За комунікативною метою загадка належить до інформаційних мовленнєвих жанрів, оскільки основним наміром адресанта є повідомлення тексту загадки комусь з метою отримати підтвердження або заперечення відповіді. При цьому адресант орієнтується на вікові, гендерні, ситуативні параметри адресата, з якими нерозривно пов'язаний загадуваний предмет (явище), наприклад,

У молодшій школі:

Укр.: *Він замок відкрити може,
Він закрутить легко гайку.
Чарівник вам допоможе
Відгадати цю загадку (Ключ)* [14, с. 56];

Рос.: *Я весь из железа,
А в щелку залезу...
Ты в дом ни за что
Не войдешь без меня (Ключ)* [12, с. 13];

Англ.: *Swings by his thigh a thing most magical!
Below the belt beneath the folds
Of his clothes it hangs a hole in its front end,
Stiff-set and stout it swivels about.
Levelling the head of this hanging tool,
Its wielder hoists his hem above his knee;
It is his will to fill a well-known hole
That it fits fully when at full length
He's oft filled it before. Now he fills it again
(A key)* [19];

Фр.: *Qui est-ce qui va à la foire et laisse son trou à la maison?
(La clef)* [21, с. 70].

У середній школі:

Укр.: *Хто перший заходить до хати? (Ключ)* [6, с. 203];

Рос.: *Полежит он без вниманья
Целый день в твоём кармане.
Без него домой придешь –
В дом не попадешь (Ключ)* [12, с. 13];

Англ.: *Who is entering the door? (A key)* [19];

Фр.: *Qu'est-ce qui entre le premier dans la maison?
(La clef)* [20].

У старшій школі:

Укр.: *В дірку затиною, в дорожу тікаю (Ключ)* [15, с. 194];

Рос.: *Хвост во дворе,
Нос в конуре.
Кто хвост повернет,
Тот и в дом войдет (Ключ)* [12, с. 13];

Англ.: *I'm striking the hole and escaping the road (A key)* [19];

Фр.: *Monsieur et Madame rentrent, qu'est-ce qui rentre d'abord?*

(*C'est la clef*) [21, с. 71].

Як правило, у загадці вікові параметри чітко окреслені; цим вона і відрізняється від інших фольклорних жанрів. Адресант має на меті не лише запропонувати енігматичний текст, а й почути правильну відповідь, а відтак – доречно дібрати загадку щодо вікових особливостей адресата.

“Автор” загадки є людиною зацікавленою; особа автора унікальна: він має статус абсолютного авторитету; “загадувач” має всі повноваження і володіє всією інформацією (енігматичним текстом та відповіддю), попри можливу різницю у віці, соціальному статусі тощо, віддає перевагу дружньому, партнерському, часто неформальному спілкуванню; він, як правило, вважає, що його загадка актуальна.

Загадка передбачає уявного адресата, тобто вона завжди інтенціонально спрямована. Адресатом загадки можуть бути: конкретна особа, будь-яка людина, декілька чоловік або навіть колектив. Немає жодного значення ні соціальний статус адресата, ні його авторитет. Адресатом загадка може сприйматись і як доречний, і як недоречний текст. Від цього значною мірою залежить подальший перебіг процесу спілкування, формування його комунікативного майбутнього.

Подійний зміст залежить від правильно скерованого адресантом тексту загадки: події, що матимуть місце у майбутньому (розгадка), можна спрогнозувати дуже приблизно, сподіваючись на доречно дібрану енігматичний текст; самі події можуть бути одиничними, численними або кількісно невизначеними.

З позицій комунікативного минулого і комунікативного майбутнього загадка постає як реактивний мовленнєвий жанр (у вигляді “запитання”, адресованого учаснику або учасникам спілкування); вона скерована на оцінку попереднього досвіду, але має вихід у майбутнє (відгадка). Це стосується насамперед подальшого розгортання мовленнєвого жанру, яке значною мірою залежить від того, як адресат сприймає загадку, чи спроможний дати на неї відповідь.

Загадкам притаманне мовне оформлення, яке потребує відгадати описуваний предмет, організоване ритмічною будовою, лаконічне, воно має питальну форму, центральним прийомом загадки є метафора.

Такий мовленнєвий жанр, як загадка, є елементом літературної сфери побутування загальнонародної мови і відрізняється від інших жанрів фольклору, таких, як пісні, голосіння, думи, билини, приказки, примовки, прислів'я, каламбури, вітання, прокльони, побажання, афоризми, казки тощо.

Проведений аналіз дає підстави вважати загадку і мовленнєвим актом, і активним мовленнєвим жанром, який знає постійних модифікацій і розширення сфери життєвого. Отже, загадку можна визначити як інтенціональний, цілеспрямований, конвенціональний мовленнєвий жанр у межах обопільного спілкування, реактивної подійності, але ініціативної комунікативної спрямованості з прямим способом мовного втілення. Мовленнєвий жанр у світі мовленнєвого акту загадки доцільно розглядати в українській, російській, англійській та французькій мовах, проте саме енігматичним текстам слов'янських мов притаманні найхарактерніші риси: конкретні слова; слова в переносному значенні; емоційно-оцінювальні слова; речення питальні, спонукальні, окличні тощо. Загадки в англійській та французькій мовах характеризуються як віршець мовної гри завдяки питальній формі та жартівливому змісту.

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка, событие, факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 339 с.

2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології : [навч. посібник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2006. – 248 с. (Альма-матер).
3. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія : проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
4. Бахтин М. М. Проблема речевих жанрів / М. М. Бахтин // *Естетика словесного творчства* ; [сост. С. Г. Бочаров ; текст подгот. Г. С. Бернштейн і Л. В. Дерюгина ; прим. С. С. Аверинцева і С. Г. Бочарова]. – М. : Искусство, 1979. – С. 237–280. – (Из истории советской эстетики и теории искусства).
5. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
6. Березовський І. П. Українські народні загадки / І. П. Березовський // *Загадки*. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 326 с.
7. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
8. Иваненко С. М. Межстилевой жанр “коммюнике” и его лингво-текстовые характеристики (на материале текстов на немецком языке) : дис ... канд. фил. наук : 10.02.04 / С. М. Иваненко. – К., 1987. – 167 с.
9. Кожина М. Н. Речеведческий аспект теории языка / М. Н. Кожина // *Stylistika*. VII. – Opole, 1998. – С. 5–32.
10. Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації : монографія / [авт. кол. : Р. Помірко, Ф. Бацевич, А. Паславська та ін.]. – Львів : ПАІС, 2010. – 280 с.
11. Салимовский В. А. Функционально-стилистическая традиция изучения жанров речи / В. А. Салимовский // *Жанры речи* : Сб. научн. статей. – Саратов : Изд-во Гос. УНУ “Колледж”, 1999. – Вып. 2. – С. 61–75.
12. Сборник загадок : пособие для учителя / [сост. М. Т. Карпенко]. – М. : Просвещение, 1988. – 80 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова // *Підручник*. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
14. Тысяча загадок / [уклад. Л. Вознюк]. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 144 с.
15. Українські народні загадки / [упорядкування та вступне слово М. Шестопаля]. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1963. – 399 с.
16. Шмелева Т. В. Речевой жанр : опыт общелингвистического осмысления / Т. В. Шмелева // *Collegium*. – 1995. – № 1/2. – С. 57–71.
17. Шмелева Т. В. Речеведение. Теоретические и прикладные аспекты / Т. В. Шмелева. – Новгород, 1996. – 20 с.
18. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // *Жанры речи*. – Саратов : Изд-во ГосУНЦ “Колледж”, 1997. – С. 88–98.
19. Animal riddles [Електронний ресурс] / Chateau MeddyBemps : Fun and Games. – Режим доступу : <http://www.meddybemps.com/>.
20. Devinettes [Електронний ресурс] / Le monde des petits et des. – Режим доступу : <http://www.monde-petits-grands.com/>.
21. Rolland E. Devinettes ou énigmes populaires de la France / E. Rolland. – Paris : F. Vieweg, Libraire-éditeur, 1877. – 178 p.

МЕТАФОРИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ У ФРАНЦІЇ НАПЕРЕДОНІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2012 РОКУ

Дубик Вікторія

Посилення уваги світової громадськості до політики та політиків сприяло швидкому розвитку засобів масової інформації (ЗМІ) – основного інструменту поширення повідомлень, що впливають на суспільну свідомість. Впливаючи на свідомість, тексти політичної спрямованості здатні спонукати до прийняття вигідного для маніпулятора рішення. ЗМІ є “четвертою владою”, що контролює політику, виділяючи окремі елементи із загальної маси, надаючи одній особливій вагомості, применшуючи цінність інших. Один із найпотужніших засобів впливу мас-медіа на масову свідомість – образна,

метафорична мова. Те, що не потрапило в канали масової комунікації, у сучасному світі майже не впливає на розвиток суспільства. Поява будь-якої теми в пресі зумовлена інтересами правлячих еліт, яким вигідна певна орієнтація громадської думки та свідомості. У цьому, на нашу думку, полягає маніпулятивна функція дискурсу ЗМІ. Усе вищевказане свідчить про те, що тема є **актуальною** для дослідження.

Мета роботи полягає у визначенні впливу ЗМІ на формування суспільної свідомості та аналізі політичних метафор, які є невід'ємними елементами дискурсу ЗМІ політичного спрямування. **Об'єктом** виступає метафорична мова текстів ЗМІ.

Мета дослідження зумовила такі **завдання**:

- 1) визначити вплив ЗМІ на формування суспільної свідомості громадян;
- 2) установити місце метафори в текстах ЗМІ політичної спрямованості;
- 3) проаналізувати політичну ситуацію Франції напередодні президентських виборів, яка відображена у ЗМІ, та виявити в них концептуальні метафори, пов'язані зі сферою ВІЙНА.

Дослідженню метафори в політичному тексті присвячено багато наукових праць вітчизняних і закордонних учених. Зокрема, аналіз метафори ПОЛІТИКА – ЦЕ ПРАЦЯ проведено Берхо (Berho, 2000), метафори ПОЛІТИКА – ЦЕ МІСТ – Бенуатом (Benoit, 2001). М. Далмо (Dalmau, 2005) й А. Мусолфф (Musolff, 2006) проаналізували метафори споріднення в політичних дискурсах деяких європейських країн. Л. Рязанова-Кларке (Ryazanova-Clarke, 2004) досліджувала російську кримінальну метафоричну модель. А. Б. Рязосова (2002) аналізує концепти “ВОЙНА”, “Криминал”, “Мир животных”. Дисертація Н. Г. Шехтмана (2006) присвячена концептам “Спорт”, “Театр”. Т. С. Вершиніна (2002) досліджувала групу органістичних метафор (зооморфну, фітоморфну, антропоморфну) в російському політичному дискурсі.

Політичному тексту притаманні “пропаганда тих чи інших ідей, вплив на громадян і спонукання їх до політичних дій, вироблення загального консенсусу, прийняття й обґрунтування соціально-політичних рішень в умовах багатьох точок зору в суспільстві”. Важливим засобом впливу мас-медіа на свідомість громадян є метафора. Вона дає змогу стисло, доступно і в той же час образно висловити складні ідеї. Проте метафорика в масовій комунікації є великою загрозою об'єктивному викладові. До метафоричної мови найбільш схильні інформаційні агентства й преса, яка має репутацію якісної. Особливо щедро пересипають журналісти метафорами свої матеріали тоді, коли відчутний брак фактичної інформації. Усе це ставить під сумнів таку фундаментальну вартість західної журналістики як об'єктивізм [2, 76].

Роль метафори в політичній комунікації не обмежується тільки художньою стороною – вона є також інструментом привертання уваги потенційних виборців. Мас-медіа активно використовують метафору задля побудови картини світу у сфері політичної комунікації та використовують її так ефективно, що присутність метафори, яка вже стала невід'ємною частиною політичних текстів, непомітна масовому споживачеві. Це, зі свого боку, як довели психологи, дає змогу впливати не на свідомість реципієнта, а на несвідомі компоненти його психіки. Творці метафор використовують їх як засіб відволікання й затримки уваги читача / слухача / глядача [1].

Активне залучення метафоричної одиниці в простір політичної комунікації та ЗМІ політичної спрямованості привело лінгвістів до необхідності експлікації й осмислення її особливого виду – політичної метафори. Найбільше значення в розробці цього напрямку дослідження мають роботи А.Н. Баранова, Ю.Н. Караулова “Русская

политическая метафора (материалы к словарю)” [1991], “Словарь русских политических метафор” [1994], А.П. Чудінова “Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000)”.

Політична метафора в мові ЗМІ є невід'ємним та яскравим елементом системи технологій мовного впливу. Загалом, метафора може бути визначена як політична лише за наявності відповідного тематичного оточення. Отже, у схемі виникнення будь-якого метафоричного образу роль мети метафори відіграє людина (або предмет, подія, явище тощо), що стосується сфери політики. Джерелом же політичної метафори може бути будь-яка лексико-семантична сфера (сама людина, її діяльність, природа та ін.).

Більшість метафор у досліджуваних текстах (тексти ЗМІ, публічні виступи політичних діячів) складають ті політичні метафори, моделі яких тісно пов'язані з антагоністичними явищами, оскільки політика – це значною мірою боротьба за владу або вплив. Тому в структурі сучасного французького політичного дискурсу вважаємо за доцільне виділити найпоширеніший та найбільший за обсягом концепт – ВІЙНА.

Напередодні президентських виборів у Франції присутність метафор у текстах ЗМІ є досить активною. Проаналізовані статті дають підставу стверджувати, що політика найчастіше асоціюється з ВІЙНОЮ, СПОРТОМ, ГРОЮ (проте ми дослідимо в цій статті лише концепт ВІЙНА).

Розглянемо метафоричну модель **ПОЛІТИКА** є **ВІЙНА**. Концепт “війна” можна визначити таким чином: “дії різного виду, спрямовані на ослаблення, деморалізацію й знищення (або самознищення) супротивника”. Структурна метафора ПОЛІТИКА є ВІЙНА експлікується у франкомовному політичному дискурсі низкою конвенціональних метафор, що репрезентують такі конститутивні елементи концепту ПОЛІТИКА, як суб'єкти політики, об'єкти (реципієнти), їхні дії, інструменти, результат дії суб'єктів політики.

Загальновідомим фактом є те, що перед початком війни відбувається так звана мобілізація, тобто заклик громадян до боротьби, приготування армії до воєнних дій. Так і в політиці часто вдаються до мобілізації. Наприклад,

“Nicolas Sarkozy, ici en septembre 2011, a décidé d'avoir à l'oeil ses ministres pour les mobiliser dans la campagne” (26.01.2012, www.lexpress.fr).

Проте не завжди всі громадяни хочуть брати участь у воєнних діях, і тому не дивно, що є ті, хто ухиляється від цього:

“Lors du conseil des ministres, le chef de l'Etat a sorti une feuille recensant les déplacements de campagne de chaque membre de son gouvernement. Gare aux planqués!” (26.01.2012, www.lexpress.fr).

Суб'єкт політики уподібнюється воїну, який веде активний наступ на супротивну сторону, й вербалізується субстантивованою метафорою:

“L'alliance de militants socialistes et d'indépendantistes basques est inacceptable! Quelle image donne le PS français lorsqu'on voit des militants du PS partager la même haine que des indépendantistes qui ne reconnaissent pas l'intégrité de la République? C'est la preuve d'une grande fébrilité de la part du PS, qui préfère attaquer physiquement Nicolas Sarkozy que de débattre sur le fond” (01.03.2012, www.lepoint.fr).

“Sarkozy: “Dans la même journée, je me dois d'être président de la République, car garant de l'unité nationale, mais aussi candidat, parce qu'il y a un rythme démocratique”, a-t-il expliqué devant les quelque 6 000 militants réunis au palais des congrès de Strasbourg” (22.03.2012, www.lepoint.fr).

“À la veille de l’entrée en campagne de Nicolas Sarkozy, le patron du parti présidentiel sonne le rassemblement chez les militants” (14.02.2012, www.lepoint.fr).

Як і на війні, у політиці є суперники, конкуренти, вороги (*challengers, concurrents, adversaires*). Реципієнт дії суб’єкта політики уподібнюється агональному суб’єкту військового протистояння (супернику, конкуренту) й об’єктивується субстантивованою метафорою:

“Eva Joly. Elle écrit à propos de son *ex-concurrent* (Nicolas Hulot), après l’avoir *dépeint* quelques pages plus haut comme le “favori” des “élites politiques et médiatiques”: “J’ai aussitôt pensé qu’une fois son chagrin passé, Nicolas m’aiderait dans la campagne, comme il s’y était engagé”. Mais la rancune est tenace ... “Si elle ne l’avait pas traité de candidat des multinationales, il aurait fait le job!” *décrypte* un de ses *ex-partisans*” (03.02.2012, www.lepoint.fr).

“Longtemps les socialistes ont cru que les primaires leur procureraient un net avantage sur leurs concurrents” (10.03.2011, www.aujourd'hui-en-france).

“*Concurrent potentiel* de Nicolas Sarkozy, Dominique de Villepin, qui a rendu sa carte de l’UMP, voit dans cette enquête “la sanction d’une politique qui n’a pas de résultat”. Il sera reçu ce lundi par le chef de l’Etat pour la deuxième fois en quinze jours. Officiellement pour échanger sur le prochain conseil européen et la situation dans les pays arabes” (06.03.2011, www.leparisien.fr).

Згодом вони можуть створити коаліцію, оскільки в цьому вбачають свою перемогу:

“Le président du Parti radical Jean-Louis Borloo va rester en politique et ne souhaite pas “*changer de coalition*”. “L’ensemble du Parti radical ne veut pas *changer de coalition*. La coalition, c’est un partenariat avec l’UMP. On est sorti de l’UMP, mais pour autant en partenariat avec l’UMP, je crois que c’est assez clair”, a-t-il dit” (09.03.2012, www.lepoint.fr).

Дії суб’єктів політики концептуалізуються крізь призму фізичних дій, пов’язаних із військовим протистоянням, а отже й вербалізуються дієслівними концептуальними метафорами – однослівними військовими термінами та сталими вербальними конструкціями *frapper un grand coup, se battre, faire campagne, péter attaquer*:

“À Strasbourg, jeudi, Nicolas Sarkozy a *attaqué Hollande, Bayrou et Le Pen, les accusant d’instrumentaliser les tueries* de Toulouse et de Montauban” (22.03.2012, www.lepoint.fr).

“Retrouvant rapidement ses réflexes de candidat, Nicolas Sarkozy a *attaqué violemment* ses rivaux François Hollande, François Bayrou et Marine Le Pen, les accusant d’instrumentaliser les tueries de Toulouse et de Montauban au profit de leur campagne” (22.03.2012, www.lepoint.fr).

“Le candidat centriste (Bayrou), qui *stagne* dans les sondages, est toujours sûr de son destin, mais *se bat* pour faire entendre sa voix” (06.02.2012, www.lepoint.fr).

“Jean-Marc Ayrault estime que la gauche doit “porter haut et fort le message de la République indivisible, laïque, démocratique et sociale” et “*se battre* pour remettre la République à l’endroit”. “C’est inquiétant et on sait qui a *propagé l’incendie*, c’est Nicolas Sarkozy”, a lâché, le porte-parole du PS, Benoît Hamon” (05.03.2012, www.leparisien.fr).

Інструменти дії суб’єктів політики подано за посередництвом інструментів, що сприяють провадженню військових дій, та вербалізовано субстантивованими метафоризованими словосполученнями:

“Le sondage Harris Interactive pour “le Parisien” – “Aujourd’hui en France”, à paraître dimanche, donne Marine Le Pen en tête du premier tour de la présidentielle 2012, à 23%, devant Nicolas Sarkozy et Martine Aubry (21%). *Un coup de semonce* pour la droite comme la gauche. Si cette enquête d’opinion inquiète PS, le Parti socialiste a immédiatement accusé, ce samedi, le chef de l’Etat d’être re-

sponsable de la *montée du Front national*” (05.03.2011, www.leparisien.fr).

“Le président du groupe PS de l’Assemblée nationale, Jean-Marc Ayrault, a qualifié de “*coup de semonce*” le sondage” (05.03.2011, www.leparisien.fr).

Місце дії суб’єктів політики уподібнюється локативній ознаці військових дій та об’єктивується субстантивованими метафорами:

“Sur la *ligne* de la majorité présidentielle, il (Jean-François Copé) recommande le sang-froid, prévenant que “d’autres sondages comme ça” paraîtraient d’ici à mai 2012. Mais le député-maire de Meaux a tout de même tenté de *dégonfler la tentation frontiste*. “Tout le monde sait, y compris ceux qui aujourd’hui manifestent leur intention de voter Le Pen, que voter Front national c’est être assuré qu’on ne vote pas pour quelqu’un qui apportera des solutions mais simplement qui *mettra les problèmes sur la table* sans jamais apporter de solutions. Tout le monde le sait!” a-t-il insisté” (06.03.2011, www.leparisien.fr).

Результат дії суб’єктів політики уподібнюється прагненню здобуття перемоги у військовому протистоянні та можливим наслідкам останнього й реалізується за допомогою субстанціональних та дієслівних метафор. Коли лідери наближаються до перемоги, вони можуть показати все, на що здатні, на дуелі:

“Beaucoup d’événements peuvent venir contrarier cette évolution, mais la *bonne vieille bipolarisation prévaut* aujourd’hui (Sarkozy-Hollande). Comme si l’opinion attendait un *duel Hollande-Sarkozy*” (03.02.2012, www.lepoint.fr).

“L’opinion attendait un *duel Hollande-Sarkozy*, réduisant les “petits” concurrents à zéro et les “moyens” à un rôle d’appoint” (03.02.2012, www.lepoint.fr).

Протистояння все більше наростає, коли відчутний уже смак перемоги. Тоді один суперник намагається перемогти іншого:

“L’*affrontement entre Nicolas Sarkozy et François Hollande monte dans les tours*. En marge d’une rencontre organisée ce dimanche matin avec des élus corses à Bastia (Haute-Corse), le candidat socialiste à la présidentielle a estimé que Nicolas Sarkozy était “*un chicaneur de cour de recre*”” (25.03.2012, www.leparisien.fr).

“La présidente du Front national Marine Le Pen *triomphe* (23 % des suffrages, par un sondage exclusif publié ce dimanche dans le “Parisien” – “Aujourd’hui en France”” (06.03.2011, www.leparisien.fr).

Концептуальна метафорична модель **ПОЛІТИКА Є ВІЙНА** відіграє значну роль у диверсифікації семантичних засобів вираження, збагаченні політичного дискурсу та посиленні впливу на свідомість виборців. У досліджуваній галузі домінує скоріше лінгвістична, стерта.

Застосовуючи метод когнітивної інтерпретації отриманих під час логічного аналізу даних, робимо висновок, що тексти ЗМІ формують нашу думку щодо політики й політиків як учасників війни, які намагаються перемогти, використовуючи доступні для цього засоби та методи.

1. Чадюк О. М. Метафора війни у сучасному політичному дискурсі / О. М. Чадюк // Система і структура східнослов’янських мов (До 70-річчя з дня народження доктора філологічних наук, професора М. М. Пилинського) : зб. наук. пр. – К. : Знання, 2002. – С. 240–242.
2. Nelson. Metaphor and Media / L. Nancy, Nelson // Communication and Culture. – Vol. 4. – New Jersey, 1990. – 180 p.

Ілюстративний матеріал

1. <http://www.lepoint.fr/>
2. www.aujourd'hui-en-france
3. <http://www.leparisien.fr>
4. www.lexpress.fr

ОСОБЛИВОСТІ ЕВФЕМІЗМІВ У СУЧАСНІЙ ПРЕСІ

Дубинець Зореслава

Постановка проблеми. Вагому частку лексичного та фразеологічного фонду нашої мови становлять евфемістичні номінації, які відображають соціокультурні й ціннісні орієнтири українців. З часу перших, класичних інтерпретацій евфемізму як гарної або бажаної заміни для поганого слова вчення про досліджувану мовну одиницю зазнало значних змін і перемістилося з лексики і стилістики до комунікативної лінгвістики та лінгвокультурології.

Евфемістичні номінації стали об'єктом уваги мовознавців Європи (Е. Бенвеніста, Л. Булаховського, С. Відлака, Б. Ларіна, П. Стасинської, О. Реформатського, Дж. Фрезера) й Америки (Дж. Апдайджена, Л. Блюмфілда, А. Додда). Оpubліковано численні монографії й словники евфемізмів у США, Англії, Польщі (Е. Бертрам, Л. Бердоф, А. Домбровської, Н. Клейн, Б. Клінк, Дж. Нимен та К. Сильвер, Х. Роусона, В. Сафіра, Р. Спірса та ін.).

В україністиці вирізняються такі напрями досліджень евфемістичних номінацій: діалектологічний (Й. Дзенделівський, А. Івченко, М. Кравченко, В. Леснова, Л. Скрипник, В. Ужченко), дискурсивний (К. Кантур, І. Решетарова, О. Манютіна, К. Серажим, В. Тхір), лексикографічний (Г. Аркушин, І. Мілева, Л. Ставицька), міфологічний (Н. Тяпкіна, О. Хомік, Н. Хобзей). Найбільшу увагу науковці зосереджували на аналізі евфемізмів розмовно-побутового стилю (Г. Аркушин, І. Мілева, Л. Ставицька, О. Януш та ін.). Проте сьогодні одним із основних джерел поширення евфемістичних субститутів є преса.

Мета статті – дослідити особливості функціонування евфемізмів у сучасній пресі.

Аналіз української періодики засвідчує, що сучасні газети відіграють важливу роль у поширенні евфемістичних номінацій. У нашому дослідженні матеріалами для аналізу стали приклади використання евфемістичних одиниць в газетах, що репрезентують центр і периферію нашої держави. Ці видання є універсально-тематичними. Їх універсальність виявляється в поліфункціональності – реалізації всіх базових функцій ЗМІ та інформаційному охопленні всіх сфер громадського життя.

Такі газети як “Голос України”, “Літературна Україна”, “Слово Просвіти”, “Сільські вісті”, “Українське слово”, “Урядовий кур’єр” завдяки ґрунтовному аналізу політичних процесів та увазі до соціального життя належать до серйозних інформаційно-аналітичних видань (якісних, за класифікаціями І. Гоць, Б. Потятиника), оскільки концентрують увагу на сферах політики, економіки з акцентом на проблемах соціального захисту, висвітлюють актуальні проблеми сьогодення. Основою текстів цих видань є нейтральні слова, книжна лексика, терміни, що наближує газетний стиль до ділового чи наукового, активне функціонування евфемістичних одиниць, які реалізують свій потужний маніпулятивний потенціал. Наприклад: *Професійне око перевіряльників одразу бачить відхилення від норм* (замість порушення закону) (ГУ – 2011. – 15.04); *За словами міністра, аби ідея спрацювала, треба вирішити комплекс питань, починаючи з ефективного страхування і закінчуючи посиленням культури виконання контрактів* (замість неможливості хабарів) (УК – 2011. – 05.03).

Будучи одним із найвагоміших важелів управління, джерелом ідей, уявлень, політичних бачень та уподобань,

преса мобілізує всі ресурси мови для впливу на розум і почуття людей [4, с. 12]. Завдання евфемістичних номінацій у цих виданнях – викликати свідоме ставлення, вплинути на особистість, переконати електорат чи представників опозиції. Отже, головними функціями евфемізмів у зазначених газетах є *криптологічно-маскувальна й політико-ідеологічна*. Інколи їх важко розрізнити, оскільки обидві впливають на формування громадської думки. Такі евфемізми мовець використовує, щоб уникнути прямого найменування, яке може спричинити небажаний ефект у суспільстві, негативну реакцію масового адресата. Наприклад, *Посадовці управління капітального будівництва Дніпропетровської облдержадміністрації не за цільовим призначенням використали (замість вкрали, привласнили) 13 млн. грн.*

Виробництво евфемізмів – сильна зброя в боротьбі за владу й статус, за допомогою якої політики диктують правила гри, що ведеться між владою й громадянами. Послугуючись евфемістичними номінаціями, політики створюють ілюзії, міфи, стереотипи, які “запускаються” в суспільну свідомість і є засобом маніпулятивного впливу. Успішна маніпуляція потребує деформованої моделі дійсності (приховування інформації, зміна пріоритетів), яку представлено в газетних текстах. Журналісти за допомогою евфемізмів створюють позитивний образ або нейтралізують негативне враження від певної події, впливаючи тим самим на процес формування світогляду більшості громадян. За допомогою преси та інших засобів ЗМІ народжується “інша реальність”, яку чимало людей вважає справжньою: *Аби уникнути наслідків приходу “великої води” (замість катастрофічної повені), ситуацію взято під контроль Президентом Віктором Януковичем, Прем’єр-міністром Миколою Азаровим (УК – 2009. – № 55); Доступ до інформації про перебування наших миротворців у Іраку закритий, бо, як пояснили “УМ”, “контролюється відповідними органами” (УМ – 2004. – № 123); Помилки (замість порушення) у дотриманні законодавства про соціальний захист ветеранів дають змогу викрити й виправити перевірки, що проводять органи прокуратури (УК – 2009 – № 11).* У поданих прикладах використання евфемістичних субститутів допомагає створити в уяві громадян картину напруженої діяльності уряду.

Повна свобода слова у всьому, що раніше було таємним, є характерною рисою таких видань як “Високий Замок”, “День”, “Дзеркало тижня”, “Кримська світлиця”, “Персонал Плюс”, “Сім’я і дім”, “Українська правда”.

У класифікаціях І. Гоць, Б. Потятиника це популярні видання, оскільки в них багато матеріалів сенсаційного характеру, які становлять інтерес для певної групи читачів. Матеріали зазначених газет орієнтовані на пересічних громадян, інформаційні запити яких не надто вибагливі. Тому спілкування між автором публікацій і читачем характеризується відсутністю соціальної дистанції між комунікантами, невимушеністю, широким тематичним діапазоном. Наприклад: *Харківські убозівці днями прикрили справжній вищий навчальний заклад “на дому”: четверо спільників заробляли собі на життя тим, що “клепали” дипломи харківських університетів та атестати про закінчення середньої освіти, а потім збували “товар” бажаною отримати необхідний “напірець” (УМ – 2011. – № 6).* При висвітленні подій автор послугується розмовним, а не газетно-публіцистичним стилем, адже знижене жаргонне “напірець”, “клепали”, дієслово зі значенням неповноти дії *прикрили* (замість *закрили*) доречні в побутовому, а не в публічному спілкуванні.

У зазначених виданнях евфемізми реалізують експресивну функцію, увиразнюючи зображення емоційного стану мовця: “Сербська газета послала Буша і Солану на

три букви (Gazeta.ua – 2008. – 18.02); “*Чудаки на букву М*” – цей термін точно характеризує більшість наших урядовців (УП – 2009. – 03.12).

Аналіз фактичного матеріалу дає підстави стверджувати про використання евфемізмів на позначення традиційно табуованих понять для ефективної комунікації, тобто про *пом'якшувально-меліоративну* функцію цих субститутів, яка реалізується у різних виданнях. Наприклад: *Легендарний Павло Попович (космонавт) відійшов у небуття в Гурзуфі, на руках у лікарів* (УК – 2010. – № 15); *У молодіжному треш-шоу “Чіпси. Чіпси. Лавандос!” почула розповідь про відвідування туалету з усіма пікантними й недоречними подробицями* (Слово Просвіти – 2009. – № 28).

Зважаючи на здатність евфемістичних одиниць забезпечувати безконфліктне спілкування, лінгвісти вказують на їхній зв'язок із політкоректністю (від англ. political correctness (politically correct or PC) – дослівно політична правильність) – термін, що описує стиль мовлення, ідеї, політику, поведінку, мета яких мінімізувати образу расових, релігійних, культурних чи інших груп. Наприклад, *неповносправний, з особливими потребами* замість *інвалід, малозабезпечені* замість *бідні, неприцелаштовані* замість *безробітні* [7]. Подібні евфемізми вважають ознакою ввічливості та хороших манер або етичними евфемізмами [5, с. 155]: *Свої здібності демонстрували діти з обмеженими фізичними можливостями* (УК – 2009. – № 10); *Після третього або четвертого мого уроку з ними діти вже пішли – до кабінету зазирнула літня вчителька* (замість *стара*) (ОУ – 2011. – № 1); *Серед молоді з малозабезпечених прошарків – підвищений ризик зараження інфекційними хворобами* (УК – 2011. – № 57).

Уживання політкоректних евфемізмів, на наш погляд, є цілком виправданим, коли це стосується фізичного або психічного стану людини, незахищеності дітей. З іншого боку, за допомогою політкоректних евфемізмів люди створили гарні терміни для прикриття своїх найганебніших учинків, вважаючи, що можна сховатися від реальності за фасадом гарних слів. *Евтаназія (“добра смерть”); передчасне переривання вагітності, контроль народжуваності (аборт)* – не просто евфемістичні номінації, а лише можливість вбивство не називати вбивством.

Ще однією функцією евфемізмів у різних виданнях є оцінка. Газетний матеріал є інформативним текстом, проте інформація – лише тло для формування в адресата певної оцінки подій [1, с. 46]. Наприклад: *День 17 січня для МВС видався напруженим (охорона громадського порядку, розгляд заяв та інцидентів, що “тягнуть” на кримінальну відповідальність* (УК – 2010. – № 13) – мова йде про включення до реєстру виборців померлих осіб і тих, хто не має українського громадянства. З метою успішного вирішення питання приватизації пред'являють *документи-всюдиходи* (замість *пропонують гроші, дають хабарі*) (УК – 2010. – № 12). Використання евфемістичних заміників, поєднання в межах одного повідомлення елементів ділової й розмовної лексики відбувається з метою вияву оцінки щодо описуваних подій.

За нашими спостереженнями, здебільшого евфемізми опосередковано виражають негативну оцінку. Як-от: *Наша “героїня” – не єдина малолітка, котра завагітніла, образно кажучи, під час перерви* (ДУ. – 2005. – № 13). Автор повідомлення, маючи намір розповісти про надзвичайну подію в житті школярки, називає її *героїнею*. Цей номен викликає в читача неоднозначне розуміння: *героїня* – “головна дійова особа” [2, с. 179], про яку йтиметься в статті, або же “особа, яка чим-небудь відзначилася, привернула до себе увагу” [Там само]. Можна стверджувати, що в наведеному контексті слово *героїня*

набуває негативної оцінної конотації, адже для картини українського суспільства характерні зневажлива оцінка й відповідне ставлення до народження дитини в ранньому, підлітковому віці. Це явище сприймається як таке, що порушує ланцюг етапів соціалізації в житті особистості, зокрема жінки.

Евфемістичні номінації, які зафіксовані в українській пресі початку ХХІ століття, можна розподілити за двома сферами – політичне життя країни та традиційно табуовані теми.

Перша сфера містить чотири тематичні групи евфемізмів, які вyalують політичні погляди, вербальні стратегії, інтенції, щоб представити реципієнтові непопулярні політичні заходи більш привабливо:

1. *Власне політичні евфемізми: контрольована демократія* замість *авторитаризм, імплімент* замість *недовіра уряду, однополярний світ* замість *диктат США, вжити крайніх заходів* замість *здійснити військовий переворот*. До цієї групи евфемізмів належать і *дипломатичні: прикрі випадки, діяльність, що не відповідає положенням Віденської конвенції та не сумісна з дипломатичним статусом* замість *шпиунство* тощо.

2. *Військові евфемізми: миротворча місія* замість *агресія, палестинсько-ізраїльське протистояння, конфлікт* замість *війна, поновлення конституційного режиму, військова операція із роззброєння банд бойовиків* замість *війна в Чечні* тощо. Науковці вважають, що специфічною рисою військових евфемізмів є семіотична опозиція “Свій–Чужий”. Це свого роду подвійний стандарт при оцінюванні певних дій протилежних сторін: усе залежить від позиції того, хто створює повідомлення.

3. *Економічні евфемізми: політична та економічна нестабільність, фінансові та економічні незаразди, нестабільна ситуація в економіці* тощо замість *криза; лібералізація, перегляд, врегулювання цін* замість *підвищення; реорганізація, оптимізація* замість *закриття*.

4. *Пенітенціарні евфемізми – замітники понять репресивних дій владних структур* (звільнення, арешту, порушення кримінальної справи, оперативно-розшукових заходів): *затримали, взяли, застосували санкції* замість *арештували* тощо; *фізичне усунення, зникнення* замість *вбивство*.

Подібні евфемістичні номінації поширені здебільшого в інформаційно-аналітичних виданнях. Наприклад: *Відповідні служби країни інформують президента про недовіряє для офіційного представника іншої держави діяльність* (замість *шпиунство*) *на території країни перебування* (УК – 2009. – № 139); *Учасники військової операції в Лівії зберуться в Лондоні 29 березня* (К – 2011. – 23.03); *На початку року навчальний заклад потрапив до переліку кандидатів на так звану “оптимізацію”* (замість *закриття*) (ГУ – 2011. – № 75); *Взяли його* [Пукача] *в невеликому селі Молочки на Житомирщині. Сказав, що має безпосередній стосунок до зникнення Георгія Гонгадзе* (УК – 2009. – № 132).

Другу сферу репрезентують евфемізми на позначення традиційно табуованих тем, які продуктивно використовують сучасні газети для етичного позначення відповідних денотатів. Це субститути реалій, дотичних до смерті; ставевих стосунків; фізіологічних функцій організму людини; розумових та фізичних вад; аморальних вчинків; лайки: *відійшов у вічність, пішли за вічну межу* замість *померли; любителі оковитої* замість *п'яниці; брати те, що погано лежить* замість *красти* тощо. Такі евфемістичні субститути використовують якісні й популярні видання. Наприклад: *Людство здавна хвилювало питання, як уберегтися від делікатних хвороб і запобігти вагітності* (Сім'я і дім. – 2010. – 17.08); *Селище Лінтон Естейт для пенсіонерів із нетрадиційною орієнтацією побудують в австралійському штаті Вікторія* (Gaze-

та.иа – 2008. – № 654); *Ріс хлопець у цілком нормальній сім'ї, проте не обтяжував себе роботою і любить заглядати в чарку* (УМ – 2011. – № 043-044).

Динаміка евфемізмів у межах певних тематичних груп є характерною особливістю сучасного газетного дискурсу. На шпальтах сучасних газет відбувається процес творення нових евфемістичних номінацій і архаїзація інших у межах певних тематичних груп. Так, архаїзувалися пенітенціарні евфемізми радянських часів: *обмін партійних квитків* замість чистка рядів партії, *засуджений на 10 років без права листування* (офіційна формула смертної кари в сталінські часи), *Віра Михайлівна* (замість вища міра), *розкуркулення* (замість пограбування, фізичне знищення й позбавлення всіляких прав громадян СРСР) тощо. Серед новотворів цієї групи чимало метафоричних утворень: *Першими “пограли мускулами”* (замість застосували фізичну силу, побили) *мільйонери* (ГУ – 2011. – № 47); *Ще хліб не вродив, а дехто вже “жнине”* (ГУ – 2011. – № 46) – про працівників ДАІ, які незаконно штрафують водіїв агрофірми.

Втрачають свою актуальність і набувають пасивності субститути понять вагітності, пологів, засобів контрацепції з традиційно табуованої сфери. Поява неологізмів у ній зумовлена оказіональними утвореннями: *людина дощу, снігу і ... сонця* замість божж (ГУ – 2008. – № 235); *блерону* замість блював – про старшого сина прем'єр-міністра Великої Британії Тоні Блера, який лежав у центрі Лондона і блював (УМ – 2000. – 08.07).

Висновки. Аналіз української преси засвідчує, що важливу роль у поширенні евфемізмів відіграють сучасні газети, які за цільовим і читацьким призначенням, тематикою, способом подання інформації розподіляють на два відносно сформованих типи: якісні та популярні. У газетах різних типологічних груп реалізуються пом'якшувально-меліоративна та оцінна функції евфемістичних субститутів. В якісних виданнях головними функціями евфемізмів є криптологічно-маскувальна й політико-ідеологічна, а в популярних – експресивна. Евфемізація пов'язана з певними темами і сферами. В якісних виданнях переважають субститути понять зі сфери політичного життя країни (власне політичні, дипломатичні, військові, економічні, пенітенціарні евфемізми). Видання обох типологічних груп активно використовують замітники на позначення традиційно табуованих понять: реалій, дотичних до смерті; статевої стосунків; фізіологічних функцій організму людини; розумових та фізичних вад; аморальних вчинків; лайки. Динаміка евфемізмів у межах певних тематичних груп є характерною особливістю сучасного газетного дискурсу.

1. Баскова Ю. С. Евфемизмы как средство манипулирования в языке СМИ : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Баскова Юлия Сергеевна. – Краснодар, 2006. – 162 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1440 с.
3. Гоць І. Якісні й популярні мас-медіа [Електронний ресурс] / Гоць І. – Режим доступу : <http://ira-lviv.livejournal.com/>.
4. Свєсєва Г. П. Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80 – 90 років ХХ століття) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Свєсєва Галина Петрівна. – Дніпропетровськ, 2002. – 219 арк. – Бібліогр. : арк. 157–182.
5. Кантур К. О. Евфемія в соціально-економічному дискурсі / К. О. Кантур // Вісник Житомирського державного університету: Серія: Філологія. – Житомир, 2009. – Вип. 45. – С. 152–155.
6. Потятиник Б. В. Шлях формування якісних медій в Україні : елітарний чи егалітарний [Електронний ресурс] / Б. В. Потятиник // Медіакритика. – № 9. – 2008. – Режим доступу : – <http://www.mediakrytyka.info/drukovani/11/shlyakh-formuvannya-yakisnykh-mediy-v-ukrayini-elitarnyy-chy-ehalitarnyy.html>.

7. Словник літературознавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.djerelo.com/index.php?option=com_content&task=view&id=5463&Itemid=378.

МОРФОЛОГІЧНА СЕМАНТИКА І ЗАКОНОМІРНОСТІ ТРАНСПОЗИЦІЙНИХ ЗМІН

Дубова Олена

У загальному процесі розвитку мови найактивнішими і найпомітнішими є зміни її словникового складу. Ці зміни відбуваються якісні і кількісні перетворення в семантичному просторі мови, а також у складі її номінативних способів і засобів. Зміни складу елементарних номінативних одиниць у сучасних мовах, що мають значний обсяг номінативних ресурсів, виявляються не лише у двопланових інноваціях (похідних словах і запозиченнях), а й в однопланових. Однопланові інновації є результатом семантичної деривації, вторинної номінації або транспозиції (переходу слів або форм слів до іншої частини мови).

Напевне, для визначення специфіки еволюції мови як комунікативно-семіотичної системи значимими стали б статистичні характеристики, співвідношення двопланових й однопланових інновацій. Однак навіть за відсутності статистичних даних цілком переконливим є той факт, що однопланові інновації належать до активних засобів поповнення номінативних ресурсів сучасних мов, зокрема української. Очевидно, сам цей лінгвальний факт, щоб стати фактом лінгвістичної теорії, вимагає наукового осмислення як у світлі загальної проблеми мовної еволюції, так і відповідно до функціональних й експланаторних настанов сучасної лінгвістики [8, с. 144–238].

Дослідження семантичної деривації, вторинної номінації, транспозиції є відносно новим напрямом розбудови лінгвістичної теорії. Типовим явищем для початкових етапів розвитку певних наукових напрямів є відсутність усталеної поняттєво-термінологічної бази. Зокрема це стосується й терміна *транспозиція*. У лінгвістичній терміносистемі він фіксується як полісемічний і водночас синонімічний термінам *конверсія*, *перехід частин мови*. Ми зупиняємося на терміні *транспозиція*, оскільки на відміну від терміна *конверсія*, він застосовується лише до функціонально однорідних одиниць – номінативно елементарних (а не до комунікативних). Вважаємо за доцільне обмежити обсяг цього терміна таким значенням: процес перетворення семантичної структури слова за умови збереження формальної структури, результатом якого є утворення омонімів, що належать до різних частин мови.

Сучасний стан дослідженості явищ транспозиції характеризується вичерпним визначенням різновидів транспозиції (субстантивізація, ад'єктивізація, нумералізація, прономіналізація, вербалізація, адвербіалізація, предикативізація, препозитивізація, інтер'єктивізація тощо), спробами з'ясувати системні співвідношення між цими різновидами транспозиції і первинною частиномовною належністю слова [1, с. 26–28; 2; 3; 6; 7; 9]. У розгляді цих системних співвідношень спостерігаємо непослідовно диференційований підхід до явищ мови і мовлення. Цілком вірогідною причиною цього є те, що всі транспозиційні процеси обов'язково починають здійснюватися в мовленні. Однак не всі такі процеси завершуються формуванням мовних транспозитів.

У транспозиційних змінах виявляється глибоке історичне коріння. Причому як результат транспозиції розглядається не лише омонімія слів, що належать до наявних частин мови, а й становлення лексичного складу но-

вої частини мови. Загальновідомими є такі факти історії мови, які свідчать, що результатом мовної транспозиції було формування нової частини мови – числівника, оскільки прості непохідні числівники утворилися в результаті транспозиції іменників або прикметників [4; 10; 13].

Крім опису транспозиції, в сучасній україністиці здійснюються спроби виявити закономірності, що супроводжують перехід слів або їхніх форм до інших частин мови. Н.Ф. Клименко відзначає можливе звуження парадигми транспозита порівняно з транспонованим [7].

Отже, за обсягом дослідженості транспозиції в сучасній україністиці визначаються такі специфічні риси цього мовного явища: транспозиційні зміни спостерігаються протягом тривалої історії мови і сягають навіть праїндоевропейського періоду; у сучасній українській мові мовна транспозиція виявляється в субстантивації прикметників і дієприкметників, ад'єктивації дієприкметників, адвербіалізації іменників і дієприслівників, препозитивації іменників і прислівників; результатами мовної транспозиції є поповнення номінативних ресурсів наявних частин мови; утворення мовних транспозитів, що стають засобами поповнення номінативних ресурсів наявних частин мови, супроводжується звуженням парадигми.

Подальшим дослідженням транспозиції як явища сучасної української мови, в якому виявляється визначення специфіки еволюції мови як комунікативно-семіотичної системи, передбачається розгляд таких питань: визначення ролі мовної і мовленнєвої транспозиції для формування лексичного складу мови, з'ясування причин, що зумовлюють транспозиційні процеси, визначення функцій транспозиційних змін, виявлення закономірностей, що регулюють транспозиційні процеси.

Специфікою мовленнєвих явищ транспозиції є те, що слова певної частини мови в нетипових для них синтаксичних позиціях набувають семантики, співвідносною з іншою частиною мови, однак таке використання слів не стає регулярним, а тому не фіксується як явище мови. Наприклад, *Вона обірвала розмову недбалим "Зустрінемося"*. Транспозит стає фактом мови не лише завдяки регулярному використанню, а й унаслідок такої повної асиміляції вторинній частині мови, за якої всі ознаки транспозита (семантичні, синтаксичні й морфологічні) уподібнюються цій вторинній частині мови (*благовірний, диспетчерська, майбутнє*).

Мовна транспозиція, на відміну від мовленнєвих змін, обмежена не лише обсягом одиниць, а й зв'язками різновидів транспозиційних явищ із певними частинами мови як джерелами транспозитів. Зокрема, якщо мовленнєва субстантивація може охоплювати будь-які мовні одиниці, то явищами мовної транспозиції є лише субстантивація прикметників, дієприкметників, займенників.

У розгляді питання про поповнення складу елементарних номінативних одиниць шляхом формування однопланових інновацій провідна роль належить мовній транспозиції, оскільки результатом саме мовних транспозиційних змін є поповнення номінативних ресурсів мови. Як мовну транспозицію в системі повнозначних частин мови сучасної української мови розглядаємо субстантивацію прикметників і дієприкметників, ад'єктивацію дієприкметників, адвербіалізацію іменників і дієприслівників; препозитивацію іменників і прислівників.

У переліку різновидів транспозиції, як правило, згадується прономіналізація. Однак прономіналізація радше належить до явищ власне лексико-семантичної деривації. Статус прономіналізації визначається місцем займенникових слів у системі частин мови. Відсутність спільних для всіх займенників класифікаційних частини-мовних ознак, аналогічність цих ознак іншим частинам мови створює підстави для твердження, що

“займенникові слова – це підкласи іменника, прикметника, числівника або прислівника” [1, с. 185]. Отже, прономіналізація не може вважатися явищем транспозиції як переходу слів або форм слів до іншої частини мови. Прономіналізацію варто розглядати як формування дейктичної семми в структурі лексичного значення іменника, прикметника або числівника з первинним денотативним значенням. Подібної кваліфікації набувають субстантивація займенникових іменників та ад'єктивація займенникових прикметників, з тією лише відмінністю, що в цих випадках спостерігається формування конкретно-денотативної семми в структурі лексичного значення слова з первинним дейктичним значенням.

Як і більшість процесів, пов'язаних зі змінами словникового складу мови, транспозиційні процеси спричинені суперечностями, що виникають між наявними в мові номінативними засобами і змінюваними номінативними потребами мовного соціуму. Однак для кожного типу транспозиції зміст цих суперечностей можна дещо конкретизувати. Якщо ад'єктивація й адвербіалізація спричинені необхідністю кількісного поповнення номінативних ресурсів мови засобами вираження нової семантики, то спричиненість субстантивації виявляється в суперечності між наявним номінативним засобом, яким є словосполучення “прикметник + іменник” або “дієприкметник + іменник”, і загальною еволюційною тенденцією мов до формування засобів, за допомогою яких може передаватися максимум інформації за мінімум часу [11]. Унаслідок дії цієї тенденції субстантивована прикметникова або дієприкметникова форма набуває функції однослівного засобу вираження не лише ознакової, а й предметної семантики.

Транспозиційні зміни в сучасній українській мові є процесами, призначення яких полягає як у поповненні номінативних ресурсів усталених у системі мови лексико-граматичних класів слів – частин мови, так й у формуванні лексичного складу потенційної частини мови – предикативів (слів категорії стану).

Застосування мовних транспозитів як засобів поповнення номінативних ресурсів наявних частин мови визначається дією закону економії мовних засобів. Конкретними виявами дії цього закону в транспозиційних змінах є, по-перше, тенденція до скорочення матеріального оформлення мовних засобів вираження певної семантики до мінімально необхідного обсягу (субстантивація прикметників і дієприкметників) і, по-друге, тенденція до максимально припустимого використання потенціалу наявних матеріальних форм для вираження нових значень (а не створення нових матеріальних форм).

Транспозиційні зміни, застосовувані для формування потенційної частини мови – предикативів, зумовлені дією загального правила системології – тенденції системи до симетричної організації. На мовному матеріалі ця закономірність реалізується в побудові фрагментів мовної системи за зразком симетричних опозицій. За умови протиставлення багатоаспектних членів бінарної опозиції за однією ознакою потенціал розвитку системи полягає в утворенні опозицій за іншими ознаками. Система набуває повного вигляду за умови реалізації кожного члена опозиції. Якщо при формуванні опозиції виявляється первинна відсутність засобів матеріальної репрезентації всіх членів опозиції, така відсутність ліквідується шляхом функціональної трансформації наявних ресурсів мови або утворенням нових. Аналогічні зміни Б.О. Серебрянников уподібнював процесу заповнення порожніх клітинок у системі [12].

У частиномовній системі української мови спостерігаємо опозицію засобів вираження ознакової семантики за такими властивостями, як первинність/вторинність, предикативність/непредикативність. Ця опозиція мате-

ріалізована в протиставленнях “первинна предикативна ознака (дієслово) – первинна непередикативна ознака (прикметник)”, “первинна непередикативна ознака (прикметник) – вторинна непередикативна ознака (прислівник)”. Однак в опозиціях “первинна предикативна ознака (дієслово) – вторинна предикативна ознака (x)”, “вторинна непередикативна ознака (прислівник) – вторинна предикативна ознака (x)” відсутня матеріалізація члена, що виражає вторинну предикативну ознаку. За наявності засобів вираження первинної непередикативної ознаки (прикметники), первинної предикативної ознаки (дієслова), вторинної непередикативної ознаки (прислівники) відсутність морфологізованого засобу вираження вторинної предикативної ознаки ліквідується шляхом функціональної трансформації – транспозиції форм тих частин мови, що уподібнені x-члену цієї симетричної опозиції за однією з властивостей ознакової семантики: дієприкметникових форм дієслова (мають значення предикативної ознаки) або прислівників (мають значення вторинної ознаки). (Див. табл. 1).

Таблиця 1

Матеріальна репрезентація опозиції засобів вираження ознакової семантики

Тип ознакової семантики:	первинна ознака	вторинна ознака
непередикативна ознака	прикметник	прислівник (<i>Діти живуть/грають/розважаються <u>весело</u></i>)
предикативна ознака	дієслово (<i>Перегляньте листи, надіслані минулого тижня</i>)	x-член (<i>Дітям <u>весело</u></i>) ↓ (<i>Листи надіслано</i>) → x

Отже, формування предикативів (слів категорії стану) як специфічної частини мови являє собою процес симетризації системи засобів вираження ознакової семантики.

Однією з закономірних ознак транспозиційних змін є можливе звуження парадигми транспозита порівняно з транспонованим [7]. Однак зауважимо, що разом зі звуженням може виявлятися й ускладнення парадигми транспозита порівняно з транспонованим. В історії мови такі парадигматичні ускладнення спостерігалися при вербалізації дієприкметників, а в сучасній мові виявляються в предикативації прислівників і віддієслівних форм на *-но*, *-то*. Транспозиційні зміни, зумовлені дією закону економії мовних засобів, можуть супроводжуватися як звуженням словозмінної парадигми транспозитів порівняно з транспонованими (субстантивізація, адвербіалізація), так і збереженням незмінного обсягу парадигми (ад’єктивізація).

Такі розбіжності кількісних співвідношень парадигм транспозитів і транспонованих свідчать про те, що звуження обсягу парадигми не є закономірним процесом, що супроводжує транспозицію. Усі типи кількісних співвідношень парадигм транспозитів і транспонованих визначаються характером семантичних змін транспонованого в процесі утворення транспозита. Якщо транспозити є засобом поповнення частин мови з непроцесуальною загальночастиномовною семантикою, то парадигми таких транспозитів не перевищують склад парадигми транспонованих (пор. парадигми субстантивованих прикметників, дієприкметників з транспонованими, ад’єктивованих дієприкметників з дієприкметниками, адвербіалізованих слів, що мають нульову парадигму, з парадигмою іменників). Якщо транспозити є засобом поповнення частини мови з процесуальною загальночастиномовною семантикою (для сучасної української мови – слів ка-

тегорії стану, а в історії мови – дієслів), то парадигми таких транспозитів набувають більшого обсягу порівняно з транспонованим.

Формування мовних транспозитів як засобів поповнення номінативних ресурсів частин мови з непроцесуальною загальночастиномовною семантикою регулярно супроводжується скороченням обсягу категорійних морфологічних значень (при ад’єктивізації дієприкметників скорочуються категорійні значення виду і стану) як взагалі, так і в окремих їхніх елементарних реалізаціях (при субстантивізації прикметників скорочується варіювання значень категорії роду, а іноді й значень категорії числа). Скорочення обсягу категорійних морфологічних значень зумовлене тим, що транспозити, формуючись як засоби вираження нових (порівняно з транспонованими) лексичних значень, ускладнюють свою лексичну семантику за рахунок тих елементів, що є аналогами елементів граматичної (синтаксичної або морфологічної) семантики. Унаслідок цього обсяг елементів граматичної семантики скорочується, а отже, скорочується обсяг засобів вираження граматичної семантики – морфологічних форм і, як результат, скорочується обсяг парадигми.

Субстантивізація дієприкметників і прикметників супроводжується тим, що синтагматична атрибутивно-субстантивна семантика перетворюється на елемент у структурі лексичної семантики, тому синтагматичні словозмінні категорії перетворюються на референційні (відмінок і число) і на синтагматичну несловозмінну (рід). Результатом може стати скорочення числових значень (тільки одиниця – *майбутнє* або тільки множина – *нідійомні*), родових значень (субстантивоване слово має тільки одне з трьох родових значень).

У результаті адвербіалізації синтаксична семантика перетворюється на лексичну, релятивна семантика виявляється репрезентованою в структурі лексичного значення, тому морфологічні категорії стають надлишковими для загальної семантичної структури слова і повністю втрачаються.

При ад’єктивізації лексичне значення ускладнюється елементами-аналогами складників загальночастиномовного граматичного значення (дія), і тому нейтралізуються ті категорії, які репрезентували процесуальне значення – категорії виду і стану.

Формування транспозитів, що утворюють лексичний склад частини мови з процесуальною загальночастиномовною семантикою, супроводжується ускладненням парадигми таких транспозитів.

Регулярне використання певної частини прислівників (*безлюдно, весело, відомо, порожньо, тепло*) і пасивних дієприкметників (*засвідчено, поширено, встановлено*) у функції предикативів односкладних речень зумовлює набуття прислівниковими і дієприкметниковими формами не тільки синтаксичної специфіки, а й морфологічної. У цих слів виявляються ознаки формування парадигми аналітичних форм, що є засобами вираження предикативних категорій способу й часу. Незважаючи на однойменність із категоріями дієслова, у предикативів формуються двограммна категорія способу (грамми мовного і дійсного способів) і триграммна категорія часу (грамми теперішнього, минулого й майбутнього). На відміну від дієслова категорія способу предикативів не має у своїй семантичній структурі грами наказового способу, а категорія часу – грами давноминулого. Особливості формування парадигми предикативів-транспозитів порівняно з первинними частиномовними ознаками транспонованих словоформ свідчать про те, що в процесі транспозиції парадигма транспонованих може ускладнюватися (транспозиція прислівників) або якісно змінюватися (транспозиція іменників і дієприкметників).

Отже, формування специфічних морфологічних властивостей потенційної частини мови – предикативів виявляється у становленні відповідного комплексу категорій і зумовлює зміни морфологічної семантики і ускладнення парадигми транспозитів порівняно з транспонованими.

Виявлені закономірності транспозиційних змін можна узагальнити в таких висновках: (1) транспозиційні зміни, застосовувані для формування потенційної частини мови – предикативів, зумовлені дією загального правила системології – тенденції системи до симетричної організації; формування мовних транспозитів як засобів поповнення номінативних ресурсів наявних частин мови визначається дією закону економії мовних засобів; (2) становлення потенційної частини мови як граматичного класу зі специфічними морфологічними властивостями виявляється у формуванні відповідного комплексу категорій і зумовлює ускладнення парадигми транспозитів формами предикативних категорій; (3) формування мовних транспозитів як засобів поповнення номінативних ресурсів частин мови з непередикативною семантикою регулярно супроводжується скороченням обсягу категорійних морфологічних значень. Таке скорочення зумовлене тим, що ресурсом для нових лексичних значень транспозитів є елементи, які є аналогами елементів граматичної (синтаксичної або морфологічної) семантики транспонованих слівформ.

Отже, загальна модель семантичних змін, що виявляються в процесі транспозиції, така: ускладнення загальночастиномовної семантики транспозитів значенням предикативності супроводжується ускладненням категорійних значень, а ускладнення лексичного значення транспозитів – скороченням обсягу категорійних значень.

З огляду на те, що мовні закони мають переважно статистичний, а не абсолютний зміст, перспективи подальшого дослідження вбачаємо в тому, щоб дослідити закономірності транспозиційних змін в діахронному аспекті на матеріалі нумералізації іменників і прикметників, вербалізації іменникових і прикметникових форм.

1. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
2. Гнатюк Г.М. Дісприкметник у сучасній українській літературній мові / Г.М. Гнатюк – К.: Наукова думка, 1982. – 248 с.
3. Дубова О.А. Структурно-семантичні зміни синтетичних та аналітичних конструкцій в умовах морфологічної транспозиції (на матеріалі сучасних української та російської мов) / О.А. Дубова // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Філологія. – 1999. – Т. 2, № 2. – С. 86–91.
4. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных / С.А. Жаботинская. – М.: ИЯ РАН, 1992. – 216 с.
5. Калечиц Е.П. Явления перехода в системе частей речи / Е.П. Калечиц. – Новосибирск: Наука, 1991. – 215 с.
6. Ким О.М. Транспозиция на уровне частей речи и явление омонимии в современном русском языке / О.М. Ким. – Ташкент, 1978. – 246 с.
7. Клименко Н.Ф. Конверсия / Н.Ф. Клименко // Українська мова: Енциклопедія. 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2004. – С. 265–266.
8. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века. – М.: Рос. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 144–238.
9. Кубрякова Е.С. Части речи в ономазиологическом освещении / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1978. – 358 с.
10. Лукінова Т.Б. Числівник в слов’янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / Т.Б. Лукінова. – К.: Наукова думка, 2000. – 370 с.
11. Николаева Т.М. Диахрония или эволюция (Об одной тенденции развития языка) / Т.М. Николаева // Вопр. языкознания. – 1991. – № 2. – С. 12–26.

12. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление / Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1988. – 242 с.
13. Таранець В.Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індосвропейської прамови) / В.Г. Таранець. – 2-е вид., перероб. і доп. – Одеса: Астропринт, 1999. – 116 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ОПОЗИЦІЯ В АСПЕКТІ МОВНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Дубчак Ольга

Структура бінарних опозицій виступає однією з найголовніших характеристик людського мислення. Принцип осмислення людиною дійсності у протиставлених поняттях і судженнях здавна був предметом наукового вивчення. Початки його дослідження сягають ще міфологічних концепцій Піфагорійської школи, філософських трактатів Горгія, Анаксимандра, Платона, Аристотеля та ін. Актуальною структура бінарного моделювання дійсності була і в епоху Середньовіччя, коли логіка ділила весь світ на “святе” й “грішне”, “національне” і “штучно привнесене”, “своє” й “чуже”, “янгольське” й “демонське” тощо. У XVIII ст. проблему бінарних відношень стали розглядати в загальнофілософському руслі, певним чином узагальненому в “антимічній” теорії І. Канта. У широкому розумінні ідея бінарного протиставлення виникла й набула розвитку як ідея своєрідної побудови логіки людського мислення.

Теоретичне оформлення концепції бінарних опозицій відбулося на початку XX ст. в лінгвістиці і було пов’язане з науковими розробками Ф. де Соссюра, Р. Якобсона і М. Трубецького. Після побудови фонологічної системи мови, описаної на основі диференційних ознак, бінарний методологічний принцип стали використовувати практично в усіх галузях структурних гуманітарних досліджень. У семіотиці він був оформлений у протиставлення “означуване” – “означене” і став передбачати принциповий дихотомічний поділ об’єктів, який зумовлює організацію, упорядкування та стійкість певної знакової структури. Філософський дискурс бінаризму сягає праць К. Леві-Стросса як основоположника ідеї опису міфологічної картини світу в термінах антонімічних семантичних протиставлень. Згідно з теорією К. Леві-Стросса, осмислення дійсності в межах бінарних протиставлень є найпершим принципом розуміння етнічної культури і загалом етнічного світогляду. Передусім це стосується архаїчного суспільства й архетипного мислення на всіх без винятку культурних рівнях. Антропологічні дослідження К. Леві-Стросса мали велике значення для становлення теорії бінарності людського мислення. Саме цьому вченому належить припущення, згідно з яким у бінарні опозитивні відношення вступають такі категорії, які мають фундаментальний архетиповий характер, тобто є онтологічними ментальними моделями, зафіксованими у колективній етнічній свідомості [8]. Це припущення найбільшою мірою стосується “категорій” (за термінологією К. Леві-Стросса) ‘СВІЙ’ та ‘ЧУЖИЙ’, властивих ментальному простору всіх етноспільнот на всіх рівнях їхнього розвитку.

На думку дослідників, бінарні опозиції слугують “установленню відношень двох уявлень, чії протилежні якості чи кількості передбачають у розумінні культури семантичну опозицію” [9; 12; 13; 17]. Більшість учених наголошує, що архітектоніка знання членів певного етнічного колективу в архаїчному суспільстві оптимально може бути вивчена з допомогою саме бінарної логіки

(Вяч. Иванов, Л. Лисиченко, М. Толстой, М. Уваров та ін.). Представники семиотичного напрямку підтверджують це припущення. Так, на думку Вяч. Иванова, “бінарні структури виявляються і в природній мові, і в знакових системах міфу та ритуалу. Подвійні символи зазвичай можуть бути членовані й далі, завдяки чому (і зокрема у мовних системах) за допомогою бінарних опозицій будуються ще складніші структури” [4, с. 206].

Думка про те, що мислення в бінарних категоріях є одним із універсальних засобів пізнання людиною світу, і досі є актуальною. Усебічний аналіз відношення, за якого об’єкт набуває значення й актуальності лише завдяки існуванню іншого, протиставленого йому об’єкта, змусив дослідників виділити й описати різноманітні бінарні опозиції, які можуть бути свідченням “універсальності людського мислення” [12].

У вітчизняній науці бінарні опозиції були сформовані у межах реконструкції архаїчної колективної свідомості й загальнокультурної картини світу. Учені висловили думку про те, що в усіх образах світу, які існують у різних народів, є спільні риси, що передбачають включення до кола параметрів подвійних змістових протиставлень. В. Топоров і Вяч. Иванов виділили ряд пар, які включають крайні позиції вираження різних антропологічних якостей (*верх-низ, справа-зліва, живий-мертвий тощо*) [3]. М. Толстой описав кілька типів бінарних опозицій і довів, що їхній універсальний характер є наслідком універсальності подвійних ознак та взаємного зв’язку парних протиставлень [17]. Із загальних культурологічних позицій концептуальні протиставлення описані в працях Е. Бенвеніста, А. Руднева, О. Белової, О. Балясіної та ін.

Культурологічні пошуки спричинили розуміння того, що “фундаментальні концептуальні протиставлення суттєво впливають і навіть формують поле культури. Бінарний архетип є незаперечним атрибутом національної культури в цілому. Таке розуміння закладене в специфічних характеристиках архаїко-міфологічного мислення. Оскільки ... в основі суспільного життя на архаїчних стадіях культури був антитетичний і антагоністичний уклад самого суспільства, коли весь мисленнєвий світ організований відповідно до протиставлень, то з допомогою бінарного аналізу в національній культурі можна виявити той досвід народу, який має в собі риси буття” [18, с. 17]. Отже, питання про бінарні опозиції – це питання про універсальні властивості самої дійсності та універсальні закономірності її відображення в людській свідомості. Бінарна модель світу – загальна для всіх людей психологічна риса, окрім того, це визначальна риса сучасної культурної парадигми, якій властива амбівалентна, бідомінантна свідомість [10, с. 4].

У сучасних лінгвістичних дослідженнях, де представлені різні аспекти відображення дійсності в мові, також закономірним є опис відношень людини й навколишнього світу на основі різних видів протиставлень. На сьогодні в мовознавстві сформовано кілька підходів до такого опису: 1) структурно-семантичний (Т. Булигіна, В. Гак, Г. Уфімцева), за якого провідним є аналіз антонімічних номінацій. Аналіз денотативних сем, які лежать в основі антонімічного протиставлення, є базовим для розвитку теорії вторинної номінації; 2) функціонально-семантичний, за якого опозицію розглядають з урахуванням логічного (Й. Тріп), мовного (Г. Уфімцева), психофізіологічного (О. Лурія), семантико-логічного (В. Кодухов) критеріїв; 3) культурологічний (С. Воркачов, Л. Чернейко), який передбачає дослідження не лише семантичної структури протиставлених номінацій, а й їхні різноманітні зв’язки в контексті конкретної культури; 4) прагматичний, що постулює вивчення протиставлення з урахуванням практичного досвіду мовців та закономірнос-

тей впливу опозиції на реципієнтів; 5) когнітивний. Цей підхід передбачає аналіз теорії концептуальної опозиції та опис певних опозитивних моделей, виражених вербально. Концептуальна опозиція в такому розумінні є основною когнітивною операцією, спрямованою на пізнання й рубрикацію світу (Ю. Караулов, О. Кубрякова, Дж. Лакофф, В. Петров та ін.). Розробки названого підходу охоплюють вивчення прототипових когніцій, які взято за основу концептуальних протиставлень. Очевидно, що структурно опозиція в загальному розумінні когнітивістів представлена як два взаємопротиставлених концепти, кожен з яких є об’ємним ментальним утворенням зі складним змістовим наповненням. При цьому, однак, ці концепти не є самодостатніми одиницями, бо кожен з них може існувати й бути актуальним доти, доки існує і є актуальним його ментальний “опонент”. В. Карасик стверджує, що взаємопов’язаність концептів у межах бінарної опозиції свідчить про їхній категорійний статус, антиномічний характер та конститутивні ознаки [5, с. 31].

Дослідження концептуальної опозиції є одним із провідних (деякі дослідники називають його основним) методів опису цілісного фрагмента мовної картини світу. Т. Цив’ян наголошує на тому, що спосіб опису мовної картини світу, реалізований у бінарних опозиціях, визначальний своєю простотою, кмітливостю і враховує усю комплексність, узагальненість і строкатість цього феномену [6, с. 5]. Окрім того, саме в механізмі формування й реалізації в мовній картині світу концептуальної опозиції, що є “універсальним способом представлення знань, найбільшою мірою виявляється суб’єктивний чинник сприйняття дійсності – соціально “профільтровані” та індивідуальні оцінки позначуваного” [19, с. 7].

Оскільки “...наша концептуальна система безпосередньо залежить від соціального досвіду й безпосередньо пов’язана з ним” [9, с. 5], то опозитивна модель може бути витлумачена як провідна в інтерпретації соціальних стосунків, базованих насамперед на механізмі само- і взаємореалізації їхніх учасників у суспільстві. Згідно з твердженням Е. Бенвеніста, “усвідомлення себе можливе лише в протиставленні” [2, с. 236]. Це означає, що кожна особа, ширше – соціальна група осіб, і ще ширше – національна спільнота формує свій світогляд на основі протиставлення себе і свого “Я” комусь чи чомусь іншому. Цей механізм, за вже хрестоматійним висловленням Ю. Степанова, “пронизує всю культуру і є одним із головних концептів будь-якого колективного, масового, народного, національного світовідчуття” [16, с. 472]. У когнітивній і, відповідно, мовній картині світу таке світоглядне протиставлення в кінцевому результаті реалізоване в концептуальній опозиції ‘СВІЙ’ – ‘ЧУЖИЙ’ – одній із найважливіших архетипових “констант” свідомості.

Опозиція ‘СВІЙ’ – ‘ЧУЖИЙ’ є одним із фундаментальних базових протиставлень, які побудують у наївній, або донауковій, свідомості і, відповідно, в картині світу людини. Це ментальне утворення передбачає мисленнєве членування дійсності на два полюси: проводить межу між світом, сприйнятим носієм мовної свідомості як ‘свій’, ‘близький’, ‘безпечний’, оцінюваний позитивно, і світом, оцінюваним як ‘чужий’, ‘поганий’, ‘небезпечний’. Відмежування себе і ‘СВОГО’ від ‘не-СВОГО’, ‘іншого’, ‘ЧУЖОГО’ притаманне кожній людині зокрема і кожній людській спільноті загалом. Саме тому його можна назвати універсальною когнітивною операцією, виконуваною у свідомості будь-якого мовного колективу і спрямованою на його самоідентифікацію і самооцінку. Під час цієї операції людина (і загалом етнічний колектив, до якого вона себе зараховує) виділяє не лише кровно, духовно чи матеріально належне собі, а й те, що їй не належить і її не стосується. Результатом операції є умов-

ний поділ універсуму на 'СВІЙ' і 'ЧУЖИЙ', що й виявляється у відповідних поліконцептах, специфічно репрезентованих тією чи іншою етноспільнотою в національній мові, яка, у свою чергу, слугує засобом репрезентації національних досвідних знань і аксіологічних настанов.

Більшість учених, які присвятили свої дослідження цьому концептуальному протиставленню, наголошують на його знаковій природі і за соціальною значущістю виводять його на перше місце серед таких базових протиставлень, як 'хороший' – 'поганий', 'внутрішній' – 'зовнішній', 'людський' – 'нелюдський' і под. [1; 3; 4; 7; 11; 14; 15; 16 та ін.]. Уявлення про 'свої' та 'чужі' реалії дійсності має прояв в усіх сферах людської діяльності, що підкреслює його універсальний та всеохопний характер.

Концептуальне протиставлення 'СВІЙ' – 'ЧУЖИЙ' антропоцентричне у своїй суті, бо базою його формування і функціонування є людина з її ставленням до навколишньої дійсності. Різні науки, які обирають людину, її свідомість, поведінку, діяльність тощо за основний об'єкт свого вивчення, рано чи пізно постають перед проблемою розмежування 'СВОГО' й 'ЧУЖОГО' як найбільш значущою категорією свідомості.

Як *лінгвістичне явище* концептуальну опозицію 'СВІЙ' – 'ЧУЖИЙ' доцільно розглядати комплексно: акумулюючи в собі історико-культурний досвід нації, будучи однією з форм міфологічної свідомості, реалізуючи складний психологічний механізм і формуючи феноменальне утворення, вона отримує специфічне вираження в мові і, більше того, виступає як базовий фрагмент мовної картини світу, як її багаторівнева когнітивна одиниця.

За словами О. Селіванової, що антиномічну концептуальну структуру досліджують у антропологічній лінгвістиці, лінгвoseміотиці, компаративістиці, когнітивній семантиці, етнолінгвістиці, дискурсології, вона була об'єктом вивчення в ракурсі семіотичного й польового моделювання, структурного, концептуального, текстово-інтерпретаційного й архетипового аналізу, асоціативного експерименту, когнітивного тестування, дискурсивного проектування тощо [15, с. 27].

Загалом можна виділити два основних підходи, у межах яких досліджують аналізоване протиставлення:

1) семантичний, за якого компоненти опозиції виявляють у лексико-семантичному просторі мови, описують моделі їхньої реалізації, досліджують мовні засоби, що репрезентують категорії 'СВОГО' та 'ЧУЖОГО' (В. Жайворонок, В. Колесов, А. Пенковський, Л. Сахно, Н. Арутюнова та ін.);

2) когнітивний, за якого вихідним є розуміння опозиції 'СВІЙ' – 'ЧУЖИЙ' передусім як категорії мислення. Тому основним завданням лінгвіста є з'ясування того, яким саме чином це протиставлення категоризує дійсність, організує картину світу в національній свідомості, які чинники є визначальними для його актуалізації і, нарешті, як ця структура впливає на моделювання й організацію мовних засобів, спрямованих на його об'єктивність (репрезентацію).

Концептуальні структури мають вияв на всіх мовних рівнях. При цьому варто розмежувати два основних аспекти, залежно від яких можуть варіюватися як методи дослідження опозиції, так і характер теоретичних узагальнень. Доцільно виділити *статичний (номінативний)* аспект відображення, що полягає у формуванні "сталого" семантики мовних одиниць і структур, які несуть у собі потенційну здатність реалізувати концепти 'СВІЙ' чи 'ЧУЖИЙ' у будь-якому контексті; та *динамічний (функціонально-прагматичний)* аспект, який передбачає реалізацію опозиції шляхом регулярного чи нерегулярного добору форм і моделювання конструкцій, які вибудовують сферу 'ЧУЖОГО' стосовно 'СВОГО' суб'єкта в кожному

конкретному випадку.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с. – (Серия "Язык. Семиотика. Культура").
2. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Эмиль Бенвенист / [пер. с фр. Н.Н. Казанский; общ. ред., вст. ст. и коммент. Ю.С. Степанов] – М. : Прогресс; Универс, 1995. – 453 с.
3. Иванов Вяч. Вс. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период) / Вяч. Вс. Иванов, В.Н. Топоров. – М. : Наука, 1965. – 248 с.
4. Иванов Вяч. Вс. Бинарные структуры в семиотических системах / Вяч. Вс. Иванов // Системные исследования : ежегодник. 1971. – М. : КомКнига, 1972. – С. 206–236.
5. Иная ментальность / В.И. Карасик, О.Г. Прохвачева, Я.В. Зубкова, Э.В. Грабарова. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с. – (Научно-исследовательская лаборатория "Аксиологическая лингвистика").
6. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу : [монографія] / Віталій Іванович Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
7. Красных В.В. Коды и эталоны культуры : приглашение к разговору / В.В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : Вып. 19. – М. : Макс-Пресс, 2001. – С. 5–19.
8. Леви-Стросс К. Структурная антропология / Клод Леви-Стросс. – М. : Наука, 1985. – 400 с.
9. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу / Л.А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 36–41.
10. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику : [учеб. пособие] / В.А. Маслова. – 3-е изд., испр. – М. : Флинта; Наука, 2007. – 296 с.
11. Присяжнюк Л.Ф. *СВІЙ / ЧУЖИЙ* в образній системі романів Г. Гріна : семантико-когнітивний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Л.Ф. Присяжнюк. – К., 2007. – 22 с.
12. Руднев В.П. Словарь культуры XX века : ключевые понятия и тексты / Вадим Петрович Руднев. – М. : Аграф, 1999. – 381 с.
13. Рузин И.Г. Возможности и пределы концептуального объяснения языковых фактов / И.Г. Рузин // Вопросы языкознания. – 1996. – № 5. – С. 39–50.
14. Сахно С.Л. "Свое – чужое" в концептуальных структурах / С.Л. Сахно // Логический анализ языка : культурные концепты / отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – С. 95–100.
15. Селіванова О.О. Опозиція *свій – чужий* в етносвідомості / О.О. Селіванова // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 26–34.
16. Степанов Ю.С. Константы : словарь русской культуры : опыт исследования / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824 с.
17. Толстой Н.И. О природе связей бинарных противопоставлений типа *правый–левый, мужской–женский* / Н.И. Толстой // Языки культуры и проблемы переводимости / [отв. ред. Б.А. Успенский]. – М. : Наука, 1987. – С. 169–183.
18. Уваров М.С. Бинарный архетип : Эволюция идеи антинормизма в истории европейской философии и культуры / Михаил Семенович Уваров. – СПб. : Изд-во БГТУ, 1996. – 214 с.
19. Цивьян Т.В. Модель мира и ее лингвистические основы / Татьяна Владимировна Цивьян. – 3-е изд., испр. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.

ЕВОЛЮЦІЯ ГРАМАТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Дяків Оксана

Постійна й безнастанна увага до феномену античності, античної культури, літератури, міфології зумовлює

інтерес до особливостей відображення античної спадщини в лексиці і фразеології різних мов. Інтерес до вивчення фразеологічних запозичень латинського походження не випадковий: римська класична література слугувала невичерпним джерелом, з якого європейські народи на протязі тисячоліть черпали кращі зразки народної мудрості. У значній кількості робіт порушується проблема фразеологічних одиниць античного походження в різних мовах, але разом з тим фразеологізми, пов'язані з античністю, не стають об'єктом окремого дослідження й аналізуються поряд з іншими фразеологічними одиницями. Проблема рецепції фразеологізмів античного походження привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників (А. Бабкін, В. Гаврись, Е. Солодухо, В. Лазарович, К. Крюгер-Лоренц, П. Вебер). В. Гаврись, М. Гамзюк займалися вивченням фразеологічних сполук античного походження на матеріалі української та німецької мов, А. Бабкін, досліджував рецепцію латинських фразеологізмів у російській мові [1], Е. Солодухо займалась проблемою запозичення слов'янської фразеології у слов'янських, германських та романських мовах. Запозичення античної фразеології у слов'янських мовах ґрунтовно і багатоаспектно розглянула Г. І. Шевченко. У монографії авторка досліджує широке коло питань, які стосуються калькування та транслітерації фразеологізмів античного походження, а також механізмів адаптації цих одиниць на слов'янському ґрунті, їхнього походження, морфологічних і синтаксичних особливостей, лексико-семантичних і синтаксичних зв'язків у мові-реципієнті та мові-джерелі. Цінністю роботи, насамперед, є те, що у ній подано інформативне насичений фактичний матеріал з п'яти слов'янських мов (російської, білоруської, української, польської та чеської) [8]. Лексичні і фразеологічні одиниці, пов'язані з античністю, посідають чільне місце в збірках крилатих слів (на матеріалі української мови – А.П. Коваль і В.В. Коптілов, Н.Г. Корж і Ф.І. Луцька; Ю.В. Цимбалюк і Г.О. Краковецька, збірник за редакцією М. Номиса; на матеріалі англійської мови – Х.П. Джонс; на матеріалі російської мови – М.С. Ашукін і М.Г. Ашукіна, М.Т. Бабичев і Я.М. Боровський, Е.А. Вартаньян, М.І. Міхельсон та інші). Таким чином, питанню існування і функціонування лексичних і фразеологічних одиниць античного походження приділяється належна увага. Однак у більшості робіт автори обмежуються виявленням таких слів і фразеологічних одиниць, що асоціюються з античністю, та дослідженням їх етимології. Проблема вивчення еволюції граматичної структури фразеологічних запозичень латинського походження в німецькій мові не було предметом окремого дослідження в сучасній лінгвістиці. Отже, актуальність нашої розвідки зумовлена недостатністю вивчення еволюційного шляху латинських фразеологізмів у діяхронічному аспекті в сучасній німецькій мові.

Метою нашої статті є вивчення еволюції граматичної структури фразеологічних запозичень з класичних мов, які в німецькій мові пройшли шлях формування своїх структурно-граматичних особливостей.

Досягнення нашої мети передбачає розв'язання наступних завдань :

- здійснити вибірку фразеологізмів латинського походження в німецькій мові на основі лексикографічних джерел;
- вивчити граматичні особливості латинських фразеологічних одиниць;
- прослідкувати зміни їх граматичної будови в мові-реципієнті.

Предмет дослідження становлять фразеологічні сполуки античного походження в німецькій мові.

Об'єкт – еволюція їх граматичної структури в діяхронії.

Матеріалом дослідження слугували фразеологічні словники Гаврися В. І., Пророченко О. П. [10], Осовської Л. С., Сільвєстрової К. М. [12], Цимбалюка Ю. В. [7], Крюгера-Лоренца К. [14], Вебера П. [15]. Загальний обсяг вибірки становить близько 100 одиниць.

У результаті зіставного діяхронічного дослідження встановлено такі види структурних модифікацій :

1. Втрата окремих компонентів першої діяхронічної ланки. Наприклад:

Duabus sellis sedere (Sen. Controv. 7, 3, 5). – Сидіти на двох стільцях. → нім. *Zwischen zwain stülen auf den blossen sitzen*. → *Zwischen zweyn stulen nidder sitzen*. → *Zwischen zwei Stühlen sitzen*. У цьому випадку спостерігаємо наявність компонентів *auf den blossen* і *nidder* у перших ланках діяхронічного ланцюга та їх відсутність у складі фразеологізму в сучасній німецькій мові.

2. Стиснення компонентного складу фразеологічних запозичень шляхом

словоскладання. Розглянемо приклад: *Habuisse est nihil habere* (Plaut. Rud. 1321). – Бути багатим і все втратити. → нім. *Das hab ich ist besser, als das hätt ich*. → *Das Habich ist mir lieber als der Hättich*. У

результаті аналізу ми виявили, що компоненти *hab ich* і *hätt ich* у перших фіксаціях пишуться окремо, а сучасній німецькій мові – разом.

3. Передача змісту декількох компонентів першої ланки діяхронічного ланцюга одним компонентом сучасної німецької мови. Наведемо приклад: *Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur* (Sallust. Jug. 10, 6). – При згоді і малі справи (малі держави) ростуть, при незгоді і великі руйнуються. → нім. *Eindrechigkeit vormert kleine dinge twydracht vorminnert grote dinge Eintracht das Kleine mehrt Zwietracht das Grosse verheert*. Цей приклад ілюструє заміну компонентів першої ланки *kleine dinge* і *grote dinge* компонентами *das Kleine* і *das Grosse* в сучасній німецькій мові.

4. Скорочення компонентного складу першої ланки фразеологічних запозичень шляхом синтаксичної перебудови. Наприклад: *Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus* (Hor. Epist. 2,3,139). – Родять гори, а народжується смішна мишка. → нім. *Die Berge gehen schwanger und wirt ein maus daraus*. → *Die Berge kreissen um ein Mäuslein zu gebären*. → *Der kreissende Berg gebar eine Maus*. У результаті еволюції спостерігаємо заміну особливих форм дієслова партиципальною формою.

5. Спрощення структури фразеологічних запозичень шляхом перебудови прислів'їв у приказки. Наприклад: *Sine pennis volare haud facile est* (Plaut. Poen. 871). – Нелегко літати без крил. → нім. *Sunder vedderen ist quat vlei-gen*. → *On federn fliegen*. → *Ohne Federn fliegen wollen*.

6. Спрощення структури першої ланки діяхронічного ланцюга шляхом стиснення, тобто передачі змісту фразеологічного запозичення в більш лаконічному вигляді. Наприклад: *Nulla res carius constat, quam quae precibus empta est* (Sen. De benef. 2, 1). – Жодна річ не коштує дорожче, ніж та, яка придбана за допомогою прохання. → *Bittkauf teurer Kauf*.

Структурний аналіз фразеологічних запозичень латинського походження показує, що основна тенденція їх становлення в німецькій мові – це спрощення їх граматичної структури, схильність до більш точної передачі особливостей латинських прототипів. Про це свідчать також дані кількісного аналізу компонентного складу перших і останніх ланок запозичень. Латинські прототипи служать лише фоном для співставлення німецьких одиниць.

Спрощення граматичної структури запозичень, що спостерігаються в процесі їх історичного розвитку на базі мови-реципієнта, відображають процес фразеологізації

перших перекладів латинських оригіналів з метою створення лаконічних німецьких фразеологізмів.

1. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники / А. М. Бабкин. – Л. : Наука, 1970. – 262 с.
2. Гавриш В. І. Сталі сполучення слів у сучасній німецькій мові (походження та вживання) / В. І. Гавриш. – К. : Радянська школа, 1971. – 247 с.
3. Гавриш В. І. Утворення нових фразеологічних одиниць внаслідок трансформації крилатих виразів / В. І. Гавриш // Іноземна філологія. – 1971. – Вип. 23. – С. 40–46.
4. Гамзюк М. В. Емотивний компонент Значення у процесі створення фразеологічних одиниць: На матеріалі німецької мови: [Монографія] / М. В. Гамзюк. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 256 с.
5. Лазарович В. В. Латинские заимствования в системе немецкой фразеологии : автореф. дис. на соискание научной степени канд. филолог. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / В. В. Лазарович. – Львов, 1983. – 24 с.
6. Солодуха Э. М. Теория фразеологического сближения (на материале языков славянской, германской и романской групп) / Э. М. Солодуха. – Казань : Изд. Казанского университета, 1989. – 296 с.
7. Цимбалюк Ю. В. Латинські прислів'я і приказки / Ю. В. Цимбалюк. – К. : Вища школа, 1990. – 436 с.
8. Шевченко Г. И. Фразеология античного происхождения в славянских языках / Г. И. Шевченко. – Минск : БГУ, 2005. – 211 с.

ДЖЕРЕЛА

9. Бабичев Н. Т. Словарь латинских крилатых слов : 2500 ед. / Н. Т. Бабичев, Я. М. Боровский. – М. : Русский язык, 1988. – 960 с.
10. Гавриш В. І., Пророченко О. П. Німецько-український фразеологічний словник / В. І. Гавриш, О. П. Пророченко. – К. : Радянська школа, 1981, Т. 1., 2. – 416 + 382 с.
11. Кудіна О. Р., Пророченко О. П. Перлини народної мудрості : Німецькі прислів'я і приказки / О. Р. Кудіна, О. П. Пророченко. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 256 с.
12. Осовецька Л. С., Сільвестрова К. М. Фразеологічний словник німецької мови / Л. С. Осовецька, К. М. Сільвестрова. – К. : Радянська школа, 1964. – 715 с.
13. Redewendungen und sprichwortliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Duden Verlag, 1998. – 864 s.
14. Krüger-Lorenzen K. Deutsche Redensarten und was dahinter steckt / K. Krüger-Lorenzen. – Wilhelm Heyne Verlag, 2001. – 859 s.
15. Weber P. Woher der Ausdruck? / P. Weber // Deutsche Redensarten und ihre Erklärung. – Heidelberg : Kempfer Verlag, 1961. – 159 s.

КОМУНІКАТИВНІ БАР'ЕРИ ТА ЇХ МОВЛЕННЄВЕ ВИЯВЛЕННЯ

Словська Ю. В.

Природна здатність людини формулювати, передавати й обмінюватися інформацією виявляється в такому виді діяльності, як спілкування. Воно виступає сукупністю зв'язків і взаємодій окремих особистостей, класів, груп, суспільств, у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками та результатами діяльності [1, с. 27]. Отже, спілкування є невід'ємною складовою життя в суспільстві. За відсутності спілкування людина позбавлена можливостей до самовизначення, самореалізації та самоствердження [4, с. 134].

Спілкування, як зазначає Ф. С. Бацевич, – це комплексне поняття, що охоплює три типи взаємозв'язку та взаємодії людей, а саме: обмін інформацією (комунікація), зв'язки та впливи учасників комунікативних актів (інтерація) і сприйняття органами чуттів тієї чи тієї інформації, досвіду, умінь, емоцій [1, с. 338].

Іноді термін “спілкування” ототожнюють із поняттям комунікації. Так, сучасний німецький лінгвіст Е. Гроссе зазначає, що комунікація – це акція спілкування за допомогою знаків (мовних і немовних), основне завдання якої являє собою передавання інформації незалежно від способу й намірів. Ф. С. Бацевич зауважує, що термін “комунікація” можна вживати як синонім до терміна “спілкування”, наголошуючи на процесах соціальної взаємодії, що розглядаються в їхньому знаковому втіленні [1, с. 28]. Отже, вважатимемо, що поняття “комунікація” й “спілкування” тотожні.

Комунікація, як і будь-який процес, має чітку структурну організацію й у найпростішому вигляді складається з комунікаторів (адресата й адресанта), безпосередньо самої інформаційної складової (повідомлення), шляхів її передачі (канали комунікації), зворотних реакцій учасників комунікації й інформаційних шумів і фільтрів [1, с. 51–69].

Процес комунікації не завжди визначається вдалістю взаємодії його учасників. Нерідко виникають ситуації, коли передача повідомлення будь-якого змісту ускладнюється через появу певних перешкод, що порушують і деформують повідомлення й ускладнюють його передавання або сприйняття. У сучасній термінології в галузі лінгвістики, соціолінгвістики, психології тощо такі перешкоди означають через різні терміни. Так, наприклад, Ф. С. Бацевич вживає поняття *комунікативні шуми* й розподіляє їх на три категорії за критерієм фізичного, психічного й інтелектуального сприйняття.

Фізичні шуми охоплюють зовнішні механічні перешкоди в процесі передачі інформації від адресанта до адресата. Прикладами таких зовнішніх перешкод виступають сторонні звукові ефекти від навколишніх предметів, зокрема вуличний рух, сигнали сирен, невиразний почерк, фонетичні порушення комунікаторів та інше.

До *психічних шумів* Ф. С. Бацевич відносить такі психічні порушення й деформації, які викликані ставленням комунікаторів один до одного. Занадто позитивне, вкрай негативне або цілком байдуже ставлення учасників процесу комунікації призводить до заглиблення обох у власні думки, втрати уваги та, як наслідок, отримання неточної деформованої інформації.

Семантичні шуми виникають через використання комунікаторами різних мов, стилів мовлення, побудови складних та довгих інформаційних повідомлень [1, с. 56].

Дослідники у сфері соціальної психології й соціолінгвістики, які також займаються вивченням природи перешкод, що супроводжують комунікацію, використовують поняття *комунікативного бар'єра*. У загальному значенні цей термін трактують як сукупність перешкод, що виникають у передачі інформації від комунікатора до реципієнта. За визначенням Л. М. Карамушки, комунікативний бар'єр виступає різновидом психологічного бар'єра (ускладнення, що пов'язані з психологічним станом одного з комунікаторів або його упередженим ставленням [2, с. 62]), який виявляється в пасивному ставленні суб'єкта і призводить до утруднення або заперечення виконання тих чи тих дій [6, с. 192]. Комунікативні бар'єри також класифікують за певними критеріями. Л. М. Карамушка наводить класифікацію комунікативних бар'єрів відповідно до індивідуально-психологічних, соціально-професійних і соціально-демографічних особливостей їх виникнення. Вона розподіляє комунікативні перешкоди на окремі види й типи, зумовлені особливостями спрямованості особистості; особливостями пізнавальної сфери особистості; особливостями емоційно-динамічної сфери особистості; особливостями спілкування учасників; соціально-професійними та соціально-демографічними характеристиками учасників комунікації [6].

З огляду на лінгвістичний аспект дослідження, найбільш цікавим є розподіл комунікативних бар'єрів відповідно до особливостей спілкування учасників комунікації. Саме ця категорія найбільш повно розкриває види її типи комунікативних перешкод у процесі мовленнєвої діяльності. Л.М. Карамушка виділяє таку класифікацію видів комунікативних бар'єрів, як:

- бар'єри, зумовлені інформаційною складовою спілкування:

- мовні бар'єри і бар'єри говоріння, спричинені особливостями мови й процесами говоріння учасників (фонетичні, семантичні, стилістичні, логічні);

- бар'єри слухання, зумовлені особливостями процесу слухання комунікаторів;

- бар'єри, зумовлені особливостями соціально-перцептивної складової спілкування:

- емпатійні бар'єри, спричинені наявністю чи відсутністю емпатії співрозмовників;

- бар'єри стереотипного сприйняття, зумовлені наявністю певних стереотипів у спілкуванні;

- естетичні бар'єри, викликані естетичністю іміджу учасників;

- бар'єри, зумовлені особливостями інтерактивної складової спілкування, які виявляються в різних стилях і стратегіях спілкування [6, с. 196].

Дещо схожою за поділом комунікативних бар'єрів є класифікація, запропонована М. М. Філоненко. Авторка виділяє бар'єри взаєморозуміння, до яких долучає психологічні, фонетичні перешкоди (наприклад швидкість та дефекти вимови учасників комунікації); семантичні бар'єри розуміння, пов'язані з використанням слів, що для учасників мають різні семантичні значення; стилістичні бар'єри розуміння, що виникають через невідповідність стилю мови одного з учасників акту спілкування його тематичному характеру або психічному стану реципієнта; логічні бар'єри розуміння, зумовлені складністю міркувань адресанта для адресата; соціально-культурні бар'єри розуміння, викликані соціально-культурними відмінностями між партнерами комунікативного акту; бар'єри авторитету, що утворюються через сприйняття партнера спілкування як особи певної професії, національності, статі і віку. Тут потрібно зазначити, що велику роль у бар'єрах авторитету відіграють стереотипи, сформовані у свідомості учасників комунікації [7, с. 104].

Аналіз поданих класифікацій комунікативних бар'єрів і комунікативних шумів дає підстави вважати, що в лінгвістичному аспекті ці поняття мають певну тотожність у поясненні самих перешкод, які спричиняють комунікативні невдачі в процесі спілкування, а також у сукупності умов, що їх породжують, і, відповідно, безпосередньому розподілі цих бар'єрів.

Тотожність понять комунікативних бар'єрів і комунікативних шумів, а також структура комунікації спонукають виокремити низку критеріїв, за якими можна сформулювати класифікацію комунікативних перешкод, що ґрунтується на особливостях, притаманних структурним компонентам самого процесу комунікації.

Оскільки відсутність адресата й адресанта повідомлення взагалі унеможливує процес спілкування, необхідно звернути особливу увагу саме на особливості продуцента та реципієнта інформації в комунікативному акті, які мають значний вплив на сам процес спілкування.

Відповідно до індивідуально-фізіологічних особливостей осіб, які беруть участь у комунікативному акті, можемо виокремити певні чинники, що породжують комунікативні бар'єри. Виділяємо такі:

1. Індивідуально-фізіологічні та психоемоційні чинники, що викликають появу контактних, фонічних, психічних бар'єрів.

Фізіологічні вади (зовнішня непривабливість, вроджені вади слухового та зорового аналізаторів й мовленнєвого апарату, специфіка голосу й манери спілкування тощо) спричиняють *контактні перешкоди* (відсутність емпатії до співрозмовника), *фонічні бар'єри* (неясна й нечітка вимова звуків, викликана своєрідністю мовленнєвого апарату мовця) утруднюють або загалом нівелюють розуміння повідомлення. Специфічні особливості психічного стану комунікаторів під час комунікативного акту також здійснюють значний вплив на результат спілкування й зумовлюють *психічні комунікативні бар'єри*, що виникають через відсутність уваги співрозмовників до процесу комунікації, різний рівень інтелектуального розвитку, швидкість сприйняття та аналізування інформації, невідповідність емоційного стану співрозмовників тощо.

2. Суспільно обумовлені чинники, що спричиняють виникнення стереотипних бар'єрів і бар'єрів авторитету.

Людина є унікальною за своєю природою, оскільки виступає не тільки як біологічна істота, а й як суспільний індивід. Отже, необхідно враховувати особливості особи комунікатора, зумовлені гендерними, професійними, релігійними, національними, соціальними й політичними розбіжностями. Такі відмінності викликають появу *комунікативних бар'єрів авторитету* (належність адресанта / адресата до певної соціальної, політичної або професійної групи, що викликає зневажливе ставлення до тексту повідомлення й знижує його інформативну цінність, оскільки ця особа вбачається ненадійним джерелом інформації) та *стереотипних бар'єрів*, породжених історично сформованими в суспільстві стереотипними уявленнями про представників іншої статі, різних націй або релігійних спільнот. Варто зазначити, що стереотипні бар'єри безпосередньо сприяють виникненню тематичних табу.

Наступним важливим елементом у процесі комунікації виступає саме інформаційне повідомлення. Як зазначає Ф. С. Бацевич, повідомлення – це інформація, яка втілюється в конкретний код, передається за допомогою відповідного каналу спілкування й реалізується мовними й / або паралінгвістичними засобами. Отже, необхідно виокремити комунікативні бар'єри, які формуються на рівні цього структурного компонента процесу спілкування. Виділяємо такі:

1. *Паралінгвістичні комунікативні бар'єри*, викликані паралінгвістичними засобами спілкування, а саме вохрою мімікою обличчя, байдужою поставою тіла, невідповідністю рухів і жестів адресата / адресанта комунікативній ситуації.

2. *Лінгвістичні комунікативні бар'єри*, виражені засобами мовної системи, а саме фонетичні, лексико-семантичні й стилістичні:

- а) фонетичні комунікативні бар'єри охоплюють перешкоди, що виникають через порушення норм вимови звуків, занадто швидке мовлення, надмірно високу або, навпаки, низьку тональність голосу;

- б) лексико-семантичні перешкоди виникають через уживання комунікаторами в процесі спілкування лексем, які стають незрозумілими адресанту / адресату повідомлення через розбіжності в їх тлумаченні або взагалі за відсутності їх значень в уявленнях співрозмовників;

- в) стилістичні комунікативні бар'єри охоплюють перешкоди, які виникають через невідповідність стилю повідомлення комунікативній ситуації.

Оскільки основний аспект нашого дослідження зосереджено на мовному аналізі природи комунікативних бар'єрів, зупинимося детально на лінгвістичних перешкодах у процесі спілкування. Мовленнєвий етикет передбачає уникання усього, що може зумовити непоро-

зуміння, часткову втрату інформаційного повідомлення або його нівелювання загалом.

В усній народній творчості фіксуються факти порушення мовленнєвих норм, які призводять до появи комунікативних бар'єрів відповідних типів. Так, наприклад, у наведених нижче пареміях зображена певна комунікативна поведінка одного з учасників комунікації, яка характеризується порушенням фонетичних норм висловлювання, що породжує фонетичні комунікативні бар'єри: *Кричить, на десятій улиці чутно. Говорить, як з бочки. Забубонів, як старий дяк. Торохтить, як вітряк. Кричить, як ворона над курчам. Верещить, як дідько. Пищить, як дідько в градових хмарах. Кричить, як опарений. Пищить, як каня. За твоїм шепотом нашої крику не чути. Тебе й за кадубами чути. Балака – як колядує. Говорить так, як три дні хліба не їв* (9, с. 139, 156, 183, 565, 566). *Голосний як дзвін, а дурний як довбня. Бубонить, як чорт по коробиці. Торохтить язиком, як об стіну горохом. Кричить, мов з його чорт лико дере* (8, с. 386, 478, 747) *Кричить, наче на печінки. Кричить мов скажений. Кричить наче за вола вхопили. Кричить не своїм голосом. Не кричи дуже – панський двір близько, в пастухи візьмуть. Гуде, як бугай в болоті. Виє як собака* (10, с. 93, 332).

У представлених пареміях бачимо, що в суспільній свідомості українського народу фіксується факт порушення правил комунікативної поведінки. Занадто швидко мовлення або висока тональність голосу мовця утруднюють процес сприйняття інформації й підсвідомо блокують увагу адресанта. Крім того, мовець, який свідомо обирає таку манеру спілкування, сприймається як невиважена, невиважена й неосвічена людина. Така мовленнєва поведінка хоча суворо й не засуджується, проте отримує негативну оцінку, виражену в гумористично-іронічній формі. Відповідно імпліцитно розуміємо, що такого способу спілкування слід уникати.

Суспільно обумовлені перешкоди, а саме стереотипні бар'єри й бар'єри авторитету, також мають своєрідний відбиток у народній творчості. Зазначимо, що приязне ставлення співрозмовників один до одного залежить від багатьох чинників, зокрема від естетичного іміджу та стереотипного сприйняття учасника комунікації. Досить часто ефект стереотипізації значно впливає на процес спілкування, тому важливо визначити поняття стереотипу та його вплив на комунікацію. У. Ліппман розумів стереотипи як образи людей із інших соціальних груп, створені культурою і покликані пояснювати поведінку цих людей, давати їм оцінку [5, с. 120].

Процес міжкультурної комунікації представників різних національностей може бути ускладнений унаслідок існування стереотипних уявлень. Наприклад, у свідомості українського народу склалися окремі образи представників таких національностей, як росіяни й євреї. Спілкування з представниками цих національних спільнот безпосередньо сформувало у свідомості українців певні загальні риси, які стереотипно вважаються характерними для всіх її представників.

Зокрема, у колективній свідомості українського народу стереотипний образ росіянина, серед інших, має такі риси, як зрадливість, схильність говорити неправду, робити лих. Такий негативний компонент стереотипу зумовлює появу низки застережень щодо спілкування з представниками цієї нації: *Од чорта одхрестися, а від москаля не одмолися. Коли москаль каже сухо, то підіймайся по вухо. Як каже москаль сухо, – то підіймайся по самі вуха, то це замочися. З москалем дружи, а камінь за пазухою держи* (9, с. 76, 77, 80).

Стереотипний образ представників єврейської нації в українському світосприйнятті також характеризується наявністю низки негативних рис, що також стає кому-

нікативним бар'єром: *Не займай Жида, не каляй вида. Не зачіпай Жида, бо велика огида. Жида перехрести, та і голову одотни* (9, с. 81).

Неприязне стереотипне ставлення до росіян та євреїв одночасно знижує цінність інформативного повідомлення в комунікативному акті, спричиняє настороженість іншого комунікатора й недовіру до нього, породжує емоційну напруженість адресанта інформаційного повідомлення, зумовлює зміну стилю мови та комунікативної поведінки загалом, відверто пропонує уникання будь-яких взаємозв'язків з ними, надто бесід, що приводить до ускладнення самого спілкування або взагалі його нівелювання.

Отже, комунікативні бар'єри – це перешкоди, що супроводжують комунікативний акт і викликають непорозуміння між його учасниками через різні чинники, зокрема специфічні риси безпосередньо комунікаторів й особливості інформаційного повідомлення. Наявність комунікативних бар'єрів у спілкуванні фіксується у витворах усної народної творчості українського народу. Факт існування подібних порушень породжує усвідомлення необхідності їх уникання, оскільки вони приводять до утруднення процесу комунікації та знижують його ефективність.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
3. Кашкин В. Б. Этностереотипы и табуированные темы в межкультурной коммуникации / В. Б. Кашкин, Е. М. Смоленцева // Культурные табу и их влияние на результат коммуникации. – Воронеж: ВГУ, 2005. – С. 246–252.
4. Петрушенко В. Л. Етика та естетика: [навч. посіб.] / В. Л. Петрушенко, В. П. Савельєв, І. М. Сурмай. – Л.: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2008. – 180 с.
5. Рябова Т. Б. Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований / Т. Б. Рябова // Личность. Культура. Общество. – 2003. – Т. V. – Вып. 1-2 (15-16). – С. 120–139.
6. Технології роботи організаційних психологів: навч. посіб. / [О. В. Винославська, Т. В. Зайчикова, Л. М. Карамушка та ін.]; за ред. Л. М. Карамушки. – К.: Фірма “ІНККОС”, 2005. – 366 с.
7. Філоненко М. М. Психологія спілкування: [навч. посіб.] / Мирослава Мирославівна Філоненко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

Список використаних джерел

8. Українські народні прислів'я та приказки / [упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. – К.: Держ. вид. худ. літ-ри, 1963. – 790 с.
9. Українські приказки, прислів'я і таке інше / [уклав М. Номис] / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
10. Українські прислів'я і приказки / [упоряд. Т. М. Панасенко]. – Харків: Фоліо, 2004. – 351 с.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІСПРИКРЕТНИКА У ТЕКСТАХ ДРУКОВАНОЇ РЕКЛАМИ

Єршова Наталя

Сучасна українська реклама легко виокремлюється на тлі загального текстового потоку масової інформації, оскільки для неї характерна вузька сфера використання, однозначність функцій і специфічні засоби вираження. Із цих причин мова реклами піддається системному опису за допомогою критеріїв і понять функціональної стиліс-

тики. Про можливість такого теоретичного накладання зазначають дослідники мови реклами, а саме: Т.Г. Добросклонська, О.С. Попова, Н.Л. Коваленко, В.В. Зірка, Т.М. Лівшиць та ін. [4; 12; 7; 5; 8].

У мовознавстві достатню увагу приділено питанню статусу і функцій дієприкметника у текстах різних стилів. Підтвердженням цьому є ґрунтовні дослідження А.П. Грищенка, Г.М. Гнатюк, І.Р. Вихованця, О.Д. Пономаріва, М.Я. Плющ, О.С. Мельничука, А.О. Капелюшно-го, колективу авторів “Сучасної української літературної мови. Синтаксис” за ред. І.К. Білодіда тощо. [13; 3; 1–2; 10; 11; 9; 6; 14] Однак й до нині маловисвітленим залишається питання особливостей функціонування дієприкметника у текстах друкованої реклами. Тому із цих позицій матеріал статті є актуальним.

Граматики-синтаксична характеристика дієприкметника, а відтак визначення його функціональних особливостей, – це проблемний аспект у лінгвістиці. Зауважимо, що традиційно дієприкметник витлумачують як “неособову, недієвідмінувану форму, в якій морфологічні значення часу, виду і стану поєднуються з прикметниковими формами роду, числа й відмінка” [13, с.439].

За твердженням Г.М. Гнатюк, в українській мові дієприкметник має напівстерту часову категорію, що є слабкою, зазнає руйнування і чітко виражається тільки при виявленні активного стану [3, с.74.]. А.П. Грищенко обстоює позицію, що терміни “дієприкметник теперішнього часу”, “дієприкметник минулого часу” – це умовні позначення, які не відображають граматичних значень відповідних форм. Втрата протиставлень за ознакою часу в межах активних і пасивних дієприкметників дає змогу констатувати, що категорія часу як дієслівна ознака не властива відповідним морфологічним одиницям [13, с.440]. Цієї ж позиції дотримується й І.Р. Вихованець. На думку вченого, дієприкметник не виражає відношення до моменту мовлення, а тому не має чітко розрізнюваних щодо моменту мовлення трьох дієслівних часових форм. [1, с.130]. Науковець зауважує: “...якоюсь мірою часову вісь представлено в семантичній структурі дієприкметникових форм, але це не дає жодних підстав ототожнювати часові показники вихідного дієслова і похідного від дієслова дієприкметника”. Останній (...) позбавлений граматичної категорії часу дієслова, йому притаманна лише часова співвідносність із вихідними дієсловами [1, с.131]. Часові характеристики дієприкметникових форм модифікуються в напрямі вираження часової тривалості, завершеності чи незавершеності, що фактично переходить у значеннєву зону категорії виду [Там само].

У сучасній українській мові активні дієприкметники теперішнього часу, що творяться від основ майже всіх класів дієслів недокожаного виду, практично не вживаються, виражаючи, за незначними винятками, ознаку за дією, здійснювану самим суб’єктом – безвідносно до дії об’єкта [14, с.409–410; 10, с.156–157]. Їх цілком слушно характеризують як “чисто книжні витвори, не властиві побутовому мовленню. (...) Значна кількість давніх активних дієприкметників теперішнього часу трансформувалася в якісні прикметники” [13, с.441]. Наприклад, *співучий, зволожуючий, плакучий, сидячий, сяючий* тощо.

Активні дієприкметники минулого часу виражають високий ступінь дієслівності. Вони передають значення завершеності процесу, що передував становленню ознаки, яка приписується предмету [11, 34]. Наприклад, *розцвілий, ожиллий, загорілий, посивілий, опалий* та ін.

Продуктивний ступінь в сучасній українській мові становлять дієприкметники з нейтралізованим часовим значенням, що утворюються від інфінітивних основ перехідних дієслів за допомогою суфіксів *-н-*, *(-ен-)* і *-т-*. Ці дієприкметникові форми втратили значення часу, але під впливом видових значень дієслівних основ протистав-

ляються за відношенням до результативних/нерезультативних дій, тобто мають опосередковані значення докожаного/недокожаного виду [13, с.443–444]. Наприклад, *замріяний, народжений, рекомендований, одягнутий, вирублений* і под.

На думку А.П. Грищенка, докорінно видозмінена морфологічна природа дієприкметника дає підстави вважати його віддієслівним прикметником, який, (...), не лише виражає ознаку за відношенням до дієслівної властивості дієслова [13, с.440]. Такої ж позиції дотримується й І.Р. Вихованець, вбачаючи сутність дієприкметника “не в його гібридності, а у функціональній різномірності, синтаксичному його розмежуванні” [2, с.180].

У реченні дієприкметник та утворений ним зворот знаходиться у подвійному семантичному зв’язку з дієсловом-присудком і підметом. О.С. Мельничук зауважив, що, виступаючи з атрибутивною функцією, одиничний дієприкметник і дієприкметникова конструкція повинні займати периферійні позиції (присубстантивного означення). Однак дієприкметник (...) здавна почав відігравати другоряднопредикативну роль, (...), поступово переміщувався ближче до центральних позицій [9, с.176]. За переконанням М.Я. Плющ, в атрибутивній функції одиничний дієприкметник зберігає потенціал закладені в його основі значення віднесеності ознаки до предмета як носія її або ознаки, що виникла внаслідок певного завершеного процесу. У предикативній функції – іменної частини складеного присудка – значення часу виражає зв’язок, що співвідносить приписувану предметові ознаку з моментом мовлення про неї [11, с.32].

В українській мові широко вживають конструкції з дієприкметником минулого часу, активним і (особливо!) пасивним [6, с.356]. До функціональних характеристик дієприкметника або утвореного ним звороту дослідники відносять такі аспекти:

- притаманність науковому і публіцистичному стилям;
- підкреслення ознаки предмета;
- семантичну єдність з означуваним словом;
- можливість стислої, лаконічної, динамічнішої, коротшої передачі думки.

Для мови реклами характерні чітко визначені специфічні засоби вираження, що дозволяють реалізувати основну мету реклами – вплинути на масову аудиторію. З функціонального погляду рекламні тексти поєднують у собі дві функції впливу: перша реалізована за допомогою всього арсеналу лінгвістичних засобів виразності, друга – за допомогою новітніх технологій засобів масової інформації [4, с.67]. Друкована реклама оснований на поєднанні графічного і фотозображення з вербальним текстом різного об’єму – від стислого заголовка до розгорнутого основного тексту [4, с.141].

Для реклами надзвичайно важливе значення має словесне оформлення, завдяки якому ключова рекламна ідея отримує реальне втілення. Як зазначає О.С. Попова, ключова теза рекламного підтексту “все відбувається “тут” і “зараз” функціонує за рахунок взаємопов’язаних факторів: 1) усичення відрізка просторово-часової організації; 2) обмеження кількості інформації, яку можна передати у рекламному зверненні [12, с.12].

Аналіз фактичного матеріалу показав, що на граматики-синтаксичному рівні організації рекламного тексту взаємопов’язаність вищезазначених факторів досягається, зокрема, за рахунок використання дієприкметникових форм.

Значна кількість синтаксичних конструкцій містить дієприкметники пасивного стану, вжиті або у складі дієприкметникового звороту, або як одиничні форми. Вносячи у зміст речення додаткову лексичну семантику, вони залишаються нейтральними в плані часу. За рахунок

цього у рекламній синтаксичній конструкції сприймається тільки ключове “все відбувається “тут” і “зараз”. Наприклад: 1. *Дезодоранти Dupaіque від Cataу увібрали в себе освіжаючий букет стиглого грейпфрута, приправлений пахоцями літнього саду та кришталевою чистотою ранку*. 2. *Вільний лютеїн, вироблений за унікальною технологією Actileuse, – максимальний ступінь засвоєння*. 3. *Venus Embrace – унікальна бритва від Venus із 5 лезами, оточеними стрічкою для плавного руху*. 4. *Зубна щітка Oral-B Pro-Expert з унікальними, розміщеними під кутом щетинками CrissCross видаляє до 99% нальоту*. 5. *Цей лікарський засіб, що допомагає попередити розвитку пародонту (ясен), рекомендований Українською асоціацією дитячої та профілактичної стоматології*.

Обмежено в текстах друкованої реклами представлено одиничні дієприкметники активного стану. Їх співвідносність із вихідними дієсловами, з одного боку, доповнює додатковою семантикою теперішнього часу усічений відрізок просторово-часової організації рекламного тексту, а з іншого – реалізує основне значення дієприкметника – “віднесеність ознаки до предмета як носія ознаки” [11, с.32]. Наприклад: 1. *Palmolive-натурель: Чорна Орхідея та Зволожуюче молочко*. 2. *Наталія спробувала крем-фарбу Wellaton із відновлюючою сироваткою із провітамінном В5 – результат був дивовижний*. 3. *Palette – сяючий блиск, соковитий колір*.

Конструкцій із дієприкметниковими зворотами активного стану у текстах друкованої реклами не виявлено. Їхня відсутність в аналізованих текстах має мовознавче обґрунтування: в українській мові майже не використовують конструкцій з активним дієприкметником теперішнього часу [14, с.409–410; 6, с. 356].

На думку Т.М. Лівшиць, мова реклами – з огляду на мету, функції, внутрішньоструктурні та змістові вимоги до створення рекламних текстів – поєднує дві протилежні тенденції:

1. Прагнення до економії мовних засобів, пов’язане з необхідністю врахування об’єму оперативної пам’яті людини.
2. Надлишок мовних засобів, зумовлений потребою ефективного впливу на адресата [8, с. 132].

Враховуючи таку позицію, можна припустити, що достатнє використання у рекламних текстах дієприкметників пасивного стану – це приклад другої тенденції. За рахунок нейтральної часової семантики дієприкметника, його чіткої видової приналежності, власне лексичного значення слова досягається максимальний вплив на адресата. У той час як обмежене використання дієприкметників активного стану в досліджуваних конструкціях продиктовано, на наш погляд, по-перше, своєрідністю історичного розвитку даних форм в українській мові; по-друге, прагненням до економії мовних засобів. Поєднуючи у собі функції атрибута і предиката, за рахунок виразності і лаконічності дієприкметникова форма активного стану дозволяє максимально реалізувати мету рекламного тексту.

Отже, проблема визначення статусу дієприкметника й до сьогодні залишається дискусійною. Загальноприйнятною є мовознавча традиція, що витлумачує дієприкметник як неособову, недієвідмінювану форму з поєднаними дієслівними і прикметниковими ознаками; визначає продуктивні і непродуктивні дієприкметникові форми.

У текстах друкованої реклами в достатній кількості представлено дієприкметники пасивного стану, вжиті у складі відповідних зворотів або одинично. Обмежено виявлено одиничні дієприкметники активного стану; відповідних дієприкметникових зворотів не зафіксовано.

Враховуючи екстралінгвістичні та внутрішньоструктурні вимоги до створення текстів друкованої реклами, в

аналізованих конструкціях повною мірою реалізовано функціональні характеристики дієприкметників пасивного й активного станів.

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: [підручник] / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
3. Гнатюк Г.М. Дієприкметник в сучасній українській літературній мові. – К.: Наукова думка, 1982. – 248 с.
4. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: Учебное пособие. – М., 2008. – 202 с.
5. Зирка В.В. Языковая парадигма манипулятивной игры в рекламе: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.02 / Зирка Вера Васильевна. – Днепропетровск, 2005. – 462 с.
6. Капелюшний А.О. Стилистика й редагування: Практичний словник-довідник журналіста. – Львів: ПАІС, 2002. – 576 с.
7. Коваленко Н.Л. Лингвистическая обозначенность слогана в структуре рекламного текста: дисс. ... кандидата филол. наук. 10.02.02 / Коваленко Нина Леонидовна. – Днепропетровск, 2006. – 190 с.
8. Лившиц Т.Н. Специфика рекламы в прагматическом и лингвистическом аспектах: дисс... кандидата филол. наук. 10.02.19 / Лившиц Татьяна Николаевна. – Таганрог, 1999. – 141 с.
9. Мельничук О.С. Развитие структуры слов’янского предложения. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
10. Олександр Пономарів Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 240 с.
11. Плющ М.Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти): навчальний посібник. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – 92 с.
12. Попова Е.С. Рекламный текст и проблемы манипуляции. автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Попова Елена Сергеевна – Екатеринбург, 2005. – 27 с.
13. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
14. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.

АСОЦІАНІЗМ ТЕКСТУ РОМАНУ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО “Я ЗНАЮ, ЩО ТИ ЗНАЄШ, ЩО Я ЗНАЮ”

Заборна Марія

Результати діяльності письменника характеризуються поняттям, яке фіксується терміносполукою “літературно-художній твір”. Одним із способів осмислення художнього твору є аналіз його тексту як компонента, що “називає, виокремлює зовнішній матеріалізований, об’єктивований вигляд твору, яким той з’являється перед читачами в системі матеріальної культури” [1, с. 268]. Водночас текст є тим чинником, що дає змогу побачити за словом процес людського мовомислення та закономірності пізнання дійсності. З іншого боку, осмислення моделей її репрезентації з орієнтацією на положення І.О. Мельчука щодо природної мови як перетворення заданих смислів у відповідні тексти [5, с. 9] дозволяє розглядати текст як психолінгвальний феномен.

Важливим чинником формування художнього тексту є “система побудови асоціативно-семантичних мереж”, яка, на думку В. І. Кононенка, “включає в себе як вербалізовані, так і невербалізовані (інтертекстові) частини дискурсу, індивідуалізовані й водночас універсальні компоненти смислотворення” [3, с. 153]. Ідея асоціативно-се-

мантичних мереж безпосередньо узгоджується з асоціативністю мислення письменника та пов'язана з поняттям асоціації як феномену, притаманного людському мисленню загалом. Йдеться про те, що мисленнєві процеси здійснюються засобом зв'язку (асоціації) одного стану мислення з іншим. При цьому класична асоціаністська теорія базується на вченні Аристотеля, який висунув три принципи асоціації ідей – внаслідок подібності, суміжності та контрасту [6, с. 27].

Універсальний характер людського мислення не перечує індивідуального асоціанізму. Ймовірно, що саме координація універсального й індивідуального продукує художній текст, і організація асоціативно-семантичних мереж є одним із шляхів надання тексту художньо-творчого спрямування. З цього приводу В. І. Кононенко зауважує: “Ці смисли далеко не завжди сприймаються безпосередньо, нерідко вони приховані, більше того, часом не передбачені автором, а знаходять свою реалізацію на рівні майже підсвідомому. Проте саме із цих опосередкованостей художнього мислення й складається мово-мисленнєвий наслідок” [3, с. 154].

Отож, окреслюється проблема асоціативності мово-мислення письменника, що є індивідуально-оригінальним виявом людського мислення з його асоціативністю та напрямком від знаного до незнаного й знаходить своє втілення в організації асоціативно-семантичних мереж художнього тексту. В цьому плані видається цінним аналіз тексту роману Ірен Роздобудько “Я знаю, що ти знаєш, що я знаю”, де вже при першому наближенні актуалізується асоціація за подібністю як характерна ознака техніки мислення та ідіостилу письменниці. Мета статті – виявити закономірності організації асоціативно-семантичних мереж тексту роману. Відповідно до мети ставляться завдання:

1. Представити текстові моделі асоціативного осмислення дійсності в романі.

2. Простежити зв'язок асоціювання та продукування нових смислів у структурі тексту.

3. З'ясувати особливості асоціативної техніки письменниці.

Підставою для міркувань про асоціанізм роману Ірен Роздобудько є виокремлення в його тексті певних асоціативних фрагментів, тобто тематичних художніх полів, концептуальну ідею яких продукують асоціативно-семантичні зв'язки між текстовими відрізками. На цій основі окреслюються асоціативні мікрополя та асоціативні макрополя. Асоціативне мікрополе визначає асоціативний зв'язок між контактено розташованими текстовими одиницями, що утворюють асоціативні діади. В окремі діади один із текстових відрізків пов'язаний із актуальною для персонажа ситуацією дійсності, а другий розкриває зміст ситуації-асоціата, що осмислюється як подібна до ситуації актуальної. Ситуація-асоціат прив'язана до певного модально-часового плану й може усвідомлюватись стосовно основної як позачасова, ретроспективна, гіпотетична (уявна). У результаті в контексті асоціативної діади простежується кореляція (зіставлення) модально-часових планів. Асоціативне макрополе формують асоціативні діади, які пов'язують хронологічно віддалені та дистантно розташовані текстові відрізки. Загалом же асоціативний план тексту конкретизується як елементарна асоціативна діада, асоціативний ряд (ланцюг), асоціативні паралелі чи накладання(градація) асоціацій. При цьому асоціативний процес у тексті може позначатись вербально або ж осмислюватись імпліцитно, як фонові процедура. Отож, як у мікрополях, так і в макрополях окреслюються певні текстові моделі асоціацій та есплікуються компоненти, що загалом визначають асоціативну техніку письменниці.

Елементарне асоціативне мікрополе зазвичай представляється текстовим відрізком, що репрезентує асоціативну діаду як вияв зв'язку між двома явищами дійсності. Так, наприклад, елементарний асоціативний зв'язок втілений у текстовому відрізку *Електричка майже порожня, сидіння м'які, жодне не порізане ножем. Усе гарно, чисто. Взагалі, ця країна схожа на його життя – в ньому теж все впорядковане від самого початку*, який містить номінації асоціативно пов'язаних компонентів (країна, вжитою карточкою якої є електричка, сприймається через розуміння персонажем моделі свого життя), вербально актуалізований маркер їх подібності (*схожа*) та основу асоціативного зв'язку, відображену в фінальній реченнєвій конструкції (*все впорядковане*). Для порівняння: *Чистота й порядок в електриці свідчать про чистоту й порядок у країні. Ці порядок і чистота нагадують порядок у його житті*.

Механізм асоціативного мислення письменниці виявляє тенденцію до послідовності асоціацій, що утворюють асоціативний ряд. У тексті роману він створює, образно кажучи, “ефект калейдоскопу”. На першому етапі вибудовується асоціативний ланцюг, який замикається читачем у модель трикутника. Так, стиль мовлення Еріха викликає в Макса асоціацію за мовленнєвою поведінкою чеховського героя, що репрезентується контактуванням текстових відрізків, поєднаних дієслівною лексемою *нагадувати* як показником асоціативного зв'язку двох ситуацій: *Еріх продовжував говорити. І знову так, ніби звертався до стелі або, як часом говорять самотні чи надто самодостатні люди, не думаючи про те, слухають їх чи ні. Макс слухав. Втім ситуація нагадувала йому оповідання Чехова, в якому Іона розмовляє зі своїм конем*. Ця асоціація веде за собою іншу, де поведінка кучера Іони нагадує Максиму ситуації з його власного життя, що в тексті виражається конструкцією з порівнянням: ***Він і сам багато разів говорив до себе так, як той кучер, мріючи побачити навпроти хоча б одну пару зацікавлених очей – нехай навіть це будуть добрі очі коня***. Осмислення трьох текстових відрізків, які маніфестують асоціативний ланцюг, актуалізує у свідомості читача імплікацію: “Якщо Макс часто нагадував чеховського Іону, як зараз його нагадує Еріх, то поведінку Еріха можна асоціювати з типовою поведінкою Макса, і, ймовірно, Макс саме так і робить”. Тим самим трикутник замикається, окреслюючи свою основу: “Еріх нагадує Іону ↔ Макс нагадує Іону = Макс нагадує Еріха /Еріх нагадує Макса”. Другий етап стає безпосередньо “ефектом калейдоскопа”: рух веде до зміни картини. Таким “рухом” у тексті стає репліка Еріха, де він повідомляє про свою роботу в кінематографі, про що власне мріє й Макс. “Картина” змінюється внаслідок розмикання асоціативного трикутника, що вибудовується в синхронну асоціативну діаду, яка маніфестується текстовим відрізком *Макс задихнувся, дивлячись в обличчя Еріха новим поглядом. Так, мабуть, Іона поглянув би на свого коня, якби той сказав йому пару слів по-людськи*. Він декодується як асоціативний зв'язок двох складних каузальних ситуацій дійсності – реальної та гіпотетичної, екстраординарної, яка увиразнює нестандартність актуальної, порівняй: “Еріх сказав йому ті слова, яких він чекав і шукав. Тому Макс поглянув на нього іншим, новим поглядом. Це можна порівняти хіба що з ситуацією, як коли би кінь, з яким розмовляв чеховський Іона, сказав пару слів по-людськи. Тоді вираз обличчя кучера, без сумніву, змінився б”.

Складнішою моделлю асоціативного мікрополя постає імпліцитний асоціативний ланцюг, що осмислюється як фонові процедура. Так, засобом асоціації спростовується теза про впорядкованість життя героя: *Він був з тих нерішучих людей, котрі ніколи не закручують гвинтики до кінця. Тобто всі деталі в механізмі його життя було*

сконструйовано майже ідеально, не вистачало лише одного – міцного повороту викрутки, щоб щільно припасувати одну деталь до іншої, аби цей механізм не торохкотів, не давав збоїв і не розгойдувався. А втім, де знайти ту “викрутку”, що зробить його досконалим, він не знав. Номінація *нерішуча людина* визначається через асоціацію, яку активує метафоричне словосполучення *механізм життя*. Лексико-семантичне оформлення текстового відрізка продукує асоціативні імплікатури: “Життя людини нагадує механізм, сконструйований з деталей → життя нерішучої людини схоже на механізм, деталі якого міцно не припасовані одна до одної → нерішучість нагадує торохкотіння розгойданих деталей, збої в роботі організму”. Загалом же асоціативно-вербальна сітка мікротексту формує його концептуальну ідею як новий смисл на зразок “Подібно до того як для припасування деталей потрібна викрутка, така ж викрутка потрібна для надання досконалості людському життю”, що концентрується в текстовій матерії у вторинній, переносній номінації “викрутка”.

Асоціативне осмислення дійсності моделюється в тексті роману й засобом проведення асоціативних паралелей, позначених спільним асоціатом. Зокрема, таким асоціатом для фрау Шульце є листя, яке гонить вітер і яке нагадує їй як поведінку рідної дочки, батько якої був українцем, так життя українців-заробітчан. З одного боку, [Марія] *блукає світом, шукає свого місця під сонцем і ніде не може осісти. Так, як це робить листок, якого жене вітер*. З іншого боку, вони [українці] *нагадують те відірване листя, що летить за вітром*. Асоціати паралелей можуть контрастувати між собою. У такий спосіб Роман Іванович сприймає двох жінок свого життя. З одного боку, Вона, його кохана дівчинка, з іншого, – Віра, власна дружина. Обидві асоціюються зі склянкою. На фоні тотожності денотата простежується контраст у підходах до його осмислення, актуалізуються конотації, обтяжені оцінками “високе” / “низьке”, що узгоджується з оцінним компонентом у значенні симетричних лексем паралельних діад: *Одна лише згадка про неї, мов склянка дорогого вина, що стоїть на дальньому краю столу. Тобто не ковток вина, а саме склянка або краще – вишуканий кришталевий келих, що лишається недоторканим. Випитою склянкою є інша – Віра, власна дружина – знайома на смак, трохи прісна, але загалом звична. Для порівняння: недоторканий келих/випита склянка; склянка дорогого вина/знайома на смак, звична склянка вина; вишуканий келих вина/трохи прісна склянка*. Асоціація веде до актуалізації в тексті нового смислу, пов’язаного з моделюванням героєм лінії своєї майбутньої поведінки, що кодується в текстовому відрізку *Його [келих] не можна вхопити і перехилити, як звичайну склянку. Треба якомога довше розтягувати задоволення. Спостерігати. Думати. Прислухатися до власних почуттів*.

Контактно розташовані текстові відрізки виявляють модель нанизування (градації) асоціацій. Так, дівчинка, яка з’явилася в житті Романа Івановича, нагадує йому порцелянову статуетку: *Він ніколи не бачив таких дівчаток! Хіба що за вітринами магазинів порцелянових виробів, де продавалися колекційні статуетки оголених німф*. Синхронна елементарна асоціація актуалізує деталі, – порцелянову статуетку, – що включає ретроспекцію. У результаті переживання актуальних для героя ситуацій пов’язується з асоціаціями, зумовленими подібними ситуаціями з його минулого життя. В тексті це виявляється в динамічному поетапному зіставленні двох часових планів, де в минулому окреслюється порцелянова статуетка, яку привезли батьки героя з Німеччини, а в теперішньому – дівча, яке він зустрів у тій же Німеччині і яке отримує асоціативно мотивоване найменування Порцелянова Дівчинка. Зіставлення часових планів на

рівні лексико-семантичного оформлення тексту маркується кореляцією темпоральних, об’єктних та суб’єктних компонентів змісту. Наприклад: 1. *Тоді...він потайки розглядав ту порцелянову німфу ≈ Зараз він так само дивився на цей живий прототип порцелянкової ляльки*. 2. *Тоді він водив пальцем по порцелянових вигинах неземного, вишліпленого майстром тіла ≈ А тепер зустрівся з земним втіленням того янгола*. Нанизування асоціацій за подібністю переростає в переживання асоціативних контрастів. Для порівняння: 3. *Тоді він розбив її, Порцелянову Дівчинку ≈ Тепер йому дано шанс*. 4. *Одна ніжка дівчинки була зігнута в коліні. Воно світилося, мов китайський ліхтарик. Роман Іванович обережно присів поруч і, німіючи від щастя, ледь чутно доторкнувся губами до того ліхтарика. Але тепер не відчув того задушливого дитячого сорому, коли робив це тридцять років тому з тою статуеткою. Хлопчик виріс, статуетка голила*. Врешті, крах мрій і можливих стосунків переживається знову шляхом асоціації за подібністю, включаючи лейтмотив минулого. Рецептивна пам’ять, актуалізована в текстовому відрізку *Відчув, як розтріскується і розвалюється на шматки ніжна порцеляна – ноги, руки, голова – все з гуркотом розкотилося по кутках*, зумовлює актуальне асоціативне переживання, що в тексті представлено імпліцитно на зразок *Так тепер розтріскалося і розвалилося на шматки його власне життя*. Внутрішні переживання героя розгортаються в модель асоціативної градації, де простежується нанизування асоціацій. Воно виявляється експліцитно в текстовому відрізку *Не зібрати. Як і власного життя та в фінальному фрагменті мікротексту Він заридав. Уперше за тридцять років. Так само як тоді, коли батьки зловили його на місці злочину – зі шматками розтрощеної ляльки в руках*, в якому, окрім експліцитних, актуалізуються вербально не виражені симетричні компоненти змісту та декодуються три асоціативні діади, що завершують градацію: “Він заридав, як тридцять років тому” + “Тоді батьки зловили його на місці злочину, пов’язаному з неживим предметом, а тепер він злочинцем по відношенню до власного життя” + “Тоді він ридав над шматками розтрощеної ляльки, тепер він ридав над уламками свого життя”.

Градація асоціацій як динамічне осмислення теперішнього через минуле в тексті роману функціонує також й імпліцитно. При цьому вона виступає своєрідною когезією дистантно розташованих текстових фрагментів. Так, наприклад, ретроспективний план включається актуалізацією текстової деталі, що оформлена реплікою персонажа *От халепа! Як не кішка, то турок! Невже знову доведеться обирати між ним та електричкою?! Репліка звучить на фоні ситуації, в якій Оксані доводиться вибирати: сідати в електричку, якою повинна добратись до аеропорту, щоб виїхати з Німеччини в Ізраїль, чи рятувати від кривдників закоханого в неї молодого турка, який опинився на вокзалі через неї і до якого вона таки біжить*. Включення ретроспекції веде до асоціативного зіставлення часових планів, де героїня виступає суб’єктом подібних ситуацій, що повторюються в її житті. Для порівняння: “1) Тепер вона покидає Німеччину та закоханого в неї Меджнуна, подібно до того як колись покинула батьківщину, родину та улюблену кішку. 2) Зараз вона бачить, як полишений Меджнун, мов ганчір’я, сповз їй під ноги, а останньою картиною, яку вона побачила вдома перед від’їздом, була розпластана на палісаднику кішка, що викинулася за нею через вікно. 3) Тепер вона вибирає: сісти в електричку чи рятувати хлопця, так само як вибирала тоді: залишитись у таксі чи вийти й рятувати кішку”. Фінальним етапом нанизування асоціацій стає асоціація за контрастом, де у зв’язок вступають складні каузальні ситуації: “Тоді вона залишила кішку помирати

і “стала заліззякою” ≈ тепер вона біжить до хлопця й усвідомлюється, що “вона, Оксана, не залізна – до неї повертається душа!”

Асоціанізм роману прагматично спрямований, що виявляється в продукуванні на його основі нових смислів у тексті. Зазвичай вони досягаються героями внаслідок асоціативного переживання подій свого життя й вербалізуються в тексті на тому чи іншому етапі асоціювання. Наприклад: *Тоді...він потайки розглядав ту порцелянову німфу ≈ Зараз він так само дивився на цей живий прототип порцелянової ляльки + і радів, що такі дійсно бувають; Тоді він водив пальцем по порцелянових вигинах неземного, виліпленого майстром тіла ≈ А тепер зустрівся з земним втіленням того янгола + він має досягти вершини самопізнання.* В іншому контексті – зробивши вибір, до якого приходять шляхом асоціювання, Оксана відчула, як поволі зникає порожнеча в грудях, та порожнеча, яка так мучила її всі ці роки...*Душа була на місці.* Водночас асоціювання породжує імпліцитні смисли, що виводяться читачем суб’єктивно та усвідомлюються як підтекст. Так, модель асоціативної градації формує художню інтерпретацію життя як теми з варіаціями. Ідея життєвої теми корелює з переживанням героями подібних ситуацій, що в текстовій структурі узгоджується зі структурною однотипністю реченнєвих конструкцій, які ці ситуації репрезентують. Варіативність життя виявляється в контрастуванні компонентів змісту, які заповнюють симетричні, насамперед темпоральні та об’єктні, лексико-семантичні позиції зіставлених синтаксичних структур, як-от, наприклад, у проаналізованих текстових фрагментах: *тоді – порцелянова статуетка/кішка ≈ зараз – Порцелянова Дівчинка/Меджун.*

Загалом же простежуються характерні особливості асоціативної техніки письменниці:

1. Увага до деталі як мікрообразу та активатора асоціації.

2. Побудова асоціативних зв’язків на основі кореляції модально-часових планів синхронних або хронологічно віддалених ситуацій, втілених у текстових відрізках, що структурують асоціативні мікро- та макрополя.

3. Використання асоціації як засобу породження нових експліцитних та імпліцитних смислів у тексті.

4. Полігамність мислення, що виявляється в тенденції до конструювання асоціативних рядів, асоціативних паралелей та асоціативних градацій.

У цьому плані окреслена система побудови асоціативно-семантичних мереж тексту роману “Я знаю, що ти знаєш, що я знаю” актуалізує особливості мовомислення Ірен Роздобудько, де асоціація постає як засіб текстотворення, що вибудовує внутрішньо-текстові зв’язки, продукує нові смисли та формує підтексти, які впливають на ідейну концепцію твору. Тому видається цікавим простежити асоціативну техніку письменниці в інших її творах з тим, щоб зробити узагальнення щодо асоціанізму в її ідіостилі як митця. З іншого боку, дослідження перспективне в плані вияву в асоціюванні співвідношень між національним та індивідуально-авторським мовомисленням.

1. Гром’як Р. Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997 – 2007 / Роман Гром’як. – Тернопіль: Джура, 2007. – 368 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1984. – 139 с.
3. Кононенко В. І. Смысловые конотации у структуре текста / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2010. – № 2–3. – С. 146–155.
4. Крупа М. Лингвистичний аналіз художнього тексту / Марія Крупа. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 496 с.
5. Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей “Смысл <=> Текст” / И. А. Мельчук. – М.: Наука, 1974. – 314 с.

6. Психология: Словарь / Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Изд. Политиздат, 1990. – 494 с.
7. Роздобудько І. Я знаю, що ти знаєш, що я знаю / Ірен Роздобудько. – К.: Нора-Друк, 2011. – 240 с.

СЕМНА СТРУКТУРА ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ECONOMICAL CRISIS

Засанська Надія

Світова фінансова криза 2007–2012 років – центральна економічна подія нового століття. Жодна країна світу не уникла її наслідків. Віра в непорушність економічної стабільності зазнала краху, підштовхнувши до перебудови фінансових орієнтирів та інтересів в кредитно-грошовій сфері. Провідні економісти світу займаються дослідженнями причин та наслідків економічної кризи [5; 6; 7; 8].

Дослідження явища кризи за допомогою мовних засобів також набувають все більшої актуальності, тому що криза – соціально значима реальність, яка знаходить вираження в мові. На сучасному етапі розвитку лінгвістичних вчень дослідження явища кризи відбувались здебільшого в межах політичної лінгвістики та когнітивістики – Н.С. Кашишин, К.В. Коротич, М.Ю. Сальтєвська, Г.С. Яроцька [1; 2; 3; 5], що ставить завдання розглянути **economical crisis** (економічну кризу) з точки зору лексичної семантики, у комплексі всіх семантичних зв’язків, відношень та закономірностей. Тому актуальність обраної теми зумовлюється необхідністю розкрити взаємозв’язок, взаємозалежність та ієрархічність одиниць, що утворюють лексико-семантичне мікрополе **economical crisis** в англійській мові, і, зокрема, дослідити лексико-семантичну групу іменників, які найповніше відображають це поняття.

Відповідно до поставленої мети, завдання статті складають:

- аналіз дефініції лексико-семантичної групи іменників, що виражають поняття **economical crisis**;
- виявлення семантичного потенціалу досліджуваних лексем;
- визначення кількісних та якісних особливостей мікрополя **economical crisis**;
- побудова матриці лексико-семантичного мікрополя **economical crisis**.

Семантична структура іменників на позначення **economical crisis** в сучасній англійській мові характеризується великою кількістю ознак, завдяки яким кожна одиниця входить до різних полів та поєднується з іншими елементами в межах одного лексико-семантичного поля. Лексичне значення розуміємо як певну структуру в рамках якої існують семні відношення.

В сучасному мовознавстві існує три основних підходи до розгляду семантичної структури слова – семантика лексичної одиниці розглядається як ієрархія з основним значенням у вершині, як набір рівноправних елементів та як можливість варіювання значень всередині багатозначного слова [4, с. 24].

В статті дотримуємося положення щодо ієрархічної структури значення слова з впорядкованою системою компонентів, тому що сема – це відображення в свідомості людини лише окремої ознаки об’єкта, а комплексне представлення об’єкта знаходиться в семемі – мікроструктурі сем.

Дослідження значень слів мікрополя **economical crisis** довело семантичну закономірність – частотність семи у полі демонструє її диференційну сутність та значущість (чим нижча частотність семи, тим більша її ступінь диференційності). Диференційні ознаки визначають

місце окремого слова в системі лексико-семантичного мікрополя **economical crisis**. Частотність семи впливає на значення кожного елемента поля, що в результаті формує семантичну структуру поля, визначаючи в ній місце кожної семи.

Семантичне вивчення мовних одиниць проводилося на основі компонентного аналізу, мета якого полягає в поступовому розкладанні значення на семи (мінімальні семантичні компоненти). Використання компонентного аналізу дозволяє дослідити семантичну структуру слів, що утворюють мікрополе **economical crisis**.

Структура англійської мови найповніше представлена в тлумачних словниках, які дозволяють проаналізувати потенціал мовного вираження економічної кризи. Основним джерелом нашого матеріалу виступив Оксфордський словник англійської мови – Oxford English Dictionary (OED), який на сьогодні містить більше 600000 одиниць та складається з 20 томів.

Дослідження лексики на матеріалі тлумачного словника сприяє глибшому аналізу специфічних особливостей лексем, характеризуючи їх в елементарних едностях. Головний принцип побудови словникової дефініції – зрозумілість для користувача. Крім того, стаття повинна забезпечити не лише достатній рівень інформації та зрозумілість в конкретному контексті, а й успішну інтерпретацію слова в новому для користувача контексті [6, с. 413].

Варто зазначити, що англійські лексикографічні традиції беруть початок ще в XVII–XVIII ст. (Cawdrey's Table Alphabetical (1604), Johnson's Dictionary of the English Language (1755)). Стиль представлення тлумачення в ті часи відзначався нестандартизованим та гетерогенним характером. З часом, лексикографи все більше почали звертати увагу на системність та логічність формулювання значення лексеми.

В наш час традиції лексикографії зводяться до таких основних принципів:

- використання для тлумачення простіших слів ніж пояснюване слово;
- уникання лексичного взаємообміну (де $X=Y$, а $Y=X$);
- заміненість позначуваного слова його тлумаченнями в різних контекстах;
- націленість на максимальну економію мовних засобів [6, с. 431–436].

Отже, словникова стаття здебільшого відображає семантичну структуру слова детально та всеохоплююче, тому опора на дефініції тлумачного словника дає можливість досліднику розпізнати тотожності та відмінності лексичних одиниць на основі спільних та диференційних елементів дефініцій, опрацювати велику кількість лексичних одиниць та проаналізувати всі компоненти тлумачень, не виключаючи жодного з них.

Визначення та опис семантики слів лексико-семантичного мікрополя **economical crisis** проводилися на основі матричного аналізу семної структури мовних одиниць. Матриця зображає семантичну структуру іменників у вигляді стовпчиків та рядків однакової довжини, де плюсом позначаємо співвідношення слів та їх значень – по горизонталі розміщується семний склад, а по вертикалі – лексичні одиниці на позначення економічної кризи [4, с. 19].

Матеріал мікрополя **economical crisis** становить 98 одиниць у формулах тлумачення яких було виявлено 538 сем. Усі семи за частотністю вживання ділимо на 3 групи. До першої відносимо найуживаніші семи (від 42 до 15), далі йдуть менш уживані (14-5) та рідко уживані (4-1).

До першої групи належать 10 сем ('condition', 'state', 'action', 'thing', 'person', 'quality', 'fall', 'failure', 'amount', 'value'). Вказані семантичні компоненти характеризують

економічну кризу в найзагальніших та найбазовіших ознаках: криза – стан економіки, що відзначається падінням економічних показників та супроводжується зниженням кількості, якості та цінності матеріальних благ. В центрі проблем, пов'язаних з економічною кризою, завжди знаходиться людина зі своїми потребами, що в свою чергу, вимагає від неї певних дій та зусиль для подолання фінансових негараздів.

Друга група включає 58 сем ('price', 'circumstance', 'money', 'decline', 'process', 'sudden', 'finance', 'business', 'loss', 'need', 'collapse', 'necessary', 'ruin', 'economic', 'commerce', 'distress', 'material', 'demand', 'change', 'downward', 'lack', 'commodities', 'pressure', 'affairs', 'difficulty', 'deficiency', 'poverty', 'break', 'sum', 'diminution', 'time', 'reduce', 'pay', 'goods', 'press', 'trouble', 'food', 'misfortune', 'pressing', 'life', 'position', 'movement', 'activity', 'lower', 'market', 'affliction', 'straits', 'time', 'sink', 'less', 'urgent', 'calamity', 'pecuniary', 'liability', 'obligation', 'destitution', 'privation', 'supply') та демонструє конкретніші особливості економічної кризи – раптовий крах та руйнування фінансових систем, спад економічної діяльності, тиск фінансових зобов'язань, втрата матеріальних цінностей, зниження рівня життя людей і, як наслідок – складні обставини, фінансові труднощі, бідність, нужда, нестача, вбогість.

Найоб'ємнішою виявилася остання група – 469 сем, що свідчить про те, що до ядра поля належить лексика базових, основних понять поля, а до периферії відносяться конкретніші та менш уживані лексеми.

Аналіз першої групи найчастотніших сем показав, що найбільш уживаною в досліджуваному матеріалі є сема 'condition', що міститься у 42 лексичних одиницях – *depression, tightness, smash, insecurity suspense, collapse, ruin, pressure, decline, insolvency, distress, sinking, decay, trouble, embarrassment, difficulty, loss, urgency, exigency, hardship, need, fix, lack, penury, stoppage, destitution, adversity, misery, necessity, wretchedness, destruction, deterioration, decrease, demand, want, poverty, debt, insufficiency, calamity, privation, descent, supply*.

Сема 'state' об'єднує 31 лексему – *uncertainty, unemployment, insecurity deficiency suspense, ruin, reduction, pressure, decline, smashdom, bankruptcy, insolvency, depression, necessity, softness, stand-still, sinking, embarrassment, urgency, absence, calamity, exigency, fix, lack, adversity, descent, wretchedness, affliction, want, emergency, destruction*.

Сема 'action' характеризує 30 іменників – *crash, collapse, ruin, break, break-down, downfall, sinking, break-up, slow-down, depression, fix, necessity, crunch, recession, default, difficulty, drop, stoppage, depreciation, diminution, reduction, supply, deterioration, destruction, demand, descent, emergency, privation, unemployment, income*.

В складі 27 мовних одиниць (*collapse, ruin, need, trouble, difficulty, disaster, debt, value, decay, fall, price, demand, want, smash, insecurity, strain, drop, downfall, loss, failure, emergency, necessity, deficiency, insufficiency, worth, absence, lowering*) знаходимо сему 'thing'.

Ознаку 'quality' демонструють 23 слова – *decline, want, insecurity, unemployment, deficiency, insufficiency, price, worth, difficulty, urgency, depression, exigency, uncertainty, recession, shortage, bankruptcy, value, money, wretchedness, poverty, currency, tightness, lowering*.

Крім зазначених семантичних компонентів першої групи виділяються ще й такі семи: 'person' (23), 'fall' (16), 'failure' (15), 'amount' (15) та 'value' (15).

До другої групи належать семи 'price' та 'circumstance' (входять до складу 13 лексем); 'money' (12): 'decline', 'process' (11); 'sudden', 'finance', 'business', 'loss', 'need', 'collapse', 'necessary' (10); 'ruin', 'economic', 'commerce', 'distress', 'material' (9); 'demand', 'change',

'downward', 'lack', 'commodities' (8); 'pressure', 'affairs', 'difficulty', 'deficiency', 'poverty', 'break', 'sum' (7); 'diminution', 'time', 'reduce', 'pay', 'goods', 'press', 'trouble', 'food', 'misfortune', 'pressing', 'life', 'position', 'movement' (6); 'activity', 'trade', 'lower', 'market', 'affliction', 'straits', 'sink', 'less', 'urgent', 'calamity', 'pecuniary', 'liability', 'obligation', 'destitution', 'privation', 'supply' (5).

Фрагмент матриці лексико-семантичного мікрополя **economical crisis** в сучасній англійській мові демонструє взаємозв'язок між словами та їх лексичними значеннями. Найзаповненішою виявилася частина, представлена словами, що містять найбільшу кількість семантичних компонентів.

семн лексеми	condition	state	action	thing	person	quality	fall	failure	amount	value
fall			+	+	+					+
squeeze					+				+	
reduction		+	+							
depression	+	+	+			+			+	
descent	+	+	+			+	+			
pressure	+	+	+						+	+
ruin	+	+	+	+	+		+			
stoppage	+		+							
loss	+	+		+	+	+		+	+	
decline	+	+				+	+	+		+
crash			+				+	+		
smash	+	+		+	+			+		
burst-up			+					+		
insecurity	+	+		+		+				
decay	+			+			+			
failure				+	+					

Отже, результати дослідження лексико-семантичного мікрополя **economical crisis**, виявили взаємозв'язок між лексичним складом мікрополя та його семною репрезентацією, а застосування формалізованої методики дало змогу чітко визначити місце кожного елемента в мікрополі.

Наступним етапом дослідження стане побудова схеми мікрополя на основі побудованої матриці та типологічне зіставлення лексико-семантичних полів за математичним принципом перетину множин в українській та англійській мові.

1. Кашишин Н.С. Термінологічна репрезентація світової економічної кризи у дипломатичному дискурсі / НБУ ім. Вернадського. – 2009. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../5kashchyshyn.pdf.
2. Коротич К.В. Особливості репрезентації економічної кризи в українській пресі ХХ – початку ХХІ століття / НБУ ім. Вернадського. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc.../2.html.
3. Сальтєвська М.Ю. Синтаксичні когнітивні метафори кризи (на матеріалі сучасного англомовного газетного дискурсу) / НБУ ім. Вернадського. – 2009. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../soc.../Vip_48_39.pdf.
4. Фабіан М.П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М. П. Фабіан ; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. - Ужгород : ІВА, 1998. – 256 с.
5. Яроцкая Г.С. Семантико-когнитивный анализ экономической метафоры в русской языковой картине мира на материале концепта "кризис" / НБУ ім. Вернадського. – 2010. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mova/2010_15/index.html.
6. Atkins V., Rundell M. The Oxford Guide to Practical Lexicography / В. Т. Sue Atkins and Michael Rundell. – Oxford University Press, 2008. – P. 413–436.

7. Borodzicz, Edward P. Risk, Crisis and Security Management / Borodzicz, Edward P. West Sussex, England: John Wiley and Sons Ltd., 2005. – 244 p.
8. Duflo Esther. Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty / Режим доступу: <http://www.pooreconomics.com/>
9. Krugman P. Crises: the next generation. Economic policy in the international economy: essays in honor of Assaf Razin, / Krugman Paul. – Cambridge, 2002. – 198 p.
10. Romer Christina. The Great Crash and the Onset of the Great Depression. Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w2639>.
11. Oxford English Dictionary – Режим доступу (передплатний): <http://www.oed.com/>. – Discover the story of English. More than 600,000 words, over a thousand years.

НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ У СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ ІДІОСТИЛЮ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Звягіна Г.О.

Залежно від умов конкретного акту комунікації ті чи інші чинники не тільки включаються в процес спілкування, але й впливають на конкретні форми мовленнєвих утворень, формують їх. Такий вплив на мовленнєві утворення (висловлення) виявляється перш за все в тому, що вони здатні створювати умови, за яких стає непотрібним словесне вираження тієї чи іншої ланки дійсності. Тому окремі елементи мовленнєвого ланцюжка випадають. У цьому разі випадає лише словесна оболонка, звукова форма, а лексична одиниця, яка виконує номінативну функцію в процесі спілкування, залишається. Створюються так звані неповні конструкції [6, с. 1].

Формальна неповнота речень ставала об'єктом зацікавлення багатьох учених. Ось далеко не повний їх перелік: М. Смотрицький, М. Греч, О. Партицький, О. Пешковський, І. Попова, В. Сімович, О. Шахматов, Л. Булаховський, Ю. Шерех, П. Дудик, Н. Дзюбак, Т. Марченко, К. Шульжук, А. Загнітка та інші. Тривалий час у лінгвістичній науці існувала думка, що неповні речення – це варіанти повних, в яких з певною метою випускається головний чи другорядний член речення (О. Пешковський, О. Шахматов, П. Дудик, І. Вихованець). Дещо інше трактування неповноти речень пов'язане з виникненням теорії про детермінанти (її започаткувала Г. Золотова). Їм стали приписувати функцію вторинного імпліцитно-предикативного позначення дії (Н. Шведова, О. Бех, І. Слинько, Н. Гуйванок, М. Кобилянська). У своїй статті користуємось визначенням А. Загнітка: неповне речення – це синтаксичне утворення, в якому одна з ланок його будови не вимовляється і водночас фіксується свідомістю [3, с. 60].

Особливості мови художніх творів Григора Тютюнника були об'єктом дослідження Г. Шевченко, Г. Гримич, І. Захарчук, Н. Тульчинської, О. Лихачової. Лексико-фразеологічні діалектизми опрацьовувалися А. Смирновою; народнорозмовність та її естетичні модифікації в ідіостилі Г. Тютюнника – С. Бирик, слова автора при прямій мові Н. В. Гут. Однак спеціального дослідження, присвяченого функціонуванню неповних речень у творах письменника та їх ролі у формуванні ідіостилу немає. Тому пропонується робота є спробою дослідити й виявити особливості функціонування та різновиди неповних речень у художніх творах Г. Тютюнника.

Дослідження будь-якої синтаксичної одиниці, зокрема й неповних речень, вимагає усебічного розгляду, що стає можливим завдяки застосуванню формально-граматичного, семантико-синтаксичного й функціонального підходів. У формально-синтаксичному плані речення

грунтується на синтаксичних зв'язках і виділюваних на їх основі компонентах формального типу (членах речення) [1, с. 167]. Ізольовані речення, в яких порушуються, перериваються синтаксичні зв'язки й один або кілька формальних компонентів “випадає”, модифікується їхня лінійність, при цьому для їх відновлення не потрібні зовнішні показники, традиційно називають еліптичними [4, с. 4]. Такі речення є типовими конструкціями в розмовному стилі, на чому наголошують П. Дудик, А. Загнітко та ін. [2, с. 102, 3, с. 60]. У розглянутих нами художніх творах Тютюнника виокремлюємо кілька різновидів *неповних еліптичних речень*:

1) з еліпсисом присудка зі значенням *дієслова місцезоташування* (характерні для описів), *відчуття* (болі або хвороба), для *позначення кольору*: “І над нею – тиша, та чайки падають з крила на крило...” (“Дикий”, 207), “Доконала чоловіка якась недуга. І то враз” (“Три плачі над Степаном”, 229);

2) з еліпсисом присудка, що виражає *рух*: “Увіходжу в хату, а в самого поза стиною – мурахи, мурахи” (“Облога”, 11);

3) з еліпсисом присудка зі значенням *буттєвого дієслова в різних формах*: “У бабусі Марфи – дві сестри-однolitки: груша і копанка” (“Крайнебо. Груші з копанки”, 213);

4) з еліпсисом присудка, що має значення *дієслова мовлення*: “– Довгенько ти сьогодні. Грали? Я виходила, то не чути було. Тільки у березі хтось гомонів коло верби – не впізнала. – То ми з Манею” (“Вогник далеко в степу”, 202);

5) з еліпсисом *підмета чи додатка*: “За десять хвилин мав прийти *пасажирський*” (“Іван Срібний”, 187), “На сивій од роси траві по долу пасуться коні. Двоє. Один білої, другий карої масті. То лісникові” (“Крайнебо. Прослідок”, 212). Неповнота таких речень у розмовному мовленні є закономірною, тому що обидва співрозмовники зазвичай чітко уявляють собі суб'єкт та об'єкт обговорення.

А. Загнітко за умовами пропуску головних чи об'єктових членів речення неповні речення поділяє на кілька видів: *власне-неповні та еліптичні*. Власне-неповні у свою чергу поділяються на *контекстуальні, ситуативні, парцельовані й обірвані* [3, с. 61]. З-поміж *парцельованих структур* у художніх творах Тютюнника виділяємо:

1) *неповні парцельовані конструкції*, що виражаються однорідними членами з уточнювальним, пояснювальним або іншим аспектом: “Маловтішне то заняття – штудіювати історію: розквіти держав на крові й падіння держав на крові, переможні криваві війни і криваві поразки, диктатори і полководці, гризня за владу, змови, замахи, самодурства царів... Дикість, кров, торжество егоїзму окремих осіб і цілих народів” (“День мій суботній”, 203). Неповні парцельовані конструкції у творах Тютюнника містять однорідні члени і виражають такі відношення як пояснювальні та уточнювальні (найбільша кількість у досліджених нами неповних реченнях із парцеляцією – 76%);

2) *власне парцельовані конструкції*, що становлять граматично залежні компоненти попереднього речення, один або кілька його другорядних членів. Інтонаційно оформляються як окремі речення з метою комунікативного навантаження [3, с. 62]: “Погано без годинника: цілу ніч мариться, що пора вставати. Хоч би півень був. Немає ні півня, ні курей” (“Вогник далеко в степу”, 180). Серед подібних утворень у Тютюнника спостерігаємо такі другорядні члени як додатки, означення, обставини. Кількісно вони складаються з одного-трьох компонентів, виділені, як правило, з метою комунікативного наванта-

ження, виділення важливої для співрозмовника інформації.

Крім названих, А. Загнітко виділяє *обірвані речення* – конструкції, що є незавершеними в силу певних ситуативно-прагматичних чинників. Такі речення є незакінченими і в змістовому, і в структурному, і в інтонаційному плані [3, с. 61]. Такий тип неповних речень, на нашу думку, виділяти цілком правомірно, оскільки вони є характерними для розмовного мовлення, особливо для діалогів: “– Що?! – вигукнув Ігорко, схоплюючись на ноги. – Герой?! – Рвонувся до лінійки, вдарився головою об дошку і щосили закричав. – Ви... Ви... Чуєте... Ви?!” (“Смерть кавалера”, 59) (пропущений присудок), “Приїде, – йому шахта дає “Волгу” на два дні, – самі побачите. Мені подобається. А вам... Вам же, тату й мамо, з ним не жити” (“Оддавали Катрю”, 130). Серед неповних конструкцій окремо стоять незавершені, що є незакінченими в усіх планах: і змістовому, і структурному, й інтонаційному. Такі конструкції в творах Тютюнника спостерігаємо в діалогах, де всю інформацію дізнаємося з попередніх реплік. Крім того, вживання цих речень супроводжується вираженням різноманітних емоцій (як-от злість, сум та інші) та позамовними чинниками (вираз обличчя, жести тощо), які відтворені автором у тексті або які читач може собі уявити.

Говорячи про комунікативну організацію речення, зазначаємо, що її “механізм... зрозумілий в умовах реальної комунікації” [1, с. 300], результатом якої є діалог чи монолог. У таких формах спілкування передача інформації не обмежується лише елементарним повідомленням, а реалізується комунікативним блоком. Окремі речення як частини більш складного мовленнєвого комплексу (монологу чи діалогу) пов'язані синтаксичними відношеннями. З одного боку, це відношення граматичні, в основі яких лежать різноманітні зв'язки, а з іншого – смислові, які впливають із самої інформації повідомлення значень його компонентного складу, що формують його зміст. Мовець у комунікативному акті намагається передусім передати найбільш інформативно важливу для нього частину, яка містить нові значення (рему), тоді як тема є менш значущою і задається засобами контексту чи ситуації [1, с. 223]. Залежно від того, як “встановлюється” тема в неповних реченнях, їх поділяють на контекстуально й ситуативно неповні речення.

Аналіз прагматики речень становить важливу сферу мовних знань, оскільки володіння мовою передбачає не тільки уміння конструювати речення, але й навичку правильно використовувати речення в мовленнєвих актах для досягнення відповідного комунікативно-функціонального результату [4, с. 4]. У художніх творах Тютюнника виділяємо такі прагматичні типи речень як *констативи з елімінованим суб'єктом* (Услід за А.П. Загнітком, під елімінацією ми розуміємо виключення (усунення) відомого і/або невідомого з граматично і/або стилістично значущою метою, внаслідок чого витворюється функціонально інша синтаксична одиниця [3, с. 61]), де немає потреби називати себе або іншу особу, про діяльність якої “говорить” вербалізований предикат, морфологічна форма якого указує на певну особу: “Нюра усміхнувся їй назустріч, босоніж устав з ліжка на підлогу і так стояв, прислухаючись, чи не тупотить хто в снігах... – А де ж це той... “дешево і сердито”? – стівав. І дивився на Маню спершу розгублено, затим вимогливо, аж гнівно” (“Нюра”, 202).

У семантико-синтаксичній структурі *промисивів* предикатна синтаксема не може елімінуватися, адже саме вона є формальним і змістовим центром висловлення. Найчастіше при предикативі елімінується об'єктна синтаксема, що постає ситуативно мотивованою в адресантно-адресатних умовах: “– Та ти ж як просив у мене Ма-

ню, казав: “І жалітиму, і любитиму, тату, і виробиться не дам”, а тепер покинув, як є...” (“Три плачі над Степаном”, 234).

Висловлення-менасиви емоційно насичені, що мотивується їх реалізацією у відповідних мовленнєвих актах з елементами напруження, певної негативності, а це, у свою чергу, впливає й на вибір мовних засобів передачі погрози. Найчастіше в реченнях, що реалізують акт виголошення погрози, елімінується предикат, який “замінюється”, здебільшого, відповідними жестами та мімікою, а ті виступають закріпленими і сприймаються комунікантами адекватно [4, с. 6]: “Вони увіходять до хати обнявшись – радісні, щасливі... – Ану, марш на ніч! – чую за плечима, і пужално випадає у мене з рук” (“В сутінки”, 15).

Презентовані в мовленні неповні речення-ін’юктиви структуруються, як правило, основним носієм імперативної семантики – дієсловом у наказовому способі (предикат), при якому елімінуються об’єктні, адресатні, локативні синтаксеми: “– *Піди ти тепер украдь!* – обпекла його злим поглядом циганка й пішла геть” (“Дядько Никін”, 128).

Аналіз семантико-синтаксичної структури питальних конструкцій, що виступають мовним засобом вираження *квеситивних* мовленнєвих актів, дозволяє виділити такі групи цих одиниць:

1) *реченнєві конструкції з елімінованим предикатом зі значенням руху*: серед них виокремлюються одиниці з питальними словами, що постають особливими маркерами саме власне-питальних речень, визначаючи семантику елімінованого предиката: “*Ей, чого бабуні – лава, а тому вуркові – стілець?! – крикнув Мишко Чирва у те віконце, звідки йде кіно*” (“Грамотний”, 248); в діалозі: “– *Що там, хлопці, га?* – Нічого, мамо, спить, спить... Дев’ять, сім, чотири, три... – *Наш квадрат?* – Сусідів і наш... Один, два, вісім... – *Прорив?* – Схоже” (“Облога”, 27). Квеситивні конструкції у художніх творах Гр. Тютюнника загалом є часто вживаними, практично всі вони містять той чи інший тип елімінації, бо відображають особливості уснорозмовного мовлення з його економічністю у висловленнях, опусканням несуттєвих подробиць, підхопленням фрази співрозмовником;

2) *питальні конструкції з елімінованою об’єктною синтаксею*: “Климко знав, що дядько неодмінно скаже ці слова, проте завжди хвилювався: а що як ні? *Що як забуде?*” (“Климко”, 134);

3) *питальні конструкції з елімінованим суб’єктом*: “– *А що, сховалися, га?* Од мене сховається!” (“Климко”, 137), що, за спостереженням Т. Марченко, посилює їхній ілокутивний ефект, оскільки в цьому разі адресат включений в активізацію відтворення неповноти [3, с. 7].

Отже, неповне речення треба кваліфікувати як окремий особливий структурний і семантичний тип речення, якому притаманні всі категорії й ознаки речення, особливості вияву форм якого слід досліджувати в мовленні з послідовним врахуванням прагматичних інтенцій мовця та розмежуванням узусних й оказіональних площин. Застосовуючи комплексний підхід до розгляду таких речень, а саме формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативний, констатуємо, що категорія неповноти виявляється по-різному на кожному з цих рівнів. Такі явища, як неофіційність, невимушеність спілкування, дозволяють скоротити вислів, використовувати лише ті частини речення, які необхідні для розуміння сенсу, опускаючи останню частину. Це призводить до утворення еліптичних речень. При цьому члени речення можуть установлюватися з попередніх або наступних речень, з конкретної обстановки мовлення, зі структури самого неповного речення. За структурою та змістом виділяємо такі типи еліптичних (дієслова зі значенням

місцерозташування, почуття, руху, буттєві, мовлення), підмета чи додатка). З-поміж парцельованих структур, за А. Загнітком, з уточнювальним, пояснювальним компонентом, власне парцельовані, а також характерні для діалогів обірвані речення.

За комунікативною організацією, в основу якої покладені як граматичні, так і смислові зв’язки, поділяємо такі конструкції на контекстуально та ситуативно неповні.

За комунікативно-інтенційним (прагматичним) змістом неповні речення, ідучи за А. Загнітком та ін., виділяємо такі типи у творах Гр. Тютюнника: констативи з елімінованим суб’єктом, промісиви з елімінованою об’єктною синтаксею, менасиви з елімінованим предикатом, ін’юктиви з елімінованими об’єктними, адресатними, інструментальними або локативними синтаксемами, директивні конструкції – суб’єктна синтаксема, квеситивні з елімінованим предикатом зі значенням руху, об’єктною або суб’єктною синтаксею. Отже, неповні речення є однією з характерних ознак розмовного мовлення і саме з метою стилізації вжиті у розглянутих нами художніх творах Тютюнника.

1. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
2. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. (Просте речення, еквіваленти речення) / П.С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 288 с.
3. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект / А. Загнітко. – Донецьк : Дон-НУ, 2009. – 137 с.
4. Марченко Т.В. Семантика й прагматика неповних речень в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Т.В. Марченко. – Луганськ, 2007. – 18 с.
5. Тютюнник Г. Твори : у 2 т. / Г. Тютюнник. – К. : Молодь, 1984–1985. – Т. 1. – 327 с.; Т. 2. – 327 с.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник / К.Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

МІФ ПРО МОВНУ МОДЕЛЬ СВІТУ

Зеленько А. С.

Мовна модель (картина) світу на сучасному етапі як категорія мовознавства вимагає серйозного теоретичного осмислення, бо, на переконання автора розвідки, навіть термінологічно у даному випадку маємо констатувати абсурд: адже після витлумачення її стало зрозуміло, що навіть назва не відповідає змісту.

Теоретична невизначеність теоретиків когнітивної лінгвістики не робить їх винятком серед ідеологів інших парадигм, бо, як правило, науково визначених принципів заперечення попередньої парадигми наступники **не формулювали**. Тим самим науковці кожної іншої парадигми щоразу давали привід сумніватися у своїй здатності розв’язувати наукову проблему за допомогою уже наявного **понятійного** апарату. Очевидно, щоразу не вистачає наукових спостережень та експериментів і щоразу актуалізується питання про наукову **інтуїцію**, а вона не завжди реалізується. До речі, нами звертається увага на те, що вона має асоціативний образний характер. Пам’ятаймо, що аспект **генетико-діахронічний** реалізується нами під кутом зору синтетичного відтворення історії й теорії мовознавства як **еволюції лінгвістичних парадигм**; останні реалізуються системами закономірностей функціонування когнітивно-комунікативних квантів, відбитих системою понять-термінів, та сукупностей методик аналізу.

Отже, проблема системності у цілому, системності значення нами аналізується в аспекті відтворення історії

мовознавства як еволюції лінгвістичних парадигм. До того ж наголошується, що еволюція лінгвістичних парадигм супроводжується зміною термінологічного апарату, а відповідно теоретичних положень та методик аналізу. Під таким кутом, на нашу думку, має витлумачуватися й питання про квантування системного вивчення лексичної підсистеми мови, зокрема модель (картина) та її елемент концепт, що замінив у когнітивній лінгвістиці лексико-семантичне поле.

Успадкований від радянської тоталітарної системи науки український регіональний її несистемний ущербний сектор, на жаль, повноцінно функціонуючою системою не став і таким не стане ще не одне десятиліття. Не даючи загальну характеристику йому, відзначимо, що ця неповнота виявляла себе, зокрема, у соціальних і гуманітарних галузях, несистемним охопленням проблематики будь-якої галузі науки, а відповідно відсутністю фундаменталістів-теоретиків. Здебільшого й науковці академічних установ колишньої республіканської АН України спрямовували своїх колег у вищих на утвердження уже започаткованої московськими ученими запозиченої у Європі проблематики, як було у випадку української функціональної лінгвістики, а нині концептуального аналізу.

Майже те саме сталося нині в українській мовознавчій науці стосовно утвердження структурно-семантичного аналізу лексики російської та української мов, використовуючи мовну модель світу, а останнім роками – концепту. Питання про модель мови та концепт – то часткові питання проблеми про значення у мові.

Уже у Радянському Союзі академік М. Моїсєєв у своїй розвідці “Будущее планет и системный анализ”, констатував утвердження системного підходу у науці у випадках з’яви синтетичних галузей (біохімія, хімічна фізика, геохімія і т. д.), загальної теорії відносності на основі ньютонівської механіки, спеціальної теорії відносності, гравітації й теорії ноосфери В.І. Вернадського, подруге, пов’язував його з утвердженням у сучасній науці саме *модельної* форми нагромадження та передачі інформації [13, с. 98–104].

Звертаємо увагу на те, що й вербально оформлена лексико-семантична система мови (у кожній по-різному структурована) фактично постає модельною, відтворюючись тематичним тезаурусом. Це було використано педагогами, що пропагували блоковий спосіб членування визначуваного матеріалу. Пам’ятаймо, що колишня стилістична диференціація слова дискурсивно відтворюється певною моделлю, що передбачає врахування співвідношення мовного й позавербального, ситуаційну чи контекстуальну диференціацію, виявлення раніше не фіксованих граматичних засобів. Робиться це функціоналістами.

В аспекті діахронічному, а точніше, генетико-діахронічному проблема моделі світу – це й питання типології моделей за сферами функціонування людини, про етапи форми функціонування когнітивно-комунікативного засобу спілкування (а не лише звукової мови), про співвідношення у формуванні квантів спілкування усіх рівнів змісту й форми (точніше, засобів вираження змісту у всіх аналізованих квантах).

Треба визнати, що нинішнє виокремлення модельної форми нагромадження й передачі інформації реалізується як за змістом, так і за формою вираження: адже повноцінне спілкування навіть пересічної людини і в повсякденному побуті квантоване в обох компонентах. Саме тому мовознавці на етапах структурної та когнітивної лінгвістик стали оперувати фреймами та концептами як квантами мовної моделі. Виділення моделей (картин) світу зумовлене дискретністю матерії та процесу пізнання.

В аспекті філософсько-методологічному воно розв’язується на принципах систематології.

Сприймаючи еволюційну теорію виникнення мови, визнаємо не лише матерію як єдність субстанції та інформації (енергії), але й безкінечність *змінюваної* субстанції та дискретність останньої. Аналіз функціонування процесу пізнання, чи родового поняття свідомості, як і осмислення ученим сприйнятого матеріалу, зокрема спроби унаочнити його, надати образності у процесі модульно-блокового методу, засвідчили, що ментальна образно чи понятійно сформована інформація сприймається дискретно у вигляді конкретно-образного модуля.

Мовна картина (модель) світу започаткована В. фон Гумбольдтом, уточнена європейськими гумбольдтіанцями Л. Вайсгербером, Й. Тріром та американськими антропологами авторами лінгвістичної теорії відносності Е. Сеніром, Б. Уорфом. У радянському мовознавстві своєю з’явою вона завдячує дослідникам іноземних мов А.А. Уфимцевій, К.А. Левковській. В українське мовознавство фактично запроваджена дослідниками російської мови В.М. Туркіним та О.М. Шиловським, а утверджена – Ж.П. Соколовською. Усе штрих-пунктирно відтворене автором розвідки у його численних статтях, а також двох книгах [3, 7].

В українському мовознавстві одним з фундаторів утвердження системності у мові, зокрема названої лексичної парадигми, була Ж. П. Соколовська. Дякуючи її зусиллям названа методика була застосована для структурно-семантичного аналізу лексичних підсистем російської та української мов. Пройшло кілька десятків років, і структурно-семантичний аналіз поступився когнітивному, лексико-семантичне поле – концепту, мовна картина (модель) світу диференціювалася спершу на мовну й концептуальну, а пізніше на чотири. Уся проблематика поглибилася, синтезувалася й постала загальнотеоретичною проблемою про значення у мові.

Значний перелік робіт Ж. П. Соколовської, присвячених системному вивченню лексики (в основному російської) мови, але власне визначальною була її монографія, присвячена структурно-семантичному аналізу прикметників у російській мові [18], фактично трансформована дещо пізніше [19].

Безперечно, що нині вимагає зауваження питання про обґрунтування характеру наукової моделі світу. Не станемо причіпливо аналізувати сформульоване Ж. П. Соколовською визначення категорії моделі, а звернемося до сучасних дослідників, що нею користуються. Перевірку й збагачення свого бачення структурного моделювання мови ми здійснюємо на основі ознайомлення з кількома авторськими і груповими посібниками з когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології [15, 16].

Останнім часом література про модель (картину) світу багата, немає потреби її ревізувати. І все ж згадаємо дві розвідки, зокрема першу О. А. Радченко, у якій аналізується фактично початковий етап становлення питання про модель у мові, та В. В. Колесова, у якій підсумовується етап утвердження категорії моделі (картини) світу у російському мовознавстві [10].

Мабуть, найповніше це зробила М. В. Піменова. Вона спробувала типологізувати модель (картину) світу, виділивши наївну, мовну, міфологічну, фольклорну, релігійну, філософську, концептуальну і навіть індивідуально-авторську [16]. Зважаючи на жанр посібника, не доводиться докоряти автору за нечітке визначення методик аналізу, бо фактично вони виділені за сферою функціонування компонентів парадигми.

Своє становлення теоретика структурної семасіології, а значить тлумачення категорії мовної моделі світу автор розвідки підсумовує у двотомній книзі [6]. Він без будь-якої самореклами й кокетування попереджає своїх

читачів, що у цих роботах теорія чи концепція все ще остаточно не виписана і потребує у ряді моментів перевірки й уточнення. Колишні мовну і концептуальну моделі світу, успадковані від структурної лінгвістики, і понад десяток запропонованих когнітивісткою М. В. Піменовою він, як апологет синергетичного детермінізму, зводить лише до чотирьох. Робить це, аналізуючи концепцію щойно названої М. В. Піменової.

Уважне ознайомлення з визначенням М.В. Піменовою моделей дає йому підстави запропонувати повсякденно-побутову ословеснену, художню, релігійну та наукову, бо найвна і мовна (виражені вербально повсякденно-побутовою) – це фактично ословеснена повсякденно-побутова. Художня ословеснена – це втілена мовою художньої літератури індивідуально-авторська. Отже, за способом і засобами вираження індивідуально-авторська (художня) також може кваліфікуватися як мовна. Зрозуміло, що й повсякденно-побутова за формою – також мовна. Саме ці моделі більшою чи меншою мірою формують концептосферу. Постає вона на основі первинної сакральної-міфологічної повсякденно-побутової.

Усі вони, за винятком наукової, не лише образні, але й відносно повні й цілісні, чого не можна сказати про сучасну наукову, яка формується усіма галузями науки за корегуючої ролі філософії. До речі, гуманітарні галузі утворюють свої сектори також природною звуковою мовою (і писемним її варіантом), а тому літературознавчу, мовознавчу тощо підмоделі наукової моделі можна умовно назвати мовними моделями. Відрізняє їх від двох попередніх образний характер відтворення пізнаваних закономірностей. До речі, релігійні моделі комплексні щодо засобів вираження і також завершені на рівні образного сприйняття.

Нинішня повсякденно-побутова модель світу європейця ні типом абстрагування, ні рівнем узагальнення, як і засобами вираження та сферами функціонування ніяк не тотожна ні первинному доцивілізаційному світогляду кроманьйонця, ні навіть кругозору пересічного громадянина сучасної недемократичної держави.

Перехід повсякденно-побутової ословесненої моделі світу у художню ословеснену відбувся на етапі формування усної народної творчості. Базована на закономірностях понятійного мислення наукова модель світу при всій її логічності також не зовсім позбавлена образного емотивного компонента, що засвідчує використання визначними ученими інтуїції. Структурована ж наукова модель світу стає стандартом наукового зіставного аналізу у дослідженні мов.

Отже, нами розрізняється не просто мовна, як це робив В. фон Гумбольдт, чи мовна й концептуальна моделі світу, як роблять деякі інші концептуалісти, а ословеснена повсякденно-побутова й ословеснена чи словесна художня, а також релігійна і наукова моделі світу. Моделі світу, таким чином, знаменують початок дискурсивного аналізу.

Одиниця повсякденно-побутової ословесненої й художньої моделей світу диференціюється залежно від превалювання у них ментальних чи почуттєвих сем. У даному випадку йдеться про концепт так званої концептосфери. Відзначимо, що нині актуалізувалося системне вивчення лексики у вигляді повсякденно-побутової художньої та наукової моделей світу за допомогою концептуального аналізу. Відповідно визначається структурована ідеографічно (тематично) лексика у синхронії й діахронії. Робиться усе те у динаміці на основі аналізу співвідношення уже згаданих та емотивних сем.

Проблема визначення *моделей (картин) світу* у синхронії передбачає не лише їх типологію, структуралізацію в аспекті макроструктурного – визначення у моделях мовних квантів (категорій, структурно-семантичних полів,

концептів і т. д.), а в аспекті мікроструктурного аналізу – сем (семантичних множників) у мовному кванті (усе в аспекті суто лінгвістичному), з одного боку, й пізнання сутності елементарного кванта, співвідношення мовного й позамовного при їх формуванні й структурованні категорій, концептів тощо, моделей-концептосфер – з другого. Все це базується на тлумаченні структури свідомості й визначенні етапів і стадій функціонування когнітивно-комунікативного засобу спілкування.

Відповідно визнається розрізнення наочно-дійового, конкретно-образного й понятійного типів мислення, а також таких форм “мови” як “ручна” (за М. Я. Марром), звукова природна, базована й сформована на основі закономірностей конкретно-образного мислення, наукова вербалізована, або просто наукова, нарешті, комп’ютерні мови та, ймовірно, інтернетівська. Нині констатується, що, крім вербалізованої форми нагромадження й передачі інформації, вже утвердилася модельна форма.

Навіть така продуктивно використовувана категорія когнітивної лінгвістики як концепт не лише формально, але й проблемно згубилася як предмет аналізу у численних наукових публікаціях. Досить повну наукову класифікацію концептів під кутом зору різних напрямків когнітивної лінгвістики дає В. В. Колесов [10]. Структуралізація концептів, чи структурна категоризація їх, як свідчать дванадцятий та п’ятнадцятий збірники концептів, упорядковані М. В. Піменовою, поки що справді науковою не може вважатись, бо важко погодитися, ніби логічно виділені групи концептів “Концепт и культура”, “Концепт и картина мира”, “Категориальные концепты”, “Концептосфера “Мир”, “Концептосфера “Человек”, “Концепты внутреннего мира человека” у першому, як і “Концепт и культура”, “Концепт и картина мира”, “Категориальные концепты”, “Концептосфера “Мир”, “Концептосфера “Человек”, “Концепты внутреннего мира человека” у другому з названих збірників співвідносні навіть з рубриками у книзі Ю. М. Караулова [10].

Ознайомлення з дванадцятим (“Концептуальные исследования 2010”) та п’ятнадцятим (“Концептуальные исследования 2011”) виданнями збірника засвідчує, що аналіз концептів як мовних квантів когнітивної парадигми у російському мовознавстві охоплює весь спектр структурно-семантичного дослідження мовної системи, хоч поки що тут домінує хаотичне поєднання синхронічного (й типологічного) в основному парадигматичного вивчення концептів на основі аналізу лексем, фразем художньої моделі світу.

Аналіз структури концепту та засобів його вираження (лексем-семем) неминуче спрямовує на дослідження *емотивного компонента* спершу лексем (семем), а потім фразем, паремій тощо. При цьому використовуємо психологічні категорії свідомості, підсвідомості й лінгвістичну – значення. На жаль, у численних публікаціях російських когнітивістів-концептуалістів з якоїсь причини обходяться дослідження емотивного компонента концепту В.В. Шаховським. Автором розвідки це пов’язується з тим, що нинішні концептуалісти не помічають того, що концепт як субстантна одиниця когнітивної лінгвістики відрізняється від лексико-семантичного поля структурної лінгвістики саме двобічністю у структурі лексеми.

З’ява останніх збірок, присвячених аналізу концептуального дослідження мови русистами та українцями (Знак – сознание – знание 2011), засвідчує, що науково аналітично не усвідомлюється сучасними лінгвістами питання виявлення й структуровання концептів як поки що найвищої ланки пізнання свідомості людини, хоч мимоволі це реалізується підсвідомо інтуїтивно. У російському мовознавстві вивчення концептів стало такою ж модою, як у попередні десятиріччя в українському мово-

знавстві була функціональна лінгвістика. Але гіпертрофована увага до концептуальних досліджень російської мови та зставного вивчення російської з різними іноземними все ще не підсумовується ні в аспекті теоретичному, ні в аспекті прикладному, а має стихійний характер. Адже принципи когнітивної лінгвістики хоч і реалізуються із залученням психології, інформатики, але через слабку обізнаність з сучасною психологією цілісна фундаментальна концепція не формується, бо ніяк не сприймається, що моделі як дискретні найбільші одиниці мови у широкому розумінні і звукової мови у вузькому та концепти як їх компоненти в аспектах аналізу будови і функціонування нині мають аналізуватися у дискурсології.

Автор розвідки схиляється до того, щоб дискурс витлумачувати як прийом аналізу одиниць (категорій) у системі мови, складніших за речення, власне мовно-позамовних фреймів. Отже, йдеться про прийом, складніший за прийоми безпосереднього спостереження, зовнішньої реконструкції чи аналізу за безпосередніми складниками. З таким тлумаченням дещо перетинається прийом конwersаційного аналізу. Другий передбачає диференціацію когнітивно-комунікаційного засобу за *соціалізованими* (соціальною й виробничою) сферами мовця і співбесідника. Йдеться про розрізнення мовної ситуації, що постає на судовому засіданні, на урочистому прийомі, на уроці у школі і т. д.

У традиційному вітчизняному мовознавстві до середини ХХ століття дискурсивний аналіз мови у широкому й вузькому розумінні використовувався як функціонально-стилістичний аналіз здебільшого на лексичному рівні. Раритети цього підходу певною мірою до останнього часу не дають можливості диференціювати звукову природну мову повсякденно-побутової сфери і наукову мову гуманітарних галузей науки, з одного боку, та усвідомити уже реальне розширення об'єкта і предмета дослідження мови за рахунок аналізу комп'ютерних та мови Інтернету – з другого. Про сприйняття дискурсу як методики аналізу у мовознавстві свідчають матеріали круглого столу у Мінську [2]. Доречно відзначити, що когнітивна лінгвістика концептуальний аналіз неминуче поєднує з дискурсом як методикою оперування концептами. Таке тлумачення останнього ми вибираємо з переліку у розвідці О. В. Ленчука (2007). В. В. Колесов, ведучи мову про реальні дослідження в аспекті когнітивної лінгвістики, фактично поєднує концепт та дискурс [10].

Відсутність аналітико-фундаменталіста у російському мовознавстві (про українське не доводиться згадувати) пояснює, чому категорія *концепту абсолютизується* у кінці ХХ століття, не будучи співвіднесеною з *моделлю* світу, диференційованою за сферами функціонування, хоч уже на початку ХХІ століття співвідносяться з нечітко визначеною категорією *дискурсу*, синонімічно кваліфікованою як *концептосфера*.

Поки що інтуїтивно-стихійно у російському і ледь помітно в українському мовознавстві відбувається переорієнтація на синтагматичний аспект, зокрема через аналіз паремій та художнього тексту. У п'ятнадцятому збірнику розвідки співробітника Інституту мовознавства РАН В. А. Виноградова [1, с. 8–13] засвідчується, з одного боку, прилученням до все ще хаотичного процесу концептуалізації, здійснюваного російськими мовознавцями-регіоналами, науковцями академічних установ, а з другого – запровадженням концептології когнітивної лінгвістики у граматику.

Початковий намір через укладення за допомогою концептуального аналізу динамічної лексичної моделі-підсистеми розв'язати проблему автоматичного перекладу виявився недостатнім, бо стало зрозумілим, що треба відтворити динамічно функціонуючий текст. Тим

більше, що концептуальний аналіз лексем перетворився в аналіз фразеологізмів, а потім паремій (прислів'їв, приказок, замовлянь, побажань і т. д.).

Отже, бачимо: проблематика концептології, моделювання, зокрема оперування моделлю світу, набула широкого діапазону, але все ще аналізується здебільшого теоретично без належної однозначності використаних категорій і розуміння ролі й місця у теорії семасіології.

1. Виноградов В. А. Когнитивный подход к грамматике / Когнекивная лингвистика: новые парадигмы и новые решения : сборник статей / отв. ред. М. В. Пименова. – М. : НЯ РАН, 2011. – С. 8–13.
2. Загнітко А., Краснобасва-Чорна Ж. Академічний простір дискурсу: різні погляди і концепції. Рец. на кк. : Дискурс в академічному просторі : сборник материалов (международного круглого стола 5 апреля 2009 года; Минск, Беларусь) / Под ред. И. Угвановой, М. Сирновского. – Минск : Изд. центр БГУ, 2010 – Вып. 1 – 146 с.
3. Зеленько А. С. Основи лексикології (під кутом зору теорії лінгвістичного детермінізму) : Монографічне дослідження. Луган. держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 180 с.
4. Зеленько А. С. Про становлення семасіології у філософсько-психологічному осмисленні : стан і перспективи. Монографія. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 199 с.
5. Зеленько А. С. Проблеми семасіології в аспекті лінгвістичних парадигм : монографія : у 2 ч. – Ч. 1. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 199 с. – Ч. 2. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 201 с.
6. Зеленько А. С. Проблеми семасіології в аспекті лінгвістичних парадигм : монографія : у 2 ч. / А. С. Зеленько; Держ. закл. “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” – Ч. 2. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 201 с.
7. Зеленько А. С. Типологія структурно-семантичної організації побутово-виробничої лексики української мови (на діалектному матеріалі). Дис. на здобуття наукового ступеня д.ф.н. спеціальність 10.02.02. – українська мова. – Луганськ, 1992. – 488 с.
8. Знак – сознание – знание [сб. науч. работ / глав. ред. : В. И. Теркулов] – Горловка : изд-во ГГПИИЯ, 2011. – Вып. 1. – 280 с.
9. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. – М. : Наука, 1976. – 355 с.
10. Колесов В. В. Классификация ментальных исследований языка с позиции философского реализма // Концептуальні дослідження в сучасній лінгвістиці : збірник статей. – Вид-во ГДПШМ, 2010. – 560 с. Див. : с. 3–17.
11. Колесов В. В., Пименова М. В. Языковые основы русской ментальности : учебное пособие; отв. ред. М. В. Пименова; 2-е изд. испр. и доп. – Кемерово : КемГУКИ, 2011 – 136 с.
12. Лещак О. В. Теория дискурса – теория дискурса – теория дискурсов: К вопросу о возможности издания частных предметных лингвистических теорий // Культура народов Причерноморья. Научный журнал, 2007. – № 110. – Ч. I. – С. 319–322.
13. Моисеев Н. Будущее планеты и системный анализ // Наука и жизнь, 1974. – № 4. – С. 98–104.
14. Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение : учеб. пособие / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева – М. : ФЛИНТА: Наука, 2011. – 176 с.
15. Пименова М. В. Языковая картина мира: учебное пособие; изд. 2-е, испр. и доп. – Кемерово : КемГУКИ, 2011 – 106 с.
16. Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение : учебное пособие / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2011 – 176 с.
17. Соколовская Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики. – К., 1990 – 185 с.
18. Соколовская Ж. П. Система в лексической семантике. – К., 1979. – 189 с.

ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ БАНКІВСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Зеніна Анастасія

Диференціація лексики сучасної української мови з погляду її функціонального призначення дозволяє виділити в окремий структурний пласт термінологію як організовану сукупність галузевих термінів. Останнім часом активізації зазнає банківський сектор ринкової економіки, що зумовлює приплив відповідної, переважно запозиченої з англійської мови, лексики для номінації нових понять, реалій. Кожний банківський термін-англіцизм, пройшовши початкові етапи адаптації в мові-реципієнті (фонетико-графічний, граматичний), у результаті стає частиною її лексикону і вживається для позначення істотних ознак конкретного поняття, перебуваючи у взаємозв'язку з іншими елементами лексичної системи.

Тому особливої ваги набуває з'ясування семантичної природи терміна, яка концентрується в його сигніфікаті. На основі подібності лексичних значень термінологічні одиниці поєднуються в парадигми, тобто лексико-семантичні об'єднання, що дає підстави вести мову про послідовний вияв парадигматичних відношень в системі лексики банківської справи. Цим пояснюється **актуальність** обраної теми.

Питання ієрархічної побудови сигніфікату слова-терміна розглядалося такими мовознавцями: Л.М. Васильєвим, В.В. Левицьким, І.М. Кобозєвою, М.В. Нікітіним, Л.О. Новиковим, які заклали концептуальне підґрунтя подібних студій. Так, загальні проблеми лексичної семантики вивчалися Ю.Д. Апресяном, Особливу увагу науковець приділив розгляду парадигматичних семантичних зв'язків між лексемами. Крім того, тенденції засвоєння і розвитку значень вже слів англійського походження знайшли відбиття в дослідженнях Я.В. Битківської. Семантико-тематична структура термінології, зокрема термінологічної лексики банківської справи, є малодослідженими.

У запропонованій розвідці ставимо за **мету** встановити специфіку вияву парадигматичних відношень у системі української банківської лексики. Досягненню поставленої мети передувало розв'язання **завдань**: 1) з'ясувати основні принципи компонентного аналізу структури значення терміна; 2) розподілити банківські терміни-англіцизми на лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ); 3) виділити типи груп за спільним компонентом у значеннях слів.

Системний підхід до аналізу термінології банківської справи дозволив сфокусуватися на парадигматичних відношеннях між словами, групами слів на основі спільності їхніх значень у контексті зазначеної проблематики. Використаний нами метод компонентного аналізу, покликаний "розчленувати значення з метою проникнення в його сутність" постулює виділення в семемі слова неоднорідних за характером, нелінійно розташованих сем [2, с. 291]. Такі "мінімальні граничні складові частини елементарного значення" утворюють два рівні [6, с. 116]. Це постійні семи (архісема), що слугують для передачі загального родового поняття. Видове значення відтворюється в диференційних семах (описових, відносних) [2, с. 296]. Одиниці другого рівня представлені змінними семами.

На нашу думку, про існування великих лексико-семантичних полів зі спільною гіперсемою можна казати у разі встановлення зон перетину з іншими термінологіями економічного циклу. У їх межах на матеріалі

англіцизмів-субстантивів банківської лексики доречним постає опис шести ЛСГ, вихідним положенням у якому є окреслення сутності загального компонента у їх складі (за типологією В.В. Левицького, І.А. Стерніна) [4]:

I. За наявністю слова-ідентифікатора, що виконує функцію архісеми:

1. Послуги в банківській галузі: *білінг, біореінженіринг, інжиніринг, овердрафт, он-коль, смерфінг, хайринг* тощо.

2. Банківські операції: *бартер, каверинг, роловер, форвард* тощо.

3. Різновиди угод: *аутрайт, лістинг, спот, флор, ф'ючерс*.

II. За загальним значенням (семантичним компонентом):

1. Форми самоврядування в банківській діяльності: *аудит / аудиторство, менеджмент, ризик-менеджмент, толінг*.

2. Суб'єкти банківського бізнесу: 1) фізичні особи: *андерайтер, брокер, дебітор, монетарист, райтер, спонсор, талімен, хеджер, чартист, чекодавець* і под.; 2) юридичні особи: *джербер, дилер, дистриб'ютор, інсайдер, лізингоотримувач*.

3. Банківська документація: 1) власне документація: *дебет, сліп, файл, пов-рахунок / нау-рахунок*; 2) цінні папери: *варант / варрант, консоль, перформер, райтер, реверс*.

I. Слово-ідентифікатор, на нашу думку, у межах першого типу груп виконує функцію архісеми, повторюваної в прямих значеннях усіх лексичних елементів, віднесених до однієї ЛСГ. Крім того, цю позицію може займати словосполучення або комплекс із декількох слів, вжитих на позначення родового поняття.

Отже, система денотатів, на позначення яких вживаються англіцизми ЛСГ "Послуги в банківській галузі", є досить розвиненим й актуалізованим річищем банківської діяльності на сучасному етапі: *брокераж, аутсорсинг, еквайрінг, смерфінг*. За гніздовим критерієм ми об'єднали низку лексем, які у структурі своїх значень мають архісему *лізинг*, "здача в оренду на тривалий строк предметів довготривалого користування": *ліверидж-лізинг, селенг, хайринг*.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що полісемічні явища виявляються не тільки на базі однієї ЛСГ, а й тоді, коли полісемічне слово своїми значеннями входить до різних груп. Цей факт підкреслює таку важливу ознаку будь-якої ЛСГ, як не ізольованість, а взаємопроникнення її компонентів. Так, семема терміоелемента *ризик-менеджмент* реалізує свій потенціал унаслідок комбінації двох протилежних значень, одне з яких виявляється в контексті розглянутої ЛСГ – "послуги брокерських фірм своїм клієнтам щодо оцінювання страхового ризику та ймовірних збитків від нього": *Перегляд ризик-менеджменту повинен стати для банків питанням номер один* (Денисенко 2004, с. 135). Інше значення "система управління фінансовими відносинами, що виникають у процесі цього управління" фіксує приналежність слова до ЛСГ "Форми самоврядування в банківській діяльності".

Це означає, що під час розгляду лексико-семантичних груп, які перекривають одна одну, логічним й практично виправданим є виділення певних дотичних сем, за рахунок яких вичленовується подібний лексичний матеріал, що стає спільним наповнювачем одразу декількох з них.

ЛСГ "Банківські операції" утворюють слова, які використовуються для номінації різновидів операцій, активізація яких спрямована на поліпшення результативності суб'єктно-об'єктних відносин у банківській галузі (*білінг, форфейтування, структуринг, каверинг*,

роловер). Низка слів (*брокераж, ділінг, лідз енд лез, франчайзинг* тощо) об'єднується за наявністю у їх значеннях слова-ідентифікатора "операція".

Особливістю термінів цієї ЛСГ є функціонування в їх семантичній структурі одного прямого лексичного значення, що слугує доказом їх початкового ступеня за-своєння, оскільки пройшовши етап фіксації кирилицею, вони ще не розвинули систему вторинних або переносних значень: *структуринг* – "здійснення платежів невеликими сумами на один і той же банківських рахунок": *Структуринг характеризується як одна з основних форм "відмивання" брудних грошей на першій стадії цієї діяльності* (Романенко 2006, с. 48); *фрейтинг* – "кредитування зовнішньоекономічної операції у формі закупівлі в експортера векселів, акцептованих імпортером": *Серед основних фінансово-кредитних операцій зустрічається і фрейтинг* (Лагунін 2000, с. 54). Крім того, майже всі з них ідентифікуються як одиниці первинні, зафіксовані в такому формальному вираженні, у якому вони стали явищем української мови: не марковані власне українськими афіксами. Для полегшення розуміння системного вияву пропонуємо розподілити їх на три мікрогрупи: 1) операції купівлі-продажу, зокрема валюти (*форфейтинг, спред, своп*); 2) операції з цінними паперами (*ділінг, андерайтеринг, сек'юритизація*); 3) операції з товарами (*експорт, демпінг, бартер*).

Зібраний фактичний матеріал дозволяє виокремити групу слів, поєднаних спільною архісеєю із абстрактним значенням "угода". Зазвичай угоди в банківському бізнесі мають двосторонній характер, кожна з яких передбачає виконання низки умов, необхідних для успішної взаємодії сторін. Обов'язковим доповненням до стрижневого слова цієї ЛСГ, яке виконує функцію ядерного елемента, є слово (комплекс слів), що репрезентує атрибут до першого: "угода" → "строкова" + вид, час її перебігу: *аутрайт, флор, ф'ючерс*.

II. Семантичний компонент слова, що є головною ознакою ЛСГ другого типу, утворюється зі значень усіх слів, які формують його словникове тлумачення. Тому, лексичні одиниці у складі ЛСГ "Форми самоврядування в банківській діяльності" слугують для номінації понять, пов'язаних із контролем протікання операцій у середині однієї банківської установи, а також таких, що є результатом локальних або міжнародних зносин: *аудит / аудиторство, толінг: При аудиті важливо визначити реальну прибутковість кредитного портфелю* (Фролов 2004, с. 377).

Два терміни, а саме *менеджмент* і *ризик-менеджмент* слід вважати формально спорідненими. У семантичному плані перша лексична одиниця, маркована більш загальним значенням, є потенційно вживаною в усіх сферах економіки: *Менеджмент банку вважає, що операційний ризик є одним з найбільш важливих нефінансових ризиків* (Фролов 2004, с. 38). Терміноелемент *ризик-менеджмент* розглядається нами як семантично похідний, оскільки в його семемному наповненні виділяються, крім архісемного ядра, додаткові диференційні семи, розміщені в компонент "ризик": *У сучасній банківській практиці існує багато різних підходів до організації ризик-менеджменту* (Денисенко 2004, с. 135).

ЛСГ "Суб'єкти банківського бізнесу" представлена одиницями як особовою, так і не особовою семантики, що об'єднуються на основі подібності семного наповнення їх значень. До цієї групи належать слова, що вживаються для номінації однієї особи або сукупності осіб за родом діяльності. Така диференціація дозволяє нам розмежувати лексичний склад цієї ЛСГ на дві мікрогрупи: а) "фізичні особи" – представлена словами особової семантики, що називають осіб, які мають зв'язок із банківською діяльністю: *андерайтер, брокер, дебітор,*

монетарист, талімен, чартист; б) "юридичні особи", на матеріалі якої знайшло відображення явище лексичної полісемії, яке виникає внаслідок взаємопроникнення його значень. Саме тому в дефінуванні лексем *інсайдер, лізингодержувач, дистри'ютор, дилер* простежується варіативне тлумачення їх суб'єктної маркованості: вживаються для ідентифікації як фізичних (класу істот), так і юридичних осіб (класу неістот).

Терміноелемент *андерайтер*, "маклер в операціях із цінними паперами", у спеціалізованих виданнях вживається паралельно із синонімічним утворенням *консультант*, словникове значення якого "спеціаліст у якій-небудь галузі, що дає поради з питань свого фаху". Однак, на наш погляд, співвідношення наведених слів не можна вважати виявом точної синонімії, що означало б повну відсутність будь-яких семантичних відмінностей. Як наслідок, ми акцентуємо увагу на тому, що семантика лексичного елемента *консультант* є базовою для функціонування вторинної одиниці: *Розрізняють таких посередників, як брокери, дилери та андерайтери* (Романенко 2006, с. 279). Дослідниця І.М. Кобозєва зауважує, що точна синонімія – це "явище рідкісне через надлишковість кодування одного й того самого змісту різними формальними засобами" [3, с. 100].

У межах системи денотатів лексичних одиниць ЛСГ "Банківська документація" можна виділити дві мікрогрупи. Зміст родового поняття для слів *файл, слін, пов-рахунок / нау-рахунок, дебет* зафіксований в архісемі "рахунок", денотативне відображення якої представлено як в паперовому, так і в електронному варіанті: *Другий і третій примірники сліна залишаються у касира* (Лагунін 2000, с. 323); *Узято за основу те, як відображають об'єкти бухгалтерського обліку, що обліковуються за дебетом та кредитом і показує залишок кожного рахунка* (Дмитренко 2005, с. 76). Ці слова ми згрупували у мікрогрупу під назвою "власне документація".

Друга мікрогрупа поєднує терміни на позначення важливої паперової документації, власники якої мають виключне право на зберігання або використання коптів (*консоль, варант / варрант, райтс, перформер*). Функції архісеми у їх значенні виконує слово "документ". Диференційні семи доповнюють і розширюють семантику слів, акцентуючи на видових характеристиках означуваних реалій: *Додаткові акції реалізують за ціною, нижчою від ринкової, а райтс має свою ринкову вартість і ним можна торгувати* (Дмитренко 2005, с. 45).

Отже, на сьогодні важливою постає проблема системного підходу до аналізу запозиченої лексики банківської справи, результатом якого є спроба оформлення її елементів у ЛСГ на підставі спільності й подібності семного складу кожної з них. Перспектива подальших досліджень полягає в розмежуванні семантичних об'єднань банківських термінів прикметникового і дієслівного типу.

1. Васильєв Л. М. Современная лингвистическая семантика : Учеб. пособие для вузов / Л. М. Васильев. – М. : Высш. школа, 1990. – 176 с.
2. Гульга Е. В. О компонентном анализе значимых единиц языка : Сб. статей / Е. В. Гульга, Е. И. Шендельс // Принципы и методы семантических исследований / редкол. : В.Н. Ярцева (отв. ред.) и др.; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1976. – С. 291–314.
3. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : Учебник / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
4. Левицкий В.В. Экспериментальные методы в семасиологии / В. В. Левицкий, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 191, [2] с.
5. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : Учебное пособие / М. В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1988. – 168 с.

- Новиков Л. А. Семантика русского языка : Учеб. пособие / Л. А. Новиков. – М. : Высшая школа, 1977. – 272 с.
- Прохорова В. Н. Полисемия и лексико-семантический способ словообразования в современном русском языке : Лекции по спецкурсу / В. Н. Прохорова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 87 с.

Джерела

- Денисенко М. П. Гроші та кредит у банківській справі : навч. посібник / М. П. Денисенко. – К. : Алерта, 2004. – 478 с.
- Дмитренко М. Г. Кредитування і контроль : Навч.-метод. посібник / М. Г. Дмитренко, В. С. Потлатюк. – К. : Кондор, 2005. – 296 с.
- Лагутін В. Д. Кредитування : Теорія і практика : навч. посібник / В. Д. Лагутін. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 215 с.
- Романенко О. Р. Фінанси : Підручник / О. Р. Романенко. – К. : У. н. л., 2006. – 312 с.
- Фролов С. М. Банківська справа і основи митного регулювання в Україні : теорія і практика / С. М. Фролов. – Суми : Університетська книга, 2004. – 368 с.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З КОМПОНЕНТОМ "СЕРЦЕ": СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

Іванова Наталія

В останні роки в українському мовознавстві посилилася увага до лексики на позначення емоцій. Особливо продуктивними є дослідження емотивних назв у складі фразеологізмів, увагу мовознавців усе частіше привертають тематичні, семантичні поля, в які групуються фразеологічні одиниці (ФО) на позначення людських почуттів та емоцій. Так, за десять останніх років в українському мовознавстві захищено кілька дисертацій, в яких досліджуються фразеологізми на позначення психічних переживань, або з компонентом, що вказує на емоційний стан, з огляду на ментальність і національно мовну картину світу (Грозан Н.Ф. [1], Каракуця О.М. [2], Назаренко О.В. [3], Самойлович Л.В. [4]).

Мета роботи полягає у здійсненні семантико-структурного аналізу ФО з компонентом *серце* в українській мовній картині світу, в якій відбито специфіку національного менталітету.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання завдань:

- виділити фразеосемантичні групи з компонентом *серце* в українській мовній картині світу;
- виявити семантичну структуру ФО в кожній фразеосемантичній групі;
- з'ясувати роль культурологічної інформації, закладеної у внутрішній формі ФО, у формуванні фразеологічного значення.

Матеріал дослідження – фразеологічні одиниці з компонентом *серце*, зафіксовані в академічному “Фразеологічному словнику української мови” в 2-х томах [7].

Загальновизнаним є той факт, що ФО відбивають національну мовну картину світу. Українська нація у фразеологічному складі мови протягом віків накопичила і відобразила своє особливе ставлення до морально-етичних, естетичних явищ людського суспільного буття.

Під час взаємодії людини зі світом у її свідомості виникає глобальний образ – картина світу [5] – своєрідний конструкт, що розглядається як вторинне існування об'єктивного світу. Поняття картини світу – базове в теорії пізнання. Розрізняють дві картини світу: концептуальну і мовну. Концептуальна картина світу інваріантна для всіх людей і не залежить від мови, якою вони

мислять та виражають свої думки [5]. Мовна і концептуальна картини світу синтезуються у проблемі концепту. Загальноприйнятого, чіткого визначення концепту немає. Найчастіше під концептом розуміють певну лексему, що співвідноситься з поняттям, суттєвим для життя людини, найближчим поняттям до концепта визнаємо поняття, запроваджене Ж.П. Соколовською [5]. Концепти представлені переважно ізольовано, але є підстави осмислювати їх дихотомічно, в опозиції [6], у протиставленні, бо істину людина пізнає під час розв'язання суперечностей. Оскільки концепти пов'язані, як правило, з лексемами, то осмислюються вони завдяки лексико-семантичному аналізу. Водночас лексеми функціонують у складі інших одиниць, зокрема, одиниць-конструкцій. Тому поняття концепту доцільно осмислювати на підставі аналізу різних мовних рівнів, зокрема фразеологічного.

Концепт *серце* однаково відображено в концептуальній картині світу, яка об'єднує всіх людей. Українці осмислюють це поняття особливо. Таке осмислення міститься в мовній картині світу українців і, зокрема, в українській класичній філософії. Представники української класичної філософії (Григорій Сковорода, Памфіл Юркевич та ін.) українські поети-романтики XIX століття детально розробили концепт *серце*. Серце відображено не лише в концептуальній, а й у мовній картині світу.

Лексема *серце* також може виступати як концепт, що представляє різні аспекти психічної діяльності людини: емоційний, вольовий. Ці аспекти реалізуються на різних рівнях мови: лексико-семантичному, фразеологічному, синтаксичному. На фразеологічному рівні ця лексема функціонує у складі фразеологічних одиниць.

У системі українських фразеологізмів з компонентом *серце* майже немає фразеологічних зрощень, що є, за нашим припущенням, опосередкованим свідченням особливого місця цієї лексеми у мовній картині світу українців: *серце* – зосередження почуттів, переживань, емоцій, *серце* – символізує емоційну сферу. Проте у системі фразеологізмів з компонентом *серце* дуже поширені фразеологічні єдності: *серце з перцем; брати близько до серця, з легким серцем, в серце залізити*. Наприклад: “*серце мати* – гніватися, ображатися на кого-небудь”; “*за серце цитає* – зворушує, хвилює, викликає глибокі переживання, вражає”.

Лексема *серце* у фразеологізмах метафоризується. При цьому спостерігаються різні ступені метафоризації. На цій основі можна виокремити три групи фразем із компонентом *серце*:

1) фразеологізми із прямою номінацією (мотивуються прямими асоціаціями з фізіологічними явищами): *мов ніж у серце; краяти серце; вхопити за серце; кішка по серцю шкребе* – лексема *серце* осмислюється як соматизм;

2) фразеологізми опосередкованої номінації (простежується підвищення рівня метафоризації через отождолення серця з внутрішнім, почуттєвим світом людини): *серце не лежить; брати близько до серця; вирвати з серця; з чистим серцем; кам'яне серце; на дні серця* – відповідно лексема *серце* у таких фразеологізмах семантично еквівалентна лексемам *душа* та *почуття*;

3) фразеологізми глобальної номінації (простежується найвищий рівень метафоризації, за якою лексемі *серце* можна замінити займенником *я*: *не по серцю; серце в тузі*).

Фразеологічна картина, що спирається на лексему *серце* і представляє емоційно-вольову сферу буття людини, характеризується переважанням песимістичного світобачення та світосприйняття: *серце в тузі; з важким серцем; кішка по серцю шкребе; здавило за серце; з болем у серці*. Почуття характеризуються своєю якістю й по-

лярністю, активністю й інтенсивністю, через почуття виявляється ставлення особистості до праці, подій, інших людей, до самої себе. По якості переживань відрізняють одні почуття від інших, наприклад, радість від гніву, сорому, збурювання, любові й таке інше. Отже, почуттям властива полярність. Вона виявляється в тому, що кожне почуття при різних обставинах може виявлятися у вигляді опозицій: \“радість – горе\” \“любов – кохання – ненависть\”, \“симпатія – антипатія\”, \“задоволення – незадоволення\”.

Полярні переживання мають явно виражений позитивний або негативний відтінок. Фразеологічну картину емоційного буття людини можна подати у вигляді таких опозицій:

Симпатія/прихильність – антипатія: *серце лежить до...; прийшлося до серця; по серцю; западати/запасти в серце; прийняти в серце; прикипіти до серця; – серце мати; не по серцю; не до серця; надривати серцем; мулько на серці; досада вхопила за серце; з важким серцем; гірко на серці.*

Спокій – буревій, “шквал емоцій”, неспокій: *від серця відлягло; одлигнуло на серці; каменем з серця спастити; здимати важкий камінь з серця; з легким серцем; відійшло від серця; відтанути серцем; – серце зірвати; серце обірвалось; серце з перцем; мов ніж у серце; тягар ліг на серце; каменем лягти на серце; шпигати в серце; заганяти гострі шпички в серце.*

Співчуття – холодна жорстокість, відсутність емоцій взагалі: *в’яне серце; за серце щипає; аж за серце бере; близько брати до серця; вражати в серце; взяти за серце; серце скніє; серце сохне; серце падає; тане серце; аж серце закололо; – не мати серця; зашкрябало на серці; черстве серце; серце з каменю; серце з воску; порожнє серце; кам’яне серце.*

Чесність, відвертість – приховані, “негативні” почуття, зокрема прихована тривога: *покласти руку на серце; віддавати і руку і серце; з щирим серцем; чистим серцем; щире серце; всім серцем; від чистого серця; від щирого серця; з відкритим серцем; досада хапає за серце; з нелегим серцем; мліти серцем; скрипіти серцем; мулити на серці; нести тягар у серці; мука серця.*

На периферії семантичного поля ФО з лексемою *серце* знаходяться фразеологізми, які співвідносяться з інтелектуальною діяльністю людини, які можна осмислити в опозиції “мимоволі запам’ятати – примусити забути”: *покласти до серця; прикипіти серцем; прилягти до серця; припасти до серця; природи до серця; цілим серцем прилягти, відірвати від серця.*

Виокремлюється група фразеологізмів, що вказує на відсутність емоцій взагалі й репрезентує жорстоке або холоднокровне, раціоналістичне світосприймання та світовідчуття: *мати камінне серце; нема Бога у серці; серце каменем лежить; не мати серця; серце радіє.*

Є такі групи фразеологізмів з компонентом *серце*, які мають семантику позитивних емоцій, і ці ж фразеологізми вживаються у значенні негативних; *запало серце; заграло серце; заворушилося серце; до глибини серця; ворухнутися в серці; вхопити за серце; горить серце; проймає серце; серце тенькає; тенькнуло в серці; терти серце; віліяти в серце; серце мліє; серце замерло; щемить серце; хапати за серце; ужалити в серце; ущемити серце; добирати до самого серця; перевертати серце.*

Певне місце серед фразеологізмів з компонентом *серце* в українській мові належить групі ФО на позначення гарячого та холодного відчуття: *мліти серцем; закипає серце; обкипіло серце; серце перегоріло; перемліти серцем; палкий серцем; – серце прохоллоло; серце похолонуло; охолоджувати/охолодити серце.*

Фразеологізми з компонентом *серце*, що мають у своєму значенні слова *б’ється*, або *зупинилося*, виокремлює в окрему макрогрупу, такі ФО символізують зупинку або продовження життя людини: *серце б’ється в грудях; пламеніє серце; палає серце; палахкотить серце; серце б’ється; серце трепече; серце як не вискочить з грудей; – перестало битися серце.*

В окрему групу виокремлюються фразеологізми, які позначають емоційне відчуття чогось хорошого або недоброго: *серцем чути; серцем уболівати; сколихнути серце; стискати серце; серце стискається; спопеляється серце; сколихнути в серці; віщує серце; вчути серцем; загуло серце; заворушилося серце; залоскотало коло серця; зачіпати за серце.*

Можна виділити у макрогрупу ті фразеологізми, які у своїй семантиці відображають відмирання серця як ознаку емоційного стану: *серце в’яне; серце заніміло; серце захолонуло; серце охоллоло; серце стигне; заснуло серце; луснути з серця (зі злості); серце спить; серце остюками обростає; серце мохом обростає; зачерствіло серце.* Розглядаючи фразеологізми типу: *мати м’яке серце; м’який серцем* можна сказати, що ті людям, яким українці привласнювали такі якості, були наділені м’яким характером.

Значна кількість фразеологізмів з компонентом *серце* позначають почуття кохання, романтичні відношення: *полонити серце; вразити в саме серце; кидати жарину в серце; покорити серце* – вони несуть у своїй семантиці закоханість, зачарованість. *Добирати ключ до серця; проникати в серце; дійти до серця* – у своєму значенні виражають певну проникливість до серця, до душі людини: *топтати стежку до серця; підбирати ключ до серця; прокладати дорогу до серця; протоптувати доріжку до серця; завойовувати, завоювати серце* – відображають певний період часу, за який людина добивається уваги іншої. *Прихилити до себе серце; притягти до себе серце; прихилити до себе серця* – тут семантика відповідає не тільки за кохання, але й за емоційний заряд, який зацікавлює оточуючих. *Лицар серця; дама серця* – відображають почуття кохання також.

У Словнику фразеологізмів української мови можна виділити у макрогрупу ті фразеологізми-зоофразеологізми з компонентом *серце*, у яких виражається психолого-емоційний стан людини через включення назв тварин у склад ФО, наприклад: *як п’явки за серце; черв’як точить серце; холодна жаба сидить під серцем; на серці миші шкребує; коти шкребує на серці; гадина ссе коло серця; гадюка ссе коло серця; впиватися п’явкою в серце* – тут помітна негативна сторона у семантиці ФО, або у житті людини відбулися неприємні події, які залишили негативні емоції. А от ФО: *вигодувати змію біля серця; відігрівати змію біля серця* – свідчить про допомогу тій людині, яка відіграватиме негативну роль в майбутньому.

Фразеологізми: *серце чує; розуміти серцем; читати в серці; серцем зрозуміти; серце не камінь* можна виокремити у мікрогрупу, яка за семантикою позначає відтінок розуміння, взаєморозуміння людей між собою. *Відірвати від серця; відкряти від серця; відривати від серця* – ці фразеологізми зазначають, що найдорожче, найрідніше завжди ближче до серця, і коли це дороге віднімають, то ніби відбирають саме найдорожче.

Мікрогрупа ФО із семантикою “ставлення до чогось в основному позитивне”: *схилити серце; давати волю серцю; привернути серце; серце повертається; наvertати серце; серце горнеться; серце привернулося; серце прилягло; наvertнути серце.*

Трактування серця як анатомічного органа у ФО з компонентом *серце*, що несе відповідальність за психічне життя людини, можна охарактеризувати з медичної

точки зору і виділити такі ФО у певну групу: *перестало битися серце; серце переболіло; переболіти серцем; хватати за серце; серце заболіло; серце мре, серце обомліло; серце омліло.*

Мікрогрупа ФО з компонентом *серце* на позначення доброти та позитивного настрою включає такі фразеологізми: *з доброго серця; велике серце. Серце не лежить; серце не приймає* – такі ФО про відразу від чогось. В окрему групу виокремлюються фразеологізми, які символізують віддачу самого найдорожчого або навпаки: *віддавати серце; віддати серця – відібрати серце; відвернути, улупити б свого серця; уколупати б серця; уколупати б свого серця* – символізують певне пожертвування чогось найдорожчого, найціннішого.

В окрему групу виокремлюються ФО, які позначають моральний відпочинок: *відпочивати серцем; спочивати серцем; спочити серцем.*

Значне місце серед фразеологізмів з елементом *серце* займають фразеологізми з негативним значенням, які передають неприємне відчуття, що виникає від негативних подій та ситуацій: *ссати серце; мучити серце; замутило серце; колупати серце; досада смокче серце; рвати серце; роздерти серце; роз'їсти серце; розкряти серце; рознікати серце; точити серце; тривожити серце; ятрити рану у серці.*

В окрему групу виокремлюються фразеологізми: *серце їсти; переїдати, переїсти серце*, які передають певний стан людини, незадоволеної результатом.

Зазначимо, що у фразеологізмах з елементом *серце* переважає значення стихійності, некерованості (*серце не лежить, по серцю, з важким серцем, від серця відлягло, серце не на місці*).

Отже, семантична група ФО з елементом *серце*, що символізує зосередження почуттів, переживань, емоцій, є цікавою семантично і багатою в плані виражальних можливостей. У ФО з елементом *серце* якнайповніше виявилась українська ментальність: світосприймання й світобачення, соціальна характеристика людини, ставлення до цінностей. У перспективі дослідження емоцій на матеріалі ФО, зокрема з компонентом *серце*, доцільно спрямувати їх на вивчення типових образних етноментальних уявлень, властивих українській мові.

1. Грозьян Н. Ф. Фразеологічна мікросистема “Поведінка людини” в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Н. Ф. Грозьян; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2003. – 20 с.
2. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом “душа” (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. М. Каракуця; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2002. – 24 с.
3. Назаренко О.В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: Автореф... канд. філол. наук 10.02.01. / О. В. Назаренко; Дніпропетр. держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.
4. Самойлович Л. В. Українська фразеографія XIX – поч. XX ст.: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. В. Самойлович; Дніпропетр. держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.
5. Соколовская Ж.П. Проблемы системного описания лексической семантики / Ж. П. Соколовская. – К.: Наукова думка, 1990. – 183 с.
6. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследований / Ю. С. Степанов. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 600 с.
7. Фразеологічний словник української мови: у 2 т. / укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. – К.: Наук. думка, 1999. – Т. I. – 528 с.; Т. II. – 984 с.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРІЗВИЩЕВИХ НАЗВ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧНИНИ XVI ст. (на матеріалах опису Королівщин Руської землі)

Івасенко Анна

Прізвищеві назви є цінним джерелом для пізнання історичних процесів, які постійно відбувалися у мовній структурі загальних назв, бо саме вони несуть найрізноманітнішу інформацію про внутрішній світ наших предків, їхню колективну пам'ять, яка відображається в обрядах і звичаях етносу, інформацію про його життя та професійну діяльність. Вивчення антропонімійної системи Галичини XVI ст. дозволяє простежити живий ланцюг творення ідентифікаційних засобів назв особи і виявити стан антропонімійної народної системи до моменту і в момент її адміністративно-юридичного формування. Ці елементи мають значення в процесі лексико-семантичних параметрів. Крім того, з'ясування лексико-семантичних утворень прізвищевих назв становить інтерес для історичної лексикології. Вони дають підстави твердити, що лексика, яка називає людину в різному його мовному середовищі, певною мірою характеризує її і те середовище, в якому вона живе. Це дає змогу повністю відслідкувати той історичний період, з якого взято прізвищеві назви. Оскільки жанрово обмежені пам'ятки фіксують дуже мало назв даної семантичної групи, то прізвищеві назви інколи є єдиним підтвердженням існування цих семантичних груп у мові минулого.

Класифікуючи прізвищеві назви українців Галичини досліджуваного часу, необхідно використовувати вже значний науковий доробок у цій ділянці в українському та загальнослов'янському обсязі. Серед публікацій, присвячених питанню розрізнення і класифікації прізвищевих назв, виділяється робота В. Никонова [6, с. 34], який, крім основних семантичних груп, календарних власних імен, назв за заняттями, за назвою місцевості або за національною приналежністю, виділяє ще патронімічні. Цінною є публікація О. Суперанської [11, с. 16], котра пропонує відповідні класифікаційні схеми, за якими ми можемо проаналізувати досліджуваний матеріал.

Чіткий спосіб ідентифікації особи прослідковується у публікаціях М. Худаши, який на багатому антропонімійному матеріалі пропонує класифікаційну схему українських антропонімів прізвищевого типу, яка побудована “на основі історико-етнографічного та лексико-семантичного порядку” [14, с. 112], а також здійснює “відповідну диференціацію за окремими формами” “з можливими і необхідними коментарями” [14, с. 102]. Варта уваги монографія Р. Керсти [3, с. 11], що застосовує традиційний спосіб групування іменувань за кількістю компонентів: одночленним, двочленним, тричленним і описовим способом іменування, при цьому розглядаються лексичні засоби кожної групи. Аналізуються сучасні українські прізвища Ю. Редьком [9, с. 8], який виокремлює чотири основні семантичні групи: 1) прізвища, утворені від особових власних імен, 2) прізвища і топонімічні назви, 3) прізвища, утворені за соціальною приналежністю або від назви постійного заняття, 4) прізвища, утворені за індивідуальними ознаками перших носіїв, та М. Демчук, яка, досліджуючи слов'янські автотонні особові власні імена в українській антропонімії XVI–XVII ст., довела, що антропонімія цього періоду успадкувала з давньоруської всі три відомі класифікаційні різновиди слов'янських автотонних імен – імена-композиції, відкомпозиційні імена та імена відапелятивного

походження – і запропонувала уточнену схему класифікації відапелятивних слов'янських автохтонних імен за змішаним принципом [1, с. 143]. Вичерпно описує антропонімійну систему Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII – початку XIX ст. (прізвищеві назви) І. Фаріон, яка використовує зовнішній принцип компонентної кількості, що відбиває історичний характер становлення антропонімної формули та повністю аналізує двокомпонентну структуру прізвищевої назви [13, с. 12].

На спеціальну увагу заслуговують міркування П. Чучки, який у передмові до історико-етимологічного словника “Прізвища Закарпатських українців” відзначає розмаїття прізвищевих варіантів та пропонує розглядати їх за трьома критеріями – родо-статевим, територіальним та функціонально-стильовим [17, XVI].

За генезисом антропооснов прізвищеві назви XVI ст. І. Єфименко у своїй монографії поділила на такі семантичні групи: а) прізвищеві назви, похідні від особових імен; б) прізвищеві назви, похідні від прізвищ; в) прізвищеві назви, похідні від ойконімів; г) прізвищеві назви спірного походження [2, с. 35]. Л. Кравченко зовсім по-іншому пропонує розглядати прізвища, які утворені на базі християнських і давньослов'янських автохтонних імен в окремих групах, але як складові одного великого розряду відантропонімних прізвищ. Аналізуючи Лубенські прізвища, автор поділяє їх за лексичною базою основ на: І. Прізвища, утворені від антропонімів. До них належать прізвища, твірною базою яких були християнські імена П. Давньослов'янські автохтонні власні імена та прізвища пізнішого походження. ІІ. Прізвища, утворені від апелятивних означень особи [4, с. 16]. Цим самим, на нашу думку, дослідниця проводить чітку межу між відкомпонентними слов'янськими автохтонними іменами й дериватами християнських імен.

Для класифікації досліджуваного матеріалу в опрацьованій статті застосовуються етимологічний метод та елементи порівняльного аналізу. При цьому вдається виявити іменування з огляду на лексико-семантичний характер прізвищевої назви, яка складається переважно з двокомпонентної структури (перший компонент – власного імені, другий – прізвищева назва відповідного типу, яка має різні способи вираження).

Виявлений матеріал, зібраний на основі “Жерел до історії України-Руси” (Т. I-III), дає підстави простежити утворення прізвищевих назв за певними групами лексики, які опрацьовує М. Худаш [15, с.145]. Серед цих груп знаходимо усі шари лексики, яка побутувала у XVI ст.

1. Прізвищеві назви відапелятивного походження за професією, заняттям. На території Львівської, Івано-Франківської областей в досліджуваних джерелах виявлено багато професійних прізвищевих назв, які безпосередньо пов'язані з історією заселення краю та відображають економічне або духовне життя українців у минулому, дають змогу уявити тогочасні суспільні відносини. Утворені семантичним способом від апелятивів, вони нерідко мають по кілька значень і варіантів та вказують на заняття чи професію людей, ремесло мовців, що були зайняті притаманною їм справою. Ці назви у наведених прикладах вказували на те, що ці люди займалися досить різноманітними професіями. До них належать прізвищеві назви людей, які займалися бджільництвом — Varthnik Chwedko (<бортник “пасічник”, Ред. I, 92); чоботарством — слово Kopethko (<копитко =могло бути прізвищевою назвою шевця і підтверджується знаряддям його праці <копито <колодка, Ред. I, 506); з назвами пастуших професій пов'язуються іменники: Kozyeu Choma (<козій “пастух кіз”, Ред. I, 489), Czaban Iwaniecz (<чабан, Ред. II, 1153), Husior Iurko (<гусір, “гусятник, пастух гусей”, Ред. I, 268).

Зокрема, виявлено ряд прізвищевих назв, властивих галичанам, які виконували ремісляні роботи у XVI ст. Технічним ремеслом займалися Koval Iaczo (<коваль Ред. I, 481), Garnczarz Misko (<гончар, Ред. I, 228), Czielsa Sienko (<тесля, Ред. II, 1047). Окремі спеціальні назви мали дрібні торговці, що займалися торгівлею: Kaczmarz Blasko (<качмар, =“корчмар, шинкар”, Ред. I, 448), Kotliarz Simon (<котляр, Ред. I, 525), Kramarz Iozeph (<крамар =“торговець”, Ред. I, 533). Дрібні реміслики: Krawiecz Iwasko (<кравець, Ред. I, 531), Kucharz (<кухар, Ред. I, 567), Kusnierz Wassil (<кушнір, Ред. I, 571), Korpacz Marczin (<копач, 1. знаряддя для копання, 2. людина, що копає, Ред. I, 505), Miecznik Pko (<мечник =“виробник мечів, придворний чин, мечоносець”, Ред. I, 679).

Від заняття мірошництвом походять прізвищеві назви Mielnik Andrei (<мельник, Ред. I, 676), Mlinarczik Woytek (<млинарчик = утв. від млинар, Чучк., 393), Mlynarsz (<млинар =“мельник” Ред. I, 700), займався виготовленням пива, заготовлею хмелю Chmyoliarz Woythko (<хмеляр, Ред. II, 1125), заробітками за допомогою коней підробляв Furmanek Ian (<фурман “візник”, Ред. II, 1110), грабарем на цвинтарі працював Grabarz Iacob (<грабар 1. землекоп, 2. гробокопатель Грінч. I, 320), до дрібних чинників належить Myernik (<мірник 1. землемір, 2. міра сипучих, Грінч. II, 432) та збирач податків Mythnik Syenko (<митник, Чучк., 384).

До назв із неясним значенням відносимо прізвищеві назви: Maznik Michno (<мазник =можливо, той, хто штукатуриє стіни, мастить), Mołotilo Chwedko (<молотило, =можливо, той, хто працює на тоці й обмолочує снопи), Suruborka Iwan (<сирибор =можливо, той, хто бере, виготовляє сир), Hornacz Artim (<горнач, =можливо, той, хто працює біля горна).

Як показує досліджуваний матеріал багато слів із них іншомовного походження, що свідчить про походження і самої професії: Baccalarz Bartek (<бакаляр =від лат. baccalaureus = вчитель, Ред. I, 18), Bednarz Iacob (<беднар =утворене від словацького <bednar чи польського <bednarz “бондар”, ПРС, 32), Garbarz Wasko (<кушнір з польс., ПРС, 134).

2. Апелятивні прізвищеві назви за соціальним становищем, посадою.

Відомо, що у XVI ст. після об'єднання Речі Посполитої українські землі майже у повному складі увійшли до Польщі і утворили шість воєводств. У Галичині, а тоді Руському воєводстві (з центром у Львові) найбільш поширювалася польська експансія на етнічні українські землі, відбувалося масове ополячення тогочасної української еліти. Це відображалось і на фонеморфемному оформленні прізвищ, які під впливом чужомовної канцелярії синтетично змінювалися і вписувалися до актових книг переважно польською мовою, змішаною з латиною. Оскільки тодішні актові книги велися переважно мішаною макаронічною мовою, для антропоніміки як науки дуже важливим є виділення із прізвищевих назв позамовних чинників. Це дозволяє простежити стан народного антропонімікону в час його адміністративно-юридичного нормування, виявити його хронологічні і територіальні особливості.

Прізвищеві назви, які утворилися з адміністративно-юридичної лексики, у XVI ст. займають досить помітне місце, через те що вони розкривають нам тогочасну систему державного управління з тогочасними правовими відносинами. Ряд прізвищевих назв, пов'язаних із адміністративним управлінням, успадковано із староукраїнської мови, наприклад, Boiarzin Nazarko (<боярин, 1. класова приналежність, 2. дружба на весіллі), 3. назва рослини, Ред. I, 95), Dwornik Ian (<двірник, Ред. 287), Haiduk Chwedor (<гайдук, Чучк., 131), Kmyth Chwedor

(<кмить = уживався в значеннях “посол”, “суддя”, “хлібороб”, “кріпак”, Чучк., 269), Kniазик Ілко (<князик = від апелютива <князь, Ред. I, 478), Kluczник (<ключник, Ред. 476), Komornik Semko (<коморник, 1. житель, постоялець, 2. збирач мита, податків, Грінч. II, 276), Koniuch Maczko (<конюх, Ред. I, 504), Krainik Iwan (<крайник, Грінч., II, 298), Kuczer Piotr (<кучер, 1. пасмо кучерявого волосся, 2. візник, Чучк. 320), Misziuk Iwasko (<міщук, “житель міста”, Чучк. 392), Starosta Misko (<староста, Ред. II, 1004).

Певну кількість слів становлять також германізми й латинізми, які проникали в тогочасну українську мову через польське посередництво (Dziedzicz Ivan (<дідич “поміщик, власник”, Грінч. I, 388), Biskup Bartos (<бискуп “римо-католицький єпископ”, Грінч. I, 57), Kral Waszyl (<король, Ред. I, 515), Kralewicz Marczin (<королевич, “син короля”, Ред. I, 514), Czechmistrz Valanti (<чехмістр, = від <чехмейстр “начальник великого овечого господарства в великих економіях”, Грінч. IV, 461), Gastellan (<кастелян, = від <каштелян “дворецький”, Ред. I, 450), Soltis Stanislaw (<солтис, “сільський староста”, Ред. II, 993), Woith Gregier (<війт, “сільський староста, голова міської управи, Ред. I, 162), Wozny Iurek (<возний “судовий пристав”, Ред. I, 162).

Аналізовані адміністративно-юридичні прізвищеві назви можна умовно поділити на дві групи. Перші ще й до сьогодні використовуються в українській літературній мові з певними лише фонетичними змінами чи семантичними зрушеннями (Dwornik Ian, Kluczник, Komornik, Koniuch, Misziuk, Starosta).

Другі вийшли з ужитку і відомі лише як історизми: Wayda Piotr (<воевода, Чучк., 105), Haiduk, Kmyth, Krai-nik, Kuczer, Lenthwoith.

3. Апелютивні прізвищеві назви за військовим чином чи статусом. За словами О. Кровицької, у XVI ст. проходить активний процес формування української військової термінології, яка, виникаючи на праслов'янській основі, поступово збагачується похідними утвореннями, а також запозиченнями. Ці лексеми відзначаються варіантністю, синонімією, деякі з них є і сьогодні в активі мови, окремі стали історизмами [5, с. 48]: Biehien Iurko (<бігінь, = 1. імовірно, з давньослов. чол. імені Běhanь, пов'язаного з дієсловом бѣгати, SvoSta 47, 157; 2. можлива контамінація серб. арх. <беган “утікач, біженець, дезертир”, з української <бігун, Чучк. 63), Drab Wań (<драб, “піхотинець”, “вояка”, “голодранець”, “розбишака”, Ред. I, 326), Czuga Barthek (<джура, = козацький слуга-товариш, який ходив разом із козаком у походи і битви, Грінч. I, 377), Marszałek Andrzei (<маршалок 1. ватажок дворянства; 2. староста на весільному обряді, Грінч. II, 407).

4. Апелютивні прізвищеві назви за родинним станом та родинними взаєминами. За словами Ю. Новикової перехід таких апелютивів у власні назви відбувався по-різному: одні з них позначали особу ще у допрізвищевий період, для інших значення особи є вторинним: вони отримували його шляхом метафоризації при переході апелютивів в індивідуальні прізвища. Звичайно, не всі антропоніми виникли в результаті того, що хтось із носіїв належав до певної групи спорідненості. Іноді такі прізвища виникали з невідомих причин. На нащадків ця назва переходила в первісному вигляді або у змінній формі [7, с. 41–42]. Серед ПН цього типу є патронімічні, утворені переважно з субстантивованих присвійних прикметників: Babiak Hriczko (<баб'як, = від <баба, первісне словосполучення Бабин син (зять), Ред. I, 18, Чучк. 41), Bratan (<братан, = брат, Грінч. I, 93), Baszaikowicz Szymko (<бачайкович = <бача = з уг. <Bácsi “дядько” або від серб. апелютива <бача “батько”; первісне значення – “син Бача”, Ред. I, 40), Chresni (<хресний, Грінч. IV, 413),

Nieboch Jwan (<небіг = від <небіж 1. племінник, 2. бідняк, 3. старший роками або за становищем від молодшого, Грінч. II, 536).

5. Назви осіб за територіальною та етнічною приналежністю. У XVI ст. спостерігається активне поповнення лексичної групи назв осіб за етнічною і територіальною приналежністю. Власне у тогочасному лексиконі відображається строкатий склад населення України, його міжетнічні контакти. Адже, крім українців, що становили основну масу населення, “у містах проживали також росіяни, білоруси, молдавани, литовці, поляки, вірмени, євреї, угорці, греки” [12, с. 164]. Сюди ж входять прізвищеві назви, які вказують на походження за народною (національною) приналежністю до етнографічних груп: Berenda Hricz (<беренда = утворене, можливо, від етноніма <берендей, що вказувало на походження, Ред. I, 56), Czech Thimko (<чех, Ред. II, 1166), Dulib Andrei (<дуліб, Ред. I, 324), Hreczun Masz (<гречун = утворилося від неясної основи, можливо, від прикметника = грецький як визнавець грецької віри, Ред. I, 244), Liach Ianko (<лях, “поляк, католик”, Ред. I, 628), Lithwin Petrik (<литвин, “литовець або полішук (білорус)”, Ред. I, 601), Mazur Chwedor (<мазур), Mazurek (<мазурек = від <мазур “поляк з Мазовша”, Ред. I, 434), Moskał Ihnat (<москаль “солдат, росіянин”, Ред. I, 708).

6. Відмікротопоніми прізвищеві назви. При дослідженні відмікротопонімних ПН даної території виявлено антропоніми, які переважно належать до субстантивованих прикметників та вказують на приналежність конкретної особи до певної місцевості: Goreczki Woiczich (<горецький, Ред. I, 233), Zablotna Ivanowa (<заболотна, Ред. I, 371), Zagorni Chwedor (<загірний, Ред. I, 376), Zagrodnik Stepan (<загородник, Ред., 376), Zahaiko Iwan (<загайко, Ред. I, 375), Zahorski Kudny (<загорський, Ред. I, 377), Dolinka Symko (<долинка, = <долина, Ред. I, 321), Dubrowka Anarei (<дубровка, = <діврова Ред. I, 338), Glynski Procz (<глинський, Ред. I, 213), Goreczki Woiczich (<горецький, Ред. I, 233), Gorni Matthis (<гірний, Ред. I, 209), Horiszni Maxim (<горішний, Ред. I, 234), Naberezni Iwan (<набережний, = від апел. <надбережний “який розташований на березі”, СУМ, V, 62), Nahorni Iaczkо (<нагорний, Ред. II, 722), Nakonieczni Stepan (<наконечний, = той, хто живе на кінці села, Ред. II).

Таким чином, дослідження лексико-семантичної характеристики прізвищевих назв актових книг та люстрацій на основі “Жерел до історії України-Руси” дає можливість доповнити існуючі погляди на становлення української антропонімічної системи, уточнити хронологію певного ряду слів, які сьогодні ще не зовсім зрозумілі історичній лексикології.

1. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К. : Наукова думка, 1988. – 172 с.
2. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. – К., 2003. – 167 с.
3. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К., 1984. – 151 с.
4. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини. – К., 2004. – 145 с.
5. Кровицька О. В. Назви осіб чоловічого роду, пов'язаних із військовою справою // Українська історична та діалектна лексика / Збірник наукових праць. Вип. 2. – К. : Наукова думка, 1995.
6. Никонов В. А. Имя и общество. – М. : Наука, 1974. – 278 с.
7. Новикова Ю. М. Назви осіб за родинними стосунками в основах сучасних прізвищ центральної та східної Донеччини // Записки з ономастики. – Одеса, 2008. – Вип. 11. – С. 41–52.
8. Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля. – Рукопис дис. ... канд. філол. наук. – Тернопіль, 1999. – 284 с.
9. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К., 1966. – 214 с.

10. Сенів Н.І. Основні способи й засоби ідентифікації жінки в писемних пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. // 3 історії української лексикології. – К., 1980. – С. 160–200.
11. Суперанская А.В. Как Вас зовут? Где вы живете? – М.: Наука, 1964. – 96 с.
12. Українська лексика в історичному та ареальному аспектах / АН УРСР. Ін-т суспільних наук; Відп. ред. Р.Й. Керста. – К.: Наук. думка, 1991. – 184 с.
13. Фаріон І.Д. Антропонімійна система Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII – початку XIX ст. (прізвищеві назви). Дис. ... канд. філолог. наук. – Львів, 1996. – 237 с.
14. Худаш М.Л. 3 історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 236 с.
15. Худаш М.Л. До питання класифікації прізвищевих назв XIV–XVIII ст. // 3 історії української лексикології. – К., 1980. – С. 96–160.
16. Чичагов В.К. Вопросы русской исторической ономастики (об отношении русских имен к греческим в русском языке XV–XVII вв.). – Вопр. языкознания. – 1957. – № 6. – С. 64–80.
17. Чучка П. Прізвища Закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 701 с.

Умовні скорочення

Грінч. – Словарь української мови. За ред. Б. Грінченка. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.

ПРС – Польско-русский словарь. Под ред. В.М. Перельмана. – М., 1973.

Ред. – Ю. Редько. Словник сучасних українських прізвищ: у 2-х томах. – Львів, 2007.

СУМ – Словник української мови. – К., 1974. – Т. 5.

Чучк. – П. Чучка. Прізвища Закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005.

Sv – Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. – Praha, 1964. – 319 s.

ІНФОРМАТИВНІСТЬ ЯК ОДНА ЗПРОВІДНИХ КАТЕГОРІЙ ЩОДЕННИКОВОГО ДИСКУРСУ

Ігнат'єва Світлана

Ми переживаємо час самопізнання, часом складного і хворобливого, пізнання своєї історії, міфів, кумирів, помилок тощо. Це сприяє підвищеному ціннісному інтересу до щоденникового дискурсу. Він становить один із ключових засобів духовного самовизначення особистості, сприяє виробленню її власної ідентичності, окрім того, – через щоденниковий дискурс (ЩД) отримуємо відомості стосовно історичних подій, побуту і звичаїв певної епохи. Саме ЩД є **об'єктом** нашого дослідження, а предметом – категорія інформативності як одна з провідних системотворчих категорій у щоденниковому дискурсі.

Наше завдання – з позицій учасників спілкування (соціолінгвістичний підхід) розглянути конститутивні особливості ЩД, зокрема проаналізувати категорію інформативності з погляду прагматики та виокремити її типи в щоденниковому дискурсі, створити й описати щоденниково-дискурсну модель інформативності.

Актуальність заявленої проблематики підтверджує зацікавленість, яку вона викликає у наукових колах. Останнім часом щоденники є об'єктом інтересу досліджень лінгвістів, літературознавців, журналістів, істориків, філософів, культурологів, психологів. “Існує декілька книг, – стверджує М. Бердяєв, – які написані про себе і про своє життя. Є передусім щоденник, який автор вів з року в рік, з дня на день. Це надзвичайно вільна форма... Є сповідь. Блаженний Августин і Ж.-Ж. Руссо дали найбільш прославлені приклади. Є спогади...” [1, с. 7].

Розмову про особливості будь-якого дискурсу як про якісь абстрактні поняття правомірно розпочати з визначення поняття “особливість”. Традиційно в мовознавстві

особливість тлумачиться як “характерна риса, ознака, властивість кого-, чого-небудь. // Своєрідність, специфіка чого-небудь” [3, с. 685]. Під особливістю розуміємо характерну, що вирізняє його з-поміж інших, не таку, як інші рису будь-якого явища, процесу або яка відзначається більшою, ніж звичайно, мірою свого вияву.

Кожен вид дискурсу визначається своїми конститутивні особливості, які уможливають вирізнити текст від не-тексту, дискурс від не-дискурсу [9, с. 187]. У мовознавстві загальноприйнятою є думка про те, що будь-яка система має три види ознак – системотворчі, системно-набуті, системно-нейтральні.

Системотворчими вважаються найзагальніші, головні, обов'язкові ознаки, за якими ми визначаємо текст як такий. При взаємодії і об'єднанні цих категорій виникає текст чи дискурс. Російська мовознавець Бобирева К.В. виокремлює такі системотворчі категорії дискурсу: категорію автора, категорію адресата, категорію інформативності, категорію інтертекстуальності [2, с. 11]. Ці чотири складники, на нашу думку, слугують достатньою умовою для виникнення і функціонування будь-якого дискурсу. Системотворчі ознаки формують певний абстрактний дискурс – на рівні задуму, дискурс у загальному вигляді – і задають напрямку його подальшого розвитку. Таким чином, на цьому етапі автор, розраховуючи на адресата, обирає існуючі інформаційні канали через які передаватиме потрібну інформацію.

Системно-набуті категорії дискурсу – це параметри, які дискурс як система набуває у процесі розвитку. Вони формують той ідеал, до якого прагне дискурс як комунікативна система. Тут можна виокремити його змістовність, структурованість, жанрово-стильову належність, цілісність (когерентність), учасників і обставини дискурсу.

До системно-нейтральних категорій дискурсу належать факультативні, які не є властивими для цього типу дискурсу, але присутні в ньому у певний момент реалізації, за певних обставин. Системно-нейтральні категорії не відіграють істотної ролі під час формування певного типу дискурсу. Вони можуть бути значенневими для будь-якого іншого типу дискурсу, але іррелевантні стосовно зазначеного.

Отже, ці три складники є достатньою умовою для виникнення і функціонування дискурсу. Поєднання зазначених категорій визначає його тип і подальший розвиток.

Особливими конститутивними особливостями щоденникового дискурсу в нашому дослідженні – є сукупність ознак, які визначають те, без чого не може вважатися дискурс щоденниковим як таким. А додаткові (факультативні) риси визначають щоденникові форми відображення дійсності. Аналіз категорії інформативності у ЩД передбачає насамперед визначення її комунікації. Для того, щоб комунікація відбулася і мала смисл, вона повинна містити хоча б кванти інформації, які актуальні для адресата повідомлення. Вітчизняна мовознавець О. Селіванова називає інформативність – текстовою категорією, яка “уособлює інформаційний масив текстового макрознака, що не лише міститься у його вербальній організації, а й впливає з її взаємодії з авторською й читачською свідомістю” [13, с. 214]. Водночас Т.М. Дридзе цілком слушно, на нашу думку, пов'язує інформативність з організацією тексту на адресата в плані комунікативності, оскільки джерелом семантичних прирощень, смислового масиву тексту є насамперед обробка тексту сферою свідомості його адресатів, які пропускають матеріальні, мовні носії крізь власні інтерпретаційні фільтри [8, с. 71]. Погоджуємося з твердженням О. Селіванової, яка називає інформативність текстово-дискурсивною категорією, оскільки інформаційні плани

тексту можуть виявлятися лише у процесі інтерпретаційної фільтрації мовних матеріальних форм через свідомість адресата, а створення масиву інформації відбувається у свідомості автора тексту. Тезаури комунікантів діалогічно взаємодіють з інформаційним масивом семіотичного універсалу культури і застосовують власну чи суспільно усвідомлену інтеріоризацію буття як знання дійсності та соціуму.

Ю.М. Лотман у своєму дослідженні “Структура художественного текста” переконливо доводить, що нерідко трапляються ті випадки, коли “один і той же індивід виступає і в ролі адресанта і в ролі адресата повідомлення (замітки “на пам’ять”, щоденники, записні книжки)” [11, с. 5–6]. Вчений зауважує, що у цьому випадкові інформація передається не в просторі, а в часі й слугує засобом самоорганізації особистості. У ролі індивіда можна розглядати окрему людину, тоді схема комунікації АВ (від адресанта до адресата) буде переважати над АА (адресант сам же є адресатом, але в іншу часову одиницю). Ураховуючи класифікацію типів інформації, яку запропоновано російським мовознавцем Ю.М. Лотманом, нами виокремленовластиві для ЩД типи розширення інформаційного поля: по-перше, інформація, яку отримує адресат ззовні; по-друге, збільшення обсягу інформації у свідомості адресата на основі подразника – інформації ззовні; по-третє, власне відтинок повідомлення повинен бути оцінений як інформативний з погляду обох учасників дискурсу – адресанта-адресата.

У сучасній лінгвістиці існує погляд, згідно з яким інформація існує незалежно від того, сприймається вона чи ні. На нашу думку, погодитися з цим складно, оскільки інформативність будь-якого фрагменту тексту чи дискурсу визначається не тільки відправником, але й отримувачем інформації. Аналізуючи й інші категорії дискурсу важливо правильно визначити, що для адресата стане інформативним, які факти, події, явища будуть нести актуально нові знання чи інакше висвітлювати вже відоме. Такою буде інформація, яка насамперед зацікавила самого наратора. Це його особиста інформація – знання, досвід, інтуїція, емоції, спадкова пам’ять конкретного адресанта. У майбутньому ця інформація стане значеннєвою і для гіпотетичного читача. Вона буде значущою для певної групи людей: письменників, політиків, істориків, військовослужбовців, студентів, вчителів тощо. Інформацію, яку адресат може отримати з ЩД, утворюється шляхом поєднання імпліцитно та експліцитно переданих відомостей, враховуючи вже відомі у свідомості читача (або слухача) тексту знань про дійсність [15, с. 22].

Жоден процес комунікації неможливий без передачі інформації (окрім фактичної). Якщо позбавити будь-який дискурс такого важливого складника як інформація, то він втрачає будь-який сенс. Теорію інформації, основоположником якої є К. Шеннон, можна використовувати практично для інтерпретації будь-якої значеннєвої системи. Урахування всіх функціональних можливостей інформації значно розширює її наукове визначення. У широкому розумінні слова, під інформацією розуміємо сукупність знань, образів, відчуттів, які наявні у свідомості людини або штучному інтелекті, які передаються по різних інформаційних каналах, перетворюються й використовуються у процесі життєдіяльності людини. У вузькому розумінні інформацію тлумачимо як її інтерпретацію у ролі нової, універсальної у пізнавальному плані одиниці тексту і дискурсу. Згідно з широким тлумаченням, інформація – це зміст, смисл, номінація.

Якщо інформація часто повторюється, то вона втрачає свою цінність, перестає бути інформацією як такою. У ЩД інформація не повторюється. Навпаки кожен щоденниково-дискурсивний сегмент містить нову інфор-

мацію. Щораз, потрапляючи до адресата через інформаційні потоки, інформація сприймається інакше (адже він паралельно отримує фактуальну інформацію з інших джерел, переосмислює давно відоме, знаходиться під впливом зовнішніх чинників, має різне емоційне навантаження тощо). Наприклад, кожен наведений щоденниково-дискурсивний сегмент, виокремлений нами з ЩД Олеся Гончара, містить інформацію про море. Через інформаційні потоки ця інформація потрапляє до адресата. Проте інформація не буде однаковою, бо залежно від пори року, мети перебування на морі, настрою наратора, його ставлення до нього в певний момент часу тощо передається по-різному. Пор.: “*Вечірком тебельський... Море важко, з зусиллями перевалює вали. А в бік Карадагу стелиться місячна дорога, аж там десь вона обривається, де над морем нависли суцільні темні гори*” [5, с. 340]; “*Море. Шторм. Сонце. Вали, підіймаючись, просвічуються на сонці, як блакитні скляні гриби. Але гонять тінь поперед себе. А море б’є хвилями внизу об каміння, видно в темряві смужку піни берегової, силуєт тополі на другім мисочку, небо в зорях. Гроза над морем нічна. Шум дощу на виноградниках, спалахи і знову тьма. Єднання моря і неба – це грандіозно...*” [5, с. 392–393]; “*Море вчора – як чорний роля. І лише, де місяць торкається хвиль, там змигують, випорскують з темряви клавійші світла*” [6, с. 231]; “*Море поплясте, вечірне*” [5, с. 426]; “*Тихийбілий лиман Дніпровський, і ще біліші тихі по нім паруси де-не-де. Краса, якої нема в світі. Тихий-тихий простір води. Море ніколи таким не буває...*” [5, с. 288]; “*Прекрасна Одеса! Теплі ночі. Море світить крізь куці. Гітара місячної доріжки на морі грає світлом, сама грає собі і світові всьому...*” [6, с.51]; “*Акі красиві ці шторми вноско! Море грає. Білі хмари вибухають вздовж бетону набережної. Ліхтарі позбивало – біле череп’я під ногами луцить*” [6, с. 144]. “*І море шумить. Рівними, рівними ритмами відряховує час. Життя постає тут з найкрайшого боку. Мабуть, програмувалось мені генетично – жити біля моря, бо інакше чому ж так тягне?*” [6, с. 424]; “*Ранок. Тиша на морі. Качки лише хакхають та чайки кичуть*” [5, с. 241]; “*...Ніч. Прищухли цикади. Слухаю шторм, його ритмічні удари. Яка могутня сила пропадає марно! Колісь вона слугуватиме людині. То буде краща, розумніша планета...*” [7, с. 256]; “*Штормить море, викочує білі буруни, а над ним уже місяць уповні біжить по небу (певне, тому біжить, що хвилі біжать)... І пізній вечір. Місяць, море в своїй лисночості. Шум простору – велич! Велич природи... Уже нікого на узбережжі. Тільки осяяне місяцем море у бурунах, та вітер куцями туї шумить, та двоє качок білих на березі – грудьми до моря...*” [6, с. 120].

З огляду на це маємо підстави констатувати, різні щоденниково-дискурсивні сегменти містять неоднакову інформацію, яка по-різному сприймається як наратором так і адресатом, що безперечно впливає на розширення інформаційного поля у ЩД. До того ж така інформація у ретроспекції – через роки, десятиліття, століття і тисячоліття – сприйматиметься різними адресатами неоднаково, для кожного історичного періоду також різною буде цінність отриманої інформації. Отже, текстові зразки ЩД завжди інформативні.

Аналіз категорії інформації в ЩД з погляду прагматики, дозволяє виокремити такі її типи (дотримуючись класифікації, представленої мовознавцем І. Гальперініним): змістово-фактуальну (ЗФІ); змістово-концептуальну (ЗКІ); змістово-підтекстову (ЗПІ).

Змістово-фактуальна інформація (ЗФІ) містить повідомлення про історичні факти, події, процеси, які відбувалися у реальному житті наратора і з якоїсь причини зацікавили, схвилювали, заставили поділитися цією інформацією з чистим аркушем паперу, а в майбутньому

з гіпотетичним адресатом. Таким чином, інформація в у подальшому декодується на основі досвіду адресата.

Змістово-концептуальна (ЗКІ) повідомляє адресатові індивідуально-нараторне розуміння відношень між явищами, подіями, фактами, їх оцінка, це його власні переживання, емоції, ставлення, описані засобами ЗФІ. Така ЗКІ слугує творчим авторським переосмисленням того, що сприймається, відтворюється автором-наратором. Він добре знає епоху, досконало володіє фактами, і навіть є учасником подій, які описує. Проте ЗКІ містить суб'єктивну оцінку. Таким чином, ЗКІ у ЩД складається із задуму автора та інтерпретаційного фільтра читача.

Змістово-підтекстова інформація (ЗПІ) властива для ЩД, оскільки автор не завжди може правдиво висловити свою думку. Вона пов'язана з глибинним змістом ЩД, який криється у конотативних співзначеннях та породжується асоціативними зв'язками читацького сприйняття. Так, у ЩД Олеса Гончара одна із форм ЗПІ визначається знаком (Нрзб). Наприклад: “У нашій [літературі] все більшого поширення набуває проза пустомельська. (Нрзб). Жаль, що тепер-ось і Гуцало ступив на цю легку і безсоромну стежку... Читаю оце його “Поличеного чоловіка”: скільки несмакуй вульгарщини та натужного сміхництва, отих самих “хімерностей”, на яких зараз багато хто звихнувся. А починав же серйозними повістями і ще кращими новелами. Невже спокусився сумнівною славою. (Нрзб).” [6, с. 425]; “Де подівались вчорашні трибунні крикуни, “лідери нації”? Поховались (нрзб) в щілини, й не чути їх. Вірно хтось учора по телевізії сказав, що демократичні діячі виявились нездатними організувати боротьбу за перемогу на виборах ...” [т. 3, с. 532] тощо. ЗПІ у ЩД криється за позначкою однієї великої літери: “Було мені присямо дізнатися, що не мовчать – С<вятослав> К<араванськи> й та Н<іна> С<трока>та. Ніна зробила заяву з приводу неможливості участі порядних людей у Московській Олімпіаді” [13,с.429]; “Добре, що вони подали Василеву заяву у справі М <иколи> Г<орбала> та Ч<орново>лове звертання до якутського міністра міліції” [13, с. 429]; “Побачив Ю.Ш. (колишнього гебіста), що залякував колись у військових таборах...; Побачив Д-ка, котрий доноси строчив це у пору студентську, витлумачуючи мене органам КГБ як “антисоветчика”. Перший, Ю.Ш., з ...Драчем під ручку опівдні йшов спілчанськими східцями” [4, с. 842]; ЗПІ у ЩД актуалізується шляхом виділення значенневих моментів жирним шрифтом. Наратор таким чином намагається звернути увагу адресата на необхідну інформацію. Він не може з об'єктивних причин прямо назвати прізвища людей, а йменує їх неозначеними чи особовими займенниками: *хтось, вони*, а ту найцікавішу, на погляд автора, інформацію виділяє жирним шрифтом: “*Подавленість велика, ніби вмер хтось дуже близький, абсолютно необхідний. Смерть Висоцького всіх об'єднала. В його смерті ніби й вони всі стали іншого вимру. Але ніхто не сподівався, що інших буде так багато*” [т. 2, с. 476]. ЗПІ криється ще й за певними іменниками, які також виділяються жирним шрифтом. У цьому разі прочитати авторський підтекст можуть тільки ті адресати, які зацікавлені саме в цій інформації, добре знають історичні факти, які стосуються саме цієї галузі, зокрема літератури: “*Бракує мені кола. Бракує тих, з ким ми робили Клуб Творчої Молоді, з ким так жорстоко повівся потім час. То який же сенс мого московського буття? Єдиний цвяшок, у серце вбитий, – Курбас; У Києві думати про це не вийде. Там панування всеїєї ж заяложеності. Курбас для офіційного Києва – чужий, непотрібний. Ще якби я погодився **присотсувати** до нашого часу, як це роблять деякі **там**, влада б змирилась. Але я б собі радше відрубав руку, ніж написав «щось такого»*” [13, с. 183].

Одну й ту ж інформацію, репрезентовану в ЩД, різні комуніканти трактують неоднозначно. Існують суб'єктивні й об'єктивні фактори (зацікавленість у спотвореності інформації, родинні зв'язки, професійна, політична зацікавленість тощо).

Отже, ЗПІ як імпліцитний зміст тексту, ґрунтується на здатності одиниць мови створювати асоціативні й конотативні значення та додавати певні смисли як другий план вербального плану.

Найвиразнішими експлікаторами категорії інформативності у ЩД є: суб'єктивність, неповнота інформації, її актуальність, значущість і корисність.

Інформація у ЩД *не може бути об'єктивною*, бо вона залежить від чисель думки. Об'єктивну інформацію можна отримати за допомогою технічних засобів – справних датчиків, вимірювальних приладів, а також її містять автентичні історичні документи – ревізії, реєстри, компюти, переписно-статистичні документи. Вони мають достатньо високий рівень вірогідності інформації. Відбиваючись у свідомості конкретної людини, інформація перестає бути об'єктивною, оскільки перетворюється (більшою чи меншою мірою) залежно від думки, досвіду, обсягу знань, пристрастей наратора.

Неповна інформація, якщо вона висвітлена наратором однобоко. Адресанта цікавить тільки певний момент, зокрема участь конкретної особи у певному процесі, зовнішність, ставлення до праці, війни, природи, релігії тощо. У такому випадку власне “Я” буде завжди у виграшному ракурсі. Неповна інформація, як правило, призводить до помилкового висновку чи рішення.

Актуальність інформації визначається її важливістю для певного історичного періоду. Проте ми не можемо говорити про застарілість змістово-фактуальної інформації у ЩД. Цей тип дискурсу передусім містить достовірні особисті свідчення людей, проте пропущені через свідомість автора. У подальшому ця інформація буде цікавою й завжди актуальною для адресата.

У ЩД складно виокремити інформацію, яку можна віднести до *малозначущої*. Те, що для одного адресата буде малозначущим, для іншого стане безцінним. Одночасно можна говорити про *корисність* інформації, оскільки вона оцінюється тими завданнями, які можна розв'язати за її допомогою. Оцінка інформації завжди суб'єктивна. Те, що є корисним для одного адресата, може бути даремним для іншого. ЩД містить інформацію, яка йому зрозуміла, оскільки вона виражена такими мовними знаками, які доступні для розуміння адресата.

Соціальна інформація, яка міститься у ЩД має ще й додаткові особливості, а саме має семантичний (смиловий) характер. Як правило, зміст, сенс для адресата важливіші за форму надання інформації. З часом обсяг інформації зростає, вона накопичується у тексті, і одночасно акумулюється у ЩД.

Наступним типом інформації, яка знаходить свою реалізацію у ЩД, є приватна (специфічна) інформація – інформація про окремі факти, події, явища дійсності, людей і їх стосунки. Наприклад: “*27 листопада Ларочку оперували: флегмонозний апендицит. Була місяць на лікарняному. Все гаразд. 27 листопада був у Полтаві, на обласних зборах. Зробив аудіограму в обласній лікарні. Неврит слухового нерва. Майже наполовину втратив слух. Шепоту не чую*” [Малик, с. 205]; “*Сказали, що завтра випусється в БВ мій земляк Конотоп М.К. Служба в армії – це безперервні зустрічі і розтавання (особливо зараз, під час війни). Конотоп – оптиміст. Він ніколи не журиться. Тільки на хвилину – за Україною, іноді за Валею (залишив в Астрахані)*” [Л. Коваленко, с. 205]; Поєднуючи всі зазначені цінності й значущість інформації в ЩД, вважаємо, що найважливішою є та

інформаційна частина дискурсу, яка структурується на перетині, накладанні різних видів інформації.

З огляду на це маємо підстави констатувати, що щоденниково-дискурсну модель інформативності формує змістово-фактуальна, змістово-концептуальна та змістово-підтекстова інформації. Репрезентована модель окреслюється зовнішнім інформаційним полем, найвиразнішими експлікаторами якого є: суб'єктивність, неповнота інформації, її актуальність, значущість і корисність.

Всебічне вивчення конститутивних особливостей щоденникового дискурсу з погляду прагматики є перспективною темою для наших подальших наукових розвідок. У межах системотворчих категорій щоденникового дискурсу необхідно проаналізувати виокремлені нами категорію автора, категорію адресата, категорію інтертекстуальності, які слугують достатньою умовою для виникнення і функціонування щоденникового дискурсу. Адже тільки при безпосередній взаємодії і об'єднанні цих категорій виникає текст чи дискурс.

1. Бердяев Н.А. Самопознание: (Опыт философской автобиографии). – М., 1991. – С. 7.
2. Бобырева Е.В. Религиозный дискурс: ценности, жанры, языковые характеристики : монография. – Волгоград : Перемена, 2007. – 385 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
4. Воля Олесь. Щоденник. Сорок років. 1969–2009. – К. : Аконт, 2011. – 1208 с.
5. Гончар Олесь. Щоденники: у 3 т. / О.Т. Гончар; [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар]. – К. : Веселка, 2002–2004. – Т.1 (1943–1967) – 455 с.
6. Гончар О.Т. Щоденники : у 3 т. – Т.2 (1968–1983) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К. : Веселка, 2003. – 607 с.
7. Гончар О.Т. Щоденники : у 3 т. – Т.3 (1984–1995) / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. – К. : Веселка, 2004. – 606 с.
8. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии. – М. : Наука, Академия наук СССР, Институт социологических исследований, 1984. – 232с.
9. Карасик В.И. О категориях дискурса [Текст] / В.И. Карасик // Языковая личность: социолнгвистические и эмотивные аспекты: сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1998. – С. 185–197.
10. Коваленко Леонід. Ми – люди майбутнього, ми – не минулі: статті, рецензії, щоденники, спогади, поезії, листи / упоряд. Н.Л.Калиниченко, О.Б. Поліщук; вступ. слово М.Г. Жулинського. – Дніпродзержинськ : Видавничий дім “Андрій”, 2008. – 512 с., іл.
11. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Лотман Юрий Михайлович // Об искусстве. – СПб. : Искусство-СПБ, 1998. – С. 14–285.
12. Малик В.К. Синя книга [Текст]: щоденник (записки для себе). 1958–1998 / В.К.Малик; [упорядники: О.В.Сиченко, Н.О.Сиченко]. – Полтава: ТОВ “Асмі”, 2010. – 338 с.
13. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія // Селіванова Олена Олександрівна. – Полтава: Довкілля ; К., 2010. – 844 с.
14. Танюк Л.С. Лінія життя (З щоденників): у 2 т. – Т. : 1971–1980 / Худож.-оформлювач І.В. Осипов. – Харків: Фоліо, 2004. – 558 с.
15. Федосюк М.Ю. Неявные способы передачи информации в тексте : Учеб. пособие по спецкурсу / М.Ю. Федосюк ; науч. ред. Н.А. Крылов; – М. : МГПИ, 1988. – 345 с.

МОВНИЙ ОБРАЗ ХАТИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

Іовхімчук Наталія

Актуальність дослідження зумовлена тим, що мовні засоби вираження образу хати в українській народній поезії вивчені ще недостатньо. Вони дещо розглядалися у В.Т. Скуратівського, А.К. Байбурина, Т.В. Цив'яна, С.С. Нікітіної, О.Ю. Кукушкіної та ін. Однак в українському мовознавстві немає комплексних досліджень важливого для мовної картини світу слова-концепту *хата*.

Мета статті – розглянути мовний образ хати в усній словесній творчості.

Традиційно українська хата розміщується у дворі, до якого належать житловий будинок і господарські споруди.

Поселення землеробської людності України, які склалися з будівель, пристосованих для життя, різноманітних підсобних занять, утримання свійських тварин та зберігання продуктів, сягають глибини віків. Переважна більшість найдавніших поселень розміщувалася по високих берегах заплавлених річок на захищених від вітру місцях, найзручніших для проживання та ведення господарства [10, с. 8]. А. Г. Данилюк зазначає: “Поліщук добродумував своє майбутнє житло ще на порожньому місці. Він враховував те, чи своєю будівлею розпочинає вулицю, чи продовжує вже споруджений ряд будівель, обдумував і те, чи не буде він своєю будівлею заважати сусідові. Він знав шлях сонця і розу вітрів, хоч і не вмів це пояснити науково. Хати він ніколи не ставив на вітрових протяхах, знав, як повернути її до лісу чи від лісу, щоб вона не мокрїла. Коли село виникало на острові серед боліт, то, як правило, хату ставив ближче до центру острова, на сухішому місці, а хлів від болота” [3, с. 14]. Так само уважно вибирали місце садиби й в інших етнографічних регіонах.

Віками склалося так, що українська хата не уявлялась окремо від вишневого садка, ставка, криниці над шляхом, куща калини біля неї, мальв, півників і чорнобривців у квітнику. Разом із вишитими рушниками, домотканими доріжками та мальованими коминами, що здавна прикрашали хату і захищали її від ворожих людей сил, українське житло становило цілісну систему і слугувало своєрідною візиткою українців як нації у світі [7, с. 72–73].

Хата – житловий простір людини, символ сімейного благополуччя та багатства у фольклорних обрядах. Вона протиставлялася зовнішньому світові, тому була об'єктом різних магічних ритуалів, які здійснювали для її захисту від злих сил. Хата та її елементи чи по'язані з нею предмети – істотний складник народнопісенних текстів.

Назва *хата* в українських народних піснях виступає зі значенням “сільський одноповерховий житловий будинок. Домівка. Господа” [8, с. 29]. Наприклад: *Кличе мене моя мати: – Йди, доно, до хати* [Фольклорна веселка, с. 138]. *Погасили люди вогонь, Полягали спати – Я за тії варяниці, Та сам ходу з хати* [Фольклорна веселка, с. 183]. Житло людини – одомашнена частина внутрішнього простору, найбезпечніша частина простору все-світу. Хата об'єднує людей, які перебувають усередині неї, стає захисником від зовнішнього світу.

Українці уявляли хату як оберіг від нещастя, хвороб, злих сил, тому для її будівництва вибирали “чисте місце”. Традиційно хата мала чотиригранну будову, всі її боки відповідали сторонам світу. З півночі зазвичай не робили вікон [9, с. 295].

О.К. Байбурін, який досліджував семантичний комплекс житла в уявленнях східних слов'ян, прийшов до висновку, що горизонтальна площина східнослов'янського житла, як і в загальній просторовій моделі світобудови, чотирирівнева, а вертикальна – трирівнева. “Дві межі (підлога й стеля) розділяють вертикальну площину житла на три зони (горище, житловий простір і простір під підлогою), кожній із яких надається певний зміст. При цьому слід мати на увазі, що ця трирівневність, будучи пізнішою за своїм походженням, тим не менше співвідноситься з більш архаїчною моделлю, за якої в ролі межі виступав дах і земляна підлога, які розділяли космічну вертикаль на небо – хату – підземелля” [1, с. 177].

“Три яруси вертикального житлового простору, які відігравали важливу символічну роль у взаємозв'язку обжитого простору зі Всесвітом, – пише А. Г. Данилюк, – а нижній ярус – це поєднання з матір'ю-землею, нижнім світом творення; верхній ярус житла – це зв'язок з небом, високою сферою світотворення; середній – людське середовище, яке зазнає змін, освоюючи обидва сусідні. Нижній ярус – то стіни з підпиччям, лави – межа світу наземного й підземного. Верхній ярус і стеля хати – це нібито небо, а сволок виконує роль охоронця оселі, лінії, на якій вона тримається і яку не сміють переступити злі духи. Елементи середнього ярусу – стіни, двері, вікна, простінки – це проміжок між ідеалізованою небесною сферою і підземним світом. Вікна та двері виступали в ролі канатів спілкування людини з навколишністю, їх наділяли магічними властивостями оберегів житла” [3, с. 18].

Отже, вертикальна структура хати ієрархічна і включена в ієрархічну структуру світу. Крім того, в архаїчній моделі світу хата як світове дерево та світова гора уявляються розміщеними в сакральному центрі [2, с. 42–44]. У давнину майже всі елементи мовного концепту *хата* мали символічне значення. Хата становить самостійний замкнутий простір, відділений від зовнішнього світу. Особливо істотна тут була верхня частина, тобто дах, який, з погляду поверхні, займає найважливіше місце й належить до внутрішнього та зовнішнього світу разом. Дах – це захист і охорона дому зверху, наражена на дії зовнішнього світу [11, с. 52].

В універсальній для простору фольклористичній опозиції “зовнішній – внутрішній” дим – це носій ознаки “внутрішній”. Оскільки хата утворює самостійний замкнений простір, то сприймається як середина або внутрішня частина простору, в якому існують такі реалії пісенного фольклору: *поріг, сіни, комора, піч, покуття*. Хата, її елементи чи пов'язані з нею предмети – істотна частина багатьох пісень: *Ой свату наші, свату, Розточи нам хату, Розточи нам сіни, Щоб гостоньки сіли* [Колодяжне, с. 60]; *Ой підемо крука зрати Да по сінях, да по хату* [Колодяжне, с. 24]; *Поставлю я отця На покутті в хаті. Як увійду в хату, Сюди-туди гляну – І отця згадаю* [Пісні родин. життя, с. 69].

Аналізуючи простір хати, Т. В. Цив'ян виявила опозицію “зачинено–відчинено”. Дослідниця зазначає: “Внутрішній простір, до якого входить людина й у якому вона зачинається, гарантує її безпеку. Але з іншого боку, вихід у зовнішній світ є необхідною умовою життя людини. Тому її будинок має не лише зачинятися, а й відчинятися. Людина не стільки проводить життя в будинку, скільки повертається до нього із зовнішнього простору, ввійти до будинку й не вийти з нього аналогічне смерті” [11, с. 54]. Тому в піснях характерні конструкції з просторовими прийменниками *в, у, до: в хату, у хату, до хати* мають значення “вхід у внутрішній простір хати”: *Кличе мене моя мати: – Йди доно, до хати* [Фольклорна веселка, с. 138]; “*Ой ти, мати, порадице в хаті, Порадь мене, що людям казати* [Кохання, с. 98].

На думку Т.В. Цив'ян, “будинок – це, передусім, найістотніша посередня ланка, яка об'єднує різноманітні рівні в загальному уявленні про світ. З одного боку, будинок стосується людини й особливе цілісний світ людських предметів, а з іншого, – єднає людину із зовнішнім світом і становить певним чином одиницю зовнішнього світу, зменшеного до рівня людини. Аналіз лексеми “дим” полегшує розуміння надзвичайно складних стосунків у зв'язку “світ – людина” [11, с. 50]. Також наявні конструкції з просторовим прийменником *з, із: з хати, із хати*, що означають “вихід із внутрішнього простору дому”: *Виходь, мати, з хати Діточок витати. Одно твоє, друге – чужоє, Тупер твої обоє* [Колодяжне, с. 57]; *Ой не вийшла дівчинонька, Вийшла її мати: “Здоров, здоров, любий зятю. Пожалуй у хату!”* [Народні пісні, с. 76].

Хата – це символ сімейного вогнища, затишку, захисту від тривоги, з якими люди зустрічаються на вулиці, зокрема в чужому просторі серед чужих людей. Гранично “свій” простір – хата – відгороджується від світу “чужого”, і кордон, межа, край “свого”, освоєного світу відіграє виняткову роль. Разом з тим, зберігається і розуміння хати як внутрішнього простору, чим живуть селяни, їхньої єдиної відради: *Виряжай же, та наші батенько, Та Кузьмочку с хати, Бо й уже ми пониділи, Що ні с ким розмовляти* [Яворницький, с. 162]; “*Не піду я за тебе – Нема хату у тебе, у тебе*” [Народні пісні, с. 194]. Тут хата – конкретне помешкання і водночас – образ, що виражає характер мислення, спосіб світосприймання українців. Їхня схильність до самодостатнього життя, відокремлення в межах своєї родини виявляється в нестримному бажанні мати домашній затишок, бути незалежним, вільним [4, с. 177].

У народнопісенних текстах усталений вислів *іти з (від) хати* також означає “поневалятися”: – *Будеш, доно, дочок мати Тай будеш їх годувати. І не будеш нічку спати, А на старість підеш з хати* [Пісні родин. життя, с. 77]; – *Ой будете, діти, Будете плакати, Бо самі на старість Підете від хати* [Пісні родин. життя, с. 77]. Це насамперед стосується поодиноких випадків, коли з хати виганяли старих батьків, свекруха – невістку.

Назва *хата* у весільних піснях – символ безперервності роду, оскільки в хату до молодої приїжджають свати, щоб забрати молоду в чужий простір, край: *Ой свату, наші свату, Пускай нас у хату!* [Весілля, с. 52]; *Стоїть Василько в білім кожусі, на ньому Вітьок поли підносить, Його Гальочка до хати просить* [Весілля, с. 51]; *Пускай, свате, в хату, Бо поламаємо лату, Продеремо стріху Та й нароби́мо сміху* [Весілля, с. 95].

Для пісень про кохання характерні вислови *ходити біля хати, викликати дівчину з хати*, що мають значення “кохати”: *А вже третій вечір, як дівчину бачив, Ходжу біля хати – її не видати: “Вийди, дівчино, вийди, рибчино, Вийди, серденья, утіхо моя!* [Народні пісні, с. 81]; *Соловейко, ти мій брате, Виклич дівчину із хати та раз, два* [Укр. лірич. пісні, с. 61].

Нерідко образ селянської хати пов'язувався зі стражданням, бідністю, що засвідчує вислів *хата з лободи*. Таке ж значення мають пісенні формули *нема хати, ні хатинки, без хати*. Майже у всіх контекстах, якщо чоловік не має хати, то не має і сім'ї, кохання: “*Отам моя хатонька край води, З високого дерева, з лободи* [Народні пісні, с. 182]; *А в нашого свата З верби, з лози хата, З білої берези – Підемо тверези* [Бодяньський, с. 84]; *А я, бідний, безталанний, Без пари, без хати, Не досталось мені в світі Весело співати* [Народні пісні, с. 282].

У пісенному фольклорі означення *білий* – типовий епітет слова хата, яке виступає символом чистоти, тепла, затишку, щастя: *Ти, дівчино, ти цаплива, В тебе батько, мати є, Рід великий, хата біла, Все, що в хаті, – то твоє* [Укр. нар. пісні, с. 131]; *У сусіда хата біла, У су-*

сіда жінка мила, А у мене ні хатинки, Нема щастя, нема жінки [Народні пісні, с. 77].

Уночі людина була всередині дому, наступав день – і виходила назовні. Хата захищала людину й випускала її у зовнішній світ, чужі простори. Зі словом *хата* вжито традиційний епітет *чужий*, що має значення “який не є батьківщиною або місцем постійного проживання для когось-небудь” [8, с. 378] і в різних словосполученнях означає нещасливу долю, поневіряння в чужих людей, за межами свого простору: *Ізстарили, моя ненько, та чужей хатки, А ще к тому, моя ненько, мої недостатки* [Пісні родин. життя, с. 63]; *Чужа хата така, Як свекруха лихая, лихая* [Народні пісні, с. 195]; *Чужа хата, чужа хата Не своя* [Закувала зозуленька, с. 286].

Назва *хата* в козацьких, чумацьких і заробітчаських піснях має епітет *рідний*, що означає “в якому народився, виріс хто-небудь або який пов’язаний з чимсь місцем народження” [6, с. 131–132]. Вона символізує свій простір, рідну домівку, край, батьківщину: *Зібралися всі бурлаки До рідної хати... Тут нам мило, тут нам любо Журби заспівати* [Народні пісні, с. 33]; *Ой не так же Україна, О як рідна мати, Заплакала Морозиха Да стояла біля хати* [Яворницький, с. 187].

Нова хата (язба) – одна з типових епітетних сполук у народних піснях. Із переселенням до нової хати люди пов’язували свої надії на щасливіше й заможніше життя: *Коли б мені крильця та совині очі, Полетіла б до матінки на чотири ночі, Сіла-пала у матінки в вишневім садочку, Чи не вийде мати із нової хати* [Пісні родин. життя, с. 64]; *В світлі світлоньці, в нові язбоньці Бувай же здоров, гречний молодчик* [Колядки і щедрівки, с. 109].

У піснях виявлено низку здрібніло-пестливих форм слова *хата*: *хатка, хатинка, хаточка, хатонька*: *Держи хаточку, як у віночку, Рушнички на кілочку* [Пісні родин. життя, с. 90]; *Як прийшов до хатоньки Тай гука, А чи дома Химочка, Чи нема?* [Яворницький, с. 61]; *А дівчина не виходить, хатину вбирає, Стоїть хлопець під вікном та з жалю вміває* [Народні пісні, с. 211]. Ці назви за-свідчують пестливо-голубливе ставлення до цього одухотвореного простору.

Поряд із назвою *хата* в піснях побутують й інші: *дім, терем, хижина, мешкання, язба*, вжиті як синонімічні: *В нашого пана, пана крайника Писано, ей, писано, Золотом му терем писано!* [Золотослов, с. 100]; *Ой встань, мила, ягідка достигла Ой най стоїть, ой най досягає. Ой вже наше мешкання минає* [Пісні родин. життя, с. 146]. Проте номінація *хата* є більш поширеною і має стилістично нейтральне значення.

Простір *дому* в колядках і щедрівках порівнюється з *раєм*, а у весільних піснях – із *вінком*, що символізує багатство та достаток: *У тебе в домі, як у раю: У тебе верби йа груші родять...* [Колядки і щедрівки, с. 68]; *Ой відала мати, Куди дитину дати, Де хліби пшеничний, Де люди величний, Де хліби помазани, Де люди поважани, Рушничок на кілочку, В хаті – як у віночку* [Весілля, с. 74].

Номінація *дім* у народнопісенних текстах ужита в значенні “будівля, призначена для житла або для розміщення різних установ; будинок, хата, домівка, господи”: *– Я ж тебе, Галю, не лаю, Я ж тебе, Галю, питаю: Ой чи були гості, які були гості У моєму домі без мене?* [Фольклорна веселка, с. 61]; *Щоб і в полі орав да і в домі дбав, Мене ж молоденьку да хазяйкою звав* [Народні пісні, с. 197].

Назва *хижина* в пісенних текстах позначає “невелику убогу хату; халупу”: *Піди, синку, в нову хижинку, Зірву, синку, нову мостинку, Сховай жінку, як малу дитинку* [Яворницький, с. 168].

Досліджуючи лексема *дім* у російській народній пісні, С. Є. Нікітіна та О. Ю. Кукушкіна встановили, що ти-

пова назва хорошого, правильного дому – *терем*, а типова назва дому, котрий оцінюється як незадовільний, – *язба* [5, с. 27]. В українських народних піснях найчастіше лексема *язба* трапляється в колядках і щедрівках: *В світлі світлоньці, в нові язбоньці Бувай же здоров, гречний молодчик* [Колядки і щедрівки, с. 109].

У давній календарно-обрядовій пісенності вжито слово *терем*, що має значення “високий боярський або князівський будинок у вигляді башти”: *Да батенько кличе в терему мести, А матінка кличе кужело прясти, А братишко кличе коня напувати. Ми ж тебе, Прісечко, да не понижаємо, З празником поздоровляємо* [Закувала зозуленька, с. 47]. Словосполучення *три тереми* знаходимо у тих текстах, в яких родину господаря порівнюють із небесними світилами: місяцем, сонцем і зорями: *А в тім саду три тереми: У першому – красне сонце, У другому – ясен місяць, А в третьому – дрібні зірки. Ясен місяць – пан господар, Красне сонце – жона його, Дрібні зірки – його діти* [Закувала зозуленька, с. 32].

Отже, назва *хата* в текстах українських пісень позначає житловий будинок, що утворює самостійний замкнений простір, а також символ космічного зв’язку зі Всесвітом, домівки, сімейного затишку, родинного вогнища, рідної землі, батьківщини.

1. Байбурин А. К. Жилище в обрядах і представленнях восточних славян / А. К. Байбурин. – Л. : Наука, 1983. – 192 с.
2. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1972. – 320 с.
3. Данилюк А. Г. Наша хата : Етнографічний нарис про традиційне поліське житло / А. Г. Данилюк. – Луцьк : Надтир’я, 1993. – 287 с.
4. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
5. Никитина С. Е. Дом в свадебных причитаниях и духовных стихах (опыт тезаурусного описания) / С. Е. Никитина, Е. Ю. Кукушкіна. – М. : Ияз РАН, 2000. – 216 с.
6. Новый тлумачний словник української мови: у 3 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконтіт, 2007. – Т. 3. – 862 с.
7. Скуратівський В. Т. Русаліє / В. Т. Скуратівський. – К. : Довіра, 1996. – 734 с.
8. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 11. – 699 с.
9. Україна в словах : мовкраїнознавчий словник-довідник : [навчальний посібник для учнів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, студентів, усіх, хто вивчає українську мову] / [упоряд. і кер. авт. кол. Н. Данилюк]. – К. : Просвіта, 2004. – 704 с.
10. Українська минувшина : [іл. етнограф. довід.]. – К. : Либідь, 1993. – 255 с.
11. Цивьян Т. В. Дом в фольклорной модели мира (на материале балканских загадок / Т. В. Цивьян // Учен. зап. Тартуск. гос. ун-та. – Вып. 463. Труды по знаковым системам. X. – Тарту : 1978. – С. 45–65.

Список умовних скорочень джерел

1. Бодяньський – Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських. – К. : Наук. думка, 1978. – 326 с.
2. Кондратович О. М. Весілля на Поліссі / О. М. Кондратович. – Луцьк : Надтир’я, 1996. – 110 с.
3. Закувала зозуленька – Закувала зозуленька: [антологія української поетичної творчості] / [вступ. стаття, упоряд. та прим. Н. С. Шумади] – К. : Веселка, 1998. – 510 с.
4. Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / [упорядкув., передм. та переклади М. Москаленка]. – К. : Дніпро, 1988. – 294 с.
5. Ошуркевич О. Ф. Пісні з Колодяжна. Фольклорний збірник / [нотац. М. Мишанича, М. Стефанидіна, Л. Добрянської]. – Луцьк : Надтир’я, 1998. – 152 с.
6. Колядки і щедрівки – Колядки і щедрівки / [упорядкув., вст. ст., прим. М. С. Глушка]. – К. : Муз. Україна, 1991. – 239 с.
7. Кохання – Українські народні пісні про кохання / [упоряд. В. М. Пономаренко]. – К. : Муз. Україна, 1992. – 158 с.
8. Народні пісні – Українські народні пісні. – К. : Держ. видавн. образотв. мистец. і музичн. літератури, 1960. – 376 с.

9. Пісні родин. життя – Пісні родинного життя / [упоряд., автор вст. ст. та прим. Г. В. Довженок]. – К.: Дніпро, 1988. – 359 с.
10. Українські ліричні пісні. – Вип. 2. – К.: Муз. Україна, 1993. – 236 с.
11. Українські народні пісні. – К.: Муз. Україна. – 1993. – 80 с.
12. Фольклорна веселка. Українські народні пісні з голосу А. Голятьок / [упоряд. А. П. Панасюк]. – К.: Муз. Україна, 1984. – 208 с.
13. Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / [упоряд., вст. ст., прим. та коментарі М. М. Олійник-Шубравської]. – К.: Муз. Україна, 1990. – 453 с.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОЇ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНОЇ СИМВОЛІКИ КОЛОРАТИВІВ У ПОВІСТІ СЮЙ СЯОБІНЬ “ХИМЕРНИЙ САД”

Ісаєва Наталія

Вивчення художнього тексту через призму колористичної інтерпретації активно здійснюється ученими в межах різних напрямів сучасної лінгвістики та літературознавства. Це пояснюється виключно важливим значенням колоративів у конструюванні національних картин світу, а також відтворенні індивідуально-авторської психологічної рефлексії на події та обставини життя, зображені в художньому творі. Варто зауважити, що семантика і символіка колоративної лексики, як важливого компоненту мовної картини світу окремого етносу, активно вивчається на матеріалі пам'ятників давніх літератур або співвіднесених з ними сучасних історичних романів [5; 9]. Кольоропозначення в китайських художніх творах (перш за все класичній поезії та прозі) також було предметом наукового інтересу багатьох дослідників, які вивчали символічну природу китайської культури в цілому. Зокрема, кольорову символіку китайського національного одягу досліджували Л.П. Сичов [10], Хе Чжуньонь [13]; смислове навантаження кольоропозначень у китайському традиційному театрі (зокрема, у акторському гримі й костюмах) розглядали В.М. Алексеев [1], С.В. Образцов [7]; міфологічну природу кольорів у портретних характеристиках героїв фольклорних оповідок та роману Ло Гуаньчжуня “Трицарство” вивчав Б.Л. Ріфтин [8]. Цей перелік можна продовжити. Окремо варто виділити монографію І.О. Голубовської, де колоративні номени китайської мови розглядаються в компаративному аспекті з урахуванням “особливостей архаїчної концептуалізації світу мовою” [2, с. 141]. Дослідниця відстежує не лише механізми утворення первинних значень назв кольорів, але й специфіку їхньої вторинної емотивно забарвленої семантики.

Новітня та сучасна література, яка активно послуговується законами психології та зображальними засобами суміжних мистецтв (зокрема живопису, музики тощо), значно розширила функціональні та виражальні можливості колоративної лексики. Тому, на наш погляд, актуальними стають дослідження творів сучасної літератури з точки зору особливостей поєднання архетипно-символічного та психологічно-емотивного компонентів у семантичній структурі знакових для твору категорій лексичних одиниць, до яких безсумнівно належать колоративи. Визначення таких особливостей у повісті сучасної китайської письменниці Сюй Сяобінь “Химерний сад” (1994) і є метою цієї статті.

Увага до творчості Сюй Сяобінь (нар. 1953 р.) не випадкова. Сучасні китайські літературознавці (Чень Сяомін, Тан Чуньлань та ін.) відзначають, що в її прозі

найбільш послідовно й глибоко відбувається занурення в лабіринти жіночої психології. На думку письменниці, жіноча натура має містичний зв'язок із долею (фатумом), тому жінка не в змозі змінити власне Я. Зовнішні фактори історії чи повсякденного життя не здатні змінити трансцендентну по суті жіночу натуру [12, с. 417]. Окрім того, повість Сюй Сяобінь “Історія душевнохворого” привернула увагу відомого американського літературознавця та психоаналітика Нормана Н. Холланда, й була названа ним першим в китайській літературі твором, в якому залучений психоаналіз [11, с. 1].

Повість “Химерний сад” фокусує в собі усі вищезазначені риси творчої манери Сюй Сяобінь. Попри все, маємо підстави припустити, що в ній повною мірою продемонстрована юнгіанська модель естетичної організації авторського психологічного досвіду, що являє собою тісне поєднання свідомого Я митця, його індивідуального несвідомого (комплексів) та колективного несвідомого (архетипної психології) [3, с. 169]. Відтак образно-стильова палітра твору відзначається химерним поєднанням реальності й марень, яскравих деталей і підсвідомих рефлексій, архаїчних символів і несподіваних асоціацій. Традиційну, на перший погляд, ситуацію любовного трикутника письменниця перетворює на історію жіночих страхів, вини, психологічної гри у стосунках між чоловіком і жінкою, взаємного потягу і зради. Манеру письма Сюй Сяобінь проф. Чен Сяомін визначив як “спокійну, прозору оповідь, що має фантастично-втаємничений присмак” [12, с. 418]. Створити відчуття прозорості й таємниці одночасно допомагає особлива палітра колоративів, які активно використовує Сюй Сяобінь у своїй повісті.

Досить поширеним методом вивчення кольоропозначень у художньому тексті є класифікація кольорів за ознакою приналежності до “темряви” чи “світла”, що віддзеркалює основний конфлікт твору (протисторова Добра і Зла), або ж їхня класифікація за ступенем вияву інтенсивності, яскравості чи відтінку кольору, що відтворює етнокультурні коди певної доби. Колоративи у повісті Сюй Сяобінь не піддаються чіткій класифікації за жодною з ознак, оскільки являють собою неподільну єдність, в якій плавно перетікають світлі відтінки у темні, тьмяні фарби у яскраві – все змінюється і мерехтить. З одного боку, в такий спосіб передається домінуючий психологічний стан бентеги, неспокою, страху, а з іншого боку, письменниця ніби апелює до китайської традиції, де творчий акт розумівся як “царина мерехтіння”, або “мерехтливого”, “летючого” світла (традиційні для Китаю метафори буття), царина довічного сутінку, де буття розгортається у взаємних переливах тіла й тіні, все видиме лише *виивається*, а існування виявляється невіддільним від гри” [6, с. 116]. Єдність і невизначеність цього мерехтіння відчувається вже на початку твору з появою так званих “кольорів-фантомів”.

Героїні, яких звать І (дослідно “Радість”) та Фень (дослідно “Аромат”) гадають на картах трьох кольорів, які символізують *життя, душу і молодість*. У картах закодована основна таємниця стосунків у любовному трикутнику (обидві дівчини закохуються в одного хлопця на ім'я Цзін – “Золото”), ця таємниця не дає спокою Фень, а карти трьох кольорів постійно з'являються в її снах та видіннях. Ці кольори так і не будуть названі, але кожного разу викликатимуть несподівані асоціації. Зокрема, дівчина побачить ці кольори на малюнку дорожнього знаку, тло якого в сутінках набуло легкого відтінку слонової кістки. Чи навряд цей колір міг бути жовтим, швидше за все він – білий, а відтак єдино можливе поєднання трьох кольорів у малюнку дорожнього знаку із білим тлом – це білий, чорний, червоний. Ймовірність звернення саме до цих кольорів підкріплюється фактом первинності та універсальності появи в мовах світу ко-

лірної тріади “білий – чорний – червоний”, що мотивується спільністю природних, соціально-історичних і психічних процесів [2, с. 142]. А отже, ця тріада найтісніше пов’язана з колективним несвідомим людства (чи етносу), тобто апелює до архетипів. Всі три кольори (як чистий тон, так і в злитті з іншими кольорами і відтінками) проявляються у тексті від початку до кінця. Отже, зупинимось докладніше на кожному з них.

Червоний колір за давніми міфологічними уявленнями китайців пов’язується з вогнем, народженням блискавкою, що освячує шлях Неба із Землею, тому це колір весілля, найбільш мажорний у хроматичному ряді [10, с. 85]. Він символізує щасливе сімейне життя, радість. У давньому Китаї цей колір був атрибутом вродливих, щасливих, успішних людей, тому й дотепер лексема *hong* має позитивне забарвлення [13, с. 54; 2, с. 151]. Окрім цього, червоний – це колір крові, яка передає силу і життя з покоління в покоління [13, с. 54], і водночас ускладнює смислову символіку, вносячи відтінок страждання (оскільки зберігає асоціативний зв’язок із полюванням і війнами, а значить – кровопролиттям). Як зазначає Л.П. Сичов, червоний колір стає втіленням тлінності світу, марності людської суєти, яка то радує своєю яскравістю, то засмучує швидкоплинною безплідністю [10, с. 86]. У повісті Сюй Сяобінь символічні значення колоративу *hong* переважно реалізують його зв’язок із кров’ю, тому традиційно позитивна конотація майже стирається. Червона гадальна карта найвірогідніше символізує *життя*. Саме вона не дісталася Фень (ціною життя дівчина сплачуватиме за молодість, красу й успіх). Червоний колір у різних його відтінках буде супроводжувати героїню як провісник перемоги, успіху і страждань одночасно: тьмяно-червоне (*anhong*) м’ясо на тарілці; простирадло з багряними (дослівно “криваво-червоними” *xuehong*) квітами, які зіллються з кольором втраченої невинності; яскраво-червоні (*hong-hong*) келихи та вази для фруктів на весільному столі (важливо, що тут червоний колір активно протиставляється зеленому як єдиність протилежностей “пристрасть-спокій”, “відвертість-зрада” тощо); французьке вино кольору червоних рум’ян (*yanzhi*), до якого пристраститься героїня; і зрештою світ набуде кольору червонозему (*hongtu*), коли Фень зніме сонцезахисні окуляри (співставний колоратив *hongtu* активно асоціюється з поняттям *hongchen* – “червоний пил”, що має значення “мирська суєта”). Таким чином, бачимо, що вибудований письменницею хроматичний ряд червоного кольору передає зміни психічного стану героїні – від тьмяного (теплого) кольору, що відтворює рівномірно палаючу пристрасть, впевнену у собі силу [4, с.46], через яскравий та інтенсивний, що впливає як життєва, жива, неспокійна сила, насамкінець набуває коричневого відтінку землі й стає жорстким, малоздатним до руху (заспокоєння) [4, с.46]. Архетипні значення червоного, пов’язані із кров’ю, лише поглиблюють зазначені рефлексії.

Аналізований хроматичний ряд червоного у повісті доповнюється активним зображенням **фіолетового** кольору *zi*. Як зазначає В. Кандінський, фіолетове є охолодженням червоним у фізичному і психічному сенсі, тому воно звучить дещо хворобливо, як щось згашене і скорботне. До того ж, як і всі змішані кольори (в цьому випадку червоного із синім), фіолетовий відтворює порушене балансування, “ніби канатний танцівник, що постійно балансує і чекає небезпеки ліворуч і праворуч” [4, с. 48–49]. Традиційно різні відтінки фіолетового кольору в Китаї використовували в одязі чиновництва, однак цей колір не набув стійкої культурологічного символізму. У повісті “Химерний сад” цей колір є ніби маркером головної героїні Фень. Чистий тон фіолетового з’являється у фантазіях дівчини, як колір химерного саду, який вона

весь час намагається знайти: “фіолетове (*zi*) листя софори вкрило небо і застелило всю землю” [11, с. 172]. Тотальний фіолетовий пласт занурює в атмосферу непевності й безвиході. Страждаючи від нерозділеного кохання (попервах Цзінь відповів взаємністю її подрузі І), дівчина зупиняє погляд на блідо-фіолетовому (*danzi*) вбранні матері, яке ніби віддунує її емоційний стан. Звабивши Цзіня і ставши його дружиною, Фень на одній з вечірок з’являється у сукні темно-фіолетового кольору (*shenzi*), такого ж кольору на ній взуття та прикраси. Нагородження лексеми *shenzi* максимально концентрує її негативну конотацію. Фень не впізнає свого відображення у дзеркалі, воно видається їй приви́дом, маренням. Саме такого контекстуального значення набуває і власне фіолетовий колір з його можливостями відтворювати непевність та скорботу.

Білий колір у китайській традиційній культурі протиставляється червоному як колір жалоби. Він пов’язаний із культом Місяця. В давнину китайці вважали, що Захід є територією Місяця і Осені [13, с. 54]. На заході вмирає сонце, туди потрапляють і люди після смерті (звідси й колір жалоби). Однак, навіть у тяжінні до архетипів, семантика білого кольору має й позитивну парадигму. Зокрема, як зауважує В. Сичов, цей колір співвідноситься з кольором рису, врожай якого збирають восени. Окрім того, проникнення буддизму до Китаю також позначилося на символіці білого кольору, який набув значення чистоти, недоторканості, що однак не могло значною мірою вплинути на домінування негативних конотацій.

У повісті Сюй Сяобінь білий колір найвірогідніше символізує *душу* (*linghun*). Саме душа людини потрапляє в потойбіччя (країну смерті), а лексема *ling* (душа) разом з колоративом *bai* (білий) використовується в назвах предметів і приміщень, що призначені для обряду поховання. Цей колір у творі виражається найбільшою кількістю контекстуальних синонімів, які передають його асоціативно, описово, засобом неогоці, або ж додавання інших кольорів. Найбільш промовистим він виступає в описах подруги головної героїні акторки І. Граючись гадальними картами, І, ніби навмисно, не бере ту, що символізує душу (зауважимо, що слово *linghun* має ширше значення, ніж “душа”, а охоплює й такі поняття як “дух”, “совість”). Дівчина свідомо відмовляється від душі й совісті заради життєвого успіху, молодості і вроди. Однак, білий колір супроводить майже всі згадки про неї, зокрема портретні описи: “Колір її обличчя такий білий, що аж неможна витримати, це абсолютно знекровлений блідо-білий колір” [11, с. 173]. В цьому описі зазначена межа інтенсивності кольору, подане його протиставлення червоному і прояв матового (блідого) відтінку. Кожен із цих компонентів символізує втрату душі. Різка білизна, що ріже очі, нагадує маску, яка приховує істинне обличчя. Знекровлений (*wanquan shiqu xuesede*) колір говорить про відсутність докорів сумління, що підкреслюється і блідо-білим (*cangbai*) відтінком. Тут простежується зв’язок із символікою акторського гриму в китайському традиційному театрі, де червоне обличчя позначало “доброчинність”: сором проходить крізь шкіру, отже, є совість. У негідника зазвичай обличчя матово-біле (*cangbai* !!): сорому не йме, і тому не червоніє, чинить підлість, не змінюючи вираз обличчя [1, с. 99]. Якщо згадати, що І – акторка, то вказаний зв’язок стає ще очевиднішим. Подібний опис повторюється декілька разів. Однак, в кульмінаційному моменті твору, коли І з’являється на весіллі колишньої подруги й коханого, її зовнішність описана по-іншому: “Чорне волосся і яскраво-червона сукня ... відтіняли її сніжно-біле обличчя” [11, с. 180]. По-перше, це практично єдиний опис у тексті твору, де яскрава тріада кольорів “насичений чорний (*nong hei*) – яскраво-червоний (*xian*

hong) – сніжно-білий (*yingjie ruxuede bai*)” представлена в єдності. Якщо ж дослівно перекласти складний описовий вираз на позначення білого кольору, матимемо: “прозороз-чистий, мов сніг, білий [колір]”. Грим подібного кольору вказував на достойну людину, її чистоту й благородство. Здається, ніби душа на мить повернулася до І, вона пробачає зраду і тріумфує. Однак, все це виявиться ілюзією, і образ акторки повернеться у звичні тони сіро-білої палітри.

У несподіваних поєднаннях виступає білий колір у мареннях і фантазіях Фень. Перш за все вражає колір місяця – “колір старовинної міді (*gutongse*)”. У словнику цей колір визначається як темно-коричневий, однак, на наш погляд, не варто опускати переносно-метафоричну природу семантики колоративу *gutongse*, оскільки він створює образ старовинної монети, прихованої темрявою нічного неба. Темно-коричневий колір у цьому контексті є підставою вважати варіантом білого (який не можна чітко роздивитись крізь серпанок ночі). Згодом колір місяця змінюється ще більш несподівано: “Він став зеленим, подібним до прозорого скла, і можливо, місяць – це всього лиш небесне дзеркало, здатне точно відобразити будь-який інший колір” [11, с. 185]. Тут важлива прозорість небесного світила, що теж може трактуватися як білий колір (відсутність фарби), а зазначений в описі зелений може лише відзеркалювати зелень садів (один з яких і шукає героїня). Розуміння темно-коричневого та прозоро-зеленого кольорів як контекстуальні варіанти білого може видатися досить притягнутим. Однак, ця думка видається слушною, оскільки об’єднує фрагменти химерного, втаємниченого, якоюсь мірою потойбічного світу марень героїні, зводить їхню символіку до архетипної природи нічного світила, пов’язаного з жіночою субстанцією Ін.

Деякі слова варто сказати і про колір весільного вбрання Фень – воно було білим з прикрасами із сріблястих квітів. Дівчина мріяла обряд вінчання у католицькому соборі, такий, як у західних кінофільмах. Однак, Фен напередодні весілля відвідала собор, де червоножовті кольори настінного розпису створили відчуття штучності і страху перед чужою вірою. Фен відмовилась від обряду, однак не змінила весільну сукню на традиційну червону. В такому контексті колоративи “незайманий білий (*jiebai*)” та “сріблястий (*vinse*)” проявляють свою негативну конотацію, перетворюючи весілля на обряд поховання душі.

Чорний колір у традиційному Китаї символізував найбільш темну пору року – Зиму і сторону світу – Північ, царство Мороку [10, с. 22]. До того ж він пов’язаний зі стихією води і таємничим, інтуїтивним жіночим началом Ін. Чорний колір у Китаї символічно пов’язаний із поняттям честі. Актори із затемненими обличчями виконують ролі гідних, благородних героїв [2, с. 148].

У повісті Сюй Сяобін чорний колір найменше вмотивований. Він повинен символізувати *молодість*. З одного боку, це суперечить традиційній символіці, за якою молодість і весна співвідносяться із зеленим кольором. Однак, якщо глибше проаналізували образність повісті, то можна стверджували, що поняття молодість, відтворене лексемою *qingchun* (дослівно “весна”), має символічне значення “інструмента краси і зваби”, яким охоче скористалися обидві героїні, принісши в жертву душу (І) та життя (Фень). Обидві дівчини отримали чорну карту і опинилися у містичному фонтані (стихія води!), де й були наділені красою і звабливістю. Варто зазначити, що односкладовий колоратив “чорний” (*hei*) рідко з’являється у тексті (переважно на позначення кольору волосся). Натомість двоскладові лексеми (ад’єктиви і субстантиви) на позначення темряви присутні майже у всіх описах – природи, химерних видінь, житла, одягу тощо. Серед них

найчастіше уживані: темрява (*heiyin*), сутінки (*muse, huanghun*), темні тіні (*youheide yinying*), туманний, нечіткий (*menglong*), колір ночі (*yese*) тощо. Усі зазначені лексеми реалізують два основних значення: 1) темрява (яка не протистоїть світлу, а спрямована до нього), тут домінуючою семою є не чорний колір, а “непрозорість, завуальованість”; 2) таємниця (яка так само, спрямована до викриття, прояснення). Таким чином, чорний колір реалізує свою традиційну символіку, пов’язану з інтуїтивним, прихованим, темним жіночим началом і виступає тлом подій і переживань, зображених за допомогою інших символічних кольорів, зокрема, білого і червоного.

Отже, можна підсумувати, що колоративна лексика є важливим компонентом художньої картини світу повісті Сюй Сяобін “Химерний сад”. Письменниця вдало грає з множинністю семантичних та конотативних значень колоративів, залучаючи їхню архаїчну символіку та розгортаючи її у психологічній площині. Вибіркова актуалізація символічних значень тріади кольорів “білий – чорний – червоний”, їх парадоксальне поєднання і співставлення уможливило появу індивідуально-авторського “химерного саду” на основі культурних кодів колористики китайського етносу.

1. Алексеев В. М. Китайская народная картина / В. М. Алексеев. – М.: Наука, 1966. – 260 с.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: [монографія] / І. О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 283 с.
3. Зборовська Н. В. Аналітична психологія як основа інтерпретаційної методики в психоаналітичному літературознавстві юнгіанської орієнтації // Психоаналіз і літературознавство: посібник / Н. В. Зборовська. – К.: Академвидав, 2003. – С. 152–188.
4. Кандинский В. В. О духовном в искусстве (живопись): [из архива русского авангарда] / В. В. Кандинский. – Ленинград, 1989. – 68 с.
5. Колінько О. П. Світло і тьма як символи і реальність у “Слові о полку Ігоревім” / О. П. Колінько // Актуальні проблеми слов’янської філології: міжвуз.зб.наук. ст. / редкол.: В.О. Соболю (відп. ред.) [та ін.]. – К.: Знання України, 2005. – Вип. 10. – С. 219–224.
6. Малявін В. В. Сумерки Дао. Культура Китаю на порозі Нового часу / В. В. Малявін. – М.: ИПЦ “Дизайн. Інформація. Картографія: ООО “Издательство Астрель”: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 436 с.
7. Образцов С. В. Театр китайського народу / С. В. Образцов. – М.: Искусство, 1957. – 379 с.
8. Рифтин Б. Л. От мифа к роману: эволюция изображения персонажа в китайской литературе / Б. Л. Рифтин. – М.: Наука, 1979. – 358 с.
9. Слухай А. С. Эволюция этнокультурных кодов цвета в английском языке (на материале поэмы “Беовульф” и романа “Властелин Колец” Дж. Р. Толкиена) / А. С. Слухай // Горизонты психолінгвістики. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2009. – С. 256–261.
10. Сычев Л. П. Китайский костюм: Символика. История. Трактовка в литературе и искусстве / Л. П. Сычев, В. Л. Сычев. – М.: Наука, 1975. – 172 с.
11. Сюй Сяобін Вибране / Сюй Сяобін; [кит. мовою]. – Ухань: Література та мистецтво Чанцзяну, 2007. – 316 с.
12. Чень Сяомін. Сучасна китайська література: основні напрями / Чень Сяомін; [кит. мовою]. – Пекін: Пекінський університет, 2009. – 598 с.
13. Хэ Чжиюань. Цветовая символика национального костюма в китайской и русской культурах / Хэ Чжиюань // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке: Социология. Философия. Культурология. – 2009. – № 1. – С. 53–56.

ФУНКЦІЇ КРЕОЛІЗОВАНИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ В АСПЕКТІ МОВНО-МОВЛЕННЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Ісаєнко Аліна

Бурхливий розвиток і інтенсивне осучаснення навчального процесу в усіх його напрямках і проявах позначилися і на царині української освіти. Нова парадигма вищої лінгвістичної освіти вимагає змін і коригування в мовно-мовленнєвій підготовці іноземних студентів як у засобах навчання, так і в оновленні його змісту, зорієнтованому на адаптацію в мінливому культурно-мовному просторі України. Ураховуючи те, що безсумнівний позитивний вплив на процес навчання іноземців справляє рівень їх україномовної комунікативної компетенції, перш за все слід звернути увагу на формування мовно-мовленнєвих умінь, комунікативних здібностей означеного контингенту студентів.

Проблему активізації функції спілкування в іноземних студентів наразі досліджують такі учені, як Н.Б. Булгакова, Ж.Д. Горіна, А.С. Крайнова, Л.О. Куришева, Квон Сун Ман, Л.О. Левчук, Л.Т. Мазітова, О.В. Малихін, Н.К. Маяцька, Л.І. Рибаченко, В.І. Тарасенко та ін. Науковці наголошують на необхідності занурення студентів-іноземців у реальні ситуації спілкування, звертаючи увагу на можливість використання рекламної україномовної продукції як різновиду автентичного прагматичного матеріалу (Л.Л. Бім, М.Л. Вайсбурд, Квон Сун Ман, Р. К. Міньяр-Белоручев, Р.П. Мільруд, С.Ю. Ніколаєва, В.Л. Скалкін та ін.). Погоджуючись з думкою Є. Коваленко про те, що “важко заперечувати той факт, що реклама у наш час активно проникає в мовлення сучасного українця й у певному розумінні впливає на розвиток сучасної української мови” [2, с. 12], вважаємо, що тексти україномовної рекламної продукції мають значний лінгводидактичний потенціал і для методики навчання української мови іноземних студентів.

Метою статті є уточнення функцій україномовних рекламних текстів у контексті мовно-мовленнєвої підготовки іноземних студентів, відповідно до чого було поставлено такі **завдання**: розкрити сутність і зміст кожної функції рекламного, зокрема креолізованого, тексту як різновиду україномовних автентичних матеріалів; визначити зв'язок зазначених функцій із основними завданнями, які постають перед методикою викладання української мови як іноземної; обґрунтувати потребу й актуальність застосування вищезазначених текстів реклами для методики викладання української мови іноземним студентам.

Методика викладання української мови як іноземної останнім часом сконцентрована на розв'язання низки невідкладних завдань, як: створення сприятливих умов для оволодіння іноземними громадянами українською мовою; надання студентам-іноземцям можливості бути учасником реальних або близьких до природних ситуацій україномовного спілкування; добір таких методів і засобів навчання української мови, які б сприяли кращому оволодінню нею (С.Ю. Ніколаєва, Л.Т. Мазітова та інші). На нашу думку, посприяти розв'язанню означених завдань певним чином можуть тексти рекламної продукції.

Виходячи із лінгвістичних особливостей тексту реклами, ми услід за Квон Сун Маном виділяємо такі характерні риси, пов'язані з “екстралінгвістичними й позанавчальними причинами лінгвометодичного звернення до рекламних текстів: широка розповсюдженість і доступність, лаконічність, опора на загальновідомі реалії,

широкий арсенал національно-культурних мовних одиниць і фактів живої мови тощо” [1, с. 5]. Ураховуючи потреби сучасної лінгвометодики, спробуємо виокремити функції рекламного тексту як комунікативно-культурної одиниці.

Ознайомлювально-інформативна функція полягає в тому, що рекламний текст – це широко розповсюджений і доступний продукт комунікативного матеріалу, а отже, слугує для іноземних студентів постійною ілюстрацією “живої” розмовної мови. Переважно це відбувається на напівусвідомленому рівні, адже реклама в різних її виявах є неодмінним супутником сучасного суспільства, і де б ми не перебували, реклама в телевізійному або Інтернет-форматі, реклама на біг- і міні-бордах, на транспортних засобах і в мережах мобільного зв'язку неминуче справляє постійний вплив на людей, як візуальний, так і аудіальний. Якщо для українців рекламний текст несе переважно інформацію щодо рекламованої продукції, то для іноземних громадян це, окрім того, й можливість зайвий раз зануритися в “живе” розмовне мовлення. Зокрема Квон Сун Ман у дисертаційному дослідженні, присвяченому з'ясуванню лінгвометодичного потенціалу рекламного тексту, відзначає, що “в рекламному тексті, як правило, демонструється жива, актуальна мова” [1, с. 10]. Отже, ця функція рекламних текстів є суттєвою, бо забезпечує контакт студентів-іноземців із сучасними культурно-мовними реаліями української лінгвоспільноти.

Нормо-формувальна функція виявляється в наявності в рекламній продукції практично усього спектру сучасних мовних одиниць і явищ. Припускаємо, що рекламні тексти стають ключем до усвідомлення норм сучасної української літературної мови, адже такі тексти здебільшого виступають ілюстрацією застосування сукупності морфологічних категорій з усіма їхніми особливостями, різноманітних синтаксичних конструкцій, численних фразеологічних одиниць, ознайомлення з якими є важливою сходинкою до справжнього оволодіння мовою.

Культурно-репрезентативна функція виявляється в тому, що в рекламних текстах постійно, прямо чи опосередковано, демонструється ставлення носіїв мови до тих чи тих морально-етичних норм суспільства, тобто до його культурного рівня, до суспільних явищ, до проявів науково-технічного прогресу тощо. Одночасно із розтлумаченням деяких суспільних процесів через рекламу, означені тексти імпліцитно формують певну суспільну позицію і тих, хто їх сприймає. Особливо це є важливим для студентів іноземного походження, бо культурологічний контекст рекламних текстів безпосередньо впливає на формування позиції сприйняття й адаптації до культури іномовного середовища.

Креолізаційно-акцентувальна функція полягає в здатності саме креолізованого рекламного тексту справляти більш яскраве і глибоке враження на комуніканта через особливе поєднання вербальних і невербальних мовних засобів, які гармонійно доповнюють і поглиблюють значеннєвий потенціал одне одного, що, звісно, впливає на якість сприйняття мовного матеріалу. Сутність **концентраційно-адаптивної функції** передається через таку важливу характеристику рекламних текстів як їх спрощеність і скороченість, або “згорнутість”. Б. Сокіл слушно підкреслює, що однією з очевидних проблем під час навчання іноземців нерідної мови є відбір лексичного матеріалу. Дослідник вказує на те, що “під час занять з іноземними студентами можна застосовувати тексти двох типів: адаптовані і неадаптовані. Перевагою адаптованих текстів є те, що вони спрощені, скорочені” [5, с. 147]. Якщо тлумачити креолізований рекламний текст як адаптований навчальний текст природного характеру, то його лаконічність, при цьому насичена потрібним смислом, є

зручним матеріалом для занять з мовленнєвого розвитку студентів-іноземців.

Функція мовленнєвої евристики, або мовленнєво-евристична, охоплює процеси сугестивного впливу рекламного тексту на підсвідомість іномовного комуніканта. Окрім безпосередньо наявної в тексті інформації, поданої у “відкритому форматі”, кожен текст реклами містить завуальовану інформацію, яка під час сприйняття рекламного слогану чи повідомлення мусить бути декодована на підсвідомому рівні, тобто у “форматі закритому”, неафішованому. Йде мова про асоціації, логічні зв’язки, закладені у рекламному повідомленні, які мають на меті прихований вплив одночасно із відкритим закликком до чогось. Таким чином, така прикметна риса рекламного тексту, як концентрату сугестивного впливу, також може бути врахована в лінгвометодичному контексті. Припускаємо, що рекламні тексти можуть слугувати своєрідними вправами-“тренажерами” для логічного, асоціативного, прогностичного мислення студентів, сприяючи формуванню вміння вибудовувати логічні зв’язки під час мовленнєвого акту, увиразнювати своє мовлення за допомогою натяку, мовної гри тощо. Сприймаючи рекламний текст, студент має бути налаштований на пошук прихованих смислів і невисловлених настанов, які подекуди так і залишаються неперекладаними, а такий пошук неминуче позитивно позначиться і на розвиткові здатності не тільки говорити, а й мислити нерідною мовою.

Як відомо, розвиток мовлення іноземних громадян стає ефективнішим за умови використання в навчальному процесі автентичних матеріалів. “Автентичні матеріали – це матеріали, взяті з оригінальних джерел, які характеризуються природністю лексичного наповнення та граматичних форм, ситуативною адекватністю використовуваних мовних засобів, ілюструють випадки автентичного слововживання, і, хоч і не призначені спеціально для навчальних цілей, але можуть бути використані під час навчання іноземної мови”. [4, с. 21]. Небезпідставно тлумачачи креолізований рекламний текст як матеріал автентичний, адже переважна більшість характеристик рекламного тексту співвідноситься із характеристиками й особливостями автентичних текстів, виокремлюємо також функції рекламного тексту з огляду на його автентичність: а) **інформативно-актуалізуючу функцію**, що проявляється у здатності рекламного тексту надати іноземному студенту інформацію про найбільш значущі мовні явища і максимально наближене до мовної реальності їх застосування, відтак сприйняття найсучасніших рекламних текстів надає студенту-іноземцеві можливість наблизити як на свідомому, так і на підсвідомому рівнях своє мовлення до природного мовлення носіїв української мови; б) **функцію мовленнєвої адекватності**, яка виражається в тому, що тексти реклами можуть стати для студентів-іноземців опорою в плані адекватного доречного використання лексичних, синтаксичних, фразеологічних одиниць залежно від мовленнєвої ситуації, від особливостей перебігу комунікативного акту; в) **функцію комунікативного збагачення**, яка виявляється в тому, що завдяки ознайомленню з текстами реклами, зорієнтованими на різноманітні сфери людського буття, іномовний комунікант накопичує мовний матеріал відповідно до більш широкого характеру суспільних явищ. У цьому сенсі цілком погоджуємося з дослідницею К.С. Кричевською, яка пропонує здійснювати “класифікацію прагматичних матеріалів залежно від їх уживання в тій або іншій ділянці:

1. Навчально-професійна сфера спілкування;
2. Соціально-культурне середовище спілкування;
3. Побутова сфера спілкування;
4. Торгово-комерційна сфера спілкування;

5. Сімейно-побутова сфера спілкування;

6. Спортивно-оздоровча сфера спілкування” [3, с. 18].

Відомо, що всі ці сфери активно залучають рекламу як спосіб саморепрезентації. Таким чином, лексика, притаманна усім цим галузям, так чи інакше представлена в рекламній продукції, а отже, є доступною за умови застосування текстів реклами як автентичних і сприймається ефективніше саме завдяки явищу креолізації у цих текстах.

Отже, беручи до уваги визначені науковцями класифікації навчальних матеріалів автентичного характеру і низку особливостей рекламних текстів, можемо констатувати, що україномовна рекламна продукція слугує благодатним ґрунтом для ознайомлення студентів-іноземців з культурно-мовною ситуацією в Україні, адже реклама є динамічним і рухливим явищем, постійно реагуючи на будь-які зміни в суспільстві. Її ефективність залежить від високої актуальності, і саме це стає визначальним аргументом на користь застосування рекламних текстів у навчальних цілях.

Для підтвердження теоретичних роздумів нашої розвідки пропонуємо лінгводидактичний аналіз рекламного тексту в аспекті висунутих наукових припущень. Для ілюстрації функцій креолізованого рекламного тексту було обрано рекламу кави “Nescafe”. Рекламний текст повідомляє: “*“Nescafe Green Blend” містить на 70% більше антиоксидантів, ніж зелений чай*”. Подане вербалізоване висловлювання приховує за собою цілу низку логічно-асоціативних повідомлень, які комунікант має сформулювати самотужки на підставі власного досвіду під впливом основного змісту висловлювання, а саме: “*Не лише зелений чай, а й кава може містити антиоксиданти*”; “*Можна вести здоровий спосіб життя, не припиняючи споживання кави*”; *виявляється, кава є не тільки не шкідливою, а і корисною для здоров’я*; “*Антиоксиданти допомагають зберегти молодість, отже, рекламована кава цьому сприятиме*” тощо.

Можна навести ще багато прикладів можливих асоціативних конструкцій, які рекламодавці планували сформулювати “у співавторстві” зі споживачем. Ззовні – ніякого заклику до придбання продукту, проте потенційні позитивні асоціації спрямовують споживача до мотивації на його придбання. Яскраво виявляється тут **функція комунікативної евристики**, адже під час сприйняття цього тексту реципієнт повинен добудувати логічне, невисловлене продовження рекламного слогану, зрозуміти, в чому сутність впливу на споживача в цьому конкретному випадку. Прояв **культурно-репрезентативної функції** – в усвідомленні того факту, що більшість українців прагне до здорового способу життя, і кава, багата на антиоксиданти, має отримати позитивну оцінку в колах споживачів. Отже, сугестивний компонент рекламного тексту ілюструє таку рису українців, як прагнення зберегти здоров’я. При цьому ж припис “*...ти можеш пікнутися про себе, насолоджуючись улюбленим смаком запашної кави*” ілюструє ще одну характерну особливість представників українського менталітету: прагнення залишатися здоровим, не відмовляючи собі у задоволеннях. **Креолізаційно-акцентувальна функція** яскраво вимальовується в цьому тексті з огляду на його неverbальну частину – застосування кольору, розміру шрифту, елементів фотографії. Фрагмент “70%” зображено зеленим кольором у вигляді зелених кавових зерен, шрифтом, набагато більшим, ніж увесь текст. Зрозуміло, це ще один, уже неverbальний, акцент на вмісті антиоксидантів у рекламованій каві.

Сумуючи викладене, зазначимо, що виокремлені функції креолізованого рекламного тексту міцно пов’язані з його лінгвістичними особливостями, а також з психологічними особливостями сприйняття реклами реци-

пінтом, зокрема іноземним студентом, ґрунтуються на класифікаціях автентичних матеріалів, запропонованих дослідниками в межах методики викладання української мови як іноземної або нерідної. Аналіз одного з відомих рекламних текстів підтвердив, що рекламні тексти мають невичерпний потенціал для лінгводидактичного опрацювання зважаючи на широкі можливості дослідження цих текстів з подальшим застосуванням його результатів в мовленнєвій практиці. Ці можливості збігаються із завданнями, які наразі висунуто сучасною методикою викладання української мови як іноземної.

1. Квон Сун Ман Лінгвометодический потенциал рекламных текстов и его использование при обучении русскому языку иностранных учащихся: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 / Квон Сун Ман. – М., 2006. – 25 с.
2. Ісаєнко А. Лінгвометодична інтерпретація принципів відбору рекламних текстів для методики викладання української мови студентам-іноземцям // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”, 2012. – Вип. 13. – 336 с.
3. Коваленко Є. Рекламний текст як основна одиниця рекламної комунікації: особливості лінгвістичного аналізу // Філологія: збірник наукових праць. – К. : [б. в.], 2009. – 300 с.
4. Кричевская К. С. Прагматические материалы, знакомящие учеников с культурой и средой обитания жителей страны изучаемого языка // Иностранные языки в школе. – 1996. – № 1. – С. 15–19
5. Носонович Е.В., Мильруд Р.П. Параметры аутентичного учебного текста // Иностранные языки в школе. – 1999. – № 1. – С. 18–23.
6. Сокол Б. До питання відбору навчального матеріалу для студентів-чужоземців на основному етапі навчання // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Л. : ЛНУ імені І. Франка. – 2009. – Вип. 4. – С. 145–148.

НАЙМЕНУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДЕНОТАТА «ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН» ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ОДИНИЦЯМИ

Каленич Володимир

Проблеми семантичної структури різнорівневих мовних одиниць, моделювання номінативних процесів, значення і смисл, план змісту і план вираження, проблеми семантичної валентності і сполучуваності належать до широкого кола актуальних питань сучасних мовознавчих студій. Останнім часом у лінгвоукраїністиці виразною є орієнтація на денотативний принцип вивчення виразальної системи мовних одиниць, що простежується в концепціях Ф.С. Бацевича, Н.І. Бойко, І.Р. Вихованця, М.І. Голянич, К.Г. Городенської, Н.В. Гуївчанюк, В.В. Жайворонка, Н.Л. Іваницької, В.І. Кононенка, О.О. Селіванової, О.О. Тараненка та ін.

Суть денотативного підходу полягає в орієнтації на природне, онтологічне розчленування предметів, ознак, дій, процесів, подій, станів, які певним чином відображаються в мові [3; 4; 5, с. 45; 6; 7; 10, с. 86]. Поняття “денотат” уживається “у значенні об’єкта чи фрагмента дійсності або ментального світу, позначених певною мовною одиницею” [10, с. 86]. Для найменування реалій позамовної дійсності (денотатів) слугують слова, словосполучення, речення. За денотативними ознаками виділяють лексико-семантичні класи повнозначних слів і їхні тематичні групи. Іменникові слова номінують предметні денотати, прикметникові – денотати ознак, дієслівні

лексеми називають процесуальні денотати [7, с. 52]. Крім однослівних найменувань денотатів, у мові функціонують кількіаслівні номінації, що становлять стійкі сполучення слів (фразеологічні одиниці), пор.: “психоемоційний стан” – *Андрій радів. Раділа й Одарка, його жінка (І. Сенченко) – Ходить мій братик на танець, ходжу і я, та гуляємо, як ті соколи межі соколами, землі під собою не чуємо* (Ю. Федькович); *Не один Микола перелякався. Фредова душа теж пішла в п’ятки* (Ю. Збанацький); “мовленнєва діяльність” – *Татари почали несамовито кричати* (А. Чайковський) – *Люди діло роблять, а ви, як півень той, раз у раз горлянку дерете* (І. Карпенко-Карий); *Степан Кушта на якусь хвилю вмовк* (Є. Гуцало) – *Вона догадалась, що вже наговорила сім мішків гречаної вовни, й прикусила язика* (І. Нечуй-Левицький).

Мета статті – проаналізувати денотативну природу й семантичний діапазон фразеологічних одиниць, які виражають психоемоційний стан в українській мові.

Фразеологія української мови формувалася протягом століть, акумулюючи в собі життєвий досвід народу, тому є невичерпною скарбницею народної мудрості, гумору, історії та культури, світогляду українців і джерелом різноаспектних досліджень, концептуальні ідеї яких викладені в працях О.О. Потебні, Л.А. Булаховського, І.К. Білодіда, Л.Г. Авксентьєва, М.Ф. Алефіренко, Н.Д. Бабич, М.Т. Демського, Л.І. Коломієць, В.І. Кононенка, Ф.П. Медведєва, Л.Г. Скрипник, Г.М. Удовиченка, В.Д. Ужченко та ін.

В.І. Кононенко підкреслює: “Національний “дух” українських фразем, що відбиває особливості характеру, психіки, поведінки людей, виразно виявляється в оцінних конотаціях, значеннєвих нашаруваннях, додатковій експресії, які помітно впливають на загальний зміст, уживання стійких зворотів за тих чи тих обставин” [9, с. 218].

У своєрідних мовних формулах закодовано сприйняття світу нашим народом та оцінку різноманітних явищ, людські почування, емоції й вчинки, життєві факти, взаємозв’язок людини із природою тощо. В.Д. Ужченко зауважує: “В інтегрованому змісті фразеологізмів словаконпоненти втрачають буквальну семантику і позначають інші культурні коди – характеристичний, поведінковий, духовний, моральний тощо... Виникнення і вживання фразеологізмів зумовлене постійним відчуттям лексичної недостатності, намаганням вербалізувати людські емоції, утілені в когнітивні моделі душевного стану” [12, с. 7].

У багатющій фразеологічній скарбниці нашої мови вирізняються фразеологічні одиниці, які виражають психічні особливості людини, емоційно-вольові сторони її психіки, внутрішні відчуття, душевний стан: *бути на своєму небі; руки опустити; серце скам’яніло; зачерствіло серце; не горить і не куриться; і у вус не дуги; скніти душею; серце рветься; налитися вогнем; душа болить; пекти раків* тощо. За граматичними параметрами це фраземи переважно дієслівного типу, оскільки об’єднані категорією “процесуальність”, а стан є одним із її виявів.

У проєкції на процесуальний денотат однослівними найменуваннями психоемоційного стану є дієслова, що відображають психічний стан, емоції, почуття, настрої особи, переживання, у яких виявляється її ставлення до того, що діється навколо. Вони виконують функцію одновалентних дієслівних предикатів психоемоційного стану [8]: *Олександр Андрійович торжествував* (В. Малик); – *А ти не розніваєси?* (Г. Тютюнник); *Костомаров хвилювався* (Р. Іванчук); *Сумує Карпо* (М. Коцюбинський).

Діяльність людини, її поведінка завжди викликають позитивне або негативне ставлення до неї. Ставлення до дійсності відображається в мозку й переживається як

задоволення або незадоволення, радість, сум, гнів, сором. Такі переживання називають емоціями, почуттями [2, с. 3]. Людські емоції і почуття найяскравіше виражають духовні запити і прагнення людини.

Емоційні стани та форми їх виявлення детермінуються переважно соціальними чинниками, але не можна ігнорувати у з'ясуванні їхньої природи й деяких природжених особливостей людини. Багатство емоційних станів виявляється у формі настроїв, афектів, стресів, фрустрацій, пристрастей.

Фразеологічні засоби номінації психоемоційної сфери життєдіяльності людини є семантично неоднорідними, що пов'язано із розмаїтою гамою почуттів та емоцій, зумовлених взаємодією осіб із навколишнім світом, сприйманням і психічними реакціями на зовнішні подразнення. Різні прояви психічного життя як своєрідне відображення у свідомості людини об'єктивної дійсності породжують почуття радості, смутку, гніву, тривоги, спокою, туги, хвилювання тощо.

Велика кількість фразеологізмів виникла зі словосполучень на позначення вчинків людини в різних ситуаціях: *і в ус не дути, метати громи, дивитися басом, вишкірити зуби, аж очі на лоб повилзли* й ін. Вони характеризуються образністю і водночас нерозкладністю лексичного значення, співвіднесеністю його з певним цілісним сигніфікатом.

Для фразеологізмів психоемоційного стану властиве деяке емоційно-експресивне забарвлення. Наприклад, дієслово *зняковіти* лише виражає процесуальний мікроденотат "перейти в стан зняковіння": *Данило зняковів* (Б. Лепкий); тим часом фразеологізм *пекти раків* має ще й виразне конотативне забарвлення ("червоніти переважно від сорому, ніяковіти і т. ін."), викликає певні емоції: *— Ти бачила, Оленко, як Сава раків пік? Не знав, куди очі діти* (О. Копиленко).

За денотативним значенням та емоційною забарвленістю серед фразеологізмів психоемоційного стану виокремлюємо чотири основні групи, що виражають: 1) позитивний стан; 2) негативний стан; 3) нейтральний стан; 4) перехідний стан.

Позитивний психоемоційний стан підносить активність організму, збуджує приємні почуття, спонукає до оптимістичного сприймання дійсності та супроводжується досить рухливим, жвавим і, водночас, позитивним зовнішнім та внутрішнім вираженням, що виявляється за ознаками гарного настрою, позитивних пристрастей, відсутності стресу, афекту. Для номінації такого процесуального мікроденотата вживаються фразеологічні одиниці:

- фразеологізми, які виражають **радість, задоволення**: *аж губи облизувати, в душі тішитися, дивитися іменинником, аж душа росте, аж іскорки в очах замиготіли, очі так і світяться, радіти душею, заграло серце, не чути землі під собою, піднести духом. Коли з'ясувалося, що йому не загрожує ніяка небезпека, заспокоївся і піднісся духом* (С. Добровольський);
- фразеологізми, які виражають **бажання**: *аж під п'яти пече, аж ноги затрусилася, очі розгорілися, так і підкидає, аж жижки сіпає, аж шкура трусить*. *Марко так розвеселився, що ноги аж затрусилася до танцю* (Г. Тютюнник);
- фразеологізми, які виражають **закоханість**: *пристрасті спалахують, заворушилося серце, закипає серце, запалилося серце, серце заговорило: Єрмяя не зводив очей з пиного личка гарної козачки... Запалилось серце* одразу, наче якимись чарами (І. Нечуй-Левіцький);
- фразеологізми, які виражають **сміх**: *вишкірити зуби, вхотитися за живіт, давитися сміхом, аж за боки*

хапатися, луснути від сміху, мало не лопнути, лягати від сміху, лупити зуби, показувати зуби, рвати кишки, розривати рота від вуха до вуха: Владково оповідання... від початку до кінця викликло ненастанні вибухи сміху у всій компанії. Стефко аж за боки хапався (І. Франко).

Негативний психоемоційний стан пригнічує функції організму, навіює погані думки, спонукає до песимістичного світосприйняття. Його вираження є пасивним та активним, може супроводжуватися поганим настроєм, афектом, стресом, фрустрацією, негативними пристрастями. Фразеологічними найменуваннями такого процесуального мікроденотата є:

- фразеологізми, які виражають **незадоволення**: *дивитися басом (чортом, вовком, бісом), крутити носом, скреготати зубами, робити кислу міну, серце не приймає, ударитись в амбіцію: А сам аж зубами скреготав* [князь], *що міг так забутися* (І. Франко);
- фразеологізми, які виражають **гнів, злість**: *впасти в пасію, важким духом дихати, кидати вогнем, все кипить всередині, кров кипить, метати громи і блискавки, лихим оком дивитися, розпекти душу, сказ нападає: Отець Хрисантій і досі метав громи та блискавки на клятвовідступника Поцілуйка* (М. Стельмах);
- фразеологізми, які виражають **емоційне напруження, відчай**: *аж із шкури вибиватися, аж за голову взявся, битися об поли руками, дертися на стіну: Міряє він [Чіпка] хату – то вздовж, то впоперек, б'є об поли руками* (Панас Мирний);
- фразеологізми, які виражають **сум**: *битися як горлиця, повісити (опустити) носа, як за стіну засунути, обгортати душу тугою (сумом), очі туманом заходять, зашкребло на душі: Падалка підніс перед собою два міцно стиснуті кулаки і закінчив: "Не личить нам, Остапе, вішати носа"* (Д. Бедзик);
- фразеологізми, які виражають **страждання, біль**: *итигонити в серце, скніти душею, терпне серце, зацеміло серце, серце рветься, серце каменем лежить, палитися вогнем, душа болить: Пішов блудкат по світу молодик І палився огнем розлуки цілий вік* (А. Кримський);
- фразеологізми, які виражають **хвилювання, тривогу**: *лиця нема, аж в землю вкпіти, уболівати душею, проймає морозом, кожна жилка дрижить, кров ударяє, на серці кипить, все всередині обертається: Впнула його [Миколу], і серце завмерло, а він ішов позурий, задуманий, під номи дивись* (О. Гончар);
- фразеологізми, які виражають **страх**: *пуститися берега, вивело очі на лоб, вибивати дрижаки, волосся дибом, дрозж пробирає, душа в п'яти, аж око в'яне, похололо у душі, циганський піт проймає, синуло морозом: За кождим шелестом дрозж його* [Спориша] *пробирала* (І. Франко).
- фразеологізми, які виражають **плач**: *за слізьми світу білого не бачити, давитися (захлинатися) плачем, лити сльози, облитися (обсипатися) слізьми, очі туманяться слізьми, пускати сльозу, розпустити губу, сльози давають, умиватися сльозами, ударитися в сльози: Стара мама обсипалася слізьми, а Василь мовчав* (В. Стефаник);
- фразеологізми, які виражають **сором**: *ховати очі, очей у Сірка позичати, залитися рум'янцем, кліпати очима, кинуло в жар, як приском обсипати, пекти раків, хоч крізь землю провалитися: Червоній, Колодо, печи раків, коли не послухав старших, як картоплю кагатував* (В. Кучер).

Нейтральний психоемоційний стан не виконує важливої ролі емоційності: не підносить активності організму і не пригнічує його функцій, а супроводжується сталістю та пасивністю психоемоційних явищ. Цей

процесуальний мікроденотат репрезентують такі фразеологізми:

- фразеологізми, які виражають **байдужість**: *серце спить, серце скам'яніло, серце мовчить, зачерствіло серце, руки опустилися, не горіти і не куритися, дивитися не далі свого носа, і у вус не дуги, ні знобить ні гріє: Сидітиме собі Сава в теплі та добрі й у вус не дуги* (С. Чорнобривець);
- фразеологізми, які виражають **нерішучість, розгубленість**: *одур бере, піджимати хвіст, поринути в себе, переступати з ноги на ногу: З кожним його словом дівчина все більше дивувалася і вже розгублено переминалася з ноги на ногу* (П. Панч).

Перехідний психоемоційний стан показує перехід з позитивного в негативний чи навпаки, що може як підняти активність організму, так і пригнічувати його функції. Відповідно його вираження може бути як активним, так і пасивним. За денотативним значенням вирізняємо такі фразеологічні одиниці:

- фразеологізми, які виражають **заспокоєння**: *серце переболіло, перетліти душею, відтанути серцем, спочивати на лаврах, як на світ народитися, серце стигне, серце угамувалося, у голові просвітліло, взяти себе в руки, володіти собою, переміняти гнів на милість: Городиський гордо кивне головою на знак, що переміняє гнів на милість* (І. Франко);
- фразеологізми, які виражають **здивування**: *дивиться як баран на нові ворота, диву даватися, дивитися великими очима, як холодною водою обдати, роззявляти рота, робити великі очі: Іноді аж диву дається [Свирид Яковлевич], як його Настечка справляється з усім* (М. Стельмах).

У структуру фразеологізмів, які відтворюють процесуальний денотат, що сприймається як стан, на основі прямого чи переносного значення покладено вираження зовнішньої чи внутрішньої реакції організму на певний психоемоційний стан. Наприклад: *цокотіти зубами* (боятися) – вираження зовнішніх ознак реакції організму на психоемоційний стан страху, *відтанути серцем* (заспокоїтися) – вираження внутрішніх ознак реакції організму при заспокоєнні, *огорнуло душу тугою* (засумувати) – вираження внутрішніх ознак психоемоційного стану суму.

Фразеологічні одиниці психоемоційного стану є співвідносними із будовою словосполучень, а також трапляються конструкції типу речень. Найчастіше компоненти фразеологізмів такої семантики, що мають будову словосполучення, поєднані сурядним чи підрядним зв'язком: *ні холодно ні жарко; ні знобить ні гріє; аж жижеки сіпає; на дубки ставати; дивитися не далі свого носа; штигонуло в серце*. Головним словом найчастіше виступає дієслово, яке переважно узгоджується з іменником, займенником: *тішити самолюбство, радіти душею, приймати на себе*.

Фразеологізми, що мають форму речення, можуть являти собою повідомлення, що й виступає реченням, або називати певне явище і входити до складу речення як його член. Наприклад: *Заграло серце у вівчарів, заблякли вівиці, учувиши пашу* (М. Коцюбинський) – тут фразеологізм *заграло серце* творить головну структуру речення; *Пиши мені хоч кілька слів щодня, а то я забуду свою обіцянку держати себе в руках і зовсім скисну* (М. Коцюбинський) – фразеологізм *держати себе в руках* входить до складу речення.

Отже, ставлення до дійсності відображається в мозку та виявляється у вигляді різних психоемоційних станів, які мають зовнішні та внутрішні форми вираження. У ракурсі дослідження онтологічної природи найменувань таких процесуальних мікроденотатів виокремлюємо фразеологічні одиниці, що репрезентують позитивні, не-

гативні, нейтральні, перехідні психоемоційні стани. Перспективним є вивчення структурно-семантичних і стилістичних чинників цих мовних засобів.

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова: Фразеологія / Л.Г. Авксентьев. – Х.: Вища школа, 1988. – 134 с.
2. Вартамян Г.А. Эмоции и поведение / Г.А. Вартамян, Е.С. Петров. – Л.: Основа, 1989. – 344 с.
3. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і дискурс: монографія / М.І. Голянич. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 296 с.
4. Гуїванюк Н. Ситуація як денотат речення-висловлення / Н. Гуїванюк, О. Кульбабська // Семантика мови і тексту: Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – С. 60–63.
5. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001. – 220 с.
6. Іваницька Н.Б. Співвідношення дієслівних найменувань процесуальних денотатів в українській та англійській мовах / Н.Б. Іваницька // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 44–53.
7. Іваницька Н.Л. Повнозначне слово у його проєкції на денотат / Н.Л. Іваницька // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 48–57.
8. Каленич В.М. Семантика одновалентних дієслівних предикатів стану / В.М. Каленич // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Зб. наук. праць. Вип. 13. – Рівне: РДГУ, 2005. – С. 102–105.
9. Кононенко В.І. Мова. Культура. Стиль. Зб. статей / В.І. Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 460 с.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови / Л.Г. Скрипник. – К.: Наук. думка, 1973. – 280 с.
12. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
13. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
14. Фразеологічний словник української мови: В 2-х т. / Уклад. В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.О. Винник та ін. – К.: Наукова думка, 1993.

ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ЯК УМОВА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ РАДЯНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Калиновська Оксана

У сучасних мовознавчих дослідженнях виразно простежується увага до взаємодії таких складних феноменів, як мова та ідеологія. У працях вітчизняних і зарубіжних мовознавців стверджується думка про те, що ідеологія виступає одним із факторів соціального розвитку суспільства, відіграє значну роль у формуванні ціннісних орієнтирів певних соціальних груп [13], впливає на розвиток й функціонування мовної системи, зокрема її лексико-семантичного рівня, а також відображається в семантичній структурі значення лексичних одиниць [10]. Вагомим є внесок у вивчення взаємовідношення мова – ідеологія німецьких вчених К. Кесслера, А. Норберта, В. Шмідта, в роботах яких аналізуються варіювання політичної лексики німецької мови з позицій різних мовних практик, зумовлених різними ідеологіями у ФРН й НДР. Саме В. Шмідтові належить поняття “ідеологічно зумовленої семантики”, яке дослідник вводить для семантичного протиставлення слів за соціально-ідеологічними ознаками.

В українському мовознавстві дана проблематика досліджується в різних напрямках: в соціолінгвістичному (Л. Масенко, О. Сербенська), у функціонально-дискурсивному (О. Зарецький, К. Серажим, Г. Яворська), в лексико-семантичному (Т. Весна, Г. Мінчак). У російському мовознавстві в різні роки зазначеній темі приділяли увагу М. Селішев, Р. Будагов, В. Говердовський, О. Голованевський, Ю. Дешерієв, Т. Крючкова, Н. Купіна, І. Стернін, Д. Шмельов, А. Чудінов, О. Шейгал та інші, в польському мовознавстві – А. Вежицька, М. Гловінський.

У лінгвістичних дослідженнях ідеологія визначається як система принципів, яка лежить в основі колективних знань і вмінь, базована на колективних (групових) цінностях. Ідеологія “зумовлює стратегії, риторичні прийоми, імплікації, пресупозиції й тематичну структуру дискурсу” [19, с.10].

Особлива роль належить ідеології в організації тоталітарного дискурсу. Тоталітарні режими ХХ століття передусім режими ідеологічні, “породжені ідеологією, підпорядковані їй та існують завдяки їй” [1, с.402]. Побудова тоталітарного суспільства не можлива “без залучення мовних механізмів” [11, с.7]. У соціально філософських працях тоталітарна ідеологія визначається не як система соціальних поглядів та орієнтирів, а як “знаряддя для залучення людей до процесу тоталітарної організації суспільства” [2, с.8]. Тоталітарна влада прагне замінити всі форми свідомості ідеологією (політичною міфологією), котра є найефективнішим засобом формування однастайності думок, “впливу на колективне несвідоме, найбільш глибинну, неконтрольовану частину людської душі” [14, с.32]. Тому в умовах тоталітаризму мова використовується як потужний засіб ідеологічного впливу: з одного боку, тоталітарна влада насаджує відповідний лексикон, в якому домінують ідеолексеми, з другого, – бореться проти будь-якого іншого способу висловлювання. В такий спосіб встановлюється мовний стандарт у суспільній комунікації, в утвердженні якого колосальну роль відіграють всі види засобів масової інформації [17]. В умовах насаджування тоталітарної ідеології мова зазнає цілеспрямованих “семантичних переключень” (трансформацій), створюється своєрідний соціально-лінгвістичний експеримент над мовою й в мові [20].

У мовознавчій літературі радянський політичний дискурс (складовою частиною якого є український політичний дискурс) характеризується як ідеологічний і визначається як “набір стереотипних, позбавлених реального змісту фраз”, “словесний ритуальний обряд” [3]. Йдеться насамперед про семантичні ознаки текстів політичного дискурсу, про його “нульову семантику”.

Трансформація семантики лексичних одиниць в умовах ідеологічного контексту тоталітарного дискурсу як предмет дослідження й досі залишається актуальною для вітчизняного мовознавства. Не претендуючи на висвітленість розгляду запропонованої теми, в рамках даної статті зупинимось на актуалізованих в системі українського радянського політичного дискурсу (далі – УРПД) моделях лексичної сполучуваності, які формують той ідеологічний мікроконтекст, в рамках якого відбуваються лексико-семантичні трансформації в системі УРПД.

Джерельною базою дослідження є тексти документів Комуністичної партії Радянського Союзу та Комуністичної партії України 70-х років ХХ століття [9] як основних текстів-матриць радянської суспільної комунікації [15].

У лінгвістичних дослідженнях вже усталилась думка про те, що особливою характеристикою семантичного простору політичного дискурсу є соціально-ідеологічна оцінність. М. Гловінський, описуючи семантику новоформи, зазначає: “Іноді несуттєво що дане слово означає, однак суттєво те, які кваліфікатори з ним пов’язані (доб-

рий/поганий, наш/чужий, прогресивний/реакційний тощо)” [12, с.164].

Ідеологічна оцінність представлена ідеологічно маркованими одиницями передусім лексико-семантичного рівня мови (вони становлять “основні блоки ідеологем і міфологем” [12]), пов’язаних між собою жорсткими умовами дистрибуції, аналіз якої дозволяє виділити моделі лексичної сполучуваності і в системі УРПД розглядати їх як вияв мікроконтексту, в межах якого відбуваються процеси семантичних трансформацій. З аналізу моделей сполучуваності постають моделі сприйняття дійсності, провідні категорії мислення, узагальнена єдина точка зору на світ в свідомості тоталітарного суспільства.

На основі аналізу синтагматично-парадигматичних відношень виділяємо такі типи сполучувальних моделей: атрибутивно-субстантивну A+S (поєднання іменника із залежним прикметником або означальним, присвійним займенником) та субстантивно-субстантивну S+S (поєднання двох іменників).

За типом сполучуваності найчастотнішою є модель A+S (атрибутивно-субстантивна). У структурі УРПД дана модель є базовою, оскільки за нею вибудовано ідеологічно і соціально оцінний контекст УРПД в дихотомічних парах (свій/чужий, правильний/неправильний, хороший/поганий, прогресивний/реакційний тощо), всі ключові поняття (ідеологеми) радянського політичного дискурсу: *комуністична партія, радянська держава, радянська дійсність, соціалістична власність, комуністичне будівництво* тощо. Найживанішими в цій моделі є атрибути ідеологічного змісту: *радянський, соціалістичний, комуністичний, революційний, ленінський, пролетарський, більшовицький, колгоспний, робітничий, селянський, трудовий* з виразною позитивною оцінністю й *буржуазний, націоналістичний, реакційний, ревізіоністський, імперіалістичний* – з негативною оцінністю. Простеживши сполучуваність ідеологічних атрибутів, а також частоту вживання, можемо визначити спектр ідеологізованих значень. Найчастотніші атрибути *радянський, соціалістичний, комуністичний, революційний* сполучаються з іменниками таких лексико-тематичних груп: суспільно-політичні терміни (*партія, суспільство, суспільні відносини, зовнішня політика, народ, держава, революція*); абстрактні поняття (*віра, думка, свідомість, підхід, напрям, завдання, ставлення, активність, результат*); назви загальнолюдських цінностей (*честь, мораль, совість, оптимізм, патріотизм*).

Найширший спектр ідеологічної сполучуваності серед названих ідеологічних атрибутів становить атрибут *радянський*. (Частотність вживання – 41 на 2000 повнозначних слів). Крім зазначених лексико-тематичних груп, даний атрибут становить тісну сполучуваність з назвами: часових проміжків (*час, епоха*); просторових понять: (*країна, міста, села, селища*); збірних понять (*люди, діти, колектив*); осіб за родом діяльності (*інженери, винахідники, артисти, працівники літератури і мистецтва, працівники преси*).

У сполученні з атрибутом *соціалістичний* (частотність – 32) найуживанішою є тематична група на позначення понять, пов’язаних з виробничими і трудовими процесами: *соціалістична власність, соціалістичне господарство, соціалістична економіка, соціалістичне змагання*.

Атрибут *комуністичний* (частотність – 29) найчастотнішу сполучуваність виявляє з назвами загальнолюдських цінностей: *мораль, совість, переконання, спрямованість, свідомість*.

Лексема *революційний* (частотність – 21) найширший спектр сполучуваності становить зі словами, що мають значення дії, руху: *перетворення, рух, дія, зміна, сила, завоювання*.

Атрибути в моделі A+S виступають важливими транспонентами семантики слів. За поняттями, важливими для тоталітарного режиму, закріплюється постійна ідеологічна характеристика. Така особливість лексико-семантичних зв'язків приводить до своєрідної “спеціалізації” слова вживатися в чітко вираженому ідеологічному контексті, результатом чого є лексико-семантична трансформація – поява ідеологічно-оцінної конотації. В умовах такого ідеологізованого контексту семантичної трансформації зазнали передусім назви морально-етичних категорій. Так лексеми “совість”, “честь”, “мораль”, творячи тісну семантичну сполучуваність з ідеолексемами, набували класово-партійного, ідеологічно конотованого значення: “комуністична мораль”, “робітничка честь”, “пролетарська совість”, яке закріплювалось і в лексикографічних працях, формуючи загальнономовну норму. У “Словнику української мови” ілюстрацією до значення “який незмінно дотримується чого-небудь, не зраджує” слова “вірний” подано: “вірна заповітам Леніна, Комуністична партія Радянського Союзу розглядає будівництво комунізму в нашій країні як своє велике інтернаціональне завдання” [16]. Значення слова “вірність” “властивість за значенням вірний” проілюстровано таким прикладом: “вірність революційному духові марксизму була головною особливістю Комінтерну” [16]. До слова “чесний” у значенні “який відзначається високими моральними якостями” подано приклад зі Статуту КПРС: “Член партії повинен бути правдивим і чесним перед партією і народом” [16].

Атрибутивно-субстантивна модель може виступати в розширеному структурному варіанті A+A+S (за рахунок введення ще одного означення): *вирішальний стратегічний напрям, ефективне цілеспрямоване вивчення, головна першочергова справа, політична трудова активність, сучасна історична епоха*. У даній моделі додатковим компонентом часто виступає атрибут емоційно-експресивного характеру: *нові величні діла, священна народна пам'ять, знаменний ленінський ювілей, славні трудові подвиги, ювілейна трудова вахта, не порушена братерська єдність, непохитна ідейна переконаність*. Експресивність другого означення може підсилюватися за рахунок використання словотвірних засобів: префіксів най-, все-: *найглибші революційні перетворення, найважливіше історичне завдання, всесвітній історичний розвиток*. Такі атрибутивні багатоконпонентні словосполучення “подвійної експресії” не несуть смислового навантаження і в системі УРПД виконують лише знаково-ритуальну функцію.

У моделі A+S атрибут може бути виражений займенниками *наш, свій, увесь, кожний*, що позбавлені денотативної функції і в системі УРПД детермінують відношення в дихотомічній парі кожен / всі. Займенник *наш* (найчастотніше слово в системі УРПД серед повнозначних слів), становлячи тісну сполучуваність зі словами всіх лексико-тематичних груп (поданих вище), автоматично стає еквівалентом до ідеологічно значущих атрибутів (або ж вступає з ними у синонімічні відношення): *наша країна, наша економіка, наша епоха, наші колективи, наші успіхи, наші досягнення, наші діла*.

Чітка регламентованість атрибутивних значень в системі УРПД закріпила їх використання лише в межах даних лексико-тематичних груп, що, відповідно, звузило їх потенційну сполучуваність. Проте будучи спільними для визначених лексико-тематичних груп, сполучаючись з однаковими лексемами, вступають у синонімічні відношення, стають взаємозамінними й часто утворюють оканіональні значення: *комуністичне будівництво – комуністичне творення; партія – комуністична партія – наша партія – рідна партія – бойовий авангард – провідна сила революційних перетворень; наша держава – наша*

радянська Батьківщина – наша соціалістична Батьківщина – перша в світі країна соціалізму.

За ознакою частотності другою дистрибутивною моделлю є S+S. Ця модель характеризується особливою сталістю й зв'язністю компонентів: *всесильність комунізму, прискорення розвитку, дружба народів, торжество комунізму, армія передовиків, колектив трудящих тощо*.

Представимо найчастотнішу тематичну групу цієї моделі; максимально тут активізовані віддієслівні іменники: *підвищення, зростання, збільшення, зміцнення*, які в ідеологізованому, експресивно насиченому контексті актуалізують сему “процесуальність”. Найширший спектр сполучуваності серед зазначених іменників становить лексема *підвищення*, що сполучається з іменниками таких лексико-тематичних груп:

- значення, пов'язані з процесом праці: *продуктивність, ефективність, урожайність, родючість*;
- абстрактні поняття: *роль (КПРС, комуністичного руху), рівень(життєвий), добробут тощо*.

Лексема *зміцнення*, актуалізуючи сему “робити міцним”, становить тісну лексичну сполучуваність з назвами:

- абстрактних понять, пов'язаних з мілітарним контекстом радянського політичного дискурсу: *зміцнення зв'язків, зміцнення миру, зміцнення безпеки, зміцнення світової системи соціалізму, зміцнення єдності дії*;
- економічних термінів: *зміцнення економіки, матеріально-технічної бази*.

Лексема *збільшення*, маючи сему “кількість”, сполучається з іменниками, що містять значення, пов'язані з виробничим процесом: *збільшення виробництва продукції, збільшення кількості поставок тощо*.

Лексема *зростання*, сполучаючись з іменниками-назвами виробничого процесу (*виробництво, поставки*), вступає у синонімічні відношення з іменником *збільшення*, а сполучаючись з абстрактними іменниками (*роль, добробут*), вступає синонімом до іменників *підвищення, піднесення: зростання добробуту, зростання керівної ролі партії тощо*.

Представлені віддієслівні іменники об'єднані значенням: “доводити до вищого рівня”, важливість якого для тоталітарного режиму доводять статті у “Словнику української мови”, що ілюструють значення названих іменників лише ідеологічними прикладами.

У S+S моделі представлені словосполучки “дубльованої семантики”: *зміцнення могутності, зростання темпів, піднесення рівня, підвищення рівня*, семантичною ознакою яких є повторюваність сем, що призводить до вияву надлишковості на семантичному рівні [5, с. 476]. Таке розширення значення пов'язано зі спустошенням власного змісту слів, їх десемантизацією [7, с. 170], а отже дані сполучки можна розглядати як конструкції найвищого знакового рівня. Модель S+S (її структурний варіант S+S+S) також не вступає у “чистому вигляді”. Основним способом її розширення є введення атрибутивної (ідеологічно оцінної) лексики: перед першим компонентом (A+S+S): *успішне розв'язання завдання, найкращі зразки праці, семимильні кроки п'ятирічок, вевнений ритм п'ятирічки, могутня хода п'ятирічки, ленінський курс партії, інтернаціональне виховання трудящих, всесвітньо-історичне значення марксизму-ленізму, священна дружба народів, авангардна роль комуністів*; перед другим (S+A+S): *сила громадської думки, ідеї радянського патріотизму, практика комуністичного будівництва, вірність ленінським ідеалам, виховання нової людини, ініціатива передових колективів* або перед кожним компонентом: (A+S+A+S): *неухильне підвищення життєвого рівня, зразкова організація соціалістичного*

змагання, насущні завдання виховної роботи, духовна краса радянських людей, трудові звершення радянської людини.

У розглянутих моделях сполучуваності представлено не лише ідеологізовані атрибути. Система оцінних значень доповнюється атрибутами, утвореними на основі метафоричного, гіперболічного переосмислення значень: простору (*великі цілі, всенародний рух, всесоюзний огляд, всесвітньо-історичний масштаб події, безмежна відданість, широкий розмах*); кількості (*численна армія трудівників, широкі маси, мільйонні загони*); швидкості (*семимильні кроки п'ятирічок, впевнений ритм п'ятирічки, прискорення розвитку, ударні темпи*); сили, міцності (*могутня зброя пролетаріату, невичерпна сила громадської думки, могутня хода п'ятирічки, бойове завдання; монолітне згуртування*); часу (*нова радянська людина, вічноюне вчення, п'ятирічний план*); родинності (*братні народи, рідна партія, батьківське слово*); війни (*бойовий штаб, передовий колектив*); праці (*трудова вахта, трудова ініціатива*). У системі УРПД названі метафоризовані й гіперболізовані атрибутивні значення (простору, кількості, міцності) реалізують конотативну сему "більший від звичайного, інтенсивний", а тому набувають функціонального статусу експресивів. Як відомо, у семантиці експресивів відбувається актуалізація компонентів "емоційність", "оцінність", яка супроводжується десемантизацією денотативних компонентів, через що експресив стає універсальною оцінною одиницею, вся його семантика охоплена семою "інтенсивність" [18]. Тому дані атрибути належать до оцінно значущої лексики в УРПД і виступають засобом створення ідеологічного контексту найвищого ступеня оцінності.

Динаміку вияву ознаки інтенсивності в УРПД можна простежити на прикладі словотвірної парадигми: *великий – більший – більше – більшати – збільшення; широкий – ширше – ширшати – поширювати – поширення; глибокий – глибше – глибшати – поглиблення*.

У системі УРПД послідовно простежуються моделі, утворені сурядним зв'язком. За структурою їх можна поділити на двокомпонентні (*міста й села; партія й уряд*) й трикомпонентні конструкції (*партійні комітети, міністерства і відомства; партійні, профспілкові і комсомольські організації*). Найчастіше у сурядний зв'язок вступають пари, що становлять своєрідні термінологічні звороти, звороти-кліше: *серп і молот, міністерства і відомства, міста і села, партія й уряд*. Саме такі конструкції розширювались ідеологічно значущими атрибутами, утворюючи ключові поняття (ідеологеми) в системі УРПД: *робітничий клас і колгоспне селянство, комуністична партія і радянська держава*.

Сполучуваність у системі УРПД закріплюється чітким порядком слів і частотою вживання. Чітка, обмежена лексична сполучуваність привела до різноманітних трансформацій у структурі слова, до "відмирання" семантичних зв'язків з іншими словами. Неваріативність синтагматичних зв'язків приводить до своєрідної редукції значення, спрощує семантику слова, спричинює розрив з традиційними значеннями, що підтверджують і лексикографічні матеріали. Так, у "Словнику української мови" [16] подано три значення слова *ідейний* з відповідним ілюстративним матеріалом:

1 – "стосується ідеї, пов'язаний з нею" проілюстровано цитатою з "Матеріалів XXI зїзду КПУ": "Завдання комуністичного будівництва, ідейного виховання трудящих вимагають активізації роботи вчених, які працюють в галузі суспільних наук"; 2 – "пройнятий передовими ідеями, пов'язаний з ними" проілюстровано цитатою з газети "Радянська Україна": "Радянська література – найпередовіша, найбільш ідейна література світу"; 3 – традиційне значення "відданий ідеалу, без-

корисливий" (найбільше відповідає першозначенню слова) проілюстровано реченням з прози М. Коцюбинського: "Він такий чистий, такий ідейний..." і подано з маркуванням "розм.", що, відповідно, кодифікує обмежене вживання традиційного значення слова.

Розглянуті моделі сполучуваності характеризуються ідеологічною зв'язністю слів, не є змістовно наповненими, змістова пустота компенсується багаточленністю конструкцій, що створювали ілюзію змістового наповнення: *непорушна єдність серпа і молота, непорушна єдність робітничого класу і колгоспного селянства, непорушна єдність партії і народу*. Враховуючи повторюваність лексичних одиниць, їх обмежений сполучувальний потенціал, однотипність зв'язків, ідеологічний контекст можна характеризувати як умови творення звужених та деформованих значень.

Отже, ідеологічний контекст УРПД утворюється одноманітними, повторюваними атрибутивно-субстантивними та субстантивно-субстантивними моделями сполучуваності, які закріплюють гіпероцінний ідеологічний контекст, в межах якого відбуваються всі лексико-семантичні трансформації в УРПД.

1. Арндт Х. Джерела тоталітаризму. – К., 2002.
2. Бакаєв Ю. В. Тоталітарне суспільство: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – К., 1997.
3. Бачевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики. – Львів, 2003.
4. Волков О.Г. Прагматика політичного тексту: Автореф. дис. ... канд. філос. наук / Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2002. – 19 с.
5. Гак В. Г. Языковые преобразования. – М., 1998.
6. Гловінський М. Новомова // 12 польських есеїв. – К., 2001.
7. Дридзе Т. Семантическая структура слова. – М., 1979.
8. Кочерган М. П. Слово і контекст. – Львів, 1980.
9. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їзді, конференцій і пленумів ЦК. – К.: Політвидав України. – 1982. – Т. 11; 1983. – Т. 12. КПУ в резолюціях і рішеннях з'їзді, конференцій і пленумів ЦК: в 2-х томах. – К.: Політвидав України, 1976.
10. Крючкова Т. Б. К вопросу о многозначности "идеологически связанной" лексики // Вопросы языкознания. – 1982. – № 1.
11. Кузьмина Л. Я. Массовое сознание в условиях тоталитарного общества: генезис и особенности. Автореф. дисс. ... канд. филос. наук. – М., 1990.
12. Купина Н. А. Языковое соприкосновение в контексте тоталитарной культуры. – Екатеринбург, 1999.
13. Маликова О. Ю. Политическая идеология в современном мире // Политическая наука. – 2003. – № 4.
14. Потятинник Б., Лозинський М. Патогенний текст. – Львів, 1997.
15. Романенко А. П. Советская словесная культура: отечественная история её изучения // Вопросы языкознания. – 2002. – № 6.
16. Словник Української мови: В 11 томах. – К., 1971 – 1980.
17. Советская власть и медиа. Сб. ст. под ред. Ханса Гюнтера и Сабины Хэнсен. – СПб., 2006.
18. Трипольская Т. А. Семантическая структура экспрессивного слова и ее лексикографическое описание: Автореф. дисс. ... канд. фил. наук / Томский госуниверситет. – Томск, 1985.
19. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса. – М., 2004.
20. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова. Культура. Влада. / Нац. акад. наук України. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К., 2000.

МЕГАОБРАЗ УКРАЇНИ У ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРІ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО "БЕРЕТЕЧКО" І "МАРУСЯ ЧУРАЙ"

Кардашук Олена, Танасійчук Тетяна

Вивчення проблеми художнього простору і часу знайшло своє втілення у фундаментальних працях

М. Бахтіна, А. Григор'єва, С. Єрмоленко, Д. Лихачова, Л. Лисиченко, Ю. Лотмана, Н. Сологуб, Л. Ставицької, В. Топорова, Ф. Федорова, Л. Шевченко та ін. Важливе значення для сучасного мовознавства (особливо в галузі лінгвістики тексту) має аналіз репрезентації функціонально-семантичної категорії простору на рівні тексту, в якому якнайповніше розкриваються всі мовні засоби вираження цієї категорії.

Простір, описаний мовою, як правило, відносний. Просторова координація матеріальних об'єктів завжди визначається відносно інших об'єктів, що виконують роль орієнтиру. Складна структура категорії простору в мові визначається багатьма лінгвістами. Вчені виокремлюють у ній базові одиниці, що представляють ментальні образи таких явищ, як місце, протяжність, відстань (близькість/віддаленість), рух (пересування), положення, напрям, межі простору, сила тяжіння, вмістилище, об'єкт. Усі ці елементи семантичної категорії мають свої засоби вираження суб'єкта мовної концептуалізації.

Художній простір є відтворенням, ідеальним простором дійсності. Специфіка художнього простору полягає в тому, що він є художньо відображеним простором і має естетичний зміст. Митець у своєму творі, відтворюючи реальний простір, разом з тим формує певний художній простір, в якому відбуваються події. Цей простір може бути великим і охоплювати кілька країн або навіть виходити за межі земної планети (у романах фантастичних і романтичних), або ж навіть звужуватися до тісних меж однієї кімнати.

Трансформація реального простору у творі і формування художнього простору зумовлені низкою об'єктивних чинників: особливостями суспільних відносин епохи, характером зображуваних подій, світоглядом письменника і його ставленням до подій, специфікою матеріалу, який використовується у різних напрямках мистецтва.

Важливу роль у формуванні художнього простору відіграє ставлення письменника до зображуваних об'єктів і подій, внаслідок чого художній простір набуває соціального характеру. Формування художнього простору пов'язане також зі специфікою матеріалу, який використовується у різних видах мистецтва. Матеріал, який використовується для створення художнього образу, не визначає його, а сам вибір матеріалу залежить від ідейно-художнього змісту образу. Існує точка зору, згідно з якою просторова характеристика твору мистецтва обмежена внаслідок особливостей матеріалу, який використовується. У поезії предметні образи створюються в уявному просторі. Будь-який художній твір існує в реальному тривимірному просторі.

За допомогою слова, за допомогою описів, які авторка використовує в тих чи інших творах, ми можемо дізнатися про місце подій, таким чином створюючи в своїй уяві цілісний образ про головних героїв, співвідносячи його з особливостями суспільних відносин епохи, характером зображуваних подій, світоглядом письменника і його відношення до подій. Низка таких об'єктивних факторів зумовлює формування художнього простору, що і стало предметом нашого дослідження.

Просторова орієнтація визначає просторові межі, конкретизує певні події. Просторові словоформи в тексті мотивують реальну дію, вказують, що вона є реальною лише в названому просторі. Це стосується й художнього тексту, де здебільшого місце, час дії та головні герої є нереальними, типовими, вигаданими.

Категорія простору тісно пов'язана з виявленням змісту тексту, з відображенням картини світу у тексті. Будуючи текст, мовець вибирає слова, словосполучення, граматичні форми і розміщує їх у реченнях так, щоб повідомлення, яке є кінцевою метою мовленнєвого акту,

було сприйняте слухачем і опрацьоване його свідомістю в уявленнях, які б відповідали комунікативній меті того, хто говорить.

Художній простір – це більш конкретне поняття у мистецьких і літературних творах. Словник літературознавчих термінів подає таке визначення: “Художній простір – такі способи зображення, відтворення простору в творах мистецтва і літератури, які мають художній, поетичний, індивідуалізований характер і сприяють глибокому висвітленню ідеї, подій, викликають у читача певні емоції” [3, с. 462].

На думку З.Я. Тураєвої, “існують форми буття ідеального світу естетичної дійсності, форма існування сюжету, просторово-часовий континуум змальовуваних явищ, відмінний від реального просторово-часового континууму. Ця просторово-часова форма властива лише художньому тексту не як елементу матеріального світу, який існує в реальному часі, а як образній моделі дійсності, яка створюється в творі” [7, с. 20].

Художній простір є одним зі структурно-функціональних чинників поезики. Філософічність художнього твору значною мірою визначається просторовою моделлю світу, репрезентованою в ньому. Категорії простору і часу – фундаментальні, тобто претендують на роль генетичної першооснови світу, а саме завдяки їм твір не лише отримує фіксовану форму, а набуває індивідуально-неповторного обличчя. Таким чином, художній простір відбиває індивідуальний стиль світомилення і світовираження письменника.

Простір і час – надто універсальні категорії, щоб втискати їх в якісь наперед визначені рамки, як, наприклад, у класицистичному каноні М. Буало – єдність місця, часу і дії. Ю. Лотман підкреслює: “Просторова картина світу – багатшарова: вона включає в себе і міфологічний універсум, і наукове моделювання, і побутовий “здоровий глузд ... ці простори утворюють гетерогенну суміш, яка функціонує як щось єдине” [4, с. 296].

Художній простір формується мовцем і є результатом його вибору, обумовлений конкретною авторською позицією, жанром твору, часом висвітлюваних подій, часом написання твору і навіть настроєм письменника.

Ліна Костенко – визначна постать сучасного часу, її геніальність полягає у сучасності, майстерності поетичного слова, ширій відданості українському слову та рідній землі, історії рідної країни. Художній світ Ліни Костенко як образ авторських естетично-стильових пошуків та їх творчої реалізації у світі слова протягом багатьох років залишається об'єктом пильної уваги українських літературознавців та мовознавців [1, с. 7].

Об'єктом дослідження художнього простору ми обрали історичні романи Ліни Костенко “Берестечко” і “Маруся Чурай”, які, на нашу думку, об'єднує мегаобраз України. Роман “Берестечко”, назва якого вже вказує на простір, де будуть відбуватися події, присвячений змалюванню вікопомної трагічної події (поразки війська Богдана Хмельницького під Берестечком 1651 р.), осмисленню причин цієї поразки, її ролі в національній історії та духовному житті нації. Битва під Берестечком (28 червня – 10 липня 1651) – найбільший бій Хмельниччини, який відбувся біля Берестечка між Військом Запорізьким під командуванням Богдана Хмельницького та союзним йому кримськотатарським військом Іслама III Гірея – з одного боку та армією Речі Посполитої під командуванням Яна Казимира II – з іншого. Написаний ще 1966–1967 рр., роман тривалий час доопрацьовувався авторкою і був опублікований уже в незалежній Українській державі. Історичний роман у віршах “Маруся Чурай” є перлиною української літератури ХХ століття. Як і кожний видатний твір, він наділений глибокою, а точніше сказати, глибинною змістовністю, осягнення

якої потребує як добре розвинутої уяви, так і напруженої роботи душі. Ліна Костенко здійснила величезну дослідницьку роботу, щоб якомога точніше відобразити у романі Україну XVII століття. Вона відкрила її для себе, а потім, працюючи над романом, відкривала її і для нас – і це був безцінний дарунок видатного митця. Художній простір відтворює реальні історичні події, які епічно віддалені від автора (“Маруся Чурай”), але він може і скорочувати дистанцію між ним та зображеним, і тоді він описує світ очима персонажа (“Берестечко”).

Художній простір романів “Берестечко” і “Маруся Чурай” відрізняється, хоча на перший погляд всі події відбуваються в Україні.

Україна – це той художній простір, де відбувається поразка народу і душі Богдана Хмельницького, це українське нещасливе кохання. У романі “Берестечко” мегаобраз України вибудовується на національному стрижні. Тобто в лексиконі Ліни Костенко ми можемо виокремити те “ядро”, одиниці якого відіграють вагомий роль у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Лексема *Україна* в своє значення включає ряд менших просторових сем, детермінованих текстом твору: *села, міста, ліс, дорога, болота, річки, поля, фортеця, руїна, земля, край*.

Я Україну визволяв із пут.

Я мав з людьми велике суголося.

Зробив я діла, може, і не гурт.

А щось та щось мені таки вдалося [1, с. 22].

Та простір не замикається лише в Україні, авторка охоплює кордони України. Простір України Ліна Костенко часто показує на перехресті з іншим простором, таким чином вводять читача в ту місцевість, де відбувалися ті чи інші події.

Ось ніч, і та зорею в очі цвікне...

Султан Мехмет? Кордони з кияхів?

*Лежить твоя згзузована **Вкраїна**,*

схрестивши руки всіх своїх шляхів.

І що тепер? Що вдіять, що почати?

Ні булави, ні війська, ні печати.

Татарські коні жумрають траву

А вартові швандрикають по-своєму.

*Кишить **Вкраїна** кишлами орди*

І Бог згортає чорними сувоями

твоє терпіння, виткане з бід... [1, с. 8]

У романі немало роль відіграє просторова лексема *Берестечко*. Адже саме біля цього містечка відбулася найбільша битва за часів Національно-визвольної війни, що і лягло в основу написання однойменного роману. Перед читачем розкриваються справжні картини жахливої війни, розгрому, поразки, смерті українців.

Оце і все. Ця галч над містечком.

Народе вільний, аж тепер ти – віль.

*Моя поразка зветься **Берестечком**.*

На Київ наступає Радзивілл [1, с. 7]

Навколо просторової лексеми *Україна* групуються такі лексеми як: *село, місто, град, хутір, слобода, край, земля, ліс, поле, небо, болото*. Саме *Україна* стає центральною просторовою лексемою. Зміна конфігурації простору в ній, виникнення нових просторових об'єктів – це не просто фіксація наступних подій, а й зміни в житті персонажів.

У романі “Маруся Чурай” теж вибудовується мегаобраз України, але вже не тими самими засобами, що в творі “Берестечко”. Складовими образу України є зображені у романі природа і людина. Аналізуючи своє сприймання роману, легко можемо погодитися з думкою, що в нашій уяві цілком виразно постають пейзажі, на тлі яких відбуваються події. Умовно кажучи, сцена з майстерно виконаними декораціями, де відбувається дійство. Мистецтво слова поетеси виявляється в тому, що вона,

спеціально не зупиняючись на мінімальних “пейзажних” вкрапленнях, витворює їх в образній уяві читача. Мегаобраз України тут вибудовується на просторі Полтави, який є невід'ємною складовою країни.

На тлі простору Полтави ми ще виокремлюємо такі просторові лексеми, як *хата* Марусі Чурай, *Ворскла*, за Ворсклою – прадавній *ліс*, у якому прорубана просіка – *дорога* до недавно збудованого Хрестовоздвижного *монастиря*. Такий загальний план нашого уявного бачення тогочасної Полтави. Поетеса кілька разів варіює такі пейзажні деталі: місячна ніч, річка, верби над нею, річковий млин. Згадуються *високі явори, садки, левади, город, тин, ворота, спортивне подвір'я*. Все це характерні деталі типового українського довкілля.

Хати у нас і справді-то не хацьки.

Присілок давній, хто яку змостив [5, с. 57].

У романі “Берестечко” у просторі *Берестечка* авторка хоче показати долю України, її буття з часів визвольної війни. Художній простір *України* в своє значення включає ряд менших просторових сем: *‘села’, ‘міста’, ‘ліс’, ‘дорога’, ‘болота’, ‘річки’, ‘поля’, ‘фортеця’, ‘руїна’, ‘земля’, ‘край’*. Реальну хроніку подій поетеси допомогло відтворити введення в тло твору значної кількості імен реальних, історичних осіб і топонімів. Сюжет твору зіткнуто зі спогадів та рефлексій головного героя. Вони можуть виводити читача поза межі простору України. Таким чином, за допомогою мегаобразу України відтворено замкнутий простір держави.

Герої роману “Маруся Чурай” теж живуть і діють у відблиску всеохоплюючого образу – історичної України, яка піднялась на священну війну за свої права, державність і незалежність, але тут простір України втілений у просторі *Полтави*. На тлі простору Полтави ми виокремили такі лексеми, які окреслюють художній простір: *хата, Ворскла, ліс, монастир, фортеця, садки, суд, в'язниця, шатро, поміст*.

Але образ Полтави збагачується, стає масштабним саме тоді, коли Чураївна виходить за межі “маленької батьківщини” – свого рідного міста. Мандрівка робить гострішим і проникливішим зір, а побачене дає простір почуттям і роздумам. Усі просторові об'єкти поєднує хронотоп *дороги*. Дорога “до Києва з Лубен” асоціюється зі всією трагічною історією України. Матеріальний простір дороги вводить нас у простір духовний, який втілюється у *проці*. Саме тут Маруся Чурай перероджується, за допомогою дяка ми осмислюємо простір історії України, розмаїтих проблем її тогочасного життя.

Отже, мегаобраз *України* у досліджуваних романах не можна назвати тожозним. Адже художній простір “Берестечка” охоплює більші простори *України*, а в романі “Маруся Чурай” художній простір замкнутий в лексемі *Полтава*. Але з упевненістю можна говорити про те, що художній простір України у романі “Берестечко” в поєднанні з романом “Маруся Чурай” витворює цілісний мегаобраз України.

1. Кардашук О.В. Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки (на матеріалі прикметників української мови) [Текст] // автореф. дис. ... канд. філол. наук. / О.В. Кардашук – Кіровоград, 1998. – 16 с.
2. Костенко Л.В. Берестечко. Історичний роман [Текст] / Л.В. Костенко. – Вид. 2-ге / Худож. оформл. С. Носка. – Львів: Каменяр, 2007. – 170 с.
3. Літературознавчий словник-довідник [Текст] / Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко. – К., 1997.
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста [Текст] / Ю.М. Лотман – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
5. Малаш О. Етичний потенціал вічних образів у поезії Ліни Костенко [Текст] / О. Малаш. / Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. пр. / Нац. авіац. ун-т, Гуманіт. ін-т, Ф-т лінгвістики; [Редкол.: О.Д. Гнідан

(відп. ред.) та ін.]. – К. : ІВЦ Держкомстату України, [2001]. – Вип. 11. – 2005. – С. 309–319.

6. Поезія: Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус. – 2-ге вид., доп. – К. : Наук. думка, 2001. – 272 с.
7. Тураева З.Я. Лингвистика текста : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 “Иностр. яз.” [Текст] / З.Я. Тураева – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.

РЕЧЕВОЙ АКТ БЛАГОДАРНОСТИ В ТИПОЛОГИИ ИЛЛОКУТИВНЫХ АКТОВ

Кивенко Инна

В области исследования теории речевых актов накоплен значительный опыт, однако до сих пор остаётся актуальным вопрос о практическом описании иллокутивных речевых актов.

Настоящее исследование представляет собой попытку определения места речевого акта благодарности в типологии иллокутивных актов и его функционально-семантического описания.

Анализ словарных дефиниций позволяет толковать благодарность как положительную оценку оказанной адресату доброты или поддержки/услуги: “a feeling of appreciation for a kindness or favour received” [16, с. 416], а также чувство признательности и желание выразить данное чувство: “the feeling of being grateful or desire to express one’s thanks” [15, с. 519] (перевод наш. – И.К).

Наиболее известные типологии иллокутивных актов представлены в работах Д. Вундерлиха, Дж. Остина, Дж. Серля, Дж. Лича, В.И. Карасика, О.Г. Почепцова. Речевой акт благодарности исследуется К. Аймер, Т.В. Лариной, Э.Б. Адамаковой, С.В. Сковородиной, Ж.А. Тягуновой. У исследователей данного речевого акта возникают довольно сложные вопросы относительно уместности вербального выражения благодарности, степени искренности и формальности речевых формул благодарения, их экспрессивности, описания контекстов функционирования благодарности. Однако до сих пор отсутствует практика комплексного описания иллокутивных целей речевого акта благодарности, возможного перлокутивного эффекта, что определяет а к т у а л ь н о с т ь настоящего исследования.

О б ь е к т о м данной работы является речевой акт благодарности.

П р е д м е т о м исследования являются содержательные (семантические и прагматические) характеристики речевого акта благодарности в англоязычном художественном дискурсе.

Ц е л ь работы состоит в функционально-семантическом анализе речевого акта благодарности.

Для достижения намеченной цели были поставлены следующие з а д а ч и:

- определить место речевого акта благодарности в типологии иллокутивных речевых актов;
- установить иллокутивные цели речевого акта благодарности;
- описать прагматическую ситуацию реализации речевого акта благодарности;
- классифицировать высказывания благодарности по степени прямоты/косвенности.

М а т е р и а л о м исследования послужили тексты современных англоязычных художественных произведений, из которых были отобраны высказывания благодарности.

Основоположником теории речевых актов считается Дж. Остин. Он выделил 5 типов речевых актов: вердик-

тивы, экзерситивы, комиссивы, бехабитивы, экспозитивы. Наше внимание сосредоточено на четвёртом классе речевых актов, который включает этикетно-речевые формулы, – бехабитивах. Уже в самом названии соединены два корня – *behave u habit*, – которые указывают на тесную связь бехабитивов с общественным поведением и взаимоотношениями людей. Как отмечает Дж. Остин, данные речевые акты являются реакцией на поведение людей и повороты в их судьбах, на поведение в прошлом/будущем и включают эксплицитное выражение этого отношения. В этот класс включены речевые акты извинения, поздравления, похвалы, приветствия, прощания, благодарности, т.д. [11, с. 159].

В отличие от англоязычной лингвистической литературы, в которой термин “бехабитивы” является широко употребляемым, в отечественной лингвистической литературе его принято заменять на “формулы социального этикета, обычно выражающие реакцию на поведение других людей” [1, с. 48] или “перформативы поведения” [2, с. 59].

Другая классификация иллокутивных речевых актов была предложена Дж. Серлем. В его таксономии также насчитывается 5 типов речевых актов, но они отличны от тех, которые были предложены Дж. Остином: ассертивы, директивы, комиссивы, экспрессивы, декларативы [14, с. 12–20]. Речевой акт благодарности Дж. Серль относит к экспрессивам [14, с. 15].

Иллокутивная цель экспрессивов, по мнению Дж. Серля, – выразить психологическое состояние человека, задаваемое условием искренности относительно положения вещей, определённого в рамках пропозиционального содержания. Он считает, что образцовыми глаголами для экспрессивов являются: “thank – благодарить”, “congratulate – поздравлять”, “apologize – извиняться”, “condole – соболезновать”, “deplore – сожалеть”, “welcome – приветствовать”.

Д. Вундерлих разграничивает иллокутивные речевые акты по их функциям, выделяя директивы, комиссивы, эротивы (вопросы), репрезентативы, сатисфактивы, ретрактивы (заявления о невозможности выполнить обещания), декларации и вокативы (обращения) [цит. по 4]. Речевой акт благодарности относится к группе сатисфактивов, которые, как отмечает В.И. Карасик, в известной мере соответствуют экспрессивам. Иллокутивная цель сатисфактивов – выразить психологическое состояние коммуникантов.

Дж. Лич разработал свою классификацию речевых актов, основываясь на социальной цели коммуникации, т.е. установлении и поддержании вежливости. В его таксономии всего 4 типа речевых актов: компетитивы, конвивиалы, коллаборативы, конфликтивы. Речевой акт благодарности относится ко второму классу речевых актов – конвивиалам, т.к. иллокутивная цель РА благодарности совпадает с социальной целью – поблагодарить. Функция конвивиалов направлена на реализацию позитивной вежливости, которая способствует гармоничной коммуникации между людьми [13, с. 104–105].

Такие учёные как П. Браун и С. Левинсон, которые разрабатывают теорию лица [12], относят благодарность к коммуникативным стратегиям позитивной вежливости, которая направлена на установление взаимных гармоничных отношений между коммуникантами. Одна из главных характеристик таких стратегий – позитивная оценочность. Таким образом, благодарность включает в себе положительную оценку либо личности партнёра, либо его действий.

На эту же особенность речевого акта благодарности указывает и Т.В. Ларина: “...когда коммуниканты знакомы, они редко ограничиваются репликой с эксплицитной благодарностью. Как правило, она сопровождается (либо

заменяется) эмоционально-оценочной репликой. Это может быть как оценка объекта благодарности, выражение отношения к нему, так и оценка партнера по коммуникации, его качеств либо действий. В некоторых ситуациях эмоциональная оценка даже более значима, чем эксплицитная благодарность, то есть выразить эмоциональную оценку порой более важно, чем сказать спасибо” [5, с. 343], что демонстрируется следующими примерами:

1) “**Thanks for taking the boys out,**” *Amanda said finally.*

Dan shrugged. “No big deal. We were going out anyway, and I figured they might enjoy it.”

Amanda’s voice was earnest, “No. I mean, thank you for all the times you’ve done that lately. Not just tonight. You and Matt have been great since . . . since I lost Brent...” [21, с. 177] (эксплицитная благодарность, сопровождаемая положительной оценкой);

2) *Then at one point, I was looking out of the window towards the hills in the distance, when I was startled to feel Ruth, suddenly beside me, squeeze my shoulders.*

“Kathy, I knew we could depend on you,” she said. “Tommy’s right. You’re just the person to have when you’re in a corner.” [19, с. 103] (благодарность заменена оценкой и сопровождается тактильными средствами).

В.И. Карасик также акцентирует внимание на том, что речевые акты благодарности, извинения, комплимента выражают положительное отношение к собеседнику и их изучение тесно связано с изучением речевого этикета [4].

Такой же точки зрения придерживается и С.В. Сковородина, полагающая, что главное предназначение речевого акта благодарности – поддержание бесконфликтного общения [8, с. 43] и позитивной коммуникативной атмосферы между собеседниками [8, с. 62]. Последнее достигается при помощи позитивной оценки поступка собеседника, что формирует особый признак РА благодарности – признак пользы [8, с. 62–64]. Поэтому исследуемый нами речевой акт ещё называют бенефактивным.

Таким образом, в зависимости от того, какая иллюкутивная цель признается доминирующей в РА благодарности, последний относят к бехабитивам (этикетным актам или конвивиалам в терминологии Дж. Лича) либо к экспрессивам (сатисфактивам в терминологии Д. Вундерлиха).

В случае, если благодарность классифицируется как экспрессив, её иллюкутивные цели располагаются в следующем порядке:

1) выразить позитивную реакцию на поведение или действия человека;

2) дать положительную оценку действиям адресата;

3) поддержать бесконфликтное и гармоничное общение.

Если благодарность рассматривается как бехабитив, главной иллюкутивной целью является последняя из вышеперечисленных – поддержать бесконфликтное и гармоничное общение, а остальные отходят на второй план.

Нам представляется, что определение доминирующей иллюкутивной цели благодарности зависит от каждого конкретного экстралингвистического контекста. В нашем материале множество примеров искренней благодарности-экспрессива, направленной прежде всего на выражение положительных эмоций, положительной оценки; но также присутствуют и примеры формальной этикетной благодарности.

Приведем примеры сначала искренней “экспрессивной” благодарности, а затем формальной, этикетной, или фатической, благодарности:

1) *‘Alice, what’s wrong?’*

‘Sorry, Sylvie.’ I kissed her on the cheek. ‘Some other time, perhaps. Take care of yourself. And thanks for being my friend. It helps.’

‘Alice,’ she said again, helplessly. But I was gone. [18, с. 300] (искренняя благодарность);

2) *“And you must be Cyd. Come in, dear, and make yourself at home.”*

“Thank you,” Cyd said. [20, с. 214] (фатическая благодарность).

В структурном отношении, как отмечает отечественный лингвист О.Г. Почепцов, РА благодарности зависит от пропозитивного акта, т.е. такого речевого акта, который предшествовал благодарению. Нельзя не согласиться с его утверждением о том, что РА переспроса, отказа, согласия, поздравления, благодарности – это речевые акты с жёсткой ретроспективной presupпозицией [6, с. 48]. Продолжая данную мысль, С.В. Сковородина определяет РА благодарности как реактивный речевой акт – мгновенную вербальную реакцию на определённый коммуникативный стимул, без предварительного совершения которого данный реактивный речевой акт является недействительным или просто не имеет места [8, с. 64].

Таким образом, реактивный речевой акт благодарности характеризуется зависимостью от коммуникативного стимула, который является важной составляющей в модели исследуемого речевого акта [3; 8]. Сам стимул может выражаться как вербально, так и невербально [8, с. 64]. Например:

1) *“... But like I said yesterday. I’d be happy to help you with it after I get back <...> It’s no bother. I don’t have anything else planned, anyway. And to be honest, it would be impossible for me to sit inside while you were doing all that work. I’d feel guilty, even if I’m the guest.”*

“Thank you.”

“No problem.” [21, с. 87]

2) *He felt inside his frock coat and passed her the coin.*

“Thank you, sir.” She put it discreetly away in her reticule. [17, с. 289]

В первом примере стимул благодарения выражен вербально, во втором примере наблюдается невербальное условие “запуска” благодарности.

Таким образом, благодарность следует рассматривать как вербальную экспликацию перлокутивного эффекта предшествующего акта, т.е. благодарность является реакцией на некоторый стимул. Иными словами, благодарность является вторым шагом, ответной репликой (репликами), которая указывает на то, что пропозициональное действие было замечено и принято к сведению. Трудно не согласиться с Е. Романовой, в классификации которой РА благодарности относится к актам нормативных последствий [7, с. 27].

РА благодарности можно классифицировать по степени прямоты/косвенности. Прямые речевые акты благодарности выражены эксплицитно, т.е. содержат формулы благодарения:

1) *“Thank you for not being angry with me. I appreciate it.”*

“Don’t be silly,” I said <...> “We’re on the same side, aren’t we?” [20, с. 39]

2) *She delved into the pockets of her coat and presented to him, one in each hand, two excellent Micraster tests. <...>*

“Will you not take them?” <...>

“I am most grateful. They are in excellent condition.” [17, с. 122]

Косвенные речевые акты благодарности выражены имплицитно, часто посредством оценки самого адресата или его действий, например:

1) *“Charles, now damn it, it must be said. This brings an alteration to your prospects. Though at my age, heaven*

knows ...” <...> “But if it should happen, Charles, I wish you to know that whatever may come of the marriage, you will not go unprovided for. I can't give you the Little House; but I wish emphatically that you take it as yours for as long as you live. I should like that to be my wedding gift to Ernestina and yourself – and the expenses of doing the place up properly, of course.”

“That is most **generous of you.**” [17, с. 208] (оценка качеств адресата – щедрый);

2) “I shall tell her that I find her intended even more admirable in adversity than in good fortune. And I think the sooner you return to Lyme the better it will be.”

“**You do me great kindness.**” [17, с. 275] (оценка действий адресата).

Таким образом, речевой акт благодарности является неотъемлемым компонентом гармоничного и бесконфликтного общения и относится к экспрессивам и этикетно-речевым актам в таксономиях различных лингвистов. Основная иллокутивная цель РА благодарности – позитивная реакция адресанта на действия адресата и их положительная оценка либо поддержание гармоничного общения – определяется экстралингвистическим контекстом. Также речевой акт благодарности является реактивным речевым актом, т.к. одно из главных условий его реализации – коммуникативный стимул. С прагматической точки зрения можно выделить следующие способы репрезентации благодарения: прямой, косвенно-перформативный, описательно-перформативный и косвенный.

Речевой акт благодарности – неисчерпаемый источник для лингвистического изучения. Перспективой нашего исследования является анализ уровневых средств английского языка (лексических, грамматических, интонационных), характеризующих речевые акты благодарности.

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова – М.: Наука, 1976. – 384 с.
2. Демьянков В.З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической переработки текста / В.З. Демьянков // Тетради новых терминов. – Вып. 39. – М., 1982. – С. 159-195.
3. Имас А. В. Выражение благодарности в немецком языке (на материале литературных и лексикографических источников с XVII по XX вв.) / А.В. Имас. – Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тверь, 2001. – С. 90–102.
4. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М.: Институт языкознания АН СССР, Волгоградский педагогический институт, 1991. – 495 с.
5. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т.В. Ларина. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 507 с.
6. Почепцов О.Г. Речевой акт и организация дискурса / О.Г. Почепцов // Вестник Харьковского ун-та. – Вып. 339: Человек и речевая деятельность. – X., 1989. – № 339. – С. 47–51.
7. Романова Е. Г. Функционально-семантические свойства перформативных единиц в ритуальной коммуникации / Е. Г. Романова : автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Тверь, 1997. – С. 25–34.
8. Сковородина С.В. Прагматика реактивных речевых актов в немецком диалогическом дискурсе (концепты “благодарность” и “извинение”) / С.В. Сковородина – Дис. ... канд. филол. наук. – СПб., 2004. – 219 с.
9. Тягунова Ж.А. Контексты функционирования и семантика выражений Thank you и Thanks (когнитивно-прагматический подход) : дис. ... канд. филол. наук / Ж.А. Тягунова. – Пятигорск, 2002. – 169 с.
10. Aijmer K. Conversational Routines in English: Convention and Creativity / K. Aijmer. – UK : Longman Group, 1996. – 251 p.
11. Austin J.L. How to do things with words / J.L. Austin. – Oxford: Oxford University Press, 1962. – 167 p.
12. Brown P. Politeness: Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 345 p.

13. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London & New York : Longman, 1983. – 250 p.
 14. Searle J.R. Expression and Meaning. Studies in the theory of speech acts / J.R. Searle. – New York : Cambridge University Press, 1979. – 187 p.
 15. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A.S. Hornby. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 1428 p.
 16. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – USA : Lexicon Publications, Inc., 1993. – 1149 p.
- Иллюстративные источники**
17. Fowels John. The French Lieutenant's Woman. – UK : Vintage, 2005. – 445 p.
 18. French Nicci. Killing Me Softly. – UK : Penguin Books, 2008. – 359 p.
 19. Ishiguro Kazuo. Never Let Me Go. – UK : Faber and Faber, 2005. – 282 p.
 20. Parsons Tony. Man and Boy. – London : Harper Collins Publishers, 1999. – 343 p.
 21. Sparks Nicholas. Nights in Rodanthe. – UK : Sphere, 2007. – 214 p.

СКЕТЧ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА КОМІЧНОГО ДИСКУРСУ

Кісьміна К.О.

Актуальність і наукова новизна дослідження. Актуальність дослідження зумовлена зростаючим інтересом мовознавців до різних форм комічного, у тому числі такого поняття як скетч. Скетч як джерело творення гумору надає змогу дослідити різні функції, форми та лінгвістичні аспекти комічного.

Метою роботи є з'ясування специфіки скетчу як форми комічного дискурсу, класифікація скетчів та дослідження їх структури.

Об'єктом статті є французькі скетчі як джерело формування комічного.

Предметом є форми комічного дискурсу.

Матеріалом слугували вибрані скетчі французьких гумористів ХХ століття.

Як відомо, історія комічного монологу розпочинається з усної народної традиції “професійних жартівників” середньовічної епохи [5]. Серед форм комічного дискурсу можна виділити такі: сатиричні оповідання та вірші, друковані комедії, скетчі, комікси, жарты, анекдоти, гумористичну рекламу, дотепні висловлювання, гумористичні ток-шоу, інтерв'ю, кінокомедії, сіткоми тощо.

У лексикографічних джерелах скетч фіксується як коротка сценка, зазвичай комічна. Скетчі виконуються обмеженою кількістю акторів [4]. Отже, скетч є коротким за своєю формою, чим відрізняється від звичайного спектаклю. Актор, який грає на сцені, використовує такі страгетії, що викликають сміх у глядачів, його виступ відбувається з особливим виконанням гумористичних скетчів.

У статті ми б хотіли виділити скетчі Раймона Дево, якого вважають послідовником Шарля Кло та Альфонса Але, його артистичну направленість визначають як “простосердний та щирий персонаж” [5, с. 59]. Скетч може бути схожим на анекдот своєю оповідною структурою, кількістю подій у нарації та насиченістю різноманітних обставин самої історії, що переповідається [5]. Так, короткі скетчі, наприклад “Xénophobie”, “Le flux et le reflux”, “Les Parcêtres”, функціонують як анекдоти, що мають триступеневу структуру (зачин, вступ у дію та кінцівка). Скетч може включати окремі анекдоти, бути самим анекдотом чи мати низку анекдотів, оскільки у скетчі можна зустріти неочікувані повороти подій, розвиток цих подій та цілу послідовність вдалих комічних прийомів, які взаємопов'язані між собою. Анекдот має

зміст, який можна оповідати різними способами, зберігаючи хронологію подій та поворотні елементи. Скетч є більш витонченим, це текст, де зміст та вербальна складова є більш художньо досконалими [5]. Ще одна відмінність між скетчем та анекдотом – це наявність автора. У кожного скетчу, на відміну від анекдота, є свій автор, який залишається невідомим, разом із тим донесення анекдота та скетчу до одержувача відбувається зазвичай в усній формі, що їх поєднує. Характерно, що скетч може мати у своїй структурі анекдот чи гру слів. Структура скетчу є наративною, але гра слів може відбуватися в залежності від розвитку подій, не лише як окремих гумористичний елемент, але й як організуючий принцип. Відмінність анекдота та скетчу полягає також у театральному вимірі, адже на противагу анекдота, скетч виконується на сцені актором. Також скетч може перетворитися на маленьку комедію з декількома акторами та персонажами.

Що стосується плану вираження скетчів, то тут існують дві головних форми: 1. Гуморист говорить від свого імені, напряму з публікою; 2. Гуморист грає персонаж, чи декількох персонажів, які мають своє життя, психологію та особисті якості.

Скетчі Раймона Дево якнайкраще являють собою поєднання різних форм комічного дискурсу, таких як міні-діалоги, жарти-розмірковування, анекдоти, які одночасно є усним і письмовим типом дискурсу комічного. Твори Р. Дево є театралізованими, близькими до короткої оповіді та поетичності, тому його текстова організація скетчу ґрунтується на вербальних відношеннях, адже головними персонажами Дево є саме слова. Розглядаючи персонаж у скетчах, ми виділяємо його як театральний. Тобто у скетчах Р. Дево є одночасно автором, персонажем та виконавцем на сцені. Ми розділяємо персонажів Дево на дві групи. Перша – це персонажі, які так чи інакше відображають Р. Дево як персонажа чи актора, виконуючи роль наратора (*Я*). Друга група – це усі персонажі, які контактують із наратором (*Інші*). *Інші* персонажі можуть бути побіжно згадані у скетчі, бути героями скетчу, або дуже часто роль персонажів виконує глядацький зал. Наведемо приклад *Інших* персонажів: “*моя жінка*” (“*Je zappe*”), “*мій батько*” (“*Le savoir-choir*”), “*портє*” (“*La porte*”), “*тварина*” (“*Mon lion*”), “*мій сусід*” (“*Double par ses doubles*”). У відношеннях між *Інші* та *Я* персонаж Дево може виступати жертвою (“*Caen*”), “*Ça peut se dire, ça peut se faire*”, “*Le possédé du recepateur*”, “*La tête chercheuse*”), агресором (“*Le rire physiologique*”), радником (“*Le cavalier et sa monture*”, “*La protection des espaces vides*”).

Головною особливістю скетчу є копіювання структури різних дискурсів, які він імітує. Саме тому виникає складність у виділенні його як окремого типу дискурсу. Дискурс комічного має свої мовні особливості (мовні маркери гумору, сатири, сарказму, іронії, трагікомічного), свою стилістичну та тематичну специфіку, певні стереотипи уявлення, які формуються ціннісними домінантами та ключовими концептами, що відображають менталітет нації, соціальної групи або особистості, особливі жанри та форми, інструментарій трансформацій комічного (лінгвістичні та екстралінгвістичні механізми), та інтенсифікатори комічного (стилістично-риторичні прийоми, стереотипні уявлення, асоціативні механізми) тощо [2, с. 121].

Матеріали здійсненого аналізу дозволяють уточнити деякі текстові характеристики скетчів. Скетч починається із ознайомчої ситуації, обрамлення (зазвичай дуже стриманого), фрази привітання, звернення, наприклад: “*J’ai lu quelque part; depuis quelque temps mon chien m’inquiète; un jour dans un salon; vous avez remarqué comme les gens marchent vite dans la rue; mesdames et messieurs; vous*

savez que”. Такі фрази використовуються для створення псевдодіалогу із слухачем, адже у скетчах майже відсутній елемент імпровізації. Отже, кожне звернення до залу заздалегідь сплановане та є по суті фіктивним діалогом. В іншому випадку, коли у скетчі є декілька персонажів, він може розпочинатися відразу із репліки одного з них (*Juge: Messieurs, la séance est ouverte... Accusé, levez vous...*). Деякі актори розпочинають скетч традиційно, розвиваючи подію вже на початку свого твору, інші ставлять подію у середину. Так, зазвичай скетчі, у яких заголовна подія відбувається у середині, супроводжуються невербальними засобами, тобто грою актора із застосуванням театральної атрибутики. Наведемо приклад традиційного скетчу:

En aparté

Vous savez que au théâtre, on fait des apartés!

Eh bien, quand je fais un aparté,

on dit:

– *Il fait du racisme!*

– *Il met à part!*

Franchement, je ne vois pas en quoi,

lorsque je fais ça (aparté),

je fais du racisme?

Evidemment, si je dis (en aparté) :

– *Tiens! Voilà un Turc!*

– *Bon!*

– *Mais si je dis (en aparté) :*

– *Tiens! Voilà Truc!*

En quoi je fais du racisme?

Eh bien, il y aura toujours

quelqu’un pour dire:

– *S’il a dit: “Tiens! Voilà Truc”, c’est parce qu’il se souvenait pas*

du nom du Turc

[3, с. 133].

У даному скетчі автор використав займенник “vous”, який вказує на те, що гуморист звертається до глядачів, до аудиторії, встановлюючи при цьому прямий контакт. Використання займенника “je” та контекст про театр наводять нас на думку, що автор не розігрує персонаж, а розмовляє від свого імені. З перших слів ми розуміємо, про кого йде мова і до кого звертається актор. Неозначено-особовий займенник “on” вживається для узагальнення сказаного, займенник “il” у цьому випадку виражає думки інших щодо актора. Займенник “on” вважається найбільш нейтральним, адже через нього зникає опозиція між комунікантами (мовець / слухач / референт), числом (однина / множина), родом (чол. / жін.). Використання великої кількості знаків оклику підкреслює емоційний стан автора, його позицію щодо звинувачень. У розв’язці гуморист із тонкою іронією вказує на те, що критики можуть побачити підтекст у будь-якому реченні.

Серед синтаксично-стилістичних особливостей є використання неповних та еліптичних речень (*Voilà Truc! Tiens! Bon!*), риторичних запитань (*je fais du racisme?*). Щодо граматики-стилістичних особливостей, то у цьому скетчі ми можемо виділити граматичні відхилення від норми (напр. невживання артикля *Voilà Truc*). До лексико-стилістичних особливостей сценічного тексту належить висока частотність вживання підсилювальних часток та вигуків (*Tiens; Voilà; Bon*). Паронімія слів *Truc* та *Turc* у даному прикладі створює гру слів, яка дуже розповсюджена у скетчах.

Графічним оформленням скетчів здебільшого є пунктуаційні знаки та виділення курсивом, які беруть участь у формуванні інтенсивності, емоційності, образності висловлювання. Найвиразнішими знаками пунктуації даного скетчу, що апелюють до вираження емоцій, на нашу думку, є знаки питання, оклику та лапки. Інтонаційний контур окличного речення відображає найрізно-

манітніші людські емоції, тобто є символом емотивності, який репрезентує афективний стан людини, її почуття [1, с. 145]. На думку О.В. Соболевої, знак оклику може позначати на письмі широку гаму почуттів, тобто є поліфункціональним знаком пунктуації. Він передає значення суб'єктивної модальності, характеризуючи залежність висловлювання від волі і почуттів мовця. Цей знак є модальним актуалізатором. Лапки у наведеному прикладі використовуються для передачі прямої мови. Серед інтонаційних знаків ми виділяємо знак питання, що підкреслює емоційність та тон гумориста. Серед інтерлітерних знаків можна виділити інтервал, вживання якого є перебільшеним у скетчі, адже він формує його структуру, роблячи текст не суцільним, а немов розірваним, де майже кожне нове речення починається з нового рядка. Великими літерами автори виділяють слово інтонаційно та стилістично, підкреслюючи цим емоційний стан персонажа. Слова, виділені великими літерами, отримують додаткову символічну та інтонаційну забарвленість, що провокує нерівноправність з іншими елементами тексту, які стилістично не виділені [1].

Таким чином, можна вважати, що скетч є особливою формою комічного дискурсу, яка поєднує у собі такі характеристики, як емоційність викладу (на письмі відображається у графічному вигляді), невеликий за обсягом виступ, вживання гри слів.

1. Соболева О. В. Графічне оформлення текстів інтерв'ю (на матеріалі сучасних французьких журналів для жінок) / Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Орфографія. Словникарство. – Волин, 2009. – Вип 6. – С. 144–148.
2. Харченко О.В. Американський дискурс комічного та його лінгвокогнітивні особливості [Електронний ресурс] / О.В. Харченко. – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vkhn/Rgf/2010_897/Harchen.pdf
3. Devos R. Sens dessus dessous / Raymond Devos. – P.: Stock, 2004. – 218 p.
4. Le Robert micro : dictionnaire d'apprentissage de la langue française / [réd. dir. par Alain Rey]. – P.: Le Robert, 2008. – 1506 p.
5. Madini M. Devos montreur de mots : discours comique et construction du sens / Mongi Madini. – Besançon : Presses universitaires de Franche-Comté, 2008. – 267 p.
6. Oursel E. L'allusion discursive, ce procédé humoristique complexe optimisé dans les sketches / Élodie Oursel. – P.: Publication de l'université Paris X (PUX), 2009. – 103p.

PRZESTRZEŃ CHREMATONIMICZNA JAKO TWÓRCA OBRAZU KULTURY W KOMUNIKACYJNEJ WSPÓLNOŚCI KASZUBÓW

Klinkosz Małgorzata

Chrematonimia jest jednym z najbardziej zróżnicowanych i obecnie żywych działów onomastyki, czyli nauki o historii i etymologii nazw własnych. W zurbanizowanej przestrzeni miejskiej i wiejskiej pojawiają się nazwy jako symbole, reprezentantki światopoglądu, wskaźniki zamiłowań, a nawet sygnały przynależności etnicznej. Niosą ze sobą znaczny ładunek emocjonalny, wskazując bezpośrednio na nadawcę, jako twórcę kultury i modulatora językowej i kulturowej rzeczywistości. Poprzez obrazotwórczą naturę nazw konstytuuje się konkretność, materialność i, co bodaj najważniejsze, jednostkowość w przejawie kulturowym nazwy. Zderzenie jej z przestrzenią, w której funkcjonuje jest okazją do badań nad skutkami i przyczynami tejsz konfiguracji, stanowiącymi układ odniesienia dla uogólnionych sensów i wartości kulturowych.

Niniejsze rozważania są próbą zarysowania kulturowych uwarunkowań powstawania nazw obiektów w przestrzeni miejskiej, czyli chrematonimów, oraz ich stosunek do wyobrażeń o świecie Kaszubów, ich kulturze, jej odmienności lub równoległości wobec innych kultur, a przede wszystkim polskiej i niemieckiej. Wzajemne uwarunkowania zależne są od frekwencji i charakteru wcześniejszych relacji (np. pokojowej wymiany dóbr kultury, wojen, zaborów, sytuacji politycznej). Istotnym dla omawianego zagadnienia jest aspekt kulturowy w bilingwalnej sytuacji komunikacyjnej ze szczególnym uwzględnieniem kierunku, celu i intencji nadawcy oraz kompetencji odbiorcy. Postrzeganie nazwy jako narzędzia aktu komunikacji z perspektywy języka regionalnego, jakim jest kaszubski i języka ogólnonarodowego, jakim jest polski, zmusza do rozpatrywania zjawiska w kategorii swoje – obce.

Nazwa własna w charakterystyczny dla siebie sposób reprezentuje kulturę materialną i niematerialną, pełni rozmaite funkcje. Zagłębiając się w zagadnienie chrematonimów trzeba sięgnąć pamięcią wstecz, by znaleźć źródło ich powstawania. Można to uczynić idąc za jedną z podstawowych funkcji nazwy własnej, wyróżniającą, a ta przybrała na sile w XIX wieku, kiedy to znacząco zaczęła się rozwijać infrastruktura hotelarsko-handlowo-gastronomiczna w Polsce. Szyldy pojawiające się na obiektach miały wyróżniać obiekty ważniejsze spośród innych tego samego typu [cyt. za: 5, s. 83]. W nazwach odzwierciedlają się zatem cechy denotatu, stosunki własnościowe, chęć uczczenia jakiejś jednostki, wydarzenia. Chrematonimy te spełniają zatem dwie funkcje typowe dla nazw własnych: *identyfikacyjną, która ma na celu sygnalizowanie swoistej niepowtarzalności i odrębności denotatu nazwy, i dyferencyjną, której celem jest wskazywanie, że denotat danej nazwy różni się od denotatów innych nazw własnych* [5, s. 84]. Niektóre kaszubskie chrematonimy dziś dodatkowo muszą zachęcać, reklamować, promować, pełnić funkcję impresywną, nie tylko identyfikować i wyróżniać.

Kaszubi będący małą częścią Słowian i pierwszymi historycznymi mieszkańcami części Pomorza między dolną Odrą i dolną Wisłą, Bałtykiem, Wartą i Notecią, od wieków trwają na obszarze ścierania się i przenikania kultury niemieckiej i słowiańskiej. Historia Kaszubów jest historią walki o zachowanie przez nich swej tożsamości oraz przyswajania i wchłaniania tych elementów dorobku cywilizacyjnego kulturowego rywalizujących o panowanie nad Pomorzem żywiołów niemieckiego i polskiego. W niej, jak w soczewce, skupiają się wieloletnie procesy społeczno – ekonomiczne, polityczne i kulturalne Pomorza [8, s.11].

Kaszubi dziś posługują się przeważnie dwoma językami: polskim i kaszubskim. Starsze pokolenie dodatkowo włada językiem niemieckim, średnie rosyjskim, najmłodsze natomiast niemieckim i angielskim oraz językami romańskimi w mniejszym stopniu. W przeszłości, szczególnie w okresie zaborów, Kaszubi byli trójjęzyczni, w domu i z sąsiadami mówili po kaszubsku, w kościele po polsku, w szkołach i urzędach literacką niemiecką; od czasów krzyżackich mieli kontakty z osadnikami, posługującymi się tzw. *plattdeutsch*, np. tzw. Kosznajdrzy – osadnicy z Niemiec sprzed reformacji w okolicach Człuchowa [9]. Wzajemne interferencje językowe pojawiły się zatem tutaj ze względu na wieloetniczną specyfikę tego terenu. W chrematonimii Pomorza, a w szczególności Kaszub trzeba wziąć pod uwagę polilingwistyczny charakter tutejszego systemu onimicznego¹.

Nazewnictwo kaszubskie jest zauważalne na tym terenie, stoi w opozycji swojskie- obce, przy czym obcość nie jest postrzegana wrogo, funkcjonuje równoprawnie i pojawia się znacznie częściej niż „swojskość”. Istnieniem swym

¹ Autorka głosiła na ten temat referat na XVII *Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej* „Chrematonimy jako fenomen współczesności”, Olsztyn, 8-10.09.2010, artykuł w druku.

dopełnia, nie narusza polskiej tradycji językowej i narodowej, jest świadkiem historii i równoległego trwania języka regionalnego i ogólnonarodowego na tych ziemiach, których reprezentanci, nazwy, przekazują informacje o resztkach starych kultur.

Kaszubskie nazewnictwo jest ściśle związane ze sferą apelatywną, ze światem pozajęzykowym, odzwierciedlającym dorobek kulturalny Kaszub. Za pierwszy szerzej omawiany przykład niech posłuży nazwa sklepu odzieżowego w Sierakowicach *Ruchna*. Dla społeczności kaszubskiej wraz jest zrozumiała, nadawca przeznaczył swą nazwę dla wspólnoty lokalnej informując o denotacie, znanym od czasów staropolskich w znaczeniu 'odzież, szata, zasłona', czy wcześniejsze *rucho* 'sukno, szata, tren od sukni'. W obiekcie tak nazwanym znajdują się ubrania, po kaszubsku *ruchna*. Krótka ankieta sporządzona wśród turystów dawała rozmaite konotacje z polskimi apelatywami: *druhna*, czy nazwami: *Dobruchna*, nazwą miejscowości *Ruchna*, czy też z przedmiotami i działaniami ludzi związanymi z aktem płciowym, od ap. *ruchać* 'kopulować'. Taki stan rzeczy sprzyja próbom objaśnienia danych nazw poprzez ich skojarzenie z wyrazami występującymi w polszczyźnie na podstawie dźwiękowego lub słowotwórczego podobieństwa [3, s. 93]. Innym problemem, który pojawił się przy okazji wystąpienia tej nazwy jest pogranicze, na jakim się znajduje. Rzecz dotyczy nie tylko przestrzeni przejściowej pomiędzy językiem ogólnonarodowym i regionalnym, ale i obszaru granicznego pomiędzy nazwą własną a nazwą pospolitą. Szyld z napisem *Ubrania* nazwą nie jest, jednak wyraz kaszubski, jako jedyny widniejący na szyldzie i pieczęcie sklepu podnosi apelatyw do rangi nazwy. Kolejnym przykładem jest popularny wyraz *klëka*, który wchodzi w funkcję nazwy, w różnych konotacjach. Jest podstawą motywacyjną dla nazwy gazet, programu radiowego, biuletynów, karczm, działu czasopisma i innych obiektów. Kaszubskie *Klëka* czy staropolskie *kluka* nie jest wyrazem wyłącznie kaszubskim, jednak właśnie w kaszubszczyźnie przetrwał od czasów staropolskich, a oznaczał najpierw 'coś zakrzywione, hak', 'plozę i sań', 'kolano', laskę sołecką, duży krzywy nos, bosak drewniany do wyciągania wiadra ze studni, 'jarzmo na jednego wołu lub jedną krowę' i in. Kaszubska kojarzy się ankietowanym prawie wyłącznie z laską sołecką, symbolem władzy, do której przyczepiana była kartka z wiadomością dla mieszkańców i w ten sposób wieść od sołtysa obiegała domy. Dziś, pierwotne znaczenie utrzymało się. Klëką bywają nazywane biuletyny sołeckie, gminne, z wiadomościami z urzędów, przede wszystkim też czasopisma i inne wydawnicze formy w mediach. Ponadto atrakcyjny i słyszalny niemalże wyłącznie na Kaszubach wyraz jest na tyle atrakcyjny, że służy kreacji nazewniczej obiektów niezwiązanych z jego pierwotnym znaczeniem, np. hotelarsko-gastronomicznych: *zajazdów i pensjonatów*.

Oprócz wskrzeszenia dawnych wyrazów w funkcji nazwy, kaszubszczyzna jako żywy język regionalny tworzy własne atrakcyjne chrematonimy w wiejskiej i miejskiej przestrzeni. Do takich należy *Welewetka* lub *Velevetka*. Miano to nosi restauracja w Wejherowie i w Gdańsku, a pochodzi ono od pierwszych słów kaszubskiej piosenki *Wele wele Wetka*, która należy do typowego repertuaru kapeli kaszubskiej, jednak ich etymologia jest niepewna. Gerard Labuda wiązał ją z świętem ku czci słowiańskiego bóstwa Welesa, inni dali tym słowom status zaśpiewu, rytmicznego przerywnika, który występuje tylko na Kaszubach.

Są więc na tym terenie takie nazwy, które nie mają przypisanego właściwego znaczenia, a z kaszubszczyzna się kojarzą, identyfikują nadawcę jako człowieka z Kaszub lub ceniącego sobie lokalną kulturę. Wskazują bezpośrednio na familiarność kaszubskiej rzeczywistości, na jej pozytywne nacechowanie, sprowadzone w sferze nazewniczej od tych elementów kultury, które przynoszą ukojenie, zabawę,

radość. Z tym trendem związane są też nazwy lokali nawiązujące do instrumentów kapeli kaszubskiej: *Bandonia* 'instrument klawiszowy, rodzaj harmonii', *Bazuna*, -y 'instrument dęty, inaczej: trąbita', *Burczybas* 'kaszubski instrument perkusyjny składający się z beczki i końskiego włosia'. Nazwa *Bazuny* dotyczy też zespołu folklorystycznego. Do całkowicie niezrozumiałych dla obcego obserwatora kaszubskich chrematonimów należą m.in.: *Denega* (winno być *Dënëga*) 'fala', *Maszoperia* 'związek rybaków', *Nordowi Mól*, *Chëcz*, *Czëc*, *Norda*, *Nëczk*, *Wanoga*, *Zymk*.

Prócz apelatywów i zawołań, w funkcji nazwy występują liczni kaszubszy i pomorscy bohaterowie historyczni, np. *Damroka*, *Mestwin*, *Mściwój*, *Mściwój II*, *Sambor*, *Sambor II*, *Świętopelk*, *Świętopelk Wielki*, *Witostawa*, *Zwiniława*, legendarni bohaterowie, założyciele osad: *Gowid*, *Siemian*, literackie postaci: *Remus*, *Necz*, *Stolem*, *Gosk*, *Krośnię*, *Gryf*, z których Kaszubi są dumni, których imiona upamiętniają w trwałej przestrzeni społecznej. Użycie ich dowodzi, że Kaszubi mają swoją historię, literaturę, legendy i podania, że tworzyli i tworzą kulturę materialną i niematerialną. Jednocześnie nazwy te pełnią funkcję identyfikacyjną, właściwą dla nazw własnych i sygnifikacyjną, oznaczającą, właściwą apelatywom. W wypadku nazw kaszubskich lub wykorzystujących apelatywy kaszubskie konotacja jako kulturowa implikacja nazwy jest wykorzystywana jako wyjątkowo atrakcyjny, unikalny wręcz, element chwytu reklamowego. Powstałe w wyniku różnych procesów onimicznych nazwy mają różną wartość znaczeniową, konotują różnorakie cechy asocjacyjne, luźno lub ciaśniej związane z działalnością obiektu, który nazywają.

Nazwy w języku kaszubskim nie dziwią już dziś ani Kaszubów, ani odbiorców nieznających języka kaszubskiego. Są ciekawostką, przyciągają jak magnes ludzi spragnionych "lokalnych atrakcji" również w formie interesującego napisu, gazety, czy menu w restauracji. W świadomości nadawcy uprawnionego do utworzenia nazwy i w płaszczyźnie jego obrazowania dokonuje się perswazyjnej próby względem odbiorcy. Projektuje on znaki o silnym nacechowaniu symbolicznym reprezentujące kaszubski aspekt swojskości, która może być odebrana jako atrakcyjna. Dla turysty, odbiorcy zafascynowanego światem realiów regionu może być ciekawostka, dla odbiorcy rodzimego – elementem swojskości, familiarności, dla niezainteresowanego lub antagonistycznie nastawionego do kultury regionu, będzie elementem niezrozumiałym bądź drażniącym. W przejściowej przestrzeni bilingwalnej w procesie komunikacyjnym zachodzą zaburzenia ze względu na zrozumienie lub brak pojęcia intencji nadawcy, czy niekompetencje językowe.

Obco brzmiące i niezrozumiałe kaszubskie nazwy niosą tym samym minimum informacji. Zatem kolejnym zabiegiem uzupełniającym tę lukę jest stworzenie takiej formacji, by pojawił się, obok kaszubskiego, człon dodatkowy nazwy po polsku lub skaszubiony, dzięki któremu powstaną bilingwalne *composita*, np. *Karczma Krzëwi Róg*, od *comp.* 'krzywy róg', Pomorskie Centrum Hurtowe Rënk, od ap. 'rynek', *Teatr Bina* z Sierakowic, od ap. *bina* 'scena'.

Oprócz tak widocznych w przestrzeni aglomeracji nazw można spotkać te, które znane są węższym kręgom odbiorców. Należą do nich nazwy współczesnych zespołów muzycznych, które tworzy młodsze pokolenie Kaszubów korzystające z zachodnich wzorców kulturowych. Hybrydalne konstrukcje typu: *The Rozmiesz*, czy *The Damrockers*, które świadczą o znajomości języków obcych, o uleganiu światowym trendom, o potrzebie wychodzenia poza swoją kulturę, o wzajemnym przenikaniu się kultury rodzimej i obcej. Ten nowszy model nazewniczy pozwala na liczne skojarzenia w związku z tworzeniem się jednostek onimicznych. Podane wyżej mają motywację żartobliwą, nawiązują do rodzimej mowy, jak i do szerzej pojętej kultury, są polem między tym, co tak pielęgnowane i swojskie, a

tym, co nawet niepolskie, a obce. Interesująca jest tu i struktura, i motywacja. Nazwy tego typu są motywowane kształtem nazwy oficjalnej lub formy apelatywu, wskazują jednak na eksploatację obcego elementu, który ma uatrakcyjnić nazwę, zbliżyć ją do kultury zachodu, unowocześnić, wykorzystując zróżnicowane techniki nominacyjne. bazą dla tak ukierunkowanych zabiegów są skojarzenia różnego typu. W nazwie *The Damrockers* mamy do czynienia ze zwykłą asonancją, czyli dźwiękowym kojarzeniem wyrazów niepozostających ze sobą w żadnych związkach semantycznych [1, s. 61–63]. *Damrocka i rock*, połączenia dwóch różnych genetycznie wyrazów dają informacje o nadawcy, twórcy nazwy, który jest Kaszubą i lubi rocka. Takiemu przekształceniu towarzyszy najczęściej ekspresja, a sama nawa po przekształceniu i dezintegracji jest dodatkowo wzmocniona obcym *the*.

Oprócz tak ciekawie skonstruowanych nazw, pojawiają się zupełnie obce, kalki, zapożyczenia mocno zakorzenione w kodach konstytuujących kulturę europejską, np. obecne w nazwach drużyn sportowych *Magic Niezabyszewo*, *Sparta Konarzyny*, czy bardziej popularne, należące do chrematonimii marketingowej¹ nazwy obiektów hotelarsko-gastronomicznych: *Image*, *Feniks*, *Novello*, *Angelos*, *Deja Vu*, *Europa*. Prócz mody na zapożyczenia nazw z innych języków, w przestrzeni onomastycznej zaistniały wyrazy w funkcji onomastycznej [2, s.23-30]: *Bilard-Club*, *Bistro*, *Grill-Bar*, *Hot-Dog*, *Pub*, *Club*, *Dansklub* poprzez import leksemów angielskich w całości. Oprócz europejskich, pojawiają się zaprojektowane na sukces jednostki sygnalizujące bogactwo, wysoki standard, dobrobyt: *Kanada*, *Ameryka*, *Hollywood*. We wzorcach kulturowych Kaszubi zatem odnoszą się poprzez kreację nazewnictwa, do fikcyjnych intencjonalnych odniesień, istniejących intersubiektywnie, a więc kulturowo. Mimo silnego naporu nazw regionalnych i co za tym idzie, kultury regionalnej, każdorazowo przywołuje się i rozbudowuje te obce i jakże popularne nazwy wchodzące w relacje obce – lepsze. Owa relacja znamionuje postrzeganie, selekcję i sposób zapatrywania się na kulturę obcą względem rodzimej. Z jednej strony Kaszubi wartościują to, co kaszubskie, z drugiej wielbią to, co obce. Tworzą w ten sposób znany sobie wyimek rzeczywistości o szkatułkowej budowie, w której wieko wewnętrznej szkatuły otwiera się w sytuacjach wyłącznie dla niej dogodnych. Elementów obcych kaszubszczyzna wypierała się długo, od czasów krzyżackich, przez ingerencję niemiecką, pruską, aż do dziś. Jednak w wyniku tych długotrwałych kontaktów kaszubskie słownictwo nie oparło się licznym germanizmom. Dokumentuje ten fakt i warstwa nazewnictwa, szczególnie wyraźna w onomastycznej przestrzeni miejskiej: *Adler Apotheke*, *Berents Hotel*, *Pod Szygłem*, *U Fleiszra*.

Mimo elementów obcych obecnych zarówno w nazwach oficjalnych, jak i nieoficjalnych, Kaszubi traktują swój język jako wartość kulturową. Posługując się nim w trwałej przestrzeni społecznej komunikacji, jaką jest chrematonimia, sygnalizują przynależność do swego terenu, do swej kultury. Dla wielu z nich owa deklaracja łączy się silnym stosunkiem emocjonalnym do języka przodków, jest dla nich wartością autoteliczną, decydująca o tożsamości, a dostrzegalną coraz częściej wśród młodzieży, szczególnie studenckiej.

Nazwy kaszubskie, które są wybierane przez reprezentantów lokalnej społeczności są antropologicznym i dziejowym dokumentem w ostatnim dziesięcioleciu mocno zsubiektywizowanym. Dzisiejsza przestrzeń onimiczna jest bardzo ruchliwa i niestała, nazywane obiekty szybko powstają i szybko giną, dlatego ważnym jest ich dokumentowanie, by służyły jako zapis kultury, by wskazywały na poziom kulturalny w zamkniętym przedziale czasowym, by wskazywały na preferencje Kaszubów ujawniając ich działania subkody-

fikacyjne i perswazyjne.

Kaszubszczyzna udostępnia z jednej strony szeroki wachlarz apelatywów, postaci do tworzenia nazw, odwołuje się do lokalnego patriotyzmu, z drugiej zaś strony ogranicza ten obraz do wybranego zakresu najbardziej popularnych i kojarzonych z Kaszubami apelatywów: *Stolem*, *Kaszub* itp. To swoista powtarzalność motywów daje dość ostry obraz, rozpoznawalny na większym obszarze jako kaszubski i dlatego jest to być może fortunny zabieg. „Kaszubskość” w chrematonimach formuje świat idealny, zapamiętanych bohaterów, cudownych postaci, siłaczy, wesołych ludzi, starych obyczajów i zwyczajów. Ta charakterystyczna nadmiarowość wyraża się poprzez wzbogacenie rzeczywistości do tego stopnia, że nie jest ona autentycznym obrazem nadawcy, ale wyimaginowanym pragnieniem zachowania wszystkiego, co kaszubskie w wersji tradycyjnej, bo ta najbardziej opiera się obcym wpływom, choć ukonstytuowany porządek burzy młode pokolenie nadawców koczujących różne style, języki, kultury. Przynależność do tego świata stanowi przesłankę do swoistego z nim dialogu, który tworzy się dzięki relacjom nadawczo – odbiorczym w procesie onimizacji w przestrzeni aglomeracji.

Przestrzeń chrematonimiczna tworzy obraz kultury, choć często wyidealizowany, jednak jest jednym z luster, w którym można ujrzeć oblicze kulturowo – społeczne tej mniejszości regionalnej. Nadawanie nazw w etnolekcie wzmacnia poczucie wspólnoty, świadomość nadawcy i odbiorcy, sytuuje tożsamościowo, ma wielkie znaczenie dla komunikacji społecznej. Wskazuje też na fakt, że kaszubszczyzna stała się syntezą wielu elementów kulturowych, na które się otworzyła. Świadomość językowa jest wśród Kaszubów niezwykle znaczącą kategorią w rozwoju chrematonimii na tych terenach. Używanie słownictwa kaszubskiego w polskiej przestrzeni językowej jest silnym wyznacznikiem tożsamości tej grupy etnicznej. Nadawca, świadomy uczestnik procesu nazewnictwa – kulturowego, zdaje sobie sprawę z istnienia dwóch jednostek onimicznych: kaszubskiej i polskiej, wybiera jedną z nich, wartościując tym samym cały system kulturowy, jaki niesie ze sobą kaszubskość względem polskości. Częstszemu używaniu kaszubszczyzny przez mieszkańców wsi i miast Kaszub sprzyja wzmocnienie poprzez działalność różnych instytucji kulturalnych i lokalnych władz. Kaszubi cenią swój język, widzą w swoim przekonaniu, inny system, nie wskazują go jako gorszy, ale jako pierwotny, własny, mówią o „kaszubskiej literaturze, sztuce, kulturze”. Dzięki tym czynnikom możemy mówić o klasycznym bilingwizmie, tzn. o opanowaniu systemu wtórnego, tu: polskiego przy zachowaniu systemu pierwotnego, kaszubskiego.

Istotą socjologicznego zainteresowania kaszubszczyzną jest jej społeczno-kulturowe usytuowanie, a przede wszystkim jej odrębność decydująca o funkcji komunikacyjnej i grupowej, określająca próg porozumiewania się (czy – z drugiej strony – stopień niezrozumienia dla osób spoza własnej grupy), a tym samym krąg osób, dla których jest ona wspólnym systemem znaczeniowym [7, s. 295]. Obszar nazewnictwa na Kaszubach nie ma, ze swej natury, skończonego charakteru i jest ważnym elementem w przekazie kulturowym tej społeczności.

1. Cienkowski W. Teoria etymologii ludowej / W. Cienkowski // Warszawa 1972.
2. Czamara A. Made in Europe – leksykalne zapożyczenia z języka angielskiego w polskim polu wyrazowym handlu i usług / A. Czamara // Poradnik Językowy. – 1996. – Nr 5-6.
3. Dwilewicz B. Z zagadnień onomastycznych wileńszczyzny / B. Dwilewicz // Terytorialne i etniczne zróżnicowanie nazewnictwa, red. A. Belchnerowska, B. Frankowska-Kozak, J. Ignatowicz-Skowrońska. – Szczecin, 2006.

¹ Termin podają za: [4].

4. Gałkowski A. Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim / A. Gałkowski // Łódź, 2011.
5. Kosyl Cz. Forma i funkcja nazw własnych / Cz. Kosyl // Lublin, 1983.
6. Synak B. Współczesne funkcjonowanie kaszubszczyzny / B. Synak // Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Kaszubszczyzna. – Opole, 2001.
7. Szultka Z. Szkic dziejów Kaszubów ze szczególnym uwzględnieniem przemian językowych / Z. Szultka // Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Kaszubszczyzna – Opole, 2001.
8. Treder J. Sytuacja socjolingwistyczna kaszubszczyzny / J. Treder // <http://www.rastko-ka/content/view/12/26/>

СЕМАНТИКА Й ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ (на матеріалі українських східнословобожанських говірок)

Ковтун Валентина

Лексеми на позначення кольору не тільки подають важливу інформацію про предмет, але й мають здатність збуджувати думку та викликати певні почуття. Діяльність органів зору може інтенсифікувати роботу й інших органів: слуху, смаку, нюху, дотику. Колірні відчуття можуть викликати спогади та пов'язані з ними емоції, образи, психічні стани. Протягом тривалого часу історично-культурного розвитку в свідомості людства закріплювалися певні асоціативні зв'язки різноманітних кольорів або кольорних сполучень з явищами та подіями життя.

Функції назв кольору в художньому творі протягом останніх десятиліть стали предметом зацікавлення багатьох українських учених – С. Єрмоленко, К. Ленець, О. Нечитайло, Л. Пустовіт, Н. Сидяченко, Л. Ставицької та ін. Особливості вияву ментальності етносу з допомогою колірної лексики досліджували А. Вежибицька, О. Рахліна, Г. Яворська та ін.

Значна кількість праць, у яких розглядалися репертуар прикметників української мови та використання назв кольорового спектра в мові художніх творів, свідчить про важливість цієї проблеми. Наразі вивчення функційних особливостей кольороназв є актуальним, оскільки семантична структура прикметників кольору в діалектному тексті ще не була об'єктом спеціальних студій.

Мета розвідки – дослідити семантичну структуру прикметників на позначення кольору, виявити їхню асоціативне підґрунтя в діалектному тексті українських східнословобожанських говірок.

Завдання статті полягає у визначенні референтної сфери прикметників, їхньої сполучуваності з певними класами імен.

Джерелами дослідження стали матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій зі Сватівщини [3], Старобільщини [6] та інших східнословобожанських говірок [7], а також власні записи діалектного матеріалу.

Відомо, що мінімальною семантико-синтаксичною структурною одиницею тексту є висловлення як комунікативна реалізація речення [2, с. 6]. У дослідженні розглядаємо висловлення (рідше – словосполучення), у яких реалізуються моделі “простий прикметник кольору + іменник певного класу”.

У східнословобожанських текстах репрезентовано як основні такі кольори: *білий, чорний, червоний, зелений, сірий, синій, жовтий, золотий*. Найменування інших барв (*вишневий, голубий, рудий* тощо) функціонують зрідка, тому, на нашу думку, вони не несуть особливого семантичного наповнення.

Аналіз уживання лексичних одиниць на позначення кольору засвідчує, що домінують в діалектних текстах є лексема *білий* – “який має колір крейди, молока, снігу” [5, с. 181].

Мовленнєва актуалізація назви відбувається і в атрибутивних, і в предикативних синтаксичних конструкціях, де вона вступає в лексико-семантичні зв'язки з іменниками, переважно назвами одягу: *Старі люди носили старі речі // платки були білі і а заўйязували їх під бороду* [6, с. 86]. Весільний одяг нареченої білого кольору є символом віри й чистоти: *На мієні була біла фата / цє і тастєн ке плат'а і ч'об'ім'ки на ног'ах // с'вад'ба була ос'ін'у* [6, с. 39]; *Молода ў плат'і білому / в'ін'ку* [6, с. 51].

Образ “білої хати” в східнословобожанському тексті – символ добра й усього позитивного – набув етнічної ознаки: *Рєсунка не'ма / обоўйяз'ково білі і хати* [6, с. 85].

Українці здавна славилися майстерністю прясти полотна, докладаючи чимало зусиль, щоб воно в кінцевому результаті стало досконалим – білосніжним. Тому в тексті, окрім номінації *білий*, поширена *білий-білий, біленький*: *Воно [полотно] ставало білен'ким не' зразу* [7, с. 11]; *Супєш'и попе'л / кє'п'ятком промиваєш / і ўже н'ісл'а ц'ого полотно біле / біле* [7, с. 129]; *А йак у'воду мо'ч'аєш / і прости'лаєш по тра'в'і // висохне / ми оп'їет' намоч'ім // і оно [полотно] тоді біле-біле // і шили сороч'ки з' його* (записано від Чумак Катерини Василівни, 1940 р. н., с. Піски Новопокровського р-ну Луганської обл.).

Значення *білого* на основі семантики “світлошкірий”, “світловолосий” також добре відомі. Вони реалізовані при вживанні прикметника *білий* стосовно людини: *Дітки у них у'с' і йак анє'лоч'ки білі і / білі і* [7, с. 68]; *У мене йє доч'ка / в'є'соч'єн'кого росту / білен'ка* [7, с. 133].

Окрему групу становлять уживання описуваного прикметника з семантикою *білого* кольору для характеристики води і водних об'єктів, які мають вузькокальне поширення: *Вони мили ноги ў р'іч'к'і / а йак побач'іли / шч'о вода біла / то ска'зали / аї да бі'єлі'є води // так оно і п'ішло назван'їє // д'єло ў том / шо ў нас г'ора м'єлова'а / а коли їде дошч' / то вода зб'їга по г'ор'і ў р'іч'ку / і ў р'іч'к'і вода ста'нови'ц'а біла* [7, с. 16–17]; *ў'нашо'му се'л'і йє р'іч'ка / вона те'л'ч'є ў нас пр'ам білі'а кре'їд'анойі г'ори / пр'ам аж біла та'ка / вона ї з'вєч'а Білоїу* [7, с. 244]. Семантика прикметника *білий* здебільшого пов'язана із зоровим сприйняттям реалій. Східнословобожанський край багатий на таку корисну копалину, як крейда, тому такі асоціації мешканців, близькі до символічних і психологічних сприймань кольору, можна віднести до географічних.

Лексема *чорний* позначає колір “сажі, вугілля, найтемніший” [6, с. 352]. Мовленнєва актуалізація назви відбувається і в атрибутивних, і в предикативних конструкціях, у яких індикатором виступають здебільшого назви одягу: *Молоді ў ч'орном ко'ст'ім'і / ў кирзових ч'оботах* [6, с. 51]. Чорний костюм нареченого, на протигагу білому вбранню нареченої, звичайно пов'язують з елегантністю. Він має деяку ауру сили і тим самим робить чоловіків сильнішими.

У прямому значенні словобожанці вживають прикметник *чорний* і для опису зовнішності: *Кажу / ма / ну йак ме'ні жалко мо'їє волос'ач'ко / воно куч'і'р'ав'ін'ке було / ч'орні'їн'ке* [7, с. 335].

Нерідко в східнословобожанських говірках лексема *чорний*, субстантивуючись або поєднуючись з іменником, стає засобом створення чогось страшного, поганого, нещасливого. Особливо в розповідях про демонологічних істот, пов'язаних з потойбічним світом, прикметник *чорний* набуває семантики “нечистої сили”: *А йа / каже /*

проснулася і шос'ме не за груди давить / а то ч'орне / волохате зал'ізло [7, с. 299]; А вона / в'ід'ма / перетворувалас' у клубок гор'аи'ч'її і під'ноги кидалас' / і на кот'а ч'орного тоже перетворувалас' а [3, с. 40].

Й інші обряди, і поховально-поминальний ритуал мають свої особливості в різних куточках країни. У східнословобожанських говірках колір труни символізує вік померлої людини: *Іаки ч'о молодїї по'мер / то красній гроб' робл'ат' / а іаки ч'о ста'рїї / об'и'вайут' ч'орним* [6, с. 90].

Засвідчено сполучення прикметника *чорний* з іменниками на позначення народного ремесла нашивання на тканину – вишиванням. У різних місцевостях використовують різні нитки та їх поєднання; здебільшого, у візерунках переважають *чорний* і *червоний* кольори як вічні символи протилежних понять: кохання й зради, життя і смерті тощо: *На мужс'ких сороч'ках була ч'орна та красна виши'юка ...мужс'кі сороч'ки вишивали на ком'ірц'ях / на рука'вах і по'пере'ду сороч'ки // жєнс'кі вишивали і по рука'ву / і по'пере'ду / хто де хо'т' ї'у* [6, с. 87].

У мовленні словобжаків, під впливом російської мови, *красний* уживають з тим самим значенням, що й *червоний*. Тому відзначаємо функціонування двох синонімічних назв *червоний* і *красний*. Найменування, пов'язані з елементами жіночого вбрання, сполучаються із зазначеними кольорами, сприймаємо як красивий, яскравий, святковий: *Виши'єту сороч'ку над'вай'єм / красну ї'у'нку / х'вартух виши'єтїї* [7, с. 264]; *На'місто о'це од са'моїї шийї // тут д'уте на'місто / тут красне / а то'д' і на са'мїї низ – при'па'ки* [7, с. 107].

Красний/червоний у сполученні з назвами весільного обряду “часто актуалізує розгортання мотиву зовнішньої та внутрішньої краси одружуваних і привабливості весільного обрядового дійства” [4, с. 108], це й *об'ич'но красній руш'ник* [6, с. 85] для молодих; *ч'ервон'і ч'об'їт'ки* [7, с. 380] в нареччї; *і дв'ї ло'жки де'р'є'у'їан'ї / зу'їязан'ї красноїу л'єнтоїу* [6, с. 45], весільний поїзд, як правило, був великим і відзначався мальовничістю: *Кон'ї / побоч'ї по бо'ках та'к'ї / флаги крас'ї / а то'д' і к'в'їт'ки пона'шиван'ї по тих флагах... / ї'у ко'н'аки грива позап'л'їтала / коси позап'л'їтан'ї поуп'л'їтан'ї поуп'л'їтан'ї л'єнточ'кі крас'єн'к'ї на кон'їх* [7, с. 107].

Семантика прикметника *красний*, який виступає у ролі означення до іменника *дівчина*, пов'язана зі сватанням. У східнословобожанському тексті цей передвесільний обряд, коли представники родів молодого й молодої домовлялися про весілля, має форму театралізованого дійства: “класична” розмова батьків/сватів про куницю та мисливця або про красну дівчину та доброго молодця: *Ми тут по с'л'їду нема / у'пала / випала пороша / по с'л'їду до вас при'б'їгла куниця / краснаїа д'ївиц'а* [7, с. 31]; *Шо ви не'р'є' держуйте д'ївиц'у красну куниц'у / а ї'у нас ко'зак молодїї // от ми хо'дили / блу'кали / поки на ваш сл'їд на'пали* [7, с. 259].

Лексема *зелений*, вжита переважно у значенні: той, що “має колір трави, листя, зелені” [5, с. 553], виражає поняття, в основі яких лежать властивості, ознаки предметів. “Якщо спробувати відповісти на питання, які саме предмети чи фрагменти дійсності описуються в українській мові як зелені, тобто розглянути сполучуваність прикметника *зелений* з різними семантичними розрядами імен, то відразу ж виявляється специфіка зеленого порівняно з іншими основними позначеннями кольорів. Ця специфіка зумовлена прототипом зеленого – рослинистію” [8, с. 43]. Актуалізація назви відбувається і в атрибутивних, і предикативних синтаксичних конструкціях,

де вона вступає в лексико-семантичні зв'язки з іменниками, і, як покаже аналіз текстів зазначеного ареалу, найпоширенішими сполученнями є ті, де *зелений* виступає як атрибут рослинисті: *Іак ви'їшла / а во'да с'пала / і сто'їт' тра'ва зе'лена / зе'лена* [5, с. 36].

Семантика сполучення *зелена неділя* в українських східнословобожанських говірках пов'язана з циклом свят, що починаються від Трійці і супроводжуються прибиранням хати всередині й зовні зеленню; “цей звичай пов'язаний з вірою в природу й бажанням заручитися її могутньою допомогою” [1, с. 242]: *До зе'леноїї не'д'їл'ї н'їл'з'а було к'в'їч'ат' хату // а коли при'їде зе'лена не'д'їл'а / іак на'носив' у'с'акоїї зе'лен'ї // пол ч'єбре'ц'ом покрий'єм // пахне / іак у сад'ку // понари'вай'єм ц'їл'ї об'є'ремки па'ш'н'ї і ото іак понаси'пай'єм / шоб у'с'ака неч'їст'не' во'дилас'* [7, с. 201].

Лексема *сірий* називає “колір, середній між білим і чорним; барва попелу” [6, с. 229]. Мовленнєва актуалізація відбувається в атрибутивних і предикативних конструкціях. Найпоширенішими є сполучення *сірого* з назвами живих істот: *А там же і дик'ї в'уточ'ки / ц'ап'ї с'їр'ї / лебе'д'ї кор'мили'с'а* [7, с. 54]. Функціонування аналізованого прикметника в досліджуваних текстах засвідчує традиційне сполучення з персонажами та тваринами в народних іграх, і є надзвичайно стійким міфологічним символом: *С'їрїї во'їк за го'рої / не' пус'кає нас до'мої* [5, с. 80].

Полотно, як уже зазначалося, має традиційно білий колір, але, звичайно, після обробки, а спочатку *получ'алос' с'їре полот'но // треба було їдо'го в'їд'їл'ити* [7, с. 11]; *Сто'їали б'одн'ї / накла'дали полот'на і зали'вали отим лу'гом // і оно от'б'їл'увало // полот'но с'їре було / а то'д' і праником душ'їпенили їдо'го б'їла колод'аз'а та поло'скали* (Записано від Чумак Катерини Василівни, 1940 р. н., с. Піски Новопокровського р-ну Луганської обл.). Сполучення *с'вітки с'їр'ї* [5, с. 49] має семантику верхнього одягу чоловіків і жінок з дмотканого грубого сукна.

Семантика прикметника в сполученні з назвами продуктів з борошна пов'язана не тільки із зоровим сприйманням, а й зі смаковими властивостями. Атрибут *сірий* виконує функцію диференціації і розмежовує страви з борошна вищого й невищого ґатунку: *П'їде'мо о'це / воз'ємо хл'їба / хл'їб с'їрїї / хл'їб уже бу'ї* [7, с. 39]; *Хл'їп же ж'їт'н'її / б'їлого це ж там т'їки по н'разниках* [7, с. 48].

Лексеми *жовтий* і *синій* у східнословобожанському тексті сполучаються здебільшого з назвами рослин: *п'ї'у'ники ж'о'їт'ї* [5, с. 36], *бе'с'!мерт'ник ж'о'їтїї* [5, с. 47], *баб'ки ц'в'їлі син'їм* [5, с. 48]. У висловленні *Жали ши'є'ниці у то'д'ї / іак сте'бла були їже ж'о'їт'ї / а зерно ї'у колос'ках к'їс'є* [7, с. 55] семантика відрізняється від попередніх прикладів: мова йде не про властивість, що відрізняє рослину від інших за кольором (червона, синя), а про якість – “дозріле зерно”.

Лексеми *синій* – “середній між голубим і фіолетовим” [6, с. 182] – і *жовтий* – “середній між оранжевим і зеленим” [6, с. 540] актуалізовані в предикативних, і атрибутивних конструкціях. У тексті для позначення кольорів поширеними – у цьому виявляється їхня специфіка – сполучення з іменниками-прототипами: *ж'о'їтїї п'ї'сок* [7, с. 51]; *небо син'є / син'є* [7, с. 166]. Іншу семантику мають прикметники при сполученні з іменниками для характеристики предметів, пофарбованих у відповідний колір; виконує функцію диференціації: *Жили ми у ж'о'їтому буди'ноч'ку на о'коли'ц'ї* [7, с. 64]; *Во'на до'бави'ла і куп'ила ме'н'ї ї'у'бку // та'ку кра'с'їву / син'ї у'їц'ї'точ'ки* [7, с. 16].

Прикметник *золотий* актуалізований у діалектних текстах переважно в переносному значенні – у висловленнях з оцінним ставленням до людей: *Ну / золоті ї люди / ітак гарно го'дували* [7, с. 99]. Позитивний оцінний зміст виражають й атрибутивні конструкції із семантикою “умілий”, типу *золоті ї руки* [7, с. 75].

Досить вільно лексема *золотий* може сполучатися з іншими класами слів. Зауважимо, що семантична інтерпретація змінюється залежно від семантики імені. Колористичну характеристику прикметник набуває в сполученні з назвами предметів, які виготовлені із золота або покриті золотом (про які ми розуміємо, що золото – це матеріал, але й підсилює зорове сприймання – золотий колір): *Ст'єни його'го б'їл'ї / а купо'ла син'ї с золотими зв'оздами* [7, с. 16]; *Там хароша тоже церква // розма'л'овані хрест золоті* [7, с. 262].

Отже, семантика лексем на позначення кольору повною мірою розкрита саме в тексті. Аналіз фактичного матеріалу показує взаємозалежний зв'язок: сприйняття реалій навколишнього світу пов'язане з кольоровими асоціаціями, свідомо чи підсвідомо викликає певні кольори – позитивні чи негативні асоціації. Важливою етнічною, соціальною, етичною ознакою був колір матеріалів, котрі використовувалися для одягу, тому поширеними є сполучення прикметників кольору з назвами вбрання, повсякденного (пофарбований у зелений, жовтий тощо) чи святкового (білий, червоний/красний). Вивчення у східнословобжанських текстах назв кольору в сполученні з певними класами імен засвідчило, що семантика кольору завжди розкривається в аспекті історично-національних, регіональних особливостей, виступає засобом вираження народного світогляду, його психології, смаку: білий колір втілює поняття чистоти, чорний – благородства, а також нещастя, червоний символізує людські почуття – радість, сум, кохання, красу тощо. У діалектному тексті функціонує і гармонійне їх сполучення (пряме значення), і контрастне (переносне значення).

Дане дослідження є фрагментом майбутньої дисертаційної роботи.

1. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Остроушко О.А. Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О.А. Остроушко; Дніпропетровський нац. ун-т. – Д., 2002. – 22 с.
3. Сватівщина: матеріали фолькл.-діалектол. експедицій / за ред. З.С. Сікорської. – Луганськ : Осіріс, 1998. – 136 с.
4. Скиба О.В. Кольоративна символіка у структурі традиційних весільних обрядодій на Луганщині / В.О. Скиба // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 6 (217) березень. – С. 108–113.
5. Старобільщина: матеріали фолькл.-діалектол. експедицій / за ред. З.С. Сікорської. – Луганськ: Шлях. – 2000. – 128 с.
6. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
7. Українські східнословобжанські говірки: сучасні діалектні тексти: навч. посіб. / за ред. К.Д. Глуховцової. – Луганськ: Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 424 с.
8. Яворська Г.М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) / Г.М. Яворська // Мовознавство. – 1999. – № 2–3. – С. 42–50.

ЕКСПРЕСІВНІСТЬ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ ІВАНА ІОВА ЯК ЧАСТКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Козак Раїса

Поетичний дискурс як особлива комунікативна сфера потребує взаємодії двох особистостей – Творця (автора) і Споживача (реципієнта – читача, слухача). Від того, наскільки до сучасних тенденцій зуміє адаптуватися конкретний споживач, наскільки він виявиться готовим до сприйняття інформації в умовах своєрідного “екобалансу культури” [4, с. 203], залежить його повноцінність як реципієнта сучасної культурної продукції (сучасної літератури, театру, кіно, музики тощо).

Поетичний дискурс (ПД) репрезентує загальнонаціональну мову щодо розвитку її творчих можливостей, виявляє її естетичні та експресивно-стилістичні потенції. “Аналіз фактів мови свідчить, – слушно зауважує О.В. Добрунова, – що засоби вираження емоцій не довільні, вони значною мірою “канонізовані”, проте ще не повністю вивчені і досі не систематизовані” [3, с. 15].

Творчість письменників-подолян збагачує літературну мову на усіх функціональних рівнях, але залишається поза увагою мовознавців.

ПД Івана Іова засвідчує інноваційні структурно-семантичні, стилістичні, художні можливості літературної мови, тому і став об'єктом нашого дослідження у цій розвідці.

Завдання дослідження – проаналізувати мовні засоби експресії у поетичному дискурсі Івана Іова.

У складній емоційній структурі поетичного дискурсу виділяються фонетичні, лексичні, граматичні (словотвірні, морфологічні, синтаксичні) і стилістичні засоби реалізації мовної експресії. Усі вони є засобами емоційного впливу на читача.

У попередньому слові до збірки Івана Іова “Вічність живемо” (2001 р.) Микола Жулинський підкреслює, що “Двері в “майстерні слів” Івана Іова відчинені. Назавжди. І кожен із нас зможе задивлятися “ув очі слів, у їхні світлі і вродливі лиця”, бо ці слова в образному сузір'ї витвореного дивовижним даром Поета навіки запеклися на його сонячних губах” [5, с. 12].

У поетичному дискурсі поета вражає легкість письма, вишуканість форми, витончений ритм, свіжість рими і вічний пошук чогось нового, ще ніким не сказаного. Гексаметричність, важкуватість стилю, вдало помічена Я. Мельником, є основою поезії Івана Іова [1, с. 70].

У системі образно-зображувальних засобів ПД Іова на фонетико-стилістичному рівні є багатство алітерації, асонансів, взаємопереливання традиційної й експериментальної форми. Наприклад:

Джерело жебонить джигунцеві-джмелю,
І зело зеленаве-се зелення зали-зали-
шаються подихи світла м'які, як лю-лю,
Непорушні, безсонні, вогнисті вокзали.

(Розмиті греблі у календарях)

або:

Учора, як чорний човен,
Де твердь голуба тверда,
Де Бог із хрестами човга, –
Се твориво чи творба? (“Лу”)

Функціонування у наведених прикладах шумних – африкати [дж], звуків [ж], [ч], [т] створює своєрідний музичний звуковий образ.

На лексико-стилістичному рівні ПД Івана Іова є виразним прикладом умілого використання усього розмаїття лексичного складу української мови (прямого й

переносного значень слова, синонімічного й антонімічного багатства, стилістично маркованої лексики тощо), що збагачує літературну мову новими значеннями та новими відтінками значень слів.

Мова його поетичних творів є загальнонародною, багатою найдавнішими тематичними групами, і, поряд з цим, поет правдиво і образно змальовує життя нашої сучасної епохи.

Лексичний світ поета оречевлений, ореальнений. Чи не на найпершому місці – лексеми *мати, Україна*.

Наприклад:

На чолі світанкові борозни, –
Свою маму не сплутаю з багатьма:
Запорошені рученьки борошном,
Й самоту-самотину святкує сама.
(“На чолі світанкові борозни”)

Матуся знає все, що має бути,
Залюблено зніматиме з хреста
І все крізь думи в золотім майбутнім,
Лиш слово виглядає на вустах.
(“Колискова – II”)

Немов бджолина лине-лине ненька,
Відмовившись від чогось навідріз.
(“Збирання матері до міста”)

Мати, мама, матуся, неня, ненька – слова-синоніми, якими автор звертається до матері. У мікрополі цих звертань – споконвічних мовних утворень на позначення поняття *мати* – знаходять вираження особливості національного характеру українців. Образ матері, неньки з давніх часів глибоко пошановувався в українців. Мати охороняла домашнє вогнище, продовжувала рід, а нерідко була і главою сім’ї. Вона – носій добра й любові, до неї звернуті слова ніжності, вдячності і поваги. “*І не зневажить маму п’яна дівка. І не образить голосом прокуреним...*”, – пише Іван Іова. Поет, зважаючи на реалії життя, використовує й інші синоніми: *матір-кріпачка* та оказіоналізм-неологізм *параскобаба*. Наприклад:

І колискову матері-кріпачки
В літописа записує книгар.
(“Колискова – II”)

Комусь параскобаба... Величаво
Проміньється все ж радістю лице.
(“Збирання матері до міста”)

Проте ці лексеми не викликають негативних емоцій, а навпаки, дають можливість читачеві ще глибше зрозуміти ніжність синівської/дочірної любові до матері, мають позитивну експресивність.

Образи матері й України у ПМ Івана Іова перетинаються, стають невід’ємними один від одного. Для України автор підбирає лексеми-означення *божа, безгрішна, спасенна, свята, щира* (“Україна – III”). З Україною в автора асоціюється народ. Саме тому, мабуть, він пише:

Радість жарини – се вуйкова файка,
Файно Вкраїні у горах, на призьбі.
(“Вуйко вирізьбляє люлечку-файку”)

Діалектизми *вуйко, файка, файно* підкреслюють народність та національну самобутність поезій Іова.

Засобом експресії поетичного дискурсу Івана Іова на лексичному рівні є і семантичний розподіл одного складного чи простого слова на два, як-от: *деревій – Вій дерев, темноти – тем ноти, частіше – час тіше, Хортиця – хор тиця, картини – кар тини, Житомир – жито й мир, вікна – вік на, шахрай – шах рай* тощо. Наприклад:

А Вій дерев у балці деревій,
Неначе пір’ячко, дере, дере.
(“Інстинктивне”)
І до тем – ноти – ноти до темноти – гучні сузір’я.
(“Де ж сьомий голосник?”)
Час тіше: все частіше цифра сім.
(“Де ж сьомий голосник?”)

Хор тиця щось хортам на славній Хортиці.

(“Випити чарку з лева шаблі”)

Лексичними засобами експресії у поетичному дискурсі Івана Іова є й синонімія та антонімія, поєднання різностильових елементів. Їх контрастне зіткнення посилює емоційність сприйняття. Наприклад:

Мовчи-німум, не слухай і не думай!
Хрест в головах кладі!

Поклав?

Аміль!

Бо розум не поверне мабуть Умань,
Ганьбу і сором одягнула тіль.
І **чистоту святу** терпи – не пекло,
Де й простота – найменшу – кримінал.
Нестяма-шал, безумство-сказ – переклад,
А божевілля все ж – **оригінал.**
Коріння поливаєм у каміння,
Де голоси роси колись клялись –
І тільки небо в їхнім піднебінні,
Світ-заповіт: сумління і спасіння,
І тільки божа воля – воскресіння,
І вічність, і хрести для бісектрис.
(“Божевільний сонет”)

Написано ж на **пиці – не лицю**,
Що поглумився карами Єгіпет.
(“Випити чарку з лева шаблі”)

Стає крилатим і стає метким
Пропаший ангел при такій **пашеці**.
(“Випити чарку з лева шаблі”)

Порівняймо їх значення.

Лиць, -я; мн. *лиця, лиць*; с. 1. Те саме, що обличчя. 1. Образно // Обличчя як ознака зовнішнього вигляду людини [2, с. 488].

Піка, -и, ж. 1. зневажл. Потворне, бридке обличчя. // Обличчя людини, комусь неприємної, несимпатичної [2, с. 748].

Пацёка, -и, ж., розм. Те саме, що *паца*.

Паца, -і, ж. Рот звіра, риби і т. ін. У порівн. // зневажл. Великий і некрасивий рот людини [2, с. 712].

Підсилюють емоційність і збагачують лексичну систему української мови і використовують автором епітети-оксиморони, як-от: *У нас не тандж – весела безгрошовість...; що щастя – утопитись в цій колодязі!; щастя – вмерти у коханій жінці...* тощо.

Характерною ознакою мовної експресії поетичної творчості Іова є термінологічна і професійна лексика. Зокрема, *абетка, а – е – и – і – о – у, писар, таблиця словозмін, правопис, пропис, кирилиця, санскрит, словник вкраїнських рим, приголосні звуки, африкати, подвоєння літер, крапка, кома, лінгвістична лексика:*

Таблиця словозмін кипить в повітрі,
Що й шумовиння вітер не зібга.
(“Десертна вірша”)

Підскіддя чорне розкрива під’їзд,
Де **приголосні звуки – африкати**.
(“Геометрія пейзажу”)

До, ре, мі, фа, соль, ля, сі, ноти, фортепіано, рояль, соло, на, арія – музична лексика:

Червоне – **до**, і синє – **ре**, зелене –
мі, фіолетове – **фа**, жовте – **соль**,
Пурпурне – **ля**, оранжеве – **сі**...
(“Де ж сьомий голосник?”)

Термометр – медична, *пейзаж* – образотворче мистецтво, *дратва* – взуттєва промисловість та інші. Наприклад:

Пейзаж завжди доповнює ... пейзаж,
Ну, хочеш діву, а угледити – диво.
(“Геометрія пейзажу”)

Характерною ознакою експресивного поетичного стилю Іова на морфологічному рівні є його слово-

творення, найчастіше це okazіоналізми типу: *звукобарво-букви, верблуди-верболози, сини-соняхи, здїбне-здобне, параскобаба, грізнолито, вимозоро, терпень-серпень, лебедїють, рудостріхий, клякси-черевики, всюди-скрізь, обрій-небокрай* та ін., як-от:

Про **східсоня** довізувавсь
з календарів,
З урожаю, із **гарбоснопів'я** від лану.
("Розмиті греблі у календарях")
Поєднали **буквобарвозвуки**
Гарбузи – акумулятори грози.
("Барвобуквозвуки")

Творчому почерку поета Іова притаманний і такий засіб експресивності, як порівняння. Найчастішими є порівняльні звороти зі сполучниками *як, мов, наче*:

І сонце з місяцем, як очі України...
Мовчить спасенно, вчено пронові знамення,
На шії заголовок, наче амулет.
Хоч хору вир, неначе корогви натхнення,
Та голос в фрак вдягає строгий етикет.
("Етикет")

Переважає більшість порівнянь – це взаємодія конкретної та абстрактної лексики, що підвищує експресивність зображуваного.

Наприклад:
Нагорода всім – вино городів,
Дами носять шлейфи, як дими.
Сам себе читаєш, ніби слово...
Грім, як наголос, лунає з тишини.
("Барвобуквозвуки")
Яріє зморшка, наче яру лик.

І деревій – немов з орди ярлик,
Немов Апостол з золотих коляд
Звук – місяць золотий, немов павук;
("Інстинктивне")

Потрібні вигадці таємні числа,
Немов бори у назві Бровари.
("Де ж сьомий голосник?")

Порівняння, вжиті при дієсловах, підсилюють експресивний характер дії:

І хтось це щастя називає "мука",
І не знаходить в відгомін ні слів,
Ще й розчиняється у склянці, наче цукор,
Вивірюється солоно, як сіль.
("Невиразні відгоміння")

І важко падають зірки, мов яблука.
("Передчуття")

Більшість порівнянь поезій Іова – це цікаві образно-індивідуальні порівняння, в основі яких лежить метафоризація. Ознака порівняння утворює індивідуальні, okazіональні словосполучення і з об'єктом, і з суб'єктом порівняння. Наприклад:

Мости над ріками, як етикетки,
Хоч назви похапцем чужий стер ці.
Та батька зорі світять, мов абетка, –
Тому і відрізняють від старців.
.....
І рвуться подихи розлук, як дратва,
Й прощення просиш подумки в прочан.
("Десертна вірша")

Справді Україна терпить, як Христос,
Скупана в стронції, в горі і чварах.
("Україна – III")

І сонце з місяцем, як очі України...
тощо.

Особливо значущим є нашарування в одній поезії порівнянь поряд з іншими засобами експресії, як-от:

Німина
Так чом же вам заціпило вуста?
Іван Драч, "Мовчанка Стефаніка"

Намріє-намарить – тому і щасливий вигадько,
Увесь в сивині, як у буйнім цвіту.
...І гривні до гриви складає розгублений дядько,
І губи-губища спасуть німину-німоту.
Майдан безгомінний, порожній, холодний,
мов чайна,

У соннім райцентрі куняє усе і дріма.
Не зморшки од вуст – павутина тонка від мовчання,
Причинність, затурканість і божевільний дурман.
Від холоду-голоду діти заходяться криком,
І соромом світять з обкладинок кінозірки.
Він пива замовить у чайній отій без'язико –
В долоні спітнілій Простягне скупі копійки.
І мертвого пива по – во – лі нап'ється із кухля,
І думка стріпнеться, як пташка маленька-мала.
Розкришиться хліб у руках, мов торішня макуха,
Порепані руки – водночас і віск, і смола.
Слова замордовані.
Губи – тугі пласкогубці,
Із кухлем і хлібом нема де сховатись руками.
І дядькова постать – це поза усіх самогубців,
І спину покірну шмагає нагайка реклам!

Тут і новотвори: *намріє-намарить, вигадько, губи-губища, німина-німота, холод-голод, маленька-мала*; синоніми, в тім числі і контекстуальні: *безгомінний, порожній, холодний; куняти, дріматти; причинність, затурканість*; контекстуальні антоніми *віск* і *смола*, що утворюють непряме порівняння – *порепані руки – водночас і віск, і смола*. Це і метафори: *сонний райцентр, мертве пиво, замордовані слова* і т.д.

Експресивність поетичного дискурсу Івана Іова на фоностилістичному, морфолого-стилістичному, синтаксично-стилістичному рівнях є результатом творення словесного зоро- й музикообразу. У нього немає жодного рядка, у якому б не відчувалося певної, при тім же й впізнаваної авторської відінструментованості.

Експресивна звуковиразальна, музична система переповнює його тексти, робить поезію вишуканою, витонченою, надає свіжості рими, у ній відчувається пошук нового, ще ніким не сказаного.

Індивідуальні авторські слововживання у поетичному дискурсі Івана Іова є часткою сучасної культури, оскільки розширюють рамки лексичної семантики, відігнують її, реалізують глибинне, приховане у слові і в цілому збільшують експресивні можливості національної мови.

Кожен із визначених нами аспектів заслуговує на окреме дослідження, що ми і плануємо описати у наступних розвідках.

1. Баран Є. Словопис Івана Іова // Іов Іван. Вічність живемо / Є. Баран. – Париж ; Львів ; Цвікау : Зерна, 2001. – С. 69–72.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови // уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с.
3. Добрунова О.В. Влияние эмоционального фактора на синтаксическое оформление высказывания / О. В. Добрунова // Сборник научных трудов. – М. : Изд. МГУ, 1988. – Вып. 313. – С. 13–22.
4. Энштейн М. Концепты... Метаболы... О новых течениях в поэзии / М. Энштейн // Октябрь. – 1998. – № 4. – С. 194–203.

5. Жулинський М. Слово про Іова // Іов Іван. Вічність живемо / М. Жулинський. – Париж ; Львів ; Цвікау : Зерна, 2001. – С. 11–12.
6. Іов І.П. Мене вам дав Господь (поезії) / І. П. Іов. – Хмельницький : НВП “Евріка”. ТОВ, 2001. – 44 с.
7. Іов І.П. Вічність живемо / І. П. Іов. – Париж 4 Львів ; Цвікау : Зерна, 2001. – 72 с.

ТИПИ СИНКРЕТИЧНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ФУНКЦІЙ ВАЛЕНТНО ЗАЛЕЖНИХ ІМЕННИКІВ

Колібаба Лариса

У сучасному українському мовознавстві валентність дієслів кваліфікують як “семантичну здатність дієслівних лексем поєднуватися з певною кількістю залежних іменникових компонентів (актантів, аргументів, партнерів), що мають відповідну семантичну якість” [8, с. 269]. Саме семантична природа дієслівного предиката визначає кількісний набір валентно залежних від нього іменників та їхні семантико-синтаксичні функції. У кожного дієслова свій набір залежних іменників, тобто своя валентна рамка. До валентної рамки дієслів української мови може входити від одного до семи іменників із семантико-синтаксичними функціями суб’єкта, об’єкта, адресата, інструменталія (знаряддя чи засобу дії) та локатива (місцеперебування, вихідний і кінцевий пункти руху, шлях руху). Проте серед валентно залежних від дієслова іменників вирізняються ті, семантичну функцію яких однозначно кваліфікувати складно і які не знаходять свого місця в усталеній класифікації субстанційних компонентів, оскільки семантико-синтаксичні функції таких іменників нашаровуються одна на одну, спричиняючи семантичний синкретизм.

Синкретичні (за іншими визначеннями – перехідні, дифузні, гібридні, проміжні, контамінаційні й под.) утворення як особливий тип одиниць подвійної природи постійно привертають увагу мовознавців. М.П. Кочерган зауважує, що явище синкретизму притаманне всім рівням мовної структури, однак на кожному з них має специфічні особливості [10, с. 584]. “На граматичному й лексико-семантичному рівнях, – наголошує дослідник, – явище синкретизму значно багатше і складніше. Тут поряд з інтеграцією двох чи більше значень в одній формі спостерігаємо перехідні, проміжні явища, що робить нечіткими й схематичними навіть найдокладніші класифікації лексико-граматичних класів, синтаксичних структур, лексико-семантичних варіантів слів” [Там само]. Саме тому В.В. Бабайцева зосереджує увагу на з’ясуванні сутності та причин явищ перехідності в граматиці російської мови [2]. За визначенням мовознавця, синкретичні утворення – конденсатори семантики, один із засобів мовної економії [1]. В лінгвоукраїністиці феномен синкретизму в проекції на мовні рівні загалом та теорію перехідності в граматиці зокрема найповніше дослідила Л.В. Шитик [17, 18, 19]. Явища синкретизму в морфології та синтаксисі української мови розглянуто в працях І.Г. Данилюка (синкретизм в системі частин мови), Ю.Ю. Наливайко, Ю. Коморникової, А.П. Загнітка (синкретичний характер членів речення), В.Г. Зарицької, Т.М. Грибонос (синкретичні типи підрядності в складних реченнях), Л.С. Островської (значеннєвий синкретизм у сфері атрибутивних відношень в структурі простого речення) та ін. Валентно залежні від дієслова іменники із синкретичними семантико-синтаксичними функціями в українському мовознавстві ще не були об’єктом спеціальних досліджень, щоправда окремі аспекти цієї проб-

леми порушено в працях І.Р. Вихованця [5, 6], М.Я. Плющ [15], О.Г. Межова [12, 13] та ін.

Мета нашої статті – виокремити типи синкретичних семантико-синтаксичних функцій валентно залежних від дієслова іменників та з’ясувати причини формування синкретизму семантико-синтаксичних функцій іменників. Досягнення цієї мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) окреслити основні вияви синкретизму семантико-синтаксичних функцій валентно залежних від дієслова іменників; 2) проаналізувати особливості поєднання кількох семантико-синтаксичних функцій у межах тієї самої словоформи; 3) установити чинники, які зумовлюють синкретизм семантико-синтаксичних функцій іменників; 4) репрезентувати основні морфологічні засоби вираження синкретизму семантико-синтаксичних функцій.

Причини формування синкретизму на граматичному рівні мовознавці визначають неоднаково. До них найчастіше зараховують: 1) синкретичне категорійне значення опорного компонента; 2) подвійні форми синтаксичного зв’язку і семантико-синтаксичних відношень між опорним та залежним компонентами; 3) еліпсис дієслівної форми; 4) невідповідність змісту і форми залежного компонента його позиції у синтаксичній структурі речення; 5) лексико-граматичні особливості поєднаних слів [9, с. 514; 18, с. 68]. До цих загальновизначених причин Л.В. Шитик додає синкретизм (багатозначність) прийменників як морфологічних засобів вираження синкретизму [18, с. 68], а Ю.Ю. Наливайко – прагнення до економії мовних засобів та функціонування словоформи у вторинній функції [14, с. 5].

Основними чинниками, що зумовлюють синкретизм семантико-синтаксичних функцій іменників, валентно залежних від дієслів, є транспозиція засобів вираження цих функцій – синтаксем та їхніх морфологічних виразників – відмінкових та прийменниково-відмінкових форм у функції підмета або керованих другорядних членів речення – зі своїх первинних позицій у вторинні, не типові для них позиції інших синтаксем (відмінків), а також синкретизм (багатозначність) прийменників. Зауважимо, що носіями семантико-синтаксичних функцій є мінімальні семантико-синтаксичні одиниці – синтаксеми. Відповідно семантико-синтаксичні функції суб’єкта, об’єкта, адресата, інструменталія та локатива притаманні субстанційним синтаксемам – суб’єктній, об’єктній, адресатній, інструментальній і локативній [7, с. 138]. Специалізованим морфологічним репрезентантом об’єктної синтаксеми в українській мові є знахідний безприйменниковий відмінок, адресатної – давальний безприйменниковий відмінок, інструментальної – орудний безприйменниковий відмінок, локативної – прийменникові форми місцевого відмінка. Однак нерідко відбувається переміщення одного відмінка зі своєї первинної позиції у вторинну зону іншого відмінка, унаслідок чого та сама відмінкова чи прийменниково-відмінкова форма слугує засобом передавання кількох типів значень. І.Р. Вихованець зауважує, що “в зоні дії семантико-синтаксичної валентності предиката транспозицію відмінкових форм можна розглядати і як явище семантико-синтаксичної конденсації. Предикат, контролюючи кількість і якість відмінкових компонентів речення, і при редукції одного з відмінкових компонентів в основному зберігає семантику базової (у даному разі повної) конструкції шляхом нашарування семантик двох компонентів в одному транспонованому компоненті” [5, с. 80].

Отже, синкретизм семантико-синтаксичних функцій валентно залежних від дієслова іменників корелює з явищем семантичного синкретизму субстанційних синтаксем, яке виявляється в злитті в одній синтаксемі кількох типів значень (суб’єктного та об’єктного, суб’єктного і локативного, об’єктного і локативного, об’єктного та

інструментального, суб'єктного та інструментального, інструментального і локативного), унаслідок чого формуються "складні" [13, с. 344] синтаксеми. Критерієм розрізнення основного та супровідного значень у складних синтаксемах О.Г. Межов пропонує вважати напрям транспозиції: "У випадку переміщення суб'єктної синтаксеми в периферійну інструментальну зону орудного відмінка, ...логічно кваліфікувати таку складну синтаксеми як інструментально-суб'єктну з перевагою значень знаряддя або засобу дії. Якщо інструментальна синтаксема пересувається в центральну суб'єктну підметову позицію речення, то називний відмінок набуває суб'єктно-інструментальної функції з домінуванням семантики суб'єкта" [13, с. 349].

Обстеження вживань валентно залежних від дієслів іменників дає змогу виокремити такі типи їхніх синкретичних семантико-синтаксичних функцій: 1) об'єктно-суб'єктну; 2) локативно-об'єктну; 3) локативно-суб'єктне; 4) інструментально-суб'єктну; 5) інструментально-об'єктну; 6) локативно-інструментальну. Семантичними репрезентантами цих синкретичних функцій є: суб'єктний об'єкт, локатив-об'єкт (просторовий об'єкт), локатив-суб'єкт, інструментальний суб'єкт, інструментальний об'єкт, локатив – засіб дії.

Розглянемо кожну з виокремлених синкретичних семантико-синтаксичних функцій. Доказом їхньої подвійної природи слугуватимуть відповідні трансформації синтаксем та відмінків.

1. Ускладнення суб'єктної семантики об'єктними значеннями породжує синкретичне об'єктно-суб'єктне значення субстанційної синтаксеми, або значення об'єктного суб'єкта [5, с. 79]. Відповідно **об'єктно-суб'єктна семантико-синтаксична функція** притаманна складним синтаксемам, у яких простежуємо поєднання семантики суб'єкта – виконавця дії чи носія ознаки – із семантикою об'єкта дії. Такі синтаксеми формуються внаслідок переміщення суб'єктної синтаксеми зі своєї первинної позиції у вторинну для неї об'єктну позицію. Морфологічними репрезентантами складних синтаксем із об'єктно-суб'єктною семантико-синтаксичною функцією в українській мові переважно слугують: знахідний відмінок без прийменника: *вразити туристів* (← *туристи вражені*), *дратувати глядачів* (← *глядачі роздратовані*), *дивувати людей* (← *люди дивуються*), *цікавити науковців* (← *науковці цікавляться*) тощо; родовий відмінок без прийменника із заперечними дієсловами немає, не було, не буде, не існує: *не було дощів* (← *дощі були*), *дітей там не було* (← *діти там були*), *бабусі немає* (← *бабуся є*) та ін.; родовий відмінок з прийменником від із дієсловами пахнути, смердіти, тхнути, віяти, обдати й под.: *пахло від квітів* (← *квіти пахли*), *тхнуло від болота* (← *болото тхнуло*), *смерділо від смітника* (← *смітник смердів*) тощо; родовий відмінок з прийменниками у (в), з (із): *у матері є син* (← *мати має сина*); *з Оксани буде гарна господиня* (← *Оксана буде гарною господинею*) та ін.

Трапляються випадки, коли значення суб'єкта та об'єкта дії збігаються, тобто наявні в семантиці іменника в однаковій мірі. Морфологічним засобом цього типу синкретизму в українській мові слугують форми *між (поміж, помеж) + собою (Ор. в.)* та *проміж (промеж) + себе (Р. в.)*, напр.: *говорити між собою, балакати між собою, балакати проміж себе, сваритися між собою* й под.

2. Найпоширенішою синкретичною семантико-синтаксичною функцією валентно залежних від дієслова іменників є **локативно-об'єктна**. Носіями локативно-об'єктної семантико-синтаксичної функції є складні локативно-об'єктні (просторово-об'єктні) синтаксеми, що постають унаслідок переміщення об'єктної синтаксеми в нетипову для неї локативну позицію. Іменники з лока-

тивно-об'єктними семантико-синтаксичними функціями є назвами об'єктів, на які спрямовано дію чи стан і які водночас є місцем їхнього здійснення (перебування). Морфологічними виразниками "просторових об'єктів" [5, с. 131] є відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, що слугують засобами вираження об'єктної та просторової семантики, а саме: знахідний відмінок із прийменниками у (в), на, об, за, між (поміж, межі), крізь, через: *вдарити в голову, стукати в шибку, ховати в скриню, налити в келих, вантажити на машину, перелити на сорочку, битися об скло, брязнути об підлогу, обхотити за шию, цілити між очі* тощо; місцевий відмінок із прийменниками по, на, у (в): *бити по голові, стріляти по мішені, батожити по спині, креслити на папері, повиснути на ший, варити в казані* й под.; родовий відмінок із прийменниками до, з (із, зі): *ховати до кишені, припасти до грудей, зазирнути до хати*, тощо; орудний відмінок із прийменником перед: *стояти перед учнями* тощо.

Окремим різновидом локативно-об'єктних значень є складне семантичне нашарування значення об'єкта та локатива – кінцевого пункту руху. Це синкретичне значення переважно притаманне іменникам, які залежать від дієслів із семантикою "слабо вираженої моторності" [4, с. 14] на зразок *класти, ставити, садити, валити, кидати, хилити* тощо, пор.: *падати в річку, валити в сніг, ставити на стіл, кинути на підлогу* та ін.

Зазначимо, що валентна рамка наведених у прикладах дієслів не передбачає позиції локатива, проте валентно залежні іменники з об'єктною семантикою, унаслідок синкретизму (багатозначності) прийменників, які входять до складу прийменниково-відмінкових форм її вираження, набувають супровідного локативного значення, трансформуючись у локативно-об'єкти, або просторові об'єкти.

3. Носіями **локативно-суб'єктної семантико-синтаксичної функції** є складні іменникові синтаксеми, у семантиці яких локативне значення місця реалізації дії, процесу чи стану супроводжується додатковим значенням суб'єкта дії, процесу чи стану. Формування локативно-суб'єктних значень є наслідком переміщення суб'єктної синтаксеми зі своєї первинної позиції в нетипову для неї позицію локатива, пор.: *порожніє в хаті* (← *хата порожніє*), *попросторішало на подвір'ї* (← *подвір'я стала просторнішим*), *кишить комарами в лісі* (← *ліс кишить комарами*) тощо. Не випадково основним засобом вираження локативно-суб'єктної семантики є місцевий відмінок, оскільки саме він є спеціалізованим морфологічним виразником різноманітних локативних значень.

4. **Інструментально-суб'єктну семантико-синтаксичну функцію** реалізують складні синтаксеми з інструментально-суб'єктним значенням. Вони постають унаслідок переміщення суб'єктної синтаксеми в периферійну для неї інструментальну зону орудного відмінка, що дає підстави кваліфікувати такі синтаксеми як інструментальні суб'єкти [5, с. 79], пор.: *затопило водою* (← *вода затопила*), *закидало снігом* (← *сніг закидав*), *переноситися вітром* (← *вітер переносить*), *охопило полум'ям* (← *полум'я охопило*) й под. Виділені іменники є назвами неістот – засобів виконання дії, які водночас виступають реалізаторами (переважно стихійними) цієї ж дії, тобто її суб'єктами.

Серед мовознавців немає єдиної думки щодо семантико-синтаксичної функції залежних іменників, що вживаються з дієсловами *пахнути, смердіти, тхнути, нести, віяти, тягти, обдати* тощо. На різні варіанти їхньої кваліфікації звертає увагу О.Г. Межов [12, с. 119]. На нашу думку, у дієслівно-іменникових конструкціях на зразок

пахло *олією*, *смердіти гноєм*, *обдати холодом* і под. семантико-синтаксичну функцію виділених іменників можна кваліфікувати як інструментально-суб'єктну, бо в них можна виокремити компоненти семантики засобу та суб'єкта стану, пор.: *олія пахла*, *гній смердить*, *холод обдає* і под.

5. Синкретична **інструментально-об'єктна семантико-синтаксична функція** формується в іменникових синтаксисах унаслідок переміщення об'єктної синтаксисної позиції інструментальної – знаряддя чи засобу дії. В позицію інструментальної синтаксисної найчастіше потрапляють об'єкти з конкретно-предметними значеннями, що посилює в семантиці складних синтаксисів супровідне значення об'єктності. Морфологічними виразниками інструментально-об'єктної семантики є такі відмінкові та приєдникові-відмінкові форми: орудний відмінок без прийменника: *стукати кулаком*, *грюкати дверима*, *грімити засувом*, *брязкати посудом*, *вантажити зерном* й под.; знахідний відмінок із прийменниками у (в), об: *вдаряти в бубон*, *зіп'ястися на лікті*, *бити в дзвін*, *бруднити об землю* та ін.

6. **Локативно-інструментальна синкретична семантико-синтаксична функція** постає внаслідок переміщення інструментальної синтаксисної у вторинну для неї позицію локатива. Вона властива складним субстанційним синтаксисам, які називають знаряддя чи засоби виконання дії і водночас – вказують на місце, де ця дія відбувається. Морфологічними засобами реалізації згаданої синкретичної семантико-синтаксичної функції найчастіше слугують: місцевий відмінок із прийменниками на, у (в), по: *їхати на машині* (← *їхати машиною*), *летіти на літаку* (← *летіти літаком*), *тримати на вилах* (← *тримати вилами*), *тримати в руках* (← *тримати руками*), *тягнути на гачку* (← *тягнути гачком*), *везти в машині* (← *везти машиною*), *нести в кошику* (← *нести кошиком*), *стукати по трубі* (← *стукати трубою*) й под.; знахідний відмінок із прийменниками у (в), о (об), за: *стукати об трубу* (← *стукати трубою*), *загортати в ковдру* (← *загортати ковдрою*), *вистирати об фартух* (← *вистирати фартухом*) та ін.

Отже, іменники, що входять до валентної рамки дієслів української мови, крім основних семантико-синтаксичних функцій суб'єкта, об'єкта, адресата, інструментала та локатива можуть реалізувати додаткові синкретичні семантико-синтаксичні функції. Синкретизм семантико-синтаксичних функцій валентно залежних іменників корелює з явищем семантичного синкретизму субстанційних синтаксисів і зумовлений передусім транспозицією синтаксисів та їхніх морфологічних виразників – відмінкових та приєдникові-відмінкових форм. Саме транспозиція суб'єктної, об'єктної, інструментальної синтаксисів зі своїх первинних позицій у вторинні, не типові для них позиції інших синтаксисів, зумовлює виникнення складних синтаксисів із синкретичними об'єктно-суб'єктними, локативно-об'єктними, локативно-суб'єктними, інструментально-суб'єктними, інструментально-об'єктними та локативно-інструментальними семантико-синтаксичними функціями. Транспозиція синтаксисів спричиняє зміну спеціалізованих відмінкових і приєдникові-відмінкових форм на периферійні, що свідчить про синкретизм категорійного значення відмінків та синкретизм (багатозначність) прийменників.

1. Бабайцева В.В. Система членів предложения в современном русском языке / В.В. Бабайцева. – М.: Просвещение, 1989. – 159 с.
2. Бабайцева В.В. Явление переходности в грамматике русского языка / В.В. Бабайцева. – М., 2000. – 133 с.
3. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка: [учебник для вузов] / Н.С. Валгина. – М.: Высш. шк., 1973. – 423 с.

4. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові / І.Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1971. – 120 с.
5. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1987. – 232 с.
6. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с.
7. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
8. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К. Городенська. – К.: Унів. вид-во “Пульсар”, 2004. – 400 с.
9. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ “ВКФ “БАО”, 2011. – 992 с.
10. Кочерган М.П. Синкретизм / М.П. Кочерган // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид, випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 584-585.
11. Масицька Т.Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Масицька Тетяна Євгенівна. – Луцьк, 1996. – 217 с.
12. Межов О.Г. Суб'єктні синтаксиси у структурі простого речення: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Межов Олександр Григорович. – Луцьк, 1998. – 208 с.
13. Межов О.Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: монографія / О.Г. Межов. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
14. Наливайко Ю.Ю. Синкретизм у системі членів речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “українська мова” / Ю.Ю. Наливайко. – Дніпропетровськ, 2007. – 17 с.
15. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1986. – 175 с.
16. Чеснокова Л.Д. Связи слов в современном русском языке: [пособие для учителей] / Л.Д. Чеснокова. – М.: Просвещение, 1979. – 110 с.
17. Шитик Л.В. Синкретичні об'єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській літературній мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “українська мова” / Л.В. Шитик. – К., 1996. – 23 с.
18. Шитик Л.В. До проблеми синкретизму семантико-синтаксичних відношень / Л.В. Шитик // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 67-71.
19. Шитик Л.В. Феномен синкретизму в проекції на мовні рівні / Л.В. Шитик // Вісник Черкаського університету. – Вип. 169. – 2009. – С. 132-146.

ДІАЛЕКТНИЙ ДИСКУРС ЯК ОБ'ЄКТ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ГРАМАТИЧНОЇ СЕМАНТИКИ

Колесников Андрій

Одним із найважливіших завдань україністики є опис живого народного мовлення як форми національної мови, його норми, що “створюється традицією життя говору, сприймається як природна”, але, на відміну від літературної, історично безперервно змінюється, мовцями не контролюється [15, с. 8]. Особливої уваги вчених у зв'язу з цим вимагає граматичний рівень діалектної мови, адже хоча українська діалектна граматики і представлена значною кількістю праць починаючи від М.О. Максимовича, котрий першим здійснив поділ української мови на наріччя, спираючись на морфологічні ознаки, і продовжуючи дескриптивними студіями І.А. Панькевича, І.Г. Верхратського, Г.Ф. Шила, В.С. Ващенко, К.Ф. Германа, А.П. Могили, П.С. Лисенка, К.Д. Глуховцевої, М.І. Зубрицької, Л.В. Рябець та ін., в яких проаналізовано передусім диференційні формальні граматичні ознаки окремих говірок чи діалектів стосовно літературного стандарту. Таким чином, на сьогодні багато важливих

для структури українських говірок елементів, пов'язаних із граматичною семантикою, залишилося поза увагою дослідників, що унеможливило повноту опису граматики української діалектної мови.

З другої половини ХХ ст. у фокус уваги лінгвістів потрапляють поняття “текст” і “дискурс” – з'являються нові галузі мовознавства: лінгвістика тексту, граMATика тексту, теорія тексту, аналіз дискурсу. Терміни на позначення цих галузей тривалий час вживаються недиференційовано і тільки згодом отримують розмежування. Поняття тексту (і дискурсу) вивчаються в межах чотирьох провідних наукових парадигм (традиційної, генеративної, когнітивної, комунікативної). Спочатку текст досліджують у межах теорії синтаксису (50-ті роки ХХ ст.), потім, із зародженням окремого напрямку мовознавства, спрямованого на вивчення тексту, в межах теорії комунікації, психолінгвістики, функціональної стилістики, соціолінгвістики, прагматики. Важливим джерелом лінгвальної інформації текст уважався й вважається в діалектології, однак останнім часом на нього звернена особлива увага.

Як і поза межами діалектографії (праці І. Р. Гальперіна, О. С. Кубрякової, В. З. Дем'янкова, О. О. Селіванової, В. Г. Адмоні, Д. Х. Баранника, К. Ф. Шульжука та ін.), в її межах текст розуміється дослідниками по-різному, як основне чи додаткове джерело інформації про мову, залежно від підходу, що представляє дослідник (формальний, функціональний, когнітивний, комунікативний тощо), залежно від рівня мовної системи, що вивчається, від методів і прийомів його аналізу. Так, зокрема, П. Ю. Гриценко вважає, що діалектний текст (ДТ) “може бути оцінений як простір природної реалізації говіркових явищ, як засіб фіксації і збереження важливої для дослідників інформації про реальні процеси, що пронизують діалектне мовлення й говірки як одну з форм існування національної мови” [5, с. 15]. Він зауважує, що “діалектні тексти репрезентують реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку їх форми і змісту; це реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень, як у літературному різновиді мови” [3, с. ХVІ]. ДТ, що твориться безпосередньо і спонтанно в акті комунікації, є різновидом мовного простору, в якому відбивається реальне співвідношення елементів говіркової структури, проступають їх незвичні, досі не фіксовані синтагматичні зв'язки. На підставі тексту дослідник може простежити, як поділяються граматичні одиниці щодо частоти їх використання у мовленні діалектоносіїв. Таким чином, для відтворення говірки як реальної комунікативної системи, а не штучного конструкту, необхідне залучення до аналізу значних за обсягами діалектних текстів [4].

Н. В. Гуйванюк і Н. О. Руснак розглядають ДТ як лінгво-когнітивну одиницю, в якій перетинаються інтереси не тільки лінгвістики, а й психології, філософії; як мовне явище, носій найменшої одиниці інформації про говірку як суму знань і резервуар національної свідомості. ДТ, на думку авторів, відображає всю мовну систему з її фонетико-граматичними особливостями так, як молекула речовини відтворює її властивості [6, с. 102]. ДТ – це вербальна матеріалізація свідомості, експлікація когнітивних моделей, основна одиниця інформації різних видів знань (парадигм мислення) [6, с. 109]. За такого розуміння ДТ подається типологія діалектних текстів, у яких реалізується у парадигмі мислення одна когнітивна модель: 1) невідготовлені спонтанні діалектні тексти (розмовні мініатюри); 2) опрацьовані тексти, обрядові пісні, які зазвичай відносять до фольклору; 3) приказки, прислів'я, сталі мовленнєві звороти, які належать до паремій. Відзначено, що за жанровим розмаїттям ДТ першого типу належать до нарративних мініатюр, до того ж у цьому типі

нехудожніх текстів наратор – це реальний мовець, який фізично продукує розповідний дискурс [6, с. 105].

П. Ю. Гриценко на підставі критерію продукovanості/репродукovanості виділяє два підтипи ДТ. До першого відносить такі, що створені оповідачем у момент записування, до другого – відтворювані тексти (перекази готових усталених текстів), які часто можуть бути клішованими [3]. До текстів другого підтипу належать фольклорні та тексти на релігійну тематику, які, “хоча й підпорядковані структурі говірки, все ж не сповна автентичні щодо особливостей текстотворення” [3, с. Х], а тому при їх дослідженні мають корегуватися висновки щодо особливостей функціонування та пояснення наявних у них мовних елементів.

В. О. Колесник вирізняє як окрему групу неодноразово повторювані тексти, зокрема казки, що зберігають “найбільш архаїчні структурні компоненти”, і відзначає, що “як джерело мовних свідчень пріоритетне значення має текст, творений у момент оповіді” [11, с. 11].

ДТ значно відрізняється від літературного. У ДТ – графічному аналогу фонозапису, не підданому сторонньому втручанням, – “відсутня передусім опрацьованість, затертими чи значно зневизначеними є цільові установки тексту” [5, с. 12], у ньому часто немає цілісності; до того ж завершення, вербалізоване спеціальними мовними засобами, у діалектному тексті, на відміну від літературного, присутнє не завжди [5]. Якщо літературні тексти можуть належати до різних стилів – художнього, ділового, публіцистичного тощо, то діалектний текст – це насамперед розмовне мовлення, монологічне або діалогічне – “найдавніший стиль, тому що він започаткувався з виникнення мови і в ньому вона розвивалась на початкових своїх етапах” [16, с. 291]. Водночас ДТ – це реальна форма існування мови, мабуть, найреальніша з усіх можливих.

ДТ природно існує в усній формі, але за потреби його дослідження, зокрема за допомогою кількісних методів, він має бути переведений у писемний (друкований) формат.

ДТ за структурно-композиційними ознаками, за співвідношенням з типологічними ситуативно-композиційними формами мовлення переважно монологічний, але, зважаючи на його дискурсивну природу, монологічний текст з'являється внаслідок діалогу, потребує в процесі творення паралінгвістичної та інколи лінгвістичної підтримки з боку експлоратора.

Ураховуючи поділ монологів за комунікативно-функціональними ознаками на дві категорії: як факт реального, адресованого конкретній аудиторії чи окремій особі одностороннього мовлення (розповідь, міркування, роздум, сповідь і под.), і як категорія художньо-літературного тексту, – монолог у структурі діалектного тексту належить до першої. За ознакою ситуативності монолог у структурі діалектного тексту належить до безпосередньо контактного мовлення; йому, як і діалогу, притаманні ситуативність, конкретна адресованість і можливість використання міміко-жестових засобів, предметного ряду, ситуативного контексту.

ДТ – переважно монологічне, рідше діалогічне, невимушене мовлення діалектоносіїв, що становить собою певну структурну та тематичну цілісність; графічний аналог фонозаписів монологічного або діалогічного мовлення діалектоносіїв. Він є наслідком цілеспрямованої діяльності експлоратора і виникає в результаті його спілкування з діалектоносієм. Важливо, на нашу думку, відповідно до природи ДТ сприймати його крізь призму дискурсу. Діалектний дискурс (ДД) – це сукупність усіх комунікативних ситуацій реалізації мови, кожна з яких може бути пов'язана з граматичними особливостями. Це і діалоги (рідше полілоги) не тільки з експлоратором, але й з

рідними, односельцями, мешканцями навколишніх сіл, сторонніми, дітьми, старшими, професійна комунікація, ситуації спілкування з тваринами тощо.

У ДТ доцільно вбачати відзеркалення, реалізацію ДД, розглядаючи текст з когнітивно-дискурсивної точки зору. Це важливо вже на етапі фіксації тексту як джерела граматичних відомостей. Усвідомлення того, що експлоратор повинен змоделювати відповідні комунікативні ситуації, в яких різні ланки граматичної моделі мали б можливість себе виявити, або принаймні в процесі аналізу матеріалу не робити висновки про те, що у діалектній мікросистемі чогось немає, у той час як не були створені умови для вияву “цього”.

Сприйняття ДТ як відображення ДД уможливило і пояснення мовних фактів, у тому числі тих, що стосуються вияву граматичних значень, специфікою концептуалізації явищ дійсності (особливо щодо віднесеності слів до лексико-граматичних розрядів і частин мови – а тому і наявності/ відсутності тих чи інших морфологічних форм та граматичних значень); з’ясування, чому в одній говірці певне поняття має одну морфологічну форму, а в іншій – іншу; пояснення інтегральних і диференційних рис в українських говірках.

Діалектна текстострофія – прийом дослідження діалектного мовлення, що полягає у використанні як джерела лінгвального матеріалу винятково діалектних текстів, що становлять значний за обсягом корпус і є невимусненими оповідями з мінімальним втручанням експлоратора. Цей прийом конкурує з прийомом, пов’язаним з використанням програм: в той час, як, по-перше, програма – результат своєрідної селекції матеріалу, тому вже на етапі її формування закладає як наслідок неповноту відтворення, по-друге, програма під час застосування передбачає нав’язування певних форм мовцеві і ставить респондента перед вибором з того, що, можливо, насправді немає в його мові; має як результат неповне і неадекватне представлення мовної дійсності у науковому описові; діалектна текстострофія не обмежує і не спотворює матеріал, а уможливує повний і адекватний опис говірки. Хоча слід зауважити, що питальник у сфері лексики має переваги. А в граматиці повинен застосовуватися як додатковий прийом – після того, як зроблені висновки на підставі текстів.

На відміну від лексичного рівня діалектної мови найбільш плідною діалектна текстострофія виявляється при дослідженні граматики. Аналіз граматичних явищ говірок вимагає уваги не тільки до їх форми, але й до граматичної семантики, яка “визначається тільки в дискурсі, що робить обов’язковим текстовий аналіз” [11, с. 9] граматичних явищ. Адже “у дискурсі найбільш повно й безпосередньо відбиваються особливості мовленнєво-мисленнєвої діяльності діалектоносіїв, їх мовної картини світу” [11, с. 9].

Не вдаючись до переліку численних диференційних рис, які приписують граматичній семантиці (І.О. Мельчук, М.В. Перцов, В. Дресслер, Ф. Планк), виділимо серед них основні. По-перше, це обов’язковість (зокрема В.О. Плузгян) і регулярність вираження. Є слушна думка, що насправді ніякого “граматичного значення” не існує, а наявні значення, що виражаються граматично. Наприклад, У. Вейнрейх писав, що особливого граматичного значення немає, а є особливі знаки, що мають властивість граматичної (а не семантичної) обов’язковості; “питання про те, які ж саме знаки “належать” граматиці, і досі чекає на відповідь, проте які б не були критерії цього..., вони повинні бути граматичними, несемантичними...” [2, с. 197]. О.С. Кубрякова відзначає: “немає, власне, змістових підстав ... для протиставлення лексичного і граматичного. Важливо лише, як репрезентує це значення мова системою форм” [13, с. 163]. Недоцільність

теоретичного протиставлення лексичних і граматичних значень зауважували й інші мовознавці: “Недоліком традиційної граматичної теорії є те, що групування значень за їх особливостями змішується з групуванням типів знаків: одне і те ж значення відноситься до різних класів, якщо воно виражається різними типами знаків” [17, с. 42–43]. О.А. Колесников стверджував, що якщо мовні значення – це константи свідомості, закріплені суспільною практикою за певними звуковими комплексами, то вигадувати особливі граматичні значення – помилково [12]. Системну типологію знаків у мові не можна при цьому приймати за типологію значень, а треба говорити про лексично виражені і граматично виражені значення. Проблему значень мовних одиниць, таким чином, треба розглядати у зв’язку з аналізом одиниць і категорій всіх рівнів мови, а морфологію, поділяючи думки Ф. де Соссюра, “...насправді треба називати теорією знаків, а не теорією форм” [19, с. 70]. Тобто граматичність – це ознака вираження, а не значення. Виходячи з цього текст – ідеальний об’єкт спостереження граматичних явищ. Бо те, чого в ньому немає, те, звичайно, не належить до граматики, і чим менше цього, тим далі воно від граматики; чим частіше воно зустрічається, тим ближче воно до центру граматичної системи і тим більше характеризуватиме говірку; чим менше, тим це явище більш периферійне.

Але є ще й інша сторона граматичного значення – віднесеність до моделі. Граматика – це модель, за якою мовець буде висловлення, текст, яка є у свідомості мовця, проте активність різних ланок цієї моделі не однакова: окремі елементи моделі починають діяти, активізуватися, регулярно виявлятися за певних комунікативних умов. Звичайно наратив створює сприятливі умови для вияву (реалізації) моделей, що стосуються лексико-граматичних класів іменників, дієслів, прикметників, прислівників, числівників, займенників (меншою мірою), прийменників, сполучників, часток (меншою мірою). Проте дуже слабо виявлятимуться тут вигуки (хоча вони є в граматичній моделі мовців і до того ж дуже активні в ній). Діалог активізуватиме вияв займенників і часток. Вигуки, зокрема прикликання та відгону свійських тварин, потребуватимуть особливої комунікативної ситуації, створити яку в умовах спілкування між людьми важко.

Крім того, текст як структурно-семантична єдність може впливати на мовні одиниці, які входять до його складу, “під впливом тексту у його складниках реалізуються нові, додаткові значення, що існують у системі у прихованому, латентному стані, або породжені контекстом” [20, с. 11].

За умови проектування відзначених рис на розрізнення мови і мовлення, обов’язковість і регулярність – риси, що стосуються передусім мовлення – процесу говоріння, реалізації мови, особливо регулярність. Віднесеність до моделі – ознака, співвідносна з мовою (кодом). Саме з ознакою віднесеності до моделі пов’язана необхідність застосування наддіалектної інваріантної моделі-матриці (НІММ). Зокрема, факти лакуарності, а особливо неповноти і недостатності неможливо встановити без співвідношення мовлення з НІММ.

Тексти дають можливість системно описати граматичну будову говірок, адже “лише текст як фотографія дозволяє виявити й спостерегти реальну сполучуваність слів, через яку можливе пізнання формальних і семантичних зв’язків, а відтак – функцій граматичних одиниць” [5, с. 13], “текст як об’єкт граматики відкриває широту огляду, надає цілісності і цілеспрямованості дослідницькому погляду” [10, с. 52].

Таким чином, наразі діалектологія при вивченні граматики потребує виключення суто формального підходу (пошуку форм, що відрізняють одиницю діалектного чле-

нування від літературної мови та інших одиниць діалектного членування), а залучення прийомів вивчення діалектного матеріалу на засадах системності, прийомом діалектної текстології, з використанням функціонального і когнітивно-дискурсивного аналізу (різнібічне висвітлення мовних явищ з точки зору виконуваних ними когнітивних і комунікативних функцій). Поговірковий опис особливо актуальний у ареалах, що характеризуються мозаїчністю.

Отже, граматична семантика діалектної мови виявляє себе в ДД, який відображається у ДТ. Вона позначається тим, як регулярно вона виявляє себе у мовленні (дискурсі, тексті). З огляду на це, ДД у вигляді ДТ – ідеальний об'єкт спостереження граматичної семантики. Частота вияву граматичних явищ уможливило визначення не лише сукупності значень, що належать до граматичних, але й центральних і периферійних граматичних явищ. Співвідношення з НІММ уможливило виявлення лакун і “нульових діалектизмів”. Використання діалектної текстології як основного прийому дає можливість реалізувати настанову на повноту (аналізуються усі лексико-граматичні і граматичні категорії говірки) і системність (говірка вважається самодостатньою реально функціонуючою комунікативною системою, а не чимось вторинним, другосортним, “засміченим” стосовно літературної мови) опису граматики діалектів.

Саме спостереження над мовленням, усвідомлений підхід до ДТ як простору природного вияву граматичної семантики, визнання ДТ як основного джерела граматичної інформації дає можливість дослідникам побачити та описати, адекватно інтерпретуючи, граматичні явища.

Результати останніх досліджень, в яких макротекст використано як основне джерело граматичної інформації, піддають сумніву чи заперечують висновки попередніх студій, в яких використано питальник, або комплекс прийомів, з-поміж яких тексти посідали не головну позицію. Наприклад, щодо групи говірок, до яких входить говірка с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл., А. М. Муқан відзначала відсутність у граматичній системі прийменника *б'їл'а* [18, с. 201], частки *хай* [18, с. 196], фіксувала наявність форм вищого ступеня з суфіксом *-їшч* – (*л'їнів'їшча*, *св'їж'їшчий*) [18, с. 161], однак ДТ засвідчили у першому випадку, навпаки, поширення цих елементів, а в другому – таких форм не зафіксовано, що змушує робити припущення про їх периферійність [7].

ДТ як джерело граматичної інформації корегують її свідчення АУМ, напр., карта № 79 [1, т. 3, ч. 2, н.п. 224] подає інформацію про функціонування у говірці цього ж села словосполучення типу *беру серп* лише у формі (дієслово + Зн. в. іменника – назви неістоти чоловічого роду), а спостереження над ДТ показали, що словосполучення такого типу функціонують й у формі (дієслово + Р. в. іменника – назви неістоти чоловічого роду): *обмазували прич'їлка*, *розбиў'носа*; до того ж ці структури кількісно переважають над словосполученнями першого типу; карта № 76 свідчить, що зазначеній говірці колишні форми двоїни (числівник *дві* + іменник жіночого роду типу *рука*) не властиві, однак у ДТ зафіксовано *нас було дв'ї сїст'п'ї* [7].

ДТ говірки с. Ройлянка Саратського р-ну Одеської обл. як досить яскраву, характеризуючу її рису представляють активне функціонування займенників *в'їд'їки*, *в'їти*, *в'їци* замість поширених в багатьох інших говірках Південної Бессарабії форм типу *с'кудова*, *с'тудова*, а також відсутність відзайменникових прислівників, утворених демінутивними суфіксами *-ечки* (*-е'чки*), *-ечко* (*-е'чки*), *-ичко* типу *те'пер* – *те'перички* – *те'перичко*, поширених у решті говірок ареалу; але дослідники, що вивчали її та інші говірки діалектного типу, до якого належить, на нашу думку, названа говірка [9; 14], цього

не відзначали. Слід сказати, що на кореговані текстово уgruntованими спостереженнями висновки попередників, можливо, впливала ще й настанову на опис груп говірок, говорів (діалектів), через що, часто несправедливо, переносили ознаки загального на часткове.

Саме спостереження за виявом граматичної семантики у ДТ дає право інтерпретувати поширені майже на всьому обширі побутування української мови аналітичні форми, представлені сполукою слова *самий* і форми звичайного ступеня прикметника (*самий посл'єдн'їй*), власне як форми найвищого ступеня порівняння, а ті, що є поєднанням синтетичної форми вищого ступеня зі словом *самий*, напр.: *сама б'їдн'їша*, кваліфікувати як форми абсолютного ступеня вияву ознаки, так званій елатив [7]; розрізнити значення морфологічних форм *ту'доўу*, *с'у'доўу* і *с'у'ди* (*с'у'да*), *ту'ди* (*ту'да*): перші означають лише напрям руху, а другі вказують на кінцеву точку руху.

Аналіз мовних фактів на підставі ДТ виявляє не тільки не фіксовані раніше граматичні форми і значення, але й відсутність сподіваних граматичних форм і значень, що позначається термінами “нульовий діалектизм” [8], функціональна лакуарність. Остання, за результатами окремих спостережень, може реалізуватися як на рівні частин мови, так і на рівні форм, що стосуються частиномовної класифікації (непредставленість чи недостатня представленість у ДТ дієприслівників та активних дієприкметників), на рівні лексико-граматичних розрядів (непредставленість окремих типів вигуків), на рівні словозмінних класів (непредставленість специфічних форм з суфіксами *-ат-*, *-ен-* іменників IV відміни), на рівні граем. Урахування співвідношення системи значень і системи форм визначає два різновиди лакуарності: лакуарність форми (напр., род. в. кількісних числівників – *до'сорок ден'*), лакуарність форми і значення (напр., орудн. в. кількісних числівників *п'ятде'с'ам* – *в'їс'їмде'с'ам*) [7].

На підставі ДТ можна виявити й функціональну взаємодію граем, причому не тільки у межах однієї, а й різних частин мови. Так, в українській південнобессарабській говірці відзначається активна взаємодія субстантивних граем: знах. в. – з род. в. (*пр'осити'кохточки*, *роз'биў'носа*), род. в. – з дав. в. (*не'прот'їў'бог'в'ї*) та місц. в. (*у'су'с'ї'дах*); взаємодія наз. в. з кличн. в. (*мамо'кажут'*); знах. в. – з наз. в. (*оштраф'ували'мати*) і місц. в. (*пос'тавити'на'ногах*); орудн. в. – зі знах. в. (*їїздила'за'кус'ок'хл'їба*); займенникових граем род. в. і дав. в. (*бу'ло ден'рож'д'ен'їїа'нам*; *ка'жу'її'ї*), род. в. і місц. в. (*у'той'мод'ї*) [7].

Також цей підхід акцентує увагу на категоріально організованих граматичних значеннях, напр., актуальною у діалектних текстах є категорія ввічливості (звернення до батьків – *мамо'прийшли*; – *мамо'ви*, *мама'заб'їла'бу'ли*) тощо.

Отже, дискурсивний аналіз діалектного тексту, що враховує усі можливі комунікативні ситуації реалізації живого народного мовлення, сприяє максимально адекватному опису особливостей граматичної семантики діалектних явищ.

1. Атлас української мови: [в 3 т.]. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі / [ред. тому І. Г. Матвіяк]. – К. : Наукова думка, 1984. – 498 с. – (391 карта) ; Т. 2 : Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі / [ред. тому Я. В. Закревська]. – К. : Наукова думка, 1988. – 520 с. ; Т. 3 : Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі / [ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяк]. – К. : Наукова думка, 2001. – 266 с. – (206 карт).
2. Вейнрейх У. О семантической структуре языка / У. Вейнрейх // Новое в лингвистике. – Вып. V (Языковые универсали). – М., 1970. – С. 199–207.

3. Гриценко П. Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії / П. Ю. Гриценко // Українські говори Румунії / М. Павлюк, І. Робчук. – Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто, 2003. – С. I–XVI.
4. Гриценко П. Ю. Тексти як джерело дослідження чорнобильських говірок / П. Ю. Гриценко // Говірки Чорнобильської зони. Тексти / [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – К., 1996. – С. 7–19.
5. Гриценко П. Ю. Текст як простір вияву діалектних явищ / П. Ю. Гриценко // Збірник лінгвістичних праць : до 60-річчя проф. О. А. Колесникова. – Ізмаїл, 2000. – С. 9–15.
6. Гуйванюк Н. В. Діалектний текст як лінгво-когнітивна одиниця / Н. В. Гуйванюк, Н. О. Руснак // Українська мова. – 2003. – № 2 (7). – С. 102–110.
7. Делосто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Марина Сергіївна Делосто. – К., 2010. – 235 с.
8. Дзензелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології / Й. О. Дзензелівський. – Ужгород, 1966. – 99 с.
9. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці Х республіканської діалектологічної наради. – К., 1961. – С. 132–155.
10. Золотова Г. А. Граматика в контексті філології / Г. А. Золотова // Научные доклады филологического факультета МГУ. – М., 2000. – Вып. 4. – С. 43–52.
11. Колесник В. О. Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Граматична система / Валентина Олександрівна Колесник. – Одеса : Астропринт, 2003. – 231 с.
12. Колесников А. А. Лекции по общему языкознанию : уч. пособие / А. А. Колесников. – Измаил, 1997. – 112 с.
13. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 141–172.
14. Логвин В. П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини / В. П. Логвин // Територіальні діалекти і власні назви. – К., 1965. – С. 33–43.
15. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / Іван Григорович Матвіяс ; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К.: Наукова думка, 1990. – 168 с.: іл.
16. Мацько Л. І. Стилістика української мови : [підручник] / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.; за ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
17. Мигирин В. Н. Пути развития науки о грамматическом строении языка / В. Н. Мигирин // Изучение грамматического строя языка и преподавание грамматики в вузе и школе : Материалы Всесоюзной конференции. – Кишинев, 1976. – С. 38–46.
18. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... кандидата філол. наук / Агафія Михайлівна Муқан. – Глухів, 1960. – 291 с.
19. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике : [пер. с фр.] / Ф. де Соссюр. – М.: Прогресс, 1990. – 280 с.
20. Тураева З. Я. Лингвистика текста : (Текст : структура и семантика) : учебн. пособие [для студентов пед. ин-тов] / Зинаида Яковлевна Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
21. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – [3-є вид.]. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.: іл.

КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКИ НОМЕНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧИСЕЛ ПЕРШОГО ДЕСЯТКУ В КИТАЙСЬКІЙ МОВІ

Коломієць Наталія

Проблема вивчення взаємодії культурно значимої інформації та її знакового відображення тісно змикається з пошуками механізмів сприйняття світу людською свідомістю, шляхів такого усвідомлення та ролі природної людської мови в картографуванні світу через універсальні (загальнолюдські) і культурно-специфічні (ідіоетнічні) риси, відбитих у вокабулярі та граматиці. Опис

мовного картографування світу так чи інакше відбиває процеси світобачення й світорозуміння в тій або іншій лінгвокультурній спільноті [6, с. 8–69]. Вважається, що кожна національна цілісність зі своїми унікальними характерними рисами, прикладає свій внесок до загального образу світової культури, когнітивно переломлюваного у загальномовній картині миру, моделювання якої в лінгвістичному аспекті дозволяє глибше осягнути природу людського мислення в цілому. Опис картини світу вимагає відповідної дескрипції членування дійсності, зафіксованого в мові, експлікації національної специфіки значень мовних одиниць, виявлення унікальних концептів.

Постановка та стан вивчення проблеми. Розглядаючи лексику конкретної природної мови (у нашому випадку – китайської), необхідно враховувати такі чинники породження національно-специфічних концептів, як природне середовище етносу та національна ментальність [2; 3; 4], відповідно до цього розрізняються 1) концепти реальних об’єктів зовнішнього світу та 2) концепти колективної етнічної свідомості. Важливими для нашого дослідження вважаємо такі групи лексичних одиниць китайської мови, які утворюють розгалужені асоціативні ряди, включаючись до складу асоціативних груп, фразеологічних зворотів, цитатій тощо [5, с. 3–13]. Саме вони відповідають усім параметрам культурологічно значимої лексики, визначеними І. О. Голубовською: “Адекватній вибірці слів-культурних концептів сприятимуть шість основних принципів: 1) принцип словникової (культурної) розробленості; 2) принцип частотності вживання; 3) принцип високої словотвірної розробленості; 4) принцип поширеності в межах фразеологічних одиниць мови; 5) принцип облігаторності аксіологічної маркованості; 6) їх “ключовий” характер для духовності певного лінгвокультурного ареалу” [3, с. 15]. Передбачається, що тематичні групи в різних мовах будуються на підставі загальних когнітивних категорій, які втримуються в структурі одиниць, що входять у тематичну групу. Послідовний концептуальний аналіз лексичних одиниць повинен виявити універсальні мовні закономірності й унікальні явища, пов’язані із загальною ментальною природою людини й культурною специфікою етносу, у мовах різної типології.

Мета й завдання статті. У цьому сенсі вдячним матеріалом є лексичне вираження мовної категорії кількості. Категорія кількості “пройшла довгий шлях, починаючи від операцій з конкретними предметами. На наступному етапі розвитку в мовах сформувалися певні кількісні поняття, хоча й у зв’язку з якісним розрізненням тих або інших класів предметів” [1, с. 9]. Так, поняття числа зафіксовано вже в реаліях стародавнього китайського етносу *хуася*, де дух та характер етносу включається в історичну перспективу й демонструючи древність та глибину китайських культурних реалій [7]. Розглянемо концептуалізацію лексем на позначення чисел першого десятку в китайській мові.

Виклад основного матеріалу. Серед китайських чисел від одного до десяти, написання цифри один надзви-чайно просте: “一”, тоді як семантика даного слова розгалужена, та й як словотворчий елемент в сучасній китайській мові воно дуже продуктивне. “Словник сучасної китайської мови” [8] включає 263 слова, які починаються ієрогліфом “一”, “Великий словник китайських фразеологізмів” [9] нараховує 426 фразеологізмів, з ініціалом “一”, “Великий словник китайських ідіом” [10] включає 681 ідіом, які починаються лексемою “一”. Різні словники китайської мови виділяють різну кількість значень слова “一”, зокрема, “Словник сучасної китайської

мови” [8] подає 9 значень слова “一”, а в ряді інших китайських словників нараховується більше двадцяти значень цього слова. Тож, крім того, що лексема “一” виражає кількісність, вона також несе значення ‘весь’, ‘повний’, ‘самотній’, ‘однаковий’, ‘єдиний’, ‘інший’, ‘особливий’. А з огляду на народні паремії вважається першоджерелом, початком, предком всіх речей. Тому “一”, а також ієрогліфи 元, 始 та 初, які позначають початок, є синонімами.

Число “二” (два) посідає перше місце серед парних чисел, які вважаються найбільш благополучними, відзначеними паралелізмом та симетрією в китайській народній культурі. Так, у поезії Стародавнього Китаю велику увагу приділяли використанню парної рими в ритмічній побудові вірша, симетричним рішенням в архітектурі та містобудівництві, у народній культурі зустрічаємо парні написи на дверях, дарування парних подарунків як символу примноження благополуччя, сімейного щастя. Ієрогліфи “二”, “两” та “双”, крім того, що виражають парність, несуть ще позитивне значення, наприклад: під час весілля слово 双喜 ‘подвійне щастя’ розміщують на стінах та прикрашають всі подарунки молодят, як символ примноження сімейного щастя. Лексема “二” також часто використовується у китайських фразеологізмах: 二□□珠 ‘два дракони граються перлинами’ (‘дракон’ і ‘перлина’ – позитивні образи); 两全其美 ‘дві сторони отримують користь’; 好事成双 ‘добра справа принесе подвійний результат’; 心无二用 ‘серце не може лежати до двох речей одночасно’, ‘присвятити себе цілком одному’.

Число “三” (три) концептуалізується як щасливе та містичне. Потрійність зустрічається у давньокитайських міфах: 三才 ‘три головні сили’ (Небо, Земля та Людина), 三辰 ‘три небесні тіла’ (Сонце, Місяць та Зірка), першими предками хуся були 三皇 ‘три імператори’ (Фуці, Суйжень, Шеньнун), найперші династії називали 三代 ‘три династії’ (Ся, Шан, Чжоу), також додамо сюди 三教 ‘три вчення’ (конфуціанство, буддизм, даосизм), 三纲 ‘три підвалини’ етичних норм стародавнього Китаю (абсолютна влада імператора над підданими, батька над сином, чоловіка над дружиною). Лексему “三” (три) мають у своїй основі імена власні, небесні тіла, календарі, характери, а також імператорські палаци, законодавча система правлячих династій. Числом “三” бажають благополуччя в Новий рік: 三阳开泰; абсолютне щастя також пов’язується з трійкою: 三生有幸 ‘мати щастя в трьох життях’; перш ніж діяти, китаець думає тричі (на відміну від українця, який “сім раз відміряє, а потім відрізає”): 三思而行 ‘тричі подумати, а потім вже діяти’.

Число “四” (чотири) є другим кратним числом, яке можна назвати парним. Китайський етнос велику увагу приділяє 四平八稳, тобто ‘стабільності та надійності’, рік поділяється на чотири пори року, в людини й тварин чотири кінцівки. У давні часи було винайдено 四大发明 ‘чотири великі китайські винаходи’ (компас, папір, друкарство, порох). Стародавні люди мали 四喜 ‘чотири

радості’ (благодатний дощ після довгої посухи, зустріч старого друга на чужині, шлюбна ніч, успішне складання спиту для отримання вченого ступеня) та 四勿 ‘чотири конфуціанські заборони’ (не дивитись, не слухати, не говорити, не робити непристойності). Спеціально відзначаються 四大佛山 ‘чотири великі буддистські гори’ (Утайшань, Путуошань, Цзіхуашань, Емей шань). У пекінській опері є 四大名旦 ‘чотири великих актори, які виконували жіночі амплуа’ (Мей Ланьфан, Чен Яньцзюй, Шан Сяюнь, Сюнь Хойшен), а також 四大须生 ‘чотири великих актори, які виконували амплуа позитивного історичного героя’ (Ма Леньян, Хунь Фуйїнь, Ян Баосен, Хуань Сяобо). При всьому цьому, в побуті китайці намагаються не використовувати лексему “四” (чотири), оскільки вона паронімічна лексемі “死” (смерть): номерні знаки автомобілів та номери мобільних телефонів, що закінчуються на четвірку китаець ніколи не придбає, у лікарнях відсутня палата № 4, у громадському транспорті немає маршруту № 4, у багатоповерхових будинках, готелях немає четвертого та чотирнадцятого поверху.

У китайській культурі число “五” (п’ять) асоціюється з гармонією, центром, чимось єдиним цілим та неподільним. У людини 五觉 ‘п’ять чуттів’ (зір, слух, нюх, смак, дотик), в язика 无味 ‘п’ять смаків’ (солоний, гіркий, кислий, гострий, солодкий), “五脏” ‘п’ять внутрішніх органів’ (нирки, серце, печінка, легені, селезінка), 五常 ‘п’ять норм’ (гуманність, справедливість, ввічливість, мудрість, довіра). У природному світі розрізняють 五行 ‘п’ять стихій’ (метал, дерево, вода, вогонь, земля), в агрономії 五谷 ‘п’ять зернових культур’ (просо, ячмінь, боби, пшениця, рис), у спектрі 五色 ‘п’ять кольорів’ (зелений, жовтий, червоний, білий, чорний), в мистецтві війни 五兵 ‘п’ять видів зброї’ (ніж, меч, спис, лук, стріла), у гірничій справі 五金 ‘п’ять металів’ (золото, срібло, мідь, залізо, олово), в суспільному житті 五伦 ‘п’ять принципів відносин’ (між правителем і міністром, батьком і сином, старшими й молодшими братами, чоловіком та дружиною, між друзями).

Число “六” (шість) належить до найбільш сприятливого та щасливого числа, оскільки воно паронімічне лексемі “禄”, яка означає ‘процвітання’, ‘благополуччя’, ‘успіх’, ‘кар’єрний ріст’. Відоме китайське побажання 六六大顺 ‘щоб сприяла в ваших успіхах подвійна шестірка’ яскраво демонструє ставлення до числа “六” (шість). Особливо щасливими вважаються номерні знаки автомобілів та номери телефонів, що закінчуються на цифри 66, 666, 6666, оскільки вони символізують успіх у всіх справах. Шостий день місяця вважається щасливим, тому в цей день починають новий бізнес, одружуються, проводять інші заходи та святкування. Число “六” наявне у позначенні слова 六甲 ‘бути вагітною’. Воно також символізує часово-просторову гармонію, поділяючи рух в просторі на 六路 ‘п’ять напрямків’ (вперед, назад, вправо, вліво, вверх та вниз). Фразеологізм 眼观六路, 耳听八方 ‘бачити шість напрямків, чути з восьми сторін’ означає ‘талановиту, винахідливу людину, яка здатна всесторонньо аналізувати ситуацію’. В давні часи також цінували

число “六”, так, у конфуціанстві виділяли 六经 ‘шість канонічних книг’ (“诗经” — “Книга пісень”, “书经” — “Книга історії”, “礼经” — “Книга ритуалу”, “易经” — “Книга змін”, “乐经” — “Книга музики”, “春秋” — “Весна та Осінь”), розрізняли 六艺 ‘шість мистецтв’ (етикет, музика, стрільба з лука, верхова їзда, каліграфія, математика) та 六畜 ‘шість домашніх тварин’ (кінь, корова, вівця, свиня, курка, собака).

В китайській культурі також використовується цифра “七” (сім), вона символізує закінчення та відновлення. У трактаті “周易” говориться: 七日来复 [11, с. 191]. ‘Все повторяється через сім днів’, маючи на увазі циклічність законів природи, за якими все рухається від народження до смерті й знову відроджується. В історії літератури визначають 竹林七贤 ‘сім мудреців Бамбукової Рощі’, 建安七子 ‘сім корифеїв цзяанської літератури’, стародавні книги Ханської епохи, були поділені Лю Сінем на 七略 ‘сім зводів’; відомий одієст Дун Фаншо періоду династії Західна Хань написав цикл 七柬 ‘сім умовлянь’, а в поета Мей Чена є 七发 ‘сім настанов’. В повсякденному житті вирізняють 七件事 ‘сім предметів першої необхідності’ (дрова, рис, олія, сіль, соя, оцет, чай). При всьому цьому, число 7 ще несе негативне значення. Китайці ніколи не подарують сім подарунків, не поставлять на стіл сім страв, не розпочнуть справу та не назначать святкування на 7, 17 або 27 числа. Це пов’язано з тим, що в Китаї сьомого числа робили жертвоприношення, шануючи покійних предків. До того ж, після того як людина померла, її поминали 7 днів. Фразеологізми, які починаються “七”, здебільшого мають негативне значення: 七手八脚 ‘метушитися’, ‘в поспіху’, 七嘴八舌 ‘крикливо’, ‘шумно’, 七零八落 ‘в безладді’, ‘розкитадий’, 七拼八凑 ‘абияк зібрати разом’, ‘нашкрепти’, 七扭八歪 ‘перекосяться’, ‘скрючений’.

Число “八” (вісім) належить до найбільш щасливих та сприятливих чисел у китайській культурі, оскільки дана лексема паронімічна лексемі “发” ‘розвиватися’, ‘починатися’, яка в свою чергу входить у склад слова 发财 ‘багатство’. Відомий китайський вислів 要得发, 不離八 ‘хочеш мати багатство, не залишай вісімку’ яскраво демонструє ставлення китайців до цього числа. Виділяють 八方 ‘вісім сторін світу’, у ворожінні є 八卦 ‘вісім триграм’, за легендою є 八仙 ‘вісім даоських святих’, у буддизмі 八宝 ‘вісім символів Будди’. Ряд фразеологізмів, у складі яких, є лексема “八”: 耳听八方 ‘вуха ловлять звуки з восьми сторін’, ‘пильний’, ‘насторожений’; 八斗才 ‘талент на вісім доу’, ‘величезний літературний талант’; 八拜之交 ‘спілкування восьми поклонів’, ‘побратим’; 八字打开 ‘розкрити вісім ієрогліфів’, ‘викласти все відверто’, ‘не втаїти нічого’.

Серед чисел від одного до дев’яти “九” (дев’ять) займає найвище положення. Оскільки “九” співзвучне слову “久” ‘вічний’, ‘постійний’, тому воно вважається

найблагополучнішим. Воно виражає найвище та найбільше значення: 天为九天, 地为九州, 月为九道, 日有九光 [11, с. 191] ‘На небі є дев’ять рівнів, на землі – дев’ять округів, у місяця є дев’ять орбіт, у сонця – дев’ять променів’. У феодалному суспільстві “九” символізувало найвищу владу, це число імператора, яке символізувало довголітнє керування країною. Тому імператор одягав 九龙袍 ‘халат із зображеннями дев’яти драконів’. В імператорському палаці Гугун 9999 кімнат, там знаходиться 九龙壁 ‘стіна з зображенням дев’яти драконів’ та три великі зали (Зал Вищої гармонії, Зал Повної гармонії, Зал збереженої гармонії) загальною висотою дев’ять чжанів та дев’ять чи, що символізує дев’яте небо. Число “九” (дев’ять) ми зустрічаємо вже у назвах творів першого китайського поета Цюй Юаня 九歌 ‘Дев’ять пісень’, 九章 ‘Дев’ять елегій та його послідовників Сун Юя’, 九辨 ‘Дев’ять мівкувань’, Янь Цзи 九怀 ‘Дев’ять почуттів’, Ван Бао 九叹 ‘Дев’ять переживань’, Лю Сяна 九思 ‘Дев’ять дум’. Лексема “九” також часто використовується у китайських фразеологізмах: 九霄云外 ‘за хмарами девятого неба’, ‘далеко’, 九牛一毛 ‘один волосок з дев’яти биків’, ‘капля в морі’, 九死一生 ‘на дев’ять шансів померти лише один – залишитися в живих’, ‘врятуватися від вірної загибелі’.

Прагнення до прекрасного, повного естетичного та душевного задоволення глибоко вкоренились у душі китайців, тому “十” (десятка) – це символ повного задоволення та досконалості, тобто 十全十美 ‘досконалий в усіх відношеннях’. За часів правління династії Цін імператор Цянь Лун, говорячи про свої заслуги, на схилі віку назвав себе 十全老人 ‘ідеальний старець’. Племена хуая вважали “十” зразковим числом. В китайській давній історії, вважається, було 十圣 ‘десять геніїв’ (в літературі – Конфуцій, у військовому мистецтві – Гуань Юй, в медицині – Чжан Чжонцзін, в каліграфії – Ван Сі-чжи, в історії – Сима Цянь, каліграф в стилі цаошу – Чжан Сю, в художньому мистецтві – У Даоцзи та поет Ду Фу, знавець різновидів чаю Лу Юй, сомельє Ше Кан). Національним колоритом позначені 十大名花 ‘десять величних китайських квітів’ (цвіт сливи, півонія, орхідея, хризантема, чайна роза, рододендрон, японська камелія, лотос, османтус, нарцис). У сучасному Китаї визначають 十大新闻 ‘десять найважливіших новин’, 十大杰出青年 ‘десять найвидатніших молодих людей’, 十大佳运动员 ‘десять кращих спортсменів’, 十大歌星 ‘десять великих співаків’, 十大影星 ‘десять великих акторів’, 十大笑星 ‘десять великих коміків’. “十” (десять) також може виражати уявні числа та мати значення “多” ‘багато’ та “满” ‘повний’, ‘цілком’. 十分 ‘повністю’, “十足” ‘повноцінний’.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, у китайській мові номені, що позначають числа першого десятка, є особливою тематичною групою, елементи якої не тільки пов’язані складними внутрішньосистемними відносинами – тематичними, гіпер-гіпонімічними, синонімічними, функціонально-стилістичними, – а й несуть в собі важливу лінгвокультурологічну інформацію, маючи численні посилання на успадковані тексти

та культурні символи. Символи культури, зазвичай, рідко виникають у її синхронному зрізі, а вони приходять із глибини століть і, видозмінюючи свої значення (але не втрачаючи при цьому пам'яті про свої попередні змісти), передаються майбутнім станам культури. Тому послідовний аналіз одиниць, що входять до розглядуваної тематичної групи, у перспективі дозволяє встановити, яких етноспецифічних форм набуває знання про світ і ці форми відбиваються у прямих та похідних номінаціях, асоціативних та дериваційних зв'язках, у деформаціях системної організації лексико-семантичного поля.

1. Акуленко В. В. О выражении количественности в семантике языка // Категория количества в современных европейских языках / В. В. Акуленко, С. А. Швачко, Е. И. Букреева и др. : [отв. ред. В. В. Акуленко]. – К. : Наукова думка, 1990. – 284 с.
2. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира / И. А. Голубовская. – К. : ВПЦ “Київський ун-т”, 2002. – 293 с.
3. Голубовська І. О. Антропологічна лінгвістика і класичні мови: можливості дослідження / І. О. Голубовська // Іноземна філологія. – Львів, 2010. – № 119. – С. 14–19.
4. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1999. – 341 с.
5. Коротков Н. Н. Некоторые вопросы методологии лингвистического исследования и китайский язык / Н. Н. Коротков // Исследования по китайскому языку. – М. : Наука, 1973. – С. 3–13.
6. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – С. 8–69.
7. Ян Шичжан. Модель числа как фрагмент русской языковой картины мира / Шичжан Ян. – М. : Спутник, 2001. – 95 с.
8. 现代汉语词典 / 中国社会科学院语言研究所词典编辑室 – 北京: 商务印书馆, 2005年 – 1722页
9. 中国成语大辞典/王涛 等 – 上海: 上海辞书出版社, 2007年.– 1640页
10. 中国惯用语大辞典 / 温端政, 吴建生主编. – 上海: 上海辞书出版社2011年. 1035页
11. 谭汝为 民俗文化语汇. – 天津: 天津古籍出版, 2004年– 403页

ПРОБЛЕМЫ АССИМИЛЯЦИИ ИНОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКИ

Конакова Елена

Цель данной статьи – изучение функционирования англоязычной лексики в современном испанском языке (как в пиренейском варианте, так и в национальных вариантах испанского языка Латинской Америки).

Поставленная цель определила следующие задачи:

1. Провести тематическую классификацию англоязычных заимствований.
2. Рассмотреть фонетические изменения, происшедшие с заимствованиями.
3. Дать морфологическую характеристику, т.е. рассмотреть грамматическую ассимиляцию англицизмов.
4. Проанализировать семантические изменения заимствованной лексики в языке-реципиенте.

1. Тематическая классификация англицизмов

Исходя из предметно-логического значения англоязычных заимствованных лексических единиц в их корпусе следует выделить:

- 1) антропонимы:
 - а) имена и/или фамилии
 - б) имена и/или фамилии исторических личностей
 - в) имена и/или фамилии персонажей произведений искусства
- 2) топонимы:
 - а) топонимы (собственно)
 - б) урбанизмы (названия театров, ресторанов, компаний и банков)
- 3) лексические единицы, обозначающие:
 - а) реалии социальной жизни
 - б) профессии, род занятий
 - в) социальные характеристики (с коннотацией +/-)
 - г) продукты потребления
 - д) фрагменты жилища
 - е) названия марок автомобилей
- 4) термины:
 - а) политические
 - б) экономические
 - в) спортивные
 - г) технические

Займствование представляет собой универсальное лингвистическое явление, заключающееся в акцепции лингвистического материала одним языком из другого вследствие экстралингвистических контактов между ними, различающихся по уровню и формам. Акцепция подвергается в первую очередь лексический материал, однако эта возможность, хотя и более затрудненная, сохраняется и для нелексического материала, и для грамматических единиц в том числе [2, с. 36].

Под термином “англицизм” обычно понимаются различные заимствования из английского языка: ассимилированные слова, неологизмы, семантические и синтаксические кальки, окказиональные термины и обороты [1, с. 92].

1.1. Антропонимы

В корпусе исследуемых единиц следует выделить:

а) имена и/или фамилии

- 1) Esto que Fred había sacado venía siendo como una especie de magazine (Cuentos..., 210)
- 2) La señora **Parker**, – o la señora **Smith**, ¿qué más da? (Cela, 233)

б) имена и/или фамилии исторических личностей

Mi madre tuvo nombre de heroína de **Byron** (ibid, 44)

в) имена и/или фамилии персонажей произведений искусства

Conseguí tres entradas para ver **Porgy and Bess** (ibid, 423)

1.2. Топонимы

Следует разделить названия географических объектов на:

а) топонимы (собственно), например:

1) De nuevo todas las sirenas de **Chicago** y se abrió la puerta del toril (Veladre, 123)

2) Es cada uno de sus casos publicados en pocket-books o filmados por **Hollywood** (Cardi, 330)

б) урбанизмы (название компании в данном случае)

Miró el reloj que estaba sobre la casilla cerrada de **Pan American** (Cuentos..., 248)

1.3. Реалии социальной жизни

Среди англицизмов следует выделить лексические единицы, обозначающие:

а) реалии социальной жизни (собственно), например club, bar

1) Cientos habían **clubes** de gente serrano: fútbol, – fiesta patronal santo – hacían bonitos (Arguedas, 174)

2) ... compró una botella de whisky en el **bar** (Pérez, 111)

б) профессии, род занятий, например: reportero, barman, poiceman, cameraman, clown, detective, bell-boy

E1 **bell-boy** me tendió el paquete rojo (Cardi, 292)

в) социальные характеристики (с коннотацией +/-):
clown, esnob, dandy, gentleman, gángster

Mi viejo, tú siempre hecho un **dandy** (Pérez, 102)

з) продукты потребления, такие как *bistec, whiskey, cyctel*, например

1) Te voy a preparar un buen **bistec** – dijo José (Márquez, 70)

2) – ¿Qué pidieron a llegar?

– Una botella de **whisky** (Cardy, 371)

д) фрагменты жилища, такие как *lobby, hall, un living (living-comedor)*, например:

1) Se dirigió hacia el **living** muy iluminado que daba al patio interior del local; ese espacio, el **living** tenía grandes ventanas (Arguedas, 272)

2) Diez minutos después baje al **lobby**. (Cardi, 68)

е) названия марок автомобилей

...el otro auto era un **Ford** (Guzman, 122)

1.4. Терминологическая лексика

Большим массивом представлена терминологическая лексика:

а) политическая: *líder/lieder, mitin, laborismo, boycott*

б) экономическая: *stock, trust/traste., marketing, factoring, supermarket, broker, esterlina, dólar*

в) спортивная: *fútbol, gol, penalty, tenis, boxeo, criquet, croquet, golf, póquer, ring, match, hockey*, например

1) Ni siquiera jugaba bien al **golf** (Cuentos, 59).

2) A pocos pasos de allí dos muchachas jugaban al **tenis** en la pista del elegante Club de Mar (Goytisoló, 31).

3) ... y por qué fallaste el **penalty** ayer, desgraciado? (Cela, 258).

з) техническая: *craqueo, craquear, rayón, nylon/nailon, tonelaje, jeep, túnel*.

Предлагаемая нами классификация, как и всякая тематическая классификация, не может претендовать ни на единственность, ни на идеальную строгость, ни на полноту. Она является дискуссионной и рабочей и, по мнению автора, нуждается в дальнейшей доработке.

2. Процесс адаптации

Вхождение иноязычного слова в лексическую систему принимающего языка представляет собой более или менее длительный процесс, сущность которого заключается в формальной и содержательной адаптации заимствуемой лексемы..., что включает в себя фонетическое, графическое, лексическое и грамматическое приспособление чужого слова к нормам принявшего его языка, его возможное семантическое развитие [3, 171].

Процесс адаптации англоязычных заимствований на фонологическом уровне зависит от наличия/отсутствия идентичных фонем, что приводит к приблизительному соответствию артикулируемых звуков.

2.1. Фонетические изменения

Фонетические изменения в заимствованных единицах происходят в результате:

1) отсутствия в языке-реципиенте (испанском) – фонемы [qj]: например

английский испанский

travelling [ŋ] travelin [Ø]

meeting [ŋ] mitin [Ø]

- фонемы [h] / [x] в начале слова в испанском языке]

английский испанский

[h] hockey [Ø] hockey

2) замены исходной фонемы [dj] в языке-оригинале (английском) на фонему [x] в языке – реципиенте (испанском), например

английский испанский

[dz] jersey [x] jersey

3) добавления гласной [e] перед согласной [s] в начале слова языка-реципиента (испанского)

английский испанский

snob esnob

scandal escándalo

Тенденция адаптации (“подгонки”, приспособления) графической формы заимствованных единиц к фонетическим нормам языка-реципиента приводит к:

1) монофтонгизации

английский испанский

football fútbol

goal gol

leader líder

meeting mitin

2) появлению дуплетных форм, например:

- *cocktail: coctel* (Cervantes Diccionario);

- *cóctel* (Sopeña Básico)

1) Para hacer un gustoso **cóctel** hay que tener buen mano (Sopeña Básico, 153)

2) – ¿Cual es la hora del **cocktail**?

– Las cinco y treinta de la tarde (Cardi, 82)

– *wiskey, whiskey, wiski*:

1) Estaban sentados en cómodos butacones alrededor de una mesita de hierro, sobre la cual descansaba un cristal circular de color ambar; sobre éste había una botella de **whiskey** (Cuentos..., 208)

2) Carolina – una mujer monumental – entró con tres vasos y una botella de **whisky** (Cardi, 396).

2.2. Морфологические изменения

На морфологическом уровне следует выделить многочисленные случаи гибридов (результатов процесса добавления к англоязычной основе испанских аффиксов), образованных по моделям:

1. S → V-ar (er, ir): flirt → flirtar; parqueo → parquear,

1) La joven se entretenía en un flirt de miradas con militar. (Carrion, 115)

2) ... ella **flirtaban** y hablaban de tres o cuatro amigos (ibid, 52)

3) **Parqueo** y antes de entrar al laboratorio saludo a un conocido. (Pérez, 153–4)

2. S → V-ar (er, ir) → S (dor): box/boxeo → boxear boxeador

Agachada, como un **boxeador**, a la defensa, empezó a moverse al compás de la guaracha (Arguedas, 42)

Функция англоязычных заимствований – номинативно-таксономическая, поскольку англицизмы дают название познаваемым объектам окружающего мира, именуя тот или иной объект действительности, не существующий ранее в языке-реципиенте, отличаясь от обычного процесса номинации тем, что лексема не создавалась говорящими, а заимствовалась из другого (в данном случае английского) языка.

Уже в самой сущности слов-реалий как названий предметов и явлений, отсутствующих в языке-реципиенте, заложена потребность выдвижения на передний план именно предметно-логического содержания слова: подобные элементы используются в первую очередь для того, чтобы представить адресату что-то совершенно новое, неизвестное, отсутствующее или отсутствовавшее ранее в окружающей его действительности.

3. Семантические сдвиги, сопровождающие процесс ассимиляции

Вхождение заимствованной единицы в систему языка-реципиента характеризуется следующими семантическими процессами:

а) *сужением* значения, например рассмотрим лексему а) ‘bar’ в англ. языке: 1) кусок, брусок; 2) брикет; 3) болванка, чушка, слиток; 4) штанга, стержень, арматурное железо; 5) пластинка, ламель, шина; 6) линейка, планка, рейка; 7) перекладина; 8) засов, щеколда; 9) шлагбаум; 10) решетка; 11) полоса, полоска, лента; 12) барьер; 13) суд, судебное присутствие; 14) бар, закусовая, буфет; 15) стойка, прилавок для подачи алко-

гольных напитков; 16) *физ.* единица давления и сравним её с заимствованной лексемой в испанском языке:

‘bar’ – бар, закусовая, буфет.

б) ‘club’ в англ. языке: 1) дубинка, булава, клюшка, бита, приклад ружья; 2) трефа, карта трэфовой масти; 3) клуб, помещение клуба

‘club’ в испанском – клуб, помещение клуба

- спецификацией значения, что приводит к появлению терминов, например

а) ‘goal’ в англ. языке: 1) цель, задача; 2) место назначения; 3) ворота, финиш; 4) (фут) гол; в испанском языке данная лексема сохраняет единственное значение ‘гол’.

б) ‘penalty’ в англ. языке: 1) наказание, взыскание; 2) штраф; 3) (фут) пенальти; в испанском языке данная лексема также сохраняет единственное значение ‘пенальти’.

- сохранением коннотаций (как правило, с пейоративным значением) например: *esnob, dandy, gentlernan, gángster*.

Целью данной статьи являлось рассмотрение англоязычных заимствований на парадигматическом уровне, т.е. на уровне вокабуляра; объектом рассмотрения – лексические единицы как элементы вокабуляра.

Исследованный материал позволяет сделать следующие *выводы*:

1. В корпусе заимствованной англоязычной лексики выделяются: 1) антропонимы:

а) имена и/или фамилии

б) имена и/или фамилии исторических личностей

в) имена и/или фамилии персонажей произведений искусства

2) топонимы:

а) топонимы (собственно)

б) урбанизмы (названия театров, ресторанов, компаний и банков)

3) лексические единицы, обозначающие:

а) реалии социальной жизни

б) профессии, род занятий

в) социальные характеристики (с коннотацией +/-)

г) продукты потребления

д) фрагменты жилища

е) названия марок автомобилей

4) термины:

а) политические

б) экономические

в) спортивные

г) технические

2. Англицизмы при переходе в язык-реципиент подвергаются нулевой/частичной ассимиляции, выражающейся в элиминации отдельных звуков и “подгонке” графической формы к звуковой.

3. Графическая форма многих заимствований характеризуется нестабильностью, что приводит к появлению дуплетных форм.

4. К англоязычным основам могут присоединяться аффиксы языка-реципиента, что приводит к образованию гибридов, однако деривационный механизм развит слабо, что приводит к немногочисленным случаям образования деривационных гнезд.

5. Вхождение заимствованной единицы в систему языка-реципиента характеризуется следующими семантическими процессами: сужением, спецификацией и сохранением коннотации исходной лексемы.

1. Виноградов В.С. Лексикология испанского языка. – М., 1994.

2. Володарская Э.Ф. К вопросу о грамматической вариативности в связи с заимствованием // Вопросы филологии. – М., 2001.

3. Чекалина Е.М. Лексикология французского языка / Е.М. Чекалина, Т.М. Ушакова. – СПб., 1998.

Источники примеров

1. Arguedas J.M. El zorro de arriba y el zorro de abajo. Caracas, 1979.

2. Cardí J.A. El American Way of Death. La Habana, 1992.

3. Carrion de M. Las Honradas. La Habana, 1975.

4. Cela C.J. Novelas cortas; y cuentos. Madrid, 1973.

5. Cuentos políticos cubanos. La Habana, 1989.

6. Francés F.A. Cervantes; Diccionario Manual de la Lengua Española, La Habana 1985.

7. Goytisolo J. La Chanca. Madrid, 1989.

8. Guzman M.L. La sobra del Caudillo. La Habana 1983.

9. Márquez G.G. Ojos de perro rzu. Moscú, 1990.

10. Pérez R.V. La Vaganza del muerto. La Habana, 1978.

11. Sopeña Básico. Madrid, 1975.

ПЕРСОНАЛІІ СЛАВЕТНИЙ УКРАЇНОЗНАВЕЦЬ

Кононенко Віталій

Дивне було наше заочне знайомство з великим українознавцем Юрієм Шевельовим. Студентами Київського університету імені Тараса Шевченка ми вивчали українську мову за двотомним “Курсом сучасної української мови”. На титульній сторінці другого тому – “Синтаксис” – стояло прізвище тодішнього директора Інституту мовознавства Академії наук Леоніда Булаховського, але пошепки з вуст в уста передавалося: насправді книжку написав не Булаховський, а вигнанець – “націоналіст” Юрій Шевельов. Видатний учений Л. Булаховський блискуче читав нам лекції, був автором багатьох праць, і ми були переконані в його порядності й гідності. “Як же таке могло трапитися – випустити чужу книжку під своїм іменем?” – дивувалися ми.

Вперше випала нагода побачити Шевельова через роки на Міжнародному конгресі українців у Києві в 1990 році. Конгрес відкрився в Оперному театрі, а його засідання проходили в теперішньому Українському домі. Коли оголосили: “До слова запрошується Юрій Володимирович Шевельов”, присутні стоячи вітали славетного земляка. Бо, попри те, що десятиліттями він був заборонений і зганьблений, вщент розкритикований і публічно засуджений владою і запобігливими вченими, українська інтелігенція знала, високо поцінувала науковий подвиг всесвітньо відомого українознавця. В. Шевельов із властивою йому іронічністю звернувся до присутніх красномовно незвично: “Шановні друзі й вороги!”.

А далі привітав друзів і проствив ворогам. Згадав він у виступі й свого давнього товариша часів навчання в Харківському університеті Леоніда Булаховського. І подякував йому за небачену в часи тоталітаризму і репресій сміливість: опублікувати – бодай під іншим прізвищем – книжку, написану “ворогом народу”, той самий “Курс”.

Ця доповідь на Конгресі була відкриттям нового явища – явища Шевельова. Виходять друком його книжки й статті, бібліотечні сховища нарешті відкрили його старі публікації. Завдяки вченому могутній поштовх до відродження одержала забута галузь знань – українознавство. Здебільшого незвичними були його ідеї щодо давнього походження українців і української мови, самобутності розвитку українства і його культури, неісторичності поняття “спільна давньоруська народність”. Через книжки і статті Юрія Шевельова в науковий обіг увійшли призабуті або замовчувані постації українських діячів минулого. Потрібно було змінювати концепції, поновомо писати книжки й читати лекції студентам.

Познайомились ми із Юрієм Володимировичем (він був незадоволений, коли його називали “паном Юрієм”)

під час Міжнародного конгресу українців, що проходив у Києві в Палаці “Україна”. Шевельов був обраний до президії конгресу, але під час перерви охоче спілкувався з його учасниками. Доброзичливо поставився до моєї пропозиції щодо співпраці з Прикарпатським університетом, одразу ж висловив свої побажання (на жаль, наші домовленості доконечно не були реалізовані). Наступного разу ми зустрілися з Шевельовим у Львові під час Другого Міжнародного конгресу українців. Я запросив його відвідати Івано-Франківськ і нашу українську Мекку – гуцульську Криворівню. Вчений посплався на слабе здоров’я, але його зацікавленість нашим краєм, Галичиною перемогла. Я був щасливий: він погодився!

А слід сказати, що під час Другої світової війни Юрій Володимирович жив і працював у Львові, звідси й емігрував спочатку до Німеччини, потім і до Сполучених Штатів. Його пильну увагу привернула тоді дискусія часів Івана Франка: чи вплинули “галичанізи” на розвиток української літературної мови? І Шевельов у 1943–1944 роках пише невеличку книжку “Внесок Галичини у формування української літературної мови” (перевидана у Львові 1996 року), де на великому фактичному матеріалі переконливо доводить: так, свого часу існувало паралельно два варіанти української літературної мови – наддніпрянський і наддністрянський, вони взаємодіяли, мова збагачувалася, “роблячи споруду міцною, відпорною, витривалою – нероздільною” (слова Юрія Шевельова). Згодом під псевдонімом Юрій Шерех (він пояснював мені пізніше в Нью-Йорку, що обрав це ім’я заради конспірації, ховаючись від довгих рук НКВД) він надрукував про цей вплив статтю і в знаменитій “Енциклопедії українознавства”. Отож Прикарпаття було йому добре знайоме, близьке.

І ось за кілька днів славетний учений уже в Івано-Франківську, читає лекцію в нашому університеті. Викладачі й студенти швент заповнили актову залу. Говорити літній людині було важко, але тиша стояла виняткова і чутно було кожне його слово. А оповідав професор щось незвичне. Що Шевченко вніс величезний вклад у розвиток української літературної мови, але не він є її основоположником, бо сформувалася вона як літературна задовго до Шевченка. Що Сковорода писав українською мовою, але свідомо вживав церковнослов’янські запозичення, аби відтворити новий художній стиль – бароковий. Що Котляревський – один із основоположників літературної мови ...

Наступного дня разом із професором Василем Грещуком ми повезли Шевельова до Криворівні. По дорозі завітали, не попередивши, до звичайної собі хатини в Делятині: побачити обійстя і побут галичан. А далі – Яремче, Ворохта, Верховина, Криворівня. Сучасне життя прикарпатців, місцеві традиції викликали щире зацікавлення ученого. А про велетні літератури, що збиралися на початку ХХ ст. в Криворівні, – Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Лесю Українку, Василя Стефаника, Ольгу Кобилянську – Шевельов знав, здавалося, все. І розповідав про них із неприхованим захопленням. У Франковому музеї оглянув кожний експонат. Зробив розчулений запис у книзі почесних відвідувачів. Із задоволенням пригощався стравами гуцульської кухні.

Коли ми з професором Богданом Грицюком перебували 1995 року в Нью-Йорку, вчений запросив нас до свого помешкання. Він працював професором Колумбійського університету, очолював Українську вільну Академію наук і користувався загальним незаперечним авторитетом в українській громаді США. Жив він у центрі міста, можна сказати, не одинаком, а в колі численних друзів – тисяч і тисяч книжок. Пригощав нас сушеними фруктами і вів неквапно розмову. Я не наважувався ввімкнути диктофон, але пізно увечері в номері готелю записав цю бесіду майже дослівно. Критично, але без

зловтіхи, швидше з сумом оцінював професор сучасний стан українознавства в Україні, називав імена вчених, що в роки тоталітаризму більше завдали науці шкоди, аніж принесли користі. Зважено й помірковано оцінюючи великий талант Олеся Гончара, характеризував свої неоднозначні стосунки з письменником. Розповідав і про себе, але надзвичайно стримано, без найменшого хизування. Я зазвичай презентував йому свою книжку, а він мені свою – “Юрій Шерех. Третя сторожа”, що вийшла на той час друком у Києві, з написом “Віталію Кононенкові сердечно від Автора. Ю. Шевельов. Нью-Йорк. 15.8.95”. З гордістю демонстрував нам професор свою унікальну бібліотеку.

Востаннє зустрілися ми з академіком у рідному йому Харкові на Третньому Конгресі українців у 1996 році. Він мав робити доповідь про походження українських числівників, але відійшов від теми й почав говорити про наболіле – стан словникарства в Україні. Чимало різких слів було сказано на адресу “Словника української мови” в 11 томах, що побачив світ у 70–80-х роках, за введення мовних покручів, сов’єтизмів, зросійщення та інші гріхи. Але головний пафос його виступу був спрямований на створення нового тлумачного словника сучасної української мови. І тут було висловлено чимало слухних порад: і щодо побудови майбутнього словника, і щодо ілюстрацій до нього. Вчений пропонував врахувати й доробок української діаспори (хоч цього терміна не любив). Виконуючи заповіт великого вчителя, київські мовознавці розпочали підготовку до видання цієї непересічної праці. Був учений і прихильником змін в українському правописі.

Спадщина, яку залишив нам славетний українознавець, воістину неосяжна. Він був мовознавець і літературознавець, історик і політолог, релігієзнавець і критик, справжній учений-енциклопедист. Але при всій масштабності й всеохопленості його наукових уподобань у їх епіцентрі завжди були українська мова, культура й історія, зрештою – “українська душа”. Він до шему в серці любив Україну, хоч і не заохочував до гучних клятв на вірність “рідній неньці”. Він і життя своє, світ непересічний талант віддав в ім’я утвердження її незалежності, соборності, державності. Як заповіт великої людини сприймаємо ми нині його нетлінні слова в тій же “Третій сторожі”: “Добра вам путь, ішовши”.

СЕМАНТИЧНІ РІЗНОВИДИ ПЕРИФРАЗІВ У РОМАНАХ О. ГОНЧАРА

Копусь Ольга, Босак Ніна

Позамовна дійсність включає велику кількість об’єктів, які спостерігає, фіксує, аналізує людина. Художній світ будується за моделлю, подібною до реального світу, тому він містить набір об’єктів, що мають відповідати дійсності. Але при цьому моделюванні автор добирає такі об’єкти, які є релевантними для існування і розуміння конкретного художнього простору та часу кожного твору. Аналіз цих об’єктів, зокрема частотності їх репрезентації на перифрастичному рівні, дає змогу зробити висновки щодо значущості кожного з них у поетичному світі Олеся Гончара. Відтак, релевантними для розуміння художнього світу письменника виступають парафрази суб’єктного типу, дослідження семантичних різновидів та специфіка функціонування яких виступило *метою* запропонованої статті.

Проблемі типології перифразів у лінгвістиці присвячені дослідження А.С. Аксамитова, І.З. Ілліної, О.М. Кожина, І.Л.П. Рапшице, Г.З. Розанової, З.Д. Попової, Н.М. Сологуб та ін. Семантичні класифікації перифразів передбачають

з'ясування семантичного різновиду перифраза залежно від значення денотата, якому надається друга назва, як пропонує кваліфікувати перифрази Н.М. Сологуб [7, с.104–108]. Спільним категоріально-граматичним компонентом значення всіх перифразів виступає предметність, тому що вони називають об'єкти та суб'єкти позамовної дійсності, а не ознаки, дії тощо. Враховуючи цей спільний компонент семантики, можемо сказати, що всі перифрастичні найменування доцільно розділити на назви суб'єктів та об'єктів, останні й стали предметом подальшого розгляду.

Звичайно, класифікація перифразів, що є назвами об'єктів художнього світу, може бути здійснена за різними принципами. При цьому об'єднати всі без винятку перифрази майже неможливо, але нами запропоновано такі групи, що відбивають специфіку картини світу Олеся Гончара.

Перша семантична група – перифрастичні назви живої природи – містить перифрастичні найменування дерев, рослин, тварин, птахів тощо. О. Гончар часто вживає перифрастичні назви дерев: софора – *диковинне південне дерево*; дуби – *зелені собори*; клен – *багрянолистий абориген*; тополі – *маяки рідного дому*. Номінація при цьому необов'язково передає родові поняття: лексема “дерево”, як правило, відсутня у складі перифразів. Найменування різних видів дерев обумовлене безпосередньо специфікою художнього світу кожного роману. Саме тому не випадковою є перифрастична назва дубів у романі “Собор” – *зелені собори*, у романі основні ідеї, образи сприймаються крізь собор, його семантичне навантаження. Як герої визначаються щодо власного ставлення до собору, так і об'єкти художнього світу порівнюються з ним, у нашому випадку – за зовнішньою формою.

Дерева для О.Гончара мають символічне значення. З давніх часів відомо, що дерева символізують певні речі в житті кожної людини залежно від дати народження. Певне дерево, якому здавна надається здатність впливати на долю, супроводжує людину все життя. І залежно від того, яке саме дерево пов'язується з людиною, такою буде і доля. М. Муравицька стверджує, що асоціативні означення до назв дерев “свідчать про те, що з погляду мовців дерево, як і Людина, має не лише прекрасне Тіло, а й Душу, яка спілкується зі своїм Творцем” [5; 83].

Для розуміння національного характеру релевантним вважається також ставлення до природи, зокрема дерев. Так, березу пов'язують з російським світосприйняттям, калину – з українським; каштан є символом Києва, кипарис – Криму. Цей ряд можна продовжити, але для Олеся Гончара визначальним є те, що він не використовує відому символіку дерев, а надає кожному з них власне символічне значення. Наприклад, тополі пов'язуються з рідною домівкою, з батьківщиною. Є ряд дерев, які для українського національного світосприйняття дуже важливі: верба, вишня, дуб. Це відбито у народних піснях та поезії, але наш матеріал не фіксує перифрастичні найменування саме цих дерев.

Дерева в романах О.Гончара складають спільне семантичне коло, яке можна визначити як художній сад. Саме тому не оминув О.Гончар і значущої міфологеми саду, який називає в романі “Твоя зоря” *забороненим садом*. Таке біблійне розуміння сутності саду свідчить про високий ступінь узагальнення авторського мислення, для О.Гончара сад постає в єдності зі своїм прародителем – райським садом, який люди втратили на зорі існування, але надія знайти втрачений рай ніколи не покидає людину. Письменник бачить шлях пошуку в кожній людині, цей втрачений рай можна знайти в собі, у поєднанні з природою, у внутрішній гармонії. Сад – рай, з одного боку, є прокляттям людуства, першородним гріхом, порушенням заборони Господа (“І заповів Господь Бог лю-

дині: від всякого дерева в саду ти будеш їсти; а від дерева пізнання добра і зла, не їж від нього; бо в той день, в який ти вкусиш від нього, смертю умреш” Буття 2: 16–17), а з іншого – прозрінням людини, першим кроком до пізнання світу (“Але знає Бог, що в той день, в який ви вкусите їх [плодів дерева пізнання добра і зла] відкриються очі ваші, і ви будете, як боги, що знають добро і зло” Буття 3: 5).

Образ саду з'являється у двох романах О. Гончара – у “Твоїй зорі” та “Соборі”. У “Твоїй зорі” йдеться про сад Романа: “... садок дядьків Романів у нашім сприйманні справді особливий. Повитий у чари, до нього не можна ставитись, мов до якогось занедбаного тернівчанського вишняка. Є садки мовби дозволені, відкриті для ваших нічних набігів, а цей ось він ніби створений, щоб хвилювати уяву, щоб виробляти в тобі стійкість перед спокусами” [3, с. 353]. Тут уже в тексті висвітлюється біблійний мотив – “стійкість перед спокусами”, який у Біблії пов'язується з чарівним плодом дерева пізнання добра і зла, від спокуси якого не втримується Єва. Традиційно, хоча для цього немає підстав у Старому Заповіті, плоди забороненого дерева ототожнюють з яблуками, тому і не випадковим є саме яблуко як “садівницький дар” саду Романа: “Минає довга мить, і нарешті з'являється з вузла... яблуко, та яке! Лежить на долоні, червоношоке, свіже, велике, просто мов сонце вранішнє!” [3, с. 354–355].

У “Соборі” йдеться про садок Ягора Катратого, окрасою якого є груша-безнасінниця. Єлька працює у садку Ягора, ховається в ньому, Микола спостерігає за Єлькою через садок і залишається непоміченим. Тобто, в обох романах сад асоціюється з конкретним плодом, з певним результатом праці людини, з творінням його рук. О. Гончар, крім значення забороненого плоду, додає до семантики образу саду ще й креативну семантику, бо сад тільки тоді стає садом із сукупності дерев, квітів, трави, коли у ньому працює людина, яка любить цей сад і все йому віддає.

Основне концептуальне навантаження в романах О. Гончара несуть нерукотворні простори – небо, степ. А образ саду, який передає рукотворну природу, природу, створену людиною, є стрижневим елементом для української літератури, як прози, так і поезії. Роль саду в поетичному мовленні, зокрема у філософській ліриці, є визначальною. Е. Соловей зауважує: “Стосовно української філософської лірики образ саду може бути виразним підтвердженням системного характеру не лише творчості філософського поета, а й цілої національної філософсько-поетичної традиції (за всієї співвідносності з традицією світовою, в яку перша входить на основі системних зв'язків іншого, наступного порядку). Образ саду в межах цієї традиції має багатий ореол чи ауру, широкий асоціативний спектр” [6, с. 305]. До цього асоціативного спектра ми відносимо образи дерев, рослин, квітів, птахів тощо.

В українській літературі, до і після Олеся Гончара, можна згадати й інших авторів, у творах яких релевантним є образ саду: “Сад божественных песней...” Г.С. Сковороди, “Вечір” Т.Г. Шевченка (“Садок вишневий коло хати...”), “Сад нетанучих скульптур” Ліни Костенко, “Сад Гетсиманський” Івана Багряного. Кожний автор вкладає своє розуміння в образ саду, але всі визнають його значущість у світосприйнятті: “Виходжу в сад, він чорний і худий, / йому вже ані яблужка не сміється. / Шовковий шум танечної ходи / йому на згадку залишає осінь. // В цьому саду я виросла, і він / мене впізнав, хоч довго придивлявся. / В круговороті нефатальних змін / він був старий і ще раз обновлявся”. (Л. Костенко). В іншому поетичному творі Ліна Костенко запитує: “Минає день! Минає день! Минає день! / А де ж мій сад божественних пісень?”, і при цьому вона не тільки апелює до Г.С. Сковороди, а й вносить нове значення в розу-

міння міфологеми саду, яке, на наш погляд, релевантне і для творчості Олеса Гончара. Сад вже сприймається метафорично, не тільки як матеріальна сукупність рослин, що виростила людина, а як духовне надбання всього людства і кожної людини зокрема. Ліна Костенко, нато-мість, говорить про поетичну творчість, про духовний спадок, який митець залишає нащадкам.

З образом саду, який на перифрастичному рівні майже не має найменувань, пов'язані перифрази на позначення рослин та птахів.

Серед рослинного світу, крім дерев, перифрастичні найменування отримали й інші представники: спориш – *трава із трав*; квіти – *сяюче цвітіння*. Є щось сакральне в номінаціях цього типу, письменник намагається зосередитися на кожній травичці, на кожній квітці, для нього є важливим будь-який представник природного світу. Але слід зауважити, що все ж таки більшою прихильністю автора користуються дерева, а не рослини.

Птахи теж отримали перифрастичні назви: шпаки – *летючі цятки*; лелека – *граціозний силует*; солов'ї – *сіренькі співаки*. Птахи називаються *янголятами з крильцями*, а їхній спів – *пташиним цвітком*. Усі ці перифрази підтримують думку про те, що рослини, дерева та птахи входять до лексико-семантичної групи сад. Лексико-семантична група, як правило, містить набір лексем, різноманітних за морфологічною природою, але таких, що мають спільні компоненти семантики, тобто однакові ядрні, проте різні категоріально-граматичні семи.

Перифрастичні найменування тварин теж здатні набувати символічного значення. Найпоширенішою сферою використання символіки тварин були притчі та байки: певні тварини уособлювали риси людей, зокрема негативні (Лисиця – хитрість, Осел – дурниці, Баран – тупість). “Тварини були для людей не тільки невичерпним джерелом харчування й одягу, а й слугували для виміру багатьох людських якостей – фізичних і моральних. Таке метафоричне використання відображує будь-яку особливість характеру тварини і є результатом багатовікового спостереження за ними людини. Але ці особливості бачаться певною людиною “у певній ситуації, у певну епоху”, тобто є багато суб'єктивного. Характеризуючи когось назвою тварини, людина концентрує в назві лише одну якість, роблячи з тварини символ цієї якості” [4, с. 92] У романах О.Гончара ми не знаходимо такого значення у перифразах. Письменник не порівнює людей з тваринами, а описує саме тварин. Наприклад: *кінь – нестримна летюча сила*; *собаки – злющі володави*; *кажани – огидні духи руїни*; *коза – робітничка худібка*; *жаби – нащадки мамонтів*; *воли – круторогі*. Як бачимо, письменник приділяє переважно увагу не диким, а свійським тваринам, які вірно служать людині протягом багатьох століть.

О. Гончар виділяє певну рису кожної тварини, яка є суттєвою в контексті певного роману, і за цією рисою дає друге найменування тварині. У коня підкреслюється його швидкість і сила, у собак – злість та подібність до диких родичів – вовків, у кажанів – таємничність, пов'язана зі способом життя, у кози – функціональна значущість, у жаб та волів – зовнішність. І хоч у найменуванні акцентується одна конкретна риса, яка могла б стати підставою для створення метафори, але ми спостерігаємо тільки акцентуацію, а не перенесення на підставі цієї ознаки, тому йдеться саме про перифрази, хоча елемент суб'єктивності є вагомим у процесі їх творення. Тобто, наявним є свідчення авторського вибору, який зумовлений особливостями художнього світу, авторської картини світу. Олесь Гончар керується насамперед вимогами та законами власноруч створеного художнього світу.

Усі ці найменування становлять спільну групу назв на позначення представників природи – рослин, птахів,

тварин. Вони не виступають як суб'єкти художнього світу Олеса Гончара, їхня об'єктна позиція очевидна, але не можна недооцінювати роль перифрастичних найменувань представників живої природи в контексті творчості письменника. Елементи живої та неживої природи поєднують в собі образ саду, який з'являється у двох романах, що продовжує традиції української філософської літератури, репрезентує внутрішні сакральні, біблійні мотиви тексту романів О. Гончара.

Другу групу становлять перифрази – назви абстрактних понять. О. Гончар рідко використовує перифрази для найменування абстрактних понять. Наприклад: *дитинство – дитячий палеоліт*; *екологія – наймодніша з наук*; *совість – сильне зілля*; *старість – критична пора*; *кохання – щастя, яке треба ловити*; *життя – суєта суєт, сором – вогонь ганьби*. З матеріалу можна помітити, що Олесь Гончар використовує перифрази переважно на позначення тих абстрактних понять, які не мають чіткого визначення, які взагалі важко визначити з причин їхньої складної природи. Це стосується, зокрема, філософських, особливо, моральних понять, таких як *життя, правда, совість, сором*. Словники подають дефініцію кожного слова з цього ряду, але ці визначення певною мірою є умовними. Філософи та письменники протягом століть намагаються пояснити той зміст, що вкладає людина в абстрактні поняття цього типу. Саме з такого погляду слід розглядати і перифрастичні назви Олеса Гончара. Автор дає власне тлумачення понять філософського характеру. Він виступає передусім як філософ, який не тільки спостерігає за життям, робить висновки, а й намагається пояснити кожне явище, дати тому своє визначення та оцінку. Цей останній суб'єктивний момент – аксіологічний – пов'язаний безпосередньо з перифразами, які обов'язково містять конотативний компонент значення, переважно оцінний.

Прихована оцінка, що міститься у перифразах, безпосередньо стосується мовця, у нашому випадку – автора тексту. Н. Д. Арутюнова визначає лінгвістичну специфіку поняття оцінки так: “Оцінка більшою мірою, ніж будь-яке інше значення, залежить від мовця. Зв'язок оцінного значення з автором мовлення багатогранний. Оцінка виражає особистісне ставлення та смак мовця, а вони різняться у людей. У внутрішньому світі людини оцінка відповідає думкам та почуттям, бажанням і потребам, обов'язку та цілеспрямованій волі” [1, с. 6]. Вираження оцінки в перифразах – експліцитне, тобто тут йдеться про вираження фактора мовця в цілому, а оцінка є конкретним проявом цього фактора.

Абстрактні назви як семантико-граматична характеристика іменників (а йдеться саме про іменники, бо де-нотатами перифразів є слова предметної граматичної семантики) становлять “периферію іменника” [2, с. 19], вони не відбивають реальну предметність, що наявна в об'єктивній дійсності, а передають здебільшого граматичну предметність. Якщо бути точним з позицій логіки, то абстрактні назви фактично передають не назви предметів, а назви понять. Таких матеріальних предметів, як совість або життя, не існує, але є уявлення про них, яке сформульоване у формі поняття на мисленневому рівні та передається вербально. Ми всі уявляємо собі, що таке абстрактні поняття, розуміємо це, але якщо спробувати дати власні дефініції кожному такому поняттю, у звичайних мовців виникнуть певні труднощі, бо важко описати те, що неможливо побачити, почути, чого не можна торкнутися. Крім того, переважна більшість абстрактних понять взагалі є суперечливими, і кожна людина додає до їхнього змісту щось своє. Олесь Гончар пропонує власні визначення, релевантні для його картини світу, тобто вони відбивають авторське світовідчуття.

Третю групу становлять перифрази – назви конкретних понять, що за семантико-граматичними ознаками протиставляються абстрактним. Зрозуміло, що ми не про-водимо при класифікації розмежування абстрактних та конкретних назв – це дуже широке значення кожної лексеми, яке більше стосується граматичної семантики. До того ж конкретних назв набагато більше, ніж абстрактних. І тому ми лише зауважуємо, до якої семантико-граматичної групи належать лексеми, але аналізуємо конкретне значення кожного слова, яке є вужчим за конкретність / абстрактність. Тільки абстрактні назви виділено в окрему групу, бо абстрактність є для них основним значенням, на підставі якого їх можна об'єднати, тому що інші критерії сюди не входять: лексеми виражають дуже широкий діапазон значень.

Тут ми маємо кілька окремих семантичних різновидів.

По-перше, перифрази, що називають природні явища, існування яких не залежить від людини. Ми сюди не відносимо назви тварин та рослин, а розглядаємо лише “неживу” природу. Наприклад: дощ – *водяний прохолодний пил*; грім – *потужний суркіт*; зірка – *далека невідома красуня*; сонце – *денне світило*; іскри – *мерехтучі сусір'я*. Такі перифрастичні назви здебільшого містять метафоричний компонент значення, вони включають до свого складу певне перенесення значення за асоціацією.

Перифрази цього різновиду є назвами “неживої” природи досить умовно, бо вони називають власне природні явища. Але ці явища не залежать від волі та свідомості людини, вони існували без людини, до людини та будуть існувати завжди. Вони належать до природи, що була первісною, навіть коли людство не існувало. На світанку історії, коли панували міфологічні уявлення про світ, явища природи співвідносили з певним богом або наділяли їх рисами людини. Цей елемент персоніфікації зберігається в метафоричних та перифрастичних назвах і в наш час.

До цього різновиду слід віднести і перифрастичні назви географічних понять: Африка – *чорний континент*; Дніпро – *ріка батьків, ріка рідної історії*. Перший перифраз належить до загальноновних, і Олесь Гончар його лише вживає в тексті роману “Твоя зоря”, а другий перифраз є okazіональним, але чітко передає сутність явища, а саме характеристику Дніпра, яка зрозуміла та близька кожному українцю, який любить свою Батьківщину та поважає історію.

По-друге, перифрастичні назви отримали функціональні об'єкти – переважно засоби пересування людини в просторі: поїзд – *чорний велетень*; танк – *буро-зелений мамонт*; тачанка – *втілення прудкості і граціозності*; велосипед – *нікельоване рогате диво*; літак – *летючий метал*. Номінація при цьому висвітлює не функціональний аспект кожного предмета, а якусь іншу прикметну рису – зовнішню форму, колір, швидкість.

Виникає логічне запитання, чому саме засоби пересування становлять таку велику групу перифрастичних найменувань у романах Олесь Гончара. На наш погляд, у цьому випадку йдеться про спорідненість перифразів та евфемізмів. Первинна назва виступає табуйованою, її автор використовує дуже рідко (а іноді взагалі не використовує), а перифрастична назва описує предмет, про який йде мова. Механізм той самий, що і при табу та евфемізмах. Технічні засоби пересування, можливо, здаються дуже штучними утвореннями, вони, хоча і допомагають людині, проте порушують природу. Це певною мірою перемога світу штучного, створеного людьми, над світом природним. Саме тому письменник для найменування техніки вживає здебільшого перифрастичні назви.

По-третє, перифрастичні назви, пов'язані із зовнішньою людиною: усмішка – *частка душі*; волосся – *легко-важна гривка*; очі – *баньки п'яні*.

Письменник намагається характеризувати людину описово, він не подає прямих найменувань, а одразу додає своє ставлення до об'єкта зображення. У цьому випадку перифрази наближаються до синонімів емоційного та стилістичного типу, переважно емоційного, тобто містять конотативний компонент семантики.

По-четверте, перифрази, що називають різноманітні штучні утворення, пристрої, прилади, – все, що створене людиною для вдосконалення і полегшення праці та побуту. Звичайно, до цього різновиду належать предмети різнотипні. Наприклад: тунель – *аеродинамічна труба*; будинки – *камінні джунглі*; фільтри – *димовловлювачі*; колодязь – *колодязні журавлі*; документи – *вірчі грамоти*.

Ці приклади ілюструють штучний світ, створений людиною. Звичайно, цей світ входить до художньої дійсності романів О. Гончара, але письменник часто використовує перифрастичні найменування саме для назв штучних об'єктів. Людина створює нові речі, називає їх, але ці номінації здебільшого нові, і тому вони вимагають певних пояснень, які подаються у перифрастичній формі, тобто висвітлюються додаткові риси кожного предмета.

Зрозуміло, що певна низка перифразів не потрапила до нашої класифікації, бо вона враховує лише поширені семантичні різновиди, релевантні для художнього світу Олесь Гончара. Таким чином, перифрастичні найменування в романах О. Гончара, на нашу думку, мають два рівні семантичної класифікації.

На другому рівні членування ми розглянули відповідні семантичні різновиди перифразів, які теж релевантні для розуміння художнього світу Олесь Гончара, але мають менше семантичне навантаження, ніж попередні. Згідно із запропонованою нами класифікацією, перифрази за граматичною семантикою поділяються на абстрактні та конкретні назви. Абстрактні становлять окремий різновид, який містить переважно перифрази, що називають поняття філософського типу. Конкретні називають різноманітні природні явища, коло яких можна окреслити як три типи: жива природа, “нежива” природа, штучні предмети, – але конкретна семантика цих перифразів значно ширша, як було показано вище.

Якщо абстрагуватися від конкретної проаналізованої семантики кожного різновиду, а зробити певні узагальнення, можна помітити, що в перифрастичних назвах конкретних предметів відображається ставлення автора до природного світу, який посідає істотне місце в художньому просторі та часі Олесь Гончара. Письменник часто замінює найменування штучних явищ і “неживої” природи (за аналогією з табу) на перифрастичні найменування, які виконують у цьому випадку функцію табуйованих слів. А перифрастичні найменування живої природи мають інше семантичне навантаження, вони складають лексико-семантичну групу, об'єднану образом саду (до речі, штучним утворенням рук людини). Але істотною різницею, на нашу думку, виступає наявність / відсутність креативного моменту діяльності людини. Якщо Олесь Гончар сприймає об'єкт художнього світу як результат творчого процесу, він розглядає його сам по собі, а якщо цей креативний аспект в об'єкті відсутній або прихований, то з'являється табуйоване слово. Таким чином, одним з релевантних параметрів авторської картини світу Олесь Гончара виступає креативність художнього мислення, і навіть креативність як основа моделювання художньої дійсності.

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М. : Наука, 1988. – 341 с.

- Безпояско О.К., Горденська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови: Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
- Гончар О.Т. Твоя зоря: Твори в 7-и т. – Т.7. – К.: Дніпро, 1988. – С. 273–651.
- Мокієнко В. В глибокій поговорки: Кн. для учасників. – К., 1989. – 221 с.
- Муравицька М. Душа дерева (психолінгвістичний етюд) // Антропоцентричний підхід у дослідженні мови. – Ніжин – Гродно: ТОВ Наука-Сервіс, 1998. – С. 83–84.
- Соловей Е. Українська філософська лірика. – К.: Юніверс, 1999. – 368 с.
- Сологуб Н.М. Мовний світ Олеса Гончара. – К.: Наукова думка, 1991. – 140 с.

АНТРОПОНІМНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОГО ШОУ-БІЗНЕСУ

Коптюк Анна, Оршинська Тетяна

Традиційно мистецтво і культура вважалися сферою богів і муз, чимось вищим, що знаходиться окремо від повсякденного світу. Відносно недавно прийшло усвідомлення того, що комерційна діяльність у сфері індустрії розваг, таких як радіо, телебачення, кіно, театр та музика, є ще й бізнесом, який розвивається за власними законами і правилами.

Як і будь-яка інша вузькоспеціалізована діяльність, шоу бізнес має свою робочу мову, якою користуються ті, хто в ньому зайнятий, хто пише або говорить про сферу розваг. Вже сама назва *show biz* вирізняє його своєю незвичністю, оригінальністю.

У конкурентному середовищі шоубізу мова швидко розвивається, дивує і захоплює нас своїми привабливими, яскравими неологізмами. Люди, які говорять і пишуть про цю сферу діяльності, користуються особливим сленгом, де *an award show* називають *kudocast*, гіганта мультиплікації Уолта Діснея – *the Mouse*, а замість географічних назв *Beverly Hills* та *Hollywood* вживаються їх сленгові еквіваленти *BevHills* та *H'w'd* або *H-wood* [8].

Деякі терміни цієї сфери стали частиною загального вокабуляру і відомі широкому загалові, наприклад *payola* – *the money that is paid to someone to use their influence* [4, с. 1210]; *striptease* – *a performance in which someone takes off their clothes in a sexually exciting way* [4, с. 1647] (*телевізійне утворення strip+tease*); *soap opera* – *a serial drama performed originally on a daytime radio or television program and chiefly characterized by tangled interpersonal situations and melodramatic and sentimental treatment* (слово походить від виробників мила (*soap manufactures*), які спонсорували перші серіали).

Чи не найголовнішою складовою успіху в індустрії розваг є вдале сценічне ім'я, яке повинно стати брендовим, приносити славу і гроші.

Сценічне ім'я (*stage name, screen name, moniker*), або артистичний псевдонім – це різновид псевдоніма, який використовують артисти, актори, музиканти та інші виконавці. Воно, як і імідж, – емоційно забарвлений, створений для досягнення певних цілей стійкий образ особистості, що склався у свідомості людей. Для того, щоб створити яскравий образ, необхідне оригінальне, небуденне сценічне ім'я.

Кожне суспільство виділяє певне коло видатних персоналій, відомих як у його межах, так і поза ним, і визнання цієї особистості відбувається через поширення певної інформації про неї, яка, в свою чергу, асоціюється з конкретним антропонімом; це дозволяє вживати цей антропонім без певних пояснень [3, с. 117].

Власні імена (антропоніми) у шоу бізнесі функціонують повсюдно, виникають та вживаються масово. Проте з лінгвістичної точки зору це явище ще не розглядалось. Вивчення способів утворення та типології сценічних імен має важливе значення, оскільки дає багатий матеріал для усвідомлення технологій іміджмейкерства загалом та процесів номінації зокрема.

Основною метою цієї статті є вивчення засобів утворення сценічних імен у мові шоу бізнесу, розкриття ролі антропонімів у сучасній мовній картині світу та в житті суспільства.

Встановлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- з'ясувати категоріальний статус антропонімів у мові шоу-бізнесу як підмови масмедійної комунікації;
- виявити системні структурні, семантичні та дискурсні характеристики англомовних сценічних імен;
- дослідити загальні закономірності утворення та функціонування антропонімів у мові шоу бізнесу.

Мотивів для вибору нового імені є багато: по-перше, власне ім'я виконавця є недостатньо привабливим, виразним, складним для вимови та написання або викликає негативні емоції. По-друге, деякі виконавці використовують псевдонім для того, щоб зберегти анонімність, уникнути етнічної дискримінації. По-третє, в деяких напрямках музики, таких як панк рок, хіп-хоп, артисти створюють жорстокий, агресивний, шокуючий образ або ж навпаки – гламурний (як у поп-культурі), а щоб доповнити його, обирають відповідне ім'я.

Отже, серед чинників, які вимагають зміни імені, можна виділити як лінгвістичні (простота, привабливість, легкість написання та вимови), так і екстралінгвальні (вимоги продюсера, бажання приховати етнічну приналежність, створити певний образ в очах публіки). Наприклад, всесвітньо відомий фронтмен рок-групи *Queen Freddie Mercury*, народжений як *Farrokh Bulsara*, змінив своє перське ім'я для того, щоб приховати справжнє походження, а *Stephen Victor Tallarico* з групи *Aerosmith* став *Steve Tyler* для більшої "промоційної привабливості" [7].

Трапляються випадки, коли необхідність прийняти нове професійне ім'я спровокована співзвучністю з уже відомим виконавцем. Так, *Michael Keaton*, уроджений *Michael John Douglas*, узяв цей псевдонім для того, щоб уникнути плутанини зі знаменитим актором Майклом Дугласом, а *Nicolas Cage* (справжнє ім'я *Nicolas Kim Coppola*) завдяки псевдоніму відмежувався від успіхів свого дядька – всесвітньо відомого режисера Френсіса Форда Коппола.

Шляхів вибору нового імені є дуже багато. Одні виконавці роблять своє ім'я довшим (*Armando Alejandro Estrada* – *Hazem Ali*) або коротшим (*Shakira* – *Shakira Isabel Mabarak Ripolli*), менш екзотичним (*Kelly Rowland* – *Kelendria Trene Rowland*) або більш екзотичним (*Carmen Electra* – *Tara Leigh Patrick*), або ж просто іншим (*Thomas Anders* – *Bernd Weidung*). Деякі виконавці змінюють сценічне ім'я неодноразово, наприклад *Sean John Combs*, *Puff Daddy*, *Sean "Puffy" Combs*, *P. Diddy*, або його останній варіант *Diddy*; деяким псевдонім змінюють публіка, медійні критики або час.

Окрім повного сценічного імені, зірки можуть мати його скорочений або модифікований варіант, так званий *moniker* – *a familiar name for a person, often a shortened version of a person's given name*, наприклад *Jennifer Lynn Lopez* – *J.Lo*, *Susan Magdalane Boyle* – *SuBo*, *Joshua Scott Chasez* – *JS Chasez*, *Katherin Dawn Lang* – *K.D. Lang* тощо.

Проаналізувавши 4351 сценічне ім'я, ми вибрали основні способи творення псевдонімів. Серед них зустрічаються випадки, коли зірка залишає лише власне, як

правило, милозвучне ім'я, наприклад *Prince – Prince Rogers Nelson, Madonna – Madonna Louise Ciccone, Jewel – Jewel Kilcher*; деякі виконавці залишають лише прізвище, наприклад *Morrissey – Steven Patric Morrissey, Gallagher – Leo Anthony Gallagher*.

Сценічне ім'я може бути скороченим або модифікованим варіантом справжнього, утворюватись від нього за способом усічення початкової або кінцевої частини. Наприклад: *Andy Warhol – Andy Wharhola, Linda Evans – Linda Evanstad, Linda Fiorentino – Clorinda Fiorentino, Liam Neeson – William Neeson, Peter Cris – Peter Criscoula* та інші.

У британсько-американській культурі нерідко при народженні дитині дають кілька імен, які по-різному можна використати при створенні псевдоніма. Є випадки, коли прізвище відкидається, а замість нього використовується одне з двох імен, як-от *Penelope Cruz – Penelope Cruz Sanchez, Nicholas Brendon – Nicholas Brendon Schultz, Kevin Spacey – Kevin Spacey Foulter*. Також існують випадки, коли основне ім'я поступається другому, яке стає головним, що додає псевдоніму виразності: *Mary Kathleen Turner – Kathleen Turner, Bruce Willis – Walter Bruce Willis, Kesley Grammer – Allen Kesley Grammer*.

Спостерігаються варіанти, коли псевдонім складається з нового прізвища та одного зі справжніх імен, наприклад *Gary Numan – Gary Anthony James Webb, Kim Wilde – Kim Smith*, або зі справжнього прізвища та нового імені: *Jimi Hendrix – Johnny Allen Hendrix, Miley Cury – Destiny Hope Cury, Holly Johnson – William Johnson*.

Проведений семантичний аналіз професійних імен сучасного шоу-бізнесу показує такі головні номінаційні тенденції: по-перше, зміна імені відбувається шляхом меліорації (*melioration – the linguistic process by which a word over a period of time grows more elevated in meaning or more positive in connotation*), коли іміджмейкери прагнуть створити позитивний образ в ореолі недосяжності, щось таке, що відноситься до сфери божественного [6]. Яскравий приклад – репер *Sun Ra (Herman Pool Blount)*, в імені якого поєднуються загальна назва – *sun* – сонце та *Ra* – назва головного єгипетського божества, бога сонця; відомий ілюзійніст *Criss Angel*. Він же *Christopher Nicholas Sarantakos*, американський репер, виконавець музики хіп-хоп *U-God* (креолізований варіант *Universal God Lamont Hawkins*). Сюди ж відносимо випадки, коли присвоюється певний церковний сан. Такі сценічні імена мають такі знаменитості: виконавець музики в стилі реггі-ф'южн *Maxi Priest*, уроджений *Max Alfred – "Maxi" Elliot*; відомий американський шоумен *Joey Bishop* (при народженні отримав ім'я *Joseph Abraham Gottlieb*), а американська актриса та громадська діячка *Susan Saint James* була *Susan Jane Miller*, та інші.

Зустрічаються й протилежні випадки, коли людина позбавляє себе такого сану, наприклад афро-американський актор та співак *Eric Bishop* став просто *Jamie Foxx*.

Для того, щоб підняти статусність зірки в очах публіки, додають їй звання – *Professor X, Master P, Dr. Dre*, або титул – *Larry King, Ted Knight, Princess Stephanie, Prince Paul, Sir Mix-A-Lot*. До жіночих імен нерідко додається слово *Lady*: *Lady Gaga, Lady Sovereign, Lady Saw*. Щоб зробити образ більш гламурним, деякі іміджмейкери “оздоблюють” його коштовним камінням, так *Minni Pearl* була *Sarah Ophelia Colley Cannon, Diamond Dallas Page – Page Joseph Falkenburg, Jr.*

Серед знаменитостей прийнято обирати ім'я класиків, таким чином ніби долучаючись до їх слави, наприклад *Rembo Amadeus* – популярний композитор в колишній Югославії, який взяв собі ім'я від поєднання *John Rambo* (відомий кіногерой саги “Рембо”) та знаменитого класика *Wolfgang Amadeus Mozart*. До речі, *Wolfgang*

Amadeus Mozart – також псевдонім, слово *Amadeus* в перекладі з латинської “той, хто любить Бога”, а справжнє ім'я видатного композитора – *Johannes Chrysostomus Wolfgang Theophilus Mozart*.

Є випадки, коли псевдонім утворюється за аналогією з відомими літературними персонажами, наприклад *Sinbad* – *David Adkins* (американський актор), *Spinderella* (*Deidra Muriel Roper*) – слово-бленд, утворене від *to spin* (оскільки вона відома ді-джей) та другої частини слова *Cinderella* – Попелюшка.

Поряд з меліорацією можна помітити іншу тенденцію у зміні імені – пейоризацію (*pejoration – the process by which the meaning of a word becomes negative or less elevated over a period of time*) [6]. Це явище є типовим у сфері рок, панк, хіп-хоп музикантів та реперів, які нерідко обирають загрозливі, “страшні” імена, що відповідає образу та стилю виконавця. Так *Brad Jordan* стає *Scarface, Dennis Coles – Ghosface Killah, Greg Jacobs – Shock 6, a John Simon Ritchie – Sid Vicious*.

Серед антропонімів у мові шоу-бізнесу поширене явище акронімії (*acronym – a word formed from the first letters of the words that make up the name of sth* [5, с. 11]). Таким способом утворені псевдоніми: *R. Kelly – Robert Sylvester Kelly, Warren G – Warren Griffin III, Kat Von D – Katherine von Drachenburg* тощо.

Усе більшого поширення набувають аббревіатури (*abbreviation – a short form of a word, etc.*) [1, с. 1]. Як і при акронімії, при аббревіації також виникає тільки нова форма вихідної одиниці. Прикладами таких утворень можуть бути такі назви груп та виконавців: *TLC – Tionne "T-Boz" Watkins, rapper Lisa "Left Eye" Lopes and singer Rozonda "Chilli" Thomas, WC – William Calhoun Jr.*

В англійській мові є аббревіатури, які використовуються тільки на письмі, а от у мові вимовляються як повноцінні слова: *Mr (Mister) – містер; Mrs (Mistress) – місис; Dr (Doctor) – доктор; St (Saint / Street) – святий або вулиця*. Це так звані графічні аббревіатури, які вживаються скорчено на письмі задля економії місця, проте вимовляються як їх повні відповідники. Наприклад, *Mrs. Leslie Carter – Caroline Louise Dudley, Mr. Kennedy (aka "Mr. Anderson") – Kenneth Anderson, Dr. Dre – André Romel Young*.

Одним із графічних способів формотворення вважають креолізацію, при якій лексична одиниця набуває нової форми шляхом заміни своєї частини (в окремих випадках повної форми), що фонетично збігається із певною цифрою або літерою. Акрокреолізація є способом, який фактично поєднує в собі риси як креолізації, так і акронімії, тобто творення нової форми існуючої в мові лексичної одиниці відбувається шляхом літерно-цифрових комбінацій [9]. Прикладами виникнення сценічних імен за допомогою акрокреолізації можуть бути: *2Pac – Tupac Amaru Shakur, U2 – ірландська рок група, Tech N9ne – Aaron D. Yates*.

Поширеним способом словотвору є редуплікація – повне або часткове повторення кореня слова – *Miou – Miou (Selvette Herry), Lisa Lisa (Lisa Veles), JoJo (Joanna Noelle Levesque), Kelly Kelly (Barbara Jean Blank)* тощо. Редупліковані слова розглядаються як різновид звуко-наслідування, вони характеризуються чіткою звуковою виразністю, а їхнє значення передає виражені емоційні та експресивні конотації. Експресивність нерідко досягається за рахунок алітерації – повторення однорідних приголосних звуків, як от: *Greta Garbo, Fab Five Freddy, Kip King*.

Проведений аналіз сценічних імен у мові сучасного шоу бізнесу показав, що ці власні назви відзначаються особливістю форми і змісту. Це робить їх яскравими, емоційно забарвленими, такими, які легко впізнати і запам'ятати. Щоб забезпечити постійний імідж, ці лексеми

повинні бути короткі й прості, легко читатися і вимовлятися будь якою мовою. Серед основних способів творення акронімів найпродуктивнішими є усичення, абрєвіація, усі види акронімії, редуплікація. Семантичні зсуви аксіологічного компонента відбуваються найчастіше в бік меліорації, хоча доволі поширеними є пейоративні конотації.

1. Жилко Н. М. Курс лексикології англійської мови. – Ніжин, 2004. – 160 с.
2. Левицький А. Е. Функціональний підхід до аналізу системи номінативних одиниць сучасної англійської мови / А. Е. Левицький // Вісник Харківського державного ун-ту. Іноземна філологія на межі тисячоліть. – 2000. – № 471. – С. 137–143.
3. Шипко М. Специфіка антропоніма як одиниці номінації в англ. мові / М. Шипко // Південний архів: Збірник наукових праць. Філологічні науки. – Випуск XLVI. – С. 116–120.
4. Longman Dictionary of Contemporary English, 2003, 1950 p.
5. Oxford advanced learner's Dictionary of Current English. AS Hornby. Sixth edition. – Oxford University Press, 2004, 1540 p.
6. The American Heritage® Dictionary of the English Language, Fourth Edition, 2009.
7. <http://www.classic-rock-legends-start-here.com/aerosmith.html> p.3
8. <http://www.manythings.org/voa/wm/wm309.html>
9. <http://www.osvita-servis.com.ua/index.php?p=32>

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Космеда Тетяна

Оскільки кожна людина вже народжується зі здатністю до творення власного індивідуального мовлення, ідіостилю спілкування, то її лінгвокреативна діяльність виявлятиметься щоденно як тільки вона починає оволодівати мовою. Для всебічного дослідження мовно-креативної діяльності, очевидно, слід вивчати не лише текст як елемент мови, але передусім дискурс як елемент мовлення, тобто “живе” мовлення людини. До такого висновку й дійшли сьогодні мовознавці. З огляду на сказане українська лінгвістика має чимало прогалин. Мовна спроможність, мовна й комунікативна компетенції пересічних носіїв української мови потребують удосконалення. Необхідно вивчати окремі мовні особистості українського народу, їх мовну спроможність, мовну й комунікативну компетенції із метою поширення зразків української риторики, відповідних національно специфічних комунікативних стратегій і тактик. Отже, мета цієї статті – репрезентувати міркування про особливості типу української мовної особистості та актуалізувати питання щодо необхідності його вдосконалення.

Проте українське мовознавство повинна цікавити й проблема функціонування російської мови та її вплив на мовну свідомість українців – і російськомовних, й україномовних, оскільки цей чинник суттєво впливає на лінгвокреативне мислення носіїв української мови, мовленнєву діяльність і мовленнєву спроможність загалом. На сьогодні й це питання вивчено поверхнево.

Не можна приховувати факт, що російська мова так чи так впливала і продовжує впливати на мовну свідомість українців, їхню мовну й комунікативну компетенції, що має певне вираження і в їхній креативній мовленнєвій діяльності, яка породила й відповідні художні тексти, зокрема високих зразків. Названа проблема глобальна і потребує багатоаспектного дослідження крізь час і простір із урахуванням усіх лінгвальних чинників.

Навіть сьогодні значна частина української інтелігенції не послуговується українською мовою, а якщо її вимушено й використовує, це простежуємо, наприклад, у мовленнєвій практиці держслужбовців, то має місце таке її викривлення, що цей факт не витримує жодної критики.

Натомість і та російська мова, що функціонує в українському мовному просторі, також не є нормативною. Традиція суржикового мовлення існує в Україні давно. Наведемо яскравий приклад: мовлення дружини Івана Франка Ольги Хорунжинської, яка належала до високоосвічених людей тогочасного українського суспільства, була жінкою мислячою і розумною, яскравою представницею української інтелігенції, навіть проживши тривалий час у Галичині, маючи мовленнєвий вплив генія української нації, так і не спромоглася належно оволодіти українською мовою. У її мовній спроможності був невірбальний, а точніше відсутній узагалі “код переключення” з однієї мови на іншу. Саме тому її мовлення було суржиковим, тому її й не зовсім сприйняла галицька лінгвоспільнота. Це помітила франкознавець Н. Тихолоз, що розшифрувала і вперше опублікувала листи Ольги Хорунжинської до дітей [Див.: 8]. До речі, О. Маковей та інших сучасників І. Франка також дивував факт, що дружина генія української нації практично не розмовляла українською, про це О. Маковей залишив запис у своєму щоденнику [7, с. 44].

Питання, чому російська мова домінує в Україні осмислюється науковцями здавна. Цікавими з цього приводу є міркування Ю. Шевельова, що базуються на його спогадах, є наслідком аналізу власної дискурсивної практики, що здійснювалася в середовищі харківської лінгвоспільноти, серед якої вчений тривалий час проживав: він засвідчує факт домінування російської мовної свідомості серед пересічного населення України, вказує на чинність русифікації, несприйняття “українськості”, що передусім спроектовано на українську мову. Ю. Шевельов пише про систематичні його “...вагання... – відповідати... по-українськи чи по-російськи – вічна проблема в містах України при зустрічі з незнайомими... [11, с. 285]. Названий учений виокремив серед української лінгвокультурної спільноти такий тип особистості, зокрема й мовної, як “зайда”, порівн.: “Не дурно в українській мові є спеціальне слово... *зайда*” – це для людей, “яких українська земля не приймає через їхнє ставлення до неї, її культури, мови” [11, с.304]. Ю. Шевельов згадує: “Коли запроваджувано паспорт, треба було визначити для паспорта свою національність, я усвідомлював, що було б куди безпечніше написати *росіянин*, і це цілком залежало від мого вільного вибору, але після *недовгих вагань* я вибрав *українець*. Коли я дивлюся на своє життя сьогодні і зважую причини мого вибору, мені здається, що найвиразнішим було все-таки не майбутнє, а минуле. І мені здається, що **українськість завжди була в моїй родині**. Так, це парадоксально. **І батько й мати німецького коріння. Обидва виховані в Петербурзі. Вони жили в російській культурі і в російській мові. Так вони виховували дітей, зокрема мене. У родині не було українських книжок. Ніколи не говорили по-українськи між собою і не мали зв'язків з українською інтелігенцією. Саме місто Харків назовні було російське. З українських зацікавлень моєї матері знаю тільки про одне – вона зі справжньою побожною говорила про сценічні виступи Марії Заньковецької... І все-таки, все-таки... Українськість якось ірраціонально жила в Харкові, жила в матері і в сестрі. Тисячею дрібниць вона входила в життя – купівля на базарі, розмови з селянами, літні подорожі на Полтавщину, контакти з Толею Носовим. Майже ніщо з того не було на поверхні, і все-таки**

воно існувало. Є в німців слово Sein – буття, і є добре неперекладне слово Dasein – бути в певному часі і місці, бути тут, бути навколо, оточувати. І – додаю – бути любленим, бути своїм. **Україна була своєю, з її пейзажем, з її людьми, з її білими (годі!) хатками. Тому мати могла допомогти мені в моєму першому найвональному українському “творі”, тому пізніше, від 1941 року вона так легко перейшла на українську мову, тому, вмираючи, напівпритомна, не помічаючи вже нічого навколо, крім мене, свого сина, свої останні слова вона промовила по-українськи.** Мушу сказати – на моє здивування. Було це все не політичне. Політично вона ніколи не вірила в Україну... *Але політика і свідомість розбіглися з підсвідомістю й психологією. Це було в нашій родині проявом, либонь, того, що Юрій Липа, старший від мене на вісім років, називав телуричними силами української землі, – здатність української землі й повітря навіть чужинців і зайд змусити відчувати себе такі своїми на цій землі і чужими на тій, де вони виховалися й звідки прийшли... Коли я сьогодні пробую виявити коріння українськості в душі моєї матері, мені здається, що вона попри все була свідомою того коріння, але вважала його приречене на висихання, а водночас небезпечне й намагалася свідомо охоронити мене від його проростання в мені...*” (жирний шрифт авторський. – Т. К.) [11, с. 77–78]. Цікаво, що Ю. Шевельов характеризує українство своєї матері як таке, що **“не виходило поза межі емоцій і симпатій”** [11, с. 79], проте він бачить відмінність між своїми батьками у вияві **“українськості”**: мати підтримувала прагнення Юрія Шевельова до ствердження всього українського, але дуже боялася за сина, оскільки **“бути українцем стало державним злочином”** [11, с. 79]. Однак батько Ю. Шевельова був **“активним винародовлювачем України”**. Ю. Шевельов робить покликання на документальне джерело: **“Ось що пише про це Лотоцький, наводячи автентичний документ: “Який-небудь командир олонецького полку “істинно руський! Шнейдер видавав такий наказ: “Замечено мною, что инородцы ведут переписку с родными не на русском, а на своем языке. Все они говорят или очень плохо, или ломанным языком по-русски, а русский язык – язык государственной. Армия в мирное время это школа. Инородец пока состоит на службе, в течение трех лет, должен и обязан научиться русскому государственному языку; это же возможно только при условии предъявления к инородцам требования и говорить и писать только исключительно по-русски. Родные же или знакомые также должны отвечать по-русски... принять меры по проведению этого требования в жизнь”** (жирний шрифт авторський. – Т. К.)” (О. Лотоцький. Сторінки минулого. Частина третя. Варшава, 1934. – С. 245) [Цит за: 11, с. 78].

Уже згодом, у статті, присвяченій дослідженню гендерлінгвістики [Див.: 12], Ю. Шевельов також зауважує, що чоловіки швидше підлягали русифікації завдяки службі в радянській армії [Див. про це: 6]. Отже, ці розлогі цитати знаного вченого ще раз засвідчують тяглість традиції пониження статусу української мови в Україні, пояснюють, чому сьогодні склалася ситуація, коли в багатьох областях України несвідомі її громадяни не вважають, що знання української мови, її використання є обов’язковим. Ба, навіть можливий закон, що дає право російській мові функціонувати на території України у статусі базової мови регіону. Чому так було і чому так продовжує бути? Чому “зайди” стали господарями? Стисло і чітко відповіді тут немає, хоч це питання й неодноразово порушували філозофи, історики, психологи, лінгвісти [Див.: 4]. Усе ж, вочевидь, потрібний усебічний, докладний і об’єктивний аналіз.

Отже, брак мовних особистостей, які б належно зреалізували мовну спроможність та комунікативну компетенцію українців як носіїв рідної мови, мови української нації, – це проблема, що виникла в Україні не сьогодні, вона має давню історію, навіть традицію, хоча й негативну, проектуючись навіть на мовні особистості з високим рівнем мовнокреативної діяльності. Це відповідно пояснюється екстралінгвальними чинниками, зокрема й недостатнім рівнем розвитку окремих стилів української мови. Зазначену проблему глибоко, як видається, аналізував О. Ткаченко [Див.: 9], якому належить досить удалий термін щодо окреслення національної спільноти, яка недостатньо володіє національною мовою, зокрема це – **“неповнота нації”**. Зазначений учений зауважив, що **“неповнота” української нації послідовно відображена в художній літературі, діяльності письменників, насамперед перекладачів.** Учений наголошує, що **“українська література початку і навіть середини XIX-го століття відповідних мовних ресурсів ще не мала, а тому й не дивина, що свою прозу, навіть найінтимнішу (щоденник), Т. Шевченко писав російською мовою.** Свою складну прозу, в тім числі і з українськими сюжетами, М. Гоголь, відомий своїми недвозначними українськими симпатіями, мусив також писати російською мовою, бо тодішньої української мови на складні прозові твори ще не вистачало” [9, с. 113]. Мову прозових творів письменників Східної України О. Ткаченко називає **“(напів)мертвою, перекладеною з російської”** [9, с. 114]. **“Живою” він вважає лише мову письменників західної України, надаючи особливу в цьому ракурсі оцінку роману І. Вільде “Сестри Річинські”.** До речі, нагадаємо, що й Іван Франко багато прозових творів писав польською, наголошуючи, що стиль художньої прози в польській мові набагато розвиненіший, ніж у мові українській [Див. про це, напр.: 5].

У праці **“Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус”** Ю. Шевельов зауважив, що **“на Підавстрійській Україні були спроби окремих осіб та цілих груп зробити українську мову мовою щоденного спілкування, чому, звісно, передувало послідовне вживання її серед самої інтелігенції.** Відомості про це знаходимо в листах та інших писаннях українців з-під Росії, що відвідали Підавстрійську Україну” [10, с. 44]. Названий учений також писав про те, що українців зі Східної України захоплювало те, що повсякденна **“мова вчених галицьких кіл”** була українською, хоча й такою, що зазнала значного впливу польської мови. Ю. Шевельов наводить цитату з листа П. Грабовського до І. Франка, де письменник висловлює здивування щодо факту використання української мови в повсякденному побуті, при цьому він наголошує, що в **“нас по Україні багатько є таких, що пишуть по-українському, а балакають по-московськи”** [10, с. 45]. Леся Українка в листі до Осипа Маковоя цілком слушно зауважила: **“Не знаю, чим се об’яснити, тільки галичани краще говорять, ніж пишуть, а українці краще пишуть, ніж говорять”** [Там само].

Розглядаючи зазначену проблему, О. Забужко також цілком слушно зауважує, що в XIX ст. **“...українська мова була літературно молода – якщо послугуватися відомою класифікацією В. Онга, це класичний приклад розвиненої з вернакулярю (розмовної мови) materna lingua, а не patrius sermo, материнської, а не “батьківської” мови.** В Західній Європі становлення національних літературних мов із місцевих говірок розгорнулось далеко раніше й тривало довше, – головний його зміст і складала боротьба живої, ріднинної (“грубої”, як говорив ще в XIX ст. Генрі Торо, а малоросійське дворянство, з Гоголем включно, казало “мужицької”) “маминої мови”, що зберігала в собі незайману оту самгейзінгівську

середньовічну “неповстримність чуттів”, – із книжною, унормованою й шліфованою, “ученою” *patrius sermo*, тобто богослужбовою латиною (якої, нарівні з грекою, продовжували навчати в класичних гімназіях аж до початку ХХ ст.): в нас таку культурну роль виконувала була попервах, поруч із латиною, також церковнослов’янська (ще для Сковороди), а відразу за тим, стрибкоподібним переходом (наслідок культурної колонізації!) – імперська, тобто російська / німецька (меншою мірою польська), і цей “доіндустріальний” колоніальний розрив на стихійно-сердечну, “домашню” й “неповстримну” мову щирого чуття, з одного боку, та “правильну” (впорядковану згідно з правилами життя в соціумі) прибрану, вивчену в процесі проходження через систему колонізаторських (“батьківських”) владних інституцій (школа, військо, служба і т.д.) мову соціальних комунікацій, з другого боку, так ніколи й не був у нас до решти зліквідований... (жирний шрифт авторський. – Т. К.)” [1, с. 127–128]. О. Забужко проєктує цю ситуацію на дискурсивну практику Івана Франка, наголошуючи, що показовим є факт любовного листування “молодого І. Франка – поки вони з Ольгою Рошкевич на “Ви” і всі їхні стосунки регулюються соціумом, Франко пише їй по-німецьки, і щойно по тому, як його освідчення приймається, на radoшах наважується “без церемоній” скинути “німецьку бесіду”, як “модного фрака”, і перейти “на руське”: “... руська бесіда – то для мене той любий, домашній убір, в котрім всякий показується другому таким, яким єсть, в котрім і я тебе найбільше люблю! Руська бесіда – то бесіда мого серця!” (Франко І. Лист до О. Рошкевич від 29.02.1876 р. // Франко І. Збір. тв.: у 50 т. – Т. 48. – С. 46). Рідна, материнська мова, отже, сама собою ще розцінюється як форма інтимності, “духовного роздягнення”, яке можна собі дозволити лиш перед близькою людиною” [1, с. 128].

Актуальною є сьогодні думка, висловлена О. Ткаченком, про те, що *соціолінгвістичне становище української мови щодо російської є слабким*, а тому “носії української літературної мови не можуть дозволити собі на “розслаблення” стосовно можливих русизмів” [9, с. 122], не кажучи вже про сприяння розвитку і розбудові російсько-українського білінгвізму. Якщо й може йти мова про білінгвізм, то виключно українсько-російський, що абсолютно логічно з урахуванням мовної ситуації в Україні, адже “стан сучасної української літературної мови характеризується насамперед тим, що **ніде на власній національній території ця мова не стала цілком повною, тобто такою, що охоплює не тільки всю українську етнічну (титульну) націю, а й, що характерне для справжньої нації, як мова державна українську націю політичну, сукупність усіх громадян Української держави незалежно від їхнього національного походження** (жирний шрифт авторський. – Т. К.)” [9, с. 123]. Ця думка залишається актуальною, хоч цитована монографія й була видана 2007 року.

О. Забужко також зауважує, що розглядувана проблема пояснюється вимушеною для кожного “внесамостійного” народу відсутністю збігу “його фактичного історичного буття, опанованого колонізатором, з буттям самісним, сказати б, “інфраісторичним” (котре зазвичай випродуковує “альтернативну” історію цього народу – духовну, яка й стає предметним аналогом його тожсамости)” [2, с. 45]. У сучасному науковому філософському дискурсі цю проблему, як відомо, зазвичай називають проблемою українського дуалізму. “На індивідному рівні, – як пише О. Забужко, – таке роздвоєння – що дається взнаки негайно, тільки-но індивід покидає замкнений етнокультурний мікрокосм патріархального села (бо ж саме останнє, яко сутий консервант традиції, несе на собі головний тягар етнозахисної функції) й

інтегрується в соціальні структури неіманентного йому “зовнішнього” світу (через освіту, військо і т.д.), – виступає як **драма екзистенційного вибору** (не просто між правним “чужим” та безправним “своїм”, а – між двома культурами *в собі самому*, з яких одна тлумить іншу). Власне в горнилі цієї драми відбувалося становлення нашої національної інтелігенції в ХІХ столітті, як у підросійській, так і в галицькій, “австрійській” Україні, – відбувалося за моделлю, вперше заданою (і здійсненою) Шевченком: тільки його можемо вважати першим *національним* інтелігентом, отже, таким, що виразно усвідомлює репрезентативність своєї діяльності щодо окремої й самодостатньої національної спільноти” [2, с. 46].

Традиційне, м’яко кажучи, “тлумлення” однієї культури іншою продовжує мати місце і в сьогodenній Україні, незважаючи на 20-річчя її незалежності, що виразно демонструє Закон України “Про засади державної мовної політики”, спроектований С. Ківаловим і В. Колісніченком і підписаний Президентом України В. Януковичем 7 серпня 2012 р., боротьба “за” і “проти” якого велася у середовищі української лінгвостільноти після оприлюднення Проекту цього Закону в червні 2012 року.

Знову яскраво виражається “неповнота української нації”, хоч прогрес у сприйнятті української мови російськомовним населенням України все-таки простежується, що демонструють висловлювання громадян України під час обговорення названої проблеми на радіо і телебаченні в ракурсі нелогічної, невмотивованої пропозиції щодо потреби впровадження для мов національних меншин, зокрема й для російської мови статусу регіональної мови. Виступаючи в прямому ефірі, передусім на радіо “Ера”, багато пересічних українців шкодують, що не знають української мови через відповідні історико-політичні обставини, роблять закиди владі й уряду, що на Східній Україні не були організовані безкоштовні курси навчання українській мові для бажаючих. А й справді, чому цього не було зроблено? До кого це питання? Але окремі громадяни сучасної України відкрито омовлюють і радість, що не буде потреби вивчати і знати “цю українську мову”. Як цей факт можна пояснити? Питання, звичайно, риторичне. Очевидно, мало ведеться просвітницька робота, а та, що й ведеться, видно, є непереконливою. Отже, маємо сформовані щонайменше два протилежних психологічних типи української мовної особистості.

Цікаву точку зору з приводу сказаного висловила знову ж таки О. Забужко, звертаючись до вислову М. Хвильового стосовно розуміння сучасного ставлення деяких українців до питань культури, порівн.: “... колоніальна культура – це завжди, за визначенням, *культура страху*, і завжди заражена підвищеною, порівняно до пересічно-консервативного рівня, підозріливістю до всього нового. Наївний сформульований свого часу висновок М. Хвильового, що “малорос боїться дерзати”, був насправді дуже точною культурософською інтуїцією колоніального інтелігента: як усякий колоніал (за Ф. Фаноном, “туземець”), “малорос” дійсно боїться виходу за раз засвоєні ним межі безпечного...” [1, с. 42].

Усе зазначене мотивує необхідність зосередити увагу науковців, а також викладачів вищих та середніх навчальних закладів не лише на розумінні сутності понять мовна спроможність, мовна свідомість, мовна і комунікативна компетенції, мовна особистість, мовнокреативна діяльність, проведенні наукових досліджень, спроектованих на опис яскравих мовних особистостей української нації, але й скерувати діяльність на вдосконалення комунікативної компетенції кожної мовної особистості, яка навчається в середній та вищій школах України. Потрібно вимагати, щоб диктори телебачення

відповідали статусу зразкової (елітарної) мовної особистості, а також урахувати бажання українців старшого покоління вивчити українську мову. Для забезпечення цього процесу потрібна й відповідна навчальна література, копійка і терпелива просвітницька робота. Усе це повинно здійснюватися толерантно, переконливо, красиво, без усякої агресії.

Саме наявна у свідомості людини система національно маркованих концептів дає змогу відмежовувати “чуже” від “свого”, але за певного спрямованого ідеологічного впливу, виховання національно марковані концепти можуть нейтралізуватися або й зникати взагалі. Тоді маємо факт неповноти нації, про що писав, як зазначалося, зокрема й О. Ткаченко. За цієї умови стираються межі між “чужим” і “своїм”. Особистість утрачає ознаки *homo ethnicus / habitus*. У цьому разі можна вказувати на приналежність до відповідної нації, але насправді не відповідати критеріям такої приналежності. Сьогодні в Україні склалася ситуація, коли особистість може вважати себе за національною приналежністю українцем, але не володіти національно маркованою системою концептів, репрезентованою семантико-ментальною системою української мови.

Опозиція “я – ми – свої” – “вони – інші – чужі” виявляється в іншій інтерпретації реалій чужого світу і людей – їх багатоаспектного статусу, способу життя, ставлення до людських цінностей, до норми зокрема. Адже людина постійно оцінює довкілля завдяки наявній в її свідомості аксіологічній системі норм [Див.: 3], тобто національна свідомість дає змогу по-особливому бачити і сприймати світ, його розуміти й оцінювати. Зазначене пов’язане із поняттям “знаковості”, або так званого мовного коду, визначити який робили спробу класики мовознавства й сучасні дослідники. В інтерпретації В. фон Гумбольдта та О. Потебні – це “дух мови”, що є неосяжним і виражається в різних реаліях, феноменах етнічних культур. Власне, розуміння опозиції *подібність – відмінність* у культурі й мові й базується на поняттях мовного коду, національного “духу” мови, що лежить в методологічній основі трактовки міжкультурної комунікації як особливого типу комунікації.

Як можна кваліфікувати особистість, яка усе життя прожила в Україні, має відмітку в паспорті “українець”, українською мовою практично не користується, володіє на побутовому рівні, але заявляє: “Від того, що я буду розмовляти постійно українською, я не буду більше любити Україну”. Такі вислови можна почути з вуст інтелігентних, освічених людей, які свято вірять, що не помиляються. Переконати в іншому сьогодні їх практично неможливо, тому й ідуть систематичні дискусії в Україні щодо мовного питання, робиться спроба нав’язати українцям думку про те, що не обов’язково знати українську мову, та ще й на належному рівні, з урахуванням знання, власне, семантико-ментального лексикону, вміння вербалізувати власне українські національні концепти.

Аналіз запозичень останніх років показує, що запозичення з англійської мови агресивно актуалізувалися, що простежується навіть у системі вигуків. Вигуки найбільш послідовно репрезентують емоційну компетенцію, тож якщо запозичення вже торкаються не лише когнітивної сфери, але й сфери емоційної, що насамперед є показником національної ментальності, – це ознака активного типу асиміляції. Мовна особистість як *Homo ethnicus / habitus* повинна відповідати в цьому ракурсі не лише *Homo loquens / communicans*, але й *Homo sentiens*.

Мовна особистість розвивається і формується з урахуванням певних процесів когніції, соціалізації, інкультурації, оволодіння відповідною рідною мовою, а за умови оволодіння іноземною мовою (мовами) – з

іншими процесами когніції, соціалізації й інкультурації. Ці процеси знаходяться у зв’язках взаємовідношення, взаємодоповнення.

Мовна особистість спирається на *ментальні стереотипи* – певні установки і звичні реакції, що набувають мовної і немовної форм і відповідно характеризують мовну особистість; якщо стереотипи домінують, то вони характеризують мовний колектив, або навіть всю лінгвокультурну спільноту.

У зв’язку зі сказаним зрозуміло, що кожна мисляча людина – *Homo sapiens* – належить до відповідної нації, репрезентує відповідний етнос, є одночасно *Homo ethnicus / habitus* і містить ще низку взаємопов’язаних складників, передусім *Homo cogitans*, *Homo agens*, *Homo loquens / communicans*, *Homo sentiens*. Увесь цей комплекс особистість як *Homo sapiens* повинна усвідомлювати.

Найкращі представники нації моделюють типову мовну поведінку її представників – відповідної мовної спільноти, – ментальні стереотипи з характерними позитивними і негативними виявами. Ці мовні особистості – дзеркало нації, тому від них не можна вимагати бути вищими за обставини, тому вони точно віддзеркалюють наявні суспільні суперечності, що виражаються й в проєкції на функціонування мови, її застосування.

Кращі мовні особистості як носії національної традиційної культури, перебуваючи у сфері конкретних ситуацій, передбачених цією культурою, оперують усім набором конкретних способів поведінки, зокрема й мовленнєвої; тієї, яку вони отримали в спадок: вони не в змозі змінити її кардинально, вони репрезентують її і передають далі, наголошуючи на недоліках, закликаючи до вдосконалення, ліквідації помилок.

Проте діють закони буття: кожна особистість підпорядковується середовищу, що, можливо, є для неї й чужим. Породжуються дві свідомості, що виражається й у використанні тієї чи тієї мови (мовні свідомості): перша спроектована на індивідуальну особистість, а друга – на колективний тип, суспільство, без якого ця особистість не існує. Як виявляється, можна відчувати себе емігрантом у власній країні, передусім з огляду на специфіку функціонування рідної мови.

1. Забужко О. Notre Dame D’ukraine: Українка в конфлікті міфологій : [моногр.] / О. Забужко. – 3-с вид, виправлене. – К. : ФАКТ, 2007. – 638 с.
2. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу : [моногр.] / О. Забужко. – К. : Факт, 2001. – 160 с.
3. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. Космеда. – Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 2000. – 349 с.
4. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Т. Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу / Т. А. Космеда. – Дрогобич : Коло, 2012. – 364 с.
5. Космеда Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Т. А. Космеда. – Львів : ПАІС, 2006. – 326 с.
6. Космеда Т. А. Питання гендерної лінгвістики в системі поглядів Ю. Шевельова (на матеріалі статті “Über die Besonderheiten der Sprache der Frauen”) / Т. А. Космеда // Мова. Культура. Взаєморозуміння : зб. наук. праць. – Дрогобич : Коло, 2012. – С. 237–247.
7. Маковей О. Дневник [Записи про Івана Франка] / Осип Маковей // Semper et sempergo: Іван Франко та Осип Маковей ; Упор., передмова, коментарі та пояснення слів Н. Тихолоз; від. ред. Є. Нахлік. – Львів, 2007. – 170 с.
8. Тихолоз Н. Листи Ольги Франко до синів Андрія і Тараса Франків / Н. Тихолоз. // Дзвін. – № 8 (778). – Серпень. – С.114–120.
9. Ткаченко О. Проблеми захисту мов і мовного відродження” / О. Ткаченко. // Мова і мовознавство в духовному житті суспільства : [моногр.] – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – С. 5–129.
10. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус / Юрій Шевельов.

// Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. Кн. I. Мовознавство / упоряд. Л. Масенко. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 260–279.

11. Шевельов (Шерех) Ю. В. Я – мене – мені... (і довкруги) : у 2 т. / Ю. В. Шевельов (Шерех. – Видання часопису “Бере-зиль” ; Вид-во М. П. Коць. – Харків – Нью-Йорк, 2001. – Т. I: В Україні. – 428 с.
12. Šerch J. Über die Besonderheiten der Sprache der Frauen / J. Šerch // Orbis. Bulletin International de Documentation Linguistique. – Louvain, 1952. – Т. 1. – S. 74–81.

ПРИКМЕТНИКОВІ КОМПОЗИТИ НА БЛАГО- У ДАВНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (СЕМАНТИКА ТА СТРУКТУРА)

Коца Руслана

Давня українська література розвивалася у тісному зв’язку з конфесійною культурою. Оцінка будь-якого явища у давньоукраїнському тексті, будь-то повчання, життє, літопис, відбувалася через призму релігійного світогляду. У зв’язку з цим у мові поступово закріплюються слова та вирази, які чітко асоціюються у свідомості людей з релігійно-етичними цінностями. Найкраще цю функцію виконували складні слова, котрі, втілюючи дві ідеї в одному слові, могли найяскравіше передати аксіологічну орієнтованість висловлювання. Наявність двокомпонентної основи надавала слову додаткової семантичної глибини, а їх використання вносило у текст певну урочистість, пишність.

На початкових етапах розвитку давньої української мови складні слова не були характерними для її лексичної системи і сприймалися як штучні утворення. В основному всі вони були запозичені книжним шляхом зі старослов’янської мови, котра в свою чергу перейняла їх з інших мов, зокрема грецької, засобом калькування. Тому композити найчастіше зустрічалися у складі певних традиційних форм та виразів, оскільки під час перекладу калькувалися не окремі слова, а слова у складі конкретної синтагми. Найпоширенішими серед складних слів були композити релігійної тематики з першим компонентом *благо-*, *бого-*, *добро-*, *зльо-*.

Метою нашої статті є опис походження, структури та семантики композитів з першим компонентом *благо-*, котрі мали значне поширення у текстах Київської Русі.

Корінь *благ-* – без сумніву, корінь південнослов’янського походження, що розвинувся з праслов’янського **bolgo*. Повноголосний східнослов’янський його варіант зник з літературної мови дуже давно. Вже на ранніх стадіях розвитку давньоукраїнської мови корінь *болог-* був рідкістю і зустрічався в небагатьох пам’ятках, наприклад, у “Руській правді”: *ему болого дѡль и хорониль товарь его*. Зберігся цей корінь також у топонімі Бологое (назва міста у Тверській області РФ). На думку О. Смирнової, корінь *благ-* у південнослов’янському озвученні стає в давньоруській мові єдиною формою і використовується в писемності в пам’ятках різних жанрів [2, с. 57–58]. Важливу роль у цьому процесі відіграло значення. Оскільки доля старослов’янського в основному залежала від частоти його використання в церковно-книжних пам’ятках, звичайно, що слова абстрактного значення чи слова, тісно пов’язані з релігійною тематикою, перемагали синонімічне східнослов’янське слово.

Прикметникові композити на *благо-* можна умовно поділити на декілька груп. До першої, і найбільшої, належать запозичені книжним шляхом зі старослов’янської мови. За своєю структурою вони були кальками з грецької. У грецькій мові функціонували слова з першою

частиною *εὖ-*, що означало “добре”. У старослов’янській мові його відповідником стало *благо-*. Такі композити утворювалися, як правило, за схемою “*прикметник (П) + іменник (І) + суфікс*”, а їх словотвірне значення рівне перифразі “той, який має П”. Наприклад: *благовидѣнь* (СДРЯ I, 170) ← блигии видѣ: той, який має благий вид; *благовинѣнь* (СДРЯ I, 170) ← блага вина: той, який має благу вину; *благовольнии* (СДРЯ I, 170) ← блага воля; *благовоньнии* (СДРЯ I, 171) ← блага вонь; *благовѣрньнии* (СДРЯ I, 172) ← блага вѣра; *благозаконьнии* (СДРЯ I, 186) ← благии законъ; *благочиньнии* (СДРЯ I, 188) “прекрасний” ← благии ликъ; *благомолитвѣнии* (СДРЯ I, 189) ← блага молитва; *благонравѣнь* (СДРЯ I, 190) ← благии нравъ; *благообразнии* (СДРЯ I, 190) ← благии образъ.

Як бачимо, у процесі творення таких композитів брав участь суфікс *-нн-*, який був основним і зустрічався майже у ста відсотках похідних. Поодинокими є утворення з іншими суфіксами, зокрема *-евнн-* (*благодоушевѣнии* (СДРЯ I, 182)), *-ив-* (*благочѣстивыи* (СДРЯ I, 216)), *-ивнн-* (*благочѣстивѣнь* (СДРЯ I, 217)), *-ѣ-* (*благосѣрдѣи* (СДРЯ I, 207)). Багато з таких прикметників мали відповідники і з суфіксом *-нн-*: *благодоушевѣнии* / *благодоушѣнии* (СДРЯ I, 182), *благочѣстивыи* / *благочѣстѣнии* (СДРЯ I, 219) і вживалися як паралельні варіанти.

Головною особливістю цієї групи композитів є те, що прикметник *благий* у їх складі вживається у своєму первісному значенні. Первинно він позначав одну з основних характеристик Бога: те, яким Бог постає перед людиною і світом. А відповідні композити, як правило, уточнювали ці характеристики: Бог має благу волю, благий норов тощо, і вживалися як епітети при назвах Бога, Богородиці, Христа та інших релігійних понять: *жѣртва чиста и благовоньна* (Ск. БГ), *приносѣ... темѣнѣнѣ бѣлговоньнии* (ЛЛ, 71 зв.), *и принесесѣ жѣртва чиста господеву и бѣлговоньна* (Ск. БГ, 14 г), *въ бѣлговѣрньнѣмъ оученьи* (ГБ XIV, 124 б), *рукою бѣлгочтивою цѣрскою* (ЛЛ, 120), *но Бѣѣ въствѣ избавлѣти бѣлгоч(с)тѣвыѣ своѣ ѡ(т) льсти* (ЛЛ, 86), *бѣлгоч(с)тнѣмъ еп(с)пѣмъ* (ГБ XIV, 128 в), *бѣлгоч(с)тнѣи же землю сию сдержаси* (ПКП, 10 а), *бѣлгоч(с)тномѣ* *Его повѣлѣнїю* (Лл. Сл., 186 б).

Іноді, однак, вони стосуються і самої людини, але тільки в тому випадку, коли її наміри благі, богоугодні. Наприклад: *молиса ѡ бѣлговѣрнѣмъ каганѣ* (Лл. Сл., 195 а), *игумени ... придоша и людѣе бѣлговѣрнии* (ЛЛ, 70 зв.), *принесе бѣлговѣрнаѣ кнѣгыни Елена* (ЛЛ, 104), *бѣлговѣрнии кнѣзь Андрѣи* (ЛЛ, 114 зв.), *[кнѣзь] бѣше же кротокъ. бѣлгонравѣнь* (ЛЛ, 200 зв.), *бѣлговѣрнии кнѣзь Дѣвѣдъ образомъ лѣпѣ...* *бѣлгонравѣнь* (ЛЛ, 241 зв.), *Всеволодъ бѣлгосердѣ сы не хотѣ крове прольѣти* (ЛЛ, 128 зв.), *и бѣлгородны(м) кнѣзе(м)* (ЛЛ, 159), *благородѣнѣ ѡ(т) бѣлгородны(х)* (Лл. Сл., 185 а), *родисѣ сѣнѣ бѣлгоч(с)тивоуму и х(с)олюбивому кнѣзю Костѣнтину* (ЛЛ, 147 зв.).

Структурно композити цієї групи були тісно пов’язані зі своїми грецькими відповідниками. Насамперед таке явище обумовлене самою природою прикметника як частини мови. Бо саме у силу своєї частини мовної належності ад’єктиви тісніше зв’язані з синтагмою, а, отже, і з формулами, котрі є основними елементами текстотворення.

Отже, структурні і семантичні зв’язки описуваної групи складних слів з грецькими еквівалентами очевидні. Однак, потрапляючи в систему іншої мови, будь-які лексичні одиниці підлягають асиміляції у цю систему, що

виявляється у всіх аспектах їхнього функціонування. Поступово у давньоукраїнській мові з'являється нова група слів на *благо-*. До них належать: *благоеликъ* (СДРЯ I, 169), *благогорькъ* (СДРЯ I, 176) “неприємний”, *благодостойныи* (СДРЯ I, 182) “достойний”, *благодързыи* (СДРЯ I, 183) “відвертий”, *благоицкоусьнь* (СДРЯ I, 187) “прославлений, оточений повагою”, *благокръпкъ* (СДРЯ I, 188) “сильний”, *благолѣпыи* (СДРЯ I, 188) “благопристойний”, *благомоудрыи* (СДРЯ I, 189), *благопокорьливъ* (СДРЯ I, 193) “покірний, слухняний”, *благопокорьнь* (СДРЯ I, 193) “покірний”, *благокрасьныи* (СДРЯ I, 187) “гарний”, *благоразсоудень* (СДРЯ I, 196) “розсудливий”, *благоразоумьныи* (СДРЯ I, 196) “розумний”, *благосъвьѣстьныи* (СДРЯ I, 207) “сумлінний, добросовісний” та ін.

Старослов'янський компонент *благо-* поступово асимілюється, втрачає своє первісне значення і починає сприйматися як своєрідний префікс, котрий вказує на щось добре, цінне, вище над іншим. Це дало змогу розширити твірну базу і, як наслідок, маємо утворення “*при-слівник* + *прикметник*”. Словотвірне значення таких композитів можна описати перифразою “дуже + відповідний прикметник”. Наприклад: *благоеумьныи* (СДРЯ I, 211) означає “дуже розумний, мудрий”, *благоприѣтънь* (СДРЯ I, 195) – “дуже приємний”. Як бачимо, названі композити утворюються за зразком вже установленної і закріпленої в давньоукраїнській мові старослов'янської схеми, водночас розширюючи словотвірну базу, а, отже, структурні можливості.

Якщо перша група композитів характеризувала Бога і його діяння, то складні прикметники другої групи втрачають це первісне значення і не мають прямого посилення на релігійну картину світу. Мова йде про те, що *благо* – це щось найвище, найцінніше у межах певної ідеології, яке в релігійній картині світу прирівнюється Богу. Тому такі похідні характеризують не самого Бога, а людину, чії дії та вчинки відповідають замислам Божим. Наприклад: *и сила блѣговелика* (ГБ XIV, 171 а), *быти во всѣх (х) свои(х) блѣгоискусну* (ГБ XIV, 170 г), *и толико сѣ стьжю блѣгокрасныѣ тоѣ вашеѣ ризы* (ГБ XIV, 87 г), *блѣгоразумьныи кня(з) Юрги* (ЛЛ, 156), *моудро пришесть еси въ блѣготишиноѣ пристанище* (ПКП, 2 г), *блѣгооумьныи кнѣзь ꙗрополкъ* (ЛЛ, 111–111 зв.), *братома блѣгооумьныи сѣтъма* (ЛЛ, 206 зв.).

Третю групу композитів на *благо-* становлять віддієслівні утворення, котрі передають об'єктні відношення. Похідні такого типу утворюються від сполучення іменника та дієслова за допомогою суфіксів *-ив-*, *-ьн-*, *-ен-*. Отже, формальна структура виглядає так: “*іменник (І) + дієслово (Д) + суфікс*”: *благоеликовъ* (СДРЯ I, 175) ← благо глаголити “красномовний”, *благоелюбивыи* (СДРЯ I, 189) ← любити благо “доброчесний”, *благоносивыи / блегоносъныи* (СДРЯ I, 190) ← носити благо “натхненний Богом”, *благоепохвалъныи* (СДРЯ I, 194) ← хвалити бога, *благоеволенъныи* (СДРЯ I, 170) ← волити благо “доброчесливий”, *благоскъръбьнь* (СДРЯ I, 198) ← скорбити о благо “скорботний”, *благоевленъныи* (СДРЯ I, 220) ← являти благо “доброчесливий”.

Словотвірне значення таких композитів описується перифразою “той, який ДІ”, наприклад: *благоедарьныи* (СДРЯ I, 178) – той, який дарує благо, *благоедательныи* (СДРЯ I, 180) – той, який дає благо, *благоепохвалъныи* (СДРЯ I, 214) – той, який хвалить благо.

Іменниковий компонент *благо-* у похідних третього типу вживається у широкому значенні. Виходячи з семантики композитів, можна сказати, що *благо-* вже не має чисто релігійного спрямування. Поряд із вказівкою на Бога і його діяльність, воно передає, за визначенням

Є. Добрушиної, “щось добре для будь-кого (завідомо – для всього світу), оцінюючи з точки зору істинних, вищих цілей існування” [1, с. 34]. Таке значення іменника підсилювалося і дієсловами, з якими він сполучався. Як правило, це були семантично забарвлені дієслова, тобто котрі одним своїм значенням вказували на те, що з іменником робиться щось добре (*дарити, хвалити*); передавали бажання (*волити*), ставлення до чогось (*любити, скорбити*). У ролі другого компоненту часто вживалися і дієслова на позначення процесу мовлення (*глаголити*). Назване слово було запозиченням зі старослов'янської, а старослов'янськи, як правило, вживалися зі стилістичною метою, надаючи тексту урочистості, деякої пишноти стилю. Тому не дивно, що композити, утворені зі сполучення “іменник + дієслово”, здебільшого мали позитивне значення, використовувалися для похвали чи прославлення осіб, надавали явищам чи предметам найвищої оцінки. Наприклад: *сеи же блѣголюбивыи князь* (ЛЛ, 207), *къ блѣголюбивому кнѣзю Мьстиславу* (ЛЛ, 111 зв.), *и проводиха и со блѣгопохвалъныи пѣ(с)ми и кадиль доброевоньныи* (ЛЛ, 303 зв.), *съ блѣгопохвалъныи пѣ(с)ми* (ЛЛ, 195 зв.).

У текстах XI–XIII ст. виявлені також такі прикметники на *благо-*, як *благоевоиньныи* (СДРЯ I, 175), *благоесловеньныи* (СДРЯ I, 207), *благоепоуханьныи* (СДРЯ I, 211): *благоесловена еси в женах, и блегословень плод утробы твоея* (ХД), *а блегословень еси, господи* (ПМ, 80 зв.), *благоесловень гѣь блѣь* (Лл. Сл., 168 а), *с блѣлоуханьныи(м) темьно(м)* (ЛЛ, 158). На нашу думку, вони не відносяться до прямих прикметникових композитів, а є суфіксальними похідними від дієслів *благоевоинѣти, благоесловити, блегопоухати*. Таке словотвірне явище свідчить про поступове закріплення складних слів у давній українській мові, про їх активне входження до лексичного складу останньої. Адже слова, котрі ще на початку XI ст. були досить рідкісним явищем, поступово стають твірними для утворення нових похідних.

Таким чином, складні слова у текстах XI–XIII ст. склали особливу групу похідних, котрі виконували важливу контекстно-ідеологічну функцію. Прикметникові композити на *благо-*, виявлені у давньоукраїнських текстах, пройшли структурну та семантичну еволюцію. Перші такі похідні з'явилися в результаті запозичення зі старослов'янської мови, котрі у свою чергу були кальками з грецької мови. Згодом за зразком грецьких моделей вже на власному мовному ґрунті утворюються нові ад'єктиви, причому перша частина *благо-* залишається незмінною, міцно ввійшовши у лексику давньоукраїнської мови. Такі слова можна назвати “словами-формулами”. Водночас відбувається розширення семантики прикметника *благий* та іменника *благо*, що дає змогу розширити мотивуючу базу, залучивши до неї дієслова та іменники. Всі композити на *благо-* були семантично та стилістично забарвленими і використовувалися з метою надання текстам урочистості та деякої пафосності.

Отже, структурні та семантичні особливості композитів на *благо-*, специфіка їх походження визначають особливу їхню роль у давньоукраїнських текстах.

1. Добрушина Е.Р. Абсолютность добра и относительность блага или наоборот? / Е.Р. Добрушина // Вестник ПСТГУ. III: Филология. – 2009. – Вып. 1(15). – С. 25–40.
2. Смирнова О.И. Один случай эпитетосемии / О.И. Смирнова // Лексикология и словообразование древнерусского языка / [под ред. Р.И. Аванесова]. – М.: Наука, 1966. – С. 57–58.

Джерела дослідження

ГБ XIV – Григорий Богослов. Собрание творений : в 2 т. / [пер. Моск. дух. акад. (Серия “Классическая философская мысль”)]. – Мн.: Харвест – М.: АСТ, 2000. – Т. I. Слова. – 832 с.

Лл. Сл. – Розов Н.Н. Синодальный список сочинений Иллариона – русского писателя XI в. / Н.Н. Розов // Slavia,

časopis pro slovanskou filologii. – Praha, 1963. – Roč. XXXII. – Seš. 2, s. 141–175.

ЛП – Полное собрание русских летописей / Академия наук СССР, Ин-т истории. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962.

ЛЛ – ПСРЛ. – Т. 1. Лаврентьевская летопись / [под ред. И.Ф. Карского]. – Л., 1926–1928. – VIII с. – 579 стлб.

ПКП – Киево-Печерский патерик / [подг. текста, перевод и комм. Л.А. Дмитриева] // Памятники литературы Древней Руси. XII век / [под ред. Д.С. Лихачева и Л.А. Дмитриева]. – М.: Худ. литература, 1980. – С. 313–626, 692–704.

ПМ – Поученье В. Мономаха // ПСРЛ. – Т. 1. Лаврентьевская летопись. – Л., 1926. – Стлб. 240–256.

СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): в 10 т. / АН СССР. Ин-т рус. яз.; [гл. ред. Р.И. Аванесов]. – М.: Рус. яз., 1988.

Ск. БГ – Сказание і страсть і похвала святым мученикам Борису і Глібу [Електронний ресурс] // Бугославський С.А. Україно-руські пам'ятки XI–XVIII ст. про князів Бориса та Гліба: Розвідка й тексти. – К., 1928. – Режим доступу: litopys.org.ua/oldukr/borhlib/htm

ХД – Житє и хождение Данила русьскыя земли игумена (XII ст.) – “Хождение” игумена Даниила // Памятники литературы Древней Руси. XII век / [под ред. Д.С. Лихачева и Л.А. Дмитриева]. – М.: Худ. литература, 1980. – С. 25–114.

БАЗОВИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ “СОВІСТЬ” СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ ТА ЙОГО САМОБУТНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ

Коч Наталя

У сучасній гуманітарній науці на перший план виходить проблема дослідження специфіки пізнавального процесу концептуалізації знань у діакронії – динамічній когніції, що має свої особливості у ментальності носіїв різних мов. Незважаючи на близьку спорідненість східнослов'янських мовних систем, вербальна презентація лінгвокультурних концептів в українській, білоруській та російській мовах має свої відмінні риси. Своєрідність українського лінгвокультурного концепту СОВІСТЬ, сформованого під впливом християнських релігійних дискурсів, проявляється у його *синкретичній двокомпонентності*: реалізації глибинних смислів через семантику його двох ключових номінацій – *совість* та *сумління*. У статті аналізуються особливості семантики та функціонування діакронного концепту СОВІСТЬ/СУМЛІННЯ в українській картині світу шляхом реконструкції первинних смислів морально-етичного універсального поняття “совість”. Когнітивно-лінгвістичний діакронний підхід до вивчення концептуальних структур базується на нашій концепції *діакронного концепту* [3]. Матеріалом дослідження слугували східнослов'янські пам'ятки писемності XI–XVII ст. та словникові дефініції ключових номінацій концепту.

Насамперед окреслимо коло завдань, на вирішення яких спрямоване наше дослідження концепту СОВІСТЬ/СУМЛІННЯ як лінгвокультурного когнітивного утворення свідомості у його історичній динаміці. Метою нашої розвідки є виявлення причин семантичної трансформації та розширення інформаційного поля концепту в українській концептуальній картині світу з урахуванням додаткових смислів, вербалізованих ключовою номінацією *сумління*, а також визначення семантичних відмінностей у словослов'янському наповненні концепту у споріднених східнослов'янських мовах.

Вихідними положеннями нашого дослідження є твердження, що: 1) СОВІСТЬ/СУМЛІННЯ – лінгвокуль-

турний концепт морально-етичної концептосфери, сформований у колективній свідомості українця за допомогою мовних засобів; 2) концепт має інформаційне поле, відмінне від аналогічного поля концепту СОВІСТЬ російської концептуальної картини світу; 3) специфіка концепту СОВІСТЬ/СУМЛІННЯ, який, на відміну від концепту СОВІСТЬ, має дві ключові номінації, формується завдяки компоненту “сумління”, етимологічно пов'язаного із поняттями “сумнів” та “сум”, що і визначає характер його ментальних (зокрема рефлексійних) та почуттєвих складових.

Концепт СОВІСТЬ як один із базових лінгвокультурних концептів морально-етичної слов'янської концептосфери досліджувався українськими, білоруськими та російськими вченими у різних аспектах (В.І. Кононенко, С.І. Кузьмін, В.А. Маслова, Т.В. Радзівська, Є.Є. Стефанський, Ю.С. Степанов та ін.). Аналіз вербального вираження змісту концепту переважно проводився на матеріалі сучасних лексикографічних видань та текстів художньої літератури XIX–XXI ст. Так, професор В.І. Кононенко аналізує вербальну представленість концепту *совість/сумління* у творах українських письменників та поетів. Вчений розглядає концепт як смисловий центр, здатний формувати дискурси: “... слово-поняття *совість* має смислове наповнення, що дає змогу через прями й опосередковані зв'язки з текстом тлумачити концепт із позицій народного світовідчуття, з урахуванням особливостей психіки, традицій, звичаїв і вірувань” [2, с. 204]. Різницю в семантиці синонімічних слів *совість* та *сумління* В.І. Кононенко вбачає у їх додаткових семантичних і стилістичних конотаціях: *совість* є категорією онтологічною, *сумління* – поняттям емпіричним [Там само, с. 209].

Т.В. Радзівська розглядає поняття “совість” як складову української “наївної” етики. Дослідниця аналізує зміст двох концептів *совість* та *сумління*, вербалізованих засобами українського художнього та публіцистичного мовлення, та їх функціонування в комунікативній діяльності, зокрема автокомунікації [5, с. 31–39]. Відмінності між поняттями “совість” та “сумління”, на думку Т.В. Радзівської, полягає в різних екстенціональних орієнтаціях: “сумління” тісно пов'язане з концептом *праця*; “совість” утворює один ряд із концептами *розум* і *свідомість* і стосується проявів вищої духовності та “виявляє себе тоді, коли вчинок безпосередньо співвідноситься з цінностями християнського світобачення...” [Там само, с. 35].

Якщо прийняти концепцію божественного створення світу, апріорі передбачається існування всезагального вищого закону, який контролює поведінку людини, а також регулює її базові природні інстинкти і таким чином визначає сутність *homo sapiens*. Таким законом є морально-етичне поняття “совість”, яке в українській та білоруській мовах репрезентується словами *совість* та *сумління* (блр. *совесць, совісць, сумленне*, рос. *совесть*).

Розуміння совісті як внутрішнього цензора і закону божественного походження лежить в основі понятійного шару дихотомічного концепту комплетивного типу СОВІСТЬ/СУМЛІННЯ, інтерпретація якого починається із дослідження етимології його ключових номінацій *совість* та *сумління*.

Звичайно, совість розглядають як поняття духовне, тобто нерациональне. Однак це суперечить його первинному значенню, яке випливає з етимона лексики *совість*. Слово *совість* запозичене в давньоруську мову зі старослов'янської (*сѣвѣсть* “свідомість; звістка, свідчення”) як калька грецької лексики *συνείδησις* “свідомість”, “спільне знання”, “усвідомлення обов'язку” (пор. лат. *conscientia*, англ. *conscience*, рос. *сознание* “свідомість” (буквально “спільне знання”), нім. *Gewissen* “совість” (Фасмер III: 705, 707; ЕСУМ V: 345; Огієнко: 288; Черних II: 184; Циганенко: 438).

Номінація *совість* фіксується в пам'ятках східнослов'янської писемності з XI ст. Перекладаючи грецькі релігійні тексти, книжники використовують слово *съвѣсть* у значеннях "почуття моральної відповідальності за свої вчинки", "розуміння", "знання" на позначення однієї з основних категорій християнської моралі (див. Срезн. III). Корінь *вѣстъ* (д.-рус., ст.-слов. *вѣсть* "бачу", "пізнаю", "споглядаю", словен. *věst*, чеш. *věst*, польск. *wieść* "знання") разом із префіксом *со-* (варіант *су-*) зі значенням спільності означає "спільне знання" (Фасмер I: 304). Однокореневий ряд слів доповнюють д.-рус. *вѣдати* "знати", *вѣданий* "пізнаний", *вѣдани*~ "знання", *вѣдѣньши* "здатний до розуміння", які "вибудовують" образ ментального світу і демонструють вектор його інтелектуального освоєння людиною. Цікаво, що у цей же ряд входить лексема *вѣдь* у значенні "воля" (СлДРЯ I: 290). Таким чином, воля як здатність психіки управляти поведінкою людини входить до інформаційного поля поняття "совість", що прямо стосується волонтактивної функції совісті.

Совість як внутрішній божий закон (пор. д.-рус. *законъ божьи, доброчѣстивый законъ, вѣноутрънии законъ* "християнський закон", *вѣнѣшьнии законъ* "мирський, світський закон"; *вѣноутрънии судъ* "божий суд") та суміжні з нею дихотомічні категорії "добро/зло", "честь/безчестя", "чистий/нечистий", "гріх/безгрішність" можна визначити, насамперед, через розуміння таких тілесно орієнтованих метафоричних понять християнства, як "внутрішні очі" та "внутрішня сторожа" – основних складових "внутрішньої людини": *нѣ вноутръніма вчи-ма вноутръ лежаше~ видѣти. ли ч(с)ть ли беицѣсти~* (ПрЛ, 70а. XIII ст. – СлДРЯ II: 189); *но молитвою та подаси намъ жить~ ч(с)то и богоугодно ... и спражю вноутреною. и прежнимъ грѣхо(м) в(т)дани~ ...* – читаємо у "Киево-Печерському патерику" початку XV ст. (Похвала Феодосію) (Там само). Око Боже (= совість), яке все бачить, чує, знає, тримає людину в страху та застерігає її від гріха й безчестя: *та Бо велика мудрість Господня: він сильний владою і всевидючий. Його очі на тих, які його страхаються, і сам він відає кожне діло людське. Нікому не велів він бути нечестивим, нікому не давав він дозволу грішити* (Книга Сираха 15: 18–20). Володимир Мономах, спираючись на "євангельське слово", повчав: *А се вам основа всього: страх божий майте вище над усе; віруюча людина, за переконанням князя, повинна діяти благочестиво та навчитися очима управляти* (ПСРЛ I, 579). У посланні апостола Павла до римлян говориться про совість як закон, який то звинувачує, то виправдовує вчинки людини: *иже являют дѣло законное написано въ сердцахъ своихъ, спослушествующей имъ совѣсти, и между собою помысломъ осуждающимъ или отвѣщающимъ* (Рим. 2: 15).

Формування концепту СОВІСТЬ як ключового поняття християнства відбувається під впливом текстів Біблії та інших релігійних дискурсів, де поняття отримує різноманітні конотації за допомогою сполучення із семантично протилежними означеннями, які окреслюють межі його інформаційного поля: д.-рус. *добрам с., худам с., чистам с., нечистам с.* тощо. Так, *лжесловесънии зъльши* люди мають *неистиньнюю съвѣсть* (КЕ, 2756. XII ст. – СлДРЯ IV: 440). *Совісним* та *несовісним*, тобто відповідно усвідомленим чи неусвідомленим, може бути гріх (стар. *несовѣстный/несвѣстный грехъ*): *Прости их от ... грѣховъ совѣстныхъ и несовѣстныхъ, вольныхъ и*

невольныхъ (Требник, 430 об.–431. XVI ст. – СРЯ XI: 297) (пор. *злог несовѣстное неведение, несовѣстное мучение*).

Якщо погодитися із визначенням сутності знання, яке, за словами Павла Флоренського, полягає у "виділенні, розрізненні, обособленні" [8, с. 151], то спільне знання (= совість) стосується визначення у колективній свідомості істини, правди, добра через розрізнення неістинності, неправди, зла. Таким чином, базове знання божественних істин передусім направлене на розрізнення поляризованих категорій морально-етичної концептосфери.

Генеза совісті як Супер-Его (психоаналіт.) загальносеміотичного характеру починається з розпаду монархотичного добро/зло та усвідомлення сакрального гріха через систему табу ще в дописьмовий період. У результаті подальшої поляризації компонентів дихотомії на зразок *внутрішній/зовнішній, верх/низ, правий/лівий, чистий/нечистий, правда/неправда* та ін. формується ситуація вибору за схемою "або/або". Формування численних маргінальних смислових зон, у центрі яких знаходиться концепт СОВІСТЬ/СУМЛІННЯ, відбувається завдяки асоціативному зв'язку між його інформемами та смислами базових дуальностей універсального характеру. Основним орієнтиром у концептуалізації поняття "совість" залишається вісь *добра/зла*, яка у семантичному полі сакральної совісті не передбачає медіативних семантичних ланок, що гармонізують крайні члени бінарності, однак совість мирська уможливило їх існування. Так, сучасні дієслівні форми *совістити, совіститися, в(с)совістити, усовіщати* передають динаміку відповідного поняття та його здатність "переміщатися" на оцінній шкалі від негативного полюса до позитивного, а також можливість регулювати та контролювати формування *hoto conscientians* – людини совісної.

Совість як всезагальний Божественний закон є категорією внутрішньою – ментально-почуттєвою. Однак будь-яке внутрішнє поняття має екстеріоризоване вираження в соціальній дійсності. Спроби суспільства повернутися до справедливого суду "по совісті" призводять до десакаралізації відповідного концепту. Так, за свідченням істориків, у 1775–1862 рр. у російських губерніях існував так званий *совісний суд* громадянських і навіть деяких кримінальних справ, які передбачали пом'якшувальні обставини (психічна хвороба, малолітство злочинця, справи про чаклунство) через процедуру примирення. У такому суді (рос.) *совестной судья* розглядав справи із врахуванням не тільки правових норм того часу, але й справедливості, під якою розумілося гуманне стівлення до людини незалежно від її соціального статусу. Найбільш поширеними справами у судочинстві таких судів були спори між батьками та дітьми [1, с. 525–527].

Недовге та дещо штучне існування *совісних судів* перед відміною кріпосного права свідчить про неможливість буття совісті у рамках визначених людиною законів. Невипадково В.А. Маслова розглядає концепт СОВІСТЬ разом із такими поняттями, як *правда, істина* та *брехня* [4, с. 216–227]. Цей концепт також має спільну когнітивну базу з такими суміжними поняттями, як "честь", "провина", "сором". У тісній взаємодії вони формують маргінальні концептуальні зони, що впливають на ціннісну орієнтацію носіїв мови.

"Історичний словник білоруської мови" фіксує лексеми *доброчестье, доброчестный, доброчестно* у значенні "сумлінність", "дуже сумлінний", "дуже сумлінно" (ГСБМ VIII: 149), які входять у синонімічний ряд слів на позначення совісті, праведності та чистоти, концептуально їх об'єднуючи: *мы братя доброчестно и праведно неслѣшно поживемъ* (Чэщця, 2176. – Там само). Валентність словоформ демонструє потенційні можливості їх семантики, яка пов'язана з ключовими християнськими

сміслами: *доброчетного народа, доброчетного вченим спѣсова, оѣца доброчетстве* (Там само).

Автор дослідження “Концепт “Совість” в російській, польській та чеській лінгвокультурах” (Є.Є. Стефанський) стверджує, що в російській лінгвокультурі совість є чимсь зовнішнім стосовно душі й тіла, тим, що має божественне походження; у польській і чеській лінгвокультурах совість – більш раціональне почуття, яким можна управляти [6, с. 124–131]. Ця раціональність пояснюється, на нашу думку, використанням слова *сумління*, етимологічно пов’язаного із лексемою *сумнів*, яке активно вживається на позначення совісті в українській та білоруській мовних картинах світу під впливом польської мови (пор. польск. *sumlenie*).

“Лексикон” Памви Беринди фіксує слово *совість* у значеннях “розум” та “сумнів” (Бер., 1627 р.), що свідчить про зміну (корекцію) принципів ціннісної орієнтації в картині світу українця та білоруса. Одна із властивостей розуму – схильність до роздумів, рефлексії – проявляється у здатності *сумніватися*. Рефлексія, за визначенням П.О. Флоренського, – це “повернення до себе”, “оглядання себе” та “впізнання себе” [8, с. 152]. Відомий французький теолог П’єр Тейяр де Шарден писав про рефлексію як про придбану “свідомістю здатність зосередитися на самому собі і заволодіти собою як предметом, що має свою специфічну стійкість і своє специфічне значення, — здатність вже не просто пізнавати, а пізнавати самого себе; не просто знати, а знати, що знаєш” [7, с. 136]. Таким чином, спільне божє знання піддається людським розумом сумніву на підставі самопізнання.

Homo dubitans – людина, що сумнівається – важливий етап еволюції людства. Узагальнення досвіду можливе не лише в людському суспільстві, а й серед інших живих істот, але тільки спільні людські когніції передбачають рефлексійність думки, яка аналізує та піддає сумніву набуті знання. Потреба в паралельному існуванні другої ключової номінації концепту зазвичай виникає у випадку недостатності когнітивного знання про поняття (так звана *когнітивна лакунарність*). Виникнення іншого аспекту в розумінні та розширенні інформаційного поля концепту передбачає включення додаткових значимих смислів, що розкривають потенційні можливості концептуалізації дійсності для носіїв різних мов. Використання номінації *сумління*, що опредмечує відповідний концепт української картини світу, свідчить про схильність людини до рефлексії, яка спричиняє саморегуляцію поведінки, а також про її здатність до самопізнання та критичного осмислення буття і навіть про можливість сумніву, невпевненості щодо реальності та правильності божих законів (чи не цей сумнів “розхитав” віру сучасної людини в існування вихідних істин, якими повинна керуватися кожна розумна істота?).

Старослов’янське *сумнѣние*, зафіксований І.І. Срезневським у пам’ятках писемності з XI ст., використовувався в давньоруській мові в значенні “сумнів, вагання”, “трепет”, “благоговіння” (Срезн. III: 679–680). Дослідники припускають можливість використання цього слова у давньоруський період у значенні “совість”, однак письмово цей факт не засвідчено. Ст.-слов. *соумнѣние/сѣмнѣние* (пор. рос. *сомнение*) від *со-мнѣти* “сумніватися” (Фасмер III: 716) пов’язано із праслов. **тъпѣти* “думати” (пор. д.-рус. *мьнить, мьнѣти* “пам’ятати”, ст.-слов. *мьнѣти, мьнѣ*), болг. *мля, мня* “думаю, вважаю”) (Фасмер II: 633). Деетимологізація д.-рус. *сумнѣни*~(*сумнѣтисѣ* “сумніватися, вагатися”) обумовила семантичну трансформацію слова *сумління* в українській мові (ЕСУМ V: 474). Напевно, частково деетимологізована

лексема *сумління* набула своєї спеціалізації в українській та білоруській мовах під впливом полонізму *sumlenie* (*sumpienie*) у відповідному значенні. Орієнтацію сумління можна визначити як суто мирську та направлену на зв’язок із значимим для української та білоруської ментальності концептом ПРАЦЯ. Вербальна фіксація такого зв’язку відбувається завдяки паралельному використанню слова *сумління* та його дериватів у полі названого концепту (пор. укр. *сумління праця* – рос. *добросовестный труд*; укр. *безсумлінник* “несумлінна людина; людина, яка погано виконує свою роботу”).

Композита д.-рус. *добросьоумѣни*~, що зафіксована у “Хроніці Георгія Амартола”, у трактуванні авторів “Словника давньоруської мови XI–XIV ст.” означає “богобоязкість”. Однак поданий контекст свідчить про прямий зв’язок слова із мотивом ментального об’єднання (*сь-оумѣни*~), тому, на наш погляд, безпосередньо стосується до вияву колективної свідомості (= совісті): ... *~же то бы(с) по ~диномоу сощимъ? вкупѣ всемъ съшедьшимъ(с), ~дино добросьоумѣни~ таино събрасѣ, что оубо?* (ГА, 228в-г–229а. XIII–XIV ст. – СлДРЯ III: 13).

“Статут” польського короля Ягайла містить у собі основи етичного кодексу шляхтича, який був зобов’язаний свідчити або присягати на вірність королю *под своєю честію и под своимъ соумнѣнемъ* (СЯ, 42. XV ст. – ССУМ II: 539) (пор. стп. *sumpienie*). *Честныи паны, честныишы* (службові особи високого рангу) склали присягу королю, формула якої включала моральні настанови, поєднання яких імпліцитно передають уявлення про совісну людину: ... *мы имамы ... при кролю ... остати и с ними посполу на тыхъ нашихъ господарши воеводъ стати, при чести, при вэрэ, безо лести, безъ хитрости* (Cost. II, 613. Сучава, 1402 р. – Там само).

Словникові дефініції слів *совість* та *сумління* у словнику Бориса Грінченка зберігають архаїчні смисли (насамперед прослідковується зв’язок із компонентом “добро”) та містять у собі ілюстрації, що демонструють семантичний потенціал номінацій: *Совість=Сумління* – совісний, добровѣстный, совѣстливый; *Сумління*: *совѣсть: сумлінний* – добросовѣстный; *сумлінність* – добросовѣстность; *сумлінно* – добросовѣстно (Грінченко IV: 164; 228–229). Інтерпретуючи поняття “совість”, автор посилається на прецедентні тексти, а саме на паремії зі збірника українських приказок та прислів’їв В. Маркевича. Пояснення сумлінності як добросовісності (доброї совісті) пов’язано з тим, що поняття містить протиставлені смисли, експліцитно чи імпліцитно закладені через бінарні опозиції *добро/зло, чистий/нечистий, чесний/нечесний, святий/грішний*: *Хто чисте сумління має, той спокійно спить лягає* (Ном. № 4435); *Постава свята, а сумління злодійське* (Ном. № 178); *У їх драгунська совість* (Ном. № 3170).

Особливістю українських слів з коренем *сумн-* (*сумл-*) є те, що їх поле містить в собі семантику ментальних процесів, які супроводжуються певними емоціями. Однокореневі слова *сумнів, сумнінка, сумніння, сумління* мають значення “сумнів; напрям думок; настрої; клятва” (пор. рос. *сомнение*, блр. *сумненне* “сумнів”), деривати цього ряду позначають інтелектуальні якості розуму, зокрема здатність до рефлексії: *сумни(и)вий, сомнюющий* (Нед.) “сумнівний”, *сумнівний, сумнящий* “якого мучать сумніви” (Нед.), *сумліций* “розумний, розсудливий” (ЕСУМ V: 474).

Рефлексивність мислення безпосередньо пов’язана зі станом пригнічення та суму. Дієслівні форми *сумнитися* “сумніватися” (Грінч.), “зневірятися” (Нед.), *сумнівати-*

ся, сумлітися “перебувати у тяжкому сумніві” (Нед.), усомнітися “завагатися, втратити надію” (Нед.) (пор. рос. усомніться) трансформують статичну субстантивність і ад’єктивність інформеми в активну, динамічну дієслівність. Наведені лексеми доцільно порівняти з формою сумуватися “обговорювати, домовлятися, радитися” (ЛексПол), яку вважають запозиченням із російської чи білоруської мови та спорідненою з укр. сумувати, сум (ЕСУМ V: 475).

Совість сакральна та совість профанна безпосередньо пов’язані зі страхом покарання, загрозою втрати честі, виною, гріхом, соромом (стидом) – тими концептами, які є причиною неспокою, тривоги, туги, суму. У книзі Сираха говориться про совісний сором як милість Божу: *Мій сину, уважай на час та бережися зла, тож не червонитимеш сам за себе. Є стид, що до гріха призводить, а є стид – слава та милість. Не уважай ні на кого собі на шкоду і не стидайся собі на погибель* (Кн. Сир. 4: 20–22). У староукраїнській мові вирази *держати соромь, не держежа сорому* відповідно означали “соромитися” та “не соромитися”. Квазіфразеологічні групи слів *дѣяти (диати) къ соромотѣ, быти в соромоту, быти оу соромотѣ* передавали семантику спричинення моральної шкоди, сорому, позбавлення честі (ССУМ I: 140, 297, 299) (пор. д.-рус. *безстоуди~, безстидство* “стид, сором”, *безстоудьный* “безстидний” – СлДРЯ I: 141; ст.-рус. *несрамливый* “безсоромний” – СРЯ XI: 304).

У результаті проведеного дослідження нами зроблені певні висновки. Концепт СОВІСТЬ/СУМЛІННЯ є емоційно- та раціонально-рефлексійним утворенням колективної свідомості, яке ми розуміємо як духовно-інтелектуальне спільне усвідомлення (укр. *с-відомість*, рос. *со-знание*) вихідних морально-етичних істин християнства, що уможливило співіснування членів культурно цілісного колективу.

Поняття “совість” є антропоцентричною категорією, яка має якісні характеристики людини “внутрішньої”, зокрема безпосередньо стосується божественної ідеальної субстанції “душа”, однак ґрунтується на субстантивній раціональності. Рефлексійно-емоційна суть поняття “сумління” визначає специфіку відповідного українського концепту.

Асоціативні зв’язки лексем *совість* та *сумління* формують масштабне інформаційне поле концепту СОВІСТЬ/СУМЛІННЯ (генетично єдиного утворення свідомості). Перекомбінуючись, вони змінюють структуру поля в діячності, але зберігають ядерні константи, що демонструють спільні засади східнослов’янської ментальності.

Одночасно можна говорити про досліджений концепт як культурно обумовлений та національно специфічний. Більш частотне вживання слова *сумління* в українській мові і використання слова *совість* у російській мові пояснюється тим, що у східнослов’янській картині світу відбувається диференціація сакральних і мирських категорій та градація базових культурних понять, а також визначення ступеня їх домінування у ментальності народу (концепт ПРАЦЯ набуває особливого значення у картині світу українця та білоруса). Намічаються основні смислові вектори концепту, відповідно до яких лексема *совість* номінує духовні орієнтири, лексема *сумління* виокремлює працелюбність як національну рису. Екстеоризація поняття “совість” призводить до його семантичної трансформації та спеціалізації в українській та білоруській ментальності, що пов’язано з використанням лексеми *сумління* на позначення добросовісної (сумлінної) праці. Відмінності у семантиці ключових номінацій концепту *совість* та *сумління*, які в першу чергу базуються на внутрішній формі слів, пояснюються різним набором

сем у складі лексичного значення та особливостями їх валентності з іншими лексемами.

Основною одиницею лінгвокогнітивної та лінгвокультурологічної парадигм знань є лінгвокультурний концепт. Джерелом істинних знань про ментальність та культуру народу є діячонні дослідження інформаційних полів саме таких утворень колективної свідомості. Поверхневі структури діячонних концептів відображають особливості їх вербального представлення у ментальності носіїв мови і таким чином демонструють самобутність національної концептуальної картини світу. У перспективі передбачається продовжити дослідження, більш детально проаналізувавши концептуальні зв’язки діячонного концепту СОВІСТЬ/СУМЛІННЯ з іншими базовими лінгвокультурними концептами морально-етичної східнослов’янської концептосфери, презентованої текстами пам’яток писемності XI–XVII ст.

1. Дмитриев Ф. История судебных инстанций и гражданского апелляционного производства от Судебника до Учреждения о губерниях. – М. : Университетская типография, 1859. – С. 525–527.
2. Кононенко В. І. Концепт *совість/сумління*: дискурсивний вимір // Кононенко В. І. Мова у контексті культури. Монографія. – Київ – Івано-Франківськ : “Плай” ПНУ, 2008. – 390 с. – С. 203–219.
3. Коч Н. В. Фауноніми у концептуальній картині світу східних слов’ян XI–XVII ст. : автореф. дис. ... доктора філологічних наук: 10.02.01; 10.02.02 / Н. В. Коч. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 36 с.
4. Маслова В. А. Нравственные концепты – правда, истина, ложь, совесть // Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. – Мн. : ТетраСистемс, 2005. – 256 с. – С. 216–227.
5. Радзівська Т. В. Сумління й совість крізь призму української мови / Т. В. Радзівська // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 31–39.
6. Стефанский Е. Е. Концепт “Совесть” в русской, польской и чешской лингвокультурах / Е. Е. Стефанский // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. Сер. “Общественные и гуманитарные науки”. – СПб., 2008. – № 11 (72). – С. 124–131.
7. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М. : Наука, 1987. – 240 с.
8. Флоренский П. А. Пределы гносеологии / П. А. Флоренский // Богословский вестник. – 1913. – Т. 1. – № 1. – С. 147–174.

Список джерел:

- Бер.** – Лексикон Словенороский Памви Беринди / [надруковано з видання 1627 р.]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 271 с.
- Грінч.** – Гринченко Б. Словарь украинского языка: [в 4 т.] / [зібрала ред. журн. “Киевская старина”; упоряд., з дод. влас. матер. Б. Д. Грінченка]. – К. : [Б. в.], 1907–1909.
- ГСБМ** – Исторический словарь белорусского языка / [ред. А. М. Булыка]. – [вып. 8]. – Мн. : Наука и техника; Белорусская наука, 1987. – 312 с.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: [в 7 т.]. – К. : Наукова думка, 1982–2006 (бібліогр. скороч. див. т. 1, с. 17–34).
- Огієнко** – Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови [ред. й доп. М. Ласло-Кучюк]. – Вінніпег : Накладом Тов. “Волинь”, 1994. – т. IV. – 557 с.
- СлДРЯ** – Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.: [в 10 т.] / [под ред. Р.И. Аванесова]. – М. : Русский язык. – Т. I–VI, 1988–2000 (список скорот.: т. I, с. 94–172).
- СлРЯ** – Словарь русского языка XI–XVII вв. / [под ред. Д. Шмелева]. – М. : Наука, 1986. – Вып. 11 – 456 с. (див. список скорот.: т. I).
- Срезн.** – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по памятникам XI–XIV веков: [в 3 т.]. – М., 1958. – Т. III.
- ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: [в 2 т.] / [за ред. Л. Л. Гумецької]. – К. : Наукова думка, 1977–1978 (список скорот.: т. I, с. 19–23).
- Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: пер. с нем. [в 4 т.] / [доп. О.Н. Трубачева]. – [4-е изд., стер.]. – М. : Астрель; АСТ, 2004.

Циганенко – Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – К.: Радянська школа, 1989. – 511 с.

Черних – Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: [в 2 т.]. – Т. II. – М.: “Русский язык” – “Медиа”, 2007. – 560 с.

КРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ У НОВОЛАТИНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ: ЛЕКСИКА І СЛОВОТВІР

Кожій Оксана

Латина пізнього Середньовіччя і раннього Нового часу не була сталою єдністю, вона засвоювалася через вивчення пізньолатинської граматики і шляхом наслідування класичних авторів. Через відсутність мовної спільноти не існувало безперервності сприйняття і уявлення, в якій органічно розвивається мова, але існувала мовна традиція [1, с. 29]. Дослідження тогочасної мовно-культурної ситуації дає можливість уявити тогочасну латину як віртуальну цілісність, своєрідну “*Res publica Litteraria*” [5, с. 11], що об’єднувала постійно зростаюче число “крихітливих мовних острівців” [1, с. 136].

Вищесказане дозволяє припускати існування певної “неперервної латинізації на відстані” [4, с. 84]. Утворилася нова спільнота освічених людей, відмінна від середньовічної, яка об’єднувала духовних і світських осіб: “це була латинськомовна спільнота еліт від Іспанії до Литви, від Стокгольма і Гельсінкі до Буди і Дубровника” [4, с. 84]. Використання літературної латини спричинило двомовність суспільства, в якому латиною користувалися в царині високої культури, а місцевими говірками – в повсякденному житті.

Актуальність дослідження лексико-словотвірних ресурсів латинської мови у новолатинському поетичному тексті мотивується відсутністю спеціальних мовознавчих праць, в яких об’єктом аналізу є мова новолатинського поетичного тексту, та необхідністю відтворення цілісної картини функціонування латинської літературної мови у пізньосередньовічній та ранньомодерній період.

Метою дослідження є з’ясування основних способів творення неологізмів і основних тенденцій словотвірної адаптації іншомовних запозичень у новолатинському поетичному тексті на матеріалі латинськомовної поеми Симона Пекаліда *De bello Ostrogiano* (Краків, 1600) [2; 3]. Мета зумовила реалізацію завдання, а саме з’ясувати причини і виявити зовнішні і внутрішні чинники, які вплинули на появу відповідних особливостей, оскільки структура латинської мови у вказаний період зазнавала поступових змін на всіх рівнях і, зокрема, на лексико-словотвірному.

Об’єктом дослідження є явище неологізації та словотвірної адаптації латинської лексики, яке послідовно відображає одну з найважливіших властивостей поетичного мовлення – реалізацію словотвірних можливостей мовної системи – і наочно показує динамічний характер мовних елементів на фонетичному та граматичному рівнях латинської мови.

Практичне значення такого дослідження (мова новолатинської поезії, яка не описана у традиційних граматиках, часто становить труднощі при перекладі) поєднується із теоретичним, адже в процесі взаємодії мов, як процесі двосторонньому, зазнавала змін не лише власна мова народу [1, с. 127].

З одного боку, пізньосередньовічна та ранньомодерна латина була логічним продовженням класичної, яка внаслідок специфіки її рецепції не складала оформ-

леної цілісності, з іншого, внаслідок тісних міжмовних контактів латина не могла уникнути модифікацій, зумовлених засвоєнням низки фонетичних, граматичних і лексичних змін. Насамперед такі зміни торкнулись словникового складу. Він значно поповнився за рахунок нових та переосмислення значень вже існуючих слів, хоча в основі своїй зберіг лексичну і граматичну будову класичної латини.

Невідомі в класичний період реалії суспільного життя, які потрібно було описати засобами латинської мови, могли бути як загальноєвропейськими, так і характерними лише для окремої країни чи регіону. Кожного разу, коли для опису певної реалії використовувалась мова, яка спочатку призначалась для функціонування в іншому соціокультурному середовищі, відразу поставало питання передачі засобами цієї мови понять і явищ, які були відсутні в природному для цієї мови середовищі.

Одним із способів передачі невідомих для класичної латини реалій в їх словесному позначенні засобами латинської мови є добір латинського слова зі значенням, найбільш близьким до значення безеквівалентної одиниці. Так, у зв’язку з появою нових реалій і потребою їх мовного вираження у мові новолатинської поеми традиційні для класичного періоду лексеми набувають іншого смислового забарвлення. У мові новолатинської поеми знаходить своє відображення метод семантичного збагачення, тобто розширення кола значень питомого латинського слова, зміст і об’єм якого значною мірою залежав від території, на якій був написаний текст.

Семантична деривація латинської лексики в тексті новолатинської поеми відбувається у двох напрямках: а) без зміни частиномовної парадигматики, наприклад: *bombus, i m* – гудіння, шум > ядро, бомба; *proboscis, idis f* – хобот (слона) > жерло, дуло; *comitium, i n* (тільки pl. *comitia*) – коміції, (pl.) народні збори > сейм; *psalterium, i n* – псалтерій (струнний інструмент) > псалтир; *stemma, atis n* – вінок, родовід > герб; *Tripolis, is f* – Триполіс (Триполі – Пн. Африка) > Трипілля; *typus, i m* – ліпнина > друг; б) з наступною конверсією, наприклад: *nitratum, i m* – порох < *nitratum, a, um* – лужний, змішаний з лугом; *nobilis, is m* – вельможа, шляхтич < *nobilis, e* – відомий, знатний.

Одним із основних способів творення неологізмів у пізньосередньовічній та ранньомодерній латинській мові, незалежно від території її поширення, є словотвірна деривація. Утворення нових слів відбувається згідно з правилами словотвору класичної латини за допомогою словотворчих афіксів, успадкованих із латини класичного періоду. Так, для лексичного спектру новолатинської поеми характерні такі види неологізмів:

1) неологізми, утворені за допомогою суфіксальної деривації питомих латинських лексем: а) шляхом додавання питомих латинських словотвірних елементів: **-is**: *Constantinis* – косянтинів < *Constantinus, i m* – Костянтин; **-osus**: *mustosus* – наповнений вином < *mustum, i n* – молоде вино; **-ensis**: *Constantinensis* – косянтинів < *Constantinus, i m* – Костянтин; **-inus**: *Taurinus* – таврійський < *Tauri, orum m* – таври; **-alis**: *Borealis* – північний < *Boreas, ae m* – Борей, *nepen*. північ; б) шляхом додавання латинізованих грецьких словотвірних елементів: **-ides**: *Constantinides* – нащадок (син) Костянтина < *Constantinus, i m* – Костянтин; *Germanides* – германець (за походженням) < *Germani, orum m* – германці;

2) неологізми, утворені шляхом запозичення лексем грецької мови, наприклад: *Biblia* – Біблія (Святе Письмо) < пор. гр. τὰ βιβλία від τὸ βιβλίον – книга; *Colchida* – Колхіда < пор. дгр. ἡ ὀλχίς, ἰδος, лат. *Colchis, idis f* й сгр. ἡ ὀλχίδα – Колхіда; *monarcha* – монарх < пор. дгр. ὁ μονάρχης – єдиновладний володар і лат. *monarchia, ae*

f – єдиновладдя; *patriarcha* – родоначальник, засновник < пор. дгр. ὁ πατριάρχης – родоначальник, патріарх;

3) неологізми, утворені шляхом запозичення іншомовних лексем з латинською кореневою морфемою і іншомовним суфіксом, наприклад: *sclopeta* – мушкет < пор. лат. *sclopus* (= *stloppus*) – клацання, удар; *bombarda* – гармата < пор. лат. *bombus*, *im* – гудіння, шум;

Для пізньосередньовічної та ранньомодерної латини, яка мала гнучку мовну систему з міцною, збереженою від класичної латини граматичною основою, був характерним лексичний еклектизм, зумовлений наявністю великої кількості іншомовних вкраплень різночасового походження. Вказані елементи, викликані необхідністю описати нові життєві реалії, відображали як внутрішньомовний розвиток латини, так і вплив інших мов. Освоєння запозичень відбувається на різних рівнях мовної системи, серед яких лексико-семантичний і словотвірний рівні становлять вищі ступені асиміляції лексичних запозичень, підгрунття яких складає графічна, фонетична, морфологічна адаптація.

До іншомовної або частково латинізованої лексики історичної поеми Симона Пекаліда *De bello Ostrogiano*, нехарактерної для класичного періоду, можна зарахувати такі тематичні групи: а) етноніми, наприклад: *Lithavus*, *Moschus*, *Russus*, *Turca* тощо; б) топоніми, наприклад: *Terecimirum*, *Ostrogia*, *Kiövia*, *Halicia*, *Volinia*, *Chortica* тощо; в) прізвиська або прізвиська, наприклад: *Kosinscius*, *Sebeltuc*, *Sisca*, *Visnovecius*, *Zavacius* тощо; г) власні імена людей, історичних чи міфологічних постатей, наприклад: *Bochdanus*, *Ichor*, *Kius*, *Mecislaus*, *Mocossa*, *Semerinus*, *Svidrigellus* тощо; д) патроніми, наприклад: *Olgerdoviades*, *Ioanniades*; е) деякі невластні назви, наприклад: *meith*, *ulani*, *baeran*; є) відтопонімні прикметники, наприклад: *Cholsanensis*, *Drucicus*, *Ostrogianus*, *Sluccensis* тощо; ж) відетнонімні прикметники, наприклад: *Turcicus*, *Polonus*, *Lithavus* тощо.

За походженням і типом основ іншомовну лексику новолатинського поетичного тексту можна структурувати на такі групи: а) слов'янізми, наприклад: *Wladimiria*, *Ostrogius*, *Bochdanus*; б) орієнталізми, наприклад: *Amalech*, *Batthus*, *meith*, *baeran*; в) германізми, наприклад: *Borussus*, *Volsthen*, *Vitoldi* (gen.sg.); г) грецизми, наприклад: *Chersona*, *Basili* (voc.sg.), *Theodor*.

Попри те, що запозичена лексика, зафіксована в новолатинській поезії, є структурно неоднорідною, в ній можна виділити такі типи:

а) запозичена лексика, для якої характерна лише фонетико-графічна адаптація, що полягає в передачі фонетико-графічного образу іноземного слова за допомогою графічних засобів мови-реципієнта, наприклад: *meith*, *ulani* (nom.pl.), *tabor*, *Chaidar*, *Sebeltuc*, *Simeon*, *Ichor*, *Daniel*, *Sisca*, *Zareba*, *Mocossa*, *Icqua*, *Chortica*, *Orsa* тощо. Таким чином, у мові новолатинської поеми яскраво відображена поширена на той час традиція передачі запозиченої лексики у транслітерованій формі, тобто передача запозичень латинською графікою при збереженні фонетичних та граматичних особливостей оригіналу. Відсутність морфологічної адаптації такої лексики можна пояснити відсутністю потреби в інших відмінкових формах, крім використаних у тексті номінативних у функції підмета або акузативних середнього роду прямого додатка, який за правилами латинської морфології завжди дорівнює формі номінатива.

б) запозичена лексика, для якої характерна морфологічна адаптація, що передбачає включення запозичень до системи роду, числа, відміни тощо. Така адаптація на рівні морфології досягається шляхом приєднання до фонетично та графічно адаптованої слов'янської основи латинського або латинізованого грецького форманта-флексії, поява якого означає належність до певної грама-

тичної категорії і є показником певного ступеня засвоєння запозичення латинською мовою, наприклад: *Lithuania*, *Russia*, *Volinia*, *Kiövia*, *Ostrogia*, *Halicia*, *Praeclavia*, *Praecopia*, *Podolia*, *Turca*, *Russus*, *Mecislaus*, *Svatoslauus*, *Bochdanus*, *Semerinus*, *Kius*, *Polochus*, *Nossus*, *Horinus*, *Slucus*, *Kosinscius*, *Tarnovius*, *Zachorovius*, *Zavacius*, *Visnovecius*, *Terecimirum*. Для значної частини такої лексики характерною є часткова словотвірна субституція, яка досягається за допомогою суфіксальної деривації шляхом приєднання до фонетично та графічно адаптованої слов'янської основи латинського або латинізованого грецького словотвірного афікса у поєднанні з флексією, наприклад: *Russicus*, *Turcicus*, *Voliniacus*, *Ostrogianus*, *Cholsanensis*, *Lublinensis*, *Sluccensis*, *Volinensis*, *Olgerdoviades*, *Lechiades*.

Для явища морфологічної адаптації характерна послідовність і органічність, зумовлена, з одного боку намаганням автора використовувати латинську мову класичного зразка, а з іншого – неможливістю уникнути використання численних власних назв, викликаних потребою позначення нових суспільних реалій. Така органічність і послідовність підтверджується фактом використання в поезії майже повних відмінкових парадигм деяких морфологічно адаптованих іменників. Наведемо для прикладу зафіксовані у тексті поеми відмінкові форми іменника *Nisovius*, *im* – низовець, низовий:

	sg.	pl.
nom. <i>Nisovius</i> (De bello. II, 226)	<i>Nisovij</i> (De bello. II, 30)	
gen. <i>Nisovij</i> (De bello. IV, 21)	<i>Nisoviorum</i> (De bello. III, 16)	
dat.	–	–
acc. <i>Nisovium</i> (De bello. II, 122)	<i>Nisovios</i> (De bello. III, 381)	
abl. <i>Nisovio</i> (De bello. III, 389)	<i>Nisovijs</i> (De bello. IV, 134)	
voc.	–	<i>Nisovij</i> (De bello. I, 638).

Труднощі пристосування слов'янських лексем до гекзаметра спонукали поета використовувати всю різноманітність синонімічних суфіксів латинського словотвору. Часто компоненти дериваційних варіантних пар (словотвірні варіанти – спільнокореневі деривати, утворені за допомогою однофункційних афіксів) функціонують як активно паралельні, тобто в багатьох випадках є взаємозамінними.

На користь цього твердження виступають дублетні пари прикметників з ідентичним семантичним значенням, які використовуються залежно від метричної позиції слова в віршовому рядку. Так, низка синонімічних суфіксів, які дають дактилічну послідовність складів у гекзаметрі, стають найхарактернішими у мові новолатинської поеми. Пор., наприклад: *Cholsanus* (De bello. I, 505) і *Cholsanensis* (De bello. I, 504); *Drucicus* (De bello. I, 414) і *Drucensis* (De bello. I, 369); *Piatensis* (De bello. III, 417) і *Piatcoviensis* (De bello. III, 279); *Russicus* (De bello. I, 369) і *Russiacus* (De bello. I, 356); *Voliniacus* (De bello. I, 71) і *Volinensis* (De bello. II, 288) тощо. Фіксується навіть дериваційний варіантний ряд із чотирьох прикметників від однієї основи з контекстуально однофункційними суфіксами: *Ostrogius*, *Ostrogeus*, *Ostrogianus* і *Ostrogiansis*. Пор., наприклад: *O dignum Ostrogio tam clarum nomine factum / Tantis principibus ...* (De bello. I, 238) – “О творіння, достойне острозького імені ...”; *Ostrogeo generoso e stemmate vindex ...* (De bello. I, 69) – “Захисник острозького родового герба ...”; *Ostrogianus ager sic feruet mellis opimi / Luxu ...* (De bello. I, 143) – “Острозька земля острозького переповнена надлишком густого меду ...”; *Tartari Ostrogiansis urbis accollae* (De bello. II, 266) – “Острозькі татари – мешканці міста”.

Лексико-словотвірний аналіз мови новолатинської поеми дозволяє встановити, що основними способами творення неологізмів у мові новолатинської поеми є семантична і словотвірна деривація та запозичення. Питома лексика латинської мови набуває нових значень, в її смисловій структурі відбувається перерозподіл і спе-

ціалізація значень відповідно до комунікативних потреб і вербалізації нових явищ і понять. Утворення нових слів відбувається за допомогою латинських та латинізованих грецьких словотворчих афіксів на базі лексем, успадкованих із латини класичного періоду, та згідно з правилами та наявними моделями словотвору, характерного для класичної латини. Основною зміною, якої зазнали запозичення на латинськомовному ґрунті, була трансформація питомих закінчень і суфіксів у зв'язку із входженням їх в іншу (латинську) словозмінну парадигму. Такі зміни можна вважати проявом мовної інтерференції, оскільки автор поеми настільки добре засвоїв другу мову (латинську), що автоматично переносить її моделі на систему першої (рідної) мови.

Наведені результати і висновки можуть слугувати основою для проведення нових досліджень із проблематики функціонування латинської мови на теренах України і загалом східної Європи кінця XVI – початку XVII століть, оскільки питання лексичного складу середньовічної та ранньомодерної латини і до сьогодні залишається невирішеним. До цього часу залишилися недослідженими ні в польській, ні в українській мовознавчій науці такі питання, як інтерференція польсько-українського народного субстрату у середньовічній та ранньомодерній латині, яка проявляється передусім у численних запозиченнях та лексичних кальках (словотвірних чи семантичних), та способи створення неологізмів у середньовічній та ранньомодерній латині, їх граматичні особливості, способи латинізації українських та польських власних імен.

1. Безбородько Н. И. Язык латинских трактатов украинских философов XVII века : пособие / Н. И. Безбородько. – Днепропетровск, 1972. – 137 с.
2. Осауленко О. М. Латиномовна епічна поема Симона Пекаліда “De bello Ostrogiano” як літературна пам’ятка XVI ст. / О. М. Осауленко // Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2001. – Ч. 2. – С. 188–194.
3. Яковенко Н. Що за війну описує Шимон Пекалід у поемі “De bello Ostrogiano” // Н. Яковенко. Паралельний світ. – К. : Критика, 2002. – С. 157–188.
4. Axer J. “Latinitas” w historii i pamięci historycznej Europy Środkowo-Wschodniej. Paradoksy ciągłości i nieciągłości / Jerzy Axer // Zeszyty Naukowe / [pod red. J. Axera]. – Zesz. 1–2 : Między Slavia Latina i Slavia Orthodoxa. – Warszawa : OBTA, 1995. – S. 81–89. – (Łacina w Polsce).
5. Companion to the History of the Neo-Latin Studies in Hungary / [ed. by István Bartók]. – Budapest : Universitas Publishing House, 2005. – 138 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

De bello Ostrogiano ad Piantcos cum Nisoviis libri quattuor, a Simone Pecalidis Artium Baccalaureo conscripti. – Cracoviae, In officina Andreae Petricovii, AD 1600.

МИССИС ДЭЛЛОУЭЙ И МИССИС РЭМЗИ В РОМАНАХ ВУЛЬФ КАК ОСОБЫЙ ТИП ЖЕНЩИН В УСЛОВИЯХ “МУЖСКОГО” МИРА

Кравцова Марина

Как отмечала Н. П. Михальская, произведения Вирджинии Вульф наполнены “безнадежностью, безысходным пессимизмом, констатацией неизбежности зла в мире и полным неверием в возможности человека” [3, с. 129]. Несомненно, некий трагизм присутствует в романах писательницы. Но разве можно трактовать частные судьбы как полное отражение общего впечатления от текста. Вероятно, нет. В частности, при рассмотрении романов Вульф “Миссис Дэллоуэй” (1925) и “На маяк”

(1927) бросаются в глаза некие “победоносные” моменты, например, в женских образах произведений.

Своими “достижениями” отличаются главные героини романов Вульф – миссис Дэллоуэй и миссис Рэмзи. Е. Н. Черноземова, помимо своеобразного дара (чувствительности), отмечала сомнения Клариссы и то, что ей многого не хватало в жизни, а также трагизм судьбы миссис Рэмзи и ее способности объединять [4]. В целом исследовательницей даны относительно детальные характеристики героинь, но **актуальным** представляется соотнесение женских образов, сопоставление их в рамках их внутреннего противостояния и “победы” над безнадежностью и безысходностью окружающего мира.

Таким образом, **целью** данного исследования является сопоставление образов главных героинь романов Вирджинии Вульф “Миссис Дэллоуэй” и “На маяк” – Клариссы и миссис Рэмзи и выявление в их характеристиках особых черт женской натуры, которые позволяли им противостоять жестокости “мужского” мира.

Говоря о женских образах в романах Вульф, нельзя не упомянуть некоторые биографические аспекты жизни писательницы. Как отмечал Вернер Вольф, интерес к творчеству Вульф, активизировавшийся лишь в 1970-е годы, был связан с тем, что ее творчество стало интересно для гендерных исследований [1, с. 81]. “Несмотря на ... агностическую интеллектуальность отца, жизнь в семье Стивенсов определялась влиянием викторианства с его традиционными патриархальными ролями обоих полов, защита которых играет значительную роль в творчестве Вульф. Вирджиния страдает от возрастающей тирании отца и, в то же время, знакомится, на примере готовой к самопожертвованию матери, с ролью, от которой вскоре будет дистанцироваться” [1, с. 81].

Эта обстановка детства писательницы до некоторой степени обнажена в романе “На маяк”, который многие считают самым значительным среди произведений Вульф. Нервный, резкий мистер Рэмзи, похожий на Лесли Стивена (отца Вирджинии Вульф), несет в себе постоянное напряжение. Его характер и манера общения в семье, с одной стороны, приводили к интеллектуальному росту детей, а с другой – подавляли в них тягу к развитию своей чувственности, убивали в них душевность в отношении к окружающему. Амбициозность и рационализм отца привели к тому, что впечатлительная писательница в итоге страдала из-за постоянных срадов сознания и нервных срывов. Такое состояние сказалось на способе передачи настроений в романах Вульф. В романах “Миссис Дэллоуэй” и “На маяк” она рисует одаренных женщин, очевидно, соотнося их образы с образом матери, и жестоких и черствых мужчин – прототипов отца.

Книги Вульф по праву можно считать неким предостережением для женщин, так как в них она пыталась отразить свое восприятие брака и семьи в рамках “мужских” правил и тирании, пусть даже скрытой. Здесь мы отчетливо видим необходимость в мужественной женщине, в умении держать себя в руках и быть сильной для того, чтобы не разрушить отношения с мужчиной, ибо он до конца не осознает значимость семейного быта и порой не ценит то, что имеет. Подобные ситуации Вульф как художница рисует в романах. Импрессионистичная манера помогала ей передачей всплесков эмоций, а также постоянными переключками голосов в условиях перемены места и времени передать сложность человеческой души, работы сознания и способности женской натуры находить подход к изобличению и преодолению мужского эгоизма.

Если соотнести образы героинь романов Вульф миссис Дэллоуэй и миссис Рэмзи, то можно проследить

неоспоримое сходство в их характерах, в отношении к жизни.

Кларисса Дэллоуэй живет в Вестминстере более 20 лет и очень любит Лондон. Проходя по городу, не жалеет о том, что вскоре ее не станет, ведь во всей окружающей ее природе останется частичка ее красоты, души и настроений. Она светская женщина, и в это июньское утро 1923 года она направляется купить цветы, и делает это сама, чтобы дополнить красок в сегодняшний прием. Она устраивает прием одна, и ей это нравится, хотя по сути это очередная “жертва” для ее мужа парламентария Ричарда Дэллоуэя и его гостей-политиков. Во время суеты и приготовлений к вечеру Ричард обедает у леди Брунн, которая Клариссу не пригласила, из-за чего последняя крайне расстроилась. Однако она умеет себя держать и мужественно противостоять сложностям, делая это так, чтоб никто никогда не догадался о ее слабостях. Чувственная натура, Кларисса наполняется воспоминаниями, когда узнает, что вернулся Питер Уолш, ее давняя любовь. И подумав о нем, она признается себе, что на самом деле сомневается в правильности своего выбора, который она в молодости сделала в пользу Дэллоуэя. Так Кларисса в романе, помимо потоков сознания, также поддается некой скрытой трактовке со стороны этих мужчин – мужа и Питера.

Политик и тактик Ричард не уделяет должного внимания жене, занимается своими делами и не проявляет к ней особой нежности как к женщине, однако именно он приносит ей огромный букет роз и хочет сказать о своей любви, но так и не осмеливается это сделать. Казалось, он в глубине души осознает счастье быть ее мужем и удачу видеть ее и разговаривать с ней, но это мимолетное ощущение не имеет должного проявления в реальности, и в их семейной жизни Кларисса ощущает некоторое одиночество и необходимость все время играть роль сильной светской дамы, не поддающейся никаким трудностям.

Уолш влюблен в нее уже тридцать лет и раздражен ее отказом выйти за него замуж, но все эти годы остается под влиянием ее обаяния. Ее занятость светскими раутами Питер считает причиной ее суетливости и не разделяет ее радости, так как на приемах ему не удастся с ней пообщаться, да и она сама считает приемы “жертвоприношениями”. Кларисса их устраивает из желания быть благодарной. “Нужно платить благодарностью слугам, да и собакам, и канарейкам, ну а, главное, мужу Ричарду” [4, с. 112].

Натура Клариссы также вырисовывается в отношении к ней женских образов романа. Ее давняя подруга Салли Сетон, с которой их связывала юношеская влюбленность, независимая сама, считает Клариссу великодушной с друзьями. Учительница дочери Клариссы мисс Килман с некоторой неприязнью относится к удачливости главной героини, однако это и раздражает, и нередко смешит миссис Дэллоуэй.

Неуверенность и чувствительность героини являются проявлением внутреннего плана ее образа, явственно представляющего в потоках сознания Клариссы. В то же время внешне миссис Дэллоуэй твердо и мужественно чувствует себя равной в мужском обществе.

Но если Кларисса анализирует и оценивает свои чувства и поступки, то героиня романа Вульф “На маяк” миссис Рэмзи, образ которой также двупланов [2], не осознает до конца своего призвания. Оно было познано ее супругом, но уже после смерти героини. Миссис Рэмзи почти того же возраста, что и Кларисса, ей 50, и она выглядит привлекательной даже с седыми волосами. И если образованность и интеллектуальность Клариссы очевидна из того, что она вращается среди политиков и высшего общества, то миссис Рэмзи, казалось, знает все,

ничему не учась, ибо мудрость и знание хранятся у нее в сердце [4, с. 114].

Миссис Рэмзи одарена, и дар ее сводится к тому, что только она могла сводить воедино несводимое. Вечерних приемов в доме Рэмзи не было, но ежедневный ужин может быть приравнен к любому светскому рауту, ибо даже созывали всех к столу под звуки гонга, который велел “всем, всем, кто разбросан по мансардам, по спальням, по гнездышкам, кто дописывает, дочитывает, наводит последний лоск на прическу, застегивает последнюю пуговицу, – все это бросить, бросить разные разности на умывальниках, и на трюмо, и на ночных столиках книжки, и таинственные свои дневники, и явиться в столовую к ужину” [4, с. 114]. Она понимала, что радость идет от мужа, от детей и друзей и умела развеять неприязнь и раздражение близких. Однако ее муж мистер Рэмзи жесток и эгоистичен, не ценит ни способностей жены, ни ее заботы, ни открытости и природной искренности детей, чем даже вызывает ненависть младшего сына Джеймса.

Внешне миссис Рэмзи заботливая, верная и добрая жена и мать, которая не обращает внимания на выходки мужа и продолжает чтить его как никого другого, хотя он “узкий, как нож, острый, как лезвие” [4, с. 114]. Внутренне героиня обижается на то, как с ней ведет себя супруг, ибо ей не чужды обычные человеческие, и женские, слабости. Но ее не ценили, и лишь после ее смерти отец семьи осознал, что только жена могла бы теперь исправить все те беспорядочность и запустение, воцарившиеся в доме и семье после ее “ухода”.

Таким образом, Кларисса Дэллоуэй и миссис Рэмзи проявляют свою женскую сущность как чувствительных натур, склонных к обидам и раздражению, в условиях потоков своего сознания, а внешне в рамках описываемых событий жизни они предстают сильными, мужественными и терпеливыми, именно поэтому выглядят достойно в обществе мужчин, жестоких и не способных по достоинству оценить женщин, находящихся рядом. Однако если Кларисса осознает все свои сильные стороны и слабости, способна к самоанализу, то миссис Рэмзи живет жизнью истинной матери, у которой из-за забот и придирок мужа не хватает времени на себя и на соотношения характеров и их возможностей и желаний. Она умирает, оставляя возможность мужу размышлять и познавать истинное положение вещей, в котором она (миссис Рэмзи, слабая женщина) при жизни была, по сути, скрытым лидером.

Еще одним аспектом образов миссис Дэллоуэй и миссис Рэмзи, который сблизает их, является отношение героинь к дому. Кларисса любила свой дом. В романе она “вступает в дом, как отрекшаяся от мира монахиня, вступает под своды монастыря и ощущает привычные складки покрывала и молитвенный дух. На кухне навистывала кухарка. Стучала пишущая машинка – такие минуты – почки на дереве жизни” [4, с. 112]. Миссис Рэмзи еще более очевидно проявляла свое отношение к семье и дому, где вся эта семья собирались вместе. И это единение было для нее наградой. И в подтверждение важности дома для героини Вульф в третьей главе, когда миссис Рэмзи уже нет в живых и ее муж начинает понимать, что только она бы смогла снова вдохнуть жизнь в дом и членов семейства, подробно описывает запустение и разбросанность всего того в доме, что всегда ранее было единым. Фактически смерть героини олицетворяла упадок, некую утрату смысла и общего стремления, которым была поездка на маяк. Попытка возобновить отношения с детьми и осуществить желание матери и жены подвигли мистера Рэмзи в конце романа совершить долгожданную ранее поездку на остров Скай. Отец, Джеймс и Кэм высадились на берег, но бывшее единение не было достигнуто,

ибо символом единства и общего стремления к счастью и добру были их мать и сам маяк, достижение которого в полной мере сплотит членов семьи Рэмзи без матери уже не смогло.

Следовательно, любовь и даже некоторое почитание дома Клариссой и миссис Рэмзи выражалось в их отношении ко всему тому, что происходило внутри дома, между его обитателями, и, несмотря на тяжелую жизнь женщины в условиях, продиктованных мужским обществом, героини, тем не менее, проявляют свои сильные стороны и не поддаются давлению со стороны мужей, хотя внутренне сомневаются, переживают и расстраиваются втайне от окружающих.

Главным отличием в проявлении способности женщины противостоять мужской жестокости и достойно представлять себя как личность в образах романов Вульф “Миссис Дэллоуэй” и “На маяк” является то, что Кларисса сама понимала свою скрытую сущность, свои сомнения и мнительность, она была способна анализировать и размышлять о себе самой и о своих возможностях и целях. Миссис Рэмзи предстает терпеливой и стойкой. Она сама не понимает своей роли в семье, не осознает своего дара соединять все вокруг себя, своей важности для детей и, как оказалось, мужа. Возможно, поэтому Вульф и показала жизнь семьи Рэмзи после смерти героини, позволила смерти победить жизнь, чтобы выявить то, что необходимо для полноценной жизни до смерти. Кларисса же, которая тоже не раз думала о самоубийстве, в финале романа после услышанной истории про смерть Септимуса Смита, о котором она ничего не знала в течение всего произведения, но который, по сути, представлял ее скрытую сущность, превзошла себя и отбросила мысль о суициде, осознав ценность каждой минуты существования.

Таким образом, исследование женских образов в романах Вирджинии Вульф “Миссис Дэллоуэй” и “На маяк”, а именно образов главных героинь миссис Дэллоуэй и миссис Рэмзи, показало, что наряду со сходством в отношении к жизни, дому, дуплановости обоих образов, очевидным предстает отличие героинь в осознании своей “силы” в рамках “мужских правил игры в жизни”, когда Кларисса склонна к самоанализу и в конце романа делает выбор в пользу жизни, поняв свою способность жить достойно в условиях мужского общества с присутствием им жесткостью и эгоизмом. Миссис Рэмзи не сумела донести до своей семьи свою значимость при жизни, поэтому только после ее смерти дети и, особенно, муж полностью осознают, что без матери все рассыпается и не может более существовать в том же качестве. Тем не менее, образы героинь доказывают, что женщина способна проявить себя как лидер в условиях мужского самолюбия, не теряя женственности и чуткости.

1. Михальская Н. П. Пути развития английского романа 1920-1930-х годов. Утрата и поиск героя / Н. П. Михальская. – М. : Высшая школа, 1966. – 271 с.
2. Энциклопедия литературных героев : Зарубежная литература XX века / под общей редакцией Н. С. Павловой. – М. : Олимп; ООО “Издательство АСТ”, 1998. – С. 111–115.
3. Англомовні письменники / пер. з нім. Р. Матієва; літературна редакція А. Цяпи; головний редактор Б. Будний. – Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2010. – 464 с. – (Серія “Метцлер компакт”). – ISBN 978-966-408-397-0 (серія), ISBN 978-966-10-0371-1.
4. Кравцова М. О. Функція двоплановості образів у романах Вирджинії Вульф / М. О. Кравцова / Семантика мови і тексту : Матеріали X Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ, 2009. – Ч. 2. – С. 150–153.

СПРИЙНЯТТЯ ІМЕНІ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В МІЖОСОБИСТІСНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Кравченко Галина

У мовній комунікації використання імені співрозмовника має дуже важливе значення. Підбираючи ту чи іншу форму імені, ми деколи усвідомлено, а частіше інтуїтивно, ставимо перед собою ряд завдань. Адже комунікативний акт – це процес передачі інформації іншим людям, який ґрунтується на взаєморозумінні. Процес мовлення передбачає, з одного боку, формування і формулювання думок мовними (мовленнєвими) засобами, а з іншого – сприйняття мовних конструкцій і їх розуміння. Надсилаючи повідомлення, ми кодуємо його певним чином, одержувач – розкодує інформацію. Ефективність спілкування можна прорахувати шляхом встановлення відповідності між надісланим і прийнятим повідомленням. У нашому випадку – це підбір форм імені в процесі комунікації та їх сприйняття денотатом.

Метою нашого дослідження є виявлення сприйняття різних форм імен та їх вплив на комунікативний процес. Досліджувані імена, їх варіанти і форми збиралися на території Донецька в даний період часу, де використовується українська та (частіше) російська мови. Тому досліджуваний матеріал береться з обох мов.

Зазначимо, що використання особової форми імені та його варіантів і форм у процесі комунікації пов’язано з порушенням соціальних конвенцій іменування особи й бажанням виразити суб’єктивне ставлення до іменованого. Завдяки звертанням номінатора у комунікативному акті в іменованого формуються його самосвідомість. Ім’я виступає найбільш очевидним засобом усвідомлення своєї якісної визначеності у світі, формування конкретних уявлень людини про саму себе. Офіційна форма, її варіант, демінутив або пейоратив визначають місце, яке займає людина в суспільстві, приписують соціальну функцію або надають конотативне забарвлення (Елла Юрївна, Елла, Елка, Люсик). У звертанні та найменуванні мовець дає зрозуміти себе за вибором імені. Для названої людини такий онім стає своєрідним дзеркалом, в якому він сприймає свій образ, побачений очима інших людей [3, с. 45]. Крім цього, слова можуть бути позначеннями внутрішніх станів мовця, вони можуть викликати певні афективні реакції у слухачів, відповідно до сприйняття останніх [5, с. 66].

Сприйняття буває або цілком визначеним, або тільки ймовірним. Найголовнішими фізіологічними умовами сприйняття є шляхи асоціацій, що утворилися в мозку. Вони йдуть від зовнішніх чуттєвих вражень. Якщо відоме враження міцно асоціювалося з властивостями якогонебудь об’єкта, то, отримуючи це враження, ми майже впевнені, що воно пов’язане саме з даним об’єктом. Так само відбуваються й процеси з іменем, яке ми чуємо: з першого погляду ми впізнаємо і називаємо на ім’я відомих нам осіб, відомі місця і т.ін. [6, с. 47.]. Так, у нашому опитуванні денотат повідомила, що ім’я у формі Галчонок викликає у неї відчуття теплоти, захищеності, любові, оскільки воно пов’язане зі спогадом про матір. Але в тих випадках, де враження асоціювалося з декількома реальними об’єктами, що представляють два або більше окремих комплексів однорідних властивостей, сприйняття даного об’єкта стає невизначеним і про нього можна тільки сказати, що воно є ймовірне сприйняття даного об’єкта, який справляв на нас таке ж враження [7, с. 54].

Найбільш швидким впливом на сприйняття людини, найкоротшим і найбільш точним шляхом до її підвідомості є мовна або комунікативна сугестія, яка характеризується використанням у практиці мовної взаємодії спеціальних мовних маркерів – сугестем, що успішно

впливають на вибір (установку) тих чи інших переваг у діяльності людини, на світ її особистісних смислів, невідконтрольних свідомості [5, с.102].

Текст, що використовується в мовленнєвому акті, складається із звуків – гучних і тихих, шиплячих і дзвінких, високих і низьких, на які ми реагуємо рефлекторно. У сприйнятті людини встановлюється зв'язок між типами звучання і типами предметів, явищ і дій. Такі спостереження у вітчизняному мовознавстві робив ще М.В. Ломоносов, а в середині ХХ ст. цим питанням займалися Р.Якобсон, Е.Орлова, М.Панов, Г.Іванова-Лук'янова. Американський психолог Ч.Осгуд, досліджуючи способи впливу на маси за допомогою публічних виступів, звертає увагу на роль благозвучності мелодики мови. Він розробляє спосіб управління “музикою слів”, назвавши його методом “семантичних диференціалів”. В основі цього методу лежить “фонсемантика”, що дослівно означає “сене звуку”.

Найбільш відомими з питальників на сьогодні є Терстоуна (висловлення суджень про думки з допомогою анкети), метод сумарних оцінок Ликкерта тощо. Ф.Зімбардо та М.Ляйппе визначають установку як ціннісну диспозицію у відношенні до того чи іншого об'єкта. “Це оцінка чогось або когось за шкалами “приємно – неприємно”, “корисно – шкідливо” або “добре – погано”: щось ми любимо, а щось – ні, до чогось відчуваємо прихильність, а до чогось – антипатію. Те, як ми оцінюємо наші відносини з навколишнім світом, відображає наші установки. Установка має диспозиційний характер у тому смислі, що є сприятливою, засвоєною шляхом навчання тенденції думати про будь-якої предмет, людину або проблему якимось певним чином [5, с. 102–103].

Російськими вченими, які займаються дослідженнями сугестивної лінгвістики, розроблені експертні нейролінгвістичні програми (“Діатон\Діаскан», “БААЛ»), що оцінюють звуки, виходячи з різних вимірювань. Так, наприклад, страшними і злими сприймаються звуки “ф», “х», “ш», “щ»; звуки “п», “к», “в” – страшні, але не злі; “ж», “з», “р” – страшні, злі і одночасно сильні; “р», “с», “с” – не страшні, але злі. Слова, які утворені так, що в них переважають страшні або злі звуки, є словами “жорсткого кодування». Зовсім інше психологічне сприйняття сонорних звуків “л», “м», “н», “в», “й», як і слів, у яких вони переважають.

Слід, однак, зазначити, що окремо взятий звук і звукосполучення в процесі мовлення сприймаються по-різному. Особливе сприйняття залежить від того, яке місце займають звуки в структурі слова.

Невід'ємною частиною психічного образу тексту є викликані ним звуко-кольорові асоціації. В процесі роботи нами було виявлено, що сприйняття окремих звуків не завжди відповідає відчуттям, які вони викликають у слові або тексті (наприклад звуки х, ш, к, у, м, й, що використовуються в різних формах імен. Так звук “х» має негативне сприйняття 86%, “ш” – 75%, “к” – 73%, “у” – 67%).

Досліджуючи структуру слова в російських і українських іменах в суфіксах (українською) -еньк-, -очк-, -ок-, -ик-, -чик-, -ньк-, (російською) -эньк-, -очк-, -ок-, -ик-, -ык-, -чик-, -энк-, -ньк-) звуки також сприймаються по-різному. Так, в російській суфікс -эньк – 100% (позитивні оцінки); -очк-, -ик-, -ок-, -енк- – також позитивні, -ык – негативні, а -чик- мав незвичайний характер (як позитивні так і негативні відгуки залежно від того, з якими звуками було сполучення). Звук [к] частіше викликає негативні відчуття, але в суфіксах (у поєднанні з іншими звуками) надає оному позитивних конотацій. У нашому дослідженні ми спостерігали такі приклади імен, як (рос.) Сашок (дієве, біле, ласкаве, світле ім'я), Івашок (поступливий), Антошенька, Антошка (так звертаються батьки, близькі люди або коли, хочуть викликати прихильність). Аналогічно різницю у сприйнятті окремого звука й звуковому

комплексі простежуємо у звукові [х]: одиничний – неприємне, страшне, в імені – має позитивне сприйняття, або відчуття офіційності (Антоха, Натаха).

Звук [ш] в онімі (російською – Саша, Сашенька, Андрюша, Андрюшенька, українською – Сашко) не сприймається “страшним і злим”, а навпаки набуває забарвлення ласки. У таблиці 1 ми подаємо показники позитивного і негативного сприйняття звуків в різних іменах.

Таблиця 1

Показники виявлення позитивних і негативних конотацій у сприйнятті окремих звуків в різних формах імен

Звук	Позитивне сприйняття (%)	Негативне сприйняття (%)
х	86	14
ш	75	25
к	73	27
у	67	33
й	29	71

Досліджуючи сприйняття імені в цілому, ми отримали такі результати. Одна з опитуваних так охарактеризувала форми свого імені: (рос.) Світлана – пісочне або беж, за формою – хвиляста лінія; Света – нейтральне, для всіх, вуличний ліхтар, палаючий вночі; Светочка – відтінок негативного, оскільки сприймається з очікуванням прохання щось зробити, відчуття маленької квіточки, що колишеться на вітрі; Светик – пустоці, пригоди, подруги, сонячний зайчик; Светланка – пов'язано з близькою людиною, ім'я набуває звукову забарвлення – бархатистість голосу; Свеха – пов'язано з братом, асоціація – м'яка коричнева іграшка; Світлана Павлівна – сприйняття пов'язане тільки з батьком (“видно, йому так приємно») асоціюється з м'якими тапочками; (укр.) Світланка – відчуття позитивні, але мають відтінок вимогливості й офіційності: так називали в школі.

Від імені Андрій ми отримали такі похідні і їх характеристику: (російською) Андрюха – наявні звуки (х), (ю), (р) надають таких конотацій – асоціюється з друзями, смішне, хуліганське (з позитивним відтінком).

В імені Антон денотати найчастіше подавали такі форми – Антошенька, Тоха, Антоха. Один із опитуваних охарактеризував ці форми так: (російською) Антон – “коли батьки так звертаються я знаю, що це означає, що щось трапилося, вони на мене злі”; Антоша – “найчастіше так звертаються близькі родичі”, має позитивне забарвлення, Антошенька – “так звертаються, коли від мене чогось хочуть”, відчуття настороженості; Антоха – асоціація з батьком, приємне, шанобливе, Тоха – друзі.

Катя – (російською – Катерина, Катенька, Катусик, Катюша, українською – Катрусику) може мати таке сприйняття: (рос.) Катерина – тверде, сіре, “величне ім'я»; Катенька – мати, ласка, лялька, рожеві щічки, кучеряве волосся, коли хвалять, цукерки; Катрусику – дідусь, гуртожиток, м'який зайчик, “збирання кольорів для мами”; Катрюшаша – близькі подруги, школа, музика, сміх, (укр.) Катрусику – “сестра, село, квітка, блакитний колір”.

Іван – зафіксовано в таких формах – російською, Іванчик, Івашок, Ванька, українською – Іванко, Івасик, Івась, Іванець, Іваночко). Охарактеризовано було у цілому як спритний, ласкавий, наївний, поступливий, серйозний, рухливий, маленький, розбійник.

Звичайно, для кожної людини сприйняття імені індивідуальне, часто ситуативне, образне. Ім'я може пов'язуватися з образом людини, чи набувати кольорового, звукового, забарвлення, якоїсь форми тощо. Наприклад, в анкетах зустрічаємо такі кольорові асоціації (російською Сергей – блакитне, сіре, Сережа – чорне, Елена – зелене, Лена – синій, Галюся – жовте, Александр – рожеве, Сергей – сіре, Настя – чорне, Настюшка – блакитне, Настень-

ка – малинове, Светлана – жовто-золоте, Андрей – зелене), асоціації, пов'язані з предметами (російською Катя – лялька, Катюша – квіти, Настенька – теплий дім, Настюшка – підгале морозиво, українською Катрусик – пояс), з різними рисами характеру (російською Ивашок – поступливий, українською Іваш – серйозний), статусом (російською Анастасия – офіційне, “мене так більше слухають, поважають”, Дарина, Екатерина – велична), з тактильними відчуттями (російською Маргарита – гостре, сухе, Ваня, Настюшка, Дарина – м'яке, Макс – тверде, Настя, Дасюся – тепле, українською – Христуна – тепле), запахом (Светлана – запах календули); смаком (російською Светлана – какао, Настюша – солодощів, Андрій – кавуна, Светка – пікантне, Андрюша – полуничне морозиво); слуховим сприйняттям (російською Владимир – дзвінке); емоціями (російською Дашенька – любов, Максим – страх, Галка – гнів; Даринка – щастя), віком (російською Настенька – дитинство, українською Катусик, Оська – старість), формою і фігурою (російською Настюша, Галинка, Галченко, Вова – кругле; Александр, Вовка – квадратне; Володимир, Саша – витягнуте, українською Вовчику, Сашко – трикутне, Олена – кругле). Фігури у цих прикладах мають позитивну і негативну оцінку (кугасті фігури характеризують імена як неприємні, а округлі симпатизують).

При проведенні анкетування в опитуваних, що згадували форми імен та намагалися їх оцінити, спостерігалася активна жестикуляція (намагання показати те, про що говорить ім'я), міміка ставала більш виразною, спостерігалася ситуативне сприйняття на рівні подобається або не подобається.

Таким чином, ім'я відіграє важливу роль у процесі комунікації. З метою налагодження спілкування, з'ясування місця і ролі комунікантів, мовці часто використовують власні імена у їх різних формах. Найменування визначає місце, ставлення не тільки поіменованої людини, а й самого номінатора.

1. Вежбицкая А., Язык. Культура. Познание. / Перевод с английского, ответственный редактор М. А. Кронгауз, вступительная статья Е. В. Падучевой. – М.: Русские словари, 1996. – 412 с. ISBN 5-89216-002-5
2. Журавлев А.П. Фонетическое значение / А.П. Журавлев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. – 159 с.
3. Пигалев А.И. Культурология: Учебное пособие / А.Пигалев. – Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 2006.0 – 420 с. ISBN 5-85534-123-2.
4. Поршнев Б.Ф. Понятие суггестии: психологический и лингвистический аспекты / Б.Поршнев. – М.: Наука, 1974. – С. 450–451.
5. Черепанова И.Ю. Вербальная суггестия: Теория, методика, социально-лингвистический эксперимент: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 – общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика. / И.Ю.Черепанова. – РАН. Ин-т языкознания. Дис.совет. – М., 1996. – 20 с.
6. Джеймс В. Психология / W.James. Psychology: Briefer Course. N.Y.: H.Holt & Co, 1893. – М.: Педагогика 1991. – Режим доступу до сайту: <http://psylib.org.ua/books/james02/index.htm>.

ПОЛЬСЬКОМОВНІ ВПЛИВИ У СУЧАСНОМУ ФОЛЬКЛОРИ ПІДЛЯШШЯ

Кравчук Надія

Підляшшя – один із етнографічних регіонів України, не охоплений її адміністративно-територіальними кордонами. Попри те, що край цей входить до складу Польщі, існує ряд історичних, етнографічних, лінгвістичних та

суспільно-політичних чинників, які ідентифікують його як український [7, с. 25]. Територія регіону етнографічно продовжує споконвічні українські землі, а відтак заселена українцями. Для учених-етнографів це аксіома, однак політичні спекуляції навколо цього питання і досі не припиняються.

Один з найнадійніших етноідентифікуючих чинників населення – його фольклор, особливо обрядовий. І жанрово, і тематично підляські пісні близькоспоріднені з західнополіськими та волинськими фольклорними зразками, на що неодноразово вказували дослідники Р. Кирчів, В. Давидюк, І. Мацієвський, В. Борисенко, В. Головатюк, С. Рижик та ін. Однак тривале побутування підляських теренів у складі різних державних утворень (переважно польських), асимілятивні впливи на українськомовне населення краю, низька національна свідомість його мешканців та й нинішня ситуація на Підляшші призвели до певних метаморфоз народнопісенної творчості автохтонних мешканців регіону. Білоруські переклади українських пісень Підляшшя та польськомовні впливи і досі ускладнюють встановлення національної ідентичності фольклору етнорегіону.

Відтак метою нашої розвідки обрано з'ясування впливу польської мови на пісенні зразки підляського краю. Першочерговими завданнями будуть такі: коротко окреслити говіркові особливості мови автохтонів Підляшшя; проаналізувати тексти пісень, подані у сучасних збірниках підляського фольклору, пильну увагу зосередивши на тих фольклорних зразках, що позначені польськомовними впливами; на основі мовних особливостей пісенних текстів Підляшшя простежити явище взаємовпливу між українською та польською фольклорними традиціями.

Підляшшя як окраїнний північно-західний етнічно український регіон на сьогодні становить північно-східну частину Республіки Польща. До його складу входять Підляське воєводство та частина Люблінського, котре з часу адміністративної реформи 1999 р. об'єднало землі колишніх Люблінського, Замостського, Холмського воєводств, а також частини Білопідляського, Тарнобжезького та Сідлецького.

На сьогоднішній день територія Підляшшя становить регіон, що заселений українцями (для прикладу, на Північному Підляшші проживає понад 100 тисяч українськомовного населення), які змушені “відшукувати” свою національну ідентичність у середовищі польськості та активних проявів білорусифікації. Навіть Північне Підляшшя, мешканців якого оминув виселення 1947 р. і котре, таким чином, майже повністю заселене українцями, має дуже слабку національну свідомість, яка проявляється на цих теренах головно через мову, фольклор, особливості побуту. Вони і стають свого роду індикаторами українськості для сучасних дослідників Підляшшя і дозволяють віднайти українців на цих теренах, попри інформацію, що значиться в паспорті.

Пісенність підляського краю репрезентована кількома збірниками, серед яких на материковій Україні найдоступніші “Традиційні пісні українців Північного Підляшшя”, “Співаюче Підляшшя”, “Ти не згасла, зоре ясна” та ін. Вони й є основним джерелом для студіювання підляського фольклору. Друкуються тексти пісень і на сторінках періодичних видань, тож доступ до народнопісенної творчості підляшуків забезпечений доволі широко. І хоч автори статей і укладачі збірників свідомо не публікують повністю сполонізованих текстів, все ж надібуємо непоодинокі фольклорні зразки із засиллям полонізмів. Саме такі матеріали й стануть об'єктом пропонуваної розвідки.

Зазначимо, що мова автохтонних жителів Підляшшя належить до говірок північнопідляського діалекту української мови. Таку генеалогію підляських говорів свого

часу підтвердило дослідження, проведене на поч. XX ст. Московською Діалектологічною Комісією. Його результати були викладені у двох публікаціях: “Диалектологическая карта русского языка в Европе” (1914) та “Опыт диалектологической карты русского языка в Европе” (1915) [14, с. 28].

Відносять до північноукраїнського діалекту говірки Підляшшя й сучасні діалектологи Г. Аркушин, С. Бевзенко [2], М. Лесів [9, с. 288]. Уродженець Підляшшя, сучасний краєзнавець, етнограф та фольклорист Іван Ігнатюк у одній зі своїх розвідок охарактеризував говірки Підляшшя таким чином: “Я Підляшшя об’їздив вздовж і впоперек. Побував я не в одному селі і говорив з людьми їх місцевою говіркою. Ствердив я, що на Підляшші майже в що другому селі інакше говорять. Люди свою рідну мову називають “нашою”, “простою”, “хохлацькою”, рідко – українською. Однак ці різні говірки належать до української мови. Впливи української мови сягають на Підляшшя на заході по Лодвин, Острів-Люблінський, Парчів, околиці Межиріччя Радзинського повіту [...], а на півночі за Більськ-Підляський та Гайнівку” [4, с. 13].

Тим часом серед деяких білоруських та польських мовознавців побутує думка, що підляські говірки мають білоруську генеалогію. Тому, аби уникнути сплутування діалектизмів із чужомовними запозиченнями (насамперед польськими та білоруськими), вважаємо за доцільне перерахувати основні говіркові особливості Підляшшя.

Перш за все, підляським говіркам притаманна наявність дифтонгів, які виникли на місці староукраїнських **о** та **е** в закритих складах на місці давнього “ять” під наголосом [9, с. 411]. У пісенних текстах ця фонетична особливість доволі часто графічно фіксуються у вигляді буквосполук уо, уи, уе, іе, іе, іе. Мова підляшуків характеризується збереженістю праслов’янського закінчення інфінітива -ті (маті, робиті), а також м’якістю [л] – *робилі, колесо, великі* та наявністю закінчення -г у дієсловах III особи однини та множини теперішнього та простого майбутнього часу дієслова (*робит, думают, сходит*). Серед інших рис – присутність архаїзмів на лексичному рівні [13, с. 32].

Попри ці регіональні особливості, мова мешканців Підляшшя, як уже йшлося вище, усіяна запозиченнями із російської, білоруської та польської мов. Останніх – найбільше.

Серед пісенного фольклору найбільш сполонізовані весільні пісні. У їх текстах – велика кількість польських слів або таких, що позначені впливами польської орфопії. Підтвердження цього – частина строфи, у трьох рядках якої аж п’ять не властивих українській мові слів:

*Ой, родино, родино, бувай у мене на весіллі,
Ой у мене на весіллі то їдзене й щизене,
То їдзене й щизене, й хороше посидзене* [12, с. 85].

У текстах весільних пісень найчастіше натрапляємо на полонізми на означення родинних стосунків: ойченько вживається замість батько; дзядуню – замість дідуню; цурюля, цурка – замість дочка тощо:

*На пудову новий колодець і видро
Ой, чом же, Ніночко, твого ойченька не видно?
Перейді ти хату, сієни, комору,
В новий комори свого ойченька погледі...* [11, с. 143–144]

*Ой два нас, два нас, моя матулю, два нас.
Ой оддай же ти свою цурюлю замуж.
Не буде вона ничогутко робити,
Но буде вона хорошутко ходити* [11, с. 89].

*Кланяйся, Марусю, низенько, покорненько,
Жеби було хорошенько.
Ойцу й паніматци, ойцу й паніматци.*

Всій своїй родиноньци [12, с. 77].

На польськомовні впливи вказують, окрім яскравих полонізмів, і паралельні форми слів, що трапляються в межах одного тексту. Їх одночасне функціонування в піснях вказує на те, що в живому розмовному мовленні допускається використання одного з варіантів слова поруч з іншим. Непоодинокі випадки фіксації такого “орфопічного паралелізму” дозволяють трактувати його наявність не як помилку під час запису, адже навіть якщо, співаючи, інформаторка допускає неточність, називаючи польську форму слова замість української, а потім виправляється, це тільки ще раз свідчить, що в народнорозмовному мовленні побутують дві форми слова: українська та польська. Розшифрування та друкарська недбалість тут теж ні до чого. Тим паче, що такі подвійні форми стосуються переважно слів, у яких на місці колишніх редукованих голосних чи “ять” у сучасних польській та українській мовах розвинулися різні звуки, або ж двох паралельних форм із повноголоссям (що властиво українській мові) чи неповноголоссям (у польській мові). Для прикладу наводимо пісні, у яких, окрім полонізмів, вживаються паралельні форми слів (у текстах вони підкреслені):

*Похілилася верба через рів до єзьора,
Склонилася Марися через стол до матюнки,
Через стол голову клонить,
А пуд стїл сльозоньки ронить* [12, с. 91].

*Два голуби гуде, зозулька черкоче да гей,
Любие хлопець дівчину та й покинути хоче.
Чи любиш крулєвну, ой чи королєвну да гей,
Чи вдовину дочку, що ходит по садочку* [11, с. 170].

Той факт, що полонізаційні процеси торкнулися перш за все весільної пісенності, – не дивина, адже і сам весільний обряд на теренах Підляшшя зазнав істотної трансформації, що пов’язано з модернізацією суспільства. Обрядове весільне дійство набуло статусу свого роду “додатка” до офіційної процедури одруження як акту громадського стану і стало доповненням реєстрації шлюбу та вінчання. Такі зміни, однак, характерні не лише для Підляшшя, а тематика нашої розвідки не передбачає їх детального розгляду.

Календарно-обрядові пісні Підляшшя теж позначені польськими мовними впливами. Серед них у цьому плані вирізняються жнивницькі пісні. Причиною цього може бути контамінація самих обрядодій в умовах мовного та територіального сусідства українського та польського етносів. Маємо на увазі обряд завивання “перепелиці”, відомий на теренах Підляшшя та у польській фольклорній традиції і майже повністю чужий для українських земель (за винятком поодиноких згадок на рівні тексту).

Респонденти з Підляшшя подають про цей обряд таку інформацію: “А як дождем, зробімо “перепелицю”. Покінемо трошки жита, зв’яжем вершок, виполем (коб на другій руок було чисте), вберемо квітками. Хлібець всередіну покладамо на застелений білою хусткою камінець. Це робілі для того, коб урожай гожи був. Частінку колоскуов зрізували і святілі на Спліне. А потум вже жито засівали на новий урожай” [3, с. 40].

“Колісь як то жалі серпами – ну все тие перепелице робілі. Вже як дожнуті озьмут тако позбірают жита тують, і звежут, и вінками вберут, бо то вже перепелиця. І на...Положат хліба й соли всередину” [1, с. 389].

Схожі обрядодії на теренах Західного Полісся відбувалися під час завивання борода – її теж зв’язували, коли закінчували жати, прикрашали квітами, клали туди хліб із сіллю, витереблювали зерно і сіяли кругом неї [10, с. 296–297]. Однак про номінацію “перепелиця” в західнополіських селах не чули, тому очевидними є впливи польської фольклорної традиції. Тим-то й самі пісні, в

яких згадується перепілка, й слова-полонізми у них – не дивина:

*Не вилятуй, сива перепелко.
Вже ми не підєм в тоє полько.
Одчиняйтеся нові двіріє,
Вже ся на полю житко не віє.
Одчиняйтеся, райські ворота,
Вже ся скуньчила в полю робота!
Дожали жита, дождемо яркі,
Не жалуї, пане, пива, горілі.
Просим єгомосьї о політику,
О бочку пива і о музику.
Не жалуї, єгомосьць, сивого зрєбїя,
Пошли по водку хоть до Крулевця* [5, с. 34–36].

.....
*Ой до коньца, челядонько, до коньца.
Ой пройдемо додомоньку за слоньца.
Ой дожали ми житонько, дожали
Із-под межи пшепюречку вигнали.
Ой дожали ми житечко і овес,
Ой бо нашому жнівові дзісь конєц* [5, с. 49].

Необрядовий фольклор Підляшшя теж не уникнув полонізації, адже велика кількість таких пісень була засвоєна польською фольклорною традицією і навіть побутує в польськомовному варіанті, будучи прикладом двомовності однієї й тієї ж самої пісні.

Р. Кирчів зазначає, що особливо пересипана полонізмами мова т. зв. “дідівських пісень” – з репертуару жєбручих дідів, які часто виконували і польські пісні. Також серед необрядових пісень, позначених польськими мовними впливами, дослідник виділяє короткі гумористичні співанки і приспівки до танцю, котрі своїм побутуванням були тісно пов’язані із щоденним життям та розвагами жителів регіону [8, с. 281–282].

Таким чином, проаналізовані фольклорні зразки дозволяють виділити серед найуживаніших полонізмів, що трапляються в піснях, зафіксованих на Підляшші, кілька груп. Перш за все це слова, які зазнали впливу польського вокалізму та консонантизму (браце, цяло, їдзєнє, пїценє, круль, вшелякій тощо). По-друге, це слова, котрі не використовуються в українській мові і є запозиченнями з польської (ойчизна, єсєнь, слоньце, дзісь, єгомосьць, єзьоро, цурка, ойтец, дзядуньо, жолнєж, жигнати, жєб, жєби, альбо, сконт та ін.). Найбільшою частотністю вживання у цій групі характеризуються службові частини мови – сполучники та частки. Так, на деяких територіях полонізм жєб (жєби) повністю заступає український відповідник щоб, що фіксують пісенні тексти:

*Гєлєло, гєлєло,
Жєб зиму розмєло,
Жєб було літєчко,
Червонє яєчко* [12, с. 53].

.....
*Панє, залуж головою,
Ой із твєю роботою.
Жєби пануов в дворі страшно,
Жєби пануов в дворі страшно,
Як на полі сонцє зайшло.
Жєби пана кулі вбілі,
Жєби пана кулі вбілі,
Як ми ручки потомілі* [5, с. 34–36].

До третьої групи належать синтаксичні конструкції, укладені за принципом калькування із польської мови. Серед них найуживанішими є словосполучення з прийменником о (в значенні про, за): “Просим єгомосьї о політику, о бочку пива і о музику” [5, с. 34–36].

Таким чином, зафіксовані тексти пісень з Підляшшя дають змогу простежити суттєвий вплив польської мови на різних рівнях: фонетичному, лексичному, синтаксичному. З одного боку, процес полонізації українського фольклору Підляшшя виглядає більш-менш органічно

(проникненню польської лексики в український фольклор підляшуків в умовах постійного контактування запобігти доволі важко), з іншого ж – видається систематичним і невідворотним. Його наслідками можуть стати не лише поодинокі мовні впливи та взаємопроникнення фольклорних традицій українського населення Підляшшя та поляків, а й повна “деформація” окремих пісенних зразків, стирання говіркових особливостей, що дозволяють ідентифікувати фольклорні тексти як українські чи польські. Мова ж – один із етновизначальних чинників, а на Підляшші і поготів, адже там це фактор, на основі якого виокремлюється з польського загалу українська народність: гово-риш по-польськи – ти поляк, по-українськи – українець.

1. Аркушин Г. Л. Голоси з Підляшшя: [Тексти] / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. – 536 с.
2. Бєвзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бєвзенко. – К. : Гол. Видавництво видавничого об’єднання “Вища школа”, 1980 – 248 с.
3. Борисенко В. “Ганна – вже осіння панна”. Традиційні осінні свята українців Підляшшя / В. Борисенко, Г. Стишова // Над Бугом і Нарвою. – 2003. – № 5. – С. 39–41.
4. Ігнатюк І. Замітки про українські говірки на Підляшші / І. Ігнатюк // Наша культура. – Ч. 6. – Варшава, 1959.
5. Ігнатюк І. Сіножаття, жнива та обжинки на Південному Підляшші / І. Ігнатюк // Над Бугом і Нарвою. – 2001. – № 4. – С. 34–36.
6. Ігнатюк І. Сіножаття, жнива та обжинки на Південному Підляшші / І. Ігнатюк // Над Бугом і Нарвою. – 2001. – № 5–6. – С. 48–50.
7. Кирчів Р. Ф. Із фольклорних регіонів України: [Нариси й статті] / Р. Ф. Кирчів. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2002. – 251 с.
8. Кирчів Р. Ф. Фольклор Холмщини і Підляшшя / Р. Ф. Кирчів // Народознавчі зошити. – 1996. – № 5. – С. 279–283.
9. Лєсєв М. Українські говірки в Польщі / М. Лєсєв. – Варшава : Український архів, 1997. – 495 с.
10. Поліська дома. Вип. III: Літо / [зібрав, упорядкував і прокоментував В. Давидюк]. – Луцьк : ПВД “Твердиня”, 2008. – 404 с.
11. Традиційні пісні українців Північного Підляшшя / [за матеріалами експедицій 1999–2001 років Л. Лукашенко та Г. Похилевич]. – Львів : Камула, 2006. – 308 с.
12. “Ти не згасла, зоре ясна”: [Пісні Холмщини та Підляшшя]. – Луцьк : Ініціал, 2006. – 352 с.
13. Филімонюк Л. Кілька зауваг щодо особливостей діалекту Північного Підляшшя / Л. Филімонюк // Традиційні пісні українців Підляшшя. – Львів : Камула, 2006. – С. 31–33.
14. Nawryluk J. “Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyń” / J. Nawryluk. – Bielsk Podlaskii : Podlaskie Wydawnictwo “Osnowy”, 2001. – 102 s.

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Кратасюк Людмила

У зв’язку з антропоцентричним підходом до розгляду сутності мови, спрямованістю її на комунікативний аспект досить актуальною в сучасній лінгвістиці є проблема мовної особистості як носія мови й творця мови. У мовознавчих студіях дослідження мовної особистості проводиться з урахуванням різних підходів. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, у них мало уваги приділено закономірностям розвитку мовної особистості з урахуванням комунікативних процесів, зорієнтованих на текстову діяльність.

У статті поставлено за мету проаналізувати психолінгвістичні та лінгвістичні основи розвитку мовної осо-

бистості, яка володіє високим рівнем комунікативної, зокрема текстотворчої, компетентності.

Означена компетентність лежить в основі розвитку мовної особистості – людини, яка є носієм мови, успадкованої нею від предків [4, с. 63]; володіє лінгвістичними знаннями та високим рівнем комунікативних умінь і навичок, дбає про красу й розвиток власного мовлення [12, с. 4]; вирізняється глибиною створення й сприйняття текстів [3, с. 188]; реалізацію в інтерактивній взаємодії дискурсу [15, с. 370]; тісно пов'язана з національними ідеалами та національною культурою [14, с. 8].

Проблемі становлення мовної особистості присвячено низку психолінгвістичних і лінгвістичних досліджень (Бацевич Ф., Загнітко А., Караулов Ю., Мацько Л., Паламар Л., Селіванова О., Симоненко Т. та інші).

Науковці підкреслюють, що структура мовної особистості та її рівні – вербально-семантичний, когнітивний, прагматичний (за Карауловим Ю. [8]) – визначають “класичну проблематику співвідношення мови і мислення, мови і дійсності, мови та соціальної взаємодії” [16, с. 109].

У процесі роботи над текстами різних типів формується комунікативна компетентність, яка займає найвище місце в ієрархії якостей мовної особистості. “Мовна особистість у процесі становлення і розвитку проходить кілька етапів, щоразу піднімаючись на вищий рівень мовної культури” [14, с. 4], тобто оволодіває комунікативною компетентністю, яка постає “як найвища форма опанування мови” [7, с. 109].

У лінгвістичних джерелах комунікативна компетентність розглядається всебічно. Так, Ф. Бацевич трактує її як “сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад інтеракції, умінь їх ефективного застосування в конкретному спілкуванні в ролі адресанта й адресата” [3, с. 124]. О. Селіванова в термінологічній енциклопедії наводить таке визначення: “Здатність мобілізувати різноманітні знання мови, паравербальні засоби, ситуації, правила й норми спілкування, соціуму, культури для ефективного рішення певних комунікативних завдань у відповідних контекстах чи ситуаціях” [15, с. 233].

Теоретичними засадами формування комунікативної компетентності є лінгвістичні науки, предметом вивчення яких є мова, мовлення, текст. Оволодіти комунікативною компетентністю можливо насамперед у процесі активної мовленнєвої діяльності, одним із компонентів якої О. Леонтьєв називає мову [9, с. 116].

У філософській концепції В. фон Гумбольдта мові відводиться найголовніша роль у формуванні світогляду людини. Цю думку значно поглибив і поширив О. Потебня, який особливого значення в розвитку особистості надавав рідній, материнській, мові.

Оскільки людина – носій архетипу національного підсвідомого (згідно з концепцією Юнга К. [19, с. 100]), то рідна мова для неї є універсальним засобом самопізнання та пізнання світу, свого народу, його історії, культури, духовності тощо. “Мова – це не тільки звуки і слова, відповідні конструкції, – стверджує А. Загнітко, – це насамперед душа кожного мовця” [7, с. 200]. У праці Ф. Бацевича зацентровано на ролі рідної мови як символічного синергетичного середовища між зовнішніми і внутрішніми світами людини [2, с. 55]. “Особистість не може пізнати й зрозуміти себе без мови, а відповідно й реалізуватись,” – зауважує Л. Мацько [12, с. 2]. Рідна мова підтримує в людині стан психологічної впевненості, рівноваги, дає відчуття життєвої перспективи, духовної опори. Мова є необхідною умовою розвитку мовної особистості.

Мова як психологічне поняття являє собою “глибокодуховне явище, символічну систему, медіум, споріднений з енергіями пізнання, мислення і енергіями зовнішнього світу, на який скерована пізнавальна діяльність людини” [2, с. 41].

Кожна мова фіксує в мовній свідомості людини реальність навколишнього світу, які формуються у вигляді мовної картини світу, тобто сукупності знань про світ, зафіксованій у лексиці, фразеології, граматиці. Мовна свідомість виявляється в мові, яка передусім є відображенням людського мислення. Мова – основне знаряддя мислення людини, яке представлено трьома типами: а) дискурсивно-логічне; б) практично-дійове; в) чуттєво-образне. Ці типи мислення взаємопов'язані, але переважає, на думку Н. Маслової, дискурсивно-логічне (лівої півкулі головного мозку) [11, с. 20]. Така асиметрична робота головного мозку гальмує образне мислення, що призводить до порушення гармонії мислення. Цілісне мислення можна розвивати лише за активної роботи думки, у конкретному застосуванні мови, а саме, – у процесі мовлення, без якого категорії “мова” і “мислення” недостатні для розуміння сутності мови: “Адже мислення” зароджується під час мовлення, комунікації, яка неможлива без елементів мислення [2, с. 35]. Отже, сутність людини значною мірою виявляється в комунікації, у соціальній взаємодії. За словами М. Жинкіна, “потреба людини в комунікації виникає навіть раніше, ніж мова” [6, с. 153].

На думку психологів і психолінгвістів (Виготський Л., Леонтьєв О., Гальперін І., Жинкін М., Бацевич Ф.), досконало вивчити мову можливо лише через мовлення, яке є інтегральним показником загального розвитку людини, а отже, й мовної особистості.

У процесі аналізу наукової літератури з'ясовано, що термін “мовлення” уживається на позначення як процесу мовленнєвої діяльності (усного і писемного спілкування), так і її продукту – тексту. Під час мовленнєвої діяльності відбуваються процеси породження і сприйняття мовлення. Породження мовлення – це процес ословлення думки, задуму, а тому обов'язково зорієнтований на організацію майбутнього повідомлення, тобто його підготовку й утілення в мовленнєві форми [3, с. 87]. У наукових студіях О. Леонтьєва розкрито його сутність, визначено етапи: мотив, задум, внутрішнє програмування, реалізація задуму, зіставлення (порівняння) реалізації задуму із самим задумом [10, с. 133].

Процес породження мовлення знаходить подальше висвітлення в теорії мовленнєвої діяльності. Зокрема А. Загнітко стверджує, що рух від думки до слова постає у вигляді перетворення особистісного смислу в загальнозрозуміле значення. Думка зароджується від різноманітних потреб людини. Отже, за думкою перебуває мотив, тобто те, заради чого ми говоримо. Мотив – перша інстанція в породженні мовлення й остання в його сприйнятті [7, с. 84]. За твердженням Л. Виготського, одиниці думки й мовлення не збігаються. Цю ідею значно поглибив М. Жинкін, виокремивши основний компонент мислення – універсально-предметний код (УПК), за допомогою якого відбувається формування задуму на базі особистісного досвіду. Учений зауважує, що механізм мовлення починає формуватися й удосконалюватися лише в умовах обміну інформацією, тобто під час комунікативного акту. Перші дві основні ланки механізму мовлення – прийом (кодування) і видача (декодування) інформації [5, с. 353, 348].

Наступний етап мовленнєвої діяльності – планування, підготовка висловлювання. Регуляція поведінки під час повідомлення формується у внутрішньому мовленні, яке виконує функцію підготовки зовнішнього мовлення. Внутрішня форма мовлення виникає як метамова, яка завжди наявна в процесі комунікації [6, с. 131]. Внут-

рішні мовлення – посередник не лише між мовою й інтелектом людини, а й між усним і писемним мовленням [6, с. 19]. Зовнішнє мовлення має індивідуальні особливості й залежить від мовних уподобань: уживання мовних засобів, продукування усного й писемного висловлювання відповідного стилю, типу та жанру.

Етап реалізації задуму висловлювання зумовлюється взаємодією двох інтегрованих нейрофізіологічних механізмів: свідомого психічного і автоматичного (позасвідомого). Автоматична діяльність використовує вже готові словесні формули, закріплені в пам'яті адресата як стереотипи мовленнєвої діяльності [16, с. 82]. У цьому виявляється “глибинна функція” мови – зв'язок свідомого і підсвідомого, – яка є основою текстотворчої діяльності людини: з одного боку, творчим процесом (продукування та вдосконалення оригінальних висловлювань на основі власного досвіду), з іншого, – репродуктивним із творчим доповненням (сприймання й відтворення готових комунікативних одиниць).

Отже, текстотворча діяльність – це система дій, спрямованих на сприйняття й розуміння, відтворення та інтерпретацію, породження і вдосконалення текстів.

Зв'язне висловлювання (текст) – продукт мисленнєво-мовленнєвої діяльності й адресанта, й адресата, його форма залежить насамперед від їхньої взаємодії. Одна з основних форм організації тексту – монолог, який за комунікативно-функціональними ознаками Д. Баранник, Ф. Бацевич, розглядають як факт реального, адресованого конкретній особі й аудиторії одностороннього мовлення [1; 3]. Породження монологічного усного та писемного тексту повинно орієнтуватися на сприйняття адресатом усного мовлення та його інтерпретацію на письмі, на фоні знання. Адже будь-який текст “двоплановий” і “двосуб'єктний”, за своєю природою імпліцитно діалогічний [17, с. 57]. Для побудови тексту надзвичайно актуальна теза про те, що “текст не існує поза його створенням і сприйняттям” (Леонтьєв О.). Створення тексту відбувається під час первинної комунікативної діяльності, яка враховує такі чинники: лінгвістичні (мовні засоби), суб'єктивні (пресупозиція, ідіостиль) та об'єктивні (комунікативні умови).

Сприйняття (вторинна комунікативна діяльність) – це “активний динамічний процес” [9, с. 33], співтворчість автора й читача в комунікативному акті, посередником між якими є текст.

Узагальнивши проаналізований матеріал, функціонування тексту в комунікативному акті зобразимо схематично (рис. 1).

Рис. 1. Функціонування тексту в комунікативному акті

Таким

чином, зміст і форма тексту залежать від мисленнєвих процесів під час породження (кодування) та сприйняття (декодування) висловлювання.

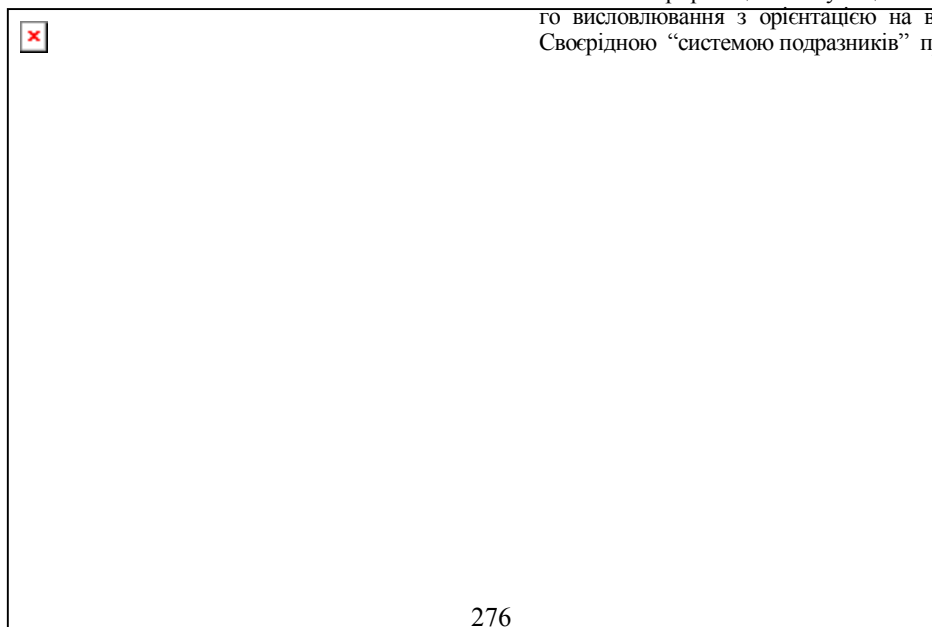
Породження висловлювання (власне текстотворчий етап) – це мовленнєво-мисленнєвий процес утілення задуму мовця в конкретні словесні формули з використанням засобів мовного коду [3; 16; 18].

Відсутність прямого контакту з адресатом відповідно впливає на побудову тексту. О. Леонтьєв підкреслює, що етап реалізації задуму висловлювання стосується двох процесів: добору мовних одиниць “із пам'яті” та побудови з них цілісного висловлювання. Дослідник виділяє три види пам'яті: безпосередню (усередині висловлювання), оперативну (усередині акту діяльності) та постійну, яка оперує мовним кодом [10, с. 176, 189].

У процесі породження мовлення, утілюючи свій задум у плані змісту і вираження, автор на основі оперативної пам'яті замінює одиниці “коду мислення” мовними засобами, зважаючи на пресупозицію, тобто спільний фонд знань, спільний досвід, спільні відомості адресата.

Під час декодування (текстосприйняття) відбувається зворотний процес – переведення адресатом змісту висловлювання в словесно-знакову форму відповідно до індивідуальних смислів [3, с. 322]. Сприйняття тексту складається з трьох етапів: власне сприйняття, розуміння й інтерпретації [16, с. 85]. Згідно з поглядами Ж. Піаже, будь-яка інформація в процесі сприйняття проходить чотири етапи й на шляху до повноцінного знання має чотири стадії росту. Н. Маслова називає такі етапи сприйняття інформації в процесі пізнання: 1. Сенсорно-моторний (сенсорно-чуттєвий). За допомогою п'яти каналів сенсорного сприйняття людина приймає інформаційні сигнали й природними каналами передає їх мозку. 2. Символьний. У мозку формуються символні аналоги сприйнятого: у правій півкулі образно-чуттєва модель, а в лівій – дискурсивно-логічна. За людиною залишається вибір, з якою моделлю працювати. 3. Логічний. Інформація проходить обробку, порівнюється сформований символ з досвідом людини. 4. Лінгвістичний етап настає в момент осмислення й акомодатії первинної інформації. Називання предмета, об'єкта, явища відбувається в момент упізнання, ідентифікації [11, с. 61].

Характер декодування тексту найперше передбачає аналіз тих відношень, що постають у рамках опозиції “автор (текст) – читач (інтерпретатор)” [13, с. 12]. Розуміння й інтерпретація тексту – це ніби породження нового висловлювання з орієнтацією на власне світобачення. Своєрідною “системою подразників” при декодуванні

тексту є як зовнішні чинники – структура тексту, мовне оформлення, – так і внутрішні – вікові та індивідуальні особливості інтерпретатора, потреби, життєві враження й цінності, фонові знання, тобто загальний фонд знань, умови комунікації тощо. Тому авторський і читацький зміст тексту не завжди однакові, хоча форма тексту (матеріальна оболонка) залишається незмінною [13, с. 38].

Якщо текст побудований неправильно, то думки автора й читача (слухача) значно розходяться. Щоб цього уникнути, потрібно орієнтуватися в основних особливостях текстотворення – від виникнення задуму, пошуку матеріалу висловлювання й мовних засобів (варіантів мовного коду) до побудови та вдосконалення текстів різних типів, стилів і жанрів, а це можливо за умови сформованості текстотворчої компетентності, що ґрунтується на здатності мовної особистості до первинної і вторинної комунікативної діяльності (породженні та розумінні текстів).

Отже, із зазначеного вище можна зробити висновок, що розвиток мовної особистості визначається рівнем володіння текстотворчою компетентністю, яка проявляється, по-перше, у вмінні будувати тексти різних типів, стилів і жанрів; по-друге, в умінні сприймати, розуміти, інтерпретувати тексти; по-третє, здійснювати текстову комунікацію – користуватися різнотипними текстами (висловлюваннями), відбір яких залежить від мотиву, тематики повідомлення, комунікативних завдань і характеру учасників взаємодії. Водночас необхідно зауважити, що відсутність застосування єдиного підходу до вивчення мовної особистості як основного суб'єкта комунікації уможливають подальші дослідження в цьому напрямі.

1. Баранник Д. Х. Текст / Д. Х. Баранник // Українська мова. Енциклопедія / [В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблик та ін.] – К.: "Укр. енцикл.", 2000. – С. 627–628.
2. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: монографія / Флорій Бацевич. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – 192 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
4. Жайворонок В. В. Національна мовотворчість у працях О. О. Потебні / В. В. Жайворонок // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури: зб. наук. праць. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 63–67.
5. Жинкин Н. И. Механизмы речи / Н. И. Жинкин. – М.: Изд-ство Академии пед. наук, 1958. – 369 с.
6. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М.: Изд-ство "Наука", 1982. – 156 с.
7. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії: моногр. / А. П. Загнітко. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2007. – 219 с.
8. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность / Ю. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 496 с.
9. Леонтьев А. А. Психолінгвістика / А. А. Леонтьев. – Л.: Изд-во "Наука" Ленинградское отделение, 1967. – 120 с.
10. Леонтьев А. А. Психолінгвістическіє єдностіє і порожденіє речевого высказывания. / А. А. Леонтьев. – [2-е изд. стер.]. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 312 с.
11. Маслова Н. В. Ноосферное образование. Научные основы. Концепция. Методология, технология / Н. В. Маслова. – М.: Инст. Холодинамики, 2002. – 338 с.
12. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у проекції педагогічного дискурсу / Любов Мацько // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 2–4.
13. Мойсієнко А. К. Слово в аперційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша: моногр. / А. К. Мойсієнко. – К.: Вид-во "Сталь", 2006. – 304 с.
14. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: 13.00.02 "Теорія і методика навчання (українська мова)" / Л. М. Паламар. – К., 1997. – 45 с.
15. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна

енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.

16. Селіванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: моногр. учеб. пособ. / Е. А. Селіванова. – К.: Брама, изд. Вовчок О. Ю., 2004. – 336 с.
17. Синиця І. А. Діалогічність у науковому тексті / І. А. Синиця // Мовознавство. – 2004. – № 2–3. – С. 55–60.
18. Тураєва З. Я. Лінгвістика текста и категория модальности / З. Я. Тураєва // Вопросы языкознания. – 1994. – № 3. – С. 31–37.
19. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Г. Юнг; пер. с нем. – М.: ООО "Издательство АСТ–ЛТД", "Канон+", 1998. – 400 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНОТАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

Крупеньова Тетяна

Дослідження мови української народної пісні є невід'ємною ланкою в розумінні витоків образності та емоційності нашої мови. Проблема мовного відображення світосприйняття українського народу за умови пильної уваги до різноаспектного вивчення української мови як національної та її розбудови є надзвичайно важливою. Народна пісня є тим історичним фактом, що ненав'язливо ілюструє ментальність українського народу: у її образах, символах, порівняннях відбите специфічне, власне ставлення нації до світу, його розуміння й сприйняття. Природно, що в українській мові вироблено й власний спростник, який містить оцінні номінації осіб. Українська народна пісня використовує його невимушено та жваво.

Аналіз фольклорних, зокрема народнопісних, словесних образів, народнопоетичних найменувань осіб має місце в дослідженнях С.Я. Єрмоленко, З.С. Василько, Н.М. Журавльової, Л.М. Дяченко та ін. У працях названих науковців розглядаються різні аспекти семантики та функціонування фольклорних найменувань: лексичне значення, мотивація появи символічного значення, порівняльний аналіз українських та російських фольклорних образів-символів тощо. Зазначимо, що ці наукові розвідки мають велике значення для різнопланового вивчення фольклорної лексики. Проте цілісні дослідження онімії українських народних пісень на цей час відсутні.

У цій статті ми ставимо завдання з'ясувати особливості функціонування конотативної лексики у текстах народних пісень. Ще відомий фольклорист Ф.М. Колеса говорив про велике значення українських народних пісень, зокрема, він стверджував, що "народні пісні, так само як і мова, є органічним витвором народного духу: вони живуть і розвиваються у тісному зв'язку із духовним життям народу, як його найсильніший вислів. Тому українські народні пісні дають невичерпні засоби до пізнання характеру й душі українського народу, його історії й культурного розвитку" [4, с. 24].

Персонажі української народної пісні відображають риси типової людини, яка живе знайомим для слухача життям, переживає звичні для нього ситуації тощо. Визначну роль при змалюванні яскравих персонажів української пісні відіграє народнопісенна лексика, що разом із зовнішньою простотою та невибагливістю несе такий заряд почуттів, що образи змалюваних людей видаються слухачеві близькими й реальними. У цьому, на нашу думку, і криється феномен української народної пісні – мінімальне використання лексики, уникнення індивідуалізації образів, з одного боку, а, з іншого, відтворення справжнього життя з його переживаннями, емоціями, стражданнями, коханнями. Персонажі ж української народної пісні, незважаючи на відсутність їхнього цілісного опису (при змалюванні персонажів увага приділяється лише окремим деталям зовнішності, вдачі тощо), постають перед слухачами майже зримі. Як зауважує С.Я. Єрмоленко: "Народнопісенне слово народжувалося в певних умовах

спілкування; воно настроювало і виконавців, і слухачів на небуденний лад мовлення, на особливе сприймання світу, думок, вражень про цей світ” [2, с. 35].

Однією з характерних особливостей текстів українських народних пісень є їх насиченість оцінними словами. Майже в кожній пісні (особливо це стосується родинно-побутових пісень) дається оцінна характеристика особи, про яку йдеться.

1. Характеристика особи дається за допомогою слів, що виражають оцінку, закладену в їх денотативному компоненті значення. Оцінні слова такого типу широко використовуються як для негативної характеристики особи, так і для позитивної. Наприклад: “Пусти ж мене, *невгожайо*,/ На улочку погуляю!”, “Ой коли ж я невгожай –/ Сиди дома та гуляй!” [8, 1, с. 113]; “Мати моя, мати, Пораднице в хаті, Порадь мені, моя мати, Як *нелюба* звати” [8, 1, с. 128]; “На паличку спіткнулася, На жлуктечко впала; Я полюбила *пройдисвіта* Та й навіки пропала” [8, 1, с. 425].

Негативна оцінність поданих найменувань очевидна й не вимагає спеціального пояснення. Оцінність же іншої групи слів викликана саме ментальністю українського народу. Так, традиційно красуня-українка – це чорнява, з чорними чи карими очима, з чорними бровами, висока дівчина. Саме такими означеннями й оперує народ, змальовуючи в пісні гарну дівчину, тим самим виражаючи своє позитивне ставлення до цього образу. Таку думку підтверджує концепція В. Богуславського, за якою “надані природою особливості зовнішнього вигляду, що дозволяють відрізнити представників однієї національної спільноти від іншої і разом з тим дають можливість особам однієї національності ідентифікувати себе як представників однієї національно-історичної спільноти, складають психологічний образ “свого”. ...Цей образ характеризується позитивним емоційним забарвленням та позитивним оцінним знаком... Ідеалізований, прикрашений образ “свого” втілює у собі не тільки позитивне, але й позитивне найвищою мірою” [1, с. 17–18]. Наприклад, прикметники *чорнявий, чорнобривий*, відприкметниковий іменник *чорнобривка*, характеризуючи молодих осіб чоловічої та жіночої статі, зазвичай функціонують у народнопісенному контексті як виразно позитивнооцінні: “Поганяла мені та дівчина моя, *Чорнявая, чорнобривая Галочка моя*” [9, 1, с. 221]; “Ой вечеряй, моя мати, коли наварила; А я піду на той куток, де дівчина мила. Ой хоч мила, хоч не мила, аби *чорнобрива*: Вона мене, молодого, щиро полюбила” [8, 1, с. 139]; “Ой у полі нивка, кругом материнка... Там дівчина жито, жито жала, сама *чорнобривка*” [8, 1, с. 60]. На основі знову ж таки народних естетичних смаків, уподобань народнопісенне означення *рудий* сприймається читачем як негативнооцінне, напр.: “В тебе стан, як у баби, в тебе очі, як у жаби, Руки, ноги, як у рака, а сам *рудий*, як собака” [7, с. 35].

На народних асоціаціях ґрунтується позитивнооцінна семантика наступних атрибутів. Так, прикметниками *рум'яна* у народнопісенному контексті виступає як позитивнооцінна лексема. Адже рум'янець, за народними нормами, асоціюється із здоров'ям та красою молодої дівчини. Наприклад, у контексті: “Дівчина уродлива, *Рум'яна* та жартівлива, Оченьки, як ясоньки, Губоньки, як роженьки, Ніженьки малесенькі, Рученьки білесенькі, Гарная, як квіточка, Весела, як рибочка” [8, 1, с. 85]. Атрибутиви *білолиця, круглолиця* у народнопісенному контексті виступають як найменування характерних ознак вродливої дівчини, жінки та передають позитивну оцінку, напр.: “Ой пропив дрючки ще й важницю За чорняву молодицю. Гей, за чорняву молодицю, За хорошу, *білолицю*” [10, с. 112]. Позитивнооцінний ряд продовжують синонімічні народнопісенні словосполучення *личка рум'яного, білявая на личеньку, на личко білява*, наприклад: “Ти, дівчино, *Личка рум'яного*, Переночуй мене, молодого, Переночуй Мене, молодого!” [9, 1, с. 338]; “Ой добрая годиницька: Десь узялася дівчинонька, *Білявая на личеньку...*” [9, 1, с. 38]; “Ой у полі, в полі береза стояла,

Береза стояла тонка, кучерява; Коло тої берези дівка стояла, Хороша, чорнява, *на личко білява*” [8, 1, с. 101].

Певною мірою фразеологізовані народнопісенні словосполучення на *личеньку красна, на личеньку гожа, на личку хороший* позначають гарне обличчя, таке, що імпонує, його загальний приємний вигляд. Вони виконують у народнопісенному контексті атрибутивну функцію і виступають як позитивнооцінні кваліфікатори, наприклад: “Козак, мати, гуляє, бряжчать його гроші. Сам молодий, вус чорнявий, *на личку хороший*” [8, 1, с. 23]; “Та й любив парень Ой молоду дівчину Та й *на личеньку да красну*” [9, 1, с. 387]; “У нашій Бондарівні на вгороді рожка, – Хорошая *Бондарівна на личеньку гожа*” [3, с. 398].

Прикметник *високий*, виступаючи у народнопісенному контексті означенням до іменників *хлопець, дівчина* здебільшого виражає схвальне ставлення до позначуваної особи, напр.: “... Бо до мене хлопець ходить, *Високий, тоненький*” [8, 2, с. 194]. Але може передавати і негативну оцінку, наприклад: “Лучче ж мені не зрости. Як за такого йти: *І високий, і худий*, Ні з ким вийти до людей, *І стидкий, і бридкий*, До роботи не швидкий” [8, 2, с. 101]. У цьому випадку негативний зміст виникає в результаті аналогії: цей прикметник функціонує в одному ампліфікаційному ряді з негативнооцінними характеристичними прикметниками. Ця загальна негативна конотація повністю витісняє значення позитивної оцінки, з яким звичайно вживається в українських народнопісенних текстах прикметник *високий*. Очевидним є те, що народнопісенний контекст викликав появу енантіосемії у семантичній структурі названого прикметника.

Традиційні народні асоціації забезпечують появу оцінного значення в лексемі *козак*. У пісні вона зазвичай уживається на позначення молодого, гарного, сміливого хлопця й передає позитивну оцінку, наприклад: “Через кругу гору Та в луг по калину... Любив *козак* дівчиноньку, Як мати дитину” [8, 1, с. 197]; “Не топись, *козаче*, Бо душу загубиш! Ходім повинчаймось, Коли вірно любиш” [8, 1, с. 332]. Проте контекст може кардинально змінити оцінний знак цього слова, наприклад: “Дурний ти, *козаче*, Дурний назавжди. Ти всіх пересватав – Прийшов до мене” [9, 1, с. 368].

Іменник *сирота* у народнопісенному тексті виражає почуття жалю, співчуття. Відповідно будь-який українець до особи, що викликає такі почуття, матиме позитивне ставлення. Наприклад: “*Сирота* робить і ручок не чує, А люди говорять: “Він в корчмі ночує!” [8, 1, с. 204]; “Об'їздив я, дівчино. Села й города, Та не знайшов кращої, Як ти, *сирота*” [9, 1, с. 297]. Оцінність, позитивна чи негативна, лексичних одиниць цієї групи визначається загальноприйнятими ментальними нормами українського народу.

2. Оцінна характеристика осіб створюється за допомогою іменників, оцінність яких виявляється в результаті їх метафоричного вживання. Саме тут ментальність українського народу реалізується вповні. Метафоричне перенесення значення таких слів ґрунтується на глибоких народних асоціаціях і відчуттях. Можемо виділити такі підгрупи народнопісенних метафоричних найменувань:

а) оцінні лексеми анімалістичного значення. Сюди належать лексеми на позначення птахів, як-от: *вутка (утка), галка, голуб, голубка, горлиця, зайворончик* (діалектна словоформа), *ластівка, лебеда, орел, перепелиця, сокіл* тощо, напр.: “Присяг царю, присяг богу, одрікся од роду – Прощай сину, мій *голубе*, не думай додому!” [9, 1, с. 188]. Так, для найменування сина, чоловіка, коханого традиційно вживаються лексеми *сокіл, орел*, що характеризують їх як сміливих, волелюбних людей, напр.: “Не вийду, козаче. Не вийду, *соколе*, Мене мати лас, Гулять не пускає” [8, 1, с. 206]; “Взяла коня за поводи та й стала питати: “Ой сину ж мій, мій *соколе*, де ж тебе шукати?” [9, 1, с. 188]. Лексеми *голубка, перепілка* традиційно виступають у народній пісні як позитивнооцінні характеристичні назви осіб жіночої статі, наприклад: “Гей ти, молоденька, *голубка сивенька*, Обсадися ти садом,

Обсади́ся садом, самим виногра́дом, Щоб́ тя́ го́лос не дійшо́в!” [8, 1, с. 261]; “Сестро́ ж моя́, *перепі́лко*, Сестро́ ж моя́, *перепі́лко*, Ко́ли ж в тебе́ ді́ток сті́льки! Хіба́ ж да́м я всі́м вам ра́ду, Го́дува́ть усю́ гро́маду!” [8, 1, с. 203].

Для негативної образної характеристики особи в українській народній пісні вживаються іменники *одуд*, *пес*, *гадюка*, *цуцик*. Іменник *одуд* характеризує особу як нерозумну, некмітливу, напр.: “Дурню, *козаче*, *одуде*, Чом ти не робиш, як люде?” [6, с. 162]. Для передачі негативного ставлення до підступної, злої особи вживаються лексеми *гадюка*, *пес*, напр.: “Ой прийшли хлопці, А в коршму пити. Напиваються, А прийшов дука, Вражий *гадюка*, Насміхається!” [3, с. 166]; “Ой в Києві на Подолі порубані груші, – Погубив же *пес Мазена* Невинні душі” [3, с. 306]. Іменник *цуцик* передає глупизне, несхвальне, зневажливе ставлення до означуваної особи: “... А за свого миленького – *Цуцика рябенького*” [9, 2, с. 148]. Ці іменники виступають кваліфікаторами при іменниках – назвах осіб чоловічої статі, в українських народних піснях вони є малопродуктивними;

б) лексеми, що позначають об’єкти рослинного світу, а саме: *барвінок*, *рутяночка*, *волошечка*, *рожа*, *квітка* тощо. Так, на позначення коханого хлопця в українській народній пісні традиційно вживаються іменник *барвінок*, утворюючи при цьому атрибутивне словосполучення (у ролі означення найчастіше виступає прикметник *хрещатий*), напр.: “Ой ти, *козаче*, *хрещатий барвінку*, Послухай, серденько, мого совітонька: Ой нагорі, нагорі косарики косять, Косарики косять – бурковина стеле, Не ходи, *козаче*, на улицю без мене!” [8, 1, с. 306]. На позначення коханої дівчини, жінки виступають позитивнооцінні іменник *калина* та словосполучення *повная рожа*, *червона калина*, метафоричне значення яких є результатом порівняння жіночої краси із красою рожі, напр.: “Ти, Палазо Трохимівно, *Повная роже*, Не ходи боса – Надворі роса, Холодно” [8, 1, с. 56]; “Ой ти, дівчино, *червона калино*, Як мені на тебе дивитися мило” [7, с. 11]; “Ой врода ж моя, Я сама молода, Біле личко, чорні брови, Я сама *калина*” [5, с. 245]. Словосполучення *калиновий цвіт* в українській народнопісенній мові традиційно вживається для образного позначення матері, наприклад: “Ой же, мати, *калиновий цвіт*, Що зав’язала за нелюба світ!” [8, 1, с. 30];

в) лексеми на позначення дорогоцінних металів та коштовного скла: *золото*, *злото*, *криштал* тощо, які вироблені народом як образні найменування найдорожчих серцю людей, напр.: “Ой вижди, вижди, серденько Галю, Серденько, рибонько, *дорогий кришталю!*” [9, 1, с. 224]. Лексеми *золото* та старослов’янського походження *злото* вживаються в українській народній пісні для найменування дівчини, хлопця, які для коханих є найбільшою коштовністю, напр.: “Ви на мене уважайте, По дві кулі набивайте, Станьте, хлопці, під ворота, Я до свого йду *золота*” [3, с. 428]; “Ой вижду я за ворота – Нема мого *злота*, Тільки стоїть той нескреба, Що мені не треба” [9, 1, с. 70];

г) лексеми на позначення небесних світил: *сонце*, *місяць*. Іменник *сонце* вживається в українській народній пісні як образне найменування коханого хлопця або коханої дівчини, напр.: “Нема ж мого миленького, нема ж мого *сонця*: Ні з ким мені розмовляти, сидя у віконця” [8, 1, с. 335]; “Ой сидить мила край віконця, Виглядає свого *сонця* Та виглядає запорожця” [8, 1, с. 302]. Перенесення найменування відбувається на основі образної спільності об’єктів: лагідність, теплота (фізична й душевна), яскравість, необхідність для життя. Яскраву позитивну оцінку передає лексема *місяць*, що вживається для образного найменування коханого хлопця: “А мила виходе, Словесно говоре: “Ти, *місяцю ясний*, Мій милий, прекрасний, Який ти вродився На світі безшасний” [5, с. 123].

3. В українській народній пісні використовуються похідні слова, утворені від неочіпних з нейтральним емоційним забарвленням лексем за допомогою лексико-семантичних афіксів, що мають значення пестливості, лас-

кавості або згрубілості. Так, за наявності афіксів такого характеру в структурі слова змінюється семантика слова. Воно набуває можливості передавати позитивну чи негативну оцінку. Похідні з меліоративними чи пейоративними суфіксами є характерною ознакою української мови, надзвичайно широко використовуються вони й в текстах народних пісень, напр.: “Ой є в мене сіделечко Ще й кінь вороний. Тільки сісти да поїхати До *тестенька* в двір” [8, 1, с. 105]; “Якщо *татко* на поріг, То всі діточки до ніг: “Ой *таточку*, *таточку*, Де ти задів *мамочку?*” [8, 1, с. 44]; “Ой полети, орле, Де *братичок* оре, Та й накажи йому, орле, Яке мені горе!” [8, 1, с. 45]; “Пливе човен, води повен, Та й накрився листом, Ой та й накрився листом, Не хвастайся, *дівчинонько*, Червоним намистом, Ой червоним намистом” [9, 2, с. 37].

4. Характеристика осіб відбувається за допомогою похідних оцінних найменувань, утворених додаванням до кореня з оцінним значенням лексико-семантичного афікса. Причому знаки оцінок кореня й афікса можуть збігатися або бути протилежними. Так, відношення першого типу притаманні словам *нездашечка*, *п’яниченько* тощо, напр.: “Ой а чи мені їхати, А чи мені все тут почувати, що взяв жінку *нездашечку*, Та треба з нею вік вікувати” [5, с. 159]; “Ох не спиняйте у ставу води, Нехай вода рине; Не дайте мене за *п’яниченьку*, Нехай він ізгине” [8, 1, с. 436]; відношення другого – словам *коханочка*, *любонько* тощо, напр.: “А в дівчини-коханочки весь двір на помості, До дівчини-коханочки наїхали гості” [5, с. 133].

Проаналізований мовний матеріал дає змогу стверджувати, що ментальність українського народу має великий вплив на формування оцінного значення народнопісенних номінацій осіб. Традиційні народні уподобання накладають свій відбиток на вираження позитивних та негативних рис змальовуваних у народній пісні персонажів. Специфічними засобами створення оцінки виступають характерні для української мови пейоративні та меліоративні суфікси, лексичні одиниці з образним, символічним змістом, метафоричне перенесення найменувань за схожістю, спільністю ознак об’єктів та номінативні народнопісенні словосполучення.

1. Богуславский В.М. Словарь оценок внешности человека: Лексикографическое пособие особого типа / В.М.Богуславский. – М. : Космополис, 1994. – 335 с.
2. Єрмоленко С.Я. Естетична природа слова в народній пісні / С.Я.Єрмоленко // Укр. мова і література в школі. – 1976. – № 7. – С. 34–45.
3. Історичні пісні. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 1067 с.
4. Колесса Ф.М. Фольклористичні праці / Ф.М. Колесса. – К. : Наук. думка, 1970. – 413 с.
5. Народні пісні в записах Івана Манжури. – К. : Муз. Україна, 1974. – 351 с.
6. Народні пісні з голосу Дніпрової Чайки та в її записах. – К. : Муз.Україна, 1974. – 215 с.
7. Пісні кохання. – К. : Дніпро, 1986. – 367 с.
8. Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика : у 2 ч. – К. : Дніпро, 1965.
9. Українські народні пісні : у 2 кн. – К. : Мистецтво, 1955.
10. Чумацькі пісні. – К. : Наукова думка, 1976. – 542 с.

МОВНИЙ ВЗАЄМОВПЛИВ ЯК ПРОБЛЕМА МОВЛЕННЕВОГО СПІЛКУВАННЯ

Кудиба Світлана

Людина живе в умовах постійного мовного взаємовпливу (МВ). Під МВ розуміємо регуляцію діяльності однієї людини іншою людиною за допомогою мовлення. За допомогою мовлення ми можемо спонукати людину

почати, змінити чи закінчити будь-яку діяльність. Об'єктом дослідження буде МВ тільки у вузькому значенні, коли суб'єкт МВ регулює діяльність іншої людини, яка є вільна у виборі своїх дій та вчинків [3].

Аналіз проблем МВ – галузь досліджень, яка швидко розвивається, мета яких – оптимізація процесів впливу на людину за допомогою мови. Хоча ця сфера досліджень має багатовікову історію наприклад, ораторська мова все ж її можна віднести до молодих дисциплін, що розвиваються.

У статті пропонується системний підхід до МВ, що дозволяє розглядати його в ракурсі основних аспектів мовної комунікації. Завдяки такому підходу МВ постає як дифузне явище, що виявляється в тексті у вигляді низки мовних актів, що мають вплив, відповідних переконанню, навіюванню та спонуканню, а також у вигляді категорій аргументованості, сугестивності та імперативності; в ракурсі адресанта – у вигляді інтенцій мовця впливати на ті або інші смислові структури адресата; в ракурсі адресата – у вигляді трансформацій його смислових структур під впливом тексту.

У статті визначено онтологічний статус мовного впливу, виявлена його комунікативно-прагматична і психолінгвістична сутність. Наше дослідження може бути застосоване фахівцями в галузі практичної комунікації: практикуючими психологами і психотерапевтами, журналістами, фахівцями з мовного іміджу.

Дослідження МВ ведуться в рамках лінгвістичного, семіотичного і психологічного підходів. Лінгвісти описують тексти, що виникають в результаті процесу МВ. Не маючи засобів досліджувати процес МВ, лінгвісти описують проміжний результат цього процесу, не роблячи спроб пояснити механізм впливу мовленням [1].

Підхід до аналізу МВ, що поєднує психологічні засоби аналізу процесу МВ і лінгвістичні засоби опису мовлення в процесі МВ, можливий тільки в психолінгвістиці, але основні результати в дослідженні МВ отримані психологами і проаналізовані Ю.А.Шерковиним [4].

На відміну від лінгвістичного семіотичний аналіз ведеться не як аналіз безпосередньо спостережуваних засобів текстів МВ, а як аналіз деяких засобів, що не спостерігаються МВ і як аналіз деяких універсальних структур, що не спостерігаються і описуються в семіотичних поняттях. Між лінгвістичним і семіотичним підходами багато спільного, об'єктом аналізу є тільки проміжний твір МВ – текст. Поділ лінгвістичного і семіотичного підходів дуже умовний, семіотичний підхід можна вважати специфікою підходу лінгвістичного.

Оскільки процес мовного спілкування, зокрема МВ, є складним феноменом, то об'єктом аналізу стають і суб'єкт, і об'єкт МВ (досліджується, наприклад, залежність успіху МВ від соціальних, психічних та інших властивостей комунікантів), та соціальні відносини, в структурі яких розгортається МВ (досліджується залежність ефективності МВ від конфігурації соціальних статусів комунікантів), психологічна характеристика способу впливу (вплив переконанням, навіюванням), і способи створення оптимальних умов для смислового сприйняття тексту і прийняття рекомендацій суб'єкта МВ (формування настанови сприйняття тексту і суб'єкта МВ, ступінь довіри до об'єкта МВ, членування тексту і подача його в темпі, оптимальному для розуміння т. д.). Якщо аналіз МВ здійснюється в рамках лінгвістичного і семіотичного підходів, то ми маємо справу з описовим дослідженням текстів, а якщо дослідження ведеться в рамках психологічного підходу, то в результаті – дослідження залежності досягнення кінцевої чи однієї з проміжних цілей МВ від того чи іншого структурного елемента МВ. В рамках психологічного підходу не використовуються лінгвістичні уявлення про мовні та мовленнєві засоби МВ, і лише пси-

холінгвістика намагається об'єднати психологічні засоби аналізу процесу МВ з лінгвістичними засобами опису мовлення в процесі МВ.

У наш час найбільш адекватний підхід до аналізу МВ сформульований у теорії мовної діяльності [2]. Відповідно до цієї теорії мовлення обслуговує мовне спілкування, у процесі якого комуніканти, регулюючи поведінку один одного, здійснюють своє співробітництво для організації спільної діяльності. Отже, мовне спілкування – така цілеспрямована активність людей, підпорядкована цілям діяльності, яку комуніканти спільно здійснюють, організація співробітництва і є метою мовного спілкування.

У лінгвістиці сформувалося дуже розповсюджене уявлення про те, що текст найчастіше є об'єктом дослідження лінгвістів у вигляді письмового тексту, може бути адекватно досліджений поза структурою тієї діяльності, у якій він виник. Мовна поведінка (текст) виникає в процесі спілкування як один з його витворів і, відповідно, текст може бути адекватно досліджений (описаний, зрозумілий, інтерпретований) лише в тому випадку, коли на певному етапі дослідження відновлюються зв'язки тексту із спілкуванням і діяльністю, заради яких і був створений цей текст.

Однак у лінгвістиці існує дотепер ілюзія можливості вивчення тексту як самостійного об'єкта, без врахування того, що текст є фіксацією процесу породження та сприйняття мовного повідомлення, і характеристики цього процесу відображені в писемному тексті в непрямому, перетвореному вигляді. Ці характеристики доступні для аналізу, якщо текст досліджується в процесі породження і сприйняття та досліджується як процес. Але мовлення, як зазначалось, розгортається як несамостійний, підлеглий процес. Мовлення обслуговує спілкування людей, що співпрацюють, ціль їхнього спілкування – організація спільної діяльності. Відповідно, адекватна інтерпретація тексту можлива тільки в структурі моделі діяльності та спілкуванні, що у цьому випадку функціонує як пояснювальна модель.

Психологізація в дослідженні МВ проявляється у використанні психологічних моделей мотивації діяльності об'єкта впливу, привела до витіснення на периферію дослідницьких інтересів той факт, що процес МВ здійснюється як акт мовної комунікації, точніше як акт мовного спілкування.

Проблеми організації спілкування пов'язані з розширенням сфери застосування ЗМІ. Виникла необхідність організовувати спілкування людей, котрі не знаходяться в момент спілкування віч-на-віч, суб'єкт впливу змушений спілкуватися з аудиторією, що його бачила і чула (на телебаченні) чи тільки чула (по радіо), але яку він не бачив і не чув. Навики організації такого спілкування повинні спеціально формуватися в суб'єкта МВ, вони не можуть складатися стихійно в процесі повсякденного спілкування, бо в буденній практиці людина має справу в основному з актами безпосереднього спілкування віч-на-віч.

Мовне спілкування і такий його різновид, як МВ, адекватно можуть бути описані тільки у вигляді системи додаткових по відношенню один до одного моделей, побудованих з погляду суб'єкта впливу, об'єкта впливу і спостерігача. При описі акту спілкування як МВ, мається на увазі позиція одного з комунікантів, що фігурує як суб'єкт впливу тільки тому, що в очах спостерігача він демонструє активність, продукуючи мовні тексти, в той час як об'єкт впливу сприймає їх, що припускає не меншу активність, але активність внутрішню. Використання схеми “суб'єкт – об'єкт” для опису спілкування в цілому і МВ зокрема дає можливість ввести в дослідження МВ розвинений понятійний апарат теорії діяльності, а побу-

дова моделей акту спілкування, що доповнюють один одного, дозволяє адекватно відобразити діяльність комунікантів. З погляду суб'єкта МВ, він розвивається як спілкування, у структурі якого здійснюється спонування до діяльності. Якщо комуніканти пов'язані відносинами субординації в рамках певної соціальної структури, то МВ може бути зведений до імперативної вимоги, адресованої тому, хто має вищий соціальний статус до того, хто має нижчий статус, зробити певну діяльність. Найчастіше МВ вивчають на актах спілкування комунікантів, пов'язаних відносинами координації, коли суб'єкт впливу не може пред'явити імперативних вимог, а повинен спонукати до непримусового здійснення діяльності.

Перша група завдань, що вирішує людина в процесі МВ, – комунікативні завдання організації спілкування. Будь-який МВ починається із залучення уваги до мовного повідомлення і до джерела повідомлення. Найскладнішим це завдання є в тих випадках, коли мовне повідомлення може розраховувати тільки на мимовільну увагу об'єкта впливу. Тому багато зусиль суб'єкт впливу витрачає в рекламних текстах, засобах наочної агітації для того, щоб викликати мимовільну увагу. Підчас трансляції МВ по телебаченні, радіо завдання залучення уваги вирішується за межами самого тексту. Наприклад, текст вкликається в музичну програму, про яку можна припустити, що об'єкт впливу активно шукатиме її, або до програми тексту залучається увага попереднім повідомленням. Це питання активніше вирішується в пресі, де докладаються зусилля для виокремлення тексту МВ серед інших повідомлень чим привертають увагу. Завдання залучення уваги найбільш послідовно і цілеспрямовано вирішується тільки в рекламі, в інших формах МВ його вважають менш актуальним, хоча помилка у вирішенні цього завдання зумовлює успіх МВ в цілому.

Науковий аналіз практично будь-якого акту мовного спілкування дозволяє засумніватися в тому, що люди говорять тільки для того, щоб передати співрозмовнику деякі повідомлення. Ідея несамостійності мови, підпорядкованості її цілям тієї діяльності, у структурі і заради цілей якої вона розгортається, як онтологічної передумови фігурує в більшості теоретичних і експериментальних досліджень МВ і в Україні та за її межами. Не слід думати, що ідея про самостійність, підпорядкованість мови є продуктивною лише при аналізі таких видів спілкування, як рекламна діяльність.

1. Киселева Л.А. Вопросы теории речевого воздействия. – Л. : ЛГУ, 1978. – 159 с.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
3. Шелестюк, Е.В. Речевое воздействие: онтология и методология исследования: Монография / Е.В. Шелестюк. Челябин. гос. ун-т. – Челябинск : ООО “Энциклопедия”, 2008. – 232 с.
4. Шерковин Ю.А. Психологические проблемы массовых информационных процессов. – М. : Мысль, 1973. – 213 с.

СПІВВІДНОШЕННЯ МОВНИХ КАТЕГОРІЙ ЕМОТИВНОСТІ ТА ЕМОЦІЙНОСТІ У СЕМАТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕСТУ

Кузнєцов М.І.

Текст – це базовий термін лінгвістики тексту (ЛТ), який найчастіше означає логічно закінчену, граматично оформлену послідовність речень, що утворює семантичний простір (СП).

У дослідженні дискурсної семантики використовують терміни “семантичний простір”, “семантична

структура”, “семантичні складові”, які розуміються як взаємозамінні, хоча їхнє тлумачення відрізняється багатозначністю. Л. Бабенко та Ю. Казарин вважають, що семантичний простір (СП) – це ментальне утворення: по-перше, це власне літературний твір з набором мовних знаків – слів, речень, складних синтаксичних цілих (ССЦ) і, по-друге, це інтерпретація тексту читачем, тобто актуальний семантичний простір [1, с. 89].

З функціонально-комунікативної точки зору СП тексту не сприймається як однорідне явище. Текстовими домінантами, які створюють його когнітивний потенціал, на думку вчених, в СП виступають денотативний, концептуальний та емотивний аспекти. Один і той самий текст може розглядатися з кожного з цих аспектів. Визначимо в загальному характерні риси кожного з них.

Денотативно-сигніфікативний (референційний) аналіз спрямований на виявлення відображеного в ХТ об'єктивного світу, його предметно-логічного змісту. В цьому він збігається з категорією змістово-фактуальної інформації лінгвістики тексту.

Концептуальний простір (КП) являє собою сукупність слів, висловлень одного семантичного поля, в якому актуалізується ключова мовна одиниця. КП являє собою тематичну групу понять, об'єктів, актів, що мають ядро і периферію згідно з авторським сприйняттям дійсності, відображенням головної ідеї твору.

Ми коротко визначили поняття денотативного і концептуального простору ХТ. Проте більш детально зупинимось на емотивному ПТ, що безпосередньо стосується мети цієї статті.

Емотивність – це мовна категорія, яка називає почуття, такі як: презирство, захоплення, задоволення, тощо, які створюють емоційну оцінку й експресивність мовлення, зумовлюючи емотивний аспект семантичного простору.

Емотивність – це категоріально-лексичний рівень, а емоційність – лексико-стилістичний, який спричинюється до створення емотивного простору [9, с. 67]. Розмежування цих категорій викликало багато дискусій і пропозицій щодо їхнього визначення ще з 60–70-х рр. XIX ст. Досить згадати праці О. Галкіної-Федорук, І. Гальперина, Ю. Осипова, Т. Гака, В. Звегинцева, Е. Азнаурової, В. Шаховського, Е. Станкевича, Г. Шингарова та ін.

Дослідники відмічають, що вивчення емоційності в мові передбачає виділення деяких її ключових аспектів, таких як лінгвістичного, лінгвостилістичного, екстралінгвістичного та інших. На думку В. Шаховського, лінгвістичний аспект є центральним, а всі інші об'єктивізують семантичну інтерпретацію емоційності.

Наша увага зосереджена на лінгвостилістичному аспекті емотивного простору ХТ виходячи з лінгвістичного. У всіх працях спостерігається своєрідна розпливчатість у дослідженні аспектів, тому що вони рухомі, зумовлені ситуацією та прагматикою висловлення. Існує кілька визначень категорії емоційності стосовно розділів лінгвістики. З точки зору лексикології у слові, як відомо, розрізняють три типи значень: 1) предметно-логічне (logical, referential, dictionary), яке означає предмет, явище, дію, якості в їхньому прямому значенні; 2) емотивне (emotive), яке в деяких словах співіснує з логічним; 3) іменне (nominal), що дає назву об'єктам з прямими і оцінними значеннями, з яких вони виникли. Усі ці значення слів, які зафіксовані авторитетними словниками, складають семантичну структуру слова [4, с. 55].

Як бачимо, у визначенні семантичної структури слова і СП тексту присутня лінгвістична категорія «емотивність», яка не завжди перекладається однозначно навіть у словниках, найчастіше це “емоційний”.

1. Українсько-англійський словник [13, с. 284] дає переклад слів “емоційний”, “емоціональний” як “emotional”; а “емотивний” – немає.

2. Англо-український словник [12, с. 442] перекладає “emotional” як “емоційний”, “емоціональний”, “хвилюючий”, а “emotive” – “емоційний”, “хвилюючий”. Подано переклад “emotive” (лінгв.) як “афективний”, “емотивний”, наприклад: emotive meaning, prose – емотивне значення, проза.

3. The Advanced Learner’s Dictionary of Current English [14] інтерпретує “emotional” у другому значенні: ...easily excited, ...expressing emotions; а лексему «emotive» – tending to excite.

4. Словарь лингвистических терминов визначає: “эмотивный” то же, что эмоциональный, а “эмоциональный” (аффективный, эмотивный) – англ. emotive, относящийся к выражению чувств, настроений, субъективного смысла: эмоциональная речь, лексика; но “эмоциональное слово” – emotive word, содержанием которого является выражение чувств” [11, с. 525].

5. Лингвистический энциклопедический словарь розглядає точки зору відомих вчених, і експресія віднесена, головню, до “функций речи, которые выражают чувства и эмоции”, а “эмотивная функция языка” – это (по Р.О. Якобсону) экспрессивная функция выражения, т.е. эмотивная [7, с. 565].

Подібна плутанина у визначенні змісту категорій “експресивний”, “емоційний” та “емотивний” зумовлює їхнє неоднозначне вживання як термінів у наукових роботах.

Підсумовуючи цей короткий огляд, можна зробити висновок, що, мабуть, усі визначення мають право на існування, бо, по-перше, вони тісно пов’язані з емоційним мисленням людини, а по-друге, сукупність емоцій отримує вербальне вираження як засіб модальності в процесі комунікації на всіх мовних рівнях і залежить від характерних рис особистості, ситуації, соціального середовища і т.п. На думку В. Шаховського, “...абсолютное эмоциональное значение как особый тип лексического значения вряд ли существует в чистом виде, это лишь компонент смыслового содержания языковой или речевой единицы” [9, с. 71], з чим ми повністю погоджуємось.

Тому закономірно розрізнити емоціональність і як семантичну, і як стилістичну категорію, бо одна і та сама лексична одиниця може реалізувати як предметно-логічне, так і емотивне значення.

Проаналізуємо вищеописані теоретичні міркування на прикладах з художньої прози.

Показовим у плані створення емотивного простору тексту є оповідання Ч. Діккенса “A Christmas Carol” (1841). Всесвітньо відомий письменник написав десятки творів, а в цьому році у лютому виповнилось 200 років з дня його народження. “A Christmas Carol” (“Різдвяна пісня”) є улюбленою книгою англійців з дитинства. “Різдвяна пісня” – це розповідь про старого скупого Ебенезера Скруджа, який присвятив своє життя накопиченню грошей. Scrooge – це “скнара” англійською: він зневажає усіх і все, крім грошей: сім’ю, дружбу, кохання, навіть Різдвяні свята.

Але раптом у одну Різдвяну ніч Скрудж бачить привида. Це його померлий партнер Марлі. Він хоче допомогти Скруджу у потойбічному світі не розплачуватися за свої гріхи: скупість, черствість, бездушність. Марлі розповідає Скруджу, що до нього прийдуть три духи – the Ghost of Christmas Present, the Ghost of Christmas Past and the Ghost of Christmas Future. Це привиди Різдва – Минувлого, Теперішнього й Майбутнього, які поведуть Скруджа у неймовірну подорож у часі. Протягом однієї ночі він побачить свої минулі вчинки, зустрінеться з

друзями дитинства, першим коханням, важко хворими родичами і знайомими, яким він свого часу не допоміг або зрадив, був до них жорстоким. Численні зустрічі, спостереження врешті пом’якшують нечуле серце скнари та його душу, перетворюють Скруджа у щедру і добру людину завдяки Духу Різдва.

“Різдвяна пісня” написана цікаво, мовна стилістика ясніє зображувальними засобами, лексичними та синтаксичними синонімами. Вони вживаються, головним чином, в описових дискурсах, які зображають жадібність і нелюдськість скнари Скруджа, контрасти бідності і багатства, показ побуту, звичок, традицій святкування Різдва, зарисовки країнознавчого характеру, лондонської погоди. Особливо вражають описи портретів основних персонажів оповідання. Портрет в ХТ – це зображення зовнішності героя, його обличчя, одягу, його внутрішній світ, характер і вчинки людини, які малюють його образ.

Портрет Скруджа – це одна з яскравих стилістичних знахідок Ч. Діккенса. Проілюструємо перше знайомство читача з характером і зовнішністю Скруджа: “*Oh! But he was a tight-fisted hand at the grindstone. Scrooge! A squeezing, wrenching, grasping, scraping, clutching, covetous old sinner. Hard and sharp as flint, from which no steel had ever struck out generous fire, secret, and self-contained, and solitary as an oyster. The cold within him froze his old features, nipped his pointed nose, shriveled his cheek, stiffened his gait, made his eyes red, his thin lips blue, and spoke out shrewdly in his grating voice. A frosty rime was on his head, and on his eyebrows, and his wiry chin. He carried his own low temperature always about with him; he iced his office in the dog-days; and didn’t thaw it one degree at Christmas*” [10, с. 14].

Як бачимо, опис скнари Скруджа – це стилістична конвергенція метафор, порівнянь, епітетів, синонімів з емоційно-оцінним смислом, які малюють портрет і створюють його образ. Подібні характеристики Скруджа проходять через увесь текст з новим приходом кожного привади, але потроху з семантичним зсувом у бік пом’якшення.

Різдвяне чудодійсне перетворення Скруджа у майбутньому описане яскраво: “*He dressed himself ‘all in his best’ and at last got out in the streets... Scrooge regarded every one with a delight smile. He looked so irresistibly pleasant, that three or four good-humored fellows said, ‘Good morning, sir! A Merry Christmas to you!’ And Scrooge said often afterward, that of all the blithe sounds he had ever heard, those were the blithest in his ears. ...He had never dreamed that any walk ... could give him so much happiness ...*” [10, с. 210–211]. У цьому дискурсі переважає експресивно-оцінювальна тональність – слова *best, delight, irresistibly pleasant, blithe, the blithest, happiness*, та ін. інтенсифікують блаженство і щастя колишнього жорстокого скнари, а його душевна трансформація просто вражає.

Описи життя бідних, їхнього вигляду, злиднів, особливо дітей, – жахливі; це двоє нещасних – хлопчик і дівчинка: “*They were a boy and a girl. Yellow, meager, ragged, scowling wolfish, but prostrate in their humility, a stale and shriveled hand, like that of age..., monsters so horrible and dreadful*” [10, с. 157].

Описи оселі бідноти тяжко собі уявити: “*...they went into the obscure part of the town... The ways were foul and narrow, the shops and houses wretched, the people half-naked. Alleys ... like so many cesspools, disgorged their offences of smell and dirt, and life upon the struggling streets; and the whole quarter reeked with crime, with filth and misery*” [10, с. 163]. В наведених описах з оцінними епітетами і метафорами створено образи страшних злиднів, бруду, гололи і злочину.

Стилістично марковані описові дискурси різдвяної погоди виконують функцію як зображення реальної лондонської погоди взимку, так і підтексту. Предметно-логічна лексика називає атмосферні явища, а їхнє контекстуальне стилістичне функціонування йде в унісон з портретом Скруджа, зображеного у експресивному метафоричному описі: “*The cold within him froze his old features. ...he iced his office..., didn't thaw it in summer too.*” А це опис погоди у першому розділі: “*it was cold, bleak, biting weather, foggy withal, The fog came pouring in at every chink and keyhole, and was so dense without, that ... the houses opposite were mere phantoms*”. Він продовжується у другому і стає фоном психологічної трансформації Скруджа: “*Meanwhile the fog and darkness thickened... Foggier yet, and colder! Piercing, searching, biting cold... The fog and frost so hung about the black old gateway of the house that it seemed as if the Genius of the Weather sat in the mournful meditation on the threshold*” [10, с. 29], особливо експресивним порівнянням.

У третьому розділі зображена проймаюча холодна погода, хоча вже і не така нестерпна і з надією на її пом'якшення: “*The sky was gloomy, and the shortest streets were choked up with a dingy mist, half thawed, half frozen, whose heavier particles descended in a shower of sooty atoms, as if all the chimneys in Great Britain had, by one consent, caught fire... There was nothing very cheerful in the climate or in the town, and yet there was an air of cheerfulness...*” [10, с. 15].

Наведені приклади наочно ілюструють, що емоційна, експресивна і оцінювальна лексика з позитивним або негативним значенням утворює опозицію смислів на рівні описових дискурсів. Це характерна риса структури цього оповідання. Проте треба відзначити, що ця опозиція властива не тільки описовим, але і дискурсам міркування, роздуму. Так, племінник Скруджа вважає Різдво найкращим часом кожного року – часом радощів, милосердя, всепрощення. Це час добра: “*...Christmas as time ... a good time, a kind, forgiving, charitable, pleasant time, ... it has done me good, and will do the good, and I say, God bless it!*” [10, с. 20], повтори створюють експресію, наголосують на вірі в добро.

Для скнари це час втрат, час оплачувати рахунки, старшати і не багатішати [10, с. 19]. Конкретно в цих протиставлених думках – опозиція добра і жадібності. Але ця опозиція має більш широкий смисл – це опозиція добра і зла. Поняття добра – це концепт оповідання. Привид ніби прийшов на добро Скруджу, але ідея автора, що добро має назавжди оселитись у душах людей, а Різдво приносило, приносить і буде приносити Добро. Ця ідея особливо підкреслена в кінцевому, підсумковому експресивно-оцінювальному абзаці твору; Скрудж стає дуже доброю людиною: “*Scrooge was better than his word. He did it all, and infinitely more... He became as good a friend, as good a master and as good a man as the good old City knew, or any other good old city, town, or borough in the good old world...*” [10, с. 20].

Таким чином, семантичний простір “A Christmas Carol” має свої характерні аспекти: денотативний (оповідання про реальне святкування Різдва); концептуальний (художньо зображена ідея добра і зла), а також емотивний (вербалізація концептів через емоційно-почуттєву, експресивно-оцінювальну лексику, яка реалізує естетично значущий зміст тексту).

Виходячи з нашого аналізу ми вважаємо, що емотивний простір – це загальне поняття (навіть абстрактне [9, с. 68]) для розуміння емотивної функції мови, а також як мовного знаку – сукупності вербальних засобів семантичної інтерпретації емоцій. Емотивний простір формують емоційна, експресивна і оцінювальна, а також стилістично маркована нейтральна лексика дискурсів.

Ми поділяємо думку, що “розмежування емоційності як психічного процесу або стану персонажа” і емотивності як функції мови повинно враховуватись дослідниками [9, с. 67].

Якщо у проаналізованому оповіданні виділити тільки дискурси-портрети, дискурси-описи погоди та інші, то можна отримати емотивний тематичний простір з однією чи іншою назвою, бо їм притаманна специфічна мовна палітра. А всі разом такі дискурси зумовлюють емотивний простір цілого твору, що, як нам здається, було переконливо проілюстровано на прикладах. Емоційність – це одна із складових емотивності як мовної категорії, тому вживання в одному висловлюванні “емотивна мова” і “емоційна мова”, “емотивне речення” або “емоційне речення” як синонімів здається некоректним, хоча по суті всі функції є різновидами комунікативної і виступають як елементи одного порядку.

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М. : Флинта, 2003. – 496 с.
2. Белянин В. П. Психологические аспекты художественного текста / В. П. Белянин. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 124 с.
3. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е. М. Галкина-Федорук // Сборник статей по языкознанию. – М., 1958.
4. Гальперин И. Р. Stylistics / И. Р. Гальперин. – М. : Высшая школа, 1947. – 342 с.
5. Кузнецова Л. А. Analysing structural varieties of English Prose / Л. А. Кузнецова. – Хуст, 2010. – 89 с.
6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / Глав. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 688.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – К. : Дозвілля, 2006. – 716 с.
9. Шаховский В. И. О комплексном подходе к изучению эмоционального значения в языке / В.И. Шаховский // Иностранные языки в высшей школе. – Вып. 3. – М. : Высшая школа, 1978. – С. 66–72.
10. Dickens Ch. A Christmas Carol / Ch. Dickens. – NY, 13th Printing, 1966. – 222 p.
11. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – 2-е изд. / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 607 с.
12. Англо-український словник / за ред. Є. І. Гороть. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 1700 с.
13. Українсько-англійський словник / за ред. Є. І. Гороть. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 1040 с.
14. Hornby A. S. The Advanced Learner's Dictionary of Current English. Second Edition / A.S. Hornby, E. V. Gatenby, H. Wakefield. – London : OUP, 1963.

ЗАСОБИ СЕМАНТИЧНОГО УВИРАЗНЕННЯ У НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТАХ З МАШИНОБУДУВАННЯ

Культіба Наталя

Однієї з проблем сучасної лінгвістики є вивчення синтаксичної структури і функціонування елементів наукового тексту, щодо універсальності яких вчені неодноразово висловлювали сумнів [2, с. 176]. Тому не зникає потреба поглибленого вивчення засобів семантичного вираження тексту в одній із найважливіших сфер функціонування мови – у науковому стилі; необхідністю встановлення типових мовних засобів досягнення стилістич-

ної виразності та визначення їх комунікативної доцільності; окреслення механізмів текстотворення у мові спеціального призначення. **Актуальність теми дослідження** посилюється тим, що науково-технічні тексти з машинобудування ще не було описано в цьому аспекті. **Об'єктом** дослідження є науково-технічний текст і дискурс, зокрема описова та експериментальна стаття як його різновид. **Предмет** дослідження – інверсія як засіб семантичного увиразнення та текстотворення в науково-технічному тексті та дискурсі.

Метою цієї статті є опис інверсії у науково-технічному тексті та спроба встановлення функцій інверсії у текстах цього стилю. Як основні **завдання** дослідження визначаємо представлення результатів систематизації випадків уживання інверсованих синтаксичних конструкцій, визначення основних типів інверсії та встановлення функцій інверсії в проаналізованих текстах.

За матеріал дослідження було обрано тексти описових та науково-експериментальних статей з машинобудування.

Як показує аналіз фактичного матеріалу, для текстів з машинобудування, як і для науково-технічних текстів інших галузей, характерними є насамперед синтаксичні конструкції з прямим порядком лінійного розташування членів речення: група підмета (формального суб'єкта) передує групі присудка чи присудків, напр.: *Ефективність діагностики значною мірою залежить від коефіцієнта варіації напрацювання елементів автомобіля до граничного стану* (Вісник Вінницького політехнічного інституту, далі – ВПІ, 2008-3, с. 82). Далі *золотник рухається в режимі вільного вибігу (як підпружинена маса) і захищується після набору системою випробувального тиску* (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 73–74).

Переважно прямий порядок слів спостерігаємо у межах групи підмета: узгоджене означення знаходиться у препозиції щодо підмета, а неузгоджене – у постпозиції: *Жорсткі вимоги до надійності РВТ пояснюють актуальність створення стендів для випробування на довговічність* (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 73).

У групі присудка для прямого порядку слів важливим є лінійне розташування поширених і непоширених додатків, напр.: *Схема гідроприводу стенда для випробування РВТ на довговічність (рис.1) включає насосну станцію Н з пневмогідролічним акумулятором ПГА, мультимплікатор тиску МТ [...]* (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 73).

Разом з тим аналіз текстів показує, що для значної кількості синтаксичних конструкцій характерною є зміна прямого порядку структурних елементів висловлення, зокрема порядку у розташуванні групи підмета відносно групи присудка, а також у лінійному порядку облігаторійних елементів у межах кожної з груп головних членів речення.

Насамперед привертає увагу зміна в порядку взаємного розташування групи підмета і груп присудка. Винесення групи підмета у постпозицію сприяє логічному наголошенню інформації про суб'єкт дії, процесу чи суб'єкт-носії ознаки. Так, у наведеному нижче прикладі автор експериментальної статті підкреслює інформацію про те, що об'єкт наукового опису (формальний суб'єкт) входить до ряду однотипних об'єктів (елементів систем гідроприводів), яким притаманна приписувана предикатом ознака (*знаходить застосування*), але саме цей об'єкт вирізняється з-посеред інших мірою ознаки (*широке застосування*), і до нього автор прагне привернути увагу адресата: *В системах гідроприводів різних машин широке застосування знаходять рукави високого тиску (РВТ)* (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 73). Зауважимо, що у цьому реченні у групі присудка підкреслено міру ознаки також за допомогою інверсії (*широке застосування знаходить*). Порівняймо з трансформованим реченням з прямим порядком “підмет – присудок”: *Рукави високого тиску зна-*

ходять широке застосування в системах гідроприводів різних машин, – де логічно наголошено виявляється інформація, виражена локативним детермінантом, що не відповідало б комунікативній меті, яку ставить перед собою автор статті.

Зміна прямого порядку розташування груп підмета і присудка може бути викликана необхідністю симетричного логічного наголошування елементів двох чи більше синтагм з, наприклад, зіставлюваною чи протиставлюваною інформацією: *На заміну широкоживаному двокромковому триходовому золотнику [4] з електромагнітним керуванням / в запропонованому приводі застосовані два однокромкових золотники з вільним вибігом [...]* (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 73). У наведеному вище висловленні за допомогою інверсії зіставляється семантика логічно підкреслених членів двох синтагм (*двокромковому золотнику – два однокромкових золотника*) та увиразнюється новизна запропонованої автором конструкції.

Зіставлювані чи протиставлювані семантичні елементи можуть знаходитися як у межах синтагм одного речення різного ступеня складності, так і у межах більш складних одиниць тексту. У науковій літературі, присвяченій питанням синтаксису наукового тексту, неодноразово підкреслювалося, що “подібний дистанційний механізм відбору та розподілення синтаксико-стилістичних засобів здатен з'єднати в єдину комплексну побудову опис певного явища, надаючи йому форму складного синтаксичного цілого [3, с. 149]. У таких випадках інверсований підмет як логічно наголошений член речення виступає засобом зв'язку між частинами тексту, а інверсія виконує текстотвірну функцію. Досить часто тоді зазнає інверсії також група присудка, у якій у препозицію вноситься і детермінант, що відповідає попередньо представленій у тексті інформації (пресупозиції, темі), напр.: *Аналогічно працює і другий золотник, що скидає тиск до нульового значення* (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 74).

Текстотвірну функцію, крім функції семантичного увиразнення, виконує також винесення на ініціальну позицію інверсованого присудка, який передає нову інформацію (входить до складу реми), напр.: *Досягається задане за рахунок того, що в циліндричних золотниках необхідна герметичність досягається додатним перекриттям [...]* (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 73).

Як вже зазначалося вище, одним із важливих комунікативних завдань автора експериментальної статті є повідомлення адресата про новизну та визначальні риси запропонованої ним наукової чи технічної інформації, які вводяться до тексту за допомогою відповідних лексичних засобів, як-от: *особливість, перевага, новизна, ефективність* тощо. Підкреслення цих ознак відбувається шляхом подвійної інверсії: зміни порядку взаємного розташування підмета і присудка, а також одночасного винесення в ініціальну позицію наведених вище та подібних за семантикою лексем у ролі іменної частини складеного іменного присудка, напр.: *Особливістю стенду є спосіб керування мультимплікатором* (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 73). *Перевагою такого рішення є зведення до мінімуму часу відкриття робочого вікна золотника* (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 73).

Текстотвірна функція притаманна також інверсії іменної частини складеного іменного присудка та структурної групи “підмет – присудок” у тих випадках, коли носіїв ознаки, які називає іменна частина присудка, є кілька. Тут інверсована група складеного іменного присудка (орудний відмінок іменної частини + дієслово *є*) знаходиться на початку речення, а далі інформація подається у вигляді відкритого чи закритого ряду сурядних груп підмета, напр.: *Очевидною умовою ефективності діагностики є істотне зниження ймовірності відмов автомобіля, а також виключення невиправданих профі-*

лактинних робіт [...] (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 82). Перелічення, на думку учених, – це поширений “засіб синтаксичної виразності, що створюється шляхом використання однорідних синтаксичних одиниць різного обсягу у межах завершеного висловлення [1, с. 307]. Як підкреслюють дослідники наукових текстів інших сфер наукової діяльності, перелічення використовується авторами наукових текстів, зокрема, “зادля підкреслення одиниці найбільшої значущості та як засіб синтаксичного упорядкування [2, с. 168].

У науково-експериментальних статтях досить часто спостерігаємо також вживання синтаксичних конструкцій зі складеним предикатом, іменна частина якого виражена пасивним дієприкметником, а сам предикат передує суб’єкту дії, стану чи процесу, що формально відповідає непрямому порядку слів у реченні – інверсії, напр.: *В основу запропонованого підходу покладене співставлення механічної характеристики (МХ) двигуна та діаграми навантаження (ДН), яке використовується в роботах [...]* (Вісник ВПІ, 2007-3, с. 84). При цьому зустрічаємо також відповідні конструкції з прямим порядком розташування головних членів речення (суб’єкт – предикат), напр.: *Для випадку, що розглядається, співвідношення (8) та (9) можуть бути представлені у вигляді функцій частоти [...]* (Вісник ВПІ, 2007-3, с. 85).

Незважаючи на співфункціонування симетричних конструкцій, не можемо їх зарахувати до таких, де інверсія семантично увиразнює частину інформації, що міститься у висловлюванні. Зауважимо, що структура і порядок слів цих висловлень є характерними для безособових речень з предикатом на -но, -то, який вимагає поширення прямим додатком – назвою граматичного предмета – об’єкта дії, що знаходиться у постпозиції щодо предиката, напр., *Розроблено пневмогідролічний привід для формування прямокутних імпульсів тиску до стенду для випробування рукавів високого тиску на довговічність* (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 73). Тому конструкції з пасивним дієприкметником у складі предикату можна трансформувати у відповідні безособові речення з прямим порядком розташування групи предиката (предикат – прямий додаток), напр.: *На рис. 3 показана ЧХП, прийнята за вихідну під час розробки ЕГСВ одного з випробувальних стендів [...]* (Вісник ВПІ, 2007-3, с. 86). – *На рис. 3 показано ЧХП, яку ми прийняли (яку було прийнято) за вихідну під час розробки ЕГСВ одного з випробувальних стендів*. Невипадково у одних і тих же статтях спостерігаємо нерідко хитання у виборі типу конструкції для передачі однотипної інформації, напр., порівняймо: *На рис. 4 показані графіки залежностей (9) та (10), побудовані для гідродвигуна з такими початковими параметрами [...]* (Вісник ВПІ, 2007-3, с.87) і *На рис. 5 показано таку МХ (крива 1)* (Вісник ВПІ, 2007-3, с. 87).

Отже, така квазі-інверсія є результатом змішування двох типів синтаксичних конструкцій, а не свідомої зміни порядку слів у реченні. Припущення про помилковість вживання конструкції з формальною інверсією (предикат з іменною частиною у формі дієприкметника – суб’єкт) підтверджується порівнянням загальної семантики висловлювань названого типу з висловленнями, які побудовано на основі безособової конструкції з предикатом на -но, -то. Обидва типи висловлень у науково-експериментальній статті передають результат наукового дослідження, спостереження чи експерименту як завершено на певному етапі дію, процес чи стан дослідження та теоретичні висновки з них. Порівняймо, напр., формулювання результатів наукового дослідження у таких висловленнях: *Розроблено математичну модель приводу, досліджено стійкість перехідного процесу, показано, що показники перехідного процесу [...]* (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 73). – *У роботі описані теоретичні дослідження стій-*

кості і перехідних процесів в гідроприводі стенда (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 73). В обох випадках адресат одержує інформацію про форму завершення певного етапу дослідження чи експерименту.

Зміна прямого порядку слів також є не доцільною, якщо її застосування порушує логіку викладу шляхом перенесення семантичного навантаження на несуттєвий для конкретного висловлення елемент інформації. Розглянемо для прикладу уривок тексту, в якому йдеться про методику випробування на довговічність рукавів високого тиску: *Стенд призначений для випробувань РВТ на довговічність шляхом формування прямокутних імпульсів тиску. ГОСТом 6286-73 обумовлюються параметри імпульсу: тривалість переднього фронту імпульсу не повинна перевищувати 75 мс [...]* (Вісник ВПІ, 2008-3, с. 73). Як бачимо, інформацію, яка відповідає меті висловлення, передає словосполучення *шляхом формування прямокутних імпульсів тиску*. Саме цей семантичний елемент висловлення стає предметом опису в наступних синтаксичних конструкціях (*тривалість переднього фронту імпульсу не повинна перевищувати 75 мс* і далі). Отже, інверсія аналізованої пасивної конструкції шляхом зміни порядку семантичного і формального суб’єктів дії не сприяє логічності викладу.

Таким чином, аналіз найбільш поширених у науково-технічному тексті синтаксичних конструкцій зі зміною прямого порядку членів речення показує, що інверсія найчастіше виявляється як: 1) зміна порядку взаємного розташування групи підмета і групи присудка; 2) зміна прямого порядку розташування у межах групи присудка, а також у лінійному порядку облігаторійних елементів у межах кожної з груп головних членів речення.

Кожен з типів інверсії відповідає певній комунікативній меті. Так, винесення групи підмета у постпозицію сприяє логічному наголошенню інформації про суб’єкт дії, процесу чи суб’єкт-носії ознаки. Зміна прямого порядку розташування груп підмета і присудка може бути викликана необхідністю симетричного логічного наголошення елементів двох чи більше синтагм, семантика яких є предметом зіставлення чи протиставлення. У таких випадках інверсований підмет виступає також засобом зв’язку між частинами тексту, а інверсія виконує текстотвірну та композиційну функцію.

Подвійна інверсія як зміна порядку взаємного розташування підмета і присудка, а також одночасне перенесення в ініціальну позицію іменної частини складеного іменного присудка, вираженої лексемами, що називають певний етап, новизну, достовірність дослідження тощо, також поліфункційна, оскільки виконує текстотвірну, увиразнювальну та композиційну функції.

У текстах науково-експериментальних статей знаходимо також певні типи комунікативно невиправданої інверсії чи квазі-інверсії як результату змішування порядку слів різних типів речень. Інверсія як засіб семантичного увиразнення потребує **подальшого дослідження, перспективою** якого є встановлення повного репертуару інверсованих одиниць, визначення усіх типів інверсій, їх функцій, нормативності та відповідності комунікативним цілям у текстах науково-технічного характеру.

1. Брандес М.П. *Стилистика текста* / М.П. Брандес. – М. : Прогресс-Традиция, ИНФРА-М, 3-е изд., перераб. и доп., 2004. – 416 с.
2. Карпусенко Н.В. *Експансія синтаксичної структури як засіб стилістичної виразності у німецькомовному науково-лінгвістичному дискурсі* // Н.В. Карпусенко. *Вісник Харківського національного університету*. – № 928. – 2010. – С. 167–172.
3. Разинкина Н.М. *Стилистика английского научного текста* / Н.М. Разинкина. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 216 с.

ДИСКУРС П'ЕСИ У РАКУРСІ ТЕОРІЇ КОНВЕРСАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ (на матеріалі творів британських драматургів ХХ ст.)

Кульчицька Ольга, Матіяш Ірина

Наприкінці ХХ ст. виникло усвідомлення того факту, що навіть така новаторська галузь лінгвістики, як прагматика поділяється на традиційну, раціоналістичну, “деконтекстуалізовану прагматику” (науковий парадокс) [16; 17], яка базується на теоретичному підході до вивчення прагматичного значення, і прагматику, яка окрім властивостей “мовлення як дії” враховує соціальний контекст і такі змінні складові, як психологічний та емоційний стан мовця і адресата. До другого напрямку прагматики належить, зокрема, теорія конверсаційного аналізу.

Як окрема наука конверсаційний аналіз виник наприкінці 1960-х років на базі етнометодології Г. Гарфінкеля [6; 7; 12; 14] і концепту інтеракційного впорядкування Е. Гофмана [9; 10]. Засновником нового методу є соціолог Г. Сакс [23], його ідеї продовжували і розробляли Г. Джефферсон, Е.А. Щеглов, Р. Копитко [8; 16; 17; 24; 25].

Конверсаційний аналіз вивчає структуру і правила дистрибуції мовлення у його соціальному використанні. Метою конверсаційного аналізу є опис соціальних практик і очікувань співрозмовників, на основі яких вони конструюють свою вербальну і невербальну поведінку і тлумачать поведінку іншого. Тепер конверсационісти вивчають не лише живу розмову у реальному (побутовому чи інституційному) середовищі, але й письмові тексти, що певним чином її відображають. Правомірність застосування методу конверсаційного аналізу при дослідженні текстів драматичних творів доводиться у роботах Х.Боулза, Р.Персона, Дж.Кальпепера, В.Херман, С.Мандали [2; 3; 4; 13; 20; 22].

У тексті драми наявні ознаки як усної, так і письмової форм спілкування. Письмова форма реалізується як діалог (полілог), складений автором з метою втілення свого задуму; усна – як мовленнєва інтеракція акторів на сцені. Драматичний діалог не є реальною, живою розмовою, а лише її відредагованим віддзеркаленням. При написанні п'єси автор здійснює контроль над діалогами персонажів, визначаючи організацію секвенцій і принципи чергування мовців. Такий діалог проявляє себе лише через інсценізацію, яка залежить від трактування тексту режисером і майстерності виконавців, що, у свою чергу, впливає на сприйняття п'єси глядачем.

Діалоги реального мовлення і діалоги (полілоги) драми характеризуються такими спільними рисами: обидві форми мовлення реалізуються через мовленнєву інтеракцію; каналом передачі в обох випадках є голос; комунікативні ходи лімітуються паузами, затримками, збігами; елементи розмови, що вивчаються за допомогою конверсаційного аналізу, продукуються і функціонують однаково; в обох формах мовленнєвої інтеракції співпадає організація преференцій [4, с. 24].

З метою виявлення особливостей драматичного дискурсу і встановлення ступеня його відповідності розмовному мовленню у реальному житті нами здійснюється аналіз полі- та діалогів персонажів десяти п'єс сучасних британських драматургів [1; 5; 11; 15; 19; 21]. Драматичний дискурс аналізується за такими параметрами: структура комунікативних ходів, секвенцій, суміжні пари, репарації, одночасне мовлення, організація преференцій.

Стівен К. Левінсон [18, с. 297–298] стверджує, що комунікативні ходи складаються з мінімальних синтаксичних одиниць (речень, частин складного речення, фра-

зеологічних одиниць тощо), які завдяки просодичним засобам набувають характеристик комунікативних одиниць. Кінець комунікативного ходу є точкою, в якій може відбутися зміна мовця – релевантною точкою переходу. Існує система засобів визначення наступного мовця: запитання (пропозиція, прохання тощо) у комбінації зі звертанням; розділове запитання у комбінації з елементом звертання, перевірка розуміння сказаного (*Who? You did what? Pardon? You mean tomorrow?* тощо) та інші.

Розглянемо простий приклад чергування комунікативних ходів.

- 1 *Mr. White:* *There, Herbert, my boy! Got you, I think.*
- 2 *Herbert:* *Oh, you're a deep one, Dad, aren't you?*
- 3 *Mrs. White:* *Mean to say he's beaten you at last?*
- 4 *Herbert:* *Lord, no! Why, he's overlooked –*
- 5 *Mrs. White:* *I see it! Let me have that back!*
- 6 *Herbert:* *Not much. Rules of the game!*
- 7 *Mr. White:* *I don't hold with those scientific rules. You turn what ought to be an innocent relaxation –*
- 8 *Mrs. White:* *Don't talk so much, Father. You put him off –*
- 9 *Herbert:* *Not he!*

(W.W. Jacobs. “The Monkey’s Paw”, p. 6-7)

У розмові беруть участь троє осіб – *Mr. White*, *Mrs. White* і їх син *Herbert*, який грає з батьком у шахи. В окремих ходах наявні форми звертання до наступного мовця: 1 *Herbert, my boy! Got you?*; 2 *you're a deep one, Dad, aren't you?*; 3 *he's beaten you at last?*; 5 *Let me have that back!*; 8 *Don't talk so much, Father*. У ході 6 висловлювання *Rules of the game!* також є звертанням до *Mr. White*, який намагається порушити правила гри. Ці елементи сигналізують про завершення комунікативного ходу поточного мовця і передачу слова конкретному наступному мовцю. Однак у ході 5 *Mr. White* у запалі гри перериває звертання сина до матері, у ході 8 тепер уже *Mrs. White* не дає чоловікові закінчити репліку, звернену до сина, у ході 9 *Herbert* перериває матір, яка звертається до *Mr. White*. Таке чергування комунікативних ходів, частина з яких реалізує передачу слова наступному обраному мовцю, а інша частина є у цьому плані неуспішною, є характерним для невимушеної розмови і свідчить про близькість у стосунках між інтерактантами і взаємну зацікавленість темою, що обговорюється.

Отже, аналіз комунікативних ходів допомагає визначити схему їх чергування і спосіб передачі, а також перехід від однієї теми розмови до іншої. Важливою є тривалість, форма і кількість ходів персонажів.

Розмова є специфічним типом дискурсу, де продукт з'являється як наслідок інтеракції двох або більше індивідів, кожен з яких має свою мету і інтереси, які доволі часто не співпадають. Саме тому провідною характеристикою розмови є когерентність дискурсу, що технічно реалізується як зв'язна послідовність комунікативних ходів. Комунікативні ходи об'єднуються у секвенції, структура яких може бути розширена за рахунок пре-, пост-секвенцій та інсерцій. У корпусі нашого матеріалу виявлено наявність пре-секвенцій та інерцій, функції яких ідентичні функціям цих елементів у діалогах реального мовлення: перші перевіряють умову успішності виконання комунікативного ходу, другі розширюють структуру секвенції та збільшують обсяг інформації, що подается. Випадків пост-секвенцій у нашому матеріалі не знаходимо. Цей факт можна пояснити тим, що вони виконують функцію коментаря до почутого, який не несе суттєвих доповнень і не додає динамізму розвитку дії, а, навпаки, уповільнює її, що може призвести до невідрядного збільшення обсягу драматичного твору.

Розглянемо такий приклад:

- 1 *Vladimir: The two thieves. Do you remember the story?*
- 2 *Estragon: No.*
- 3 *Vladimir: Shall I tell it to you?*
- 4 *Estragon: No.*
- 5 *Vladimir: It'll pass the time. Two thieves, crucified at the same time as our Saviour. One –*
- 6 *Estragon: Our Saviour?*
- 7 *Vladimir: Our Saviour. Two thieves. One is supposed to have been saved and the other ... damned ...*
- 8 *Estragon: Saved from what?*
- 9 *Vladimir: Hell.*
- 10 *Estragon: I'm going.*

(Samuel Beckett. "Waiting for Godot", p. 12)

У ході 1 мовець скоріше намагається встановити контакт, аніж перевірити фонові знання співрозмовника. Після негативної відповіді він робить пропозицію (хід 3) і обгрунтовує її (хід 5): *It'll pass the time*. Отже, ходи 1–4 і перше висловлювання у ході 5 є пре-секвенцією базового ходу – переказу історії про розп'яття Спасителя. Ходи 6–9 являють собою інсерції, реалізовані як запити про поточення і відповіді. У ході 6 мовець, *Estragon*, вимагає деталізації інформації, але не отримує її. Натомість *Vladimir* у ході 7 повторює вже сказане (*Our Saviour. Two thieves.*) і продовжує розповідь. Таким чином, перша інсерція (ходи 6–7) не розширює інформаційну структуру діалогу. Цю функцію виконує друга інсерція (ходи 8–9), однак *Estragon* не виявляє бажання продовжувати розмову.

Аналіз цього прикладу дозволяє зробити висновок про те, що, як і у ситуаціях реального мовлення, пре-секвенції та інсерції у драматичному дискурсі виконують функцію встановлення контакту, деталізації інформації, перевірки (або вияву) інтересу до теми розмови.

Оскільки п'єса базується на інтеракції персонажів, їх полі- та діалоги часто організовані автором як суміжні пари, другі частини яких у більшості випадків реалізують преференцію бажаних відповідей. Преференція бажаності допомагає визначити ступінь близькості у стосунках між персонажами. Небажані другі частини сигналізують про відчуженість, наявність конфлікту, напруженість ситуації.

У дослідженні розмови у реальних ситуаціях спілкування виокремлюють доволі велику кількість видів суміжних пар: "вітання – вітання", "пропозиція – прийняття / відхилення", "звертання / кликання – відповідь", "прощання – прощання", "подяка – відповідь", "запитання – (відмова надати) відповідь / зміна теми розмови / вияв непоінформованості", "звинувачення – (не)визнання провини", "скарга – вибачення / відхилення", "прохання – згода / відмова задовольнити прохання" тощо. Точна кількість пар не встановлена, список залишається відкритим.

У нашому матеріалі виявлено тільки чотири види суміжних пар: "питання – відповідь", "пропозиція – прийняття / відхилення", "вітання – вітання" і "запрошення – прийняття / відмова". Обмеження кількості видів суміжних пар можна пояснити небажанням драматурга стандартизувати діалоги п'єси, оскільки драма, попри адаптацію і наближення мовлення персонажів до реального розмовного мовлення, є мистецьким твором і передбачає креативність. А, як відомо, у суміжних парах альтернативні другі частини проєктуються першою, тому їх набір є обмеженим, персонажі не мають широкого вибору реплік-відповідей, коло їх варіантів звужується, що сприяє обмеженню розвитку сюжету і дії.

У десяти проаналізованих нами п'єсах виявлено 154 випадки суміжних пар. З них 78 випадків (50,64%) – пари

типу "питання – відповідь", 54 випадки (35,06%) – "пропозиція – прийняття / відхилення", 16 випадків (10,3%) – "вітання – вітання" і 6 випадків (4%) – "запрошення – прийняття / відмова".

Другі частини суміжної пари мають різний статус: одні з них є бажаними (напр., питання – відповідь), інші – небажаними (напр., питання – відмова надати відповідь або визнання власної непоінформованості). С.К. Левінсон [18, с. 332–336] вважає, що поняття бажаності, або преференційності, співвідноситься не стільки із психологічним поняттям бажань мовця чи його співрозмовника, скільки з лінгвістичним поняттям маркованості мовленнєвої одиниці. Бажані другі частини суміжних пар розглядаються як немарковані, такі, що потребують менше лінгвістичного матеріалу; небажані другі частини є маркованими з точки зору більшого об'єму і більшої складності лексико-синтаксичних структур, за допомогою яких вони реалізуються, а також з точки зору "відтягування" здійснення мовленнєвого акту – небажаним другим частинам у реальних ситуаціях спілкування передують довша пауза, пояснення, виправдання тощо.

У 154 суміжних парах, виявлених у п'єсах, що аналізуються, бажані другі частини знаходимо у 106 випадках (68,83%), небажані – у 48 випадках (31,17%), тобто можна стверджувати, що у драматичному дискурсі наявна преференція бажаності. Проілюструємо елементи бажаності / небажаності у двох наступних уривках.

Найчастіше у драматичному діалозі трапляються парні висловлювання типу "питання – відповідь". Наприклад:

- 1 *Mowbray: May I see you again? How about dinner? Tomorrow?*
- 2 *Renata: Why not tonight? I get so bored here. So unspeakably b-o-r-ed.*
- 3 *Mowbray: Tonight? Splendid. What time?*
- 4 *Renata: Eightish.*
- 5 *Mowbray: It's a date. Tonight. Dinner. Eightish.*

(Ronald Harwood. "Equally Divided", p. 120)

Тут суміжними парами є ходи 1 і 2, 2 і 3, 3 і 4. Між ходами 1 і 2 немає прямого лексико-синтаксичного зв'язку, але семантика синтаксичної структури *Why not tonight?* є поєднанням згоди на висловлену пропозицію *How about dinner?* і зустрічної пропозиції *Tomorrow?* – ... *tonight?*. Зв'язок у парах 2–3 і 3–4 прослідковується легше: *Why not tonight?* – *Splendid. What time?* – *Eightish*. В усіх трьох суміжних парах спостерігаємо наявність бажаних відповідей.

Прикладом відсутності преференції може слугувати такий діалог:

- 1 *Pamela: No, Clive, seriously – I've really got to ...*
- 2 *Clive: Answer me. Who?*
- 3 *Pamela: I don't know.*
- 4 *Clive: Who was the Unknown Civilian?*
- 5 *Pamela: I don't know.*
- 6 *Clive: Who was the Curable Romantic?*
- 7 *Pamela: I don't know. I don't know.*

(Peter Schaffer. "Five Finger Exercise", p. 62)

Ходи 2, 4, 6 є першими частинами пар, які містять запитання, а ходи 3, 5 і 7 – другими частинами, відповідями. Оскільки відповіді є негативними, небажаними з точки зору того, хто запитує, можна вважати, що у цьому діалозі преференційність відсутня. Всупереч загальній тенденції до ускладнення лексико-синтаксичної структури комунікативного ходу в небажаних других частинах суміжних пар у наведеному вище прикладі спостерігаємо повтор категоричного *I don't know* у ходах 3, 5, 7. Очевидно, що на відміну від конвенційних ситуацій спілкування у реальному середовищі, де мовці інстинктивно дотримуються норм лінгвістичної ввічливості, у драматичному діалозі автор обирає ту форму

небажаної другої частини суміжної пари, яка найбільше відповідає його уявленню про героїв п'єси, баченню стосунків між ними, врешті-решт, – його творчому задуму.

Для виділення проблемних елементів у розмові та усунення труднощів драматург включає до тексту п'єси репарації, тобто сигнали про нерозуміння, брак інформації і пояснення, доповнення, корекції. Репарації насичують діалоги деталями, необхідними для сприйняття сказаного, вказують на ступінь зацікавленості персонажів, на їх уважність. За С.К. Левінсоном [18, с. 339–342], у реальному мовленні існують такі види співвідношення ініціації та репарації: (а) самоініціація і саморепарація (*self-initiated self-repair*), (б) ініціація, здійснена співрозмовником, і саморепарація (*other-initiated self-repair*), (в) ініціація і репарація, здійснені співрозмовником (*other-initiated other-repair*), (г) самоініціація і репарація, здійснена співрозмовником (*self-initiated other-repair*). Останній вид відсутній у корпусі нашого матеріалу.

Загальна кількість випадків репарацій у проаналізованих нами десяти п'єсах становить 195, з них 118 (60,5%) випадків саморепарації, ініційованої співрозмовником (*other-initiated self-repair*), 45 (23,1%) випадків ініціації та репарації джерела труднощів співрозмовником (*other-initiated other-repair*) і 32 (16,4%) випадки самоініціації та саморепарації (*self-initiated self-repair*). Оскільки п'єса є літературним твором, в якому діалог чітко контролюється, автор виключає такі ситуації, коли мовець не може (або йому важко) висловити думку, і він потребує допомоги. Тому приклади самоініціації та репарації, здійсненої співрозмовником (*self-initiated other-repair*), відсутні у текстах драм, що аналізуються.

У випадку ініціації, здійсненої співрозмовником, і саморепарації мовця є що додати. У нашому матеріалі ця позиція є найбільш рекурентною, вона свідчить, про те, що співрозмовник є активним учасником інтеракції – він визначає джерело труднощів у попередньому ході, вказує на нього і спонукає мовця до подальших мовленнєвих дій, тим самим продовжуючи інтеракцію. Наприклад,

- 1 *Prime* *How many testicles has god?*
Minister:
 2 *Shogo:* *Eight thousand seven hundred and five*
 –
 3 *Prime* *Ah!*
Minister:
 4 *Shogo:* *– not counting the right one.*
 5 *Prime* *Yes. Good.*
Minister:

(Edward Bond. “Narrow Road to The Deep North”, p. 312)

Ініціація, здійснена співрозмовником, міститься у ході 3, а саморепарація – у ході 4. Хоча ініціація реалізується лише як зворотня реакція у формі вигуку, який перериває висловлювання *Shogo*, вона вказує на те, що відповідь невірна, і спонукає мовця до виправлення і поточення.

Зазвичай у п'єсі взаємодія між співрозмовниками є рушієм діалогу і дії. Саме тому автор створює такі ситуації, коли співрозмовник доповнює, виправляє мовця, тобто робить внесок у розмову, представляючи своє бачення проблеми. Іншими словами, йому відводиться роль не статиста, а активного інтерактанта. Наприклад,

- 1 *Deeley:* *Did you think of her as your best friend?*
 2 *Kate:* *She was my only friend.*
 3 *Deeley:* *Your best and only.*
 4 *Kate:* *My one and only.*

(Harold Pinter. “Old Times”, p. 338)

Хід 2 є репарацією попереднього висловлювання. *Kate* здійснює ініціацію і водночас виправляє *Deeley*, тобто сама вказує на проблемне місце і коректує його висловлювання. У ході 3, навпаки, *Deeley* виправляє

Kate, представляючи власне бачення проблеми, а в останньому ході *Kate* знову здійснює корекцію сказаного *Deeley*. *Deeley* намагається розібратися у ситуації та з'ясувати характер стосунків між подругами, а його репарації свідчать про те, що він уважно слухає *Kate* і підтримує тему розмови.

Одночасне мовлення, тобто збіги мовлення персонажів у тексті драми, використовується для характеристики героїв, стосунків між ними, визначення їх соціальних ролей; воно відіграє важливу роль у розвитку дії, вказує на наявні конфлікти і способи їх вирішення. У драматичному дискурсі одночасне мовлення використовується автором також як засіб розгортання дії, воно дає можливість спрямувати хід подій у нове русло або повернути розмову до старої теми, внести поправки, ввести нову інформацію.

У десяти проаналізованих нами творах виявлено 123 випадки одночасного мовлення персонажів. Відносно мала кількість прикладів збігів корелює із даними Г. Джефферсон: у ситуаціях реального мовлення збіги становлять лише 5% мовленнєвого потоку (цитовано за С.К. Левінсоном [18, с. 296–297]). Однак припущення, що драматурги керуються цією статистикою, навряд чи виправдано. Мета драматурга – донести зміст і сенс кожної репліки до глядача, а тому ситуаціями, в яких можливе виникнення конкуруючого потоку мовлення, не зловживають.

Збіги мовлення персонажів у драмі є маркованими, вони позначені окремими пунктуаційними знаками, наприклад, тире чи трьома крапками, або ремарками автора. Маркованими їх можна вважати ще й у тому сенсі, що вони за задумом автора несуть певне функціональне навантаження – підкреслюють характеристику і взаємини персонажів, сприяють створенню загальної атмосфери, вказують на ступінь значущості подій у п'єсі тощо.

Найчастіше збіги використовуються для характеристики соціального статусу персонажів, стосунків між ними, ступеня близькості чи ворожості, конкуренції тощо. Наприклад,

- 1 *Mrs. Ellis:* *Joannie...*
 2 *Joan:* *I don't like this. I don't...*
 3 *Mrs. Ellis:* *What is it, pet?*
 4 *Joan:* *Don't pet me.*
 5 *Mrs. Ellis:* *Joan...*
 6 *Joan:* *You weren't talking about his parents. You were talking about me.*
 7 *Mrs. Ellis:* *Do you think we've nothing better...*
 8 *Joan:* *Don't say we! You were talking about me. You were talking to him about me. Did you tell him ... did you say anything about that?*
 9 *Mrs. Ellis:* *No.*

(David Storey. “The Restoration of Arnold Middleton”, p. 176)

У цьому прикладі ходи 2, 3, 6 і 8 є конкуруючим потоком мовлення. Ходи 2, 6, 8 належать *Joan*, яка вороже налаштована по відношенню до *Mrs. Ellis* і тому постійно перебиває її, крім того висловлювання *Joan* є помітно довшими. *Joan* не подобається, як до неї звертається її мати, і вона не дає їй продовжити репліку (хід 2). *Joan* не бажає слухати пояснення, і висловлювання *Mrs. Ellis* постійно обриваються (ходи 5, 7). Лише у ході 3 *Mrs. Ellis* перебиває *Joan*. Небажання *Joan* дочекатися релевантної точки переходу, де зміна мовця є природною, свідчить про її ворожість, роздратування, домінування, що проявляється як конкуруючий потік мовлення.

Отже, застосування методики конверсаційного аналізу при дослідженні текстів драматичних творів дозволяє виявити (а) спільні характеристики реальної розмови і

дискурсу драми, (б) специфічні риси останнього. Однак питання впливу таких чинників, як інтенція мовців, їх соціальний статус, психо-фізіологічні характеристики, зокрема гендер, відношення до співрозмовника чи ситуації на структуру розмови (діалогу / полілогу в драматичному творі) вимагає більш ґрунтовного дослідження, що відкриває перспективу наших подальших наукових студій.

1. Beckett, S. *Waiting for Godot* / Samuel Beckett. – London: Faber and Faber Limited, 1998. – 98 p.
2. Bowles, H. *Storytelling and drama: Exploring narrative episodes in plays* / Hugo Bowles. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2010. – 216 p.
3. Bowles, H. The contribution to the study of literary dialogue [Електронний ресурс] / Hugo Bowles. – Режим доступу: http://www.novitasroyal.org/Vol_5_1/bowles.pdf.
4. Culpeper, J. Exploring the language of drama: From text to context / Jonathan Culpeper, Mick Short, Peter Verdonk. – London: Routledge, 1998. – 183 p.
5. Churchill, C. *Blue heart* / Caryl Churchill. – London: Nick Hern Books, 1997. – 73 p.
6. Garfinkel, H. *Ethnomethodological studies of work* / Harold Garfinkel. – New York: Routledge, 2005. – 204 p.
7. Garfinkel, H. *Studies in ethnomethodology* / Harold Garfinkel. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1967. – 304 p.
8. Gefferson, G. Two explorations of the organization of overlapping talk in conversation / Gail Gefferson. – Tilburg: Tilburg University, Department of Language and Literature, 1982. – 61 p.
9. Goffman, E. *Interaction ritual: Essays in face-to-face behavior* / Erving Goffman, Joel Best. – New Jersey: Transaction Publishers, 2005. – 270 p.
10. Goffman, E. *The representation of self in everyday life* / Erving Goffman. – Gloucester: Peter Smith Pub Incorporated, 1999. – 259 p.
11. Harwood, R. *Equally divided* / Ronald Harwood. – London: Faber and Faber Limited, 1999. – 156 p.
12. Heritage, J. Garfinkel and ethnomethodology / John Heritage. – Cambridge: Polity Press, 1984. – 336 p.
13. Herman, V. *Dramatic discourse: Dialogue as interaction in plays* / Vimala Herman. – London: Routledge, 1998. – 331 p.
14. Hilbert, R. A. *The classical roots of ethnomethodology: Durkheim, Weber and Garfinkel* / Richard A. Hilbert. – The University of North Carolina Press, 2001. – 278 p.
15. Jacobs, W. W. *The monkey's paw* / William Wymark Jacobs // *Tales of Terror*. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1995. – P. 5–32.
16. Копытко, Р. Against rationalistic pragmatics / R. Копытко // *Journal of Pragmatics*. – 1995. – No 23. – P. 475–491.
17. Копытко, Р. From cartesian to non-cartesian pragmatics / R. Копытко // *Journal of Pragmatics*. – 1995. – No 33. – P. 783–804.
18. Levinson, C. Steven. *Pragmatics* / Steven C. Levinson. – New York: Cambridge University Press, 1989. – 240 p.
19. Macdonald, S. *When I was a girl, I used to scream and shout ...* / Sharman Macdonald. – London: Faber and Faber Limited, 1995. – 355 p.
20. Mandala, S. *Twentieth-century drama dialogue as ordinary talk* / Susan Mandala. – Adelshot: Ashgate Publishing Limited, 2007. – 141 p.
21. *Modern English Drama* / [сборник, сост. Ю. Фридштейн]. – М.: Радуга, 1984. – 480 с.
22. Person, R. In conversation with Jonah: Conversation analysis, literary criticism, and the Book of Jonah / Raymond F. Person. – Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd, 1996. – 204 p.
23. Sacks, H. *Lectures on conversation* / Harvey Sacks. – Oxford: Blackwell, 1995. – 818 p.
24. Schegloff, E. *Discourse, pragmatics, conversation analysis* / Emanuel A. Schegloff. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/schegloff/pubs/index.php?action=abs&file_id=19.
25. Schegloff, E. *Sequence organization in interaction: A primer in conversation analysis* / Emanuel A. Schegloff. – New York: Cambridge University Press, 2007. – 300 p.

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ПОГЛЯДУ СУЧАСНОЇ РИТОРИКИ

Куньч Зоряна

Про екологію мови почали говорити порівняно недавно, розглядаючи її в межах психології мови, антропології мови та соціології мови. Усталенню цього терміна суттєво сприяла поява в 1972 р. книжки одного з провідних соціолінгвістів Америки Ейнара Хаугена “Екологія мови” [7]. Екологію мови, за влучними словами Е. Хаугена, можна визначити як дослідження взаємовпливів між певною мовою та її довкіллям. А “справжнім довкіллям мови є суспільство, яке користується нею як однією зі своїх знакових систем” [7, с. 325]. Утвердженню цього терміна, на думку сучасного українського мовознавця Олександри Сербенської [4, с. 17], сприяє те, що мову розглядають як живий організм, який підлягає законам еволюції. Мова живе й розвивається в суспільстві, отож від якісних характеристик суспільства залежить, наскільки гармонійно функціонує і розвивається мова.

Говорячи про екологію мови, виділяють екстралінгвальний та інтралінгвальний аспекти. Екстралінгвальний аспект у сьогоденній мовній ситуації України є вкрай важливим, оскільки стосується насамперед викривлення мовної політики держави не на користь утвердження державної української мови. Адаже мовні права етнічних росіян та русофобів України забезпечені значно краще, ніж мовні права етнічних українців, тих, хто вважає українську мову рідною, та україномовних [1, с. 2]. Ця тема дуже актуальна, і її гостро ставлять численні політики й мовознавці, але в цій роботі екстралінгвальних аспектів екології мови ми спеціально не розглядатимемо.

Мета цього дослідження – звернути увагу на інтралінгвальний (внутрішньомовний) аспект екології мови, пов’язаний з культурою мови, стилістикою, риторикою. У цьому розумінні поняття “екологія мови” включає дослідження порушень правильності, ясності, логічності, виразності та інших комунікативних якостей мови; вивчення заходів, спрямованих на цілеспрямований вплив чи послаблення негативних тенденцій у використанні мови та недопущення регресу мови в плані збіднення виразальних засобів.

З позиції риторики мовлення оратора має бути яскравим, переконливим, а тому ясным, точним, виразним, зрозумілим, влучним, логічним, лаконічним. Досягти всіх цих якостей можна, послідовно дотримуючись усіх мовних норм, цілеспрямовано виробляючи навички логічно, точно і стисло формулювати власні думки, а також дбаючи про такі якісні характеристики, як чистота і яскравість мовлення.

Завдання цієї статті – з’ясувати, які проблеми екології мови з погляду сучасної риторики мають найбільший вплив на якісну характеристику мовлення оратора, на його зрозумілість, виразність, точність, яскравість. З огляду на завдання цієї праці розглянемо проблеми екології мови у площині вживання іншомовних слів.

Зважаючи на історичні обставини мовного буття і на тісні взаємини народів, українська мова, як і будь-яка сучасна мова, має у своєму складі значний відсоток запозичених слів, а також слів, що утворилися на українському ґрунті за допомогою іншомовних елементів. Безумовно, чимало запозичених слів настільки утвердилися в нашій мові, що їхньої “запозиченості” ми вже й не помічаємо. Це, до прикладу, *хліб, борошно, будинок, козак, праця, цифра, кава* тощо. Їхнє повсякденне вжи-

вання сприяло тому, що ці слова повноцінно існують у нашій мові, змінюються, творять похідні, набувають нових і нових значень. Поряд із цими запозиченнями українська мова прийняла до свого складу велику кількість іншомовних слів, “чужинність” яких ми добре відчуваємо. Особливо багато таких запозичень вживано в наукових, публіцистичних, офіційно-ділових текстах, які так чи так стають об’єктом мовлення сучасного оратора. Іншомовні слова, які доцільно побутують у таких текстах, – це нагальна потреба для сучасного мовця, адже дуже часто їхнє вживання зумовлено тим, що вони якнайточніше передають суть означуваного поняття, є науковими термінами і, звичайно ж, засвідчують певний високий інтелектуальний рівень оратора, що їх уживає.

Запозичена лексика – це невід’ємна частина українського словника. Так, у “Словникові іншомовних слів” за ред. Л. Пустовіт (Київ: Довіра, 2000. – 1018 с. (Б-ка державного службовця. Держ. мова і діловодство)) зафіксовано близько 23 тисяч слів і термінологічних словосполучень, що ввійшли в різний час до складу української літературної мови. Вживання цих слів є не лише виправданим, але й потрібним. Адже надмірний мовний пуризм призводить до збіднення лексичного складу, обмеження виражальних засобів мови. Академік А. Кримський з цього приводу зазначав, що “намагання усунути такі іншомовні слова, які вже міцно ввійшли до української літературної мови, є просто зайвим, бо тут нашої філологічної заборони ніхто не послухає” [3, с. 124]. Однак звернімо увагу й на негативні наслідки використання іншомовних слів у текстах ораторських промов. Негативних проявів із огляду на екологію мови ми виявили кілька.

По-перше, надмірне вживання іншомовних слів і виразів у тих випадках, коли в українській мові повноцінно функціонують власне українські відповідники-синоніми. Побутує думка, що активне вживання слів іншомовного походження, особливо так званих інтернаціоналізмів, тобто слів, які з однаковим значенням і подібним звучанням існують у більшості сучасних європейських мов, є корисним і правильним, оскільки це робить наше мовлення більш зрозумілим для іншомовного читача, доступнішим для перекладу іноземними мовами. Ця теза є засадничо хибною, адже творячи будь-який ораторський текст, навіть науковий, українською мовою, ми, очевидно, маємо орієнтувати наше мовлення насамперед на українського читача або слухача. А для нього прозорою та безумовно зрозумілою є тільки внутрішня форма власне українського слова. Коли ми, до прикладу, вживаємо слово “відсоток”, то підсвідомо наш співрозмовник пов’яже його зі словом “сотня”, а абсолютний синонім до слова “відсоток” – слово “процент” таких підсвідомих порухів не викликати, тому що латинське слово “centum”, відоме будь-якій освіченій людині на рівні свідомості, не пов’язується асоціативно на рівні підсвідомості зі словом “процент”. Так само варто віддавати перевагу в ораторських текстах уживанню українських синонімів до запозичених слів *аргумент* (доказ, підстава, мотив), *економія* (ощадливість, заощадження), *експеримент* (дослід, випробування), *компенсація* (відшкодування, покриття витрат), *авторитет* (пошана, повага), *пріоритет* (перевага, першість), *ідентичний* (однаковий, тожоний), *індиферентність* (байдужість), *стимул* (заохочення, поштовх), *лаконічний* (короткий, стислий, небагатослівний), *лімітувати* (обмежувати, накладати обмеження), *апелювати* (звертатися), *домінувати* (переважати) і т. ін.

Слушною і цінною вважаємо думку з цього приводу визначного українського мовознавця Юрія Шереха (Шевельова), який зазначав: “У випадках однозначності свого слова і чужого загалом перевагу мусить мати своє

слово, наприклад, у таких конкурентних парах, як *відсоток – процент, поступ – прогрес, пішихід – тротуар...* Але чуже слово може лишитися як другорядний синонім, збагачуючи цим словник. Згодом воно може набрати особливого значення, вужчого або ширшого, і тоді воно стане особливо корисне. Так сталося з багатьма етранжизмами, позиченими в нашу мову. Наприклад, первісно однозначні були слова в таких парах, як *супровід і конвой, жах і терор, прохід і пасаж, повідомлення і рапорт, справа і афера*, а тепер іншомовні слова набрали особливого, звуженого значення: *конвой* означає не всякий супровід, а при арештантах, *терор* – не взагалі жах, а систему жахних політичних переслідувань, *пасаж* – не взагалі прохід, а прохід між крамницями в будинку, *рапорт* – не взагалі повідомлення, а службове повідомлення вищій інстанції, *афера* – не взагалі справу, а незаконну, нечисту справу” [6, с. 45].

Надмірна насиченість ораторського тексту запозиченнями, а особливо тексту, адресованого для усного виголошення, а не для вдумливого читання й аналізування, призводить до затемнення змісту сказаного. До прикладу, речення “Моніторинг продуктивної ефективності індустріальної реконструкції екстраполюється на якісні характеристики функціонування соціуму” можна було б перекласти українською мовою, і це зробило б виклад ясним, зрозумілим і легким для сприймання: “Дослідження наслідків перебудови промисловості поширюється і на якість життя людей”.

Особливої уваги потребує ще один аспект цієї проблеми – вживання наукових термінів іншомовного походження. В ораторських текстах наукового стилю запозичення часто виступають в ролі термінів, тобто спеціальних слів, що є назвами наукових понять, мають визначення і характеризуються точністю й однозначністю в межах певної термінологічної системи. Запозичені термінологічні елементи, особливо морфемами давньогрецького і латинського походження, дуже добре придатні для терміновтворення, оскільки вони якнайкраще відповідають основним ознакам термінів (однозначність, стилістична нейтральність, точність, короткість, відсутність експресивності, суб’єктивно-оцінних відтінків тощо). Саме цим можна пояснити той факт, що інтернаціоналізація термінологічних систем є одним із природних і вагомих шляхів їхнього самобутнього розвитку. З іншого боку, наявність власних відповідників до запозичених термінів засвідчує багатство і самобутність української наукової мови. Тому сьогодні помічаємо тенденцію до якнайактивнішого залучення питомих слів у ролі термінів. Мовознавці активно працюють над виробленням наукових засад конструювання українських варіантів термінів на позначення нових понять, роблять спроби повернути терміни, заборонені в 30-х роках ХХ ст.

Гадаємо, що саме потреба широко застосовувати власне українські слова у ролі термінів є підставою для того, що чимало сучасних термінологічних одиниць з різних галузей знань мають синонімічні пари – запозичене і власне українське слово: *лінгвістика – мовознавство, прерозатива – перевага, контракт – договір, оксидация – окислення, екземпляр – примірник* тощо. І хоча чимало мовознавців схилиються до думки, що паралельне використання обох синонімів-дублетів є тимчасовим явищем “із перспективою вибору єдиної форми після апробації варіантів у науковому обігу” [2, с. 88], на нашу думку, таке паралельне використання термінів-синонімів має підстави для тривалого існування. Насамперед це зумовлено, як видається, саме функціональними засадами наявності синонімів у мовленні – урізноманітнення викладу, уникнення монотонності, повторів. Адже синонімія тісно пов’язана з культурою мови. Навіть суто науковий текст, точний і однозначний з потре-

би, не може бути перенасичений тими самими словами, тому з огляду на мовну культуру автори шукатимуть можливостей вживати дублетні форми. Ораторський текст публіцистичного чи офіційно-ділового стилю ще більше потребує досконалого й різноманітного викладу, тому безумовно звертатиметься до синонімії. Крім того, наш висновок підтверджує те, що деякі терміни-дублети з'явилися в мові не сьогодні, а функціонують у ній вже тривалий час і не відходять у пасивний словник, наприклад, названі вище пари.

По-друге, з огляду на екологію мови вкрай негативним проявом вживання запозичень є навала англійців у мовлення українців. Деякі оратори, хизуючись своїм знанням англійської мови, використовують англійські варваризми, посилюючись на відсутність в українському словнику слова з аналогічним значенням. Та проблема, звісно ж, не у браку словотвірних можливостей української мови, про що свідчать дані таких видань, як "Словник-довідник. Нове в українській лексиці" (2002 р.), "Словник лексико-словотвірних інновацій" (2004 р., 2007 р.). Навалу англійців в українську мову спричинили психолого-ментальні особливості сучасного українського суспільства, низький рівень екологічної культури. Мовознавець П. Селігей із цього приводу зазначає: "Якщо раніше своєрідності української наукової мови найбільше вадили політичні перешкоди й заборони, то сьогодні на заваді стоїть якась упереджена, зашкарубла невіра мовної спільноти в її творчі можливості" [5, с. 163].

Значимо, що мода на вживання запозичень з тих чи тих мов у різні історичні періоди під впливом певних позамовних чинників з'являється і зникає. Внаслідок цього одні запозичення міцно утверджуються в мові, стаючи її надбанням, а інші відходять далеко в пасив. Наприклад, на початку ХХ століття часто вживаними були слова "парцеляція" (поділ землі на дрібні ділянки), "анахорет" (відлюдник), "атрамент" (чорнило) тощо. Сьогодні ж їх практично не використовують. Як влучно зазначив Андрій Содомора: «"модне", на щастя, не є синонімом до "вічного", радше – антонімом» [5, с. 95]. Отож, імовірно, мода на англійські запозичення теж поступово відійде. Але сьогодні англомовний наступ заповнив не лише науковий стиль української мови, а й офіційно-ділову, публіцистичну та й розмовну сфери. Як справедливо зазначає Ірина Фаріон: "англійські запозичення прорвали греблю нашої мови не так з огляду на процеси глобалізації, чи інтернаціоналізації світу, як через невіднайдення сили у самій собі – себто мові" [5, с. 163]. Тобто через психологічну слабкість носіїв української мови, через їхнє недбале ставлення до екології мови мовлення сучасних ораторів хвибує надмірною кількістю англійців.

Яскравим прикладом комунікативного середовища з підвищеним відсотком іншомовних запозичень є ділове мовлення працівників іноземних представництв та українських фірм чи організацій, що підтримують з ними регулярні ділові контакти, зовнішньополітичний лексикон, мовлення працівників сфери програмування: *аплікація, стендап, дедлайн, кеинутти, ітерація, абгрейд, спринт, делівері, стрім* тощо. Англіцизми масово заповнюють сторінки преси, рекламу, твори масової культури, що є могутнім засобом тиражування мовних зразків.

Різні функціональні сфери виявляють різну сприйнятливість до іншомовних впливів. Найбільш сприйнятливим для проникнення варваризмів є молодіжний сленг: *крейзуха, штіляти, загулити, юзер, ребутнути* тощо. Просторіччя, різновидом якого є сленг, загалом схильне ігнорувати літературну норму, а макаронічні елементи є в ньому радше бажаними, ніж забороненими. Фрагменти молодіжного сленгу нерідко потрапляють у мовлення ораторів, здебільшого в режимі цитування.

По-третє, ще один негативний аспект іншомовного впливу на мовлення сучасних ораторів – це порушення орфоепічних і граматичних норм сучасної української мови. Через низьку особисту культуру мови ораторів та через відсутність належного контролю за якісним станом ефірного мовлення з боку держави система української мови зазнає втручання майже на всіх рівнях своєї ієрархії: фонетика русифікується та частково англізується, рясніють орфографічними помилками рекламні оголошення, що їх поширюють деякі засоби масової інформації. Наприклад, демонструючи знання англійської мови, деякі оратори змінюють на англійський лад наголос у таких адаптованих традицією географічних назвах як Вашингтон, Флорида тощо, вимовляючи Вашингтон, Флорида.

Часто іншомовний, зокрема англомовний, вплив у мовленні оратора є малопомітним, оскільки запозичено не слова, а певні граматичні моделі. Користуючись англомовними інформаційними чи науковими джерелами, українські мовці дедалі частіше вживають граматичні англізми. Так, все поширенішою стає англійська модель препозитивного вживання іменника в функції означення, наприклад, *бізнес-план* (а не діловий план чи бізнесовий план), *SMS-знайомства* (а не знайомства через SMS), *маркетинг-директор* (а не директор з маркетингу), *фан-зона* (зона для фанів) тощо. Початок цьому граматичному явищу поклали лексичні запозичення англійських усталених словосполучень, що сприймалися в українській мові як складені слова, на зразок *гольф-клуб, стриптиз-бар* тощо. Однак сьогодні це явище вийшло за межі лексикології, його застосовують навіть у власних назвах, збудованих за цією моделлю, до того ж написаних без дефіса: Мрія банк, Родовід банк, Фастум гель тощо.

Окремим проявом проникнення елементів англійської граматики в українське мовлення є вживання в українському тексті деяких слів, насамперед власних назв, в автентичній англійській графіці. У непрямих відмінках ці іншомовні вкраплення вживають без українських відмінкових закінчень: "Живи з Coca-Cola", "Нечувані різдвяні знижки від Villa" тощо. Так з'являються передумови для вживання іншомовних запозичень у незмінюваній формі всупереч законам української граматики.

Отже, досягненню ясності, зрозумілості, точності та яскравості мовлення оратора з погляду екології мови не сприяють такі аспекти іншомовного впливу: по-перше, надмірне вживання в ораторських текстах запозичених слів, у тому числі інтернаціоналізмів та наукових термінів; по-друге, насичення мовлення англізмами, зокрема модними нині варваризмами; по-третє, чужомовний вплив на рівні орфоєпії та граматики, який призводить до порушення нормативності.

Причиною нинішньої засміченості та невинуватого перенасиченості української мови іншомовними запозиченнями є насамперед бездіяльність державних інституцій, покликаних здійснювати мовну політику. Так само, як і в природоохоронній сфері, поліпшення стану мовної екосистеми не відбувається без системних і наполегливих зусиль. Це широке поле для діяльності державних органів влади всіх рівнів, працівників освітньо-виховної системи (від дитсадка до аспірантури), громадсько-політичних об'єднань, таких суспільних інститутів, як церква, сім'я, неурядових організацій, просто представників громадськості – окремих осіб з високим рівнем національної і суспільної свідомості. Адже мовлення сучасного високоосвіченого оратора має бути взірцем чистоти, точності, правильності, яскравості. Дотримання еталонної якості мови в українських ораторських текстах має стати частиною державної мовної політики.

1. Ажнюк Б.М., Ажнюк Л.В. Екологія мови: український вимір. – Електронний ресурс: <http://visnyk.com.ua/stattya/4945-ekologija-movi-ukrayinskij-vimir.html>.
2. Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Лариса Масенко. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – 164 с.
3. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування: Навч. посібн. 2-е вид. / Зоряна Мацюк, Ніна Станкевич. – К.: Каравела, 2007. – 352 с.
4. Сербенська О. Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови / Олександра Сербенська // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2002. – № 453. – С. 17–20.
5. Фаріон І. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (науково-навчальне видання): [монографія] / Ірина Фаріон. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 328 с.
6. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. – Мюнхен: Молоде життя, 1951. – 402 с. (Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. Ч. 3).
7. Einar Haugen. The ecology of language. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1972.

СТРАТЕГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ АНГЛОМОВНОЇ ФАСЦИНАТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Козяревич Л. В.

Сучасна лінгвістика фокусує свою увагу на успішній комунікативній поведінці. Важливе значення для досягнення успіху у спілкуванні мають форма та зміст мовленнєвих дій, а також їхня стратегічна організація [5; 6]. Саме ефективність і доцільність комунікативних дій учасників спілкування традиційно виступають основними критеріями успішності мовленнєвої взаємодії. Вступаючи у комунікативний контакт, мовці прагнуть досягнути успіху, який вимірюється тим, наскільки їм вдається реалізувати власні інтенції, не завдаючи шкоди іншим. Вирогідний характер успіху міжособистісної взаємодії зумовлює необхідність вивчення факторів, які підвищують якість комунікації. Аналізу стратегій, спрямованих на успішну фасцинативну взаємодію, присвячено дослідження.

Стратегія у контексті комунікації становить усвідомлення ситуації в цілому, визначення напрямку подальшого розвитку спілкування, організацію впливу задля досягнення комунікативної мети.

На стадії ініціювання комунікації співрозмовники встановлюють певні стосунки один з одним. Прагнення комунікантів до створення сприятливої психологічної атмосфери, демонстрація зацікавленості, бажання розташувати до себе співрозмовника і дати йому відчуття власну диспозицію, – усі ці дії характеризують початкову стадію успішного спілкування.

Фасцинація (від англ. *fascination* – зачарування) – ефект, що досягається спеціально організованим вербальним та невербальним впливом з метою зменшення втрат інформації [7, с. 11].

В основі фасцинативного спілкування є намір сподобатися, привернути увагу співрозмовника, апелювати до нього. В основі привернення уваги – демонстрація готовності до інтеракції з особою, яка подобається. Тому у комунікативній ситуації, позначеній фасцинацією, важливою є налаштування на іншу людину, на об’єкт фасцинації, без якого неможливе фасцинативне спілкування.

На перший план з конструювання ефекту спілкування виходять принципи фасцинативного спілкування:

- формування особистісної атракції;
- вияв прихильності до співрозмовника, його завоювання;
- встановлення емоційного контакту.

Відповідно, стратегії фасцинативного спілкування –

- 1) стратегія самопрезентації;
- 2) стратегія завоювання уваги співрозмовника;
- 3) стратегія встановлення емоційного контакту із співрозмовником.

У свою чергу, стратегії реалізуються через тактики.

Стратегія самопрезентації реалізується через тактику атракції і тактику само похвали, іміджу і фасцинативного самоутвердження, тактику фасцинативної атаки. За словами О.С. Іссерс, “самопрезентація реалізується практично у кожній мовленнєвій дії” [5, с. 73]. Використовуючи тактику самопрезентації, самопрезентант насамперед намагається “зберегти обличчя”, справити на співрозмовника сильне враження, щоб він зміг оцінити його як приємного партнера для стосунків [1, с. 38].

Стратегія завоювання уваги реалізується через: тактику похвали; тактику лестощів; тактику комплімента. Стратегія завоювання уваги у процесі комунікації має на меті справити враження для того, щоб сподобатися іншому, завоювати його, підкорити, звабити, зачарувати, прив’язати до себе, заворожити [3, с. 11]. У комунікативній ситуації важливим є налаштування на іншу людину, на об’єкт фасцинації, без якого неможлива гра. В основі стратегії завоювання уваги – демонстрація готовності до інтеракції. Тактика компліменту є дієвою технікою завоювання диспозиції іншого. Похвала й комплімент об’єднані спільною позитивною оцінкою мовцем адресата, його дій і/або якостей. Відмінність полягає в конвенційній природі компліменту й неконвенційності похвали. Похвала передає об’єктивну позитивну оцінку, визнання та схвалення, її метою є підтримка особи адресата, його самоповаги, впевненості в собі і т. ін. Мета похвали – демонстрація прагнення до співпраці й дотримання принципу кооперації [2, с. 13]. Говорючи комплімент, мовець показує, що помічає співрозмовника, піднімає його настрій і налаштовує на подальший контакт. Компліменти, які застосовуються для встановлення / підтримання стосунків називаються інструментальними. У спілкуванні між малознайомими людьми комплімент дозволяє мовцю проявити своє доброзичливе ставлення до адресата, дати йому зрозуміти, що співрозмовник для нього цікавий і привабливий [2, с. 10].

"That's great news," Steven replied. "You're really good - at doing business cases I mean." He blushed unexpectedly. Julia looked at him curiously, wondering whether he had been waiting for her or standing there for some other reason. She often noticed he was nearby but he never talked to her before.

Стратегія встановлення емоційного контакту із співрозмовником – тактику емпатії, тактику загравання. Мета стратегії встановлення емоційного контакту із співрозмовником – мінімізувати дистанцію між двома мовцями. Ефективність спілкування тісно пов’язана з питанням розуміння між учасниками комунікативного процесу [4]. У цьому консенсусному значенні полягає сутність істинного діалогу. Досягнення взаєморозуміння – одна з найскладніших проблем діалогічного спілкування, адже у діалозі стикаються два розуміння, дві позиції, два рівноцінних голоси; звідси, ускладнюється взаємодія інтенцій, ілюцій, емоцій партнерів спілкування, а це означає, що кожен учасник бачить ситуацію зі свого боку і тому стати на точку зору іншого йому не так просто. Необхідними умовами розуміння є врахування думок, почуттів, емоційного стану іншої людини, підпорядкування своїх емоцій та поведінки [4]. Таким чином, зрозуміти означає вміти пережити чуже як своє, зануритися, перенестись у світ іншої людини, усвідомити її особистісні смисли і віднайти адекватну міру взаємин, що й є проявом співчуття, співпереживання, які об’єднуються поняттям “емпатія”.

Наведемо приклад:

Her sorrow reached within and seized him about the heart. He felt sorry for her. She didnt deserve it. "For the love of heaven, Rachel Trent," he began carefully, his eyes grew heavy. "It's easy to cope when you have a friend" This phrase seemed comforting to Rachel (Maitland, p.17).

Цей фрагмент демонструє, як учасник комунікативного акту переймається пригніченим емоційним станом героїні – *Her sorrow reached within and seized him about the heart*, добре знаючи, що героїня не бажає приймати жалість з боку інших з приводу своєї фізичної вади; мовець ретельно підбирає слова підтримки, про що свідчать авторські ремарки – *he began carefully* та виражає емпатію непрямим способом. Він усвідомлює, що від способу вираження емпатії залежатиме розгортання не лише даного комунікативного акту але й подальші стосунки. Така продумана, обережна форма передачі емпатійного відгуку на переживання героїні стала вирішальною – *This phrase seemed comforting to Rachel*.

Емпатія є однією з необхідних умов для того, щоб взаємини між “Я” та “Іншим” базувалися на повазі до особистості співрозмовника, до його думок, бажань, що й сприяє досягненню максимального комунікативного ефекту.

Таким чином, фасцинативне спілкування відбувається за рахунок стратегій фасцинації.

1. Амяга Н.В. Самораскрытие и самопредъявление личности в общении / Н.В. Амяга // Личность. Общение. Групповые процессы. – М., 1991. – С. 37–74.
2. Борисова И.Н. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге / И.Н. Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры / под ред. Т.В. Матвеевой. – Екатеринбург : АРГО, 1996. – С.21–48.
3. Данильченко Т. Особливості формування першого враження // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). – С.132–144
4. Жумагулова Б.С. Категория контактности между партнерами коммуникации : автореф. дис... канд. филол. наук. – М., 1987. – 23 с.
5. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Иссерс О.С. – М. : КомКнига, 2006.
6. Клюев Е.В. Речевая коммуникация: успешность речевого взаимодействия / Клюев Е.В. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002.
7. Соковнин. В. Что такое фасцинация / Соковнин. В. – Изд-во авторской Академии фасцинологии (АФА), 2009. – 66 с.

ДО СИСТЕМИ ВИГУКІВ І ДИТЯЧИХ НАЗВ У ПОЛІСЬКИХ ГОВОРАХ

Куриленко Володимир

Дитячі назви, вигуки та звуконаслідувальні слова варті уваги дослідника хоча б тому, що наші предки свого часу пройшли цей (дитячо – наївно – вигуковий) етап розвитку, який не міг не позначитися на лексичній системі мови. Тим паче, якщо вони накладаються на ареальні закономірності, пов'язані з давнім етнічним розселенням народу і зумовлені історією його та його мови.

Аналізовані тематичні групи лексики в ареальному плані майже не вивчені, хоча окремих аспектів цієї проблеми торкалися ряд вітчизняних мовознавців (Булаховський Л., Ващенко В., Возний Т., Горбач О., Богдан С., Чернецький В.). Виконано дисертаційне дослідження Лексика “дитячого спілкування” у говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) [1]. Вийшов друком Словник дитячого мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщини) [2].

Об'єктом цього дослідження стали дитячі назви ряду домашніх тварин, пов'язані з ними вигуки і звуконаслідувальні слова, а також дитячі назви м'яса та сала в поліських і суміжних з ними говорах.

У роботі виходимо з того, що:

- накладання їх на відповідні (однокореневі) номінативні лексеми має допомогти в реставруванні географії та семантики ряду сучасних назв;
- глибока архаїка матеріалу, що розглядається, зумовлює необхідність залучення до його лінгвогеографічного та етимологічного трактування даних суміжних наук з обов'язковим виходом на параметри етнолінгвістичні;
- суттєві висновки і узагальнення можливі лише на детальній лінгвістичній географії матеріалу, що й здійснено в роботі. У ній представлено 26 атомарних лексичних та 2 синтетичні лексико-семантичні карти.

Метою й завданням статті є вичерпна описова та лінгвогеографічна характеристика аналізованого поліського матеріалу. Особлива увага звертається на факти етимологічної спорідненості лексем, що розглядаються, з рядом інших спільнокореневих назв.

Накладання аналізованих лексем на їх однокореневі номінативні відповідники прослідковується на ряді карт (1, 2, 4, 6, 12, 15, 20, 25). На карті 25 фіксується явище накладання слів *бу'їт'*, *бу'їаје*, *бу'їе* на суто діалектну лексему *бу'їан* (*бу'їен*) 'бугай' у населених пунктах 3, 5а, 8, 22, 31, 32, 36, 37, 67.

У цьому зв'язку варта уваги поліська семантика лексем з коренями *шут-* та *бир-*, географічно представлена у семантичних мікрополях на картах №№ 27, 28.

Суть у тому, що в Поліссі для назви вівці вживається загальнополіська лексема *вівця* (*о'вечка*, *'вечка*, *'в'їу'а*, *ау'ца* і под.) та регіональні синонімічні назви *'шутка* (*'шута*) і *'бирка*, які концентруються відповідно на заході і сході українського Полісся, маючи, крім відзначених вище, й інші значення.

Лексеми з коренем *шут-* входять у так звані карпатизми, тобто “специфічні спільні елементи, характерні для діалектів карпатської зони на сучасному етапі їх розвитку” [3]. Аналіз їх стосовно мов карпатського ареалу здійснений у монографії Г. П. Клепикової [5, с. 76–86]. У роботі відзначено, що слова з коренем *шут-* здебільшого вживаються як назви, що характеризують зовнішній вигляд овець та інших домашніх тварин, як загальна назва тварини (здебільшого вівці), а також як вигук для під-

кликання чи відгону овець. У обстежених нами поліських говорах їх значення ті ж.

Йдеться про так звану валаську колонізацію та валаську культуру тваринництва регіону Карпат.

Прийшло ще в середні віки з Балкан валаське пастуше населення здійснило значний вплив на матеріальну і духовну культуру східно-, середньо-, західно- та північнокарпатського ареалу. Були породжені різноманітні типи відгінного скотарства, пов'язані з рельєфними особливостями Карпат.

Кардинальні зміни в сфері матеріального (гірське пастухування) виробництва стали причиною надзвичайно складної взаємодії мови колоністів та місцевих (у тому числі й слов'янських) мов. Це проявилось насамперед у так званій пастушій термінології й зумовило глибоку лексичну інтерференцію, що охопила карпатські говори нинішніх української, польської, словацької, чеської, молдавської, румунської та угорської мов.

У науковій літературі лексема *шута* розглядається як термін гірського пастухування району Карпат румунського (валаського) походження [4] (Валахія – історична область на півдні Румунії, між Карпатами і Дунаєм). Поліська ж географія лексеми (карта № 27) є продовженням її карпатського побутування.

Як свідчить аналізована карта, лексеми з коренем *шут-* представлені в усьому українському Поліссі від його західної до східної границі в кількох варіантах та значеннях, серед яких можна виділити два головні + *шут'яка* (*'шутка*, *'шута*) 'вівця' на захід та + *шут'ий* (*'шут'ий*, *'шут'и*, *'шут'і*) 'безрогої' на схід від вертикальної ізоглоси, яку умовно можна провести з півночі на південь через Давид-Городок – Корець (знак плюс (+) – знак наддіалектної форми (інваріанта)).

Крім того, у західному й середньому Поліссі, в досліджених білоруських говірках (тобто в ареалі поширення слова + *шут'яка* 'вівця', однак з подальшим виходом до середньої частини Прип'яті) активно вживаними є вигуки *шут-шут*, *шутка-шутка*, *шуту-шуту*, *шус'а-шус'а*, при допомозі яких підкликають овець.

Розглянутий матеріал значно доповнює відомості про поліську географію лексем з коренем *шут-* [5, с. 76–77; 7, с. 178].

Аналізована ізоглоса входить у пасмо ізоглос давидгородоксько-корецького пасма. Ізоглоси його розмежовують також західні і східні назви *'веприк*, *'вепрек*, *'вапрек*, *'ваприк*, *веп'рук*, *вип'рук* - *кабан* 'кастрований самець свині'; *хара'шај*, *хара'шајник*, *хара'шалник*, *хара'шал'ник*, *хара'ш'етник*, *хара'шотн'ік* – *коно'вал*, *кана'вал* 'людина, яка каструє домашніх тварин'.

У цих же ареалах проходить ізоглоса – східна границя поширення прикметників *в'іст'ітова*, *в'іст'ікова*, *в'іст'іговиста* 'швидка домашня тварина' та, навпаки, ізоглоса, що роз'єднує говірки на захід та схід від неї відсутню – наявністю назв *коуб*, *'коубик*, *'коуб'ік*, *'коблик*, *'колб'ік* 'шлунок', 'начинений свинячий шлунок', 'перша частина шлунка жуйної тварини'.

Подібне накладання ареалів поширення ряду розглянутих лексем на ареали інших мовних явищ у Поліссі прослідковується досить часто [6].

Вихід на дані суміжних наук засвідчує, наскільки продуктивним може бути паралельне ретроспективне вивчення явищ мови та культури, оскільки “етнографічні дані доповнюють і завершують лінгвістичні і, навпаки, лінгвістичні дані дають часто надійну базу етнографічним пошукам” [8].

Сказане насамперед стосується діалектної межі по Дніпру, яка протиставляє східне Полісся середньому і західному виразним набором специфічних мовних та етнографічних рис.

Так, на східнополіській території використовується однокінна запряжка, тоді як на останній поліській – парокінна. Звертання до одного запряженого коня суттєво відрізняється від звертання до пари таких коней у парокінній запряжці, оскільки в останньому випадку для правої та лівої тварини потрібні окремі слова при повертанні праворуч і ліворуч (у першому випадку така необхідність просто відпадає).

Вважаємо, що саме цим пояснюється наявність у західному та середньому Поліссі слів для повертання коней праворуч і ліворуч при відсутності їх у східному (див. карти № 16, 18).

Аналогічні слова стосовно волів, які на всій поліській території завжди ходили в парі, наявні в усьому (в тому числі й у східному) Поліссі (карти № 17, 19).

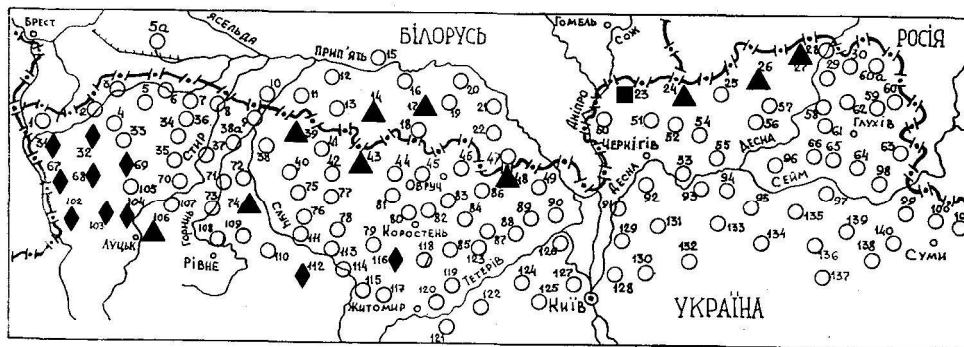
Основу поліських вигуків для повертання коней та волів праворуч і ліворуч становлять вигуківі утворення на базі словотворчої моделі прийменник + зворотний займенник: **к собі** (*ксоб, к'соб'і, соб, ксо, 'цоб'і* і под.) та **од себе** (*от се'бе, ца'бе, са'бе, це'бе* і под.). При цьому **к собі** – це здебільшого ліворуч, а **од себе** – праворуч.

Розглянутому явищу властиві ареальні закономірності, суть яких у накладанні особливостей матеріальної культури на лексичні ареали, що знайшло відображення в повному співпаданні ізопрагм та ізоглос.

Обидва задіяні до аналізу мовного матеріалу принципи – накладання на однокореневі загальні назви та залучення даних інших наук, зокрема етнолінгвістики – можна проілюструвати на карті № 7, що стосується вигуків, за допомогою яких підкликають корів. Зафіксовані на півночі дослідженої території вигуки *тлос'а-т'лос'а* і под. у західнополіських говірках верхів'я Прип'яті накладаються на назви *те'лушка* 2, 3, 7, 9, 36, 71, 72, *ти'лушка* 1, 4, 5а, 8, 10, 32, 33, 37, 38, *ти'леу'а* 31 'доросла самка великої рогатої худоби, корова' (цифрами позначено обстежені населені пункти).

Крім того, поширена в усьому (і насамперед східному) Поліссі звичка підкликати корову (карта № 7) лише за кличкою (= за власною назвою), очевидно, зберігає давню тотемну традицію: корова-годувальниця вважалася родоначальником і охоронцем роду і була культовим об'єктом. У індіців (також нащадків індоевропейців) вона й по сьогодні священна.

1. Асаула М. М. Лексика “дитячого спілкування” у говірках Центральної
2. Слобожанщини (Харківщини) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / М. М. Асаула. – Харків, 2011. – 20 с.
3. Асаула М. Словник дитячого мовлення Центральної Слобожанщини(Харківщини) / М. Асаула. – Харків : ТОВ “Цифра принт”, 2011. – 212 с.
4. Бернштейн С. Б. Общекарпатский диалектологический атлас : Предварительные итоги / С. Б. Бернштейн, Г. П. Клепикова // Славянское языкознание : VIII Международный съезд славистов. – М. : Наука, 1978. – С. 32.
5. Клепикова Г. П. Об изучении лексических заимствований из румынского языка в карпатоукраинских говорах / Г. П. Клепикова // Советское славяноведение. – М. : Наука, 1973. – С. 79.
6. Клепикова Г. П. Славянская пастушеская терминология : (Ее генезис и распространение в языках карпатского ареала) / Г. П. Клепикова. – М. : Наука, 1974. – 255 с.
7. Куриленко В. М. До ареалогії та стратиграфії північних (поліських) говорів / В. М. Куриленко. – Глухів : РВВ ГДП, 2001. – 184 с.
8. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови : (Правобережне Полісся) // М. В. Никончук. – К. : Наукова думка, 1979. – 313 с.
9. Толстой Н. И. Некоторые вопросы соотношения лингво- и этногеографических исследований / Н. И. Толстой // Проблемы картографирования в языкознании и этнографии. – Ленинград : Наука, 1974. – С. 22.

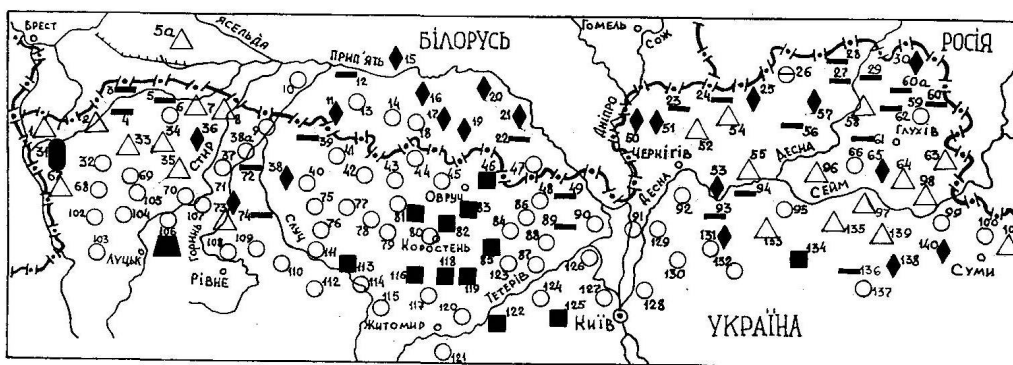

Карта № 1

Дитячі назви коня

Ј 'ц'он'а
! 'коник, 'кон'ік

Ј ла'шонак
W 'кос'а

Карта № 2

Дитячі назви корови

Ј му, 'муа

Ј 'ман'а, 'ман'ка

Н ко'р'іўка, ко'риўка, ко'роўка, ку'роўка, кор'їўка, ка'роўка

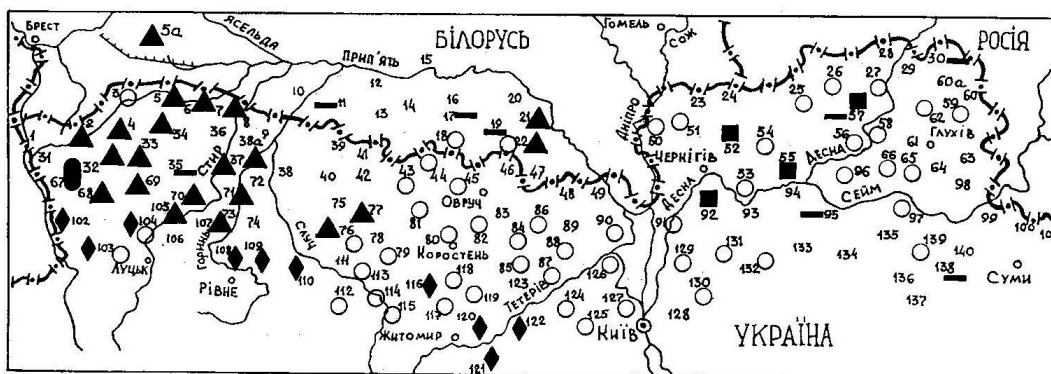
5 ки'лечка

К 'мон'а

2 'биц'а, 'бец'а, 'бен'а

W 'мин'а, 'м'ін'а, 'мен'а, 'мун'а

У 'м'іа

Карта № 3

Дитячі назви вівці

Ј 'баз'а

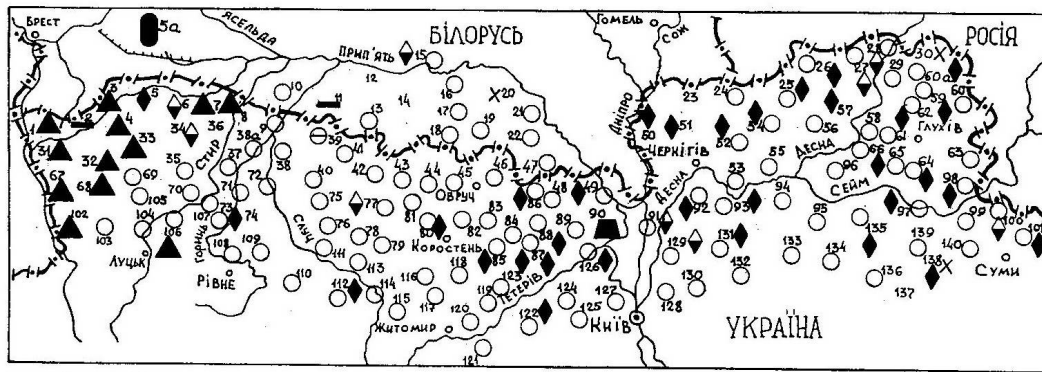
Ј ба'рашка, б'рашка

W 'бира, 'бирка, 'б'ірка, 'берка, би'рушка, б'і'рушка, б'і'рул'ка, бра-б'ра

5 'жуужа

! 'шутка

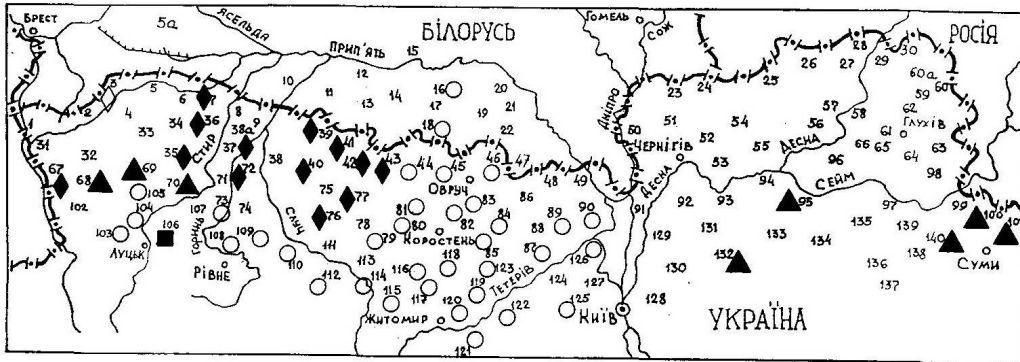
Н ме, му

Карта № 4

Дитячі назви свині

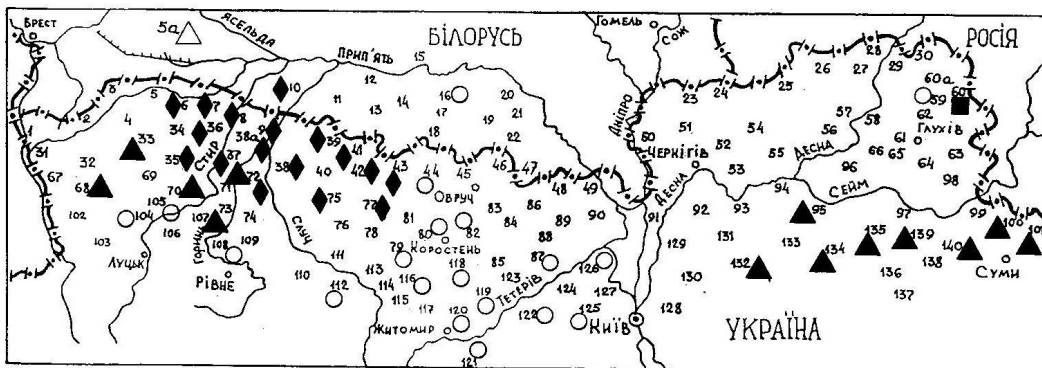
W 'нац'а, 'наца	У 'нац'ік
Ј чушка, чуш'ка	8 'ц'ушка
! 'цин'а, 'цен'а, 'ц'он'а, 'ц'ун'а	Ј сви'н'а, св'і'н'а, св'і'н':а
× хр'у-х'р'у	5 'гаїц'а
Н 'куц'а	К пере'с'а

Карта № 5

Дитячі назви сала (суцільного поширення не мають)

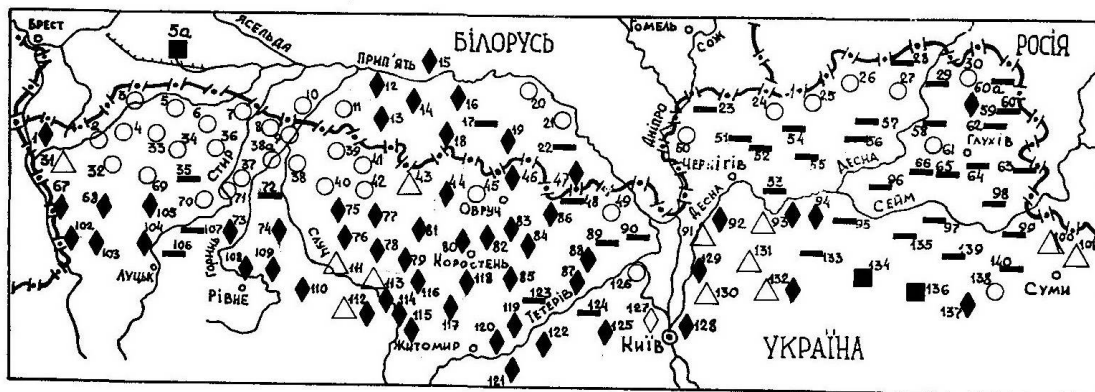
W 'к'іка, 'к'ека, к'і-'к'і	Ј 'чуча, ш'чуча, ш'чуче, ш'туц'а
! 'н'ен'о, 'н'ан'о, 'н'ан'а, 'н'амн'о	Ј 'бибучка

Карта № 6

Дитячі назви м'яса (суцільного поширення не мають)

! 'н'ан'а, 'н'ан'о, 'н'ен'о, м'н'ан'а, м'н'амн'а	
Ј 'чуча, 'чучи, ш'чуча, ш'чуче	
W 'г'іга, 'к'іка, 'к'ека, к'і-'к'і	Ј 'з'аз'ка

Карта № 7

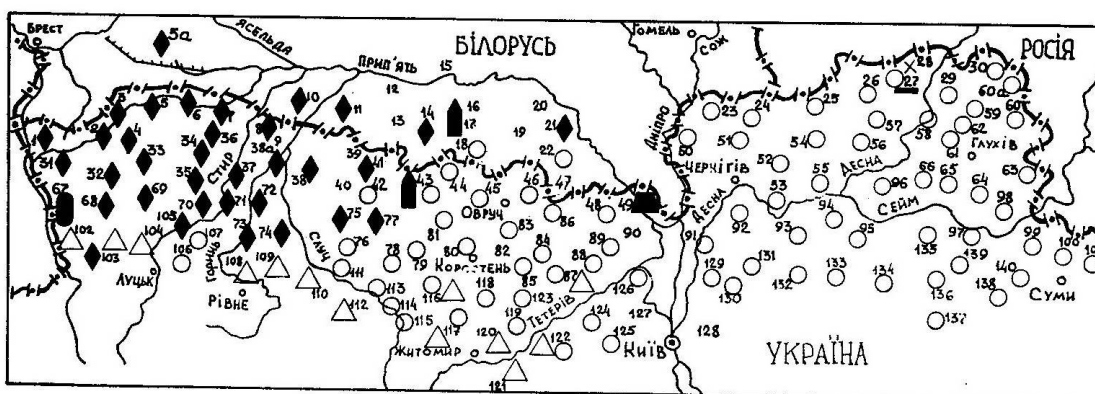
Підкликають корів

W тлос'-т'лос', тлос'-а-т'лос'а, телом-те'лош і под.

J на-'на, нах-'нах

2 мин'--'мин', м'ін'--'м'ін', м'ін'-а-'м'ін'а, мун'ка-'мун'ка

J биц'у-'биц'у, бец'у-'бец'у Н лише за кличкою

Карта № 8

Підкликають овець

W бир-'бир, бар-'бар, бра-б'ра і под

J шутка-'шутка, шут-'шут, шус'а-'шус'а, шуту-шуту

2 баз'--'баз', биз'--'биз'

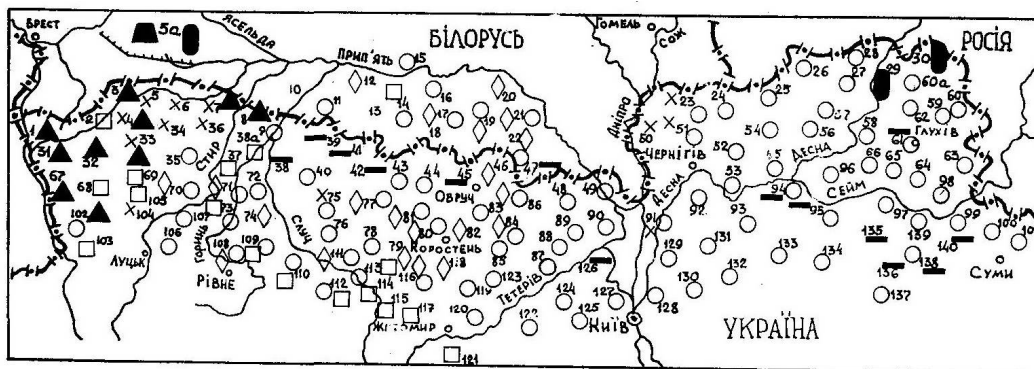
5 жу-'жу

К ме

Н ца-'ца

× цоў-'цоў

І чу-'чу

Карта № 9

Підкликають свиней

W *пац'-'пац', пац-'пац, пац'ос'-па'ц'ос', 'паца*

A *чко-ч'ко, шко-ш'ко, цко-ц'ко, чке-ч'ке, чк'е-ч'к'е, кеч-'кеч, к'еч-'к'еч*

! *цин'-'цин', ц'ін'-'ц'ін', ц'ін'ка-'ц'ін'ка, цен'ка-'цен'ка*

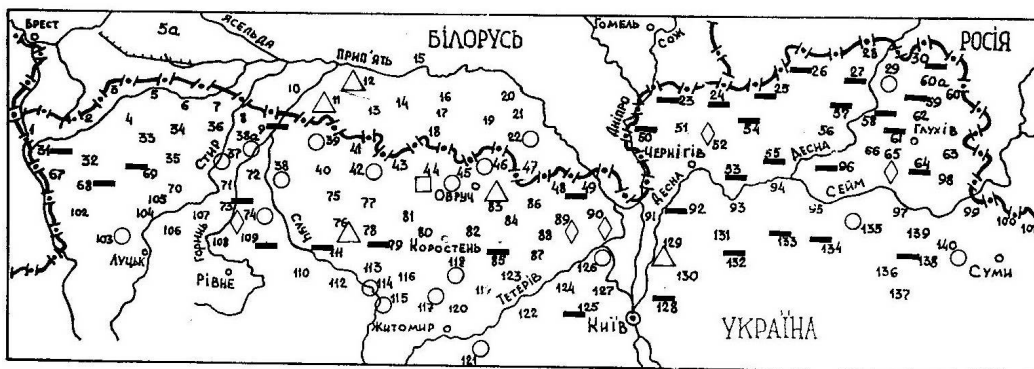
A *куц'-'куц', цку-ц'ку, куц'у-ку'ц'у, куцу-ку'цу, куц-'куц*

H *це-'це, ц'е-'ц'е, цо-'цо, ц'а-'ц'а, с'а-'с'а*

× *чуш-'чуш, чух-'чух, чушка-'чушка, ц'ух-'ц'ух, ц'у-'ц'у, ц'ус'-'ц'ус', ц'ушка-'ц'ушка*

5 *вац-'вац, вас-'вас, вас'ка-'вас'ка*

K'zaiua

Карта № 10

Підкликають поросят

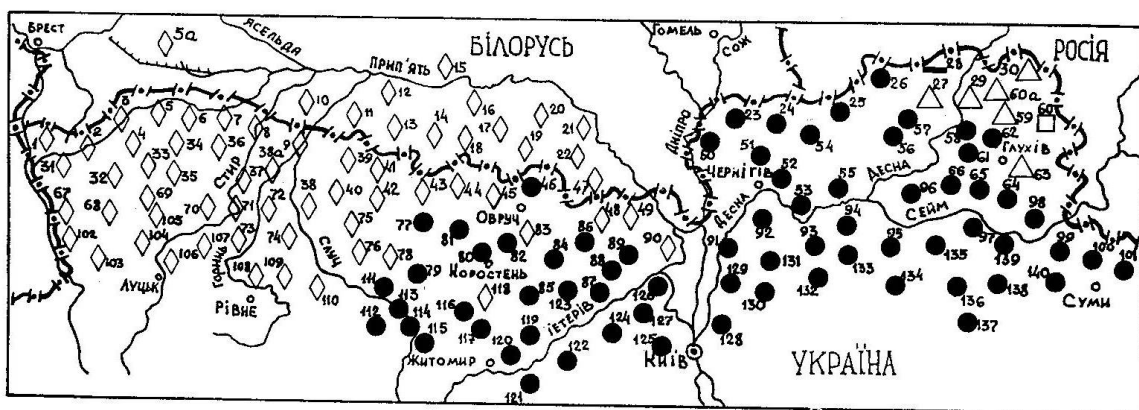
W *пац'-'пац', пац-'пац, пац'ік-'пац'ік, пацук-па'цук*

A *цон'а-'цон'а, цон'-'цон', ц'он'-'ц'он', цен'-'цен', ц'ун'ка-'ц'ун'ка*

2 *куц'у-ку'ц'у, куцу-ку'цу, коцу-ко'цу, куц-'куц*

A *т'е-'т'е*

H лише прицмокуванням

Карта № 11

Підганяють (відганяють) корів

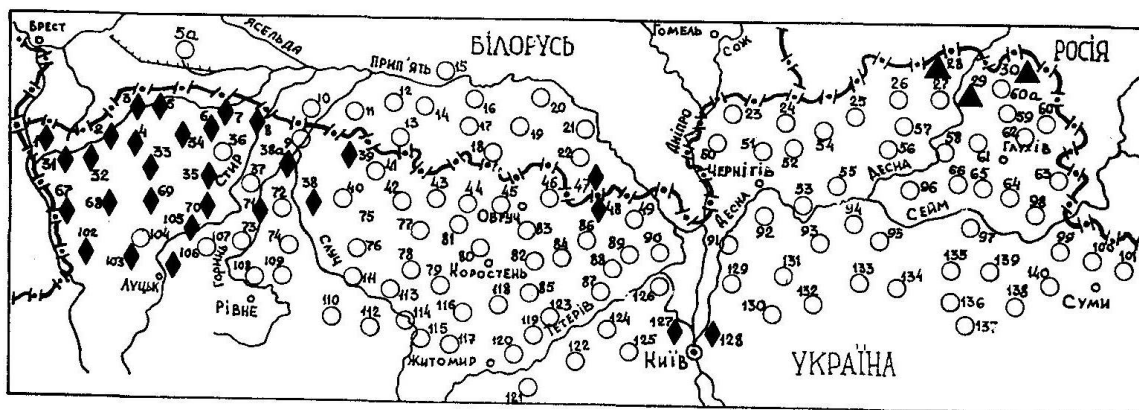
8 *gej*

А *a'ну, ну, a'но*

2 *ва'ла*

А *л'ушк'і*

Н *т'ал'а*

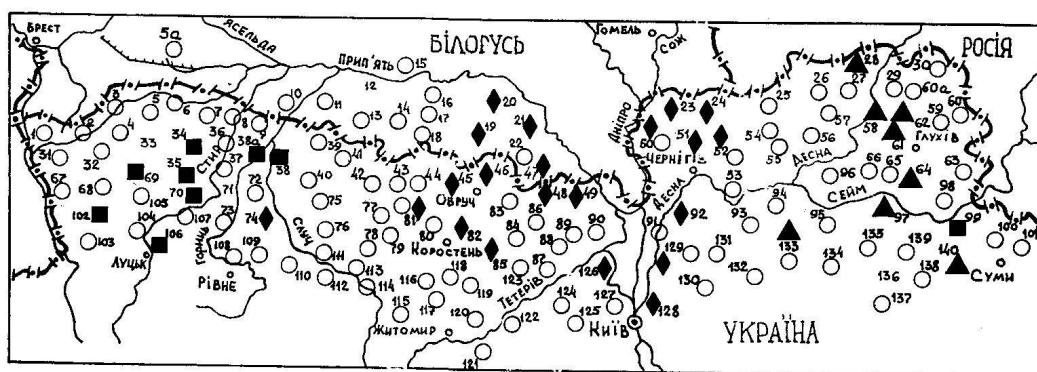
Карта № 12

Відганяють телят

W *a-'л'ушк'і, a-'л'ушки, a-'лучк'і, л'ушки, л'ушк'і, 'лушки, 'лишки, a-'луч, a-'лоч, a-'луш, a-'л'ус', луч*

J *a'ну, ну, но, 'ну пошло*

! *та'л'а, т'ал'а*

Карта № 13

Відганяють свиней

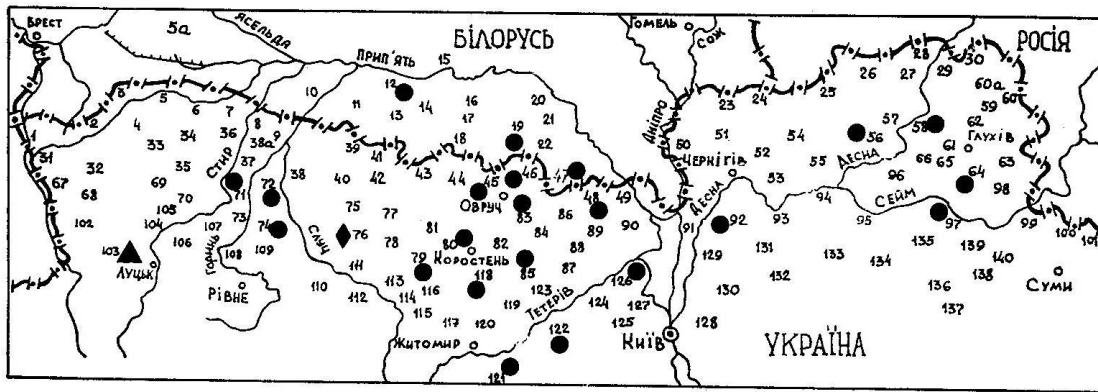
W *a-'ц'у, a-'цу, ац-ку'да, цуш, ц'у'ц'у, a-'ц'ус', 'цуцк'і, a-ц''к'і, a-'цуцк'і, a-'с'у, a-'чу, чуш, a-'чуш, чу-'чи, чи-'чи, ча-'ча, a-'чи, чу'шу*

J *a-'л'а*

! *т'у*

J *a'ну, но*

Одиничні *a-'гуч* 71, *ајс'* 12, *a-'л'ушки* 32, *'гоо'а* 33, *л'о* 136, *с'у-'с'у* 28 не картографуються

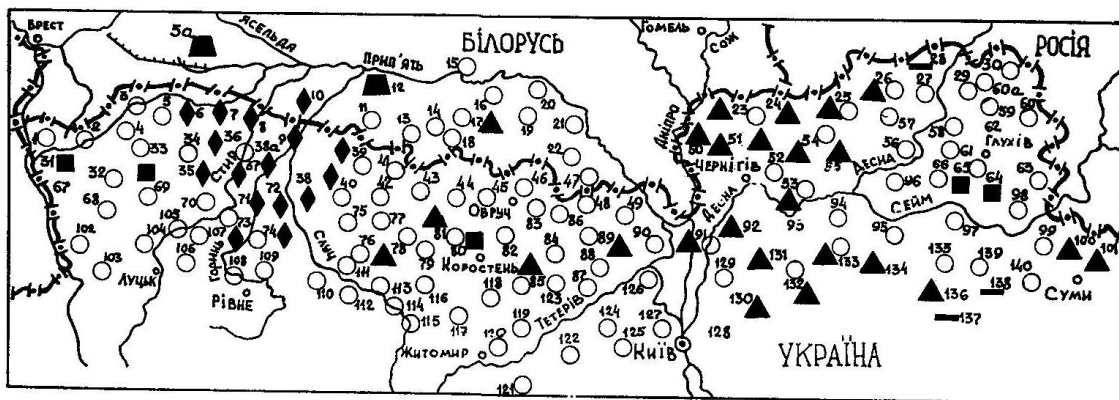
Карта № 14

Відганяють поросят

8 *ац', ац, а-'ц'у, а-'цу, чи-'чуш, чу'шу, чу, чу-'чи*

Ј *а-'в'іс'а*

! *а-'пац'*

Карта № 15

Відганяють котів

W *ко'та, ко'ту, ка'та, кат, ка'ца, ко'цу, ку'цу, а-ку'ту* і под

Ј *а-'зуц, 'зуца*

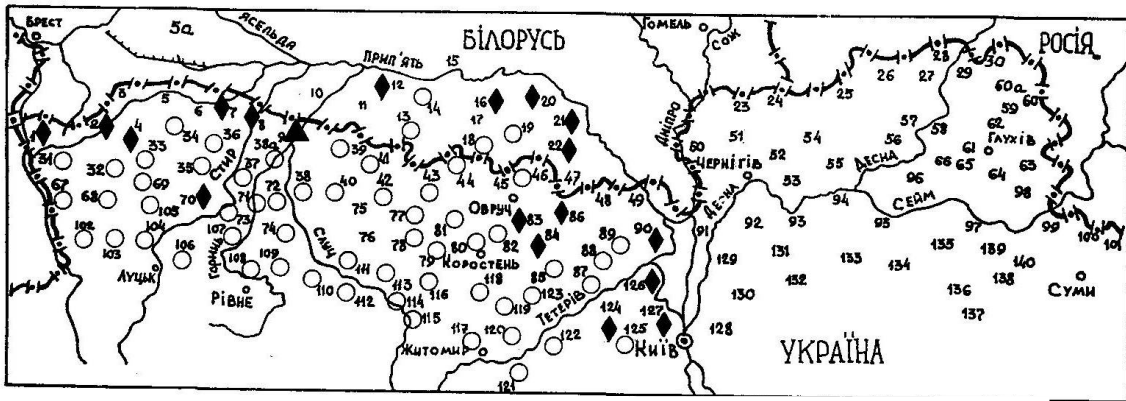
! *Оус, Оуз, Оу-' Оу, а-' Оус*

Ј *брис', брес'*

К *а-п'сик, а-п'с'ік*

Н *тпрус*

Не картографуються ендемічні *по'шоў* 62, 93, 128, *ки-ки* 67, *'мурчи* 49

Карта № 16

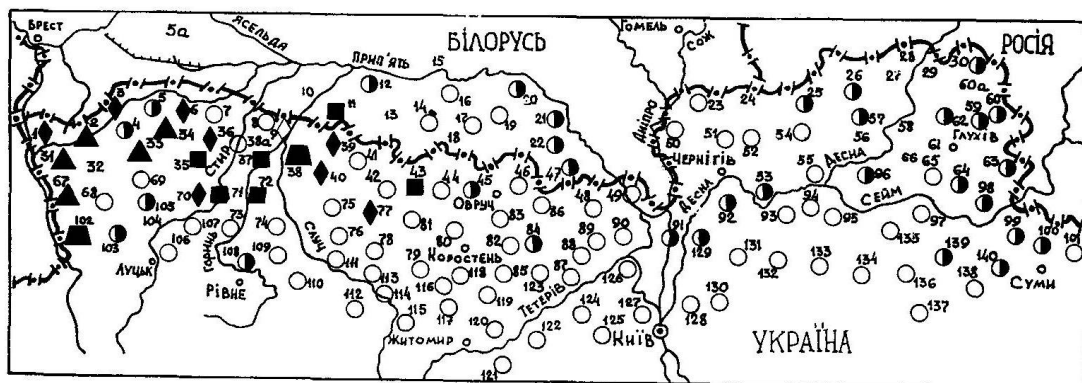
Повертають коней праворуч

W *га'м':а, 'гат':а, 'гајта, га'м'а, гај'та, гац', гат', 'гет':а, гај'м'а, 'гат'а, го'м'а, го'м':а, гот', гет':а*

J *цоб, соб, 'соб'і, к'соб'і, со'б'і, ксо, от се'бе, ца'бе, цеб*

! *тпр-ат'*

В інших говірках лише за допомогою віжок; як правило, там, де використовується однокінна запряжка

Карта № 17

Повертають волів праворуч

W *ца'бе, ца'ба, ца'беј, цо'бе, це'бе, ци'бе, ац'е'бе, са'беј, це'бо, цеб, тпр-ца'бе, тпр-це'бе, ца'бе нап'раво, геј ца'бе*

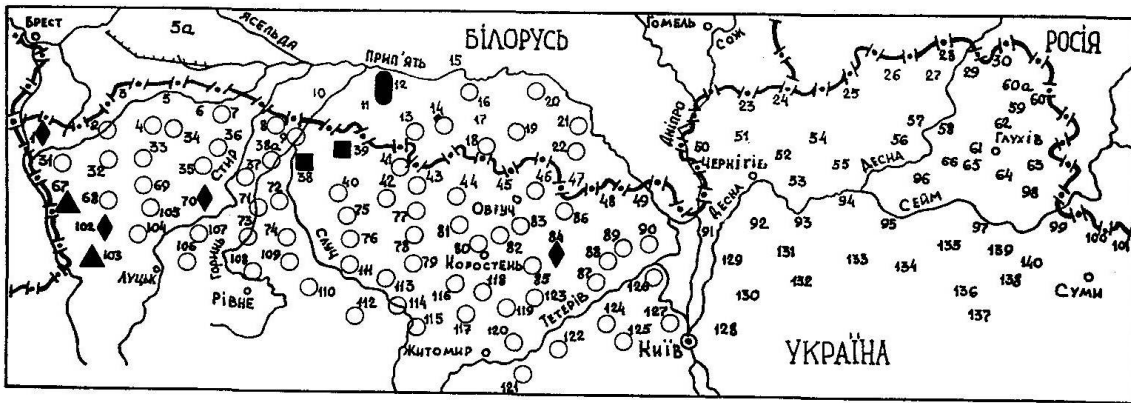
T *ксо, к'соб'і, ксоб, цоб, цаб, а'цоб, соб-тпр-тпр, цоб-тпр*

J *тпр, тпру, тпр-тпр-тпр, тпру'со, тпр-бе'со*

! *вец'-вец, век'-ве, век'-'ве, биц'-ви, бец'*

J *ац, ец, ец'-ец*

K *гај'та, гат'*

Карта № 18

Повертають коней ліворуч

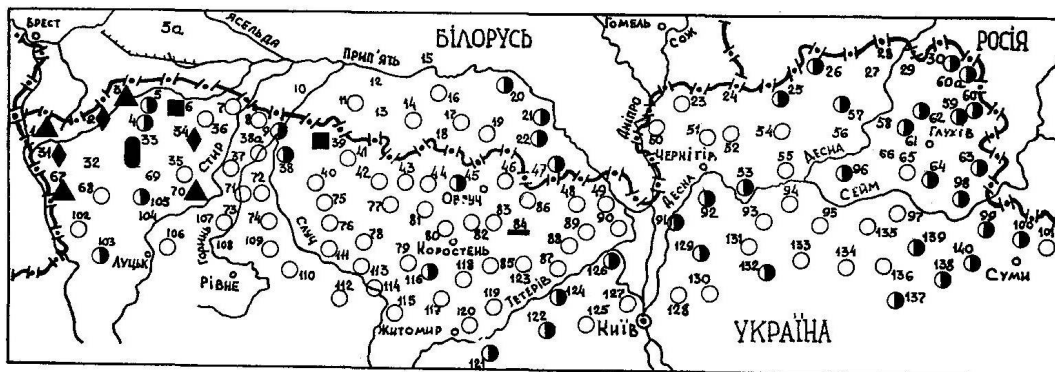
W *соб, ксоб, 'соб'і, к'соб'і, ксо, 'цоб'і, од се'бе, а'цеб, ца'ба, ца'бе, са'бе*

J *'гајта, 'гат':а, га'т':а, гај'та 102 (як і праворуч, і віжками)*

! *'в'ішта, 'в'іста*

J *са, со*

5 *ац*

Карта № 19

Повертають волів ліворуч

W *ксо, соб, соб-'соб, цоб, ксоб, 'цоб'і, соб-тпр-тпр*

T *цабе', це'бе, ца'ба, а'цеб, са'бе, са'беј, а'беј, цо'бе, ца'беј, тпр-ца'бе, ца'бе на'л'іво, геј ца'бе 122 (як і праворуч)*

J *тпр, тпр-тпр, тпру-тпру-тпру*

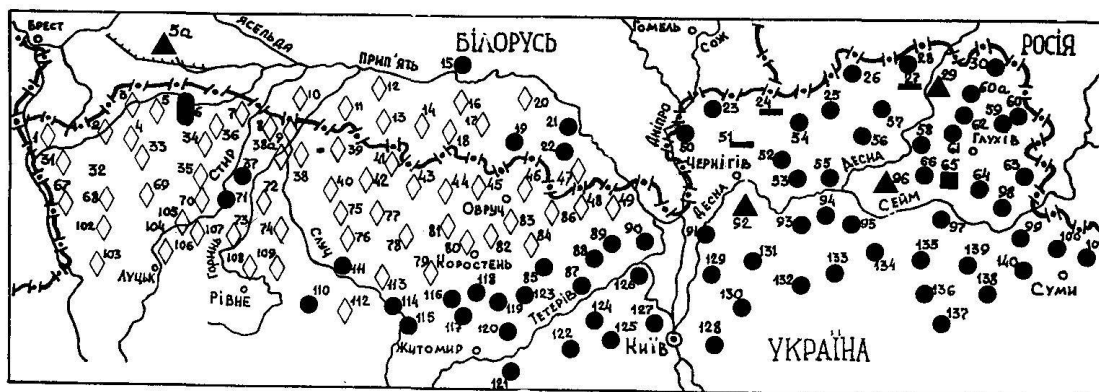
! *вец-'ве, веце-'ве, бец-'ви, ви'це*

J *ац, ец, ца-'ца*

K *со, с'у*

5 *бо*

H *гај'та*

Карта № 20

Зупиняють волів

8 *тпр, тпру, тпрч, тр:, пр:, тпр-гоў, тпр-ца'бе, тпр-цоб*

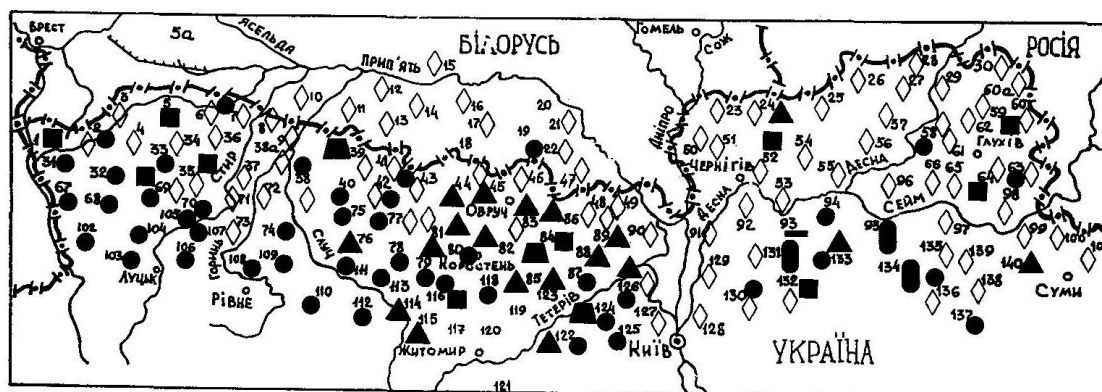
А *бич, бец', бојч, бојч-'бојч, бе:, бејч, бејц', бо:ч, бојц'*

! *стој, стој-'цоб, стоп, цоб-цабе-с'тиј*

Ј *гоў-'ва*

5 *ц'ур*

Н лише за допомогою віжок

Карта № 21

Нацьковують собак

8 *ўз'ат', ўз'ет', воз'ми, воз'м'і, 'уз'а, 'ужа, у'жа, у' 1а, 'гу1а, 'гужа, 'гу0'а, 'з'і1а*

А *ку'с'і, куc', ку'си, ку'сеј, ку'с'уј, ку'сај, ку'с'у, c-кc-кc, кc-кc, кc'і, кcуј*

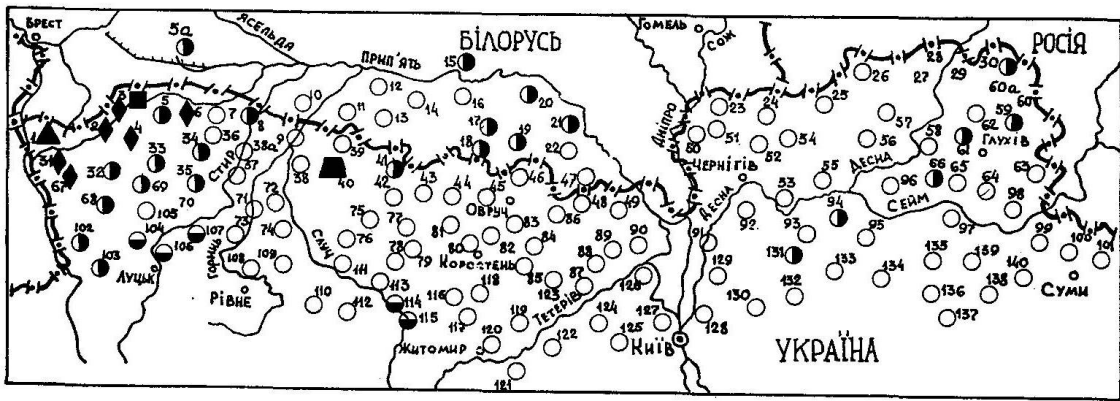
! *чуј-'чуј, 1уј, 1и, туј, т'уј, суј, ўјсиј*

Ј *бе'ри, би'ри, бри, бр'і, заб'рат'*

К *'ц'уц'к'і, ц'куј, ц'ку*

5 *ти'жи, ти'ж'і*

Н *а'л'а*

Карта № 22

Кінь голосно кричить

W *ір'же, жір'же, ір'жит', ір'жет', ір'жец'*

T *рже, ржа, ри'же, ржет', рж'ец'*

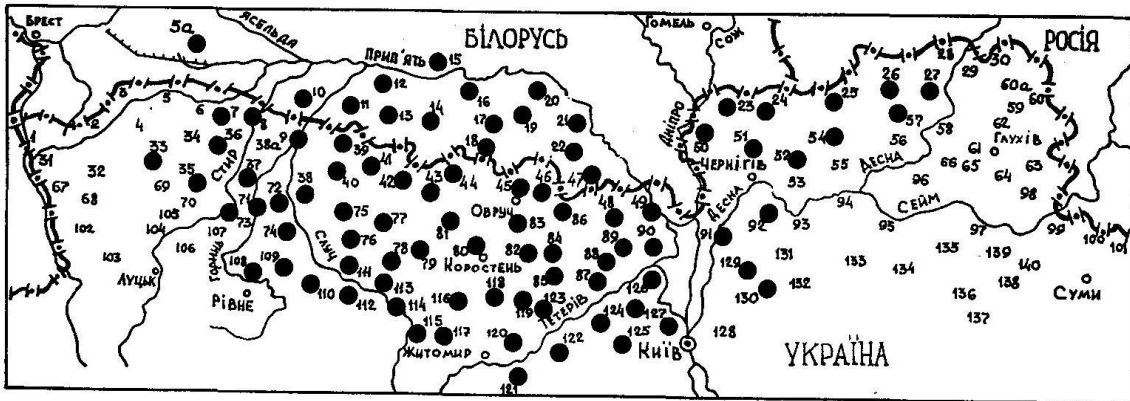
I *г'ір'же*

! *гого'тет'*

К *н'і'г'иче*

У *ре'гоче, ро'гоче, рего'тет'*

У *виш'чет'*

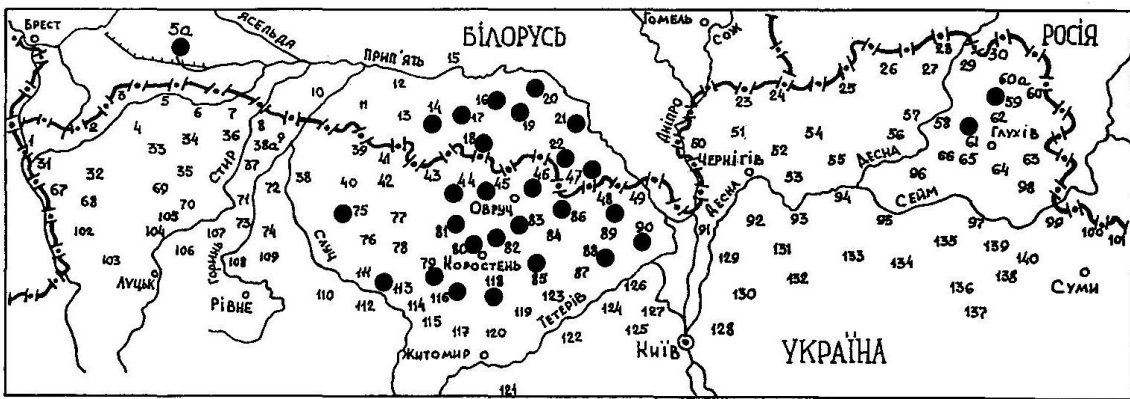

Карта № 23

Корова голосно кричить

8 *ри'каје, р'і'кајет' 27*

+ *рєвєтъ* на всьому ареалі (не картографується)

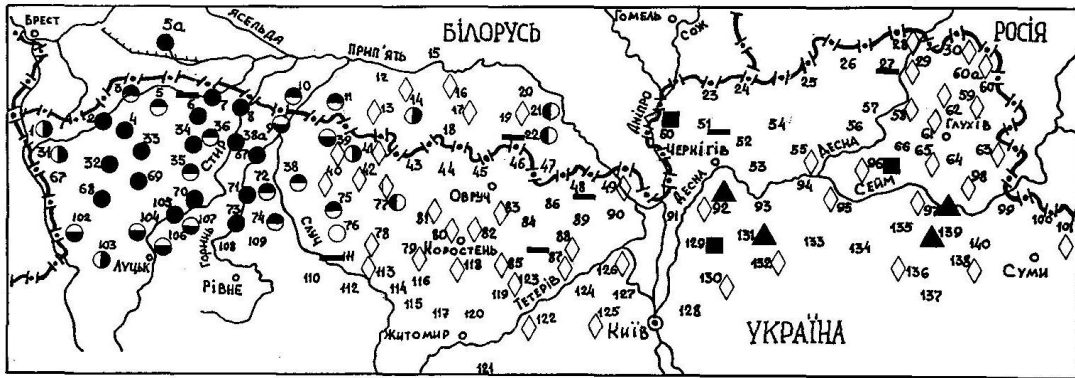

Карта № 24

Корова видає неголосні звуки

8 *'микаје, 'м'ікаје*

У останніх говірках ті ж назви, що й для 'голосно кричить'

Карта № 27

Значення слів із коренем шут-

8 вівця; дитячі назви вівці; підкликають овець 2, 4, 5а, 6, 7, 8, 32, 33, 34, 37, 38а, 68, 69, 70, 71, 73, 105

U вівця; підкликають овець 3, 5, 10, 11, 35, 36, 38, 72, 74, 75

I вівця 9, 39, 102, 104, 106, 107

T підкликають овець 1, 31, 14, 41, 103

R дитячі назви вівці; підкликають овець 21, 22, 72

W дитячі назви вівці 76

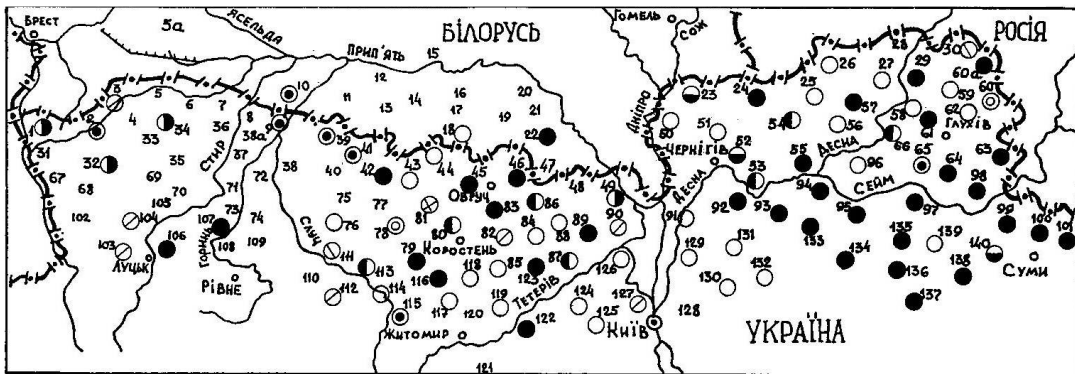
A безрогий

! худий

J з малими вухами

H одиничні 'з рогами вниз' 48, 'глухий' 111, 'кличка корови' 22, 'суцвіття

верби, котик' 6, 'сугула людина' 87, 'незграбний, недоладний' 51, 'імпотент' 27

Карта № 28

Значення слів із коренем бир-

T вівця 1, 32, 34, 49

R вівця; дитячі назви вівці; підкликають овець 53, 54, 66, 80, 86, 87, 113

U вівця; дитячі назви вівці 22

I вівця; підкликають овець 23, 52, 140

S вівця; підкликають овець; коротка кучерява шерсть овець 30, 111

O дитячі назви вівці 3, 82, 90, 103, 104, 112, 127

W дитячі назви вівці; підкликають овець 18, 25, 26, 27, 43, 44, 50, 51, 56, 58, 59, 62, 65, 76, 84, 85, 88, 91, 96, 114, 115, 117, 118, 119, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 139

J дитячі назви вівці; підкликають овець; коротка кучерява шерсть овець 81

8 підкликають овець 63, 64, 79, 89, 93, 98, 99, 101, 106, 107, 116, 122, 134, 137, 24, 42, 46, 57, 60а, 61, 22, 45, 55, 94, 95, 133, 138, 100, 135, 136, 97, 92, 29, 83, 123

~ коротка кучерява шерсть овець 2, 65, 115, 9, 10, 41, 39

t підкликають овець; коротка кучерява шерсть овець 60, 78

У решті говірок аналізовані слова не представлені

ЕТНОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКИ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ СОБАКА

Лазер-Паньків Олеся

У мовознавчих працях останніх десятиліть особливу увагу науковців привертають питання, пов'язані з дослідженням семантики та внутрішньої форми фразеологічних одиниць з метою встановлення особливостей світобачення та реконструкції стереотипних уявлень того чи іншого етносу про людину, її місце в світі та суспільстві, адже “пареміологічний корпус будь-якої мови... представляє неповторні зразки національної логіки та світоощіпки” [2].

Унікальність стереотипних уявлень, пов'язаних з тією чи іншою твариною, визначається, по-перше, географічними особливостями території проживання лінгвокультурної спільноти (зокрема, об'єктивним досвідом спостереження і контактів з твариною; особливо це актуальне для свійських тварин), по-друге, тенденціями розвитку культури, які впливали на формування етнічного менталітету (зокрема, міфологічними та релігійними уявленнями, а також традиціями та віруваннями, пов'язаними з твариною). Кожна культура, спостерігаючи за життям та поведінкою однієї й тієї самої тварини, по-своєму визначала своє ставлення до неї. Відтак, віддаленість мовних регіонів, як географічна, так і культурна, сприяє унікальності емотивно-образного осмислення тварин в тій чи іншій культурній спільноті.

Лексичний та фразеологічний рівні найбільш повно відображають своєрідність пізнавального та емоційного досвіду етносу, фіксують його ціннісні орієнтації, систему його етичних, моральних та естетичних уподобань. Відтак, дослідження зоофразеології у лінгвокультурологічному аспекті дозволяє виявити специфічні риси менталітету народу-носія мови. Окремі аспекти дослідження зоофразеологізмів висвітлено у працях В.М. Бойка, І.О. Голубовської, О.О. Селіванової, В.Д. Ужченка, Л.Г. Скрипник та ін.

Актуальність дослідження визначається посиленням уваги лінгвістів до проблем співвідношення мови і духовної культури, особливостей відображення у мові ставлення мовної особистості до навколишньої дійсності, потребою окреслити специфіку відображення у фразеології етнічного менталітету носія мови.

Метою дослідження є виявлення етноспецифічних ознак, які формують стереотипний образ собаки у давньогрецькій мові, на основі структурно-семантичного аналізу фразеологічних одиниць, які містять компонент *собака*, з урахуванням історико-етимологічного та культурологічного аспектів.

Об'єкт аналізу становлять фразеологічні одиниці давньогрецької мови, у складі яких виявлено зоонім *собака*.

Предметом аналізу стали етноспецифічні особливості, семантична характеристика, внутрішня форма та історико-етимологічне підґрунтя ФО, які містять зоонім *собака*.

Матеріал дослідження: давньогрецькі фразеологічні одиниці, до складу яких входить зоонім *собака* (75 одиниць), вилучені методом суцільної вибірки з тлумачних, фразеологічних, етимологічних та перекладних словників давньогрецької мови [3, 5, 12, 13, 14]. До уваги бралися також ФО, у яких зустрічаються назви частин тіла, дій та звуків, пов'язаних із собакою.

Серед усіх свійських тварин з прадавніх часів найближчою до людини є собака. Релігійні уявлення про собак почали формуватися близько 11 тисяч років тому – саме до цього часу належать перші знайдені поховання собак. Цей період характеризувався обоженням природних сил та поклонінням духам, і саме тоді собака почав усвідомлюватися як захисник від злих духів. Уже в бронзовий період собака, з одного боку, все ширше використовується в реальному, побутовому житті, а з іншого – отримує все ширші магичні функції.

У давньогрецькій культурі ставлення до собаки завжди було суперечливим. Формуванню певних стереотипних уявлень про собаку, звичайно, передувала активна участь собак у повсякденному житті грецьких громадян та полісів. Собаки полювали та охороняли, вони були вірними супутниками своїх господарів, що сприяло формуванню позитивного образу. Спостереження ж за життям бродячих псів породжували у свідомості еллінів певні негативні конотації, пов'язані з образом собаки. Уже у творах античних авторів можна часто зустріти згадки, з одного боку, про “собачу догідливість та безсоромність”, а з іншого – про відданість та незамінність в охороні будинку і стад.

В алегоричних сюжетах собака постає як атрибут персоніфікованої вірності. У Гомера в “Одіссеї” пес Аргус – єдиний, хто впізнає Одиссея, який змінився (Гомер, *Одіссея*, XVII, 290–326); це, очевидно, перший випадок змалювання в літературі собачої вірності. Пліній Старший вважав собаку, як і коня, найвірнішою людині твариною. Плутарх казав, що собаки символізують “консервативне, пильне, філософське начало в житті”. Вважається, що “саме греки поєднали у ставленні до собаки функціональність та чисто людську прив'язаність у сучасному розумінні” [9].

У міфології Давньої Греції собаці відводилася сакральна та ритуальна роль. Його наділяли різними містичними функціями: захисник, охоронець, тотем, психомп тощо. Переконавшись у гостроті органів відчуття собаки, люди припускали, що собаки можуть бачити привидів та передбачати наближення смерті людини. Двоїстість природи собаки проявляється у його дотичності одночасно до життя та смерті. З одного боку, собаку часто пов'язували із богами царства мертвих (жахливий триголовий пес Кербер охороняє вхід в царство Аїда, маючи при цьому відповідний вигляд; Гекаата, хтонічна богиня мороку, нічних видінь та чародійства, часто відвідує могили або з'являється на перехрестях у вигляді собаки або у супроводі зграї собак, тому на честь неї греки приносили в жертву собак). З іншого боку, собака має здібності цілителя та супроводжує бога медицини Асклепія.

Собака вважалася атрибутом Гермеса, посланця богів, покровителя мандрівників, провідника душ померлих (так, наприклад, Піфагор радив тримати собаку біля рота помираючого, оскільки саме ця тварина вважалася найбільш гідною отримати душу). Собака супроводжує Артеміду, покровительку лісів та диких тварин, а також мисливців Адоніса та Кефала.

З реальним інтимним ставленням до собаки пов'язані також історичні легенди. Існує, зокрема, переказ про те, як собаки врятували Коринф: п'ятдесят собак, які охороняли цитадель, вступили в бій з ворожою флотилією, яка потай підпливла до міста, коли внутрішній гарнізон спав; допомога людей підійшла, коли живим залишився лише один собака – Сотер, на честь якого і спорудили мармуровий пам'ятник.

Про розповсюдження душевного спілкування людини й собаки свідчать також численні марновірства. Плутарх писав, що собаки безпосередньо пов'язані з обрядами очищення: для очищення людини необхідно було пройти між частинами розрізаної навпіл собаки; деколи навколо тіла того, хто очищається, обводили цуценя. І народна медицина, і сільськогосподарський ритуал свідчили про глибоку віру у відворотну силу собаки. Пліній Старший казав, що жовч чорного собаки очищує та охороняє дім. З тією самою метою обпризкують стіни будинку кров'ю собаки та закопують її під порогом. За свідченнями Плінія, кіготь собаки входив до складу чарівного препарату, який робив людину непереможною, а попіл від спаленого собачого черепа вважався ліками від багатьох хвороб. Кров собаки допомагала від укусів отруйних змій, а при переломах рекомендувалося прикладати до хворого місця мозок дружньої собаки. За свідченням давніх авторів, гавкіт собаки відганяє духів та привидів.

Похідний від назви собаки термін *кинiк* має в давньогрецькій мові зневажливу конотацію, оскільки передбачає нахабність та лестоці. Так спершу зневажливо називали, бажаючи підкреслити їх агресивну грубість, послідовників філософа Діогена, які проповідували повну особисту свободу, природність поведінки та зневажання більшості потреб. Зразком для киніків була поведінка бродячого собаки.

На основі міфологічних та релігійних уявлень, а також реального повсякденного спілкування людини з собакою протягом багатьох тисячоліть у давньогрецькій етносвідомості сформувалися певні стереотипні уявлення про образ собаки, що не могло не відобразитися на фразеологічній системі. Адже фразеологічний образ «співвідноситься із зооморфним кодом культур, тобто із сукупністю зумовлених культурою стереотипних уявлень про властивості, характеристики, особливості поведінки тварини» [1, с. 297-298].

Семантичний аналіз давньогрецьких ФО, які містять зоонім *собака*, дозволяє зробити наступні висновки. У давніх греків собака був єдиною твариною, яка асоціювалася з повсякденним життям (конкурувати з ним міг хіба що осел). Тому й не дивно, що саме собака є персонажем майже 26% усіх давньогрецьких ФО, які містять назву свійської тварини.

Загальне уявлення про негативне ставлення греків до собаки відображено у фразеологізмі *μηδέποτε εὖ ἔρδειν γέροντα, μηδὲ γυναῖκα, μηδὲ παῖδα βάσκανον, μηδὲ κύνα τινός, μηδὲ λάλον κωπηλάτην* *Ніколи добре не роблять ані старий, ані жінка, ані злісний син, ані чужий собака чи балакучий весляр.* Серед усіх ФО з компонентом *собака* 70,6% становлять одиниці зі значенням «характер людини», причому у 79% з них актуалізуються саме негативні риси характеру людини. Сам зоонім *ό / ή κύων собака* використовується як лайливе слово.

Найбільшу групу становлять ФО на позначення небезпечності та агресивності, е.г. *προβάλλειν τοῖς κυσὶν ἄρνας* *кидати ягнят собакам; (χαλεπὸν) μαθοῦσα κύων σκυτοτραγεῖν* *(Небезпечний) собака, що навчився обгризати шкуру; ἐν φρέατι κυσὶ μάχεσθαι / ἐν φρέατι κυνομαχεῖν* *битися у криниці з собакою; Προμέρου κύνες* *собаки Промера* (на основі переказу про служника, який через ненависть до трагіків спустив на Еврипіда лютих собак).

Інша негативна риса собаки, яка знайшла відображення у ФО, – його лицемірство, підступність та хитрість, е.г. *λήταργος κύων* *собака, що потай кусає; κύων τῷ πτωχῷ βοηθῶν* *собака, що допомагає*

бідному (насправді бажаючи забрати в нього харчі); *κύων δίκην* *собака помста* (через певний проміжок часу після образи, коли вже ніхто цього не очікує).

Про те, що собака у греків мав досить низьку оцінку, свідчать ФО *κυνικὸς θάνατος* *собака смерть; Λεχῶ Λέαιναν καὶ κακὸς κύων φοβεῖ* *Породіллю-левицю і поганій собака лякає; εἰσὶ καὶ κυνῶν Ἐρινύες* *І у собак є Еринії.*

Дурість людини викликала у давніх еллінів асоціацію з собакою, що гавкає на камінь (*κύων εἰς τὸν λίθον ἀγανακτοῦσα*).

Індійські собаки та цуценята, на думку давніх греків, були особливо задиркуватими, про що свідчить поява ФО *κύνες Ἰνδικαί* *Індійські собаки* та *ὀργιλότερος τῶν κυνιδίων* *дратівливіший за цуценя* на позначення задиркуватих, норовистих людей.

Крім власне ФО, на позначення рис характеру людини широко використовуються також зоометафори, пов'язані із собакою. Так, на позначення задиркуватої людини може метафорично вживатися прикметник *κύνεος* *3* (досл. *собачий*). Сварливість людини часто порівнюється з гавкотом собаки, про що свідчить, зокрема, метафоричне вживання дієслів *ἀφυλακτεῖν* та *βαῦζειν* *гавкати*, а також іменника *τὸ ὑλάγμα* *гавкіт* стосовно людини. Для позначення підступності також вживається метафорично прикметник *μελάνουρος* *2*, дослівний переклад якого з *чорним хвостом*.

Значно меншою мірою представлені у фразеологічному фонді давньогрецької мови випадки позитивної характеристики собаки (лише 5%), у яких акцентується увага на вірності та ласкавості – рисах, які споконвіку цінувалися людьми. Так, ласкавість цуценят стає предметом наслідування для осла у приказці *ὄνος τὰ Μελιταῖα* *осел мелітських (цуциків) [sc. наслідує]* (в основу покладено байку про те, як осел вистрибнув на коліна своїй господині, побачивши, як вона грається з цуценятами, за що був сильно побитий). На позначення ласкавого характеру також метафорично вживається іменник *τὸ σκυλακῶδες* (досл. *характер молодих цуценят*).

Згадка про вірність собаки, як не дивно, зустрічається лише у двох випадках: у метафоричному вживанні іменника *ό / ή σκύλαξ цуценя* на позначення прихильників, учнів та послідовників (е.г. *Ζηνοδότου σκύλακες* *учні Зенодота*) та у ФО *κύων ἐν προθύρῳ* *собака біля дверей*.

Позитивну конотацію також мають вислови, у яких хтось або щось гідне похвали та цінне порівнюється з відомою породою мисливських собак (е.г. *Ἐρετριακός κύων* *еретрійський собака*).

Незначна кількість ФО, які містять зоонім *собака*, має амбівалентну конотацію, тобто, залежно від ситуації та намірів мовця, може вживатися як у позитивному, так і в негативному значенні, відтак може позначати діаметрально протилежні риси характеру. Так, наполегливість собаки та його цілеспрямованість у пошуках може сприйматися як набридливність (е.г. *ή κύων ἐν τῷ γάμῳ* *собака на весіллі*), швидкість та прудкість – як поспіх (е.г. *Ἀκάνθιος κύων* *акантіїський собака*; він був відомий своєю швидкістю), довірливість – як дурість та нерозважливість (е.г. *κύων ἐπὶ σίτον* *собака до їжі*; той, хто хоче вбити собаку, приманює її їжею), ласкавість – як підлабузництво та улесливість (е.г. *κέρκω προσ-/ ὑπο-σαίνειν* *ластиться; підлецуватися*, дослівно – *махати хвостом*).

Аналіз давньогрецьких ФО, які містять зоонім *собака*, дозволив також виокремити групу одиниць на позначення рис характеру людини, у яких метафоричного значення набуває не сам зоонім, а змальована у ФО ситуація, у якій бере участь собака. До таких ФО належать, зокрема, *κύνα δέρειν δεδαρμένην обдирати обдертого собаку* (тобто робити марну, непотрібну справу), *κύων ἐπὶ δεσμά собака у путах* (про тих, хто перебуває у скрутному становищі, переважно з власної провини), *αὐτὸν οὐ τρέφων κύνας τρέφεις Сам не поївши, годуєш собак, μελίπηκτα κύνες Собаки медовий пиріг [с. отримали]* (вживається на позначення тих, хто отримує щось бажане та очікуване).

Образ собаки використовується також у численних давньогрецьких фразеологізмах для окреслення соціального аспекту життя людини: (не)відповідності людини місцю чи ситуації (*ἀξία ἢ κύων θρόνου / τοῦ βρώματος Гідний собака трону / їжі; κύων ἐν ῥόδοις собака у трояндах*), її стосунків з іншими (*κύων κυνὸς οὐχ ἄπτεται Собака на собаку не нападає; οὕτω σέ ἀγαπῶ, ὡς ὁ κύων τὸ κρόμμυον Так тебе люблю, як собака цибулю; φιλοῦσιν ἀλλήλους ὥσπερ γαλῆ καὶ κύων Люблять один одного, як ласка з собакою*), співмірності дії з потребами людини (*κύων τεύτλα οὐκ ἐσθίει Собака не їсть буряк*) тощо.

Особливої експресивності набувають прокляття та емоційні висловлювання, які містять зоонім *собака*: *εἰς ἔχνια κυνῶν До собак слідів та вів / μὰ τὸν κύνα! Присягаюся собакою!* (тобто *Чесне слово!*).

Як показує семантичний аналіз давньогрецьких ФО із компонентом *собака*, у переважній більшості ФО відображається саме побутове ставлення до собаки, а міфологічні ремінісценції простежуються хіба що в усталених формулах прокляття та присяг.

У досліджуваних ФО чітко простежується двоїстість образу собаки, пов'язана, головним чином, з реаліями повсякденного життя давніх греків: собака як домашній улюбленець та помічник на полюванні – ласкава, вірна, прудка тварина, а бродячий собака не достойний поховання, він небезпечний, підступний та лицемірний, нищий, сварливий та нерозумний, до того ж задиркуватий та завжди не в тому місці. Отже, “антропоморфні” асоціації, пов'язані з собакою, у переважній більшості випадків негативні. Панівним є зневажливе ставлення до собаки та, подекуди, жалісливе.

1. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / отв. ред. В.Н. Телия. – М., 2006.
2. Голубовська І.О. Антропологічна лінгвістика і класичні мови: можливості дослідження // www.lnu.edu.ua.
3. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь: в 2 т. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1904 с.
4. Краткая энциклопедия символов // http://wiki.simbolarium.ru.
5. Михельсон М. И. Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии: Сборник образных слов и иносказаний. – Т. 1–2. – СПб.: Тип. АН, 1896–1912. – 2208 с.
6. Назаренко О.В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2001. – 18 с.
7. Словарь символов // http://www.slovarik.kiev.ua/symbol/s/130345.html.
8. Собака и человек. Древняя Греция и Рим // http://dog-info.narod.ru/antic.htm.
9. Собаки в мифах и легендах // http://zooprice.ru/dog/myph/detail.php? ID=344122.
10. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2000.

11. Энциклопедия знаков и символов // http://znaki.chebnet.com/s10.php?id=699.
12. Bibliotheca augustana // http://www.hs-augsburg.de/~harsch/graeca/Chronologia/S_post15/Apostolios/apo_pa01.html.
13. Corpus paroemiographorum graecorum / ed. E.L. a Leutsch, F.G.Schneidewin. – T. I–II. – Gottingae, 1839–1851. – 541 p., 866 p.
14. Index adagiorum Graecorum // http://jvpoll.home.xs4all.nl/back/Web/adaggr.htm.
15. Houghton H.P. Moral significance of Animals as Indicated in Greek Proverbs. – Stanford: Carpenter & Morehouse, 1915. – 66 p.

ВЕКТОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ПАРАДИГМ

Ландер Майя, Петрова Оксана

Формування нових наукових парадигм у сучасній лінгвістиці разом із новими потребами суспільства зумовлює оновлення задач лінгводидактики. У поліпарадигмальному просторі сучасної лінгвістики особливою актуальністю набувають різні антропоорієнтовані теорії.

Гносеологічне поняття “парадигма” до наукового обігу методології лінгвістики введено американським філософом науки Т. Куном [8]. Необхідність вибудовування ієрархії наукових парадигм обґрунтував М. Аленфіренко [1, с. 21]: антропоцентризм слід визначити як суперпарадигму, навколо якої ґрунтуються когнітивізм, лінгвоструктуралізм, компаративізм, комунікативно-прагматична лінгвомодель. Парадигми психолінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, ареалогії, паралінгвістики – це часткові парадигми. Аспект соціальної адаптації мовної особистості розробляли Є. Боринштейн, В. Іванишин, Я. Радкевич-Винницький; адаптації у медіапросторі – А. Федоров, Н. Череповська; соціальні типи й соціальні ролі городян схарактеризували О. Горбач, Л. Ставицька, Є. Степанов [2; 5; 6; 9; 12; 13].

Актуальність теми зумовлена складністю дисциплінарно-методологічної структури сучасної макролінгвістики (більше 80 лінгвістичних дисциплін), гетерогенністю наукових парадигм, наявністю внутрішньопарадигмальних і міжпарадигмальних відношень. Парадигмальний підхід у лінгвістиці виконує роль методологічного ключа, поліпарадигмальність зумовлює пошук системи доречних і ефективних методів і методик сучасного наукового дослідження явищ загальнонаціональної мови.

Метою розвідки є визначення деяких актуальних проблем української лінгводидактики, зумовлених поліпарадигмальністю сучасного лінгвістичного дослідження: роль комунікативної та медіакомпетентності у становленні майбутніх фахівців, механізми соціальної адаптації мовної особистості, що забезпечують органічне входження в суспільство.

Одним із провідних принципів антропоцентричної лінгводидактики справедливо вважають лінгвокультурологічний, реалізація якого у вищій школі спирається на роботу з лінгвокультурними концептами та мовними одиницями з національно-культурним компонентом. Концепти формуються у свідомості людини на основі безпосереднього сенсорного досвіду, мислення, спілкування, самостійного пізнання, у процесі навчальної діяльності, зокрема й у межах мовознавчих дисциплін, які вивчають на філологічних факультетах вищих закладів освіти. Навчальна діяльність повинна бути спрямована на “трансформацію отриманих відомостей з мови, літератури, історії та інших предметів, власного життєвого досвіду (...) в особистісно неповторний погляд на життя, у переконання, світоглядні установки, ідеали, у

знання культурних реалій, які забезпечують органічне входження в суспільство” [10, с. 12–13]. Одним із шляхів практичного втілення лінгвокультурологічного принципу на філологічних факультетах є розв’язання лінгвокультурологічних завдань, які допомагають студентам розкривати та опрацювати нові смисли, пов’язані з тим чи тим лінгвокультурним концептом, і, таким чином, вибудовувати повноцінний концепт “в єдності образного компонента, інформаційного змісту та інтерпретаційного поля” [9, с. 123]. При цьому лінгвокультурологічні завдання можуть ґрунтуватися на роботі з окремим лінгвокультурним концептом або індивідуальними концептами письменника (художньою картиною світу).

Основною одиницею лінгвокультурологічного аналізу є лінгвокультурема (термін В. Воробйова для пояснення різниці між цією одиницею культурно-значущої інформації, що має специфіку словесного втілення культурного коду, і словом) – сукупність форми мовного знака, його змісту та культурного смислу, що супроводжує цей знак [3, с. 36–37]. Різниця між словом і лінгвокультуремою полягає в тому, що остання має план змісту, в якому зосереджено мовне значення і культурний зміст [3, с. 97]. Лінгвокультурема наділена культурною конотацією, виражена культурними семами, передає культурний фон і актуалізує культурні концепти [11]. Культурні концепти – це колективні змістові ментальні утворення, що фіксують своєрідність відповідної культури й виражені абстрактними іменниками [3, с. 303]. Хоча “концепт” є ключовим терміном когнітивістики й етнолінгвістики, однозначного визначення він не має. У лінгвістиці утвердилася думка, що кількість лексичних одиниць, які можуть стати концептами, обмежена: концептами виступають лише лексеми актуальні й важливі для певної культури, такі, що мають велику кількість мовних одиниць для своєї фіксації, є темою прислів’їв і приказок, художніх дефініцій і постають носіями культурної пам’яті народу (воля, доля, душа, життя, здоров’я, істина, любов, смерть, час, щастя тощо). Концептуально значущі елементи картини світу, відбиті в мовній формі, розкривають усі сторони свого значення завдяки семантичному аналізу, що включає методологічні прийоми теорії прототипів, семантичних примітивів, методу поелементного поділу змісту концептів; прийомів опису слів-концептів, які відображають суму текстуальних тлумачень змісту. Концептуальна картина світу – явище динамічне, змінюване, тому концепти постають як цілісні категорії лише у системі асоціативних і конотативних лексико-семантичних варіантів.

Загальновідомо, що національно-культурна специфіка будь-якого народу, віддзеркалюючи його концептуальну картину світу, безпосередньо відображена у лексичній і фразеологічній підсистемах мови, а ідеографічне членування мовного простору щільно пов’язане з когнітивними процесами і кожен концепт виступає рубрикою ідеографічної класифікації, тому слід враховувати ідеографічний аспект лексикології та фразеології у процесі здійснення їх культурологічного аналізу. Під час дослідження історичних аспектів одиниць цих підсистем варто поєднувати етнографічний (культурно зумовлений, національно специфічний, що ґрунтується на визнанні лексем і фразеологізмів знаками національної культури) та лінгвістичний підходи, залучаючи широкий фольклорний, етнографічний матеріал, також мову періодичних видань. Наприклад, колір як складова філософського й естетичного усвідомлення світу завжди був важливим елементом культури, отже логічно віднести лексеми-кольоропозначення до лінгвокультурологічних феноменів (у сучасній лінгвістиці виокремився науковий напрям “лінгвістика кольору”). Колір як елемент культури, здатний до еволюції, до відтворення динаміки етнокуль-

турних процесів, набуває складної розгалуженої системи смислів, інтерпретацій, віддзеркалюючи не тільки культурні стереотипи суспільства, а й етнокультурологічні установки сприйняття світу, ціннісні пріоритети окремої історичної доби. Трансформацію значень кольору оперативно відтворює мова ЗМІ як “чутливий орган” мовних смаків, уподобань епохи. Урізноманітнення прийомів опрацювання лінгвокультурних концептів та конкретизація системи лінгвокультурних завдань – важливі складові вдосконалення системи сучасної вищої філологічної освіти.

Комунікативно-прагматичний напрям формує антропоорієнтовані теорії: теорія мовленнєвих актів, теорія мовленнєвої діяльності та теорія мовленнєвого впливу. Названі психолінгвістичні концепції безпосередньо пов’язані з людським чинником, із мотивацією мовленнєвої активності комуніканти, експлікацією їх інтенцій та потреб.

Формування професійного мовлення повинно ґрунтуватися на теорії мовленнєвої діяльності, реалізовуватися у різних формах і видах. Мовленнєва діяльність має соціальний характер, передбачає досягнення визначеної мети (інформування, комунікація, вплив). Мовленнєва діяльність передує, супроводжує, формує основу будь-якої іншої діяльності. Основу структури мовленнєвої діяльності становить мовленнєва ситуація з урахуванням екстралінгвістичних, прагматичних, психологічних чинників. Остання допомагає реалізації професійних завдань під час спілкування, сприяє формуванню необхідних мовленнєвих умінь і навичок, а її кінцевим результатом є дискурс. Оволодіння фаховою термінологією як основа формування професійного мовлення студентів поглиблює як знання з мови, так і якість підготовки фахівців [3, с. 158].

Наш прагматичний час зумовив активний розвиток лінгвотехнологій, пов’язаних із практичним розв’язанням питань застосування мови. Одним із напрямів лінгвістичних технологій є корпусна лінгвістика, яка займається створенням корпусів текстів та їх використанням. Медіатекст – унікальна одиниця культури, завдяки якій мовна особистість має змогу перебувати у центрі культури, успішно виступати частиною соціуму, отримуючи доступ до масових комунікацій, які пов’язують людину з довкіллям. Медіатексти характеризуються унікальними рисами: слово, звук, відео. Поєднуючи в собі медіа- та культурну цінність, медіатекст має лінгводидактичний потенціал формування медіакультури у студентів, оскільки з його допомогою стає можливим формування мовної особистості [4].

Застосування комп’ютерних (мультимедійних) лінгвістичних технологій для економії часу і збільшення обсягу презентації (оброблення) лінгвоматеріалу порівняно з традиційними технологіями – невід’ємна ознака медіакультури сучасного навчального процесу. Сучасне студентство повинно мати високий рівень сформованості рис, які сприяють адаптації у медіапросторі: володіння інформацією, вміння знаходити, сприймати та передавати її. Чим більше матеріалів аналізується, тим вища цінність і рівень достовірності висновків. Електронні словники й енциклопедії надають користувачеві безліч додаткових можливостей порівняно з друкарськими аналогами: дозволяють зберігати великий обсяг інформації, містять мультимедійні засоби (озвучування заголовних слів; ілюстрації: фотографії, анімацію, відео), використовуються в локальній і глобальній мережах. Слово в електронному варіанті реалізується в семантичному макрополі, що складається з кількох полів, об’єднаних у певну систему: поля індексації (для зручного пошуку в базі даних); поля заголовного слова; поля граматичної інформації; поля етимологічних довідок; поля авторсь-

кого тлумачення; поля ілюстрацій (для верифікації дефініції у певному контекстуальному оточенні; ілюстрації з текстів різних жанрів як контекст для метафоричних значень і як лексикографічний прийом для просторової, тимчасової та соціально-історичної перспективи); поля фразеології; поля енциклопедичних відомостей (для відтворення основних етапів становлення дефініції, еволюції її домінуючих ознак) [13].

Проблема соціокультурних особливостей формування мовної особистості тісно пов'язана з проблемою впливу на неї молодіжних неформальних субкультур: проходячи обов'язковий механізм соціальної адаптації, мовна особистість вимушена підлаштовуватися під потреби навколишнього соціального середовища. Отже сленг – це водночас і комунікативний, і адаптивний засіб [14]. Формування молодіжного сленгу в українській лінгвокультурі – актуальна проблема сучасної лінгвістики (лінгводидактики), оскільки його елементи потребують чіткої фіксації та систематизації, аби найцікавіший матеріал увійшов до культурного надбання вітчизняної лінгвосфери. Сленг як підвладний індивідуальній мовній творчості результат споконвічного людського прагнення до урізноманітнення, увиразнення загальноприйнятої мови, позиціонування себе незалежною особистістю (соціальною групою) видозмінюється, оновлюється з плином часу. Значна кількість колишніх сленгізмів стає частиною повсякденного словникового запасу мовців: “Міський сленг націлений у майбуття мови, а брак цього шару ставить під сумнів майбутнє цієї мови” [12, с. 170].

На процес соціально-культурної адаптації позитивно впливають такі якості мовної особистості: мовна відкритість і доступність; соціально-культурна пізнавальна мотивація; мисленнева індивідуалізація світу; соціально-діяльнісна спрямованість; культурно-репрезентативна визначеність; естетико-мовний профіль особистості, її адаптивно-акумулювальна спроможність [2, с. 65].

Когнітивну діяльність індивіда, формування концептів і моделей мовної поведінки модифікує мовний побут міста. Кожне сучасне місто має свій мовний код – урбанолект – форму побутування мови, яка посідає проміжне місце між територіальними діалектами та літературною мовою. Міське койне має як інтерлінгвальні, так і екстралінгвальні особливості функціонування, що стає підґрунтям дихотомічного протиставлення “свій – чужий” у сприйнятті мовців. В основі урбанолінгвістичних досліджень – соціотериторіальний принцип, проте вітчизняне мовознавство не виробило системи загальних принципів лінгвістичної типологізації міст, сьогодні не складено лінгвістичних портретів більшості українських міст, хоча окреслено такі дослідницькі вектори: мови й етноси, літературномовні й діалектні контакти, мовна практика городян, концептуалізація міських реалій і урбанонімів, прецедентні феномени міста тощо, які слугуватимуть аналізу мовної ситуації в країні й обґрунтуванню мовної політики держави.

Реалізація лінгвокультурологічного принципу у вищій школі як провідного в антропоцентричній лінгводидактиці спирається на роботу з лінгвокультурними концептами та мовними одиницями з національно-культурним компонентом. Перспективним напрямком вищезначеної роботи повинно стати урізноманітнення й конкретизація системи лінгвокультурологічних завдань у межах мовознавчих дисциплін на філологічних факультетах вищих навчальних закладів.

Теорія мовленнєвої діяльності як одна з сучасних психолінгвістичних концепцій тісно пов'язана з мотивацією мовленнєвої активності комунікантів, експлікацією їх інтенцій та потреб. Висловлення – найбільш адекватний засіб відображення цілісного змісту мовленнєвої

діяльності: індивідуальних особливостей комунікантів, їх ціннісних орієнтацій, інтелектуального рівня, мотивацій.

1. Алефиренко Н. Ф. Современные науки о языке / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 412 с.
2. Боринштейн С. Р. Соціокультурні особливості мовної особистості / С. Р. Боринштейн // Соціальна психологія. – 2004. – № 5(7). – С.63–72.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы) / В. В. Воробьев. – М. : РУДН, 1997. – 331 с.
4. Головенко В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті / В. А. Головенко. – К. : Генеза, 1997. – 159 с.
5. Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. – 636 с.
6. Іванишин В. П. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
7. Костриця Н. М. Значення професійного мовлення у підготовці фахівців / Н. М. Костриця // Науковий вісник Нац. аграрного університету. – 2000. – № 30. – С. 156–159.
8. Кун Т. Структура научних революцій : сб. пер. с англ. / Т. Кун – М. : АСТ : Ермак, 2003. – 365 с.
9. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, Наука, 2007. – 214 с.
10. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів : Українська мова 5–12 класи / за ред. Л. В. Скурлатівського. – К. : Вища школа, 2005. – 168 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
12. Соціолінгвістичні студії / За заг. ред. Л. О. Ставицької. – К. : Наука, 2010. – 350 с.
13. Федоров А. В. Развитие медиакомпетентности и критического мышления студентов педагогического вуза / А. В. Федоров. – М. : Наука, 2007. – 179 с.
14. Фурса О. С. Український молодіжний сленг як динамічний феномен : стан та перспективи досліджень, мовні контакти, галузі сленгу / О. С. Фурса. – К. : Наукова думка, 2008. – 178 с.

СУФІКСАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ В МЕДИКО-ПРАВОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Легостаєва Оксана

Зацікавлення термінологією з лінгвістичного погляду зумовлене тим, що цей аналітичний шар лексики активно впливає на розвиток літературної мови. Медико-правова термінологія є найбільш рухливою, гнучкою частиною загальнонавчальної лексики. Нові терміни, як і давно вже існуючі, потребують систематизації і впорядкування.

Актуальність досліджень термінології зумовлюється насамперед потребою в її унормуванні, для чого необхідний всебічний лінгвістичний аналіз терміносистем різних галузей науки і техніки. Теоретичні засади лінгвістичного вивчення термінологічної лексики пов'язані з іменами Б.М. Головіна, В.П. Даниленко, Д.С. Лотте, Т.Р. Кияка, О.О. Реформатського, Е.Ф. Скороходька, С.Д. Шелова та ін. Аналізові термінолексика окремих наукових і технічних сфер присвячено розвідки Л. Симоненко (біологічна термінологія), Л. Мурашко (військова термінологія), Т. Панько (економічна термінологія), Г. Наконечної, Н. Цимбал (хімічна термінологія), І. Волкової (фізична термінологія), С. Дорошенко (термінологія нафтогазової промисловості), З. Куделько (термінологія ринкових взаємин), І. Козловець (фінансово-кредитна термінологія), Н. Місник (клінічна термінологія), Т. Лепеха (судово-медична термінологія) та ін. Медико-правова термінологія предметом мовознавчого дослідження ще не була. Це відносно нова, досі належно не

уніфікована терміногалузь. Ми зробили спробу її системно вивчити.

Метою статті є проаналізувати морфологічний спосіб словотворення на прикладі української медико-правової термінології.

Загалом, термінологічна лексика твориться як морфемним, так і не морфемним способом творення з різним ступенем продуктивності на певному етапі формування терміносистеми. Не становить винятку й українська медико-правова термінологія. Як відомо, більшість термінів-слів сучасної української мови творять так звані морфемним способом, який полягає в поєднанні афіксальних морфем із кореневою або похідною частиною слова в одне слово “за певними словотворчими моделями, правилами, тенденціями, що існують у даній мові на різних етапах її розвитку [3, с. 19]. При цьому суфікси та префікси, які через ті чи інші обставини виявляються зручними для побудови термінів, запозичуються, як правило, із загального морфемного фонду. Проте деякі афікси можуть зустрічатися тільки у фахових термінах, а в загальнолітературній лексиці вони можуть бути взагалі відсутні. Крім того, за деякими суфіксами закріплені певні термінологічні значення. Вони добре зрозумілі фахівцям, оскільки мотивація таких дериватів є абсолютно прозорою. Цей вид утворення нових слів завжди приводить до появи в мові нових лексичних одиниць. Разом з тим необхідно відзначити, що морфемне словотворення не приводить до появи в мові абсолютно нових слів, неологізмів в повному розумінні цього слова; воно оперує лише новими видами комбінуння того, що вже існувало раніше [9, с. 9]. Н. Клименко зазначає, що “слово, його структура зумовлюється словотворчою системою, тобто вважається, що слово твориться певною сукупністю стосунків його компонентів (кореня, афіксів) і відношенням одного слова – члена словотвірної системи – до іншого слова тієї системи” [5, с. 17].

Актуальність статті зумовлена тим, що в ній вивчено й систематизовано словотвірну організацію українських медико-правових термінів, зокрема утворених за допомогою суфіксації, оскільки такий спосіб словотворення є найбільш продуктивним як для лексики загальноживаної, так і для термінів.

Продуктивність морфемного способу пояснюється тим, що в термінах, утворених цим способом, закладені основи структурної систематизації (що є дуже важливим для термінології), тобто на позначення однотипних технічних понять використовуються однотипні способи словотвору [10, с. 29].

Як відзначає В. Даниленко, для термінології “характерна тенденція до гніздового словотворення, до створення комплексу назв, пов’язаних загальною твірною основою (дієслово – віддієслівна назва дії – прикметник – назва предмета)” [2, с. 113]. Ця тенденція відображається і в медико-правовій термінології, де більшість термінів уходять до складу словотвірних гнізд. За визначенням І. Ковалика, словотвірне гніздо являє собою систему словотвірних рядів спільнокоренових дериватів, розташованих послідовно в межах ступенів словотворення за наростанням складності структури їхньої словотвірної формально-семантичної похідності [4, с. 17].

Найбільш продуктивним та гнучким видом морфологічного словотворення як у загальноживаній лексиці, так і серед медико-правових термінів є афіксація. Залежно від того, які словотворчі елементи беруть участь в утворенні слова і як вони приєднуються до твірної основи, виділяють такі різновиди афіксації: суфіксальний, префіксальний та суфіксально-префіксальний [9, с. 14]. Процес найменування понять науки й техніки є об’єктивним і в той же час творчим процесом. “Для створення нового слова можуть бути використані різні

мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний, він визначається об’єктивними й суб’єктивними моментами, зовнішніми й внутрішніми факторами” [8, с. 160–161]. Суфіксація є одним з найпоширеніших способів творення як загальноживаних слів, так і термінологічної лексики. У процесі творення термінів цим способом відбувається “включення вихідного знака в клас знаків, позначених суфіксом” [7, с. 281]. Суфікси виразно відрізняються від префіксів широким діапазоном варіювання [6, с. 10]. Вони виконують функцію ономазіологічного базису, відносячи похідні до тієї чи іншої поняттєвої категорії й експліцитно відображаючи категоріальні зв’язки понять певної галузі.

Суфіксальний спосіб словотворення, що полягає у з’єднанні суфікса з коренем або похідною основою, найбільш поширений у термінологічному словотворенні. Приєднуючись переважно до іменних основ, суфікси утворюють слова на позначення певних понять чи явищ об’єктивної дійсності. Оскільки основну масу медико-правових термінів становлять іменники, то увага дослідників та лінгвістів звертається головним чином на їхнє творення. Терміни-іменники, утворені суфіксальним способом, поділяються на деривати, мотивовані основами іменників, дієслів та прикметників.

Серед суфіксів – компонентів іменних медико-правових термінів, утворених морфологічним способом словотвору, є власне українські суфікси (*-енн(я)*, *-увани(я)*, *-ість*, *-ств(о)*, *-ин(а)*, *-ач* та ін.) та суфікси іншомовного походження (*-ім/-ит*, *-аці(я)*, *-і(я)*, *-изм/-ізм*, *-ант*, *-іст/-ист*, *-ом(а)* та ін.), наприклад: *ушкодження*, *оперування*, *кваліть*, *акушерство*, *пухлина*, *затискач*; *коліт*, *нефрит*, *кардіолог*, *ампутація*, *амнезія*, *метеоризм*, *оксидант*, *дантист*, *міома*, *фіброма*.

Серед словотворчих морфем іменних медико-правових термінів виділяються спільнослов’янські суфікси *-ість/-ость/-ась/*, *-ин(а)/-ін(а)*, *-ок* із похідними від нього *-нок*, *-чок*, *-ств(о)/-цтв(о)/-зтв(о)*, *-иц(я)*, *-юк*, *-ак/-як*, *-ищ(е)*, *-нн(я)*, *-ик/-ік*, *-овик*, *-от* та суфікси іншомовного походження *-аці(я)*, *-изм/-ізм*, *-ин/-ін*, *-аз(а)*, *-оз(а)*, *-ит*, *-атор/-ятор*, *-ист*, *-ант*, *-ом(а)* та ін., наприклад: *рентабельність*, *резистентність*, *ангіна*, *клітина*, *зародок*, *материнство*, *підприємництво*, *нориця*, *затямарення*, *сім’яник*, *постачальник*, *зигота*, *інгаляція*, *реабілітація*, *травматизм*, *інфантилізм*, *менопауза*, *мезоцист*, *менісцит*, *ад’ювант*, *ангіома*, *карцинома*, *ліпома*, *мутизм*, *атавізм*, *аутизм*, *гепатит*, *метрит*, *риніт*, *акусектор*, *медіатор*, *телекант* тощо.

Досить значною продуктивністю при творенні українських медико-правових термінів відзначаються суфікси *-ість/-ость/-ась/*. Терміни – назви властивостей речовин – творяться за допомогою суфікса *-ість*, що приєднується до основ:

- 1) безсуфіксних якісних прикметників (*зайнятий* – *зайнятість*, *свідомий* – *свідомість*);
- 2) суфіксальних відносних та якісних прикметників (*осудний* – *осудність*, *спадковий* – *спадковість*, *інфекційний* – *інфекційність*, *толерантний* – *толерантність*);
- 3) префіксальних дієприкметників та прикметників (*здатний* – *здатність*, *зайнятий* – *зайнятість*, *недбалий* – *недбалість*, *занедбаний* – *занедбаність*);
- 4) складних прикметників (*мутагенний* – *мутагенність*, *недієздатний* – *недієздатність*, *життєдіяльний* – *життєдіяльність*, *працездатний* – *працездатність*).

Ми дійшли до висновку, що моделі творення термінів “основа дієслова + *-ач*” не є продуктивними: *споживач*, *отримувач*; “основа прикметника + *-ик*”: *розчинник*, *замінник*; за подібною моделлю творяться й назви осіб, професій та спеціальностей, наприклад: *заявник*, *працівник*, *замовник*, *підкувальник*, *постачальник*, *само-*

страхувальник. Деривати зі значенням назв професій і осіб творяться й за допомогою суфікса **-ар (-яр), -ик** що додається до основи дієслова або іменника: *лікар, санітар, виробник, дослідник, страхувальник, розпорядник, учасник*.

Запозичені суфікси **-ор** та **-ер** не є дуже поширені у творенні медико-правових термінів іншомовного походження, наприклад: *акусектор, тургор, тремор, медикатор, обсерватор, ступор, сопор*. За розглянутою схемою утворюють і невелику кількість назв осіб за професією: *автор, донор, провізор, індикатор, інспектор, медіатор, фельдшер*.

Також одним з непродуктивних суфіксів для творення назв лікарських форм, хвороб, частин тіла та пристроїв є суфікс **-к-**, за допомогою якого творяться іменники жіночого роду, мотивовані дієсловами й іменниками: *гарячка, матка, виразка, задишка, таблетка, сітківка, селезінка, серветка, розівка, установка*.

Для творення медико-правових термінів використовується суфікс **-ок**, (*зародок, висновок, відпочинок, податок, прибуток, залишок, розвиток, випадок*).

Менш продуктивними суфіксами для творення термінів медичного права є: **-ар** (*календар, катар, стаціонар*), **-ій** (*віварій, ганглій, запій, епітелій, крематорій, колумбарій, соларій, санаторій*), **-иц(-я)** (*родильниця, жовтяниця, нориця*).

Назви процесів, дій і операцій утворюються за допомогою найбільш продуктивних суфіксів **-нн(я), -анн(я), -енн(я), -інн(я)**, яким властиве загальне словотвірне значення опредметненої дії, процесу та які додаються до дієслівних основ, наприклад: *навчати – навчання, хворіти – захворювання, марити – марення, інспектувати – інспектування, пакувати – пакування, п'яніти – сп'яніння*.

Такі терміни означають не саму дію в її конкретному вияві, а лише назви процесів та дій. “Дієслівність як граматична категорія в технічній термінології, – зазначає Г.О. Винокур, – виступає не у формі самих дієслів, які не можуть бути виразниками логічного суб’єкта, а у формі абстрактних іменників, що зберігають значення дії, але поєднують його із значенням абстрактної предметності” [1, с. 13]. На думку вченого, абстрактні віддієслівні іменники на **-нн(я)** в складі медико-правової термінології є “...ідеальними термінами для визначення технічних процесів” [1, с. 14].

Досліджена лексико-семантична група має широкі семантичні межі – до цієї групи входять назви різноманітних технологічних операцій, виробничих дій, природних явищ та процесів. Такі терміни утворюються від різних типів дієслівних основ: 1) префіксальних із суфіксом **-ува(-юва-)**: *випробування, перестраховання, пересування, відшарування, обгрунтування*; 2) безпрефіксальних із суфіксом **-ува-**: *страхування, квотування, зондування, пакування, клонування*; 3) безпрефіксальних і префіксальних із суфіксом **-а-**: *заїкання, клопотання, позіхання, зобов’язання, поховання*; 4) префіксальних із суфіксами **-и(-і-)**: *ожиріння, сп’яніння*; 5) безпрефіксальних і префіксальних із суфіксом **-енн(-єнн-)**: *забезпечення, загострення, запліднення, марення, оздоровлення, пошкодження, примирення, травлення*.

Помітна тенденція до дедалі активнішого утворення складних віддієслівних іменників із суфіксами **-анн(я), -енн(я)**: *самообслуговування, самоушкодження, обстеження, метастазування*.

Нами визначена невелика кількість термінів на позначення одиничних предметів, що утворюються за допомогою основи дієслова + **-ин(а)/ -лин(а)** і можуть репрезентувати як значення “наслідок дії, названої дієсловом”: *пухлина*, так і мати конкретно предметне зна-

чення: *порожнина, тканина, речовина, вакцина, яйцеклітина*.

Продуктивними у творенні медико-правових термінів є суфікси іншомовного походження **-ацій(а), -цій(а), -ій(а), -кцій(а)**. Деривати з морфемою **-ацій(я)** творяться від дієслівних основ із суфіксами **-ува-** і мають основне значення опредметненої дії: *імплантувати – імплантація, інспектувати – інспекція, трансплантувати – трансплантація, документувати – документація*; наслідку дії: *ізолювати – ізоляція, реабілітувати – реабілітація, реанімувати – реанімація*; здатності, властивості: *адаптація, пульсація*.

Словотворення за допомогою суфіксів **-тт(-я), -ітт(-я)** зі значенням виразно опредметненої дії зафіксовано лише в поодиноких прикладах серед медико-правових термінів, наприклад: *зачаття, серцебиття, безробіття*.

Ми визначили поодинокі суфікси іншомовного походження, що беруть участь у творенні термінів на позначення процесів і дій, було виділено **-аж** (*вантаж, патронаж, дренаж, продаж*), **-изм (-ізм)** (*травматизм, метеоризм, інфантилізм*), **-інг(-инг)** (*допінг, моніторинг*), **-ис, -ус** (*лізис, генезис, примус*). Такі суфікси раніше виділялися лише у мові, з якої запозичено терміни, але із часом, коли кількість запозичень такого типу збільшилася й вони повністю адаптувалися до нових умов, такі суфікси почали виокремлюватися і в українській мові.

Суфікс **-н-**, приєднуючись до дієслівної основи, утворює назви споруд та приміщень, що використовуються в медицині: *лікарня, приміщення, відділення*.

Деривати із суфіксом **-ат** утворюють також невелику кількість термінів, а саме: *адвокат, ексудат, трансплантат*.

Серед словотвірних типів із суфіксами іншомовного походження слід виділити деривати з суфіксом **-оз**. За допомогою цього суфікса від запозичених, переважно греко-латинських коренів, утворюються спеціалізовані лексеми хімічної, біологічної та медичної терміносистем, що, безумовно, входять до складу медико-правової термінології: *ксилоза, рибоза, лактаза, ліза, невроз, психоз, лейкоз, тромбоз, сколіоз* тощо. Суфікс **-оз** передає значення “процес дистрофічного характеру, що відбувається в органі чи тканині”: *авітаміноз, цироз, гіпноз, дерматоз, фагоцитоз*.

Словотвірний тип із суфіксом **-ит(-іт)** властивий дериватам, що називають хвороби, дії та стан. Суфікс приєднується до іншомовної основи: *аудит, генатит, фолікуліт, дерматит, гінгівіт, холецистит, целюліт, трансвестит*.

Деривати із суфіксом **-ій(а)** в медико-правовій термінології мають значення галузь медичного права (*танатологія, гістологія, трансплантологія, стоматологія, офтальмологія, шизофренія, ятрогенія*). Назви наук або їх галузей творяться й за допомогою дериватів словотвірного типу із суфіксом іншомовного походження **-ик(а)**: *генетика, цитогенетика, біоетика, економіка, етика, евгеніка*.

Назви об’єктів, що характеризуються певними рисами одинокі і творяться за допомогою суфікса **-иц(е)**: *середовище, кладовище*.

Невелику групу серед медико-правових термінів становлять іменники жіночого роду на **-а**, що означають опредметнену дію й утворені від префіксальних форм дієслів за допомогою **нульового суфікса**, наприклад: *витрата, заміна, програма, зміна*.

В аналізованій термінології велике значення відіграє характеристика понять, предметів і явищ, їх диференціація та класифікація, що й пояснює наявність великої кількості прикметників як виразників ознак у медико-правовій термінології. Звичайно, прикметники в до-

сліджуваний термінології існують як ізольовано, так і входять до складу термінологічних словосполук.

Якісні прикметники, що входять до складу досліджуваної термінології, творяться від іменникових та дієслівних основ за допомогою суфіксів: **-ува-** (*зріджувани* газу, *комплектувальні* вироби, *досліджуваний* препарат); **-к-** (*легке* тілесне ушкодження, *тяжкий* психічний розлад) тощо.

Від іменникових основ за допомогою суфіксів **-н-**, **-ан-**, **-ов-**, **-ев-** творяться терміни – відносні прикметники, що вказують на:

1) відношення до органу: **-н-** (*центральна нервова* система, *травна* система, *бронхіальна* астма, *гарантійний* строк); **-ов-**, **-ев-** (*сечовий* міхур, *кишковий сік*, *серцевий* тон, *шлунковий сік*, *кордова(пуповинна)* кров);

2) відношення до розміру, кількості, якості: **-ов-** (*залишкові* кількості пестицидів, *доказова* медицина, *додаткове* дитяче харчування, *багатоцентрове* клінічне випробування, *комбінована* операція);

3) відношення до місця: **-к-** (*міська* лікарня швидкої медичної допомоги); **-н-** (аптека *центральна районна*, аптека *міжлікарняна*, *центральна* міська лікарня); **-ев-** (*місцевий* фінансовий орган);

4) відношення до часу: **-н-** (*етапний* епікриз, *хронічна* серцева недостатність, *щорічна* відпустка, *поточні* витрати); **-ов-** (*тимчасова* непрацездатність);

5) відношення до призначення: **-н-** (*шлюбний* договір, *народна* медицина); **-ов-** (*трудова* каліцтво, *страхові* виплати, *судова* експертиза);

6) загальну відносність: **-н-** (*канцерогенний* ризик, *цивільна* правоздатність, *клінічний* заклад); **-ов-** (*атиловий*, *кістковий* мозок, *цукровий* діабет); **-ан(-ян-)** (*водяний* конус).

Крім того, медико-правові терміни – відносні прикметники – утворюють від дієслівних основ за допомогою суфіксів: **-альн-** (*лікувальна* фізкультура, *документальний* слід, *термінальний* стан, *відхаркувальні* засоби), **-ильн-** (*фертильний* період). Прикметники із суфіксом **-ськ-** мають значення “відношення до того, що назване мотивувальним словом”: *лікарська помилка*, *долікарська допомога*, *материнська смерть*.

Серед досліджуваних термінів невелику групу становлять терміни-дієприкметники. Активні дієприкметники входять до складу назв речовин та матеріалів (*інфікуючі речовини*, *консервуючі* газу, *желекуючі агенти*, *глязуючі агенти*). Активні дієприкметники, що творяться від дієслівних основ за допомогою суфіксів **-уч-** (**-юч-**), **-ач-** (**-яч-**), становлять особливу проблему морфології сучасної української мови. Їх вважають периферійними щодо морфологічної системи української мови дієслівними похідними [10, с. 401], характеризують як суто книжні витвори, стимульовані старою традицією [11, с. 32]. Наявність таких дієприкметників у складі медико-правової термінології є свідченням недостатнього рівня вноормування цієї термінології.

Пасивні дієприкметники в складі медико-правової термінології творяться від інфінітивних основ за допомогою дієприкметникових суфіксів **-н-**, **-ен-** і **-т-**: *досліджуваний препарат*, *заражена країна*, *вроджена глаукома*, *заморожена плазма*, *ізольована зона*, *загальноприйнята назва*.

Отже, суфіксація, що розглянута в нашому дослідженні, є особливо продуктивною при творенні медико-правових термінів.

1. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Моск. ин-та истории, философии и лит.: сборник статей по языкознанию. – М., 1939. – Т. 5. – С. 3–54.

2. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
3. Ковалик І. І. Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. – Л.: Вид-во Львівського ун-ту, 1961. – 83 с.
4. Ковалик І. І. Семантична функція кореня в словотвірному гнізді / І. І. Ковалик // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 17–35.
5. Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. – К.: Наук. думка, 1973. – 186 с.
6. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови / Н. Клименко // Українська мова та література. – 2000. – № 29–32. – 94 с.
7. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование / Е. С. Кубрякова // Языковая номинация (Виды наименований). – М.: Наука, 1977. – С. 222–303.
8. Панько Т. Українське термінознавство: підручник / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. – Л.: Світ, 1994. – 216 с.
9. Шанский Н. М. Основы словообразовательного анализа / Н. М. Шанский. – М., 1958. – 56 с.
10. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен: Мол. життя, 1951. – 402 с.
11. Шило Н. І. Структурні типи українських технічних термінів (на матеріалі лісової та деревообробної термінології) / Н. І. Шило // Питання словотвору. – К., 1979. – С. 28–42.

МОВА ГУМОРИСТИЧНИХ ТВОРІВ ЕДВАРДА КОЗАКА

Лесюк Микола

Цю статтю присвячуємо характеристиці мови гумористичних та сатиричних творів Едварда Козака.

Едвард Козак – це відомий український художник, карикатурист, гуморист, письменник, іконописець, редактор і видавець, який змушений був покинути рідний край і виїхати за кордон, де й провів більшу частину свого життя. Народився він 21 січня 1902 року в с. Гірне Стрийського району на Львівщині. Прожив довгих 90 років і в 1992 році помер у Сполучених Штатах Америки. Писав, творив під різними псевдонімами: Еко, Мамай, Майк Чічка.

Народився у селянській родині. Навчався у Стрийській гімназії, а відтак у Львівській художній школі Олекси Новаківського, в мистецьких школах Відня та Любліна. У 30-тих роках у Львові видавав карикатури в сатирично-гумористичних журналах “Зиз” (1926–1933) та “Комар”, ілюстрував усі видання Тиктора у Львові (1933–1939), розробляв малюнки журнальних обкладинок, творив олійні етюди та картини, брав участь у виставках АНУМ. Надзвичайно влучними були його карикатури на трагічну ситуацію в радянській Україні та на сталінські репресії, уникнути яких йому вдалося, оскільки виїхав у 1939 разом з сім'єю до Кракова.

Від 1944 року, перебуваючи на еміграції, очолював *Українську спілку образотворчих митців у таборах для переміщених осіб*, а в 1951 році переїхав до США (м. Детройт, штат Мічиган). Займався іконописом, ілюстрував казки для телебачення, оформляв книжки та часописи, а потім почав видавати власний журнал сатири та гумору “Лис Микита”, мав своє власне видавництво під такою ж назвою і сам писав до цього журналу сатиричні та гумористичні оповідання. Головний персонаж його оповідань – “Триць Зозуля”.

Едвард Козак, як свідчать його твори, був наділений винятковою спостережливістю, яка допомагала йому влучно передавати в словах і в образах свої відомі сатиричні твори. Його гумористична творчість, як стверджують її дослідники та знавці, ґрунтувалася на геніаль-

ному схопленні протилежностей у межах певного об'єкту, в якому він умів викрити вади і на тій основі побудувати протиріччя у своїх унікально гумористичних картинах.

Як відзначається в матеріалах про Едварда Козака в інтернеті, це був митець із вродженим талантом, якого жодна школа, без природних здібностей не здатна створити. Неможливо забути його численні коментарі й жарти, які так глибоко западали в серце читачам і глядачам. Його народні усмішки, гуморески, байки ставали шлягерами в діаспорі. На жаль, він мало відомий на рідній землі в Україні.

Своїми сатиричними сміховинками Едвард Козак доносив до людей радість життя, а при тому вчив їх рідної мови, пізнавати мистецтво, тому не дивно, що ще за життя став своєрідною легендою. Люди дивувалися, скільки тем та різних подій цей митець здатний представити у своїх веселих коментарях.

Отже, якщо говорити про мову митця, то він, без сумніву, володів літературною мовою західноукраїнського зразка, якою писали письменники Галичини і, зокрема, його рідної Бойківщини. Однак в уста свого головного героя Гриця Зозулі він укладає мову, яка суттєво відрізнялася від офіційної, якою користувалися до 1939 року в Галичині і якою користується українська діаспора в Америці та Канаді й досі. Як показує аналіз, це була штучна мова, яка об'єднала в собі основні риси бойківського, гуцульського, покутського, наддністрянського говорів, тобто, за визначенням самого автора, – “селянська мова”. Маємо можливість охарактеризувати мову його двох книжок, у яких зібрані його публікації з журналів, зокрема, з журналу “Лис Микита” – це “Гриць Зозуля” та “На хлопський розум Гриця Зозулі”, що вийшли у видавництві “Лис Микита” (Детройт, США) в 1973 та 1982 роках.

У передмові до першої книжки автор пише про мову своїх гумористично-сатиричних творів так: “Окрема мова – це мова, яку уживає Гриць Зозуля. Автор не має претенсії¹, щоб до неї підходити як до діалектичного матеріалу. Мова Гриця Зозулі є теж подекуди тільки жартом.

Були дві причини, чому автор вибрав собі таку, а не іншу мову.

Перша – те, що гумор шукає не раз якогось іншого способу вислову, якоїсь мовної “коронки”, на якій він виділяється більш кольоритно.

Існують у деяких народів діалектичні жанри, які вросли вже в творчість письменників гумористів. Наприклад, “баварський” в німецькій, т. зв. “жидівський” у польській, чи “вірменський” в російській мові.

Друга причина – справа “хлопської” мови, яку тут і там пробували уживати деякі гумористи і актори. Вони йшли по лінії вульгарності і неестетичного спрощення, через що гарного мовного жанру не досягнули, але навпаки, були наче насміхом над селянською мовою.

На скільки авторові пощастило знайти в мовній скарбниці народу нові засоби і можливості для створення власного мовного жанру, нехай осудять Читачі“ [1, с. 3–4].

Можна стверджувати, що автор Е. Козак знайшов свій оригінальний “власний жанр”, зумів відтворити мову українських емігрантів з Галичини. Тут наявні не тільки мовні вкраплення з різних говорів, тут є чимало американізмів, полонізмів, германізмів тощо, тобто відтворена дійсна мовна картина, мовний узус, який існував, та існує й надалі серед українців-емігрантів, які виїхали до Другої світової війни чи відразу після неї. Зауважмо, що представники так званої четвертої хвилі еміграції (сучасної) – це в основному молоді люди, які мають

мінімум середню освіту і на цілком достатньому рівні володіють сучасною українською літературною мовою. Як уже відзначалося, сам автор теж володів літературною мовою, що видно навіть із наведеної цитати з його передмови до книжки, а “спеціальну”, “селянську” мову вкладає лише в уста своїх персонажів, зокрема Гриця Зозулі.

Наведемо тут для ілюстрації фрагмент тексту з Козакових гумористичних творів, щоб читач міг наочно переконатися в слушності наших спостережень і висновків і мав уявлення про мову творів сатирика-гумориста. Отже, текст:

ЧЕС НА ВІБОРИ

Залістрував єсми си до віборів, і тепер можу си вібрати такого президента, ек сам хочу. На мій розум, то я знав, кого си належит на такий уред і компетицію вібирати, але що чим блище до голосовані, то тим більше си баламучу і вже цавком нич не знаю.

Щом си намірив на єдного, то так єго тот другий спаскудив, жи мя відкинуло.

Взев сми на гадку того другого, то му тот піршиий таку латку пришив, жи мусів сми си віофувати і вертати си до першого. А ще потім, то було в радийо за того першого, жи він недобрый. Тепер то я вже від того дурний став, бо як тото вьсо докупти взєти, що єден вогорит на другого, то би вїйшло, що оба на таку компетицію ненадають си.

Кажут, жи то є демократія і так має бути, аби куждий, що це має здорову голову, чисто си збаламучив. Жи то така демократія, то правда, але другим поредком, як єден другого обкидає болотом, то потім вже аби си ек обчищував, то шос такої си залишит на єго особі. І ек такий потім має си перед цалим світом показувати і робити політику?

У нас, ек смо раз вібирали вїйта, то вїставили єдного, що називав си Данильцьо. Кождий був за ним, але єдна баба, таки Данильцьова сусїда, пустила по селі, жи видїла на свої очи, ек Данильцьо вїхопив си рано из хати і побїг за курми. Вібачєйте, без ремені, єно в самїй сорочї. Єк тото пішло межи люди, то вже ніхто єго за вїйта не хотів. Але староство переперло, і хоч таки був вїйтом, то вже між людьми пошанівку не мав до самої смерти.

Навиг, ек умер нагло, то селом переказували:

– Чюли сте, жи помер?

– Хто?

– Данильцьо.

– Котрий?

– Та тот не вперезаний.

– Царство му знебєсне! [1, с. 124–125].

Народна мова відрізняється від літературної в першу чергу фонетичним оформленням. Саме у фонетичному оформленні слів найлегше помітити різницю. Ще А. Залеський колись відзначав, що жоден із структурних рівнів українських діалектів не привертав до себе такої уваги дослідників, як їх звуковий рівень. Українські говори саме з фонетичного погляду творять різноманітну й цікаву картину, яка є живою історією мови в її просторовій проекції [3, с. 3]. Зрештою, фонетичні відмінності найбільш яскраво проявляються. Особливо, якщо йдеться про західні говори української мови.

Як уже зазначалося, тут можна знайти риси різних говорів. Без сумніву однією з яскравих рис гуцульських говірок у мові творів Е. Козака є голосний [e^h] після [j] (йота). У бойківських говірках у такій позиції вимовляють, як і в літературній мові, [a], наприклад, *як, яма, який, яблуко, стояти, ягня, язик, п'яний* і под. На Гуцульщині ж у подібних словах звучить [e^h] або навіть у ненаголошеній позиції [i]: *сто'їє'т'и' 'стояти', йє'б'линка 'яблулька', йє'г'н'є' 'ягня', 'йє'ма 'яма', йє'зик*

¹ У цитатах дотримуємося правопису оригіналу.

‘язик’ *п'їє'н'її* ‘п'яний’ тощо. Таку ж вимову автор гумористичних замальовок вкладає у мову свої персонажів, що свідчить про його добре ознайомлення і з гуцульським говором: *Єк прийшла тота Польца, то ще лішиа культура показала си* [1, с.29]. Сполучення [je] автор послідовно використовує і в інших словах – займенниках, прислівниках тощо: *екій, екійс, екогос, екас, екос, екби, здорове, памети* (род.одн.) і под.: *Єкос сидю я над возером на Діброві, а поруч сидет собі, ек квочечки, ружні мами* [1, с.45]; *Буає, жи походет си люди на нараду, радет і радет, але уфалити нич не годні, бо фурт екас опозиція вилізе і не допускає* [1, с.98].

Е. Козак послідовно використовує ще одну гуцульську рису – зворотний займенник *себе* у формі *си*: *А ще екас відзиває си...* [1, с.45]; *Цуд чуденний, ске тпер тото мудре си родит* [1, с.45].

Відомо, що в західних говорах української мови уживаються після м'яких та шиплячих приголосних звуки [e^h] чи [i^h] або в ненаголошеній позиції навіть [i] на місці етимологічних фонем /a/ та /e/, які в українській літературній мові рефлексувалися в /a/. Автор “Гриця Зозулі” послідовно витримує цю фонетичну рису західноукраїнських говорів, наприклад: *зачело си, чєс, печетка, спочетку, вістарчєс, тисєчу, східнек, трафлєло си, взєли, подекувала, без кінцє, кристєнин, коло дека, пет 'п'ятъ', памєтник, уредник, порєдок* (і навіть часто *пориток* – ‘порядок’), *теле* і под.: *До того чєсу, то йно на сєлі тазда ставив на вагу, вібачєйте, свиню, аби знати, кілко має живої ваги. Панам тото дуже си сподобало, бо.. сами взєли си важити, аби знати, кілко хто має живої, а кілко мертвої ваги* [1, с. 28]; *Жінка подекувала мудрому і пішла тихцьом додому* [1, с. 38]; *Хоч би єк був був у тім обізаний* [Гула], *то трафлєло си, жи єк прибивав єкійс жєнці печєтку на свідоцтві моральности, то печєтка си відбила си догориногами* [1, с.32].

У текстах гуморесок послідовно зберігається давньоукраїнська фонема /и / на початку слова, яке в літературній мові неправомірно вимовляється як /i/: *інакше, інше, історія, істнувати, іменини* (або з приставним [г] – *іменини*) тощо.

У гуцульському та покутському говорах збереглася й досі тверда фонема /с/ у суфіксі *єк* (літературне *єк*), що й передано в мові персонажів гуморесок: *На всьо мав [чоловік] свою хлопску поведєнцію, твердо тої поведєнці си тримав і від старосвідєского звичаю не відступав* [1, с.27]; *Не минуло багато чєсу, бо навит смо си не огленули, єк прийшла назад стара мода. Ніби така сама, єк за мої памєти, єно жє помішєла си пів-на-пів. Ніби газдівєска, ніби попівєска, а найбільше – то жєдівєска* [1, с. 32].

У неозначених займенниках та прислівниках, про які вже йшла мова, також усюди подається тверде [с]: *шос, дес, колєс, єкос, єкихос, єкійс, екас* і под.: *Тото у нас єк дес віродит си єкійс патрійота, то зараз ме на цалий писок казати, жи він стоєт вірне за народом, а навіт годєн за той нарід душу-ціло положити* [1, с. 107].

Так само в багатьох випадках фіксується твердий звук [л], що є також звичним у гуцульському та покутському говорах: *білше, найбільше, кілко, тілко, національний, мелниківці, далше, у їдальні* та ін.: *Ова! Мій [син] білше надає си до політики* [1, с.46]; *Подібний пліт є на Союзівці. Поставили у їдальні* [2, с.125].

Як наддністрянська риса у мові дійових осіб зафіксований протетичний [j] перед звуком [и^h], який автор передає літерою *є*: *єгла, єно* (інколи подає форму *ино* або навіть *їно*), *єнчий* і под.: *Дрочили си з нами поляки, заборонєли грати предствлєня, то їм на злїстє, у кожєїм сєлі грали, єк не “Наталку Полтавку”, то єкус єнчу комєдію* [1, с.39]. Навіть із використання паралельних форм *инчий-єнчий, ино-їно-єно, єден-їден-одєн*

можна зробити висновок, що Е. Козак контактував з вихідцями з різних регіонів Західної України, які порізно мовляли ті чи інші звуки чи комплекси звуків, і відтворював їхнє мовлення в своїх творах.

Тут ще можна навести цілу низку інших фонетичних рис, притаманних західноукраїнським говорам, які різняться з відповідними літературними відповідниками. Так, гуцульсько-покутська риса відбита в слові *вратувати* з твердою вимовою [р] (*Всьо тото, жи вони назбирают на камєни, має си вратувати* [1, с.35], наддністрянська – у слові типу *вечеру* (Зн.відм.), народна вимова відображена в прикладах із приставним [в] перед голосними [о], [у] (*возером, навуковці*), у твердій вимові кінцевого [т] у дієслівних формах 3-ої ос. однини та множини, а також у 2 особі множини наказового способу (*назбирают, сидєт, тішиєт си, зварит, мусит, дивієт си, кажєт*) і под.

Перелічити усі фонетичні особливості мови гуморесок важко. Не менше розбіжностей зі сучасною українською літературною мовою є і в сфері граматичного оформлення слів та речень.

У першу чергу впадає в очі послідовне вживання форм колишнього перфекта, а точніше – залишків особових форм дієслова *бути* (*jesti) в теперішньому часі. Ці залишки або приростки, як відомо, у мовленні галичан збереглися й досі; вони можуть “приростати” до будь-якого слова в реченні. У гуморесках Е. Козака вони подаються по-різному – або окремо, або разом. У першій особі однини від давньоукраїнської форми *єсмь* залишилося тільки *-м*, у другій особі однини від *єси* – тільки *-с* (з євфонічним голосним перед ним – *-єс, -єс, -іс, -їс*), у першій особі множини від *єсмь* – *-смо* або *-сми* (у гуцульських говірках), у другій особі множини від *єсте* – *-сте*. Звертає на себе увагу той факт, що автор використовує форму першої ос. множини *-сми* для першої ос. однини, як це зазвичай уживають на Гуцульщині, хоч паралельно може вживати й “законне” *-м*. Наведемо речення, у якому вжиті ці обидві форми: *На голову ємогло, але дістав сми таке затвирдєне, вібачєйте, єк бим си найв камінів* [1, с. 89]. В інших говорах сказали б: *дістав-їм (єм), як би-м*. Ще приклад: *Вічитав сми у казєті, жи в Америці на куждих двіста людий припадає один варят* [1, с.106]; Для позначення 1-ої ос. множ. використовується, як звичайно, приросток *-смо*: *Не минуло багато чєсу, бо навит смо си не огленули...* [1, с. 32]. Приросток *-єс* для 2-ої ос.одн. написаний разом з дієсловом: *Внавєс із лужєка – і дацо!* [1, с. 37]. Реліктовий залишок форми *єсте* в 2-ій ос.мн. подається автором і разом, і окремо: – *Панькову маму сте знали?* [1, с. 107]; – *Прошу вас, дєдє, аби сте не забули і збудили м'я єк прийдєт Старій Братя!* [2, с. 9]; *Бо хоч бистє си в малярстві вівчили на самого Соловія, то не намалюєте такого, аби воно було – нічо* (виділено автором Е. Козаком) [2, с. 89].

Наведемо інші граматичні особливості Козакових творів. Так, тут зберігаються:

– колишні форми двоїни, які вживаються не тільки з числівником два, але й три, і чотири: *А було тих мєнталів [медалей – М.Л.] три клєсі* [1, с. 41];

– колишні форми майбутнього складеного з допоміжним дієсловом *мати* у препозиції: *Тото у нас єк дес віродит си єкійс патрійота, то зараз ме на цалий писок казати...* [1, с. 107]; А як прийде піст, то чоловік.. трохи менше того мєса мє їсти. [1, с. 60];

– колишні короткі форми особових та зворотного займенників у давальному та знах відмінках: *..єкос увєчир лег сми до лужєка на спочинок. Але жєм си [соби. – М.Л.] на вечеру взєв завєлику даєту, то не мєг сми аніруши заснути і до голови налізли ми* [мені. – М.Л.] *всілєкі думки* [1, с.107]; *Дивує мя* [мене. – М.Л.], *коли*

вони тихих варятів рахували, жи ніхто не чув і не видів [1, с.106];

– форми орудного відмінка іменників 1-ої відміни та інших узгоджених з ними частин мови зі зредукованим [у]: *Я з мойов Цюцюньков маю то саме.* [1, с.46];

редупліковані займенники: *тот, тото, тота, цисе, цес*: *Цисе описую вам для прикладу, ек тежко було звиклих людий порахувати, а не то що варятів* [1, с.106–107]; *Тоди тот музикант.. легав відсилпєти тото, жи у мясницьох не дослав* [1, с.138];

– бойківські та наддністрянські форми давального та місцевого множини, орудного однини з голосним [о] замість літературного [а]: *телетьом, у мясницьох, пальцьом* тощо: *Постукати себе пальцьом по холі: “не будь такой науковей!”* [1, с.155]; *...але скажіт достоментни, хто до того народу в нас на еміграції си рахує, або де тот нарід си знаходит. Ек йти за поритком, то меркуйте, чи наші дохтори і инжинери є тот нарід, чи не є? Адит, вони рахуют си – еліта, тота, жи нарід має провадити. Дайминато, ек у нас в Старім Краю жид провадив тиле на мотузку на заріз, то теле було собі телетьом, а жид до телети си не рахував* [1, с.107];

– історичні форми родового множини іменників колишньої відміни на

*І-основ: *людий, грошій* і под.: *Але гаразду з того не було, йно зачєли наших людий замикати по криміналах. Ек тоди зачєли, то так по нинішній день...* [1, с.27].

Особливої уваги заслуговує лексика, яку використовує письменник-гуморист. Як було зазначено, у його гумористичних творах наявні мовні вкраплення з різних говорів української мови, а також з інших мов, з якими доводилося стикатися українським емігрантам і самому Едвардові Козакові під час блукання по світу і вишукування кращої долі.

Перш за все наведемо бойківські лексичні елементи, які автор засвоїв змалку. Це лексеми: *же* і паралельно *жи* ‘що’, *нич* ‘нічого’, *йден, еден, такой* ‘такий’, *инакийий, єнчий* ‘інший’, *ниньки* ‘сьогодні’, *тоди* ‘тоді’, *відав* ‘напевно’; це наддністрянські слова *тиж* ‘теж, також’, *вогорет* ‘говорять’, *дітиска* ‘діти’, *йно* ‘тільки’, *тра* ‘треба’, *найгірше* ‘найгірше’ тощо. Чимало в гумористичних оповіданнях Козака лексем, що відомі й іншим західним говорам: *твар* ‘лице, обличчя’, *жилетко* ‘бритвочка’, *межи* ‘між’, *фурт* ‘постійно’, *гвагтували* ‘кричали, верещали’, *ади, адит* ‘дивись, дивіться’, *тємити* ‘пам’ятати’, *сокотити (си)* ‘берегти (ся)’, *пльвдувати* ‘допомагати, сприяти’ та багато інших.

Оповідання Е.Козака рясніють полонізмами. Він знав, безумовно, добре польську мову, як знали її й інші його ровесники, оскільки до 1939 року польська мова вивчалася повсюдно в школах Галичини. Крім того, він не мало спілкувався з поляками й під час еміграції. Цікавий той факт, що багато полонізмів він подає у дещо спотвореному вигляді (як, до речі, й українські, англійські та німецькі слова, про що мова йтиме далі. Для прикладу наведемо деякі з них: *ружно* ‘різно’, *дзін добри, до зедзєня* ‘до відзєня’, *шацованє* ‘поважання’ (вигук при зустрічі чи прощанні), *цалуйдрончкі* ‘цілую ручки’, *чєсьць* ‘пол. *cześć*’ (вигук при зустрічі чи прощанні), *псякрєв* (вигук, клятва), *радца* ‘радник’, *напівкрутко* ‘напівкоротко’, *ойчизна* ‘вітчизна’, *ведлуг* ‘вдносно’, *юбілеуш* ‘ювілей’, *мосєндзовий* ‘латунний’, *по-ангєлєски* ‘по-англійськи’, *юж* ‘уже’, *лужко* ‘ліжко’, *вогулі* ‘взагалі’, *мні-вєнци* ‘менш-більш’, *сидзєнє* ‘сидіння’, *євєнтуальни* ‘можливий’, *євєнтуально* ‘можливо’, *навит* ‘навіть’, *цєгульно* ‘особливо’ брунь Боже ‘борони Боже’ та ціла низка інших слів і виразів.

Закономірними тут є численні ‘американізми’: *мизи, мизис* ‘міс, місіс’, *кура* ‘автомобіль’, *дрєйвувати* ‘керувати автомобілем’, *тікєт* ‘квитанція про штраф’ (*А тра-*

фіт си, жи тікєта тра запламати, то вжє рахунок инакийий [1, с.148], *шовер* ‘шоу, захід’ та інші.

Часто зустрічаються також німецькі слова, яких у мовленні галичан є чимало, на що також є об’єктивні причини: *нас-блїнд* ‘на сліпо, навгад’, *штудєрувати* ‘хитрувати’ (*Єк би то крїстєнин не крутив, ек би не штудєрував, то вїдє на таке, жи на еміграції маємо доста ружних головачів, дирєхторів, призидєнтів.., а народу – нєма* [1, с.108]; *анцуг* ‘костюм’ *ціпєр* ‘рот’ (*Єк приложитє палец до губи, то означає: “проше о спокій” або “замкніт собі ціпєр”* [1, с. 153]), *зіхєр* ‘звичайно, безумовно’ та ін.

Однак найбільш характерною рисою мови творів Козака є численні *штучні переверти* – слова загальновідомі – українські чи іншомовні, – але дотепно перевернені автором. Не виключено, що прості, неграмотні галичани старшого віку так і вимовляли окремі з цих слів, але більшість з них, на нашу думку, створена таки самим автором, який наділений був неабияким талантом гумориста. Тут важко було б перелічити всі такі мовні покручі, для цього потрібно було б більше часу і місця, але найбільш яскраві проілюструємо.

Так, висміюючи емігрантську інтелігенцію, він вкладає в уста її представників такі слова, як дупобачєня (дупа+бачєння), лїворуція ‘революція’ (лівий+рука), лївантура ‘авантюра’ (від Лїван, див. у контексті: *Може то око навит самого Президєнта, жи через такий бєйгал дивит си уважно на Ігипєцьку* [єгипєтську. – *М.Л.*] з жидами лївантуру – [2, с.87]), *пльофєсор* (від пловати), *цикльопєдія* (від циклоп) і паралельно *анцикльопєдія, консолїданція* ‘консолїдація’, *сицїлісти* ‘соціалісти’. Багато подібних утворєнь подані в мові персонажів: *кумєдія, мєнталь* ‘медаль’, *дохтір, фортиллєан* ‘фортепіано’, *нути* ‘ноти’, *патрійота, даєта* ‘дієту’, *ридахтор* ‘редактор’, *басадори* (чи *амбарасадори*) ‘амбасадори – послї’, *дирихтори, призидєнти, лямпарди* ‘леопарди’, *рингутани* ‘орангутани’, *цибїгаї, янтари* ‘ягуари’, *коркодїлі, рїндгєн* ‘рєнтгєн’, *роматїзм* ‘ревматизм’, *анструкція, ексїдєнт* ‘інцидєнт’, *цирємонїя, рипїрація* ‘операція’, *диклїаманція* ‘деклїамация’, *ампрєза* ‘їмпрєза’, *гакурат* ‘акурат’, *антонова бонба* ‘атомна бомба’, *ривирєнда, дїмонстранція* ‘демонстрація’, *арданцїкїй* ‘їорданський’, *вїшпрїцували* ‘вїтягли шпрїцом кров’, *сїтуація* ‘ситуация’, *гїмєнини* ‘їменини’ та інші.

Висміює Е.Козак і молоде покоління, яке народилося вжє в Америці, трохи знає материнську мову, але надто її калічить і спотворює під впливом англо-американської мови. Наведемо на закінчення колядку, яку виконують українські діти. Ось як описує коляду автор:

Мало бутї четвєро [колядників. – *М.Л.*], *але одно простудило си, а другє мати не пустила, бо було у рєдїю, жи ек не нїні, то завтра має впасти свїжїй снїг.*

Увїйдут, хто у хату, а хто затрїмає си у сїньох і зачнут колєдувати. Слухаєтє і сєрцє си вам радує.

“Топрий вєцїр тобї,

Панї хошподару – ратуї уа!

Ої, ратуї уа землє,

Шин босїй нарудив уа”...[2, с.8].

Маємо завдячувати цій людині, Едвардові Козакові, який через сміх (а часом і через сльози) зумів відтворити життя і мовний світ українських емігрантів, яких доля змусила покинути рідний край і оселитися в чужині, але при цьому не забувати своєї рідної говірки, своїх звичаїв та обрядів.

1. Козак Е. Гриць Зозуля / Едвард Козак. – Детройт : Лис Микита, 1973. – 224 с.
2. Козак Е. На хлопський розум Гриця Зозулі / Едвард Козак. – Детройт : Лис Микита, 1982. – 232 с.
3. Залеський А. Вокалізм південно-західних говорів української мови / Залеський А.М. – К., 1973.

КОМУНІКАТИВНА УКРАЇНОМОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ У СУЧАСНІЙ ПАРАДИГМІ РЕЗУЛЬТАТІВ МОВНОЇ ОСВІТИ

Лещенко Ганна

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап розвитку України характеризується кардинальними змінами в освіті, викликаними інтеграційними процесами, створенням єдиного інформаційного простору, гуманізацією, гуманітаризацією, демократизацією, глобалізацією тощо. Одним із шляхів оновлення змісту освіти і технологій навчання, узгодженням їх із сучасними потребами є, на думку вчених, орієнтація основних нормативних документів, програм на компетентнісний підхід та створення ефективних механізмів його запровадження [1; 2; 3; 8; 9; 10].

Компетентнісний підхід до формування змісту освіти став новим концептуальним орієнтиром європейських та американських шкіл, освітніх закладів 60–90 років минулого сторіччя. Зарубіжні вчені вважають, що набуття учнями знань, умінь і навичок, спрямоване на їх трансформацію в компетентності, сприяє інтелектуальному і культурному розвитку особистості, формуванню в неї вміння швидко реагувати на запити часу [2].

Нині існує певний апробований досвід упровадження компетентнісного підходу до навчання, який українські науковці намагаються використати, інтерпретувати до нашого освітнього простору (О. Пометун, Л. Овсієнко, Н. Остапенко, О. Овчарук, О. Савченко, Н. Бібік, І. Гушлевська, І. Родигіна, Р. Чернишова, Г. Шевченко, Л. Мамчур, О. Локшина, В. Федоренко, І. Гудзик та ін.). Основними компонентами в компетентнісній освіті є формування знань, умінь і цінностей особистості [4]. Це означає формування нової парадигми результатів [4]. Крім знань та умінь, зараховують продуктивні способи діяльності, спроможність послуговуватися знаннями у щоденному житті, креативність і мобільність їх застосування.

Що стосується вивчення української мови, то мета його на сучасному етапі визначається як формування духовно багатого, національно свідомої мовної особистості, яка вільно і комунікативно виправдано користується усіма мовними засобами відповідно до ситуації спілкування, тобто у формуванні її **комунікативної компетенції** [4, с.5].

Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти, які окреслюють вивчення, викладання і оцінювання мови, мають на меті подолати бар'єри у спілкуванні між фахівцями в галузі викладання сучасних мов, що представляють різні освітні системи Європи, слугують головною метою Ради Європи "досягти більшої єдності членів європейської спільноти і йти до цієї мети шляхом об'єднання спільних зусиль у галузі культури" [2, с.2].

Аналіз лінгводидактичної літератури дозволяє говорити про комунікативну компетенцію (КК) як про міждисциплінарний феномен, у визначенні якого поки відсутня чітка стандартизація. Учені вважають, що причинами невизначеності і двозначності тлумачень КК, та і меж самого понятійного поля, можна назвати: а) термінологічні особливості словосполучення "комунікативна компетенція" за рахунок специфічної атрибутивності першого елемента; б) багатоаспектність даної категорії, яка, з одного боку, характеризується самостійністю її складових, з іншого, – в сукупності є ансамблем особистісних якостей, типів поведінки, індивідуалізації протікання комунікативного акту; в) особливості перекладу цього

терміну: у вітчизняній науковій свідомості англійське "Communicative competence" позначається як "комунікативна компетенція" і як "комунікативна компетентність" [11, с. 43].

У статті ми не ставимо за мету розмежувати ці поняття, оскільки існує певна література з цієї проблеми [2, 5; 6; 7]. На наш погляд, найповніше і прийнятне визначення належить А.В. Хуторському, який дуже чітко розмежує поняття таким чином:

- компетенція – це заздалегідь задана соціальна вимога (норма) до освітньої підготовки індивіда, необхідної для його ефективної продуктивної діяльності в певній сфері;
- компетентність – сукупність особистих якостей індивіда (ціннісно-сміслових орієнтацій, знань, умінь і навичок, здібностей), обумовлених його діяльністю у визначеній соціально і особистісно – значущій сфері, тобто це якість особистості індивіда, що вже відбулася, з мінімальним досвідом діяльності в даній сфері;
- освітня компетенція – вимога до освітньої підготовки, виражена сукупністю взаємозв'язаних смислових орієнтацій, умінь і навичок, досвіду діяльності індивіда по відношенню до певного кола об'єктів реальної дійсності, необхідних для здійснення особистісно і соціально значущої продуктивної діяльності [12, с.1].

Подібне розуміння знаходимо і в роботах І. Зимньої, І. Осмоловської, М. Гушлевської, А. Савенкова, Т.В. Іваної, І. Фішмана та ін.

Метою нашої статті є визначення статусу комунікативної україномовної компетенції (КК), її місця і функцій в мовній освіті, шляхів упровадження компетентнісного підходу до вивчення рідної мови як умови входження до європейського освітнього простору.

Виклад матеріалу. Методологічною основою дослідження слугували Загальноєвропейські Рекомендації в мовній освіті, Стратегії реформування освіти в Україні: рекомендації в освітній політиці, Закон України про загальну середню освіту, Державні стандарти базової і повної середньої освіти України, роботи Ж. Делора, Ч. Осгуда, Дж. Равена, Г. Халажа, В. Хутмаєра з питань компетентності і критеріїв оцінювання її сформованості, на працювання І. Агапова, Л. Алексєєвої, І. Бім, П. Беха, М. Вячютнева, Н. Грішанової, І. Гудзик, І. Зимньої, Д. Ізаренкова, А.Константинової, В. Краєвського, А. Маркової, Р.Мільруда, Л. Мітіної, І. Осмоловської, Н. Остапенко, М. Пентиліук, Л. Петровської, А. Хуторського, О. Чернишова, З. Шишова і ін.

Невизначеність поняття КК ускладнилося у зв'язку з уведенням компетентнісного підходу до освіти, у тому числі і до мовної. Список компетенцій, пропонованих відомими міжнародними організаціями, які працюють у сфері освіти (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Рада Європи, Організація європейської співпраці і розвитку, Міжнародний департамент стандартів і так далі), мають розбіжності в кількісному і термінологічному відношенні, хоча в ієрархії компетентностей всі учні виділяють: ключові (базові, метапредметні), загальнопредметні і предметні [2; 3; 4; 8; 11; 12].

Зарубіжні та українські лінгводидакти серед ключових (базових) називають комунікативну компетенцію, яка передбачає знання мов, способів взаємодії з навколишніми і віддаленими подіями і людьми; навички роботи в групі, колективі, володіння різними соціальними ролями. Учень повинен уміти представити себе, написати лист, анкету, заяву, поставити питання, вести дискусію, володіти різними видами мовленнєвої діяльності (монолог, діалог, читання, письмо), лінгвістичною і мовною компетенціями; мати позитивні навички спілкування в полікультурному, поліетнічному і багатоконфесійному суспільстві. Так, ключовою комунікативна

освітня компетенція є тому, що готовність і здатність до взаємодії, вербальної та невербальної комунікації з іншими людьми (як її результат) є найважливішою якістю, необхідною людині у всіх ситуаціях життя. Ключовий характер виявляється ще й в тому, що уміння в усіх видах мовленнєвої діяльності формуються саме на уроках рідної мови, а вони безпосередньо впливають на отримання інформації в усному і письмовому вигляді, продукування різних дискурсів, підтримання розмови, проведення дискусії (*читання* матеріалів підручників з різних предметів, додаткової наукової літератури, художніх та науково-популярних текстів, отримання інформації через мультимедійні програми; *слухання* пояснення вчителя, теле- і радіопередач; підготовка доповідей, рефератів, повідомлень, *усні та письмові висловлювання* на уроках різних циклів тощо). Це мовленнєва складова комунікативної компетенції, яка є дуже важливою, оскільки опанування нею дозволить учням і під час навчання, і в подальшому житті працювати в колективі, спілкуватися з людьми, добирати мовні засоби, типи дискурсів, адекватні ситуації спілкування. У змісті мовленнєвої компетенції також окремо виділяються діалогічна та монологічна види компетенцій.

Загальнопредметною КК є тому, що українська мова вивчається з першого по одинадцятий клас. Основною умовою формування комунікативної компетенції в цьому розумінні є реалізація наступно-перспективних зв'язків між початковою, середньою та старшою ланками, що виявляється у змісті, підходах, принципах, методах і формах роботи на уроці.

Як предметна комунікативна компетенція виступає складним інтегративним явищем, в якому наявні: мовний компонент, що формується на аспектних уроках і містить в свою чергу фонетичну, лексичну, словотворчу, морфологічну, синтаксичну компетенції; мовленнєвий, соціокультурний, діяльнісний або стратегічний компоненти. Ці компоненти сприяють формуванню цілісної інтегральної індивідуальності (особистості), а отже, комунікативна компетенція є динамічним явищем, яке має свої змістові особливості на кожному рівні (етапі) формування.

Для визначення статусу і особливостей КК кожного рівня ми в своєму дослідженні скористалися технологією конструювання компетенцій, запропонованою А.В. Хуторським [12].

Комунікативна компетенція, її сутність визначається так: 1) сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування; 2) уміння розуміти і бути зрозумілим партнером по спілкуванню; 3) сформованість умінь у всіх видах мовленнєвої діяльності, уміння оцінювати ситуацію спілкування і вибирати адекватні їй комунікативні стратегії.

1-й етап – початкова школа. Об'єкти навчання: роль мови як засобу спілкування і пізнання; особливості і вимоги до усної і письмової форми мови; правила спілкування; поняття про діалог (ситуативний і в тексті), монолог. Засвоювані елементи компетенції: читання (поняття про техніку, свідомість і виразність читання), його види; первинне знайомство з текстом, різними типами і стилями мовлення, розмежування мови і мовлення, створення невеликих за обсягом монологічних висловлювань, переказування текстів.

2-й етап – основна школа. Об'єкти навчання: види мовленнєвої діяльності, мета, адресат і ситуація спілкування; вимоги до мовлення (змістовність, логічна послідовність, багатство, точність, виразність, доцільність, правильність; жанри і стилі мовлення; робота над рівнем правильності мови. Засвоювані елементи компетенції: монологічна компетенція: створення висловлювань різних типів і жанрів мовлення, адекватних ситуації спілку-

вання; діалогічна компетенція: побудова діалогів етикетних і ситуативних, їх розігрування; розвиток компетенцій в аудіюванні і читанні; формування основ лінгвістичної і мовної компетенцій (фонетичної, лексичної, граматики).

3-й етап – старша школа. Об'єкти опрацювання: поглиблення знань про види мовленнєвої діяльності: ознайомлювальне і критичне читання, аудіювання; практична і функціональна стилістика; рівні володіння мовою – правильне і комунікативне доречне; культура мовлення, риторика, види красномовства. Засвоювані елементи компетенції: побудова проектів змісту, форм і методів вдосконалення мовної і мовленнєвої компетенцій учнів; текстотворча, ораторська елементи КК: основні способи підготовки до виступів, ведення полеміки, підтримка розмови, культура публічного виступу.

Поза увагою українських дослідників залишаються питання змістового наповнення комунікативної компетенції на кожному з етапів вивчення української мови, а загальновідомим є те, що комунікативна компетенція – це особистісна характеристика учня, динамічне інтегративне явище. Відсутні також критерії визначення рівня комунікативної компетенції, загальноприйняті технології формування комунікативної компетенції, ефективні підходи реалізації комунікативної спрямованості шкільного курсу української мови тощо.

Анкетування та бесіди з вчителями-словесниками засвідчують значні труднощі щодо систематичної роботи з формування комунікативної компетенції учнів середніх та старших класів. Основні труднощі вчителів зумовлюються відсутністю цільового методичного забезпечення, спеціальної літератури, а також розпливчастістю програмових вимог. Так, у програмі з рідної мови лише в пояснювальній записці зазначається, що мета вивчення української мови полягає у формуванні комунікативної компетенції, основним підходом до вивчення мови має стати комунікативно-діяльнісний [5], а в самій програмі перераховуються вимоги до умінь у всіх видах мовленнєвої діяльності, соціокультурної, діяльнісної та мовної змістових ліній. Тому вчителі не мають чіткого уявлення про те, що саме і як їм треба формувати у своїй діяльності. Нове покоління чинних та альтернативних підручників для 5–6 класів також враховує лише предметний характер комунікативної компетенції, текстових матеріалів та завдань, які б дали змогу учням усвідомити важливість комунікативних умінь, що формуються на уроках мови, для застосування у процесі самостійного читання художніх та наукових текстів в своєму подальшому житті і саморозвитку, також бракує. Усе вище зазначене засвідчує актуальність подальших досліджень феномену комунікативної компетенції, інтерпретацію сутності КК для потреб мовної освіти на кожному з її етапів, створення програм та підручників, які б відповідали сучасним освітнім завданням.

Висновки. Таким чином, розгляд комунікативної компетенції як ключової і предметної свідчить про її багаторівневий характер, важливість формування для розвитку особистості, успішної її соціалізації. Основними шляхами формування КК, як ключової, вважаємо використання інтерактивних і діалогових методів навчання, організацію дискусій, розробку правил ведення дискусій, стимулювання висловлення власної думки з різних питань, дотримання мовного етикету і культури мовлення, використання на уроках різних предметів чи заняттях різних предметних циклів письмових творчих робіт у формі есе, листа, звіту, казки, проведення рольових ігор, навчальної симуляції, створення проблемних ситуацій, реалізацію міжпредметних зв'язків.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що незалежно від країни й нації освіта відіграє важливу роль – готує

людину до життя в сім'ї, громаді, країні, до роботи та творчості, до реалізації себе як особистості в суспільстві. Важливим чинником перегляду основних концепцій та змісту освіти в багатьох європейських країнах є розширення кордонів і тих можливостей, що відкриваються перед молоддю. Україна, як європейська країна, не може оминати процеси, які, в першу чергу, охоплюють нову парадигму результатів навчання – компетентнісний підхід, який відповідає Болонській декларації, і є важливою умовою входження до європейського освітнього простору.

1. Болонський процес у фактах і документах / Упоряд. М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабін. – К.: Тернопіль, 2003. – 52 с.
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Дивослово. – 2004. – № 3. – С. 76–81.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт, 2003. – 261 с.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
5. Остапенко Н. Компетентнісний підхід до навчання української мови та його складники / Н. Остапенко // УМЛШ. – 2012. – №1. – С. 51–54.
6. Остапенко Н. Теоретичні основи формування комунікативної компетенції учня загальноосвітньої школи на уроках української мови / Н.Остапенко // УМЛШ. – 2010. – № 6. – С. 5–9.
7. Пентилок М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті / М. Пентилок // УМЛШ. – 2010. – № 2. – С. 2–6.
8. Пометун О. Компетентнісний підхід – вайважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти / О.Пометун // Рідна школа. – 2006. – С. 65–69.
9. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5–12 класи. – К.: Ірпін, 2005. – 176 с.
10. Чернишов О. Упровадження компетентнісного підходу / О. Чернишов // Освіта. – 2008. – № 4. – С. 5–7.
11. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма образования / И.А. Зимняя // Народное образование. – 2005. – № 7.
12. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования / А.В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 48–54.
13. Key Competencies. A Developing concept in General Compulsory Education. Eurydice. 2002. The Information network on Education in Europe. – P.13–14/ 27–28p.
14. Rychen D.C. Key Competencies for Successful Life and Well-Functioning Society. – OECD. – Hogrefe and Huber, 2003. – 224 p.

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЯК СПОСІБ НОМЕНОТВОРЕННЯ У ВІЙСЬКОВІЙ ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Литовченко Ірина

Паралельно з іншими джерелами поповнення військового словника української мови (словотворення, запозичення) спостерігаємо якісні перетворення внаслідок семантичної деривації, суть якої полягає в тому, що за допомогою наявних у мові слів отримують вираження нові поняття і реалії. В україністиці останніх років проблему семантичних інновацій висвітлено в роботах О.О. Тараненка, Л.С. Паламарчука, Л.А. Лисиченко, О.А. Стишова, Д.В. Мазурик та ін. Семантичним модифікаціям у військовій лексиці інших мов свої наукові праці присвятили Т. Б. Лебедева, Д. В. Василенко та ін.

Незважаючи на значну кількість досліджень, семантична структура військової лексики української мови не була об'єктом самостійного лінгвістичного вивчення.

Мета нашої розвідки полягає в з'ясуванні семантичних особливостей військової лексики української мови на прикладі назв зброї, амуніції, споруд.

Лінгвістичні дослідження номенів на означення назв зброї, амуніції та споруд переконливо свідчать про розширення і поглиблення змістового вмісту значної кількості слів, тобто виникнення у них лексико-семантичних варіантів, завдяки яким відбувається поповнення й удосконалення виражально-зображальних засобів літературної мови. Адже інтенсивний розвиток суспільства безпосередньо позначається на значеннях модифікацій, на збільшенні загального обсягу семантичної структури мови. В основному процеси такої модифікації у військовій лексиці, як і в мові взагалі, відбуваються здебільшого завдяки метафоричним та метонімічним перенесенням назв.

Лексема *форпост* (гол. *voorpost*) має первинне значення “передня варта, передній пост охоронних частин; укріплений пункт на кордоні”. Наприклад: *Коли стрільба уцухла, до форпостів бузьких козаків прибув парламентар трьох бунчужного паши з проханням сказати про умови здачі фортеці* [5, с. 257]. У переносному значенні номен *форпост* означає “район, підприємство і т. ін., що є найбільш розвиненим, передовим і має провідне значення” [1, с. 1545]. Основою для нового значення слова послужила виділена у процесі абстрагування одна з ознак поняття – “передній, передовий”, за якою встановлюється схожість з новим об'єктом номінації. Таке розгалуження семантичної структури слова спричиняє розширення сфери його функціонування.

Аналогічно лексема *цитадель* переосмислюється і набуває переносного значення “головний опорний пункт (центр) будь-якої організації; твердиня”, у той час як первинне значення “споруда фортечного типу всередині давніх міст; найбільш укріплена частина фортеці, пристосована для самостійної оборони” [1, с. 1586] відходить на периферію. Наприклад: *Каффа поділялася на три частини: фортецю, або цитадель, місто й передмістя* [22, с. 188]. *Цитадель* запозичено через польську *cytadelaz* італійської *citadella*, що означало “маленьке місто”. Раніше *цитаделлю* називали фортифікаційну споруду, що використовувалася як в'язниця.

Лексемі *вал* запозичено через польську з середньовісньонімецької мови. Середньовісньонімецьке *Wal* “насіп” походить від латинського слова *vallum* “вал табору”, спорідненого з українським *валути* [6, т. 1, с. 323]. У тлумачному словнику фіксуються кілька значень: 1. Високий земляний насип навколо поселення, міста або фортеці для захисту від ворога // *Довгий і високий земляний насип для господарських потреб чи захисту від повені і т. ін. (Косинський з Ничпором оглядали п'ятківські фортеці. Високі земляні вали в дубових зрубках, а за ними – глибокі, непролазні сніги в ровах [12, с. 77]); 2. Купка сіна, в яку згрібається покis (А він нею (косю), батьку косить Не трави, а душі, Таки людські, добрі душі, І кладе валами [23, с. 419]); 3. Висока хвиля [1, с. 109] (Певно, дець у його далині починався шторм і котив свої вали до кам'янистих берегів [11, с. 400]). Ці значення поєднуються загальною семою “довга, висока смуга”, яка лягла в основу переносного значення “суцільна маса чого-небудь, що рухається”. Наприклад: *Вогневий вал насувався на окопи* [19, с. 49].*

Лексема *арсенал* засвоєна через польську (чеську) та російську мови з італійської спочатку у значенні “місце, де переховуються кораблі”. Італійське *arsenate* походить від арабського *darassind 'a* “воєнна фабрика, судноверф” [6, т. 1, с. 87]. У широкому витлумаченні лексема має кілька значень: “склад зброї та військового спорядження”; “завод, на якому виготовляють зброю і військово спорядження”. На основі метафоричного переосмислення

першого значення за подібністю виконуваних функцій лексема *арсенал* набуває переносної семантики “великий запас чого-небудь (засобів, можливостей)” [1, с. 40]. Наприклад: *Озброєний арсеналом ґрунтового, як на ті часи, філологічного знання, він узявся до вивчення української народної мови* [24, т. 16, с. 147].

Лексема *бастіон* (фр. *bastion* – форт, бастіон) у військовій галузі означала “старовинне укріплення, п’ятикутна бойова споруда на розі фортечного муру; невеликий форт” [1, с. 63]. У сучасному витлумаченні ця лексема репрезентується як “узагалі укріплення різного типу”. Зауважимо, що в лексикографічних працях не фіксується переносне значення, проте в розмовному та художньому стилях цей звуковий комплекс набуває значення “міцність і потужність”. *Віковий бастіон слов’янства на заході – чеська красуня-столиця вирувала радісною повінню свята* [3, т. 1, с. 418].

У процесі дослідження виявилася група лексем, переносне значення яких не фіксується в сучасних лексикографічних працях. Проте майстри українського слова знаходять цікаві асоціації, які збагачують художній потенціал рідної мови.

Лексема *барикада* у військовому лексиконі означає “укріплення, загородження, що служить захистом під час вуличних боїв” [16, т. 1, с. 106]. У художньому мовленні відбувається метафоризація за подібністю і реалізується у значенні “перешкода”. Наприклад: *Злаmano останню барикаду білого світу. Те, за що так довго билися, на реиші настало. Мир!* [4, с. 722].

Звуковий комплекс *бівуак* репрезентує значення “зупинка військ для відпочинку або ночівлі в польових умовах” [16, т. 1, с. 173]. Основою для нового значення послужила виокремлена у процесі абстрагування одна з ознак поняття – “табір, ночівля, відпочинок”, за якою письменник установив асоціативну схожість за функцією з новим об’єктом номінації. Наприклад: *Сотки... розкинули свій бівуак понад кордоном* [17, с. 147].

Багатозначний номен *автомат* – “апарат (машина, прилад), що виконує роботу за допомогою особливого механізму без участі людини; ручна автоматична скорострільна зброя” розширює спектр своєї семантики через переосмислення за подібністю і набуває переносного значення “людина, яка діє механічно, машинально” [16, т. 1, с. 12]. Наприклад: *Ми, як автомати, виконували всі директиви зверху...* [7, с. 64].

На основі метафоричного переосмислення за подібністю прямого значення лексеми *бомба* – “розривний снаряд, начинений вибуховою речовиною” [16, т. 1, с. 216] (*Чи тебе, щоб розбудить, треба вкинуть у вікно бомбу?* [26, с. 198]) – виникає вторинна номінація, що означає “вибух, яскрава подія”. Наприклад: *Той пан... добре пише, добре пише... Кождий його опис – то бомба* [24, т. 4, с. 252].

Між спеціальною і загальноновживаною лексикою існує тісний взаємозв’язок і постійний взаємообмін.

Термінологічне значення лексеми *чайка* сформувалося на основі зовнішньої та функціональної подібності: *чайка* – “іст. бойовий добаний човен запорізьких козаків з вітрилами та веслами, обшитий зовні дошками або очеретом для кращої плавучості й захисту від ворога”. *Що, якби таких друзяк припливло хоч дві чайки до Кермана, як я пропадав там у неволі?* [10, с. 3].

Назви сучасної зброї поповнюються за рахунок розширення лексичного значення загальноновживаних слів, які активно функціонують у сучасній українській мові. Так, багатозначна лексична одиниця *звід*, яка вживається у відомих широкому загалові й зафіксованих в українських лексиконах значеннях “довга жердина, пристосована над колодязем для витягування води”; “зведені в одне ціле і розміщені в певному порядку тексти, документи, зако-

ни”; “криволінійне перекриття, що з’єднує стіни або опори якої-небудь споруди”, у військовій лексиці репрезентує назву частини затвора або замка, що утримує ударний механізм вогнепальної зброї в положенні готовності до пострілу [1, с. 446].

Військового переосмислення набуває лексема *чохол* – “металевий циліндр, що його надягають на гранату для посилення її бойової дії” (*Іноді з землі чути металеве чиргикання, і наверх вилітає посічений чохол з гранати* [13, с. 154]), хоч у загальному вживанні репрезентує значення “покриття або футляр з матерії чи іншого матеріалу, зроблений за формою якогось предмета для захисту його від пошкодження, забруднення, негоди” [1, с. 1608].

Спостерігаємо розширення функціонування загальноновживаної лексеми *гусениця* – “видовжена личинка метелика з кількома парами ніг і гризучим ротовим апаратом”. У військовій сфері вона дає назву широкому ланцюгу, що накладається на колеса трактора, танка і т. ін. для підвищення прохідності машини [1, с. 267]. Наприклад: *Не минуло хвилини, як іще два танки горіли, а один – на підбитій гусениці – як повернувся сюди боком, так і захряс* [2, с. 288].

Сьогодні військова лексика, інтегруючи в інші царини життя суспільства, стає важливим засобом мовної презентації об’єктів, не пов’язаних із військовою справою, де іноді набуває статус галузевої лексики. Значна частина лексем на означення фортифікаційних споруд посіла своє місце в архітектурній галузі. Лексема *потерна* (фр. *poterne* – таємні двері) з часом втратила своє первинне значення “невеликі таємні двері у фортечній стіні, до яких вів таємний хід і які дозволяли потайки вибратися із замку чи міста у випадку облоги”. І в сучасному витлумаченні означає “галерея (тунель) під землею або всередині масивної споруди” [1, с. 1088].

Розширення первинного значення лексеми *траверс* – “поперечне прикриття (насіп) в окопах, траншеях, що захищає від вогню з флангів або з тилу” спричиняє розширення і сфери її функціонування. Наприклад: *І там, де за годину ще красувалися чітко окресленими лініями ворожі траверси, бруствери, бійниці й самі окопи, тепер залишилась, як шашелем сточена, як чорною вістою побита, до нутра розвернута земля* [14, с. 124]. У будівельній галузі звукова оболонка *траверс* (фр. *travers* – перекладаина, поперечний брус) використовується на означення гідротехнічної споруди у вигляді дамби, що тягнеться від берега до середини річки й захищає берег від руйнівної дії течії [1, с. 1466].

Звуковий комплекс *амбразура* [фр. *embrasure*–бійниця <*embraser*–запалювати <*braise*–жар] має значення “отвір у стіні укріплення оборонної споруди, у бронебашті і т. ін., через який стріляють і ведуть спостереження” [6, т. 1, с. 66]. Наприклад: *І тільки близько, коли уважно придивитися, можна було помітити амбразури – прямокутні отвори, з яких добре видно все навколо* [21, с. 141]. На основі зовнішньої подібності виникає нове поняття в архітектурній термінології “отвір у стіні будинку для дверей або вікна, розширений всередину” [1, с. 25], що, власне, засвідчується контекстуально: *Вона вся завалена була старим мармуром церкви, уламками пілястрів, орнаментами амбразур* [9, с. 403].

Лексема *траншея* (фр. *tranchee* – траншея) у військовій лексиці означає “вузький глибокий рів із бруствером, що з’єднує в одну лінію всі вогневі точки оборонних позицій”. Так, наприклад: *Вони перехопились на шинелях через п’ять рядів дряноної загорожі..., вернулись у ворожий окоп і повернули першу німецьку траншею бруствером із сходу на захід* [18, с. 153]. З розвитком інших галузей суспільного життя, зокрема сільськогосподарської та гірничої, лексема *траншея* набуває нових

семантичних значень “довгий, вузький рів, виїмка для зберігання, укладання, укріття або вирощування чого-небудь”; “канавоподібне місце відкритого добування корисних копалин” [1, с. 1470].

Номен *люнет* (фр. *lunette* – окоп для спостереження) – “польова фортифікаційна споруда, що складається з чотирьох фасів і відкрита з тилу” – при переході до архітектурної царини набула значення “арковий проріз у склепінні або стіні над дверима, вікном, горизонтально обмежений знизу” [1, с. 632]. Крім того, цей звуковий комплекс використовується в машинобудуванні на позначення пристрою для додаткового підтримання тонкої довгої заготовки, яку обробляють на металорізному верстаті.

Аналогічно, змінивши сферу функціонування, лексема *забороло* втратила своє первинне значення “щити з дерева або каменю, установлені на мурах фортеці для захисту її оборонців від ворога” (*Широкі мури галицькі, і забороло на них міцні – від ворожих стріл захищають* [25, с. 8]) і репрезентується в машинобудівній лексиці як “щит, заслон, що покриває який-небудь пристрій” [1, с. 376].

Процес трансформації військової лексики до сільськогосподарської галузі просліджуємо на прикладі номена *палісад* – “старовинна оборонна споруда у вигляді частотоку з товстих, загострених зверху колод” походить з французької *palissade* “палісад” < пров. *palissada* < *palissa* – частокіл < лат. *pālus* – кілок [6, т. 4, с. 267]. Наприклад: *Козацтво ви собі загарбали, самі собі пануєте, ридванами їздите, а ми будуй власним коштом стіни, палісади, бапти, плати чини, мито і чорт знає що!* [10, с. 25] у сучасному витлумаченні репрезентує значення “ряд забитих у землю паль для укріплення укосів і насипів”; “легкий ажурний паркан” [1, с. 878].

Зауважимо, що давні назви зброї та військових приладів теж розширюють своє функціонування. Лексема *спис* – “холодна зброя у вигляді гострого металевого наконечника на довгому держаку” [15, т. 4, с. 175] (*Еней махав довгим списом, На Турна міцно наступа* [8, с. 293]) сьогодні функціонує у сфері спорту: “гімнастичний снаряд у легкій атлетиці” [1, с. 1366].

Лексема *лафет* – “станок, на якому закріплюється ствол гармати” (*Соса сидів на лафеті гармати і, поклавши книжку на затвор, читав* [27, с. 155]) у технічній сфері означає станок, на якому закріплюються частини агрегату або механізму [1, с. 608]. Наприклад: *По рейках на землі під їхала “сороконіжка” – спеціальний вагон – лафет для перевози важких деталей* [20, с. 304].

У давнину лексема *обушок* використовувалася для номінування одного з видів холодної зброї. Сьогодні в гірничій справі називає зброя для відколювання пластів вугілля в шахті [1, с. 822].

Отже, репрезентовані процеси семантичної модифікації в українській літературній мові свідчать про стійку тенденцію до зміни значень слів, що функціонують у мові військової підсистеми. Аналізовані зрушення в семантиці слів є наслідком складної взаємодії екстра- й інтралінгвальних чинників, які знаходять свій вияв, зокрема, у сконденсованій, економній номінації нових понять та реалій за допомогою вже наявних у мові слів.

Лексика, що входить до військової лексичної підсистеми, “обслуговуючи”, окрім військової галузі, й інші сфери людського життя, набуває значення загальноживованої лексики і стає невід’ємною частиною мовної картини світу пересічного носія української мови.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. – Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Головка А. В. Твори : у 4 т. : Повісті та оповідання. Т. 1. : [текст] / А. В. Головка. – К. : Дніпро, 1967. – 500 с.

3. Гончар О. Т. Твори : у 6 т. Т. 1. : [текст] / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1978. – 503 с.
4. Гончар О. Т. Твори : у 12 т. Т. 3. : [текст] / О. Т. Гончар. – К. : Наук. думка, 2003. – 673 с.
5. Добровольський С. П. Очаківський розмир : [текст] / С. П. Добровольський. – К. : Дніпро, 1969. – 411 с.
6. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [упорядн. : Болдирев Р. В., Коломієць В. Т., Лукінова Т. Б. та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.; 1985. – Т. 2. – 570 с.; 1989. – Т. 3. – 552 с.; 2003. – Т. 4. – 656 с.; 2006. – Т. 5. – 704 с.
7. Корнійчук О. Є. Твори : у 5 т. Т. 4. : [текст] / О. Є. Корнійчук. – К. : Дніпро, 1967. – 309 с.
8. Котляревський І. П. Енеїда : [текст] / І. П. Котляревський. – К. : Фоліо, 2011. – 473 с.
9. Коцюбинський М. М. Твори : у 3 т. Т. 2. : [текст] / М. М. Коцюбинський. – К. : Дніпро, 1979. – 288 с.
10. Куліш П. О. Чорна рада : хроніка 1663 року : [текст] / П. О. Куліш. – К. : Молодь, 1991. – 166 с.
11. Кучер В. С. Чорноморці : [текст] / В. С. Кучер. – Симферополь : Таврія, 1975. – 551 с.
12. Ле І. Наливайко : [текст] / І. Ле. – К. : Держ. вид-во худож. лит., 1953. – 448 с.
13. Мушкетик Ю. М. Чорний хліб : [текст] / Ю. М. Мушкетик. – К. : Молодь, 1960. – 196 с.
14. Панч П. Й. Твори : у 3 т. Т. 1 : [текст] / П. Й. Панч. – К. : Держлітвидав України, 1965. – 616 с.
15. Словарь української мови : у 4 т. : [Репр. вид. : К., 1907–1909 рр. ; НАН України ; Інститут української мови] / Б. Грінченко [упоряд., з дод. власного матеріалу]. – К. : Лексикон, 1996. – Т. 1. – 495 с., Т. 2. – 578 с., Т. 3. – 507 с., Т. 4. – 566 с.
16. Словник української мови : в 11 т. / [гол. ред. І. К. Білодід]. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. I. – 799 с.; 1971. – Т. II. – 550 с.; 1972. – Т. III. – 744 с.; 1973. – Т. IV. – 840 с.; 1974. – Т. V. – 840 с.; 1975. – Т. VI. – 832 с.; 1976. – Т. VII. – 723 с.; 1977. – Т. VIII. – 927 с.; 1978. – Т. IX. – 916 с.; 1979. – Т. X. – 658 с.; 1980. – Т. XI. – 699 с.
17. Смілянський Л. І. Зустрічі : [текст] / Л. І. Смілянський. – К. : Молодий більшовик, 1936. – 237 с.
18. Смолич Ю. К. Мир хатам, війна палацам. Українська література : [текст] / Ю. К. Смолич. – К. : Фоліо, 2008. – 571 с.
19. Собко В. М. Шлях зорі : [текст] / В. М. Собко. – К. : Худож. літ., 1956. – 687 с.
20. Собко В. М. Біле полум’я : [текст] / В. М. Собко. – К. : Держлітвидав України, 1958. – 376 с.
21. Ткач Д. В. Крута хвиля : [текст] / Д. В. Ткач. – К. : Дніпро, 1967. – 283 с.
22. Тулуб З. П. Людолови : [текст] / З. П. Тулуб. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 1. – 470 с.; Т. 2. – 571 с.
23. Федькович Ю. Твори : у 5 т. Т. 1. : [текст] / Ю. Федькович. – К. : Держлітвидав України, 1960.
24. Франко І. Твори : у 20 т. Т. 16. : [текст] / І. Франко. – К. : Держлітвидав України, 1955. – 467 с.
25. Хижняк А. Ф. Данило Галицький : [текст] / А. Ф. Хижняк. – К. : Дніпро, 1991. – 570 с.
26. Шкляр В. Залишенець. Чорний Ворон / Василь Шкляр. – Харків : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2010. – 384 с.
27. Яновський Ю. І. Твори : у 5 т. Т. 1. : [текст] / Ю. І. Яновський. – К. : Дніпро, 1982. – 533 с.

ВІДБИТТЯ НАСЛІДКІВ ПОЛЬСЬКОГО МОВНОГО ВПЛИВУ В НОВЕЛАХ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Ліпкевич Ігор

У колі лінгвістичних проблем, якими вже давно займається мовознавство і які надалі викликають зацікавлення у сучасних дослідників, особливої уваги заслуговує тема взаємовпливів мов, яка має пряме відношення до розвитку людства взагалі: від прадавніх часів на рівні усіх суспільних формацій представники різних країв жили у господарських, культурних і політичних

взаємостосунках, у зв'язку з чим не могли уникнути мовної взаємодії. У цьому відношенні ця тема крім лінгвіста зацікавить і літературознавця, етнографа, історика. Водночас такий її аспект, як українсько-польські мовні взаємовпливи, немає вичерпного дослідження у вітчизняній лінгвістиці, а найменш вивченою його ланкою є питання про вплив польської мови на твори західноукраїнських письменників. Метою нашої праці є спроба визначити головний напрямок впливу полонізмів на мову новел Василя Стефаника, його сутність, а також значення для мовної бази письменника і розвитку української літературної мови.

Першим і найосновнішим джерелом запозичень з польської мови було середовище, в якому виростав Василь Стефаник і формувался як письменник. Його життя і творчість були тісно переплетені з польською мовно-літературною стихією. Теперішня івано-франківська земля, на якій він народився і здобував освіту, наприкінці XIX століття належала до Станіславського воєводства Речі Посполитої, тому у 12 років хлопець починає навчатися у першому класі польської гімназії у Коломиї, у 21 рік вступає на медичний факультет Краківського університету. Василь Стефаник добре був обізнаний з польською літературою та її представниками; тісна дружба пов'язувала його з видатним польським письменником Владиславом Орканом [3], який залишив помітний слід в українсько-польських літературних взаєминах кінця XIX початку XX століть. Добре знали твори Стефаника і в самій Польщі; у 1924 році його твори видавались у перекладі польською мовою [4]. Декілька цих біографічних фактів переконують у тому, що українська і польська мови завжди були дотичні протягом усього життя західноукраїнського письменника і це зрештою і відбилося на мовному колориті його творів. Навіть неглибокий аналіз праці Ірини Букси "Творчість та словник малозрозумілих слів Василя Стефаника" [1] виявляє, що до цього словника найбільше ввійшло полонізмів (тут і далі полонізмами називаємо слова, які потрапили на західноукраїнські землі безпосередньо з польської мови або через її посередництво (ми свідомі того, що польська мова була посередником у запозиченні до української лексем з латинської, німецької, чеської та ін. мов, однак ця проблема не розглядатиметься, оскільки вона потребує окремого фундаментального вивчення)).

Дослідження мови новел Василя Стефаника дало можливість визначити у ній велику кількість полонізмів, а теоретичний аналіз цих запозичень дозволяє стверджувати, що частина з них залишилась у складі української літературної мови і значно більше – у західноукраїнських говорах. Суттєвим є те, що аналізовані іншомовні слова відносяться до всіх рівнів мовної системи: лексики, фонетики, словотвору, фразеології і семантики, а також синтаксису. Однак найбільше виявлено лексичних полонізмів; цей факт підкріплює загальновідому у мовознавстві істину, що мовні впливи насамперед позначаються на лексиці.

Враховуючи допустимий обсяг такого виду дослідження як наукова стаття, обмежуємось аналізом полонізмів лексичного рівня. Лексичні запозичення входять до семантичних об'єднань, у складі яких визначено такі тематичні групи: 1) назви осіб: а) за їх професією, видом діяльності; б) за національністю, родинними стосунками; в) за визначальною рисою зовнішності чи характеру; 2) назви дій і станів; 3) назви частин тіла людини; 4) назви з чиновницької сфери; 5) назви абстрактних понять; 6) найменування будівель, приміщень і їх частин; 7) назви посуду та інших предметів хатнього вжитку; 8) найменування, пов'язані з одягом і взуттям; 9) назви, пов'язані з територіально-природними

поняттями; 10) найменування зі сфери географічно-часових реалій; 11) назви реалій рослинного і тваринного світу; 12) назви речей побутового вжитку, які не ввійшли до жодної з названих тематичних груп; 13) назви-ознаки предметів, ознак, дій.

Під час семантичного аналізу лексики першої тематичної групи виявлено назви осіб, які позначають людей різних професій, зумовлені видом їх діяльності, зайнятістю: *ксьондз* [33, 70, 271]¹ – ksiądz – священик [I, 368]²; *навчителька* [98] – nauczycielka – учителька [I, 509]; *пістун, пістунка* [222] – piastun, piastunka – вихователь, няня [II, 33]; *радні* [74, 234, 276] – radny – член ради, радник [II, 245]; *дозорці* [103] – dozorca – сторож, наглядач [I, 165]; *фірман* [130] – furman – візник, кучер [I, 220]; *цирулик* [174] – cyrulik – заст. цирульник [I, 120]; *прокуратор* [198] – prokurator – прокурор [II, 164]; *професор, професорка* (у значенні учитель, учителька) [206, 266] – profesor – розм. учитель, profesorka – розм. учителька [II, 163]; *преложоний* [243] – przełożony – начальник [II, 190]; *колійовець* [267] – від пол. kolejowy – залізничник, працівник на залізничній дорозі [I, 330] (польський відповідник з таким же значенням має дещо інший фонемний склад – kolejarz [I, 330]); *жовні(я)р* [46, 193] – żołnierz – солдат [II, 755]; *арештант* [103] – aresztant – заарештований [I, 40]. На позначення дорослого чоловіка – представника простого українського люду – зазвичай селянина, автор новел вживає лексему *хлоп* [97, 174, 201, 272] – chłop – селянин, чоловік [I, 101]; приналежність до цієї категорії осіб виражена означенням *хлопський*: *Хлопська* голова не до письма, а зад не до крисла [146] – chłopski – селянський, чоловічий [I, 101]. Синонімічним використанням наділені слова *вуйко, вуєчок* [78, 96, 181, 219] (зазначимо, що у польській мові однокореневі назви wuj, wujek мають лише одне значення: "дядько (брат матері)" [II, 570]). Антонімічною за смисловим навантаженням до слів *хлоп, вуйко* є лексема-запозичення *моспан* [12] – від mospan – заст. скорочена форма звертання моці рап – вельмож, повелитель [I, 461]. Родинні стосунки відображені у таких словах-полонізмах: *кревні* [163, 234] – krewny – родич [I, 359]; *вуйко, вуєчок* (тут у значенні "дядько по матері") [220, 181]. Дві лексеми позначають особи за їх національністю: *жид* – żyd [135, 183, 274] – єврей [II, 757]; *москаль* [206, 325] – Moskal – росіянин [I, 461]. Слова-назви осіб за їх визначальною рисою характеру, поведінки вживані письменником лише з негативним забарвленням: *бахур* [264] – bachor – знев. дитина; хлопчик, дівчинка [I, 48]; *блазник* [183] – błazen – блазень [I, 74]; *збуї* [186] – zbój – розбійник [II, 703]; *лайдак* [186] – łajdak – негідник [I, 404]; *драб* [186] – drab – знев. дилда, верзило; тип, підозріла особа [I, 165 – 166]; *рабівник* [213] – від rabunek, rabowanie – пограбування [II, 242] (польська лексема з цим значенням має іншу фонетичну основу: rabuś – грабіжник, розбійник [II, 242]); *бидло* [235] – bydło – збір. худоба (тут у переносному зневажливому значенні) [I, 91]; *курва* [257] – kurwa – хвойда [I, 375]. Запозичення-полонізми цієї тематичної групи мають місце як у мовленні героїв новел, так і в авторській мові. Щоправда, у комунікативній функції вони побутують

¹ Тут і далі після прикладу-запозичення у дужках вказуються сторінки з видання: Василь Стефаник "Кленові листки". – К.: Дніпро, 1966 [6].

² Тут і далі відповідник польською мовою і його переклад подається за словником: Д. Гессен, Р. Стыпула "Большой польско-русский словарь". – Т. 1–2. – Варшава, 2001 [2] (у випадку багатозначності перекладного слова подаватиметься лише те значення, з яким полонізм вжитий у тексті новели).

частіше. Звідси допускається висновок, що більшість з проаналізованих назв належать до розмовного стилю, а значить входили до покутського говору усним шляхом, через вживання.

Найбільш численну групу польських слів у мові новел В. Стефаніка становлять назви дій і станів: *вандрувати* [39, 93] – *wędrować* – мандрувати, бродити [II, 529]; *мелдуватися* [55, 141] – *meldować się* – з'являтися, заявляти про себе [I, 434]; *моцувати(ся)* [2, 169] – *mosować się* – боротися, побиватися [I, 456]; *пражити* [64, 112, 240] – *prażyć* – пекти, смажити, палити [II, 158]; *спендити* [70] – *spędzić* – провести (час) [II, 362]; *ліцитувати* [82] – *licytować* – продавати з аукціону, пропонувати ціну [I, 392]; *віни(ч)увати* [102] – *winszować* – вітати [II, 542]; *замкнути* [105] – *zamknąć* – закрити, зачинити [II, 665]; *направляти* (у значенні “ремонтувати”) [118] – *naprawiać* – ремонтувати, виправляти, [I, 497]; *смарувати* [118, 141] – *smarować* – змащувати, мастити [II, 354]; *потручувати, тручати* [135, 169] – *potraćsa, trącać* – чіпати, штовхати [II, 133, 455]; *грасувати* [169] – *grasować* – бродити, тинятися; займатися розбійництвом [I, 247]; *трафити* [175, 220] – *trafić* – потрапити [II, 452]; *видіти* [177, 219, 229] – *widzieć* – бачити [II, 534]; *ріхтувати* [177] – *rychtować* – діал. готувати, налагоджувати [II, 311]; *дзінкувати* [187] – *dziękować* – дякувати [I, 186]; *спацірувати* [207, 277] – *spacerować* – гуляти, прогулюватися [II, 358]; *спацєрок* [130] – *spacerek* – невелика прогулянка [II, 358]; *одідичити* [276] – *odziedziczyć* – успадкувати [I, 610]; *(об)рабувати* [213, 235] – *(po)rabować* – (по)грабувати [II, 242]; *рабунок* [214] – *rabunek* – грабунок [II, 242]; *пасувати* [219] – *rasować* – личити, підходити [II, 29]; *розказувати* (у значенні “наказувати”) [232] – *rozkażować* – наказувати, розпоряджатися, веліти [II, 278]; *фасувати* [277] – *fasować* – отримувати [I, 205]; *м'яскання* [95] – *młaskanie* – чавкання [I, 452]; *казанє* [240] – *kazanie* – проповідь [I, 313]. У цій тематичній групі переважають назви фізичних дій, які функціонують в особових і безособових дієслівних формах, рідше – у вигляді віддієслівних іменників, і почерпнуті у більшості випадків зі сфери польського мовлення, відповідно в основному виконують у мові новел Стефаніка комунікативну функцію. Натомість відсутні назви психічних станів. Такі лексеми, як *пражити, віниувати, замкнути, трафити, видіти, пражити* надалі активно побутовують у західноукраїнському діалектному мовленні.

Серед назв частин тіла людини найчастіше вживаними є лексеми *писок (писочок)* [127, 172, 200, 264; 34] – *rysk* – морда, рило; розм. рог [II, 241] і *твар* [11, 35, 69] – *twarz* – обличчя, лице [II, 466]. Назва *твар* наявна у мовленні персонажів новел, а в авторській мові має місце український літературний відповідник лице [39, 70]. В усному мовленні персонажів новел функціонують ще такі назви, пов'язані з частинами тіла, як: *гя(а)мба* [32, 136] – *gęba* – розм. рог; морда, рило [I, 229–230]; *барки* [72] – *bark* – плече [I, 54]; *пейси* [178] – *rejsy* – пейси, волосся на скронях [II, 25]; *гудз* [33] – *guz* – гуля, наріст [I, 254]. Слова-полонізи цієї групи міцно вкоренилися в мовному середовищі Західної України, будучи вживаними і дотепер, насамперед в усному діалектному мовленні, рідше – зі стилістичною метою у творах письменників.

Оскільки на західноукраїнській землі, на якій відбуваються зображувані Стефаніком події, на різних чиновницьких посадах перебували в основному поляки, то у службовій сфері письменник широко використовує терміни польського походження: *прині(у)с* [76, 262] – *rzępis* – правило, положення [II, 195]; *у(в)зор* [95, 268] – *wzór* – зразок, приклад [II, 630]; *ручитель* [268] – *řeçzyciel* – заст. поручитель [II, 261]; *номер* [96] – *numer*

– номер [I, 553]; *посідженє* [97] – *posiedzenie* – засідання [II, 122]; *візита* [186] – *wizyta* – відвідини [II, 544]; *відхідне* [267] – *odchodne*: на odchodne – на прощання [I, 585]; *рата* [268] – *rata* – внесок, часткова оплата [II, 247]; *дідичність* [277] – *dziedzictwo* – спадок [I, 182]; *ліцитація* [277] – *licytacja* – спір, суперництво [I, 392]; *пенсія* [277] – *pensja* – заробітна платня [II, 27]. Полонізи з чиновницької сфери однаковою мірою вживані письменником як у комунікативній функції, так і в авторській мові.

Полонізи на позначення абстрактних назв частіше трапляються в тексті новел у мовленні персонажів: *(в)стид* [42, 240] – *wstyd* – стид, сором, ганьба [II, 566]; *моц* [57] – *mos* – сила, міць, міцність [I, 455]; *встєклість* [57] – *wściekłość* – гнів [II, 569]; *ошуканство* [76] – *oszukaństwo* – обман [I, 649]; *нендза* [88, 103, 137, 262] – *nenza* – убогість, нужда; заст. біда, горе, нещастя [I, 517]; *добиток* [175] – *dobytek* – майно, пожитки [I, 147]; *штука* [223] – *sztuka* – майстерність, уміння [II, 419–420]; *зиск* [226] – *zysk* – зиск, користь [II, 748]. Тільки одна лексема-запозичення *резигнація* (47) (*rezygnacja* – відмова, відречення [II, 260]) фіксується в авторській мові). Порівняно невелика кількість абстрактних назв (у зіставленні з конкретними) є свідченням того, що західноукраїнські письменники кінця XIX – початку XX століть у своїх творах відобразили польський вплив, який був сформований практичними потребами повсякденного життя, а не наслідком взаємовідносин в інтелектуально-культурницькій сфері.

Наступну групу запозичень становлять назви установ, закладів, будівель, приміщень і їх частин. Ці найменування не є спеціальними будівельними термінами, а являють собою загальнопоширені слова, які скоріш за все потрапили на західноукраїнський мовний ґрунт внаслідок усного спілкування представників двох націй: *штиталь* (76, 243) – *szpital* – шпиталь, лікарня [II, 418]; *ресторація* [76] – *restauracja* – ресторан [II, 258]; *склен(ок)* [183, 184] – *sklep (ik)* – магазин [II, 341]; *лазня* [185] – *łaźnia* – баня [I, 407]; *півнич* [242] – *piwnica* – підвал; заст. тюрма [II, 46]; *шпихір* [13] – *spichlerz* – амбар, зерносховище [II, 362]; *стрих* [118] – *strych* – горище [II, 391]; *салья* [276] – *sala* – зала, палата [II, 319]; *покоїк* [186] – *rokoik* – кімнатка, комірчина [II, 91]; *мур* [103] – *mur* – стіна (камінна), загорода [I, 467]; *баня* (у значенні “церковний купол”) [228] – *bania* – купол, баня [I, 53]; *буда* [183] – *buda* – будка; накритий віз [I, 86]; *брама* [127] – *brama* – ворота [I, 81]; *слуп* [33] – *slup* – стовп, опора [II, 352].

Словами повсякденного використання (мають місце і в авторській мові, і у висловлюваннях персонажів новел) є також запозичення – назви видів посуду, меблів та інших предметів хатнього побуту: *збанок* [153] – *dzbanek* – глечик [I, 181]; *лижка* [50, 125] – *łyżka* – ложка [I, 414]; *банька* [76] – *bańka* – бідон, слоїк [I, 53]; *тацка* [118] – *taska* – невеликий піднос, таця [II, 436]; *кєлішек* [274], *кєлішки* [178, 240] – *kieliszek* – кєліх, скляночка [I, 315]; *дзигарок* [28] – *zegarek* – годинник [II, 710]; *образ(у)* [33, 43, 206, 217, 250] – *obraz* – картина, ікона [I, 569–570]; *фотель* [56] – *fotel* – крісло [I, 216]; *лужко* [142] – *łózko* – ліжко [I, 411]; *канана* [158] – *kanapa* – диван [I, 301]. Більшість із лексем цієї тематичної групи затрималися до цього часу в мові західноукраїнців як діалектизми.

Оскільки переважаюча частина Стефанікових персонажів – бідні покутські селяни, злидений одяг яких не мав нічого спільного з реаліями польських убрань, у тексті новел наявна незначна кількість запозичень, пов'язаних з одягом і взуттям: *строї* (мн.) [183] – *strój* – одяг [II, 390]; *камазелька* [76] – *kamizelka* – жилетка [I, 300]; *ковнір* [157] – *kołnierz* – комір [I, 332];

обцаси [85] – obcas – каблук [I, 555]. Полонізми *кама(і)зелька*, *обц(ч)аси* активно використовуються мовцями старшого віку в говорах Західної України.

Менше десятка слів налічується в тематичній групі, до якої ввійшли назви, пов'язані з територіально-просторовими поняттями: *пляц* [28] – plac – майдан [II, 46]; *люфт* [158] – luft – заст. повітря [I, 400]; *постерунок* [261] – posterunek – дільниця, відділення [II, 126]; *млак* [105] – młaka – діал. болотяна місцевість [I, 453]; *стація* [267] – stacja – станція [II, 376]; *колія* [11, 72, 210, 243, 262] – kolej – залізнична дорога, поїзд [I, 330]; *морґ* [117] – morg (заст.), morga – морґ (міра площі = 56 арів) [I, 460]. В основному ці найменування є просторічними, вживані здебільшого в усному мовленні персонажів новел.

Малочисленою також є група запозичень – назв географічно-часових реалій: *мінута* [64, 124, 130] – minuta – хвилина [450]; *филя* [70] – chwila – хвилина, мить [I, 407]; *полудне* [123, 170, 226], *сполудня* [85] – południe – полудень, обід; *південь* [II, 100]; *май* [127] – maj – травень; *зелень* [I, 417]; *вакації* [210] – wakacje – канікули [II, 516]. Лексеми цієї групи (крім *вакації*) виконують комунікативну функцію. Прислівник *сполудня* активно функціонує в багатьох західноукраїнських говірках.

Очевидно, відсутність потреби використовувати запозичення в найменуванні реалій рослинно-тваринного світу, оскільки за ними вже були закріплені власне українські назви, є поясненням функціонування незначної кількості полонізмів цієї тематики у мовленні покутських мешканців: *мурава* [118] – трава [I, 467]; *бодяк* [124] – bodiak – чортополох (Carduus L.) [I, 77]; *пес* [118, 129, 153, 225] – pies – собака, пес [II, 38]; *когути* [171] – kogut – півень [I, 328]; *букат* [244] – bukat – теля (яке має більше трьох місяців) [I, 87].

Поза аналізованими тематичними групами залишились назви конкретних речей, які мали місце в щоденному житті західноукраїнського люду: *бохонець* [134] – bochenek – буханка [I, 76]; *кавалок* [70] – kawalek – шматок [I, 313]; *злоті* [267] – zloty – злотий (грошова одиниця) [II, 725]; *антрамент* [265] – atrament – чорнило [I, 44]; *луфко* [95] – ołówek – олівець [I, 626]; *брика* [135] – bryka – віз, візок, коляска [I, 84].

У системі тематичних груп численним за кількістю лексем є об'єднання запозичень-полонізмів, що є назвами ознак предметів, ознак дій, ознак інших ознак. Ними найчастіше є прикметники, прислівники і рідше – дієприкметники. Незначна їх частина використовується автором новел у виразно стилістичній функції: *стеклий* [73] – wściekły – скажений [II, 569]; *найтильніша* [124] – pilny – старанний, наполегливий [II, 42]; *контентний* [166, 172, 178, 265] – kontent – заст. задоволений, радий, щасливий [I, 342] (тут і далі відсутність польського слова зі значенням ознаки (прикметника, дієприкметника) свідчить про те, що у такому частининомовному вираженні воно у Словнику не фіксується); *апатичний* [176] – apatyczny – апатичний [I, 37]; *здеморалізовані* [235] – zdemoralizować – деморалізувати, розбестити [II, 706]; *паскудне* [269] – paskudny – поганий, негарний [II, 20]. Більший відсоток слів із цієї тематичної групи вживається Стефаніком в авторській мові в ролі означення (переважно при зображенні осіб, предметів, речей): *зимний* (піт) [57] – zimny – холодний [II, 720]; *чайгове* (одіння) [73] – sajkowy – вид бавовняної тканини для пошиття костюмів [I, 92]; *тана* (худоба) [76] – tani – дешевий [II, 439]; *хлопська* (голова) [146] – chłopski – селянський [I, 101]; *моцний, моцні* (про людей) [174, 175, 210, 226, 242] – mocny – сильний, міцний [I, 455–456]; *рабоване* (плаття) [214] – gabowanie – пограбування, крадіжка [II, 242]; *замазаний* (про людину) [230] – zamazany – забруднений [II, 663]; *хорий* (зуб)

[240], *хора* (вдова) [271] – chory – хворий [I, 104]; *колійницьке* (одіння) [268], *колійове* (вугля) [254] – kolejowy – залізничний [I, 330]; *пільна* (стежка) [124] – polny – польовий [II, 97]. В аналізованій групі найбільш поширеними у тексті новел як в авторській мові, так і в мові персонажів, є ознаки дій: *почтиво* (іла) [32] – poczciwie – добродушно, добре [II, 61], *ниц* (не вартує) [40], *не слухають* [87], *не плаче* [196], *не родить* [226], *не розумієш* [228], *не кажіть* [240] – *ніс* – нічого, ніщо [I, 317–318]; *крепко* (держалися) [62] – krzepki – міцний, сильний (у функції прислівника лексема у Словнику відсутня) [I, 366]; *тано* (продавалоси) [77] – tanio – дешево [II, 439]; *якурат* (нема) [79, 168] – akurat – якраз, саме [I, 28]; *набакир* (носить шапку) [106] – na bakier – задерго, косо [I, 50, 471]; *нагло* (візьме) [124], *задержав* [225] – nagle – раптом, раптово, заст. насильно, силою [I, 484]; *шмат* (пройшовши) [154] – szmat – чимало, немало [II, 416]; *докладно* (розглядати) [222] – докладnie – детально; старанно [I, 151]; *направду* (прийде) [197] – naprawdę – справді, дійсно [I, 497]. Лише один полонізм використаний автором на означення іншої ознаки: *цалком* (чорне) [77], *сліпий* [77], *мнекий* [180] – całkiem – зовсім, цілком [I, 92].

Хоч у невеликій кількості, водночас у текстах Стефанікових новел трапляються фразеологізми польського походження: *певний себе* [130] – być pewnym siebie – бути впевненим у собі [II, 30]; *піти на жебри* [132] – rójsć na żebrę – піти по світу, жебракувати [II, 150]; *робити збитки* [135] – robić zbytki – пустувати, неслухняно поводитись [II, 704]; а ви перед ними *плячком* [186] – plackiem – присл. ниць – paść plackiem – упасти ниць, розпростертися [II, 46]; *надам до нуг* [232] – padam do nóg (nózek) – заст. Ваш покірний слуга [II, 6]; *шляф трафить* [235] – niech go szlag trafi – щоб він здох [II, 415]; *дзвонити на гвалт* [272] – dzwonić (bić) na gwałt – піднімати тривогу [I, 255]; *шукати гудза* [33] – szukać guza – нариватися на бійку, напрошуватися на неприємність [I, 254] (варто зазначити, що польська лексема guz використовується і у фразеологічних висловах *дати гудза*, *зав'язати гудза* [33], які не фіксуються Словником; така ж тенденція спостерігається із полонізмом *слуп*: *стояти, як слуп* [33]). Польський фразеологізм *zamknij gębę* – закрий рот, мовчи! [230] – перефразується на варіант *запри гамбу* [136], причому із вжитком при цьому запозичення *zaprzeć* – заст. закрити, зачинити [II, 678].

Беручи до уваги контекстуальний ужиток полонізмів у мові новел, їх семантичне навантаження, припускаємо висновок, що переважно Стефанік використав їх позасвідомо, позаяк вони були знайомі йому з дитинства і побутовали у повсякденному житті, будучи присутніми в мовленні представників різних верств. Врешті аналогічну тенденцію спостерігаємо і в інших західноукраїнських письменників кінця XIX початку XX століть – в Івана Франка, Ольги Кобилянської, Богдана Лепкого (названо письменників, мова яких досліджувалась автором статті). Свідомо, з виразним стилістичним задумом (в основному з негативним забарвленням) Стефаніком введено лише такі полонізми: *лайдак*, *драб*, *здеморалізовані*, *бидло*, *стекли*, *паскудне*, *найтильніша*.

Аналіз семантичних груп полонізмів приводить до висновку, що з польської мови запозичувалися насамперед конкретні назви, які мали відношення до щоденного практичного життя, були найменуванням процесів і станів, предметів побуту, приміщень, просторових реалій і т. ін., і набагато менше запозичувалось абстрактних назв. Очевидно, така закономірність пояснюється тим, що потреби, які мали відношення до праці і щоденного життя, були тим ґрунтом, на якому перш за все формувалися польсько-західноукраїнські взаємини,

у тому числі і мовні, внаслідок яких виникли взаємовпливи в усному поточному мовленні, що певною мірою відбивалися також у мові художніх творів, і відповідно – у літературному варіанті української і польської мов.

1. Букса І. Творчість та словник малозрозумілих слів Василя Стефаніка : монографія. – К.: Смолоскип, 1996. – 128 с.
2. Гессен Д., Стыпула Р. Большой польско-русский словарь. – Варшава, 2001. – Т.1–2
3. Лепкий Б. Три портрети: Франко – Стефанік – Оркан. – Львів, 1937. – 162 с.
4. Погребенник Ф. Василь Стефанік. Семінарій. – К.: Вища школа, 1979. – 190 с.
5. Погребенник Ф. Стефанік В.: Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях. – К.: Радянська школа, 1987. – 143 с.
6. Стефанік В. Кленові листки. – К.: Дніпро, 1987. – 237 с.

НЕОФІЦІЙНІ АНТРОПОНІМИ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ ФАУНИ

Ліщинська Галина

Багатими були знання українців про оточуючий тваринний світ, специфічні особливості конкретних птахів та комах, поведки хижих звірів, що передавалася від покоління в усних переказах і особливо казках про тварин – цей жанр усної народної творчості українців надзвичайно багатий і різноманітний [1, с. 101].

Із птахів найбільш улюбленими – як символи свободи й гордості – були сокіл та орел, а також лебідь, чайка, зозуля. З особливою симпатією ставилися в народі до лелеки, в якому вбачали “птаха сонця”, котрий приносить в оселю щастя. Багато уявлень – позитивних, а іноді й негативних – пов’язані з такими птахами, як сова, пугач, ластівка, журавель, галка. Близько 300 видів птахів, які зустрічаються в Україні, мають самотутні народні назви, що послугували для творення української наукової зоологічної номенклатури. Знання про птахів також відображено в усній народній творчості, особливо в піснях [4, с. 240].

На думку А.В.Суперанської, різні обставини могли вплинути на виникнення антропооснов від назв тварин і рослин: зовнішня подібність людини з твариною чи рослиною; поведінка, манери особи, що нагадували поведки тварин та якісь ознаки рослин; тварина чи рослина, що могли бути еталоном для людини, на які через певні причини хотілося бути схожим [7, с. 65].

Тваринний світ давніх українців поділяється на “чистих” і “нечистих”, що відповідно уособлюють позитивні або негативні риси з огляду тогочасної культури [2, с. 515].

У неофіційному антропоніміконі Івано-Франківщини зафіксовано багато назв тварин, що у мовній традиції є символами певних фізичних і моральних рис: баран – символ чоловічого начала, водночас це уособлення глупоти й упертості, бик – символ сили, мужності, хоробрості [2, с. 516], вовк – символ хижацтва, невгамовного голоду [2, с. 519], символ швидкості та жорстокості [5, с. 67], кінь – символ вірності, відданості, швидкості, витривалості [2, с. 524], корова – джерело добробуту та багатства [2, с. 528], лис – символ хитрості [5, с. 67], заць – символ трусливості [5, с. 67], собака – символ вірності [5, с. 67], баран чи вівця – символ невинності [5, с. 67]. Звірі, які були захисниками певного роду чи племені, назвалися тотемами [5, с. 64-79].

Об’єктом нашого дослідження стали прізвиська Івано-Франківщини, які мотивовані назвами тваринного

світу і мають відапелятивне походження. У відапелятивних прізвиськах назви тварин перенесені метафористично на основі подібності чи протиставлення певних рис тварин, їх поведінки та звичок з ознаками людини і виступають символами конкретних якостей.

Основна мета нашого дослідження полягає у визначенні продуктивності апелятивів, які називають тварин, як основи для мотивації неофіційних антропонімів Івано-Франківщини, а також з’ясувати причини вибору таких назв.

У цій статті звернено увагу не тільки на лексичне багатство імен цієї групи, але й визначено найпродуктивніші підгрупи зоонозних апелятивів, які мотивують неофіційні назви людей, встановлено у цих групах найбільш часто вживані назви.

Ми проаналізували 222 неофіційні антропоніми Івано-Франківщини, які мотивовані апелятивами тварин. У зібраному матеріалі прізвиськ виокремлюємо 7 основних груп назв тварин, які мотивують неофіційні назви осіб. Це назви ссавців, птахів, комах, риби, земноводних, плазунів, ракоподібних, молюсків, а також інших апелятивів тварин, які не увійшли до жодної з груп через причини неможливості кваліфікувати їх.

Антропооснови, мотивовані назвами тварин, можна розподілити на наступні лексико-семантичні підгрупи:

1. Дикі звірі.

Ця група прізвиськ найчисельніша. В неофіційному антропоніміконі Івано-Франківщини зафіксовано такі прізвиська, мотивовані назвами диких звірів: *Бабуїнка* “схожа на бабуїна”, *Белка* “має великі передні зуби”, *Бізон* “кремезний”, *Білка* (4)¹ “робить зачіску у вигляді хвоста”, “має великі зуби”, “злий чоловік”, “моторна, крутиться увесь день у роботі, як білка”, *Бобер* (3) “має великі зуби”, “великі щокви”, *Борсук* (3) “сопить”, “вічно дримає, кажуть, спить, як борсук”, “мати у дитинстві так називала”, *Бурундук* “має товсті ноги”, *Ведмедик* (3) “високий здоровий, має велику голову”, “товстий”, “любить смачно поїсти”, *Ведмідь* (4) “клишоногий”, “здоровий, як ведмідь”, “хода, як у ведмедя”, “зимою не виходить з хати, сидить, як ведмідь у барлогу”, *Верблюд* (2) “горбатий”, “при розмові з рота вилітають бризки слини”, *Вовк* (9) “подібний на вовка”, “злий”, “живе під лісом”, “має сірі очі та злий погляд”, “чорне волосся”, “взяв до хати з лісу мале вовчення”, *Вовчиха* (2) “з забатодітної бідної сім’ї, казали, що виростали, як вовченята”, “злий”, *Жирафа* (8) “висого зросту”, “має довгу шию”, “висока з довгою шиєю”, “висока і худа”, *Засць* (11) “косоокий”, “великі передні зуби”, “довгі вуха”, “на шкільному святі мав костюм зайця”, “взимку одягається в заячу шубу”, “швидко бігає”, “був польовим наглядачем і ловив зайців”, “скакав через потік і вивихнув ногу”, “вночі не спить”, *Зайчик* (2) “має великі вуха”, “має ‘заячу губу’”, *Зая* “великі зуби”, *Заяц* (2) “крутить носом, як засць”, “овальне лице, як у зайця”, *Заяць* (2) “малий, повний і швидко ходить”, “має великі передні зуби”, *Зверь* “злий”, *Звір* “непривітний”, *Зубр*, *Зубрик* “кремезні”, *Іжак* (2) “має короткі ноги і повільно ходить”, “часто нерозчісується, волосся стоїть догори”, *Йожик* (2) “має зачіску ‘йожик’”, *Кабан* (8) “товстий”, “живе біля лісу”, “дуже багато їсть”, “як дикий, нікуди не хоче ходити з друзями” *Кабанчик* (2) “товстий”, “вигодує свині”, *Кенгуру* “обличчя схоже на морду кенгуру”, *Криси* (5) “худа мала, має видовжене обличчя”, “має видовжене обличчя” “подібна на шура”, *Крім* (2) “недобачає”, “ходить у чорних круглих окулярах”, *Крокодил* (2) “некрасивий”, *Крокодилиха* “завжди жінці на подвір’ї

¹ Цифра у дужках вказує на кількість носіїв однакових прізвиськ, але не завжди мотиви номінації є однаковими.

привиджувалися крокодили”, *Куник* “якось зловив куницю”, *Лис* (8) “хитрий”, “має загострені риси обличчя”, *Лисик* “хитрий”, *Лисица* “хитра”, *Лисиця* (2) “хитра”, *Лисичка* (5) “хитра”, “руда і хитра”, “хитра, дурить людей”, *Лось* “високий і худий”, *Мавпа* (3) “поведінкою нагадує мавпу”, “схожа на мавпу” “вуха стричать”, *Мавпочка* “постійно скаче”, *Малий Щур* “невисокого зросту, з вусами”, *Медвідь* “неповороткий”, *Миша* “шустрий”, *Мишик* “ловив у кукурудзі мишей”, *Мишка* (5) “маленька”, “народилася у рік Миші”, “любила гратися в гру “Котик і миші”, *Мідця* < мідця “польова миша” [3, 123] “говорить, наче миша пищить”, *Слон* (7) “високий і сутулий”, “має великі вуха”, “великі вуха і ніс”, “повний і неповороткий”, *Слоник*, *Слонь* “має великі вуха”, *Суслик* “має великі зуби”, *Тигр* “сварливий”, *Тигрис* “хижий, лютий”, *Тушканчик* “маленька”, *Фарбований Лис* “чоловік фарбує волосся”, *Щур* (7) “має вуса”, “тримає вдома білу мишку”, “у колгоспі трюв мишей”, “хитрий і сміливий”, “боїться мишей”, *Щурик* (3) “схожий на шура”, “у школі хлопці кинули йому в сумку шура”.

2. Свійські тварини

До найпоширеніших неофіційних антропонімів зоонімічної системи належать також назви свійських ссавців: *Баба Овеча* “тримала багато овець”, *Баран* (11), “задержуватий”, “кучерявий”, “впертий”, “розводив баранів”, “нерозумний”, “високий, сильний, здоровий, впертий”, *Баранчик* (4) “впертий”, “кучерявий”, “тримав багато баранів”, *Бик* (3) “працює ветеринаром”, “худий”, “тримає биків”, *Бичий* “сильний, кажуть, що у нього бича сила”, *Бичок* (2) “сильний, грубий”, “великий”, *Бугайшин* “тримає бугаїв”, *Бугай* “здоровий чоловік, бабій, кажуть, що ходить, як бугай неприв’язаний”, *Киця* (3) “має довгі нігті”, “маленька на зріст”, *Кінь* (2) “швидко бігає”, “малим грався у коня”, *Кіт* (3) “має котячі вади”, “м’який за характером”, “любив гратися з мишами”, *Кобила* (4) “працьовита”, “сміється, як кобила”, “міцної будови”, *Коза* (7) “схожа на козу”, “худа”, “має високі худі ноги”, “тримала багато кіз”, “бігає, як коза, за хлопцями”, *Козечий* “завжди водив за собою кіз”, *Коник* (2) “маленького зросту”, “тримав багато коней”, *Корова* (4) “повна”, *Котик* (2) “часто вживає це слово при звертанні”, “у дитинстві сильно дряпав”, *Котяра* “любить котів”, *Кошка* – походження невідомо, *Крілик* (3), *Баба Крілиха* “розводила кроликів і шила зі шкіри шапки”, *Кріличка* “жінка народжувала багато дітей”, *Кріль* (5) “постійно ходив надутий”, “високий і обличчя має схоже на морду кроля”, *Овенка* “пастишила”, *Овечка* “кучерява”, *Осел* (3) “нерозумний”, “високий худий з довгими вухами”, “з довгими вухами”, *Пацетко* “повний”, *Пацюк* (3) “брудний”, “має гарний апетит і неакуратний”, *Пацеткін* “постійно щось жує”, *Пес* (2), *Пес Вася* “здирив шкіру з собак”, *Пес Гавкає* “замість гавкає казала гавкає”, *Песик* (3) “носить брехню хатами”, “запрягав узимку собака в санчата і так катався”, “кудлатий, неохайний”, *Свиня* “повна”, *Пудель* “має кудлате волосся”, *Собака* “криклива неспокійна жінка”, *Собаковод* “тримає багато собак”, *Цап* (4) “впертий”, “має бороду”, “нерозумний”, “зустрічався з дівчиною, якій прозивалися Коза”, *Цапиха* “тримала цапа”, *Цапок* “часто встряє у бійку”, *Шкапа* (3) “висока і худа”, “худа”, “ходить неухважно”.

3. Дикі птахи.

Серед прізвиськ знайшли своє відображення такі назви диких птахів: *Василь Голуб* “у дитинстві розводив голубів”, *Ворона* (6) “у дитинстві гралася у ворону, каркала”, “сварлива”, “має чорний колір волосся”, “одягається у чорний одяг”, “голосно говорить”, “ходить з відкритим ротом”, *Гава* “чорна, смуглява”, *Гаван* “голосно кричить”, *Голуб* “сивий”, *Горобець* (5) “швидко ходить, немов літає”, “спритний”, *Горобчик* “маленька і має дзвінкий голос”, *Деркач* “багато говорить, ніби дер-

котить”, *Зозуля* (2) “багато говорить, кажуть, що кукає, як зозуля”, “сивий”, *Зозулька* (4) “маленького зросту”, “одна у батьків”, “колись покинула свою дитину”, “дуже гарна дівчина”, *Зяблик* – походження невідомо, *Кукушка* “зозулю називає кукушкою”, *Куріпка* “має дрібну ходу”, *Ластівка* “схожа обличчям на ластівку”, *Орел* (3) “має великий ніс” “подібний обличчям на морду орла”, *Орлик* “стрункий”, *Попугай* “повторює слова інших”, *Птиця* “рухливий, роботящий”, *Птичка* “мала, як пташка”, *Пугач* “косоокий”, *Синиця* “дуже швидко ходить”, *Синичка* “вертка, багато говорить”, *Слітий Орел* “носить великі окуляри і має великий ніс”, *Снігур* “коли був малим, спіймав горобця, а сказав, що то снігур”, *Сова* (8) “має великі круглі очі”, “носить окуляри”, “ходить вечорами”, “у дитинстві не відрізняла сови від ворони”, *Совиха* “має великі очі”, *Сойка* “зłodійкувата”, *Сокіл* “дуже гарний”, *Соловей* “музикант, гарно співає”, *Соловейка* “жінка має гарний голос, співає у церковному хорі”, *Соловейко* (2) “вчитель музики”, “має гарний голос”, *Сорока* (2) “любить поговорити”, “знає усі новини у селі”, *Страус* “з довгими і худими ногами”, *Фазан* “дуже поважний”, *Чаплі Клюконоса* “висока, ходить гордо, має закований ніс”, *Чапля* (5) “має довгі ноги”, “має довгі худі ноги”, “не сидить на місці, багато ходить”, *Чижик* – походження невідомо, *Яструб* “дуже гордий”.

Назви диких птахів, збережені в антропоосновах, поповнюються не лише із загальнонародної лексики, а й із діалектної. Наприклад, із назвою ворони пов’язане прізвисько – *Крук Старий* “ходить по подвір’ю і крукає, щоб усі працювали, а сам нічого не робить”, із назвою горобця пов’язані прізвиська *Воробець* (2) “кругленький, як горобець”, “верткий, як горобець”, *Воробчик* “низького зросту”, із назвою лелеки – *Бузьок* (4) “високі і худі”, “високий”, “має довгий ніс”, *Бузьк* “у чоловіка на подвір’ї оселились лелеки”, із назвою одуда – *Вудудьінка* < вудуд “одуд” [П, 152] “неохайний, від чоловіка неприємно пахне, кажуть, що капарний”, *Вудік* “тупий, як дятел”, із назвою яструба – *Половик* “кажуть, що у сім’ї з давніх-давен тотемом була голова яструба”.

4. Назви домашніх птахів.

Назви домашніх птахів відображено в основах таких прізвиськ: *Гусак* (3) “має довгу шию”, “світле волосся”, *Гусін* “світловолосий”, *Гуска* (4) “має довгу шию”, “повна”, *Гусь* (6) “довгоший”, “світловолосий”, “поважний”, “гордовитий”, “казав на гусака гусь”, *Гуся* “має довгу шию”, *Індик* (3) “багато говорить”, “має червоний колір обличчя”, “пихатий”, *Індичка* “розводить індиків”, *Індюк* “пихатий”, *Качка* (5) “шкутильгає”, “має качину ходу”, *Кривенька Качечка* “має криві ноги”, *Качур* (4) “з довгою шиєю”, “світле волосся”, “шкутильгає”, “тримає багато качок”, *Качурек*, *Качурів* “має качину ходу”, *Квочка* “багато говорить”, *Тоньо Квочка* “завідував інкубатором на птахофермі”, *Курій* (2) “розводить курей”, *Курічий Директор* “любить курей”, *Курічка* “маленького зросту”, *Курка* (2) зачіска, як в мокрої курки”, “підстриглася, наче общипана, як курка” *Куркін* (2) “розводив курей різної породи”, *Курочка* (4) “маленька”, “говорить багато”, *Куряча Смерть* “крав кури”, *Куряча Хвороба* – невідомого походження.

В антропонімічному словнику Івано-Франківщини з назвою півня пов’язана діалектна та запозичена лексика: *Когут* (4) “задержуватий”, “голосно говорить”, *Кугут* (4) “має запальну вдачу” “подібний на когута”, *Кугутик* (4) “завжди встряє у бійки”, “маленького зросту”, *Кугутиха* “забіяка”, *Кугутік* “тримає мало курей, у нього одні кугути”, *Петух* (2) “має зачіску, ніби гребінь півня”, “якось на півня сказав петух”.

5. Назви комах.

Серед прізвиськових основ зафіксовано назви комах: *Бджолічка* “займається бджільництвом”, *Комар* “має

довгий тонкий ніс”, *Комарик* (3) “маленького зросту”, “з довгим носом”, “може дошкулити гострим словом”, *Комарник* (2) “худий”, “має тонкий ніс”, *Метелик* “колекціонує метеликів”, *Мурашка* (3) “працьовита”, “маленька і працьовита”, “надокучлива”, *Муха* (5) “маленька”, “дід любить повторювати, що його люблять мухи”, “любить все про всіх знати”, “набридлива”, *Оса* (2) “сварлива”, “непривітна”, *Павучка* “має довгі руки”, *Павучок* “відгородився від сусідів плотом. Кажуть, що обснувався, як павук”, *Стрикоза* (3) “висока з довгими худими ногами”, “худа з худими ногами”, “висока з худими ногами”, *Тарган* (2) “прудкий”, *Іван Цвіркун* “голосно кричить”.

Назва жука та його різновиду відображено у неофіційних назвах: *Жук* (5) “жадібний”, “рухливий” “малого зросту”, “одягає одяг переважно жовтого або оранжевого кольору” *Хрущ* “малий”, *Хрущик* “малий і швидкий”.

6. Назви риб.

Серед антропооснов зафіксовано назви риб: *Василь Риба* “за знаком зодіаку”, *Риба* (4) “мовчазний”, “худа”, “любить плавати”, *Рибак* “любить ходити на рибалку”, *Рибочка*, *Рибка* “часто вживає це слово”. Назви певного виду риби представлені як у загальнонародних назвах, так і в діалектних, запозичених: *Камбала* “одне око вибите”, *Карасик* (2) “маленького зросту”, *Карась* (3) “худий і високий”, “має губи, як в карася рот”, “любить рибалити”, *Ковбель* < ковбиль “пічкур” [6, I, 363] “часто ходив рибалити і казав, що ловить тільки ковблів”, *Толстолобик* “браконьєр”, *Тюлька* “мала і худа”, *Щучак* “великий хвалько, завжди своїм вихваляється уловом”.

7. Назви земноводних, плазунів, ракоподібних, червів, молосків.

В антропоніміконі Івано-Франківщини зафіксовано такі прізвиська, мотивовані назвами земноводних, плазунів, ракоподібних, молосків: *Глиста* (3) “худий”, “вчителька біології”, *Вуж*, *Вужик* – “прудкий”, *Гадечий* “погана людина”, *Гадина* “замість газдиня вимовляє гадина”, *Гадьонши* “часто випиває і гадить усюди”, *Жаба* (5) “любитель зеленого кольору в одязі”, “любить плавати”, “має довгі нігті”, “говорить, ніби кавкає”, *Жабій* “у дитинстві ловив жаб”, *Жабка* “має широкий рот”, *Жеба* (4) “скаче, як жаба”, “має довгі ноги”, “негарна”, “одягається в одяг зеленого кольору”, *Жебка* “має криві ноги”, *Жібак* “у дитинстві грався із жабами”, *Зміючка*, *Оленка Зміючка* “зла”, *Кобра* (7) “строга”, “зла”, “худа з довгою шиєю”, “худа і зла”, “говорить, ніби шипить”, *Краб* (3) “має довгі пальці”, “повідільно рухається”, “має широкий тулуб”, *Рак* (3), *Рачок* “червоніє”, *Рапуха* “ходить у зеленій куртці”, *Слимак* (2) “багато їсть”, “плаче без причини”, *Хробак* “худий”, *Черепаха* (2) “повідільна”.

8. Інші назви.

Серед інших назв тваринного світу виокремлюємо такі: *Амеба* (3) “вчителька біології”, *Гнида* “постійно мав гниди”, *Головастик*, *Головастік*, *Пуголовок* – “з великою головою”.

Популярність певних груп назв звірів подаємо у таблиці нижче:

	Групи	Кількість назв тварин	Кількість утворених прізвиськ
1.	Дикі звірі	27	56
2.	Свійські тварини	12	41
3.	Дикі птахи	24	36
4.	Домашні птахи	5	29
5.	Назви комах	11	16
6.	Назви риб	7	12
7.	Назви земноводних, плазунів, акоподібних, червів, молосків	11	27
8.	Інші назви	3	5
	Разом	100	222

Таблиця показує, що мешканці Івано-Франківщини найчастіше за основу для творення прізвиськ обирають назви тварин і птахів, рідше – назви комах, риб, земноводних, плазунів, ракоподібних, червів, молосків та ін. Така популярність, можливо, пояснюється наслідком визнання ссавців і птахів за тварин, з якими у людей може бути близький контакт, оскільки в інших групах така взаємодія обмежується. Серед назв тварин і птахів найбільше використовуються назви диких звірів і птахів. Н. Сосновська, керуючись принципом антропоцентризму, вважає такий факт дивним. На її думку, те, що ближче людині, те дорожче, а те що далі – недороге. [8, с. 138]. Більш популярними мали б бути назви тих тварин, з якими у людей щоденний контакт, ніж тих, з якими у людини контакту немає. У даному випадку це правило не діє, тому що люди наділяють односельців прізвиськами, керуючись загальними уявленнями про тварин. Оцінюючи інших, вони добирають назви, якими не користуються щодня, унікальність яких проявляється у зовнішньому вигляді чи в характері.

Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновки, що серед неофіційних антропонімів домінують назви диких звірів і свійських тварин, а також диких птахів. Спостереження за способом життя цих звірів та птахів сформувало традиційне уявлення про особливості їх поведінки. Для творення прізвиськ, мотивованих назвами тваринного світу, послугувала не лише загальнонародна (сова, коза, ворона), а й діалектна лексика (бузьок, вудуд, мідиця), росізм: крися, петух, кукушка, толстолобик. При творенні прізвиськ використовуються синоніми: *Козел* – *Цап*, *Пес* – *Собака*, *Свиня* – *Пацюк*, *Ворона* – *Гава*, *Жаба* – *Рапуха*. Найтипівішими мотивами номінації є означення осіб за фізичними та моральними ознаками. До найпоширеніших прізвиськ належать неофіційні антропоніми *Засць* з усіма похідними від нього дериватами (усього 18 найменувань), *Лис* (17 найменувань), *Баран* (15 найменувань). У зв'язку із тим, що номінатори при творенні прізвиськ звертають увагу на різні ознаки тварин, виникають різні мотиви номінації однакових неофіційних антропонімів.

- Булава Н. Ю. Сучасні українські прізвища північної Донеччини : дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Булава Наталя Юрївна; Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2005. – 229 с.
- Войтович В.М. Українська міфологія. / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
- Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів. – 232 с.
- Культура і побут населення України. – К. : Либідь, 1993. – 285 с.
- Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К. : Обереги, 1994. – 422 с.
- Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 1. – 496 с.
- Суперанская А.В. “Нестандартные” русские фамилии / Суперанская А.В., Сулова А.В. // Ономастика и норма. – М. : Наука, 1976. – С. 59–71.
- Sosnowska N., Postawa wartościująca w onomastyce na przykładzie przymiotów motywowanych przez nazwy zwierząt [w:] Przewiska i przydomki w językach słowiańskich, cz. 2 / red. Warchoł S. – Lublin, 1999. – S. 133–139.

МОДЕЛЮВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ ПІД ЧАС РОБОТИ З НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИМИ ТЕКСТАМИ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Лобода Т.М.

Сучасна мовно-комунікативна підготовка студентів вищих навчальних закладів передбачає реалізацію головної мети – сприяти оволодінню студентами мови фахової галузі у трьох вимірах: діловому, науковому, розмовному. Саме тому принцип комунікативності – це провідний методичний принцип, який сприяє реалізації визначеної мети і передбачає організацію активного навчання як моделі процесу комунікації з вмотивованим характером мовленнєвих дій як викладача, так і студентів. Комунікативні ситуації на основі роботи з навчально-науковими текстами стали об'єктом нашої статті.

Питання мовленнєвої ситуації та її моделювання на заняттях української мови є однією з провідних проблем у сучасній лінгводидактиці. Цей аспект у формуванні комунікативних навичок майбутніх професіоналів різних фахів аналізували Л. Барановська, Л. Головата, М. Крисків, М. Момот, Т. Окуневич, Л. Паламар, В. Пасинок, Н. Тоцька та багато інших дослідників.

Навчальна мовленнєва ситуація розглядається у методичці як низка життєвих, професійних умов, створених викладачем, що спонукають студентів до висловлення думок, активної комунікації. Саме у мовленнєвій ситуації відбувається апробація зразків і моделей фахового спілкування, що уможливує реалізацію “завдання вищої школи – готувати фахівців нової генерації, які б досконало, ґрунтовно володіли українською літературною мовою у повсякденно-професійній, офіційно-діловій сфері” [3, с. 646]. При цьому, як відомо, акцент переноситься на формування навичок професійної комунікації. За такої організації навчання змінюється і значення викладача, роль якого нині полягає не стільки в переказуванні, інтерпретації студентам науково-навчальної інформації, скільки в організації їхньої активної комунікативної діяльності та самостійної роботи, особливо під час навчання на молодших курсах.

Це означає, що вища школа має реалізувати своє найголовніше завдання: не вчити студента, а навчити його самостійно здобувати знання, враховуючи власну індивідуальність, оскільки кожний молодий фахівець має усвідомлювати, що з отриманням диплома про освіту його навчання не закінчується – сучасне життя вимагає бути готовим до безперервної самоосвіти, до постійного оновлення своїх знань, уміти адаптуватися до змін і навіть корекції своєї професійної діяльності.

Аби виконати ці завдання, викладачам необхідно розробляти і впроваджувати нові методи і форми взаємодії зі студентами, стимулювати їхню самостійну навчальну діяльність, формуючи навички її здійснення. Тим самим поступово закладається підґрунтя для реалізації діяльнісного підходу в самоосвіті. Студент, спираючись на набуті знання та особистий досвід, вибирає і планує власні дії у навчанні. А це суттєво змінює стосунки “студент–викладач”, їхні завдання, функції. Студент має стати не лише споживачем, а й творчим здобувачем знань як у навчальній роботі під керівництвом викладача, так і в самостійній діяльності. Та чи завжди готові до цього студенти?

Багаторічні спостереження за рівнем підготовки першокурсників дозволяють стверджувати, що здійснення означених вище завдань залежатиме від того, наскільки

розвинені у них основні компоненти культури навчальної діяльності. Це підтверджує опитування студентів про суб'єктивні труднощі щодо навчання в університеті. З одного боку, першокурсники визначають існування відмінності між шкільною і вищою освітою, що виявляється насамперед у збільшеній частці самостійної роботи у позааудиторний час. А з іншого, серед труднощів адаптування до змінених умов навчання більшість студентів називають саме ті, які зумовлені недостатнім розвитком у них раціональних прийомів здійснення розумової та пізнавальної діяльності, необхідних для успішного навчання у вищій школі.

Особливо значні труднощі пов'язані із культурою інтелектуальної діяльності першокурсників. Приблизно половина з опитаних не вміють раціонально планувати і використовувати навчальний і вільний час, працювати систематично, бракує їм потягу до самоосвіти, самовиховання. Тому вчорашнім школярам в умовах вищої школи складно самостійно набувати знання із підручників, інших джерел наукової та пізнавальної інформації, особливо великого обсягу. Вони не володіють технологією роботи з навчальними текстами, зокрема науковими, навичками адекватної трансформації набутих знань в уміння аналітико-синтетичного перероблення тексту-оригіналу, а відтак уміннями створення власних наукових текстів.

Опанування у вищій школі мовою майбутньої професії – це засвоєння насамперед наукового стилю в межах обраної галузі знань, фаху. Сприяти цьому має на меті курс “Українська мова за професійним спрямуванням” у третьому змістовому модулі “Наукова комунікація як складова фахової підготовки”. Однак пропедевтично ця робота може тривати протягом вивчення всього курсу.

Відомо, що в інтелектуальному житті майбутнього фахівця, безумовно, чільне місце посідає самостійна робота з різними науковими джерелами. Робота з навчальним текстом, який разом із лекціями є основним джерелом науково-професійної інформації, дозволяє самостійно здобувати, систематизувати й узагальнювати знання та вдосконалювати навички з різних видів читання (суцільного, оглядового, пошукового, реферативного), зі смислового аналізу опрацьованих джерел, інтерпретації та продукування на цій основі власних наукових текстів, різних за формою та жанром.

Навчальним називають такий текст, який обирається для виконання певного освітнього завдання. Науковий текст є взірцем монологічного наукового мовлення, підґрунтям для власного наукового висловлювання. Саме тому він може бути і засобом навчання мови, і об'єктом окремого вивчення. Предметом нашого аналізу стали фахові навчально-наукові тексти – єдиний комунікативний блок, що має чітку, логічну структурну організацію і поєднує в собі два чинники: навчальне завдання фахового, лінгвістичного, комунікативного, культурологічного спрямування і наукову інформацію. Критеріями добору подібних текстів для роботи зі студентами стали принципи фаховості, актуальності та інформативної цінності, доступності та належності до одного з підстилів наукового стилю, пізнавальності змісту (повинні містити нові знання з різних галузей знань), взірцевості мовного та мовленнєвого оформлення.

Систематична робота з такою науково-навчальною літературою формує, вдосконалює уміння сприймати, утримувати й поновлювати інформацію, здійснювати змістову і мовну компресію тексту-джерела та активно розвивати навички створення друготворів (планів, конспектів, тез, анотування і реферування наукових текстів). Саме тому у роботі зі студентами звертається увага на такі його особливості: структурно-змістова організація, комунікативне призначення, композиційна завершеність, типи зв'язку між елементами тексту (лексичні, граматич-

ні, логічні, стилістичні), способи подання наукової інформації, мовне оформлення.

Здобуття знань шляхом самостійного опрацювання текстів, що і є головним чинником самоосвіти, потребує набуття студентами таких умінь:

- визначати і формулювати проблематику, призначення, мету вихідного тексту;
- аналізувати текст за композиційно-змістовою структурою;
- стисло фіксувати усвідомлену інформацію та вміти здійснити її “згортання” за допомоги різних способів збереження: плани, конспекти, тези, анування;
- уміти знаходити головну, додаткову, побіжну інформацію, відокремлювати одну від іншої;
- здійснювати аналіз, потрібні узагальнення, систематизацію та поєднання осмисленої інформації з різних джерел (реферування, доповідь);
- вводити блоки вихідного тексту до самостійно створеного наукового тексту та об’єднувати в єдине змістова ціле розрізнені елементи у них (стаття, наукова робота).

Зазначені вище уміння можна сформувати у студентів запровадженням мовленнєво-комунікативних ситуацій, створених і запропонованих викладачем як навчальні завдання під час опрацювання дібраних з цією метою навчально-наукових текстів. Основу мовленнєвої ситуації становить певна проблема, що втілюється у комунікативному завданні (усного і обов’язково письмового характеру). Вони повинні заохочувати студентів до свідомого і самостійного засвоєння знань з проекцією на творче їх застосування, що є можливим за моделювання проблемних ситуацій у процесі навчальної діяльності.

Упровадження мовленнєвих ситуацій як навчальних завдань лінгвістичного характеру на основі роботи із підібраними текстами допоможе дослідити зі студентами та сформувати необхідні практичні вміння щодо стилістично виправданого використання мовних засобів усіх рівнів у зв’язному висловлюванні, тобто в реальних умовах його використання: лексичного складу різних підстилів наукового стилю (використання в них явищ синонімії, антонімії, особливостей уживання науково-фахової, науково-педагогічної, інших видів термінології, професійної лексики, іншомовних слів); морфологічного (варіювання відмінкових форм іменників, використання форм ступенів порівняння прикметників, прислівників, явища синонімії прикметників і прислівників, особливості функціонування окремих розрядів займенників, відмінювання числівників та їх сполучення з іменниками, особливості використання прийменникових конструкцій, сполучників); синтаксичного (порядок слів у реченні, способи узгодження підмета з присудком, уживання синтаксичних конструкцій ускладненої структури, особливостей будови складних речень). Крім того, аналіз наукових текстів дасть змогу студентам з’ясувати їхню структуру: композиційну будову, види міжфразового зв’язку між компонентами [1].

На основі подібних завдань студенти вчать знаходити у мовних явищах специфічне, спільне та відмінне, зіставляти і протиставляти їх, виявляти взаємозалежність понять, особливо під час редагування, корекції текстів. Такі завдання дають змогу студентам побачити реальне функціонування кожного мовного явища, їхні комунікативні можливості, відчуття глибини словесно-виражального мовного багатства, а це сприятиме розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців.

Комунікативно-мовленнєві завдання із навчально-науковими текстами уможливають, крім того, використання мовних знань і умінь у змінених, самостійно відновлених або створених текстах професійного спілкування. Виконання їх сприяє формуванню необхідних мовленнєвих умінь:

- переконструювання текстів з метою введення запропонованих мовних одиниць, фахової термінології, поширення, відновлення їх;
- складання вторинних письмових наукових текстів: конспектів навчальної інформації, фахових наукових статей, анотацій інформаційних джерел, планів і тез;
- побудова самостійних текстів, створення усних або письмових власних висловлювань з різних науково-фахових аспектів до практичних занять, що систематизують й узагальнюють науково-навчальну інформацію у усній і писемній формах;
- робота з навчально-інформаційними, науково-інформаційними, довідковими, енциклопедичними джерелами для написання рефератів, доповідей, повідомлень.

Формування окреслених умінь можна проілюструвати за виконанням студентами навчального завдання щодо написання рефератів, яке передбачається на початку вивчення курсу “Українська мова за професійним спрямуванням”. На цьому етапі важливо не обмежувати ініціативи першокурсників. Саме ця форма аналітико-синтетичного опрацювання інформації є найкращим засобом практичного ознайомлення з культурою навчальної діяльності, пробудження інтересу до інтелектуальної праці взагалі. Завдяки цьому завданню можна виявити здібних і обдарованих студентів, аби залучати їх у надалі до науково-дослідної роботи. З методичного погляду в цій формі самостійної роботи закладена важлива передумова раннього розвитку творчості на рівні здібностей кожного студента, бо орієнтовні теми рефератів не обмежують його – студент заглиблюється у вивчення обраної проблеми відповідно до своїх нахилів і здібностей, уподобань і можливостей. Крім того, робота над рефератом передбачає:

- пошук, збір і вивчення джерел наукової інформації, які висвітлюють тему дослідження;
- здійснення різних видів читання: оглядового, пошукового, суцільного;
- переосмислення отриманої інформації з науково-інформаційних, довідкових, енциклопедичних джерел;
- смисловий аналіз тексту, його фрагментів з метою виокремлення основної інформації;
- згортання інформації до рівня плану, тез, конспекту, анотацій для її зберігання;
- класифікацію і систематизацію теоретичних положень, висновків, зроблених за темою;
- письмове оформлення результатів пошукової роботи та підготування до її публічного захисту;
- розвиток навичок доповідача та його опонента у процесі захисту реферату.

Після обрання теми студентами визначається проблематика реферату, складається план, структура майбутньої роботи. У цей час викладач опосередковано керує самостійною роботою студента, оскільки він потребує інструкцій, консультацій, порад.

Більшою самостійністю і творчістю відзначається час пошуку та відбору потрібної наукової літератури. Аби реферат був змістовним, необхідно вдало обрати фактичний матеріал, послуговуючись при цьому різними джерелами її пошуку та добору. На цьому етапі у студентів розвиваються навички наукового мислення, аналізу, синтезу, формується здатність критично сприймати й осмислювати відібрану інформацію. Водночас це і є період активної самостійної навчальної діяльності.

У процесі захисту рефератів студенти повідомляють про наслідки своїх досліджень. Успіх захисту багато в чому залежить від того, як першокурсник підготується до виступу під час практичного заняття, наскільки переконливо, зрозуміло, обґрунтовано з’ясує актуальність зібраного і систематизованого матеріалу. Як комунікативне

навчальне завдання варто передбачити можливі контраргументи з боку опонентів, визначених викладачем. Так опосередковано формуються навички дискусування, пошуку переконливих аргументів для спростування або доведення певних фактів. Захист реферату передбачає усний виступ рецензента (студента), який висловлює власну думку щодо якості виконаної роботи. Таким чином, завдяки реферуванню посилюється потяг студентів до самостійної роботи із джерелами наукової інформації, формується культура інтелектуальної праці, а, крім того, моделюється така комунікативна навчальна ситуація, за якої розвиваються мовленнєві навички майбутніх педагогів.

Професійно орієнтовані завдання за навчально-науковими текстами мають сформувати вміння та навички, пов'язані з майбутньою професією вчителя, і відрізняються від лінгвістичних і комунікативно-мовленнєвих своєю фаховою спрямованістю. Саме тому ефективними методами проведення практичних занять виступають різні види інтерактивного імітаційного навчання: розігрування ситуацій у парах або в групі (виступ на батьківських зборах із повідомленням за психолого-педагогічною проблемою); моделювання ситуацій професійного спілкування (мікровикладання, промова на певну науково-професійну тему). У подібні тренінги – ситуативні завдання можна запрограмувати будь-яке мовне явище або комунікативну проблему, що дозволяє розвивати важливі для вчителя уміння: слухати, говорити, запитувати, відповісти, аргументувати, переконувати, пояснювати, висловлювати думку, а головне створювати власні висловлювання професійного спрямування (усно, письмово).

Ці завдання покликані забезпечити творче професійне мовлення, пізнавальну мотивацію та професійне застосування знань у навчальних умовах. Крім того, професійно орієнтовані завдання допоможуть викладачам залучати студентів до постійної комунікативної практики, в якій формувалося б чуття культури мовлення, так необхідне майбутньому педагогу: сприяють активному мовленнєвому спілкуванню студентів, копіюванню мовних зразків, побудові власних висловлювань; відкривають значні можливості для усунення з мовлення помилок інтерферентного характеру; виводять за межі стандартних завдань; формують самостійність, ініціативу, сприяють професійному зростанню майбутнього педагога.

Вивчення мови – це засіб виховання високої інтелектуальної культури студентів, чому може сприяти культурологічний, пізнавальний потенціал використаних навчально-наукових текстів. Доведено, що рівень мовних знань і вмінь пов'язаний з рівнем загальної культури носіїв мови. Саме тому обов'язковим компонентом мовного навчання є використання культурологічного підходу до добору мовно-текстового матеріалу для аналізу та вправлень під час практичних завдань. Професійній, культурологічній підготовці майбутніх педагогів сприяє робота з інформативно-пізнавальними текстами різних підстилів наукового стилю з історії педагогіки, психології, історії та культури України, світу, різних галузей науки, обраної професії. Робота з таким текстовим матеріалом слугує формуванню національної свідомості, української ментальності, моральних переконань громадянина, що є важливим у професійному становленні майбутнього вчителя.

Таким чином, упровадження комунікативних ситуацій під час опрацювання навчально-наукових текстів у курсі “Українська мова за професійним спрямуванням” дозволить викладачеві педагогічного закладу не лише слідкувати за ступенем засвоєння студентами програмового матеріалу, а й спостерігати й оцінювати вироблення якостей культури усного і писемного мовлення як передумови майбутньої успішної професійної діяльності.

1. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови : навч.

пос. / Г.С. Онуфрієнко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

2. Пасинок В.Г. Теоретичні основи мовленнєвої підготовки вчителя : монографія / В.Г. Пасинок. – Харків : ІМІС, 2001. – 280 с.
3. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / Шевчук С.В., Клименко І.В. – К. : Алерта, 2010. – С. 645–662.

ФОНЕТИЧНІ КОРЕЛЯТИ КОГНІТИВНОЇ СТРУКТУРИ БІЗНЕСОВОЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Лозовий Дмитро

Велика кількість сучасних лінгвістичних досліджень присвячена взаємодії мовленнєвих стратів між собою, але варто зазначити, що дотепер на периферії дослідження залишаються ті, що виявляють характер взаємозв'язку когнітивного та фонетичного стратів мовлення. Вивчення специфіки реалізації когніції у звуковому мовленні є відносно новим напрямком досліджень, що ставить собі за мету довести наявність зв'язку між глибинним та поверхневим виявленням людського мовлення у певних комунікативних фреймах, а також дослідити його специфіку. Гендерні дослідження, що ставлять перед собою такі завдання, сприяють поглибленню та розвитку когнітивної лінгвістики та когнітивної фонетики, адже їх ключовим положенням є гендерна дихотомія сутності людства, з якої виникає бінарна система психічних процесів – чоловічого та жіночого – абстрактно-логічного, вербального і аналітичного, дискретного та просторово-образового, невербального, синтетичного і симультанного [3].

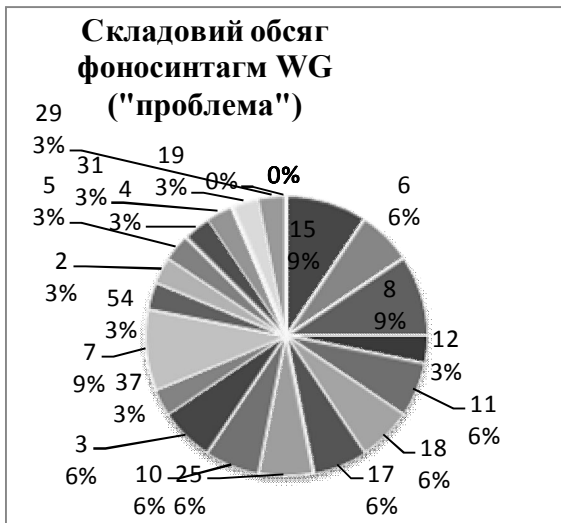
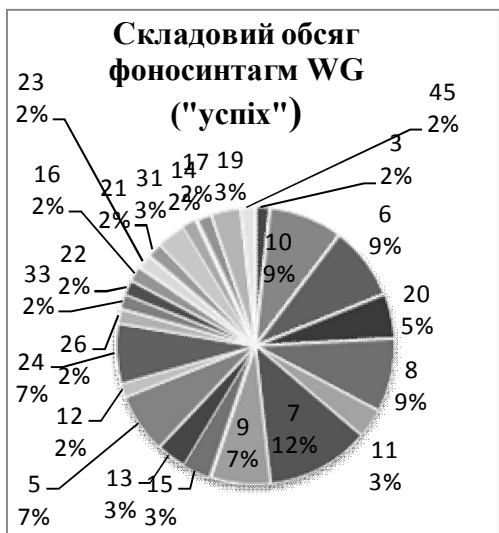
Метою даної статті є висвітлення результатів експериментально-фонетичного дослідження на предмет з'ясування специфіки реалізації концептів “успіх” та “проблема” у фреймі бізнесової презентації та визначення їх диференціальних ознак у звуковому мовленні, заснованих на гендерній розбіжності комунікантів.

Актуальність даного дослідження підкреслюється його специфікою, а саме зіставленням фонетичних та концептуальних параметрів дискурсу з оглядом на гендерний диморфізм соціуму. Наукова новизна дослідження виявляється у використанні методу зіставлення характеристик концептуального та фонетичного мовленнєвих рівнів задля виявлення особливостей гендерної мовленнєвої поведінки у дискурсивному фреймі бізнесового спілкування.

Під час проведення перцептивного аналізу бізнесових презентацій чоловіків (MG) та жінок (WG) було виявлено низку ознак, що віддзеркалюють наявність певної специфіки мовленнєвої поведінки адресантів.

Специфіка вербалізації концептів “успіх” та “проблема” адресантами-чоловіками дозволяє твердити про притаманність MG надлишковості у мовленні. Це виявляється, насамперед, більшою кількістю фоносинтагм як смислових квантів делімітації мовленнєвого потоку. У цьому плані гендерна різниця принципів квантування мовленнєвого потоку сягає 30%. Виявлена мовленнєва поведінка збігається із результатами досліджень, які наголошують на надлишковості у мовленні як факторі, притаманному мовцям-чоловікам [1, с. 200].

Водночас із цим, мовленнєва поведінка жінок характеризується більшим середнім показником складового обсягу фоносинтагм, що сигналізує щільність мовленнєвого потоку та забезпечує більший ступінь інформативності протягом однакового проміжку часу.

Запропоновані діаграми складового обсягу фоносинтагм MG та WG вербалізації концепту "успіх" насамперед, свідчать про те, що цей показник у комуніканта WG є ширшим за MG, переважно за рахунок фоносинтагм із великим обсягом складів. Така мовленнєва поведінка WG характеризується як намагання дотримуватися поведінки "ділової особистості", котра передбачає чоловічу мовленнєву поведінку, тобто стилістично нейтральну оцінну лексику, раціональний стиль оцінки повідомлень, асоціативні поля, пов'язані із професійною сферою, доступність, зрозумілість та логічну побудову висловлювань, мінімізацію комунікативного шуму, нівелювання експресивної лексики та максимум інформативності [1, с. 201]. Ця трансформація зумовлюється очікуваннями колективного адресата на доповідь лідера та прагненням адресанта грати відповідну статусну роль у фреймі "бізнесова презентація". У свою чергу, адресант MG вербалізує концепт "успіх", демонструючи впевненість та авторитетність, що виявляється більш частотним показником невеликих за обсягом фоносинтагм та більш дрібним членуванням фонофраз, на відміну від WG:

Концепт "ycnix" – WG: "Again, the majority of this increase } came from the continued shift from Wholesale to Retail | especially in China.|| But it was also helped } by mainline Retail outperformance } and an increased proportion of sales } from replenishment styles, | which more than offset } the mixed shift to the smaller Prorsum and London businesses, | which typically have lower gross margins } than the more established casual Burberry Brit |" [6];

Концепт "ycnix" – MG: "Against this tough consumer backdrop, it should be no surprise that the supermarket sector appears to be faring better than most other areas of retail. || Firstly, the competitive nature of the industry makes it a consumer champion. || The charts on the top right show how we've all been in ensuring that cost price pressures have not been fully passed on || [7];

Вищезазначені диференційні характеристики гендеру вербалізації концепту "успіх" також підкріплюються різними принципами квантування мовленнєвого потоку: дотримання WG "лідерського", "ділового" стилю проведення презентації, уникаючи різких змін обсягу фоносинтагм та, навпаки, обрання тактики частой їх зміни задля полегшення фокусування уваги адресата із боку MG, що свідчить про ознаки варіативності чоловічого мовлення у бізнесовому дискурсі. Поведінка MG у цьому плані характеризується як маніфестація закладених природою та соціальним контекстом гендеру домінуючих позицій у мовленні. Зазначимо, що у англомовному бізнесовому дискурсі історично закріплено комунікативну роль чоловіків як лідерів, отже, вони у більш повному обсязі користуються діапазоном мовних засобів

без ризику втрати комунікативної ролі лідера. Статусна роль англійської жінки у бізнесовій комунікації, навпаки, вимагає боротьби за своє існування та маніфестацію цієї боротьби задля зміння історично закріпленої соціальної ролі “другого плану” на статус “business woman”. Порівняння графіків складового обсягу фоносинтагм дозволяє стверджувати, що жінкам притаманна “дифузна” модель квантування дискурсивного простору, позаяк чоловікам притаманна “компактна”.

Наведені приклади також виявляють специфіку акцентного контуру фоносинтагм, що вербалізують концепт “успіх”. Динаміка акцентного контуру фоносинтагм, продукованих мовцем WG, характеризується переважно однією-двома ритмічними групами із поступовим їх збільшенням у прямих пропорціях до семантичного навантаження.

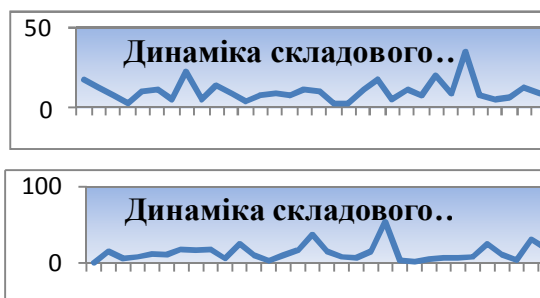
Водночас, акцентний контур презентації MG характеризується чергуванням фоносинтагм із малою та підвищеною кількістю ритмічних груп, що має на меті полегшення сприйняття інформації. Однак, семантичне навантаження концепту “успіх” розкривається переважно за допомогою коротких фоносинтагм із однією-двома ритмічними групами, що маніфестує “раціо” чоловічого гендеру у мовленні, адже чоловікам притаманна сегментація мовленнєвого потоку на коротші смислові кванти, на відміну від жінок, характерним показником мовлення яких є складніші синтаксичні конструкції [1, с. 201]. Також така поведінка є маніфестацією позиції лідера, адже стабільне, чітке розміщення акцентів у коротких фоносинтагмах є показником впевненості реалізації запропонованої інформації.

Реалізація концепту “проблема” є іншою ключовою складовою бізнесової презентації. За наявності мети показати компанію успішною реалізація цього концепту вимагає специфічних тактик та стратегій, аби зменшити негативний вплив на адресата. При цьому важливу роль грає як прагматика побудови виступу (концепт “проблема” зазвичай змінюється концептом “успіх”, аби применшити його вплив та сконцентрувати увагу слухача на успішній стороні справи), так і його фонетичні кореляти. Також варто зазначити, що характеристики вербалізації концепту “проблема” жінками та чоловіками мають певні відмінності.

Порівняно із складовим обсягом фонетичного страту концепту “успіх”, у промовах чоловіків спостерігається підвищення варіативності складового обсягу концепту “проблема”, переважно за рахунок великих та середніх фоносинтагм. Те ж саме явище спостерігається і у промовах жінок, однак із підвищенням кількості середніх

фоносинтагм. Аналіз динаміки зміни обсягу фоносинтагм у чоловіків виявляє підвищення зазначеної характеристики на початку та наприкінці реалізації концепту, тимчасом як промови жінок характеризуються підвищеним обсягом фоносинтагм у середині виступу із поступовим його зниженням наприкінці. Зазначений факт ще раз підкреслює тяжіння WG до класичної моделі виступу оратора – під час реалізації концепту “проблема” жіноча фонетична модель виступу ще більше наближається до еталонної чоловічої, тоді як MG виявляє більшу ступінь варіативності, підвищуючи при цьому аргументативний вплив на слухача.

Концепт “проблема” – WG: “So now focusing on our Retail and Wholesale business. || As we've discussed before, | the shift from Wholesale to Retail | impacts the shape of our P&L account. || It benefits the growth margin percentage | but negatively impacts | both the operating expenses ratio | and the overall Retail/Wholesale operating margin percentage. || Although obviously overall | we make a much higher cash profit | through this shift to Retail || [6];

Концепт “проблема” – MG: “We are all well aware | of the very fragile consumer environment currently. || An irony for the consumer | is that whilst the economy was technically in recession in two thousand and nine, disposable incomes did rise a little bit, | as the effect of tax rises | had yet to be seen. || In twenty eleven, | whilst technically we are out of recession, | the consumer is seeing, and feeling, | a sizeable reduction | in their disposable income || [7].

Акцентна динаміка фоносинтагм вербалізації концепту “проблема” частково збігається із складовою – частотність повнонаголошених складів у мовленні MG підвищується на початку та наприкінці виступу, тимчасом як WG робить найбільшу кількість акцентів у середині промови.

Спираючись на дані щодо властивості людського мозку до більш уважного сприйняття блоку інформації на початку та наприкінці його подання [5], ми маємо зазначити, що принципи вербалізації концепту “проблема” у промові адресантів-жінок намагаються її урахувати із метою досягнення перлокутивного ефекту за умов мінімізації мовленнєвого ресурсу – акцентне навантаження значно зростає за тих умов, коли здатність мозку до запам'ятовування дещо послаблена. У цей самий час ад-

ресанти-чоловіки тяжіють до використання інших тактик, а саме максимізації досягнення перлокутивного ефекту шляхом посилення акцентів у той момент, коли мозкові здатності адресата до запам'ятовування не є послабленими. Водночас, зниження кількості акцентів разом із зниженням здатності аудиторії до уважного сприйняття інформації дає змогу приховати деякі факти шляхом уникнення їх зазначення або маніпуляції без виклику уваги з боку адресата.

Проаналізувавши специфіку вербалізації концептів “успіх” та “проблема” у фреймі бізнесової презентації адресантами MG та WG, ми дійшли висновку, що чоловікам більш властива варіативність фонетичних засобів задля досягнення перлокутивного ефекту. Незважаючи на те, що адресанти-жінки намагаються дотримуватися риторичного стилю лідера, їх мовленнєвій поведінці частіше бракує елементів, які маніфестують впевненість у собі, охоплення уваги аудиторії, раціональний підхід до членування мовленнєвого потоку та надання інформації, що у сфері бізнесової комунікації є показником успішного публічного ратора-чоловіка. Отримані статистичні дані мовленнєвої поведінки адресантів-жінок частково збігаються із положенням, що “жінки прагнуть говорити відповідно до норм літературної мови [...] демонструють гіперкоректну мовленнєву поведінку, [...] у Британії жінки набагато суворіше, ніж чоловіки, дотримуються британського вимовного стандарту, особливо в офіційних ситуаціях” [4, с. 70]. Такою комунікативною поведінкою жінка у бізнесовій сфері намагається копіювати чоловічий стиль комунікації, аби набути більшого ступеня впевненості та довіри до її слів, компенсувати вади соціокультурної ролі “другого плану” для жінки у британському суспільстві. Також наші висновки підтверджують припущення, що жінки, які обирають керівну посаду, будуть говорити подібно до чоловіків, наслідуючи їх домінуючість [2], що виявляється у намаганні жінок дотримуватися класичного чоловічого стилю презентації. У свою чергу, чоловіче мовлення звучить більш вагомим за рахунок варіативності – більш логічного розташування акцентів відповідно до комунікативної ситуації та коротших фоносинтагм. Варто зазначити, що чоловіки можуть дозволити собі більший ступінь варіативності у діловому мовленні без втрати іміджу через соціокультурні засади британського суспільства, які визначають керівника-чоловіка успішнішим за керівника-жінку.

Подальші перспективи дослідження пов'язані із відтворенням кореляції акустичних моделей бізнесової комунікації у гендерному аспекті.

1. Белянин В. П. Психолінгвістика. Учебник / В. П. Белянин. – 22-е изд. – М.: Флинта; Московский психолого-социальный институт, 2004. – 232 с.
2. Бендас Т.В. Гендерные исследования лидерства / Т.В. Бендас // Вопросы психологии. – М., 2000. – С. 87–96.
3. Вейн А. Мозг и творчество [Електронний ресурс]. / А. Вейн // Наука и жизнь, № 3, 1983. – Режим доступу: http://os24.org/files/a-z/human-mind/A_Vein-Human_Mind-RU.html.
4. Захарова Ю.М. Интонационная организация современного английского повествования: Навч. посібник / за ред. А.Д. Беловой. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – 84 с.
5. Роуз С. Устройство памяти. От молекул к сознанию / С. Роуз – М.: Мир, 2001. – 384 с.
6. Cartwright Stacey –Interim 2011 Burberry Group PLC Earnings Conference Call [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.burberryplc.com/bbry/results-centre/respre/rep2011/2011-11-15/2011-11-15_transcript.pdf.
7. Pennycook Richard, Group Finance Director. Morrisons Interim Results Announcement, 8 September 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.morrisons.co.uk/Documents/Interims%20Results%20-%208%20September%202011%20%20Full%20Media%20Script.pdf>

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “ДЕРЖАВНА МОВА” В “КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА” 1710 р., КОНСТИТУЦІЯХ УРСР ТА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 1996 р.

Лунь Петро

Розвиток демократичної правової держави і формування громадянського, національно свідомого суспільства та української нації вимагає високого рівня розвитку конституційного права України, яке регулює найважливіші суспільні відносини. Українські Конституції були об'єктом дослідження істориків: О. Субтельного [19], Д. Дорошенка [4], О. Прицака [17]; правознавців: М. Василенка [1], О. Кресіна [13] та інших; літературознавців: М. Трофимука [20], В. Шевчука [23]; мовознавців: Л. Масенко [21], О. Данилевської [2], І. Фаріон [22]. Особливо актуальним є питання дослідження термінології цього права. В сучасній лінгвістиці дослідження факторів формування змісту поняття “державна мова” не здійснено. Тому метою статті є аналіз і порівняння змісту, який вкладали у поняття “державна мова” творці першої Конституції України, конституцій Української Радянської Соціалістичної Республіки і автори сучасної Конституції України 1996 року.

У переліку завдань: 1) аналіз розуміння поняття “державна мова” в “Першій Конституції України” 1710 р.; 2) огляд чотирьох конституцій УРСР і виявлення суті цього терміна; 3) опис трактування у Конституції України 1996 р. поняття “державна мова”.

Варто зазначити, що кожна конституція, яка створювалася в історії України, є лише основою, і для втілення ідей, закладених у ній, потрібно приймати не один десяток законів з того чи іншого питання. Тому у дослідженні увага спрямована не лише на конституції, а й на закони, які супроводжували їх і які стосувалися формування поняття “державна мова”. Тому джерельною базою, крім “Конституції Пилипа Орлика”, чотирьох конституцій УРСР, сучасної Конституції України 1996 р., послужили закони, у яких вживається термін “державна мова”.

Формування поняття “державна мова” тривало декілька століть, упродовж яких український народ відстоював свою державність. Як зазначає дослідниця О. Данилевська, “початком політичної консолідації нації скрізь було мовне питання. Закріплення в українській суспільній свідомості за українською мовою статусу державної – важливий етап у визріванні української національної ідеї” [2, с. 61].

Багатовікове становлення Конституції України відбувалося разом із становленням української мови. Тому українська Конституція має не лише свою історію виникнення, розвитку і становлення, а й історію розвитку мови Основного Закону. Усі українські конституції лягли в основу формування термінології конституційного права України.

Історія української Конституції налічує декілька століть. Її початком вважають 5 квітня 1710 р., коли було прийнято “Конституцію Пилипа Орлика”. Наступною була Конституція УНР від 29 квітня 1918 року. Певний внесок у розвиток української Конституції залишили також конституції УРСР 1919, 1929, 1937, 1978 років. Становлення завершилося прийняттям 28 червня 1996 року нової Конституції України.

1. “Конституція Пилипа Орлика” 1710 р.

Першими писаними конституціями тривалий час вважали Конституцію США 1787 р., Конституції Франції та Польщі 1781 р. Сьогодні науковцями об'єктивно об-

грунтовано, що першою писаною конституцією була прийнята 5 квітня в м. Бендерах Українська Конституція 1710 року, яка мала назву “Пакти й Конституції законів і вольностей Запорозького Війська”, або “Конституція Пилипа Орлика” [15, с. 3–4].

Після смерті Івана Мазепи 22 вересня 1709 року Пилипа Орлика обирають гетьманом. У день виборів було також проголошено державну Конституцію України – “Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького” [3, с. 10]. Конституція складалася з преамбули та шістнадцяти статей. Як зазначають дослідники, прийняття цього документа було зумовлене почуттям патріотизму Пилипа Орлика і любові до своєї Батьківщини. Цей закон він вважав запорукою подальшого розвитку та незалежності України, відобразивши в ньому тогочасні ідеали української нації. Автор у преамбулі Конституції схематично виклав історію українського народу та Війська Запорозького, висловив ідею споконвічного прагнення українців до власної державності, наголошував на природному праві кожної нації на самовизначення з-під чужоземного панування [15, с. 8].

“Конституція Пилипа Орлика” не містить окремої статті про мовне питання чи поняття “державна мова”. Не було у той час і жодних законів зі згадками поняття “державна мова”. Автори¹ не вважали за потрібне і не ставили собі за мету висвітлення цього питання у Конституції: розуміння того, що окрема нація, окремий народ має свою власну мову, було очевидним і не вимагало акцентування. Варто зазначити, що перші конституції Англії, Польщі, Франції та Америки також не мали у своєму змісті визначень про те, яка мова має бути державною чи обов’язковою. У європейській практиці кожна унітарна нація допускала вільний розвиток усіх мов на своїй території, але державною мовою була мова її титульного народу.

Щоб вповні зрозуміти дух Конституції Пилипа Орлика, варто акцентувати на освіті автора. Орлик навчався у Києво-Могилянській Академії. В цей час Академія була єдиним вищим загальноосвітнім навчальним закладом України й Східної Європи загалом. Повний курс навчання в Академії тривав дванадцять років. Освіта в цьому навчальному закладі на цей час відзначалася тим, що студентів навчали багатьом мовам. Це були класи: грецької, латинської, польської, німецької, французької, єврейської і російської мов. Акцентувалося на вивченні руської (української) мови. У 1649 р. патріарх Єрусалимський Паїсій, відвідавши Київський колегіум, писав, що в ньому є вчителі “високого мистецтва”, які навчають молодь “слов’янській мові як властивій” [5, с. 70]. Отже, випускники Академії, а серед них і Пилип Орлик, добре володіли українською мовою і знали її граматику, це була рідна для них мова. У навчанні особливої уваги надавалось також латинській мові, володіння якою не лише було ознакою освіченої людини того часу, а й давало можливість пізнати сучасну європейську науку. Усі ці факти свідчать, що Пилип Орлик володів латинською мовою не гірше за рідну, українську.

Текст Конституції написаний двома мовами: тогочасною книжною українською та латинською мовами. Латинськомовний документ призначався для освічених випускників Києво-Могилянської Академії, козацької старшини. Ще однією причиною написання Конституції латиною було бажання донести суть цього документа до

інших європейських країн, підтримкою яких хотів заручитися Пилип Орлик під час визвольної боротьби. Латинська мова в цей час була мовою міжнародного спілкування, якою писалися найважливіші документи цього часу у Європі. Текст латинською мовою підкреслював серйозність, значущість цього документа.

З іншого боку, пишучи текст рідною мовою, автор бажав зробити доступним його зміст і суть якнайбільшій кількості україномовних людей того часу – жителів міст та сіл, бо очевидно, що латинський текст не міг виконати такого завдання. Було б також незрозумілим, якби документ такого суспільно важливого значення не був написаний мовою тієї національності, для якої його склали.

Мовознавець Ірина Фаріон розкриває мовну свідомість творців цієї Конституції крізь призму базових термінів пам’ятки. Вона зазначає, що серед юридичних термінів були вжиті “природне право” та “права та волності”, що “є виявом традиційно прогресивної правосвідомості нашого народу та яскраво вираженої ідентичності” [22, с. 123].

Автори Конституції розуміли значення цього терміна так, як його сьогодні визначають провідні правознавці. Зокрема, у словнику Петра Шляхтуна “Конституційне право: словник термінів” це поняття визначають як “сукупність прав людини, які зумовлені самою її природою і не залежать від волі держави. Природними правами і свободами кожна людина наділена від народження” [24, с. 423]. Вживаючи цей термін, автори акцентували на праві людини на життя, свободу, на вільне володіння своєю рідною мовою та інших особистих прав і свободах, яких зобов’язана додержувати кожна держава стосовно своїх громадян.

Можемо робити перший висновок, що хоча поняття “державна мова” не вживається у “Конституції Пилипа Орлика”, але його суть наскрізно проходить через цілий текст документа. Той факт, що документ написаний тогочасною українською мовою, свідчить про усвідомлення значення мови під час творення могутньої незалежної держави. Одна державна мова – мова титульної нації і можливість розмовляти, розвивати рідну мову – є природним правом кожної людини.

2. Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки.

За період існування УРСР було прийнято чотири Конституції. 24 березня 1919 року була прийнята Перша Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки [11, с. 146]. У ній не йдеться про жодні мовні питання, не згадується статус української мови.

15 травня 1929 року IX Всеукраїнський З’їзд Рад робітничих, селянських та солдатських депутатів постановою затвердив нову Конституцію Української Соціалістичної Радянської Республіки [15, с. 53]. У цій Конституції також не згадується про поняття “державна мова”. Хоча у ст. 20 зазначено: “*Мови всіх національностей, що живуть на території Української соціалістичної радянської республіки, рівноправні й кожному громадянину, незалежно від його національної приналежності, забезпечується цілковита можливість в його зносинах з державними органами і у зносинах державних органів з ним, у всіх прилюдних виступах, а також у всьому громадянському житті – вживати рідної мови*” [12, с. 276].

30 січня 1937 року Надзвичайний чотирнадцятий З’їзд Рад УРСР² прийняв постанову, якою затвердив Тре-

¹ “...Поміж особами, – писав Пилип Орлик, – що обмірковували точки цього документа, були Войнаровський, Гордієнко, Горленко, Ломиковський, Миревич, Максимович... Були на нарадах і люди світського й духовного стану та численні знатні особи” – Кульчицький В. С., Бойко І. Й. Генезис та еволюція української конституції. Навчальний посібник для студентів юридичного факультету. – Львів, 2007. – С. 9.

² У січні 1937 року замість “Українська Соціалістична Радянська Республіка” була встановлено назву “Українська Радянська Соціалістична Республіка” // Кульчицький В. С., Бойко І. Й. Генезис та еволюція української конституції. Навчальний посібник для студентів юридичного факультету. – Львів, 2007. – С. 57.

тю Конституцію Української Радянської Соціалістичної Республіки [15, с. 57]. У ст. 109 вперше фіксувалося положення про те, що “судочинство в УРСР проводиться українською мовою” [8, с. 378]. Також у ст. 120, у якій йдеться про право громадян УРСР на освіту, зазначено, що “це право забезпечується... навчанням у школах рідною мовою” [8, с. 379].

20 квітня 1978 року сьомою сесією Верховної Ради УРСР було прийнято нову Конституцію УРСР [15, с. 62]. У ст. 34 записано: “Громадяни Української РСР різних рас і національностей мають рівні права. Здійснення цих прав забезпечується політикою всебічного розвитку і зближення всіх націй і народностей СРСР..., можливість користуватися рідною мовою та мовами інших народів СРСР” [9, с. 644]. У ст. 43 повторювалося положення Конституції Української РСР 1937 року про те, що громадяни Української РСР користуються “можливістю навчання в школі рідною мовою” [9, с. 646]. Статтею 157 передбачалося, що “судочинство в Українській РСР проводиться українською мовою” [9, с. 667], проте додавалися також мови більшості населення цієї місцевості.

З вищесказаного можемо робити висновок про погляд творців конституцій УРСР на розвиток української державності, а зокрема й української мови як державної. Українська мова починає втрачати домінуючу позицію, проте її функціонування у різних суспільних сферах після діяльності урядів УНР було настільки широким, що Радянська влада не могла просто ігнорувати існування такої потужної на той час мови. Тому з 1922 до 1930 р. був прийнятий ряд законів, спрямований на здобуття прихильності українського народу через мовну сферу. 22 листопада 1922 р. ВУЦВК затвердив “Кодекс законів про народну освіту в УРСР”, де сказано: “українська мова як мова більшості населення України, особливо на селі, і російська мова як мова більшості населення в містах і загальносоюзна мова, мають в УРСР загальнодержавне значення і повинні викладатися у всіх навчально-виховних закладах Української Соціалістичної Радянської Республіки” [18]. Вислів про те, що українська мова має “загальнодержавне значення” є дуже близьким до поняття “державна мова”, але тодішня влада не могла використовувати цей термін щодо української мови.

Статус української мови, близький до державного, гарантувало “Положення про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури”, затверджене 6 липня 1927 року. У ньому зазначалося: “Відповідно до переважного числа людності УСРР, що говорить українською мовою, брати як переважну мову для офіційних зносин українську мову” (розд. I) [7].

Описуючи в загальних рисах особливості радянської українізації, Г. Яворська зауважує, що ще в 1928 році українську мову у “Віснику Інституту української наукової мови” УАН називають державною, хоч за радянською конституцією вона цього статусу не мала [2, с. 55].

Політика УРСР від часу її створення до 30-х років у сфері мови керується принципами українізації. Проте вже на початку 30-х рр. українські координати помітно звужуються, здобутки українізації ліквідуються, а 22 листопада 1933 р. ЦК КП(б)У ухвалює постанову про її припинення [18]. Почався зворотний процес – звуження функцій української мови й витіснення її російською.

Отже, у жодній із чотирьох Конституцій УРСР (1919, 1929, 1937, 1978 років) немає поняття “державна мова”. Така мовна політика УРСР спричинила обмежене використання української мови як державної, відбувалося гальмування природного розвитку її системи, вдосконалення функціональних стилів, що зумовлювало денационалізацію українського народу, призупинення національно-духовного розвитку. У зв’язку з цим громад-

ськість республіки дедалі наполегливіше порушувала питання про необхідність надання українській мові статусу державної [7].

3. Конституція України 1996 року.

28 жовтня 1989 р. Верховна Рада УРСР прийняла Закон УРСР “Про мови в Українській РСР”, в якому сказано: “Відповідно до Конституції Української РСР державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах життя” (ст. 2 розд. I) [6, с. 19]. Справу утвердження статусу української мови як державної призупинило й те, що певні політичні сили упродовж 1994 р.– першої половини 1996 р. настійно домагалися проголошення російської мови як “офіційної” поряд із державною українською. Фактично мова йшла про дві державні мови, оскільки термін “офіційна мова” в міжнародній практиці – це синонім терміна “державна мова”. Визнання російської мови як офіційної призвело б до суттєвого обмеження функцій української мови як єдиної державної мови [18].

У гострій політичній боротьбі, що тривала навколо тексту Конституції України 1996 р. [10], питання про державність української мови було одним із центральних. У Конституції України, прийнятій Верховною Радою 28 червня 1996 р., зафіксовано: “Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України” (ст. 10) [6, с. 15].

Щоб зрозуміти, що законодавець вкладає у поняття “державна мова”, розглянемо офіційне тлумачення Конституційного Суду України положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови: “Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов’язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя” [6, с. 115].

Далі у рішенні уточнено, у яких сферах публічного життя повинна використовуватися державна мова і коли знання української мови є обов’язковим: “Українська мова як державна є обов’язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо)”; “Відповідно до чинних законів питання застосування української мови визначено щодо розгляду звернень громадян; діяльності Збройних Сил України та Національної гвардії України; видання друкованої продукції, призначеної для службового та ужиткового користування, що розповсюджується через державні підприємства, установи і організації (бланки, форми, квитанції, квитки, посвідчення, дипломи тощо); висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації; оформлення митних документів тощо”; “мовою виховання в дитячих дошкільних установах, мовою навчання і виховання в загальноосвітніх школах, професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах є українська мова”; “володіння державною мовою є обов’язковою умовою для прийняття до громадянства України”; “службові особи державних органів, установ і організацій повинні володіти українською мовою”; “володіння українською мовою є однією з обов’язкових умов для зайняття декількох державних посад (Президента, судді та судді Конституційного суду України)” [6, с. 115–118].

Здавалося б, сьогодні влада декларує активну позицію щодо впровадження державної мови у всі сфери суспільного життя. Про це можуть свідчити стаття 10 Конс-

титуції України, закони “Про мови в Українській РСР” [6, с. 19–28], “Про прокуратуру” [6, с. 30], “Про місцеві державні адміністрації” [6, с. 30–31], “Про місцеве самоврядування в Україні” [6, с. 32], “Про національні меншини” [6, с. 34], “Про друковані засоби масової інформації в Україні” [6, с. 35], “Про телебачення і радіомовлення” [6, с. 37], “Про рекламу” [6, с. 41], “Про видавничу справу” [6, с. 45], “Про кінематографію” [6, с. 48], “Про вищу освіту” [6, с. 49], “Про інформацію” [6, с. 50], “Про захист прав споживачів” [6, с. 51].

Проте за двадцятилітню історію функціонування української мови як державної в незалежній Україні доводиться констатувати факт невідповідності між реальною мовною ситуацією в Україні та деклараціями найвищої юридичної сили, викладеними у вищезгаданих законах.

Сучасну мовну ситуацію в Україні регулює Закон “Про мови” (1989) Української Радянської Соціалістичної Республіки – неіснуючої держави. Колишні ж країни СРСР оновили своє мовне законодавство: Молдова – 1994 р. зі змінами у 2003 р., Казахстан – 1997 р. зі змінами у 2004 р., Білорусь – у 2004 р., Киргизія – 2004 р., Таджикистан – 2009 р. Україна, як незалежна з 1991 р. держава, теж потребує нового закону про мови, про що твердять українські та закордонні експерти [16, с. 22].

Отже, аналіз “Конституції Пилипа Орлика” 1710 р., конституцій Української Радянської Соціалістичної Республіки (1919, 1929, 1937, 1978 років), Конституції України 1996 р. та низки законодавчих актів дав змогу простежити динаміку формування поняття “державна мова”. Простежено, як поступово упродовж зазначеного періоду ставала конкретнішою мета надати українській мові статусу державної – від декларацій “про природне право” до офіційного затвердження цього статусу в Конституції України. Термін “державна мова” не вживається у “Конституції Пилипа Орлика”, але його суть наскрізно проходить через цілий текст документа. Автори документа розуміли, що одна державна мова – мова титульної нації і можливість розмовляти, розвивати рідну мову – є природним правом кожної людини. У жодній із чотирьох Конституцій УРСР (1919, 1929, 1937, 1978 років) також не вживається поняття “державна мова”. У Конституції України 1996 р. питання про державність української мови було одним із центральних. Термін “державна мова” зафіксовано у ст. 10 цього Закону та офіційно протлумачено Конституційним Судом України щодо застосування державної мови у різних сферах публічного життя.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в аналізі та описі процесу формування змісту та обсягу поняття “державна мова” в усіх українських конституціях та законах.

1. Василенко М. Конституція Пилипа Орлика. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1997. – 36 с.
2. Данилевська О. М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР / Оксана Данилевська. – К., 2009. – 176 с.
3. Договори і постанови (Конституція Пилипа Орлика) / за ред. О. Алферова. – К.: Темпора, 2010. – 150 с.
4. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т. 1–2. – К., 1993–1995. – 349 с.
5. Хижняк З. І. Історія Києво-Могилянської академії / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2003. – 184 с.
6. Законодавчо-нормативні акти з питання функціонування української мови як державної: Збірник. 2-ге вид. / Упорядн. Ярослав Буряк і Ростислав Новоженець. – Львів: Астролія, 2010. – 200 с.
7. Ізборник. Енциклопедія “Українська мова”. Термін державна мова // <http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um14.htm>.
8. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (1937 р.) // Хрестоматія з історії

держави і права України: У 2 т. / за ред. В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – Т. 2. – 726 с.

9. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (1978 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. / за ред. В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – Т. 2. – 726 с.
10. Конституція України: офіц. текст: редакція від 4 лютого 2011 р. – К.: Майстер-клас, 2011. – 80 с.
11. Конституція Української Соціалістичної Республіки (1919 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. / за ред. В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – Т. 2. – 726 с.
12. Конституція Української Соціалістичної Республіки (1929 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т. / За ред. В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – Т. 2. – 726 с.
13. Кресін О. Конституція П. Орлика // Політологічні читання. – 1995. – № 3. – С. 257–261.
14. Крупицький Б. Д. Гетьман Пилип Орлик (1672-1742): його життя і доля / Вст. ст. О. Оглоблина. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956. – 80 с.
15. Кульчицький В. С. Генезис та еволюція української конституції. Навчальний посібник для студентів юридичного факультету / В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко. – Львів, 2007. – 96 с.
16. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.
17. Прицак О. Пилип Орлик, його конституція і бачення проблем тогочасної України // Дзвін. – 1990. – № 2.
18. Статус української мови // http://uk.wikipedia.org/wiki/Статус_української_мови.
19. Субтельний О. Історія України / О. Субтельний. – К.: Знання, 1995. – 475 с.
20. Трофимук М. Перша Конституція України П. Орлика 1710 р. / М. Трофимук. – К.: Веселка, 1994. – 77 с.
21. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. – К.: Вид. дім “Киево-Могилянська акад.”, 2005. – 399 с.
22. Фаріон І. “Конституція Пилипа Орлика 1710 року” крізь призму її базових когнітивних термінів / Ірина Фаріон // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2011. – № 709. – С. 125–131.
23. Шевчук В. П. Історія української державності: курс лекцій / В. П. Шевчук, М. Г. Тараненко. – К., 1999. – 480 с.
24. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.

КАНЦЭПТУАЛІЗАЦЫЯ ЭМОЦЫІ ТРЫВОГІ Ў ФРАЗЕАЛОГІІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

Ляшчынская Вольга

У апошні час у лінгвістыцы актыўна дзейнічае працэс пераасэнсавання ролі мовы ў генерыраванні і функцыянаванні асноўных механізмаў кагнітыўнай чалавека і культурнастваральнай дзейнасці. Акцэнт пры гэтым змяшчаецца ў бок разумення мовы не толькі як сродку камунікацыі, але і як сродку культурнага коду нацыі. Мова выступае інструментам канцэптуалізацыі і спосабам фіксацыі вынікаў гэтага працэсу – нашай карціны свету, нашых ведаў аб ім. Лінгвакультуралагічны падыход да вывучэння мовы і яе адзінак апіраецца на ідэю аб акумулятыўнай функцыі мовы, дзякуючы якой у мове адлюстроўваецца, захоўваецца і перадаецца вопыт народа, яго светабачанне і светаадчуванне.

Сфера ўнутранага свету чалавека, звязаная з эмоцыямі, вызначаецца шматкампанентнасцю, здольнасцю структуравацца ў мове ў семантычную прастору. Адным фрагментам эмацыянальнай канцэптасферы з’яўляецца эмоцыя трывогі. Аб’ектам увагі нашага даследавання аб-

раны фразеалагічныя адзінкі (ФА), якія здольныя кансерваваць форму і змест, выступаць адным з галоўных сродкаў рэканструкцыі моўнай карціны свету, у прыватнасці эмоцыі трывогі, узнаўлення нацыянальнага вобраза чалавека, нацыянальна-культурнай спецыфікі, даносіць з глыбін стагоддзяў “скрытыя культурныя сэнсы, <...> выконваць ролю знакаў “мовы” культуры” [4, с. 683] і якія не былі прадметам вывучэння.

Паводле дыферэнцыяцыі эмоцыі псіхолагамі на базавыя і перыферычныя эмоцыі трывогі не ўключана ў пералік базавых, яе нельга разглядаць як нейкі асобны, самастойны феномен эмоцыі, паколькі “ў аснове феноменалогіі трывогі ляжыць перажыванне страху” [2, с. 220]. Яшчэ адна асаблівасць трывогі, на якую звяртаюць увагу псіхолагі, – гэта тое, што чалавек ў стане трывогі, “як правіла, перажывае не адну эмоцыю, а нейкую камбінацыю, ці патэрн розных эмоцыі, кожная з якіх аказвае ўплыў на нашы сацыяльныя ўзаемаадносіны, на наш саматычны стан, на наша ўспрыманне, думкі і паводзіны”. У патэрн уваходзяць страх як самая значная эмоцыя ў гэтай камбінацыі, туга, віна і сорам [2, с. 321].

На лексічным узроўні эмоцыя трывогі ў беларускай мове абазначаецца лексемай *трывога* ‘неспакой, моцнае душэўнае хваляванне, выкліканае страхам, апаскай і пад.’ [8, с. 530], дзе, як відаць з лексікаграфічнай дэфініцыі, падмацоўваецца вызначаная псіхолагамі аснова трывогі – страх, але навукова вызначаны патэрн трывогі адрозны, паколькі тут відавочная сувязь трывогі з неспакоем і хваляваннем.

А як канцэптуалізуецца і якую ролю адыгрывае эмоцыя трывогі ў фразеалагічнай эмацыянальнай канцэпцыйнай карціны свету беларусаў? Адказ на гэта пытанне тым больш важна, што сярод ФА, якія рэпрэзентуюць эмоцыі і пачуцці, зафіксавана каля 50 ФА [3]. А крытэрыем выдзялення іх з’яўляецца наяўнасць семы ‘трывога’ ў дэфініцыі ФА. Такім чынам трывога катэгарызуецца як асобная эмоцыя. Праўда, заўважым, што ў фразеалагічным значэнні ўсіх выдзеленых ФА ўключаны, як правіла, найменні трох эмоцыі, аб’яднаныя паміж сабой базавай эмоцыяй страху як іх асновы, – трывога, неспакой і хваляванне, што адлюстроўваецца дзякуючы ўжыванню ў дэфініцыях ФА назоўнікаў *трывога*, *неспакой*, *хваляванне* альбо дзеясловаў *трывожыць*, *трывожыцца*, *непакойць*, *непакойцца*, *хваляваць*, *хвалявацца* ці прыслоўя *трывожна*. Гэта дазваляе адзначыць, што лексікаграфічныя дэфініцыі ФА, як і лексемы *трывога*, падмацоўваюць назіранні псіхолагаў адносна адсутнасці асноў для гэтай эмоцыі як самастойнай. А для поўнага і дакладнага вырашэння пытання аб шляхах і спосабах канцэптуалізацыі эмоцыі трывогі асноўную ўвагу скіруем непасрэдна на вызначэнне лінгвакагнітыўнага і лінгвакультуралагічнага аспектаў у выяўленых ФА беларускай мовы, што рэпрэзентуюць эмоцыю трывогі.

Усе ФА з эмасмай ‘трывога’ падзяляюцца на некалькі семантычных мікрагруп: ‘адчуваць трывогу’, ‘даводзіць да трывогі’, ‘прыкмета адчування трывогі’ і ‘паднімаць трывогу’. Як відаць, пры канцэптуалізацыі эмоцыі трывогі ў цэнтры ўвагі аказваецца не прычына ці аб’ект эмоцыі, а характар перажывання суб’екта.

Цэнтр семантычнай групы ‘эмоцыя трывогі’ складаюць ФА з агульным значэннем ‘адчуваць трывогу’ і ‘даводзіць да трывогі’, якія вызначаюцца колькасцымі паказчыкамі (адпаведна 20 і 12) і большасць з якіх пабудавана на аснове метафарычнай мадэлі ‘эмоцыя трывогі / неспакою / хвалявання – фізіялагічны працэс’, дзе выяўляецца сувязь змен пэўных органаў чалавека з усведамленнем эмоцыі трывогі.

Асноўнымі органамі адчування эмоцыі трывогі і ўздзеяння з гэтай яе выклікаць выступаюць сэрца і душа як цэнтры эмоцыі і пачуццяў чалавека, носбіты псіхіч-

ных працэсаў, у тым ліку і эмацыянальных. Менавіта *сэрца* і *душа* з’яўляюцца самымі частотнымі кампанентамі ФА, а ў іх складзе яны выяўляюць стэрэатыпінасць мыслення і выступаюць эталонамі адчування трывогі: *балець / хварэць душой / сэрцам* ‘моцна перажываць, хвалявацца за каго-, што-н.’; *душа / сэрца баліць* ‘хто-н. моцна хвалюецца, адчувае трывогу, перажывае з-за чаго-н.’; *душа / сэрца заняла* ‘хто-н. пачаў моцна хвалявацца, адчуваць трывогу, перажываць з-за чаго-н.’; *душа / сэрца ные / ныла* ‘хто-н. моцна хвалюецца, адчувае трывогу, перажывае з-за чаго-н.’; *душа / сэрца не на месцы* ‘хто-н. адчувае сябе неспакойна, трывожна’; *з заміраннем сэрца* ‘адчуваючы моцнае хваляванне, трывогу (чакаць, сачыць, глядзець і пад.)’; *рваць сабе душу* ‘моцна трывожыцца, хвалявацца, мучыцца’; *сэрца абрываецца / ападае* ‘хто-н. адчувае моцны страх, трывогу, раптоўна адчайваецца’; *сэрца замірае / замірала* ‘каго-н. нечакана ахоплівае хваляванне ці трывога, неспакой’; *сэрца ёкнула* ‘каго-н. нечакана ахоплівае хваляванне, неспакой і пад.’; *сэрца забалела* ‘хто-н. пачаў моцна непакойцца, перажываць за каго-н.’; *сэрца як / чуць не выскачыць / выскачыла* ‘хто-н. непакойцца, трывожыцца ў чаканні чаго-н. страшнага’; *ляжаць на сэрцы* ‘быць прадметам затоеных турбот, пастаяннай трывогі, роздуму’. Як відаць, эмоцыя трывогі асацыіруецца з адчуваннем болю сэрца ці душы (*балець / хварэць душой / сэрцам*; *сэрца забалела*; *душа / сэрца баліць*; *душа / сэрца заняла*; *душа / сэрца ные / ныла*), са зменнай звычайна рытму работы сэрца (*сэрца замірае / замірала*; *сэрца ёкнула*) ці месцазнаходжання душы ці сэрца (*душа / сэрца не на месцы*; *сэрца як / чуць не выскачыць / выскачыла*; *сэрца абрываецца / ападае*), з аказаннем фізічнага ўздзеяння на душу (*рваць сабе душу*) альбо з адчуваннем цяжару на сэрцы (*ляжаць на сэрцы*).

Гэта і ФА, у якіх трывога асацыятыўна ўяўляецца як фізічнае дзеянне (*скрэбіць*) суб’екта-кошкі па аналогіі з яе дзеяннем лапамі, але аб’ектам гэтага дзеяння з’яўляюцца зноў душа і/ці сэрца, якія і тут выступаюць эталонамі выражэння трывогі: *кошкі душу скрабуць* і *кошкі на душы / сэрцы скрабуць / скрэблі* ‘хто-н. адчувае моцны неспакой, хваляванне, трывогу’.

Адна ФА – *сэрца заходзіцца / заходзілася / зайшлося* ‘хто-н. перажывае вялікую радасць ці моцную трывогу, хваляванне’ – поліафектная: яна можа абазначаць дзве і пры гэтым супрацьлеглыя, кантрасныя эмоцыі – радасць і трывогу, што сведчыць, з аднаго боку, аб блізкасці фізіялагічных адчуванняў названых эмоцыі, а з другога боку, аб складанасці вызначэння і дыферэнцыяцыі эмоцыі як з’яў унутранага стану чалавека.

І выклікаць эмоцыю трывогі ў каго-небудзь, даводзіць каго-небудзь да стану трывогі – гэта *браць за душу / сэрца* ‘моцна хваляваць, глыбока трывожыць, рабіць моцнае ўражанне’; *выварочваць душу / нутро* ‘моцна трывожыць, хваляваць, мучыць каго-н.’; *вярэдзіць душу / сэрца* ‘выклікаць неспакой, хваляванне, трывогу’; *рваць / разрываць душу / сэрца* ‘моцна трывожыць, хваляваць, мучыць каго-н.’; *рэзаць сэрца* ‘моцна трывожыць, хваляваць, мучыць каго-н.’; *скрэбіць за душу / сэрца* ‘непакойць, трывожыць, хваляваць каго-н.’; *сушыць сэрца* ‘моцна трывожыць, хваляваць, мучыць’; *труціць душу* ‘выклікаць неспакой, хваляванне, трывогу’. Тут зноў эмоцыя трывогі звязана найперш з сэрцам і душой, але акцэнт у прыведзеных ФА скіраваны, па-першае, на тым дзеянні, якое аказваецца ў адносінах да важнейшых цэнтральных органаў сэрца і/ці душы; па-другое, у адносінах да каго-небудзь. А ў выніку відавочным становіцца негатыў такіх дзеянняў, што і абумоўлівае адмоўную ацэнку, якая ўмацавана за прыведзенымі ФА і перадаецца дзякуючы ўнутранай форме ФА і ў прыватнасці дзеяслоўным кампанентам. Акрамя таго, наяўныя дзеяслоўныя кампаненты яшчэ ўплываюць на выяўленне ступені інтэнсіў-

насії стану трывогі, да якога хтосьці даводзіць іншых: дзеясловы *вярэдзіць, скрэбіць і труціць* абазначаюць менш інтэнсіўнае дзеянне, дакладней, прыведзеныя канструкцыі з гэтымі дзеясловамі кампанентамі абазначаюць менш балючае ўздзеянне, чым канструкцыі з дзеясловамі *браць, выварочваць, рваць* ці *разрываць, рэзаць і сушыць*. Дарэчы, менавіта гэты факт і абумоўлівае наяўнасць у ФА з кампанентамі *браць, выварочваць, рваць / разрываць, рэзаць, сушыць* семы 'моцна'.

Блізкай да папярэдніх ФА паводле перадачы аказання ўздзення на каго-небудзь і такім чынам выклікаць трывогу, непакой у каго-небудзь выступае ФА *не даваць / даць спакою* 'трывожыць, непакойць каго-н.', якая не ўказвае на спосаб, як выклікаць трывогу, неспакой ці як уздзейнічаць на сэрцу і душу, як у папярэдніх ФА, а толькі абагулена канстатуе такі факт. Гэта становіцца магчымым дзякуючы, з аднаго боку, выкарыстанню ў якасці кампанента абстрактнага назоўніка *спакой* як антанімічнага назоўніка трывога, а з другога боку, дзякуючы акцэнта на адмаўленні (*не даваць*) таго, што названа лексмай *спакой*. Да гэтай ФА далучаюцца аднаструктурныя ФА *не даваць быту / збыту* 'назаяць, дакучаць, парушаючы чый-н. спакой', *не даваць жыць / жыцца* 'назаяць, дакучаць каму-н., прыставаць да каго-н.', *дыхаць / дыхнуць не даваць / не даць* 'назаяць, дакучаць, каму-н., прыставаць да каго-н.', якія ў пэўнай ступені ўступаюць у сінанімічны сувязі і разам з зыходнай ФА *не даваць / даць спакою* ўтвараюць сінанімічны рад. Хаця варта падкрэсліць, што яны не дубліруюць сэнс, на што ўказваюць ўсе астатнія кампаненты – *спакою, быту / збыту, жыць / жыцца, дыхаць / дыхнуць* і што важна ўлічваць пры выкарыстанні названых ФА.

Дзве ФА – з *цяжкай душой* і з *цяжкім / нялёгкім сэрцам* 'у прыгнечаным настроі; з неспакоем' – пабудаваны па адметнай мадэлі ў параўнанні з усімі папярэднімі ФА з кампанентамі *душа* і *сэрца*. Але і ў іх душа і сэрца выступаюць "індыкатарамі" трывогі, асабліва дзякуючы азначальнаму прыметніку *цяжкі* ці яго варыянта *нялёгкім*, чым канстатуецца наяўнасць трывогі, непакою ў супрацьлегласць ФА з *лёгкай душой* і з *лёгкім сэрцам* 'без трывогі і апаскі', дзе прыметнік *лёгкі* сігналізуе аб адсутнасці адмоўных эмоцый, у тым ліку і трывогі. Да іх далучаем і аднаструктурныя варыянты ФА *са спакойным сэрцам // са спакойнай душой* 'без трывогі і апаскі, без роздуму'.

І яшчэ дзве аднаструктурныя ФА пабудаваны па мадэлі 'эмоцыя трывогі / неспакоем / хвалявання – фізіялагічны працэс', але ў іх у якасці органа ўздзеяння і адчування эмоцыі трывогі выступае верхняя частка цела чалавека – галава: *галава баліць / балела* 'хто-н. моцна турбуецца аб кім-, чым-н., перажывае, непакойцца' і *галава гарыць / гарэла* 'хто-н. моцна хвалюецца, перажывае'. Тут, дзякуючы кампаненту *галава* відавочным выступае сувязь эмоцыі і мыслення чалавека, бо галава найперш асацыіруецца з розумам. А дзякуючы дзеясловам кампанентам *баліць* і *гарыць* выяўляецца ступень інтэнсіўнасці хвалявання, вызначаюцца нюансы адрознення значэнняў і ўжывання кожнай ФА.

Асобную мікрагрупу складаюць 5 кампаратыўных ФА, аб'яднаных агульным значэннем 'прыкмета адчування тывогі' і пабудаваных па адметнай ад папярэдніх ФА мадэлі – 'эмоцыя трывогі – рэакцыя арганізма чалавека паводле падабенства, аналогіі з чым-небудзь'. Так, аднаструктурныя ФА *як нібы на гарачым вугалі* (сядзець, стаяць і пад.), *як нібы на іголках* (сядзець, адчуваць сябе) і *як на шыле (-ах)* (сядзець, адчуваць сябе) з агульным значэннем 'у стане крайняга хвалявання, неспакоем, трывогі і пад.' перадаюць уяўленне пра стан трывогі, неспакоем, хвалявання праз асацыяцыю чалавека

з уздзеяннем на яго вострага (іголка, шыла) ці гарачага (гарачае вугалле) і такім чынам абазначаюць і выяўляюць эмацыянальны стан чалавека, пераводзячы эмоцыю трывогі з нябачнай з'явы ў бачную, больш дакладна – "адчувальную". А параўнанне эмацыянальнага стану трывогі, неспакоем, хвалявання чалавека з гарохам, замацаваным ва ўстойлівым выразе *як / бы гарох пры дарозе* 'ненадзейна, трывожна, з неспакоем (жыць)', – гэта ўтварэнне ФА на аснове скарачэння прыказкі *як гарох пры дарозе, хто ні ідзе – ушчыпне*, змест якой выклікае асацыяцыю з неспакоем, трывогай.

Такім чынам, вобразы кампаратыўных ФА прадстаўлены канкрэтнымі назоўнікамі (*вугалле, іголка, шыла, гарох*), дзякуючы чаму сітуацыя ў ФА выступае выразна, выклікае асацыятыўныя малонкі, якія звязаны са знакамі першаснай намінацыі.

Для перадачы стану трывогі, неспакоем і хвалявання чалавека задзейнічана адна протатыповая сітуацыя, якая знайшла сваё адлюстраванне ў празрыста матываванай ФА *не магчы знайсці <сабе> месца* 'быць у стане крайняга хвалявання, трывогі, неспакоем'. У ФА зафіксавана найбольш тыповае ўяўленне чалавека пра трывогу: калі чалавек чым-небудзь устрывожаны, хвалюецца, то ён не здольны што-небудзь рабіць, пры гэтым ён можа мітусіцца, бегаць, хадзіць з месца на месца.

Яшчэ адно значэнне – 'паднімаць трывогу' – аб'ядноўвае некалькі ФА, адметная мадэль утварэння якіх дазваляе прасачыць працэс мысліцельнай аперацыі і выбар формы яе вербалізацыі. Гэта дзеяслова ФА *біць у званы, біць у набат, біць / забіць трывогу* 'настойліва звяртаць усеагульную ўвагу на што-н. небяспечнае, заклікаць да барацьбы з ім', з якіх ФА *біць у званы і біць у набат* сваім утварэннем абавязна пераасэнсаванна прамога значэння словазлучэнняў: такім чынам апавяшчалі аб бядзе тыпу пажару, пачатку ваенных падзей і пад. ФА *біць / забіць трывогу* пабудаваны з выкарыстаннем ужо лексемы *трывога*, якая ў складзе фразеалагізма часткова захоўвае сваё другое значэнне – 'небяспечнае становішча, а таксама сігнал, які апавяшчае аб ім' [8, 530]. Метафарычны вобраз гэтых ФА ў параўнанні з вобразамі першых ФА менш выразны, што можна растлумачыць, як нам падаецца, выкарыстаннем абстрактнага назоўніка *трывога* ў адрозненне ад канкрэтных назоўнікаў *звон* і *набат*, якія ў складзе ФА пры спалучэнні з дзеясловам кампанентам *біць* спалучаюць адразу два свае значэнні: *звон* – 'ўдарны сігнальны падвясны інструмент (з медзі або з міднага сплаву) у выглядзе ўсечанага пустога конуса з падвешаным усярэдзіне ўдарнікам (языком)' і 'гук, які ўтвараецца гэтым інструментам' [6, с. 443], а *набат* – 'сігнал трывогі з выпадку якога-небудзь бедства, які падаецца пры дапамозе звана' і 'вялікі барабан у войсках старажытнай Русі' [7, с. 205].

Метафарычны вобраз ФА, утворанай спалучэннем дзеяслова *біць* з абстрактным назоўнікам *трывога*, абцяжарвае выдзяленне дэнататыўнай сітуацыі, з аднаго боку, і вядзе да змен, перагрупіроўкі іх адносна дзеяслова *біць*: ад 'б'ючы чым-н. аб што-н., утвараць стук, звон, гул і пад.' [5, с. 378] да 'паведамляць'. У выніку сінергетыка двух знакаў прамой намінацыі (*біць* і *звон, набат, трывога*) прыводзіць да ўзнікнення новага паняцця і новага бачання адной сітуацыі карціны свету.

І на перыферыі семантычнага поля 'трывога' адзначаюцца ФА *адным вокам* (спаць) 'вельмі насцярожана, трывожна', *не на жарты / жарт* 'вельмі моцна, грунтоўна (палохацца, трывожыцца, непакойцца і пад.)', *браць у шух* 'трывожыцца, непакойцца' і *ціхая завадзь* 'спакойнае, бяспечнае месца, без клопатаў і трывог', якія розныя паводле спосабу ўтварэння, значэння і тых вобразаў, што абраны для кадзіравання выражаных думак, спосабаў мыслення.

Адвербіяльная ФА *адным вокам* (спаць) мае даволі празрыстую матывацыю, хоць нельга сцвярджаць, што ў аснове ўтварэння ФА ляжыць спалучэнне слоў з прамым значэннем у сваім першасным выкарыстанні. Тут дзейнічае другі спосаб утварэння ФА, бо гэта не той выпадак, калі ФА з'яўляецца другасным найменнем на аснове прататыпу, шматразова паўтаральнага ў жыццёвай сітуацыі сцэнарыя: няма сну, з пункту гледжання логікі і здаровага сэнсу, адным вокам. Гэта ФА з разраду тых, пра якія А.П. Бабушкін заўважае: “Яны не маюць і не могуць мець рэальных прататыпаў, а ўзнікаюць адразу з пачаткова нададзенымі ім «другаснымі» значэннямі ў статусе «першасных» [1, с. 8]. Вось у такой сваёй “няправільнай” форме выяўляецца ўменне арыгінальным спосабам закладраваць думку, найбольш ярка праяўляецца фантазія народа, яго нацыянальны гумар.

А ФА *ціхая завадзь* можа быць ілюстрацыяй таго, як адбываецца ўтварэнне ФА як моўнага знака другаснага тыпу. Канцэптуальная прыкмета ‘спакой, бяспечнае месца, без клопатаў і трывог’ рэпрэзентавана ў ФА *ціхая завадзь*, метафарычны вобраз якой выяўляе паэтапнасць яго семантычнага руху. Спачатку за лексмай *завадзь* замацоўваецца выдзяленне чалавекам тыповай прыкметы завадзі як “чагосці ціхага і спакойнага ў прыродзе, якое выклікае ў яго пачуццё задавальнення, радасці”. Тыповая прыкмета – “штосці, што выклікае задавальненне, радасць” – адыходзіць ад канкрэтнага паняцця, абазначанага лексмай *завадзь*, якая вядома як лексема са значэннем ‘невялікі заліў рэчкі або возера з запаволеным цячэннем’ [6, 283], і накладваецца на ідэальную прыкмету адчування, пачуцця чалавека да іншага любога, але не “воднага” месца. Гэты пераход прыкметы з аднаго аб’екта на другі стварае эмацыйна-ацэначную рэакцыю – задавальненне. За новым паняццем замацоўваецца фразеалагічны вобраз ціхай завадзі, які ўжо сімвалізуе спакой.

Такім чынам, аналіз вызначаных ФА з эмасмай ‘трывога’ паказвае, што асноўным сродкам канцэптуалізацыі эмоцыі трывогі выступаюць сэрца і/ці душа, а найбольш пашыранай мадэллю – ‘эмоцыя трывогі – фізіялагічны працэс’. Дапаўняльна эмоцыя канцэптуалізуецца шляхам пераводу рэакцыі арганізма чалавека ў эмоцыю на аснове падабенства адчування з чым-небудзь вострым, гарачым і інш. Аналіз семантыкі ФА з эмасмай ‘трывога’ дае ўсе падставы для раздзялення гэтай эмоцыі з эмоцыяй страху, паколькі сярод ФА толькі ў адной (*сэрца абрываецца /ападае* ‘хто-н. адчувае моцны страх, трывогу, раптоўна адчайваецца’) адзначаецца спалучэнне страху і трывогі. Гэта не пярэчыць вызначэнню псіхолагамі роднасці прыроды эмоцыі трывогі і страху, але дазваляе адзначыць іх разыходжанне, ці выяўляюцца асновы канцэптуалізацыі і катэгарызацыі ў беларускай фразеалогіі эмоцыі трывогі. Пры гэтым заўважым на адну асаблівасць фразеалагічнай канцэптуалізацыі эмоцыі трывогі ў адрозненне ад эмоцыі страху: у сувязі з тым, што канкрэтнай, аб’ектыўнай прычыны для перажывання трывогі ў большасці выпадкаў няма, ці ў крайнім выпадку няма ўпэўненасці, што такая прычына існуе, няма і канкрэтных спосабаў пераадолення эмоцыі трывогі ў адрозненне ад эмоцыі страху.

Яшчэ адной асаблівасцю фразеалагічнай канцэптуалізацыі і катэгарызацыі эмоцыі трывогі з’яўляецца тое, што эмоцыя трывогі, як правіла, выступае ў патэрне з хваляваннем і непакоем. А гэта істотна адрозніваецца ад вызначнага навуковага патэрну эмоцыі трывогі: “у стане трывогі мы, як правіла, перажываем не адну эмоцыю, а нейкую камбінацыю ці патэрн розных эмоцыі, кожная з якіх аказвае ўплыў на нашы сацыяльныя ўзаемаадносіны, на наш самацкі стан, на нашу ўспрымальнасць, думкі і паводзіны” [2, с. 320–321].

1. Бабушкін А.П. Здравый смысл, “возможные миры” и прототипы фразеологических концептов / А.П. Бабушкін // Когнитивная лингвистика: новые парадигмы и новые решения: сб. статей / отв. ред. М.В. Пименова. – М.: ИЯ РАН, 2011. – С. 3–8.
2. Изард К.Э. Психология эмоций / К.Э. Изард. – СПб.: Питер, 2011. – 461 с.
3. Лепешаў, І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1. А – Л / І.Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672; т. 2. М – Я / І.Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
4. Телия В. Н. Фактор культуры и воспроизводимость фразеологизмов – знаков-микротекстов / В. Н. Телия. – Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура: Сб. статей в честь Н.Д. Арутюновой / Отв. ред. Ю.Д. Апресян. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 880 с. – (Язык. Семиотика. Культура). – С. 674–684.
5. Глумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 1. А – В / [Рэд. тома М.П. Лобан]. – Мінск: Галоўная рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, 1977. – 608 с.
6. Глумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 2. Г – К / [Рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.
7. Глумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 3. Л – П / [Рэд. тома П. М. Гапановіч]. – Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1979. – 672 с.
8. Глумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 5. Кн. 1. С-У / [Рэд. тома М. Р. Суднік]. – Мінск: выдавецтва «Бел. Сав. Энцыклапедыя» імя П. Броўкі, 1982. – 663 с.

ПОВТОР ЯК ЛЕКSIKO-СИHTAKCИЧНИЙ ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСІЇ В ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ НАРАТИВНОМУ ПИСЬМІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ KATHY LETTE “HOW TO KILL YOUR HUSBAND (AND OTHER HANDY HOUSEHOLD HINTS)”)

Маєвська Наталія

Постмодернізм як художня система сьгодня – пересічне явище, без якога важка уявіць шляхі развіцця літаратуры та мистецтва другой паловіны ХХ – пачатку ХХІ століття. Постмодернізм у буквальных перекладах азначае “післясучасність”. Постмодернізмам характарызуецца стан цывілізацыі на Заходзі эпохі “гонкі тэхналогій”, тобто астанняй чверці ХХ століття. Можна сказаць, што це вся сума культурных настроїв сьгодні [3, с. 154]. Інтерес до постмодернізму підігрывають численні дискусіі навокол цього паняття. Найбільш дотепне вызначення слова “постмодернізм” подано в англійському словнику неологізмів: “У цього слова немає значення. Вживати рекомандується якомога частіше” [6, с. 34].

Актуальність дослідження визначається необхідністю системного вивчення експресивно-стилістичних особливостей постмодерністського художнього письма через теоретичне осмислення контекстної актуалізацыі та лінгвостілістичний аналіз мовних одиниць морфологічного та синтаксичного рівнів. Інвентаризацыя та лінгвістичний аналіз стилістичних ресурсів морфологіі та синтаксису розкрывають експресивно-стилістичний потенціал мовних одиниць, які забезпечують рэалізацыю експресывной функцыі мовы, што є необхідним поповненнем сучасной граматичной теорії та лінгвостілістыкі.

Мета запропонованой статті – дослідити експресывно-стилістичні та комунікатывно-прагматычны функцыі рiзних типiв повторiв та засоби iх вираження у тексті художнього твору, а також выявити закономірності вживання повторів у художньому постмодерному нарративному письмі.

Об’єктом дослідження є функціонування повтору як лексико-синтаксичного прийому постмодерністського

художнього наративного письма. Предметом дослідження є експресивні функції повтору.

Матеріалом дослідження виступає роман Кеті Летте "How to kill your husband (and other handy household hints)".

Експресія, за визначенням "Лінгвістичного енциклопедичного словника", – сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті як засіб суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту чи адресата мови [4, с. 591]. Мовленнєва експресія, на думку низки вчених (М.І. Пентилюк, О.І. Федоров, В.П. Ковальов, А.П. Коваль, Л.М. Кулибчук, Л.І. Дідук) забезпечується застосуванням стилістичних фігур, серед яких провідне місце займає повтор.

Повтор досліджували І.Р. Гальперін, І.В. Арнольд, В.А. Кухаренко, І.М. Астаф'єва, О.В. Мальцева, В.А. Мальцев, З.М. Саріна та інші.

За визначенням І.В. Арнольд, повтором, чи репризою називається фігура мови, яка полягає в повторенні звуків, слів, морфем, синонімів чи синтаксичних конструкцій в умовах достатньої тісноти ряду, тобто достатньо близько одна від одної, щоб їх можна було помітити [1, с. 244].

А.Н. Мороховський виділяє такі види повторів за характером структурної організації: а) простий контактний повтор, який може бути виражений двочленним або тричленним сполученням слів, що виражають емоційно-оцінну тональність висловлюваного; б) розширений повтор – повторення мовної одиниці з конотаціями, які доповнюють чи розширюють її зміст; в) кільцевий повтор – повторення мовної одиниці на початку і в кінці оповіді; г) повтор-підхоплення – повторення кінцевого елемента одного висловлювання на початку другого висловлювання; г) ланцюжковий повтор – повторення мовних одиниць однієї за одною [5, с. 143].

З погляду структурної організації розрізняють такі види лексичних повторів: контактний/дистантний, концентрований/перманентний.

Відповідно до розуміння лексичного повтору як поліфункціонального засобу семантичного зв'язку тексту виділяємо такі види: а) номінаційно-ланцюжковий повтор; б) тотожний лексичний повтор; в) синонімічний повтор; г) антонімічний повтор [2].

Різні види лексичного повтору репрезентують специфічні семантико-стилістичні функції: виділення найістотнішого в описуваних подіях, стилізації часових параметрів їх розгортання та інтенсивності (дієслівний повтор); кількарязового іменування особи з метою її характеристики (номінаційні ланцюжки, прикметниковий синонімічний та антонімічний повтор), вираження емотивної семантики – психічного стану дійових осіб, емоцій, переживань тощо [2].

Дотримуючись класифікації повторів, запропонованої А.Н. Мороховським, та критерієм структурної організації, проаналізуємо роман Кеті Летте "How to kill your husband (and other handy household hints)", який привертає до себе увагу як зразок постмодерністської літератури.

'But you do realize that I'm married to a vet. A Vet whose office is next door to our house. A vet who brings his work home...' [7, с. 45]. Простий контактний повтор іменника "vet", концентрований, номінаційно-ланцюжковий повтор, який виконує емоційно-експресивну функцію та виражає докір і роздратування. Головна героїня незадоволена подружнім життям, через це нарікає на професію чоловіка.

У романі представлені повтори займенників: *People often lose things. Their tempers. Their sense of humour. Their figures. (Do the word: 'control top panty hose' mean anything to you!) Their minds* [7, с. 3]. Простий дискант-

ний, концентрований, номінаційно-ланцюжковий повтор присвійного займенника "their", який виражає розчарування вчинками людей.

Повтор присвійного займенника "my" у вокативній функції з метою показати розчарування діями героїні: *"My, my, my, Cassandra"* [7, с. 178]. Простий контактний, концентрований, номінаційно-ланцюжковий повтор. Психолог, вислухавши ситуацію в сім'ї, повтором займенника "my" передає жаль та смуток.

Повтор прикметника "perfect" використовується з іронічною метою для опису життя жінки у період розлучення: *... my friends perfect husband, perfect son, perfect life* [7, с. 28]. Інтенсифікуючий, простий, дистантний, номінаційно-ланцюжковий повтор прикметника "perfect". Словникове значення лексичної одиниці відступає на другий план, а на перший план виходить контекстуальне значення, що є протилежним до вихідного, інваріантного, і накладання цього негативного значення на позитивне словникове створює нове імпліцитне модальне значення лексичної одиниці. Цим засобом реалізується ситуативна іронія.

У романі представлені дієслівні повтори: *I want you to talk to my solicitor, Cass. I want you to tell her everything* [7, с. 8]. Синонімічний повтор, яким головна героїня, попавши у тюремну камеру, просить про допомогу та спонукає до дії свою подругу.

'But I refuse to believe it. I won't believe it.' [7, с. 6]. Героїня не вірить, що її подруга могла вбити власного чоловіка. Дієслівний повтор виражений дієсловом "believe" та займенником "it".

З метою підкреслення психологічного стану головного героя автор використовує повтор-цитату: *'Oy veh!' Hannah exclaimed... 'Cone of silence.' – 'Of course. Cone of silence.' I added* [7, с. 28]. Простий дистантний, концентрований, номінаційно-ланцюжковий повтор.

У наступному прикладі спостерігається процес неточного повтору-цитатування, коли цитата вже переосмислена автором з проєкцією на життя: *... children in the back seat cause accidents. ... 'Accidents in the back seat cause children'* [7, с. 79]. Контактний повтор представлений простим реченням. Заміна іменника "children" на іменник "accidents" створює гумористичний ефект.

Люзорність щасливого життя відображає наступний приклад: *'You're just of the Hear No Evil, See No Evil, and Marry No Evil school, Hannah.'* [7, с. 31]. Простий, дискантний, концентрований, номінаційно-ланцюжковий повтор, виражений заперечним займенником "No" та іменником "Evil", виражає розчарування діями адресата.

У романі використовуються повтори іменника, до якого приєднується присудостивна підрядна частина. При цьому підрядна частина містить додаткову інформацію, тим самим розширює інформативність всього утворення: *Studz flashed his dashing smile – the smile of a gambler who only plays for dangerously high stakes* [7, с. 25]. Розширений, контактний, концентрований, номінаційно-ланцюжковий повтор іменника "smile".

A betrayed, broken-hearted, sexually famished woman, I want to say, but don't. In fact, looking at her, all dishevelled, her silken blonde hair tangled and fly away, her cashmere jumper coming unstitched on the shoulder, I feel a knot in my heart. A knot of affection, despite all the things she's done to me this last year [7, с. 8]. Розширений, дискантний, концентрований, номінаційно-ланцюжковий повтор іменника "knot" з розширенням змісту – "knot of affection", вживається з метою передачі співчуття та жалю.

Щоб застерегти та виділити найістотніше в описуваних подіях, письменниця використовує кільцевий повтор, виражений простим реченням: *'The inspectors are*

coming. Perdita must supervise your lessons. The inspectors are coming. [7, с. 172].

Кореневий повтор стилістично увиразнює специфіку тексту й функціонує як засіб підсилення основної думки за рахунок тісної взаємодії лексичних та синтаксичних засобів: *I don't like surprises. Most surprises are so surprising that you could die of a heart attack* [7, с. 181]. Кореневий повтор іменника "surprise" та прикметника "surprising" створює імпліцитну модальність, що не всі сюрпризи є приємними та очікуваними.

У романі наявний повтор-підхоплення – повторення кінцевого елемента одного висловлювання на початку другого висловлювання: *Well, let me tell you, what the other mums really say is 'Quick! Hide! Here she comes!' – 'Quick! Hide!' I found myself saying. 'Here she comes!'* [7, с. 176]. Про небажання головної героїні зустрічатись з сімейним психологом свідчить її внутрішнє мовлення.

На думку Т.В. Жук, яка досліджувала лексичний та синтаксичний повтор в українській народній творчості, завдяки повтору лексичні одиниці художньо увиразнюються, надаючи висловлюванню відповідної емоційної насаженості, що досягається за рахунок тісної взаємодії лексичних і синтаксичних засобів [2]: *And what I've realized through it all, is that marriage is happiness and joy – followed by children, chaos, disappointments, terror, tenderness, surprises, betrays and more chaos. You muddle on for another decade or so then you come to your children's children, meaning more chaos, disappointments, terror, tenderness, surprises, betrays and yet more chaos. And then, in the end, happiness and joy that you survived all that chaos, children, disappointments, terror, tenderness, surprises, betrays and endless chaos* [7, с. 323]. Кеті Летте використовує речення, побудовані на основі лексичного повтору, щоб показати рутинність життя. Повтор складається з однорідних членів речення за принципом нарощування.

Повтор часто поєднується з алітерацією та асонансом.

Алітерація: *The Hand creeps stealthily over from its side of the marital bed and clamps demonically onto you tit, tweak, tweak, tweaking* [7, с. 36].

Асонанс: *...a teeny-weenie golf ball into a teeny weenie hole...* [7, с. 68].

Асонанс в романі використовується у поєднанні з алітерацією.

Отже, на основі проведених досліджень ми визначили, що повтор є ефективним лексико-синтаксичним засобом вираження експресії, оскільки він є засобом іронії, спонукає до дії, підкреслює важливість сказаного та є засобом вираження жалю, докору і розчарування. За результатами частотного аналізу найпродуктивнішими є повтори іменників, що становлять 40%, менш частотними є повтори прикметників та прислівників (по 20%), повтори дієслів та займенників (по 10%). З погляду структурної організації повторів дистантні лексичні повтори становлять 60%, а контактні – 40%.

1. Арнольд И. В. *Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов.* – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 384 с.
2. Жук Т. В. *Лексичний та синтаксичний повтор в українській народній творчості (на матеріалі українських народних казок): автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук.* [Електронний ресурс]/ Т.В. Жук – 2005. Режим доступу: <http://disser.com.ua>
3. Кормич Л. І. *Культурологія: історія і теорія світової культури ХХ століття: навч. посібник* / Кормич Л. І., Багацький В.В. – Харків: Одиссей, 2002. – 304 с.
4. *Лингвистический энциклопедический словарь* / Гл. ред В.Н.Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. *Мороховський А. Н. Стилистика английского языка* / Мороховський А. Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Ти-

мошенко З.В. – К.: Головное издательство издательского объединения "Вища школа", 1984. – 249 с.

6. Ярошовець В.І. *Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму: підручник* / В.І. Ярошовець. – К.: Знання України, 2006. – 214 с.
7. Lette Kathy *How to kill your husband (and other handy household hints).* – London: Pocket books, 2007. – 326 p.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ КОХАННЯ В СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ (на матеріалі творів Оксани Забужко, Галини Пагутяк, Ірен Роздобудько)

Макарова Марина

Одним із різновидів представлення інформації в мові є концепт, співвідносний із поняттям. До вивчення цих мовних одиниць у лінгвістиці застосовують два підходи – лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний. Поняття концепту, за лінгвокультурологічним підходом, має складну структуру. Так, С. Г. Воркачов визначає концепт у лінгвокультурологічних текстах як вербалізований культурний смисл, що є лінгвокультурологічним концептом (лінгвоконцептом) – семантичною одиницею "мови" культури, план вираження якої являє собою двосторонній мовний знак, лінійна протяжність якого нічим не обмежена [1, с. 13]. Лінгвоконцепту притаманна етнокультурна відмінність, бо концепти – явище унікальне для кожної лінгвокультурної та етнокультурної спільноти, тому що всотують ті смисли, що продукуються тільки в межах певних етносу, соціуму, цивілізації. У цьому сенсі концепт – поняття ментальної сфери кожної спільноти, що наповнюється лише тими смислами, що мають обіг у даному цивілізаційному вимірі. Концепти відрізняються і в межах стильових рівнів конкретної мови. Відрізняються також концепти окремих шарів знання – етичні, аксіологічні (ціннісні), естетичні тощо [10, с. 38].

Концепт КОХАННЯ належить до емоційних концептів і є цікавим для лінгвістичного дослідження, оскільки культура кохання в європейському лінгвокультурологічному ареалі є передусім культурою вербальною, тісно пов'язаною зі словесним вираженням [3, с. 5]. Українська жіноча проза відображає загальноетичні концепти, властиві ментальності українців, серед яких і концепт КОХАННЯ. Вербалізація його на прикладі творів Оксани Забужко, Галини Пагутяк, Ірен Роздобудько передбачає відтворення національної специфіки мовної картини світу.

На сьогодні концептологічними дослідженнями займаються А. Вежицька, С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, В.А. Маслова, Н.О. Мех, Г.А. Огаркова, М.В. Піменова та ін., проте їхній науковий доробок здійснений переважно на російському та англійському мовному ґрунті. У монографії В. Кононенка "Концепти українського дискурсу" на матеріалі української, передовсім класичної художньої, літератури шляхом дискурсивного аналізу простежено особливості національного сприйняття таких категорій, як *слава, воля, віра, надія* тощо. У сучасній лінгвістиці актуальними стають дослідження, які відображають емоційні концепти на українському мовному ґрунті. У цій статті розглянемо концепт КОХАННЯ на прикладі жіночої прози.

Метою статті є опис мовних засобів вираження концепту КОХАННЯ у творах Оксани Забужко, Галини Пагутяк, Ірен Роздобудько.

Жіноча проза відрізняється від чоловічої психологічною емоційністю, іншим сприйняттям світу. Педагог-дослідник Г.П. Рижкова зазначає, що О. Забужко – пряма

спадкоємиця “жіночого” шару українського фемінізму межі 19-20-го століть. Якщо дискурсивні моделі фемінізму Лесі Українки та О. Кобилянської на початку ХХ ст. пройшли великою мірою непоміченими, то “Польові дослідження...” викликали скандал [9, с. 29]

Описуючи стосунки між чоловіком і жінкою, викликані сердечною прихильністю, Оксана Забужко, як і більшість авторок, використовує близькі за мовною семантикою слова “любов” та “кохання”. Серед тропів у “Польових дослідженнях...” домінують епітет та метафора. Остання часто підсилена порівнянням або риторичним питанням: “кохання жило”; “любов не щадила його”; “справжня любов – вона завжди зряча”; “...що ж ти чиниш, любов моя”; “любов моя зосталася в Кембріджі, станула по весні з глибокими снігами”; “любов, аж скупчилася в останній вогненній точці”; “...Чоловіче, скільки того життя, скільки твої любові, щоб акуратенько краяти її ножиком на сніданок і вечерю!”; “Скільки разів ти любиш?” – “Три, – рахував, примкнувши повіки, – це четвертий”, – “Щось забагато, як на одне життя, – аж три великі кохання...” – “Чого зараз – великі? – сміявся очима, й вона відтавала усміхом йому назустріч: – Може ж, якраз і мишачі – невеличкі такі?” – хто видав таке говорити на свою любов, навіть якщо затоптана, навіть якщо минула, і перейшла тебе навіть, як вагозов пса на дорозі...” [2].

Епітети у творі часто супроводжуються займенниками моя, твоя, ця, та: “мишаче кохання”, “трагічна любов”, “правдива любов”, “остання моя любов”, “підводна течія твоєї любові”, “кругло-довершений шанс на несамотність отої любові” [2]. Уживання займенників інтимізує оповідь і одночасно вказує на тих, хто переживає такі стосунки: “Колись – іще коханий, іще виясрвленний її любовним замилюванням, як свіжовідреставроване полотно...” [2]; ““Остання моя любов”, – хвалився приятелям: її переказували, – а з неї випорскували рядки, як бульбашки повітря з легенького потопельника...” [2]. З акцентуаційною, підсилювальною метою авторка вживає риторичні питання “Тільки любов боронить од страху. Але хто (цю) вборонить од страху саму любов?” [2].

О. Забужко використовує складні за будовою синтаксичні конструкції, насичені засобами образності. Письменниця володіє умінням посилювати експресію, вигравати смислами, користуватися мотивами й лейтмотивами, задіювати широкий – від проникливого ліризму до дошкульного сарказму – спектр модусів прози, яку можна назвати не просто жіночою, а гіпержіночою [9, с. 32].

Культурну семантику концепту КОХАННЯ розкриємо й на прикладі творів Г.В. Пагутяк, що позначені яскравим індивідуальним авторським стилем, який характеризується поєднанням історичного й сучасного, реального й ірреального, для якого характерною є символіка, що пронизує весь її творчий доробок. Використані в міру новачі інтерпретовані як концепти оновлення традиційних засобів художнього узагальнення [15, с. 53].

У різних за жанром творах Г.В. Пагутяк любовна лінія не є провідною, але авторка не залишає цього почуття поза своєю увагою й представляє його за допомогою різних мовних засобів, що робить її стиль специфічним і неординарним. Так, епітети “перше кохання”, “велике кохання”, “юнацьке кохання”, “небесне і земне кохання”, “любов, безкорислива й чиста”, “любов при низлива” переважно мають яскраве меліоративне забарвлення, як-от: “Власне, він конче потребував якихось чарів, як кожен нетерплячий закоханий” [4, с. 94], “Справжні митці схожі на тих закоханих, що кохають небесною любов’ю” [4, с. 159].

У творах Г.В. Пагутяк концепт КОХАННЯ часто вербалізується в метафорі: “адже їх надихала любов”, “ти

не засліплена коханням”, “кохання спалахнуло б знову”, наприклад: “Потім хвиля прогресу й цивілізованості затопить нам любов або зведе її до чисто фізіологічної прив’язаності” [7, с. 85]; “Тоді вона рвонулась до нього і очі в неї наповнилися теплом любові та співчуття” [4, с. 221].

Письменниця у своїх творах, інтерпретуючи це почуття, постійно звертається до фразеології, яка вербалізує багатовіковий людський досвід, що яскраво відбивають такі контексти: “Люби мене, як я люблю тебе, і нічого нам більше не треба...” [8, с. 484]; “Вона любила про це натякати, мовляв, кохання без гроша за душею завжди закінчується зле” [6, с. 16]; “Се вже не наше діло, чи хтось когось кохає, – відрізала Фріда” [6, с. 33]; “Ти будеш любити себе. А хто любить себе, того любитимуть інші” [6, с. 168] тощо.

Подекуди авторка прагне акцентувати увагу читача на коханні як взаємному почутті персонажів, використовуючи риторичні конструкції: “Хіба можна пояснити, що він здатний любити лише на відстані?” [5, с. 22].

Показовими з точки зору інтерпретації цього концепту у творах Г.В. Пагутяк є контексти, у яких представлені низки однорідних членів, що включають, окрім кохання, поняття важливі, визначальні для кожної людини: “Я доплив би до давніх язичеських капиць, де досі моляться багатьом богам, а не одному: сонцю, грому, коханням, де мені не належить нічого і належить все” [7, с. 26]; “Тихе згасання, яке теж незмінне у своїх проявах: дитинство, юність, кохання, робота, втома” [7, с. 37]; “Тільки глибокі особисті переживання прив’язують нас до того чи іншого міста. Дитинство, юність, кохання” [6, с. 221].

Серед найуспішніших українських письменниць критика виділяє Ірен Роздобудько, бо вона працює в усіх жанрах, сподіваючись, що її проза буде цікавою і жіночій, і чоловічій аудиторії. Любовна лінія в деяких її творах домінує, а в інших зовсім відсутня, наприклад, у сатиричній книзі “Оленіум”, незважаючи на те, що стосунки між чоловіком і жінкою в ній детально змальовані.

Ірен Роздобудько активно використовує метафору як засіб, образно відтворюючий почуття закоханості: “знепритомніти від любові”; “відкривши любов, піду далі”. Наприклад: “Любов переповнювала мене. Любов, прощення, жалість увійшли в мене струменями гарячого повітря, і я відчував, що незабаром відірвуся від води і злезу над землею” [11, с. 60].

Творча майстерність письменниці, специфічність її індивідуального стилю виявляються й у використанні порівнянь: “Зліт літака схожий на початок любові” [11, с. 239]; “Завтра, коли ти відпочинеш із дороги, поїдемо до церкви – тут є православні храми – і обвінчаємося. А потім будемо їсти фрукти, плавати, рибалити й... любити одне одного, мов несамотні!” [14, с. 108]; “У світі стільки ж любові, скільки ненависті, стільки ж болю, скільки й щастя, стільки ж сліз, скільки й сміху” [14, с. 100]; “Нехай твоє кохання буде, як небо” [12, с. 209].

Надзвичайно яскравими є контексти, у яких спостерігаємо нагромадження засобів образності, як-от: поєднання метафори й порівняння: “Любов вискочила на них з-за рогу і вразила, мов злодій...” [13, с. 154]; протиставлення й порівняння: “Він сказав: “С – стосунки, а є – любов. Стосунків в мільйон разів більше, ніж любові”” [13, с. 150]; порівняння, епітета, метафори, окличного речення: “Стосунки – тривають, любов – живе. Вона завжди свіжа, її неможливо замулити ніякою буденністю. До любові неможливо звикнути! В цьому й полягає перевірка, що ти маєш – любов чи стосунки.” [13, с. 150].

Епітети допомагають вирізнити певний предмет чи явище з низки однорідних. Ірен Роздобудько активно

оперує ними як одним із вагомих образних засобів естетизації мови. Серед художніх означень, використовуваних письменницею, багато постійних епітетів, як-от: “нещасливе кохання”, “велике кохання”, “гаряча любов”, “велика любов”, “любити по-справжньому” а також зустрічаємо й індивідуально-авторські (контекстуально-авторські): “несподівана любов”, “дика любов”, “всеохоплююча любов”, “перше кохання, яке, звичайно ж, має бути нещасливим”. Більш яскравими є контексти, у яких концепт *КОХАННЯ* означений підрядним реченням, що увиразнює мовлення, посилює експресію: “...любові, яка могла б одразу поглинути, розтроцити весь цей непотріб на купу дрібних скалок?” [13, с. 156]; “Людина, яку любиш по-справжньому, повинна приносити багато страждань...” [11, с. 229].

Представлені ілюстрації репрезентують семантичне поле концепту *КОХАННЯ*, до якого ввійшли яскраві художні означення, метафори, порівняння, що відтворюють неповторний авторський стиль.

Специфіка використання письменницями засобів образності зумовлена особливостями їх життєвого досвіду, який значною мірою формується під впливом гендерної належності. Словесне вираження концепту *КОХАННЯ* у творах досліджуваних авторок відрізняється глибиною та різноманітністю. Перспективи подальшого розвідок окресленої проблеми вбачаємо у вивченні реалізації цього концепту в творах інших представниць фемінної прози.

1. Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : Гнозис, 2007. – 285 с.
2. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу [Електронний ресурс] / О. Забужко. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/text/ukrsex.htm>.
3. Огаркова Г. А. Вербалізація концепту кохання в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти: дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Г. А. Огаркова. – К., 2004. – 221 арк.
4. Пагуляк Г. Зачаровані музиканти. Роман-фесрія / Г. Пагуляк. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 222 с.
5. Пагуляк Г. Потонулі в снігах: Новели, оповідання та есеї / Г. Пагуляк. – Львів : Піраміда, 2010. – 184 с.
6. Пагуляк Г. Сні Юлії і Германа: (роман). Кенігсберзький щоденник / Г. Пагуляк. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 304 с.
7. Пагуляк Г. В. Гірчичне зерно: Повісті / Г. В. Пагуляк. – К. : Радянський письменник, 1990. – 232 с.
8. Приватна колекція: Вибрана українська проза та есеїстика кінця ХХ століття / Упоряд. В. Габор. – Львів : Піраміда, 2002. – 628 с.
9. Рижкова Г.-П. Жанрова природа пропису Оксани Забужко / Г.-П. Рижкова // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 3. – С. 28–32.
10. Рижкова Г.-П. Лінгвокультурні концепти сучасної “жіночої прози” / Г.-П. Рижкова // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 2. – С. 38–40.
11. Роздобудько І. Він: ранковий прибиральник. Вона: Шості двері. Романи / І. Роздобудько. – К. : Нора друк, 2011. – 312 с.
12. Роздобудько І. Мерці: Роман / І. Роздобудько. – Львів : Кальварія, 2001. – 212 с.
13. Роздобудько І. Якби / І. Роздобудько. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2012. – 256 с.
14. Роздобудько І. В. Перейти темряву / І. Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2011. – 155 с.
15. Тебешевська-Качак Т. Художні особливості прози Галини Пагуляк (жанрово-стильовий аспект) / Т. Тебешевська-Качак // Слово і час. – 2006. – № 9. – С. 51–58.

НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ “ІНТЕРЕС” В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Максименко Ю. В.

За результатами дослідження О. Бессонової [1, с. 72–78], слова на позначення інтересу складають найбільшу групу серед усіх, що утворюють оцінний тезаурус англійської мови, нараховуючи 146 лексичних одиниць. Цей факт суперечить рівню дослідженості поля “інтерес”, а разом і самої емоції як в англійській, так і в інших мовах. Частково це пояснюється спірним статусом інтересу, який не всіма психологами визнається емоцією. Незважаючи на термінологічні протиріччя, очевидним є факт надзвичайної важливості інтересу для носіїв англійської мови, про що можна судити з кількості лексичних одиниць на його позначення. У межах нашої статті ми ставимо за мету детальніше дослідити семантику одиниць, що функціонують в англійській мові на позначення емоції інтересу.

Вивчення особливостей функціонування емоції інтересу в англомовному дискурсі є неможливим без звернення до лексикографічних джерел з метою дослідження семантичної структури слів *interest, curiosity*, а також споріднення з ними лексичних одиниць. У межах нашого дослідження ми за В. В. Візауліною користуємося поняттям “номінативне поле” на позначення “сукупності однослівних та декількаслівних номінацій, які слугують для виділення і називання деякого фрагменту дійсності й формування відповідного концептуального уявлення про нього, пов'язані певними взаємовідносинами й утворюють складне структурне ціле” [2, с. 10]. Перевагою використання цієї методики є той факт, що це поле, на відміну від інших, носить комплексний характер, включаючи до свого складу всі інші типи полів і груп, виступаючи в системі мови як упорядкована сукупність номінативних одиниць. Номінативне поле містить одиниці усіх частин мови та є принципово неоднорідним, оскільки до його складу входять як прямі номінації поняття, що вивчається, так і номінації його окремих когнітивних ознак, що розкривають його зміст і ставлення до нього в різних комунікативних ситуаціях [3, с. 66–68]. Саме вивчення номінативного поля “інтерес” дасть нам змогу найбільш повно проаналізувати представлення емоції інтересу на мовному та мовленнєвому (а саме в сучасному художньому дискурсі) плані вираження, дозволить максимально вичерпно окреслити рамки уявлень про цю емоцію.

З метою проведення даного дослідження ми відібрали окремі ЛО та словосполучення шляхом суцільної вибірки з тлумачних словників англійської мови [4; 5; 7], словників синонімів, тезаурусів [10; 12; 13, 14], словників ідіом [8; 9; 12]. Аналіз даних одиниць дає нам змогу стверджувати, що у номінативному полі «інтерес» наявні ядро, представлене ЛО *interest, curiosity*, а також однокорінними словами, та периферія, що містить номінативні одиниці поля, які характеризуються більшою або меншою мірою актуалізації ознак емоції інтересу, представлених у дефініціях ядерних одиниць. Зазвичай ядерні одиниці визначаються найбільшим ступенем узагальнення, тимчасом як одиниці, що знаходяться на периферії поля, уточнюють ознаки, які містяться в ядерних одиницях, тобто характеризуються більшою конкретністю значення. Таким чином, ми виділили дванадцять ознак інтересу, які реалізуються в одиницях номінативного поля: суб'єкт інтересу, об'єкт, на який направлена емоція,

здіяний при цьому канал сприйняття, причина інтересу, спосіб вияву інтересу, складові емоції, її інтенсивність, темпоральні характеристики, оцінка (сприйняття емоції як позитивної/негативної), дозволеність/заборонність інтересу та дій, які він викликає, інтенційність (свідомий/несвідомий характер емоції), її вплив на суб'єкта, що відчуває інтерес. У рамках даної статті ми детальніше зупинимось на кожній з цих ознак інтересу, ілюструючи її прикладами.

Наведемо приклад дефініції іменника *interest* з одного зі словників:

1 [S or U] the feeling of wanting to give your attention to something or of wanting to be involved with and to discover more about something.

2 [C] your interests are the activities that you enjoy doing and the subjects that you like to spend time learning about.

3 [U] the quality that makes you think that something is interesting [4].

У структурі ядерної одиниці поля *interest* представлені такі ознаки емоції: спосіб вияву інтересу (to be involved with and to discover more, to spend time learning about), складові емоції (attention), причина інтересу (the quality that makes you think...), інтенційність (wanting to do things – тобто емоція носить свідомий характер), об'єкт, на який направлений інтерес (the activities, the subjects).

У структурі іншої ядерної одиниці поля – *curiosity*, згідно зі словниковими дефініціями, представлено більше ознак емоції, наприклад:

1 [sg, U] the desire to know about something.

2 [C] someone or something that is interesting because they are unusual or strange.

3 **curiosity killed the cat** used to tell someone not to ask too many questions about something [5, с. 412–413].

Таким чином, у значенні ЛО *curiosity* актуалізуються такі ознаки інтересу: об'єкт, на який направлена емоція (someone or something), причина інтересу (якість в людині або предметі: unusual or strange), спосіб вияву інтересу (to ask questions), її інтенсивність (слово desire свідчить про високу інтенсивність емоції), оцінка (у наведеному прислів'ї емоція носить виражений негативний характер, проте це не завжди стосується самої ЛО *curiosity*, оцінка якої залежить від безпосереднього оточення), інтенційність (емоція носить свідомий характер, адже штовхає задавати питання та досліджувати).

Далі ми охарактеризуємо окремо кожен з виділених ознак інтересу, що реалізуються в номінативних одиницях поля "інтерес", та проілюструємо їх прикладами.

Суб'єкт інтересу. Хоч ця ознака й здається на перший погляд важливою для повноцінного розуміння характеру емоції інтересу, вона відносно рідко уточнюється в значенні самих номінативних одиниць поля, а частіше виражається завдяки контексту їх вживання. Тим не менш, ми виявили ряд одиниць, які містять в собі ознаку суб'єкта, при цьому виступаючи емоційно маркованими: складений іменник, який вживається в розмовному мовленні, *nosy parker* (*Nosy Parker* як варіант його написання), що означає людину, яка лізе в чужі справи, та містить у собі негативну оцінку, а також утворений від нього абстрактний іменник на позначення самого явища – *Nosy Parkerism*; *Paul Pry* (книжне та застаріле слово на позначення дуже допитливої людини, яке є іменем персонажа з п'єси Джона Пула 1825 р.); *a Peeping Tom* (шведь, який, за легендою, підглядав за тим, як роздягнена леді Годіва їздила по місту Ковентрі, що було умовою її чоловіка; цим вчинком вона вберегла жителів міста від підвищення податків); *peeper*, *voyeur* (вживаються на позначення людей, які люблять підглядати за оголеними людьми); *gaper* (людина, що захоплено дивиться на

щось); *gawker* (роззява, який бездумно витріщається); *nosy* (занадто допитливий); *beady-eyed* (дуже допитливий та спостережливий, у негативному значенні); *goggle-eyed* (дуже зацікавлений або здивований; очі повилазили); *eavesdropper* (людина, яка підслушує); *a bug* (схиблений на якихось ідеї чи занятті); *busy-body* (нав'язлива людина, яка лізе в чужі справи та розповідає про них іншим); *gossiper*, *gossipmonger*, *newsmonger*, *rumormonger*, *communicator* (називають людей, що люблять розпускати чутки); *scandalmonger* (про людину, що поширює скандальні чутки); *cat* (неприємна жінка, базікало); а у випадку складного слова *public interest* суб'єктом інтересу виступає широка громадськість.

Об'єкт, на який направлена емоція. Ця ознака повніше виражена в номінативному полі: до об'єктів, що викликають інтерес, можуть належати інші люди (*crowd-pleaser* (людина, яка користується популярністю в аудиторії), *peeper*, *voyeur*, *a Peeping Tom* (їх цікавлять оголені люди)), їх особисті справи (*to snoop*, *to pry*, *to gossip*, *talk of the town*, *bruit*, *rumour*), предмети (*curio*, *oddity*, *rarity*, *conversation piece*, *found object*, *bauble*, *trinket*, *gewgaw*), заняття (*amusement*, *hobby*) тощо. Об'єкт може бути виражено досить абстрактно (істота або річ) (*interest*, *to turn on* (хтось або щось); *bailiwick* (сфера чийось інтересів); *engrossing* (про речі); *infatuation* (одержимість кимось або чимось)); або конкретизуватися (книги, колекційні предмети): *I couldn't put it down* (що вживається до дуже цікавої книги); *a fly in amber* (рідкісний музейний експонат); *teaser* (оголошення, покликане викликати інтерес до продукту, який тільки буде випущено); *enthraling* (вживається на позначення цікавих вистав); *voyeurism* (інтерес до підглядання за оголеними людьми або статевими актами); *audit* (об'єктом інтересу виступає фінансова документація). У семантиці номінативних одиниць може уточнюватися розмір об'єкта інтересу від досить великого (*spectator*, *spectacle*, *sight*, *sightseeing*) до крихітного (*scrutiny*, *to scrutinize*, *curio*).

Ознака каналу сприйняття в основному уточнює залучення зорового (*goggle-eyed*, *fence-peeping*, *gawk*, *gape*, *good-looking*, *colourful*, *picturesque*, *spectacle*, *sight*), нюхового (*snooping*, *to sniff around/about*) чи слухового (*eavesdropping*, *questioning*, *to listen in*, *to overhear*, *to eartwig*) аналізаторів. Це можна прослідкувати не лише на прикладі окремих ЛО, але й в ідіомах (*give someone the (glad) eye*, *catch one's eye*, *eyes like gimlets*, *prick up one's ears*, *stick your nose in where it doesn't belong*, *poke your nose into*), значення яких часто є метафоричним, оскільки не передбачає буквального залучення нюхового аналізатора, який є слабо розвиненим у людей, на протипагу тваринам, з якими проводиться аналогія в подібних висловах.

Причина інтересу. Номінативні одиниці поля «інтерес» часто містять у своїй семантичній структурі вказівки на те, яка саме якість людини чи предмета викликає інтерес у конкретному випадку. Наприклад, причиною викликаного інтересу може стати незвичність людини, її поведінки чи речі (*odd*, *peculiar*, *eccentric*, *strange*, *queer*, *unusual*, *offbeat*, *out of the ordinary*), їх неприйнятність, невідповідність суспільним нормам (*outrageous*, *unconventional*, *deviant*, *deviate*, *aberrant*, *abnormal*), непостійність (*irregular*, *freakish*, *erratic*), певна «ненормальність» з точки зору пересічної людини (*pixelated*, *kinky*, *nuts*, *nutty*, *barmy*), винятковість або унікальність (*singular*, *rarity*), чарівність (*spellbinding*, *enchancing*, *bewitching*, *magnetism*), загадковість або невідомість (*intriguing*, *nail-biting*), немісцеве походження (*exotic*, *outlandish*), простота і зрозумілість (*readable*, *easy on the eye/ear*), привабливий зовнішній вигляд (*attracting*, *alluring*, *good-looking*, *pretty*, *handsome*, *colourful*), розважальний характер, позитивні емоції, які вони викликають, крім інтересу (*amusing*, *diverting*, *delightful*, *enjoyable*, *pleasant*, *fun*, *pleasing*,

pleasurable, engaging), різноманіття (*eventful, busy, full, active, lively, exciting*), спокусливість (*titillating, charm, inviting*), непристойність або недозволеність (*racy, spicy, sensational, lurid*).

Спосіб вияву інтересу. Можна виділити активні (серед яких виокремлюють приховані та відкриті) та пасивні способи вияву інтересу. *Активний відкритий* інтерес представлений, серед інших, такими ЛЮ як: *inquisitive, enquiring, probing, questioning*, які передбачають задавання питань; *gossip, blabbermouth, tale teller, tattler, rumormonger*, що вживаються на позначення людей, які пліткують про інших; *interfering, meddling, intermeddling*, що позначають поведінку людей, які активно і нахабно втручаються в чужі справи; *to take in, all eyes* – вирази, які позначають активне слухання та/або спостереження; *fuss* – нервова метушня, викликана збудженням чи сильним зацікавленням. *Активний прихований* інтерес вербалізується за допомогою таких одиниць як: *to snoop, peeping, to eavesdrop, to earwig, to listen in*. *Пасивний* інтерес номінується такими засобами: *to observe, to wonder, to puzzle over, transfixed*.

Складові емоції. Основним складником інтересу є вияв уваги з боку суб'єкта, який відчуває дану емоцію, що виражено в структурі ядерної одиниці поля – *interest*, а також інших одиниць поля: *absorbing, engrossing, intriguing, focus, involved, absorbed, fascinated, mesmerized*. Іншими складовими інтересу можуть виступати бажання (*keenness, eager, to excite*), турбота (*concerned, regard*), симпатія (*liking, affection*), важливість (*concern*), ентузіазм (*stimulating, keen, zeal, fervent, ardent*), задоволення (*fascination*), пристрасть (*fervour, ardour, excitement, gung ho*) тощо.

Інтенсивність інтересу. Інтерес не є однорідним: він може варіюватися від незначних виявів (*liking, affinity, to warm up*) досить нейтрального інтересу, номінативні одиниці на позначення якого розташовані в ядрі поля (*interest, curiosity, interested, interesting, curiously* та ін.), до дуже інтенсивних його проявів (*passion, fanaticism, feverishness, mania, fixation, hot on something, dying to know, to catch fire* та багато інших).

Темпоральні характеристики інтересу. Загалом інтерес може бути короткочасним (*craze, fancy, to touch; to have one's moments* – короткі періоди цікавого захоплюючого життєвого досвіду; *a nine days' wonder* – подія, яка викликає нетривалий інтерес) або тривалим (*I can't put it down* – я не можу зупинитися, читаючи цікаву книгу). На особливу увагу заслуговує дієслово *to scan* та утворений від нього іменник *scanning*, які можуть позначати як короткочасну поверхову дію перегляду чогось цікавого, так і детальне його вивчення. Крім того, існує кілька ЛЮ, і позначають специфічний інтерес-очікування до того, що станеться в майбутньому (*to look forward to something, can't wait to do something, on the edge of one's seat, nail-biting*), які тісно пов'язані з емоцією хвилювання. Темпоральні характеристики також містять слова, які вживаються на позначення цікавого способу проведення вільного часу (*hobby, entertainment, relaxation, recreation, amusement, diversion, pastime, leisure activity*).

Оцінка. У семантичній структурі одиниць, що утворюють ядро поля, відсутні семи, які б уточнювали позитивний чи негативний характер емоції. Інтерес отримує певну оцінку лише в контексті та від ЛЮ, які вживаються в безпосередньому оточенні. Наприклад: *I dragged myself up from the stairs and followed after them as they disappeared into the house. I wasn't sure why. Just morbid curiosity, maybe. It was like a horror movie. Monsters and blood all over the place* [6, с. 180]. Даний приклад демонструє негативну оцінку, яка приписується допитливості в цій ситуації завдяки вживанню епітета *morbid*,

який несе негативне забарвлення. Другий приклад, навпаки, ілюструє інтерес як позитивну емоцію, оскільки він асоціюється з чимось веселим: *"Right," said Harry. His brain seemed to have jammed. He wanted to say something funny and interesting, but the memory of that terrible winged horse was fresh in his mind* [11, с. 283]. Однак у номінативному полі присутні й одиниці, оцінка яких закріплена в їх семантичній структурі та не залежить від контексту їх вживання: прикметники *snoopy, nosy* містять у словникових дефініціях примітку «зневажливо», а такі вияви інтересу як *inquisitive, prying, to meddle, to intermeddle* вважаються нав'язливими, а отже, також негативними. Вищий за нормальний за інтенсивністю інтерес також часто носить негативне забарвлення: *obsession, craze, mania, fixation*. Ряд інших одиниць поля, навпаки, містить позитивну оцінку: *liking, fancy, enthusiasm, concern, thrilled*.

Дозволеність/заборонність інтересу та дій, які він викликає. У номінативному полі наявні ЛЮ, які містять у собі сему “дозволеності/заборонності інтересу”, або іншими словами, його санкціонованості (відповідності суспільним нормам) (*inspection, to audit, to monitor*) або самовільності (що суперечить принципам ввічливої поведінки в суспільстві) (*to meddle, to pry, to snoop, to eavesdrop, to peep, to poke, gossip*).

Інтенційність емоції. У той час як деякі номінативні одиниці позначають свідомий вияв інтересу (*to meddle, to intermeddle, to peep, to listen in, to earwig, to scrutinize, inquisitive*), інші одиниці називають випадковий, несвідомий інтерес (*to overhear, to catch one's eye*) або інтерес, що носить неконтрольований характер (*infatuation, passion, craze, spellbinding, to mesmerize*), або його амбівалентність (*to interfere*).

Вплив інтересу на суб'єкта, що відчуває дану емоцію. Ця група в основному представлена перехідними дієсловами, що позначають зміну стану суб'єкта під впливом емоції інтересу: *to provoke, to excite, to stimulate, to pique, to quicken, to galvanize, to stir, to arouse, to waken, to thrill, to electrify, to enthuse, to enkindle, to fire, to elicit*, які входять до складу вільних словосполучень з іменниками *interest, curiosity* та подібними. Крім того, цю ознаку можна знайти й у невеликій кількості прикметників, які позначають зміни в суб'єкті (часто фізіологічні), спричинені даною емоцією: *heart-quickenning, thought-provoking, pulse-quickenning, adrenalizing, energizing, exhilarating, heart-stopping, stimulating, invigorating*, а також однокорінні дієслова або дієслівні словосполучення, які містять ці ЛЮ, наприклад: *to quicken one's pulse, to exhilarate*.

Таким чином, можна зробити висновок про розвинену структуру номінативного поля «інтерес» в англійській мові, його різноманітний склад, неоднорідність складових елементів, наявність суттєвих розбіжностей в їх значенні та ситуаціях вживання тощо, у зв'язку з чим стає зрозумілим, чому “інтерес” необхідно досліджувати саме в рамках номінативного поля, а не лексико-семантичного. Очевидним є той факт, що поле потребує подальшого більш глибокого вивчення із врахуванням прагматики вживання його складових на матеріалі конкретних ситуацій спілкування.

1. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти / О. Л. Бессонова. – Донецьк : ДонУ, 2002. – 362 с.
2. Визаулина В. В. Развитие номинативных полей, связанных с традициями США (историко-когнитивное исследование) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Виктория Вячеславовна Визаулина. – М., 2006. – 208 с.
3. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абрамович Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314, [6] с.

4. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/>.
5. Longman Dictionary of Contemporary English. – [5th edition]. – L. : Longman, 2009. – 2082 p.
6. Meyer S. Breaking Dawn / Stephenie Meyer. – NY : Little, Brown and Company, 2008. – 552 p.
7. Oxford Dictionary of English [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://oxforddictionaries.com/>.
8. Oxford Dictionary of Idioms / [ed. Judith Siefring]. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 340 p.
9. Renton N. E. Metaphorically Speaking : a dictionary of 3,800 picturesque idiomatic expressions / N. E. Renton. – NY : Warner Books Edition, 1990. – 528 p.
10. Roget's Super Thesaurus / Marc McCutcheon. – [4th edition]. – Cincinnati, Ohio : Writer's Digest Books, 2010. – 682 p.
11. Rowling J. K. Harry Potter and the Order of the Phoenix / J. K. Rowling. – NY : Scholastic Press, 2003. – 870 p.
12. Spears R. A. NTC's Thematic Dictionary of American Idioms / R. A. Spears. – Chicago : NTC/Contemporary Publishing Company, 1998. – 419 p.
13. The Free Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://www.thefreedictionary.com/>.
14. Webster's New Dictionary of Synonyms. – Springfield, Massachusetts : Merriam-Webster Inc., 1984. – 909 p.

“МОВА МОЇХ ТВОРІВ НАДЗВИЧАЙНО КОСТРУБАТА” (про синтаксис новел Миколи Хвильового)

Малюга Наталія

Творчість Миколи Хвильового важко вкладається в рамки будь-якого напрямку чи стилю. З калейдоскопічною швидкістю змінювалися світогляд письменника, манера його письма, обсяг творів.

У “Вступній новелі” художник слова дав вихід своїй іронії: “Мова. Мова моїх творів надзвичайно кострубата. Окремі вирази бувають буквально безграмотні. От приклад: “Балачки його нічого собою не уявляли”. Про мову моїх творів можна прочитати в професора Сулими” [9, 123] (далі йде покликання на статтю М. Сулими “Фразеологія Миколи Хвильового”, уміщену в №1–2 журналу “Червоний шлях” за 1925 р., однак названа новела передує циклу оповідань і новел, датованих 1921–1923 рр., отже, доходимо висновку, що такий гіркий коментар з’явився після розпочатих цькувань).

Новели М. Хвильового приваблюють своєю стильовою, мистецькою самобутністю, засвідчують утвердження нової манери письма. Окремі аспекти мови творів письменника у своїх розвідках висвітлювали Н. Дужик [2], Л. Сенік [4], О. Ситник [5; 6], Л. Ставицька [7] та ін.

Мета нашої роботи – дослідити особливості синтаксичної організації малої прози М. Хвильового, встановити визначальні риси ідіостилу цього письменника на синтаксичному рівні.

Як зазначає дослідник творчості М. Хвильового Ю. Меженко, “свій образ поет не пояснює, лише подає в стислому вислові, характерними знаками його будуть: крапка – відрубаність, лапідарність. Три крапки – незакінченість, недоговореність. І три крапки він так любить, що часто ставить їх перед речінням – щоб ще більш підкреслити, виокремити, бо поетична логіка будується побутовим синтаксисом” [3, с. 57]. На нашу думку, варто поставити під сумнів адекватність епітета “побутовий”, коли мова йде про синтаксис новелістики М. Хвильового. Інтонаційно-синтаксична природа його мовлення надто незвична. Розділових знаків тут значно більше, ніж того вимагають правила. За кожним “зайвим” тире, знаком питання – підтекст, вир почуттів, емоцій.

Для того щоб виразити свою думку, письменник удається не до речень, а лише до слів, що мають бути центрами речень. Виклад характеризується стислістю, лаконічністю, лапідарністю, уривчастістю фрази, наприклад: *Коли поодцвітали вишні (позривали ягоди), поналивались яблука. В яблуках мед, пасіка, бджоли, дід сивенький – смачно* [9, с. 133]; *Історія браунінга така: ліс, дорога, втікачі, вороги, і хати, і дерева, і всім байдуже, вже дихати не можна, горять груди і згорають – згорають... Постріл...* [9, с. 137]; *Ганка – це глухо. Ми її: товариши Жучок* [9, с. 155]. Симптоматично, що за такої щільної організації мовлення автор відмовляється від принципу описовості, максимально редукує речення. Письменник переконаний, що традиційна побудова фрази не здатна передати всю багатогранну внутрішню сутність людини, її психічний стан, зафіксувати на письмі не так думку, як процес думання, тому він “руйнує” традиційний синтаксис.

Музична інструментованість новел М. Хвильового помітна і на рівні композиційному, і в синтаксичній будові фрази, діалогу (при публікації письменник прагнув це увіразнити навіть графічним розташуванням речень, їх компонентів, уведенням розбивки). Наприклад:

І сюди, і туди безцвітний капелюшок. Згинається, туманно розпливається. І от –

– служба.

А потім (нарепті) –

– столовка [9, с. 256].

Реальне життя знаходить свій вияв у простих мовних формах не так часто. Воно здебільшого вимагає комплексної організації форм такого типу, у які простіші явища входять лише як органічні компоненти складнішого цілого. Якщо прості речення несуть у собі якість стилістичне забарвлення, то воно не спирається на їх структуру, а міститься переважно у властивостях лексичного складу цих речень або в загальній контекстуальній організації цілого твору. Повні двоскладні речення – це лише та загальна основа, навколо якої можуть розгортатися стилістичні якості мовлення:

На світанку шостого листопада вдарив мороз.

Затривожились дерева, пішла листяна хуга.

Дерева порожніли – голо.

А листя спішили, падали.

Падали. Падали.

Стоси.

Земля думала глибоку думу. Мовчали вітри.

По станиці пройшла мідна тиша.

Тільки зрідка рипів далекий журавель – витягали воду [9, с. 213].

Односкладні та неповні побудови не можуть характеризуватися як явища “порушені”, “недостатні”, “дефектні” тощо [8, с. 347]. Зміст, а також стилістичне осмислення односкладних та неповних речень розкривається лише на тлі більшого або меншого контекстуального цілого. У високоорганізованому мовленні М. Хвильового є контекстуальні одиниці різного обсягу, складу та разом з тим різної семантико-стилістичної направленості, глибоко оригінальні й стилістично довершені. Наведемо приклади побудов, що спираються на художньо виразні односкладні та неповні речення; окремі речення в надфразних єдностях такого типу пов’язані між собою так міцно, як і складові частини в межах одного речення. Наприклад:

Пустили собаку. І самі пішли.

Із старшим голубим баранячий лікар іде.

І вже виганяють з палат.

– Ста-нов-и-ись!

Отже, по-солдатському: становись.

Збилися у купу санітари й санітарки.

Не так. У шеренги треба.

Гомоніли. Гомоніли.

Гомін стих.

Держали собаку за нашийника, а потім пустили.

Знову пішов дощ, у калюжах булькає.

Обнюхає собака кожного – мовчить.

А добіг до Мазія – загавкав.

Вивели Мазія з шеренги.

...Ех, Юхиме! Юхиме!

Загавкав і біля Юхима.

– Виходь!

Потім повели до старшого лікаря допит чинити.

Юхим каже: – Нічого не знаю.

А Мазій ярками подивився й байдуже кинув:

– Ну да, живого закопали.

...Вивели їх у двір і повели в місто.

Дощ знову вилх [9, с. 250].

Розгорнувши неповноту окремих речень, цей текст можна було б трансформувати, але тим самим довелось б знехтувати деякими елементами виразності.

Номінативні речення яскраво виявляють свою стилістичну якість на фоні навіть нешироких контекстів. Найбільш поширена та узвичаєна функція номінативних структур – це створення статичних описів. Потрібна міра динамічності при цьому компенсується суміжними реченнями. Номінативні ж речення вносять ефект експресії, художньої образності. Наприклад: *Крик. Крик. Крик* [9, с. 227]; *...Школа. Клас* [9, 176]; *– Хуртовина. Вітри* [9, с. 177]; *...Новий рік. Щастя* [9, 372]. За допомогою номінативних речень відтворюються обстановка, оточення, передбачені в описі. При цьому номінативні одиниці певною мірою стимулюють подальший розвиток та розгортання події, часто займаючи початкове місце в контекстах.

Номінативні речення вносять у текст велике емоційне напруження. За їх допомогою автор передає психічний стан персонажів, хвилювання тощо, а також фіксує враження, захоплення описуваними картинками, раптові та побіжні сприймання, реакції на певні явища й події. Наприклад: *– Це ж хамка!* [9, с. 258]; *– Нечасний прикажчику...* [9, с. 226]; *– Дурень!* [9, с. 259].

Окремі уривки складаються тільки з власне називних речень та еквівалентів речень (виражених інтер'ективами), напр.:

Плака́ти! Плака́ти! Плака́ти!

Гу-у! гу-у!

Бах! Бах!

Плака́ти! Плака́ти! Плака́ти!

Схід. Захід. Північ. Південь.

Росія. Україна. Сибір. Польща.

Туркестан. Грузія. Білорусія.

Азербайджан. Крим. Хіва. Бухара.

Плака́ти! Плака́ти! Плака́ти!

Німці. Поляки. Петлюрівці – ще, ще, ще...

Колчак. Юденич. Денікін – ще, ще, ще...

Плака́ти! Плака́ти! Плака́ти!

Місяць, два, три, шість, двадцять... ще, ще, ще...

Гу-у! гу-у!

Бах! Бах! [9, с. 160–161].

Зі складу неповних у новелах представлені переважно контекстуальні неповні речення: *– Хіба я вам не говорила?!* [9, с. 544]; *Не найдеши, матусю, – сказав Андрій, – бо такої розмови шукаєш і з моїм братом Остапом. З моїм найлютішим ворогом...* [9, с. 543]. Зміст, а також стилістичне осмислення неповних речень розкривається лише на тлі більшого або меншого контекстуального цілого. Відірвано від загальних контекстуальних обставин мовлення, органічними складниками яких виступають такі побудови, їх розглядати важко, часто навіть неможливо:

Коли Карк зійшов на місток, біля ліхтаря його зупинили.

– Пачістім!

Здивувався: уночі? Подивився на хлопчиська – очі благають. Поставив ногу на підставку, але згадав, що грошей нема. Пішов [9, с. 139].

Структурна неповнота речень стилістично вмотивована. Спеціальний пропуск якогось одного елемента у складі речення компенсується більшим семантико-стилістичним навантаженням інших елементів цього речення і загальним увиразненням синтаксичної побудови. Отже, уводячи в текстову тканину неповне речення, автор концентрує увагу на семантико-стилістичному спрямуванні висловлювання чи окремих його місць.

З неповнотою, але смисловою, а не граматичною, пов'язане замовчування (умовчування) – одна з улюблених стилістичних фігур М. Хвильового, яку він продуктивно використовує в діалогічному мовленні. Про не сказане в тексті читач може здогадуватися. Ця фігура також забезпечує можливість творчого сприйняття тексту.

Умовчання залишає відчуття недомовлення, незакінченості, обірваності вислову з навмисним натяком на замовчування факту. Наприклад: *З моїм найлютішим ворогом...* [9, с. 543]; *Коли до ранку ти не видаси мого брата, то...* [9, с. 544]; *Матері вже не було...* [9, с. 547]; *Бо породити – то зовсім неважка штука... І навіть де-яка втіха... ха-ха!..* [9, с. 544]; *Я прийшла спитати вас... прохати вас...* [9, с. 290]; *Треба повіститися... Незайно... зараз...* [9, с. 290]. Наведені речення є ознакою схвильованого мовлення, драматичної ситуації, відчаю, горя. Недосказаність у прикладах викликана тим, що факти здебільшого зрозумілі співрозмовникам. Недоговореність надає реченням зв'язку з реаліями життя, переданими автором у тексті, підкреслює динамічний їх розвиток.

Одним із синтаксичних прийомів, що створює ритмічність та музикальність малої прози М. Хвильового, є властиві манері письма повтори як окремих членів речення (*Над селом місяць, над селом голубі голуби* [9, с. 205]), так і цілих речень, аналогічних синтаксичних конструкцій, що створює певну психоемоційну атмосферу твору (пор.: *Чи тут, чи там, чи десь цвіркун точить крильця...* [9, с. 253] та *Чи тут, чи там, чи десь цвіркун точить крильця, а потім симфонія в саду "Гастроль"* [9, с. 254]).

Про те, що автор "Синіх етюдів" "часто повторює рядки, іноді навіть цілковито не змінюючи порядку слів, або змінюючи не значно", писав ще в 1923 р. Ю. Меженко [3, с. 57]. Показовим у цьому плані є ледве не кожен твір українського письменника, де численні повтори відтіняють внутрішній світ персонажа. Так, у новелі "Лілюлі" автор вдається до анафори: *...Новий рік. Щастя* [9, с. 372, 374, 375, 376]. У контексті проблеми екзистенційної самотності людини у світі цей прийом лише загострює, як наголошує Ю. Безхутрий, "онтологічний конфлікт між "я" і "ми" [1, с. 107].

Очевидною провідною рисою психопоетики М. Хвильового є систематичний повтор потрібного слова чи фрази задля увиразнення психологізму певної сюжетної ситуації, акцентування певної психологічної домінанти персонажа. За допомогою прийому повтору автор намагається відтворити роботу думки персонажів, створити ілюзію "першоприсутності" в передачі їхнього мовлення. Наприклад:

В кімнаті розвидняється. Бабушка молиться:

– Богородице, діво, радуйся...

Але згадує, що вже пора корови виганяти, і кличе:

– Ану-бо, хлопці, вставайте! Вже не рано.

І знову:

– Богородице, діво, радуйся... [9, с. 205].

Повторюються майже незмінними цілі абзаци, а деякі речення повністю копіюють одне одне. Саме така повторюваність і наближає новелу за своїм стилем, за характером побудови речень до розповіді, а не до простого подання фактів. Наприклад:

[1]→[2]→[3]: *Мати кинулась. Мати кинулась ховати свого любого сина Андрія. І сховала вона свого любого сина Андрія на горішці* [9, с. 543];

[1]→[2]: *Невже й тепер не кінець? Ні, мабуть, тепер кінець!* [9, 546]; *Мати, звичайно, нічого не знала. Не знала вона, що майже не на порозі її убогої кімнати стикнулись у мертвій схватці зав'язані брати* [9, с. 542];

[1]←[2]: *Тоді й надійшов перший удар для матері. Надійшов тоді, коли Остап заявив, що він вирішив іти добровольцем на фронт* [9, с. 539]; *Він і справді підійшов. Підійшов тихо, нечутно і зупинився, як примара* [9, с. 546].

Повтор окреслює реаліті дійсності та акцентує на них увагу, а дистантно розміщені повторювані одиниці формують композицію твору, регулюють темпоритм оповіді, виділяють найсуттєвіші моменти в сюжеті та дозволяють виявити ключові поняття. Використання повтору в новелах створює атмосферу не просто інформування про події, а живої розповіді: *Словом, я до безумства люблю небо, трави, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь летять огнянопері вальдшнепи, – все те, чим так пахне сумно-веселий край нашого строкатого життя. Я до безумства люблю ніжних жєницин з добрими, розумними очима, і я страшенно шкєдує, що мені не судилося народитись таким шикарним, як леопард. Іще люблю я до безумства наші українські степи, де промчалась синя буря громадянської баталії, люблю вишневі садки (“садок вишневий коло хати”) і знаю, як пахнуть майбутні городи нашої миргородської країни* [9, с. 123].

Особливий вид повтору – так званий кільцевий повтор, який починає певну синтаксичну одиницю чи текст і закінчує її. Повторювані таким чином окремі речення чи абзаци створюють враження контекстуальної завершеності, обрамляють текст. Пор.: *Батько цих бойових хлопців помер дуже давно – так давно, що й не скажеш* [9, с. 536] та *Матері вже не було. Матері саме тих бойових хлопців, що їх батько помер дуже давно, – так давно, що й не скажеш* [9, с. 547]; *Але хіба ти думав, що все це ніколи не повернеться, і тільки раптом (під парасольми лапастої верби) перед очима твоїми вітром промчаться спогади? Хіба ти думав?* [9, с. 231].

Природно, що з повторюваністю мовної одиниці пов'язана смисловидільна функція, яка полягає в акцентуванні уваги не лише на елементах конструкції, а й на підтекстових смислах. Так, у новелі “Мати” початок і кінець тотожні за синтаксичною будовою, але з іншим підтекстом. Ми можемо сказати, що певною мірою повтор у наведених прикладах виступає засобом контрасту, тому доцільно вказати на взаємодоповненість повторюваних одиниць.

Крім моделей зі сталою структурою, у тексті функціонують трансформовані системи, ключові елементи яких, повторюючись у новому контексті, набувають додаткових відтінків. Повторюваними постійними величинами можуть виступати ключові слова, образи. Послідовно вживані мовні засоби здатні набувати нових асоціацій та вражень: *Мати навіть не встигла крикнути. Матері вже не було* [9, с. 547] і далі *...Матері вже не було...* [9, с. 547]; *...Але матері вже не було...* [9, с. 547]; *Матері вже не було. Матері саме тих бойових хлопців, що їх батько помер дуже давно...* [9, с. 547]. З кожним разом повторюване речення посилює експресивне навантаження. Якщо в кожному наступному реченні робити наголос на окремому слові (*Матері вже не було*), можна досягти найвищої емоційної довершеності тексту.

Основна функція повтору – художнє увиразнення мови, зміцнення її експресивно-зображальних властивостей: *І тільки там, на вокзалах, де матері випроводжали своїх синів у далеку невідому доріженьку, – тільки там було безгоміння. Але й це безгоміння було не буденне* [9, с. 539]; *Тоді десь раптом ударив грім і метнулась блискавка.<...> І ще раз ударив грім і метнулась блискавка <...>* [9, с. 542].

Повтор сприяє відображенню хвилюючих моментів у житті людини, стану збудження, підвищення емоційного реагування на щось: *Словом, я “проти”. Вона – “за”. Я “проти”! Вона – “за”!* [9, с. 122]; *– Не бачила я твого брата Андрія! Не бачила!..* [9, 543]; *Ховай мене, мамусю, і якомога скоріше! Ховай мене від мого брата Остапа!* [58, с. 543].

Крім власне повторів, у новелах також зустрічаються повтори синонімічні – нагнітання в тексті близькозначних слів або висловів. Синонімічний повтор дозволяє повторювати думку, не повторюючи засобів вираження її, дає можливість змінювати форму висловлення думки. Пор.: *Із зовсім невоєвничих будиночків повилазили доти не відомі воєвничі патріоти своєї вітчизни і, помахуючи кулаками, кричали, що вони Франца Йосипа знищать в два тижні, а за місяць завоюють всю Австро-Угорщину з Німеччиною вкупі. З державних установ кожної хвилини летіли вісті про наші “надзвичайні” перемоги, і обивателі остаточно збожеволіли від несподіванок* [9, с. 539] та *Воєвничі патріоти вже не виходили на вулиці й не махали кулаками, як на початку війни, і з державних установ вже не летіли радісні вісті* [9, с. 540]; *Коли за лісом зав'яне молодик, там десь, на степах, над озиминою, цвіт стелиться, а він зав'яне – в оселях сутені, розливаються цєбра синяви – тихої, блідої, і вмирають каганці. Тічки тоді бігають, тріщать тини, скаженіють пси, найбільш крихкотілі, – дужі пси мовчазно шкулєгають за переможцем, а крихкотілі в спорзній солоднєчі гризуться. Спорзно тоді в повітрі. Тому: наші прадіди теж у цей час бігали тічкою, а наша кров – прадідівська, червона і теж горить* [9, с. 124].

У новелах значне місце займає особливий вид повтору, що дістає назву полісиндетон. Найчастіше М. Хвильовий послуговується ним тоді, коли треба передати нагромадження якихось предметів або явищ, рис описуваного процесу виділенням кожного складника такого опису: *Виходила на вигін, дивилася на поле, на тумани, до станції (за сорок верстов Кочубєївка була), і були гони, і верстви, і тракт, і стовпи, і було тоскно, і хотілося невідомого. А вдома батько сюсюкав, і мати сюсюкала, і комунію ляли, і ще раз її ляли* [9, с. 128]; *Вилуплювались солов'ята, і соловей уже не співав, і солов'ї мовчали* [9, с. 133]; *То тут, то там блискали пожари, і дні переповнились кулеметним татаканням. То тут, то там розривались снаряди, і банди блукали по всіх великих і малих степових шляхах* [9, с. 542]; *Цє вже був не той Остап, що обіцяв їй годувати її смачними цукерками. Цє було втілення незнаной їй хижої мудрості* [9, с. 542]. Полісиндетон створює враження збільшення кількості подій, ущільнення їх перебігу. Елементи полісиндетону підкреслюють, увиразнюють окремі місця у творі.

Повторення сполучників сурядності, не навантажених синтаксично (тобто таких, які не конче потрібні для синтаксичної організації фрази), М. Хвильовий використовує задля стилізації мови під фольклорну оповідь: *Іще сказав Андрій своїй матері, щоб вона злизила з горішца і не перешкоджала йому. І послухала мати сина...* [9, с. 546]; *І наказав він своїм вершиникам обшукати двір і горішце. І запалив він цигарку, і звів свої суворі брови біля перенісся* [9, с. 544].

Отже, у смисловому плані повтор не механічний процес, а важливий момент організації тексту, не менш відповідальний, ніж вибір і живання іншого, нового, слова.

М. Хвильовий послідовно втілює прагнення безпосередньо імітувати в художньому тексті нескінченну роботу думки. Розірваність свідомості, вільний потік спонтанних асоціацій, емоцій, спогадів; неперервність, мінливість, плинність, суб'єктивність мислення спричиняють собою відчуття хаотичності, невпорядкованості оповіді, структурної аморфності і в результаті накидають на малу прозу М. Хвильового серпанок складності. А це насамперед досягається комплексним синтаксисом текстової тканини новел: *На вілли (мабуть, і в колонії) залітають амури: людське. Буває випадково, буває свідомо, під куцями, коли думає ліс, коли мовчить ліс, тільки тріщить у глибинах – дрібний звір ходить, буває, в садах... а через дев'ять місяців вилуплюється дитина. Це гарно, природно, свіжо й людяно* [9, с. 134].

Майстерність М. Хвильового полягає в тому, що він не лише вправно, але й творчо використовує можливості мови, що дає уважному читачеві естетичну насолоду, допомагає розкрити замисел автора, представити в деталях об'єкт зображення.

Микола Хвильовий у своїй новелістиці “руйнує” традиційний синтаксис, виходить за його межі, надає йому суб'єктивно-емоційної функціональності. Синтаксис новел різноманітний, багатогранний, наповнений індивідуальними рисами, які визначають творчий стиль письменника і залишають великі ресурси для дослідників.

1. Безхутрий Ю. М. Хвильовий: проблеми інтерпретації. – Х. : Фоліо, 2003. – 495 с.
2. Дужик Н. С. Повтор як стилетворчий засіб орнаментальної прози // Мовознавство. – 1994. – № 4–5. – С. 57–61.
3. Меженко Ю. Творчість М. Хвильового // Шляхи мистецтва. – 1923. – № 5. – С. 55–59.
4. Сенік Л. Новела Миколи Хвильового “Мати”: до світогляду письменника // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2004. – Вип. 35. – С. 313–318.
5. Ситник О. В. Синтаксичні засоби маніфестації психологізму у малій прозі В. Фолкнера та М. Хвильового // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 156. – С. 140–143.
6. Ситник О. В. Функції повторів у художньому мовленні В. Фолкнера і М. Хвильового // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка : зб. за підсумками звітної наук. конф. викл., докторантів і асп. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 8. – Т. 3. – С. 36–37.
7. Ставицька Л. О. “Я тільки приніс запах слова” [М. Хвильовий] // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 28–33.
8. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.
9. Хвильовий М. Твори : у 2 т. – Т. 1 : Поезія. Оповідання. Новели. Повісті / упоряд. М. Г. Жулинського, П. І. Майданченка ; передм. М. Г. Жулинського. – К. : Дніпро, 1990. – 650 с.

ПРОПОЗИЦІЯ ЯК ЄДИНИЦА ЗНАНЯ І КОМУНІКАЦІЇ: ЄДИНСТВО КОГНІТИВНОГО І СЕМАНТИЧЕСЬКОГО

Манаенко Г.Н.

В “Кратком словаре когнитивных терминов” отмечается, что “Понятие П. в специальной литературе трех последних десятилетий является одним из наиболее часто употребляемых терминов когнитивной науки вообще и когнитивной лингвистики в частности, используется здесь для обозначения особой оперативной структуры сознания и/или особой единицы хранения знаний в

голове человека. Широко применяемое в школе логического анализа, хорошо известное в компьютерных моделях познания и в информационно-процедуральных моделях, моделях по искусственному интеллекту и психологии, оно продуктивно в сфере лингвистики, ибо в целом ряде моделей порождения и понимания речи понятие П. является ключевым” [5, с. 137]. При этом отмечается, что в каждом из этих направлений понятие пропозиции получает свое собственное определение и свою собственную интерпретацию, сводясь то к утверждению об истинном положении дел в мире, то к внутренней непротиворечивости каких-либо высказываний. “Понимается оно иногда и как некое концептуальное объединение, некое содержательное целое с определенными компонентами этого целого, причем целое “амодальное”, т.е. не связанное напрямую с модусом его существования в голове человека; между частями П. существуют определенные связи или отношения, трактуемые обычно как отношения функции к своему / своим аргументам, или же как отношения четырех главных типов – идентификации и тождества, номинации и характеристики ... Широкое распространение получили и представления о том, что П. формирует каркас будущего предложения и что все возможные его трансформации определяются меняющимися формами объективации и вербализации одного и того же неизменного и инвариантного содержания, отраженного в самой П.” [5, с. 137]. На наш взгляд существенно, что “Когнитивный подход позволяет уточнить понятие П. за счет более полного вовлечения в сферу анализа принципов восприятия мира: все внешние события, объекты, явления и т.п. воспринимаются в их взаимодействии, взаимоотношениях, т.е. в их связях. Эти связи и отношения имеют место между разными сущностями, а представления о связях или отношениях между объектами формируются наряду с представлениями о самих объектах и порождают особый тип репрезентации знания – пропозициональный [Norman, Rumelhart 1975]” [Там же].

В лингвистической семантике нашего времени даже при узкой её трактовке, как и в психолингвистике, обязательно различают языковое значение, в частности слова, и связанные с ним мыслительные структуры, поскольку “значения не функционируют по отдельности, а в определенных связях, которые к тому же складываются во всё более обширные объединения: кластеры (группы), поля, сети. Заметим, что в качестве единиц (“узлов”) в сети по трактовке различных авторов выступают ассоциации, пропозиции, фреймы, наборы признаков и т.д.” [3, с. 115]. Также предприняты попытки учёта созидательной роли субъекта коммуникации. Во-первых, наряду с пониманием языкового значения как средства категоризации мира в аристотелевском понимании принимается и концепция прототипического значения на основе “фамильного сходства” в духе позднего Л. Витгенштейна: действительно, у разных индивидов с тем или иным конвенциональным значением могут ассоциироваться и актуализироваться разные признаки одной и той же категории. Во-вторых, особенно в психолингвистике, значение перестаёт пониматься как образ вещи, сама вещь, а предстаёт актом, способом видения мира, т.е. идеальным действием, именем которого и является знак, что позволяет действию сохраняться, репрезентироваться вне реальных обстоятельств.

Понимание значения не как образа внешнего мира, а как результата опыта было заявлено и в лингвистике. Так, более 40 лет назад Т. де Мауро, поддерживая представление слова как семантической сущности, функционирующей в предложении в качестве гипосемы, писал: “Соотнесённость гипосемы с определённой областью человеческого опыта (заметьте, не с вещью!) можно представить себе лишь в

комбинации со всеми теми действиями и типами поведения, которые характерны для этой области в рамках данного человеческого коллектива... Язык порождает организацию опыта. Мы склонны смотреть на язык как на простую технику выражения, не трудясь объяснить себе, что язык – это прежде всего классификация и упорядочивание потока чувственного опыта, которое ведёт к упорядочиванию данного мира” [8, с. 162–164].

Трактовка значения как идеального действия вполне согласуется с идущей от Л.С. Выготского традицией, рассматривать значение как результат взаимодействия процессов, позволяющих субъекту коммуникации привести в соответствие конвенциональное экстерниризованное значение с тем, что актуализируется в индивидуальной картине мира на разных уровнях осознаваемости в виде различных ментальных репрезентаций как продуктов переработки перцептивного, когнитивного и аффективного опыта, в той или иной степени связанного с определённым языковым выражением и с конкретной ситуацией общения. Надо отметить, что и в фундаменте новейших исследований когнитивной модели обработки информации лежат знания в их единстве с эмоциями, чувствами и мотивацией, неаналитические методы обработки информации, человеческие навыки, хотя до недавнего времени, включая и когнитивный этап в развитии искусственного интеллекта, обработка информации жёстко ассоциировалась только со структурами знаний, игнорируя тем самым “образную” компоненту человеческого мышления.

На современном этапе развития когнитивной науки языковое знание определяется, как правило, в качестве отдельного модуля ментального пространства человека. При этом устанавливается, что семантический уровень конкретного языка не является универсальным, ибо в значительной степени зависит от устройства данного языка, семантический уровень как область **конвенциональной образности** соотносительна со структурами знаний, объективированными в языке, синтаксис же представляет конвенциональное отражение семантических структур [5, с. 49–50]. “Семантическая” память не ограничивается полностью от других структур знаний и понимается, скорее, как своеобразный доступ, направление для конструирования концептуальной структуры. Именно поэтому включённость значения как семантической сущности в ментальные структуры более высокого порядка позволяет переходить от языковых знаний к энциклопедическим, что в свою очередь даёт выход на индивидуальную картину мира как обязательное условие успешности взаимопонимания при общении.

По современным научным представлениям мысль изначально существует (зарождается) в виде целостного *гештальта* как своеобразного сгустка личностных смыслов (индивидуальных функциональных опор и ориентиров): “... исходным материалом для любой мысли является фонд энграмм; мысль рождается при их активной перегруппировке, новых объединениях; образные и “картинные” энграммы в правом полушарии связываются с их коррелятами в левом... связь полушарий означает фактически переход от целостного видения ситуации (лучше, фрагмента возможного мира – Г.М.) к её расчленённому представлению, переход от гештальта – к его отдельным частям, от холистического образования – к составляющим его отдельным структурам, что лингвистически соответствует трансформации многомерных структур в линейно организованные, выбору из гештальта темы и ремы, топиков и комментариев, противопоставлению данного и нового и т.п.” [10, с. 52].

В монографии “Речь как проводник информации” выдающийся психолингвист Н.И. Жинкин писал: “Речь – это действие, которое совершает один партнёр по отно-

шению к другому для передачи мысли и смыслового воздействия... Человек слышит слова, состоящие из звуков: “Вон бежит собака”, а думает при этом не о звуках и словах, а о собаке, и смотрит – где она бежит. Преобразование и интеграция (при семиотическом преобразовании – Г.М.) необходимы, потому что интеллект, для которого предназначается сообщение, не понимает естественного языка. У него есть собственный, специальный информационный язык (индивидуальные функциональные опоры и ориентиры – Г.М.). На этом языке он строит гипотезы, доказательства, делает выводы.

Вот почему потребности коммуникации вызвали образование взаимодействующих кодов, которые сложились в единую систему: язык – звуковая речь – внутренняя речь – интеллект. Эта система является саморегулирующейся и способной к самоусовершенствованию. Противопоставленность двух дискретных кодов языкам интеллекта породила смешанный код – внутреннюю речь, которую нужно рассматривать как универсальный предметный код, ставший посредником не только между языком и интеллектом и между письменной и устной речью, но и между национальными языками” [2, с. 48–49].

Столь пространная цитата из работы Н.И. Жинкина необходима, т.к. в ней в ней содержатся или даются основания ряду существеннейших для современных когнитивных исследований положений:

- обращение к языку как конвенциональной системе кодирования информации возникает при необходимости коммуникации;
- языковые выражения как в устной, так и в письменной формах представляют фрагмент картины возможного мира субъекта коммуникации дискретно;
- языковые выражения не актуализируют у слушающего как партнёра по коммуникации языковые знания, а помогают ему ориентироваться в собственном когнитивном пространстве;
- у каждого субъекта коммуникации существует индивидуальная система функциональных опор и ориентиров в когнитивном пространстве;
- эта система (в иной терминологии – система личностных смыслов как квантов индивидуального опыта) обладает разнообразной субстанциональной природой, т.е. ментальные репрезентации могут быть как вербальные, так и образные, аналоговые;
- форма репрезентации знаний, в том числе и ассоциированных с языковыми выражениями, у индивида не является строго фиксированной и заданной заранее, а в значительной степени зависит от ситуации, в которой осуществлялся акт познания, и от метакогнитивной активности субъекта познания и коммуникации (от того, как он конструирует эту ситуацию и как представляет свои возможности в ней: ср. – *Не повезло; Мне не везёт; Я невезучий; Везение обходит меня стороной и т.п.*);
- ментальным пространством, где осуществляется “перевод мысли на конкретный язык”, выступает внутренняя речь (в то же время это и процесс такого перевода), единицы которой не только обладают индивидуальным содержанием, но и пересекаются с конвенциональными, экстерниризованными единицами семантики – значениями, выступая первым звеном в дискретизации целостного гештальта (замысла речи), внутренняя речь не обладает стандартным набором грамматических правил и алфавитом своих единиц, поскольку не является ни строго дискретной, ни целиком аналоговой, это субъективный язык, который не осознаётся говорящим;
- универсальный предметный код (УПК), или *внутренняя речь* как психическое пространство, это “стык речи и интеллекта”, где и происходит переплетение и

взаимное преобразование индивидуального знания и общего как достояния социума, это своеобразный язык-посредник, при участии которого замысел переводится на доступный для каждого партнёра в коммуникации язык;

- универсальный предметный код (внутренняя речь) является таковым, поскольку свойствен человеческому мозгу и обладает общностью для разных человеческих языков; внутренняя речь может применять любые сенсорные знаки, “подаваемые” памятью в зависимости от условий запечатления предметов и их связей отдельным субъектом, и в то же время, в соответствии с взглядами современных когнитивистов, неязыковая информация, как и языковая, репрезентируется в пропозициональной форме или может интерпретироваться в пропозициональных терминах;
- внутренняя речь не является высказыванием, а только его регулятором, поскольку здесь происходит не только расщепление целостного гештальта, но и структурирование и перераспределение информации при его линеаризации в ряд языковых выражений и, соответственно, речевых высказываний, причём один и тот же объём информации может подаваться по-разному в разных условиях коммуникации и в зависимости от культурной традиции и выбранной говорящим коммуникативной стратегии, потому что даже замысел речи может корректироваться по мере осуществления акта коммуникации, что ещё раз подтверждает динамический и оперативный характер внутренней речи как типа памяти.

Не менее существенным в эвристическом плане представляется выделение в качестве единицы универсального предметного кода *внутреннего слова*, которое изначально в концепции Л.С. Выготского (“Внутренняя речь есть речь для себя”) понималось прежде всего как вербальная конвенциональная единица, выступающая знаком отдельной ситуации, и соответствовало идее “внутреннего (глубинного) предиката” [1, с. 317, 352–354]. Подчеркнём, что акт глубинной предикации не равен суждению в логике и предложению в языке. Наш взгляд, в качестве внутреннего слова может выступать любая по своей природе ментальная репрезентация как единица универсального предметного кода, вне всяких сомнений являющаяся квазизнаком – условной номинацией ситуации “для себя”: “Внутреннее слово – это условный знак ситуации “для себя”, ступок личностных смыслов, целый семантический комплекс, который на стадии его озвучивания, перевода во внешнюю речь и выведения во внешнее высказывание должен быть расчленён на части, соответствующие (в целях нормального общения) конвенциональным языковым значениям, обнаруживаемым в телах определённых языковых знаков. Внутреннее слово, этот зародыш будущего высказывания, ещё лишён грамматических признаков, это может быть и не слово естественного языка, а лишь его кусочек, намёк на него” [10, с. 64].

Таким образом, внутреннее слово является пропозициональным по своей сути, и здесь уместно отметить его важнейшую регулятивную функцию при порождении и/или восприятии речи – способность выступать актуализатором узлов ассоциативно-вербальных сетей пропозициональных структур (моделей) как форм хранения знаний и трансформатором других, образных и гештальтных форм в памяти человека: “В порождении и восприятии речи П.М. (пропозициональные модели – Г.М.) используются для репрезентации концептов глаголов и имён... При исследовании организации памяти П.М. являются важнейшим средством репрезентации семантической памяти, схем, скриптов и других структур знаний” [5, с. 136]. Следовательно, внутренняя речь высту-

пает как оперативный тип памяти, с помощью внутренних слов актуализируются и структурируются знания, происходит **пропозиционализация** гештальтов и других ментальных структур хранения знаний, которые при выведении “вовне” претерпевают дискретизацию, когда происходит название “для себя” посредством внутреннего слова, и конвенциализацию, когда внутреннее слово коррелирует со значениями семантического уровня при нахождении соответствующих лемм (ментальных репрезентаций лексикона естественного языка). Выделение внутреннего слова и перевод его в конвенциональный код соответствуют этапу дискретизации целостного фрагмента картины мира говорящего на отдельные пропозиции. И если “глубинный” предикат представляет выбор и нерасчленённое название говорящим ситуации, задающей и ее участников, то пропозиция – это номинация уже структурированного конкретного “положения дел”, с заполненными местами участников.

Справедливо утверждается, что мы видим мир в модальности субъекта, поэтому пропозиция – это отнюдь не “положение дел” в действительности, а “взгляд” говорящего на действительность, так как именно он создает ситуацию, выбирая глубинный предикат, именно он включает или исключает участников ситуации как predeterminedенных свойствами предиката, его семантическими валентностями (актантов), так и не обусловленных ими (сирконстантов). Таким образом, пропозиция есть результат номинации и является семантической структурой, обозначающей ситуацию в представлении говорящего. Как подчеркивает К.А. Переверзев: “Онтологией языка является не то, что обретается “за окном”, а то, что конструируется (концептуализируется) языком – а также, при участии языка, его носителями и нами, лингвистами, – в этом законном пространстве” [9, с. 26]. При таком подходе, т.е. когда онтологией языкового выражения выступает “картина мира”, реального или воображаемого (в последнее время в этом значении используется термин “мир дискурса”), созданная говорящим и интерпретируемая слушающим, снимается характерное для логической семантики отождествление значения языкового выражения с той внеязыковой сущностью, которую оно обозначает.

Мир дискурса – это онтология языка и фактов, именно здесь и вычлениваются “денотативные” (“реальные”) ситуации, соотносительные с языковыми высказываниями, и сущности связываются определенными отношениями лишь благодаря предметно-практическому опыту человека. Именно поэтому одной ситуации соответствует одна и та же пропозиция, а то соотносительное, что “обретается за окном”, вне человека, действительно, представляет фрагмент континуума внешнего мира во всем многообразии объектов, их свойств и отношений между ними – то или иное событие. Если пропозиция является номинацией структурированного положения дел с заполненными участниками (результатом перевода внутреннего слова в конвенциональный код), то предикация является операцией преобразования многомерной, но неориентированной структуры пропозиции в линейную, отображением речемыслительного акта выделения индивидуальных и предикатного концептов и установления вектора связи между ними. При языковом воплощении предикативная пропозиция (если она единственная) обязательно оформляется в синтаксических категориях модальности, времени и лица.

С позиций когнитивной лингвистики, предложение – это сложный знак, имеющий как план выражения, так и план содержания, но исходя из известного положения об асимметричности языкового знака, нужно признавать доминирующее положение семантики в анализе предложения. Семантическое представление “управляет синтак-

сическим, а соответствующие компоненты (субкомпоненты) системы находятся в уровневых отношениях”. Здесь можно говорить об определенной автономности семантики, поскольку одной семантической структуре могут соответствовать несколько синтаксических структур (при синонимии высказываний). В известной степени семантика предложения задается до выбора синтаксической структуры (скорее всего, не вся семантика, а ее диктумная часть). Следует при анализе и описании обязательно учитывать и тот факт, что семантика предложения многослойна, поскольку в семантической структуре предложения находят отображение структура “положения дел”, реального или мыслимого, структура логической фразы и структура речевой ситуации. Как отмечают многие исследователи, сами пропозиции неоднородны по своему составу и в самом общем виде распределяются по трем типам: *диктумные*, в которых отражена объективная действительность, какой ее “видит” говорящий; *модусные*, где отражается “несубстанциональная” действительность, т.е. психическая реальность (это ситуации, отражающие вербальную и ментальную деятельность человека и обозначаемые предикатами восприятия, мысли, речи, знания и т.п.); и *логические* пропозиции, отражающие мыслительную деятельность говорящего, устанавливающего (приписывающего) различного рода отношения между ситуациями – причинно-следственные, временной последовательности и т.д. Обычно логические пропозиции определяются в качестве “верхнего слоя” диктума, но “представляется, однако, допустимым в исследовательских целях придать логическим пропозициям самостоятельный статус, передав в их ведение отношения между ситуациями и оставив за диктумными пропозициями выражение самих ситуаций” [4, с. 34].

Здесь необходимо сделать очень существенное, с нашей точки зрения, замечание: при интерпретации высказывания, основанного на предложении, считаем необходимым не только учитывать, но и разграничивать когнитивный и коммуникативный аспекты. Диктумное содержание семантики предложения составляют не только диктумные и логические пропозиции, но и модусные, которые также могут быть предметом сообщения. Противопоставление внутреннего мира субъекта и внешнего мира реальности, идущее еще от Декарта, исключает не только модусные пропозиции из диктума предложения, но и те ситуации, с которыми они соотносятся, из мира объективной действительности. Однако в трудах многих отечественных ученых и мыслителей доказывалась условность такого противопоставления.

Согласно взглядам М.М. Бахтина, развивавшего позиции, ранее высказанные П.А. Флоренским, “мы имеем дело с единым субъектно-объектным пространством, центрируемым *взаимодействием деятельностей* и представляющим собой целостное, разворачивающееся во времени пространство” [6, с. 136]. Как отмечает А.А. Леонтьев, с точкой зрения М.М. Бахтина в самом явном виде перекликаются размышления выдающегося психолога С.Л. Рубинштейна: “И, наконец, наиболее важная мысль: “Вместо дуалистической схемы: мир или среда, с одной стороны, субъект, личность – с другой (как бы вне среды и мира), поставить вопрос о *структуре мира или среды, включающей, внутри себя имеющей субъекта, личность как активного деятеля*. Предметом фундаментального изучения должна быть *структура мира с находящимся внутри него субъектом и изменением этой объективной структуры в различных установках субъекта*”... И далее: “Человек находится внутри бытия, а не только бытие внешне его сознанию”. Мир, по Рубинштейну, – “это общающаяся друг с другом совокупность людей и вещей”. “Человек должен быть взят внутри бытия, в своем

специфическом отношении к нему, как субъект познания и действия, как субъект жизни... Бытие как объект – это бытие, включающее и субъекта” [6, с. 137].

Именно поэтому модусные пропозиции, отражающие психическую реальность индивида, могут представлять в семантике предложения, как и другие пропозиции, так называемые обязательные объективные смыслы. Иначе говоря, репрезентация любых пропозиций может быть “объективной” информацией, т.е. представлением реального “положения дел”. В то же время в картине мира говорящего любая модусная пропозиция может быть использована в качестве отношения к тому, что отображается другими пропозициями, т.е. “субъективной” информацией. Кстати, и само предложение существует только тогда, когда в нем наряду с объективными смыслами есть субъективные, отражающие активность, волю и коммуникативные установки говорящего именно как отношение к тому, что стало предметом (объективным смыслом) сообщения.

Итак, концептуализация события в языке воплощается на основе *пропозиции*. Пропозиция как явление семантического уровня не является слепком с действительности, названием зеркально отраженного онтологического “положения дел”. Пропозиция представляет не отстраненный от субъекта *внешний мир*, но фрагмент картины мира этого субъекта. Разнообразные события и явления реального мира (*со-бытия*) интерпретируются каждым индивидом по-своему, более того, одно и то же событие может быть описано им по-разному. В каждом событии или явлении субъект выделяет ситуации – элементы недискретного опыта человека, вне которого никаких ситуаций нет. Пропозиция как концептуализация данного элемента недискретного опыта выступает тем самым отображением не действительного мира, но взгляда на действительный мир, выделяемой в нем ситуации, т.е. его *интерпретации* человеком. Именно такое “положение дел” номинирует пропозиция [см.: Манаенко 1999]. Трактовка понятия пропозиции в работах по порождению речи и по осуществлению речемыслительной деятельности человека созвучна когнитивной науке, в которой пропозиция рассматривается в качестве структуры сознания, единицы хранения знания, единицы, репрезентирующей мир и выступающей в виде определенной формы его репрезентации.

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. Психологические исследования. – М.: Лабиринт, 1996.
2. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М.: Наука, 1982.
3. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2000.
4. Казаков В.П. Структура и коммуникативный потенциал полипропозитивного предложения // Вестник СПбГУ. Сер. 2. История, языковедение, литературоведение. – 1993. Вып. 1. – С. 34–38.
5. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996.
6. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: Избранные психологические труды. – М.: Московский психолого-социальный ин-т, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 2001.
7. Манаенко Г.Н. Современное представление пропозиции в лингвистике // Вестник Ставропольского государственного университета. Вып. 22. Филологические науки. – Ставрополь: СГУ, 1999. – С. 86–94.
8. Мауро Т. де. Введение в семантику. – М.: Дом интеллектуальной книги, 2000.
9. Перверзев К.А. Высказывание и ситуация: об онтологическом аспекте философии языка // Вопросы языковедения. – 1998. – № 5. – С. 24–52.
10. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991.

ТЕОРІЯ СЕМАНТИЧНИХ ПРИМІТИВІВ В АСПЕКТАХ ЛІНГВОФІЛОСОФІЇ ТА МОВНИХ КАРТИН СВІТУ

Манакін В.М.

Кінець ХХ і початок ХХІ століть визначають як початок нової лінгвістичної парадигми, що знаменує собою відродження ідей В. фон Гумбольдта в сенсі вивчення духу народів через розмаїття національних мовних картин світу. Щодо “парадигмальності” новітньої хвилі розвитку мовознавства масо сумнів і ще раз наголошуємо на думці про існування дотепер лише двох фундаментальних лінгвістичних парадигм, остання з яких, власне гумбольдтівська, зараз дійсно набула нового дихання (детальніше див. у: [11]).

Це пов'язане, по-перше, із загальними глобалізаційними процесами сучасності, осторонь яких лінгвістика як галузь, що одночасно повернута до людини і усього людства, опинитись не може. По-друге, з тим, що лінгвістична семантика тільки у 70-х роках ХХ ст., на решті, утвердила власний метод досліджень – метод компонентного аналізу, що перетворило цей напрям у справжню наукову галузь із достатньо чіткою системою доказовості, власними механізмами дослідження такої, здавалося б, химерної сфери мови, якою є семантика і, зокрема, лексична семантика. В центрі цієї семантичної революції в лінгвістиці опинилась Жанна Павлівна Соколовська. А для вітчизняної лінгвістики вона була і ще дотепер залишається її серцем. Закладені в працях Ж.П. Соколовської принципи системного аналізу лексики, логічно обґрунтовані засади структури лексичного значення та представлені нею зразкові приклади семасіологічного аналізу лексики увійшли до золотого фонду вітчизняної наукової думки.

Постійний предмет пошуків Ж.П. Соколовської, як і сучасної семасіології в цілому, – це встановлення об'єктивних критеріїв семного (компонентного) аналізу лексичного складу слів в одній чи декількох національних мовах (див., зокрема: [15; 16; 17; 18]). Разом з тим, Жанна Павлівна завжди любила повторювати, що остаточно встановити такі критерії неможливо, оскільки семантика фантомна і ми здатні розглядати та окреслити лише її “мерехтливі орієнтири” (рос. “мерцающие ориентиры”). Це цілком справедливо стосовно й теорії “семантичних примітивів”, без згадування і спроб втілення якої не обходиться жодна сучасна праця із контрастивної семантики.

Відомо, що ця теорія базується на принципах компонентної семантики і не належить власне А. Вежбицькій, а є продовженням і своєрідним “реміксом” ідеї про універсальну мову мислення – *Lingua Mentalis*, чого не приховує й сама авторка [21]. Історія мовознавства, філософії та інших наук свідчить про інтенсивні пошуки спільної інтернаціональної системи смислів та правил їх упорядкування для усіх мов і соціумів. У природному або штучному втіленні таку мову як частку Універсуму намагалися не тільки пояснити, а навіть створити.

Гносеологічно ідея про єдину для усіх людей структуру мислення сягає вроджених ідей Платона та вчення Арістотеля про спільність людських понять. Далі ці думки знайшли розвиток в працях Св. Августина, а ще пізніше – в концепціях Декарта, Ляйбніца, Боєція, Дальгарно, Уілкінса та інших філософів і мовознавців. Найбільшого розповсюдження набуло картезіанське вчення про всезагальну мову мислення завдяки чіткості та прозорості викладення ідей про наявність універсальних знань у космогенічному просторі. Ці прості не за

природою, а за принципом ідеї Декарт розглядає як вроджені у двох смислах: по-перше, завдяки здатності розуму їх відтворювати, а по-друге, в смислі незалежності розуму від зовнішніх подразників. Завдання філософа полягає в тому, щоби звести усе химерне до ясної універсальної ідеї як надійного критерію самої універсальної ідеї. Дж. Локк натомість висуває завдання встановлення невизначених сутностей, які є оболонками внутрішніх ідей людини.

Більш конкретне та наближене до спроб сучасних лінгвістів завдання поставив перед собою Г. Ляйбніц, який намагався створити першу штучну раціональну мову на базі латини. Розробка такої мови базується на твердженні про те, що усі людські думки цілком розкладаються на нечисельні, ніби первинні [9, с. 502] і що “можна придумати певний алфавіт людських думок, і за допомогою комбінацій літер цього алфавіту та аналізу слів, з нього складених ... все може бути і відкрито і вирішено” [9, с. 414]. На практиці Ляйбніц логічно розщеплює одиниці мови (*терми*) на семантично неподільні первинні терми, такі як ‘*суще*’, ‘*існуюче*’, ‘*індивідум*’, ‘*цей*’, ‘*той*’, ‘*я*’, ‘*те, що має протяжність*’, ‘*те, що мислить*’ і т.ін. Мова Ляйбніца – це адаптований варіант звичайної мови, але побудована за законами “алгебри мислення”. Погодимось із геніальністю та простотою прагнень Ляйбніца, якого А. Вежбицька не випадково назвала структуралістом *par excellence* [21, с. 5].

Сама А. Вежбицька, відштовхуючись від ідей Ляйбніца, мову мислення розглядає як репрезентативну систему, яка організована у вигляді сукупності концептів, “семантичних примітивів”, в її термінології, що є універсальними для усього людства, незалежно від культури та мови. Проте на відміну від Ляйбніца та інших однодумців у пошуках *Lingua Mentalis* набір лексичних універсалій (=семантичних примітивів) австралійська професорка хоче віднайти шляхом аналізу живої людської комунікації, існуючих мов світу. “Я думаю, – пише вона, – що цей універсальний набір примітивів може бути одержаний лише методом проб і помилок, у результаті досліджень із зіставної семантики в різних культурах” [5, с. 297].

На практиці Вежбицька наводить різну кількість примітивів, які охоплюють, наприклад, такі “мегапредикати”, як ‘*якщо*’, ‘*не*’, ‘*знати*’, ‘*думати*’, ‘*великий*’, ‘*маленький*’, ‘*вид*’, ‘*частина*’ і т.д. Якісний та кількісний склад таких універсалій задовольнити не може нікого, в тому числі й саму авторку “примітивів”.

Ю.Д. Апресян для можливості опису семантики на універсальному (в нього – глибинному) та кроскультурному рівнях пропонує використовувати штучну логічну мову, словами якої будуть справжні примітиви – квазісмисли, семантичні кварки, які не матеріалізуються словами природних людських мов [1, с. 38]. Стосовно статичних дієслів це можуть бути такі елементи, як ‘*xotimti*’, ‘*bachiti*’, ‘*vajimti*’, ‘*vidbivati*’ та под. Саме з таких примітивів-конструктів і має, на думку вченого, складатися словник універсальної семантики. Подібні міркування містяться й в працях інших вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Свого часу Ю.М. Караулов зробив спробу представити словник семантичних множинників російської мови.

Не вступаючи в дискусію з авторами цих та інших підходів щодо визначення базисних семантичних одиниць, зазначимо наступне.

По-перше, будь-які спроби формально обмежити результати ментально-мовної діяльності закритим набором семантичних одиниць страшенно приваблюють, проте фатально приречені на невдачу. Принаймні на нинішньому етапі наукових знань та можливостей. Згадаймо хоча б Н. Хомського. Дж. Лайонз, цитуючи

Катца, котрий наполягав на універсальних семантичних маркерах як теоретичних конструктах людського розуму, скептично зазначив: “Багато хто намагався (та безуспішно) знайти набір універсальних компонентів... Ті емпіричні дані, які є в наш час, скоріше спростовують, ніж підтверджують цю гіпотезу” [8, с. 398].

По-друге, метамову семантичної інтерпретації змістового плану природних мов слід сприймати лише як **засіб** представлення результатів аналізу, тому її не варто спеціально створювати. Очевидно, правий А. Гудавічус та інші дослідники, які вважають, що метамова має бути просто достатньою для фіксації усіх відмінних та спільних рис порівнюваних мовних систем. Ані елементарність, ані абсолютна універсальність не є обов’язковими характеристиками метамови [3, с. 11]. Інакше кажучи, нічого не вигадуючи, ми можемо робити те, що робили і дотепер: використовувати звичні семи (на практиці – матеріальні оболонки слів природних мов) і описувати таким чином семантичні обсяги лексем та інших змістових одиниць однієї або різних мов. Алгоритми та методи опису будуть різними залежно від мети дослідження, обсягу матеріалу, кількісно-якісного складу мов тощо.

Нарешті, по-третє, в усіх концепціях про семантичні примітиви (кварки, множинники, конструкти etc.) найбільш плідною в цілому та для визначення еталону міжмовного порівняння (*tertium comparationis*), зокрема, є припущення існування (все)загального концептуального базису, який в кожній мові має своєрідне втілення, свій дух і власне вербальне обличчя.

Апріорна наявність такого загальномовного базису, в свою чергу, є вираженням давньої та спільної практично для усіх філософських і теософських теорій ідеї про єдність Космосу, фізичного та метафізичного світів, ідеї про Абсолют в кантовському розумінні як необмеженого буття і першооснови світу. Про це, знову ж, можемо прочитати ще у Платона, проте найбільш послідовно концепція єдності усього сущого та неземного розвивалася у східних філософіях, яким відома категорія *дао*. Дао – це не тільки принцип єдності світу, а й першооснова взаєморозуміння усіх людей. А хіба не це і є основним призначенням та високим надзавданням людської мови?

Сучасні наукові обґрунтування єдності світу знаходимо не у теологів та філософів, а у фізиків. У ХХ ст. початок цьому було покладено А. Ейнштейном, котрий намагався сформулювати закон, що поєднує усі відомі силові поля в природі. Д.Бом йде далі: “Основною та фундаментальною рисою Бома є твердження про те, що реальність є *д и н а*, що вона являє собою *є д и н у* цілісність, котра лежить в основі усього Всесвіту, в основі матерії та свідомості... [20, с. 124]. Пошуки фізиків у цьому напрямку тривають, але збігаються в одному: незаперечно існує якась “Суперсила” (саме так називається книжка відомого англійського фізика-теоретика Пола Девіса), що виконує роль незримого Деміурга. “Це дещо більше, ніж просто творче начало. В ній (суперсилі – *В.М.*) матерія, простір-час та взаємодія зліті ... у гармонійне ціле, що породжує таку єдність Всесвіту, яку раніше ніхто навіть і не передбачував” [4, с. 10–11].

Не буде перебільшенням висновок про те, що найбільший внесок у наукове доведення планетарної єдності людства зробив наш співвітчизник В.І. Вернадський, який ідею єдності фізичної цілісності Природи і людського розуму пов’язав із перспективами соціальних змін, утворенням єдиного державного устрою для усього людства. “Ясно, що створення такої єдності є необхідною умовою організованості **ноосфери**, і до цього людство неминуче прийде” [6, с. 82]. Показово, що про єдиний

державний устрій для усіх людей світу мріяв також і В. фон Гумбольдт.

Мові на рівні ноосфери В.І. Вернадський відводив особливу роль, називаючи її “*енергією людської культури*” [6, с. 132]. Доречно припустити, що це не просто чергова романтична метафора про мову. Вернадський – представник передусім природничих наукових знань, а енергія – поняття фізичне. Одиниці мови теж мають енергетичні хвилі, поля, що разом з іншими властивостями робить мову унікальним засобом впливу на свідомість та підсвідомість. Це є предметом окремої суміжної галузі – енергетичної лінгвістики, яка тільки народжується.

В якості робочої гіпотези висуваємо припущення про те, що **мова на рівні ноосфери існує у вигляді загального когнітивно-семантичного континууму, який розчинено в конкретних мовах світу**. Ноосферний рівень як організуюча та об’єднуюча сила планетарної людської свідомості є базисним для когнітивної діяльності та концептуалізації світу; **когнітивно-семантичний континуум**, у свою чергу, є **джерелом мовної діяльності**, латентним еталоном такої діяльності, **а відтак можливою системою-посередником для міжмовного зіставлення, тобто tertium comparationis**.

Спроби безпосередньої матеріальної репрезентації когнітивно-семантичного континууму даремні. Це інший, метафізичний спосіб буття свідомості, де ключовим моментом є розуміння наявності ментально-інформаційного поля Всесвіту, що нам, лінгвістам, слід прийняти так само, як це зробили представники інших наук та форм знань. Приймаючи це, набагато складнішим завданням є переконливе доведення органічного співіснування концептуальної та мовної реальностей для вираження цього інформаційного поля. Непростим це завдання видається й тому, що в сучасній науці іще відсутня цілісна теорія взаємозв’язку мови і свідомості, що змушує користуватися лише умоглядними постулатами.

Для вирішення поставленого завдання спробуємо піти наступним достатньо простим шляхом. По-перше, треба припустити, що сфера людського розуму, в тому числі й на найвищому (=ноосферному) рівні, та мовна семантика оперують принципово, а не формально, спільними змістовими одиницями і категоріями. По-друге, лінгвістичними двійниками квантів ментальної інформації є змістові мовні одиниці та їхні угруповання, які за принципами будови, системною ієрархією на всіх рівнях (слова – ЛСГ – мовних картин світу) є ізоморфними загальному устрою світу, космосу, ноосфері. Найдрібнішими змістовими одиницями, своєрідними атомами когнітивно-семантичного простору логічно визнати семи. Визнання сем в якості атомарних смислів також узгоджується з ідеєю взаємної симетрії, ізоморфності між мовою та світоустроєм.

Семи, крім того, виконують функцію кварків (у фізиці – це те, що склеює), з одного боку, у самій системі мовної семантики, коли перекидаються смислові містки між різними мовними одиницями; з іншого боку, – між мовою та когнітивно-семантичною сферою у вимірі планетарної чи космічної свідомості.

Зіставне, або ж контрастивне, мовознавство перш за все цікавиться відмінностями в мовах, тобто тим, що дивує в інших мовних культурах. Проте найбільш дивними видаються не безеквівалентні слова, котрі природно позначають ексклюзивні для етносів реалії, не інша “мовна екзотика”, а випадки, коли однакові чи близькі за формами одиниці наповнені різним змістом. Це можуть бути ледве помітні семантичні коливання (укр., рос., білор. *кафе ‘невеликий ресторан чи їдальня’* – англ. *cafe ‘закусочна, кафетерій’*, а також *‘невеликий ресторан, де не подається спиртне* /Br.Engl./) та більш

відчутні відмінності, які доходять до міжмовної омонімії (рос., укр. *кавалер* 'чоловік, який розважає даму в товаристві', 'залицьяльник' – польськ. *kawaler* 'неодружений чоловік'; рос. *младенец* 'немовля' – польськ. *młodzieniec* 'юнак'; укр., рос. *барак* 'помешкання для ув'язнених' – англ. *barrack* 'казарма для військових'). Подібні міжмовні паралелі, яких налічується чимало, є основою для контрастивних словників, словників міжмовних омонімів, або ж так званих "фальшивих друзів перекладача" (див., напр.: [7; 10, с. 162-170; 12, с. 183–188]).

Подібні приклади, а також факти розбіжностей у структурах і семантичному обсязі багатозначних слів, особливості сполук слів (пор. польськ. *czerstwy jak dąb* 'міцний як дуб'; болг. прикметник *пресен* для назв продуктів має значення 'свіжий' і т.ін.), є доказом висновку про те, що **неповторні комбінації універсальних за природою і в принципі кількісно обмежених у семантичному континуумі сем, подібно до комбінаторики музичних нот, створюють неповторні та необмежені смислові варіації слів у різних мовах та слугують основою мовної подільності світу в цілому.**

Сформульоване положення не слід сприймати як щось зовсім нове. Воно діє в усіх науках і є свого роду загальним принципом виникнення, розвитку та існування усіх речей та усього в цілому. Але саме цей принцип ще раз нагадує про єдність світу, про спільність законів Універсуму в усіх сферах його прояву, зокрема в людській мові та свідомості. "Потенційно всі смисли, – зазначав блискучий вчений, наш сучасник В.В.Налімов, – від початку існують у Всесвіті. Людина своєю деміургічною силою створює з них тексти, і не тільки словесні, але й кольорові, музичні. Так виникають культури – різні варіанти світу смислів" [8, с. 230]. В нашому випадку цей універсальний світ смислів і є нічим іншим, як **т.с.**

Рівень макрокосму (у нас це ноосфера та когнітивно-семантичний континуум у вигляді універсальних квантів інформації) та мікркосму (це природні людські мови та мовна свідомість їх носіїв), за законами космології та метафізики, мають ізоморфні відношення: "земний", фізичний вимір речей є зменшеним дзеркальним відбиттям будови Універсуму. Причому найбільш прозоро загальну будову найвищого рівня у зменшеній копії нижчого можна побачити на початковому, не ускладненому етапі розвитку останнього. Саме тому зрізи клітин та ембріонів використовують для унаочнення схем їхньої ізоморфності до будови багатьох інших субстанцій, включаючи сонячну систему і Всесвіт. Саме так зникає відмінність між верхом і низом у світі невагомості, між Північчю і Півднем як крайніми точками географічних координат, як взаємовимірними абсолютними і т.ін.

В цьому сенсі цілком логічним буде наступне припущення: **склад та змістове наповнення універсальних семантичних елементів має бути в принципі взаємоподібним для: 1) протокультур і прав як початкових базисів розвитку мов; 2) когнітивно-семантичного континууму як цілісного та одвічного інформаційного поля на планетарному рівні існування.** Це те, що з'єднує, робить принципово однаковим і неподільним найнижче і найвище, початок і кінець, діахронію і синхронію мовної свідомості як феномену свідомості-реальності, що також існують як симбіоз, як неподільне ціле.

Найпростішим доказом зазначеного положення є звернення до будь-яких слів, наприклад, слов'янських мов, які розвинули цікаві семантичні розгалуження з генетично однакових коренів і спільних сем, котрі утворили різні комбінації, проте не вийшли за первинно запрограмовані семантичні межі. Так, із псл. **tQkja* в різних слов'янських мовах розвинулися різні значення,

що все одно зберігають первісну (й одночасно таку, що має існувати на когнітивно-семантичному рівні) сему 'скупчення' (*краплинок води*): рос. *туча*, польськ., влуж., н.луж. – *tecza, tičel, tiča* ('веселка'); і навіть сербськ. *тича* у значенні 'бійка' імпліцитно зберігає семантику скупчення, подібно до переносних рос. *туча мух, тучи войск, воинов* та под.

За таким самим принципом вимальовуються семантичні мозаїки для спільноєвропейських семантичних кодів, що виростають з архетипних концептів, котрі вербалізувалися в коренях-етимонах. Так, з і-є. базового концепту БІЛЬ, що втілювався в архетипному корені **bhol-* слов'янські мови розвинули значення 'біль' та усе, що з цим пов'язане в переносних смислах: 'скурбота', 'мука', 'неспокій', 'страждання' та под.; германські мови, нібито навпаки, згрупували вторинні для слов'янського сприйняття значення: 'мука', 'скурбота', 'зло', 'біда' та под. Деривати, які включають елемент первісного кореня, розвивають ці семантичні розгалуження: д.англ. *bealubenn* 'смертельне поранення', *bealupons* 'зла думка', *bealuspell* 'злобне повідомлення, послання'; д.сакс. *baludad* 'поганий вчинок' → 'гріх', *baluspraka* 'зла промова', *baluwerk* 'зла справа' та ін. [14, с. 221–222].

Смислові нюанси, відмінності та подібності між "словами-родичами" та їх похідними в різних індоєвропейських мовах – це окремі міні-мапи фрагментів мовних картин світу, основу яких складають **ключові смисли** (архетипні системи концептів) базисних семантичних полів: протокультурного та ноосферного. Щодо індоєвропейських мов, то неоціненну інформацію в сенсі сказаного має фундаментальна праця Т.В. Гамкрелідзе та Вяч. Вс. Іванова "Індоєвропейська мова та індоєвропейці" [2], друга частина якої – це реконструйований семантичний словник спільноєвропейської правми. Тут, наприклад, можна знайти декілька індоєвропейських позначень 'здоров'я', одне з яких пов'язане з коренем **sol-(u-)*, який передавав концепт ЦІЛЕ (ЦІЛИЙ) [2, с. 812]. Рефлекси саме цього кореня (і концепту) відбито практично в усіх європейських мовах. Пор.: гот. *hails* 'здоровий, цілий', *un-hails* 'нездоровий'; д.англ. *hal* 'цілий, неушкоджений', *inhal* 'хворий, слабкий'; д.ісл. *heill* 'цілий, неушкоджений' і т.д. Подібна картина спостерігається і в сучасних мовах, де англ. *hole* і як варіант *whole* 'цілий' мають низку інших значень, які так чи інакше конкретизують ключовий концепт; нім. *Heil* в сучасній мові – це 'благополуччя, спасіння, щастя', а також 'цілий, здоровий', 'той, хто видужав, врятувався', що рефлекторно відбиває концепт цілісності, здоров'я людини. Цікавими є німецькі похідні: *Heiler* 'цілитель', *heilig(Adj.)* 'святий, священний', *Heilige(Sub.)* 'святий'. Тому не випадково з ХУІІІ ст. стають популярними вигуки, в яких побажання щастя – це *heil! Heil dir! Heil sei dir!* [14, с. 225-226; 230]. Щось подібне відбулося і з англ. *hail* в значенні вітання, побажання здоров'я, з якого згодом сформувався сучасний популярний вигук *Hi!*, який вже майже набув інтернаціонального характеру.

Зрештою, сучасне англ. *health* 'здоров'я', 'цілюща сила', 'процвітання, благополуччя' є одним з словотвірньо-фонетичних відгалужень і-є. кореня, що розглядається. З цим етимонам пов'язаний і розвиток усіх численних слов'янських похідних від псл. **cělъ*, що асіціювалося із концептом ЦІЛИЙ, тобто таким, що, за висновком Т.В.Топорова, є 'не ушкодженим у фізичному або духовному планах'. Саме в цьому напрямку фіксується семантичний розвиток давньоруського та сучасних східнослов'янських відповідників на позначення цілого: 'здоровий', 'не ушкоджений', 'ясний, світлий' (про розум), 'чистий', 'цілющий' (звідси – *цілитель* та похідні), 'справжній' та багато інших, про що свідчать мовні факти цих та інших слов'янських мов, охопити які в межах короткої статті ми не маємо можливості.

На більш широкому та загальномовному просторі ми все одно повертаємося до універсальних смислів, архетипних концептів, які скеровують моделювання усіх можливих семантичних відношень мовних одиниць і мов у цілому на різних етапах еволюції та в кожний момент їхнього сучасного стану і майбутнього розвитку.

В и с н о в к и:

1) в якості *т.с.* для зіставної семантики може виступати когнітивно-семантичний континуум ноосферного рівня людської свідомості; 2) лінгвістичними копіями квантів планетарного інформаційного поля є елементарні смислові компоненти (семи), які розчинено та упорядковано в різних мовах за єдиними законами світоустрою; 3) комбінаторикою сем пояснюються міжмовні смислові розбіжності та будь-які семантичні зміни в мовах взагалі; проте універсальний характер елементарних смислів створює можливість міжкультурної комунікації, взаємного переладу з різних мов та ін.; 4) ноосферний та протокультурний рівні маніфестації людських мов є в принципі ізоморфними; це дає підстави для встановлення першоелементів смислів у площині архетипних коренів, що вербалізували ключові концепти, специфічне наповнення та об'єктивація яких покладені в основу подальшого розвитку різних національних мов; 5) запропонований підхід заперечує необхідність спеціального виокремлення і тим більше підрахунку "семантичних примітивів": все, що є в семантиці мов, віднайти можна тільки в семантиці мов, обираючи для цього природні, а відтак – найбільш об'єктивні шляхи пошуків та досліджень.

1. Апресян Ю.Д. О языке толкований и семантических примитивах // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. – Т. 53. – № 4. – 1994.
2. Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. – Тбилиси, 1984. – Ч. 2.
3. Гудавичус А. Когнитивизм и сопоставительная семасиология // Проблемы зіставної семантики: зб. наук. ст. – Вип. 5. – К.: КНЛУ, 2001.
4. Девис П. Суперсила. – М.: Наука, 1989.
5. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. – М.: Языки славянской культуры, 1997.
6. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988.
7. Кочерган М.П. Основы зіставного мовознавства. – К.: Академія, 2006.
8. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику: пер. с англ. – М.: Прогресс, 1978.
9. Лейбниц Г.В. Сочинения: в 4 т. – Т. 4. – М., 1984.
10. Манакін В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004.
11. Манакін В.М. Мова і загальна симетрія універсуму. – Мовознавство. – 2011. – № 3.
12. Манакін В.М. Мова і мужкультурна комунікація. – К.: ВЦ "Академія", 2012.
13. Налимов В.В. Вездесущее ли сознание // Человек. – 1991. – № 6.
14. Очерки по сравнительной семасиологии германских, балтийских и славянских языков / А.П. Непокупный и др. – К.: Довіра, 2005.
15. Соколовская Ж.П. Система в лексической семантике: (Анализ семантической структуры слова). – К.: Вища шк., 1979.
16. Соколовская Ж.П. Структура семантических отношений русских имён прилагательных // Исследования по семантике. – Уфа, 1982. – Вып. 8. – С. 3–13.
17. Соколовская Ж.П. Проблемы системного описания лексической семантики. – К.: Наук. думка, 1990.
18. Соколовская Ж.П. Семантическая структура слова и "картина мира": "семантические фантазии" или "катехизис семантики"? – Симферополь: ТЭИ, 1998.
19. Шафиков С.Г. Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий. – Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 2000.
20. Weber R. Reflections on David Bohm's Holomovement, A Physicist's Model of Cosmos and Consciousness // The Metaphors of Consciousness. – N.Y.; L.: Plenum Press, 1981.
21. Wierzbicka A. Lingua Mentalis. The semantics of natural language. – Sydney, 1980.

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УГОРСЬКОМОВНОЇ МОЛОДІ ЗАКАРПАТТЯ

Маргітуч Катерина

Шлях до високого рівня національної свідомості особистості лежить через освіту і виховання, в процесі яких засвоюється державна мова, вивчається тисячолітня історія розвитку нації, сприймається і привласнюється українська культура, традиції, звички, формується почуття громадянськості, відчуття причетності до всього, що діється у країні. Та слід зауважити, що формування національної свідомості в національно строкатому середовищі є проблемним і вимагає врахування етнічних особливостей ментальності малих народів у процесі виховання. Одне з таких середовищ виникло на Закарпатті.

Як уже було зазначено, Закарпаття суттєво відрізняється від інших багатонаціональних регіонів України своїм місцем розташування, історією утворення. Закарпаття знаходиться на державному кордоні чотирьох країн: Угорщини, Словаччини, Румунії та Польщі і є етнічним стиком багатьох народів. Закарпатці на фоні інших регіонів виділяються толерантним і цивілізованим способом співжиття різних національних груп, які внаслідок історичних обставин об'єднані спільною долею. Одні національні групи були в різний час відрізані від своїх праматірніх сусідніх народів державними кордонами (угорці, румуни, словаки) і стали національними меншинами. Інші етнічні спільноти поселилися в країні в різні часи, за різних політичних режимів (німці, євреї, роми, поляки, росіяни, білоруси та т.ін.) і відповідним чином трансформували свою культуру, традиції і звичаї. Після Другої світової війни, коли закарпатські землі були включені до складу Радянського Союзу, поліетнічна мозаїка Закарпаття стала ще строкатішою. З того часу Закарпатську область стали називати "лабораторією розв'язання національного питання". Толерантні міжнаціональні відносини спромоглися так заідеологізувати, що вони стали предметом науково-пропагандистських узагальнень на республіканському і всесоюзному рівнях. За даними перепису населення 2001 року, на території області проживали громадяни 76 національностей. Найчисленніша – українці – 976,7 тис. осіб, або 78,4 відсотка всього населення. Друга за чисельністю національність області – угорці, кількість яких становила на час перепису 155,7 тис. осіб, або 12,7 відсотка всього населення. Третьою за чисельністю меншиною на Закарпатті є росіяни. Їх 49,5 тисячі, або 4,0 відсотки. Румуни нараховують 29,5 тисячі, або 2,4 відсотка; цигани – 12,1 тисячі, або 1 відсоток. Німці – 3,5 тисячі, або 0,3 відсотка, євреї – 2,6 тисячі, або 0,2 відсотка; білоруси – 2,5 тисячі, або 0,2 відсотка.

Для наочності і порівняння національний склад мешканців Закарпатської області у таблиці.

**Національний склад мешканців
Закарпатської області**

Національність	Перепис 2001 року число осіб
українці	976,749
угорці	155,711
словаки	7,329
румун	29,485
росіяни	49,558
євреї	2,639
роми	12,131
чехи	516
німці	3,478
білоруси	2,521
поляки	960

Слід вказати на деякі особливості розселення закарпатців. Окремі національні групи (угорці, румун, німці) здебільшого проживають компактно масивами або окремими населеними пунктами і зберігають стійкі мовні, побутові, релігійні, звичаєві та інші відмінності. Інші – росіяни, цигани, євреї, болгар, словаки – живуть розсіяно серед основного масиву, українців. Зупинимось на другій за чисельністю національній меншині Закарпаття.

Угорці поселилися на території Верхнього Потисся понад 1100 років тому. Як відомо, окремі східнослов'янські племена, пізніше українці, знаходились і знаходяться понад тисячу років у тісному економічному і культурному взаємозв'язку з угорцями. Історичні дослідження стверджують, що наприкінці IX ст. (896 рік) союз угорських племен трьома різними шляхами прийшов на сучасну територію проживання угорського населення. До IX ст. (десь протягом 250–300 років) вони були у контактах з сіверянами, в'ятичами і полянами. Частина угорських племен, яка перейшла через Веречанський перевал, на думку дослідників, не вступала в тісні контакти з слов'янським (у тому числі і східнослов'янським) населенням Карпатського передгір'я і Притисянської низовини, а пройшла далі на південний захід, шукаючи нових, більш придатних для проживання територій. Перейшовши річку Тису і угорську Пусту, ці племена прибули у Придунайську низовину, де зустрілися з іншою частиною угорських племен, що прибули сюди через Трансільванію та по течії ріки Дунай. Ця територія була густо заселеною, а трохи далі уже знаходилося міцне організаційне об'єднання – Морава. Отже, угорським племенам, які перейшли Веречанський перевал і дійшли до Дунаю, не залишалось нічого іншого, як знову повертатись і поступово заселяти східну територію. Приблизно з кінця XI – початку XII ст. ці угорські племена вступають у контакт зі слов'янськими племенами у Карпатській низовині, тобто інтенсивно контактують із населенням тодішнього Закарпаття [4, с. 52–53]. Третина закарпатських угорців проживала у Береговському районі, четверта частина – в Ужгородському районі, решта – у таких населених пунктах, де вони становили більшість. Найчисленніші угорські громади проживали в Берегові (25 тисяч), Ужгороді (16 тисяч), Мукачеві (15 тисяч), Виноградіві (7 тисяч), селі Велика Добронь (5 тисяч). Серед угорського населення досить велику частку (38,1%) становили міські жителі, але в основному угорське населення було зайняте у сільському господарстві. Між угорцями і слов'янами сформувалися безпосередні економічні, політичні і культурні зв'язки. До 1867 р. вони були більш-менш рівноправними, що сприяло розвитку досить значних взаємозв'язків угорців і слов'ян як у мовному, так і в культурному аспектах. Вважалося престижним

знати мову сусіда, ділового партнера [4, с. 52–54]. Та з розпадом Габсбурзької імперії і утворенням так званого дуалізму (1867 р.) угорська мова відносно слов'янських мов, у тому числі й української, стає привілейованою, а з 1879 року – обов'язковою у всіх школах та установах. З метою якнайшвидшої мадяризації неугорського населення угорська мова була проголошена єдиною державною мовою на всій території Угорщини. Навчання дітей українців відбувалося угорською мовою, підручники друкували латинським шрифтом. А на початку XX століття викладання української мови взагалі було заборонено реакційним указом міністра освіти Угорщини Аппоні. Починаючи з цього часу становище української мови щодо угорської є нерівноправним, підпорядкованим. Цим пояснюється той факт, що переважна більшість українського населення старшого покоління володіє угорською мовою, а переважна більшість угорського населення тієї ж вікової групи українська мова просто не знає [2, с. 34]. Упродовж усієї державотворчої угорської історії при всіх режимах – від першого короля Св. Стефана до останнього регента М. Горгі – угорці в тодішній Підкарпатській Русі почували себе впевнено невід'ємною частиною панівної нації. Тільки після розпаду Австро-Угорської монархії, рішення світових мирних конференцій у Сен-Жермені (1919 рік) і Тріаноні (1920 рік) значна частина етнічних угорців та змадяризованих до того часу неугорців опинилися відокремленими від праматірньої нації державними кордонами. Міжвоєнні роки для угорців Підкарпатської Русі були позначені болючою раною відрізаного по живому угорського етносу. Політичний, економічний та культурний розрив зі своєю історичною батьківщиною негативно вплинув на соціально-політичне становище та морально-психологічне самопочуття угорців.

Після листопада 1944 року угорська мова перестає бути панівною і стосовно української стає, так би мовити, рівноправною. Насправді обидві мови – українська і угорська – опинилися в однакових умовах. Державною мовою визнано російську мову. Починається зворотня дія. Державна російська мова запроваджується у всіх установах, стає обов'язковою для вивчення у школах. Потреба у вивченні угорської мови відпадає. Цим і пояснюється той факт, що переважна більшість угорського населення молодшого і середнього покоління тією чи іншою мірою володіє російською мовою, в той час як значна частина українського населення молодшого і середнього покоління угорська мова не знає. Це підтверджує тезу, що при безпосередньому мовному контактуванні дуже важливим є чинник привілейованості тієї чи іншої мови. З проголошенням незалежності України угорці Закарпаття сподівалися на державне визнання і засудження тих кривд, яких вони зазнали від тоталітарного режиму в повоєнні роки, а також на гарантії, що таке ніколи не повториться, на збереження своєї національної самобутності, правдивої історії, особистих і колективних прав на національно-культурну автономію та самоврядування.

Одна з вимог угорців – можливість у документах “написання прізвища та імені рідною мовою, що виключає спотворення національних власних і родових імен” – дає змогу розрізнити звучанням і змістом прізвища родин. Вони хотіли реалізувати елементарне, невід'ємне право кожної людини, яке шанувало і шанує людство, – право на своє ім'я [4, с. 127].

Слід вказати й на те, що угорці в силу особливостей історичного розвитку надзвичайно підприємлива нація, а в нових ринкових економічних умовах Угорщина розвивається надзвичайно динамічно й ефективно. Все це стимулювало угорців Закарпаття до трудової міграції. Розпочалися міграційні процеси. До Угорщини на постійне місце проживання виїхала значна частина угорськомов-

ного населення Закарпаття. Більшість з них мали професійну освіту і були втребовані працездатною державою, яка створила вигідні економічні умови для сезонної і трудової міграції кваліфікованих спеціалістів з України в Угорщину. Проте у подальшому продовженні міграційних процесів Угорщина не була зацікавлена. Це призвело б до певних соціальних проблем у державі: безробіття, зростання злочинності. Маємо сказати, що кінець 2000 року позначився уповільненням (а далі і припиненням) міграційних процесів [9, с. 32].

Якщо угорськомовними вважати ті населені пункти, де відсоток угорців становить хоча б 10 або ж їх абсолютна кількість досягає щонайменше 100 осіб, то на Закарпатті є 116 населених пунктів, де проживають угорці. З них 9 міст, 9 селищ міського типу і 98 сіл.

Згідно з даними 2007 року 27% угорців Закарпаття проживають у таких населених пунктах, де угорці складають абсолютну більшість, 57% у таких, де їх відсоток перевищує 75% населення. І всього 16% проживають у селах, містах, де відсоток угорців складає менше 25. 24% угорської общини проживає у населених пунктах з кількістю населення 1000–2000 осіб, а 23% – 2000–5000 осіб.

У процентному відображенні мовна ідентичність виглядає так: 96,5% всього населення області вважають рідною мовою мову своєї національності, в тому числі 98,4% українців, 98,2% румунів, 97,2% угорців, 95,8% росіян, 74,1% німців.

Українську мову як рідну назвали також 45,4% поляків, 37,4% чехів, 33,2% словаків, 18,4% німців, 7,5% білорусів. Тож за статистикою (в житті картина дещо інша) українською мовою вільно володіють 1029,6 тисячі осіб, або 82,7% всього населення (у 1979 році – 81,4%). Тільки для Закарпаття характерним є те, що тут крім української та російської, найпоширенішою здавна була й угорська мова. Крім самих етнічних угорців, її як рідну назвали понад 15 тисяч осіб. Це в основному цигани (65,7%), словаки (25,8%), євреї (11,3%) й українці (0,5%). Разом з тим, всупереч поширеному колись твердженню, що більшість закарпатців є поліглотами, виявилось, що 41,3% всього населення області, в тому числі 46,9% сільського і 33,1% міського, не володіють жодною іншою мовою, крім рідної. Це, насамперед, 52,8% росіян і 40,1% етнічних українців. У такому національно строкатому середовищі формується національна свідомість, громадянська позиція, в тому числі й угорської молоді Закарпаття. До 1991 року в області складалася атмосфера уявного мирного співжиття, співдружності людей різних мов і віросповідань, вироблялися почуття толерантності, терпимості, духовного і морального імунітету проти національної ворожнечі. Всі народності, що проживали на Закарпатті, зберігали традиції, обмінювалися плодами праці, запозичували один у одного досвід матеріального виробництва, духовного життя. Однак в таких умовах міжетнічної взаємодії, враховуючи чинник прихованої русифікації, формувалася єдина соціалістична (вважай комуністична) свідомість громадян. Наш теоретичний аналіз показав, що формування здійснювалося за відомою у західній соціології схемою: ядро, яке, як правило, має складати основу нації, і є основним генератором ідей, організатором суспільного життя, взаємодіє з маргінальними прошарками, які є носіями змішаної етнічності. Ядро властивий найвищий ступінь національної свідомості, що забезпечує переростання так званої етнічної свідомості маргінальних прошарків у власне українську національну свідомість. Оскільки маргінальному прошарку властива ситуативна етнічність, він не дуже активний, не висувається, виявляє себе скоріше епізодично. Для прикладу, його представники маніфестують під час проведення етнічних фестивалів. Маргінальний прошарок контактує з ядром за сприятливих

соціальних і політичних умов. Та в результаті такої взаємодії з представниками інших етнічних груп виникають відмінності у характері та змісті етнічності, трансформуються національна самосвідомість.

За фундаментальними дослідженнями В. Лавера та М. Макари [3, с. 237–246] на Закарпатті роль політичного ядра з 1944 року відігравали росіяни, чисельність яких становила 4% всього населення. В таких умовах процес формування національної свідомості був просто неможливим. У більшості корінного населення Закарпаття, насамперед угорців і румунів, виховувалося почуття меншовартості, поваги і залежності від старшого брата – російського народу. Цьому сприяла і мовна політика, нав'язування ідеї другорядності української мови. Вся історія боротьби за національне відродження і незалежність українського народу нероздільно пов'язана з утвердженням рідної мови. Проблема мови за роки незалежності перетворилася з суто мовного в політичне питання. Воно постійно активізується як зсередини, так і ззовні. Через мову простежуються інтереси політичних сил, держав. Для України, особливо зважаючи на тяжкі випробування, які випали на її долю, мовне питання є запорукою єдності та державності українського народу, міжнародної злагоди. Парадигма соціальної й освітньої політики повинна обов'язково враховувати наукові напрацювання тих, хто стоїть біля витоків розбудови української мови. Їхнє розуміння, що чим вищим є рівень володіння національною мовою, національною культурою, тим вищий рівень свідомості громадян, суспільно-державної культури. Створення інтелектуально-духовної атмосфери повинно стати методологією поведінки тих, хто вирішує проблеми громадянської освіти. Необхідно підкреслити, що в суспільстві загалом, і в сфері освіти зокрема, формування національної свідомості є досить тривалою справою. Зміна політичного простору вимагає нової парадигми мовної політики в Україні. Її основою є конституційні засади. Для суспільства загалом і, зокрема, для кожного етносу, проблема мови носить соціально-політичний характер. Конфлікти постають через мовну та культурну політику, через те, що емоціям, які виникають на мовному ґрунті, властиві заражування, швидка ескалація. Тому вживання власної мови, відповідальна співпраця на ниві виховання та участь у культурній політиці є найпершими правами, що їх вимагає етнічна група, прагнучи до самовизначення. В Україні для національних меншин створено достатньо демократичну етнокультурну модель, що є доброю передумовою для толерантності і безконфліктних стосунків. Конституційне завдання і обов'язок у схемі “державна мова – національні меншини” є значною суспільно-державною програмою, яка забезпечить творення консолідованої української нації [6, с. 363]. Для створення і реалізації повноцінної концепції необхідно насамперед докорінно переглянути зміст освіти в школах національних меншин, адаптувати педагогічну систему, здатну розв'язувати головні мовні завдання. Національна строкатість населення Закарпаття зумовлює появу нових пріоритетів, структурних компонентів, технологій навчання. Обов'язковими принципами педагогічної системи мають бути природовідповідність і культуровідповідність, які реалізуються через різномовне навчання і виховання, відповідність тенденціям розвитку особистості школяра та збереження цінностей етнічної культури. Надзвичайно важливим є навчання в загальноосвітній школі рідною мовою (мовою етносу), яке є домінуючим фактором розумового розвитку. Рідна мова є інструментом мислення. Вона є найбільш чутливим подразником не лише в сфері освіти, але й у суспільному житті. Та разом з нею має вивчатися державна мова. Дитина має навчитися мислити українською мовою на рівні з рідною. Виходячи з внутрішніх потреб людини, державних інте-

ресів, які направлені на забезпечення миру і суспільної злагоди, опираючись на науковий досвід, міжнародні правові акти, в Україні вироблено достатньо конструктивну лінію поведінки у сфері мовної політики щодо національних меншин. Концепції шкільної мовної політики, які почали з'являтися у кінці 80-х – на початку 90-их років, передбачали кілька основних положень:

- реалізація права кожної дитини на навчання і виховання у своїй національній традиції, формування розумових здібностей і моральних якостей з урахуванням особливостей менталітету;
- постійна взаємодія представників різних етнічних груп в українському культурному просторі, встановлення між ними взаєморозуміння, усвідомлення відмінностей у світобаченні, мисленні і поглядах, виходячи з того, що всі етноси є єдиним українським народом;
- участь нацменшин у цивілізаційних процесах вимагає знань європейської і світової культури.

Вперше за багато десятиріч років формується модель поєднання рідної, української, та загальнолюдської культур, прилучення до етнокультури конкретного народу, вивчення історії та культури основного етносу – українців, оволодіння їх мовою. Разом з тим практика показує, що вивчення лише державної мови як предмета чи факультативно не є ефективним засобом розвитку етносу, він логічно потребує культурологічної підготовки. Тому вельми актуальними слід вважати завдання, спрямовані на опанування національними меншинами українознавчих цінностей. Такий досвід в Україні напрацьований. Тим паче, ще на початковому етапі переходу національних меншин до ґрунтового вивчення української мови діють чинники, які ускладнюють цей процес:

- вивчення літературної і ділової мови відбувається за старими методиками, які передбачають переважно читання і перекладання тексту і не вчать мислити українською, активно включати її в мовне середовище;
- відсутнє навчально-методичне забезпечення, недостатньо висококваліфікованих, ідейно налаштованих кадрів;
- не враховані психологічні аспекти, що повинні допомогти у реалізації цього завдання. Необхідність його розв'язання диктується не лише потребами соціального і культурного значення для національних меншин знань української мови, але й створенням відповідної атмосфери взаєморозуміння і поваги між українцями і представниками національних меншин. І перед організаторами навчально-виховного процесу у педагогічних ВНЗ та школах поставлене завдання створити мовне культурне середовище, у якому б формувалася національна свідомість молоді. Насамперед слід подбати про культуру мови учителя. Щоправда, є факти, коли чимало творчих інтелектуальних особистостей працюють для України, будучи за межами української мовної культури. Але зважаючи на наше історичне минуле це може бути доповненням, а не правилом. Парадигма мовної політики полягає в тому, що мова сприймається не як уніфіковане академічне чи лінгвістичне явище, а як внутрішня потреба – духовна закономірність людини і суспільства, яка позначається на рівні свідомості. Спекуляція тезою “немає значення, якою мовою ти розмовляєш, головне – бути людиною” є свідченням небажання багатьох державних чиновників усвідомити значимість підвищення статусу української мови в суспільстві як для українців, так і для всіх інших національностей. Тому розвиток державної української мови, мов національних меншин – не лише педагогічний чи культурний пріоритет, а справа державної

політики, критерій української національної і державної самосвідомості, громадянськості.

Не слід сприймати завдання вивчення української державної мови як чергову українізацію. В Україні має проводитися послідовна політика національно-культурної підтримки національних меншин. Уможливіється залучення всіх представників етнічних спільнот до розбудови держави і становлення громадянського суспільства, об'єднання всіх, незалежно від етнічної приналежності, у повноцінний український народ. Складні реалії сучасного національного життя вимагають наукових досліджень і обґрунтованих політичних рішень з мовної проблеми, завершення створення правової бази, посиленого фінансування як на державному, так і на регіональному рівнях. І в таких регіонах як Закарпаття повинна бути реалізована у концепції етнополітики. З точки зору професійного підходу до розв'язання мовних проблем необхідно педагогам, психологам, лінгвістам і літераторам звернути увагу на дві речі; по-перше, як оптимально адаптувати угорськомовне населення України до потреб вивчення української мови, до нового територіального та інформаційного простору, особливостей мовної культури, по-друге, як використати всі можливі технології, засоби, форми для забезпечення процесу ефективного вивчення української мови.

Підсумовуючи, можемо сказати: мова завжди була умовою державоутворення, а процеси державотворення впливають на процес формування національної свідомості. Сьогодні її роль посилюється і у становленні громадянського суспільства в Україні. Ігнорування мови, якою написані всі вітчизняні закони, всі громадянські постанови, якою слід користуватися в усіх справах, при всіх суспільних потребах, є вкрай неприпустимою політикою.

1. Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу // Вища освіта України. – 2004. – № 1(11).
2. Гевко О.І. Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва: автореферат канд. дис. – К., 2003. – 20 с.
3. Лавр О. І., Макара М.П. Зміни демографічної та етнічної структури населення сучасного Закарпаття. Carpathica–Карпатика: Актуальні питання історії, історіографії і культури країн Центральної і Південно-Східної Європи. – Ужгород, 1993. – Вип. 2. – С. 237–246.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М., 1981. – 306 с.
5. Лизанець П. М. Мадярські племена та їх історичні і мовні зв'язки з східними слов'янами (пізніше українцями) // Східнослов'янсько-угорські міжмовні та літературні зв'язки. – Ужгород. – С. 51–82.
6. Макара М., Мигович І. Карпатами поріднені. Нарис етнополітичної історії і сучасного стану українсько-словацьких взаємин. – Ужгород, 1997. – 64 с.
7. Макара М.П. Проблеми національних меншин у міжнародних правових документах // Права і свободи людини та сучасний суспільний прогрес. – Ужгород, 1999. – С. 295–299.
8. Проблема национальной идентичности в литературе и гуманитарных науках XX века: сб. лекций и мат. – Т. 1; Т. 2. – Воронеж, 2000.
9. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.
10. Філіпчук Г.Г. Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04; 13.00.01/ АПН України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К., 1996.
11. Хартия региональных мов або мов меншин. Постанова ВР України. – К., 1999.

РОЛЬ ДВОМОВНИХ ВПРАВ У НАВЧАННІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК СПЕЦІАЛЬНОСТІ

Маруневич Божен

Врахування інтерференції рідної мови у навчанні іноземної мови у мовному вузі є однією із важливих проблем сучасної методики навчання іноземних мов, яка привертає увагу багатьох лінгвістів та методистів. Особливої ваги набула ця проблема у зв'язку із новим соціальним замовленням українського суспільства, яке має потребу у висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівцях зі знанням іноземної мови у різних сферах суспільного життя. У зв'язку з цим практичною метою навчання іноземної мови визнано формування іншомовної комунікативної компетенції, яка передбачає “здатність успішно вирішувати завдання взаєморозуміння і взаємодії з носіями мови, яка вивчається, у відповідності до норм і культурних традицій в умовах прямого і опосередкованого контактів” [11, с. 12].

Як відомо, рідна мова, вступаючи у процесі вивчення у взаємодію з іноземною, виявляє інтерферуючу дію на процес формування іншомовної мовленнєвої компетенції. Успішне подолання інтерферуючого впливу рідної мови пов'язане з розробкою та практичним застосуванням ефективних та раціональних методичних прийомів навчання на основі виявлення взаємодії конкретних рідної та іноземної мов, у нашому випадку української та німецької мов. Слід зауважити, що проблема навчання німецької мови як спеціальності з урахуванням інтерференції рідної мови (української) є мало теоретично дослідженою, а також недостатньо практично розробленою.

Викладене вище зумовило **актуальність проблеми подолання міжмовної інтерференції** у процесі оволодіння німецькою мовою як спеціальністю у мовному вузі.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що інтерферуючий вплив рідної мови може бути значно послаблений за умов використання у практиці навчання двомовних вправ, тобто вправ на переклад.

Метою даної статті є теоретично обґрунтувати доцільність та ефективність використання двомовних вправ у навчанні німецької мови як спеціальності з метою попередження та подолання інтерферуючого впливу з боку української мови.

З метою обґрунтування необхідності використання двомовних вправ у навчальному процесі розглянемо такі питання:

- 1) яким чином код рідної та іноземної мов пов'язані з мисленням людини, тобто чи існує безпосередній або опосередкований зв'язок мислення з іноземною мовою;
- 2) чи пов'язаний процес оволодіння іноземною мовою з формуванням іншомовного мислення?

Вихідна теоретична позиція стосовно співвідношення рідної та іноземної мов і мислення людини визначається у нашому дослідженні на основі теоретичного аналізу психолінгвістичної літератури (Верещагін С. М., Гальперін П.Я., Зимня І. О., Колшанський Г. В., Леонтьєв О.О., Лурія А.Р., Серебренніков Б. А. та ін.) та ряду методичних досліджень (Арутюнян Д.Д., Коршук О.В., Попова Т.В., Nowak U., Spitz E., Storch G. та ін.). Ця позиція зводиться до того, що процес становлення іншомовної мовленнєвої діяльності в умовах штучного білінгвізму (за умов відсутності природного мовного середовища) не передбачає формування у свідомості студента, який оволодіває німецькою мовою як спеці-

альністю, нової мисленнєвої бази, тобто “процес засвоєння іноземної мови у теоретичному плані навряд чи може бути представлений як процес засвоєння нової системи мислення” [6, с. 5]. На думку автора, “рідна мова як первинний код повинна бути визнана базовою для встановлення відповідності з будь-яким вторинним мовним кодом як у процесі володіння, так і в процесі навчання іноземної мови” [6, с. 7]. Виходячи із сказаного, ми поділяємо позицію автора про те, що “процес навчання має лінгвістичний характер і не пов'язаний з перебудовою мислення тих, хто навчається” [5, с. 203].

Завдання полягає в тому, щоб “оволодіти іншими способами і засобами висловлення думки іноземною мовою” [4, с. 147]. При цьому важливим є розмежування процесів формування і формування думки іноземною мовою та процесів логічного мислення.

З психологічної та лінгвістичної літератури відомо, що оточуюча нас дійсність відтворюється у нашій свідомості за допомогою понятійної/логічної та лінгвістичної моделей. Інакше кажучи, у свідомості людини існують дві картини світу: концептуальна та мовна [13, с. 107].

Якщо концептуальна картина світу є універсальною, то мовні картини визначаються своїми специфічними рисами. Мовна картина світу визначається як частина концептуальної картини світу, що набула вербальної форми (Денисова С.П., Колшанський Г.В., Кочерган М.П. та ін.).

Специфічний спосіб відображення дійсності у кожній мові утворює, за термінологією П. Я. Гальперіна, мовну свідомість. Оскільки людське мислення оформляється не лише логічними, але й мовними категоріями, П. Я. Гальперін вважає мовну свідомість тією ланкою, через яку здійснюється зв'язок мови з мисленням [2, с. 95–101].

На основі проведеного аналізу теоретичних джерел можна стверджувати, що процес розвитку іншомовного мовлення проходить через опосередковану ланку – мовну свідомість – і характеризується необхідністю переходу від мовних форм рідної мови до форм виучуваної, а “рідна мова з конкурента стає опорою для вивчення іноземної мови” [2, с. 101].

Оволодіння новою мовною системою та її практичне використання здійснюється паралельно із збереженням у свідомості людини засвоєної раніше мовної системи. Як зазначає Г.В. Колшанський, синхронне існування у свідомості людини різних та адекватних засобів однієї і тієї ж діяльності – явище унікальне [7]. У зв'язку з цим іншомовні здібності логічно розглядаються як здібності до використання різних засобів мовленнєвої та мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Трудність переключення на нову мовну систему полягає в тому, що іншомовні засоби перебувають у новому відношенні до позначуваної ними дійсності, репрезентованої у свідомості суб'єкта мовленнєвої діяльності.

Найбільш адекватно відповідає такій позиції схема моделі породження іншомовного висловлювання, розроблена І.О. Зимньою, в якій виділяються три основні рівні: мотиваційний, формуючий та реалізуючий [4, с. 169]. Обмежимо свій аналіз формуючим рівнем, оскільки цей рівень має методичне значення для визначення характеру впливу системи рідної мови і сформованих на її основі механізмів внутрішнього і зовнішнього оформлення висловлювання на аналогічні процеси в іноземній мові. Формуючий рівень представлений двома фазами: смислоутворюючою та формулюючою. Якщо смислоутворююча фаза розгортає смислову канву висловлювання, то формуюча фаза відповідає за вибір слів і граматичне структурування. На нашу думку, саме тут підключається механізм “внутрішнього перекладу”, психологічна неминучість якого зумовлена тим, що індивід користується в процесі іншомовного мовлення кодом

внутрішнього програмування, сформованого на базі рідної мови. Як зазначає О.С. Кубрякова, “мовленнєва діяльність, яка пов’язана більше, ніж з однією мовою, включає в себе переклад” [9, с. 34].

Встановивши той факт, що усунути рідну мову із свідомості людини є неможливо, приходимо до висновку не лише про необхідність, але й доцільність використання двомовних вправ у навчанні німецької мови як спеціальності.

На основі проведеного теоретичного аналізу та багаторічного досвіду викладання вважаємо за можливе стверджувати, що двомовні вправи (вправи на переклад) можуть забезпечити реалізацію міжкультурної концепції навчання іноземних мов шляхом цілеспрямованого, активного зіставлення вивчуваних явищ рідної та іноземної мов. При цьому за допомогою перекладу на рідну мову та виділення характерних ознак засвоюваного матеріалу з метою створення орієнтувальної основи для правильного виконання мовленнєвих дій з цим матеріалом може бути ослаблений інтерферуючий вплив рідної мови.

Аналіз теоретичних джерел (В.Н. Комісаров, Л.К. Латишев, В.В. Коптілов, О.І. Чердиченко, Müller-Jacquet В.) переконує в тому, що перекладу як особливому виду мовних контактів та міжкультурного спілкування належить важлива роль. Основна мета перекладу полягає в тому, щоб максимально наблизити двомовну комунікацію до одномовної та нейтралізувати вплив об’єктивно існуючих міжкультурних відмінностей.

У практиці навчання існують два основні підходи до розуміння ролі перекладу:

- перекладу як аспекту навчання, тобто навчального перекладу на практичних заняттях з іноземної мови;
- навчання перекладу як спеціальності, тобто професійного перекладу.

У нашому дослідженні переклад використовується як методичний прийом зіставлення української та німецької мов, з його допомогою виявляються подібності та відмінності між мовами на лексико-граматичному рівні, і завдяки цьому переклад служить дієвим засобом попередження та подолання міжмовної інтерференції в іншомовному мовленні студентів-філологів.

Доцільність використання вправ на переклад ґрунтується також на аналізі методичних досліджень, в яких експериментально підтверджена ефективність двомовних вправ для формування навичок володіння іншомовним матеріалом у різних видах мовленнєвої діяльності [1; 3; 8; 10; 12].

Вивчення наукових праць показало, що двомовні вправи є ефективними як на етапі формування мовної, так і мовленнєвої компетенції, переклад є найефективнішим засобом подолання семантичної та синтаксичної інтерференції; переклад спеціально підібраних речень викликає значну активність вищої нервової діяльності, а тому максимально розвиває розумові здібності.

Основними характеристиками комплексу двомовних вправ є:

- 1) врахування труднощів оволодіння мовним матеріалом внаслідок розбіжностей у системах контактуючих мов (української та німецької);
- 2) спрямованість на попередження та подолання інтерференції рідної мови (української) у процесі оволодіння німецькою;
- 3) використання лінгвометодичного зіставлення та перекладу як основних методичних прийомів нейтралізації міжмовної інтерференції;
- 4) врахування різних рівнів організації мовного матеріалу (ізольоване слово, словосполучення, речення, група речень, текст).

Висновок: Аналіз психологічних та лінгвістичних передумов навчання німецької мови як спеціальності

засвідчив, що формування мовної, мовленнєвої та іншомовної комунікативної компетенції неможливе без усвідомлення процесів взаємозв’язку мови і мислення, взаємовпливу рідної та іноземної мов у комунікації. Використання двомовних вправ у навчальному процесі забезпечує реалізацію основної мети навчання іноземних мов у мовному вузі: формування іншомовної мовленнєвої компетенції у майбутніх філологів, які оволодівають німецькою мовою як спеціальністю.

1. Арутюнян Д.Д. Теоретическое и экспериментальное обоснование роли двуязычных упражнений при коррекции грамматических навыков : автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1980. – 22 с.
2. Гальперин П. Я. Языковое сознание и некоторые вопросы взаимоотношения языка и мышления // Вопросы филологии. – 1977. – С. 95–101.
3. Голуб І. Ю. Формування у майбутніх перекладачів соціокультурної компетенції у процесі вивчення німецької мови після англійської : автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2010. – 24 с.
4. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку. – М. : Рус. яз., 1989. – 219 с.
5. Колшанский Г. В. Лингвистические проблемы механизма порождения речи // Научно-метод. конфер. ”Лингвистический. проблемы обоснования методики преподавания ИЯ в высшей школе“. Тезисы докладов (14–17.12.1971). – Ч. II. – С. 200–203.
6. Колшанский Г.В. Проблемы владения и овладения языком в лингвистическом аспекте // ИЯВШ. – Вып. 10. – М. : ВШ, 1975. – С. 5–13.
7. Колшанский Г. В. Объективная картина в познании и языке / Отв. ред. А.М. Шахнарович. – М. : Наука, 1990. – 108 с.
8. Коршук Е. В. Психолінгвістическа типологія межъязыковой лексической интерференции : дис. ... канд. филол. наук. – Минск, 1987. – 186 с.
9. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект в речевой деятельности / отв. ред. Б. А. Серебрянников. – М. : Наука, 1986. – 149 с.
10. Николаева Л. А. Обучение иностр. учащихся профессионально-ориентированному переводу: дис. ... канд. пед. наук. – К., 1992. – 151 с.
11. Николаева С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу // Іноземні мови. – 2010. – № 2. – С. 12.
12. Попова Т. В. Обучение связному высказыванию в процессе иноязычного порождения на начальном этапе овладения испанским языком : дис. ... канд. пед. наук. – Минск, 1990. – 187 с.
13. Серебрянников Б.А. Роль человеческого фактора в языке : Язык и мышление. – М. : Наука, 1988. – 242 с.
14. Müller-Jacquet В. Interkulturelle Kommunikation und Fremdsprachendidaktik: Studienbrief Kulturwissenschaft / В. Müller-Jacquet. – Koblenz; Landau: Universität Koblenz-Landau, 1999. – 182 S.
15. Storch Günther. Deutsch als Fremdsprache: theoretische Grundlagen und praktische Unterrichtsgestaltung. – München : Fink, 2001. – S. 46–47.

ОРУДНИЙ ПОРІВНЯЛЬНИЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ М. М. КОЦЮБІНСЬКОГО

Марчук Олена

Проблема вивчення порівняльних конструкцій в українській мові не нова. Порівняльні конструкції досить активно вивчаються. В Україні стіти здійснено ряд вагомих наукових досліджень, присвячених проблемі порівняння. Маємо ґрунтовну монографію І.К. Кучеренка [1959], у якій запропоновано логіко-граматичну модель порівняння, наукові статті І.П. Чердиченка, Д.Х. Баранника, Р.О. Христіанінової, М.Я. Плещ, розділи чи

фрагменти розділів у курсах сучасної української літературної мови тощо. У русистичній категорії порівняння привертано монографічні праці М.І. Черемісної, В.М.Огольцева, Н.А. Широкової; досліджено також синтаксичні моделі порівняння (О.Г. Руднев, К.І. Ходова, М.Ф. Палевська, М.І. Черемісіна), розглянуто порівняння як стилістичний засіб (П.А.Морозов, В.В. Образцова, М.І. Плющ-Високопоясна).

Різні аспекти порівнянь в українській мові стали предметом дисертаційних досліджень Г.Я. Довженко [1969], Л.В.Голоух [1996], М.С. Заборної [1997], Н.П. Шаповалової [1998], Л.В. Прокопчук [2000], С.М. Рошко [2001], Л.І.М'ясянкіної [2002], А.П. Романченко [2009], причому дослідження проводились переважно або виключно на матеріалі художньої літератури.

Об'єктом дослідження ми обрали художнє мовлення М.М. Коцюбинського. Предмет дослідження становлять безсполучникові порівняльні конструкції, виражені орудним порівнянням.

Мета дослідження: спираючись передусім на вивчення порівнянь в ідіостилі М.Коцюбинського, запропонувати розв'язання деяких теоретичних проблем порівняльних конструкцій в українській мові, їх структури і типології, а на цьому ґрунті проаналізувати безсполучникові порівняння, виражені орудним порівнянням.

Для опису порівняльних конструкцій ми обрали традиційну їх типологічну класифікацію, виділяючи сполучникові та безсполучникові порівняння. Усього ми нарахували 2780 порівняльних конструкцій. Серед них 938 – безсполучникові, тобто 25,2%. У творах М.Коцюбинського ми виявили 296 ужитків орудного відмінка іменників у порівняльному значенні. Це – найуживаніша безсполучникова компаративна конструкція у письменника, а взагалі, в усьому комплексі порівняльних структур автора вона займає п'яте місце (після конструкцій із сполучниками *як*, *наче*, *мов* та *немов*). Впливовість конструкції у мовленні М.Коцюбинського засвідчується і тим, що в своїх підготовчих виписках, зібраних під назвою “Капрі”, він заступив нею в одному випадку порівняльний зворот з *як*: “інколи блисне < *як блискавка беззучна* > *беззучною блискавкою хвилястий рух яцірки*” [2, т. 3, с. 334]. Втім, тавтологічне зближення *блисне (блискавка) блискавкою* не задовольняє автора, і в художньому тексті “Сну” він це порівняння взагалі вилучив: “*беззучно блискав хвилястий рух яцірки*” [2, т. 3, с. 166].

Компаративне значення орудного відмінка явно розвинулося з давнього орудного перетворення, що, ґрутуючись на ідеях О.О. Потебні, аргументовано і розгорнуто довела К.І. Ходова [7, с. 181–186]: реальне за давніми язичницькими уявленнями перетворення (вовкулака стає *вовком*) стало віртуальним, стало уподібненням – порівнянням. Якщо в давніх текстах “суб’єкт дії (руху) змінює свою матеріальну оболонку, перевтілюючись у тварину чи птаха”, то пізніше “той же орудний у тих же чи схожих граматичних умовах означає по суті справи тварину чи неживий предмет, рух якого нагадує рух суб’єкта” [7, с. 183]. Цю концепцію беззастережно приймає М.Я. Плющ [4, с. 29] і фактично відхиляє в своїй цікавій розвідці Н.А. Луценко [3, с. 4–5, 13–14]. Орудний перетворення фігурує і в текстах М. Коцюбинського у випадках: 1) опису реліктів язичницьких уявлень: “*Бабо! Душа пташкою вилетить з вас?*” [2, т. 3, с. 145]; 2) їх відображення в казках: “*Чого вона тільки не виробляла, ота родима відьма! [...] повзла вужем або котилась горбами прозорим клубком*” [2, т. 3, с. 206]; 3) їх ритуальної імітації: Іван “*стелив сіно на стіл та під столом і з повною вірою рикав при тім, як корова, бляв *вівцею* та *ржав конем*, *аби велася худобина*” [2, т. 3, с. 207]. Звернімо увагу, що в наведених прикладах орудний перетворення залежить від дієслів руху (*вилетить*,*

повзти, *котилась*) або відтворення криків тварин (*бляв*, *ржав*). Цими двома групами дієслів фактично й обмежується і реалізація орудного перетворення, що засвідчують і наведені К.І. Ходовою ілюстрації. Орудний же порівняльний подібних семантичних обмежень не має, тому твердження дослідниці, що ці два значення орудного відмінка реалізуються “у тих же чи схожий граматичних умовах”, видається дещо перебільшеним.

Втім, це швидше не два значення орудного відмінка, а два діахронічно розмежовані варіанти одного значення. О.О. Потебня називав його *орудним уподібненням*, бо таке наймення “дозволяє розуміти і порівняння, як явище суб’єктивне, і перетворення, тобто об’єктивний, уявлюваний незалежним від сваволі мовця перехід одного предмета в інший” [5, с. 484]. Відзначимо, що в останньому з наведених вище прикладів орудний порівняння (*вівцею, конем*) стоїть у одному ряді з порівняльним зворотом (*як корова*), а ця властивість притаманна тільки орудному порівнянню, пор. у М. Коцюбинського: “*Кущі сплелись стіною, не пускають його далі, наче благають не губити братів їх*”, “*А проте, мов талії води під теплим подихом весни, річкою текло українське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю*”, “*все те дике каміння, що розсілось амфітеатром, як у древнім театрі, задивившись на сцену моря*”, “*Не падають [кози – О.М.] трупом, як плохі вівці, а твердо стоять на тоненьких ногах*”, “*Щохвилини світились веселкою риб’ячі очі, як оправлені самоцвіти*” [2, т. 1, с. 229; т. 2, с. 92; т. 3, с. 173, 196, 290]. Порівняємо трансформацію останнього речення “у протилежному напрямку”, що практично можлива у кожному вжитку порівняльного орудного відмінка: “*цохвилини, як веселка, світились оправленими самоцвітами риб’ячі очі*”.

Синтаксично орудний порівняння знаходиться, як правило, в позиції обставини способу дії. Але він нерідко виступає і в позиції присудкової, де має кваліфікуватися як орудний предикативний. У цьому разі він пов’язується вже не з названими М.Я. Плющом дієсловами переміщення, руху чи видозміни, стану, звуконаслідування [4, с. 31], а з дієсловами-зв’язками *бути*, *стати*. При цьому, як говорить В.М. Калінкін, “семантика предикативності зберігаючись генетично, за змістом ”переборюється“ компаративним потенціалом” [1, с. 39]. У реченні “*Я хотіла б бути народним депутатом*” компаративність відсутня, маємо типовий орудний предикативний. А в реченні “*Я хотіла б бути струмочком...*” [2, т. 2, с. 217] компаративність якраз і переборює семантику предикативності, яка зрештою нікуди не дівається, але відтісняється на другий план. Пор. ще: “*Та й хіба він сам [...] не був лишень панською худобою?*”, “*Хіба ж вони не стали такою худобою?..*”, “*серце стало крижиную*” [2, т. 2, с. 94, 95, 23]. Пор. подібну структуру, замість якої у чернетці фігурував сполучниковий порівняльний зворот, що засвідчує функціональну тотожність цих двох порівняльних конструкцій: “*Цілий вік із худобою, сам худобиною став*”, а в чернетці: “*ходить коло товару, сам став, як тварина*” [2, т. 3, с. 55, 298].

Отже, орудний предикативний теж може бути орудним порівняльним. Більше того, О.О. Потебня, зазначає, що саме з орудного способу дії (у тому числі й орудного порівняльного) “виводяться інші випадки орудного предикативного” [5, с. 486]. А якщо до цього додати висловлювання Н.А. Луценка, що “передумання ситуативного ОВ порівняння неситуативному ОВ способу дії є абсолютним” [3, с. 13], то порівняння (передусім, звісно перетворення) опиняється мало не на чолі подальшої семантичної динаміки орудного відмінка. З’являється – трохи несподівано – ще одне підтвердження надзвичайної вагомості порівняння для становлення і розвитку мови.

Компаративний сенс може мати і орудний сукупності [6]. У фразі “*Громадою обух сталить*” орудний сукупності виступає, так би мовити, в чистому вигляді. А, приміром, у фразі “*Чорне вороння сідало громадами на сніг*” [2, т. 1, с. 95] він включає й порівняльне значення, бо лексема *громада* називає певну сукупність людей, а тут ідеться про *вороння*, тобто лексему вжито в переносному значенні, її адресовано вже воронам, а не людям. М.Коцюбинський із художніми настановами охоче адресує назви людських сукупностей не лише істотам, а й неживим предметам – як конкретним, так і абстрактним: “*Коміші оточили її ворожою юрмою*”, “*думки натопом, але без ладу лізуть у голову*” [2, т. 2, с. 117; т. 1, с. 227]. Навпаки, до людей докладаються назви сукупностей тварин: “*Вона любила хлопців і була б рада, щоб вони ходили за нею чередою*”, “*Коли б вони не були панським товаром [...]*” [2, т. 1, с. 84; т. 2, с. 95]. Тут уже орудний сукупності є водночас і орудним порівнянням, а в останньому прикладі – ще й орудним предикативним. Не випадково Д.С. Станішева відзначає, що орудний сукупності співвідноситься з орудним порівнянням [6, с. 200].

Як слушно зазначив В. М. Калінкін, порівняння, виражене “формою орудного відмінка, належить до числа ефективно використовуваних засобів поезики” [1, с. 36]. М.М. Коцюбинський виявив себе як майстер високохудожнього застосування цього засобу. Він може розгортатися і поглиблюватися. У “Ціпов’язі” спочатку “*Думи колесом закрутилися в голові Романовій*” [2, т. 1, с. 123]. А згодом уже в Семена “*в голові закрутились думки колесом, колесом... Далі колесо пішло вільніше, тихіше і за кожним рухом відкривало дійсність*” [2, т. 1, с. 142]. Зворотний розвиток – не розгортання, а стиснення образу маємо в казці “Хо”: “*Розійдемось ми проміннями сонця [...]* ... *розпливёмось глибокими річками, зросімо рідну землю*” – і глузливий коментар Хо: “*Розійдемось проміннями... розіллёмось річками... Хе-хе-хе!*” [2, т. 1, с. 187].

Ужиток різних порівнянь в одному реченні надає йому особливий поетичності “*Сірі очі його променіли тихим полум’ям і пестили ласкою*” [2, т. 2, с. 88]. А повторення того ж порівняння в різних реченнях і різних творах засвідчує індивідуально-авторські смаки та виконує інтертекстову функцію. Найчастотнішими порівняннями в орудному відмінку у М. Коцюбинського стали форми *вогнем* (18) та *хвилюю* (11). Трави горять у нього *власним вогнем*, а сонце запалює їх *зеленим вогнем*. *Зеленим вогнем* горить і верхів’я буків і, в іншому творі, винограду, а Черемош світить *недобрим зеленим вогнем*. Сердитий звір (пожежа) диха *синім вогнем*, а море грає *блакитним вогнем перемоги*. Очі світяться *лихим, ворожим вогнем*, очі світять *вогнем*, блищать *вогнем*, жінки дишуть *вогнем* одна на одну, гарячка палить *вогнем*, гори цвітуть *вогнями*, грає *вогнями* мідь, грають *вогнями* Мекка й Медіна. За словами М.Я. Плющ, в орудному відмінку “порівняльне значення закріпилося в основному за формою однини”: авторка навіть говорить, що орудний порівняння певною мірою граматично обмежений формою однини [4, с. 31, 36]. Але це – як коли. Форма зумовлюється змістом. Серед віднайдених нами одинадцяти вжитків лексеми *хвилюю* у функції орудного порівняння вона у восьми випадках набуває саме множини. *Хвилями* било молоде жито й покотились пахощі з садків. *М’якими хвилями* спада аж до ніг борода Хо. *Чорними хвилями* клубочиться душа поета (хмари). *М’якими чорними хвилями* котиться море дерев у цвіту. *Довгими хвилями* повзли хмари синього диму. *Невпинними, непереможними, веселими хвилями* котилось вогняне море. *Важкими хвилями* кидала на плечі Параскіца коси. *Хвилюю* у творах М.Коцюбинського тільки впала на плечі розкішне чорне волосся, покотився рух і заляв лице Параскіци сором.

Взагалі, в М. Коцюбинського серед об’єктів порівняльних конструкцій в орудному відмінку панують назви конкретних неживих предметів, які, до речі, ніби оживають під пером Майстра. Передусім це улюблені письменником образи *тіні, хмари, струмочка, сітки, блискавки, срібла, лави, клубка (клубочка), язика (язичка), ока*. Форм орудного порівняльного набувають також лексеми *уста, серце, нога, сльоза, сміх, ніт, крила (крильця); квітка, пелюстки, кущики, сніп, хміль, кукіль; веселка, зірка, туман, дощ, роса, прибій, ріка, річка, потік, течійка, камінь* та багато інших.

Проти назв неживих предметів усі інші семантичні групи іменників стають у М. Коцюбинського в позицію орудного порівняння менше ніж у 10% випадків. Тут переважають назви живих істот – *ластівка* (найчастіше), *зайчик, орел, крук, горобець, гадюка, крилатий змії, віль, худобина, мурашки, комашина*. Серед міфічних істот, окрім *крилатого змія* (про дим) трапилися *мара* (це Замфір сидів *марою*) та біс (Гнат *бісом* дивиться). Людина ж, часто виступаючи як суб’єкт порівняння, серед об’єктів зустрічається в поодиноких випадках: “*не будь же дитиною, Марто*” [2, т. 3, 176].

Орудний порівняння у творах М. Коцюбинського частіше виступає не лексемою, а словосполученням. Найчастіше це іменник з прикметником: “*Кожне тітцине слово гострим ножем поверталось у серці Гнатовому*”, про сніг – “*все вкрилось білим покривалом*” [2, т. 1, с. 45, 87]. Трапляється, що прикметник-означення слугує не просто уточненням сенсу іменника, а містить у собі імпліцитні компаративні моменти. У реченні “*Море [...] жадібно п’є красу скель зеленим акулиним оком*” [2, т. 3, с. 334] форма *оком* є орудним порівнянням; означення *зеленим* уточнює колір ока моря, а ось означення *акулиним* не просто ще детальніше роз’яснює цей колір, а є згорненим порівнянням, яке легко розгортається: *акулиним = як у акули*. Щось подібне можна сказати про означення в структурі орудного порівняльного “*вогонь вивсь гордо своїм гадючим тілом*” [2, т. 3, с. 191]: *гадючим* = як у гадюки. У таких випадках фактично йдеться вже про словотвірні порівняння, пор. взагалі без орудного відмінка: “*у гадючих обіймах коріння смерек*” [2, т. 3, с. 180]. Прикметник *гадючий*, оскільки він стосується не *гадюки*, тобто має переносне значення, сам по собі, не так словотвором, як семантикою містить порівняння з гадюкою. Це стосується фактично всіх похідних прикметників, незалежно від їх словотвірної структури, якщо вони мають переносне значення і виразно відчутний зв’язок з твірним іменником.

Орудний відмінок набуває компаративного сенсу теж тільки за умови його переносного семантичного наповнення, за умови його адресації суб’єктові, що не може володіти ним у прямому значенні: у *моря* з’являється *око*, а у *вогню – тіло, слово* привірюється до *ножа, а сніг – до покривала* тощо. Якщо вітряки, “*сяючи кризь відчинені двері червоним світлом, рівно та плавно вимахують крилами*” [2, т. 1, с. 260], то тут форми орудного відмінка не мають ні краплини порівняльності, бо не володіють переносністю (*світлом*) або ж давно її втратили (*крилами*).

Іноді – дуже рідко – форма орудного відмінка може вводити порівняльний зворот, заступаючи собою сполучник: “*тоді підняв я очі дозори, до білого снігу* (метафоричне позначення сивини – “перший сніг”, що упав на голову ліричного героя – О.М.), *і зором зацькованого звіра благав його: іди... іди...*” [2, т. 2, с. 179]. Тут *зором зацькованого звіра = як зацькований звір*. Але значно частіше орудний відмінок не заступає собою сполучник, а поєднується з ним. Всупереч логіці будь-яких класифікацій (у тому числі й тої, що прийнята в нашій статті) сполучникова та безсполучникова порівняльна конструк-

ція синтезуються, вступають у чарівний симбіоз. Маємо на увазі поодинокі у М. Коцюбинського поєднання з орудним порівняльним сполучників *як* та *наче*. Значно частіше з'являється таке поєднання з *мов*. Фактично воно творить дві різні групи. В одній компаративним засобом слугує форма орудного відмінка, а *мов* лиш додає цій формі модальності, тобто виконує функцію частки: “*сுவоре батькове слово мов водою холодною обіллє і прожєне сон*”, “*лунали слова [...] ... і мов довбешкою стукали по голові...*”, “*тягне мене, мов заком тягне в свою сторону*” [2, т. 1, с. 41, 145, 160] та ін. У таких структурах *мов* може бути опущене – компаративність від того не страждає, хоч модальність, семантичний відтінок неповної схожості зникає. У другій групі засобом компаративності слугує, навпаки, *мов*, будучи вже сполучником, а орудний відмінок, виражаючи сенс порівняльності, синтаксично зумовлюється (в більшій чи меншій мірі) вже наявною в попередньому тексті аналогічною формою: “*своїм тихим приятним словом мов рукою зняла всю вагу з серця*”, “*так і влетить ластівкою те слово до серця і, мов крильцями, розмотає тугу*”, “*тихо плив білою хмарою туман, мов наміткою, загортав блимаючі в темній глибині зорі*” [2, т. 1, с. 42, 43; т. 2, с. 93] та ін. Тут уже ніяк не можна вилучити *мов* з тексту без його істотної семантичної деформації.

Таким чином, орудний порівняльний – найуживаніша з безсполучникових компаративних конструкцій у творах М.М. Коцюбинського. У цій конструкції суб'єкт, як правило, є підметом, а основою – присудок. Але об'єкт, найспецифічніший компонент порівняльної конструкції, є обставиною способу дії (“*світились веселою риб'ячі очі*”), хоч може бути і присудком (“*Я хотіла б бути струмочком*”). В орудного порівняння ступінь компаративності прямо пропорційний обсягові його переосмислення, його метафоричності.

Аналіз, таким чином, засвідчує, що широка семантична та структурна амплітуда орудного порівняльного, його міцний експресивний потенціал доречно, майстерно й залюбки використовувалися М. Коцюбинським як дійовий засіб художньої виразності.

1. Калинин В. М. Формирование конгеративной поэтики компаративов с поэгонимами в творительном сравнения-отождествления // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк : Донеччина, 2001. – Вып. 7.
2. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. – К. : Наук. думка, 1973–1974. – Т. 1–3.
3. Луценко Н. А. Творительный сравнения: Условия реализации, исторические и функционально-смысловые связи // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк : Донеччина, 1998.
4. Плющ М. Я. Орудний порівняння в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1977. – № 4.
5. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2.
6. Станишева Д. С. Творительный совокупности // Творительный падеж в славянских языках / Под ред. С. Б. Бернштейна. – М. : Изд-во АН СССР, 1958.
7. Ходова К. И. Творительный превращения и сравнения // Творительный падеж в славянских языках / Под ред. С. Б. Бернштейна. – М. : Изд-во АН СССР, 1958.

КАТЕГОРІЯ СПОСОБУ ДІЇ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АРАБСЬКІЙ МОВАХ

Мацкевич Андрій

Модальність – універсальна функціонально-семантична категорія, що, попри різноплановість трактувань,

постає як експліковане мовними засобами ставлення мовця до змісту повідомлюваного в межах комунікативної одиниці [2, с. 193]. Граматичний центр модальності становить категорія способу дії [8, с. 573; 11, с. 320].

Спосіб дії – граматична категорія дієслова, яка вказує на відношення дії до дійсності, тобто виражає ставлення мовця (його модальність) до можливості, бажаності, необхідності та інших умов здійснення дії чи реалізації стану [10, с. 636; 8, с. 573].

Водночас спосіб дії, як граматична категорія, виступаючи засобом втілення багатоманітних модальних відношень, неоднаково (формально і значеннєво) виявляється у різних мовах [16, с. 4, 104], що актуалізує мету статті – типологічне дослідження парадигми грамеми категорії способу дії крізь призму модальності, зокрема на матеріалі української та арабської мов.

У традиційній граматиці сучасної української літературної мови спосіб дії кваліфікують як самостійну тричленну дієслівну категорію, що об'єднує грамеми дійсного, умовного та наказового способів (з урахуванням випадків уживання одного способу дії у значенні іншого [8, с. 573]) [3, с. 256]. Підстава для виділення категорії способу, що становить її семантичну суть, – протиставлення (закладене в предикативності висловлення) реальної дії (як темпорально визначеної об'єктивної констатації факту щодо дійсності [11, с. 303, 321; 2, с. 190–191]), яку передає дійсний спосіб, ірреальним чи нереальним модальним діям (як експлікаторам різноманітних темпорально невизначених відношень того, про що повідомляє суб'єкт мовлення, до об'єктивної дійсності в аспекті можливості/неможливості, бажаності/небажаності, необхідності/вирогідності змісту повідомлюваного [11, с. 321; 2, с. 190–191]), виразники яких – недійсні способи, а саме: наказовий і умовний [10, с. 636; 3, с. 256]. Водночас традиційна триграмемна категорія способу дії подекуди доповнюється грамемами спонукального та бажального способу [3, с. 257].

Дійсний спосіб, або індикатив [8, с. 573], позначає реальну дію, тобто таку, яка відбувалася, відбувається чи буде відбуватися, або ж заперечує наявність дії; значення дійсного способу передається особовими закінченнями в дієсловах теперішнього і майбутнього часів, а в минулому часі – родовими формами (*виступимо, трудиться, буду вчитися, був*) [5, с. 171; 3, с. 256–257].

Наказовий спосіб, або імператив [3, с. 258], виражає значення необхідності виконання дії співрозмовником (співрозмовниками), особами, що не беруть участі в розмові, і самим мовцем [9, с. 387]. Форми наказового способу утворюють морфологічну парадигму, що складається з трьох особових синтетичних форм: 2-ї особи однини, 1-ї і 2-ї особи множини (*ходи, ходімо, ходіть*) [5, с. 171–172]. Морфологічні (синтетичні) форми доповнюються синтаксичними (аналітичними), що утворюються формами теперішнього (для недоконаного виду)/майбутнього (для доконаного виду) часу в поєднанні з наказовою часткою *хай/нехай* (*нехай* (*хай*) *піду/підеш* і т. д.) [9, с. 387].

Умовний спосіб, або кон'юнктив [1, с. 208], має аналітичну форму вираження, утворену поєднанням дієслова у формі минулого часу (особова форма) або інфінітива (неособова форма) з часткою *би* (*б*) (*пішов би, пішла б, піти б*) [3, с. 258; 9, с. 391–393]. Умовний спосіб позначає такі гіпотетичні дії, що реалізуються за наявності відповідних умов: здійснення раніше за них або паралельно з ними інших дій, що зумовило типову для дієслів умовного способу синтаксичну конструкцію – складно-підрядне речення з підрядною умовною частиною, у якій визначено умови виконання нереальної дії, вираженої в головній частині [3, с. 257].

Спонукальний спосіб, або юсив [1, с. 530], виражає таку бажану дію, яка може відбутися лише тоді, якщо на те є добра воля особи, до якої звертається мовець, що спричиняє послаблення волевиявлення мовця та апелятивності [3, с. 261]. Цей спосіб становить контамінацію наказового (зміст) й умовного (форма) способів [3, с. 261; 5, с. 172]. Як правило, у ситуації звертання використовують дієслова спонукального способу у формі 2-ї особи однини і множини та в 1-й особі множини (*nidwiz bi mene, yunache*) [5, с. 172]. Спонукальний спосіб дієслова також може утворюватися поєднанням форм умовного способу з наказовими частками *nexai/xai* (*nexai bi xto poklopotawся*) [5, с. 172; 9, с. 395].

Бажальний спосіб, або оптатив [1, с. 293], позбавлений значення апелятивності, оскільки його семантика базується на волевиявленні мовця, спрямованому до самого себе або до осіб (явищ), які не беруть участі в розмові [3, с. 262; 10, с. 636]. Систему форм бажального способу визначають по-різному: їх обмежують або тільки особовими формами, серед яких 1-а особа однини та 3-я особа однини й множини (*просив би, просив би, просили б*), або розмежують особові й неособові форми, причому до особових зараховують форми умовного способу, поєднані з частками *xai* (*nexai*) (*xai bi я озвучував тексті*), а до неособових форм – інфінітив з часткою *b* (*би*) (*поїхати б до моря*) [3, с. 262].

Отже, якщо, з одного боку, в українській мові категорія способу дії традиційно об'єднує грамеми дійсного, наказового й умовного способів, де останні дві можуть доповнюватися спонукальним та бажальним різновидами з різним ступенем апелятивності [3, с. 257], то з іншого – в арабській мові лінгвістична традиція не сформулювала окремого поняття для позначення явища дієслівних способів, вивівши натомість формальну міжчастиномовну концепцію *'i'rābun* [7, с. 233].

Арабські граматики визначають *'i'rābun* як зміну закінчень слів (які називаються *mu'rābun*) відповідно до їхнього синтаксичного положення, протиставляючи дану категорію поняттю *binā'un* – незмінності закінчень слів (які називаються *mabniyyun*) незалежно від їхнього синтаксичного положення [13, с. 11–14; 7, с. 236; 14, с. 36].

Вихідний імпліцитний постулат для *'i'rābun* – те, що головні й другорядні члени речення підлягають керуванню (*'amalun*) різноманітних слів-“факторів” (*'āmilun*, мн. *'awāmilu*), котрі впливають на їхню фінальну флексію шляхом постановки в один з чотирьох різновидів (як підкатегорій-гіпонімів для гіпероніма *'i'rābun*): 1) *raf'un* з фінальним коротким голосним *dammatun* (*tanwīnu dammatin*): -u (*un*); 2) *našbun* з фінальним коротким голосним *fathatun* (*tanwīnu fathatin*): -a (*an*); 3) *ğarrun* (в термінології басрійських граматистів), або *ħafđun* (в термінології куфійських граматистів) з фінальним коротким голосним *kasratun* (*tanwīnu kasratin*): -i (*in*); 4) *ğazmun* з нульовою фінальною флексією (*sukūnun*) [7, с. 231–232; 15, с. 5; 12, с. 8].

Не відображаючи увесь спектр смислових відношень, в західноєвропейській арабістиці словозмінні підкатегорії для дієслів за значенням умовно прирівнюються до способів дії (*'ar-raf'u* – дійсний, *'an-našbu* – умовний, *'al-ğazmu* – наказовий) [7, с. 232–233].

Арабське дієслово існує у трьох основних формах: 1) перфект – форма, що нагадує суфіксальне дієвідмінювання і є “незмінною/нефлексивною” (*mabniyyun*), 2) імперфект – “змінна/флексивна” (*mu'rābun*) форма префіксально-суфіксального дієвідмінювання, 3) імператив – “незмінна/нефлексивна” (*mabniyyun*) форма нульової афіксації [4, с. 146–166, 174; 12, с. 8], при цьому імператив хоч і розглядається арабськими граматистами поруч форм часу, проте постає лише ствердженням наказу [7, с. 224; 4, с. 165–166]. Звідси в арабській літературній

мові, узагальнивши погляди, зокрема, таких західноєвропейських граматистів, як В. Райт [17, с. 18–44], Б. Гранде [4, с. 159–160], О. Ковальов й Г. Шарбатов [6, с. 217–218], можна виформувати парадигму категорії способу дії, яка об'єднує для перфекта й імперфекта грамеми дійсного й умовного способів, для імперфекта й імперативу грамеми енергетичного способу, для імперфекта грамеми усіченого способу, а також, зокрема, грамеми наказового способу, що має власну форму вираження (імператив).

Дійсний спосіб – позначає (як і в українській мові) реальний зв'язок предиката з суб'єктом, незалежно від погляду мовця на цей зв'язок, як бажаний, сумнівний, умовний і т. д.; дійсний спосіб вживається в перфекті (*mādin*) й імперфекті (*muđāri'un tarfū'un*), що, залежно від контексту, передають значення теперішнього, минулого й майбутнього часів, але перфект містить відтінок результативності, на відміну від імперфектної незакінченості дії (наприклад, перфект дієслова *fa'ala* може перекладатися як “він зробив” або “він робить” (зі значенням доконаності), або “він зробить”) [4, с. 1–6–166].

Умовний спосіб (*muđāri'un maṣṣūbun*) – використовується в арабській мові для позначення дії, яку мовець вважає ймовірною, можливою, бажаною, сумнівною, причинно-наслідковою і т. д., та виражається сполученням часток (у функції модальних) з дієсловами, утвореними за допомогою заміни флексії імперфекта дійсного способу -u на -a й опущення закінчень-нунів (*ħažfu-nūni* [15, с. 118]) після довгих голосних [6, с. 406; 4, с. 160, 162]. До часток умовного способу імперфекта, зокрема, належать: *'an, kay, li-* “щоб”, *ħattā* “для того, щоб” / “доки, доки”, *fa-, wa* “для того, щоб” / “з тим, щоб” / “і в такому випадку”, *'aw* “для того, щоб” / “або ж”, *'ižan* “у такому випадку” [4, с. 162; 17, с. 24; 6, с. 406]. Водночас дія, виражена формою умовного способу імперфекта, попри ірреальність виражених значень, завжди стосується майбутнього часу [4, с. 163; 6, с. 407], протиставляючись, таким чином, умовному способу в українській мові, який, як правило, набуває часового значення лише в контексті [9, с. 392]. Слід також зауважити, що частка *lan* “(ніколи) не/ніяк не/в жодному разі не”, котра керує формою умовного способу імперфекта, виражаючи реальну (дійсну), пов'язану з майбутнім часом дію, на відміну від форми майбутнього часу імперфекта дійсного способу, вказує на більшу категоричність заперечення дії (*lan yaf'ala ħāžā* “він у жодному випадку не зробить цього”) [6, с. 407; 4, с. 162]. Щодо дієслів перфекта, то, з одного боку, для вираження значення реально-умовної дії (пов'язаної з дійсним способом) використовуються сполучення перфектних форм з умовними частками, серед яких: *matā'in/ižā* “якщо”, та з умовно-неозначеними іменами, зокрема: *mā* “що б не”, *man* “хто б не”, *'ayyun/ayyatun* “який/яка б не” (*matā'in/ižā rāga'a ħāžā-n-našša fa-qara'a-hu ġayyidan* “якщо він повторить цей текст, то прочитає його добре”) [6, с. 477–478], з іншого боку – для вираження ірреально-умовної (нездійсненої) дії (пов'язаної з умовним способом) вживається форма перфекта з подвійною часткою *law... la* “якщо б..., то...” (*law kāna-l-faqrū rağulan la-qatalu-hu* “якщо бідність була б людиною, я вбив би її”) [6, с. 478].

Усічений спосіб (*muđāri'un mağzūmun*) – утворюється від форми імперфекта дійсного способу відкиданням (усіченням/сукунізацією) флексії -u й закінчень-нунів після довгих голосних [6, с. 476; 4, с. 163–164, 581]. При цьому усічений спосіб містить широкий спектр значень та синтаксичних функцій і вживається у таких випадках: 1) після заперечної частки *lam* “не”, причому дієслово у формі імперфекта зазвичай отримує значення минулого часу, що рівнозначне запереченню перфекта дійсного способу (*lam yaħruğ* “він не вийшов”); 2) після

частки *lammā* “ще не”, котра становить заперечення минулої дії аж до теперішнього часу (*lammā ya 'lam* “він ще не дізнався”); 3) після частки *li-* для вираження наказу або побажання (*li-naẓhab* “ходімо!”); 4) у сполученні з часткою *lā* “не” для вираження заборони в усіх трьох особах (*lā ta'kul* “не їж!”, *lā yaqrub* “нехай він не наближається”); 5) після умовних часток та умовно-неозначених імен для вираження реально-умовної дії, пов'язаної з дійсним способом (*'in yaẓhab zaydun / ẓahabtu ma'a-hu* “якщо Зайд піде, я піду з ним”); 6) усічений спосіб вживається в другій частині речення, якщо перша частина містить наказ, заборону, побажання або ввічливе запрошення, без спеціального слова, яке б вказувало на умову, але з відтінком умовності відповідно до змісту (*'unṣur-nī / 'anṣur-ka* “допоможи мені, допоможу тобі” з відтінком – “якщо ти мені допоможеш, я тобі допоможу”) [4, с. 163–164, 510; 6, с. 475]. Таким чином, усічена форма виражає значення наказу, заборони, побажання або прохання, вираженого у формі ввічливого наказу, а тому В. Райт пропонує називати її юсивом або спонукальним способом (хоча на наказ також вказує імператив, а на побажання, необхідність, обов'язок і т. д. – умовний спосіб) [17, с. 22; 4, с. 164]. Окрім того, усіченою формою, з одного боку, позначається реально-умовне значення способу дії, подібно до перфекта після відповідних часток та імен [4, с. 164; 6, с. 475], а з іншого – так само виражається просте заперечення минулого часу без тих відтінків значення (як у частки *lan*), що виходили б за межі семантики дійсного способу [4, с. 164]. Як наслідок, усічену форму хоча іноді й називають “умовним способом”, однак вираження умови займає невелике місце в значеннях цього способу, з-посеред яких, зокрема, вирізняється семантичний спектр спонукального, заборонного (прогібітив/ветатив [1, с. 248]), умовляльного (когоратив [1, с. 249]) й бажального способів (котрі водночас можна розглядати і як відтінки значення умовного способу [1, с. 248–250] або навіть наказового способу з різним ступенем апелятивності [3, с. 257; 8, с. 573]), а також наказового та дійсного способів; звідси, на думку Б. Гранде, логічно використовувати індиферентну назву арабських граматистів згідно з формою флексії: *muḍāri 'un mağzūmun* – “усічена форма/спосіб” імперфекта [4, с. 164].

Наказовий спосіб, або імператив (*'amrun* [4, с. 559]), – вживається для ствердження наказу (який арабські граматисти пов'язують з майбутнім часом [15, с. 89; 14, с. 15]) й утворюється лише з 2-ої особи усіченого способу імперфекта опусканням префікса особи. При цьому, щоб уникнути двоприголосного початку, імператив отримує протетичний голосний (з гамзою), а саме: *'u-*, якщо типовий голосний в імперфекті *u* та *'i-* в решті випадків (*'uknus* “підмітай!”) [4, с. 165; 7, с. 232; 6, с. 217–218].

Енергетичний спосіб, або підсилена форма/спосіб – утворюється в імперативі або імперфекті усіченого способу додаванням закінчень-нунів *-anna* або *-an* та вживається: 1) для підкреслення неминучості дії в майбутньому, причому до дієслова додається ще й частка підтвердження *la-* (*la-'ağidanna-hu* “я його обов'язково знайду”), 2) для підсилення наказу, побажання, заборони і т. д. після часток, що керують умовним або усіченим способом (*lan taqtulanna-hu* “ти його в жодному випадку не вб'єш”) [4, с. 167–168]. Однак слід зауважити, що підсилена форма не вважається власне “способом” (хоч подекуди так і називається [17, с. 24, 44]), оскільки її значення тільки нашаровуються на всі інші способи, підкреслюючи їхню дію або стан, що неодмінно настануть або повинні настати [4, с. 168].

Таким чином, в українській мові традиційно категорія способу дії об'єднує реально-модальну граему дійсного способу й ірреально-модальні граеми наказо-

вого й умовного способів, де останні дві можуть доповнюватися спонукальним та бажальним різновидами, натомість, залежно від поглядів західноєвропейських граматистів на сутність концепції *'i'rābun*, парадигма категорії способу дії в арабській мові може, зокрема, складатися з граем дійсного, умовного, наказового способів, а також усіченого способу чи навіть енергетичного способу, причому ірреальних значень набувають форми умовного (окрім випадків позначення реально-умовної дії), усіченого (зі значенням наказового, спонукального, заборонного, умовляльного й бажального способів, окрім випадків позначення реально-умовної дії та заперечення після часток *lam* “не” і *lammā* “ще не”), наказового (імперативу) й енергетичного способів. Водночас, на відміну від української мови, де спосіб дії виражається в дієсловах зазвичай морфологічно (рядями парадигматично зв'язаних форм, наприклад, у дійсному способі) або морфолого-синтаксично (поєднанням парадигматично зв'язаних форм з певними синтаксичними шаблонами, наприклад, в умовному способі), в арабській мові модальність крізь призму способу дії проявляється морфолого-синтаксично/граматично у керуванні різноманітних модальних слів-“факторів” (переважно, часток) флексією дієслів.

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Изд. 2-е, стереотип. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 608 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія / Флорій Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / Вихованець І., Городенська К.; за ред. Івана Вихованця. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
4. Гранде Б. М. Курс арабської граматики в сравнительно-историческом освещении / Б. М. Гранде. – М.: Изд-во вост. лит., 1963. – 594 с., 2001. – 592 с.
5. Єрмоленко С. Я. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 223 с.
6. Ковалев А. А. Учебник арабского языка / А. А. Ковалев, Г. Ш. Шарбатов. – 4-е изд. – М.: Вост. лит., 2004. – 751 с.
7. Рыбалкин В. С. Классическое арабское языкознание / В. С. Рыбалкин. – К.: Стило, 2003. – 406 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 584 с.
10. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Укр. енцикл., 2004. – 824 с.
11. Языкознание: Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд., репр. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
12. 'Alī 'al-Ġārim, Muṣṭafā 'Amīn 'An-Nahwu-l-wādiḥu fī qawā'idī-l-luġati-l-'arabiyyati li-l-marḥalati-l-'ibtidā'iyyati. 'Al-Ġuz'u-š-šānī / 'Alī 'al-Ġārim, Muṣṭafā 'Amīn. – 'Al-Qāhiratu: Dāru-l- ma'ārifī, 1999. – 172 ṣ.
13. Bassām Qaṭṭūs 'Al-Muḥtaṣaru fī-n-nahwi wa-l-'imlā'i wa-t-tarqīmi / Bassām Qaṭṭūs. – 'Irbad: Mu'assasatu Hamādah, 2000. – 143 ṣ.
14. Muḥammad 'Alī 'as-Sirāġ 'Al- Lubābu fī-l-luġati wa ālāti-l-'adabi / Muḥammad 'Alī 'as-Sirāġ. – Dimašq: Dāru-l-fikri, 1983. – 303 ṣ.
15. Muḥammad Zarqān 'al-Farḥ 'Al-Wādiḥu fī-l-qawā'idī wa-l-'i'rābi / Muḥammad Zarqān 'al-Faraḥ. – Dimašq: 'al-'Iṣḍārātu-š-šaḥṣiyyatu, 2000. – 495 ṣ.
16. Palmer F. R. Mood and Modality / F. R. Palmer. – 2nd ed. – Cambridge University Press, 2001. – 236 p.
17. Wright W. A Grammar of the Arabic Language. Volume II / W. Wright. – 3d edition. – Beirut: Librairie du Liban, 1996. – 450 p.

ВІЛ РОБИВ, А МУХА НА РОЗІ СИДЛА (на матеріалі західнополіської фразеології)

Мацюк Зоряна

Ареальна фразеологія репрезентована найрізноманітнішими сферами буття народу: виробничою діяльністю і побутом, родинними стосунками, а також своєрідністю тваринного та рослинного світу, який оточує людину [3, с. 14–19]. Звісно, усі ці реалії буття не оминули і фразеологічних одиниць, що відображають пряме сприйняття певного явища дійсності та називають ті чи ті реалії у різних сферах людського буття. Під час дослідження фразеосистеми західнополіських говірок у межах опозиції “чоловіче” – “жіноче” виявлено культурні константи і загальноприйняті уявлення й оцінки, домінуючі та периферійні сфери гендерної картини світу, простежено динаміку розвитку концептів мужності та жіночності, їх національну специфіку в західнополіському соціумі. Гендерні відносини в мові зафіксовані у вигляді мовних стереотипів, які накладають відбиток на поведінку, у тому числі й мовленнєву, особистості й на процеси її мовної соціалізації. Лінгвістика допомагає виявити відображення гендерних стереотипів у свідомості носіїв мови [4, с. 185].

Порівняння предметів чи явищ об’єктивного світу за певними параметрами передбачає ототожнення або прирівнювання за цими параметрами різних за своєю природою понять, яке створює семантичну двоплановість: вихідного уявлення, що називають образною основою (образом), і асоціативного, яке цим вихідним уявленням породжене [8].

Аналіз фразеологічної символіки засвідчує, що один і той самий фразеологічний символ може відповідати структурним частинам різних концептів. Доведено, що фразеологічна символіка навіть близькоспоріднених мов має значні етномарковані масиви, а звідси – висновок, що й концептам притаманна національна специфіка [7, с. 242–245].

Свідомості носія мови відповідає певна ментальна модель образної природи, до якої входять релевантні складники ситуації (учасники ситуації, їхні дії, локалізація тощо). М.В. Жуйкова цю ментальну модель називає прототиповою, що отримує певну інтерпретацію, яка породжена наслідком осмислення класу споріднених ситуацій у широкому культурному контексті. Часто інтерпретація відбувається в цільовому та результативному аспектах. Друга важлива для мовно-культурного колективу форма інтерпретації полягає в осмисленні базової ситуації в аксіологічних параметрах. Це означає, що сама ситуація, її учасники, наслідки для певних учасників отримують логічну чи емоційну оцінку, яка залежить від обраної точки відліку [6, с. 74].

У господарській діяльності простежено чіткий розподіл трудових функцій між жіночою та чоловічою працею. Праця в традиційному суспільстві базувалася на статевому-віковому та календарному розподілі робіт. Відповідно до сезонних календарних змін найбільш працездатними були рання весна (орання, засівання) та кінець літа (сінокіс, жнива). Решту часу присвячували догляду за домашньою птицею, худобою, пасіками, знаряддями праці, будівлями тощо.

Мета – здійснити комплексний аналіз фразеологічних одиниць ‘працелюбний’ – ‘лінивий’; осмислити їх структурно-символічну вмотивованість; диференціювати зазначені одиниці відповідно до опозиції чоловіче ↔ жіноче.

При аналізі фразеологічних одиниць, які характеризують працелюбність простежено, що праця удосконалює людину, забезпечує її нормальний фізичний, розумовий, морально-етичний розвиток. Працьовиті люди – кмітливі, розумні, правдиві, дотепні, скромні, людяні, доброзичливі.

У західнополіських фразеологічних одиницях простежено, що вони співіснують із реаліями тваринного світу, відзеркалюючи їх експліцитно чи імпліцитно в елементах внутрішньої форми. Найчастіше в їх складі функціонують фауноніми (зооніми) або їх образно-генетичні елементи, що становлять значну частину одиниць на позначення працелюбності людини. У маскулінних фразеологізмах на позначення працелюбної людини найчастотнішими образними конкретизаторами є тварини: *наше йак в’іл* (Зрч) || *робит’ йак в’іл* (Бхв, Гбн, Жрч, Млн, Овд, Слв, Хлп) || *робит’ йак вил* (Дбр) || *робит’ йак чорний в’іл* (Брз) || *т’агне йак вол’ака* (Пст) || *йак вуліс’ко* (Кзл) || *т’агне йак в’іл* (Бхв) || *наробівс’а йак в’іл* (Рсв), *т’агне йак кин’* (Крм) || *наше йак кин’* (Бтн, Грн, Пвр) || *наше йак кон’ака* (Дтн, Клч, Мшс), *наше йак йишак* (Клб). У цих фраземах відбито найрізноманітніші сфери, які утворюють численні ідеографічні об’єднання. Фемінний образ *білки* символізує гарну, веселу, роботящу дівчину. Поведінка гризуна перенесена на стиль і життя людини, звідси *в’ертниц’а йак б’ілка в колес’і* (Злч, Рсв) || *крутиц’а йак б’ілка в кол’ес’і* (Хлп) || *йак б’ілка в кол’ес’і* (Трг) – ‘багато клопочеться, метушиться’ [5, с. 39]. У фемінних фраземах переважають конкретизатори, виражені іменниками жіночого роду (*спіртна йак переп’ілка* (Злч), *трудиц’а йак мурашка* (Гдм, Смд) || *робот’ащича мураха* (Клн, Мрн)). Одним із символів працьовитості вважають *мурашу*. Фразеологізми з цієї лексемою часто вживані у мовленні жителів Західного Полісся: *йак та муха* (Клб) || *крутиц’а йак муха в окр’он’і* (Смд, Пст) || *йак муха в окр’он’і обир’аїц’а* (Мшв) мають додаткову сему ‘швидка’.

Поширеним образним конкретизатором фразем є бджоли. У християн вони уособлюють старанність, прагнення до порядку, чистоту, ошадливість, обережність, розудливість, взаємодопомогу, впорядковане і благочестиве співтовариство. Бджола, як уважають, ніколи не спить, тому вона символізує у християн завзяття та пильність. Поліщуки часто порівнюють себе з бджолами, а церкву – із вуликом. *Бджола* – символ працьовитості, невтомності, самопожертви, вічного неспокою заради інших, звідси – фразеологізми *робит’ йак бж’ілка* (Влх, Злч, Рсв) || *йак бж’ілка Майа* (ВВл) || *йак бжол’а* (Врн) || *Майа-бж’ілка* (Лбш) || *трудиц’а йак бж’ілка* (Гдм) || *прац’овіта йак та пч’ілка* (Чрк) || *гуд’ йак бджол’а* (Ясвн) || *прац’овіта йак бдж’ілка* (Ббр) || *робит’ йак пч’ілка* (Жрч) || *трудиц’а йак бжол’а* (Млн, Пст) || *прац’ов’ета йак бжол’а* (СтЗг) || *стар’аїец’а йак пчол’а* (Ств) || *пчол’а-труд’івніц’а* (Кзл) || *старой’онца йак пчол’а* (Вдр) || *стар’ат’ел’на пчол’а* (Клб) та ін.

У західнополіській фразеології соматизм *рука* широко концептуалізований у фразеологізмах, які репрезентують різноманітні сторони поняття “праця”, “працелюбна людина”. Їх можна звести до базового уявлення ‘уміння/невміння виконати якусь роботу’. Якісна характеристика процесу трудової діяльності особи реалізована культурним змістом, носієм якого є *руки*, напр.: *на вс’і р’ук’і майстер* (Клб, Лкв) || *на вс’і р’ук’і [майстер]* (Грг), *робот’ащич’і р’уки майе* (Тпл), *зрубив з під’ат’у п’аїц’у ‘вкласти свій труд’* (Клб). Саме ця частина тіла прямо стосується результативності праці.

У фразеологізмах на позначення працелюбності поліщуків об’єктами порівняння виступають реальні чи вигадані дефініції, які оточують людину в повсякденному житті. Структурна різноманітність фразеологізмів із порівняльно-асоціативними й образними компонентами засвідчує постійне розширення та доопрацювання образів-

об'єктів, залучення до фраземотворчого процесу нових персонажів навколишньої дійсності, що надає фразеологічним одиницям емоційно-оцінний і функціонально-стилістичного забарвлення.

На протигагу фразеологічним одиницям, що характеризують працелюбність у досліджуваному регіоні, зафіксовано вислови, у яких критикують ледачих осіб. Адже у народі гостро засуджували ледарювання, про що свідчать численні фраземи, напр.: *зробів йак за пув'яц'к'их* (Клб), *лижіт' йак чістило* (Пдм), *линівий – постів на гулув'і гладішкы мулукá, то вунó скісне* (Чрк), *рук'і корóтк'і* (Бржк), *т'іл'ки те рóбит'*, *шо п'узо чéше* (Чрк), *чуба гр'іе* (Остр), *лэжин' чóртув* (Слв) || *лэдар ход'áчий* (Плц), *нечэсний вáлах* (Яснв), *рóбит' йак мокре горіт'* (Псн) || *йак мокре горіт'* (Бн), *пáнс'ка кров* (Змш), *п'ісók в рукавáх* (Пст), *остáвс'а сиручі, ни дожинéи бижуц'и* (Снв), *гул'т'áй страшний* (Брв), *лэжен' з лэжн'ув* (Клб), *лэжен' патентóваний* (Псн), *ни вурвé никóли* (Клб), *ни бий лижáчого* (Клб), *зabів болтá* (Лбш), *лэжáти л'эма* [1, с. 101], *пáлец' об пáлец' не вдáрти* [1, с. 111], *прóсвистáти ден'* [1, с. 87], *хаті ичитáти* [1, с. 129], *лэжн'і в кл'ун'і погор'іли* (Дбр).

У наведених фразеологізмах ледарів порівнюють: 1) із відомими персонажами (*óлух цáрс'к'ій* (Остр), *маційівс'к'ій рóб'ітник* (Квл) – ‘наймити у с. Маціїв, які відзначалися особливою лінню’); 2) із зоонімами (*линівий йак пес* (Мшв) || *линівей йак пс'ура* (Пдм), *л'інівий йак вои* (Гбн, Звн, Псн) || *л'ініве йак вои* (Злч)); 3) із тваринами: *лэжіт' йак свéнка у зас'ке* (Грн), *линіва йак корóва* (Клб) || *л'ініва йак корóва* (Пст) || *корóва лінева* (Брж), *вже розп'ухá* (Брв), *линіва йак к'ішка на печ'і* (Яснв), *ниповорóтка йак квóчка* (Дбр).

Фразеологічні одиниці на позначення лінивої людини здебільшого символічні та мають негативну мотивацію: *кутóв'і й хвостá ни завйáже* (МГл), *нарóбив йак к'іт на гл'ін'і* (Плп) || *нарóбит' веліку к'учу* (Клн), *нимá такóго добрá йак кóтóви та пубóви: спл'ат', ийд'áт' та на печ'і лижáт'* (Клб), *лижіт' йак к'іт на печ'і* (ВВл), *і к'іт ни жинівс'а, і к'іц'ка замóж ни ишла ‘про незроблену роботу’* (Злн) і под. *Кіт*, за народними уявленнями – тварина небезпечна, бо стоїть на межі двох світів – реального та потойбічного (кіт створений Богом, однак усе-таки “нечистий”, бо колись з'їв чорта) [5, с. 288]. У фразеології Західного Полісся із порівняльними компонентами *кіт* мотивація не стільки символічна, як описова (відображено спосіб життя цієї тварини).

У пласті західнополіських фразеологізмів, які оцінюють працездатність жінки, акцентовано увагу на її демонічній сутності. Вони створюють своєрідний образ жінки, розум якої обмежується хитрістю, напр.: *рóб'ітниц'а-трид'іл'ниц'а: сцит'*, *перд'іт'*, *тр'іскі збирáе* (Квл), *срáла, мáзала, перд'іла, частк'і соб'ірáла* (Плп), *і срáку ни путил'буишт'* (Пл), *срáла-мáзала* (Грдц) || *срáла-мáзала і в'іхт'а ни стáло* (Лбч), *кóржики вал'áла* (Вдр), *руц'і ни дл'а тил'уц'і* (Квл), *дóл'а ни дл'а пóл'а, а руц'і ни дл'а тил'уц'і* (Квл).

Специфічними постають фраземи з антропонімним компонентом у своєму складі. Такі одиниці відомі лише в одному населеному пункті й притаманні носіям однієї, рідше декількох говірок, оскільки у зазначених фраземах здебільшого вжито прізвиська місцевих жителів, назви населених пунктів, урочищ або ж територій перебування, напр.: *рóб'ітниц'а маційóвс'ка* || *рóб'ітниц'а козлóва* || *рóб'ітниц'а комаріус'ка* [1, с. 119].

Фразеологізми *лэжіт' йак колóда* (Плц) || *лэж'іт йак кулóда* (Крч) своїм походженням сягають давнини. Вони асоціативно вмотивовані, оскільки в минулому зарештованому одягали на руки, ноги і шию масивні дерев'яні кайдани. Людина в колодах (колоді) не могла поворухнути ні руками, ні ногами, все тіло було зігнуте під

гострим кутом, а руки витягнені в одну лінію з ногами [78, с. 301]. У західнополіській фразеології таке порівняння досить часте.

У фразеологічних одиницях на позначення ліноців використано компонент-назву верхньої частини *печі*, яка призначена для лежання і сидіння: *т'іл'ки на грóб'і гр'ітис'а* (Лбш) || *на печ'і гр'іеуц'а* (Остр).

Фразеологізми із загальною семантикою ‘лінива людина’ опосередковано розкривають тему моральних вад людини. В основі мотивації лежить здебільшого ситуація марної, безглуздої дії (*горóбиц'ем д'ул'і горн'уте* || *горóбиц'ам д'ул'і давáти, стріл'áти бóмки* || *б'іти бóмки, в стéлу пл'увáти* [2, с. 65], *пл'увáти й лов'іти, ни за холóдну вóду ни брáтис'*, *ворóн ичитáти* || *ичитáте ворóне* [2, с. 66]), хоча нерідко семантику розкриває й пряме вживання лексеми *ледачий*.

Варто зазначити, що фразеологічних одиниць із негативною семантикою значно більше, ніж із позитивною, оскільки мовці здебільшого акцентують увагу на негативних проявах внутрішнього світу людини, наприклад: *линівей йак пс'ура* ‘лінивий’. Також негативна семантика зумовлена наявністю образного конкретизатора на позначення зоонімів (*в'ін ду рубóти йак в'іл ду карéти* (Хлп), *линк'ів на сéбе понаципл'áv* (Лбш), *сид'іти óкун'ом* [1, с. 110]), рослин (*л'інівий йак дуб* (Ббр, Дгш)) й осіб, які займають відповідний сан (*л'ініва йак п'ін* (Гдм)) і под., що у свідомості носіїв мови сприймаються як негативні. Аналіз семантичних типів об'єктів фразеологізмів засвідчує надзвичайну різноманітність асоціацій і паралелей, які виникають у жителів Західного Полісся від сприйняття людини та її можливостей.

З осудом ставилися до недбалих господарів, які не доводили роботу до кінця або неякісно її виконували, здебільшого через лінь. Наявність вульгаризмів у розглянутих висловах підсилює насмішку, яка часто переходить у сарказм. Як відомо, “позитивність” господаря народ вимірює його статками, які він заробив власними потом і кров'ю, умінням тримати господарство та родину. Недбалий же господар був або лінивою людиною, або не вмів чи не хотів працювати фізично, напр.: *засрáний хаз'áйін* (Лш), *хаз'áйін би неслéя* (Бр), *помóчн'ік в с'ічку срáти* (Гдм), *хаз'áйін: в с'ічку срáти, в солóм'і спáти* (Лкч), *госпóдар йак з гомнá п'л'á* (Клн), *сн'іг'і лэжáт'*, *а вун'і б'ул'бу кóс'ат'* (Лкв), *от шо то знáчит'*, *шо в хáт'і чулов'іча шáпка йе* ‘про поганого господаря, здебільшого про тих, хто вживає алкоголь’ (Клб).

Семантика фразеологічних одиниць зумовлена різними сферами людського буття з маскулінними та фемінними ознаками, зокрема: виробничою сферою (*на вс'і рук'і мáйстер* || *на вс'і рук'і [мáйстер]* ‘працьовитий’); професійною діяльністю (*л'ініва йак п'ін*); своєрідністю тваринного світу (*в'іл рóбив, а м'уха на роз'у сид'іла* ‘працелюбний’, *в'ін ду рубóти йак в'іл ду карéти, линк'ів на сéбе понаципл'áv* ‘лінивий’ про чоловіків та *крутиц'а йак м'уха в окрón'і, пáше йак кон'áка* (Плц) || *рóбот'áшчá йак кон'áка* ‘працелюбна’ про жінок); своєрідністю рослинного світу (*л'інівий йак дуб*). Мовні маркери в проаналізованих фраземах надають емоційно-експресивну оцінку фразеологічним одиницям.

Отже, фразеосистема Західного Полісся визначає універсальність і передає характерні особливості та світосприйняття поліщуків. Через фразеологічний фонд дізнаємося про побут, традиції та звичаї, етикет поведінки жителів тощо з погляду ідеографічних і психосемантичних досліджень. Варто зазначити, що в західнополіській фразеології збережені елементи міфологічного світосприйняття. Більшість проаналізованих фразем містять характеристику людини, рис її характеру, поведінки, фізичного або психічного стану, розумових здібностей, соціального стану тощо.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів аналізованої проблеми. Подальші наукові розробки потребують структурно-семантичної характеристики фразеологічних одиниць і їх функціонування в мовленні сучасних комунікантів.

Список населених пунктів

Ббр – Бобрин Млинів Рвн
 Бн – Буяни Луцьк Влн
 Бр – Бір Зарічн Рвн
 Брв – Борове Заріч Рвн
 Брж – Бережці Любомл Влн
 Бржк – Бережки Дубров Рвн
 Брз – Березичі Любешів Влн
 Бтн – Ботин Луцьк Влн
 Бхв – Бихів Любешів Влн
 ВВл – Володимир Волинський Влн
 Вдр – Видранка Старовиж Влн
 Влх – Вільхівка Горохів Влн
 Врн – Ворончин Рожищ Влн
 Гбн – Губин Горохів Влн
 Гдм – Годомичі Маневці Влн
 Грг – Григоровичі Луцьк Влн
 Грдц – Городище Ківерц Влн
 Грн – Гіриники Ратнів Влн
 Дбр – Добре К-Кашир Влн
 Дбрв – Діброва Володимирец Рвн
 Дгш – Довгошиї Млинів Рвн
 Дтн – Датинь Ратнів Влн
 Жрч – Жиричі Ратнів Влн
 Звн – Звнячє Горохів Влн
 Злн – Зелене Горохів Влн
 Злч – Золочівка Демидів Рвн
 Змш – Замчани Ратнів Влн
 Зрч – Заріччя Ковел Влн
 Квл – Ковель Влн
 Кзл – Козлиничі Ковел Влн
 Клб – Клубочин Ківерців Влн
 Клн – Калинівка Маневці Влн
 Клч – Кульчин Турійськ Влн
 Крм – Кримне Старовиж Влн
 Крч – Кричильськ Сарнен Рвн
 Лбч – Любче Рожищ Влн
 Лбш – Любешів Влн
 Лкв – Луків Турійськ Влн
 Лкч – Локачі Влн
 Лщ – Лише Ківерц Влн
 МГл – Мала Глуша Любеш Влн
 Млн – Мельники Старовиж Влн
 Мрн – Мар'янівка Горохів Влн
 Мшв – Машів Любомл Влн
 Мшс – Мешисить Ратнів Влн
 Овд – Овадно В-Волин Влн
 Остр – Острівок В-Волин Влн
 Пдм – Підманево Шацьк Влн
 Плп – Полапи Любомл Влн
 Плц – Полиці К-Кашир Влн
 Пвр – Поворськ Ковел Влн
 Псн – Посників Млинів Рвн
 Пст – Постійне Костопіл Рвн
 Рсв – Русів В-Волин Влн
 Слв – Словатичі Ківерц Влн
 Смд – Смідин Старовиж Влн
 Снв – Синове Старовиж Влн
 Ств – Ставок Ківерц Влн
 СтЗг – Старий Загорів Локач Влн
 Тпл – Топільне Рожищ Влн
 Хлп – Холопичі Локач Влн
 Чрк – Чаруків Луцьк Влн
 Яснв – Ясенівка Рожищен Влн

1. Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв'язав / Г. Л. Аркушин. – Люблін ; Луцьк, 2003. – 178 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Л. Аркушин. – Луцьк ; Люблін : “Волин. обл. друк.”, 2005. – 197, [3] с.

3. Боева Е. В. Етнокультурні особливості компаративних фразеологічних одиниць в українській та російській мовах / Е. В. Боева // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту : Філол. науки. – 2006. – № 2. – С. 14–19.
4. Дмитрієва М. Н. Чи є чесна жінка чесною людиною / М. Н. Дмитрієва // Гендер і культура : зб. ст. / [упор. В. П. Агєєва, С. М. Оксамитна]. – К. : [б.в.], 2001. – С. 185.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : монографія / М. В. Жуйкова. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лєсі Українки, 2007. – 416 с.
7. Левченко О. П. Когнітивний аспект аналізу фразеологічної символіки / О. П. Левченко // Slowo. Tekst. Czas. Materiały z II Międzynar. konf. nauk., Szczecin 16–17.10.1997 / [pod red. M. Aleksiejenki i E. Siekierzyckiego]. – Szczecin, 1997. – S. 242–245.
8. Мізін К. І. Компаративна фразеологія : [монографія] / К. І. Мізін. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2007. – 168 с.

АНТРОПОНІМІЧНА МОДА НА ЧОЛОВІЧІ ІМЕНА, ЩО ОБИРАЛИ УКРАЇНЦІ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПРИДУНАВ'Я ВПРОДОВЖ 1880–1998 рр. (КІЛІЙСЬКИЙ РАЙОН ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Медведєва О.Ю.

Одним з найбільш цікавих і актуальних, на нашу думку, векторів антропонімічних досліджень, який потребує всебічного вивчення, вважаємо аналіз національних імениників, адже кожний етнос має свої звичаї, мову і визначений набір імен, який завжди був, є і буде не тільки невід'ємною, а й, певною мірою, характеристичною частиною будь-якої культури. У другій половині ХХ століття підтвердженням зазначеного стала активізація вивчення національних антропонімів. Так, Д.О. Жмурко [1], Л.П. Зайчикова [2] та О.Ю. Карпенко [3, 4] зосередили увагу на вивченні іменника росіян, О.Ю. Касім [6], С.П. Павелко [11] та Н. Свистун [12] – українців, В.О. Колесник [7] – болгар, О.Ю. Касім [5] – чехів, які мешкають на території України. Декілька й наших статей вже були присвячені з'ясуванню антропонімічних вподобань українців щодо обрання чоловічих [9, 10] і жіночих [8] імен для новонароджених мешканців Українського Придунав'я. Ретельний аналіз іменника мешканців українських сіл Кілійського району Одеської області дозволить повніше окреслити коло антропонімічних пріоритетів жителів півдня України.

Отже, мета статті – проаналізувати найуживаніші десять імен, які були обрані для іменування 7739 хлопчиків, народжених упродовж 1880–1998 рр. у таких селах Кілійського району, де спостерігається кількісна перевага мешканців української національності – Десантне (до 1944 р. Галілєшти), Трудове (до 1945 р. Дракуля) і Шевченкове (до 1946 р. Кара-Махмет), та зіставити отримані дані з аналогічними вподобаннями, що виявили в цей період мешканці м. Кілія [9]. В межах аналізованого часового періоду виділено 12 десятилітніх зрізів (останній – восьмилітній). При цьому зауважимо, що ці 12 зрізів – не спосіб вивчення матеріалу, а тільки спосіб його групування, оскільки ми провели суцільне обстеження, тобто вивчили дані кожного року впродовж досліджуваного періоду – з 1880 по 1998 р., не пропустивши жодного року, без будь-якої вибірки окремих років, як-то іноді роблять деякі дослідники, беручи лише кожен п'ятий або десятий рік. Отже, зрізи в нашому дослідженні – тільки спосіб групування матеріалу. Для зручності

аналізу антропонімічної ситуації впродовж більш ніж сторічного періоду досліджувані зрізи ми вирішили об'єднати в три часові періоди за принципом відносної стабільності іменної системи в межах цих періодів. Так, I період висвітлює історію розвитку антропосистеми українців у 1880–1920 рр. (за часів перебування досліджуваної території у складі Росії), II період охоплює 1921–1940 рр. (за часів румунської окупації), III період – Українське Придунав'я в радянські часи і сучасний період – 1941–1998 рр.

У 1881–1890 рр. у Кілійському районі перша десятка імен – *Іоанн, Василь, Петро, Федір, Григорій, Юхим, Андрій, Стефан, Микита, Олексій* – обслуговувала 31,8% від загальної кількості новонароджених хлопчиків. Оними *Іоанн (Іван)* і *Василь* незмінно очолюватимуть панівні десятки аж до 1951–1960 рр. включно, а перші п'ять антропонімів охоче обиратимуться і сільськими, і міськими українцями впродовж 1881–1930 рр. З міською ця десятка збігається тільки на 50% [9]. І дуже знаменно, що в місті відсутня друга половина десятки – *Юхим, Андрій, Стефан, Микита, Олексій*. У селі ж немає навіть *Михайла*, що в місті займав другу позицію. Немає також імен *Георгій, Дмитро, Семен, Микола*. Головну причину цієї істотної розбіжності бачимо у відставанні села від міста.

В 1891–1900 рр. набули статус найуживаніших і потрапили до десятки, заступивши *Андрія, Микиту* і *Олексія*, імена *Яків, Павло* і *Семен*. Ступінь концентрації зріс до 32,7%. І на цьому зрізі сільська десятка наполовину відрізняється від міської. В Кілійському районі до десятки входять імена *Стефан (Степан), Юхим* та *Яків*, які в місті ніколи не потраплять до фаворитів, а ім'я *Семен*, опинившись на другому зрізі в сільській десятці, залишило її в цей час у місті.

В 1901–1910 рр. прихильність міських найменувань до оніма *Михайло* поширилася і на сільську місцевість. Якщо в 1881–1890 і 1891–1900 рр. означене ім'я мало 12 і 13 рангові номери в іменниках Кілійського району, то в 1901–1910 рр. воно ввійшло до складу десятки і поїшло 7 місце. Повернувшись та поліпшили свої позиції імена *Андрій* і *Олексій*. Кількість іменованих провідними антропонімами хлопчиків дорівнювала 38,6%. Зіставлення комплектів панівних імен Кілійського району і Кілії за 1901–1910 рр. виявило незначне скорочення відстані між сільською і міською десятками. Тепер сільське угруповання відрізняється лише чотирма лексемами – *Андрій, Олексій, Семен* і *Яків*, причому для першого з цих імен 1901–1910 рр. є піком популярності на селі. В кілійській десятці їх заступають оними *Георгій, Микола, Дмитро* і *Павло*.

Антропонімічна ситуація 1911–1920 рр. запровадила в число фаворитів онім *Дмитро* і відновила в десятці лексему *Стефан*. Ступінь концентрації досяг 43,4%. Імена *Олексій, Стефан* і *Андрій* на цей час у міській десятці відсутні. Вони там заступаються іншим набором – *Микола, Георгій, Семен*. Доля онімів *Олексій* і *Андрій* має багато схожого: наприкінці XIX – на початку XX ст. вони користувалися підвищеним попитом найменувань у Кілійському районі, а їх зоряна година в іменнику Кілії припадає на 1981–1998 рр.

Отже, впродовж першого періоду панівні десятки чоловічих імен Кілії і Кілійського району мали багато спільних рис, але й істотні відмінності. По-перше, в сільському іменнику, як і в міському, відбувалося поступове зростання ступеня концентрації. По-друге, намітився процес зближення міського і сільського репертуарів: в 1911–1920 рр. комплекти перших десяти імен вже мали сім спільних лексем проти шести в 1901–1910 рр. і п'яти в 1881–1900 рр.

Другий період розвитку сільського іменника не вирізнявся активним розширенням кола найуживаніших онімів. У 1921–1930 рр. антропоніми *Микола* і *Георгій* збільшили кількість носіїв і потрапили до складу десятки й на селі. Репертуари популярних імен Кілії і Кілійського району містять тепер 9 однакових лексем. Сільську десятку вирізняє онім *Стефан*, що, як зазначалося раніше, є специфічним для комплекту панівних лексем Кілійського району, а міську – ім'я *Андрій*. За часів панування румунського окупаційного режиму прагнення населення Придунав'я протистояти духовному поневоленню відбилося не тільки в злитті майже воедино антропонімічних пріоритетів міських і сільських мешканців, а й у значному прискоренні темпів зростання ступеня концентрації. Так, у 1891–1900 рр. навантаження імен першої десятки зросло, порівняно з попереднім зрізом, на 0,9%, в 1901–1910 рр. аналогічний приріст становив 5,9%, в 1911–1920 рр. – 4,8%, а в 1921–1930 рр. – 9,1%. Імена *Іоанн, Василь, Григорій, Дмитро, Федір, Петро, Микола, Стефан, Георгій* і *Михайло* в 1921–1930 рр. обслуговували 52,5% новонароджених.

На шостому зрізі список активних лексем Кілійського району відрізняли оніми *Григорій, Андрій* і *Олександр*, а імена *Володимир, Георгій* та *Ілля* були специфічними для десятки Кілії. Українці втрачають інтерес до імені *Григорій*: у 1931–1940 рр. воно востаннє входило до складу сільської десятки і назавжди покинуло міську. Взагалі, впродовж 1881–1940 рр. у Кілійському районі онім *Григорій* користувався більшим попитом найменувань, ніж у Кілії. Заслужує на увагу потяг нового улюбленця українців – антропоніма *Олександр* – до права очолити групу популярних лексем, адже жодному з імен, якого досі брали участь в оновленні панівного репертуару, не довелося подолати задля цього такий довгий шлях. Навантаження провідної десятки імен упродовж 1931–1940 рр. зросло на 9,9% і становило 62,4%.

При обробці актових записів про народження хлопчиків за 1921–1940 рр. в Кілійському районі не було зафіксовано жодного румунського варіанта запису імен, якого б ми не зустріли в Кілії.

На перших зрізах третього періоду в Кілійському районі, як і в Кілії, триває рух до формування сучасного іменника. Колишні імена-фаворити починають втрачати прихильників і, відступаючи на другий план, відкривають шлях новим іменам. Так, у 1941–1950 рр. популярна десятка втратила оніми *Андрій, Григорій* і *Федір*. Але якщо онім *Андрій* у 1981–1990 рр. відновився у десятці, то два останні антропоніми поступилися титулом найуживаніших назавжди. Зміною зовнішнього вигляду десятка 1941–1950 рр. завдячує новим лексемам *Анатолій, Віктор* і *Володимир*, перша з яких була новою на цей час і для кілійської десятки. Ім'я ж *Віктор*, до речі, єдине, яким різниться в 1941–1950 рр. сільська десятка від міської, з'явилося серед фаворитів на селі десятьма роками раніше, ніж у місті. Проте в Кілійському районі ще не ввійшло в моду ім'я *Валерій*, яке на цьому зрізі зазнає найліпшої для нього позиції в іменнику Кілії. 68,1% подружніх пар обрали для синів імена *Іван, Василь, Олександр, Микола, Петро, Володимир, Дмитро, Анатолій, Михайло* і *Віктор*.

В Кілійському районі, як і в Кілії, в 1951–1960 рр. зафіксовано найвищий показник ступеня концентрації – 79,8%. Звільнивши місця іменам *Валерій* і *Сергій*, залишили групу панівних лексем антропоніми *Дмитро* і *Михайло*. Як і на попередньому зрізі, сільська десятка на 90% збігається з міською. Цього разу диференційну функцію в репертуарі Кілійського району виконує ім'я *Петро*, а в Кілії – *Валерій*.

В 1961–1970 рр. більшу частину імен усередині десятки (*Анатолій, Валерій, Василь, Віктор, Іван, Ми-*

кола) характеризував спад активності. Найменувачі Кілійського району і Кілії виявилися однотайними у включенні до кола найуживаніших оніма *Юрій*. Ім'я *Сергій* різко збільшує кількість носіїв і, як і в Кілії, займає першу позицію. Розбіжність між сільською і міською десятками стає виразнішою – 30% у 1961–1970 роках проти 90% у 1941–1960 рр. Список найуживаніших онімів Кілійського району не містить популярних на той час у Кілії імен *Валентин*, *Олег* та *Ігор*, а в місті за межами десятки розташувалися оніми *Іван*, *Валерій* і *Микола*. Мода на імена *Олег* та *Ігор* невдовзі поширилась й на українські села. Антропонімові ж *Валентин* судилося піднятися до десятки лише в Кілії. Модними на той час іменами *Сергій*, *Олександр*, *Володимир*, *Василь*, *Віктор*, *Анатолій*, *Юрій*, *Іван*, *Валерій* і *Микола* були названі 74,1% хлопчиків.

В 1971–1980 рр. українці, що мешкають у селах Кілійського району, слідом за городянами зарахували до складу фаворитів оніми *Віталій* і *Руслан* і вивели в лідери ім'я *Олександр*, яке пересунуло свого попередника *Сергія* на друге місце. Примітно, що в цей час антропоніми *Олександр* і *Сергій* виявилися найуживанішими майже по всій Україні – як в українських поселеннях, так і в російських селах Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької та Дніпропетровської областей України [4, с. 80]. Водночас було надолужено відставання сільської десятки улюблених імен від міської: з десятирічним запізненням антропонім *Олег* зафіксовано й у списку панівних лексем Кілійського району. Ступінь концентрації першої десятки спав до 64%. На цьому зрізі обидві українські десятки містять імена *Олександр*, *Сергій*, *Олег*, *Володимир*, *Руслан*, *Юрій* і *Віталій*. Окрім означених, у Кілійському районі користувалися попитом оніми *Анатолій*, *Іван* і *Микола*, а в Кілії – *Ігор*, *В'ячеслав* і *Андрій*.

В 1981–1990 рр. репертуар десятки поповнився за рахунок раніше вибухлих імен *Дмитро*, *Андрій* і *Олексій* та прийняв нове ім'я *Євген*, яке в 90-ті роки набуло популярності і в Кілії. Антропоніми *Олександр*, *Сергій*, *Іван*, *Володимир*, *Олег*, *Євген*, *Дмитро*, *Андрій*, *Юрій* і *Олексій* обслуговували 61,4% новонароджених. Від кілійської ця десятка відрізняється двома іменами – *Іван* і *Юрій*, яких у місті заступають *Максим* та *Ігор*.

Отже, впродовж 1941–1990 рр. сільській іменник українців мав як спільні з міським іменником того часу риси, так і свої, особливі, які визначаються передусім безперечним фактом відставання і периферійності сільського іменника.

В 1991–1998 рр. антропонімічні уподобання мешканців Кілійського району полишили за межами десятки лексеми *Володимир*, *Олег*, *Юрій* і *Олексій*. Повернулося після майже сторічної перерви і знову набуло популярності ім'я *Павло*. Останнім часом увагу багатьох найменувачів привертають нові для сільського репертуару фаворитів антропоніми *Максим*, *Ігор* і *Владислав*. Сьогодні більшість хлопчиків, народжених в українських сім'ях, – 54,1% – отримувє дбайливо відібрані з розмаїття чоловічих антропонімів імена *Олександр*, *Сергій*, *Євген*, *Іван*, *Дмитро*, *Максим*, *Павло*, *Ігор*, *Андрій* і *Владислав*. Переважну більшість цих імен на сучасному етапі фіксує і кілійська десятка – *Андрій*, *Владислав*, *Дмитро*, *Євген*, *Максим*, *Олександр*, *Сергій*. Проте рівень популярності означених лексем в місті і на селі неоднаковий. Так, імена *Андрій*, *Владислав* і *Максим* користуються більшим авторитетом в Кілії, тоді як мешканці Кілійського району віддають перевагу онімам *Сергій*, *Євген* і *Дмитро*.

Зіставлення якісного складу панівних репертуарів виявило, що у формуванні фонду десяти найпопулярніших імен у Кілійському районі в 1881–1998 рр. брав участь 31 онім, тоді як у місті – 32 [9]. У Кілійському районі, на відміну від Кілії, українцям вдалося пронести через сторіччя і зберегти свою любов до імені *Іван* – воно єдине було зафіксовано на всіх зрізах. Онім *Василь* представляв десятку на 9 зрізах, *Петро* – на 8, *Олександр* – на 7, *Андрій*, *Дмитро*, *Григорій*, *Микола*, *Федір* – на 6, *Володимир*, *Сергій*, *Михайло* – на 5, *Анатолій*, *Олексій*, *Стефан* – на 4, *Віктор*, *Юрій* – на 3, *Валерій*, *Євген*, *Олег*, *Павло*, *Семен*, *Юхим*, *Яків* – на 2, *Віталій*, *Владислав*, *Георгій*, *Ігор*, *Максим*, *Микита*, *Руслан* – на 1.

Фонд імен першої десятки Кілійського району має 27 онімів, спільних з аналогічним списком м. Кілії, а вирізняють його антропоніми *Микита*, *Степан*, *Андрій* і *Яків*, тоді як оніми *Артем*, *Валентин*, *В'ячеслав*, *Денис* та *Ілля* є специфічними для Кілії. Примітно, що всі визначальні для Кілійського району імена були зафіксовані в межах першого періоду. На нашу думку, цей факт не тільки яскраво ілюструє зближення сільського і міського іменників, а й дозволяє чітко визначити час активізації румунських імен, тобто причинами об'єктивного характеру, то впродовж третього періоду це явище стало виявленням доброї волі, активного розвитку ЗМІ і прагнення сільських найменувачів не відставати від моди на імена, яку задають мешканці міста. Панівні десятки Кілії і Кілійського району в 1941–1998 рр. нараховували 9 (1941–1950, 1951–1960 рр.), 8 (1981–1990) і 7 (1961–1970, 1971–1980, 1991–1998 рр.) однакових імен.

Беручи до уваги виявлену в ході дослідження закономірність, яка полягає в тому, що більшість популярних у Кілії імен або одночасно (*Анатолій*, *Віталій*, *Владислав*, *Євген*, *Руслан*, *Сергій*, *Юрій*), або пізніше (*Валерій*, *Володимир*, *Ігор*, *Максим*, *Олег*, *Олександр*) набувала популярності і на селі, припускаємо, що антропонім *Денис*, який у 1991–1998 рр. став популярним серед міських українців, у недалекому майбутньому увійде і в сільську десятку улюблених імен. На користь цього прогнозу свідчить стрімке зростання рангових номерів імені *Денис* в іменнику Кілійського району – від 23 в 1981–1990 рр. до 11 в 1991–1998 рр.

1. Жмурко Д.А. Развитие русского именника Измаильщины / сопоставительный анализ : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. – К., 1988. – 22 с.
2. Зайчикова Л.П. Русский именник г. Одессы : дис. канд. филол. наук : 10.02.01. – Одесса, 1986. – 196 с.
3. Карпенко А.Ю. Именник русских островных говоров юга Украины : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. – Минск, 1982. – 25 с.
4. Карпенко О.Ю. Найуживаніші чоловічі імена російського населення півдня України // Мовознавство. – 1981. – № 3. – С. 80–84.
5. Касім О.Ю. Антропонімія чеського села Веселінівки Одеської області // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1983. – Вип. 27. – С. 112–117.
6. Касім Е.Ю. Именник украинского населения Одесщины : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. – Одесса, 1984. – 21 с.
7. Колесник В.А. Болгарская антропонимия юга Украины : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. – Минск, 1984. – 16 с.
8. Медведєва О.Ю. Особливості жіночого українського іменника (Кілія і Кілійський район) // Записки з ономастики. Вип. 5. – Одеса, 2001. – С. 35–42.

Імена, які входили до складу першої десятки чоловічого іменника
Кілійського району в 1881–1998 рр.

№	Ім'я	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	Анатолій	-	-	-	p	p	p	8	5	6	4	ч	P
2	Андрій	7	ч	6	10	ч	9	ч	ч	ч	ч	8	9
3	Валерій	-	-	-	-	-	o	p	8	9	ч	p	-
4	Василь	2	2	2	2	2	2	2	2	4	ч	ч	Ч
5	Віктор	-	o	p	p	p	ч	10	3	5	ч	ч	Ч
6	Віталій	-	-	-	-	o	p	p	o	ч	3	ч	Ч
7	Владислав	-	-	-	-	-	-	-	-	p	p	p	10
8	Володимир	o	p	p	p	p	ч	6	4	3	8	4	Ч
9	Георгій	p	ч	ч	ч	9	ч	ч	p	o	-	-	-
10	Григорій	5	4	4	4	3	5	ч	p	p	o	o	O
11	Дмитро	ч	ч	ч	7	4	3	7	ч	ч	p	7	5
12	Євген	-	-	-	o	o	o	p	-	-	ч	6	3
13	Іван (Іоанн)	1	1	1	1	1	1	1	1	8	7	3	4
14	Ігор	-	-	-	-	-	-	-	-	ч	ч	ч	8
15	Максим	ч	p	ч	p	p	p	-	-	-	-	ч	6
16	Микита	9	ч	ч	p	p	p	-	-	-	-	-	-
17	Микола	p	ч	ч	ч	7	8	4	7	10	10	ч	Ч
18	Михайло	ч	ч	7	6	10	6	9	ч	ч	ч	ч	Ч
19	Олег	-	-	-	-	-	-	p	p	ч	9	5	Ч
20	Олександр	p	p	p	ч	ч	10	3	6	2	1	1	1
21	Олексій	10	ч	8	5	ч	ч	ч	p	p	p	10	Ч
22	Павло	ч	7	ч	ч	ч	ч	ч	ч	ч	ч	ч	7
23	Петро	3	6	3	8	6	4	5	9	ч	p	p	P
24	Руслан	-	-	-	-	-	-	-	-	p	5	ч	Ч
25	Семен	ч	8	9	ч	ч	ч	p	-	o	-	-	-
26	Сергій	ч	ч	ч	p	p	p	p	10	1	2	2	2
27	Степан	8	9	ч	9	8	ч	ч	p	p	o	p	P
28	Федір	4	3	5	3	5	7	ч	p	p	p	p	-
29	Юрій	-	-	-	-	o	-	p	p	7	6	9	P
30	Юхим	6	10	ч	ч	p	p	p	-	o	-	-	-
31	Яків	ч	5	10	ч	ч	ч	p	p	o	o	-	P

I–XII – хронологічні зрізи, ч – частотні імена, p – рідковживані, o – одиничні, – – відсутність в іменнику на даному зрізі. 1–10 – місце імені в першій десятці.

9. Медведєва О.Ю. Антропонімічні пріоритети мешканців Кілії (чоловічі імена) // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. V/1. – С. 24–30.
10. Медведєва О.Ю. Центральна частина чоловічого українського іменника мешканців м. Кілія і Кілійського району Одеської області : частотні імена після десятки (1880–1998 рр.) // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. V III (120). – С. 151–159.
11. Павелко С.П. Динаміка найуживаніших гуцульських чоловічих імен : На прикладі села Космач Косівського району Івано-Франківської області // Вісник Одеського державного університету. Серія філологія : мовознавство, літературознавство. – Одеса, 1999. – № 4. – С. 55–61.
12. Свистун Н. Динаміка особових імен м. Тернополя // Наукові записки. Серія : Філол. науки (мовознавство). – Кіровоград, 2001. – Вип. 37. – С. 69–72.

ІМЕННИК У ФУНКЦІЇ ПРЕДИКАТА

Мединська Наталія

Однією з актуальних проблем сучасного мовознавства є створення і дослідження мовної картини світу, концептуальної за своєю природою, з'ясування механізму взаємодії мовних одиниць на різних рівнях мовної структури та закономірностей їхнього функціонування, що дозволяє мові бути знаряддям пізнання і комунікації. Дослідники синтаксису наголошують, що теорія мови повинна спиратися на чіткі вихідні поняття та принципи-

аксіоми, які пов'язують ці поняття. До складових теоретичних питань належать, зокрема, предмет та ознака. Світ, що оточує людину, має предметно-атрибутивний характер: світ – це матерія (предмет), яка має ті чи ті властивості (ознаки). А отже, “будь-який фрагмент дійсності ... може бути представлений у свідомості мовця як предмет та його ознака” [14, с. 32].

У сучасній лінгвістиці речення розглядається не лише як цілісне утворення (Г.О. Золотова, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко), але й як одиниця, змодельована за правилами, притаманними тій чи тій мові (Б.В. Бабич, Н.І. Гусар, І.Є. Снісаренко та ін.), компоненти якої відображають своєрідність поверхневої репрезентації глибинних пропозиційних структур. Завдання таких досліджень полягає в комплексному вивченні синтаксичних одиниць з погляду їхньої форми, змісту та функціонування.

Особливо важливою є проблема переходу слів (словоформ) з одного класу в інший на синтаксичному рівні, що зумовлюються вторинними синтаксичними функціями слів різних частин мови. Увагу дослідників привертає проблема взаємопов'язаності мовних одиниць у системі (у парадигматиці) та мовленнєвих одиниць в актуалізації (у синтагматиці).

До цієї проблеми синтаксичної транспозиції – використання частин мови у функції не морфологізованих членів речення – зверталися зарубіжні (Ю.Д. Аפרесян, Н.Д. Аругіонова, В.Г. Гак, Г.О. Золотова, М.В. Нікітін, О.В. Падучева) та вітчизняні (О.С. Мельничук, В.М. Русанівський, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Гри-

щенко, Н.В. Гуйванюк, А.П. Загнітко, М.Я. Плющ, О.О. Селіванова) мовознавці.

Актуальність наукової розвідки вмотивована необхідністю з'ясування функції іменника у позиції предиката, що зумовлено синтаксичною транспозицією до ознакових слів.

У статті поставлено за мету з'ясувати особливості вияву функції іменника у позиції як ознакового слова, що реалізуються в реченні у предикативному зв'язку як компонент складеного присудка.

Усі слова за семантикою та функціонуванням у висловлюванні можна умовно поділити на дві групи: предметні та ознакові. У реченні регулярно реалізуються дві функції – ідентифікація предметів та предикація, відповідно і значення слів повинно “приспосуватися” до виконання однієї з цих функцій. Н.Д. Арутюнова зазначає, що “ідентифікувальні слова відображають та класифікують те, що “існує у світі”, а предикатні слова виражають те, що ми думаємо про світ [1, с. 39].

За традицією склад підмета у реченні-висловленні розглядають як предмет (віртуальний суб'єкт), а склад присудка – як ознаку (віртуальний предикат), тобто предметно-ознаковість структури речення є онтологічним фактом мови [15, с. 50–51]. З іншого боку, частинкове значення слова, що визначає його належність до відповідного лексико-семантичного класу, ніби “проектує” можливість його актуалізації у тій чи тій синтаксичній функції. Мовознавці наголошують на тісному взаємозв'язку семантики та синтаксичної функції слова (синтаксеми) у реченні-висловленні [3, с. 10]. Субстантивна синтаксема (переважно це форма іменника) виконує первинні семантичні функції позначення суб'єкта або об'єкта, ад'єктивна синтаксема (форма прикметника) виконує семантичну функцію позначення – ознаки предмета як атрибутивного поширювача у реченні (узгоджене означення); виступає узгодженим означенням; прислівникова синтаксема виконує семантичну функцію позначення ознаки іншої ознаки і в реченні виступає обставиною.

Цікаво, що “переміщення субстантивних синтаксем за прагматичною шкалою від немаркованих до маркованих у діапазоні “позначення модифікатора властивостей референта – модифікатора властивостей предиката – власне предиката” пов'язане із згасанням у них прагматичної функції позначення референта та пристосуванням до виконання у синтаксичній структурі речення нетипової для іменника функції [8, с. 12]. На думку О.В. Кульбабської, “функціональний аналіз предикатів указує, що виокремлені категорійні ознаки не мають чітко визначеного і сталого характеру: ознакові слова можуть їх утрачати чи набувати залежно від уживання в мовленні, нейтралізуючи те чи те предикатне значення” [6, с. 176].

У сучасній лінгвістиці відомі неоднозначні класифікації предметних та ознакових слів. За однією з них до “речових” слів учені відносять іменники, деякі інфінітиви, а також субстантивовані прикметники та субстантивовані слова інших частин мови, а до ознакових – прикметники, дієслова, дієприкметники, прислівники, інфінітиви (почасти), а також займенникові прикметники [9].

За іншими класифікаціями в основу типології повнозначних слів покладено розподіл їх між полюсом предметності та полюсом ознаковості (І.Б. Шатуновський). За цією класифікацією полюс предметності становлять дійктичні слова та власні імена. Перехідною ланкою від предметного до ознакового значень вважають групу слів, яку І.Б. Шатуновський кваліфікує як “імена природних класів (родів)”. Первинною функцією цих імен є таксономічна (функція класифікації) – (*Це – золото*). Наступною сходинкою до полюса ознаковості є “різношерсті” стосовно морфології слова зі значенням “події”: *світанок, холодно, вогнище, смеркає, дощ* тощо. Такі слова

відображають дійсність, не розчленовуючи її на предмети та ознаки, але ближчі до неї.

Ще одним кроком до ознакових слів є імена *номінальних* класів (за визначенням Н.Д. Арутюнової, “предикатні іменники”. Першим цей клас слів виділив академік В.В. Виноградов, який схарактеризував їх як “словоформи із синтаксично зумовленим значенням”. До цих словоформ учений відносив лексеми, які отримують специфічні (оцінні) значення тільки у відповідних синтаксичних позиціях, зокрема у позиції предиката [2, с. 184–185].

Значення імен номінальних класів є ознакового характеру, відповідно до чого їхньою основною та типовою функцією є функція предиката у реченні-висловлюванні, хоча це значення менш узагальнене, ніж значення “чистих” предикатів – дієслів, якісних прикметників та прислівників.

За І.Б. Шатуновським [12, с. 33–40] полюс ознаковості представлений монофункціональними предикатами (дієсловами, якісними прикметниками та прислівниками). Це подано у схемі:

Кацнельсон С.Д. запропонував ще одну предметно-ознакову типологію слів, згідно з якою “функції лексичного значення” повнозначних слів у процесі складання змістів у реченні поділено на іменні та неіменні. При цьому іменні слова, що мають субстанціональне (предметне) значення, у реченні-висловлюванні виступають зазвичай як експлікандуми (*що уточнюються*), а неіменні слова, які мають несубстанціональне (ознакове) значення, – як експліканти (*ті, що уточнюють*) [5, с. 134–214].

Предметне значення, за С.Д. Кацнельсоном, – значення чи поняття, яке характеризується передусім відображенням матеріальних предметів, містить у собі загальну категорійну ознаку не “граматичної”, “фіктивної”, а реальної предметності. Ознаковість також, на думку ученого, поділяється на ознаки предметів, ознаки подій та ознаки ознак [5, с. 214].

В.С. Юрченко, дотримуючись погляду про наявність у російській мові чотирьох “ядерних” частин мови (іменник, дієслово, прикметник та прислівник), визначає іменник як предмет, прикметник – як безпосередню ознаку предмета, дієслово – як опосередковувальну ознаку, а прислівник – як опосередковану ознаку [15, с. 212].

На сучасному етапі розвитку мовознавства переважає думка, що ознакове значення у мові притаманне дієсловам, прикметникам (дієприкметникам, займенниковим прикметникам), прислівникам та почасти інфінітиву, а предметне – іменникам, а також інфінітиву. Однак іменник у мові виражає предметне значення в своїх первинних функціях. А як бути з синтаксичними конструкціями N1 – N1 (*Моя мати – вчителька*)? У таких випадках доводиться говорити про неморфологізований присудок, виражений іменником. О.О. Шахматов заперечував думку багатьох дослідників про те, що єдиним засобом вираження присудка є дієслово. Учений зазначив, що в російській та в інших мовах атрибутивні відношення виражаються не тільки прикметником, іменником та дієприкметником: “ці атрибути, переходячи у предикати, не перетворюються у дієслова, а залишаються іменниками та прикметниками; відповідно вони є такими ж природними та необхідними присудками, як дієслово” [13, с. 167].

За словами М.В. Никітіна, можливість вираження предикатної ознаки дієсловом, прикметником або іменником залежить від тривалості, стабільності та стійкості

ознаки: “чим триваліша, стабільніша, постійна та характерна ознака, тим більше підстав очікувати, що, описуючи річ, номінація такої ознаки буде просуватися по лінії від дієслова до прикметника і далі до іменника” [9, с. 35]. Е.П. Кадькалова уточнює, що “перехід ... від дієслівного предиката до іменного і навпаки ... підкорений здійсненню двох ... актуальних комунікативних завдань: усунення тих семантичних компонентів, які можуть перешкодити або завадити сприйняттю предикативної ознаки як ознаки не постійної (у разі заміни імені дієсловом)” [4, с. 95–96]. В.Д. Шинкарук зазначає, що “предикат усього речення – це особлива семантична сутність, яка не передбачає однозначного лексичного наповнення в структурній схемі речення, через що предикат віддаляється від імені навіть тоді, коли воно посідає позицію предиката. Як пропозиційна функція, предикат передає вказівку на зв'язок із суб'єктами чи об'єктами, які заповнюють віртуальні позиції в реченні або ж можуть їх словесно не представляти” [14, с. 78–85].

За спостереженням дослідників, іменники в називному та орудному відмінках, що позначали осіб за національністю, місцем народження, родом діяльності, родинними зв'язками, вживалися у складі іменного присудка ще у давньоруських пам'ятках [1; 7]. Деякі тематичні групи іменників генетично уможливають вираження предметної та ознакової функцій і в сучасних слов'янських мовах. Так, ознакове значення майже не властиве власним іменам. На межі між предметністю та ознаковістю перебувають “слова зі значенням події” (частіше вони виступають недиференційованим головним членом у номінативних реченнях). Найближчими до полюса ознаковості є словформи, визначені Н.Д. Арутюновою як “предикатні іменники”, основною синтаксичною функцією яких є функція присудкова за термінологією І.Б. Шатуновського, “імена номінальних класів” [1].

Явище “предикативності” іменників як біфункціональних знаків, які здатні виконувати, крім первинної предметної, й ознакову функцію, властиве і сучасній українській мові. Ознакова функція можлива в іменнику внаслідок синтаксичної і часткової “семантичної” трансформації, у процесі якої глибинна предметна семантика частково змінюється на ознакову. Іменник у функції предиката не втрачає значення предметності, але функціонально перетворюється: набуває значення характеристики як вторинної ознаковості.

Імена природних класів є так званіми “таксономічними предикатами”, які, поєднуючись із суб'єктом, повідомляють про його належність до того чи того класу предметів, про які відомо тільки те, що вони існують: “таксономічна предикація підсумовує результати пізнання відповідного фрагмента світу, не входячи до їхнього аналізу та експлікації” [1, с. 8–9]. Сутність таксономічної характеристики “полягає у підведенні одного класу предметів (конкретних) під інший клас предметів чи ознак (узагальнених), тобто класу предметів – суб'єктів підкласів предикатів” [7, с. 170]. У функції предиката виступають імена номінальних класів типу *блондин*, *юрист*, *подоляк*, *бідняк* та ін. Імена номінального класу містять обмежену кількість чітких, дискретних, обов'язкових ознак, про які вони повідомляють у позиції предиката. Це ім'я застосовується до того та тільки того об'єкта, який має ознаки, що творять його значення. Н.Д. Арутюнова називає такий клас слів “іменами загальними” і характеризує їх як “предикати класифікативного типу”, уточнюючи, що “... денотативні можливості загальних назв забезпечуються тим, що їхнє значення описує деякі властивості предметів, ... вони є сигналом, який викликає у співбесідників уявлення” [1, с. 3]. Такої думки дотримуються й Е.П. Кадькалова: “Іменний предикат – це завжди

предикат, що характеризує, він таксономічний за своєю лексико-граматичною природою...” [4, с. 65].

Такі предикати, представлені моделлю “*cop. + N1*”, виражають **функцію класифікаційну**, напр.: *Лев (лат. Panthera leo) – хижий ссавець сімейства котячих. Цинк – хімічний елемент з атомним номером 30 (Енциклопедія)*. Іншою є функція експлікації відношень:

кваліфікації за професійною діяльністю: *Вільгельм Він – німецький фізик, лауреат Нобелівської премії. Матвієнко Ніна Митрофанівна – видатна українська співачка, народна артистка України (Журнал)*.

кваліфікації за національністю: *Те, що він був напівєврей, викликало серйозний внутрішній конфлікт, зумовлений не так релігією, як соціальним статусом, – в ті часи був поширений расизм проти євреїв (Зарубіжна література)*. У таких конструкціях, представлених моделлю предиката “*cop. + N5*”, характеристика особи за родом діяльності та національністю виявляється як постійна ознака;

кваліфікації за соціальним статусом: *Він був сином мужика – і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком – і став велетнем у царстві людської культури (Іван Франко)*. У таких синтаксичних конструкціях характеристика особи за соціальним статусом є ознакою непостійності, яка була властива упродовж певного періоду часу;

кваліфікації за виробничою діяльністю: *Її (Руту Лі) батько був кравцем, а мати – швачкою (Журнал)*.

Ім'я природного класу може виражати метафоричне значення, наприклад, у прислів'ях та приказках: *Хліб усього голова*.

Виділяючи групу іменників “зі значенням події”, І.Б. Шатуновський зазначає, що усі ці слова є предикатами в односкладних (дієслівних та номінативних) структурах, оскільки “відображають дійсність, не розчленовуючи на предмети та ознаки, а тому найближчі до неї” [12, с. 35]. Наприклад, такими є конструкції, в яких головний член виражено іменниками на позначення подій, точніше – явищ природи: *Світанок. Зима. Весна. Шеніт, шелест, шерех листя...* (Т. Корольова).

М.В. Нікітін вважає, що “загальні іменники ... завжди описують позначену ними річ. Для того щоб бути поійменованою таким іменником, річ повинна виявляти ті ознаки, які становлять її значення. При цьому загальний іменник, на відміну від власного, може поєднувати функцію опису речі з її репрезентацією у висловленні, але може і тільки описувати, нічого не репрезентуючи. У такому разі описувана річ повинна бути репрезентована у висловлюванні іншим словом, наприклад: *Сусід наш неук*” [9, с. 36–37]. Наприклад: *Характерна особливість лева – густа грива у самців, чого немає у інших представників сімейства котячих. Зовні лев – це ледачий звір, який подовгу дрімає і байдкує (Енциклопедія)*. Загальноновизнаною є думка, що предикат як змістовий компонент семантичної структури корелює з предикатом його семантико-синтаксичної структури, а на формально-синтаксичному рівні, виявляючи симетрію чи асиметрію представлення синтаксеми, вербалізується лексико-граматичними засобами мови. Конкретне слововживання у різному лексичному і граматичному оточенні синтаксичної конструкції речення реалізує синтаксичну семантику, зумовлену функцією його компонента і семантикою структурної схеми [10, с. 253].

Формально-граматичними репрезентантами іменникових предикатів є здебільшого нульова форма або форми минулого чи майбутнього часу власне-зв'язки *бути*. При цьому іменник у функції предиката має форму називного відмінка та виражає пасивну ознаку й може поширюватися атрибутом: *Кров твоя – рубін коштовний, Кров твоя – зоря світанка, кров із серця для поета*

Нагорода і придбання (Леся Українка). Його [В.О. Сухомлинського] основні методологічні позиції: школа – це найперше **вчитель і особистість учителя – наріжний камінь** виховання, якому народ довіряє своє майбутнє (Спогади про Сухомлинського). Це – колишній голова колгоспу (Остан Вишня). Менш уживаною є словоформа орудного відмінка у поєднанні зі зв'язкою **бути**: В умовах оновлення національної школи місія вчителя особлива. Він має **бути активним організатором, наполегливим, вміти володіти собою і впливати на інших...** (Спогади про Сухомлинського). У теперішньому часі зв'язка **є (єсть)** вживається рідко, зокрема лише тоді, коли на неї припадає логічний наголос: **Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була** (П. Тичина).

За словами І.Р. Вихованця, “називний у складі предикативної форми відрізняється від називного в інших семантико-синтаксичних функціях” [3, с. 81]. На думку О.П. Сулими, форми називного та орудного відмінків як спеціалізовані зумовлені не лексичними і граматичними властивостями, а виконуваною предикативною функцією, оскільки, виконуючи роль присудка, відмінкова форма втрачає зв'язок з парадигмою відмінювання і набуває ознак деяких дієслів. Специфічною рисою такого транспонованого субстантива є те, що він займає позицію предиката ідентифікації або характеристики [11, с. 155].

У сучасній українській мові предикативний іменник у складі прийменниково-відмінникової форми може бути представлений такими структурними моделями: 1) “сор. + ргаер. (без) + N2” у родовому відмінку з прийменником **без**: *Коли б я був без турботи, радів кожному дневі. – Та без часнику ж ковбаса! Слово честі, без часнику* (Остан Вишня) 2) “сор. + ргаер. (за) + N4” у знахідному відмінку з прийменником **за**: *Він був мені за батька. Очерет мені був за колиску* (О. Задорожний); 3) “сор. + ргаер. (з) + N5”: *Хлопець був з причудами.*

Предикативний іменник може поєднуватися із дієслівними зв'язками, що не втратили повністю свого лексичного значення: *Житло в кредит залишається мрією* (“Економічна правда”). *Діти – вони діти. А ми батьки, так повинні таки бути батьками* (Остан Вишня).

З метою надання висловленню більш експресивного значення мовець використовує іменний предикат, що має, на думку О.П. Сулими, потужний імплікаціонал [11, с. 156]. Наприклад, предикат ідентифікації: *Дикі кнури-одинці, що за свої страшині ікла зветься сікачами* (“сор. + N5”) і предикат характеристики: *вигодовуються на справжнє страховидло* (“сор. + ргаер. (на) + N4”) (= *стають страховидлами*) (Остан Вишня).

У народнорозмовних конструкціях предикативні іменники можуть виступати у ролі однорідних присудків: *Ясна річ, що бекас – не собака, а птиця* (Остан Вишня). *Що таке собака ви знаєте: голова, чотири ноги, хвіст і гавкає* (Остан Вишня). *Для кожного мисливця забити ведмедя – то вже така для нього честь і слава, що хоч теоретично, але хочеться* (Остан Вишня).

Отже, використання іменника у функції предиката речення-висловлювання зумовлює семантичні зрушення та зазнає трансформування його основного призначення, підпадаючи процесу транспозиції до виконання функції ознакових слів. Транспозиція іменникових прийменниково-відмінкових форм до дієслів зумовлює використання різних моделей іменного предиката. Але ознакова семантика властива лише іменам природних класів, що здатні тільки до таксономічної предикації, до якої вони долучаються у ролі недієслівного предиката речення-висловлювання.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 895 с.

2. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): учеб. пособие для вузов / В. В. Виноградов ; отв. ред. Г. А. Золотова. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1987. – 233 с.
4. Кадькалова Э. П. Форма и семантика синтаксического предиката / Э. П. Кадькалова // Семантика языковых единиц. Доклады 4-й международной конференции. – Ч. 3. – М., 1994. – С. 96–98.
5. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 213 с.
6. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні: монографія / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 627 с.
7. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / Олександр Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
8. Малащенко В. П. Слово, словоформа: прагматика обозначения / В. П. Малащенко // Язык. Дискурс. Текст: Международная научная конференция, посвященная юбилею В. П. Малащенко (Ростов-на-Дону, РГПУ, Лингвистический институт, 11–12 марта): Труды и материалы / Ч. 1. – 2004. – С. 7–13.
9. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.
10. Плющ М. Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні. Вибрані праці / М. Я. Плющ. – К. : НПУ ім. Драгоманова, 2011. – С. 253.
11. Сулима О. П. Причини транспозиції відмінкових форм іменника у складеному іменному присудку / О. П. Сулима // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць / Відп. ред. М.Я. Плющ. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3. – С. 153–158.
12. Шатуновский И. Б. Семантика предложения и нерферентные слова: Значение, коммуникативная перспектива, прагматика / И. Б. Шатуновский. – М. : Языки рус. культуры, 1996. – 400 с.
13. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М. : УРСС Эдиториал, 2001. – 624 с.
14. Шинкарук В. Семантика предикатив модусу і предикатів диктуму в структурі речення [Текст] / Василь Шинкарук // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць / ред. кол.: Н. Гуйванюк (наук. ред.) та ін. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 78–85.
15. Юрченко В. С. Очерки по философии языка и философии языкознания / В. С. Юрченко / Отв. ред. Э. П. Кадькалова. – Саратов : Изд-во Сар. пед. ин-та, 2000. – 241 с.

СЕМАНТИЧНІ ТА МОРФОЛОГІЧНІ ВАРІАНТИ АДВЕРБІАЛЬНОЇ СИНТАКСЕМИ УМОВИ

Межов Олександр

До найважливіших завдань сучасної синтаксичної теорії належать виділення і функціональний аналіз семантичних категорій речення, які знаходять свій вияв у мінімальних семантико-синтаксичних одиницях – синтаксемах. Адвербіальна семантика як одна з найбільш поширених в реченнєвій структурі представлена в мові сукупністю мінімальних одиниць, серед яких особлива роль відведена умовним синтаксемам, що виділяються на основі відповідних змістових відношень з предикативним ядром речення. Для синтаксеми у функції умови характерні похідність від відповідної підрядної частини умови складного речення, специфіка значеннєвих відтінків, розгалужена система засобів вираження, детермінантна формально-синтаксична позиція в структурі простого ускладненого речення. Вона разом із предикатом та субстанціальними компонентами формує значну кількість семантично неелементарних речень української мови,

тому без усебічного дослідження цієї мінімальної одиниці не можна глибоко пізнати природу речення як основної синтаксичної одиниці, а без цього неможлива побудова викінченої синтаксичної теорії.

У сучасній українській граматиці проблеми мінімальної семантико-синтаксичної одиниці у функції умови досліджували І.Р. Вихованець [2], К.Г. Городенська [4], А.П. Загнітко [5], функціонально-когнітивний аспект категорії умови – А.О. Малявін [7], М.В. Мірченко [8] та ін. Проте синтаксеми умови не дістали вичерпного висвітлення у семантико-синтаксичному й формально-граматичному аспектах. Метою пропонованої статті є детальний опис семантичних відтінків умовної синтаксеми, її дериваційних особливостей; аналіз прийменниково-відмінкових та інших засобів вираження семантики умови в ускладнених простих реченнях сучасної української літературної мови; з'ясування впливу морфолого-синтаксичних і морфологічних варіантів на семантичну диференціацію умовної синтаксеми та її лексичне наповнення; визначення ролі прийменників у семантичній варіантності категорії умови. Дослідження побудовано на реченнєвих конструкціях, дібраних з різностильових текстів сучасної української літературної мови.

У типових випадках адвербіальна синтаксема як вторинна предикатна одиниця складається з двох частин: трансформованого у морфологічний іменник вихідного предикатного слова з семантикою дії, процесу, стану та аналітичної синтаксичної морфеми-прийменника, що вказує на семантико-синтаксичні відношення між двома елементарними простими реченнями [2, с. 154]. Поява відпредикатного іменника зумовлена згортанням предиката підрядної частини. Трансформація тут спрямована на предикат елементарного простого речення, який із присудкової (центральної) позиції переходить у периферійну синтаксичну позицію і при цьому, як правило, втрачає свої залежні члени. Підрядні сполучники, що вказують на семантико-синтаксичні відношення підрядної частини до головної, замінюються прийменниками. Прийменник переводить віддієслівний або відприкметниковий іменник у прислівникову (адвербіальну) позицію, перетворюючи його в аналітичний прислівник і виражаючи функцію другорядного члена речення (детермінантного і рідше – прислівного) та функцію адвербіальної синтаксеми [4, с. 18].

У зв'язку з тим, що при функціонуванні прийменників у семантично складних конструкціях одне з елементарних простих речень обов'язково згортається, тобто перетворюється на адвербіалізований субстантивний компонент, прийменники можна назвати аналітичними синтаксичними морфемами другого рангу порівняно із сполучниками як аналітичними синтаксичними морфемами першого рангу. Концепцію морфемної природи прийменника теоретично обґрунтував Є. Курилович [6, с. 66], поглибив, розбудував і послідовно застосовував на матеріалі прийменникової системи української літературної мови І.Р. Вихованець, надавши йому статусу аналітичної синтаксичної морфеми [1, с. 24]. За умови поєднання з відпредикатними іменниками прийменники виражають здебільшого темпоральні, причинові, умовні, цільові, допустові семантико-синтаксичні відношення, на основі яких виділяють такі типи вторинних адвербіальних синтаксем: темпоральні, причинові, умовні, цільові, допустові. Основними засобами їх вираження виступають прийменниково-відмінкові форми іменників. Морфологічними варіантами адвербіальних синтаксем також можуть бути безприйменникові відмінки, прислівники, дієприслівники та інфінітиви. Диференційними знаками семантики умови, на думку І.Р. Вихованця, виступають передумання в плані часової перспективи, гіпотетична і реальна модальність (можливість), характер явища, що

породжує наслідок [3, с. 275]. Умовні синтаксеми як різновиди вторинних предикатів є виразниками реальної чи ірреальної умови, за якої відбуваються або могли б відбутися події, явища. Формування структури простого ускладненого речення з умовними синтаксемами здебільшого відбувається шляхом поєднання логічних прийменників з відпредикатними дериватами-іменниками, тобто транспонованими у структуру простого ускладненого речення семантичними предикатами, пор.: *Цілком імовірно, що, знаючи нерішучість Зигмунта Августа, могла Роксолана звеліти Гасанові в разі невдачі у короля кинутися до молодого й забіяцького московського царя Івана Васильовича* (П. Загребельний); – *У разі тривоги треба напасти на вартового, кляп у рот, зв'язати* (О. Іваненко); – *Вам у Рогач потрібно, щоб зняти в лікарні синяки на випадок суду*, – сказав Яцина (Р. Федорів); *...вода була приготована на випадок пожежі* (О. Гончар); За умови належного *фінансування будівництва НСК "Олімпійський" буде завершено до кінця 2010-го року* (3 газети). Синтаксеми умови утворилися з віддієслівних чи відприкметникових субстантивів, що представляють згорнуті предикати підрядних умовних частини складнопідрядного речення, і прийменників у *разі, на випадок, за умови*, що замінили сполучник *якщо... то* з функцією виразника умовних семантико-синтаксичних відношень між підрядною і головною частинами: *На випадок його смерті вона не повинна виходити заміж, а то позбавляється спадщини* (В. Винниченко) ← *Якщо він помре, вона не повинна виходити заміж, а то позбавляється спадщини; На випадок загибелі сержанта приймаю командування* (О. Довженко) ← *Якщо загине сержант, то я приймаю командування; Каддафі готовий піти за умови гарантування безпеки його сім'ї* (3 газети) ← *Каддафі готовий піти, якщо гарантуватимуть безпеку його сім'ї*.

Якщо розглядати всі засоби вираження умовних семантико-синтаксичних відношень у реченні, то їх ядром є не прийменники, а сполучники, які досить диференційовано вказують на реальну та гіпотетичну умову. Прийменники не настільки чітко передають значення умови: прийменник *за умови* – найбільш яскраво, прийменники *на випадок, у разі* – менш виразно, а непохідні прийменники *при, за, без* – лише у відповідних контекстах, пор.: *ДК "Газ України" виділяє підприємствам комунальної теплоенергетики (ТКЕ) планові обсяги природного газу на квітень за умови стовідсоткової оплати* (3 газети); – *Я міг би, в разі потреби, звичайно, прислати до вас свого Бориса?* (П. Загребельний); *Він просить у них ілюмінації, парадів і, в разі необхідності, – хліба* (О. Іваненко); *Він тоді навіть обіцяв комусь, на випадок перемоги "революційного народу", зробити "Гулліверову подорож" настільною книгою і положити її з правого боку від Рабле* (М. Хвильовий); *Нереїди при сонячній сході Промінь ранній таночком стрівають...* (Леся Українка); – *Гвинтівку przygotowili, але без наказу голови не стріляти* (М. Хвильовий). У зв'язку з цим можна стверджувати, що вихідними конструкціями для простого ускладненого речення з детермінантами умови є складнопідрядні речення з підрядними умовними частинами. Це ще раз підтверджує теоретичні положення І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської та ін., що у дериваційній реченнєвій парадигмі вихідну одиницю становить розгорнута конструкція, а похідну – згорнута, сконденсована [3, с. 165–168; 4, с. 145–151].

Дериваційне перетворення підрядних умовних частин в умовні синтаксеми здійснюється вибірково, обмежено, що зумовлено насамперед книжним характером прийменників у *разі, на випадок, за умови*, які через свою стильову несумісність не можуть заступити такі підрядні умовні сполучники, як *якби, коли б* та ін. "Цей дерива-

ційний процес, – слушно зауважує К.Г. Городенська, – залежить також від характеру семантики предиката підрядної умовної частини, зокрема від її здатності до перекатегоризації, тобто можливості вираження значень дієслів віддієслівними іменниками” [4, с. 135]. Порівняймо складнопідрядні речення з підрядними умовними частинами *Якби я турбувався лиш про себе, вже б онімів давно від самоти* (Д. Павличко); *Коли б мене забили, ти б став володарем моїх багатств* (А. Шиян), на основі яких не можуть бути утворені прості ускладнені речення з умовною синтаксемою через стильову різноплановість підрядних умовних сполучників і прийменників, а також через неможливість виразити значення дієслівних предикатів підрядної частини синтаксичними дериватами.

Мінімальна семантико-синтаксична одиниця у функції умови характеризується невеликою кількістю семантичних, морфологічних і позиційних варіантів. Умовна синтаксема охоплює лише два семантичні різновиди: реальної модальності і гіпотетичної (ірреальної) модальності, для розрізнення яких нерідко необхідно додаткові засоби вираження (дієслівні форми, модальні та лексичні елементи тощо).

У граматичній системі сучасної української літературної мови закріпилися спеціалізовані морфолого-синтаксичні варіанти умовних синтаксем *в разі + родовий відмінок, на випадок + родовий відмінок, за умови + родовий відмінок*. Напр.: – *Зробимо, як з ворогами, – в разі невиконання!* (В. Барка); *...як бути їм, російським офіцерам, у Польщі в разі повстання ...* (О. Іваненко); *У разі прийняття на військову службу між державою і громадянином укладається контракт* (“Правознавство”); *На випадок дощу й для ночівлі на палубі низько опустив крила намет* (Р. Федорів); *...багато з його товаришів-офіцерів уже таємно носять при собі цивільний одяг на випадок оточення Будапешта* (О. Гончар); *Гарантійні зобов’язання не дійсні за умови використання обладнання неналежним чином* (З газети). Нерідко форму родового відмінка при похідному прийменнику *за умови* заміщає підрядна частина, напр.: *Так Янка отримала можливість стати згодом одною з імператриць за умови, що в Царєграді правитимуть три брати-василевси* (П. Загребельний). Пор.: *Так Янка отримала можливість стати згодом одною з імператриць за умови правління в Царєграді трьох братів-василевсів*.

У конструкціях з вторинними предикатними синтаксемами умови, поряд із сформованою власною підсистемою форм, нерідко залучаються засоби, не спеціалізовані на вираженні умовних семантико-синтаксичних відношень, серед яких у сучасній українській мові виступають прийменниково-відмінкові морфолого-синтаксичні варіанти мовленнєвого різновиду. Типовим репрезентантом таких варіантів є сполука *при + місцевий відмінок*: – *Де ти її взяв? – скрикнув Василь. – При стеженні знайшов* (О. Довженко); *Звичайна інтерференція при збуренні когерентних хвиль* (Л. Костенко); – *Доїться [корівка], три стакани дає на день, але при добрій паші* (М. Вінграновський); *При спалаху блискавки помічає сліди босих ніг на ганку* (П. Воронько).

У сучасних публіцистичних, наукових та ділових текстах віддають перевагу вживанню прийменника *за*, пор.: *За відсутності щоденників і наявності дуже невеликої кількості листів В. Сосюра цінність такого автобіографічного матеріалу надзвичайно велика* (“Історія української літератури”). У відповідних контекстуальних умовах роль морфолого-синтаксичного варіанта мовленнєвого різновиду пов’язується з формою *без + родовий відмінок*. Напр.: *Петру ж все мало... Ще, Мазепо! Все ще і це... Прокляте “це” Терзає серце без потреби, І серце, як вогонь, пече...* (В. Сосюра); *Я гадаю, що без великого ентузіазму не може бути справжніх економістів*

(М. Хвильовий); *Без знання ж народної мови письменником, яким я хочу стати, не станеш* (В. Сосюра); *Бо було ж нахабством з мого боку, так, без усякої психологічної підготовки, як говорили тоді заправські Дон-Жуани, так просто взяти й поцілувати* (В. Сосюра).

Для умовної синтаксеми, як і для складних речень з підрядними частинами умови, характерне ускладнення додатковими значеннєвими відтінками (часу, причини, допустовості). Наприклад, у прийменниково-відмінковій формі *при + місцевий відмінок* умовні семантико-синтаксичні відношення досить часто переплітаються з відношеннями темпоральними. Перевага значення часу або умови залежить у багатьох випадках від лексичного наповнення форми та від її синтаксичного оточення. Напр.: *І моря красу споглядали Не раз ми* (за якої умови? коли?) *при тихій годині* (Леся Українка); *Не турбуйся, стара учителька те добре пам’ять, що їй* (за якої умови? Коли?) *при старощах підпорки треба* (Леся Українка); *Хата у серці світитися мусить, Погідною бути* (за якої умови? коли?) *при всякій погоді* (І. Драч); *Цей генерал може наступати* (за якої умови? коли?) *при всяких умовах* (І. Ле). Наявність у реченні дієслів перетворення і стану спричиняє модифікацію часових семантико-синтаксичних відношень у напрямку ускладнення їх відтінками причини, допустовості, пор.: *А йому наказали ще й хмизу не збирати без дозволу* (М. Хвильовий) і *А йому наказали ще й хмизу не збирати, якщо не дозволяють*; *А йому наказали ще й хмизу не збирати, бо не дозволяють*. Або пор.: *Ми порішили без згоди Кривсуна забрати його сало* (В. Сосюра) і *Ми порішили, якщо й не погодиться Кривсун, забрати його сало*; *Ми порішили, хоч і не погодиться Кривсун, забрати його сало*. Відтінки умови, причини, допустовості тощо створюються контекстом, становлячи контекстуальні варіації основного для них значення, які не входять у граматичну систему мови. Відхід від відповідного основного значення може досягати високого ступеня, в результаті чого формуються значення, які не становлять системного явища поза мовленням у зв’язку з різними семантичними нашаруваннями і відсутністю протиставлень у мовній системі [2, с. 154].

Морфологічним варіантом умовної синтаксеми може бути дієприслівник. На часове значення дієприслівників часто нашаровується значення умови, особливо за наявності присудків в умовному способі, тому нерідко вони виражають дифузну умовно-часову семантико-синтаксичну функцію. Про це свідчить співвідношення дієприслівників з підрядними частинами умови. Пор.: – *Вивчивши мову, ви станете українкою...* – *Мокій взяв Улю за руку* (М. Куліш) і *Якщо вивчите мову, станете українкою*; *Знаєш приказку: дивись слово – держись!* (А. Головка) і *Якщо дав слово, то держись*; *На день причаювалась у ямі на полі чи під листям у лісі, – не нашитовхнувшись, не можна було знайти* (Ю. Яновський) і *...якщо не нашитовхнешся, то не знайдеш*. Як бачимо з наведених прикладів, дієприслівники з умовною функцією сформувалися на основі часових відношень, пор.: *Коли дав слово, держися*; *Коли не нашитовхнешся, не знайдеш*. Для увиразнення функції умови вони потребують додаткових засобів її вираження (лексичних, граматичних елементів, специфічного інтонаційного оформлення речення). Одиночні дієприслівники (а особливо – дієприслівникові звороти) набагато більшою мірою, ніж прийменниково-відмінкові форми, підтверджують, що дериваційною базою простих ускладнених речень з умовними синтаксемами є складнопідрядні речення з підрядними умовними частинами.

Лінгвістичний аналіз синтаксеми умови засвідчив своєрідність її семантики, дериваційні відношення з підрядними умовними частинами складного речення та різ-

нотипність прийменниково-відмінкових засобів вираження в реченнєвій структурі. Подальші наукові розвідки в цьому плані передбачають ґрунтовний опис позиційних (формально-синтаксичних і комунікативних) варіантів умовної синтаксеми, що дасть змогу здійснити системний функціональний аналіз цієї мінімальної синтаксичної одиниці.

1. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови : [монографія] / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць : [монографія] / К.Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка української мови. Синтаксис : [монографія] / А.П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.
6. Курилович Е. Очерки по лингвистике : [сб. статей] / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
7. Малявін А.О. Категорія умови: функціонально-когнітивний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / А.О. Малявін. – Донецьк, 2008. – 20 с.
8. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М.В. Мірченко. – [2-ге вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ФІЛЬМІВ ДЛЯ ДІТЕЙ

Мельник Анастасія

Постановка проблеми. Розвиток передових технологій та стирання кордонів між державами посприяли тому, що перекладені для кіно і телебачення фільми досягають сьогодні більшої за розміром цільової аудиторії, ніж будь-яка інша форма перекладу. А сучасні американські фільми для дітей з кожним днем завойовують усе нових юних прихильників по всьому світу. Завдяки чому перекладачі досягають необхідного прагматичного ефекту, а персонажі на екрані говорять рідною для реципієнта мовою, ми й намагатимемось висвітлити у даній розвідці.

Аналіз досліджень і публікацій. Термін “прагматика” у науковий узус ввів Ч. Морріс, який визначив її як вчення про відношення знаків до їх інтерпретаторів. Прагматику тексту досліджували такі науковці, як Л. Мінкін, В. Комісаров, А. Швейцер, Л. Гришаєва, І. Дмитрієва, П. Гранді, Г. Ліч, С. Левінсон, Я. Нуйтс, Дж. Адамс та ін. Деякі аспекти процесу прагматичної адаптації висвітлено у сучасних статтях О. Кумукової, О. Кальниченко, В. Подміногіна, В. Демецької, О. Якименко. Слід зазначити, що “через призму прагматики у сучасному перекладознавстві розглядаються як сам процес перекладу, так і його результат” [2, с. 383].

Виділення невіршених частин загальної проблеми. Різні підходи до трактування прагматики перекладу загалом та до поняття прагматичної адаптації зокрема зумовлюють відмінності у використанні перекладачами її прийомів, тому міра та межі прагматичної адаптації досі не визначені. Якщо ж говорити про переклад фільмів для дітей з лінгвістичної точки зору, науковцями досі не проведено комплексного дослідження в даній галузі.

Метою статті є виявлення найбільш поширених лексико-семантичних груп слів, які піддаються прагма-

тичній адаптації, та з’ясування доцільності використання даного перекладацького прийому для відтворення американських фільмів для дітей українською мовою.

Викладення основного матеріалу. Будь-який переклад містить у собі певне повідомлення, що передається від джерела до реципієнта, певну інформацію, яку реципієнт повинен отримати із повідомлення та зрозуміти. “Сприймаючи отриману інформацію, реципієнт тим самим вступає в певні особистісні зв’язки з текстом, які називають прагматичними зв’язками” [4, с. 209]. Здатність тексту створювати певний комунікативний ефект – викликати певну емоційну реакцію, зачіпати почуття, іншими словами, чинити прагматичний вплив на отримувача інформації В.Н. Комісаров і називає *прагматичним аспектом?* чи *прагматичним потенціалом (прагматикою) тексту* [4, с. 209].

Як вважає Н.Д. Арутюнова, лінгвістична прагматика включає низку питань, пов’язаних із мовцем, адресатом, їхньою взаємодією в комунікації, ситуацією комунікації [1, с. 389–390]. Усі вони є важливими для з’ясування особливостей та закономірностей двомовної комунікації. Сам процес спілкування починається тоді, коли в одного зі співрозмовників з’являється конкретна комунікативна інтенція, у результаті чого і виникає текст. Наявність комунікативної інтенції – одна з головних умов успішної комунікації [5, с. 134]. Як зазначає Т. Врбель, “створений для реалізації певної комунікативної інтенції текст має низку функцій, одна з яких буде домінують, тобто передбаченою автором тексту у процесі його створення. Суть домінують функції тексту полягає в здійсненні певного прагматичного впливу на адресата, іншими словами, у створенні певного комунікативного ефекту” [2, с. 384].

Прагматичний потенціал тексту, тобто його здатність створювати певний комунікативний ефект, чинити прагматичний вплив на реципієнта, формується в результаті вибору автором змісту повідомлення та способу його вираження мовними засобами [4, с. 209–210]. В.Н. Комісаров наголошує на тому, що співвідношення між прагматикою оригіналу та перекладу може бути різним [3, с. 139]. А сам процес перекладу має подвійну прагматичну орієнтованість. З одного боку, переклад здійснюється в межах міжмовної комунікації, тому він орієнтований на оригінал. У цьому плані його прагматичне завдання полягає в забезпеченні максимальної близькості між оригіналом та перекладом. З іншого боку, він є конкретним актом мовлення мовою перекладу, який прагматично орієнтований на конкретного адресата, певні умови та ситуацію [8, с. 107].

Однак прагматичне ставлення адресата до тексту залежить не лише від прагматики тексту, але й від особистості, фонових знань, попереднього досвіду конкретного реципієнта. На успіх перекладу через лінгвоетнічний бар’єр, окрім особистісних характеристик реципієнта, чинить вплив велика кількість інших культурологічних факторів, серед яких: відмінності менталітетів і національних характерів; різні мовні картини світу, включаючи сприйняття часу та простору; комунікативна асиметрія; дія культурних стереотипів; розбіжності в ціннісних орієнтирах; незбіг культурно-мовних норм; відмінності пресупозиції й фонові знання; культурноспецифічні відмінності у приписуваних мовним одиницям конотаціях; неоднакове сприйняття гумору; відмінні комунікативні стратегії [5, с. 132–133]. Перекладач повинен урахувати всі фактори, які впливають на процес перекладу для відтворення прагматичного потенціалу тексту перекладу. Оскільки крізь призму прагматики ми розглядаємо переклад фільмів для дітей, то не можна лишити поза увагою поняття *прагматичної адаптації перекладу*, яка є сукупністю дій, “спрямованих на пристосування перекладеного тексту до особливостей цільової мови і

культури” [7]. Існує чотири типи прагматичної адаптації (за Комісаровим). Перший тип має на меті забезпечити адекватне розуміння вихідного повідомлення реципієнтами перекладу. Другий – спрямований на донесення до читача (у нашому випадку, глядача) емоційного впливу вихідного тексту. Третій тип прагматичної адаптації обумовлений орієнтацією на конкретного реципієнта і на конкретну ситуацію спілкування. Четвертий тип можна визначити як вирішення перекладацького “надзавдання” [4, с. 221–224]. Неправильним з точки зору перекладу фільмів для дітей є нехтування прагматичною адаптацією, що відбувається переважно тоді, коли перекладач неправильно оцінює мовну компетенцію цільової аудиторії (дітей) та ставить її на один рівень з мовною компетенцією дорослої аудиторії. Адже усім відомо, що сучасні анімаційні фільми мають здебільшого подвійну орієнтованість – водночас на дітей та їхніх батьків. У такому випадку першочерговим завданням перекладача є встановлення первинної цільової аудиторії, для якої від початку створювався текст. Первинною цільовою аудиторією, на нашу думку, залишаються діти, тому прагматичної адаптації при перекладі не уникнути.

Слід ще раз підкреслити, що ми виходимо з того, що переклад фільмів для дітей є перекладом, орієнтованим на реципієнта. Тому, на нашу думку, під час відтворення іноземних кінострічок для дітей мовою перекладу необхідно передусім урахувати специфіку цільової аудиторії. А.Є. Потапова виділяє чотири специфічні риси дитячої аудиторії:

1) **вік** (дошкільний/молодший шкільний вік; середній шкільний вік; старший шкільний вік); 2) **несформованість мовної особистості** (дитина ще не має того набору здібностей та навичок, який може забезпечити повноцінне та адекватне сприйняття будь-якого тексту); 3) **недостатня мовна компетенція** (що стосується передусім глядачів дошкільного та молодшого шкільного віку, які стикаються з труднощами, пов’язаними із мовною складністю запропонованого їм перекладеного кіноматеріалу. Такі труднощі викликає як надто складний синтаксис, так і вживання великої кількості потенційно незнайомих лексичних одиниць); 4) **обмежений обсяг знань про навколишній світ** (стосується переважно перших двох вікових категорій: недостатність знань про співвідношення між речами, про оцінки, принципи, ставлення, традиції тощо, а також недостатність енциклопедичних знань призводить до обмеження рівня розуміння) [6, с. 195–196].

Основними функціями сучасних фільмів для дітей можна назвати розважальну, дидактичну та когнітивну, причому домінантною останнім часом стала саме розважальна функція, що і визначає прагматичну орієнтованість тексту оригіналу та його перекладу. Тому перекладач, окрім забезпечення адекватного розуміння того, про що йде мова на екрані, повинен намагатися донести до іноземного реципієнта емоційний вплив фільму-оригіналу.

Проаналізувавши у ході нашого дослідження тексти трьох американських мультфільмів (“Cars” (“Тачки”), “Panda Kungfu” (“Панда Кунгфу”), “Surf’s Up!” (“Тримай хвилю”)), ми виокремили лексико-семантичні групи, при відтворенні яких українські перекладачі вдавалися до прагматичної адаптації тексту діалогів.

Міри довжини та ваги. Діти унаслідок обмежених знань про навколишній світ дуже рідко орієнтуються в мірах довжини та ваги, відмінних від загальноживаних у суспільстві, до якого вони належать (наприклад, англійська система мір). Більше того, далеко не кожен дорослий знає, скільки кілограмів у фунті або сантиметрів у футі. Тому використання у мові мультфільму таких звичних для англо-американської спільноти мір довжини

та ваги може стати для українського глядача каменем спотикання, що призведе до появи труднощів у розумінні кінодіалогу. У зв’язку з цим абсолютно доречним є застосування українським перекладачем прийому прагматичної адаптації при відтворенні наступних рядків: “You’ll never be Dragon Warrior unless you lose 500 pounds and brush your teeth...” // “Ти не станеш воїном дракона, доки не скинеш **сто кілограмів** і не вмисися...”. Як бачимо, перекладач відтворив міру ваги “фунт”, що становить трохи більше 450 грамів, перевищивши вихідну масу у кілограми – міру ваги, відому кожному українцеві. Нерідко перекладачі фільмів для дітей вдаються взагалі до вилучення мір ваги або довжини, які “обтяжуватимуть” мову кіноперсонажів у перекладі: “No 10-mile hike?” // “Без жимів? Навіть без **кросу**?”. У даному випадку словосполучення “10-mile hike” (“10-мильна прогулянка пішки”) було замінено на одне слово “крос”, що означає “біг на велику дистанцію”. Прагматична адаптація, на нашу думку, тут є цілком виправданою, адже слово “миля” (трохи більше ніж 1600 метрів) є чужим для юного українського глядача. Перекладач, звичайно, міг би перевести милі в українську систему мір (вийшло б близько 16 кілометрів), однак словосполучення “шістнадцятикілометрова прогулянка пішки” або навіть “шістнадцятикілометровий крос” є значно довшим, ніж англійський оригінал. А при перекладі кіно необхідно завжди рахуватися з обмеженнями у просторі та часі, а також із відповідністю зображення та звуку.

Топоніми. Ці елементи часто передбачають фонові знання, наявні у вихідній публіки чого однак, не завжди можна сказати про цільову аудиторію (особливо якщо це діти). При відтворенні англомовних мультфільмів українською перекладачі нерідко вдаються до прийому “одомашнення”: “Good old Shiverpool. This place sucks, bro...” // “**Крижанськ** є Крижанськ, це така діра, брат...”. “Shiverpool” у даному випадку – невелике озеро, вкрите кригою, на якому живуть пінгвіни. Саму назву утворено за допомогою складання основ (“shiver” – з англ. “дрижання” (від холоду) та “pool” (у перекладі “калюжа”, “озерце”). Якщо глядачам оригіналу це слово сприймається не просто як географічна назва, а й як таке, що містить певні конотації, то просте транслітерування українською мовою не передає повністю змісту та стилістичного забарвлення висловлювання. Тим часом “одомашнена” назва “Крижанськ” є адекватним виходом із ситуації. Цей же прийом використано у наступному уривку, де відбувається знайомство головного героя-пінгвіна з півнем. Останній розповідає про себе: “I’m from Lake Michigan...” (дослівно: “Я з озера Мічиган”). В українському ж перекладі півень “українізується”: “Я з **птахоферми у Гнилих Ставках**...”. Необхідність прагматичної адаптації в даному разі виникає тому, що в кожній мові існують назви певних об’єктів або ситуацій, з якими у носіїв вихідної мови пов’язані особливі асоціації. Якщо подібні асоціації не передаються або спотворюються при перекладі, то прагматичні потенціали текстів перекладу та оригіналу не збігаються навіть при еквівалентному відтворенні змісту. Прагнення досягти бажаного прагматичного ставлення до тексту перекладу зумовлює необхідність відповідної адаптації.

Назви об’єктів іноземної дійсності (автомобілі, страви, напої тощо). Досить часто англо-американські “вкраплення” у перекладах мультфільмів українською мовою створюють певний комунікативний ефект. Українські перекладачі, наприклад, творять нові слова від англіцизмів афіксальним способом, за допомогою питомо українських суфіксів: “What? A **minivan**? Come on, you’re in the slow lane. This is Lightning McQueen you’re hauling here...” // “Що? **Бусик** переїзав? Геї, Мак, повільно їдеш. Ти ж tiny МакКвіна везеш!”. У даному випадку україн-

ський перекладач вирішив удатися до прийому прагматичної адаптації, а тому не подавати назву автомобіля “minivan” (“невеликий фургончик”), а замінити її більш яскравим та звичним для маленького українця словом: до англійського “bus” перекладач додав український суфікс *-ик*, який використовується для позначення чогось невеликого за розміром. Незважаючи на те, що назви автомобілів певною мірою відрізняються, вони створюють однаковий образ – маленького автофургона – у свідомості вихідної аудиторії та українських глядачів. За допомогою таких перекладацьких рішень мова фільму зберігає свою образність та експресивність у культурі реципієнта.

Досить поширеним у кіно є використання англо-американської лексики на позначення страв. Причому значна її кількість є близькою та зрозумілою українцям у зв'язку з сьогодинішнім розвитком індустрії швидкого харчування. Однак ті назви страв або прийомів їжі, які не є характерними для так званих “фаст-фудів”, не завжди сприймаються та розуміються юними глядачами. Тому цілком доречною є адаптація тексту діалогу до знань цільової аудиторії: “*You guys like barbecue?*” // “*Народ, як щодо шашлику?*”. У даному випадку перекладач замінив менш поширене в українському суспільстві поняття “барбекю” на більш звичний “шашлик”.

Інколи перекладачі американської анімації українською мовою створюють фільми з абсолютно відмінними від оригіналу діалогами. Причому зміст передається повністю, однак у зовсім іншій формі. Це зумовлено передусім тим, що українські перекладачі намагаються зробити мову персонажів більш експресивною, посилити гумористичний ефект, щоб укотре підкреслити те, що фільм створено з розважальною метою. Наприклад, розгляньмо репліку з діалогу двох пінгвінів у мультфільмі “Тримай хвилю”: “*You'll never be as good as Big Z, Stank...*” // “*Тобі до нього, як до Гондурасу, чмо пінгуанське*”. Якби український перекладач здійснив дослівний переклад, ми мали б “Тобі ніколи не стати таким же гарним, як був Великий Зі, Смердючка...”. Але українському глядачеві більше подобається жива, проста, народна мова, за рахунок чого більшість фільмів для дітей і користується великою популярністю як у наймолодших глядачів, так і в дорослої вікової категорії. При цьому, однак, не слід зловживати прийомами прагматичної адаптації лише для посилення гумористичного ефекту. А також за виконанням розважальної функції дитячого кінематографа не можна забувати про його дидактичне спрямування.

Висновки. Проведене дослідження показує, що врахування прагматичних факторів у ході перекладу фільмів для дітей часто призводить до включення в текст додаткових елементів, усунення з нього елементів, зайвих з погляду іншомовного реципієнта, а також до ряду перетворень значення. На основі досліджених нами текстів сучасних американських мультфільмів ми можемо констатувати той факт, що найбільш складною для розуміння іншомовною аудиторією є лексика на позначення мір довжини та ваги, географічних назв, найменувань страв, автомобілів та інших об'єктів іноземної дійсності. Наведені вище приклади показують необхідність прагматичної адаптації тексту кіноценарію при її здатності зберегти комунікативну інтенцію його режисерів. При цьому обережного ставлення вимагає намагання надмірного застосування прагматичної адаптації тексту фільмів для дітей при перекладі.

Перспективним напрямом дослідження вважаємо порівняння ролі прагматичної адаптації у ході перекладу сучасних англомовних фільмів для дітей українською та німецькою мовами та встановлення її допустимих меж в обох мовах перекладу.

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова; под ред. В. Н. Ярцевой // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 63–66.
2. Враль Т. Прагматичні аспекти перекладу у світлі міжкультурної комунікації. Наукові записки. – Вип. 95 (1). Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2011. – С. 382–385.
3. Комиссаров В. Н. Лингвистическое переводоведение в России / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 184 с.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
5. Леонтович О. А. Критерии успешности межкультурного общения и пути его оптимизации / О. А. Леонтович; под ред. В. Н. Переверзева // Методы современной коммуникации. Вып. I. – М., 2003. – С. 127–135.
6. Потапова А. Е. Дитяча література: підходи та критерії перекладу / А. Е. Потапова // Вісник Житомирського державного університету. Вип. 49. Філологічні науки. – Житомир, 2009. – Вип. 49. – С. 193–197.
7. Чередниченко О. Перекладацький доробок Григорія Кочура // Всесвіт [Електронний ресурс] // Режим доступу до статті: http://www.vsesvit-journal.com/index.php?option=com_content&task=view&id=578&Itemid=41.
8. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / А. Д. Швейцер. – М. : Воениздат, 1973. – 280 с.

МАНІПУЛЮВАННЯ ЯК ПРОВІДНА КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ПРОВОКАЦІЙНОГО ДИСКУРСУ

Мельник Ірина

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена потребою вивчення особливостей стратегій спілкування особливого типу мовлення, а саме провокаційного. **Мета** цієї статті – проаналізувати особливості реалізації стратегії маніпулювання в провокаційному мовленні. **Об'єктом** дослідження є комунікативна стратегія маніпулювання, а предметом – мовні засоби її реалізації. **Матеріалом** дослідження слугує фрагмент комунікативної ситуації провокаційного мовлення із скрипту англо-мовного (американського) серіалу “*Lie to me*”. **Наукова новизна** дослідження полягає в поглибленому вивченні мовної реалізації стратегій і тактик провокаційного мовлення як специфічного різновиду дискурсу.

Процес спілкування спрямований на досягнення певної мети комунікантів. Кожна комунікативна дія учасників процесу спілкування є інтенційно обумовленою. Навряд чи Знайдеться людина, яка була б незацікавлена результатом своєї мовленнєвої інтеракції. Дослідження довели, що мовленнєва діяльність у переважній більшості співвідноситься із впливом на співрозмовника. Комунікація пов'язана із процесом планування певної програми мовленнєвих дій, організованих відповідно до загальної мети, ситуативного контексту тощо, який, в свою чергу, визначає стратегію спілкування – лінію мовленнєвої поведінки. На думку О. Іссерс, мовленнєва діяльність – це стратегічний процес, основою якого є вибір оптимальних мовленнєвих ресурсів [3].

Ми переконані, що провокаційне мовлення носить стратегічний характер, оскільки, щоб правильно побудувати своє висловлювання, провокатор (мовець) повинен чітко розуміти, чого він хоче досягти, і відповідно до цього грамотно спроектувати свої міркування. Для адресанта-провокатора стратегічне і тактичне планування своїх дій є цілком усвідомленою задачею, оскільки бесіда чи розмова є не хаотичним, а впорядкованим явищем. Проблема ефективності комунікації впливає на мовленнєве планування, яке іноді може досягати рівня технологій. Мовленнєва поведінка в рамках провокації є варіа-

тивною, оскільки вирішення комунікативної задачі можна здійснити кількома способами.

У ході комунікації співрозмовники певною мірою впливають один на одного, особливо коли вони хочуть добитись потрібної поведінки, емоції, реакції тощо. Кожен із нас щодня піддається маніпулятивному впливу або ж використовує його для досягнення власних цілей. Ми поділяємо думку І.А. Стерніна, що маніпулювання – це вплив на людину, з метою спонукати її повідомити інформацію, здійснити вчинок, змінити свою поведінку тощо несвідомо або всупереч своїм думкам та намірам [6, с. 66]. Отже, маніпуляцію можна співвідносити із провокацією, адже провокаційне мовлення – це особливий тип спілкування, внутрішньо розрахований на отримання відповідної інформації, коли мовець говорить не для того, щоб передати певну інформацію, а, навпаки, для її отримання, іншими словами, ми можемо говорити про “випитування” інформації [5, с. 43]. Чим вдаліше адресант-провокатор обере стратегію, тим успішнішими виявляться для нього результати мовленнєвого спілкування. Провокаційне мовлення існує для прямого впливу на інших людей, причому людину “змушують” проти її волі та бажання повідомити певну інформацію, не усвідомлюючи того. Як показують наші спостереження, стратегія маніпулювання є однією з головних ліній поведінки провокатора і об’єктивується (втілюється) у різних мовленнєвих тактиках – конкретних прийомах, які сприяють реалізації обраної стратегії. Стратегія маніпулювання, як і будь-яка стратегія, включає в себе планування етапів мовленнєвого спілкування з урахуванням особистісних рис партнера по комунікації. Чим точнішим виявиться психологічний “діагност” співрозмовника, тим результативнішими будуть ті конкретні прийоми мовленнєвого впливу, які використовує мовець. Іноді репліка може бути провокаційною, і, починаючи висловлювати власну думку, людина опиняється під загрозою сказати більше, аніж хотіла. Провокація – це вишуканий силовий вплив, адже людина зазвичай не припускає, що її збираються спровокувати на дію, недоцільну та не вигідну їй самій.

Проаналізуємо наступний приклад:

[CUT to the Second District Police station. GILLIAN is watching CAL interrogate JACQUELYN on a TV screen]

JACQUELYN [on video]: Why would I know what happened to Miss McCartney?

CAL [on video]: You tell me.

JACQUELYN [on video]: Why would I know?

CAL: 'Why would I know?' When eyebrows go up like yours, the person knows the answer to the question they're asking.

JACQUELYN: But I don't. I don't- I don't feel well.

CAL: Morning sickness? You argued with Miss McCartney the afternoon that she was murdered.

JACQUELYN: No, I didn't. You don't know what you're talking about.

CAL: I know when you're lying.

JACQUELYN: I'm not lying!

CAL: I know why you fought with her.

JACQUELYN [upset]: I didn't!

[CAL pulls out the photo of Miss McCartney arguing with JACQUELYN in her car]

CAL: This your car?

JACQUELYN: I didn't kill Miss McCartney.

CAL: Now, that's the truth. I know you didn't, but you know who did. So, tell me about the argument.

JACQUELYN: I don't have anything to say.

CAL: You know, James Cole is innocent. He's going to go to prison for the rest of his life. You really gonna let that happen?

[JACQUELYN is getting more upset and emotional. She looks like she is about to cry.]

CAL: I mean, maybe you couldn't stop the murder but you can stop this. You have to stop this.

JACQUELYN [emotional]: I...I can't.

CAL [getting impatient]: Jacquelyn...

[GILLIAN interrupts, coming in silently and handing CAL a folded note. CAL reads the note and looks upset. Written inside is "Bring this to me in 5 minutes and look grim."]

CAL: I guess it doesn't matter anymore. You're gonna have to live with this because James Cole just hanged himself in his jail cell.

[JACQUELYN cries and shakes her head. GILLIAN is watching the interrogation on the TV again]

JACQUELYN [crying]: I didn't think that anything would happen to James because he's a minor. I didn't know that he was gonna... Oh my God.

CAL: Why did Principal Castle recognize your car when I showed him the photograph? You were involved with him, weren't you? Castle took advantage of you.

JACQUELYN: He didn't take advantage of me. We're in love. He loves me.

CAL [nodding in a yeah-sure way]: You're pregnant with his baby, aren't you?

JACQUELYN: He was gonna leave his wife to be with me. He told me, but Miss McCartney saw us parked in my car up the hill beside school. We didn't--we didn't know, but she saw us. And then later that day she came up to me in the parking lot, freaking out like she had to be all worried about me when, I mean, I was the one who went after him.

CAL: And then you argued about turning him in.

JACQUELYN: I begged her not to. He hadn't done anything wrong. She didn't listen. She said she was gonna turn him in, so I told him. You know, he said that everything would be okay, that he would talk to her, but I didn't know he was gonna kill her. I didn't know...(7)

Наведений вище приклад демонструє реалізацію провокації в офіційній комунікативній ситуації, а саме в процесі допиту. В розмові беруть участь доктор Кел Лайтман, вчений та провідний спеціаліст із визначення неправди та обману на основі аналізу поведінки людини, її голосу, міміки обличчя, руху тіла тощо, який допомагає органам місцевої міліції у розслідуванні заплутаної справи, а саме вбивства учительки міс Маккартні, а також одна із підозрюваних Жаклін, її учениця. Інтерація між адресантом-провокатором, доктором Келом Лайтманом та реципієнтом, підозрюваною Жаклін розгортається досить динамічно за допомогою тактики питання – відповідь. Вибір провокатором стратегії маніпулювання в даній ситуації є досить доцільним, оскільки відповідає його прагматичній меті: добитись від Жаклін правдивої інформації про вбивство міс Маккартні. Слід зауважити, що основою провокації є отримання саме правдивої інформації. В ході діалогу для реалізації обраної стратегії адресант-провокатор вдається до наступних мовленнєвих тактик, що крок за кроком призводять до втілення комунікативної інтенції:

- **тактика жалості/співчуття** (You know, James Cole is innocent. He's going to go to prison for the rest of his life. You really gonna let that happen?). Провокатор намагається викликати жалість, співчуття адже однокласник Жаклін Джеймс Коул, змушений буде сидіти у в'язниці за не скоєний ним злочин;
- **тактика докору** (I guess it doesn't matter anymore. You're gonna have to live with this because James Cole just hanged himself in his jail cell) виявляється найбільш ефективною і дає потрібний ефект, оскільки впливає на психологічно-емоційний стан реципієнта;
- **тактика обману** є ключовою у даній комунікативній ситуації, хоча й виражена невербально. Принесена записка, що не містила жодних свідчень про загибель

Джеймса Коула. Провокатор Кел попросив свою помічницю Джіліан принести записку із змістом: “Принеси мені цю записку через 5 хвилин і зроби похмурий вигляд” призвела до потрібного результату, а саме психологічно підштовхнула Жаклін до того, щоб розповісти всю правду про вбивцю. Зауважимо, що невербальний спосіб вираження тактики обману у поєднанні із вербальним наповненням тактики докору справив найбільш потужний вплив на реципієнта і забезпечив бажаний ефект комунікації. Отже, контролюючи емоційні процеси співрозмовника в умовах конкретної комунікативної ситуації, провокатор обирає такий спосіб реалізації стратегії, що є адекватним психологічним установкам адресата.

У свою чергу реципієнт займає активну позицію у мовній взаємодії, оскільки намагається слідувати своїй комунікативній меті: зняти із себе будь-які підозри у вбивстві. Відповідно його комунікативна поведінка базується на наступних мовленнєвих тактиках:

- **тактика відсторонення** (*Why would I know what happened to Miss McCartney?... Why would I know?*). Адресат вдається до цієї тактики для того, щоб захистити себе і дистанціюватись від можливої загрози;
- **тактика ігнорування** (*But I don't. I don't- I don't feel well*) вживається для того, щоб відволіктись від теми, відвернути увагу на власне самопочуття;
- **тактика заперечення** (1) *No, I didn't. You don't know what you're talking about,* 2) *I'm not lying!,* 3) *I didn't kill Miss McCartney,* 4) *I don't have anything to say...,* 5) *I...I can't*);
- **тактика виправдовування** (1) *I didn't think that anything would happen to James because he's a minor. I didn't know that he was gonna...Oh my God,* 2) *He didn't take advantage of me. We're in love. He loves me,* 3) *...didn't know he was gonna kill her*).

Слід відзначити, що у розглянутих вище тактиках стратегії маніпулювання переважає розмовна лексика, домінують прості розповідні речення із прямим порядком слів, рідше вживаються складні речення, наприклад у тактиці докору з боку провокатора для більш емоційного впливу на співрозмовника та тактиці оправдовування зі сторони реципієнта для пояснення своєї невинності та непричетності до вбивства. Використовуються загальні запитання (*You really gonna let that happen?*), в даному випадку не стільки для того, щоб поцікавитись чи довідаєшся про певну інформацію, скільки для підтвердження факту, що стверджується мовцем, та надання висловлюванню емоційного забарвлення, а також спеціальні запитання (*Why would I know what happened to Miss McCartney?*), в яких використовується два питальних слова (wh-words) **why** та **what** у одному запитанні, що свідчить про сильну емоційну причетність мовця до теми обговорення. Вживаються вставні слова (*You know..., I mean..., Oh my God*), які надають мові інтерактивного наповнення і сприяють налаштуванню взаємодії комунікантів. Тактика авторизації виділяється повторним використанням особового займенника *you* в називному відмінку, що є досить типовим для даної стратегії, оскільки сприяє концентрації уваги на реципієнті, наголошує на його значущості. Тактики реципієнта вербально пронизані заперечними реченнями (1) *You don't know what you're talking about,* 2) *I'm not lying!,* 3) *I didn't kill Miss McCartney,* 4) *I don't have anything to say,* 5) *I don't feel well*), що є характерним, оскільки адресат намагається себе захистити і заперечити факт причетності до вбивства. Серед типів мовленнєвих актів переважають репрезентативи, ілюктивна мета яких полягає в експлікації почуттів та ставленні до ситуації, а також експресиви, що розкривають психологічний стан мовця.

Таким чином, провокація носить стратегічний характер, оскільки передбачає певну послідовність мовленнєвих дій, організованих відповідно до передбачуваних цілей мовця. Для розвитку комунікативного контакту в бажаному для провокатора-адресанта руслі важливо контролювати інтелектуальні та емоційні процеси реципієнта таким чином, щоб у кінцевому результаті вони привели його (реципієнта) до прийняття потрібного для провокатора рішення. Стратегія маніпулювання, метою якої є добитись потрібної провокатору інформації за рахунок впливу на емоції та стан реципієнта, реалізується завдяки прогнозуванню етапів спілкування. Дана стратегія нерозривно пов'язана із аналізом психологічних особливостей комунікантів, а також реальною оцінкою ситуації в цілому. Стратегію маніпулювання слід віднести до конфронтаційних, на відміну від кооперативних, позаяк відбувається одностороння реалізація комунікативних намірів. У даній комунікативній ситуації намірів провокатора порушується комунікативна рівновага, тобто баланс міжособистісних стосунків, оскільки адресант-провокатор в процесі маніпулювання подавляє свого співрозмовника, ставить його на нижчий щабель у ситуації спілкування та відводить йому менш домінуючу комунікативну роль. В процесі однієї комунікативної ситуації провокатор застосовує відразу декілька мовленнєвих тактик, а також невербальні компоненти спілкування. Проаналізований матеріал показує, що стратегічна лінія поведінки адресанта-провокатора знаходить своє втілення у наступних тактиках: тактиці викликання жалості/співчуття, тактиці докору та обману, а реципієнт, в свою чергу, вдається до тактик відсторонення, ігнорування, заперечення, виправдовування. Проте стратегічний задум провокатора виявився сильнішим, оскільки адресат піддався на провокацію і надав потрібну правдиву інформацію, чим відповідно задовольнив комунікативний намір свого співрозмовника. Однак такий репертуар тактик стратегії маніпулювання у ситуаціях провокаційного мовлення не є вичерпним і потребує подальшого вивчення. Перспективою дослідження вважаємо вивчення взаємодії мовних та позамовних засобів реалізації стратегій та тактик провокаційного мовлення.

1. Дейк Т. А. ван Язык. Познание. Коммуникация: пер. с англ. / Сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
2. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 344 с.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 284 с.
4. Малікова О.В. Modern English Theoretical Grammar: University course – Textbook for English language students and researchers. – К.: Publishing house “Kyiv university”, 2010. – 704 p.
5. Семенюк О.А. Основы теории мовой коммуникации: навч. посіб. / О.А. Семенюк, В.Ю. Парашук. – К.: ВЦ “Академія”, 2010. – 240 с.
6. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие [Текст] / И.А. Стернин. – Воронеж: Кварта, 2001. – 252 с.
7. [http:// lyingtoyou.syntasite.com/transcripts.php](http://lyingtoyou.syntasite.com/transcripts.php)

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Мельник Світлана

Зміна вектору мовознавчих досліджень, їх орієнтація на людину актуалізувала низку нових підходів щодо осмислення мови не як замкнутої системи, а як націо-

нально-культурного феномену, здатного репрезентувати ментальні особливості народу, його традиції. Антропологічна орієнтація сучасного лінгвістичного знання дала підстави стверджувати, що панівною парадигмою наукових шукачів стала антропоцентрична, котра повернула людині статус “мірила усіх речей”. Антропоцентрична лінгвістика зосередила увагу на комунікативній значущості мови, функціональному потенціалі її одиниць, реалізації в мові і мовленні інтенцій мовця, що існують невід’ємно від “такої прагматично орієнтованої і загальної суперкатегорії, як експресивність” [5, с. 5].

Експресивність є однією із найскладніших лінгвістичних категорій, оскільки пов’язана з реалізацією суб’єктивного фактора в мові, що супроводжує пізнання об’єктивної дійсності

Проблеми, пов’язані з категорією експресивності, в останні роки набули особливої актуальності, оскільки механізми створення експресивного забарвлення мовних одиниць розглядаються з урахуванням людського фактора та когнітивних аспектів експресивності, а також у зв’язку з потребами комунікативної діяльності.

Вивчення категорії експресивності в лінгвістиці має довготривалу традицію. Проте аналіз наукових праць українських і зарубіжних авторів свідчить, що питання експресивності залишається явищем дискусійним і потребує дослідницьких зусиль, спрямованих на її осмислення, пояснення та теоретичне обґрунтування. У мовознавчій літературі експресивність як категорію розглядають у різних аспектах і відповідно кваліфікують то як явище стилістичне (О. Азнаурова, І. Арнольд, М. Кожина, А. Вержбицька, Л. Мацько), функціональне (мовленнєве) (Н. Павлова, Н. Іпполітова), то як прагматичне (Л. Кисельова, І. Ромашова), комунікативне (О. Леонт’єв), естетичне (В. Девкін), синтаксичне (А. Сковородников, О. Александрова) і семантичне (Н. Бойко, Л. Васильєв, Т. Матвеева, В. Телія, В. Чабаненко, В. Шаховський) тощо. Нездорозуміння в аналізі цього мовного феномену Т. Винокур пояснює тим, що різноаспектна оцінка можлива в лінгвістиці, як і в будь-якій іншій описовій науці, адже “погляд на предмет не спроможний змінити сам предмет і надати йому ознак, яких він реально не має” [8, с. 5]. Тому зазначені характеристики категорії експресивності не виключають, а доповнюють одна одну, вони виникають на спільному ґрунті – експресивній семантиці мовних одиниць.

Значно ускладнює дослідження відсутність чіткого понятійного апарату, оскільки разом із терміном “експресивність” широко й активно вживають термін “експресія”. У більшості лінгвістичних досліджень ці поняття функціонують як абсолютні синоніми, а тому часто взаємозамінюються. Також до цього часу немає чіткого і однозначного тлумачення й термінологічного обґрунтування самого поняття “експресивність”.

Метою нашої статті є аналіз основних підходів до вивчення категорії експресивності, висвітлення зв’язку цієї категорії із суміжними до неї явищами.

Для реалізації поставленої мети вважаємо за необхідне вирішити такі **завдання**:

- 1) розглянути історію становлення категорії експресивності в лінгвістичній науці;
- 2) встановити основні підходи до тлумачення експресивності у сучасному мовознавстві;
- 3) з’ясувати питання співвідношення експресивності з суміжними до неї явищами, як-от: емоційність, виразність, інтенсивність, образність, конотація.

Перші теоретичні узагальнення щодо природи та сутності явища експресивності в лінгвістиці з’явилися наприкінці XIX століття у працях О. Потебні і Ж. Вандрісса. Ці дослідники пов’язували експресивність з афективністю зазначаючи, що афективний елемент “огортає”

і забарвлює логічне вираження думки. Згодом експресивність було виокремлено як додатковий компонент значення разом із його основним денотативним компонентом, поняттям, та позначено терміном “побічний зміст” (сучасний відповідник – експресивність) у праці німецького дослідника К. Ердмана “Значення слова” [23].

Найбільш детально питання експресивності були описані франко-швейцарським лінгвістом Ш. Баллі в працях “Французька стилістика”, “Мова і життя”, “Загальна лінгвістика і питання французької мови”. Дослідник уперше виокремив експресивну стилістику як науку, що вивчає експресивно-емоційний аспект мови. Ш. Баллі наголошував на зв’язку мови з життям: “У процесі спілкування співрозмовники взаємодіють і впливають один на одного... Пересікаючись із життям, мова стає частково афективною, кожне слово може набути оцінного значення. Під час говоріння самі ідеї деформуються під впливом афекту, що підтверджується наявністю в живому мовленні образних виразів, метафор. Життя різноманітніше за розум, який характеризується несвідомим, автоматичним використанням мовного матеріалу” [4, с. 110].

Подальше обґрунтування ця категорія отримала у працях представників Празького лінгвістичного гуртка Й. Вахека, Б. Гавранека, В. Матезіуса тощо, які розглядали мову як функціональну систему, тобто систему засобів не тільки номінації, але й вираження експресії [18].

У другій половині XX століття в дослідженнях О. Ахманової, Л. Булаховського, В. Виноградова, Є. Галкіної-Федорук, В. Звєгінцева, О. Смирницького, Д. Шмельова та інших учених було закладено науково-теоретичні основи дослідження експресивності одиниць різних рівнів. Теоретичне осмислення проблеми експресивності як семантичної категорії розпочалося після опублікування відомої статті В. Виноградова (1953), у якій уперше було виділено типи лексичних значень, розмежовано номінативні та неномінативні значення, схарактеризовано як окремий тип експресивно-синонімічне значення [7, с. 162–189]. Упродовж досить тривалого часу дослідники мовних виразально-зображальних засобів послуговувалися визначенням експресивності мовлення, яке запропонувала Є. Галкіна-Федорук: “Експресія – це підсилення виразності, зображальності, збільшення сили впливу сказаного. І все, що робить мовлення яскравішим... є експресією мовлення” [11, с. 107].

Схожі думки мають місце і в працях О. Ахманової, Д. Розенталя та М. Теленкової. Так, О. Ахманова тлумачить експресію як “виразово-зображальні якості мовлення, що відрізняють його від звичайного (або стилістично нейтрального), надають йому образності та емоційного забарвлення” [3, с. 114], а Д. Розенталь дещо уточнює запропоновану дефініцію і розглядає поняття як “виразно-виразальні якості мовлення, що реалізуються лексичними, словотвірними і граматичними засобами (експресивною лексикою, особливими афіксами, тропами, фігурами)” [19, с. 146].

Особливої актуальності дослідження експресивності як лінгвістичної категорії набуло в радянській лінгвістиці в 70–80-х роках і здійснювалося у найрізноманітніших аспектах: соціолінгвістичному (В. Чабаненко, Є. Петрищева, Д. Шмельов та ін.), психолінгвістичному (В. Левіцький, В. Гридін, О. Леонт’єв, Є. Петрищева та ін.), стилістичному (В. Чабаненко, М. Кожина, Т. Винокур, І. Арнольд, В. Григор’єв, Є. Петрищева, Л. Кисельова, Ф. Литвин та ін.), синтаксичному (А. Сковородников, О. Карпов, В. Маслова, В. Болотов та ін.), семантичному (Я. Зима, Л. Васильєв, В. Шаховський, Й. Стернін, В. Телія, Н. Лук’янова та інші).

Ключовим питанням цього періоду стає проблема розрізнення двох типів експресивності: експресивності

мовлення та експресивності мовних одиниць, а також поняття експресія та експресивність.

Теоретичні аспекти вивчення і розрізнення понять експресія та експресивність знаходимо у працях В. Чабаненка “Основи мовної експресії” та “Стилістика експресивних засобів української мови”. Дослідник зазначає, що під поняттям експресія слід розуміти “підсилення (інтенсифікацію, збільшення) виразності”, а експресивність тлумачити як “уже саму підсилену (інтенсифіковану, збільшену) виразність; таку соціально й психологічно мотивовану властивість мовного знака (мовленнєвого елемента), яка деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу слухача (читача)” [21, с. 7]. Запропоновані В. Чабаненком критерії розрізнення термінів “експресія” та “експресивність” дають привід характеризувати експресію як власне мовленнєве, динамічне явище, яке належить до зовнішніх ознак лексичних одиниць, а експресивність розглядати як внутрішню властивість лексичної одиниці, яка характеризується специфічною семантикою, її яскравістю і незвичністю порівняно з власне номінативним та системою особливих виразальних засобів.

Дослідники В. Гридін, С. Марченко визначають експресивність як відхилення від норми, подолання найрізноманітніших шаблонів, стандартів. Експресивне в мові виступає як нерегулярне, нетипове і тому незвичайне, свіже, виразне. На виникнення експресивності як характеристики мовлення чи тексту головним чином впливають властивості комунікативної ситуації: наміри того, хто говорить/пише, презумпції читача/слухача, а також лінгвістичний та екстралінгвістичний контекст комунікативного акту [17, с. 7]

Як бачимо, у сучасному мовознавстві існує чимало визначень лінгвістичної природи категорії експресивності, однак найбільш поширеною і часто відтворюваною до сьогодні залишається дефініція, запропонована у лінгвістичному енциклопедичному словнику: “експресивність – це сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, що забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті як засіб суб’єктивного вираження ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення” [15, с. 391]. Експресивність проявляється як на рівні мови, так і на рівні мовлення, реалізується на усіх мовних рівнях.

Теоретичне осмислення категорії експресивності потребує дослідження лінгвістичної природи інших суміжних із експресивністю явищ, як-от: емоційність, виразність, інтенсивність, образність, конотація тощо. Така необхідність виникає з огляду на певну термінологічну невпорядкованість в аналізі означених явищ. У наукових дослідженнях експресивність часто або отожднюється з поняттям “інтенсивність”, “емоційність”, або розширюється до поняття “виразність” і розглядається з позиції стилістичних можливостей мовних одиниць.

Питання про співвідношення категорії емоційності та експресивності належить до найбільш суперечливих. Це зумовлено невизначеністю у тлумаченні явища емоційності, потребою з’ясування того, чи є емоційність категорією лінгвістичною чи психологічною. Так, М. Брандес, К. Левковська вважають, що емоційність є лінгвістичною категорією, яка служить для вираження почуттів суб’єкта мовлення [6; 13]. Дещо конкретизує висловлену думку дослідниця Н. Амосова, яка стверджує, що емоційність – це лінгвістична категорія, її основним завданням є вираження ставлення до висловлювання, до об’єкта [1, с. 24]. Протилежної думки дотримується А. Горбунов, вважаючи, що емоційність – це категорія суто психологічна, яка пов’язана з мовою через експресивність [10, с. 45].

У наукових розвідках Ш. Баллі і В. Виноградова спостерігається тенденція до зближення понять експе-

сивності та емоційності. Таке розширене розуміння категорії експресивності спростовує І. Арнольд. Дослідниця вважає, що наявність емоційного значення фактично завжди зумовлює виникнення експресивності, однак зворотне твердження є невірним [2, с. 62]. В. Шаховський також пропонує розмежовувати поняття “емоційність” та “експресивність” зазначаючи: “Категорії “емоційність” і “експресивність” є співвідносними, а головна їх відмінність полягає в наступному: якщо основною функцією емоційності є чуттєва оцінка об’єктів позамовної дійсності, то експресивність – це цілеспрямований вплив на слухача з точки зору вражаючої сили висловлювання, виразності, його естетичної характеристики. Таким чином, експресивність – це категорія, орієнтована на адресата, тобто така, що має прагматичне значення” [22, с. 46]. Надалі більшість дослідників (Н. Бойко, Б. Томошович, Н. Лук’янова та інші) також розглядають означені поняття як самостійні явища, вбачаючи відмінність у тому, що не все емоційне можна вважати експресивним (наприклад, емоційні вигуки), проте будь-яке експресивне є емоційним. Експресивність є інтерактивним феноменом, адже виникає під час взаємодії адресата й адресанта, а емоційність інтровертним явищем, бо є реакцією на зовнішні і внутрішні подразники.

Оскільки категорія експресивності тісно пов’язана з емоційністю, то в лінгвістичній науці часто функціонує подвійний термін експресивно-емоційний, емоційно-експресивний, що вживається на позначення засобів, ознак, елементів, виразів тощо.

Вивчаючи категорію експресивності також необхідно розмежовувати експресивність і стилістичне значення. Дослідниця Н. Бойко наголошує на тому, що стилістичне пов’язане зі стратифікацією мови, а експресивність є універсальною суперкатегорією, характерною для всіх шарів лексики, стилістичне повністю включає експресивне, а не навпаки. Стилістичне значення є двовалентне, тобто як експресивно марковане, так і експресивно нейтральне, а експресивність реалізує тільки одне – позитивне значення. Однак обидва означені явища є відхиленням від стандартного, узвичаєного, порушенням стереотипної норми [5, с. 114].

Ще одним поняттям, яке часто співвідносять із поняттям експресивності, учені вважають інтенсивність. Як відомо, експресивні засоби використовуються для якнайповнішої реалізації виразності, образності висловлювання. Це дає підстави дослідникам, зокрема Е. Куриловичу, висловити твердження про те, що експресивність, власне, і є інтенсивністю цієї реалізації [13, с. 79]. Однак із такою думкою не можна однозначно погодитися, адже експресивність – це широке поняття, яке не вимірюється тільки рівнем вираження.

Іншої думки дотримується російська дослідниця Н. Лук’янова, яка тлумачить інтенсивність як високий ступінь ознаки, реально властивої предмету або такій, що надається йому мовцем, і є відхиленням від мінімальної норми [16, с. 50–52].

Найбільш чітку позицію щодо визначення явища інтенсивності, на нашу думку, запропонували науковці Н. Бойко та І. Туранський. Останній відзначає, що “Експресивність – це не інтенсивність, бо експресивність може бути градуйована, а вимірювання цих градацій і є предметом інтенсивності. Отже, інтенсивність – поняття видове щодо експресивності, це своєрідний вимірювач рівня експресивності, образності, виразності, оцінності, а, відповідно, експресії в цілому” [20, с. 27–32].

Неоднозначність у тлумаченні лінгвістичної категорії експресивності полягає також у її тісному зв’язку з такими мовнестилістичними категоріями, як образність і виразність. Виразність мовлення найчастіше інтерпретується науковцями як “така особливість його структури,

що підтримує увагу, зацікавлення слухача або читача” [9, с. 88]; рідше – як “здатність тексту привертати увагу своєю мовленнєвою організацією” [13, с. 72] чи як “скупність таких якостей мовлення, які забезпечують повноцінне сприйняття інформації адресатом” [21, с. 30].

Е. Єфімов пропонує ототожнювати експресивність з образністю і вживати ці терміни як синонімічні [12, с. 48]. Проте більшість дослідників (Н. Бойко, С. Єрмоленко, Л. Мацько та ін.) заперечує таку думку, вважаючи, що експресивність є поняттям ширшим, аніж образність. Експресивність не завжди може бути образною, однак образність завжди експресивна, оскільки виражає авторські інтенції, надає висловлюванню новизни та незвичності, яскравості. Первинними носіями образності є тропи – стилістичні фігури мовлення, що характеризуються виразністю, образністю, виникають унаслідок асиметрії плану змісту і плану вираження мовних одиниць, тобто позначення одного предмета, ознаки, явища найменуваннями інших. Наприклад, лексема *головодур* є експресивною, оцінною але не образною, а *вороний ужите* в переносному значенні (*Ми [вчителі] теж були вороними, та з'їздилися*) – образне, експресивне, оцінне.

Іноді мовознавці розуміють і пояснюють експресивність через поняття конотації. Конотація – широка інтегральна категорія для якої важко встановити чіткі межі. Однак перш за все вона визначається як додатковий смисл (В. Маслова), який нашаровується на основне (денотативне) значення мовних одиниць. Конотація мислиться як лінгвістичний феномен, що має семантичний статус, є факультативною частиною лексичного значення слова та “сигналізує” про наявність людського чинника в семантиці лексичної одиниці.

Н. Лук'янова стверджує, що експресивність одиниці породжується конотацією. При цьому експресивність тотожна конотації, хоча конотація, зазвичай ширша [16, с. 47–48]. На нетотожності явищ експресивності та конотації наголошує дослідниця Н. Бойко, встановлюючи складники експресивності. Учена виокремлює конотацію як один із макрокомпонентів разом із образним та денотативним. Конотація – це непередметний, кваліфікативно-оцінний, суб'єктивно-оцінний, емоційно-оцінний зміст, своєрідна “оцінна структура”, пов'язана з відображенням суб'єктивних аспектів сприйняття людиною дійсності, емоційного ставлення людини, її суб'єктивної оцінки, думки про предмет висловлювання, образного бачення, образних асоціацій і стереотипів [5]. Тому категорія експресивності надзвичайно тісно пов'язана з конотацією, але не тотожна їй.

Підсумовуючи зазначимо, що експресивність – це лінгвістична універсалія, характерна для усіх мов, яка, проте, різниться певними національними рисами. У мовознавстві вона тлумачиться у двох значеннях – вузькому і широкому. Перше передбачає ототожнення експресивності з оцінними властивостями мовлення, з емпазою (додатковими смисловими відтінками, які виникають одночасно з основним значенням), тобто це особливі виражальні можливості, що створюються такими категоріями як образність, виразність, інтенсивність, новизна тощо. У широкому контексті експресивність тлумачиться як інтелектуально-чуттєва мовленнєва категорія, яка включає такі категорії як емоційність, емоційна оцінка, категорія естетичного.

1. Амосова Н. Н. Слово и контекст / Н. Н. Амосова // Ученые записки ЛГУ им. О. Жданова. – 1958. – № 42. – С. 72–81.
2. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / И. В. Арнольд. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999. – 444 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Сов. энциклопедия. – 1966. – 607 с.
4. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М.: УРСС, 2001. – 281 с.

5. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: проблеми семантики та функціонування. – Дис. ... д-ра філол. н. : 10.02.01 / Н. І. Бойко. – К., 2006. – 512 с.
6. Брандес М. П. Позиция писателя и стиль литературного произведения / М. П. Брандес // Ученые записки 1-го МПГУИИЯ им. М. Тореца. – М., 1996. – Т. 35. – 249 с.
7. Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
8. Винокур Т. Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т. Г. Винокур. – М.: Наука, 1980. – 238 с.
9. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. – М.: Издательский дом ЮНИТИ, 1988. – 320 с.
10. Горбунов А. П. О природе эмоционального и формах его выражения в художественной литературе / А. П. Горбунов // Труды Иркутского государственного ун-та им. О. Жданова. – 1971. – Т. 79. – 231 с.
11. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке // Сборник статей по языкознанию / Е. М. Галкина-Федорчук. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1958. – 107 с.
12. Ефимов А. И. История русского литературного языка / А. И. Ефимов. – М.: Учебное государственное-педагогическое издательство МП РФ, 1961. – 136 с.
13. Курилович Е. Р. Заметки о значении слова / Е. Р. Курилович // Вопросы языкознания. – 1995. – № 3. – С. 73–81.
14. Левковская К. А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская. – М.: КомКнига, 2005. – 296 с.
15. Лингвистический энциклопедический словарь / [ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Советская энциклопедия, 1976. – 432 с.
16. Лукьянова Н. А. Экспрессивность как семантическая категория / Н. А. Лукьянова // Языковые категории в лексикологии и синтаксисе. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1991. – С. 46–62.
17. Марченко С. В. Категории эмотивности и экспрессивности в повестях и рассказах И. С. Тургенева 1871–1882 гг.: автореф. дис. ... канд. филол. наук. / С. В. Марченко. – Самара, 2001. – 19 с.
18. Пражский лингвистический кружок / [ред. Н. А. Кондрашов]. – М.: Прогресс, 1967. – 559 с.
19. Розенталь Д. Э. Практическая стилистика русского языка. – М.: АСТ, 1998. – 384 с.
20. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности, как понятие экспрессивной стилистики. – Вып. 2. – Ростов-на-Дону, 1992. – С. 27–34
21. Чабаненко В. А. Основы мовой експресії. – К.: Вища школа, 1984. – 165 с.
22. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций / В. И. Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.
23. Erdmann K. O. Die Bedeutung des Wortes, 3 Aufl. – Lpz., 1922. – 294 с.

СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ ГІПОТАКСИСУ: НАПРЯМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мельник Юлія

Необхідність дослідження семантики речення була усвідомлена мовознавцями в другій половині ХХ ст. з початком інтенсивного вивчення проблем синтаксичної семантики, основні тенденції якої пов'язані з розглядом об'єктивно-смислового змісту речення як відображення чи зображення певного явища об'єктивної дійсності. Дослідження об'єктивно-смислового змісту складнопідрядного речення (далі – СПР) пов'язане з вирішенням трьох рівнів його значеннєвої репрезентації – логіко-семантичного, денотативного та семантико-синтаксичного [7, с. 22]. Перший рівень співвідноситься з вивченням логічної структури речення-судження (власне-семантичний), другий – із з'ясуванням структури позамовної ситуації як денотата речення-знака, а третій – зі струк-

турою речення-пропозиції як семантико-синтаксичної схеми денотативної (мікро)ситуації [1, с. 49]. Орієнтація дослідників на один із цих рівнів семантики речення зумовлює трактування семантичної структури СПР.

Про тривале домінування семантичних аспектів вивчення речення загалом свідчить низка праць багатьох видатних науковців (Н.Ю. Шведова, В.А. Белошапкова, О.Г. Почепцов, Г.О. Золотова, Н.Д. Арутюнова, В.А. Плунгян, І.Р. Буніятова, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський, Н.В. Гуйваннюк, У. Чейф, J. Lyons, S. Dick, Van, Valin та ін.). Однак останнім часом досить активно почав розвиватися когнітивний напрямок у лінгвістичних дослідженнях, основу для якого було закладено саме у семантичному підході до вивчення синтаксису.

Метою цієї наукової розвідки є аналіз існуючих семантичних концепцій та напрямів дослідження складнопідрядного речення (далі – СПР) та встановлення кореляції між семантичною та когнітивною моделлю СПР.

Синтаксис, головним завданням якого є “обстеження життя речення”, зазвичай обмежувався вивченням його формальної побудови безвідносно до семантики та навіть у позиціонуванні від комунікативної мети [2, с. 5]. Інтерес до семантики речення постав лише в другій половині ХХ століття. Він був стимульований цілою низкою факторів, які впливали на розвиток лінгвістичної думки. Цьому сприяло і прихід нового періоду у взаємовідношеннях лінгвістики із логікою, яка відносилася із загостреною увагою до змісту речення – пропозиції, загальний поворот до смислового боку мови та мовлення, а також звертання до прагматичного компоненту мовленнєвої діяльності, і концепції речення як мовного знака, що володіє конкретним денотатом. Необхідність вивчати значення речення виникла також у зв'язку із теорією синтаксичних трансформацій, які спираються на поняття семантичної еквівалентності речень. Це ж саме завдання поставало і в ході розробки моделей трансформування смислових структур у правильно побудовані висловлювання на тій чи іншій мові [2, с. 5–6].

Зародження вчення про семантичну структуру речення пов'язане із іменами Ч. Філлмора, У.-Л. Чейфа, Й. Андерша та ін. Так, Ч. Філлмор зосереджує увагу на універсально-логічних ознаках речення, передусім на **пропозиції**, структурованій **дієсловом та його аргументами**, що виконують певну кількість семантичних функцій (ролей), які Філлмор називає глибинними відмінками [19].

Й. Андерш доводить наявність ієрархічних відношень між різними рівнями репрезентації об'єктивно-смислового змісту речення, зазначаючи, що денотативний рівень є основою для логічного, на якому, у свою чергу, ґрунтується мовно-семантичний. Саме в межах мовно-семантичного рівня встановлюється семантична структура речення, що перебуває в тісному зв'язку з його формально-синтаксичною організацією [1].

Провісником семантичного синтаксису є французький лінгвіст Л.Теньєр. Інтерпретуючи речення “як маленьку драму із своїми учасниками та обставинами”, він надав **акантам та сирконстантам** семантичне витлумачення, вказуючи на те, що 1-актант, наприклад виконує дію, 3-й є його адресатом, 2-й – об'єктом. Синтаксична функція у Л. Теньєра – не просто формальний компонент у структурі речення, як це визначав, наприклад Н. Хомський, а “відображення функції даної субстанції в структурі ситуації, яка зображується у реченні” [15, с. 14]. Саме Л. Теньєр першим із лінгвістів запропонував ідею валентного потенціалу предиката у реченні як провідний принцип синтаксису.

Слідом за Л.Теньєром Дж.Лайонз при аналізі семантики речення використовує валентні схеми, які можна вважати формулами семантичних структур [18]. У. Чейф аналізує речення у напрямку від значення до форми, а

тому поверхнева структура вибудовується на основі семантичної структури, породження якої відбувається за **моделлю: предикат та його аргументи** [17].

Із середини 60-х років почалося те, що можна назвати штурмом семантики речення. Наступ почався з усіх боків: він розгортався і з лексикологічних позицій, і з плацдарму граматики, і по лінії встановлення ситуативних значень, і з боку логіки, яка безсумнівно домінує у цій царині, і силами лінгвістичного мовлення [2, с. 6].

Найбільш широкого розповсюдження серед лінгвістів набула денотативна, чи референтна, концепція значення речення. Вона має на меті визначення відношень між висловленням та позначуваною ним екстралінгвістичною ситуацією, або подією. Ситуативна концепція речення послідовно розвивається у працях В.Г. Гака. Вважаючи висловлення повним мовним знаком, В.Г. Гак пропонує розуміти під “референтом висловлення ситуацію, тобто сукупність елементів, які присутні у свідомості мовця в об'єктивній дійсності, у момент “говоріння” і таких, що зумовлюють певною мірою відбір мовних елементів при формуванні самого висловлювання” [5].

Н.Д. Арутюнова, досліджуючи логіко-семантичний аспект речення, розглядає поняття, які використовуються у логічному аналізі значення речення (поняття пропозиції, дієслів пропозиційного відношення, поняття референції). На її думку, структуру речення формують категорії логіки. Реченнєва семантика спирається на предикат і визначається логіко-синтаксичними (логіко-граматичними) першопричинами – відношеннями, які пов'язуються зі способами мислення про світ, водночас причетні до граматичної будови мови. Зміст речення складає **пропозиції**, яка визначається як семантична структура, що об'єднує денотативне та сигніфікативне значення. Комунікативна структура речення формує його семантичну структуру: комунікативний центр повідомлення стає його семантичним стрижнем [2, с. 5, 17, 20, 50].

А СПР, на думку Я. Гестелья, із семантичної точки зору, є ніщо інше як “клубок пропозицій” (тобто семантичних речень). Ось чому для найповнішого висвітлення загального плану змісту СПР потрібно розглянути основні характеристики його пропозиційної структури [16, с. 257].

Так, предикат із його аргументами утворюють концептуальну основу пропозиції. Беззаперечним фактом є двочлена структура пропозиції, яка складається із реляційного предиката, що репрезентує розумовий корелят реальних відношень дійсності, та з деякої кількості предикатних актантів, які є репрезентантами розумових корелятив предметів об'єктного світу, перебуваючи у деякому відношенні один з одним. Реляційний предикат пов'язує актанти в пропозицію та визначає їх рольові характеристики. Таким чином, суб'єкт та предикат виконують в реченні різні функції: суб'єкт заміщає в мовленні предмет дійсності, тоді коли предикат реалізує лише свій абстрактний зміст.

Окрім предиката з обов'язковими актантами, до пропозиції можуть додаватися факультативні актанти, і в першу чергу універсальні дейктичні атрибути різних явищ – вказівники місця, часу, причини – сирконстанти або ад'юнкти.

Окремих елементів ситуацій (як предметам, так і об'єднуючим їх відношенням) та концептам, що репрезентують їх через ментальні сутності у семантичній площині мови ставляться у відповідність **семантеми**. Це одиниці значення, які за своєю природою однібічні. Вони виступають як детермінанти таких елементних знаків, як з одного боку, лексеми та фразеологізми, а, з іншого боку, синтаксеми, що є елементарними значимими одиницями у складі синтаксичних конструкцій [14, с. 152].

Семантичні компоненти (сегменти, елементи, семан-

теми) речення визначаються як смислові одиниці, що можуть бути елементарними (простими, однозначними, моносемічними) і неелементарними (складними, дифузними, полісемічними). Іншими словами, **семантична структура речення** – це його **абстрактна модель**, побудована зі значеннєвих одиниць, пов'язаних між собою предикатно-аргументними відношеннями [13, с. 73]. Ядром її виступає семантема, яка відображає ознаку, тобто відношення чи властивість. Це ядерна семантема, або ознакова семантема, або предикатна семантема, чи семантичний предикат. Предикатна семантема, володіючи певним валентним потенціалом, намагається створити своє оточення. До цього оточення входять семантеми, які відображають учасників ситуації. Це предметні семантеми, чи актантні семантеми, або семантичні актанти. Актанти кваліфікуються у залежності від тих ролей, які відіграють в описуваних ситуаціях їх предметні учасники. Їм приписуються семантичні ролі агента (виконавця дії), об'єкта (об'єкта дії), інструмента тощо. Саме таку семантичну конфігурацію йменують **пропозицією**. Вона виступає як початковий спосіб “упаковки” інформації, яка підлягає передачі через висловлювання. Одна пропозиція утворює семантичну основу речення, його глибинну (чи смислову структуру). Декілька об'єднаних одна з одною пропозицій утворюють пропозиційну структуру, яка виступає фундаментом організації смислу СПР і, по суті справи, програмує набір всіх основних конститuentів речення та ієрархічний характер відношень між ними, при умові домінуючої ролі предиката. Ієрархічну структуру СПР відтворює, зокрема, вербцентрична модель, яка належить Л. Теньєру [15].

Отже, вихідним пунктом процесу мовленнєвого акту визнається **ситуація**, яку мовець завжди обмежує і тлумачить, враховуючи свої комунікативні потреби. Ця ситуація стає основою семантичної структури гіпотаксису. Відповідно **семантична структура СПР** складається із 1) **ядра**, що включає глибинний предикат та його актант; 2) **модифікатора** – метадієслова, що визначає семантичну структуру, і його актантів; 3) **специфікатора** – сирконстанта, семантичного елемента, який уточнює актант, предикат або стан справ у цілому [10, с. 412–413].

Беручи до уваги все сказане вище та конституюючи семантичні відношення між предикативними частинами складного синтаксичного цілого можна стверджувати, що відправною точкою аналізу речення є його семантична структура як схематизоване, структуроване уявлення про те, **що** збирається словити мовець [10, с. 24], тобто надати висловлюванню свій **осмислений концепт**, помістивши його у логічно вибрану рамку (фрейм). Предикати та їх аргументи виступають важливим елементом когнітивного поля СПР, а тому їх аналіз під кутом зору когнітивної семантики може бути досить продуктивним [13, с. 81].

Нинішній етап розвитку лінгвістичної думки говорить про те, що вивчення тих чи інших граматичних явищ у семантичному аранжуванні неможливе без урахування когніції, а розгляд семантики – без звернення до навколишнього світу та знань людини про нього, а також до таких феноменів, як мислення, сприйняття, увага, пам'ять, адже **“те, що можна сказати**, обмежує її організує **те, що можна мислити”** [13, с. 81]. Позамовна ситуація у цілому відображається в ментальній сфері узгодженням концептів, а в мовній сфері семантичною конструкцією, або конфігурацією.

Із психологічних досліджень у когнітивну лінгвістику перейшла теза, згідно з якою розвиток мислення пов'язаний з використанням **понять**, **концептів**. І оскільки саме ці одиниці є центральними на когнітивному та семантичному рівнях, то звернімося до їх короткої характеристики.

На думку М. Болдирєва, “на відміну від поняття, що виражає найзагальніші, істотні (логічно сконструйовані) ознаки предмета чи явища, концепт може відбивати один чи більше будь-яких, не обов'язково істотних, ознак об'єкта” [3]. Якщо в понятті у загальнонауковому значенні розрізняють його обсяг (сукупність речей, що охоплюються цим поняттям) і зміст (сукупність об'єднаних у ньому ознак одного чи декількох предметів), то концепт скоріше припускає тільки друге – зміст поняття, а також поняттєву частину значення, зміст слова. Поняття – це раціональний, логічно осмислений концепт. Воно виникає через виділення й осмислення істотних характеристик предметів та явищ, у результаті поступового абстрагування від їх другорядних, індивідуальних однак тобто в результаті теоретичного пізнання. Концепт – результат когніції. Іншими словами, різниця між **поняттям** і **концептом** зумовлена самою різницею між теоретичним і повсякденним пізнанням – **пізнанням** і **когніцією** [3, с. 24].

Методи виявлення синтаксичних концептів ще не отримали серйозних напрацювань і не відрізняються великим різноманіттям. Найповнішого опису на фактичному матеріалі така методика представлена у монографії Г.А. Волохіної та З.Д. Попової [4]. Автори спираються на тотожність структурних схем у висловлюваннях, які несуть **типові пропозиції**. Першим кроком на шляху встановлення синтаксичного концепту є набір висловлювань, які містять одну й ту ж структурну схему, тобто один й той самий набір словоформ, які несуть функції суб'єктива та предикатива, незалежно від лексичного наповнення схеми. Наприклад, структурна схема **ХТО (ЩО) діє чим** виявляється у реченнях: (1) *I am not sure that I have ever bettered it*; (2) *I wondered if I should question him*; (3) *I doubt if she did it for the money* [20, p. 18].

Єдність граматичної схеми примушує дослідника задуматися над тим, яку типову пропозицію ця схема несе чи несе, для якої типової пропозиції вона створювалася. Синтаксичний концепт який лежить в основі типової пропозиції **ХТО (ЩО) діє чим** може бути осмислений як розуміння ситуації, в якій деякий актант ситуації проявляє себе своїми **ВЛАСНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ**: переконаний/невпевнений; сумнівається; цікавиться [12, с. 148].

Встановивши структурну схему конструкції, **типову пропозицію** та відповідно синтаксичний концепт, дослідник отримує можливість глибше осмислити мовленнєві реалізації даної структурної схеми [11].

До питань, які мають неоднозначне витлумачення в когнітивних дослідженнях, відноситься також питання про співвіднесеність понять **“фрейм”** та **“концепт”**. Тут можна виділити декілька ліній співвідношення цих понять.

З одного боку, фрейм та концепт знаходяться між собою в родових відношеннях, де концепт є родовим поняттям по відношенню до фрейму. Як зазначає Н.Болдирєв, фрейм використовуються для “позначення структурованих концептів”; він входить до складу концепту, який, у свою чергу, використовується для презентації будь-яких одиниць знання, у тому числі неструктурованих” [3, с. 29].

З іншого боку, фрейм і концепт співвідносяться як складне та просте поняття. У цьому випадку фрейм виступає як рід складного концепту. Саме у такому сенсі трактує **фрейм** Н.Болдирєв – як об'ємний, багатоконпонентний концепт, який представляє собою “пакет” інформації, знання про стереотипні ситуації [3, с. 36]. У цього дослідника протиставлення “фрейм” та “концепт” вибудовується на основі особливостей об'єктів, відображених у концепті: **Концепт** відображає якийсь **об'єкт, образ**, тому він “простий” по відношенню до **фрейму**, який відображає **ситуацію**. У такий спосіб фрейм беззаставно витлумачується як ієрархічно організована структура інформаційних даних, що акумулює знання

про певну стереотипну ситуацію і формує певну понятійну базу мовного і позамовного досвіду

Оскільки, основою організації речення за Л. Теннером є "...та чи інша організація вузлів" [15], а будь-який фрейм складається із вузлів = слотів, то СПР у цьому фокусі виглядатиме так: СПР – це поліситуативним фрейм із слотами, що репрезентуються відповідними клаузами, детермінованими за семантико-синтаксичним критерієм. Мовна ж структура таких фреймів представляється у вигляді ментальної репрезентації – як семантична сітка [6, с. 88].

М.Мінський також вважає, що "фрейм можна представити як сітку, яка складається із вузлів та зв'язків між ними" [9], такої ж думки і Дж. Лакофф "фрейми репрезентують сіткові структури із поміченим вітками, які здатні кодувати пропозиціональну інформацію. Верхні рівні фрейму чітко визначені, оскільки утворені такими поняттями, які завжди справедливі по відношенню до прогнозованої ситуації. На нижчих рівнях є багато *вершин-терміналів*, які мають бут заповнені характерними прикладами" [8, с. 160].

Інша не менш важлива думка М. Мінського – це введення поняття "сценарію" – структури для розуміння смислу повідомлення [9]. М Мінський звертає увагу на те, що сценарій має чотири рівні екзистенції. Перший рівень займають "*поверхневі синтаксичні фрейми*" – головним чином – це структури із дієсловами та іменниками → *предикат та його аргументи*. Другий рівень – це "*поверхневі семантичні фрейми*" – групи слів, об'єднані навколо дій актантів (агентиви, терми, пацієнтиви, бенефактиви, екперієнсиви, елементативи, локативи, партитиви) → *польова організація СПР* (ядро та периферія: ближня та дальня). Третій рівень – це *тематичні фрейми* "сценарії для всіх видів діяльності, оточуючих умов, зображень будь-кого, найважливіших тем, пов'язаних із цією темою" → *культурологічні або національні концепти*. Четвертий рівень – "*наративні фрейми*" – скелетні форми для типових розповідей, пояснень, аргументації → *текстовий рівень*.

Підсумовуючи точки зору дослідників щодо природи таких питань як семантична конфігурація речення, поняття, концепт та фрейм, вважаємо, що в основі семантичної моделі СПР, як і його когнітивної оболонки лежить єдиний принцип **пропозиціональний критерій** – мисленнєві картини ситуацій, що описуються у висловленні. У складі СПР виділяються типові пропозиції, що трактуються як синтаксичні концепти, які розміщуються між вузлами СПР, отримуючи семантичне закріплення у стійкій структурній моделі та когнітивній сітці. СПР, таким чином, – це складний фрейм із слотами в когнітивних сітках, що відображають, структурують, класифікують ту палітру відношень, у якій мовна особистість вміщує своє бачення взаємозв'язку між денотативними ситуаціями, вербалізуючи його у формі складного синтаксичного цілого.

Отже, когнітивно-семантична полінеарність є ментальною основою продукування гіпотаксичного висловлювання.

Перспективним є поглиблене вивчення синтаксичних концептів та фреймів, які утворюють суттєву частину концептуальної інформації різного рівня складності. Важливим також є вироблення методики аналізу синтаксичних концептів, яка матиме свою специфіку у порівнянні із концептами, що вербалізуються лексично.

1. Андерш Й.В. До питання про семантичну структуру речення // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 15–22.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. – Изд. 6-е – М.: Книжный дом "Либроком", 2009. – 384 с.

3. Болдырев Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 18–36.
4. Волохина Г.А. Попова З.Д. Синтаксические концепты русского простого предложения. – Воронеж: ВГУ, 1999. – 193 с.
5. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Школа "ЯРК", 1998. – 768 с.
6. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 338 с.
7. Корбозерова Н.Н. Грамматика и семантика сложного предложения. Вопросы становления синтаксиса испанского языка. – К.: Вища школа, 1989. – 112 с.
8. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении. Книга 1: Разум вне машины. – М.: Гнозис. 2011. – 512 с.
9. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М.: Прогресс, 1979. – 152 с.
10. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса. – М.: Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
11. Попова З.Д. Синтаксический концепт как предмет когнитивной лингвистики // Когнитивная лингвистика. – Ч. 1. – Тамбов, 1998. – С. 119–121
12. Попова З.Д. Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике: Воронеж, 2001. – 98 с.
13. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові: синтактика, семантика, прагматика: дис... д-ра філол.н.: 10.02.04. – К., 2002. – 450 с.
14. Сусов И.П. Введение в языкознание: учеб. для студентов лингвистических и филологических специальностей. – М.: АСТ Восток-Запад, 2008. – 379 с.
15. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Высшая школа, 1988. – 656 с.
16. Тестелец Я.Г. Введение в общий синтаксис / Я.Г. Тестелец. – М.: Российск. гос. Гуманит. ун-т 2001. – 800 с.
17. Чейф У. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975. – 430 с.
18. Lyons J. A note on Possessive, Existential and Locative Sentences // Foundations of Language. – № 3. – 1968. – 390–396.
19. Fillmore C.J. Frames and the semantics of understanding // QS. – 1985. – Vol. 6. – P. 34–42
20. Murdoch Iris A Word Child. – London: Random House, Vintage. – 2002. – 390 p.

МОВА ТА РЕАЛЬНА ДІЙСНІСТЬ: СПРОБА НОВОЇ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ

Мельник Ярослав

Мова останніх десятиліть переживає доктринальні зміни своєї парадигми. Ці зміни відбуваються у контексті соціально-політичних, культурних, екологічних, економічних революцій та катастроф. Але на тлі зазначених площин, у яких відбуваються глобальні мутації, чи не найбільші зміни стаються у сферах інформаційній та інформаційно-комунікативній. Найцікавішими є процеси "зіткнення" чи "змикання" наукових напрямків та наукових теорій. Відкриття у галузях нанотехнологій, астрофізики, мікробіології, психології, медицини та багатьох інших напрямків дають цінні результати для гуманітарної сфери і зайвий раз доводять діалектичну цілісність та системну організованість світу.

Упродовж останніх десятиліть напрацьовано значну кількість наукових розробок у напрямку пошуку нової епістемології. Як показують результати, фактично наука сьогодні вийшла на плацдарм аргументаційної бази, яка дозволяє ствердно сказати про зародження та існування нової гуманітарної парадигми. Дещо спрощено цю наукову реальність можна подати у проекції "реальність формує мову; мова формує реальність".

Іншою цікавою стороною сучасного наукового знання про світ є теорія історичної пам'яті та її реалізація у мовно-культурному просторі. Парадоксально, що ідеї фіксації мовною системою геномів культури знаходять багато опонентів, особливо з-поміж прихильників формально-логічного підходу до мовного знака, але беззаперечним є те, що вся система мовних одиниць здатна розкрити ці компоненти за умов ретроспективної реконструкції чи розгортання як форми, так і змісту мовного знака. Пошук специфічних кодів-ключів до розкриття ментально-історичних конструктів, очевидно, є перспективним планом розвитку вчення про мову і тим полем діяльності, "де у перспективі є можливим багатий врожай для наукових розвідок".

Нова методологія лінгвістики, за свідченням провідних учених початку XXI століття, знаходиться у зародковому стані й інтенсивно шукає новий формат та нову концепцію, щоб у кінцевому результаті розкрити якісно нову наукову картину світу з глибшим проникненням у континуум структур знання про світ та людину. На користь цієї думки свідчить історія науки, людства, історія катастроф XX століття. Це значить, що наші знання про світ, у тому числі про мову, видавались повними та вичерпними, але така картина на певному етапі розвитку еволюції пізнання виявилась лише частково-епізодичною та фрагментарною, а враження про вичерпність та повноту знань виявились лише ілюзією короткотривалої дії.

З поданих вище формулювань випливає думка, що попередній період вивчення мови як системи завершений чи майже завершений. Продовження розробок у галузі дослідження мови як системи матимуть характер уточнення, корекції та доповнення до сказаного. Так, скажімо, дослідження у галузі морфологічного ладу мовної системи, словотвору, фонетики чи синтаксису не будуть сенсаційними, бо основні ідеї у цих напрямках науки уже зrealізовані, і корпус базових знань сформований та впорядкований.

Нова наукова парадигма передбачає якісно новий інструментарій, нову методику та методологію у вивченні відомих проблем та об'єктів. Аналогом тут може бути сучасна медицина, де методами лікування можуть виступити технології XIX чи XX століть, або найновітніші підходи з використанням нанотехнологій, клітинно-селекційного, системно-томографічного чи будь-якого іншого методу дослідження.

У цьому контексті можна зробити акцент на можливих та перспективних напрямках лінгвістики XXI століття і вимальовати гіпотетичні горизонти подальших розвідок сучасної науки, в епіцентрі якої буде знаходитись наука про слово.

Одним із таких напрямків еволюції лінгвістичних знань може виступити текстологія з герменевтичним ухилом. У центрі цього спрямування виступить не фонетико-морфологічний, лексико-семантичний, фразеологічний чи будь-який інший зріз, а такий, який зорієнтований на дослідження мовної картини світу, комунікативних кодів, ментально-нарративних специфік, аксіологічно-світоглядних феноменів та інше. У цьому ключі мовна система, слово, текст, твір будуть розглядатися не як знахідка, яка потрапила до рук лінгвістичного археолога, а як згусток лінгвокультурних специфік, код ментально-комунікативних формул та багато іншого. Таким чином, можна стверджувати, що у філології може відкритися "друге дихання" і буде здійснений перехід від поверхневого аналізу формальних складових тексту до якісно нового (у повному сенсі) системного та новоепістемологічного підходу до розкриття субстанційних складових мовного знака.

Наступними аспектами лінгвістичних розвідок можуть стати нарративно-комунікативний та нериторичний

напрямки гуманітарної науки. Оскільки феномен колективного мислення, свідомості індивіда та мас, сценарії колективної поведінки та феномен колективного позасвідомого залишаються малодослідженими, то очевидним є те, що роль та місце комунікації, слова, феномену "впливу на масову свідомість" слова ще очікують своїх дослідників. Маніпулятивно-зомбіальні важелі (де ключовим виступає мовно-комунікативний знак у його функціонально-активованій формі) до наших днів залишаються поза зоною уваги як психологів, соціологів, так і лінгвістів. Формування всесвітнього інформаційного та комунікативного простору без урахування шойно згаданих складових унеможливує подальший розвиток соціально-культурних, етнокультурних, культурно-комунікативних та ін. феноменів. Беззаперечним є те, що час, епоха, еволюційна картина будуть вимагати розробок у цій галузі.

Двадцять століття породило унікальний науковий напрямок, парадигму та систему знань, епіцентр якої зосереджений у семіотичі. Хоча у спадок XXI століттю дістався доробок у сотні томів, у якому вчені зробили спробу перегляду та уточнення знань про світ, людство переступило у нове століття з дуже скромним знанням про природу знака, його поверхневу та глибинну структури, його співвідносність та детермінованість іншими знаками і т.п. Абстрактні знання про світ свідчать не про природу конкретного явища, а про наше знання про це явище. У такий спосіб семіотичний підхід до інтерпретації дійсності містить подвійну природу: досліджується, з одного боку, світ як такий, з іншого – наше знання про цей світ. У цьому контексті мова виступає унікальним засобом та ціллю – пояснюється це тим, що мова є інструментом (метамовою) опису, пізнання, а також об'єктом пізнання, оскільки семіотичний аспект інтерпретації стосується насамперед мови як універсуму. З цього випливає те, що мова на усіх її рівнях презентує складну, внутрішньо сегментовану та взаємозалежну систему слів, знаків та їх мікроструктур, які у кінцевому результаті укладаються у мово-культуру. Таким чином, спектрально проаналізувати і вивести загальні закономірності мовного знака у семіотичному світлі буде одним із завдань нової генерації дослідників.

Наступним форматом гносеологічного проникнення у мовно-культурний простір є синергетична природа оточуючої дійсності і мовного знака як такого. Синергетичні моделі потрапили в поле зору науковців кілька десятиліть тому. Розвідки у цій галузі дали перші результати. Вивчаючи матеріальний світ, учені змоделювали десятки сценаріїв, за якими відбуваються процеси самоконструювання, самогенеалогії та саморегуляції. Навіть поверхневий огляд мови як системи дає переконливі результати, у яких синергетичний механізм посідає одне з ключових місць. Дослідження у цій галузі будуть можливими за наявності значного масиву знань про зазначений феномен у природничій сфері. Це означає, що вченим-філологам необхідний час, упродовж якого вчені-натуралісти будуть накопичувати знання про самоорганізацію, самоструктуризацію світу природи. Синергетика природничих систем (від мікросистем до мегасистем) тісно пов'язана з феноменом катастроф. Теорія катастроф, очевидно, є тим периферійним об'єктом, на який необхідно звернути особливу увагу. Катастрофи природні, соціальні, культурні, мовні та інші пов'язані як з розвитком систем як таких, так і з колапсом. Якщо катастрофи у світі природи (у світі матеріальному) можна спрогнозувати й описати з допомогою цифр, формул та ін., то катастрофи та колапси мовно-культурних формоутворень нагромаджують перед дослідниками значну кількість питань та проблем, на які необхідно буде відповісти у найближчі століття. Одним із ключових питань,

яке вимагатиме вирішення, є системно-причинно-наслідковий зв'язок між динаміками організуючих процесів, а також синергетичні детермінанти у “культурних епохах”, наслідками яких є культурна депресія, деградація та катаклізм. Тоді, очевидно, набудуть інших пояснень першопричини “загибелі” давніх культур, які до сьогодні примітивно інтерпретуються політико-економічними, військовими, демографічними, екологічними та ін. причинами. Відтак від ХХІ ст. можна очікувати глобальних відкриттів культурологічного характеру, у контексті яких буде переглянута вся історія людства. Також буде пояснений феномен “втомлюваності” культур, “виснаженості” синергетичного та культурно-мовного потенціалів.

Варто звернути увагу на картину, яка склалася довкола концептології та концептів. Початок ХХІ ст. дав шквал публікацій різнорівневих розробок концептів, фреймів, культурних констант, архетипів та ін., які частіше є бутафорно-компілятивними та ажіотажними викликами та бажанням деяких дослідників осучаснитись. За цим хаосом не позбавленої псевдонауковості та невинуватої текстотворчої турбулентності втрачається раціональне зерно та унеможливується формування системи знань. Оскільки концепт генерально є “згустком знань”, “формою світобачення”, “процедурою накопичення та зміною когніцій”, то він вимагає чіткої методологічної бази з апеляцією до значного статистичного масиву. Прикро, що більшість сучасників на тлі наукового безпліддя вхопилися за концептуальні моделі і пропонують сучасній науці лише дешеві релікти. Очевидним є те, що зазначений масив інформації вимагатиме у найближче десятиліття впорядкування та систематизації і, поряд з цим, апробації наукових розвідок та доробків на достовірність та адекватність.

Наступним компонентом епістемологічної бази може виступити “проблема розуміння” у процесі функціонування мовного знака. Власне спрямування гуманітарної науки не є новим, процес самоствердження триває кілька століть, але завершених результатів ще не досягнуто. Такий малоефективний процес пояснюється постійною зміною векторів та форматів інтерпретації, які розкидані у широкому гносеологічному полі. На одному краї цього поля лежить ортодоксальний матеріалізм і його ж діалектика, на другому – безкомпромісний ідеалізм, на третьому – психологізм з елементом фрейдизму, на четвертому – генеративізм Н. Хомського, на п'ятому – герменевтичні теорії і т.п. Очевидним є те, що елементарне впорядкування та систематизація є вкрай необхідними. Інакше кажучи, проблема передачі інформації, розуміння та інтерпретації як мовного знака, так і цілого художнього твору залишається не зрушеною з місця і відставання у цій галузі буде беззаперечним та проблемним.

У продовження вищезазначеного доречно звернути увагу на неструктуралізм як одну з форм пізнання та знання. Проблема загальних форм, макроструктур хвилювала вчених у попередні століття. Наслідком цього є створення і впорядкування світу людини та інформаційного простору у його загальних формах. У лінгвістиці це відбилося у створенні значного корпусу граматики, словників, лінгвістичних теорій, які набули предметно-матеріального втілення. Але в науковий світ клином увійшли нанотехнології з безпрецедентним розширенням функціональних можливостей. Лінгвістика у цьому плані виступає радикальним консерватором, але мікроструктуралізм надто щільним колом стоїть біля корпусної лінгвістики. У цьому контексті слід зазначити, що необхідно очікувати нового витка розвитку лінгвістичних знань, де мікроструктуралізм дасть поштовх до принципово нових розробок граматики, словників тощо.

До зазначеного можна додати те, що кількома мікро-теоріями в ХХ столітті жевреє проблема об'єктивного та суб'єктивного у мові та мовленні. Спроби розгорнути вчення про об'єктивне та суб'єктивне (суб'єктивний компонент) у струнку самодостатню теорію не дали позитивного результату. Ці намагання, схоже, покинуті напризволяще і ще очікують на нові розробки та методологію.

На особливу увагу з позиції епістемології заслугове комунікація у її всеосяжності та багатоплановості. Комунікацію не можна розглядати як діалог двох чи кількох комунікантів. Комунікація – це перш за все контакт культур, соціумів, картин світу, гендерних типів, інформаційних полів, гносео-агностичних структур (те, що я знаю, і те, у що я вірю), прагматичних програм, аксіологічних схем, інтенційних моделей та ін. У період формування тотального інформаційного середовища, синтезокомунікативних етнокультурних констант укладаються синтетично-симбіотичні форми (на зразок органічних молекул), які поєднують різні складові і утворюють щось на зразок новітніх комунікативних полімерів. У цьому напрямку спостерігаються значні відставання лінгвістичної науки від викликів часу, а незначна кількість розробок у галузі комунікативної лінгвістики та міжкультурної комунікації ні в який спосіб не задовольняє проблеми сьогодення, а лише виконує функцію короткотерміново-локальної компенсації браку фундаментальних досліджень.

Теорія ігрової природи культури, яка була створена у ХХ столітті і “зачепила” значну кількість гуманітарно-філософських напрямків та теорій, лише рикошетно торкнулася лінгвістичних концепцій. Л. Вітгенштейн одним із перших звернув увагу на цю особливість мови та мовлення. Хоча були спроби заглибитись саме у цю сферу знань (тут варто згадати Й. Хейзінга, Р. Барта, Е. Берна та ін.), більш-менш вагомий результат не було досягнуто. Тому демаркаційної лінії між мовою, мовленням, прагматикою, грою не було проведено. Так, на сьогодні залишається не до кінця зрозумілим, де межа між мовленням та грою (одним із результатів ігрової начала мови є твори словесного мистецтва). Зрозуміло, що якщо у цій галузі не буде досягнуто певних результатів, то методи лінгвістичних аналізів, естетичних та літературно-філософських інтерпретацій творів словесного мистецтва, тлумачення мовної свідомості та ін. не будуть повноцінними.

Ще однією, можливо, найбільш складною проблемою є мова (слово) як форма матеріалізації ідеї, думки. Оскільки слово містить у собі не одну субстантивну складову, то властивість матеріалізації думки за допомогою словесного знака та його здатність впливати на матеріальний світ не лише не досліджені (а якщо досліджені, то ці доробки отримують гриф секретності), а й досить часто викликають скептичну реакцію з боку формальних граматистів. Саме цей план мовної системи реалізується в повному обсязі, коли йдеться про мову релігій (зокрема, шаманізму), мову піар-технологій, мову риторичного дискурсу та ін. Ці та інші чинники значною мірою визначатимуть картину світу, яку сформує цивілізація у середині та кінці ХХІ століття. Мовно-культурний продукт, який буде результатом роботи колективного інтелекту, складатиметься у непросту конфігурацію пазлів, і це буде не чим іншим як об'єктивною та суб'єктивною реальністю, світом людини. Таким чином, зі сказаного випливає, що нова наукова парадигма відображає нову геометрію знань людини про себе та про світ, новий дискурс, якому судилося відносно впорядкувати інформаційний простір, і це стане беззаперечною умовою існування нової епістемологічно-дискурсивної бази.

1. Бацевич Ф.С. Духовна синергетика рідної мови. Філософські нариси. – К.: Академія, 2009. – 190 с.
2. Делез Ж. Логика смысла. – М.: Академія, 1995. – 300 с.
3. Деррида Ж. Письмо и различие. – М.: Академический Проект, 2007. – 495 с.
4. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. – СПб.: Петрополис, 1998. – 432 с.
5. Єрмоленко С.С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць. – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого, 2006. – 384 с.
6. Крымский С.Б. Эпистемология культуры / С.Б. Крымский, Б.А. Парахонский, В.М. Мейзерский. – К.: Наукова думка, 1993. – 216 с.
7. Лесков Л.В. Футуросинергетика: Универсальная теория систем. – М.: Экономика, 2005. – 170 с.
8. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 448 с.
9. Маковский М.М. Системность и асистемность в языке. – М.: Наука, 1980. – 210 с.
10. Мамардашвили М.К. Символ и сознание / М.К. Мамардашвили, А.М. Пятигорский. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 216 с.
11. Мамардашвили М.К. Стрела познания. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 304 с.
12. Мельник Я.Г. Прологемени до українського дискурсу / Я.Г. Мельник, Н.В. Криворучко. – Івано-Франківськ: Плай, 2012. – 260 с.
13. Мисюров Д.А. Символы о символах. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 232 с.
14. Почепцов Г.Г. Семиотика. – М.: Рефл-бук, 2002. – 432 с.
15. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава, Довкілля-К, 2010. – 844с.
16. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова. – Кіровоград: імекс ЛТД, 2004. – 337 с.
17. Серио П. Структура и целостность. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 360 с.
18. Соломонок А. Семиотика и лингвистика. – М.: Молодая гвардия, 1995. – 352 с.
19. Щедровицкий Г.П. Избранные труды. – М., 1995. – 800 с.
20. Язык – знание – реальность. – М.: Альфа-М, 2011. – 352 с.
21. Язык и наука конца XX века. – М.: Издательский центр государственного гуманитарного ун-та, 1995. – 432 с.

СЕМАНТИКА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ АФФИКСОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ (на материале прозаических произведений О. Мандельштама)

Мельникова Е.М.

Содержательное и стилистическое многообразие функционирующих в прозе О. Мандельштама лексических единиц не препятствует установлению между ними различного рода связей в рамках того или иного отрезка текста. Наиболее интересными среди них являются словообразовательные связи, основанные на актуализации деривационных отношений между производными [2]. Такое взаимодействие как важный структурно-семантический элемент текста – “сильное средство” его “когезии и экспрессивизации” [2, с. 178].

Одно из самых распространенных направлений действия механизма текстового словообразования – актуализация словообразовательной структуры слова, заключающаяся в употреблении “в одном тексте ряда разнокоренных слов, относящихся к одному словообразовательному типу” [2, с. 167].

В прозе Мандельштама данный прием представлен довольно ярко. Так, на его основе могут выстраиваться ряды синонимов, контекстуальный характер которых поддерживается единым словообразовательным формантом:

Чтоб успокоиться, он обратился к одному неписанному словарю, вернее – реестру домашних словечек, вышедших из обихода (84);

“Еще” и “уже” – две светящиеся точки ламарковской мысли..., сигнальщики и застрельщики формообразования (123).

Иногда синонимический ряд в прозе Мандельштама “по инерции словообразовательной модели” [2, с. 170] включает в свой состав новообразование, семантическая структура которого “пытается соответствовать” смыслу окружающих слов:

*...Такою речь я вел с самим собой, едучи в седле по урочищам, кочевбищам и гигантским пастбищам Алагеза (128). Суффикс **-бищ-** (**-ищ-**), участвующий в создании окказионализма *кочевбище*, в данном случае объединяет цепочку слов семей “место, участок пространства”.*

*Эти морщинки... гуляли на лбу ходуном, хорохором и ходором (113). Адвербиализированные единицы *ходуном* и *ходором* “провоцируют” появление новообразования *хорохором* (от глагола “хорохориться”), которое воспринимается как их синоним (Ср. у В.И. Даля “обоснование” синонимии: “Ходором... ходить // расходиться, ...кричать, браниться, хорохориться” [1, с. 557]).*

Ряд однородных членов, объединенных общей словообразовательной структурой, может иметь и ярко выраженную градиционную направленность:

Спелые...ягоды висели презвучьями, пятивучьями... (112).

Активное участие в актуализации словообразовательной структуры слова в прозе Мандельштама принимают суффиксы субъективной оценки. Несмотря на различия в своем составе (обусловленные, в основном, особенностями производящего слова), данные суффиксы, присутствующие в ряде обозначений в одной фразе, выполняют функцию элемента, объединяющего текст:

Время в музее обращалось согласно песочным часам. Набегал кирпичный отсевичек, опорожнялась рюмочка, а там из верхнего шкапчика в нижнюю склянницу та же струйка золотого самума (118).

Нанизывание слов с уменьшительными суффиксами может приобретать в тексте Мандельштама и иронически-саркастический оттенок. Такова тональность вариаций темы суда в “Четвертой прозе”:

Жестяные повесточки под подушечку! Сорок шестой договорчик вместо венчика и сто тысяч зажженных папиросочек заместо свечечек... (98).

Приемом, противоположным актуализации словообразовательной структуры слова, является “использование в одном контексте ряда слов, произведенных от одной и той же базы, но относящихся к разным словообразовательным типам” [2, с. 171]. Отношения, возникающие между подобными однокоренными лексическими единицами, актуализируют эпидигматические (ассоциативно-деривационные) связи слова [7].

Влияние деривационного значения на семантику объединенных общим контекстом родственных слов находит в прозе Мандельштама следующее выражение:

*Аштаракская церковка самая обыкновенная и для Армении смиренная. Так – церквишка в шестигранной камиллаве... (127). Различный словообразовательный формант противопоставляет данные существительные по эмоционально-экспрессивной окраске: уменьшительный суффикс **-овк-** меняется на суффикс **-ушк-**, тоже уменьшительный, но имеющий дополнительный пренебрежительный оттенок.*

*Как хорошо, что вместо лампадного жреческого огня я успел полюбить рыжий огонек литературной злости (48). Противопоставление производного слова производящему – существительного-метафоры *огонь* своему суффиксальному образованию *огонек* связано с анти-*

тезой в рамках главки “Шума времени” “В не по чину барственной шубе” – “литература-храм – литература-дом, род” [4]. Уменьшительный суффикс **-ек-** – это и обозначение домашнего уюта литературы-“семьи” (это не огонь литературы-“храма”), и едкая, с “солью”, с “приправой”, “злость”, определяющая хорошую литературу.

У отца совсем не было языка, это было косноязычие и безъязычие (20). Элементы *косн-* и *без-* под влиянием выражения “не было языка” становятся синонимичными и придают данным словам статус контекстуальных синонимов.

Сон мурует тебя, замуровывает... (132). Суффиксальное образование глагола “замуровать” выполняет функцию градационного усиления действия.

Различия в словообразовательной структуре слова иногда являются показателем его принадлежности к тому или иному стилю речи. Так, противопоставление суффиксов **-иц-** и **-ј-** в существительных *левица* и *пелуэня* (61) носит стилистический характер (нейтральное – разговорное).

Ассоциативно-деривационные отношения между однокоренными словами могут возникать и тогда, когда одно из них является новообразованием. В этой ситуации узуальное слово начинает выполнять функции пояснения (контекстного “обоснования”) и актуализации словообразовательной структуры окказионализма. Приведем пример:

Составлять номера Гольдбергу помогал наемный юноша, небесно-поэтической наружности. Этот старый банкир с шиллерообразным своим помощником... трудился над... журналом... Состоявший при нем Шиллер, видимо, его морочил (39). В данном случае производящее слово и производное новообразование поясняют друг друга по принципу “обратного” обоснования: наименование *шиллерообразный*, формально мотивируемое именем собственным, здесь, ассоциативно поддерживаемое эпитетом “небесно-поэтический”, само обуславливает появление существительного *Шиллер*. Обратный порядок следования членов словообразовательной пары имеет ярко выраженный игровой характер (что подчеркивается и контекстным окружением слова *Шиллер*, в частности сочетанием его с разговорным глаголом “морочил”).

Стилистика игры – важная составляющая поэтики Мандельштама, обращенная в данном случае к деривационному аспекту лексических единиц, – лежит в основе и следующих фраз:

Конный памятник Николаю I... обхаживал... гренадер, зиму и лето в нахлобученной мохнатой бараньей шапке. Головной убор, похожий на митру, величиной чуть ли не с целого барана (8);

Портной Мервис жил на Монетной, возле самого Лицея, но шил ли он на лицеистов, был большой вопрос... (61);

Страх берет меня за руку и ведет... Я люблю, я уважаю страх. Чуть было не сказал: “с ним мне не страшно!” (86).

Эпидигматические связи слов в прозе Мандельштама могут актуализоваться и в результате каламбурного наложения смыслов при употреблении многозначной единицы:

Пески, где он жил, были Сахарой... (65). Каламбур возникает вследствие объединения в одном наименовании двух слов: имени собственного Пески – названия района Петербурга – и имени нарицательного “пески” в значении “большие пространства, покрытые песком”; именно это второе значение и обуславливает появление образа пустыни Сахары.

Эпидигматика тесно связана с особенностями звуковой организации лексической единицы, ибо “звуковая

форма слов не воспринимается говорящими как что-то условное, внешнее по отношению к содержанию слова” [7, с. 201]. Именно этот факт позволяет говорить о действительных деривационных отношениях между словами “как по линии смысловых ассоциаций, так и по линии словообразовательных (и шире – вообще фонетических) сближений” [7, с. 198].

Исходя из этого столкновение в определенном контексте слов, близких лишь по форме, – то, что лежит в основе паронимазии, каламбура, – также представляет интерес для исследования. К тому же “подлинными отношениями производности и сближения, основанные на случайных звуковых совпадениях, не разделены в самом языке четкой границей” [7, с. 200].

В прозе Мандельштама на подобных звуковых сближениях основано, например, каламбурное обыгрывание фамилии Мравьян, ведущее к появлению однокоренных образований, имеющих в качестве производящего слово *муравей*:

Был у меня покровитель – нарком Мравьян-Муравьян – муравьиный нарком из страны армянской... Умер мой покровитель Мравьян-Муравьян. В муравейнике Эриванском не стало черного наркома (93).

Сочетание в мандельштамовском тексте слов, имеющих одинаково звучащие корни, ведет к игровому раскрытию их внутренней формы, вызывает эффект этимологического родства:

Уважаемые романес с Тверского бульвара! Мы с вами вместе написали роман, который вам даже не снился (97);

[О глухоте] Голова по-армянски: глух’... Тот же корень, что по-русски... А яфетическая новелла? Пожалуйста. Видеть, слышать, понимать – все эти значения сливались когда-то в одном семантическом пучке... Понятие головы вылепилось десятком тысячелетий из пучка туманностей, и символом ее стала глухота (106);

Я растягивал зрение, как лайковую перчатку, напяливал ее на колодку – на синий морской околодок (118);

Я не боюсь бессвязности и разрывов.

Стригу бумагу длинными ножницами...

Марать – лучше, чем писать...

Рисую Марата в чулке.

Стрижей (75). Идея “бессвязности”, “разрыва”, пронизывающая художественную ткань “Египетской марки” [6], реализуется в данном случае и на уровне представления текста в виде строк-предложений, и лексически – повтором омонимичного корня в начале и в конце (-стриг- – -стриж-). Пара *марать* – *Марат* паронимически также соотносима с (египетской) *маркой* – героем Парноком [6, 47]. В результате мотив “склеивания”, фрагментарности косвенно присутствует и в паронимах *марать* – *Марат* – *марка*. А существительное “марка”, по замечанию О. Ронена, объединяет в результате метатезы прозвище Парнока (“египетская марка”) со словом “комарик” (Ср.: *Комарик* *звенел*: – *Глядите, что случилось со мной: я последний египтянин – я плакальщик, пестун, пластун – я маленький князь-раскоряка – я нищий Рамзес-кровопийца – я на севере стал ничем...*) [5, с. 30]. Само имя *Парнок* связано, на основе паронимазии, со словом *парнокопытные*: “...Имя героя (Парнок) и его клочки (*овца, лакированное копыто*) представляют собой метонимическое расщепление слова *парнокопытное* (Ср. в “Четвертой прозе”: “*Я пришел к вам, мои парнокопытные друзья...*”)” [5, с. 30].

На морфемном уровне паронимазия в текстах Мандельштама связана с актуализацией “ложного” членения слова:

[О родословной Парнока] А капитан Голядкин? А коллегские ассессоры?... Все эти люди, которых спус-

кали с лестниц..., все эти бормотуны, обормоты в раз-
махайках... (84);

Вместо живых лиц вспоминать слепки голосов.
Ослепнуть. Осязать и узнавать слухом (44);

[О творчестве Матисса] Уж эти мне ковровые
шахматы и одалиски! Шахские прихоти парижского
мэтра!(119)

На приеме параномазии в прозе Мандельштама мо-
жет быть основано и сопоставление корней слов, близких
по звучанию, но различающихся звуковым составом.

Две черствые липы, оглохшие от старости, поды-
мали на дворе коричневые вилы... Что гром, что бром –
им было безразлично (108);

В дупле комода хранился диплом университета
(128);

...Шестилетнего Бетховена..., вооруженного глухо-
той, вытalkingали на лестницу. Ему хотелось... крик-
нуть: “кухарка тоже глухарь” (80).

Более сложные случаи актуализации ассоциативно-
деривационных отношений между словами представлены
в прозе Мандельштама следующими примерами:

Иногда конь наибался к траве, и шея его выра-
жала покорность упрямянам, народу, который старше
римлян (130). Оксюморонно сочетаясь с существитель-
ным покорность (покорный – упрямый), окказионализм
упрямяны, образованный по аналогии со словом рим-
ляне, актуализирует словообразовательный тип в данной
паре (суффикс -лян- со значением “житель”), а также
способствует возникновению каламбурных связей на ос-
нове звуковых соответствий.

Чем была матушка филология и чем стала! Была
вся кровь, вся нетерпимость, а стала пся-кровь, стала –
все-терпимость (94). Параномазия підчеркиває в
данном случае противопоставление характеристик лите-
ратуры: словосочетание “вся кровь” становится польским
ругательством “пся-кровь”, словосочетание “вся нетер-
пимость” – окказионализмом “все-терпимость”.

Таким образом, словообразовательная связь лекси-
ческих единиц осуществляется в прозе Мандельштама в
двух основных аспектах – с одной стороны, это актуали-
зация единой словообразовательной структуры нахо-
дящихся в одном контексте разнокоренных слов, с дру-
гой стороны, это развитие эпидигматических отношений
между однокоренными словами.

“Нанизывание” слов, образованных по одной моде-
ли, столкновение деривационных значений родственных
и одноструктурных слов, порождающее отношения анто-
нимии, синонимии, градации, а также “случайные” зву-
ковые сближения, лежащие в основе параномазии, ка-
ламбура, – все подчинено общей игровой стилистике, вы-
держанной часто в ироническом ключе.

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка :
в 4 т. – Т. 4. – М., 1982.
2. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М.,
1992.
3. Мандельштам О.Э. Сочинения: в 2 т. – Т. 2. Проза. – М.,
1990. Текст цитируется по этому изданию; страница указы-
вается в круглых скобках.
4. Мельникова Е.М. Сквозные образные параллели в прозе
О. Мандельштама // Рациональное и эмоциональное в языке
и речи: средства художественной образности и их стилис-
тическое использование в тексте. – М., 2004. – С. 61–64.
5. Ронен О. Поэтика Осипа Мандельштама. – СПб., 2002.
6. Фатеева Н.А. Контрапункт интертекстуальности, или Интер-
текст в мире текстов. – М., 2000.
7. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики
(на материале русского языка). – М., 1973.

ПОНЯТТЄВИЙ ОБСЯГ ТЕРМІНА “АКСІОЛОГІЯ” В СУЧАСНІЙ ТА ІСТОРИЧНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Мельничук Ольга

У сучасному науковому дискурсі категорія аксіології є предметом зацікавлення багатьох дослідників у різних наукових галузях – філософії, лінгвістики, логіки. Кожен із них по-новому підходив до визначення цієї категорії, засобів її вираження, вивчав різні аспекти.

Зазначимо, що філософський напрямок досліджень репрезентований у працях Р.Г. Лотце, Г. Ріккєрта, О. Лосєва, М. Бердяєва, М. Шелєра, Х. Плесєра, В. Штерна, В. Тугарінова, О. Дробницького, В. Василенка, К. Клаксона, К. Яспєра, С. Бойко та ін. Дослідники історично актуально (відповідно до філософської школи, течії) обґрунтували підхід до визначення категорії аксіології та структурування її основних складників. Як відомо, традиційно виділяють окремі напрями наукових досліджень, що стосуються філософського погляду на аксіологію. Це “класичні” праці з філософської теорії цінностей (Р.Г. Лотце, Г. Ріккєрт, О. Лосєв, М. Бердяєв) [5; 6], культурології і філософії людини, безпосередньо пов’язані з категорією аксіології (М. Шелєр, Х. Плесєр, Ф. де Сосюр, Ф. Брєнтано, В. Штерн) [9]. Спільним підходом у них було те, що проблема аксіології пов’язувалась із проблемою пізнання людиною буття як системою організованих цінностей. Крім цього, досліджувалися евристичні можливості аксіології в пізнанні культури в цілому (Н.З. Чавчавадзе, Ю.М. Давидов, П.В. Гурєвич, В.П. Сєржантов, С.В. Пролєєв), її соціологічні (О.О. Ручка, І.Т. Фролов, В.С. Бакіров), психологічні (О.М. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн, Б.І. Додонов, Д.М. Узнадзе), філософсько-антропологічні (В.П. Сєржантов, В.Ш. Сабіров, М.М. Трубников) аспекти. Окрему групу становлять дослідження соціальних філософів, культурологів та антропологів (К. Клаксон, Е. Фромм, М. Гайдеггер, К. Яспєрс і т.д.), які використовували іншу методологію пізнання культури.

У логіці аксіології розглядається як окремий розділ неокласичної логіки, який має назву логіка оцінок (аксіологічна логіка) і виражається у значеннях “гірше”, “добре”, “краще”, “погано”, “байдуже” тощо (зауважимо, що такі значення не є диференційними для лінгвістичної аксіології, вони варіюються на оцінній шкалі у межах двох її головних значень “добре”/“погано”). Серед досліджень у царині логіки визначальними, на нашу думку, є дослідження О. Івіна (єдність істини і цінності), І. Оніщенко (аксіологія як логіко-філософська категорія).

Аксіологія у сфері лінгвістичних досліджень познана різнофункціональними підходами до її термінологічної диференціації (категорія аксіології, аксіологічність, категорія оцінки, дефініції, структури, класифікації, зв’язків і взаємовпливів лінгвістичної аксіології, філософської аксіології та логіки оцінок. Зокрема, лінгвістична аксіологія досліджується у логіко-семантичному (Н. Арутюнова, О. Вольф, О. Трунова, В. Федосєєв), семантико-прагматичному (Т. Космеда, Т. Маркєлова) та комунікативному (Н. Гуйванюк, Н. Іваницька, Д. Перрі) аспектах. Ці підходи стали теоретичною основою нашої роботи. Крім того, важливим є історичне продовження аналізу категорії аксіології, оскільки поняттєвий обсяг терміна “аксіологія” збігається в сучасній та історичній лінгвістиці, проте оцінки та засоби їх вираження варіюються відповідно до історичного зрізу функціонування оцінного значення. Така багатаспектність дослідження

аксіології засвідчує взаємозумовлене з'ясування оцінних значень у різних сферах наукового знання.

У сучасній та історичній лінгвістиці існує проблема класифікації типів оцінок, адже класифікації, запропоновані різними лінгвістами, потребують додаткового вивчення та уточнення, оскільки їх необхідно співвіднести з об'єктивними і суб'єктивними чинниками, що зумовлюють виявлення оцінки. Варто зазначити, що оцінне ставлення мовця до світу формується під впливом різних чинників.

Оцінки, породжені індивідом, зазвичай засновані на поляризованій опозиції хороший / поганий, де “хороший – той, який відповідає ідеалізованій моделі макро- та мікросвіту й усвідомлюється як мета існування людини та її діяльності, поганий – той, який не відповідає цій моделі” [7, с. 7].

Подібну складну модель оцінок ми проектуємо на лінгвістичну аксіологію. Відмінність у такій моделі, чи структурі оцінок, полягає в різних засобах вираження та відмінних умовах, що зумовили появу оцінки та її накладання на певний шаблон. Категорію аксіології не можна репрезентувати та трактувати окремо лише з лінгвістичної позиції. Вона постійно перебуває у взаємозв'язках і взаємовпливах з філософською аксіологією чи аксіологією логіки. Зокрема, оцінки з царини філософії співвідносяться з лінгвістичними за диференційними характеристиками суб'єктивності, історичної зумовленості, залежності від певної норми і т. д. Оцінка завжди пов'язана з людиною, тому аксіологія є універсальною категорією, крім того, інтердисциплінарність передбачає взаємозв'язки та взаємовпливи, що поширюються і на категорії, які утворюють їхню структуру. У сукупності це формує цілісне, системне сприйняття індивідом явищ навколишньої дійсності.

Істотно, що аксіологія – це суб'єктивно нормована оцінка (“добре/погано”) індивідом (суб'єкт оцінки) певних матеріальних або духовних складників реального чи духовного світу (об'єкт оцінки), яка трансформується в його мові та накладається на оцінну шкалу. Наприклад, щоденна оцінка суб'єктом погоди матиме навіть двосторонню суб'єктивність: в широкому розумінні, окремий індивід по-різному оцінюватиме дощ (один за допомогою оцінки “добре”, а інший – “погано”), у вузькому розумінні, така варіативність можлива і на рівні свідомості одного суб'єкта, тобто можливість оцінки того ж явища як “добре”, так і “погано”.

Як ми вже зазначили, категорія аксіології зазвичай суб'єктивна, що зумовило інтерес до неї антропозорієнтованих наук. Зокрема, з погляду прагмалінгвістики Т. Космеда визначає категорію аксіології так: “це така думка про предмет, яка виражає його характеристику з огляду на категорії цінності, а цінність – це будь-який предмет певного зацікавлення, бажання, прагнення тощо” [4, с. 5]. Крім того, дослідниця акцентує увагу на функціонуванні цієї категорії на різних історичних зрізах, що засвідчує послідовний розвиток аксіології.

Зазначимо, що фактично дослідження аксіології не представлені в історичній лінгвістиці. Такий погляд є важливим для нашої роботи, адже історична зумовленість є однією з диференційних особливостей категорії аксіології. Крім того, суб'єктивна характеристика оцінки без історичної реконструкції зумовлює певні труднощі для її розуміння. Ще однією визначальною рисою аксіології є залежність від певної норми (суспільної, релігійної, політичної і т. п.), яка варіюється на різних історичних зрізах, що є ще одним підтвердженням актуальності аналізу аксіології в історичній лінгвістиці. Такий підхід потребує детальнішого розгляду, що є перспективою нашого дослідження.

Важливим є історичне розуміння категорії аксіології, сформульоване визначними історичними постатями, такими як Лаврентій і Стефан Зизанії, Мелетій Смотрицький, Йова Борецький, Кирило Ставровецький, Памва Беринда та ін. (діячі братських шкіл) (“пов'язують оцінку з інтенціональними гедоністичними дефініціями, репрезентуючи її в антропоцентричному ракурсі: від людини – до світу.”), Г. Сковорода (“поняття добра через концепт щастя (задоволення) – стан незалежності та душевного спокою і подолання бентежних пристрастей “злої волі” середина людини.”), О. Потебня (“оцінка виявляється на різних мовних рівнях.”), І. Франко (“оцінка пов'язана з законами психіки, асоціативними образами, з духовністю та ментальністю.”), Д. Овсянко-Куликовський (оцінка – явище аперцепції) та ін. Загалом оцінка постає як “свідчення ступеня пізнаності світу” [4, с. 15].

Для цілісного розуміння аксіології необхідно усвідомити, обґрунтувати і, найголовніше, систематизувати різні класифікаційні схеми цієї категорії. Найпершою ґрунтовною класифікацією оцінок за типами об'єктів вважається класифікація фінського дослідника фон Врігтома у праці “Різновиди добра”. Вона стала підґрунтям для багатьох досліджень лінгвістів у царині лінгвістичної аксіології, зокрема Н. Арутюнової, О. Вольф, Т. Космеди та ін. За дослідником, функціонують такі типи оцінок: 1. Інструментальна (оцінка знарядь, інструментів); 2. Технічна (оцінка здібності, майстерності); 3. Оцінка сприятливості (спрямованість на досягнення позитивного ефекту); 4. Медична (оцінка функцій органів тіла та можливостей розуму); 5. Утилітарна (оцінка корисності, придатності); 6. Гедоністична (оцінка задоволення). У структурі цієї класифікації помічаємо певні аналогії у філософії. Це є додатковим підтвердженням системності та взаємозв'язку категорії аксіології з погляду різних галузей наукового знання.

У науковому дискурсі існує інший підхід до типології оцінок. Зокрема, в основу класифікації оцінних значень Н. Арутюнової покладена взаємодія суб'єкта оцінки з її об'єктом. Учена акцентує увагу на трьох групах частково оцінних значень: 1. Сенсорні; 2. Сублімовані; 3. Раціоналістичні оцінки [1], які поділяються на субкатегорії, виражені в мові найчастіше прикметниковими формами. За визначенням Н. Арутюнової, оцінні значення “характеризують зв'язок між навколишнім світом і його ідеалізованою моделлю” [1, с. 29].

Подібну класифікацію запропонувала дослідниця О. Вольф, яка структурувала категорію аксіології, визначаючи суб'єкт оцінки (індивід, соціум, частина соціуму), об'єкт оцінки (предмет, явище чи особа дійсності), власне оцінку (оцінний предикат), предмет оцінки (співрозмовник), оцінну шкалу (порівняння зі стандартом), оцінний стереотип (еталон, зразок норми), підґрунтя оцінки (критерій, мотив оцінки) [3].

На думку О. Вольф, типологія оцінок охоплює: I. Сенсорні оцінки: 1. сенсорно-смакові (гедоністичні); 2. психологічні: інтелектуальні; емоційні. II. Сублімовані, або абсолютні: 1. естетичні; 2. етичні. III. Раціоналістичні: 1. утилітарні; 2. нормативні; 3. телеологічні.

Зважаючи на різні підходи дослідників до класифікації аксіології і її дефініції, можемо зробити висновок і про систематизацію аналізованих нами типів оцінок. Зокрема, вважаємо за необхідне функціонування багатоаспектної класифікації типів оцінок з урахуванням основних чинників виникнення оцінки та сфер її функціонування. Різні типи оцінок необхідно класифікувати та репрезентувати за такими критеріями:

- за протиставленням суб'єктивність/норма: індивідуальні та загальнопорядковані (напр. “прекрасна/класична” музика);

- за часом функціонування: сучасні та актуально-історичні (напр. війна – “погано/необхідно”);
- за рецепцією факту, явища та ін., що породжує оцінку: чуттєві, інтелектуальні, емоційні (напр. книга – “цікава/повчальна/неперевершена”);
- за сферою спрямованості оцінки: суспільні, релігійні, побутові;
- за об’єктом оцінки: естетичні, етичні;
- за вектором оцінної шкали: позитивні, нейтральні, негативні (напр. “добре/байдуже/погано”).

Оцінка входить до семантичної структури слова як одиниці мови і вказує на оцінність предметів та явищ. Дослідники традиційно виокремлюють два типи оцінних значень: загальнооцінні та частково оцінні [1, с. 7]. Перші – це прикметники *хороший (гарний)* і *поганый*, що вказують на категоричну, повну, загальну оцінку об’єкта. Другий тип включає значення більш звуженої сфери, тобто фактично якогось одного аспекту об’єкта оцінки з погляду аксіологічної характеристики, наприклад: *талановитий, інтелігентний, нахабний*. О. Вольф зауважила, що оцінка може встановлюватися за найрізноманітнішими ознаками (“істинність/неістинність, важливість/неважливість...”), але основна сфера значень, які зазвичай відносять до оцінних, пов’язана з ознакою “добре/погано” [3, с. 8]. У цьому контексті наголошуємо, що оцінки “добре/погано” є універсальними, решта оцінних значень є репрезентантами однієї з них, тому диференціацію додаткових оцінних значень вважаємо недоцільною. Наприклад, оцінки “цікавий/нецікавий” або “освічений/неосвічений” накладаються на універсальну аксіологічну структуру “добре/погано”, а тому не потребують статусу визначальних оцінних значень.

Одним з елементів структури оцінки є аксіологічна шкала. Відповідно, точкою відліку вважається “середня”, “нейтральна” або “нульова” оцінка, тобто “ставлення суб’єкта, його оцінна кваліфікація має різний характер і варіює від простої констатації наявності даних властивостей в об’єкта до позитивного / негативного ставлення до них” [3, с. 5]. Отже, нульова оцінка “виражає байдуже ставлення носіїв мови до ознак референта, входить як семантичний компонент у структуру значення слів, що містять норму якої-небудь якості, ознаки, і служить фоном, щодо якого сприймаються оцінні відхилення в ту чи іншу сторону” [8, с. 3].

Значимо, що, попри відмінності у трактуванні категорії аксіології різними лінгвістами, спільним є формулювання оцінки як наслідку свідомої чи несвідомої взаємодії між людиною та світом. Фактично індивід переносить на оцінну шкалу те, що має здатність сприйняти, і продукує відповідну оцінку на різних мовних рівнях.

Істотно, що формування оцінки відбувається під впливом різних чинників: історичних, суспільних стереотипів, реалій, особистих уявлень та особливостей суб’єкта оцінки. Отже, оскільки оцінка завжди породжується суб’єктом оцінки, тобто окремим індивідом, у якого сформовані універсальні уявлення, погляди, картина світу, то і, на перший погляд, найбільш об’єктивна оцінка завжди буде суб’єктивною.

Отже, можемо зробити висновок, що аксіологія у структурі лінгвістичного знання – універсальна категорія, яка перебуває у взаємозв’язках і взаємовпливах з її філософським та логічним потрактуванням. Лінгвістичний інтерес до аксіології зумовлений антропологічною та інтердисциплінарністю. У класифікації аксіології варто врахувати комплекс чинників, що стосуються суб’єкта, об’єкта, причин виникнення, часу, сфери функціонування та спрямованості оцінки. Для нашого дослідження актуальною є класифікація, що враховує різні чинники виникнення та функціонування оцінки. Основ-

ними оцінними значеннями є поляризовані “добре/погано”, що стосуються епістемічного суб’єкта і є релятивними.

Категорія аксіології потребує цілісного вивчення та систематизації з урахуванням історичності, що є перспективою наших наступних досліджень.

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка, событие, факт / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Бойко С.М. Дослідження української національної самосвідомості. Аксіологічний підхід // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2005. – № 46. – С. 77–82.
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф ; отв. ред. Г.В. Степанов. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
4. Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01 / Космеда Тетяна Анатоліївна ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2001. – 32 с.
5. Лосев А.Ф. Очерки античного символизма и мифологии / А.Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1993. – 959 с.
6. Лотце Г. Основания практической философии. Пер. с нем. Я. Огуса, 1882: Февраль / Г. Лотце // Юридический вестник: Февраль. Издание Московского Юридического Общества. – М. : Тип. А.И. Мамонтова и К^о, 1883, № 2. – С. 349–356.
7. Онищенко І. В. Категорія оцінки та засоби її вираження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Онищенко Ірина Володимирівна. – Д., 2005. – 19 с.
8. Проскуркіна С. Репрезентація оцінки в мікро-тексті / С. Проскуркіна, Н. Василькова // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. пр. – Вип. 10. – Херсон : Айлант, 2001. – С. 55–58.
9. Штерн В. Персоналистическая психология / В. Штерн // История западной психологии. – М., 1989.

УКРАЇНСЬКЕ ДІЄСЛОВО ЯК САМОБУТНІСТЬ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Микитюк Оксана

Актуальність дослідження полягає в необхідності відтворити мовно-етнічну картину світу, що відмінна для кожного народу. Ще В. фон Гумбольдт стверджував, що різні мови – це не різні позначення однієї і тієї ж речі, а різне її бачення. “Мова своєрідно “змушує” людину засвоювати світ; це той будинок, що його... людина, ніби равлик, приречена нести на собі і через його вікна бачити світ, сприймати і засвоювати його” [13, с. 22]. Відтак слова відтворюють процес формування лексичного складу мови, який є своєрідним кодом народу, засобом сприйняття та розуміння світу.

Метою статті є показати самобутність українського дієслова та простежити особливості його вживання у працях провідних мовознавців [1; 5; 6; 7; 8; 9; 11; 13; 14]. Відтак мовну картину світу засвідчують:

1. **Скорочені дієслівні форми**, давність яких засвідчена II тис. до Р.Х. Наприклад, з Праукраїни походить дієслово *ap*, що “законсервувалося у значенні *орати (ap+a+mi)*, чи дієслово *над*, котре означало *надати (над+a+mi)*” [4, с. 224]. Відсутність особової флексії 3-ї особи в дієсловах різних класів фіксують найдавніші пам’ятки: Супральський рукопис (XI ст.), Зографське Євангеліє (XI ст.), Ассеманійове Євангеліє (XI ст.), Остромирове Євангеліє (1056–1057 рр.), Святославів збірник (1073 р.) та ін., що “виразно свідчить про поширеність цього явища в живій народній мові” [2, с. 284]. Подібні “прадавні дієслівні форми маємо і в українських язичницьких обрядових піснях: *Бігме не дам, бо ся матінки бою, Не бер собі гордой відівнонь, Возь собі панну...*” [4,

с. 224]. Скорочені дієслівні форми зберігають закарпатські та гуцульські говори, поширені вони і в багатьох південно-східних говорах (наприклад, Полтавщини, Слобожанщини).

2. **Різноманітні словотвірні моделі**, приміром, дієслово можна утворити від числівників (*два – двоїтися*), від вищого ступеня прикметників (це специфіка української мови) (*довший – довшати*), від вигуків (*ой – ойкати, кукуріку – кукурікати*), від звуконаслідувальних слів (*бах – бахкати, бульк – булькати, булькотіти, шу-шу – шушукати*).

Специфічно українськими є інфінітивні утворення з суфіксами пестливості *-тк(и), -точк(и), -тоньк(и), -тун(і), -тунечк(и), -тусечк(и)*: *їстки, їсточки, їстоньки, спатуні, спатусечки, спатунечки, сістоньки* тощо.

3. **Кількісні показники**, позаяк дієслово – найбільша та найчастіше вживана частина мови. “Польська дослідниця Діана Вечорек, вивчаючи українське дієслово, виявила таке цікаве явище, як “одієслівлювання”, розуміючи під цим органічну здатність українців усе бачити в динаміці, русі і передавати це дієсловом” [13, с. 204], тому, наприклад, заголовок роману Я. Парандовського “*Nebo w płomieniach*” по-українському буде не “Небо в полум’ях”, а “Небо пломеніє”.

4. **Здатність одієслівлювати різноманітні явища дійсності**, бо “дієслово втягує предикативні слова іменних частин мови і демонструє справедливість і перспективність ідеї О. Потебні про існування в мові загальної тенденції до вербалізації імен” [3, с. 19]. Порівняймо: *зелена трава* (статична ознака) і *трава зеленіє* або *зеленішає* (триває процес наростання динамічної ознаки).

За допомогою українського дієслова (без допоміжних слів) можна навіть утворити логічно завершений текст, наприклад, епізод з життя: *Вчилася, хотіла, шукала, спала, мріяла, терпіла, починала, закінчувала, вірила, обманювала, читала, слухала, ходила, не знала, поспішала, подобалася, плакала, раділа, посміхалася, бігала, розмовляла, запитувала, боялася, наважувалася, думала, вірила, сподівалася... Полюбила* (О. Пустовойт).

5. **Самобутні форми зворотньо-середнього стану**, які часто є порушенням мовної норми: *бюджет засвідчується Прем’єром, курсова робота пишеться студентом, підписується завідувачем* (замість правильних форм *Прем’єр засвідчує бюджет, студент пише курсову роботу, завідувач підписує*). Зовсім не властиві українській мові (на думку, приміром, О. Курило [7, с. 88]) конструкції, які скеровують читача чи слухача в русло дії, виконуваної сама по собі, бо, наприклад, якщо *злочинці розшукуються* (тобто самі себе шукають), то їх ніколи і не знайдуть. Порівняймо: *оголошується такий порядок денний, планується робота секцій, нині вживаються всі можливі заходи, якість гарантується, що стосується справи* (правильно: *оголошуємо такий порядок денний, заплановано (плануємо...) роботу секцій, нині вживаються усіх можливих заходів, якість гарантовано (гарантуємо), щодо справи (стосовно до справи)*).

Мовознавці зазначають, що в наукових та офіційно-ділових текстах відчутно зловживають формами на *-ся (-сь)*. Наприклад, “тільки на одній – 406 сторінці коментарів до 48 тому 50-томного видання творів І. Франка із 45 дієслівних моделей 20 побудовано таким чином: об’єкт, на який спрямована дія, подано у формі називного відмінка, але назви самого джерела дії, тобто логічного підмета, немає. Кілька прикладів: *дата береться в дужки; вислови не завжди пояснюються; у змісті зазначаються сторінки; лист друкується вперше; характеризується адресат*. Відзначимо, що у мовленні самого Франка такі вислови поодинокі” [13, с. 98]. Таке ненормативне явище пояснюють політичним втручанням у внутрішню структуру української мови упродовж усього радянського часу,

накидання поневоленої мови тих форм, що є в мові-загарбниці, відтак готові блоки російських канцеляризмів заповнили українські тексти, творчячі інтерферентні помилки. До речі, “Український правопис” також подає чимало ненормативних форм, наприклад, *крапка (кома) ставиться, велика літера пишеться* і т. д., хоча нормативним є: *крапку (кому) ставимо, велику літеру пишемо*.

6. **Особливі форми наказового способу**, або імперативу. Приміром, закінчення *-мо* в 1-й особі множини теперішнього і наказового способу (*скажемо, зробимо; скажімо, зробімо*) є в пам’ятках XI-XII ст., що походять з південної Русі. Проте часто вживані нині форми *давайте знайомитися, давайте зробимо, давайте прочитаємо* є порушенням норми літературної української мови. Лексема *давайте* може бути вживана лише в прямому значенні, наприклад: *Давайте дітям садовину й городину*. Нормативними є конструкції *будьмо знайомі, зробімо, прочитаймо*. Показовою є конструкція християнської відповіді (до *Христос рождається!*): *Славімо його!*, а не *давайте славимо*.

Дієслово наказового способу може мати при собі частки *бо і но*, які пом’якшують висловлювання, надають йому інтимності, невимушеності: *перегляньте-но, не звойкай-но, зроби-бо* (*А дай-но вогню – люльку закурити* (М. Коцюбинський)).

Дієслова недоконаного виду наказового способу звучать менш категорично, ніж дієслова доконаного виду. Порівняймо: *Приходьте і виконуйте роботу і Прийдіть і виконайте роботу*.

Ілюзію спільної дії (за участю адресата й адресанта) створює форма 1-ї особи множини. Порівняймо: *Пане офіцере! Виконайте це завдання до кінця місяця*” і *Пане офіцере! Виконаймо це завдання до кінця місяця*” [12, с. 142]. Проте якщо замість наказового способу вживаємо форму інфінітива, то це посилює наказ: *“Мовчати! Встати!”*.

7. **Дійсний спосіб** особливий в українській мові творенням форми давноминулого часу (*був писав, був говорив*), що присутня в активному вжитку, наприклад: *Ти прийшов був, Спасе, поміж учнів твоїх і мир дав їм, прийди й до нас і спаси нас* (Молитва по обіді); *Що в цьому житті приготував, те в майбутньому візьмеш, а що був посіяв, теє там пожнеш* (І. Вишенський).

Давноминутий час скасував Правопис 33-го року, позаяк советизація мови не дозволяла вживати форми, що не притаманні російській мові. Правопис 1991-го року відновив уживання форми давноминулого часу в українській мові.

8. **Архаїчні (атематичні) дієслова у текстах XI-XIII ст.** часто відтворено за допомогою форми *є*, наприклад: *он є собрав, ми повелінні є* (Ізборник Святослава 1073-го, 1076-го рр.); *іди впрашай є лі Михаль в кельї* (Києво-Печерський патерик).

У сучасній українській літературній мові поряд з нормативною формою теперішнього часу дієслова *бути* (*є*) маємо і давні форми: *єси* (2-га особа однини), *єсть* (3-тя особа множини), *суть* (3-тя особа множини). Наприклад: – *Що ти за сила єси?* – *питали* (П. Тичина); *Я єсть народ, якого Правди сила ніким звойована ще не була* (П. Тичина).

Дієслівна форма *суть* (поряд зі значенням *бути*) набула нового значення (щось найважливіше, *основа*) і є вживаною у низці випадків: *суть справи, розмови, відносин* тощо. Також маємо фраземи зі словом *суть*: *говорити по сути* (себто про головне, не відхиляючись від основної теми), *по сути справи* (насправді, в дійсності).

9. **Активні дієприкметники** ніколи не були характерні для української мови. Проте ці дієприкметники були вживаними в мові старослов’янській (мертвій мові, яка потрапила до нас з Болгарії та Македонії як мова

церкви), згодом їх успадкувала мова російська, а вже як наслідок російщення слова з суфіксами *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*) було впроваджено (за советського часу) в українську мову. Отож з метою деросійщення мови та звільнення її від колоніальних пут потрібно послідовно й неухильно уникання форм активних дієприкметників. “Крім того, багатство української мови полягає в тому, що вона має тисячі способів уникнути невластивих їй форм” [5, с. 153].

Корпус праць з культури мовлення (починаючи від Б. Антоненка-Давидовича) пропонує обходитися без форм активних дієприкметників. О. Пономарів зазначає: “Відсутність в активному вжитку дієприкметників теперішнього часу не вада, а характерна риса сучасної української літературної мови, пов’язана з її народно-розмовною основою” [10, с. 25]. Відтак у граматичній системі української мови замість суфіксів *-уч-* (*-юч-*) найчастіше використовують: *-альн(ий)*, *-увальн(ий)*: *вимірюючий* (правильно: *вимірювальний*), *відбілюючий* (*відбілювальний*), *ізолюючий* (*ізолювальний*); *-н-*: *взаємодіючі* (*взаємодійні*), *профільюючий* (*профільний*); *-ов-*: *випускаюча* (*випускова*); *-лив-*: *обнадіюючі* (*обнадіїливі*), *обтяжуючі* (*обтяжливі*), *-л-*: *скисаюче* (*недоокисле*); лексичні чи описові відповідники: *біжущий* (*рухомий*, *поточний*), *взаємовиключаючий* (*навзаєм несумісний*, *взаємосуперечний*), *зростаюча* (*щораз більша*), *інтегруючий* (*чинник*) (*чинник інтеграції*), *наступаючий* (*приїдеючий*), *співільнюючий* (*розвиток*) (*гальмівний для розвитку*) та іменникові форми: *відпочиваючий* (*відпочивальник*), *керуючий* (*керівник*), *несуча* (*поверхня*) (*поверхня-носії*), *починаючий* (*початківцець*).

Зрештою, є низка правильних синонімічних відповідників для відтворення невластивих для української мови форм активних дієприкметників: *заключне* (*слово*) (правильно: *завершальне*, *підсумкове*, *остаточне*, *прикінцеве* (*слово*)), *знаючий* (*інженер*) (правильно: *тямущий*, *мудрий*, *обізнаний*, *досвідчений* (*інженер*)). Порівняймо: Святослав Караванський [5, с. 177–196] пропонує такі синонімічні відповідники до активних дієприкметників: *багатообіцяючий* – *повен надії*, *перспективний*, *багаторадійний*, *з великими надіями*; *ворогуючий* – *розсварений*, *розбратаний*, *ворожий*, *неприятний*, *супротивний*; *життєстверджуючий* – *оптимістичний*, *сонцелюбний*, *життєствердний*; *захоплюючий* – *захопливий*, *звабливий*, *привабливий*, *знадний*, *знадливий*, *принадний*; *шокуючий* – *здатний приголомшити*, *приголомшливий*, *неймовірний*, *нечуваний*, *моторошний*.

“Російсько-український словник складної лексики” Святослава Караванського подає поодинокі форми дієприкметників з суфіксами *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*): *балакучий*, *гнітючий*, *деручий*, *квітнучий*, *пахучий*, *плакучий*, *разючий*, *ревучий*, *тягучий*, *ядучий*. Зрештою, згадаймо геніальне Шевченкове: *Як реве ревучий*, або ж народна творчість нагадує: *Під лежачий камінь вода не тече*. Крім того, неможливо, наприклад, увести в мовлення слово *ведун* (телевізійних програм), бо слова з цим суфіксом в українській мові мають здебільшого негативний відтінок: *балакун*, *белькотун*, *брехун*, *крикун*, *пустун*, *реготун* та інші. Але такі випадки поодинокі, а велетенська армія активних дієприкметників, уживаних нині, – це наслідок советської політики, що руйнувала питомі українські форми.

10. **Самобутні українські дієслівні форми на *-но*, *-то*** активно функціонують в українській мові; їх часто вживають у всіх стилях мовлення (офіційно-діловому, науковому, художньому). “Маючи глибоке коріння у праслов’янщині та багато спільного з аналогічними формами в інших слов’янських мовах (насамперед з польською), слова на *-но*, *-то* виявляють ідіостетичну специфіку української мови, становлять її характерологічну рису. Російський мовознавець О. Пешковський конструкції на *-но*,

-то, що керують іменником у знахідному відмінку без прийменника, називав улюбленими в українській мові і відзначав, що вони мають величезний синтаксичний потенціал” [13, с. 99].

Але порушенням норми є речення: *досягнуті помітні результати, вступні іспити складені*, позаяк дієприкметник виконує функцію означення, а не присудка. Правильно вжити слова *досягнуті*, *помітні* можна так: *досягнуті результати всіх задовольнили, складені вступні іспити були цікавими*. Проте форми на *-но*, *-то* характерні для речень, у яких повідомляють про результати певних дій; дійова особа в таких реченнях відсутня: *заяву засвідчено, порядок денний ухвалено*. Однак якщо є вказівка на виконавця дії, то форми на *-но*, *-то* є грубим порушенням мовної норми, наприклад: *Верховною Радою прийнято постанову* (правильно: *Верховна Рада ухвалила постанову*, *рекомендовано* *Вченою радою* (*Учена рада рекомендувала*), *українською мовою фільм озвучено студією 1+1* (*фільм озвучила студія 1+1* (або: *фільм озвучено на студії 1+1*)).

Доречними і досконалими є форми на *-но*, *-то* у конструкціях: *Наорано, насіяно, та нікому жати* (Нар. тв.), *Послулим душам велено хропти: Кого улещено дарами, кого утоплено в крові* (Л. Костенко). *Підприємство відкрито. Якість гарантовано. Передплату продовжено*.

Олена Курило, цитуючи В. Сімовича, наголошувала [7, с. 53], що немає потреби для минулого часу вживати форму на *-но*, *-то* з дієсловом *було* (наприклад, *було зроблено*), позаяк сама форма на *-но*, *-то* (*зроблено*) вже є вказівником минулого часу.

11. **Самобутні дієприслівники**, щодо яких Б. Антоненко-Давидович зазначає, що наша класична література й живе народне мовлення, пісні, казки, прислів’я, приказки й приповідки рясніють дієприслівниками: *Не кайся, рано вставши, молодим оженившись* (М. Номис). Форми на *-учи* (*-ючи*), *-ачи* (*-ячи*), *-вши*, *-ши* характерні для української мови, вони роблять текст динамічним, допомагають позбутися віддієслівних іменників (на зразок: *після підписання, перед прочитанням, для забезпечення*), які є наслідком калькування російських словосполук. Порівняймо, форми дієприслівників засвідчують класичні зразки українського письменства (твори Т. Шевченка, М. Вовчка, П. Мирного, М. Старицького та ін.: *Не сіявши, не оравши, не буде жито рости* (Нар. тв.) (а не: *без сіяння, без орання*). Українські мовознавці рекомендують оминати віддієслівні іменники [7, с. 47–49, с. 69–80; 8; 9; 13]: *для закінчення* (*закінчуючи, щоб закінчити*), *після підписання* (*підписавши*), *по слуханню* (*прослухавши*).

Отже, українське дієслово різноманітне й багатоаспектне за низкою лексико-граматичних категорій. Відтак перспективним є вивчення цієї частини мови як самобутності не лише на сучасному зрізі, а й на рівні діалектології, етимології, історії мови тощо.

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – К. : Либідь, 1991. – 256 с.
2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови Нариси із словозміни та словотвору: [монографія] / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне вид-во, 1960. – 416 с.
3. Гайсіна Р. М. Взаємодія імені і дієслова в світлі ідей О. О. Потебні / Р. М. Гайсіна // Мовознавство. – 1985. – № 4. – С. 14–20.
4. Губерначук С. Як гул століть, як шум віків – рідна мова / С. Губерначук. – К. : БЛІЦ-ІНФОРМ, 2002. – 234 с.
5. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за своє національне “Я” / С. Караванський. – К. : Вид. центр “Академія”, 2001. – 240 с.
6. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. – К. : Українсько-канадське спільне підприємство “Кобза”, 1994. – 152 с.

7. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – К.: Основи, 2004. – 304 с.
8. Непійвода Н.Ф. Сам собі редактор: Порадник з української мови. – К.: Українська книга, 1998. – 240 с.
9. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Наша літературна мова // Дивослово. – 2007. – № 10. – С. 45–47.
10. Пономарів О. Мовностилістичні поради / О. Пономарів // Урок Української. – 2002. – № 3. – С. 24–26.
11. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: [підручник] / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1992. – 248 с.
12. Радевч-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевч-Винницький. – Львів: Сполом, 2001. – 224 с.
13. Сербенська О. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. Сербенська, М. Волошак. – К.: Видавничий центр "Просвіта", 2001. – 204 с.
14. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): [монографія] / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 328 с.

ШИРОКОЗНАЧНІСТЬ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (на матеріалі вербальних еврїсемантів)

Миронюк Світлана

Сучасна лінгвістична наука характеризується підвищеним інтересом до вивчення семантики слів. Традиційною в українському мовознавстві є диференціація лексем на однозначні та багатозначні. Однак багатьма вченими визнається існування у лінгвальній системі іншої групи – слів із широкою семантикою, яка полягає в узагальненості, абстрагованості значення.

Широкозначність, чи еврїсемія (від давньогрецького *εὐρύς* – широкий) – лінгвістичне явище, різновид лексичної семантики. Вперше цей термін було використано в дослідженні В. Ярцевої [12, с. 47]. Пізніше з'являються роботи, в яких розкриваються питання сутності широкозначності, її характеру (лексико-семантичного, лексико-граматичного) та меж поширення (Н. Амосова, І. Арнольд, Л. Гросул, В. Плоткін, В. Соколова та ін.). Значну увагу лінгвісти приділяли розмежуванню мовних явищ багатозначності, широкозначності та однозначності: одні вчені стверджували, що еврїсемія існує в мові поряд із полісемією та моносемією (Т. Жукова, В. Колобасев), інші дотримувалися погляду, що широке значення – один із варіантів полісемантичного слова (С. Дімова, Г. Гурська), дехто й зовсім заперечував факт існування еврїсемантів (О. Селїверстова). Багато праць присвячено вивченню окремих широкозначних слів, зокрема англїйських, французьких, німецьких, італїйських іменників та дієслів (І. Василюк, К. Горшкова, Л. Івченко, Л. Лебєдева, А. Ленца та ін.).

Лексеми з надзвичайно абстрагованою семантикою позначають одне поняття, проте дуже широке, яке може охоплювати величезну кількість денотатів. В основі семантики широкозначних слів лежать максимально узагальнені та абстраговані ознаки, завдяки яким характеризуються найрізноманїтніші предмети, явища, стани навколишньої дійсності. При вивченні структури аналітичних мов факт існування еврїсемії не раз визнавався та доводився багатьма науковцями; причому дефініція такого явища переважно зводилася до того, що слова широкої семантики мають максимальний ступінь абстракції, виражають узагальнене поняття, яке звужується, конкретизується при використанні в мовленні [2, с. 114]. Такими лексемами виступають, наприклад, англїйські іменники типу *thing, matter, person*, англїйські дієслова типу *do, go, take, get*, французькі дієслова *avoir, être, faire* тощо. Актуальним, на нашу думку, залишається дослідження широкозначності у флективно-синтетичних мовах, зокрема українській. Отже, завдання даної статті –

довести факт існування еврїсемії в українській мові, розкрити специфіку широкого значення, розглянути семну структуру деяких вербальних еврїсемантів (*бути, стати/статити* та ін.).

Кожне слово позначає якийсь предмет чи поняття. Загальновідомо, що лексема не існувала б як самостійна одиниця мови, якби її семантика не співвідносилася із реалїями дійсності, поняттями про дійсність, а також із іншими значеннями слів. У мовознавстві традиційно характеризують лексичне значення як таке, що має предметну співвіднесеність (відображається зв'язок лексичного значення із денотатами, чи фрагментами дійсності), понятійну співвіднесеність (розкривається зв'язок лексичного значення із сигніфікатом-поняттям) та значимість (вказується на зв'язок між лексичними значеннями). У статті ми будемо дотримуватися найбільш поширеного погляду, згідно з яким основу лексичного значення складає його співвіднесеність із поняттям [1, с. 155], тобто внутрішній бік слова слід розглядати як мисленнєве утворення. Виникнення поняття відбувається внаслідок розумової діяльності людини, а саме процесу абстрагування. Абстрагування – це виділення окремих чи загальних ознак, властивостей і відношень конкретного предмета чи явища і мисленнєвого відволікання їх від великої кількості інших ознак, властивостей, зв'язків та відношень [8, с. 9]. Цей процес відбувається поетапно. На початковій стадії людина, спостерігаючи за предметами, явищами, усебічно досліджує їх, виділяє усі наявні в них характеристики. На другому етапі увага акцентується лише на найзагальніших, спільних для об'єктів дослідження ознаках, властивостях, які й фіксуються у свідомості спостерігача. Паралельно відбувається процес відмежування найважливішого від несуттєвого, інформативного від непотрібного, яке й відкидається розумом. Абстрагування може відбуватися свідомо чи несвідомо.

Широкозначність слів мови виникає та розвивається, на нашу думку, саме за цією схемою. Процес її розгортання називається абстракцією узагальнення, а результат – розширеним значенням. Дехто з мовознавців наголошує, що широкозначність як лінгвістичне явище цілком залежить від типологічної структури мови, вона характеризує лише мови, аналітичні за будовою [10, с. 84]. Справді, аналітизм створює сприятливі умови для розвитку еврїсемії та функціонування великої кількості слів із широким значенням у різних контекстах, проте категорично заперечувати існування цього явища в мовах синтетичного типу немає ніяких підстав. Типологічна структура будь-якої мови розкривається на рівні її морфології. Аналітизм передбачає чіткий порядок слів у реченні (підмет, дієслово-зв'язка, основне дієслово, додаток, обставина), відповідно й здатність слова стояти в певній синтаксичній позиції, свободу лексичної сполучуваності в межах предикативного центру, різні способи вираження граматичного значення за допомогою лексичних одиниць та інші фактори. Українська мова за своєю морфологічною структурою є флективною. Переважну частину її граматичних значень виражають флексії, іноді – суфікси. Проте українській мові притаманне також аналітичне вираження граматичних значень слів, тобто поза межами морфологічного слова, засобами контексту [3, с. 41], які співіснують із синтетичними. Найпоказовіше аналітизм виявляє себе у двох частинах мови – дієслові та іменникові. Вважаємо, що в українській мові існують не менш сприятливі умови для функціонування широкозначних слів (наприклад: іменників *річ, факт, справа*; дієслів *бути, мати, стати* та ін.), ніж у романо-германських.

Еврїсемічні дієслова української мови виділяються з-поміж широкого лексичного загалу на основі певних критеріїв, зокрема:

1. Наявність у семантичній структурі широкої поняттєвої основи. Співвіднесеність із поняттям широкого обсягу – перша й головна характеристика дієслів-еврисемантів. Теза про поняттєву основу лексичного значення дозволяє зробити припущення, що воно, як і поняття, має обсяг та зміст. Обсяг значення слова визначається колом предметів, явищ, а зміст – семантичними ознаками, на яких воно базується. Між обсягом та змістом поняття, за законами логіки, існує протилежно пропорційна залежність: чим багатша інформація, що складає зміст поняття, тим вужчий клас предметів, які узагальнюються в ньому. І навпаки, чим бідніша зосереджена у змісті інформація, тим ширший клас предметів, які охоплюються цим поняттям [7, с. 139]. Спираючись на закон оберненого відношення між змістом та обсягом, робимо висновок, що змістова насиченість лексичного значення співвідноситься з рівнем узагальнення. Більш об'ємною слід вважати ту лексичну семантику, яка здатна охопити мінімальну кількість найсуттєвіших ознак та максимальну кількість предметів і явищ дійсності. Таким чином, еврисемічне значення може позначати широке коло денотатів, проте його зміст залишиться вузьким.

Як приклад розглянемо широку семантику дієслова *бути*. Представимо її у такий спосіб: “наявність певного статичного стану, перебування в ньому”. У контексті стан, як правило, деталізується – розкриваються його суб'єкт, просторова локальність, даються різні якісні, кількісні, часові та інші характеристики.

У хліві, крім ластів'ячого гнізда під кроквою, нічого не було [11, с. 57].

Семантика дієслова *бути*, розкриваючись у зазначеному лінгвістичному контексті, дозволяє твердити про існування в певному просторі (у хліві) предмета стану (гніздо), окрім того, заперечна частка *не* вказує на відсутність будь-чого іншого у тому самому місці у той самий час.

Але так було [11, с. 578]. – Увага акцентується на певній статичній екзистенції.

Обсяг лексичного значення дієслова *бути* розширений: воно може використовуватися для передачі стану істот (людей і тварин), неживих предметів, явищ. Порівняймо:

Звісно ж, тут були й телебrehуністи з області, а може, й з самого Києва [5, с. 21].

Для м'явої натури Совинського це було щось мовби навіяння [5, с. 99].

Тут були партизани [4, с. 482].

У наведених прикладах мова йшла про суб'єкти стану – людей (тележурналісти, Совинський, партизани), у наступних – про об'єкти стану.

Літо було, перше повосенне літо, виноградники зеленіли, і перші снопи виблискували в полях [4, с. 518].

– Була зима, настали відзимки, клята пора, – чуємо подеколи незлоблively від командира роти. – Де вчора сніжок білів, сьогодні он уже рівчак-водорій... [4, с. 532].

Вечоріло. Над ставом вода парувала; сизо-жовтий туман жита криє, а болотяні віхи воду дмуть – лихо буде...

– Ой яка хороша буде ніч: хмари через місяць котяться – на погоду! [9, с. 32].

Пори року (літо, зима), абстрактні явища (лихо) чи часові виміри (ніч) – будь-що виявляє здатність виступати об'єктом стану, який позначається широкозначним дієсловом *бути*. Це підтверджує широту обсягу денотатів, при цьому зміст лексичного значення залишається вузьким.

2. Первинність дієслів за походженням та функціями. *Бути, стати, мати, робити* – це лексеми, які не походять від основ інших частин мови, не мають співвідносного, первинного для них слова, вони можуть бути

зарахованими до широкозначних. На наш погляд, ніколи настільки не абстрагуються значення слів типу *боронувати, крохмалити, курликати, ойкати* та подібних, щоб вважати їх дифузними.

3. Поліфункціональність дієслів.

Дієслово *бути* – одне з фундаментальних дієслів української мови, яке використовується і як службове, і як самостійне у семантичному та граматичному планах. Залежно від контексту воно може бути допоміжним при творенні форм майбутнього часу недоконаного виду (*буду читати, будеш фарбувати, будуть зустрічатися* тощо), форм давноминулого часу (*ходив був, ходила була, брав був*), виступати зв'язкою в конструкціях іменного складеного присудка. Порівняймо:

– *Вона була там серед нас? Студентка? Доцент? Може, лаборантка Регіна?*

– *Вона була не на землі, – зітхнув Шульга.*

– *Не на землі? Ти чуєш, Регіно? А де ж вона була?* [6, с. 122].

Із семантики дієслова в лінгвістичному контексті стає зрозумілим, що увага приділяється розкриттю екзистенції, буття людини (*Вона – Юлія*).

От прийду від вас додому, буду щось робити. Гратимусь... [11, с. 437].

Дієсловом *бути* у поєднанні з інфінітивом уживається як допоміжне для творення граматичної форми майбутнього часу, при цьому у його значенні наголос робиться на стані дитини (стан гри), також вказується часовий проміжок перебування у такому стані – недалеко майбутнє.

Так непомітно й літечко збігло. Сонце стало нижче ходити над землею, і хоч було воно яскраве та веселеньке, вже не зріло, як раніше [11, с. 549].

Дієсловом *бути* використовується для творення форми іменного складеного присудка, узагальнена семантика його залишається незмінною – статичність стану, конкретизована якісними ознаками.

На нашу думку, широкозначними можна вважати усі дієслова типу *ставати/стати, робитися/зробитися, зоватися/здатися*, які паралельно функціонують у текстах і як самостійні, і як допоміжні.

4. Синсемантизм дієслів, що передбачає контекстуальне розкриття їх змісту. Ця характеристика семантики лексем виявляється у кількості та якості зв'язків між широкозначним та іншими словами у певному мовленнєвому оточенні.

Вчорашні головні дієві особи історії назавтра завжди стають її жертвами [5, с. 46].

Позаду хтось налякано крикнув: “Директор!” – І вся група позадувала до дверей, затупотіла в снігах. Стало тихо... [11, с. 75].

Визначаючи широку семантику дієслова *ставати/стати*, можна сформулювати її таким чином: “набуття нового стану внаслідок виконання дії або зміни старого стану”.

5. Надзвичайно висока частотність вживання еврисемантів. Це можуть підтвердити статистичні дані, які проводяться при вивченні окремих художніх творів, мовних стилів, індивідуально-авторського мовлення та ін. Частотні словники української мови фіксують таку інформацію. Дієслова широкої семантики найактивніше використовуються в усному розмовному мовленні, крім того, ці лексеми завжди першими спадають на думку в найрізноманітніших комунікативних ситуаціях.

Спираючись на зазначені вище критерії виділення дієслів широкої семантики, можна з цілковитою впевненістю говорити про факт існування явища еврисемії в українській мові. Зазначені характеристики дієслів повністю не розкривають специфіки складної й багатогранної лексико-семантичної категорії широкозначності,

яка в українстиці й досі залишається поза увагою лексикографів. На наш погляд, у подальших дослідженнях слід зупинитися на поглибленому аналізі парадигми широкочасних слів української мови.

1. Амосова Н.Н. К вопросу о лексическом значении слова фразеологии // Вестник ЛГУ. Языкознание. – 1957. – № 2. – С. 152–168.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1963. – 206 с.
3. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / Вихованець І.Р., Городенська К.В. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
4. Гончар О.Т. Твори: В 7-и т. Т.1. – Фронтіві поезії; Пропоросці: Трилогія; Новели. – К.: Дніпро, 1987. – 550 с.
5. Загребельний П.А. Брухт: роман. – Харків: Фоліо, 2003. – 253 с.
6. Загребельний П.А. Юлія, або Запрошення до самовбивства: роман. – Харків: Фоліо, 2003. – 351 с.
7. Конверський А.С. Логіка. – К.: Четверта хвиля, 1998. – 272 с.
8. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. – М.: Наука, 1975.
9. Косинка Григорій Вибрані твори. – Харків: Веста, Вид-во “Ранок”, 2003. – 334 с.
10. Плоткин В.Я. Широкозначность как лексико-семантическая категория / В.Я. Плоткин, Л.Я. Гросул // Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. – Кишинев: Штица, 1982. – С. 81–86.
11. Тютюнник Г.М. Облога: Вибр. твори. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 832 с.
12. Ярцева В.Н. Составное сказуемое и генезис связочных глаголов в английском языке // Труды ВИИЯ. – 1947. – № 2. – С. 47.

СКЛАДНІ СЛОВА З КОМПОНЕНТАМИ СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

Мислива-Бунько Іванна

Лексичний склад сучасних друкованих мас-медіа не тільки характеризується питомими словами, а й містить значну частину запозичень, серед яких численну групу становлять старослов'янські. Питома вага належить складним дериватам із компонентами старослов'янського походження (включаючи фонетичні варіанти).

Можливості лексем, запозичених зі старослов'янської мови, розглядалися переважно на матеріалах художньої літератури (О. Білецький, І. Білодід, Н. Буторіна, В. Ващенко, Ф. Жилко, П. Плющ, В. Русанівський, А. Скоць, Ю. Шевельов, С. Корнієнко). Одиночні тези щодо цих одиниць у мові ЗМІ знаходимо у працях Т. Коць, О. Стишова, Н. Клименко, М. Навальної. При вивченні мови преси композитам зі старослов'янськими елементами та їх ролі не приділялася належна увага.

Актуальність роботи зумовлена активізацією в ХХІ ст. уживання складних слів із компонентами старослов'янського походження, недостатньою вивченістю функціонування цих лексичних одиниць у сучасному газетно-журнальному дискурсі, зростанням ролі мас-медіа в суспільстві.

Мета статті – проаналізувати структурні, семантичні та стилістичні особливості дериватів зі старослов'янськими компонентами в мові сучасної української преси.

У новітніх друкованих ЗМІ натрапляємо на слова, що прийшли до складу нашої мови “від першої писемно зафіксованої слов'янської літературної мови, створеної Кирилом і Мефодієм на базі одного з праслов'янських діалектів – солунського – для репрезентації слов'янської

мовою богослужбових і канонічних книг” [4, с. 592]. Зафіксовано структурно-складні одиниці з препозитивними компонентами старослов'янського походження – *миро-, благо-, бого-, добро-, зло-, лже-* та постпозитивним – *-сущий*. Композити (іменники, прикметники, дієслова, дієприкметники) з цими складниками постали на ґрунті словосполучень із підрядним зв'язком:

1) “опорний віддіслівний іменник + іменник” (на позначення абстрагованих дій, процесів): *Боговітлення, лжесвідчення*;

2) “опорний іменник + іменник”: назви осіб (*градоначальник, лжепропаганда, лжепророк, Богоматір*);

3) “опорне дієслово + іменник”: назви дій, процесів (*зловживати, зловтішатися, благословення, благоустрій, благословляти, благословити, благоденствувати*), назви осіб (*боголюбний, миротворець, благовісник*), абстрактні поняття (*благополуччя, благодать, добробут*), означення осіб за внутрішніми особливостями (*богобоязливий, благодатний, благополучний, доброзичливий*), характеристика процесуальних ознак предмета (*богослужбовий, миротворний, благодотворний, благоустроєний, благодатний*);

4) “прикметник + стрижневий іменник”: назви осіб (*благодійник, добродійник, благовірний, благодунний*), процесів, явищ (*добросусідство*), абстрактні поняття (*благодієстия*), характеристика осіб за внутрішніми ознаками (*добродунний, добросердний, благодієстивий*), означення процесів, дій, понять за різними критеріями (*добродійна* (робота), *благодійні* (внески), *доброчесна* (поведінка), *добросовісний* (розрахунок));

5) “прислівник + опорний іменник”: позначення способу дії (*всюдисущий*);

6) “опорний прикметник + іменник”: характерна особливість суб'єкта чи об'єкта (*богоугодний*). Основи усіх похідних поєднані за допомогою інтерфіксів [o], [e], [u].

В українській мові старослов'янські є одним із джерел не тільки лексичного поповнення, а й стилістичного урізноманітнення, “стилістичним засобом” [3, с. 450].

Із метою надання газетним і журнальним текстам “високого стилю”, церковної книжності, піднесеності звучання автори активно долучають старослов'янські в прямому значенні, як-от: *благодієстивий* – “який додержується приписів релігії; побожний, набожний” [1, с. 86], *богоугодний* – “угодний Богові” [1, с. 90], *благодатний* – “який перебуває в доброму стані; щасливий, успішний, добрий” [1, с. 86], *благоустрій* – “добре впорядкування, забезпечення всім потрібним; упорядкованість” [1, с. 86], *благодієстия* – “додержання приписів релігії; побожність, набожність” [1, с. 86], *благословення* – “давати згоду на що-небудь, дозволяти; згода, дозвіл, схвалення” [1, с. 86], *миротворець* – “той, хто сприяє встановленню миру, усуває ворожнечу, сварки” [1, с. 668], *добросердний* – “який має добре серце; лагідний і чуйний до людей” [1, с. 307], *добродійний* – “який має на меті давати матеріальну допомогу бідним; який приносить користь, дає добро” [1, с. 307], *добродунний* – “лагідний, ласкавий, прихильний до людей і до всього навколишнього” [1, с. 307], *добророзичливий* – “який бажає, зичить людям добра, співчутливо ставиться до інших, дбає, піклується про них” [1, с. 307], *добрпорядний* – “який відзначається порядністю” [1, с. 307], *богобоязливий* – “який вірує у владу Бога і церкви, боїться порушити заповідь Святого писма” [1, с. 90], *боголюбний* – “який любить, глибоко шанує бога, поклоняється йому” [1, с. 90], *благодунний* – “лагідний, ласкавий, прихильний до людей” [1, с. 86], *благодотворний* – “який заслуговує на довіру, цілком надійний” [1, с. 86], *добробут* – “матеріально-побутове забезпечення, достаток” [1, с. 307], *добросусідський* – “владастивий, характерний для добрих сусідів; дружній; який є добрим сусідом” [1, с. 308]. Пор.: “<...> цього дня вишановують

<...> **благодатний** чудотворний образ Богоматері Ромашківської” (“День”, 11. 01. 2008 р.); “Учора в Косовській Мітровіці поранено 15 українських **миротворців**” (“Україна молода”, 18. 03. 2008 р.); “Їхня шалена енергетика, створена з Божого **благословення** прадавними лісами, чистим повітрям і срібними переливами гірських річок, творить з людиною дива” (“Урядовий кур’єр”, 10. 01. 2009 р.); “Втрачаючи розуміння суті й значення **Боговітлення**, <...> ми відриваємося від багатовікових коренів православного **благочестя** нашого народу” (“День”, 09. 01. 2008 р.).

Чимало з указаних дериватів із церковно-книжними компонентами використовується зі стилістичною метою – підсилення позитивної характеристики особи, об’єкта: “Добре, що знайшлися такі ж **добродушні** лікарі-ветеринари <...>, які оперують безплатно, взявши гроші лише за медикаменти” (“Волинь-нова”, 05. 03. 2009 р.); “У волинській столиці <...> взялися виконувати славетні настанови **благочестивого** київського митрополита Петра Могили <...>” (“Волинь-нова”, 13. 01. 2009 р.); “Найголовніше в Лапландії – особлива аура **первозданної** природи й древній саамський дух <...>” (“Віче”, № 2, 2005).

Зі стилістичною метою передачі атмосфери урочистості зрідка вживаються лексеми з іншими старослов’янськими складниками: **много-, живо-** (← живот (життя)). Уведення подібних слів до преси створює ефект поетичної мови. Проте необхідно зауважити, що в газетно-журнальному підстилі паралельно функціонують складні слова з цим самим значенням, але з українськими основами. Пор.: “П’ють її **живодайні соки**” (“Сільські вісті”, 01. 06. 2010 р.) або “Мовлю і про Землю-планету, і про той тонкий шар **життєдайного** гумусу, що годує людство” (“Літературна Україна”, 26. 05. 2005 р.); “Болить душа за Україну, за народ **многостраждальний**, за онуків і дітей наших!” (“Літературна Україна”, 02. 08. 2007 р.) і “Чи не цього ми прагнемо сьогодні кожен для себе і для всієї нашої **багатостраждальної** України?” (“Волинь-нова”, 18. 01. 2005 р.).

Дослідники мови художньої літератури стверджують: “Старослов’янська мова була мовою церковних відправ, її елементи асоціювали з божественним началом, тому превалює вживання її зі стилістичною настановою надання урочисто-піднесеного тону” [2, с. 214]. У мові преси, на наше переконання, простежується зовсім інша тенденція. “Оскільки питання, що трактує газета, мають політичний зміст, політичне забарвлення, тому й вибір мовних засобів обумовлений у більшості їхніми соціально оцінними якостями та можливостями з точки зору ефективного і цілеспрямованого впливу на масову аудиторію” [5, с. 8].

Для створення оцінного ефекту автори починають “високі” слова вживати в переносному значенні. Під час введення застарілих, книжних лексем у текстову канву газет поряд зі звичайними (нейтральними) простежується дещо різкий контраст стилів. Завдяки цьому й створюється іронічність, у деяких моментах сатиричність сказаного: “До влади в Україні прийшли нові люди, які не збираються цією владою ділитися зі своїми непримиренними опонентами. Це, мабуть, починають розуміти і в “**первопрестольній**” [Москви. – І. М.-Б.]” (“Літературна Україна”, 24. 03. 2005 р.); “І це не в часи “**благоденствія**”, коли коштів дуже багато, а навпаки, підприємства не мають обігових коштів, а багато легальних підприємств змушені скорочувати людей” (“Волинь-нова”, 15. 01. 2009 р.).

Слова зі старослов’янськими (в тому числі й фонетичними варіантами) компонентами допомагають викрити нехороші дії осіб (від звичайних до високопосадовців), підсилити їх негативну характеристику. Саме втрата “високого” звучання цих дериватів наштовхує як автора,

так і читача до розуміння протилежних дій чи ознак відносно первинних значень одиниць. Журналіст таким чином прагне засудити людину, створити жартівливий та навіть іронічний образ. Пор.: “Тут Янукович, **заклопотаний** позовами з Ющенком, із запізненням зорієнтувався в тому, якого спільника (а насправді політичного мародера) має він в особі **златоустої** Вітренко, що досі солодкими словами приспляла його, мов сирена Одисейових супутників” (“Літературна Україна”, 03. 02. 2005 р.); “Знову припхався московський “**градоначальник**” Лужков <...>” (“Сільські вісті”, 15. 05. 2008 р.) або “<...> ми то добре знаємо, що не це, не народні інтереси вам болять. Ви просто хочете, щоб вас визнали “**добродіями** від самого Ісуса”. Ось на що спрямований ваш піар. <...> Але більшість людей чітко усвідомлює, що цим “**благородним** починанням” ви лише хочете набрати на виборах якомога більше голосів” (“Сільські вісті”, 24. 09. 2009 р.); “40-літня вчителька із Чоркова потрапила на 9 років до колонії – вона вербувала і продавала дівчат до польського борделю. А сприяла їй у цьому одна з красунь, котру жінка першою відправила на “**вигідну** роботу”. Відробивши борг, молодиця повернулася до “**благодійниці**” і почала допомагати їй у цій справі” (“Експрес”, 29. 07. 2010 р.); “Тепер Леонід Кравчук такий “**благословійний**”, хоча б не йшов би бити поклонів, а то ніби не руйнували за його партійного керівництва храмів” (“Волинь-нова”, 04.09.2006 р.).

Вкраплення в тексти одиниць із **благо-**, що називають осіб, нерідко сприймаються читачами як розмовні, жаргонні: “Тому дружинам слід пам’ятати, що під час кризи їхні **благовірні** потребують толерантного ставлення” (“Високий замок”, 13. 08. 2009 р.); “І вона вибухнула, коли **благовірний** відламав шмат батона, а не відкраяв” (“Експрес”, 13. 05. 2010 р.).

Використання у сучасній українській пресі дериватів (процесуальної й абстрактної семантики) із запозиченими зі старослов’янської мови елементів свідчить не про акцент автора на їхньому зв’язку з благами, добрими, Божими справами, а, навпаки, про досягнення чітко поставленої стилістичної мети – створення оцінності (негативної, рідше позитивної), іронічності: “Адже без їхнього “**благословення**” підприємцю-забудовнику було просто неможливо почати роботу” (“Вісник+К”, 09. 12. 2010 р.); “І всі розуміють, що за **реваншистськими** реляціями й показним червоноцоком **благополуччям** там все ж таки щось не так <...>” (“День”, 22. 10. 2010 р.); “Бо після **грозових** ммар, які стали збиратися на ділках “**Озону**” та їхніми компаньйонами, знову наступила **благодатна** погода” (“Сільські вісті”, 13. 05. 2008 р.); “**Благополучна** Північна Європа на початку року потерпіла від найсильнішого урагану і повеней <...>” (“День”, 11. 01. 2005 р.); “А в результаті усього маємо більше сорока розглянутих питань, з них чверть “**благословилося**” як закони <...>” (“Сільські вісті”, 26. 05. 2010 р.); “Наскільки **благотворними** будуть зміни, які перший обіцяє країні, а другий – своїй партії, покаже час” (“День”, 03. 02. 2009 р.).

Чимало таких лексем підпорядковані викриттю сучасного суспільного та політичного стану в Україні. Зрозуміло, що вони набувають лише негативних конотацій і переходять у розряд розмовної лексики: “У дитсадках треба і ремонту робити, і харчування оплатити, і здати “**добровільні** внески” на масу інших потреб” (“Експрес”, 07. 10. 2010 р.); “Сьогодні підказані цією владою “**благодійні** ініціативи”, від яких тхне цинізмом” (“Високий замок”, 07. 02. 2011 р.); “Ім [людям. – І.М.-Б.] набридло “**відстьобувати**” “**благодійні** внески”, **переплачувати** за ліки <...>” (“Волинь-нова”, 10. 09. 2009 р.); “Особливу **недовіру** у людей викликають **благополучні** тести на алкоголь у той час, як факти та ряд свідчень

дають підстави говорити про інші” (“Волинь-нова”, 01. 08. 2009 р.); “Я неодноразово казав, що народні обранці свого часу *“благословили”* на роботу професійних кишенькових злодіїв <...>” (“Високий замок”, 06. 06. 2009 р.). Про виникнення другого, переносного й антонімічного, значення вказують ще й часто вживані лапки.

Протиставлення семантики старослов'янізмів підкреслюється вживанням заперечної частки *не*: “Звичайно ж, коаліція долучила до нього свої голоси *не* в *благородному* пориві порозуміння з опозицією <...>” (“Сільські вісті”, 18. 05. 2010 р.); “Однак *благородна* мета супроводжувалася *неблагородними* методами втілення її <...>” (“Урядовий кур'єр”, 14. 01. 2009 р.).

Відзначимо, що, по-перше, старослов'янізми чи складні слова з компонентами старослов'янського походження функціонують у мові сучасної газетно-журнальної публіцистики з метою надання висловлюванням урочисто-патетичного звучання, яке забезпечується їхнім “високим” в емоційному плані забарвленням, по-друге, завдяки втраті старослов'янізмами церковності, виникненню переносних значень і водночас їхній давності звучання, котра створює контрастність стилів, ці іменники, прикметники та дієслова є засобом жартівливості, іронічності, негативної характеристики осіб та дій, суспільно-політичного становища у країні тощо.

Інтенсивність продукування складних слів спонукає до подальшого вивчення різних словотвірних типів цих дериватів та їхніх стилістичних функцій у сучасному газетно-журнальному дискурсі.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
2. Корнієнко С.І. Старослов'янізми в поемі І. Франка “Смерть Каїна” (семантичний і стилістичний аспекти) / С.І. Корнієнко // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя, 2010. – № 1. – С. 210–215.
3. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови : підручник / За заг. ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
4. Русанівський В.М. Старослов'янська мова / В.М. Русанівський // Українська мова. Енциклопедія. – К. : “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 592–593.
5. Солганик Г.Я. Лексика газети / Г.Я. Солганик. – М. : Высшая школа, 1981. – 310 с.

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО АРЕАЛУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Михайлюк Любова

Проблема регіональної диференціації англійської мови є актуальною в мовознавстві, оскільки варіанти збагачують мову, поповнюють її словниковий запас. Лексика, притаманна тому чи іншому варіанту, розширює сфери її вживання в англійській мові. Крім того, англійська мова в Америці, Канаді, Австралії все ще є недостатньо вивченою галуззю англістики.

Для того, щоб краще зрозуміти специфіку мови в північноамериканському ареалі, слід звернутися до історичних подій, на фоні яких формувалася англійська мова в даному ареалі її поширення. Це поширення було викликане різними причинами. Однією з причин є колоніальна експансія Англії, яка набула значних розмірів в XVIII–XIX століттях.

Географічні й економічні особливості колоній, які одержали протягом другої половини XIX століття і першого десятиліття XX століття права домініонів, сприяли

тому, що в англійській мові їх жителів з'явилися нові слова, притаманні тому чи іншому домініону. В даний час жителі США користуються, як і в інших регіонах, населених нащадками англійців-переселенців, англійською мовою, хоча вона і дещо відрізняється від мови, якою користується населення тієї території, з якої прибули переселенці. Ряд відмінностей, таких як, наприклад, вимова в ніс, зміна англійських голосних [ɔ] на [a] і [a:] на [ж], також характерні саме для американців.

Відмінності в словниковому складі англійської мови в Америці та Англії і особливості у вимові дали змогу деяким американським лінгвістам (Менкен, Уолпул, Крапп) висунути твердження про існування особливої “американської” мови.

Однак фактичний мовний матеріал показує, що окремі відмінності в словниковому складі мови не носять системного характеру і є не настільки значними, щоб можна було говорити про окремі наріччя (діалекти), характерні для того чи іншого регіону: граматична будова мови і основний словниковий фонд, якими користуються жителі домініонів, повністю збігаються з тими самими основними компонентами англійської національної мови в метрополії. Це положення дозволяє з певністю відкинути теорію “американської” мови як таку, що суперечить фактам.

Метою цієї роботи є системний опис та класифікація відібраних одиниць, зафіксованих в оригінальних словниках, на предмет помітки *Br.*, *Am.*, *Br.* Матеріалом дослідження послужили автентичні словники англійської мови, видані в тій країні, мову якої вивчалось. Оскільки порівняння здійснювалося між трьома варіантами англійської мови: британським, канадським і американським, то і кількість словників відповідно становила три. Такими словниками стали: “Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English” A.S.Hornby, Oxford University Press, Oxford (100 тис. слів); “Gage Canadian Dictionary” Toronto, Ontario, Canada (90 тис. слів); “Webster’s New Collegiate Dictionary” Springfield, Massachusetts, USA (100 тис. слів).

Лексика відбиралася методом суцільної вибірки з даних словників. Аналізу підлягали тільки ті слова, які мали позначки *Br.*, *Am.*, *Br.* у відповідних словниках. Загальна кількість слів по трьох словниках складає 1186 одиниць. Проводячи детальний кількісний аналіз відібраних слів з трьох словників, було встановлено, що 61 слово, яке має позначки *Br.*, *Am.*, *Br.*, зафіксовано різними словниками у різній кількості. Так, 49 слів британського походження зустрічаються у двох словниках, а п’ять слів – в усіх трьох словниках. Стосовно слів канадського походження, лише три з них зафіксовані двома словниками, жодного слова – в трьох словниках. При розгляді американізмів чотири слова вживаються в двох словниках, і жодного не зафіксовано в трьох словниках (табл. 1.1)

Таблиця 1

Word	Br	Am	Cn
1.accumulator	++		
2.bloke	++		
3.blooming	++		
4.bob	++		
5.bonnet	++		
6.boot	++		
7.boots	++		
8.busker	++		
9.buzzard	++		
10.canuk			++
11.char	++		
12.cosh	++		
13.draughts	++		

британському варіанті, “mail” – в американському.

Не пройшла повз увагу дослідження і та частина лексики, яка фіксується в словниках як сленг. Це дуже виразні, в основному іронічні слова, які служать для того, щоб давати нові назви тим предметам, про які часто говорять у повсякденному житті. В більшості випадків вони звучать грубо, цинічно, різко і їх вживання спрямоване на висміювання того чи іншого предмета [1, с. 285]. Оскільки термін “сленг” використовується у всіх британських і американських лексикографічних виданнях, цей термін слід, на думку Ю.А. Зацного, вживати для позначення тільки тої розмовної емоційно-оціночної лексики, яка вийшла за межі вузьких професійних груп, стала поширеною і загальнорозумілою й знаходиться, разом з тим, за межами літературної мови [2, с. 11]. Тобто термін “сленг” у даному розумінні рівнозначний прийнятому в лінгвістиці терміну “загальний сленг” [3, с. 9].

Слів, які належать до розряду сленгу і мають позначки Br., Am., Sp., нараховується в усіх трьох словниках 60, з них 24 слова британського варіанта, 28 слів належать до канадського варіанта англійської мови, і вісім слів – до американського варіанта. Значна кількість сленгізмів, особливо в канадському варіанті англійської мови, належать до області спорту, зокрема футболу і хокею: deke, chirpy, homebrew, rink rat, import.

Підводячи підсумки, можна зробити такі висновки:

1. Серед трьох варіантів англійської мови, які досліджуються, найбагатшим у кількісному плані на лексичні одиниці, що підлягають під розряд британізму, американізму, канадизми, виявився британський варіант англійської мови, який налічує 589 слів британського походження. Друге місце посідає канадський варіант, в якому зафіксовано 472 канадизми і найменш чисельним виявився американський варіант англійської мови, представлений всього 125 американізмами.

2. При якісному аналізі відібраної лексики було виявлено цілий ряд слів, які при однаковому написанні мають різне лексичне значення в різних варіантах, що сприяло виникненню проблеми семантичного запозичення (коли один варіант запозичив слово і розвив нове значення) чи омонімії (коли розірвався зв'язок з основним значенням). На нашу думку, лише слово французького походження “ranger”, зафіксоване в етимологічному словнику англійської мови [9, с. 638], правомірно віднести до розряду омонімів, оскільки першочергово воно вживалось в американському варіанті в значенні “лісник”, яке втратило зв'язок з головним значенням “наглядач королівського парку”, зафіксованим словником Hornby.

Для більш повної картини регіональної диференціації лексики доцільно провести подальше дослідження на предмет класифікації відібраних лексичних одиниць на лексико-семантичні групи та прослідкувати їх семантичні зміни.

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М. : Просвещение, 1966. – 346 с.
2. Зацный Ю.А. Особенности влияния американского варианта английского языка на британский вариант на лексико-семантическом уровне: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1975. – 24 с.
3. Попова Л.Г. Лексика английского языка в Канаде: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1978. – 24 с.
4. Хомяков В.А. Введение в изучение сленга – основного компонента английского просторечия: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Вологда, 1971. – 24 с.
5. Швейцер А.Д. Современная социолінгвістика. – М. : Наука, 1976. – 312 с.
6. Швейцер А.Д. Социальная и функциональная дифференциация литературных языков. – М. : Наука, 1977. – 275 с.
7. Gage Canadian dictionary. – Toronto, Ontario, Canada : Gage Educational Publishing Company, 1983. – 1314 p.

8. Hornby, A.S. Oxford advanced learner's dictionary of current English. – London : Oxford University Press, 1982. – 1055 p.
9. Skeat, W. An etymological dictionary of the English language. – London : Oxford University Press, 1980. – 978 p.
10. Webster's new collegiate dictionary. – Springfield, Massachusetts : G.C.Merriam Company, 1985. – 1536 p.

КАТЕГОРІЙНА ПАРАДИГМА РЕЧЕННЯ

Мірченко Микола

Про парадигму речення ми уже писали [12, с. 50–51], де один із параграфів присвячено питанню парадигми речення взагалі у стосунку до його категорій. Однак категорійна парадигма речення висвітлена тут фрагментарно. Наша мета – окреслити поняття “парадигма речення” з опорою на вияв у ній різноманітних мовних значень. Оскільки парадигма речення – це і “форма речення, тоді парадигма постає як сукупність усіх регулярно існуючих у системі мови **видозмін** речення, пов'язаних з вираженням категорії об'єктивної модальності і синтаксичного часу” [17, с. 10]. В іншій праці дослідниця зазначає, що “парадигма речення об'єднує **стилістично різногіпні форми і варіанти форм**” [4, с. 547].

Зазначимо, що вчення про парадигму речення сформувалося порівняно недавно (кінець 60-х років ХХ ст.) з поширенням і становленням ідей трансформаційної граматики. Першим дослідженням у цій галузі була праця Д. Уорта (1963), який уніс до синтаксичної парадигматики всі конструкції, що пов'язані синонімічно або трансформаційно [Див.: 18, с. 5–12]. Празькі мовознавці Р. Зимек, В. Грабе, П. Адамец розгорнули і визначили одиницю парадигматики – **структурну основу речення**, до якої віднесли не лише головні члени речення, але й другорядні, зумовлені валентністю дієслова-присудка.

Інше розуміння парадигми речення ґрунтоване на розгляді асоціативного ряду речень, подібних до визначення рядів одиниць у фонетиці, словотворі чи лексиці. Такий широкий спектр парадигматичних видозмін зумовлений становленням і поширенням ідей дериваційного синтаксису в кінці 60-х років ХХ ст. (праці Є. Куриловича, Т. Ломтева, В. Храковського, Л. Мурзіна та ін.), коли в основі парадигматики постало поняття дериваційної парадигми речення з двома складниками – **вихідним і похідним** реченням. Тоді парадигму речення визначили як класифікацію мовних елементів, вибраних із комунікативних процесів на основі асоціативних відношень. Друга тенденція полягала в тому, що парадигма речення має передбачити досить широкі його трансформаційні вияви, які стосуються не тільки видозмін його реченневого ядра (присудкового слова), а й інших перетворень у межах одного змодельованого комплексу (як у випадку з вузьким розумінням парадигми); системних перетворень і відношень між структурними моделями, які називають дериваційними; системних перетворень між реченнями і не реченнями [Детальніше див.: 12, с. 50–51]. А оскільки системні відношення в синтаксисі дуже місткі й багатопланові, то лишається з'ясувати, які ж з них входять у парадигму речення, а які перебувають поза нею. Так, у російській мові речення *Желаю их отъезда* і *Желаю, чтобы они отъехали*, на думку В.А. Белошапкової та Т.В. Шмельової, не входять у парадигму реченневу на тій підставі, що тут наявні “асоціативні відношення іншого характеру” [Див.: 1, с. 46].

На основі подібних тверджень О.І. Москальська роз-

різняє “внутрішні” і “міжмодельні” співвідношення, на основі чого стверджує, що взаємозв’язок міжмодельних синтаксичних процесів (різних форм синтаксичної деривації) свідчить про наявність у мові “ще не дослідженої загальної системи міжмодельних відношень” [14, с. 78]. На цій підставі, намагаючись з’ясувати відмінність між поняттям синтаксичної деривації і синтаксичної парадигматики, дослідниця зазначає, що ці процеси і за характером, і за сутністю – не однотипні. Найважливішим є те, що існує суттєва різниця між внутрішніми і міжмодельними модифікаціями, які призводять до змін структурної схеми речення. О.І. Москальська синтаксичну деривацію визначає як процеси перефразування та найрізноманітніші трансформації, що призводять до “**ускладнення граматичної структури речення**, пов’язаного з уведенням у смислову структуру **додаткового елемента** смислу, наприклад, елемента каузації, субстантивної оцінки тощо” [14, с. 76–77]. Іншу думку висловлює К.Г. Городенська, яка трактує синтаксичну деривацію як процес **спрощення, а не ускладнення** вихідної структури речення [3, с. 5]. Г.О. Золотова, навпаки, дуже широко розуміє так звані “**поля речень**”, що вміщують, на її думку, граматичні, семантичні та комунікативно-стилістичні їхні модифікації [7, с. 182–183].

Н.В. Гуйванюк справедливо зазначає, що “труднощі в розмежуванні парадигматичних і дериваційних відношень в синтаксисі можна пояснити не лише “молодістю” синтаксичної парадигматики та синтаксичної дериватології, але й тим, що ці поняття мають багато спільного. Обидва вони пов’язані з динамічним підходом до речення, з поняттям синтаксичного процесу, обидва ставлять за мету виявити регулярні зв’язки між різними синтаксичними структурами в системі мови і постулювати в мові наявність викінченої кількості правил перетворення синтаксичних структур” і пропонує виділяти “**корєферентні парадигми** як співвідносні форми у плані вираження ними спільного референтного значення” [5, с. 32].

Як відомо, існують загальні та часткові **смислові** мовні значення-категорії. Загальна значеннєва категорія – це деяка абстракція, що лежить в основі вихідного поняття і з його узагальненим словесним вираженням, напр.: *коли*, що узагальнено передає час, або *хто* – істоту, *скільки* – кількість та ін. Загальна категорія членується по горизонталі [Див.: 16, с. 467]. Так, напр.: *хто* передає істоту, тобто особу чи уособлену істоту, тварину, *що* – включає звичайно предмет, річ реально чи стан, вчинку, подію, буття та ін. Часткові значення категорії – це деяка абстракція, що представлена в надкатегорії як її підкатегорія тією мовною множинністю, що її матеріалізує, напр.: *скільки* як надкатегорія, у яку входять часткові категорійні значення (грамемі), включає: кількість *кого* – кількість *чого* – кількість *разів* (дій, вчинків) – кількість *часу* – кількість *літ* (вік людини) та ін.

Зазначимо, що категорійні значення виявляємо у реченні, де можливі різні форми їх вираження на основі парадигматичних (асоціативних) відношень. Так, наприклад, кожна семантико-синтаксична категорія зберігає триступеневу членованість по вертикалі на основі **означеності – неозначеності** та **непредставлення**. Загальна семантико-синтаксична категорія утворює сама собою значеннєвий простір, у який входять мовні засоби представлення співвідносних категорійних значень, причому ці мовні засоби можуть реалізувати різні рівневі категорійні значення одного типу співвіднесеності. Часткові категорійні семантико-синтаксичні значення, що підпорядковані загальній категорійній структурі, моделюють відповідні семи категорій на основі властивих мовній системі форм, спроможних узагальнено передати набір спільних категорійних властивостей.

Такі загальні та часткові змістові категорії складають

основу змістової будови мови, в якій, подібно до внутрішньомовних рівнів – граматичного, словотвірного і лексичного, існують ієрархічно усталені одиниці. В основі такої єдності лежать самі загальні начала, з яких чи якими зароджені постають часткові змістові категорії. Так, скажімо, граматична категорія постає як абстракція від граматичних значень мовних форм, що належать до одного рівня членування, і характеризує загальні категорійні властивості матеріалізованих значень, напр.: категорія відмінка чи категорія часу у дієслові. Натомість змістова категорія, тобто **семантико-граматична категорія** також постає як абстракція “одночасно від поняттєвої природи займенникового начала і від значень різнірівневих мовних одиниць, що повернуті до цього начала і таких, що заповнюють його змістовий простір” [16, с. 468]. У цьому плані парадигма речення постає як варіативно-категорійна структура, що уміщує послідовність входження реченнєвих моделей, об’явлених можливими виявами категорійних значень. Важливо тут простежити взаємодію таких значень у парадигмі та наступність у розгортанні усіх можливих видозмін речення. Якимсь непомітним пройшло висловлювання В. фон Гумбольдта, що проливає світло на займенникове начало у категорійному вимірі. Пор.: “Мені здається, що в одній із ранніх праць я зумів показати, що **займенник** повинні бути первинними в будь-якій мові і що уявлення про те, що займенник є **найпізніша частина мови, абсолютно неправильне**. Уявлення про чисто граматичне заміщення імені займенником підміняє в такому разі **глибоку мовну закономірність**. Первинною, звичайно, є особистість самого мовця, який перебуває в постійному безпосередньому зв’язку з природою і не може не протиставляти останньої також і у мові свого “я”. Але саме поняття “я” передбачає також “ти”, а це протиставлення тягне за собою і виникнення третьої особи, яка, “виходячи з кола тих, хто відчувається і тих, хто говорить, поширюється і на неживі предмети. Особа, зокрема “я”, якщо **відволіктись від конкретних ознак**, перебуває у **зовнішньому зв’язку з простором і у внутрішньому зв’язку зі сприйняттям**” [6, с. 113–114] [Виділено мною. – М.М.].

У такому функційно-категорійному сприйнятті людиноцентризму проявиться дія, напр., значення **хто** пронизує означені особові семи **я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони, сам, сама, самі, себе** та ін., які у категорійному просторі відображають тріаду: **я** перебуває у центрі всього сприйманого і описаного, пор.: *Мені б забути всіх уже і все...* (Леся Українка); *Як умру, то поховайте мене на могилі...* (Т. Шевченко). **Ти** перебуває найближче до **я** і протиставлюване йому буквально, а **він (вона, воно)** – протиставлюване і **я, і ти** [Детальніше див. 11, с. 31–36].

Спостережувані мовні можливості реалізації того самого змісту різними й різнірівневими засобами виявляють, що й категорійні функції ґрунтуються на цьому незаперечному законі. Категорії “формалізуються” нерівнорядними одиницями, які можуть представляти функції різнірівневих величин. Водночас спостерігаємо явну категорійність, що має вияв у кожному реченні на основі формального показника, і заховану категорійність, яка проявляється не в усіх реченнях через формальні маркери. Нагадаємо, що ідею про “потаємні”, або “заховані мовні уявлення” висловив чи не вперше Бодуен де Куртене [2, II, с. 83–84, 185–186; пор.: 19, с. 45–46]. Незаперечним є той факт, що значення особи як синтаксичної категорії реалізують неоднорівневі формально-змістові компоненти, а в структурі речення по-різному виявляємо значення особовості. У традиційному і нетрадиційному тлумаченні особовість протиставляють безособовості, а відповідно рангова особовість (неозначено-, означено-, узагальнено-) складає суть особовості як категорійної величини. Ця категорійна ознака лежить і в основі

класифікації простих речень, так званих односкладних, у яких вважають обмеженою позицію особи-підмета, хоч при цьому вони є повними конструкціями. Такий парадокс випливає із загального поєднання й зближення структурної безпідметовості та семантичної безособовості. В результаті ми й досі не маємо чіткої й однозначної класифікації односкладних речень.

Якщо зробити невеликий екскурс в історію становлення категорії особи у слов'янських (індоевропейських) мовах, побачимо, що її виникнення й окреслення мало синтаксичну природу і пов'язане з формуванням дієслова та прономінатива як частин мови. Очевидно, що до виникнення індоевропейської мовної спільності синтаксичні еквіваленти давнього імені-суб'єкта приєдналися до дієслова на правах флексивного показника. Ті особові дієслівні форми, що утворилися, зазнали в дослов'янських і в слов'янських мовах найрізноманітніших морфолого-фонетичних модифікацій. Проте принцип регуляції та уніфікації категорійних форм зумовлював більш-менш стабільні парадигми з особовими значеннями в слов'янських мовах. Сама ж парадигма-система особових форм як система протиставлених трьох граматичних значень при зовнішній модифікації в мовах внутрішньо мало змінилася і являє собою категорію з відносно спокійною й цілісною структурою.

Кореляція I особа – II особа – III особа встановлює зв'язок між дійсністю та мовною дією, що виражає зв'язок мовленнєвої ситуації з якоюсь величиною в просторі, закріплює у мовних формах відношення граматичного підмета до мовця й адресата. I особа однини визначає отождоювання підмета з мовцем і відсутність такого з адресатом. II особа однини виявляє збіг семантики підмета з адресатом і відсутність збігу з мовцем. III особа однини позначає відсутність збігу підмета з мовцем і адресатом. Особові дієслівні форми множини, що є вторинними до форм сингулятивна в плані історичного розвитку, оскільки їх виникнення передбачало семантику викремлення маркованого компонента із первісного немаркованого, стали й у синхронічному аспекті не дуже чітко відмежованими семантично. I особа множини семантично передбачає “мовця і ще когось”, II особа множини – розчленоване “адресати” або “адресат + ще хтось”; III особа множини – щонайменше двох осіб чи предметів, за винятком мовця та співрозмовника.

На цій підставі інколи пропонують розглядати структуру категорії особи як шестинумеральну величину, а то й виділити цьому особу в наказовому способі [див.: 15, с. 350]. Деякі автори виділяють десять (для недоконаного виду дев'ять) типів особи, враховуючи диференціацію семантики особових форм [9, с. 39-56]. Відношення між I, II і III особою, що встановлює категорійний параметр категорії особи, неоднорідні й одержали різноманітне тлумачення. Особові значення (I і II особи) протиставляють неособовим – III особи [Якобсон], власне особові (I і II особи) – предметно-особовим III особи [Гр.-80, I, с. 636].

Взаємодія категорійних значень особи й числа настільки тісна, що іноді її кваліфікують у параметрі однієї спільної категорії, яка становить власне особу = (форми однини) і розширену особу = (форми множини). Лише значення III особи, що може передавати не-особу, має морфологічні маркери (*він – вони*) множини. Деякі автори досліджень аглютинативних мов виділяють у дієслова єдину комплексну категорію особи-числа. За такого тлумачення семантична основа категорійних значень особи “замулюється”, а сама категорія справді втрачає чіткі контури. Вважаємо, що категорія особи має шестинумеральну структуру. Саме в ній відображено онтологічну сутність семантики особи в семантико-синтаксичній структурі речення й у парадигмі дієслова-предиката. Система внутрішньої диференціації I, II і III особи в однині,

та й у множині, складає подвійну бінарну опозицію, що допомагає в розрізненні власне особових і предметно-особових значень і якоюсь мірою виявляє властивості мови як системи.

У цьому випадку система категорії особи розпадається на дві бінарні опозиції: “I особа – не перша особа” та “III особа – не третя особа”. В актуально-інтерпретативній специфіці особових форм дієслова і категорії особи така опозиція є значущою. III особа в комунікативній функції протиставлена своєю “неучастью в мовленнєвому акті”. Значення III особи виявляє більшу семантичну різноманітність і в системі реченнєвих категорій зумовлює присутність граматичного суб'єкта поза структурою дієслівної основи в зовнішньому елементі (підметові). За цієї умови форма III особи легко виражає вторинні функції – семантику безособовості. А оскільки при особовій формі (III особи) підметом може бути назва предмета, то така форма не може бути вжита з семантикою, яка властива для живих (істот).

У більшості слов'янських мов форми I і II особи нормально функціонують без підмета-прономінатива. Таким чином, у тричленній парадигмі категорії особи дуже стійкою виявилася внутрішня опозиція – два полюси категорійних значень у бінарному опозиційному суверенітеті – “I, II особа – III особа” і “I особа – не I особа”. А. Ерхард вважає, наприклад, що первинним протиставленням у системі категорії особи є опозиція “суб'єктивність – відсутність суб'єктивності” між I особою однини та рештою значень особи, диференціація яких відбулася пізніше [21, с. 3, 11]. Водночас наголошують, що відмінності між прономінативом I і II особи не менші, якщо не більші, ніж II і III як стосовно фонемно-структурного складу, так і щодо семантики [13, с. 81].

Тричленна система категорії особи з двома внутрішніми опозиціями є досить стабільною і життєвою. Аналізуючи характер категорії особи навіть у тих мовах, де вона відсутня у дієслова-присудка, І.І. Мещанінов підкреслює, що зміна двох перших осіб і неоформленість третьої особи є “загальною властивістю як іменних, так і вербальних форм присудка, тобто виступає як загальна властивість присудковості” [10, с. 48]. Тут навіть ім'я може одержувати присвійне оформлення поза присудком (пор. ненецьке *нися-ми, нися-в* “мій батько”). У присудковій ім'я набуває змінюваності за особою та часом, одержуючи нові граматичні категорії й тим самим відрізняючись не від дієслова, а від самого себе в іншій синтаксичній позиції [10, с. 50].

Синтаксичний ранг категорії особи є якраз визначальним для окреслення значущості морфологічного оформлення слова і поза реченням. Однак вторинні функції особових форм є фактом незаперечним. У слов'янських мовах активного розвитку набули так звані безособові конструкції, в основі яких однією з основних функціонуючих форма III особи однини. Значення безособовості накладає на цю форму обмеження й появу морфологічного, лексичного й синтаксичного двійника.

Появу такого двійника пояснюємо історично. У давніх мовах значення дії поза відношенням із суб'єктом виражали неособові форми (супін, дієприкметник, інфінітив), які частково занепали або й модифікувалися. Дивергенція імені та дієслова якраз і зумовила цей занепад перехідних неособових форм. Супін фактично зник у слов'янських мовах (за винятком словенської і нижньолужицької), дієприкметник втратив сферу функціонування, особливо в українській мові, в окремих мовах зник навіть інфінітив (болгарська). Саме тому форма III особи й виступає цим двійником, сприяючи виникненню нової реченнєвої категорії – безособовості – як власне мовної категорії, що “відбрунькувалася” від категорії особи дієслова і вступила в нову фазу розвитку.

Безособовість у цій фазі є поляризатором семантики особи як категорії синтаксичного рангу з комунікативно орієнтованою домінантою. В цьому ж аспекті категорія безособовості може замикає ряд особових формантів у семантико-синтаксичній структурі речення й виступати як категорійне (одноособове) значення. Причетність мовця (інформатора), адресанта до оформлення речення справді проявляється у відборі слів і форм, але вона одержує об'єктивізований граматичний статус у самій системі мови, що передає її через категорії особи, часу та способу. В такому аспекті справді позиція мовця є суттєвою, бо фактично регулює найважливішу особливість речення – співвіднесеність його змісту з дійсністю. Це регулювання здійснюється звичайно шляхом уживання особових прономінативів або особових дієслівних форм. Проте пошуки обов'язкової формальної “присутності” особового компонента призводять до розмивання власне-граматичних, лексико-граматичних та екстралінгвістичних кордонів і самої категорії персоналізації, у широкому значенні авторизації. Однак статус авторизації речення передає якраз важливий його аспект – модальний. Саме він у сукупності категорій, які встановлюють і визначають природу речення, проявляється через відношення мовця до дійсності і, з іншого боку, через відношення цього речення до актуально-інтерпретативного змісту до дійсності. Двобічний характер модальності якраз визначає особливості синтаксичної категорії особи. Її нейтралізація або виведення за межі не узгоджується з розумінням модальності та її категорійного статусу.

Отже, парадигма речення постає як регулярні вияви реченневих моделей, спрогнозовані функційно-категорійним значенням синтаксичної категорії особи.

1. Белошапкова В.А. Деривационная парадигма предложения / Белошапкова В.А., Шмелева Т.В. // Вестник МГУ. Филология. Серия 9. – 1981. – № 2. – С. 43-51.
2. Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию: В 2 т. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с.; Т. 2. – 392 с.
3. Городенская К.Г. Деривация синтаксических единиц: Автореф. дисс. докт. филол. наук. – К., 1991. – 38 с.
4. Грамматика современного русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
5. Гуйванюк Н.В. Коррелятивность и вчення про синтаксичні парадигми // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. Вип. XV-XVIII. – Ів.-Франківськ, 2007. – С. 29-32.
6. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества / В. Гумбольдт Избр. труды по языкознанию. Перевод с нем. – М.: Прогресс, 1984. – С. 37-298.
7. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
8. Ильенко С.Г. Персонализация как важная сторона категории предикативности // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. – С. 154-159.
9. Исаченко А.В. Бинарность, привативные оппозиции и грамматические значения // Вопр. языкознания. – 1963. – № 2. – С. 39-56.
10. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1945. – 321 с.
11. Мірченко М.В. Категорія особи чи персоналізації? // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. – 2002. – № 5. – С. 31-36.
12. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. – Вид. 2-ге, переробл. – Луцьк: Вежа, 2004. – 340 с.
13. Миркин В.Я. Типология личного местоимения и вопросы его реконструкции в индоевропейском аспекте // Вопр. языкознания. – 1964. – № 5. – С. 78-86.
14. Москальская О.И. Синтаксическая парадигматика и синтаксическая деривация // Проблемы общего и германского языкознания. – М.: Наука, 1978. – С. 71-78.
15. Современный русский язык / Под ред. В.В.Виноградова. – М.: Изд-во МГУ, 1952. – 542 с.
16. Шведова Н.Ю. Дейктическая система языка. Языковой смысл / Н.Ю. Шведова. Русский язык. Избр. работы. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – С. 445-543.
17. Шведова Н.Ю. Парадигматика простого предложения в современном русском языке. // Русский язык. Грамматические исследования. – М.: Наука, 1967. – С. 3-77.
18. Уорт Д. Об отображении линейных отношений в порождающих моделях языка // Вопросы языкознания. – 1964. – № 5. – С. 5-12.
19. Уорф Б.А. Грамматические категории // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М.: Наука, 1972. – С. 44-60.
20. Benveniste E. Problemes de la linguistique generale. – P.: Gollimard, 1966. – V.1. – 356 p.
21. Erhard A. Ke genesi flexe v jazycich indoeuropskych // Sbornik praci filosof. fabeilty Brnenske univ. – IV. – 1955. – S. 3-19.

ДЕЙКТИКИ В РОЛІ ПРАГМАТИЧНИХ ОПЕРАТОРІВ МАЙБУТНЬОГО ЗНАЧЕННЯ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Могіла Леся

Семантика теперішнього часу індикатива не отримала однозначного витлумачення в французькій лінгвістиці. Це зумовлено тим, що форма теперішнього індикатива позбавлена значення, яке передавало б одночасність дії з моментом мовлення (тоді як *Present Continuous* англійської мови таке значення має). Поняття “теперішній час” дуже широке і охоплює теперішній час продукування висловлення, сприйняття, дії тощо. Це так звана референтна прагматична сторона. Крім того, існує ще конвенціональне значення в мовній системі, що означає тільки дію. Структуротвірна експансія теперішнього часу в мовній системі зумовлена тим, що власне значення теперішнього часу являє собою синтез минулого й майбутнього, які відповідають моменту реалізації дії в теперішньому часі. Однак у реальності саме значення теперішнього відсутнє, воно може бути виражене тільки перифразою типу *être en train de* або певним колом дейктиків.

Деякі вчені відзначають численність “теперішніх” у дискурсі і те, що форма теперішнього індикатива позбавлена власного темпорального і модального значень. Це пов'язане з тим, що форма теперішнього в мовленні виконує не референтну, а коментувальну функцію [13, с. 39]. Оскільки в системі мови теперішній час формально не протиставляється минулому і майбутньому, деякі лінгвісти розглядають це як темпоральну нейтральність теперішнього [12, с. 39].

Особливості теперішнього часу визначаються тим, що він перебуває на умовній межі між минулим і майбутнім. При цьому деякі вчені не враховують динаміку системи мови, свої висновки будують на інтуїції. Ці дослідники схильні розглядати теперішній час як нульовий, базову немарковану форму дієслова, яка визначає решту часових форм. Теперішній час означає дію в процесі її реалізації [8, с. 263].

У традиційних французьких граматиках значення форми теперішнього часу індикатива розглядається відносно моменту висловлення. Проте при визначенні теперішнього висловлення в минулому чи майбутньому сам термін “момент мовлення” виявляється алогічним [6, с. 36]. Очевидно, такий підхід спричиняє неоднозначність тлумачення презенса індикатива. У зв'язку з цим у дискурсі важливо розмежовувати сам час мовленнєвого акту і референтне значення події, яка номінується. Функціонально дейктичні елементи можуть бути релевантні в обох випадках (і при зміні схеми *я – тоді – там ...*, і при темпоральній локалізації самого часу предикативної дії).

vacances ? – Cet été on va à la mer, on fait du camping, on voyage, Tu finis à quelle heure ce soir ? – Je finis mon cours à 7 heures, je rentre à 8 heures. Обставини часу можуть бути недейктичними: *Je prends ma retraite en 2008. Je reviens le 4, et je repars le lendemain. Le premier janvier 2001 nous entrons dans le troisième millénaire.* Проте такі приклади зустрічаються рідше. Частіше трапляються випадки, коли дати є неповними: *Mon avocat vient à 5 heures = aujourd'hui à 5 heures. Je suis à Bruxelles le 7 = le 7 courant, de ce mois, du mois prochain. Je suis à Bruxelles le 7 mars = de cette année.* Ці обставини характеризуються ще й відносно ситуації висловлювання. Дати – це референційні точки, абсолютні й автономні, особливість яких полягає в тому, що вони мають віртуальні зв'язки, що дуже легко актуалізуються з моментом висловлювання.

Présent-futur констатує факти, що передбачаються в майбутньому. На противагу майбутньому часу, він не формує горизонт очікування, відчуття (бажання, страх, непевність) мовця, а навпаки, означає строгу констатацію фактів [9, с. 168].

Présent-futur не дозволяє при наявності внутрішньої референційної точки поєднувати час, що минає, з початком реалізації процесу. І в цьому полягає відмінність між présent-futur і présent actuel, який дозволяє таке вживання: *Je suis à Bruxelles depuis 4 ans. Je vous attends depuis 19 heures.*

Інша відмінність, що відрізняє présent-futur від présent actuel, – це вживання перифрази *être en train de*: *A cette heure-ci Paul est en train de se dorer à la plage (??? Demain à cette heure-ci je suis en train de me dorer à la plage). Actuellement je suis en train de finir mon devoir (??? Demain je suis en train de finir mon devoir).*

З іншого боку, présent-futur не припускає вживання маркерів багаторазовості (*souvent, généralement, quelquefois*): *??? L'année prochaine je vais plusieurs fois au bureau à bicyclette. L'année prochaine je vais souvent au bureau à bicyclette.* Проте він може позначати звичну повторюваність – експліцитно чи інферентно: *Le mois prochain je suis à Bruxelles tous les lundis. L'année prochaine j'achète Le Figaro. L'année prochaine je vais au bureau à bicyclette.* Особливість звичного повтору полягає у відношенні між протяжністю часової рамки і тривалістю часу, необхідного для реалізації процесу. Це такий самий механізм, як і в présent actuel: *Paul va à l'école à pied* – констатація звичного повтору, що триватиме і в майбутньому.

Важливу роль при вживанні présent-futur відіграє лексико-граматичне значення перфективних та імперфективних дієслів. Це має аспектуальний сенс. Présent-futur легко поєднується з перфективними дієсловами (миттєвими чи ні): *Dans cinq minutes ça explose! Demain je vais le voir et je lui dis tout ce que j'ai sur le coeur. La semaine prochaine je passe mon permis de conduire. Demain je vous l'apporte sans faute.* Перфективність процесу розглядається не в теперішньому часі, а як основа програмування, коли висловлення пов'язує ефективність реалізації з передбачуваною датою (вибуху, з'ясування, іспиту тощо). У такому контексті можливе вживання прийменника *en*: *La semaine prochaine j'atteins le sommet en deux heures.* Досить широко розповсюджене вживання présent-futur з перфективними дієсловами, що означають вид конкретної діяльності: *Demain je travaille toute la journée. Demain je fais cours de 4 à 6 heures. Lundi prochain j'ai cours à 11 heures.* Вживання présent-futur з дієсловами, що означають стан людини, її почуття, не видається правомірним: *Demain je suis heureux.* Це пояснюється, мабуть, тим, що почуття важко передбачити, а тим більше заздалегідь запрограмувати. Перфективні чи імперфективні предикати мають бути передбачувані. Одним сло-

вом, перфективність чи імперфективність дієслова не є релевантною ознакою. При взаємодії деяких перфективних та імперфективних дієслів з дейктиками межа дії не може бути встановлена виходячи лише з лексичного значення дієслова.

У прикладах, які ми розглянули вище, зазначена дата не збігається з моментом висловлювання, це маркер певної дистанції в часі. Але якщо у висловленнях в теперішньому часі, що означає майбутні дії, дата не зазначена, то вони мають значення futur immédiat: *Je pars (tout de suite, maintenant). J'y vais (tout de suite) ! On y va ? Qu'est-ce qu'on fait ? On part ou on reste ? D'accord je prends ce modèle-ci.* Вживання présent-futur immédiat передбачає наявність обставини часу типу *tout de suite*, яка відсилає майбутню дію до теперішнього. Дія розгортається в присутності мовця і його співрозмовника; майбутнє стикається з теперішнім. У таких випадках немає часової дистанції, яка б віддаляла майбутнє від теперішнього. Саме цим і відрізняється вживання présent-futur від présent-futur immédiat. Порівняймо:

1. *Je reviens tout de suite !* – висловлення явно підкреслює значення futur immédiat;

2. *Je reviens dans trois semaines* – зазначена дата передбачає певну часову дистанцію.

Проте висловлення *Je reviens dans cinq minutes* неоднозначне. Важливу роль тут відіграє інтонація висловлювання. Якщо воно сказане з тією ж інтонацією, що й *Je reviens tout de suite !*, то інтервал *dans cinq minutes* стає зовсім незначним (*dans cinq minutes = autant dire tout de suite*). Якщо воно висловлене тоном констатування факту, тоном об'єктивного визначення періоду відсутності перед поверненням, тоді воно стосується майбутнього (*dans cinq minutes* лінгвістично буде рівнозначним *dans trois semaines*).

Розглянемо приклад, де майбутній час тісно пов'язаний з présent-futur, що дозволить відчутти різницю між цими часами: *“Demain je suis libre toute la journée”, lui dis-je timidement. “Oui, mais moi j'ai beaucoup à faire, répond-t-elle d'une voix sèche. Non je ne peux pas te voir. Je t'écirai d'Egypte.”* (Sartre). Принцип диференціації майбутнього стосовно теперішнього ґрунтується не на часовій дистанції, не на тому, що майбутній час означає дію більш віддалену від теперішнього, а в модальності висловлення. *Demain je suis libre toute la journée* – це констатування факту (= *je n'ai rien de prévu pour demain*), тоді як *Je t'écirai* – це обіцянка. Міра вірогідності двох фраз дуже різниться: констатування факту в présent-futur подається як визначена вірогідність, а обіцянка в майбутньому базується тільки на щирості запевнень мовця.

Таке саме співвідношення між попередньо встановленим фактом в теперішньому і обіцяною в майбутньому міститься в наступному прикладі: *Oui, oui, je vous dirai demain en quoi consiste ce beau métier. Vous partez après-demain, nous sommes donc pressés* (Camus). Два часи нашарувалися у зворотний спосіб (майбутній час з *demain*, а теперішній з *après-demain*). Очевидно, що *je vous dirai* – це обіцянка мовця, тоді як *vous partez après-demain* інтерпретується як констатування визначеної дати. Отже, різниця між теперішнім і майбутнім часом лежить у модальній сфері, а не в хронологічній.

Підводячи деякі підсумки, підкреслимо, що у функціональному (дискурсивному) плані значення темпоральних форм виявляються варіантними (контекстуально залежними) стосовно їх інваріантних значень як одиниць мовної системи. Віртуальне референтне значення темпоральної форми конвертується в мовленні в актуально-референтне. У конкретній мовленнєвій реалізації істотну роль відіграють дейктичні елементи. Особливого значення набуває взаємодія значень форм теперішнього часу індикатива, які актуалізують у мовленні семи теперіш-

нього чи майбутнього системно-мовного значення цієї темпоральної структури. При цьому для позначення власне “теперішнього” необхідна додаткова вказівка у вигляді окремого дейктика чи відповідного контексту. Перспективним є подальше комплексне вивчення особливостей часових форм дійсного способу, розкриття їхньої ролі в системі мови, визначення їхніх мовних і мовленнєвих особливостей, встановлення їхніх лексичних і граматичних кореляцій.

1. Ахманова А.С. (1966). Словарь лингвистических терминов – М.: Советская энциклопедия. – 607 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
3. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / К. Бюлер. – М.: Прогресс, 2000. – 528 с.
4. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М.: Добросвет, 2004. – 862 с.
5. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом. – М.: Прогресс, 1992. – 218 с.
6. Кравченко А. В. Вопросы теории указательности: Эгоцентричность. Дейτικότητα. Индексальность / А. В. Кравченко. – Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1992. – 212 с.
7. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. А. Уфимцева. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 208 с.
8. Denis D. Grammaire du français / D. Denis, A. Sancier-Chateau. – P.: Librairie Générale Française, 1994. – 546 p.
9. Kerbrat-Orecchioni C. L'énonciation. De la subjectivité dans le langage / C. Kerbrat-Orecchioni. – P.: Armand Colin, 1999. – 268 p.
10. Kerbrat-Orecchioni C. La question / C. Kerbrat-Orecchioni. – P.: Presses Universitaires de Lyon, 1991. – 377 p.
11. Maingueneau D. Analyser les textes de communication / D. Maingueneau. – P.: Editions Nathan, 2002. – 211 p.
12. Recanati F. Le présent épistolaire: une perspective cognitive / F. Recanati // L'information grammaticale. – 1995. – № 66. – P. 38–44.
13. Weinrich H. Le temps. Le récit et le commentaire / H. Weinrich. – P.: Seuil, 1973. – 345 p.

ЛЮДИНА В ЗЕМНОМУ І КОСМІЧНОМУ ПРОСТОРІ НАРОДНОЇ ЗАГАДКИ

Мойсієнко Анатолій

Людина в усіх своїх іпостасях постає в народній загадці через уособлення найрізноманітніших елементів природного світу, явищ природи. І лише в поодиноких випадках бачимо найменування особи (людей) у прямому значенні. Такі найменування в текстовій структурі загадки, як правило, пов'язані з необхідністю представлення інших образів через людину, де остання виступає як суб'єктом, так і об'єктом оповіді, в тих або тих аналогічних чи зіставно-протиставних контекстах (пор.: *Я довга, велика, Лежу собі тихо; А добрії люди Товчуть мені груди (2717, дорога); Чорна корова всіх людей поборолла, А білий віл всіх людей підвіє (406А, ніч і день); Крил не має, а літає, Не чоловік, не звіря, а сідає (230, сніг); Що то за твір, що ні чоловік, ні звір, а має вуса?(431, ячмінь)[3].* Ще менше прикладів, коли лексема на позначення особи (людей) виступає складником таких структурних елементів загадки, як вступне чи прикінцеве обрамлення (*Іхали люди з Семигорода, Поставили хату з самого дерева; Поставили хату межі горами, Зробили діру меж розсохами (2262, зільниця); До чого народ доходить, Самовар по річці ходить (2707, пароплав); Прийшла кума до куми: “Дай, кумо, сюди і висуди”(1919, чаплія); Літали мухи з-під небес в руки, Чоловік се бачив та й засмутився (213, сніг падає).*

“Присутність” людини в паремійному тексті чис-

леними нитками пов'язана з предметами і явищами, що оточували її в повсякденному побуті, явищами, пізнаними, малопізнаними і зовсім не пізнаними нею, що жили в уяву, творили цілий світ довкола неї. Давня антропоморфна загадка, сформована на анімістичній основі, є нічим іншим, як своєрідним віддзеркаленням міфів, що таким чином єднали людину зі світом природи – земним і космічним. Тому саме переносно-образна стихія (метафорика, символіка) стає неодмінною ознакою народної загадки. “Виразним слідом давніх міфологічних вірувань, – писав І. Франко, – немовби живцем перенесеним до загадки народної, єсть, напр., представлення неба як вітця, а землі як матері”: *Тато високий, мама широка, син кучерявий, а невістка сліпа (Чубинський) [4, с. 337].* Пор. також варіативні утворення цієї загадки з неодмінною “присутністю” батька й матері: *Батько високий, ненька низенька, брат кучерявий, сестра сліпенька (424Б, небо, земля, дим, ніч); Нянько високий, мама широка, донька прудка, а син лінивий (424В, небо, земля, вода, камінь); Високий батько, широка мати, сліпа невістка і дурний брат (небо, світ, ніч, вітер).*

Більшою чи меншою кількістю складників родинної парадигми характеризується ще цілий ряд загадок, де превалюють образи батька і матері, дітей (сина, дочки), що за родинною ознакою становлять першу лінію спорідненості [1. Бурячок, с. 10]: *Мати товстуха, дочка красуха, батько чорнявий, син кучерявий (1634В, піч, возонь, сажка, дим); Батько – хвастун, мамка – лопатка, діти – круглятка (442, горох); Батько з ліса, мати з міста, а діти з города (2543, макогін, макітра, мак); Тато лисак, мама круглолиця, а діти дрібненькі дуже (2545, макогін, макітра, мак); Сини – в шапках, а батько – ні (770, жолуді і дуб); В одній матері чотири дочки, а в кожній дочки не більш не менш як п'ятнадцять дітей (3082, година, чверть години, хвилинка).*

Брат і сестра (перша бокова лінія спорідненості) також є одними з найбільш актуалізованих номенів у народній загадці, що в різних контекстах виступають на означення переважно споріднених об'єктів: *Мій брат має два голуби; вони попід землею ходять і червінці находять (2164, плуг і лемеші); Через межу брат брата не бачить (1285, очі); Дві сестри ідуть-ідуть і ніколи не зійдуться (2100, стрілки годинника); За горою кам'яною стоїть брат із сестрою (117, місяць і сонце); Дві сестриці пішли напитися водиці, а брат, зігнувшись, стояв та сестричок чекав (1788, відра й коромисло).*

Меншою поширеністю в тексті загадки характеризуються такі номени на позначення особи за родинною ознакою, як дядько, невістка, ятрівка, кума (*Дядькова телиця по полю вертиться; Не їсть, не п'є і додому не йде (2178Б, борона); Сімсот невісток, ідна подушка (1599, слижі і сволок); Дві ятровки склали докупи головки (1779, лавки на покуті); Прийшла кума до куми: “Дай, кумо, тенти, приїхав Терентій” (3154Б, позичати сковороду).*

До найпоширеніших у різних народнопоетичних текстах, зокрема і в загадці, слід віднести лексичну пару *дід і баба*: *Сидить дід за дошками, Стріля бабу галушками (2362, ткацький верстат); Дід сміється, аж губа трясеться (1500, кисіль); Сидить дід під корчем, Обілявся борцем (2329, мазниця); Стоїть баба за кошем, Зайлася кулішем (2330, мазниця); Маленька бабуся весь світ одягає (1959, голка) тощо.* Проте номінування осіб у паремійних текстах відбувається, що розглядаються, як правило, не за родинною, а за віковою, гендерною ознаками.

Це особливо чітко виявляється в контекстах, де, наприклад, в одному ряду зі словом *баба* вжито не *дід*,

а чоловік: *Не чоловік, а курить; не баба, а пряде* (1704, дим); де баба дожидає не онука, а сина: *Сидить баба на кію, дожидає сина Северина із Білай-города* (1059, гуска на яйцях); де промовистою вказівкою на вік є борода: *Стоїть дід у дощаному жупані, борода його трясеться, а вода бризкає* (2399, водяний млин); де, нарешті, вікову акцентуацію маємо в супровідному епітеті старий: *Я, старий дідусь, до мосту беруся; Хотя й сокири не маю, на тоє не дбаю* (190, мороз).

На рівні вікових, гендерних кваліфікаторів виступають номени *парубок, хлопець, дівка, панночка, панна, пан, пані та ін.*, пор.: *А в нашого парубка з обох боків зарубка* (2312, коромисло); *Коло ями-ями б'ються хлопці киями* (1411В, миска і ложки); *Біжить хлопчик степом, Повні руки лепу* (2157, плуг); *Дівка красная, на ногах ясная, По полю ходить, коріння копає* (2144, соха); *Маленька панночка в жовтім платті, пояском підперезана; усю хату збігає і на своє місце йде* (2036, вінчик); *Сидить панна на грядках, убрана в сто фартушках* (468Б, капуста); *Стоїть пан в борозді, о єдиній нозі, Може присячі, же ма сто тисячі* (839, будяк); *Стоїть пані серед хати та білить имати* (1664, лампа); *Красна бариня за склом сидить і людей собою потішає* (1665, огонь у лампі). Композиційно-смісловна організація ряду таких загадок побудована на зіставній основі, де корелятами виступають вікові маркери типу *старий, молодий* тощо (*Старий дід мости помостив, Прийшла молода – мости рознесла* (260, мороз і весна); *Була дитиною – не знала пелюшок, а старою стала – сто пелюшок мала* (471, капуста)).

Особа-суб'єкт (об'єкт) оповіді нерідко постає на основі мовно-голосової, розумової характеристики (*Хто говорить мовчки* (2872А, лист); *Сам пустий, Голос густий, Дріб вибиває, Дітей збирає* (3672, барабан); *Ні думає, ні гадає, А других навчає* (2873, книжка); *Бачити – не бачить, Чути – не чує, Мовчки говорить, Добре мудрує* (2884А, книжка)), соматичної означеності, зокрема, з такими власне конкретизаційними компонентами, як *рука, потилиця чи пазуха* (*Руки, ноги, очі є, а не говорє* (2129, портрет); *Що дістане зубами потилицю?* (2016, гребінець); *Без рук, без ніг, само голе, а сорочка в пазусі* (1651В, свічка)). Додаткову вказівку на соматичну ознаку особи можуть передавати прикметникові номени типу *босий, голий* (*Ходжу на голові, хоч я і на ногах, ходжу босий, хоч я і в чоботях* (2319, цвях у підшиві); *Ні голий, ні в сорочці* (2339А, атір)).

Незначна група номінацій-осіб представлена в загадках за національно-етнічною ознакою: *волох* (*Ишов волох, розсипав горох, Почало світати – нема що збирати* (53А, місяць і зорі)), *німці* (*Наїхали німці під наші сінци, Розпустили коні по всьому полю* (54Б, небо, зорі, місяць)), *ляшок* (*Череватий ляшок підперезав личком животок* (2032, мітла)), *циган* (*Ходить циган по долині та все каже: “Гоцки, гоцки!”* (2231, ступа)), *циганочка* (*Циганочка весела своїм хвостом усе жито побила* (2220, цін)).

І навпаки, маємо досить широкий спектр найменувань, що вказують на соціальний стан особи – від *мужика* і *старця* до *царя* і *княгині* (*Ні очей, ні плечей, а старців водить* (2106Б, ціпок); *Прийшов цар земський, питає царя Гудимира: “Чи є цесар-кесар вдома?” – “Ой, був кесар в дому, та й пішов на глиняну гору спочивати”* (3126, миша, півень, кіт, піч); *Прилетіло – дзень!.. Чи далеко день?.. Сіло на колоді, засівало в нагоді: “Не боюся ні царя з Москви, Ні короля з Литви; Лиш не маю волі над рибою в морі”* (1224, комар); *Княгиня має на собі сімсот сім свит, а коли вітер повіє, то голе тіло видно* (1069, курка)). Значне місце в цьому ряду посідають представники релігійної сфери:

Попова хортиця по полі вертиться (2178А, борона); *Ишов чернець з Монастирець. Як упав – так пропав, чорним порохом припав* (356, вихор); *Сидить монашка на білих горашках, дожидає живих і мертвих* (1058Б, квочка на яйцях). Соціальна характеристика номінацій особи виразно виявляється на таких осьових протиставленнях, як *багатий/бідний, пан/мужик* тощо (*Стою межі двома світлами, природа моя горбата, багаті соки мої збирають, а бідні на землю кидають* (1277, ніс); *Що мужик на землю кидає, то пан в кишеню ховає* (1280, соплі); *У попа по осім, у бідного по два ци по три* (1618, вікна).

Різні види господарської, культурницької діяльності людини знаходять вираження в назвах професій, роду занять. Це, насамперед, номени на позначення професійної діяльності, певного виду зайнятості, пов'язаної з сільським господарством (*косар*), ремісництвом (*бондар*), сферою обслуговування (*фірман*), військовою (*капітан*), мистецькою (*музикант*) сферами тощо. Такі лексичні одиниці виконують як власне номінативну (*Ой, за лісом, за пралісом бондар яйця повісив* (1793, відра біля колодязя), *Поза сад-виноград Сторожі стали в ряд, Завше саду глядять, А плодів не їдять* (3501, частокіл), *Серед поля вояк стоїть, на голові штики держить у всі напрямки, та не для нападу, а для оборони* (841, осот), *Їхав пан-капітан, Став, у дівчини спитав: “Що за кості лежать, Що й собаки не їдять?”* (2651А, костриця), *Музикант-розказчик: Лиш труба і яйцк* (3673, грамофон)), так і номінативно-асоціативну функцію – у поєднанні зі сполучником *як* (*Чорне, як сажотрус, криве, як кочерга; В парі живе, а плоду нема* (1541, чобіт)), *приймемником без* (*Без фірмана, без батоза, А гонить, як сатана* (2822, поїзд), *Без плотника, без майстра міст став* (180, лід на річці)), *часткою не* (*Не художник, а малює* (197, мороз), *Чоботар – не чоботар, кравець – не кравець, тримає нитку в роті, а в руках ножиці* (1019Б, рак)).

Образ людини в народній загадці є своєрідною ланкою, що єднає між собою різні буттєвісні сфери, численні предметні і просторові опозиції земного й небесного. Прикладом може слугувати образна символіка в таких загадках: *Лежить Гася, простялася, Як устане – неба достане* (2713А, дорога), *Мій брат Кіндрат як став, то й неба дістав* (1706, дим), що певною мірою суголосна монументалістській поезії двадцятого століття. Пор. у одному з віршів Едуардаса Межелайтіса, де людина заявляє про себе:

Ноги мої о земну опираються кулю,
руки мої на собі держать сонячне коло.
Я – мов міст між землею і сонцем.
По мені сходить сонце на землю,
а земля править шлях свій до сонця.

(Переклад В. Бичка).

А проте символіка номенів на позначення особи в тексті загадок виростає переважно на основі осмислення далеко не глобальних, а різних звичайних, побутових речей, що оточують людину і відповідним чином характеризують її. Така атрибутика супроводжує людину в контекстах з проєкцією відгадки у позаземні простори. Так, по суті, на небесній сфері з'являється чабан з вівцями (*Один чабан тисячі овець пасе* (45А, місяць і зорі)), *чумак* зі своїми волами (*Їхав чумак та й став, бо волів потеряв* (48, місяць у хмарах)), *Яшка* Семеряшка із бджолами (*Їхав Яшка Семеряшка; за ним бджоли гулюлю!* (49, місяць і зорі)), і сама небесна сфера – не що інше, як звичайне *рядно*, яке *тягнуть чотири баби* і на якому *крайчик хліба і горошок посмалений* (61, небо, зорі, місяць). До розсипаного по небі гороху чи перцю однаково можуть бути причетні і цар, і цариця, і красна дівця, і

волох, і старець, пор.: *Розсипався горох на чотириста дорог, Ніхто його не позбира – ні цар, ні цариця, Ні красна дівчиця (14Б, зорі); Їхав по горі волох, розсипав горох; Стало світати – нема що збирати (53В, місяць і зорі); Прийшов старець, розсипав перець, Як зачало світати, він зачав збирати (52, місяць і зорі).* “Український побут переноситься, умовно кажучи, на небо, – зауважувала С. Єрмоленко. – Метафоричні описи неба вибудовуються на основі асоціацій з назвами побутових речей на зразок *кожух, рогожа, піч, толока* тощо” [2, с. 35].

Єдність земного й небесного простежується і в тому, що, наприклад, з образом красної (гарної) дівки символізується як веселка в небі (*Вийшла звідкись гарна дівка, На ній стрічка-семицітка; А де з річки воду брала, Там коромисло зламала (353)*), так і соха на полі (*Дівка красна, на ногах ясна, По полю ходить, коріння копає (2144)*).

Образ дому (хати), де мешкає людина, бачиться проміжною ланкою між нею і навколишнім світом. “З одного боку, дім належить людині, уособлюючи цілісний предметний світ людини. З другого боку, дім пов’язує людину з зовнішнім світом, будучи в певному смислі реплікою зовнішнього світу” [5, с. 65]. Загадка *Над бабиною хатою стоїть байда хліба, Собаки гавкають, не можуть дістати (32Б, місяць)* може бути промовистою ілюстрацією до вищезазначеного: закорінена в землю бабина хата через окрасць хлібини-місяця, по суті, стає у центрі світобудови. Надзвичайно характерним у цьому плані є інший варіант цієї загадки: *У бабиній хатині висить хліба крайна, Собаки гавкають, не можуть дістати (32А, місяць)*. Хата, оздоблена крайкою хліба-місяця, який висить не поза нею (над нею), а саме в ній, достояє, таким чином, до масштабів космічних, стаючи своєрідним земним космосом у фольклорній моделі світу.

Хата, виступаючи уособленим образом людини (*Стоїть Гася, надулася, полу відкрила, людей впустила (1588)*), через образ людини відкривається в загадці зі всією своєю внутрішньою і зовнішньою атрибутикою. Так, кутки в хаті і стеля – це коли *Чотири баби одну скатерть шують (1601)*, слижі і сволок – це коли *На одній постелі дванадцять невісток слять (1597)*. А ще в хаті є піч з вогнем і димом (*Мати гладуха, дочка краснуха, син кучерявий (1734)*), із заслінкою (*Одну баба козу мала, та й ту на день сім раз за хвіст підіймала (1733)*), груба (*Стоїть пані у білому жупані; Хто йде, до неї руки кладе (1741)*), кочерга для вигрібання жару (*Чорна циганка щовечора, щоранку червонці лічить (1916)*). Хата повна всялякого господарського, кухонного начиння – прядка (*Баба круте, а воно гуде (2357)*), мотовило (*Один чоловік лиш раз у рік вбирається (2251)*), а ще – горщик і рогац (*Сів Тиміш на коні та й поїхав у погоні (1839Б)*), самовар (*Стоїть піп на мосту і гукає: “Ідїть, люди, всіх причаїть” (1884Б)*), чайник (*В животі лазня, в носі сито, на голові гудзик, одна рука і та на спині (1874)*), кухоль (*Маленький Степанко, всі його цілкують (1868Б)*) тощо.

Звичайно ж, у хаті є двері (*Одно рядно сім баб тягло (1570)*) з клямкою (*Всім, хто прийде, всім, хто піде, вона руку подає (1575А)*), засувом (*Суну, суну Сидора за ноги (1586)*), хата немислима без даху і димаря (*Сидить пан на даху, Курить собі без табаку (1757)*). А при хаті на подвір’ї – і криниця (*Присів Гнат, при землі не знає (2579)*), і оборіг з огорожею (*Чотири братчики в однім ремені (1555Б)*), і клуня, в якій господарює цїп (*Мати губата, на хліб багата, а син кручений (2461)*), і ще повно всякого господарського реманенту, без якого не обійтись людині, – відра (*Два братця пішли в воду купаться (1787)*), граблі (*Дванадцять панів на одому поводі (2208)*), серп (*Горбатий дід усе поле збігав (2185Б)*), мітла (*Ходить пані по майдані, личком підперезана (2035А)*), ступа (*Один дід і в ньому дірка, і посередині товкач (2227)*), жлукто (*Наша доня дерев’яна, В неї спина солом’яна (2260)*).

І все це, зауважимо, в загадці постає через образ людини чи в “супроводі” людини – батька чи матері, сина, дочки, невістки, пані чи панни, Сидора чи Степанка. При цьому діяльний, господарський аспект репрезентації особи в паремійному тексті є неодмінним у нараціях як земної, так і космічної тематики.

1. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. – К.: Вид-во АН України, 1961. – 150 с.
2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
3. Українська народна творчість. Загадки / Упоряд. Березовський І. П. – К.: Вид-во АН України, 1962. – 512 с. І далі приклади українських загадок (у дужках – номер загадки) подаються за цим виданням.
4. Франко І. Я. Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних // Франко І. Зібрання творів у п’ятдесяти томах. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 332–346.
5. Цивьян Т. В. Дом в фольклорній моделі мира (на матеріалі балканських загадок) // Семиотика культури: Труды по знаковым системам. – Тарту, 1978. – Т. 10. – С. 65–85.

СУЧАСНА ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ТЕКСТІВ У ЛІНГВІСТИЦІ

Монахова Тетяна

Побудова типології текстів за комунікативними параметрами й співвіднесеними з ними лінгвістичними ознаками – одне з ключових завдань сучасної лінгвістики тексту [5]. Типологічні дослідження тексту пов’язані з великими труднощами через безкінечну варіативність самого об’єкта аналізу. А проте дослідження комунікативних, структурних і семантичних особливостей текстів дозволяє визначити певні класифікаційні параметри, що відділяють одну групу текстів від іншої.

В основі класифікацій текстів часто лежать екстра-лінгвістичні фактори, розглянуті в сумі з власне лінгвістичними. Часто підґрунтям таких класифікацій є функції мови. Інший дефініційний фактор – сфера спілкування, ті комунікативні обставини, що диктують добір мовленнєвих засобів. Сферу спілкування покладено в основу дефініції функціонального стилю мови.

Метою нашого дослідження є виявити основні тенденції в сучасній лінгвістиці тексту щодо розгляду й глумачення текстів і запропонувати власний підхід до класифікації текстів.

Спершу розв’яжемо таке завдання – розглянути основні підходи до способів визначення текстів. Другим завданням студії буде формулювання власного розуміння проблеми.

Деякі автори пропонують розглядати типи текстів відповідно до їхнього функціонального призначення. Так, В. Хайнеманн і Д. Фівергер [9] вважають текстові функції першою ланкою в багаторівневій системі знань комунікантів про характерні риси окремих типів текстів. Для визначення переліку текстових функцій німецькі вчені ставлять передовсім питання про те, які наслідки може потягти за собою вживання певного тексту в акті комунікації, в інтеракції.

Відповідно до цього вони виділяють чотири основні функції: функція самовираження (мовець розвантажує свою нервову систему, вимовляючи текст); контактна функція (мовець встановлює й підтримує контакт з партнерами); функція інформування (отримує чи передає певну інформацію); функція управління, регуляції (спонукає співрозмовника зробити щось). Зрозуміло, що ці

функції не ізольовані: регулятивні тексти одночасно можуть передавати інформацію, інформативні тексти також передбачають встановлення й підтримки контакту необхідна здатність партнерів з комунікації до самовираження. Говорять дослідники й про естетичну функцію (тексти можуть справляти естетичний вплив на слухача).

Німецький мовознавець В. Хайнеманн виводить три підходи до розгляду центрального поняття лінгвістики тексту. Перший з них – синтаксичний підхід до опису тексту, коли методи “граматики речення” певним чином застосовують і до тексту. Основна мета цього підходу – виявити структурні особливості тексту, способи поєднання складників між собою тощо. Другий підхід – семантика тексту, виявлення “глибинних”, змістових відношень у тексті. Третій підхід – комунікативно-прагматичний, в основу якого покладено не граматичну будову чи семантичні властивості тексту, а практичну діяльність, що лежить в основі. Текст розглядають як комунікативну одиницю, мовні засоби – це лише інструментарій досягнення намірів мовця. Усі три підходи не виключають один одного й не суперечать один одному, просто виявляють різні аспекти вивчення тексту.

Мовознавець Я. Петефі [6] пише про існування двох протилежних підходів до наукового вивчення тексту. Представники першого розглядають текст як одиницю, що ідентична реченню, тільки більша за обсягом, а прибічники іншого напрямку віддають перевагу комунікативно-прагматичному трактуванню цього поняття, згідно з яким текст розглядають як одиницю, що задовольняє певні очікування партнера. Розглядаючи перспективи лінгвістики, Я. Петефі вказує на нагальну потребу замінити речення як центральне поняття синтаксису на текст, а також наполягає на доповненні традиційного синтаксичного опису мовних явищ семантичним і прагматичним аналізом.

Два основні напрями лінгвістичного аналізу тексту виділяє також К. Бринкер [8]. Перший напрям – розширення традиційної ієрархії мовних одиниць. Мовна система регулює не тільки процеси створення слів і речень, але й формування тексту. Однак кількісне збільшення традиційного ланцюга мовних одиниць не призводить до якісної зміни методики дослідження. Другий напрям, який К. Бринкер називає комунікативно зорієнтованою лінгвістикою тексту, зародився на початку 70-х років ХХ ст. Представники цього напрямку звертають увагу на недостатність опису тексту як ізольованого статичного об’єкта. На їхню думку, тексти є невід’ємною частиною комунікативної ситуації, вони завжди включені в конкретний комунікативний процес, в якому мовець і слухач (відповідно автор і читач) разом зі своїми соціальними й ситуативними характеристиками становлять найважливіші фактори. Цей напрям лінгвістики тексту вийшов із прагматики. Текст розуміють не просто як граматично пов’язану послідовність речень, а як комплексну мовленнєву дію, за допомогою якої мовець намагається встановити певні комунікативні зв’язки зі слухачем. Характер дії надає текстові комунікативна функція, тому лінгвістика тексту перш за все має займатися вивченням функціонального спрямування тексту.

Спільною рисою для концепцій В. Хайнеманна, Я. Петефі й К. Бринкера є розуміння того, що прагматичний аспект досліджень виходить на передній план. Лінгвістика стає все більше прагматично зорієнтованою. Саме тому комунікативно-прагматичний підхід до описів тексту вони визначають провідним. А, наприклад, Г. В. Колшанський вважає, що прагматичний фактор пронизує всю мовленнєву діяльність людини [3].

Оригінальну класифікацію пропонує Карел Гаузенблаз [2]. Він застосовує обмежену кількість факторів,

релевантних для певної текстової структури. При цьому він вдається до раніше не вживаних параметрів.

За простотою/складністю структури тексту цілого мовленнєвого твору виділяє такі мовленнєві твори: 1) мовленнєвий твір, що містить один-єдиний текст із одним-єдиним смислом (ділові листи, заяви, повідомлення про події тощо); 2) мовленнєвий твір містить один-єдиний текст, який має, однак, неоднозначний смисл (поезія, художня проза, жарти – вислови, в яких “між рядків” можна прочитати оцінку, відмінну від висловленої номінально, тобто іронію, алегорію тощо); 3) мовленнєвий твір складається з одного тексту, в який, проте, вставлено уривок з іншого мовленнєвого твору (чи навіть цілий мовленнєвий твір), який стає частиною тексту, але продовжує вирізнятися з нього (цитати, пряма мова тощо); 4) текст оповіді, особливо текст художньої прози з прямою мовою, набуває іншого характеру, якщо сигнали, що вказують на належність окремих частин тексту різним суб’єктам, стають неясними й двозначними. Такий мовленнєвий твір наближається до однорідного мовленнєвого твору; 5) діалогічний твір мовлення також вважається таким, що складається з одного тексту, хоча, звісно, неоднорідним і розділеним на мовленнєві твори двох чи більше активних учасників діалогу, що чергуються. Діалог розгортається як єдиний текст; 6) інші мовленнєві твори зі складною текстовою структурою (наприклад, газетна стаття, яку можна читати у два способи: наскрізно або швидко, лише заголовки, підзаголовки, абзаци, надруковані погрубленням; тексти на афішах тощо); 7) мовленнєвий твір, що містить два й більше текстів, із співвідношенням: основний текст / допоміжний текст; явний текст / прихований текст (технічні статті зі зносками внизу сторінки чи в кінці статті); 8) мовленнєві твори, в яких два чи більше текстів ніби переплітаються (анаграма в афіші, зашифровані тексти у військових повідомленнях, інтимні щоденникові записи, мелодекламація, багатоголосний спів тощо).

За критерієм вільні / залежні мовленнєві твори Карел Гаузенблаз визначає: 1) мовленнєві твори (відносно) незалежні, самодостатні (усні виступи, в яких відсутні жести, міміка, тільки мовні звукові засоби – це радіопередачі, телефонні розмови тощо; серед письмових – ті, зміст яких виражено суто мовними графічними засобами, без малюнків, ілюстрацій, фотографій); 2) мовленнєві твори, (відносно) незалежні від ситуації, що включають як лінгвістичні засоби, так і нелінгвістичні; 3) мовленнєві твори, тісно пов’язані з ситуацією, що виражається в лексико-граматичній неповноті реплік і в використанні одиниць, семантично зумовлених ситуацією: особових, вказівних, відносних і присвійних займенників, темпоральних і просторових прислівників тощо.

І третій критерій, за Карелом Гаузенблазом [2], – це перервність / безперервність мовленнєвих творів. Перервність може бути кількох типів: 1) деякі усні маніфестації, утворені з не зовсім зв’язних (або ж незв’язних) елементів, – це радіорепортаж про спортивні змагання, в момент небезпеки, під час сильного збудження тощо; 2) серед писемних маніфестацій як приклад перервних мовознавець називає замітки, чернетки, написані тезисно, відомості, призначені, як правило, тільки для користування самим автором; 3) усні види списків, словники, практичні довідники словарного типу тощо; 4) самостійний тип, що отримав велике поширення в наш час, складають мовленнєві твори, що виникають під час заповнення анкет і бланків; графічна впорядкованість даних заміняє ідентифікацію та поєднання слів, причому ступінь словесного вираження зведений до мінімуму; 5) перервність може виникнути навіть у мовленнєвій поведінці, що має якості безперервної, через зовнішні чи ви-

падкові причини. Особливий тип перервності – публікація художніх творів окремими випусками.

Однією з найбільш відомих теорій опису загальних властивостей тексту є концепція Р.-А. де Богранда й В. Дресслера про сім так званих критеріїв текстуральності [7]. Під текстуральністю вчені розуміють сукупність тих властивостей (ознак, параметрів), які притаманні тексту. Вони визнають такі властивості: 1) когезія (Kohäsion) – граматична організація тексту, способи співвіднесення компонентів між собою й організації поверхневої структури тексту, це преференціальні відношення, що криються в простих граматичних залежностях (порядок слів, сурядні способи зв'язку, часові форми дієслова тощо), тобто співвіднесеність мовних засобів з об'єктами дійсності, це вже сфера семантики й прагматики; когезію і когерентність автори бачать як єдине ціле; 2) когерентність (Kohärenz) – це безперервність змісту, когнітивні зв'язки у тексті, коли виробник тексту й реципієнт намагаються встановити зв'язок між окремими компонентами тексту навіть тоді, коли цей зв'язок не марковано граматичними засобами; 3) інтенціональність (Intentionalität) – це намір мовця побудувати зв'язний і змістовний текст, який слугує певній меті; 4) прийнятність (Akzeptabilität) – це очікування реципієнта отримати зв'язний і змістовний текст, який є для нього потрібним і значимим; 5) інформативність (Informativität) – міра новизни й неочікуваності для реципієнта пропонованих текстових елементів; 6) ситуативність (Situationalität) – фактори, що роблять текст релевантним для актуальної чи реконструйованої комунікативної ситуації; 7) інтертекстуальність (Intertextualität) – це, по-перше, співвіднесеність окремого екземпляра тексту з певним типом тексту, а, по-друге, його співвіднесеність з іншими текстами.

Власну модель функціонування мови пропонує К. Бюлер [1]. Малюючи модель органону, він виділяє три функції мовних знаків: 1) репрезентативну, тобто функцію представлення справ, подій, предметів тощо; 2) експресивну, тобто функцію вираження внутрішнього стану, емоцій і позицій мовця; 3) апелятивну, тобто коли відправник звертається до реципієнта і спонукає його до певних реакцій. Провідну роль відводить репрезентативній функції. Концепція К. Бюлера отримала подальший розвиток у роботах інших мовознавців. Зокрема, Ян Мукаржовський розширив класифікацію, додавши четверту функцію – поетичну або естетичну. Ця функція полягає у здатності знака зосереджувати увагу на собі самому, а не на змісті повідомлення.

Не можемо обійти увагою й ілюквативні класи Дж. Серля, говорячи про функції тексту [4]. Як відомо, він виокремлює: 1) репрезентативи, які представляють (істинно чи хибно) стан справ (діагноз, констатація, опис, повідомлення, твердження); 2) директиви – мовленнєві акти, що спонукають реципієнта до якоїсь дії (наказ, прохання, розпорядження, рекомендація, порада, вказівка тощо); 3) комісиви – мовленнєві акти, в яких мовець зобов'язується вчинити щось у майбутньому, дотримуватися певних правил поведінки (гарантійний лист, договір, клятва, обіцянка, парі тощо); 4) експресиви – вираження психічного ставлення мовця до предметів і ситуацій (подяка, вибачення, привітання, вітання, співчуття тощо); 5) декларативи – мовленнєві акти, успішне виконання яких тягне за собою зміну статусу чи положення об'єктів, про які йдеться (напр.: “Оголошую вас чоловіком і дружиною”, “Призначаю Вас...”). К. Брінкер спирається на класифікацію Дж. Серля, доповнюючи її іншими функціями, зокрема інформативною, контактною та функцією взяття зобов'язаностей [8].

Ми пропонуємо взяти за таксономічні критерії прагматичні інтенції мовця та свідомо докладені ним комунікативні зусилля, зокрема вербальні. Чи, точніше ска-

зати, попередній аналіз і прогнозування слухачької реакції мовцем з подальшим відповідним добором мовленнєвих засобів і мовних прийомів. Найцікавішою є різниця між прогнозованою, очікуваною, програмованою інтенцією самого мовця та справжнім комунікативним результатом, тобто між тим, як планував і передбачав адресант комунікативний акт, і тим, як сприйняв і зреалізував пропоновану ситуацію адресат. Ця класифікація жодним чином не заперечує наявності в лінгвістичній науці підходи до розуміння різновидів текстів. Вона навіть не конкурує з ними, а корелює певним чином. Ми продовжуємо говорити в термінах функціональної стилістики, заповнюючи лакуни когнітивним розумінням мовлення.

Зрозуміло, що функціональні стилі неоднаковою мірою виявляють інтенційні можливості мовця. Деякі з них, зокрема науковий чи офіційно-діловий, обмежують виражальний репертуар адресанта, регулюючи його мовлення ustalеними правилами, ритуалами, стильовим узусом.

Стратегічне текстотворення – це свідоме продукування текстів, яке не тільки відрізняється від будь-якого адресного мовлення чіткою попередньою настановою мовця викликати прогнозовану емоційну реакцію реципієнта з подальшою його активністю відповідно до поставленої мети, а й характеризується вживанням непрямих тактик мовленнєвого впливу та конкретних вербальних прийомів.

Прагматико-риторичний підхід до розуміння типології текстів відкриває нові перспективи для текстового аналізу: інвентаризація всіх непрямих тактик мовленнєвого впливу, вивчення всього арсеналу лінгвістичних прийомів впливу на адресата тощо.

1. Бюлер К. Теория языка: Репрезентативная функция языка / К. Бюлер. – М. : Прогресс, 1993. – 504 с.
2. Гаузенбляз К. О характеристике и классификации речевых произведений / К. Гаузенбляз; пер. с англ. Т. Н. Молошиной // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 8 : Лингвистика текста / сост., общ. ред., вступ. ст. Т. М. Николаевой. – 1978. – 478 с. – Библиогр.: с. 464–466.
3. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1975. – 232 с.
4. Серль, Джон Р. Классификация иллокутивных актов / Джон Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17: Теория речевых актов. – М., 1986. – С. 170–194.
5. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика) / З. Я. Тураева. – Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 “Иностр. яз.”. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
6. Филиппов К. А. Лингвистика текста. Курс лекций / К. А. Филиппов. – СПб. : Издательство С.-Петербургского университета, 2003. – 313 с.
7. de Beaugrande R., Dressler W. U. Introduction to text linguistics / R. de Beaugrande, W. U. Dressler. – London : Longman, 1981. – 270 p.
8. Klaus Brinker. Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / Klaus Brinker. – Walter de Gruyter, 2000. – Language Arts & Disciplines. – 1805 p.
9. Wolfgang Heinemann, Dieter Viehweger. Textlinguistik: eine Einführung / Wolfgang Heinemann, Dieter Viehweger. – Tübingen : Niemeyer, 1991. – 310 p.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ У КОНЦЕПЦІЇ ГЕОЛІНГВІСТИКИ

Москаленко Лідія

Неминучим наслідком функціонування двох або декількох мов на одному комунікативному просторі є

інтерференція. Проблема мовної інтерференції розглядається у працях У. Вайнрайха, Н. Б. Мечковської, В. Ю. Розенцвейга, Е. Хаугена, Л. В. Щерби та ін. Однак у визначенні даного поняття немає повної єдності серед лінгвістів. Традиційно під інтерференцією розуміється “взаємодія мовних систем в умовах двомовності, що складається або при контактах мовних, або при індивідуальному освоєнні нерідної мови; виражається у відхиленнях від норми та системи другої мови під впливом рідної” [22, с. 197].

Російська та українська мови впродовж століть знаходяться в тісній взаємодії на території України, що призводить до проникнення елементів української мови в російську і навпаки, тобто до російсько-української та українсько-російської інтерференції. Теоретична розробка проблеми взаємодії російської і української мов на великому фактичному матеріалі проводилася такими вченими, як І. К. Білодід, М. А. Жовтобрюх, Г. П. Іжакевич, Н. Г. Озерова, Т. К. Черторіжська та ін.

На сьогоднішній день проблема контактування та взаємодії мов набуває особливої актуальності. З'являються нові підходи до її вивчення. Одним з них стає розгляд мовної взаємодії крізь призму лінгвістичного функціоналізму. А. Н. Рудяков у своїх працях пропонує концепцію геолінгвістики – “загальної лінгвістичної дисципліни про планетарний (ноосферний) мовний світ Людини, що являє собою складну єдність окремих мовних світів” [16, с. 10]. Наріжними категоріями даної концепції є “варіант” та “інваріант”. Варіант у даному випадку є тією чи іншою реалізацією інваріанта в тих чи інших умовах. Мовний світ, або “-фонія”, є інваріантом, що реалізується в різних “позиціях”, якими виступають держави. Мовні світи перебувають у постійній взаємодії, це обумовлює їх взаємопроникнення [16].

Дана методологія дозволяє поглянути на проблему взаємодії російської та української мов по-новому: як на взаємодію цілісних систем – Русофонії й Українофонії. У зв'язку з цим **метою** статті є розгляд процесу російсько-української інтерференції в руслі концепції геолінгвістики.

Досягнення мети передбачає вирішення наступних **завдань**: розглянути традиційний опис російсько-української інтерференції; охарактеризувати вплив української мови на російську на різних історичних етапах їх контактування; встановити особливості сучасної інтерференції.

Перші праці, присвячені інтерференційному впливу української мови на російську, були написані в XIX столітті [3; 6 та ін.]. У них розглядалася переважно російська мова Південної України. Дослідники відзначають зміни в російській мові на всіх мовних рівнях. Вони мають обмежений характер, оскільки поширені лише в розмовно-побутовій мові на території безпосереднього контакту цих мов.

К.П. Зеленецький і В. Долопчев в російській мові фіксують лексичні (*абы, бурак, вечерять, гречаний, млин, смыкнуть* і т. д.), фразеологічні (*один одного, до горы ногами* та ін.), фонетико-морфологічні (*поможі, сидю, на степ* і т. д.), морфологічні (*собака* – чол. роду, *картофель* – жін. роду і т. д.), синтаксичні українізми (*он служит у нас за кучера, я соскучился за вами* і т. д.) [3; 6].

За радянських часів з'являється велика кількість робіт з даної проблематики [1, 2, 7, 10 та ін.]. Російсько-українська мовна взаємодія починає розглядатися як національно-російська. Радянські лінгвісти відзначають зміну і посилення процесу взаємодії і взаємопроникнення мов внаслідок зміни суспільних умов [1].

Результат інтерференції представляється як негативне явище: “В результаті взаємодії близькоспоріднених російської та української мов на території їх спільного

паралельного функціонування, з одного боку, відбувається взаємозбагачення обох мов, а з іншого – розвивається так звана негативна інтерференція, що виявляється головним чином у сфері спонтанної ненормованої усної мови” [2, с. 115–116]. У зв'язку з цим велика кількість праць була спрямована на боротьбу з неправильностями в російській мові, на підвищення рівня культури мовлення [2; 7; 10 та ін.].

Відхилення від норм російської літературної мови під впливом української відзначалися на всіх мовних рівнях. На фонетичному спостерігається відсутність редукції (*в[о]ды, кузнецик[о]м*); використання фрикативного звуку г [γ] на місці вибухового г [г] (*[γ]огод, поро[x]*); відсутність пом'якшення р перед і, е (*[ры]сунок*) та ін. [2, с. 119; 7, с. 283; 10, с. 107–112]. Морфологічний рівень представлений, перш за все, змінами форм дієслова: відсутність історичних чергувань *с // ш (зависю)*; поява форм 1 особи мн. з закінченнями *-емо, -имо (пользуемся, произносимо)*; 3 особи однин. та мн. дієслів 1 дієвідміни з нульовою реалізацією фонем *т (знае, приглашае)* і т. п. [10, с. 114]. Явища інтерференції простежуються у сфері прийменникового та безприйменникового керування: *по домах, по странах; смеются с кого; говорит французским языком; мне болит голова* і под. [2, с. 119–121; 7, с. 283–284].

Російська мова України характеризується лексичними і фразеологічними українізмами. Наприклад, *привести домой* замість *проводить*, *брать участие в конкурсе* замість *принимать участие* і т. д. [2, с. 121].

Крім негативної інтерференції, у взаємодії мов бачили взаємозбагачення, тобто “засвоєння певних лексичних елементів, що підсилюють виразні можливості мов” [1, с. 158]. Перш за все збагачувався лексичний склад мови. Так, в російську мову входять деякі лексичні одиниці з української: *житница, дивчина, доярка, пятисотница, бурак, тысящица, сечка, парубок, партия ведет* та ін. Їх регіональний відтінок стирився, одиниці сприймалися як нейтральні, про що свідчать їхні словникові дефініції, в яких відсутні позначки *обласне, проторічне* і т. д. Іноді в словникових формулюваннях вказується приналежність даної одиниці української реальності, але без відповідних позначок: *парубок* – “на Украине юноша, парень” [17, т. 3, с. 27], *хата* – “крестьянский дом в украинской, белорусской и южнорусской деревне” [17, т. 4, с. 593]. Під впливом української мови розширюється значення суфікса *-щин- (-чин-)*, він вживається в географічних найменуваннях типу *Орловщина, Смоленщина* і т. п. [1, 2, 7 та ін.]. До синтаксичних українізмів, досить поширених у російській мові, можна віднести вживання прийменників *з і на* в певних географічних найменуваннях: *с Полтавицинь, на Полтавицину, але из Полтавской области, в Полтавскую область* [7, с. 243].

Ці явища також є результатом інтерференції, але вони з часом стали сприйматися як норма, міцно увійшли в російську мову, оскільки “контакти в початковій своїй стадії викликають відхилення від норми кожної з двох мов, що називається інтерференцією” [15, с. 69], але при цьому “інтерференція не зобов'язана завжди залишатися інтерференцією, тобто відхиленням від норми; при частому повторенні вона сама може стати нормою” [21, с. 69].

Підхід до процесу інтерференції як до негативного явища в лінгвістиці прийнято вважати нормативним: “помилково те, що виходить за межі колективної норми” [20, с. 17]. Існує й інший підхід – функціональний, згідно з яким “помилково те, що не відповідає заданій функції (напр.: ясності, економії, експресивності і т. д.) [20, с. 17]. На наш погляд, говорити про результат інтерференції слід не як про відхилення від норми, невідповідність нормі, а як про відповідність або невідповідність певній функції, ним встановленою. Зміни в російській мові під

впливом української не були спонтанні, випадкові. Російсько-українська інтерференція є не відхиленням від норми, а її випередженням, про що свідчать факти, які розглядалися радянськими лінгвістами як збагачення російської мови елементами української.

На сучасному етапі з'являються умови для вкорінення у мові змін, що з'явилися раніше. Процес інтерференції російської та української мов не стільки збільшується, скільки набуває іншого характеру. Елементи української мови в російській також відзначаються на всіх мовних рівнях. Проте не всі зміни, які були присутні в мові, актуалізуються [12].

Сьогодні зміни стосуються не всієї російської мови, а лише російської мови України, інакше кажучи, тільки українського варіанта Русофонії. Якщо раніше результати інтерференції ставали нормою всієї російської мови (її “збагачення”), то нині вони формують безпосередньо російську мову в Україні. У російській мові не-Україні дані мовні факти будуть розглядатися як регіоналізми або екзотизми, незважаючи на те, що деякі з них будуть знайомі російськомовним громадянам Росії, Білорусі, Казахстану і т. д., перш за все завдяки письменникам, які зверталися у своїй творчості до опису українського життя.

Український варіант російської мови стає посередником між українською мовою та іншими варіантами. Наприклад, слово *дерибан*, запозичення з українського політекономічного сленгу, через російську мову України переходить в російський та інші варіанти російської мови: *Дерибан России будет продолжен несмотря ни на что* (<http://3rm.info/20763-deriban-rossii-budet-prodolzhenesmotrya-ni-na.html>).

За радянських часів мовні зміни були присутні в мові “українців, які ще не повністю оволоділи російською мовою” [7, с. 283], тобто при вивченні іноземної мови під впливом рідної. Двомовний носій “у своєму розпорядженні має менше ніж дві, хоча й більше ніж одну систему” [20, с. 62], що і стає причиною вживання елементів рідної мови в іноземній. Сьогодні ж ці явища характерні й для мови етнічних росіян, незалежно від знання ними української мови.

Результати впливу української мови на російську поширені серед носіїв російської мови України, використовуються як у повсякденному, побутовому спілкуванні, так і в сферах соціально-ділового, соціально-культурного спілкування, вони проникають у мову преси та телебачення. Це обумовлено не незнанням норм російської мови, а цільовими установками її носіїв. Комунікант не допускає в мові помилку, а навмисно вживає один із можливих варіантів. Виходячи з того, що “в семантичних і формальних індивідуально-мовних варіантах виникає щось нове, що потім може увійти в узус, норму і систему мови” [11, с. 86], можна відзначити мовні зміни в російській мові України як початкову стадію формування нової норми. “Інтерференція, безумовно, є першим і необхідним етапом взаємодії мов, але в результаті неї “викристалізуються” нові форми як російської, так і української мови” [5, с. 77]. Тому російська мова в Україні сьогодні розглядається як варіантна форма російської мови. Одним з факторів її появи є вплив української мови.

Виникає нова форма мови, і з'являються спроби визначити її сутність і відповідним чином термінувати. Варіант російської мови, що функціонує в Україні, сьогодні пропонують називати так: український національний варіант російської мови [16, 4, 5], український регіональний варіант російської мови [14], український регіональний (територіальний) варіант російської мови [8], територіальний (регіональний) варіант єдиної національної російської мови [18], український регіолект російсь-

кої мови [18; 19], український статолект російської мови [9], а також за аналогією з російською мовою Білорусі можливо – український націолект російської мови [13].

Суперечка про термін, на наш погляд, неприципова, головне – розуміння того, що за даним явищем стоїть російськомовний світ як інваріант, представлений безліччю варіантів, позиціями реалізації яких виступають держави (український варіант – Україна).

На підставі сказаного можна зробити наступний **висновок**. Концепція геолінгвістики дозволяє подивитися на процес російсько-української інтерференції з нової точки зору. Інтерференція представляється не негативним явищем, відхиленням від встановленої норми, а її випередженням. Мовні зміни в російській мові в Україні, викликані впливом української мови, стають початковою стадією формування її нової форми. Даний підхід дає змогу можливим побачити у взаємопроникненні не “псування” мови, а її розвиток і вдосконалення.

1. Базиев А. Т. Язык и нация / А. Т. Базиев, М. И. Исаев. – М. : Наука, 1973. – 248 с.
2. Белодед И. К. Русский язык как источник обогащения языков народов СССР / И. К. Белодед, Г. П. Ижакевич, Т. К. Черторижская. – К. : Рад. школа, 1978. – 182 с.
3. Долопчев В. Опыт словаря неправильностей в русской разговорной речи (преимущественно в Южной России) / В. Долопчев. – Одесса, 1909. – 630 с.
4. Дорофеев Ю. В. Национальные варианты русского языка / Ю. В. Дорофеев // Лингводидактика. Социолінгвістика. Языки мира. К 90-летию со дня рождения академика И. Ф. Протченко / Учреждение Российской академии наук, Институт языкознания РАН. – М. : Сов. писатель, 2008. – С. 101–115.
5. Забашта Р. В. Языковая вариативность и особенности номинативной системы украинского варианта русского языка / Р. В. Забашта // Георусистика. Первое приближение. – Симферополь, 2010. – С. 75–86.
6. Зеленецкий К. П. О русском языке в Новороссийском крае / К. П. Зеленецкий. – Одесса, 1855. – 576 с.
7. Іжакевич Г. П. Українсько-російські мовні зв'язки радянського часу / Г. П. Іжакевич. – М. : Наукова думка, 1969. – 303 с.
8. Кошман И. Н. О вариативности в русском языке / И. Н. Кошман // Лингвістика. – 2008. – № 1(13). – С. 14–22.
9. Крючкова Т. Б. Проблема возникновения и функционирования национальных вариантов языка / Т. Б. Крючкова // Георусистика. Вызовы XXI века: сб. науч. ст. / под ред. А. Н. Рудякова. – Симферополь: Антика, 2011. – С. 114–125.
10. Культура русской речи на Украине. – К. : Наук. думка, 1976. – 355 с.
11. Мечковская Н. Б. История языка и история коммуникации : от клинописи до Интернета : курс лекций по общему языкознанию / Н. Б. Мечковская. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 584 с.
12. Москаленко Л. С. Русско-украинская интерференция и проблемы языкового варьирования / Л. С. Москаленко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія “Мовознавство”. – № 11. – Т. 19. – 2011. – Вип. 17, т. 2. – С. 114–121.
13. Норман Б. Ю. [Електронний ресурс] / Б. Ю. Норман. – Режим доступа: http://rus.1september.ru/view_article.php?id=201000604.
14. Плужникова Т. И. Украина: национальный вариант русского языка? / Т. И. Плужникова // Русский язык, литература и культура в школе и вузе. – 2010. – № 6. – С. 43–47.
15. Розенцвейг В. Ю. О языковых контактах / В. Ю. Розенцвейг // Вопросы языкознания. – 1963. – № 1. – С. 57–66.
16. Рудяков А. Н. Георусистика – русистика XXI века / А. Н. Рудяков // Георусистика. Первое приближение. – Симферополь, 2010. – С. 8–21.
17. Словарь русского языка : В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; под ред. А. П. Евгеньевой. – М. : Русский язык, 1985–1988. – Т. 3. – 752 с.; Т. 4. – 800 с.
18. Степанов Е. Н. Русский язык в контексте социально-политических процессов современной Украины [Электронный ресурс] / Е. Н. Степанов. – Режим доступа: <http://www.ruskiymir.ru/ruskiymir/ru/analytics/article/news0019.html>.

19. Теркулов И. В. Национальный язык, национальный вариант – где правда? / И. В. Теркулов // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. – 2010. – № 6. – С. 47–51.
20. Фрей А. Грамматика ошибок: Пер. с фр. / Вступ. ст. В. М. Алпатов / А. Фрей. – М.: КомКнига, 2006. – 304 с.
21. Хауген Э. Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1972. – Вып. 6. – С. 61–81.
22. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ СЛІВ КАТЕГОРІЇ СТАНУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Мудринич Світлана

Формальні критерії класифікації слів категорії стану за частининомовною ознакою досить обмежені в зіставлених мовах. Тому припускаємо, що розгляд питання про сполучуваність слів категорії стану, їхньої валентності та дистрибуції в обох мовах з подальшим порівняльним аналізом показників реалізації видів валентності в мові є переконливим доказом правомірності виділення слів категорії стану.

Багато відомих лінгвістів займалися вивченням валентного потенціалу мовних одиниць на матеріалі різних мов. Вагомий внесок у розробку загальної теорії валентності зробили В. Адмоні [1955], Б. Лейкіна [1961], Ю. Апресян [1965], М. Степанова [1973, 1978], С. Панкратова [1987], П. Сгалл [1998], Б. Парті [1987, 1998], Г. Хельбіг [1991] та інші. Валентність як лінгвістичне явище належить до розряду найпопулярніших понять сучасного мовознавства, незважаючи на те, що ні зміст, ні співвідношення цього поняття з деякими дотичними лінгвістичними явищами не можна вважати остаточно визначеними.

Залежно від можливостей і способів трансформаційного розгортання речення О. Москальська виділяє активну і пасивну валентність [4, с. 104], від порядку мовних одиниць стасовно одна одній В. Бурлакова виокремлює ліву і праву валентність [2, с. 283]. На підставі облігаторності та необлігаторності заповнення всіх можливих позицій В. Адмоні, В. Гак вирізняють обов'язкову й факультативну валентність [1, с. 137; 3, с. 217–218].

Оскільки слова категорії стану, як частина мови у реченні, вступають у зв'язок з іншими частинами мови й одночасно виконують певну синтаксичну функцію, а також мають певне лексичне значення, необхідно виділити граматичну і лексичну сполучуваність. Насамперед визначимо морфолого-синтаксичну, лексичну і синтаксичну валентність слів категорії стану в англійській та українській мовах, потім зіставимо валентність слів категорії стану в досліджуваних мовах.

Для схематичного представлення моделей сполучуваності слів категорії стану пропонуємо такі умовні позначення: St – слово категорії стану; N – іменник; V – дієслово; Link(V) дієслово-зв'язка; Adj – прикметник; Adv – прислівник; Pr – займенник; Cl – підрядне речення.

Визначимо види морфолого-синтаксичної валентності слова категорії стану *aware*.

1. *He was aware (D. Cusack) (Він усвідомлював)* – Pr – Link (V) – St;

2. *He was suddenly aware that it was six more mouths, and the extra time shattered his complacency (D. Cusack) (Він раптом усвідомив, що було ще шість місців, і додатковий час розбивав вицент його благодущність)* – Pr – Link (V) – Adv – St – that-cl;

3. *He was aware that he had crossed the room until he*

found he was snapping the blind cord to and fro against the window frame (G. Gordon) (Він усвідомлював, що він пересік кімнату до того, як переконався, що рве ледве помітну мотузку, натягнуту вперед і назад навпроти вікна) – Pr – Link(V) – St – cl;

4. *Many men counted him as their friends and their wives were aware of his popularity (G. Gordon) (Багато людей розраховували на нього, тоді як їхні друзі і жінки знали про його популярність)* – N – Link (V) – St – of Pr N;

5. *Hunt was aware that Mrs. Ferreira had spied on his hotel on Saturday afternoons (G. Gordon) (Хант знав, що місис Ферера стежила за його готелем щосуботи після обіду)* – N – Link (V) – St – cl;

6. *From the moment she had become aware that she was pregnant, she had been consumed with fear that the second child might not be as white (G. Gordon) (З цієї миті вона стала усвідомлювати, що була вагітна, вона марніла зі страху, що її друга дитина може бути не біла)* – Pr – Link (V) – St – cl;

7. *He found his brother not only sympathetic but fully aware of the tragedy that threatened him (G. Gordon) (Він не тільки вважав свого брата сповненим співчуття, але повністю усвідомлював трагедію, яка загрожувала йому)* – Adv – St – of N;

8. *Looking at him she was aware in a sudden flash of revelation that the mockery went out of his face and for a moment it was full of tenderness (D. Cusack) (Дивлячись на нього, вона раптом усвідомила, що коли посмішка сходила з його обличчя, воно на мить наповнювалося ніжністю)* – Pr – Link (V) – St – in Adj N;

9. *He told her stories of the camp, and she laughed with him and was aware of something new in him (D. Cusack) (Він розказував їй історії про табір, і вона сміялась разом з ним та дізнавалась децю нове про нього), Link(V) – St – of Adv;*

10. *Mary was fully aware of the esteem in which Anthony was held (G. Gordon) (Мері цілком усвідомлювала повагу, з якою Антоні до неї ставився)* – N – Link (V) – Adv – St – of N;

11. *The way his heart was tic-tocking in his chest and his blood burning in his veins made him aware of an intolerable need of Jan of which he had never before been aware (G. Gordon) (Те, як билось в грудях його серце і як кров палала у венах, робило його досвідченим в нестерпній потребі Яна, про яку він до того не знав)* – Link (V) – Pr – St – of Adj; Link (V) – St.

Ці приклади не представляють цілісної картини сукупності всього оточення, тобто всіх випадків можливої дистрибуції слова категорії стану *aware*, але дають нам відносно повну картину його сполучуваності. Всі моделі можна поділити на дві групи: перша – ті, що мають елемент Link (V), друга – ті, що не мають його, але обов'язково мають елемент N або Pr.

Таким чином, елемент St повинен сполучатися з елементом Link (V) або з елементом N/Pr: Link (V) – St та N/Pr – St – обов'язкові сполучення. Також елемент St може сполучатися з такими елементами: Adv, Adj, Pr, that-cl, in Adj, of Adj n, of Adv, of N, of Pr n – факультативні сполучення.

Розглянемо властивості елемента St при сполученні з іншими елементами. Оскільки елемент St стоїть праворуч від елемента Link (V) та елемента Pr, то він має з ними лівобічний зв'язок. St має лівобічний та правобічний зв'язок з елементами N, Adv та правобічний зв'язок з елементами: in Adj, of N, of Adj, of N, of Pr n, cl.

Встановимо, є зв'язок елемента St з іншими елементами активним, пасивним чи взаємним. Для цього усуваємо з речення поперемінно елемент St і елемент, з яким він вступає у зв'язок. Якщо при усуненні якогонебудь елемента змінюється граматична структура

речення, то зв'язок взаємний, напр.: *Now I am well aware that grandeur, malice and charity, hatred and love, can find place side by side in the same human heart (G. Gordon) (Тепер я добре усвідомлюю, що шляхетність, злоба і милосердя, ненависть і любов можуть знайти місце поруч у людському серці)* – Pr – Link (V) – Adv – St – that-cl. Якщо ми виключаємо елемент *am*, схематично зазначений Link (V), то змінюється граматична структура речення: *Now I ...well aware that grandeur, malice and charity, hatred and love, can find place side by side in the same human heart (G. Gordon)* – Pr – Adv – St – that-cl, тому що зв'язок Link (V) – St є обов'язковим. Якщо ми виключаємо елемент *aware*, то також змінюється граматична структура речення: *Now I am well ...that grandeur, malice and charity, hatred and love, can find place side by side in the same human heart (G. Gordon)* – Pr – Link (V) – Adv – that-cl, тому що наявність елемента St в моделі речення є обов'язковою.

Якщо при виключенні елемента, з яким St вступає у зв'язок, змінюється граматична структура речення, а виключення St не приводить до подібних змін, то зв'язок пасивний, напр.: *She did not call him; she gave no sign that she was aware of his existence; she merely walked up and down composedly (S.Lewis) (Вона не кликала його, вона не подавала вигляду, що знала про його присутність, вона тільки спокійно ходила взору та вниз)* – Pr – Link (V) – St – of N. Усунемо елемент *she*, схематично зазначений Pr, з яким St вступає в обов'язковий зв'язок: *She did not call him; she gave no sign that ... was aware of his existence; she merely walked up and down composedly (S.Lewis)* – граматична структура речення змінилася: Link (V) – St – of N. Усунемо елемент *aware*, схематично зазначений St з близьким оточенням: *She did not call him; she gave no sign...; she merely walked up and down composedly (S.Lewis)*, – граматична структура речення, яка утворилася, не змінилася.

Якщо при виключенні елемента, з яким St вступає у зв'язок, не змінюється граматична структура речення, а виключення St приводить до подібних змін, то зв'язок активний, напр.: *He was not perfectly aware of how at last he took his leave (S.Lewis) (Він зовсім не усвідомлював, як взяв на себе сміливість)* – Pr – Link (V) – Adv – St – of-cl. Усунемо елемент *perfectly*, схематично зазначений Adv, з яким St вступає у факультативний зв'язок: *He was ... aware of how at last he took his leave; he was in dream from which he did not emerge till long afterwards (S.Lewis)* – граматична структура речення, яке утворилося, не змінилася Pr – Link (V) – St – of-cl. Усунемо елемент *aware* схематично зазначений St, який є обов'язковий: *He was not perfectly... of how at last he took his leave; he was in dream from which he did not emerge till long afterwards (S.Lewis)* – Pr – Link (V) – Adv – of-cl – граматична структура речення змінилася.

Таким самим чином ми можемо встановити, що зв'язок St з елементами in Adj, of N, of Adj, of Prn, of N, that-cl – активний. Зв'язок St з іншими елементами може бути альтернативно-обов'язковим, якщо він прогнозує появу інших елементів, напр.: елемент St прогнозує появу елементів Link (V) або N/Pr, з іншими елементами зв'язок необов'язковий.

Узагальнимо властивості зв'язків елемента St з іншими елементами:

1. Link (V) ↔ St – зв'язок взаємний, лівобічний, альтернативно-обов'язковий;
2. N/Pr → St – зв'язок пасивний, правобічний, лівобічний, альтернативно-обов'язковий;
3. Adv → St – зв'язок активний, правобічний, лівобічний, необов'язковий;
4. St → in Adj, of N, of Adj, of Prn, of N, that-cl – зв'язок активний, правобічний, необов'язковий.

Зв'язки, які встановлює слово категорії стану зі словами інших частин мови, складають його морфолого-синтаксичну валентність так, слово категорії стану *aware* має таку морфолого-синтаксичну валентність: вербальна морфолого-синтаксична валентність (модель Link (V) ↔ St); субстантивна морфолого-синтаксична валентність (модель N/Pr → St); адвербіальна морфолого-синтаксична валентність (модель Adv → St); номінативна морфолого-синтаксична валентність (модель St → in Adj, of N, of Adj, of Prn, of N, that-cl).

Розглянемо морфолого-синтаксичну валентність слів категорії стану в українській мові. Для зручності зіставлення моделей валентності в досліджуваних мовах пропонуємо запис моделей сполучуваності слів категорії стану в українській мові вести тими умовними позначеннями, що і в англійській мові.

Розглянемо приклади сполучуваності слова *було страшно* (синоніми *було лячно, було моторошно, боязко*) в українській мові та встановимо види морфолого-синтаксичної валентності:

1. *Йому було холодно й страшно у лісі (М. Коцюбинський)* – Pr – Link (V) – St – St – N;
2. *На серці було неспокійно, лячно чогось, журно (М. Коцюбинський)* – N – Link (V) – St – St – Pr;
3. *Князям тоді було страшно безпорадності, з якою неминуче мали б зіткнутися, якби спробували вирішити те, чого не вдавалося ще вирішити нікому (П. Загребельний)* – N – Adv – Link (V) – St – N;
4. *Маркерію справді було страшно, бо з'явилися вороги, хоч і не відав про те ніхто (П. Загребельний)* – N – Adv – Link (V) – St – cl;
5. *Петрик жив з мамою край села під самісіньким лісом, і йому було страшно вечорами (В. Кучер)*, Pr – Link (V) – St – N;
6. *Дівчині стало лячно, моторошно, тому вона і залишила помешкання (М. Олійник)*, N – Link (V) – St – St – cl;
7. *Боязко мені, бо соромливий собі я вдався (С. Васильченко)* – St + Pr + бо-cl;
8. *Йому було боязко за міст, може, більше, ніж за власне тіло (П. Загребельний)* – Pr – Link (V) – St – N;
9. *Не було мені тоді страшно (П. Загребельний)* – Link (V) – Pr – Adv – St;
10. *Йї стало і радісно, і страшно, і соромно, мало не так, як у ті вечори, коли до неї почав учацати Іван (М. Стельмах)* – Pr – Link (V) – St – St – St – cl.

Елемент St сполучається з елементом Link (V) або з елементом N/Pr : Link (V) – St та N/Pr – Link (V) – St. Також елемент St може сполучатися з елементами: Adv, Pr, St, cl, N. Елемент St має з елементами Link (V) та Adv лівобічний зв'язок. St має лівобічний та правобічний зв'язок з елементами N, Pr, St та правобічний зв'язок з елементами: St, cl, N.

З'ясуємо зв'язок елемента St з іншими елементами. Зв'язок взаємний, напр.: *Кирикові стало лячно, тому і перехрестився тричі (П. Загребельний)* – N – Link (V) – St – cl, при виключенні елемента *Кирикові*, схематично зазначеного N, змінюється граматична структура речення: ... *стало лячно, тому і перехрестився тричі (П. Загребельний)* – Link (V) – St – cl, при виключенні елемента *стало лячно*, схематично зазначений Link (V) – St, також змінюється граматична структура речення: *Кирикові ..., тому і перехрестився тричі (П. Загребельний)*, N – cl.

Зв'язок пасивний, напр.: *Кушнірові стає моторошно, тому що мовчки вони проходять повз хату Василя Підпризори (М. Стельмах)*, N – Link (V) – St. Усунемо елемент St з близьким оточенням: ... *тому що мовчки вони проходять повз хату Василя Підпризори (М. Стельмах)* – граматична структура речення, яке залишилося, не змінилася, при виключенні елемента *Кушнірові стає*, схематично зазначений N – Link (V), зміню-

ється граматична структура речення: ... *моторошно тому що мовчки вони проходять повз хату Василя Підпригоря (М. Стельмах).*

Зв'язок активний, напр.: *Маркурію було боязко, тому що ординці могли завадити йому повернутися до Мостища (П. Загребельний)*, N–Link(V)–St–cl. Усунемо елемент *тому що ординці могли завадити йому повернутися до Мостища*, схематично зазначений cl, з яким St вступає у зв'язок: *Маркурію було боязко, ... (П. Загребельний)*, N–Link(V)–St– граматична структура речення, що залишилося, не змінилася. Усунемо елемент *боязко*, схематично зазначений St: *Маркурію було ..., тому що ординці могли завадити йому повернутися до Мостища (П. Загребельний)*, N – Link(V) – cl – граматична структура речення змінилася.

Отже, ми можемо встановити, що зв'язок St з елементом N альтернативно-обов'язковий, з елементами Link(V), Pr, St, Adv зв'язок необов'язковий, з елементами й St, cl, N – активний.

Узагальнимо властивості зв'язків елемента St з іншими елементами:

1. N/Pr ↔ St – зв'язок взаємний, правобічний, лівобічний, альтернативно-обов'язковий;

2. Link(V) → St – зв'язок пасивний, лівобічний, необов'язковий;

3. Adv → St – зв'язок активний, правобічний, лівобічний, необов'язковий;

4. St → St, cl, N, Adj – зв'язок активний, правобічний, необов'язковий.

Таким чином, морфолого-синтаксична валентність слова категорії стану *було страшно* та його синонімів становить:

1. Вербальна морфолого-синтаксична валентність (модель Link(V) → St);

2. Субстантивна морфолого-синтаксична валентність (модель N ↔ St);

3. Адвербіальна морфолого-синтаксична валентність (модель Adv → St);

4. Номінативна морфолого-синтаксична валентність (модель St → St, cl, N, Adj). Так, слова категорії стану в досліджуваних мовах мають чотири види морфолого-синтаксичної валентності.

Перший вид валентності – це **вербальна валентність**, при якій слова категорії стану в англійській мові мають потенційну здатність вступати у взаємний, лівобічний, альтернативно-обов'язковий зв'язок з дієсловами-зв'язками. В українській мові слова категорії стану мають потенційну здатність вступати у пасивний, лівобічний, необов'язковий зв'язок.

Другий вид – **субстантивна валентність**, при якій слова категорії стану в англійській мові мають потенційну здатність вступати у пасивний, правобічний, лівобічний, альтернативно-обов'язковий зв'язок з іменниками або займенниками. В українській мові слова категорії стану мають потенційну здатність вступати у взаємний, правобічний, лівобічний, альтернативно-обов'язковий зв'язок з іменниками або займенниками.

Третій вид – **адвербіальна валентність**, де слова категорії стану в англійській мові мають потенційну здатність вступати в активний, правобічний, лівобічний, необов'язковий зв'язок з прислівниками. В українській мові слова категорії стану мають потенційну здатність вступати у зв'язок активний, правобічний, лівобічний, необов'язковий зв'язок з прислівниками.

Четвертий вид – **номінативна валентність**, при якій слова категорії стану в англійській мові мають потенційну здатність вступати в активний, правобічний, необов'язковий зв'язок з іменниками, прикметниками або з безприйменниковим додатком. В українській мові слова категорії стану мають потенційну здатність вступати у зв'язок активний, правобічний, необов'язковий з імен-

никами, прикметниками або з безприйменниковим додатком.

1. Адмони В. Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка / В. Г. Адмони. – М.: Наука, 1955. – С. 137.
2. Бурлакова В. В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке / В. В. Бурлакова. – Л.: Изд. ЛГУ, 1975. – С. 283.
3. Гак В. Г. К проблеме семантической синтагматики. Проблемы структурной лингвистики: сб. ст. / В. Г. Гак. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1971. – С. 217–218.
4. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М.: Высш. шк., 1981. – С. 104.

CORRELATION OF "INCOME" SEMANTICS AND DISCOURSE REGISTER

Mykhaylenko Valery V.

Usage of the term 'income' is very far from uniform and unambiguous, its definition varies from dictionary to dictionary; its functional semantics lacks discourse analysis. The objective of the present investigation is lexical, functional and discourse semantics of the 'income' lexeme.

It originates from Middle English (1250–1300) literally, that which came in a noun of 'incomen' (past participle of 'incomen' to come in), Old English 'incuman'; see *in, come*. It is not an astonishing fact that the meaning of the lexeme 'income' has not been investigated in various registers of discourse to give an integral semantic structure registers. The discourse researchers have not created a sophisticated discourse taxonomy [5, 109–120] of non-fiction discourse yet. Though the need for such a taxonomy is great particularly of technical discourse [2, 175–188]. Since 1950 to the present, there has been a progressive realization of the rhetorical character of scientific and technical discourse, rendering such discourse subject to formal rhetorical study. The recipient (reader, listener) has a significant influence on discourse. Technical discourse [4, 337–369] must be tailored to the recipient, in terms of a recipient – appropriate level, and in terms of the way the recipient affects the content, organization, and style of the discourse. Studies of the recipient in technical discourse have focused on matters of register, organization, and pragmatics [3, 1–13].

In Everyday discourse most often, 'income' is a term used interchangeably with "salary" or "wages". Therefore, 'income' is an amount of money received during a period of time in exchange for labour or services, e.g.:

1. *Nevertheless, no matter what your income, you should always track how and where you're spending your money.*

2. *This application lets you calculate your income taxes and find out your net take-home pay.*

3. *My monthly income today is several times over my first salary.*

Cf.: A business may be said to have an 'income' of so many million dollars per quarter, or per year, and it may issue a quarterly or annual "income report". There, the term is used interchangeably with "profits" or "earnings" – meaning, profits. Here 'income' can refer to a company's remaining revenues after all expenses and taxes have been paid, e.g.:

4. *Earnings reports are significant events for every stock. Not only does management tell investors what has been happening in the business over the past 90 days, but most companies also give updated guidance concerning the next quarter and/or fiscal year.*

5. *The press release often contains nothing more than a few paragraphs of information, a statement from executives and outlines some of the key elements of interest to investors,*

including revenue, net income, cash flow, earnings per share and EBIT.

6. Here are a lot of publicly traded companies posting earnings reports each quarter, so don't feel behind schedule just because you aren't reading every report.

In case of its functioning in everyday discourse the lexeme income reveals in its meaning the following components: *salary, wages, profit, earnings*, where the component *earnings* is the dominant one. The Investopedia defines *earnings* as the single most studied number in a company's financial statements because they show a company's profitability. A business's quarterly and annual earnings are typically compared to analyst estimates and guidance provided by the business itself. In most situations, when *earnings* do not meet either of those estimates, a business's stock price will tend to drop. On the other hand, when actual *earnings* beat estimates by a significant amount, the share price will likely surge.

Note the confusion between those two groups of usage. If a person has a *salary* and that's called '*income*', then the higher the salary the higher the income. However if a company pays salaries to employees, the higher the salaries the lower the profits - the effect is opposite. Consequently, to a person, wages always add to '*income*'; to a business, wages always reduce '*income*'.

Further, in everyday discourse '*income*' might sometimes refer to "everything that comes in" and in the case of a person that might be close or identical to his salary, e.g.:

7. Extra Income is on Facebook. Sign up now!

8. Obviously you should have more coming in than going out, so you want to increase your income and reduce your spending – pretty simple right.

9. Whether it's a hobby or it's your job, making money from your photos can help supplement your income.

But in the case of a company "everything that comes in" would normally be *many times greater* than its income or profit. For that reason it's more usually called "sales revenue", e.g.:

10. Gap said its net income was \$233 million, or 47 cents per share, for the period that ended April 28.

11. Revenue gains at its Old Navy, Gap and Banana Republic chains and online helped clothing seller Gap Inc. overcome rising costs and post first-quarter net income on Thursday that was unchanged from a year earlier.

12. The term "adjusted EBITDA" is a financial measure that the Company defines as net income (loss) before dividend and interest income, income taxes, depreciation, and share-based compensation.

Note also the difference between the parties doing the earning: if '*income*' means wages it can be earned only by individuals, whereas if it means "profits" it can be earned only by businesses; the definition therefore directly determines who is being taxed and who is not.

In everyday discourse there are striking differences among several alternative ways in which the term '*income*' is used.

Let's compare the componential structure of the lexeme used in everyday discourse with that in the legal discourse. If it's to be used in the law, the exact meaning there must be spelled out because no single "ordinary, common meaning" exists. Bouvier's Law Dictionary defines '*income*' as "The gain which proceeds from property, labor, or business; it is applied particularly to individuals; the income of the government is usually called revenue". The aspect of *gain* seems pre-eminent and is troubling. Clearly a business can receive *gain*, by trading; that's what it's there for, to produce *profit* for its shareholders. But an *individual* cannot receive *gain* for his labor. In Law discourse the dominant component in the semantic structure of the lexeme *income* is the *gain* one. *Though in various court cases the semantic structure of the lexeme income further confirms that 'income' is not a term*

with a "common, ordinary meaning" in legal speech. If it's said that a worker can derive a gain from a *wage income*, then why would not the border between exchange and *gain* not be subjectively set in different places by two or more different workers? One may say, e.g.:

13. Yes, I gained enough (profit, income) to take a 2-week vacation from my year's work, cf.:

14. His gain amounted only to the sum he was able to squirrel away;

15. His savings took the form of increased equity in the home on which he's paying a mortgage.

Indeed there may have been court cases that have ruled one way or another; the point is not to choose here between these but to remark that the *meaning of 'income' is by no means ordinary, common and singular*.

There's more. Both Amendment 16 and 26 USC 61 use the curious phrase "*income, from whatever source derived*" and in the latter case 15 examples of sources are listed. This falls far short of a definition, but it does clearly say that '*income*' in the law is an entity "derived from sources", e.g.:

16. In addition, the finance minister has created new tax slabs. If your income is between Rs. 200,001 and Rs. 500,000, your tax rate will be 10%.

17. A new equity scheme called Rajiv Gandhi Equity Saving Scheme is being introduced to promote equity investments. The scheme will get income tax deduction, which will be purely applicable to the new retail investors.

18. Currently, an individual is required to file an Income-tax return only if his income exceeds the maximum amount not chargeable to tax.

Among the examples of sources listed in §61 is "*compensation for personal services*" which is often taken to mean the same as "*wages and salaries*" even though that phrase was removed from that Section in 1954. If it does, then we have a statement that '*income*' cannot consist of or include "*wages and salaries*" because, of course, nothing can ever be derived from itself.

19. The earnings-related supplement, which was introduced in 1966 so that the value of unemployment benefit would more accurately reflect the income that a claimant enjoyed while employed, has been abolished.

In any case unlike corporations individuals cannot derive anything from a salary; they either receive it, or they don't. In Law discourse the meaning of '*income*' is obscure as well as undefined, though these clues indicate it may have something to do with the *profits* earned by a corporation.

In economic discourse '*income*' (Investopedia) is earned through earning wages by working and/or making investments into financial assets. In most countries, the amount of income that an individual receives is taxed by the government before it is received. The revenue generated by income taxes is used to finance government actions and programs as determined by the federal budget. We can apply a semantic mapping strategy to model a semantic field (e:SeVisual Semantic Thesaurus). Semantic mapping is a visual strategy for vocabulary expansion and extension of knowledge by displaying in categories words related to one another. The meaning of income can differentiate the following components: *financial gain, disposable income, rental income, government income, earned/unearned gain, per capita income, net sales, cash flow, outgo, personal income, return, EBITDA* (Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization have been subtracted) *double tipping, easy money (gravy train)*. The component *financial gain* is a nucleus of the '*income*' semantic structure. A set of the referred lexemes related in meaning constitute a semantic field. Adrienne Lehrer (1985) defined this field more specifically as a set of lexemes sharing a common semantic property, covering a certain conceptual domain and bearing certain specifiable relations to one another". The semantic

field of 'income' could be divided into a number of subfields; in addition, there would appear to be a great deal of overlap between terms such as income, revenues, financial gain, etc. [1, 138–142]. The realization of a particular component of the lexeme in discourse depends upon the author's intention (type of income), the discourse register (everyday, economic, law, fiction, etc.), and the lexeme e.g.:

20. *One of the things I most remember about 1971 was my favourite artist, Kenneth Noland, deciding that he wanted his annual income to pass through the million-dollar barrier.*

21. *Income parity is an underlying aim.*

22. *The distinction between income and wealth is not entirely rigid.*

23. *The minimum point for assessing personal income tax were to be brought down to approximately the average 'income' of each republic or province, and the scale of progressivity were to be less steep.*

Interest in specialized discourse dates back to 1920s–1930s when scholars of the Prague school turned to 'functional styles' which characterises scientific and technical discourse. The differences between the two registers can be found at all language levels. We have underlined the shifts in the semantic structure of the 'income' lexeme preconditioned by the discourse register, cf.: fiction, everyday, law, and economic registers.

The article gives some illustrations of 'income' usage in everyday, law, a fiction, and economic registers comprising a foundational paradigm for discourse that is broad enough to support common features of the lexeme 'income' in discourse typology. In discourse of Economics the lexeme 'income' expresses the maximum amount an individual can spend during a period without being any worse off. Income (and not the GDP) is the engine that drives an economy because only it can create demand. In law discourse it means money or other forms of payment (received periodically or regularly) from commerce, employment, endowment, investment, royalties, etc. In fiction and everyday discourse it is used as a monetary payment received for goods or services, or from other sources, as rents or investments.

The field of knowledge management [6; 7] is very new and currently requires its own process of definition. We believe that if the technical discourse investigators take Wick's theory as the foundation for the technical discourse definition, they will need to revisit this definition as knowledge management itself is redefined over the coming years.

1. Brinton Laurel J. The Structure of Modern English: A Linguistic Introduction/ Laurel J. Brinton. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2000. – 334 p.
2. Bushnell Jack. A Contrary View of the Technical Writing Classroom: Notes Toward Future Discussion / Jack Bushnell // Technical Communication Quarterly. – 1998 – 8. – P. 175–188.
3. Marcuse Michael J. Ethos in Technical Discourse: The Current State of the Question/ Michael J. Marcuse // Speeches/Meeting Papers; Opinion Papers-Washington, D.: ERIC, 1980. – P. 1–13.
4. Reichmar-Adar Rachel. Technical Discourse: The Present Progressive Tense, The Deictic "That", and Pronominalization / Rachel Reichmar-Adar // Discourse Progresses. – 1984. – 7. – P. 337–369.
5. Steen Gerard. Genres of Discourse and the Definition of Literature/ Gerard Steen // Discourse Processes. – Tilburg: The University of Tilburg, 1999. – Pp. 109–120.
6. Alexander Thayer. Defining Technical Communication: Is It a Goal or a Sisyphean Task? /Alexander Thayer// Orange. A Student Journal of Technical Communication. – 2010. – 3 (2). – P. 3–5.
7. Wick Corey. Knowledge Management and Leadership Opportunities for Technical Communicators/ Corey Wick // Technical Communication. – 47 – 2000. – 47. – P. 515–529.

ДИСТРИБУТИВНО-КОМПОНЕНТНИЙ МЕТОД РОЗМЕЖУВАННЯ ПОЛІСЕМІЇ ТА ОМОНІМІЇ В СИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОГО ІМЕННИКА

Навроцька Ірина

Проблема полісемічного слова тісно пов'язана зі способами його контекстної реалізації. Між багатозначністю слова й компонентним значенням, що виявляється в контексті, часто спостерігається напруженість, в результаті якої це значення може втратити свій первинний, генетичний зв'язок з інваріантом і претендувати на статус окремого омоніма. Ми говоримо про той вид омонімії, який встановлюється крізь призму морфологічних, семантичних і синтаксичних ознак, використаних комплексно або поодиноці, тобто про "виражену" омонімію, яка є результатом розпаду полісемічної єдності.

На думку О.М. Соколова, морфологічно невиражена омонімія й багатозначність цілковито визначаються лексико-семантичним оточенням слова, яке аналізується [2, с. 85]. Критерієм, що вказує на стійкий причинно-наслідковий зв'язок між окремими ЛСВ полісемічної лексики, багато вчених вважає "систематичність". Проте у деяких випадках складно зрозуміти суть цього критерію, а тим більше підтвердити наявність зв'язку між діхронічно віддаленими значеннями, не вдаючись до аналізу когнітивних та екстралінгвістичних умов функціонування слова. На допомогу приходить лінгвістична інтуїція, яка хоч і не має статусу мовного інструмента, але практично аргументує однозначне тлумачення та вибір того чи іншого значення.

Систематичність або несистематичність зв'язку між ЛСВ як **критерій** розрізнення явищ полісемії (або семантичного варіювання – О.М. Соколов) й омонімії стає зрозумілішим, коли йдеться про існування між значеннями багатозначного слова відношення невідносимості диз'юнкції. Потенційно омонімічний ЛСВ порушує цю умову, адже значення слів-омонімів суперечать одне одному [1; 3, с. 8].

Межі лексико-семантичного варіювання та характер асоціативного зв'язку різняться залежно від мови. Тому аналіз полісемічних лексем, які неоднотипно кодифікуються в перекладних словниках, ускладнюється, коли порівнюють мовні одиниці, для яких характерним є однаковий рівень абстрактності та відмінний індекс полісемічності. Такого характеру набуває співвідношення між омонімами-іменниками в англійській та українській мовах.

Об'єктом нашого дослідження є омонімічні іменники англійської мови, семантична структура яких різниться залежно від лексикографічного джерела.

У статті ставиться **мета** довести наявність чи відсутність систематичного зв'язку між ЛСВ англійського іменника комплексним **методом** дистрибутивно-компонентного аналізу, щоб встановити та закріпити за окремим ЛСВ його омонімічний статус. Дистрибутивний аналіз проводиться на основі мікроконтекстної вибірки з підкорпусу Лідського університету "British News" [6].

Попередньо проведено порівняльний аналіз іменників, які по-різному подані в кількох лексикографічних джерелах. Як джерела використовувалися словники: "Longman Dictionary of Contemporary English" (Longman), "Merriam Webster's Dictionary" (Webster's), "Великий

сучасний англійсько-український українсько-англійський словник за ред. А. П. Загнітка” (Загнітко), а також “Англо-російський словник за ред. Ю. Д. Апресяна” (Апресян), на основі яких було введено порівняльні таблиці полісемічних та омонімічних іменників та їхніх значень.

Корпусна вибірка для кожного іменника складається з 98 ± 2 випадкових речень, на базі яких виділяється безпосереднє лексико-семантичне оточення слова і виводяться дистрибутивні моделі, які групуються відповідно до певного ЛСВ. Тобто проводився аналіз іменників у два етапи: дистрибутивний та компонентний.

На компонентному етапі аналізу береться за основу певний принцип категоризації іменників, виділення наборів іменникових ознак окремо для кожного ЛСВ. В нашому дослідженні ми скористалися семантичними іменниковими компонентами, які були розроблені для Національного корпусу російської мови Б. П. Кобрицовим, О. М. Ляшевською та О. Ю. Шеманаєвою [10].

Лексикографічна репрезентація іменників, за якими закріплені статус омонімів, а також полісемічних іменників, які мають у своїй структурі потенційні омонімічні ЛСВ, досить строката. Найбільш “полісемічний” – Longman: у ньому тенденція об’єднувати етимологічно й семантично непов’язані між собою ЛСВ є найвираженішою. У словнику Webster’s спостерігається важлива особливість подавати на слово-запит окремим омонімом аббревіатуру. Ця особливість видається нам надзвичайно важливою, оскільки вивченню аббревіатурних омонімів приділяється менше уваги в наукових розвідках порівняно з іншими видами омонімів.

Попередньо проводилася фіксація значень омонімів (та/або полісемів) у вигляді таблиць (які у статті не наводяться через великий обсяг), в яких спостерігаються певні закономірності. Так, наприклад, у межах омонімів (чи потенційних омонімів), які починаються на літеру R, нами виявлено такі відповідності: згідно з даними всіх чотирьох словників із загального обсягу 66 лексем і 400 значень (ЛСВ) зафіксовано лише 143 випадки подачі повних моносемічних омонімів (які ми умовно позначили Hmono); 173 випадки полісемічних ЛСВ, які подаються першими в словниковій статті і мають два і більше ЛСВ (умовно позначені Hр); 24 випадки моносемічних лексем (mono), які у свою чергу, можуть входити до складу омогруп. У процентному співвідношенні ці випадки становлять: повні омоніми – 35,75%, полісеми – 43,25%, моносемічні лексеми – 6%.

У випадковій мікроконтекстній корпусній вибірці ми виявили лише 7 найтипівіших значень лексеми “race” з 14 можливих (зафіксованих раніше в порівняльних таблицях значень з чотирьох вищезгаданих словників):

1) змагання з бігу, у швидкості; Marathon ~; 2) гонитва, погоня; 3) рілля перегони; 4) швидкий рух, швидка течія (у морі, річці); стрімкий потік; 5) книжн. шлях; життєвий шлях; 6) ав. потік, струмінь за гвинтом; 7) (штучне) русло; підвідний канал; 8) тех. обійма підшипника; 9) раса; 10) рід; плем’я; народ; 11) походження; 12) порода, сорт; 13) особливий аромат, особливий стиль; 14) корінь (особливо їмбурі).

У межах мінімальної контекстної вибірки (98 ± 2 випадкових речень) з газетних мікротекстів ми виявили такі значення лексеми “race” (у порядку зменшення частотності): 1) змагання з бігу – 25 речень; 2) політичне змагання (перегони) – 16 речень; 3) раса/расовий (attr.) – 11 речень; 4) автоперегони – 10 речень; 5) гонка озброєнь – 4 речення; 6) перегони на вітрільниках – 3 речення; 7) перегони (на конях) – 3 речення.

У словнику Longman подано лише чотири значення 1), 2), 3) і 9), причому в одній словниковій статті. У Webster’s як головні семанти (Hр) виступають значення 2) та 12). Під значенням 2) розміщуються номери 1), 3), 4),

7), 8), а під 12) – значення 9), 10), 13) відповідно. Значення 5), 6), 11), 14) відсутні у Webster’s. У Загнітка головні семанти (Hр) є 1), 9) та 14). Під значенням 1) подані номери 2), 3), 4), 5), 6), 7), 8). Під 9) – 10), 11), 12), 13). 14) – те – моносемічне (Hmono). У словнику Апресяна – така ж сама картина, як і в словнику за редакцією Загнітка.

Для кожного з семи типових значень корпусної вибірки були визначені дистрибутивні моделі, які були розкласифіковані за частинимовним параметром за допомогою “теггерів” (part-of-speech taggers). Таку розмітку можна проводити вручну або автоматично. Нами були використані автоматичні дані, але пізніше вони були профільтовані, і у кожному випадку було виділено слово, яке досліджується.

Типові контекстні ділянки для кожного значення представлені у таких дистрибутивних моделях:

Табл. 1

Дистрибутивні моделі значень лексеми “race” у корпусній вибірці¹

Модель	Значення	Кількість
IN + DT + race	змагання з бігу	9
DT + race	змагання з бігу	4
NNS + race	змагання з бігу	3
NN + race	змагання з бігу	3
RB + IN + DT + race	змагання з бігу	3
DT + JJ + race	політичне змагання	8
IN + DT + race	політичне змагання	3
JJ + race	політичне змагання	2
DT + race	політичне змагання	2
NNP POS + race	раса/расовий (attr)	3
NN + IN + race + NN	раса/расовий (attr)	2
IN + DT + race	автоперегони	3
JJ + NNS + race	гонка (озброєнь)	2
DT + NNS + race	гонка (озброєнь)	2
NN + race	перегони на вітрільниках	2
DT + race + IN	перегони на конях	2

¹Примітка. У розмітці були використані умовні скорочення теггера Part-Of-Speech-Tagger by Cognitive Computation Group [9]: CC – Coordinating conjunction; CD – Cardinal number; DT – Determiner; EX – Existential there; FW – Foreign word; IN – Preposition; JJ – Adjective; JJR – Comparative adjective; JJS – Superlative adjective; MD – Modal; NN – Singular noun; NNS – Plural noun; NNP – Proper singular noun; NNPS – Proper plural noun; POS – Possessive ending; PRP – Personal pronoun; PPS – Possessive pronoun; RB – Adverb; TO – to; VB – Verb, base form; VBD – Verb, past tense; VBG – Verb, gerund/present participle; VBN – Verb, past participle; VBP – Verb, non 3rd ps. sing. present; VBZ – Verb, 3rd ps. sing. present; WDT – wh-determiner. В табл. 1 – лише ті скорочення, які містяться у дистрибутивних моделях значень лексеми “race” і зустрічаються у вибірці більше двох разів.

Що дає така розмітка? По-перше, вона допомагає визначити формальні умови функціонування полісеми в зафіксованій мовній ситуації, в якій актуалізується лише одне із можливих значень. По друге, таким чином ми простіше визначаємо, до яких частин мови належать слова, за які “чіпляється” зміст полісеми і які однозначно кваліфікують його. Однак бувають і такі випадки, коли слово-ідентифікатор відсутнє в реченні. У такому разі його необхідно шукати, виходячи за рамки речення, а подекуди звернути увагу на заголовок мікротексту, щоб встановити єдине значення досліджуваного слова.

Для значення 1) розрізняльну функцію виконують слова: *sprint, feet, hurdlers, stepped, strides*. Про інтегруючу полісемічність даного значення свідчать такі слова: *7.25.87, 12.92, seconds, 110, metres, rival, trained, to win, start, finish, has dropped out, lap, competitors, to enter, track, grand prix*.

Для значення 2) ідентифікаторами виступають слова/словосполучення: *governor, presidential, seat, political, White House, Republican, politics, voters, cutting taxes*. Слова *dropped out, round, to win, entered, to promote, entry*

вказують на систематичний зв'язок цього ЛСВ з іншими ЛСВ у структурі лексеми "race".

У дистрибутивній картині значення 3) слова/слово-всполучення: *South Africa, South Africa's, South African white, black, Indian, Coloured* вказують на значення "раса", яке відрізняється від попередніх двох і проявляє себе як компонент невзаємозамінної диз'юнкції в семантичній структурі полісемічної лексеми "race". *A registered by, conflict, war, policies, groups, segregation, history*, хоч і меншою мірою, та все ж по-своєму натякають на однозначність цього ЛСВ і доцільність виділення його у окрему лексему.

Контекстними ділянками, які підкреслюють значення 4), виявилися *drivers', car-testing, Michael Schumacher, drove, a – laps, to enter, to test, settings, suspension* – систематично об'єднуючими.

У значенні "гонки" (озброєнь) 5) смислорозрізнавальну функцію несе слово *arms*, а слова *to enter, wars* відіграють інтегруючу функцію.

Для 6)-го значення слова *sailors, fleet, yacht* виконують смислорозрізнавальну, а *final, winning, Cup* – інтегруючу функцію.

У дистрибуції значення 7) немає однозначних вказівок, тому для уточнення використовуються оточуючі речення та заголовки.

Оскільки значення *раса/расовий (attr)* визначається не як певний різновид змагання, а як "група людей, що вирізняються певним кольором шкіри і фізичними рисами" і синонімічно може бути заміщено на "ethnic group", то його потрібно подати окремо від значень, що містять сему "змагання". ЛСВ "race", які позначають змагання у якійсь певній галузі, систематично об'єднуються одне з одним. Ще одне значення, якого не виявилось у корпусній вибірці, але яке доцільно було б віднести до окремої моносемічної лексеми, це 14-те значення – "корінь, особл. імбиру".

У табл. 2 показано результати компонентної категоризації 14 значень іменника "race".

Табл. 2

Компонентна категоризація значень іменника "race"²

Значення	Категорія	Таксономія	Мерологія
змагання з бігу	r:abstr	t:action/t:game/t:sport	-
гонитва	r:abstr	t:move	-
перегони	r:abstr	t:move	-
швидка течія	r:abstr	t:move/t:weather	-
життєвий шлях	r:abstr	t:changes/t:be:exist	-
ав. потік	r:abstr	t:impact	-
(штучне) русло	r:concr	t:constr/t:tool:instr	-
тех. обойма підшипника	r:concr	t:tool:device	pt:part&pc:tool
раса	r:concr	t:hum:kin	hi:class
рід; плем'я; народ	r:concr	t:hum:kin	hi:class
походження	r:abstr	t:be:appear	-
порода, сорт	r:abstr	t:param	-
особливий аромат	r:abstr	t:perc/t:smell	-
корінь (особливо імбиру)	r:concr	t:plant	hi:class

²Примітка: У таблиці використані скорочення, під якими розуміються лексико-семантичні ознаки різного рівня: за категорією (де r:concr – concrete nouns; r:abstr – abstract nouns); за таксономією (де t:action – social events; t:game – games; t:sport – sport; t:move – movement; t:weather – natural phenomena; t:changes – change of state or features; t:be:exist – existence; t:impact – physical impact; t:constr – buildings and constructions; t:tool:device – machinery and devices; t:hum:kin – kinship terms; t:be:appear – start of existence; t:param – parameters; t:perc – perception; t:smell – smells; t:plant – plants; за мерологією pt:part&pc:tool – parts of tools; hi:class – classes).

Варто звернути увагу на ЛСВ, класифікація яких доходить до мерологічного рівня – рівня виділення час-

тини/цілого. Як бачимо, таке розгалуження може свідчити про подальшу конкретизацію значення. Отже, ЛСВ "раса", "корінь (особливо імбиру)" і "обойма підшипника" мають більшу ймовірність виходу з семантичної структури гіперлексеми "race", а отже найбільшу потенційну омонімічність. Крім того, ці три ЛСВ входять до категорії конкретності, а не абстрактності.

Підводячи підсумки нашого дослідження, ми ще раз підкреслюємо, що на однозначну інтерпретацію полісемічного іменника у більшості випадків накладає відбиток його синтаксичне оточення. Детальний аналіз безпосередньої дистрибуції цього іменника не в словникових, а в "живих", синтагматичних, умовах змушує по-іншому переорієнтувати традиційну компонентну структуру полісемічної гіперлексеми та внести корективи у її лексикографічну репрезентацію.

- Новиков Л. А. Основы семантики. Избранные труды. [Текст] : Том 1. Проблемы языкового значения / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во "РУДН", 2001. – 676 с.
- Соколов О. М. Вопросы структурно-семантической дивергенции в лексике [Текст] / О. М. Соколов: отв. ред. С. О. Соколова. – Нежин : ООО "Гидромакс", 2009. – 332 с. ISBN 978-966-2259-03-2.
- Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики : на материале русского языка [Текст] : автореф. дисс... докт. филол. наук / Д. Н. Шмелев. – М. : Ин-т русского языка АН СССР, 1969. – 27 с.

Лексикографічні джерела

- Загнітко А. П., Данилюк І. Г. Великий сучасний англо-український українсько-англійський словник. – Донецьк : ТОВ ВКФ "БАО", 2008. – 1008 с. – ISBN 978-966-338-299-9.
- Новый большой англо-русский словарь под общим руководством акад. Ю. Д. Апресяна (онлайн версия). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.classes.ru/dictionary-english-russian-Apresyan-term-19185.html>.
- Leeds Collection of Internet Corpora. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://corpus.leeds.ac.uk/internet.html>.
- Longman Dictionary of Contemporary English / [director Della Summers]. – New ed. p. cm. : Pearson Education. 2003. – ISBN 1-405-80673-7. – 1950 p.
- Merriam Webster's Collegiate Dictionary [Электронный ресурс]. Eleventh Edition, 2006. – (Encyclopaedia Britannica 2008 Ready Reference). – Электрон. дані і прогр. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. вимоги : Pentium-III ; 512 Mb RAM ; Windows 2000 SP4 / XP / Vista.
- Part-Of-Speech-Tagger by Cognitive Computation Group. University of Illinois at Urbana Champaign [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cogcomp.cs.illinois.edu/demo/pos/index.php>.
- Russian National Corpus. 2003 – 2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ruscorpora.ru/index.html>.

МЕТАМОВНА ІНФОРМАТИВНІСТЬ НАВЧАЛЬНОЇ ІНСТРУКЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ МЕТОДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Назмєєва Наталія

Серед перспективних напрямків дослідження сучасної лінгвістики особливе місце належить феномену англомовного дискурсу. Його дослідження, визначення базових понять, класифікація стали предметом різновекторних наукових пошуків І.П. Біскуба, А.Д. Белової, Ф.С. Бачевича, В.В. Михайленка, Н.Д. Арутюнової, П.В. Зернецького, І.П. Сусова, О.С. Кубрякової, Ю.С. Степанова, М.Л. Макарова, Т.А. ван Дейка, П. Серіо та ін. Однак все ще багато залишається невисвітленим та недослідженим, зокрема англомовний методичний дискурс та навчальна інструкція як важливий елемент його структури. Це й зумовило актуальність даного дослідження. У запропоно-

ваній статті основну увагу зосередимо на навчальній інструкції як основному засобі передачі інформації від адресанта (тобто автора, викладача, інструктора) до адресата (студента). Мета полягає у виділенні основних лінгвістичних засобів для оформлення блоків метамовної інформації у навчальній інструкції. Матеріалом дослідження стали 1000 формулювань навчальних інструкцій із оригінальних навчально-методичних комплексів з англійської мови, підготовлених видавництвами Oxford University Press, Cambridge University Press, Longman, Macmillan.

Інформація про навчальний об'єкт оформлюється як самостійна предикативна одиниця (надфразова єдність) у композиційній організації навчальної інструкції. Відповідно до мети інформація може містити опис морфологічних, фонетичних, лексико-семантичних особливостей мовних одиниць та правила оперування ними, виклад окремих аспектів побудови висловлювання, короткі відомості про лінгвостилістичні параметри текстів різних жанрів та стилів, тобто метамовну інформацію. Інколи навчальна інструкція частково виконує функцію граматичного довідника або коментаря, однак, на відміну від названих елементів методичного апарату підручника, метамовна інформація несе узагальнюючий та лаконічний характер. Прагматичною метою подібних інформативних блоків у структурі навчальної інструкції є стимулювання розумової діяльності адресата та активізація вже існуючих базових лінгвістичних знань, релевантних для виконання даного завдання. Наприклад:

These symbols, or emoticons, are used in e-mails and chat rooms to suggest feelings....

Read the title of the text. It is a summary of what you are going to read. Read the text once quickly to get the general meaning. Read the text again. Pay attention to the words before/after each gap. These will help you decide what word is missing. Missing words can be adverbs, articles, modal/auxiliary verbs, conjunctions, prepositions, pronouns, phrasal verbs etc. the word that you choose must be grammatically correct and make sense in the context. When you have filled in the gaps read the text again to see if it makes sense.

Like here is an example of a filler. Fillers are words or phrases that are often used in fast speech to give the speaker thinking time.

З аналізу фактичного матеріалу можна зробити висновок, що вибір мовних засобів для оформлення блоків метамовної інформації зумовлений орієнтацією на не носія англійської мови. Автор навчальної інструкції намагається перш за все забезпечити доступність та наочність викладеного матеріалу і в загальних рисах підсумувати та передати суть того чи іншого граматичного матеріалу. Намагання адресанта до узагальнення і типізації проявляється на усіх рівнях мовної структури. На морфологічному рівні засобом узагальнення виступає форма дієслова у теперішньому часі (*the Present Indefinite Tense*). На синтактичному – переважають конструкції з узагальненим суб'єктом *we, English speakers*. У лексичному плані узагальнений характер подачі інформації акцентується прислівниками *usually, commonly, sometimes, often, normally*, займенниками *some, other*, прикметником *usual*, словосполученням *different kind(s) of*. Подача граматичної інформації здійснюється із використанням власне лінгвістичної термінології *present indefinite, verb, noun, syllable, object, preposition, vowel, consonant* та ін. та звичайних лексичних одиниць *describe, use, make, a lot of, such as write, read, listen* та ін. Для виділення, на думку автора, більш важливої інформації можемо спостерігати явище інверсії:

In pairs, choose the correct explanation, for the idioms in bold. Do these idioms have an equivalent in your language?

Focus on form. In pairs, decide how/when the forms on p. 12 describing habits are used.

In groups, take it in turns to speak and identify the bad advice.

Вартий уваги і той факт, що у навчальній інструкції введення спеціального лінгвістичного поняття, як правило, супроводжується контекстуальним поясненням, що ілюструє функціонування того чи іншого граматичного явища у щоденній комунікації. А також автор може використовувати стратегію конкретизації. Досить часто у текст формулювання навчальної інструкції вводиться експліцитний приклад, що значно полегшує сприйняття адресатом теоретичного матеріалу. Наприклад:

Think, feel and find can all be used to give and ask for opinions.

In formal English, the verb is inverted after some sentence beginnings. This emphasizes the main point of the sentence.

Get/have something done is used when we arrange for someone to do something for us.

There are various ways of talking about people's relationship status....

Зауважимо, що комплексна реалізація стратегій конкретизації та узагальнення наближає навчальну інструкцію до науково-популярного стилю, для якого характерним є спрощення наукових теоретичних фактів та застосування контактовстановлюючих засобів. У навчальній інструкції комунікація з автором досягається завдяки вживанню займенника *you*:

Grammar rules tell you what sentences to make, and with whom...

When you are learning a new word, find a word in English OR in your own language ...

Communication problems occur even when you are speaking your own language, caused by ...

Існує ще один вид інформації, що представлений у навчальних інструкціях, які орієнтовані на роботу адресата з текстом. Прагматичною метою такого інформаційного блоку є активація фонових знань у адресата та формулювання когнітивних пресупозицій, тобто попередніх даних щодо змісту тексту. Отже, виконуючи інформативну функцію, формулювання навчальної інструкції частково дає зрозуміти адресату, звідки та про що буде йти мова. За словами І.Р. Гальперіна: "Своєрідністю такої інтродукції є те, що, направляючи думку читача, про що буде йти мова, вона не розкриває ні плану розповіді, ні сюжету, ні основної інформації" [1, с. 61]. Інформація такого плану дозволяє адресату розпочати процес когнітивної обробки вже на стадії ознайомлення із завданням або як робочої гіпотези.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що інтродуктивні факти найчастіше вказують на стильову чи жанрову приналежність навчального тексту. Наведемо приклад,

Read the song by Luis Armstrong. Can you complete any of these lines? Many of the words are from exercise 2.

Read the extracts from Time Out. Which things do you think you would enjoy?

Read these advertisements for guest-houses in Ireland. Which do you think is more attractive? Write two or three reasons for your choice.

Подібне явище, як правило, супроводжується вказівкою на автора суб'єкта мовленнєвого висловлювання. Когнітивним наслідком вживання у навчальній інструкції такого індикатора є для адресата можливістю прогнозувати параметри варіативності форми та змісту висловлювання залежно від віку чи статі учасників комунікації, соціального статусу та ін.:

Read the excerpt from a book called *The Beach* by Alex Garland. Why did the author go travelling?

Here are some quotes by well-known people. Match the quote to the person.

Here are some predictions about the future made by some of our students. Put the verb in brackets into an appropriate future form. Then write four predictions of your own.

You will read an article by a student who graduated from university with a first-class degree. Before you read, discuss in pairs.

Не менш важливу роль у активізації фонових знань адресата та прогнозування змісту наступного повідомлення відіграють власні імена, референтами яких є все-світньо відомі люди: історичні особистості, космонавти, діячі науки та культури; назви пісень, періодичних видань, назви організацій, закладів та ін.:

You are going to listen to a short story by the American humorist James Thurber called *The Unicorn in the Garden*. These are the main characters, objects and places in the story.

Listen to the song *'My Way'*, made famous by Frank Sinatra.

Before you read, look at the following words, said by astronaut Neil Armstrong the moment he set foot on the Moon.

Вважаємо за необхідне зауважити, що формулювання навчальної інструкції може також експліцитно вказувати на тематичну орієнтацію тексту, час та місце дії, зазначати певні деталі персонажів. Як правило, різні види інформації подаються у навчальній інструкції у різноманітних комбінаціях. При роботі із текстом з метою введення нової інформації живаються розповідні речення у теперішньому часі, тематична частина яких містить опис навчального об'єкта (стаття, текст, реклама), а рематичною частиною є предикат, що описує властивості, характеристики даного об'єкта:

You are going to read an article about successful people ...

You are going to read an extract from an article about confidence building.

The poem you have just read is about an old man looking back over his life.

Наступним засобом передачі нової інформації про навчальний об'єкт у дискурсивному просторі підручника є інтродуктивні речення з *here* та *there*. При цьому його атрибутивні та кількісні характеристики знаходяться у рематичній частині висловлювання:

Here are some typical children's jokes. ...

Here are some other ways of finishing an e-mail or letter. ...

Here are some words to describe the taste or texture of things you eat. ...

Here are the stories of three people who believe they have found their dream job. ...

There are many silent letters in English words. Here are some words from the reading texts on p. 57....

Вищенаведені фрагменти формулювань навчальних інструкцій сприймаються адресатом як незавершені і потребують подальшого розгортання формулювання шляхом введення установки на вирішення пізнавальних та комунікативних завдань. Це ще раз підкреслює смислову цілісність навчальної інструкції, яка виконує своє комунікативне призначення лише у сукупності всіх функціонально-смислових блоків.

У реченнях з імперативом дієслова *read*, що виступає які рема у висловлюванні, референт та його дескрипція займають місце субрематичного компонента через те, що навчальний об'єкт вже частково відомий адресату, оскільки розміщений у рамках загального візуального простору адресата та адресанта.

Read the story on p. 23 and the phrases below. Complete the story with the phrases.

Read the article and the brochure on p. 43. Which questions from exercise 2 can you answer? With a partner, answer these questions.

Read the sentences below. Why is the 'doer' of the action not given in each sentence? Match the sentences (1-2) with the uses of the passive (a-b).

Деяко по-іншому розташовуються мовні засоби для введення нової інформації у тексті навчальної інструкції для аудіювання. У висловлюванні автор може використувувати розповідні речення із тематичним суб'єктом *you*, а також дієслово *hear* у майбутньому часі. До рематичної частини відносимо деяку дескрипцію навчального об'єкта та його характеристики:

You will hear three people talking about inviting guests home for meal. Listen and complete the chart.

You will hear the people in photos a-c discussing how they met one of the people in photos 1-3. Listen and match the people.

You will hear a conversation between two friends talking about a recent trip to Brazil. For questions 1-6, decide which of the following choices A, B or C is the best answer.

З наведених прикладів бачимо, що рематична частина дозволяє адресату у максимально інформативній формі дізнатись про зміст тексту, призначеного для прослуховування, та ідентифікувати кількість суб'єктів висловлювання.

Ще однією синтаксичною структурою, за допомогою якої у формулювання навчальної інструкції вводиться інформація про аудіотекст, є імперативне речення. Таким формулюванням властивий найбільший ступінь інформативного насичення, оскільки вся конструкція містить виключно нову, актуальну для адресата інформацію:

Listen to two interviews with students of English. Who uses "filler" expressions? Who leaves long pauses in the conversation?

Listen to the sentences about Philippe, Keiko, and Mark. Correct the wrong sentences.

Listen to Ryan talking about his life and tick () the things he has done.

На противагу розглянемо інший приклад. Аналіз фактичного матеріалу показав, що інформація, що відноситься до наступного блоку навчального матеріалу, як-от речення, текст для читання чи аудіотекст, може бути оформлена як самостійне, звичайне розповідне речення. Автор навчальної інструкції таким чином хоче створити загальну уявну ситуацію для адресата. Подальше розгортання формулювання навчальної інструкції здійснюється шляхом введення установки на вирішення когнітивного завдання.

Sandy and her friend Nina in Melbourne, Australia, are talking about a student visitor from South Korea. Complete the conversation using these questions.

Maria is bored and Paul is broke. Look at the suggestions made by their friends. Are they talking to Maria or Paul? Write **M** or **P**.

Astrid Johnson is a cellist. She has had an interesting life so far. Look quickly through the chart of events in her life. What are some of the things she has done?

Необхідно також підкреслити і значимість невербальних засобів в інструктивному дискурсі. Адже ілюстративний матеріал теж є важливим у створенні цілісної картини писемного методичного дискурсу. Отже, за характером зв'язку із навчальним об'єктом, що підлягає когнітивній обробці, ілюстраціями у структурі підручника можуть бути малюнки, фотографії, графіки, таблиці, схеми, символи. Подібна графічна репрезентація дає можливість візуально уявити ситуації, суб'єкти, які є

предметом навчальної комунікації. У методичному дискурсі їй належить особливе навантаження, оскільки це сприяє, по-перше, активізації уваги, по-друге, кращому сприйняттю та запам'ятовуванню і, врешті-решт, кращому засвоєнню матеріалу. Існує певна різноманітність ілюстративного матеріалу у методичному дискурсі. Це перш за все залежить від жанру та стилю навчального тексту у розділі. Наприклад, рекламні тексти, журнальні публікації, уривки із газетних статей ілюструються, як правило, фотографіями; уривки із художніх творів, вірші, анекдоти – малюнками та скетчами; наукові твори, есе на філософську тематику – малюнками чи фотографіями, схемами, графіками. Вибір ілюстративного кодування інформації залежить від тематичного спрямування розділу підручника. Безпосередній зв'язок невербальної інформації та навчального матеріалу здійснюється за допомогою навчальної інструкції. Наприклад,

Look at these pictures showing ways in which people relax. Talk to each other about how each of the activities shown help people relax. Then decide which one would be most suitable for a student. You have about 4 minutes to do it.

Now look at two pictures which show types of success. Compare and contrast the pictures, saying what each type of success means to the person in the picture.

Look at the pictures. They tell the story of Gluskap, a warrior from the Algonquian tribe of North America. What can you see? What do you think the story is about?

Таким чином, інформаційний компонент займає важливу позицію у структурі формулювання навчальної інструкції, оскільки сприяє реалізації комплексного підходу до когнітивної обробки навчального матеріалу. Автор інструкції при викладі метамовної інформації керується стратегіями конкретизації та узагальнення, які проявляються на лексичному та синтаксичному рівнях. Пресупозиційна інформація про навчальний текст містить інформацію про жанрову категорію, короткий зміст тексту та суб'єкта чи суб'єктів мовлення. Автор навчальної інструкції оперує наказовими та розповідними реченнями в одному з теперішніх часів англійської мови (Present Indefinite чи Present Continuous). Загальний об'єм інформативного блоку коливається від одного до семи речень.

1. Гальперин И.П. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
2. Cunningham S., Moor P. Elementary New Headway. Pronunciation Course. Oxford University Press. 2002.
3. Jefferies A. Clockwise. Advanced Classbook. Oxford University Press. 2001.
4. Norris R. Straightforward. Advanced student's book. Macmillan.
5. Soars L. & J. New Headway Advanced. Student's Book. Oxford University Press. 2001.

АСТРОПРОГНОЗИ У КОНТЕКСТІ НАУКОВОГО ТЕКСТОТВОРЕННЯ СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Наєнко Галина

У сучасному мовознавстві усталюється розуміння дискурсу як мовного вираження “певної суспільної практики, впорядкованого та систематизованого певним чином використання мови, за яким стоїть соціально, ідеологічно та історично обумовлена ментальність. Кожен текст як частина відповідної дискурсивної формації кваліфікується як соціальне висловлення, як відображення надіндивідуальної, колективної (“серійної”) мовленнєвої практики. Дискурсивний аналіз при цьому розглядається

як засіб соціально-історичної та ідеологічної реконструкції “духу часу”, проникнення в глибинну структуру тексту, його смисл” [14, с. 180]. При цьому, як вважається, початковим етапом у дискурсивному аналізі завжди є рівень конкретної мовної реалізації дискурсивного змісту, тобто рівень тексту, лінгвістична інтерпретація здійснюється в руслі традиційного стилістичного аналізу: встановлення комунікативного центру, актуалізація адресата, особливостей стратегій тематичного розгортання, що забезпечується зв'язком окремих висловлень між собою та їх тематичною прогресією. Власне дискурсивний аналіз починається з проектування на елементи змістово-сислової та композиційно-мовленнєвої організації тексту психологічних, політичних, національно-культурних, прагматичних та інших факторів [14, с. 181].

Актуальним напрямом є когнітивно-дискурсивний аналіз наукового тексту природничо-наукового змісту [9, 10]. Особливий інтерес до астрології та астрологічних текстів у дискурсології пояснюють парадоксом відсутності чіткого розмежування наукових та паранаукових знань, які вони фіксують.

Астропрогнози розглядають у взаємодії семіотичних вимірів синтактики, семантики й прагматики: “синтактика розглядає вербальні й невербальні засоби вираження структурних відношень елементів, до яких належать розміщення і співвідносна сила елементів зоряних тіл у натальній карті людини. Рівень семантики передбачень складає інтерпретація космограми та гороскопа. Прагматику складають практичні рекомендації. На цьому рівні домінує ціннісний аспект та мовні засоби вираження модальності та оцінки” [1, с. 19; 2, с. 11]. Т.В.Радзівська також підкреслює міцність прагматичного механізму астрологічних текстів: “Будуучись за моделлю довідкового тексту, астрологічний текст отримує ознаку авторитетності, яка формує довірливе ставлення до змісту тексту та програмує безумовне прийняття істин, що подаються; як тип інформуючого тексту він містить певні когнітивно цінні відомості; маючи у своєму складі висловлення іраціонального змісту, він отримує здатність виконувати магічну функцію; перформативні висловлення в астрологічному тексті нейтралізують комунікативну дистанцію між комунікативними партнерами (суб'єктом та адресатом), наближають комунікацію, що реалізується текстом, до приватної, навіть інтимної” [9, с. 327].

Як відомо, до Нового часу наука і ненаука утворювали самодостатнє смислове і стилістичне ціле, аж поки експериментально орієнтована наука не почала усталюватися як соціальний інститут із оперттям на науковий експеримент, спостереження [4]. “Виникнення науки у її сучасному розумінні відбулося внаслідок злиття двох – раніше ізольованих – шляхів пізнання: метафізичного, що обмежувався релігійними приписами, і емпіричного, що не знаходив свого узагальнення” [6, с. 27].

У пізньосередньовічній культурі інтерес до астрології був високим. Вона послаблювала уявлення про “залежність природних явищ від людських гріхів”, “зменшувала страх перед неминучою смертю. Людина могла більше грішити й менше боятися Божого гніву, оскільки доля її залежала від руху зірок і планет. І хоча небесними сферами керував Бог, віддаль до нього тепер “збільшувалась” [7, с. 312]. Загалом астрологія, попри свою паранауковість відіграла значну роль у відмежуванні науки від релігії, адже, зауважує С. Кримський, “якщо можна пояснити навколишній світ виходячи із самої природи, то не потрібно вводити доповнювальні сутності на зразок абсолютного духа чи Бога” [5, с. 407]. На шляху математизації наукових знань займала особливе місце ятроматематика (чи натроматематика) – лікувальна астрологія (від гр. ιατρος лікар і μαθηματικά – астрологія). Вона “виявилася однією із зон, де відбувалося зрощення матема-

тики з природознавством, виступаючи складовою частиною процесу “об’єктивізації природознавства” [11, с. 134].

Підготовча функція середньовічних наук очевидна: астрологія, алхімія, ятрохімія, натуральна магія, “являючи собою суперечливий сплав апіоризму, споглядальності та грубого, наївного емпіризму, досвідом свого функціонування [...] мимоволі руйнували ідеологію споглядальності, здійснювали перехід до дослідної науки. Досвід функціонування цих дисциплін, справедливо поцінований як проміжна ділянка між технічним ремеслом і натурфілософією, уже вмщав у себе зародок майбутньої експериментальної науки” [13, с. 78].

Метою роботи є встановлення особливостей смислової структури тексту перекладу польського трактату “Практика сі”, или **оувнщєніє** працюватимь господаремъ”, що свого часу був опублікований В.А. Передриєнком як взірць науково-популярного жанру XVIII століття (Пр.). Список із рукописного збірника датується 1740 р. та відбиває виразні впливи українських південно-західних говірок. (Встановлення авторства в польськомовному дискурсі – завдання окремого можливого дослідження). Про те, що текст був достатньо авторитетним, свідчить також список російського перекладу в рукописі кінця XVIII ст. (Практика). Про його походження спеціально сказано в доданій до заголовка анотації: **Съ полскаго языка наславенскій переведенна лѣта, отъ Христова Рождества 1708го въ Москвѣ: въ сей Практики объявленно осостояніи и ли перемѣни воздуха, и времени познаваемыхъ во вся годы чрезъ дни мѣсячныя; тутъже приданной одвенадесяти знаменіяхъ небесныхъ въ якое время солнце ꙗвляеться въ тіа, и кто подъ какимъ знаменіемъ родится и каковы имать быти, и умноженіи: и умаленіи: часовъ дневныхъ и ноцныхъ** (Практика, 51). Збірка містить також списки інших природничих текстів російського походження. Руку українця-переписувача тут впізнаємо за позначенням йотованості з допомогою діакритичних знаків, окремими порушеннями графіко-орфографічних норм: **произошты, нарывы, от пещы** (Керстенс, 35), **въ порошокъ горчици, четирижды** [36], **припарки, припарки, роетропшы** (37), **чтобъ онаго никто наришитъ не могъ** (Практика 57).

Неповна нація мала неповну літературу (Д. Чижевський) не тільки у царині художній; за відсутності соціальних наукових інституцій та браку науково-теоретичної продукції “духовний вакуум” компенсувався поширенням рукописної вторинної, виразно застарілої. У мовопросторі XVIII ст. переклади задавали зовнішню модель, матрицю текстотворення; водночас відігравали певну роль у процесі активізації ресурсів наукової мови. “Практика” ілюструє джерела наукового текстотворення XVIII століття у південно-західному українському масиві.

Виклад інформації старої, перевіреної, безальтернативно сприйнятої суспільством, знімає проблему здобування нового знання. Зорганізований як прогностичний, текст майже не містить порад (як уникнути чи мінімізувати негативний вплив зодіакального знака чи погоди), а викладає практично безальтернативну картину очікування, культивує спостереження (так характеризуємо опис передбачення погоди за вмістом жолудя чи станом склянки з водою).

Загалом відсутня сегментація тексту, мікротеми рубрикуються назвами місяців: **Місіць ноемврий** (Пр., 118). **Місіць декемврий** (119). В середині мікротеми викладаються відомості з відповідності погоди певного дня цього місяця очікуваній погоді та врожаю, характерис-

тики знаку Зодіака та вдачі людей, що народжуються під цим знаком, символи грому, який може траплятися в певний день місяця. Мінімально виражена внутрішньотекстова зв’язність: *яко ся вижеј написало* (118).

Універсализм середньовічної науки полягав у накопиченні відомостей із різних галузей знань. У середньоукраїнському науковому дискурсі відомості з астрології поширювалися з різних перекладів: церковнослов’янських з грецької (Богословіє І), староукраїнських з польської (Сказ., НК). Термінологія астрології зберігає зв’язок із церковнослов’янською традицією киеворуського періоду, але в усіх переліках помітний імпульс західнослов’янського впливу: **Ввєнь Ма(р)тъ, Телець Апри(л), Бли(з)нята Ма(й), Ракъ Июнь, Левъ Июль, Девица Ав(г)у(с)тъ, Мирила Се(н)теврий(й), Ско(р)пия W(к)то(м)врий(й), Стрелец(ъ) Ноябрь, Козель Декабрь, Водоли(я) снуариу(с), Рыбы февруариу(с)ъ (Богословіє І, 29); W вѣ знаменіиъ “же си(т): Бара(н), быкъ, близне(ц): Ракъ: левъ: двѣа: вагы ско(р)пї”: стрѣлец(ъ): козорожець: водоле(ъ): Рыба:** (Сказ.186). У XVII ст. вплив польської мови особливо відчутний: в знаку **важ(а)л(а)бо во(д)нику; в(ъ) баран(а), албо в(ъ) стрелцу; в(а)ку ал(а)бо рибак(а); в(ъ) бику, в(ъ) днвы, в(ъ) козорожцу** (НК, 43). У “Практиці” ці назви виразно залежать від польського протоджерела: *Водника* знамя небесное, *Близнята* (115), *Панна, Вага* (116), на питомі джерела зорієнтовані назви *Рыбы* знамя небесное, (Пр., 114), *Скопа* в(ъ) знамя небесное; *Быка*, (115), *Рака, Лева*, (116); *Стрѣлиця* (118); *Козорожца, в Козоросцу* (120); із давніх запозичень – зберігається *Скорпиуна* (117), що має водночас спробу заміни: *Медведок(ъ)* (118). Так само неоднорідні назви небесних об’єктів: *слонце, зодя* (114), *м(с)ць, звѣзда* (116); географічні: *всходъ, восто(к) слонца, полидня, полиноци* (115); *всход(а), запад(а)* (116); метеорологічні: *непогода* (114), *вмтръ зъ снмо(м) або з(ъ) дождо(м), мороз(ъ)*, (114); *грими(т), слота*, (115); *громы* (115); *дожды, росы и мглы* (120), зокрема й станів погоди: *ясно, зимно*, (114); *погодно, мокро* (116); характеристик погоди: *хмурныхъ, мглысти(х) и дождевыхъ, непогодныхъ, ясная и тихая погода, выхроватый, зимный* (115), *вѣхроватая, дождоватая, мѣианая* (119). У хронології використовується перелік християнських свят, виразно зорієнтованих на форми церковнослов’янської мови: **бгоявления Х(с)тва, день обрѣтєния честныхъ главы, сиропустную неделю** (114), **день блѣвнщєния** (115), **день с(в)то Івана Крестителя** (116), **день с(в)то Варломея** (117), **Рождество Х(с)тво** (117) поряд із численними народними назвами: **день стрѣтєния Г(с)дня, Велигденъ** (114), **по Пасцѣ** (115); **зеленихъ свято(к)** (115), **на Никула** (116). Назви місяців спираються на книжну, успадковану ще з давньоруського періоду, систему: **януария, февруарій, мартъ** (114), **априль, май** (115), **июнь** (116), **іюлий(й)** (116), **иктоврий** (117), **ноемврий** (117), **ноемврия** (118), **деке(м)врий, декемврия** (119), хоча й тут потрапляють сполонізовані форми: *в марцу* (115), народні *юля* (116). Назви днів тижня відбивають взаємодію різних мовних стихій: розмовної – *тижня* (115), *серєда* (115), книжної – *среда, субота* (115), польської: *понеделок, второкъ* (119), *четвертокъ, пятокъ* (119). Засвідчується термінологія психології – назви рис характеру. Як узагальнена назва вживається *натура* “внутрішня природа”: а той з *натуры* своєї єсть зависливый, понурій и шкодливый (118); характеристики – прикметники, де теж немала частка запозичень із латини через польську: *меля(н)колычный* (114), ненавидять *фалиу* (116), власне полонізмів: *скло(н)ный до вендрованя* (114), *смутный* (114), *весолый* (114), в музицѣ *кохаються* (115), *ихен(ъ)дожжный* (117).

Водночас на питомих ресурсах засновані характеристики: *скупий* (114), *смілький, хитрий* (114), *богатий, сердечний* (115), *боязливий, побожний* (117), *мудрий, побожний* (118).

Інерційний характер має термінологія аристотелівської фізики: зодіакальні знаки, як і першоречовина, мають протилежні властивості: *теплое – зимное* (114) – *горячее* (116), *сухое – влітотное* (117). Це основоположні опозиції сакрального типу, що відбивають універсальні ознаки будови всесвіту, тому відомості про них вводяться як родо-видові дефініції: а тоє знамя *єсть теплое и влітот(ь)ное* (114). Винятком є етимологічні пояснення (сліди переддефініції попереднього періоду) для назв екзотичних об'єктів опису: **Того жь м(с)ца по першої(й) квадрі настаю(т) пєши днь, такь назва(н)ные, бо в той чась звїзда Ладня, которую Псею звїздою зовуть, в(ь)едно з(ь) слонцемь ходить (116); Скорпиинь зоветься Медведок(ь)(118).**

Мовні засоби реалізації прогнозу – причинові та умовні конструкції, найпоширеніші мають формулу “Якщо Р, то q”. Найважливіші різновиди таких конструкцій описані в [12].

Символічні знання передаються за допомогою предиката *значити*: **День сіто Вар(ь)іломея значить єсннь** (Пр, 117). Найближчі за структурою до цих компонентів – тексти з бронтоскопії чи бронтології (ворожіння за громом чи блискавкою), що, як показав В. Перетц, мали глибоке коріння в перекладній літературі переважно південнослов'янського походження [8].

Адресується текст *працовитымь господаремь* (Пр, 114); власне має популярне призначення: з(ь) которой *каждый познати может* (114). Адресованість реалізується шляхом збереження залишків рецептурного стилю з предикатами-приписами: *И если бы ти ся придало того дня в тую сторону ихати, ити или послати, занехай вишитко, бо такій злы(й) чась (116); На той чась жадныхь справь, ни господа(р)ства не зачинай (118), Тое жь и зь букво(й) трієски зрозумієшь (118); сухого року сподівайся (118)*. Цей семантичний компонент порівняно новий. У зв'язку з тим, що таких практичних настанов дуже мало, проблематичною видається й назва “порадник”, традиційно використовувана в мовознавчій літературі [12]. Їх обсяг зростає в сучасних астропрогнозах, що “моделюють майбутнє” [2, с. 15], натомість для XVIII століття можуть кваліфікуватися як маркери модерного часу, для попереднього періоду вони не характерні (пор., напр., перелік небезпечних років для знаків Зодіаку в [10, 17–18]).

Хрестоматійним стало зауваження М. Бахтіна про те, що безоцінне розуміння неможливе. Не можна розділити розуміння й оцінку: вони одночасні й складають єдиний цілісний акт [3, с. 346]. У методах метагеоретичного пізнання розрізняють різні типи рефлексії: над результатами пізнання, аналіз пізнавальних вправ і процедур, виявлення культурно-історичних засад та філософських установок, норм, ідеалів дослідження [13, с. 261]. Домінуючі модуси текстів поведінкового характеру – аксіологічна модальність [2].

Засоби вираження оцінки відбивають картину світу хлібороба, виноградаря, змодельовану опозицією “добрий – злий”. Найважливіший об'єкт оцінки – рік: *роць будеть добрый* (Пр, 117, 118), *ро(к) добрый на вишитко* (114), *пришлый роць добрый и жизный* (117), *ранного и доброго року сподівайся* (117); *на людей здоровый роць* (120), *л(т)го и єсннь добрая и пожиточная* (120). Його позитивна оцінка залежить від урожаю: *урожай будет(ь) добрый* (114), *добрий знакь оурожаю* (115), *добрий оурожай* (116, 118), *урожаєви плужи(т)* (116), *весна добрая* (120), *оурожай на вишитко добрий* (120); *оурожай*

на вишитко (120), зокрема й найважливіших культур: ***ле(н) зродит(ь)ся добр(ь), вино зродит(ь)ся доброе*** (114), *л(ь)сковый добр(ь) зродят(ь)ся* (116), *вино зроди(т)ся добр(ь)к(т)* (117), ***ибфито зродят(ь)ся вина*** (117), ***жита, вина, меду и игородныхь річей достатокь*** (119); *вина добрая* (119); *збожа, вина и садовины достатокь* (119). Негативний прогноз пов'язаний з непогодою: *частая непогода* (114), *долгой непогоды и повудя сподівайся* (117); *зима лютая* (119), збитками в господарстві: *припадки на быдло, злый оурожай*, (урожай) *значн(ь) схибит* (114), *значный неурожай, великая шкода в(ь) оурожаєх* (114), *злы(й) будеть оурожай* (115); на жито і на єч(ь)м(н)ч(ь) *бываєть зараза и неполон(ь)ность* (115); *вр(ь)хи волоскій зопсуются* (115); *зараза на жыто* (116), *сл(ь)ба, збожа схибит* (116); *быдло плод(ь) зм(ь)туєть* (116), *схибят(ь) вина, злый урожай будеть, вел(ь)ми в(ь)цы здыхають в(ь) том(ь) року* (117), *на свин(ь) хвороба, на приховок(ь) в(т) быдла шкода* (119); *на меду ржа, на пчелы пото(м) великая шкода* (119); *пчолы и в(ь)ц(ь) рады здыхають* (120); *на люди и на пчелы припадки* (120). Характерно, що прогноз щодо стану суспільства окреслюється тільки негативний: *война, смерть кроле(й), много людей помреть, смерть посолиты(м) люде(м) значить* (114), ***страхи великий и оутчки межи людми бывають*** (115); ***великий оупадокь албо в(т) ігна, албо в(т) і воды, албо в(т) і хоробы*** (116), *злы(й) чась* (116), *барзо нездоровый роць на людей, позного и дорогого пришлого року сподівайся* (117), *злый роць и голодный* (118); *старыхь людей много помреть и нев(ь)сть та жарныхь* (119); *на водах нещастя* (119); ***д(т)ел(й) малы(х) много помре*** (119); *звяды частый и ненависти межи людми* (120). Водночас розробляються також засоби нейтральної оцінки: *м(ь)рный роць* (117), *м(ь)рный будеть оурожай* (117, 119); *зима не барзо прикрая* (119). Оцінка також проявляється при рекомендаціях щодо успішної діяльності в певний час: *рол(ь) оуправляти добр(ь)к(т)* (115), *в(ь) той чась добр(ь)к(т) купити и д(т)и до школы давати* (115), *в(ь) той чась добр(ь)к(т) шкуты и корабл(ь) на вод(ь) будувати* (116).

У характеристиці дитини особливе місце займає ставлення до навчання: як позитивні якості відзначено: *до науки прудкій* (114), *мають хуть до науки и без караня пилно учат(ь)ся* (115), *быстры до науки* (116), *доброй памяти* (116), *поятый* (116). Зрідка використовуються характерні для астропрогнозів епістемічні прислівники категоричної достовірності: *безь похибы* (114), *безь похибы презь М [40] дній болше будеть дожда, ни(ж) погоды* (116).

Водночас механізм контакту забезпечується вживанням різних видів перформативів: *Над(ь) то пил(ь)но оуважати потреба* на гро(м) *если при всход(ь) тоєй зв(ь)зды гримить, абысь зналь*, в(ь) *которой сторон(ь) грими(т)*, и в *кото(р)о(м) знамені небесно(м) на той чась м(с)ць, и на которой сторон(ь) неба м(с)ць єсть єсть (!), чи на всход(ь), чи на запад(ь)...* *И тоє знай*, же на Нікла ко(ж)до(г)о м(с)ца третій день по настатию и третій день пред(ь) в(ь)сходо(м) его бываєть // *бываєть, и тыхь дней треба моцно вароватися* (116); *Того смотрити треба тилко*, гды м(с)ць ***иктоврий*** *настаєть* (117). Риторичні засоби відіграють таку ж роль: тут фіксуємо фразеологізми *И коли сухій марєц(ь) а мокрій май, будеть гумно, яко гай* (115); *кроле(м) и пано(м) велики(м) смерт(ь) дозираєть в(ь) зубы* (119); та запозичені, можливо, з тогочасних космографій, відомості про полярну ніч: ***В(ь) Інфляндіи, полунощной сторон(ь), почавшы в(т) м(с)ца ноемвриа, до м(с)ца февруария слонце не світить, и ноць уставичная в той чась тамь***

бываєть, ижъ люде спяць много, а вставши, при свѣтлѣ робяць и иждяць, и зъ(н)ову спати лѣгають (118).

Із масивом книжної культури середньовіччя пов'язані згадки про античних авторів: **В то(и) звѣздѣ пишеть Цицеро в(ъ) книга(х) и в(ъ)щѣб(ѣ) (116); Пишеть и то(и) Костан(ъ)ти(и).... Пишеть и томъ Арис(ъ)тотелесъ и Плотархус(ъ) в историа(х) и в(ъ)врата(х)** (117). Звернення до результатів безпосередньої практики відбивається в узагальнених покликаннях: *И то тыжъ старыхъ людей пра(к)тыка*, ижъ яка будець погода во АІ [11] день ноемврия, такой зимы сподѣваться (117); **Инокотрий засъ оуважали**, якій єсть день КД [14] ноемврия, такой пр(и)шлый рокъ маєть быць (118); *Иныйй засъ* пришлого року *постановлена такъ доходили*: налявши полную шклянницу воды, во А [1] день ноемврия постановити на ровномъ мѣсту, абы никто не рушалъ... (118); *Оуважали еднакъ*, же кождый день и ношь на чєтыри части роздѣляли (119); така неселективність щодо джерел характерна і для сучасних паранаукових текстів.

За ресурсами текстотворення текст “Практики” зорієнтований на попередній, староукраїнський період. Розглядаємо його як проміжний між довідково-інформаційним (єнциклопедичний характер відомостей, спрощена родо-видова дефініція, неавторизований виклад, елімінована образність, адитивний принцип побудови, тематична рубрикація, превалювання форм підрядності, безапеляційна категоричність прогнозів) та популярним (залишки етимологічних передефініцій, неактуальність античних авторитетів, покликання на повсякденну практику, субтексти очуднення, ілюстративна функція фразеології, широкий субтекст оцінки, мінімалізований метатекст (заголовок–анотація). На відміну від текстів, пов'язаних із навчальним дискурсом, тут не використовуються форми діалогу; звужено можливості перформативів, окремі показники популярності у текстах попереднього часу, зокрема XVII століття, мали інше функціональне навантаження.

1. Азначєєва Е.Н. Астрологический дискурс: семиотический и когнитивный аспекты / Е.Н. Азначєєва // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 33 (248). – Филология. Искусствоведение. – Вып. 60. – С. 19–21 // www.lib.csu.ru/vch/248/vcsull_33.pdf.
2. Азначєєва Е.Н. Лингвопрагматические особенности текстов астропрогнозов / Е.Н. Азначєєва // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 10 (225). – Филология. Искусствоведение. – Вып. 52. – С. 11–15 // www.lib.csu.ru/vch/225/002.pdf.
3. Бахтин М.М. К методологии гуманитарных наук / М.М. Бахтин // Эстетика словесного творчества – М.: Искусство, 1979. – С. 361–373.
4. Ковалевич В.В. Механізми соціокультурної детермінації пізнавального процесу в астрономії: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.09 / Ковалевич Варвара Василівна; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 19 с.
5. Кримський С. Наука як феномен цивілізації / Сергій Кримський // Про софійність, правду, смисли людського буття: Збірник науково-публіцистичних і філософських статей. – К., 2010. – С. 397–421.
6. Непийвода Н.Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). – К.: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. – 303 с.
7. Пелешенко Ю.В. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції / Юрій Пелешенко – К.: ПЦ “Фоліант”, 2004. – 423 с.
8. Перетц В.Н. Материалы къ истории апокрифа и легенды. 1. Къ истории Громника. Введение, славянские и еврейские тексты / В.Н. Перетц. – Санктпетербург: Типография Императорской Академии Наук, 1899. – (2). – 121 с.
9. Радзєвська Т.В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст–соціум–культура–мовна особистість:

моногр. / Т.В. Радзєвська / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К.: ДП “Інформ-аналіт. агентство”, 2010. – 491 с.

10. Ракитина С.В. Научный текст: когнитивно-дискурсивные аспекты: моногр. / С.В. Ракитина. – Волгоград: Изд-во ВГПУ “Перемена”, 2006. – 278 с.
11. Симонов Р.А. Математическая и календарно-астрономическая мысль Древней Руси: по данным средневековой книжной культуры / Р.А. Симонов. – М.: Наука, 2007. – 431 с. (Памятники религиозно-философской мысли Древней Руси).
12. Файчук Т.Г. Складнопідрядні речення у господарських порадниках XVIII ст. // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Зб. наук. праць. – Вип. 23. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2011. – С. 80–87.
13. Философия науки. Общий курс / [Лебедев С. А., Авдулов А. Н., Борзенков В. Г., Бромберг Г. В., Ильин В. В.] [Под ред. С.А. Лебедева]. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект; Альма Матер, 2007. – 731 с. – (Gaudemus).
14. Чернявская В.Е. Коммуникация в науке: нормативное и девиантное. Лингвистический и социокультурный анализ / В.Е. Чернявская. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2011. – 240 с.

Джерела

Богословіє І – Богословіє Й.Дамаскина в перекладі А.Курбського – Рукопис кінця XVI ст. – Інститут рукопису ЦНБ В, III, 312 № 157(34) С. -245 арк.

ЛО – Лікарства вписаньніс, которимы бе(з) ме(д)и(к)а в дому вс#н#к# поратоват# // ЛГП. – С. 17–91.

ЛГП – Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / підгот. до вид. В.А. Передрієнко; [відп.ред. В.В.Німчук] – К.: Наук. думка, 1984. – 124, [2] с. (Пам'ятки української мови XVIII ст.).

НК – Наука вчасномъ и потребномъ кровѣ пушанню / Підгот. до друку І.П. Чєпіга // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 40–44.

Пр. – Практика сі", или оувѣщеніє pracowитымъ господаремъ // ЛГП – С. 114–120.

Практика – Практика домостроительная или примѣчаніє опремлєніє воздуха и вещей видимыхъ повседневному извѣстію надлѣжащихъ собранна, отъ неяже всякъ впервыхъ познать можеть, каковое состояніє будущаго года всякаго мѣсяця идня имать быти, вслѣмъ коймъ либо жителямъ пачеже домостроителямъ потребная. // Рукопис XVIII ст. ІР ЦНБ В., Ф1, № 7574 – С. 51–72.

Сказ. – **Сказаніє в зодѣ(х) албо звѣзда(х)** // Рукоп. зб. І пол. XVII ст. – ІР ЦНБ В, III, Ф. VIII № 206м/27 – арк. 185–188 зв.

Керстенс – Наставленія и правила врачєбныя для деревенскихъ жителей сочиненныя г(с) Х.Кер(с)тенсомъ докторомъ медицины и философіи; изданныя въ словѣ его 22го априля 1769го Года говоренномъ в московскомъ университетѣ // Рукопис XVIII ст. ІР ЦНБ В., Ф1, № 7574 – С. 1–50.

ДЕРИВАЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ І ПИТАННЯ ТЕОРІЇ СЛОВОТВОРУ

Нелюба Анатолій

Сьогоднішня українська лексикографія має неабиякі здобутки, щедра й різноманітна своїми плодами. Вона стала однією із найдинамічніших галузей практичного мовознавства і є підґрунтям неабияких зацікавлень працівників різних сфер діяльності. В усіх своїх складниках (загальномовних, термінологічно-галузевих, перекладних, культурологічних, комунікативних) українське словникарство може задовольнити найрізноманітніші забаганки як окремої людини, так і спільноти загалом.

Зауважу, що, окрім традиційних словників, наша лексикографія поповнилася новими надбаннями, з-поміж яких помітно виокремлюються словотвірні словники, у тому числі й словники інновацій. Серед них словники Г. Віняр і Л. Шпачук [2], Ж. Колоїз [7], О. Стишова [15], Д. Мазурик [8], Л. Туровської і Л. Васильової [13],

Г. Вокальчук і В. Максимчука [4], А. Архангельської [1], авторського колективу під керівництвом О. Тищенко [12] та ін. У згаданих та інших словниках дериватний матеріал стосується або оказіонального (індивідуально-авторського) словотворення, або ж має до словотворення якусь дотичність (деривати не відділювано від інших лексем).

Сьогодні в українській лексикографії маємо цікавий парадокс: досвід укладання словників інновацій (особливо словотвірних) незначний, але маємо добру теоретичну базу для укладання словників. В українській теоретичній лексикографії наявні праці, у яких здійснено вдалі огляди й аналіз інноваційних словників, визначено їхні особливості, стан і можливості подальшого розвитку. Зокрема, маю на оці працю Г. Вокальчук “Етапи становлення й розвитку українського авторського словникарства. Особливості лексикографічної фіксації новотворів” [3], в якій здійснено загальний огляд історії становлення й сучасного стану *інноватогографії*, і працю Є. Карпіловської “Підходи до лексикографічного моделювання мовної динаміки. Типологія неологічних словників” (розділ у *триграфії*) [5], у якій підсумовано здобутки українського і зарубіжного інноваційного лексикографування, і що важливо – на цій основі визначено методологічні й наукові настанови подальшої праці. Сьогодні можна говорити про нову галузь української лексикографії – *дериваційну лексикографію*.

Не буду зупинятися на аналізі сучасного стану української лексикографії, її етапах і здобутках – таке в деталях викладено в різних працях. Моє завдання в іншому – на основі власного досвіду, досвіду й теоретичних напрацювань колег оприлюднити деякі аспекти укладання неологічних (інноваційних) словотвірних словників і визначити їхню роль в уточненні, доповненні і зміні деяких аспектів дериваційної теорії. Зазначені завдання виконано на матеріалі лексико-словотвірних словників, які мають суто словотвірне наповнення [11]. Мовознавці уже мають можливість працювати з ними, оцінювати їхні надбання і недоліки.

Кілька слів про принципи укладання лексико-словотвірних словників:

- словники містять лексико-словотвірні інновації, що з’явилися в різних стилях і різновидах української мови протягом 1983–2011 років; у доборі матеріалу автори не обмежувалися тематикою, джерелами, сферами спілкування та окремими рівнями національної мови загалом;
- у текстових зразках збережено стиль і правопис оригіналу (якщо написання слова у відповідному джерелі не збігається з правописними чи словотвірними нормами, подано правильний варіант у назві статті);
- деривати (і їхні твірні), що дали назву словниковій статті, подано з наголосами;
- статті мають єдину чотирикомпонентну структуру з відповідним використанням шрифтів: словотвірний ланцюжок – дериват і його мотиватор (твірне слово, словосполучення чи абревіатура), словотвірне значення деривата, контекст використання, джерело фіксації;
- трактування значень дериватів здійснено відповідно до контексту з огляду на значення конкретного мотиватора (твірного слова чи словосполучення), тому словникова мотивація не завжди збігається із загально-мовною;
- у зв’язку з інноваційністю дериватів чи “слабкістю” контексту тлумачення самого деривата може бути приблизним, неточним, суб’єктивним, інколи може не збігатися зі словниковими корелятивними аналогами.

Доповненням до кожного зі словників є їхня друга частина, у якій подано Реєстр задіяних словотворчих засобів: префіксальних, конфіксальних, суфіксальних і нових словотворчих основ.

Оскільки укладання словників словотвірних інновацій є заняттям новим, то такі принципи укладання (особливо в частині передавання словотвірних процесів і явищ) потребують постійного удосконалення й видозміни.

Під час укладання лексико-словотвірних словників є деякі труднощі, зумовлені різними причинами:

1) невизначеність чи суперечність деяких теоретичних засад словотвору (наприклад, статус чужомовних одиниць зразка *vin-, web-, media-, niar-*);

2) невмотивованість деяких положень: зокрема в дериваційній теорії частину *знавство* визначено як суфіксоїд (за зразком й услід за рос. *-вед*), але ж не може суфікс (хай навіть оїд) мати в своєму складі цілий набір інших одиниць; у разі використання забутого *знавство* мали б складне слово і відповідне словотвірне значення; за сучасного стану, наприклад, дериват *сніжинкознавство* треба трактувати як простий і позначати ланцюжок від *сніжинка*, а словотвірне значення трактувати усупереч традиції, посилаючись на елемент, якого немає в похідному – *наука про сніжинку*;

3) розбіжності в контекстovому й позаконтекстovому мотивуванні;

4) труднощі із визначенням словотвірного значення: як бути із композитами зразка *червоно-сніжний*, коли контекст використання і правопис в оригіналі суперечать одне одному: *червоно-сніжний* і *червоносніжний*;

5) у словниках подано запозичення *тінейджер*, фіксуємо дериват *тінейджерський*, що суперечить правописним нормам української мови тощо.

Матеріали словників мають неоднакову мовну, культурологічно-стильову чи інформаційну цінність, тому не всі одиниці ввійдуть до загальнономовного надбання (деякі так і залишаться ефемерною з’явою).

Проте значення самих словників, як про мене, полягає в кількох незаперечних і підтверджених практикою використання мовних і позамовних чинників:

- фіксують перебіг інноваційних процесів у комплексі і різноманітті;
- унаочнюють приховані можливості української мови і перспективи розвитку її словникового складу;
- охоплюють всі складники національної мови (літературну мову, художню мову, жаргон, розмовно-просторічну стихію) як єдність-систему;
- відображають інтелект, культуру, менталітет, “будні” нації в чітко визначений історичний час;

На основі лексико-словотвірних інновацій можна визначити політичні, естетичні, культурницькі “акценти часу”. Так, наприклад, у з’ясуванні значущості того чи того явища, предмета, ознаки для якогось автора, групи авторів, стилю, часу і т.ін. лексикологи послуговуються статистичними матеріалами – підрахунками кількісного використання тієї чи тієї лексеми. Словотвірні інновації “пропонують” дещо інші критерії такої значущості:

1) частотність використання одного словотворчого засобу у творенні різних дериватів (тобто його продуктивність);

2) для твірних основ – кількісне розгортання словотвірної парадигми, словотвірного гнізда чи наявність лише одного ланцюжка.

Так, наприклад, побіжний огляд новотворів під таким кутом зору вказує на переважання в сучасній українській спільноті значущості оцінки за такими параметрами:

- оцінка за протилежністю часовою: *екс-* / *пост-*;
- оцінка за протилежністю просторовою (протистояння свій-чужий): *проти-*, *анти-* / *про-* *за-*;
- оцінка за вивершеністю/довершеністю: зокрема надвисоку частотність використання має сьогодні новий конфікс *най-...-иш(ий)*, що взаємодіє з найрізноманіт-

нішими основами (до того ж не тільки з основами якісних прикметників) тощо.

Крім того, такі словники дають можливість фіксувати й вивчати найрізноманітніші зсуви і зміни у традиційному розвої мови, у словотвірних правилах. Зокрема, на основі матеріалів цих словників можна говорити про деякі помітні (і, можливо, уже усталені) зміни у словотвірній системі української мови:

- черезкрокове словотворення набуло такого поширення, що стало нормою для сучасних словотвірних процесів й виразило одну з давніх ознак українського словотвору – його лакунність;
- контамінація як самостійний спосіб словотворення ще у 80-і роки минулого століття була швидше мертвою, аніж живою; сьогодні це один із продуктивних способів словотворення, який має тенденцію до монополізації в межах словотвірної гри;
- фактично зруйновано старі правила і формуються нові щодо поєднання чужомовних і своїх словотвірних засобів і основ;
- з'ява в жаргонах за рахунок інновацій значної кількості словотвірних гнізд і парадигм геть заперечує поширене уявлення про словотвірну асистемність жаргонів; віджаргонові деривати стають надбанням інших складників національної мови (у т.ч. й стилів літературної мови).

На матеріалі словників лексико-словотвірних інновацій можна укласти парадигмові, гніздові, тематичні, стилістичні, зіставні та ін. словники (один із таких словників спробував укласти – Від Президента України до сільського голови (український словотвір у виборчих перегонах 2004–2006) [10] – й вважаю таку спробу досить вдалою).

Безперечно, вияв названих і неназваних можливостей і результатів поширення словників лексико-словотвірних інновацій буде (і є) неповним без словників інших типів інновацій:

- інновацій фраземних (у ЗМІ, у художній мові, у жаргонах),
- без словників лексико-семантичних інновацій (синонімічних, антонімічних, омо- і паронімічних),
- словників семантичних і асоціативних інновацій тощо.

Такі словники допоможуть і нашим колегам-нащадкам у їхніх дослідженнях мови. Отже, збирання інноваційного матеріалу й укладання відповідних словників є добрим і вдячним завданням-перспективою.

Словники лексико-словотвірних інновацій, крім зазначених особливостей, мають неабияке значення в уточненні, доповненні і зміні теорії словотворення. Цьому передусім сприяє визначальний принцип вибирування матеріалу: усе, що з'явилося в мові – варте уваги. Такий підхід зумовив і забезпечив лексикографування матеріалу без будь-яких обмежень (стилістичних, загально-нормативних, тематичних). Ось чому самі словники уможливають відображення словотвірних явищ у змінах, в унікальностях, в миттєвостях, як живий організм – у взаємозв'язках і взаємодоповненні його складників, без купюр. Для мовознавців – це джерело перегляду і доповнення теорії словотвору (одним із добрих зразків такого осмислення-аналізу інноваційних дериватів є і стаття Л. Кислюк [6]).

Безпосередньо укладаючи словники лексико-словотвірних інновацій, працюючи над великим словником інновацій визначеного періоду – Словотворчість незалежної України [14], виявив деякі особливості українського словотворення, які своєю чергою вимагають унесення коректив до наявної теорії. Звичайно, викласти всі особливості в цій статті не зможу, тому зосереджуся на деяких.

1. Про лакунність словотвірної системи української мови і черезкроковий словотвір. Традиційні словники не

давали змоги говорити про лакунність як помітне явище, притаманне українській мові, визначати його особливості, природу і механізми. Традиційно фіксовані пропуски у ланцюжках визнавалися як деякі несподіванки, як винятки, непередбачуваності. Оскільки ж лакуни мають властивість заповнюватися, наші знання про них не відповідали реальності. Матеріали словників засвідчують, що черезкрокове словотворення набуло такого поширення, що стало визначальною ознакою для сучасних словотвірних процесів. Його частотність серед посталих дериватів – близько п'ята частина від зафіксованих інновацій. Крім того, черезкрокове словотворення поширюється на появу дериватів різної частиномовної належності (іменники, прикметники, прислівники, дієслова); до черезкрокового словотворення втягнуто різні за структурою твірні основи (слівні, словосполученнєві, фраземні, прийменниково-іменні сполуки, абрєвіатурні).

Найпоширенішим виявом черезкрокового словотворення є триланкові ланцюжки з пропуском однієї ланки – середньої: *від землі* → *"відземлений"* → *відземленість*, *член* → *"очленювати"* → *очленювання*, *шантрапа* → *"депутатська шантрапа"* → *депшантрапа*. Проте наявна деяка кількість ланцюжків, у яких пропущено дві три ланки: *Ющенко* → *"ющенкізувати"* → *"юценкізація"* → *деюценкізація*, *партія* → *"партіювати"* → *"розпартіювати"* → *розпартіювання*, *Чорнобиль* → *"зчорнобилити"* → *"зчорноблений"* → *напівзчорноблений*.

2. Про зміни у визначенні статусу і ролі словотвірних засобів. Нещодавно з'явилася монографія про історію іменникових конфіксів в українській мові [9], в якій, зокрема, визначено причини появи конфіксів і формування конфіксації як явища в минулому. Словники інновацій засвідчують, що однією із сьогоднішніх причин появи конфіксів є і черезкрокове словотворення: частина → *"частинити"* → *"розчастинити"* → *розчастинений* (конфікс *роз-...-ений*), *легкий на підйом* → *"легкопідйомний"* → *легкопідйомність* (конфікс *...-о-...-ість*). Можливо, у такий спосіб з'являлися конфікси і в минулому. Так з'явився і нині продуктивний конфікс *най-...-иш(ий)* для творення дериватів-прикметників найвищого ступеня порівняння, минаючи вищий ступінь: *драйвовий* → *"драйвовіший"* → *найдрайвовіший*, *гламурний* → *"гламурніший"* → *найгламурніший*. До того ж прикметники найвищого ступеня порівняння творяться не тільки від якісних прикметників, а й від: 1) прикметників відносних: *американський* → *найамериканськіший*, *вокальний* → *найвокальніший*; 2) від іменників: *Василь* → *найвасильніший*, *аксіома* → *найаксіомніший*, *козак* → *найкозачніший*; 3) від словосполучень: *носити бруд* → *найбрудноніший*. Значна кількість таких одиниць засвідчує формування своєрідної конфіксальної рамки, в яку можна вставити будь-який "портрет" (кількість дериватів-новотворів із суфіксом вищого ступеня помітно менша від описаних). Залучення до ступеневого словотворення найрізноманітніших основ уможливило твердження про словотвірний (а не про формотвірний, модифікаційний) статус конфікса *най-...-иш(ий)*. Згадані і подібні словотвірні засоби мають всі ознаки конфіксів: взаємопов'язаність складників, їх переривчастість, одночасність приєднання. Проте порівняно з іншими конфіксами, мають видільну властивість: знаходяться у стані "постійного тимчасового існування" – можуть існувати до часу заповнення лакуни. У зв'язку з цим можна говорити про наявність у мові тимчасових афіксів, розкладних афіксів – після заповнення лакуни зникають, залишаючи по собі два окремих афікси.

Матеріал словників інновацій уможливило внесення коректив і до інших теоретичних положень словотвору: визначення особливостей формування і різновидів слово-

твірного значення, розширення переліку функцій слово-творчих засобів, перегляд їхнього стилізового статусу тощо.

1. Архангельська А.А. Систематизований покажчик слововживань неологізмів-фемінативів в українському мовленні кінця ХХ – початку ХХІ століть // Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах: монографія. – Рівне-Оломоуць : Вид-во Нац.ун-ту “Острозька академія”, 2011. – С. 188–242.
2. Віняр Г.М., Шпачук Л.Р. Словник новотворів української мови кінця ХХ століття. – Вип. 2. – Кривий Ріг, 2002. – 180 с.
3. Вокальчук Г. Етапи становлення й розвитку українського авторського словникарства. Особливості лексикографічної фіксації новотворів // Проблеми й перспективи авторської лексикографії. “Регіональний” словник поетичних неологізмів (Рівненщина). – Острог, 2008. – 192 с.
4. Вокальчук Г.М., Максимчук В.В. Короткий словник індивідуально-авторських назв осіб в українській поезії ХХ–ХХІ століття // Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах: Монографія. – Рівне-Оломоуць : Вид-во Нац. ун-ту. “Острозька академія”, 2011. – С. 262–329.
5. Карпіловська Є. Сучасна українська словотворчість та її відображення в неологічних словниках // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 174–181; Підходи до лексикографічного моделювання мовної динаміки. Типологія неологічних словників // Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 106–124.
6. Кислюк Л. Сучасна словотвірна норма української мови: мовна практика та кодифікація // Українська мова. – 2012. – № 1. – С. 52–66.
7. Колоїз Ж.В. Тлумачно-словотвірний словник okazіonalіzmів. – Кривий Ріг : ТОВ “ЯВВА”, 2003. – 168 с.
8. Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник. – Львів : Світ, 2002. – 130 с.
9. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П.І. Білоусенко, І.О. Іншакова, К.А. Качайло, О.В. Меркулова, Л.М. Стівбур. – Запоріжжя–Кривий Ріг : ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2010. – 480 с.
10. Нелюба А. Від Президента України до сільського голови (український словотвір у виборчих перегонях 2004–2006) // Збірник Харківського історико-філологічного товариства (Нова серія). – Х., 2006. – Т. 12. – С. 245–266.
11. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983–2003). Словник. – Х., 2004. – 136 с.; Нелюба А., Нелюба С. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006). Словник. – Х. : Майдан, 2007. – 144 с.; Лексико-словотвірні інновації (2007). Словник / К. Коротич, С. Лук'яненко, А. Нелюба, С. Нелюба, Р. Трифонов; За ред. А. Нелюби. – Х.: ХІФТ, 2009. – 172 с.; Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2008–2009). Словник. – Х. : ХІФТ, 2010. – 116 с.; Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2010–2011). Словник. – Х. : ХІФТ, 2012. – 136 с.
12. Нові й актуалізовані слова та значення: Словникові матеріали (2002–2010) / Кер. проекту і відп. ред. О.М. Тищенко; Укл.: В.О. Балог, Н.Є. Лозова, Л.О. Тименко, О.М. Тищенко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 280 с.
13. Нові слова та значення: словник / Укл. Л.В. Туровська, Л.М. Василькова. – К.: Довіра, 2008. – 271 с.
14. Словотворчість незалежної України. 1991–2011. Словник / Укл. А. Нелюба. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.
15. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К. : Пугач, 2003. – 388 с.

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В ПРОСПЕКЦІЇ РИТОРИКИ: АСПЕКТ ВИРАЖАЛЬНИХ РИТОРИЧНИХ ЗАСОБІВ

Ницета Володимир

У системі навчальних дисциплін література посідає особливе місце. Кожний літературний твір є віддзеркаленням життя певної епохи. Вивчення витворів мистецтва слова пов'язує процес навчання з життям, з реальними проблемами життєдіяльності. Художня література й тексти в художньому стилі посідають чільне місце в царині плекання творчої особистості молодшої людини, що вступає в складний світ протиріч і життєвих проблем.

Нині до риторики виник суспільний інтерес, адже новий час маніфестує нові вимоги до мовленнєво-комунікативної підготовки людини (суспільство потребує, щоб його члени вправно й досконало володіли словом). Риторичні вміння й навички в сукупності з риторичною компетентністю стають складниками результативної бази освіти на всіх рівнях. Одним із компонентів риторичної освіти є вправність у риторичному аналізі й характеристичності риторичних засобів мовлення, зокрема мовлення художньої літератури. Зазначене дозволяє зробити висновки про **актуальність проблематики дослідження**.

Контекст художньої літератури (літературно-художніх творів) в риторичі досліджено О. Волковим, Ж. Дюбуа, О. Зарецькою, Н. Кнехт, Х. Леммерманом, Ф. Пиром, Ю. Рождественським, А. Триноном, В. Харченко та ін. Проблематика виражальних засобів мовлення, зокрема риторичних, висвітлена в теоретико-прикладних напрацюваннях О. Авелічева, Д. Александрова, В. Аннушкіна, М. Бахтіна, О. Волкова, Ч. Далєцького, Ж. Дюбуа, Н. Іпполітової, А. Князькова, Т. Ладиженської, Л. Мацько, С. Мінеєвої, А. Папіної, Ю. Рождественського, В. Русецького, Г. Сагач, О. Сковороднікова, В. Телії, В. Топорова, О. Чувакіна та ін. Проте варто зазначити, залишається нерозв'язаною проблема риторичного аналізу творів художньої літератури (з іншого боку, у процесі літературознавчого аналізу досі не акцентовано пильної уваги на риторичних засобах художнього мовлення).

Мета статті – розглянути риторичний контекст художньої літератури. Визначену мету реалізовано в таких **завданнях**: 1) висвітлити виражальний аспект художньої літератури (текстів художнього стилю) крізь призму риторики; 2) схематично окреслити систему аналізу риторичних засобів у текстах художньої літератури (у художньому мовленні); 3) визначити лінгводидактичні особливості вивчення риторичних засобів у загальноосвітній школі.

Література (художня література) – це перш за все особливе використання мови. Теорія цього особливого використання, на думку колективу авторів фундаментальної праці “Общая риторика : группа μ (“μю”); і є в передусім предметом загальної риторики [7, с. 37]. У згаданій праці вказано: “Визначення літератури як перетворення мови співзвучне, по-перше, із сучасним трактуванням мистецтва як творчості, а по-друге, з таким давнім спостереженням: літературна творчість – це формальна переробка мовного матеріалу” [7, с. 47]. Подібні судження висловлює О. Волков: “Художня література є своєрідною лабораторією мови, оскільки в процесі художньої творчості виробляються досконалі та емні прийомі вираження. Художня література відображає й виражає ідеї і робить їх загальним надбанням” [3, с. 5].

В усіх мовах, як зазначає О. Зарецька, центральне положення посідає ужитково-літературний стиль, який побутує в широкому повсякденному спілкуванні та художній літературі, – “нейтральний” різновид літературної мови, на тлі якого проявляються особливості інших функціональних стилів, що відображають відмінності типів ситуації спілкування [4, с. 379].

Основними для риторики є поняття етосу, пафосу й логосу. Крізь призму цих основних категорій риторики дослідники розглядають художню літературу. Про етос художнього твору, на наш погляд, говорити не варто

(принаймні, у межах статті), оскільки поняття етосу пов'язують з читачем, а також із місцем, часом, терміном мовлення та іншими характеристиками мовленнєвої ситуації (ситуації спілкування), що важко враховувати, ведучи мову про продукт літератури як мистецтва слова.

Ю. Рождественський проаналізував пафос художньої літератури. На його думку, художня література має спиратися у своєму змісті на смисли відомих читачеві текстів і містити вимисел, оскільки вона не повинна спиратися на факти й бути перевіреною логічними критеріями. Пафос художньої літератури полягає в тому, щоб створити художній вимисел, створюючи правдоподібну модель ситуацій, які мають місце в суспільстві, природі, техніці. Художнику слова забороняється не виробляти свій стиль і запозичувати чужі тексти. Для художньої літератури характерні такі види пафосу: створення нової картини світу чи його частин; епічна проблематика, відображення розвитку знання. У свідомості суспільства пафос художньої літератури створює довіру до неї як до критерію розвитку етики, прагнення до новизни й загального оновлення життя людей [8, с. 503–506].

Стосовно літературного пафосу в контексті нашого дослідження заслуговують на увагу висновки О. Волкова. На думку вченого, щоб художній твір читали, літератор повинен використовувати теми, які б читач упізнавав і цінував. Автор організує сюжет таким чином, щоб місцевий колорит чи обстановка були представлені незвично для читачів або ж під прийнятним для них кутом зору. Особливістю художньої літератури є читацький інтерес до літератора. Інтерес цей виникає тому, що новим у художньому творі є не зміст, а стиль, словесний образ вираження, сам образ автора. “Художник нового часу виконує естетичне й ідейне замовлення читача, створюючи вигаданий образ і виражаючи його всією сукупністю наявних художніх засобів” [2, с. 29]. Літературний пафос являє собою з погляду мовленнєвої техніки смислову перспективу висловлювання, у якій мають місце три опорні позиції: образ автора, предмет мовлення та загальні місця, – співвідношення яких задає напрям і можливість розгортання стилю твору. Романтичний пафос, наприклад, пов'язаний з ідеальною любов'ю чи добротою, мужністю, гнівом, самовідданістю, пізнавальною емоцією, патріотизмом, вірою, творчістю, великодушністю, відповідальністю, почуттям власної гідності, працелюбством [3, с. 8–10].

Вище нами виділено слова за значенням **“виражати”**, і це не випадково.

Проміжним висновком дослідження може слугувати твердження: розглядаючи художню літературу (художнє мовлення, художній текст) у контексті риторики, ми неодмінно стикаємося з діяльністю вираження; риторика вивчає художню літературу як таку, що здатна виражати дійсність та ідеї, продукувати специфічні прийоми, перетворюючи мову, – отже, риторика вивчає художню літературу з погляду засобів вираження, риторичних засобів.

Підтвердження цього висновку знаходимо в риторичній теорії: “Художній твір є чимось абсолютним, незалежним. З іншого боку, завдання аналізу – характеристика різних вимірів тексту унікального твору. ... У проблемі співвідношення змісту й форми провідним виступає план вираження. Речі поетичні лише потенційно, і саме мова може змусити цю потенцію реалізуватися у творі. Саме тому в художній літературі з погляду риторики має аналізуватися план вираження” [7, с. 262–263].

На цьому етапі підходимо до трактування плану вираження крізь призму риторичного знання. Центральним поняттям загальної риторики є метабола, або, відповідно до трактування Н. Безменової, “певне відхилення, яке фіксується на будь-якому з рівнів мови в процесі мовленнєвої діяльності” [7, с. 370–371]. Таким чином,

концепт “метабола” у зазначеній теорії покриває поняття “риторичний засіб”.

Поняття “метабола” (розуміємо – “риторичний засіб”) поєднує риторичну й художню літературу, адже “завдяки метаболам літературне мовлення замикається на собі. Саме риторика покликана пояснити, чому слова, перетворені літераторами, впливають на читача, у чому значущість цих слів у художньому мовленні. ... Будь-яка метабола має ефект створення умов сприйняття літературності художнього тексту. Отже, метабола є носієм риторичної функції, яка впливає на етос [7, с. 59–60; 7, с. 266].

Риторичний пафос художньої літератури, про який ішлося вище, безпосередньо впливає на етос, адже коли мова йде про літературний факт, первинним є психологічний ефект. Фахівці з риторики трактують етос як “афективний стан отримувача, який виникає в результаті впливу на нього тексту загалом або окремих стимулів, роль яких виконують метаболи в тексті”. Сприйняття тексту може викликати етос читача або слухача чи оціночне судження (етос та оцінка можуть розмежовуватися у свідомості отримувача інформації, можуть і збігатися). “Етос може бути реакцією як на метаболу, так і на текст загалом, оцінка ж, як правило, створюється текстом в цілому. У будь-якому випадку, оціночне судження виступає сумою етосів-реакцій або наслідком етосу” [7, с. 278].

Відповідно до трактувань класичної риторики, три основні її категорії – етос, пафос, логос – перебувають у зв'язку одна з одною і ніби переходять одна в одну [8, с. 76]. Ми вище розглянули, що риторичний пафос художньої літератури безпосередньо впливає на риторичний етос: вимога й умова виражати трансформуються у свідомості отримувача інформації в емоційні реакції та оціночні судження, і цей процес перетворення відбувається завдяки наявності в художньому тексті метабола (виражальних риторичних засобів).

У теорії загальної риторики всі метаболи класифікують таким чином: на метаплазми й метасеміми (слова та дрібніші одиниці) і метатаксіс і металогізми (речення та більші одиниці) [7, с. 65]. Вважаємо наведеним класифікацію громіздкою й занадто складною стосовно шкільної риторики. У контексті цього дослідження, на нашу думку, доцільно послуговуватися класифікацією О. Зарецької. Відповідно до висновків дослідниці, усі виражальні риторичні засоби варто поділяти на тропи (“риторичні прийоми, які реалізуються на рівні слова чи словосполучення”) і фігури (“риторичні засоби, що реалізуються в тексті, рівному або більшому, ніж речення”), завдяки яким у художньому мовленні “досягається ефект виразності” [4, с. 380–382].

Риторичні засоби (тропи, фігури) мають непересічне значення для побудови мовлення, передусім художнього, оскільки дозволяють уявити зміст мовлення наочно, захоплююче й переконливо, активно впливати на слухача (читача).

Науковці й практики у своїх працях подають різні комплекси риторичних засобів мовлення, що свідчить про наявність у риторичній теорії та практиці величезного арсеналу тропів і фігур. Наприклад, Х. Леммерман окреслює такі риторичні засоби вираження: приклад, подобиця; порівняння; образ (метафора); розповідь; повтор; роз'яснення; заклик (вигук); цитування; перехреснування (хіазм); підвищення напруги (клімакс); протиставлення (антитеза); ланцюжок; зволікання (запізнювання); несподіванка; попереднє повідомлення; гра слів; натяк; опис (парафраза); перебільшення (гіпербола); позірність суперечності (парадокс); попередження або постановка заперечення; риторичне запитання; перейменування (синекода) [6, с. 43–44]. А О. Волков не подає лінійний перелік риторичних засобів, а класифікує їх за зразком родо-видової систематизації: 1) фігури осмис-

лення, що створюють смислову та стилістичну єдність висловлювання як завершеної думки (еналлага, епімона, контекстний троп); 2) фігури виділення оформлюють фразу як окреме положення мовлення (метафора, метонімія, реприза, анафора, епіфора, оточення, розрізнення, розділення, епітет, плеоназм, перифраз, оксюморон, градація, антитеза, етимологія, відповідність, інтерпретація, переміщення); 3) фігури діалогізму, за допомогою яких організується композиційно значущий хід думки (діалог, попередження, відповідь, повідомлення, запозичення, цитата, алюзія, риторичне запитання) [3, с. 134].

Ритори й оратори давніх часів порівнювали ораторський виступ із деревом, усі частини якого співвідносили з частинами ораторського мовлення. Так, “квіти” “риторичного дерева” ототожнювали з тими прикрасами, які можуть зробити мовлення витонченим, виразним. Д. Александров подає такі визначення тропів і фігур, на які в теорії риторики поділяються “квіти” “риторичного дерева”: троп – слово чи фраза в переносному значенні, образний вислів, зрушення в семантиці слова від прямого до переносного значення (метафора, метонімія, синекдоха, гіпербола, літога, епітет, оксиморон, алегорія); фігура – синтаксично незвичні звороти мовлення, які застосовують для підсилення виразності виступу, впливу на почуття аудиторії (анафора, епіфора, еліпсис, антитеза, градація, інверсія, хіазм, гіпербатон, анаколуф, симплока, парцеляція, асиндетон, полісиндетон, силепсис, катахреза, антимера) [1, с. 43–45].

У працях Н. Кнехт також знаходимо типологію риторичних засобів, але на особливу увагу, на нашу думку, заслуговує трактування особливостей значення риторичних засобів у мовленні. На думку дослідниці, тропи й риторичні фігури:

- відображають хід пізнавальної діяльності людини;
- відображають суб’єктивний погляд людини на світ, її емоції, настрої, оцінки;
- маючи смислову ємність, допомагають коротко передати складний зміст;
- завдяки своїй наочності сприяють кращому сприйманню та міцнішому запам’ятовуванню;
- дають можливість отримати задоволення від тексту та включити адресата у творчий процес [5, с. 13].

Із трьох основних категорій класичної риторики ми не розглядали риторичний логос. Ю. Рождественський подає таке трактування: “Логосом прийнято називати словесні засоби, використані творцем мовлення при реалізації замислу мовлення. ... логос – словесне втілення пафосу на умовах етосу” [8, с. 77]. Характеристика риторичного логосу неможлива без усвідомлення сутності топосів мовлення. О. Волков зазначає, що загальний топос – це правило чи ідея, що приймаються й не обговорюються; частковий топос – це правило чи ідея, які визнаються необов’язково, не завжди й не всіма; зовнішні топоси – це елементи культури й система цінностей, у які включені тексти; внутрішні топоси – це відношення, завдяки яким пов’язані між собою частини зовнішніх топосів (топоси визначення, співположення, обставини) [3, с. 19].

Одним з головних елементів аналізу літературного твору є визначення системи ідейно-емоційних оцінок (загальних і часткових топосів). Сам твір розглядатиметься як зовнішній топос (відповідно до ієрархії зовнішніх топосів, література – різновид мусичних мистецтв). Стосовно внутрішніх топосів, на нашу думку, варто зазначити таке. О. Волков виділяє й характеризує в риторичному мовленні 21 внутрішній топос, акцентуючи увагу на можливості аргументації в кожному з топосів [3, с. 19–27]. Не применшуючи важливості доробку науковця, зауважимо, що в процесі аналізу літературного твору така велика кількість внутрішніх топосів лише ускладнить процес

виконання завдання через значний обсяг тексту. Вважаємо за доцільне опрацювання в школі внутрішніх топосів твору художньої літератури обмежити характерною мірою (простору) й часу. Отже, логічно характеризувати риторичні засоби художньої літератури з погляду розкриття ідейно-емоційних оцінок (загальних і часткових топосів), художнього простору й художнього часу як внутрішніх топосів.

У контексті нашого дослідження видаються цікавими доробки В. Харченко. На думку науковця, метафори поділяються на аутосугестивні і соціосугестивні: “Метафора аутосугестивна виконує функцію впливати на самого мовця; це метафора для особистого вжитку. ... Соціосугестивна метафора функціонує з метою впливу на соціум, корекції суспільної свідомості, впливу образними засобами на менталітет нації” [9, с. 140]. В. Харченко зазначає, що така класифікація метафор може лягти в основу аналізу аутокомунікативної – внутрішнього мовлення, мовлення, адресатом якого є сам мовець, автор, адресант висловлювання. Дослідниця позиціонує функції внутрішнього мовлення: 1) захисна (розрядка, релаксація, зняття стресу, пристосування до обставин життя); 2) аутосугестивна функція (заохочення, спонукання, стимулювання, натхнення); 3) креативна, творча (будь-яка творчість – це творчість зсередини) [9, с. 156].

Подібний підхід, на нашу думку, можна застосувати в процесі характеристики риторичних засобів художньої літератури, поширивши поняття аутосугестивності й соціосугестивності на інші тропи й риторичні фігури. Це дасть можливість предметно проаналізувати в літературному творі мовлення автора й мовлення персонажів, монологи й діалоги, наголосивши на функції риторичних засобів. В окремих випадках яскраві художні тропи варто проаналізувати з погляду взаємодії, наслідуючи В. Харченко, яка дослідила типові й нетипові випадки “зближення тропів” (метафора + епітет; уособлення + порівняння; епітет + метонімія; літога + порівняння тощо) [10, с. 43–54].

Висновки. З погляду риторики художня література є своєрідною лабораторією мови, оскільки в процесі художньої творчості виробляються прийоми вираження. Риторика вивчає у творі художньої літератури словесні образи вираження – виражальні риторичні засоби (тропи й фігури).

Алгоритм аналізу риторичних засобів у текстах художньої літератури варто окреслити таким чином:

1. У процесі аналізу риторичних засобів розрізнити тропи й риторичні фігури.
2. Характеризувати риторичні засоби: з погляду розкриття ідейно-емоційних оцінок; у вимірі художнього простору; у вимірі художнього часу; в авторському мовленні й у мовленні персонажів; у монологах і діалогах.
3. Акцентувати увагу на ролі і функціях кожного конкретного риторичного засобу в художньому тексті.
4. Звернути увагу на взаємодію риторичних засобів між собою.

Вивчення виражальних риторичних засобів у школі вважаємо комплексною проблемою, яку можна вирішити завдяки організованому педагогічному впливу не лише на уроках української мови та української літератури, але й у процесі шкільної риторичної освіти й риторизації. Саме шкільна риторична освіта й риторизація шкільного курсу української мови передовсім спроможні відкрити сучасним учням красу і свіжість рідного слова, аромат змісту і смислів, здатність вирощувати квіти на риторичному дереві власного мовлення.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо:

- у розробці методики вивчення риторики в загальноосвітній школі (у теоретичному й прикладному аспектах; у методологічному й процесуальному ас-

пектах; в аспекті риторичної компетентності й механізмів її формування тощо);

- у розробці перспективних та ефективних механізмів (технологій) риторизації шкільного курсу української мови на засадах особистісно зорієнтованого, діяльнісного, технологічного, проектного підходів.

1. Александров Д. Н. Риторика : учеб. пособие для вузов / Д. Н. Александров. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 534 с.
2. Волков А. А. Курс русской риторики [Электронный ресурс] / А. А. Волков. – Режим доступа : <http://juragrek.narod.ru/nlp/34.htm>. – Заголовок с экрана.
3. Волков А. А. Риторика [Электронный ресурс] / А. А. Волков. – Режим доступа : <http://lib.socio.msu.ru/library>. – Заголовок с экрана.
4. Зарецкая Е. Н. Риторика : теория и практика речевой коммуникации / Е. Н. Зарецкая. – [4-е изд.]. – М. : Дело, 2002. – 480 с.
5. Кнэхт Н. П. Лекции по курсу “Риторика” / Н. П. Кнэхт. – М. : МИЭТ, 1999. – 18 с.
6. Леммерман Х. Учебник риторики : тренировка речи с упражнениями [Электронный ресурс] / Хайнц Леммерман. – [перевод с нем. С. Т. Бугло]. – Режим доступа : http://www.klex.ru/books/contact/lemmerman_uchebnik_ritoriki.rar. – Заголовок с экрана // www.ritorika.igro.ru
7. Общая риторика : группа μ (“μю”) / Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Тринон и др. ; [общ. ред. и вступ. статья А. К. Авеличева]. – [пер. с фр. Е. Э. Разлоговой, В. П. Нарумова]. – М. : Прогресс, 1986. – 392 с., ил.
8. Рождественский Ю. В. Теория риторики : учебное пособие для вузов / Ю. В. Рождественский. – [под. ред. Аннушкина В. И.]. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 512 с.
9. Харченко В. К. “Белые пятна” на карте современной лингвистики : [книга рисков] / В. К. Харченко. – М. : Изд-во Литературного института им. А. М. Горького, 2008. – 168 с.
10. Харченко В. К. Малоизвестные приемы и методики исследования языкового материала / В. К. Харченко. – М. : Изд-во Литературного института им. А. М. Горького, 2008. – 128 с.

РИСИ СЛОБОЖАНСЬКОГО ГОВОРУ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ ЛУГАНЩИНИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Ніколаєнко Ірина

Помітну роль у розвитку нової української літературної мови, – як слушно зауважує І. Матвіяс, – відіграв слобожанський говір південно-східного наріччя [9, с. 6]. На цьому свого часу наголошував і Ф. Жилко, зазначаючи, що “в українській літературній мові слобожанські говірки позначилися головним чином у першій половині ХІХ ст., коли ще нова українська літературна мова ґрунтувалася на багатьох діалектних масивах” [7, с. 164].

З використанням слобожанських діалектних рис писали твори Г. Квітка-Основ'яненко, Яків Щоголев, Іван Манжура, Борис Грінченко та багато інших митців, життя й творчість яких тісно переплелися із Слобожанщиною.

Використання діалектизмів різних структурних рівнів – лексичного, фразеологічного, фонетичного, морфологічного, синтаксичного, словотвірного – неодноразово було предметом мовознавчих розвідок. Однією з актуальних проблем в українській лінгвістиці, яку було порушено в працях М. Гладкого, Ф. Жилка, Б. Кобилянського, І. Ковалика, І. Матвіяса, П. Тимошенка та ін., залишається вивчення особливостей функціонування діалектних слів у художньому тексті.

Аналіз мови художнього твору з погляду наявності/відсутності в ньому ареально обмежених у вжитку лексичних одиниць доводить, що в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. діалектно-етнографічний складник у художньому

дискурсі набуває все більшого значення. Вивчення чинників, які зумовлюють олітературення діалектів, з'ясування функцій діалектизмів у мові художньої літератури (наприклад, наукові студії В. Грещука, В. Грещук, Л. Пени, А. Поповського, Б. Коваленка та ін.) стає одним з нагальних питань, що потребують вирішення.

Індивідуально-авторська мовотворчість відкриває письменнику необмежені можливості для відображення індивідуального світобачення та світосприйняття через окремі специфічні мовні засоби чи оригінальне авторське використання їх [10, с. 164].

Серед визначальних рис творчої манери письменників Луганщини кінця ХХ – початку ХХІ століття назвемо використання народнорозмовних елементів, просторічної лексики, діалектизмів, суржикізмів, топонімів, оказіоналізмів тощо.

Мета нашої розвідки – показати, як відображено риси слобожанського говору у творах митців Луганщини кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Василь Старун належить до тих письменників, які у своїй поезії органічно вплітають діалектизми в тканину твору. Для нього “несподіванка Слова...ноді більше значить, аніж саме значення слова. Тим-то раз-пораз подибуємо в нього діалектизми, переважно слобожанського походження, рідковживані слова й неологізми. Тут вам і *пташаки*, і *вишви* на білій сорочці, і *холоднооки* черепи, і *скімлища* речей, і *легкокрил*, і паперові *заблудьки*, і пір'я *знику*, і сніг, що *украдно* не поліг, і *сногібельна* роса, і розписане *ікно*...” [14, с. 7], наприклад:

*і ти між збирачами
вчораїнього дня
золоту мушлю
слухаєш голічерва* [14, с. 146].

Прислівник *голічерва* засвідчений в українських східнослобожанських говірках зі значенням ‘обличчям догори’ та ‘уплав, пливучи поволи’ [13, с. 54].

У *Слобожанському словнику* (рукописному поки що) В. Старуна натрапляємо на слова, які за звучанням наближені до діалектних слів або є діалектизмами, наприклад: *березня* – зарості берези (пор.: *березняк* [Там само, с. 24]); лексеми *вартун*, *волокун*, *плакун*, *тріпун*, *требун* та ін. утворено за тією ж моделлю, що й *воркун* [Там само, с. 46], *муркотун* [Там само, с. 132] тощо, наприклад:

*зелене
око зріє в радіолі
коли сльоза впаде на
ярій вус. Вухатий світ
прокинеться з *квічалом* –
причале порожніючий –
пливи...* [14, с. 15].

Лексема *квічало* в українських східнослобожанських говірках позначає гілки з листям (прикраса на Трійцю) [13, с. 94].

Новотвори *глевчик* ‘шмат глевкого хліба’ (пор.: *глевкач*, *глевки* [Там само, с. 52]); *довбень* ‘долото’ (у *Словнику українських східнослобожанських говірок* це слово зафіксовано зі значенням ‘нетямуша людина’ [Там само, с. 68]); *лунастик* ‘пуголовок’ (у СУСГ цей номен ужито на позначення людини з витрішкуватими очима [Там само, с. 120]) демонструють розширення семантичної структури слів, відомих у східнослобожанських говірках. Іменник *лобань* має теж значення, що й *лобач* ‘людина з великим лобом’ [Там само, с. 119].

Однією з особливостей індивідуального стилю Івана Низового є вживання елементів побутового мовлення, до яких відносимо, зокрема, використання формального показника дієслова *-ть* поряд з нормативним *-ти*; уве-

дення в тканину поетичного тексту стягнених форм дієслів 3 особи однини теперішнього часу (наприклад, *зна, дума*) поряд з нестягненими (*знає, думає*); функціонування усічених форм дієслів 1 особи множини теперішнього часу (наприклад, *робим*) поряд з повними (*робимо*). Ці форми функціонують паралельно в говірках Луганщини й уживані в усному розмовному мовленні.

Незважаючи на те, що мова поезії має свої закони, автор намагається використовувати варіанти, викликані розмовною стихією ареалу, у якому він формувався як поет (Більш докладно про це див.: Варіантні форми в поезії Івана Низового / Ірина Ніколаєнко // Філол. вісн. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. М. Полюга. – Умань : ВПЦ “Візаві”, 2011. – Вип. 1. – С. 375–382).

Дослідниця українських східнословобожанських говірок К. Глуховцева довела, що при загальній тенденції широкого вживання інфінітива з формальним показником *-ть* у цьому континуумі все ж вибір варіанта *-ти* чи *-ть* певною мірою залежить від родинної традиції, яка виявляється в мовленнєвій практиці діалектоносіїв. Цим учена пояснює ширше вживання одного варіанта в мовленні різних осіб однієї говірки й доходить висновку, що “диференційною рисою українських східнословобожанських говірок є наявність інноваційного варіанта інфінітива із формальним показником *-ть* після голосного, функціонування якого викликане помітною тенденцією до економії мовних ресурсів, адже побутування *-ть* веде до скорочення кількості складів у слові. Найстогніше функціональна активність формального показника інфінітива *-ти* та *-ть* пов’язана з традицією використання відповідних варіантів в окремих говірках, а отже, залежить від індивідуальної історії говірки, причому варіанти з *-ти* більш уживані в західному мікроареалі досліджуваного континууму, а варіанти з *-ть* – у центральному та східному” [2, с. 141].

Отже, на думку К. Глуховцевої, у функціонуванні інфінітива з *-ти* та *-ть* в українських східнословобожанських говірках помітною є тенденція до скорочення кінцевого голосного морфему, утвердження інноваційного варіанта [Там само].

Ф. Жилко зауважує, що “морфологічні риси словобожанських говірок мають порівняно мало місцевих особливостей. Проте деякі риси виявлені в частині цих говірок досить виразно” [5, с. 162]. Учений указує на окремі місцеві відмінності, зокрема на таку рису, як наявність суфікса-форманта *-т’*, *-т*, *-ти* в інфінітиві після голосного основи, наприклад: *робит’* – *робит* – *робити* [Там само, с. 163]. І. Матвіяс також серед особливостей словобожанського говору називає форму інфінітива дієслів з основою на голосний: *сидить, ходить* – *сидіти, ходити* [8, с. 121]. Цю морфологічну рису ми спостерігаємо й у творчості Ганни Гайворонської:

*Так ніхто ще не вмів
Із донбаських степів
Стрибунцями розбризкати літо.
У вінки заплітатъ жайвороний мотив,
Україну вишневу любити* [8, с. 47].

*Вірю в слово народне, як зерно просте,
Що навчилось любитъ й проклинати*
[Там само, с. 48].

Ще одним з діалектних явищ у системі дієслівних форм теперішнього часу в українських східнословобожанських говірках К. Глуховцева вважає поширення в 1-й особі множини в дієсловах I і II дієвідмін на всій території говірок особової флексії *-мо*. Проте, наголошує вчена, “коли на неї не падає наголос, вона може скорочуватися в *-м*. Це буває й у східнословобожанських говірках” (наприклад, *робим, несем* і *робимо, несемо*) [3, с. 170].

В аналізованих поезіях І. Низового також виявлено що рису українських східнословобожанських говірок. Митець активно вводить у поетичний текст усічені, або стягнені, форми дієслова 3-ї особи однини теперішнього часу паралельно з нестягненими з метою створення невимушеності плину думок, концентрування уваги на самій дії: *допіка, зника, википа, накрапа – засихає, згасає, довішає* тощо.

*Мов кров, засихає на вістрі пера
Гаряче колись непокірне чорнило,
І сніться батьки мої – Настя й Данило,
Й осіння пора данину вже збира...* [12, с. 11].

Подібне можемо сказати й про творчість інших поетів-луганців – Григорія Половинка, Петра Біливоди (Шевченка):

*Уже трісок набралось до колін,
А провітку немає і немає.
Та ще сильніш сокири ми здіймаєм,
Ще дужче чути наш рубальний дзвін.
Все далі й далі в нетрі, в хащі, вглиб
Торусь шлях найширший і найкрацій* [8, с. 244].

*Чумацький Шлях зірки просипав сіллю,
Від зорепаду закипа ріка.
По три села гуляє на весіллі,
По три села танцює гопака* [Там само, с. 239].

*Не нам’ятаю вже, як вигляда
Трава, що мала назву лобода,
І як під дерево під назвою верба
Текла вода під назвою вода.
Текла вода... Візьми мене, вода,
Неси мене за тридев’ять земель,
Туди, де із сусідських конопель
Злітає мій летючий корабель.
Зліта в індустріальні небеса –*

Земля без назви наді мною нависа [1, с. 102].

Активно вживає у своїх поезіях розмовні дієслівні лексеми та їхні форми й Василь Голобородько, наприклад: *балакає, балакають, набалакали* (І *балакає* вода у криниці, і *балакає* вода у відрі на зрубі; Восени чоловіки уважно прислухаються, як *балакають* високі гуси) [4, с. 69, 84]; *не зоставляється* (тобто не залишається), *розокремити* (тобто відділити частину від цілого) [6, с. 927, 939]; *застують* (Чорні птахи *застують* світ своїми чорними крилами), *загляда* (Ходить листя по узлісся, по стежині лісовій, йде галявиною листя, *загляда* в струмок ясний) [4, с. 74, 6].

Розмовний характер у творях поета мають й інші частини мови – прислівники (*намарне, підбігцем*), прийменники (*міждо, к* (замість *до*)) та ін., наприклад: *який саме птах* тут бився крильми *намарне* намагаючись злетіти [5, с. 66]; і поніс *підбігцем* у поле, де батько пшеницю косив [Там само, с. 45]; *Ішла мати додому, та не к дому прийшла* [Там само, с. 78].

Незважаючи на те, що мова поезії має свої закони, автори намагаються використовувати варіанти, викликані розмовною стихією ареалу, у якому вони формувалися як митці. Письменники свідомо вводять розмовні елементи паралельно з літературними дієслівними формами, що свідчить про органічну єдність народнорозмовних і нормативних норм.

Петро Біливода (Шевченко), використовуючи розмовні елементи, прагнув показати тип ліричного героя, який розмовляє тією ж мовою, що й у побуті, наприклад: *понімаєш, кажеться, провода, город, діла* та ін. Спроба письменника відтворити свої переживання народнорозмовною мовою демонструє шукання поета. Ці мовні засоби наближають до дійсності, натуралізують поетичне мовлення: як-от:

*Ми тікаємо – од берегів,
От домів, от ненаших долгів,*

Отже, названі характерні ознаки ідіостилів письменників виконують у творах особливі функції, допомагають передати емоції не тільки ліричних героїв, але й душевний настрій митця. Уживання народнорозмовної лексики, діалектизмів тощо є органічним, націленим на глибокі народні корені, добре відчуття мови.

1. Біливода (Шевченко) П. М. Ось така мені випала доля. Поезії та листи / Петро Біливода. – К. : Молодь – Фірма “Деркул”, 1998. – 224 с.
2. Глуховцева К. Формальний показник інфінітива в українських східнословобожанських говірках / К. Глуховцева // Південний архів : зб. наук. пр. : Філологічні науки. – Вип. XIV. – Херсон, 2002. – С. 138–142.
3. Глуховцева К. Д. Система дієслівних форм теперішнього часу в українських східнословобожанських говірках / К. Д. Глуховцева // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – № 1(11). – С. 166–172.
4. Голобородько Василь. Повне зібрання віршів [Електронний ресурс] / Василь Голобородько. – Режим доступу : <http://tisk.org.ua/?p=8440>
5. Голобородько В. І. Посівальник : вибр. поезії / В. І. Голобородько. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 80 с.
6. Голобородько В. І. Ми йдемо : вибр. вірші / В. І. Голобородько. – К. – Рівне : Планета-друк, 2005. – 1056 с.
7. Жилко Ф. Т. Говори української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. шк., 1958. – 172 с.
8. Літературна Луганщина : збірка бібліогр. матеріалів про життя і творчість письменників Луганщини та їх твори / упоряд. М. В. Ночовний. – Луганськ : РВВ облуправління з друку, 1992. – 256 с.
9. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1990. – 168 с.
10. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
11. Низовий Іван. Джерело у ясных ясенях / Іван Низовий. – Луганськ : Русь, 2000. – 48 с.
12. Низовий І. Д. Тихоплесо-часоплин: Лірика / І. Д. Низовий. – Луганськ : Глобус, 2001. – 60 с.
13. Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ : Луган. держ. пед. ун-т імені Тараса Шевченка, 2002. – 234 с.
14. Старун Василь. Калігули : вибр. вірші / Василь Старун. – К. : Вид. центр “Просвіта”, 2005. – 222 с.
15. Старун В. В. Душа змії / Василь Старун. – Івано-Франківськ : Вид-во “Тіповіт”, 2009. – 192 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРЦЕЛЬОВАНИХ ТА ПРИЄДНУВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ТЕКСТАХ ДІЛОВОГО МОВЛЕННЯ

Новікова Ольга

У ряді книжних стилів офіційно-діловий стиль накреслено більш чітко. Незважаючи на те, що цей стиль піддається серйозним змінам під впливом соціально-історичних зрушень у суспільстві, він виокремлюється серед інших функціональних різновидів мови своєю стабільністю. Ділове мовлення є безособовим, стереотипним, у ньому відсутній емоційний початок. Проте щоб діловий документ був більш зрозумілим, точним, містким, у нього вкраплюються певні елементи експресії. У зв'язку з цим, *метою* нашої статті є дослідження особливостей функціонування експресивних одиниць з опорами на тексти ділового мовлення. У межах поставленої мети з'ясовуються такі *завдання*:

- розкриття понять “парцеляція” та “приєднування” в лінгвістиці;
- розмежування парцельованих та приєднувальних конструкцій;
- аналіз найтиповіших функціонально-стилістичних виявів парцельованих та приєднувальних конструкцій в текстах ділового мовлення;
- з'ясування основних стилістичних функцій зазначених конструкцій.

Аналіз мовних засобів офіційно-ділового стилю проводять на різних рівнях мовної структури. Вичерпну картину лінгвістичної природи стилю може надати лише комплексний, усебічний аналіз мовних засобів реалізації стилю в структурі мови, виявлення засобів мовного вираження його головної ознаки – емоційності – на синтаксичному рівні тощо. У зв'язку з цим *актуальність* обраної проблеми дослідження пов'язана із зростаючим інтересом сучасної лінгвістики до мови офіційно-ділового стилю, як однієї з баз, відкритих для вивчення синтаксичних інноваційних явищ.

Дослідження синтаксису сучасного ділового мовлення дозволить встановити, що експресивні конструкції утворюють відкритий ряд, але найбільш популярні конструкції – це парцеляції, приєднання, лексичні повтори, вставлені конструкції. Засоби експресивного синтаксису роблять мову живою, більш зрозумілою, діючою. Реалізація експресивного значення пов'язана з порушенням синтетичності українського синтаксису за рахунок менш поширених аналітичних конструкцій.

У нашому дослідженні розглянемо найбільш поширені засоби експресивного синтаксису, що вживаються в діловому мовленні.

З-поміж одиниць експресивного синтаксису на сьогодні активно досліджують парцеляцію та приєднування. Специфіка таких конструкцій писемного мовлення полягає в синтаксичній членованості, пов'язаній із розривом синтаксичних зв'язків як у межах речення, так і словосполучення [1, с. 87].

Питання щодо розмежування цих синтаксичних одиниць тривалий час залишалось невирішеним, а терміни “парцеляція” та “приєднування” часто вживалися як синонімічні. Парцеляцію як явище експресивного синтаксису іноді ототожнюють або розглядають у межах приєднування, але йдеться хоча й про подібні, та далеко не однакові фігури.

Одним із перших, хто заявив про доцільність розрізнення парцельованих та приєднувальних конструкцій, був О. Сквородников, який розмежує зазначені експресивні одиниці як такі, що належать до різних аспектів реченнєвої організації: приєднування він вважає явищем статичного аспекту, а парцеляцію – динамічного аспекту організації речення [7, с. 72].

На сьогодні більшість лінгвістів розмежує парцеляцію та приєднування, і дослідження формально-граматичної організації зазначених експресивних конструкцій відбувається доволі активно. Так, цьому питанню у своїх працях приділяли належну увагу Н. Валгіна, Ю. Ванников, М. Вінтонів, А. Загнітко тощо.

У сучасному розумінні парцеляцію тлумачать як спосіб мовленнєвого оформлення єдиної синтаксичної одиниці – речення – кількома комунікативними одиницями – фразами, причому характерною ознакою парцеляції, що відрізняє її від інших фрагментованих конструкцій, є нерівноправність компонентів: парцелят підпорядкований стрижневій конструкції і зберігає відповідну граматичну залежність, властиву непарцельованим реченням.

Парцельовані конструкції можна зустріти в усіх стилях сучасної української літературної мови. Зазначені одиниці експресивного синтаксису інколи простежу-

ються і в офіційно-діловому стилі, наприклад: *Партії, які отримали найбільшу підтримку, створюють фракції у парламенті. Бо формують більшість* (Проект Закону України “про внесення змін до Конституції України”: На всенародне обговорення. – К.: Преса України, 2008. – С. 7) – парцелятом уважаємо підрядне речення, яке виокремилася за межі синтаксичної структури у зв’язку з певною комунікативною ідеєю, адже автор намагався підкреслити, що саме ці фракції формують більшість, тобто розглянуте речення є членованим, оскільки інформацію подають частинами, порціями, вона може перетворюватися на складнопідрядне із підрядним причини: *Партії, які отримали найбільшу підтримку, створюють фракції у парламенті, бо формують більшість.*

У реченні *Більшість опозиціонерів, хоч і є прихильниками реформи, але розуміють її значною мірою, примітивно. Як сито арифметичний перерозподіл повноважень* (Проект Закону України “про внесення змін до Конституції України”: На всенародне обговорення. – К.: Преса України, 2008. – С. 3) приєднувальна конструкція містить додаткову інформацію уточнювального характеру, причому речення є розчленованим, думку подають частинами, порціями.

Безумовно, таких конструкцій в діловому мовленні зустрічається небагато, проте інколи вони є необхідними для точного та чіткого розуміння поданого матеріалу, наприклад: *Слухалася справа про звалтування. Виступ з обвинувальною промовою був невдалим. В основному короткий виклад обвинувального висновку* [<http://www.eurocourt.in.ua>].

Із семантичного боку парцелят містить інформацію, що впливає з основної, стрижневої частини, наприклад: *У зв’язку з наведеним суб’єкт права на конституційне подання звернувся з клопотанням дати офіційне тлумачення статті 10 Конституції України щодо обов’язковості виконання її положень органами державної влади України та їх посадовими особами. А також щодо обов’язковості використання української мови у навчальному процесі в державних навчальних закладах України* (Проект Закону України “про внесення змін до Конституції України”: На всенародне обговорення. – К.: Преса України, 2008. – С. 3). У наведених прикладах парцельована частина становить фрагменти, що виконують функцію, спільну із синтаксичною функцією основної частини, мають одне й те саме значення та морфологічну віднесеність.

Характерною особливістю парцельованої конструкції є те, що вона може бути приєднана до попереднього базового речення без усяких структурних і лексичних змін. У процесі трансформації висловлення парцеляти постають обов’язковими компонентами семантичного мінімуму речення, наприклад: *Під час огляду складських приміщень встановлено наявність цукру польського виробництва. Без належних документів. Приблизно 80 тонн. Загальною вартістю понад 200 тис. грн.* [<http://www.eurocourt.in.ua>] → *Під час огляду складських приміщень встановлено наявність цукру польського виробництва без належних документів, приблизно 80 тонн, загальною вартістю понад 200 тис. грн.; У функції ревізорів не входить прийняття рішення про те, чи вживати заходів. І зовсім не вони зрештою визначають такі питання, якщо якісь заходи вживаються* [<http://www.eurocourt.in.ua>] → *У функції ревізорів не входить прийняття рішення про те, чи вживати заходів, і зовсім не вони зрештою визначають такі питання, якщо якісь заходи вживаються.*

Щодо приєднувальних конструкцій, то до них зараховують лише формально подібні структури абсолютно відмінні за своєю суттю. При приєднуванні відбувається не відрив фрагмента тексту від базового речення, харак-

терний для парцеляції, а додавання, приєднування його до базової частини [2, с. 126].

Приєднувальні конструкції розглядалися в працях В. Виноградова, Н. Шведової, М. Поспелова, Н. Валгиної, Л. Щерби та ін.

У сучасному розумінні, приєднування – це послідовне доповнення інформативного тла речення відповідним кваліфікаційно-характеризувальним величинам, що полягає у вираженні певних смислових відношень типу додавання, уточнення і характеризації попереднього компонента [3, с. 6–7], наприклад: *Саме тому Президент має отримати право дострокового розпуску парламенту. Особливо для тих, хто постійно прагне узурпувати владу* (Проект Закону України “про внесення змін до Конституції України”: На всенародне обговорення. – К.: Преса України, 2008. – С. 5); *Кабінет Міністрів України, відставку якого прийнято, продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новосформованого відповідно до Конституції України Кабінету міністрів України. Але не довше ніж шістдесят днів* (Проект Закону України “про внесення змін до Конституції України”: На всенародне обговорення. – К.: Преса України, 2008. – С. 24);

Характерною особливістю приєднувальних конструкцій є те, що вони позбавлені структурної залежності й при входженні їх, за умови трансформації, до попереднього речення не змінюють його структурну схему. Наприклад: *Ще наприкінці минулого року на сьомому саміті Україна-ЄС Сільвіо Берлусконі зауважив про можливість абсолютної інтеграції України до Єврозою. Та й у посланні “Розширена Європа” було зазначено, що „будь-яка європейська держава може подати заяву про вступ до Європейського Союзу* [<http://www.eurocourt.in.ua>]; *Своє право Президент може застосовувати у трьох чітко визначених випадках. Перший: якщо депутати не спроможні протягом визначеного Конституцією часом сформувати більшість. Другий: якщо більшість не спроможна сформувати уряд. Третій: якщо парламент не може прийняти Державний бюджет на наступний рік. І це – вичерпний перелік* (Проект Закону України “про внесення змін до Конституції України”: На всенародне обговорення. – К.: Преса України, 2008. – С. 5).

Займаючи чітко фіксовану позицію, приєднувальні одиниці відзначаються позачасовістю, тобто вони виникають пізніше, як додаткова інформація до вже повідомленого.

Значну частину приєднувальних конструкцій складають конструкції, приєднувальне речення яких містить повтор певного елемента структури базового речення. У такому разі відбувається збіг приєднування з іншим явищем експресивного синтаксису – лексичним повтором із синтаксичним поширенням, а саме тим його різновидом, який спостерігається в межах головної частини складнопідрядної конструкції прислівного типу [7, с. 73]. Наприклад: *На запрошення Голови Ради національної безпеки й оборони України в її засіданнях можуть брати участь голови комітетів Верховної Ради України, інші народні депутати України та керівники центральних органів виконавчої влади. Також можуть брати участь інші особи, які не є членами Ради національної безпеки й оборони України* [<http://www.eurocourt.in.ua>].

Отже, проаналізувавши синтаксичну специфіку ділового мовлення, можна зробити висновок, що в офіційно-діловому стилі так само, як і в інших стилях, уживаються певні елементи експресії, а саме: парцеляції, приєднання, лексичні повтори, вставні слова та вставлені конструкції. Засоби експресивного синтаксису, що функціонують в діловому мовленні, роблять мову живою, більш зрозумілою та діючою.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому теоретичному фактичному матеріалі й поглибленні наукового вивчення його, зокрема специфіки одиниць експресивного синтаксису в різних текстах юридичного та наукового дискурсів.

1. Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка [Текст] / Г.Н. Акимова – М.: Высшая школа, 1990. – 168 с.
2. Вінтонів М.О. Функціонально-граматичні та комунікативні вияви парцельованих конструкцій [Текст] / М.О. Вінтонів // Лінгвістичні студії: Вип. 11. – Ч. 1. – Донецьк: ДонДУ, 2003. – С. 124–129.
3. Загнітко А.П. Закономірності і напрями внутрішньо реченнєвої актуалізації [Текст]: на матеріалі парцельованих і присєднувальних конструкцій / А.П. Загнітко // Семантика і парадигма граматичних структур. – Донецьк: ДонДУ, 1998. – С. 6–14.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія [Текст] / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 2001. – 662 с.
5. Красина Е.А. Актуальное членение сложноподчиненных предложений с невыраженной темой в современном русском языке [Текст]: дис. ... канд. Филол. наук: 10.01.01 / Е.А. Красина. – М, 1980. – 207 с.
6. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. II частина: Синтаксис [Текст] / Б.М. Кулик – К.: Радянська школа, 1965. – 283 с.
7. Енциклопедія [Текст] / [редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін.] – 2-вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Плющ Н.П. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису [Текст] / Н.П. Плющ // Українська мова і література в школі. 1981. – № 1. – С. 68–71.

ЕКОЛІНГВАЛЬНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОГО ОНОМАСТИКОНУ ПОСТТОТАЛІТАРНОЇ ДОБИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕКОЛІНГВІСТИКИ

Нуждак Людмила

У кінці ХХ – на поч. ХХІ ст. глобалізація стає не лише визначальним чинником розвитку світової економіки, вона набуває статусу вагомого фактора впливу і на гуманітарну сферу сучасного суспільства, зокрема на мову. Системна трансформація суспільно-політичного життя країни, відкритість українського суспільства пострадянської доби створили нові можливості, зокрема у міжнародній сфері, що стало вагомим передумовою для активізації міжмовних контактів. Очевидне пожвавлення різнорівневих міжмовних контактів спричинилося також до інтенсивного поширення глобалізаційних впливів, інкорпорації України в глобалізований мовний простір. Усе це позначилося на стані різних субсистем української мови, зокрема й на українському ономастиконі. Адже вітчизняні ономасти не раз відзначали, що український ономастикон посттоталітарної доби зазнав чималих змін, а серед цих змін називали і глобалізацію, однак ніхто спеціально не проводив оцінку впливу глобалізації на еколінгвальний стан сучасного українського ономастикону.

В українському та зарубіжному мовознавстві нема спільної думки щодо сутності глобалізації у мовній сфері та її наслідків як для конкретних мов загалом, так і для їх окремих субсистем. Глобалізація, на думку Б. М. Ажнюка, – це “насамперед інформаційна відкритість, а отже, й інформаційна присутність чужоземних учасників комунікативного процесу. За своєю природою вона наднаціональна, навіть космополітична” [1, с. 48]. Київський учений вважає, що складно однозначно оцінювати результати впливу глобалізації на українську мову, оскільки вони є як позитивні, так і негативні. Натомість сербський

учений П. Піпер оцінює глобалізацію як невід’ємний компонент експансіоністської політики США, спрямованої на денационалізацію слов’ян, яка в мовній сфері знаходить свій вияв у раптовому, нічим не зумовленому збільшенні запозичень з англійської мови, підриві культури мови шляхом її вульгаризації, штучному нав’язуванні латинської графіки та обмеженні сфер використання кирилиці [7, с. 19–20].

Погляди П. Піпера на глобалізацію підтримує український учений Я. Радевич-Винницький, який стверджує, що “анаціональна за своєю природою, глобалізація нівелює національні культури. /.../ Тепер на зміну комуністичній глобалізації повсюдно приходять глобалізація лібералізму. Проте об’єктивно суть її така є, як і комуністичної: позбавити людей їхньої духовної, національно-культурної своєрідності, мови” [8, с. 3–4].

Сучасна Україна перебуває під впливом двох глобалізаційних течій, оскільки, як вважає Я. Радевич-Винницький, “світова глобалізація маніфестується англійською мовою, регіональна пострадянська – російською” [8, с. 10].

Л. О. Белей у монографії “Українські імена колись і тепер” також указує, що в пострадянський період глобалізація у сфері українського іменника часто відбувається у формі його русифікації, однак ужгородський дослідник слушно наголошує, що “глобалізація у сфері національного іменника явище багатоліке, її арсенал має численні та різноманітні знаряддя, проте усіх їх об’єднує інтегральна ознака або одне призначення – уневизначувати, нівелювати національну своєрідність та самобутність національного назовництва, а німецька, англійська, італійська чи зулуська або ірокезька мови виступають лише засобом у осягненні цієї мети” [3, с. 76].

На нашу думку, найпершим виявом впливу глобалізаційних тенденцій на український ономастикон посттоталітарної доби можна вважати непоодинокі спроби передавати українські власні назви, зокрема фірмоніми, засобами латинської графіки. Оскільки розвинені країни Європи та Північної Америки, як правило, використовують латинську графіку, то й в Україні певна частина її громадян, в т.ч. й підприємців, розглядає використання латинської графіки як засіб прилучення або органічного входження в глобальний економічний простір. Однак на практиці, зокрема у сфері української ергономії посттоталітарної доби, українські латинографічні власні назви підприємств, закладів торгівлі, громадського харчування тощо використовуються не стільки за межами України, як на її території. Напр.: магазин “*Oskar*” (Мукачєво), магазин “*Bebiko*” (Мукачєво), магазин “*Instinct*” (Ужгород), магазин “*Kiara*” (Ужгород), магазин “*Extreme Sports*” (Ужгород), магазин “*Vasil*” (Ужгород), кафе “*Belami*” (Ужгород), бар “*Rio*” (Ужгород), магазин “*Luxor*” (Ужгород), бар “*Absolut*” (Ужгород), магазин “*Bambino*” (Ужгород) тощо. Перераховані ергоніми не називають чужомовні торгові марки чи бренди, а є латинографічними варіантами українських онімів. Використання таких назв самі підприємці пояснюють рекламною метою, адже, на їх думку, латинографічна передача фірмоніма є більш респектабельною, ніж її традиційний кириличний варіант. Аналогічні причини популярності латинографічних фірмонімів називають також О. Белей [4], М. Романюк [9].

Своєрідним різновидом використання графіки власної назви з рекламною метою її денотата можна вважати непоодинокі факти появи гібридних, латино-кирилических українських ергонімів на зразок страхова компанія “*PZU Україна*” (м. Мукачєво), магазин “*Соланж*” (м. Мукачєво), ТОВ “*AZ-Харків*” (м. Харків), ТОВ “*Asbis-Україна*” (м. Донецьк), ТОВ “*ACD-Експрес*” (м. Харків), ТОВ “*L-Мастер*” (м. Київ), компанія “*GSM-Шлюз*”

(м. Дніпропетровськ), ПП “SOS Комп’ютер” (м. Донецьк), ПП “IQ Центр” (м. Київ) та інші.

Включення посттоталітарної України в глобальний мовний простір спричинило помітне зростання впливовості англійської мови, яка в багатьох підсистемах українського ономастикону потіснила російську. Тому має рацію Б. Ажнюк, який також схильний пояснювати зростання в Україні присутності англійської мови впливом глобалізації: поряд з українською та російською мовами вона стає учасником боротьби за вплив на мовну свідомість і мовну діяльність у певних комунікативних середовищах [1, с. 54]. За нашими спостереженнями, найпомітнішою “присутність англійської мови у боротьбі за вплив на мовну діяльність” простежується у сфері української ергонімії посттоталітарної доби. Активні економічні контакти з країнами Західної Європи, США та Канади, прагнення використати чужомовну, зокрема англійську, лексику з рекламною метою або ж засвідчити власну “західність” – усе це сприяло широкому залученню англомовної лексики до джерельної бази української ергонімії кін. XX – поч. XXI ст. Наприклад: ТОВ “Sbm-Group” (м. Київ), ТОВ “Autolin” (м. Київ), ТОВ “Eurocar” ПП “Secrete service” (м. Кривий Ріг), компанія “Systemgroup” (м. Київ), бізнес-центр “Silver centre” (м. Київ), ПП “Case design” (м. Дніпропетровськ), ПП “Creative home” (м. Харків), компанія “Floor exclusive” (м. Харків), компанія “Build&live development” (м. Київ), компанія “Maersk Ukraine” (м. Дніпропетровськ), взуттєва фабрика “Mistral” (м. Дніпропетровськ), ПП “Geletio” (м. Львів), ТОВ “Paolla” (м. Львів). Таке засилля англомовних або латинографічних онімів вкрай негативно позначається на еколінгвальному стані українського посттоталітарного ономастикону, до того ж воно суперечить українському законодавству у сфері мовного будівництва. Адже за Законом України “Про мови...” всі організації, підприємства та інші структури повинні називатись українською мовою [5].

Специфічні вияви мають глобалізаційні тенденції у сфері української посттоталітарної антропонімії. На думку Л. О. Белея, головними екстралінгвальними причинами, які впливають на український пострадянський антропонімікон, скеровуючи його розвиток у пан’європейський простір, стали лібералізація українського законодавства, що врегулює надавання та вживання особових імен та прізвищ, утвердження тісних міжнародних контактів, у тому числі й через масову трудову імміграцію, поступова інтеграція України в європейський й трансатлантичний економічний та культурний простір [2, с. 76]. Якщо поява в українському антропоніміконі чужомовних (італійських, іспанських, португальських, німецьких) прізвищ спричинена одруженням українок з іноземцями та має поодинокий характер, то у сфері сучасного українського іменника, а також частково серед прізвищів вплив глобалізаційних тенденцій набагато зриміший. Так, наприклад, український іменник упродовж двох минутих десятиліть поповнився десятками чужомовних з походження, як правило, не адаптованих до фонемної структури української мови імен. Наприклад: *Аладар, Альбург, Брайан, Брандольф, Браун, Геральд, Герберт, Джерардо, Джордже, Едвард, Едвін, Жильбер, Жюль, Зигмунд, Зигфрід, Кевін, Каспар, Кейт, Корвін, Крафт, Кріс, Лауренс, Лівіус, Ліонел, Лоуренс, Луджер, Луї, Маріо, Маріус, Маркус, Отокар, Паоло, Раймонд, Рауль, Рафаель, Рене, Руфус, Стів, Стівен, Стінг, Стюард, Уго, Хельге, Харальд, Хуліо, Юджин, Едгард, Ричард, Томас, Фелікс, Адель, Адрієнн, Аліна, Алісія, Альберта, Альбіна, Амалия, Аманда, Амелія, Аміна, Анабель, Аріна, Атіна, Беатрікс, Бернадет, Ванесса, Веста, Вівіана, Ві’єн*. Такими іменами, як свідчить сайт Міністерства юстиції України, дуже часто батьки називають немовлят.

Поширення глобалізаційних тенденцій у сфері українського іменника посттоталітарної доби не лише суперечить традиціям українського назовництва, а й нерідко породжує креольські найменування на зразок *Пайна Ігорівна, Натанель Іванович, Бернадет Мирославівна, Манана Григорівна, Олівія Володимирівна* та ін., які ми виявили при обстеженні книг рагс Закарпатської області кін. XX – поч. XXI ст.

Наслідком глобалізації є активність використання в українському іменнику подвійних імен, що суперечить традиціям та культурі українців, наприклад: *Марія-Тетяна, Юрій-Роберт, Дана-Марія, Віктор-Микола, Єва-Анетта, Теодор-Йосиф, Тетяна-Даяна, Ян-Максим, Валерія-Тетяна, Ксенія-Каріна, Анна-Марія, Джулія-Адріана, Аліна-Марія, Богдан-Володимир, Даніель-Олександр, Анна-Марі, Марія-Терезія, Анна-Софія, Елізабет-Александр, Анна-Аркадія, Саманта-Крістіна, Альона-Мирослава, Елеонора-Наталія, Валерія-Марія, Анна-Каріна, Майя-Ангеліна*. Зазначимо, що, окрім нетрадиційності подвійних імен для українського назовництва, написання їх також часто не відповідає і правописним нормам: *Ксенія Каріна, Крістіна Грета, Анна Альона* тощо.

Глобалізація сучасного українського іменника часто стає причиною порушення правописних норм української мови та появи дублетних проформ імен. Пор.: *Даніель – Данієль – Данієла, Іветт – Івет – Івета, Евелін – Евеліна, Ніколет – Ніколетт – Ніколетта, Ніколь – Николь, Катрін – Катріна, Патрісія – Патриція, Річард – Ричард, Симона – Сімона – Сімон* та інші.

Глобалізація українського іменника має, очевидно, найглибший характер, бо в сучасній Україні вона ґрунтується не лише на повсякденній мовній практиці пересічних мовців, її підтримують також окремі найновіші лексикографічні праці. Так, наприклад, реєстр словника імен Ю. А. Ісат “Таємниця вашого імені” на 95% складається із неадаптованих чужомовних імен та їх варіантів, як правило, германського (англійського) та романського походження, які досі зовсім невідомі або мало відомі для українців. Натомість традиційні та популярні досі українські імена та їх варіанти до реєстра словника не включені. Щоб проілюструвати глибину та системність глобалізаційних тенденцій в сучасній українській ономастичній лексикографії, подамо пропоновані словником “Таємниця вашого імені” чоловічі імена на літеру *К*: *Кай, Кайетан, Казимир, Калле, Кальман, Каміль, Кандідус, Карел, Карл, Карлхайнц, Карстен, Каспар, Кастор, Касіан, Касіян, Кевін, Кейт, Кеннет, Керміт, Кесс, Кирило, Кіліан, Кім, Кіндрат, Кларк, Клаудіус, Клаус, Клемент, Климентій, Клінт*. Впадає в око, що в реєстр словника “Таємниця вашого імені” не потрапили такі фондові популярні чоловічі українські імена, як *Каленик, Карло, Карпо, Касян, Кирик, Клим, Кость*. Замість традиційних українських іменних варіантів *Кузьма* пропонується неадаптований варіант *Космас*, замість *Корніло* або *Корній – Корнеліус* тощо [6, с. 450–462]. Авторитет фахового видання, що популяризує такі чужомовні імена, стає дуже ефективним засобом їх поширення серед українців, що має негативний вплив на еколінгвальний стан українського іменника загалом.

Вплив глобалізаційних тенденцій на сучасний антропонімікон українців також є всі підстави вбачати у широкому залученні сленгу та зневажливо-вульгарної лексики до джерельної бази українських прізвищ-неологізмів. Напр.: *Алкан, Амас, Баклан, Барига, Галімія, Довбак, Лох, Мудило, Роголь* та ін. Пор.: *алкан* – зневажливе “алкоголік, п’яниця”; *амас* – кримінальне попердження про небезпеку; *баклан* – зневажливе “молодий, недосвідчений злодій”; *барига* – кримінальне “перекупник краденого”; *відморозок* – презирливе “емоційно

та інтелектуально недалека людина”; *галіміий* – зневажливе “дурний”; *довбак* – зневажливе “некмітлива, тупа людина”; *лох* – зневажливе “потенційна жертва злочину”; *мудило* – вульгарно-зневажливе “дурна, нікчемна, шкідлива людина”; *рогуль* – кримінальне “сільський житель [10, с. 30, 33, 37, 41, 71, 81, 100, 164, 178, 226]”.

Вплив глобалізаційних тенденцій позначився і на українському зооніміконі посттоталітарної доби. Поява нових екзотичних свійських тварин у маєтках заможних українців та популяризація чужомовних кличок тварин через серіали та бульварну пресу стали причиною появи таких зоонімів-неологізмів, як *Долар*, *Лорд*, *Бай* (с. Минай, Ужгородський р-н), *Оскар* (с. Домашино, Великоберезнянський р-н), *Денді* (м. Ужгород), *Бакс* (м. Калуш, Івано-Франківська область), *Рем* (м. Хмельницький), *Люк*, *Дана* (с. Минай, Ужгородський р-н), *Джек*, *Стін* (с. Домашино, Великоберезнянський р-н), *Лора* (с. Худльово, Ужгородський р-н), *Діна* (м. Ужгород), *Буш* (м. Ужгород), *Лессі*, *Чарлі*, *Дік*, *Джесіка*, *Тайсон*, *Ральф*, *Жанна*, *Спайк*, *Ельза*, *Роккі*, *Боні* (м. Ужгород), *Санта* (м. Калуш, Івано-Франківська область), *Макс*, *Лінда*, *Нікі*, *Цезар*, *Келлі* (с. Сюрте, Ужгородський р-н), *Лілі*, *Грейсі* (с. Часлівці), *Кері*, *Тім* (м. Київ), *Кокі*, *Рей*, *Мона*, *Ніка* (м. Мукачєво), *Том* (м. Ужгород), *Макс* (с. Сімер, Перечинський р-н), *Альберт* (м. Хмельницький), *Ксена*, *Лукреція*, *Гарфілд* (м. Мукачєво), *Лінда*, *Марго*, *Мерлін* (м. Ужгород), *Луїс* (с. Пастілки, Великоберезнянський р-н), *Тім* (с. Холмок, Ужгородський р-н), якими називають собак та кішок.

Віртуальна онімія, або “власні назви осіб-користувачів комп’ютерів, які функціонують у процесі віртуальної комунікації” [9, с. 59], має глобалістичну природу, оскільки цей розряд онімів покликаний функціонувати без всяких перешкод у глобальній мережі інтернету. Технологічна сутність віртуальних онімів, які функціонують у загальносвітовому масштабі, вимагає при їх творенні дотримання окремих, але обов’язкових у всьому світі вимог. Ці вимоги здебільшого стосуються використання латинської графіки при записі віртуальних онімів. Як справедливо зауважує М. Романюк, українські віртуальні оніми на рівні плану вираження, як правило, мають англійське наповнення в однолексемній, багатолексемній формі або ж аббревіатурі. До їх структури можуть входити також небуквені графічні знаки та символи. Пор.: *iep*, *fishing 2000*, *X-men*, *Best of the Best*, *mafrc0_h*, *chi@vect*, *Ice-men*, *m.a.r.i.o.* тощо [9, с. 60]. Однак ні чинне українське законодавство, ні “Український правопис” не передбачають можливості використання латинської графіки як єдиної графічної системи при передачі на письмі українських онімів. Через свою глобалістичну сутність численний розряд українських онімів, який до того ж активно розширюється, перебуває за межами нормативно-правового поля України, а тому за таких обставин вже самим існуванням спричиняє серйозні проблеми для еколінгвального стану української мови.

Як бачимо, вплив глобалізації на український ономастикон став помітним лише в посттоталітарний період його розвитку. Глобалізація українського ономастикону найдуше позначилася на таких підсистемах українського ономастикону, як ергонімія, антропонімія, віртуальна онімія та зоонімія. Українська посттоталітарна топонімія та урбанімія залишаються поза межами впливу глобалізації. Незважаючи на об’єктивний характер своєї природи, глобалізація негативно позначається на еколінгвальному стані українського ономастикону посттоталітарної доби, оскільки вона породжує проблемні зони щодо дотримання чинного національного законодавства у сфері мовного будівництва, а також спонукає до ігнорування норм “Українського правопису”.

1. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48–54.
2. Белей Л. Глобалізація як панівна тенденція розвитку сучасного українського антропонімікону / Л. Белей // Ономастика і апеліятив. Збірник наукових праць. – 2007. – Вип. 30. – С. 76–82.
3. Белей Л. Українські імена колись і тепер / Белей Л. – К. : Темпора, 2010. – 128 с.
4. Белей О. Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття / О. Белей. – Ужгород, 1999. – 111 с.
5. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про мови в Українській РСР (Прийнятий на X сесії Верховної Ради УРСР 11 скликання 28 жовтня 1989). – К., 1991. – 15 с.
6. Ісат Ю. А. Таємниця вашого імені / Ю. А. Ісат; [пер. з рос. І. Данилюка]. – Донецьк : Бао, 2006. – 736 с.
7. Пипер П. Лезична страна глобалізації у словенському земляма / П. Пипер // Славистика. – КН. IX. – Београд, 2005.
8. Радевич-Винницький Я. Глобалізація і мовно-інформаційний простір в Україні / Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Коло, 2005. – 16 с.
9. Романюк М. І. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. XX – поч. XXI ст. / М. І. Романюк. – Ужгород : Гражда, 2007. – 124 с.
10. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.

НІВЕЛЯЦІЯ СЕМИ ‘СПОСТЕРЕЖУВАНІСТЬ’ У ДІЄСЛОВАХ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Овчиннікова Ірина

Дієслова зі значенням дії складають найбільший і найпродуктивніший шар дієслівної лексики української мови, онтологічною сутністю якого є уявлення мовців про активність, цілеспрямованість і результативність діяльності людини, що забезпечує перетворення навколишнього світу в її практичних потребах.

Дія, визначена у науковій літературі, як “фізична величина, що чисельно дорівнює добутку енергії на час ..., складова, або окремий акт діяльності, яка є способом буття людини у світі, її здатністю вносити у дійсність зміни” [10, с. 45], загалом може бути витлумачена як один із актів діяльності суб’єкта, спрямований на досягнення певного результату. Визначальною ознакою дії як явища дійсності є свідомо активність суб’єкта, який її реалізує, та наявність об’єкта, на який вона спрямована.

Як денотат, дія репрезентована в мові передусім у семантиці дієслова, якому властиві такі специфічні категорійно-семантичні ознаки, як контрольованість, волюнтивність, каузативність, акціональність, перехідність, локалізованість у часі й потенційна спостережуваність [6, с. 116]. Волюнтивність передбачає залежність дії, яку здійснює суб’єкт, від його волі.

Акціональність як дієвий, динамічний компонент семантики є основним критерієм розмежування дієслів: вони або називають дію предмета, або як дію представляють існування предметів, їхні відношення, стани, якості [4, с. 159]. “У центрі дієслівної системи – підклас дієслів зі значенням дії, або акціональних, найповніше відображає категорійне значення дієслова як частини мови” [4, с. 60]. Каузативний елемент у дієсловах дії відповідає власне онтологічній сутності дії, наявності у її складі елементів мети і результату, бо його визначають “як можливість зробити так, щоб стан (або якість) об’єкта був змінений шляхом застосування засобів впливу – матеріалу, предметів” [5, с. 67]. Значення часової локалізованості відображає одномірність, асимет-

ричність і незворотність часу, ця ознака віддзеркалює в семантиці дієслова конкретне місцеперебування дії в односпрямованому і незворотному потоці часу [5, с. 117].

З-поміж визначених ознак дієслова, яке позначає дію в українській мові, окремої уваги потребує сема 'спостережуваність', що вказує на денотативні ознаки такої дії, яку суб'єкт (у широкому розумінні з позицій антропоцентризму мови) здатний вичленувати, зафіксувати, сприйняти за допомогою органів чуття, іншими словами – побачити, почути, відчутти на дотик, нюх, смак і под. Справді, дія як результат цілеспрямованої активності має своє "формальне" вираження, пор.: *Вона ходила по полю збирати полуниці, розбила два горщикатка і одну мисочку* (Марко Вовчок) – *В неділю вона ходила в ліс, вибирала крашій матеріал, розмірковувала і розпитувала про ціни в лісників* (М. Коцюбинський). Очевидно, що дієслівний предикат *розбити* повною мірою реалізує сему 'спостережуваність' з огляду на наочний результат, чого не можна сказати про предикат *розмірковувати*, що позначає ментальний процес і не передбачає наочного підтвердження. З огляду на таку особливість у мовознавстві інколи висловлюють думку про те, що потенційна спостережуваність може бути однією з підстав для розмежування дієслів дії і стану, оскільки стан – явище внутрішнє, локалізоване в самому суб'єкті, а дія – елемент навколишньої дійсності, зовнішній вияв активності суб'єкта у його стосунку до об'єкта, пор.: "Потенційна спостережуваність є визначальною рисою дієслівних предикатів дії, бо саме дія має різні фізичні показники та параметри, які можна фіксувати за допомогою органів сприймання і представляти у різноманітних вимірах" [6, с. 117].

Однак аналіз мовного матеріалу не дає змоги погодитися з наведеним твердженням. Беззаперечним є той факт, що не всі дієслівні одиниці, які так чи інакше виражають семантику дії, повною мірою реалізують сему 'спостережуваність' у ролі диференційної. Так, у реченні *З часом я обдумував сю справу чимраз ширше* (І. Франко) дієслівний предикат *обдумувати*, попри вказівку на активність суб'єкта і результативність семантики, не засвідчує можливості сприйняти дію "сенсорно" (Г. Золотова), всупереч тому, що позначену ним денотативну ситуацію важко назвати станом чи якістю. Наведений приклад демонструє випадок нівеляції семи 'спостережуваність' у дієсловах дії, яка, однак, не дає підстав для переходу дієслівних лексем до інших семантичних класів, як-от 'стан', 'процес', 'якість', 'буття' тощо. Принагідно можна зауважити, що така нівеляція без її проекції на загальну семантичну належність дієслова позбавляє сему 'спостережуваність' статусу диференційної й обов'язково властивої дієслову дії.

Нівеляція семи 'спостережуваність' у семантиці означає репрезентацію, позначення дієслівною лексевою такого типу дії, яка не може бути зафіксована в чуттєвому досвіді суб'єкта. До таких дій належать передусім інтелектуальні (ментальні, розумові, мисленнєві), емоційні, фізіологічні дії суб'єкта. Г. Золотова зараховує такі дієслова до розрядів, які представляють периферію акціонального підкласу, оскільки вони "виражають акціональність не в повному наборі, з варіаціями. Спостережуваність у них знижується в міру ускладнення номінованого процесу: спостережуваний окремий відрізок процесу не завжди достатньо мотивує його найменування певним дієсловом" [4, с. 61].

Найпоказовішими в аналізованому аспекті є дієслова інтелектуальних дій. Інтелектуальні, або розумові дії, – це дії суб'єкта, виконувані у свідомості без проекції й використання зовнішніх засобів, зокрема це дієслова мовлення. Цим розумові дії відрізняються від інших видів суб'єктної діяльності (фізичних дій, руху й переміщення, мовлення тощо). Інтелектуальні дії позначені в україн-

ській мові дієсловами *аналізувати, вирішувати, обдумувати, осмислювати, порівнювати, класифікувати* та ін., наприклад: *Я аналізував змивки з його реторт, вони були начисто змиті сірчанім kwasом* (М. Йогансен); *На підтвердження витягала альбоми з пожовтілими фотографіями і порівнювала з живою Іванкою, яку садовила навпроти себе* (О. Чинилук). Групі наведених дієслів властиве термінологічне різноманіття: їх називають дієсловами розумової діяльності, інтелектуальних дій, ментальними дієсловами, дієсловами пропозитивного відношення, фактивними, епістемічними дієсловами тощо [1; 2; 3; 7; 9.]. С. Омельченко стверджує, що такі термінологічні розбіжності засвідчують неоднозначне розуміння системних і функціональних характеристик цих дієслівних лексем [9, с. 11]. На нашу думку, під час розгляду дієслів типу *обдумувати, осмислювати, обмірковувати* слід застосовувати термін "інтелектуальна дія", оскільки він якнайточніше репрезентує уявлення дослідника про денотативне явище, позначене дієсловами, що стосуються активного суб'єкта, діяльність якого спрямована на об'єкт (у цьому випадку – делібератив).

У сучасній лінгвістиці дедалі більше уваги приділяють вивченню ментальних процесів і структур, які специфічно представлені в мові. Дослідження в теорії ментальності свідчать, що в науці досі немає чіткого уявлення про цей феномен, розкриті лише окремі проблеми й розроблені шляхи їх вирішення (Апресян, 1995; Арутюнова, 1999; Булигіна, Шмельов, 1997; Вежицька, 1996; Колесов, 1999; Кубрякова, 1997 та ін.).

Поza всяким сумнівом, ментальна діяльність суб'єкта відрізняється від фізичної, що знаходить своє відображення і в мові. Розумові дії можуть бути спрямовані на пізнання, вирішення логічних завдань, запам'ятовування, узагальнення практичного досвіду і навіть фіксацію емоційних станів. Із теорії психології доцільно звернути увагу на традиційне розмежування загальних інтелектуальних дій (аналіз, синтез, аналіз через синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, аналогія, класифікація) та специфічних ментальних дій, властивих суб'єкту в певній ситуації і за певних умов. При цьому, попри відсутність спостережуваності і зовнішньої вираженості, інтелектуальна дія має низку ознак, які дають підстави розглядати цей феномен у межах семантичної категорії 'дія', а дієслівні лексеми, що її позначають, зараховувати до розряду акціональних.

По-перше, суб'єкт, який виконує інтелектуальні дії, є активним. Категорійна ознака активного суб'єкта дії співвідносна з термінами "агентивний", "агент", "агенс", "виконавець", "діяч", бо активність характеризує суб'єктну синтаксему як агента, діяча, виконавця певних дій, наділеного енергією, волею, усвідомленістю докладених до здійснення чого-небудь зусиль, наприклад: *Він раз у раз бігав на руїни, щось обмірковував, прикидав, вираховував. Потому бігав по лодях, розпитував, пускав поголовки, і коли вони знов доходили до його, значно змінені і більш рішучі, він радів, хвалився Маланці і вірив* (М. Коцюбинський).

По-друге, дія, названа інтелектуальною, розумовою, мисленнєвою, може бути схарактеризована як контрольована. Контрольованість у значенні дієслів дії засвідчує згорнуту ситуацію, за якої дії суб'єкта свідомо спрямовані на зміну властивості чи стану об'єкта. Сема 'контрольованість' пов'язана з наявністю чи відсутністю в синтаксичній структурі агенса – особи-діяча, що внаслідок свого волевиявлення контролює власні дії, які можна розцінювати як цілеспрямовані. Цілеспрямованість, у свою чергу, імпліктує в собі розуміння того, що суб'єкт організовує й виконує дії свідомо, із власної волі, а також передбачає досягнення певного результату, наприклад: *Славка почала прагнути ще і ще таких зустрічей. Вона*

вираховувала, коли не було Юрка в канцелярії, йшла туди, спочатку під якимось банальним приводом, а згодом і без нього (О. Чинилук).

Семантичний компонент ‘контрольованість’ передбачає, що суб’єкт виступає ініціатором тієї чи іншої події, докладає зусиль для її виконання, визначає об’єкт своєї дії, результат і інструмент. Це повною мірою стосується суб’єкта, який здійснює ту чи іншу інтелектуальну дію, наприклад: *Читач став біля вікна і замислився* (М. Хвильовий). Контрольованість відрізняє дієслова інтелектуальної дії від дієслів фактивних і дієслів сприйняття, для яких показовою є відсутність цього семантичного компонента.

По-третє, дієсловам інтелектуальної дії властива спрямованість на об’єкт, що зумовлено власне природою людського мислення: “Процес мислення завжди передбачає спрямованість думки суб’єкта на об’єкт, який може бути прямим чи опосередкованим, експліцитним чи імпліцитним, конкретним чи абстрактним, істотою чи неістотою тощо” [9, с. 12]. Інколи в семантичній структурі таких дієслів, як *мислити, розмірковувати, думати*, немає вказівки на прямий об’єкт, однак сама здатність суб’єкта мислити конкретно чи абстрактно передбачає наявність опосередкованого об’єкта думки, без якого процес мислення неможливий.

С. Омельченко називає модель “суб’єкт, що мислить – процес думки – об’єкт думки”, властиву семантиці ментальних дієслів і таку, що узагальнено передає сутність відображеної типової ситуації мислення, ідентифікатором, який слугує основою лінгвістичного опису ментальної дієслівної лексики [9, с. 12]. Так чи інакше, спрямованість дії на об’єкт є визначальним показником для всіх дієслівних предикатів дії, співвідносних із активним суб’єктом.

Об’єкт при дієсловах інтелектуальної дії є деліберативним. Це означає, що він представляє тему, зміст думки, предмет ментальної спрямованості, на який дія спрямована умовно, опосередковано [8, с. 166]. Названа особливість об’єктної синтаксеми дає підстави дослідникам ототожнювати дієслова інтелектуальної дії з дієсловами мовлення, для реалізації семантики яких застосовна однакова модель із активним суб’єктом (агентом) і об’єктом-деліберативом. Єдиною відмінністю між цими предикатами є актуалізація семи ‘спостережуваність’ у дієсловах мовлення і її ж нівеляція в дієсловах інтелектуальної дії, пор.: *Він говорив про гнів римського можновладця* (О. Гончар) – *Хлопець думав про вчорашню подію* (І. Білик). Аналогічність базової моделі речень із цими двома типами дієслівних предикатів та ідентичність їхніх структурних схем, у свою чергу, є підставою до зарахування ментальних дієслів до семантичного класу дієслів дії.

Отже, наведені особливості ментальних дієслів й ознаки, які мають регулярне вираження в семантичній структурі цих одиниць, засвідчують їхню належність до класу дієслів дії. При цьому нівеляція семи ‘спостережуваність’ як однієї з показових для семантичної категорії ‘дія’ в українській мові має нерепрезентативний характер, оскільки не впливає на категорійний статус дієслів. Це, у свою чергу, засвідчує, що аналізована сема не може бути представлена як диференційна і, очевидно, для семантики акціональних дієслів вона має супровідний, уточнювальний характер.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с. – (Серия “Язык. Семиотика. Культура”).
2. Бульгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке / Т.В. Бульгина // Семантические типы предикатов : [монография] / [отв. ред. О.Н. Селиверстова]. – М. : Наука, 1982. – С. 7–85.

3. Бульгина Т.В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т.В. Бульгина, А.Д. Шмелев. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 574 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
4. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М. : КомКнига, 2007. – 366 с.
5. Лазуткина Е.М. Синтагматический класс глаголов: языковая данность, концептуальный феномен, коммуникативный стереотип // Научн. докл. высш. шк.: Филологические науки. – 1995. – № 5–6. – С.65–78.
6. Леута О.І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові: [монографія] / Олександр Іванович Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
7. Логический анализ языка : Знание и мнение : [сб. науч. тр.] / отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 126 с.
8. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса : От семантических структур к языковым средствам : [монография] / Арто Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
9. Омельченко С.Р. Функционально-семантическая характеристика русских ментальных глаголов / С.Р. Омельченко // Гуманитарные науки. Выпуск 7 : “Филология”. – 2004. – № 31. – С. 9–20.
10. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редколегії). – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

МОВНЕ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПТУ НЕБО У ПОЕТИЧНІЙ СИСТЕМІ ІВАНА ДРАЧА

Огар Анна

Сучасний стиль лінгвістичного мислення пропагує розгляд мови у зв’язку зі свідомістю, пізнанням, культурою як окремого індивіда, так і мовного колективу в цілому [1, с. 5]. Мова, акумулюючи та закодовуючи у своїх одиницях і формах відповідні структури знання, уможливило інтелектуальне й естетичне освоєння світу. Фіксація та об’єктивація цих структур мовними засобами засвідчує наявність серед когнітивних здібностей людини здібності категоризації і концептуалізації світу, закріплення їх результатів матеріальними засобами, тобто мовної здібності. Остання являє собою ментальний лексикон, центр якого – слово як одиниця збереження знання про річ, явище чи процес, а також про те, як можна і як потрібно розглядати цю одиницю в системі мови, де вона тісно взаємодіє з іншими, формуючи таким способом концепт [7, с. 306]. Так трактують концепт у аспекті когнітивного підходу, однак для ширшого розуміння концептуальної природи варто враховувати й культурологічний, за яким концепт – це комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет [1, с. 108].

Лінгвістика сьогодення відзначається численністю розвідок, присвячених дослідженню концептів, хоча не всі з них докладно вивчено. Концепт *небо* як один із основних, або ключових [10, с. 84], був уже предметом розгляду в низці наукових праць. Так, О. Пахомова дослідила мовну реалізацію концептосфери *небо* в поезії П. Гичини [9]; Л. Кравець проаналізувала особливості метафоричного структурування концепту *небо* в українській поезії ХХ століття [5], простеживши, серед іншого, міфологемну мотивацію цих метафор [6]; С. Єрмоленко описала наявні в загадках компоненти концепту [4]; К. Миронова схарактеризувала ментальне утворення *небо* як компонент англійської та німецької картин світу [8]. Дослідження ж мовного виразу концепту *небо* загалом та у поетичній системі Івана Драча зокрема ще не здійснено, що й визначає актуальність нашої статті.

Її мета – виявити способи мовного втілення смислового наповнення концепту *небо* в поетичних творах Івана Драча.

Концептуальну структуру моделюють як сукупність компонентів, або концептуальних ознак [10, с. 84], тобто відображених у свідомості прикмет об'єктивного чи суб'єктивного світів. Їх розподіляють на мотивувальні, образні, понятійні, ціннісні, символічні та функціональні [10, с. 85–86]. У поетичній системі І. Драча концепт *небо* формують понятійні, символічні та образні ознаки.

Українська мовна картина світу так семантизує понятійні ознаки концепту *небо*: 1. Видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола. 2. За релігійними уявленнями, – місце перебування богів, ангелів, святих; потойбічний світ, рай [11, 840]. Вони становлять осердя концепту *небо* й у поетичному мовленні І. Драча, виявляючись кожна у дрібніших ознаках. Перша, зокрема, у таких: сприйняття зором – видиме (*Ми очі звели в чисте блакитне небо* [2, с. 134]); локалізація – над поверхнею землі (*Нас пар та й пар лежить на всій землі під небом...* [2, с. 282]); дименціональна ознака – реальна форма (простір), форма сприйняття (купол). Щодо цієї ознаки С. Єрмоленко зазначає: *небо* асоціюється насамперед із великим простором, площею [4, с. 32], тому в однойменному концепті звичні образи поля (*Тут небо було чорне, як рілля* [2, с. 287]; *А тут вже весна празникує, Небо в пролісках безрине Ряст тобі силпе під ноги, А крила закайданувала зима!* [3, 16]), водойми (*Так. Вгорі океан. Небом висне на Квінті, на Бронксі* [2, с. 220]), пустелі (*Там, у пісках небес лежать собі лелеки...* [2, 328]). Асоціації неба з простором побутова культура українців реалізувала в таких усталених образах, як образи рядна, простирадла, килима тощо [4, с. 32], що зумовило продуктивність в українській поезії ХХ століття метафоричної моделі *небо* – *полотно, тканина* [5, с. 3] у відповідних індивідуально-авторських інтерпретаціях: *небо* – *кляпоть тканини* (*Огром шовковий молодого неба Тримаю я над ними обома* [3, с. 118]); *небо* – *прапор, знамено* (*Тут небо було чорне, як рілля, А там вставало прапором багряним* [2, с. 287]; *Та небо підіймало крила вгору І билося, як вогненне знамено...* [2, с. 287]); *небо* – *скатертина* (*По скатерці неба б'є праником тітка Явдоха* [3, с. 24]); *небо* – *вітрило* (*Напинаю вітрило неба – потужного літа ми, Києве, потребуємо, Напинай кожне небо на щастя, на достаток нам напинай* [2, с. 247]). Загалом традиція осмислення неба як тканини має в своїй основі індоевропейські міфологічні уявлення про усіяне зорями покривало [5, с. 3]. Ця асоціативна лінія вносить у концепт ознаку “зоряне”, так презентовану І. Драчем: *Звільнити хоче Небо від зірок, Звільнити хоче Землю від людей* [3, с. 43]; *Небо у зорях, як в ранах, ятриться* [2, с. 236]; *Дуже на небі зоряно* [2, с. 274].

Біблійні тексти характеризує означення неба як тверді зі світилами (Нехай будуть світила на тверді небесній (Бут. 1, 14)), зокрема сонцем та місяцем, відображене і в структурі поетичного концепту: *...Красиве сонце, В золотих переливах кучерів, У червоній сорочці навипуск, Що їхало на велосипеді, Обминаючи хмари у небі* [2, с. 36]; *А з неба летить мені місяць Сосюри...* [2, с. 249]. Ментальні одиниці “небесні світила” К. Миронова кваліфікує як такі, що формують ядро концепту *небо*, а ті, що мають загальну концептуальну характеристику “належні до неба”, – його периферію [8, с. 7], яка у І. Драча презентована так: атмосферні явища (*Тоді, коли небо грозиться грозою, Порох той треба розвести сльозою* [2, с. 236]; *Ой весна-красна, та ж ти нам винесла? Як ти звисла по небесоньках долю-райдуго, Відтвори ворітенька, пустим раденько* [2, с. 158]); птахи (*Із вирію вернулись квіти, Розквітли в небі ластівки* [2, с. 286]; *Аж раптом Орел з'явився на небі, Шугає широкими, позирає зірками* [3, с. 281]); літальні апарати (*Над ним ревуть тяжкі*

залізні коні І небо стогне від залізних птиць [3, с. 88]; *А літаки йдуть по небу* [3, с. 26]).

Другий аспект дименціональної ознаки – форма сприйняття неба – Іван Драч вербалізує іменником *купол* (*Палав справжнісінько новий Небесний купол цирковий, – Як замордовані кентаври, Коні над хмарами пролітали...* [2, с. 190]) та номенами, що називають предмети купольної форми, – *парасолька* (*Йшов літак з парасолькою неба* [2, с. 202]), *чаша* (*...На чорне все зітруть гуртом – І мій папір, і неба чащу, І губи в золотім вині...* [2, с. 338]), *келих* (*Мільйони нас, убитих і замучених, Катованих, осуджених, голодних, Страшенну страгу мають – І келиха блакитно-кришталевого Бездонного осяяного неба Для втамування спраги не достане ...* [2, с. 56]). Вербалізована лексемами *чаша, келих* форма неба детермінує метафоричне структурування концепту когнітивним компонентом *небо-напій*: *Напитись неба, губи вітром втерти, С'янити степом, сонцем захлинутись, Афелію полів – холодну соломинку – Відняти в зайди – вітру крижаного* [2, с. 271]; *... Коли ж я (відро) порожнє в бутті цілоденім, Тоді я по вінця насипане небом* [2, с. 115]. Останні рядки засвідчують, як видається, амбівалентність образу: *небо* не тільки *напій*, але й *їжа* (насипають, скажимо, борщ). Сприймання неба як текучої сутності у поєднанні з характерним йому кольором спричиняє порівняння поезії з *небом*: *Постаси вся (поезіє), як небо, вся – текуча блакить, За тобою червено саме небо біжить* [2, с. 256].

Діолокт І. Драча відзначається не тільки оригінальним ословленням форми неба, але й певним її метафоричним доосмисленням: так, образ вази умотивовує характерний для ночі колір неба та домислювану інкрустацію його зірками-цятками (*Ніч розписала небо в синю домашню вазу* [2, с. 39]); образ колиски додає у семантичну структуру слова “небо” пов'язані з дитинством конотативні відтінки ніжності, ласкавості (*Я звівся з колиски небес...* [2, с. 110]).

Зазначимо, що чітко розмежувати компоненти концепту важко. Так, метафоричну модель *посуд* (*чаша, келих*) – *небо* можна, як зазначалося, зачислити до опoетизованих поняттєвих ознак (форма), однак можна також припустити, що її основою послуговували давньоіндоевропейські уявлення про небо як круглу прозору чашу, перевернуту над землею [5, с. 2], а отже, кваліфікувати як символічну ознаку.

З другого значення слова *небо* випливають концептуальні ознаки, що в обстежуваних текстах не так широко запрезентовані: 1) локалізація вищих сил – місце перебування бога, ангелів, святих (*Схопився бог за голову руками І геть пішов на небо* [2, с. 177]); 2) інший, кращий світ; місце перебування душ померлих – потойбічний світ, рай (*А скоро вже дядька не буде. Душа полетить у хмари, потвердить баба Майорка – вже в небі душа Зінька* [2, с. 24]).

Поняттєві складники концепту доповнюють онтологічні ознаки самого феномену: так мовна свідомість уявляє його безконечну тривалість (*Куди ж мені, мамо, без тебе, Та тільки ж до тебе іти це та йти, Іти як до неба, до вічного неба, – Я ж вперше до тебе звернувся на мти...* [2, с. 160]). У поняттєвий корпус концепту входять і перцептивні ознаки небесної стихії, а саме: віддаленість (*Де по незвичній сумятній палітрі Тривога йде з-за дальніх небокраїв* [2, с. 133]); чистота (*Хай же день буде з чистого неба...* [2, с. 40]); візуальна обмеженість – *небо* має край (*Ти – на краю, я – з того краю, Між нами – райдуга-дуга! Ти йдеш – і гнуться її плечі Аж на край неба засяга* [2, с. 127]). Під ранг перцептивних підпадають і колірні характеристики. У І. Драча на означення неба домінують кольори сіро-синьо-блакитного спектра: *Тільки часом летять і клеочуть Білі*

лебеді в сивому небі [3, с. 141]; *Життя не шовкове – життя десятчане, Чернігівська юнь, неба сива блакить* [3, с. 88]; *Всі сподівалися її з неба синюшного, А сиділа вона в тьмі тьмуцій темниці* [2, с. 140].

Апелювання до міфу розкриває символічні ознаки концепту, що у поетичній системі І. Драча синтезуються з образними, актуалізованими через віталізм та антропоморфізм неба: мовна картина світу зберегла давні міфологічні уявлення про небо як істоту [5, с. 3]. Саме таке трактування концептуалізує І. Драч, персоніфікуючи небо кількома способами. Віталізм неба засвідчують рядки з прямою номінацією (*Я за щитком долоні відступав до автобуса, І тільки небо жило – жваве, жагуче, жахне* [2, с. 139]) та рядки, у яких небо уособлює людину (*Серце жайворонком падушим В небо грудей аж б'є, Серце моє ошаліло, Неначе вчаділо з буйного цвіту* [2, с. 290]; *Без тебе, що мені без тебе – Нема мене на всі сонця... Тож нахились блакитним небом, Тож святом світля осяти!..* [2, с. 285]). Поет персоніфікує небо також дієслівними метафорами: як і людина, небо може сивіти, бігти, дихати, бридитися тощо: *Посивіло небо сріблястими хмарами, Що потом зронились з крутого чола* [2, с. 36]; *Вже небо вогневіло й наді мною, Так дихало розпечено війною...* [2, с. 287]; *Зверху брідиться небо з холодними зорями Над рахитами цегли, заліза і скла* [2, с. 84]. Перенесення небо – жива істота в обстежуваній поезії реалізоване і через використання соматизмів – назв частин тіла тварини (*Та небо підіймало крила вгору І билосся, як вогненне знамено...* [2, с. 287]) та людини (*Такі ж маю крила, що й краю не маю, Таке ж моє небо, аж дике в бровах* [2, с. 169]; *Ніжно-блакитна стежечка, Стежиночка, півкнярчик неба...* [2, с. 180]). Концептуальну антропоморфізацію неба ілюструє також використання назв одягу стосовно цього феномену: *Прагну небо бачити в синій хустині* [2, с. 163]; *...І небо вовняним шарфом кутає шию од вітру* [2, с. 96]; *Така пора, така груднева – На сьомім небі нам не жити, Хоч семибарвний пояс неба Нас оперізує в цю мить* [3, с. 128].

Систему символічних ознак концепту небо доповнює розвинуте І. Драчем асоціативне перенесення небо – дім, будинок, підрунтям якого слугують міфологічні та біблійні перекази, за якими небо – оселя богів або бога [5, с. 3]. Така асоціація вербалізована через використання слів – назв частин житла: стеля (*Гойдалася яхта – його оселя, Гойдалася зорі – контури штилів, Гойдалася небо – захмарена стеля, Життя загойдало – архітектор зомлів* [2, с. 188]), сходи (*Соломея Неріс вирішила Піду сходами в небо Назбираю зірок для литовської пісні Назбираю місяця для литовської магії, віконниці (Бачу, як Антон Павлович, ледь віконниці прочиня, Щоб нам по-світити з неба алмазами, тобто зірками...* [3, с. 83]), а також через вживання назв меблів: *А на чім же ти (Веснонько) сидиш? На золотім кріслічку, В небесі посаджена, хмароньками обгороджена* [2, с. 158]. Останній приклад виявляє ще й авторський компонент концепту “місце перебування персоніфікованих пір року”.

Міфологічне походження має також метафорична модель *дерево – небо*, пов'язана з уявленнями про Дерево життя (Небесне дерево), хоча вона не належить до активних поетичних моделей [5, с. 4]. Усе ж у І. Драча знаходимо рядки, що засвідчують її актуалізацію: *Прапори б'ють – вогню джерела, Шаліють, запалюють крону неба Над зеленню так вихоплюється, Як спринтери, мчать у блакить...* [2, с. 247]. Асоціювання неба з деревом виявляється й по-іншому – акцентуванням такої їх спільної риси, як “верх, висота”: *Тополі там у небо вигули* [2, с. 282]; *Вирваний корінь дуба стрижнем у небо...* [2, с. 180].

Як відомо, мовна свідомість об'єктивує значущі для людини когнітивні елементи [7, с. 308], тому найвагоміші аспекти концепту небо зафіксовані лексикографічними джерелами. Однак митець слова може значно розширити концептуальні межі, додавши до його смислу нові компоненти. Так, І. Драч представляє небо як духовну потребу (*Щоб вітри іржаві лиш шугали Під іржавим і тяжким склепінням – Адже всім на світі треба неба, Птаству й людству, треба всім небес!* [3, с. 138]), як вись людського духу, якої досягають найдостойніші (*Небо моє над Києвом тримає гурійський син* [2, с. 273]; *Востанне ти дихнув мені січнево, І з гуркотом, аж стало гаряче, На плечі мені впало сиве небо З твоїх високих і крутих плечей* [2, с. 324]), як асоційований з величчю, добром та радістю феномен (*З минувишини йдуть у майбутнє Сократи, В них небом по вінця наліті сонати...* [2, с. 64]). Такі позитивні марковані штрихи до концептуального смислу характерні для поетичного мовомислення І. Драча, поряд з яким натрапляємо на негативне конотування небесної стихії, насамперед через уживання прикметників із пейоративними співзначеннями: *Залізник приніс мені в дорогу Свого веселого й найного коня, Що гривою паплатив і зорив Білком прозріння на пекельне небо* [2, с. 137]; *Я люблю його чорні пожежі, І він чистий, крицевий встає, Мов тригранний багнет телевежі, В розпанахане небо моє* [2, с. 64]; *Пахне сонцем наше грішне небо, В сонці твоє полум'я руде* [2, с. 183].

Як бачимо, поетичний дискурс І. Драча вербалізує концепт небо, який можна назвати індивідуально-авторським, оскільки його осердя формує лише частина загальнономовного концепту. Відбір концептуальних складників, а також внесення у концептуальну структуру компонентів, характерних тільки для мовомислення поета (небо – духовна вись, добро, радість), надає нових штрихів до мозаїчного портрета досліджуваного ментального утворення. Концепт небо зазнає також самотнього ословлення в обстежуваних поетичних рядках через: 1) іменникові експресиви на зразок *небовище* (*Височенько-височенько кленоньки зростали, А найвище в небовищі орли клекотали...* [2, с. 163]), *небесонька* (*Як ти звисла по небесоньках долю-райдуку...* [2, с. 158]); 2) систему атрибутивних засобів (*синє, сиве, чорне; вічне, дальне, чисте, молоде; бездонне, осяянне; жваве, жагуче, жахне; грішне, пекельне, розпанахане* тощо) 3) інтерпретовані поетом метафоричні моделі *небо – тканина* (небо – *вітрило, скатертина, прапор*), *небо – купол* (небо – *парасолька, чаши, келих, ваза, коліска*); 4) способи вербалізації віталізму та антропоморфізму неба (дієслівні метафори, слова-соматизми, слова – назви одягу тощо). Отже, унаявлений поезією І. Драча концепт небо віддзеркалює своєрідність мовної особистості митця, ілюструючи творче сприйняття дійсності на широкому культурологічному тлі.

Перспективним видається дослідження та зіставлення мовного втілення концепту небо у поетичних системах інших авторів.

1. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира: Монография / И.А. Голубовская. – К.: Издательско-полиграфический центр “Киевский университет”, 2002. – 293 с.
2. Драч І.Ф. Вибрані твори : В 2 т. Т. 1 : Поезії / Іван Драч. – К.: Дніпро, 1986. – 351 с.
3. Драч І.Ф. Вибрані твори : В 2 т. Т. 2 : Вірші та драматичні поеми / Іван Драч. – К.: Дніпро, 1986. – 326 с.
4. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури: Монографія / С.Я.Єрмоленко. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
5. Кравець Лариса. Метафоричне структурування концепту «небо» в українській поезії ХХ ст. (за матеріалами до Словника української поетичної метафори) / Лариса Кравець // Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Lekb/2009_18/Kravec.htm

6. Кравець Лариса. Міфологічна мотивація метафор української поезії ХХ ст. / Лариса Кравець // Дивослово. – 2007. – № 5. – С. 32-37.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Кубрякова Елена Самойловна / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
8. Миронова К.С. Концептосфера небо в английском и немецком языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Миронова Ксения Сергеевна. – Санкт-Петербург, 2009. – 19 с.
9. Пахомова О.М. Элементы художественной картины мира П. Тичини как сфера реализации концептосферы небо / О.М. Пахомова // Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znrkhnpu_lingv/2008_25/3.html
10. Пименова М.В. Коды культуры и проблема классификации концептов / М.В. Пименова // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / Под ред. проф. Г.Н. Манаенко. Вып. 5. – Ставрополь: Изд-во ПГЛУ, 2007. – С. 79–86.
11. Словник української мови. Т. 5. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 840.

ДИСКУРС ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО АНАЛІЗУ: ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Огісню Ірина

Термін “дискурс” привертає увагу дослідників різних наук (лінгвістики, літературознавства, філософії, соціології, психології, логіки та ін.), їх окремих напрямків (прагмалінгвістики, прагматистичної лінгвістики, семантики, теорії комунікації, граматичної стилістики, лінгвістики тексту, граматики тексту), міждисциплінарних наук (психолінгвістики, соціолінгвістики та ін.). Надзвичайно широка сфера вживання поняття дискурсу призвела до полісемії цієї термінологічної одиниці як у різних науках, так і на різних рівнях власне лінгвістики. Проблема дослідження дискурсу і дискурсивного аналізу є актуальною як у сучасній світовій лінгвістиці, так і в українській, в якій активно розробляється лише 20–25 років і ще не набула загально визнаного статусу. Дослідження проблеми сутності, структури, функціонування і типології дискурсу є одним з основних напрямків світової лінгвістики. На сьогодні існує велика кількість праць зарубіжних вчених, написаних англійською мовою, що присвячені висвітленню різних аспектів дослідження дискурсу: Р. Богранда, П. Верса, Л. Гренобл, Т. ван Дейка, Б. Делінжера, Я. Іфверсена, Г. Кука, Д. Нунана, Н. Ферклага, С. Стемброука, Б. Фрасера, Дж. Хобса, Т. Хуккіна та ін. Багатоаспектність змісту та форм дискурсу зумовлює різноманітність його теоретичних визначень і підходів до його дослідження. Мета статті – зробити критичний огляд теорій дискурсу і охарактеризувати деякі підходи до його аналізу на базі прочитаної англомовної літератури.

Л. Гренобл у статті “Discourse analysis” зазначає, що спочатку термін “дискурс” у англійській науковій літературі позначав контрольований мисленнєвий процес, результат якого повинен бути впорядкованим і чітко вписуватися в ідейний контекст. Як термін лінгвістики поняття дискурсу вперше вжив З. Харрис у 1952 році у статті, що була присвячена аналізу мови реклами¹.

Термін “дискурс” найчастіше ототожнюється з мовою у вживанні і служить для опису тексту у безпосередньому комунікативному контексті. Саме тому дискурсу

належить важлива роль як в окремих науках², так і у різних напрямках лінгвістики, наприклад: у лінгвістиці тексту – для опису способу поєднання речень у єдине, зв’язне за змістом лінгвістичне ціле, яке є більше ніж граматичне речення; у системній лінгвістиці – для зв’язку лінгвістичної організації дискурсу з окремими системними компонентами ситуативних типів; у психолінгвістиці – для визначення комунікативних стратегій, якими мовці користуються під час спілкування.

Значення дискурсу може варіюватися від вузького лінгвістичного опису, відповідно до якого дискурс визначається як “зв’язне мовленнєве висловлювання, більше ніж речення (письмове або усне; належить одному мовцеві або декільком)” [13, с. 161–162], до макроконцепції, у яких робиться спроба теоретичного визначення ідеологічних кластерів – дискурсивних формацій, що систематизують знання і досвід.

Деякі лінгвісти ототожнюють поняття дискурсу з текстом. Інші дослідники розрізняють значення цих термінів за методологічною перспективою: текст – матеріальний продукт, дискурс – комунікативний процес. За Р. Бограндом, “текст і дискурс мають однакову часову протяжність у тому значенні, що походять від одного автора” [1, с. 46]. Дослідник пропонує сім стандартів текстуральності, наявність яких є обов’язковою для перетворення тексту на комунікативний процес, тобто дискурс. Основними критеріями є когезія (зв’язність) і когерентність (цілісність). Ці характеристики пов’язані насамперед із граматичними формами, які позначають відношення між реченнями у тексті, і концептуальними зв’язками, що представлені у вигляді певних граматичних форм. Допоміжними критеріями є намір, припущення, інформційність, ситуативність та інтертекстуальність. Ці сім стандартів текстуральності складають основу комунікації. Важливим є усвідомлення того, що значення дискурсу лежить поза граматичними формами і що реципієнти повинні конструювати значення на основі висновків.

Д. Кристал вважає, що інтерес дослідників до аналізу того, як речення взаємодіють у певній послідовності для створення зв’язних уривків мовлення, розвивається у двох напрямках. Вчений виділяє, з одного боку, аналіз дискурсу, що зосереджується на структурі природної усної мови, яка виявляється у таких дискурсах як бесіда, інтерв’ю, коментар, мова, і, з іншого боку, – аналіз тексту, що вивчає структуру писемної мови, яку можна виявити в таких текстах, як нариси, примітки, дорожні знаки, розділи. Цей поділ не є остаточним і загальноприйнятим.

² В одному з найбільш вагомих видань, присвячених проблемам сучасної англійської мови, “The Cambridge Encyclopedia of Language” у статті “Discourse and text” Девід Кристал зазначає, що пошук великих лінгвістичних одиниць і структур знаходиться в центрі уваги вчених, що репрезентують різні дисципліни. Наприклад, лінгвісти досліджують ті чинники мови, які зв’язують речення, коли вони використовуються в різній послідовності. Етнографи і соціологи вивчають структуру суспільної взаємодії, тобто як вона проявляється у способі ведення діалогу. Антропологи аналізують структуру міфів і казок. Психологи проводять практичні заняття для з’ясування ментальних процесів, що лежать в основі розуміння. Важливий внесок роблять фахівці, які працюють у галузі штучного інтелекту, риторики, філософії і стилістики, а також когнітивістики, яка охоплює майже всі згадані сфери.

Розуміння і тлумачення поняття дискурсу змінюється залежно від напряму досліджень. Поширення терміна “дискурс” у різних науках призвело до взаємонакладання і взаємопроникнення його окремих семантичних полів. Н.Ферклаг у статті “Critical discourse analysis in transdisciplinary research” зазначає, що теорія дискурсу незабаром буде охоплювати усі доступні розумінню наукової свідомості різноманітні види дискурсів зі звертанням до природи кожного типу, осягненням його логіки і організаційної структури.

¹ Л. Гренобл зауважує, що, за З. Харрисом, дискурс – це аналіз тексту в контексті загальної соціокультурної ситуації.

Інший підхід до цієї проблеми пропонується британським вченим Гаєм Куком у його книзі "Discourse". Він стверджує, що є два різні види мови. Один з них є певною абстракцією, яка створена для викладання мови, а також для дослідження функціонування мовних правил; інший використовується для передачі якої-небудь інформації і сприймається як зв'язний (він може відповідати або не відповідати правильному реченню або набору правильних речень). Цей останній вид мовлення – мова у використанні, мова для комунікації – і є, на думку Г. Кука, дискурсом, а пошук того, що додає дискурсу зв'язність, є дискурсивним аналізом. Автор вважає важливим зазначити, що відмінність між цими двома видами мови (штучно створеним і комунікативним) швидше зводиться до проблеми нашого сприйняття або використання конкретного відрізка мовлення, ніж до того, чим цей відрізок насправді є. Варто зазначити, що Гай Кук стверджує, що дискурсом може вважатися все: починаючи з викрику або вигуку, короткої бесіди або поміток на полях і закінчуючи романом або великою судовою справою. Вчений також наголошує, що для дискурсу необхідна наявність трьох контекстів: текстуального, соціального і психологічного. Оскільки чіткі визначення завжди важко підібрати, британський дослідник пропонує виділяти усний дискурс і письмовий текст.

Н. Ферклаг у статті "Critical discourse analysis in transdisciplinary research" розглядає дискурс як соціокультурний феномен. Автор вважає мовне використання дискурсу частиною суспільних відносин і процесів, які систематично визначають відмінності в його властивостях, включаючи лінгвістичні форми, що виникають у текстах. Одним з аспектів є суспільний, який виступає невід'ємною частиною поняття дискурсу і означає, на думку автора, що мова є матеріальною формою ідеології.

Т. ван Дейк вважає, що в дискурсі відтворюються ідеологія і культура. Однак дослідник зазначає, що не слід зводити увесь аналіз ідеології до дискурсу, незважаючи на те, що він займає тут особливе місце¹. Т. ван Дейк поняття дискурсу тлумачить у широкому і у вузькому значеннях. Дискурс у широкому розумінні є комунікативною подією, що відбувається між тими, хто говорить, і тим, хто слухає, у процесі комунікативної дії у визначеному часовому, просторовому й іншому контекстах. Ця комунікативна дія може бути мовленнєва, письмова, мати вербальні і невербальні складники, наприклад: повсякденна розмова з другом, діалог між лікарем і пацієнтом, читання газети. У вузькому значенні дискурс позначає письмовий або мовленнєвий вербальний продукт комунікативної дії.

Т. ван Дейк зазначає, що дискурс може мати відповідні структури, які базуються на звичайних правилах, що не можуть з повним правом називатися лінгвістичними. Відповідно до цього підходу лінгвістична теорія дискурсу пов'язана тільки із загальними умовами – граматичними, семантичними і прагматичними, що визначають правильну сформульованість, можливість інтерпретації, прийнятність будь-якого дискурсу в певній мові.

П. Верс у дослідженні "Text worlds: representing conceptual space in discourse" вважає, що дискурс як соціальна взаємодія складається з комунікативних актів на різноманітні теми, що об'єднані єдиною глобальною тематикою. Дискурс пов'язаний із вивченням мовлення як когнітивного процесу. За своїм характером він є необмеженим і динамічним, що виявляється в його асоціаціях з усним мовленням.

Дж. Хоббс у статті "The Problems of Discourse" дійшов висновку, що дискурс формується як спільне ціле, в якому кожен знак зафіксовано як момент, що поєднує його з іншими знаками. Знаки утворюють єдину систему значень. Посилаючись на працю Е. Лакло і Ш. Муфф, дослідник виділяє галузь дискурсивності, до якої входять ті можливості, які дискурс виключає. Ця галузь є своєрідним резервуаром для експлікації додаткових значень. Аналізуючи еволюційні процеси у системі дискурсу і дискурсивного аналізу, Дж. Хоббс наголошує, що у сучасній мові функціонує не одна система значень, як вважалось раніше, а низка систем, тобто дискурсів. Кількість цих систем зростає відповідно до збільшення видів дискурсу.

У. Мейнхоф стверджує, що дискурс – це сукупність тематично, культурно або ще якимось чином взаємопов'язаних текстів, що допускає розвиток і доповнення іншими текстами. Д. Нунан під терміном "дискурс" розуміє "інтерпретацію комунікативної події в контексті"². Аналізуючи дискурсивні слова англійської мови, Б. Фразер розглядає дискурс як "неперервний уривок (переважно усного) мовлення, більшого за речення, який є зв'язною одиницею"³. Для Я. Іфверсена дискурс є послідовністю взаємопов'язаних висловлювань, що належать різним комунікантам. Л. Гренобл аналізом дискурсу вважає формулювання правил побудови його структури відповідно до текстових граматик і теорій, в основі яких лежить мовленнєвий акт.

У гуманітарних науках дискурс розглядається як багатозначний феномен, для аналізу якого використовуються різноманітні підходи: прагматичний, етнографічний, когнітивний, критичний дискурсивний аналіз, наратологічний і функціональний.

Прагматичний підхід. Прагматичний підхід до аналізу дискурсу представлений у статті американської дослідниці Л. Гренобл "Discourse analysis". В основі цього підходу лежить твердження про те, що мова використовується не лише для опису світу, але й для виконання певних дій. Теоретичною базою дослідження Л. Гренобл стала теорія мовленнєвих актів, що розглядає мову як соціальну дію і вводить поняття перформатива, контекстуальних умов успішності, локутивних та іллокутивних актів (серед яких виділяють п'ять основних – репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви і декларативи), перлокутивної сили висловлювання, прямих і непрямих мовленнєвих актів, а також визначає систему правил, які використовують учасники дискурсу під час продукування та інтерпретації різних дій за допомогою одного чи кількох висловлювань. Одна дія спричиняє виникнення іншої. Відповідно дослідниця розглядає дискурс як послідовність зв'язків між діями. Такий підхід потребує використання певних правил для створення цілісності висловлювання. Прагматичний підхід до дослідження дискурсу Л. Гренобл базується на засадах загальної теорії кореляції між використанням мови та соціокультурними контекстами і на вивченні мовної комунікації як соціального і культурного феномена.

Для реалізації своєї мети Л. Гренобл використовує систему універсальних принципів (максим) комунікації Х.П. Грайса: максими кількості (оптимальна інформативність), якості (істинність і правдивість), способу дії (мінімізація потенційних непорозумінь, стисле і чітке висловлювання думки) і релевантності. У зв'язку з тим, що комуніканти часто не дотримуються цих принципів, Х.П. Грайс вважав доречним запровадити поняття імплі-

¹ Дискурс є ідеологічним тому, що він виникає між соціально організованими індивідами і не піддається розумінню поза його контекстом.

² Nunan David. Discourse analysis. Introducing.– London: Penguin Books Ltd. – P.6.

³ Fraser Bruce. What are discourse markers? // Journal of pragmatics. – 1999. – № 31. – P. 932.

катур – конвенціональних, що передають інформацію за допомогою слів; конверсативних, що вказують на певне імпліцитне значення; і неконвенціональних, або імплікатур дискурсу, що зумовлені метою комунікативної співпраці, спільними знаннями комунікантів. Вживання принципів Грайса залежить від контексту спілкування, соціальних і культурних особливостей комунікації.

Крім цього, Л. Гренобл зазначає, що прагматичний аналіз дискурсу може відігравати важливу роль у дослідженні контексту, до складу якого входять ситуація спілкування, ко-текст (мовленнєвий контекст) і загальний соціокультурний контекст. Наприклад, вагоме значення цей підхід має для вивчення контекстуальної зумовленості прагматичних функцій висловлювання.

Етнографічний підхід. Методика етнографічного підходу до аналізу дискурсу детально описана у статті С. Стемброука “What is meant by discourse analysis”. За допомогою етнографічного підходу досліджуються вербальні і невербальні елементи як складові культури. С. Стемброук зазначає, що ключовим поняттям цього підходу є комунікативна компетенція як знання про правила комунікації в певній мовленнєвій спільноті. Цей термін поєднує як мовну, так і культурну компетенцію. До мовної компетенції дослідник зараховує знання синтаксативних і парадигматичних властивостей мовних елементів, правил розгортання тексту і втілення в ньому комунікативних та інтерактивних задумів, знання правил інтерпретації тексту, принципів мовленнєвого спілкування, співвідношення між різними видами соціально-комунікативного контексту. Культурна компетенція включає комплекс знань про культуру, соціальні, психологічні правила функціонування мови і елементи лінгвістичного коду. У цьому підході дискурс є засобом для відтворення соціальної та культурної реальності.

У межах етнографічного підходу до аналізу дискурсу С. Стемброук виділяє окремий напрям – етнографію комунікації. В основі етнографії комунікації лежить контекстуальний аналіз до вивчення дискурсу. Дискурс розглядається як частина культури, що визначає параметри комунікації. С. Стемброук наводить класифікацію складників комунікації Д. Хаймса, одного з основоположників етнографії комунікації, який наголошує на необхідності дослідження мовленнєвих подій різних культур. Класифікація складається з восьми компонентів: місце і час події, учасники, мета комунікантів, висловлені думки і зроблені дії, емоційне забарвлення, канал¹ і код (стиль) комунікації, норми поведінки, вид мовленнєвої події. На думку С. Стемброука, важливе значення етнографічного підходу полягає у можливості виявлення культурно маркованих стратегій дискурсу і поглибленні дослідження інтеркультурних та інтракультурних особливостей комунікації.

Когнітивний підхід. З точки зору когнітивного підходу дискурс аналізується Т. ван Дейком у статті “Discourse, context and cognition” і Б. Деллінжером у статті “Discourse analysis”. Для Т. ван Дейка дискурс є складним когнітивним утворенням, аналіз якого потребує структур для репрезентації знань, покладених у дискурс або зумовлених дискурсом, а також структур для репрезентації його концептуальної організації. Основним видом представлення знань Т. ван Дейк вибирає модель ситуації, в основі якої лежать особисті знання учасників комунікації чи адресатів тексту. Ці особисті знання акумулюють попередній індивідуальний досвід, наміри та настанови, думки, почуття та емоції. Модель ситуації є когнітивною основою, що формується конкретною особистістю, яка створює текст, і враховується реципієнтом для розуміння тексту.

Т. ван Дейк вважає, що людина розуміє текст тоді, коли вона ідентифікує ситуацію, про яку йдеться в тексті, у власному, суб’єктивному внутрішньому світі, на базі власного суб’єктивного досвіду, за допомогою власних, суб’єктивних моделей явищ та ситуацій. За допомогою цього дослідник пояснює індивідуальні і групові відмінності в осмисленні соціальної інформації, що ілюструються ван Дейком на матеріалі дискурсу новин у пресі, а також на моделях сприйняття етнічного дискурсу (інформації про міжетнічні конфлікти, формування сукупного образу етнічних меншин) пересічною людиною в умовах цілеспрямованого впливу мас-медіа на читачів. Модель ситуації Т. ван Дейка має нейрофізіологічне пояснення, яке ґрунтується на властивості мозку фіксувати послідовність подій, що повторюються, і зберігати їх у вигляді комбінації молекул. Це зумовлює утворення стійких структур – матриць, тобто програм дій у певних ситуаціях: людина починає діяти відповідно до програми.

Розглядаючи новини в мас-медіа як певний вид дискурсу, ван Дейк пропонує структуру побудови такого дискурсу, що охоплює кілька глибинних рівнів. Створення дискурсу визначається двома узагальнюючими пластами – структурами релевантності та риторичними операціями. Вони формують наступний рівень репрезентації дискурсу – стиль, що реалізує структури третього рівня, які поділяються на два види: локальні, або мікроструктури, та глобальні, або макроструктури. Локальні структури включають морфологічні, синтаксичні та лексичні засоби формування фраз і деякі надсинтаксичні засоби утворення зв’язних текстів. До глобальних структур належать семантичні макроструктури – топіки і теми, а також формальні суперструктури – схеми взаємодії текстів у дискурсі.

Яскравий приклад аналізу дискурсу подається у статті Б. Деллінжера. Ця праця є продовженням когнітивного напрямку дослідження дискурсу, розпочатого Т. ван Дейком. Когнітивний підхід Б. Деллінжера зорієнтований на вивчення репрезентації знань у дискурсі у формі фрейм-скриптів. Дослідник представляє фрейм як мережу, що складається з вузлів та зв’язків між ними. Кожен вузол наповнений завданням, що репрезентує характерні риси певної ситуації. За своєю структурою фрейм складається з макропропозиції (теми) і слотів, що заповнюються пропозиціями. Отже, когнітивний підхід передбачає дослідження дискурсу на основі аналізу репрезентації знань у дискурсі у вигляді моделей ситуацій (Т. ван Дейк) або фреймів (Б. Деллінжер).

Критичний дискурсивний аналіз. Дослідження суспільних та прикладних аспектів дискурсу набуло значної поширеності у зв’язку з вимогами сучасності. Політичний та ідеологічний дискурси мають безпосередній вплив на нації, народи, країни і відносини між ними. Вивчення питань впливу ідеології, влади, соціальних відносин і статусу відбувається у межах критичного дискурсивного аналізу. За допомогою такого підходу визначається, як відбувається формування дискурсу через відношення влади та ідеологій. Вважається, що ідеологія знаходиться на рівні прагматики, а комунікація відбувається завдяки однаковому розумінню учасниками дискурсу видів текстів і їх індексації. Будь-який текст є відображенням фрагменту реального світу, що прямо чи опосередковано пов’язаний з політикою. Влада, знання та істина стосуються конфігурації дискурсу. До того ж за допомогою певних дискурсивних практик можна вплинути на формування суспільної думки.

Представником критичного дискурсивного аналізу є Норман Ферклаг. У статті “Critical discourse analysis in transdisciplinary research” дослідник наголошує, що дискурс робить внесок у формування соціальних ідентичностей, соціальних відношень, системи знань і значень. От-

¹ Мається на увазі усне або письмове джерело повідомлення.

же, дискурс може виконувати три функції – функцію ідентичності, функцію відношення і функцію називання.

На думку Н. Ферклага, для будь-якого аналізу важливими є два виміри дискурсу: 1. Комунікативна подія – певний випадок використання мови (наприклад, стаття в газеті, виступ політичного діяча, фільм тощо); 2. Порядок дискурсу – розташування усіх типів дискурсів, які використовуються у певному соціальному інституті чи соціальній сфері.

Види дискурсів складаються з жанрів. Жанром Н. Ферклаг називає особливе використання мови, що складає частину певної соціальної практики (наприклад, жанр інтерв'ю, реклами тощо). У межах порядку дискурсу існують певні дискурсивні практики, через посередництво яких створюються, сприймаються й інтерпретуються тексти. У кожній дискурсивній практиці види дискурсів використовуються по-різному.

На думку Н. Ферклага, кожний мовленнєвий випадок є комунікативною подією, до складу якої входять три виміри: 1. Текст (у широкому значенні цього терміна); 2. Дискурсивна практика; 3. Соціальна практика. Схема Н. Ферклага є аналітичною структурою для емпіричного аналізу дослідження способів комунікації. Всі три виміри входять до дискурсивного аналізу комунікативної події, що базується на лінгвістичних особливостях тексту; процесів, що стосуються створення і сприйняття тексту, і соціальній практиці, до якої належить комунікативна подія. Аналіз тексту складають такі формальні особливості як лексичне наповнення, граматики, синтаксис і зв'язність речень, за допомогою яких дискурси реалізуються лінгвістично. Аналіз дискурсивної практики зосереджується на тому, як автори текстів використовують дискурси і жанри, що вже існують, для створення нового тексту. Дискурсивна практика є посередником між текстами і соціальною практикою.

Критичний дискурсивний аналіз Н. Ферклага поєднує три підходи: 1. Мовний лінгвістичний аналіз тексту; 2. Макросоціологічний аналіз соціальної практики; 3. Мікросоціологічну, інтерпретаційну традицію соціології. Дослідник вважає, що для критичного дискурсивного аналізу слід використовувати міждисциплінарний підхід, що поєднує і текстовий, і соціальний аналіз. Для Н. Ферклага є недостатнім застосування лише аналізу тексту, оскільки так неможливий зв'язок між текстами, соціальними та культурними процесами і структурами. Н. Ферклаг створив комплексну систему для аналізу відношень між вживанням мови і соціальними практиками. В основі підходу Н. Ферклага лежить визначення дискурсу як важливої форми соціальної практики, яка не лише репрезентує, але й змінює знання, ідентичності і соціальні взаємовідношення.

Наратологічний підхід. Представником наратологічного підходу до аналізу дискурсу є Ян Іфверсен, який розкриває його основні особливості у статті "Text, Discourse, Concept: Approaches to Textual Analysis". Дослідження нарративу як одного з центральних жанрів зумовлює його важливе місце серед дискурсивних студій. У широкому значенні поняття нарративу вживається щодо письмової, усної, художньої, музичної форм, у вузькому – щодо жанру розповіді. Я. Іфверсен вважає, що основу аналізу нарративу формує вивчення питань часу, структури, побудови, ролі діяльності автора, наратора і аудиторії, фактор адресата. У літературній теорії концепція дискурсу позначає шлях зникнення розмежування між літературними і нелітературними текстами. Я. Іфверсен нарративний аналіз використовує для дослідження художнього дискурсу. Вивчення художнього дискурсу вчений базує на засадах дослідження соціолінгвістичної та культурної ситуації, визначення комунікативної домінанти культурної і мовленнєвої діяльності та її худож-

нього втілення, метакомунікативної та метамовної діяльності, структурних і лексичних особливостях організації дискурсу. Отже, за Я. Іфверсоном, аналіз нарративу є базовим у структурі вивчення художнього дискурсу, за допомогою якого моделюється культурно-лінгвістичний універсум відповідної епохи на основі встановлення комунікативних і стилістичних параметрів.

Функціональний підхід. Т. Хуккін досліджує дискурс з погляду функціонального підходу. Вчений вважає, що під час аналізу дискурсу обов'язково слід враховувати такі елементи мови: контекст, до складу якого входять поле – соціальна дія (що саме відбувається), тенор – рольова структура (статус, ролі учасників), спосіб – символічна організація тексту, роль мовних засобів; семантику, що складається з трьох компонентів – ідеаційної семантики (змісту пропозиції), інтерперсональної семантики (висловлення ставлення до змісту пропозиції), текстуальної семантики (тематичної і рематичної структури), а також графічні, фонологічні, лексичні і граматичні аспекти.

Т. Хуккін зосереджується на важливості звернення особливої уваги у цьому підході на соціальні аспекти мови і її комунікативну функцію, що є ключовими моментами, необхідними для розуміння граматики. Дослідник наголошує на сприйнятті інформації як адресантом, так і адресатом, передбачуваності інформації, розумінні мети, здатності не відхилятися від теми. До важливих питань функціонального підходу вчений зараховує проблему вибору структури і жанрів дискурсу, інтеракційних факторів, референтних форм. Дослідження Т. Хуккіна є важливим внеском у розвиток функціонального підходу до аналізу дискурсу.

Таким чином, у сучасній лінгвістиці існує значна кількість визначень поняття дискурсу. Це закономірно, адже відомо, що чим складніший об'єкт пізнання, тим більше він може мати ймовірних визначень. Жодна з дефініцій не охоплює усіх аспектів значення терміна, його походження і функціонування та потребує подальших практичних спостережень і теоретичних узагальнень. На основі аналізу опрацьованого матеріалу дискурс можна охарактеризувати як певне повідомлення різножанрової тематики з ознаками когерентності і когезії, єдністю змістових, тематичних і лінгвістичних компонентів, що подане в усній або письмовій формі у вигляді одного чи кількох висловлювань і вживається як у мовному, так і у позамовному контекстах. У результаті опрацювання англійської літератури з теорії дискурсу вивчено і проаналізовано такі підходи до його аналізу. Кожний з підходів сприяє всебічному аналізу, опису й осмисленню багатозначного терміна "дискурс", який має міждисциплінарний статус і є об'єктом дослідження багатьох наукових дисциплін та їх окремих напрямків. Цей огляд сучасних англійських публікацій, що стосуються дискурсу і дискурсивного аналізу, показує надзвичайну широту використання цього терміна, а отже актуальну потребу уніфікації поняття дискурсу.

1. Beaugrande R. The story of Discourse Analysis // Introduction to Discourse Analysis / in Teun van Dijk (ed.). – London : Sage, 1996. – P. 35–62 // <http://www.beaugrande.bizland.com/StoryDiscAnal.htm/>
2. Cook G. Discourse. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – P. 1–19.
3. Crystal D. Text and discourse // The Cambridge Encyclopedia of Language. Second edition. – Cambridge : Cambridge university press, 1997. – P. 116–117.
4. Dellinger B. Discourse Analysis // <http://www.users.utu.fi/breddelli/da.html/>
5. Dijk T. A. van. Discourse, context and cognition // <http://www.discourse-in-society.org/teun.html/>
6. Dijk T. A. van. From Text Grammar to Critical Discourse Analysis. A Brief academic autobiography // <http://www.discourse-in-society.org/teun.html/>

7. Fairclough N. Critical discourse analysis in transdisciplinary research // <http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/norman.htm>.
8. Fraser B. What are discourse markers? // *Journal of pragmatics*. – 1999. – 31. – P. 931–952.
9. Grenoble L. A. Discourse Analysis / L. A. Grenoble // <http://www.indiana.edu/slavont/SLING2k/postpapers/grenoble.pdf>
10. Hobbs J. The Problems of Discourse // <http://www.isi.edu/hobbs/disinf-chap1/node2.html>.
11. Huckin T. N. Discourse Analysis / T. N. Huckin // http://www.exchanges.state.gov/education/engteaching/publs/BR/functiona1sec3_6.htm.
12. Ifversen J. Text, Discourse, Concept: Approaches to Textual Analysis / J. Ifversen // *Kontur*, 2003. – № 7. – P. 60–69 // <http://www.hum.au.dk/cek/kontur/docs/kontur-07/pdf/filer/ji-text/pdf>.
13. Meinhof U. Discourse // *The Blackwell Dictionary of Twentieth Century Social Thought* / in Outhwaite W., Bottomore T. (eds.). – Oxford: Blackwell, 1993. – P. 161–162 // <http://www.dict101over.soc.uk/meinhof-d/ac/dc.co/htm>.
14. Nunan D. Discourse analysis. Introducing / D. Nunan. – London: Penguin Books. – P.1-9.
15. Stembrouck S. What is meant by discourse analysis / S. Stembrouck // <http://www.bank.rug.ac.be/da/da/htm>.
16. Werth P. Text worlds: representing conceptual space in discourse / P. Werth. – London: Longman, 1999. – P. 1–4, 46–51.

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ: ВИДИ ЛОГІЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ МІЖ РЕЧЕННЯМИ

Огієнко Катерина

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень важливою складовою частиною теоретичного курсу граматики є комунікативний синтаксис, який розглядає речення не на основі традиційного формально-граматичного членування на підмет та присудок, а на основі актуального членування на тему та рему. Таке членування дозволяє зробити більш повний, всебічний та ґрунтовний аналіз синтаксичної структури.

Вивчення лінгвістичної спадщини показує, що в сучасній історіографії мовознавства немає комплексних студій, у яких би висвітлювався розвиток концепцій актуального членування речення (АЧР). Наявні дослідження дають лише побіжний лінгвістичноісторіографічний огляд і не охоплюють тему дослідження в повному обсязі, оскільки автори відповідних праць не ставили перед собою такого завдання.

Явище АЧР складне та багатогранне. Важко не погодитися з Т. М. Гапоною, що "...вивчення актуального членування речення й тексту не може бути вичерпним. Це явище буде викривати все нові свої аспекти, способи, засоби реалізації зв'язку з іншими лінгвістичними явищами" [1, с. 16].

Переважає більшість дослідників, вивчаючи явище актуального членування речення, продовжує концепцію В. Матезіуса, згідно з якою вихідний пункт висловлення та його ядро сполучаються в реченнях по-різному. В. Матезіус [2, с. 166] виокремив два порядки – об'єктивний та суб'єктивний. Об'єктивним є такий порядок, коли ми рухаємось від відомого до невідомого, що полегшує слухачеві розуміння почутого. При суб'єктивному порядку спочатку стоїть ядро висловлення, а за ним йде вихідний пункт. Мовець не звертає увагу на природний перехід від відомого до невідомого, бо він настільки захоплений ядром висловлення, що саме його ставить на перше місце. Тому така послідовність надає ядру висловлення особливої значущості.

Термінами "об'єктивний" та "суб'єктивний" порядок оперували також К. Пала, Ф. Данеш, О. Георгієва, О. Белічова-Кржижкова, І.І. Ковтунова, В.С. Шевякова та ін. В.С. Юрченко запропонував називати послідовності роз-

ташування членів актуального судження не об'єктивною та суб'єктивною, як В. Матезіус, а прогресивною та регресивною відповідно [5, с. 69].

Проте деякі лінгвісти вивчають речення з погляду їхнього зв'язку одне з одним, тобто з погляду логічного зв'язку між ними.

Мета нашої статті – висвітлити та проаналізувати погляди мовознавців на логічний зв'язок між реченнями.

Завдання нашої статті полягають у комплексному висвітленні поглядів лінгвістів XIX–XX ст. на логічний зв'язок між реченнями в тексті, порівнянні цих поглядів та в накресленні перспектив для подальших досліджень.

Актуальність теми визначається браком спеціального комплексного лінгвістичноісторіографічного вивчення зазначеного питання.

Першим дослідником, який приділив увагу видам логічного зв'язку між реченнями, був французький лінгвіст А. Вейль. Так, на думку вченого, якщо вихідний пункт речення пов'язаний з вихідним пунктом попереднього речення, то хід думки цих двох пунктів можна назвати *паралельним*. Якщо вихідна думка речення пов'язана з кінцевою частиною попереднього висловлення, то хід думки *поступовий* і свідчить про послідовність міркування, оскільки кінцеве висловлення першого речення виступає відправним вихідним пунктом другого речення [7, с. 34].

Учені в XX ст. виділяють три види логічного зв'язку, проте застосовують різні терміни.

Так, Й. Філіпець визначив у тексті три типи *тематичної прогресії* [6, с. 138], обравши об'єктом свого дослідження драму Богуслава Брезовського "Nebezpečný věk" (Небезпечний вік):

1. Проста лінійна немаркована прогресія, яку схематично позначено

$Th_1 \dot{\cup} Rh_1, Th_2 = Rh_1 \dot{\cup} Rh_2, Th_3 = Rh_2 \dot{\cup} Rh_3$, де Th – це тема, а Rh – рема.

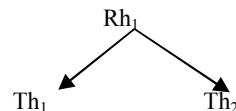
Наприклад, *Je to můj muž. Ted je tady a potřebuje mě. Jednou jsem s ním spojila svůj život...* [6, с. 138] "Це мій чоловік. Зараз він тут і потребує мене. Одного разу я зв'язала з ним своє життя".

2. Прогресія з темою, яка пронизує висловлення: в репліках принаймні двох осіб зустрічається одна й та сама тема:

Наприклад, *Ježíši, on tam je. Na mém gauči. Spí. To přece nejde* [6, с. 139] "Боже, він лежить там. На моєму дивані. Він спить. Це неможливо".

3. Прогресія з кількома темами, які пов'язані з однією розірваною ремою, що схематично можна позначити:

Наприклад, *Do toho nikomu nic není. Já už nejsem dítě, abych musila všechno říkat. Abych musila spát v dětský postýlce* [6, с. 139] "Це неприпустимо. Я вже не дитина, щоб мусити про себе казати. Щоб я мусила спати в дитячому ліжку".

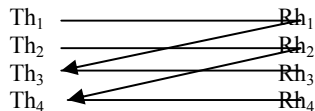
Крім того, Й. Філіпець знайшов й інші типи, які назвав модифікаціями трьох основних:

1. Тип тісно переплетених тем текстової та ситуаційної послідовності:

$Th_1 Rh_1 - Th_2 Rh_2$.

Для ілюстрації дослідник назвав ситуацію з прикладом до другого типу прогресії – Єва приходить додому. На її дивані спить чоловік.

2. Тип, у якому теми утворюють ряд, змінюючи одну одну:

– *A jak viš, že má dneska noční? ...*
 – *Myslela jsem – když za ní nechceš do bytu –*
 – *Abych za ní šel do špitálu, co? No, myslelas to dobře* [6, с. 140] “А звідки ти знаєш, що в неї сьогодні нічна зміна? – Я подумала, коли ти не захотів відвідати її у квартирі. – Що я її в лікарні шукати повинен, чи не так?”

3. Тип прогресії з темою, яка повторюється:

$Th_1 - Rh_1 \quad Th_1 - Rh_2 \quad Th_1 - Rh_3$

Наприклад, *Hába: Myslíl jsem – rozumně si pohovořit. Eva: Rozumně si pohovořit! Každý se mnou chse rozumně pohovořit. Máma včera* [6, с. 140] “Я подумала – розважливо все обговорити. – Розважливо все обговорити! Кожний хоче зі мною розважливо поговорити. Мама вчора”.

Або з ремою, яка повторюється:

$(Th) Rh_1 - (Th) Rh_1 - (Th) Rh_1 \dots$

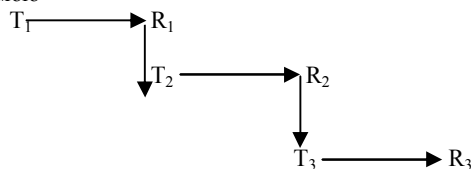
Eva: Spí. ... No, nemluvíla, protože spí. ... Hába: Aha, on spí [6, с. 140] “Він спить. ... Але я не спитала його, оскільки він спить. – Ага, він спить”.

4. Тип рематичних висловлень з еліптичною темою (як у попередньому прикладі).

Усі зазначені модифікації є характерними для драматичного тексту. Вони реалізуються на фоні комунікативно нормальної, немаркованої структури “тема – рема”.

О.І. Москальська зосередила увагу на контексті та його впливі на актуальне членування, указавши моделі *тема-рематичного ланцюга*.

Найбільш поширеною моделлю тема-рематичного ланцюга, яка утворює понадфразову єдність, є так звана *проста лінійна тематична прогресія*, яка полягає у послідовній тематизації реми попереднього речення за схемою

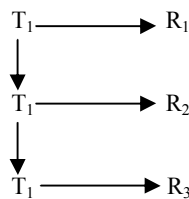
Наприклад, *Die Leistungsfähigkeiten unserer sozialistischen Landwirtschaft zeigt sich zum Beispiel in dem grundsätzlich steigenden staatlichen Aufkommen an tierischen Erzeugnissen.*

Dadurch würde es möglich, die Bevölkerung im wesentlichen aus eigenem Aufkommen mit Grundnahrungsmitteln zu versorgen. Das bedeutet, dass täglich 25000 Schweine, 4700 Rinder, 18000 Tonnen Milch, 220000 Stück Geflügel und 9 Millionen Eier bereitgestellt werden müssen. Die Erfolge in der tierischen Produktion waren nicht zuletzt deshalb möglich, weil es durch vielfältige Maßnahmen gelang, die Bodenfruchtbarkeit zu erhöhen und damit die Hektarerträge bei pflanzlichen Erzeugnissen zu steigern. Zu diesen Maßnahmen zählen die Be- und Entwässerung, die Bereitstellung von Düngemitteln und die Ausstattung der Landwirtschaft mit moderner Technik (Einführung in die sozialistische Produktion) [3, с. 15] “Можливості нашого соціалістичного сільського господарства показують, наприклад, постачання продуктів тваринництва, яке постійно зростає.

Тому стає можливим забезпечити населення продуктами харчування власне з одного постачання. Це означає, що щоденно мають бути 25000 свиней, 4700 корів, 18000 тонн молока, 220000 штук птахів та 9 мільйонів яєць. Успіхи в тваринницькому господарстві стали можливими не в останню чергу завдяки застосуванню різних

заходів, що також підвищило родючість ґрунту та врожай з гектара. До цих заходів належать полив та осушення, заготовляння добрив та оснащення сільського господарства сучасною технікою”.

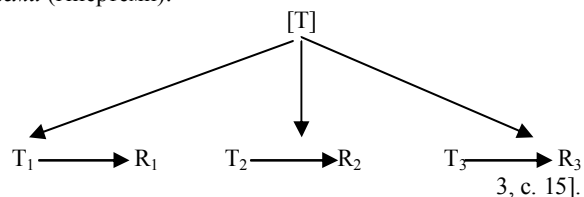
Цій моделі протистоїть модель *тема-рематичного ланцюга із наскрізною темою*, тобто

Наприклад, *Im Restaurant war es hell, elegant und gemütlich. Es lag gleich rechts an der Halle, den Konversationsräumen gegenüber, und wurde, wie Joachim erklärte, hauptsächlich von neu Angekommenen, außer der Zeit speisenden Gästen, und von solchen, die Besuch hatten, benutzt* (Th. Mann) [3, с. 15] “У ресторани було світло, гарно та затишно. Він знаходився справа від ринку, навпроти альтанок, і в ньому, як сказав Йохим, обідали ті, хто щойно приїхали, гості, які їли невчасно, або ж ті, хто приймали гостей”.

У сюжетних текстах, де діють кілька персонажів, ця модель часто ускладнюється і може дати дві переплетені лінії з двома наскрізними темами.

Тема-рематичний ланцюг також може бути утворений на базі похідних тем, які впливають із загальної теми (гіпертеми):

Silberne Wasser brausten, süße Waldvögel zwitscherten, die Herdenglöckchen läuteten, die mannigfaltig grünen Bäume wurden von der Sonne goldig angestrahlt (H. Heine) “Сріблясті води шуміли, дикі птахи солодко співали, дзвіночки отари дзвеніли, а незчисленні зелені дерева сонце освітіло золотим сяйвом”.

Сегменти тема-рематичних ланцюгів, побудованих на базі похідних тем, пов’язані за допомогою синтаксичного паралелізму, який полягає у повторенні однієї й тієї ж моделі речення й у симетричному розташуванні головних членів речення.

Описані моделі комунікативної прогресії зустрічаються не лише в чистому вигляді, а значно частіше в різних комбінаціях одна з одною [3, с. 16].

В. Є. Шевякова також торкнулася питання смислового контексту і виокремила три види логічного зв’язку між реченнями:

1. Ланцюговий контактний зв’язок, при якому нове кожного речення перетворюється у відоме наступного, а про нього, у свою чергу, знову повідомляється нове [4, с. 96], наприклад: *Екатерина Дмитриевна поселилась неподалеку от Даши, в деревянном домике, у двух старушек. Одна из них, Клавдия Ивановна, была в давние времена певичей* (А. Толстой) “Катерина Дмитрівна поселилась недалеко від Даші, в дерев’яному будинку, у двох старих. Одна з них, Клавдія Іванівна, була в давнину співачкою”.

2. Паралельний зв’язок, при якому дане попереднього речення залишається даним наступного, а нове попереднього не перетворюється на дане наступного, воно або залишається новим для наступного, проте у зміненому вигляді – розширеному або скороченому, або за-

мінється іншим новим [4, с. 104]. Наприклад: *Dr. Tubbs was an earnest man... He had graduated from Harvard... He was a member both of the American Academy of Art and Letters and of the Academy of Sciences... He was one of the Distinguished Men to whom the newspapers turned for authoritative interviews on all subjects* (S. Lewis) “Доктор Табс був чесною людиною... Він був випускником Гарварда... Він був членом і Американської Академії мистецтв і писемності, і Академії наук. Він був визначною особою, до якої газети зверталися за авторитетною думкою стосовно всіх речей”. У всіх реченнях уривка тема одна й та сама (Dr. Tubbs, he), рема – різна.

3. Лінійний зв'язок, при якому і дане, і нове суміжних речень різні. Цей вид логічного зв'язку між реченнями наочно підтверджує відносність поняття *відомість* даного, підкреслює існування так званого позаконтекстуального суб'єкта (ряд лінгвістів цей суб'єкт називають *ноюю* темою, а деякі взагалі не вважають темою, об'єднуючи її з ремою і вважаючи все моноремою) [4, с. 105]: *Он [Бессонов] ходил вдоль книжных шкафов и думал вслух. Старушка нянька, жившая при его холостяцкой квартире, принесла фарфоровый, дымящийся моккой кофейник* (А. Толстой) “Він [Бессонов] ходив уздовж книжкових шаф і думав уголос. Стара доглядальниця, яка жила в його холостяцькій квартирі, принесла порцеляновий кавник, який димився моккою”. Дане першого речення – підмет *он*, дане другого – підмет *Старушка нянька*, яке раніше не згадувалося. Нове обох речень також різне.

Отже, враховуючи розглянутий матеріал, ми можемо зробити висновок, що комплексне вивчення наукової спадщини граматики дозволяє заповнити прогалини в царині лінгвістично-історичного висвітлення явища актуального членування речення. У цьому ми вбачаємо перспективи подальших досліджень.

1. Гапонова Т. М. Актуальне членування складносурядних речень в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Тетяна Миколаївна Гапонова. – Донецьк, 2010. – 20 с.
2. Матезиус В. Избранные труды по языкознанию / Вилем Матезиус ; пер. с чеш. и англ. Г. В. Матвеевой ; заклочит. статья Д. В. Сичинавы. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 228 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
3. Москальская О. И. Текст как лингвистическое понятие / О. И. Москальская // Иностранные языки в школе. – 1978. – № 3. – С. 9–17.
4. Шевякова В. Е. Современный английский язык. Порядок слов, актуальное членение, интонация / Валентина Ефимовна Шевякова. – М. : Наука, 1980. – 384 с. – (Монография).
5. Юрченко В. С. О некоторых вопросах актуального членения фразы в современном русском языке / В. С. Юрченко // Вопросы славянского языкознания. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1968. – С. 67–80.
6. Filipec J. Zur Frage der funktionalen Satzperspektive im dramatischen Text / Josef Filipec // Papers on Functional Sentence Perspective / ed. by F. Daneš. – Prague : Academia, 1974. – P. 129–141.
7. Weil H. De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes. Question de Grammaire générale / Henry Weil. – Troisième édition. – Paris : Librairie A. Franck, 1879. – 101 p.

СТРУКТУРА СУЧАСНОГО ШКІЛЬНОГО КУРСУ МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Омельчук Сергій

Відповідно до проекту Державного стандарту базової і повної середньої освіти (освітня галузь “Мови і літератури”) сучасна парадигма навчання української

мови, зокрема і морфології, передбачає засвоєння системних знань про мову як засобу вираження думок і почуттів людини й формування мовної компетентності в учнів [1].

Морфологія в шкільному курсі української мови є найбільш значною її частиною, що вивчається протягом усього періоду навчання учнів: від 1 класу, де на уроках навчання грамоти відбувається ознайомлення зі словами – назвами предметів, ознак і явищ дійсності, до 11 класу, коли систематизуються знання і вміння старшокласників з культури мовлення на рівнях граматичної правильності (засвоєння морфологічних норм літературної мови), стилістичної виразності й комунікативної доцільності (мотивоване використання морфологічних засобів для певної мети спілкування).

Значний внесок у розроблення теоретичних засад методики морфології в кінці XIX – першій половині XX століття зробили М. Кульман, О. Пешковський, Г. Фірсов, С. Чавдаров. Різні аспекти вивчення частин мови в російській лінгводидактиці другої половини XX століття досліджували такі вчені, як В. Бабайцева, О. Барінова, С. Бархударов, В. Добромислов, Т. Донська, О. Дудников, Є. Істрина, Є. Кореневський, С. Крючков, В. Малаховський, В. Озерська, О. Текучов, Л. Тростенцова, Л. Федоренко, І. Фігуровський. Проблеми вивчення морфології на різних етапах навчання української мови присвячено праці вітчизняних учених-методистів О. Біляєва, М. Вашуленка, С. Дорошенка, С. Карамана, А. Медушєвського, В. Мельничайка, М. Пентлюк, К. Плиско.

Мета статті – схарактеризувати структуру сучасного шкільного курсу морфології української мови на основі чинного нормативно-методичного забезпечення.

Шкільний курс морфології української мови охоплює три компоненти: 1) знання про морфологічний склад мови; 2) мовні вміння й навички; 3) способи навчальної діяльності з морфологічними явищами. Ці компоненти представлено в навчальній програмі з української мови [7] як, по-перше, зміст навчального матеріалу; по-друге, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів; по-третє, вимоги до загальнонавчальних досягнень учнів.

Перший складник – знання про морфологічний склад української мови – забезпечує реалізацію мовної змістової лінії чинної програми, а саме: пізнавальної спрямованості курсу морфології, що співвідноситься з науковою граматику української мови, збагачення словникового запасу й граматичної будови мовлення учнів граматичними та граматико-стилістичними засобами мови, формування й удосконалення мовних і мовленнєво-комунікативних умінь і навичок. Цей компонент визначає предмет вивчення морфології в основній школі, а саме: 1) частини мови; 2) лексичне і граматичне значення слів; 3) морфологічні категорії слів; 4) лексико-граматичні розряди слів; 5) морфологічна форма слова (його словозміна).

Другий складник містить перелік основних мовних умінь і навичок, що мають бути сформовані в учнів у процесі опанування морфологічної теорії. Наприклад, уміння знаходити відповідну частину мови в реченні (тексті); визначати морфологічні ознаки й синтаксичну роль її; правильно змінювати відповідно до граматичних норм; утворювати різними способами; знаходити й виправляти граматичні помилки; використовувати виражальні можливості різних частин мови під час побудови власних висловлювань з урахуванням типу і стилю мовлення.

Третій компонент є операційним, адже передбачає реалізацію різних способів навчальної діяльності з морфологічними явищами, успішне оволодіння якими сприяє формуванню в школярів діяльнісної (стратегічної) компе-

тентності. Цьому процесові сприяють, на наше переконання, дослідницькі завдання, побудові на основі логічних розумових операцій.

Систематичний курс морфології української мови учні вивчають у 6–7 класах основної школи: 6 клас – засвоєння іменних частин мови (іменника, прикметника, числівника, займенника); 7 клас – дієслова й дієслівних особливих форм (дієприкметника і дієприслівника), службових частин мови (прийменника, сполучника, частки) і вигуку. Проте, оскільки шкільний курс української мови побудовано концентрично, з матеріалом цього розділу учні працюють неодноразово: у початкових класах (пропедевтичний етап вивчення морфології), у процесі засвоєння синтаксису у 8–9 класах і, нарешті, у старшій школі (11 клас), де учні поглиблюють і розширюють знання про стилістичні можливості морфології, знайомляться з морфологічними засобами стилістики тощо. Таку етапність і поступовість у вивченні морфології важливо враховувати, для того щоб цілеспрямовано забезпечити ефективний процес засвоєння морфологічної теорії й формування відповідних практичних умінь і навичок.

Поняття, введені до шкільного курсу “Морфологія”, розглядаються не лише з погляду науковості, загальнонавчованості, а й доступності (згідно з яким, по-перше, не введено, наприклад, поняття *слова категорії стану*, *модальні слова*, по-друге, спрощено наукову термінологію, наприклад, замість поняття *інфінітив* у шкільній граматиці розглядають *неозначену форму дієслова*).

Змістова модель засвоєння частин мови в основній школі охоплює п'ять основних блоків (див. рис. 1).

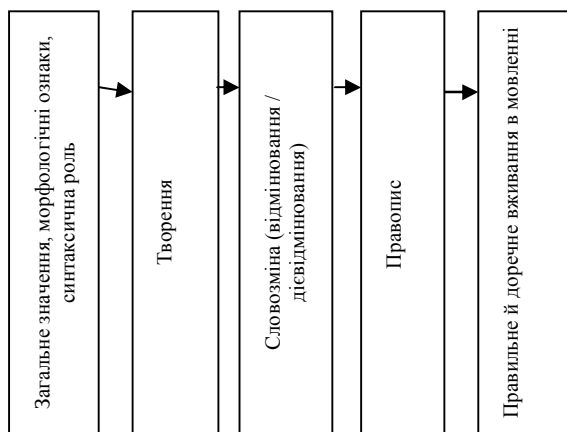

Рис. 1. Змістова модель засвоєння частин мови в основній школі

Ця модель є універсальною для всіх самостійних частин мови, проте відмінювання (дієвідмінювання) як окремих блоків навчального матеріалу не властивий службовим частинам мови і вигуку.

Початкове навчання морфології української мови передбачає пропедевтичну роботу з ознайомлення з шістьма частинами мови (іменником, прикметником, числівником, займенником, дієсловом, прислівником), практичного засвоєння службових слів (без їхньої диференціації на прийменник, сполучник і частку), формування в учнів знань про лексико-граматичні розряди іменника (назви істот і неістот, власні і загальні назви) та займенника (особові займенники), а також про граматичні категорії роду, числа, відмінка, часу, особи та дієвідміни.

Отже, до засвоєння систематичного курсу морфології в 6–7 класах учні підходять відповідним чином підготовлені. Так, наприклад, новими для шестикласників під час вивчення іменника в основній школі будуть такі граматичні поняття, як конкретні й абстрактні назви,

збірні іменники, іменники спільного роду, іменники, що мають форми тільки однини або тільки множини, значення відмінків, відміни й групи іменників. Усвідомлення цих понять відбувається на основі розширення й поглиблення вже відомих учням граматичних понять іменника з початкової школи (назви істот і неістот, власні і загальні назви, рід, число, відмінок).

У зв'язку з тим, що граматичні властивості слів і їхніх форм усебічно виявляються лише в контексті (у складі словосполучення і речення), процес навчання морфології відбувається в тісному взаємозв'язку з іншим розділом граматики – синтаксисом. Так, на думку вітчизняних учених-лінгводидактів (З. Бакум, О. Біляєв, В. Мельничайко, М. Пентилок, С. Караман та ін.), методично виправдано морфологічні поняття опрацьовувати на синтаксичній основі з метою, по-перше, диференціації окремих морфологічних одиниць (спільнокореневих слів, що належать до різних частин мови, різних граматичних форм, омоформ одного слова, одновзвучних слів та сполучень слів, перехідних явищ, зокрема перехід однієї частини мови в іншу); по-друге, встановлення граматичних ознак незмінюваних слів; по-третє, формування уявлення по певний розряд слів; по-четверте, пропедевтичного ознайомлення з синтаксичними конструкціями, обов'язковими компонентами яких є морфологічні одиниці у своїй типовій функції [2, 3]. Крім того, на текстовій основі відбувається безпосереднє вивчення таких граматичних понять, як дієприкметниковий і дієприслівниковий звороти, їхнє пунктуаційне оформлення.

Назва розділу навчальної програми з української мови “Морфологія. Орфографія” свідчить про те, що оволодіння орфографією, тобто формування належної орфографічної грамотності, – один з найважливіших результатів вивчення морфології в школі. Відповідно морфологія є основою для успішного опанування української орфографії. Так, засвоєння більшості морфологічних понять супроводжується опрацюванням орфограм, що стосуються граматичної будови мови. Наприклад, вивчення граматичного поняття *загальні і власні іменники* тісно пов'язане із засвоєнням орфограм “Велика літера і лапки у власних назвах”; *числівники прості, складні і складені* – з орфограмами “Написання складних числівників разом”, “Написання складених числівників окремо”, *заперечні і неозначені займенники* – з орфограмами “*Ні* в заперечних займенниках”, “Дефіс у неозначених займенниках” тощо.

Порівняльна характеристика змісту навчального матеріалу з морфології в навчальних програмах кінця ХХ – початку ХХІ століття дає підстави стверджувати, що значних змін у поданні лінгвістичних морфологічних понять за останні 15 років не виявлено (табл. 1), крім того, що до 2005 року дієсловом закінчувалося вивчення морфології в 6 класі, а 7 клас розпочинався вивченням його особливих форм. Проте, якщо, наприклад, програми 1998 [5] і 2001 років [4], крім відомостей з морфології української мови, включаючи норми правопису, містили рубрики “Культура мовлення” і “Міжпредметні зв'язки”, то в програмах 2005 [6] і 2012 років [7] зміст навчального матеріалу з морфології доповнено, крім міжпредметних зв'язків, ще й внутрішньопредметними зв'язками з лексикологією і фразеологією, граматиною (словотвором і синтаксисом), культурою мовлення і стилістикою, текстом (риторичний аспект). Це насамперед дає можливість інтенсифікувати процес навчання морфології, збагатити його новими аспектами, методами й прийомами.

Таблиця 1

Кількість годин, відведених на вивчення частин мови навчальними програмами з української мови для шкіл з навчанням українською мовою

Розділи програми	Кількість годин			
	1998 р.	2001 р.	2005 р.	2012 р.
Загальна характеристика частин мови	1	1	1	1
Іменник	22	17	18	20
Прикметник	16	13	15	17
Числівник	11	7	8	10
Займенник	12	9	8	9
Дієслово	26	20	20	17
Дієприкметник	16	13	12	10
Дієприслівник	9	7	6	6
Прислівник	20	15	14	13
Прийменник	9	6	4	3
Сполучник	8	6	4	3
Частка	9	7	5	4
Вигук	4	2	2	1
Загальна кількість годин	163	123	117	114

Зазначимо, що кількість годин на вивчення морфології в сучасній основній школі у порівнянні з програмами попередніх років поступово зменшується. Особливо помітним це явище є на службових частинах мови й вигукові. Так, програмою 1998 року [5] на вивчення прийменника передбачено 9 годин, програмою 2012 року [7] – 3 години, на вивчення сполучника – відповідно 8 і 3 години, частки – 9 і 4 години, вигуку – 4 і 1 година. При цьому зміст навчального матеріалу в програмі 2012 року не зменшено, а в окремих випадках ще й доповнено (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз змісту навчального матеріалу окремих розділів у програмах з української мови 1998 і 2012 років

Програма з української мови 1998 року	Програма з української мови 2012 року
<p>Прийменник як службова частина мови. Прийменник як засіб зв'язку в словосполученні. Непохідні й похідні прийменники. Написання похідних прийменників разом, окремо і через дефіс.</p> <p>Культура мовлення й стилістика. Особливості вживання прийменників з іменниками. Використання в мовленні прийменників-синонімів.</p>	<p>Прийменник як службова частина мови. Прийменник як засіб зв'язку слів у словосполученні й реченні. <u>Види прийменників за будовою*</u>. Непохідні й похідні прийменники.</p> <p>Правопис прийменників. Написання похідних прийменників разом, окремо і через дефіс.</p> <p>Внутрішньопредметні зв'язки. Лексикологія й фразеологія. Прийменники-синоніми й антоніми.</p> <p>Синтаксис. Прийменникові конструкції в ролі членів речення.</p> <p>Культура мовлення й стилістика. Особливості вживання деяких прийменників із іменниками. Прийменники-синоніми як засіб милозвучності мови (<i>в-у, з-зі-із-зо</i>).</p>
<p>Сполучник як службова частина мови. Сполучники сурядності й підрядності, види їх. Уживання сполучників у простому і складному реченнях. Написання сполучників разом і окремо.</p> <p>Культура мовлення й стилістика.</p>	<p>Сполучник як службова частина мови. <u>Види сполучників за будовою, походженням, способом використання в реченні.</u> Використання сполучників у простому й складному реченнях: сполучники сурядності й підрядності. <u>Сполучники й сполучні слова.</u> Правопис сполучників. Напи-</p>

<p>Використання сполучників для зв'язку речень у тексті.</p>	<p>вання сполучників разом та окремо. Розрізнення сполучників і однозвучних слів.</p> <p>Внутрішньопредметні зв'язки. Лексикологія й фразеологія. Сполучники-синоніми й антоніми, фразеологізми й крилаті вислови зі сполучниками.</p> <p>Синтаксис. Сполучник як засіб зв'язку однорідних членів речення, частин складносурядного й складнопідрядного речень.</p> <p>Культура мовлення й стилістика. Використання в мовленні сполучників-синонімів.</p>
<p>Частка як службова частина мови. Розряди часток за значенням. Написання часток <i>-бо, -но, -то, -таки</i>. Не з різними частинами мови (узагальнення). Культура мовлення. Використання часток як засобу підвищення виразності мовлення. Виразне читання речень із частками.</p>	<p>Частка як службова частина мови. Розряди часток за значенням.</p> <p>Правопис часток (із займенниками й прислівниками) (повторення). Написання часток <i>-бо, -но, -то, -от, -таки</i>. <i>Не, ні</i> з різними частинами мови (узагальнення).</p> <p>Внутрішньопредметні зв'язки. Лексикологія й фразеологія. Частки синоніми й антоніми. Фразеологізми й крилаті вислови з частками.</p> <p>Синтаксис. Частка в спонукальних і окличних реченнях.</p> <p>Культура мовлення. Виразне читання речень із частками.</p>
<p>Вигук як особлива частина мови. Дефіс у вигуках. Кома і знак оклику при вигуках. Культура мовлення. Правильне читання речень із вигуками.</p>	<p>Вигук як особлива частина мови. <u>Групи вигуків за значенням.</u> Правопис вигуків. Дефіс у вигуках. Кома і знак оклику при вигуках.</p> <p>Внутрішньопредметні зв'язки. Лексикологія й фразеологія. Найуживаніші фразеологізми (зокрема приказки й прислів'я) з вигуками.</p> <p>Синтаксис. Вигук у ролі головних і другорядних членів речення.</p> <p>Культура мовлення. Правильне читання речень із вигуками.</p>

* У програмі 2012 року підкреслено ту інформацію, що є новою.

Якісний аналіз змісту навчального матеріалу в програмах 1998 і 2012 років засвідчує, що сучасні семикласники при значному зменшенні годин на вивчення частин мови, зокрема службових (прийменника, сполучника, частки) і вигуку, повинні засвоїти набагато більший обсяг знань, ніж той, що був передбачений програмою 1998 року.

Отже, на підставі викладеного вище акцентуємо увагу на тому, що структура сучасного шкільного курсу морфології української мови орієнтує на засвоєння системи морфологічних понять як інструментарію формування мовної, мовленнєвої й комунікативної компетентностей учнів, забезпечення інтелектуальної, пізнавальної, творчої діяльності школярів у процесі реалізації різних способів навчальної діяльності з морфологічними явищами. Вивчення морфології української мови в сучасній загальноосвітній школі передбачає передусім готовність учнів застосовувати набуті знання з морфології і сформовані практичні вміння й навички для розв'язання проблем, що виникатимуть у реальному житті й подальшій професійній діяльності.

У подальших наукових розвідках з'ясуємо сутність процесу формування граматичних понять в учнів основної школи на матеріалі морфології української мови.

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Освітня галузь “Мови і літератури” [Текст]: Проект // Дивослово. – 2011. – № 8. – С. 20–27.
2. Методика вивчення української мови в школі [Текст]: посіб. для вчителів / [О.М. Біляєв, В.Я. Мельничайко, М.І. Пентилок, Г.Р. Передрій та ін.]. – К.: Рад. шк., 1987. – 248 с.
3. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах [Текст]: [підручник для студентів філологічних факультетів університетів] / [М.І. Пентилок, С.О. Караман, О.В. Караман та ін.]; за ред. М.І. Пентилок. – К.: Ленвіт, 2004. – 400 с.
4. Рідна мова. 5–11 класи: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів [Текст] / Уклад. В.Новосолова, Л. Скуратівський, Г. Шелехова. – К.: Шкільний світ, 2001. – 96 с.
5. Рідна мова. 5–11 класи: Програми для середньої загальноосвітньої школи [Текст] / Уклад. Л.В. Скуратівський, Г.Т. Шелехова, В.І. Новосолова. – К.: Перун, 1998. – 80 с.
6. Українська мова. 5–12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів [Текст] / [Г.Т. Шелехова, В.І. Тихоша, А.М. Корольчук, та ін.]; за ред. Л.В. Скуратівського. – К.: Перун, 2005. – 176 с.
7. Українська мова. 5–9 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita

“ФРАЗЕОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ” І “ФРАЗЕОЛОГІЧНА МОВНА КАРТИНА СВІТУ”. КОГНІТИВНА ПАРАДИГМА ОСМИСЛЕННЯ ІДІОМАТИКИ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА ГЕРМАНСЬКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Остапович Олег

Нашу розвідку ми присвячуємо огляду сучасного стану та перспектив дослідження проблеми національно культурної семантики фразеології германських та слов'янських мов. Проблеми, яка попри свою позірну банальність, не втрапить актуальності в осяжному майбутньому.

Уже не одне десятиліття поширеним до тривіальності є твердження про абсолютну унікальність ідіотнічного лексикону та пов'язану з цим культурну специфіку царини стійких словесних сполук – ідіом, колокацій, крилатих висловів, прислів'їв та приказок. Ця абсолютизована теза стала своєрідним “топосом”, загальним місцем, навіть у науково якісних роботах. Гучні фрази про “свята святих національної мови”, “неповторну маніфестацію духу і своєрідності нації” etc. подибуємо навіть у текстах, що претендують на сувору наукову поняттєву операціоналізацію [5, с. 251–252]. Проте переважно це науково-популярна есеїстика, а то й узагалі дилетантське кон'юнктурне “чтиво”. Але скепсис щодо спроб “притягнути за вуха” національно-культурну специфіку фразеології, там де реально констатується інтерпретація загальнолюдських мотивів, не повинен призводити до повної відмови від дослідження цієї проблематики. Тема ця була і залишається “вічною” незалежно від бажань науковців, а тому її **актуальність**, на наш погляд, зумовлена високою комунікативною, трансляційною, зрештою, евристичною значущістю. **Завданням** нашої роботи ми вбачаємо теоретико-термінологічне впровадження дифузної категорії національної специфіки фразеології та її культурної співвідносності, її дискретний опис у термінах лінгвістичної науки та надання ним операційно придатних несуперечливих дефініцій.

У попередніх публікаціях [19; 20; 34; 35] автор цих рядків уже полемізував з прихильниками максимально розширеного трактування національно-культурної специ-

фіки фразеології. Так цілком очевидно абсурдними є спроби передавати німецьке *erschossen sein wie Robert Bluhm* українським “*пропасти як швед під Полтавою*” (варіант “*ні за цапову душу*” є гіпотетично коректнішим). Так само нескладно припустити коректність українського фразеологічного аналога до виразу (*nicht)auf den Kopf gefallen sein* – “(не) в тім'я битий”. Щоправда, контекстуальні відомості показують, що український вираз є цілковито ідіоматичним і не допускає (не в останню чергу, завдяки знижено-просторічному стилістичному маркуванню) дослівного прочитання, а німецький у двох третинах контекстів (особливо у афірмативній версії) реалізується у дослівному значенні. Австрійський вираз *durch die Finger schauen* узагалі є “несправжнім другом” перекладача. Він може бути помилково дослівно витлумачений українською як “дивитися “крізь пальці” (частковим еквівалентом є стандартно-німецьке “*ein Auge zudrücken*”), проте насправді, як свідчать контексти, означає “змиритися із втратою”. Ще більш показовим є приклади, які ілюструють давно і міцно усталені перекладацькі та лексикографічні помилки, які “кочують” з роботи в роботу. “Легендарний” німецький фразеологізм “*alter Hase*” ледь не усі джерела звикли перекладати як “*стріляний горобець*”, хоча їх стилістичне маркування, який показують контексти, є принципово відмінним. Перший вислів є виключно позитивно конотованим і містить категоріальні семи “життєвий досвід”, “професійна вправність”, другий активує іронічне забарвлення із семами “кмітливність, метикуватість, хитрість, лукавство” і може цілком позначати пройдисвіта. Не менш заяложеною є фразеологічна пара “*j-m einen Korb geben*” та “*nidnesti garбуза*”. Численні контекстуальні свідчення підтверджують, що німецька фразема може без обмежень вживатися у генералізованому значенні будь-якої відмови, тоді як українська обмежена контекстом сватання. Тому німецькою мовою цілком прийнятним є речення на зразок: “*Die Opposition hat der Regierungskoalition im Bundestag wiederum einen Korb gegeben*”. (“Frankfurter Rundschau”, 2000). Зрештою, Д.О. Добровольський переконливо показав на обширному контекстуальному матеріалі, що німецькі фразеологізми *auf jeden Schritt und Tritt* та *auf allen Ecken und Enden* не є синонімом і не можуть бути семантизовані простою дескрипцією “повсюди”, оскільки перший активує динамічну, рухову, а другий – локальну, статичну семантичну складову. Так само в десятках робіт наводиться штампований приклад начебто аналогово-еквівалентних фразеологізмів “*Eulen nach Athen tragen*” та “*exать в Тулу со своим самоваром*”. Проте контекстуальні відомості дозволяють стверджувати, що перший вираз усе ж вживається до розумових, ментальних дій, а другий – до конкретної, предметної діяльності, тому сема “зайвості” не покриває усього екстенсіонаму значень і є інваріантом, недостатнім для лексикографічного опису [18; 31, с. 115–116]. Так само гіпотези про тотальне домінування у німецькій мові прислів'я *Morgenstunde hat Gold im Munde*, а в українській *Моя хата скраю* виглядатимуть відвертими спекуляціями (якщо вони не підкріплені результатами опитувань інформантів) [19].

Можна частково погодитись із відомими сучасними російськими дослідниками А. Барановим та Д. Добровольським, що неможливо відшукати культурну специфіку у ідіомах на кшталт “*дертися на стіну*”, “*качати права*”, “*оком не моргнувши*”, а відсутність стовідсоткових ідіоматичних еквівалентів при міжмовному порівнянні, навіть за їх позірної семантичної тотожності (пор. “*das kannst du vergessen*” – “*дохлий номер*”, “*etwas aufs Spiel setzen*” – “*ноставити щось на карту*”; *to throw dust in/into someone's eyes* – *пущати пиліюку в очі*”) поясню-

ються не культурною свосвідністю, а відмінностями в техніці номінації [5, с. 252–253].

Теоретичним підґрунтям цих ідей, поза сумнівом, було реабілітоване гумбольдтівство. Саме поняття “мовного світогляду” за Гумбольдтом і Вайсгербером, трансформоване у категорію “національної мовної картини світу” стало базовим для подальших теоретичних конструктів [8; 21; 22; 32; 33].

На наш погляд, саме існування явища ідіоматичності є вагомим аргументом на користь тези про когнітивно-психологічну первинність т. зв. донаукової, наївної, в широкому сенсі – мовної картини світу по відношенню до суворо наукової, концептуальної. Ба навіть більше – аргументом на захист т. зв. “м’якої” версії легендарної гіпотези Сепіра-Уорфа, яку, на наш погляд, незаслужено забутий вірменський філософ Г.А. Брутян сформулював у 60-ті рр. XX ст. “езоповою мовою” у вигляді “гіпотези мовної доповняльності”.

Згідно з нею, мовна картина світу суттєво коригує поняттєву, вносячи в неї специфічні поправки, які зовсім не обов’язково є науково істинними (!), таким чином, до певної міри “нав’язуючи” певний тип світобачення. Німецький мовознавець Г. Гіппер даний феномен сформулював у вигляді парадоксального, але дуже слушного спостереження: “Ми давно уже думаємо як Коперник, але продовжуємо говорити як Птолемей”. Мається на увазі універсально-архетипова, наявна у всіх відомих людських мовах персоніфікуюча метафора “*сходу/заходу сонця*” [22, с. 156–157].

Проте останнім часом, на наш погляд, дійшло до явних перегинів. Усе більшої популярності набуває формулювання “фразеологічна картина світу”. Воно почасти вживається як апріорно аксіоматична категорія, яку подибуємо навіть у серйозних роботах [9; 30] і яку водночас давно і серйозно критикують на Заході [33].

Очевидно, що коректнішим є суто операційне формулювання “фразеологічний фрагмент / фразеологічна складова національної мовної картини світу”. Адже як неможливо сформулювати осмисленого мовного повідомлення, яке б складалося лише з фразеологізмів (що є аргументом проти існування окремого фразеологічного мовного рівня та фразеологічної системи [4]), так само цілковито нереальним є конструювання хоч скільки-небудь цілісного світобачення виключно фразеологічними мовними засобами.

Очевидним перегином так само є спроба запровадити поняття фразеологічних концептів. Зрозуміло, що концепт як лінгвокультурна та ментальна одиниця лише вербалізується мовними засобами (серед них і фразеологічними). До складу мовного інвентаря концептів можуть входити тематико-ідеографічні масиви – мікроконцепти, лексико-семантичні поля і групи, тематичні та синонімічні ряди, парадигми. Їх складовими, у свою чергу, можуть бути як лексеми, так і фразеологічні одиниці, при чому останні аж ніяк не можуть бути кількісно домінуючими і покривати інформаційне поле без остачі. Для міфічних “фразеоконцептів” у цій структурі місця немає.

Так само нам незрозуміло, що може означати термін “фразеологічна модель світобачення” [11, с. 82]. Модель світобачення може бути концептуальною, поняттєво-логічною, вона може (і повинна) вербалізуватися мовними засобами, до яких, серед інших, належать і фразеологізми, але не більше того.

Цілковито слушним є спостереження провідного українського науковця О. Селіванової про те, що об’єктом концептуального аналізу є не значення, а знання, будь-які уявлення, наївні та наукові, досвідні і хибні, перевірені життєвою практикою і такі, що сприймаються на віру: “Концепт містить не лише лінгвістичну інформацію, але

й численні енциклопедичні, культурно-національні, часом багатовікові знання” [23, с. 122].

Це твердження, на наш погляд, корельне з уже згаданою оригінальною ідеєю Г. Брутяна про те, що мовна картина світу доповнює і коригує концептуальну і ці коректури є не завжди вірними (і не повинні бути такими. – О.О.) цілком у дусі “м’якої версії” гіпотези Сепіра-Уорфа.

Дискусійним є твердження Л. Степанової про те, що коли лексика називає усі предмети, об’єкти, події зі світу людини, то фразеологія ігнорує технічні та абстрактні поняття, натомість утворює довгі синонімічні ряди на позначення характеристик людини, що є проявом антропоцентризму у фразеології [26, с. 39]. По-перше, значний пласт репродукованих, клішованих – навіть неідіоматичних зворотів мають термінологічний характер. Їх денотативно-сигніфікативна співвіднесеність з певними реаліями (а за нашими відомостями, вона вища у національно-державних мовних варіантах, ніж у Binnendeutsch) робить їх культурно специфічними. По-друге, немає жодних лінгвістичних рестрикцій для переосмислення, метафоричної та ідіоматичної номінації технічних денотатів. Зрештою, абстрактні поняття, номіновані лексемами, доволі часто мають ізоморфні ідіоматичні кореляти, тому нам незрозуміле їх ігнорування автором.

Саме тому, як слушно наголосив попередня авторка, “фразеологізми репрезентують переважно повсякденно-емпіричний, історичний, культурний (а не концептуально-логічний, науковий) досвід мовного колективу, пов’язаний з його традиціями” [24, с. 12].

Ми цілковито солідарні з твердженням К. Мізіна про те, що надміру переоцінені значущість концепту “російська душа” (а ми зазначили б – її міфічна “загадковість”, “унікальність”, “неповторність” та “несхожість” на інші) “затмарила собою не менш етнокультурно значущу українську, німецьку чи англійську душі” [16, с. 92].

Ми проте водночас вважаємо надміру категоричною критику самих понять “національного менталітету” та “національного світобачення” як порожні і ніяк не окреслені та ще й із відверто притягнутим “за вуха” посиланням на автора терміну “Sprachliche Weltansicht” В. фон Гумбольдта [28, с. 289]. І хоча жорсткий лінгвістичний детермінізм (заради справедливості зауважимо, що його радше приписували Е. Сепіру та

Б.Л. Уорфу недоброзичливі інтерпретатори, особливо радянські) і справді “містифікує” реальний зв’язок між мовою і свідомістю, але закиди щодо “підміни пошуку реальних механізмів відображення” одного в іншому “вільними фантазіями” про особливості національних менталітетів” [ibidem, с. 294] не можна вважати цілковито обґрунтованими. Такі недоліки мають стосунок не до наукового об’єкту як такого, а радше до рівня володіння дослідником, особливо початківцем, методологічним та термінологічним інструментарієм. Навіть таку, здавалось би, дифузну категорію як національна ментальність можна описати у відносно суворих наукових координатах. Щодо її лексико-фразеологічної вербалізації у формі національної мовної картини світу, вони задаються її уже наведеними дискретними складовими. Висновки ж про фіксовані мовою особливості національного менталітету можна робити, звичайно, некатегоричні та амбівалентні, як у рамках порівняльного, так і інтроспективного підходів на основі значних масивів емпіричного текстового матеріалу, статистично значущого преференційного мовленнєвого аналізу та психолінгвістичного експериментування.

Можна цілком погодитися із утвердженою позицією класика Ю. Апресяна про відображення кожною природною мовою певного способу концептуалізації дійсності [3, с. 38–39]. Такий погляд на світ є значною мірою уні-

версальним та усе ж частково національно-специфічним, коли носії різних мов можуть сприймати світ під їх впливом дещо по-різному. На наш погляд, слідом за українським дослідником О. Левченко, однаково недоречними є як “гіперболізація національно-культурної специфіки мови” при штучному зменшенні інтерлінгвальних, семантично інваріантних мовних явищ, так і редукціонізм, мінімалістське його тлумачення, коли “мовна картина світу вбачається лише там, де вона має експліцитні прояви” [14, с. 310].

Вульгарно-примитивним є звичайно ж намагання приписати мовній картині світу функцію адекватного дзеркального (а значить – пасивного) відображення начебто об’єктивної реальності, тобто повного збігу мовної і логічно-наукової, поняттєвої картини світу. Цьому суперечить уся мовна фігуративність, тропейна метафорика, в широкому сенсі поетична функція мови за Р. Якобсоном. Мова співвідноситься із дійсністю в категоріях вираження, а не відображення і навіть значною мірою конструювання мовної реальності, виступає поведінковим регулятивом (див. напівлегендарний приклад Б.Л. Уорфа про повні й порожні баки з бензином). Мовна ж картина світу цілком очевидно повинна мати ключову інтерпретаційну, експланаторну складову, є “актом світорозуміння” і “залежить від призми, через яку відбувається світобачення” (див. такий же легендарний приклад Л. Вайсгербера про відсутні у живій природі, але сформовані у свідомості під впливом різних національних мовних позначень образи небесних сузір’їв).

Непересічне значення для даної проблематики має слушне спостереження провідного українського фразеолога С.Н. Денисенко про вживання ідіом, на відміну від номінативних одиниць із номенклатурною функцією, де менш яскраво еспліктується контраст між мовною і концептуальною картиною світу, як індикатор “вмикання наївної картини світу” за Д. Добровольським [9, с. 4].

Вимога голістичного, корпусного підходу до вивчення культурної специфіки у мові зумовлена тим очевидним фактом, що “образ світу не складається з образів окремих явищ і предметів, а із самого початку функціонує як деяке ціле” [14, с. 310]. Ця евристика корелює “в мініатюрі” із цілісним “архівуванням” ідіоматичного тезаурусу у ментальному лексиконі та репродукування і “розгортанням” його складових за конкретних комунікативних обставин. Таке розгортання в свою чергу зумовлене статусом ідіом як “мікротекстів”, “готових до зжитку зворотів”, “текстів у тексті” [27, с. 8]. Національно-культурна специфіка їх як змістової, так і виражальної сторони, по-перше, не є обов’язково наявною, по-друге, актуалізується не обов’язково у всіх контекстах, по-третє – далеко не завжди є синхронно релевантною для мовців і/або реципієнтів. Цю ідею “згущення думки” вперше у мовознавстві висловив ще наш геніальний земляк О.О. Потебня.

У наш час вона корелює з розвиненою О.Д. Огуєм концепцією Д.О. Добровольського про те, що значення фразеологізму існує в ментальному лексиконі комуніканта і у словнику як згорнута концептуальна структура з гетерогенними елементами, які по-різному розгортаються залежно від ситуації та індивідуального мовного досвіду [17, с. 235].

Цілковиту рацію має Д.О. Добровольський і тоді, коли вказує на те, що вживання іноземцями фразеологізмів трактується носіями мови як самоідентифікаційна спроба долучитися до іншої лінгвокультурної спільноти і набути у чужій культурі певної “інтимності”, тому може сприйматися негативно як посягання на виключну національно-культурну царину [5, с. 259]. Тому за результатами психолінгвістичних експериментів ті з ідіом, вживання яких іноземцями кваліфікується як недоречне, можна ціл-

ком обґрунтовано вважати культурно-специфічними навіть без прямої денотативної лінгвокраїнознавчої співвіднесеності.

Услід за М.Ф. Алефіренком можна розглядати “культурні константи” як “домінуючі культурні топіки” [2, с. 306], властиві певному історичному етапу культури. Проте ми не схильні гіперболізувати роль лише топікальних характеристик ідіоматики для вивчення її культурної специфіки.

Зрозуміло що пасажі на зразок “фразеологический концепт является единицей этноязыкового сознания, проецирующей его этнокультурную специфику на внутреннюю форму, коннотацию, социально значимую оценочность, образный фон и культурно-прагматический потенциал” [11, с. 86] є швидше даниною моді, так би мовити, “для красного слівця”. І хоча справді можна погодитись із тим, що формування фразеологічного значення може (але не обов’язково повинн. – *О.О.*) відбуватися на базі фіксованого свідомістю концепту, що відображає ситуативну (далеко не завжди. – *О.О.*) реальність та дискурсивну подію, але все ж фразеологічний концепт слід вважати, на наше переконання, радше фіктивним поняттям, умовним теоретичним конструктом, який слабо корелює із емпіричною реальністю.

Так само серйозні сумніви у нас викликає популярне останнім часом у російській славістиці апріорно-аксіоматичне вживання гучних формулювань на зразок “Антропоцентричность как когнитивная база фразеологической модели мира” чи “Русская фразеология как ментально-оценочная отражательная система и культурный код познания”, “Фразеологическая картина мира как вербально-когнитивная структура” [11, с. 82; 6, с. 142]. Провідний австрійський фразеолог В. Айсмани ще у 2002 році іронізував з приводу того, що у східноєвропейській лінгвістичній традиції такі ідеї сприймаються на подив усерйоз [33]. По-перше, незрозуміло, чи є за такого підходу фразеологія інших мов “ментально-оцінковою” системою та “когнітивним кодом”. По-друге, якщо автори констатують, що для російської мовної картини світу ключові концепти містяться у словах *душа, судьба, тоска, счастье, разлука, справедливость* (так начебто для інших лінгвокультурних спільнот ці концепти є мало-значущими! – *О.О.*), то уже цілковитою нісенітницею виглядає твердження, “що для них важко знайти лексичні аналоги в інших мовах” [10, цит. за 11, с. 82–83]. Можна лише частково погодитись, що російській мовній ментальності властиве уявлення про індивіда як людину – рівноправного члена спільноти, але не як особистість, яка мислиться як категорія інтелігентського прошарку, адже прийнято говорити про “права людини”, а не “права особистості” [25, с. 696]. Але ж, по-перше, вирази *human rights* та *Menschenrechte* так само характерні і для мов-виразників не колективістського східнослов’янського, а індивідуалістського західного світогляду. Подібні фрагментарні мовні приклади не свідчать узагалі ні про що і нічого не доводять. Якщо у якості фразеологічного матеріалу для унаочнення авторських схем приводяться не автентично народні російські фразеологізми, а біблійні цитати: *взявши меч – от меча и погибнут; иди и смотри; время разбрасывать камни, время собирать камни* (перша актуалізована в масовій народній свідомості кінофільмом “Олександр Невський”, друга – фільмом Е. Клімова з аналогічною назвою), то це ще можна пояснити великим впливом православ’я на російську народну свідомість (проте незрозуміло, чим вона відрізняється від релігійної складової ментальності інших народів). Якщо ж наводяться кальковані крилаті цитати з античної та більш пізньої класичної літературної спадщини: *зри в корень! (respice finem!); друзья познаются в беде (den wahren Freund erkennt man in der Not; a friend in need is a*

friend indeed), *лучше поздно чем никогда* (*posero quam nunquam*); *время – лучший лекарь; время – деньги* (*time is money*) [11, с. 83–86], навіть за умови, що перша крилата фраза у масовій свідомості (цілком справедливо. – *О.О.*) радше асоціюється з легендарним Козьмою Прутковим, аніж з латинською середньовічною схоластиком, то це усе одно цілковито руйнує міф про “унікальність”, “неповторність” чи “загадковість” мовної ментальності росіян чи то будь-якого іншого народу. І уже цілковито анекдотичним виглядає наведення в ролі прикладів тими ж авторами таких “споконвічно російських” народних фразеологізмів як “*Фигаро здесь, Фигаро там*” і “*увидеть Неаполь* (не Париж. – *О.О.* – sic!) *и умереть* [ibidem]. Інший автор, окрім цілком справедливої констатації того очевидного факту, що фразеологізми виконують функцію поведінкових регулятивів, транслюючи національні світоглядні стереотипи (щоправда, лише за умови, що вони присутні в актуальному мовленнєвому вжитку, синхронно діючій ментальності більшості мовців – *О.О.*), віддає данину моді – тому ж гіпертрофованому сприйняттю концепту “душа” [6, с. 142–143].

Без достатніх підстав фразеологічній складовій російської мовної картини світу приписується начебто специфічна риса – директивні установки на те, як не можна, погано, негарно чинити, на протиположний численним інструкціям, як слід діяти. Насправді ж ми схильні вважати як домінування пейоративної семантики, вербалізацію сильних негативних емоцій, так і негативну імперативність радше семантичною фразеоуніверсалією, властивою ідіоматичному та паремійному фонду абсолютної більшості мов. Зрештою, коли серед “споконвічно російських реалій – специфічних етнорусонімів” автор окрім турецько-татарського *аршина*, *балалайки* та фіно-угорських *версти* та “*вожжей*” наводить *сніг*, а на доказ споконвічної тваринної символіки у російській фразеології – ідіоми *брать быка за рога* (*den Stier an den Hörnern packen* – калька з латини); *волк в овечьей шкуре* (*der Wolf im Schafspelz* – цитата з Біблії); *вот где собака зарыта* (*da liegt der Hund begraben*) [ibidem, с. 143–145], недоречність таких категоричних висновків стає все більш очевидною.

Так само не виглядають незаперечними авторські висновки про те, що в російській мовній ментальності “нове однозначно гірше старого”, а лінощі та бездіяльність категорично засуджуються [ibidem]. З одного боку, консервативні установки, недовіра до змін як таких властиві патріархальному, традиціоналістському світогляду практично всіх народів на певному етапі історичного розвитку – перед переходом до урбано-сцієнтистського суспільства і нічого специфічно російського тут немає (пор. легендарне китайське прокляття – *щоб ти жив в епоху змін*!) Повага до старості як мудрості і життєвого досвіду – теж загальнолюдська архетипова риса. Зрештою, як в російській та українській культурі цілком мирно “співіснують” прямо протилежні вирази “*хочеш їсти калачі – не сиди на печі*”, “*без труда не вытянешь и рыбку из пруда*”, “*без труда нема плода*”, “*терпение и труд все перетрут*” і “*работа не вояк – у ліс не втече*”, “*від роботи коні дохнуть*”, “*дурних работа любить*”. Так само і західноєвропейська мовна ментальність фіксує прямо протилежні установки щодо праці – “*Morgenstunde hat Gold im Munde*”, “*Morgen, morgen, nur nicht heute, sagen alle faulen Leute*”. Крім того, неодноразово відзначалося традиційне у російському фольклорі співчутливе ставлення до нероб і недовіра до метушливої активності та підприємливості [5, с. 257].

У підсумку, важко зрозуміти, який стосунок до наукового тексту мають гучні декларації, як-то: “Фразеологізми образують в пространстві фразеологічної картини мира системно організовану когнитивну супер-

структуру, в якій закодировані вирабатанні в теченні веков і закріпленні в вербально-ментальних образах кванти обыденного знання о человеческих взаимоотношениях и стереотипы поведения человека... Результатом фразеологічної концептуалізації російської картини мира виступає система домінуючих, ключових фразеологічних культурних констант, характеризуються екзистенціальною значимістю, виконують функції експліцирування національних традицій, життєвого опыта і системи цінностей народу. Являясь особым когнитивно-аксиологическим знаком, русский фразеологизм осуществляет функцию национальной концептуальной доминанты, максимально однозначно и семантически адекватно актуализирующей тот или иной фрагмент фразеологической картины мира и, отражая в неповторимо образной, эмоционально-экспрессивной форме всю красоту и величие русской культуры, парадоксы мышления и поведения, трепетность русской души и силу русского духа” [6, с. 143; 145–146].

Попри таке гіпертрофоване трактування культурної специфіки у фразеології, у новітніх публікаціях подібне і цілком коректні та інформативні евристичні. До новітньої тематики таких лінгвокультурологічних студій належить гендерний аспект фразеологічної семантики, подібно до еволюції концепту, вербалізованого легендарним англійським виразом *blue stocking* (*der blaue Strumpf, синя панчоха*) чи німецьким *die Strohwitwe* (*солом'яна вдова*) [7, с. 69]. Оригінальними є базовані на широкому текстовому емпіричному масиві спостереження Ю. Капак про еволюцію фразеологічної складової німецької мовної картини світу від очевидного традиційного андроцентризму до більшій гендерної коректності. Так фраземи, які лексикографічні джерела дотепер однозначно кваліфікують як засоби номінації виключно фемінінних денотатів – *schlau wie eine Schlange; zärtliche Mimose* etc., широко вживаються у текстах із маскулініними референтами [12].

З часу публікації класичної роботи А. Вержбицької “Understanding Cultures through their Key-Words” [36] непересічний інтерес являє концептуальний аналіз таких базових для кожної культури понять як “*любов*”, “*дружба*”, “*Батьківщина*”, “*дім*”, “*вдячність*”, тощо. При цьому, якщо аналіз проводиться на достатньо обширному емпіричному матеріалі, обов'язково контекстуальному, (а не лише суто лексикографічному), як у самої дослідниці (на матеріалі англійської, німецької, польської, російської та японської мов), то він може виявити імпліцитні відмінності у мовній категоризації дійсності (аж до атомарності семантичних примітивів), ці відмінності полягатимуть у ледь помітних деталях, які проте є підсвідомо ідентифікуючими “родзинками” національної ментальності. Так давно відзначений факт вживання лексем *friend* і *Freund* зі значно ширшим екстенсіоналом значення, аніж “*друг*” – із семантикою як “*поверховий знайомий*”, “*приятель*”, так і “*коханець*”, “*співмешканець*”, екстрапольоване на фразеологію, дозволяє гіпотетично припустити дещо більшу міру скепсису і ділового прагматизму у ставленні до дружби в англо-саксонському та германському менталітеті (пор. *prosperity makes friends, adversity tries them out; sudden friendship, sure repentance; when two friends have a common purse, one sings and the other weeps; friendship increases in visiting friends, but in visiting them seldom; friends are thieves of time* etc. [29, с. 401]) Але робити такі висновки категоричними не дозволяють інші мовні факти, як-то наявність англо-слов'янських паралелей, що тематизують таке ж обережне ставлення до близьких, дружніх стосунків (*better an open enemy, than a false friend – лучше враг в лицо, чем друг в спину; to may God defend me from my friends, I can defend myself from my enemies* – *Боже, захисти мене*

від друзів, з ворогами я впрорюсь сам; *lend your money and lose your friends – хочеш нажити ворога – зроби людині добро; a friend in need is a friend indeed – друг пізнається в біді; пор. латинське *verum amicum in amore, more, ore, re cognoscitur**), так і відсутність прямих германських еквівалентів до вельми поширеної слов'янської паремійної моделі *дружба дружбою, а служба службою; дружба дружбой, а табачок врозь* (літературні переклади взагалі передають ці прислів'я вельми при- близним англійським еквівалентом *duty first and pleasure afterwards*) [ibidem, с. 401–402].

Проте емпірично доведеним є абсолютне частотне переважання у російському мовленнєвому вжитку прислів'я *не имей сто рублей, а имей сто друзей*, яке в свою чергу, не має прямих аналогів у германських мовах. Саме цей критерій ми можемо вважати відносно валідним для опису певних характерних рис мовного світогляду (подібно ж опитування та статистичні підрахунки підтвердили інтуїтивно прогнозоване домінування у німецькому мовленні прислів'я *Morgenstunde hat Gold im Munde*, а в українському – *моя хата скраю*, що ілюструє живучість певних культурних стереотипів).

Приклад, наведений одним з російських дослідників із посиланням на роман М. Стельмаха “Гуси-лебеді летять” начебто специфічно українського прислів'я “*сто друзів – це мало, один ворог – це багато*”, насправді є запозиченням з арабської мови, наявним у всіх східних народів, проте воно добре вписується і у слов'янську аксіологічну систему, таким чином сприймається як “своє” [ibidem, с. 402].

Висновки. Цілком слушним є зауваження В.А. Маслової про те, що “велика частина інформації про світ приходять до людини лінгвістичним каналом, тому людина живе більше у світі концептів, створених нею ж для інтелектуальних, духовних, соціальних потреб, аніж у світі предметів, речей” [15, с. 35]. Ці феномени можна обґрунтовано пояснити слідом за М. Алефіренком “прихованим бажанням кожного народу, увійшовши до загальноєвропейського простору, зберегти глибини зв'язки з архетипом материнської культури” і тим, що “...свідомість людини завжди етнічно обумовлена” [1, с. 147].

Цілком зрозумілим є прагнення сучасного мовознавства у дусі експланаторної настанови перейти від “як”-лінгвістики до “навіщо/чому”-лінгвістики [13, с. 91]. Проте суворо формалізований емпірично-науковий підхід до будь-якого наукового об'єкту вимагає краще обмежитись доказовою ідентифікацією “що?”, “як?” і “скільки?”, аніж гіпотетично фантазувати на тему “чому?”. У мовознавстві це особливо складно в царині фразеології.

Національно-культурна специфіка фразеології як жодна інша наукова проблема ілюструє базову антиномію будь-якої гуманітарної науки між Сциллою дифузного емпіричного матеріалу і Харібдою прагнення до суворо дискретної категоризації [5, с. 64–65; 22, с. 156]. Тому прагнення слідом за пушкінським героєм “поверить алгеброй гармонию” буде вічним у подальших пошуках філологів.

1. Алефіренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. – М., 2008.
2. Алефіренко Н. Ф. Проблемы функциональной лексикологии. – М., 2009.
3. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–53.
4. Баран Я.А. Фразеология у системі мови. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 176 с.
5. Баранов А.Н., Добровольський Д.О. Аспекти теорії фразеології. – М.: Знак (Studia philologica), 2008. – 656 с.
6. Буянова Л. Ю. Русская фразеология как ментально-оценоч-

- ная отражательная система и культурный код познания // 2 Межд. науч. конф. (Белгород, 7–9 сентября 2010 г.): в 2 т. Фразеология, познание и культура: сб. докл. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2010. – Т.1. Фразеология и познание. – 410 с. – С. 142–146.
7. Волошина К. С. Фразеологизм как отражение гендерного аспекта языка // 2 Межд. науч. конф. (Белгород, 7–9 сентября 2010 г.) в 2х Т.: Фразеология, познание и культура: сб. докл. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2010. – Т. 1. Фразеология и познание. – 410 с. – С. 67–70.
 8. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества // Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 34–298.
 9. Денисенко С. Н. Концепт мовної картини світу і сучасні дослідження фразеології // Наук. вісн. Житомир. держ. унів. ім. І. Франка. – Житомир, 2010. – С. 3–6.
 10. Зализняк А. А., Левонтина И. Б., Шмелев А. Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира. – М.: Языки слав. культуры, 2005. – 544 с.
 11. Золотых Л. Г. Антропоцентричность как когнитивная база фразеологической модели мира // 2 Межд. науч. конф. (Белгород, 7–9 сентября 2010 г.): в 2 т. Фразеология, познание и культура: сб. докл. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2010. – Т. 1. Фразеология и познание. – 410 с. – С. 82–86.
 12. Капак Ю. М. (у друці) Маскулінність та фемінність у компаративних фразеологічних одиницях в німецькомовному публіцистичному дискурсі // Мова і культура. – Вип. 15. – К., 2012.
 13. Кибрик А. Е. Современная лингвистика: откуда и куда? // Вестник Московского университета. – Сер. 9. – Филология. – М., 1995. – С. 84–92.
 14. Левченко О. П. Фразеологічна репрезентація світу // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 307–315.
 15. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М., 2001.
 16. Мізін К. І. Когнітивна фразеологія: проблема фразеологічного концепту та фразеологічного фрейму // Лінгвістика: зб. наук. пр. – № 2 (14). – Луганськ, 2008. – С. 90–96.
 17. Огуй А.Д. Фразеологизмы в языковой картине мира. Формализованно-квантитативный подход // 2 Межд. науч. конф. (Белгород, 7–9 сентября 2010 г.): в 2 т. Фразеология, познание и культура: сб. докл. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2010. – Т. 1. Фразеология и познание. – 410 с. – С. 234–238.
 18. Остапович О.Я. Фразеологізми – “несправжні друзі перекладача”. Імпліцитні та інтралінгвальні аспекти // Філологічні студії. – 1–2. – № 39–40. – Луцьк. – 2007. – С. 194–198.
 19. Остапович О.Я. До питання виділення національного корпусу швейцарських паремій // Актуальні проблеми германської філології. – Чернівці: Книги–XXI, 2008. – С. 207–211.
 20. Остапович О.Я. Корпусний аналіз текстових електронних масивів у вивченні фразеології іноземних мов. Методологічні принципи, практична аплікація, межі й застереження // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – № 5. – Філологічні науки. – 2008. – С. 391–399.
 21. Остапович О.Я. Народна етимологія у семантиці фразеологічних одиниць з когнітивного погляду // Сучасні проблеми германістики в Україні. Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Дрогобич: Сурма, 2008. – С. 167–170.
 22. Остапович О.Я. Ідіоматичність мови і мовлення як лінгвокогнітивна універсаль // Мова і культура. – Т. 2 (138). – Вип. 13. – К., 2010. – С. 146–157.
 23. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология: монография. – К.: Изд-во укр. фитосоциолог. центра, 2000. – 248 с.
 24. Селиванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). – К., Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
 25. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академический Проект, 2001. – 990 с.
 26. Степанова Л. И. Семантические архаизмы и фразеологическая картина мира // 2 Межд. науч. конф. (Белгород, 7–9 сентября 2010 г.): в 2 т. Фразеология, познание и культура: сб. докл. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2010. – Т.1. Фразеология и познание. – 410 с. – С. 39–43.
 27. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
 28. Харитончик З. А. К методологии когнитивистских исследований в лингвистике // Единицы и категории современной

- лингвистики: сб. ст. посвящ. юбил. В. Д. Калиушенко. – Донецк, 2007. – С. 284–296.
29. Чекулай И. В., Прохорова О. Н. Лингвокогнитивные особенности пословиц с компонентом друг / дружба в славянской и германской языковых культурах // 2 Межд. науч. конф. (Белгород, 7–9 сентября 2010 г.) : в 2 т. Фразеология, познание и культура: сб. докл. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2010. – Т.1. Фразеология и познание. – 410 с. – С. 400–404.
 30. Школяренко В. І. Становлення фразеологічної картини світу німецької мови (на матеріалі писемних пам'яток VIII–XII століть) : монографія. – Суми: СумДПУ, 2008. – 316 с.
 31. Dobrovolskij D. Kontrastive Phraseologie in Theorie und Wörterbuch // Baur A., Chlosta C., Piirainen E. (hrsg.) Wörter in Bildern – Bilder in Wörtern. – Baltmannsweiler: Schneider Verlag, 1999. – S. 107–122.
 32. Dobrovolskij D., Piirainen E. Sprachliches Weltbild im Spiegel der Phraseologie // Das Wort. Germanistisches Jahrbuch. – Bonn: DAAD, 1993. – S. 63–71
 33. Eismann W. Gibt es phraseologische Weltbilder? Nationales und Universales in der Phraseologie // Wer A sagt, muss auch B sagen: Beiträge zur Phraseologie und Sprichwortforschung aus dem Westfälischen Arbeitskreis / hrsg. von D. Hartmann, J. Wierler. – Baltmannsweiler: Schneider Verlag. – 2002. – S. 107–127.
 34. Ostapovych O. Kulturstereotypen bei der Rezeption von phraseologischen Wendungen. Translatorische Aspekte // Українська культура в європейському контексті : Матеріали міжнар. наук. конференції. – Грайфсвальд, 2000. – С. 23–26.
 35. Ostapovych O. Kontrastive krosskulturelle Analyse von mentalen Konzepten in kognitiver Phraseologie unverwandter Sprachen // Phraseology in Motion I Methoden und Kritik. Akten der Internationalen Tagung zur Phraseologie) Basel, 2004. – Phraseologie und Parömiologie. – Bd. 19. – Schneider Verlag Hohengehren. – Baltmannsweiler, 2006. – S. 145–154.
 36. Wierzbicka A. Understanding Cultures through their Key Words. – Oxford : Oxford University Press, 1996.

СЛОВЕСНІ СИМВОЛИ В ІДІОМАТИЦІ. ПРОЗА Е.М. РЕМАРКА В УКРАЇНСЬКОМУ ТА РОСІЙСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Остапович Олег, Коновалова Ірина

Давно відомим і достоту аксіоматичним є той факт, що світогляд народу відзеркалюється в мові в системі характерних для нього образів, еталонів, стереотипів, міфологем та символів. Символ – ключове поняття в лінгвістиці та інших академічних дисциплінах. Теоря символу, як зазначає О.О. Селіванова, залишається однією з головних теоретичних проблем семасіології, сучасний етап розвитку якої характеризується дифузністю інтерпретації її об'єкта – значення, смислу; загостренням уваги до зв'язку мовного змісту з ментальним лексиконом людини, дослідженням конкретної мовної особистості, залученням до інтерпретації значень методик інших наук, зокрема, логіки, семіотики, теорії комунікації, когнітології, філософії та соціології [7, с. 8–9]. Найвизначніші представники різних шкіл як у філософії, так і в лінгвістиці розглядали питання символу (Е. Кассіра, М. Мамардашвілі, Ч. Пірс, Ю. Лотман, У. Еко, Ф. Буслаяв, О. Потебня, Ф. де Соссюр, Е. Сепір, О. Лосєв, Р. Якобсон, Д. Добровольський та ін.). Приймаючи до уваги те, що символ є об'єктом різноманітних досліджень, природньою є відсутність одного універсального визначення поняття. Різні наукові галузі, що досліджують символи, розробили свої власні концепції символу, які можуть навіть суперечити одні одним. Е. Кассіра висунув символічну концепцію культури, виклавши її у тритомній праці “Філософія символічних форм” (1923 р.) [12]. Наука, мистецтво, релігія, етичні і суспільні інститути, мова – все це символічні форми люд-

ського буття. Цінність такого розуміння символу полягає в тому, що в будь-якій дії людині відкривається щось вище, надчуттєве, що підлягає етичному тлумаченню і оцінці. Негативний момент можна побачити в тому, що символічне стало неможливо пов'язати з конкретною стійкою формою буття (воно просто розчинилося в нескінченній різноманітності форм людського буття), унаслідок чого стало неможливим об'єктивно досліджувати його природу, визначити символ як феномен, підвести символічне під які-небудь зовнішні об'єктивні критерії. Таким чином, його розуміння символу достатньо широке. Весь людський досвід, на думку Кассіра і його послідовників, має символічну природу, а всі культурні надбання – вираження символічної сили людського духу. Кардинально протилежною є інтерпретація символів, представлена американським вченим Чарльзом Пірсом, який вважав символ довільним знаком. Ч. Пірс виокремив три типи знаків за зв'язком позначуючого з позначуваним. Він вважав, що знак або копіює об'єкт (іконічний знак), або вказує на нього (індексальний знак), або його символізує, перебуваючи з ним в умовному зв'язку (знак-символ). За Пірсом, усі лінгвістичні знаки є символами – йдеться про знаковий символізм як одну з категорій мови [2; 6]. Іншу інтерпретацію символу представляє Ф. де Соссюр. Він у свою чергу стверджує, що символ ніколи не є довільним, а його характерною ознакою є конотація. Та це конотативне значення символу є другорядним, але без нього слово не може сприйматись як символ. Це другорядне значення не є абсолютно довільним (як за Ч. Пірсом), а логічно пов'язаним з первинним значенням відповідного поняття [8; 13].

В основі мовознавчих студій лежить з'ясування мовної природи символів, вивчення процесів їх формування і дальших семантичних трансформацій, особливостей їх функціонування в тексті, а в ширшому плані – визначення закономірностей структурування смислів через пізнання розумової діяльності, створення мовної картини світу засобами символізації [5, с. 23]. Символ традиційно розглядається як категорія семантики, що має зовнішній вираз (звуковий, графічний, кінетичний) і пов'язаний з предметом, річчю (денотатом) та поняттям (сигніфікатом). Особливістю символу як семантичної одиниці є множинність значень, що виявляють себе в різних конітуаціях; поєднання і взаємодія цих значень завдяки дії аналогії і асоціативним зв'язкам; конденсація, компресія багатьох ідей, відношень як виразників символічних значень; поляризація значень, що передаються одним і тим самим референтом, на протилежних семантичних полюсах [11, с. 33]. Культурним символами можна вважати вислови, які викликають однакові або схожі асоціації у свідомості більшості представників певної лінгвокультурної спільноти. Д. Добровольський [14] виділяє такі основні риси культурного символу: символ піддається семантичній реінтерпретації; це знак, зміст якого позначає інший зміст; символ може розвивати різноманітні значення, тобто мають на увазі різні символічні функції; символ є семантично автономним, тобто його можна розглядати окремо від контексту; символ є семантично сталим – він може входити у новий семіотичний контекст і при цьому зберігати свою символічну функцію; символи можуть траплятися в групах – семантичних сферах; символи є частиною культури; їх значення можуть змінюватися у відповідності до змін у культурі. Основними джерелами виникнення культурних символів, як зазначає Д. Добровольський, є релігія, філософія, міфи, національний епос, казки, байки, повір'я, звичаї і традиції тощо [ibidem]. Слова-символи, на думку В.Н. Телі, є одним з головних джерел культурно-національної інтерпретації фразеологізмів [10].

Думка про особливу роль фразеології у відзеркаленні менталітету народу, трансляції його культурно-національної самосвідомості і його ідентифікації є традиційною для досліджень в області фразеології. На сьогодні загальноприйнятою є думка про те, що склад фразеологізму є найбільш благодатним мовним матеріалом для втілення концептів етнокультури, оскільки в образному вмісті його одиниць відбитий специфічний для того або іншого народу культурно-національний світогляд.

Більшість лінгвістів погоджуються з думкою, що найбільш яскраво поняття національно-культурної конотації у фразеології виявляється при зіставленні різних мов, оскільки загальний зміст тієї чи іншої ситуації в реальному житті отримує різне образне втілення у фразеологічній семантиці мов, що зіставляються. Це дає можливість порівняти уявлення про одне і те ж явище у різних народів, зафіксувати наявні розбіжності.

Розглянемо це на прикладі ФО із символічними лексичними компонентами, а саме анімалістичним, кольоровим та цифровим. ФО з анімалістичними компонентами безсумнівно містять в собі елементи національно-культурної специфіки. Зооніми стабільно використовуються не тільки для характеристики об'єктів і явищ навколишньої реальності, зокрема, і самої людини. При цьому процес номінації може проходити в двох напрямках: приписування тваринам якостей, притаманних людині, тобто антропоцентризм, і наділення людини характеристиками представників тваринного світу, тобто зооморфізм. Проте, якщо в основі окремих характеристик в різних мовах лежать уявлення про одну і ту ж тварину, із цього не випливає, що їхній змістовий бік також збігається. Зооморфізми різних мов, орієнтовані на одну і ту саму реально існуючу тварину, можуть представляти її еталоном різних властивостей. Різне семантичне навантаження зооморфізмів дає підстави говорити про відображення в них національної специфіки культури народу. Однією з причин розходження значень образних характеристик вчені називають наявність соціокультурного компонента, оскільки для таких виразів характерною є образна мотивованість, пов'язана зі світоглядом народу – носія мови. Так, В. Гак вважає, що існує два основних фактори розходження між значеннями образних порівнянь в різних мовах [4, с. 55]:

1. Об'єктивний фактор, напр. позитивні асоціації по відношенню до *кона* та *верблюда*, що існують у арабів, монголів, киргизів та інших кочових народів [9, с. 24], визначаються тим важливим значенням, яке мають ці тварини в житті зазначених народів.
2. Суб'єктивний фактор, напр. в російських та українських колективних уявленнях *жаба* пов'язана з огидними зовнішніми даними, англійська *toad* характеризує скоріше внутрішні якості (погана людина); *žabka* в чеській вживається як комплімент по відношенню до дівочої зовнішності, а в польській мові *žabka* відіграє роль пестливого звертання до дитини.

Це ж стосується і ФО із символічними лексичними компонентами на позначення кольору, оскільки колір є важливою інформаційно і емоційно значущою характеристикою життєвого простору людини і виступає як самостійне явище культури, як елемент стилю життя певного народу. Символіка кольору має давню історію. Люди з незапам'ятних часів надавали особливе значення читанню "мови фарб". Прийнято вважати, що білий колір символізує добро, справедливість, правдивість, невинність. Ще з античності білий колір мав значення прагнення до духовної простоти. У християнській традиції біле позначає спорідненість з божественним світлом. Невипадково у білому зображаються ангели, святі і праведники. Це символічні функції білого кольору можна

побачити і у фразеологізмах, напр. нім. "*eine weiße Weste haben*" (мати бездоганну репутацію). Проте білий колір може набувати і протилежного значення. За своєю природою він як би поглинає, нейтралізує всі інші кольори і співвідноситься з порожнечою, безтілесністю і зрештою – зі смертю. Так, в деяких країнах (Корея, Японія, Китай, деякі інші країни Азії та Африки) білий колір – це колір горя, печалі, жалоби, смерті. В Японії лише в останні роки, через вплив Європи, в жалобі почали носити чорний одяг. В давнину білий траур використовувався і в слов'ян.

У фразеологічних системах німецької і української мов значну групу становлять ФО з компонентами – числівниками. ФО із символічним лексичним компонентом на позначення чисел є особливими, адже вони самі по собі є досить абстрактними. З об'єктивної точки зору, числа є ані хорошими, ані поганими. Показати відмінне символічне значення цифр в різних культурах можна на прикладі слова "*сороконіжка*". Число 40 в назві цієї комахи зустрічається в Росії, Україні та інших східноєвропейських країнах. В Англії та Словаччині цю комаху пов'язують з числом 100, а в Німеччині, Швеції, Франції та Фінляндії – з числом 1000. Насправді ж, жодна назва не відповідає реальності, оскільки ця комаха може мати більше як 300 пар ніг. Вищезазначені приклади показують, що в основі назви комахи лежить символічна функція, де числа 40, 100, 1000 та 1000 однаково позначають "велику кількість". Таким чином, універсальною особливістю фразеологізмів з компонентами – числівниками є числова синонімія, що свідчить про набуття числівниками якісного і втрату ними числового значення у складі ФО [16, с. 368].

Особливим є число "1". Фразеологізми, що містять в своєму складі це число є унікальними, оскільки в таких ФО мовний і культурний символи збігаються. Наприклад, "*Nummer eins*" означає *найкращий*. Мовний символ (відображення символу в мові) в даному випадку не суперечить культурному. Таке явище, Д. Добровольський називає символами *par excellence*, тобто символами в чистому вигляді [14]. Таким чином, у нашому дослідженні, під "*символом par excellence*" ми надалі розумітимемо повний або частковий збіг у мовах та культурах юдеохристиянського ареалу (континентальної, острівної Європи, Америки та Австралії) конотативного навантаження назв тварин, кольорів та цифр як культурних символів, фіксованих фольклором, традиціями, стереотипними, ментальними, поведінковими установками – з одного боку, і як лексемних компонентів стійких сполучень слів (ідіом, прислів'їв, приказок, афоризмів, крилатих висловів) або їх осколкових утворень – з іншого.

Символом *par excellence* серед кольорів, на нашу думку, можна вважати чорний колір. Чорний виступає як символ зла, нещастя в різних культурних кодах; це колір смутку, трауру, смерті. Чорні тварини (наприклад, чорний кіт, чорний павук) є, за багатьма уявленнями, віщунами поганих новин. Ці символічні функції чорного підтримуються культурними знаннями про колір та водночас відображені в мові. Напр. нім. *etwas in den schwärzesten Farben sehen* (etwas sehr pessimistisch einschätzen), *alles durch die schwarze Brille sehen* (allzu pessimistisch sein), *die Schwarze Kunst* (die Magie), *schwarze Liste* (Aufstellung verdächtiger, mißliebiger Personen), *der Schwarze Tod* (die Pest); англ. *the black sheep (of the family)*, *a black day*, *black envy*.

Та далеко не завжди культурний символ збігається з мовним. Особливо рідко це явище зустрічається серед фразеологізмів з анімалістичним символічним компонентом, так як тварини зазвичай поєднують в собі різні, інколи навіть суперечливі символічні функції. Це призводить до розбіжностей між символічним значенням, яке

закладено вже в культурі даного народу, і відображенням цього символу конкретно в мові, в даному випадку – у фразеологізмах.

Фактичним матеріалом для даного дослідження послужили фразеологізми із символізованими лексемними компонентами (тваринним, кольоровим, цифровим), які зустрічаються в романі Е.М. Ремарка “Три товариші” та в його перекладах на українську та російську мови. Для нашого дослідження ми послуговувались словниками “Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik (bearb. Von G. Drosowki und W. Scholze-Stubenrecht)”, лексикон Лутца Рьоріха “Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten” [17; 18], а також використовували “Немецко-русский фразеологический словарь” (Бинович Л.Э.) та “Німецько-український фразеологічний словник у двох томах” (В. Гавриш, О. Пророченко) [15; 16].

В нашій роботі ми дослідили 62 ФО з із символізованими лексемними компонентами, з яких 55 – з компонентами – зоонімами, 3 – з компонентами на позначення кольору, 4 – з компонентами – числівниками. У аналізованому творі ми здебільшого маємо справу не зі звичайними ФО, а з індивідуально – авторськими утвореннями (звороти, які за всіма ознаками належать до фразеологічних одиниць, але не увійшли у словники та довідкову літературу) [1, с. 142]. Для їх відтворення були використані такі методи перекладу: калькування, субституція та дескриптивна перифраза.

Для зручності, поділимо ФО із символізованими лексемними компонентами на такі, що були перекладені на українську та російську мови однаковими методами, та такі, де методи перекладу на обидві мови не збігаються.

Розглянемо для початку фразеологізми із символізованими лексемними компонентами, в перекладі яких на російську та українську мови були використані однакові методи перекладу.

Абсолютна більшість фразеологічних одиниць з тваринним та цифровим компонентами перекладені за допомогою методу калькування. Наведемо та проаналізуємо кілька прикладів.

Нім. “Mach, was du willst – steh kopf, rede den dümmsten Quatsch, prahle wie ein Pfau, singe vor ihrem Fenster, nur eins tu nicht; sei nicht sachlich!” (укр. “Роби, що хочеш -ходи на голові, плети дурниці, пишайся, як павич, співай їй серенади, тільки одного не роби: не будь з нею діловим, не будь розсудливим!”); рос. “Делай что хочешь, – стой на голове, болтай самую дурацкую чепуху, хвастай, как павлин, распевай под ее окном, но избегай только одного- не будь деловит!”)

Ми вважаємо застосування в цьому випадку методу калькування абсолютно виправданим. Згідно з німецьким фразеологічним словником Duden фразеологізм “stolz wie ein Pfau” означає “дуже гордий”. У “Німецько- українському фразеологічному словнику” під ред. В.І. Гавриша та О.П. Пророченко знаходимо подібні ФО: “Eitel (gespreizt) wie ein Pfau” – пихатий як павич; “wie ein Pfau (ein) Rad schlagen” (= sich wie ein Pfau spreizen) – розпускати хвіст як павич, величатися, бундючитися. Наявність подібних ФО в різних мовах пояснюється тим, що павич є символом марнославства та пихи в європейській культурі. Дане символічне значення зародилось у зв’язку з поведінкою цього птаха, а саме – з розпусканням пишного хвоста [14, с. 327]. В цьому випадку мовний та культурний символи частково збігаються. Але павич має дуже багату символіку в інших країнах та інших культурах, є символом любові, величчя, довголіття, безсмертя тощо.

Нім. “Ich werde wie eine Schnecke schleichen und wie ein Omnibus hupen” (укр. “Я повзтиму, як слимак, а сиг-

налитиму, як автобус”); рос. “Я буду ползти, как улитка, и гудеть, как сельский автобус”).

Переклад є, на наш погляд, адекватним, адже слимак, як символ повільності, є зрозумілим і звичним як в німецькій, так і слов’янській культурі. В.І. Гавриш та О.П. Пророченко подають подібні приклади: “Kriechen wie eine Schnecke / Den Schneckengang gehen” – повзти як слимак, як черепаха. Це символічне значення равликів є абсолютно прозорим, адже відповідає дійсності. Та слимак має і інші символічні значення в різних культурах. Так, у Єгипті і Вавілоні равлики вважалися символом вічності і родючості. У середньовічній Європі равлики були втіленням гріха і лінощів, бо народжені з грязючі і харчуються нею, а ще пізніше – стали вираженням скромності. У ісламі це символ сумніву. А для буддистів равлик – втілене терпіння.

Нім. “Wenigstens das will ich von diesem Hundeleben haben!” (укр. “Принаймні хоч на це я маю право у своєму собачому житті!”); рос. “Хоть это хочу себе позволить при такой собачьей жизни!”)

Ми вважаємо, вибір для перекладу методу калькування в цьому випадку є доречним. Згідно з фразеологічним словником Duden, “Hundeleben” означає “погане життя”. Укладачі словника пояснюють це тим, що собаку зневажають як нижчу істоту. Д. Добровольський також наголошує на символічному значенні собаки, в якому вона постає як щось мізерне. Інтерпретація даної тварини базується виключно на культурних знаннях. Поняття собаки пов’язане з багатою символічною традицією в різних кодах культури. З одного боку собака сприймається як жалюгідна істота, що знаходиться на найнижчому рівні ієрархії. Таке сприйняття собаки бере свій початок із Старого Заповіту [14, с. 270–271]. В руській православній церкві собака вважається також низькою істотою, пов’язаною з темними силами. Схоже уявлення про собаку було в давнину і в Україні, де цій тварині приписували зокрема демонічні сили. Таким чином, з образом собаки пов’язано багато негативних конотацій, що знайшли своє відображення в цілій низці ФО, наприклад, ставитися гірше ніж до собаки; злий як собака; бреше, як собака тощо. З іншого боку – собака сприймається як друг людини, адже є дуже вірною.

Нім. “Der war doch immer sanft wie ein Lamm” (укр. “Він же завжди був лагідний, як ягня”); рос. “Ведь он всегда был кроток как агнец”).

За словником Duden “sanft wie ein Lamm” означає “дуже лагідний/покірний”. Метод калькування є виправданим, адже основними компонентами символічного значення ягняти є сумирність, невинність, лагідність, терпіння, покіра. Розвиткові цього символічного значення сприяв біблійний образ ягняти. Водночас, завдяки казкам, образ ягняти набув ще додаткових символічних значень: наївності та глупоти.

Нім. “Sie schrien sich zu, daß sie Hunger wie die Wölfe hätten” (укр. “Вони гукали одна одній, що зголодніли, як вовки”); рос. “Они кричали о том, что голодны, как волки”).

Єдиним правильним перекладом для даної ФО, на наш погляд, є калька. Вовк є дуже яскравим символом. Нарядом Duden пояснює фразеологізм “hungrig wie ein Wolf sein” – бути дуже голодним. Дана ФО, на думку Добровольського, пов’язана з тим фактом, що голодні вовки можуть спожити неймовірно велику кількість їжі. Та більшість негативних конотацій, пов’язаних з вовком, такі як жадібність, кровожерливість, ворожість, підступність, дослідник відносить все ж не до реального життя, а скорше до казок, що створили такий образ. Вовк є дуже суперечливим символом. В індоевропейській традиції вовк вважався священною істотою. В грецьких, і навіть германських міфах, вовк був пов’язаним з найбільшими

богами. Позитивне ставлення до вовка таким чином знайшло своє відображення і в німецькій мові, наприклад, імена Вольфганг, Беофульф [ibidem].

Нім. "Ich ging zum hundertsten Male vor die Tür" (укр. "Я всоте підходив до дверей"; рос. "В сотый раз я вышел на крыльцо").

В даному випадку метод кальки є виправданим, адже число "100" передає символічне значення "багато", що є спільним в різних культурах.

Нім. "Und plötzlich rutschte ich in das Donnern der Maschine hinein, Wagen und Körper wurden eins, eine einzige Spannung, ein hohes Vibrieren..." (укр. "Я прихилився за вітровим склом і раптом провалився в гуркіт машини, моє тіло злилися з нею в одне, в спільному напруженні, спільній вібрації..."; рос. "И будто провалился в грохот двигателя, машина и тело слились в одном напряжении, в одной высокой вибрации...")

Перекладачі використали метод калькування, щоб передати числом "1" символ єдності, що є зрозумілим як для німецького, так і українського чи російського читача.

Метод субституції використовувався російським та українськими перекладачами досить рідко. Цей метод було застосовано для прикладу при перекладі даної ФО:

Нім. "ich habte... dieses unanständige Schafsglück..." (укр. "я ненавидів... непристойне бараняче щастя..."; рос. "я ненавидел... это непристойное баранье счастье...").

Переклад саме заміною символу є на нашу думку виправданим в цьому випадку. Автор, як нам видається, хотів описати таким чином безтурботне щастя, що характерно певною мірою для обмежених людей, які живуть, не задумуючись. Як вівця, так і баран виступають символами глупоти і чудово передають намір письменника. Та заміна образу все ж доречна, оскільки вираз "бараняче щастя" є більш звичним для слов'ян.

За допомогою **дескриптивної перифрази** перекладено такі ФО:

Нім. "Wir lächelten auf einmal alle, weiß der Kuckuck warum" (укр. "І раптом ми всі усміхнулися невідому чому"; рос. "Мы все тоже вдруг заулыбались, неизвестно почему").

За словником Duden "weiß der Kuckuck" є вираженням незнання. Отже переклад є вірним. Зозуля є досит амбівалентним символом. Інколи зозулю порівнюють з чортом, що знайшло своє відображення в багатьох ФО, напр. weiß der Teufel! (=weiß der Kuckuck); der Teufel/Kuckuck soll jmdn./etwas holen! Одним із забобонів є те, що люди завдяки зозулі визначають, скільки їм ще залишиться жити. Негативне символічне значення зозулі пояснюється тим, що ці пташки підкидають яйця в чужі гнізда, чим заслужили далеко не найкращу репутацію. Але водночас зозуля має і позитивне символічне значення – є символом весни, а в деяких регіонах Швейцарії саме зозуля приносить пасхальні яйця. В українських переказах зозуля постає перевернутою на пташу вдовою, що вбила свого чоловіка. Через це вона і гнізда собі не в'є – бо ні з ким в цьому гнізді сім'ю заводити. Тому зозуля сприймається як символ суму і вдівства. Переклад калькою даної ФО українському чи російському читачеві буде незрозумілим.

Нім. "...ach, ich elender Schafskopf..." (укр. "...Який же я жалюгідний йолоп..."; рос. "...какой я жалкий болван...")

Переклад є адекватним, незважаючи на те, що вівця, як символ глупоти є зрозумілою нашому читачу. Калькування в даному випадку буде суперечити певним мовним традиціям. Крім того, символ "вівці" для підкреслення обмежених розумових здібностей, у нас вживається здебільшого до жінок, а не до чоловіків.

Нім. "Es war alles sehr rührend, aber mir wurde doch einen Augenblick hundeelend dabei" (укр. "Все це було зво-

рушливо, проте мені на хвилину стало так тяжко на душі, що хоч сядь та й плач"; рос. "Все это было очень трогательно, во мне стало на минуту страшно тяжело").

Переклад дескриптивною перифразою є адекватним. Але ми вважаємо, що доцільніше було б використати метод кальки. Тут ми знову стикаємося з собакою, як символом нищотності, мізерності. Порівняння з собакою було б зрозумілим як для українського, так і російського читача. А в цьому випадку описовий метод перекладу призвів до необгрунтованої втрати символу.

Нім. "Das nennt die Welt Schwein!" (укр. "Оце-то пошастило!"; рос. "Вот это называется повезло!")

Згідно зі словником Duden "Schwein haben" означає "щастити". Автори словника наголошують, що походження даної ФО невідоме. Є версії, що воно пов'язане з середньовічними поєдинками, коли той, хто програв, отримував свиню як втішний приз, тобто фактично її не заслуживши. Та яким би не було справжнє джерело походження даної ФО, важливим є те, що свиня є символом щастя в Німеччині. Тому переклад даного фразеологізму калькою на російську чи українську мови, де свиня є символом виключно негативних рис (неохайності, зажерливості, непорядності, глупоти) буде хибним.

Нім. "Sicherlich hielt er uns für Monteur im Sonntagssanzug auf einer Schwarzfahrt" (рос. "Несомненно, он считал нас автомеханиками, выехавшими в воскресных костюмах погулять на чужой машине"; укр. "Він, безперечно, вирішив, що ми автомеханіки, які передіягнулися в чисті костюми й виїхали погуляти на чужій машині").

В даному випадку при перекладі можливий виключно метод дескриптивної перифрази. В німецькій культурі чорний колір як символ чогось протизаконного, є звичним. Дана символічна функція чорного підтримується й іншими ФО, напр. "Schwarz über die Grenze kommen" – розм. "незаконно переходити кордон". Та буквальний переклад даної ФО був би незрозумілим для нашого читача.

Тепер розглянемо німецькі фразеологізми із символізованими лексемними компонентами, при перекладі яких українські і російські перекладачі обрали відмінні методи перекладу і спробуємо пояснити причини цього.

Проаналізувавши переклади на обидві мови, ми прийшли до висновку, що в українському варіанті при перекладі ФО із символізованими лексемними компонентами порівняно часто було використано методи субституції та дескриптивної перифрази, в той час як в російському перекладі ці ФО передавалися зазвичай саме калькуванням.

За допомогою **методу субституції** на українську мову перекладено ряд німецьких ФО:

Нім. "Bollwies kam nach einer halben Stunde so verstört zurück, als hätte er die Seeschlange gesehen" (укр. "За півгодини Больвіс повернувся такий збентежений, наче побачив смаленого вовка). На російську мову переклад було здійснено калькуванням: рос. "Больвис вернулся через полчаса и был так потрясен, словно увидел морского змея".

Обидва переклади є адекватними, та ми схилиємося більше до українського варіанту, оскільки він є колоритнішим і більш близьким для представників даного народу.

Нім. "Sonst konnte er balzen wie ein Birkhahn" (укр. "Взагалі Готфрід коло дівчат тупкотів як голуб").

Переклад субституцією в даному випадку є, на нашу думку, виправданим. Згідно з фразеологічним словником української мови "як тетеря" значить – "глухий". А в даному випадку автор намагався відобразити протилежне. Тому заміна образу "тетеря" на "голуба" є вірною.

Російські перекладачі знов доречнішим вважали метод калькування: рос. “Обычно он токовал, как те-терев”.

На наш погляд і в перекладі на російську мову доцільніше було б використати метод субституції – в російській мові відповідником могла би бути “сорока”, адже існує ФО “трецать как сорока”.

Нім. “...die alte Stoß hat die Nase wie'n Windhund” (укр. “...в старій Штосихи ніс, як у хорта”). В російському перекладі символ собаки скальковано: рос. “...у старухи Штосс нюх, как у легавой собаки”.

Обидва переклади є адекватними. Але ми надаємо перевагу методу калькування в даному випадку, оскільки підміна образу є недоцільною. Образ “собаки” як символ хорошого нюху буде легко зрозумілим і для українського читача.

Нім. “Er wurde dabei sanft wie ein Rehkitz” (укр. “Він ставав лагідним, як ягня”). Російський переклад і цього разу здійснений методом калькування: рос. “...он ставився кротким, как новорожденная лань”.

Ми вважаємо російський варіант перекладу вдалішим. Ягня і в німецькій, і в слов'янських культурах, є символом лагідності та невинності. Та в даному випадку ми маємо справу з індивідуальним авторським утворенням, і письменник чомусь доцільнішим вважає використання саме образу “лані”. Тому, підміняючи символи, українські перекладачі позбавили ФО індивідуального авторського стилю.

Нім. “den alten Böcken steckt das Frühjahr schon in den Knochen” (укр. “старі кнури відчули вже весну”; рос. “старые козлы разыгрались – весна им в голову ударила”).

Український переклад здійснений субституцією і є, на нашу думку, адекватним, адже заміна образу з мови оригіналу метафорою мовою перекладу є абсолютно правомірною. Під “старими кнурами” маються на увазі чоловіки, а точніше – підкреслюється їх чоловіча сила. Точним відповідником символічного значення німецького слова “Bock” в українській мові є “кнур”. Російський же переклад “старые козлы” є неадекватним – він не лише не передає істинного культурного символу, а й може призвести зокрема до хибного розуміння тексту. Адже слово “козел” асоціюється в нас не з сексуальною потугою чоловіка, а з такими рисами як впертість, дурість і тому служить образою. Можна навести ще один варіант перекладу слова “Bock” з німецької мови: нім. “Der Hurenbock soll leben!” (укр. “Хай живе, кнур чортів!”) В російському перекладі використано дескриптивну перифразу: рос. “Пусть живет, потаскун этакий!”

На нашу думку використання російськими перекладачами описового методу призводить до втрати образу, адже в російській мові є відповідник “кобель”.

Нім. “Quatsch keinen Käse oder bist du noch grün?” (укр. “Не патякай. Чи ти ще зовсім жовторотий?”) Російський переклад здійснений калькуванням: рос. “Не болтай попусту... зелен еще...”

Обидва переклади є вірними. Зелений колір, як значає Д. Добровольський, символізує недосвідченість, незрілість, наприклад, “noch grün hinter den Ohren sein”. Ця символічна функція пов'язана з виглядом пташенятка, яке щойно вилупилося, тому “зелений” як символ недосвідченості виступає і в слов'янських культурах. В той же час, зелений колір є амбівалентним, адже з одного боку символізує мир, а з іншого – злість, роздратування, напр. “grün sein” – бути розлюченим. Зелений колір має й іншу символіку – вживається для позначення бюрократії.

Багато німецьких ФО, як вже зазначалося, перекладено на українську мову також за допомогою дескриптивної перифрази. Наприклад:

Нім. “...man entdeckt, was man für ein armseliges Küken ist” (укр. “...починаєш розуміти свою нікчемність”). Російський переклад здійснено калкою: рос. “...замечаешь, какой ты жалкий цыпленок”.

Ми більше схиляємось до російського перекладу, адже не дарма автор використав саме образ курчати, підкреслюючи цим певні символічні риси, притаманні йому (невинність, безпомічність). Український переклад позбавлений цього образу.

Нім. “Der arme Wurm”, sagte ich, “der hat noch keine Ahnung, was ihm bevorsteht” (укр. “Бідолашна крихітка, – сказав я, – зовсім ще не уявляє, що на неї чекає!”) Російський перекладач знов скористався калькуванням: рос. “Бедный червячок, – сказал я. – Он еще и не подозревает, что ему предстоит”.

Ми знов-таки маємо справу з авторським утворенням, яке на нашу думку, краще передавати калкою, щоб не втрачати образність.

Нім. “Im Gegenteil, der Säugling, der scheinbar der Vernünftigste von allen war und genug von der Afferei hatte, fing plötzlich an zu brüllen” (укр. “Аж тут раптом немовля, яке, очевидячки, було найрозумніше з усіх і якому набридли їхні кривляння, зайшлося голосним плачем”). В цьому випадку російський перекладач вирішив, що доречніше буде скористатися методом калькування: рос. “Наконец младенцу, который, видимо, был самым разумным из этой компании, надоели все обезьяньи шутки, и он внезапно яростно заревел”.

Українські перекладачі вирішили, мабуть, що символічне значення мавпи в даному контексті буде незрозумілим і чужим для нашого читача і тому при перекладі надали перевагу описовому методу. Але ми не погоджуємося з цим, вважаючи, що образ мавпи завдяки байкам, народній творчості є близьким і українцям. Тому варто було його залишити в перекладі для підсилення образу.

Нім. “Zum Schluß war er allein mit einer Köchin, die einen Hintern wie ein Sechstalerpferd hatte” (укр. “Під кінець він лишився на кружалі тільки вдвох з якоюсь гладкою куховаркою”; рос. “Всех остальных уже снесло, а он оставался на крупу вдвоем с какой-то кухаркой. У нее был зад, как у ломовой лошади”).

В цьому випадку російський переклад здійснено калкою, що на нашу думку є правильнішим, адже в українському варіанті втрачається образність, що робить переклад на українську мову сухим.

Нім. “Wehrt sich seit einer Woche wie ein Stier” (укр. “Уже з тиждень відчайдушно бореться зі смертю”). В російському варіанті переклад здійснений калкою: рос. “Вот уже неделю борется со смертью, как бык”.

Образ бика як сильної і мужньої тварини міг бути запозичений з Іспанії і бути пов'язаним з коридою. Мабуть, українські перекладачі вирішили, що нам цей образ чужий. Та ми не погоджуємося з цим і вважаємо описовий переклад тут не найкращим рішенням.

Нім. “Ich konnte gar nichts an ihm entdecken, was einen Anhaltspunkt für Rosas Affenliebe gegeben hätte” (укр. “Я не побачив у нього нічого такого, що б виправдовувало нестямне кохання до нього Розі”). В російському перекладі знову використовується метод кальки: рос. “Я не мог обнаружить в нем ничего, что объясняло бы дикую обезьянью страсть Розы”.

Ми знов надаємо перевагу дослівному перекладу. Письменник вживає образ “мавпячого кохання”, підкреслюючи цим самим, що воно є певною мірою сліпим, безглузким, незаслуженим. В українському варіанті читач цього не відчуває.

З 62 аналізованих ФО на українську мову 38 перекладено за допомогою калькування, 9-методом субституції, 15-дескриптивною перифразою; на російську мову 50 ФО кальковано, 2-субститувано, 10-дескриптивно пе-

рифразовано. Проаналізувавши способи відтворення фразеологізмів із символізованими лексемними компонентами (тваринним, кольоровим, цифровим) у романі Е.М. Ремарка “Три товариші” українською та російською мовами, ми прийшли до висновку, що перекладачі здебільшого адекватно передали їх зміст, проте ми не завжди погоджувались щодо вибору способу їх відтворення.

Так, наприклад, українські перекладачі, на нашу думку, занадто часто вдавались до нефразеологічного перекладу ФО (тобто дескриптивної перифрази), до якого слід вдаватися лише переконавшись, що дану ФО неможливо перекласти фразеологічними способами. Багато німецьких фразеологізмів перекладені на українську мову також методом субституції там, де це було, на наш погляд, необов'язковим. Як наслідок – український переклад є часом занадто самотутнім, тобто далеким від оригіналу.

Що ж до перекладу роману на російську мову, то він є, на нашу думку, більш точним. Перекладачі надавали перевагу методу калькування, зберігаючи таким чином авторський почерк. Але низка ФО, на наш погляд, перекладені неадекватно, оскільки не всі фразеологізми із символізованими лексемними компонентами можна перекладати дослівно. Для різних культур і народів характерна своя символіка, тому бувальний переклад може призвести до невірної розуміння тексту. Російські перекладачі порівняно рідко використовували метод дескриптивної перифрази, але і тут були допущені певні помилки. Використовуючи описовий метод, перекладачі позбавили ФО образності, емоційної експресії, стилістичного забарвлення, авторського стилю, упустивши крім цього символічне значення ФО.

Висновки. Символ – ключове поняття в лінгвістиці і в інших академічних дисциплінах. Проблема символу належить одночасно до кола філософських, психологічних, культурологічних і лінгвістичних проблем. Культурним символами можна вважати вислови, які викликають однакові або схожі асоціації у свідомості більшості представників певної лінгвокультурної спільноти.

Мовним символом, відповідно, є відображення символу в мові, в лексемних компонентах стійких сполучень слів. Мовний і культурний символи можуть збігатися ми позначаємо таке явище терміном “*символи par excellence*”.

Немає єдності серед науковців і стосовно методів перекладу фразеологізмів, та, на нашу думку, на загал вони можуть бути зведені до трьох трансляторних гіперметодів (калькування, субституція та дескриптивна перифраза), які є найбільш вдалим для відтворення ФО із символізованими лексемними компонентами.

Калькування є дослівним перекладам. Метод субституції (аналоговий переклад) призводить до заміни образу з мови оригіналу образом мови перекладу. Дескриптивна перифраза (описовий переклад) зводиться до перекладу не самого фразеологізму, а його тлумачення. Тому цей метод є найменш бажаним і виправданим лише тоді, коли дану ФО не можна передати іншим чином.

Розглянувши український та російський переклади ФО із символізованими лексемними компонентами роману Е.М. Ремарка “Три товариші”, ми з'ясували, що абсолютна більшість ФО перекладена методом кальки (в перекладі на українську мову – 61%, на російську мову – 81%). Дослівний переклад часто був виправданим, оскільки символічне значення тварин, кольорів та чисел у складі фразеологізмів часто були спільними для німецької та слов'янської культур. Наше дослідження показало, що метод кальки у перекладі на українську мову був завжди адекватним, а в перекладі на російську мову – на 94%. Перекладачі, особливо українські, порівняно

часто зверталися також до методу дескриптивної перифрази там, де на нашу думку, доцільніше була субституція чи калька, адже описовий переклад ФО є найменш ефективним у плані передачі образної афористичності, своєрідної оригінальності, емоційної експресії, стилістичного забарвлення, і, як зазначають С. Влахов і С. Флорин, такий переклад важко назвати повноцінним [3]. В українському перекладі вибір методу дескриптивної перифрази був здебільшого (53%) неадекватним, тоді як в російському перекладі лише у 33% випадків. Метод субституції в перекладах на обидві мови зустрічається порівняно рідко (в українському перекладі – 15%, в російському перекладі – 3%) і його використання є здебільшого доцільним.

1. Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології. – Львів: Вища школа, вид-во при Львів. Ун-ті, 1980. – 156 с.
 2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1996.
 3. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. – М., 1980. – 416 с.
 4. Гак В. Г. Беседы о французском слове. – М.: Международные отношения, 1966. – 335 с.
 5. Кононенко В. І. Символи української мови. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
 6. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Academia, 2004. – 202 с.
 7. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К., 1999.
 8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
 9. Сукаленко Н. И. Аккумулятивная функция языкового знака и проблемы культурологии // Язык и культура: Доклады Второй международной конференции. – Киев, 1993. – С. 22–29.
 10. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры // Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 13–24.
 11. Тэрнер В. Символ и ритуал. – М., 1983.
 12. Cassirer E. Philosophie der symbolischen Formen. – Bd. 1. – Berlin, 1923.
 13. Dmitrij Dobrovolskij, Elisabeth Piirainen. Zur Theorie der Phraseologie: kognitive und kulturelle Aspekte. – Tübingen, 2009.
 14. Dmitrij Dobrovolskij, Elisabeth Piirainen: Figurative Language: Crosscultural and Cross-linguistic Perspective. Current Research in the Semantics / Pragmatics Interface, Volume 13. – Amsterdam [etc.]: Elsevier, 2005. – 452 S.
- Довідково-лексикографічна література**
15. Бинович Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь. – М.: Аквариум, 1995. – 768 с.
 16. Німецько-український фразеологічний словник у двох томах / Гавриць В., Пророченко О. – К., 1981. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 382 с.
 17. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik (bearb. Von G. Drosdowki und W. Scholze-Stubenrecht). – Berlin; Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1992. – 864 s.
 18. Lutz Röhrich. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. – 2. Aufl. – Herder, Freiburg/B. – 2010.
- Художня література**
20. Remarque, Erich Maria. Drei Kameraden. – СПб.: КАРО, 2009. – 352 с.
 21. Ремарк Е. М. Твори в 2-х томах. Три товариші / перекл. з нім. Миколи Дятленка та Аркадія Плото. – К.: Дніпро, 1986. – 573 с.
 22. Ремарк, Эрих Мария. Три товарища: роман / перевод с нем. И. Шрайбера и Л. Яковенко. – К.: Радянський письменник, 1960. – 429 с.

ЗАСВОЄННЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Паньків Ульяна

Питома вага запозиченої лексики у системі кожної мови безперервно зростає внаслідок формування глобального інформаційного простору, суспільних та економічних процесів, спрямованих на світову інтеграцію, постійно збагачуючи словниковий склад сучасних мов та впливаючи на їхній розвиток. Одну з найчисленніших груп гетерогенної лексики у європейських мовах становлять запозичення з латинської мови.

Аналіз входження латинської лексики в українську мову подано як у спеціальних дисертаційних дослідженнях (С. Гриценко, Ю. Цимбалюк), так і в працях, які стосуються характеристики запозичень у цілому (В. Акуленко, Л. Гумецька, О. Муромцева, Л. Полюга). У зарубіжній лінгвістиці серед численних праць виділяються дослідження А. Брюкнера, О. Булики, Л. Гальді, Г. Кайперта, Е. Кендельської, Д. Мошинської, Г. Рибіцької, Я. Сафаревича та інших, в яких вивчалися етимологічні групи, періодизація різних семантичних шарів лексики, шляхи та причини проникнення у мову-реципієнт, культурно-історичні та інші екстралінгвальні аспекти запозичення.

Метою нашого дослідження є аналіз процесів семантичної адаптації лексичних латинізмів українською літературною мовою на тлі інших європейських мов.

Найповніші лексикографічні джерела сучасної української літературної мови містять понад 3 тисячі латинізмів, що відбивають різні сфери життя українців. Практично всі тематичні групи лексики, що виділяються дослідниками при створенні тематичних класифікацій лексики окремої мови, представлені у писемних пам'ятках і, відповідно, словниках більшою чи меншою кількістю латинізмів. Особливо велика їх кількість зосереджена в українській суспільно-політичній лексиці.

Засвоєння запозиченого слова починається в момент його входження і триває протягом усього життя слова в новій мові. Аналіз латинізмів здійснюємо шляхом порівняння семантичних структур слів у відповідних мовах, використовуючи словникові дефініції, які наводяться в основних лексикографічних джерелах. Повнота і точність лексикографічної інтерпретації словникового складу і достовірність відбиття семантики частково обмежують можливості дослідників.

При вивченні історії формування і функціонального поширення лексики суспільного призначення слід враховувати становлення семантичної сутності лексем, їх зіставлення із соціальною реальністю. Українські лексикографічні джерела дають можливість простежити шлях розвитку значення латинських запозичень у мові-реципієнті. Лексема *акція* зафіксована в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. із значеннями: “1) справа, судовий процес; 2) позов”. Таке ж значення має *акція* у білоруській мові в пам'ятках 1602 р., куди проникла з польської мови [3, с. 46]. Г.Рибіцька подає такі значення слова *акція* у старопольській мові: “1) дія, поступ, хід; 2) судова справа; 3) битва, сутичка” [8]. Така семантична структура цього польського латинізму частково відповідає структурі його етимона в мові-джерелі: лат. *actio* подається у словнику із 14 значеннями, серед яких: “1) рух; 2) дія, діяльність; 6) судовий процес, справа, позов”. У сучасній українській мові ця лексема має значення “дія, діяльність, спрямована на досягнення якої-небудь мети” [6, с. 23].

Лексема *нація* із значенням “народ, народність” зафіксована в білоруських писемних пам'ятках 1589 р. і є

опосередкованим польською мовою запозиченням з латини: стп. *nasuja* < лат. *natio* [3, с. 32]. У російській мові лексема *нація* використовується з кінця XVII ст. спершу в дипломатичних колах, а пізніше – і в науковій літературі із значенням “народ” з погляду мовної та етнічної належності, а також належності до відповідної держави. Дослідники вважають, що значення цієї лексеми “нація-державна”, у якому вона вживається в сучасній європейській та світовій практиці, запозичене з французької *nation* [7, с. 101]. “Лексіконъ латинский” Є.Славинецького подає такі відповідники до лат. *natio* – “родъ, язык, страна”. В українській мові *нація* вживається в таких значеннях: “1) форма історичної спільності людей, що об'єднані між собою спільною мовою, походженням, територією, психологією, культурою, ментальністю, побутом тощо; 2) країна, держава”.

У сучасній українській мові слово *революція* має значення “докорінний переворот, глибокі якісні зміни в розвитку явищ природи, суспільства або пізнання”. На думку дослідників, це значення утвердилося у багатьох мовах під впливом французької мови (фр. *revolution*), хоча в останній слово зберігає також значення, успадковані від латинського етимона *revolutio*, а саме “рух по замкненій кривій, повний оберт мобільного тіла навколо власної осі” [7, с. 101].

Лексикографи вважають, що лексема *адміністратор* проникла в українську мову в 1576 р. з польської із значеннями: “1) правитель, намісник, керівник; 2) заступник, намісник”. О.Булика встановлює наявність цього слова в білоруській мові з 1567 р: *администраторъ* < стп. *administrator* < лат. *Administrator* [3, с. 22]. Лат. *administrator* – “1) розпорядник, керівник; 2) намісник” [4, с. 27]. В сучасній українській мові має значення “керівник установи, організації, підприємства”.

На характер протікання семантичного освоєння чужомовного слова діють одночасно кілька чинників. Перш за все це стосується особливості семантики самого запозичуваного слова: процес адаптації слів з конкретною семантикою, що позначає реалію, відсутню в мові-реципієнті, певним чином відрізняється від цього процесу в слові з абстрактним значенням. Не менш важливим чинником є вплив мови-джерела, а також мови-посередника, при чому цей вплив залишається дієвим до тих пір, поки мова-реципієнт перебуває у стані живих контактів з мовою, що дала колись нову словникову одиницю. При засвоєнні ж латинських лексичних одиниць такий вплив відсутній, тому вагомішими є наслідки дії історичних джерел запозичення.

Час семантичної адаптації запозичень певним чином залежав від екстралінгвальних умов, зокрема, від соціально-політичних, економічних, культурних обставин життя народу, що здійснював запозичення. Ці чинники є особливо вагомими у формуванні суспільно-політичної лексики, де за багатьма лексемами стоїть відповідна дефініція, пов'язана з ідеологічною концепцією. Латинські запозичення, пристосовуючись до системи мови-реципієнта, проходили складний і тривалий шлях адаптації. Для деяких латинізмів цей процес триває досі, адже значення суспільствознавчих лексем визначається місцем позначаних ними понять у відповідній концептуальній сфері.

Важливим явищем на цьому шляху є денотативно-конотативна переорієнтованість латинських лексичних одиниць. Маємо на увазі таку зміну у вживанні слів, коли лексеми, що раніше позначали зарубіжну або дорадянську дійсність, використовуються для номінації реалій українського життя початку XXI століття. Цей процес тісно пов'язаний зі зміною ідеологічних орієнтирів, оскільки перенесення західних реалій і понять на сучасний український ґрунт одночасно змінило оцінність багатьох із них. У новітні часи переорієнтована лексика

значно розширила свої функції й охопила такі сфери, як політика та ідеологія, наука, освіта, виховання, адміністративне управління, керівництво, економіка, вона забезпечує вимоги державно-політичного життя нації. У складі такої лексики нами виявлено значну кількість латинських за походженням лексем. Вони розподіляються за такими лексико-семантичними групами:

- суспільні явища, пов'язані з ними ознаки, дії, стани: *інаугурація, нація, плебісцит, репатріація, реформа, репатріант, реформа, реформатор*;
- державне, адміністративне та громадське управління (зокрема, назви осіб, що його здійснюють): *губернатор, депутат, кандидат, міністр, резидент*;
- документи, що обслуговують сферу суспільних відносин: *декларація, конституція, ліцензія, патент*;
- державна та приватна матеріальна підтримка та сприяння: *дотація, компенсація, меценат, патрон, патронат, субсидія*;
- політичні партії та рухи: *аграрій, ліберал, фракція*;
- освіта, наука, виховання: *бакалавр, магістр, колеґіум*;
- державний устрій, державні та громадські об'єднання: *унія, федерація, конфедерація*.

Суспільно-політична лексика найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики подій, явищ, ознак. Якісне оновлення цієї частини словникового складу мови зумовлене переосмисленням тих чи інших реалій, а відповідно й висуненням на перший план у семантичній структурі слів соціально важливих (маркованих) значень.

Отже, семантичне засвоєння лексичних латинізмів є одним із найпереконливіших доказів їх тривалого вживання в лексичній системі мови-реципієнта. Воно свідчить також про включення латинських за походженням лексем до активного словникового запасу мови і про їх здатність нарівні з питомими словами виконувати комунікативну функцію у складі відповідних тематичних груп.

1. Ажнюк Б. М. Слов'янські й неслов'янські запозичення в мові української діаспори / Б. М. Ажнюк // Мовознавство – 1998. – № 2–3. – С. 145–160.
2. Акуленко В.В. Головні історичні джерела лексичних інтернаціоналізмів в українській мові / В.В. Акуленко // О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики. – Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1962. – С. 128–144.
3. Булька А.М. Лексичні запозичення у беларускій мові XIV–XVIII стст. / А. М. Булька – Мінск: Навука і техніка, 1980. – 256 с.
4. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий – М.: Русский язык, 1986. – 840 с.
5. Дудок Р. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках / Р. Дудок – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 358 с.
6. Литвинов В. Латинсько-український словник / В. Литвинов – К.: Українські пропілеї, 1998. – 712 с.
7. Чередниченко О.І. Взаємодія мов, двомовність і мовленнєва культура / О.І. Чередниченко // Мови європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія. – К.: Довіра, 1995. – С. 99–110.
8. Rybicka H. Losy wyrazow obcych w jezyku polskim / H. Rybicka. – Warszawa: PAN, 1976. – 129 s.

ВЕРБАЛЬНЕ ВТІЛЕННЯ ОСНОВНИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ У КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ “ПРИМИРЕННЯ”

Передон Н. О.

Постановка наукової проблеми та її значення. Конфлікт як складне та багатогранне явище є об'єктом

вивчення багатьох галузей науки. Дослідження лінгвістичної, соціальної та психологічної природи комунікативного конфлікту є одним з пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики. Вербальний конфлікт вивчають Н.О. Каразія, Є.Г. Полікарпова, В.С. Третякова. Стратегіям і тактикам конфліктного дискурсу присвячені дослідження Н.А. Білоус, О.С. Волкової, І.І. Гулакової, О.В. Фадєєвої. Проте, незважаючи на численні дослідження у цій галузі, питання особливостей комунікативної ситуації “примирення” як завершальної фази конфлікту в англійському художньому дискурсі поки не отримало достатнього висвітлення. Саме тому **актуальність** даної розвідки зумовлена необхідністю дослідження проблематики досягнення примирення в рамках лінгвістичних парадигм. **Метою** цієї роботи є аналіз особливостей комунікативної ситуації “примирення” як одного із способів розв'язання конфлікту. **Досягнення** поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: описати комунікативну ситуацію “примирення”; виявити основні маркери переходу від конфліктної взаємодії до примирення; визначити чинники мотивації вибору стратегій і тактик ініціатором примирення; розглянути дані стратегії і тактики, а також вербальні засоби їх втілення в аналізованій комунікативній ситуації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як відомо, конфлікт як багатомірне явище у своєму розвитку проходить кілька стадій: латентну стадію, інцидент, ескалацію, кульмінацію та припинення [3, с. 33–37]. Остання з перерахованих стадій – це закінчення конфлікту з будь-яких причин. О.В. Черненко визначає завершальну фазу конфліктного дискурсу як “здійснення фінальних вербальних і невербальних конфліктних дій з позитивними чи негативними наслідками” [4, с. 7–8]. Негативними наслідками таких дій є руйнування інтерперсональних стосунків, позитивними – їх відновлення та вирішення проблеми, що призвела до зіткнення. У цьому випадку мова йде про розв'язання конфлікту як одну з форм його завершення. Примирення є, на нашу думку, саме розв'язанням конфлікту, оскільки це “встановлення мирних стосунків між ким-небудь, відновлення злагоди” [5, с. 1130], що сприяє гармонізації взаємин між комунікантами. Основними маркерами переходу від конфліктної взаємодії до примирення, на наш погляд, є:

1. Виникнення бажання або потреби у ініціатора примирення припинити конфлікт та відновити міжособистісні стосунки з об'єктом примирення.
2. Готовність конфліктантів сприймати та аналізувати аргументи один одного.
3. Відхід від інвективної, негативно-оціночної лексики (взаємні образи, звинувачення) і повернення до першопочаткової причини виникнення конфлікту.
4. Апеляція до раціонального.
5. Відновлення емоційної дистанції між комунікантами як результат дій, описаних у попередньому пункті.
6. Зміна загальної спрямованості спілкування з дискусусу на консенсус.
7. Зміна стратегій і тактик комунікації, а, відтак, і вербальних та невербальних засобів їх вираження.

Зупинимося на останньому пункті детальніше. Комунікативна стратегія – це “ймовірне уявлення про послідовність комунікативних дій, які можуть призвести до досягнення мети” [2, с. 116], а тактика – це, в свою чергу, “конкретне мовленнєве втілення стратегії” [4, с. 12]. Вибір стратегій і тактик залежить від багатьох чинників [3, с. 83–86]:

- 1) історії конфлікту: ступеня інтенсивності конфлікту, рівня його розвитку, темпоральних та локальних характеристик, можливих наслідків подальшого розгортання конфлікту;

2) співвідношення соціальних ролей партнерів по спілкуванню: роду занять, рівного чи різного соціального статусу, віку, освіти;

3) особистих якостей комунікантів: темпераменту, характеру, моральних цінностей, настрою, емоцій.

Як показує мовний матеріал, для досягнення примирення учасники конфлікту застосовують три стратегії: співробітництво, компроміс та пристосування.

Вибір стратегії *співробітництва* обумовлений намаганням знайти взаємовигідне вирішення проблеми, яка є однаково важливою для обох комунікантів. Конфліктанти мають рівний статус або свідомо ігнорують нерівність з метою пошуку вирішення проблеми. Дана стратегія дає можливість досягти повного, а не тимчасового, примирення.

Компроміс передбачає взаємні поступки, які інколи є невивідними, проте кожен із конфліктантів розуміє, що саме через ці поступки може примиритися з іншим учасником конфліктної взаємодії. Ця стратегія є менш ефективною, оскільки результатом її застосування часто є тимчасове примирення.

Передумовою вибору стратегії *пристосування* є два фактори: 1) визнання ініціатором примирення правоти об'єкта примирення, жаль через скоєне і бажання загладити свою провину (в цьому випадку учасники конфліктної взаємодії досягають повного примирення); 2) виснаження сил чи ресурсів конфліктанта, який стає ініціатором примирення (стратегія пристосування застосовується з метою отримання додаткового часу для накопичення сил та ресурсів і відновлення боротьби надалі; примирення в цьому випадку є тільки тимчасовим).

Використання ініціатором примирення кожної із стратегій передбачає застосування певних тактик. Як показує аналіз мовного матеріалу, для досягнення примирення ініціатор послуговується такими основними тактиками:

1) прохання про вибачення та визнання власної провини:

"I'm sorry. I'm sorry, dear. I know I've put a lot onto you lately." (Cookson, TO, p. 143);

2) вияв жалю про скоєне, каяття:

"I am really sorry about what happened yesterday." (Willard, NYM, p. 177);

3) обіцянка загладити провину певною дією або зміною поведінки:

"I promise to make this up to you – I'll take you and Sally out for drinks." (Moriarty, PMH, p. 39);

4) визнання правоти об'єкта примирення:

"The point is, you were right. We haven't spent a day together in a long time. And I've really missed that", Jane said. (Willard, NYM, p. 168);

5) нагадування про вже вчинену задля примирення дію:

"Am I forgiven?" he asked. "After all, I have just bought you dinner." (Manby, SP, p. 273);

6) вказівка на власний емоційний стан (пригнічення):

"I know, and I feel really bad." (Moriarty, PMH, p. 39);

7) виправдання:

"I know, I know – look, this never happens but there's some weird Chinese flu going around." (Moriarty, PMH, p. 39);

8) вербалізація позитивного ставлення до об'єкта примирення:

"I will always hold you in the highest affection and will never forget our friendship." (Cookson, TO, p. 143);

9) апеляція до попереднього позитивного досвіду спілкування:

"I was sort of thinking that..." – "That what?" Jane asked, still impatient. – "Well, that it's been years since we've

actually spent a whole day together. You know, just you and me." (Willard, NYM, p. 113);

10) лестощі:

"I'm a busy career girl, Mum. I haven't got time to work wonders in the kitchen like you do." (Manby, SP, p. 246).

Повний аналіз комунікативної ситуації "примирення" можливий, на нашу думку, лише в контексті конфліктного дискурсу, оскільки причини виникнення конфлікту, його перебіг та вербальні і невербальні дії його учасників впливають на вибір тактик і мовних засобів їх втілення у ситуації "примирення".

Важливо зазначити, що конкретна комунікативна ситуація "примирення" може містити приклади монотактичності (ситуація об'єктивується використанням однієї тактики), політактичності (кожній новій репліці відповідає нова мовленнєва тактика) та варіанти змішаного типу (одна репліка реалізує декілька тактик) [1, с. 5].

Розглянемо приклад монотактичності.

(1) *"Girls, is there anything about yesterday that you'd like to tell me?" Dr. Rian asked sternly. [...]*

I guess we should apologise to this guy, Jane thought. We put him through a lot yesterday. "Look, sir," she began, "I'm really sorry about what happened yesterday, and ..."

"It's okay," the man said, holding up a hand to stop her. (Willard, NYM, p. 176–177).

У наведеній вище комунікативній ситуації ініціатор примирення вдається до однієї тактики з відповідною реплікою-реалізацією.

У цьому випадку стимулом до примирення є усвідомлення власної провини та намагання загладити її за допомогою вибачення. Маркером переходу комунікації від конфліктної взаємодії до примирення є авторський текст, поданий у формі внутрішнього мовлення (*I guess we should apologise to this guy, Jane thought. We put him through a lot yesterday.*)

Ініціатор примирення застосовує такі вербальні засоби: звертання *Sir*, яке підкреслює шанобливе ставлення до об'єкта примирення і усвідомлення ініціатором різного соціального статусу комунікантів; використання прислівника *really*, що виконує емпатичну функцію і підкреслює щирість вибачення.

Розглянемо приклад, де примирення вдається досягти за допомогою репліки, що реалізує одразу дві тактики – переконування та обіцянку загладити провину певною дією або зміною поведінки в майбутньому.

(2) *"You won't! She (Beatrice) had half risen from her chair. You won't go and visit them."*

"Why not? [...] She is my sister-in-law, and I liked Leonard very much. Out of courtesy we should visit them; we could go together." [...]

"You know how I feel about Helen, so don't you dare suggest that I... that we visit them."

He (John) was on his feet now, his anger showing, as he cried at her, "Don't you dare tell me what I can or cannot do. I intend to visit them, so get that into your head, and anyone else I wish to see, when and where I like. I've had enough of your niggling. I think that the less we see each other for the time being, the better. So from now on I'll make it my business to sleep in the guest room..."

Before he could finish she was round the table, crying at him, "Oh no! No, you won't! You won't show me up in front of the staff!" But then her commanding voice changed to a plea as she said, "Please, John, don't do that. Don't do that to me. I promise you, I... I won't be..." She drooped her head. [...]

He put out his hand and touched her shoulder, saying, "All right, all right. Don't get upset. We'll see. Just leave it." (Cookson, TO, p. 184–185).

Ініціатором примирення в даному випадку є дружина, чоловік – його об'єктом. У кульмінації конфлікту

Джон застосовує тактики погрози та психологічного насилля. Результатом таких дій є усвідомлення Беатріс своєї ролі “жертви” і, відповідно, зміна нею стратегії і тактик. Конфлікт переходить у фазу розв’язання – примирення. На це вказують авторські ремарки (*her commanding voice changed to a plea; she drooped her head*).

Ініціатор примирення застосовує такі вербальні засоби: повтори, які вказують на напружений емоційний стан мовця (*Don't do that. Don't do that to me; I... I won't be*); апозіопезис, викликаний неможливістю ініціатора примирення приборкати свої почуття (*I... I won't be...*); звертання, вживання якого в цьому випадку сприяє посиленню експресивності дієслова *do* у заперечній формі наказового способу (*John, don't do that*). На прагматичному рівні використовуються такі засоби: реквестив (*please*), промісив (*I promise you*), директив (*Don't do that*), вплив якого на адресата підсилюється за допомогою уточнення (*Don't do that to me*).

Прикладом політактичності є наступна комунікативна ситуація:

(3) “Listen, Ava, I'm really sorry about this but two of our guys have run in sick and I don't have anyone for you until four o'clock.”

“Jesus, Toby, the party starts at two. How the hell am I supposed to keep twenty-five kids entertained for two hours? That's your job. That's what I pay you for.”

“I know, I know – look, this never happens but there's some weird Chinese flu going around. I gave them grief on the phone, but they are really sick.”

“Well, you have to find me someone else.”

“All of my guys are at the festival of Culture in town today. I'm so sorry – I know I've left you stuck.” [...]

“Christ, Toby, you've completely landed me in it.”

“I know, and I feel really bad. Look, you have all the stuff for the games that I dropped in yesterday so all you need are the instructions, which I'll e-mail to your phone now. It's all very straightforward. I promise to make this up to you – I'll take you and Sally out for drinks.”

“It'll have to be Dom Pérignon.” (Moriarty, PMH, p. 38–39).

Мовець (Тобі), що ініціює примирення, застосовує одразу кілька тактик: вибачення (*I'm really sorry about this...; I'm so sorry*), визнання власної вини (*I know I've left you stuck*), пояснення причин, що призвели до конфлікту (*two of our guys have run in sick and I don't have anyone for you until four o'clock*), виправдання (*I know, I know – look, this never happens but there's some weird Chinese flu going around*), вказівку на власний емоційний стан (*I feel really bad*), обіцянку заглидити провину певною дією (*I promise to make this up to you – I'll take you and Sally out for drinks*).

На лексичному та синтаксичному рівнях ініціатор примирення послуговується такими засобами: прислівники *so* та *really*, які в даному випадку виконують підсилювально-виокремлюючу функцію (*I'm really sorry, I'm so sorry, I feel really bad*), повтори (*I know, I know*), звертання (*Ava*), використання дієслів *listen* та *look* з метою привернення уваги іншого учасника комунікації до певного сегменту висловлювання (*Listen, Ava, I'm really sorry about this; Look, you have all the stuff for the games that I dropped in yesterday*).

Висновки. Таким чином, примирення є однією із форм розв’язання конфлікту, що має на меті гармонізацію міжособистісних стосунків, вирішення проблеми, що призвела до конфлікту, та відновлення злагоді між його учасниками. Основні стратегії і тактики у даній комунікативній ситуації ініціатор примирення найчастіше реалізує через такі вербальні засоби: лексичні одиниці, що виконують підсилювально-виокремлюючу функцію; звертання, повтори, апозіопезис, уточнення (на

лексичному та синтаксичному рівнях) та директиви, промісиви, реквестиви (на прагматичному рівні).

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому аналізі вербальних та дослідженні невербальних засобів, що використовуються ініціатором та об’єктом примирення в аналізованій комунікативній ситуації, а також вивченні гендерного аспекту даної проблеми.

1. Божко Г. П. Мовленнєві тактики в репертуарі російської мовної особистості (на матеріалі комунікативної ситуації “примирення”): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 “Російська мова”. – К., 2003. – 16 с.
2. Волкова О. С. Коммуникативная ситуация “конфликт”: стратегии развития и прагмалингвистические характеристики / О. С. Волкова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. Аспирантские тетради. – СПб., 2008. – № 33 (73), ч. 1. – С. 114–120.
3. Орлянський В. С. Конфліктологія: навчальний посібник / В. С. Орлянський. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 160 с.
4. Черненко О. В. Лінгвокогнітивні та прагматичні особливості дискурсивного втілення завершальної фази конфліктної взаємодії (на матеріалі англійської прози ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови”. – К., 2007. – 21 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел). – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”. – 2005. – 1728 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Cookson, TO: Cookson C. The Obsession / C. Cookson. – London: Corgi Books, 1996. – 381 p.
2. Manby, SP: Manby C. Second Prize / C. Manby. – London: Coronet Books, 2001. – 378 p.
3. Moriarty, PMH: Moriarty S. Pieces of My Heart / S. Moriarty. – London: Penguin Books, 2011. – 440 p.
4. Willard, NYM: Willard E. New York Minute / E. Willard. – Los Angeles: Dualstar Entertainment Group, 2004. – 182 p.

СТИЛІСТИЧНА ГЕТЕРОГЕННІСТЬ МОВИ ТВОРІВ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

Переломова Олена

Стилістична система сучасної української літературної мови за період кінця ХХ – початку ХХІ ст. зазнала суттєвих змін: відбулися зміни в стилістичній нормі, лексичній, граматичній, орфографічній тощо.

Ми ставимо за мету проаналізувати художні твори Оксани Забужко на предмет вияву стилістичної гетерогенності мовної організації текстів.

Літературознавець Т. Гундорова вказує на ознаки інтертекстуальності “Польових досліджень”: “Постмодерністська фактура роману “Польові дослідження” відверто поліфонічна – вона твориться на основі відкритої фрагментарності, цитування і автоцитування, переказу чужого мовлення, залапкованих чужих слів, щедро пересипуваних англійськими виразами” [1, с. 126]

Аналізуючи структуру роману Оксани Забужко “Польові дослідження з українського сексу”, ми не можемо не помітити його нарочитої колажності, стилістичної гетерогенності – різкого перепаду стилів висловлювання, поєднання в одній мовній особистості (ліричній героїні роману) “цінічки” та інтелектуалки з відповідними наборами й комбінаціями мовленнєвих засобів. Порівняймо зразки мовних партій героїні з автокоментарями манери висловлюватися в певній комунікативній ситуації:

“Спиши слова, татуїровку зроблю, грубо й розв’язно підхоплюю з неї зовсім інша жінка, цінічка з явно приблатнюнними, ніби з “зони” привезеними манерами, зугарна в разі коли що, й матом засандалити <...> з гнів-

но виріченими очима переповідала друзям: *Дівочку на побігеньках із мене зробити хочуть – а во!* – біла себе ребром долоні по згину стиснутої в кулак лівиці, – в Америці блатне бабисько навчилося лаятись по-англійському, особливо гарно вдавалося йому *“Шуім!* – котяче шипіння з дугасто вигнутою спиною, а також презирливе *“О, кам он –гів мі е брейк!”* [3, с. 20]. Іншомовна лексика оформлена в тексті роману не лише способом транслітерації (репліка польського поліціанта так само: *“Тутай нема виїшьця, проше показаць документи!”* [3, с. 98]), але й англійською абеткою, наприклад: *mad love, madness, you mean, it is not Russian?, eat-kitchen, mortgage, insurance*. Передані мовою оригіналу (англійською, російською, французькою) цілі висловлювання функціонують у тексті як цитати з чужих дискурсів, як інтекстові елементи, які контрастують з національним мовним простором, водночас створюючи інтертекстуальну тканину художнього твору. Природно із вуст клерка Вашингтонського аеропорту звучать вислови англійською мовою, які співвідносяться з етикетними нормами спілкування: *“Your plane has just left, ma’am” “Have a good night!”* [3, с. 128], чого не скажеш про англійську “чолов’яги з чомусь мокрою чуприною (от де різниця між нами й американцями)”: *“You’re a jerk, you hear me, man? You go and bring me your boss right now, your hear? Right now!”* [3, с. 129]. Тут ми бачимо диференціацію соціальних типів мовлення – мовних партій за соціальним статусом мовців.

Російськомовні вислови, відтворені в тексті в оригіналі, стають засобом відтворення чужого культурно мовного, етичного простору, ідеологічно протистоять світобаченню автора. Російською мовою говорить обслуга тоталітарного радянського режиму, яка прийшла заарештовувати батька – “антисоветчика” – (“<...> трійко рум’яних з морозу, здорових самців, ляпання посвідченнями, *“собірайтесь”*, татко метушливо шукав якісь папери, щось перекладаючи на столі тремтячими руками, привалений і жалюгідний <...> *“не ваше дело, вы ещё слишком молоды”* [3, с. 157–158], “мальчікі”-міліціонери на (радянському!) Хрещатику (*“а чэво он”*), російською говорить-дорікає чоловікові дружина музики-луреата (*“ти ж в Канаду собрался, – лящала мати <...>, – ти головой своей сображаешь?”* [3, с. 110–111]), російською говорить “представник народу” (“в рабстві народ вироджується”), один із “хижої навали торбешників”: “Вночі вона лежала на горішній полиці. Слухаючи какофонію різнозвонного хропіння, й болісно любила свій нещасний народ, і народ – почув і відгукнувся: масивна постать забовваніла в спергій півтемряві, війнуло по лицю тяжким, збудженим віддихом: *“Мамочка...малюшка...Ну іді сюда, слиш? слиш меня? – заводячись дедалі дужче: – Ну чо ти? Іді, перепіхньомся, слиш? – рука шурхнула під простирадло: – Ну дай я твої грудкі приласкаю”* [3, с. 98]. У комунікативній ситуації односпрямованого лінійного розгортання мовлення агресивність асоціюється в адресата з мовним кодом адресанта. Тому відповіді адресата – це російськомовні репліки-кліше, тобто та ж сама розмінна монета спілкування жертви на чужій (формально у себе вдома) недоброзичливій і ворожій території ката. Так, прагнучи захистити батька від арешту, дочка-підліток вигукує: *“Как вы смеете, по какому праву”* [3, с. 158] або вже дорослою дівчиною так само кидається захищати одного із друзів студентської компанії: *“Мальчікі, – кресонула навідлі голосом, аж забриніло, – да што ж ви это в самом деле, а?”* – і вирвала хлопця: “мальчікі”, бугаяки, розімкнули лаву, якоесь обм’якли, відступилися, забувоніли щось виправдальне <...>” [3, с. 159], чи боронячи свою жіночу гідність тим же таки чужим (зрозумілим нахабі) словесним штампом: *“Атсаяньте, пажалста!”* [3, с. 97].

Рятує ж героїню від глузу сакральне українське слово, укладене в уста архетипної Матері нації (“старенької бабці”), яка не побоялася вступитися за молоду жінку як за свою дитину, бо знала силу рідного слова-оберегу: “А на сусідніх полицях, суки, як повимерло від страху – за *товар*, мабуть? – тільки од проходу тремтячим голосом обізвалася старенька бабця: *“Даїте їй спокій, чого ви причепилися до дівчини?”* [3, с. 97]. Бо лише рідна мова є рідним домом, лише вона дає захист від знеосіблення, від моральної наруги. Авторка згадує випадок, коли їй випало пережити таке відчуття: “В одній азійській країні, де тебе з чемности прощено почитати рідною мовою – *you mean, it is not Russian?* – і ти стала читати, з обиди й розпуки (остопранцюватіли зі своїм *Russian*’ом ще тоді!) слухаючи тільки власний текст, ховаючись у нього, як в освітлений дім уночі заходячи й замикаючи за собою двері, й на півдорозі зненацька здала собі справу, що звучиш у дзвінкій, приголомшеній тиші: м о в а, дарма, що незрозуміла. На очах у публіки стяглася довкола тебе в прозору, мінливо-ряхтучу, немов із рідкого скла виплавлену, кулю, всередині якої, це вони бачили, чинилась якась ворожба: щось жило, пульсувало, випростувалось, розверзалось провалами, набігало вогнями – і знов затуманювалось, як і належить шклу од заблизького дихання, ти відчитала, оповита, просвітліла й захищена, оттоді-то було й втямити, що дім твій – мова, яку до пуття хіба ще скількасот душ на цілім світі й знає, – завжди при тобі, як у равлика, й іншого, не пересувного дому не судилося тобі, кобіто, <...> власний текст боронив тебе од наруги й пониження, ти читала, як писала – на голос, ведена саморухливою музикою вірша <...>” [3, с. 26–27].

Інтертекстуальність художнього тексту постає як наслідок художнього переосмислення авторкою філософсько-лінгвістичного погляду на мову як домівку буття й оселю людського Духа. Отже, і освітлений дім уночі, і прозора скляна куля – це метафоричні образи, які вибудовані на інтертекстуальності.

Інтелектуально насичена прозова текстура роману часто перемежується ліричними відступами – поетичними текстами:

“Зимно мені, коханий. / – Накинь пальто кожушане. / – Сумно мені, коханий. / – До праці берись, моя пані. / – Ах, щось воно все мені лінки... / – бо треба тобі дитинки. / – Страшно, коханий, з нею / Стати навек твоєю” [3, с. 55].

“Як це дивно – дівчинка. Дитя. / Вираз невдоволення на личку: / Впорядкуйте спериу це життя – / А тоді, мовляв, мене і кличте. / Лялечко, людинько, прости – / Світ, що не білівсь хтозна-відколи, / І батьків, що кинули – рости! – / наче помирати в чистім полі” [3, с. 109].

“Осінь. Раннє смеркання. / Твань – і кроки, як гумові... / Ця любов – не остання, / Ти даремно так думаси” [3, с. 83].

Розповідаючи про свою подругу, авторка користується для опису її зовнішності та елементів убрання традиційним мовним інструментарієм – етнографізмами: “Ох як їй пасували “по-молодецьки” вив’язані *тернові хустки з випущеними поверх кожушка тороками* – рум’янець на розложистих вилицях, як яблуко-циганка, *гостренький, мишкуватий носик, складені чирвою вустонька*, суцільна читата з фольклору, жива ілюстрація до Гоголівської “Ночі перед Різдом”, і гумор у неї був – також гоголівський, класично український: коли баяндраситься з преповажною міною, а слухачі надривають боки” [3, с. 108]. Фольклорні інтертекстеми – дещо трансформовані слова і рядки з народних пісень – доповнюють архетипний український жіночий образ, акцентуючи на ще одній ментальній рисі українців, крім почуття гумору, – пісенності: “Дарка – співала, і саме народні пісні лепсько їй удавалися, була в неї, бозна-звідкіля, ота природна,

жіночки-грудна – колодязним провалом углиб – етнічна інтонація, яку фіг підробиш, і найупитіша компанія розм’якала, закишкала хляками в кріслах, щойно Дарка <...> заводила, на диво чисто, обличчя їй вигодовувалося лагідним смутком, – *осипалися долі платочки тернового цвіту, чий-то-кінь стояв*, чутко нашорошивши уші, похитувався в березі *човен, та все хлоп-хлоп-хлоп*, шампіла трава під чиєсь скрадливою ступою, і *вносила вода верbove листя*, і все-все, скільки світу, зносила вода, жили на цій землі якісь безіменні люди, до чогось прагнули, кохали й страждали <...> [3, с. 109]. Пісню-голо-сінням авторка також передає біль і тугу за загиблою подругою: “Іхали автом з Борисполя, а назустріч, по тій самій смузі – в дупель п’яний “жигуль”: четверо душ, усі, хто сидів ув авті, – на місці, і бувайте здорові, і тільки високий, тонкий голос виводить – без сліз! – у порожньому закадровому просторі: *ой якби я знала, що буду вмирати, я б собі сказала явора врубати, збудувати трумну на чотири боки, щоб вона стояла трийцять иштири роки, стояла, стояла, та й почала гнити, та й стала до дівки труна говорити: або іспаліте, або пору-байте, або порубайте – або тіло дайте...*” [3, с. 108–109]; “Тут вона згадує, що насправді в тій баладі труна стояла впорожні не *трицять иштири, а двацять иштири* роки: та жінка, що високо й пронизливо виспівала свою смерть (*поклала б я мужа – люблю його дуже, лягла би самая – дитина мала; лягай, мила, сама, якось воно буде, малую дитину та й доглянуть люде...*)” [3, с. 110].

Завдяки художньо оригінальній формі естетичні цінності набувають особливої привабливості, позбувшись усього стереотипного, звичного, народжуючись знову й знову.

На фольклорній інтертекстуальності вибудовує О. Забужко також і поетичні твори – (1) “Конкурс краси”, (2) “Весільна”, (3) “Заметіль”:

(1) Міс Чарівність, туркинечко

З наддніпрянським овалом!

(Чи то гени підкинута
Аж тепер збунтувались?).

На просценіум вийшла

(Сама тишина, як вишня),

Стали міряться бедрами

(Плавай-плавай, лебедонько),

Всю прожектором вивчено,

Кожен волос облічено

(Та не так тая дівчина,

Як те білеє личенько) –

Із очима пісенними

Од пра-пра-українок [2, с. 75].

Але їм не сказали,

Що за тебе заплачено

В Чорне море – слъозами:

“Коли турка воювали,

Білу челядь забирали,

І в нашої попадоньки

Взяли вони три дівоньки...” [2, с. 75].

А я собі мовчатиму

Триста літ і три роки,

З бусурменського лакомства

Жовті піски схоронять... [2, с. 76].

(2) Молодий, наче світло, мінявся лицем!

А боярин ще з ночі ходив одчайдушно-веселий!

І кружляли неначе бокали, неначе годинники з боєм...

А тоді заспівали про ту, що “любив та й не взяв”, –
І заплакав боярин, упавши на стіл головою [2, с. 99].

(3) Білі коні

На припоні

Під вікном

Крешуть іскри

Золотисті

Копитом.

Вітер хвилі

Сніжно-білі

Вдаль жене,

Білі коні

На припоні

Ждуть мене!

Я сяду, сяду, сяду

На білого коня,

По сніжному по саду

Помчить він серед дня –

І зоряні копита,

І гриви – білий сніг...

Пропало десь там літо –

Ромашка між доріг...

Заметіль! [2, с. 267–268].

У текстах відповідних поезій інтертексти присутні у формі цитат з народних пісень (графічно виділені дужками чи лапками), а також у формі усталеної фольклорної образності – постійних епітетів (*білий кінь, жовті піски*), слів-символів (*ромашка*), думових мовних зворотів (*триста літ і три роки, з бусурменського лакомства*), стилістичної фігури повтору, характерної для фольклору (*сяду, сяду, сяду; білі, білого, білий*).

Мова творів Оксани Забужко є цікавою з точки зору мовної наповненості сучасного українського художнього дискурсу, тому подальше дослідження мови художніх текстів сучасних українських письменників може бути корисним матеріалом для аналізу стилістичної структури сучасної української літературної мови.

1. Гундорова Тамара. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Гундорова Тамара. – К. : Видавництво “Часопис “Критика””, 2005. – 264 с.
2. Забужко Оксана. Друга спроба : [вибране] / Забужко Оксана. – К. : Факт, 2005. – 320 с.
3. Забужко Оксана. Польові дослідження з українського сексу : [роман] / Забужко Оксана. – [Восьме видання]. – К. : Факт, 2006. – 176 с.

СТРУКТУРА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ПРИКМЕТНИКІВ КОЛЬОРУ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Петришин Марта

У сучасній лінгвістиці вивчення кількісного та якісного складу множини кольірних позначень у тій чи іншій мові та їхньої співвіднесеності з кольірним досвідом носіїв мови займає одне з чільних місць. У мовознавстві проблема кольоронайменувань розглядається в кількох аспектах. Назви кольорів становлять об’єкт наукових студій у галузі порівняльного мовознавства (Н. Пелевіна, О. Коваль-Костинська), етнолінгвістики (А. Вежицька, Г. Яворська), психолінгвістики (Л. Лисиченко, Т. Ковальова, Р. Фрумкіна), перекладознавства (І. Ковальська), історичної та описової лексикології (Р. Алімпієва, О. Дзівак). Вивчалися також механізми номінації кольорного простору носіями різних мов (Е. Рош-Хайдер, Г. Конклін), походження кольороназв (Т. Козак, В. Горобець), особливості їх функціонування (С. Кантемір, А. Куслик), робилися спроби дослідити появу кольорного вокабуляру в мові, порівняти кольірні лексикони різних мов і дослідити еволюцію їх виникнення в мовах світу (Б. Берлін, П. Кей, Л. Маффі), розроблялися різноманітні класифікації позначень кольору (Ж. Соколовська, О. Демечук), проводився зіставний аналіз лексичних мік-

росистем кольороназв різних мов (Г. Корбетт, Я. Девіс), досліджувалися можливості адекватного добору лексичних одиниць при перекладі кольоронайменувань на інші мови та стилістичні особливості їхнього вживання (І. Ковальська, Н. Смирнова, С. Григорук) тощо. Кольороназви стали об'єктом численних наукових розвідок у психолінгвістиці та фоносемантиці (О. Василевич, В. Москович, Р. Фрумкіна та ін.). Колір є важливою складовою ментального простору людини, аналіз семантики кольоративів допомагає з'ясувати філософсько-світоглядну концепцію суб'єкта. У зв'язку з цим з'явилися праці, присвячені реконструкції індивідуально-авторських уявлень про світ, зафіксованих у колірних номінаціях (Н. Беценко, Л. Пустовіт, Л. Савченко, Л. Ставицька). Проте більшість досліджень лінгвокольорових картин світу орієнтовані на аналіз сучасних мов або порівняно недавніх періодів їх розвитку. У полі зору нашої розвідки – лінгвокольорова картина світу латинської мови. Попри пильну увагу дослідників до хроматичної лексики семантичне поле прикметників кольору не було ще предметом спеціального аналізу в класичній філології. Окремі зауваження щодо семантики кольоронайменувань в класичних мовах знаходимо в статтях Л. Мисловської [4] та Н. Шегедін [6]. Праці згаданих авторів демонструють певні ознаки кольоративів в індивідуально-авторському тексті, але не формують цілісного уявлення про досліджуваний феномен у латинській мові.

Отже, актуальність нашого дослідження зумовлена відсутністю в класичній філології системного дослідження кольоративів як важливого чинника формування лінгвокольорової картини світу давніх римлян.

Об'єктом дослідження є лексико-семантичне поле прикметників кольору в латинській мові.

Предмет – кольоративи, вилучені шляхом суцільної вибірки зі словників латинської мови (до аналізу залучено 105 колірних номінацій).

Мета роботи передбачає вивчення будови лексико-семантичного поля (ЛСП) прикметників кольору в латинській мові на основі проведення інвентаризації досліджуваної лексико-семантичної системи та виокремлення лексико-семантичних мікрополів кольоропозначень у межах досліджуваного ЛСП.

Однією з основних функцій мови є передача зорової інформації, яка є результатом сприйняття органами чуття навколишнього світу. Відомо, що близько 90 % інформації про світ людина отримує через зорові відчуття та живе споглядання. Здатність людини розрізняти кольори вирізняє її з-поміж інших живих істот. У зв'язку з цим на ранніх етапах розвитку людства колір часто дорівнював слову. Набір кольороназв сучасних мов стандартний і виділяється порівняно легко. Проте, як зазначає О. Василевич, в основі складного процесу розвитку лексики на позначення кольору лежать, з одного боку, певні універсальні закономірності, а з другого – етнокультурні та соціоісторичні особливості, характерні для носіїв конкретної мови [2, с. 26]. По-різному протягом тисячоліть проходила "оцінка" кольорів. Так, наприклад, у давніх греків колір ще не мав такого значення, якого він набуває в інших народів, оскільки для них першорядними були значення яскравості або освітленості. У давньогрецькій мові не було ще чіткого розуміння ознаки кольору, спостерігається інтуїтивний поділ кольорового континууму, формування лінгвокольорової картини світу не співпадало з науковим категоріальним поділом спектра. У свідомості римлян, разом зі збереженням обов'язкового уявлення про яскравість барв, спостерігаємо появу поняття кольору як самостійної одиниці.

Існують різноманітні класифікації лексики на позначення кольору: за фізичними параметрами (Л. Миронова), за словотворчою структурою (О. Дзівак), за

структурно-семантичними типами (А. Кириченко), за частотністю вживання (В. Москович), за подібністю у психолінгвістичному (Р. Фрумкіна) або історичному (Н. Бахтіна) аспектах. Проаналізувавши та зіставивши наведені класифікації, ми розробили модель для дослідження кольороназв в латинській мові, яка ґрунтується на фізичних властивостях кольорів та їх подібності. Підставою для виділення мікрополів за подібністю є наявність синонімічних кольороназв у межах як хроматичних, так і ахроматичних кольорів.

Дібраний та опрацьований фактичний матеріал засвідчив, що номінація кольорового континууму в латинській мові здійснюється через розгалужену лексико-семантичну мікросистему позначень кольору, кваліфіковану нами як семантичне поле. Кольоропозначення в латинській мові утворюють кількісно багате та якісно різноманітне лексико-семантичне поле. Укладаючи перелік кольоронайменувань на основі вибірки з лексикографічних джерел (початковий реєстр склав 105 лексичних одиниць) і статистичного аналізу (тобто розрахунків середньої ваги колірної компоненти значення W в словникових тлумаченнях кольоропозначень), ми виявили, що лексико-семантична мікросистема кольору в латинській мові являє собою семантичне поле, яке складається з 9 лексико-семантичних мікрополів, що відрізняються за кількісним, якісним складом і частотністю вживання елементів:

- 1) ахроматичні кольороназви:
 - мікрополе білого кольору;
 - мікрополе чорного кольору;
 - мікрополе сірого кольору;
- 2) хроматичні кольороназви:
 - мікрополе червоного кольору;
 - мікрополе жовтого кольору;
 - мікрополе зеленого кольору;
 - мікрополе синього кольору;
 - мікрополе коричневого кольору;
 - мікрополе фіолетового кольору.

У мікрополі на позначення певного кольору ми виділяємо основні назви (ядро), у яких вага колірної компоненти значення (W) у словникових тлумаченнях кольоропозначень дорівнює одиниці, медіальну зону ($W = 0,5$) і периферію (назви, що означають колір опосередковано за колірною схожістю, та назви іншомовного походження, морфологічно оформлені за словотворчими нормами латинської мови).

Прикметники *nitidus* – блискучий, *splendidus* – світлий і подібні ми не вважаємо кольороназвами, оскільки вони вказують лише на наявність чи відсутність забарвлення, його інтенсивність, насиченість, яскравість.

Еволюція семантики кольору розпочалася в латинській мові з появи в структурі кольороназв прототипів сем "білий" і "чорний", "світло" і "темрява", які ми вважаємо світловими семами. Вони виражали наявність або відсутність світла до появи власне хроматичних сем. Денне світло або світло від вогнища асоціювалися з теплом, захищеністю і були важливими для підтримання процесу життєдіяльності. У зв'язку з цим семи "білий" і "чорний", які виникли з протосем "світлий" і "темний", раніше від інших включалися в процес номінації. Підтвердженням цієї думки служить той факт, що мікрополе білого кольору в латинській мові налічує 13 лексичних одиниць (12, 4% від загальної кількості кольоронайменувань, зафіксованих у лексикографічних джерелах). Таким чином, мікрополе на позначення білого кольору представлене в латинській мові прикметниками *albus*, *albens*, *albidulus*, *albidus*, *candidus*, *canbens*, *cretaceus*, *exsanguis*, *lacteus*, *lacticolor*, *marmoreus*, *niveus*, *subalbicans*. Домінантами аналізованого мікрополя є лексеми *albus* і *candidus*, оскільки вага колірної компоненти

значення (W) у словникових дефініціях цих кольоропозначень дорівнює одиниці. Ці прикметники є своєрідним кістяком словника, служать основою і матеріалом для утворення похідних. Наприклад: *albus* – *albens*, *albidulus*, *albidus*, *subalbicans*. На периферії аналізованого мікрополя знаходиться лексема *exsanguis* (W = 0,33).

Мікрополе чорного кольору репрезентують лексеми *ater*, *niger*, *riceus*, *nigrans*, *atricolor*, *fulvus*, *opacus*, *caecus*, *obscurus*, *tenebrosus*, *tristis*, *umbrosus*, на які припадає 11, 4 % від загальної кількості кольороназв латинської мови. Ядром аналізованого мікрополя виступають прикметники *ater*, *niger*, *fulvus* (W = 1), периферійну зону складають лексеми *umbrosus* (W = 0,33) і *tristis* (W = 0,09). Крім того, у мікрополі чорного кольору ми виділяємо медіальну зону, до якої належить прикметник *riceus*, вага колірної компоненти значення якої становить 0,5.

До мікрополя сірого кольору належать у латинській мові 8 лексичних одиниць (7,6 %): *canus*, *argenteus*, *eburneus*, *canes*, *incanus*, *pullus*, *ravus*, *cinereus*. У центрі мікрополя знаходиться лексема *canus* (W = 1), на периферії – ад’єктиви *argenteus* (W = 0,4) та *incanus* (W = 0,33).

Процес розвитку семантики хроматичних кольороназв проходив складніше. В основі концепції походження найменувань кольорів у латинській мові лежить, на нашу думку, теза про цінність для людини предмета, який став еталоном для кольороназви. Крім того, колір предмета мав легко розпізнаватися в навколишньому просторі. Згідно досліджень максимальна реакція збудження в корі головного мозку досягається в процесі сприйняття людиною червоного кольору (потім – жовтого, зеленого, синього). У зв’язку з цим прикметним щодо кількісного наповнення є в латинській мові мікрополе на позначення червоного кольору (28 ЛЮ або 26,7%), яке представлено лексемами *fulvus*, *purpureus*, *ruber*, *rutilus*, *rufus*, *cruentus*, *sanguineus*, *roseus*, *rubicundus*, *cardinalis*, *russus*, *mineus*, *flammeus* et cetera. Для будь-якого кольору можливий цілий ряд назв, у яких кожне слово підкреслює окрему сторону одного спільного змістового поняття. Групу слів, яка об’єднана на основі загальної значеннєвої співвіднесеності і тим або іншим ступенем повноти передає один колір, ми визначаємо як синонімічний ряд. У мікрополі червоного кольору в латинській мові чітко виділяються синонімічні ряди на основі насиченості аналізованої барви. Так, наприклад, ряд на позначення яскраво-червоного кольору представлений лексичними одиницями *flammeus*, *mineus*, *socineus*, *cardinalis*, *rubicundus*, *rufus*, *rubens*, а темно-червоного – *cruentus*, *cerasinus*, *rubidus*. Ядро мікрополя становлять лексеми *purpureus*, *rufus*, *rubicundus* (W = 1), на периферії знаходяться прикметники *flammeus* (W = 0,33) і *cruentus* (W = 0,2). Медіальна зона аналізованого мікрополя представлена ад’єктивами *sanguineus* (W = 0,6) і *roseus* (W = 0,5).

Актуалізіція сем “жовтий” і “зелений” проходила в латинській мові пізніше, оскільки сприйняття цих кольорів не давало такої сильної реакції як червоного кольору. Жовтий і зелений кольори людина співвідносила з кольором трави або листя. Мікрополе зеленого кольору представлено в латинській мові 14 лексичними одиницями (13,3% кольороназв). До центру мікрополя належать прикметники *viridis*, *virens*, *pullus* (W = 1), медіальна зона представлена лексемою *herbosus*. У мікрополі зеленого кольору лексичні одиниці мають різний ступінь насиченості зеленої барви. Так, наприклад, прикметники *chlorinus* і *grasinus* служать на позначення світло-зеленого кольору, *pullus* – темно-зеленого, *per-viridis* – яскраво-зеленого.

Жовтий колір репрезентують у латинській мові 14 лексем, серед яких *flaveus*, *pallens*, *luridus*, *luteus*, *gilvus*, *aureolus*, *groseus* та інші. Центр мікрополя представлений

прикметниками *luridus*, *pallens*, на периферії знаходиться ад’єктив *augens*.

Сема, яка несе інформацію про синій колір, з’явилася в латинській мові пізніше. У свідомості давніх римлян синя барва асоціювалася з кольором неба або води. Про це свідчить етимологія лексем *caeruleus*, *sub-caeruleus*, *venetus*. Мікрополе на позначення синього кольору налічує в латинській мові 8 лексичних одиниць, серед яких важко виділити центральні і периферійні конституенти, оскільки згадані ад’єктиви мають здебільшого лише одне значення.

Мікрополе коричневого кольору представлено 4 кольороназвами – *servinus*, *fuscus*, *badius*, *spandix* (3,8%).

Мікрополе фіолетового кольору репрезентоване прикметником *violaceus*. Це свідчить про те, що давні римляни в останню чергу виділили в своєму мікросвіті предмет, колір яких відповідав би відповідним барвам.

Результати дослідження показали, що назви кольорів у латинській мові органічно пов’язані зі словами предметного значення. Збагачення словника кольороназв відбувалось у напрямку розширення найменувань відтінків основних кольорів спектру.

1. Алимпієва Р. В. Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы / Алимпієва Р. В. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1986. – 177 с.
2. Василевич А. П. О современных тенденциях развития лексики цветообозначения / А. П. Василевич // Проблемы цвета в этнолингвистике, истории и психологии. – М., 2004. – С. 5–14.
3. Латинско-русский словарь / [сост. И. Х. Дворецкий]. – М. : Рус. яз., 1986. – 840 с.
4. Мисловська Л. В. Прикметники на позначення кольору в “Naturalis historia” Плінія Старшого / Л. В. Мисловська // Інземна філологія. – 1996. – Вип. 109. – С. 144–150.
5. Прокоф’єва Л. П. Цветозвуковая картина мира: к постановке проблемы / Л. П. Прокоф’єва // Вопросы филологии. – 2006. – № 1. – С. 91–98.
6. Шегедин Н. М. Структура та склад лексико-семантичного поля прикметників кольору в поемі Овідія “Метаморфози” / Н. В. Шегедин // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – С. 204–206.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ “БАЛАДИ РОЗПЛЮЩЕНИХ ДИТЯЧИХ ОЧЕЙ” І. ДРАЧА

Петришина Ольга

Іван Драч – новобранець поезії другої половини ХХ – початку ХХІ століття, із яким в українську літературу прийшло нове мистецьке явище, оригінальна естетична система з новою жанровою і образно-виражальною якістю; один з найяскравіших представників “шістдесятництва”, який “вивів духовний рівень сучасної поетичної самосвідомості на іншу орбіту”; творець неповторного поетичного світу – зі своєю поетикою, жанрами, образами, стилем, ритмікою... [2, с. 6–7]. Загалом так окреслюють творчість Івана Драча сучасні літературні критики, або, як їх називає О. Білецький читачі-інтерпретатори [1]. Критично-мистецькі характеристики такого гатунку великою мірою визначають сприйняття творів нашого талановитого сучасника широкими колами читачів, яких, залежно від читачької активності, інтелектуального рівня, часової дистанції до автора, О. Білецький об’єднує в кілька груп: читачі-сучасники і читачі-нащадки, серед яких розрізняє сліпих прихильників, глуху більшість та інтерпретаторів, а також читачі, що взялися за перо [1]. З погляду концепції О. Білецького ми маємо за честь належати до читачів-сучасників. Упустимо той факт, що серед нас, зважаючи на об’єктивні та більшою мірою суб’єк-

тивні чинники, переважає байдужий пересічний читач (за О. Білецьким – глуха більшість). Звернімо увагу на інше: як сприймає запропоновану І. Драчем художню інформацію підгрупа прихильників. Чи справді це “сліпі прихильники”? І якого значення у цьому контексті набуває не тільки регламентована, чітко сформована критична думка, а самостійний аналіз художнього тексту?

Комплексний лінгвистичний аналіз мовотворчості сучасних митців слова, у тому числі І. Драча, які презентують не тільки стан літературного процесу, а великою мірою особливості розвитку сучасної української літературної мови, на часі. Актуальність розвідки також зумовлена потребою поглиблення відомостей про лінгвоаналіз як важливий шлях до розуміння художнього тексту, пізнання природи словесної образності, специфіки поетичної мови. Інтерпретація мовних засобів є передумовою для комплексних узагальнень про відповідність чи невідповідність їх використання для вираження художньої ідеї, про сам художній текст як єдність змісту і форми, врешті, про ідейну та естетичну цінність того чи іншого феномену словесної творчості [4, с. 54].

Мета нашого дослідження – окреслити ідейно-естетичну цінність художнього твору І. Драча – “Балади розплющених дитячих очей” – на основі його лінгвістичної інтерпретації.

Я хочу бачити світ розплющеними очима,
Я ще таке маленьке, я вмію тільки бачити,
Прагну маму веселою мамою бачити,
Прагну сонце бачити в золотому капелюшку,
Прагну небо бачити в синій хустині,
Я ще не знаю, яка на запах Чеснота,
Я ще не знаю, яка на смак Підлість,
Якого кольору Заздрість, якого виміру Смута,
Яка засолена Туга, яка незглибима Любов,
Яка синьоока Щирість, яка мерехтлива Підступність,
Я ще все розкладу по полицях,
Та все ж, поки я виросту, зробіть щось таке на світі,
Щоб ніколи не заплющувати очей від Страху,
Не зміщуйте по-дорослому пропорцій.
Орли дивляться на сонце розплющеними очима.
Діти дивляться на світ розплющеними очима.

Вдумливе прочитання поезії дозволяє визначити художню ідею у формі сентенції: зберігаймо, незважаючи ні на що, свою дитячу сутність, щирю та відкрити до всього позитивного, будьмо по-дитячому рішучими і беззастережними у своєму вродженому прагненні до боротьби за добро.

Спокійний, розмірено-мрійливий, сповільнений темп зумовлений передусім жанровими особливостями: на наш погляд, це медитація із виразними версифікаційними ознаками вільного вірша.

Звучання тексту неоднозначне. Радість, піднесення від усвідомлення початку людського життя, чистого, невинного, поєднується із розумінням приреченості до болю, страждань, спровокованих самим ж людьми. Таке сприйняття порушеної І. Драчем проблеми досягається діалектично-гармонійним звучанням поезії, яка презентує не штучне, оздоблене, а природне мовлення. Так, гармонійність забезпечується збалансованістю різких, неєвфонічних звуків і звукосполучень (*х, б, р, ш, ч, пр, гл, шч, стр*) та акустично приємних, які здебільшого звучать м'яко або приглушено (*й, в', н, н', м, м', л', с, п, т, св', шк, см*). Варто відзначити частотність голосного *а*, зокрема, у таких ключових словах, як: *я, прагну, бачити, очима, маму, (не) знаю, запах, Чеснота, смак, Заздрість, яка, Страху*. Семантика зазначених лексем у контексті поезії підкреслює артикуляційну ознаку відкритості звука *а* додатковими значеннями ефектами відвертості, щирості та беззахисності людської істоти. Кількість голосних високого і низького підняття майже однакова. Це

також справляє враження гармонійності, багатогранності, збалансованості та співмірності діаметриально протилежних явищ. Проте спостерігається помітна перевага голосних заднього ряду (*а – 67 разів, о – 44, у – 30*), натомість *е, и, і* разом ужито 77 разів. Глибокі та переважно мінорні за акустичним сприйманням, голосні заднього ряду дублюють загальне враження від поезії – розгубленості, прагнення розібратися в собі, в людях, відповідальності і водночас безпорадності.

У баладі маємо справу із динамічним, тривимірним способом вияву авторської свідомості. Спочатку, у 5 перших рядках, це суб'єктивований ліричний герой-немовля, граматична реалізація якого – повторюваний особовий займенник *я*. Далі ліричний герой наче зростає завдяки проектуванню його майбутнього із невід'ємним досвідом дорослої людини. Два останні рядки звучать як резюме, висловлене від імені ліричного героя, який повністю співпадає з реальним автором.

Чому автор не використав форму множини, адже йдеться не про конкретну дитину, а про дитяче, позитивне, сприймання в цілому? Спробуймо трансформувати текст, використовуючи займенник *ми*, і простежмо за змінами:

Ми хочемо бачити світ розплющеними очима,
Ми ще такі маленькі, ми вміємо тільки бачити,
Прагнемо маму веселою мамою бачити...

Втрачається, по-перше, ефект дитячого *Я* як своєрідного центру суспільства, як відправної точки у формуванні особистості. Справді, у кожній сім'ї, родині до немовляти прикута найбільша увага, в його інтересах діють і до його потреб пристосовуються усі. Так відбувається тому, що це егоцентричне значення дитяче *Я* насправді беззахисне, наївне, беззастережне відкрите до всього і всіх. Воно позбавлене негативу і вміння його продукувати. Тому (це по-друге) зникає переконливе враження самосутнього налаштування кожної людини тільки на добро. Врешті, підміна граматичної форми вияву авторської свідомості у “Баладі розплющених дитячих очей” веде до порушення релевантних ознак медитативної лірики: аналіз душі, внутрішнього світу людини у співвідношенні з довкіллям, інтонації-роздуми, актуалізація опозицій “людина – суспільство”, “людина – людина”, “людина – особистість” тощо [3, с. 433].

На основі аналізу словника поетичного тексту можна виділити два головні тематичні поля, що повністю підпорядковуються художній ідеї та стилістичній модифікації ліричного героя:

“світ дорослих”: *Чеснота, Підлість, Заздрість, Смута, Туга, Любов, Щирість, Підступність, Страх, пропорції, зміщувати; по-дорослому;*

“світ очима дитини”: *світ, очі, мама, сонце, небо, орли, діти; хотіти, бачити (5), прагнути (3), не знати (2), розкласти по полицях, вирости, не заплющувати, дивитися (2); я (6), яка (6), який (2); розплющені, маленьке, весела, золотий, синій.*

Найбільш частотні іменники. Вони презентують різнотипне сприймання світу, яке можна звести до протиставлення таких логічних ланцюжків: комунікація на рівні інстинктів (*бачити, очима, запах, смак*) – відсутність досвіду співжиття з іншими собі подібними – інтуїтивне прагнення до світла і добра / емоційно-інтелектуальна комунікація (*Чеснота, Підлість, Заздрість, Смута, Туга, Любов* тощо) – адаптація до соціуму – постійний вибір між позитивним і негативним. У складі інтеракційних метафор і великою мірою завдяки графічному оформленню абстрактні іменники *Чеснота, Підлість, Заздрість, Смута, Туга, Любов, Щирість, Підступність, Страх* виступають виразними образами, дійовими особами, які супроводжують у житті кожну людину.

Метафора в аналізованому тексті і творчості І. Драча взагалі – це не просто оригінальний мовно-виражальний засіб, ознака ідіостилю, це спосіб поетового проникливого, імпульсивного, уявно-асоціативного мислення. Драчеві метафори, здебільшого ускладненої асоціативності – це все-таки не штучно естетизовані словесно-образні шаради, хоч у них часто простежується момент розгадування, що інколи вимагає осягнення глибоко прихованих концептів. Вони відбивають постійне інтелектуально-почуттєве напруження поета, який прагне збагнути сенс буття [5, с. 301].

Так, у наскрізній метафорі *бачити світ розплющеними очима* вбачаємо не тільки ідеалістичне, абсолютно позитивне сприйняття довкілля, а ще й приховане вміння помічати диво у звичайному, буденному (*сонце в золотому капелюшку, небо в синій хустині*), яке, на жаль, із віком згасає.

Привертає увагу образний вислів *не зміщуйте подорожньому пропорції*, де поет метафоризує спеціальну лексему *пропорція*, основні значення якого такі: *співвідношення частин цілого між собою; кількісне співвідношення між складовими частинами чого-небудь*. За наявністю усіх необхідних елементів аналізовану образну структуру можна схарактеризувати як неповну метафору, в якій упушено компонент у формі родового відмінка, залежний від іменника *пропорції*. Цей відтворений із контексту імпліцитний компонент є відповіддю на важливі питання: Які пропорції автор має на увазі? Співвідношення яких частин і в межах якого цілого порушують люди? Очевидно, йдеться про діалектичні поняття добра і зла, морального і аморального у світі, точніше, про систему моральних цінностей, сформовану самими людьми.

Метафора *Я ще не знаю, яка на запах Чеснота* засвідчує, що кризь призму одоративної емоції, складної, різноманітної, І. Драч сприймає моральну красу людини взагалі. Потрібне неабияке абстрагування образно-чуттєвого сприйняття світу, щоб осягнути метафоричну семантику лексеми *смак* у складі образного вислову *Я ще не знаю, яка на смак Підлість*. Він відсилає до фонових знань народної мудрості: потрібно не один пуд солі з'їсти з людиною, аби розпізнати, чи підла вона. Водночас аналізована метафора у художньому тексті актуалізує додатковий імпліцитний компонент теж смакової семантики – *гіркий, гірко*, тому що будь-який вияв цієї негативної риси гірко вражає, залишає у душі гіркий присмак. Виразні асоціації з етнокультурологічними уявленнями про розмежування понять *біла / чорна заздрість* викликає метафора *Якого кольору Заздрість*. Виокремлюючи у значеннях спеціальної лексеми *вимір* одну із диференційних ознак – *визначення величини чогось* – автор у метафорі *Якого виміру Смути* виражає інше, протилежне у цьому контексті значення – *неспроможність визначити силу людського болю і страждання*. Основою метафори *Яка синьоока Щирість* є передусім позитивно-стереотипні асоціації синього кольору у свідомості людини – це небо і вода. Певні стереотипи встановилися і в сприйнятті синьооких людей: вони відкриті для спілкування, душевні (порівняно з кароокими, зеленоокими). Тож колористичний епітет *синьоока* підсилює смислове навантаження абстрактного іменника на позначення важливої людської чесноти. Метафора *яка мерехтлива Підступність* будується на зіставленні компонентів *мерехтливий* (а) – *Підступність* (в), значення яких на основі спільних сем *блимати, мигтяти, світити тремтливо, приховано* тощо становлять нову семантичну єдність. Взаємодіючи у складі метафори, обидва компоненти набувають нових експресивних відтінків і актуалізують традиційні уявлення про несподіваний, непередбачуваний прояв людської підступності.

Як бачимо, інтеракційні метафори породжують великий спектр тлумачень, кожне з яких до певного сенсу суб'єктивне. “Однак це не означає, що семантику інтеракційної метафори неможливо пізнати. Правильніше сказати, що вона невичерпна” [7, с. 17]. Загалом тлумачення аналізованих образних висловів веде до висновку про те, що беззахисність як константа супроводжує людину постійно: від перших днів народження постає загроза фізичних небезпек, а згодом до цього додаються постійні психологічні, душевні випробування.

Спокійний, по-дитячому безпосередній розповідний тон про складну взаємодію людини і соціуму забезпечується синтаксичною організацією. Весь виклад, за винятком двох останніх рядків, розгорнуто в одну синтаксичну конструкцію, основу якої складають компоненти із безсполучниковим зв'язком та нагромадженням складнопідрядних присубстантивно-означальних речень із паралельною підрядністю, в яких підрядні частини приєднуються до головних сполучними засобами *який, якого*. Розмірений тон складної конструкції із складним змістовим наповненням забезпечують численні паузи, у тому числі в середині рядків та виразні логічні наголоси, які підкреслюють авторське прагнення *все розкласти по полицях*.

Розуміння художньої ідеї головним чином забезпечує паралелізм, реалізований у двох останніх рядках. Людина народжується з абсолютним налаштуванням на добро. Не маючи досвіду в сприйманні і творенні негативного, вона сміливо і щиро взаємодіє з усім, що її оточує. Усвідомлення міри безстрашності та беззастережності беззахисної на перший погляд дитини дає символічний образ величних і мужніх птахів – орлів.

Як бачимо, приховані в тексті “Балади розплющених дитячих очей” І. Драча глибина думки, оригінальність її поетичного втілення вимагають відповідних естетично-пізнавальних зусиль читачів, спрямованих на з'ясування та домислення значень різнорівневих мовних одиниць, розкодування символів, метафор тощо. Лінгвоаналіз дозволяє чітко ідентифікувати адресата – це дорослі люди як повноцінні одиниці соціуму, які формують і змінюють його, на жаль, не завжди на краще. Добростверджуючий пафос балади змушує читача переглянути власну систему цінностей та способу поведінки, врешті не боятися дивитися на світ розплющеними очима.

1. Белецкий А. Об одной из очередных задач историко-литературной науки (Изучение истории читателя) / Александр Белецкий. // В мастерской художника слова. – М. : Высшая школа, 1989. – С. 112–126.
2. Драч І. Ф. Анатомія блискавки: поезії, проза / [упорядкування, коментарі та примітки В. О. Брюнгена; вступ. ст. М. Г. Жулинського; худож.-оформлювач О. С. Юхман]. – Харків : Фоліо, 2002. – 509 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / [ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Ковалева, В. І. Теремка]. – К. : ВЦ “Академія”, 2006. – 752 с. – (Nota bene).
4. Мельничайко В. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: завдання і методи / Володимир Мельничайко // Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту. – Тернопіль : ЛПЛЕЯ, 1997. – С. 25–59.
5. Невідомська Л. Особливості ідіостилю Івана Драча: Імпліцитність семантики поетичного слова / Лілія Невідомська // Вісник Львівського університету. Серія філол. – Вип. 35. – 2004. – С. 297–306.
6. Ткаченко А. Іван Драч. Літературний портрет / Анатолій Ткаченко. – К. : Дніпро, 1988. – 272 с.
7. Харчук Р. Що таке метафора / Р. Харчук // Дивослово. – 2010. – №4. – С. 16–17.

ПРАГМАТИЧНЕ НЕПОРОЗУМІННЯ В АНГЛОМОВНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

Печко Н. М.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Сучасний етап мовознавчої науки охоплює широкий спектр досліджуваних проблем, зокрема і в комунікативній царині інтерпретації дискурсу, що стосується виокремлення його змістових конструктивів, характеристики лінгвокогнітивного фону розуміння, інтерпретаційного моделювання дискурсу. Аномальність останнього привертає до себе неабияку увагу новітніх дослідників (Л.Р. Безугла, Л.В. Короткова, С. Левін, Z. Livnat, E. Schegloff, D. Sperber, E. Weizman), які намагаються пояснити феномен непорозуміння у комунікативному просторі.

Багатогранність непорозуміння пояснюється його когнітивно-комунікативною природою. Виходячи з концепції ментальної репрезентації дискурсу *непорозуміння* – це тип інтерпретації, результат утворення внутрішньої проекційної моделі дискурсу, в якій спостерігаються некоректності змістових складових, що призводить до отримання інформаційно неповного концепту або ж неправильного чи неадекватного концепту дискурсу. Однією із таких складових є прагматична площина – прагматичний зміст дискурсу. **Метою нашої статті** є виокремлення лінгвокогнітивних та комунікативних чинників, що є джерелами непорозуміння прагматичного змісту дискурсу.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. Смысловий зріз мовленнєвого відрізка доводить наявність у ньому декількох семантичних рівнів. Це підтверджується, зокрема, ідеями Г.Г. Почепцова та А. Коена, які вирізняли у висловленні прагматичний компонент (illocution+perlocution) і пропозицію, вказуючи на те, що прагматичний компонент відтворює комунікативну інтенцію, а пропозиція – її когнітивний зміст. Відтак, кожне висловлення, в межах якого реалізується мовленнєвий акт, має комунікативну інтенцію, своєрідний прагматичний зміст, запрограмований в його іллокутивних та перлокутивних цілях. Варто зауважити, що прагматичний компонент, за аналогією з семантичним, може бути представлений у висловленні як експліцитно, так й імпліцитно [1, с. 35–42].

Крім цього, як стверджує Е.В. Дигоева (2000), прагматична інформація, як певний змістовий елемент висловлення, повністю наслідує семантичні одиниці: одна й та ж форма може використовуватись для передавання різних комунікативних намірів, і навпаки, одна й та ж іллокутивна функція може мати різні способи вираження. Іллокутивна двозначність для кожного мовленнєвого акту має дві стадії вирішення. Перша – це визначення логічної несумісності експліцитно вираженого наміру висловлення зі станом учасників на момент його породження. Друга аналізує ймовірні цілі мовця для з'ясування іллокутивного значення висловлення [2, с. 169]. Зазвичай висловлення містять різноманітні іллокутивні сили, оскільки уособлюють складні, часто не розмежовані і не цілком усвідомлені мовцем наміри. Повний зміст багатьох мовленнєвих актів можна зрозуміти, враховуючи будову окремих висловлювань та весь акт комунікації, знаючи контекст і конситуацію, принципи діалогічної взаємодії, стосунки між партнерами комунікації, беручи до уваги роль невербального компонента.

Процес мовленнєвої інтеракції протікає нерівномірно з позицій його відкритості та інтерпретаційного потенціалу. Комунікативна прозорість може втрачатись на семантичному рівні, зумовлена двозначністю лексичних одиниць та конструкцій, незавершеністю та дифузністю дискурсу. Водночас прозорість втрачається і в прагматичній площині, коли має місце аномальне відносно супутніх комунікативних обставин вживання висловлення або макромовленнєвого акту. Адже існують випадки, коли адресант висловлює, наприклад, прохання або обідянку, але обставини його використання можуть бути такими, за яких воно сприймається як щось інше. А. Коен називає такі мовленнєві акти фігуральними (figurative), інакше кажучи, випадками прагматичної метафори, оскільки для розкриття їх справжнього змісту потрібне особливе трактування. Це трактування передбачає звернення до позамовних факторів і способів вживання. Випадки розриву між дійсним значенням висловлення і його прямим значенням найчастіше спостерігаються в *непрямих мовленнєвих актах, іронії та метафорі*. Саме тут логічна структура висловлення не збігається з його іллокутивною функцією, зумовлюючи непрозорість комунікативного повідомлення, а відтак ускладнюючи процес розуміння [3].

Здійснюючи систематизацію концепцій непрямих (індиректних) мовленнєвих актів у своїй роботі, Л.Р. Безугла виокремлює серед них модулярні та гомогенні (вузькі та широкі). Перші вирізняють непрямі МА за невідповідністю на пропозиціональному та іллокутивному рівнях. Вузькі гомогенні концепції трактують непрямі мовленнєві акти тільки за іллокутивною невідповідністю, широкі – говорять про іллокутивну невідповідність, але розглядають випадки з пропозиціональним переосмисленням, включаючи випадки іронічного та метафоричного вживання [1, с. 38–39].

Інтерпретація комунікативних намірів мовця зазвичай, стосується реконструкції його іллокутивних та перлокутивних цілей. Останні мають суттєві відмінності, а саме: іллокутивна мета спрямована на відкриття розпізнавання, перлокутивна – не спрямована (П. Стросон). Іллокутивна ціль мовця аналітично прив'язана до іллокутивного акту. Перлокутивна мета – “контингентна” – для її розпізнавання адресат повинен зрозуміти стратегію мовця [1]. Іллокуція демонструє відношення мовлення до мети, мотивів та умов здійснення комунікації та відповідає на запитання *Яку мовленнєву дію здійснює адресант за допомогою певного висловлення?* Перлокуція репрезентує вплив на свідомість та поведінку адресата, спричиняє виникнення нової ситуації і корелюється із запитанням *Чого хотів досягти адресант своїм висловленням?* Відтак інтерпретація прагматичного змісту може здійснюватись хибно в одному із зазначених напрямів або в обох напрямках паралельно. Найчастіше це трапляється у випадках прагматичної імплікації: імпліцитно виражених іллокутивних і перлокутивних цілей автора мовленнєвого повідомлення. Наприклад,

...As he moved slowly towards her, she nodded. Words wouldn't come. All she could murmur was, 'And Ted?'

Stephen froze in position. 'Of course. You must be mourning.' He ran his fingers through his hair, buttoned his coat again slowly, averted his eyes. 'Look, Tessa, I thought you'd want company. But if you'd rather be alone, I'll stay over at Jan's. I'll leave you the number. If you need anything, just ring.' He searched in his pocket for a pen, bent to the desk.

Stephen. 'Her voice was a croak. 'I didn't mean ...' She rose on unsteady legs, touched his shoulder. 'I want you to stay. Please.' [10, p. 352].

У цьому фрагменті поєдналося непорозуміння іллокутивної і перлокутивної мети висловлення мовця

(Тесси). Запитання (*квеситив*) щодо її покійного чоловіка слухач (Стівен) інтерпретує як відмову (*експресив*), а також як вияв її небажання залишатися з ним на самоті (ідентифікація неправильної перлокутивної цілі). У ході подальшої розмови Тесса спростовує, що мала на меті саме такі комунікативні плани щодо Стівена. А запитання власне було тільки запитанням, на яке вона чекала відповіді без прихованих перлокутивних мотивів (примусити Стівена піти).

Іллокутивна функція висловлення є домінуючою у його прагматичному змісті, підпорядковуючи собі і перлокутивний аспект. Вона є визначальною для комунікації і розуміння та суттєво впливає на хід утворення ментальної репрезентації дискурсу. Тому неадекватна інтерпретація іллокутивних цілей висловлення зазвичай призводить до непорозуміння, про яке сигналізує один із комунікантів і яке коригується у ході подальшої інтеракції.

Проблема інтерпретації перлокутивних цілей мовця полягає насамперед у тому, що запланована перлокутивна мета як складова прагматичного змісту продуцента може не віднайти своєї об'єктивації в ментальній проекції реципієнта. Інакше автор висловлення не досягне бажаного перлокутивного ефекту або ж цей перлокутивний ефект буде неочікуваним. При цьому ймовірно є комунікативна ситуація, коли мовець навмисно не відреагує на неадекватну інтерпретацію перлокутивних намірів слухачем у випадку їх негативної складової (наприклад, коли він мав на меті принизити, образити, обманути співбесідника). Тут матиме місце *приховане, невиказане непорозуміння*. Явне, експліковане непорозуміння перлокутивної складової прагматичного змісту висловлення є можливим за умов її вербалізованого заперечення, спростування або ж корекції. Проаналізуємо наступний фрагмент:

"It doesn't really matter. I don't expect you to take me. Or ... or include me in your social life. It would only complicate things later. Besides –" she managed another tentative smile "– think what it would do to your image."

Finally he said quietly, "I'm sorry you don't want to come. It would really mean a lot to Chelsea to have you there, but I guess I can understand your reluctance."

"My reluctance?" Her voice suddenly changed, going from subdued to concerned in an instant. "Oh, no, I think you've misunderstood. I'm not. Reluctant, that is. It's just –" [12, p. 93–94].

Непорозуміння у цьому прикладі спровоковане неправильною інтерпретацією висловлень мовця. Адресат помилково трактує їх як акт відмови і вважає, що у такий спосіб адресант хоче його переконати, що не бажає (*reluctance – небажання*) іти разом з ним на гру. Насправді мовець (Нора) прагне донести до нього свої почуття, висловлює розуміння його позиції. Це вона і доводить своїм категоричним запереченням і вказівкою на те, що її неправильно зрозуміли.

Таким чином вважаємо, що проблематична інтерпретація перлокутивної складової прагматичного змісту пов'язана з такими чинниками:

- 1) стратегічним характером перлокуції;
- 2) неусвідомлюваністю, мимовільністю перлокутивного акту;
- 3) непрогнозованістю перлокутивного ефекту;
- 4) неексплікованістю, непідтвердженням перлокутивних намірів адресантом;
- 5) умовою ширості адресанта.

Інтерпретація прагматичного компонента у ширшому масштабі вимагає від адресата правильної ідентифікації **комунікативної стратегії** мовця – когнітивної моделі побудови дискурсу у відповідності з інтендованими мовленнєвими намірами. Саме вона визначає вибір адресантом засобів реалізації поставленої комунікативної

мети. Адресат може сприймати комунікативну стратегію мовця як прозору, зрозумілу або як непрозору, коли він не може осягнути весь задум автора, а саме з'являються використані мовні засоби з можливою комунікативною інтенцією. Непорозуміння виникає через неадекватне визначення комунікативних стратегій автора, наприклад, коли жартівливий тон розмови сприймається серйозно, це також стосується іронічних висловлювань.

Правильна інтерпретація дискурсу продуцента з детермінацією його серйозності або несерйозності (жартівливості) є досить проблематичною. Х. Коттхофф (2006) переконаний, що більшість спонтанного гумористичного дискурсу вимагає конwersаційної інференції, що значною мірою ґрунтується на контекстуальній інформації [4, 6]. Вважається, що не існує точного способу однозначного визначення прагматики висловлення у цьому руслі. Дійсно, конструкція висловлювань іноді набуває такої поверхневої реалізації, яка не дає змоги однозначно з'ясувати прихований мовцем прагматичний зміст. Як наслідок, жартівливий дискурс адресанта залишається без відповідної реакції (*deadpan*), оскільки сприймається як серйозний. І навпаки, серйозність дискурсу ховається за лаштунками гумористичного подання інформації (*camouflaged, softened*) [7, с. 1954]. Такі мовленнєві зразки зазвичай несуть ризик непорозуміння передусім у прагматичному плані. Наприклад:

"I'd know what to do with it," he said. "With five thousand bucks I could buy myself a partnership in a wire service. I know a guy who wants a little extra capital. With three times that money I could buy him out, then Boy! Would I be in the dough!"

"You're nuts. Who ever heard of anyone making money out of a wire service?"

"I am serious. Chet. If I could get some capital together, I would really be in the money. Okay, five thousand wouldn't get me far, but fifty thousand would" [11, p. 273–274].

Репліка-реакція співрозмовника у цій діалогічній єдності засвідчує її іронічний характер (*You're nuts. Who ever heard of anyone making money out of a wire service? – Ти несповна розуму. Хто коли-небудь чув, щоб хтось заробив на кабельному бізнесі?*). Вочевидь, слухач інтерпретує дискурс мовця як несерйозний і, включившись у діалогічну гру, відповідає у відповідному ключі. Стратегічно неправильні ходи інтерпретатора, що відтворилися представленням неправильного прагматичного змісту в ментальній репрезентації дискурсу, виправляє, вносячи певні корективи, мовець.

Серед непрямих мовленнєвих актів інтерпретація іронічних висловлювань позначена потенційною ймовірністю неадекватного розуміння. Іронічний дискурс, який, як звичайно, імплікує критику певного об'єкта чи явища, потребує реалізації конкретної умови – свого осмислення. Зокрема, як вважає Е. Вайзман, інтерпретатор повинен усвідомити, що мовець висловлює реальну чи уявну (віртуальну) пропозицію у певному вербальному представленні, водночас ментально відокремлюючись від неї [9, с. 125–137]. Тобто оцінні позиції та уявлення адресанта не збігаються (а радше суперечать) тій мовленнєвій інформації, яку ретранслює його дискурс. Водночас інтерпретатор зазнає труднощів у розумінні іронії особливо у тих випадках, коли проблематичною є ідентифікація об'єкта іронічного дискурсу: *"irony becomes totally elusive when one cannot identify the target in any terms at all"* (Z. Livnat) [6, с. 72]. Проаналізуємо такий фрагмент:

"I'm sorry about what happened when you came to the house" she said. "He's usually so friendly."

'Fathers can get moody and everything.'

'No, I mean the dog. I don't approve of people being used just for their bodies, do you?'

'Look,' I said, turning sharply on her and utilizing advice I'd been given by Charlie about the treatment of women: Keep'em keen, treat'em mean. I've got to walk to the bus stop. I don't want to stand here all afternoon being laughed at like a cunt.' [13, p. 70–71].

Наведена вище діалогічна єдність демонструє непорозуміння через помилкову інтерпретацію дискурсу продуцента як такого, що є стратегічно серйозним. Співрозмовник трактує висловлення автора як вибачення за непорозуміння у домі її батька, що підтверджує його репліка-реакція – *Fathers can get moody and everything (Батьки бувають у поганому настрої і таке інше)*. Насправді дискурс адресанта імплікує іронічний підтекст – дівчину забавляє ситуація з собакою: *No, I mean the dog. I don't approve of people being used just for their bodies, do you? – Ні, я маю на увазі собаку. Я не схвалюю, щоб людей використовували лише заради їхніх тіл*. Прикметно, що непорозуміння прагматичного змісту у цій комунікативній ситуації поєднується з неправильним визначенням референційного статусу дейктичного елемента *he*, а радше впливає з нього.

Функціонально значущою під час інтерпретації іронії у широкому сенсі є контекстуальна інформація, яка слугує підґрунтям для визначення інтерпретаційної проблеми (*cue*) і слугує фундаментом для комп'ютації значення висловлення і значення мовця, що його містить дискурс (*clue*). Розуміння іронії є випадком *непрямої інтерпретації*, де контекстуальні сигнали (*cue*) вказують на те, що існує розбіжність між значенням висловлення (*utterance meaning*) і значенням мовця (*speaker's meaning*). Відповідно, через використання контекстуальних ключів (*clues*) вираховується як альтернативне іронічне значення дискурсу [9, с. 125–137].

Окремі дослідники (D. Sperber, D. Wilson) пропонують теорію, за якою інтерпретація іронічних висловлювань є випадком *echoic mention (вторинного посилання; повторного згадування)*. Така інтерпретація породжує реальні та віртуальні супутні думки, викликає стандартні очікування, координується з комунікативними нормами [8, с. 283–293]. Проектування уявної релевантності ('imaginary relevance') [4; 5, с. 53–54] є спільним моментом для інтерпретації як жартівливого, так й іронічного дискурсу. В обох випадках реципієнт вдається до конструювання ментальної репрезентації дискурсу, де домінує прагматична інформація опосередкованим шляхом. Тобто мовленнєвий матеріал слугує не основою для розуміння дискурсу продуцента, а поштовхом для пошуку релевантно значущої, як правило, прагматичної інформації, що ховається за висловленням мовця. У випадку іронічних висловлень – це стимуляція інтерпретатора до переосмислення пропозиції та виведення імпліцитної оцінки.

Висновки. Інтерпретація прагматичного змісту, з'ясування іллокутивних та перлокутивних намірів мовця, ідентифікація комунікативної стратегії загалом базуються на когнітивних особливостях реципієнта, а саме інференційних процесах, суб'єктивних умовиводах, фоном для яких є його індивідуальний когнітивний простір, комунікативний досвід та пресупозиційна ємність, що сукупно складає лінгвокогнітивні основи інтерпретаційного процесу. Ось чому найбільша ймовірність непорозуміння властива висловленням із іллокутивною двозначністю та імпліцитною прагматичною інформацією: непрямым мовленнєвим актам, висловленням із прихованими намірами, цілями і мотивами, метафоричним та іронічним висловленням, загалом комунікативній поведінці, що має невизначену, непрозору комунікативну стратегію. Відтак, індиректність як мовленнєва категорія є домінуючим комунікативним чинником прагматичного непорозуміння поряд з дифузністю та незакершеністю дискурсу, що скла-

дає передумови стратегічно неправильного інтерпретаційного вибору.

Перспективи подальших досліджень лежать у площині вивчення випадків прихованого та інтендованого непорозуміння на прагматичному рівні та їхніх дискурсивних характеристиках.

1. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : [монографія] / Л. Р. Безугла ; [відп. ред. І.С. Шевченко] ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 332 с.
 2. Дигоева Э. В. Когнитивная прагматика как новое направление в изучении языка / Дигоева Э. В. // Когнитивные аспекты языковой категоризации : [сб. научн. тр. / ред. Л. А. Манерко ; РГПУ им. С. А. Есенина]. – Рязань, 2000. – С. 168–171.
 3. Левин С. Прагматическое отклонение высказывания / С. Левин // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 342–357.
 4. Kothhoff H. Gender and humor: the state of the art / Helga Kothhoff // Journal of Pragmatics 38, 2006. – P. 4–25.
 5. Lampert M. D. Risky laughter: Teasing and self-directed joking among male and female friends / Martin D. Lampert, Susan M. Ervin-Tripp // Journal of Pragmatics 38, 2006. – P. 51–72.
 6. Livnat Z. On verbal irony and types of echoing [Електронний ресурс] / Zohar Livnat. – Режим доступу : <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/PUB/WPL/03papers/livnat.pdf>.
 7. Schegloff E. A. Getting serious: Joke serious → 'no' / Emanuel A. Schegloff // Journal of Pragmatics 33, 2001. – P. 1947–1955.
 8. Sperber D. Irony and Relevance: A Reply to Drs Seto, Hamamoto & Yamanashi / Dan Sperber, Deirdre Wilson // Relevance Theory: Applications & Implications. – Amsterdam : John Benjamins, 1998. – P. 283–293.
 9. Weizman E. Addresser, Addressee and Target: Negotiating Roles through Ironic Criticism / Elda Weizman // Negotiation and Power in Dialogic Interaction / [Eds E. Weigand and M. Dascal]. – Amsterdam : Benjamins. – P. 125–137.
- Ілюстративний матеріал:**
10. Appignanesi L. The Things We Do for Love / Lisa Appignanesi. – Harper Collins Publishers, 1998. – 405 p.
 11. Chase J. H. Come Easy – Go Easy / James Chase. – М. : Айрис-пресс, 2003. – 384 p.
 12. Cross C. The Notorious Groom / Caroline Cross. – Richmond : Silhouette Desire and Colophon, 1998. – 186 p.
 13. Kureishi H. The Buddha of Suburbia / Hanif Kureishi. – Penguin Books, 1991. – 284 p.

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Підкаміна Л. В.

Сучасне мовознавство все частіше акцентує увагу на засобах репрезентації тексту та його семантико-функціональних категорій. Багатовимірність категорії модальності у тексті зумовлює її поліфункціональність у вираженні ставлення автора до повідомлюваного та відношення повідомлюваного до дійсності. Модальність і засоби її реалізації – актуальна мовознавча проблема, яка вивчається науковцями на формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному, комунікативно-функціональному та текстовому рівнях. Грунтовні дослідження категорії модальності репрезентовано працями В.В. Виноградова, І.Р. Вихованця, В.Г. Гака, І.Р. Гальперіна, А.П. Грищенка, Н.В. Гуйванюк, Н.Ю. Шведової та інших. Проте спектр значень модальності дуже різноманітний і потребує багатоглибких досліджень на ґрунті якомога більшого фактичного матеріалу. Сучасний український поетичний текст раніше не був матеріалом для вивчення засобів реалізації категорії модальності.

Мета статті – дослідити засоби вираження категорії суб'єктивної модальності в сучасному поетичному тексті.

Зважаючи на особливості вираження реальності та ірреальності у тексті, В.В. Виноградов виокремив об'єктивну модальність (граматикалізовану способами дієслів) і суб'єктивну модальність (репрезентовану іншими засобами у реченні) [17, с. 383]. Саме суб'єктивна модальність виражає ставлення мовця до того, про що повідомляється, і фактично є модальною рамкою тексту, його емоційно-оцінним змістом, який нашаровується на предметно-логічну інформацію.

І.Р. Гальперін переконаний, що об'єктивна модальність узагалі не властива художньому тексту і визнає найбільш суттєвою ознакою модальності оцінку описуваних фактів [6, с. 114].

Проте змістову основу суб'єктивної модальності створює поняття оцінки у широкому розумінні, тому серед морфологічних засобів її вираження у тексті – перформативні дієслова, частки, іменники, прикметники з емоційно-оцінною семантикою.

Значення суб'єктивної модальності модифікується у межах тринарної системи “добре-нейтрально-погано”. Позитивні емоції та оцінки формують позитивну суб'єктивну модальність (СМ+) – радість, схвалення, зацікавлення; негативні емоції та оцінки – негативну суб'єктивну модальність (СМ-) – горе, відроза, розчарування і под.; відсутність будь-яких позитивних чи негативних емоцій та оцінок формує третю групу значень (СМ0) – це так звана нейтральна, нульова, або початкова суб'єктивна модальність, яка реалізується лише за протиставленням двох попередніх різновидів СМ. Суб'єктивна модальність, яка поєднує позитивні й негативні оцінки, вважається амбівалентною [3, с. 141].

Перформативні дієслова, в яких момент реалізації дії збігається з моментом виголошення слова, функціонально втілюють еквітемпоральність (збіг часу мовлення і часу дії), неперифікованість (відсутність перевірки дії за критерієм істинності-хибності), автореферентність (одночасність моменту мовлення й дії у поетичній картині світу). Основою такої модальної лексики є бінарна група предикатів оцінки, співвідносних із семами “добре” й “погано”. Засобами перформативів у сучасному українському поетичному тексті можуть формуватися усі різновиди суб'єктивної модальності. Наприклад, СМ+: “Я люблю твої глибокі ріки І пісні, що чути на весь світ” [7, с. 6]; “Яке ласкаве літо! Дивлюся, дихаю, дивуюся, люблю... Навчаюся простої мови щастя” [8, с. 73]; СМ0: “Я в Гадячі стою на площі” [13, с. 93], СМ-: “О, як я ошукала тут себе! Сама створила оду щастю. Соби таким придумала тебе, Що розлюбить уже не вдасться” [7, с. 54]; СМ+: “Перевертні, брати, байстрята, Я вас ненавиджу й люблю” [14, с. 28]. За допомогою перформативних дієслів автор створює динамічний контекст, який характеризується синхронністю дії і суб'єктивного ставлення.

Іменники з емоційно-оцінним конотативним компонентом безпосередньо демонструють ставлення автора до зображуваного і формують у такий спосіб шляхи рецепції твору. Експресивно маркована лексика, виражена іменником, часто слугує засобом інвективи і реалізує виразно негативну модальність.: “Наші зверхники, кровопивці, зазвичай поважні добродії; є між ними злодії-вбивці, є й такі, які просто злодії.” [12, с. 27]; “На відстані часу – побойце, Борці за Україну, кати І рана, яку ми не гоїм ще, І мов острога – хрести” [2, с. 19].

Модифікаторами суб'єктивної модальності також є частки. У сучасних поетичних текстах вони можуть виражати:

- неповноту реалізації дії (майже, трохи не, тільки): “Тільки трішки сумно з того, що ні сонця, ані в небі цих високих ластівок, ані цього павутиння, ні стежок не візьму...” [8, с. 71]; “Тут, в Феюфанії давній, Храм

височить майже вік, Службу несе православну, Так йому Бог наш нарік” [1, с. 59];

- тривалість дії (так і, тільки, все, ще, як): “Як далі? Куди ж бо? Шляхи мої не освятили ще” [2, с. 38]; “Буяло життя навколо, Світ барвився кольорами. Душа ще співала соло – Дуєт починався між нами” [7, с. 43];

- інтенсивність реалізації дії (і, й, тільки, навіть, аж, все, вже): “То ж як не плач, як не скачи до неба, Як не гарчи і як не голоси, Він не почує про твої потреби, Бо став глухим... Не ті уже часи” [2, с. 14];

- вирізнення якоїсь однієї дії з-поміж інших (тільки, лише): “Прислухайся до серця. Воно лише правдиво глаголюче” [2, с. 48]; “Однолюбка, однолюбка, Тільки він не однолюб” [7, с. 51];

- несподіваність, раптовість дії (навіть, аж): “Почали нових пісень” співати, Новими вітрами упились. І від цього “в ступі” опинились: Навіть у торгівлю подались” [1, с. 22];

- істинність, справжність, правдивість дії (таки, все-таки): “Ми таки, за твоїм словом, кайдани порвали, Але вистраждану волю ще не оспівали” [1, с. 73].

Деякі автори формують суб'єктивну модальність, використовуючи одразу декілька часток в одному контексті: “То ж не вийде визначить життя Лиш одним, нехай незвичним словом, Так як неможливо почуття Визначить поняттям лиш любові” [1, с. 18].

Прикметникові реалізації суб'єктивної модальності у сучасному поетичному тексті здійснюються шляхом епітетизації художньої дійсності. Цю думку підтверджує І.Р. Гальперін: “Найбільш прямим засобом, який реалізує модальність у реченні, є епітет” [6, с. 116]. Змальовуючи ліричного персонажа, його портрет, почуття, автор моделює емоційно-оцінне ставлення реципієнта-читача, тобто дає можливість “відчутти текстову модальність” [6, с. 117]. Суб'єктивна модальність виявляється тоді, коли реципієнт може чітко уявити певну художню реалію за цілою низкою епітетів, об'єднаних спільною семантикою: “Які ж насправді ви усі незрілі, Які безвольні, мляві і слабкі, Які нерозторопні і невмілі, Якись неоднозначні і слизькі” [1, с. 29]. Надзвичайно емоційними є поетичні твори з антонімічними епітетами, дискретно розподіленими у всьому тексті: “Розумні люди є, а є й дурні. А де межа між дурнем і розумним? Чому у дурнів радісні дні? Чому розумним так буває сумно? Чи це закон, чи, може, Долі знак: Дурні спокійні до духовних злиднів. Парадоксально, та буває так: Дурні - багаті, а розумні – бідні. Природи примх ніхто не розбере. І в тих, і в тих буває життя собаче. Розумні просто далі в часі бачать І в ньому усвідомлюють себе” [9, с. 14]. Такі художні означення концентрують емоційно-оцінний зміст поезії і є носіями аксіологічної модальності. Полярність авторського, суб'єктивного погляду формує координати рецепції, забезпечує неповторну образність твору.

Метафора дуже часто використовується як лексичний засіб вираження суб'єктивної модальності, оскільки метафоричне вживання слова характеризується підвищеною експресивністю. Маркованість метафори зумовлена динамікою утворення метафоричного значення – компонент, ознаки (чи сукупності ознак) якого переносяться на основне лексичне значення, що може містити негативні чи позитивні конотації і денотативне значення пов'язується з об'єктом, що викликає негативні чи позитивні асоціації в адресата й адресанта. У сучасній українській поезії зазвичай використовуються традиційні типи метафоричних зсувів (тварина — людина, людина — людина, предмет — людина тощо). “Що тобі зоставлю на задуку? Ось кохання твоє. Ось моє забуття – в чорній серці червоного маку” [8, с. 97], однак часто типи пере-

носів значно ширші за узуальні й відображають особливості світопізнання та світосприйняття поета, поширюючись на цілу строфу або навіть усю поезію: *“Ти ще полюбиш горе не свос, Торкнеш його душею золотою, А літа блискавку, що в серце б’є, Чекатимеш під темною сльотою”* [13, с. 57]. Знак СМ у таких випадках залежить від контексту.

На синтаксичному рівні суб’єктивна модальність у сучасних поетичних текстах може реалізуватися за допомогою вставних слів, порядку слів, різноманітних синтаксичних конструкцій. Модальні слова мають значення сумніву, вірогідності, впевненості, передбачення тощо: *“Були поети геніальні, а ви замовчували їх. Напевне, справи тривіальні тяжкий цей спричинили гріх?”* [12, с. 20]; *“Васильки сині, як літні ночі, Як небо в червні, як синій льон. У тебе, мамо, теж сині очі, Бо, мабуть, синій приховив сон”* [7, с. 20]; *“О модо, модо! Завжди свіжій голос! Ї не передбачити каприз. Бува, спідничка – як широкий пояс, А то – до п’ят! І до пупка розріз!”* [9, с. 128]; *“Захотілось душі в еміграцію. Що ж, можливо, вона має рацію”* [2, с. 39].

І.Р. Гальперін переконаний, що текстова модальність особливо рельєфно виявляється в поетичних творах, і суб’єктивно-оцінна характеристика предмета думки в таких текстах домінує, називає поетичні тексти “наскрізь модальними” і зазначає, що ця модальність не є лише сумою модальних елементів [6, с. 115]. Сучасна українська поезія цю думку цілком підтверджує. Досить часто у контексті автор поєднує різні засоби суб’єктивної модальності, які гармонійно доповнюють один одного. Наприклад, вставне слово, частку й епітети: *“До холодів, здається, ще далеко, Такі прозорі й чисті небеса”* [9, с. 23]. Однак усі ці засоби лише умовно можна виокремити з тексту, всі вони є сплавом поетичної думки, який транслює авторське світосприйняття.

Створюючи поетичний світ, художник слова прямо чи опосередковано завжди виражає своє ставлення до зображуваного. Прямі оцінки характерні для мови наратора, який впливає на мову ліричного героя. Текстуальна специфіка реалізації СМ полягає у тому, що суб’єктом СМ може бути як автор тексту, так і один з ліричних персонажів поезії, оскільки кожне висловлення має свого автора, а мовець (який на текстовому рівні інколи виступає протагоністом) окремо від думок продуцента тексту може висловлювати свою чи передавати чинось СМ: *“Повіє вітер степовий, І чути у відлунні: “Ти покажи характер свій, Ти родич мій, братуню! Я не звикаю до тюрми, Хоч потрапляв за ґрати; З тюрми, неначе із сурми, Я виривався, брате! Ставав я голосом труби, Літав під небозводи, І ти, мій друже, так роби, Будь подихом свободи”* [14, с. 99].

Екзистенція знакових репрезентацій суб’єктивної модальності моделює рецепцію поетичного твору читачем. Наприклад, у вірші Дмитра Павличка “Свобода” за допомогою метафор сформовано виразну негативну суб’єктивну модальність, яка з легкістю декодується реципієнтом: *“Ті – у вожді, а ті – у московити, А всі з амбіцій падають у шок. Нема кому свободу розвинути І вийняти з отруйних пелюшок”* [14, с. 53].

У кожного поета арсенал мовних засобів вираження суб’єктивної модальності не однаковий. Для Дмитра Павличка, наприклад, не характерні вставні конструкції, а Юлія Бондючна часто використовує частки. Це свідчить про індивідуальну манеру моделювання суб’єктивної модальності у сучасному поетичному тексті.

Отже, як мовна універсалія модальність є обов’язковою складовою будь-якого тексту. Категорію суб’єктивної модальності у сучасному поетичному тексті реалізовано як лексичними, так і граматичними засобами. Суб’єктивна модальність притаманна як будь-якій частині

тексту, так і усьому тексту загалом, і може бути виявлена у процесі інтеграції елементів поетичного тексту, в особливостях використання образних засобів автором. Коефіцієнт модальності безпосередньо залежить від індивідуальної манери автора, мотиву поезії, співвідношення змістової, фактичної та концептуальної інформації у тексті, він тим вищий, чим більше виявляється особистість автора в його творах.

1. Бердник В.В. Під тополями: [поезії] / В.В. Бердник. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 121 с. – (Першотвір).
2. Бондючна Юлія. Спадок. Поезії. – Рівне: ВАТ “Рівненська друкарня”, 2008. – 60 с.
3. Бунь О.А. Художній текст крізь призму можливих світів: модально-референційний аспект // Вісник Київського лінгвістичного університету. – Серія Філологія: наукове видання. Т. 6, № 1 / за ред. М.П. Кочергана. – К.: КНЛУ, 2000. – С. 141–148.
4. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Избр. тр.: Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – Т. 2. – С. 38–79.
5. Вихованець І. Р. Модальні слова // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклоп., 2000. – С. 338.
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. / И.Р. Гальперин. – [изд. 4-е, стереотипное]. – М.: КомКнига, 2006. – 144 с.
7. Гриб Н.Ф. Сутніс: [поезії] / Н.Ф. Гриб. – Полтава: Дивосвіт, 2007. – 76 с.
8. Жолоб С.К. Из глубин: Выбранные поэзии / Светлана Жолоб; передм. Д.В. Павличка; худ. оформления В.С. Митенка. – Ивано-Франківськ: Гостинець, 2008. – 176 с. – (Першотвір).
9. Івашенко В. Сьогодні живемо: поезії / Віталій Івашенко. – К.: ЕКМО, 2006. – 152 с.
10. Кобозева И. М. Перформативность глагола и его лексическое значение / И. М. Кобозева // Linguistische Arbeitsberichte. – 54/55. – Leipzig, 1986, S. 176–189.
11. Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М.: Наука, 1975. – 231 с.
12. Латник Г. Пропащі душі України: [поезії, нові афоризми] / Григорій Латник – К., 2007. – 56 с. – (Першотвір).
13. Павличко Д. Не зрадь: [поезії] / Дмитро Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2005. – 110 с. (Першотвір).
14. Павличко Д. Три строфи: [поезії] / Дмитро Павличко – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2005. – 127 с. – (Першотвір).
15. Панфилов В.З. Категория модальности и её роль в конструировании структуры предложения // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37–48.
16. Рябокiнь Н.О. Перформативи як iндикатори негопозитивних мовленнєвих актів. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znphnpu_lingv/2009_27/16.html.
17. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
18. Ткачук В.М. Категорія суб’єктивної модальності: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / В.М. Ткачук; Донець. нац. ун-т. – Донецьк, 2002. – 24 с.
19. Чолкан В.А. Речення з суб’єктивно-модальними формами в сучасній українській мові / Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / В.А. Чолкан; Прикарпат. держ. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 18 с.

ЯЗЫКОВЫЕ НОМИНАЦИИ ПЕРСОНАЖЕЙ НАРОДНОЙ МИФОЛОГИИ В СВЕТЕ КЛЮЧЕВЫХ КУЛЬТУРНЫХ КОНЦЕПТОВ

Плотникова А.А.

В ходе закарпатских этнолингвистических экспедиций в Межгорье в 2008–2010 гг. достаточно полно была собрана терминологическая лексика народной мифологии вместе с соответствующими этнодиалектными

текстами. Исследовалось село Колочава с примыкающим к нему селом Негровец (2010 г.) и торуньский “куст”: села Торунь, Титковцы, Прислоп (2008 г.). Богатство наименований мифологических персонажей (далее – МП), представления о которых до сих пор сохраняются в сельской среде Закарпатья, поражает своей емкостью и органичностью связей в системе, формируя народную картину мира и отражая славянские ключевые культурные концепты.

Большое число славянских наименований в сфере народной мифологии обладают прозрачной внутренней формой, связанной с жизненно важными для человека окружающими объектами (дом, лес, дорога и т.д.): *домовик* (МП, живущий в доме), *хащчовик* (МП, обитающий в лесу), *ночник* (МП, появляющийся ночью), *путник* (МП, встречающий человека в пути), *бурівник* (человек со свойствами МП, заведующий бурей; Прислоп, Торунь), *вовкун* (человек со свойствами МП, способный оборачиваться волком), *повітруля* (МП, олицетворяющий вредоносный для людей ветер; иное название МП в Торунь – *літавиця*). Некоторые из таких наименований связаны с потенциально опасными событиями в жизни человека, например, блуждать, плутать, терять дорогу: *блудник* – МП, сбивающий человека с пути.

Многие из наименований отражают основные противопоставления народной духовной культуры: добро – зло, чистый – нечистый, жизнь – смерть, здоровье – болезнь, внешний – внутренний и т.д.: *нечисцяк* ‘черт, нечистый; любой вредоносный МП’; *двадушник* (МП, с двумя душами: в частности, ходячий покойник, после смерти которого одна душа не умирает). В последнем случае представление о нарушении традиционного миропорядка (наличие у человека двух сердец, двух душ) способствует формированию негативного образа МП, способного к оборотничеству (ведьма, “вовкун”) или встающему из могилы (ходячий покойник, вампир). На первый взгляд, непрозрачная внутренняя форма наименования *мора* (МП, душачий или давящий человека по ночам) – собеседники не могут объяснить ни значения, ни происхождения данной лексемы – соотносится со смертью, ср. проклятие: *шоб ты мора взяла* ‘чтобы ты сдох’ (Титковцы).

Типичной особенностью рассматриваемой традиции следует признать тот факт, что заимствования с неясной для носителя диалекта внутренней формой естественным образом соотносятся со сферой “зла”: *босоркун* и *борсокун* ‘ведьмарь, колдун’ (последний пример – с метатезой в корне; из венг. *boszorkány* ‘дух умершего; ведьма’), *шаркань* ‘гигантский змей с крыльями, приносящий зло людям’ (из венг. *sárkány* ‘вид змеи; дракон’), ср. сравнение, отмеченное в говоре торуньских сел: *злий як шаркань* (Титковцы).

Как модель карпатского мифологического пространства эта система демонологических персонажей типологически соотносима с балканской картиной мира, где основная семантика ориентиров (внутренний – внешний; человеческий – природный и т.д.) приобретает особую значимость для традиционного мировосприятия (см. [Цивьян 1990]), вместе с тем, прослеживаются как общие карпатские мотивы, отраженные в терминологической лексике духовной культуры (мотив двоедушничества; управления бурей, непогодой), так и общеславянские: двойственность соединяющего в себе добро и зло покровителя дома; опасность, исходящая от разрушительных природных явлений, от темного времени суток; риск, сопряженный с дорогой и лесом; мотив оборотничества (обращение в волка); болезненное состояние спящего человека (вариант: смерть во сне); сглаз (*з очей се стало*, Прислоп) и др. Целый ряд наименований МП легко заменяется на общее название черта, дьявола,

“нечистого” в беседе с информантами, что отражает этнодиалектный текст.

Само понятие этнодиалектного текста еще с первых этнолингвистических экспедиций в Полесье стало определяющей единицей исследования народной картины мира; в настоящее время ею оперируют и этнолингвисты, и социоллингвисты. Н.И. Толстой и С.М. Толстая так характеризовали полевые записи в виде связанных текстов: “...эти тексты как бы приобретают статус “памятников” народной культуры (наряду с памятниками фольклора), которые можно толковать, сопоставлять друг с другом и другими источниками” [Толстой, Толстая 1983: 14]. Именно анализ этнодиалектного текста позволяет выявить основную семантику термина духовной культуры, установить набор признаков того или иного МП и сопоставить отдельные черты явления с уже известными в рамках одной славянской традиции или нескольких, в том числе – карпатских, карпато-балканских (и шире – балканских). Важным фактом при этнолингвистическом исследовании такого текста становится и само наличие фиксации формы, семантики и функционирования термина в той или иной региональной традиции, которая в недалеком будущем, скорее всего, существенно видоизменится.

Редко противопоставление по общему признаку “добро – зло” определяется из самого контекста функционирования термина, например, через частные оппозиции: человеческий – звериный (или: ручной – дикий), христианский – бесовский. Так, для понимания сути представлений о “дводушнике” в Закарпатье важны высказывания о его природе: “Оно мече ся псом и человеком. За то ся кличе двадушник” (Колочава). Так же объясняется и природа “вовкуна” – человека, имеющего способность превращаться в волка: “Як у ньому дві серця! Єдно серце люцьке, а друге – звірьске!” (Колочава). Человек как олицетворение праведного, христианского начала противопоставлен бесовским, нечистым силам, нападающим на него в дороге, в лесу, в горах, у воды: как только невидимая нечистая сила “зыйде з плеч”, “христианин” овладевает собой и находит дорогу, возвращается домой (Колочава).

Рассмотрим отдельные общеславянские и карпатские мотивы, связанные с основными языковыми номинациями в сфере народной мифологии закарпатской Верховины.

Из общеславянских мотивов. Двойственность соединяющего в себе добро и зло покровителя дома. Основная функция МП, называемого в Межгорском районе *домовик*, – приносить выпестовавшему его хозяину богатство в дом. Чтобы заполучить “домовика”, человеку следовало обратиться за помощью к нечистой силе. Собеседники рассказывали, что хозяин должен в течение семи недель перед Пасхой (или только двадцать, пятнадцать, девять дней) носить с левой стороны под мышкой яйцо черной курицы (или последнее снесенное курицей яйцо – *зносок*). В полночь во время службы в церкви при словах “Христос воскрес” нужно было проговорить: “И мой воскрес”, чтобы из яйца вылупился “домовик”, отождествляемый с чертом, дьяволом, нечистой силой. Например: “И там ся родив чортик малый!” (Колочава); “И з того ся вылупливав диявол. И так його він уже проважав усьо життя” (Торунь). Присутствие дьявола рядом с человеком всю оставшуюся жизнь – кара, наказание за обращение к потусторонним силам. С одной стороны, хозяин получал все, что желал (деньги, удачу в разведении любой породы скота, птицы, богатый урожай и т.д.), но с другой, не мог избавиться от “домовика”, даже переехав в другой дом, село, город. Нечистый мучил его, требуя все новые задания, работу, – этот мотив, связанный с приобретением в хозяйстве духа-

обогатителя, известен всем славянам (см. в словаре “Славянские древности” статью “Дух-обогадитель” [СД 2: 147–150]), причём у русских старообрядцев, в традиции которых сохранились наиболее архаические мотивы славянской мифологии, – в образе черта на услужении ведьмы, знахарки [Плотникова 2008].

Тема получения богатства путем обращения к магии, что характеризуется как акт крайне нежелательный и весьма опасный, встречается у всех славян. Название МП, подчеркивающее его связь с домом, указывает на амбивалентность персонажа: дом – это место, где человек получает защиту от вредоносных персонажей (“ночника”, “блудника”, “путника”, “хашчовика”, “нечистяка”), но вместе с тем сам подвергает свое жилище опасности, поселяя в нем духа, которого “выкохал” собственными силами. Характерно, что такой дом несет признаки опасности и для любого поселившегося там впоследствии человека.

Риск, сопряженный с дорогой и окружающим пространством вне дома.

Наименование *путник*, обозначающее проходящего рядом с домом вредоносного демона, зафиксировано лишь в славянском закарпатском регионе, причём только в торуньском кусте сел. В Титковцах объясняли, что это тот же “по-торуньски черт”, который способен превратиться в собаку, коня и других животных или же представляется очень высоким человеком. *Путник* может проникнуть в дом ночью, если не запереть двери, и убить, задушить находящихся в нем людей; он часто седлает припозднившихся прохожих, вскочив им на спину: человек при этом испытывает неимоверную тяжесть, которую вынужден терпеть, пока МП не достигнет нужного ему места. Считается, что в округе есть несколько особо опасных мест, где можно встретить демона, называемого *путник*. Особенно часто он попадает около воды – ручья, речки, болота.

В Колочаве с приселками известен сбивающий человека с пути МП, называемый *блудник*. Это дьявольская сила, дух, который “водит” заплутавших ночью людей по болотам, “гукает”, выманивает их из дома, подражая голосу близких. Различные типы МП, реализующие концепт “блуждания”, поиска пути вне дома, в лесу, в болоте, известны всем славянам (см., например, статью “Блуждать” в словаре “Славянские древности” [СД 1: 97–199]), сходные наименования встречаются в иных карпатских (закарпат. *блуд*) и славянских (лужиц. *bludnik*) традициях.

Местом, противопоставленным дому, выступает лес, где обитают МП, приносящие вред человеку, работающему или проходящему там. *Хашчовик* выступает как некий дух, который “водится в лесу” – “шчо у хашчи водится” (Колочава). Он приносит вред тем, кто рубит деревья, например, может повалить дерево на человека, и т.п. В Колочаве и округе считается, что этот МП, как и часто отождествляемый с ним здесь демон *блуд*, *блудник*, может откликаться эхом на голос человека, заманивая его в чащу.

Опасность, исходящая от темного времени суток вне дома. Все описанные выше МП, опасные для человека, находящегося вне дома (вариант: в доме с незапертой дверью), чаще всего проявляют себя ночью или в темное время суток. Наименование *ночник* применимо к персонажам, именуемым *путник*, *блудник*, *хашчовик*: “Путник, нічник, двері як не закрутив, він може до хьжі” (Торунь); “Нучник, блуд – то єдно! Блуд веде хоть куды” (Колочава); “По хашчах – нўчники, блудник є” (Негровец). По поверьям из Колочавы, *ночник* садится жертве на плечи, и человек плутает по горам и другим селам до тех пор, пока тот не сойдет с него: тогда “нечистое” исчезает и человек снова становится “христианином”,

попадает в свой дом. Говорят, что ночью ни с кем нельзя меряться силой – случайный встречный может оказаться *ночник*. От этого МП происходит вихрь, когда он (*ночник*) движется по улице. Демонический персонаж темного времени суток, появляющийся в сумерках, ночью, в полночь, широко известен в Закарпатье: записи о пугающем человека по ночам сверхъестественном существе *нучник* в разных закарпатских селах сделаны, в частности, П.Г. Богатыревым [Богатырев 1971: 274, 280]. Персонажи, именуемые *нічники* ‘ночные духи’, упоминаются и в словаре гуцульской народной мифологии [Хобзей 2002: 136]. У славян в целом персонификацией ночного времени суток, как правило, выступают демоны, вредящие детям (см. статьи “Нoћ”, “Нoћнице” в изданном в Сербии словаре “Славянская мифология” [СМ: 389–390]).

Опасность, исходящая от природных явлений. Сильный ветер, вихрь представляется жителям Торунь и окрестных сел в облике некой прекрасной женщины с длинными волосами, называемой *повітруля*, *літавиця*. По народным поверьям, это также вид нечистой силы, которая появляется летающей вместе с ветром и доводящей до безумия юношей, мужчин, приходя к ним ночью; их танец может увидеть только тот, кого они посещают; нередко отождествляется с болезнью, умопомешательством на почве поклонения прекрасной женщине, например: “Він ся задовго не женив, бо він мав літавицю” (Торунь). Кроме того, в этой части Закарпатья *повітруля* (“вихрь”) может связываться с гибелью некрещеных младенцев, собирающихся вместе и крутящихся в вихре, который сопровождается гулом и писком “деточек”. Пожилые женщины, работавшие на сеновале, при образовании такого вихря называли разные имена и отправляли его в пустынные места: “Мар’я, Агафо, там усяки имена называли, иди на хашчу, на пустынні” (Торунь). В Колочаве известно только основное значение лексемы *повітруля* ‘вихрь’, а также представления о болезни, связанной с попаданием человека (особенно новорожденного) под действие опасного ветра: *нодвіяло* – о том, кто не может ходить, и т.д. Если судить о прекрасных женщинах, летающих с ветром и доводящих до безумия юношей, сходен с южнославянскими представлениями о “вилах”, “самодивах”, то поверья о вихре как явлении, происходящем в результате смерти новорожденных, а также как причине болезни людей известны всем славянам, причём особенно распространены в украинских региональных традициях.

Мотив оборотничества связан прежде всего с поверьями о превращении в волка людей, якобы обладающих этими сверхъестественными особенностями (в карпато-балканских традициях – с целью нападать на скот и людей в облике зверя). Это отражают наименования МП: *вовкун* (все села Межгорского района), *вовколак* (Торунь). Типичной при упоминаниях этого персонажа стала быличка о распознании в волке мужа-волколака (по красным ниткам от платья жены, застрявшим в зубах оборотня после нападения на свою супругу в облике волка). Способность обращения человека в зверя объясняется в Колочаве и близлежащих селах “двоедушничеством” – наличием в человеке второго духа: звериной души (сердца).

Карпатские мотивы. Мотив *двоедушия* широко известен в народных представлениях Закарпатья: он связывается как с МП-оборотнями (ведьмой, волколаком), так и с ходячими покойниками, встающими после смерти из могилы и приносящими вред людям, скоту. Большое число контекстов объясняют природу МП, называемого *дво(х)душник*, *двадушник* и под.: “Я знаю, шо дідо колись розказовав, шо умер чоловік, його похоронили, и він усе ходив. Я так чула з діда, шо то *двохдушник* був”

(Торунь); “Двоедишник – то такый чоловік є, што два духа. Така людина себе находить. А уже пак умре чоловік, а дух ся остане, та дух пудходит” (Колочава); “Тот самый двоедишник! Одна душа, е душа такая, християне – мы всі христ’янські, а друга душа – борсокун” (Колочава). Мотив соединения в человеке двух начал (человеческого и звериного, смертного и потустороннего, христианского и бесовского) широко известен и в других региональных традициях Карпат: это может быть и вампир, и волколак, и ведьма-“босоркяня”, и человек, обладающий взглядом или управляющий непогодой (см. статью “Двоедишник” [СД 2: 29–31]). Например, в южнопольской традиции мотив посмертного хождения также связывается с наличием у людей, которые становятся упырями, двух душ (или двух сердец), одна из которых после смерти остается в теле и управляет им [Kotula 1989: 181–182]. В “Словаре словацких говоров” зафиксированы соответствующие наименования в селах Ясенова и Велична (окрестности местечка Дольны Кубин) на Ораве: *dvojdušnik* – МП, который давит человека ночью; *dvojdušnica* – давящий ночью человека демон, отождествляемый с МП, называемым *bosorka* ‘ведьма’ (приводится диалектный текст, свидетельствующий о функции этого МП “сосать кровь спящего ночью”) [SSN: 418].

Мотив управления бурей, непогодой связывается с МП, называемыми *бурівник* (Торунь и окрестные села), *звиздарь* (Колочава). Люди с такими сверхъестественными способностями якобы разбирались в небесных светилах, могли напустить или отогнать бурю, сильный ветер, грозные тучи от села, от определенного земельного надела, отослать их в пустынные места (в горы, болота, лес). Делалось это с помощью заговоров, движений руками и магических предметов (замыкания цепи, выкладывания на дороге прялки и т.д.). Например: “Дід, што знав спирати бурю. Клав на дорозі прясло, пліт городив, и вставав там, шось там він знимав руки до неба и штось там гойкав. И буря поверталася, ишла, выправляв тучі на полонину, на пустини, на хашчі. И у село буря не прийшла, верталася на полонины” (Торунь); “Быв такый чоловік. Иде буря, а он махнув руки и прогнав” (Колочава). Карпатские представления об МП, способных управлять погодой, значительно отличаются от восточнославянских, где такие поверья развиты слабо, и сближаются с южнославянскими (подробнее см. статью “Духи атмосферные” [СД 2: 150–153]). У южных славян аналогичные свойства приписываются так называемым “облакопрогонникам” (з.-серб. *грядобранитель, облачар*), а также ведьмам (словен. *coprnica*, ю.-з.-хорв. *štriga* [Плотникова 2004: 221, 648–649]). В восточной части Южной Славии – у сербов, болгар, македонцев – представления о МП, которые наводят или прогоняют бурю, ветер, дождь, связываются либо с летающими змеями (называемым серб., болг. *х)ала*, макед. *ламја* и т.д.), либо с людьми, чья душа во время сна покидает тело и отправляется на воздушную битву с аналогичными демонами непогоды (см. “Здухач” [СД 2: 303–305]).

* * * * *

Соотношение описанной системы персонажей Закарпатья с балканской картиной мира прослеживается по целому ряду особенностей, которые сближают карпатскую и балканскую системы народного мировосприятия. Эти признаки в ряде случаев приписываются разным по наименованиям персонажам, но не меняют концептуально важную систему противопоставлений: добрый – злой, чистый – нечистый, внутренний – внешний, светлый – темный и т.п.

Джерела

Богатырев 1971 – Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. – М., 1971.

Плотникова 2004 – Плотникова А.А. Этнолингвистическая география Южной Славии. – М., 2004.

Плотникова 2008 – Плотникова А.А. Беседы о ведьмах // Живая старина. – 2008. – № 4. – С. 19–22.

Плотникова 2011 – Плотникова А.А. Народная мифология в закарпатской Верховине // Славянский и балканский фольклор. Виноградье. – М., 2011. – С. 141–148.

СД – Славянские древности. Этнолингвистический словарь. – Т.1–4. – М., 1995–2009.

СМ – Словенска митологија. Енциклопедијски речник. Beograd, 2001.

Толстой, Толстая 1983 – Толстой Н.И., Толстая С.М. О задачах этнолингвистического изучения Полесья // Полесский этнолингвистический сборник. – М., 1983.

Усачева 2008 – Усачева В.В. Этнокультурная и языковая интерференция в карпатском регионе // Карпато-балканский диалектный ландшафт. Язык и культура. – М., 2008. – С. 159–179.

Хобзей 2002 – Хобзей Н. Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002.

Цивьян 1990 – Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира. – М., 1990.

Kotula 1989 – Kotula F. Przeciw urokom. – Warszawa, 1989.

MNTES – A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 3. – Budapest, 1976.

SSN – Slovník slovenských nářečí. I. – Bratislava, 1994.

РОЛЬ КОРРЕКЦИИ ОШИБОК В ТЕКСТЕ-ОРИГИНАЛЕ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ОФИЦИАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ

Попова А.В.

В настоящее время особенно стремительно развиваются международные торгово-экономические и деловые связи Украины, что, соответственно, сопровождается заключением контрактов, договоров, соглашений на английском и родном языках. Особое место в этом процессе занимает деловая переписка. Грамотный перевод официально-деловых документов является залогом успешного сотрудничества нашей страны с мировым сообществом [4].

В официальных документах не допускается наличие ни ошибок, ни опечаток. Подготовка документа предполагает тщательную работу над каждым его пунктом в плане содержания, лексико-грамматического и синтаксического оформления, а также согласование текста документа с партнером (партнерами) [1]. Однако в деловой сфере все же встречаются документы, содержащие ошибки разной категории. Целесообразно отметить, что в большинстве случаев при юридическом подтверждении совместной деятельности отечественных компаний с иностранными фирмами украинской стороне предлагаются документы на английском языке, которые необходимо перевести на украинский (или русский) язык для изучения их содержания и последующего подписания в случае отсутствия спорных моментов.

К сожалению, в современных учебниках по теории и практике перевода не уделяется достаточного внимания проблеме корректировки ошибок в текстах-оригиналах. Для переводчика важным является не только адекватно передать содержание иноязычного текста, но и предупредить автора (авторов) аутентичного текста о наличии в нем опечаток и ошибок, если это возможно, в целях предупреждения подобных случаев в будущем и сохранения авторитета компании, учреждения и т.п. Научить студентов – будущих переводчиков анализировать и при необходимости редактировать тексты-оригиналы представляется значительной и своевременной проблемой в системе подготовки переводчиков.

Актуальность данного исследования заключается в: 1) рассмотрении типичных ошибок, которые встречаются в текстах официально-деловых документов, и 2) определении способов их коррекции при переводе вышеуказанных документов с английского языка на родной язык.

Целью исследования является изучение официально-деловых документов на английском языке, направленное на выявление в них ошибок.

Достижение поставленной цели потребовало решения следующих **задач**:

1) классифицировать типичные ошибки;

2) дать некоторые рекомендации переводчикам, которые работают с оригинальными текстами, содержащими ошибки.

Материалом исследования послужили договоры, контракты, соглашения, деловые письма, составленные на английском языке.

В лингвистике различают лексические, грамматические, речевые, орфографические, орфоэпические, фонетические, фонологические, стилистические, синтаксические и др. ошибки. Любая ошибка (или недочет) подразумевает нарушение норм языка.

Анализ ошибок, встречающихся в официально-деловом дискурсе, позволил классифицировать типичные ошибки следующим образом: наиболее распространены *грамматические* (т.е. нарушение какой-либо грамматической нормы – словообразовательной, морфологической, синтаксической), *лексические* (т.е. несоблюдение норм, определяющих правильность выбора слова из ряда близких ему по значению или по форме), *синтаксические* (нарушение норм правильного построения словосочетаний и предложений), *орфографические* (спеллинговые) и *орфоэпические* ошибки. Рассмотрим составляющие каждой категории:

1. Грамматические ошибки:

1) *нарушение грамматических правил использования артикля*:

- отсутствие определенного артикля *the* перед существительным. Например:

We, Torus Ltd., duly incorporated on 30/03/1993 under the laws of the Republic of Cyprus ...

- отсутствие неопределенного артикля *a/an* перед существительным. Например: SATURN Inc., being worldwide leader in Ship Registration...

- использования неопределенного артикля *a/an* перед существительным во множественном числе. Например:

To present to the Bank Register List..., with a full names of allottees...

- использования неопределенного артикля *a/an* перед существительным в единственном числе, начинающимся с гласного звука. Например:

For all enclosed you can receive... a official report by

- использования неопределенного артикля *a/an* вместо определенного *the*. Например: Annually, before a date determined by the general meeting...

- использования определенного артикля *the* вместо неопределенного *a/an*. Например: The person is the Ukrainian citizen...

- наличие артикля перед существительными, с которыми он не употребляется в соответствии с правилами. Например:

... when required... open the Hold №5...

2) *ошибки в использовании грамматического времени*:

- недочеты в образовании грамматического времени (отсутствие вспомогательного глагола или соответствующего окончания у смыслового глагола). Например:

VSL will received the pilot at 0100/20/2 and ETD 20th evening...

- неправильное использование грамматического времени (The Past Simple вместо The Present Perfect и т. п.). Например:

I am already answered your question before.

3) *ошибки в использовании действительного и/или страдательного залога*:

- недочеты в образовании действительного и/или страдательного залога (отсутствие вспомогательного глагола или соответствующего окончания у смыслового глагола). Например:

The home allotment 75% will be remit ed every 10 days...

- замена формы действительного залога на страдательную. Например:

We kindly require that this situation consider in...

- замена формы страдательного залога на действительную. Например:

The Owners will advise by telex...

4) *неправильное использование глагольных форм*:

- отсутствие частицы "to" с инфинитивом в соответствии с правилами. Например: All I can do is type something up like this...

- наличие частицы "to" с инфинитивом в соответствии с правилами. Например: ... Principal must to pay to favour of ...

- неправильное использование герундия. Например:

Remark (the reason of sign up)...

- неправильное использование причастия. Например: ... the discharging of the damage product...

5) *ошибки в конструкциях с глаголом "to be"*.

- отсутствие глагола-связки в предложениях. Например:

IMBG a successful Maritime and Business structure...

6) *нарушение согласования между подлежащим и сказуемым*:

- "согласование" подлежащего в единственном числе со сказуемым во множественном. Например: The latter are closely monitored at...

- "согласование" подлежащего во множественном числе со сказуемым в единственном. Например: ... if the Principals has...

7) *нарушение управления* (предполагает наличие неверного предлога/постлога или его отсутствие. Например: We are looking forward for fruitful cooperation. Certificate of Registry issued by Ministry of Commerce...

8) *некорректная передача модальности*:

- использование глагола *will* вместо *shall* в значении "должностное, обязательство" в официально-деловом дискурсе. Например:

We will assist if required...

9) *нарушение грамматических правил при использовании существительных*:

- неправильное образование формы множественного числа существительного. Например: This Agreement is based on and governed by the Collective Agreement and its Appendixes...

- использование формы единственного числа существительного (и согласующегося с ним местоимения) вместо формы множественного числа. Например: ... a group of Agro's vessel is...

- отсутствуют маркеры притяжательного падежа существительных, используемых в форме единственного числа. Например:

... According to the company schedule...

- отсутствуют маркеры притяжательного падежа существительных, используемых в форме множественного числа. Например:

... the Owners Representatives...

10) *нарушение грамматических правил при использовании числительных*:

- использование количественных числительных вместо порядковых. Например: Date of signing off: fourteen March 2004.

II. Лексические ошибки:

1) лексические ошибки, связанные с непониманием значения слов. Например: The Owners warrant that throughout the currency of this Charter Party...

2) лексические ошибки, связанные с употреблением паронимов, синонимов и слов, близких по значению. Например: Legality and validity of the Agreement...

3) ошибки, связанные с лексической сочетаемостью слов. Например: Trader grants 30/45 days payment facility from the date of supply...

4) речевые ошибки, связанные с употреблением фразеологизмов. Например: The Terms and Conditions are set up in...

III. Орфографические ошибки:

1) пропуски букв в словах. Например: notice of rediness...

2) неправильное написание слов. Например: We hold you responsabile for all...

3) неправильный порядок букв в слове (необходимо поменять их местами). Например: Please, confirim remittance...

4) слитное написание слов (typing). Например: Pls kindly give full assistance and cooperation to him inorder to solve the matters...

5) опечатка, которая влияет на смысл фразы (заменена одна буква, отсутствует одна буква, одна лишняя буква и т.п.). Например: ... the Notice of the Agreement staring from 04th September 2002...

6) использование американского спеллинга слов. Например: color pictures...

7) замена прописной буквы заглавной. Например: ... if you require the Apostle on the Articles and the certificate of Incorporation...

8) замена заглавной буквы прописной. Например: "The Employer" shall mean...

IV. Синтаксические ошибки:

1) неправильный порядок слов:

- в словосочетаниях. Например:

... in accordance with the Contract terms with a seaman...

- нарушения в порядке построения предложений. Например:

We have closely learn the given by you to us documents, have verified their legitimacy in the Ministry of Economics of Ukraine with the purpose of registration of representation "RongTon" in Ukraine.

2) неуместное использование обратного порядка слов в предложении. Например: Please inform if you have already submitted the docs to your bank and when are they going to transmit them to our bank.

V. Орфоэпические ошибки:

1) отсутствие знака препинания в предложениях (фразах):

- отсутствие запятой в начале предложения после наречий (обстоятельственных групп). Например: Moreover out of duty time works (berthing, draft survey, etc.) put together 15-20 hours...

- отсутствие запятой перед прямым обращением.

Например: Good day to you Irina...

- отсутствие запятой после обращения (в начале официального письма). Например: Dear Sirs _

- отсутствие запятой после слов прощания (в конце официального письма). Например: Yours sincerely _____

- отсутствие запятой (запятых) перед (и после) дополнительными придаточными с *which*, содержащими дополнительную информацию. Например: To employ the crewmembers which is advised by the Agent...

- отсутствие обособления придаточного предложения внутри сложноподчиненного предложения. Например: ... by the commitments which are dishonoured _____...

- отсутствие запятой перед словом *etc.* Например: All other services such as executorships, grants of letters of administration etc.

- отсутствие запятой после слов *Yes/No* в кратких ответах на общий вопрос. Например: Yes the Panamanian co. can own the vessel.

- отсутствие точки в аббревиатурах. Например: Speed of Mr Hafez Ghanem, in Beit Salam on September 10 2001...

2) наличие знака препинания, не предусмотренного орфоэпическими правилами. Например: The following note will give you a clear view about the candidates' catalogue we dispose with...

3) опечатка (замена требуемого знака препинания неверным по ошибке). Например: ... the employee will revert to a flat rate salary...; ... its absolutely unsafe to...

VI* Пропущенные слова. Данную категорию можно считать условной, поскольку отсутствие главных или служебных частей речи часто "образует" грамматическую ошибку.

В представленных категориях классификации разновидности ошибок располагаются в частотном порядке, т. е. сначала самые распространенные, затем менее, в конце малочисленные. Принимая во внимание характер ошибки (недочеты, опечатки и т.п.), филолог способен восстановить заложенный в тексте-оригинале смысл и передать его на родной язык (или любой другой иностранный язык, которым он владеет) при помощи языковых средств языка, на который он переводит [2, с. 199–218].

Орфографические ошибки (или опечатки, которые влияют на смысл фразы) вызывают особые трудности в понимании содержания официально-делового дискурса и могут привести к искажению смысла, что неприемлемо с юридической точки зрения. Приведем пример:

Our candidates are highly educated, well trained, experienced, properly certified Bulgarian desk + engine officers for employment on sea going vessels.

Выражение *desk officers* (офицера одного из отдела в редакции газеты) не имеет отношения к тематике данного делового письма, предполагалось написать *deck of ficers* (палубные офицеры). Переводя подобные словосочетания, рекомендуется сначала редактировать подобные спеллинговые ошибки в оригинальном тексте в соответствии с тематической направленностью документа [3].

Самая распространенная грамматическая ошибка связана с использованием артикля. В официально-деловом дискурсе определенный, неопределенный и нулевой артикли имеют свою семантику и переводятся соответствующим образом. Так, например, выражение a ship can touch the ground... обозначает "любое судно может столкнуться с берегом", а по контракту речь идет о конкретном судне. Переводчику следует обсудить все детали контракта/договора с представителем компании, с которой заключается контракт/договор, и внести правки в оригинальный документ, если таковые имеются, а потом приступить к его переводу.

К непониманию приводит также замена действительного залога страдательным и наоборот. В предложении "If the employer satisfies with the performance of the employee, the Agreement..." работодатель должен удовлетворять требования нанимаемого на работу, а истинный смысл предполагает, что работодатель должен быть сам удовлетворенным выполнением наемным рабочим обязанностей по договору. Неправильное использование грамматического времени искажает временную сторону события. В справке о плавании (This is to certify that X has served on board m/v "Eagle" as the Engine Fitter during the

laid-up period from 30/08/02 till 20/06/03 and has carried self-repair works...) грамматическое время подразумевает, что обладатель справки работает на судне до настоящего времени включительно, а на самом деле он списался с судна в июне 2003 года.

Неправильные формы единственного и множественного числа существительных приводят к нарушению согласования между подлежащим и сказуемым и вводят в заблуждение партнеров и переводчиков. Например, из фразы "... if the *Principals* has..." непонятно, сколько Доверителей имеется в виду и кто они. То же самое можно сказать о притяжательном падеже имени существительного. В одном из соглашений речь шла об одном владельце, но в статье "Управление и Администрирование" появляется Представитель Владельцев (*The Owners' Representative*). Выяснение обстоятельств "лежит на плечах" переводчика... Желательно изучить деятельность компании, проконсультироваться с ее представителями и сделать адекватный перевод документа.

Орфоэпические и синтаксические ошибки также рекомендуется согласовывать с авторами документа и избегать их в тексте перевода.

Роль переводчика, работающего в официально-деловой сфере, велика: он "в силах повлиять" на стороны договора (соглашения, контракта и т.п.) в плане исправления ошибок в оригинальном документе и передать содержание документа средствами языка, на который он его переводит. Положительный результат напрямую зависит от профессионализма переводчика. Он должен не только "владеть" лингвистической (лексическая, грамматическая, семантическая, фонологическая, орфографическая и орфоэпическая компетенции) и коммуникативной компетенциями, но и обладать дипломатическими качествами, необходимыми для решения подобных проблем при работе с документами.

Таким образом, выявление "разноразмерных" ошибок (и/или недочетов) в тексте-оригинале и их редактирование в соответствии с грамматическими правилами и лексическими, орфографическими и орфоэпическими нормами языка являются необходимым условием осуществления корректного перевода.

1. Назарова Т. Б. Английский язык делового общения. Курс лекций и практикум: учеб. пособие / Т. Б. Назарова. – М. : Изд-во Астрель : АСТ ; Владимир : ВКТ, 2009. – 272 с.
2. Основы перевода: грамматичні та лексичні аспекти: навч. посіб. / за ред. В. К. Шпака. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2007. – 310 с.
3. Стрелкова Н. С. Практическая стилистика английского языка и стилистическое редактирование переводов : учеб. пособие / Н. С. Стрелкова. – М., 1984. – 280 с.
4. Rogers, D. English for International Negotiations. A Cross-cultural Case Study Approach. – 1998. – 540 p.

СОЦИОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ МІСТА МИКОЛАЄВА

Попова Олена

Актуальність дослідження. Мовна тема порушувалася в Україні в різні часи, а проблема співіснування української та російської мов пов'язувалася з відповідними напрямками національної і мовної політики. Сьогодні факт наявності двох мов у нашій державі незаперечний, особливе зацікавлення викликають мовні ситуації на півдні країни, тому що силове поле двох мов на цих землях різне навіть у межах того самого міста. Ось чому встановлення мовних пріоритетів та визначення мовної ситуації південного регіону України, зокрема міста Ми-

колаєва, – важлива й актуальна проблема сучасних соціолінгвістичних досліджень.

У сучасній соціолінгвістиці мовна ситуація як предмет окремого дослідження чітко окреслена в працях В.О. Авроріна, Л.П. Крисіна, Л.Б. Нікольського, Г.В. Степанова, О.Д. Швейцера, які описували її переважно на матеріалі зарубіжних країн. На власне українському ґрунті мовну ситуацію вивчали за джерелами походження (В.М. Русанівський, О.І. Железний), за характером формування національної свідомості (В.В. Акуленко, О.С. Мельничук, С.В. Семчинський, М. Степаненко та ін.), за чинниками вибору мови спілкування в умовах близькоспорідненого білінгвізму (Н.П. Шумарова, Ю.Ю. Саплін, С.О. Соколова), за специфікою українсько-російських мовних зв'язків у різні періоди історичного розвитку (Г.П. Їжакевич, І.К. Білодід, В.М. Бріцин, В.А. Глушенко, О.О. Тараненко, Г.Д. Басова). Комплексне дослідження взаємозв'язку етнічних та соціальних процесів у регіонах України заявлено в працях Л.І. Полякової, В.М. Демченка, О.А. Колесникова, І.В. Попеску, однак мовна ситуація міста Миколаєва залишається малодослідженою, а в повному її вияві вона зовсім не розглядалася.

Мета статті полягає в з'ясуванні мовної ситуації міста Миколаєва за допомогою соціолінгвістичного опитування. Відтак вирішено підлягають такі **завдання**: 1) дослідити еволюцію поглядів мовознавців щодо змістового наповнення поняття "мовна ситуація"; 2) визначити основні чинники, які впливають на розвиток мовної ситуації; 3) зробити загальний соціолінгвістичний аналіз використання української та російської мов у місті Миколаєва на основі офіційних даних переписів населення та матеріалів соціолінгвістичного опитування.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше зроблено спробу дослідити загальноситуативне мовне тло міста Миколаєва на основі Всеукраїнського перепису населення 2001 року та матеріалів власного соціолінгвістичного опитування.

Важливе місце в соціолінгвістиці посідає поняття мовної ситуації, що визначається як сукупність форм і функціонування мови, яка використовується континуумами спілкування в певній етнічній єдності чи адміністративно-територіальному об'єднанні [4, с. 238; 7, с. 326].

Мовна ситуація, за визначенням О. Швейцера та Л. Нікольського, це "система соціально і функційно розподілених мовних систем і підсистем, які співіснують і взаємодіють у певній етнічній спільноті або в певному адміністративно-територіальному об'єднанні і в ставленні до яких члени відповідних мовних і мовленнєвих колективів дотримуються певних соціальних настанов" [12, с. 102].

Мовна ситуація охоплює соціальні умови функціонування мови або мов, сфери і середовища вживання мов або мови, форми їхнього існування [10, с. 106], тому мовна ситуація – одне з головних понять соціолінгвістики та предмет її вивчення.

Мовну ситуацію формують такі чинники, як мовна політика, мовне планування, мовне будівництво, мовне прогнозування. Мовна політика є провідним чинником, оскільки під нею розуміється сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів із розв'язання мовних проблем у соціумі, державі [2, с. 2].

Безперечно, мовна ситуація не є статичним явищем, вона постійно змінюється завдяки об'єктивним (тобто таким, які не залежать від людської свідомості) та суб'єктивним (що пов'язані зі свідомою людською діяльністю) чинникам [8, с. 2]. Так, за словами Г. Балла, доктора психологічних наук, важливим чинником у формуванні сучасної мовної ситуації є не лише історичні, політичні, а й соціально-психологічні процеси. Відтак, є підстави констатувати істотні вади в осмисленні суб'єк-

тами мовної (і, ширше, культурної) ситуації в Україні, а отже, і в реагуванні на цю ситуацію. Вказані вади наявні і в представників влади, і в інтелектуальної еліти [1, с. 2].

Докладну характеристику об'єктивних і суб'єктивних чинників, від яких залежить мовна ситуація на певній території, запропонував В. Чернишов. На його думку, до об'єктивних чинників належать: лінгвістичні (лінгвістичний склад населення, кількість мов, які є засобами комунікації, різниця між мовами та між мовами й діалектами, що забезпечують взаєморозуміння), культурно-історичні (єдність або відмінність матеріальної та духовної культури, наявність або відсутність літературної традиції), демографічні (кількість носіїв мови або діалекту, компактність їхнього проживання, рух населення), географічні (фізико-географічний ландшафт, наявність або відсутність перешкод, які заважають контактам), економічні (товарно-грошові відносини, розвиток місцевих ринків і наявність загальнонаціонального), соціально-історичні (класове розшарування суспільства, характер суспільно-економічної формації, масові міграції, історичні зміни).

До суб'єктивних чинників, на думку В. Чернишова, належать: соціологічний (усвідомлення певним етносом відмежованості своєї мови) і політичний (мовна політика) (цит. за: [6, с. 16–17; 8, с. 4]).

Офіційною датою заснування міста Миколаєва вважається 27 серпня 1789 року. Місто Миколаїв – це розвинене індустріальне місто на півдні України, адміністративний центр Миколаївської області, розташований приблизно за 600 км на південному сході від Києва, 150 км від Одеси і 80 км від Чорного моря – в місці злиття річок Південний Буг та Інгул [5, с. 74]. Місто є центром суднобудування і мореплавства. У 2001 році кількість мешканців складала 514,1 тис. осіб; у 2009 р. – 504,328 тис. осіб; у 2011 році – 494,253 тис. осіб [3].

Процеси мовно-культурної асиміляції та денаціоналізації, що відбувалися за радянської доби, суттєво вплинули і на титульний етнос півдня України. Особливістю національного складу регіону є його багатонаціональність. За даними Всеукраїнського перепису населення України, у 2001 році на території регіону проживали представники понад 100 національностей і народностей.

Хоча українці становлять найбільшу етнічну групу на цій території (згідно з переписом 2001 року, у Миколаєві 81,9% українців від загальної кількості населення, а росіяни належать до національної меншини, хоча й найчисельнішої – 14,1%), частина етнічних українців змінила мовно-культурну ідентичність з української на російську. За даними перепису 2001 року, 17,5% українців, які мешкають у Миколаївській області, вважають рідною мовою російську [3].

Для дослідження мовних уподобань населення Миколаєва ми провели власне соціолінгвістичне опитування, за результатами якого визначили демографічну і комунікативну потужність української та російської мов на досліджуваній території.

Цікаво порівняти дані перепису населення 2001 року із соціолінгвістичним опитуванням, яке проводилося серед учнів шкіл, студентів та членів трудових колективів міста Миколаєва у жовтні 2011 року. В опитуванні взяли участь 2092 миколаївці різних вікових категорій та національностей.

Так, домінуючим етносом є українці, вона складають 84,8% від загальної кількості опитаних мешканців, кількість росіян становить 11,9% від з. к. респондентів, по 0,7% від з. к. опитаних належать болгарам та грузинам, представників інших національностей нараховується менше ніж 2,5% від з. к. респондентів.

Респондентам було запропоновано дати відповіді на запитання: “Ваша рідна мова”, “Рівень володіння українською мовою”, “Чи хотіли б Ви удосконалити свої навички володіння українською мовою?”.

Проаналізувавши відповіді миколаївців на запитання “Ваша рідна мова”, спостерігаємо той факт, що рідною українську мову назвали 69,9% українців, у свою чергу 23,7% українців зазнали впливу російської мови і вважають її своєю рідною, а також 6,2% українців виявили подвійну мовну ідентифікацію (вважають своєю рідною мовою і українську, і російську). До другої найчисельнішої етнічної групи належать росіяни (11,9% від з. к. респондентів). Щодо росіян, то 90,0% від з. к. опитаних росіян вважають рідною мовою мову своєї національності, але наявна невелика відсоткова частка тих, які вважають своєю рідною мовою українську – 6,0%.

У соціолінгвістичному опитуванні також взяли участь представники інших національних меншин (болгари, грузини, євреї, молдавани, вірмени, греки, татари, азербайджанці, гагаузи та інші), які проживають у Миколаєві. Так, їхня відсоткова частка становить 3,6% від з. к. респондентів. Однак лише 46% представників етнічних спільнот вважають рідною мовою мову своєї національності, відповідно, 35,5% вважають рідною російську мову, українську мову вважають рідною тільки 3,9% представників інших національностей.

Дані мовної ідентифікації респондентів засвідчують значно вищий порівняно з етнічним самоусвідомленням ступінь русифікації населення міста Миколаєва, що підтверджує соціолінгвістичне дослідження, згідно з яким мовно-культурна асиміляція випереджає етнічну.

Наслідки русифікації засвідчує той факт, що розбіжність між мовною ідентифікацією властива переважно українцям і представникам інших, неукраїнського і неросійського етносів. Так, російську мову визнали рідною 23,6% українців і 46,0% представників інших національностей, тоді як відсоток росіян, які назвали рідною не свою, а українську мову, низький – всього 6%.

Для вивчення мовної ситуації міста респондентам запропоновано самостійно оцінити свій рівень володіння українською мовою. Отже, вільно володіють державною мовою 1555 опитаних миколаївців, що становить 74,3% від з. к. респондентів, з них 1438 українців (81% від з. к. опитаних українців). У свою чергу, 35,5% росіян вільно володіють українською мовою і 38,7% володіють на рівні “читаю – пишу”. Серед інших представників національних меншин, кількість яких становить менше 4% від з. к. респондентів, 38,1% вільно володіють українською мовою. Дані проведеного соціолінгвістичного опитування дають можливість спрогнозувати, що за умов чіткої мовної політики держави 73,6% представників різних неукраїнських етносів абсолютно адекватно сприймали б інформацію державною мовою.

Варто звернути увагу на той факт, що 43,3% від з. к. респондентів хотіли б удосконалити свої навички володіння українською мовою, а також подібне бажання виявили 38,7% представників національних меншин.

Проаналізувавши дані соціолінгвістичного дослідження, проведеного серед мешканців міста Миколаєва, дійшли висновку, що характерною рисою сучасної мовної ситуації міста є поширення двох мов – української та російської. Безумовно, українсько-російська двомовність сформувалася за різних історичних обставин. Так, у дослідженні мовних пріоритетів миколаївців варто наголосити на тому, що місто засноване російськими адміралами Чорноморського флоту на “Дикому полі” (незаселена територія), а для будівництва порту було переселено спеціалістів та робочих із різних куточків Російської імперії. Згодом комуністична Російська імперія, як відомо, провадила централізовану мовно-культурну полі-

тику, спрямовану на асиміляцію неросійських народів, що входили до її складу. Особливого тиску русифікації зазнали українці та білоруси, оскільки їхні мови належать до спільної з російською східнослов'янської мовної групи [9, с. 96].

Однак значна кількість некорінних миколаївців час-то змінюють мову спілкування з української на російську, мотивуючи, що саме таким чином зручніше знайти “спільну” мову з оточуючими. Втім, ми можемо пояснити це явище тим, що в таких людей спрацьовує принцип меншовартості, вони вважають українську мову “сільською”. Але відомо, що престиж мови невід’ємний від престижу тих, хто нею розмовляє [11, с. 179]. Все ж над питанням підняття престижу державної мови України варто замислитися кожному її громадянину незалежно від національності, походження, соціального забезпечення за підтримки цілеспрямованої мовної політики держави.

Розпочати цей процес потрібно шляхом поширення української мови серед неофіційних сфер спілкування. Такі дії стануть тим поштовхом, що спонукатиме молоде покоління вибирати її як основну у спілкуванні. Поставши засобом щоденного вжитку, державна мова повноцінно функціонуватиме та об’єднуватиме населення України.

У перспективі подальших соціолінгвістичних розвідок перед нами постає завдання: дослідити мовну ситуацію у сфері освіти Миколаївщини.

1. Балл Г.О. Соціально-психологічні засади обґрунтування мовної політики в Україні [Текст] / Г.О. Балл, В.Л. Зливков // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 4. – С. 1–9.
2. Вусик Г.Л. Типологія станів мовної ситуації в Центрально-Східній Україні в першій половині ХХ століття [Текст]: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. – Донецьк, 2005. – 19 с.
3. Головне управління статистики у Миколаївській області // <http://www.mk.ukrstat.gov.ua>.
4. Зеленько А.С. Загальне мовознавство: навч. посібник / А.С. Зеленько. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2011. – 380 с.
5. Історія міст і сіл УРСР: у 26-ти т. Миколаївська область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1971. – 772 с.
6. Кондрашкіна Е.А. Индонезия: языковая ситуация и языковая политика [Текст] / Е.А. Кондрашкіна. – М.: Наука, 1986. – 153 с.
7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: [Підручник] / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр “Академія”, вид. 2-е, доп. і випр., 2006. – 464 с. (Альма-матер).
8. Кудрейко І. Мовна ситуація на території міст Донеччини / І. Кудрейко // Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк: Український культурологічний центр. Східний видавничий дім, 2009. – Т. 26. – С. 7–20.
9. Масенко Л. Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз / Л. Масенко // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 96–131.
10. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики [Текст] / Л. Масенко. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2010. – 243 с.
11. Сківська В. “Мова – зброя політики”, або Про мовні проблеми у пострадянській Одесі / В. Сківська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 167–195.
12. Швейцер А.Д., Никольский, Л.Б. Введение в социолингвистику. – М.: Наука, 1978. – 216 с.

ЕВФЕМІЗМИ ЗАГАЛЬНОМОВНІ ТА МОВЛЕННЄВІ

Похилюк О. М.

Постановка проблеми. Евфемізми як мовні одиниці, що корелюють із прямим та непрямым значенням сло-

ва, дедалі частіше привертаять увагу сучасних науковців у галузі функціональної семантики, прагмалінгвістики та психолінгвістики. Групи евфемізованої лексики української мови відрізняються за частотою вживання в усному та писемному мовленні, сферами побутування та функціонування, можливістю розпізнавання зашифрованих, завуальованих слів. Саме тому постає питання аналізу та відбору факторів щодо певної функціональної класифікації евфемізмів.

Стан вивчення проблеми. До питання класифікації евфемізмів зверталось багато вітчизняних мовознавців. Зокрема, О.Б. Януш першим в українській лінгвістиці подає поділ загальноновживаних евфемізованих субститутивів на лексико-семантичні групи. Г.Л. Аркушин послідовно продовжує дослідження цього питання. Мовознавець описує тематичні групи евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся та західної частини Волині. У працях І.В. Мілевої знаходимо дослідження табуйованих сфер у фразеології сходу України. Функціонально-прагматичну класифікацію евфемізмів на матеріалі англійської лексики подає В.Б. Великорода. Вона виділяє такі групи евфемізованої лексики: загальноновживані евфемізми, арготичні евфемізми та евфемізми “політичних некоректностей” [1, с. 9–10].

Б.О. Ларін, що стояв біля витоків вивчення евфемії у вітчизняній лінгвістиці, виділив наступні розряди евфемізмів: 1) загальноновживані евфемізми національної літературної мови; 2) класові та професійні евфемізми; 3) рідинно-побутові [3, с. 122].

У дослідженнях М.Л. Ковшової взято до уваги три фактори – ступінь стійкості та відтворюваності евфемізованих виразів; ступінь легкості їх декодування; їх соціальне маркування – і виділено три розряди евфемізмів: 1) загальномовні; 2) мовленнєві, а також 3) оказіональні евфемізми [2, с. 53].

Постановка завдання. Завдання нашого дослідження вбачаємо в обґрунтуванні поділу евфемізмів української мови на основі чинників, запропонованих М.Л. Ковшовою, на загальномовні, мовленнєві та оказіональні на матеріалі евфемізованої лексики роману М. Матіос “Солодка Даруся”.

Виклад основного матеріалу. Загальномовні евфемізми є одиницями мови, зафіксованими в словниках або близькими до того, щоб стати фактами словникового складу мови. Загальномовні евфемізми – це стійкі, легко відтворювані в мовленні більшості носіїв мови загальноновідомі слова чи вислови. За умовною домовленістю вони використовуються як лексичні еквіваленти при називанні чого-небудь небажаного, неприємного, такого, що сприймається всіма як безтактовність, непристойність, грубість. Відтворити в усній формі загальномовний евфемізм для людини, що спілкується рідною мовою, не становить труднощів, оскільки він зберігається в пам’яті у вигляді готової до використання одиниці. За допомогою загальномовних евфемізмів мовець легко замінить небажаний, неприємний вислів на більш помірний, м’який, чемний стосовно слухача, а слухач, у свою чергу, легко декодує загальномовний евфемізм.

Так, слово *старий* має загальномовні евфемістичні заміни: *літній* [10]; *уже немолодий* [10]; *людина похилого віку* [10]; *який має досвід* [10]; *пенсійного віку* [10]; *в роках* [10]; *людина, яка багато бачила* [11]; *людина, яка багато зазнала у своєму житті* [11] та ін.

Для делікатного називання ознаки *дурний* існують наступні загальномовні евфемістичні заміни: *розумово обмежений* [11]; *нездатний розібратися в чомусь* [11]; *на розум небагатий* [11]; *на розум бідний* [11]; *дурному брат* [11]; *дурний піп хрестив* [11]; *не має лоу в голові* [11]; *не має її краплини олії в голові* [11]; *без царя в голові* [11] тощо.

Загальномовні евфемізми дуже часто вживаються в художніх творах і не викликають труднощів у декодуванні їх лексичного значення. Так, у романі М. Матіос “Солодка Даруся” знаходимо низку загальномовних евфемізмів до прикметника *дурний*: евфемізм *слабий на голову* та його варіанти *слабий*, *слабувати на голову* трапляються в тексті 9 разів, як у мові автора (*Німці стояли в селі недовго і великої шкоди людям не зробили, так само як черемошянські люди не робили шкоди і їм, хіба що біданка Анниця, яка роками слабувала на голову, ходила по селу із запаленим на кінці тички ганчір'ям...* [4, с. 138]), так і в репліках різних героїв (*– Та ти слабий на голову, Михайле!* [178]; *Слаба якась, чи що ... Між собою на “ви” звертаються* [91]; *А-ну, подивися, деякі молодіці в селі витворяють таке, що зразу видно, що вони слабі на передню свою голову і на голову, що на в'язах, – і ніхто на них пальцем не покаже* [58]) тощо.

Наступним за частотністю вживання на сторінках аналізованого твору М. Матіос є ще один загальномовний евфемізм до прикметника *дурний* – *не сповна розуму* й тематично об'єднаний з ним ключовим словом евфемізм *стратити розум*: *Як болить їй голова – то це не значить, що вона не сповна розуму* [58]; *А Параска – трохи не сповна розуму* [16]; *Бо й таке в цьому селі траплялося, що один молодий стратив розум на самому своєму весіллі* [85].

Одиничними в тексті роману М. Матіос до ознаки *дурний* є такі евфемізми: *розум покидає* (*Я вже думала, що розум мене покидає навіки, то як почала поклони бити та хреститися, та хреститися...*[30]); *зносить голову* (*Голову зносило кудись так далеко, що вона чимдужче тримала її обома руками, ніби боронилася від злодії* [8]); *Бог розум відібрав* (*То де Бог, чи він осліп, Михайле, коли я так ревно молилася йому все життя, а він і у вас відібрав був розум, бо ви били мене, як худобину, а я мусила мовчати?!* [172]); *безумний* (*Миколайчик, не встигаючи з-за великоногого столу, спокійно сказав розптаній Марії, що стояла безумна на порозі...*[12]); *причмелений* (*Я виджу, Марійо, ви коло цих двох і собі якась як причмелена стали* [35]). Належність зазначених евфемізмів до загальномовних підтверджує їх фіксація у словниках. Так, Фразеологічний словник української мови включає вислови *Бог відібрав розум*, *розум покидає* [6, с. 169]. Електронний тлумачний словник української мови подає пояснення значення слів-синонімів до прикметника *дурний* як *безумний*, *причмелений* [11].

На відміну від загальномовних, мовленнєві евфемізми – це такі індивідуально-контекстні заміни, в яких стійкість та відтворюваність обмежені вузьким колом сімейного чи дружнього спілкування. Приклад мовленнєвих евфемізмів знаходимо й на сторінках роману “Солодка Даруся”. У значенні *розумово відстала, ненормальна, дурна людина* в тексті вживається прикметник-евфемізм *солодкий*, винесений у назву роману. Автор обгрунтовує мотивацію саме такого слововживання: *Вони в селі думають, що Даруся не розуміє, що, аби не казати дурна, вони їй кажуть солодка* [4, с. 7]. Лексема-ознака дівчини, жінки *солодка* поза контекстом втрачає значення, яке вкладає в нього автор. При поєднанні прикметника *солодкий* з жіночими іменами, з іменниками на позначення осіб жіночої статі мається на увазі ознака *приваблива, симпатична* або *услеслива, схильна до пестощів* тощо. Саме такі значення закріплені словниками за прикметником *солодкий* [10].

Ще одну групу мовленнєвих евфемізмів, що функціонують лише в контексті роману М. Матіос “Солодка Даруся”, становлять вирази з ключовим словом-власною назвою *Йорчиха*: *поза Йорчихою*, *до Йорчихи*, *поза Йорчиху*, які у творі означають напрям, дорогу на цвинтар,

що знаходився поза Йорчиховою хатою. Автор подає передісторію утворення евфемізму *поза Йорчихою* в селі, в якому відбуваються події твору: *А щоб провідати тата [покійного], коло клубу треба звернути поза Йорчиху, кажуть у селі. В оцій ось хаті праворуч теперішнього сільського клубу жила колись жінка. Чи то це за Австрії, чи за Румунії. Йорчихою звалася, бо чоловік у неї був Йорко. Мале хто пам'ятає, коли ті Йорки самі спокійнілися, чи хто поміг подякувати цьому світові. Давно чужі люди побудували на місці Йоркової хати цілі хорони, народили і пошкодували діточок, та й газдують собі як уміють, а до місяця, якого в селі нікому не обминути, так і припечаталося: поза Йорчихою...* [4, с. 23]. Саме тому вислів *до Йорчихи* в реченні *Вже ближиться нам до Йорчихи дорожа* [185] означає *прийшла пора помирати*. Поза межами аналізованого твору вислів *поза Йорчиху* та його варіанти втрачають будь-яке евфемістичне наповнення.

До мовленнєвих близькі оказіональні евфемізми. За “Словником мовознавчих термінів”, *оказіоналізми* – це “слова, які утворюються за наявними в мові моделями, але мають індивідуальний характер і використовуються в певному контексті” [6, с. 695]. Оказіональні евфемізми обмежені колом спілкування, але, на відміну від мовленнєвих евфемізмів, вони створюються на випадок, інколи єдиний, їх використання в мовленні.

На сторінках роману М. Матіос “Солодка Даруся” знаходимо одиничні вислови з евфемістичним значенням, вжиті автором у конкретній ситуації мовлення і з цим значенням не фіксовані в лексикографічних джерелах. Так, евфемізм *смакувати комусь* у контексті *...бо ви би дві ночі коло Івана не витримали, якби лиш захотів вас...але, вибачте, не хоче...не смакуєте йому, певно* [4, с. 41] вживається в значенні *отримувати (давати) насолоду від інтимної близькості*. Тлумачний словник української мови наводить таке переносне значення слова *смакувати*: *відчувати задоволення, приємність від чогось, бути вдоволеним чимось* [12]. Як бачимо, вживання цього дієслова з назвами істот (у тому числі людини) не передбачається навіть у переносному значенні.

Лексичне значення евфемізму *валитися у перинах* у романі також переосмислено: *Михайло був дуже гречним і порядним парубком: дівок не зводив, молодіцям спідниці догори не підфіткував, у вдовиних перинах не валявся* [4: 85]. Цей вислів у аналізованому контексті вживається в значенні *мати інтимні стосунки*, тоді як фразеологічний словник пояснює його так: *нічого не робити, ледарювати, не перетруджуватися* [8, с. 420].

Підкреслимо, що оказіональні евфемізми навіть у контексті певного художнього твору вживаються одинично, тим більше не відтворюються із цим значенням в інших творах та у усному мовленні.

Як мовленнєві, так і оказіональні евфемізми, на відміну від загальномовних, створюються в середовищі своїх, а отже в ситуації підвищеної комунікативної свободи та зниженої комунікативної відповідальності, в тому числі й за зрозумілість мовленого для всіх носіїв мови.

В основі багатьох мовленнєвих та оказіональних евфемізмів лежить іронія (чи жарт), за допомогою яких мовець дистанціюється від будь-якої події й ставить себе в сильну позицію “експерта”. Бажання іронізувати або жартувати захоплює більше, ніж бажання бути делікатним, ввічливим стосовно свого співрозмовника. Крім того, іронічний чи жартівливий супровід мовленнєвого акта пом'якшення переключають спілкування в режим ігрової комунікації.

Однією з основних функцій таких мовленнєвих та оказіональних евфемізмів є фатична, чи контактовстановлююча: зміст таких евфемізмів зрозумілий лише вузькому колу осіб, таким чином, використання евфемізмів

свідчить про належність співрозмовників до кола “своїх”. Тим самим мовленнєві та оказіональні евфемізми не стільки сприяють пом’якшенню мовлення, скільки слугують мовленнєвими маркерами, сигналом «свій». Саме це є інтерференцією, яка закладається в імплікатуру мовленнєвого чи оказіонального евфемізму мовцем та відтворюється слухачем.

Зрозуміло, що мовленнєві та оказіональні евфемізми становлять лише частину умовно-родинної, дружньої лексики, домашнього та дружнього жаргону. Такі слова й вислови, які окреслюють зону «своїх», створюють особливу близькість між людьми, викликаючи ефект (або ілюзію) особливого, глибинного розуміння ними один одного та навколишнього світу. М. Л. Ковшова підкреслює, що, з одного боку, мовцем керує несвідома віра в “телепатичні” здібності співрозмовця, а з іншого боку, слова та вирази поступово набувають статус родинної мови, яка відома всім її носіям [2, с. 56].

“Слова змістовні, – пише Є.Г. Еткінд, аналізуючи трилогію Л.М. Толстого “Дитинство. Отроцтво. Юність”, – але для цього близькі один одному люди повинні вступити в змову та домовитись з приводу значення вживаних ними слів. Молодий Толстой називав “розумінням” здатність, яка полягала в домовленому односторонньому погляді на предмети. ... Співрозмовники, що не володіють жаргоном один одного, приречені на взаємне нерозуміння. ... Слово має властивість бути лише умовним знаком для вузького кола однодумців, воно й не претендує на адекватність думці чи відчуттю, адже слово матеріальне, і в своїй однозначній викінченості воно не може відповідати безмежності духовного начала” [9, с. 280–283].

З мовленнєвими та оказіональними евфемізмами за обмеженістю кола їх застосування, за фактичною функцією подібні територіально марковані, або обласні, евфемізми, які, безумовно, є особливим предметом досліджень. Порівняємо, наприклад, загальнономвні, мовленнєві, оказіональні та територіальні приклади евфемізації такого природного та делікатного при обговоренні явища зі сфери фізіологічних процесів людини, зібрані у лексикографічній праці І.В. Мілевої [5]:

– загальнономвні евфемізми, тобто такі, які відтворюються та розуміються більшістю: *відвідати кімнату роздумів* [47]; *відвідати КПЗ* [47]; *відійти на хвилинку* [47]; *піти на трішки* [48]; *піти (сходити) надвір* [48]; *піти у малій нужді* [48]; *покинути (залишити) на хвилинку* [48]; *сходити в одне місце* [48]; *сходити по-маленькому* [49];

– мовленнєві, тобто марковані використанням у певній соціальній групі, а саме: в жіночому мовленні: *піти носика (носик) попудрити (підпудрити)* [47]; *піти причепуритися* [48]; в чоловічому мовленні: *забор помити* [47]; *мітити територію* [47]; *піти покурити* [48]; *сходити (ходити) до вітру (за вітром)* [49]; *треба десь постояти* [49]; в професійному мовленні: *іти (сходити) подзвонити (зателефонувати)* [47]; *піти відзначитись* [47];

– оказіональний, тобто вигаданий на випадок, має одиничний факт реалізації в мовленні: *на вербину сходити* [47]; *піти в Караганду* [47]; *сходити в кімнату відпочинку* [48];

– територіально марковані, тобто обласні, евфемізми: *коні (коная, коной) прив’язати* [47]; *піти мочалку видавити* [48]; *піти подзвонити їжаку* [48].

Зміст як мовленнєвих, так і оказіональних і тим більше територіальних евфемізмів для “чужих” може бути затемнений або зовсім незрозумілий.

Висновки та перспективи дослідження. Аналізуючи вищесказане, можна зробити висновок про те, що евфемізми поділяються на загальнономвні, мовленнєві та

оказіональні на основі трьох чинників: ступеня стійкості та відтворюваності, легкості розшифрування значення та соціального маркування. Особливих досліджень потребують обласні евфемізми, які побудують на окремих територіях поширення носіїв мови.

1. Великорода В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / В. Б. Великорода. – Львів, 2008. – 19 с.
2. Ковшова М. Л. Семантика и прагматика эвфемизмов. Краткий тематический словарь современных русских эвфемизмов / М. Л. Ковшова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.
3. Ларин Б. А. Об эвфемизмах / Б. А. Ларин // Проблемы языкознания. – Л., 1961.
4. Матіос Марія. Солodka Даруся : драма на три життя: роман / Марія Матіос. – Львів : ЛА “ПРАМІДА”, 2007. – 188 с.
5. Мілева І. В. Матеріали до евфемістичного фразеологічного словника східнословобанських і східностепових говірок / І. В. Мілева; Державний заклад “Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 127 с.
6. Словник мовознавчих термінів // О. Я. Загоруйко, Великий універсальний словник української мови. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – С. 687-700.
7. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
8. Фразеологічний словник української мови / [Голова ред. кол. Л. С. Паламарчук]. – Ч. 1. – К. : Наукова думка, 1993. – 528 с.
9. Еткінд Е. Г. “Внутренний человек” и внешняя речь / Е. Г. Эткинд // Очерки психоэтики русской литературы XVIII–XIX вв. – М. : Языки русской литературы, 1998.
10. Полюга Л. Словник синонімів // <http://rozum.org.ua>.
11. Словник фразеологічних синонімів // <http://rozum.org.ua>
12. Тлумачний словник української мови // <http://uktdic.appspot.com>.

ЗАСВОЄННЯ ІНШОКУЛЬТУРНИХ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ МЕДІЙНИМ ДИСКУРСОМ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ (за матеріалами літературно-мистецького тижневика “Мистецтво”)

Почапська-Красуцька Оксана

Тексти будь-якого періодичного видання є географічним відбитком дійсності, текстуалізованою реакцією зв’язного мовлення на життя, чи, якщо конкретніше, на позалінгвістичні чинники, – тобто становлять дискурс.

Однією із специфічних особливостей дискурсів преси є мистецтво поєднання у собі рис інших дискурсів, а, отже, мова іде про інтердискурсивність. В цьому контексті надзвичайно цікавим явищем є іншочультурні прецедентні феномени (ІПФ), оскільки інтертекстуальність (інтердискурсивність) знаходиться в тісному взаємозв’язку з прецедентністю (прецедентність має інтертекстуальну природу). Прецедентні тексти формують в результаті міжтекстової взаємодії і передбачають діалогічно взаємодію в процесі функціонування [16, с. 249].

Як слушно зауважував І. Силантьєв, сьогодні “доволі виразна “поглинаюча” стратегія (та енергія) журналістського дискурсу спостерігається стосовно таких первинних дискурсів – освітнього, наукового, релігійного, літературно-художнього і літературно-критичного (що підтверджується існування різноманітних спеціалізованих видань), з одного боку, та повсякденного, побутово-ідилічного, масового і примітивно розважального, бульварно-скандального і порнографічного, з іншого боку” [15, с. 103]. Тобто, ми бачимо, що дискурс є складним утворенням, що максимально вбирає в себе первинні дискурси, тобто ті, що містять інформацію з першоджерела.

Все вищесказане є актуальним і для періодичних видань першої чверті ХХ століття, окрім, хіба що порнографічного дискурсу, оскільки на такий різновид інформації існувала жорстка цензура.

В українській періодиці першої чверті ХХ століття зустрічається величезна кількість прецедентних феноменів (прецедентні тексти, ситуації, висловлювання та імена), що були (а подекуди і досі залишаються) добре відомі усім представникам національної лінгво-культурної спільноти, актуальні (на той час) в когнітивному плані, тобто мали інваріанти сприйняття, до яких входили певні мінімізовані та національно-детерміновані знання і уявлення про сам феномен. Звернення до них постійно поновлювалося і поновлюється в мовленні представників тієї чи іншої національної лінгво-культурної спільноти.

Значну їх частину складають ППФ, що є наслідком революційних та національно-визвольних процесів на території Росії та України. Вони входили в українську мовну свідомість як іншокультурні смисли (ІС), оскільки запозичений з чужої культури персонаж чи сюжет не просто переносився в іншу культуру, але й інтерпретувався нею відповідно до світосприйняття і цінностей конкретної культури. Відповідно до ступеню їх засвоєння складалися національно-детерміновані конотації та асоціації, що формували сприйняття цих ППФ носіями української мови. Інваріанти сприйняття, в свою чергу, були зразками сприйняття ППФ, що були прийняті в українській лінгво-культурній спільноті та функціонували в українській мовній свідомості.

Загалом, ППФ формують універсальний прецедентний простір того історичного періоду, для якого вони є актуальними. Вони широко поширюються серед членів різних лінгво-культурних спільнот і стають відомими будь-якому сучасному їм індивіду. С. Михайлова називає їх міжнародно-прецедентними: феномени, котрі так чи інакше “вплітаються в мовний фонд різних лінгво-культурних спільнот” [9, с. 50]. В. Красних пояснює їх як універсально-прецедентні, оскільки вони відомі будь-якому середньостатистичному індивідууму і входять в універсальний когнітивний простір [9, с. 174]. Проте варто враховувати те, що універсально-прецедентні феномени в переважній більшості випадків виявляються квазі-прецедентними – мають одну і ту ж “форму” в декількох національних лінгво-культурних спільнотах, проте несуть різне семантичне навантаження. Інваріанти їх сприйняття в різних “культурних середовищах” мажуть значно відрізнятись. Така квазі-прецедентність була характерною і для першої чверті ХХ століття.

В медіа-текстах окресленого нами періоду цитувалися ППФ, що були відомими в тогочасній українській лінгво-культурній спільноті. Вони зустрічалися в медіа-текстах різної тематики – політичної, економічної, спортивної та ін. Джерелами іншокультурних прецедентних феноменів були (та й досі залишаються), як правило, література, кінематограф, історія, релігія, міфологія та ін.

У публіцистичних матеріалах іншокультурні прецедентні феномени займали як заголовкову позицію, так і внутрішню текстову. Домінували ППФ в якості заголовків медіа-текстів. ПЗ привертая увагу читача, апелював до його “фонових” знань, що сприяло розкриттю інформації медіа-текстів, детермінувало систему цінностей та оцінок обраної нами для дослідження реальності.

Дослідженням ППФ займалися такі українські та зарубіжні вчені: О. Рябініна [13], Ф. Бацевич [2], Д. Гудков [4], Г. Рахимкулова [12], И. Силантьев [15] та ін. Проте переважна більшість опрацьованих досліджень мають справу або з художніми творами, або з текстами сучасних друкованих періодичних видань. Між тим в історичному зрізі ППФ проявляються набагато яскравіше

і повніше, а отже їх дослідження дає змогу збагатити існуючі на сьогодні теорії функціонування ППФ у медійному дискурсі та свідомості аудиторії.

Для аналізу ми обрали журнал “Мистецтво” – літературно-мистецький тижневик української секції Всеукраїнського комітету за 1919-1920 рр. (редактори – Гнат Михайличенко та Михайль Семенко).

1919 рік розпочався новою серією політичних та військових заворушень. Під кінець грудня 1918 року уряд гетьмана Скоропадського, що протримався вісім місяців, був усунений під час повстання під керівництвом Директорії УНР. У Києві надія на незалежність Української держави постала ще раз, особливо в січні, коли УНР і ЗУНР (встановлена у листопаді 1918 року) злилися в одну державу. Ейфорія від цих подій швидко вляглася, оскільки 5 лютого 1919 року Київ захопили більшовики.

У таких умовах українське письменство опинилося на грані катастрофи, якби не той факт, що журналі старого часу (Нерадянські) виходили майже весь рік. До таких журналів належали “Літературно-науковий вісник”, “Шлях”, “Книгар”, “Громада”. Тижневик “Мистецтво” залишався формально опозиційним до старорежимних журналів, активно друкуючи українських письменників та піднімаючи проблеми української літератури, науки та театру.

Саме 1919 рік став роком активного засвоєння ППФ українською мовною свідомістю. Проведені нами дослідження підтвержують домінування в тижневику “Мистецтво” ПП (51% від усіх аналізованих ППФ), котрі поділяються на персонажі (41%), персоналії (31%), міфології (16%) та реалії (12%).

За видами і способом актуалізації ми виявили ПП, що функціонували в публіцистичному дискурсі самостійно, тобто актуалізувалися їх диференційні ознаки (62,9%) – вид діяльності (26,6%), інтелектуальні здібності (10,5%), фізичні характеристики (9,6%), зовнішній вигляд (4,9%) та риси характеру (3,8%). Одиначні випадки актуалізації імен актера (2,8%), атрибута (1,7%), джерела (1,6%), денотата (1,4%).

Другу групу утворюють ППФ (37,1%), що функціонують як символи ППС (19,2%), ППТ (12,8%) чи якої-небудь якості (5,1%). Наприклад: “Вирушили герої. Агов! Не Адмети, Геракли й Тезеї. Не жменька. Ні! Івани й Грицьки, Степани й Сидори, і всякого люду багацько. А все-таки **АРГОНАВТИ**” [8, с. 1] (актуалізується ситуація геройського вчинку “простого” населення); “В моїй душі роздвоївся божественного слід. // Я роздягаю стримано винайдену **Ліліт**” [14, с. 17] (ПП “Ліліт” актуалізує ситуацію вільної жінки, що бореться за рівні з чоловіком права).

У журналі зустрічаються приклади “непрямого” інтенціонального вжитку ППФ (5,6%). ПП – це вторинна номінація, що відрізняється експресивністю та аксіологічністю [4, с. 151]: “На смугах ніжних сонних струн // Накреслив блискавку **Перун**” [10, с. 7] (актуалізується ситуація всемогутності природи).

ППВ, що розглядаються за матеріалами журналу “Мистецтво”, складають досить значну групу (15% від усіх досліджуваних ППФ) через їх явну національно-культурну маркованість. Екстралінгвістична інформація, що передавалася через тижневик за допомогою ППВ, могла невільно інтерпретуватися носіями української мови. Саме тому всі ППВ, що зустрічалися в пресі, мали універсальний характер і входили в універсальний простір прецедентності (мусимо зазначити, що така ж тенденція зберігається і сьогодні). Вони належали до історизмів, їх джерелами були хрестоматійні твори світової класичної літератури. Домінували ППВ, що належали літературним персонажам (61,9%), і лише незначна їх частина пов’язана з персоналіями (4,7%). В решті випадків (33,4%) ППВ функціонували як автономна фраза із тексту. Наприклад:

“... українська **Коломбіна** у європейському цирку” [3, с. 12] – мова йде про заробітчанство українських жінок.

За структурою ППВ поділяються на “канонічні”, що не підлягають змінам (42%), і трансформовані, котрі впізнаються, не зважаючи на видозміну ППВ (58%). Найчастіше ППВ функціонують у трансформованому вигляді, тобто побудовані на грі слів, що є найбільш ефективним засобом експресії і, на думку В. Колесіної, “...надекономічним способом комунікації” [7, с. 39]. Трансформація зазвичай полягає в заміні одного чи кількох слів на базове слово, котре актуалізує імпліцитні смисли. Гра слів є розповсюдженим засобом публіцистики першої чверті ХХ століття. Як правило, такий прийом використовувався авторами статей для створення гумористичного ефекту.

Серед ППВ найчастіше зустрічалися лексичні трансформації (38,7%). Наприклад: “Бути чи забути, ось в чому питання” [5, с. 32] – автор подає аналіз класичних проблем “пролетарського мистецтва”.

Одиничні випадки припадали на фонемну заміну, введення негативного модуса, комбінацію лексичної і граматичної заміни, додавання, усічення. Домінуюча кількість ППВ функціонували як штампи свідомості (80,7%) і мали поверхнєве значення. Це привертало увагу читача і допомагало адекватно сприймати інформацію.

Рідше зустрічалися ППВ, поверхнєве значення в яких фактично відсутнє, а через глибинне – актуалізується системний смисл. Наприклад: “О, хвалена глупота! О, свята глупота” [11, с. 15] – проблема мистецьких суперечок. Поверхнєве значення заголовку апелює до прецедентного тексту “Похвала Глупоті” Еразма Роттердамського і до прецедентного смислу “хвала глупоті”, що у Еразма Роттердамського є благословенно на всюдисущість. Саме цей прецедентний феномен розкриває глибинне значення статей.

ПП та ППВ також є способами функціонування в медіа-дискурсі ППТ та ППС. Поширеною формою було ППВ у вигляді назви твору (90,3%). Серед них ми виокремлювалися такі різновиди: назви художніх творів (56,4%), театральних постановок. Найчастіше вони використовувалися в трансформованому вигляді (41,9% – лексична заміна).

З точки зору системного аспекту домінувала актуалізація глибинного значення (56,5%), хоча поверхнєве значення (22,6%) і системний смисл (20,9%) також зустрічалися при актуалізації ППТ. Наприклад: “Останній із Могікан” [5, с. 36] – мова йде про проблему збереження творчої особистості серед радянських письменників. Автор апелює до твору Джеймса Купера.

Можемо відзначити також актуалізацію ППС через ПП, що належали персоналіям. ПП-реалії актуалізували “загальнофактичні” ситуації, розкриваючи саму подію.

Так, часте використання ППФ у текстах тижневика “Мистецтво” пов’язане безпосередньо з естетичною, атрактивною, експресивною, оцінною та інформативною функціями (якщо порівнювати із сучасним станом речей, то спостерігаємо таку ж ситуацію). Використання в пресі великої кількості ППФ підвищувало читацький інтерес до газет/журналів, оскільки вони додавали мовленню ваги, образності, пожвавлювали його, робили емоційнішим, додавали тексту інформативності та емоційного забарвлення, що цілком (в умовах інформаційного вакууму, котрий існував у першій чверті ХХ століття) слідував логіці самореклами періодичного видання.

Загалом, слід зазначити, що засоби інтертекстуальності, протекстом яких є певні політичні події (в журналі “Мистецтво” такі майже не зустрічаються, а от, скажімо, у таких загальнополітичних виданнях, як “Наш шлях”, “Рада” та ін., вони не є рідкістю), недовготривалі. Час побутування таких висловлювань залежить від того, який вплив на свідомість суспільства спричинила описана в

них подія і наскільки часто вона фігурувала в тогочасних друкованих періодичних виданнях. Натомість, ППФ, протекстом яких є освітні, наукові, релігійні події чи певні літературно-критичні твори, долають межі часу і активно зустрічаються в сучасних ЗМІ. Часто вони змінюють своє семантичне поле, але їх звукове вираження залишається на підсвідомому рівні.

Список умовних скорочень

ППФ – іншокультурні прецедентні феномени
ПФ – прецедентні феномени
ППТ – іншокультурні прецедентні тексти
ППІ – іншокультурні прецедентні імена
ППВ – іншокультурні прецедентні висловлювання
ППС – іншокультурні прецедентні ситуації
ПС – іншокультурні смисли
ПЗ – прецедентний заголовок

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Флорій Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Вірин П. Ліцедійство / Павло Вірин // Мистецтво. – 1919. – Червень (число третє). – С. 12-18.
3. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М.: Гнозис, 2003. – 137 с.
4. Елланський В. До проблему Пролетарського Мистецтва / В. Елланський // Мистецтво. – 1919. – Липень (число друге). – С. 30–38.
5. Ільницький О. Український футуризм (1914-1930) / Олег Ільницький / [Переклад з англ. Р. Тхорук]. – Львів: Літопис, 2003. – 456 с.
6. Колесина В.В. Теория и практика межкультурной коммуникации / В. В. Колесина // Вестник МГУ. Серия 19. Лингвистика и МКК. – 2002. – № 3. – С. 35–42.
7. Коряк В. На Електриди / В. Коряк // Мистецтво. – 1919. – Травень (число третє). – С. 1–2.
8. Михайлова С.Е. Особенности понимания крылатых слов современными носителями языка: Дисс. ... канд. филол. наук. – Тверь, 2003. – 15 с.
9. Поліщук К. З весняного / Клим Поліщук // Мистецтво. – 1920. – Червень (число друге). – С. 7.
10. Прийдешній А. Утома / А. Прийдешній // Мистецтво. – 1919. – Червень (число четверте). – С. 15-16.
11. Рахимкулова Г.Ф. Интертекстуальность как элемент современного медийного текста / Г.Ф. Рахимкулова // Языковая система и речевая деятельность: лингвокультурологический и прагматический аспекты. Материалы международной научной конференции, посвященной памяти профессоров А. Н. Савченко, М. К. Мильх, Т. Г. Хазагерова. – Гостов-на-Дону, 2007. – 229 с.
12. Рябініна О. Суспільно-політичні інтертексти в дискурсі преси / О. Рябініна // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету. Філологічні науки. Випуск 15. – Т. 2. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2007. – 368 с. – С. 157–159.
13. Семенко М. Ліліт / Михайль Семенко // Мистецтво. – 1919. – Квітень (число перше). – С. 17-33.
14. Силантьев И.В. Текст в системе дискурсивных взаимодействий / И.В. Силантьев // Критика и семиотика. – Новосибирск, 2004. – Вып. 7. – С. 98–123.
15. Тамерьян Т.Ю. Интертекстуальность и прецедентность в пространстве постмодернизма / Т. Ю. Тамерьян // Язык и культура в России: состояни и эволюционные процессы. Материалы международной научной конференции / [Отв. Редакторы Н.А. Илюхина, Н.К. Данилова]. – Самара: Изд-во “Самарский университет”, 2007. – С. 248–252.

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЖАНРУ КОМЕНТАРЯ ДО ЦИТАТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ГАЗЕТІ

Прокопенко Ліліана

Окрім тих комічних мовленнєвих жанрів, що набули більш або менш докладного опису в стилістичних і

генологічних дослідженнях, у сучасній українській газеті функціонує велика кількість малоформатних комічних мовленнєвих жанрів, які раніше не були об'єктом лінгвостилістичного розгляду саме як газетні мовленнєві жанри. Йдеться насамперед про жанри імітаційного типу (є імітацією за якою-небудь жанровою ознакою), що комічно трансформують ті чи інші мовленнєві жанри – власне або невластне газетні. Водночас малоформатні комічні мовленнєві жанри посідають достатньо помітне місце на газетних шпальтах, типологічно різномірні й містять широку палітру стилістичних засобів вираження категорії комічного. Серед найбільш частотних і регулярно відтворюваних імітаційних малоформатних комічних мовленнєвих жанрів виокремлюємо жанр комічного коментаря до цитати, поставивши за *мету* в пропонуваній статті дослідити його стилістичну організацію й інші релевантні жанрові ознаки.

Аналіз і узагальнення досліджень, присвячених проблемам жанрології (М. М. Бахтін, Ф. С. Бацевич, Ю. Ю. Бровкіна, Т. І. Дамм, Т. В. Шмельова, Ю. В. Щуріна та ін.) дає можливість назвати низку характерних ознак і визначити місце газетних малоформатних комічних жанрів у загальній класифікаційній схемі мовленнєвих жанрів. Згідно з концепцією М. М. Бахтіна, поняття “мовленнєвий жанр” визначаємо як такий тип тексту, що характеризується відносною формально-композиційною й смисловою цілісністю, усталеністю стильового оформлення, певним об'ємом і відповідністю типовим темам міжособистісного спілкування [2, с. 31]. Причому найбільш значущими жанроутворювальними ознаками газетних малоформатних комічних мовленнєвих жанрів виступає іокутивно-функціональна єдність, композиція, стиль (мовні особливості), а також, частково, розмір тексту, наявність і характер паралінгвістичних засобів, розташування і роль у газетному просторі. Відповідно до наявної у лінгвістиці п'ятичленної функціональної схеми мовленнєвих жанрів (інформаційні, імперативні, фактичні, оцінні, художні), малоформатні комічні мовленнєві жанри за своєю природою становлять перехідний тип, що реалізується у двох варіантах: художньо-оцінному й художньо-фатичному [3, 4].

Невизначеним залишається кількісний аспект поняття “малоформатний комічний мовленнєвий жанр” через кількісну неточність значення прикметника “малоформатний” – “що має невеликий формат” [6, с. 188]. Проте дослідники зазначають, що максимальний обсяг тексту малоформатного комічного мовленнєвого жанру – декілька елементарних мовленнєвих актів, тобто декілька речень-висловлювань у випадку малоформатного комічного мовленнєвого жанру монологічного типу й декілька висловлювань-реплік у випадку малоформатного комічного мовленнєвого жанру діалогічного типу.

У концепції мовленнєвих жанрів М. М. Бахтіна основною ознакою вторинних мовленнєвих жанрів (а комічні мовленнєві жанри газети, з погляду цієї концепції, є вторинними жанрами) є те, що вони, як жанри літературні, “вбирають у себе і переробляють різні первинні (прості), сформовані в умовах безпосереднього мовного спілкування” [2, с. 32]. Враховуючи означене, провідним критерієм для диференціації комічних мовленнєвих жанрів газети та основні групи Т. І. Дамм називає ступінь і характер їх трансформованості (“розіграності”, “переробленості”) у порівнянні з первинними жанрами, на яких вони базуються, а також те, які жанри (власне газетні або невластне газетні) є первиною базою у, весь корпус малоформатних комічних мовленнєвих газетних жанрів поділяється на три групи:

1) комічні мовленнєві жанри, які є жанрами усно-розмовного (у тому числі фольклорного) або літературного побутування, перенесеними на газетну смугу без

будь-якої стилістичної переробки, або така переробка мінімальна (наприклад, анекдот, епіграма).

2) комічні мовленнєві жанри, які імітують у пародійному ключі жанрові ознаки некомічних (“серйозних”) мовленнєвих жанрів усно-розмовного або літературного, але не власне газетного походження – за допомогою різного роду риторичних (зокрема стилістичних) прийомів (наприклад, прислів'я, афоризм, комічна задача та ін.).

3) комічні мовленнєві жанри, які є результатом стилістичної трансформації будь-яких власне газетних жанрів і таким чином є власне газетними комічними мовленнєвими жанрами (наприклад, комічна замітка, комічне оголошення та ін.) [4].

Отже, жанр комічного коментаря до цитати (далі – ЖККЦ) належить до третьої групи і є по суті комічним варіантом, трансформацією власне газетного жанру “коментар”. Комунікативна мета жанру – викликати в адресата іронічне ставлення до змісту чи мовного оформлення цитати, або до її автора.

ЖККЦ практикується у низці українських газет, а найбільш регулярно й локалізовано в газеті “Голос України”, у якій функціонує блоками в рубриці “Курінь”. Оскільки саме в згаданому виданні ЖККЦ позначений найбільшою структурною і семантичною визначеністю, характеристики жанру подаємо на матеріалі цієї газети.

Якщо розуміти під темою висловлювання (звершеного тексту) “предмет судження, зображення, дослідження; предмет розмови, бесіди” [6, с. 734], то зробити якийсь узагальнення щодо тематики ЖККЦ важко через її велике різноманіття; можна лише констатувати, що, оскільки коментовані цитати належать, як правило, відомим політичним чи громадським діячам, то й тематика їх висловлювань і, відповідно, коментарів до них має в основному суспільно-політичний характер. Однак, якщо взяти до уваги іокутивну силу мовленнєвого жанру, точніше – його основної частини – коментаря, в якій зосереджений комічний ефект, то єдність жанру з цього погляду виявляється абсолютно визначено: загальна цільова настанова – розкрити й висміяти слабе місце або просто “ляп”, допущений автором цитати (непереконливу аргументацію, невдале формулювання, фактичну або власне мовну помилку тощо).

Тексти ЖККЦ мають таку композицію: 1) Назву; 2) Ім'я, прізвище та ініціали автора цитати, іноді із зазначенням його соціального статусу. У дужках може подаватися коротке пояснення, щоб ввести певне висловлювання в контекст; 3) Цитата (висловлювання) суспільно-політичного суб'єкта (офіційної особи); 4) Жартівливий (найчастіше – іронічний) коментар журналіста; 5) Ілюстрація коментаря карикатурним малюнком (напр.: мал. Василя Флюрка, Костянтина Казанчева, Вадима Симиноги). У кінці рубрики в конкретному випуску зазначається ім'я чергового, тобто журналіста, який її веде (напр.: Чергував по “Куреню” Віталій Суддя). До композиційних особливостей жанру слід віднести також дублети або синонімічні повтори в коментованій частині тих місць цитати (слів, словосполучень, рідше – речень), які опиняються в “фокусі” іронічного коментування. Ці повтори відіграють роль композиційно-сміслових з'єднань обох частин жанру комічного коментаря. Наприклад:

“Доженемо і переженемо Америку”.

Микола Азаров, Прем'єр-міністр України:

– Якщо все у нас пройде так, як ми задумали, через 10 років... будуть ганятися за гривнею, а не за долларом...

Від чергового:

– Перед тим, як через 10 років погнатися за гривнею, всі вже через півроку можуть погнатися за вами. З лопатою... [№163 (5163) 3 вересня 2011 р.]

Стилістичну специфіку жанру створюють різного роду іокутивні засоби, використані в коментованій час-

тині риторичні прийоми, зокрема стилістичні фігури і тропи. Однак частотність вживання цих засобів не є однаковою, тому назвемо й проілюструємо найтипівіші з них.

Найчисельнішу групу елоквизивних засобів складають стилістичні фігури, які використовуються в каламбурній техніці, а саме фігури, в основі яких лежать явища багатозначності слова, омонімії, паронімії й антонімії. Так, частотним є використання діафори – фігури, “суть якої полягає в послідовному вживанні в одному й тому ж тексті одного й того ж слова, але в різних, хоча і не протилежних значеннях” [4, с.224] Поширеною є також площа – вживання в одному мікроконтексті одного й того ж слова, словосполучення, або звороту в контрастних значеннях, навіть іноді в протилежних [4, с.260]. Проілюструємо прикладами відповідно:

“Здригання”: Володимир Фесенко, керівник Центру прикладних політичних досліджень “Пента” (про газові переговори з Москвою):

– Сьогодні переговори нагадують прийом у велогонках, коли стоять на місці і чекають, “хто перший *здригнеться*”.

Від чергового:

– Думається, що перші “*здригнуться*” від здивування росіяни: “Ми стільки палиць у колеса їм встромили, раму зняли, а вони ще пробують їхати в Євросоюз” [№54 (5304) 24 березня 2012 р.].

“В авторитеті”: Ніна Карпачова, колишній

Уповноважений Верховної Ради із прав людини:

– На сьогоднішній день мені зробили дві пропозиції. Перша – від Президента: зайняти пост Лутковської, тобто представляти інтереси України в Європейському суді. Друга пропозиція полягала в тому, щоб іти за списком Партії регіонів. Там не вистачає жінок, а *авторитетних* – тим паче...

Від чергового:

– *Авторитетних!* Ага, ось чому вами опікуються спецслужби?

Інші стилістичні фігури, побудовані на парадигматичних відношеннях у лексиці, використовуються не так часто. Наприклад:

Омонімічний каламбур:

“У потоці з маячками”: Микола Азаров, Прем’єр-міністр України:

– Я так само, як і ви, їжджу в загальному потоці й так само пробираюся крізь затори.

Від чергового:

– Ви мали на увазі грошовий потік? Невже там теж затори?!! [№208 (5208) 5 листопада 2011 р.].

Паронімічний каламбур:

“Що мав на увазі Мешков?”: Василь Джарти, голова Ради міністрів Криму (про экс-Президента Криму Ю. Мешкова):

– Приїхав громадянин Російської Федерації й закликає брати вила на людей, на владу.

Від чергового:

– Може, він мав на увазі “брати вілли на владу”? Так їх давно вже побрали... [№128 (5128) 16 липня 2011 р.].

Досить поширеним є використання амфіболії – “свідомо завуальованої, нечітко висловленої думки, що передбачає її двозначне тлумачення” [5, с. 16]. Амфіболія часто кваліфікується як мовленнєва помилка. Комічний ефект коментаря будується або як іронічна реакція журналіста на мовленнєву помилку (невмотивовану двозначність), допущену автором цитати, або як використання амфіболії у коментарі. Наприклад:

“Скільки коштує задоволення”: Микола Азаров, Прем’єр-міністр України (на газових переговорах у Москві відреагував на ситуацію, коли міністр палива і вугільної промисловості України Юрій Бойко хотів сісти на бік російських переговорників):

– ...Уже втратив орієнтацію!..

Від чергового:

– Схоже, він цю, як ви кажете, орієнтацію втратив уже давно, ще в перше своє пришествя на посаду міністра, але в уряді ніхто цього не помічав, окрім, звичайно, “Газпрому”. Тобто міністр, як завжди, отримуватиме задоволення, а ми розплачуватимемося [№244 (5244) 24 грудня 2011 р.].

Спостерігаємо також частотне використання групи фігур, побудованих на принципі натяку: алюзії, замовчування, антифразису і – набагато рідше – апозіопезису. Алюзія – “стилістичний прийом, натяк на відомий історичний, політичний, культурний чи побутовий факт, який створює в мовленні, літературному творі, науковій праці відповідний узагальнений підтекст” [5, с. 13]. Алюзія є одним із найчастотніших прийомів, представлених в ЖККЦ у сучасній українській пресі. Наприклад:

“У душу плонули”: Леонід Черновецький, київський міський голова:

– Не можна розкривати свої душу й серце перед несумлінними журналістами, більшість з яких, на превеликий мій жаль, є виконавцями чужих аморальних замовлень...

Від чергового:

– А що ви хочете – журналістам теж гречки хочеться... [№32 (5282) 18 лютого 2012 р.]. Коментатор відсилає нас до політичного факту із передвиборчої компанії київського мера, який роздавав потенційним виборцям продовольчі товари, у тому числі й гречку.

“Мрії міністра”: Дмитро Табачник, міністр освіти, науки, молоді та спорту:

– Пїду у відставку і буду їздити тільки на велосипеді!..

Від чергового:

– А що, садиба у вас у Конча-Заспі – велетенська! Можна на велосипеді, на коні, на БТР, урешті-решт! Головне, ніхто із студентів квітами не закидає! [№163 (5163) 3 вересня 2011 р.]. У підтексті коментаря – натяк на обставини випадку протесту проти міністра.

Досить численна група фігур, побудованих на принципі відсилання до якого-небудь прецедентного тексту: художнього твору, анекдоту, пісні, назви кінофільму і т.п. (ремінісценція) або до стійкого звороту: фразеологізму, прислів’я, приказки, крилатого виразу, мовного штампу і т.д. Причому як відповідні фрагменти ремінісцентного тексту, так і стійкі звороти часто підлягають деяким видозмінам з комічною метою. Проілюструємо прикладами використання ремінісценцій, що відсилають до народних казок:

“Ключі від серця”: Володимир Фесенко, політолог:

– Було дано сигнал, що подальші півроку справи вести слід уже з тандемом, із двома керівниками безпосередньо. А далі вже переключатися на Путіна й шукати ключики від серця Володимира Володимировича.

Від чергового:

– А ключі від серця лежать у скриньці, а скринька – в орлі, а орел – у гнізді, а гніздо – глибоко в трубі... [№193 (5193) 15 жовтня 2011 р.]. (Пор.: у російській народній казці “...смерть Кошця – на кінці голки, та голка в яйці, те яйце в качці, та качка в зайці, той заєць у скрині, а скриня стоїть на високому дубі, і те дерево Кошій як своє око береже”).

“Красуня і чудовисько”: Андрій Ключев, віце-прем’єр-міністр економічного розвитку і торгівлі (про те, що Україна має шанси перетворитися на нову точку зростання на карті Європи):

– Я б порівняв нашу країну зі сплячою красунею, яка чекає свого пробудження.

Від чергового:

– Залишилося тільки визначити, хто її цілуватиме: Азаров, ви чи Бойко! [№188 (5188) 8 жовтня 2011 р.].

“Хрещений батько”: Олексій Міллер, глава російського “Газпрому” (про договір, згідно з яким, Білорусь отримала знижку в ціні на газ в обмін на її трубо-проводи):

– З Україною працюватимемо за тією ж моделлю, що й із білоруськими друзями...

Від чергового:

– Хто не знає, який вигляд має ця модель, дивіться п’ятисерійний газпромівський фільм про Лукашенка “Хрещений батько” [№155 (5155) 20 серпня 2011 р.]. (Хрещений батько – гангстерська драма 1972 року режисера Френсіса Форда Кополи. Екранізація однойменного роману Маріо П’юзо).

Частотним у ЖККЦ можемо назвати й явище “розкладання ідіоми”, суть якого в деякій трансформації фразеологізму або близького до нього стійкого сполучення слів з метою створення того чи іншого (здебільшого комічного) стилістичного ефекту [1, с. 263]. Наприклад:

“Як лікар прописав...”: Ігор Бураковський, директор Інституту економічних досліджень і політичних консультацій (у проекті держбюджету на 2012 рік урядові чиновники на своє утримання заклали 16,6 мільярда гривень, тоді як витрати на пільговиків скоротили до 13,3 мільярдів гривень):

– Влада яскраво демонструє приклад вибіркового застосування бюджетної “дієти”.

Від чергового:

– У народу при цьому теж є дієтичний вибір: класти зуби на нижню, середню або на найвищу полицю [№6 (5256) 14 січня 2012 р.]. Трансформація фразеологізму “класти зуби на полицю”.

Комічний ефект у жанрі комічного коментаря може досягатися шляхом розкриття (часом дотепного) дійсної чи уявної логічної помилки, що міститься в цитаті. Наприклад:

“Логопедія Медведія”: Дмитро Медведєв, Президент РФ (під час зустрічі із вченими-істориками повчав, як треба говорити...):

– На Україну. Це так, у них “в Україні”, а у нас “на Україну” говорять. Це відповідає нормам російської мови.

Від чергового:

– А у нас, в Україні, говорять так: після виборів президента в 2012 році слово Медведєв не вкладатиметься в жодні норми: ні “в Росії”, ні “на Росії”. Не вірите? Запитайте у мовознавця Путіна [№145 (5145) 6 серпня 2011 р.].

Близьким до охарактеризованих вище прийомом створення комічного (в основному – іронічного) ефекту є прийом, який полягає в тому, що коментатор начебто погоджуючись з необгрунтованою або невдало сформульованою думкою автора цитати, підхоплює і розвиває її, доводячи до абсурду. Цей риторичний прийом словесно може оформлюватися по-різному, тобто не має певної типізованої мовленнєвої форми.

“Сон настоятеля. Кошмар якийсь”: Владика Павло, настоятель Києво-Печерської лаври (звертаючись до журналіста “1+1”):

– “Мерседес” – це транспорт пересування. А що, священик повинен ходити пішки, по-вашому? Мені “Мерседес” подарували – я їжджу. А тобі за жовчність характеру ніхто ніколи не подарує.

Від чергового:

Уявляєте, приходять владика босоніж до Бога, а той роздратовано:

– Жодної поваги, чому не на “Мерседесі”, як усі?

– Так продав і роздав милостинню бідним журналістам [№139 (5139) 30 липня 2011 р.].

Одним з найпоширеніших у газетному ЖККЦ є прийом, який можна визначити як комічну інтерпретацію (глухачення) інформації (повідомлення, твердження, оцінного судження), що міститься в цитаті. Інтерпретація ця здійснюється у вигляді уточнюючого судження, уточнюючого питання, уточнення-поради, відповіді на питання, поставлене в цитаті. Наприклад:

“Вам на скільки сказати?": Ларрі Кінг, американський журналіст і телеведучий (за повідомленнями ЗМІ, Кінг відпрацьовував в Україні заказуху однієї канадської компанії):

– Після інтерв’ю я сказав своїй дружині, що він (Микола Азаров. – черг.) був би успішним американським політиком.

Від чергового:

– Знаючи, скільки вам заплатили за це інтерв’ю, могли б запросто сказати: “...був би успішним американським президентом?” [№228 (5228) 3 грудня 2011 р.].

“Масла немає, один мезим”: Микола Азаров, Прем’єр-міністр України (виступає за заборону реклами ліків):

– Якщо щодня нашим людям утовкмачують, що “мезим незаменим”, то наші люди почнуть його пити...

Від чергового:

– Тобто ви думаєте, що коли нашим людям щодня утовкмачувати, що ВВП зростає, то наші люди почнуть його намазувати на хліб замість масла? [№218 (5218) 19 листопада 2011 р.].

“Чому?” Наталія Вітренко, лідер ПСПУ:

– Чому Тягнибок, який ніхто і звати його ніяк, постійно не злазить із телеекранів? Чому там немає Вітренко – двічі кандидата в Президенти, народного депутата двох скликань, академіка трьох академій, доктора наук, професора?

Від чергового:

– Тому що поки зачитуватимуть усі ваші регалії, народ подумас: “Невже знову Брежнєв помер?!” І піде пиво пити [№44 (5294) 7 березня 2012 р.].

Досить поширеним також є прийом, сутність якого полягає в тому, що коментатор направляє на автора цитати оцінку, пропозиції, припущення і т.п., висловлені останнім щодо когось чи чогось (“прийом бумеранга”). Наприклад:

“Одним науковцем менше”: Микола Азаров, Прем’єр-міністр України:

– Я мріяв стати великим науковцем, зробити відкриття, а політиком я став зненацька.

Від чергового:

– Добре, що ви не стали науковцем, а то цього тижня вам довелось б разом із ними страйкувати під власними вікнами [№198 (5198) 22 жовтня 2011 р.].

“І вас вилікують”: Дмитро Табачник, міністр освіти і науки (про дівчину-студентку, яка вдарила його букетом):

– Можу порекомендувати їй гарного лікаря-психіатра...

Від чергового:

– Ви як завжди хвастаетесь, Дмитре Володимировичу. Тепер уся країна буде знати, в кого найкращий психіатр [№188 (5188) 8 жовтня 2011 р.].

Серед елокутивних засобів, які рідше зустрічаються в жанрі комічного коментаря до цитати – антитеза, гіпербола, пародіювання. Наприклад:

“Підсумки року”:

Юрій Луценко, екс-прем’єр-міністр України:

– Рік, проведений у СІЗО, – рік інтелектуальної обжерливості: прочитано 110 книжок.

Від чергового:

– А люди, які вас туди посадили, самі, як і завжди, сиділи на суворій інтелектуальній дієті [№244 (5244) 24 грудня 2011 р.].

“Скромно”: “Українська правда”, інтернет-видання:
– У книжці про Черкащину фото губернатора надрукували 504 рази.

Від чергового:

– Що ж, скромність прикрашає Сергія Тулуба. А могло бути і 1000! Адже там 188 сторінок! [№198 (5198) 22 жовтня 2011 р.].

“Пропозиція”: Юлія Тимошенко, экс-Прем’єр-міністр України:

– Пропоную ввести в судочинство нову одиницю виміру: один родіон (Киреев) – вимір повного абсурду, залежності, некомпетентності судді.

Від чергового:

– ... А в пенсійній сфері – 2 тігпка, культурній – 5 куліняків, оборонній – 10 ежелів, енергетичній – 100 бойків, приватизаційній – 200 рябченків тощо [№128 (5128) 16 липня 2011 р.].

Отже, аналізований газетний жанр комічного коментаря до цитати наділений усіма основними ознаками мовленнєвого жанру: певною комунікативною метою, суть якої полягає в тому, щоб викликати у адресата іронічне ставлення до змісту чи мовного оформлення цитати (або до її автора); характерною композицією; певним набором стилістичних засобів для створення комічного ефекту в коментованій частині.

Серед стилістичних засобів створення комічного ефекту в жанрі комічного коментаря до цитати виокремлюємо високочастотні й регулярно використовувані засоби (стилістичне ядро жанру) і засоби менш частотні й використовувані нерегулярно (стилістична периферія жанру). До стилістичного ядра належать: каламбурні стилістичні фігури – діяфори, омонімічний каламбур, паронимазія, псевдоантонімічний каламбур, амфіболія і т.д.; риторичні прийоми, засновані на принципах натяку, відсилання, недовомовленості: алюзія, ремінісценція, замовчування, апозіопезис, антифразис; риторичний (стилістичний) прийом трансформації фразеологізму (в широкому сенсі); прийоми “доведення до абсурду”, “бумеранга”. До стилістичної периферії жанру відносимо прийоми антитези, гіперболи, порівняння, пародіювання, метаплазми.

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. энциклоп., 1966. – 608 с.
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. – Львів: ПАІС, 205. – 264 с.
3. Бровкина Ю. Ю. К проблеме дифференциации жанров печатной рекламы // Лингвокультурологические проблемы толерантности. – Екатеринбург: Изд-во УрГУ, 2001. – С. 170–173.
4. Дамм Т. І. Комическое как фактор экспрессивности языка современной российской газеты // Язык. Культура. Коммуникация: научно-методич. бюллетень / под ред. И. В. Пекарской. – Абакан, 2003. – С. 188–200.
5. Словник тропів і стилістичних фігур / автор-уклад. В. Ф. Святовец. – К.: ВЦ “Академія”, 2011. – 176 с.
6. Універсальний словник української мови. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.

“О МІСТО В ГОЛУБИМ НАМИСТІ...” (мовний образ міста в художньому просторі української поезії другої половини ХХ ст.)

Прокопович Лідія

Дослідження знакових явищ національної словесності – один із пріоритетів сучасної української лінгвостилістики. Він передбачає інтерпретацію одиниць мови як кодів етнокультурного досвіду і пов’язаний з обґрунтуванням та розробленням нових, а також активізацією вже апробованих підходів до аналізу різнорівневих фено-

менів поетичної мови. Крім того лексикологія та стилістика, активно адаптуючи методологію лінгвоконцептології, визначаючи процеси переходу від узгальноно поняттєвого, асоціативно-образного до конкретного предметного значення дедалі ширше послуговуються методом структурування лексико-семантичного поля для вивчення специфіки вербалізації концептів у мовотворчості представників національного культуротворчого процесу (С.Я. Єрмоленко, В.В. Жайворонок, В.Л. Івашенко, В.С. Калашник, В.І Кононенко, Т.А. Космеда, М.П. Кочерган, Л.А. Лисиченко, Т.В. Радзівська).

Актуальність виконаного дослідження зумовлює характерний для сьогоденної лінгвоінтерпретаційної методології перехід від “темпорального аналізу” до “просторового”.

Простір – це філософська категорія, у поняттєвому наповненні якої є семантичний елемент “2.[...] тривимірний простір, великий обшир; просторін” [1, с. 989]. У просторі локалізуються різні об’єкти, складники ландшафту (природного та культурного), які формують своєрідну горизонтальну площину тривимірного простору.

Вичленування, стратифікація та характеристика *соціального простору*, як частини загального просторового континууму – це передусім об’єкт наукового розгляду соціології, зокрема специфікованого її сегмента – *соціології простору*.

Одним із сегментів соціального простору є простір *цивілізаційний*. У свою чергу, він фрагментований на *міський, сільський, індустріальний, урбаністичний*. Акцентуючи теоретичні положення щодо класифікації видів *соціального простору* мовознавці “накладають” їх на сферу мовного відображення світу. Серед найбільш актуалізованих на сьогодні напрямків лінгвального окреслення *соціального простору* – характеристика мовного образу *міста*. На сьогодні питання, пов’язані з лексико-семантичною та функціонально-стилістичною організацією та репрезентацією складників семантичного поля *міста* залишаються поки що недостатньо дослідженими.

З огляду на це можна констатувати, що систематизоване дослідження мовних одиниць різного рівня, згрупованих за семантико-тематичною ознакою *місто*, у якому було продемонстровано закономірності і особливості образно-естетичного й експресивного розвитку текстових реалізаторів цього категоріального поняття, з’ясовано характер їх функціонування в сучасній українській поетичній мові, саме на часі. Вирішити один із аспектів цієї комплексної проблеми має на меті пропонована розвідка.

Методика функціонально-семантичного аналізу образу *місто* продуктивно розроблена у працях Л.О. Ставицької, Л.М. Мьялковської, Т.В. Скорбач та ін. дослідників. Зокрема, встановлюючи генетику мовно-естетичної концепції показу *міста*, Л.О.Ставицька доводить, що в українській поетичній традиції відповідна образна тема утверджується від початку ХХ ст. Дослідниця пов’язує її активізацію з творчістю ранніх символістів, вказує на те, що “новизна теми міста для традиційно сільської поетичної музи в Україні ХІХ ст. була органічною в літературно-художньому просторі світової культури” [6, с. 117].

Образ *міста* як концептуально домінуючий індивідуально мовної картини світу В.Підмогильного розглядає у дисертаційному дослідженні Л.М. Мьялковська. Зокрема, дослідниця вказує, що в ідіостилі письменника “лексико-семантичне макрополе “місто” об’єднує іменники на позначення просторових понять типу *місто, вулиця, майдан, брук, алеї, переходи, ліхтарі* і под. та їх епітетні характеристики; метонімічне значення слова *місто* та метафори, в яких міститься оцінка сприймання міста персонажами» [3, с. 3–4].

Так само значну увагу присвячено засобам лексико-семантичної репрезентації *міста* в авторських мовистіях М.Семенка та В.Поліщука у дисертації Т.В. Скорбач [4].

Об'єднувальною методологічною тезою щодо названих досліджень може слугувати думка дослідника В. Іванова: "місто в історії водночас і настільки нове явище, що кожне наступне покоління заново починає йому дивуватись, і настільки давнє, що це здивування передається нерідко образами тисячолітньої давності" [2, с. 25].

Визначальним для стилістичного окреслення словесного образу *міста* є його пряме, зафіксоване у загально-мовних тлумачних словниках лексичне значення "великий населений пункт, адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр" [СУМ IV, 751]. Пор.: *Там на горі є місто, що до нього/ купці пливають аж з моря крижаного* (Л. Костенко); *Зима обступила місто,/ для тих, хто тягаться від самого ранку/ без жодних справ/ не найкраща пора* (С. Жадан). Це значення конкретизоване в художньо-образних деталях і реалізоване у регулярних та оказіональних асоціативних зв'язках однойменної номінації зі словами-поняттями, які відтворюють образ *міста* як урбаністичного цивілізаційного простору: *міста з фешенебельними віллами та майданами* (Д. Павличко).

До складу лексико – семантичного поля з ядерною номінацією *місто* входять епітетні характеристики з різним типом оцінності – нейтральним, позитивним та негативним. До нейтральних оцінних епітетів зараховуємо автологічні, описово-логічні прикметникові означення *велике, старе, як-от: На маленькій планеті у великому місті/ Сходить вечір на синє, на сизе й сумне* (М. Вінграновський); *Повільно сніг летить з небес сторіч./ Примарними стають міста великі* (С. Йовенко); *Велике місто/ рожевих пірамід/ на синіх пісках неба* (Ю. Тарнавський); *Дев'ята вже давно – / потоп великих міст./ Міцкевич у кіно/ пішов...* (В. Неборак); *Ми пройшлись хребтами хідників/ у низ старого міста* (Б. Бойчук).

Проілюстровані нейтральні характеристики формують своєрідне тло для виявлення оцінності позитивних і негативних означень. Передусім це епітети, які вербалізують авторську оцінку *міста* або ж особливості його сприйняття ліричним героєм через метонімічні деталі. У їх семантичній структурі домінують семи:

- 'візуальне сприйняття': *На маленькій планеті у синьому місті/ Сходить вечір на синє, на сизе й сумне* (М. Вінграновський); *Не тільки злотверхе місто* (І. Калинець); *Від Золотих воріт до золотої Софії/ по вулиці дитинства спокійно пройду* (С. Йовенко); *Над синім дощем чи над синім безоднім містом – / Ліхтарі понад синім бездомним дощем* (А. Мойсієнко);
- 'психологічне сприйняття' – *страждальне, змучене: Ніч струмить в моє страждальне місто* (І. Калинець);

Окрему нечисленну групу формують епізодично актуалізовані епітети з історичною конотацією, як-от *княже*. Пор.: *Отут, на руїнах княжого міста Родні,/ над берегом чистим моєї святої ріки,/ на славі минулій стою у безслав'ї сьогодні,/ з минулої слави дивлюсь у прийдешні віки* (Л. Костенко).

Експресивізацію образу *місто* засвідчують генітивні метафори, в яких однойменна номінація поєднана з лексемами – назвами почуттів, емоцій (*крізь воду вечора прозирає/ затоплене місто нашого кохання* (І. Калинець), спогадів (*Це місто спогадів. Це в липні снігопад./ Яким я був тут десять літ назад* (В. Неборак).

Позитивна звукова характеристика *міста* – *тишиа*. Таку образотвірну тенденцію засвідчують мікроконтексти із поєднаннями в рамках однієї поетичної синтагми но-

мінаціями *місто* і *тишиа* (епітетизована оказіональним колірним означенням *пастельна*) та високопоетичним порівнянням *як на небесі*, пор.: *ти будеш в місті, як на небесі./ Пастельна тишиа. Лиш нахилена блакить,/ Академічною алея шелестить./ Там спорожнілі лавки* (В. Неборак).

Тільки в окремих ідіостилях фрагмент соціального простору *місто* репрезентоване як *свій простір*. Про цей тип аксіологічного наповнення свідчить його ситуативна синонімізація зі сполукою *мої світи*, у якій функціонально навантаженим виявляється інтимізувальний присвійний займенник *мої*: *І чорні квіти виростають з вікон/ у місто, в небо, у мої світи* (І. Калинець).

Ускладнена метафорична мова української поезії другої половини ХХ ст. специфічно вербалізує таку ознаку простору *міста*, як його "наповненість" ліхтарями. Ці реалії, створювані ними візуально сприйняті ряди освітлення репрезентовані із задіянням:

- мовно-естетичних модифікацій побутовизмів, назв ужиткових реалій *стілники, намисто* тощо: *Ввечері мільйон стільників міста/ мерехтить умлівіч над Дніпром* (І. Драч); *О місто в голубім намисті* (Д. Павличко);
- індивідуально-авторських новотворів: *Синозир ліхтарів, синьовир ліхтарів,/ синьоліт ліхтарів, синьобірій* (А. Мойсієнко).

Релевантний об'єктивному соціально-просторовому устроєві мовний образ *міста* конкретизують назви *бульвар, алея, вулиці, завулки, тротуар, двори, фронтони, пам'ятник, газон* і т. ін. У структурі поетичного вислову вони:

- реалізують зафіксоване у загально-мовних словниках пряме лексичне значення: *Стетерілий, голий вітер/ никає в завулки міста* (В. Стус); *Алея довга і порожня, старанно взгорнута у ніч* (В. Стус); *В сивому Костанці дощ іде./ Мокнуть вулиці, двори, фронтони./ Мокне сумно пам'ятник Назону* (Б. Олійник); *той завулок з тополними колонами* (Б. Олійник); *люди проходять вулицею, не думаючи* (Ю. Тарнавський); *студентка яку випадково зустрів/ на порожній вулиці* (В. Махно); *Зелений квадрат газону* (І. Драч);

- ословлюють оказіональні індивідуально-авторські асоціації: *Встає бульвар на тополиний зріст* (І. Драч); *Ганяв я на тротуарах срібні кола дитинства* (І. Калинець); *мені властива/ саме оця меланхолійність/ хоч не хворої, та чутливої людини,/ яка водить її по бульварах/ під голубими парасольками вечора* (Ю. Тарнавський).

Антропоцентричний характер авторської образної репрезентації такого атрибута *міста*, як *тротуар* ілюструє генітивна метафора *хребти хідників*, пор.: *Ми пройшлись хребтами хідників/ у низ старого міста – де росли/ під мурами жінки з малими діточками,/ що сидючи жували спомини й пісні* (Б. Бойчук). В основі цього образу – індивідуальні візуальні враження Б.Бойчука, який зовнішній вигляд ребристого тротуару асоціативно ототожнює з хребтом людини.

У мові діаспорної поезії специфічної естетизації зазнає урбаністично маркована номінація *асфальт*, уведена до складу негативно-оцінних генітивних метафор *порища асфальту, мертвий череп асфальту*: *Розчавлена гумовими колесами машин/ вліпає тишиа в порища асфальту* (Б. Бойчук); *Сонце,/ сонце,/ світи нам ясно,/ щоб ми пустили коріння/ в мертвий череп асфальту* (Ю. Тарнавський).

Поглиблене лінгвосоціологічне осмислення простору посилює релевантність об'єктів, що його наповнюють. Так, специфіку простору *міста*, який за соціальною та культурною інфраструктурою суттєво відрізняється, наприклад, від простору *села*, означають характерні мета-

фори із лексемами – назвами характерних для урбаністичного топосу:

- будівель – *будинки, хмарочос*: *Я пролітаю вулицями, / зачіпаючи за гострі цоки будинків* (Ю. Тарнавський); *ставлять якнайвищі/ будинки, / щоб важче/ було жити тілом* (Ю. Тарнавський); *хмарочоси/ згинаються/ між ними, / щоб витрусити/ скалки скла* (Ю. Тарнавський);
- закладів та установ – *кінотеатр, театр, ресторан, вокзал*: *в неділю наповнюються кінотеатри/ чорним волоссям людських голів* (Ю. Тарнавський); *виходять з .. будинків, / з переходів, ресторанів, з метро, / беруться за руки – / власти бояться з летючого Києва/ в космічну безодню* (В. Неборак); *Кінотеатри і вокзали – в світ спроектовані екрани міст* (В. Неборак);
- різновидів транспорту – *метро, тролейбус*: *Між цих дерев одна через Дніпро, / вологими очима в очі зливи, / в останньому вагоні (у метро) / в котрімсь житті я їхала щаслива* (С. Йовенко); *Тебе струсне, ще трохи потрясе, / а через п'ять хвилин в тролейбусі чи й так/ забудеш про політ і про літак* (В. Неборак); *Незграбно припарковане авто/ Чека на перший раниший пором* (А. Мойсієнко).

Ряд зафіксованих метафоричних контекстів із лексичним центром *місто* розширюють первинне значення цієї номінації, сприяють її символізації як екологічно проблемного простору, наприклад: *Дерева вже тримаються за стіни, / вони ідуть із міста ледь живі. / Невже колись і їх таки не стане, / ні коника в реліктовій траві* (Л. Костенко).

Узагальнюючи, констатуємо: *місто* – важливий фрагмент національної просторової картини світу, зокрема, такого її лексико-тематичного сегмента, як *соціальний простір*. На семантичну параметризацию цього образу впливають кілька чинників, передусім те, що *місто* є багатоаспектним соціокультурним середовищем, яке поєднує соціальні, матеріальні та духовні умови буття та діяльності людей. Відповідно до цього лексико-семантичну мікросистему, очолювану номінацією *місто*, формують: а) іменники на позначення просторових понять (*вулиця, майдан, алея, завулки, переходи, тротуар* і т. ін.); б) номінації, пов'язані із соціально-побутовою, культурною, житловою, транспортною, архітектурною організацією урбаністичного простору (*пам'ятник, театр, кінотеатр, вокзал, метро, тролейбус, будинки, хмарочос, ліхтарі*); в) образи, що маркують спричинені життєдіяльністю *міста* екологічні проблеми.

Епітетні характеристики, метафоричні та метонімічні мовно-естетичні модифікації названих номінацій – конкретизаторів простору містять оцінку *міста* і автором, і ліричним героєм.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001.
2. Иванов В. В. К семиотическому изучению культурной истории большого города / В. В. Иванов // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1986. – Вып. 19. – С. 20–38.
3. Мьяковська Л. М. Стилистика художньої прози Валер'яна Підмогильного: лексико-семантичні поля, тропи, стилістичний синтаксис: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. М. Мьяковська. – К., 2001. – 20, [1] с.
4. Скорбач Т. В. Мовний образ простору в поезіях М. Семенка і В. Поліщука: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – “Українська мова” / Т. В. Скорбач. – Харків, 1999. – 20, [1] с.
5. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
6. Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 10–30 років ХХ ст. / Л. О. Ставицька. – К.: Правда Ярославичів, 2000. – 154 с.

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ТВОРЕННЯ ЕТНОФРАЗЕМ

Пулатова Людмила

Постановка проблеми в загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями.

Метою когнітивних досліджень є виявлення закономірностей у ментальних процесах, зумовлених поведінкою людини, її мисленням і мовою. У цьому сенсі когнітивна лінгвістика незамінна, оскільки саме вона розкриває широкий діапазон засобів вивчення мови, зокрема фразеології. В основі нової парадигми досліджень фразеології лежить взаємозв'язок мови і мислення, що відображає структуру знань, форми їхнього існування в концептосфері і способах репрезентації. Дослідження фразем у когнітивному руслі дозволяє аналізувати процеси, які в них відбуваються, визначити механізми співвіднесення мовних і когнітивних структур у фразеології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Висвітлення різних сторін проблем когнітивної лінгвістики можна знайти у працях таких зарубіжних мовознавців, як Р. Джекендофф, М. Джонсон, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Дж. Міллер, Ч. Філлмор, У. Чейф. У сучасному вітчизняному та російському мовознавстві лінгвокогнітологія представлена роботами В.З. Дем'янкова, С.А. Жаботинської, О.С. Кубрякової, В.А. Маслової, О.О. Селіванової та ін. Досліджуючи концептуальну картину світу, когнітивна лінгвістика є наукою про закономірності організації і функціонування ментально-мовного інформаційного простору. Разом з цим слід відзначити важливу роль культурного компонента, фактора зумовленості світогляду народу його культурою та історією, що знаходить своє вираження в концептах.

Мета статті – проаналізувати когнітивні закономірності творення етнофразем.

Завдання статті:

- розглянути концепт як одиницю етнокультурної інформації;
- розкрити специфіку співвіднесення мовних і когнітивних складових етнофразем.

Наукові результати.

Проблеми концептуалізації, розвитку й функціонування мовної свідомості набувають нових ракурсів розгляду. Розвиток когнітивного підходу до явищ мови сприяв дослідженню мовних форм як похідних концептуалізації світу людською свідомістю, а їх значення – як певних структур знання, що закріплені за мовними знаками. У процесі пізнання і взаємодії людини з оточуючим середовищем в її уяві формується складна картина світу, яка складає ядро світобачення людини і містить у собі ціннісні судження. Без мови неможливо пізнати світ, оскільки мова і спосіб мислення взаємопов'язані.

Розглядаючи шляхи репрезентації знань у мозку людини, У. Найсер зазначав, що як тільки інформація поступає в мозок “модифікованої досвідом” людини, вона трансформується в результаті дії ментальних процесів [8].

Все пізнане, на думку Г.Г. Гадамера, проявляється неодмінно в слові, причому будь-яке знання, розуміння, традиції, повір'я завершуються на мові й розглядаються циклічно. Мислення є експлікація слова [2].

Французький філософ М. Фуко у своїх книгах “Слова і речі. Археологія гуманітарних наук” (Фуко, 1994) та “Археологія знань” (Фуко, 1996) досліджує лексичну інформацію з погляду співвідношення слів і речей, в яких слова мають важливе значення для відновлення зв'язків (подій), що залишилися “за межами пам'яті”. Основну

роль у цьому процесі відіграє життєвий досвід, саме тому М. Фуко стверджує, що знання – це всього лиш практика серед інших практик. Він розподіляє процес набуття знань на чотири етапи: 1) утворення дискурсивної форми і її трансформування є порогом позитивності, коли дискурсивна практика досягає автономії; 2) моделювання й перевірка знань – поріг епістемологізації; 3) створення системи формальних критеріїв та їх аргументація, що відповідають правилам, – подолання порога науковості; 4) правила побудови дискурсу та його можливі трансформації – це поріг формалізації. Такий поділ дозволив оцінити вид знання й відіграв значну роль у дослідженні способів представлення знань [14, 15].

У книзі “Семантика і пізнання” Р. Джакендофф визначає два світи: реальний і відображений у свідомості, що пов’язаний з мовою; саме у мові вербалізується інформація, яка має ментальну репрезентацію [18, с. 10]. Дж. Лаккофф вважає, що когнітивна система, вироблена мовою, складається з таких категорій як образне сприйняття, ментальні образи й образи реалії культури [17, с. 202–251].

У даному контексті актуальним стає поняття концепта, який визначається як багатомірне культурно значиме соціопсихологічне утворення, опредмечене в тій чи іншій формі [16, с. 285–288].

За А. Вежбицькою, концепт – це об’єкт зі світу “Ідеальне”, який має ім’я й відображає відповідне культурно зумовлене уявлення людини про світ “Дійсність”. У трактуванні Ю.С. Степанова концепт є основною одиницею культури в ментальному світі людини, в якому, з одного боку, закладений зміст поняття, а з іншого – все те, що робить його фактом культури – етимологія, коротка історія даного концепта, сучасні асоціації, оцінки, переживання, “концепти – це мовби згустки культурного середовища у свідомості людини, ментальні утворення” [11, с. 82]. Він підкреслює, що культура входить в ментальний світ людини у вигляді концепта.

Концепти, сформовані носіями мови й збережені в пам’яті людей, утворюють концептосферу мови. Вивчати концептосферу національної мови, на думку Д.С. Ліхачова, необхідно у взаємозв’язку з культурою народу. “Концептосфера національної мови тим багатша, чим багатша вся культура нації – її література, фольклор, наука, образотворче мистецтво, вона співвідносна з усім історичним досвідом нації” [6, с. 285]. Таким чином, культурний концепт – “це багатомірне смислове утворення, де виокремлюються ціннісна, образна й понятійна сторони” [5, с. 129]. Саме такі концепти є ключовими при описі мовної картини світу, необхідної для моделювання лінгвокультурної, у тому числі етнокультурної, спільноти. Ознаками онтологічної характеристики мовної картини світу В.І. Карасик вважає: 1) наявність імен концептів (можлива в тому випадку, якщо область концептуалізації осмислена в мовній свідомості й отримує однослівне визначення); 2) нерівномірну концептуалізацію різних фрагментів дійсності в залежності від їхньої важливості для життя відповідного етносу (виявляється у вигляді номінативної щільності – одні явища дійсності отримують детальне й множинне однослівне найменування, між лексичними й фразеологічними виразами відповідних концептів встановлюються різноманітні системні відношення уточнення, схожості й відмінності, тимчасом як інші явища позначаються загальним недиференційованим знаком); 3) специфічну комбінаторику асоціативних ознак цих концептів (пов’язану з різною практикою освоєння дійсності, уточнюється ідіоматичною комбінаторикою лексичних одиниць, які виражають відповідні концепти); 4) специфічну кваліфікацію відповідних предметних областей (пояснюється культурними домінантами поведінки, історично закріпленими ціннісними орієнтаціями, прийнятними для відповідної лінгвокуль-

тури; 5) специфічну спрямованість цих областей на ту чи іншу сферу спілкування (відповідні смислові утворення оцінюються тією чи іншою лінгвокультурою з погляду приналежності до високого, нейтрального чи зниженого регістру спілкування” [5, с. 129–133].

Способом вербалізації денотативної ситуації, складовою базового (чуттєвого) рівня концепта, є сполучення лексем, що містять денотативні семанти. Це так зване вільне сполучення лексем, які є основою, прототипом майбутньої стійкої фразеосполуки.

У результаті постійного творчого процесу мислення концепти змінюються, змінюється їхній об’єм, зміст, набір ознак, з’являються нові, засновані на асоціативності й схожості. В.Г. Гак вважає, що “в основі метафоризації лежить розмитість понять, якими оперує людина, відображуючи у своїй свідомості постійно змінну позамовну діяльність” [3, с. 138].

Однією з проблем процесу фразеологізації є утворення фразеологічного значення на основі денотативних мовних одиниць. Утворення фразеологічного значення, або вторинної номінації, відбувається за метафоричною моделлю з використанням не лише семантики слів, але й людського досвіду, особливостей сприйняття й відображення, основою яких є національна ментальність, етнічна самосвідомість та етнічний стереотип.

За визначенням О. Ткаченка, національна ментальність – це “характерний склад розуму, своєрідний спосіб мислення і ставлення до дійсності певного народу” [12, с. 5]. Національна ментальність є змістом кожної мови, а мова – формою, мовним виразом національної ментальності, основою самоідентифікації кожної людини.

Оскільки етнофраземи обслуговують своєрідну сферу людських спільнот і стосунків між ними, необхідно виокремити поняття “етносу”. За Ю.В. Бромлеем етнос (етнічна спільнота) – це особливий історичний тип соціальної групи, форма колективного існування людей, стійка сукупність людей з відносно стабільними особливостями мови, культури й психіки, а також усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших подібних утворень (самосвідомість). До переліку типологічних рис етнічної спільноти належать спільність території, мова, специфічні елементи матеріальної і духовної культури, етнічна самосвідомість і самоназва [1, с. 14].

З лінгвістичної точки зору етнофраземи – це група фразеологічних одиниць, яка виокремлюється на основі спільних концептуальної та мовної картин світу певного етносу.

Наприклад, *мак* є ментальною рослиною українців. Через те, що ця рослина пов’язана із народним світоглядом, то лексема *мак* є одним із концептуальних слів мовної картини світу українців, зокрема стає стрижневим словом цілої низки етнофразем. Відповідно до деяких особливостей маку, а саме: кольору, розміру, смакових якостей та інших властивостей – в українців у процесі світосприйняття виробився ряд різноманітних, різнопланових порівнянь та етнофразем, які розкривають сутність такої рослини як мак [7, с. 15]. Зокрема, мак – символ дівочої краси: *як маків цвіт* [13, с. 939]; *гарна як мак городній*. Ідея красивого передається також українськими фраземами *як цвіточок*; *як калина [в лузі]*, зі сл. *вродлива (гарна)*; *як горіх*, зі сл. *дівча*; *як маків цвіт*; *як соняшник у цвіту*, зі сл. *гарний*; *як яблуко наливчате у Спасівку*, зі сл. *дівчина* [10, с. 73].

Прикладом німецької етнофраземи є *tritt in den Stand der geflickten Hose* – букв. *вступає у стан поштованих штанів*, що вживається на позначення прощання з парубочьким життям [9, с. 298].

Національні особливості виявляються у специфічній образності етнофразем, яка виникає внаслідок оригінального поєднання понять, що створюються на основі сло-

весних образів-символів, які є результатом образного переосмислення предметів і явищ. У кожній мові носіями асоціативних реалій стають перш за все назви звичайних предметів та явищ. У результаті метафоризації вони, окрім прямого значення, можуть уживатися переносно для позначення властивостей інших предметів та людських емоцій [7, с. 8]. При аналізі образної системи фразеології стає зрозумілим, що сам вибір образу – це вже вираження національного світосприйняття. “Етнічна свідомість породжує етнічний образ-уявлення про типовий для етносу індивід” [7, с. 8].

В. Гумбольдт вважав, що мова створює думку. “Мова є органом, що створює думку (Die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken). Інтелектуальна діяльність і мова є єдиним цілим. ...Мислення завжди пов’язане зі звуками мови; інакше думка не зможе бути чіткою й ясною, а уявлення не зможе стати поняттям” [4, с. 58].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Оскільки мова є невід’ємною частиною національної культури, в ній втілюються різноманітні вірування, стереотипи, поняття, концепти, які є складовою частиною концептуальної картини етносу. Вербалізовані концепти, будучи універсальними, набувають національно-специфічних особливостей під впливом національного менталітету, що й відображається в етнофраземному складі відповідної мови.

Перспектива дослідження полягає в подальшому дослідженні специфіки етнофраземного складу мов.

1. Бромлей Ю.В. Этносциальные процессы: теория, история, современность / Юлиан Владимирович Бромлей. – М. : Наука, 1987. – 333 с.
2. Гадамер Г. – Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Ганс Георг Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – 497 с.
3. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков : учебное пособие / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Просвещение, 1989. – 288 с.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 2001. – 400 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 476 с.
6. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность: Антология / под ред. В.П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 280-287.
7. Назаренко О.В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Назаренко Олена Володимирівна ; Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 208 с.
8. Найсер У. Познание и реальность: Смысл и принципы когнитивной психологии / Ульрик Найсер. – М. : Прогресс, 1981. – 230 с.
9. Немецко-русский фразеологический словарь / [Л.Э. Бинович, Н.Н. Гришин]. – М. : Русский язык, 1975. – 656 с.
10. Плетнева О.Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Плетнева Ольга Леонідівна ; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2004. – 230 с.
11. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 823 с.
12. Ткаченко О.Б. Мова і національна ментальність / Орест Борисович Ткаченко. – К. : Грамота, 2006. – 240 с.
13. Фразеологічний словник української мови : [в 2-х т.] / [уклад. В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – кн. 2. – 1097 с.
14. Фуко М. Археология знания / Мишель Фуко. – К. : Ника-Центр, 1996. – С. 185-206.
15. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Мишель Фуко. – СПб. : А-сад, 1994. – 405 с.
16. Шаховский В.И. Национально-культурная специфика концепта “обман” во фразеологическом аспекте / В.И. Шахов-

ский, Н.Н. Панченко // Фразеология в контексте культуры. – М., 1999. – С. 285–288.

17. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // A. Ortony. Metaphor and Thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. Second edition. – P. 202-251.
18. Jackendoff R. Semantics and cognition / R. Jackendoff // U. Eco. M. Santambrogio, P. Violi. Bloomington, 1988. – 83 p.

СПІВІДНЕСЕНІСТЬ МОВНОЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЗНАВСТВА

Римар Є.Ф.

Актуальність проблеми взаємозв’язку об’єктивної дійсності, мови і мислення на черговому витку розвитку науки знову акцентувала “людський фактор”, що передбачає дослідження мовних феноменів у тісному зв’язку з людиною, її мисленням і різними видами духовно-практичної діяльності.

Саме акцентування “людського фактора” привело до появи в різних науках ряду понять, які представляють психічні, лінгвістичні, логічні, філософські моделі об’єктивного світу: картина світу, концептуальна картина світу, мовна картина світу, образ світу, модель світу, концептуальна система, індивідуальна когнітивна система та ін. Термінологічне становище таке, що досить корисно прислухатись до поради В.П. Зінченка: “Можливо, ідеалом сучасного знання повинен стати новий синкретизм... Для цього корисно повернутися до стану методологічної невинності, задуматися над тим, яка онтологія лежить за нашими, як нам здається, рафінованими поняттями” [4, с. 57].

Мета дослідження – підтвердити розбіжність між мовною та концептуальною картинами світу. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- 1) визначення характеристик “мовної картини світу”
- 2) виділення понять “концептуальна картина світу” та “мовна картина світу” серед інших когнітивних і лінгвістичних одиниць;
- 3) підтвердження динаміки концептуальної та мовної картин світу.

Наукова новизна полягає в тому, що в статті вперше в рамках діахронічного дослідження об’єднуються когнітивно-семантичний і функціонально-прагматичний підходи для виявлення особливостей мовної реалізації мовного концепту.

Лінгвістична семантика бере собі за завдання дослідження способів відображення навколишнього світу (вірніше, його фрагментів) конкретною мовою – тобто дослідження національної мовної картини світу. Вона відображає спосіб бачення представниками мовного співтовариства природних явищ, життєвого простору, самої людини, оточуючих об’єктів, а також значною мірою визначає поведінку людей.

Феномен, який у наш час розуміють як мовну картину світу, і явища, пов’язані з ним, вивчалися філософами та мовознавцями з часів Аристотеля, проте цей концепт був усвідомлений значно пізніше. Німецький філософ і лінгвіст В. фон Гумбольдт був першим, хто звертав увагу на взаємозв’язок між мовою, мисленням і культурою. Він вказував, що образ думок людини та її уявлення про навколишній світ визначаються її мовою. Для вираження того чи іншого поняття в одній мові можуть існувати спеціальні слова, тимчасом як в іншій мові те саме поняття може бути передано тільки за допомогою описових засобів. В. Гумбольдт характеризував мову як діяльність людського духу, позначаючи її грецьким

терміном “*energia*” і протиставляючи її матеріальним продуктам діяльності. Перейти від одного способу бачення світу до іншого можна лише перейшовши від однієї мови до іншої. “Різні мови – це аж ніяк не різні позначення однієї і тієї самої речі, а різні її бачення, і якщо ця річ не є предметом зовнішнього світу, кожен по своєму її створює, знаходячи в ній рівно стільки свого, скільки потрібно, щоб охопити і прийняти в себе чужу думку. Мови – це ієрогліфи, в які людина вкладає світ і уяву; при тому, що світ і уява, які постійно створюють картину за картиною згідно з законами подібності, залишаються в цілому незмінними, мови самостійно розвиваються, ускладнюються, розширюються. Через різноманіття мов для нас відкривається багатство світу і різноманіття того, що ми пізнаємо в ньому, і людське буття стає для нас ширше, оскільки чіткі та дієві риси мов дають нам різні способи мислення та сприйняття” [2, с. 349].

Поняття “мовна картина світу” було введено в наукову термінологічну систему Л. Вайсгербергом. Основними характеристиками мовної картини світу є наступні [3]:

1. Об’єднання духовного змісту, який визначає своєрідність культури і менталітету окремої мовної спільноти, та мовного, який передбачає існування і функціонування самої мови.

2. Мовна картина світу, з одного боку, є наслідком історичного розвитку етносу і мови, а з іншого боку, є підґрунтям для їхнього подальшого розвитку.

3. Мовна картина світу чітко структурована і в мовному вираженні є багаторівневою. Вона визначає набір звуків і звукових сполук, особливості побудови артикуляційного апарату носіїв мови, словниковий склад, словотворчі можливості мови, синтаксис словосполучень та речень, а також пареміологічний запас.

4. Мінливість у часі.

5. Мовна картина світу створює однорідність мовної сутності і сприяє закріпленню мовної та культурної її своєрідності бачення світу.

6. Однорідна самосвідомість мовної спільноти і її передача наступним поколінням завдяки певному світобаченню, правилам поведінки, способу життя, закарбовані засобами мови.

7. Картина світу будь-якої мови є тією силою, яка формує уявлення про навколишній світ за допомогою мови як “проміжного світу” носіїв цієї мови.

8. Загальнокультурне надбання конкретної мовної спільноти.

На сьогодні вивченням мовної картини світу окремого народу, а також проведенням порівняльних досліджень кількох мов займаються такі науки як етнолінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика та інші. Це новий і перспективний напрям у розвитку мовознавства, що застосовує комплексний підхід до вивчення мови та її внутрішньої форми, поєднує в собі методи, властиві кільком наукам (лінгвістиці, фольклору, етнографії, психології тощо), – і внаслідок цього ми маємо новий погляд на традиції народу, специфіку його мови та мислення. М.О. Шигарева пропонує розглядати мовну картину світу у варіантах загального (національна мова і, відповідно, національно-мовна картина світу), окремого (мовлення соціальної групи), одиничного (мовлення особистості). Таким чином, мовознавці виділяють три рівні мовних картин світу:

- на рівні ідіолекту (від грец. ἰδιος – свій, своєрідний, особливий + (ді)лект) – сукупність формальних та стилістичних особливостей, властивих мовленню окремого носія певної мови. Термін “ідіолект” було створено аналогічно до терміна “діалект” для позначення індивідуальних варіацій мови на відміну від групових (територіальних, соціальних тощо);

- на рівні діалекту – (грец. διαλέγομαι, *dialegomai* “розмовляти, спілкуватись, вести розмову один з одним” звідки διάλεκτος – наріччя, говір, мова, якою спілкується між собою певна група людей) – різновид мови, що вживається як засіб порозуміння особами, пов’язаними між собою територією, фаховою або соціальною спільністю;

- на рівні узусу (від лат. *usus* – користування, вживання, звичай) – в мовознавстві прийняте в певному суспільстві вживання мовних засобів – слів, фразеологізмів тощо. Узус протиставляється оказіональному, тимчасовому чи індивідуальному, використанню. Наприклад, неологізми не є узусальними одиницями мови. Узус реалізується в акті мовлення. Власне, акт мовлення здійснюється відповідно до узусу.

В результаті загальнонаціональної мовної картини світу протиставляються мовні картини світу, обмежені соціальною сферою – територіальною (діалекти, говірки) і професійно (підмови наук і ремесел) [6].

Уявлення про мовну картину світу узагальнено виклали Ю. Апресян та його послідовники. Коротко їх можна викласти так: кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття і організації світу. Репрезентовані у мові значення складаються в певну єдину систему поглядів, яка є обов’язковою для всіх носіїв мови і є мовною картиною спільноти; властивий мові погляд на світ є частково універсальним, частково національно специфічним, так що носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своїх мов.

Викладене є розвитком думки Вільгельма фон Гумбольдта і Л. Вайсгербера. Зокрема, В. фон Гумбольдт відзначав, що “картина світу” – це *рухлива, динамічна сутність*, яка утворюється шляхом мовних втручань у дійсність. На думку Л. Вайсгербера, між людиною і дійсністю перебуває світ мислення, що є посередником, і мова, в якій репрезентований цей світ. “Рідна мова, – писав він, – створює основу для спілкування у вигляді вироблення схожого у всіх його носіїв способу мислення. Причому і уявлення про світ, і спосіб мислення – результати процесу світоутворення, який постійно відбувається у мові, пізнання світу за допомогою специфічних засобів даної мови в даному мовному співтоваристві” [1]. Актуальним є також питання про співвіднесеність мовної картини світу і концептуальної картини світу. Вчені дійшли висновків, що ці терміни не є тотожними, так само як і мислення не дорівнює мові.

Усвідомлюючи дискусійність питання і наявність у сучасній лінгвістиці різних точок зору на його рішення, можна стверджувати, що картина світу втілюється у двох тісно пов’язаних, але не ідентичних одна одній площинах: концептуальній та мовній. Під концептуальною картиною світу розуміємо уявлення про дійсність, яка сформувалася в результаті безпосереднього пізнання світу і включає в себе як знання про навколишню дійсність, так і сукупність різного роду когнітивних і поведінкових (у тому числі гендерних) стереотипів, які зумовлюють усвідомлення тих або інших явищ дійсності.

Тим часом, мовна картина світу – це результат об’єктивації концептуальної картини світу в мові, який також існує в двох площинах: як частина лінгвоментального простору народу і як частина ментального світу конкретного індивіда. Мовна картина світу не відповідає концептуальній: вербалізується не весь зміст ментального світу, а лише комунікаційно та культурно значущі для індивіда та/або народу його одиниці.

При цьому концептуальна картина світу змінюється набагато швидше за мовну: вона відображає результати постійної пізнавальної і соціальної діяльності людини. У цей же час деякі фрагменти мовної картини світу довше зберігають архетипічні уявлення про світобудову.

Дослідження концептів та концептуальних просторів дозволяє з найбільшою повнотою експлікувати діалектичний характер картини світу та її зв'язок з мовою: тільки динамічна природа концепту може забезпечувати постійне уточнення того або іншого фрагмента дійсності при наявності певної матриці, яка формується в людській свідомості ще в дитинстві. Ця матриця постійно коректується, доповнюється, уточнюється в міру накопичення досвіду і знань конкретним індивідом (в онтогенезі) і соціумом (у філогенезі).

Незважаючи на всі відмінності між існуючими у вітчизняній науці підходами до інтерпретації концепту (психолінгвістичний, лінгвокогнітивний, лінгвофілософський, лінгвокультурологічний, лінгвоконцептологічний), можна стверджувати, що концепт – це гетерогенне ментальне утворення, яке не має фіксованої структури і єдиного способу репрезентації і виконує ряд функцій:

- 1) представляти знання про дійсність;
- 2) виступати базою для створення і переробки нових знань;
- 3) акумулювати знання про фрагменти дійсності;
- 4) відображати змістовні одиниці колективної свідомості;
- 5) структурувати фрагменти концептосфери та мовної картини світу;
- 6) втілювати елементи культури у свідомості індивіда.

Узагальнюючи численні дослідження природи і сутності картини світу, можна виділити дві площини її опису: змістовну і формальну, які вступають у складні діалектичні відносини одна з одною і містять діалектичні протиріччя.

До змістовних властивостей картини світу відносять: наявність елементів людської суб'єктивності, діяльнісний характер, антропоморфність (наприклад, ідея концептуального втілення людської свідомості, висунута Дж. Лакофф і М. Джонсоном), інтерпретативність, облігаторність, внутрішня достовірність для суб'єкта, єдність стабільності і мінливості.

Мозаїчність і одночасна цілісність, лакунарність, лабільність, безперервність становлення, наочність і образність, системність виступають найбільш важливими формальними властивостями картини світу.

Концептуальна картина світу кожної мови і кожної конкретної людини – це рухлива і змінна система, яка сприяє адаптації мовної особистості до навколишнього світу і сприйняття нею національно-культурної специфіки світобачення. Разом з тим мовна картина світу змінюється набагато повільніше, ніж концептуальна. Це призводить до утворення свого роду прогалини, яка виявляється при зіставленні елементів прототипного світу, що зберігається в свідомості людини, з реконструйованими фрагментами концептосфери конкретної мови.

Будучи багато в чому похідною від концептуальної картини світу, мовна картина світу має яскраво виражений динамічний характер існування, який визначається як складним комплексом соціокультурних факторів розвитку суспільства, так і постійними законами розвитку мови. Не тільки зміни в розумінні світу призводять до змін у мові, а й трансформації мови передбачають трансформації уявлень про світ.

Динаміка мовної картини світу, пережиті нею трансформації, константи, ті внутрішні процеси, які характеризують її в ту або іншу епоху, повною мірою можуть бути експліковані через дослідження концептів, вербалізаторів людського мислення.

1. Ашиток Н.І. Мовна картина світу в філософсько-освітньому процесі / Н.І. Ашиток. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – 251 с.

2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 448 с.
3. Вайсгербер Й. Л. Язык и философия. // Вопросы языкознания. – 1993. – № 2. – С. 111–112.
4. Зинченко В. П. Проблемы психологии развития. (Читая О. Мандельштама) // Вопросы психологии. – 1992. – № 3–4.
5. Новикова Н. С., Черемисина Н. В. Многомирие в реалии и общая типология языковых картин мира // Филологические науки. – 2000. – № 1. – С. 40–49.
6. Потебня А. А. Мысль и язык. Собрание трудов. – М. : Лабириинт, 1999. – 300 с.

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ДОМІНАНТИ У ФОРМУВАННІ ПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Річко Руслана

Одним із актуальних питань сучасної лінгвістичної науки є вивчення домінантних мовних елементів у системі художнього стилю письменника як “концептуальних” репрезентантів його індивідуально-авторської креативної картини світу, “концентрантів” комунікативно-прагматичного нашарування значень, актуалізаторів імпліцитно-аксіологічної інформації.

Характерною ознакою мовностилістичної організації художніх текстів, зокрема поезії, учені вважають наявність у їх складі обов'язкових конструктивних лексем. Для позначення таких лінгвоодиноць дослідники художнього дискурсу часто послуговуються терміном “**домінанта**”. Однак найчастіше його вживають без визначення, як щось загальнозрозуміле, хоча, на нашу думку, він вимагає конкретизації.

Мета статті – проаналізувати основні спроби використання в науковій літературі терміна “домінанта”, обґрунтувати поняття “семантико-стилістична домінанта” та визначити роль семантико-стилістичних домінант (ССД) у формуванні поетичної картини світу.

Відзначимо: термін і поняття **домінанти** як основного принципу координування рефлексорної діяльності мозку вперше були запропоновані у 1923 р. фізіологом-філософом О. Ухтомським. Вчений зазначає, що домінанта – “головна мелодія” життя [25, с. 335], зв'язний у собі тип мислення, який допомагає особистості синтетично “будувати проект” буття [25, с. 373–374].

Простежимо основні спроби використання терміна “домінанта” в мовознавчій науковій літературі.

Так, зарубіжні дослідники поняття “домінанта” використовують у різних лінгвістичних ракурсах, виокремлюючи:

- **домінанту (конструктивний принцип) функціонального стилю** (М. Кожина пояснює так: “характерний тому чи іншому функціональному стилю головний принцип відбору мовних засобів і їх текстової організації, зумовлений базовими екстралінгвістичними стилетвірними факторами, створюючи унаслідок цього специфіку функціонального стилю” [22, с. 180]);

- **домінанту фонемі** (як основний її представник, що виступає в сигніфікативно і перцептивно сильній позиції, виділяє Л. Касаткін [32, с. 316]);

- **домінанту синонімічного ряду** (як семантично найпростішу, стилістично нейтральну і синтагматично найменш закріплену лексему трактує Л. Новиков [32, с. 447]);

- **структурні (діалектичні) домінанти** (Н. Зененко на матеріалі іберо-романських мов розглядає діалектику функціонально релевантних домінант у масштабі мовної граматики; закономірні взаємозв'язки між різними функціонально-семантичними категоріями граматичної домінанти тощо [8]);

• **культурні доміанти** (найважливіші для певної лінгвокультури концепти визначає В. Карасик. Учений акцентує на тому, що ціннісна картина світу містить важливі для культури смисли, культурні доміанти, сукупність яких утворює відповідний тип культури, що підтримується і зберігається в мові [10, с. 118]. Ю. Степанов говорить у цьому випадку про **константи культури** [21], М. Алефіренко – **культурні концепти** [1]);

• **етнокультурні доміанти** (І. Шапошникова інтерпретує так: “більш-менш стійкі взаємодіючі мотиваційні установки (ієрархія мотивів і установок), які домінують в етносоціальних співтовариствах (групах), формуючи потреби їх представників і визначаючи основні соціокультурні параметри їх самоорганізації, включаючи їх соціальний статус в етнічній (суперетнічній) системі” [30, с. 28]);

• **когнітивну доміанту** (саме так у політичному дискурсі фактор “свій – чужий” кваліфікує Н. Ноблок. Дослідниця зазначає, що механізм когнітивної доміанти демонструє здатність людини членувати інформацію на суттєву і несуттєву з погляду комунікації [18, с. 9]);

• **ритмомелодичну структуру поетичного тексту як репрезентанту його емоційно-сислової доміанти** (окреслює у своїй дисертації М. Чернова [29]. Відзначає: В. Белянін, застосовуючи метод психолінгвістичного аналізу літературних текстів, **емоційно-сислово доміанту** трактує як систему когнітивних та емотивних уявлень автора – як особистості – про світ, квінтесенцію авторського смислу, що визначає мовну системність тексту на всіх рівнях (лексичному, стилістичному, синтаксичному, структурному) і систему його художньо-образних засобів [2, с. 298]);

• **метафоричні репрезентації доміантних концептів** (в індивідуально-авторській картині світу австрійського поета Р. М. Рільке вивчає Л. Єрофеева; дослідниця визначає, що доміантними в поетичній картині світу Р. М. Рільке є концепти емоційної (*почуття* (як архетип), *страх, самотність, любов*), темпоральної (*час* (як архетип), *день, вечір, ніч*) та філософської (*життя, смерть*) сфер [6, с. 4]);

• **інтертекстуальність** (цей тексто-дискурсивний феномен як **одну зі стилєвих доміант** російського поетичного дискурсу ХХ ст., що виявляється в різних видах і формах, розглядає О. Хакамі [27]);

• **ключові слова** (Н. Ніколіна стверджує, що ключові слова створюють у тексті семантичні комплекси, навколо яких групуються синонімічні одиниці, асоціативні лексеми, однокореневі слова; повтор їх у тому чи іншому контексті, як правило, не випадковий. Відповідно, ключові слова, базуючись на повторі, формують **семантичну доміанту** тексту [17, с. 187]).

Як бачимо, зарубіжні вчені не дають чіткої дефініції поняття “**доміанта**”, однак спроектовують увагу на такі його характеристики: *кількісне переважання над іншими одиницями* (Н. Ніколіна); *сислова значущість* (Л. Касаткін, Л. Новіков), *конструктивність* (М. Кожина); *структурність (наявність функціонально-семантичних категорій)* (Н. Зененко); *здатність концептуалізувати дійсність* (В. Карасик, Н. Ноблок); *стереотипність* (І. Шапошникова); *метафоричність* (О. Хакамі, В. Сулимов); *номінативність, предикативність, дейктичність* (В. Сулимов); *репрезентативність художнього стилю* (М. Чернова, В. Белянін, Л. Єрофеева, О. Хакамі); *повторюваність (зумовлена авторськими інтенціями)* (Н. Ніколіна) тощо.

На нашу думку, позитивним є те, що В. Карасик, І. Шапошникова, Н. Ноблок, М. Чернова, В. Белянін, Л. Єрофеева розглядають доміанти (а саме доміантні концепти) у вимірі когнітивної та лінгвокультурної парадигм, які “представляють значеннєвий простір худож-

нього тексту як структуру, що “проростає” в культуру, ментальність народу, його креативно-мовну діяльність” [28, с. 27]. Такий підхід до вивчення семантики доміантних лінгвоодиниць дасть змогу по-новому осмислити особливості авторського стилю, трактувати та аргументувати селективність мовних засобів.

В. Сулимов у статті “Когнітивний опис мови і її культурологічна інтерпретація” також застосовує термін **когнітивна доміанта** (як одна з форм метафоризації), однак, окрім неї, виділяє **номінативні, предикативні та дейктичні доміанти**.

Так, **когнітивні доміанти** вчений кваліфікує як особливі ментальні утворення, що відповідають індивідуальним особливостям творення мовної картини світу автора тексту / учасника дискурсу. Вони відображають систему когнітивних трансформацій, реалізованих індивідуальною мовною свідомістю за моделлю “слово” – “текст”, а також “вертикальну” систему трансформацій елементів тексту через рівні мовної абстракції (когнітивні ряди лексем, висловлювання, фрагменти тексту). На думку дослідника, саме так відбувається “граматична резервація” і наповнення смислами трьох когнітивних груп: номінативної, предикативної і дейктичної, які створюють усі структурно-семантичні різноманіття висловлювань літературної мови [23, с. 45].

Отже, В. Сулимов у межах цих груп виділяє три типи доміант, які пояснює так:

Номінативні доміанти відображають світ у вигляді номінативів і / або номінативних конструкцій. Відповідно, текст із номінативною доміантою містить набір висловлювань, репрезентованих номінативними конструкціями, які виконують смислетвірну функцію.

Предикативні доміанти скеровані на вираження ідеї діяльності, часової мінливості або зміни подій. Вони характерні для наративного і не наративного тексту, утворюючи стилістичний ефект розповіді там, де вона фактично відсутня.

Дейктичні доміанти вказують на текст, контекст, його елементи, діячів, автора, читачів, спостерігачів (якщо це можливо), зовнішні (ситуативні) обставини тощо. Вони мають широкий стилістичний та синтаксичний потенціал, надають “вторинного” за логічною предикацією смислу висловлюванню, створюючи у мовній ситуації недовомленість (замовчування) [23, с. 45–46].

Як бачимо, дослідник користується вказаними термінами для позначення структурно-сислових висловлювань, акцентуючи на їх важливості в організації комунікативного простору тексту. Позитивним, на нашу думку, є акцент на тому, що доміанти реалізують у тексті лінгвістичні форми руху смислів – когнітивну трансформацію, а також сприяють оформленню смислових відношень між автором та реципієнтом.

В українській лінгвістиці термін “доміанта” також використовували.

Так, Д. Ганич, І. Олійник у “Словнику лінгвістичних термінів” **доміанту** (від лат. *dominans (dominantis)* – панівний) представляють як один із членів синонімічного ряду, докола якого групуються всі інші слова-синоніми цього ряду. “**Доміантою**, чи **стрижневим словом синонімічного ряду**, є слово, найбільш загальне за лексичним значенням і здебільшого нейтральне в експресивному й стилістичному відношенні” [5, с. 70].

У “Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів” (за редакцією С. Єрмоленко) поряд із терміном “**доміанта синонімічного ряду**” зафіксовано поняття “**доміанта стилю**”, яке має таку дефініцію: “Доміанта стилю – найзагальніша ознака стилю, яка реалізується в конкретних виявах лексичних, граматичних, текстових одиниць” [7, с. 53].

С. Форманова відповідно **домінантними одиницями**, що репрезентують ідіостиль письменника, називає ключові слова, які дають можливість через мову глибше осмислити творчу особистість автора, його естетичне кредо [26, с. 1] (“ключове слово – важливий елемент, домінанта художнього тексту М. Коцюбинського” [26, с. 13]).

Наведену тезу підтримує С. Бирик, кваліфікуючи ключове слово як домінантну одиницю, що виявляє індивідуальний стиль письменника (конкретну художню систему), оскільки є носієм реального, контекстуального та естетичного значення слова [3, с. 48]. Крім цього, дослідниця у своїй монографії “Оповідність в українській художній прозі” визначає **домінанту усномовності** в художній оповіді, наголошуючи: “Розмовність та пісенність, переплавляючись в художній оповіді на ґрунті стилізації повсякденно-художнього мовомислення, створюють особливу якість – усномовність, у якій сконцентровані й побутово-розмовний (зокрема й ареальний) лексико-фразеологічний та синтаксичний “капітал”, й образні народнопоетичні, етнографічні елементи з часовою та локальною маркованістю, й уснорозмовна побудова фраз, ритмомелодика, спрямовані на створення літературно-художньої єдності, на якій позначена своєрідність авторського стилю” [3, с. 66]. На думку авторки, у мові кожного письменника ці конструкції (народнопоетичні, етнографічні, ареальні компоненти, уснорозмовна побудова фраз, ритмомелодика) взаємодіють і взаємодоповнюють один одного, створюючи характерну ідіостильову усномовність [3, с. 90].

Ю. Зуєнко послуговується терміном **художньо-сміслові домінанти** стосовно епітетних словообразів – ключових у поетичних текстах Т. Мельничука. Серед усього розмаїття епітетів дослідник виокремлює колірні означення, що є, за його твердженням, типовими для ідіостилу письменника: *білий, червоний, жовтий, золотий, голубий, зелений*. Вони означають образи-домінанти, які виступають назвами астральних явищ, рослин, птахів, предметів тощо [9, с. 63].

Н. Шатілова досліджує **мовні (лексичні, фразеологічні, граматичні) домінанти** художніх текстів Сидора Воробкевича, подаючи таке їх визначення: яскраві у мовному плані, часто повторювані елементи (слова або конструкції-маркери), які визначають специфіку художнього тексту, є прикметною ознакою авторського стилю та суголосні із творчою концепцією письменника [31, с. 6]. Справедливо вважати, що домінанти кваліфікуються як константні стилетвірні ознаки, які репрезентують специфіку художньої системи майстра слова.

І. Підгорецька у своєму дисертаційному дослідженні, здійснивши парадигматичну класифікацію лексики на позначення зовнішньої і внутрішньої краси людини в мові художніх творів для дітей (на матеріалі текстів українських письменників другої половини XIX – початку XX ст.), визначає **словесно-образні домінанти**, що “експлікують духовну красу людини” [19, с. 10]. Як наголошує дослідниця, мікрополе “духовна краса людини” в мові задекларованих текстів представлено словесно-образними домінантами *душа* і *серце*, які характеризують моральні риси особистості [19, с. 13].

А. Приходько стверджує, що основними “опорними точками” лінгвокультури є **концептуальні домінанти** – “вербалізовані смисли середовища побутування етносу, його життєвого досвіду” [20, с. 149]; цінності, втілені в духовні ідеї, позначені словом з високим ступенем узагальнення. Іноді їх називають “ключовими словами культури” [20, с. 150].

Як бачимо, кожний із названих учених має своє розуміння мови (слова), лінгвокультури, художнього тексту, представляючи різні сфери лінгвістичного зацікав-

лення, однак спільне в них одне: інтерпретування домінантних одиниць як **ключових (стрижневих, опорних)**, виразників ідіостилу письменника, репрезентантів культури, носіїв концептуальної інформації. На наш погляд, таке трактування домінант доцільне, адже вони важливі не високою частотою вживання в художній мові, а передусім здатністю формувати підтекст твору, впливати на розгортання сюжетно-тематичних ліній, надавати тексту смислової значущості.

Відзначимо: більшість дослідників художнього тексту саме частотність вважають одним із важливих критеріїв виділення ключових слів. Як характерну ознаку ключової лексики частотність виділено, зокрема, в енциклопедії “Українська мова” (“слова з високою частотністю, що позначають поняття важливих для суспільства сфер життя” [24, с. 255]). Однак, на нашу думку, у поетичному тексті ключові одиниці важливі насамперед своєю семантичною багатозмірністю, символічністю, аксіологічністю, когнітивним наповненням, комунікативно-прагматичними установками, контекстуальною обумовленістю, розширеною інформативністю, що зумовлено індивідуально-авторським осмисленням (перекодуванням) дійсності.

Зауважимо і таке: окремі вчені термін “домінанта” використовують і в широкому форматі, однак підходи до трактування цього поняття, на наш погляд, варто враховувати і при аналізі поетичних текстів кінця XX – початку XXI ст. Так, О. Маленко у монографії “Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості” розглядає **буттєві домінанти** (їх художньо-мовну репрезентацію) в естетиці українського модернізму. Серед них найбільш вартісними, як зазначає дослідниця, є:

- **Слово як символ** (поезія символістів-модерністів (П. Карманський, В. Пачовський, Б. Лепкий, С. Твердохліб, С. Чарнецький, О. Луцький, М. Яцків)). Поетичний світ модерністів формується на підґрунті традиційної народнопоетичної символіки (номінанти природних реалій). Однак митці скеровують семантичний ресурс давнього символу в задану естетичну площину, тобто актуалізують у його значеннєвому потенціалі загальнолюдські ідеї та ідеали, випробовуючи таким чином народний символ як продукт національної міфопоетичної творчості на здатність набувати інших смислів, стаючи універсальним вербальним кодом.

- **Слово як енергія** (творчість футуристів (М. Семенко, Гео Шкатуруп, Ю. Шпол, О. Слісаренко)). В онтологічному вимірі найбільшими цінностями для футуристів був рух (динаміка, отже оновлення життя) і слово, що внаслідок авторської деміургії отримувало власне буття (оказіональні лексеми). Естетика футуристичного світогляду опоетизувала наукові терміни й професійні слова, увівши їх до складу метафоричних моделей, розширивши цим семантичні й стилістичні можливості “непоетичного” слова.

- **Слово як гармонія форми й змісту** (“неокласики” – М. Рильський, М. Зеров, М. Драй-Хмара, Юрій Клен (О. Бургардт), П. Филипович). Естетизм поезії автори вбачали в гармонійному, пластичному, семантично прозорому слові, здатному викликати насамперед емоційно-чуттєві рефлексії. Значної ваги набуває онематичний корпус, конститuentами якого є антропоніми, культурно марковані топоніми, гідроніми та ін. Інтенсивне насичення контексту онімами сприяє інтелектуалізації поетичного твору, формуючи інформативні й культурні рівні етнореципієнта, а також виводить національний поетичний макротекст у площини загального художнього метатексту з його системою мовних кодів – культурних універсалій [14, с. 287–378].

Таким чином, дослідниця доводить, що “слово – символ, слово – троп, слово – неологізм, слово – оказіоналізм, слово – термін, слово – форма, слово – культурний / інтелектуальний код є найбільшою буттєвою цінністю у вимірі модерної поетичної естетики” [14, с. 378]. Ми підтримуємо наведену тезу, адже саме такі доміанти репрезентують загальну інтелектуалізацію української художньої мови як засобу мистецького світобачення, розширюють її лексико-семантичний та стилістичний потенціал.

Відзначимо: поняття “домінанта” активно використовують і вітчизняні літературознавці.

Так, “Літературознавча енциклопедія” термін “**домінанта**” пояснює: “стрижневий критерій певного художнього твору, стильової специфіки автора або стильової тенденції, школи чи напрямку, що визначають їхні концептуальні засади” [12, с. 295]. Виступаючи провідним елементом художнього твору, доміанта підпорядковує собі інші його складники. Вона може бути **композиційною**, пов’язуючи структурні елементи будови твору залежно від його жанрової основи. Відома також **стилістична доміанта**, втілена в будь-якому елементі твору, що набуває визначального характеру: монологічне мовлення у ліриці, спосіб функціонування слова через тропи, застосування риторичних фігур тощо. Вживається у системі провідних стилів, характеризує специфіку ідіостилу, частотність прояву художніх засобів, функціональне забезпечення певних метрично-ритмічних конструкцій, інтертекстів, прийоми зображення у конкретних літературних творах [12, с. 295].

Сказане вище підтримує О. Кухар-Онишко, який вважає **домінантами** (а їх може бути і дві-три в певному ідіостилі) ті визначальні риси, що виділяють індивідуальний стиль з-поміж інших, допомагають найяскравіше виразити творчу особистість [11, с. 50].

Ми також дотримуємось цієї точки зору, оскільки аналізована поетична творчість кінця ХХ – початку ХХІ ст. є насамперед самоактуалізацією майстрів слова, які (відповідно до своїх етноментальних характеристик, психологічних основ, креативності мислення та буттєвих пріоритетів) вибудовують індивідуально-авторський “текстосвіт”, формуючи його ідейно-сміслові та мовно-естетичні доміанти за законами особистісного переживання життєвих цінностей.

При характеристиці окресленої величини деякі учені наголошують насамперед на культурному континуумі. Так, Д. Налівайко досліджує **домінанти національних культур**, що зумовлювали певний тип реалістичної поезики у світових літературах. Літературознавець акцентує на тому, що доміанта виступає не лише репрезентантом ідіостилу в художньому тексті, але й відбиває національно-культурний масштаб мислення, який транслюється в різних текстових площинах [15]. Так, на наш погляд, цілком прийнятним є розгляд (інтерпретація) доміанти у вузькому (вияв авторського осягнення дійсності) й широкішому (транслятор національних культур) значеннях.

Розширений діапазон трактування доміанти пропонує С. Луцак. У своїй монографії “Домінанта як ментальне осердя художньо-естетичного процесу (на матеріалі української літератури межі ХІХ – ХХ століть)” дослідниця вибудовує концепцію **художньої доміанти як головного ментального осердя**, здатного синергетично структурувати динаміку народження, а також поетикального і рецептивно-комунікативного буття всіх компонентів художньо-естетичного матеріалу [13].

Як бачимо, більшість дослідників, що послуговуються терміном “домінанта”, оперують ним у межах художнього тексту. Однак виникає потреба уточнення цього поняття в системі різнорівневих одиниць мовної структури поетичного тексту.

Підтримуючи думку вчених про те, що доміанти належать до репрезентантних одиниць індивідуального стилу письменника (С. Бибік, Ю. Зуєнко, С. Форманова, О. Кухар-Онишко, Н. Шатілова), конкретизуємо зміст названого поняття в контексті українського поетичного дискурсу кінця ХХ – початку ХХІ ст. У зв’язку з цим у роботі запропоновано поняття “**семантико-стилістична доміанта**”. Його доцільність обґрунтовуємо тим, що загальноприйнятий (у наукових сферах) термін “домінанта”¹ уживається для позначення “основних”, “визначальних”, “переважаючих”, “стрижневих” складників (лексем, конструкцій) художнього тексту, а поняття “семантико-стилістична доміанта”, хоч і спроектовує увагу на вказані лінгвооддиниці (структури), однак насамперед сфокусовує на важливості їх змістового наповнення та стилістичної функції. Термін “**семантичний**” об’єднує різні рівні мови, оскільки проблема значення – загальнонаукова. Саме це умотивовує акцент на змістовому, семантичному аспекті, закладеному в понятті “семантико-стилістична доміанта”. Термін “**стилістичний**” насамперед актуалізує увагу на ознаках, особливостях індивідуального (творчого) почерку певного письменника. Оскільки мова йде про поетичний текст, якому властиві образність, експресивність, емоційність, асоціативність, термін “семантико-стилістичний” акцентує на змістовому (“як вірогідна структура референційно-сигніфікативних і оцінно-емотивних ознак” [16, с. 367]) та стилістичному потенціалах доміантних лінгвооддиниць.

Уведення терміна “семантико-стилістична доміанта” для позначення конструктивних (базових, ключових) елементів поетичного дискурсу кінця ХХ – початку ХХІ ст. зумовлене прагненням розширити науковий апарат при аналізі художнього тексту у зв’язку з осмисленням типології мовно-образних структур, характерних для поетичного континууму.

Матеріал проведеного нами дослідження дає підстави стверджувати, що **семантико-стилістична доміанта** – це *образно-змістова поліфункціональна єдність, маніфєстована лексичними чи тропо-фігуральними конструкціями, які є ключовими конститутивними засобами творення поетичної (індивідуально-авторської) картини світу*.

Як показав аналіз, ССД в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ ст. виступають: **тропеїчні структури** (метафори, художні означення, порівняння); **стилістичні фігури** (повтор та його різновиди: анафора, паліндром, монафони, епіфора, анепіфора, епаналексис, градація, ампліфікація, тавтологія, полісиндетон, рефрен); **паронімічна атракція** (її тропотвірна та прагматична функції); **фольклоризми** (етнокультурні концепти *калина, верба, явір, барвінок, чебрець* та ін.); **оказіональні номени** (їх креативна, імпресивна, комунікативна, експресивна (експресивно-аксіологічна), прагматична функції); **лексми на позначення кольору** (взаємодія традиційних і новітніх засобів поетичного вираження семантики кольору).

Наведені доміантні мовні категорії взаємозв’язані (кожна з них може входити до складу іншої). Значення доміант, представлених як структура (метафорична, порівняльна), мотивоване семантикою компонентів. Воно тяжіє до багатовимірності, притаманної їм потенційно як лінгвооддиницям і водночас одиницям художнього (поетичного) тексту, зорієнтованого на образність, експресивність, емотивність, перекодування семантичних матриць (додаткове прирощення смислів на основі асоціативно-образного потенціалу лексем), символізацію

¹ Домінанта – “Основна, панівна ідея, головний, панівний принцип. // Основна ознака або найважливіша складова частина чогонебудь...” [4, с. 316].

(відображення міфологічних і національно-культурних установок із властивими їм аксіологічними вимірами), естетизацію (постійне тяжіння до прекрасного) тощо.

Так, **основними ознаками** ССД, на нашу думку, є: **семантична багатомірність** (поєднання близьких чи різних, інколи полярних чи оксиморонних смислових пластів + індивідуально-авторський смисл (ідіосмисловий код) + національно маркована семантика); **полівалентність** (здатність вступати у різні зв'язки з іншими ключовими лінгвоодинаміями, що сприяє синкретичному представленню авторської поетичної картини світу); **естетичність** (реалізація експресивно-виражального, емотивно-оцінного, образотвірного (тропєйчного) потенціалу мовних одиниць); **високочастотність** у тексті чи текстах.

Отже, основне завдання ССД – виконувати функцію текстотвірних одиниць та репрезентувати індивідуально-авторський стиль (константи світобачення письменника, його ціннісні орієнтації). У поетичному дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ ст. вони виступають не тільки способом вербального оформлення об'єктивної дійсності, але й особливою формою її пізнання та структурування (креативного переосмислення), засобом впливу на свідомість та емоційний світ реципієнта, концентруючи в собі різні “грані” досвіду митця.

1. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Academia, 2002. – 394 с.
2. Белянин В. П. Психологическое литературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя : монография / В. П. Белянин. – М. : Генезис, 2006. – 320 с.
3. Бирик С. П. Оповідність в українській художній прозі : монографія / С. П. Бирик ; [за наук. ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. ; Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 288 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. – Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
5. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
6. Ерофеева Л. А. Метафорические репрезентации доминантных концептов в поэтической картине мира Р. М. Рильке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. А. Ерофеева. – Саратов, 2007. – 241 с.
7. Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор ; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
8. Зененко Н. В. Диалектика структурных доминант: грамматика и дискурс (на материале иберо-романских языков) : автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Н. В. Зененко. – М., 2010. – 48 с.
9. Зуенко Ю. І. Епітетні словообрази як художньо-смислові доміанти поезій Тараса Мельничука / Ю. І. Зуенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2005. – № 659. – Вип. 44. – С. 63–65. – (Філологія).
10. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
11. Кухар-Онишко О. С. Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія / О. С. Кухар-Онишко. – К. : Вища школа, 1985. – 176 с.
12. Літературознавча енциклопедія : у двох томах / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – Т. 1 (А–Л). – 608 с.
13. Луцак С. М. Домінанта як ментальне осердя художньо-естетичного процесу (на матеріалі української літератури межі ХІХ–ХХ століть) : монографія / С. М. Луцак ; [наук. ред. Р. Т. Гром'як]. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2010. – 400 с. : іл.
14. Маленко О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодернізму) / О. О. Маленко. – Харків : ХІФТ, 2010. – 488 с.

15. Наливайко Д. С. Домінанти систем національних культур і міжнаціональні літературні зносини (на матеріалі реалістичної літератури ХІХ ст.) // Наливайко Д. С. Теорія літератури й компаративістика / Д. С. Наливайко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 65–90.
16. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 167 с.
17. Николина Н. А. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н. А. Николина. – М. : Издательский центр “Академия”, 2003. – 256 с.
18. Ноблок Н. Л. Авторские стратегии в англоязычном политическом дискурсе (на материале теледебатов Дж. Буша – Дж. Керри) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Н. Л. Ноблок. – Тамбов, 2007. – 23 с.
19. Підгорецька І. Ю. Асоціативно-образне поле *краса* в контексті української літератури для дітей (друга половина ХІХ – початку ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / І. Ю. Підгорецька. – Харків, 2011. – 20 с.
20. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
21. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа “Языка русской культуры”, 1997. – 824 с. : 51 илл.
22. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М. Н. Кожинной]. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 696 с.
23. Сулимов В. А. Когнитивное описание языка и его культурологическая интерпретация: когнитивные трансформации / В. А. Сулимов // Филологические науки. – 2006. – № 1. – С. 40–47.
24. Українська мова : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. Бажана, 2004. – 824 с. : іл.
25. Ухтомский А. А. От двойника к собеседнику (1927–1929) : из дневников, записных книжек и писем разных лет // Ухтомский А. А. Доминанта / А. А. Ухтомский ; [гл. ред. Е. Строганова]. – СПб : Питер, 2002. – С. 335–391.
26. Форманова С. В. Ключові слова у мовній картині світу М. Коцюбинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. В. Форманова. – К., 1999. – 17 с.
27. Хаками О. Н. Русский поэтический интертекст в аспекте системных отношений: текстоцентрический и текстотипологический анализ : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Русский язык” / О. Н. Хаками. – Минск, 2007. – 23 с.
28. Художній текст – слово – образ: лінгвостилістичний аналіз : монографія / М. І. Голянич, І. О. Бабій, Н. Я. Іванишин та ін. ; [за ред. М. І. Голянич]. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 408 с.
29. Чернова М. М. Ритмомелодическая структура как компонент процесса самоорганизации текста : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / М. М. Чернова. – Горно-Алтайск, 2002. – 265 с.
30. Шапошникова И. В. Этнокультурные доминанты нового времени и мотивация участников исследовательской деятельности в системе иноязычного лингвистического образования / И. В. Шапошникова // Вопросы психолингвистики : научн. журнал / [ред.-сост. вып. Н. В. Уфимцева]. – М. : Институт языкознания РАН, 2010. – Вып. 2 (12). – С. 27–47.
31. Шатілова Н. О. Ідіостиль Сидора Воробкевича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. О. Шатілова. – Чернівці, 2011. – 20 с.
32. Языкознание : большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – [2-е изд.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с. : ил.

НОМІНАЦІЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЕМОЦІЙ У НІМЕЦЬКІЙ АВТОРСЬКІЙ КАЗЦІ (на матеріалі творів Е. Т. А. Гофмана)

Романова Наталія

Проблема лінгвістики емоцій у різних літературних жанрах завжди постає центральною. Її вирішення в авторській казці є особливо актуальним, оскільки семантика емоцій репрезентована насамперед поглиблено, органічно, інноваційно, самобутньо [8, с. 175–177], міфопоетично: емоційні явища осмислюються “через абстрагованість від їхньої цілісності, шляхом виділення ознак і властивостей та їх співвіднесення між собою за допомогою уяви як “інтелектуальної операції вищого гатунку, ніж фантазія” [1, с. 16]. Отже, емоції підпорядковані насамперед волі і художнім задачам письменника. При цьому вони базуються на архетипах – знакових образах, символах, які набувають аксіологічного й соціального звучання не тільки в епоху написання, але й знайомства з авторською казкою. Тут важливим є те, що найменування фундаментальних емоцій (далі ФЕ) повертає нас немовби у “дитинство” мовного знака, сповненого чудес, таїнств і таємниць [13, с. 373]. Все це свідчить про **актуальність** вибору теми статі. Актуальність теми дослідження зумовлена абсолютно новим етапом у розвитку сучасної вітчизняної германістики – когнітивним підходом до аналізу емотивності лексичної семантики [4, с. 8].

Метою пропонованої студії є встановлення системи номінацій ФЕ в німецькій мові періоду романтизму. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: 1) розкрити суть поняття “фундаментальна емоція” на психологічних засадах, 2) змодельовати циклічне прирощення змістового наповнення назв ФЕ на основі вивчення семантики заголовків авторських казок, 3) установити семантичний потенціал найменувань ФЕ в авторській мові.

Об’єктом дослідження в нашій роботі є лексика, що позначає ФЕ в текстах німецьких авторських казок Ернста Теодора Вільгельма (Амадея) Гофмана (1776–1822). Художня спадщина цього жанру обіймає сім творів: “Der goldene Topf” (1814), “Nussknacker und Mausekönig” (1816), “Das fremde Kind” (1816), “Klein Zaches, genannt Zinnober” (1819), “Prinzessin Brambilla” (1820) “Die Königsbraut” (1821), “Meister Floh” (1822) [11].

Предметом вивчення постають назви ФЕ у мові авторської казки, де (саркастично) фантастичне живе поруч із реальним, яке набирає форм малювання конкретно-історичних подій, явищ, фактів злиденного життя Німеччини першої половини XIX ст.

Літературний геній Е.Т.А. Гофмана розкривається й розвивається в надрах політично-соціального й лінгвістично-філософсько-естетичного знання. Для нього, як власне і для всіх інших романтиків, гносеологічний підхід до емоцій як художньої категорії освоєння оточуючого світу є духовною свободою, яка дозволяє абстрагуватися від самих предметів і перетворити їх на мовний знак як живу субстанцію. Заголовки наведених казок показують, що ставлення автора до емоційного досвіду – це не пряма висхідна, а серпантинна спіраль, що хронологічно й змістовно оновлюється на кожному своєму виткові. Схематично збагачення внутрішнього змісту найменувань ФЕ можна зобразити таким чином: ціннісно-штучне (“Der goldene Topf”) → штучне й тваринно-природно-соціальне (“Nussknacker und Mausekönig”) → природне, але “чуже” (“Das fremde Kind”) → аксіологічно-соціально-індивідуальне (“Klein Zaches, genannt Zinnober”) →

політично-соціально-гендерно-індивідуальне (“Prinzessin Brambilla”) → політично-обрядово-роле-гендерно-індивідуальне (“Die Königsbraut”) → індивідуально-творчогендерно-образне (“Meister Floh”). Гіпотетично теми прирощення чи трансформації внутрішнього змісту є нерівномірним і арифметично співвідносяться як 0: 2: 0: 3: 1: 1: 1: 1. За такого розуміння цикл формування семантики найменувань ФЕ можна поділити на дві стадії: 1) прискорену та 2) уповільнену.

У межах першої – прискореної – виділяється висхідно-низхідний період (1814–1816; 1816–1819; 1819–1820; 1820–1821), який своєю чергою включає три підтипи: 1) швидше поступовий, ніж різкий (1814–1816), 2) швидше різкий, ніж поступовий (1816–1819), 3) власне поступовий (1819–1820; 1820–1821).

Друга стадія – уповільнена – демонструє своєрідну стабільність, усталеність, симетричність (1821–1822). Отже, період “старту” найменувань ФЕ може виразитися у *ціннісно-штучному*, а період “фінішу” – в *індивідуально-творчогендерно-образному* підході. Передбачається, що назви ФЕ між цими віхами творчості розташовуються нерівномірно: негативно-емотивні назви узгоджуються з ідеями “стартового” (ліва сторона), позитивно-емотивні назви – з ідеями “фінішного” періоду (права сторона). У символічній системі західної культури права сторона мислиться як більш пріоритетна, активна, сильна, чоловіча, а ліва навпаки – як другорядна, пасивна, слабка, жіноча [9, с. 291]. На тлі сказаного важливою ознакою нового змісту найменувань ФЕ стають якісні зміни ролі людини в усіх сферах суспільного й духовного життя.

Перш ніж розглянути лексику на позначення ФЕ, необхідно уточнити саме поняття “фундаментальна емоція”.

Психологи вважають емоцію фундаментальною, “якщо вона має свій власний механізм виникнення (специфічний внутрішньо детермінований нервовий субстрат), виражається зовні особливими мімічними чи нервово-мімічними засобами і є особливим суб’єктивним переживанням (тобто має феноменологічну якість)” [7, с. 124]. Отже, до критеріїв відмежування ФЕ від будь-яких інших емоційних явищ належать різні характеристики: *нейрофізіологічна* – ФЕ мають чіткі й специфічні нервові субстрати; *кінестетична* – ФЕ виражаються зовні як тілесна експресивність; *психічна* – ФЕ ґрунтуються на чіткому й специфічному переживанні, що усвідомлюється людиною; *історико-генетична* – ФЕ є результатом еволюційно-біологічних процесів; *функціональна* – ФЕ скеровують і вмотивовують діяльність людини, допомагають індивіду адаптуватися в навколишньому середовищі [5, с. 63–64]. Незважаючи на чіткість і лаконічність критеріїв, дослідник може лише теоретично узвити собі відмінність ФЕ від вторинної. Виокремлюють десять ФЕ: п’ять позитивних: 1) *інтерес*, 2) *радість*, 3) *подив*, 4) *сором*, 5) *провина* і п’ять негативних: 1) *горе*, 2) *гнів*, 3) *відраза*, 4) *презирство*, 5) *страх*. Тут ідеться не про оцінку емоцій, а ступінь корисності чи шкідливості наслідків ФЕ для організму індивіда. Так, емоція *сорому* може виступати регулятором агресивності і служити встановленню соціального порядку, а емоція *гніву* – сприяти захисту власної гідності індивіда, збереженню його особистісної цілісності, виправленню соціально несправедливості; емоція *інтересу* – супроводжувати досить різні види діяльності – від сексуального гвалтування до художньої творчості [5, с. 103–409]. Тобто функції емоційної сфери і суб’єктивна цінність складають наведену класифікацію ФЕ.

Варто зауважити, що в казках Е.Т.А. Гофмана зустрічаються також назви емоційних патернів як особистісних рис поведінки казкових героїв. Емоційні патерни – це комбінування двох або декількох ФЕ, “которые при определённых условиях взаимодействуют между собой

таким образом, что каждая из включённых в паттерн эмоция оказывает мотивационное воздействие на индивида и его поведение” [5, с. 69]. Проілюструємо це на прикладі типового емоційного патерну в ситуації подиву: *Aber da trat der Student Anselmus, der wider seine Gewohnheit sich mehrere Tage nicht sehen lassen, ins Zimmer, zu Veronika's Schreck und Erstaunen, denn in der That war er in seinem ganzen Wesen verändert* [11, 1, с. 131]. У наведеному прикладі виділяються дві емоції – страх (*Schreck*) і подив (*Erstaunen*). Емоція *страху* пов’язана із інстинктом самозбереження [14, с. 886; 10, 10, с. 827], а емоція *подиву* – із раптовою, неочікуваною подією [14, с. 312; 10, 10, с. 351]. Тут активатором емоційного патерну є, з одного боку, неочікувана поява студента Ансельмуса в будинку Вероніки, з іншого – значущі внутрішні перемини юнака (*war er in seinem ganzen Wesen verändert*). І емоція *страху*, і емоція *подиву* готують дівчину до ефективної взаємодії з неочікуваним, духовно оновленим гостем: *“Das war ja schon der Hofrath, murmelte Veronika in sich hinein, und er hat mir die Hand geküßt, ohne dabei auszugleiten oder mir auf den Fuß zu treten, wie sonst! – er hat mir einen recht zärtlichen Blick zugeworfen – er ist mir wol in der That gut”* [11, 1, с. 131–132]. У цьому прикладі специфічний взаємозв’язок між емоцією *страху* і емоцією *подиву* є результатом матеріалізації постійних мрій Вероніки. Тобто інтенсивна когнітивна оцінка майбутнього родинного життя може викликати емоційні патерни. Більш того, у назві емоції *страху* і емоції *подиву* відображаються не лише якісні, а й кількісні показники: *Schreck* – “*ein (oft kurzes) plötzliches starkes Gefühl der Angst (bes bei der Gefahr)*”; *Erstaunen* – *1. das Erstauntsein*” [12, с. 946, 352]. Мірою кількості емоції *страху* є часова тривалість (*kurzes*) *plötzliches*), а емоції *подиву* – просторові параметри: обсяг і глибина (*≈ große Überraschung*). Варіант емоційного патерну *подиву* – *vor Staunen und Schreck* – простежується в ситуації страху, коли неочікувано озвучуються заповітні думки людини третьою особою (елемент містики та магії): *Die Alte trat ihr näher und sagte mit schnarrender Stimme: “Ich weiß wol, was Du bei mir willst, mein Töchterchen; was gilt es, Du möchtest erfahren, ob Du den Anselmus heirathen wirst, wenn er Hofrath worden”*. – *Veronika erstarrte vor Staunen und Schreck, aber die Alte fuhr fort: „Du hast mir ja schon Alles gesagt zu Hause beim Papa, als die Kaffeekanne vor Dir stand, ich war ja die Kaffeekanne, hast Du mich denn nicht gekannt?*” [11, 1, с. 139]. Тут активатором емоційних явищ виступають якість голосу літньої жінки (*schnarrend*), її езотеричні знання щодо намірів візиту і майбутнього Вероніки (*Ich weiß wol, was Du bei mir willst; den Anselmus heirathen wirst*). Зв’язок понять “якість голосу” і “назва емоції” простежується не лише на концептуальному, але й на етимологічному рівні [10, 7, с. 732, 735, 802, 738].

З погляду психологів емоція *страху* – це втрата здатності до дії, самостійного руху, активного мислення (*erstarrte*) [7, с. 126]. Оцінення призводить до стану застою організму, зменшення життєздатності, нехай і тимчасового. Водночас відбуваються не лише кількісні, але й якісні зміни в цьому процесі. Гадаємо, емоція *подиву* на нейрофізіологічному рівні невіддільна від емоції *страху*. Вона нашаровується на емоцію *страху* і модифікує його. Отож можна впевнено стверджувати, що якість назви емоції великою мірою залежить від характеру описуваної ситуації, ставлення до неї героїв і їх взаємодії з іншими персонажами. Потрапляючи в ту чи іншу ситуацію, герої авторської казки повсякчас мали б перейматися великою кількістю запитань: як я оцінюю (фантастично)реальну дійсність, чому іншому вдалося вплинути на мене, як я можу запобігти невдачі, як необхідно поводитися, щоб досягти бажаного, яке рішення є оптимальним у перебігу спілкування? На всі ці й безліч інших запитань дає від-

повідь сам автор. Він розглядає змодельовані емоції і як психічне, і як соціальне, і як художньо-естетичне. Щоправда, ця проблема виходить за рамки пропонованої статті, вона може бути і повинна стати предметом спеціального дослідження.

Нами зареєстровано і емоційний патерн “радість і горе” *Wonne und Schmerz* [11, 1, с. 145] та його варіант “горе і радість” *das Weinen und das Lachen* [11, 4, с. 601]. Семантичне формування емотивності в структурі першої словосполуки – *Wonne und Schmerz* – передбачає межу, грань міри виявлення емоційного стану [12, с. 1238, 937], тоді як у структурі другої словосполуки – межу, грань міри результату процесуальності дії [12, с. 1214, 665]. Надмірна інтенсивність радісного переживання (*Wonne, das Lachen*) може викликати фізичний біль (*Schmerz*). Передбачається, що через біль природа нагадує людині про обмеженість обсягу психічної енергії [5, с. 157]. У цьому світлі перехід від емоції *радості* до емоції *горя* має енергетичну природу. На основі таких уявлень трансформація *горя* в *радість* – *das Weinen und das Lachen* – має нейропсихічний і фізіологічний характер. Вимір обсягу енергії емоцій ставить питання про її норму. Норма енергії емоцій корелює з енергетичним потенціалом індивіда [3, с. 14–15].

Таким чином, доходимо висновку, що наявність варіативності емоційних патернів – це не стільки стилістичний прийом автора, скільки свідомо ідентифікація ситуації, спрямована на оптимальну соціалізацію героїв, виявлення стратегії їхньої поведінки.

Герої казок Е.Т.А. Гофмана, оцінюючи значущість предметів, явищ, дій, творили свою міру не лише на афективній чи інстинктивній основі, а й на основі розуму, інтелекту: *Pepusch hielt inne, und man kann denken, mit welcher gespannten Neugier die Bürgerleute aufhorchten, was nun Pepusch entdecken würde* [11, 6, с. 135]. У наведеному прикладі лексема *Neugier* вживається в прямому номінативному значенні “цікавість”. При цьому її кількісні характеристики співвідносяться із пристрасним бажанням усіх мешканців міста не лише дізнатися про майбутні відкриття Пепуша (*entdecken würde*), а й вникнути в останні (*aufhorchten*).

Для позначення інтенсивності назви емоції *інтересу* вживається іменниковий дериват *Aufmerksamkeit*, чия семантика вказує насамперед на бажання дослідити об’єкт зацікавленості, пізнати його, а також розвинути свої професійні навички та вміння: *In der That schrieb es sich mit den Federn auch ganz herrlich, und die geheimnißvolle Tinte floß rabenschwarz und gefügig auf das blendend weiße Pergament. Als er nun so emsig und mit angestrenzter Aufmerksamkeit arbeitete, wurde es ihm immer heimlicher in dem einsamen Zimmer, und er hatte sich schon ganz in das Geschäft, welches er glücklich zu vollenden hoffte, geschickt, als auf den Schlag drei Uhr ihn der Archivarius in das Nebenzimmer zu dem wohlbereiteten Mittagmahl rief* [11, 1, с. 152–153].

Як синонім-дублет до *Aufmerksamkeit* кваліфікуємо слово *Interesse*, що вживається на позначення значущості об’єкта зацікавленості: *Beginnen mit ihr ein früheres vertrauliches Verhältnis notwendig voraussetzte. – Aber was hilft’s, ich muß schön mit ihm tun, weil ich seiner Hilfe bedarf. Er ist unbefangen genug, mir alles zu glauben, ja wohl in einfältiger Gutmütigkeit meinem Interesse manches Opfer zu bringen, wofür er keinen andern Dank ernten wird, als daß ich ihn, wenn alles gut abgelaufen und Gamahew wieder mein ist, hinterm Rücken derb auslache* [11, 1, с. 81]. Генетично іменник *Interesse* є запозиченням із латини (XV ст.). Спочатку слово вживалося як юридичний термін “*aus Ersatzpflicht resultierender Schaden*”, згодом у значенні “*Zinsen*” та “*Gewinn, Nutzen, Vorteil*” (релігійний аспект). Сучасне значення “*Aufmerksamkeit; Neigung*” є

результатом впливу французької мови XVIII ст., точніше, однієї з її запозичених лексем – *intérêt* (від лат. *interest*) [10, 7, с. 366]. Отже, активатором емоції *interesse* є прагнення людини привнести зміни, новизну в своє буття, удосконалити свій професіоналізм, задовольнити допитливість.

Однією із характерних рис досліджуваних мовних одиниць, як уже зазначалось, є широке використання синонімів для позначення емоцій, зокрема, емоція *радості* репрезентована такими лексемами й словосполучками (21): *Freude, Entzücken, Glück, Freude und Lust, Freude und Entzücken, Freude und Jubel, Freude und Verwunderung, Jubel, Jauchzen und Jubeln, Glücklicheres, Heisaheisa! Wonne, Wonne und Freude, Lust, Himmelslust, Begeisterung, Fröhlichkeit, Glück und Heil, Lustigkeit, Jauchzen, frohe freudige Miene*; емоція *подиву* (12) – *Erstaunen, Wunderbares, alles Wunderliche, allerlei Wunderliche, Staunen, Ach!–Ach! O Wunder! Ei–Ei–Ei, Bewunderung, Wunderlichste, Wunder, Erstaunliches*; емоція *сорому* (3) – *Schaam, Verschämtheit, Schmach*; емоція *горя* (31) – *Elend, Unglück, Schmerz, Trauer, o Himmel! Leidwesen, Jammer, Wehmut, Betrübnis, o Mißgeschick! Todesnot, Schwermuth, Herzeleid, Ach Gott!–ach Gott, Sehnen, Traurigkeit, Melancholie, Weinen, Gejammer, Oh–oh! Weh, Last, Leiden, Gram, Glück zu! Kummer und Not, Qual, Verdruß, Sorge, Besorgnis, Unheil*; емоція *знів* (19) – *Aerger, Unmuth (Unmut), Zorn, Wuth und Verzweiflung, Wut, Mißgunst, Getöse, rabbia, furore, Ärger und Grimm, Schreien und Toben, Unzufriedenheit, Grimm, Furie, Ha! Rumor, Verdruß, Argwohn, Haß*; емоція *відразу* (5) – *Abscheu, Widerwillen, Abscheulicheres, Greuel, Ekel und Abscheu*; емоція *страху* (21) – *Angst, Grausen, Schreck, Gespensterfurcht, Gräßlichen, Angst und Grausen, Todesangst, Grauen, Entsetzen, Furcht, Grauen und Entsetzen, Angst und Grauen, Angst und Sorge, Sorge und Angst, Schrecken, Schreck und Entsetzen, Feigheit, Entsetzen und Graus, Angst und Verzweiflung, Furcht und Angst, Gottesfurcht*. Як бачимо, Е.Т.А. Гофман послуговувався величезним мовним багатством найменувань ФЕ, естетично ставився до їхнього вибору, демонструючи тим самим розуміння широти їхнього семантичного наповнення. Побіжно зазначимо, що основні типи синонімії аналізованих слів можна поділити на дві групи: 1) дублети (абсолютні синоніми), як, наприклад: *Freude – Entzücken, Abscheu – Widerwillen*, 2) контекстуальні синоніми, як наприклад: *Erstaunen – O Wunder! Elend – Ach Gott!–ach Gott*. Зіставлення денотативних і конотативних сем дає змогу виділити такі відношення між компонентами назв ФЕ: 1) повна синонімія, тобто наявність спільної семи в лексичних значеннях і одновекторне конотативне забарвлення (позитивне, негативне), як, наприклад: *Unglück* (денотативна сема – емоція *горе*; конотативна – негативна); 2) часткова (денотативна) синонімія в лексемах із різновекторним конотативним забарвленням, як, наприклад: *Last* (денотативна сема – ноша, вантаж; конотативна – нейтральна) – *Unglück* (денотативна сема – емоція *горе*; конотативна – негативна).

При аналізі синонімів назв ФЕ звертає на себе увагу такий процес, як “нульова” номінація: назва емоції *провину Schuld* не має синонімів. Більш того, назва емоції *презирства* в текстах авторських казок не зареєстрована. Цю особливість можна аргументувати толерантною свідомістю Е.Т.А. Гофмана. Соціологи витлумачують толерантність як “целостный, многосторонний и многофакторный способ взаимоотношений в обществе, основанный на сознательном отношении к людям, показатель уровня развития общества, показатель характера самого общества в целом, всех его форм отношений” [6, с. 5]. Отже, перебування назви емоції *презирства* на периферії

є суто моральним явищем – моральної культури, мовного етикету, мовленнєвої ввічливості особистості автора.

Щодо частоти поширення інших синонімічних найменувань, емоція *радості* і емоція *страху* демонструють тотожність – 21 мовна одиниця. Ця симетричність може бути інтерпретована як жанрова особливість тексту – казкар використовує механізм *гармонії* для найбільш архаїчних позитивних і негативних ФЕ, майстерно komponує їхні значущі ознаки в межах семантичної структури, щоб яскравіше, опукліше подати образ емоцій та ідею, яку вони несуть: *радість – Freude und Lust, Freude und Entzücken, Freude und Jubel, Freude und Verwunderung, Jauchzen und Jubeln, Heisaheisa! Wonne und Freude, Glück und Heil*; *страх – Angst und Grausen, Grauen und Entsetzen, Angst und Grauen, Angst und Sorge, Sorge und Angst, Schreck und Entsetzen, Entsetzen und Graus, Angst und Verzweiflung, Furcht und Angst*. Надамо свободу інтерпретаторським можливостям тлумачення наведених прикладів і звернемося до найчастотнішої синонімічної групи назви ФЕ – емоції *горя* (31). Узагальнено, її активатором є втрата: тимчасова або постійна розлука, смерть, кохання, дружба, взаємини між людьми, улюблена іграшка, подарунок, гроші, речі, продукти тощо. Емоційні переживання і мотиваційні феномени, що пов’язані з емоцією *горя*, обумовлені почасті специфікою культури, почасті якістю виховання, почасті звичаями та традиціями, почасті віком: *Felix und Christlieb waren außer sich vor Schmerz, sie weinten und jammerten und riefen laut*: “*Nein, Vater – nein, Vater, du wirst nicht sterben, du wirst nicht sterben, du wirst noch lange, lange bei uns bleiben und so wie wir mit dem fremden Kinde spielen!*” – *Aber Tages darauf lag der Herr von Brakel schon krank im Bette. Es erschien ein langer hagerer Mann, der dem Herrn von Brakel an den Puls fühlte und darauf sprach: “Das wird sich geben!” Es gab sich aber nicht, sondern der Herr von Brakel war am dritten Tage tot. Ach, wie jammerte die Frau von Brakel, wie rangen die Kinder die Hände, wie schrien sie laut: “Ach, unser Vater – unser lieber Vater!”* [11, 4, с. 639]. Із наведеного прикладу видно, що причина *горя* дітей пана фон Бракеля – афективна прив’язаність до нього (*außer sich vor Schmerz, weinten und jammerten und riefen laut*). Утрата батька чи фізична розлука з ним означає не лише зменшення кількості членів конкретної сім’ї, роду, а й втрату джерела радості (*spielen*), любові (*lieber Vater!*), безпеки (*unser Vater*), достатку (*Herr von Brakel*). Можна говорити і про стадію відчаю дітей, що простежується в семантиці процесуальної дії і прислівникового інтенсифікатора – *jammerten und riefen laut*. При цьому поведінка дітей, як і матері, є неконтрольована, природна. Однією із позитивних функцій емоції *горя* можна вважати функцію зближення, поєднання, згуртування людей. Сюди додається і проблема родинних стосунків, почуттів, цінностей, пріоритетів (*Ach, wie jammerte die Frau von Brakel, wie rangen die Kinder die Hände*). Не можна не врахувати і те, що змальована ситуація *горя* перебуває на стику фантастичного й реального, міметичного (наслідуваного, скопійованого, імітованого, прикрашеного) й дієгетичного (художнього, вигаданого, креативного) [2, с. 171–172], що, безперечно, зумовлює вибір назви змодельованої емоції *горя – Schmerz* (“*2. das Gefühl, wenn man sehr traurig ist od. psychisch unter etw. leidet ≈ Kummer, Leid*” [12, с. 937]).

Обсяг статті зумовлює перехід до загальних висновків: онтологічним підґрунтям назв ФЕ в авторських казках Е.Т.А. Гофмана є мінливість і змінність суб’єктивно-об’єктивної моделі світу, прагнення інтерпретувати його як істину на всіх рівнях політичної, соціальної, моральної й духовної дії. Поєднання авторського духу з минулим (фантастичним, містичним, магічним), теперішнім (реаль-

ним, дисгармонійним, девіантним, кризовим, трагічним, драматичним) і майбутнім (віртуальним, ідеальним, гармонійним, психологічно стабільним, активно індивідуально-творчим) дало можливість охопити в певну цілокупність семантику тих назв ФЕ, яка вже минула й якої вже немає, разом з тим, що була в момент творення і буде після нього. Назви ФЕ постають як результат синтезу численних переживань зовнішніх подій і внутрішнього світу. У цьому сенсі внутрішня історичність є первинна щодо зовнішньої.

1. Белехова Л.І. Словесний образ в американській поезії: лінгвокогнітивний погляд: монографія / Л.І. Белехова. – М. : Звездопад, 2004. – 376 с.
2. Белехова Л. Мімесис і дієгезис в образному просторі текстів американської поезії / Лариса Белехова // Лінгвістика: зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2005. – Вип. 1. – С. 171–177.
3. Бойко В.В. Психознергетика / В.В. Бойко. – СПб. : Питер, 2008. – 416 с. – (Серія “Краткий справочник”).
4. Гамзюк М.В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови): монографія / М.В. Гамзюк. – К. : ВЦ КДЛУ, 2000. – 256 с.
5. Изард К.Э. Психология эмоций / К.Э. Изард ; пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева. – СПб. : Питер, 2008. – 464 с.
6. Илюхина Г.Е. Проблемы и направления формирования толерантности в системе общего образования (на примере школьников московского мегаполиса) : автореф. дис. на соискание учён. степени канд. соц. наук : спец. 22.00.04 “Соц. структура, соц. институты и процессы” / Г.Е. Илюхина. – М., 2009. – 26 с.
7. Кириленко Т.С. Психология: эмоційна сфера особистості: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Кириленко Т.С. – К. : Либідь, 2007. – 256 с.
8. Руденко Л.М. До питання про жанрову парадигматику літературних казок / Л.М. Руденко, О. Горбонос // Південний архів: зб. наук. праць. – Херсон : ХДПУ, 2002. – Вип. XV. – С. 175–178. – (Філологічні науки).
9. Тресиддер Дж. Словарь символов / Джек Тресиддер ; пер. с англ. С. Палько. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 448 с.
10. Der Duden in zwölf Bd. / [Hrsg. von der Dudenredaktion]. – [4., neu bearb. u. erw. Aufl.]. – Mannheim ; Zürich : Dudenverl., 2007.
Bd. 7: Das Herkunftswörterbuch. – 2007. – 960 S.
Bd. 10: Das Bedeutungswörterbuch. – 2010. – 1151, [1] S.
11. Hoffmann E.T.A. Poetische Werke in 6 Bd. / Hoffmann E.T.A. – Berlin : Aufbau, 1963.
Bd. 1: Der goldene Topf. – 1963. – S. 277–375.
Bd. 3: Nussknacker und Mausekönig. – 1963. – S. 250–318.
Bd. 4: Das fremde Kind. Die Königsbraut. – 1963. – S. 593–641; 551–572.
Bd. 5: Klein Zaches, genannt Zinnober. Prinzessin Brambilla. – 1963. – S. 7–129; 602–753.
Bd. 6: Meister Floh. – 1963. – S. 7–187.
12. Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / [Neubearb., Hrsg. Götz D., Haensch G., Wellmann]. – Berlin : L, 2008. – 1307, [5] S.
13. Neuhaus S. Märchen / Stefan Neuhaus. – Tübingen : A. Francke Verl., 2005. – 397 S.
14. PONS Großes Schulwörterbuch Deutsch / [bearb. von Susanne Haverkamp-Balhar, Simone Heinold]. – Stuttgart : Ernst Klett Sprachen, 2006. – 1263, [1] S.

ЕТИКЕТНИЙ МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР “ПРОЩАННЯ” В ОПОВІДНИХ ТЕКСТАХ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Романюк Ілона

Комунікативний процес пов’язаний із поняттям мовленнєвого жанру. Мовленнєві жанри є невід’ємною складовою й основним засобом організації мовлення комунікантів. Т.В. Шмельова стверджує, що в нашій мовленнє-

вій свідомості є моделі мовленнєвих жанрів, залежно від яких ми як автори будуємо і як адресати сприймаємо реальні мовленнєві твори, а також оцінюємо їх [7, с. 63].

На сьогодні проблему мовленнєвих жанрів інтенсивно досліджують польські лінгвісти (А. Вежбицька, Л. Пісарек, А. Фурдал та ін.), російські (В.В. Дементьєв, Т.В. Шмельова, К.Ф. Сєдов, Т.В. Матвєєва та ін.) та українські вчені (Ф.С. Бацевич, О.В. Дерпак та ін.). Чимало праць присвячені аналізу різноманітних типів мовленнєвих жанрів, як-от: *жарт* (Ю.В. Щурина), *сварка* (К.Ф. Сєдов), *прохання* (Г.М. Ярмаркіна), *втішання*, *переконування*, *умовляння* (Ф.С. Бацевич, М.Ю. Федосюк), *конфронтативні мовленнєві жанри* (О.В. Дерпак) тощо.

Незважаючи на ґрунтовний аналіз окремих типів мовленнєвих жанрів, нашу увагу привернуло дослідження етикетного елементарного мовленнєвого жанру “прощання” у діалогічному мовленні персонажів як основного засобу переривання контакту між ними.

Мета статті спрямована на дослідження основних засобів вираження етикетного мовленнєвого жанру “прощання” у діалогічному мовленні персонажів в оповідних текстах І.С. Нечуя-Левицького. Мета зумовила розв’язання таких завдань: 1) встановити погляди лінгвістів на проблему мовленнєвого жанру; 2) схарактеризувати етикетний мовленнєвий жанр “прощання” у діалогічному мовленні персонажів в оповідних текстах І.С. Нечуя-Левицького; 3) окреслити межі подальшого дослідження.

М.М. Бахтін пов’язував природу мовленнєвого жанру з висловлюванням. Дослідник визначав мовленнєві жанри як відносно стійкі, тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлювань (1979). На думку вченого, мовленнєвий жанр – це репліка, ціле висловлювання в діалозі. Він розглядав мовленнєвий жанр в аспекті мовленнєвого спілкування – як факт соціальної взаємодії мовців, як співвідношення та взаємодію смислових позицій. Саме діалогічність є концептуальною ознакою мовленнєвого жанру у М.М. Бахтіна як одиниці мовленнєвого спілкування та діяльності людей [1, с. 49].

К.Ф. Сєдов визначає мовленнєві жанри як вербально-знакове оформлення типових ситуацій соціальної взаємодії людей [6, с. 8]. Він зазначає, що жанр є вербальним віддзеркаленням інтеракції, соціально-комунікативної взаємодії індивідів [6, с. 10].

Як слушно зауважує Т.В. Матвєєва, поняття мовленнєвого жанру на сьогодні трактується як: 1) типовий різновид тексту; 2) ситуативно-типове висловлювання [4, с. 65–70].

Отже, діалогічні відношення мовців функціонують у готових формулах, тобто мовленнєвих жанрах (далі – МЖ), що закріплені у свідомості носіїв мови як своєрідні кліше.

На сьогодні у мовознавстві не існує єдиної типології мовленнєвих жанрів. М. М. Бахтін стверджував, зокрема, що до мовленнєвих жанрів варто віднести короткі репліки побутового діалогу [1, с. 237]. Отже, у діалозі взаємодіють різні жанри, як-от: *запитання*, *стверджувальна відповідь*, *негативна відповідь*, *наказ*, *прохання*, *порада*, *комплімент*, *подяка*, *скарга* тощо [3, с. 573–574].

Слідом за М.М. Бахтіном М.Ю. Федосюк виокремлює елементарні (*повідомлення*, *привітання*, *прощання*, *похвалу* тощо, проектуючи їх на мовленнєві акти) й комплексні МЖ (складаються з елементарних МЖ). К. Ф. Сєдов поділяє жанри на субжанри, що дорівнюють мовленнєвим актам, та гіпержанри, які об’єднують кілька жанрів, наприклад: *сварка*, *суперечка*, *бесіда* та ін.

Російська дослідниця Т. В. Шмельова запропонувала критерії розмежування мовленнєвих жанрів. До цих критеріїв дослідниця насамперед уналежнює: 1) мету комунікативного акту – фундамент типології та відповідно

виокремлює: а) інформативні МЖ (повідомлення, підтвердження, запит, заперечення інформації тощо); б) імперативні МЖ (наказ, прохання, порада, заборона тощо); в) оцінні МЖ (похвала, схвалення, докір тощо); г) етикетні МЖ (привітання, прощання, вибачення тощо); 2) концепцію автора (адресанта); 3) концепцію адресата; 4) подійний зміст; 5) чинник комунікативного минулого; б) чинник комунікативного майбутнього; 7) параметр мовного втілення.

Отже, головним критерієм розмежування МЖ є комунікативна мета, яка певним чином перетинається з іллокутивним критерієм, тобто наміром мовців. Іллокутивний критерій є одним з найбільш досліджених у типології МЖ. Таким чином, *мовленнєвий жанр “прощання”* уналежноемо до етикетних елементарних мовленнєвих жанрів, які пов’язані з етикетними нормами, що функціонують у суспільстві.

МЖ “*прощання*” є одним з найважливіших знаків мовленнєвого етикету. Мовленнєвий етикет характеризується наявністю в діалогічному акті відповідних установлених мовленнєвих норм поведінки, правил увічливості та етикетних форм.

Комунікативною метою МЖ “*прощання*” є припинення діалогу між персонажами. Адресант, прощаючись з адресатом, використовує в мовленні певні етикетні форми, які прийняті в суспільстві. Адресат теж прощається та дякує співрозмовникові. Наприклад:

- *Прощайте! Зоставайтеся здорові*, – гукнув батько з воза в брамі. – *Та коли приїдете до нас, то не забудьте привезти мені усяких українських книжок. Господи, споспішай і спострічай! Дай боже час добрий!*
- *Щасливої дороги!* – гукав зять з двора [5, с. 306].

Етикетна форма прощання представлена конструкцією “*прощайте! zostавайтеся здорові...*”, виражається позитивною інтонацією, є прийнятною етикетними нормами при прощанні, адже це закладено у підсвідомості мовців, характеризує ментальність українського народу. Звернення до Бога про допомогу у дорозі “*Господи, споспішай і спострічай! Дай боже час добрий! Щасливої дороги!*” характеризує ментальність та набожність українського народу. Це є відповідним психологічним прийомом передачі успіху, щастя, всього найкращого під час подорожі.

Іноді етикетна форма прощання підкріплюється невербальними діями типу *подати руку, поцілувати* тощо, як-от:

- *Чи ваш батько згоджується послати вас на курси?* – спитав Комашко, і в його голос загук тихо, неначе він випитував секрет.
- *Ні! А мачуха не хоче й слухати за це нічого*, – сказала Саня. – *Вона ворог правдивої просвіти. Дайте мені час надуматись, порадитись*, – сказала Саня.

[...]

- *Прощайте!* – сказав він до Сані й *подав їй руку*. – *Несподівана й сумна для мене притичина... Прощайте!* [5, с. 227].

Невербальна дія, виражена жестом-символом *подав їй руку*, передає нотки дружнього ставлення до співрозмовника.

МЖ “*прощання*” орієнтований переважно на адресата, тому головним його оформленням є дієслово у формі 2-ої особи, наприклад:

- *Прощай, серце Павлусю! Вибачай, що я оце тебе потурбувала*.
- *Може, й ви, Настусю, підете разом зо мною, то я вас проведу додому, бо вже пізня доба*, – сказала дядина.

- *Я втраплю додому й сама. Я не звикла до поводитарів*, – обізвалась знехотя понура й насуплена Настуся [5, с. 307].

Форма прощання являє собою поєднання елемента прощання зі звертанням *серце Павлусю*, яке несе у собі ласкаву семантику і характеризує емоційне ставлення до співрозмовника. При прощанні прийнятим є вибачення за те, що потурбували людину, до якої завітали, цей факт також характеризує вдачу українського народу. Діалог є цікавим у структурному аспекті. Адже репліка-стимул звернена тіткою до Павлуся, а потім до Настусі, де лише Настуся виражає свою реакцію.

Елементарний жанр “*прощання*” передбачає обов’язкову реакцію співрозмовника. Прикладами можуть слугувати такі діалогічні акти, які яскраво відображають різноманітність форм прощання і відповіді на них. Це свідчить про гостинність українського народу, як-от:

- *Моя мама не зовсім здорова сьогодні... В неї ще зранку болить голова... Приходьте ж до нас частіше!* – запросила Маруся Ломницького і сміливо подала йому руку, ще й потрясла його за руку.
- *Спасибі вам... зайду, доконечне зайду до вас*, – обізвалась Ломницький, одчиняючи хвіртку.
- *Та не гайтеся! Заходьте частіше!* – гукнула до його Маруся з порога [5, с. 14]. Або:
- *Прийдіть ж та побалакаєте з татом про бджільництво та улики усякої системи. Ото тато буде вам радий!* – сказала Мелася на розставанні до молодого Уласевича, очевидячки, бажаючи його заманить в Деркачівку.
- *Великий спасибі вам за запросини й пошану. Як животітиму на світі до Різдва, то попрошу Таїсу Андріївну, щоб і мене взяли з собою в Деркачівку; а як помру, то вже ніяким способом не прибуду до вас*, – обізвалась Михайло Кирикович [5, с. 302].

На запрошення у гості мовцем адресат виражає згоду традиційною формою відповіді на запрошення: “*Велике спасибі вам за запросини й пошану*”. Розмовне мовлення представлене лексемами *побалакаєте, животітиму*, яке виражає природність, неофіційність у мовленні персонажів.

Отже, елементарний МЖ “*прощання*” представлений у фінальних репліках діалогу, замикає його структурно й тематично, характеризується використанням загальноприйнятих форм прощання, вираженням позитивного ставлення до співрозмовника та переданою позитивних емоцій. МЖ “*прощання*” є обов’язковим у процесі комунікації мовців, оскільки виконує функцію припинення контакту між ними. У мовленні персонажів представлений відповідними етикетними формами, що закріплені нормами етикету певного мовленнєвого колективу, та свідчить про вихованість, чемність та повагу до співрозмовника.

У подальших дослідженнях варто звернути увагу на мовленнєвий жанр “*привітання*”, який виконує важливу роль у процесі встановлення й повернення уваги співрозмовника.

1. Бахтин М. М. Проблема речевих жанрів // Эстетика словесного творчества / [сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн, Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова]. – М. : Искусство, 1979. – С. 237–280.
2. Дементьев В. В. Изучение речевых жанров в России: аспект формализации социального взаимодействия // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / [под общей ред. К. Ф. Седова]. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 39–61.
3. Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. – 2-е изд., испр. – М. : Флинта: Наука, 2007. – 840 с.

4. Матвеева Т. В. К ливгвистической теории жанра / Т. В. Матвеева // Collegium. – 1995. – № 1–2. – С. 65–70.
5. Нечуй-Левицький І. С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах / Іван Семенович Нечуй-Левицький. – К.: Наукова думка, 1965–1968 рр.
6. Седов К. Ф. Становление дискурсивного мышления языковой личности: Психологические и социолингвистические аспекты / [под ред. О. Б. Сиротининой]. – Саратов, 1999. – 180 с.
7. Шмелёва Т. В. Жанроведение? Генристика? Генология? // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / [под общей ред. К. Ф. Седова]. – М.: Лабиринт, 2007. – С. 62–67.

КОНЦЕПТ РІД-СІМ'Я-НАРОД У ПРОЗІ І. СЕНЧЕНКА

Романюк Любов

В кінці ХХ століття у сучасній українській термінології важливе місце посідають терміни концепт, концептуалізація і концептуальна система. Більшість дослідників (К. Голобородько, с. Воркачов, В. Карасик, Н. Арутюнова, Н. Кубрякова, Л. Лисиченко, Т. Радзівська, О. Селіванова, В. Зусман) суть концептуального аналізу зводять не тільки до з'ясування всіх можливих реалізацій значення слова, а й до цілісного опису концепту в усіх вербальних та невербальних формах його вираження, тобто співвідносять концепт із знаннями про світ, що реалізуються через образ, закріплений за словом чи групою слів. Російський філософ і літературознавець С. Аскольдов (Алексєєв) запропонував розрізняти концепти двох типів – пізнавальні й художні. Виходячи з цього, – зазначає В. Сулима, – “перші можуть нести важливу, логічно організовану інформацію, другі – відображати елементи поетичного сприйняття; пізнавальні концепти здатні замінювати предмети чи конкретні уявлення, художні концепти позначені більшою індивідуальністю, розмитістю значень, психологічною складністю. Найбільш суттєва характеристика художніх концептів – це їхня здатність до художньої асоціативності...” [11, с. 199].

Концепт – термін неоднозначний і складний. “Великий тлумачний словник сучасної української мови” за редакцією В. Бусела трактує його як “формулювання, загальне поняття, думка” [4, с. 452]. В. Сулима тлумачить поняття концепт “не лише як смисл знака (імені), як у логіці, але й як загальну думку, коротко й точно висловлену, а також як формулювання ідеї, явища, образу (від лат. *formula* — вид, образ, форма)” [10, с. 5]. На думку Вал. Шевчука, термін “концепт” “вживається при творенні художнього твору і стає інтелектуальним стрижнем, що з'єднує твір у формі образних знаків, а водночас є побудником творення символів, метафор, з'єднуючи невідповідні поняття в несподіваному ракурсі і тим наповнюючи твір поглибленим змістом. Це свідоме оперування культурним спадком попередніх епох через використання загальноприйнятих, загальнолюдських і національних смислів” [6, с. 91]. Внаслідок цього концепт співвідноситься з такими поняттями, як *архетип* і *міфологема*.

Міфологема як “вторинна мова культури” відіграє суттєву роль у декодуванні особливостей авторської концептосфери. Вона “заступає цілісний вивершений сюжет чи тему, в ущільненому вигляді тематично реалізується, тобто становить абсолютно самодостатню змістову одиницю тематичного рівня тексту” [3, с. 50].

Сучасне українське літературознавство вимагає нових підходів, які б дали змогу виявити глибинні зв'язки художнього тексту з міфологією (використання міфологічних мотивів, традиційних образів, архетипів, тощо).

У 90-х рр. ХХ ст. з'являються дослідження Г. Грабовича (“Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка”), Т. Мейзерської (“Проблеми індивідуальної міфології та міфотворчості”), Н. Молотаєвої (“Міфопростір художнього тексту”).

Література протягом своєї історії звертається до міфу, переосмислює міфологічні образи з художньою метою й створює за аналогією власні образи. Володимир Фащенко зазначає: “Запозичуючись з архаїчної культури, міфопоетичний мотив або образ до певної міри раціоналізується і знає літературної обробки” [12, с. 189]. Міфологічні мотиви відіграли велику роль у генезі літературних сюжетів, а міфологічні теми, образи, персонажі використовуються й переосмислюються письменниками. Це дозволяє створювати моделі сучасного буття світу в його взаємопов'язаності з загальнолюдською історією в минулому.

Сучасне літературознавство приділяє значну увагу вивченню міфологічної складової авторської світомоделі. Філософсько-філологічні концепції міфу, вироблені у відомих працях Дж. Фрезера, О. Лосєва, Ю. Лотмана, К. Леві-Страсса, М. Бахтіна, М. Еліаде та ін., “вказують на актуалізацію його зв'язків з пізнанням світу, істини, моральними установками, вірою, художньою творчістю” [9, с. 348]. Дослідження В. Топорова, Є. Мелетинського, І. Зварича розширюють розуміння міфу, у яких розглядаються такі аспекти, як нарація про сакральну історію, модель буття. Звернення до міфу як універсальної структури є спробою збагатити форми емоційного вимислу і раціонального пізнання. Визначивши свій художній світ, письменник вибудовує весь художній простір, який набуває у тексті особливих позначок [1, с. 58]. За визначенням Ю. Лотмана, художній простір є моделлю світу автора, яку висловлено мовою його просторових уявлень, просторових категорій [5, с. 252].

Однією з причин орієнтації літератури на міф є спроба письменників всеохоплююче осмислити буття, створити загальні моделі вираження взаємостосунків між людиною та світом. Звертаючись до міфологічних сюжетів та мотивів, письменники намагаються використати як змістовно-структурні компоненти міфу, так і його жанрові парадигми. Міфопоетичний аспект став предметом досліджень М. Жулинського, В. Дончика, М. Наєнка, М. Ільницького, А. Кравченка та інших науковців. Міфологема змушує дослідника вийти за межі власне мовні, наприклад, метод реконструкції протокультури через семантичний і структурно-граматичний аналіз правови охолопленого протокультуру в широкому антропологічному сенсі, з екологією, матеріальним і духовним світом його найдавніших носіїв включно, і таким чином реконструюється не стільки сама мова, скільки позамовний міф, відображений у мовних даних. Проблема реконструкції міфологеми полягає в пошуку її парадигм, тобто в осмисленні фоново-культурологічного й етнічного міфів на різних зрізах: символів, хронотопів, психологічних асоціативів [2].

Формування мистецького таланту Івана Сенченка припадає на складний і суперечливий період розвитку української прози початку ХХ століття. Через нелегкі, часом болісні шукання він ішов до свого мистецького “я”. Сенченкова проза – від знання життя, від уміння бачити саму людину, чути її голос, від уміння нюансувати психологічні деталі, складні, мінливі й неоднозначні стани душі.

Мета статті – з'ясувати специфіку міфопоетики І. Сенченка як своєрідного модусу його художнього мислення.

Основним завданням бачимо виявлення та характеристики естетичних функцій індивідуально інтерпретованої митцем домінуючої міфологеми *сім'я – рід – народ* в моделюванні авторської картини світу.

Творчі успіхи й невдачі митця, суперечливість критики, напружена боротьба в суспільстві навколо проблем нової моралі, етики – вся сукупність особистих і громадських чинників змушувала письменника виробляти якісь певні індивідуальні критерії, якими б він міг керуватися у своїй повсякденній роботі. У 30-х роках І. Сенченко заглиблюється в історію, у досвід віків, прагне знайти корені духовного безсмертя людини – соціальні й національні. Письменника цікавить не сама історія, а витoki людської моральності, порядності. Звернення І. Сенченка до історичної теми впливало з його переконання, що найважливіше покликання митця – дати художній образ народу, ствердити, що духовність людини має міцну опору в великому історичному досвіді.

Наскрізною міфологемою, до якої постійно звертається Іван Сенченко, є *сім'я-рід-народ*. Вона є домінантною у повістях “Руді вовки”, “Савка”, “Любов і Хрещатик”, “На калиновім мості”. Для представників племені Рудих Вовків з однойменної повісті найголовнішою умовою існування й запорукою виживання є згуртованість і єдність. Автор оспівує мудрість і красу життя трудового люду. Досить цікавим у творі є такий епізод. На Оленячу долину, де володарює людський рід під назвою Рудих Вовків, сунуть табуни оленів, яких жене стихійне лихо. Ватажок організовує все так, щоб не налякати тварин, бо Руді Вовки живуть з мисливства. Вони приховують зброю, змивають зі свого тіла малюнки. Увесь рід збирається на відкритому пагорбі у мирному настрої. В роду панують свої звичаї, що утвердились досвідом суворого життя у дикому світі, свої мораль і право, своя філософія, носієм якої виступає Голомозий. Ватажок вважає за потрібне згладжувати гостроту ворожих стосунків з тваринами, бо Руді Вовки мусять їсти, а отже, убивати оленів. Зрештою, це теж викликано життєвою необхідністю, бо зайва гонитва, зайві вбивства можуть налякати оленів, і вони втечуть до інших, спокійних місць. Сенченко не байдуже ставиться до етичних засад людської поведінки. Він на боці первісного мудреця Голомозого, бо: “Тримавши провід над родом стільки часу, скільки років уже його старшим дітям, а ці ї собі вже мають дітей, він з власного досвіду дійшов тих висновків, що все ж не слова, а діла визначають поведження живих істот” [8, с. 212].

Різким протиставленням є світомодель, створена автором у Донецькому та Солом'янському циклах, і особливо в повісті “Любов і Хрещатик”, у якій йдеться про руйнування сім'ї, деградацію моральних засад робітничої молоді, втрату культурних традицій нашого народу. До Солом'янського циклу ввійшли оповідання “Рубін на Солом'янці”, “На калиновім мості”, “Син Дмитрій”, “Денис Сірко”, “На Багивій горі” та ін. Через ряд сюжетних поворотів автор у різних творах розгортає перипетії долі, становлення характеру “рядового” персонажа. Герой твору Рубін (“Рубін на Солом'янці”) потрапляє до міста, щоб навчитися ковальській справі. Перед юнаком відкривається можливість якось утвердитися в житті, знайти своє місце в ньому. Автор показує його перші нелегкі кроки. Батько у Рубіна – п'яниця, погано ставиться до сина, мати його померла. За рідних стають чужі люди, які допомагають йому виховати з себе справжню людину.

В оповіданнях Солом'янського циклу І. Сенченко зосереджує увагу лише на тих епізодах із життя героїв, у яких найкраще відбиваються основні риси характеру сучасника. Показовим щодо цього є оповідання “Денис Сірко”. Автор прагне довести, що не завжди виняткове є героїчним, що героями не народжуються, а стають ними, і в основному ті, хто не шукає легших життєвих шляхів. Саме таким є герой оповідання Денис Сірко.

Та не однаково складаються долі героїв – одні знаходять себе, інші навпаки – втрачають. Цікаво порівняти

під цим кутом зору оповідання “Рубін на Солом'янці” та “Син Дмитрій”. Початок оповідання “Син Дмитрій” – розповідь про звичайного хлопця Дмитрія, який не вирізняється з-поміж ровесників. “Дмитрій ріс, як усі хлопці: побоювався батька, директора школи. Влітку, незважаючи на найсуворішу заборону матері, пропадав на Дніпрі; взимку спускався з Багивієвої гори на санках; а взагалі заздро нюхав заводські запахи, якими був просочений одяг Івана Корнійовича, батька і думав про себе: “Ні на якого інженера вчитися не буду, піду на завод, он хлопці вже мають свої гроші, курять цигарки “Ракета”, і ходять у клуб. Отже, він був хлопець як хлопець” [8, с. 200]. Це можна цілком віднести і до головного героя оповідання “Рубін на Солом'янці”. Однак розвиток їхніх характерів приводить до прямо протилежних результатів. У житті Рубіна зустрічаються чудові люди, які стають для нього рідними, близькими – Каленик Романович та його дружина. З Дмитрієм усе навпаки, душа його спустошується, він стає закінченим егоїстом. “Дмитрій переходив з класу в клас, потім перейшов з десятирічки в інститут. Іван Корнійович все ходив і ходив на завод, який перебував, розростався на всі боки. Клопоту було стільки, що часом і вперед ніколи було глянути... Свій пайковий хліб і буряки (їх Лукера Василівна пекла в гарячому печілі) він підкладав Дмитрові під подушку” [8, с. 200]. Дмитрій накидався на їжу з егоїзмом підлітка, якому ще не спадало на думку, а що ж їв чи взагалі їв батько. Та труднощі минули, хоч душа Дмитра залишилася черствою. Він не може протистояти натискові міщанського егоїзму тещі та дружини, ставить свої особисті інтереси вище від інтересів і потреб навіть найдорожчих людей. Це призвело до того, що він спочатку зрікається батьків, а в час війни зраджує не лише сім'ю, а й Батьківщину. Тоді, коли Рубін мріє про працю, хоче бути потрібний людям, не одухотворене ставлення до праці заводить Дмитрія в лабети наживи, знищує в ньому все людяне, він деградує як особистість.

Постійним гарантом збереження *сім'ї – роду – народу* в авторському художньому світі виступає архетип Матері (Дар'я Олександрівна, Марія з повісті “Савка”, Любов Касянівна з оповідання “На калиновім мості”, Любов Андріївна з однойменного оповідання, Катерина Галактіонівна, Каміла з повісті “Любов і Хрещатик” тощо.

З любов'ю І. Сенченко розповідає про свою першу вчительку (“Любов Андріївна”). Він зберігає її фотографію як реліквію, бо вона перша відкріла перед ним світ, познайомила його з прекрасним. Тільки людина з великою і щедрою душею могла у той час стільки зробити для сільських дітей. І поряд із теплими спогадами про Любов Андріївну з'являється психологічно точний образ матері письменника, якого недарма назвали талановитим портретистом, тонким ліриком. “У житті вона велика, чорнява в білій полотняній сорочці. Сорочка з “уставками” – вишитими чорною і червоною заполочтю погонами. Рукави широкі і підкорочені так, що вгорі ніби надуті білі мішечки. Волосся підібране в чорну “корону”, скріплене за допомогою чорних залізних шпильок, якими так гарно видобувати з вишень кісточки, застібати черевки з круглими гудзиками на високій ніжці і виколупувати сірку з вух. Брови у мами чорні, очі теж темні, особливі. Коли дивився в них, бачив усе, що там діється, до самого дна. В кого ще можуть бути такі ясні, милі й прозорі очі, як у мами?!” [8, с. 104].

Проза Івана Сенченка глибоко споріднена з фольклором, народнопоетичними традиціями. Прикладом цього є повість “Савка”, що є вершиною творчості митця. У повісті переплітаються реальні й ірреальні події, які живуть у народній фантазії. Письменник зображує світ, у якому його герої, і реальні (Савка і Марія), і місцева чи не придумана односельчанами відьма Приська мають одна-

кову “справжність”. Це своєрідна “міфологізація” – один із прийомів розширення фабульного часу і простору. Письменник намагається зберегти у слові красу і велич народу, створити його цілісний живий образ: “В одному місці під кущем б’є, виблискуючи проти сонця, джерельце. Проте вода не вирує, а витікає спокійно, лагідно й тече отак цілий рік, утворюючи понад дорогою маленький струмочок. Біля самого джерельця люди викопали невеличку копаночку, в якій завжди повно свіжої холодної води. І кожен, ідучи на високий степ чи повертаючися з степу в село, спинається біля копаночки, присяде та й припаде до водиці” [8, с. 338].

Отже, концепт *pid-cim'я-narod* є домінуючим у прозі І. Сенченка, що відбиває духовний стан нації, має широке філософсько-узагальнююче значення.

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975. – 460 с.
2. Белевцова С. О. Основні одиниці когнітивної лінгвістики / С.Белевцова / nbuv.gov.ua/portal/socgum/znprk.
3. Бовсунівська Т. В. Міфологема як резистентний складник літератури / Т. В. Бовсунівська // Дивослово. – 2010. – № 8. – С. 49–52.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
5. Лотман Ю. Анализ поэтического текста. – Л.: Просвещение, 1972. – 270 с.
6. Монахова Т. Концепти “дім” і “дорога” у творах Валерія Шевчука: коментар письменника // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2007. – № 1. – С.90–91.
7. Ротова Н. Проза Івана Сенченка: проблеми міфопоетики й інтертекстуальності: авторефер. дис. канд. філол. наук: 10.01.01. – Харків, 2005. – 19 с.
8. Сенченко І. Оповідання, повісті, спогади. – К.: Наукова думка, 1990. – 662 с.
9. Соколова А. Міфопростір роману Валерія Шевчука “Стежка в траві. Житомирська сага” / А. Соколова // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. пр. – К.: Акцент, 2009. – Вип. 33. – Ч. 2. – 745 с.
10. Сулима В. Біблійні концепти і проповідницька традиція української літератури (на прикладі концепту води) // Слово і час. – 2007. – № 12. – С. 3–14.
11. Сулима В. Біблійний концепт покорі/послухи/смирненія у дзеркалі української поезії XIX–XX ст. / В. Сулима // Філологічні науки. Науковий вісник Миколаївського державного університету. – Миколаїв: МДУ, 2009. – Вип. 22. – С. 199–203.
12. Фашенко В. Новела і новелісти. – К.: Радянський письменник. 1968. – 264 с.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ГРАМЕМ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ ПРИРОДИ

Романюк Світлана

Становлення теорії граматичних категорій відбувалося водночас із дослідженням поняттєвих категорій, які в літературі визначають “значеннєвими компонентами загального характеру, які властиві не окремим словам і системам їхніх форм, а широким класам слів і виражаються в природній мові найрізноманітнішими засобами” [8, с. 385]. У поняттєвих категоріях вбачали той об’єднуючий елемент, який пов’язує мовну реалізацію із загальною системою людського мислення, а відтак, із категоріями логіки та психології. Таке розуміння поняттєвих категорій сприяло їхньому поділу на філософські, логічні, психологічні, онтологічні, когнітивні, концептуальні, мисленнєві [8, с. 385].

У сучасному мовознавстві поняттєві категорії співвідносять із семантичними, які є мовною інтерпретацією

і реалізацією поняттєвих, а з іншого боку – поняттєві категорії постають як різні аспекти одного об’єкта. На цьому, зокрема, наголошує О. В. Бондарко, зазначаючи, що “основою всіх ФСП [функціонально-семантичне поле – С.Р.] є відображення тих або тих відношень об’єктивної дійсності (часових, просторових, якісних, кількісних тощо) у свідомості людей як відповідних семантичних категорій (зрозуміло, висловлювання спрямоване не на вираження тієї або тієї категорії, а на те, щоб передати конкретний мовленнєвий зміст, але вираження цього змісту регульоване певними категорійними контекстами)” [2, с. 496]. Сучасна лінгвістика моделює теоретичні моделі, що відбивають наявне в нашій мовній свідомості членування основних категорій об’єктивної дійсності, серед яких, безсумнівно, однією з найважливіших є категорія часу. Такими моделями є функціонально-семантичні поля (ФСП) та системи значень. ФСП відображає тією чи тією мірою навколишню дійсність, а складові його системи значень – структуру нашого пізнання світу. У багатьох дослідженнях, зокрема в працях українських та російських мовознавців – О.В. Бондарка [2–3], О.І. Бондаря [1], Ф.І. Панкова [10–11], П.О. Редіна [13] – темпоральність визначають як ФСП, яке базується на цій семантичній категорії, що охоплює групу граматичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних, а також комбінованих (лексико-граматичних, граматико-контекстуальних та ін.) засобів мови, які використовуються для вираження різних варіантів цієї семантичної категорії” [14, с. 90].

Структурованість семантико-синтаксичних граем, з’ясування специфіки цих одиниць на позначення різних часових значень належить до актуальних завдань мовознавства, а пропонуване дослідження є спробою комплексного аналізу засобів відтворення категорії темпоральності в українській мові на засадах граемного підходу до їхньої систематизації. Виходячи із викладеного вище зазначимо, що темпоральність постає семантичною категорією, що відображає сприйняття й осмислення людиною часу позначуваних ситуацій і їхніх елементів стосовно моменту мовлення. Для ФСП обов’язковим є центр (хоча можлива і поліцентричність), часто граматикалізований у загальному значенні, тобто найчастіше ФСП складається з граматикалізованого центру і периферійної частини. “В основу протиставлень центр – периферія покладений той факт, що домінуючою поля вважають найбільш спеціалізований для вираження певного значення компонент, який відображає його найбільш однозначно і систематично використовується” [3, с. 27]. Підставою для розгляду ФСП темпоральності є відображення часових відношень об’єктивної дійсності у свідомості людей у вигляді певних семантичних категорій. У мовній свідомості мовця існує потенційна здатність висловити той або той варіант цієї категорії певними мовними засобами. Він здійснює вибір тих засобів, що найбільшою мірою відповідають не тільки загальній змістовій, але й емоційно-експресивній спрямованості висловлення. “Коло мовних засобів, наявних у розпорядженні мовців для відображення певної семантичної категорії, – це і є підстава поняття ФСП у мовному і мовленнєвому значенні” [2, с. 499]. Отже, ФСП – це насамперед когнітивно-поняттєві поля, оскільки в їхню основу покладені логіко-семантичні інваріанти. Характеризуючи структуру ФСП часу, слід зазначити, що багато лінгвістів останнім часом вказують на його поліцентричність стосовно великого кола явищ, які синтезують у собі різні прояви темпоральних відношень. Наприклад, на думку Ф. Панкова, “ФСП часу складається з мікрополів-сегментів, що відповідають часовим характеристикам. У кожному з них існує своя домінуюча, мовний засіб, основною функцією якого є вираження саме цього значення” [11, с. 89]. Загалом структуру ФСП часу представ-

ляють у такий спосіб: мікрополе “минуле / теперішнє / майбутнє”; мікрополе “одночасність / різночасність”; мікрополе “тривалість часу”. Загальною значенням для усіх елементів такого мовного поділу є вираження темпоральності, тобто лінгвістичного змісту категорії часу.

Значимо, що до визначення статусу категорії темпоральності підходять по-різному. Наприклад, російський мовознавець Т. М. Голосова окреслює статус темпоральності як системно-мовної категорії [7, с. 47–52]. Ми пропонуємо трактувати темпоральність як функціонально-семантичну категорію (ФСК), яка у своєму мовному вираженні охоплює різні типи відношення певних ситуацій до моменту мовлення або інших точок на часовій осі на основі ознак одночасності, попередності чи наступності. Визначаючи цю категорію саме так, зауважимо, що вона інтегрує різні засоби мовного вираження часу – граматичну категорію як систему протиставлених рядів форм із однорідними значеннями, семантику часу у певних синтаксичних конструкціях, лексичні засоби і словосполучення з часовою семою на зразок *минулого літа, у ту ніч, з дня на день* тощо. Зіставляючи усі засоби вираження часових відношень, відзначимо, що кожне з них має своє призначення у мові й мовленні. У структурі ФСК темпоральності перетинаються часові моделі таксису, синтаксичної категорії часу, лексико-синтаксичної категорії часу у формі прийменниково-відмінкових одиниць, лексико-морфологічної категорії часу прислівника і віддіслівних субстантивів. Для вираження відношень одночасності / різночасності тривалості дії щодо часового орієнтира в українській мові наявні спеціальні засоби:

- граматичний час, який постає системою морфологічного часу, реалізованого категорією дієслівного часу та синтаксичного часу, відображеного у категорії часу речення;
- лексико-синтаксичний час як категорія іменної темпоральності; формують його слова, у семантику яких входить компонент часу, тобто темпоральні прислівники, іменники, прикметники тощо.

Вихідною структурою для функціонування різних форм часу є складне речення. Перетворення складного речення на формально просте семантично ускладнене і формально та семантично ускладнене просте речення відносять до дериваційних синтаксичних процесів, пов'язаних із транспозицією. Складнопідрядні речення часу (як і причинно-наслідкові) визначають первинну темпоральну семантику і, перетворені у згорнену реченневу структуру, реалізують обставинне значення часу. Наприклад: *І тепер щоразу саджу його подумки, коли чую засідання Верховної Ради або виступи наших посадових осіб* (Ліна Костенко) → *І тепер щоразу саджу його подумки під час засідання Верховної Ради....* Диференційною ознакою часових складнопідрядних речень є співвіднесеність у часі двох подій (ситуацій), пов'язаних між собою. Розрізняємо часові складнопідрядні речення, що передають співвідношення у часі двох ситуацій та часові складнопідрядні речення, які повідомляють про одну ситуацію, а друга постає часовим орієнтиром. Під поняттям “ситуація” розуміємо узагальнення назв процесів, станів, подій. Типове значення цих речень – це опис перебігу події відповідно до часового орієнтира. У значенні поняття “подія” слід вбачати дію або стан людини, а часовий орієнтир – це безпосередня вказівка на час або природне явище чи подію, яка є характерною для визначеного часового відрізка. Часовим орієнтиром слугує пряме повідомлення про час події, який відображає об'єктивну дійсність, наприклад: *... а тепер вона (вежа – С.Р.) засяє 25 грудня, як тільки задзвонять дзвони, звістуючи про народження Ісуса Христа* (Ліна Костенко); *У неділю, хоч і як тяжко це було Марії Федорівні, вийшла вона з дому точно в третій годині* (Т. Шевчен-

ко), або непряме повідомлення про час події за допомогою характеристики природного явища, яке виступає у ролі часового орієнтира, наприклад: *Тетяна у дитинстві займалася художньою гімнастикою* (Н. Сняданко); *Що вас привело до мене в таку пізню пору?* (В. Малик).

Категорія темпоральності виражена у складному реченні як базовій структурі і реалізована у похідному від нього простому семантично ускладненому реченні, наприклад: *Я чинив опір до останньої можливості, наслідуючи відому максиму (здається, Рильке) – не писати так довго, доки можеш не писати* (Ю. Андрухович) → *Я чинив опір до останньої можливості, наслідуючи відому максиму (здається, Рильке) – не писати якнайдовше; Того дня, коли на моніторі мого комп'ютера вперше з'явився рядок “Знову, курва, радіо, телебачення, преса” останню можливість опору було вичерпано* (Ю. Андрухович) → *У день появи на моніторі мого комп'ютера рядка... “Знову, курва, радіо, телебачення, преса” останню можливість опору було вичерпано; Через кілька місяців після того, як він поїхав, з'ясувалося, що у них буде четверта сестричка* (Н. Сняданко) → *Через кілька місяців після його від'їзду з'ясувалося, що у них буде четверта сестричка; Коли прийшли документи на віїзд, батьки кілька днів не могли отямитися, нікому не вірилося, що це справді трапилося* (Н. Сняданко) → *Після отримання документів на віїзд батьки кілька днів не могли отямитися*. Підрядна частина складного речення відображає темпоральні синтаксеми у функціях часової одночасності, попередності та наступності. У літературі предмета їх кваліфікують як різновид вторинних предикатних синтаксем [5, с. 140; 9, с. 217], найчастіше їх передають прийменниково-відмінковими сполуками, які визначають морфологізованими прислівниками. Функціональна взаємодія відмінка та прийменника в структурі похідного речення представляє часово-наслідкові синтаксеми, що походять від базових складнопідрядних речень. Необхідно зазначити, що відмінки української мови, передаючи значення часу і в такий спосіб відтворюючи темпоральну функцію, виступають у не властивій їм ролі. На думку І. Р. Вихованія, “темпоральна сфера є сферою абсолютно нейтралізованих із семантичного погляду відмінків” [6, с. 216].

В українській мові найширше представлені морфолого-синтаксичні грами темпоральності, оскільки дієслівні часові форми повідомляють загальну часову орієнтацію дієслівної дії та відносять його до сфери теперішнього, минулого, майбутнього. Семантико-синтаксичний склад категорії темпоральності постає у грамах часової одночасності, попередності й наступності. У комплексі грами часу входять до складнішої надкатегорії; виступаючи одночасно з грамами модальності та персональності, вони є складниками предикативності як універсальної мовної надкатегорії і основної дефініції речення. Найважливішим протиставленням для темпоральних грам є вираження одночасності / різночасності перебігу дії або процесу, одиничності часового моменту і повторюваність дії в часі, а також вказівка на час, повністю / неповністю охоплений дією (тобто система опозиційних відношень означеності / неозначеності). Функції одночасності / різночасності виконують безприменникові, применниково-відмінкові, дієслівні, прислівникові і дієприслівникові форми. У межах будь-якого значення (наприклад, одночасності / різночасності) опис значення немаркованого компонента, яким виступає час, не повністю охоплений дією, існує у комплексі з компонентом маркованим (якоюсь мірою визначеним), яким є значення часу, повністю охопленого дією. “Маркованість” розуміємо як означеність, наявність деякої властивості, натомість “немаркованість” постає категорією безознаковою, в якій відсутні певні властивості згідно з тверджен-

ням про те, що “Немаркований член завжди постає запеченням маркованого, проте коли мова йде про загальне значення цієї категорії, таке прогиставлення може бути інтерпретоване як “утвердження А – відсутність А” [15, с. 102], де А виступає як деяка властивість. Будь-яке явище, подія існують у часі, в мові їхня часова протяжність відтворена за допомогою рядів відмінкових форм іменників разом із прийменниками, безприйменникових конструкцій із певним лексико-семантичним навантаженням. Такі темпоральні групи вживані для характеристики часу, в якій проходить якась дія, а не тільки для того, щоб чітко його датувати [4, с. 330]. Складники цієї системи (пропорційні й ізольовані опозиції та засоби їхнього вираження, тобто певна кількість іменних груп і класів слів іменників, що формують ці групи) покликані створити загальний фон, допомогти уявити перебіг дії, у деяких випадках навіть не називаючи конкретні астрономічні або історичні координати. Особливість категорії темпоральності полягає у її тісному зв’язку з категорією аспектуальності (категорією виду) та граматичною категорією відмінка.

До структури категорії темпоральності входять такі грамеми семантико-синтаксичної природи:

а) грамема означеної тривалості дії, що представлена сполуками родового і знахідного відмінків із компонентами *весь, цілий*, конструкціями *протягом + род. в., упродовж + род. в.; знах. в. + порядкові числівники; більше, менше + род. в.; на + знах. в.; за + знах. в.; через + знах. в.* Наприклад: *Господи, ну не можна ж все життя воювати з вітряками!* (З газети); *...йому здавалося, що він сидить в цьому бліндажі вже цілу годину* (П. Загребельний); *Протягом літа-зими 1920 р. В. Литинський працює над Статутом та Регламентом союзу* (З газети); *Упродовж останніх років він був викладачем Львівського поліграфічного інституту* (Ю. Покальчук); *Депутати святкують, їх збирали до зали більше трьох годин* (З газети); *Менше години неспішної ходи – і ми на місці...* (З газети); *Інакше визначала їх у сьому – на час мого дитинства вони вже здавались інопланетянами* (Ю. Андрухович); *Зостанься на цілу ніч!* (Д. Павличко); *Я за літо так підріс, Бо занадився у ліс* (П. Осадчук); *Захоплювався [Коцюбинський] українськими народними піснями і любов до них проніс через усе життя* (З газети). Підграмема означеної часової дистрибутивності виступає складником цієї групи. Означеність дії – це чітка встановленість її часових меж, детерміноване уявлення про її тривалість. Ми розглядаємо означену дистрибутивність як повторюваність певної дії у визначеному часовому плані. Її утворюють форми *по + місц. в.; орудн. в. безприйменниковий* у множині; *з + орудн. в. + обов’язковий елемент кожний*; а також *на + знах. в.; за + знах. в.* для відображення дистрибутивної завершеності дії. Наприклад: *Не один останню копіюку протратив на свічки, та молився по цілих ночах, щоб бог поміг щасливо* (А. Свидницький); *Герман Гольдкремер мав якусь дивну, невияснену впадобу в тім образі, а особливо любив цілими годинами вдівлюватися в страшині, сатанинським огнем розіскрені очі змія* (І. Франко); *Сліз не було, й тому-то Вані все важче й важче, немов на груди з кожною хвилиною накладалась нова вага...* (В. Підмогильний);

б) грамема неозначеної часової тривалості, яку моделюють темпоральні формули *в + знах. в.; в + місц. в.; у ході (у процесі) + род. в.; на + знах. в.; на + місц. в.; з + орудн. в.; одночасно з + орудн. в.; за + род. в.; за + орудн. в.; під + знах. в.; під час + род. в.; при + місц. в.; серед (посеред) + род. в.; наприкінці + род. в.; о (об) + місц. в.* Наприклад: *В день такий віддається поцілункам!* *В день такий цілим надженням жить!* (О. Теліга); *Банзай переїхав у Мідні Буки в кінці серпня* (Л. Дереш); *Усі*

наступні з’явилися в ході навчання (Л. Дереш); *...на початку 1960-х вони оселяються в Ірпені за допомогою М. Рильського* (З газети); *Своїм корінням Львівська вища медична школа сягає 1661 року, коли у Львові, одночасно з відкриттям Львівського університету, вперше було створено медичний факультет* (З газети); *Настав момент, коли дружина заборонила мені працювати по неділях і сказала, що, якщо вона мене знайде за писанням прози, то оштрафує мене на три тисячі євро* (З газети); *Під кінець дня набирається до десятка варіантів однієї історії* (С. Пиркало); *Пенсіонером просто нічого вдома робити, от вони й сидять під дощем, щоб не бути схожими на інших пенсіонерів – тих, що повтікали додому при перших краплинах із неба...* (І. Карпа); *...я зберігаю тасмицю пристрасти і щастя: – серед літа що покійно догоряє: – посеред зими що гордо тріскає* (Р. Бабовал); *Саме ці портрети Тараса Григоровича прикрашали багату українських осель наприкінці XIX – на початку XX століття...* (З газети); *Він писав про те, що встає до праці о третій ранку* (Ю. Андрухович). Неозначену одночасність можуть виражати і безприйменникові відмінкові форми – *родовий і знахідний* відмінки без прийменника, *орудний безприйменниковий*: *Тієї ночі їй снилась їжа* (І. Карпа); *...одчиняю я ці двері, аж зажмурюють очі, бо не знаю, нічого не знаю, що мене стріне цю ж хвилину* (Г. Хоткевич); *А тим часом на Вкраїні Мініх прибуває* (С. Руданський). Сюди ж відносимо грамеми неозначеної дистрибутивності, яку формують стійкі конструкції *рік у рік, день за днем, час від часу*, а також родовий і знахідний безприйменникові відмінки, форми *на + знах. в., по + місц. в.* Наприклад: *День за днем минає, а на горі, наче з-під землі, виходить одна будівля за другою* (Панас Мирний); *Три друзі ображені, час від часу вони ховаються самі в себе* (М. Жулинський); *Затям собі на віки вічні, Навіки в собі загублю, ...і замолю Твоє обличчя...* (М. Вінграновський); *Павлусь розторсав собі нерви систематичною гульнею по ночах, алкоголем та романтичними походінками* (І. Нечуй-Левицький);

в) грамема означеної попередності дії, виражена формулами *до + род. в., по + знах. в.* Наприклад: *І я зоставсь до ранку...* (Д. Павличко); *І тому, живе і по сьогодні звичай вживати в їжі передусім свячене яйце першого дня на Великдень* (З газети); *...мої учні сьогодні посідають якісь високі посади, і по цей день мене не забувають* (Ю. Покальчук);

г) грамема неозначеної часової попередності, яку передають конструкції *до + род. в., перед + орудн. в., напередодні + род. в., проти + род. в., під + знах. в., над + знах. в., раніше (раніше від) + род. в.* Наприклад: *Ми сидимо й п’ємо до ночі й говоримо про що завгодно* (С. Пиркало); *Поїду до тебе в Гельсінкі у березні, якраз перед твоїм відпливом – від’їздом – відльотом – відходом до Індонезії* (І. Карпа); *У Києві відбудуться двосторонні консультації напередодні зустрічі віцепрем’єрів Білорусі й України* (З газети); *Він не питав більше – куди й чого я піду проти ночі* (С. Скляренко); *Забув, що у кайданах згину під ніч похмуру та грізну* (Т. Осьмачка); *Над ранок сонця ждав, І відохився фіранку Для перших променів* (Д. Павличко); *В легкім, блідім димку безпечнім копичі скидав я над вечір* (В. Герасим’юк); *Володимир рідко повертається додому раніше дванадцятій ночі – він повинен створювати позитивний імідж, робити кар’єру* (З газети);

г) грамема означеної наступності дії, утворювана формами родового відмінка з прийменниками *з, від, починаючи з (від)*. Наприклад: *Вже з початку зими дознав Олексій не раз турботи* (П. Куліш); *До речі, українські поети теоретично мають гарну спадщину від доби Бароко* (З газети); *Слід також згадати, що, починаючи з 2-ї половини XVIII ст., значну кількість видатних ме-*

диків було підготовано у Києво-Могилянській академії (3 газети);

д) граема неозначеної часової наступності, позначена сполуками після + род. в., по + місц. в., за + орудн. в., слідом за (услід за) + орудн. в., через + знах. в. Наприклад: *Зрештою, після сорока воно* [майбутнє – С.Р.] *втрачає сенс* (Ю. Андрухович); *Після зважених роздумів я вирішила, що правильно зараз буде піти в магазин і купити собі якоїсь гарної цяцьки* (С. Пиркало); *Батько запік себе в найми, мати шитвом почали забляти паляниці, а я пішов по весні полоти буряки — двоє літ зряду полов* (Г. Косинка); *За літом літо, літо літо лове, Чорніє ніч, де вчора день ходив. І сивіє життя, як поле ковилове, Як дивне диво з-поміж дивних див* (М. Вінграновський); *Через пару років від нього чомусь перестали приходити листи* (Ю. Андрухович).

Синтаксичний ступінь відмінникової адвербіальної деривації відображають аналітичні прислівники з темпоральною семантикою. Вони базуються на прийменникових формах родового, знахідного, орудного та місцевого відмінків. Прийменниковий родовий виражає тривалість дії щодо часового орієнтира і відображає параметри цієї тривалості в часі. Для реалізації темпоральних значень із родовим відмінком поєднується значна кількість прийменників як спеціалізованих аналітичних морфем (*під час, за, у ході, у процесі, після, починаючи з, від, з, до, близько* та ін.). Адвербіалізовані прийменникові форми знахідного відмінка передають більшість тих темпоральних значень, які виражає родовий. Відмінність полягає у прийменниковому складі – зі знахідним відмінком уживані прийменники *в, на, під, за, над, по, через*. Адвербіалізовані прийменникові форми орудного відмінка з семантикою темпоральних відношень визначають усі параметри часу щодо часової осі – одночасність, часову попередність і наступність, а також відмежовують загальний відносний час: 1) *за, з, одночасно з*; 2) *перед*; 3) *за, слідом за, вслід за*; 4) *між, поміж*. Наприклад: *Отамане! З полудня якісь судна показуються* (А. Чайковський); *Вже перед світом він наламав очерету, накидав у човен* (І. Нечуй-Левицький); *Слідом за нею схопила її Малуша* (С. Скляренко); *Напливи людей щораз збільшуються, особливо десь поміж сьомою та восьмою годинами* (В. Махно). Орудний часу виражає темпоральну характеристику дії, позначаючи певний часовий відрізок, протягом якого відбулася дія, чи невизначений час її тривання. Значення часу в орудному деякі мовознавці аналізують як паралельне значення місця і похідне від нього. О.О. Потебня вказував на аналогію між орудним часу і місця, наголошуючи, що “час в орудному уявляється шляхом, а дія в часі – рухом у просторі, так що “іти дорогою” (причому дорога довша за пройдений нами шлях) подібне до “спати вночі” (тобто не обов’язково “всю ніч”)” [12, с. 438]. Наприклад, у реченні *Дорогою вона ще довго щось підтягувала і заціпала, тудрила носа і зачісувалася...* (Н. Сняданко) описані події відбувалися протягом часового періоду, потрібного для проходження певного відрізка шляху, але вони не обов’язково повинні охоплювати весь час, протягом якого тривала подорож.

Підсумовуючи, темпоральність постає семантико-синтаксичною категорією, оскільки її складники – темпоральні синтаксеми – виокремлюються у похідних від складнопідрядних (вторинних) реченнях і набувають у них нової синтаксичної функції в межах того самого лексичного значення. Її моделюють грамами часової одночасності, попередності та наступності подвійної природи – означеної і неозначеної тривалості. Подальший аналіз цих компонентів слугуватиме комплексному опису категорій, які виражають загальну ідею часу в мові.

1. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження / Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.; Бондар О. І. Система і структура функціонально-семантичних полів темпоральності в сучасній українській літературній мові: функціонально-онимасіологічний аспект: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. / НАН України, Ін-т української мови. – К., 1998. – 32 с. (22–25)
2. Бондарко А. В. О грамматике функционально-семантического поля // Известия АН СССР. СЛЯ. – 1984. – № 6. – С. 495–510. (31)
3. Бондарко А. В. Система глагольных времен в современном русском языке // Вопросы языкознания. – 1962. – № 3. – С. 27–37.
4. Вежбицкая А. Дело о поверхностном падеже // Новое в зарубежной лингвистике. – 1985. – Вып. 15. – С. 303–342. (41)
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с. (50)
6. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с. (47)
7. Голосова Т. М. Статус темпоральності як системно-мовної категорії // Філологічні студії. – 2000. – № 7. – С. 47–52. (61)
8. Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 684 с. (126)
9. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: Монографія. – Луцьк : Вежа, 2001. – 340 с. (144)
10. Панков Ф. И. Системы значений и особенности функционирования наречий времени // Вестник Ленинградского университета. Сер. 2. – 1991. – Вып. 4. – С. 15–24. (157)
11. Панков Ф. И. Структура ФСЦ времени // Материалы научной конференции. Категоризация мира: Пространство и время. – М. : МГУ, 1997. – С. 89–92. (158)
12. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с. (166)
13. Редін П. О. Функціонально-семантичне поле темпоральності в українській мові // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. – Харків : Харківський державний політехнічний університет, 2000. – Вып. 5. – С. 72–79. (169)
14. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / отв. ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 264 с. (190)
15. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М. : Наука, 1972. – С. 95–113. (218)

ОСОБЛИВОСТІ МОЛОДІЖНОГО ЛЕКСИКОНУ ВІРТУАЛЬНОЇ СУБМОВИ ФРАНЦУЗЬКИХ ЧАТІВ

Ромашко Христина

Виникнення нового лінгвістичного явища, а саме віртуальної чатової субмови завдяки значному розповсюдженню інтернет-комунікації, зумовлює необхідність дослідити цей прошарок французького вокабуляру, з огляду на суттєве зростання ролі “тексто” у французьких чатах. Молодіжний лексикон віртуальної субмови чатів визначається як система субстандартних кодів, котра забезпечує формування, а також передачу змісту під час віртуальної комунікації [2, с. 79]. Метою нашого дослідження стало вивчення дистинктивних ознак віртуальної мови молодих французьких чатерів як сучасного специфічного коду мови. Вирішення зазначеного завдання започатковано такими вченими як М. Сурдо, Ж-П. Гудай, Ж. Аніс, А. Вальтер, А.С. Войскунський, В.Т. Галенко, Л.Ф. Компанцева та ін.

Підсумовуючи результати досліджень на базі онлайн-розмов у таких французьких молодіжних чатах як Tchat Orange [7], Tchatche [8], Chat Ados [5], Chat France [6], слід зазначити, що у французьких молодіжних чатах сполучаються терміни та розмовні конструкції. Лексико-семантичне поле молодіжної віртуальної субмови є до-

сильно широким. Інтернайти вживають як лексику, зрозумілу комп'ютерним спеціалістам і користувачам різного рівня, так і різноманітні екзотичні найменування – як елемент новизни, спробу виділення серед інших. Мета чатерів – виразити ставлення до об'єктів дійсності – зумовлює її образність, експресивність, тяжіння до зниженого стилю та іронічності номінацій.

На лексичному рівні можна виділити наступні характерні особливості лексики чатерів:

1) вживання дієслівної конструкції “aller + інфінітив”, що дає нам підстави твердити про наявність у чатах дейксиву часу (в даному випадку – майбутнього): *je vais la dragué et la rembarré elle va fuire; sa vas chauffer* (в значенні – *ça va être très actif* – про дискусію, коли емоції комунікантів нарастають); *vas joue dhor* (vas jouer dehors); *tu vas faire koi Melissa?*

2) Застосування стратегії ввічливості, що відповідає здійсненню прагматичної мети – початку та завершення комунікації (переважно комунікант вітається зі всіма присутніми – *cc tt le monde; bjr tous lmonde; coucou all*; або відразу намагається виявити тих, хто йому більш цікавий – *Salut qui est près d'Hendaye?*), вияву солідарності (*D'aaaaaacord ma p'tite dame* – подовження літери “a” вжито для підсилення ефекту; *oui sa sait sur*), привертання уваги адресата (*Des algeriennne ici?*) – комунікант привертає увагу до себе через запитання, з якого одночасно розуміємо і те, що він, очевидно, алжирець за національністю; *kikou (coucou)*; пом'якшення/вуалювання негативної оцінки (*qu est qui lui a pris a maryline* – замість вираження невдоволення з приводу поведінки користувача з ніконімом maryline інтернайт дає зрозуміти іншим співрозмовникам, що щось негарзд; *ok peace té la dan kel but?* – англ. слово “peace” – мир – вжито для примирення зі співрозмовником та продовження бесіди у нейтральному тоні), вираження позитивного (оцінного) ставлення (*vous avez l air d etre en forme; ce site est un gros fake* (в значенні – *ce site n'est pas vrai, bon*).

До інших особливостей лексики французьких чатів належать: 1) асиміляція до фонетичної вимови слів (*chais* замість *je sais*, *chui* замість *je suis*, *chcrois* замість *je crois*; 2) випадіння “i” (*pu* замість *plus*; *i vient* замість *il vient*, *kekchoz* замість *quelque chose*; 3) редукція сегментів (*façon* замість *de toute façon*; *ya* замість *il y a*, *yogai* замість *il y aurait*; *men fou* замість *je m'en fous*); 4) випадіння німого “e” (*jmocupe pas d'vous vous occuper pas a essayer 2 mfoutre les nerf*).

У віртуальному соціалекті значною є роль алюзії при кодуванні: *ki es du 91?* (цифра 91 наштовхує на думку про номер департаменту); *100 les belle femme ronde* (100=sans); *Je te dis chapeau* (що нагадує про вираз “chapeau bas”, вжито на знак поваги до змісту висловлювання, зробленого співрозмовником); *entre poto ya de l'électricité* (entre les potes il y a de l'électricité – вжито, щоб вказати на наростання емоцій, загострення суперечки між комунікантами – розмова стає напруженою – за асоціацією – як електричний струм).

На думку Л.В. Щербі, запозичення іномовних слів у двомовців складається уявлення значення слова і звукових уявлення [2, с. 315]. Якщо один із звукових елементів слабке випадково, тимчасово або систематично, то другий природно його заміщує. Аналіз онлайн-розмов у молодіжних французьких чатах доводить це твердження: *je vai bien car tu ma repandu* (je vais bien car tu m'as répondu); *moi je vous fair une connesance une homme franca* (moi je veux faire connaissance avec un homme français) – якщо мовець не володіє мовою на достатньому рівні, він транскрибує слова на письмі так, як вони для нього звучать: *pourkoi tu croyais qon seconnaissait?* (pourquoi tu croyais qu'on se connaissait?); *g me nome djibril g veux fait votre connaissance, je veux te con-*

nais (je me nomme Djibril, je veux faire votre connaissance, je veux te connaître). У випадку французької мови збіг вимови/письма відбувається нечасто, і з'являються відхилення: *Bonnuit* (bonne nuit); *allez re toure* (aller-retour); *faisons conesance* (faisons connaissance); *c'est bo de se sentir comme ça* (bo=beau; ça = ça); *g m'exkuze* (je m'excuse).

До словникового складу молодіжного мовлення у французьких чатах входить чимало одиниць з комп'ютерного жаргону: *virer qn* (виключити з чату, переважно за дошкульні висловлювання чи невідповідну поведінку); *avatar* (image/photo de profil); *hacker* (verbe – *il hack les comptes* – зламувати профілі користувачів); *dial* (dialogue virtuel); *privé* (communication privée dans un tchat); шкільного аргю: *pokémon* (=mec, bonhomme); *pécho* (pêcheur); *la flemme* (la paresse); *flemmard* (paresseux); *merdique* (con, stupide); *cafteur* (ябеда); іншомовних запозичень (з англійської) (*booster* – *accéléérer*; *cool* – *chouet*; *man* – *pote*). Причиною активного обігрування англійських виразів може бути прагнення представити складні реалії комп'ютерного світу за допомогою простої побутової лексики [12, с. 137]. Однією з причин може бути недостатня освіченість комунікантів, зокрема тих, для яких французька не є рідною. Більшість позначень навмисно не виходять за межі знижено-побутового пласту лексики: *c est une grave party!!! (c'est une boîte cool, chouette)*; *ya que des fake* (il n'y a que des gens faux ici = qui ne sont pas sincères). А.С. Бренков виділяє наступні фактори, що стимулюють використання іномовних вкраплень у молодіжне мовлення: 1) емоційний стан комуніканта; 2) установка на неформальне спілкування; 3) недостатнє стилістичне навантаження еквівалента у рідній мові [11, с. 191]. Коли мова йде про лексичну базу молодіжного віртуального мовлення, головним питанням є наявність кодифікованих мовних форм, що свідчить про послаблення жорстких рамок офіційного публічного спілкування. З метою отримати дані про вплив молодіжного сленгу, що використовується при звичайній комунікації, на віртуальне молодіжне мовлення ми скористалися словниками шкільного аргю та розмовної французької мови 80-х років [1], а також словником “просунутого” французького молодіжного сленгу 90-х років [10] та склали таблиці, де прослідкували вживання/невживання лексем із запропонованих словників при спілкуванні у французьких чатах. Згідно з результатами аналізу сучасна французька молодь майже не послуговується сленговими та арготичними лексемами 80–90-х років, що свідчить про стрімкий розвиток французької мови. Слова аргю та сленгу, популярні в мові 20 років тому, практично не використовуються користувачами чатів сьогодні або використовуються в іншому значенні, і майже усі вони втратили свою семантику.

Специфічною ознакою субмови французьких чатів є те, що в повідомленнях вживається значна кількість **вигуків** і **звуконаслідувальних слів**: *coucou, wai, zut, oh! Ahhh!Yo!*, які свідчать про те, що інтернайт ознайомився з попереднім висловлюванням та реагує на нього. Наприклад, у розмові “*j'arrive pas a trouve mon blocnote*” багаторазове повторення вигуку “*wai wai wai:(*” у реакції співрозмовника свідчить про те, що комунікант наголошав на співпереживанні. Це підтверджується використанням відповідного смайлика на позначення суму (: (), застосування смайлів надає повідомленню чату рис усного мовлення. Серед вигуків є велика кількість одиниць зі значною варіантністю написання, специфічною саме для віртуального спілкування: *wéé, Ouè, oué, mouais – (ouais), boarf (bof), owwi (oh oui), wesh wesh (ang. well well – “et bon”), ahhhh, coucou, kikou, kikoo, oohh, mmm, bloup bloup, kissss, hello, hey, houhou, we, ui, ouai, areu (au*

revoir), BJR, bisoussssssssssss, voui voui, Mouhouhahahaha, bouh, ha bé (ah bon), owi owi, toc toc.

Для субмови французьких молодіжних чатів властива наявність синонімічних рядів (від п'яти одиниць і більше), що містять наступні семантичні доміанти: 1) найменування особи з негативною конотацією, 2) жінки/дівчини, 3) хлопця, 4) лексеми на позначення позитивного враження, 5) захоплення, 6) поведінки божевільного.

Синонімічний ряд із семантичною доміантою жінка/дівчина включає синоніми радше нейтральної конотації: *miss, m'lle, nana, femme*; в тому числі і верланізовані форми слів *meuf (femme – femeu – meuf), mifa*; а також синонімію на рівні меліоративної та оцінювальної конотації: *belle, bb, baby, beauté, princesse, choupinette, choukinette, minette*. Лексеми даного ряду, як правило, є лексико-стилістичними синонімами, репрезентованими та вираженими іменниками або субстантивованими прикметниками зі зменшувальними суфіксами.

Лексичний ряд із семантичною доміантою божевільний містить одиниці, які є стилістичними синонімами та виражені означальними прикметниками або реченням зі складеним присудком: *fou, tu délire grave, gogol*.

Найбільшу кількість становлять парасиноніми із семантичною доміантою найменування особи із негативною конотацією: *moche, chelou, flemmard, harrypoteur* (алюзія на *Harry Potter*), *parano, guignol, paranormal (VOUS ETES PARANORMAL), cochon, menteur, chieur*. Тут наявні специфічно закодовані назви слів шляхом перестановки складів – *fonsedée (défoncé)*; закодовані речення – *ketécon (que t'es con)*.

Синонімічний ряд релативних синонімів із семантичною доміантою хлопець (позитивна конотація) представлений наступними лексемами: *star, vénard (veinard), chéri, chouchou, prince*.

Характерним для субмови чатів є синонімічний ряд із семантичною доміантою мовчанка. Вживанням одиниць цього ряду інтернат вимагає мовчання від інших користувачів: *casse toi; Vos bouches; silence femme; ta gueule toi même; ferme la*. Одиниці ряду виражені еліптичним реченням без присудка або підмета та є абсолютними синонімами.

До лексико-семантичних особливостей субмови французьких чатів належить також вживання великої кількості метафоричних виразів: *chacun cherche son tchat... (в значенні – Кожному своє, від приказки “A chacun son goût”); pianoter le clavier (в значенні – Швидко друкувати, натискати клавіші на клавіатурі як під час гри на піаніно); rejoindre le troupeau (troupeau – il s'agit de la communauté de tchat – в значенні – зайти в загальну кімнату чату); aller chercher la baguette (s'en aller – вийти з чату з метою поїсти або з метою зайнятися якоюсь справою), bigboss or bigkiss; J'en parle a mon cheval demain promis :-x (“Діду Морозу розказати” – для вираження ставлення до слів опонента, яким комунікатор не надає важливого значення); tu es le plus gentil des pokémon de la terre, euhh oui ! (комплімент іншому комунікаторові на знак подяки); fait pas prendre tout ce que j'ecris au pied dla quequette (трансформований вираз “au pied de la lettre” – сприймати буквально); face de book lol j'y suis j'y reste (алюзія на афоризм генерала Мак-Магона після пропозиції росіян евакуювати війська, інтернат дає зрозуміти іншим учасникам, що, попри їх небажання з ним комунікувати, він має намір і надалі залишатися в кімнаті чату).*

Досить часто зустрічаються лексичні одиниці з позитивною конотацією на позначення стану, емоцій, враження: *mortel, nickel, drole, ça roule, top, excitant, sa a l'air*.

У віртуальному спілкуванні в чатах присутні лексико-фразеологічні варіанти: *близькі відносини – frotti*

frotta; активне спілкування без змісту – *le délire, la beug (vid beugler)*; відсутність користувачів у кімнаті чату – *cimetière (ce le cimetière on dirait; ça fait dodo)*. При розгляді окремих розмовних форм спостерігаємо процес деконотазації, тобто втрати сленгізмом негативного забарвлення, вони починають сприйматися як нейтральні.

На рівні антонімії ми виділили 1) денотативну: *tchat/dictée – mais c un tchat ici, pas la dicté de Bernard Pivot...*; 2) конотативну – протиставлення емоцій, які викликає слово/словосполучення: *elle pleur toi la melodie...lol ke c'est trist; bon et bien vous etes trop interessants pour moi je vous salue; j'adore les insultes, continue ma poule; slt tout le monde... y a des moches dans les parages?* 3) консигуативну – *lol, le sauveur de l'humanité, je suis blanc comme la neige*.

Хороніми у чатовій субмові часто мають цифрові позначення: “ce soir dispo 75 92” (disponible pour un rendez-vous ce soir à Paris 92-ième arrondissement); *cc tout le monde, ma region 59 svp venez en pv*. Хороніми, представлені лексемами, здебільшого пишуться з малої літери: “quelqu de nice?”; “té d rigine d'ukraine?”; “je conais pas celle de nantes”.

Масовий доступ до інтернет-комунікації призвів до формування пласту лексики, який зрозумілий і комп'ютерним спеціалістам, і користувачам комп'ютера різного рівня. Цільова установка чатової субмови – виразити корпоративне ставлення до об'єктів дійсності – зумовлює такі її стилістичні риси як образність, експресивність, тенденція до зниженості та іронічності номінацій. Екзотичні найменування у віртуальному середовищі сприяють ефекту новизни та епатажу, навмисному виділенню серед інших, собі подібних. Можемо також констатувати про наявність у підмові чатів тенденцій до меліоративної тональності дискурсу, звертання на “ти”, використання гіпокористичних структур.

1. Гринева Е.Ф. Словарь разговорной лексики французского языка (на материале современной художественной литературы и прессы) / Гринева Е.Ф., Громова Т.Н. – М.: Русский язык, 1987. – С. 638.
2. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л., 1974. – С. 313–318.
3. Anis J. Internet communication et langue française/ Anis J.// Hermès Science publications. – Paris, 1999. – P. 71–90.
4. Blanche-Benveniste C. La notion de la variation syntaxique dans la langue parlée / Blanche-Benveniste C. // Langue française. – 1997. – № 115. – P. 19–29.
5. Chat Ados. – Режим доступу до джерела : <http://www.chat-ados.com>.
6. Chat France. – Режим доступу до джерела : <http://www.chat-france.net>.
7. Chat Orange. – Режим доступу до джерела : <http://tchat.orange.fr/cgu-tchat>.
8. Chat Tchatche. – Режим доступу до джерела : <http://fr.chat.tchatche.com/default.aspx#>
9. French-chat. – Режим доступу до джерела : <http://www.french-chat.com>.
10. Merle P. Dictionnaire du français branché (suivi du guide du français tic et toc) / P.Merle. – Paris. – 1989. – 233 p.
11. Paolillo J. Language variation on Internet Relay Chat: a Social network approach / J. Paolillo // Journal of Sociolinguistics Stanford, CA: Center for the Study of Language and Information. – 2001. – Vol. 5. – P. 185–213.
12. Pierozak I. Le “français tchaté”: Un objet à géométrie variable? / I. Pierozak // Langage & Société: ed.Marcoccia et Fraencel. – 2003. – № 104. – P. 123–144.
13. Williams L., van Compernelle R.A. De l'oral à l'électronique: la variation orthographique comme ressource sociostylistique et pragmatique dans le discours électronique: Glottopol. – 2007. – № 10. – P 56–69.

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СИМВОЛІЧНИХ НАЗВ ОДЯГУ В ЕТНОКУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНЦІВ

Рудницька Людмила

Кожна мова, як відомо, має слова саме, існування яких є вже фактом культури. Їх називають словами-символами, які допомагають пізнати приховані скарби духовності, виступають важливим чинником творення національно-культурної картини світу. Отже, вагомою частиною етнокультури є мова, яка відбиває етнокультурні стереотипи, породжені національною специфікою людського світосприймання [3, с. 15–16].

Дослідження саме в такому аспекті словесних символів надзвичайно актуальне, передусім це стосується процесів номінації, окремих шарів лексики, теорії значення, а також всебічного вивчення первісної символічної системи та її еволюції.

В. Кононенко стверджує, що “явище мовної символіки становить складну загальолінгвістичну проблему, в основі якої лежить з’ясування самої природи цих специфічних утворень” [4, с. 258].

Посилену увагу до символіки можна спостерігати в розвідках філософів і психологів (І. Канта, Й. Гете, Г. Гегеля, В. Гумбольдта, З. Фрейда, К. Юнга та ін.).

В українській теоретичній думці виявили оригінальне розуміння символу Г. Сковорода, М. Костомаров, О. Потебня. Так, наприклад, у своїх трактатах, діалогах, притчах український філософ Григорій Сковорода тлумачить античну та біблійну символіку [11, с. 19].

М. Костомаров порушив питання походження та еволюції символіки як поняття художнього мислення, зокрема поетичного, акцентуючи увагу на національно-культурній та релігійній основі символів. На його думку, саме в символіці виявляється сутність національного духу, національна специфіка мови [5, с. 41–72].

О. Потебня пояснює походження, еволюцію символіки через закономірності розвитку мови: “Мова в усьому без винятку символічна” На його думку, символи виникли на ґрунті таких відношень: порівняння, протиставлення і причинових [9, с. 206–207].

Як своєрідний код нації розглядають словесну символіку на слов’янському ґрунті такі вчені, як Н.Д. Арутюнова, В.І. Кононенко, В.В. Жайворонко, М.І. Толстой, Т.Б. Лукінова, О.Д. Шмельов, О.І. Потапенко та ін.

Як відомо, українська система символічного відображення світу належить до найдавніших і найбагатших систем традиційної культури на планеті. **Мега нашої розвідки** – дослідити семантико-функціональні особливості символічних назв одягу в контексті української етнокультури.

В останні десятиліття ХХ століття в лінгвістиці вивчають лексичні одиниці не тільки в аспекті їх значення, а ще й як “елементи особливого коду”, за допомогою якого можна описати світ [8, с. 90].

На рівні когнітивної лінгвістики “одяг” – це концепт, який розглядаємо вслід за Ю. Степановим, О. Селівановою, В. Кононком, В. Жайворонком як константу духовної культури, під якою розуміють “інформаційну структуру свідомості, різносубстратну, певним чином організовану одиницю пам’яті, яка містить сукупність знань про об’єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п’яти психічних функцій свідомості та позасвідомого. Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційної вербальної структури і позначене певною номінативною одиницею” [10, с. 36].

Існує значна кількість прийомів мовного конструювання етнокультурних концептів, у тому числі й за допомогою слів-символів, які при концептуальному підході можуть набувати додаткової культурологічної семантики, що фіксується мовною особистістю у взаємозв’язках із соціумом, звичаями, обрядами, віруваннями, традиціями тощо. В. Жайворонко зауважує, що “це не просто слова-знаки, а мовні одиниці, наповнені етнокультурним змістом” [3, с. 16]. Вони є своєрідним символічним ключем до розуміння етнокультури, що чітко простежується на прикладі концепту “одяг”.

Спостереження проводилися на лексикографічному матеріалі, аналізували символічні назви одягу, зафіксовані у Словнику символів культури України та у Словнику-довіднику Віталія Жайворонка “Знаки української етнокультури” [12; 2].

Простудійовані нами символічні назви одягу – це важлива складова національних традицій нашого народу, яка виразно розкриває етнічні, соціальні, обрядові, матеріальні та духовні особливості українського етносу.

Концепт “одяг” формує, за нашими спостереженнями, три семантичні групи контекстів, що складаються як з вербальних, так і з невербальних фрагментів. Перша семантична група пов’язана з концептом “соціальна нерівність”, друга містить в собі *етнічно-регіональну* символіку, третя складається з вербальних фрагментів *обрядодій*.

Перша семантична група пов’язана зі словами **жупан, каптан, чемерка, кожух, кунтуш, свита, сукман, сіряк, семиряга** та ін. Ці назви-символи передають соціальну нерівність людей.

“Традиційний український костюм XVII–XIX ст. суттєво змінився із часів Київської Русі, зберігши при цьому основні етнічні та регіональні риси. Представники кожної соціальної групи (ремісники, феодала, козацька старшина, рядове козацтво, бідні селяни, поміщики, міщани, торговці) відрізнялися не тільки манерою поведінки, а й своєрідністю вбрання. Костюм того часу був свого роду паспортом, що підкреслював приналежність людини до певної соціальної групи” [12, с. 208].

Назви **жупан, каптан, чемерка, кунтуш, кожух** асоціювалися з заможністю, багатством, приналежністю до панівного класу

Жупан (жупанина) – давній тип слов’янського верхнього одягу із дорогих тканин, оздобленого хутром та позументом; був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти. У старому сільському побуті був ознакою заможності, символом багатства. Таку назву мав і старовинний жіночий одяг із дорогих тканин. Символічне вживання цієї назви знаходимо в художній літературі, фольклорі: “*Завзятий, у синій шапці, у жупані, В червоних, як калина штанях, Наприсядки вліта жозак (Т. Шевченко); Ходить панич по долині у червоній жупанині (М. Номис); Яка я була пані в новому жупані, Панічі лицялись, Руку цілували!*” [2, с. 226]. Аналогічними щодо цієї символіки є слова **кунтуш, чемерка, кожух**. “*Кунтуш – верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного українського і польського населення XVI–XVIII ст.; характерною особливістю крою були довгі і вузькі рукави з поздовжніми прорізами, через які просувалися руки, самі рукави звисали додолу; шився з дорогих сукняних, вовняних і парчевих тканин. Взля [Юна] очіпок грезетовий і кунтуш з усами люстровий, пішла к Зевсу на ралець (І. Котляревський)*” [2, с. 321].

Чемерка (варіанти: **чумарка, чумарчина, чемерчина**) – “старовинний чоловічий верхній одяг, пошитий у талію з фалдами ззаду; одяг заможного селянина” [2, с. 637]. Символом достатку, заможності, влади, сімейного щастя, здоров’я був **кожух** – довга, не вкрита сукном шаба з великим коміром, пошита звичайно з овечої шкури хут-

ром досередини; згадується в пам'ятках XII ст. і в “Слові о полку Ігоревім”. З цим загальнослов'янським за походженням іменником в українській мові пов'язано безліч висловів, приказок, прислів'їв, народних пісень, де кожух – це не тільки важливий атрибут зимового одягу, але ще й ознака багатства, статків, заможного життя, бо тільки заможне населення в Україні носило жупан, а взимку – кожух: “Трудно літом без корови, а зимою без кожуха”, “Ой будь, зятю, багатий, як той кожух пелехатий”, “Лиха тому зима, у кого кожуха нема”, “Який кожух твоїй мохнатий, Такий зять твоїй багатий. На худобу, на вівиці, На гроші, на червонці” (весільні пісні) та ін. У різних регіонах України кожух мав свої особливості крою, пропорцій, кольору, оздоблення, тобто містив у собі ознаки регіональної символіки. Наприклад, кожухи, як правило, мали білий колір, рідше – червоний або чорний. Червоні мали в різних регіонах України свої відтінки: на Чернігівщині – оранжево-коричневий, на Черкащині – червоно-коричневий. Люди не боялись зимових холодів, якщо мали цей одяг, який вважався гарантом тепла, затишку, здоров'я, давав упевненість, що сім'я переборе зиму і дочекається весни. Це відображено в народних прислів'ях та приказках: “Без кожуха бере скруха”, “Зима, а кожуха нема”, “Кожухова латка взимку як рідна матка”, “Чужий кожух не гріє” та ін. [12, с. 154].

Через вербальні семантичні коди фольклорних обрядодій розкриваються ще й інші символічні значення цього слова. На кожух як символ сімейного благополуччя садовили молодят на весіллі, здійснювали обрядові ритуали над новонародженою дитиною. У весільному обряді зустрічі молодого теща вбиралася “в овчини”, тобто у вивернутий кожух, і, стоячи на порозі своєї хати, намагалася зять злякати, щоб дочки не дати. Цей обряд символізував прадавнє верховенство жінки – прародительки, володарки тваринного світу. При переході до землеробського способу життя, утративши безпосередню залежність від тваринного світу, жінка продовжувала залишатись охоронницею домашнього вогнища та порога. Саме тому під час заручин дівчину садовили на кожух. У багатьох інших обрядах він виступав у ролі пророчого символу. Так, наприклад, шерсть із нього підкладали під перший вінець зрубу, по кутках майбутньої хати. Кожухом обгортали сволок, запобігаючи шкідливій дії теслі, який міг “зарубати” “на смерть”, “на хворобу”, “на нещастя”. [12, с. 154]. Жупан і кожух в українців уособлювали владу, приналежність до панівних верств населення.

Соціальна нерівність людей передавалась також словами-символами свита, сіряк, сукман, семиряга, які, на відміну від вищезгаданих слів, символізували бідність, неможливість. Свита (варіант свитина) – “старовинний довгополий верхній одяг з домотканого грубого сукна; одяг неможливого селянина, тому символізував бідність: “На свиті латок стільки, як на селі хат”, “В ньому свита вітром підшита, морозом підбита”, “У його свиточка – латка на латці” [2, с. 527]. Різновидом свити був сукман (варіанти: сукмана, сукманина) – чоловічий суконний верхній одяг з довгими, розширеними донизу полами. *Ой лежить жовнір та в глибокій долині, постелив собі в голову сурманину* (пісня) [2, с. 586]. Слово сіряк (варіант сірячина) вказувало на одяг дуже бідних людей, який ще називали семиряга (варіанти семеряга, семряга, сімряга) – символ неможливості, низького соціального стану, а також неосвіченості людини з низів.

Друга семантична група представлена назвами одягу та його окремими компонентами, що вказували на етнічні чи регіональні особливості української нації. Національна символіка українського жіночого та чоловічого одягу насамперед виявляється у вишиванці, яка містить у собі і регіональну, і етнічну символіку українського кос-

тюма. Вишиванка (певним чином розшита біла сорочка) – символ здоров'я, краси, щасливої долі, чесності, любові, святковості. Вона відіграла роль оберега. “Вважалося, що вишивка на грудях захищає душу людини від руйнування, занепаду, а отже, умирання. Це давня українська традиція протистояти злу красою” [6, с. 336]. Народ ставився до вишиванок як до святині. Вони передавалися з покоління в покоління, з роду в рід, береглися як реліквії. Символічний образ сорочки-вишиванки часто зустрічається в різноманітних жанрах народної творчості, пов'язаний з різними обрядами. Наприклад, за традицією дівчина, готуючи придане, мала вишити своєму нареченому сорочку: “Шовком шила, шовком шила, Золотом рубила, Та для того козаченька, Що вірно любила” [2, с. 88]. Існує чимало типів вишиванок: подільські, поліські, наддніпрянські, волинські, галицькі, полтавські, гуцульські, буковинські, лемківські тощо. Вони відрізняються семантикою кольорів, формою, орнаментом. Наприклад, в орнаменті подільської вишиванки переважають чорний і червоний кольори з укріпленням синього, зеленого, жовтого (золотого). Вона символізувала не лише хліборобську працю, а й любов, силу, міць [12, с. 47]. У Західній Україні використовували ще й бісер.

До етнічної символіки можна віднести й козацький костюм, який усвідомлюється як національний. Одним із компонентів його були шаровари – символ національного вбрання українця, запорізького козака. Святкові шаровари запорізьких козаків відзначалися вишуканістю і багатством.

Регіональна символіка передається символами, що належать до числа етнічних, але сприймаються як такі лише певною частиною нації. Наприклад, згарда, кептар, гугля – це слова-символи, які пов'язані з особливостями гуцульського одягу. Кептар (у гуцулів) – старовинний верхній хугрянний одяг без рукавів, оздоблений різнобарвними нитками. *Ой багата Гуцулія красними піснями, вишитими кептарями та ще й дівчатами (колумійка)*; Гугля – одяг з білого сукна без рукавів на Буковині; на Гуцульщині це різновид свити з білого сукна з каптуром; ритуальний одяг молоді на весіллі [2, с. 160]. Згарда – старовинна гуцульська шийна прикраса культового призначення, що мала вигляд нанизаних на ремінь хрестиків та мідних трубочок; додавали також срібні монети [2, с. 241].

У третій групі через вербальні семантичні коди ритуальних обрядодій розкривається символічне значення слів хустка, пояс, шапка, очіпок, намітка, серпанок та ін. Обрядова символіка українського костюма відображала широкий спектр духовних традицій народу, його увлечення про норми обрядової поведінки. Так, при виконанні багатьох ритуальних дій використовували хустку (варіанти: хустина, хустиця, хуста) – символ прихильності, любові, вірності, прощання, скорботи. Колись в Україні хустки вишивали сріблом, золотом, шовком. Вони символізували квітучу душу, високі естетичні смаки українських жінок [12, с. 321]. При сватанні дівчина перев'язує хусткою руку парубкові на знак згоди бути його дружиною [2, с. 431]. Це значення збереглося у фразеологічному звороті *подавати хустки*. Коли козак вирушав з військом у похід, то кожна дівчина своєму нареченому дарувала вишиту хустину як символ вірності в коханні. В Тараса Шевченка читаємо: “Дарувала шиту шовком хустину, Щоб згадував на чужині.” [2, с. 431]. Водночас хустка була символом трауру, прощання. Нею вкривали обличчя загинлого козака. На осідланого коня, якого вели за домовиною козака, теж клали хустину. Про цей звичай писав Тарас Шевченко у своїй поемі “Хустина”: “Ведуть коня вороного, Розбиті копита... А на ньому сіделечко Хустиною вкрите.” Це також атрибут

заміжньої жінки, якій категорично заборонялося “світити” волоссям.

Обов’язковим елементом і водночас прикрасою українського народного одягу був **пояс**, який виконував різноманітні функції: за його допомогою закріплювався верхній одяг, він був своєрідною прикрасою, мав також охоронну силу, яскравий виразник етнічної специфіки одягу, соціального стану людини. Пояс є вербальною частиною певних обрядових дійств. З’явиться на людах без пояса означало скомпрометувати себе. Білий пояс-рушник був символом дівочої чистоти, краси, сімейного щастя. На Поліссі дружина дарувала чоловікові червоний пояс, який служив йому оберегом від нещастя. На Полтавщині наречена вишивала пояс, який був символом чоловічої сили. Окрім того, він був символом заможності. У XVIII ст. серед багатьох верств населення, а особливо серед козацької старшини, поширилися пояси із дорогої тканини. Заможне населення використовувало шовк-сирець різних кольорів, срібну та золоту нитку. Отже, пояс підкреслював соціальний стан людини. В Україні побутовали пояси різного виду: *крайка*, *очкур*, *черес* та ін.. **Крайка** – жіночий пояс із грубої кольорової пряжі (ознака українського національного одягу). **Очкур** – пояс або шнур, яким селяни стягували штани або шаровари, відбивав соціальну нерівність людей. **Черес** – чоловічий шкіряний пояс, поширений у гірських районах Карпат. Він мав усередині порожнину для грошей та інших цінностей, перетворився в символ багатства.

Іменник **шапка** – головний убір – відзначається полісимволічністю. Саме через вербальні семантичні коди ритуальних дійств розкриваються символічні значення цього слова. Оскільки шапка одягалася на голову, вона вважалася її *вінцем, короною*. До XVI ст. це слово вживалося, як правило, саме в такому значенні. Пізніше шапка (особливо горностаєва, прикрашена дорогоцінними каменями) стала символізувати *княжу, царську владу (шапка Мономаха)*. У XVI–XVII ст. це був найголовніший одяг запорізького козака. Д. Яворницький підкреслював: “Як одягнув шапку, то вже й козак” [12, с. 334]. Шапка була символом *довір’я, мудрості й відповідальності*. Коли хтось не мав грошей, міг дати в заставу свою шапку – йому вірили і давали позичку. На знак мудрої людини перед нею знімали шапку. Цікавим символом потаємних дій була **шапка-невидимка**. Це фольклорний образ. Відгомін про символічні значення цього слова знаходимо у давніх українських фразеологізмах. Наприклад, “втратити шапку” – згубити розум; “вдарити шапкою об землю” – зважитися, відкинути будь-які сумніви; “обмінитися шапками” – налагодити стосунки; “по шапці дати” – проганяти, звільняти когось та ін.

Символом заміжньої жінки був **очіпок** (варіанти: **чіпець, чіпок**) – без нього вона не могла взагалі показуватися на люди, “світити волоссям”; не було більшої образи для жінки, як збити з неї очіпок [2, с. 427]. Символом родинного життя є і слово **серпанок**, що означає прозоре покривало, яке носили жінки після шлюбу. Про це співали в народних піснях: “Виглядай, Мар’єчко, З-під білого серпаночка, Чи грізний, не грізний свекорко?” [6, с. 303].

Намітка – це біле полотнище, з обох кінців вишите червоними нитками, ткалося з ниток льону, а на Київщині з білого шовку. Символічні значення пов’язані з ритуальними обрядами. Так, наприклад, у весільному обряді намітка з’являється двічі: вранці перед вінчанням урочисто розплітали молодій косу, а мати пов’язувала їй білу намітку, другий раз намітка з’являється, коли мати зустрічає зятя; нарешті, один з обрядів українського весілля називається *намітка свекрусі*, який символізує одання невістки і свекруди. Вона використовувалася також у поховальних обрядах (обвивали труну зсередини, обгортали також тіла старих покійниць) [2, с. 385].

Таким чином, українські назви одягу поряд із загальноживаними значеннями набували ще й символічного змісту, який для цих мовних одиниць є вторинним, що виникав при обрядовій спеціалізації. Символічні назви одягу, які будуються за законами дискурсу з огляду на релігійний, біблійний план, несуть у собі помітний відбиток народнопоетичної традиції, що йде переважно від української народної пісні, казок тощо.

Слід відзначити, що більша частина простудійованих нами назв перейшла до пасивного складу мови (пор.: *свита, сіряк, сукман, кунтуш, каптан, серпанок, крайка* та ін.), а решта залишилася у складі побутової лексики, але при цьому змінила свій символічний зміст або зовсім його втратила, як наприклад: *шаровари, кожух, шапка, хустка, вишиванка* та ін. У наш час поняття “шаровари” часто сприймається як щось застаріле, консервативне, іноді комедійне. А утворене від нього слово “шароварщина” означає псевдоукраїнські штучні традиції. У слова *кожух* з’явилося зневажливе значення “ношений поганий одяг”. Проте внаслідок історичного розвитку семантики архаїчне символічне значення зберігається у складі фразеологічних зворотів, прислів’ях, приказках: “*шапка Мономаха*”, “*ламати шапку*”, “*зняти шапку*”, “*по Савці свитки, по пану шапка*”, “*теплий кожух, не на мене шитий*”, “*без кожуха нема духа*”, “*подавати хустки*”, “*почув тепло козак та й скинув кобеняк*” та ін.

Отже, символічні назви одягу являють собою високоінформативні слова, в яких віддзеркалюються народні традиції, звичаї, обряди, вірування тощо, а зрештою, національний менталітет українців.

1. Воропай О. Звичаї нашого народу / О. Воропай. – Харків : Фоліо, 2005. – 508 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
4. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 303 с.
5. Костомаров М. І. Слов’янська міфологія / М. І. Костомаров. – К. : Наукова думка, 1994. – 384 с.
6. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.
7. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : Наука, 1982. – 603 с.
8. Маслова В. А. Когнитивна лінгвістика / В. А. Маслова. – Минск : Тетра Система, 2004. – 256 с.
9. Потебня О. О. Про деякі символи в слов’янській народній поезії // О. Потебня // Естетика і поетика слова. – К. : Наукова думка, 1985. – 623 с.
10. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія / О. О. Селіванова. – К.–Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
11. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Г. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1983.
12. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцур, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко, В. В. Куйбіда. – 3-є вид. – К. : Міленіум, 2005. – 352 с.

СЕМАНТЕМА КАК ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ЕДИНИЦА СИСТЕМЫ НОМИНАЦИИ

Рудяков Александр

Рассматривая язык как орудие регуляции, а лексику как множество средств именованья, мы должны переосмотреть и традиционные представления об основной единице лексического яруса естественного языка, которая должна быть, во-первых, функциональной; во-вторых,

как следствие, способной интегрировать слова и словосочетания, являющиеся в новой системе представлений не основными единицами соответствующих ярусов, а элементами, т.е. предельными составными частями системы номинации [5].

К поиску такой единицы подталкивает и опыт рассмотрения фонологического яруса, а именно феномен фонемы – семиотически рафинированного эталонного звука, реализуемого на уровне типов микрополюс позиционно чередующихся (=функционально тождественных) звукотипов; при этом идеальный “языковой” звук является функциональным инвариантом, а реализующие его звукотипы – функциональными вариантами, лингвистической сущностью которых является представление, репрезентация соответствующих фонем в типических фонетических позициях. Если устройство естественного языка изоморфно во всех его подсистемах, то мы вправе задать вопрос: вариантами какого инварианта являются слова и словосочетания, соответствующие звукотипам как элементы уровня нормы, уровня типов? Какая единица соответствует фонеме в системе номинации?

Единицей системы номинации естественного языка мы считаем сложное разноуровневое единство языкового понятия, с одной стороны, и микрополя знаков – слов и словосочетаний, манифестирующих языковое понятие в различных ситуациях номинации, – с другой.

Одностороннее языковое понятие и его двусторонние выразители находятся в отношениях функционального инварианта и вариантов. Как фонема есть гроздь функционально тождественных звукотипов на стебле идеального эталонного семиотически рафинированного звука, так основная составная часть лексикона (понимаемой как множество именуемых слов и словосочетаний) представляет собой гроздь знаков на стебле языкового понятия.

Для именованной этой единицы мы предлагаем использовать термин “семантема”. Система номинативных средств естественного языка есть система семантем. Данный термин, достаточно редко встречающийся в лингвистических трудах, заметно уступает по употребительности таким терминам, как *сема* или *семема*. Чаще всего с его помощью пытались обозначить феномены, освобожденные от “собственно языковой материи”. Так, А.А. Уфимцева, иллюстрируя общепризнанное разграничение лексического и грамматического в значении слова, приводит в качестве примера термин “семантема как выражающая идея”, употребляемый Ж. Вандриесом и Ш. Балли [8, с. 61]. В работе Ж. Вандриеса “Язык” находим: “Под семантемами надо понимать языковые элементы, выражающие идеи, в данном случае идеи лошади и бега; под морфемами же – языковые элементы, выражающие отношения между этими идеями: в данной фразе (лошадь бежит – *А.Р.*) то, что бег, ассоциированный с лошадию вообще, относится к третьему лицу единственного числа изъявительного наклонения. Морфемы выражают, следовательно, отношения, устанавливаемые умом между семантемами. Последние – объективные элементы представлений” [1, с. 76].

По словам Л.М. Васильева, “...термин “семема” (в том же смысле часто употребляется также термин “семантема”) адекватен термину “значение словоформы” [2, с. 21]. В.Г. Гак определяет семантему как “ядро значения слова”, “отражение элемента ситуации” (денотата или референта – *А.Р.*) в плане содержания языковой единицы [3, с. 13]. Можно предположить, что семантема у этого автора соотносится с денотативным компонентом значения, “очищенным” от грамматических и коннотативных признаков: “Существительное *ветер* и безличный глагол *дует* также тождественны в плане содержания, как *дождь* и *дождит*. В связи с этим при сравнении необходимо

различать семантему – неизменную смысловую единицу на уровне плана содержания – и лексему – постоянный лексический элемент плана выражения” [3, с. 14].

Важным этапом в истории термина “семантема”, с нашей точки зрения, стали работы Ж. Соколовской, в которых наиболее отчетливое выражение получили такие атрибуты понятия семантема, как “собственно лексичность” и “инвариантность”. Ж.П. Соколовская определяет семантему как: 1) единицу уровня языковой абстракции; 2) характеризуемую набором сем, расположенных в иерархическом порядке; 3) как инвариант смысла [7, с. 79].

Принимая все названные атрибуты семантемы, мы хотели бы остановиться на последнем – на инвариантности, так как именно в этом пункте мы расходимся с цитируемым автором, взгляды которой на природу инвариантности семантемы иллюстрирует следующий пример: единица уровня языковой абстракции семантема ‘красный’ воплощается в семемах “красный”, “розовый”, “алый”, “малиновый” и т. п. Таким образом, инвариант понимается как “имя поля”, как вершина родо-видового гнезда – и, самое главное, как вариант субстанциональный.

В отличие от Ж.П. Соколовской, мы считаем, что инвариантным по отношению к средствам своего выражения является любое языковое понятие, любой сигнификат, включенный в социальную “картину мира” и описываемый набором сем. И ‘красный’, и ‘розовый’, и ‘алый’, и ‘малиновый’ суть сигнификаты, хотя и находящиеся на разных уровнях иерархии сем, но имеющие специфические, несовпадающие способы своего выражения: например, семантема ‘бледно-красный’ выражается семемами “розовый”, “бледно-красный”, по отношению к которым она выступает в качестве инварианта. Наше понимание инвариантности/вариантности функционально: говоря о варианте чего-либо в регулятивно предназначенной семиотической системе, мы должны подразумевать прежде всего варианты выражения, варианты экспликации, поэтому в понятие варианта семантемы должны быть включены не только семемы, но и словосочетания, иначе говоря, все номинативные элементы естественного языка.

Рассмотрим в качестве примера семантему ‘неформальный лидер’ (обозначение семантемы (как и других единиц уровня лингвистического анализа) посредством основного варианта может создать иллюзию их тождества; видимо, поэтому В.Н. Сидоров, говоря о фонемах, предлагал называть их совсем немотивированными именами: например, вместо фонема *a* говорить: фонема *Семен*, про *t* говорить, фонема *белка* [4, с. 118]; сложно, однако, предложить более удобный способ именованной единиц этого уровня), которая на уровне языковой абстракции представляет собой стратифицированный набор сем: ‘лицо’, ‘направляющее действие’ ‘социальной группы’ ‘на основе авторитета, неформальной власти’.

В различных позициях номинации эта семантема может быть реализована следующими средствами: “*лидер*”, “*вожак*”, “*главарь*”, “*неформальный руководитель*”, “*неформальный лидер*”, “*руководитель не по праву, а по авторитету*”, “*неофициальный руководитель*”, “*руководитель не по должности, а по способностям*” и т. д.

Эти слова и словосочетания функционально тождественны: их функция заключается в экспликации конкретного языкового понятия.

Каждое из этих слов и словосочетаний призвано обслуживать тот или иной круг позиций номинации. Смысл существования этих номинативных элементов в языковой системе заключается в том, чтобы реализовывать данное языковое понятие в различных ситуациях име-

нования. Лингвистическая сущность этих слов и словосочетаний заключается не в их знаковости, а в их бытии **вариантами семантемы**. Таким образом, язык способен выполнить свою главную обязанность перед говорящим субъектом: предоставить ему средства выражения языкового понятия в максимально широком круге ситуаций номинации.

Фактором, обуславливающим существование множества вариантов семантемы, является разнообразие типовых ситуаций, в которых семантеме “приходится” реализовываться. Совокупность условий, определяющих осуществляемый говорящим выбор одного из возможных способов экспликации языкового понятия, мы называем **позицией**.

Говорящий в своей речевой деятельности – “беспрерывном процессе номинации” – сталкивается с необходимостью выразить конкретное языковое понятие. Будучи носителем идиолекта, русскоязычный говорящий располагает арсеналом средств такого выражения – совокупностью вариантов семантемы. В каждом конкретном случае возникает своего рода “кроссворд”: для экспликации семантемы в данной позиции будет избрана та номинативная единица, которая с точки зрения субъекта говорения максимально точно соответствует числу и характеру “клеточек”-признаков, присущих данной ситуации. Аналогия с кроссвордом достаточно наглядна: если в задании к нему мы прочитаем формулировку сигнификата, например, ‘орган зрения’, который необходимо выразить в заданной ситуации, определяемой числом букв, то наши действия будут совпадать с поведением в реальной речевой ситуации: мы попытаемся отыскать слово с указанным нам смыслом, которое вошло бы в требуемое число клеточек или соответствовало бы заданным параметрам ситуации общения. Если “клеточек” три, это – “око”, если четыре – “глаз” и т. д.

Семантема есть единица (основная составная часть, основной компонент) системы номинации. Сема – элемент этой системы на уровне языковой абстракции. Слова и словосочетания – элементы этой системы на уровне нормы. Слово – основной элемент системы номинации. Кажущееся необозримым множество слов и словосочетаний представляет собой строгую систему семантем.

Итак, признав, что важнейшей лингвистической – функциональной, системной – характеристикой слова является его предназначенность для выражения языкового понятия, мы – по логике вещей – должны признать, что строевой ячейкой лексической системы, ее единицей, ее компонентом является не “семантический” треугольник, уподобляющийся другим таким же треугольникам по одной из своих сторон, но совсем иная сущность, совсем иной, более сложный для понимания феномен, который мы именуем “семантема” и который, с нашей точки зрения, и есть подлинная составляющая сферы номинативных средств естественного языка.

Статус семантемы должны получить не только ядерные языковые понятия, не только “парадные” концепты, но все вошедшие, входящие и те, которые будут входить, в иерархию сем языковых понятий. Иначе говоря, семантемой является не только сигнификат ‘насекомое’, но и сигнификаты, подобные ‘бабочка, сидящая на цветке розы в погожий летний день’.

Огромный эвристический потенциал понятия “семантема” обнаруживается не тогда, когда с ее помощью оказывается возможным свести к ограниченному числу инвариантов смысла множество конкретных семем, а в тот момент, когда семантическое познание, оставляя уровень языковой абстракции, возвращается на уровень типов, движется “от содержания к средствам выражения”. Семантема, делая явными отношения функционального тождества между самыми разнообразными по струк-

турным характеристикам единицами, позволяет организовать не только множество слов, но и множество свободных словосочетаний, составляющих основную часть массива номинативных единиц и не могущих быть организованными иначе, как на семантических основаниях.

Очевидная для теоретической лингвистики множественность способов выражения языкового содержания, которая в практическом семантическом сознании сводилась, как правило, к констатации существования синонимов, в функциональной семантике, опирающейся на понятие системы семантем, обретает зримые очертания.

Два свойства семантемы (равно как и фонемы, равно как и любой другой функциональной единицы) нуждаются в комментарии: во-первых, отнесенность форм существования семантемы (языкового понятия и микрополя эксплицирующих его вариантов) к разным уровням языка; во-вторых, то, казалось бы, очевидное для лингвистической теории обстоятельство, что языковое понятие выражается, эксплицируется знаком как двусторонним образованием, а не только означающим (именем).

Действительно, односторонний сигнификат и знаковые средства его выражения не есть компоненты семантемы, не есть составляющие ее как чего-то более сложного, как деталь и узел, как клетка и орган, как взвод и батальон; действительно, односторонний сигнификат и микрополе двусторонних знаков есть формы существования функциональной семантической единицы на разных уровнях языка. Видимо, инвариант и варианты всегда существуют на разных уровнях: инвариант – на более абстрактном, варианты – на менее абстрактном уровне языка. При этом инвариант и варианты не есть разные сущности – это разные формы существования единой составной части языковой системы.

Знакомство с микрополем вариантов любой семантемы закономерно приводит к выводу об относительности их функционального тождества. Использование любого варианта ограничено определенным кругом позиций. Закрепленность варианта за определенной позицией номинации отражается в субстанциональных свойствах знака, прежде всего в его значении.

Основным предназначением вариантов семантемы в системе языка является выражение языкового понятия. Следствием этого есть абсолютное тождество одного из компонентов их значений – смысла (“собственно лексического” значения, противопоставленного в структуре значения грамматическому и коннотативному). Но, уподобляясь по смыслу, варианты семантемы, как правило, различаются по:

- грамматическому значению;
- коннотации;
- односоставности – неодносоставности.

Субстанциональные различия вариантов семантемы обуславливают принципиальную невозможность выражения языкового понятия в “чистом виде”. Относительность функционального тождества приводит к тому, что выбор говорящим одного из вариантов семантемы информативен: в этом выборе проявляется “я” субъекта речи, его установки, цели речевого взаимодействия.

Одной из сложнейших проблем, стоящих перед функциональной лингвистикой наряду с проблемой построения всесловарной иерархии сем, является проблема создания типологии позиций, способной объяснять и прогнозировать выбор конкретного варианта семантемы в конкретной ситуации номинации; типологии позиций, способной ответить на четвертый из вопросов Ч. Филлмора, из числа возникающих “при всякой попытке интерпретации написанного или сказанного”: “Что он сказал? О чем он говорит? Почему он вообще это сказал? Почему он сказал это именно таким образом?” [9].

В равной степени сложно как преуменьшить значимость, так и преувеличить сложность создания типологии позиций. Эта задача требует синтеза самых разнообразных лингвистических знаний, так как в число характеристик позиции входят не только сравнительно легко выявляемые денотативные, стилистические и грамматические параметры, но прежде всего прагматические аспекты – своего рода *номинативная иллюция*.

Для того чтобы та или иная реалья могла быть обозначена словом или словосочетанием, она должна входить в денотативную область – в то множество денотатов, которое очерчивается семным набором семантемы, вариантами которой эти слово или словосочетание являются.

Действие этой закономерности, строго и последовательно проявляющейся на уровне типов в отвлечении от конкретного акта речевого взаимодействия, ослабевает на уровне индивидуальной речи. Соответствие признаков денотата набору семантических компонентов семантемы становится своего рода идеалом, ориентиром, к которому в той или иной степени приближаются речевые именованья. Среди причин такого положения вещей, наряду со сложностью “здесь-сейчас-мною” определения денотата, обусловленной континуальностью отражаемого в языке универсума, – и так называемая “частичность” (Тарасов) языковой личности, не нуждающейся в силу ограниченности своих социальных функций и социального опыта в знании всего выработанного языковым коллективом набора понятий и средств их выражения. В подавляющем большинстве случаев достаточная для обыденных речевых задач точность номинации обеспечивается значительно менее обширным (по отношению к уровню языковой абстракции общенародного языка) числом значительно менее дифференцированных семантем, формирующих идиолектную “картину мира”. Идиолектное “слипание”, “бытие в комке” семантем создает предпосылки для распространения на уровне речи явления нейтрализации – совпадения двух или нескольких семантем в каком-либо из вариантов.

Так, например, семема “спутник”, являющаяся основным вариантом семантемы ‘лицо, занятое совместной с кем-либо деятельностью – путешествием, поездкой, экскурсией’ и обозначающая лицо по совместной с кем-либо деятельности, и семема “попутчик”, выражающая семантему ‘лицо, двигающееся по маршруту, тождественному чьему-либо’ и обозначающее лицо по тождеству направления перемещения в пространстве, в подавляющем большинстве случаев не различаются говорящими на русском языке, нейтрализуясь практически во всех позициях. Сложность данной проблемы заставляет пока что ограничиться несколькими примерами разнообразных ситуаций, в которых “приходится” реализоваться семантемам естественного языка.

Подавляющему большинству ситуаций номинации, требующих максимально экономного – в идеале однословного – способа выражения семантемы, противостоит специфическая **позиция интерпретации**, требующая вариантов, предельно полно эксплицирующих семный состав соответствующей семантемы.

Своеобразие этой позиции, являющейся принадлежностью научного описания, объясняется тем обстоятельством, что реализуемый в этой ситуации вариант семантемы призван максимально эксплицировать признаки языкового понятия как границы потенциально именуемого. Это варианты семантем, значительно отличающиеся от своих собратьев. Примером таких вариантов могут стать используемые нами формулировки языковых понятий ‘официальный высший функциональный руководитель единоличного руководства’ и подобные.

Для обыденного языкового сознания гораздо более естественной выглядит **позиция семантизации**. Она

близка, но не тождественна позиции интерпретации по той причине, что предполагает осознанную ориентированность субъекта говорения на достижение понимания сигнификата конкретным адресатом. Иначе говоря, интерпретация имеет целью максимально полное выявление компонентов содержания языковой единицы, в то время как семантизация призвана обеспечить понимание этого содержания воспринимающим субъектом. Типической формой позиции семантизации является “правая” часть словарных статей в толковых словарях – академических и учебных. Признание прагматической направленности позиции семантизации позволяет сделать вывод: в словарных статьях возможно, а в учебных словарях, скорее всего, необходимо сосуществование вариантных способов выражения языкового понятия, в совокупности своей увеличивающих вероятность понимания интерпретируемого слова пользователем словаря. Вытекающее из природы семантемы как функциональной единицы присутствие в словарной статье нескольких вариантов семантемы не должно пугать: составительский произвол в выборе “идеальной”, т. е. канонизируемой конкретным словарем формулировки и без того достаточно велик.

Сложность построения столь необходимой для функциональной лингвистики типологии позиций становится особенно наглядной, когда исследователь сталкивается с позициями, в которых выбор говорящим варианта семантемы зависит от осознания им объекта номинации в качестве “нашего” (т. е. принадлежащего к социалеме, в чье “мы” включает свое “я” говорящий) или “не нашего”.

Так, русская семантема ‘неофициальный руководитель’ может быть реализована следующими номинативными единицами: “вожак”, “атаман”, “главарь”, “лидер”, “коновод” *прост.*, “верховод” *разг.*, “неформальный руководитель”, “неформальный лидер”, “руководитель по авторитету”, “автор” и другие.

Основным вариантом этой семантемы является семема “вожак”. Попытавшись определить, для каких позиций предназначается семема “главарь”, мы обнаружим, что словарные толкования этой номинативной единицы, как правило, сопровождаются пометой “обычно неодобрительно”. В иных случаях этот признак кодируется в примерах сочетаемости – “главарь мятежа”, “главарь банды”. Очевидно, что использование семемы “главарь” позволяет говорящему выразить свое отношение к объекту именованья. Ошибочно, однако, предполагать, что негативная оценочность исчерпывает специфику семантики анализируемого слова. Анализ показал, что семема “главарь” (см. раздел о происхождении языка настоящей работы) используется говорящим, осознающим себя в качестве члена “нашего” коллектива, для обозначения тех неформальных руководителей, которые по своим целям, идеалам, намерениям противостоят этому коллективу.

Регулятивная предназначенность проникает в сферу номинативных единиц и в виде ценностного отношения носителя языка к предоставляемым языковой системой вариантам семантемы, различающимся в зависимости от числа и значимости позиций, в которых они способны реализовать семантему.

Требование построения типологии позиций является прямым следствием системной ориентации предлагаемого нами способа семантического описания [6]. Рассмотрение материала в направлении “от содержания к средствам выражения в типической речевой ситуации” позволяет преодолеть внутрисистемную ограниченность традиционного компонентного анализа, связать устройство системы номинативных единиц с их “средой” – системой регуляции. Построение типологии позиций реализаций

семантем являється шагом семантики номинативных единиц к реальному взаимодействию с синтаксической теорией, вне которого вряд ли возможно подлинно функциональное описание системы словаря.

1. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю / Ж. Вандриес. – М.: Гос. соц.-экономич. изд-во, 1937. – 410 с.
2. Васильев Л.М. Семантика русского глагола / Л.М. Васильев. – М.: Высшая школа, 1981. – 184 с.
3. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология / В.Гак. – М.: “Международные отношения”, 1977. – 264 с.
4. Панов М.В. Современный русский язык. Фонетика / М.В. Панов. – М.: Высшая школа, 1979. – 256 с.
5. Рудяков А.Н. Функциональная семантика / А.Н. Рудяков. – Симферополь: Таврия, 1992. – 154 с.
6. Рудяков А.Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка) / А.Н. Рудяков. – К.: Грамота, 2004. – 224 с.
7. Соколовская Ж.П. Система в лексической семантике (анализ семантической структуры слова) / Ж.П. Соколовская. – К.: Вища школа, 1979. – 190 с.
8. Уфимцева А.А. Семантика слова / А.А. Уфимцева // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 5–80.
9. Филлмор Ч. Дж. Об организации семантической информации в словаре / Ч. Дж. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 14. – М., 1983. – С. 23–60.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЗВИСЬК ТА МОТИВИ ЇХ НАДАННЯ

Рульова Наталія

Практика найменування людини свідчить про те, що, крім особового імені, людина могла мати й ім'я, дане їй в різні періоди життя рідними, близькими або суспільством. У побуті могло бути використаним здебільшого некалендарне ім'я, воно було простішим, зрозумілішим. Ці власні імена прекрасно виконували свою основну функцію – називати людину, вказуючи при цьому на її реальні ознаки. Такі власні назви називаються прізвиськами, “вуличними” прізвиськами.

Якщо власні особові імена, прізвища людей були об'єктом вивчення багатьох дослідників, то прізвиська не були предметом посиленої уваги. Зв'язок між особовим ім'ям, прізвиськом та прізвищем людини досліджувався у працях А. Степовича, М. Сумцова, В. Охримовича, І. Франка, О. Соболевського, О. Селіщева, В. Чичагова, Р. Сіміної, О. Суперанської, А. Мирославської, В. Сімовича, Ю. Редька, І. Сухомлина, М. Демчук, Г. Бучко, Л. Гумецької, В. Чабаненка, В. Німчука, Р. Керсти, П. Чучки, М. Худаша, І. Єфіменко, І. Желєзняк, Р. Осташа, С. Пахомової-Медвідь та багатьох інших.

Відомо, що власні імена будь-якого народу походять з апелятивної лексики. Церковно-християнські власні імена теж походять від староврейських, старогрецьких і латинських апелятивів. Якщо розглянути особові назви давнього історичного минулого різних народів, то неважко помітити, що у більшості випадків вони колись вийшли з одних і тих же шарів апелятивної лексики. А це, у свою чергу, яскраво свідчить про спільні мотиви номінації, що мали місце і при наданні різних прізвиськ товаришами дитинства, односельчанами і у виробничих колективах або війську. Генетично автохтонні власні імена-прізвиська давалися безпосередньо після народження, в певних родинно-побутових умовах, батьками чи рідними і переважно з якоюсь, крім номінативною, ще й забобонно-містичною метою. Вуличні ж прізвиська давалися людині, принаймні починаючи з того часу, коли вона

з'явилася в людському колективі як суб'єкт. Відомо, що такі прізвиська могли прикріпитися до людини на все життя, а потім передаватися спадково як рідкісні прізвиська, які з часом ставали прізвищами [7, с. 122].

За своїм призначенням, семантикою, структурою, ступенем та характером експресивності прізвиська не однорідні. Загальновідомою є класифікація В. Чабаненка, який поділяє прізвиська за призначенням на три групи:

1) індивідуальні прізвиська, тобто такі, що служать для називання однієї особи;

2) колективно-родинні прізвиська, тобто такі, що служать для називання всіх членів окремої родини;

3) колективно-регіональні прізвиська, тобто такі, що служать для називання всіх жителів населеного пункту або його частини, кутка [8, с. 16].

З прізвиськами, фактично, відбулося те, що і зі слов'янськими автохтонними власними особовими іменами: прізвиська, які не стали прізвищами, залишилися у побутовій сфері вживання

Досліджуючи власні імена та прізвиська, О. Селіщев дійшов висновку, що більшість із них дано за зовнішнім виглядом, фізичними вадами і властивостями людини, рисами її характеру, поведінки тощо. Для власних імен і прізвиськ використовувалися найрізноманітніші слова побутового використання. Дуже часто таке прізвисько походило з покоління в покоління і стало родовим ім'ям, тобто прізвиськом [4].

Слово “прізвисько”, за загальним визнанням, – один із давніх термінів. Одні вчені вважають, що до певного періоду прізвисько було еквівалентом особового неканонічного імені і лише пізніше набувало особливого прізвиськового змісту. Наприклад, С. Зінін зауважує, що протиставлення канонічних особових імен російським світським поступово привело до зрушень у значенні терміна “прізвисько”. На його думку, до XVIII століття термін “прізвисько” використовувався в значенні додаткового, другорядного найменування особи, яке часто давалося жартом [1, с. 25].

Інші вчені, наприклад В. Чичагов, вважають, що прізвиська могли виникати як у результаті зміни функцій дохристиянських імен, так і появитися вже як прізвисько у своєму знову набутому значенні [9, с. 29].

Є й третя точка зору, за якою поруч із світськими іменами з найдавнішого часу з'являються прізвиська, які нічим не відрізняються від світських імен [6, с. 2]. Про паралельність функціонування нехристиянських імен зазначено і в праці О. Селіщева, але він бачить між ними не тільки спільне, але й відмінне, тому що вибір слова для прізвиська був вільніший, ніж для особового імені, для прізвиськ здавна використовувалися і сполучення слів [4, с. 107]. Загальновідомо, що в житті людини прізвисько може з'являтися неодноразово, а ім'я тільки один раз.

Українські прізвиська етимологічно опираються на різні семантичні групи загальнонародної лексики. Але не всі ці групи однаково представлені у прізвиськах. Більша частина наших прізвиськ граматично оформлена як загальнонародні іменники. При встановленні лексичної основи прізвиськ ми будемо дотримуватися поділу їх на групи, залежно від того, що засвідчено в їх основі.

За характером лексичної бази наш фактичний матеріал поділяємо на відомі (переважно відантропонімні) та відапелятивні прізвиська.

Відантропонімні прізвиська переважно мотивуються прізвищами (рідше – іменами) відомих людей: історичних та політичних діячів, літературних і казкових персонажів, героїв з кінофільмів тощо: *Алієв, Архімед, Брижнів, Галан, Дюймовочка, Ніндзя, Пугачова, Рембо, Чапаєв, Штірліц*.

Серед утворень від назв людей виділяємо прізвиська, які беруть початок від відкомполітичних та християн-

ських чоловічих та жіночих імен різної словотвірної структури: *Беця* (Бенедикт), *Валекуца*, *Ванюша*, *Воха* (Вова – Володимир), *Гнат*, *Горцан* (Горислав), *Кимчик* (Яків), *Кіндрат*, *Марічка*, *Мирончик* (Мирон), *Мишик*, *Мінька*, *Мотя* (Мотря), *Нюра*, *Пацін* (Параска), *Пилип*, *Піццо* (Петро), *Сирдик* (Сергій), *Стицько*, *Сява* (Слава – Ярослав), *Франик*, *Шурко* (Олександр), *Яця* (Яків) тощо.

Прізвиськами заміжніх жінок жителі села нерідко використовують андроніми, утворені від імені чоловіка, його прізвища або навіть апелятивної особової назви за допомогою андронічних формантів: *Лалачиха*, *Макого-нича*, *Павучиха*.

Помітну групу становлять прізвиська, в основі яких засвідчено прізвища: *Баламут* (від прізвища Баланецький), *Бичок* (від прізвища Богайчук), *Бида* (від прізвища Боднарчук), *Гребінь* (від прізвища Гребінський), *Грек* (від прізвища Грикаловський), *Шева* (від прізвища Швець), *Додя* (від прізвища Довбуш), *Кабанов* (від прізвища Кабанов), *Кіфа* (від прізвища Киф'як), *Теря* (від прізвища Терехов), *Лук* (від прізвища Луцак), *Недік* (від прізвища Недурак), *Незвик* (від прізвища Незвицук), *Ченура* і *Чуба* (від прізвища Чубат'як), *Шкірка* (від прізвища Шкурко) та ін.

Відапелятивні прізвиська репрезентуються особовими (агентивними, атрибутивними та ін.) і неособовими назвами. Серед перших (прізвиська розряду “*nomina personalia*”) – прізвиська, в основі яких засвідчено назви професій, занять, військових звань: *Вака* (пасе корів), *Жилатка* (шив жилетки), *Завгар*, *Закон Ома* (вчителька фізики), *Капітаніха* (дід був капітаном), *Кнуриха* (була завідуючою свиноферми), *Лісник*, *Поштарик*, *Прокурор*, *Свинарик* (працювала свинаркою).

Приклади дають підстави стверджувати, що в основу прізвиськ лягли назви людей за тими професіями та родом занять, суспільним станом, які були на період утворення прізвиськ і з різних причин здавались найбільш влучними характеристиками людей.

Прізвиськами виступають назви спорідненості та своєцтва, соціального стану, етноніми: *Босак*, *Козак*, *Осадець*, *Мамчак*, *Тіточка*, *Магаль* (пол. *mag* “жрець, священник” – ПЗУ, 352); *Басараб*, *Кацан*, *Жидик*, *Мула*, *Рус*, *Урбан*.

Традиційним джерелом творення прізвиськ є прикметники, відприкметникові деривати та інші атрибутивні назви. До цієї групи відносимо прізвиська, утворені від назв за індивідуальними ознаками.

Індивідуальна ознака, яка лягла в основу прізвиська, могла бути позитивною або негативною. Багато цих прізвиськ утворилися від: а) назв за зовнішніми ознаками чи зовнішніми вадами людини: *Баран* (кучерявий), *Біло-сніжка*, *Бочка*, *Довгоносик*, *Дранка* (дуже бідний), *Дюймовочка* (маленька на зріст дівчинка), *Зубатий*, *Квадратний*, *Клаповухий*, *Коротченко*, *Курносий*, *Кююз* (пряма і довга шия, як кукурудза), *Лабуш* (великий розмір ноги), *Лисий*, *Монгол*, *Півонія* (гарна, як квітка), *Пуляні* (людина з великими очима), *Рижий*, *Хандрик* (завжди ходить неохайний), *Чапля* (високий чоловік і має довгі ноги), *Чмо* (негарний) та ін.; б) назви, які вказують на риси характеру та поведінки, розумові здібності та внутрішній світ людини тощо: *Артист*, *Баламут*, *Жидик* (дуже хитрий), *Ковтач* (любить дуже працювати), *Ковочка* (багато говорить, “кудкудакає, як квочка”), *Рецидивіст*, *Ледяйда* (ледачий), *Лисичка* (дуже хитра, жінка любить за всіма стежити), *Лопух* (нічого не розуміє), *Макуня* (з дитинства любив їсти зелений мак), *Ніжик* (не любив працювати, грівся на сонці), *Падула* (напившись, падає під парканами, не доходячи додому), *Оседець* (любить ловити рибу), *Пиріг* (любив їсти вареники), *Смердючка* (завжди неприємний запах), *Цві-*

рінкало, *Шкварок* (дуже любить їсти м'ясо) та ін.

Найсприятливішою базою для творення прізвиськ є неособові назви – прізвиська розряду “*nomina impersonalia*”. Найбільшу групу становлять антропоніми, в основі яких лежать: а) назви свійських і диких тварин: *Баран*, *Кабан*, *Квочка*, *Коза*, *Крілик*, *Кугут*, *Курка*, *Лев*, *Лисичка*, *Песик*, *Пінгвін*, *Слон*, *Страус*, *Цап* тощо; б) назви птахів, риби, комах та гризунів: *Вош*, *Качка*, *Лебідь*, *Муха*, *Орел*, *Синиця*, *Сова*, *Соловей*, *Рак*, *Рибка*, *Щука* та ін.

Менш продуктивними для творення прізвиськ є: а) назви рослин, продуктів харчування, які засвідчено у прізвиськах: *Лопух*, *Макуня*, *Півонія*, *Пиріг*, *Сало*, *Шкварок* і т.д.; б) антропоніми, в основі яких лежать назви предметів побуту, знарядь праці, представлені такими прізвиськами: *Бочка*, *Булава*, *Торбинка*.

Як бачимо, найбільш помітні групи становлять прізвиська, в основі яких лежать назви за зовнішніми ознаками, рисами характеру, поведінки та назв тварин.

Мотивом номінації переважно стає диференційна ознака носія. Якщо людина має зовнішню ваду або ж своєю тілобудовою, стилем одягу і т.д. відрізняється від інших жителів колективу, вона відповідно отримує прізвисько, яке допомагає виділити її у цьому колективі.

Прізвиська за фізичними ознаками ми денотата є найдоступнішим для дослідження видом прізвиськ. На слов'янському ґрунті їх досліджували М. Бірила, О. Селіщев, В. Чичагов, З. Нікуліна, Є. Даниліна, П. Чучка та ін. Перші спроби мотиваційної класифікації українських прізвиськ знаходимо у працях М. Сумцова та В. Охримо-вича.

Дослідники виділяють три типи номінації: 1) безпосередню; 2) посередню метафоричну; 3) посередню метонімічну [2, с. 210].

У наших матеріалах перший тип безпосередньої номінації репрезентують прізвиська, в яких мотивувальні лексеми стосовно вираженої ними характеристики номінованої особи вжиті в близькому до основного значенні. Істотною рисою прізвиськ за фізичними особливостями денотата є використання лексем з конкретним значенням. Рідко серед прізвиськ трапляються абстрактні назви. З конкретністю натомість пов'язана образність, що виникає з метафоричності і метонімічності прізвиськ (*Баран*, *Брижнів*, *Довгоносий*, *Дюймовочка*, *Пугачова*, *Рембо*, *Рижий*, *Слон*). Тому такі прізвиська виконують не тільки диференційну, але і характеристичну функцію. У переважній більшості мотивація індивідуальних прізвиськ відома у колективі, його члени пам'ятають їх етимологію. “Із втратою етимології, – зазначає З. Нікуліна, – індивідуальні прізвиська часто переходять в розряд сімейно-родових найменувань. Цей перехід, а також факт введення прізвиська до складу патронічних чи матронічних найменувань говорить про втрату внутрішнього змісту прізвиська” [3, с. 177].

Проте мотивація багатьох прізвиськ спирається на певні асоціації. Випадок із життя денотата, зовнішня характеристика особи, риса характеру, дефект мовлення, спосіб поведінки можуть стати мотивом для появи прізвиська. Коли апелятиви стають прізвиськовими іменами, вони “переосмислюються, мають додаткове, інколи зовсім інше словесне навантаження”.

Аналіз досліджуваних прізвиськ дав змогу виділити кілька типів метафоричних перенесень: 1) перенесення за зовнішньою подібністю: *Баран* (кучерявий), *Босак* (з дитинства любить ходити босим), *Брижнів* (має великі густі брови), *Дюймовочка* (маленька на зріст), *Качка*, *Квадратний* (обличчя квадратної форми), *Козак* (схожий на козака), *Крілик*, *Лев* (великий, гордий), *Півонія* (дуже красива), *Пінгвін*, *Пугачова* (кучерява), *Рембо* (кремезної статури), *Страус* (довга шия), *Хандрик* (завжди ходить

неохайний), *Чапля* (високий і має довгі ноги), *Штірлец* (хитрий) та ін.; 2) перенесення за характером, особливостями поведінки, звичками та соціальним становищем носія: *Архімед* (хитрий і розумний, дуже любить математику), *Бочка* (маленька повна жінка), *Рак* (впертий), *Квочка* (багато говорить), *Лебідь* (дуже гарний), *Ледяйда* (ледачий), *Лисичка* (любить про всіх все знати, шпіонить), *Соловей* (гарно співає), *Сова* (любить вдень спати, а вночі читати) тощо; 3) перенесення на основі антонімії: *Білосніжка* (жінка з чорною шкірою).

Крім вказаного типу посередньої метафоричної номінації, виявлено ще один – тип посередньої метонімічної номінації. Метонімізація – код когнітивних процесів антропонімічної номінації, під час якої форма словесної одиниці переноситься на основі суміжності. У результаті метонімізації в антропонімічній лексиці їх ознаки не відокремлені одне від одного у свідомості мовців. Так, наприклад, *Артист* (вроджений артист – любить смішити людей), *Поконю* (доглядав коней і любив їх дуже), *Цвірінкало* (любить співати, “цвірінкає”), *Рецидивіст* (любить красти у людей) і т.д. Розглянуті характеристики є найдоступнішими для спостереження ознаками людини, що мимоволі впадають у вічі.

Як стверджує З. Нікуліна, прізвиськом здебільшого стає апелятив, що безпосередньо називає зовнішні ознаки, які входять у лексичне значення апелятива [3, с. 177], напр.: *Довгоносий, Зубатий, Клаповухий, Лисий, Рижий* тощо.

Наші спостереження засвідчують, що прізвиська, які характеризують особу за зовнішністю, вступають у синонімічні відношення, утворюючи синонімічні ряди, члени яких є назвами, об'єднаними тождоною мотивувальною ознакою: *Бочка, Качка, Пінгвін* (за формою тіла), *Баран, Беця, Пугачова* (за виглядом волосся), *Страус, Чапля* (за розміром ніг та шиї), *Коза, Кузут, Песик, Цап* (за характером поведінки) та ін.

Як бачимо, у прізвиськах найчастіше переважають лексеми з негативним (рідше – позитивним) забарвленням. Це пояснюється тим, що людина частіше помічає негативне у зовнішньому вигляді, поведінці денотата, ніж позитивне. Прізвисько практично безпомилково може виділити особу в колективі, називаючи людину за її яскравими особливостями.

Індивідуальні прізвиська з часом можуть замінюватися іншими. У відапелятивних прізвиськах відбилася творчість народу, його дотепність та образність.

Збір ономастичного неофіційного матеріалу пов'язаний з певними труднощами. Основна проблема при зборі прізвиськ полягає у виявленні достовірних причин їх появи. Мотиви номінації можуть бути не відомі інформаторам або ж відомі не зовсім точно. Часто інформатори не бажають розкривати ці мотиви з етичних міркувань.

Інформатори, усвідомлюючи різницю між індивідуальними та сімейно-родовими (спадковими) прізвиськами, не завжди послідовні у використанні цих термінів, а також у віднесенні тих чи інших лексем до однієї з названих вище груп неофіційних іменувань. У багатьох випадках до вуличних назв відносять також посесивні деривати від офіційних антропонімів – імен та прізвищ. Ми, як і М. Худаш, під прізвиськом розуміємо тільки ті “особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, в різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось незвичайним випадком, що з ними трапився, і під яким вони потім відомі лише в близькому оточенні” [7, с. 80].

Найцікавіший розділ неофіційної сфери іменувань, на думку О. Суперанської, становлять індивідуальні прізвиська, тому що в них відбита жива народна традиція

іменування, яка збереглася з найдавніших часів. Вона лише повновила і збагатилася завдяки різним неофіційним нововведенням, не міняючись у своїй основі [5].

Вагомішу роль, ніж індивідуальні прізвиська, в живомовній системі іменувань відіграють неофіційні антропоніми, що належать цілій родині й передаються у спадок – *Бугайшині, Букацелі, Закурені, Крамарі*. Вони є елементами давньої народної системи іменувань, яка в українській ономастичній науці уже була об'єктом окремих досліджень. М. Худаш запропонував для таких антропонімів термін “прізвисьцева назва”. Удосконалюючись та стабілізуючись, частина “прізвисьцевих назв” при підтримці відповідних урядових актів перетворилася у прізвища, інші – продовжували існувати тільки в усній традиції як неофіційні спадкові іменування поруч з прізвищами. За структурою і функцією вони близькі до прізвищ, але, на відміну від останніх, легко змінюються іншими, творять варіанти. Зрештою роль вуличних іменувань та ставлення до них самих жителів є різною у різних населених пунктах.

Розглянувши матеріал, помічаємо, що мотивація прізвиськ може бути зумовлена рисами характеру, вдачею, звичками, поведінкою людини, зовнішністю носіїв, діяльністю самої особи чи її батьків або пращурів, різними випадками з життя їх носіїв.

1. Зинин С. И. Из истории антропонимической терминологии // Антропонимика. – М., 1970. – С. 94.
2. Kosyl Czeslaw. Typy notywacyjne przezwiisk ludowych // Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej. – Szczecin, 1988. – S. 210.
3. Никулина З.П. Из наблюдений над группой прозвищ по внешнему признаку // Имя нарицательное и собственное. – М.: Наука, 1978. – С. 173–179.
4. Селищев А. М. Происхождение русских фамилий, личных имён и прозвищ. – М.: Учёные записки Московского ун-та, 1948. – Вып. 128. – С. 128–152.
5. Суперанская А. В. Структура имени собственного. Фонетика и морфология. – М.: Наука, 1969. – 206 с.
6. Сталтман Э. В. Латышская антропонимия. Фамилии. – М.: Наука, 1981. – 225 с.
7. Худаш М. Л. До питання класифікації прізвищевих назв XV–XVIII ст. // З історії української лексикології. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 96–160.
8. Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народно-розмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) // Повідомлення української ономастичної конференції. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 16–20.
9. Чичагов И. К. Из истории русских имён, отчеств и фамилий. – М., 1959. – 126 с.

ЕТНОКУЛЬТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ У ПРОСПЕКЦІЇ ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Рускуліс Лілія

Україна є полікультурною і багатонаціональною державою, тому особливого значення набуває виховання громадян у природовідповідному середовищі національної культури (духовної і матеріальної), становлення патріота України. Усе це потребує оновлення методології та змісту вищої освіти.

Відомо, що мова – не лише самоорганізована система мовних одиниць, а, образно кажучи, національний мовний організм, що розвивається, взаємодіючи з різними сторонами життя етноспільноти. Тим самим мовний феномен як духовне надбання етносу можна розглядати у проєкції на його культуру, історію, філософію, психологію, релігію, звичаї, побут, менталітет, художню твор-

чість, етногеографію, етнопедагогіку. Пізнаючи мову етносу в усіх її проявах і взаємозв'язках, пізнаємо й духовну природу її носія – народу. Етнос формує “спільний ритм”, властиве лише йому пульсування життєвої енергії. [5, с. 8].

Формування мовної, мовленнєвої та етнокультурної компетенції етнофора як основи національно-мовної особистості – проблема актуальна в сучасній лінгводидактиці. Це визначило **актуальність дослідження**, оскільки саме етнокультурознавчий підхід є ефективним шляхом формування фахової компетенції майбутнього учителя української мови на основі виділення у рідній мові національного компонента, оволодіння національно специфічними лінгвістичними засобами, поглиблення етнознань [9, с. 75–80].

Відтак, **мета статті** – визначити та проаналізувати теоретичні засади упровадження етнокультурознавчого аспекту в систему підготовки майбутнього учителя-словесника.

Проблема урахування етнокультурознавчого аспекту в процесі підготовки студента-філолога представлена у працях Н. Бабич, Т. Донченко, Р. Дружененко, С. Єрмоленко, С. Карамана, В. Кононенко, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентиліук, Т. Симоненко, О. Смолінської, М. Стельмахович та ін.).

На думку М. Пентиліук, аспект навчання мови – погляд, із якого сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія; перспектива, в якій вони виступають. Це підходи, спрямування, що визначають закономірності, методи, прийоми та засоби навчання. Традиційно у методиці навчання визначають такі аспекти її навчання: лінгвістичний, педагогічний, психологічний, моральний, естетичний. Разом із традиційними формуються й нові підходи, викликані змінами в суспільному й духовному житті. Це такі аспекти, як народознавчий, етнопедагогічний, культурологічний, діяльнісно-орієнтований, комунікативний та ін. Етнокультурознавчий аспект передбачає засвоєння мовної картини світу засобами рідної мови, формування національної свідомості студента, виховання громадянина України, патріота на основі національної і загальнолюдської культури. [7, с. 19].

Як наголошують О. Біляєв, Л. Скуратівський, Л. Симоненко, Г. Шелехова, етнокультурознавчий компонент сприяє: ознайомленню в концентрованій формі з основним культурним набутком рідного народу і людства в цілому; розвитку духовної та естетичної сфер особистості, вихованню патріотизму і моральних переконань; формуванню сучасного уявлення про світобудову, природу, суспільство і людину в аспекті її розвитку, про сенс життя [1, с. 17–18].

Етнокультурознавчий компонент у навчанні студентської молоді, осмислення мови як етнічного явища, вивчення її у взаємозв'язку з оволодінням культурними цінностями зумовлює опору на етнопедагогіку, що забезпечує підготовку майбутнього фахівця у кращих традиціях українського етносу на основі народної педагогіки. Спираючись на наукові дослідження учених, відмічаємо, що у своїй семантиці поняття етнопедагогіки містить етнокультурний компонент, традиційною основою її є народна педагогіка – давня система навчання і виховання української школи, що виникла природним шляхом разом із розвитком етносу і включає погляди, уявлення, знання, ідеали, настанови як сукупність педагогічної мудрості народу.

Основним засобом фіксації народних навчально-виховних ідей в етнопедагогіці визначена рідна мова, тому сучасна наука диференціює поняття етнолінгвопедагогіки та етнолінгводидактики.

На думку О. Семенюк, етнолінгвопедагогіка – це система знань, принципів, засобів, виховного досвіду

народу, вираженого в лексичному, фразеологічному та інших мовних рівнях, вплив якої має місце в процесі становлення національно-мовної особистості та формуванні її мовленнєвих умінь і навичок [9, с.108]. Підтримуючи погляди В.Кононенка про етнолінгводидактику як науку про “навчання мови на етнологічній основі з урахуванням даних про народ, націю, державу” [6, с.7], дослідниця висловлює власну позицію на це поняття. За її словами, етнолінгводидактика визначає принципи і прийоми вивчення рідної мови на основі етнокультурних, етнопсихологічних, етносоціальних даних і ґрунтується на джерельній базі етнолінгвістики [9, с. 7].

М. Пентиліук переконує, що “лінгводидактика може успішно розвиватися лише в тісному зв'язку з етнопедагогікою” [7, с. 43], відповідно – навчання не можна зводити лише до правил і граматичних категорій, необхідно використовувати дидактичний матеріал етнологічного змісту, який забезпечить ознайомлення студентів із національно-культурною специфікою мовленнєвої поведінки, звичаями, нормами, стереотипами українського народу та вироблення на цій основі мовленнєвих умінь і навичок.

Вихідними положеннями, що складають суть етнокультурознавчого аспекту є: мова, етнос, народ, нація, духовна культура, українська національна культура. Оскільки основним засобом навчання і виховання на засадах етнопедагогіки є рідна мова, то дослідження проблеми вимагає з'ясування її суті.

Як зазначає Н. Жайворонок, мова – феномен етносу, народу, нації, одна з основних її ознак, оскільки значною мірою забезпечує нормальне функціонування національного організму в усіх його проявах – політичному, державному, економічному, культурному. Іншими словами, мова народу, народності чи їхньої діаспори – то генетичний код національної культури, запорука самобутності та самозбереження [5, с. 5].

Мова є найпершим і найнадійнішим шляхом “входження” людини в соціум. Провідне місце мови серед канонів одержання соціально-культурних знань зумовлене, по-перше, тим, що особистий досвід індивіда обмежений, порівняно з суспільно-доцільною практикою індивіда, і ця практична діяльність вимагає від нього оволодіння досвідом поколінь і знаннями навколишньої дійсності в обсязі, який в кілька разів перевершує його індивідуальний досвід. По-друге, саме мова з усіх знакових систем і форм культури здатна в найекономічнішій формі закодувати, зберегти й передати надзвичайно великий обсяг знань, спостережень і узагальнень, що випливають із практичної діяльності групи людей, нації, народу. До того ж низка важливих для життя індивіда елементів духовної культури функціонують лише у вербалізованій формі.

Поняття *мова* можна представити з точки зору багатозначності. Основними факторами, що обумовлюють і формують поняття *мова, тип мови* є: наявність індивіда; тип етносу; суспільство, його соціальна структура; середовище функціонування; система мови; структура мови; наявність плану змісту і матеріального плану його вираження для більшості одиниць мовлення; історія мови; типи текстів; ареал; історія народу; міжетнічні контакти; матеріальна і духовна культура народу.

Через типи мовленнєвих актів виявляються типи мовних станів, які поділяються на форми усного і писемного мовлення. В усному мовленні виділяють: діалект; наріччя; діалектна зона; говір; регіолект; професійне діалектне мовлення; арго; професійне мовлення міста; групові жаргони; літературне розмовне мовлення; літературне розмовне мовлення. Серед писемних мовних станів виділяють: мову художньої літератури; мову фольклору; мову публіцистики; мову науки; мову офіційно-ділових

паперів; мову реклам і оголошень; епістолярну мову; конфесійну мову.

Узяті разом різноманітні форми мовленнєвих станів утворюють національну мову. Визначальними компонентами національної мови є літературна розмовна мова, мова художньої літератури, науки, публіцистики, ділова мова [2, с. 18–19].

Із наукової точки зору мова – це система, яка є абстракцією актів мови і мовленнєвої діяльності. Система мови – це інваріант, за відношенням до якого різноманітні види мовлення і типи мовленнєвих станів представляють собою його варіанти. Мовленнєва система функціонує як багато різноманітних підсистем. Це і системи власне мовленнєві (фонологічна, граматична, лексична) і функціональні (діалектні, професійні, стандартної мови, мови публіцистики). Кожну підсистему утворює велика кількість об'єктів і відношень між ними.

До підсистем мови відносимо:

I. Тип і стан системи мови (мов – у випадках білінгвізму та полілінгвізму): на фонологічному рівні; на морфологічному рівні; на лексичному рівні; на синтаксичному рівні.

II. Ономастика: етноніміка; ендоніміка (самоназва); екзоніміка (назва даної групи і сусідів сусідами); усвідомлення і мотивація назви; знання географічних назв за межами місць проживання; антропоніміка (тип і характер власних імен, прізвищ).

III. Типи мовленнєвих актів носіїв мови: на якій мові читаються твори мистецтва художньої літератури, газети, журнали, якою мовою прослуховується радіо, переглядаються телепередачі; яка мова фольклору в різних його жанрах; яка мова навчання у школі та вищому навчальному закладі, яка мова функціонує в офіційно-діловій сфері, якою мовою діти розмовляють із батьками, старше покоління з молодшим; якою мовою ведеться служба у церкві, яка мова листування.

IV. Ставлення: модальність; суб'єктивне ставлення до своєї мови; ставлення до мови сусідів; ставлення до алфавіту своєї мови; ставлення до власних імен; ставлення до спілкування у різноманітних ситуаціях.

Етнос – спільнота людей (плем'я, народність, нація), що історично склалася та має соціальну цілісність і оригінальний стереотип поведінки. Різноманітні науки виділяють етнос за своїми ознаками; взяті разом вони відповідають факторам, що формують етнос як цілісну систему. До таких факторів відносяться: біосфера; ландшафт; клімат; антропологічний тип; мова; відношення до мови і до різних форм її існування; міміка, жести; самоназва; наявність свідомості; усвідомлення себе; тип етнічної самосвідомості; тип традиційної матеріальної культури; тип традиційної духовної культури; тип релігії; форми, стереотипи поведінки, ввічливого ставлення; тип соціальний зв'язків; тип інформаційних зв'язків; тип шлюбу; тип сімейних зв'язків; ставлення до сусідів; ставлення сусідів; назви етносу іншими, сусідами; ставлення до свого етнічного минулого; усвідомлення, відчуття своєї рідної мови, свого фольклору, музики, літератури; модально-емоційні аспекти етносу (відчуття національної гордості); тип етноніміки; тип топоніміки; ступінь розвитку культури [2, с. 55].

Із розвитку мови починається і розвиток культури. Багатство національної культури забезпечує багатство національної мови, повноту її структури. Очевидним є мовно-культурний зв'язок поколінь українського народу. І щоб цей зв'язок не обірвався, щоб не втрачилися мовно-культурні традиції, щоб вони мали сучасне і майбутнє, необхідно зміцнювати позиції української мови в суспільстві, активно прияти всебічному розвитку української мови – неповторного засобу творення національної

духовності та культури, життєдайної основи самосвідомості нації.

На сьогодні у науково-методичній науці усталилося поняття – мовна особистість – це такий носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань (має знання і володіє низкою відповідних правил), репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову й сприяє її розвитку. Ураховуючи ці положення слід наголосити на потребу у формуванні “національно-мовної особистості”. Як підкреслює М. Пентилок, національний компонент особистості дозволяє розглядати мовленнєву діяльність під кутом національно-культурної специфіки враховувати етнолінгвістичні, етнопедагогічні та етнопсихологічні чинники. Це насамперед національний спосіб мислення, національна свідомість і самосвідомість, національний характер, український менталітет, національно-культурна мотивація та ін. Формування національно-мовної особистості здійснюється засобами рідної мови, роль якої у мовній освіті сучасної молоді важко переоцінити [7, с. 59–60].

Як висновок можемо стверджувати, що у багатогранному комплексі підготовки майбутнього учителя української мови етнокультурознавчий аспект займає одне із провідних місць. Приємно констатувати, що українська лінгводидактика обґрунтовує теоретичні положення цього підходу, пропонує низку практичних доробок.

У перспективі розвідки передбачається створення комплексу практичних завдань етнокультурознавчого спрямування.

1. Біляев О., Скуратівський Л., Симоненко Л., Шелехова Г. Концепція навчання державної мови в школах України [Текст] / Біляев О., Скуратівський Л., Симоненко Л., Шелехова Г. // Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 17–18.
2. Герд А.С. Введение в этнолингвистику: Курс лекций и хрестоматия. / Александр Сергеевич Герд – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001. – 488 с.
3. Дружененко Р. Етнопедагогічний підхід до викладання рідної мови у вітчизняній лінгводидактиці // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2003. – № 12 (68). – С. 19–24.
4. Дружененко Р. С. Етнопедагогічний підхід сучасного уроку рідної мови // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип. XXXVIII. – 2005. – С. 75–80.
5. Жайворонок Н. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Довіра, 2007. – 347 с.
6. Кононенко В. І. Українська етнолінгводидактика. – Івано-Франківськ, 1995. – 58 с.
7. Пентилок М.І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Пентилок Марія Іванівна. – К.: Ленвіт, 2011. – 256 с.
8. Потапенко О.І., Кожуховська Л.П., Товкайло Т.І., Чубань Т.В. Лінгводидактика (курс лекцій) : навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2005. – 402 с.
9. Семенов О. Етнолінгводидактична культура вчителя-словесника : навч.-метод. посіб. / О.М. Семенов. – К.; Глухів : РВВ ГДПУ, 2003. – 108 с.

ФОРМИ МНОЖИНИ МАТЕРІАЛЬНО-РЕЧОВИНИХ ІМЕННИКІВ ТА ЇХ ЕСТЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Савеленко Любова

Проблема визначення категорійного місця речовинності у лексико-семантичній підсистемі мови неодноразово висвітлювалася у працях таких відомих українських

та зарубіжних мовознавців: І.Г. Матвіяса, М.А. Жовтобрюха, Б.М. Кулика, А.П. Грищенко, М.В. Леонової, І.В. Арнольд, О.В. Бондарко та ін. Проте естетичне значення множинних форм матеріально-речовинних іменників у поетичних постмодерних текстах ще не ставало об'єктом спеціального дослідження в сучасній україністиці. Особливості функціонування матеріально-речовинних іменників ми досліджуємо на матеріалі поетичних текстів літературного угруповання БУ-БА-БУ (Юрій Андрухович, Віктор Неборак, Олександр Ірванець) та відомої поетеси, письменниці та перекладача Оксани Забужко.

Естетично значущими у поетичному тексті виявляються форми множини матеріально-речовинних іменників, які в нормі позбавлені цих форм або яких утворення обмежене. Важливою ознакою щодо числового оформлення є те, що "речовинним іменникам властиве своєрідне граматичне оформлення категорії числа. Вони вживаються переважно в однині." [14, с. 52]. Значення речовинності полягає у неперервності, неподільності, суцільності, хоч відповідні референти і можуть поділятися на частини чи об'єднуватися у більш складні елементи.

Коли виникає необхідність виразити опозиційні значення "однина – множина", в ряді іменників *singulatia tantum* можуть бути утворені форми множини, але при цьому має місце розбіжність лексичних значень форм однини та множини. Наприклад, лексико-семантична група на позначення корисних копалин, порід, ґрунтів, мінералів у поетичному мовленні виконує образну функцію: "У ній Галичина без глузду і без тями, / напівживі зрутти, шари тяжкої втоми" [7, с. 100], "Тепер їхні супутникові відеокамери / просядають нашу земельку наскрізь, / пересівають крізь об'єктиви / найсмачніші у світі / чорнобильські чорноземи" [7, с. 69], "...тінь вершинок спиняться тінь румака напоїти / з погірклих поліських криниць на отецьких зрунтах." [1, с. 28] – епітети збагачують новими емоційно-смысловими відтінками речовинні іменники у множині. Крім оригінальних, винайдених автором епітетів, можуть траплятися і традиційні епітети, наприклад: "вже якір впає і чути шепіт Боже / невже це дно святих твоїх земель." [10, с. 7]. Множина може утворюватися і у межах метафори, наприклад: "чи постане / Імперія Сполучених Українських Земель / як остання надія і прихисток / усіх недобитків / у післядоларову епоху?" [7, с. 45] – форма множини утворилася за аналогією зі "Сполученими Штатами Америки", виконує функцію множинної сукупності.

Речовинний іменник *піски*, оспіваний у поетичному мовленні, у множині в межах предикативної метафори може вказувати на масу, наприклад: "Моє процай як чорний камінь / посеред риб очей та уст / моє люблю піски торкали / там голос твій проріс боюсь." [8, с. 24], "З бусурменського лакомства / Жовті піски схоронять..." [2, с. 115]. Також множина цієї лексеми може мати ЛСВ «земля», особливо коли вона вжита в складі предикативної метафори з дієсловом *родити* – "ми весь час пам'ятали, / що на київській крові / дець родять афганські піски..." [2, с. 6], "Од такої тоски / Починають родити піски..." [1, с. 79], "Та материк пішов під воду. Зізнаюсь. / А дух – у небо і піски." [8, с. 30], "Розплетуть вітри залізни / проліски і колоски / апельсиновий струмільн бризне / на розпечені піски." [8, с. 47], "Вода піднялась вгору – гігантський птах! / ...Стоїть кістяк від хору по горла у пісках." [8, с. 6], або мати ЛСВ "пустеля, пустка" – "Що залишу, як піду в нікуди? / Від цивілізації – лиш піски..." [6, с. 68], "У білій одежі йдуть / пісками сумні есеї" [3, с. 341].

У поетичному постмодерному мовленні широко представлена лексико-семантична група іменників на позначення атмосферних явищ. Деякі іменники цієї гру-

пи можуть утворювати форму множини, яка передає поняття про значну кількість речовини та її поширення у просторі. Проте у поетичному індивідуально-авторському мовленні за допомогою множинних форм автори передають почуття, емоційний стан, створюють нові образи, наприклад, за допомогою предикативної метафори: "І з усіх голосних, / Що вночі вимовляли вітри, / Утворилася зяюча пустка." [4, с. 52], "Дзвенять співучі переходи, / Вітри регочуть на дротах..." [4, с. 38], "В очах її безмір міниться, поглянь – / вітри жєнуть і тягнуть стебла трави." [9, с. 105], "Ти чуєш, як вітри бїжать по водах?" [3, с. 330], "Зарідають вітри – дощострунний осінній роаяль, – / І дерева в саду голим віттям світанок обрамлять." [4, с. 60], "Каравели стають зірками, і вітри шукають вітрил..." [6, с. 38], "Розплетуть вітри залізни / проліски і колоски / апельсиновий струмільн бризне / на розпечені піски." [8, с. 47], множина у таких прикладах передає інтенсивність вияву емоцій, створюючи в уяві живі образи. Образ вітру у поетичній мові позначений багатством смислових та емоційно-оцінних співзначень. Динамічна стихія вітру, включена в семантичний комплекс "людина", здатна образно представити емоційно-почуттєвий світ у його конкретному та узагальнено-філософському виявах: образне ототожнення вітру з емоційним станом ліричного героя або його особою: "Відкритий всім вітрам, маленький і хоробрий, / Найслабший вдує життя на повен травиш зріст – / Щоб, крізь гортанний схлип, зродивсь в лункій утробі – Мовніж-із-піхов-вихоплений свист." [3, с. 116], "Жодна відстань не вдержить, і жодне зітхання земне / з міста в місто, 254, / Як приручити посестру вітри, / яку у сні забутому зустрів?" [9, с. 105]. Також у поезії образ вітру набуває певного ототожнення з тваринами: "Ти чуєш, як вітри бїжать по водах?" [3, с. 330].

У межах порівняння числові зрушення відбуваються через виділення найсуттєвішої ознаки, наприклад, коли *вітри* порівнюються з *кінями*, в обох іменниках на перше місце піднімається сема швидкості: "Білі коні / на припоні – сто вітри!" [3, с. 360] "І, мов на конях, по моїх слідах / час пролетить на чотирьох вітрах." [11, с. 74] – числівник також вимагає множинної форми, таким чином у складі тропу виникає категорія злічваності, яка не притаманна матеріально-речовинним сингулятивам.

Множина матеріально-речовинних іменників може утворюватися у межах метафори, до складу якої входить слово зі збірною семантикою, що вимагає множини від підрядного іменника: "Подолавши шалений відрив, / прогуркочуть по залишках сірого талого снігу / Ешелони вітри, / Ешелони вітри..." [6, с. 10], "Ешелони снігі по Росії. / Темні вітряні ночі – притулок забулених снів. / Повз порожні перони і пізне чийсь голосіння – / Ешелони снігі, / Ешелони снігі..." [6, с. 10].

Іменник *сніг* зустрічається у формі множини у межах порівняння, вираженого за допомогою орудного відмінка: "І сивий дощ провісником снігі / Шкребеться у вікно." [6, с. 12], "І прірва ліжка. І снігу – / розгорнуті дамкі, колочі, / повітря струмені палочі / ...і ваші речі навкруги." [8, с. 74]. Також за допомогою порівняння іменник *сніг* може набувати властивостей живих істот, порівнюючись із особовим займенником: "Ти не повіриш, та снігу – це ми." [8, с. 82].

У складі метафори цей іменник може містити і сему звуку, що не притаманне матеріально-речовинним іменникам, наприклад:

"Сьогодні дощ. Я слухаю снігу." [6, с. 44];

"А в мене дощ – я слухаю снігу." [6, с. 44];

"Іде мій дощ. Я слухаю снігу." [6, с. 44].

Іменник *сніг* може вживатися у множині і поза межами художнього тропу, таким чином граматична кате-

горія числа зумовлює виникнення нових відтінків у значенні – на основне значення маси речовини нашарується сема простору, площі: “Звичайно ж – провулки / **сніги** / лабіринти / насправді ж / є берег і море / **сліди** / **забирає прибіи**” [11, с. 78], “оце стояння / **нерухомим бовдуром** / в обважнілому одязі / у страхопудному взутті / з лисиною / підставленою / **усім вітрам** / **порохам** / **дощам** / **снігам** / **птахам**” [7, с. 73] – просторовість також створюється за допомогою нашарування граматичних синонімів (іменників, що мають однакове вираження за числом), виникає аналогічна множина.

Так само речовинний іменник *лід* має форму множини, коли передає поняття про значну кількість речовини та її поширення у просторі: “Ще корабель мій не в **льодах**. / Ще попіл теплий світиться, / І птаха покидає дах.” [10, с. 32]. Проте у складі тропів набуває додаткових значеннєвих відтінків: “Солону лінію **льодів** руйнують дзеркала.” [8, с. 78], “– Процайте, танучі! Йде свято листя. / Хай вас вода несе у **край льодів!**” [6, с. 62] – за допомогою метафори передається індивідуально-авторське світобачення.

У лексико-семантичній групі іменників на позначення рідин фіксується форма множини тоді, коли вони позначають сорти чи види. Іменники з такими значеннями трапляються в поезії, наприклад: “Я спостерігаю з-за колони. / **Гудуть підземні води.**” [8, с. 79], “...Так, наше сонце – дощове і скам’яніле. / У ринвах **води Нілу відзвеніли.**” [8, с. 81]. Також множина може виражати значення простору площі: “І тільки голос ширятиме над **водами** (чи думка?)...” [1, с. 38], “Та ще не зима – ще в полях теракота й червінька, / Ще вітер, ідучи по **водах**, **ворушить їх дрозжем...**” [1, с. 52]. Проте завдяки насиченості художніми тропами множини можуть вказувати і на інші значення: “Погляд звідсіль умить **облітає** / **Лиси і луки, водами вмиті.**” [9, с. 84] – ‘вода’ вживається в значенні ‘дощ’; “це ти розмножений у **гранях часу** / **поглянь на себе крізь текучі води.**” [11, с. 120], ‘вода’ – це ‘час’, ‘багато води утекло – минуло багато часу” [12, с. 502], так само і в наступному прикладі, де сема часу з’являється завдяки предикату ‘сплигло’: “І сто **чекань сплигло, немов хліби по водах...**” [4, с. 18].

У межах порівняння множина цього іменника вказує на емоційний стан, порівнюючись з експресивно-емоційними іменниками: “А **подив** з’явився нізвідки, як **води** у березні...” [4, с. 59], “**Тишина** **прибуває, як води,** / і руки **лежать на столі – мов значать поміж нами / **межу...****” [1, с. 88].

Так само й іменник *вино* має форму множини, коли позначає сорт чи вид: “...жертви **тридцятишестиградусних / червоних паруючих вин...**” [10, с. 75]. Або: “Наш **човен пропливає під **сузір’ям червоних вин.****” [10, с. 12] – ‘сузір’я’ містить у собі збірну семантику, тому вимагає від підрядного слова у складі метафори множинності. У контексті тропів множинні форми є виявом індивідуально-авторського, образно-поетичного мовлення: “**Вібрують у партері **вина,**** перекидає карту подих, / **перегорнулася половина сторінок в літерах і нотах.**” [8, с. 76], “**Скипають **вина.**** **Вибухає скло. У парках – / запах крові.**” [8, с. 39] – множина у складі метафори передає незліченну кількість речовини, як і у наступному прикладі: “**Перетворилася поезія на прах. / Я **відігріюся на кавках** і **жінках.****” [8, с. 18].

У лексико-семантичній групі іменників на позначення рідин традиційно поетизується іменник *мед*, який має позитивно забарвлене значення, наприклад: “Та завжди / на віддалі **руки її **меди**** / чи ікла, **вбивче зло її і врода.**” [9, с. 106] – *меди* використовується в значенні ‘жіночі принади’, зберігаючи сему ‘солодкий’, або “**Процай, **пропаца!**** **Топись повільно. / Не відтягти тебе від марнот.** /

Хлебчи **меди,** **вдихай **дими,**** **вільно / **перелітай **кордони,****** **вітрилино / **веди в безодні **сйіливий **свій флот!******” [9, с. 25] – *меди* має значення ‘горілки’ (медовуха), а *дими* – ‘тютюну’. Не втрачає свого позитивного забарвлення цей іменник, ужитий у множині і у складі епітета: “**Бджолою **дня**** з **хмільної **ружі**** **стиваю **сонячні **меди!******” [4, с. 34].**

Високу частотність множинних форм має речовинний іменник *асфальт* у поетичному мовленні. Для досягнення естетичного наповнення речовинного значення автори вдаються до художніх означень, які надають іменникові нових характеристик, наприклад, застосовують суфіксальні прикметникові епітети: “**О **пів** на **зрілість **стрінутися**** **двом,** / **В **солоній **млі**** **губами **заблукати**** / **Під **дерева** **опущеним **крилом,**** / **як **сохнуть** по **дощі **асфальти****** **яблукати.**” [4, с. 58]. У межах епітетів множинні форми речовинного іменника мають зображальні, виражальні та емоційно-оцінні функції “**вам **довелося** / **струсити **камінними **кроками**** / **древню **бруківку **новітні **асфальти****** / **підземні **води**** і **скляне **світло.****” [8, с. 20–21], “**І **троси,** у **небо **напнуті,**** / **Розстріслим **асфальтам**** – як **дощ **полива,**** / **А **чорним **кота**** **ворожбити...**” [2, с. 39].****************

В іменникових метафоричних словосполученнях значення речовинного іменника значно розширюється, відбувається вираження ознак предмета через зіставлення його з іншими ознаками: “**І **пори **асфальтів**** **задишали **б,**** **щоб **нам **нести**** / **Правічно-дорожній,** із **життнім **духом **порох...******” [4, с. 18]. Знаходячись в оточенні іменників, що стоять у формі множини, речовинний іменник за аналогією з ними теж набуває цієї форми: “**Ліфти, **асфальти,**** **мури **й **коти**** / **Всоталися в **сну **драговиння.******” [2, с. 39], “**Дахи, **асфальти,**** **пальці **труб** / **Блаватним **небом **витри****** - / **І **хворі **квіти **ярих **губ**** / **Дрижкатиуть на **вітрі!****” [4, с. 37], “**Проти **місяця **слово **сій**** / **На **дахи,** на **асфальти**** – **притьмом!**” [4, с. 80]. У структурі поетичного тексту речовинний іменник *асфальт* набуває додаткових експресивних відтінків, незважаючи на те, що його основне значення не містить жодних естетичних барвників, “Поняття слова у метафорі значно відрізняється від загальнономовного. Слово у метафорі позбавлене семантичної самостійності і повністю підпорядковане завданню розкрити авторський задум” [13, с. 28].******************

Форми множини є і у лексико-семантичній групі на позначення текстильних матеріалів. Матеріально-речовинний іменник *шовк* завдяки своїй семантичній наповненості теж часто поетизується в постмодерних текстах, зокрема у складі метонімії, наприклад: “**З **порожнє** **шезлонгів** **це **спурхують **ніжні **шовки,****** / **І **білий **костюм,**** **задивившись, **спинився** на **сходах...****” [2, с. 43] – у даному прикладі використовується назва речовинної ознаки замість людини і, відповідно, до цього значення застосовується множина. Множинна форма цього іменника у складі тропів може мати значення не тканини, а багатства, достатку: “**Взяти **гостей **три-чотири **тонни,**** / **нафаршированих, як **перчки, **голодом,**** / **очищі з **бісиком, **пальчики** з **золотом,** / **шовки, кошелки і **котони.****” [10, с. 90], “**Ну **що** із **того, що **зуміла **ти**** / **З **трьох **шитих **сріблом **шкур**** **щасливо** / **облиняти – / **Як з **диновища, **вислизнуть з **шовків.******” [1, с. 70]. Таким чином, матеріально-речовинний іменник у складі тропів повністю втрачає своє основне лексичне значення.******************************

За допомогою метонімічного переносу втрачає своє основне речовинне значення й іменник *скло*, який уживається в множині у значенні іменника ‘вікна’, для якого використання форми множини є нормою, наприклад: “**Ми **ув’язнені** **тут – / **між** **“хрущоб”** і **соборів **Мазепиних,**** / **Де **підбити** “**під **дих**”, **древні **вулички** / **ледве** **під **гору **повзуть,**** / **Де **зіпають** в **автобусних **склах**** / **інтуристи з **обличчям **кольору **сені!******” [2, с. 62].****************

Лексико-семантична група на позначення продуктів харчування, страв та напоїв у поетичному постмодер-

ному мовленні теж представлена іменниками у не властивій їм формі множини, наприклад: “Графіка років, дерев і зморшок. / Смак **борщів**, яєць і варениць.” [8, с. 66], “...а в небесах літаючих кав'ярень / **замісяться тіста зі снів і марень...**” [10, с. 43] – форма множини вказує на велику кількість речовини, оскільки дія у контексті має періодичний характер, відбувається у невизначений, довгий проміжок часу.

Використовуючись поза тропами, форми множини матеріально-речовинних іменників мають значення сорту чи виду, що для іменників такого розряду є нормою: “**підземні енергії під'єднані / до газових і нафтових родовищ / до промислового видобутку руд.**” [7, с. 54].

Усі групи матеріально-речовинних сингулятивів виражають однорідну за складом масу, речовину, яка не підлягає обчисленню, оскільки цьому лексико-граматичному розряду не властива кількісна означеність. Проте у поетичному контексті, насиченому художніми засобами, такі іменники вживаються і в однині, і в множині для того, щоб повністю розкрити авторський задум. Значення матеріально-речовинних іменників у складі тропів може змінюватися повністю, зберігаючи лише певний основний поняттєвий елемент, або, в оточенні слів-конкретизаторів, може набувати додаткових семантичних відтінків.

1. Забужко О.С. Автостоп: Поезії / Передм. Юрія Шереха. – К.: Укр. письменник, 1994. – 95 с.
2. Забужко О.С. Диригент останньої свічки: Поезії. – К.: Рад. письменник, 1990. – 143 с.
3. Забужко Оксана Друга спроба: Вибране. – 2-е вид., виправл. і доп. – К.: Факт, 2009. – 432 с.
4. Забужко О.С. Травневий іній: Поезії. – К.: Молодь, 1985. – 64 с.
5. Ірванець О. Вірші останнього десятиліття. 1991–2000. Вірші. – Львів: Кальварія, 2001. – С. 32.
6. Неборак В.В. Бурштиновий час; Ірванець О.В. Вогнище на дощі; Рачинець С.П. Запах Вітру: Поезії. – Львів: Каменяр, 1987. – 118 с.
7. Неборак В. Вірші з вулиці Виговського. – Львів: Срібне слово, 2009. – 116 с.
8. Неборак В. «Літаюча голова» та інші вірші. – Львів: Срібне слово, 2005. – 304 с.
9. Неборак В. Повторення історій. – К.: Факт, 2005. – 123 с.
10. Неборак В.В. Розмова зі слугою: Поезії. – Івано-Франківськ: Перева, 1993. – 96 с.
11. Неборак В.В. Alter ego. – К., 1993. – 145 с.
12. Новий словник української мови у 4-х томах / Укл. В. Яременко, О. Сліпущко. – К.: Аконіт, 1998. – 941 с.
13. Пустовіт Л.О. Словник української поезії другої половини ХХ століття: семантико-функціональний аспект: Монографія / Упорядники В.І. Матюша, П.А. Матюша, І.Л. Михно. – К.: УНВЦ «Рідна мова», 2009. – 243 с.
14. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

ЕКСПЛІКАЦІЯ САКРАЛЬНИХ МІКРОТЕКСТІВ КЛЯТВИ У ВЕКТОРІ ФРАЗЕОЛОГІЇ ЧЕРЕЗ БІНАРНУ ОПОЗИЦІЮ ПРАВДА/НЕПРАВДА

Савченко Любов

Про клятви як акціональні ритуали і вербальні форми містяться згадки в працях сучасних фразеологів С.М. Толстої, В.М. Мокієнка, М.В. Жуйкової, В.І. Ковалю. В українській фразеології зафіксовано низку сакральних мікротекстів вербальних формул, якими виражається ціла шкала міри клятви. На лінгвальному рівні через клятву відтворюється ментальна архетипна опозиція *правда/неправда*. В українській міфології правда і кривда – одне з основних виражень вікового протиборства Долі

– Недолі [5, с. 393]. Під правдою розуміється Божественна справедливість, оскільки, як свідчать Біблійні тексти, Сам Ісус Христос уособлює правду. Неправда – свідоме перекурчення дійсності на зло та шкоду комусь/чомусь.

Як відомо з норм Руської Правди, правовим звичаєм визнавалася система доказів через клятву, яка містить у собі опозицію магічного і фетишного. Магічне в клятві – це процес утворення містичного зв'язку між людиною і вищою силою, у яку вона вірить. Результат умовно досягається через певний ритуал, у якому значущу роль має вербальне вираження (слово, текст) – вербальний код; дії з фетишем (атрибутом, реліктом) – фетишний код і акціональний код (обряд, ритуал, дія). У підтексті клятьби завжди зберігається уявлення про можливість шкоди для самого мовця, оскільки об'єктом цього виду вербальних дій виступає той, хто говорить. Духовний макрокод етнокультури, через який закодовані клятви в сакральних мікротекстах, реалізується на рівні ментального, акціонального і вербального планів вираження. В ієрархічній системі відповідно виділяємо етнокод клятви, що співвідноситься зі сценаріями сакральних мікротекстів у фразеології. При виконанні клятв обов'язковим є текст, однак матеріальний атрибут й акціональна дія можуть не застосовуватися. Суб'єктом у клятві є людина, а об'єктом є базовий компонент мікротексту.

Джерелами дослідження виступають фольклорні, етнографічні та лексикографічні праці ХІХ – поч. ХХ ст., у яких фіксуються ФО, етимологічно пов'язані з обрядодіями клятв. Серед досліджуваних нами ФО можемо виділити фразеологічні моделі, в основі яких лежить базовий компонент, що є об'єктом клятви на вербальному й акціональному рівнях.

Експлікація природного об'єкта-номінатива у фразеологічних моделях, що базуються на клятвах.

У космічному просторовому континуумі традиційно об'єктивуються закономірні архетипні співвідношення *небо/земля, земля/підземний світ, сонце/небо*, які знайшли відображення у віруваннях людини. Бачення світу, його структури трансформувалися в конкретне вербальне вираження. Існування давньої бінарної опозиції *правда/неправда*, спричинила виникнення ритуалів на ствердження факту. Інструментом запевнення ставали сакральні об'єкти-номінативи – *земля, небо, сонце* – співвідносні з природним кодом. Могутність і праведність цих символічних понять були очевидними для людини і відобразилися в сакральних мікротекстах.

Для слов'ян найважливіша роль у клятвах відводилася землі. У векторі традиційного поклоніння землі в мові закріпилися усталені епітети: *Божа, праведна, свята, рідна, священна, щедра, багата*. В одній з етнографічних розвідок згадується: “*кь земля народь питаєть уваженіє, називаєть ее “кормилицей, матерью сирой землей”* [10, с. 12–13]. Етнограф О.М. Афанасьєв зазначає: “*Галицькі русини та малороси називають її святою*” [1, с. 49]. Відомим є давній народний звичай – *сповідь землі* як святині. Земля мислилась як суддя і спокутниця гріхів: нею клялися, її цілували і навіть їли. Для наших пращурів земля була образом-тотемом, якому поклонялися, обожнювали, лікувалися. Не дивно, що клятви землею були розповсюджені. Надзвичайно страшною є клятва, відображена у ФО *їсти землю*, із семантикою ‘*клястися*’. Ритуал, що супроводжується текстом-клятвою й акціонально дією, полягав у тому, що суб'єкт заприсягання повинен був з'їсти жменьку землі. Численні варіанти в працях ХІХ – поч. ХХ ст. свідчать про походження цієї ФО з обрядодії клятви: *земли тобі зьимь* [2, с. 153]; *земли зьивь, а збрехавь* [2, с. 61]; *ти землю їв* [11, с. 134]; *землі ззім* [11, с. 312].

Відомий в Україні і звичай *гризти землю* на знак клятви. Підтвердженням цього є записи у фольклорній

збірці І.Я. Франка. У словникових статтях до діалектного стійкого вислову *аби-с тут передо мнов землю гриз, то ти не виру; аби-с тут передо мною землю гриз* із значенням 'недовіри', подається коротенька інтерпретація "гризти землю або їсти землю – один із найважніших способів присяги; на святую землю найстарша присяга" [6, 2, с. 179]; *не віру ти, аби-с тут передо мнов землю гриз* – "Гризене або їжене землі вважалося колись у нас найстрашнішою присягою" [6, 1, с. 255]. В інтерпретації автора ФО відображають акціональну поведінку людини – *гризти чи їсти (землю)* як свідчення правоти та чесності. В.І. Коваль описує походження білоруської діалектної ФО *хоць земле ўкусі*, яка пов'язана зі спільнослов'янською традицією клятви із землею в роті. Посилаючись на працю 1895 р. етнографа А.Є. Богдановича, автор стверджує, що "найстрашніша клятва для білоруса – це клятва, вимовлена із землею в роті чи в руці" [8, с. 153].

Клятвою називався й обряд, яким вирішувалися земельні суперечки селян – обхід межі *з дерном на голові*: суперник виривав шматок дерну з землею, клав на голову і йшов тим місцем, де, на його думку, мала бути справжня межа. Якщо спірник проходив благополучно – ділянка залишалася за ним. У деяких народів зрізали пасмо волосся з голови (як матеріальне свідчення його клятви) і, поклавши його в землю, накривали тією землею, яку тримали над головою. О.М. Афанасьєв зазначає, що "при затвердженні мирних договорів подавали жменьку зірваної трави чи жмут обрізаного волосся" [1, с. 50]. Трава символізувала волосся матері-землі, а волосся як метафора трави (за суміжністю) уподібнювалося до богині. За віруваннями слов'ян, голова – магічний символ верхнього світу, основний об'єкт праведності й мудрості в розв'язанні складних проблем. Людину, яка діяла неправдиво, настигала зла смертельна кара, тобто вона потрапляла під ту ж землю, яку носила на голові. Стійкі вислови, зафіксовані у фольклорній збірці І.Я. Франка, під впливом давнього ритуалу набули значення клятвеного завірення: *най на мні дерня поросте, як то неправда* [6, 1, с. 544–545]; *під дерном руська присяга* [6, 1, с. 545]. Метафізичне значення обряду – розсування межі світів Яви і Нави, де людина стоїть у порубіжній ситуації, і відбувається власне словесна клятва; тобто присягають на межі Життя і Вічності. Отже, архаїчні бінарні протиставлення *життя/смерть, верх/низ* на ментальному рівні мають магічний вплив на людину.

Слов'яни вірили, що при невиконанні договору земля задавить або забере в підземний нижній світ. Із архетипним протиставленням *цей світ/потоїбіччя, свій/чужий, верх/низ* пов'язана ФО *щоб мені провалитися крізь землю* [9, с. 572]. ФО побудована на просторовій метафорі, що базується на символічній функції землі як свого простору і в якій "бажання пропасти уподібнюється готовності потрапити в пекло" [3, с. 640]. Клянучись, людина розуміла, що вона перебуває на межі життя та смерті. На рівні міфологічних уявлень в силу вступає архетипна опозиція *життя/смерть*, яка відображається у ФО з компонентом *провалитися*, зміст якого спрямований на смерть через можливість потрапити в *нижній світ* уявного дерева життя людини. У надрах землі знаходиться "адь или тартарь, гдѣ живут черти со своимъ Наѣбольшимъ, т.е. Сатану" [10, с. 12]. Саме тому при "увѣреніи въ чемъ либо клянутся: *"чтобъ я провалится сквозь землю"*, *"чтобъ я провалится въ тартаръ"* [10, с. 13]. Базовий компонент *земля* містить лексичний варіант, що виражається локативним компонентом *тартари* (*тартарари*). Інтерпретація лексеми *тартар* як міфологічного номінатива стоїть в одному синонімічному ряді зі словом *пекло*. Аналогічна семантика експлікована через ФО-самозакляття *абим сі в землю запав, коли я то*

зробив [6, 2, с. 179]; *щоби я під сиру землю запав ся* [6, 2, с. 182]. Фіксуються одиниці з предикатом *запавти*, що утворені від кореня *пад-/пас-* (*падати, упати, пропастися*). Компоненти *провалитися* і *пропастися* (*запастися*) в цьому акціональному фрагменті можна поставити в один синонімічний ряд. Подібною за семантичним змістом є ФО *аби мі сьвѣта земљи не носила* [6, 2, с. 179]. У мисленні слов'янських народів земля носить людину на собі, і тому прокляттям проти самого себе було бажати кари з боку землі. У дії *провалювання* (в землю) безпосередньо простежується світоглядне уявлення людини про спосіб, за допомогою якого світ покидають нечисті сили. Вербальні мікротексти, що містили образний фрагмент *провалювання*, вважалися найсильнішими сакральними формулами з акціональним змістом, який людина сприймала реально.

Найархаїчнішим космогонічним бінарним протиставленням вважається *небо/земля*. Культ Неба та його дружини – Матері-Землі існував у слов'ян із давніх часів [5, с. 331; 3, с. 309]. У міфології багатьох народів небо – храм богів, найвища їхня сила. Образ ФО відображає давнє міфологічне уявлення про небо (чоловічий рід) і землю (жіночий рід) як божественну подружню пару. Поважне ставлення до цих об'єктів-номінативів знаходимо в мікротекстах ФО-клятв: *клястися небом і землею; перед небом і землею (признати); призивати у свідки небо і землю* (у СФУМі не зафіксовані). Акціональні дії *клястися/признавати/закликати* пов'язані зі зверненням до природних стихій, як божественних живих істот. Архетипний номінатив *сонце* за змістом можна поєднати в один синонімічний ряд як лексеми на позначення *світла*. Етнографічні джерела вказують, що Сонце – цар денного Неба, його прирівнювали до Бога як символу святого і праведного центру буття. У свідки закликали не тільки *небо*, а й *сонце* (наприклад, *хай ніколи сонце (боже) на мене не засвітить; ця правда ясніша за сонце*), яке називали праведним.

Експлікація абстрактного об'єкта-номінатива у фразеологічних моделях, що базуються на клятвах. Компонентами клятвених запевнень виступають абстрактні лексеми *честь, совість, правда*, що співвідносяться з моральним кодом культури. Семантика ФО, що містять компонент *честь*, корелює з вірою в надійність виконання обіцянок чи доручень. Честь – "внутрішня моральна гідність людини, доблесть, чесність, благородство душі та чиста совість" [4, с. 711]. Формою перекладання в правдивості стосовно якогось факту стали сакральні мовні формули: *даю чесне слово* [6, 1, с. 523]; *чесне ваше слово* [6, 3, с. 120], які "цінувалася у дворянському, зокрема офіцерському, середовищі винятково високо й рідко порушувалася (що було скоріше аномалією, ніж нормою)" [7, с. 112]. Із уточненою структурою та семантикою виявлено подібні ФО: *на чесне слово* [9, с. 665]; *слово честі, чесне слово* [9, с. 666]. Вимовляючи символічний мікротекст чесної обіцянки, руку прикладали до серця, оскільки честь і совість людини, як високі моральні цінності, проходять через зону серця. У збірці І.Я. Франка зафіксована така ФО: *говорю вам на своє сумління* [6, 1, с. 362]. Подібна модель ФО подана й у сучасному словнику: *з чистою (спокійною) совістю; з чистим (спокійним) сумлінням* [9, с. 675]. Репрезентація етнокоду клятви простежується й у ФО з компонентом *правда*: *істинна правда, суцця правда; свята (жива, божжа) правда; правда, як дві* [11, с. 311]; *правдива правда* [6, 2, с. 585].

Експлікація абстрактного об'єкта-номінатива слово у фразеологічних моделях, що базуються на клятвах. Згідно з давньою міфологічною формою усвідомлення світу, слову надавали значення всесильності: вірили, що воно може лікувати чи шкодити, приносити добро чи зло. Могутністю й сакралізованістю наділялося

вербальне вираження лексеми *слово* в ритуалах клятв: *держу ті за слово* [6, 1, с. 544]. Аналогічний зміст вкладає й у порушення клятв, недотримання слова: *хто ламає слово, той віру ламає* [11, с. 338]. Фразеологічний компонент *слово* співвідноситься з антропним кодом, “метонімічно ототожнюється за суміжністю з мовленнєвим висловленням (з обіцянкою, клятвеном завіренням) і в той же час із “виробником” слова – людиною” [3, с. 639]. На могутність слова спиралася й клятва наших предків, що полягала в урочистому накликанні на свою голову кари і помсти богів, якщо вимовлена людиною обітниця буде порушена. Із часом словам стали менше довіряти, а відповідні ФО трансформувалися в жартильві формули: *на чесному слові* зі значенням ‘ледеве’ і ремаркою ‘жартівливе’ [9, с. 665] (пор. рос. *это все одни слова – нет речительства* [4, с. 598]).

Крім того, відомі фразеологічні антонімічні пари – *держати (тримати)/здержати слово* – ‘виконувати обіцяне’ [9, с. 192] і протилежні за значенням *ламати (порушувати)/зламати (поламати, порушити) [своє] слово* – ‘не виконувати обіцянки’ [9, с. 326]; *брати/взяти (свої) слова назад* – ‘відмовлятися від сказаного раніше’ [9, с. 43]. Образ зазначених ФО співвідноситься з анімістичним світосприйняттям, згідно з яким одухотворюються й оживлюються неживі предмети, зокрема *слово*, що метафорично асоціюється з річчю.

Експлікація соматичного об’єкта-номінатива у фразеологічних моделях, що базуються на клятвах.

У слов’янській фразеології клятви виражаються частіше так, що вже в початковій формулі вказується спосіб чи вид покарання, утрата чогось цінного, навіть смерть. Продуктивними були об’єкти-номінативи *голова, борода, рука*, що співвідносяться з соматичним кодом культури і виступають еквівалентами самої особи. Голова – найважливіша частина тіла, через неї трансформуються думки і розум людини, рука – основний діяльнісний орган, без якого неможлива повноцінна життєздатність. Етимологічний екскурс у ФО *ручати́ся головою; голову віддати; дати голову навідріз* свідчить про безпосередній зв’язок цих одиниць із давніми формами клятв. Семантичні моделі ‘*класти (віддавати) якусь частину тіла поручкою*’ вважаємо застарілими. Такі ФО виражають клятвене завірення брати на себе повну відповідальність, бути готовим поплатитися життям за правду. Через ФО з соматизмами-компонентами *голова, рука* передається рішучість і готовність людини до активних дій, спрямованих проти себе як фізичного суб’єкта, проте позитивне вираження базується на доведенні правоти. Мікротексти клятв охоплюють велику частину виділених ФО з фразеологічним компонентом *голова: дам си втыти голову* [6, 1, с. 522]; *даю голову за то* [6, 1, с. 505]; *дам си голову стыти, коли брешу* [6, 1, с. 389]; *голову за того даю* [6, 1, с. 388], із компонентом *рука: дам си руку втыти* [6, 1, с. 522]. Багато народів пошановували вуса та бороду, оскільки вірили – у них знаходяться душі померлих предків. При клятві дотримувалися звичаю торкатися рукою до волосся на голові чи бороді. Клятва скріплювалася цілуванням землі. Голити бороду вважалося гріхом (у старообрядців це означало псувати образ Христа). Формула *клястися бородою* означає, що людина присягається іменем чого-небудь дорогого: *щоби мав бороду по сам нас, то му не віру* [6, 1, с. 109]. Зафіксований нами сакральний мікротекст указує на суб’єкт – людину з бородою, яка прожила довге життя, є мудрою й досвідченою.

Експлікація об’єкта-номінатива клятви, що базуються на архетипній опозиції життя/смерть у фразеологічних моделях. У мовленні довгий час функціонували клятви, у яких мотивується біда на голову того, хто обманює. Клятьба повинна засвідчити правди-

вість сказаного мовцем, і якщо в майбутньому він порушить обіцянку, то його має бути покарано в той спосіб, який він сам згадав у клятьбі (відсохне язик чи рука, луснуть очі, поб’є грім, вмруть діти) [7, с. 167]. Мікротекст “клятьба” містить ідею лиходійного впливу на людину. У давніх фольклорних збірках знайдено ФО у формі клятв, інтерпретація яких базується на бажанні позбавлення здоров’я чи життя, що реалізується в бінарному полі *смерть*. Семантика сакрального мікротексту-самопрокляття відображає такі покарання: завдати шкоди здоров’ю (покарання Богом чи людиною): *абим не дочекав осьвінути в здоровю, як то не правда!* [6, 2, с. 45]; *лопни мої очі (тобто щоб мені осліпнути), коли скажу неправду!*; *аби ми очі повилазили, як я то видів!* [6, 2, с. 470]; *аби (бодай) ти так з носом був!* [6, 2, с. 451]; померти (покарання Богом): *най мя зараз на дошку положат* [6, 2, с. 45]; *аби я так жив!* [6, 2, с. 120]; *щоб я до захода сонця дітей не бачив; щоб я вмер, коли я неправду кажу!* [11, с. 82]; *аби так дїждав до вечора, як то не правда!* [6, 1, с. 570]; *абим завтрішного дньи не дочекав, коли то не правда* [6, 1, с. 536]; стратити (покарання людиною): *хоч и позвать мене перед великі вікна* [11, с. 311], оскільки “перед великими вікнами казенних домів відбувалися страти” [11, с. 731]; повішати (покарання людиною): *най мі й повісьти, а я правду скажу* [6, 2, с. 557]; зникнути (за допомогою нечистої сили): *щоб я пропав; най мене дїдько возьме* [6, 1, с. 592].

Зібраний нами матеріал показав, що існує низка сакральних формул, якими виражається певна міра запевнення, причому компонентами виступають стихійні об’єкти-номінативи – *земля, небо, сонце*; соматичні об’єкти-номінативи – *голова, рука, борода*; абстрактні об’єкти-номінативи – *честь, совість, правда*; вербальний об’єкт-номінатив – *слово*. ФО акумулюють і транслюють віру слов’ян у святість землі, неба, сонця, тобто наші пращури активно закликали у свідки сакральні для них природні об’єкти. На акціональному рівні через образ зазначених ФО передається ідея пожертвування своїм життям в ім’я чогось важливого. У ФО-самопрокляттях об’єктом виступає поле архетипної опозиції *життя/смерть*, де концентруються ФО з семантикою ‘*завдати шкоди здоров’ю, померти*’. Найбільше виявлено компонентів, співвідносних із моральним кодом культури. Крім того, на рівні образу ФО мікротексти клятв у ієрархічній системі корелюють із культурним етнокодом клятв. У зв’язку зі зміною менталітету та психосвідомості народу низка сакральних формул, пов’язаних із клятвами, не функціонує в сучасному мовленні.

1. Афанасьев А.А. Мифология Древней Руси. – М. : Эксмо, 2007. – 608 с.
2. Білецький-Носенко П.П. Словарь малороссийского, или юго-восточнорусского языка / П.П. Білецький-Носенко / підготував В.В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1966.
3. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / отв. ред. В.Н. Телия. – М., 2006.
4. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М. : Эксмо, 2005. – 736 с.
5. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
6. Галицько-руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. 1–3. – Львів : Наук. т-во ім. Шевченка, 1901–1910.
7. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов’янських мов : моногр. / М.В. Жуйкова. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту Лесі Українки, 2007. – 416 с.
8. Коваль В.И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение / В.И. Коваль. – Гомель : ИММС НАНБ, 1998. – 213 с.
9. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

10. Трунов А.Н. Понятия крестьянъ Орловской губернии о природѣ физической и духовной / А.Н. Трунов // Записки Императорскаго русскаго географическаго общества. – Т. II. / Изданіе подмѣ редакцію дѣйствит. члена Л.Н. Майкова. – СПб.: Типографія В.Н. Майкова, 1869. – С. 1–48.
11. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис; упоряд., прим. та вступна ст. М.М. Пазяка. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.

ТЕОРІЯ КАРТИНИ СВІТУ: КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ

Сасевич Ірина

В основу більшості сучасних лінгвістичних досліджень покладено принцип антропоцентризму. Зміщення акценту у вивченні мовних явищ з суто лінгвоцентричного на комунікативно-функціональний спричинило активне зацікавлення проблемами взаємозв'язку мови і свідомості / мислення, мови і культури у проєкції на їх творця і носія – етносоціум і конкретного індивіда. Метамова сучасної лінгвістики збагатилася новим терміном – *лінгвокультура*, що вживається на позначення зафіксованої й опанованої певною етномовною свідомістю частини культури, у якій злиті і взаємопов'язані явища мови і культури [1, с. 51].

У центрі уваги порівняно нової галузі наук – лінгвокультурології, що зорієнтована на з'ясування всього спектру питань взаємозв'язку мови і культури, зокрема репрезентації мовою фактів культури, перебуває проблема дослідження мовної картини світу.

Мовна картина світу, тобто виражена у мові сукупність уявлень про світ, що зумовлена історично сформованим у свідомості етносу способом концептуалізації дійсності, привертала і привертає увагу багатьох дослідників, зокрема М. Алефіренка, Ю. Апресяна, Н. Арутюнної, Є. Бартмінського, Т. Булігіної, А. Вежицької, Г. Гачева, І. Голубовської, В. Жайворонка, О. Земської, Вяч. Іванова, В. Кононенка, В. Карасика, О. Корнілова, М. Кочергана, О. Левченко, В. Манакіна, С. Нікітіної, В. Постовалової, З. Попової, А. Приходька, Ж. Соколовської, Й. Стерніна, В. Телії, С. Толстої, М. Толстого, В. Топорова, Т. Цив'ян, О. Шмельова, Є. Яковлевої та ін.

Сучасні науковці зазначають, що у мовознавстві настав “час мовної картини світу”. Однак, незважаючи на популярність і ретельну розробленість питань мовної репрезентації пізнавального досвіду етносоціуму та окремого індивіда, реконструкції багатьох етноспецифічних фрагментів мовних картин світу, дослідження концептів у межах певних лінгвокультурних просторів, до цього часу метамова теорії картини світу є недостатньо з'ясованою. Тому метою цієї статті є окреслення обсягу поняття “картина світу”, “модель світу”, “образ світу”, з'ясування характеру кореляції між різними типами картини світу: міфологічна / наукова, наївна / наукова, мовна / концептуальна картини світу.

Розуміння картини / образу світу (*Weltbild*, *world-view*) є надзвичайно варіантним у сучасній науці. Термін фігурує у філософії, семіотичній, культурології, психології, літературознавстві, мовознавстві та у деяких природничих науках. Про картину світу говорять у загальнонауковому, гносеологічному сенсі, виокремлюють фізичну, математичну, геліоцентричну, міфологічну, релігійну, художню картини світу.

У поглядах дослідників на авторство терміна *картина світу* нема одностайності. За одними джерелами (В. Постовалова, В. Манакін, С. Шафіков та ін.), вперше словосполучення *картина світу* на позначення сукуп-

ності внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, що слугують для виведення логічних суджень щодо поведінки цих об'єктів, було використане фізиком Г. Герцем на зламі XIX–XX ст. У більшості інших джерел автором терміна називають Л. Вітгенштейна. Однак перекладач та коментатор “Логіко-філософського трактату” В. Руднев зазначає, що на формування світогляду Л. Вітгенштейна суттєво вплинула книга Г. Герца “Принципи механіки”, а тому можемо припустити й запозичення філософом терміна *картина світу*, який він переосмислює у межах власної філософської концепції. На думку В. Руднева, Л. Вітгенштейн синонімізує поняття “картина” і “модель”. Філософ розуміє світ як сукупність фактів, а не речей, як все, що можливе завдяки випадку, все, що трапляється. Відповідно картина світу у філософії Вітгенштейна – це модель реальності, тобто сукупність фактів і ситуацій, виражених мовою. Пропозиціональна за своєю суттю, вона зображає не тільки те, що реально існує, але й уявне [2, с. 44].

В. Руднев наголошує на синонімічності термінів *картина світу* і *модель світу* в семіотичній і структурній антропології та припускає, що термін *Weltbild* був ужитий Л. Вайсгербером незалежно від Л. Вітгенштейна: “Термін “Картина Світу” і частково синонімічний йому “Модель Світу” широко використовується в семіотичній і структурній антропології, однак бере початок, очевидно, не у Вітгенштайна, а у Л. Вайсгербера, який вжив цей термін (*Weltbild*) незалежно від Вітгенштайна” [2, с. 34]. Щодо використання терміна Л. Вайсгербером дослідник його лінгвістичної спадщини О. Радченко уточнює, що під терміном *Weltbild* “світосприйняття” (рос. “миросозидание”), тобто пізнання світу за допомогою специфічних засобів рідної мови в певній мовній спільноті, Л. Вайсгербер розуміє і уявлення про світ, і спосіб мислення [7, с. 112].

Саме Л. Вайсгербера вважають автором терміна *мовна картина світу* (*sprachliches Weltbild*). Проте ідея мовної картини світу зародилася набагато раніше. Можемо стверджувати її традиційний характер з огляду на те, що антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ, тобто взаємозв'язок мови і свідомості / мислення, мови й етнокультури був проголошений вже у лінгвофілософській концепції В. фон Гумбольдта, тобто на початках формування наукового періоду мовознавства. Вчення В. фон Гумбольдта (а століття потому і неогумбольдтіанців) про внутрішню форму мови і уявлення про мову як “промійний світ” між дійсністю і людиною та гіпотеза мовної відносності Сепіра – Уорфа заклали підвалини теорії картини світу в лінгвістиці. У викладі Л. Вайсгербера мова є перетворювальною силою, що формує уявлення про дійсність у представників певного етносу, а тому існує стільки світів і стільки світобачень, скільки й мов. Однак на тлі усталеного у сучасному мовознавстві розмежування мовної і концептуальної картин світу увиразнюється тенденція неогумбольдтіанців і насамперед Л. Вайсгербера до отождолення цих двох типів картини світу та акцентування уваги на цілісному образі світу, у формуванні якого провідне місце належить мові.

Ідея “мовного світобачення” неогумбольдтіанців, що ґрунтується на мовному способі категоризації дійсності, на думку М. Алефіренка, “стала найвищим досягненням досеміотичного розвитку семантики” [1, с. 56] і була покладена в основу дослідження проблем, пов'язаних з картиною світу у другій половині XX ст. У межах семіотичного підходу культура постала як надскладна система, що дозволило “розглядати картину світу як із погляду первинних моделюючих систем (мова), так і з погляду вторинних моделюючих систем (містечтво, релігія та ін.), а також виокремити у загальній картині світу її різновиди – наукову, філософську, мовну тощо” [1, с. 57].

Поняття “картина світу” осмислюється як історично зумовлена система образів, сформованих у процесі пізнання людиною дійсності, важливими структурними компонентами якої є світосприйняття, світогляд і світобачення. Так, із загальнонаукового, гносеологічного погляду розглядають поняття “картина світу” З. Попова та Й. Стернін: картина світу – це “упорядкована сукупність знань про дійсність, сформована в суспільній (а також груповій, індивідуальній) свідомості” [6, с. 51].

У межах структуралістського підходу до вивчення картини світу було сформовано поняття моделі світу, яку у найзагальнішому вигляді визначають як скорочене і спрощене відображення всієї суми уявлень про світ у певній традиції у системному та операціональному аспектах [9, с. 5]. При цьому наголошується, що “модель світу реалізується не як систематизація емпіричної інформації, а як поєднання різних семіотичних втілень, жодне з яких не є незалежним: всі вони скоординовані між собою і утворюють єдину універсальну систему, якій і підпорядковуються” [9, с. 5].

У розумінні структуралістів і, зокрема, Т. Цив’ян модель світу насамперед спрямована на космогонічну, міфологічну категоризацію світу за допомогою бінарних опозицій, що містять пари протиставлених одна одній ознак відповідно з позитивним та негативним значенням: *верх / низ, небо / земля, земля / підземне царство, правий / лівий, схід / захід, північ / південь, день / ніч, світло / темрява, літо / зима, весна / осінь, білий / чорний, червоний / чорний, чоловічий / жіночий, старший / молодший (в різних значеннях – віковому, генеалогічному, суспільному), свій / чужий, близький / далекий, внутрішній / зовнішній*. Отже, семіотичні опозиції пов’язані зі структурою простору, часу, кольору, соціальних категорій та більш загальних протиставлень: *природа / культура, сакральний / профанний, щастя / нещастя, життя / смерть, парний / непарний*. На основі цих наборів подвійних аксіологічно спрямованих ознак конструюються універсальні знакові комплекси, з допомогою яких і засвоюється світ: астральний, вегетативний, зооморфний, антропоморфний, гастрономічний, одористичний, кольоровий, числовий, музичний та ін. [9, с. 6].

З огляду на універсальність мови як знакової системи її функції у системі кодів семіотичної моделі світу визначаються як виняткові, адже тільки мова може описати модель світу у всій її сукупності і з будь-яким рівнем деталізації. Так, наприклад, універсальна опозиція *активність / пасивність* генералізується у таких вербальних формулах: *Кожна людина – сама коваль свого щастя; Під лежачий камінь вода не тече* – з одного боку, та *Наша доля – Божа воля; На все Божа воля; Береженого Бог береже* – з іншого.

Фундаментальні праці Вяч. Іванова, В. Топорова, Т. Цив’ян, Г. Гачева, присвячені слов’янській, балтійській та балканській моделям світу і відповідно реконструкції міфологічних картин світу, визначили межі використання терміна *модель світу* – переважно у сфері досліджень міфопоетичної свідомості, зорієнтованих на опис космологізованого способу існування і основних параметрів всесвіту: просторово-часових, причинних, етичних, кількісних, семантичних, персональних. Міфопоетичний світогляд (і утворена на його основі система світобачення) базується на тотожності мікрокосму і макрокосму, природи і людини, а тому суттєвим, реальним виявляється лише те, що причетне до космосу [9, с. 19].

Подібно до синонімізації “картини” і “моделі” спостерігаємо і нерозрізнення понять “картина” і “образ”. Однак не всі дослідники ототожнюють ці дві сутності [4; 8; 11; 12]. Зокрема, О. Корнілов обґрунтовує ідею двох шляхів щодо запровадження у науковий обіг конструкта “національна мовна картина світу”: культурологічного і

лінгвістичного. Для культурологів важливим є з’ясування “матриць”, за допомогою яких втілюється національний спосіб світобачення і без знання яких складно зрозуміти національну культуру, зокрема наголошується на національно специфічних етичних і ціннісних пріоритетах, системі образності, соціальних стереотипах [4, с. 80]. З погляду етнопсихолінгвістики культура розглядається як форма ментальних і нементальних дій, пов’язаних з певною етнічною спільнотою, у якій існують “специфічно структуровані стереотипи, або, інакше кажучи, одиниці ментально-лінгвального комплексу, що реалізуються в стандартних ситуаціях спілкування” [8, с. 5]. Тому у культурологічних дослідженнях, за спостереженням О. Корнілова, доцільним є використання ширшого і менш конкретного поняття “національний образ світу”, під яким розуміють національне світосприйняття [4, с. 80]. Про різний підхід до розгляду національно-культурної специфіки йдеться і у дослідженні А. Залевської: коли за основу беруться факти міжмовної подібності чи відмінності, говорять про *мовну картину світу*; натомість акцентування уваги на культурі та мовній свідомості членів певної лінгвокультурної спільноти спричинює домінування *образу світу* [11].

Між конструктами “національний образ світу” і “національна картина світу” існує певна кореляція, адже мовну картину світу, з погляду О. Корнілова, можна визначити як “*втілений у словах, соціально успадкований (тобто такий, що передається з покоління у покоління) “відбиток” цього національного образу світу, як найголовніший чинник, що зумовлює і гарантує відтворення у відносно незмінному вигляді національного образу світу у свідомості різних поколінь представників певної національності, носіїв певної культури*” [4, с. 81]. І якщо мовна картина світу має історичний, змінний характер, то національний образ світу є *відносно* сталим. Отже, відносно сталий образ світу певного етносу, що базується на цінностях, пріоритетах та специфічних соціальних стереотипах, орієнтує людину у середовищі і складає основу мовної картини світу. Так, за результатами асоціативного експерименту [12] було з’ясовано сукупність мовних одиниць, що перебувають у центрі образу світу росіян, українців, білорусів і болгар, тобто утворюють ядро мовної свідомості. Найчастотнішими реакціями українців стали лексичні одиниці *життя, людина, радість, друг, добре, дім, любов, щастя, спокій*. Саме ці лексеми формують ядро української мовної свідомості, перебувають у центрі образу світу українців. У сучасній українській мовній картині світу *людина* співвідноситься з такими типовими когнітивними ознаками: *розумна, добра, гарна, чесна, тварина, істота, життя, звір, особистість, розум* [12]. На противагу ключовому для більшості слов’янських образів світу культурному концепту *людина* “типovими фрагментами китайського образу світу стали *сім’я, робота, дружба (друг), здоров’я і хобі, а типовими / схвальними вчинками у ньому – вчитися, жити, працювати, насолоджуватися (грати) і думати*” [8, с. 7].

У сучасному мовознавстві, зокрема у лінгвокультурології, єдине і недискретне загальнонаукове поняття картини світу розділяють на мовну і концептуальну картини світу, які розглядають у межах національних лінгвокультур. Концептуальну картину світу (концептуальну систему, концептосферу) визначають як сукупність концептів, що сформована і упорядкована на підставі людського пізнання світу, наголошуючи на тому, що засобом доступу до єдиної інформаційної бази людини є мовні знаки, а тому концептуальна картина світу є ширшою і багатшою за мовну картину світу. Мисленнєві образи, які репрезентують структуровані знання, формуються на підставі концептуалізації інформації про світ, що здійснюється різними типами свідомості: міфопоетичною,

наївною, науковою, а тому міфологічну, наївну та наукову картини світу можна вважати різновидами концептуальної. Залежно від мети дослідження зазвичай зосереджуються на реконструкції міфологічної або наївної картин світу, з'ясовуючи їхню специфіку у зіставленні з науковою.

Суттєвою особливістю наукової картини світу (відмінної від міфологічної і наївної) є орієнтація на *об'єктивне* пізнання природи, суспільства і мислення, систематизація результатів пізнавального досвіду та формування закономірностей розвитку світу. Наука не претендує на опис життєвого досвіду людини і суб'єктивне тлумачення результатів спостереження. Хоча в ідеалі наука і сприймають як єдине ціле, однак з огляду на зв'язок з практичною діяльністю людини поділяють на окремі галузі – залежно від предмета та методів дослідження.

Серед кількох підходів до наукової картини світу (як до розділу філософського знання; специфічної складової наукового світогляду; форми систематизації наукового знання; дослідницької програми) у межах теорії картини світу найдоцільнішим, з погляду О. Корнілова, є визначення наукової картини світу як “сукупності наукових знань про світ, виробленої всіма конкретними науками на певному етапі розвитку людського суспільства” [4, с. 9]. Дослідник конкретизує, що “мова науки зазвичай аналізується не у плані з'ясування її концептуального статусу, а в плані прикладного опису окремих термінологій” [4, с. 5].

Є. Яковлева зауважує, що одним із перших питань розрізнення наукової і наївної картин світу порушив Л. Щерба. Відомим є його розмірковування про принцип відмінності поняття “пряма лінія” в геометрії (“найкоротша відстань між двома точками”) і в мові (“лінія, що не ухилиється ні праворуч, ні ліворуч, ні вгору, ні вниз”) [10, с. 10]. Проблема наївної інтерпретації реалій зумовила виокремлення у наївній картині світу наївної геометрії, наївної фізики, наївної етики й психології тощо. Проте водночас простежується і досить стійка тенденція щодо тлумачення мовних одиниць на позначення таких категорій, як “час”, “простір”, “знання”, “сприйняття”, з опорою на систему відповідних наукових понять, що можна пояснити набуттям зазначеними та багатьма іншими термінами статусу загальнонавчаних слів. Дослідниця цілком слушно наголошує, що в моделі світу сучасної людини межа між наївною і науковою картинами стала менш відчутною [10, с. 10].

Одне з центральних місць в описі наївної картини світу посідає уявлення про локалізацію відчуттів у людському тілі. Картина світу, у якій внутрішнє життя людини переважно локалізоване в голові (розум, інтелект) і в серці (почуття й емоції), не є універсальною. На підставі спостереження за локалізацією відчуттів у африканській наївній картині світу та (як наслідку) виокремлення двох порівняно екзотичних для європейців органів (печінки і носа) В. Плуґян робить висновок, що “відмінність між конкретними мовами полягає в тому, як саме розподіляються відчуття на наївній “анатомічній карті” людини” [5, с. 359].

Серед найфундаментальніших характеристик культури визначають етичні цінності, які слугують орієнтирами поведінки мовної особистості. Заповіді наївної етики найчастіше вербалізуються у формі прислів'їв, а порушення етичних та утилітарних норм, що підлягає осуду в певному суспільстві, втілюється у розлогу систему пейоративів. Так, наприклад, на підставі перефразування російських прислів'їв В. Карасик вичленував близько 200 норм поведінки, аналоги яких простежуємо і в українській лінгвокультурі (*На жушмо горі щастя не збудуєш* “не можна завдавати шкоди своїм”; *Хліб-сіль їж, а правду ріж* “потрібно бути чесним”; *За малим*

поженеся – велике загубиш “варто надавати перевагу реальному здобуткам”). Водночас вчений зазначив, що наявність у мові слів з пейоративним значенням (на кшталт *хитрун, зрадник, нахаба, лежень, підлабузник* тощо) є ознакою притаманних певному суспільству людських недоліків [3, с. 22–27].

У сучасних дослідженнях перевага надається “наївному” погляду на світ, тобто концептуалізації дійсності наївною – відмінною від наукової – свідомістю. Проте не завжди можна чітко розмежувати спосіб сприйняття і розуміння світу, виражений конкретними мовними одиницями. Наприклад, орієнтаційна когнітивна метафора ЗДОРОВ'Я / ЩАСТЯ / УСПІХ – це ВЕРХ у західній культурі зводиться і до міфологічної бінарної опозиції “верх / низ”, і разом з тим ілюструє універсальну здатність людського мислення оперувати протиставленнями. Більшість “мертвих”, антропоморфних за своїм походженням метафор, які вербалізують “наївний” (міфологічний) погляд на світобудову, паралельно функціонують і в науковій картині світу (наприклад, ідіоми *сонце сходить (заходить, сідає)* у науковій (геліоцентричній) картині світу набули статусу термінів).

Отже, незважаючи на відмінне сприйняття ключових понять теорії картини світу у різних наукових концепціях, послідовність і точність у використанні метафори не можна недооцінювати. Термінологічні домінанти визначаються методологічною основою дослідження та спрямовують пошуки дослідників у правильне русло, а тому особливої значущості набуває врахування наукової парадигми.

Поняття “картина світу”, яке корелює з емпіричним досвідом етносу (й окремого індивіда) і залежить від історично сформованого способу пізнання, слід відрізнити від “моделі світу” як певної ідеалізованої схеми, конструкта, що осмислюється в межах певної наукової парадигми, тобто поняття “модель” і “картина” розмежовуються, насамперед, за ознаками “схематичність – змістовність”, “універсальність – конкретність”. Суттєвими ознаками “картини світу” є розвиток і змінність.

Культурним осередям, ядром національної мовної картини світу є національний образ світу, що базується на ціннісних пріоритетах, образній системі та соціальних стереотипах. Образ світу залишається відносно стабільним і незмінним та впливає на концептуалізацію культурного досвіду соціуму відповідно до результатів пізнання дійсності, притаманних різним формам суспільної свідомості: міфологічної, наївної та наукової. Мовна картина світу, яка створюється переважно номінативними засобами (лексемами, стійкими номінаціями, фразеологізмами), що фіксують членування і класифікацію об'єктів національної дійсності, є лише вербалізованою частиною концептосфери як сукупності мисленнєвих образів, які репрезентують структуровані знання етносу, його інформаційну базу.

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. – М. : Флинта, 2010. – 288 с.
2. Витгенштейн Л. Tractatus logico-philosophicus (с параллельными комментариями В. Руднева) // Витгенштейн Л. Избранные работы / Пер. с нем. и англ. В. Руднева. – М. : Изд. дом “Территория будущего”, 2005. – С. 14–228.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
4. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
5. Плуґян В. А. К описанию африканской наивной картины мира (локализация ощущений и понимание в языке догон) // Логический анализ языка. Избранное. 1988–1995 / Редкол.: Н. Д. Арутюнова, Н. Ф. Спиридонова. – М. : Индрик, 2003. – С. 358–364.

6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / Попова З. Д., Стернин И. А. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007 – 314 с.
7. Радченко О. А. Лингвофилософский неоромантизм Й. Л. Вайсгерберга // Вопросы языкознания. – 1993. – № 2. – С. 107–114.
8. Сорокин Ю. А. Цзян Ямин (КНР). Составляющие образа мира: современные русские и китайцы // Язык. Сознание. Коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М.: Диалог – МГУ, 2000. – Вып. 11. – С. 5–8.
9. Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.
10. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). – М.: Гнозис, 1994. – 344 с.
11. Залевская А. А. Национально-культурная специфика картины мира и различные подходы к её исследованию: [Электронный ресурс] // Языковое сознание и образ мира: сб. научных статей / Отв. ред. Н. В. Уфимцева, 2000. – Режим доступа: http://www.iling-ran.ru/library/psylingva/sborniki/Book2000/html_204/1-5.html.
12. Уфимцева Н. В. Языковое сознание и образ мира славян: [Электронный ресурс] // Языковое сознание и образ мира: Сб. научных статей / Отв. ред. Н. В. Уфимцева, 2000. Режим доступа: http://www.iling-ran.ru/library/psylingva/sborniki/Book2000/html_204/4-2.html.

УПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МОВНОГО ПОРТФЕЛЯ (ЄМП) У ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ – НЕОБХІДНА УМОВА УСПІШНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Сахневич І. А.

Постановка проблеми. В умовах європейської інтеграції проблема підготовки висококваліфікованих фахівців нафтогазового профілю набуває особливої актуальності. Адже сучасна система вищої освіти в Україні наразі не задовольняє вимог суспільства в умовах розбудови Української держави, кризових явищ в економіці, культурного відродження української нації через невідповідність потребам особистості, суспільства та досягненням людства. На думку З. Курлянд, М. Ломонова, В. Орищенко, Т. Осипови та інших науковців основні цілі та завдання вищої освіти в Україні спотворені, існує проблема бюрократизації та корупції усіх ланок освіти [6, с. 94]. Тому серед стратегічних завдань реформування системи вищої (у тому числі технічної) освіти України є перехід до такої підготовки майбутніх фахівців, яка задовольнятиме потреби особистості у здобутті певної кваліфікації або фаху відповідно до її здібностей; відповідатиме потребам суспільства та держави в цілому; піднесе рівень вищої освіти до рівня провідних країн світу та сприятиме її інтеграції в європейський освітній простір. Пріоритетні напрями реформування вищої технічної освіти передбачають оновлення змісту вищої освіти, запровадження ефективних педагогічних технологій, удосконалення інформаційного забезпечення та приєднання України до світової системи Інтернет-мереж.

На шляху до європейського науково-освітнього співтовариства слід вирішити багато проблем, зокрема створити національну програму науково-технічного розвитку країни із залученням усіх учасників цього процесу: вищої технічної освіти, науки та промисловості; усунути невідповідність між економічними потребами держави та системою професійної підготовки майбутніх фахівців, яка характеризується неузгодженістю освітньо-кваліфікаційних рівнів з вимогами роботодавців, надлишковою кількістю напрямів, спеціальностей та спеціалізацій (у порів-

нянні з іншими країнами світу); розривом між виробничим сектором та вищою школою, що призвело до послаблення проблемно орієнтованої підготовки студентів, зниження якості дипломного проектування і, як результат, до погіршення кваліфікаційних рівнів випускників ВТНЗ. Саме такий висновок зроблено на Всеукраїнській нараді ректорів ВТНЗ України “Вища технічна освіта України і Болонський процес” [1]. На нараді прийнято проект “Концептуальні засади розвитку вищої технічної освіти України в контексті Болонського процесу”. У ньому, на наш погляд, на тлі основних протиріч між суспільством та вищою технічною освітою можна простежити ті складні відносини, які склалися у процесі швидкого впровадження інноваційних технологій та механізмів глобалізації та інформатизації суспільства, а також недосконалість професійної підготовки майбутніх фахівців технічних спеціальностей.

У світлі професійної підготовки майбутніх фахівців технічних спеціальностей на особливу увагу заслуговують наукові погляди російського вченого Г. Фокіна, який зазначає, що “фахівець технічного профілю повинен бути... суб’єктом культури, здатним із позицій культури усвідомити й морально оцінити загальнолюдські наслідки тих чи інших змін у галузі техніки” [7, с. 25]. Саме культуру варто вважати одним із результатів професійної підготовки майбутніх фахівців. Фахівець без культури – невихований, аморальний фахівець. Як доказ важливості культури для майбутнього фахівця технічних спеціальностей Г. Фокін цитує виступ В. Кірічова (одного з засновників російської інженерної школи) у 1898 році на відкритті Київського політехнічного інституту, який називає майбутніх інженерів “людьми генія”, здатними придумувати нове. Діяльність інженерів вимагає творчих здібностей, умінь створювати щось нове. У поглядах О. Солженіцина на професійну підготовку інженерів також присутній, на думку Г. Фокіна, елемент культури у вигляді відкритого інтелекту, вільного гумору, легкості та широти думок, вихованості та тонкощів смаків. Професійні якості майбутніх фахівців формуються і за умови залучення до сучасної культури як загальнокультурної складової вищої технічної освіти, констатує Г. Фокін [7, с. 30].

Яким би не було спрямування технічної спеціалізації: проектування технічних об’єктів (нафтових вишок, нафтових платформ, газопроводів тощо), виробництво (газу, нафтопродуктів тощо), експлуатація технічних засобів (нафтових та газових родовищ тощо), дослідження у сфері технічних наук (пошук нафтових або газових родовищ тощо), управління у галузі (здійснення керівництва підприємством), забезпечення виробництва та застосування виробничих об’єктів – в усіх цих спеціалізаціях кваліфікований фахівець повинен бути (за Г. Фокіним) *інтелектуалом-прагматиком*, що використовує власний інтелект; *технічним фахівцем*, який розуміє правові норми галузі та володіє достатнім рівнем фахових знань, умінь та навичок; і, зрештою, *технічним інтелігентом* – уособленням усіх загальнокультурних, громадянських та професійних якостей особистості [7, с. 30]. І знання іноземних мов, особливо професійного спрямування, тут посідають не останнє місце. Озброєння молодих фахівців навичками і вміннями професійного спілкування іноземною мовою, передусім ведення ділових усних та писемних переговорів, читання та розуміння фахової літератури є надзвичайно важливими якостями сучасного фахівця технічних спеціальностей. Саме тому *метою дослідження* є окреслення основних шляхів упровадження Європейського мовного портфеля в систему вищої технічної освіти, зокрема в процесі підготовки майбутніх фахівців нафтогазового профілю. Серед *основних завдань* – визначення структурних елементів ЄМП та важливості

його використання у професійній підготовці майбутніх фахівців технічних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Акцентування на проблемі упровадження ЄМП в систему вищої професійної освіти продиктовано багатьма чинниками, основним з яких є приєднання до європейської системи освіти. Аналіз наукових джерел показав, що проблему розробки проекту Європейського мовного портфеля та методики його використання у процесі навчання іноземним мовам як у загальноосвітніх навчальних закладах, так і у вищих навчальних закладах технічного і гуманітарного спрямування вивчають такі українські науковці, як О. Литвинов, Т. Єрмоленко, У. Шостак, С. Ковальова, О. Луніна, Н. Петранговська, О. Палка. Сучасні тенденції мовної освіти відображені у програмі з англійської мови для професійних цілей для немовних ВНЗ України [8], у якій вказується на необхідність впровадження ЄМП у навчальний процес на всіх етапах вивчення іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Процес створення Європейського простору вищої освіти, який розпочався у 1999 році, зараз охоплює 40 європейських держав. Країни-учасниці мають на меті прийняти систему прозорих та порівнювальних ступенів за допомогою додатка до диплома; запровадити систему, що базується на двох основних циклах вищої освіти; прийняти систему кредитів ECTS, сприяти мобільності студентів та викладачів, європейській співпраці у покращенні якості освіти; забезпечити координацію у співпраці між закладами освіти, особливо щодо розробки навчальних планів, інтегрованих планів навчання та наукових досліджень.

У вітчизняній системі вищої технічної освіти з метою досягнення поставлених цілей євроінтеграційних процесів уже введено ступені бакалавра і магістра, запроваджено систему циклів вищої освіти: отримання повної вищої освіти – ступеня бакалавра або спеціаліста неможливе без завершення першого циклу – бакалаврату. Введено також державний контроль за оцінюванням якості освіти, представлено кредитний вимір трудомісткості навчальних дисциплін. Згідно із Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти наразі тривають пошуки ефективних методик виконання ЄМП [3] відповідно до визначених рівнів володіння іноземною мовою, для типової сертифікації оволодіння іноземними мовами і детального відображення власного досвіду їх вивчення, набутих мовних кваліфікацій та змісту мовних курсів, стимулювання самоосвіти й самооцінки у процесі вивчення іноземних мов. Для цього ЄМП повинен відповідати таким характеристикам: універсальність, доступність, послідовність, керуваність [2, с. 24].

Загалом згідно із Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти система володіння іноземною мовою складається з трьох рівнів: базового, рівня незалежного користувача, рівня професіонала.

Вважаємо, що майбутні фахівці технічних спеціальностей повинні обов'язково оволодіти базовим рівнем іноземної мови, проте з метою реалізації європейських вимог щодо професійних знань, умінь та навичок майбутніх фахівців нафтогазового профілю студенти повинні мати також достатньо знань професійної іноземної мови на рівні незалежного користувача. У ЄМП обов'язково розміщено шкалу самооцінки мовленнєвих умінь із детальною інформацією про те, якими професійними навичками володіють студенти і на якому рівні в основних видах мовленнєвої навчально-виховної діяльності: розуміння – аудіювання та читання, говоріння – діалогічне та монологічне мовлення, а також письмо.

Один із укладачів Портфеля, Пітер Ленц, зазначив, що “важливою метою ЄМП є сприяння автономії студента, а також його допомога розвитку навичок читання

шляхом відповідного керування та інших засобів навчання” [4, с. 8].

Важливість укладання ЄМП є беззаперечною: він дозволить студентам самостійно відстежувати свій досвід та успіхи в оволодінні професійною іноземною мовою, а також сприятиме їх фіксації та плануванню особистої мети на майбутнє.

ЄМП – це пакет документів, за допомогою яких студенти, які вивчали мову у ВНЗ або на додаткових курсах самостійно, збирають, оцінюють та систематизують свої успіхи у навчанні, зразки всіх виконаних робіт (поточні контрольні роботи, підсумкові планові контрольні роботи, есе, курсові, залікові, дипломні тощо), отримані свідоцтва та сертифікати, що відображають їх досвід вивчення професійно спрямованої іноземної мови (наприклад, свідоцтво про участь у науково-практичній конференції, олімпіадах, професійних тренінгах тощо).

Основна структура ЄМП майбутніх фахівців технічних спеціальностей повинна відображати прагнення Ради Європи до взаєморозуміння між громадянами Європи; поваги до культур інших народів; захисту інших мов і культур; здобуття освіти протягом усього життя; самостійного вивчення іноземної мови; чіткого окреслення мовних компетенцій.

Наявність Портфеля сприяє мотивації студентів до навчання, розвитку мовленнєвої компетенції, заохочує вчитися впродовж усього життя і, власне, вирішує всі завдання, поставлені перед ЄМП Європейською Радою.

ЄМП виконує дві основні функції: звітну та педагогічну. Звітна функція полягає у наданні інформації про власника Портфеля, рівень його професійних комунікативних умінь, що засвідчує пакет відповідних документів, а також про досвід та майстерність володіння іноземною мовою. Педагогічна функція полягає у заохоченні студента-власника Портфеля до іноземних контактів, користування іншомовними інформаційними засобами, безперервного навчання впродовж усього життя і підвищення мотивації до вивчення іноземної мови.

Мовний паспорт містить інформацію про власника Портфеля, мови та рівень володіння ними на певний час, документи про набутий рівень володіння професійною іноземною мовою (мовами), міжкультурний досвід спілкування та вивчення іноземних мов (наприклад, відомості про місяць проходження практики або стажування в іноземній країні тощо). Мовний паспорт складається з двох таблиць, у яких власник *Портфеля* вказує власний рівень володіння іноземними мовами, набутий після закінчення певних навчальних закладів і складання кваліфікаційних екзаменів, наприклад, атестат про закінчення середнього закладу освіти, навчання у мовних школах, на мовних курсах, складання Cambridge First Certificate, TOEFL тощо. У Паспорті власник *Портфеля* також інформує про документально підтверджений досвід вивчення іноземних мов під час візиту за кордон, перебування за кордоном, листування, ділових контактів іноземною мовою, відвідування міжнародних виставок, ярмарків, презентацій, участі у конференціях і проектах, де доводилося застосовувати іноземні мови тощо (таблиця “Досвід вивчення іноземних мов”) [5].

Мовна біографія містить власне біографічні дані щодо власника Портфеля, контрольні листи для самооцінки іншомовних професійних умінь, засоби заохочення до застосування ефективних методів навчання, а також засоби постановки мети та подальшого планування професійного майбутнього, перелік можливостей вивчення мови і мовних контактів, перелік цілей вивчення іноземної мови, листи для індивідуального планування вивчення іноземної мови.

Досьє дозволяє власнику Портфеля виявити власний потенціал у довільній формі, оскільки стала структуру

цього розділу не визначено, є лише рекомендації щодо його укладання. Зміст досє має складатися з переліку всіх документів, які були згадані у мовному паспорті та мовній біографії. Доцільно буде також вкласти в Досє папку з матеріалами – власне документи або їх копії, зразки виконаних власником Портфеля робіт, наприклад, найбільш успішні професійні переклади текстів різного спрямування, олімпіадні роботи, контрольні, залікові, підсумкові та інші види виконаних робіт, навчальні матеріали тощо.

Рада Європи пропонує використовувати такі види ЄМП залежно від їх цільового спрямування:

- власна оцінка досягнень у вивченні іноземної мови;
- показник усіх результатів вивчення іноземної мови;
- зворотній зв'язок у навчальному процесі;
- засіб реалізації професійної мети;
- самостійне вивчення іноземної мови.

На нашу думку, фахівцям технічних спеціальностей варто використовувати ЄМП як засіб реалізації професійної мети, оскільки основним завданням студентів вищого технічного навчального закладу є оволодіння професійними навичками, вміннями та знаннями, а одним із способів їх отримання є професійно спрямована іноземна мова, яка актуалізує отриману інформацію, сприяє міжкультурній комунікації з представниками відповідних спеціальностей в інших країнах.

За своєю спрямованістю ЄМП може поділятися на портфель із читання, портфель із говоріння, портфель з аудіювання, портфель із письма.

Для майбутніх фахівців технічних спеціальностей вважаємо за доцільне ввести комбінований Портфель, оскільки оволодіння іноземною мовою професійного спрямування передбачає як набуття навичок читання професійно спрямованих текстів, так і вільне спілкування іноземною мовою з носіями мови, розуміння іншомовних фахових текстів, що передаються основними медіа-засобами за допомогою Інтернету або інших телекомунікаційних технологій.

Як зворотний зв'язок у навчальному процесі доцільно, на наш погляд, укласти професійно орієнтовані ЄМП для перекладачів та викладачів іноземних мов. Такі ЄМП є найбільш ефективними, оскільки вони:

- дозволяють власникові портфеля визначити свій рівень володіння іноземною мовою (ІМ) та відстежити власний прогрес у навчанні протягом курсу;
- сприяють залученню студента до організації власного навчального процесу, підвищенню рівня відповідальності за свою роботу та її результати, активізації прагнення до творчої праці із самовдосконалення.

Крім того, власник портфеля може систематизувати досвід вивчення кожної мови, визначити свій рівень оволодіння ІМ, ставити цілі навчання та планувати процес їх реалізації, мати можливість описати ситуації використання ІМ у своїй діяльності.

Головні висновки. Таким чином, реалізація ЄМП у вищих технічних навчальних закладах: підтримує і стимулює освітню мотивацію майбутніх фахівців; заохочує їхню активність і самостійність; розширює можливості навчання і самонавчання; сприяє розвитку навичок рефлексивної та оцінної (самооцінної) діяльності студентів; формує вміння навчатися – ставити цілі, планувати та організувати власну навчально-пізнавальну діяльність; сприяє індивідуалізації професійної освіти студентів; закладає додаткові передумови і можливості для успішної соціалізації.

Перспективи використання результатів дослідження. Використання ЄМП доцільне у професійній підготовці фахівців не тільки нафтогазового профілю, але й інших технічних спеціальностей. Оскільки на даний час

розроблено багато практичних порад щодо використання ЄМП у професійній підготовці студентів філологічних спеціальностей та учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів, вважаємо за потрібне використовувати набутий досвід щодо укладання ЄМП і у вищих технічних навчальних закладах.

1. Всеукраїнська нарада ректорів вищих технічних навчальних закладів [Електронний ресурс] // Політехнік. – 2004. – № 7–8. – Режим доступу : <http://polytechnic.kpi.kharkov.ua/ViewArticle.aspx?id=108>. – Назва з екрану.
2. Европейский языковой портфель: Предложения по разработке / Дж. Трим, А. Добсон и др.; пер. с англ. – М.: Еврошкола, 1998. – С. 24.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Ніколаєва С. Ю., Ягельська Н. В. Мовний портфель: призначення, структура, види, укладання : посібник // Бібліотечка журналу “Іноземні мови”. – Вип. 4/2005. – К.: Ленвіт, 2005. – 64 с.
5. Палка О. Європейський Мовний Портфель і його роль у професійному становленні майбутнього фахівця / Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2009. – № 2. – С. 76–82.
6. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник / [Бартенєва І. О., Богданова І. М., Бужина І. В. та ін.]; за заг. ред. З. Н. Курлянд. – [3-тє вид.]. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
7. Фокин Ю. Г. Преподавание и воспитание в высшей школе : Методология, цели и содержание, творчество : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Ю. Г. Фокин. – М.: Издательский центр “Академия”, 2002. – 224 с.
8. English for Specific Purposes (ESP): National Curriculum for Universities. – Kyiv : Lenvit, 2005. – 119 p.

МІСЦЕ ЕТНОПАРЕМІЙ У ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ “ЛЮДИНОЗНАВЧИХ” ДОСЛІДЖЕНЬ (на матеріалі україністичних студій)

Свердан Тетяна

Однією з основних ознак лінгвістики другої половини ХХ – початку ХХІ століть є антропоцентричне сприйняття й вивчення мови, “перехід від позитивного знання до глибинного осягнення сутності мови в широкому теоретико-методологічному контексті” [1] із залученням досягнень різних дисциплін, що, на думку О. Селіванової, є не свідченням кризової ситуації, а результатом пошуків нового багатофокусного пізнавального простору [12, с. 5]. Так, приміром, постулат філософської західної раціоналістичної традиції про те, що поняття “людина”, “мова”, “суспільство” лежать в одній площині (“одне розкривається через інше” [1]), досить активно й успішно для своїх студій використовують мовознавці (зокрема й українські), окреслюючи мову як репрезентативну форму людської свідомості, пізнання та конструювання світу. Таке окреслення забезпечує *актуальність* нашого дослідження, як і будь-яких інших студій з фразеології (у широкому розумінні), позаяк загальновиголошеною є думка про те, що “в образній основі фразеологізмів відтворюються характерологічні риси світобачення, які носії мови рефлексивно співвідносять із цією “мовою” [8, с. 9], а антропоцентризм у фразеології – це спрямованість фразеологізмів на позначення світу людиною [4, с. 55].

Сучасне антропоцентричне вивчення українських фразеологічних одиниць, у т. ч. і паремій, в різних аспектах репрезентують праці Н. Бабич, С. Єрмоленко, М. Жуйкової, О. Каракуці, Г. Кузь, Н. Ляшенко, О. Майборода, Л. Мельник, Г. Онкович, С. Тагліна, О. Тодор,

В. Ужченка, Д. Ужченка та ін. Попри плідність українців у пошуках закономірності взаєморозвитку мови і культури, мови і нації, мови та мовної особистості тощо, необхідно з'ясувати ще багато теоретичних моментів, зокрема такий: "[...] є мова лише зовнішнім етноконсолідаційним чинником (своєрідність граматики, фонетичної будови), чи вона є більш глибинною структурою, яка підсвідомо діє крізь індивіда?" [15, с. 1] (додамо: і на індивіда!). Тож *мета* ж і *завдання* нашої студії – бодай частково відповісти на поставлене запитання, встановивши місце і роль народної фразеології (зокрема *етнопаремій* – не запозичених з різних мов, а оригінальних, у яких "відбивається діяльність українського народу, соціальні відносини, народний світогляд, вірування, почуття, естетичні й моральні погляди" [13, с. 184]) у системі понять "*мова – культура – нація*", яка є визначальною під час досліджень *людини* в етнокультурному просторі (див. ще праці А. Івченка, О. Крижко, М. Олійник, Ю. Прадіда та ін.). Сутність взаємовпливу складників цієї системи (уявної осі) в тому, що становлення індивідуальності *людини*, індивідуальності *нації* зумовлене функцією "мовного чинника в збереженні та відтворенні специфічно національного світосприйняття" [15, с. 6]. З певністю можемо стверджувати, що така вісь має ієрархічну будову, де *мова* – ключове поняття, оскільки вона повною мірою закріплює у собі досягнення пізнавальної діяльності людини як текст: "у перекладі з латинської означає – тканина, зв'язок, побудова", і "саме у сталих мовних зворотах цей зв'язок закріплено найміцніше – як єдність понять і образів, притаманну саме цій мові [...]" [14, с. 123].

Найвищою формою організації мовних фактів і соціуму є *картина світу*, яку найчастіше трактують як "багатограшний ментальний феномен", що зв'язує мову з мисленням, з навколишнім світом, з культурно-етнічними реаліями та змістом найскладніших абстрактних понять і категорій, які функціонують у мові" [9, с. 252]. Аналізуючи досить складне поняття *картини світу*, дослідники вказують на провідну роль у його формуванні саме людського чинника і на обов'язкове існування у *картині світу* як сукупності різних понять і структур щонайменше трьох основних компонентів – оточення, його відображення у свідомості нації та мовного складника [там само]. Мовний чинник у структурі *картини світу* виражає цілісність її як поняття, адже, аналізуючи будь-яку реалію позамовної дійсності, ми її пояснюємо все-таки мовними знаками. Звідси й виокремилось універсальне поняття, назване *мовною картиною світу*. Проблеми мови і мовної картини світу часто ставали об'єктом дослідження різних наук – лінгвістики, психології, соціології, логіки, однак *мовна картина світу* усе ж явище лінгвістичне, яке в мовознавстві розглядають у двох аспектах вивчення семантичного і лексичного складу. Прихильники першого погляду трактують *мовну картину світу* як "загальну інтегральну картину, сукупність усього мовного змісту" [9, с. 252]. Ця картина порівняно постійна і повільно еволюціонує в часі. Другий погляд зорієнтований на те, "що мовна картина світу – це специфічні риси семантики певної мови, які диференціюють її від інших мов" [там само]. Загалом існує чимала кількість визначень поняття *мовна картина світу* як лінгвістичного та соціокультурного феномену (див.: А. Головня, В. Кононенко, О. Кульматицька, О. Штоквиш), проте будь-яке тлумачення не може повністю розкрити всієї його суті. Можна лише, спираючись на ідеї В. фон Гумбольдта та його послідовників, достеменно твердити, що аналізувати *мовну картину світу* в суто мовних межах недоцільно, оскільки первинно співвідносними є поняття мови і культури, мови і менталі-

тету певного етносу тощо. У лінгвістиці картину світу традиційно розглядають "як специфічно оформлену систематизацію плану змісту мови, у процесі якої відбувається фіксація збереження всього комплексу знань і уявлень конкретного мовного суспільства про світ, що зафіксовано, передусім, у лексичному та фразеологічному складі" [7, с. 7]. Низка тлумачень *мовної картини світу* збігається в тому принципі, що це є передусім зафіксована у мові схема сприйняття дійсності, інтерпретація цілого світу з погляду прийнятих певною мовною спільнотою норм, оцінок матеріальної та позаматеріальної дійсності. Окрім того, у *мовній картині світу* завжди розглядаємо роль "людського чинника у мові" у взаємозв'язку з функцією "мовного чинника в людині" [15, с. 3]. Адже особистість спочатку через мову опановує мовну картину світу, а потім за допомогою тієї ж мови проєктує себе в цей світ, збагачуючи себе і свою свідомість" [2, с. 83]. Дослідження мовної особистості – це унікальний спосіб прослідкувати розвиток *мовної картини світу*, оскільки "мовна особистість є тією призмою, крізь яку відбувається бачення і категоризація світу" [там само]. Та важко уявити особистість без її національної приналежності, а довести етнічну самобутність можна з опорою на мовний компонент етнокультури. Отже, виокремлюється національно-специфічна *мовна картина світу*, яка складається із системи соціальних чинників, культурних традицій, специфічних особливостей мовної поведінки.

Тези "нація окреслюється мовою" та "мова – найбільш видима ознака національного" цілком справедливо вважають основними під час розгляду й трактування поняття *національно-мовна картина світу*. О. Кульматицька до зазначених тез додає ще досить вагомий складник – "національно-культурний поділ світу", стверджуючи при цьому, що "мови різняться не лише граматиною і лексикою, а ще й національно-культурним поділом світу, виділенням у ньому важливих для певного народу [...] елементів та якостей" [9, с. 252]. Отже, *національно-мовна картина світу* покликана вирізняти специфічні особливості окремої мови у порівнянні з іншими і спирається на лексику історико-культурного, етнографічного і под. характеру. Оскільки у *фразеології* найбільш яскраво виражений національний спосіб світосприйняття, то вона теж слугує основою розуміння *національно-мовної картини світу*, яка "тією чи іншою мірою "спроєкована" на всі рівні мовної системи" [6, с. 39]. Поряд з *національно-мовною картиною світу* у філософії мови існує ще одне поняття – *мовно-етнічна картина світу*, яка містить опис основних параметрів реальності – просторово-часових, причинних, етичних, персонажних, і яку О. Штоквиш розглядає як поняття індивідуальності етносу в контексті моделі світової культури, де образно-міфологічне забарвлення представлене на тлі етнічної спільноти і виокремлює "ґрунт національної ментальності" [15, с. 10].

На сучасному етапі наукового розвитку поняття *менталітету* (нам імпонує саме цей термін, оскільки позначає загальну категорію, яка фокусує культурні, духовні, соціальні та інші надбання народу засобами різних рівнів мовної системи і яку найбільш чітко можна простежити через людину як носія мови) як лінгвофілософської категорії використовують досить широко, тому важко визначити, що саме вкладають у його зміст. Проте філософи та соціологи, етнологи та історики, лінгвісти і літературознавці так чи інакше розглядають *менталітет* як невід'ємну ознаку національного. А "Словник іншомовних слів" подає таке визначення поняття, що нас цікавить: "*Менталітет* (англ. *mentality* < лат. *mens, mentis* –

розум, характер, душа; спосіб мислення). Глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості; сукупність настанов, нахили індивіда чи соціальної групи мислити, відчувати та сприймати світ певним чином” [5, с. 51]. Тобто, маємо узагальнення поняття *менталітету* як категорії, що містить способи і результати пізнання світу, а також ототожнення його з поняттями *душа* та *розум*. *Менталітет* можна вважати синтезом, який формується упродовж багатьох віків, убираючи в себе історичні, соціальні тощо елементи, і який неможливий без стійкого об’єднувача, що допомагає передавати життя етносу через покоління і тим самим формувати *менталітет*. Таким об’єднувачем і є мова, яка пояснює реалії світу, зберігаючи їх поняттєву унікальність.

Співвідношення *мови* і *менталітету* детально досліджене О. Назаренко, яка вважає, що “менталітет і мова перебувають між собою у нерозривному зв’язку, тому що мова як форма національної культури безпосередньо пов’язана зі свідомістю і мисленням” [11, с. 27]. Ідея того, що мова – найважливіша ознака індивідуальності народу допомагає виділити *мову* як універсальний компонент культури у процесі становлення *менталітету*. Бачити світ крізь призму мови, аналізувати розвиток мовного соціуму, описувати *людину* засобами мови – значить досліджувати *менталітет* на мовному ґрунті. Тому можемо говорити про “*мовний менталітет*, тобто *менталітет мовної картини світу*” [7, с. 6], адже, “щоб глибинно пізнати народ, його культуру, його менталітет, необхідно знати специфіку його мови” [11, с. 31]. Зауважимо, що до специфічних належать граматичні, лексичні, фразеологічні, стилістичні тощо особливості. “Там, де народжується нація, там і народжується менталітет”, – таке твердження підкреслило національну основу становлення *менталітету* і дало змогу науковцям виокремити поняття національний менталітет. Провідне місце в його тлумаченні займають національно-специфічні компоненти культури, які А. Головня називає національно-культурними факторами і з-поміж яких виокремлює національну мовну особистість, національну психологію та національний характер [2, с. 84]. Ми вважаємо, що цей ряд варто доповнити ще одним поняттям лінгвокультурологічного характеру – поняттям національної мовної свідомості етносу. Оскільки етнічний простір функціонально і структурно ширший, він у змозі охопити всі культурні реалії в цілому і мовні та соціальні компоненти зокрема. Загалом національний менталітет покликаний відтворювати особливості загального буття крізь призму буття певного етносу. І лише за умови врахування цього моменту, слухно зауважує О. Назаренко, може йтися про національний менталітет [11, с. 25], який спирається на *людину* як базовий компонент культури, нації, етносу.

Оскільки поняття *мовна картина світу*, *менталітет*, як було зазначено, першоосновою мають мовний чинник, а у *фразеології* загалом і в *пареміології* зокрема найбільш яскраво виражений спосіб національного світосприйняття, то всі реалії (зокрема *людину*) варто досліджувати на основі фонду фразеологізмів (паремій). Вивченню фразеологічних засобів української мови в аспекті взаємозв’язку понять “*мова – культура – нація*” присвячені праці Н. Грозян, Ю. Лебеденко, Т. Маслової, О. Соловця, В. Яковлевої та ін., які допомагають простежити синтез мови і культури через фразеологію. Мовну картину світу та менталітет українського народу, як і інших, особливо цікаво вивчати крізь призму *народної фразеології*, а саме “на рівні глибинних ментальних структур, які породжують формально-змістову цілість народної фразеології” [14, с. 148]. Основоположником студіювання народної фразеології вважають Б. Ларіна, який стверджував, що саме “народна фразеологія – це та

частина багатющої фразеології національної мови, яка і створюється, і живе в мові народних мас, на відміну від спеціальної книжної, наприклад, біблійної, античної та індивідуально-письменницької фразеології” [10, с. 30]. Особливо цікавими у цьому аспекті є *паремії*, які давно потрапили до кола наукової уваги фольклористів, літературознавців, істориків, етнографів та лінгвістів. Варто зазначити, що у мовознавчих колах ще не існує одного, спільного твердження щодо місця паремій в системі лінгвальних одиниць. Одні дослідники вважають їх одиницями синтаксису, інші (на нашу думку, небезпідставно) – фразеології, мотивуючи таке зближення стійкістю, відтворюваністю та цілісністю значення. Опис *людини* засобами пареміології (як сукупності паремій) тісно переплітається з дослідженням народних звичаїв, національних ідеалів, тому цілком прийнятним є визначення *паремій* як унікальних за своєю природою, специфічних засобів “позначення та іменування позамовної дійсності” [3, с. 2].

Сутність *паремій* як мовних знаків визначена тим, що вони одночасно є одиницями мови і мовлення. Так, якщо окреслюємо *паремії* як ситуативні висловлення, що позначають окремі події, то говоримо про одиниці мовлення. Якщо ж *пареміями* називаємо стереотипні клішовані вислови, побудовані за зразком замкненого речення, йдеться про одиниці мови [3, с. 10]. Важливу роль у структурі *паремій* відіграє образно-символічний зміст, адже ці лінгвокультурні одиниці не тільки позначають, а й символізують певну ситуацію. Тому *паремії* стають своєрідними *символами*, що відображають позамовну дійсність. Жодна лінгвокультурна одиниця не може існувати локалізовано від інших явищ, і, відповідно, вона набуває емоційно-оцінних ознак. *Паремії* також частково побудовані на емоційно-оцінних відношеннях. Зважаючи на культурно-історичний досвід соціуму, людина поступово реагує на ситуацію так само, як і її попередники. Однотипність сприйняття породжує сталість у висловлюванні, і, як наслідок, – утворення *паремій*, які як одиниці мови кодують таку реакцію у часі. Цей код поступово переростає у символ. Символічність *паремій* підкреслює О. Дуденко. Дослідниця виділяє такі функції символу, властиві *пареміям*: пізнавально-світоглядна, регулятивно-адаптивна, комунікативно-мнемонічна. Пізнавально-світоглядна функція, на думку О. Дуденко, – це паремійний етнофонд. Регулятивно-адаптивна виражається в тому, що мудрий вислів підказує, як чинити в тій чи іншій ситуації. Комунікативно-мнемонічна функція паремій полягає в тому, що аналізовані мовні одиниці передають ціннісно-нормативні орієнтації, виступають “сховищем” етнокультури [3]. Позаяк *паремії* кодують інформацію на всіх етапах історико-культурного розвитку суспільства загалом і окремого етносу зокрема, виникає потреба використання ще одного поняття – *етнопаремія*.

Отже, аналіз наукових студій, пов’язаних з проблемами *мовної картини світу*, *менталітету* тощо, тобто з тими питаннями, які є теоретичною основою для лінгвофілософського опису *людини*, дає змогу вибудувати своєрідну систему – *піраміду понять*. Вершиною цієї піраміди є *картина світу*, основою – *менталітет*, а фундаментом – (*етно*)-*паремії*. Така система допомагає виявити низку закономірностей, основна з яких – логічність взаємозв’язку всіх понять. Приміром, аналізуючи поняття *картина світу*, ми поступово переходимо до розгляду питання мови і культури, мови і нації (етносу), що є наче сходінками, на кожній з яких формується окреме поняття (*нова когніція*). Оскільки всі поняття взаємопов’язані, формується логічний ланцюг з ланками “від ширшого до вузкого”: *картина світу* → *мовна картина світу* → національно-мовна картина світу → етнічно-мовна картина світу. Схожу закономірність зауважуємо, досліджуючи сутність поняття *менталітет*: *менталітет* →

мовний менталітет → *національний менталітет*. Щодо *(етно-)паремій*, то вони як цілісні лаконічні влучні вислови становлять понятійну єдність, хоча “ефект ланцюжка” все-таки є: *(етно-)паремія як одиниця мови* (унормований стереотипний вислів) → *(етно-)паремія як одиниця мовлення* (ситуативне висловлення, що має комунікативне навантаження). Підтвердженням логічності створеної *піраміди понять* є, приміром, дослідження О. Назаренко [11, с. 28], яка небезпідставно вважає, що *національну мовну картину світу* (тут маємо верхній пласт нашої піраміди – *картина світу*) формує ціла низка чинників, зокрема географічний, історичний, культурний, релігійний; і під їх впливом формується так звана *національна психологія* (середній пласт піраміди – *менталітет*) та *національна мовна особистість* (нижній (фундаментальний!) пласт піраміди, оскільки саме мовна особистість як індивідуальна, так і колективна (народ) є творцем *етнопаремій*).

Таким чином, студії в окресленому напрямі доводять, що кожна мова є глибинною структурою, яка наскрізь проходить крізь усі рівні життєдіяльності людини, а детальна поступовість досліджень “від ширшого до вузького” і навпаки є перспективною як для висвітлення важливих проблем мовознавства (взаємовідношення мови й культури, мови і мислення, мови і мовотворчості), так і опису неповторності української Мови, Людини, Нації.

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень / Флорія Сергійович Бацевич. – К.: ВЦ “Академія”, 2011. – 240 с. // <http://academia-pc.com.ua/product/146>.
2. Головня А. В. Відображення мовної та концептуальної картин світу крізь призму мовної особистості / А. В. Головня // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – Вип. 15. – Кн. 1. – К.: Вид. Дім Дм. Бураго, 2005. – С. 83–85.
3. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : автореф. дис. ... канд. філол. наук. / Олена Володимирівна Дуденко. – К., 2002. – 19 с.
4. Забуранна О. В. Антропоцентризм у сфері фразеологічного значення (на матеріалі перської та української мови) / Ореста Володимирівна Забуранна // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 55–59.
5. Коломієць М. П., Молодова Л. В. Словник іншомовних слів / М. П. Коломієць, Л. В. Молодова. – К.: Освіта, 1998. – 190 с.
6. Кононенко В. І. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / Віталій Іванович Кононенко // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С. 39–46.
7. Крижко О. А. Становлення і розвиток теорії дискурсу в сучасній українській мові / Олена Анатоліївна Крижко // www.bfpu.org/scientific-publish-ed/akt-probl-sl-filol-12/3.doc.
8. Кузь Г. Фразеологія в контексті етнолінгвістики : навчальний посібник / Галина Кузь. – Чернівці: Рута, 2004. – 44 с.
9. Кульматицька О. “Мовна картина світу” і “культура”: співвідношення понять / Оксана Кульматицька // Семантика мови і тексту: Матеріали ІХ міжнарод. конф. – Івано-Франківськ, ВДВ ЦІТ, 2006. – С. 252–254.
10. Ларін Б. О. Про народну фразеологію / Борис Олександрович Ларін // Укр. мова в школі. – 1959. – № 5. – С. 30–36.
11. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету / Олена Володимирівна Назаренко: Дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2001. – 192 арк.
12. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія / Олена Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
13. Сергєєва О. Збірка Номіса “Українські приказки, прислів'я і таке інше” як джерело розвитку фразеології української літературної мови / О. Сергєєва // Вісник Харків. ун-ту. – № 491. Серія філол. – Х., 2000. – С. 182–185.
14. Ткач Л. Студії над буковинською фразеологією: у пошуках втраченої єдності / Людмила Ткач // Буковинський журнал: Громадсько-політичний, літературно-мистецький і науково-освітній часопис. – 2002. – Ч. 3–4. – С. 121–151.

15. Штоквиш О. А. Індивідуальність нації і лінгвістичні особливості етнічної картини світу / Олександр Анатолійович Штоквиш: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – К., 1993. – 16 с.

ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄСЛІВ ДИНАМІЧНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ З ПРЕФІКСОМ ПІД- В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сегін Л. В.

Словотвірна система сучасної української мови незмінно привертає увагу дослідників. Вона неодноразово ставала предметом дериваційних досліджень. Не є винятком і дієслівна підсистема словотвору. У таких роботах ключова роль у систематизації, інтерпретації і класифікації дериватів відводиться словотворчому форманту. Сучасні дослідження зі словотвору спрямовані на виявлення й опис дериваційної спроможності класів слів різних частин мови. Цей підхід у лінгвістичній літературі отримав назву основоцентричного і передбачає встановлення специфічної комплексної одиниці класифікації й опису дериваційної системи. На думку дериватологів, такою одиницею є словотвірна парадигма (СП) [9; 5; 3]. Термін “словотвірна парадигма” тлумачиться суперечливо і багатозначно. Найбільш детально СП була охарактеризована російським мовознавцем О. А. Земською, яка визначає СП як сукупність похідних, що мотивуються однією твірною основою і перебувають на одному ступені творення [9, с. 71].

На сьогодні в україністиці вже є окремі праці, присвячені опису дериваційного потенціалу різних класів твірних на рівні СП, зокрема прикметників [5], окремих груп іменників [3; 12, 1 та ін.], дієслів [7; 15; 13].

Звернення до дієслів динамічної просторової локалізованості (ДПЛ) як твірної бази не є випадковим. По-перше, це зумовлено тим, що дієслова займають центральне місце як в системі частин мови, так і в структурі речення. По-друге, дієслова ДПЛ мають складну і багату семну структуру. По-третє, вони репрезентують ієрархічно верхинну групу дієслів з прогнозованими шістьма і сімома актантами [8, с. 295]. По-четверте, серед усіх частин мови дієслово відзначається найширшими словотвірними зв'язками [17, с. 286] взагалі, а дієслова ДПЛ зокрема, що, на думку дослідників, є їх прикметною ознакою [14, с. 8]. По-п'яте, лексеми на позначення руху є досить часто вживані. Так, О. Л. Гамова стверджує, що, за даними “Частотного словаря русского языка”, серед ста найбільш частотних дієслів дієслова переміщення стоять на другому місці, поступаючись лише дієсловом інтелектуальної діяльності. У XII, XVII, XX століттях дієслова переміщення також займають друге місце за частотністю вживання, поступаючись дієсловом повідомлення – мовлення [4, с. 8]. Словотворчий потенціал префіксальних дієслів ДПЛ ще не був предметом спеціального лінгвістичного аналізу в українській мові.

Мета статті – описати словотворчу спроможність дієслів ДПЛ з префіксом *pid-* в українській мові.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) визначити структурну типологію досліджуваних девербативів;
- 2) встановити континуум словотвірних значень (СЗ), реалізованих похідними від префіксальних дієслів;

3) з'ясувати кількісну наповненість кожного структурного блоку, словотвірного значення;

Матеріалом для дослідження послужили 110 девербативів української мови від 32 твірних дієслів, отримані методом суцільної вибірки з найавторитетніших джерел (СУМ, СУМГ, ВТССУМ).

Як відомо, дериваційні можливості твірного репрезентує СП. Дериватологи констатують, що СП має двоїтий характер, тобто є одиницею плану змісту й плану вираження. Зважаючи на двоплановість конкретної СП та, як слушно зауважують дослідники, щоб відмежуватись від “примх лексики” у словотворі й простежити закономірності в будові СП, було введено поняття типової СП. О.А. Земська відзначає, що “типову СП отримуємо абстрагуючись від конкретних способів вираження тих чи інших дериваційних значень. Типову парадигму формують конкретні парадигми, в яких наявний однаковий набір дериваційних значень” [9, с. 73].

У ході аналізу конкретних СП дієслів ДПЛ з префіксом *під-* виявлено похідні чотирьох лексико-граматичних класів: іменники, прикметники, дієслова, прислівники. Отже, типова СП досліджуваних префіксальних дієслів ДПЛ має чотиризонну субстантивно-ад’єктивно-вербально-адвербіальну структуру з 12 СЗ: “виконавець дії”, “опредметнена дія”, “місце дії”, “об’єкт”, “знаряддя дії” – у субстантивній зоні; “ознака об’єкта”, “ознака суб’єкта”, “призначений для...” – в ад’єктивній зоні; “виконуючи дію, переводити щось із стану об’єкта в стан суб’єкта”, “виконувати дію один раз”, “за допомогою дії, названої дієсловом, переміститися або перемістити звідки-небудь кудись усіх чи багатьох” – у вербальній зоні; “адвербіалізація дії” – в адвербіальній зоні.

Субстантивна зона типової СП аналізованих лексем є найчисельнішою і нараховує 52 деривати. Цю зону формують два типи СЗ: мутаційні та транспозиційні.

Від українських дієслів ДПЛ з префіксом *під-* регулярно утворюються девербативи *nomina actionis*. Порівняно з іншими похідними, деривати зі СЗ “опредметнена дія” є найчисельнішими у структурі СП дієслів ДПЛ з префіксом *під-*. Про це свідчать і спостереження інших дослідників. Зокрема М. П. Лесюк, який досліджував дієслова руху, стверджує, що “віддієслівні іменники з мутаційними СЗ творяться різними моделями, однак, незважаючи на багатство словотворчих засобів, ... кількість їх порівняно з кількістю транспозиційних дериватів набагато менша, що пояснюється меншою регулярністю і продуктивністю мутаційних моделей” [11, с. 75]. Загальна кількість вторинних транспозиційних найменувань у субстантивній зоні типової СП досліджуваних базем становить 32 одиниці, що складає 35,2% від загальної кількості: *підведення*, *підвезення*, *підвід* (рідко), *підвіз*, *підвищення*, *підводження*, *підводка*, *під’їждження*, *під’їзд*, *підйом*, *підкидання*, *підкочування*, *підліт*, *підлітання*, *піднос*, *піднесення*, *піднімання*, *підіймання*, *підношення* (рідко), *підношування*, *підняття*, *підплигування*, *підскік*, *підскок*, *підстрибування*, *підступ*, *підсування*, *підтягання*, *підтягнення*, *підтягування*, *підтяжка*, *підхід*, *підчалення*, *підчалування*, *підштовхування*. Наприклад: Вже темніло, коли на *під’їзді* до села кибитка чмихнула і заглохла (В. Даниленко).

Зазначимо, що СЗ “опредметнена дія” відзначається найбільшою глибиною місць у парадигмі з-поміж усіх аналізованих СЗ. Залежно від кількості похідних, що мають одне й те саме СЗ, семантичні позиції поділяють на одночленні і багаточленні, тобто одна й та ж семантична позиція може бути представлена одним дериватом, двома, трьома і т. д. Двочленні ряди словотвірних синонімів із СЗ “опредметнена дія” характерні для 4 СП, чотиричленні – 3. Ці синоніми перебувають у різних лексико-семантичних і функціонально-стилістичних відно-

шеннях. Спільноосновні деривати або повністю збігаються за своїми особливостями, або можуть мати розбіжності. За своєю семантикою повністю збігаються такі спільнокореневі девербативи із СЗ “опредметнена дія”: *підводження* – *підводка*, *підліт* – *підлітання*, *піднесення* – *підношування*, *підтягання* – *підтягнення* – *підтягування*, *підчалення* – *підчалування*. Інші синоніми-девербативи мають відмінності у семантичному або функціонально-стилістичному параметрах: *підведення* – *підвід* (рідко), *піднесення* – *підношення* (рідко). В окремих випадках виявлено як спільне, так і розбіжності: *підведення* – *підвід*, *підводження*, *підводка*, *підвезення* – *підвіз*, *під’їждження* – *під’їзд*, *піднесення*, *підношування* – *піднос*, *підтягнення*, *підтягування* – *підтяжка*. Найбільш продуктивними, як для префіксальних твірних, в утворенні дериватів із СЗ “опредметнена дія” є такі дієслова ДПЛ: *підвести/підводити*, *піднести* / *підносити*, *підтягти* / *підтягати*, менш продуктивними – дієслова *підлетіти* / *підлітати*, *підвезти* / *підвозити*, *під’їхати* / *під’їздити* / *під’їжджати*, *підчалити* / *підчалувати*, інші префіксальні дієслова продукують по одному деривату (*підвищити* / *підвищити*, *підкидати* / *підкинути*, *підкотити* / *підкочувати*, *підплигувати* / *підплигнути*, *підстрибувати* / *підстрибнути*, *підступити* / *підступати*, *підсувати* / *підсунути*, *підходити*, *підштовхувати* / *підштовхнути*).

Таким чином, із 110 дієслів ДПЛ з префіксом *під-* зафіксовано синтаксичні деривати від 19 (20,9%), при цьому 7 твірних мотивує більше ніж один девербатив.

Мутаційний тип деривації представлений такими СЗ: “виконавець дії”, “місце дії”, “об’єкт”, “знаряддя дії”.

Як свідчать проведені дослідження [15, с. 10], дієслова ДПЛ активно продукують деривати із СЗ “**виконавець дії**”, оскільки поняття діяльності передбачає поняття діяча [18, с. 72]. Твірними для іменників із аналізованим СЗ виступають 5 префіксальних дієслів ДПЛ, на базі яких утворено 7 дериватів (7,7%): *підводчик*, *підвожчик*, *підганяльник*, *підгін*, *підліток*, *підношувач*, *піднощик*. Напр.: Давай! Тепер **піднощик** снарядів, заряджаючий та замковий тільки встигали (А. Головки).

На думку О.М. Хамідуліної, основою для формування агентивних найменувань виступає характер позначуваної ситуації, що супроводжує дію, у зв’язку з чим можна виокремити два типи похідних. З огляду на специфіку дієслівної дії деривати першого типу поділяються на підвиди – “виконавець-спеціаліст” і “виконавець-неспеціаліст”. При утворенні іменників другого типу, поява яких зумовлюється суміжними чинниками, актуалізується не сама дія, а, наприклад, модальна оцінка (“може, уміє, любить”), часовий аспект (“часто, завжди”) дії тощо [18, с. 71–72]. Проаналізований матеріал дає можливість систематизувати агентивні найменування від префіксальних дієслів відповідно до класифікації О.М. Хамідуліної. Усі агентиви складають девербативи із значенням “виконавець-неспеціаліст”: *підводчик*, *підвожчик*, *підганяльник*, *підношувач*, *піднощик*. “Смислова структура таких іменників будується за типовою схемою “той, хто діє” [18, с. 71]. Наприклад: *підганяльник* “той, хто кого-небудь підганяє”.

Отже, на відміну від непрефіксальних дієслів ДПЛ, які активно утворюють іменники на позначення виконавців дії, дієсловом ДПЛ з префіксом *під-* малохарактерне регулярне продукування *nomina agentis*.

Сам процес руху є дуже складний. Він передбачає такі компоненти ситуації, як: 1) суб’єкт (той, хто виконує рух); 2) предикат переміщення; 3) вихідний пункт руху; 4) кінцевий пункт руху; 5) об’єкт; 6) адресат; 7) інструменталь (засіб руху). Для дієслів руху обов’язковими є позиція суб’єкта [14] і позиція спрямованості – обставина місця [6]. Усі інші компоненти є обов’язковими / факульт-

тативними залежно від структурно-граматичних особливостей окремих дієслів, лексичного значення слова і комунікативних завдань висловлювання. У субстантивній зоні досліджуваних девербативів семантична позиція “місце дії” репрезентована 6 (6,6%) похідними від 6 (1,92%) твірних дієслів: *підведення, під'їзд, підйом, підлаз, підступи, підхід*. Наприклад: Пам'ятаєш, макабундо, вишпнула за живіт, – ту нашу гедзалку в під'їзді на Стареєврейській, коли загубила сережку? (В. Даниленко).

Слова, що становлять лексико-семантичний клас дієслів ДПЛ, означають механічне переміщення тіл відносно один одного або переміщення відносно частин тіла. Механічний рух можуть здійснювати всі предмети об'єктивної дійсності. Одні з них здійснюють цей рух самостійно, активно (живі істоти), інші (неживі істоти) не здатні до активного руху.

Різноманітні форми механічного руху знаходять вираження в лексико-семантичному класі дієслів ДПЛ, зокрема і в значенні дієслів поступального руху, який вичленюється на основі ознаки “зміна положення в просторі”, а також абстрактних категоріальних ознак “характер руху”, “спрямування руху”, “середовище переміщення”, “спосіб переміщення”. Абстрактна категоріальна сема “спосіб переміщення” конкретизується в значенні дієслів, які означають переміщення за допомогою транспортного засобу. Ця сема реалізується у дериватах із СЗ “знаряддя”, які виявлено в СП 7 (2,24%) префіксальних дієслів: *підвода, підволок, підіймач* (техн.), *підйомник* (техн.), *піднімач* (мед.), *піднос, підняття* (геол.), *підтяжка, підчалок, підштовхувач*. Наприклад: До двору під'їхала *підвода* парокінь, на возі сиділо шестеро – двоє носачівських козаків і четверо сердюків з варті – четверо везли двох (Ю. Мушкетик).

Поодинокі деривати виявлено із СЗ “об'єкт”. Твірними для девербативів із аналізованим СЗ виступають тільки каузативні дієслова ДПЛ: *підвіз, підкидьок, піднос* (заст.). Отже, із 110 дієслів ДПЛ з префіксом *під-* від 3 (3,3%) зафіксовано деривати із семантичною позицією “об'єкт”.

Ад'єктивна зона типової СП аналізованих лексем нараховує 23 деривати.

Ад'єктиви, мотивовані дієсловами ДПЛ, в українській мові складають незначний пласт лексики. Ад'єктивна зона СП дієслів ДПЛ представлена трьома семантичними позиціями: “ознака суб'єкта за дією”, “ознака об'єкта за дією”, “призначений для того, на що вказує твірне дієслово”. Наявність у СП дієслів ДПЛ перших двох груп прикметників зумовлена в основному належністю твірних дієслів аналізованої ЛСГ до каузативних чи некаузативних підгруп. Це відбулося на значенні віддієслівних ад'єктивів: некаузативні дієслова ДПЛ, як правило, утворюють ад'єктиви із значенням “ознака суб'єкта”, каузативні – “ознака об'єкта”. До ад'єктивної зони дієслів ДПЛ зараховуємо і дієприкметники. Щодо їх статусу в системі частин мови й досі не існує єдиного погляду. Традиційним є визначення дієприкметника як дієслівної форми, яка поєднує в собі дієслівні морфологічні значення часу, виду і стану з прикметниковими формами роду, числа і відмінка. Враховуючи те, що словотвірні характеристики дієприкметника подібні до словотвірних характеристик прикметника та що дуже часто дієприкметник піддається ад'єктивізації, вважаємо за доцільне розглядати дієприкметники як похідні ад'єктивної зони.

СП дієслів ДПЛ з префіксом *під-* відзначаються одним дериватом, для якого характерне СЗ “ознака суб'єкта за дією”, реалізоване в СП одного українського префіксального дієслова ДПЛ: *підплилий*.

Похідні ад'єктиви із СЗ “ознака об'єкта за дією” виявлено в кількості 18 одиниць від 10 префіксальних дієслів ДПЛ: *підведений, підвезений, підвищений, підки-*

даний, підкинутий, підкинений, підкочений, піднесений, підносний (заст.), *піднятий, підійнятий, підсунений, підсунутий, підтягнений, підтягнутий, підтягуваний, підштовхнутий, підштовхуваний*. Наприклад: Високо *підсунутий* капелюх відкривав випукле смагляве чоло (О. Гончар).

Дериватів із СЗ “призначений для того, на що вказує твірне дієслово” зафіксовано 4 у 3 СП дієслів ДПЛ з префіксом *під-*: *під'їзний, підкидний, піднімальний, підіймальний*.

Вербальна зона типової СП аналізованих лексем репрезентована 28 дериватами. Цю зону формують такі СЗ: “виконуючи дію, переводити щось із стану об'єкта в стан суб'єкта”, “дистрибутивність дії”, “виконувати дію один раз”.

Похідні зі СЗ “дистрибутивність дії”. Загальна кількість зафіксованих похідних названої семантичної позиції становить 13 одиниць, вони мотивовані 13 (4,6%) твірними: *попідбігати, попідводити, попідганяти, попідкидати, попідкочувати, попідкрадатися, попідносити, попідпихати, попідпливати, попідскакувати, попідсувати, попідтягати, попідходити*.

У семантичній позиції “виконуючи дію, переводити щось із стану об'єкта в стан суб'єкта” актуалізовані зворотні дієслова. Похідні з цим СЗ складають 10 одиниць, які утворені від 3,2% твірних дієслів: *підводитися/підвестися, підганятися, підкидатися, підкидуватися / підкинутися, підкочуватися/підкотитися, підніматися, підійматися / піднятися, підійнятися, підноситися / піднестися, підступатися / підступитися, підсуватися, підсовуватися/підсунутися, підмаскатися, підтягатися, підтягуватися/підтягнутися, підтягтися*. Наприклад: Перетнули весь бункер, маневруючи між постелями, валізами, меблями, і стали *підніматися* крутими сходами (О. Гончар).

Деривати семантичної позиції “однократність” вказують на разовість, моментальність, недовготривалість процесу: *підіпхнути, підплигнути, підстрибнути, підтютнути, підштовхнути*. Наприклад: Обабіч, готові кинути на підмогу і *підштовхнути* чи витягти з примітенного невидимого ярка, їхало верхи десятків два дозорців (В. Малик).

Адвербіальна зона типової СП аналізованих лексем нараховує 6 дериватів і сформована зі СЗ “адвербіалізація дії” – *підбігцем* (розм.), *підлетом* (рідко), *підскоком* (розм.), *підстрибом* (розм.), *підстрибцем* (розм.), *підтютцем* (розм.). Наприклад: Пришибив *підбіжки* зник за льодяною горою (В. Даниленко).

Не зафіксованих похідних дериватів у СП 3 дієслів: *підвеслувати, підповзати/підповзти, підкукульгати*, що складає 0,96% від загальної кількості твірних.

Умовні скорочення

СУМ	–	Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
СУМГ	–	Словарь української мови / За ред. Б.Д. Грінченка. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1–4.
ВТССУМ	–	Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В.Г. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТГ “Перун”, 2001. – 1440 с.

1. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
2. Бразаускене Е. М. Словообразовательный потенциал префиксальных глаголов: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – М., 1991. – 22 с.
3. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові: Монографія. – К. – Полтава: АСМІ, 2005. – 356 с.

4. Гамова О. Л. Прогностика глаголов перемещения в русском и английском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 2001. – 22 с.
5. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 206 с.
6. Гордеев Ю. М. Поле направленности (глаголы движения и их распространители) в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Саратов, 1974. – 24 с.
7. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
9. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения 1–8. – М. : Наука, 1978. – С. 63–77.
10. Ленець К. В. Подвійно префіксовані дієслова з префіксом *по-* // Мовознавство. – 1979. – № 3. – С. 26–29.
11. Лесюк М. П. Формування семантики віддієслівних іменників // Українське мовознавство. – К. : Вища школа, 1987. – Вип. 14. – С. 74–80.
12. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників сучасної української мови: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
13. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
14. Сайкієва С. М. Глаголы движения-перемещения в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Алма-Ата, 1970. – 24 с.
15. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Донецьк, 2003. – 20 с.
16. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – 408 с.
17. Тихонов А. Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка. – Самарканд : Изд-во Самарканд. гос. ун-та им. А. Навои, 1971. – 387 с.
18. Хамидуллина А. М. Отглагольные имена деятеля в онома-сиологическом аспекте // Исследования по семантике: Лексическая и синтаксическая семантика. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1981. – С. 67–73.
19. Хамидуллина А. М. Словообразовательные парадигмы глаголов движения (внутриглагольная деривация 2 такта порождения) // Исследования по семантике: Межвуз. научн. сб. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1975. – Вип. 1. – С. 93–107.
20. Чиканцева Т. В. Словообразовательные парадигмы производных глаголов современного русского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1984. – 22 с.
21. Янценецкая М. Н. Семантические вопросы словообразования: Производящее слово. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1991. – 271 с.

СЛОВОТВОРЧІ ПОТЕНЦІЇ КОНЦЕПТУ “БІЛИЙ КОЛІР”

Семашко Тетяна

У формуванні мовної картини світу одна із ключових ролей відводиться кольоронознавам. Саме тому назви кольору є предметом постійного зацікавлення мовознавців.

Аспекти дослідження кольору в парадигмі лінгвістичних наук різноманітні й здійснюються в різних мовознавчих галузях – етимології, словотворі, психолінгвістиці, ідіостилістиці, лінгвостатистиці тощо. В останні роки дослідницькі акценти змістились в сторону етнолінгвістики, когнітивної семантики, лінгвокультурології. У зв'язку з цим плідним є вивчення кольоронозв з позицій кон-

цептуального аналізу, оскільки назви кольорів переконливо свідчать про відмінні засоби мовної концептуалізації світу [6, с. 42].

Проблема концептів опрацьована сьогодні в численних філологічних розвідках. У мовознавстві існує кілька теорій розуміння сутності концепту, а намагання дати його цілісний опис пов'язане з проблемою розмежування цієї одиниці з такими лінгвістичними термінами, як поняття, сигніфікат, лексичне значення, сема, денотат. У вузькому значенні (логіко-філософський аспект) концепт притримується до понятійного компонента слова, що різні дослідники називають по-різному: денотат, десигнат, сигніфікат, лексичне значення, референт. Згідно з когнітивним підходом концепт трактується як термін, що пояснює одиниці ментальних чи психологічних ресурсів нашої свідомості, тієї інформаційної структури, яка відбиває знання і досвід людини.

У зазначеному напрямку працює сьогодні більшість дослідників (О.О. Селіванова, М.П. Кочерган, О.О. Тараненко, В.В. Жайворонок, Л.П. Іванова, О.С. Кубрякова, С.Є. Нікітіна, Н.В. Молотаєв, В.Л. Постовалов та ін.), доробок яких зводиться до визначення концепту як “оперативної змістової одиниці пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку ... всієї картини світу, відбитої в людській психіці” [4, с. 90]. Поза увагою мовознавців не залишились і концепти-кольоропозначення. Опису мовних концептів кольору присвячені роботи А. Вежбицької, Г.М. Яворської, В.І. Куликової та ін.

Попри наукову новизну, значущість і вагомість висновків та спостережень дослідників, відкритою залишається низка питань, серед яких питання щодо словотворчої деривації концептів, зокрема концептів на позначення кольору.

Об'єктом розгляду в пропонованій статті обрано концепт “білий колір”. Метою дослідження є розгляд засобів вербалізації концепту “білий колір” з позиції словотворчої деривації. Вибір відповідного концепту обумовлений тим, що “білий” є одним із найдавніших назв кольору і одним із найпоширеніших концептів кольору в системі кольоронозв сучасної української мови, закріплених в українській народній культурі, функціонально значущих для християнської традиції, а кольорономінації “білого” виявились найбільш різноманітними за словотвірною структурою.

Концепти кольору (під якими розуміємо одиниці колективної свідомості, вербалізовані комплексом мовних засобів, яким притаманна національно-культурна специфіка) наділені інформацією про власне кольорову ознаку, а деякі з них пов'язані з індивідуальними асоціаціями, народними віруваннями і увявленнями, історико-культурним досвідом. Результатом вербалізації концептів кольору є прикметники-кольоропозначення, які виступають як одиниці певного мікрополя номінантів кольору. Будучи основним засобом вербального відображення концепту кольору, прикметник виконує роль певного ядра, навколо якого групуються інші частини мови, а точніше, того первісного джерела, яке формує і створює інші частини мови, вербалізуючи концепт [3, с. 3]. Прикметник-кольоронознава слугує продукуючою основою для дериватів, що розширюють структуру концепту за рахунок залучення додаткових елементів.

Як відомо, методи деривації поділяються на лінійні (експліцитні) і нелінійні (імпліцитні). До лінійних методів деривації відносять афіксацію, словоскладання та спрощення; до нелінійних – семантичну деривацію та конверсію. Крім того, для опису послідовності залучення до початкової одиниці серії формальних операцій нами використано поняття ступеня деривації: одноступенева та двоступенева деривація. Прикладом одноступеневої деривації може слугувати утворення від прикметника

білий афіксального ад'єктивного деривата *біленький*; у результаті багатоступеневої деривації від початкової одиниці утворюється декілька дериватів, кожен із яких є наступною дериваційною сходинкою стосовно попереднього. Так, дериват *побіліти* був утворений за такою моделлю: *білий* (прикметник) → *біліти* (дієслово недоконаного виду) → *побіліти* (дієслово доконаного виду).

У запропонованій розвідці будуть розглянуті словотворчі потенції концепту “білий колір” з урахуванням запропонованих вище методів. Джерельною базою дослідження стали деривати, відібрані з лексикографічних джерел. Словникові дані доповнено прикладами, вилученими з газетних матеріалів.

Зупинимось на **експліцитному словотворенні**. Як початкова основа при номінації лексики на позначення кольору виступає лексема, що відображає кольорову характеристику об'єкта. Дериваційні форманти лінійної номінації слугують для уточнення відтінку кольору (пор.: *біліший, білуватий, білавий*) або конкретизації частини об'єкта, пофарбованої у відповідний колір (пор.: *білолиций, білозубий, білостінний, білогрудий*). Найчастіше деривати першого ступеня творяться за допомогою афіксів (суфіксів) -єнк-, -ав-, -аст- (-яст-), -юсіньк- (-ісіньк-), -уват-: *білесенький, білісінький, білуватий*, які передають неповноту вияву кольорової ознаки.

Від прикметників за допомогою суфіксів можуть утворюватись: іменники – -изн- (*білизна*), -ок- (*білок*), -як- (*біляк*), -уг (*білуга*), -ість (*білість*), -інн- (*біління*); дієслова – -іти (*біліти*), -ити (*білити*); прислівники – -о (*біло*). Помічені поодинокі випадки творення субстантивів першого ступеня за допомогою префіксів: *побіл, набіл, забіл, вибіл*. У таких випадках відбувається перегрупування сем. Загальнокатегорійна сема якості, яка притаманна прикметникові як носієві ознаки, поступається семі ‘предметність’ (для іменників), семі ‘дія’ для дієслів, семі ‘ознака ознаки або дії’ для прислівників. Словотворчі елементи при тому привносять додаткові смисли в значення похідної одиниці. Так, наприклад, дериват *біліти* означає: 1. ‘Ставати, робитися білим, світлим’. 2. ‘Виділятися білим кольором’, а дериват *білити* – 1. ‘Робити білим, покриваючи розчином вапна, крейди’. 2. ‘Вибілювати у воді й на сонці (про полотно), забарвлювати в білий колір’. Пор.: “*А день біліє та біліє (М. Вовчок)* [ФСУМ, с. 75]; *Білити приміщення школи залучені майстрині з будівельного управління* [УК, 2009, № 17, с. 4]. Оцінний компонент значення при тому залежить виключно від контекстної реалізації деривата.

Деривати першого ступеня можуть бути основою для подальшого словотворення. Особливо продуктивними є дієслівні та дієприкметникові лексеми, утворені за допомогою префіксів, які можуть означати: початок дії – *забіліти, забілити, побіліти, побілішати*; кінець дії – *побілілий, побілений, забілений*; рідше зустрічаємо субстантивне та ад'єктивне префіксальне творення: *перебілка, набіло*.

Словоскладання є досить продуктивним типом словотворення кольорових дериватів. Способом складання можуть утворюватись складні прикметники та іменники, де однією із початкових основ буде атрибут кольору. Якщо при творенні складних іменників прикметник на позначення кольору буде першою основою, то він виступатиме як частина назви різних галузей знань. Наприклад: назви людей (*білорус, білодеревець, білоручка, білогвардієць*); назви рослин (*білоцвіт, білозір, білокопитник*); назви тварин (*білокрилка, білодушка, білобочка, орлан-білохвіст*); медичні терміни (*білокрів'я, білокрівці, білогност*) тощо. До складних дериватів відносимо і прикметники, що означають пофарбування частин різних реалій у білий колір. Це можуть бути частини тіла людини (*білобровий, білоголовий, біловолосий, білолиций*), части-

ни тіла тварини (*білохвостий, білогрудий, білокрилий*), уточнена назва рослини (*білокачанний*); назви елементів інтер'єру (*білостінний, білоколонний*) тощо.

У наведених прикладах кольору стосується тільки перша похідна основа. Однак досить часто для передачі кольорових відтінків використовуються складні прикметники з інтерфіксом -о-, наприклад, *чорно-білий, сіро-білий, сніжно-білий*, де поєднуються модифікатор кольору і сам колір. При тому кількість можливих компонентів для творення складнопохідних прикметників практично необмежена, як необмежені і можливості сполучуваності модифікаторів з основним тоном в прикметниках-композиціях.

Розглянемо **імпліцитне словотворення**. Нелінійні засоби вторинної номінації, суттю яких є зміна значення лексеми при збереженні її форми щодо кольороназв за свідченням невисокою продуктивністю. Конверсія, як вид словотворення, за яким словоутворюючим засобом слугує зміна парадигми слова [5, с. 71], властива присуття багатьом мовам, і українська в цьому сенсі не є винятком. В українській мові конверсія (субстантивізація) діє тільки при утворенні іменників, мотивованих за формою (зміст при тому може бути відмінним) прикметниками. Нами зафіксовано три приклади явища субстантивізації. Субстантивований прикметник *білий* вжито: 1) на позначення осіб (білогвардійців), при тому актуалізуються ознаки ‘контрреволюційний’, ‘пов'язаний із самодержавством’, ‘такий, що виступає на захист царизму’ (*Я був у Душанбе, як відступали білі (І. Ле)* [СУМ, I, с. 181]); 2) на позначення осіб за кольором шкіри (приналежністю до певної раси), актуалізується ознака ‘світлошкірий’ (*От візьмуть нас і варварів, і римлян, чорних, білих гарненько всіх засмолять і запалать, мов скіпочки. І будем ми світити в садах у цезаря ... мов світло правди (Леся Українка)* [СУМ, I, с. 181]); 3) на позначення предмета, що має біле пофарбування (шахи, шашки), актуалізується ознака ‘білого кольору на протилежність до чорного’ (*Сьогодні він почав білими* [УК, 2010, № 115, с. 3]). Відповідні деривати не можуть слугувати основою для подальшого словотворення.

Розглядаючи процеси функціонування семантичної деривації на прикладі лексико-семантичної структури прикметника *білий*, робимо висновок, що ядром значення, у якому закріплюється головний поняттєвий зміст, тобто архісемою для цього прикметника є власне значення кольору, що має забарвлення одного з основних кольорів спектра або такого, що зближується з ними. Це основне значення можна розкласти на менші елементи змісту (семемі, диференційні ознаки, елементарні ознаки). У комплексі всі ці елементи значення дають уявлення про прикметник-кологоратив. У кольороназвах архісема кольору зберігається, а конотації часто зумовлені образними асоціаціями, що їх викликає саме колір, етнокультурною маркованістю тощо.

У процесі використання прикметника на позначення кольору для характеристики різних реалій на перший план висувається той або інший аспект значення. Наприклад, диференційними ознаками прикметника *білий*, що відрізняють його від інших представників цієї групи, є значення: 1) ‘дуже світлий’; 2) ‘ясний’; 3) ‘чистий’ (застаріле значення); 4) ‘сніжний’; 5) ‘контрреволюційний’; 6) ‘зі світлою шкірою’ (за расовою ознакою). Не всі сегменти значення, які утворюють семантичний образ прикметника, охоплює поняття “білий колір” як елементи позамовної діяльності. Вони можуть бути привнесені в семантику лексеми на різних етапах розвитку мови як експресивні, оцінювальні та увійти в змістову структуру як усталені елементи.

Розвиток різних значень кологоратива *білий* полягає в спрямуванні від конкретного до абстрактного, від вира-

ження об'єктивної ознаки предмета за кольором до оцінних характеристик шляхом метафоризації, метонімічного перенесення цієї ознаки на інший предмет, які можуть зовсім не суміщатися з самим поняттям кольору. Так, семантика сполучень *білі мухи*, *біла буря*, *білий пух*, *Біла Олімпіада*, *білий континент* визначається на основі компонента *білий* зі значенням 'зимовий', 'сніжний', 'покритий снігом'; семантика сполучень *біла раса*, *білий негр*, *білий режим* обумовлена значенням 'світлошкірий' (як прикмета раси); значення 'ясний', 'світлий' мотивували виникнення сполучень *білий день*, *білий ранок*, *серед білого дня*, *біла ніч*. Механізм таких семантичних трансформацій полягає в певному семантичному суміщенні прямого кольорового значення зі значенням, пов'язаним із оцінним уявленням про цей колір. Основою такого об'єднання є наявність загальної ознаки, що є основою для порівняння.

Пряме значення прикметника вербалізує ядерні ознаки концепту "білий" у значеннях: 'який має колір крейди, молока, снігу' ("*Заступила чорна хмара Та білу хмару*" (Т. Шевченко) [СУМ, I, с. 181]); 'світлий' ("*Справді гарно тут. І білі піски берегів, і ця тиша неміряна, і ласкавий степовий вітерець*" (О. Гончар) [СУМ, I, 181]); 'чистий, випраний' ("*Неначе ляля в льолі білій, Святе сонечко зійшло*" (Т. Шевченко) [СУМ, I, с. 181]); 'сивий' ("*Се був дід дуже старий, білий*" (Марко Вовчок) [СУМ, I, с. 181]); 'блідий' ("*А Катря стоїть коло стіни, сама, як стіна, біла, – бачу – зомлівав*" (Марко Вовчок) [СУМ, I, с. 181]); 'безколірний, безбарвний, прозорий' ("*Очі самі собою упали на графин і залюбувалися тими непримітними голочками, якими грала біла горілка*" (П. Мирний) [СУМ, I, с. 181]); 'у якому є багато вибілених предметів' ("*Ввижається мені вечір теплий з пахоцями весняними ..., з вишняком, білим від цвіту рясного*" (М. Коцюбинський) [СУМ, I, с. 181]); 'світлошкірий' ("*Любка вигдала носити паранджу, щоб ніхто не впізнав її, білої жінки, що ходить з узбеком*" (І. Ле) [СУМ, I, с. 181]); 'складова частина ботанічних, зоологічних, хімічних, технічних та інших назв-термінів' ("*У древній Греції і Римі як лікувальний засіб дуже цінилась біла чемериця. Відомо, що вона досить сильна отрута*" (Знання, 10, 1965, 13) [СУМ, I, с. 181]); *Білий гриб – король усіх грибів: і за своїми смаковими якостями, і за енергетичним складом* [УК, 2003, № 165, с. 4]; *Тут на допомогу придуть біла акація, лобода, кульбаба* [УК, 2004, № 88, с. 19]; *Білий лелека, здавалося б, відомий птах, але загадок задає чимало* [УК, 2004, № 122, с. 6]; *Дід Мороз не забуває про подарунки: він кожному приносить шматочок щастя, навіть білому ведмедю в токійському зоопарку* [УК, 2004, № 251, с. 3]; *Білий фосфор – безбарвна, дуже отруйна, майже не розчинна у воді речовина* [УК, 2009, № 121, с. 6].

Для переносних значень характерний різний ступінь абстрактності. Одна група значень склалася в результаті послідовного розвитку "кольорової" лінії, іншу утворюють значення, які використовуються для характеристики та оцінки осіб і предметів, явищ, станів у суспільному та соціальному житті людини.

Переносні значення реалізуються в периферійних ознаках концепту "білий" у значеннях: 'чистий', 'охайний', 'чепурний' (*На білу половину дому дозволялось заходити тільки Варварі. Інший челяді вхід туди був заборонений* [УК, 2003, № 97, с. 3]); *Тільки у себе в білій хаті він завжди почувався затишно* [УК, 2008, с. 8]); 'зимовий', 'сніжний', 'покритий снігом' (*Система договору про Антарктику є прикладом плідного міжнародного співробітництва, що ґрунтується на обміні знаннями та науковими даними щодо вивчення, охорони та управління Білим континентом* [УК, 2004, № 138, с. 7]); *Повільно пішла, покручуючи листком; світ ніби повуж-*

чав перед нею – танцювало море білих мух [УК, 2010, с. 9]); 'європейський' (*На західноєвропейському ринку як виробництво "білої" побутової техніки лідирують німці, голландці та шведи* [УК, 2003, № 117, с. 9]); 'контрреволюційний' (*Ішли бійці на білі банди* [СУМ, I, с. 181]; *Накази, які віддавали білі командири, не обговорювалися* [УК, 2003, № 28, с. 19]); 'невивчений', 'недосліджений', 'беззмістовний' (*Вся проблема підземної газифікації поки що – біла пляма* [УК, 2006, № 43, с. 12]); 'привілейований', 'кращий' (*Ось і розбіглися всі по степу, і Оверко переміг. Його чорний шлик віявся по плечах. "Рубай, брати, білу кість"* (Ю. Яновський) [СФУМ, с. 298]); 'пов'язаний із наркотиками' (*Але проблема залишається актуальною: поки що "біла смерть" щодня знаходить свої жертви* [УК, 2003, № 116, с. 18]); 'непрофесійно виконаний' (*Із-за білої недбалості постраждали немовлята пологового будинку № 3 м. Кіровограда* [УК, 2005, № 167, с. 11]); 'ангельський', 'святий' (*Муза була його білою богинею, яка надихала його на творчість* [УК, 2005, № 249, с. 11]); 'безгрішний', 'гарний', 'благодушний' (*Біла смуга в житті завжди наступає за чорною* [УК, 2004, № 103, с. 9]); 'незвичний', 'позбавлений обмежень' (*Одного разу після чергового походу на дискотеку, коли він стояв біля барної стійки, оголосили "білий танець" і його запросила якась дівчина* [УК, 2004, № 37, с. 12]); *У гурті окупантів Шольц видався йому білою вороною (А. Головка)* [ФСУМ, I, с. 146]); 'законний', 'чесний', 'легальний' (*Адже мова йде про абсолютно чисті, законні, так названі "білі інвестиції"* [УК, 2005, № 16, с. 11]).

Між прямими і переносними значеннями колоратива *білий* існує певний взаємозв'язок. Експресивні, оцінні семи прикметника нашаровуються на основне значення, що сприяє усталенню звороту як вторинної назви. Переносне значення спирається на пряме значення кольору, в ньому наявний певний зоровий образ, при тому на перше місце висувається оцінна характеристика предмета.

Семантична "поведінка" прикметника *білий* під час створення образних назв підтверджує думку В.В. Виноградова про те, що у мовній системі змістова сутність слова не вичерпується наявними у ньому значеннями, оскільки у слові існують "вказівки на суміжні ряди слів і значень, слово насичене відображеннями інших ланок системи, виражає ставлення до інших слів, що співвідносяться або пов'язані з його значенням" [2, с. 7].

Отже, деривати від назви концепту "білий колір" утворюються усіма основними способами номінації, які наділені різною продуктивністю щодо творення нових назв. Аналіз фактичного матеріалу показав, що найпродуктивнішими є афіксальне словотворення, словоскладання та семантична деривація. За рахунок дериваційних лексем ознаки в структурі концепту "білий колір" мають більше змістове наповнення, значно поширюють структуру концепту кольору, дозволяючи говорити не тільки про типове пофарбування реалії чи явища, але й про процес набуття об'єктом відповідного забарвлення.

1. Вежицкая А. Обозначение цвета и универсалии зрительного восприятия / А. Вежицкая // Язык. Культура. Познание. – М. : Русские словари, 1996. – С. 231–290.
2. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1972. – 614 с.
3. Жирмунская М.Л. Словообразовательные потенции прилагательных цветообозначения в современных германских языках : дис. ... канд. филол. наук / М.Л. Жирмунская. – М., 1982. – 240 с.
4. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина; ред. Е.С. Кубрякова. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
5. Смирницкий А.И. К вопросу о слове ("проблема тождества слова") / А.И. Смирницкий // Труды Института языкознания. – 1954. – IV. – С. 71.

6. Яворська Г.М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) / Г.М. Яворська // Мовознавство. – 1999. – № 2–3. – С. 42–50.

Список умовних скорочень

СУМ – СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка. – 1970-1980.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / Укладачі В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк та інші. – К.: Наукова думка, 2003. – 1096 с.

УК – газета “Урядовий кур’єр”.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / Укладачі: В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І.С. Гнатюк та інші. – К.: Наукова думка, 1999. – К. 1–2. – 980 с.

БІНАРНИЙ ПРИНЦИП КАТЕГОРИЗАЦІЇ ДІЙНОСТІ

Семегин Тетяна

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв’язок із науковими завданнями. Одним із принципів ментального членування дійсності є бінарність. Бінарність впливає на розташування ментальних одиниць у концептосфері соціуму не спорадично, а за дуальними моделями, що відзначаються універсальним характером у різних культурах. Бінаризм закладений у процесах категоризації людини і детермінований передусім її фізіологічними особливостями, зокрема поділом головного мозку на праву і ліву півкулі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про дуальний принцип пізнання світу неодноразово зазначалося у культурологічних концепціях Ю.М. Лотмана та В.П. Руднева [6; 15], у міфопоетичній моделі В.В. Іванова та В.М. Топорова [5], у когнітивних дослідженнях А.Д. Белової та О. С. Снитко [3; 8].

Мета даної статті полягає у тому, щоб проаналізувати характерні ознаки бінарного концепту.

Завдання статті:

1) здійснити критичний аналіз досліджень, присвячених розгляду явища “бінарності”;

2) виокремити сутнісні ознаки бінарного концепту.

Наукові результати. Витоки дуалістичного світосприйняття сягають ще міфопоетичної моделі світу та мислення первісної людини. За спостереженням Ю.М. Лотмана, відношення бінарності становлять один із головних організуючих механізмів будь-якої структури [6, с. 96]. В основі таких відношень лежить універсальна аксіологічна шкала, що передбачає зіставлення явищ дійсності з позитивно або негативно маркованими полюсами. Експліцитне протиставлення діаметрально протилежних шкал яскраво простежується насамперед у народній творчості, зокрема у міфах, пареміях, казках.

Як зазначає Н. Ярмоленко, дуалізм, або визнання двох протилежних початків вказує на ієрархічну поляризацію на космологічному, антропологічному та етичному рівнях, яка у ціннісних судженнях виражається як опозиція “добро – зло” [11].

З онтологічної точки зору, на думку В.Г. Таранець, “факти із життя слов’ян свідчать про зародження уявлення про одиничність з існуючого поняття дуалізму речей і явищ. Впродовж довгого часу у свідомості людини існувало розуміння двоїстості і одиничності як протиставлення цілого й частини у явищах навколишньої дійсності” [9, с. 27]. “Проте така опозиція – це ще далеко не два: це – роздвоєний предмет, а протилежності у ньому – частини цілого” [там само, с. 91].

Тому, за припущенням М.С. Уварова, з самого початку ідея антиномічного протиставлення мала додат-

ковий внутрішній смисл – пошук єдності, зв’язності та взаємозв’язку [10, с. 2], тобто прагнення повернутися до первісного цілісного стану.

Таким чином, бінарність визнається універсальною ознакою, властивою різним рівням буття людини, яка, з одного боку, поляризує явища дійсності, а з іншого – відображає первісний цілісний образ предмета.

На думку С.З. Агранович та І.В. Саморукової, сьогодні спостерігається криза бінарності. Суть цієї кризи в тому, що опозиції мислення і мови в нашу епоху є відносними. Члени бінарних опозицій “перетворюються” одна в одну, утворюючи з членами інших бінарних відношень зовсім не струнку систему, а деяке складне, фактично неупорядковане утворення, що позбавлене центру [1, с. 28]. Відтак, мова йде про деконструкцію опозицій, яка розвивається унаслідок переосмислення системи цінностей.

Бінарна детермінованість процесів категоризації зумовлює існування бінарних концептів, що віддзеркалюють генетичну основу одиниць мислення структурувати елементи навколишнього світу за характером їхньої парності/непарності, різновекторного аксіологічного навантаження, а також протилежності як суттєвої ознаки ментального відображення світу загалом та кожного окремого фрагмента дійсності зокрема.

Характерною рисою бінарного концепту є розщеплене ядро, яке включає як мінімум два семантично протиставлені ядерні поняття або ідеї [7], що в процесі функціонування поступово віддаляються одне від одного, зменшуючи при цьому семіотичну щільність та розвиваючи діаметрально протилежні властивості. Дане визначення бінарного концепту узгоджується із припущенням В.Г. Таранець про те, що найдавніше пізнання людиною навколишнього світу ґрунтується на розумінні його цілісного образу у вигляді окремих двоїстих протиставлень, що постійно переходять одне в одне. Кожен член діади, одержавши своє наймення, довгий час залишається позначенням цілого і не сприймається як його частина [9, с. 39].

Лексикографічна дефініція терміна “бінарний” (який складається з двох частин, елементів; подвійний [13, с. 82]) підтверджує гіпотезу про цілісність бінарних утворень. Тому **бінарний концепт** – ментальне утворення, яке складається із двох частин, об’єднаних навколо спільної архісеми та протиставленими за аксіологічною маркованістю, що забезпечує відображення фрагмента дійсності як цілісної системи, представленій двома основними положеннями, в яких перебувають її елементи.

Розуміння бінарного концепту як цілісного утворення пояснює явище *енантіосемії* та *синкретизму*, що часто виявляється у структурі бінарного концепту на різних рівнях його мовної вербалізації. Дані процеси є наслідком формування дуалістичних понять із первісного цілісного ядра, їх взаємопов’язаний розвиток.

Зокрема, у структурі бінарного концепту ПРЕКРАСНИЙ – ПОТВОРНИЙ на **лексико-семантичному рівні** явище енантіосемії спостерігаємо в процесі розвитку значень лексем-вербалізаторів даного концепту як в англійській, так і українській мовах.

Наприклад, прикметник *вродливий (уродливий)* має відмінне аксіологічне забарвлення у різних слов’янських мовах. Так, у російській мові *урод* використовується на позначення людини з фізичними недоліками, походить від іменника *родь* “сім’я, рід”, “порода”, префікса *у-* в негативному значенні та означає “народжений не в рід”, “той, що чимось відрізняється від інших членів роду”. У польській мові *uroda* має позитивне семантичне навантаження “краса, миловидність” [19, с. 451]. В українській лексикографії дана лексема реєструється як із пози-

тивним (*врода* “краса”), так і негативним маркуванням (*виродливий* “потворний”).

Ад’єктив *ипетний* виражає два протилежні аксіологічні значення у межах однієї мови: 1) ‘поганий’, ‘бридкий’ (поширене на заході країни); 2) ‘охайний’, ‘чепурний’ (діал.) [13, с. 1629]. Однак в етимологічному словнику тлумачиться походження лише першого значення: ‘огидний’, ‘бридкий’ із німецького *spöttische* через польське *szpetny* [14, с. 517].

Лексема *nice* мала негативне первісне забарвлення і виникла для позначення негативних явищ дійсності. У старофранцузькій мові прикметник *nice* функціонував у значенні “дурний” і був запозичений із латини, де *nescius* – “неосвічений”. Первісне значення *nice* в англійській мові – “дурний, невіглас”, але вже в середньоанглійський період зустрічаються й інші семи: ‘боязкий’, ‘метушливий’, ‘граціозний’, ‘екстравагантний’, ‘хтивий’. Такі семи, як ‘точний’, ‘обережний’, ‘педантичний’, фіксуються із 1500 р. Сучасне значення (“приємний, чудовний”) зареєстроване лише з 1769 р. [21, с. 703].

На **фразеологічному рівні** [12; 16; 17; 20] енантіосемія спостерігається у пареміях із позитивним оператором, що експлікують негативну аксіологічну оцінку з відтінком іронічного забарвлення: *Такий красний, що аж рідгати хочеться; Гарний, як спить, та ще й лицем до стіни лежить; Не pomoже ні мило, ні вода, коли така врода; Така гарна пика, що як виглянула із вікна, то три дні собаки гавкали*. В англійській мові такі паремії є поодинокими: англ. *When the candles are all out, all women are beautiful*. Явище енантіосемії простежується і в складі **компаративних фразеологічних одиниць**: укр. *гарна, як свиня в дощ; гарна, як свиня в хомуті; гарні, як свині в пацьорках; гожа, як свиня божа; красива, наче свиня в коралах; така ладна, як свиня в дощ; гарний, як пес базарний; гарна, як телиця, а розумна, як ягниця; чепурний, як горцик з квашею; красива, тільки чорти на пиці горох молотили; гарний, як чортів тато восени; англ. handsome as the devil; fine as an ape in purple; fine as flying pigs*. При цьому національно-специфічними рисами української фраземіки, у зіставленні з англійською, є її емоційність, іронічність, гумористична конотація.

Приклади енантіосемії реєструються і в мовленнєвих актах, де речення *Прекрасно!* може виражати різне значення: похвалу, схвалення, іронію.

Як і будь-яка бінарна опозиція, концепти ПРЕКРАСНИЙ і ПОТВОРНИЙ характеризуються асиметричністю. З онтологічної точки зору, на думку німецького філософа Т.В. Адорно [2, с. 78], прекрасне є вторинним, оскільки зародилося із потворного. Дане положення підтверджує і релігійна теорія створення світу із хаосу. Тимчасом як для синхронії, за словами О.М. Вольф, характерна первинність позитивного оператора через несиметричність співвідношення основної загальнооцінної пари *добре/погано*, бо оцінка *добре* означає як відповідність нормі, так і її перебільшення, тимчасом, як оцінка *погано* завжди імплікує відхилення від норми [4, с. 19]. Позитивна орієнтація норми підтверджується і даними психолінгвістичних експериментів, оскільки позитивний член антонімічної пари називається першим, що зумовлює більшу частотність позитивних асоціацій [там само, с. 20]. В естетичі також *прекрасне* є первинним, адже визначення *потворного* (антипод, заперечення прекрасного [18, с. 503–504]) відбувається через категорію прекрасного.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, бінарний принцип категоризації дійсності закладений генетично у мисленні людини, при цьому бінарність є вихідним станом речей, що відображає первісний цілісний образ предмета чи явища. Бінарний концепт – ментальне утворення, яке складається із двох частин, об’єднаних навколо спільної архісеми та протиставлених

за аксіологічною маркованістю, що забезпечує відображення фрагмента дійсності як цілісної системи. Перспективи наступних розвідок убачаються у вивченні аксіологічно маркованих бінарних концептів у зіставному аспекті.

1. Агранович С. З. Двойничество / Софья Залмановна Агранович, Ирина Владимировна Саморукова. – Самара : Самарский университет, 2001. – 132 с.
 2. Адорно Т. В. Эстетическая теория / Теодор Визенгрунд Адорно [пер. с нем. А. В. Дранова]. – М. : Республика, 2001. – 527 с. – (Философия искусства).
 3. Белова А. Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы / А. Д. Белова // Культура народов Причерноморья : научный журнал. – № 29. – Язык и мир. – 2002. – С. 17–23.
 4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Елена Михайловна Вольф. – [2-е изд., доп.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 280 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
 5. Иванов В. В. Славянские языковые моделирующие семиотические системы : (древний период) / Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. – М. : Наука, 1965. – 245 с.
 6. Лотман Ю. М. Динамическая модель семиотической системы / Юрий Михайлович Лотман // Избранные статьи в трех томах. Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллинн : Александра, 1992. – Том I. – С. 90–102.
 7. Пруткая Н. В. Бинарные концепты как самостоятельные единицы концептуальной картины мира / Н. В. Пруткая // Київська старовина. – 2008. – № 6. – С. 59–70.
 8. Снитко О. С. Коды культуры у мовній об’єктивації дійсності / О. С. Снитко // Studia Linguistica : зб. наук. праць. – К. : ВГЦ ; Київський університет. – Вип. 1. – 2008. – С. 115–121.
 9. Таранець В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови) / В. Г. Таранець. – [2-е вид., перероб., і допов.]. – Одеса : АстроПринт, 1999. – 116 с.
 10. Уваров М. С. Бинарный архетип. Эволюция идеи антинормизма в истории европейской философии и культуры / Михаил Семенович Уваров. – СПб. : БГТУ, 1996. – 214 с.
 11. Ярмоленко Н. Питання походження дуалізму в зарубіжних етнологічних концепціях XIX–XX ст. / Н. Ярмоленко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: зб. наук. праць. – Серія “Історичні науки”. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 6. – С. 25–29.
- Лексикографічні джерела**
12. Англо-американські прислів’я та приказки : [для студ. та викладачів вищ. навч. закл.] / Олена Юрївна Дубенко. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 416 с.
 13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
 14. Етимологічно-семантичний словник української мови : у 4 т. / [ред. Ю. Мулика-Луцика]. – Канада : Волинь, 1982–1994. – Т. 4. – 1994. – 557 с.
 15. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / Вадим Петрович Руднев. – М. : Аграф, 1997. – 384 с.
 16. Українські приказки, прислів’я і таке інше [укладач М. Номис; упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
 17. Українські прислів’я, приказки та порівняння з літературних пам’яток / [упоряд. Михайло Михайлович Пазяк]. – К. : Наук. думка, 2001. – 392 с. – (сер. “Укр. нар. творчість”).
 18. Філософський енциклопедичний словник / [Е. К. Бистрицький, М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов та ін. ; голова редакції В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
 19. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка / Г. П. Цыганенко ; [2-е изд., перераб. и доп.]. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.
 20. A thesaurus of English Traditional Metaphors / Ed. by P. R. Wilkinson. – L. & N.Y. : Routledge, 2006. – 2034 p.
 21. The Barnhart dictionary of etymology / [edited by Robert K. Barnhart]. – N. Y. : THE H.W. WILSON COMPANY, 1988. – 1284 p.

**ЛЕКСЕМИ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ
АТМОСФЕРНІ ЯВИЩА ТА ПРИРОДНІ СТИХІЇ У
РОЛІ ОПЕРАТОРІВ ФУНКЦІЇ НЕОЗНАЧЕНОЇ
КВАНТИТАТИВНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ
ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ)**

Семененко О.Ю.

Категорійне поняття неозначеної кількості (НК) як самостійне мисленнєво-мовленнєве утворення зазнало бурхливого вивчення починаючи з II пол. XX ст. Досліджувалися різноструктурні та різнорівневі засоби експлікації поняття НК, передовсім це стосувалося лексичних і фразеологічних засобів вираження неозначено великої кількості (НВК) і неозначено малої кількості (НМК) на матеріалі певної мови або у зіставному аспекті.

Генітивні конструкції, стрижневим компонентом яких виступає іменник із метафоричним неозначено-кількісним значенням, ставали одним із численних об'єктів аналізу в роботах Н.А. Басілая, А.В. Бельського, Л.Д. Чеснокової, І.К. Марковського. Лексико-фразеологічну мікросистему "багато" в сучасній російській мові вивчали М.Ю. Тихонова, В.В. Новицька, Т.П. Перетятко, О.І. Лашкевич. На матеріалі української, російської й англійської мов метафоричні квантитативно-номінативні сполуки зі значенням оцінки неозначеної кількості опрацювали В.М. Вовк, С.О. Швачко, лексико-фразеологічні засоби вираження НК у зіставному й перекладацькому аспектах – Н.Л. Клименко, С.І. Кравцова, А.В. Моренцова, О.М. Медведь, О.В. Яковлева. Аналіз різноманітних засобів імпліцитної реалізації НК на рівні висловлення (пропозитивна номінація) і дискурсу (текстова номінація) започаткував Л.Х. Кабальєро Діас. Метафоричні мовні засоби оцінки НК як константи мікрополів неозначено великої кількості і неозначено малої кількості у німецькій і російській мовах описали Л.Г. Акуленко, у французькій – Л.М. Беляєва, А.І. Копилова, в англійській – О.І. Єгорова, К.Н. Симонова, О.В. Щебетенко та ін. На матеріалі українського художнього мовлення різноманітні засоби експлікації поняттєвої категорії неозначеної субстанціональної квантитативності висвітлили О.М. Бонєцька, К.Г. Городенська, З.О. Мит'яй, О.Ю. Семененко та ін.

Завдання даної статті полягає у систематизації репрезентативних для сучасного поетичного мовлення конститuentів-квантифікаторів зі значенням НВК (операторів функції НВК) тематичної групи *атмосферні явища та природні стихії*, вивченні семантичних, структурних і дистрибутивних особливостей їхнього функціонування.

Ця група представлена такими підгрупами лексем: ті, що пов'язані з водою (*дощ, злива, град, хвиля, прибій, повінь, потоп, цунами*); ті, що пов'язані з вітром (*ураган, бурелом, смерч, вихор, шквал*); ті, що пов'язані одночасно і з водою, і з вітром (*хмара, хвища, туча, буря, лавина, завія, завірюха, хурделиця, замет*); тобто мовне/мовленнєве виникнення секундарних ЛСВ із значенням НВК спирається на образи великих інтенсивних природних стихій, атмосферних явищ – велика маса/площа води, що різко поширюється горизонтально, велике накопичення, скупчення води у небі, опаді (велика кількість води, що падає), інтенсивний рух повітря.

Зметафоризовані лексеми з квантитативною семантикою *дощ* і *злива* при вимірюванні поіменованої субстанції мають у поетичному мовленні спільний дистрибутивний сегмент: вони активно сполучаються з лексемами *сльози, думки, поезії, вірші, слова* і т. ін.. Пор.: *Там*

на лаві просохнуть дощі наших сліз (Н. Білоцерківець); *Світе, у зливі сліз, / ти не згинеш...* (О. Гаврилук); *...Полийте рілля їх дощем думок* (В. Симоненко); *...Дощем поезій виплакатись так* (П. Засенко); *...Мине / віршів і днів гіркотна злива* ... (С. Йовенко); *... Любив я слів* ^{непереможні} *зливи* (М. Рильський); *...не треба сліз, словесних злив – / живім надією, що маєм* (О. Різниченко).

Відмінність же полягає в тому, що, по-перше, у ролі вимірюваних об'єктів при квантифікаторі *дощ* виступають переважно конкретні дискретні субстанції, а от у ролі залежного компонента генітивних конструкцій зі стрижневим словом *злива* рівну активність виявляють як конкретні, так й абстрактні іменники, що позначають емоції, почуття, афективні стани. До речі, така ж вибіркова сполучуваність властива й квантитативу *хвища* (розм. Сильний холодний дощ або великий сніг з вітром; снігова буря [1, с. 1559]). Пор.: *Дощ іскор. Мить – і все погбло* (М. Рудницький); *...Господь стихи простить і епіграмний дощ...* (П. Тичина); *Вечірні птахи опадають з неба / дощем зірок блискучих і блідих...* (Р. Малко); *Як злива крапель зливів зерен / Питво небесне подає – / Так жити треба!* (В. Прилипка); *Я слухав зливу лайки, смиків...* (О. Різниченко); *– Та чо ж воно, мамо, голубка моя сивоока, / На дорогу мою пада злива то болю, то туги?* (Б.Чіп); *Як від мене ти підеши, коханий, / <...> / Неприсмностей матимеш зливу* (А. Гарматюк); *А я літав у тій свинцевій хвищі. / Пихату шляхту сік на дрібен мак...* (Л. Костенко).

Але у сучасному поетичному мовленні натрапляємо на випадки квантифікації конститuentом мікрополя НВК *дощ* абстрактних субстанцій, пор.: *Мов поле, п'ю дощі печалі...* (В. Кашка).

По-друге, при зметафоризованому квантифікаторі *злива*, як правило, наявні семантичні конкретизатори-епітети: *бентежні зливи думок, гіркотна злива віршів і днів*, інтенсифікатор *цілий*, а при вимірнику *дощ* вони зазвичай відсутні.

Зметафоризовані ЛСВ з квантитативним значенням лексем *дощ* і *злива* утворюють у поетичному мовленні градаційний ряд. Модифікації зазнають саме градуальні семи 'кількість', 'інтенсивність', 'маса', 'об'єм' вияву вимірюваної субстанції: значення НВК, що передається лексемою *злива*, значно перебільшує кількість та інтенсивність вияву субстанції, квантифікованої лексемою *дощ*. Ця особливість семантики зметафоризованих ЛСВ не відбита у тлумачних словниках. Моносемант *хвища* не має зафіксованого значення НВК, а *дощ* і *злива* мають (*дощ* – 2. *перен., чога, з означенням*. Про велику кількість того, що падає, сиплеться. 3. *у знач. присл. дощем*. Великим потоком; так, як дощ [1, с. 325]; *зліва* – 2. *перен., яка, чога*. Про велику кількість чога-небудь такого, що падає, сиплеться і т. ін. неперервним потоком. // Про появу, створення у великій кількості світла, звуків і т. ін. // Про виникнення різноманітних почуттів, думок [1, с. 462]).

Квантифікатор *злива* активно вживається при субстантивах, що позначають музичні звуки, твори: *...далі – зливу / акордів змішаних беру...* (О. Різниченко); *І приснилось мені, що це я космонавт, / що для мене ці зливи святкових сонат...* (Б. Мамайсур).

Функціонування квантифікатора *град* у поетичному мовленні супроводжується експресивізацією негативно узуально/контекстуально конотованих значень залежних субстанціальних лексем. Він зазвичай реалізує свій дистрибутивний потенціал, сполучаючись із конкретними іменниками, що позначають невеликі за розміром тверді предмети, що формою нагадують град, мовленнєві процеси з негативним забарвленням, предмети, що стрімко рухаються, інтенсивно летять. Випадки квантифікації абстрактних іменників й іменників на позначення істот

нами не зафіксовані. Пор.: ...і мені колишні друзі / Сиплють лютих прокльонів град... (В. Симоненко); Я бачив сон. Тяжених перел град / На груди сипали мені, старому... (М. Зеров).

Значення неконкретизованої множинної кількості може передаватися й адвербіалізованою лексемою *градом*, і компаративом *яко град* (цей термін до наукового обігу ввела Н.П. Шаповалова на позначення будь-якої мовної конструкції, що реалізує порівняльний зміст [6]): ...Летіли *градом* непокірні стріли... (В. Василенко); Летіли звуки, *яко град*... (В. Березінський).

Зметафоризований ЛСВ лексеми *град* кодифіковано – 2. *чого, перен.* Велика кількість, численність. // у знач. присл. *градом*. У великій кількості, багато [1, с. 258].

Випадки квантифікації субстанцій синтаксичними конструкціями з орудним відмінком були об'єктом дослідження Н.Д. Дізенко. За спостереженнями науковця, функція орудного відмінка у реченнях типу Р *Горами шел по реке лёд, Распросы посыпались на него градом* подвійна, оскільки він пов'язаний і з предметом, і з дією. Словоформа в орудному відмінку виражає не тільки кількісну характеристику предмета, явища, але й те, на що схожий предмет у момент дії, тобто спостерігається поєднання значень подібності та неозначено великої кількості [3, с. 88–89].

На сполучуваність лексем, що позначають у примарному ЛСВ опади, зауважує Н.Л. Клименко, великий вплив здійснює специфіка їхньої вихідної сполучуваності. Р *град* визначає переважно НВК предметів, здатних завдати шкоди, збитків, неприємностей – *град ударов / насмешек / проклятий / снарядов*. Сполучається тільки з обчислюваними іменниками, що позначають неістот (внятков дуже мало). *Дождь, ливень* мають більшу сполучуваність – *дождь снарядов / листьев / брызг, ливень мыслей / огня / металла / снарядов* [4, с. 139].

Квантифікатор *повінь* позбавлений таких конотативних нашарувань. Об'єктами квантифікації виступають переважно лексеми таких лексико-граматичних розрядів – конкретні (дискретні/недискретні), абстрактні. Це лексеми, що номінують почуття людини, психоемоційні стани, об'єкти рослинного світу, музичні твори: *Я принесу... Жазучу повінь дивомрій*... (В. Василенко); *А ще осіння повінь хризантем!* (О. Соловей); *...а все навкругжся / тоне й тоне / в зеленій повені дерев* (В. Вовк); *...повінь зелені знов заливає тутешні сади* (О. Різниченко); *Море пожовкло лися, / Повінь зів'ялих квіток* (Б.Лепкий); *Мої хліба – он-о, / Поза крайнеба розлилися – повінь!* (М. Шевченко); *Таких пісень – нестримна повінь*... (В. Малишко).

Опосередкована квантифікація об'єктів може здійснюватися й порівняльною конструкцією: *А машини неспинно, як повінь, / Розливались вогнями фар* (А. Ройченко).

Лексема *повінь* має ЛСВ₂ на позначення неконкретизованої множинності – 2. *перен.* Велика кількість, надмір чого-небудь [1, с. 998], а лексема *потоп* позбавлена семантики на позначення НВК, але може виступати у ролі квантифікатора: *...І бризнула потопа крові / на небосхил, на чорнозем* (В. Бобинський).

Лексеми на позначення інтенсивних природних явищ у функції квантифікаторів зберігають сполучуваність із тими дієсловами, з якими вживаються у примарному значенні, пор.: *полейте дощем думок, виплакатись дощем поезій, падає злива болю, відтарабанила пристрастей злива, сиплють град прокльонів, потонули у повені кохання, тоне в повені дерев, розлилась повінь хліба* [див. 5, с. 19].

Полісемант *хмара* у ролі квантифікатора, що, зметафоризувавшись, передає значення – 3. *кого, чого, перен.* Величезна кількість, безліч, маса кого-, чого-небудь.

// у знач. присл. *хмарою* [1, с. 1566], сполучається переважно з лексемами на позначення істот: *...Змушуючи хмари горобців / Здіймається в повітря* (Е. Андєвська); *...стада писак пасуться на лугах, / засіяних Тарасом та Іваном, / а хмари тлумачів – рої комах – / помпують свіжу кров з густим дурманом* (В. Неборак).

Адвербіалізувавшись, словоформа *хмарою* зберігає у структурі значення сему НВК і ту саму дистрибуцію – домінують назви істот (іноді можуть імплікуватися метонімічною сполукою). Це стосується й порівняльних конструкцій: *Положить чорні зграї круків, / що сіли хмарою на ліс* (В. Бобинський); *...Коли ж чорною хмарою сунула чорна Азія* (С. Маланюк); *Наче хмари, бідний Київ / Печеніги облягли* (О. Олесь).

Якщо субстанція, що зазнає квантифікації, представлена збірним іменником, то й у ролі квантифікатора теж може виступати збірний іменник: *Ніби хмаровиння – татари*. / *Сила хилить силу* (В. Коломієць).

Сполучуваність квантифікатора *хмара* з назвами неістот, як і з іменниками абстрактної семантики, становить периферію у поетичному мовленні: *На біле поле гайвороння літер / впаде як хмари, цілі хмари строф* (Л. Костенко); *...Не можу вже тебе не виглядати / Із хмари днів*... (В. Василенко); *Ген клубочаться лісу зелені хмари*... (В. Мороз); *Находили чорні хмари / Тих страшних думок*... (В. Гренджа-Донський); *...і хмари задумів / летять, мов хижі птаці*... (І. Герашенко).

Залежно від ужитого автором словотворчого форманта можуть суттєво змінюватись інтенсивність і кількість вияву субстанції, що зазнає параметризації. Уведення до структури лексеми аугментативного суфікса *-ищ* додатково збільшує кількість поіменованої субстанції, а додавання демінутивного суфікса *-к-* – суттєво зменшує: *...забувши про домашній свій причал, / над хмарищем міжрасних чвар* (З. Гончарук); *...Зникне хмарка тепла, і у пустій хатини / Знову паморозь сяє у кожному кутку* (К. Чернишов).

Квантифікатор *хмара* (*хмаровиння, хмарище, хмарка*) звичайно негативно конотований, що пов'язано з актуалізацією або периферійним існуванням сем, що наявні у більшості ЛСВ цього полісеманта: 'скупчення', 'суміш', 'суцільна маса' – у сполученні з назвами істот формують негативне ставлення до вимірюваної субстанції; 'тривога', 'сум', 'небезпека', 'нешастя', 'біда', 'насуватися', 'загрожувати' (семи ЛСВ – 4,5) теж супроводжують сприйняття цього квантифікатора.

Позицію керованих генитивів при операторі НВК *туча* (2. *кого, чого, перен., рідко.* Велика кількість, маса кого-, чого-небудь [1, с. 1487]) так само займають переважно негативно конотовані лексеми на позначення афективних станів людини, пов'язані з почуттєвою й інтелектуальною сферою діяльності: *...учила дні любить земні / крізь глум, і злобу, й горя тучі*... (О. Гаврилук).

Квантифікатор *ураган* – маркер поетичного ідіолекту Віталія Березінського, вірші якого взагалі густо насичені різноструктурними засобами вираження значення НВК: *Про своє об'явив я бажання / неймовірне пізнати кохання. / Тут же сміху здійнявся ураган: / – Іч, чого захотів дідуган!* (В. Березінський); *...неймовірних захоплень піднявся ураган*... (В. Березінський).

Зметафоризована лексема *ураган* – це одиниця проміжного типу між категорією квантитативності (кількості) і квалітативності (якості), тобто *ураган сміху* – це багато сміху + значна інтенсивність вияву. Така здатність лексем набувати ознак проміжного типу між категоріями кількості й якості при семантичній транспозиції на прикладі іменників *глибина, глибін* описана В.М. Вовк [2, с. 90].

Здатність лексем *ураган, смерч, бурелом* виступати у ролі квантифікатора не відбита у словниках.

Смерч людських тіл і смерч каміння / пішов крізь площу (О. Гаврилюк); *Але чому ж не чути з правдивих ваших пащ / про тих погромів чорні буреломи, / які вчинив Чарнецький тут і Лацз?!* (Л. Костенко).

Так само одиницею проміжного типу між категорією квантитативності і категорією квалітативності можна визнати квантифікатори *вихор*, *шквал*.

Вихор – 2. *чого, перен.* Надзвичайно швидкий хід, розвиток чого-небудь. // Про що-небудь численне і надзвичайно швидке в перебігу, в розвитку, в дії [1, с. 160]; **шквал** – 2. *перен.* Про що-небудь, що з'явилося раптово, навально, в значній кількості, обсягу і т. ін. // Дуже сильно, бурхливе виявлення почуттів, пристрастей [1, с. 1623].

Кружляють над нами сніги, / Як пташки, що зібрані у вирій. / І в хмільній веремі хуги / Ходять вихори білого пір'я (В. Мороз); *...та не встане / з словесних вихрів / многотрудне її життя* (В. Симоненко); *...Тобі не відомий і шквал / Думок ...* (В. Василенко); *...Шквал розбурханий підлості хвиль ...* (М. Дружко).

Лексема *лавина* (2. *кого, чого і з означ., перен.* Велика кількість, сукупність кого-, чого-небудь, що нестримно рухається суцільною масою [1, с. 602]), функціонуючи у ролі оператора НВК, поєднується переважно з актуалізаторами-генітивами, що позначають продукти інтелектуальної діяльності людини, зняряддя, з назвами істот, пор.: *Але хоч слів лавина справу й зрушить, / Врожай суспільству довго ще чекать* (М. Гершкович); *Важка лавина тіл людських і зброї...* (О. Ольжич); *Тих самих – а хто їх перелічить?!* / <...> *Тих пропащих – несть числа і ліку, / котяться лавинами з гори...* (Б. Щавурський).

В останньому прикладі натрапляємо на компаративему *лавинами*, тобто суцільною масою, у великій кількості, інтенсивно. У словниках відсутній такий ЛСВ. Спостерігаємо й розсипи операторів функції НВК, що ґрунтуються на мовному образі неможливості здійснення дії, безпорадності людини (прагматико-емоційна реакція). Нагромадження різноструктурних конститuentів мікрополя НВК індукує значення кількості і перетворює велику кількість у величезну, квазібезкінечну.

Операторами НВК *хвиля*, *прибій*, *цунамі* зазвичай вимірюються глибина, інтенсивність, а також 'кількість, обсяг' почуттів, думок. Пор.: *Любові хвиля, туги – вік* (М. Ільницький); *Прибої ненависті рвуться динамітом / І зоставляють в серці чорних згаріщ хмари* (Я. Кондра); *Такі безкінечно довгі / осінні безсонні ночі / з цунамі невтішних дум* (В. Вовк).

Квантифікуються й інші субстанції, пов'язані переважно з потоками звуків: *...я розсиплю пісень злotosоняшні хвилі* (В. Чумак); *Шумлять – гудуть універсами, / Не затихаючи, – прибій* (М. Стрельбицький).

Об'єкт квантифікації може імплікуватися контекстом. Шум ударів хвиль об берег стає мовним образом метафори й позначає НВК людей, юрбу, що одночасно рухається й розмовляє.

Квантифікатори *завія* і *хурделиця* активно сполучаються з іменниками, що вказують на часові проміжки: *Срібночоло паморозь / І років завія...* (В. Трохліб); *– В хурделиці літ, збіговиську справ / Хто годен повірити в щастя?* (М. Федунець).

Оператори НВК *завірюха*, *замет* – з субстантивами сфери інтелектуальної діяльності: *Ідей завірюхи у панському стані...* (П. Засенко); *Що менше слів, то висловитись легше. / Горни, поете, їх замети цілі!* (Є. Плужник).

Узуально кількісне значення наявне тільки у моносеманті *замет* (Наметена вітром кучугура снігу. // *перен.* Великі купи чого-небудь [1, с. 405]), інші зметафоризовані лексеми не мають ЛСВ на позначення НВК, але завдяки актуалізації сем примаарного значення 'вихор',

'завихрений', 'сильний', 'вітер' набувають такого значення контекстуально.

У ролі операторів функції НВК можуть виступати й дієслова цієї тематичної групи, пор.: *...кого чекали гріоні за зріхи / бисть нація чередники і хами / отечество наводнимо зріхами...* (І. Андрусак); *Прокашлялось, до хриплих східців танку / приміряло різдвяний голос / <...> Я глянув: пісня! Як добились, нене? / Таких довкруг наперів намело!..* (В. Затуливітер).

У статті досліджено внутрішній та зовнішній дистрибутивний потенціал операторів функції НВК даної тематичної групи, впливи особливостей структури лексичного значення зметафоризованих квантифікаторів і генітивів-актуалізаторів на контекстуально експліковане значення метафоричної кількості, можливості синонімізації різних операторів функції НК і обмеження їхнього варіювання. Категорієне значення оцінки НВК реалізується у мові/мовленні переважно лексико-фразеологічними засобами у межах таких синтаксичних структур – генітивних квантитативно-номінативних (*зливи слівес*), субстантивно-ад'єктивних (*словесні зливи*) словосполучень, компаративем (з імпліцитним/експліцитним показником) – (*градом, яко град*). Наявність словотворчого форманта з модифікаційним значенням *-ищ-* або інтенсифікатора *цілий* збільшує інтенсивність вияву та кількість вимірюваної субстанції.

Перспективність подальших розробок аналізованої проблематики пов'язуємо зі всебічним вивченням структури мікрополя НВК у сучасному художньому дискурсі.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД): 250 000 слів / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2007. – 1736 с.
2. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи. (Природа вторичной номинации) / В. Н. Вовк. – К. : Наукова думка, 1986. – 143 с.
3. Дизенко Н. Д. Листья – дождем, слезы – ручьем / Н. Д. Дизенко // Русская речь. – М. : Наука, 1986. – Вып. 3. – С. 88–92.
4. Клименко Н. Л. Сопоставительный анализ неопределённо большого количества в английском и русском языках / Н. Л. Клименко // Категория количества в современных европейских языках. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 131–145.
5. Тихонова М. Ю. Лексико-фразеологическая микросистема "много" в современном русском языке: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10660 "Русский язык" / М. Ю. Тихонова. – Самарканд, 1971. – 28 с.
6. Шаповалова Н. П. Функционально-семантический статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. П. Шаповалова. – Дніпропетровськ, 1998. – 17 с.

ЗАКОНОМІРНОСТІ СПОЛУЧУВАНOSTІ ТРЬОХ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ В ІНТЕРВОКАЛЬНІЙ ПОЗИЦІЇ

Сеньків Степан

Систему української мови, зокрема фонологічну, можна досліджувати структурними методами. Загально-визнаним у сучасній лінгвістиці є метод дистрибутивного аналізу, який при класифікації мовних елементів враховує порядок їхнього розміщення (дистрибуцію). Ці елементи виділяються з тексту за відмінністю чи подібністю фонетичної будови основ чи афіксів або за функціонуванням слів у певних типах словосполучень і речень. Тому "дистрибуцією певного елемента у сучасній лінгвістиці, – зазначає В. В. Коптілов, – називається сума всіх оточень, в яких цей елемент зустрічається, на

приголосних: “передньозязикова + губна + задньозязикова” (3), “губна + губна + губна” (3), “середньозязикова + задньозязикова + передньозязикова” (3), “задньозязикова + губна + передньозязикова” (3), “горлова + передньозязикова + передньозязикова” (3), “передньозязикова + горлова + задньозязикова” (2), “середньозязикова + губна + губна” (2), “середньозязикова + горлова + передньозязикова” (2), “горлова + передньозязикова + губна” (2) та деякі інші.

Першим компонентом трифонемної інтервокальної сполуки найчастіше виступають передньозязикові (597) та губні (196). Рідше на цьому місці трифонемної інтервокальної сполуки вживаються середньозязикові (55), задньозязикові (46) та горлова (7) фонemi.

Отже, у процесі аналізу виділено фонemi, які можуть взаємодіяти у трифонемних дистрибутивних групах у середині слова. Характерними для української мови є наступні поєднання фонем: “передньозязикова + передньозязикова + передньозязикова”, “передньозязикова + передньозязикова + губна”, “передньозязикова + губна + передньозязикова”, “передньозязикова + задньозязикова + передньозязикова”, “губна + передньозязикова + передньозязикова”, які є типовими для української мови. Встановлення частотних характеристик для кожної інтервокальної сполуки приголосних фонем дозволяє зробити висновки про приналежність слова, в якому вона виступає, до центру чи периферії лексичної системи української мови. Визначальними для української мови слід вважати ті інтервокальні консонантні структури, частоти яких найбільші. Групи приголосних, що виступають в поодиноких запозичених і рідковживаних словах, не є визначальними при встановленні закономірностей української фонематактики.

1. Вовк П. С. Теорія центрів і периферій фонологічної та акцентологічної системи: Монографія / П. С. Вовк. – К.: ІЗМН, 1997. – 164 с.
2. Гриднєва Л. М. Типи складів і їх сполучуваність у двофонемному слові / Л. М. Гриднєва // Мовознавчі студії. – К., 1968. – С. 3–10.
3. Коптілов В. В. Число и слово / В. В. Коптілов, Ф. О. Нікітіна. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 18–48.
4. Коструба П. П. Фонетика сучасної української літературної мови / П. П. Коструба. – Львів, 1963. – 100 с.
5. Муравицька М. П. Частота двофонемних кінцевих сполук сучасної української мови / М. П. Муравицька // Статистичні та структурні лінгвістичні моделі. – К., 1966. – С. 54–61.
6. Орфографічний словник української мови / уклад.: С. І. Головащук, М. М. Пешак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К., 1999. – 989 с.
7. Перебийніс В. С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем української літературної мови / В. С. Перебийніс. – К., 1970. – 270 с.
8. Савченко І. Ф. Фонемний аналіз трифонемних словоформ / І. Ф. Савченко // Мовознавство. – 1972. – № 6. – С. 37–44.
9. Савченко І. Ф. Структура та статистичні характеристики чотирифонемних словоформ і морфем української мови. // Питання структурної лексикології / І. Ф. Савченко. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 13–19.
10. Старак Г. В. Особливості початкових сполучень приголосних фонем в українській мові / Г. В. Старак // XXXIX наукова конференція, присвячена підсумкам науково-дослідної роботи університету за 1964 рік. Тези доповідей. Філологія, журналістика. – Львів, 1965. – С. 49–50.
11. Тимченко С. Курс історії української мови. Вступ: фонетика. – 2-е вид., допов. – Київ – Харків, 1930. – 212 с.
12. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія / Н. І. Тоцька. – К.: Вища школа, 1981. – 184 с.
13. Трубецької Н. С. Основи фонології / Н. С. Трубецької. – М., 2000. – 352 с.

СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ СТАНОВЛЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА ҐРУНТІ МОВИ-РЕЦИПІЄНТА

Сергєєва Галина

У сучасній мовознавчій науці велика увага приділяється зіставному вивченню мов, виявленню спільних рис та специфічних національних особливостей різних мовних картин світу. Незважаючи на те, що основи зіставної лінгвістики були закладені наприкінці XVIII – на початку XIX ст., одночасно з відкриттям В. фон Гумбольдтом порівняльно-історичного методу, у працях якого подано цілісне уявлення про мову та мовні картини світу, в лінгвістиці залишається багато актуальних теоретичних і практичних проблем, які можна вирішувати за допомогою здійснення зіставних досліджень різних мов.

Однією з важливих сфер зіставного вивчення мов, на думку вчених [3, с. 9], є зіставна лексикологія, предметом дослідження якої є словниковий склад та лексична семантика мов. Дослідники вважають, що їх аналіз у зіставному аспекті на матеріалі не однієї, а двох або кількох мов дозволить глибше проникнути у сутність основних семасіологічних категорій та дати їм адекватну наукову оцінку [3, с. 301]. Зіставний аналіз лексичної семантики є важливим засобом для встановлення характерних особливостей лексичних одиниць зіставлюваних мов, виявлення чинників схожості та розбіжності лексичної семантики мов та лексико-семантичної особливості кожної з мов, що порівнюються, оскільки словниковий склад відображає національно-мовні особливості певного народу, країни.

У дослідження різноманітних проблем зіставної лексикології значний внесок зробили насамперед В.Г. Гак, Р.А. Будагов, А.І. Гудавичус, Ю.О. Жлуктенко, М.П. Коцєрган та інші учені, праці яких містять обґрунтування теоретичних основ зіставних семасіологічних досліджень та результати практичного аналізу лексики різних мов. Однак, незважаючи на достатню велику кількість і високу якість досліджень у цій сфері, багато теоретичних та практичних проблем залишаються невирішеними.

Серед складників лексичної системи сучасної української мови, що привертають увагу у плані вивчення лексико-семантичних особливостей, актуальною і найменш дослідженою, на нашу думку, є система правничої термінології. Зрозуміло, що концептуальні, а отже і мовні картини світу юридичної науки та практики різних країн мають певні, іноді досить суттєві, відмінності, оскільки їх формування відбувається під впливом різноманітних екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників та великою мірою зумовлюється особливостями національної правової системи. Це і обумовлює мовну специфіку і є причиною суттєвих розбіжностей на рівні терміносистем різних мов, зокрема англійської та української, де поряд зі спільними для відповідних правових систем поняттями існують відмінності та концептуальні неузгодженості, незбіг семантичної структури та обсягу значення термінів, парадигматична асиметричність та ін.. Досить часто проблеми, що виникають у перекладачів спеціальних текстів юридичної спрямованості, пояснюються відсутністю в мові перекладача термінологічних конструкцій, які би могли достатньо точно описати терміни вихідної мови. Саме розбіжності в картині світу англійської і української мов, тобто розбіжності у членуванні дійсності за допомогою номінативних елементів, є однією з основних

причин запозичення українською правничою мовою англомовної юридичної термінології.

Тому, на наш погляд, дослідження юридичної термінології англійської та української мов у різних аспектах, виявлення відмінностей в системі понять юридичної галузі, що функціонують у відповідних мовних картинах світу у формі термінів, є актуальним і потребує уваги науковців. Дослідники навіть пропонують розглядати юридичний термін як *лінгво-правовий феномен*, який потребує комплексного термінознавчого дослідження [12, с. 16]. Проте, незважаючи на бурхливий розвиток перекладного термінознавства та термінографії, комплексний опис цього прошарку спеціальної лексики на матеріалі англійської та української мов ще не здійснювався. Подібні контрастивні дослідження дадуть змогу встановити структурні та семантичні особливості, закономірності творення термінів у цих мовах, що сприятиме вирішенню проблеми адекватного відтворення співвідносних юридичних понять в умовах відмінності правових систем.

Юридична термінологія української мови є цікавою для подібних досліджень, оскільки знаходиться у фазі динамічного розвитку, спричиненого суспільними і світоглядно-політичними змінами в Україні. Відбуваються значні зміни у концептуальній картині світу правничої галузі, а отже змінюється і національно-правова мовна картина світу, в якій відображаються, “матеріалізуються” поняття сфери юриспруденції. Сучасний розвиток її відбувається значною мірою і за рахунок запозичення термінів англомовного походження, що відображає загальносвітову тенденцію до інтернаціоналізації термінологічного складу правничої мови, пов’язану з європеїзацією та інтернаціоналізацією певних сфер права. Термінозапозичення задовольняють потребу в миттєвому термінологічному наповненні метамови, що обслуговує галузі національної державно-правової сфери, а отже надають можливість правовій системі миттєво реагувати на необхідність правового врегулювання все нових і нових сфер суспільних відносин, які в інших країнах вже давно функціонують у межах правового поля, а отже там вироблена термінологія на позначення відповідних понять.

Цим обумовлене обрання для дослідження саме англомовних запозичень, що функціонують в юридичній термінологічній системі української мови. Аналіз різноманітних лексикографічних джерел, законодавчих текстів, правничої наукової та навчальної літератури (усього понад 80 джерел) дозволив вилучити понад 300 термінів англомовного походження, які й стали об’єктом нашого дослідження. Предметом дослідження є питання, пов’язані з лексико-семантичними процесами, що супроводжують освоєння англомовних термінозапозичень в системі української мови.

Як відомо, лексичне значення не становить якоїсь застиглої, цілісної, односторонньої величини. Традиційно у ньому виділяють основне поняттєве значення й низку супровідних елементів – семантичних, денотативних та конотативних. У лексичній системі мови-реципієнта запозичене слово, намагаючись адаптуватись, починає “відшукувати” місце, яке воно повинно в ній зайняти, що часто супроводжується процесами конкуренції та семантико-функціональної диференціації питомої й запозиченої лексики, результатом чого є або укорінення запозиченої термінологічної одиниці в терміносистемі-реципієнті, або перехід до складу пасивної лексики і, можливо, навіть її поступове зникнення. Тому можемо припустити, що, потрапивши в інший контекст, у нове мовне середовище, семантична структура значення цілком імовірно зазнає певних зрушень та змін.

Отже, метою статті є аналіз лексико-семантичних процесів становлення лексичної валентності запозичень у терміносистемі мови-реципієнта на рівні епідигматичних

відносин, виявлення характерних для цього процесу змін та зрушень у семантичній структурі, обсязі та характері значень англомовних запозичень, що супроводжують становлення та подальший розвиток лексичного значення іншомовного за походженням слова в новому мовному середовищі. Характер семантичних змін англіцизмів у системі приймаючої мови виявляється на основі зіставного аналізу семантичної структури запозичення та його прототипу в мові-джерелі, зафіксованій у лексикографічних джерелах. Порівнюючи тлумачення та дефініції аналізованих термінів, пристаємо до думки тих учених, які вважають, що кожний їх елемент може бути порівняний до компонента семантичної структури досліджуваного слова-концепту (О.С. Ахманова, В.М. Русанівський та ін.).

Яскравим прикладом становлення значення запозиченого слова в системі мови-реципієнта та семантичних змін, що супроводжують процес семантичної адаптації, є термін *брокер*. В англійській мові він має узагальнене спеціальне значення і виражає родове поняття, що може передаватись такими перекладними відповідниками: “*комерційний агент, представник, посередник, маклер, комісіонер*”. В українській мові значення запозиченого терміна конкретизувалося – “*посередник під час укладання різних угод, у тому числі й на біржі*” [8], а згодом термін набув ще більш конкретного значення – “*посередник під час укладання різних угод на біржі, який спеціалізується з певних видів товарів та послуг*” [7]. Матеріали новітніх лексикографічних праць дають підстави стверджувати, що аналізований термін на ґрунті української мови зазнав помітних семантичних зрушень, унаслідок яких сформувався значення “*окрема особа чи фірма, що спеціалізуються на посередницьких біржових операціях; маклер*” [2]. Конкретизація узагальненого значення та часткові семантичні зрушення у запозиченого терміна відбулися внаслідок звуження поняття, що є результатом звуження сфери його функціонування.

Аналіз словникових дефініцій свідчить про неусталеність значення терміна *брокер* у лексико-семантичній системі української мови, що виявляється в невизначеності його семантичного об’єму та нечіткості меж значення. Зокрема, у Словнику економічних термінів [9] наведена така дефініція: “*особа або фірма, що є офіційним акредитованим посередником у купівлі-продажу товарів, цінних паперів, валют*”. Банківсько-фінансово-правовий словник [1] подає таке визначення терміна *брокер*: “*Посередник, який на підставі оформленої з клієнтом домовленості сприяє укладанню угод у сфері торгівлі товарами, надання послуг, у біржових операціях з товарами та цінними паперами, фрахтуванні суден. Здійснює зв’язки між зацікавленими сторонами за їх дорученням та за їх рахунок. Брокером може бути окрема особа, фірма або компанія*”. Юридична енциклопедія [136] також подає широке визначення цього терміна – “*Посередник при укладанні договорів, що виступає від імені клієнта, за його дорученням та в його інтересах, діє за рахунок клієнтів, одержуючи за це від них матеріальну винагороду. Брокери спеціалізуються з певного виду товарів або послуг, наприклад: страхування, торгівля металом чи коксом, митні послуги тощо*”. При цьому спостерігається активізація наукового осмислення поняття, вираженого цим терміном.

Слід також звернути увагу на те, що в українській правничій термінології відбулася термінологічна спеціалізація та галузева конкретизація значення цього терміна, який у галузі цивільного права визначається як “*посередник на ринку цінних паперів (фондовій біржі) чи на товарній біржі, який здійснює функції купівлі-продажу цінних паперів (біржового товару) чи від імені клієнта та за його рахунок, чи від свого імені та за рахунок*

клієнта, який здійснює свою діяльність відповідно до агентського договору, договору комісії чи договору доручення” [11], і він поповнив групу термінів на позначення поняття “посередник” мікротерміносистеми договірних прав. При цьому Юридична енциклопедія [13] подає термін “біржовий брокер” як окрему категорію, визначаючи його як “фізичну особу, зареєстровану на біржі відповідно до її статуту”.

Таким чином, у даному випадку, з одного боку, відбулося звуження семантичного обсягу запозичення внаслідок спеціалізації поняття та обмеження сфери функціонування відповідного терміна, що відображено у визначеннях, поданих загальномовними словниками (тлумачними та словниками іншомовних слів), а з іншого боку, виявляється тенденція до генералізації поняття та розширення обсягу значення внаслідок наукового осмислення відповідного поняття, що виявляється у термінологічних дефініціях, наведених у спеціальних словниках. Дослідники вважають, що широта, нечіткість, недостатня диференційованість значень, “... “розмитість” меж значення, невизначеність набору найпростіших смислів, з яких складається значення...”, є типовою семантичною рисою запозичень на етапі входження в нову мовну систему [4, с. 96].

Подібна неусталеність відзначена нами в термінах, які порівняно недавно стали повноправними членами української правничої терміносистеми та вступили у стадію засвоєння, зокрема, у термінах *дилер*, *букмекер*, *корнер*, *дистриб’ютор*, *джоббер*, *бартер*, *лізинг* та ін. Точне значення терміна-поняття, як зазначають термінознавці, може бути визначене лише в системі термінів певного термінологічного поля через дефініцію терміна-слова [10, с. 87]. За словами А. Реформатського, “значення терміна визначається його місцем у теорії, а значить і відповідній терміносистемі” [5, с. 121]. Тому, очевидно, важливою умовою семантичного освоєння англомовної запозиченої термінології є наукове осмислення відповідних понять у системі української правничої термінології.

З приводу аналізованого слова *брокер* зауважимо також, що в англійській мові із стрижневим елементом “*broker*” утворюється певна кількість складних термінів, що виражають видові поняття і конкретизують значення родового терміна: *bill broker* – вексельний брокер, *chartering broker* – фрахтовий брокер, *commodities broker* – товарний брокер, *custom-house broker* – митний брокер, *discount broker* – вексельний брокер (дисконтер), *exchange broker* – валютний брокер, біржовий брокер, вексельний брокер, *insurance broker* – страховий брокер, *merchandise broker* – брокер, що займається купівлею та продажем товарів, *note broker* – брокер, що виконує операції з оборотними документами, *real-estate broker* – брокер з операцій з нерухомістю, *stock broker* – маклер на фондовій біржі, біржовий маклер.

Деякі з цих термінів, запозичені з англійської мови, зберігають в українській мові семантичну структуру та видовий характер свого значення: *bill broker* “вексельний брокер” – *білль-брокер* “біржовий посередник на фондових ринках в операціях з обліку та переобліку векселів”, *stock broker* “маклер на фондовій біржі, який має справу з цінними паперами та акціями” – *стокброкер* “брокер, який виступає посередником між продавцями і покупцями цінних паперів”. Терміни на позначення інших видових понять, властивих терміносистемі англійського права, що конкретизують родові – “*брокер*”, утворені в системі української правничої термінології сполученням питомих термінів із запозиченим терміном *брокер*, які співвідносяться як означальне з означуваним: *митний брокер*, *страховий брокер*, *біржовий брокер* та ін.

Слід зауважити, що в українській мові до термінологічної мікросистеми на позначення поняття “*посеред-*

ник” з англійської мови також увійшли і активно вживаються терміни *дилер*, *дистриб’ютор*, *трейдер*, *ріелтер*, *джоббер*, *скелтер*, які позначають поняття, що є видовими стосовно питомого терміна *посередник*.

Аналіз мовного матеріалу дозволяє зробити висновок, що загалом семантичне освоєння англомовних правничих термінів у системі української мови характеризується такими основними тенденціями: спрощенням та ускладненням семантичної структури, звуженням, розширенням та зміною характеру значення, що є результатом впливу лексико-семантичної системи мови-реципієнта. За даними дослідження, спрощення семантичної структури відбулося у 92% полісемантів, серед яких 24% частково зберегли складну семантичну структуру і функціонують в українській мові як багатозначні терміни. 8% термінів-запозичень повністю зберегли складну семантичну структуру (як правило, два значення), проте більшість англомовних полісемантичних термінів – 76% – увійшли в систему української мови в одному з лексико-семантичних варіантів і є моносемічними. Наведені кількісні показники і приклади підтверджують думку про те, що семантична структура запозичення на початковому етапі (стадії проникнення) в основному зазнає спрощення до одного значення. Це певною мірою пов’язано з тим, що поява в певній мові іншомовного слова є відгуком на потреби самої мови, словниковий склад якої, унаслідок змін у концептуальній картині світу, потребує поповнення мовними формами у необхідних саме їй значеннях [6, с. 19].

Подальші різноаспектні зіставні дослідження терміносистем різних мов з метою виявлення їх національно-специфічних особливостей є актуальними і важливими. Ці питання, вважаємо, потребують комплексного системного аналізу правничих терміносистем англійської та української мов, узагальнення та опису їх лексико-семантичних особливостей, що, окрім можливості певних теоретичних надбань, буде мати очевидне практичне значення як у галузі вивчення іноземних мов, перекладацької діяльності, так і у сфері багатомовної лексикографії.

1. Банківсько-фінансово-правовий словник-довідник / Авт.-упоряд. Л.К. Воронова. – К., 1998. – 288 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпін: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
3. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
4. Муромцева О.Г. Развитие лексики украинской литературной мовы в другой половине XIX – на початку XX ст. / О.Г. Муромцева. – Х.: Вища школа, 1985. – 152 с.
5. Реформатский А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики / А. Реформатский. – М.: Наука, 1968. – С. 103–125.
6. Скачкова В.В. Немецкие лексические заимствования в современном украинском литературном языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / В.В. Скачкова. – Х., 1989. – 207 с.
7. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.
8. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1985. – 967 с.
9. Словник-посібник економічних термінів: Рос.-укр.-англ. / О.М. Дрозд, В.В. Дубічинський, А.С. Д’яков та ін.; за ред. Т.Р. Кияка. – К.: Вид. дім “KM Academia”, 1997. – 264 с.
10. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 243 с.
11. Тлумачний словник з цивільного права / за ред. В.М. Селіванова. – К., 1998. – 225 с.
12. Шаблій О.А. Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу (на матеріалі німецької та української терміносистем) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.16 / Шаблій Олена Анатоліївна. – К., 2002. – 16 с.
13. Юридична енциклопедія / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К., Т. 1, 1998; Т. 2, 1999; Т. 3, 2000.

ЗОРОВІ І СЛУХОВІ ОБРАЗИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЛІНИ КОСТЕНКО-ПРОЗАЙКА

Силка Алла

У сучасній лінгвістиці актуальним є дослідження індивідуальної мовної картини світу письменника, виявлення зв'язків між ідіостилем митця та його світоглядними позиціями. Зокрема, Л. Ставицька зазначає, що «категорія індивідуального створюється насамперед функцією повторюваності й закономірності, яка формує естетичне організуюче ядро кожного ідіостилу. Ця функція нерозривно пов'язана із значущістю певної художньої ідеї, мотиву або шматочка дійсності у структурі авторської моделі об'єктивної дійсності» [4, с. 62].

Мовна картина світу поетеси Ліни Костенко досліджувалася багатьма вченими (Б. Антоненко-Давидович, Т. Беценко, С. Богдан, З. Валюх, Г. Вокальчук, Г. Губарева, С. Єрмоленко, О. Зінченко, В. Статєєва, Л. Ставицька, В. Щербатюк та ін.). Проте мовну особистість слід розглядати в усій багатогранності її проявів. Вихід у світ першого роману Л. Костенко «Записки українського самашедшого» відкриває перед дослідниками перспективу вивчення єдиного мовного простору віршів і прози митця, нових виражальних можливостей, унікальних авторських способів репрезентації особистісних змістів.

Своєрідним засобом відображення дійсності через суб'єктивне ставлення людини до світу виступає в художньому тексті лексика на позначення відчуттів. Як відомо, найбільш інформативними системами є зорова і слухова. Ліна Костенко окремими штрихами вимальовує візуальний та звуковий ряд того «інформаційного коктейлю» [2, с. 8], який намагається перетравити її персонаж. Ось як письменниця описує акустичні враження від зовнішнього світу, що оточує героя на початку роману: «Деренчить телефон. Дзюмкотять комп'ютерні ігри. <...> мозок просвердлює електродрель» [2, с. 13]; «Гавкають пси. Ревуть мотори. Скрегочують залізні двері гаражів <...> порожені пляшки брязкають об асфальт» [2, с. 68]; «Гунають бурюльки з дахів» [2, с. 75].

Негативна конотація, присутня в семантичній структурі цих дієслів звучання, що своїм номінативним значенням безпосередньо пов'язані з позамовною дійсністю, доповнюється іншими шумовими ефектами: «ридали клавіші і струни, децибели рвали перетинки» [2, с. 32], «бринькала на гітарі всяка шпана» [2, с. 35], «Гримлять нічні клуби» [2, с. 35], «Знову клекочують вулиці» [2, с. 77]. Музика, яка лунає у свідомості героя, також є символічним доповненням акустичної картини його світу: *І над усім цим звучить «Реквієм» Верді. <...> Могутня музика, крізь яку проривається клекіт барикад* [2, с. 75]. Навіть така святкова подія, як спорудження новорічної ялинки, викликає лише неприємні слухові асоціації: «Шум, брязк, скреготіння» [2, с. 39].

Нестерпними звуками розривається телефон у квартирі головного героя. Це надзвонне божевільна колега його дружини: «Дружина вже просто здригається від тих дзвінків. Автовідповідач не вловляє, блимає червона кнопка, у квартирі постійно лунає чужий намогливий голос, ми дивимося одне на одного і розводимо руками» [2, с. 205].

ЗМІ переповнені повідомлень, які ще більше підсилюють негативне враження від звукової картини зовнішнього світу: «Газети забомбили свідомість» [2, с. 29]; «На одному каналі стріляють, на другому б'ються» [2, с. 29], «Там катастрофа, там теракт, там вибух ме-

тану» [2, с. 13]; «Росіяни бомбили Грозний» [2, с. 21]; «На шахті Краснолиманській вибухнув метан» [2, с. 17]; «У Москві щось вибухнуло в метро» [2, с. 73].

Навіть природа вражає неприємною какофонією: «Там вулкан. Там землетрус» [2, с. 17]; «Хлющить дощ» [2, с. 59]; «Ворони каркають хрипко, на відлигу. <...> Перший звук удосвіта – те її нестерпне каркання» [2, с. 65]; «Ворона сидить на дереві і страшенно регоче» [2, с. 67].

В особистому житті героя теж все складно. Зайвий раз це підкреслюють дієслова, що описують, як спілкується з ним дружина. То вона «лютує» [2, с. 20], то «гримає» [2, с. 22], то «сердиться» [2, с. 24], то «кричить» [2, с. 25], то «вибухає» [2, с. 56], то «знівається» [2, с. 86].

У такій атмосфері підвищених шумових ефектів і суцільної руйнації головний герой перебуває у стані надлюдського напруження. Звуки в його свідомості порожують дивні асоціації і спогади: «Сьогодні чув на Майдані дивний звук – наче забивали віко труни» [2, с. 33].

Цілоком вмотивованим на цьому тлі видається бажання головного героя потрапити на Канари, де живе плем'я, яке не говорить між собою, а пересвистується: «І я подумав – от якби й у нас не говорили, а пересвистувались. Бо стільки вже наговорено, до цілковитої втрати смислу» [2, с. 6]. Це «пересвистування» лейтмотивом звучить на подальших сторінках роману: «Син мене розуміє, ми з ним пересвистуємося. Дружина гримає, щоб не свистів» [2, с. 22]; «Висвистіло нашу Незалежність у підземну трубу» [2, с. 35]; «Щодалі більше хочеться на Канари» [2, с. 104]; «Краще б вони пересвистувалися на Канарах» [2, с. 168].

Герой протягом усього роману створює власну фонограму шумової агресії зовнішнього світу – «фонограму новин» та «фонограму дійсності»: «Звична фонограма новин: голос муэдзина з мечеті, гуркіт гелікоптерів, вибух, крик, машини швидкої допомоги» [2, с. 283]; «Несамовитий шум, рев і завивання – фонограма нашої дійсності» [2, с. 333].

Не дивно, що серед такого голосного акустичного забарвлення світу з'являється мотив тиші. Втіленням відчуженості й тиші в романі є образ Тінейджера: «У своїх навушниках, зі своїм сіді-плеєром, він сидить як гість із моєї зірки Альгерат. Стриманий, мовчазний...» [2, с. 62]. Хлопець закривався від усього світу, вдягав навушники і слухав голоси природи, які так складно почути в галасливому, сповненому дратівливої какофонії звуків місті: «Я глянув на Тінейджера, він сидів у навушниках, слухав голоси природи» [2, с. 263]. Герой поступово починає розуміти Тінейджера і також хоче закритися від світу його способом. Зі свого власного досвіду він знає, що мовчання інколи найкращий вихід: «Мудрість мужчини – промовчати, коли говорять стихії» [2, с. 69]; «Я вже геть спопелів, а мовчу» [2, с. 137].

Проте в інших випадках мовчання стає нестерпним тягарем. Дедалі частіше спостерігаємо, що героєві стає складно розмовляти з іншими людьми, йому важко серед них: «Розмова не клеїлася. Просиділи мовчки» [2, с. 109]; «Помічаю – я почав швидко говорити або ступорно мовчати» [2, с. 137]; «Мені важко з ним говорити» [2, с. 209]. Люди, що звикли до суцільного шуму, почали боїтися тиші, вона викликає у них дискомфорт. Дружина головного героя прокидається від раптового мовчання телевізора: «Воно гриміло, гуркотіло, трясло екран, вибухало, а я боявся поворухнутись, щоб її не збудити. Показав малому очима, щоб вимкнув телевізор. Він вимкнув, і вона зразу прокинулася» [2, с. 284].

Мотив тиші в романі стає і символом соціального невдоволення, непокори: ЗМІ «на знак солідарності з Каналом чесних новин оголошують велике мовчання» [2, с. 376]. Звертаючись до ремінісценції знаменитого пуш-

кінського “Народ безмолвствует” з “Бориса Годунова”, Ліна Костенко іронічно зауважує: “*Народ не безмолствував, народ занімів од захвату*” [2, с. 342]. Проте трапляються випадки, коли цю тишу, мовчання люди вимушені руйнувати силою, щоб повернути собі право слова: “*Опозиція протестує, їй не дають слова, вона вимагає і, вичерпавши всі аргументи й засоби, блокує трибуну, зриває засідання, вмикає на повну потужність сирени й клаксони*” [2, с. 332]. І знову налагоджується “нормальний”, вже звичний акустичний фон: “*Крик, галас, зламаних ший мікрофонів*” [2, с. 332].

На останніх сторінках звукове забарвлення різко змінюється. Воно не стає менш насиченим, проте емоційно це вже зовсім інші звуки. “*Господи, як гримить час на стиках років!*” [2, с. 381], – вигукує автор, а разом з ним і головний герой роману. Символом активізації народних мас у тексті твору стають зовсім інші лексеми описуваної тематичної групи: “*На Майдані грім революції, завжди хтось виступає, хтось дирижує цим всенародним дійством*” [2, с. 391].

Герой занепокоєний, він передчуває значні зрушення в суспільстві: “*Восвіта крізь сон прислухаюся, чи не гудуть танки*” [2, с. 392]; “*І якщо заводи загудуть і сирени завиють, дзвонарі вдарять у дзвони, а старушки в каструлі, то вже ж ніхто не розбере, хто за якого Віктора*” [2, с. 396].

Проте акустичні враження від збуреного міста скоріше позитивні, оптимістичні. Майдан “*гуготить, пульсує, б’ється у ритмі барабанів Революції*” [2, с. 392]. У розумінні головного героя подібні звуки асоціюються зі свободою: “*Барабани б’ють, машини клаксонять, стрічки розвіваються – свобода!*” [2, с. 394].

Суспільні процеси, дії народних мас найяскравіше репрезентує дієслівний ряд “*боремось, кричимо, мітингуємо*” [2, с. 397]. Атмосферу свята підтримують численні виступи митців: “*Хтось співає, хтось танцює, хтось розігрує скетч. Студенти консерваторії грають на тромбоні, трубі й флейті. Гуготить естрада. <...> Все це голосні й переможні, в ритмах тектонічних зрушень свідомості*” [2, с. 400].

На відміну від натовпу, головний герой не такий радісний та розкутий: “*Я не люблю закликати й вигукувати, не піддаюся загальному настрою, мене з душі верне, коли людські маси шаліють, прославляють чи скандують чиесь ім’я*” [2, с. 403]. Проте чоловік розділяє гордість за свій народ і ідентифікує себе з ним, роблячи висновок: “*За Україну соромно вже не буде, і моє місце серед цих людей*” [2, с. 403].

На останніх сторінках роману звукове забарвлення ще більш ущільнюється: “*Ми аплодуємо, ми скандуємо*” [2, с. 404]; “*Лунають голоси з динаміків, виступають люди відомі й невідомі, промовляють палко і пристрасно, закликають повалити злочинну владу*” [2, с. 404]. Навіть Тінейджер, що втілював мотив тиші, тепер “*завзято калатає у залізну бочку*” [2, с. 407]. “*Звичний там-там нашої демократії*” [2, с. 221] змінюють мажорні ритми барабанів революції, героїчні і стрілецькі пісні.

Отже, неповторність мовної картини світу, що постає на сторінках твору Л. Костенко, багато в чому визначається майстерним доббором лексики на позначення акустичних ефектів, що виступає своєрідним символом динаміки суспільних подій.

Емоційний ефект від сприйняття роману підсилює також лексика, що передає зорові враження, зокрема численні колоративи, адже “*колірна гама як важливе мовно-естетичне явище є одним із показників індивідуального стилю автора*” [1, с. 4].

На початку роману переважають ахроматичні кольори: “*чорні трикутники на обличчях*” [2, с. 33]; “*анархісти у чорних масках, з чорними прапорами*” [2, с. 78];

“*Білесенький цвіт облітає на чорну землю*” [2, с. 119]. Наскрізним образом через увесь текст проходить силует відрубаної голови Гіт Гонгадзе: “*Емблема цієї голови, як чорний не проявлений незатив, пропливає над колонами демонстрантів*” [2, с. 49].

Загальний негативний настрій, що переважав у суспільстві, втілюють і “*почорнілі дерев’яні хрести при дорозі*” [2, с. 213], і *вицвілі* джинси дружини героя, і *маленькі й сірі* люди на святковому Майдані Незалежності, і знеструмлені села, що “*сиділи в темряві*” [2, с. 58].

Тьмяні кольори навкруги пожвавлюють лише голубі екрани телевізорів та рекламні білборди. Але й вони викликають негативні асоціації: “*криваве сонце на півекрана*” [2, с. 31], а “*червоні, рожеві, пурпурові, багряні*” тюбики губної помади нагадують герою патрони, налиті кров’ю [2, с. 211].

Колоративна лексика активно використовується письменницею для зображення прапорів і символіки політичних партій. Н. Слухай зауважує, що “*активізація кількох кольоропозначень зі спектру звичної гами, а саме помаранчевого, меншою мірою – синього та білого, обумовлена їхньою роллю маркерів відповідних соціально-політичних рухів на підтримку одного з двох кандидатів у Президенти України, з одного боку, відіграла чималу роль у процесах семантизації і сприйняття самих рухів, з другого боку, спричинила помітні зрушення у семантичній і граматичній структурі згаданих колоративів*” [3, с. 145]. На опозиції “*помаранчевий – біло-синій*” будується основна колористика роману: “*Над Києвом стоїть помаранчева осінь*” [2, с. 385]; “*Партія провладного кандидата, відчувачи брак символіки, з’явилася раптом вся в біло-синій шаліках, поставила біло-синій прапорець, задекларувавши це як колір надії і правди*” [2, с. 385]. “*Суспільство поляризувалось, парламент став кольоровий*” [2, с. 385], – наголошує головний герой.

Як зазначає Н. Слухай, “*помаранчевий колір пов’язаний з тактильними враженнями за типом “теплій”, синій – з тактильними враженнями за типом “холодний”*” [3, с. 147]. Проте в романі Ліни Костенко дані колоративи співвідносяться здебільшого з відповідними політичними рухами, а тому і набувають окремої позитивної чи негативної конотації.

Навколо лексеми “*помаранчевий*” формується асоціативне ядро з основними значеннями: *стрічка, Революція, символіка, осінь*, що складають ланцюг із позитивних маркованих у даному контексті слів. Автор подає декілька знаків-символів, що сприяють формуванню у читача позитивного ставлення до лексеми “*помаранчевий*” і її синонімічного варіанта “*оранжевий*”: “*оранжева аура*” [2, с. 392]; “*очисне помаранчеве полум’я, в якому має зоріти вся нечисть*” [2, с. 405]; “*сова у помаранчевому шарфі*” [2, с. 393]; “*Стоїть кам’яний Скворода у помаранчевому шарфі*” [2, с. 394]; “*На Національному банку з’явився помаранчевий прапор*” [2, с. 395]; “*Дитина тримає за ниточку оранжеву кульку*” [2, с. 413]. Як доказ позитивної конотації лексеми “*помаранчевий*”, головний герой зауважує: “*...помаранчевий – це вже не колір. Це стан душі, це вітраж майбутнього*” [2, с. 399].

Ставлення до помаранчевого кольору як символу Революції і нової влади у суспільстві не було однозначним. Прихильники біло-синій та провладні структури втілюють заперечення цього символу: “*Міліція зриває помаранчеві стрічки, топче помаранчеву символіку. Навіть дерева пообтрушували, щоб не було оранжевого листя. А воно ж, як на те, жовте й оранжеве. Осінь*” [2, с. 389]. Проте помаранчевий колір, хоч і набуває у тексті роману яскраво позитивної конотації, не отождоюється автором з національними кольорами. Письменниця зауважує: “*...помаранч – це не наш овоч (лізе в голову бананова республіка, Оранжева республіка). Наш прапор*

кольору поля і неба, за нього віддавали життя краці люди всіх поколінь” [2, с. 405]. Таким чином, Ліна Костенко реалістично відбиває символіку помаранчевого і білого та синього кольорів, які в описуваних на сторінках роману період політичної боротьби в Україні “сприяли розбудові семантичного простору відповідних кампаній та активізації домінантної візуальної мономодальності” [3, с. 145].

Отже, лексика на позначення слухових і зорових вражень, використана Ліною Костенко в романі “Записки українського самашедшого”, є органічним, художньо мотивованим компонентом авторської мовної картини світу. Звуки і кольори відбивають і душевні переживання героя, і соціально-політичну ситуацію, що переважала в Україні та за її межами, і загальнолюдський настрій. Окремі лексеми на позначення аудіовізуальних вражень набувають символічних значень, сприймаються як ключові слова.

1. Губарева Г. Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко: автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г. А. Губарева. – Харків, 2002. – 18 с.
2. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
3. Слухай Н. Модальності актуальних в українському суспільстві колоративів та їхня еволюція / Н. Слухай // Агора. Україна – 15 років незалежності. – К.: Стило, 2005. – Вип. 2. – С. 144–149.
4. Ставицька Л. О. Про характер взаємодії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – №4. – С. 58–65.

СИНТАКСИС ЩОДЕННИКОВИХ НОТАТОК ЛЕСЯ КУРБАСА

Сирко Ірина

Творчість кожного митця є своєрідним інтелектуальним особистісно маркованим зліпком часу, на який вона припадає: у ній показово відбиваються актуальні для сучасності автора й для нього особисто суспільні ідеї, моральні та естетичні цінності. Однак в історії кожної національної культури є найвиразніші, найбільш знакові постаті, життя й творчість яких відбувалися на стрижні епохи, а отже, зосередили в собі найістотніші тенденції свого часу. До таких, зокрема, належав Лесь Курбас – яскрава мистецька особистість, ініціатор новаторських починань, каталізатор культурних процесів, що повною розділив трагічну долю свого покоління.

Творча спадщина Леся Курбаса уже майже століття є об’єктом активного наукового зацікавлення театрознавців, культурологів, лінгвістів. Однак на тлі достатньо прискіпливого розгляду його творчих інтенцій, світоглядних орієнтирів, морально-естетичних цінностей, щоденникові записи цього видатного театрального діяча поки що не потрапляли у поле активного дослідження, хоча саме їх, поряд з лекціями, статтями, рецензіями та виступами у пресі, можна вважати перспективним джерелом для окреслення цілісного портрета особистості театрального Майстра.

Режисерський щоденник Леся Курбаса – надзвичайно цікавий зразок вітчизняної мемуаристики і публіцистики. Одна з визначальних його рис – наявність певного сюжету, єдиного ідейного змісту, центральним об’єднуювальним стрижнем щодо якого є авторський погляд на репетиційну та студійну діяльність “Березоля”. Такі риси загалом типові для щоденників як мемуарного жанру, і саме на них наголошує у монографії “Українська

документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи” О.А. Галич: “Естетичну цілісність щоденника надає автор. Його роздуми день за днем нанизуються на єдиний стержень, надаючи щоденникам певну, досить умовну, завершеність” [2, с. 41].

На особливу увагу заслуговує аналіз синтаксичних особливостей нотаток Леся Курбаса. Розрізнені, не завжди систематизовані, вони містять численні різкі, короткі висловлювання, граматично оформлені як неповні чи односкладні речення. Розгляд таких синтаксичних конструкцій переконує в тому, що щоденник нерідко створювався у стані емоційного збудження, хвилювання, глибоких, болісних переживань. Ці конструкції стають своєрідним “синтаксичним виразником” індивідуальної психології Леся Курбаса, на рівні граматики оприявлюють “анархічну республіку” його внутрішнього “я”. З іншого боку, такий синтаксичний тип вербалізації думки детермінований також специфікою жанру щоденника: “нормальними у щоденниках є уривчастість, фрагментарність, необробленість оповіді, стилістична незачесаність фрази” [2, с. 41]. Водночас аналіз синтаксичної структури щоденникових записів Леся Курбаса засвідчує мінімальну представленість складних синтаксичних конструкцій, складнопідрядних та складносурядних речень тощо.

Занотовані думки й міркування про мистецтво, враження від переглянутих вистав, прочитаних книг, від життєвих зустрічей часто мають форму означено-особових речень. Як відомо, у такому типі односкладних речень, одного боку, увага з діяча переакцентовується на дію: “через відсутність підмета-займенника в них ... зосереджується увага на головному членові, вираженому дієсловом. Тим самим на перший план висувається не особа, а дія або стан” [3, с. 67].

У мові щоденникових записів Леся Курбаса знаходимо також переконливі підтвердження того, що тенденція “до усунення підметів, що відповідають 1-й або 2-й особі в розмовному мовленні, ... також виразно позначається на оформленні оповіді в мемуарному стилі мовлення” [3, с. 69]. Ілюстраціями активності саме цього типу речень слугують такі висловлювання автора: *Думаю – всі класичні твори не механізми, а організми* [5, с. 40], *Хочу спробувати це в “Макбеті” тепер свідомо...* [5, с. 32], *Поставимо Шекспіра імпресію* [5, с. 31], *Побачимо, як піде справа в Білій Церкві* [5, с. 38], *Відходжу з широкої арени, але не назавжди* [5, с. 38], *Більше чим коли-небудь вірю в успіх Шекспіра на селі* [5, с. 33], *Думаю, що криза волі і віри пройшла* [5, с. 44], *Завтра йду перевірити враження ще раз* [5, с. 45] та ін.

Націленість на полеміку на сторінках режисерських нотаток мотивувала текстову активність означено-особових речень із головним членом у дієслівних формах наказового способу. Зазвичай такі конструкції нетипові для жанру мемуарів, це комунікативні одиниці розмовного стилю. У розглядуваному режисерському щоденнику вони є своєрідним засобом діалогізації мови, відбивають моделювання діалогу з уявним опонентом, співрозмовником: *Так і кажуть* [5, с. 41], *Краще тоді дайте йому попрацювати над формою. Чому? От чому.* [5, с. 37], *Порівняй: моя теорія “лінії” в акторському мистецтві.* [5, с. 35].

Зафіксовано у мовостилі щоденникових записів значну кількість неозначено-особових речень. Вони сприймаються на тлі особових як такі, що позначають дію, суб’єкт якої відомий із загального змісту. Цей тип синтаксичних конструкцій актуалізується у тому разі, коли Курбас прагне акцентувати власне дію. Діяч у подібних висловлюваннях або взагалі “невідомий мовцеві, і це для нього важить, оскільки повідомлення не потребує найменування виконувача дії” [3, с. 72], або може бути безпомилково ідентифікований, встановлений із загально-

го контексту: *Спектакль апробували і схвалили*. [5, с. 40], *Організували репетицію вчасно*. [5, с. 40]. Складається враження, що автор свідомо, з певних важливих для нього причин не називає суб'єкта дії, навмисно уникаючи його номінування у висловлюванні, чим створюється певна неозначеність речення.

Серед усіх типів одночленних конструкцій, зафіксованих у мовистилі щоденникових записів Леся Курбаса, найбільш стилістично навантаженими є безособові і номінативні речення. Їх функційність пов'язана із здатністю не тільки описувати, а й на рівні синтаксису відбивати певні стани психіки автора, особливості сприймання навколишнього світу у моменти, коли режисер на міг встановити зв'язок між розрізненими образами, які виникали в його свідомості. Такі ситуації, на думку психологів, можуть бути спровоковані станами крайньої схвильованості, збудженості, афекту, коли людина не здатна опанувати свої емоції, враження, упорядкувати їх: *Наш перетворений жест... Пил. Курява емоції. Преінтересні ритми. Сфера, думки, шия, серце почасти. Курява любовної екстатичності... Імпресіонізм чистої води* [5, с. 40–41], *Люди з усіх усюдів. Базар. Ярмарок конкуренції, ділової ініціативи для себе, насолода довоєнними "якостями"*... [5, с. 45]. Односкладні речення цього типу фіксуємо в багатьох частинах щоденника: ця синтаксична форма відтворює і фрагментарність згадок, і змінність їх.

Значна кількість записів у режисерському щоденнику Леся Курбаса мають форму номінативних речень. Очевидно, це був один із найхарактерніших для мовомислення автора засіб нотування найбільш знакових моментів творчого життя: за лаконічними номінативними записами він сподівався у майбутньому відтворити повну картину, відновити події, почуття, атмосферу того часу, тієї ситуації, яких стосувався запис. Природно, отже, що такі номінативні конструкції відіграють важливу композиційну роль, уводячи у текст щоденника імена людей, маркери подій тощо. Особливість відповідних конструкцій визначає те, що вони начебто відтворюють процес сприймання Курбасом навколишньої дійсності у момент їх безпосереднього емоційного сприйняття й оцінювання: *Цукроварня. 70 чоловік робітників... Провал. Субота, 3/VI. Гріх... Чорні сукні*. [5, с. 32–33], *Конспекти чужих статей. Журнал "Вестник Искусств", 1922, №1–3, Статті Тихоновича... "Содержание и форма"* [5, с. 39]. Вхідженню номінативних речень до складного цілого сприяють однотипні наскрізні зв'язки. Зазвичай це інтонація, сполучники, спільний член речення. Проте будь-який з цих зв'язків поєднує і номінативні, й двочленні речення в єдине композиційне ціле.

Розповідь у щоденнику про почуття, переживання тогочасних подій насичена конструкціями безособового типу, у яких головна увага зосереджується не на особі, а на дії, результаті події. Основний акцент у цьому разі припадає на обставину, виражену прислівником, яка й передає пригнічений стан митця: *Стало дуже соромно* [5, с. 38], *Крайньо без настрою* [5, с. 32], *Тому мені зараз так трудно у всьому* [5, с. 44], *Все глуно. Безконечно глуно і непотрібно* [5, с. 41].

Зафіксовано також переконливу кількість безособових речень, головний член яких виражений незмінною предикативною формою на *-но, -то*. Традиційною є думка, що в реченнях цього виду головний член "означає стан як результат дії в минулому" [7, с. 124] і підкреслює інтенсивність її здійснення. Ці одноструктурні конструкції складають основу емоційно-експресивної картини щоденника, посилюють враження і скеровані на відповідну емоційну реакцію того, хто їх сприймає: *Сказано десь: досягнена на підйомі ступінь осяяння не пропаде* [5, с. 44], *Русизми наполовину викинуто. Трошки облагоро-*

джено гру. [5, с. 33], *творено було для тих, що не працювали* [5, с. 35], *Свійого внесено мало* [5, с. 41], *Наче нічого й не було зроблено* [5, с. 42], *Читано 11-12/VI 1922* [5, с. 35].

Безособові речення у текстах Курбасових режисерських нотаток часто містять модальний предикат. С. Матвєєв найсуттєвішою ознакою такого типу речень вважає те, що "категоріальна структура ґрунтується на взаємодії двох семантичних предикатів: дієслівного, який репрезентує ситуацію, і модального, що актуалізує її [6, с. 27]. Саме такі конструкції виражають необхідність, повинність виконання режисером певної дії: *Розробити треба відчуття якоїсь сцени...* [5, с. 32], *Тому з віршем не приходиться рахуватися...* [5, с. 34], *Треба пізнати: знаю, що нічого не знаю* [5, с. 41], *на театральну мову його допіру треба перекладати* [5, с. 35], *треба вміти розрубати вузол* [5, с. 38], *Треба повернутися назад...* [5, с. 44].

В окремих нотатках виявляємо інфінітивні речення, які виражають різні типи модальності – необхідності, неминучості дії, вираженої інфінітивом, наприклад: *Соромно і боляче читать листа Надійки Титаренко, вирізки з газет* [5, с. 42], *Легко сказати "Искренний человек"* [5, с. 36], *Глуно думати, що до слідуєчого потопу людська культура зможе бути колесом, що само собою крутиться* [5, с. 37], *Підкоряти деталь загальному, первостепенному*. [5, с. 31]; *Завжди з впертою захопленістю виявляти реальності так, як я їх бачу* [5, с. 44].

Таким чином, відзначимо: активність і функційно-експресивна навантаженість односкладних конструкцій – одна з помітних, характерних ознак мови режисерського щоденника Леся Курбаса. Висловлюючи на його сторінках "власні сміливі і несміливі думки, чужі підтвердження раніше вирішених тез, етапи в шуканні режисерського методу, підходу" [5, с. 31] викладені у формі неповних й односкладних речень. Це дає змогу акцентувати увагу не на особі автора, а на події, що відбувається, об'ємно відтворює внутрішні переживання за долю театру, виражає можливість чи неможливість, повинність чи необхідність виконання творчих задумів.

1. Бридин В.М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження // Мовознавство. – 2001. – №3. – С. 81–87.
2. Галич О.А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи : монографія. – Луґанськ, 2001. – 246 с.
3. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П.С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 288 с.
4. Духовна спадщина Леся Курбаса // Березіль: Із творчої спадщини. – К. : Дніпро. 1988. – С. 9–29.
5. З режисерського щоденника // Березіль: Із творчої спадщини. – К. : Дніпро. 1988. – С. 31–47.
6. Матвєєв С.Б. Семантична специфіка українського безособового речення з модальним предикатом / С.Б. Матвєєв // Мовознавство. – 1997. – № 4–5.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підручник / К.Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

ЗОНА ПЕРЕТИНУ ПОТЕНЦІЙНОСТІ ТА ЧАСОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНOSTI

Сікорська Ольга

Системні дослідження у сфері граматики видатних українських лінгвістів: І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, В.М. Русанівського, К.Г. Городенської, В.Д. Шинкарука, Н.Л. Іваницької, О.І. Бондаря дають змогу констатувати,

що наразі функціональна дослідницька парадигма займає одне з провідних місць у мовознавстві.

Категорія потенційності в українській мові являє собою складну функціонально-семантичну систему, що об'єднує зони можливості та необхідності, для яких характерною є множинність ієрархічно організованих засобів вираження, що належать до різних рівнів мови. Яскравим прикладом асиметричного дуалізму мовного знака є мовна модальність, бо те саме модальне значення може передаватися різними мовними засобами і, навпаки, один мовний засіб може передавати різні модальні значення. Особливим явищем є перетин функціонально-семантичних категорій (ФСК), що зумовлює наявність "перехідних зон". Існування перехідних функцій закономірно впливає зі спрямованості руху вторинних, межею якого є нормативне парадигматичне значення, тобто первинна функція. Однак відсутність в українському мовознавстві спеціального дослідження з цього питання спонукає до подальших роздумів та пошуків у розв'язанні цієї проблеми. Необхідно детально проаналізувати особливості перетину можливості та необхідності з різними елементами граматичного контексту, що передбачає існування перехідних функцій. Отже, актуальність дослідження полягає у встановленні місця перетину функцій потенційності та часової локалізованості і виявленні способів їх вираження в сучасній українській літературній мові.

Часова локалізованість/нелокалізованість розуміється як співвіднесеність/неспіввіднесеність предикатної ознаки з часовою віссю. Предикатна ознака може пов'язуватися з часовою віссю (власне часова локалізованість), може являти собою узагальнення класу ознак і пов'язуватися з часовою віссю (відносна нелокалізованість), може взагалі не співвідноситися з часовою віссю (абсолютна нелокалізованість) [2, с. 47]. Для функцій можливості та необхідності переважно притаманна відносна нелокалізованість, у першу чергу, відносна постійність. Функції потенційності можуть виражати дію, локалізовану в часі, лише з активною підтримкою контексту. Особливими контекстуальними ситуаціями, що локалізуються у часі є такі:

а) внутрішньої можливості, а саме здатність суб'єкта до здійснення дії, зумовлена внутрішнім імпульсом: *Раптом він відчув, що володіє інформацією і може розраховувати на успіх* (Урядовий кур'єр). *Якийсь час йшли мовчки і Олег міг записягтися – думки в них тепер працювали в одному напрямку* (Ю. Кокотюха). *Тепер, коли переконався, що Софію ще не начинено руйнівською вибухівкою, Отава міг спокійніше й розважливіше обдумати свій намір зберегти собор* (П. Загребельний);

б) зовнішньої можливості. Наявність об'єктивних умов експлікується контекстом: *Я у відпустці, завтра я можу зайти до неї* (розм.). Без особливої контекстної підтримки дане значення передається безособовим предикативом *можна*. Значення локалізованої в часі дії виявляється у тих випадках, коли суб'єкт дії конкретний, не обов'язково названий у конструкції, але відомий із ситуації: *Він чекав, коли прийде викладач, щоб можна було дізнатися про консультацію*;

в) дозволу. Такі ситуації локалізуються у часі в певних контекстуальних умовах: *Можна сісти; Зараз ви можете не складати іспит; Тепер ми маємо право відпочити; Можна поїхати до моря*;

г) реалізованої можливості. Ситуації реалізованої можливості вказують на те, що дія здійснилася у реальному минулому і що для виконання дії суб'єкт подолав певні труднощі (об'єктивні чи суб'єктивні). При цьому такі ситуації локалізуються у часі: *Більше змогло виробити лише об'єднання "Прикарпатліс"* (Голос України). *Джип неквапом рушив уперед, тепер Олег зміг поверну-*

шитися, випростався, знову сів на сидіння (А. Кокотюха). *Фонди змогли закумуляувати більшу частину приватизаційних сертифікатів* (Урядовий кур'єр);

г) неможливості реалізації дії в момент мовлення або в деякій конкретній момент у минулому (тобто мала місце спроба здійснити дію, але закінчилася безрезультатно): *Він (Луда) стежив їх так часто, але, сліпий дивак, їх огненого щастя не зміг уздріть ніяк* (В. Сосюра). *Він так щиро реготав, що аж сльози виступили на очах. І врешті я теж не змогла стриматися і посміхнулася у відмовідь* (Брати Капранови).

Ситуації можливості, яким притаманна відносна постійність, характеризуються часовою нелокалізованістю. Значення відносної постійності задається предикатами потенційності [1, с. 39]. Залежно від референтного віднесення імен, які називають учасників дій, Н.А. Козинцева виділяє [3]:

а) потенційно-ітеративні дії, в яких значення об'єктивно-зумовленої можливості реалізується у висловленнях з предикативом *можти* і обставинами кратності: *Тепер я можу купувати морозиво кожного дня; Щодня вони могли бачити її привабливе личко*. Потенційно-ітеративні дії виражають узуальність ситуації;

б) потенційно-характеризуючі та потенційно-якісні дії. Ознаками цих речень є конкретність суб'єкта потенційної дії та узагальненість інших учасників. Потенційно-характеризуюче значення конкретизується як внутрішня здатність, вміння суб'єкта: *Він може розмовляти японською мовою; Він гарно співає*. Потенційно-якісне значення вказує на звичайну або узагальнену дію, якщо воно має характеризуючу ознаку, яка легко осмислюється як характерна властивість суб'єкта (узагальненого класу суб'єктів). Це може бути узуальна (узуально-потенційна) властивість конкретного суб'єкта: *Герасим не такий: підкаже, допоможе*, або узагальнена (узагальнено-потенційна) властивість узагальненого суб'єкта (класу суб'єктів): *Щіточка погано фарбує; Кран не піднімає*. Такі конструкції є об'єктивними (об'єкт узагальнений) і містять оцінку обставину або заперечення;

в) потенційно-генералізовані дії. Значення реалізується у конструкціях з узагальненим суб'єктом в особових, узагальнено-особових та безособових конструкціях. При цьому виражаються підтипи об'єктивно-зумовленої можливості та дозволу: *Тільки правоохоронні органи можуть поставити надійний заслін розкраданню та розбазарюванню бюджетних коштів* (Урядовий кур'єр). *В такому випадку тільки психолог, тонкий знавець людської душі, може відповісти на ці питання* (Голос України). Можливість у таких реченнях об'єктивно зумовлена характером класу суб'єктів. В узагальнено-особових конструкціях в ролі суб'єкта мислиться будь-яка особа: – *Такі справи, Свириде Яковлевичу, за раз не піднімеш* (М. Стельмах). – *Карпо, по ногах бий бугаюгу! Його інакше не звалиш!* (М. Стельмах). *Та ти як вибух динаміту, Не зрадиш нам в останній бій!* (В. Сосюра). Потенційність дії у даних конструкціях є характеристикою об'єкта або суб'єкта.

У конструкціях з безособовим предикативом *можна* суб'єкт дії і суб'єкт модальності оцінки мисляться узагальнено. При цьому виражаються такі значення: а) дозвіл: *Гепатопротектор "Хофітол" можна застосовувати у пацієнтів з холестазом* (інструкція); б) дозвіл згідно з суспільними нормами, законами: *Робітнику можна починати роботу, якщо умови роботи не створюють загрозу для його життя, здоров'я, а також навколишньому середовищу* (інструкція).

Подібні різновиди ситуації й перетину локалізованості та необхідності. Власне локалізованість виступає в ситуаціях необхідності теж з активною під-

тримкою контексту, а також при футуральності та вірогідності [2, с. 50].

При вираженні локалізованості ситуації необхідності майбутній час відносить дію:

а) до часового плану теперішнього розширеного, з перспективою найближчого майбутнього: *Знаєте, що я скажу (повинен сказати)*; б) до деякого періоду часу в майбутньому, який не пов'язаний з теперішнім: *Завтра я маю їхати у відрядження* (розм.).

Форма минулого часу з точкою відліку, що збігається з моментом мовлення передає необхідну дію в минулому: *Вам давно потрібно було залишити їх самих*.

Функція повинності характеризується тим, що суб'єкт дії осмислює майбутню дію як необхідну згідно з внутрішнім переконанням, бажанням, внутрішнім обов'язком: *В цьому місці я повинен буду залишити вас; У мене термінова робота. Я повинен закінчити її сьогодні ввечері*; – *Сьогодні такий день, коли я повинен сказати вам усе, не відкладаючи надалі* (П. Загребельний).

При зовнішньо-зумовленій необхідності джерело осмислюється як зовнішнє стосовно суб'єкта дії: *Невже я повинен використати ці конверти саме сьогодні*. У висловлюваннях, які адресуються слухачу як виконавцю дії, суб'єктом модальної оцінки є мовець, з точки зору якого встановлюється необхідність дії: *Вам треба рахуватися з його думкою; Таке життя: за кожен рік щасливий Повинні ви сьогодні утратами платити* (І. Кочерга). У безособових реченнях суб'єкт модальної оцінки – мовець, який може бути кореферентним або некореферентним суб'єкту дії. Джерелом, яке зумовлює необхідність дії, є зовнішні обставини.

При позначенні локалізованості в часі ситуації суб'єкт дії, який не названий в реченні, є конкретним. Це може бути сам мовець, слухач або узагальнена особа або особи: *Залучати іноземні інвестиції треба вже сьогодні* (Урядовий кур'єр). *Треба врахувати, що кожна розглянута справа сьогодні потребує ретельного вивчення усього ринку по вертикалі та горизонталі* (Голос України). При футуральності контрольовані дії, які плануються суб'єктом, збігаються з його наміром, а неконтрольовані очікувані дії уявляються неминучими. Футуральне значення реалізується як в незалежних, так і залежних реченнях, що підпорядковуються дієсловом оцінки, очікування: *З наступного року усі гілки судової системи повинні функціонувати за єдиними конституційними принципами правосуддя та суддівського статусу* (Урядовий кур'єр). *Мені потрібно буде взяти ці книжки у бібліотеці* (розм.).

При вірогідності значення оцінки конкретизується як впевненість мовця в істинності гіпотетичної ситуації: *Цьому ветерану, безумовно, повинно бути років вісімдесят шість* (розм.); *Засідання вченої ради повинно було відбутися у травні*.

Нелокалізовані у часі ситуації необхідності можна поділити на:

а) ітеративні необхідні дії: *Вона повинна кожного дня розв'язувати задачі; Як наступить час, ми повинні їхати до Марбурга* (розм.). В особових конструкціях передається ітеративна дія в майбутньому (проспективна) [121: 81]: *В центрі вашої уваги повинен бути пошук шляхів удосконалення системи оплати праці* (Голос України). В безособових конструкціях значення проспективності ітеративної дії не виражається. Може виражатися віднесеність до розширеного теперішнього: *Щоб здолати злочинний світ, треба бути сильнішими кадрово і технічно* (Урядовий кур'єр). *Колись наші предки непогано вели бізнес. Тож нам треба лише відродити і вдосколати наші зв'язки* (Голос України). Суб'єкт ітеративної дії в безособових конструкціях не називається: це конкретна особа, що встановлюється з контексту, ситуації мовлення;

б) генералізовані необхідні дії. Генералізована ситуація оцінюється як необхідна з точки зору конкретного суб'єкта модальної оцінки – мовця, або незалежно від конкретного мовця у відповідності із загальноприйнятими нормами, звичаями: *В приміщенні треба знімати шапку*. Існують експліцитні та імпліцитні висловлювання із значенням генералізованої необхідності. У експліцитних висловлюваннях може передаватися генералізована необхідність з точки зору як конкретного, так і узагальненого суб'єкта модальної оцінки: *Кожна людина повинна мати почуття відповідальності за свої слова та вчинки; Все має ґрунтуватися на певних законах буття*. Необхідність генералізованої ситуації не залежить від волі чи судження конкретного мовця, тобто визначається як звичай, прийнятий у суспільстві: *На Великдень обов'язково треба фарбувати крашанки, розмальовувати писанки, лєкти паски – це звичай, походження якого лежить десь у глибині віків* (Голос України). Необхідність генералізованої ситуації може сприйматися як доцільна дія відповідно до думки чи волевиявлення іншої конкретної особи: *Мені здається, щоб отримати запланований урожай, треба на кожному гектар землі внести відповідну кількість органічних та мінеральних добрив* (Голос України).

Імпліцитно значення необхідності як закономірності не залежить від волі або думки конкретного мовця: *Добре зрозуміло, що заходи потрібно вживати термінові і радикальні; Думку молодого спеціаліста не враховують*.

Отже, з нелокалізованістю співвідносяться такі специфічні варіанти функції можливості, як вміння, потенційно-якісне, потенційно-характеристичне, потенційно-генералізоване значення, які пов'язані з особливостями класу суб'єктів та об'єктів, що беруть участь у дії. Вираження внутрішньої можливості, зумовленої внутрішнім імпульсом, потрібністю суб'єкта, а також реалізованої можливості спостерігається як при локалізованості, так і нелокалізованості дії в часі. Значення дії, що є типовою для даного суб'єкта, а також генералізовані дії, які характеризують клас суб'єктів, пов'язані з нелокалізованістю дії в часі. Інші семантичні варіанти необхідності: повинність, змушеність, футуральність – актуалізуються у висловлюваннях, які передають як локалізовані, так і нелокалізовані в часі дії.

Для функцій можливості та необхідності переважно притаманна відносна нелокалізованість. Потенційні функції можуть виражати дію, локалізовану в часі, лише з активною підтримкою контексту.

1. Бондар О. І. Темпорально-модальні категоріальні ситуації в українській мові / О. І. Бондар // Записки з українського мовознавства. – Одеса : Астропринт, 1999. – Вип. 8. – С. 16–20.
2. Бондар О. І. Часова локалізованість і модальні ситуації в сучасній українській мові / О. І. Бондар // Щорічні записки з українського мовознавства. – Одеса : Друкарський двір, 1994. – Вип. 1. – С. 46–52.
3. Козинцева Н. А. Временная локализованность действия и ее связи с аспектуальными, модальными и таксисными значениями / Н. А. Козинцева. – Л. : Наука, 1991. – 143 с.

МОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ НА ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОМУ ТЛІ

Сімонок В.П.

Проблема запозичення неодноразово стояла в українському мовознавстві. Їй присвячено чимало наукових досліджень. Серед ранніх слід пригадати роботи А. Тоблера, І.І. Огієнка, С. Сміль-Стоцького, О.О. Потєбні. Серед сучасних – О.О. Тараненка, І.М. Уздигана, Ю.О. Жлуктенка, С.В. Семчинського та інші. Але у цих працях

іншомовні слова характеризувалися до певної міри фрагментарно, як щось чужорідне в мові, чим і пояснюються різні підходи до питання про місце і допустимі межі вживання іншомовних одиниць в українській мові.

Мета статті – продемонструвати процеси входження запозичень в українську мову, визначити шляхи і способи їх входження, місце цих слів в українській МКС.

Дослідження зазначеної проблеми дозволить зрозуміти зв'язок і взаємодію явищ світу, зрозуміти мову як складну знакову систему, для якої характерні взаємодія мови й мислення, мови й позамовної дійсності.

Одним із аспектів дослідження запозиченої лексики в українській мові є соціолінгвістичний, що полягає, зокрема, у виявленні історії входження в нашу мову певних груп запозиченої лексики внаслідок суспільно-економічних і політичних контактів України з іншими державами на різних історичних етапах. Питання контактів, незважаючи на його нібито очевидну простоту, складне через різноманітність і багатоаспектність етнічних контактів українців з різними народами. У нашій мові є лексеми англійського, французького, німецького та іншого походження. Одні з них потрапляли в українську мову безпосередньо, інші – через посередництво інших мов.

Українські споконвічні території лежать на великому шляху між Сходом і Заходом і віддавна через них проходили найважливіші економічні й торговельні шляхи. Відомий шлях “із варяг у греки” ще в докиївський період перетинав територію України з півночі на південь. Через цю територію проходили шляхи зі сходу на захід, якими йшли середньоазійські і перські купці. Особливо регулярними були зв'язки України з тюркомовними племенами на сході, з європейськими країнами на заході і з Візантією на півдні.

Прийнявши хрещення від Візантії і запросивши ієрархів грецького походження, Київська Русь перейняла цілий ряд слів із грецької мови, зокрема лексеми, пов'язані з релігією і церквою: *амвон, євангеліє, ієрей, ікона, літургія, панахида* та ін. Разом із ними у мову безпосередньо потрапили грецизми на позначення:

а) предметів побуту: *баня, кирка, миса, оксамит, порфіра*;

б) просторових понять: *левада, океан, лиман*;

в) живої природи: *кипарис, мак, тис; буйвол, кит, тетер, тур*;

г) коштовного каміння: *адамант, анфракс (рубін), смарагд (топаз), санфір, хрусоліф*.

До цього періоду належать і початки торговельних контактів з німецькими князівствами. Як свідчать дослідники, у центрі німецьких економічних відносин з Києвом – Реєнзбурзі – було створено спеціальну корпорацію торговців з Руссю, так званих “русаріїв” [3, с. 63–75].

У XIII–XIV ст. спостерігаються німецько-українські торговельні зв'язки Галицько-Волинської держави з Ордемом хрестоносців. Купцям із того регіону дозволялося не тільки вільно торгувати на території Галицько-Волинської держави, а й мати постійне місцеперебування. До таких слів, що поширилися по всій території України, належать: *шинок*, що означало продаж напоїв на розлив; *ярмарок* – місце торгів у якомусь місті; *ринок* – місце торгівлі, торговельна площа; *фримарок* – вільний ринок; прямий товарообмін. Через польську мову в українську прийшли слова *крам*, яке означає “товар, торгівля”; *кошт* – грошова вартість товару і *варт*, яке в українській мові функціонує й сьогодні. Через польську мову прийшли до складу української такі німецькі слова, як *рахувати, решта, сума* та інші. Через посередництво польської прийшли в українську і деякі слова латинського походження, пов'язані з грошовими відносинами, такі як *депозит* – сума грошей, видана на зберігання; *квитанція* – вільний від боргів; *квота* – частка; *кредит* – позика; *оренда* – наймання; *фундуш* – внесок, гроші, капітал тощо.

До системи торговельно-кредитних відносин нале-

жать також запозичені з німецької слова *борг* та *рата*, останнє означало “термін сплати боргу”.

Такі назви грошей, як *крейцер, орт, ринки* (монети, відліги над Рейном), зберігались у південно-західних говірках до XIX – початку XX ст. На думку Т.І. Панько, німецька мова першою виробила досконалу економічну термінологію і пізніше стала для української мови джерелом прямого запозичування [2, с. 216].

У XIV ст. цілий ряд міст на території України отримав так зване Магдебурзьке право, що дозволяло їм самим обирати місцеві органи. У цей період до складу української мови входить значна кількість запозичень з німецької мови: *блят, борг, бургомістр, квит, крах, рада, тюрма, фрахт* та інші.

Протягом XVI–XVII ст. з німецької запозичується лексика на позначення предметів і понять, пов'язаних з частинами двору, окремими забудовами на прилеглий території: *брама, обійстя, паркан* тощо, а також назви будівельних матеріалів, деякі з них поширилися пізніше по всій території України: *кахлі, крейда, цегла* тощо. Німецька мова є джерелом і цілого ряду лексики з галузі обробки металу. Такі слова, як *сталь, цинк*, прийшли з німецької через посередництво польської.

Із розвитком соляної промисловості в Галичині у цій галузі з'являються німецькі назви знарядь: *керат* – знаряддя, яким витягали сировицю; *памви* – великі казани, в яких виварювали сіль. У південно-західному наріччі словами німецького походження є також такі, як *гута* – скляний завод, *тибол* – кілок, *шляга* – таран, *лата* – довга жердина, *гонт* – переклада, *філонка* – наповнення, *диль* – дошка, пов'язані з обробкою дерева.

У Донбасі розпочався видобуток кам'яного вугілля, поширилося вироблення якісного тютюну. Почали виникати мануфактури. Для налагодження виробництва було запрошено майстрів з Саксонії, Брауншвейгу, Гамбурга. Вони зробили свій внесок у розбудову гірничої справи, металургійної промисловості, шкіряного та ткацького виробництва. До української мови увійшли назви, пов'язані з гірництвом: *маркшейдер, штольня*.

Поступово у XVII ст. Україна стає суб'єктом політичних і військових зв'язків із зарубіжними країнами й іншомовні слова входять в українську мову й безпосередньо. Проводився цілий ряд військових операцій, в яких брали участь і українські військові. У цей період до української мови входить цілий ряд військових термінів німецького походження: *абиит, брандмейстер, капрал, картеч, лазарет, ордер, патронаш*. Під час Семирічної війни були запозичені слова *кітель* і *фельд'єгер*.

Поширення значної кількості німецьких запозичень на півдні та сході України пов'язувалося з тим, що на цих територіях заселялися іноземні колоністи, вихідці з Пруссії, Швабії, Саксонії, Вюртемберга, яким царський уряд роздавав землі України, звільнені від турецько-татарської влади.

З подальшим економічним і політичним розвитком Київської Русі і посиленням міжетнічних і міждержавних контактів із Західною Європою процес запозичування відбувається більш інтенсивно.

Контакти виникають спочатку з найближчими сусідами, тому найбільш давніми є запозичення з германських мов, особливо німецької. Пізніше з'являються контакти (переважно опосередковані) з французькою мовою, через що в українській з'являється велика кількість галіцизмів.

У XVI–XVII ст.ст. в українську мову починають проникати й запозичені слова з французької мови. Це пояснюється, з одного боку, захопленням у польському королівському дворі й привілейованих колах французькими предметами побуту, а з другого – тим, що козацьке військо брало участь у військових виправах у європейських

країнах і звітти принесло й запозичену, зокрема військову, лексику.

Незважаючи на те, що Україна була у складі Речі Посполитої і всіляко обмежувалася у своїх політичних правах і домаганнях, європейські країни виявляли до неї велику увагу і були зацікавлені, зокрема в козацькому війську. Це приводило до безпосередніх мовних контактів. Серед французьких запозичень зустрічаються назви військових з'єднань: *армія, гвардія, ескадрон*; споруд: *апарель, апроші, банкет, барбет, бастіон, донжон, равелін, редут, редюїт, ретраншемент, фланк, флей*; видів зброї: *алебарда, арбалет, аркебуза, бомбарда, монтекрісто, мортира, мушкет, петарда, пістоль*; предметів екіпірування: *волан, галун, плюмаж, шеврон*; дислокації військ: *авангард, аванпост, ар'єргард*; військових операцій: *атака, баталія* тощо.

В українську з французької прийшли в цей період і дипломатичні терміни: *аудієнція, кондиція, ратифікація, резидент* тощо.

Зв'язки польського двора з Францією сприяли тому, що змінилися побут, традиції, зокрема елементи одягу, туалету і т.ін. У зв'язку з цим в українській мові з'являються французькі запозичення саме з цього шару лексики: *аграф, басон, бурнус, буфи, валансьєн, декольте, камзол, капот, корсет, кринолін, пальто, панталони, плерези, сюртук, фрак* тощо. Поряд із українськими національними назвами страв, такими, як *борщ, вареники, галушки, книші*, з'являються нові: *бульйон, десерт, суп, фрикасе, шоколад* тощо. Козацька старшина вважає престижним мати у побуті такі меблі, як *канапа, комод, фотеля* і т.ін. Французький вплив у середині XVIII ст. перетворився на хворобливу галломанію.

Револьюційні події у Західній Європі не могли не торкнутися соціально-політичного життя України. До складу лексики української мови через польське посередництво, а з XVIII ст. – через російське, потрапила велика кількість запозичених слів з англійської мови: а) на позначення політичних течій, напрямків: *дигери* (англ. diggers – копачі) – представники крайнього лівого крила революційної демократії під час Англійської буржуазної революції XVII ст., які відображали інтереси сільської і міської бідноти. Дигери розорювали пустища (звідси й назва), вимагали скасування приватної власності й перебудови побуту на зрівняльних засадах; *клобмени* (англ. clubmen, від club – дрюк, ломака) – учасники селянського руху в Англії в період Англійської буржуазної революції XVII ст.; *(ін)депенденти* (англ. independents, від лат. independentes – незалежні) – один із напрямків протестантизму, а в період англійської революції – політична партія, що відображала інтереси середньої буржуазії та нового дворянства; *левелери* (англ. levellers, від level – урівнювати) – демократичне угруповання під час революції, яке виступало за встановлення республіки, проведення соціальних реформ, спрямованих на поліпшення становища народних мас. Але ці слова не набули поширення в українській мові, залишаючись притаманними англійському суспільству XVII ст., і тому вживалися лише в літературі на позначення історичних подій того часу.

До тієї епохи належить англіцизм *квакери* (англ. quakers – трясуні) – назва християнської протестантської секти. Це слово не вийшло з ужитку, громади квакерів поширені в США і Великобританії; *інструменталізм* (англ. instrumentalism, від лат. instrumentum – знаряддя) – різновид суб'єктивно-ідеалістичної філософії прагматизму; *торі* (англ. Tory, з ірл. toraidhe – переслідувач, розбійник) – члени англійської політичної партії, яка об'єднувала великих землевласників і верхівку духовництва. Торі проводили реакційну політику в країні й колоніальну політику за її межами. Партія торі чергувалася при владі з партією вігів. У XIX ст. на основі партії торі

створено консервативну партію. *Вігу* (англ. Whigs) – політична партія Англії XVII–XIX ст., яка представляла інтереси великої торговельно-фінансової буржуазії і дворянства. У США партія вігів була створена у XIX ст. Вона об'єднувала промисловців Півночі і плантаторів Півдня (1834–1854 рр.). Таким чином, у XVII ст. українська мова поповнилась політичними, релігійними та філософськими назвами англійського походження.

Обмежена кількість слів англійського походження того часу свідчить про відсутність міцних зв'язків з Англією. Є запозичення, що належать головним чином до торговельної лексики та одиниць виміру, наприклад, *банкнота, гінея, дюйм, експорт, імпорт, миля, пенні, пенс, пінта, фунт, фут, центал, чек, ярд*. Однак на словниковому складі української мови ці контакти помітно не позначилися.

У XIX ст. суспільно-політична лексика збагатилася значною кількістю англійських запозичень, а саме: *джинго, джінгоїзм* (англ. jingoism) – назва вкрай шовіністичних та імперіалістичних поглядів, характеризується пропагандою колоніальної експансії і розпалюванням національної ворожнечі; *дайхардвіці* (від англ. die – hard – стійкий, незламний, невблаганний) – прізвисько найреакційнішої частини партії консерваторів. Інша назва – твердолобі; *гринбекери* (англ. greenbackers, від greenbacks – зелені спинки) – учасники фермерського руху в США у 70–80-х рр. XIX ст., які виступали проти вилучення з обігу так званих *гринбеків* (паперових грошей зеленого кольору), помилково вважаючи, що збереження в обігу грошей сприятиме підвищенню цін на сільськогосподарську продукцію; *лейбористи* (англ. Labourists, від labour – праця) – члени лейбористських (робітничих) партій; праві лідери лейбористів проводять угодовську політику співробітництва з буржуазією; *чартизм* (англ. chartism) – перший масовий політично оформлений пролетарський революційний рух; політичні вимоги чартистів викладено в 1838 р. в петиції до парламенту, в так званій “Народній хартії”; *хартія* (англ. charter) – грамота, договір. Назви *лейбористи, чартизм, хартія* пов'язані з певним періодом історії Англії.

Слово *брифінг* у середньовіччі означало папське брєві або королівський лист. Надалі воно поширило свою семантику і стало означати “стилий, короткий”. Пізніше в українській мові це слово отримало назву “коротка нарада”, “п'ятихвилінка”, “інструктаж представників влади з журналістами”. Слово *бойкот* означало у США у XIX ст. форму політичної та економічної боротьби. В українській мові воно поширило свою семантику і отримало нове значення – “зневага, ігнорування”.

Перевага у XX ст. належить англійським запозиченням, які швидко адаптуються в сучасній українській мові, поповнюючи її словниковий склад такими словами: *брейн-ринг, бренд, веб-дизайн, драг-дилер, кастинг, кілер, коч, моделінг, піар, скінхед, ток-шоу, хіт, хот-дог, шоу-бізнес* та ін. завдяки мові преси. З галузі ринкової економіки, пов'язаної з інвестиційною діяльністю та біржовими операціями, увійшли такі слова та словосполучення: *експорт капіталу, диверсифікація інвестицій, інфляційний хедж, консалтинг, офшорна зона, трани, тренд* і т. ін.

Багато англіцизмів зустрічається у сучасній спортивній термінології: *армрестлінг, бодибілдінг, даргстер, даун-хіп, картинг, пушбол, ралі, скайбайкеринг, скайсерфінг, сноубординг, фанбордінг*.

Стосовно запозиченої лексики діють ті самі закономірності розвитку, що й для лексичної системи в цілому: одні слова входять до лексичного складу і стають спочатку неологізмами (наприклад, сучасні *ди-джей, імідж, кікс, хакер, хіт* тощо), інші виходять з широкого ужитку, звужують сферу функціонування й переходять до заста-

рілої лексики (архаїзмів чи історизмів): *ілюзіон, мене-стрель, твіст, шейк*. Певна кількість запозичених слів вживається українською мовою для найменування специфічних для того чи іншого народу явищ і стійко зберігається на периферії лексичної системи як екзотизми.

Оскільки запозичення в українську мову приходили з різних мов – східних, європейських, американських чи африканських, кожна з них виконує свою роль у мові-реципієнті, а запозичені елементи займають своє місце у її мовній картині. Так, слова, що прийшли з античності, пов'язані переважно з науковим, публіцистичним мовленням і доповнюють фрагмент МКС, пов'язаний з суспільним життям людини, латиноамериканські та африканські запозичення відзначаються здебільшого екзотичністю і входять до складу тієї частини МКС, що пов'язана з геополітичними чи расовими ознаками.

Запозичення з окремих мов можуть бути одиничними (наприклад окремі екзотизми), а можуть складати цілі підсистеми чи лексико-семантичні групи або навіть блоки слів, що включаються в МКС мови-реципієнта. Наприклад, фрагменти лексичної підсистеми наукового стилю були запозичені здебільшого з давньогрецької чи латинської мов, лексико-семантична група суспільно-політичної лексики – з французької чи англійської, ЛСГ, пов'язані зі сферами музики чи образотворчого мистецтва, – з італійської та ін.

Відповідно до цього запозичення з одних мов поширюються у фрагменті МКС, що відповідає науковій картині світу і належить до ядра, з інших – до периферії (екзотизми), з третіх – обслуговують широке коло сфер. До останніх належать і запозичення із сучасних романських та германських мов, зокрема французької, німецької, англійської.

Взаємодія та взаємозбагачення мов допомагає людству якнайповніше задовольнити потреби у нових назвах за рахунок лексичних інновацій. Останні з'являються в усіх мовах світу, але кількість їх і швидкість появи тісно пов'язані з рівнем суспільно-економічного і науково-технічного розвитку народу – носія даної мови та досконалістю її власних словотворчих засобів.

При характеристиці процесу запозичування одиниць лексико-семантичного рівня тривалий час основна увага зверталася на запозичування слів. Однак поступово дедалі частіше зверталася увага на семантичні зміни в словах, зміни, що можуть виникати і в процесі взаємодії мов. І.В. Арнольд писала, що лексичні інновації можуть викликати “семантичні або стилістичні зміни в словах, які вже існують у мові, зміщення в синонімічних групах” [1, с. 213]. Ці зміни в словах і синонімічних рядах слів, на думку автора, значною мірою залежать від характеру і кількості запозичених у процесі міжмовних контактів слів.

1. Арнольд І.В. Лексикологія сучасного англійського мови / І.В. Арнольд. – М., 1959. – 293 с.
2. Панько Т.І. Українське термінознавство / Панько Т.І., Коган І.М., Мацюк Г.П. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
3. Симоненко Р. Міжнародне утвердження України // Політика і час. – 1995. – № 8. – С. 63–75.

ДИНАМІКА ЛЕКСИКО-СЛОВОВІРНИХ ТИПІВ ПРЕФІКСАЛЬНИХ *NOMINA LOCII* В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ XVII – ПОЧАТКУ XXI ст.

Сіроштан Тетяна

Іменники з локативною семантикою, поряд із назва-

ми рослин, осіб, тварин, знарядь праці, предметів господарського життєвого тощо, посідають у номінативній системі української мови одне з центральних місць, адже всі прояви людської діяльності відбуваються в просторово-часовому континуумі. *Nomina loci* формують одну з основних дериваційних категорій і тому завжди знаходилися в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних учених. Окремі аспекти цієї категорії досліджено в працях П. Білоусенка, Я. Закревської, І. Ковалика, Б. Креї, О. Меркулової, В. Олексенка, О. Пелехатої, Л. Стовбур, Т. Ястремської та ін. Однак ряд питань, що стосуються історії дериваційної підсистеми *nomina loci*, залишається нерозв'язаним. Метою статті є опис динаміки словотвірних типів і підтипів префіксальних локативних найменувань у новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст.

Мовні факти всіх слов'янських мов, зокрема й української, свідчать про те, що префіксальний спосіб словотворення використовується в іменниковій деривації в значно меншій мірі, ніж суфіксація [2, с. 135], “семантика префіксів характеризується більшою відокремленістю, окресленістю та стандартністю, ніж значення суфіксів” [6, с. 19]. У новій українській мові аналізованого періоду трапляється незначна кількість локативів, утворених від іменникових основ шляхом приєднання формантів *за-, па-, перед-, під-, при-, су-* та ін.

1. За допомогою префікса дієслівного походження *за-* в українській мові XIX – початку XXI ст. творяться локативні найменування на позначення приміщень, їх частин і простору, місцевості, які знаходяться позаду того, що названо мотивувальною основою, напр.: *загора* (Ж 240) “місцевість за горою”; *залука* (Ж 254) “місце за лугом”; *закло* (УмСп 1044, Мірн 114) “куточок двору, саду, поля, що витикається в чужий двір”; можливо, від *кло* “кут, виступ у предмета” (див. ЕСУМ II 226), пор. *закло* (Арк I 169) “місце біля закруту дороги; місце біля дороги, на якому стоїть мисливець під час полювання з нагоничами”; *заватра* (Гр II 12, СУМ III 38) діал. “курінь для пастухів серед загорода, в якій ночують тварини (на полонинах)” від *ватра* “вогнище”; *закут* (Гр II 56, СУМ III 176) розм. “віддалений або малопомітний куток у приміщенні; віддалене, малопомітне, звичайно безлюдне місце”, пор. перен. *І ось вона, оця глуха душа, вовтузиться, займається, шукає собі глухого закута* (1973–1977 Стус 528); *застайка* (Гр II 100, Дзєндзелевский 130) “житло пастуха гуцула на полонині” від *стайка* “різновид куреня у гуцульського пастуха на полонині”, пор. *застайка* “навіс для худоби” [11, с. 384]; *загребля* (1930 Мірн 114) “місце за греблею”, пор. *Загребля* (Горп 121) “назва сіл у Хмельницькій та Тернопільській обл.”; *заграниця* (СУМ III 92) розм., рідко “окрема держава, територія по той бік кордону”; *закордон* (159) розм. “чужоземні, зарубіжні країни”; *зацарина* “земельна ділянка за цариною” [4, с. 112]; *затили* (Он I 289) “затишне місце” (*тили*); *зати́к* (Корзонюк 121), *зап'єц* (Шило 123), *зати́к* (123) “куток за піччю”, пор. *зати́к* (Он I 280) “лавка або нари між піччю і стіною”; *зарог* (Чаб II 68) “місце за рогом, за мисом”, пор. *Заріг* (Горп 124) “назва села в Полтавській обл.”; *занога* (ГуцГов 77) “перевал, поворот між горами”; *заберег* (ГуцГовМат 57) “місце (місцевість) поза схилом” від *берег* (12) “схил гори”; *захата* (Бук 145) “частина подвір'я за хатою”.

Цей формант є поширеним у словотвірній структурі топонімів і мікротопонімів з XVIII ст., напр.: *Захарьків* (КвОсн I 527) “назва частини старого міста Харкова”; *Загай* “назва лісу” [7, с. 38]; *Задвір* (Горп 121) “назва села в Рівненській обл.”; *Заболото*, *Зарічка*, *Завитрак*, *Зацерква*, *Замогіла*, *Заклу́ні*, *Застави*, *Застир* “ліс за рікою Стиром”, *Заромани* “пасовище, що знаходиться за садибою, де батько і син мають ім'я Роман” [1, с. 519]; *Залу́нга* (Березови 208) “назва кутка” від *Лунга* (Там

само) “назва річки”; *Заріка* (Там само) “назва кутка села”; *Застінка* “назва частини села Пужники Тлумачького району” [3, с. 16] від *стінка* “лісок над кручею” [Там само].

У словотвірній структурі деяких локативів префікс *за-* виявляється надлишковим, тобто не вносить нового значення: *замисник* (Бук 136, Шило 122) “мисник”; *зазаруб* (Шило 120) “місце у stodолі, де складають снопи” від *заруб* (124); *запереруб* (123) “те саме” від *переруб* (197).

Частину розгляданих дериватів дослідники кваліфікують як конфіксальні, зокрема *залука*, *загора*, *закло* та ін. [див. 9, с. 75], проте, оскільки твірна основа формально збігається з твірним словом – іменником (*залука*

< *лука*, *загора* < *гора*, *закло* < *кло*) і префікс із нульовим

суфіксом не становлять, на наш погляд, семантично неподільної морфеми, то їх можна вважати префіксальними утвореннями.

2. Пам’ятки української мови з XVIII ст. фіксують назви місць із префіксом *при-*, який вказує на близьке розташування стосовно об’єкта, предмета, названого мотивувальною основою, напр.: *Прилука* (1798–1800 ТОМГ 24) “назва міста”, пор. *прилука* (СУМ VII 661) “місце, поросле травою та кущами або очеретом, що трапляється по берегах річок, озер”, пор. також *прилука* “пасовище в лісі” [11, с. 383].

Кілька новотворів, за нашими даними, функціонує в XIX ст.: *призьба* (Б-Н 299, СУМ VII 622), *приспа* (Б-Н 299, УмСп 244), *присьба* (УмСп 244), *присьпа* (Он II 146) “невисокий, переважно земляний насип уздовж стін хати знадвору” від **приїзба*, утвореного з прийменника *при* та іменника **їзба* “хата” (ЕСУМ IV 570), пор. *приспа* (Березови 144) “довга лава попри стіну ззовні хати”; *прикліть* (Ж 747) “ганок” від *кліть* “хата, комора” (ЕСУМ II 463); *прихата* (УмСп 635) “передня, присінки”.

В українській мові XX ст. коло таких похідних поступово розширюється, напр.: *прибик*, *прибіч* (1923 Геол 141) “бічна частина, бічна скеля”, пор. *прибик* (Он II 135, Шило 215) “прибудова до хати”; *припек* (Гр III 431), *принік* (СУМ VII 708), *приніч* (Он II 142) “горизонтальна площина перед челюстями печі під коином, продовженням якої є чернь печі” (*ніч*); *пригора* (СУМ VII 596) “невеликий горб”; *пригород* (597) “населений пункт, розташований поблизу території міста”; *приліс* (659) рідко “гай”; *присадиба* (Он II 143) “присадибна ділянка”; *придах* (Шило 215) “місце, де тримають віз”.

3. З початку XX ст. в словотвірній структурі назв місць спостерігається префікс *під-*, який вказує на близькість знаходження або на розташування під тим, що названо мотивувальним словом: *підгорочка* (1923 Геол 133) “підгір’я, пагорб біля підосви гори”; *підповерх* (1923 Геол 133, Гірн 142); *підрайон* (СУМ VI 489) “частина району як адміністративної або географічної одиниці”; *підстен* (507) “перехідна смуга від гористої або лісистій місцевості до степової”; *підтропіки* (517) “субтропіки”; *піднавес* (Лис 178, Бук 420), *піднавіс* (Бук 420) “приміщення для сільськогосподарського реманенту, дров”; *підніч* (Он II 70), *підн’єц* (Шило 204) “місце під піччю, де сидять кури” (*ніч*, *н’єц*); *піддах* (203) “місце, де тримають вози”, *піддиона* (205) “приміщення для плуга” від *шона* (СУМ XI 509) діал. “покрівля, накриття на опорах для захисту від сонця, дощу, повітка; сарай”.

За нашими даними, цей формант часто оформлює словотвірну структуру топонімів сучасної української мови: *Підтивуш* (Березови 208) “назва урочища” від *Тивуш* (Там само) “назва потоку”; *Підгірка* “назва вулиці

с. Колодівка Тисменицького району” [3, с. 15]; *Підгора* “назва вулиці с. Довге Тисменицького району” [Там само]; *Підобік (Підобіч)* “назва пасовища с. Виноград Коломийського району” [3, с. 16] від *обіч* “схил гори”; *Підскала* “назва урочища с. Жабокруки Тлумачького району” [Там само] від *скала* тощо.

4. На початку XX ст. трапляються локативні найменування із префіксом *пра-*, що є колишнім “приїменним словом, яке не розвинулося в прийменник” [8, с. 63], і вказує на давність походження, старовину позначуваного місця: *прагора* (1923 Геол 141, Полонський 25) “давня гора”; *прабатьківщина* (СУМ VII 497) “найдавніше місце поселення певного племені, народу або територія поширення тієї чи іншої породи тварин, сорту рослини”; *праліс* (515) “незайманий, предковичний, густий ліс”, пор. *проліс* (СУМ VIII 217, Он II 153) рідко “те саме”; *Бо унизу – праджерело. Початки твоїх початків* (1972 Стус 253); *пракритиця* (ЛІСІ 123) “найдавніша криниця (як основа чоґось)”.

5. Джерела нової української мови з XVIII ст. фіксують іменники з префіксом *по-*, що позначають місце, територію, розташовані поблизу або вздовж того, що названо мотивувальним словом: *покуть* (КвОсн II 553) “в українській селянській хаті – куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього”.

В українській мові XIX–XX ст. цей лексико-словотвірний тип залишається непродуктивним: *полука* (Ж 693) “місцевість, що знаходиться поблизу вигину річки” (*лука*); *подвір* (СУМ VI 737) рідко “подвір’я” від *двір* або нульсуфіксальне утворення від *подвір’я*; *покал* (VII 14) діал. “заводь, затон, зарічок на Дніпрі”, очевидно, похідне утворення від *кал* “бруд, болото” (ЕСУМ IV 481).

6. Власне іменниковий префікс *па-* оформлює у новій українській мові з кінця XVIII ст. найменування відкритого простору, місцевості, які характеризуються неповнотою виявлення змісту, закладеного в денотативній базі [2, с. 136]: *Палузь* (1798–1800 ТОМГ 124) “назва річки”; *падолъ* (XVIII ТимчМат II 80, Б-Н 269), *паділ* (1923 Геол 128, СУМ VI 13) “невелика долина”.

У XIX ст. новотвори, за нашими спостереженнями, не трапляються. В українській мові XX ст. функціонує лише кілька таких похідних: *пасмуга* (1923 Геол 129, СУМ VI 88) “видовжена, обмежена чим-небудь частина якоїсь поверхні, простору, що виділяється на загальному фоні своїм виглядом, кольором тощо”; *пагорб* (СУМ VI 10) “височина, часто з пологими схилами”.

7. Джерела української мови початку XX ст. фіксують іменники на позначення місцин із префіксом *су-*. Цей формант “надає значення близькості чи супроводжуючого значення або ж значення неповного вияву ознаки, закладеної в корені” [2, с. 136], напр.: *судолінка* (1923 Геол 160) “бічна долина”; *субір* (СУМ IX 815) “природний сосновий (з домішками дерев інших порід) ліс, який росте на супісках або пісках”; *сугорб* (821) “невелике округле підвищення земної поверхні”, діал. “замет”; *сутерени* (859), *сутерини* (859) діал. “підвал, підземелля”.

8. За допомогою префікса *перед-* у сучасній українській мові XIX – початку XXI ст. створюється незначна кількість локативів на позначення місцин, які знаходяться перед тим, що названо мотивувальним словом, напр.: *передтік* (УмСп 186) “місце перед током”; *передкамера* (СУМ VI 170) “частина камери згоряння двигуна з самозайманням, в якій утворюється пальна суміш”; *переднокій* (174) “перша при вході в квартиру кімната; кімната, в якій відвідувачі чекають прийому; кімната для челяді”; *передстен* (177) “лісостеп”.

9. У діалектах сучасної української мови трапляється кілька назв місць, утворених за допомогою префікса *між-*

(межи-), напр.: *межибрід* (Мірн 128) “місце між бродами”; *межиричка* (Он I 436) “острівець між потоками”; *меживоди* (Шило 172) “місце, оточене водою”; *межи-комин* (172) “місце між комином і стіною”; пор. топоніми *Меживороки* “назва кутка села” [7, с. 38], *Межи-потоки* “назва лісу” [7, с. 38].

10. Інші префікси в словотвірній структурі локативних найменувань трапляються рідко: *викліт* (Ж 76) “прибудова для господарських потреб” (*кліть*); *орів* (Он II 24) “жолоб, зроблений водою”; *переліс* (УмСп 640, СУМ VII 215, Он II 52) діал. “невеликий, рідкий лісок; ділянка молодого лісу, звичайно серед старого, високого”; *пересмуга* (1928 Полонський 102) “смуга впоперек”; *передоловина* “сідловина” [10, с. 75]; *перениз*, *перенизь* “те саме” [10, с. 76]; *понадвсесвіт* (ЛСІ 121) “простір за межами Всесвіту”.

Отже, функціонування префіксальних поміна лосі в новій українській мові обмеженого періоду дуже обмежене. Наприкінці XVII – у XVIII ст. трапляється кілька назв місць із префіксами *за-, по-, при-, на-*. В українській мові XIX – початку XXI ст. коло локативних найменувань поповнюється новотворами з формантами *під-, пра-, су-, перед-, ви-, пере-* та ін. Утім, на сьогодні префікси не стали основним засобом творення поміна лосі.

1. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору : [монографія] / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 764 с.
2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови : (нарис із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород, 1960. – 416 с.
3. Білінська Л. Відображення ландшафтних особливостей території Покуття у мікротопонімі краю / Л. Білінська // Рідне слово в етнокультурному вимірі : матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дрогобич, 13–14 листопада 2009 р.). – Дрогобич : Просвіт, 2009. – С. 14–21.
4. Давидова О. Г. Іменникові префіксальні утворення у полтавських говорах / О. Г. Давидова, В. О. Шадура // Питання словотвору і граматичної структури української мови : [зб. наук. ст.]. – Дніпропетровськ, 1976. – С. 106–114.
5. Дзедзелевский Й. А. Овцеводческая лексика закарпатских говоров / Й. А. Дзедзелевский // Общеславянский лингвистический атлас (Материалы и исследования). – М. : Наука, 1965. – С. 117–132.
6. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. – К. : Інститут змісту і методів навчання, 1998. – 182 с.
7. Михальчук О. І. Словотвірна структура мікротопонімії Підгір’я / О. І. Михальчук // Проблеми ономастичного словотвору : [тези доповідей наукового семінару]. – К., 1997. – С. 37–39.
8. Скляренко В. Г. Префікс *пра-* в українській мові / В. Г. Скляренко // Культура слова. – К. : Наук. думка, 1982. – Вип. 23. – С. 63–66.
9. Стовбур Л. М. Еволюція конфіксальної деривації іменника (форманти з матеріально не вираженим другим компонентом) : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Любомир Миколаївна Стовбур. – Запоріжжя, 2004. – 216 с.
10. Чучка П. П. Назви вершини гори та сідловини в українських говорах Закарпаття / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 73–77.
11. Ястремська Т. Функціонування поміна лосі в гуцульських говорах / Т. Ястремська // Українська історична та діалектна лексика : [зб. наук. пр.]. – Львів, 2003. – Вип. 4. – С. 382–389.

Список скорочень джерел

Арк Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говорок : [у 2 т.] / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.

Березови Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березови. / М. Негрич. – Львів, 2008. – 224 с. – (Серія “Діалектологічна скриня”).

Б-Н Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко. – К. : Наук. думка, 1966. – 424 с.

Бук Словник буковинських говорок / за ред.

Н. В. Гуїванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

Геол Тутковський Г. А. Словник геологічної термінології (Відтворення видання 1923 року) / Г. А. Тутковський. – К., 2008. – 172 с. – (Серія “Із словникової спадщини” Вип. 5).

Гірн Василенко П. Словник гірничої термінології (Проект) : Відтворення видання 1931 року / Василенко П., Шелудько І. – К., 2008. – 160 с. – (Серія “Із словникової спадщини” Вип. 6).

Горп Горпинич В. О. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України (ойконіми, ад’ектоніми, катойконіми) / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 2000. – 370 с.

Гр Словарь української мови : у 4 т. / [збір. ред. журн. “Киев. старина”; упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко]. – К., 1907–1909.

ГуцГов Гуцульські говірки : короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.

ГуцГовМат Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говорок (Косівська Поляна і Розсішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.

ЕСУМ Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука] – К. : Наук. думка, 1982–1988. – Т. 1–5.

Ж Желехівський С. Малорусько-німецький словар : [у 2 т.] / Є. Желехівський, С. Недільський. – Львів : Друкарня тов. ім. Шевченка, 1886. – 1117 с.

КвОсн Словник мови творів Г. Квітки-Основ’яненка : [у 3 т.]. – Харків, 1978.

Корзонюк Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говорок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика : [зб. наук. праць]. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62–267.

Лис Лисенко П. С. Словник поліських говорок / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 270 с.

ЛСІ Лексико-словотвірні інновації (2007) : словник / К. Коротич, С. Лук’яненко, А. Нелюба та ін.; за ред. А. Нелюби. – Харків : ХІФТ, 2009. – 172 с.

Мірн Трихвиль Ю. Словник технічної термінології. Мірництво : Проект (Відтворення видання 1930 року) / Трихвиль Ю., Зубков І. – К., 2009. – 168 с. – (Серія “Із словникової спадщини” Вип. 9).

Он Онишкевич М. Й. Словник бойківських говорок : [у 2 ч.] / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984.

Полонський Полонський Х. Словник природничої термінології (проект) / Х. Полонський // Матеріали до української термінології та номенклатури. – Т. XI. – Державне видавництво України, 1928. – 264 с.

Стус Стус В. Час творчості / Dichtensezeit / Післямова Д. В. Стуса / В. Стус. – К. : Дніпро, 2005. – 704 с. – (Серія “Бібліотека Шевченківського комітету”).

СУМ Словник української мови : [в 11 т.] / [ред. колегія: І. К. Білодід (гол.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

ТимчМат Тимченко С. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : [у 2 кн.] / Є. Тимченко / упорядники : В. В. Німчук, Г. І. Лиса. – Київ–Нью-Йорк, 2002.

ТОМГ Топографічний опис Малоросійської губернії 1798–1800 років // Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / упорядник Т. Б. Ананьєва. – К. : Наук. думка, 1997. – С. 23–126. – (Серія “Описово-статистичні джерела”).

УмСп Уманець М. Русско-украинский словарь / М. Уманець и А. Спилка. – Берлін : Українське слово, 1924. – 1149 с. – (Препринт / Додаток до “Зорі” 1893 року. – Львів : Друкарня тов-ва імені Шевченка, 1893).

Чаб	Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряниці : [в 4 т.] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ВПК Запоріжжя, 1992.
Шило	Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів, 2008. – 288 с.

СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІБЛІЙНИХ ВИСЛОВІВ У ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО

Скаб Марія

Ліна Костенко – геніальна українська письменниця, творчість якої є і буде об'єктом дослідження ще не одні десятиріччя (наприклад, праці Л. Марчук, Н. Піддубної, М. Скаб, М. Стецик та ін.). Вагоме місце в творчості Ліни Костенко посідає й біблійна тема (див. статті О. Проць, О. Слоньовської), яка, однак, залишається не до кінця вивченою. Авторка робить переспіви окремих уривків Біблії (наприклад, “Давидові псалми” – псалом 1, 16, 22 [3, с. 216–218]), їй присвячені як окремі твори (“Райська элегія” [3, с. 170–171], “Балада про здоровий цинізм” [3, с. 191–192], “Брейгель. “Шлях на Голгофу”” [3, с. 364–365], “Ісус Христос розп’ятий був не раз” [3, с. 366], “Був Ірод, і була Іродіада” [3, с. 363], “Перш, ніж півень запіє...” [3, с. 367], так і окремі строфи, окремі вислови, причому дуже часто вони є семантично багатоплановими. З’ясування цього питання і є метою нашої статті.

У творах Ліни Костенко біблійні вислови часто мають вказівку на джерело (– *Та не буде воно розкрито, це вбивство, – каже дружина. – “Допоки при владі будуть вовки”. Це ще у Біблії сказано* [5, с. 132]; *“Життя – це проходження тіней”, – сказано в Біблії* [5, с. 270]; *“Обняв мя страх”, – як сказано в псалмі* [7, с. 97]; *“Голубко моя у розколинах скелі”, – як сказано в Пісні Пісень...* [5, с. 145]; *Як казав цар Давид: тісно мені звідусіль* [2, с. 138]; *Життя іде. Як сказано у Павла: / “Живіть благочестиво у Христі”* [7, с. 103]; *“Це мій народ!” – як сказано в пророка – / “Пишицю сія, а пожав терни”* [2, с. 66]; *Пройшов я землю піднебесну, / як говорив святий Іов* [7, с. 87]; *Зчерствіли люди од всіляких лих. / Неволя давня душі роздвоїла. / “Розширю страх мій на землі живих”, – / як сказано в пророка Даниїла* [7, с. 96]; *Це також промине? як кажуть: о-ля-ля! / Отут ти помилуєся, премудрий Соломоне. / Поразка – це поразка. Вона нас істребля* [2, с. 105]), однак найчастіше ця вказівка відсутня. Інколи авторка спершу подає вислів із покликанням на біблійне джерело, а потім уже активно його використовує без покликань: *У Біблії це називається: “Пішло угору Хамове плем’я”, – сказала дружина* [5, с. 293]; *Хамове плем’я може осквернити все* [5, с. 293]; *Розперезалось Хамове плем’я* [5, с. 294].

Ліна Костенко рідко використовує біблійні вислови у традиційному загальнономовному значенні: *...потрібна концептуалізація підвалин, на яких має стояти держава. Наріжним каменем таких підвалин у цивілізованих народів завжди була Книга, культура* [4, с. 26]; *Кожній нації є за що посипати собі голову попелом* [4, с. 19]; *На конгресі у Греції діточки роздають главам держав оливкові вітки* [5, с. 281]; *І кого з наших теперішніх політиків майбутні історики назвуть по імені, а кого і в лупу не розглядять? І на кому поставлять Кайнову печать?* [5, с. 257]; *Він [народ] увесь вік стояв на колінах, він спить, у нього препаскудний менталітет, у нього жахлива історія, яку не можна читати без брому, у нього продажна інтелігенція, у нього немає еліти, він роздав своїх геніїв у сусідні культури, а сам сидить яко наг, яко благ, неконкурентноспроможний* [5, с. 26]; *Усе воюєм, боремось... / А доки? / Не те щоб я невірний був*

Хома. / Але ж втерів уже чотири роки. / А що із того? Просвітку нема [7, с. 56]. Найчастіше письменниця обігрує біблійні вислови.

У романі “Записки самашедшого” вони звучать ніби крізь призму “хлопського розуму”, з погляду простої пересічної людини: *Я не побожний, ходжу до церкви не часто, поклонів ревно не б’ю. Я навіть не певний, що Бог створив людей за своєю подобою. Зліпив із глини, як дід свистульки, і вдихнув душу. Не з нашим розумом осягнути, як виглядає Бог. Я тільки знаю, що Той, хто запустив моє серце, Той запустив і Всесвіт* [5, с. 160]. Часто авторка ніби крізь оцю призму виводить на філософські узагальнення про смисл і плінність людського життя, як у вірші “Свят-вечір”: *Мороз малює у віконці. / Узваром дихає кутя. / І Мати Божка на іконці / у хустку кутас дитя. / Побудь дитиною, синочку. / Твоє дитинство золоте. / Ще вітер віє у терночку / і дерево на хрест росте. / Ще час не сплинув за водою. / Ще Юда спить у словитку. / Он гурт з різдвяною звіздою / уже на ближньому кутку. / Поколядують і засіють. / Ще, може, буде і життя. / Ти на Голгофі вже Месія, / а на руках іще дитя* [9, с. 93]; розмірковує про чисто людські почуття біблійних персонажів (*На другий день Великого Потопу / це півні кукурікали. Ще десь / урвала баба у городі кропу, / бо світ ще був затоплений не весь. / Не всіх же Бог, як Ноя, попередив. / Ніхто не мав ковчега про запас. / Тож хтось жєнився, хтось ходив у хедер. / Хтось бив олію, а хтось кози пас. / Така в людей вже доля чудернацька, / усе часів чекають золотих. / Коли ж накрила хвиля їх зненацька / ніхто і здивуватися не встиг* [6, с. 98]; або інший приклад – вірш “Цариця Савська” [9, с. 239].

Актуалізація однієї й тієї ж біблійної ситуації може бути різноманітна. Часом біблійні вислови використовують у тому значенні, з яким вони звично функціонують у загальнонародній мові (*Бо пам’ятайте, / що на цій планеті, / відколи створив її пан Бог, / це не було епохи для поетів, / але були поети для епох!* [3, с. 100]), інколи акценти зміщуються із цілого на частину (*У мить натхнення Бог створив Сицилію* [9, с. 171]), а інколи одне із слів вислову переосмислюється (*Він богом був. І він створив свій світ* [8, с. 7; 3, с. 225] – про Мікеланджело; або діям біблійних осіб авторка може надати якогось сучасного значення: *Сумні у нас селянські пантеони. / Бо першим скульптором був Бог* [3, с. 153]; інколи ж знаходимо лише натяки на біблійну ситуацію (світ створив Бог → бог схожий на скульптора → скульптор створює свої вироби з глини → Божа глина): *Мати. Каріатида з божої глини* [3, с. 153]; *Чмели тютюн, ти, Божка лямько з глюю!* [2, с. 6].

Окремі ланки цього ланцюга авторка може не використовувати, наприклад, першу (пряме значення): *Ну, і що ж там вродило на Древі пізнання Добра і Зла?* [5, с. 317]; – *Але затишок цей, колісання душі щоденне! / Герозпізнане древо у цьому страшиному раю!* [3, с. 196]; – *Імо плоди із дерева незнання* [3, с. 547]; – *Древо мислі вродило – цитати, цитати, цитати* [3, с. 461].

Інколи біблійні асоціації дуже далекі: *Усе минуло, наче сон зникомий. / Життя за мною браму зачиня. / Я вже й обжився. Маю троє коней – / зелений кінь і наші два коня* [2, с. 102]; *Найбільш боюсь, коли у снах / мені з’являється Гелена. / І я тулю те тіло крижане. / І кінь той мчить. / Той самий кінь зелений. / І кінь той мчить... / Колись наздожене* [2, с. 110]; *Аж раптом – грім. І підлетів до хати / зелений кінь – страшний, онедихатий. / пробив стіну / перекинув сні – / кривава піна впала на тини – / в зеленій гриві зорі мідяні – / чорна жінка верхи на коні* [2, с. 138]. Тут очевидно напрошуються алюзії із біблійними конями апокаліпсису (Апокаліпсис, 6: 1–8). У переносному значенні *коні апокаліпсису, кінь блідий* – “провісники катастрофи”, – вказує А. Коваль і наводить приклад із вірша Оксани Пахльов-

ської, дочки Ліни Костенко: “тільки Твого Коня хіба впізнаю, Господи, – / блідого змиленого Коня на тому горизонті...” [1, с. 281–282]. Зрештою, Ліна Костенко у своїх творах також говорить про апокаліпсис: *Я чую увертюру апокаліпсису* [3, с. 538]; *Шоу-апокаліпсис*, – сказала моя дружина [5, с. 225] – про скнилівську трагедію.

Звичайно біблійне слово чи вислів стає маркером певної ситуації, певної думки, певного поняття, наприклад, *терновий вінок* – це “страждання, страждання життя”: *Переступи межу оторопіння / Чи є у тебе час на манівці? / На обрії вселюдського терпіння / вже сходить сонце / у терновому вінці* [3, с. 261]; *Усе іде, але не все минає / над берегами вічної ріки. / Світає світ в терновому галуззі* [3, с. 108]; *Страшина ціна ворожої навали. / ...Росонько моєї спраги, латочко щастя / на моєму терновому полі, ти прости мені, / ясочко, що я такий безпорядний?* [2, с. 145]. І навіть коли йдеться про здається, про зовсім інше, сема ‘страждання’ при використанні слова *терни* все одно присутня: *Я скучила за дивним зойком слова. / Мого народу гілочка тернова. / Гарячий лоб до шибки притулю* [3, с. 17]; *Терни як люди. Люди як терни* [2, с. 107]; *Сухі гілки – це вже вінок терновий. / Останній клен світ за очі забіг* [3, с. 76; 9, с. 187].

Однак частіше для якоїсь біблійної ситуації є кілька таких маркерів, Так, наприклад, зрада Ісуса Христа Іудою Іскаріотом позначається висловами *Іуда (Іуда), поцілунок Іуди, Іскаріот, тридцять срібних: Сказались! / Приснився Іуда. Ходить, придивляється, / кого б поцілувати, щоб не сахнувся* [3, с. 531]; *Чи не тому такий Ярема й лютий, / ладен цю землю трупами змостить, / що кожна тут осичка над іляхом / йому про Юду листям шелестить?* [7, с. 91]; *Як ви забули Корсунь і Пиляву, / як вам на греця слава Жовтих Вод, / то проміняйте славу на халяву, / і засміється сам Іскаріот!* [2, с. 32]; *І Гриць, і грець, і швець, і жнець. / І хто кому Іскаріоти?* [6, с. 33]; *Та ж там котрогось просто підкупили, / щоб учиняв оцей розгартіяш. / Вони ж ніколи не були скупими / на тридцять срібних для...* [2, с. 10].

Особливістю творів Ліни Костенко останніх років (особливо в романі “Записки самашедшого”) є те, що біблійні топоніми, антропоніми та інші біблійні маркерні вислови авторка використовує в прямому реальному значенні – не біблійному, дещо міфологізованому:

Гортаю енциклопедію. “Весь Ірак – це музей під відкритим небом”. “Ця земля – колиська кількох цивілізацій”. Долини Месопотамії. Ниневія. Ріки Тигр і Євфрат. Але ж дозвольте – Месопотамія, Межиріччя – та ж там жили перші люди після Потопу! Ріки Тигр і Євфрат – це ж ті ріки, які протікали в раю! Отже, це дець там росло Древо пізнання, з якого з’їла те яблуко Єва. Отже, це там Каїн убив Авеля. Отже, з тамтешньої глини Бог створив Адама! Отже, звідти родом все людство?

Вітаю себе з печаллю пізніх прозрінь.

Це ж там були геніальні арабські поети, філософи, зіздарі, математики! Це ж там на розкопках столиці асирійського царства Ниневії знайшли бібліотеку з клинописних табличок! Це ж там творилася магія Сходу. Це ж звідти й Синбад-мореплавець. Це ж там був і Вавилон – столиця царів, “золота чаша в руках Господа, з якої упивалися всі народи”, як сказано у пророка Єремій. Де був і плач Вавилонський, і полон Вавилонський, і Александр Македонський, що увійшов у Вавилон тріумфально, та вже й не вийшов. Занедужав і вмер, там і похований.

І викарбувано було на його кам’яному надгробку: “Цього клаптика землі вистачило тому, кому замало було всього світу”.

Чи ж збереглася його могила? Чи там уже кози пасуться...

Але як же я раніш не подумав? Отже, й Вавилонську вежу будували там, у долині Сенаарській, нащадки Ноеві сукупно з іншими племенами. Будували поспіхом, косо-киво, нетривкий розчин вживали, знали вгору без тям, не заклавши як слід підмурок. То воно й завалилося, і Господь змішав їхні мови, і вони перестали розуміти одне одного.

Вавилон – це ж і означає у перекладі “змішання”. Тільки тоді це було змішання мов, племен і народів, а тепер це зветься коаліція.

Може, не випадково Історія знову завертає на Вавилон? Може, сам Бог диктує нам цю метафору, а ми ще не чуємо? [5, с. 277–278].

Біблійні вислови стосуються як явищ дійсності (*Брела золота... І жінками Лота / білів, болів березовий стовбняк* [2, с. 44]), окремої людини (*У драмі людській небагато дій: / дитинство, юність, молодість і старість. / Роби що хоч, ридай або радій. / Неси свій хрест. Всі інші – позостались* [3, с. 178]; *А як подумать, дівчинко моя ти, / то хто із нас на світі не розп’ятий? / Воно як маєш серце не з льодини, / розп’яття – доля коженної людини* [7, с. 86]; *І знов те ж саме / знову за своє / І дух людський знемігся / одкрилатів / Христос / не знаю / може де і є / Зате в очах рябіє од Пилатів* [3, с. 267]), так і всього народу (*Ми – щит Європи – і свій хрест несем* [2, с. 73]). Найчастіше все-таки через біблійні образи письменника осмислює українську історію: це, насамперед, образ зізди-полин, який активно стали використовувати після Чорнобильської аварії, – *Розбився корабель. Горять Галапагоси. / І сходить над Дніпром зірка зізда-полин* [3, с. 7]; *Чому Звізда-Полін упала в наші ріки?!* [3, с. 537]; або ж часто використовуваного у всі часи образу чаші терпіння: *Кожне покоління відкоркує своє шампанське. / Кожне покоління вип’є свою чашу. / Але чому вони повинні пити ще й нашу?!* / Причому вона ж і не наша, / це ж нам залишена чаша [3, с. 536]; *Дрімучий світ. Ні слова, ні науки. / Все заграбує, нарване, хмільне. / Орел – двоглавий. Юрій – довгорукий. / Хай Україну чаша ця мине!* [2, с. 146].

Улюблений українськими письменниками образ Мойсея Ліна Костенко використовує у романі “Берестечко”, порівнюючи з відомим біблійним героєм Богдана Хмельницького: *Коли вступив у Київ я комонно – / після Пиляви, після Жовтих Вод – / мене ж вітали малиновим дзвоном, / мене ж Мойсеєм називав народ!* [2, с. 79]; *Мойсей народ свій вів через пустелю. / Послав Господь їм воду за труда. / А в нас яку не вдарши кайлом скелю – / зівсюди рине кров, а не вода. / Вони хоч мали з неба яку манну. / Таки ж пустеля більше за степи. / Господь їм землю дав обітованну / і море перед ними розпустив! / Я ж не Мойсей. Народ – на рані рана. / Мос чоло побила сивина. / Куди іти? Земля обітованна – / вона ж під нами, наша, ось вона!* [2, с. 121]. У романі “Записки самашедшого” з Мойсеєм авторка порівнює Віктора Ющенка: *Колись у Китаї той, хто мав стати імператором, найперше піднімався на священну гору. Не конче найвищу, але конче священну. У нас зі святинями скрутно, вони переважно запльовані. Тож лідер опозиції піднявся на Говерлу. Принаймні вона у нас таки найвища. – Тобі не здається, що в ньому є якась мойсейність? – спитала дружина. – Завжди ти іронізуєш, – сказав я. – Просто він любить сходити на Говерлу, з людьми, зі своїм народом. – Між іншим, Бог звелів народові сидіти під горою, поки Мойсей принесе їм скрижалі. Бо понатоптують і насмітять, – зауважила вона. – Вони підбирали сміття під час сходження, – заперечив я. – І за собою, і за туристами. – У Мойсея були випростані плечі, – сказала вона. – Бо коли щораз нагинатися й підбирати*

сміття, то й за сорок років по сорок народ із пустелі не виведеш. – Ти дуже категорична, – сказав я. – *Кожен народ повинен мати свою гору Синай, де Господь говорить з Мойсеем.* – А чи не пора перестати почувати себе *Мойсеем*, а просто працювати? – сказала вона. – *А якщо хтось таки почуватися Мойсеем, то хай це буде таємницею між ним і Богом* [5, с. 349–350], асоціюючи біблійну ситуації з реальною українською, авторка пише: *Мойсей виводив з єгипетського полону, і вивів. А ми ж на своїй землі – чому ж ніяк не можемо вийти?!* [5, с. 221].

Аналогічно Ліна Костенко використовує й образ Месії: *І буде місто зватись Переяслав. / І будуть плуга перти гречкосії. / І три зорі дивитимуться в ясла. / І Україна ждатиме Месії* [2, с. 136]; *Від брата до брата / ходжу – як від Понтія до Пілата. / Куди не поткнешся – один ярм. / І кожен тягне тебе, душолюб, – / за руки – Річ Посполита з царем, / азіяти – за п'яти, / Литва – за чуб. / Лежу розп'ятий, та вже раз п'ятий! / А кожен катюза мій – масткослов. / Долоні мої процвяховані ятряться, / а пси шолудиві злизують кров. / Я воскресю і знову гину. / Несу свій хрест на свої Голгочі* [2, с. 13].

Процес створення української нації письменниця порівнює зі створенням світу: *В початках сотворіння світу було Слово. / В початках створіння нації теж повинне бути Слово* [4, с. 8-9]; *Ще Україна в слові не зачата. / Дай боже їй родити це дитя! / Бо те, що пишуть, то іще полова, / то ще не засів для таких полів. / З часів появи книги “Часослова” / вже й час минув, а щось не чутно слів. / Усе комусь щось пишуть на догоду / та чечевий хочуть, як Ісав. / А хто напише, або написав / велику книгу нашого народу?!* [7, с. 93], а долю українських миротворців в Іраку із біблійними подіями у Вавилоні: *Скоро й наші туди прибудуть, у польський сектор біля Вавилону. – Навіть місце символічне, – сказала дружина. – Біля руїн Вавилону! Взагалі уся ця глобалізація – новітній Вавилон. Тільки тоді вавилонська вежа привалила зменшку тих нерозумних племен, а тепер привалить все людство* [5, с. 303]; *Наші миротворці вже облаштовуються в Іраку, базовий табір у долині Сенаарській, неподалік Вавилону. Це ж треба, навмисно не придумаси, базовий табір біля руїн Вавилону! Як там було у пророцтві? Що коли впаде Вавилон і стане румовищем, і притулком для шакалів, то кожен, хто його побачить, “буде, вражений, посвистувати, дивлячись на його рани”* [5, с. 317]; *Так що тепер не тільки коаліція на Ірак, а й суніти на шиїтів, шиїти на сунітів, всі на всіх загалом. Сказано, Вавилон* [5, с. 320].

Досить часто письменниця використовує образ Іоанна Предтечі, причому як при змалюванні суспільних подій (*Два роки з дня загибелі Гонгадзе. Не знаю, під які тамбури танцювала Саломея, а сьогодні мені чується “Танець смерті”* Ліста, і вже теперішня невидима Саломея проносить над світом голову Гонгадзе. А якийсь Ірод потирає руки. Сучасний Ірод, дрібний і підлий. І такі ж його слуги, дрібні і підлі. Вони знають, хто вбив Гонгадзе, але покривають цей злочин, і тому вони вбивці теж [5, с. 235]), так навіть при відтворенні явищ природи: *Свинцевий вітер обрієм стина / криваве сонце, голову предтечі* [8, с. 133]; *А смерть кружляє, кружляє, кружляє, / кружляє навколо палі. / Наносить білого снігу / у очі його запалі. / А я нічого не бачу... / Якось в очах крутаніна... / Кружляє, кружляє, кружляє / ота страшна хуртовина! / Танцює, хижка і п'яна, / льодистими сережеками трясє. / Як голову криває Іоанна / над білим світом Іроду несе...* [7, с. 35].

У творах письменниці спостерігаємо й аналогічне використання образу біблійної Голгофи: *Яка може бути єдність на такій Голгофі? І де вони бачили розбрат?*

Роз-брат, це коли між братами. А хіба ці люди, що запустили пазури в Україну, нам брати? [5, с. 339]; *І дощ, і сніг, і віхола, і вітер. / Високовольтна лінія Голгоф* [3, с. 21; 9, с. 107].

Часто біблійні персонажі виступають об'єктом порівняння: *Любов підкралась тихо, як Даліла, / а розум спав, довірливий Самсон* [3, с. 278; 9, с. 103]; *Скелі голі, як Голіафи* [8, с. 144; 3, с. 304; 9, с. 260]; *А надто відзначився один депутат, що бився, як Голіаф, голій до пояса* [5, с. 339]; *І ситі масні ретрогради, / такі між собою приятні, / як ті торговці біблійні, що разом прохалися в храм, / тримали твоє мистецтво, / як горизонт на прив'язі, / писали якісь картини – / картини, дешевіші від рам* [3, с. 370]; *А на подвір'ї проливень, потоп. / Пливе фортеця, як старий ковчег* [2, с. 65]; *Ні рецепта, ні панацеї ніхто не дасть. Драбину Бог з неба не спустить, як біблійному Якову* [5, с. 325]; *Провільгли стіни. В кам'яному чреві / сиджу як Іона в череві кита* [2, с. 47].

Безсумнівно, що біблійні вислови мають переважно високе урочисте звучання, тому навіть використання висловів, побудованих за схемою біблійних висловів, уже створює особливий колорит: *Оця реальна мить вже завтра буде спомином, / а післязавтра – казкою казок* [9, с. 150] – казка казок нагадує нам синтаксис біблійної Писні Писень (*Я боюся Вас, Єво! Я вперше в житті люблю. / Моя Пісне Пісень! Золоте пташеня мого саду* [8, с. 155; 3, с. 251] – до коханої Нансена Єви; *Моя Пісне Пісень! / Вічний саде мій без листопаду!* [3, с. 252].

Дуже часто спостерігаємо трансформацію біблійних висловів: заміну компонентів: *Якби вціліла неопалима книга* [7, с. 3], бо нижче читаємо: *Якби вціліла [справа Марусі Чурай] в тому пожарищі – / неопалима – наче купина?* [7, с. 3]; *Словом, час розкидати снаряди, час їх збирати* [5, с. 343]; *Боюся, що я таки перекрою плац на мантію і таки підпишуся: Фердинанд VIII* [5, с. 170]; додавання компонентів – оригінальних означень біля іменників чи утворенням нових складних слів із відомими коренями: *Мікро-Содом, зашторена Гоморра, / проснітьсья, люди, чуєте, біда!* [3, с. 246]; контамінацію: *Несу свій хрест на свої Голгочі* [2, с. 13] – *нести свій хрест + нести на горгочах; Нові Голгочі* на с. 25 роману в переліку сіл.

Окремо варто сказати про мовне оформлення біблійних висловів – церковнослов'янське чи українське, оскільки для української літератури це важливо. Відразу ж зауважимо, що особливо багато біблійних висловів у церковнослов'янському оформленні в історичних романах “Маруся Чурай” та “Берестечко” та у віршах на історичну тематику: *Такі часи були благофортунні, / що кожен подвизався зокрема. / І жоден подвиг не лишився втуні. / Тепер таких подвизників нема* [7, с. 105]; *То вже, мабуть, отак я і умру, / а діло житні так і не подвизну* [7, с. 100]; *Бог, препитавиши Глию од врана, / і нас тут теж як-небудь препита* [2, с. 50]; *Потім князя везли. Навіть сіна підклали під плечі. / Щоб не дуже трясло. Бо творящий добро блажен* [3, с. 377], де таке мовне оформлення допомагає відтворити колорит епохи; у вірші “Храми”, у якому йдеться про храмо-строїтеля Михаїла, у якому церковнослов'янським краще відтворюють ситуацію, пов'язану із церквою (3, с. 386); однак церковнослов'янським авторка вживає і в інших творах для створення колориту урочистості (хоча, чесно кажучи, їх відповідники є не менш колоритотворчими): порівн. церковнослов'янське *суета* – *Щодня себе перемагаю, / від суети застерігаю...* [8, с. 85; 3, с. 111]; *Все на світі таке мурує. / Урожай суети – залишається тільки стерня* [8, с. 153; 3, с. 312]; *Я все вже бачив і до всього звик. / Усе це суета і від лукавого* [3, с. 493] та українське *марнота* – *Марнота днів, убитих на*

спокуси. / Хто може врятувати нас від нас? [3, с. 476]; / Її пісні – як перло многоцінне, / як дивен скарб серед земних марном [7, с. 81]; церковнослов'янське глас воюючого в пустині (Вночі ворота лаври не гостинні, / даремно тут і возвишати глас. / Глас воюючого в пустині, / напевно, був чутніший, як у нас [7, с. 104] та українське глас волаючого в пустелі (Глас волаючого у пустелі, ці мої резюме [5, с. 175]).

Отже, аналіз біблійних алюзій у творах Ліни Костенко засвідчує, що письменниця використовує дуже широкий спектр біблійних висловів у різноманітних стилістичних значеннях, часто по-своєму трансформуючи їх і проводячи своєрідні паралелі між біблійними та сучасними, особливо українськими, реаліями.

1. Коваль А. П. Спочатку було слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
2. Костенко Л. Берестечко : Історичний роман / Ліна Костенко. – К. : Український письменник, 1999. – 158 с.
3. Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 560 с.
4. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала : лекція, прочитана в Національному університеті “Києво-Могилянська академія” 1 вересня 1999 року / Ліна Костенко. – К. : Видавничий дім “КМ Akademia”, 1999. – 32 с.
5. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с. – (Перлини сучасної літератури).
6. Костенко Л. Мадонна Перехресть / Ліна Костенко. – К. : Либідь, 2011. – 112 с.
7. Костенко Л. Маруся Чурай : Історичний роман у віршах / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1982. – 136 с. (Серія “Романи й повісті”, № 2).
8. Костенко Л. Над берегами вічної ріки : Поезії / Ліна Костенко. – К. : Рад. письменник, 1977. – 164 с.
9. Костенко Л. Річка Геракліта / Ліна Костенко; упоряд. та передм. О. Пахльовської; післямова Д. Дроздовського; худож. С. Якутович. – К. : Либідь, 2011. – 336 с.

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛОМОВНИХ ТУРИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ (на матеріалі друкованих туристичних видань)

Скібіцька Олена

Постановка наукової проблеми та її значення. Стилiстичнi характеристики туристичних текстiв та їх адекватна передача засобами мови перекладу вже давно викликає інтерес дослідників, як зарубіжних, так і вітчизняних. По жанрово-стилiстичним характеристикам туристичнi тексти можна вiднести до публіцистичного стилю. Однак вони не є однорiдними по своїх стилевих характеристиках. Особливо туристичного тексту залежать вiд виду туристичного видання, в якому цей текст використовується, та типу інформації, поданої в ньому. Так, туристичнi тексти, котрi описують певнi дестинації, визначнi мiсця, мiсцевостi, по своїм характеристикам наближаються до художнiх текстiв. Вони мiстять велику кiлькiсть стилістичних засобiв, образних виразiв, вербальних метафор, елементiв гiперболізації. Туристичнi тексти, котрi надають описи об'єктiв, перераховують послуги, надають професійну інформацію тощо, мають переважно фактуально-інформативний характер. Спiлкування мiж професіоналами у сферi туризму ведеться як в офіційно-дiловому стилi (листи дiловим партнерам, за-

пити та бронювання, пропозиції спiвпраці, анкета-подання на вiзу тощо), так і в розмовному (електронне листування, записки, неформальнi запити).

Актуальність дослідження випливає із загальної спрямованості сучасних перекладознавчих досліджень на розгляд способiв вiрної передачі стилевих характеристик тексту оригіналу засобами мови перекладу.

Об'єктом дослідження слугують випадково вiдбрані уривки текстiв з друкованих видань сфери мiжнародного туризму.

Предметом дослідження є способи передачі жанрових характеристик та стилістичних засобiв тексту оригіналу мовою перекладу.

Матеріалом дослідження є статті, надруковані в професійних туристичних перiодичних виданнях та туристичних буклетах провідних компаній сфери мiжнародного туризму.

Метою нашої статті є дослідження жанрово-стилiстичних характеристик туристичного тексту оригіналу та аналіз способiв їх вiдображення в україно- та російськомовних туристичних текстax.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатiв дослідження. Перед перекладом професійних туристичних текстiв постає проблема збереження та адекватної передачі інформативного наповнення.

Аналіз останнiх досліджень та публікацій. Ряд науковцiв [3; 4] вiдiляють види перекладу на основі характеру перекладацьких труднощiв та рiвня еквiвалентності, котру забезпечує перекладач. В основному протиставляють переклад текстiв художнього стилю (художнiй переклад) та переклад текстiв всiх iнших стилiв (прагматичний або інформативний). Згiдно з такими характеристиками туристичнi тексти ми вiдносимо до другого виду перекладу, прагматичного або інформативного, спрямованого на те, щоб передати зміст. Однак при перекладі поряд з iншими вимогами (еквiвалентність, мовленнєві норми, прагматичнi та конвенційнi норми) слiд пам'ятати про жанрово-стилiстичнi норми, котрi iснують у мові перекладу. А.Н.Паршин пише, що “жанрово-стилiстическую норму перевода можно определить как требование соответствия перевода доминантной функции и стилістическим особенностям типа текста, к которому принадлежит перевод. Выбор такого типа определяется характером оригинала, а стилістические требования, котрым должен отвечать перевод – это нормативные правила, характеризующие тексты аналогичного типа в языке перевода” [4].

Пам'ятати також потрiбно про стилістичну вiдповiдність тексту оригіналу та тексту перекладу. Як зазначає В.І. Карабан [2, с. 311], “стилiстична вiдповiдність перекладу досягається за рахунок врахування особливостей стилiв текстiв мовою оригіналу і перекладу та адекватної передачі всiх стилістичних характеристик оригіналу”.

Розглянемо наступний англомовний уривок-опис одного з готелiв та його російськомовний переклад:

Papillon Zeugma is located on 60.000 square meters in natural pine tree forest directly at the Mediterranean Coast of Belek with its own 150 m long sandy beach. Hotel is operating 12 month. Distance to airport 35 km, to Antalya 40 km and to ancient city Aspendos 25 km.

Отель Papillon Zeugma расположен прямо на побережье Средиземного моря в районе Белек, где морская лазурь сливается с изумрудной зеленью сосновых лесов и гольф полей, а в далеке красуются величественные горы Таурус. На территории, площадью 60000 кв.м. с собственным песчаным пляжем длиной 150 метров, раскинулся гостиничный комплекс, впечатляющий своим архитектурным и художественным оформлением. Точные

копи античних мозаик и барельефов, найденных в древнем городе Зеугма, украшают интерьеры Papillon Zeugma, придавая атмосфере отеля особую изысканность. Расстояние до центра Анталы – 40 км, до аэропорта Анталы – 35 км, до античного театра Аспендос – 25 км. Отель Papillon Zeugma открыт круглый год [7, с. 4].

При аналізі даних уривків ми залишимо осторонь очевидні орфографічні та граматичні помилки, зосередившись в основному на стилістичних та прагматичних особливостях перекладу. Як ми бачимо, англомовний уривок туристичного тексту містить не надто багато стилістичних образних засобів, просто вказуючи місце розташування готелю та деякі його характеристики. Однак його російськомовний варіант є більшим за об'ємом, містить велику кількість додаткової інформації та стилістичних засобів. Стиль російськомовного перекладу є більш наближеним до художнього, в той час як англомовний – до наукового-технічного. Навіть більше, російськомовний уривок є швидше переказом, ніж перекладом, виявляючи тут надмірну прагматичну адаптацію, що негативно вплинуло на адекватність та вірність перекладу.

Не зважаючи на те, що при перекладі туристичних текстів часто зустрічаються випадки, подібні до вищеведеного чи протилежні йому (передача тексту оригіналу стилістично-нейтральними засобами чи зменшення обсягу наданої інформації), все ж близько половини досліджених туристичних текстів було перекладено адекватно, з дотриманням прагматичних та стилістичних норм та вимог. Розглянемо, приміром, наступний уривок:

The Greek Aldemar Hotels chain offers its guests a perfectly clean cost, the best beaches, luxurious suites, wonderful service, delicious and healthy food, and countless ways to have fun. In addition the Aldemar Olympian Village (West Peloponnese) and the Royal Mare Village (Crete) boast high-class Thalasso & SPA centers.

Мережа грецьких готелів Aldemar, це завжди екологічно чисті узбережжя, чудове обслуговування, смачна і здорова кухня, безліч розваг, а в Aldemar Olympian Village (Пелопоннес) та Royal Mare Village (Крум) – Spa і центри талассотерапії найвищого рівня [6, с. 44].

Україномовний уривок притримується стилю оригіналу та адекватно передає зміст та стилістичні засоби англомовного уривку. Прагматичний вплив та інтенція автора збережена.

Загалом серед досліджених 100 туристичних текстів з друкованих фахових видань (комерційних та періодичних) 45% перекладів були адекватними та вірно передавали стиль та прагматику тексту оригіналу; 31% перекладів були безпідставно (з точки зору теорії перекладу) збільшені та стилістично невідповідні; 24% перекладів не передавали всієї наявної інформації та послугоувались більш стилістично-нейтральною, в порівнянні з оригіналом, лексикою.

О.Ю.Дубенко пише, що “найбільш вагомими для розкриття специфічних рис національної картини світу є стилістичні засоби семасіології, тобто ті метафори, символи та образні порівняння, які через свою узвичаєність у повсякденному мовленні набули статусу мовних одиниць. Саме ця частина стилістичних ресурсів мови становить один з факторів, що визначає національно-культурну специфіку спілкування” [1, с. 28]. Туристичні тексти характеризуються широким використанням гіперболізованих епітетів, образних порівнянь, метафор. Вони надають описам експресивності, емоційності, навіть певної афектації. Широко використовуються такі прикметники як *unique, spectacular, special, famous, perfect, stunning, breathtaking* тощо. Також часто зустрічаються словосполучення на кшталт *particularly suited (made) for, worldwide reputation, wide range of, wide choice of, wealth of* тощо. Такі стилістичні характеристики служать для

збільшення прагматичного впливу на читача, приваблення та зваблення, спонування до дії. Розглянувши 216 англомовних уривків туристичних текстів, ми проаналізували частоту використання стилістичних засобів, використаних для збільшення ілюкативної сили текстів. Так, найчастіше вживаними виявились епітети – 41%. Гіпербола та метафора були використані приблизно однаково – 15% та 13% відповідно; персоніфікація зустрічалась у 6,5% випадків. Прийоми обособлення та градації (наростання) використовувались у 5% та 4% випадків відповідно. Паралельні конструкції зайняли 3% проаналізованого матеріалу. Повтори та окличні речення ми зустрічали однаково – 2%. Також не надто часто використовувались такі стилістичні засоби як апосіопесис та зевгма – 1,5%. Еліпсис, питальні речення в розповідному тексті, риторичні питання, порівняння та алюзія – 1%, інверсія – 0,5%.

Розглянемо більш детально переклад англомовних туристичних уривків з огляду на використання стилістичних засобів:

But a real jewel of the complex is the Royal Olympian Spa & Thalasso Center, awarded as the World's Leading Spa Resort 2007 (World Travel Awards)

Та головна “родзинка” готельного комплексу, безперечно, SPA-центр Royal Olympian Spa & Thalasso, якій визнаний кращим SPA-курортом світу 2007 (World's Leading Spa Resort 2007, World Travel Awards) [6, с. 45].

Даний текст містить метафору *a real jewel*, котра перекладається теж метафорою *головна “родзинка”*, хоча тут можна було б використати більш адекватну метафору *справжня перлина*. Однак дане перекладацьке рішення не змінило стилістичних характеристик тексту та не позначилось на його відповідності оригіналу.

Наступний уривок проілюструє деякі зміни стилістичних характеристик тексту за рахунок використання стилістично-знижених засобів:

The tour was a bit too spontaneous – looking at some wonderful house, we suddenly notice an absolutely fantastic shop across the street, so we run to the other side right in front of a tram and the back because we see some lovely house with arches this side.

Променад відбувається так: роздивляєшся чудовий будиночок на цьому боці вулиці й помічаєш класний магазин на другому – перед носом у трамвая перебігаєш вулицю, а за п'ять хвилин знову назад, бо вже на тому боці – дивовижна споруда з арокками. [6, с. 78]

Тут ми спостерігаємо широке використання стилістичних засобів як в англійському уривку, так і в його україномовному перекладі. Однак загальний стиль перекладу не відповідає оригіналу, оскільки україномовна версія використовує більш розмовну мову (поряд з пишним *променад* на зміну нейтральному *tour*, що виявляє певний гумористичний ефект). Так, перекладач замість першої особи множини використовує другу особу однини, що надає більшій неформальності перекладу. Також використовується сленгове *класний магазин* на зміну емоційному *absolutely fantastic shop* та *перед носом у трамвая* для перекладу *in front of a tram*, що не може не знизити стиль перекладу. Елементи градації та обособлення передані в україномовному уривку, так само як і епітети *wonderful* та *lovely*.

Однак не завжди стилістичні засоби, ба навіть цілі речення зберігаються при перекладі. Так, в наступному уривку ми бачимо певні опущення:

The sunshine is flooding the old square, where you won't see any modern glass-and-concrete buliding. Every house here is a masterpiece!

Сонце осяяє старовинну площу, де немає жодного сучасного будинку зі скла та бетону [5, с. 80].

Україномовний переклад тут містить певні пропуски. Так, речення *Every house here is a masterpiece!*, котре несе певне емоційне навантаження завдяки використанню окличної конструкції та гіперболи, не перекладене зовсім. Метафорична персоніфікація *sunshine is flooding* перекладена більш нейтрально *сонце осяє*. Епітет *glass-and-concrete*, що підкреслює протиставлення між старим та новим перекладено українською мовою *зі скла та бетону*, однак елемент підкреслення протиставлення дещо послаблений через пропуск наступного речення.

Висновки. Загалом, дослідивши туристичні тексти в друкованих фахових виданнях та їх україномовні переклади, ми провели наступні підрахунки: 70% туристичних текстів перекладені повністю, з використанням адекватних стилістичних засобів чи з допомогою методу компенсації; 13% текстів перекладено з використанням більш стилістично-забарвленої лексики та/чи з наданням додаткової інформації; 9% текстів перекладено з допомогою більш стилістично-нейтральної лексики і 8% стилістичних засобів у туристичних текстах не перекладені взагалі. Як показує проведене дослідження, загальна якість передачі жанрово-стилістичних характеристик тексту оригіналу засобами мови перекладу задовільною. Проте висвітлені в статті недоліки та помилки є неприпустимими для друкованих професійних видань.

Перспективи подальших досліджень впливають з необхідності покращення якості та адекватності перекладу текстів сфери міжнародного туризму та адекватної передачі не тільки стилістичних характеристик текстів, але й їх прагматики та коннотації.

1. Дубенко О.Ю. Порівняльна стилістика англійської та української мов. – Вінниця : Нова Книга, 2005. – 224 с.
2. Карабан В.І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. – Вінниця : Нова книга, 2003р. – 608 с.
3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М. : Изд-во “ЭТС”, 2001. – 421 с. 6
4. Паршин А.Н. Теория и практика перевода. – М: Русский язык, 2000 г. – 161 с.
5. Budapest in your Pocket // Essential City Guides. – № 15. – april/ may 2002. – Budapest : Offset and Playing Cards Printins House, 2002. – 73 p.
6. Mandry. Travel Magazine. – 2008. – № 4. – 96 с.
7. Papillon Hotels. Turkey. – Antalya : Duduman Ltd, 2005. – 88 p.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПРОЦЕСІ МЕТАФОРІЗАЦІЇ

Слобода Наталя

Мовні знаки не лише відображають фрагменти дійсності, але й структурують їх залежно від уявлень, ціннісних орієнтирів, менталітету, властивих національній культурі. Такі нашарування, закріплені в лінгвокультурному значенні мовних одиниць, активно досліджуються у вітчизняному мовознавстві. Але, як зазначає В.М. Телія, “моделей, які відображають сучасний менталітет тієї чи іншої лінгвокультурної спільності, поки не існує” [7, с. 235]. Тому важливим завданням лінгвістики залишається дослідження трансформацій, що відбуваються у мовній системі та в лінгвокультурному значенні її одиниць.

Мовним явищем, яке привертає особливу увагу в лінгвокультурологічному аспекті, є фразеологізми. В.М. Телія стверджує, що “система образів, закріплених у фразеологічному складі мови, служить свого роду “нішею” для кумуляції світобачення і так чи інакше пов’язана з

матеріальною, соціальною або духовною культурою даної мовної спільності, а тому може свідчити про її культурно-національний досвід і традиції” [7, с. 215]. Фразеологічні одиниці є об’єктом дослідження українських мовознавців Н.Б. Головіної, І.Ф. Заваринської, О.М. Каракуці, О.П. Левченко, А.В. Марковської, О.А. Моторного, Ю.А. Фірсової, В.А. Шевелюк.

Нерідко в текстах (особливо художніх і публіцистичних) фразеологізми вживаються у видозміненій формі, що збагачує мовні засоби виразності, підвищує емоційність висловлювання, привертає увагу читачів. В останні роки в Україні багато праць присвячено аналізу структурних і семантичних трансформацій фразеологізмів у німецькій (Т.В. Дергун, А.В. Марковська, Т.О. Пічкур, Л.О. Потенко), англійській (Д.К. Каменца, М.М. Коціпак, А.О. Туболева), хорватській (Н. Хороз), українській (О. Важенина, С.А. Ганжа, І.Я. Глуховцева, Т. Здіховська, Т.В. Кедич, Л. Пац, Н.М. Сінкевич, Н.В. Устенко) мовах. Типологія таких трансформацій детально розроблена в дослідженні Л.Ф. Щербачук, яка виділяє семантичні та структурно-семантичні трансформації: 1) заміна компонентів ФО; 2) поширення компонентного складу ФО; 3) фразеологічний еліпсис; 4) фразеологічна алюзія; 5) контамінація ФО; 6) синтаксичні трансформації ФО; 7) відфраземна деривація; 8) комбіновані способи трансформації ФО [9, с. 9]. У межах семантичних перетворень автори розрізняють власне семантичну трансформацію та подвійну актуалізацію фразеологізмів.

У художніх текстах, зокрема в поезії шістдесятників, нерідко спостерігаємо трансформації фразеологізмів у результаті накладання їх на метафору, що також є предметом дослідження лінгвокультурології. Причому йдеться про метафоризацію як фразеологізмів у цілому, так і окремих їх компонентів. Метою пропонованої розвідки є аналіз саме таких конструкцій, особливостей їх функціонування та семантики порівняно зі словниковими значеннями фразеологізмів.

Значна частина семантичних змін фразеологізмів зумовлена їх метафоричним вживанням. У цьому процесі найчастіше задіяний механізм олюднення, персоніфікації явищ природи: *Цвіла ромашка в полі на межі, / До сонця й вітру бісики пускала...* [6, с. 98]. Метафоризація подібного типу реалізує принцип антропометричності через співмірність, співвіднесеність окремих рис природної реальності людським або через приписування їй характеристик особи. Так, фразеологізм *пускати бісики очима* означає “привертаючи до себе увагу, поглядати на когось” [8, с. 718], що спричиняє уподібнення ромашки до ока (недаремно саме цей компонент фразеологізму еліптований). Таке вживання, на нашу думку, свідчить про гармонійну цілісність, єдність усього в природі у сприйнятті носіїв української мови.

Метафоризовані фразеологізми виражають ціннісне домінування природного начала над цивілізаційним, підкреслюють їх протиставлення: *Гули мости, двигтіли автостради, / машини мчали наче навмання. / І явори просили Христа ради / хоч жменьку тиші у долоні дня* [3, с. 115]. Вираз *Христа ради*, який “уживається як звертання при просінні милостині” [8, с. 935], у наведеній метафорі не стільки проєктує людську дію на природний об’єкт, скільки посилює контраст між життям сучасного мегаполіса і станом гармонії, якого так потребує людина.

Важливість єдності з природою своїм корінням, очевидно, сягає ще міфологічних уявлень давніх українців. У цьому аспекті цікавою є метафора: *Чому ліси чекають мене знову, / на щит піднявши сонце і зорю* [3, с. 50]. До її складу входить фразеологізм *підняти на щит*, який має значення “звеличувати, вихвалити когось, що-небудь” [8, с. 637]. У результаті створюється антропоморфний образ лісів, які величають сонце як життєдайну силу, причому

фразеологізм викликає асоціації, з одного боку, з язичницькою церемонією, з іншого – з візуальним образом сходу сонця над лісом.

У метафоричних конструкціях фразеологізм водночас виконує роль метафори-загадки, змальовуючи певне природне явище: *Може, вранці десь на Чорногорі / сонце встало з лівої ноги* [4, с. 69]. Метафоризація досягається за рахунок поєднання стертої метафори *сонце встало* з фразеологізмом *встати з лівої ноги* – “бути в поганому, роздратованому настрої” [8, с. 155]. Актуалізації зазнають обидві названі одиниці: стерта метафора відновлює образність, а фразеологізм, крім зв’язаного значення, створює метафоричний опис негоди (у вірші “Пролом хмари” йдеться про грозу і зливу).

Подібна подвійна актуалізація особливо цікава з точки зору накладання метафори на фразеологізм, оскільки об’єднання двох значень в одному контексті (семантична двоплановість) є основною рисою, притаманною метафорі. Дослідники вказують на можливість подвійної актуалізації як фразеологізму в цілому, так і його окремих компонентів, причому мається на увазі первинне значення складових фразеологічної одиниці. “Можливість подвійної актуалізації закладена в самих фразеологізмах, двозначних за своєю природою, що, в свою чергу, дозволяє створювати особливі контекстуальні умови, які сприяють актуалізації двох планів значення: прямого етимологічного та переносного фразеологічного” [5, с. 39], – зазначає А. В. Марковська.

У дослідженнях щодо трансформації фразеологізмів подвійна актуалізація описувалася як власне семантичне перетворення [9, с. 8; 5, с. 38-39 та ін.]. Однак у цьому процесі опорний компонент фразеологізму набуває не лише первинного лексичного значення, але й властивої йому валентної структури. У зв’язку з цим фразеологічні одиниці зазнають не лише семантичних, але і структурних трансформацій, що яскраво представлені в метафоричних конструкціях з поезії М. Вінграновського: *Де гайвороння вимокла орава / Над клубом спить і носом ніч клює...* [1, с. 179]; *Татарський кінь стригзе вухами ночі, / І місячні серпи ті ночі в копи жнуть* [1, с. 189]. В обох фразеологізмах поряд з їх зв’язаним значенням (*клювати носом* – “дрімати, засипати сидячи, час від часу опускаючи на мить голову” [8, с. 382]; *стригти вухами* – “водити вухами назад і вперед (про коней, зайців)” [8, с. 867]) актуалізується пряме значення опорного компонента, що підтримується контекстом. Так, предикат *клювати* передбачає в ролі суб’єкта дії назву птаха (*гайвороння*). Образне значення метафори підпорядковане також досягненню абстрактного через конкретне (*клювати ніч, стригти ночі*).

У поетичному тексті подвійна актуалізація фразеологізму здебільшого спричиняє не стільки відновлення етимологічного значення, скільки його переосмислення, яке нерідко також відбувається за принципом персоніфікації: *Стара дзвіниця й досі ловить тави* [3, с. 112]. Метафора будується на контрасті між фразеологічним та буквальним значенням: з одного боку, *ловити тави* означає “марно витратити час, нічим не займатися” [8, с. 444-445] (що може бути властиво лише особі, тому образ персоніфікується), а з іншого, метафора образно описує, що на дзвіницю злітаються ворони. Подібною є метафора *Високе небо проворонив дах* [3, с. 331], у якій синонімічний до наведеного фразеологізму дієслівний предикат *проворонити* образно описує відлітання птахів. Такі метафорично-фразеологічні комплекси яскраво свідчать про високу здатність мови до вираження антропоморфізму, оскільки створюють образи неістот крізь призму людських дій.

У той же час є підстави говорити про зміну емотивної конотації. В образному підґрунті цього і подібних

фразеологізмів, на думку В.М. Телії, “явно прослідковується профанація продуктивної праці” [7, с. 231], що суперечить біблійній прескрипції, відповідно до якої людина повинна “добувати свій хліб у поті чола”. Звідси негативний зміст культурно-національної конотації: “недостойно людини займатися (тим більш – активно) завідомо пустопорожніми, нерезультативними справами” [7, с. 257]. У наведеній метафорі *Стара дзвіниця й досі ловить тави* емоційне забарвлення фразеологізму має ностальгійний відтінок, а його образне значення описує цілком звичний процес. Отже, внаслідок метафоризації відбувається зміна емотивної конотації фразеологізму з негативної на позитивну.

У контексті поетичної образності подвійна актуалізація окремих компонентів фразеологізму (особливо іменникових) пов’язана не тільки з відновленням їх первинного значення, але і з нашаруванням на нього метафори-загадки. Так, у поезії Ліни Костенко “Цей ліс живий” створюється антропоморфний образ лісу: *У нього добрі очі. / Шумлять вітри у нього в голові* [3, с. 51]. Це стає можливим завдяки двом метафорам, у яких локалізованими частинами суб’єкта (лісу) постають частини тіла людини (очі, голова). Друга з наведених метафор накладається на фразеологізм *вітер в голові*, що має значення “хтось легковажний, несерйозний” [8, с. 131]. Водночас наявний ще один смисловий план – безпосереднє зіставлення крон дерев з головою, тобто образ може бути інтерпретований як *шумлять вітри у кронах*. У зв’язку з цим створюється контрастне і водночас гармонійне поєднання традиційного образу старого мудрого лісу з відчуттям легкості, безтурботності, на яке ліс налаштовує людину. Отже, фіксуємо зміну культурної конотації фразеологізму.

Подібну ситуацію спостерігаємо в наступній метафоричній конструкції названої поезії: *Дубовий Нестор дивиться крізь пальці / на білі вальси робітних беріз* [3, с. 51]. Фразеологізм *дивитися крізь пальці*, тобто “свідомо не звертати уваги на що-небудь недозволене, навмисне не помічати чогось недозволеного в чтій-небудь діях, вчинках” [8, с. 235], набуває подвійної актуалізації. Зокрема, його компонент *пальці* є метафорою-загадкою, під якою мається на увазі образ гілок дуба. Така інтерпретація підтверджується аналогічним образом з роману “Берестечко”: *Старі дуби, дукатами торішні, / крізь чорні пальці дивляться на світ* [2, с. 86]. Тут метафоричний образ гілок конкретизований епітетом *чорні*, що наближає цю одиницю до власне метафори. Лінгвокультурне значення фразеологізму, як бачимо, значною мірою залежить від емоційного забарвлення епітетів. Якщо в першій конструкції фразеологізм вказує на баланс між глибиною, мудрістю, з одного боку, та безтурботністю – з іншого, то у другій завдяки розширенню компонентного складу фразеологізм виражає безнадію, приреченість природи пізньої осені.

Такий самий образний план передається і через фразеологізм *заламати (заломити) руки* (“певними жестами виражати страждання, переживання, хвилювання і т. ін.” [8, с. 413]) у метафоричних конструкціях: *Зелені верби руки заламали...* [6, с. 101]; *Ох, як її там ждуть, аж руки заломили / тонесенькі сестрички із племені беріз!* [3, с. 407]. Деревам приписується здатність до емоційних станів, властива лише людині (тим паче у фразеологізмі наявний соматичний компонент). Асоціативний зміст метафори пов’язаний з образом гілок дерев, що хитаються (або ж хвилюються – в обох значеннях) від вітру.

Отже, більшість метафоризованих фразеологізмів підпорядкована традиційному для слов’янської культури оживленню, олюдненню природи. Їх лінгвокультурне значення трансформується за антропометричним принципом, тобто в результаті метафоризації фразеологізми

не лише транслюють ментальні особливості народу, але й образно описують світ крізь призму цих особливостей. У процесі таких трансформацій нерідко відбувається зміна емотивної конотації фразеологізму з негативної на позитивну.

Подальше дослідження лінгвокультурного значення мовних одиниць є передумовою розуміння особливостей сучасної національної культури.

1. Вінграновський М. С. Вибрані твори: У 3 т. / Микола Вінграновський. – Тернопіль : Богдан, 2004. – Т. 1: Поезії / Вступна стаття Т. Салиги. – 400 с.
2. Костенко, Л. В. Берестечко: історичний роман / Ліна Костенко. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157 с.
3. Костенко, Л. В. Вибране / Ліна Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
4. Костенко Л. В. Неповторність: вірші, поеми / Ліна Костенко. – К.: Молодь, 1980. – 224 с.
5. Марковська А. В. Функціональний аспект фразеологізмів сучасної німецькомовної преси [Електронний ресурс] / А. В. Марковська. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nevfil/2010_13/13-4.pdf.
6. Симоненко В. А. На схрещених мечах: [вибр. твори / передм. О. Гончара; упорядкув., післямова, комент. В. Костюченка] / Василь Симоненко. – К.: Унів. вид-во “Пульсар”, 2004. – 384 с.
7. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.
8. Фразеологічний словник української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.
9. Щербачук Л. Ф. Загальномова та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. Ф. Щербачук. – Д., 2000. – 18 с.

ВЗАЄМОДІЯ ДЕСКРИПТИВНОГО ТА ВЛАСНЕ ОЦІННОГО КОМПОНЕНТІВ ЗНАЧЕННЯ НОМІНАТИВНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі твору без назви А. Крушельницького)

Соловій Ульяна

З-поміж новітніх комплексних напрямків дослідження лінгвальної системи важливе місце займає лінгвоаксіологічний, центральною категорією якого вважається оцінка, що тлумачиться як суттєва складова прагматичного аспекту спілкування, а тому є самостійним об'єктом вивчення семантики, теорії комунікації, когнітивного аналізу мови. Функціональний підхід до вивчення лінгвальних явищ зумовив актуалізацію низки проблем, які репрезентують зв'язок граматики з аксіологічної категорії з текстознавством, етнолінгвістикою, соціолінгвістикою; висвітлюють її роль як необхідного елемента у формуванні індивідуального письменницького стилю; характеризують оцінку як засіб індивідуалізації та експресивізації мовної картини світу тощо. Окремих аспектів оцінки торкаються у своїх дослідженнях учені, що працюють у галузі функціонально-прагматичного та комунікативного синтаксису.

Проте питання функціонування оцінно-образних номінацій як важливих елементів художнього тексту все ще залишається недостатньо висвітленим. Тому метою статті є виявлення співвідношення дескриптивного та власне оцінного компонентів значення номінативних одиниць, а також їх прагматичної зумовленості у структурі художнього тексту.

Кожна номінація є результатом практичного мовленнєвого досвіду, одиницею мови як реально існуючої

знакової системи, що використовується в певному соціумі, у визначений час, у зазначеному просторі [8, с. 604]. Позначаючи об'єкти реальної дійсності, вона поєднує в собі обов'язкові та потенційні семи. Перші репрезентують “властивості об'єкта, потрібні для формування лексичного значення мовного знака, елементи реальної дійсності, що обираються, закріплюються й відображаються у семантиці слів і граматичних формах окремої мови” [1, с. 212]. Факультативні ж семи виникають у результаті практичного використання мовного потенціалу окремими індивідами, формуються в процесі конкретної мовленнєвої діяльності людини, “через зв'язки між предметами, процесами, властивостями, що виділяються людською свідомістю під час конкретного контакту з дійсністю і позначуваними засобами мовної системи” [1, с. 212].

Тому включення номінацій, оцінно-образних зокрема, у мовленнєвий акт передбачає активізацію двох чинників, які одночасно є і компонентами аксіологічної структури найменувань: **дескриптивного** (об'єктивного, ознакового), що орієнтується на індивідуальні властивості предметів чи явищ, на основі яких здійснюється процес оцінювання, та **власне оцінного фактора** (суб'єктивного, аксіологічного), що формує позитивне чи негативне ставлення суб'єкта оцінки до її об'єкта [2, с. 23].

У практичній мовленнєвій діяльності **дескриптивний** та **власне оцінний компоненти** нерозривно пов'язані між собою. Активізуючись у тексті художнього твору, вони часто маніфестують текстову інтенцію, будучи передумовою її правильного декодування, визначають інтенції автора (*intentio auctoris*) та інтерпретатора (*intentio lectoris*), “що надають текстові форми, найвідповіднішої для його цілей” [3, с. 712]. Розглянемо вагомість **власне оцінного та дескриптивного чинників оцінно-образних найменувань** саме в художньому тексті на прикладі твору без назви А. Крушельницького [7, с. 243–245].

За жанровою приналежністю ми схильні вважати аналізований художній текст етюдом (у художній літературі етюд – “невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру, або (як його інакше називають) студія, образок, шкід, ескіз, що вказує на свідому незавершеність твору, на оте “ледь-ледь”, що робить його привабливим” – [9, с. 259]). Зміст етюду маніфестує роздуми автора про уподобання натовпу та певних індивідів, про ідолопоклонство як основну причину існування юрби та любов до єдиного Бога як сутність окремих особистостей.

Стрижневою для тексту твору є антонімічна пара “**Бог – боги**” як репрезентант антонімії граматичних форм одного й того ж слова з одного боку та антонімії **дескриптивного та власне оцінного компонентів** семантики аксіологічного найменування – з іншого.

Дескриптивний елемент значення номінації “**Бог**” передбачає існування не тільки низки яскраво індивідуалізованих поглядів, а й чіткого стереотипу – стандартних ознак, співвіднесених із зоною норми [2, с. 58].

Оскільки, з погляду сучасних наукових теорій емпіричного характеру, реальних доказів діяльності Бога як “*всевизначальної*” сутності нема, а розуміння стереотипу все ж таки, крім набору ознак у їх нормативному уявленні, припускає існування тільки однієї характеристики, то можемо зробити висновок, що стандартною ознакою, яка лежить в основі дескриптивного компонента семантики номінації, є біблійне тлумачення Бога як всеосяжної, всесильної Любові, ества, що творить, протистоїть будь-якому руйнуванню.

Домінантне найменування “**Бог**”, взаємодіючи з іншими лексемами, підсилює свій дескриптивний семантичний потенціал. Активізуючись у антонімічній парі граматичних форм “**Бог – боги**” зі значенням “однина – множина”, він трансформується у власне оцінний ком-

понент семантики номінації. Для суб'єкта процесу оцінювання, яким є оповідач, Бог наділений усіма ознаками вищої істоти, абсолютно не згаданими у творі, оскільки для реципієнта вони є пресупозицією – імпліцитною інформацією, компонентом смислу висловлювання, який повинен бути істинним для того, щоб висловлювання не сприймалося як семантично аномальне чи недоречне у зазначеному контексті [8, с. 451]. Основні пресупозиційні характеристики аналізованої номінації репрезентовані власне аксіологічними категоріями Любові, Надії, Віри й маніфестуються в тексті свого роду коментарями.

Функціонуючи у художньому тексті, аналізована номінація збагачується конотативною семою з позитивною оцінкою, яка імпліцитно закладена у її **об'єктивному компоненті**. Позитивна оцінка найменування інтенсифікується у висловлюванні шляхом поєднання ад'єктива **“одии”** [єдиний. – У.С.] із підсилювальною часткою **“тільки”**. В позаконтекстній ситуації таке сполучення не є інтенсифікатором, не містить у своїй семантиці афективності. Ми можемо вважати його інтенсифікативним лише у зазначеному контексті, оскільки воно підсилює ознаку “єдності”, одиничності об'єкта оцінювання, порівняймо: *“Я – Господь, Бог твоїй ... Хай не буде тобі інших богів передо Мною!”* [6, с. 77]; *“Я Альфа й Омега, Початок і Кінець”* [6, с. 295].

Позитивний характер оцінної конотативної семи номінації маніфестується й іншими висловлюваннями: *“І тут, і там він для них – богом спокійних рівнин!”* [7, с. 245]. Неузгоджене означення **“спокійних рівнин”** поряд з оцінно-образною номінацією – означуванням словом **“Бог”** теж підкреслює абсолютність оцінки, що на аксіологічній шкалі займає максимальну (першу) позицію – **“дуже хороший”**. Адаже спокій, життя без стресових ситуацій, негативних відчуттів та емоцій ототожнюється, за біблійними уявленнями, з вічним життям, з райською насолодою, якої будуть варті тільки праведники, люди, що виконують Заповіді Божі (*“...хто виконає та й навчить [заповідей – У.С.], той стане великим у Царстві Небеснім”* – [6, с. 7]).

Отже, аналізована оцінно-образна номінація на позначення абсолютного, ексклюзивного, ідеального поняття передбачає наявність **дескриптивного та аксіологічного факторів оцінки**, які перебувають у настільки тісній взаємодії, що розрізнити їх практично неможливо. З одного боку, об'єктивно існуючі ознаки (маємо на увазі ідеальне поняття “Божої Любові” для кожної особистості, яка вірить у присутність ідеальної субстанції, враховуючи і активне заперечення буття Господа. Адаже, за Ю. Лотманом, богоненависть є тільки іншою, протилежною, формою богопоклоніння) реалізуються у власне аксіологічних категоріях Любові, Надії та Віри; з іншого – оцінні компоненти семантики репрезентовані в “реальних” властивостях об'єкта оцінювання, які для загалу все ж залишаються гіпотетичними.

Однак **“не-до-кінця-переконаність”** у існуванні Бога як вищої сили заперечується суб'єктом оцінювання, твердження якого збігається з думкою І. Канта про існування абсолютної моральної віри, що нехтує будь-якими питаннями щодо істинності суджень про Боже буття і репрезентується не стільки у вірі в Бога, скільки у вірі в людину як реалізацію Божого задуму, Божу подобу (*“І сказав Бог: “Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою...”* – [6, с. 76). Порівняймо: *“...я зустрів людей, що сами для себе богом... все і всюди...”* [7, с. 245]. Абсолютність позитивної ознаки як основи номінації **“Бог”** підкреслюється використанням прислівників на позначення всеосяжності Господньої Любові у часі – *все* [завжди. – У.С.] – і просторі – *всюди*.

Реалізуючись у антонімічній парі граматичних форм числа, **об'єктивний компонент аксіологічної струк-**

тури найменування “Бог” трансформується, в результаті чого виникає нова конотативна сема – з негативною оцінкою – як основа **суб'єктивного компонента лексеми**. Виявляючись у номінації з граматичним значенням множини **“боги”**, негативна оцінна сема, активізуючи потенційні можливості слова, модифікує новий відтінок семантики. Зазначені процеси граматичних змін і трансформацій у семантиці лексеми з виникненням нового конотативного відтінка взаємозумовлені й передбачають модифікацію стереотипного оцінного смислу як основи **дескриптивного компонента оцінно-образної номінації**, що може не збігатися з аксіологічним смислом окремого словосполучення чи висловлювання в цілому. Порівняймо: *“Вони мусять поклонятися... І поклоняються богам... Чи богами?... Люди поклоняються богам!”* [7, с. 243].

Оцінне висловлювання зі стрижневим найменуванням **“боги”** повертає розуміння реципієнтом номінації **“Бог”** у інше русло. Перед адресатом повідомлення виникає зовсім нове розуміння Бога – не **“одного тільки”**, не **“бога спокійних рівнин”**, а одного з багатьох богів, **“сьогодні цього, завтра другого, після завтра третього, цілої плеяди богів одного за одним”** [7, с. 243]. Бог уже не існує всюди й завжди, не є першоосновою, першо-причиною земного буття, буття людини як його подобі; він проголошується, від нього відвертаються, він *“про-валюється”*, *“рівняється з товпою, падає під ноги товпі”* [7, с. 244]. Такий Бог може бути **“старим”**, **“вчорашнім”**, **“новим”**, **“сьогоднішнім”** тощо.

Кожна з зазначених характеристик репрезентує, підсилює достовірність виникнення негативної оцінної семи. Порівняно з Богом-Любов'ю, бог натовпу – ідол, якого можуть возвеличувати, а згодом зневажати. Він – символ юрби, позбавленої індивідуальності, моральних принципів, естетичних цінностей і цим покараної Господом (*“Не роби собі різьби і всякої подобу з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я – Господь, Бог твоїй...”* [6, с. 78]; *“Ніхто двом панам служити не може, – бо або одного зненавидить, а другого буде любити, або буде триматися одного, а другого знехтує. Не можете Богові служити й мамоні”* – [10, с. 9]).

Активізований **власне оцінним фактором**, негативний компонент найменування **“Бог”** (граматична форма множини **“боги”**) протиставляється **дескриптивному чинникові оцінки**, який є основою істинного, єдиноправильного тлумачення лексеми **“Бог”** з позитивним коментарем. Адаже позитивна аксіологічна сема закладена ще в етимоні слова. За даними Етимологічного словника української мови, укр. “Бог”, р. бр. болг. м. бог, др. богъ, п. слн. bog, слц. boh, ч. huh, влн. boh, полаб. bug, схв. бог, стсл. БОГЪ; – псл. bogъ; – споріднене з дінд. bhagah “наділяючий, податель, пан, владика”, bhajati, bhajate “наділяє”, ав. “господь, бог”, “бере участь” [4, с. 219].

Як бачимо, походження слова свідчить про присутній у значенні позитивний елемент, пов'язаний з процесом творення, “наділення когось чимось, володіння чимось / кимось опосередковано через любов до чогось / когось” (пресупозиційні характеристики закладені ще у центральному архетипі Самості, який взаємопов'язаний з поняттям Богообразу [11, с. 388; 11, с. 393]).

Згідно з трактуванням Бога як вічної Любові, Досконалої, закладеним у **дескриптивному**, обов'язковому для аналізованої номінації **компоненті оцінки**, її **суб'єктивний чинник** вважається більш “олодненим”, близьким до розуміння поняття Бога безликим натовпом. Для юрби бог – ідол (р. болг.м. идол, бридал, др. ИДОЛЪ, схв. идол, слн. idol, стсл. ИДОЛЪ; – через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. – “подоба, образ” зводиться до “бачити”, спорідненого з лат. video “бачу” – [5, с. 291]), бог-подоб

є необхідністю її існування, порівняймо: “*Бо без богів, твоя – не була б твояю...*” [7, с. 245].

Етимологія лексеми “*ідол*”, споріднена за значенням зі словом “*Бог*” у граматичній формі множини, розкриває нам ще один аспект оцінки в аналізованій номінації. З об’єктивного погляду (**дескриптивний чинник оцінки**), Бог – субстанція, яку не бачиш, але в яку віриш, він – творча, вічна, без початку й закінчення Любов; із суб’єктивного погляду (**власне оцінний фактор**) – образ, подоба, копія, на яку дивишся, яку бачиш і тільки за цієї умови віриш у неї, а отже, творіння, що є скінченим у просторі й часі.

На відміну від перерахованих ознак, активізованих **дескриптивним фактором аксіологічної структури номінації** та інтенсифікованих виникненням позитивної оцінки, суб’єктом якої є сукупність індивідів, що сповідають християнський спосіб життя, негативна конотативна сема, активізована також широким загалом – “*твояю*”, – стала основною передумовою виникнення нового значення, а отже, і нової лексеми “*боги*” – своєрідного okazіонального антоніма, протилежне значення якого є результатом життєвого досвіду багатьох поколінь (для більшості – *натовпу* – богом часто є матеріальні цінності – “*Він наділяє всякого земським добром!*” – [7, с. 244], – слава та поклоніння – “*Він підносить до слави!*” – [7, с. 244], – марнота земних утіх – “*Він оцасливиює усміхом...*” – [7, с. 244]).

Шляхом активізації одного з факторів оцінної структури аксіологічно маркованого найменування, оцінно-образні номінації можуть по-різному інтерпретуватися в художньому тексті, набуваючи різнознакових конотативних нашарувань, які репрезентуються не тільки відповідним контекстуальним оточенням, а й окремими граматичними формами, лексемами-інтенсифікаторами з аналогічним знаком, пресупозиціями культурологічного, соціального, етнічного типу тощо.

Саме тому врахування **дескриптивного та власне оцінного факторів** є обов’язковою передумовою правильного трактування номінації аксіологічного характеру, які, перебуваючи в структурі художнього тексту, змінюють, модифікують свої значення, втрачаючи одні конотативні семи та здобуваючи у відповідних контекстах інші.

1. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / И. В. Арнольд. – С. Пб. : ИСПУ, 1999. – 444 с.
2. Вольф Елена Михайловна. Функциональная семантика оценки / Вступ. ст. Н. Д. Арутюновой, И. И. Чельшовой. Изд. 3-е, стереотипное. – М. : КомКнига, 2006. – 228 с. (Лингвистическое наследие XX века.)
3. Еко У. Маятник Фуко. – Львів : Літопис, 1998. – 724 с.
4. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [Гол. ред. О. С. Мельничук / редкол. : І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. – К. : Наук. думка, 1982–1989. – (Словники України). Т. 1. – 1982. – 631 с.
5. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [Гол. ред. О. С. Мельничук / редкол. : І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. – К. : Наук. думка, 1982–1989. – (Словники України). – Т. 2. – 1985. – 571 с.
6. Євангеліє від Св. Матвія // Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Об’єднання біблійних товариств, 1980. – С. 3–44.
7. Крушельницький А. Буденний хліб. Оповідання з життя. – Київ – Відень – Львів: Наклад. Літерат. інститута, 1920. – 281 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева, – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
9. Літературний словник-довідник / Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
10. Об’явлення святого Івана Богослова // Біблія, або Книга Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Об’єднання біблійних товариств, 1980. – С. 278–296.

11. Юнг К. Г. Божественный ребёнок : Аналитическая психология и воспитание. – С. Пб. : М. : Олимп; ООО “Издательство АСТ – ЛТД”, 1997. – 400 с.

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Степанова Ольга

Постановка проблеми. Лексична система мови динамічна, рухлива, чутлива до суспільно-політичного життя носіїв мови і змін у ній. Словниковий склад є важливим показником розвитку мови, а запозичені лексеми можуть бути своєрідним індикатором цього процесу.

Українська мова завжди була відкритою для поповнення лексики із іншомовних джерел. Запозичення з давніх мов (грецької, латинської), тюркізми, галліцизми, слова із німецької, англійської, італійської, полонізми, русизми, богемізми та ін. засвоювалися нашою мовою в різні історичні періоди, збагачуючи її. Іншомовні слова активно входять в наше життя в останні десятиліття ХХ і початку ХХІ століть, що пов’язано з багатьма факторами: розширення туристичних зв’язків, політичних атиюдів, економічних катаклізмів, що, безперечно, не може не впливати на зміни словникового складу мови. Зміни в лексичній системі вивчаються, з’ясовуються тенденції впливу цих змін на вже сформовану кодифікацію сучасної української літературної мови.

Процес запозичень у більшому чи меншому ступені властивий будь-якій мові в усі періоди її розвитку, оскільки мова не існує в повній ізоляції. Мовне спілкування виступає як один із основних факторів розвитку будь-якої мови.

Вивчення мовних запозичень має значну традицію як у зарубіжному, так і у вітчизняному мовознавстві, оскільки неможливо знайти мову, яка не поповнювала б свій лексичний склад за рахунок іншомовних слів.

Так, проблемам запозичень присвячено чимало праць (І.І. Огієнко, В.І. Самійленко, Ю.О. Жлуктенко, С.В. Семчинський, О.Г. Муромцева, О.Д. Пономарів, Б.М. Ажнюк, Є.А. Карпіловська, О.А. Стишов, Л.В.Струганець, Д.М. Шмельов, О.С. Ахманова, L. Bloomfield, U. Weinreich, E. Haugen, A. Martinet та ін.).

Аналіз іншомовних слів дозволяє глибше усвідомити історію свого народу і мови, проаналізувати основні етапи її становлення і розвитку.

Мета наукової розвідки полягає в комплексному аналізі запозичених мовних засобів, у висвітленні їхньої ролі і місця в українській мові на межі останніх століть.

Виклад основного матеріалу. Науковий підхід до стилістичної оцінки вживання запозичених слів у різних текстах, передусім художніх і публіцистичних, вимагає врахування всіх особливостей лексики запозичених джерел: ступінь засвоєння її українською мовою, стилістичну закріпленість, відсутність відповідних українських найменувань або, навпаки, можливість синонімічної заміни чужого слова, час його появи, частотність використання в мові тощо.

З питань щодо процесу запозичень, типів і груп іншомовної лексики є численність думок у науковій літературі, досить різних, і тому можна говорити про відсутність єдності в тлумаченні навіть таких основних понять, як *запозичення* і *запозичене слово*.

Сам термін “запозичення” в сучасній лінгвістиці не має однозначного трактування. Він означає як процес

збагачення словникового складу мови, так і результат цього збагачення.

У сучасних теоретичних роботах з проблем диференціації іншомовної лексики значне місце посідають класифікації запозичень (Л.П. Крисін, О.О. Леонтєв, М.М. Шанський, Р.А. Будагов та ін.).

Якщо підходи до класифікації запозичень за мовою-джерелом і за часом не викликають у дослідників особливих протиріч, то інші принципи класифікації іншомовних лексем ще залишаються предметом дискусій. Найчастіше розбіжності стосуються класифікації запозичень за ступенем засвоєння та їх функціонуванням у мові.

Загально визнаним поглядом у визначенні класифікації запозиченої лексики вважається теоретичне положення Л.П. Крисіна, за яким іншомовні слова можуть бути трьох типів: *запозичені слова*, *іншомовні вкраплення* і *екзотична лексика* [7, с. 43–47].

Деякі вчені виділяють ще один вид запозичень – “гібридні слова”, називаючи їх *квазізапозиченнями*, і доповнюють класифікацію новими визначеннями (*варваризми*, *транслітерація*, *інтернаціоналізми*, *власне перетворення*, *слова-міксти* та ін. [2, с. 27].

О.І. Діброва поділяє всю запозичену лексику “за ступенем засвоєння, за структурно-семантичним утворенням, за функціонуванням” на *асимільовані слова*, *екзотизми* та *іншомовні вкраплення* [3, с. 145].

Екзотична лексика – це слова і вирази, запозичені з маловідомих мов, найчастіше індоевропейських, які вживаються для надання мовленню особливого колориту [7, с. 46].

Наприклад, італійський колорит надають мовленню слова *гондола*, *тарантела*, іспанський – *мантілья*, *кастаньєти*, *ідалго* та ін.

Відмінною рисою екзотизмів є те, що вони не мають українських синонімів, тому звернення до них при описі життя інших народів продиктоване необхідністю. Серед іншої запозиченої лексики екзотизми виділяються як слова, що не зовсім лексично засвоєні українською мовою.

У сучасних поетичних творах *екзотизми* використовуються передусім з метою створити незвичайну, екзотичну атмосферу, яка посилює емоційне враження, а також для передачі етнографічних особливостей тієї місцевості, про яку розповідається. Ось як, наприклад, використовує екзотизми Ліна Костенко: *Танцюй, танцюй, дитино! Життя – страшна корида, // На сотню Мінотаврів – один тореадор* [6, с. 42];

Чого я тут? Ще й, кажуть, Богу Слава,

Що я жива, що в мене муж паща...

Ох, килими, барвисті килимочки!

Фонтан, кал'ян і сльози на зорі.

Носила я і плахту, і віночки, –

Ну, як мені, чи гарно у чадрі? [6 с. 64].

Термін *іншомовні вкраплення* означає запозичену лексему або вираз, які не засвоєні мовною системою, що їх запозичує. Вони “не втрачають нічого з рис, які притаманні їм” [7, с. 46].

Наприклад: *алегро*, *о'кей*, *мерсі*. Такі слова часто зберігають неукраїнське написання (*happy end* (англ.) – щасливий кінець; *pater familias* (лат.) – батько родини; *dum spiro spero* (лат.) – поки дихаю, сподіваюсь тощо). Іншомовні вкраплення зазвичай мають лексичні еквіваленти у складі української лексики, однак стилістично вони відрізняються і закріплюються в тій чи іншій сфері як спеціальні найменування або як засіб виразності, що надають мовленню особливої експресії. Характерною рисою іншомовних вкраплень є їхнє поширення не тільки в українській, але і в інших європейських мовах. Принципова різниця між *екзотизмами* й *іншомовними вкрапленнями*, на думку Т.І. Черемисіної, полягає в їхньому неоднаковому відношенні до реалій і мови. Основна мета

екзотизмів, хоч вони і є елементами іноземної мови, – ознайомити читача з новими явищами, предметами і поняттями. А *іншомовні вкраплення* здебільшого відображають стосунок до іноземної мови і намагання познайомити читача з елементами чужої мови [10, с. 49].

За своїм визначенням до екзотизму близький термін *реалія*. Т.І. Черемисіна вважає, що слова-реалії є “локально-маркованими і служать для означення звичаїв, предметів побуту, властивих певній нації” [10, с. 27].

Наприклад, *вечорниці*, *досвідки* (укр.); *a sheriff*, *a mayor* (англ.).

Термін “варваризм” або “барбаризм” також уживається для позначення іншомовної лексеми, що “використовується при описі чужоземних звичаїв, особливостей життя і побуту (реалій), для надання мовленню місцевого колориту” [7, с. 45].

Варваризми не входять до складу української лексики, оскільки ще не засвоєні мовою. Вони потрапляють у мовлення як оказіональні засоби, їхнє використання не носить загальнонародного характеру.

У тексті варваризми передаються або мовою запозичення, або ж відповідною національною мовою: *Скресались коні. Бій китить довкола. Горить землі простріляний квадрат. Внав індіанець. Раптом... “Хау кола!” А це по-індіанськи: “Здрастуй, брат!”* [6, с. 136].

У Юрія Андруховича більшість віршів у збірці “Пісні для мертвого півня” названо англійською мовою. “Таблоїдність” назв прозоро відчувається у таких мовних етикетках, як “*Without You*”, “*The News Of The World*”, “*This Is The End*”, “*The Bad Company*”, “*Back In USSR*”, “*Life Is A Long Song*”, “*More Than A Cult*”, які вже настільки вгніздилися у нашу свідомість за посередництва мас-медіа, музичних шлягерів, що давно не потребують перекладу [1].

Іноді варваризми відтворюються засобами української абетки: *О, Йес, Май, Лав, Ми Це Не Екс!* [9, с. 112]. Щоправда, англіцизми, використані Лесею Степовичкою у вірші “Медитація”, не потребують перекладу, оскільки активно використовуються в молодіжному сленгу.

Варваризми можуть використовуватися як засіб гумору:

Слава труду!

To be is to do.

Темніє. Ти мені, а я – собі.

To be is to be.

Міліція: Бі-бі!

[8, с. 214].

Від інших запозичень варваризми відрізняються і тим, що мають “чужоземні” риси, які різко виділяють їх на фоні української лексики; на відміну від екзотизмів більшість варваризмів означають поняття, які мають в українській мові найменування; на відміну від іншомовних вкраплень варваризми носять оказіональний характер, вони позбавлені стилістичної забарвленості книжності та науковості. Варваризми лише умовно можна віднести до запозиченої лексики, що має обмежену сферу уживання, оскільки вони залишаються за межами українського словника.

Отже, дослідження в галузі запозиченої лексики становить досить складний і багатосторонній процес. Разом із тим, у виділених у складі запозиченої лексики типах простежується поступове посилення “іншомовної” забарвленості, наявність якої в слові не можна не враховувати при стилістичній оцінці його вживання в мовленні.

Використання іншомовних слів у мові є закономірним явищем, яке відображає зв'язки певного народу з іншими, оскільки запозичення – один із шляхів збагачення лексики. Відкритість мови вважається ознакою її сили, а не слабкості. Іншомовні слова не завдають шкоди українській мові, якщо мовці використовують їх доречно, тобто

відповідно до їхнього значення і до конкретної ситуації спілкування.

Так, сучасна публіцистика, яка покликана відобразити оперативне життя, не може відмовитися від використання іншомовних слів, поширених у спілкуванні. Описуючи ту чи іншу ситуацію, журналісти зазвичай звертаються до загальноприйнятої лексики, включаючи і запозичення: **Конвенцію про міжнародний факторинг** було укладено в Оттаві 28 травня 2008 р. (газ. “Україна молода”, 29.05.2008); *Кожна держава має право регулювати і контролювати діяльність транснаціональних корпорацій у межах дії власної національної юрисдикції* (газ. “Дзеркало тижня”, 20.05.2008).

Деякі запозичення отримали за останні роки в українській мові особливу експресивну забарвленість. Вони звучать жартівливо, що дозволяє в художньому або публіцистичному тексті використовувати їх в іронічному контексті: *Не знайшовши консенсусу, ти незначну конфронтацію так близько прийняла до серця, що навіть не погодилася на деякий консорціум і вирішила припинити наші стосунки* (журнал “Перець”, № 5, 2008).

Або: *На перехресті осені й зими*

Навряд чи варто зачинать lovestory.

Ліси порожні і поля просторі –

Чи ж в просторі не згубимося ми?.. [10, с. 197];

Ліжко чиєсь –

Do you sleep English?

Ліжко чиєсь –

Schlafen Sie Deutsch? [10, с. 212].

Мовлення, яке насичене варваризмами, називають **макаронічним**. Гострий сатиричний ефект створює пародійне використання іншомовних слів в макаронічних віршах:

Фантасмагорія! *Мовби життя одуріло.*

Що за гримаси, стрибки, вихилси звірині!

На столі, закривавивши їдивом рот, –

Фантасмагорія! – *б’ється в корчах фокстрот*

[10, с. 39];

Серфінгізм *напинає лискуче прозоре вітрило –*

Так, немов проти вітру мустанга бере в поводи...

Може, й справді всі наші страждання –

Погано придуманий тріллер,

Якщо можна, неначе по тверді,

За обрій піти по воді? [5, с. 216].

Серед запозичень, почерпнутих із поетичних і прозових текстів, чимало лексем, які не зафіксовані сучасними словниками іншомовних слів: *арт-директор, афтершейв, барбекю, бізнес-ланч, карпачо, гламур, дрескод, ме-діа-простір, суші-бар* та ін. Засвідчено, що взаємодія української літературної мови з іншомовною лексемою є однією з важливих лінгвістичних основ мовленнєвої експресії, особливо на межі останніх століть, коли мова художнього тексту є надто відкритою для іншомовізмів.

Вплив запозиченої лексики на зміну словникового складу відбувається різними мовними засобами: витісненням оригіналу, зміною вимови, трансформацією кореня слова, зміною наголосу та ін. Простежити за динамікою входження в мову запозичень дуже складно, оскільки їх уживання має обмежену сферу поширення, але виправдане стильовою належністю тексту. Іншомовні слова, безперечно, є активним засобом точної передачі інформації, але можуть стати бар’єром для розуміння змісту.

У наш час, у зв’язку з масовим використанням запозичень, особливої актуальності набуває проблема адаптації запозичень у мові і мовленні, проблема їхнього семантичного засвоєння.

Висновок. Отже, запозичена лексика викликає очевидний інтерес, передусім як лінгвістичний, так і культу-

рологічний фактори. Явище запозичення є складним і різнобічним мовним феноменом. Оскільки через мову контактують різні соціуми, неможливо розглядати запозичення як явище виключно мовної реальності. Внаслідок цього проблема запозичень репрезентується як складна мовна задача взаємодії і спільної підтримки деяких суспільств в одному мовному просторі, що сприяє виникненню зв’язків між відношеннями різних національних культур, тобто запозичення є наслідком взаємодії мовних контактів між народами, обміну новими поглядами на оточуючу картину світу.

Вдумливе ставлення до іншомовізмів, використання їх у відповідності з точним значенням і стилістичною забарвленістю допоможе уникнути мовленнєвих помилок.

Стаття не претендує на остаточне вирішення поставленої проблеми. Потребує, на наш погляд, подальшого дослідження проблема, пов’язана з коливанням норм літературної мови під впливом запозичень.

1. Андрухович Ю. Пісні для мертвого півня / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 96 с.
2. Баш Л.М. Дифференциация термина “заимствование”: хронологический и этимологический аспекты / Л.М. Баш // Вестник Моск. гос. ун-та. Серия 9. Филология. – 1989. – № 4. – С. 27–30.
3. Диброва Е.И. Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц: В 2 ч. – Ч. 1 / Под ред. Е.И. Дибровой. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – 306 с.
4. Жиленко І. Ното fériens / І. Жиленко. – К.: Вища школа, 1999. – 178 с.
5. Забужко О. Книга Буття. Глава четверта / О. Забужко. – К.: Артк, 2009. – 243 с.
6. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 671 с.
7. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М.: Наука, 1968. – 248 с.
8. Повернення демиургів / Плерома 3’98. Мала українська енциклопедія актуальної літератури – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 288 с.
9. Степовичка Л. Добірка віршів / Леся Степовичка. – Дніпропетровськ: Пороги, 2006. – 234 с.
10. Черемисина Т.И. Функциональный аспект неассимилированных заимствований / Т. И. Черемисина // МГПИИЯ Сборник научных трудов. – Вып. 212. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1983. – 506 с.

ОБРАЗНЕ МОВОМИСЛЕННЯ В ПОЕМІ ІВАНА ФРАНКА “МОЙСЕЙ”

Стецик Марія, Яким Мирон

Франкова поетична мова стала “живою схованкою” Каменяревого духу і його колосального інтелекту. Попри вагомий зрушення в сучасному франкознавстві, вважаємо, що лінгвістичні студії над поетовими художніми текстами все ще поступаються літературознавчим. У цьому окресі видаються вельми актуальними дослідження Франкового художнього мовлення, яке знаменувало нову епоху в розвитку національної літературної мови, але й досі належно не поціноване. Природно, є потреба осмислити мовнохудожній феномен Івана Франка й у його “цілокупності”, і в конкретних виявах, на всіх рівнях художньої системи. Потребують ґрунтовної і прихильної лінгвістичної інтерпретації окремі Франкові тексти, насвітлені не з позиції підрадянського мовознавства, а у вимірах сучасної когнітивістики та філософської естетики.

2010 рік ознаменований 105-літнім ювілеєм знаменитої Франкової поеми “Мойсей”. Цей твір і досі “напуває націю духовною енергетикою, бо став, за визначенням Ю.Шевельова, “другим “Заповітом” після

Шевченкового”, за словами М.Євшана – “найбільш дозрілим плодом його творчості, який запевнить йому успіх серед будучих поколінь і лишиться найбільш тривалим його здобутком”. “Найяскравіше видиво” (Д. Павличко) поетової творчості вражає інтелектуальною дивною, мовною віртуозністю та “сповідним інтимним настроєм”. В.Русанівський цілком слушно зауважив: у “Мойсеї” зреалізований той вокабулярій, що найповніше визначає сенс буття, існування в світі певного народу [10, с. 227–228]. Ясно усвідомлюючи, що в його часи “українському слову приходилось здобувати нові поля невідомих досі понять”, І.Франко, блискучий знавець рідної та багатьох європейських мов, виробив стратегію розбудови й збагачення лексики української літературної мови, задекларовану в численних, часто полемічних, публікаціях і зреалізовану власною поетичною творчістю, вершинно – у “Мойсеї”.

За останні роки франкіана збагатилася великими науковими здобутками. Це фундаментальні дослідження І.Денисюка, В.Корнійчука, А.Мороза, М.Шалати, Т.Гундорової, М.Гольберга, З.Гузара, Я.Мельник, Р.Чопика, Л.Сеника, О.Багана, Л.Бондар, а також молодих франкознавців Б.Тихолоза, Н.Тихолоз. Проблеми поетичної мовотворчості І.Франка розв’язувалися не так різноаспектно й панорамно, як літературознавчі питання. Тут взірцем можуть слугувати праці Л.Пологи, О.Сербенської, Т.Панько, Василя Грещука, С.Сірик. Вагомим внеском у сучасну лінгвістичну франкіану стали наукові розвідки О.Пономарева, М.Скаба, М.Скаб, Л.Невідомської, Т.Вільчинської, Н.Бабич, Л.Сваричевської, Валентини Грещук, Н.Іванової, І.Ціхоцького, Г.Тимошик. Проте дослідницькі можливості, головне в царині лінгвопоетики, реалізовано лише частково, оскільки далеко не всі ланки складної і своєрідної мовної організації художньої спадщини Каменяра дістали свою вичерпну характеристику. У контексті нашої проблеми як взірцеву можемо вважати статтю Д.Павличка “Сучасні акценти у поемі Івана Франка “Мойсеї”, а також блискучу передмову М.Шалати “Світова великість поета” до першого тому “Вибраних творів Івана Франка” [17]. До проблеми концептуальних та експресивних аспектів фраземікону Франкової поеми зверталися й автори цієї статті [19].

Предметом наших лінгвостилістичних студій виступає епітетний та образно-метафоричний простір поеми Івана Франка “Мойсеї”.

Ставимо собі за мету висвітлити ще не осягнені грані інтелектуально-духовних та ідейно-естетичних можливостей образного слова, максимально втілених Іваном Франком у “Мойсеї”, а також з’ясувати, яким чином реалізація потенційних властивостей мови дозволяє поетові виражати художніми засобами свою рецептивну модель світу, людини, історії. Твір розуміємо як складну й динамічну цілісність, створену відповідно до ідейно-тематичної концепції митця. Тому нас аж ніяк не влаштує спрощено-схематичне вилучення й опис певних лінгвостилістичних явищ (передовсім тропів), віднайдених у тексті. Намагаємося осмислити те, як авторський філософсько-світоглядний максималізм знаходить адекватний вияв у максималізмі мовомислення та образотворення. Процес розгляду метафоричної, епітетної та колористичної палітри “Мойсея” супроводжується головню інтерпретаційно-смысловим та когнітивним підходом.

Знаємо, що саме в тропях якнайповніше знаходить своє відображення не лише індивідуальність письменника, його творча манера, а й дух епохи, характер народу, його світобачення. Метафора, епітет, колористикон – цікаві “документи” для вивчення поглядів, настроїв, смаків письменника, напряму його думки. Троп – “не та форма, в яку виливається готова поетична думка, а та, в якій вона народжується” [5, 22]. Митець не “придумує”

словесні образи, не “використовує” їх, він мислить ними, вони – органічні “атоми руху” його художньої думки, у них втілюється енергія художнього образу. Тропіка поеми “Мойсеї” засвідчує динамічне опанування словом, уміння видобути з глибин приховані сенси, зіставити їх, актуалізувати необхідні художні, естетичні та світоглядні моменти.

Вивчення великого за обсягом і часто унікального за своєю семантико-асоціативною суттю корпусу епітетів поеми Івана Франка дає підстави для узагальнення, що образотворення поета позначене інтенсивним пошуком нових художніх форм. Скажімо, епітет стає потужним засобом естетизації художньої мови митця, у системі епітета, як жодного іншого тропу, відбивається його стиль, бурхлива культурна епоха зламу віків з її пошуками та експериментами, що зримо ілюструє не лише еволюцію митця, а й дає уявлення про естетичні вектори літературного процесу.

У поемі “Мойсеї” бачимо чимало прикладів традиційних епітетів. Подаємо лише часткову вибірку народнопоетичних художніх означень, які в текстовому оточенні набувають додаткових смислових та експресивних нюансів: *дзвінкий сміх, широка долина, долина пречудна, лихий демон, важкі думи, червоне сонце, болюча рана, добра вдача, земне добро, яркі зорі, бідна дитина, чистії води, високі гори, дикі коні, широкі полонини, дрібна дівтора*. Навіть із тих небагатьох прикладів, поданих у контексті, бачимо, що І.Франко вдається до творчого переосмислення фольклорних епітетів, перетворює традиційні поетичні форми в яскраві авторські експресемі.

Було темно. Лиш зорі яркі
Миготіли з простору [17, с. 648].

Чуєш крик? Се юдейських дівчат
Дикі коні волочать [17, с. 659].

Традиційно за значенням виділяють епітети зорової семантики та внутрішньопсихологічного сприйняття. Оскільки епітети зорової семантики включають в себе великий корпус колоративів (їх аналізуватимемо окремо), то ми розглядатимемо не всі, а лише частину з них. Основну ж увагу зосередимо на епітетах внутрішньопсихологічного сприймання. Останні передають відчуття ліричного героя, особисті чи суспільні, пережиті ним, що переплітаються з настроями природи або суголосно, або контрастно. На думку М.Грушевського, “форма, в котрій вилиті сі ліричні настрої, значно артистичніша, тонша і музикальніша” [3, с. 61]. Серед внутрішньочуттєвих епітетів розмежовують одоративні та емотивні. Одоративні епітети – ті, що характеризують предмет за запахом, смаком, дотиком, слухом та загальним (часто синтетичним) сприйняттям, – стали в поемі І.Франка засобами блискучого конкретночуттєвого живописання дійсності та ідейно-концептуального акцентування вузлових текстових моментів. У поемі представлені майже всі групи одоративних епітетів:

Слухові – дзвінкий сміх, притишений сміх, трубний звук, демонський сміх:

Через гори полинуть, як птахи,
Йордан в бризки розкроплять,
Срихонській мури, мов лід,
Звучом трубним розтоплять [17, с. 665].

Нюхові – цвіти пахучі:
Щоб між вами порядки робить,
Чи ж я кинути в силі
Свої цвіти пахучі та свій
Плід – солодкі дактилі [17, с. 627].

Зорові – світляная смуга, огнистий вид, золотий дощ, молочні квітки, червоне сонце, яркі зорі, осяяні гори, чорна хмара:

Та прийде час – і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольнім колі [17, с. 617].

Дотикові – *колючий [плац], рука пухова, розпалений дріт, жало студене, болючая рана:*

І рука колихала його

Пухова, сніжно-біла [17, с. 652].

Іван Франко дає також блискучі взірці синкретичних епітетів. Відомо, що їхнє виникнення пов'язують зі злитістю наших сприймань, коли, як влучно висловився з цього приводу О.Веселовський, око підтримується слухом, дотиком і навпаки [1, с. 66]. Прагнучи максимально активізувати закладену в слові пам'ять органів відчуття, перебороти їхню недосконалість у відтворенні розмаїття людських почувань, митці вдаються до несподіваного поєднання слів, які ніби вступають у своєрідну "хімічну реакцію" з утворенням цілком нової художньої "речовини" (А. Ткаченко). Тепер ізвідти неможливо вилучити жодного із взаємопов'язаних компонентів, не пошкодивши всієї сполуки [13, с. 250].

І в тім леготі теплім була

Тасмичая мова [17, с. 661].

Се лиш спомин вам буде, лиш сон,

Невгасаюча туга [17, с. 663].

Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,

Та повний віри; хоч сіркий, та вільний,

Твоїй будучині задаток, слізьми злитий,

Твоєму генію мій скромний дар весільний [17, с. 617].

Плід – солодкі дактилі [17, 627].

Найбільшу групу серед внутрішньочуттєвих епітетів становлять емотивні. Наявність таких тропів формує самодостатню мистецьку якість тексту, узагальнену поетичність, коли всі окремо взяті слова ніби відомі, але при їх поєднанні виникає свіжий нестертий образ: *облудлива покірність, блаженна хвиля, вільний спів, весільний дар, бурхливій душі, темна юрба, найблаженніший стан, найглибші основи, вітчизна осяйна, безмежна скорбота, дрібненький задаток, дивовижний сліпець, бажання святі.*

О, як би хвилю вдать, що слова слуха,

І слово вдать, що в хвилю ту блаженну

Вздоровлює й огнем живущим буха [17, с. 617].

Більшість епітетів виявляють свої експресивні можливості й поза контекстом, вони також іманентно репрезентують адгерентну оцінність – піднесено-урочисту чи знижено-іронічну.

У лінгвопоетиці розмежовують традиційні епітети та оригінальні (оказіональні). Останні автори створюють з настановою на посилення внутрішньої експресії слова, актуалізацію прихованих сенсів, а також за рахунок того, що поєднують у мінімальному контексті слова, які зазвичай між собою не поєднуються. У поемі бачимо невеликий за обсягом, але вельми експресивний корпус оказіональних художніх означень: *план тіснозорий, безгрунтова юрба, розбурхана кров, меланхолія тьмяна, горе шалене, огняні очі, зв'ялене тіло, понурі ребра, пухова рука, велетенський хід, шал божеський, безіменний страх, поїзди бистроїзді, облудлива покірність, фата-моргана злудна.*

Що, як ти сорок літ отсих був

Шалом божеським хорий,

Замість Божого, їм накидає

Власний план тіснозорий? [17, с. 649].

Більшість оригінальних епітетів засвідчує нестандартний підхід І. Франка до слова, прагнення ввести в такий контекст, де б воно якомога рельєфніше виявило свої експресивні можливості. Багато художніх означень дібрано до дистрибутивів, що позначають абстрактні поняття (*шал, страх, покірність, план, горе*). Оригінальні епітети митця в особливий спосіб пробуджують думку, допомагають розвивати мовне чуття, привертають увагу до поєднання слів різної семантики, до взаємодії традиційного і новаторського в мовотворенні, розкривають таємниці життя слова в його вічному розвитку. Подибуємо в

тексті "Мойсея" й вельми промовисті поетичні означення, виражені іменником-прикладкою: *кропива-жеруха, багачі-дукачі, нездара-посол, сміхованець-хлопчина, красуни-джигуни, ніч-мати.*

І зробив його острим, гризким,

Мов кропива-жеруха,

Аби міг лише сам він вдихать

Аромат його духа [17, с. 630].

"Ковані слова" як осердя епітетних конструкцій трапляються рідко. Це, гадаємо, пов'язано з особливим естетичним ставленням автора до поетичного слова, з його бажанням відмежуватися від тогочасних модних декадентських течій у літературі, які часто базувалися на вишукуванні, творенні незвичних, незрозумілих слів. Але поодинокі оказіоналізми – *бистроїзний, вітронгий, злотокрилий* – виконують вельми важливу стилістичну функцію, увиразнюють концептуальні семантичні компоненти.

Невже тобі на таблицях залізних

Записано в сусідів бути гноєм,

Тяглом у поїздах їх бистроїзних? [17, с. 616]

Бачимо, наскільки багата на вишукані тонкі образні риси номінації поетична мова Івана Франка. Тут немовби справджуються його ж слова, що "поетична техніка, оперта на законах психологічної перцепції і асоціації, говорить нам, що се найкраще осягається найпростішими способами, комбінаціями конкретних образів, але так упорядкованими, щоб вони, мов знехотя, торкали найтайніші струни нашої душі, щоб відкривали нам широкі горизонти чуття і життєвих відносин" [16, с. 111].

Вельми оригінальною в поемі є і гама кольорів та їхні комбінації, хоча кількісно колористикон поеми досить обмежений. Митець віднаходить особливі позначення для різних кольорів, вдаючись до називання їхніх відтінків, особливо червоного спектру (*багровеє коло, куц огняний, пурпуровий шлях, ржавії гори*). Колір у поемі позначається не лише прикметниками, а й іншими лексико-граматичними розрядами слів, пов'язаними з колористикою опосередковано. Наприклад:

І скрашатимуть всі пустирі

Молочними квітками [17, с. 628].

У зашифрованій формі за *молочними квітками* проступає білий колір.

Над горою край неба палав,

Мов пожежа далека [17, с. 621].

"Мов пожежа далека" – це позначення яскраво-червоного кольору.

Дієслівні форми також поширюють семантичний обсяг колірних номінантів, збагачуючи його різними стилістичними нюансами, наприклад: *червоніє, забіліє, синіє, гасне деннеє око, поблід, пожовкли*. Часто наведені дієслова вживаються при порівняннях: *горить, мов дві блискавки в хмарі; наче сніг, побіліло*.

Кольори в контексті здатні набувати особливого емоційно-експресивного звучання, вони пов'язані із загальним настроєм твору, відповідають йому і навіть безпосередньо виражають його. У поемі домінує червона і золота барва. Таке несподіване колористичне зіставлення має глибоке ідейно-концептуальне підґрунтя: напруженість, драматизм поєднується з урочистими, піднесеними мотивами, які засвідчують Франкову надію на звільнення і воскресіння. Така надія завжди *золота* (святкова, мажорна). З іншого боку, ця кольоролексема допомагає Франкові зреалізувати вагому текстову опозицію "духовне – матеріальне". Золото – це символ могутності й багатства. Людей захоплює "золотий океан", для них головним є "хліб золотий". В устах Єгови ці вислови передають ідею нежиттєвості й матеріального прагнення. Людина ж своїм життям і діяльністю має постійно наближатися до Бога, бо він для себе вибирає лише "духа кор-

мильців”. За допомогою названого епітету Франко пере-
дає постійне прагнення кожного до духовних здобутків
[Докл. про це див.: 4, с. 716–717]. Заради цієї мети ви-
правдовуються всі злигодні, які довелося витерпіти
Мойсеєві. Єгова знав наперед, чого хоче, а Мойсей був
лише “поводир незрячий”. Мойсей вірив у Єгову, але не
мав розуміння кінцевої мети своїх діянь. Він і сам спо-
кусився обітваною (золотою) землею, прагнучи щиро
добра і щастя своєму народові. Бог Єгова відкрив йому
вище призначення – бути першими у духовному житті
народів світу. Золото як матеріальна субстанція тут
трансформується у площину ідеального, позначає безцін-
ність духовного плану, народжується оказіональний ко-
лористичний вектор *золоте – духовне*:

*Ось де вам вітчизна осаяна
З всіх найкраща частина!
Лиш дрібненький задаток її
Вам отся Палестина* [17, с. 663].

Колористичне тло поеми також творять лексеми, які
до назв кольору можна віднести умовно. Це назви джерел
світла – сонце, зірки, а також небо і блискавка, які зазвичай
пов’язуються з відповідними кольоропозначеннями.

*Та мовчала пустиня німа,
Тихо моргали зорі* [17, с. 645].

*Над горою край неба палав,
Мов пожежа далека* [17, с. 621].

*І загасне Ізраїля звізда,
Щоб вже більше не сяти* [17, с. 659].

Особливе місце у поемі “Мойсей” відводиться коло-
ристичній еволюції (один колір поступово змінюється
іншим) та колористичним контрастам.

*В темну душу хоривський огонь
Надихнув просвітління* [17, с. 647].

*Було темно. Лиш зорі яркі
Миготіли з простору* [17, с. 648].

Лексеми на позначення антитези “світло – темрява”
здатні розвивати переносні значення, які творять екс-
пресивні образи, і окремі з них закріплюються як сим-
волічні.

Метафорика поеми “Мойсей” – це та царина образ-
ного мислення Івана Франка, яка найкраще демонструє
поетове розуміння глибинних основ мови і засвідчує вір-
туозне і майстерне опанування художньої форми. Перш
ніж перейти до інтерпретації та типологізації метафоро-
простору Франкової поеми, зацентруємо увагу на деяких
теоретичних ракурсах у річищі сучасних когнітивних та
антропоцентричних підходів до феномену поетичного
мовомислення.

Метафора – неодмінний атрибут художнього мов-
лення, саме вона – основна дійова особа, яка створює й
викристалізовує індивідуально-авторську образну карти-
ну світу. Метафора не існує поза контекстом. Метафора –
це не слово, а чиста контекстуальна функція слова, ви-
никнення якої – тасмниця гносеологічної природи
людської свідомості [Докл. див. про це: 14]. Метафора –
це функція мови, що закорінена в природній необхідності
пізнавати цей світ, а від пізнання його йти (наближатися)
до розуміння надприродної дійсності. Водночас мета-
фора – це реалізація надзвичайно глибинного рівня мови,
який не може бути репрезентований на логічному, оскі-
льки логічний рівень відображає ті зв’язки між реалі-
ями, які є і можуть бути пізнавальними (і пізнавани-
ми!): *мандрівка століть, тремтять землянії основи, пещать духа, іскра Божого слова, гомін волі*.

На думку Л.Кравець, текстотвірною функцією метафори
має важливе значення для різноаспектного розгортання
поетичного дискурсу. Саме метафора істотно впливає на
формування глибинного змісту тексту і провокує його
різночитання, роблячи текст не тільки відкритим, дина-

мічним, а й семантично та концептуально злютованим,
цілісним [Докл. див. про це: 6, с. 45–58].

Суть механізму виникнення метафори – не в пере-
несенні значення слова з одного предмета на інший (що,
до речі, само по собі є складним явищем), а в охопленні
імпульсів духовної природи мови, фіксації ідеального в
мові на основі часто “антилогічного” поєднання лексем
(*безодня зневіри, хвилі бурхливих душ, летиться туга,
плач своєї любови, не зламати свого слова, клепати сер-
ця і сумління, дух охолоди, птьми й блискавок мова*). Пе-
ренесення значення є способом, методом охоплення тако-
го зв’язку між словами, який відображає фрагменти ду-
ховного рівня мови, що не можуть бути проаналізовані
так, як ми вивчаємо й досліджуємо семантичну природу
слова, бо переважно поєднуються слова, які не творять
семантико-логічного поєднання. Людина переживає мета-
фору і раціонально, й емоційно, і надсвідомо. Можемо
сказати, що на більшість Франкових образних зворотів,
які подибуємо в поемі “Мойсей”, реагуємо не так раціо-
нально й емоційно, як надсвідомо, оскільки саме мета-
фори дозволяють поетові образно представити велич і
трагізм поводиря, який щиро прагне вивести свій народ
із птьми віків на “сонячні розпуття велелюдні” (*манд-
рівка століть, тривожити душу будицим, сила духа,
воскресний день повстання, гір найглибші основи, віра
гори ворухиць*).

При читанні поеми складається таке відчуття, що
без метафори в ній не живе жодна строфа. Інколи ба-
чимо цілі каскади метафор, що буквально нанизуються
одна на одну.

*Та прийде час – і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впержеєшся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі* [17, с. 617].

У цьому невеличкому фрагменті практично немає
жодної неметафори (*прийде час, огнистим видом, наро-
дів вольне коло, труснеш Кавказ, впержеєшся Бескидом,
гомін волі*). Потужною метафорою є і саме прецедентне
ім’я – біблійним *Мойсей*.

*Се Мойсей, позабутий пророк,
Се дідусь слабосилий,
Що без роду, без стад і жінок
Сам стоїть край могилы.
Все, що мав у житттю, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї* [17, с. 619].

Біблійний пророк відомий чи не кожному, і все ж у
художньому сенсі це знакове ім’я виступає як потужна
метафора, синонім пророка, поводиря нації. Прикметно,
що у Франковому тексті власне ці відомі семантичні мар-
кери до промовистого імені-метафори представлені міні-
мально: ми бачимо Мойсея не в ореолі величі і слави, а
слабосилим і зневаженим дідусем, який стає всезагал-
ним посміховиськом, з якого клепать і якого зневажають.
Тобто спостерігається своєрідне “осучаснення” контек-
сту, попри те стрижень метафори – концепт “вождь, по-
водир, пророк” – збережено.

Метафору в поетичному тексті можна розглядати з
різних боків, але головна її роль – проникнення в задум, у
підтекст, це поштовх до розуміння авторської інтенції,
емоцій, а отже – концепту, ідеї твору.

*Хто вас хлібом накормить, той враз
З хлібом піде до гною;
Та хто духа накормить у вас,
Той зіллється зо мною* [17, с. 663].

У цьому чотиривірші бачимо декілька класичних
метафор: *накормить духа, зіллється зо мною, з хлібом
піде до гною*. І все ж стрижневим є, так би мовити, мета-
форичний уявний комплекс – *корм духа*. Зазначимо, що

саме ця метафора-символ (хліб як духовна пожива) найбільше драгувала радянських ідеологів [див.: 8, с. 26], позаяк Франко чітко ствердив пріоритет духовного, ідеалістичного над земним, матеріальним. Потребує глибших коментарів і метафора, точніше – метафоричний епітет “*облудлива покірність*”. Поет з дивовижним зором пророка побачив нерадісне майбутнє української нації. Тут не можна не погодитися з Павличком, який пише: “Ми занадто довго були в рабстві, щоб усе те, що нажито нами в ньому, зникло з одним поколінням за допомогою ласкавої пані Смерті. Можливо, “облудлива покірність” з наших душ вивітриться швидко, але “укрита злість”, найприкметніша риса рабів, триматися буде за наші характери ще дуже довго, бо самостійна держава звільняє від рабства (і то не до кінця!) лише громадянина з національною волею і свідомістю [8, с. 27]. До речі, щойно згадані метафори є наскрізними і творять ідейний стрижень та глибинне філософське підґрунтя поеми. Це цілком закономірно, оскільки саме метафора виступає максимально згорнутим, почасти алегоричним концептом твору.

Аналізуючи конкретні метафори з поеми Івана Франка, бачимо велику кількість їх різновидів. Вони засвідчують універсалізм поета в опануванні образного потенціалу мовлення. Ось, наприклад, розкрита, розшифрована метафора, образ, у якому оголено обидва полюси: те, що порівнюється, і те, з чим порівнюється: *я Азазель, темний демон пустині; О Ізраїлю, чадо моє; Свої цвіти пахучі та плід – солодкі дактилі; Се Мойсей, призабутий пророк; отся срібная стрічка – Йордан* тощо.

Різновидом метафори є й метафоричний епітет. У поемі більшість епітетів метафоризовані: *народ замучений, розбитий, мов паралітик; книжкове мудрованє; живуций огонь; клетіт глухий; негасаюча туга; затвердле сумління; безмежна скорбота*.

У поемі можна виокремити і досить великий корпус концептуально значущих метафор-персоніфікацій. Оживлення, одухотворення явищ дійсності – неодмінна риса художнього осягнення світу. У контексті твору ця асоціація відіграє принципову роль з огляду на її ідейно-тематичне та ідеологічне спрямування: зіставляються два світи – ситий, зашкорубий, духовно мертвий світ теперішнього рабства й вимріяний, гнаний, переслідуваний світ “свобідної будучини”. Виникає ще одна асоціація – жива, бурхлива *духовна субстанція* [підкр. наше – М.С., М.Я.] і примітивне, нище, фізичне існування-животиння.

*І безмежна скорбота лягла
На затвердле сумління* [17, с. 664].

*Знов почувся притишений сміх.
“Віра гори ворущить!”* [17, с. 657].

*А як з табору вийшов у степ,
То ще гори горіли.
І манів турпуровий їх шлях
До далекої цілі* [17, с. 641].

*О, ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання* [17, с. 616].

До речі, Франко усвідомлював духовність як визначальний чинник в поступальному русі людства, трактував її як потенціал творчої активності, життєву силу, вищий інтелектуальний реєстр душі, як, за влучним висловленням О. Сербенської, універсальну силу життя в істині, коли саме слово жити має вже не фізіологічний сенс, а позначає діяльність, що створює структури духовного рівня [11, с. 12]. Дух веде, він одухотворює, він дає силу реалізуватися прагненням. Саме дух вів Мойсея пустелю, щоб той хоча б побачив землю обітовану, якщо вже не пошастить на неї вступити. Відтак потужна пластична лінгвокультурема (чи філософема) *дух* виступає і наскрізною метафорою поеми самою собою, і кон-

цептуальним осердям більшості образних побудов [19, с. 243–244].

Різновидом розшифрованої метафори є й метафора родового відмінка – генітива. Вона вельми економна, у стислій формі містить глибокий зміст, зберігаючи метафоричну основу – перенесення, порівняння або метаморфозу. Ці образні звороти зазвичай прозорі, зрозумілі і без тексту, можуть існувати автономно: *безмірність сил, сіль землі, плац любові, мандрівка століть, печать духа, дух охолоди, птьми й блискавок мова, чвари землі, цвіт народу, луна слова, скарби духа, сходове сярво небес, жах смерти, безвість віків, голод духа, жах самоти* тощо.

Рельєфності та експресивності набувають ті генітиви, що поєднуються з промовистими епітетами та іншими метафорами, формуючи потужні метафоричні комплекси: *надій і втіхи світляная смуга, народів вольне коло, хвилі бурхливих їх душ, світлі висоти свободи і честі, іграшка власних скорбот, сходове сярво небес, залізна стопа страшних легіонів, гір найглубші основи, ціна сліз і крові, пан земного круга* тощо. Бачимо в поемі і цілі каскади тропів (метафори, порівняння, епітети), які між собою тісно пов’язані і тісно взаємодіють, немовби переходять, переливаються один в одного.

*Наче дощ золотий із небес,
Полила прохолода:
Починається рух у шатрах
Кочового народу* [17, с. 621].

*Тихо скрізь, і замовкли уста,
Запечатано слово,
Тільки ти на дні серця мого
Промовляєш, Єгово* [17, с. 644].

Отже, навіть так побіжно розглянувши метафорику Івана Франка можна стверджувати, що метафора і принципи метафоризації є основою поеми “Мойсей”. Метафоризація стає універсальним засобом художнього осягнення дійсності та економним і згорнутим її концептуальним осердям. Основними метафоричними вузлами виступають лексеми-концепти *дух, хліб, пожива, камінь, рабство, пустеля, блукання, гадюка, небо, руки, уста*, які в багатьох випадках безпосередньо та імпліцитно пов’язані з біблійною першоосновою. Їхнє осмислення на рівні динаміки метафоротворення може стати основою майбутніх наукових студій.

Наша спроба лінгвостилістичної інтерпретації образного потенціалу унікальної у своєму роді поеми Івана Франка – це первісний і початковий етап дослідження, яке, однак, переконує: у справді довершеному мистецькому творі немає жодного рядка, жодного граматичного форманта, який би, образно кажучи, не працював на загальну ідею, загальну концепцію. Він необхідний саме в цьому творі, саме на цьому місці і виступає атомом, з якого складається вищий сенс і вищий смисл.

1. Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А.Н.Веселовский – М.: Высшая шк., 1989. – 406 с.
2. Вільчинська Т. Концепт “Бог” у поемі Івана Франка “Мойсей” / Тетяна Вільчинська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. – Т. 2. – 1150 с. – С. 113–121.
3. Грушевський М. Поезія Олеся / М. Грушевський // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. Книга перша. – К., 1994. – С. 257–265.
4. Клим’юк Ю. Філософська основа конфлікту поеми Івана Франка “Мойсей” / Юрій Клим’юк // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. – Т. 1. – 1160 с. – С. 709–720.

5. Коцюбинська М. Х. Образне слово у літературному творі / М.Х.Коцюбинська – К. : Наукова думка, 1960. – 188 с.
6. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.: монографія / Лариса Кравець. – К. : ВЦ “Академія”, 2012. – 416 с.
7. Мацько Л.І. Стилістика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 475 с.
8. Павличко Д. Сучасні акценти у поемі Івана Франка “Мойсей” / Дмитро Павличко // Іван Франко “Мойсей”. – Дрогобич : Коло, 2005. – Т. 2. – 5–30.
9. Полога Л. “І підеш ти в мандрівку століть з мого духа печаттю” (Іван Франко про джерела збагачення національної мови, культури, духовності) / Левко Полога // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. – Т. 2. – 1150 с.
10. Русанівський В.М. Історія української літературної мови / В.М.Русанівський. – К. : АртЕк, 2002. – С. 227–228.
11. Сербенська О. Духовність в картині світу Мислителя / Олександра Сербенська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006р.). – Львів : Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. – Т. 2. – 1150 с.
12. Скаб М. Концепт “душа” у творчості Івана Франка / Марія Скаб // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. – Т. 2. – 1150 с.
13. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства / А. Ткаченко – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2003. – 448 с.
14. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. Федик. – Львів : Місіонер, 2000. – 300 с.
15. Франкіана Василя Сімовича / Упоряд., передмова та приміт. М.Білоус і З.Терлака. – Львів, 2004. – 234 с.
16. Франко І. Із секретів поетичної творчості / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 45–119.
17. Франко І. Вибрані твори : у 3 т. / Іван Франко; [ред. колегія: Скотний В. та інші; упор. Шалата М.]. – Дрогобич : Коло, 2004. – Т. 1: Поезії, поеми. – 824 с.
18. Шалата М. Коментарі / Михайло Шалата // Іван Франко “Мойсей”. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 97–125.
19. Щербак М., Яким М. Фразеопростір поеми Івана Франка “Мойсей”: концептуальний та експресивний аспекти / Марія Щербак, Мирон Яким // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. – Т. 2. – 1150 с.
20. Яким М. Фраземіка поеми Івана Франка “Мойсей” / Мирон Яким, Орест Пілько. – Дрогобич : Коло, 2005. – 68 с.
21. Ярема С. Психологічна драма провідника народу в поемі Івана Франка “Мойсей” (гортаючи сторінки праці Якіма Яреми “Мойсей” – поема Івана Франка) / Степан Ярема // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. – Т. 1. – 1160 с.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ТИПАЖУ “СЕЛЯНИН” В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Сукаленко Тетяна

Одним із провідних напрямів сучасного мовознавства є лінгвокультурне моделювання мовної свідомості й

комунікативної поведінки. Л.О. Ставицька зауважувала, що “вивчення української мовної особистості передбачає синтетичний підхід з урахуванням психологічного, соціологічного, лінгвістичного й культурологічного підходів. Останній передбачає моделювання лінгвокультурних типажів. Наприклад, склалися стереотипні уявлення російський інтелігент, американський адвокат, німецький офіцер, англійський джентльмен... Цей ряд можна продовжити словосполученнями український селянин, український депутат, український козак, що маркують місце української етнопільноти в світовому просторі. Але верифікація такого маркеру мусить спиратися на конкретні дослідження мовної репрезентації українства” [11].

Наукова новизна роботи полягає в запропонованій схемі моделювання лінгвокультурного типажу, уточненні поняття “лінгвокультурний типаж” і встановлення місця цього поняття в ряду лінгвокультурологічних понять, у виявленні найважливіших поняттєвих ознак типажу “селянин” в українському художньому дискурсі ХІХ століття, в описі найбільш типових образно-перцептивних та оцінних характеристик зазначеного типажу.

Мета статті – описати поняттєві, образно-перцептивні та оцінні характеристики типажу “селянин”.

Матеріалом для дослідження слугували результати вибірки з глумачних словників української мови, художніх текстів ХІХ століття.

У роботі лінгвокультурний типаж визначено як узагальнене уявлення про осіб, релевантне для тієї чи іншої лінгвокультури [7].

Різні лінгвокультурні типажі привертали до себе увагу дослідників, у роботах яких охарактеризовано етнокультурні та соціокультурні, реальні та фікційні, історичні, професійні, кримінальні типізовані особистості: [В.І. Карасик, 2005; 2010]; [О.О. Дмитрієва, 2005; 2007]; [В.В. Дерев’янська, 2008]; [С.А. Єліна, 2005]; [М.В. Мироненко, 2005]; [М.В. Міщенко, 2005]; [В.М. Радван, 2005]; [О.Ю. Скачко, 2005]; [О.А. Ярмахова, 2005]; [Л.І. Макарова, 2006]; [Л.П. Селіверстова, 2007]; [Г.Ю. Коровіна, 2008]; [І.О. Мурзінова, 2009]; [Л.А. Васильєва, 2010]; [І.С. Шильнікова, 2010]; [І.В. Щеглова, 2010]; [О.О. Ярошенко, 2011] [А.В. Асадуллаєва, 2011]; [С.В. Попова, 2012], [А.О. Рощина, 2012]. С.В. Попова в своїй роботі сформулировала новий підхід до вивчення типажів – суб’єктне позиціонування, що полягає в різному оцінному осмисленні типажу представниками різних груп людей.

У російському мовознавстві були розроблені різні класифікації лінгвокультурних типажів згідно з їх ознаками: за ознакою приналежності до тієї чи іншої соціальної спільноти (В.І. Карасик), за ступенем вираженості впізнаваних образів (В.І. Карасик, О.О. Дмитрієва, О.Ю. Скачко, М.В. Міщенко), за асоціативною ознакою (І.О. Мурзінова, Л.П. Селіверстова), за ознакою прототипності / непрототипності (І.А. Мурзінова, О.В. Луговінова, Т.В. Бондаренко), за ознакою оцінного знака (В.І. Карасик, О.О. Дмитрієва), за ознакою реальності мовної особистості (В.В. Дерев’янська, І.А. Мурзінова) [1, с. 4].

А.В. Асадуллаєва стверджує, що “найважливіші смислові дистинкції поняття “лінгвокультурний типаж” полягають у типізованості певної особистості, значущості її для культури, наявності ціннісної складової в концепті, що фіксує таку особистість, яка має такі можливості: фактичне й фікційне існування, конкретизацію в реальному індивідуумі або персонажі художнього твору, опис за допомогою спеціальних прийомів соціолінгвістичного та лінгвокультурологічного аналізу” [1, с. 4].

Зауважимо, що лінгвокультурні типажі варто описувати не тільки в синхронії, але і в діахронічному аспекті, оскільки з ними відбуваються зміни в результаті

процесів розширення, звуження й модифікації їх провідних ознак. Як зазначає О.О. Ярошенко, “діахронічне дослідження концептів дозволяє з усією чіткістю побачити особливості розвитку національно-специфічної свідомості людини. Крім того, це допомагає фіксувати зокрема й особливості відображення на вербальному рівні відмінних і схожих рис розумової діяльності окремого народу, самобутність його ментального світу й національного характеру” [12, с. 3].

Услід за В.І. Карасиком, О.О. Дмитрієвою, ми будемо описувати лінгвокультурні типи за такими ознаками: 1) паспорт лінгвокультурного типу (зовнішній образ, одяг, вік, гендерні ознаки, походження, місце проживання й характер житла, сфера діяльності, дозвілля, сімейний стан, оточення, мовні особливості); 2) соціокультурна довідка; 3) дефініційні характеристики; 4) ціннісні характеристики; 5) зіставлення та протиставлення типажів [6].

У словниках української мови слово селянин одержує подібну інтерпретацію: “житель села, основним заняттям якого є обробіток землі” [2, с. 1305; 10, т. IX, с. 119; 8, с. 685].

У словнику В.І. Даля лексема *селянин* вживається на позначення “поселянина, сільського хазяїна, орача; сільського жителя” [4, с. 172].

У словнику Б.Д. Грінченка зафіксовано слово селянин у двох значеннях 1) “поселянин” [3, т. IV, с. 113], тобто той, “хто оселився в новому, необхідному місці” [10, т. VII, с. 314]; 2) селянин.

У “Практичному словнику синонімів української мови” С.Й. Караванського подано такий синонімічний ряд: *селянин* – хлібороб, плугар, гречкосій, ціпов'яз, чубрій, селепко; (власник ферми) фермер; селюк, селюх [5]; а в “Словнику синонімів української мови” (автор Л.М. Полюга) – хлібороб, аграрник, землероб, аграрій [9].

Варто зазначити, типаж “селянин” на поняттєвому рівні функціонує з таким значенням: це переважно дрібні сільськогосподарські виробники, що ведуть індивідуальне господарство; основним заняттям селянина переважно є обробіток землі.

Розглянемо образно-перцептивні характеристики типажу “селянин”, що включає його зовнішність, вік, стать, соціальне походження, місце існування, мовні особливості, манери поведінки, види діяльності та дозвілля тощо.

У художній літературі XIX ст. представлена широка палітра типажу селянин: за віком – як молоді, середнього віку, так і старі. Наприклад, молодий селянин асоціюється з позитивними характеристиками зовнішності:

• **чепурний, тобто охайний, чистий, акуратний:**

Отакої саме пори, в неділю, після раннього обіднього часу, – тим шляхом, що, звившись гадюкою, пославсь од великого села Пісок аж до славного колись Ромодану, – ішов молодий чоловік. “Не багатого роду!” – казала проста свита, накинута наопашки. “Та чепурної вдачі”, – одмовляла чиста, біла, на грудях вишівана сорочка, виглядаючи з-під свити. Червоний з китицями пояс теліпався до колін, а висока сива шапка з решетилівських смушків, перехильючись набакир, натякала про парубоцьку вдачу... (П. Мирний, Хіба ревуть воли, як ясла повні, с. 17); На перший погляд йому, може, літ до двадцятка добиралося. Чорний шовковий пух тільки висипався на верхній губі, де колись малось бути вусам; на мов стесаній борідці де-де поп'ялось тонке, як павутиння, волоссячко... (П. Мирний, Хіба ревуть воли, як ясла повні, с. 17);

• **невеличкий ніс, темні карі очі, довгобразе лице, середнього зросту:**

Ніс невеличкий, тонкий, трохи загострений; темні карі очі – теж гострі; лице довгобразе – козаче; ні

високого, ні низького зросту, – тільки плечі широкі та груди високі... (П. Мирний, Хіба ревуть воли, як ясла повні, с. 17).

• **палкий погляд:**

Оце й уся врода. Таких парубків часто й густо можна зустріти по наших хуторах та селах. Одно тільки в цього неабияке – дуже палкий погляд, бистрий, як блискавка. Ним світилася якась незвичайна сміливість і духовна міць, разом з якоюсь хлизою тугою... (П. Мирний, Хіба ревуть воли, як ясла повні, с. 17).

Щодо соціального походження в українських художніх текстах XIX століття зустрічаємо як бідного, так і заможного селянина. Бідний селянин уособлює переважно позитивні характеристики, про що свідчить приклад з тексту: *“Не багатого роду!” – казала проста свита, накинута наопашки. “Та чепурної вдачі”... (П. Мирний, Хіба ревуть воли, як ясла повні, с. 17).*

Заможний селянин має переважно негативні конотації:

[Роман]: *Добре. Тут жид якийсь питає вас і Копач. (Вийшов).*

[Герасим]: (один). *Жид – то діло, а Копач – морока. Ху! Слава Богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилось. І бумага зелена, мов земля, укрита рястом!.. Ох, земелько, свята земелько – божа ти донечко! Як радісно тебе загрібати докупти, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходишь. Глянеш оком навколо – усе твоє; там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосують жито: і все то гроші, гроші... Кусочками, шматочками кукував, а вже і у мене набралось: тепер маю двісті десятин – шматочок кругленький! Але що ж це за шматочок! (І Карпенко-Карий, Сто тисяч, с.85–86).*

Селяни проживали як у малих, так і великих селах: *Велике село Піски, а півтори сотні літ тому на цьому місці стояли невеличкі хуторці. Хат було мало. Люди жили в землянках. Зайвої землі лежало незоро, і ті, хто сюди приходив, брали стільки, скільки могли обробити. Люди розселялися, і так виникло село Піски. Назву отримало через пісок, якого було багато перед самим селом (П. Мирний, Хіба ревуть воли, як ясла повні, с. 17).*

Велике значення в характеристиці селянина належить ставленню до мови. Серед мовних особливостей можна виділити такі:

• **упереджене ставлення до іноземної мови:**

[Копач]: *Зараз би поїхав в Париж.*

[Герасим]: *Чого? Щуп оцей показувать? Та ви ж і балакать по-їхньому не вмієте.*

[Копач]: *О, я їм скажу... та все одно ви не зрозумієте!*

[Герасим]: *Е, бачите, ви не вмієте, та вже й круть-верть.*

[Копач]: *Не вмію? Вів ля Булане, вів ля Ельзас, аб-а Ельман! Оле кутю ля фуришет!.. Оле кашон, ля помдестер, вів ля патрі!.. А що?*

[Герасим]: *Та хто його знає що! Чую тільки, що не по-нашому лопочете.*

[Копач]: *В тім сила! Ви собі думаєте, що це дурак який ходишь?*

[Герасим]: *Та хто його знає.*

[Копач]: *Тото-бо й є! а я мовчу і таки свого доб'юсь... а тоді і будете руками об поли бити... Хе-хе-хе! Наука, Никодимович, наука! Можна пожаліть, що ви сина не вчили, а я б коло нього був поганявся, і він би знав французького язика не хуже мене: для того є самоучитель, Марго й другі книги.*

[Герасим]: *Що там наука? Забавка дитяча! На біса йому здалося отак лопотать язиком, як ви оце лопочете, хіба синдиків дражнить? Я придивився: як*

тільки дурень дурнем – застав його коняку запрягать, то й не запряже, він зараз полізе по книжках, по тих рихметиках шукать, як це робить (І. Карпенко-Карий, Сто тисяч, с. 93);

• **заможні селяни ставилися до іноземної мови як до чогось чужого, непотрібного, навіть ворожого:**

[Копач]: Жаль тільки, що Роман французького язика не знає, а то ми б там з ним жукив пускали – жеркотали б по-французькому... Хе-хе-хе! Це важкий предмет.

[Герасим]: Та це чортзна-що! Ви ударяйте на гроші – гроші всьому голова (І. Карпенко-Карий, Сто тисяч, с. 94).

Особливо яскрава й багатогранна палітра пов'язана з негативними рисами характеру заможного селянина. Наведемо деякі центральні ознаки:

• **багатий селянин, маючи землю в двісті десятин, прагне до більшого:**

[Герасим]: Та ні, ви те візьміть: ти мізкуси, ти крутиш головою: де того взять, де того; як обернуть, щоб земельки прикупить, та за думками і не їсться тобі, і не спить тобі... Мене вже ці думки зовсім ізсушили... До того додумаєшся, що іноді здається, наче хто вхопив тебе за ноги і крутить кругом себе! А вони до того байдужі, тільки й думають: їсти і спати – і жеруть, і жеруть, як з немочі, а сплять, як мертві (І. Карпенко-Карий, Сто тисяч, с.100);

[Савка]: П'ять?.. Та що маєш робить... І за це велике спасибі, давайте.

[Герасим]: Принесіть же мені запродажню запис на воли.

[Савка]: Як? Хіба ж я вам воли продав?

[Герасим]: **Вийде так, ніби продав... Ніби! Розумієте? А я ті самі воли віддам вам до Семена, а на Семена ви віддасте мені сто карбованців, і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротча справа ...** (І. Карпенко-Карий, Сто тисяч, с. 88);

• **жадібний:**

[Савка]: Здрастуйте, куме! Добре, що я вас дома застав.

[Герасим]: А навіщо ж то я вам так пильно потрібен?

[Савка]: Відгадайте! Шкода, не відгадаєте... Грошей позичте, куме! Карбованців з сотню, до Семена.

[Герасим]: Я ж кажу, що так!.. Виходить: не довго думавши – давай! Хіба у мене банк, чи що?

[Савка]: Та до кого ж ти і вдарився? Жид злує такого проценту, що ніяк не викрутишся потім.

[Герасим]: Хто ж тепер, куме, не лупить? Лупи та дай.

[Савка]: То вже лупить краще ви, куме, та дайте.

[Герасим]: **Нема! Хоча носа відкрити, то й десятишки зайвої не витрусиш – всі віддав за землю** (І. Карпенко-Карий, Сто тисяч, с.86–87);

• **здатний до лихварства:**

[Савка]: Куме! Та, може ж, таки найшлася б у вас там яка сотня? Позичте! Батьком буду величат.

[Герасим]: Що його робить? Хіба от що: я, знаєте, сам позичив оце у Хескеля для домашнього обіходу; тільки платю п'ять процентів у місяць. Коли дасте п'ять процентів, то я поділюся з вами, так уже, для кума (І. Карпенко-Карий, Сто тисяч, с.87–88).

• **шукає свою вигоду коштом іншого:**

[Герасим]: (сам). **Одважний чоловік! До чорта ходив, і на все піде за гроші, а я візьму з нього вексель. Найшов дурня! Продай воли – бери гроші... не віддаси грошей – давай воли, бо то ж мої, я вже їх купив, я вже не буду править грошей, а воли давай. Так надешніше** (І. Карпенко-Карий, “Сто тисяч”, с.88).

• **мріє про збагачення нечесним шляхом:**

[Герасим]: Ну, так! Звідкіля вони у мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. (Показує свої гроші).

[Невідомий]: (розгляда). Как нема, коли є!.. От одна трюхрульовая, от друга... Хе-хе-хе! Это усе нашей фабрики.

[Герасим]: Свят, свят, свят. Та ти брешеш?

[Невідомий]: Побей меня бог.

[Герасим]: Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудова прикажчика. Виходить, їх і у Жолудя доволі є... Он як люди багатіють. Я їх помітю, надірву краї... от тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?

[Невідомий]: Ви все любопитнічаєте. Ну, а отчого ви не продаєте фальшивих денег? Відіте, у всякого своя комерція. У нас фабрика на весь світ, другой такой фабрики нема; ми продаєм тисячу за п'ятдесят рублей... Разлі это не торговля, по-вашему? Ми заробляємо мільони, а люди в двадцять раз більше... Ну, а якби ми самі за еті деньги товари купували? Хто б тоді так дешево робив гроші?...

[Герасим]: Розпалилась до них моя душа... Сто тисяч візьму! (І. Карпенко-Карий, Сто тисяч, с. 89–90);

• **ощадливий, підприємливий, хоче, щоб його майно примножувалось:**

[Копач]: Здоровенькі були! Як поживаєте, що поробляєте, кого виглядаєте? Хе-хе!

[Герасим]: Хоч голій, так веселий! Здрастуйте.

[Копач]: **Поздоровляю з придбанням земельки, дай бог стою так прикупить... Безподобная у вас вода, зараз пив, і містечко у леваді біля верби гарне. Отам би каші наварить, з таранькою, та попоїси по-чумацьки... Хе-хе-хе!** (І. Карпенко-Карий, Сто тисяч, с. 91);

• **хитрий, підступний:**

[Невідомий]: Процайте. (Іде). Дай вам бог з моєї легкої руки зробиться мільонером!

[Герасим]: Спасибі.

Невідомий виходить.

Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взять у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші. Кращого компаньйона, як кум, не знайти! (І. Карпенко-Карий, “Сто тисяч”, с.90);

• **здатний до обману:**

[Копач]: Хе! Я зараз все обняв оком! У вас новий забор і добре зроблений – тільки б це треба по одній дощці дати, а то скотина буде закладати під лату голу, то позриває. Опит... Хе-хе-хе! Тільки гляну, зараз бачу.

[Герасим]: Я й сам бачу, та грошей нема.

[Копач]: Так, так. Хе-хе-хе! Грошей нема, а земелька росте й росте! Люблю за підприємчивість! Так, так, Никодимович! Скупуйте помаленьку, скупуйте! ...

[Копач]: Не в тім річ! Ви не обижайтесь – це примір. Ви не взирайте! Помалу, помалу і у вас села набереться доволі, тоді порівняється з Чоботом, а може, і з Жолудьом... **На все свій час, своє врем'я. Не можна ж зразу, в тім і примір. Практика, опитність – велике дело. Вас вже не обманеш, ви всякого обманете, а це велике дело, коли не тебе за чуба держать, а ти других за чуба держив** (І. Карпенко-Карий, Сто тисяч, с.91–92).

Показовим прикладом заможного селянина є його зневажливе ставлення до жінки, оскільки родинні почуття притуплені власницькими інтересами:

[Параска]: Звели і нам коней запрягти.

[Герасим]: Навіщо?

[Параска]: У церкву поїду з Мотрею.

[Герасим]: *Ще що вигадай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко – три верстви.*

[Параска]: *Туди три та назад три, то вже шість.*

[Герасим]: *Люди в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудитися для божого дому й шість верстов – ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важко вже тобі пішки піти до божого дому шість верстов... Худобу ганяють в празник гріх. Блажен чоловік, іже скоти милує.*

[Параска]: *Що ж тобі більше коней жаль, ніж жінки?*

[Герасим]: *Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочити, гони в церкву. Це не по-божому і не показайськи.*

[Параска]: *Та й я ж цілісінкрий тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук!*

[Герасим]: *То ти, а то коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. Та й знову – робота до роботи не приходить. Хіба ти борону або плуга тягаєш? От якби ви вдвох з Мотрею крумера попотягали, то інша річ... не дам коней. Пожалій скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я ... (І. Карпенко-Карий, Сто тисяч, с. 109);*

[Герасим]: *Параско! Не лайся, щоб я часом ради неділі не дав тобі по потилиці.*

[Параска]: *Бий, бодай тобі руки посохли! І змолоду з синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз – коняку жаліє, а жінку бить збирається... Тьфу!*

[Герасим]: *От же вдарю!*

[Параска]: *Бий, бий, я не тікаю!*

[Герасим]: *Ах ти ж відьма чортова, то ти оце мене драгують заходилає, та я... (І. Карпенко-Карий, Сто тисяч, с. 110).*

Отже, ми розглянули деякі поняттєві та образно-перцептивні характеристики лінгвокультурного типажу “селянин” і можемо зробити попередні висновки.

Багатоаспектне зображення типажу “селянин” представлено неоднорідно.

Спостерігаються синтагматичні поєднання деяких рис: вигода коштом іншого, мрії про збагачення нечесним шляхом, лихварство, ощадливість, підприємливість, бажання примножувати своє майно, хитрість, підступність, здатність до обману, зневажливе ставлення до дружини через власницькі інтереси, оскільки гроші руйнують споконвічні уявлення про добро і зло, спотворюють моральні основи. Ці риси вдачі заможного селянина корелюють з багатством. З бідним селянином, за матеріалами художніх текстів XIX ст., асоціюються такі риси: молодість, чепурна вдача, працьовитість, тяжке життя, гірка, безрадісна доля, дух волелюбності, бунтівна вдача, які корелюють з бідністю.

1. Асадуллаєва А.В. Исторический криминальный лингвокультурный типаж “английский пират”: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.19. – “Теория языка” / А.В. Асадуллаєва. – Волгоград, 2011. – 21 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В'ячеслав Тимофійович Бусел (уклад. та голов. ред.). – К.: Перун, 2005. – 1728 с.
3. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. – Т. 1–4 / Б.Д. Грінченко. – К., 1958–1959 (перевиданий).
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. Даль. – М.: Рус. яз., 1989.
5. Караванський С.Й. Практичний словник синонімів української мови / С.Й. Караванський. – Третє видання, опрацьоване й значно доповнене. – К.: БаК, 2008. – 512 с.
6. Карасик В.И. Лингвокультурный типаж: к определению понятия / В.И. Карасик, О.А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажі: сб. науч. тр / Под ред. В.И. Карасика. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 5–25.

7. Карасик В.И. Языковая кристаллизация смысла / В.И. Карасик. – Волгоград: Парадигма, 2010. – 422 с.
8. Куньч З.Й. Універсальний словник української мови / З.Й. Куньч. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.
9. Полгоа Л.М. Словник синонімів української мови. – 2-е вид. / Л.М. Полгоа. – К.: Довіра, 2006. – 477 с. – (Словники України).
10. Словник української мови: у 11 т. / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
11. Ставицька Л.О. Соціолінгвістика: про мову “тут” і “тепер” / Л.О. Ставицька // Слово Просвіти. – 7 квітня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2010/04/07/> [7 квітня 2010 року].
12. Ярошенко О.А. Эволюция лингвокультурного типажа “русский интеллигент” (на материале произведений русской художественной литературы второй половины XIX – начала XXI вв.): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.19. – “Теория языка” / О.А. Ярошенко. – Волгоград, 2011. – 21 с.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ У ВИВЧЕННІ КОНЦЕПТІВ

Табісева Ірина

Вивченню мовних явищ у лінгвокультурологічному аспекті присвячено чимало філологічних досліджень (Н.Д. Арутюнова, М.П. Кочерган, В.М. Манакін, Г.В. Межжеріна, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, О.В. Тищенко та ін.). Низка зіставних лінгвокультурологічних праць присвячена виявленню системних зв'язків між ознаками, що становлять своєрідність тієї чи іншої лінгвокультури (В.В. Жайворонок, В.А. Маслова, О.О. Селіванова). Опис національно-культурних концептів етносу й мовних засобів їх репрезентації у наукових розвідках А. Вежицької, В.Г. Зусмана, А. Ченкі та ін. Семантичний аспект зіставного мовознавства (Ш.Р. Басиров, І.О. Голубовська, В.В. Красних та ін.) уможливило дослідження культурних кодів, які містять культурно значущу інформацію, представлену вербально.

Однак, не зважаючи на це, лінгвокультурологічна взаємодія психологічних, культурних та історичних чинників, що беруть участь у вербалізації концептів, залишається недостатньо дослідженою. У зв'язку з цим набули актуальності питання репрезентації мовних одиниць у евфемізації, що вирішується в межах багатоаспектного підходу в руслі зіставної лінгвокультурології (В.І. Карасик, В.В. Красних, В.Л. Пирогов), семіотики (М.М. Бахтін, Р. Барт, Ю.М. Лотман), когнітивної семантики (М.М. Болдирев).

Лінгвокультурологія як кожна наукова дисципліна має свої методи дослідження. Оскільки ця лінгвістична дисципліна є суміжною за своєю суттю, в ній використовуються як лінгвістичні, так і культурологічні та соціологічні методи. Найбільш поширеними методами є фреймовий аналіз та деякі прийоми концептуального аналізу, які переважно використовуються комплексно ("візуальний" метод Р. Ленекера; опис за предикатними зв'язками та моделюванням "діагностичних контекстів"; аналіз значення за словниковими дефініціями; етимологічний аналіз; метод вивчення концепту через лексико-граматичне поле лексеми, що його репрезентує тощо) [6, с. 114].

Особливою галуззю дослідження є лінгвокультурологічний аналіз текстів, які зберігають культурологічну інформацію. Залучення людини до культури відбувається шляхом привласнення ним "чужих" текстів. Текст як нікчемно малий елемент світу, вбирає в себе світ, стає всім світом, заміщає собою світ.

Російський мовознавець В.Т. Клоков запропонував 9 напрямів дослідження лінгвокультурного концепту з позиції семіотичного підходу.

Перший напрям вивчає мовну семантику, тобто значення лексичних знаків, граматичних категорій, лексичних і граматичних структур.

Другий напрям досліджує мовну номінацію, тобто можливість мови зафіксувати знання про світ за допомогою мовних знаків.

Третій напрям пов'язаний з вивченням того, як за допомогою мови, тобто семіотичного коду, зберігається та передається культурна інформація.

Четвертий напрям вивчає устрій та функціонування мовлення. Цей напрям вивчає культурну компетенцію мовця, його фоніві знання, символічний фон одиниць мови.

П'ятий напрям досліджує особливості фіксації в мовленні важливої інформації в межах тексту.

Шостий напрям вивчає шляхи передачі культурної інформації в суспільстві, тобто йдеться про мовленнєву комунікацію.

Сьомий напрям стосується змісту культурної інформації, у рамках якої історично формується особлива національна картина світу.

Восьмий напрям вивчає фіксацію в етнові культурної інформації, тобто йдеться про діалекти, говори, професійні жаргонізми тощо.

Дев'ятий напрям досліджує зберігання та передачу культурної інформації за допомогою ідіом [7, с. 56].

Лінгвокультурологічний підхід до розуміння концепту полягає у тому, що концепт визнається базовою одиницею культури, її концентратом. Представники цього напрямку (В.І. Карасик, Д.С. Лихачов, Г.М. Яворська, І.О. Голубовська, В.В. Жайворонок, А. Вежицька, Н.Д. Арутюнова, С.Г. Воркачов, Ю.С. Степанов та інші) розглядають концепт як ментальне утворення, марковане етносемантичною специфікою, що є закономірним кроком у становленні антропоцентричної парадигми гуманітарного, зокрема, лінгвістичного знання. Лінгвокультурологічний підхід розглядає концепт у рамках проблеми "мова – свідомість – культура", з точки зору його місця у системі цінностей у житті людини, етимології, історії, асоціації, які він викликає.

Дослідження і опис взаємовідносин між мовою і культурою, мовою і етносом, мовою і народним менталітетом входять у завдання лінгвокультурології, науки, що представляє лінгвокультуру як лінзу, крізь яку дослідник може побачити матеріальну і духовну самотність етносу; певне бачення світу крізь призму національної мови, коли остання виступає як виразник особливої національної ментальності [28, с. 8].

Дослідницьким об'єктом лінгвокультурології є взаємодія мови, що виступає як транслятор культурної інформації, і культури – історичної пам'яті народу, а основним завданням – аналіз культурно-мовної компетенції членів певного етносу, дослідження їхнього менталітету як носіїв конкретного лінгвокультурного колективу. Цим пояснюється пріоритетність досліджень культурної семантики мови у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві. Згідно "семантичного погляду" на культуру, слова є "безцінними ключами до розуміння культури" мовної спільноти. Як зазначає В. М. Телія, культурна компетенція не збігається з мовною: переключення мовної компетенції в культурну базується на інтерпретації мовних знаків в категоріях культурного коду, відповідно, завдання лінгвокультурології – експлікувати культурну значущість мовної одиниці ("культурні знання") на основі співвіднесення її з кодами культури. Базовим для лінгвокультурології є поняття культурної конотації [9, с. 214]. У широкому розумінні вигляді це – інтерпретація денотативного або образно мотивованого аспектів значення в категоріях культури. [3, с. 24].

Досліджуючи взаємодію мови і культури, лінгвокультурологія відрізняється інтегральним характером, оскільки вона

а) утворює систему філософсько-культурологічних і лінгвістичних традицій;

б) скерована на комплексний опис мови і культури;

в) базується на зіставленні різних мов і культур [2, с. 298].

Відношення між мовою і культурою можна розглядати як відношення частини і цілого. Мова може сприйматися як компонент культури і як знаряддя культури. Однак мова автономна по відношенню до культури в цілому і розглядається в традиційній лінгвістиці як незалежна семіотична система, тобто, окремо від культури. В. Маслова вважає, що оскільки кожний носій мови є і носієм культури, мовні знаки набувають здатності виконувати функцію знаків культури і таким чином є засобом представлення основних установок культури. Саме тому мова здатна відображати культурно-національну мен-

тальність її носіїв. Принципово важливим для лінгвокультурології є те, що взаємний вплив мови і культури відбувається насамперед на рівні свідомості [7, с. 212].

Саме у свідомості культурна інформація обробляється і систематизується, і саме свідомість визначає вибір мовних засобів, що експлікують цю інформацію в конкретній комунікативній ситуації. Етнокультурна специфіка менталітету того чи іншого народу знаходить мовне втілення і проявляється у різних формах. Одиницею лінгвокультурологічного опису є лінгвокультурний (культурний) концепт, який опредмечується через мову і може бути об'єктивно встановлений лінгвістичними методами (Н.Д. Арутюнова, А. Вежбицька, С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, Д.С. Лихачов, А.В. Маслова, В.М. Телія, Т.В. Радзієвська, Г.Г. Слишкін, Ю.С. Степанов). Визнання культурної специфіки мовної картини світу призводить до акцентування у визначеннях концепту його етнічної маркованості. Згідно з теорією А. Вежбицької, концепти є етноспецифічними і можуть застосовуватися для зіставлення культур різних народів з метою дослідження їх специфічних і спільних рис. Д.С. Лихачов пов'язує зміст концепту з національно-культурним досвідом людини: "Концепт є результатом зіткнення словникового значення з особистим і народним досвідом людини" [6, с. 281].

Ю.С. Степанов розглядає концепт як культурно-ментально-мовне утворення, і визначає його як "згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини" [8, с. 49]. Н.Д. Арутюнова трактує концепти як поняття практичної (буденної) філософії, що виникають в результаті взаємодії таких факторів, як національна традиція і фольклор, релігія та ідеологія, життєвий досвід і образи мистецтва, відчуття і системи цінностей [1, с. 108].

Отже, культурний концепт відрізняється від інших одиниць, що використовуються в лінгвокультурології (логоєпістема, лінгвокультурема), своєю ментальною природою. Саме тому будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є одночасно і когнітивним. Водночас, культурний концепт відрізняється від таких ментальних одиниць, як когнітивний концепт, фрейм, сценарій, скрипт, поняття, стереотип акцентуацією ціннісного елемента [3, с. 76–77]. Поняття духовної цінності є ключовим у сучасному лінгвокультурологічному підході до концепту: центром концепту завжди є цінність, оскільки концепт тісно пов'язаний з культурою, а в основі культури лежить саме ціннісний принцип.

Кожний народ репрезентує в мовних формулах особливості свого світосприйняття, інтерпретує світ за допомогою мовної символіки і творить свій ментальний портрет цього світу. У національній мові існує величезний арсенал мовних артефактів – знаків, символів, які втілюють результати пізнавальної діяльності всієї етнокультурної спільноти. Мовна система в цілому і, зокрема, лексика, що безпосередньо пов'язана з предметним світом людини, його соціальним, історичним досвідом, національно-культурними особливостями, здатна відобразити уявлення про світ. Концепти-артефакти є невидимими складовими частинами мовної картини світу українського народу.

Артефакт визначається, як клас об'єктів, без яких людина не могла існувати в минулому і не зможе існувати в майбутньому. До артефактів відносять не лише безпосередні предмети, механізми, створені людиною, але і явища культурної діяльності, предмети ритуального, мистецтвознавчого призначення.

Отже, артефакт – це штучно створений предмет або будь-яке явище, що не існує в природі в самородному вигляді. Або це предмет, створений руками людини, але не відповідає своїй епісі. [4, с. 167]. Діяльність артефак-

тів у більшості випадків не відома. В основному вони використовуються як реліквії або значення слова.

Деякі вчені визначають артефакт як давню річ, яка має особливу цінність або особливе значення. Як правило, це рідкісна і дорога річ, використовувана в містичних ритуалах. В іграх артефакт – це рідкісний, унікальний предмет для додання особливих властивостей герою або поліпшення характеристик ігровому предмету – зброї, зброї тощо [5, с. 33]. Поява артефакту є ознакою цілеспрямованого втручання в спостережуваний процес, або наявності якихось неврахованих чинників.

Артефакт функціонує в середовищі культурно-семантичного поля (напр. літератури), що визначає зміст артефакту і його матеріальний носій. Він є полісемантичний, а тому відрізняється абстрактною носій культурною семантикою, що по-різному виявляється в різних контекстах [52, с. 96].

Окремо розглянемо культурний артефакт, який створюється завжди за певних умов або обставин. Артефакти практично ніколи не бувають ідентичними тим умовам, за яких породжувалася їх початкова форма, а тому, будь-який артефакт ніколи не буває абсолютно тотожний втілюваній культурній формі, а відтворює її більш-менш варіативно настільки, наскільки умови його реалізації відрізняються від умов генезису цієї форми. Це тим більш очевидно, коли мова йде не про матеріальне відтворення, а про опис та інтерпретовану оцінку подібної форми. При цьому артефакт обрядів, ритуалів та інших церемоніальних, етикетних високоформативних і процедурних форм поведінки, як правило, переслідує мету максимально точного репродукування свого нормативного зразка, що реалізується умовно [3, с. 24]. Тим не менш, корпус артефакту в культурних архаїчних і традиційних типах в цілому відрізняється порівняно меншою варіативністю через відношення до вихідних форм, ніж у культурах індустріального та постіндустріального типу. Втілення культурної форми в культурний артефакт може тривати протягом довгого часу (століттями в доіндустріальну епоху і навіть тисячоліттями в архаїчну), і з часом культурний артефакт все більше відрізняється своїми рисами і символікою від вихідної форми. Класичний приклад: трансформація смислового змісту слова за століття його вживання. Існує особливий тип культурних форм, які називаються авторськими творами (художнього, філософського, наукового та іншого творчого характеру), які не призначені для безпосереднього варіативного відтворення, принаймні, в матеріальних аналогах [8: 24]. У такому випадку артефактом культури подібної форми є саме цей твір у його унікальному єдиному екземплярі або тиражі його тотожного оригіналу технічного репродукування.

Отже, найбільш специфічною характеристикою артефакту є те, що становить насамперед продукт індивідуального сприйняття вихідної культурної форми, а звідси вже – окремий випадок її суб'єктивної інтерпретації. У найбільш чистому вигляді подібні артефакти втілюються в дослідницьких, філософських, критичних, інформативних та інших текстах, символіко-смислова мінливість подібних артефактів, відрізняється найбільшою динамікою (зміна товариств, смаків, моди тощо). Але й у випадку безпосереднього матеріального відтворення культурної форми мова йде про її суб'єктивну реінтерпретацію в означеному культурному артефакті. Інтерпретативний культурний артефакт є основною формою існування культурних феноменів.

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – 2-е изд. – М. : Наука, 1999. – 896 с.
2. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы). – М. : Изд-во Российского ун-та Дружбы народов, 1997. – 332 с.

3. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2001. – С. 75–80.
4. Клакхон К. К. М. Зеркало для человека. Введение в антропологию : пер. с англ. – СПб. : Евразия, 1998. – 352 с
5. Красных В. В. Етнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія: Курс лекцій. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 284с.
6. Лихачев Д. С. Культура как целостная динамическая система / Д. С. Лихачев // Вестник РАН. – 1994. – № 8. – 725 с.
7. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие. – Минск: Тетра-Системс, 2004. – 256 с.
8. Степанов Ю. С. В трёхмерном пространстве языка. (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства) – М. : Наука, 1985. – 315 с.
9. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.

РОЛЬ НЕОСЕМАНТИЗМІВ У РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЛЕКСИКОНУ

Таран Алла

Активне поповнення лексики – одна з головних особливостей української мови сьогодні. Семантичні зміни в лексиці, поряд із номінацією нових реалій, сприяють збагаченню та удосконаленню словникового складу. На думку В. фон Гумбольдта, багатство значень і зв'язків у слові є невичерпним, як невичерпним є зміст мислення у всій нескінченності його зв'язків [1, с. 82].

Проблеми аналізу семантики в різний час досліджували Ю.Д. Апресян, В.В. Виноградов, В. фон Гумбольдт, В.А. Звегінцев, Ю.М. Караулов, О. І. Смирницький, Д. М. Шмельов. Цінними для осмислення природи лексичного значення є праці В.М. Русанівського, О.Г. Муромцевої, М.М. Пилинського, М.П. Кочергана. Особливостям оновлення словникового складу української мови в нових умовах її функціонування в незалежній Україні, зокрема новим лексико-семантичним явищам, присвячено праці Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк, Т.А. Коць, Д.В. Мазурик, І.А. Самойлової, О.А. Стишова, Л.В. Струганець та інших учених.

Серед семантичних процесів вагомими є проблеми зміни значень та переосмислення слів. У деяких випадках ці процеси поєднуються із процесами розширення (можливість вживання слова для позначення більшого кола об'єктів, понять) або звуження значення (можливість вживання слова для позначення вузького кола об'єктів, понять). За спостереженням І.А. Самойлової, звуження значення відбувається при найменуванні особи, коли уточнюється сфера її діяльності, напр.: іменник *гравця* в переносному значенні “надзвичайно красива жінка” при перенесенні до сфери спорту утворює лексико-семантичний варіант “спортсменка з художньої гімнастики” [5, с. 56], розширення значення властиве слову *паритет*: від юридичного терміна в значенні “принцип рівності, рівноправності сторін у чому-небудь” функціонує нове значення “принцип рівності в чому-небудь” [5, с. 46]. Окрім названих процесів, можлива своєрідна метафоризація і як наслідок – функціонування нових слів-омонімів, напр.: *повзунок* у значенні “замок застібки”. На думку О.Г. Муромцевої, переносні значення у загально-вживаних словах з конкретно семантикою становлять істотну частину семантичних новацій [4, с. 130]. Це явище стимулювалось потребою української мови “здобувати нові поля невідомих досі понять” [Цит. за 4, с. 131].

Мета пропонованого дослідження – простежити процеси семантичного розвитку лексем сучасної української

мови, зміни їхньої лексичної і синтаксичної сполучуваності, з'ясувати зумовленість цих процесів.

Неосемантизми трактуємо як нове значення в семантиці вже наявного слова. Є.А. Карпіловська зазначає, що цей термін за обсягом змісту є ширшим, ніж загально-прийняті *неосеми*, *семантичні інновації*, *лексико-семантичні неологізми*, *семантичні деривати*, *семантичні неологізми*, *неологізми-значення* [2, с. 119]. Н. З. Котелова послугується терміном *неологізми-значення* і вважає, що з'являються вони внаслідок внутрішньослівної, семантичної деривації на основі метафори та інших переносів номінації або в результаті “позаслівної деривації”, коли семантичний неологізм утворено морфологічно на зразок рос. *трубач* зі значенням “трубопрокладник” за наявності слова з такою ж формою, але зі значенням “той, хто грає на трубі” [3, с. 331]. О.О. Тараненко поділяє неологізми на власне лексичні й семантичні. Як приклад останніх подає порівняно недавні в українській мові інновації: *вірус* (комп'ютерний); *пакет* (пропозицій, програм) [8, с. 426].

Спостерігаємо формування нового значення в семантиці медичного терміна *синдром*, що зафіксовано в СУМі зі значенням “комплекс характерних для певного захворювання симптомів” [СУМ, IX, с. 181], проте останнім часом це слово набуває нового змісту “комплекс ознак, вирізняльних для певного явища, об'єкта”. Виокремлюємо словосполучення, утворені за моделями:

а) “неосемантизм + власна назва (заввичай ім'я, по батькові та прізвище політика)”, напр.: *Він* [Чорновіл. – А.Т.] *пояснив, що під “синдромом Герман” розуміє підміну “реальних, хороших справ красивими гарними словами”* (Газета по-українськи, 07.02.2011); *Ще є синдром Юлії Володимирівни* (Газета по-українськи, 02.03.2012);

б) “неосемантизм + іменник або прикметник на позначення політичних або воєнних періодів”, напр.: *Нам усім треба дуже уважно подивитися на Стокгольмський синдром* (Газета по-українськи, 16.04.2012); *Тягнубок: 90% росіян хворі на імперський синдром* (Газета по-українськи, 26.03.2012); *Американська масова культура вилікувала Америку від в'єтнамського синдрому* (Газета по-українськи, 30.06.2011); *На думку журналіста Саймона Тісдалла, мова йде про відомий синдром часів холодної війни* (Новинар, 9.12.2011); *Українцям у спадщину від СРСР дістався “афганський синдром”* (Новинар, 27.03.2008); *В Україні досі вживається термін “синдром Тузли”* (Новинар, 13.05.2008). Подібні “синдроми” вирізняють явища, небажані для носіїв української мови, які вони оцінюють як загрозу їхньому мирному, стабільному життю;

в) “неосемантизм + фразеологізм”, напр.: *Навіщо вони, словом, грають у чужу гру, риють яму собі і всім нам? Що це – синдром “п'ятої колони”, “короткозорість” а ля фрау Меркель, звичайнісінька дурість?* (Газета по-українськи, 17.11.2011). Фразеологізм “п'ята колони” має значення “люди, які займаються підіривною, антидержавною діяльністю в країні” [7, с. 305]; *“Синдром пустого гнізда” збігається з кризою середнього віку* (Газета по-українськи, 05.04.2011). Поняття “синдром пустого гнізда” означає той період в житті людей, коли діти йдуть навчатися, чоловік із дружиною залишаються самі в квартирі і раптом розуміють: їх уже нічого, окрім дітей, не поєднує;

г) “неосемантизм + іменник на позначення психологічного стану”, напр.: *За її словами* [Н. Бурджанадзе. – А.Т.], *на пострадянському просторі – і в Україні, і в Грузії – існує проблема – синдром безкарності* (Газета по-українськи, 18.02.2011); *Подібна ситуація для ув'язненого экс-міністра внутрішніх справ Юрія Луценка свідчить про початок передвиборчої кампанії і нагадує синд-*

ром політичної активності (Газета по-українськи, 20.04.2012); *Тим більше, що у гравців БК Київ раптово знову почався синдром невдачі* (Новинар, 11.12.2007); *Опозиція [Грузії. – А.Т.] не встигла згуртувати свої ряди, а суспільство – подолати синдром страху після жорстокого придушення протестів* (Новинар, 15.11.2007); *Усе відбувається через “синдром відмінниці”* (ГПУ, 28.05.2012);

г) “неосемантизм + терміносполука”: *Одним із наслідків потягу до комп’ютера є так званий синдром комп’ютерної миші (RSI-синдром), на який нерідко страждають й офісні працівники* (Новинар, 13.02.2008).

Оскільки проаналізовані словосполучення характерні для побуту українців, то, мабуть, наше життя є теж певним синдромом.

Слід зазначити, що слово *реанімація*, зафіксоване в СУМі зі значенням “штучне відновлення деяких життєво важливих функцій організму, який перебуває в стані клінічної смерті” [СУМ, VIII, с. 468], під впливом ЗМІ також набуває нового, ширшого значення “відновлення, оживлення будь-чого”, напр.: *Реанімації сприяє вдала для посівів весна* (Газета по-українськи, 23.04.2012). Таким чином, значення іменника не виключає його вживання з іншими іменниками, тепер частіше – назвами неістот, і цим розширює межі сполучуваності цього слова. У ЗМІ фіксуємо такі контексти, як *реанімація пам’яток архітектури* (Мукачеве.нет, 24.04.2012), *реанімація справ* (Newsru.ua, 20.04.2012), *реанімація взаємин* (Хрещатик, 06.04.2012), *реанімація видатної праці* (Кримська Світлиця, 05.04.2012).

Більшою популярності набуває іменник *перегони*, що в СУМі зафіксований зі значенням “спортивні змагання у швидкості їзди, плавання, бігу і т. ін.” [СУМ, VI, с. 154]. Сьогодні це слово почало частіше вживатися в мові політикуму зі значенням “перебіг політичної боротьби (частіше, тривалої, виснажливої)”, напр.: *Кандидат на посаду президента США від республіканців Рік Санторум вибув з президентських перегонів, залишивши Мітта Ромні головним претендентом на суперництво з Бараком Обамою* (Українська правда, 11.04.2012). Тому в мові сучасних українських мас-медій також можна знайти *передвиборчі перегони* (Українська правда, 20.04.2012), *виборчі перегони* (forUm, 16.04.2012), *політичні перегони* (euronews, 23.04.2012).

Іменник *тушка* “зменш. до *туша* (у 1 знач.); тіло убитої тварини, дичини і т. ін. невеликого розміру” [СУМ, X, с. 331] формує нове значення “політик-зрадник”, напр.: *Кличко вимагає гарантій, що ніхто з опозиції не стане “тушкою”* (Газета по-українськи, 15.05.2012). Ю. Тимошенко обгрунтувала цю назву так: *“Ми, політики, вивели нову породу – “тушки”, які здатні тільки їсти...”* (ГПУ, 21.04.2011). На нашу думку, недоцільно вживати слово *зрадник-тушка*, оскільки значення лексеми *тушка* “зрадник”, тому це своєрідний плеоназм, напр.: *Влада шукає в парламенті чергового зрадника-тушку* (Газета по-українськи, 06.03.2012). Фіксуємо вже й похідні від лексеми *тушка*: *Після виборів все вирішить здатність тримати свої шеренги і не тушкуватись, а також здатність домовлятися про посади в комітетах* (ГПУ, 25.04.2012).

Широкої вживаності в ЗМІ набуває слово *мовник*. Від спеціального значення цього слова “Те саме, що мовознавець” [СУМ, IV, с. 235] функціонує нове значення “телеканал”, напр.: *Ведучий мережевий мовник Бразилії Тетта придбав права на всі матчі Ліги Європи* (Газета по-українськи, 17.11.2011); *Обласні державні мовники розпочали узгоджений показ пропагандистського фільму “Украдений попкорн”, спрямованого проти лідера “Батьківщини” Юлії Тимошенко* (ГПУ, 16.08.2011); *Вона [англійська агенція спортивних новин. – А.Т.] кожного*

дня надає для своїх клієнтів по всьому світу (телекомпаніям, інтернет-мовникам та мобільним операторам) 7 відео-оглядів з найкращими моментами провідних світових спортивних подій (ГПУ, 22.07.2011); *У деяких кандидатів є угода або усна домовленість із тим чи іншим мовником* (ГПУ, 12.01.2010).

Лексема *трикутник* у значенні “розм. Три особи, які очолюють установу, підприємство по адміністративній, партійній і профспілковій лінії” [СУМ, X, с. 259] утворює нове значення “три структури, організації”, напр.: *Радянська інфраструктура вичерпується, а нову неможливо побудувати без інакших відносин у трикутнику: суспільство – влада – бізнес* (Газета по-українськи, 03.06.2012); *Владі вкрай необхідно зациклити опозиційні настрої суспільства в трикутнику “Фронт змін” – “Батьківщина” – “Свобода”* (Газета по-українськи, 27.01.2012); *Міжнародний валютний фонд нав’язує Україні пенсійну реформу, зміну трудових відносин в трикутнику “роботодавець – найманий працівник – профспілка”* (Газета по-українськи, 10.10.2011).

Набувають нового значення антоніми *вертикаль* – *горизонталь*, напр.: *Іншими словами, вже завтра Віктор Янукович може на додаток до вже побудованої вертикалі влади отримати і владну горизонталь* (Новинар, 01.11.2010). За СУМом *вертикаль* “1. Прямовисна лінія, що збігається з напрямом виска (див. *висок*)²; ** По вертикалі – від нижчого за підпорядкованістю підприємства, установи, органу, організації, особи до вищого чи навпаки” [СУМ, I, с. 325]; *горизонталь* “1. Пряма, паралельна площині горизонту (у 1 знач.)” [СУМ, II, с. 129]. Проте сьогодні ці слова вживаються зі значеннями, відповідно, “ієрархія, підпорядкування” та “взаємозв’язок рівноправних об’єктів, їх мережа”, про що свідчать синтагматичні зв’язки: *повна вертикаль* (Газета по-українськи, 15.04.2011), *чітка вертикаль* (Україна молода, 07.08.2011), *адміністративна горизонталь* (Новинар, 23.09.2011), *президентська вертикаль* (Україна молода, 05.06.2011). Фіксуємо вживання названих неосемантизмів у множині: *Лідер “Батьківщини” також заявля, що першим пунктом плану її команди має стати єднання по всіх вертикалях та горизонталях суспільства* (Газета по-українськи, 17.10.2010).

Цікавим прикладом формування нового значення в семантиці іменника є лексема *прорив*, яка стала особливо актуальною та бажаною після сенсаційної назви програми роботи уряду Ю.В. Тимошенко “Український прорив”, що передбачала стрибок, диво в житті українського суспільства, пор.: *За 8 років органам виконавчої влади в центрі та в регіонах вдалося зробити прорив у розкритті теми Голодомору* (Н, 8.10.2008); *Україна сподівається на прорив у стосунках із ЄС* (Н, 11.09.2008). У СУМі за словом *прорив* закріплено такі значення: “1. Дія за знач. *прорвати, проривати 2-4*; 2. Наступальна воєнна операція, розрахована на придушення опору противника і роз’єднання його фронту, армії і т. ін.; 3. Порушення графіка роботи, яке призводить до зриву виконання планових завдань; 4. Розвиток кон’юнктури всього ринку чи його окремого сектора за межі того рівня, коли стає очевидним опір продавців або покупців” [СУМ, VIII, с. 265]. У мовній практиці твірне для цього іменника дієслово *прорвати(ся)/проривати(ся)* вже давно побутує з позитивним значенням “Переборюючи, долаючи перешкоди, труднощі, опір і т.ін., проходити, пробиратися куди-небудь” [СУМ, VIII, с. 266]. Можливо, ґрунт для нового значення становило і поняття стрімкого долавання перешкоди й інтенсивного вияву дії внаслідок опору, напр.: *Учасники ходи нестигмуть в руках сумки жабраків і транспаранти з невиконанням обіцянок політиків: “Багати допомогли бідним”, “Український прорив прорвало”* (Новинар, 19.11.2008). Утім не можна не звернути

увагу на “друге дно”, підтекст такого вживання – натяк на значення руйнування, знищення чогось (нариву, гнійника), яке також властиве вітрному дієслову.

Однак сучасний мовний матеріал переконливо доводить формування нового значення “великий успіх, принципове досягнення”, напр.: ... *введення незалежного зовнішнього оцінювання – це прорив у вітчизняній освіті* (Україна молода, 03.06.2008); *Васюник переконує, що нинішня освітня реформа – справжній прорив* (Голос України, 20.06.2008); *Україна: прорив до демократії* (Україна молода, 14.02.2007). Нове значення розширило межі можливої сполучуваності аналізованого віддієслівного іменника. Тепер *прорив* можна означити як *економічний*, напр.: *Янукович прогнозує економічний прорив за два роки* (Високий замок, 26.12.2006); *світоглядний: ... потрібен світоглядний прорив* (Новинар, 12.10.2007); *молодіжний*: назва статті “*Молодіжний прорив*” на *день міста* (Високий замок, 15.09.2007). Пор. також: *зробити інтелектуальний, освітянський прорив* (Новинар, 1.09.2008), *творчий прорив* (Новинар, 24.11.2008), *науковий прорив* (Високий замок, 4.11.2008).

Формування в слові *прорив* неспеціального значення виразно уявляється його детермінація, виявлена в зміні лексичної сполучуваності цього іменника, напр.: *прорив комунікацій та прорив суспільства, держави, молодіжний рух “Прорив”, команда прориву*. Нове значення стає основою для переносного образного вживання цього деривата, пор.: *Прорив помер. Почім кілограм прориву? Хай живе прорив? Світла українська мрія, ім’я якої... український прорив* (усі ілюстрації із сайтів Всеукраїнської електронної мережі Укрнет за 12.02.2008).

Прикметник *брудний*, який у СУМі вживається зі значеннями: “1. Покритий брудом (у 1 знач.), болотом; з брудом. 2. Нечистий, замазаний, забруднений // Сіруватомутний (про колір). // При виконанні якого людина брудниться. 3. перен. Який викликає моральну огиду, осуд. // Сороміцький, непристойний” [СУМ, I, с. 240], у сучасній мові функціонує з більш розмовним значенням “незаконний, нечесний”, напр.: *Та ми реалісти, і розуміємо, що, борсаючись у такій брудній справі, як політика, зберегти бездоганну репутацію досить проблематично* (Українська правда, 6.04.2012). Також у ЗМІ трапляються *брудні технології* (УНІАН, 25.04.2012), *брудні підробки* (БРІЗ, 3.04.2012), *брудний задум* (Майдан, 26.04.2012), *брудний варіант* (Майдан, 9.04.2012). Варто звернути увагу й на вживання лексеми *брудний* у значенні “вражених радіацією, екологічно нечистий”, що свідчить про неосемантизацію антонімічної пари *брудний – чистий* стосовно радіаційних відходів, пор. *забруднений район, ґрунт, водойма*.

Прикметник *сірий* має подібне значення “фальшивий, неофіційний, підроблений” і найчастіше сполучається з іменником *імпорт*, напр.: – *Де ви купували iPhone? Він сірий? (неофіційний?)* (Новинар, 17.10.2008); *Павло Слободянюк сказав, що зазначене нововведення покликає припинити “сірий імпорт” мобільних телефонів в Україну, втрати від якого, за оцінками УДЦР, становлять 1 – 1,5 млрд. гривень на рік тільки за рахунок несплати ПДВ при ввозі мобільних телефонів в Україну* (Новинар, 6.04.2009). У такому значенні вживається й похідний прислівник *по-сірому* (платити зарплату). На думку Є.А. Карпіловської, неосемантизм *сірий* доцільно розглядати як результат прихованого запозичення з англійської мови, пор. англ. *grey area (of economy)* “сіра зона (економіки)”, *grey import(s)* “сірий імпорт (товари)”, *grey market* “сірий ринок”. Семантика прикметника *сірий* вже мала інші оцінні значення “неосвічений, нецікавий, рутинний” (*сіра людина, сіре животіння, сірий твір*), зафіксовані в СУМі [2, с. 120].

Таким чином, неосемантизми беруть активну участь у розвитку сучасного українського лексикону, поповнюючи наявні ряди лексичних синонімів і формуючи нові, утворюючи антоніми та нові тематичні парадигми. Вживання неосемантизмів свідчить про прагнення мовців до оновлення виражальних засобів, яке узгоджується з їхнім конструктивним принципом відходу від штампу. Водночас аналіз розвитку неосемантизації переконує в тому, що це не короткотривалі засоби на потребу часу, а своєрідний ресурс, що вже ввійшов до словникового складу мови.

1. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт; [пер. с нем. под ред., с предисл. Г. В. Рамишвили]. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с. – (Языковеды мира).
2. Карпиловская Е. А. Неосемантизация лексики и ее роль в стратификации лексикона / Е. А. Карпиловская // Труды и материалы II Международного научного симпозиума “Славянские языки и культуры в современном мире”. – М.: Изд-во Московского университета, 2012. – С. 119–120.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Муромцева О. Г. Развитие лексики украинской литературной речи в другой половине XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. – К.: Вища школа, 1985. – 152 с.
5. Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70–90-х років ХХ ст.): дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Самойлова Ірина Анатоліївна. – К., 1999. – 165 с.
6. Словник української мови: В 11-и т. / [ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
7. Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с.
8. Тараненко О. О. Неологізм / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – [3-є вид., випр. і доп.]. – К.: Укр. енцикл., 2007. – С. 426–427.

ПРАГМАТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ АНТОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тараненко К. В.

Сучасна лінгвістика відзначається зростанням уваги до проблем мовленнєвої діяльності як засобу взаємодії людей, зокрема до ролі мовця в цьому процесі. Провідною тенденцією розвитку мовознавства стає вивчення як традиційно обґрунтованих мовних засобів, так і мови як цілісного утворення, що перебуває у постійній динаміці, значною мірою залежної від мовленнєвої діяльності її носіїв. Усе частіше мовознавці звертаються до вивчення прагматичних особливостей мовних одиниць, оскільки їхні значення у лінгвальній системі та в процесі комунікації суттєво відрізняються. Одним із найефективніших мовних засобів передачі лексичної семантики є антоніми, оскільки вони є лінгвістичною універсалією та ґрунтуються на взаємодії усіх елементів значеннєвої структури слів, позамовних категорій та концептів мислення.

Антонімія як системне явище в лексичній системі різних мов була в центрі дослідження як вітчизняних (Ю.Д. Апресян, Н.М. Бобух, Н.Б. Боева-Омельченко, Л.А. Введенська, Л.А. Лисиченко, Л.О. Новиков, О.О. Тараненко та ін.), так і іноземних мовознавців (D.A. Cruse, S. Jones, J.S. Justeson, S.M. Katz, J. Lyons, M.L. Murphy та ін.). У лінгвістичних працях, присвячених антонімії, ця лексико-семантична універсалія досліджувалася в логічному, філософському, структурно-системному, квантитативному, психолінгвістичному та когнітивному аспектах. Різномічне явище антонімії на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки потребує ширших підходів до дослі-

дження мовних одиниць. У зв'язку з цим погляди науковців спрямовуються на конкретизацію антонімії, зокрема розводяться поняття антонімії та енантіосемії (А.П. Грищенко, О.П. Єрмакова, Л.О. Новиков, Л.М. Полюга, О.О. Тараненко). Або явище антонімії розглядається як окремих тип відношень між словами (Л.А. Булаховський, М.Г. Комлев, О.І. Смирнов, В.І. Прохоров).

Незважаючи на те, що останнім часом проблеми комплексного опису антонімії перебувають у колі інтересів багатьох науковців, досі немає детального та всебічного опису антонімічних відношень, які виникають безпосередньо в ситуації спілкування. Не дослідженими залишаються прагматичні особливості структури лексичного значення антонімів, тобто у поле зору дослідників ще не потрапила прагматична інформація, яку доносять антонімічні опозиції. Тому метою цієї статті є виокремлення прагматичного компонента у структурі значення антонімів української мови та його функціональний аналіз, який дозволить уточнити природу конотативних елементів у структурі лексичного значення антонімів.

Значення – це одна з найбільш неоднозначних і суперечливих проблем у теорії мови. Практично будь-який розділ мовознавчої науки так чи інакше зачіпає питання, пов'язані зі значенням чи його функціонуванням. У дослідженнях останніх років, спрямованих в основному на вивчення мови “в реальних ситуаціях спілкування”, усе частіше починає з'являтися поняття прагматичного компонента (складника, чинника, аспекта) у структурі лексичного значення слова. І це не дивно, оскільки слова не лише називають предмети, а й фіксують у своєму значенні їхні істотні ознаки, висловлюють емоційне ставлення до названих предметів і містять закріплену в мові вказівку на зв'язок даної групи предметів, об'єднаних спільними ознаками, з предметами іншого класу. Сучасне трактування значення базується на уявленні про нього як про складну багатокомпонентну структуру, яка утворюється з дрібніших, ніж значення, одиниць. Тому й прийнято виділяти чотири аспекти значення слова: денотативний, сигніфікативний, конотативний та прагматичний [3, с. 44]. Серед них саме прагматичний компонент викликає найбільшу плутанину через те, що між конотативним та прагматичним аспектами значення важко провести чітку та єдину межу. Саме ця проблема є актуальною в сучасній прагмалінгвістиці. Вагомий внесок у виділення суто прагматичних аспектів дослідження мовних одиниць та категорій здійснив Ф. Бацевич, обґрунтувавши власну наукову позицію так: “Основною формування прагматичних аспектів (складників, елементів) одиниць і категорій різних рівнів мови є суб'єктивне ставлення людей (груп людей, етносів) до певних об'єктів (у широкому розумінні слова) дійсності і одиниць, які їх позначають” [1, с. 81]. Мовознавець підкреслює, що люди, які використовують у процесі лінгвістичної комунікації мовні знаки, не ставляться до них байдуже – вони по-різному реагують на ті чи ті мовні одиниці, а через них – і на самі денотати. Суб'єктивне ставлення людей (мовних колективів) до одиниць мови, а через них (і за їх допомогою) і до самих позначуваних ними предметів і понять нерідко закріплюється за даним знаком, входить як постійний компонент у його семантичну структуру і в цьому випадку стає тим, що ми називаємо прагматичним значенням мовного знака. Саме тому елементи прагматичного значення уже давно можуть бути зафіксовані у словниках або граматичній системі української мови у вигляді стилістичних позначок.

Прагматичний компонент лексичного значення являє собою додаткову інформацію про учасників комунікації. Прагматичне значення визначається як відношення між знаком та людиною (людським колективом), яка користується даним знаком. Прагматичний компо-

нент мовної одиниці – це закріплене в ній (лексемі, афіксі, граемі, синтаксичній конструкції) ставлення мовців до дійсності, змісту повідомлення, адресата [2, с. 56].

У процесі розвитку української мови її антонімічна система увібрала у своїх комунікативних смислах різноманітні складники, які відображають ставлення носіїв цієї мови до реального світу. Ці складники є прагматичними елементами семантики, вони існують у структурі значення слова поряд із денотативним, сигніфікативним та конотативним компонентами. Про прагматичне значення можна говорити, як було зазначено, лише в тих випадках, коли ставлення членів мовного колективу до знаків мови стає частиною семантичної структури самого знака, тобто закріплюється за ним, постійно зростає і може отримати відповідну реєстрацію в словнику у вигляді так званих стилістичних позначок.

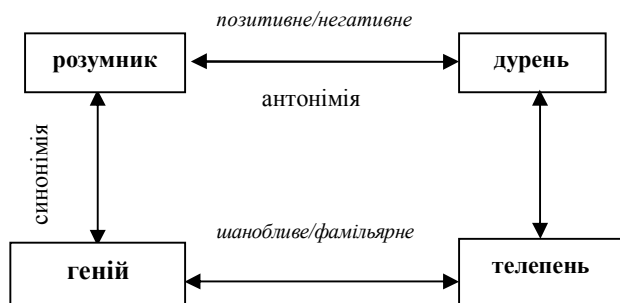
Враховуючи особистісні уподобання конкретного носія мови, виникнення нових відтінків значень стає природним процесом. У будь-якій мові існують слова і вирази, компонентом структури значення яких є емоційне ставлення мовця до позначуваного словом предмета або поняття, тобто негативна чи позитивна оцінка тих предметів, явищ, дій і якостей, які позначаються даним словом. Навіть найзагальніший оцінний елемент значення є неоднозначним для мовних одиниць, які добираються різними мовцями у неоднакових ситуаціях спілкування. Тому, крім предметного (денотативного) та емоційно-експресивного (конотативного) значень, необхідно виділити на рівні комунікації ще й суб'єктивний чинник – прагматичний компонент. Емоційна характеристика лексичних одиниць стосується передусім позитивного і негативного емоційного ставлення до об'єктів, станів, фактів, подій тощо. Наприклад, негативне ставлення українців до певних явищ об'єктивної дійсності уже давно закріпилося в семантичній структурі таких слів, як *нероба*, *боягуз*, *слабак*, *телепень*, *бездарність* тощо. Антонімами до них є лексеми з компонентом у структурі лексичного значення, який репрезентує позитивне ставлення до факту дійсності: *трудоївник*, *сміливець*, *атлет*, *розумник*, *геній*. Це лексеми, які мають і предметне (денотативне), і емоційне (конотативне) значення, а також наділені можливістю вираження ставлення мовця до позначуваного (прагматичним компонентом). Іронічне, жаргівливе, фамільярне ставлення закріплене у структурі значення слів *збіговисько*, *злодюжка*, *панькатися*, *чалапати*. Компоненти шанобливого ставлення мовців знаходимо у словах *визволитель*, *поборник*, *соратник*, *герой*.

Цікаво, що один і той самий денотат може мати у структурі свого значення складні опозиції саме завдяки прагматичному компоненту. Позитивне, негативне, шанобливе або фамільярне ставлення мовців до осіб є тим відтінком лексичного значення слів, за яким вони можуть вступати в антонімічні відношення. Проілюструємо це явище за допомогою антонімів із закріпленими за ними різними прагматичними компонентами. Наприклад, антоніми *герой* – *трухач* у структурі своїх значень мають диференційну сему “ставлення мовців”, яка виражатиметься шанобливістю або фамільярністю, тощо.

позитивне	негативне
<i>розумник</i>	<i>дурень</i>
<i>сміливець</i>	<i>боягуз</i>
<i>трудоївник</i>	<i>нероба</i>
шанобливе	фамільярне
<i>геній</i>	<i>телепень</i>
<i>герой</i>	<i>трухач</i>
<i>трудоар</i>	<i>трудожска</i>

За кожною з цих лексем здавна закріпилося певне ставлення мовця до позначуваного об'єкта, тому саме мовець здатен добирати ту лексему, яка більшою мірою

відповідає його прагматичному наміру. Також за таблицею можна простежити, що наведені слова, окрім прагматичної диференційної семи, можуть мати також прагматичну інтегральну сему. У такому випадку прагматичний компонент “ставлення мовця” стає умовою для об’єднання цих слів у синонімічні ряди. Наприклад, за прагматичним відтінком значення слово *розумник* матиме синонім *геній* та антонім *дурень*. У свою чергу слово *дурень* є синонімом до слова *телепень* та антонімом до *розумник*.

Існування прагматичних відтінків значень і призводить до розвитку антонімії та синонімії цих лексем, які породжені суб’єктивними мовотворчими зусиллями мовця в його пошуках експресивних засобів вислову. Неоднорідність прагматичного компонента в семантичній структурі лексеми зумовлює її різну взаємодію з іншими елементами мовної системи. З огляду на власну систему ціннісних орієнтацій та оцінну шкалу мовець самостійно наділяє лексему тим чи тим відтінком емоційного значення. Тим самим вибудовується суб’єктивна система оцінних значень, де вже сам мовець визначає місце кожної лексеми у межах семантичного поля і його крайніх точок зокрема.

Прагматичний компонент значення слова не можна вивчати без інформації про ситуацію спілкування, оскільки саме у процесі комунікації мовець може наділити певну лексему відтінком прагматичного значення. Інформація про умови комунікації має обов’язково містити вказівку на комунікативний регістр. Виділення регістрів пов’язане з можливістю класифікувати ситуації комунікації за ступенем офіційності. Говорячи про регістр, до якого належить слово, маються на увазі певні умови або ситуації спілкування, які зумовлюють вибір тих чи тих мовних засобів, у тому числі лексичних одиниць. Ситуація спілкування визначається передусім складом учасників комунікативного процесу: певні мовні одиниці можуть вживатися тільки під час розмови з близькими знайомими, родичами та ін., інші мовні одиниці вживаються переважно у розмові з малознайомими людьми, з людьми іншого соціального стану чи статусу. По-друге, регістр мови визначається також умовами, у яких протікає процес мовної комунікації, – навіть з близькими друзями або з родичами в офіційній обстановці, наприклад, на службі, на зборах тощо не прийнято говорити так, як у домашніх умовах тощо.

У цілому можна виділити такі регістри комунікації: 1) фамільярний, 2) невимушений; 3) нейтральний; 4) формальний; 5) піднесений. Так, лексеми *паршивець*, *тріскакти* характерні для фамільярного регістру; *файно*, *набратися* – до невимушеного; *вдрахувати*, *черговий* – до формального; *благочестя*, *владика* – до піднесеного. Часто антоніми належать до різних регістрів мови і, відповідно, характеризують різні комунікативні ситуації. Наприклад, *спочивати* (піднесений регістр) – *дріхнути* (фамільярний), *відсталий* (невимушений) – *передовий* (формальний), *противник* (нейтральний) – *поборник* (піднесений). Переважна більшість антонімів належать до нейтрального регістру; вони можуть вживатися в будь-

якій ситуації спілкування. Це означає, що такі антоніми протиставляються за денотативними характеристиками. Антоніми, які існують між опозиційними регістрами (формальний – невимушений, піднесений – фамільярний), протиставляються ще й за прагматичними компонентами у значенні. Саме тому можна говорити про прагматичний вплив на адресата не лише з позиції мовних актів чи ситуацій спілкування, а й у межах функціонування окремих мовних одиниць (зокрема антонімів).

Інформація про ситуацію спілкування не обмежується визначенням регістру. До прагматичного аспекту значення може бути включена також вказівка на стать учасників комунікації. Суб’єктивний чинник у добірї мовних одиниць для відображення об’єктивної дійсності виявляється по-різному у чоловіків та жінок, оскільки доведено, що й процес сприйняття навколишнього світу має статеві відмінності. Деякі тенденції добору засобів вислову мовцями різної статі можна помітити за допомогою спрямованого асоціативного експерименту (до слова-стимулу досліджуваним необхідно вказати антонім). Запропонувавши досліджуваним жінкам дібрати перші антонімічні асоціації до слова-стимулу *грубий*, у результаті ми отримали такі антоніми: *ніжний*, *ввічливий*, *делікатний*, *ласкавий*, *чуйний*, *лагідний*, *вишуканий*. Чоловіки, які брали участь в експерименті, крім загальномогового антоніма *ніжний*, у більшості назвали такі слова: *культурний*, *м’який*, *точний*. Легко помітити, що жінки надають перевагу емоційно-чуттєвій стороні явища дійсності, чоловіки ж, навпаки, конкретності та предметності. Антонімія з цього погляду є своєрідною лінгвістичною універсалиєю, оскільки існують як нейтральні, так і емоційно забарвлені члени антонімічних пар: *старий* (нейтральне) – *новоспечений* (негативне), *віддати* (нейтральне) – *загарбати* (негативне).

Вікові характеристики учасників комунікативної ситуації виявляються за допомогою усталених мовних засобів – суфіксів суб’єктивної оцінки, які є носіями визначеної прагматики: *донечка*, *крихітка*, *хлопчєня*, *дідуган*. Вони, звичайно, вказують на певний вік комунікантів, але ця характеристика не може стати показовою для виділення прагматичного значення, оскільки суфікси суб’єктивної оцінки можуть зустрічатися у мовленні різних вікових груп.

У результаті дослідження шляхів виділення прагматичного компонента значення з’ясовано, що прагматичні особливості загального лексичного значення антонімів формуються у процесі дії багатьох чинників, пов’язаних із пізнавальною діяльністю людини. Серед них можемо назвати емоційно-оцінне забарвлення, регістру належність, стильову характеристику та додаткову інформацію про ситуацію спілкування (стать, вік, рольові відношення, освіта, професія), вказівку на територіальний чи діалектний варіант мовної одиниці.

Таким чином, прагматичний компонент семантики антонімів стає природним складником розгалуженої лексичної системи української мови. Перспективним продовженням досліджень такого типу може стати фіксація прагматичного компонента лексичного значення антонімів у словнику.

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2011. – 304 с. – (Серія “Альма-матер”).
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Беляевская Е. Г. Семантика слова: монографія / Е. Г. Беляевская. – М. : Наука, 1987. – 346 с.
4. Полога Л. М. Словник антонімів української мови / Л. М. Полога. – К. : Вища школа, 2001. – С. 8–24.
5. Тараненко О. О. Антоніми // Українська мова: Енциклопедія – 2-е вид. випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.: іл.

ЕПІГРАФ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СУЧАСНИХ ЦЕРКОВНИХ ПОСЛАНЬ

Тарасюк Тетяна

Як стверджують дослідники [6, с. 52], важливу роль у створенні інтегрованої єдності тексту, окрім заголовка, відіграє такий факультативний елемент, як епіграф – „напис, що розташовується автором перед текстом твору або його частиною” [3, с. 234].

В українському літературознавстві існують праці, які розкривають роль надтекстових цитат у творах письменників, художньо-індивідуальній манері яких властиве використання цього факультативного прийому. Як справедливо зауважує О. Куцевол, сучасні дослідження окреслюють три основні напрями розгляду епіграфів: порівняльно-історичне вивчення, коли прослідковуються зв'язки письменницького твору з першоджерелом цитати чи цілою літературною традицією; дослідження функцій епіграфа в авторському тексті; текстологічні дослідження – пояснення причин вибору епіграфа, з'ясування ступеня автентичності надтекстової цитати [2].

У сучасній лінгвістиці епіграф вивчається в контексті теорії тексту, тобто комплексного утворення, усі компоненти якого взаємозумовлені [4, с. 159], або теорії інтертекстуальності як особлива цитата, яка винесена автором в інтекстову позицію для підкреслення найголовніших елементів змісту [1].

Однак відомі нам дослідження з епіграфології присвячені аналізу епіграфів, як правило, у художніх текстах. Поодинокі розвідки маємо в епістолярії, де епіграфи є засобом ініціалізації [5, с. 16].

Роль надтекстових цитат у релігійному стилі залишається на периферії наукових зацікавлень, а тому **новизна** нашого дослідження очевидна. Його **актуальність** зумовлена потребою вивчення ролі епіграфа у текстах зазначеного стилю. **Мета** статті – розкрити семантику та з'ясувати джерела й функції епіграфа в релігійному тексті, зокрема в сучасних церковних посланнях.

Варто зазначити, що послання – один із жанрів релігійного стилю, в якому можливий епіграф. Це пояснюється специфікою сакральних (первинних) релігійних текстів, які здебільшого відзначаються канонічністю, тобто мають усталену структурно-семантичну організацію, яка не дозволяє варіативності. Послання (як і проповіді) – вторинні жанри релігійного стилю, отже, передбачають вияв індивідуально-авторських ознак у доборі мовних одиниць, які становлять семантичну основу тексту. Наявність епіграфа у структурі сучасних церковних послань можна пояснити індивідуально-авторською манерою написання текстів. Наприклад, епіграф – улюблений структурний компонент творів ідіостилію патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, митрополита Київського і всієї України Володимира, архієпископа Львівського і Галицького Августина та ін.

Основна форма функціонування епіграфа у сучасному церковному посланні, як і в будь-якому тексті загалом, – цитата, а саме її надтекстовий різновид, який знаходиться в опозиції до змісту всього послання і має узагальнювальний характер, на противагу внутрішньо-текстовому різновиду, який у самому творі взаємодіє з обмеженим контекстом.

За обсягом епіграфи в сучасних церковних посланнях вирізняються різноманітністю вербальних способів вираження: від одного непоширеного речення до цілком завершеного мікротексту.

Мовний статус епіграфа в сучасних церковних посланнях залежить насамперед від приналежності автора до певної конфесії: священики УПЦ Московського патріархату послуговуються старослов'янською мовою, цитуючи церковні піснеспіви, та українською – цитуючи Святе Письмо та твори Отців Церкви, священики УПЦ Київського патріархату, УГКЦ, УАПЦ, УРКЦ – українською незалежно від джерела цитування. Старослов'янська мова на письмі передана сучасною українською графікою, наприклад: *Днесь всяка твар веселиться і радується, / яко Христос воскрес і ад пленися (Приспів на 9-й пісні пасхального канона)* [архієп. Августин]; *Ликують Ангели вси на Небеси, / и радуются человецы днесь, играет же вся тварь / Рождшагося ради в Вифлееме Спаса Господа (Стихира на літії)* [митр. Володимир] або старослов'янською графікою, наприклад: *Воскресение Твое, Христе Спасе, всю просвети вселенную (Стихири на стиховні, глас 2)* [митр. Володимир]. Використання старослов'янської мови та графіки духовенством УПЦ МП у цитуванні пояснюється церковно-мовними традиціями цього віросповідання. Крім вирізнення за допомогою старослов'янської графіки, автори вдаються до виокремлення курсивом, напівжирним шрифтом.

Цитати в епіграфах подані двома способами – виокремлені за допомогою лапок та без них, а також паспортизовані, тобто подані назви текстів або їх глави, які слугували джерелами. Саме атрибуція вирізняє цитату-епіграф від більшості цитат у самому тексті послання. Виняток становлять епіграфи до послань єпископа Сокальсько-Жовківського Михаїла Колтуна, які подані без покликань на першоджерело.

Епіграфи характерні для сучасних церковних послань, які написані з нагоди двох найбільших свят у церковному році – Різдва й Пасхи та Великого Посту. Зі змісту епіграфа здебільшого прослідковується тематика самого тексту послання, наприклад: *Постись душе моя, злости и лукавства / обдержись, гнева и ярости и всякаго греха / убоись, ибо такового хоцет поста / человеколюбец Бог нашъ. Канон понеділка 3-ї седмиці* [архієп. Августин] (епіграф до послання на початок Великого Посту); *Сьгодні усе створіння веселиться і радується, / бо Христос народився від Діви Отроковиці. Приспів до святкового канону* [митр. Антоній] (епіграф до різдвяного послання). Не зафіксовано епіграфів у сучасних церковних посланнях, написаних з нагоди світських подій.

Як стверджують дослідники, епіграфи беруться із прецедентних вєкствів – особливо важливих з пізнавальної точки зору текстів, звертання до яких неодноразово повторюється [1]. Особливість епіграфів у сучасних церковних посланнях полягає в тому, що завжди цитується релігійний текст, на противагу епіграфам у художньому стилі, де джерелом цитування може бути інший художній твір, фольклор, публіцистичні, наукові тексти тощо. У досліджуваних нами посланнях епіграфи взяті здебільшого з церковних піснеспівів, рідше – зі Святого Письма, поодинокі випадки з творів Отців Церкви, наприклад: *Воскресение Твое, Христе Спасе, Ангели поют на небесех, и нас на земли сподоби чистым сердцем Тебе славити. (Стихира Пасхальной утреди)* [єп. Іриней]; *Христос уже над Ним не має владі. Рим. 6:9* [митр. Володимир]; *Цей день, / Його ж створив Господь, / радіймо і веселімося в нім. (Пс. 117, 24)* [архієп. Володимир]; *Безплотний утілюється, Слово твердіє, Невидимий стає видимим, Невідчутний відчувається, Безлітний розпочинається. Син Божий стає сином людським... (Свт. Григорій Богослов. Слово на Різдва)* [єп. Іриней].

Вибір джерела епіграфічної цитати регламентований специфікою не лише професійного мовлення священнослужителя, а й його світоглядними уявленнями як люди-

ни віруючої, для якої основним джерелом істини є Святе Письмо. Для священика релігійне мовлення пов'язане не просто з професійною діяльністю, але і його внутрішніми переконаннями. Оскільки одне з основних завдань сучасних церковних послань – тлумачення святкової події, з нагоди якої воно написано, то закономірний вибір цитати із церковних піснеспівів до того свята. Такі епіграфи здебільшого знайомі потенційному адресатові послань зі святкових служб у церкві і не потребують додаткових знань для їх розуміння.

Оскільки церковні устами не допускають ніяких деформацій сакрального тексту (граматичних, синтаксичних, структурних), то автори змушені зберігати автентичність та повноту цитованого тексту. Священики, на противагу письменникам, обмежені не лише у виборі джерела цитування, а й самого тлумачення цитати, яке не повинно допускати асоціації читача на рівні переносного, іронічного значення епіграфа, а отже, передбачає заздалегідь регламентоване віровченням пояснення.

Епіграфи у сучасних церковних посланнях носять позачасовий характер. Вони не передають хронологічної та історико-культурної близькості чи дистанційованості двох текстів – авторського та першоджерела цитати. Вони універсальні у просторі й часі, адже виражають сталі для віровчення істини. Епіграфи *Сьогодні в Давидовім місті родився для Вас Спаситель, який є Христос Господь* (Лк. 2.11) [еп. Юліан (Вороновський)]; *Воскресіння твоє, Христе Спасе, / ангели оспівують на небесах, / і нас на землі сподоби чистим серцем / тебе співом прославляти. (Пасхальна утрєня)* [еп. Микола], підсилювані у подальшому тексті словами як і два тисячоліття тому, майже дві тисячі років тому, понад тисячу років живе, минули тисячоліття, минають часи, показують зв'язок реальних подій, зображених у Святому Письмі та їх символічне повторення в сучасному світі.

Семантика більшості епіграфів сучасних церковних послань прозора, й адресат здебільшого сам може визначити зміст подальшого основного тексту послання. Трапляються епіграфи з менш прозорою семантикою, які спрямовані на реципієнта з високою міжтекстовою компетентністю [1]. Наприклад, епіграф *Я вас знову побачу, і зрадіє ваше серце, і ніхто ваших радощів від вас не відбере* (Ів. 16, 22) [еп. Юліан (Вороновський)] передбачає знання адресатом євангельської оповіді про розмову Ісуса з апостолами і Його обіцянку прийти до них після розп'яття та воскресіння Свого. Символічне воскресіння та повернення Ісуса для вірних відбувається кожного року у день Пасхи Господньої.

Епіграф у сучасних церковних посланнях виконує дві основні функції, пов'язані з моделлю автора та реципієнта. Як виразник різноманітних параметрів світогляду адресанта, епіграф відіграє роль показника вираження концептуальності автора як пастиря ввіреної йому пастви. З погляду адресата, епіграф пробуджує інтерес до авторського твору й першоджерела цитати, програмує сприйняття нового твору крізь призму раніше відомого, емоційно налаштує на певну тональність.

Характерна функціональна риса сучасних церковних послань – поєднання епіграфа з подальшим основним текстом за допомогою коментувальних словосполучень та речень, які вказують на першоджерело, що наближує подібні епіграфи до звичайних цитат, розміщених на початку основного тексту, наприклад: *Чого шукаєте Живого між мертвими? / Нема Його тут, Він воскрес!* (Лк. 24, 5-6). *Радісним тремтінням наповнює нас ця хвилююча новина, яку найперше від ангела почули жінки-мироносиці, прийшовши за юдейським звичаєм помазати миром тіло померлого Ісуса* [еп. Михаїл]; *“Учителю, де перебуваєш? / Каже їм: Ходіть і подивіться.”* (Ів. 1, 38–39) *Дорога молоде! Слова Євангелія, поміщені*

в епіграфі, передають розмову між Христом і Його майбутніми учнями. Її сенс актуальний і сьогодні: ми шукаємо Бога (“Учителю, де перебуваєш?”), зустрічаємося і перебуваємо з Ним (“Ходіть і подивіться”) [еп. Юліан (Вороновський)].

Зафіксовані цитати, які не вирізані графічно перед текстом послань і не розміщені узвичаєно праворуч перед основним текстом, а отже, їх не можемо вважати повноцінними епіграфами. Такі цитати разом з коментувальними виразами складають зачин основного тексту, наприклад: *“Христос воскрес із мертвих... і нам дарував життя вічне, поклоняємось Його триденному воскресінню” – так оспівує Церква Христова найголовнішу подію людської історії* [еп. Нестор]; *“Велика благочестя тайна: Бог явився у плоті, виправдав Себе в Духові, показав Себе ангелам, проповіданий у народах, прийнятий вірою в світі...”* (1 Тим. 3, 16). *Такими словами апостол Павло говорить про велику істину Боговітлення, прищестя у світ Сина Божого* [еп. Іларіон].

Коментар до початкової цитати тексту може бути розміщений у пре- і постпозиції, наприклад: *Радісним тремтінням наповнює нас ця хвилююча новина, котру вперше осяйний ангел сповістив жінкам-мироносицям. “Нема Його тут, – бо воскрес, як сказав... Ідіть же хутко, і скажіть Його учням, що воскрес Він із мертвих”* (Мт. 28:6,7) [архієп. Ігор]; *“Чого ви шукаєте Живого між мертвими? Нема Його тут, бо воскрес!”* (Лк. 24:5–6), – почули найперше від ангела жінки-мироносиці, коли прийшли, щоб за юдейським звичаєм помазати миром тіло померлого Ісуса. *Пригадаймо ці слова тепер, коли ми прямуємо до храмів, щоб пережити радість великодняго свята* [архієп. Ігор].

Іноді початкові цитати оформлені у вигляді прямої мови, наприклад: *Велику Божу Тайну сповіщає нам і всьому світу сьогоднішнє свято. “Бесплотный воплощается, Слово отвердевает, Невидимый становится видимым, Неосязаемый осязается, Безлетный начинается. Сын Божий делается сыном человеческим”, – говорить святитель Григорій Богослов.* [еп. Симеон]; *“Воскресєніє Твоє, Христе Спасе, ангели поют на небесах, і нас на землі сподоби чистим серцем Тебе славити”, – співає Свята Церква устами духовенства і вірних опівночі на початку пасхальної утрєні* [архієп. Августин].

У ролі коментувальних виразів як до епіграфів, так і до цитат виступають опорні словосполучення, які пояснюють, звідки взята цитата, кому вона належить у визначеній посланням комунікативній ситуації, до кого звернена та про яку подію сказана, наприклад: *З нами Бог, розумійте, народи, / і покоряйтесь, бо з нами Бог. Сьогодні свята Церква співає цю тріумфальну пісню пророка Ісаї, яку він написав більш як за 700 років перед приходом до нас Сина Божого у тайнстві Різдва. Багато є у Христовій Церкві свят, і всі вони милі та радісні, але, без сумніву, одне із найрадісніших – Різдво* [еп. Михаїл]; *“Все сьогодні радістю наповнилось – Христос родився від Діви!” – ці слова з святкової утрєні найбільше відображають торжество сьогоднішнього свята* [еп. Нестор]; *Вже три тижні лунають у наших храмах слова псалма, котрими свята Церква готує нас до вступу в благословенний час Великого посту: “На ріках вавилонських, там ми сиділи та плакали, коли загадували про Сіон”* (Пс. 136:1) [архієп. Ігор].

Отже, епіграф у СЦП – стилістично маркований елемент, джерелами якого виступають церковні піснеспіви, Святе Письмо та твори Святих Отців церкви. У текстах послань епіграфовані цитати виконують роль зв'язку двох творів у контексті релігійного віровчення, викликають семантичні асоціації, апелюють до досвіду реципієнта.

1. Арнольд И. В. Герменевтика эпиграфа [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.tversu.ru/Science/ Hermeneutics/ 1998-1/1998-1-04.pdf> (9.07.2011).
2. Куцевол О. Осмилення читачами епіграфа літературного твору як засобу експлікації інтертекстуальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ portal/soc_gum/Nzvdrp_filol/2009_11/zbirnik%2011%20%202009/osmusle nnya%20chutachamu.pdf (10.05.2011).
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 752 с.
4. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – М. : Искусство, 1970. – 383 с.
5. Павлик Н. В. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Павлик Неля Віленівна ; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 24 с.
6. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика) : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов спец. № 2103 “Иностр. яз.”. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.

“СВОЄРІДНІСТЬ ТВОРЧОГО МЕТОДУ АЙРІС МЕРДОК НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “ДОСИТЬ ГІДНА ПОРАЗКА”

Телегіна Наталія, Волковецька Наталія

Осмилення творчості певного письменника неможливе без усвідомлення його художнього методу. Однак, методи не є усталеними формами. Вони співіснують, взаємопроникають, збагачують один одного. Різні художні методи можуть поєднуватися і в окремому літературному напрямі, і в індивідуальному стилі письменника. Саме тому, питання про застосування конкретного літературного методу тим чи іншим автором часто є дискусійним і суперечливим. З аналогічною проблемою стикаємось і в оцінці творчості Айріс Мердок (1919-1999), лауреата найпрестижніших літературних премій Великобританії, автора двадцяти шести романів, поета, драматурга, публіциста, літературознавця і філософа, яка вже понад півстоліття привертає увагу читачів та дослідників неординарною тематикою, неочікуваними поворотами сюжету, витонченістю стилю. Як зазначав Джеймс Атлас в інтерв'ю із Елізабет Фамсворс: “she ... knew a great deal about the passions of people's lives” (вона добре розбиралася в людських пристрастях), і, що найважливіше, у своїх книгах “she lived a life” [82, с. 3].

Не зважаючи на те, що творчість Айріс Мердок досліджували як в західному (Б. Конрад, Е. Діпл, А. Байат, М. Антонаціо, П. О'Конер, Г. Блум, М. Нусбаум), так і у вітчизняному і російському (С. Павличко, В. Івашева, Н. Демурова, М. Урнов, С. Толкачев, А. Матійчак) літературознавстві, питання творчого методу письменниці ще не вивчене в повному об'ємі. Думки вітчизняних і західних літературознавців щодо методу Айріс Мердок дуже суперечливі. Одні літературознавці стверджують, що письменниця користується реалістичним методом (І. Левідова, Н. Кустарьов), інші – екзистенціалістським (Е. Сандерс, А. Байат), а деякі дотримуються точки зору про поєднання в її творчості (інколи й в межах одного твору) кількох методів – романтичного, реалістичного, сюрреалістичного та екзистенціалістського (Ф. Белданза). Подібні дискусії і розбіжності в поглядах виникають практично по кожному роману письменниці і кожного разу не знаходиться однозначної відповіді. Роман Айріс Мердок “Досить гідна поразка” (“A Fairly Honourable Defeat”, 1970) є малодослідженим в західному літературознавстві і взагалі не дослідженим у вітчизняному. Відсутність досліджень обраного роману і той факт, що пи-

тання творчого методу А. Мердок залишається відкритим, забезпечує актуальність поставленої проблеми.

Метою дослідження є визначення творчого методу Айріс Мердок шляхом аналізу проблематики і структурних та стилевих особливостей роману “Досить гідна поразка”.

Ключовими проблемами в досліджуваному романі є проблема необхідності і випадковості в житті людини та проблема свободи особистості і свободи вибору. Ці проблеми розкриваються за допомогою антитез: “порядок – свобода”, “факт – вигадка”, “система – випадок”. Антитеза “порядок – свобода” відображається в ситуаціях та конфліктах роману, які регулюються і створюються суспільством і суспільною думкою про основні моральні принципи, якими повинні керуватися люди. Ці принципи відносяться до уявлень про сім'ю і сімейне життя, виховання дітей та освіти, кохання і дружбу. Одні з героїв підкоряються цьому порядку і усталеним нормам, інші вибирають свободу, а отже, протест. Наприклад, сім'я Аксела і Саймона вже сама по собі є своєрідним протестом проти норм суспільства. Але навіть порушуючи норми суспільства, Аксел намагається встановлювати правила. Вони мали на меті правильно організувати і впорядкувати їхнє спільне життя, але, з іншого боку, ці правила обмежували свободу Саймона: 1) “we must trust each other and not be jealous” [88, с. 30]; 2) “don't tell me lies even trivial ones, and don't conceal things from me. Love should be without fear” [88, с. 31]; 3) “when I start fingering the lobe of my ear it means I think you've had enough” [88, с. 75]; 4) “absolute rule, one doesn't make tantrums with someone one loves. One never sulks” [88, с. 76]. Ставлення Саймона до цих правил було неоднозначним – з одними він радо погоджувався, інші викликали обурення і образи, як у випадку з третім правилом: “I won't accept that signal, Axel” – “You'd better! You got tight that last time at Rupert's... I was quite ashamed of you” [88, с. 75]. Однак, почуття любові брало верх і Саймон йшов на компроміс. Не знаходячи в собі сили на протест, він втрачав свободу, а це призводило до страждань.

Для Пітера – свобода вища за правила (в його випадку – це сімейні цінності). Пітер залишає навчання в Кембріджі, покидає багатий батьківський будинок і перебирається жити до Таліса в бідну, майже голу кімнату, де він почувається набагато краще: “This room contains everything that a human-being needs” [88, с. 72]. Протест Пітера проти суспільства матерії мовчазний, навіть апатичний. Вибір Саймона – покора, що приносить страждання, вибір Пітера – протест, свобода, але і він страждає.

Антитеза “факт – вигадка” представлена листуванням Руперта і Морган, яке виступає як факт, оскільки реально існує і обоє отримують листи. І водночас, є вигадкою, ілюзією, оскільки заводить героїв в оману (листи були написані раніше і для інших людей). Самозакоханість Руперта і Морган визначає їх вибір: “Each of them is thrilled and flattered at being an object of worship... They will never talk straight to each other, they haven't that kind of honesty, and they are both such gentlemen! Oh the refined and lofty muddle they will get themselves into!” [88, с. 267]. Цей фарс створює Джуліус, але лише егоїзм Морган, Руперта і Хільди дає йому розвиток і перетворює їх на найслухняніших маріонеток. Ця фатальна і абсурдна ситуація виникає через хибний вибір героїв, які не здатні і не намагаються порозумітися.

Антитеза “система – випадок” є найчисельнішою на приклади і найкраще відображає проблему необхідності і випадковості в житті людини в досліджуваному романі. Ситуації, в яких опиняються герої, видаються хаотичним сплетінням і нанизуванням на сюжетний стрижень роману доленосних випадків, що заставляють думати про те,

що письменниця взагалі позбавляє своїх героїв права на вибір, а складними і хитромудрими перипетіями, що відбуваються у їхньому житті, керує якась незбагненна вища сила – доля. Але в той же час Мердок показує, що все в житті людини відбувається, ніби, випадково, але водночас і з волі самих людей і людей, що їх оточують. При цьому, доля сприймається письменницею як щось необхідне і неминуче, але вона дає зрозуміти, що долю створюють самі люди, коли приймають певні рішення, роблять свій власний вибір.

Цікавим є образ Джуліуса, що представляє систему (необхідність) в романі. Він сприймає себе як силу, що здатна все розставляти на свої місця і вирішувати долі інших. Він доводить, зруйнувавши довіру в сім'ї Фостерів, що не існує міцних стосунків, і що люди, насправді, не такі, якими видаються. Однак самовпевненість Джуліуса була його слабкістю. Він був переконаний в тому, що все станеться за його планом: “Don't worry. I will undo the enchantment later. No one will be seriously hurt. Two very conceited persons will be sadder and wiser, that's all” [88, с. 267]. Проте і він виявляється не всесильним. Його самовпевненість і самовдоволеність завадили усвідомити просту річ, що не все можна спланувати і розрахувати, а життям людини керує якась вища сила, яка є могутнішою за будь-які інтриги, плани та маніпуляції навіть найрозумніших і найхитріших з людей. Таким чином, в романі ми спостерігаємо відсутність причинно-наслідкових зв'язків – герої очікують одні наслідки, а життя приносить інші.

Ситуації, в яких опиняються герої завдяки їх вибору, вибору Джуліуса і волею долі є абсурдними – часто безпідставні страждання, підозри, нерозуміння, втечі від проблем, а в результаті – відчай, самотність, страх, самогубство. Абсурд є центральною ідеєю роману. Героями абсурду в романі можна вважати Морган і Таліса. Їхнє життя перетворилося на суцільний хаос, з якого вони шукають вихід. Їх пошуки є хоча й активними, але марними. Вони ще більше заплутуються. Вони обоє зазнають поразку за поразкою.

Однією із ключових філософських проблем роману є проблема добра і зла. Зображуючи протистояння добра і зла, Мердок імпліцитно висловлює думку про те, що егоїзм – перешкода на шляху до добра. Егоїзм, гордість, самовпевненість і самовдоволеність ведуть до відчуження, нездатності зрозуміти інших і творити добро. Ці філософські ідеї розкриваються через образи Руперта і Хільди, які були еталоном моральності для свого оточення. Хільда підозрює чоловіка у зраді, а він відчуває, що відносини із дружиною змінилися. Але вони обирають шлях гордого і самотнього мовчання і збереження власного “лиця” перед іншими: “What a remarkable talent English people have for hiding their feelings” [88, с. 367]. Зло в романі уособлює Джуліус. Він зумів вдало використати слабкі місця своїх друзів і маніпулювати ними: “There is no relationship... which cannot quite easily be broken... All human beings have staggeringly great faults which can easily be exploited by a clever observer” [88, с. 233]. Вони були занадто передбачувані в своїх слабкостях і прагматичних бажаннях, і це дало змогу Джуліусу створити справжній театр з живими ляльками: “I must say, they have behaved predictably to an extent which is quite staggering. Indeed if any of them had been less than predictable the whole enterprise would have collapsed at an early stage. They really are puppets, puppets” [88, с. 408]. Джуліус грає зловісну роль розпорядника людських доль, є найзагодковішим із персонажей, вирізняється своєю ексцентричністю і наявністю, здавалося б, надприродних, навіть демонічних сил. Парадокс в тому, що, насправді, Джуліус не був “ловцем” людей: люди самі ловилися у сіті власних пороків і слабкостей, а Джуліус, як і таєм-

ничий Воланд Булгакова, був лише каталізатором, який прискорював і виявляв цей процес.

Одним із героїв роману висловлюється думка про те, що Добро – це Бог, і щоб бути дійсно безкорисливим треба бути Богом, а це неможливо: “To be really gentle and selfless with moral impunity one would have to be God, and we know He isn't there!” [88, с. 225]. Тому в романі перемагає Зло, а Добро зазнає поразки, хоча і приймає її з гідністю.

Пошуки власного “я” і сенсу свого існування, що властиві всім героям роману, є основою філософії екзистенціалізму. У романі “Досить гідна поразка” Мердок зображує особливий світ і свідомість сучасної людини, яка постійно перебуває у пошуках себе та моральних істин, що допоможуть їй або протистояти абсурдності життя, або пристосуватися і жити в ній. Однак, за словами Ж.П. Сартра, істини серед нас немає – двоїстість і суперечність оточують нас і ми ховаємося від самих себе.

Як і в типово екзистенціалістських романах, егоїзм і прагнення особистої свободи веде героїв розглянутого роману А.Мердок до відчуження. Цю проблему яскраво демонструють взаємовідносини Руперта і Хільди з власним сином та між собою з моменту початку експеримента Джуліуса. Відчуження Хільди і Руперта з вихідною точкою причин – нерозуміння між ними і кінцевою – трагедією – можна зобразити так: *егоїзм, самовпевненість, гордість і самовдоволеність – нерозуміння – таємниці – відчуження – втеча – невирішена проблема – трагедія.*

Об'єктивний світ в романі представлений через суб'єктивні описи героями подій і суб'єктивні точки зору на них інших учасників подій.

Герої постійно вдаються до самоаналізу і психоаналізу один одного. В переважній більшості, герої роману – рефлектуючі герої, які відчувають себе безпомічними і самотніми у світі, де панує хаос.

Психологізм є стильовою домінантою роману, хоча, з іншого боку, роман характеризується добре розвинутою інтригою. Авторка поєднує об'єктивну і всезнаючу точки вигляду, плавню і непомітно для читача переходячи з однієї на іншу. Дія розвивається сценками, які інколи розгортаються паралельно, або переплітаються, сценки будуються на діалогах. Широко використовуються автором і монологи. Описи зведені до мінімуму, або відбуваються через констатацію фактів героями, що свідчить про драматизацію і кінематографічність прози роману. Ця риса забезпечується широким вживанням ретроспекцій і проспекцій.

Використання ретроспекцій і проспекцій робить значний внесок в розкриття психологічного аспекту роману. Мердок підпорядкувала часопросторову організацію роману завданню повного і всебічного розкриття внутрішнього світу персонажів. Поняття екзистенційного часу (як долі і вибору) трансформувалося в художній образ часу, що призвело до зміни хронологічної структури твору – посилення композиційної ролі ретроспекції, ускладнення часопросторової структури роману. Пробіли у знаннях читача заповнюються ремінісцентними, кумулятивними, метанаративними, інтродуктивними та відновлювальними ретроспекціями. Проспекція створює текстуральну напругу – саспенс (проспекція зображувана) і поглиблює характеристики персонажів (проспекція переживана).

Для розкриття психологічного аспекту роману велике значення мають художні деталі. Використовуючи характерологічну, уточнюючу, описову, імплікуючу деталі Мердок досягає динамічності, постійного зацікавлення і співтворства читача. *Характерологічну* деталь письменниця використовує в описах зовнішності або поведінки героїв. Часто такою деталлю може бути лише одне слово чи фраза, але саме вони допомагають автору

майстерно передати ту чи іншу рису характеру персонажа. Наприклад, м'якість і жіночність Хільди передається через деталі її зовнішності: "a plumper angel" [88, с. 11] та "the famous angel-look" [88, с. 43]. Морган, навпаки, не вистачало ніжності і жіночності і про це свідчить вжите Мердок слово "handsome", яке не передбачає жіночності і частіше вживається в описах зовнішності чоловіків: "Morgan was the handsome one now" [88, с. 49].

Імплікуючу деталь Айріс Мердок використовує для передачі почуттів, емоцій, переживань героїв. Внутрішню спустошеність Морган, яка тільки-но повернулася до Англії, стан цілковитого відчаю, депресії виражають її очі і те, що вона забула привітатися із рідними, і навіть цього не помітила: "She looked round at them all with vague eyes" [88, с. 49].

Використання натуралістичної деталі має на меті зобразити протистояння між соціальним та етичним початками і фізіологічною сутністю людини. За допомогою натуралістичної деталі в романі зображено ті речі, які люди часто не бажають, або їм соромляться вільно проявляти, оскільки вважають, що соціальне і етичне початки мають стояти вище фізіологічного, подавляти його. За допомогою цього виду деталей Мердок яскраво зображає хворобливу психіку, сексуальні проблеми і потяги, показуючи життя і людину відверто, такими, якими вони є без прикрас чи вуалей. Наприклад, Саймон завжди боявся будь-яким чином проявити на людях свою нетрадиційну орієнтацію. Однак, раптово хвороблива пристрасть до статуї Куроса взяла верх над здоровим глуздом. Він не міг і не бажав тоді опанувати свої почуття, хоча й усвідомлював всю безглуздість свого вчинку. Сценка пестування Саймоном статуї зображена в натуралістичних деталях.

Для розкриття характерного для роману протистояння основних філософсько-моральних понять (добра і зла, необхідності і власного вибору, кохання та егоїзму, матеріального і духовного) для створення потрібного тону, атмосфери та колориту Мердок використовує виражальні засоби (метафори, епітети, порівняння, оксиморони, зевми, алюзії), які допомагають їй імпліцитно передавати своє відношення і звертатися до уяви читача. Кількісний аналіз свідчить про те, що автор надає перевагу метафорам. Їх в романі 257 в той час як епітетів, наприклад, 145, а порівнянь 59. Ці стилістичні засоби вживаються з метою всебічного розкриття внутрішніх протиріч, переживань героїв, додають експресивності роману, роблять його багатоплановим. Випадки вживання оксиморонів, зевгм та алюзій в романі поодинокі. Оксиморони, наприклад, в більшості випадків стосуються протиріч в характері або внутрішньому світі персонажів роману. Зевгми додають конкретності та виразності описам. Алюзії підсилюють образне сприйняття читача та свідчать про високий рівень освіченості та культури героїв.

Отже, в романі відсутня характерна для реалізму типізація життєвих явищ (центральною для роману психологічний експеримент Джуліуса не є типовим явищем). Соціальне в романі є тільки фоном для духовного життя героїв. Не знаходимо в романі і широких соціальних узагальнень. Узагальнення, які присутні в романі стосуються філософських, моральних і психологічних проблем та є суб'єктивними точками зору героїв.

Ідея абсурду, поставлена в центр роману, проблематика роману (проблема необхідності і випадковості в житті людини, проблема свободи особистості і свободи вибору), інтелегентні, інтелектуальні, рефлексуючі, схильні до самоаналізу і психоаналізу герої, зображення життєвих ситуацій через свідомість героїв, їхні роздуми про своє існування, факт перемоги зла в романі, типові для героїв настрої відчаю і розгубленості, широке вико-

ристання ретроспекцій, натуралістичних деталей дають можливість визначити метод роману як екзистенціалістський.

1. Павличко С.Д. Айріс Мердок. В поисках морального искусства / С.Д. Павличко // Литература Англии. XX век. – К., 1997. – С. 330–350.
2. Murdoch I. A Fairly Honourable Defeat. – London : Penguin Books Ltd, 1972. – 447 p.
3. Murdoch I. Literature and Philosophy: A Conversation with Bryan Magee, in Peter Conradi (ed.) / I. Murdoch // Existentialists and Mystics: Iris Murdoch's Writings on Philosophy and Literature. – New York : Penguin Books, 1999. – P. 3–30.

ВЕРБАЛЬНІ ТА ПАРАВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІРТУАЛЬНОГО СТАТУСУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (на матеріалі англійських професійних Інтернет-форумів комп'ютерних фахівців)

Теличко Вероніка

Сучасні наукові студії, присвячені дослідженню віртуального комунікативного середовища, характеризуються антропологічною тенденцією до вивчення проблеми співвідношення самоідентифікації та саморепрезентації особистості у віртуальному просторі [1; 3; 4; 5; 6]. У фокусі лінгвістичних розвідок перебувають дослідження феномену віртуальної саморепрезентації мовної особистості як можливості управління враженням про себе у контексті жанрового розмаїття Інтернет-комунікації, проте вивчення репертуару засобів віртуальної саморепрезентації мовної особистості англійських професійних Інтернет-форумів потребує детального висвітлення, що зумовлює **актуальність** і **новизну** пропонованої статті.

Метою дослідження є виокремити та описати вербальні та паравербальні засоби реалізації віртуального статусу мовної особистості як одного з аспектів віртуальної саморепрезентації на англійських професійних Інтернет-форумах (АПФ) комп'ютерних фахівців.

Об'єктом пропонованого дослідження виступають конституенти віртуального статусу мовної особистості АПФ комп'ютерних фахівців – віртуальний ранг і репутація, а **предметом** – опис та аналіз їх вербальних і паравербальних засобів реалізації.

Матеріалом дослідження послуговували профілі користувачів і повідомлення тредів на форумах англійської професійної віртуальної спільноти (ПВС) комп'ютерних фахівців Dev Shed, обрані методом суцільної вибірки.

Статусно-рольові характеристики учасників англійських професійних Інтернет-форумів можна розглядати у двох аспектах: 1) в аспекті реальної соціально-професійної ідентичності комунікантів; 2) у значенні статусу віртуальної мовної особистості ієрархічної структури форуму, тобто її віртуального статусу. У першому випадку соціально-професійний статус фахівців актуалізується у профілі користувача професійного Інтернет-форуму, у відповідному здобутому рівні освіти та досвіду, що дає змогу комунікантам ставати членами професійних груп у межах форуму. У другому випадку враховують такі параметри віртуального статусу мовної особистості як її віртуальний ранг і місце в ієрархічній структурі ролей ПВС.

На АПФ комп'ютерних фахівців істотне значення приділяють статусно-рольовим параметрам мовної особистості саме у другому аспекті, у значенні віртуального статусу члена ПВС. Саморепрезентація в мережі ґрун-

тується на понятті “віртуальна особистість”, що є результатом реконструкції у мережевому комунікативному просторі справжнього або вигаданого образу, онтолого якого визначається реальним суб’єктом [5, с. 88]. Поняття “віртуальна мовна особистість” сформувалося на підґрунті традиційного трактування феномену мовної особистості у лінгвістичних студіях [7; 8; 9], репрезентуючи модифікований комунікативний ареал її само-реалізації – віртуальний простір.

Одним із засобів реалізації віртуального статусу мовної особистості АПФ комп’ютерних фахівців виступає така опція форуму як репутація користувача, що виконує оцінну функцію. За допомогою цієї опції віртуальний статус мовної особистості набуває оцінно-модального значення у діапазоні “позитивна/негативна/нейтральна” оцінка репутації. Оцінювання репутації користувача фіксується у вигляді шкали, що на основі символічної семантики кольорів-ідентифікаторів оцінки відображає віртуальний статус мовної особистості ПВС. Шкала репутації демонструє рівень нетикетної компетенції користувача, що полягає у вмінні дотримуватися встановлених мережевих правил форуму та виступає індикатором його ролі в ієрархії учасників спільноти.

Основна мета репутації користувача відповідає глобальній меті ПВС – обміну фаховою інформацією та полягає в оцінюванні учасників за їх внесок у спільноту шляхом публікації інформативних і професійно значущих повідомлень [11].

Зростання/зниження репутації впливає на віртуальний статус користувача та ідентифікується за допомогою символічного кольорового маркування шкали. Семантика кольорів із урахуванням їхнього прагматичного потенціалу виступає паравербальним засобом реалізації віртуального статусу мовця, впливаючи на адресата на рівні сенсорної рецепції. Домінування зеленого кольору співвідноситься з позитивною оцінкою репутації користувача та відображає шанований статус учасника форуму. Найактивніші члени спільноти, які мають найвищий рівень репутації, виділяються серед інших користувачів наявністю іконок золотого кольору, що на основі асоціативних зв’язків із символікою цього кольору актуалізують семантику першості та відзнаки. Дослідження позитивної символіки золотого кольору у діяхронічному культурологічному аспекті відображає наявність асоціативних зв’язків із міфологічними віруваннями стародавніх народів. В єгиптян цей колір асоціювався з богом сонця Ра, в китайців – з просвітленням, в античних греків – з ознакою розуму та безсмертя [2, с. 196]. Отже, наявність семантики відзнаки прагматично зумовлює вибір цього кольору для індикації віртуального статусу користувача із найвищою позитивною оцінкою.

Спеціальний графічний засіб – піктограма дає змогу учасникам форуму виставляти репутацію користувачу за опубліковане ним повідомлення, оцінюючи його в аспекті згоди/незгоди із змістом посту. Оцінювання кожного посту учасника відбувається шляхом нарахування/зняття фіксованої кількості балів із загальної суми балів, з яких складається шкала його репутації, в залежності від висловленої іншими користувачами згоди/незгоди із змістом повідомлення. Маркером згоди виступає графічний символ зеленого кольору, незгоди – червоного. Піктограма сірого кольору сигналізує про недостатній віртуальний статус мовної особистості та відображає нейтральну оцінку її репутації. За правилами форуму оцінюванню репутації підлягають тільки ті члени ПВС, яких вважають повноцінними користувачами форуму – учасники, які мають не менше 30 опублікованих повідомлень.

Символіка сірого кольору відображає значення вторинності, одноманітності. Сема “сірий” – це суміш двох кольорів малої насиченості та інтенсивності, розташованих між білим і чорним [10, с. 123], що відображає значення нейтральності, відсутності яскраво виражених рис. Сіра піктограма залишається поза увагою повноправних користувачів форуму, ідентифікуючи її носіїв як представників нижчого рівня ролі в ієрархії, які, фактично, ще мають статус члена спільноти.

Вибір зеленого та червоного кольорів як індикаторів позитивної/негативної оцінки є також прагматично зумовленим, пов’язаним із використанням цих кольорів як регламентованих сигнальних знаків, носіїв закодованої інформації про безпеку/небезпеку. Так, уживання зеленого кольору як сигнального традиційно пов’язується із значенням безпеки, а червоний, навпаки, сигналізує можливість небезпеки та несе попереджувальну інформацію. Вибір цих кольорів для позначення репутації користувача спрямований на полегшення сприйняття оцінної інформації. Рис. 1.1. демонструє градацію оцінки репутації віртуальної мовної особистості АПФ комп’ютерних фахівців за допомогою їхніх кольорових ідентифікаторів.

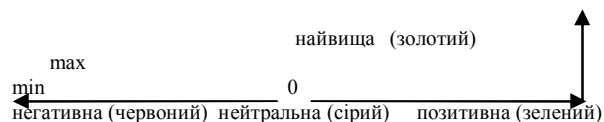

Рис. 1.1. Кольорово маркована градація оцінки кризь призму шкали репутації на АПФ комп’ютерних фахівців

Окрім кольорового маркування репутації, серед інших паравербальних засобів реалізації віртуального статусу мовної особистості також виокремлюємо графічні маркери, пов’язані з модифікаціями шрифтів: кольорове виділення ніку користувача форуму комп’ютерних фахівців у комбінації з іншим графічним прийомом – зміною шрифту: **Kravvitz** . На досліджуваному англomовному форумі комп’ютерних спеціалістів маркування червоним кольором та напівжирне виділення ніку користувача експлікує особливий віртуальний статус мовної особистості у ролі в ієрархії членів ПВС – адміністратора або модератора. Отже, кольорове маркування та зміна шрифту виступають графічними засобами реалізації віртуального статусу мовної особистості.

Іншими графічними маркерами віртуального статусу виступають спеціальні піктограми із логотипом сайту ПВС DevShed, які варіюються в залежності від кількості опублікованих користувачем повідомлень. Збільшення кількості постів користувача пов’язано із зростанням його репутації на форумі і, як наслідок, зі зміною титулу його віртуального рангу на більш вагомий у матриці ролі в ієрархії учасників ПВС.

У ПВС DevShed діє система віртуального ранжування користувачів, в якій умовно можна виокремити три рівні статусно-рольової ієрархії членів спільноти: нижчий, середній та вищий. Маніфестацією віртуального рангу мовної особистості виступають вербальні та паравербальні (графічні) маркери. Номінації віртуального рангу як вербальні засоби репрезентовані атрибутивними словосполученнями із різною кількістю структурних компонентів, одним з яких виступає власна назва – найменування ПВС DevShed. Наприклад, вербальним засобом реалізації віртуального рангу мовної особистості нижчого рівня ролі в ієрархії форуму виступає номінація *DevShed Newbie*, а графічним – спеціальний логотип спільноти, маркований зеленим кольором . Зростаючий віртуальний статус користувача відображається за допомогою модифікованого логотипу, до якого до-

дають зірочки за аналогією із військовими званнями: одна зірочка корелює із вербальною маніфестацією віртуального рангу *DevShed Novice*; дві зірочки надають користувачеві статус *DevShed Beginner* (від 1000 до 1499 постів). Користувач, який опублікував більше 1500 повідомлень, переходить на середній рівень статусно-рольової ієрархії форуму, отримуючи титул *DevShed Intermediate* та 3 зірочки на своєму логотипі. Здобувши наступний віртуальний ранг із номінацією *DevShed regular*, користувач стає володарем нового логотипу із модифікованим кольоровим маркуванням зірочок – одна з них набуває символічного золотого забарвлення, що ідентифікує підвищення статусу члена ПВС. Для отримання титулу “фахівця” (*DevShed Specialist*) користувачеві необхідно опублікувати не менше 4000 повідомлень, при цьому вербальна маніфестація підвищення віртуального рангу корелює з паравербальними засобами та втілюється у збільшенні кількості зірочок на логотипі, а також їх кольоровій модифікації. Домінування червоного кольору усіх 7 зірочок на логотипі спільноти демонструє подальшу градацію віртуального рангу користувача та реалізується у мові за допомогою номінації нового титулу, що наближує його носія до вищого рівня рольової ієрархії. Умовно виділений третій (вищий) рівень статусно-рольової матриці учасників репрезентованих номінаціями на основі лексем із семантикою “божественне походження”, що експлікують найвищий рівень віртуального статусу користувачів, здобутий ними в результаті активної участі у діяльності ПВС. Проміжною ланкою між середнім і вищим рівнем системи віртуального ранжування користувачів АПФ *DevShed* виступає титул *DevShed Demi-God*, номінативні механізми побудови якого експлікують перехідний етап до вищого рівня віртуального рангу. Номінації, що відображають приналежність користувача до безпосередньо вищого рівня рольової ієрархії учасників, побудовані на основі лексеми ‘God’: *DevShed God 1-st Planet*, *DevShed God 16-th Planet*, *DevShed God 20-th Planet* тощо. Графічною реалізацією вищого віртуального рангу виступає логотип золотого кольору, прагматичне значення якого відображає високий віртуальний статус його носія, що виділяє його серед інших членів спільноти.

У межах форуму комп’ютерних фахівців *DevShed* також діє система винагород найактивніших учасників спільноти за різними категоріями, найкращі з яких раз на місяць можуть бути нагороджені особливим титулом. Титул надається учасникам, що протягом місяця виявили себе як найбільш віддані користувачі спільноти. Це відображається у кількості та якості опублікованих ними постів та відповідно заробленої репутації. Вербальними маркерами титулу користувача виступають атрибутивні словосполучення із семантикою першості, що мають у своєму складі лексему ‘top’: *Top Poster* (найкращий “постер” – іменник з агентивним суфіксом *-er*, що позначає користувача форуму від англ. ‘to post’ – публікувати пости (повідомлення на форумах)), *Top Moderator* (найкращий модератор), *Top Spam Buster* (найкращий борець зі спамом) тощо. Вербальна маніфестація віртуального статусу користувача координує із графічною репрезентацією за допомогою спеціальної піктограми, що позиціонує її носія як найкращого члена спільноти у відповідній категорії.

Цікавим у прагматичному плані є символізм піктограми ‘*Top Spam Buster*’, на якій зображено гамбургер, перекреслений похилою смугою червоного кольору, що втілює значення знаку заборони. Символіка піктограми побудована на основі асоціативних зв’язків поняття “спам” у значенні непотрібних повідомлень, що порушують нетикет форуму, із малокорисною їжею, яка в англійській мові відображається за допомогою стилістично

маркованої лексеми ‘junk’ – “мотлох” (*junk food*) і є синонімом поняття ‘spam’ у контексті Інтернет-комунікації. Негативне значення зображеного на піктограмі гамбургера експлікується за допомогою загальноприйнятої символіки знаку “заборонено” та асоціативно апелюючи до небажаного у Інтернет-комунікації явища спаму, закликає попереджувати його появу у процесі спілкування на форумі.

Отже, віртуальний статус користувача виступає одним із аспектів віртуальної саморепрезентації мовної особистості. Розглянуті компоненти віртуального статусу мовної особистості АПФ комп’ютерних фахівців – віртуальний ранг та репутація – репрезентовані вербальними маркерами та паравербальними засобами. Взаємодія вербальних і паравербальних засобів реалізації віртуального статусу користувача при утворенні віртуального рангу мовної особистості зумовлює їх синкретичність та координацію у відображенні спільного прагматичного значення.

Перспективи подальших розвідок пов’язуємо із дослідженням комунікативно-прагматичних особливостей АПФ різних фахових груп, визначенням тактико-стратегічного репертуару засобів, що сприяють оптимізації професійного спілкування між членами віртуальної спільноти та аналізом їхніх вербальних/паравербальних маркерів.

1. Гермашева Т. М. Языковая личность субъекта блог-дискурса: лингвокогнитивный аспект : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Татьяна Мартырсоснова Гермашева ; РГОУ ВПО “РГЭУ(РИНХ)”. – Нальчик, 2011. – 21 с.
2. Гуменюк І. І. Лінгвістичні та екстралінгвістичні дослідження номінації жовтого кольору (на матеріалі фразеології англійської та української мов) / І. І. Гуменюк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2007. – № 33. – С. 194–197.
3. Дайнеко П. М. Дискурсивные стратегии саморепрезентации в институциональном интернет-общении : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Полина Михайловна Дайнеко ; МГЛУ. – М., 2011. – 26 с.
4. Жичкина А. Е. Стратегии саморепрезентации в Интернет и их связь с реальной идентичностью [Электронный ресурс] / Анастасия Евгеньевна Жичкина, Елена Павловна Белинская. – Режим доступа : <http://flogiston.ru/articles/netpsy/strategy>.
5. Завьялова З. С. Особенности саморепрезентации личности в условиях Интернет-коммуникации : дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 09.00.11 “Социальная философия” / Зинаида Сергеевна Завьялова ; Томск. гос. ун-т. – Томск, 2011. – 156 с.
6. Казнова Н. Н. Трансформация языковой личности в интернет-коммуникации (на примере французской блогосферы) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 “Теория языка” / Наталья Николаевна Казнова ; Перм. гос. ун-т. – Пермь, 2011. – 23 с.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 390 с.
8. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М. : ЛКИ, УРСС Эдиториал, 2010. – 264 с.
9. Сухих С. А. Языковая личность в диалоге / Станислав Алексеевич Сухих // Личностные аспекты языкового общения : межвуз. сб. науч. тр. – Калинин : Изд-во Калининск. гос. ун-та, 1989. – С. 82–87.
10. Форманова С. В. Семантико-стилистичні функції хроматизмів як засіб формування національно-мовної картини світу // С. В. Форманова, О. І. Базик // Культура народів Причорномор’я. – 2004. – № 50. – Т. 2. – С. 115–119.
11. [FAQ] The General FAQ Thread [Electronic resource] – Mode of access : <http://forums.devshed.com>.

ФОРМУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тихоненко Олена

Фразеологія української мови привертає увагу багатьох науковців, які досить ґрунтовно і всебічно свого часу досліджували питання, пов'язані з проблемою становлення й розвитку фразеологізмів, вивчаючи їхню структуру, а також семантику й експресивно-стилістичні особливості. Значний внесок у цьому напрямі зробили Л.Г. Авксентьев [1], М. Ф. Алефіренко [2], Л.Г. Боярова [3], В.С. Калашник [6], Ф. П. Медведєв [8], В.Д. Ужченко [19], О.С. Юрченко [21] та ін. Основну увагу зосереджено перш за все на вивченні фразеології художнього та публіцистичного стилів (О. Важеніна, І.С. Гнатюк, Л.М. Пашинська, Ю.Ф. Прадід, О.А. Стишов та ін.), однак питання ділової фразеології залишається малодослідженим. Вивчення процесів у фразеології на етапі становлення норм української мови загалом та її основного різновиду – офіційно-ділового стилю зокрема зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою цієї статті є аналіз фразеологічного складу на етапі становлення офіційно-ділового стилю української мови. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути підходи до визначення складу фразеології й окреслити поняття *фразеологічна норма* на основі матеріалу дослідження; 2) з'ясувати джерела і чинники формування фразеології офіційно-ділового стилю української мови 20–30-х рр. ХХ ст.; 3) визначити продуктивність кліше і мовних штампів в офіційно-діловому стилі як складових фразеології.

У науковій літературі простежуються численні класифікації фразеологізмів, в основі яких лежать понятійний (семантичний) та функціонально-стилістичний підходи. Більшість мовознавців визнає обсяг фразеології за семантичним принципом В.В. Виноградова (стійкі словосполучення за критерієм семантичної вмотивованості їх компонентів поділяються на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення). В.М. Телія підтримує широке розуміння фразеології і відносить до фразеологізмів усі сполучення слів, для яких характерні “три головні параметри: належність до номінативного інвентаря мови, ознака повної або часткової ідіоматичності, а також властивість стійкості, тісно чи іншою мірою її варіабельності, яка виявляється в абсолютній чи відносній відтворюваності сполучень слів “у готовому вигляді” [17, с. 56]. Так, класифікація фразеологічних одиниць у дослідниць включає: ідіоми, фразеологічні сполучення, паремії, мовленнєві штампи, кліше, крилаті вислови. Ф.П. Медведєв у межах фразеології окреслює такі структурні типи фразеологічних одиниць: прислів'я, приказки, крилаті вислови, різні ідіоматичні сполучення, каламбури, мовні штампи і кліше [8, с. 7]. Таким чином, більшість мовознавців схильні залучати всі більш-менш словесні сполуки до фразеологізмів. Мовні засоби є постійними носіями стильового (офіційно-ділового) значення, тобто ним марковані. Специфіка фразеологізмів як одиниць системи мови полягає насамперед у своєрідності їхньої семантики [18, с. 190]. Фразеологізми є цілісним розрядом, що належить до особливих засобів пояснення сприйняття світу людьми певної історичної епохи, синхронного зрізу мови, які забезпечують лаконічність і чіткість викладу думки. Слушною є думка В.С. Калашника, який вважає, що “аспект стилістичного дослідження дозволяє виділити досить значні за обсягом групи фразеологізмів: загальноживана народна фразеологія, що включає розмовно-побутову і фольклорну, зокрема, народнопісенну фразеологію; книжні фразеологізми наукового, офіційно-ділового, публіцистичного стилів” [6, с. 23–24]. Обстоюючи позицію широкого розуміння фразеології (В.В. Виноградов, Ф.П. Медведєв, В.М. Телія, М.М. Шанський, В.Д. Ужченко та ін.), розуміємо фразеологізм як окрему самостійну одиницю мови, що має можливість виражати свою семантику, вступати у смислові та граматичні зв'язки, виконувати синтаксичну функцію. Тому в межах фразеології виділяємо фразеологізми з образним значенням (експресивні) і стійкі сполучення слів.

Мова офіційно-ділового стилю 20–30-х рр. ХХ ст. демонструє не лише усталення і становлення словникового складу мови, а й можливості та виражальні функції фразеології. Хоч і в цей час, як зазначає Л.А. Булаховський, практика української літературної мови через обмеження й ідеологічний утиск функціональних сфер ще не усталася, знайти правильний підхід до вибору тих чи тих слів / конструкцій для нормативного словника і в кожному конкретному випадку визначити те, що під час вибору стане надалі справжнім життєздатним, виявилось нелегко. Фразеологічні норми виявляються у вживанні фразеологізмів без спотворення їхнього змісту і будови, їм притаманні такі ознаки: постійність складу, непроникність структури, стійкість граматичної будови, суворо закріплені порядок слів.

Цей період позначився найбільшим розширенням функцій української мови: вона активізувалася в тих ділянках, де раніше взагалі не функціонувала (у державній, науковій та освітній сферах). Документи цієї доби характеризуються продуктивністю офіційно-ділової фразеології, яка окреслює переважно суспільно-політичне життя, що пояснюється впровадженням державотворчих процесів у країні: *судовий декрет, краєва конституція, усунути землю, полюбовний суд, приймати димісії, провести кампанію, школи політграмоти, видання політграмоти, плюральність голосів, державна автономія, вилучення державного майна, обов'язуюча сила закону, делегатські збори, перегрупування педагогічного персоналу, педагогічні сили, облік педагогічних сил, культурний фронт, соціальне забезпечення, ради депутатів, органи влади, політична основа, національний гніт, національна контрреволюція* [13]. Мова державно-ділового урядування, реалізуючи те, що характерне для цього історичного проміжку, відображає рівень розвитку суспільства, визначає його соціальну практику крізь призму фразеології атрибутивно-іменного типу: *державний орган, профспілковий комітет, громадські організації, юридична особа, ради профспілок, заробітна платня, орендна плата*.

Однією зі складових офіційно-ділового стилю української мови є його фразеологія, що сформувалася у процесі диференціації цього стилю. Продуктивними виявилися власне ділові фразеологізми (вузько вживані термінологічного характеру і загальноживані) та кліше (що виконують не лише комунікативну функцію, а й функцію впливу). У законодавчих документах використовуються частіше власне ділові фразеологізми, що функціонують у таких жанрах, як конституція, постановова, рідше – у законах (*накласти дисциплінарну кару, висота податку, унедійснити постанову, відчуження майна*) та в адміністративно-канцелярській документації (*вжити заходів, надати допомогу, встановити порядок, конкретні заходи, доводиться констатувати*). З огляду на досліджуваний масив архівних документів поширеним засобом обміну діловою інформацією між установами, офіційними особами виявилось службове листування, що містить офіційно-ділову фразеологію, витворену на питомій українській основі і з залученням певною мірою іншомовної лексики: *принести найглибшу подяку, прияз-*

ні відносини, приватна власність, почувати своїм добрим обов'язком, деклараційний акт, плюральність голосів, диктатура пролетаріату. На початку 20-х рр. фразеологія офіційно-ділового стилю позначилася західноукраїнським впливом: *роземчі суди, правний стан, вислід трусу, річеві повинности, публічне безчеченство, урядовий часопис, місце осідку, відповідальність за справоздання, біг слідства, передчасне уступлення, дисциплінарне поступування* [12].

Досліджуваний період становлення української лексико-синтаксичної системи позначився впливом російської канцелярської мови. Так, українська ділова мова, переживаючи своє становлення, поступово вбирала кальки російської мови, що негативно відбилася на усталенні фразеології: *у даний час, поставити на лінійку готовності, вводити в дію, проведена певна робота, дати пунтвіку в життя, мати велике значення, відігравати важливу роль, являти значний інтерес, приділяти значну увагу, у зв'язку з відсутністю коштів, за наявності відповідних умов, засоби масової інформації, сфера обслуговування, правоохоронні органи, виборчий блок, передвиборча агітація, результати виборів, всенародне обговорення, пленарне засідання, маніпулювання громадською думкою, соціально незахищені верстви населення* [5; 10], а мовні штампи певною мірою втрачали свою самобутність: *слідуючі постанови, заключити конвенцію, признати територію, вступить в силу, бувший кордон* [16, с. 1], *на протязі минулого року, являється незадоволення, намітити практичні міроприємства по розгорненню роботи, на найближчий час здійснити слідуючі міроприємства по зміцненню організації* [13, с. 204–205]. Однак питома основа формування фразеології офіційно-ділового стилю, усталена впродовж того часу, активно функціонує в межах та поза межами стилю й актуальна дотепер: *посадова особа, комплексні заходи, стан довілля, схвальний відгук, добра нагода, сприятливі умови, слушина мить, загальне добро, цивільний шлюб, упереджений погляд, піднадати під вплив, звертати увагу* [10].

Еволюція словесних формул, що простежується в українській літературній мові з 20–30-х рр. ХХ ст., засвідчує наявність регламентаційних процесів та пошуки точних формулювань у мові офіційно-ділового стилю. Важливо те, що саме тоді у становленні цього стилю діяли дві тенденції: утворення типових конструкцій та зворотів, типізація слововживання, при цьому виникли функціонально прикріплені штампи; а також тенденція до їх усунення, коли з'являлися кліше, що мали стилістичну особливість проникати до інших різновидів та диференціювати склад самого стилю. Поява кліше і мовних штамів в офіційно-діловому стилі зумовлена частотністю й повторюваністю ситуацій. У науковій літературі синонімічними до них є *усталені мовні звороти, готові словесні формули, стандартизовані словосполучення*. Часто їх уживання обмежується офіційно-діловим стилем. М.М. Шанський мовні штампи називає фразеологічними виразами, зазначаючи, що за характером зв'язків слів, із яких вони складаються, а також загального значення такі фразеологічні вирази не відрізняються від вільних словосполучень [20, с. 84]. Таким чином, штампи як окрема група фразеологічних одиниць – це фразеологічні вирази, що зберігають відносну самостійність лексичного значення, яким властиві стійкість, граматична єдність. Вони склали значний шар книжної фразеології офіційно-ділового стилю, часто є термінологічними словосполученнями – складними новими номінаціями того часу, як-от: *Голова Ради Народних Комісарів, Управитель Полтавською Фінансовою Палатою, рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, Департамент Простих Податків Міністерства Фінансів* [12, с. 95]. Також поширені мовні штампи, постійно повто-

рювані за певних умов для тотожного позначення реалій, соціальних відносин, що в тексті документів виконують синтаксичну роль, логічно й ситуативно пов'язують компоненти речення: *взяти до уваги, вжити заходів, відповідно до чинного законодавства, довести до відома, за місцем основної роботи, з боку адміністрації, згідно з розпорядженням, матеріальна відповідальність, надати допомогу, на підставі наказу, обіймати посаду, порядок денний, поставити питання на розгляд, повноважний орган* [13], що усталілися в досліджуваний період й активно функціонують нині. Отже, цим штампам не властива надслівність і емоційне забарвлення.

Різні підходи спостерігаємо до тлумачення мовної природи кліше. Усталеним є погляд на кліше як мовну одиницю, пов'язану зі стандартизацією та фразеологізацією мови офіційно-ділового стилю. Клішованими вважаються вислови ділової мови разом із прислів'ями, приказками та афоризмами, що відносять до фразеологічних одиниць у широкому розумінні об'єкта фразеології (В.В. Виноградов, Ф.П. Медведєв, В.М. Телія, В.Д. Ужченко). На думку В.М. Телії, кліше є “вільним місцем”, щоб актуалізувати денотативний простір [17, с. 71]. На питанні кліше (зокрема в офіційно-діловому стилі української мови) зосереджують увагу лінгвісти: Н.Д. Бабич, С.П. Бибик, Р.Ф. Возна, Д.В. Горбанчук, М.А. Жовтобрюх, С. Я. Єрмоленко, А.П. Коваль, А.Ф. Марахова, Л.І. Мацько, А.М. Нелюба, М. М. Пешак, О.Д. Пономарів, О.О. Селіванова, Л.В. Струганець, по-різному називаючи їх: *канцелярський зворот* (М.А. Жовтобрюх), *готовий зворот* (Л.В. Струганець), *стандартизоване словосполучення* (Р.Ф. Возна), *канцелярський шаблон* (А.Ф. Марахова), *мовна формула-шаблон* (М.М. Пешак), *мовна формула* (Л.І. Мацько), *стійке сполучення слів* (Д.В. Горбанчук). За словником лінгвістичних термінів, кліше – мовний стереотип, готовий зворот, що використовується в певних умовах і подібних контекстах [4, с. 107]. Як зазначає Л.В. Струганець, кліше є готовим зворотом, що регулярно використовується за певних умов і подібних контекстів згідно з комунікативними вимогами тієї чи тієї мовної сфери (насамперед у документах офіційно-ділового стилю), полегшує процес спілкування, економить зусилля під час написання чи слухання; це стандартні, усталені мовні звороти, повторюваність яких спричинена позамовними чинниками або формою, жанром спілкування [15, с. 28]. О. Д. Пономарів кваліфікує кліше офіційно-ділового стилю як специфічні синтаксичні конструкції, що є сталими формулами, закріпленими за певними ситуаціями [11, с. 6]. Широке розуміння цього поняття презентує Л.І. Мацько – це “зворот, що легко відтворюється в певних ситуаціях і контекстах, зберігає свою семантику і виразність, відповідає психічним стереотипам національного світобачення; через легкість до відтворення сприяє автоматизації мовлення, прискорює процес комунікації, економить час і зусилля мовців (*попідшити роботу, втілити в життя*), але втрачає свіжість мовотворення” [7, с. 441]. О.О. Селіванова називає кліше стандартними відтворюваними засобами мови, що “регулярно повторюються в певних контекстах і служать ознаками певного стилю або акту комунікації” [14, с. 209]. Триває дискусія щодо віднесення кліше до фразеології або периферії. В останні десятиріччя посилюється науковий інтерес до питання готових, усталених словесних комплексів у функціональному підході. У літературі чітко простежується поділ кліше на замкнені і незамкнені. Замкненими вважаються *прислівні кліше*, або *паремія як мовне кліше* (Н.І. Єфремова та О.Є. Жигаріна). Незамкнені, або *канцелярські кліше* (Т.Г. Винокур) традиційно розглядаються в поєднанні зі штампами. Це викликає полеміку, що дозволяє зараховувати кліше до перехідних явищ у системі лексики і фразеології [9]. Ми

розуміємо кліше як сталі сполучення слів, стилістично забарвлені, що складаються зі специфічно книжної лексики, несуть прагматичне змістове наповнення, відповідно в тексті службового документа виконують не тільки комунікативну функцію, але й функцію впливу (наприклад, надання інформації про політичні події та їх оцінку). Це стійкі словосполучення, що склалися як середне між вільними (самостійними) словосполученнями і фразеологізмами, для яких характерні стійка структура та принагідна відтворюваність.

Кліше, що сформувалися у 20–30-х рр. і сьогодні є продуктивними; їм властиві семантичні ознаки, зумовлені зовнішніми чинниками (стрімким розвитком різних галузей науки, культури, техніки, запровадженням значущих для суспільства кодифікаційних процесів), що виявилися в основних сферах: **економічній** – *вітчизняна валюта, конвертована валюта* [10, с. 28], *обіг грошей, вилучити з обігу* [10, с. 162], *платити готівкою* [10, с. 193], *валютний ринок* [10, с. 239], *поточна валютна політика* [10, с. 201], **торговельній** – *зовнішньоторговельний оборот* [10, с. 161], *планування асортименту продукції* [10, с. 192], *товарна політика, скрутне становище* [10, с. 201], *продавати вроздріб* [10, с. 238], *собівартість продукції* [10, с. 244], *споживча тара* [10, с. 274], *роздрібна торгівля* [10, с. 276]; **робочій** (сфера праці, діяльності людей) – *плата відповідно до роботи, комісія (в справі) охорони праці, біржа праці* [10, с. 18], *кодекс законів про працю* [10, с. 131], *вступати до спілки, виборчий комітет, виконавчий комітет, погоджувальна комісія* [10, с. 132], *несприятливі умови, обставини* [10, с. 163], *набувати досвіду* [10, с. 172], [10, с. 228], *робоча сила* [10, с. 244–245], *наймана праця* [10, с. 277]; **канцелярській** – *накласти печатку, віддавати до друку, писати до запитання, ухвалити до друку, рекомендаційний лист* [10, с. 192], *з оригіналом згідно* [10, с. 196], *ствердити підпис, посвідчити підпис* [10, с. 197], *подавати на затвердження* [10, с. 284]; **судовій** – *узяти під арешт, до арешту* [10, с. 12], *взяти на допит, вчинити допит* [10, с. 98], *обвинувальний висновок* [12, с. 111], *надавати законної сили, чинності* [10, с. 112], *цивільний позов, зустрічний позов* [10, с. 124], *карно-процесуальний кодекс* [10, с. 131], *виступати за свідка, бути за свідка* [10, с. 242], *склад злочину, склад суду* [10, с. 259], *відшкодувати втрати* [10, с. 277], *речовий доказ, наочний свідок* [10, с. 280]; **навчальній** – *набувати знання, достатні знання* [10, с. 117], *здобувати освіту, середня освіта, вища освіта, початкова освіта, загальна освіта* [10, с. 161–162], *навчальна частина* [10, с. 290]; **земельній** – *аграрне питання* [10, с. 51], *земельний кодекс* [10, с. 131], *землевпорядна комісія, комісія землевпорядкування* [10, с. 132], *земельна власність, земельний закон* [12, с. 100], *аграрна справа, становище землевласників* [16, с. 1] тощо. Серед кліше, що сформувалися в межах офіційно-ділового стилю досліджуваної доби, показовими виявилися ті, що репрезентують соціально-політичну сферу (події із соціальним підтекстом): *чинити дізнання, робити дізнання; доводи листовні; поважні докази; посередні докази; доводити своїх прав до чого; свідчити свої права до чого; ділом доводити; вислухати доповідь; з приводу доповіді, з приводу обговорення, з приводу дискусії; сповіщати про кого; не сповістившись, не заходити; подавати доповідь; до зборів посвідчити документом; засвідчити документом; документом підтверджений; виправдний документ, виправдальний документ; правити за документа; непевні борги; чинити обов'язок; зрадити свою повинність; громадянський обов'язок* [10, с. 93–94].

Отже, фразеологізм як окрема самостійна одиниця мови завжди перебуває в постійному русі, здатна виражати семантику, вступати у смислові та граматичні зв'яз-

ки й виконувати синтаксичну функцію. В офіційно-діловому стилі на етапі становлення сформувалися фразеологізми з образним значенням (експресивні) та стійкі сполучення слів. Джерелом поповнення фразеології були іншомовна лексика та питома основа, а також кальки з російської мови, що засвідчили відхід від фразеологічної норми. Значний прошарок книжної фразеології офіційно-ділового стилю складають мовні штампи (їм не властива надслівність та емоційне забарвлення) і кліше (стосуються основних сфер людської діяльності, яким властива ознака відтворюваності). Серед них поширеними виявилися суспільно-політичні кліше, що виконують роль стандарту в офіційно-діловому стилі, забезпечуючи при цьому економію мовлення та якнайповніший виклад інформації. Перспективним є системне вивчення фразеології на кожному етапі розвитку офіційно-ділового стилю української мови, що дозволить розширити знання про фразеологічну норму в книжних стилях мови. Подальше вивчення фразеологічного складу необхідне для встановлення чітких тенденцій і специфіки фразеології української мови.

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова: Фразеологія / Л. Г. Авксентьев. – Харків: Вища шк., 1988. – 134 с.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вища шк.; Вид-во при ХДУ, 1987. – 148 с.
3. Боярова Л. Г. Синонімічні відношення як один із видів семантичних зв'язків фразеологізмів / Л. Г. Боярова // Вісник Харківського університету. Філологія. – 1979. – Вип. 12. – № 183. – С. 23–26.
4. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища шк., 1985. – 360 с.
5. Дорошенко М. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія (Проект) / М. Дорошенко, М. Станіславський, В. Страшкевич. – Харків-К.: Держвидав України, 1930. – 260 с.
6. Калашник В. С. Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду: Семантико-типологічний аспект / Володимир Семенович Калашник. – Харків: Вища шк., 1985. – 172 с.
7. Мацько Л. І. Стилістика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
8. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо / Ф. П. Медведєв. – Харків: Вища шк., 1977. – 230 с.
9. Переходные явления в области лексики и фразеологии русского и других славянских языков (Вторые Жуковские чтения): материалы Международ. науч. симпозиума / отв. ред. В. И. Макаров. – Великий Новгород: Изд-во Новгород. ун-та, 2001. – 209 с.
10. Підмогильний В. Фразеологія ділової мови / В. Підмогильний, Є. Плужник. – К.: Час, 1927. – 296 с.
11. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підручник / О. Д. Пономарів. – [3-є вид., перероб. і доповн.]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
12. Проект Правительственной Комісії по виробленню Конституції Української Держави. Основний Державний Закон Української Народньої Республіки // Історія української Конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К.: Т-во “Знання України”, 1993. – С. 95–118.
13. Резолюція Оргбюро ЦК КП(б)у про економічну, культурну, радянську та партійну роботу в німецьких селах України від 20 березня 1929 р. // Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 202–205.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
16. Таємний договір С. Петлори з Польщею. Політична і військова конвенція. 21 квітня 1920 р. // ЦДАВО. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 29а. – Арк. 1, 1 зв., 2, 2 зв., 3 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Sections/Petlura/2/index.php?14>.

17. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты / В. Н. Телия. – М. : Просвещение, 1996. – 348 с.
18. Теоретические проблемы семантики и ее отражения в одноязычных словарях. – Кишинев, 1982. – 246 с.
19. Ужченко В. Д. Народження й життя фразеологізму / В. Д. Ужченко. – К. : Рад. шк., 1988. – 279 с.
20. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высшая шк., 1969. – 195 с.
21. Юрченко О. С. Формування фразеологічного фонду української літературної мови (кінець XVIII – початок XIX ст.) / О. С. Юрченко. – Харків : Вища шк., 1984. – 208 с.

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ АБРЕВІАТУР-АНГЛІЗМІВ ДО ЛЕКСИЧНОЇ, ГРАМАТИЧНОЇ ТА МОРФОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМ СУЧАСНИХ КИТАЙСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ ЗМІ

Тихонова О.Ф.

Постановка проблеми. Китайська мова належить до групи ізольованих мов, що визначається морфологічною значущістю поділу слів на склади. Тобто склад у китайській мові має певне значення. Сьогодні вже засвідчено певні винятки з уже існуючих морфологічних законів: еризація, редукція складу, слова, етимологія яких нез'ясована, а також іншомовні фонетичні запозичення. Українська мова належить до флективних мов слов'янської групи. Проте незважаючи на різну структуру названих вище мов, контрастивне дослідження двох неспоріднених мов на лексико-семантичному, граматичному та морфологічному рівнях стає досить актуальним. Застосування міжмовного порівняння, проведення аналогій та виявлення відмінностей допомагає виявити міжмовні контакти та глибше з'ясувати природу процесу асиміляції запозичених абревіатур.

Незважаючи на той факт, що функціонування абревіатур-англізмів у китайській і українській мовах частково розглянуто, проте бракує ґрунтовних праць, ще існує чимало нерозв'язаних проблем. У китайській мові ЗМІ проблема адаптації абревіатур-англізмів розглядалася тільки китайськими лінгвістами. Недостатньо дослідженим є процес засвоєння на граматичному та морфологічному рівнях обох мов, що й зумовило актуальність цієї розвідки.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Питання адаптації абревіатур-англізмів хоча не стали предметом окремого дослідження ані в китайській, ані в українській мовах, проте певні проблеми було висвітлено. В роботах українських лінгвістів проаналізовано морфологічну адаптацію віддієслівних іменників на *-ни(я)*, *-ени(я)* (І. Демешко); етапи і ступені асиміляції (Л. Архипенко, Г. Сергеева, Л. Кислюк та ін.); лексичні особливості функціонування запозичених одиниць у мові-реципієнті (О. Стишов, Т. Рудакова, Н. Попова, Т. Полякова та ін.); англійські запозичення як специфічний феномен у сучасному молодіжному дискурсі в Україні та Німеччині (Н. Лебедева, С. Дяченко та ін.).

У китайській мові процес запозичення абревіатур-англізмів досліджували Ван Хун, Лю Цюньюань, Чень Гуанци та ін.

Мета статті полягає у виявленні лексичних, граматичних та морфологічних особливостей адаптації абревіатур-англізмів у китайській і українській мовах на матеріалі дискурсу мас-медіа шляхом дослідження особливостей різних видів інтеграції до мовних систем.

Завдання:

- розглянути специфіку процесу адаптації абревіатур-англізмів у досліджуваних мовах;

- дати характеристику основних видів асиміляції аналізованих уходжень на лексико-семантичному та морфологічному рівнях.

Вклад основного матеріалу дослідження. Вхідження абревіатур-англізмів в китайську й українську морфологічну системи відбувається за рахунок участі літерних одиниць у формо- і словотворчих процесах. Спираючись на значний фактичний матеріал, засвідчено, що словотворчі моделі абревіатур-англізмів формуються трьома основними словотворчими способами, типовими як для китайської мови, так і для української мов, а саме: а) афіксацією або напівافیксацією (зустрічається в китайській мові);

б) шляхом словоскладання; в) конверсією.

За допомогою афіксації утворюються похідні слова-метиси, внаслідок словоскладання – складні слова. У результаті конверсії слово переходить з однієї частини мови в іншу.

Поєднання іншомовних основ із основами і словотворчими афіксами розглядається лінгвістами, як одна із стадій “адаптації запозичення до іншомовної системи, або, якщо розглядати цей процес із позиції мови, яка запозичує, це наступний ступінь їх освоєності цим середовищем” [9, с. 57].

У монографії “Грамматична система сучасної китайської розмовної мови” А. Драгунов стверджує, що в сучасній китайській мові, як в усній, так і в письмовій її формах, спостерігається, у зв'язку зі створенням нової термінології, чітко виражена тенденція до розширення сфери суфіксації. Він також зазначає, що письмовий (ієрогліфічний) знак слугує в китайській мові основним джерелом для створення термінології [7, с. 153]. Під “розширенням сфери суфіксації” учений розуміє появу нових джерел суфіксів у мові (наприклад, використання у службовій ролі повнозначних коренів).

Словотворення абревіатур-англізмів зачіпає властивості іменників, дієслів і прикметників та виражається в утворенні нових форм скорочених слів, тобто змінюється запозичена абревіатура-англізм за граматичними категоріями. Так, О. Девальєр зазначає, що нові абревіатури української мови активно включаються у словотворчі процеси. Залучення нових абревіатур до активного вживання відбувається поступово і виявляється у здатності бути мотивувальною основою для творення відабревіатурних похідних одиниць різної частиномовної належності і структури [5].

Більшість словотворчих афіксів в китайській мові походить від знаменних слів. Водночас значна кількість морфем ще не має граматичної парадигми й на сьогодні займає проміжне положення між афіксом і знаменною морфемою. Таким чином, напівافیкси в китайській мові переважно зберігають своє дійсне значення, а в деяких випадках – практично втрачають його, максимально наближаючись до афіксів. У випадку з абревіатурами-англізмами дійсне значення напівافیксів виходить на перший план, тому що в поєднанні з семантично “закритими” абревіатурами вони виконують пояснювальну функцію. Утворення слів такого типу, що включають літерний складник, – показник важливості мовленнєвого значення китайських напівافیксів.

Єдиним китайським словотворчим афіксом, що поєднується з літерними іменними утвореннями, є суфікс *ℓ* hua4 – суфікс дієслів і іменників, що позначає “перетворення або придбання будь-якої якості” [2]. Слова, утворені за допомогою цього афікса, позначають процес і можуть вживатися і як субстантив, і, в особливих випадках, як дієслівні слова, що позначають процес: *e ℓ* = електронізація (electronic “електронний” *ℓ* hua4 “-ізація”);

e-化时代 = епоха (*时代* shi2dai4) електронізації : *IP-化* = процес переходу до новітніх технологій передачі та обробки даних на основі IP-технологій (Internet Protocol – особливий формат Інтернет-комунікації + *化* hua4) тощо.

Щодо словотворчої напівафіксації, то в основному літерні слова оформляються такими часто вживаними китайськими напівафіксами, як: *族* zu2 “рід, група” – означає діячів або носіїв ознаки; *图* tu2 “графік, схема” – схеми та графіки дії або схеми як об’єкти; *式* shi4 “форма, модель” – форма чи модель об’єкта; *界* jie4 “світ, суспільство, середовище”. Розглянемо приклади похідних слів, утворених за допомогою англійських аббревіатур і китайських напівафіксів: *T族* – студенти, які прагнуть виїхати за кордон (“*T*” = *TOEFL*, назва Міжнародного тесту з англійської мови + кит. *族* zu2 “народність”); *BO族* – люди, виснажені в результаті занадто напруженого робочого графіка (Burn Out “вигоріти” кит. *族* zu2 “народність”); *HO-族* = працюють дома (home office “домашній офіс” + кит. *族* zu2); *SOHO族* = працюють на дому (small office / home office “маленький/домашній офіс” + кит. *族* zu2);

Варто звернути увагу на те, що в ході аналізу фактичного матеріалу: прикладів напівафіксації нескорочених (повних) запозичених іменників зафіксовано не було, на відміну від численних випадків напівафіксації аббревіатур-англізмів.

У всіх зазначених вище випадках, слово в цілому на виході набуває значення колективності, саме в цьому виявляється граматикалізація напівафікса *族* zu2.

Зазначимо, що саме ці та подібні до них похідні одиниці є найбільш переконливими прикладами творення гібридних композитів, обидва компоненти яких, і літерний і ієрогліфічний, поєднуються в одне слово за рахунок злиття кореневої та службової морфем. Якщо літерні аббревіатури являють собою, відповідно до загальноприйнятої термінології, складноскорочені слова, то слова-метиси, утворені додаванням до літерної частини ієрогліфічного компонента, являють собою ще більш ускладнені деревативні одиниці.

Порівняймо як процес граматикалізації відбувається в українській мові. Лексична одиниця, утворена на базі аббревіатури-англізму ініціального типу *SMS* за допомогою суфікса *-к-*, міцно увійшла до розмовної мови соціально активної групи людей, невід’ємною частиною життя яких стає чергове досягнення сучасних технологій – мобільного засобу зв’язку. Аббревіатура ініціального типу *SMSка*, складається з початкових літер кожного іншомовного слова (есемес), являє собою буквене складноскорочення. Розмовний характер має і відаббревіатурне новоутворення *CDюк* (*сідюк*), утворене на базі англійського елемента *CD* і афіксального розмовного українського суфікса *-юк*. При цьому іншомовний елемент, представляє собою аббревіатуру ініціального типу, утворену на базі словосполучення *Compakt Disk – CD* шляхом з’єднання початкових літер кожного іншомовного слова (*СiДi*). Дериваційно активними в українській мові також є афікси *-ів*,

-ськ, наприклад: *VIPівський*, *PRівський*. Тобто спочатку було скорочене англійське словосполучення, на базі якого була створена звукова аббревіатура *VIP*, запозичена українською мовою в результаті активного її вживання спочатку в дискурсі засобів масової інформації, потім в розмовній мові. В результаті певною мірою

освоєності в українській мові аббревіатура-англізм *VIP* виявилася здатною інтенсифікувала словотворчі можливості інших одиниць мовної системи.

Літерно-звукові аббревіатури-англізми також утворюють відаббревіатурні похідні засобом суфіксації, наприклад, *CD-ROMівський*,

PR-івський, *PR-івець*, *PR-івці*. Відаббревіатурне похідне *CD-ROM-івський* побудовано на базі іншомовних складноскорочених одиниць термінологічного характеру, що представляють собою як назви букв *CD*, так і назви звуків *ROM*, і українських афіксів *-ів*, *-ськ*.

Цікавим є факт, що засвідчено функціонування нині малопродуктивного оказіонального суфікса запозиченого з англійської мови *-інг*, так наприклад: *PJінг*, *DJінг*.

Окрім продуктивної суфіксації, на відміну від китайської мови мас-медіа, в українській мові засвідчено творення префіксальних (за допомогою препозитивних формантів *по-*, *про-*) відаббревіатурних похідних, наприклад: *попіаритися*, *пропіаритися*. Пор.: “*Всенароднолюбимий*” колишній та майбутній російський президент прийшов в спорткомплекс “Олімпійський” спокійно *попіаритися* перед поважною аудиторією любителів мордобою. (газ. “Українська правда”, 02.02, 2012); *Але як тут не пропіаритися, принагідно з нагородою?* (газ. “Українська правда”, 11.04, 2011).

Проїшовши стадію лексикалізації аббревіатура-англізм, що знаходиться в препозиції, реалізуючи свій словотворчий потенціал утворює похідне слово на основі залучення афіксальних засобів словотворчих фоіантів системи мови-реципієнта, наприклад: *ді-джействувати*, *енефк’юшній*, *діджейство*, *сідюшник*, *вінівський*, *піаритися*, *піарівський*, *піарівець*, *емтівішній*.

Одиниці, утворені шляхом поєднання іншомовного компонента, оформленого засобами української графіки, складається з однієї або кількох морфем: *енефк’юшній президент* (*NFQ*), *емтівішні приколи* (*MTV*), *ді-джействувати* (*DJ*), проходять кілька етапів асиміляції. Спочатку запозичується аббревіатура, що створена шляхом синтаксичної аббревіації в англійській мові і представляє скорочення ініціального типу, наприклад: *Disk Jockey > DJ*, *Public Relations > PR*, *New Founded Quality > NFQ*, *Opportunity to see > OTS*, *Compakt Disk > CD*, *Very Important Percent > VIP* тощо. Тільки після сприйняття мовою-реципієнтом цієї іншомовної конструкції остання активізує словотворчі можливості, тобто вступає в структурно-словотворчі відносини з іншими мовними одиницями, які можуть являти собою як цілі лексеми, так і частини слів, у тому числі морфем, наприклад: *New Founded Quality – NFQ > Енефк’ю – енефк’юшній президент*; *Disk Jockey – DJ-Ді-джей – Ді-джействувати*; *Public Relations > PR – Піар – піаритися, піаркомпанія*; *Compakt Disk – CD – сідюшник, сідюк*; *Very Important Percent – VIP > Вінівський, вінівці*.

Цікаво зазначити досить очевидний факт творення від аббревіатури *PR* нових лексичних одиниць, що являють собою різні структурно-словотворчі типи, до одного з яких (деривативи з першим компонентом-аббревіатурою-англізмом, другим – україномовним складником, що представлено суфіксальними та префіксальними словотворчими засобами) і належать описані вище лексичні одиниці.

Грамматична асиміляція аббревіатур-англізмів пов’язана з відмінюванням іменників, прикметників та дієвідмінюванням дієслів. Як правило, слова набувають граматичних категорій мови-реципієнта незалежно від присутності або відсутності в мові-донорі та втрачають своє граматичне значення. При порівнянні двох мовних систем, що контактують, найменш серйозні розходження між англіцизмами в українській мові та їх етимонами в англійській спостерігається в категорії числа, найбільш –

у категорії роду. До розряду морфологічної асиміляції можна віднести процес словоскладання англійських слів у моменти їх запозичення в українську мову.

Сьогодні можна говорити про розширення сфери суфіксації в зв'язку з включенням в цю сферу нового для китайської мови словотвірного матеріалу – літерних компонентів – у поєднанні з уже наявними в ній формотворчими засобами. Розширення сфери суфіксації в китайській мові відбувається за рахунок збільшення кількості одиниць, що оформлюються афіксами/напівафіксами, і, як наслідок, за рахунок зростання ступеня вживання афіксів/напівафіксів у китайських текстах і в мовленні носіїв цієї мови.

Функціональна транспозиція – транспонування кореневої морфеми за допомогою словотворчих засобів до тієї чи іншої частини мови. Слово могло виконувати або функції властиві його власній категорії, або ж через реалізацію у незвичному контексті, виконуючи функції характерні для інших частин мови [1, с. 130–132]

Традиційно конверсію ототожнюють із “транспозицією серед частин мови, коли слово із однієї частини мови транспортується в іншу” [3, с. 20]

С. Єнікєєва визначає конверсію як спосіб вербокреавтиної деривації, що передбачає утворення нового морфолого-синтаксичного варіанта вихідної лексеми без будь-яких змін у зовнішній формі слова [8, с. 240–245].

Новотворені похідні, словотвірне значення яких виражено за допомогою суфіксів, належать як до тієї ж частини мови, що й іншомовна абревіатура, так й до іншої. Наприклад, іменники: *PR* – *піар-івець/PRівець*, *CD* – *Сиді-шник*, *DJ* – *діджей-ство*; *SMS* – *SMS-ка*, *CD* – *CD-юк*; прикметники: *PR* – *піар-івський*, *VIP* – *Vin-івський*, *NFQ* – *Енефк'ю-иний*, *MTV* – *емтіві-иний*, *VIP* – *VIP-івський*, *CD-ROM* – *CD-ROM-івський*; дієслова: *PR* – *піаритися*, *пропіаритися*, *попіаритися*, *DJ* – *діджействувати*, *SMS* – *есемес-нути*.

Варто наголосити, що для деяких колоквиалізмів твірними основами були запозичення, що зумовлено глобалізаційними впливами: *o'кей* – *o'кей-н-ий*, *крейзі* – *крез-онут-ий*, *BMW* (*бе-ем-ве*) – *бумер/бімер*,

Фактичний матеріал засвідчує, що приклади конверсії серед абревіатур-англізмів разом із способами афіксації і словоскладання демонструють специфічні інноваційні входження до морфологічної системи китайської і української мов. Конверсія відбувається як з-поміж абревіатур, так і серед повних літерних запозичень – іменників, дієслів і прикметників.

У процесі конверсії абревіатури-англізми переходять із лексико-граматичного розряду іменників до дієслів, прикметників. Поява останніх новотворів у досліджуваних мовах змінне усталене уявлення лінгвістів про статус абревіатури, яка здатна виступати лише іменником.

Здатність змінювати належність до певної частини мови демонструють такі широко вживані англомовні входження, як: *IT* (*information technologies*) “інформаційні технології/модернізувати за рахунок використання IT”, *卡拉OK* “караоке/співати караоке”.

Абревіатури-англізми у функції дієслова, що виникли в результаті конверсії або запозичені у цій функції, демонструють здатність вживатися з китайськими показниками однократності дії (*一番* *YiFan4*, *一次* *YiCi4*) і китайськими суфіксами часу: *昨天他们卡拉OK了一番*. Учора вони поспівали караоке” (“караоке” вжито тут як дієслово й оформлене суфіксом часу *了* *le* ° (показник перфектного часу); *一番* *YiFan1* “раз” – показник однократності дії).

Варто зазначити, що застосування способу конверсії щодо англомовних запозичень засвідчує перехід слів китайської мови із однієї частини мови до іншої, які спочатку в ній такої здатності не мали: пор. *你能把这些资料 e-mail (电子邮件) 给他吗?* “Не міг би ти надіслати їй ці матеріали електронною поштою?”. Китайське складноскорочене слово *电邮* *dian4you2* (*电子* *dian4zi* *邮件* *you2jian4*) “електронна пошта” використовується в цьому випадку як дієслово (подібно до англійського “e-mail” “електронна пошта/посилати електронною поштою”).

У китайській мові змінюються за формою переважно дієслова. А серед іменників тільки ті, які позначають осіб, можуть утворювати форму множинності за допомогою суфікса *们* *men0*. Щодо прикметників китайської мови, то вони, як правило, не мають власних формотворчих показників у вигляді афіксів або напівафіксів.

Розглянемо окремо словотворення запозичених абревіатур – іменників, дієслів і прикметників.

Словотворення абревіатур-англізмів лексико-граматичного класу іменників представлено формами числа. В абревіатурах-іменниках на позначення осіб, форма множинності утворюється за допомогою китайського суфікса *们* *men0*, а однини – із використанням класифікаторів, наприклад: *CEO 们* = *CEO* (*Chief Executive Officer* “виконавчий директор”) + *们* *men0*; – виконавчі директори; *MBA 们* = *MBA* (*Master of Business Administration* “висококваліфікований адміністратор”) + *们* *men0*; – адміністратори; *PR 们* = *PR* (*Public Relations* “фахівець по зв'язках із громадськістю”) + *们* *men0*. пор. *PR 们* = *PR* (*Permanent Resident* “постійний житель”) + *们* *men0*;

Словотворення дієслівних і прикметникових абревіатур-англізмів, створених морфолого-синтаксичним способом деривації, або конверсією, відбувається за рахунок оформлення запозичених одиниць китайськими дієслівними постпозитивними формантами часу – *了* *le0* (суфікс доконаного виду, завершеності дії, становлення стану), – *过* *guo0* (суфікс недоконаного виду), – *着* *zhe0* (суфікс тривалості дії або переходу дії): *你们的企业IT了吗?* – “Ваша організація вже обладнана інформаційними технологіями?” (в прикладі, абревіатура-англізм *IT* “*information technologies*” = “інформаційні технології” вербалізована й оформлена китайським суфіксом минулого часу *了* *le0*); *他DCC了一张照片给我* – “Він надіслав мені фотографію за допомогою програми обробки файлів” англ. абревіатуру *DCC* = *document control center* “центр контролю над документами” вербалізовано й оформлено китайським суфіксом минулого часу *了* *le0*.

Висновки. Проаналізований матеріал свідчить, що процес освоєння абревіатур-англізмів у неспоріднених мовах відбувається за однаковими схемами. Проте залежно від типу мови домінують різні види словотворчих засобів. Якщо в китайській мові найбільш продуктивними виступають суфіксація і конверсія, то в українській – суфіксація і префіксація та лише частково функціональна транспозиція. Розвинена граматиалізація і лексикалізація абревіатур-англізмів в обох досліджуваних мовах також говорить про розвиток і збагачення словникового складу цих мов.

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М. : Изд-во иностр. лит., 1995. – 416 с.
2. Большой китайско-русский словарь / под ред. Б.Г. Мудрова. – М. : Русский язык. – 1980. – 529 с.
3. Вацеба Р.В. Функциональна транспозиція (конверсія) як перехід вихідної частини мови у твірну частину мовлення і її можливі співвідношення // Вісник Запорізького державного університету. – Запоріжжя: ЗДУ, 2004. – № 4. – С. 18–23
4. Гальчук І. Акцентуаційна адаптація запозиченої лексики в українській мові // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 58–66.
5. Девальєр О. М. Нові аббревіатури-запозичення в українській мові // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”: зб. наук. праць. – Вип. VIII. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2008. – С. 23-28
6. Демешко І.М. Морфологічна адаптація віддієслівних іменників на *-ни(я)*, *-енн(я)* в сучасній українській літературній мові // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. – Серія “Лінгвістика”: зб. наук. праць. – Вип. 3. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – С. 29-34.
7. Драгунов А.А. Грамматическая система современного китайского разговорного языка. – Л., 1962.
8. Єнікєєва С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови: Монографія. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. – 303 с.
9. Задорожний М.И. Усложнение заимствуемых слов как этап их вживания в иноязыковую систему (на материале дунганско-русского языкового взаимодействия)//Материалы VHI международной конференции “Китайское языкознание”. – М., 1996. – С. 56–61.
10. Лебедева Н., Дяченко С. Англійські запозичення як специфічний феномен у сучасному молодіжному дискурсі в Україні та Німеччині // Наукові записки. – Вип. 81 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство) : у 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 307–311
11. Солюк В. Віртуальний “Олімпійський” для Януковича // газета “Українська правда” 02 лютого 2012, [режим доступу]: <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/02/2/6948675/>
12. Цибулько В. Стаття // Газета “Українська правда”. – 11 квітня 2011. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/04/11/6094506/>
13. 改革开放中汉语词汇的发展/陈光金主编. 上海: 上海任命出版社, 2008. – 290 页
14. 刘涌泉.关于汉语字母词的问题[J].语言文字应用,2002,(1): 85–90.
15. 当代汉语的社会语言学观照:来词进入汉语的第三次高潮和港台台词的北上/万红著. –天津:南开大学出版社, 2007. 4. – 270页.

ПУНКТУАЦІЙНІ ЗНАКИ ЯК ГРАФІЧНІ СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ ПРОЗИ

Тишківська Надія

Пунктуація української мови – окрема функціональна система, що відзначається більшою стабільністю в порівнянні з іншими системами (наприклад, зміни в правописі впродовж останніх ста років стосувалися в основному орфографії). Така стабільність є результатом історичного розвитку синтаксичної будови української мови, яка не характеризується схильністю до різких змін. Адаже національний синтаксис – це історія світобачення народу в найзагальніших його структурних проявах, це сформована поколіннями картина пізнання дійсності людиною і суспільством. На основі синтаксису формується пунктуація.

Становлення пунктуації української мови та основні етапи її розвитку показують, що вона базується на трьох

принципах – граматичному, смислового та інтонаційного. Щодо останнього, то одностайності в його розумінні немає. Деякі автори не визнають цього принципу, “оскільки інтонація, якій відповідають на письмі певні розділові знаки, є лише виразником семантики, одним із засобів синтаксичного членування усного мовлення” [1, с. 260]. Це означає, що інтонаційний принцип є не що інше, як відображення структурно-семантичної організації речення. Ті приклади пунктуаційного оформлення тексту, якими найчастіше ілюструють інтонаційний принцип, в останні роки трактуються або як засоби актуального членування, або як вираження суб’єктивно-модальних значень із підкресленням авторських позицій. А це своєю чергою пов’язано з сучасними тенденціями в синтаксисі – прагненням до розчленування тексту, що зумовлює створення нового виду прози – актуалізованої.

В.Росман, який досліджує філософський аспект пунктуації, вважає, що кожен пунктуаційний знак є засобом вираження цілих епох інтелектуальної історії. “Так, наприклад, філософія XVIII ст. – епоха енциклопедії, класифікації і найрізноманітніших таксономій – знайшла своє ідеальне синтаксичне вираження у двокрапці. Для цієї філософії надзвичайно важливо розчленувати будь-який предмет на складові, виявити всі його різновиди та інгредієнти. “Зрозуміти річ – значить її класифікувати” – такий епістемологічний номос раннього Просвітництва [3, с. 69].

У досліджувану нами епоху постмодернізму в літературі (аналізуємо твори Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, В. Єшкілева, Т. Прохаська) однією з основних характеристик є культ незалежної особистості, підкреслення, що текст є витвором мистецтва, ствердження панування та домінування мови над людиною, прагнення довести, що саме мова створює межі та систему координат, за якими людина усвідомлює себе й світ, використання підкреслено ігрового стилю, щоб акцентувати на ненормальності, несправжності, протиприродності панівного в реальній дійсності способу життя.

Український постмодерністський художньо-естетичний код постає своєрідним ідіостилем з набором екстралігвальних параметрів (світогляд, розуміння й відчуття людини і світу, емоційні домінанти та ін.) і комплексу мовно-виражальних засобів. Лінгвостилістична система, всі мовні ресурси постмодерністської прози спираються на синтаксичну будову та способи текстотворення, що сприяють розкриттю стилістичного потенціалу мовних одиниць, їх естетичного змісту та експресивної семантики.

Саме таке авторське хизування своєю мовною свободою і розкутістю й зумовлює своєрідну організацію досліджуваних творів, зокрема й на рівні пунктуації. За нашими спостереженнями, помітно розширилася функція крапки, трикрапки, дужок, лапок (і їх відсутність), коми.

Так, **крапка** стає частіше вживаним розділовим знаком у результаті скорочення середнього розміру речень. Це спостерігається навіть у емоційно-нейтральних текстах. Ще більше роль крапки зростає в експресивних синтаксичних структурах, зокрема в парцельованих конструкціях, у яких вона – показник не кінця речення, а місця розриву з додатковими стилістичними, акцентними й смисловими функціями. Парцеляція як прийом стилістичного синтаксису в художньому мовленні використовується для створення стилістичних ефектів живомовності, невимушеності, спонтанності спілкування, передовсім у тих текстах, мова яких має виразні ознаки роздумів і виражає найпотаємніші порухи людської душі: *Думаю про тебе весь час. Мусимо бути окремо. Аж поки все не скінчиться. А це ще так довго. Цілих три* [III, 19].

Структура парцелята розвиває зміст основного компонента речення як системи, яка без доповнення її пар-

целятом втрачає закінченість: *Москва – це Павук. А Павук – це метро. Тобто Москва – це радше підземне місто, аніж надземне. Це пов'язано перш усього з його репресивним характером* [АЛ, 303]. Розвиток структури речення в наведеному прикладі йде в напрямку розпаду. Тому крапка, вказуючи на місце розриву, виконує ще й додаткову смислову функцію – посилення парцелята як джерела інформації. В емоційно-експресивному постмодерністському художньому мовленні часто зустрічаємо синтаксичну конструкцію, різновид парцеляції – акромонограму, що, як зауважує В. Чабаненко [4, с. 175] являє собою психологічно вмотивоване підхоплення кінцевого елемента речення: *Якщо траплялися відносно мирні періоди, то все завжди висіло на волосинці. Чи навіть на павутинці. А павутиння снувалося не у Львові* [АЛ, 274].

Досліджувану нами епоху постмодернізму втілюють поліфонічні **три крапки**, що мають різне стилістичне навантаження: незакінченість і можливість продовження думки: *Я збирав його докупи, я роками збирав його докупи, сушив на горіщі, розвішував під стелею (...). (...)* [Ю, 21]; мовна гра – три крапки є стилістичним засобом полісемії тексту (читає може сам обрати заміник трьох крапок): *...цигарка, с(...).н... Мед. Лід. Д(...).м* [Ш, 20]; іронічне замовчування: *Сам ти ... майнд. Мудак революційний...* [СП, 21]; відтворення емоційності, схвильованості мовлення: *Пам'ятаю тебе устами... Твій голос... Твій доторк... Думаю про тебе весь час* [Ш, 19]; пропуск текстових фрагментів:

*... вагання – це щось більше, ніж помилка...
... кажи ще щось...
... розкажуй далі...
... як давно виглядав Ялівець...
... я так кажу: я так тебе люблю, є і є... [ПН, 12].*

Три крапки є, на нашу думку, своєрідним імпліцитним “текстом у тексті”, притаманним постмодерністському художньому стилю.

Натомість синтаксичне явище вставленості (парентези) є експліцитним вираженням “тексту у тексті”. Вставлена конструкція, яка найчастіше на письмі береться в **дужки**, у постмодерністській прозі змінює свою синтаксичну і стилістичну функцію – містити додаткові, побіжні повідомлення, зауваження – і стає способом одночасного поєднання двох чи більше синтаксичних побудов. Такий стилістичний прийом є стиле- і текстотвірним для Ю. Іздрика, Ю. Андруховича, Т. Прохаська, на матеріалі творів яких можна виокремити “два типи побудов: фігура додавання (втавлена одиниця додає додаткову інформацію, інший текст, семантично й тематично різні повідомлення) і фігура семантико-стилістичного вибору (варіативність текстотворення, або полісемія тексту)” [2, с. 34].

Яскравою ілюстрацією до першого типу побудов може бути есей “Непрості” Т. Прохаська, де вставлені конструкції за кількістю і обсягом значно перевищують т. зв. основний текст (бо поділ тексту на основний і додатковий загалом неприйнятний для естетики постмодернізму). У дужках автор помістив історію героїні, її батьків, повчання, філософські роздуми, життєві істини тощо. Увесь вставлений текст займає дві сторінки, своєрідним обрамленням до нього (основним текстом) є всього два речення: перше – *Старий Беда відписував (...)* – і друге, завершальне – *Анні дуже подобалося, що писав Беда на обгортках, які ще пахли різними фруктовими чаями* [ПН, 12–14].

Прикладом другого типу вставлень, тобто тих, що передбачають семантико-стилістичний вибір, може бути проза Ю. Іздрика, густо наповнена всякими правописними, графічними, малюнковими “вивихами”, які можуть бути прокоментовані читачем як завгодно. Автор дає і свій варіант у вигляді вставлення, наприклад: *Місце крін-*

лення кабеля вже обвуглилося. Контакти потемніли, почали чорніти, втрачати лиск, пофарбована металева табличка із таємничими позначками: ТИП КР-15М №562333 220V 1000Wt 50 Hz OCT8351-99. (Мене завжди вабили до себе ці загадкові письмена. Можливо, вони – єдині зразки письменства, які вціліють після нас, тож найвища пора рятуватися: вцілію я – вціліє і письменство) [Ш, 46].

Варіативність текстотворення побудована на мовній грі: вживаючи в дужках асоціативні елементи – пунктуаційні знаки, літери, слова, які можуть змінювати семантику цілого тексту, автор реалізує такі естетичні риси постмодернізму, як свобода мовного вибору, суб'єктивність декодування інформації, прагнення поєднати, взаємодоповнити істини (часом полярно протилежні). Так, семантична актуалізація заперечної частки **не** є яскравим прикладом того, як неповнозначна частина мови здатна докорінно змінити зміст сказаного: *Ми (не) зустрілися вранці, на літовищі, в гігантському холі жахливого малинового кольору, Він (не) допоміг мені підвезти багаж, і шалик (не) намотався на коліщатко візка, потягнувши за собою пальто, і ми довго усе це (не) розплутували ...* [Ш, 26].

Графічне оформлення постмодерністського тексту, в тому числі і пунктуаційне, не є допоміжним. Система графічних засобів доповнює семантику сказаного додатковими конотаціями, емоційними відтінками. Для цього автори користуються невербальними засобами – таблицями, малюнками, схемами, формулами, комп'ютерною графікою, виділенням курсивом, напівжирним, підкресленнями, розбивками тощо. Особливою креативністю у цьому відношенні відзначається Ю. Іздрик. Наприклад, у новелі “Вода” жахливий сон героя передано в досить оригінальний спосіб: поєднанням парцеляції (*Удар. Рукою. Безнадійно. Потрібно спробувати шістнадцять. Носами. П'ятнадцять. Первертаюся* [Ю, 62]), написанням слів разом (*Підвіконмедв'ятмалеприбитадопідлоги* [Там же]), окремо (*Де мо я до мо вина лише вона мо же ме не по ря ту ва ти*), з найрізноманітнішим змішуванням словесно-цифрово-позначково-буквених позначень (*Хапаю її рукавами і н!ам!загаюся затьгнути на глиобину. Чо&му деревоо легше за воду. відгтовхзуюся ногоами від сте&амлі та'''' мене знову мов по!пла=вок кид{+ає до;гори {{3}}.Т.Р.И.* [Там же]).

Можна, звичайно, сперечатися про необхідність такого виду експериментів, але семантизація графічних знаків (погодимося, вибрана наосліп) дозволяє експресивізувати конкретну ситуацію: герою сниться, що він тоне. Таке візуальне виокремлення його думок, почуттів є вдалим стилістичним прийомом, що дозволяє читачеві майже фізично відчувати жах людини, яка йде на дно.

Структурна інтертекстуальність теж є різновидом прийому “текст у тексті”. Це включення цитат, алюзій, ремінісценцій, натяків, причому як з використанням **лапок**, так і без них. Останнє трапляється навіть частіше, бо знову ж таки йде своєрідна гра з читачем, випробування його на ерудованість, начитаність.

Неперевершеними майстрами алюзій та інтертекстуальних ігор є Ю. Іздрик та Ю. Андрухович. Важко не впізнати цитату Т. Шевченка: *неспромога сховати обличчя в долонях чи взяти голову в руки (дивуючись, чому не йде апостол)* [ІВ, 37]; чи Лесі Українки: *Однак не вб'єте ви мене цілком – я залишив слова, слова, слова... Слова, слова, слова... Всього мене не знищить вам цілком – я серці маю те, що не вмирає* [АМ, 111]; чи А. Екзюпері: *Дуже тішуся нашою зустріччю, – всміхнувся. – Радість людського спілкування, – сумно зітхнув ти* [АМ, 103]. Натяки на назви творів відомих авторів убачаємо в таких рядках: *Змінних напрямків. На західному фронті без перемін. В другій половині дня* [Ю, 66] – назва твору

Е.М. Ремарка або: *Візьми мене на своє свято, татусю Хеме* [Ю, 48] – натяк на роман Е.Хемінгуей “Свято, що завжди з тобою”, причому в коментарях автор сам зізнається: “До чого він тут, не маю анінайменшого уявлення” [Ю, 106], – що зайвий раз підкреслює: алюзії в постмодерністському тексті з’являються інколи випадково, без жодних асоціацій.

“Найчастотнішим і найбільш продуктивним стилістичним засобом синтаксичної організації постмодерністської прози є ампліфікація, нагромадження, нанизування близькозначних, однотипних і однорідних компонентів (слів, словосполучень, однорідних речень). Виокремлюємо такі різновиди стилістичної ампліфікації: 1) нанизування однорідних членів речення, які не є синонімічними; 2) список узуально синонімічних мовних одиниць; 3) ампліфікація синтаксичних одиниць (речень), які будуються за однією структурною моделлю” [2, с. 30]. При цьому, без сумніву, найчастотнішим розділовим знаком є **кома**.

Приємом списку є стилістичним маркером мови постмодернізму. Так, Юрій Андрухович характеризує український постмодернізм 78-ма однорідними епітетами за алфавітом, де жоден прикметник не є випадковим: *агностичний, амбівалентний, американський, анемічно-німецький, антологічний..., “безмежно відкритий глухий кут”, безплідний..., варіативний, вторинний, вульгаризаторський..., юнгівсько-юнгерівський, яловий* [АД, 119–120].

Ампліфіковані синтаксичні сполуки можуть містити експресивну, пейоративну (див., наприклад, “Острів КРК” Іздрика) лексику, назви (в українській транслітерації) найвідоміших рокових груп (усього 40 назв): *Мотлікрю, моторхед, ейсідісі, сімпред, аеросміт, металіка, акцепт, бонджові, ...лендзеліні, джойдвіжні, феізноумо, тратата* [Ю, 45].

Найдовший ряд однорідних членів (130!) виявлено у Т. Прохаська – назви елементарних символів у орнаментах писанок з усіх кутів Карпат: *Впізнавалися драбини, клинчики, півклинчики, триклинчики, сорок клинців, жовтоклинчики..., заячі вушка, волове око, метелики..., ти-сані рукави, косий пасочок, ільчата, дзьобенкова, хрестата, зубкатенька..., вітрячок, бендюги, гачки, медівнички* [ПН, 46].

Ампліфікація синтаксичних одиниць (речень), які будуються за однією структурною моделлю і супроводжуються стилістичними фігурами повтору, теж є характерною рисою постмодерністської прози. Пор., наприклад, у Тараса Прохаська: *Тасмниць він не знає.*

Що він знає?

Він знає тисячі місць і слів.

Що він пам’ятає?

Він пам’ятає тисячі місць і слів.

Що він забуває?

Він забуває тисячі місць і слів.

Що він згадує?

Він згадує тисячі місць і слів... [ПН, 130–131].

Таким чином, синтаксична організація художнього тексту є важливим компонентом стилю як окремого письменника, так і літературно-художнього напрямку в цілому, зокрема постмодернізму, лінгвостилістичне дослідження якого доводить, що автори ніби наказують: “Тож далі – за текстом, пливи, читачу, за всіма під- і надтекстами цієї літературної пам’ятки, за її водами, руслами, течіями, працєю веслами, плавниками, хвостом, чи що там у тебе, все далі й далі за текстом, адже там, за текстом – інший берег, паралельне буття, повна дійсність, де не потрібні вже ні публіка, ні критика, ні література, ні навіть мова, що її існування за найвищим рахунком є рудиментарним” [Ю. Андрухович, див.: Передмова та інші дурниці до Ю, 7–8]

Своєрідний тип мислення письменників-постмодерністів вимагає й відповідного синтаксису. “Синтаксис виражає емоцію тексту, яка часто знаходиться всередині його логіки. Як сама думка часто має своїм джерелом емоцію, так і синтаксис може визначати зміст речень, теорій і ідеологій... Синтаксис стає в такому випадку самим методом філософствування”, а думки “розміщаються не тільки в самих реченнях і не тільки між рядками, а й між самими словами” [3, с. 75–76]. Досягти цього допомагає пунктуація як графічний стилістичний засіб.

1. Бабайцева В. В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация. – М., 1979.
2. Дегтярьова І. Стилістичний синтаксис української постмодерністської прози / Ірина Дегтярьова // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 27–38.
3. Россман В. Техники пунктуації: знак препинання как философский метод / Вадим Россман // Вопросы философии. – 2003. – № 4. – С. 68–76.
4. Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови: Монографія / В. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.

Умовні скорочення джерел:

- АД Андрухович Ю. Дезорієнтація на місцевості. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 128 с.
АЛ Андрухович Ю. Лексикон інтимних місць. – К.: Meridian Czernowitz, Майстер книг, 2011. – 480 с., іл.
АМ Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 152 с.
ЄП Єшкілев В. Пафос. Роман. – Львів: Кальварія, 2002. – 208 с.
Ю Іздрик Ю. Острів КРК та інші історії: повість, новели, автокоментар. Передмова Ю. Андруховича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 120 с.
П Іздрик Ю. Подвійний Леон: Історія хвороби. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 120 с.
ПН Прохасько Т. Непрості. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 140 с.

ФОЛЬКЛОРНІ ЦИТАТИ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ ТВОРІВ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

Ткачівська Марія

Перенесенням на полотно власного твору алюзій та ремінісценцій письменники-постмодерністи “розмивають” строгі межі між “своїм” та “чужим” і пропонують читачеві глибинне розуміння тексту у багатовимірних зв’язках з іншими відомими і маловідомими текстами. Саме це і є видимою і прихованою інтертекстуальністю, якою насичені твори відомого українського письменника-постмодерніста Юрія Андруховича.

Інтертекстуальність як синонім постмодернізму – це “не лише спосіб існування твору у культурі, а й людини в оточуючій дійсності”, коли весь світ ототожнюється з єдиним текстом-інтертекстом [5].

Якщо для українського читача наявність інтертекстуальних цитат виконує роль зв’язки між іншими текстами із виконанням їх образно-асоціативної функції, то для іноземного читача вони часто виявляються нечіткими і такими, що потребують коментаря. Саме тому трансляторна відповідальність, яка лягає на плечі перекладача, є значно об’ємнішою, ніж звичайне відтворення тексту.

Якщо біблійні цитати та цитати із світової літератури належать до інтернаціональних інтертекстуальних одиниць і не складають особливих трансляторних труднощів, то переклад фольклорних одиниць потребує додаткової праці із довідковими джерелами.

Як вважає Л. Грек, інтертекстуальні одиниці, які належать до національної та індивідуальної енциклопедії, доцільно перекладати шляхом точного відтворення лексичного матеріалу з коментарем, шляхом підбору функціонального аналога в культурі-реципієнті та шляхом експлікації змісту усічених інтертекстуальних одиниць [4, с. 14].

Фольклорна цитата належить до національної енциклопедії, є виразником національної приналежності твору, і її використання не тільки урізноманітнює твір, а вказує на певний культурний простір. Збереження образно-асоціативної і чуттєво-емоційної функції, характерних для фольклорних цитат, та їх відтворення на лексичному, синтаксичному і конотативному рівнях, а також використання коментаря належать до основних завдань перекладача.

До фольклорних цитат у творах Ю. Андруховича належать елементи казок, народнопісенні цитати, містично-релігійний світ, повір'я, приказки, легенди тощо.

Фольклорні цитати нерідко змушують перекладача надавати перевагу їх образно-асоціативній функції, ніж їх відтворенню за допомогою лексичних відповідників, що є черговим перекладацьким лабіринтом із покладанням на інтуїцію (порівняємо: укр.: “*Це житло стало такою собі рукавичкою*” [3, с. 233] – нім.: “*Die Wohnung wurde eine Art Asservatenkammer*” [8, с. 192]). Введений автором мотив української народної казки “Рукавичка” із семами “теплий”, “рятівний”, “тісний”, “запруджений” (головні герої по-черзі заповзають у рукавичку, щоб зігрітися), не викликає у цільового читача відповідних образно-асоціативних паралелей через відсутність відповідника у цільовій мові (лексема із універсальної мовної енциклопедії f, *Handschuh* є носієм сем “зігріти руки”, “захистити руки від холоду”, що є вужчим поняттям, ніж фольклорна цитата. Підбір відповідника *Asservatenkammer* (в перекладі з німецької – *приміщення для зберігання речових доказів*) переносить читача на інший асоціативний рівень, де втрачаються сема “теплий”, “рятівний” (конотативна відповідність первинного значення лексеми “*рукавичка*” та однойменної фольклорної одиниці), а залишається сема “запруджений”. Отже, відбувається не тільки втрата фольклорної цитати, але й зміщення на рівні асоціативної та символічної функції.

Фольклорні цитати про опришків (у перекладі опришківський рід – *Räubergeschlechts – під розбійників*) та одне із трактувань легенди про смерть їх керівника Олекси Довбуша та залишки магічного арсеналу, що знаходився в погребі містичної “Корчми “На місяці” із роману “Дванадцять обручів”, потребують при перекладі не тільки лексичного відтворення, але й коментаря (порівняй: укр.: “...*набір срібних куль, над якими прочитали відповідні молитви сім ксьондзів, сім попів і сім рабинів...*” [1, с. 71] – нім.: “...*ein Set silberner Kugel, über welche sieben katholische Priester, sieben Popen und sieben Rabbiner die notwendigen Gebete gesprochen hatten...*” [6, с. 62]). Присутність історичної довідки про існування такої легенди, могло б сприяти кращому осягненню фольклорної цитати.

Використання коментаря стосується також народних повір'їв, які належать до національної енциклопедії і без коментування в перекладі будуть нечіткими для цільового читача (порівняй: укр.: “*Святий Ілля везе колачі.*” [1, с. 228] – нім.: “*Der heilige Ilya bringt die Kollatschen.*” [6, с. 217]). Коментар деталізує інформацію про рудименти язичницьких вірувань бога Перуна – повелителя грому та блискавки, що полегшує розуміння читача. Використання при перекладі транскрипції (*Ілля – Ilya a ne Elias (chi Elijah, Elijah)*) засвідчує приналежність інтертекстуальної одиниці до національної енциклопедії мови оригіналу.

Народнопісенні цитати є зазвичай виразниками згущення емоційного стану людини, перенесеного на рівень ритмомелодики лексичних одиниць, призначених для їх реалізації за допомогою співу. При їх відтворенні перекладач повинен вирішувати, від чого саме він готовий відмовитися. Поєднання образу та рими при відтворенні на мову перекладу рідко коли може піддаватися кальці (швидше, коли йдеться про однотипні мови, наприклад, українська і російська тощо) (порівняємо: укр.: “... я, *Ніна, Дара, Садовий – дивилися в нічні небеса і розучували лемківську пісню “Любуї же ня, хлопку, // В стодолі на снопку, // Любуї же ня пильно, // Бо ми в ножки зимно”*” [3, с.123] – нім.: “...*ich, Nina, Dara, Sadowyj – , in den Nachthimmel blickten und ein lemphisches Lied sangen: Paß nur auf, lieber Junge | in der Scheune auf die Garbe, | Paß nur auf, aufs Gemüse | denn mir sind kalt die Füße*” [8, с.102]). Перекладач вдається до втрач на лексичному (*любувати – aufpassen, Любуї же ня пильно – Paß nur auf, aufs Gemüse*) та емоційно-колеритному рівні (жарту), що компенсується збереженням пісенної легкості та фольклорної семи.

Для відтворення елементів містично-релігійного світу Галичини характерний творчий підхід до їх трансляції, де перекладачеві не завжди вдається зберегти текстотвірну та смислотвірну функції і призводить до їх часткової трансформації. Проте це тільки опосередковано стосується відтворення фольклорної цитати *Ангел Циклонів* (із антонімічними семами “білий”, “рятівний” та “буревій”, “ураган”), де перекладач вдається до калькування (порівняй: укр.: “...*постать Ангела Циклонів – того, що зганяє до купи і знову розганяє хмари...*” [1, с. 54] – нім.: “*die Gestalt des Engels der Wirbelströme, der die Wetterwolken zu Haufen zusammen- und wieder auseinandertreibt...*” [6, с. 46]). Адекватне відтворення інтертекстуальної одиниці зі збереженням лексичної повноти у представленні карпатського чаклуна – мольфара, не цілком вміщає його конотативну наповненість. Хоча автор тексту оригіналу за допомогою описативної перифрази представляє одне із занять чарівника – розганяння хмари і таким чином використовує одне із багатьох конотативних значень денотату – *мольфар*, проте самим денотатом не послуговується. Переклад за допомогою комбінованої реномінації *Molfar, ein Engel der Wirbelströme* чіткіше зберіг би присутність фольклорного елементу, хоча сприяв би лінійному розширенню тексту.

Відхід від структурного рівня іноді призводить до зміни чуттєво-емоційного рівні. Так, фразеологічне висловлювання “живемо тільки раз”, яке нерідко присутнє в українській літературі та пісенних текстах, трансформується в авторське – “Раз живемо – раз мучимося” [2, с. 132], що є носієм іронії із дещо оптимістичним відтінком. Перекладач вдається до функціонального аналогу – цитати Будди: “*Leben heißt leiden*”, що вміщає буддистський переконання про перенародження людини при неналежному житті і не є носієм іронії. Оскільки синтаксична трансформація призвела до втрати іронії, а сам переклад сприймається під песимістичним кутом зору, то переклад “*Man lebt ja nur einmal – man leidet auch nur einmal*” зберіг би авторські інтенції та іронію.

Творчий трансляторний підхід при відтворення фольклорних цитат не завжди є виправданим. Наприклад, “*Бувай здорова, чорноброва – bye-bye, schöne Maid*”. Відхід від точного відтворення лексичного складу та введення англійського вкраплення віддаляє цільового читача від фольклорної цитати, чим втрачається приналежність до її культурного простору і губиться сема “український”.

Отже, основним при перекладі фольклорних цитат є збереження смислової напруги між “своїм” і “чужим” словом, сплетіння яких і створює ігрове поле постмо-

дерного тексту Ю. Андруховича. Від збереження образно-асоціативної функції та відтворення цитати на структурному, лексичному та конотативному рівнях залежить не тільки якість тексту перекладу, але й кінцевий результат дотримання авторського задуму.

1. Андрухович Ю. Дванадцять оброчів. – Львів: Критика, 2003. – 323 с.
2. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 152 с.
3. Андрухович Ю. Таємниця. – Харків: Фоліо, 2008. – 477 с.
4. Грек Л. В. Інтертекстуальність як проблема перекладу (на матеріалі англомовних перекладів української постмодерністської прози): дис... канд. філол. наук: 10.02.16 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006.
5. Кузьменко Д. Сучасні підходи до тлумачення поняття “інтертекстуальності”. Літературознавчі студії. Вип. 21, ч. 1. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2008. – С. 347–351. [Електронний ресурс] / Кузьменко Д. – Режим доступу: <http://kuzmenko.org.ua/uk/intertext>
6. Andruchowycsch J. ZwölfRinge. – FrankfurtamMain: SuhrkampVerlag, 2005. – 305 s.
7. Andruchowycsch J. Moscoviada. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2006. – 223 s.
8. Andruchowycsch J. Geheimnis. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2008. – 387 s.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ БАГАТСТВА / БІДНОСТІ З КОМПОНЕНТАМИ-ФАУНОНАЗВАМИ

Ткач Валентина

Постановка та стан вивчення проблеми. Фразеологія – таке мовне явище, в якому етнокультура знайшла найбільш яскраве віддзеркалення. Серед інших мовних рівнів фразеологічний рівень вирізняється етнолінгвістичною інформативністю та особливою експресивністю. Фразеологізми є одиницями ментального рівня, які творяться за участі чинників позамовної дійсності і відображають в основному сприйняття людиною навколишнього світу. “Фразеологізми – як сталі мовні звороти, цілісні семантико-структурні одиниці – зберігають свою функціональну придатність лише за умови тривалого спільного комунікативного досвіду певного мовного колективу” [12, с. 9]. Слова у фразеологічних одиницях (далі – ФО) втрачають свою функцію носіїв прямого лексичного значення і набувають іншого наповнення, що робить фразеологізми одиницями не лише лінгвістичними, а й культурологічними.

Як констатус І. Тимошенко, “прислів’я (як одиниці фразеології у широкому розумінні. – *В.Т.*) краще, ніж будь-який інший вид народної словесності виражають світогляд народу, його релігійні, моральні та юридичні поняття. Це живі пам’ятки, що характеризують народ як особистість і, нарівні з піснями, представляють дух чи характер народний в його первісному, природному стані” (цитуюмо за Пилипчуком: 2008 [9, с. 37]).

Фразеологічна мотивованість є системою образів, на підставі яких, як вважає І. Франко, можна “відтворити інтелектуальне і моральне обличчя народу” (цитуюмо за Пилипчуком: 2008 [9, с. 108]). Ці образи так чи інакше характеризують матеріальну, соціальну або духовну культуру певної мовної спільноти.

В останні два десятиліття напрями багатьох фольклористичних, етнолінгвістичних досліджень спрямовані в бік підвищеного інтересу до вивчення народних вірувань, традицій, символіки. Проблеми символіки в українській культурній традиції є надзвичайно цікавими і такими, що потребують наукового осмислення. Тваринна символіка є

однією з найбільш давніх й усталених. Її коріння знаходимо в тотемістичних віруваннях, а продовження – у фольклорі (календарна та родинна обрядовість, казки, загадки) та фразеології (прислів’я, приказки, порівняння тощо). Дослідженню символічного значення тварин присвячені праці Г. Булашева [1], В. Войтовича [3], В. Давидюка [6], І. Огієнка [7] та ін. Вивчення фауноназв як компонентів фразеологічних одиниць висвітлене у студіях З. Василько [2], І. Голубовської [4; 5], В. Манчева [8], Ю. Сагати [10] та ін.

Мета статті полягає в аналізі фразеологізмів української мови на позначення багатства / бідності з компонентами-фауноназвами, виявленні символічних значень назв тварин та з’ясуванні впливу символіки тварини на ФО, в якій ця фауноназва вжита.

Тварини є активними учасниками всіх перетворень людського довкілля, вони тісно пов’язані з історичним розвитком цивілізації. І як би згодом не знижувалася роль тварин у духовній культурі, анімалізм завжди залишається тим смислотворчим тлом, на якому формуються мовні й культурні стереотипи.

Упродовж століть у народній мовній свідомості переосмислюється світ реалій, у результаті чого формується “категоризаційна модель зовнішнього світу” [13, с. 346]. Досліджуючи етнокультурні контексти, спостерігаємо возвеличення тварин, без чого не відбувалася практично жодна обрядодія. В етнокультурних контекстах кожна тварина – це, по суті, своєрідний вербалізований символ, що ґрунтується на порівнянні, співвідношенні предметів, явищ, якостей. У ньому приховано глибинний зміст, багатозначність, оскільки він є виявом образного бачення довкілля [13, с. 347]. На основі традиційних поглядів на тварин як уособлення людських якостей і властивостей розвинулися символічні значення слів-назв тварин, як правило, досить широкого семантичного спектра. Ці назви не лише функціонують як самостійні лексичні одиниці, а й вживаються у складі різних ФО, казках, обрядодіях, замовляннях тощо. У зв’язку з цим вони дедалі частіше стають предметом зацікавлення лінгвістичних досліджень.

З допомогою фразеологізмів людина впродовж віків може виражати свій емоційний стан, почуття, вказувати ними на ту чи іншу рису характеру, на моральну чи аморальну поведінку, підкреслювати особливості фізичної чи мисленнєвої діяльності, зовнішнього вигляду, зазначати про свої стосунки із соціальним середовищем, а також висловлювати судження про людське існування взагалі. Нас зацікавила група фразеологізмів, яка вказує на роль матеріального становища в житті людини.

На основі опрацьованої джерельної бази ми встановили, що у складі фразеологізмів на позначення багатства / бідності вжито такі фауноназви: *засць, миша, собака, теля, кінь, кобила, бик, осел, вівця, віл, корова, свиня*, а також родова назва – *худоба*. Більш продуктивними у цій групі фразеологізмів є назви свійських тварин, що свідчить про господарність українців.

Здавня наявність *худоби* символізувала достаток, звідси й такі ФО: *пошануй худобу раз, а вона тебе десять раз пошанує* (Паз., с. 149; Ном., с. 189); *хто ся худоби позбуває, той ся хліба позбуває* (Паз., с. 149).

Для українців символом достатку, джерела прибутку, годувальниці селянської сім’ї є, перш за все, *корова*, що й відображено у фразеології: *трудно літом без корови, а зимою без кожуха* (Паз., с. 157), *корова в дворі – харч на столі* (Паз., с. 156), *аби без корови сонінко ніколи не сходило ані заходило!* (Фр., 2, с. 388), *корова, то друга мама для бідного чоловіка* (Фр., 2, с. 389), *дійна корова* (Ужч. В., Ужч. Д., с. 84; ФСУМ, 1, с. 390) – цей вираз сьогодні подекуди має зневажливе забарвлення,

але в кожному разі зберігає інформацію про корову як ознаку добробуту.

Символом багатства для українців є також *віл*. Слово в'яни вірили, що в оселі пануватиме щастя й достаток, якщо на Новий рік віл першим переступить поріг [11, с. 41–42]. Нам вдалося виокремити фразеологізми, у яких фауноназва *віл* реалізує символічне значення багатства: *у кого віл та коса, у того і грошей киса* (Паз., с. 155), *без вола хата гола* (Паз., с. 153; Фр., 1, с. 328); *чужим волом не доробишся* (Ном., с. 188).

Незважаючи на те, що бик споріднений з волом, він не став таким важливим ні для українця-господарника, ні для української етнокультури. Відповідно й фауноназва *бик* не набула поширення у ФО. Ми зафіксували лише один фразеологізм, що означає погіршення матеріального становища, тобто збідніння: *зійшли биці на киці* (Фр., 1, с. 59).

Попри те, що *вівця* найчастіше символізує покірність і тупість, на основі фразеологічного матеріалу ми виокремили ще одне символічне значення цієї фауноназви – достаток: *добра штука оті вівці: і кожух, і свита, і губа сита* (Паз., с. 151); достаток + корисність: *більше дасть вовни дурна овечка, як мудрий цап* (Паз., с. 150). До слова: образ *вівці* як символу достатку є концептуальним і у фільмі „Тіні забутих предків”.

Образ *свині* в українському фольклорі не є однозначним: попри загальновідомі символічні значення “нахабність” та “бруд”, ця фауноназва символізує також достаток: *як буде свинка, буде і щетинка* (Паз., с. 176).

Фауноназва *кінь* має для українського народу особливе значення. Перш за все, кінь – символ вірності, однак в українській фразеології символічні значення цієї тварини характеризуються широкою розгалуженістю, серед яких і символ багатства: *кінь молодий у гроші йде, а старий виходить* (Паз., с. 161) – ця ФО має значення “достаток + втрата”. Однак фауноназва *кінь* вживається й у ФО, що має значення “недостаток”: *не коні нам запрагати і не на вози класти* (Паз., с. 163; Ном., с. 102).

Порівняно з образом *коня* образ *кобили* рідше простежуємо як у міфологічних віруваннях, так і в обрядодійствах. Ми виявили ФО з фауноназвою *кобила*, яка має значення “бідність”: *до дуги й удила недостає тільки воза та кобили* (Паз., с. 165).

Фауноназва *осел* широко відома як символ тупості, розумової обмеженості, але насправді її символіка набагато ширша. У християнській традиції осел став емблемою смирення, терпіння і бідності (порівняймо українську ФО – *осел вино носить, а воду не* (Паз., с. 177)).

Фауноназва *теля* не має конкретної символіки. Проаналізувавши ФО з лексемою *теля*, ми виокремили фразеологізм зі значенням недостатку: *дав бог теля, та не дав хліва* (Паз., с. 158; Ном., с. 211).

Фауноназва *собака* (*пес*) має загальновідоме символічне значення “відданість”, яке зберігається й у складі фразеологізмів. Однак лексеми на позначення *собаки* мають надзвичайно великий фраземотворчий потенціал та розгалужену символіку. Стародавні єгиптяни обожнювали Зоряного Пса – Сіріуса (Сотіса), тому що він передував щорічній повені річки Ніл, від якої значною мірою залежали життя і добробут людей. Проаналізувавши ФО з лексемою *собака* (*пес*), ми виокремили такі фразеологізми зі значенням “бідність”: *дражнити собак* (Ужч. В., Ужч. Д., с. 194; Удов., 1, с. 178; ФСУМ, 2, с. 838); *зійти (перевестися) на пси* (Ужч. В., Ужч. Д., с. 144; Удов., 1, с. 226) – ця ФО доповнена додатковою семою втрати чогось.

Фразеологізми з компонентом *заць* поодинокі в українській мові. Головним символічним значенням цієї фауноназви є значення боягузтва. Ми виявили фразеологізм зі значенням бідності: *дождався заць вуса – сам кормиться* (Паз., с. 208).

Фауноназва *миша* в українській фольклорній традиції асоціюється з матеріальним становищем. За свідченнями В. Войтовича, миші давали селянам прикмети про майбутні врожаї: якщо польова миша зробить на ниві нірку на височині, це віщує недорід і високу ціну на хліб, і навпаки: низька нора обіцяє низькі ціни. Коли миші вилазять зі схованок і пищать, буде голодний рік. На Уманщині побутувало повір'я, згідно з яким вважали, що на зимові Святки не можна працювати, а треба пити й гуляти – “топити мишей”. Якщо не додержуватися цього правила, миші все погризуть [3, с. 530]. Г. Булашев описує звичай наших предків, за яким, щоб миші не знищували хліб, треба на Маковія принести освяченої в цей день води, піти з нею у комору, окропити її й промовити: “Миші! Не ходіть у комору: вас не пустить туди мако-війська вода!” [1, с. 345]. Проаналізувавши ФО з лексемою *миша*, ми знайшли такі фразеологізми зі значенням бідності: *як церковна миша* (Ужч. В., Ужч. Д., с. 97; Удов., 1, с. 55; ФСУМ, 1, с. 490); *перевівся на руді миші* (Паз., с. 187; Ном., с. 284).

Узагальнену інформацію про вираження значень “багатство / бідність” за допомогою українських фразеологізмів з компонентами-фауноназвами подаємо у таблиці:

Узагальнену інформацію про вираження значень “багатство / бідність” за допомогою українських фразеологізмів з компонентами-фауноназвами подаємо у таблиці:

Значення ФО	Фауноназви												
	бик	вівця	віл	заць	кінь	кобила	корова	миша	осел	свиня	собака	теля	худоба
багатство		+	+	+	+		+			+			+
бідність	+				+	+		+	+		+	+	

Як бачимо, у складі фразеологізмів на позначення бідності вжито такі фауноназви: *заць, миша, собака, теля, кобила, бик, осел*, а на позначення багатства вжито фауноназви: *вівця, віл, корова, свиня*, а також родову назву – *худоба*, фауноназва *кінь* вживається у двох групах фразеологізмів. Найпродуктивнішою фауноназвою, що вжита у фразеологізмах на позначення багатства / бідності, є фауноназва *корова* (5 ФО), а найменш продуктивні фауноназви (по 1 ФО) – *заць, теля, кобила, бик, осел, свиня*.

Тварини у національно-культурному житті українців відіграють неабияку роль, що зумовлює утворення фразеологізмів з компонентами-фауноназвами, які відбивають ментальність народу та його спосіб світосприйняття. Фразеологізми з компонентами-фауноназвами – це численна фразеотематична група, яка активно функціонує як окрема підсистема загального корпусу української фразеології, виразно підкреслюючи зміщення фразеологічної парадигми в бік антропоцентризму й досить повно репрезентуючи різноманітні сфери матеріального й духовного життя українців, вияви їхньої етнокультури.

Джерела та умовні скорочення їх назв

Фр. – Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / Збір., упоряд. і пояснив Др. Іван Франко. – 2-ге вид. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006–2007. – Т. 1. – 2006. – 832 с.; Т. 2. – 2006. – 818 с.; Т. 3. – 2007. – 699 с.

Паз. – Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність людини / Упоряд. М. М. Пазяк; відп. ред. С. В. Мишанич ; АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1989. – 480 с.

Удов. – Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. / Г. М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984. – Т. 1. – 304 с.; Т. 2. – 384 с.

Ужч. В., Ужч. Д. – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

Ном. – Українські приказки, прислів'я і таке ін. / Спорудив М. Номис. – Спб., 1864. – VII, 304, XVII с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / Уклад. В. М. Білоноженко [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с.; Кн. 2. – 984 с.

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 414 с.
2. Василько З. С. Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / З. С. Василько; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К., 2003. – 20 с.
3. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
4. Голубовська І. О. Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу “Царство тварин” (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 61–68.
5. Голубовська І. О. “Свійські тварини” як фрагмент національно-мовних картин світу / І. О. Голубовська // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика : зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 9. – С. 36–46.
6. Двидюк В. Первісна міфологія українського фольклору / В. Двидюк. – 2-ге вид. доп. і перероб. – Луцьк, 2005. – 310 с.
7. Лларіон (Огієнко І. І. ; митрополит ; 1882–1972) Дохристиянські вірування українського народу / Лларіон (Огієнко І. І. ; митрополит ; 1882–1972). – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
8. Манчев В. С. О семантике фразеологических единиц с компонентом *коть* в русском и болгарском языках / В. С. Манчев // Фразеология и когнитивистика. – Белград, 2008. – Т. 2. – С. 244–248.
9. Пилипчук С. М. “Галицько-руські народні приповідки”: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка / С. М. Пилипчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 219 с.
10. Сагата Ю. Кіт у польській та українській фразеології / Юлія Сагата // Проблеми слов'янознавства : зб. наук. пр. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 57. – С. 282–289.
11. Словник символів культури України / за ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
12. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. / Л. Ткач. – Чернівці : Книги–XXI, 2007. – Ч. 3 : Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальноукраїнському контексті. – 252 с.
13. Філіпчук М. Фауносимволіка як продукт народного світосприймання / М. Філіпчук // Семантика мови і тексту : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. “Семантика мови і тексту” (Івано-Франківськ, 2009). – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2009. – С. 346–349.

АБСТРАКТНА ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ДУХОВНОСТІ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ПЕТРА МОГИЛИ

Тома Наталія

В українській історичній лексикології малодослідженою є мовотворчість одного з найвидатніших представників староукраїнської вченості кінця XVI – першої половини XVII ст. Петра Могили, яка є важливим етапом в історії нашої культури і мови.

Твори Петра Могили як писемні пам'ятки XVII ст. зберегли інформацію про духовні, ціннісні пріоритети мислителя. Вивчення лексичного складу його текстів є важливим для реконструкції мовної картини світу, як

вона була відбита у свідомості відомого представника української культури. Цілком закономірно, що за кожною індивідуальною мовною картиною світу можна простежити особливості світогляду народу, пізнати його психологію та національний дух мови. Відтворення фрагментів цієї картини здійснено на матеріалі окремих релігійних понять (лексем), які в працях Петра Могили становлять семантично вагомий шар лексики.

Актуальність вивчення лексики на позначення духовного світу людини в мовній картині світу Петра Могили випливає з того, що це дослідження сприятиме узагальненню наших знань про лексичний склад української мови того часу, становлення і функціонування релігійної лексики в ній. Ця лексика, виражаючи християнські світоглядні позиції, найчастіше використовується в релігійно-церковних текстах, які й переважають у творчості досліджуваного мислителя.

У часи Петра Могили релігія була визначальним чинником тогочасного духовного життя. Релігійна лексика є однією з основних та органічних частин словникового складу української мови. Вона не лише називає реалії, які пов'язані з вірою, церквою, а є показником багатого духовного світу українців. Ця лексика була об'єктом аналізу багатьох дослідників. Українські мовознавці почали вивчати релігійну лексику як один із складників лексичної системи сучасної літературної мови на початку 90-х років XX ст.

Частина науковців зосереджують увагу на питаннях лексикографічного опрацювання цього розряду лексичних одиниць (М. Скаб). На сьогодні опрацьовано окремі групи релігійної термінології: назви церковних чинів та посад (С. Бібла), релігійних свят (І. Бочарова), культових споруд (Н. Піддубна); історію богослужбово-обрядової лексики (Ю. Осінчук); конфесійну лексику у творчості українських поетів (Ю. Браїлко). Є наукові розвідки, присвячені вивченню окремих концептів, наприклад, концепт “душа” на певному синхронному зрізі (Ю. Апресян, А. Вежицька, І. Голубовська, М. Скаб).

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати релігійні поняття, вживані у творах Петра Могили, з погляду семантики та простежити їхнє функціонування в сучасній українській мові.

Об'єктом аналізу в пропонованій розвідці є релігійна лексика староукраїнської мови першої половини XVII ст., що стосується духовного світу людини, виявлена в мові творів Петра Могили – представника епохи українського бароко, характерними рисами якої було зародження церковно-ораторської та наукової літератури.

До найбільш уживаних лексем на позначення духовного світу людини, засвідчених в аналізованих творах Петра Могили, належать слова: *божественный, духъ, Духъ Святыи, духовный, душа, душевный, миродръжитель*.

Людина як цілісність належить певним чином і до природи, і до суспільства, і до культурно-історичного та духовного світу. Духовний світ людини – це не лише її розум, мислення, але й почуття, емоційні стани, віра, воля, світогляд, самосвідомість, що спирається на сукупність ціннісних орієнтирів і духовних смислів. З давніх часів у духовному світі людини прийнято розрізняти душу і дух, душевне і духовне життя.

Поняття духу в історії пов'язане з християнством. Дух Святий – це один з особових виявів триєдиного Бога. Духовне життя часто отожднюють з життям релігійним, а духовність людини розуміють як наявність у ній частки божественного духу. Але існує й інше трактування поняття “дух”. Дух – така реальність, яка належить не тільки окремій людині, це об'єктивна щодо індивіда духовна культура людства, сфера вищих, абсолютних цінностей: істини, добра, краси, справедливості, свободи,

віри. У духовній сфері людина ніби зростає над собою, долає свою обмеженість і скінченність і виходить у вимір вічного. Вічне – це повнота людського духу в його історії. Через освоення людської культури, через прилучення до духовної реальності людства особистість живе духовним життям, збагачує власну душу [6, с. 148].

У творчості Петра Могили лексема *духъ* уживається зі значенням “безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і відрізняє від тварини”: *Господи, приими духъ мой!* [3, с. 132]. В іншому контексті поняття *Святий Дух* має значення третьої особи в Святій Трійці: *Въ славу Отцу и Сыну, и святому Духу, Богу единому, въ Троицѣ славимому: Тому бо подобають всякая слава, честь и поклоненіе отъ всея твари вовѣки вѣкомъ. Аминь* [3, с. 112]. Петро Могила докладно зупиняється на іпостасі Святого Духа, наголошуючи на тому, що Святий Дух є Бог, рівна в усьому Отцю й Сину іпостасю Трійці. Водночас Святий Дух є цілком окремою іпостасю Трійці, що має свої особливості – він визначає здатності й нахили людини, дарує їй розум і мудрість, є угішителем і розрадником.

Мовна одиниця *Дух Святий* зі значенням “третья особа у Святій Трійці (Святий Дух)” [10, вип. 8, с. 235–237] засвідчена й у наступному контексті Петра Могили: *Гды бовѣмъ о томъ в разумѣ моемъ разбираю, вижу его такъ коштовнымъ быти клеинетомъ, ижъ през него всеѣ дары ласкъ и Духа Святого вѣрнымъ даются* [2, с. 387].

Крім цих значень, у “Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.” [10, вип. 8, с. 235–237] зафіксовані й інші лексичні відтінки поняття *духъ*: “Божа сутність, Божа сила; безтілесна, надприродна істота; назва церковного свята, також календарна дата; внутрішній зміст, напрям, суть чого-небудь; переконання, світогляд; запах; повітря; вітер; подих, дихання”. У “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.” [8, с. 333] лексема *дух* засвідчена зі значеннями: “третья особа божественної трійці; назва церковного свята – день Святого Духа”. Слово *дух* походить із праслов’янських форм **duxъ*, **dъxъ*, споріднене з литовським *dausos* – *повітря або dvasia* – *дух, душа* [1, т. 2, с. 150].

Ще в одному реченні лексема *духъ* вжита в антонімічному значенні словосполучення *духъ нечистый* – “зла безплотна надприродна істота, що бере участь у житті природи і людини”: *И абіе изыиде изъ него духъ нечистый и, вѣставъ, припаде къ ногамъ архіереовѣма, исповѣдая грѣхъ свой и прощенія прося* [3, с. 79].

Із розвитком української мови спостерігається розширення значення лексеми *дух*. У “Словнику української мови” поряд із семантикою, подібною до тієї, що засвідчена у творах Петра Могили та в “Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.”, наявні також нові значення, наприклад, *дух* тлумачать як психічні здібності, свідомість, мислення; внутрішній стан, моральну силу людини, колективу; загальний внутрішній зміст і напрям, основний характер чого-небудь [9, с. 442–444].

У сучасній мові лексема *дух* поширена в різних контекстах, переважно з переосмисленням основного значення, як правило, у фразеологічних сполученнях. Наприклад, коли не хочуть бачити людину, кажуть “щоб духу твого тут не було”; “занепасти духом” або “піднятися духом”, коли йдеться про безсилля, відчай або ж про щось хороше, приємне в житті людини. Відсутність новин про когось, щось позначається сталим висловом “ні слуху, ні духу”; “набратися духу” має значення “відважитись”; “не вистачає духу” говорять про боязку людину; “зламати дух” – коли йдеться про злам сили, волі людини; “дух гасне” – втрата ентузіазму, відчай. Отже, можна стверджувати про переосмислення первісного значення слова *духъ* в сучасній українській мові.

Досить часто у творах Петра Могили вживається прикметник *духовный*, який у “Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.” [10, вип. 8, с. 231] засвідчений з такими значеннями: 1) стосується внутрішнього світу, духу, душі; 2) стосується духівництва, церкви, церковного законодавства; духовний, церковний; 3) який стосується релігії, християнської віри; духовний, релігійний; 4) який походить від Бога, належить йому; духовний, божественний, священний; 5) священнослужителі, духовні. В аналізованому реченні Петра Могили лексема *духовный* стосується внутрішнього світу людини: *Жадень не можетъ зъ тыхъ, которыи в того-свѣтнихъ марностяхъ кохаються, о небесныхъ речахъ и духовныхъ мыслити и разбирати* [2, с. 418]. Прикметник *духовный* наявний у “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.” [8, с. 332] зі значенням “який належить до духівництва” та “священнослужитель”. Лексема *духовный* уживана в сучасній літературній мові зі значеннями: 1) зв’язаний з внутрішнім психічним життям людини, моральним світом її; 2) стосується релігії, церкви, належний їм; 3) те саме, що духівниця [9, с. 445].

Уявлення про душу як про своєрідний феномен людського існування вперше виникає в стародавніх греків [6, с. 148]. Це поняття з’являється раніше, ніж поняття духу. Душа – сфера психічного життя людини, її розум, почуття і воля, тобто внутрішній суб’єктивний світ, сфера безпосередніх переживань, думок, які становлять інтимно-особистісну сторону людського ества. Душа людини притаманна їй і тільки їй.

У “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.” слово *душа* засвідчене в чотирьох значеннях: 1) безсмертна нематеріальна основа в людині, що протиставляється матеріальній – тілу; 2) сумління, совість; 3) присяга, клятва; 4) людина, особа [8, с. 333]. У творах Петра Могили лексема *душа* вживається із семантикою: “нематеріальна безсмертна духовна сутність людини”, наприклад: *Отъ поци Духомъ утренюю Боже, и молю тя, росюю яже отъ тебе исцѣли душу мою, и страхъ твой всади въ сердце мое, да прийму духъ спасенна* [3, с. 135]. У період XVI – першої половини XVII ст. лексема *душа* зафіксована з більшою кількістю значень, ніж у XIV–XV ст.: 1) нематеріальна безсмертна духовна сутність людини; 2) сукупність психічних, духовних властивостей людини; 3) моральні принципи людини – совість, сумління; 4) жива істота, людина; 5) основа, сутність [10, вип. 8, с. 238–240].

Етимологія свідчить про те, що праслов’янське **duša* споріднене з литовським *dvasia* – *дух, дихання* [1, т. 2, с. 150]. На думку дослідників, саме релігійне значення є найближчим до первинного етимологічного, адже словом *душа* в момент називання йменували ту субстанцію, яку Бог вдихнув у людину [7, с. 111].

Оскільки *душа* – джерело психічних виявів, то з часом слово почало позначати і весь внутрішній світ людини, різноманітні види психічної діяльності. Душа поєднує ідеальну субстанцію (згідно з релігійним тлумаченням) та суто людські якості, що залежать від індивідуальних моральних рис, особливостей світосприйняття кожної окремої людини. У сучасній мові лексема *душа* як основне має значення “внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями” [9, с. 445–447]. У “Словнику української мови”, виданому за радянських атеїстичних часів, релігійне значення слова *душа* не фіксується, так само, як семантика “присяга, клятва”, засвідчена у “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.”.

Релігійне значення слова *душа* є основою для творення переносних. Душа, за релігійними уявленнями, безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить сутність її життя: вона нерозривно пов’язана з тілом.

Саме цим мотивована семантика виразу “*віддавати душу*”, під яким розуміють фізичну смерть, загибель людини. Душа є уособленням внутрішнього світу, духовності людини. Це Боже створіння, тому її треба берегти. Ця семантика відображена в таких висловах: *мати Бога в душі; мати Христа в душі; віддавати Богові душу*. Народна мудрість радить “*не кривити душею*”; “*не брати гріха на душу*”; “*не залазити чобітьми в душу*”.

Слово *душа* вживається тепер і тоді, коли йдеться, наприклад, про кількість людей (*п'ять душ*), а також у словосполученнях *розкрити душу, плюнути в душу*. Про дуже налякану людину говорять, що в неї *душа в п'яти пішла, душа лежить* говорять, коли щось сильно подобається, *вкласти душу в щось* – робити щось досконало, добре або *робити без душі* – навпаки.

Отже, у сучасній мові слово *душа* часто вживається з переосмисленим значенням.

Похідним від лексеми *душа* є прикметник **душевний**, що має значення “який стосується душі” [10, вип. 8, с. 240]. Ця семантика слова *душа* поглиблюється в його зв'язках зі словом *пожиток*, розвиваючи відтінок “все, що людина пережила і пізнала”: *Але абымь я тоє мое першее казанье с пожитком душевным почати и докончити, за помощю и ласкою Духа Святого, моглъ...* [2, с. 392]. У сучасній мові слово *душевний* функціонує у двох значеннях: 1) зв'язаний з внутрішнім психічним світом людини, її настроями, переживаннями та почуттями; 2) ширий, відвертий, сердечний [9, с. 447], підкреслюючи, що душевне життя є унікальним і неповторним особистісним світом людини.

Часто вживаною у творах мислителя є мовна одиниця *божественний*, що має значення “присвячений божеству, Богові, пов'язаний з релігійним культом, церковний” [10, вип. 3, с. 8]: *Што подаючи до зрозуменя снадѣйшого, божественный Златоустъ такъ мовит...* [2, с. 409]. Слово *божественный* походить від іменника Бог, праслов'янська форма якого – **bogъ*, старослов'янська – *богъ* [1, т. 1, с. 219]. У сучасній мові лексема *божественный* є поширеною. Окрім основного значення “належний Богові, безпосередньо з Ним пов'язаний”, слово *божественный* у мові може актуалізувати значення *дуже великий, значний, важливий*. Часто вживається як найвища міра оцінки якого-небудь явища – *божественна* досконалість означає абсолютну, найвищу міру вияву ознаки. Отже, у сучасній мові спостерігається розширення семантики досліджуваної лексеми.

Антонімом до лексеми *Дух Святий* є слово *миродрѣжитель* зі значенням “володар світу, п'їтьми, диявол”, зафіксованим у реченні з тексту Петра Могили: *Поневажъ тебѣ и Самъ Збавитель през древо крестное моць и владзу Бозства Своего над моцарствы и “миродрѣжители тмы вѣка сего” въ звѣтязствѣ показати рачиль и нам моць до звѣтяженя оных през знакъ того жъ креста уставичне подаеть, слушине “Божією силою” крестъ честный нам спасаемым ест* [2, с. 395]. Очевидно, лексема *миродрѣжитель* походить від праслов'янського **mirъ*, спорідненого з литовським *mieras* – “мир, спокій” [1, т. 3, с. 463] та праслов'янського інфінітива **dъržati*, старослов'янська форма *дрѣжати* [1, т. 2, с. 39]. У “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.” є слово *мир* зі значенням “світ” [8, с. 596].

Терміном “мир” у часи Петра Могили позначався світ зла, який охоплював передусім суспільне життя людини. Створений Богом світ добра і краси внаслідок гріхопадіння людини зазнав деформацій, і царина зла, що з'явилася в ньому, одержала назву “мир”. Мир і царство небесне постають як відмінні рівні буття. Мир протиставляється царству небесному як *плоть – духу, смерть – життю, хиба – істині*. Володарем світу, “*миродрѣжителем*” п'їтьми Петро Могила вважав диявола, який

Божій любові протиставив ненависть і зло, що роз'єднує світ. Для того, щоб вплинути на вибір волі людини, диявол виступає як спокусник і облудник, він зображає перед нею оману й зло як істину й добро, намагається звабити принадами цього світу й відвернути від царства небесного [5, с. 183].

Аналіз абстрактної лексики на позначення духовності в мовній картині світу Петра Могили узагальнює наші знання про лексичний склад української мови того часу, про становлення і функціонування релігійних абстрактних лексем. Період, коли Петро Могила писав твори, є показовим, оскільки саме тоді особливого статусу набуло релігійне життя, успішному функціонуванню якого сприяла мова, вербалізуючи всі необхідні для цього поняття. У сучасній українській літературній мові спостерігається процес переосмислення первинного релігійного значення мовних одиниць, яке засвідчене в текстах мислителя.

1. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1982–1989. – Т. 1–3.
2. Могила П. “Крестъ Христа Спасителя и каждого человѣка”, проповедь, произнесенная 4 марта 1632 г. / П. Могила // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. VIII. – Вып. 1. – Киев, 1914. – С. 386–421.
3. Могила П. Собственноручныя записки Петра Могили / П. Могила // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 7. – Киев, 1887. – С. 49–132.
4. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 414 с.
5. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України / В. М. Нічик. – К. : Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
6. Сілаєва Т. О. Філософія : навч. посіб. / Т. О. Сілаєва. – Тернопіль, 2008. – 327 с.
7. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : [монографія] / М. В. Скаб / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
8. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / [уклад. Л. Л. Гумецька]. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 1. – 630 с.
9. Словник української мови : в 11 т. / [уклад. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – 1971. – Т. 2. – 550 с.
10. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 12 вип. / [гол. ред. Д. Г. Гринчишин]. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1994. – Вип. 3, 8.

ЧОРНОБИЛЬСЬКИЙ ДИСКУРС ЯК ХУДОЖНЯ РЕФЛЕКСІЯ АНТРОПОЛОГІЧНОГО КАТАСТРОФІЗМУ У “РОМАНІ-СВІДЧЕННІ” С. АЛЕКСІЄВИЧ “ЧОРНОБИЛЬСЬКА МОЛИТВА: ХРОНІКА МАЙБУТНЬОГО” ТА РОМАНІ АЙРІН ЗАБИТКО “НЕВМИТЕ НЕБО”

Трухан О. І.

На зламі тисячоліть людство зіткнулося з низкою актуальних проблем: взаємодія цивілізацій, прірва між ціннісними орієнтаціями, яка сьогодні наскільки глибока, що може стати джерелом протистоянь, що здатні призвести до кінця існування людства. Катастрофічність буття продукує глибоке зацікавлення філософів і вчених, представників різних напрямків соціальної думки.

Насамперед, доцільно буде зосередитися на тлумаченні терміна “катастрофа”. Так, за дефініцією В. Даля “*катастрофа від грец. Catastrophe – переворот, перелом, важлива подія, яка визначає долю чи справу*” [4, с. 97]. Теорію катастрофізму, згідно з якою в історії Землі відбуваються катастрофи, які знищують все живе, і щоразу тваринний і рослинний світ відроджується знову, вперше висунув французький палеонтолог Ж. Кюв'є [5,

с. 345]. Дуже часто дослідники ставлять термін “катастрофа” в один синонімічний ряд з “катаклізмом” та “Апокаліпсисом”, визнаючи їх як щось смертельно-катастрофічне для світу та цивілізації, катастрофу в природі (апокаліпсис ядерної війни). Однак сьогоднішній катастрофізм – це катастрофізм особливого різновиду. Соціальна нестійкість посилюється і природними катаклізмами. Одним із найтрагічніших наслідків нерегульованого технічного прогресу є ядерні інциденти, які відбулися в ХХ ст.

Проаналізувавши явище катастрофізму на онтологічному рівні, перейдемо до характеристики наступної складової нашого дослідження – катастрофічного дискурсу. Варто зауважити, що на зламі тисячоліть цей напрям став надзвичайно актуальним у царині літературознавства. Катастрофізм як літературознавчий термін отримав дефініцію в багатьох довідкових виданнях і літературознавчих працях українських учених.

Такі українські науковці як В. Моренець [6], О. Астаф'єв [2], О. Харлан [9] та інші досліджували висвітлення явищ катастрофізму в літературі. Варто зауважити, що ґрунтовно вивчала, узагальнила і систематизувала філософські засади катастрофічного світогляду О. Харлан, виклавши результати свого дослідження в докторській дисертації “Моделі катастрофізму в українській та польській прозі міжвоєнного двадцятиліття” [9]. Слід нагадати, що над загрозою технократичних катастроф для людства задумувалися філософи М. Бердяєв, Х. Ортега-і-Гассет, Ж. Еллюль та інші. Звичайно, література теж не стояла осторонь і долучалася до осмислення цих питань. Апокаліптичні мотиви звучали у творах Г. Сквороди, М. Гоголя, М. Булгакова, Т. Тичини, Т. Осьмачки.

Таким чином, мета нашого дослідження полягає у розкритті основних складових антропологічного катастрофізму нашої доби; у спостереженні над формами художнього зображення чорнобильського дискурсу у “романі-свідченні” білоруської письменниці С. Алексієвич “Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього” та романі американської письменниці українського походження Айрін Забитко “Невміте небо”; у виявленні в них типологічних і генетичних збігів та розбіжностей. Предметом наших наукових пошуків обрано катастрофізм як історичну та суспільно-моральну передумову, яка призвела до нових пошуків у літературі. Обраний літературний матеріал розглядається як приклад віддзеркалення антропологічної та технократичної кризи нашого часу.

Цілком очевидно, що ХХ століття – час, коли техніка набуває некерованих масштабів, диктує і модифікує життя людей, входячи в історію людства першими ядерними вибухами Хіросіми та Нагасакі, потім Чорнобильської АЕС, а сьогодні Фукусіми, суспільно-історичні події екстраполюються на жителів планети, посилюючи почуття відчуженості, внутрішньої еміграції.

Космічною за масштабами техногенною катастрофою другого тисячоліття для України та світу постала аварія на Чорнобильській АЕС. Ця трагічна подія викликала всесвітній відгук і знайшла втілення в літературі та інших формах культурної репродукції. Так, Т. Гундорова у своїй “Післячорнобильській бібліотеці” розглядає питання “*ядерного апокаліптичного дискурсу*”, точкою відліку якого став Чорнобиль. Дослідниця зауважує: “*Кінець століття найконцентрованіше відображає ідеї катастрофізму, а ядерний вибух, по суті, символізує в свідомості людей другої половини ХХ століття кінець світної ідею*” [3, 13]. Таким чином, на думку дослідниці, ядерна війна, яка виходить тільки з уявного, немітичного світу та існує тільки в тому, що про неї говориться і де про неї говориться – тип дискурсу. Проте, можна вважати, що “ядерний дискурс” після Чорнобиля

перейшов з рангу “текстуальної фігури” в реальну. Паралельно з екологічною у Чорнобилі сталася і антропологічна катастрофа: люди не знали, в якій країні і політичному режимі будуть жити завтра – ядерний вибух співпав з політичними процесами – “*під воду пішов найбільший соціалістичний материк*”, – писала С. Алексієвич [1, с. 5].

Творчість С. Алексієвич не випадково потрапила в поле наших наукових пошуків. Білоруська письменниця неперевірено втілила катастрофічні ситуації як кризовий екстремальний стан світу, як індикатор хиткості радянського буття, в якому принишкли сили хаосу. Відмінною особливістю її творів є органічне входження факту в художній текст. В одному із своїх інтерв'ю С. Алексієвич наголосила, що її стиль написання передбачає “документ в мистецтві”, а не просто “суху журналістику” [11]. Сама авторка, аналізуючи “Чорнобильську молитву”, стверджувала – “*це книжка не про Чорнобиль, а про світ Чорнобиля: Реконструкція почуття, а не події*” [1, с. 24]. Провідною інтенцією прози С. Алексієвич стало відтворення психології жертви техногенної катастрофи, вербалізованої страждальною образністю. Письменниця активно застосовує гуманістичний психоаналіз з метою виявлення опозиційної до заангажованого соціуму особистості, яка шукає способів психічного виживання у катастрофічному світі (Е.Фромм).

Для втілення катастрофічної ситуації, спричиненої Чорнобильським вибухом, письменниця обрала оригінальну жанрову форму – “жанр голосів” (термін С. Алексієвич). Текст твору складають розповіді людей, які гасили Чорнобиль, або були якимось чином дотичні до тих подій. Хор людських голосів відтворює грандіозну картину самої події, та її вплив на подальші долі людей, які стали причетні до неї. Постає автора тут є надзвичайно важлива, адже, формуючи текст, відтворюючи почуті інтерв'ю, автор кореспондує читачеві свою інтенцію: пропозицію подумати над минулим і майбутнім людства, яке перетнуло точку невороття. Роман починається і закінчується – сповідями жінок – “самотнім людським голосом”. Ці монологи звучать як крик відчуженої людської душі, біль якої нічим не можна вгамувати. Таким чином, відповіді на болочі запитання, презентовані очевидцями Чорнобильської трагедії, є правдою, яку С. Алексієвич прагне донести читацькій аудиторії. Поділяючи думку М. Павлишина про те, що “*Чорнобиль не належить до тих тем, що їх можна літературно осмислювати, не заглибившись у характер стосунку між автором і темою*” [7, с. 33], ми виснуємо, що вустами мовців білоруська письменниця дає собі і читачеві відповіді на численні філософські запитання, які бентежать її саму. Опозиційним до одноголосих роздумів постає такий авторський прийом, як завершення кожного з розділів твору “хором” (солдатський хор, народний хор, дитячий хор). Отож, можна стверджувати, що для відтворення грандіозної картини народного страждання, зумовленого Чорнобильською катастрофою, С. Алексієвич вдається до такої форми побудови роману, як багатоголосся, як реакцію на ідеологічний утилітаризм.

Осягнути проблему Чорнобиля, зрозуміти тих, хто пережив катастрофу, намагаються і ті письменники, які знаходяться далеко від нас. “Невміте небо” – так назвала свій роман американська письменниця українського походження Айрін Забитко. Написаний англійською мовою, ще не перекладений в Україні роман можна вважати подією у англійській літературі. Авторка виявляє хорошу обізнаність з реаліями післячорнобильських подій перш за все тому, що неодноразово була в Україні, провідуючи своїх родичів, які живуть саме у чорнобильській зоні. Є декілька причин, чому сучасна американка зацікавилася подіями тридцятирічної давності, але нам зараз важливо простежити суголосність

авторок у відображенні чорнобильських подій з позицій антропологізму.

Роман починається з епіграфу: це уривок з Об'явлення Івана Богослова – *“І велика зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення тій зорі Полин...”*. За спостереженнями авторки дослідження “Біблія: спроба прочитання” – М. Савельєвої – “Зоря “Полин” асоціюється з атомною катастрофою. Полин має декілька підвидів, найбільший з яких називається “чорнобиль” [8, с. 266–267]. Так, після таких співпадінь апокаліптичної візії Івана Богослова виявилися дотичними до сучасної ситуації, і авторка роману, підхоплюючи настрій Об'явлення, спонукає читача до асоціацій.

Сюжет роману А. Забитко складають події, які відбуваються у житті головної героїні Марії Петренко. Після смерті сина Юрка – ліквідатора аварії на ЧАЕС, від'їзду до Москви невістки з онуками Марія, не знайшовши себе у Києві, повертається додому, у “зону відчуження”, село Опачичі. Вона стане першим “самоселом”, для якої “відчуження” стане справжньою мукою самотності. Марія виявиться позбавленою такої непомітної за звичних умов радості – комунікації з іншими людьми. До речі, тема самоселів присутня і у творі С. Алексієвич. Але там вони існують цілою громадою і їх турбуватимуть інші проблеми.

Варто зазначити, що передбачення майбутньої катастрофи проявляється ще у пролозі твору, де Айрін Забитко застосовує введення народної прикмети, яка провіщає невідворотну біду: *“Лелеки чомусь не повернулись до своїх гнізд на солом'яному даху Марусиної хати... Бути біди. Таке трапилося у її дворі тільки двічі – в 1933 перед початком сталінського голодомору та у 1944, коли німці захопили село”* [10, 4] (переклад мій, – Т.О.). Так, порівнюючи прологи обох творів, варто зауважити, що у “Невмитому небі” на початку панують віталістичні настрої, які характеризуються трьома тематичними домінантами – життя, людина, природа, і вже тільки після аварії, коли люди йдуть у вимушене “вигнання”, катастрофізм набуває своєї сили. На відміну від Айрін Забитко, С. Алексієвич з перших рядків твору висвітлює факти, які свідчать про катастрофічні наслідки аварії для природи та невеличкову спустошеність душ жертв Чорнобильської трагедії.

Доречним вважаємо вказати на спорідненість хронологу подій в розглянутих літературних візирях. Так, у них простір розмежовується на “тут” і “там” (на рідній землі і в примусовому виселенні), час теж поділяється на “до” і “після” (до вибуху і після нього). Разом з тим, якщо в “Невмитому небі” чітко окреслені просторові межі, а саме “там” – в селі Опачичі, то в “Чорнобильській молитві” акцентується часова складова хронологу подій – після Чорнобильської трагедії. Таким чином герої обох творів ностальгують: жителі Опачичів за втраченою Батьківщиною, а ліквідатори, смертельно хворі співрозмовники С. Алексієвич – за часом, у якому ще не було “чорнобиля”. Образно, помисли персонажів обох творів присутні в трьох темпоральних вимірах (минуле, теперішнє, майбутнє), де незаплямованим постає тільки минуле. Сьогоднішнє і прийдешнє стає символом пустоти, бездомності і спонукає до песимістичних визначень людської сутності.

Аналізуючи жанрові особливості розглянутих творів варто наголосити, що обидва позиціонуються авторами як романи, проте в них можна відстежити риси документалізму. Будемо вважати, що присутність ефекту документальності дає можливість авторам демонструвати відчуття особистої причетності до зображуваних подій. Вони не описують віддалене символічне місце аварії, про яке чули опосередковано, письменниці особисто перебу-

вають в епіцентрі подій – одна з них в Чорнобилі українському, інша в – “чорнобилі” білоруському.

Однак напрошується запитання, чому С. Алексієвич все-таки відносить “Чорнобильську молитву” до фікційного жанру, адже документальна складова вагомо переважає у ньому? Ми вважаємо, що основним доказом “романності” є композиція твору. Автор ретельно компоує розповіді-інтерв'ю, він продумає не тільки логічність розташування матеріалу, але й застосовує такі художні прийоми, як обрамлення, повтори, дзеркальна композиція. Айрін Забитко пише твір, якому, на наше переконання, притаманні всі ознаки соціально-психологічний роману: окрім особистісного відтворення приватного життя, побуту жителів “дочорнобильських” та “постчорнобильських” Опачич, автор долучає сцени, що охоплюють життя усього соціалістичного соціуму, майстерно відтворюючи конфлікт між людиною та суспільством. Авторками обох творів продемонстровано, що в екстремальних життєвих ситуаціях розкриваються багатогранні характери героїв з усім розмаїттям їхнього психологічного функціонування.

Заслугує на увагу розкриття письменницями нового аспекту у стосунках людини з Богом у катастрофічних обставинах. Тема всеохоплюючої присутності Всевишнього у свідомості героїв простежується і у творі С. Алексієвич, і Айрін Забитко. Молитва, як спосіб ведення діалогу з Богом є очевидним сюжетним елементом обох творів. Так, Марія Петренко, залишаючись єдиною мешканкою села, обирає своїми співрозмовниками двох християнських святих – Святого Георгія-переможця та Миколая-чудотворця. Перебуваючи наодинці зі своїми покровителями в порожній церкві, вона відчайдушно голосить: *“Господи, згадай мене, оповиту гріхами, не залиш хоч би там, на небесах”* [10, с. 105] (переклад мій, – Т.О.). А один з мовців “Чорнобильської молитви” С. Алексієвич, переповнений відчаєм, у своїй “сповіді” стверджує: *“Я Бога не боюсь, я людей боюсь”* [1, с. 105] – вбачаючи у Всевишньому всепрощаюче і світле начало, а в homo sapiens – небезпечне. Так в обидва твори проникає ще одна ідея – Чорнобиль як кара за самовпевнене ототожнення людини, що нібито “підкорила” атом, з Божественним, за безапеляційну атеїстичну “мораль”. За твердженням відомого філософа С.Л. Франка, наукову спадщину якого досліджував відомий український літературознавець М.М. Гіршман, до катастрофи “спонукає порушення балансу Бог, світ, людина” [12]. Саме в таких критичних обставинах, зауважує науковець, просяноються два полюси, між якими вибудовується діалогічний “міст” – Бог і людина, людина і світ, людина і людина.

Отже, в розглянутих літературних візирях прослідковується чітка типологічна спорідненість, яка виявляється перш за все у спільних світоглядних принципах творення цих текстів – катастрофізмі. Естетичний вимір трагізму та героїзму в обставинах зіткнення людини з катастрофічною ситуацією, спровокованою Чорнобильською аварією, стає темою для художнього втілення у творах обох письменниць.

Досліджено, що антропологічні концепції аналізованих творів дещо різняться. Айрін Забитко, змальовуючи “чорнобильську чуму” не акцентує на приреченості людського існування, оскільки присутній природний потік життєвої любові, прагнення до праці і свого Дому – все це зруйноване але “відновлюване”. У романі білоруської письменниці домінують більш мінорні мотиви: Чорнобиль – це рукотворна катастрофа, яка попереджає про наближення апокаліпсису. Виявлено, що ключовим для обох авторів є топос зони, яка не має адміністративних кордонів – від українського Чорнобиля до білоруського Полісся.

Здійснивши аналіз жанрових особливостей творів, ми з'ясували, що, хоча "роман-свідчення" С. Алексієвич "Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього" та роман Айрін Забитко "Невмите небо" різняться за формою та змістом, проте вони є генетично спорідненими. Так, для обох літературних взірців характерним є поєднання документального та епіко-художніх жанрів. Також досліджено, що основним чинником творення обох жанрових форм є спільний хронотоп: до вибуху і після нього, на рідній землі і в примусовому виселенні.

Підводячи підсумки нашого дослідження, можна висувати, що обидві письменниці – мислителі, які не тільки розкрили проблеми посткатастрофічного Чорнобиля, а й відтворили катастрофічні механізми національного і глобального буття.

1. Алексієвич С. Чорнобиль: хроніка майбутнього / С. Алексієвич; пер. з рос. О. Забужко. – К.: Факт, 1998. – 196 с.
2. Астаф'єв О. Образ і знак: Українська емігрантська поезія в структурно-семіотичній перспективі: [монографія] / Олександр Астаф'єв. – К.: Наукова думка, 2000. – 268 с.
3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм / Тамара Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 263 с.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / Владимир Даль. – М.: Русский язык, 1989. – Т. 1.
5. Крысин Л.Н. Толковый словарь иноязычных слов / Леонид Крысин. – М.: Эксмо, 2009. – 944 с.
6. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща / В. Моренець. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – 327 с.
7. Павлишин М. Чорнобильська тема і проблема жанру / Марко Павлишин // Вісник АМ УРСР. – 1991. – №4. – С. 30–35.
8. Савельєва М. Біблія: спроба прочитання / Марина Савельєва. – К.: Стило, 1998. – 274 с.
9. Харлан О. Д. Моделі катастрофізму в українській і польській прозі міжвоєнного двадцятиліття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.01.05 "Порівн. літературозн." – К., 2008. – 20 с.
10. Zabytko Irene. The Sky Unwashed: novel / Irene Zabytko. – Chapel Hill, North California: Algonquin Books of Chapel Hill, 2000. – 263 p.
11. Аннинский Л. Оглянуться в слезах [Електронний ресурс] / Лев Аннинский – Режим доступу: <http://alexievich.info/artikl/Anninsky.pdf>.
12. Гиршман М. Еврейский диалогизм и русская литературно-философская традиция: их смысловые взаимосвязи у М. М. Бахтина [Електронний ресурс] / Михаил Гиршман – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/fd/2007_9/FI9_PDF/Girshman.pdf.

К ВОПРОСУ О СИНОНИМИИ В ЯЗЫКЕ И КУЛЬТУРЕ. ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПТЫ СВАДЬБЫ В БАЛКАНСКОЙ И КАРПАТСКОЙ РЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЯХ

Узенёва Е. С.

Одним из основных положений этнолингвистики¹, как лингвистической дисциплины, является возможность и необходимость применения лингвистических понятий

* Авторская работа выполнена при финансовой поддержке Программы фундаментальных исследований Секции языка и литературы ОИФН РАН "Язык и литература в контексте культурной динамики", проект "Карпато-балканские территориальные диалекты: реконструкция культуры по данным языка", рук. А. А. Плотникова.

¹С.М. Толстая. Московская школа этнолингвистики: направления и подходы // Проблемы восточнославянской этнолингвистики. Материалы Першей Міжнародної наукової конференції (Мінск, 25-26 красавіка, 2003 г.). – Мінск, 2003. – С. 11–22.

и методов к анализу явлений традиционной культуры и ее языка. Понятие синонимии изначально является глубоко лингвистическим и означает в переводе с греческого "сопоставление, сопоставление".

Использование этого понятия по отношению к культуре носит метафорический характер. Главное в его трактовке – это значение взаимозаменяемости знаков. В культуре существует мало специально созданных знаков. Как правило, это элементы мира, которые отсылают нас к элементам значения, или идеальные сущности (концепты). На первый план здесь выходит проблема экспликации значений в культуре и проблема синонимии и изофункциональности, т.е. тождества функций. Реальные элементы мира обладают разными свойствами. Нередко им присуща многозначность и многофункциональность. Например, хлеб может означать плодородие, богатство, невесту, будущее потомство, соединение родов и пр. Обыденные предметы наделяются особым значением, поскольку они сделаны в определенное время, определенными людьми, в строго определенном месте и т.д. Предметы, имеющие сходное значение, создают синонимические ряды, имеющие, в свою очередь, различные уровни абстракции. От характера признаков, легших в основу значений предметов, зависит и степень синонимичности. Для языка культуры характерна взаимозаменяемость предметов, действий, персонажей и пр. определенных контекстах².

Как известно, разные действия, имеющие сходную мотивировку или функции и выражающие общую содержательную идею, образуют целый синонимический ряд, парадигму действий [34, с. 68]. На примере свадебного обряда наиболее отчетливо видно использование в рамках одного обряда широкого спектра различных категорий синонимов. Это предмет и действие (зерно и осыпание им), предмет и лицо (невеста и части ее одежды), часть и целое (хлеб целый и кусок), метонимические символы (девственную невесту могли символизировать знамя и деревце, красный цвет украшений, барашек, горячая сладкая водка, сладкий хлеб, целый хлеб, золотая фольга в букетах, целая фляжка с вином и пр.).

Основные сквозные мотивы свадьбы, находящие отражение на всех уровнях текста свадебного обряда – это мотив "плодородия" (плодовитости, деторождения), "изобилия, богатства", "соединения", "кражи" (*крадена мома, грабена мома, грабена пита, грабуване*), "купли-продажи". Единство и системность свадебного дискурса проявляется и в общей символической трактовке таких признаков-свойств, как: сладкий (*сладка пита, блага погача, блага ракия, блага чорба, блажи се, блавест, блага невеста*), белый (одежда невесты – *бяла г'унка*, использование белых предметов – *бяла кърпа, бяло платно, бяло котле, бяла забрадка*), красный (обрядовые реалии красного цвета – *червено було 'вуаль невесты', червена ракия, червен конец, червена вълна*), золотой (использование позолоты (*варак*) при изготовлении реквизита, украшений невесты – *златна тел, злато, хлеб – погача вараклия*, определение девственности *злато*), пестрый (*шарен леб, хляба се шари, шарън шекер, шарено хоро, шарена черга, шарена бълкица, шарена торба*), целый (девушки, готовящие хлеба – *целокупни моми*, угощение для кума – *цало*, монета-дар невесте – *цало, цалка*, свадебный хлеб – *цал леп, цалу, неначената булка* – 'честная невеста'), новый (новая одежда у персонажей, новые предметы для приготовления хлеба и дары невесте – новые котлы для воды, новая пряхка; приуроченность

² Подробно данная проблема была рассмотрена в докладе С.М. Толстой на конференции "Толстовские чтения-16" (Ясная Поляна, 23–25 мая 2012 г.).

ритуала к новолунию – *на нова месечина*), *первый* (“первый хлеб” – *пуртоксума, първиче* – посещение молодыми родителей невесты, *първа църква* – первое посещение церкви, участие первых детей в семье в качестве обрядовых лиц – *първородени*), *полный* (совершение обряда в полнолуние – *като се пълни месечината*, участие беременной женщины в обрядах – *пълна жена*, возвращение полных емкостей при обмене дарами) и пр.

Мы остановимся лишь на некоторых из них. Чтобы обеспечить плодovitость молодых (и плодородие в широком смысле) использовались синонимичные в семантическом плане атрибуты (продукты: зерно, мука, хлеб, вино, сито и одежда (рубаша, фартук), плодовые деревья, плоды), персонажи (дети, замужние женщины) и действия (осыпание, деление хлеба, обливание, сажание на колени, подпрыгивание, качание, битье, витье, кружение и др.), речевые клише (благопожелания), которые часто выступают вместе в одном конкретном ритуале (так называемое нанизывание символов):

1) Изготовление/использование множества предметов: выпекание большого числа хлебов, использование множества семян, мелких монет, многочисленные части костюма невесты (три фартука, две вуали, украшения для головного убора);

Отметим, что один и тот же предмет может означать различные понятия одновременно. Например, монеты как множество, символизирующее изобилие вообще, и как богатство.

2) Действия – осыпание (символическое сеяние) новобрачных семенами злаков (*засеване* – р-н Софии, [30, с. 156]; *пресяване* – обл. Малко Тырново, Странджа)¹, мукой, наделение хлебом, преломление хлеба над их головой; смотрение на молодых сквозь сито², использование различных предметов, связанных с приготовлением хлеба в свадебных обрядах (скалкой снимали вуаль с невесты);³ подбрасывание к потолку пшеницы и вина (“для урожая”)⁴; совершение таких продуцирующих действий, как качание молодых женщин после брачной ночи (*люлене на булките*)⁵, “битье” новобрачных и молодых женщин.

Наибольшее число действий совершалось в отношении невесты – это: поливание волос невесты вином, умывание ее вином; вытирание затем ее лица фартуком – символизирующим женскую фертильность (обл. Врацы) [19, с. 143]; наполнение брачной рубашки молодой со следами крови (ее символического заместителя) пшеницей и плодами⁶; поднимание молодой при встрече в доме мужа; одаривание молодых; подпрыгивание при получении дара (Родопы), [27, с. 28]; хватание невесты женихом за нос, щипание ее, приподнимание полы ее юбки, “чтобы плодился скот” [3, с. 4].

Некоторые ритуалы совершали у плодовых деревьев, использовали белую одежду для наряда невесты,

сажали на колени молодоженам ребенка (невесте и жениху); дети в большом количестве участвовали во многих ритуалах и т. п. Так, в доме мужа молодая садилась на колени свекрови, где лежали шапки маленьких мальчиков, после чего шапки перекидывали через невесту, желая ей мужского потомства [14, с. 366].

Важным моментом было участие замужних, родивших женщин в ритуалах после брачной ночи, что символизировало не только переход невесты в ранг замужней, но и предполагало скорейшее рождение ребенка. В области Странджи во время обряда в доме жениха после брачной ночи (*баници, плакети*), в котором участвовали только замужние женщины, называемые *баби* и приносящие баницы, соотносились с будущим рождением ребенка: свекровь подавала куме брачную рубашку молодой, которую посаженная мать развязывала, разгбала, трижды переворачивала наизнанку и оставляла в сите, после чего женщины бросали на рубашку деньги, а свекровь дарила куме мыло и букет базилика и лила ей на руки воду [32, 289], ср. подобные действия на родинах и дне повитух (*Бабинден*).

Одной из форм выражения магической идеи “плодородия” являются действия витья, кручения, кружения, также имеющие продуцирующую функцию в обряде и интерпретируемые как развитие, приумножение некоего блага, богатства и шире – как создание новой структуры [23, с. 106]. В болгарском языке возникновение новой семьи, дома ассоциировалось с понятиями “верчения, кружения” (вероятно, по аналогии с роением пчел). Так, при встрече молодых у ворот свекровь трижды кружила их (Перуштица) [9, с. 66], в доме жениха кум трижды постукивал головы новобрачных о дымоход, приговаривая: “*Да сте живи и здрави, дом да завъртите!*” (“Будьте живы и здоровы, дом создайте!” [14, с. 369]; ср. мотивировку кружения невесты свекровью перед входом в дом мужа: “чтобы была хорошей хозяйкой”, букв. ‘вертела домом’ – *въртокъщица да бѣде* – Родопы [15, с. 93]). Многие обрядовые действия основывались на магии подобия. Так, при просеивании муки для свадебного хлеба под ночвы клали пояс жениха, “чтобы как он вьется вокруг тела носившего его, так и будущие супруги “вили” успешно свой дом, будучи “овитыми” любовью и почитанием друг к другу” (г. Златоград) [27, 28]. Каждому участнику свадьбы втыкали в пояс ветку плюща, “чтобы как плющ вьется вокруг деревьев, так и молодые вились друг около друга (*да се свиват*)” и “вили дом” (с. Еникьой, Родопы) [27, с. 25].

Не случайно и процесс приготовления обрядового реквизита и хлеба обозначается как “витье”: вьют знамя (*байракът се вие* – обл. Карнобата), [6, с. 215], букеты (ср. в песне: “Ходихме в гора, мари, гора зелена, стяг да сечеме, мари, китки да вием” – Родопы) [35, с. 206], венки (обряд *виене на венци*; “Зелен се орех развива, за булка *венец навива...*”, с. Бяло поле, обл. Симеоновграда) [18, с. 122], караваи (“Мийте бели ръки, краваи сме *вили*” ‘Мойте белые руки, мы короваи месили’ – там же; ср. и названия хлебов – *вит колак, навита баница, превитак*).

Во время ритуалов, маркирующих переходное состояние молодых (бритье жениха, заплетание волос невесте и проводы молодой) исполнялись песни, изображавшие молодых вьющимися растениями: “*Вий се, вий, млад, кавальо, окол дърво брешиново, окол моми хубавелки*”, ‘Вейся, вейся, молодой кавал (дудочка), вокруг дерева плюща, вокруг девок красавиц’, – с. Кости [32, с. 284]; “Ела се вие, превива, мома се с рода прощава...” ‘Ель вьется, извивается, девка с родом прощается’ [14, с. 364].

Показательны обозначения движения в танце (хоро), которое водят вокруг хлеба, молодых: *хорото се вие*,

¹ Покидая родительский дом, невеста брызгала водой на присутствующих с помощью букета базилика и бросала овес через порог, при этом все кричали: “*Да се роди!*” (‘Пусть уродится!’ , с. Лютиброд, обл. Врацы [24, № 7].

² “Чтобы был сытым год” (с. Страхилово, р-н Велико Тырново) [4, № 36].

³ Например, кум снимал вуаль с невесты скалкой [14, с. 366].

⁴ Невеста осуществляла эти действия в доме мужа (Перуштица) [9, с. 66].

⁵ Область Габрово [36, 270]. Качанию в традиционной культуре придавался продуцирующий смысл, причем не только в ритуально-брачном, но и в аграрно-хозяйственном аспекте [1, с. 233].

⁶ Ср. сходные действия в Белоруссии, где свахи наполняли рубашку рожью, клали туда серебряную монету и дарили матери невесты (Минская губ.) [13, с. 691].

върти се ‘вьется’, ‘вертится’ [32, с. 281], *залюля* ‘закачалось’ – Копривштица [8, с. 827].

Богатство в народных представлениях южных славян почти всегда соотносимо с плодородием, поэтому нередко действия, имевшие целью наделить молодых богатством, являются изофункциональными действиям с “плодородной” результативной направленностью. При просеивании муки для свадебного хлеба, родители жениха бросали деньги в сито “для урожая” и “богатства” новой семьи (*забогатяване* – г. Жеравна [16, с. 446]. Выкупая невесту, свекор делал из денег символический дом (*езрек* – помещение для овец), “чтобы была богатой молодая семья” (обл. Софии) [7, с. 65]. Обряд преломления и раздачи хлеба на помолвке сопровождался пожеланием: “Чтобы молодые были богатыми” (болгары Украины) [10, с. 67].

Соединение молодоженов было целью другой группы разнообразных ритуальных действий – от самых простых, когда соединяли руки или головы молодых, до действий со сложной семантической структурой, в которых участвовали другие лица (дети или участники свадьбы) или использовались предметы с характерной символикой. Так, в дар, предназначенный невесте, которой ей вручали на помолвке, клали “мужскую” (крючок) и “женскую” (петля) застежки, соединенные вместе, “чтобы и молодые крепко связались” (с. Свобода, обл. Ст. Загоры) [31, с. 179]; с. Белозем [22, с. 220]. Молодые съедали вместе сердце барашка, подаренного женихом родителям невесты перед свадьбой, “чтобы иметь одно сердце, т.е. любить друг друга всю жизнь” (обл. Смоляна) [27, с. 29].

Во время ряда ритуалов соединяли хлебы и их части, смешивали компоненты хлеба при выпекании (закваску, муку), взятые из дома жениха и дома невесты. При замешивании теста для хлеба муку для него просеивали мальчик и девочка, связанные одним платком, что должно было “символизировать брачный союз молодых” [10, с. 69]. Покидая родительский дом, девушка бросала в сторону родственников жениха три яблока, которые делили между всеми присутствующими родными в знак заключения союза между двумя семьями (Херсонская губ.) [11, с. 131].

Во время венчания головы новобрачных были покрыты красным поясом (с. Орехово) [37, с. 55], их правые руки связывали одним платком (Бессарабия) [33, с. 257] или они возвращались из церкви, продев руку в отверстие одного калача [32, с. 280]. После венчания кума соединяла головы молодых, слегка ударяя их (с. Стефаново) [17, с. 388]. В мусульманских селах Болгарии во время ритуала бракосочетания (*подписване*) новобрачные стояли с развязанными поясами, которые они завязывали по окончании церемонии в знак скрепленного договора [25, с. 158].

При входе в дом жениха молодых запрягали в ярмо для волов и стегали с обеих сторон в знак того, что “теперь они будут в одной упряжи вместе тянуть лямку и будут разделять радость и скорбь жизни” (с. Лютиброд, обл. Врацы) [24, № 7]. Иногда свекровь набрасывала на шею новобрачным свой пояс или фартук (г. Златица, р-н Софии) [20, с. 37–38] и так вводила их в дом (р-н Панагориште) [5, 73]. Перед брачным ложем молодые съедали пополам одно яблоко и разували друг друга (с. Радковци, обл. Габрово) [2, № 994-II, запись Я. Радевой]. Ср. также использование плюща при изготовлении свадебного реквизита.

Обмен как форма выражения мотива “соединения” эксплицитно представлен в свадьбе. Молодые обменивались различными предметами: своими калачами, висевшими у них на поясе во время венчания [29, с. 215], зажженными свечами, стоя на пороге дома невесты

(с. Воднянци, обл. Белоградчика) [24, № 12], смотрели друг на друга сквозь калач, кольцо (с. Тодорци, обл. Габрово) [2, № 994-II, запись Я. Радевой], смотрелись в одно зеркало перед венчанием, “чтобы всегда быть вместе” (обл. Михайловграда) [12, с. 119], после чего родные невесты постукивали их головы друг о друга, “прощая” молодых (обл. Ловеча, с. Кыкрина) [17, с. 386]. Молодых трижды “кормили” (*захранване*) одним куском хлеба с солью¹, “чтобы они любили друг друга как хлеб и соль” (с. Писарево, р-н Г. Оряховицы) [24, № 21], и “поили” (*запойване*) вином из одной чашки в знак того, что они “становятся одной плотью и кровью” (с. Каленик, обл. Ловеча) [24, № 11].

Вначале мы рассматривали языковую и культурную синонимно в рамках одной южнославянской (преимущественно болгарской) традиции, ниже мы попытаемся выделить общие синонимические ряды в карпатской (закарпатской и гуцульской) традиции в сравнении с балканской².

Анализируя карпатские материалы о свадьбе, можно с уверенностью говорить о меньшем количестве действий и предметов, образующих синонимические ряды, в сравнении с балканскими. Богатство, плодородие, изобилие, – данные концепты в карпато-украинском свадебном обряде символизируют главным образом предметы (монеты), атрибуты, связанные с животноводством (шерсть и ее производные), приметы, благопожелания. Так, на Гуцульщине богато украшенный костюм новобрачной состоял из множества деталей, верхняя одежда изготавливалась из белой шерсти или это была овчинная безрукавка; свадебное деревце украшалось непряженой шерстью.

В гуцульском свадебном костюме сохранились архаические черты, например, металлические нагрудные украшения, девичий венок и т. п. Гуцулки носили сорочку с многоцветной вышивкой, пояс, двухплатовую запаску в качестве юбки. Голову женщин украшал металлический налобник с мелкими металлическими подвесками (*чильце*), похожий на свадебный головной убор болгарской невесты. Основными цветами народного гуцульского костюма являются белый, черный и красный (в целом соотносимые с плодородием и богатством). Выбор белого и красного цветов для костюма невесты в Болгарии (покрывала или платка, носков, рукавиц)³ также не был случайным. Сочетание этих цветов в болгарской народной культуре связано с мартеницей и символизирует наибольшее для человека благо – плодородие. Согласно мнению ученых, красный цвет выражает идею брака, жизненного начала и плодородия, но нередко ему приписывается и роль “защитника” этого плодородия.

В Верховине в свадебном наряде наблюдается, наряду с традиционными цветами, много желтого, оранжевого и зеленого цветов. Последний символизирует

¹ В области Габрово перед выводом невесты из родительского дома молодые съедали по кусочку хлеба с колен друг друга в знак заботы друг о друге и пожелания хорошей совместной жизни [21, 68].

² Материалы по свадебному обряду были собраны автором во время полевых исследований в Закарпатье (с. Торунь и с. Колочава) и в Прикарпатье (г. Верховина, с. Криворивня, с. Липча и с. Устерики) в 2007–2010 гг. в рамках следующих проектов: “Карпато-балканский диалектный ландшафт: язык и культура во взаимодействии” (2006–2008), “Карпатская культурно-языковая общность в балканской перспективе” (2009–2011), рук. А.А. Плотникова.

³ У невесты покрывались те части тела (волосы, руки, ноги, живот), которые соотносились с фертильностью женщины. Волосы в традиционной культуре часто связываются с силами плодородия, а открытые конечности – с половыми органами.

молодость и здоровье, а гесп. и плодородие, изобилие, как и сам богато украшенный наряд молодых, свадебное деревце, хлеб, а также не поддающиеся исчислению мелкие предметы (зерна, конфеты, монеты, сушеные плоды), которыми осыпали молодых.

В Закарпатье в туфлю невесты перед венчанием клали серебро или ртуть “от сглаза”, монеты, “чтобы были богатыми” молодые, “шоб гроші веліся”. “Чтобы скотина велась в доме”, отрезали немного шерсти со всех животных (коровы, свиньи, овцы и пр.) и клали в обувь молодой. Снег и дождь на свадьбе считались хорошей приметой: молодые будут жить богато. Желая иметь много детей, молодая клала за пазуху 2 боба, чтобы родились два мальчика, и 1 фасоль, чтобы была и девочка.

“Чтобы скотина плодилась в доме” (“шоб худоба велася”), свекровь встречала молодых во дворе, держа бутылку с вином в шерстяной рукавице. Молодых осыпали семенами, говорили им благопожелания, разбивали перед ними тарелку с сахаром и пшеницей “на шчастя, на здоровье и добра життя”. Иногда молодоженов в доме жениха после церкви встречала свекровь (*баба*), стоявшая на пороге с двумя калачами на рушнике: один – с большой дыркой посередине – для молодых, и один маленький, без дырки, – для угощения ребенка, которого сажали на колени невесте уже в доме. По другим сведениям и маленький калачик был с дыркой, невеста вешала его на шею мальчику.

Знамя (символ невесты) украшали множеством (12) разноцветных маленьких платочков. При его изготовлении дружки невесты строго следили, чтобы не было узелков, иначе у невесты не будет детей (Закарпатье).

Другим значимым моментом было выпекание множества хлебов для детей. Как и в Болгарии, в Закарпатье девушки выпекали для свадьбы и специальные маленькие хлебцы *калаци* с дыркой посередине, предназначенные для одаривания всех приглашенных на свадьбу детей родственников. Иногда их число доходило до ста. В день свадьбы молодая вручала каждому маленькому гостю калачик на ленточке. Важно отметить и общность термина для обозначения основного хлебного изделия на свадьбе – *колач*, *калач* – как на Балканах, так и на Гуцульщине, и в Закарпатье.

Украшение букетами гостей и всех участников свадьбы характерно для обеих традиций. В Закарпатье после выкупа невесты совершался особый ритуал: молодая прикалывала цветы к груди жениха (*косичат ся*). Все молодые неженатые пары совершали подобные действия.

Мотив “сладости” отмечен в гуцульской традиции, подобно балканской. В с. Устерики свекровь встречала новобрачных после венчания на пороге своего дома, держа в руках решето с семенами, хлеб и стакан с медом, которым затем угощала молодых и всех гостей. В с. Липча медом и хлебом угощали только неженатых гостей после венчания. Молодожены выходили из храма под народную песню в арку из рушников и вместе смотрели на солнце в отверстие свадебного калача (сравни подобный болгарский обряд символического соединения молодых), а затем его ломали на 2 части, гадая, кто будет главой семьи, а потом угощали многочисленных гостей.

Важно отметить и поливалентность одного и того же символа, например деревца, в свадьбе. Как разные предметы и действия могут символизировать одно и то же, так и один и тот же атрибут может иметь разные значения.

В Закарпатье в середине прошлого столетия существовал особый символический обряд, оповещающий о желании парня посвататься к девушке: перед сватовством он прибывал к воротам ее дома молодое деревце (тополь, например). Соперник мог сорвать

прибитое другим женихом деревце и повесить свое. Бывали случаи, когда на утро на воротах самой желанной невесты в селе находили по три деревца. В настоящее время на воротах закрепляют молодую елочку в знак того, что в доме – свадьба.

На Гуцульщине украшенное деревце – знак свадьбы в доме – после ее завершения вешали на плодовое дерево в саду, причем высота расположения деревца имела символическое значение: чем больше в семье оставалось детей, тем выше его прикрепляли. Если все дети уже вступили в брак, деревце на свадьбе последнего ребенка прикрепляли в корнях дерева.

Гетеромотивационная (неполная) синонимия характерна для данных традиций. На Балканах и Карпатах отмечается разная мотивировка одного и того же запрета. Счастливые дни для свадьбы (у южных и закарпатских славян), как правило, были вторник или четверг. В субботу не венчались, т.к. в канун воскресенья вступать в брак считалось грехом (закарп.), у болгар суббота – день мертвых.

Выбору “правильного” предмета, участника ритуала в исследуемых регионах придавалось особое значение. При подготовке свадебного реквизита в Закарпатье молодежь ходила резать барвинок (вечнозеленое растение, символизирующее здоровье, молодость, долголетие) для венков в понедельник или в среду (*бервінок рубати, бервінок рвати*). Обряд совершала неженатая пара – дружка невесты и кум. Они выбирали семью, у которой, как говорили, растет “счастливый” барвинок, или дом, расположенный выше, а не ниже того, где будет свадьба. Сравни использование предметов, муки, воды и членов семей из “целых, полных” домов у болгар. Нельзя было рвать барвинок в доме, где его уже брали для покойника. Теперь этот барвинок (*мэртвы бервінок*) можно было использовать только для похорон.

В Болгарии строго следили за выбором участников каждого ритуала. Для свадьбы, как правило, выбирались девушки из полных, счастливых, “целых” домов/семей, реже первый или последний ребенок в семье.

Жертвоприношение растению, которое срезали для свадьбы, характерно как для Болгарии, так и для Карпат. В Закарпатье пара отрезала ветки барвинка с особыми ритуалами: клали в корни куста принесенные хлеб и вино, забивали нож в хлеб, резали ветки, пили вино и трижды танцевали вокруг растения круговой танец *коломыйка*, “шоб ся вело молодым” (“чтобы у молодых всего было в достатке”). Подобные обряды жертвоприношения растениям, которые отрубали для изготовления свадебного знамени, деревца или венков, за исключением танца во время обряда, известны и балканским славянам.

Как явствует из материала, во многом синонимические ряды в балканской и карпатской традициях совпадают. Однако, каждая имеет свою специфику в выборе синонимов и их мотивировке.

1. Агапкина Т.А. Славянские обряды и верования, касающиеся менструации // Секс и эротика в русской традиционной культуре. – М., 1996. – С. 103–150.
2. Архив на Етнографския институт и музей БАН (София)
3. Апостолов П. Родопска сватба // СБНУ. 21. Дял 2. – София, 1905. – С. 1–28.
4. Архив на Цветана Романска (Катедра по славянско езиковознание на Факултета по славянски филологии на Софийския университет св. Кл. Охридски).
5. Вакарелски Хр. Принос към проучване на семейните обичаи на Панагюрско в миналото. Женитбени обичаи // Панагюрски и Панагюрският край в миналото. – София, 1961. – С. 63–76.
6. Василева М. Традиционни календарни и семейни обичаи в Карнобатско // История и култура на Карнобатския край. – София, 1993. – Т. 3. – С. 163–234.
7. Велчева Н. Традиционна сватба в някои села от Софийско

// Векове. – 1975. – Кн. 4. – С. 64–71.

8. Груев И. Обычаи и обряды по сватби в Копривщица // Периодическо списание на българското книжовно дружество в Средец. – Средец, 1895. – Год. X, кн. 49–54. – С. 824–834.
9. Гълъбов Г. Свадбарски обичаи и песни от Перущица // СбНУ. – София, 1894. – Кн. 10. – С. 48–70.
10. Демиденко Л.А. Культура и быт болгарского населения в УССР. – К., 1970.
11. Державин 1914: Державин, Н.С. Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии): Материалы по славянской этнографии. – София, 1914. (СбНУ. Кн. 29. 1914).
12. Елчинова М. Сватбената обредност в Михайловградско // От Тимок до Искър. Регионални проучвания на българския фолклор. – София, 1989. – Т. 1. – С. 108–124.
13. Зеленин Д.К. Описание рукописей Ученого архива Императорского Русского географического общества. – 1916. – Вып. 3.
14. Извори на българската етнография. – Т. 3. Етнография на Македония. Материалы из архивного наследство. – София, 1998.
15. Йорданова Л. Пръски от извора. Народни обичаи и предания. – София, 1983.
16. Константинов А. Жеравна в миналото и до днешно време. – София, 1948.
17. Ловешки край. Материална и духовна култура. – София, 1999. – С. 370–404.
18. Маламов М., Каменов Б. Бяло поле: историко-етнографски очерк. – София, 1986.
19. Манкова Й. Традиционни сватбени и следсватбени обреди и обичаи във Врачанско от края на XIX и началото на XX в. // Известия на музеите в Северозападна България. – София, 1982. – Т. 7. – С. 129–151.
20. Младенов Н. Огърлица от златици. Златишки обичаи, песни, случки... – София, 1993.
21. Молов Ст. Традиционен бит, обичаи и вярвания в Габровско. – София, 1988.
22. Пловдивски край. Етнографски и езикови проучвания. – София, 1986.
23. Плотникова А.А. Слав. *viti в этнокультурном контексте // Концепт движения в языке и культуре. – М., 1996. – С. 104–113.
24. Ръкописен архив на Ст. Романск. Библиотека на СУ св. Кл. Охридского.
25. Родопи. Традиционна народна духовна и социално-нормативна култура. – София, 1994.
26. Родопски сборник. – Т. V. – София, 1983.
27. Родопски старини или сборник от обичаи, песни, суеверия, предания, пословици, наречия, приказки, памятници, описания, баяния на родопските българи. – Кн. III. – Пловдив, 1890; Кн. IV. – Пловдив, 1892.
28. Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (Сборник за народни умотворения и народопис). – София, 1889. – Кн. 1.
29. Софийски край. Етнографски и езикови проучвания. – София, 1993.
30. Проф. Стоянов Ст.Ив. Макоцево. История, бит и фолклор. – София, 1970.
31. Стоянов Д., Стоянов И. Село Свобода (Старозагорско). – София, 1971.
32. Странджа. Материална и духовна култура. – София, 1996. – С. 270–292.
33. Титоров И. Българите в Бесарабия. – София, 1905.
34. Толстой Н.И. Из “грамматики” славянских обрядов // Энциклопедия 15. Труды по знаковым системам XV. Типология культуры. Взаимное воздействие культур. – Тарту, 1982. – С. 57–71.
35. Хайтов Н. Миналото на Яворово, Девин, Манастир. – Пловдив, 1985.
36. Цанкова Т. Карнавални моменти в българската сватба и ролята на заложника в тях // Проблеми на българския фолклор. Смехът във фолклора. – София, 1987. – Т. 7. – С. 265–289.
37. Царева Ю. Една сватба // Българска етнология. – София, 1991. – Год. II, кн. 6. – С. 53–57.

РУСЬКОМОВНИ ВИМИРИ ЛИНГВОФИЛОСОФИИ ПЕТРА МОГИЛИ (1596–1647)

Фаріон Ірина

Вивчення історичної соціолінгвістики крізь призму персоналістичної лінгвофілософії – один із новітніх напрямів сучасного українського мовознавства. Такий підхід уможливило реконструювати історичну мовну дійсність та особистісну мовну свідомість крізь призму синтезу наук: історії, філософії, релігії, соціології і власне мови, а також порівняльного аналізу з постатями в інших країнах. У цьому контексті особистість Петра Могили знакова. Серед сучасних моголознавчих досліджень найповажніші – філософа Валерії Нічик, істориків Аркадія Жуковського, Юрія Мицика, мовознавця Ігоря Шевченка. На жаль, досі немає окремого дослідження про мову творів Петра Могили. Натомість окремі автори хіба принагідно торкалися мовної проблематики, зокрема історик Дмитро Дорошенко категорично зауважував, що “основою науки в його школах була латинська мова, свої власні твори він друкував або по-польськи, або по-грецьки. Не тільки народня українська мова не знайшла собі ніякого місця в усій культурній продукції, але навіть і мова церковнослов’янська відступала на другий плян супроти латини” [6, с. 222–223]. Про мову Петра Могили довідемося також з ґрунтовної праці французького славіста Антуана Мартеля, який не міг заперечити, що Могила “намагався вживати мову, зрозумілу якнайширшим масам” [цит. за 7, с. 21]. Микола Костомаров, розмірковуючи про мову, що панувала у Могиланській колегії, відзначив, що, попри очевидне панування там латини, на шкоду грецькій, “київська колегія все ж таки працювала над розвитком руської мови і словесности. Студенти складали проповіді по-руському; виїшовиши з колегії в священники, були в стані говорити проповіді народові...”. Відтак учений визнає, що мова, “якою писались досліди вихованців київської колегії того часу, віддалена від живої народної мови і являє собою суміш слов’янської мови з українською і польською, з великою кількістю високопарних слів...” [цит. за 7, с. 21]. Натомість філософ Валерія Нічик вважає, що Петро Могила “інтенсифікував процес” використання руської мови у церковній практиці [14, с. 88]. Маємо на меті дослідити об’єктивність таких суперечливих тверджень у контексті лінгвофілософії Петра Могили, спираючись на джерельний матеріал та обставини часу.

З огляду на те, що мова в добу Бароко сигналізувала про глибинні ментально-суспільні зміни, проаналізуємо мовосвіт Петра Могили як знак ранньомодерного часу, що втілений в ідейно-філософському напрямі Бароко – еkleктичній формі Контрреформації. Нашим завданням є сформулювати та розкрити мовну концепцію мислителя і, найважливіше, визначити місце у ній руської (книжної української) мови.

Різномовний світ Петра Могили

Мовна концепція Петра Могили – митрополита української православної церкви (1632–1647 рр.) – словна увібрала в себе провідні мовні тенденції в Україні другої чверті XVII ст., які вважаємо наслідком контрреформаційних процесів у формі ерархічно-різномовного Бароко. Поділяємо думку німецького дослідника Вернера Вайсбаха, що назвав добу Бароко “мистецтвом Контрреформації” [9, с. 47]. Це неабияк виявилось у мовно-освітній царині з всеохопним пануванням чужих мов та маргінальним – руської мови.

Уродженець Молдови, що руською офіційно-діловою мовою поєдналася з українськими та білоруськими землями аж до XVIII ст., він здобував характерну різномовну освіту, починаючи, ймовірно, зі Львівської братської школи, де навчався основ граматики. Можливо, далі студіював в одній з єзуїтських академій – у Вільні чи в Замості [3, с. 377; 21, с. 177]. Подальше служіння при дворі коронного гетьмана Станіслава Жолкевського, а з 1625 року вступ до чернечого чину Києво-Печерської лаври засвідчує два виразні мовні середовища – польсько-латинське і церковнослов'янсько-руське.

Перемикання мовних кодів (за Ігорем Шевченком, “*мовно-концептуальна мімікрія*” [21, с. 184]) – характерна ознака лінгвальної свідомості мислителя. Про це свідчить його різномовне спілкування з різними “*мово-об'єктами*” його життєвого шляху. До свого брата Мойсея, молдовського господаря, Могила писав майже бездоганною церковнослов'янською мовою. Всі чужомовні цитати в його листах були грецькомовні. Звертаючись до своїх ченців, київських парафіян чи до духовництва під його юрисдикцією, – як у своїй інавгураційній проповіді, виголошеній у березні 1632 року в Києво-Печерській лаврі, або ж у передмовах до “*Службеника*” (1629, 1639 рр.) та “*Требника*” (1646 р.), – Могила вдався до полонізованої української мови і вживав поруч із *далеко барз.:й, пенькая та преложные* такі українські слова й вирази, як *огонь мусыт (быти), пишуци, що та щоби*. Були у цій мовній мішанині й елементи церковнослов'янські за формою, хай і не зовсім автентичні: *единоутробн.:, смотр.:ти*. Більшість цитат зі Святого Письма у передмовах до “*Требника*” – церковнослов'янські, але деякі з них написані тогочасною літературною руською мовою з церковнослов'янськими домішками. Звертаючись до представників православної шляхти – чи то білоруського державного діяча Богдана Стеткевича, чи то писаря київського воеводства Теодора Проскури-Суцанського, чи то князя Яреми Вишневецького, що був готовий зректися православ'я, – Могила писав сильно полонізованою руською мовою [21, с. 184–186]. Такий вельми приватний документ, як власний заповіт від 22 грудня 1646 року написано (або продиктовано) попольськи, а відтак вписано до гродських книг Новгородка-Сіверського з розлогою преамбулою руською мовою [ПКК, т. I–II, с. 429–436, 437–439].

Із усіх 19-х творів, що, на думку дослідників, належать Петрові Могилі, “*Літос, або kamen*”, дві проповіді “*Mowa duchowna...*” (1645 р.) і “*Kazanie o Krzyżu...*” написано польською мовою, “*Sententia cuiusdam Nobilis Poloni Graecae Religionis*” (1644 р.) – латинською [22, с. 214–215], решта – церковнослов'янською та руською. Окремо наголосимо на польськомовному виборі “*Літоса*”, “*оскільки він призначався найперше полякам, католикам, які вважали православ'я похибкою, ерессю*”. Відомо, що існувала українська версія цієї праці (втрачена на сьогодні), призначена для православних українців, що під впливом католиків та уніятів вагалися в істинності “*віри батьків*” [20, с. 77].

Показовою щодо мовної диференціації дихотомійного характеру є передмова Тарасії Земки до “*Службеника*” (1629 р.) Петра Могилі, написаного церковнослов'янською мовою, де зазначено, що в богослужбових книгах треба дотримуватися, “*чтобы самая ортография граматичнаа діалекту словенскаго, пространнаго и всякая благости и сладости преисполненаго*” була збережена [4, с. 376]. Автор таким способом маніфестує панівний і тривалий у часі погляд щодо сакральності слов'янської мови у літургійній літературі.

Натомість одну з проповідей мислитель пише руською мовою, про що свідчить його казання “*Кресть*

Христа Спасителя” (1632 р.), де всі цитати зі Святого Письма подано руською мовою, наприклад: “*Кто хочеть за Мною ити, нехайся заприть самого себе, и нехай възметь крестъ свой, а за Мною нехай идетъ*” [Арх. ЮЗР, 1914, с. 405; 19, с. 372]. Характерною є мова неопублікованого твору митрополита “*Книга души, що називається Злото*”, що переповнена полонізмами, почасти цілком зайвими, і то такою мірою, що ця пам'ятка здається просто переписаною з польського оригіналу кирилицею зі зміною тільки деколи особливо виразних особливостей польських на українські. Володимир Петретц припускає, що автор не володів сповна розмовною українською мовою, а надавав перевагу книжній мові, насиченій польською стихією [16, с. 132–133].

Петру Могилі належить великий корпус документів офіційно-ділового характеру, що переважно написані книжною руською мовою, як і більшість відповідей на його адресу. Це, зокрема, його листи та грамоти до Перемишльського братства, лист до Павла Ставецького, судовий позов і заява-вручення Могилі, польськомовний лист воеводи Януша Тишкевича до Могилі, а також лист короля Владислава з руськомовним обрамленням, сеймовий декрет у справі між Петром Могилою та його скаржниками польською мовою з руським обрамленням [4, с. 393–394, 527, 528–529, с. 540–548, 555–558, 569–576]; руськомовні запрошення для Луцького братства від Петра Могилі на собор 1640 року, акт Київського братства від 1631 року, виданий Петрові Могилі, акт 1632 року від імени Київського митрополита Петрові Могилі [ППК, I–II, с. 68–70, 412–414, 415–417], грамота митрополита Петра Могилі 1637 року, що благословляє Львівське братство [ПКК, III, с. 58–59].

Якими мовами користувався Могила у приватному житті? Можна вважати, що це були польська й руська, а не церковнослов'янська чи латина. Кілька його записок – замовлень для ювелірів, що датовані 1629 роком, написані польською, але одна з них, та ще два записи в реєстраційних журналах пізнішого часу (один із них належить до 1637 р.) зроблені руською мовою [21, с. 187].

Основні засади мовної концепції.

Мовна концепція Петра Могилі випливала з характерних для того часу теоретичних міркувань про мову як Божий дар та рівність усіх мов у сповідуванні віри на протигагу до поширеної у середньовіччі тримовної концепції спілкування з Богом (латинською, грецькою та єврейською) та піднесенні гідності церковнослов'янської мови поряд з латинською, руської поряд з польською. Спираючись на кирило-методіївську традицію, пов'язану з перекладами Євангелія та інших богослужбових книг церковнослов'янською мовою, Петро Могила апелює вже не так до цієї сакральної спільної мови, як до окремої мови кожного народу. І це право кожного народу на свою рідну мову “*має у Могилі божественне освячення й теологічну мотивацію*” [14, с. 87]: “*Весь род члов.:чеській Благоразуміє своим каждо якоком вьслух уха пріиміє, св.:том Духа просв.:тихомся и прелести якоже тмы изм.:нихомся и чувственных огненных языков подаяніем и преестественным д.:іством еже в тя в.:ры научихомся*” [Мог. Т, ч. III, с. 15]. Могилі був добре відомий твір Григорія Палами “*Бесіди*”, де йдеться про проблему виникнення мов та їхню божественну дію. Відповідно до цієї концепції, Бог в іпостасі Святого Духу зійшов на апостолів та учнів Христа у вигляді вогняних язиків, і відтоді вони здобули здатність говорити різними мовами. Бог, як пояснює Палама, – це Вогонь, що, обпалюючи, поїдає беззаконня і просвітлює тих, хто слухає. Через цей дар Божественного Духу апостоли й учні Христа стали знаряддям цього Духу [14, с. 84]. Іван Огієнко слушно зауважив, що “*зійшестя Духа Святого на апостолів – це вселенське свято початку національних*

церков” [15, с. 23]. Отже, мова – це основна та індивідуальна креативна сила буття людини та народу і відступатися від неї – це нехтувати дар Божий.

Першоевангельське трактування мови було характерною ознакою доби Відродження з її “емансипацією особистості”, що полягала насправді у релігійній емансипації, висловленій Лютеровою тезою “*sola fide*”: “*мільки вірою*”. Це означало, що людина має безпосередній стосунок з Богом через зрозумілу народну мову, а не через посередництво чужомовної церкви. Характерно, що філософську емансипацію, яка виросла з релігійних ідей Лютера, висловив одноліток Петра Могили, також випускник єзуїтської колегії француз Рене Декарт (1596–1650). Його загальновідома латиномовна сентенція “*ego cogito ergo sum*” (“я мислю, отже, я існую”) стала символом Нового європейського часу [17, с. 17–23]. Не менше знаковою для характеристики того часу в Європі були твори видатного флорентійця Ніколо Мак’явеллі (1469–1527), які саме Петро Могила привіз до України у першій половині XVII ст. У мовно-державницькому контексті Мак’явеллі стверджує, що завоювати країну, не завоювавши мови, неможливо: “...панства, які при завоюванні приєднуються до спадкових володінь завойовника, або належать до одної з них країни і мови, або ні. Якщо належать, то утримувати їх дуже легко [...]. Навпаки, при підкоренні панств у землі, чужій мовою, звичаями і порядками, виникають труднощі [...]. Найдійовішим і найпевнішим засобом було б оселення там на постійне проживання самого завойовника” [11, с.18, 421].

Постає запитання, наскільки Петро Могила був вписаний у стрімкі загальноєвропейські мовно-філософські і мовно-державницькі зміни? На жаль, відповідь більше негативна, як позитивна: ці зміни лише почали торкнутися практичної мовної концепції Петра Могили і понад то у контексті трактування мови як творення держави. Коли Петро Могила творив винятково релігійно-схоластичні твори, як, до прикладу, повчально-виховну “Антологію” (1636 р.) та “Катехизм” (1645 р.) – Рене Декарт написав наукові трактати “Міркування про метод” (1637 р.) французькою мовою та “Першопочатки філософії” (Амстердам, 1644 р.) – латинською, а відтак, повернувшись до Франції, переклав її французькою [12, с. 25, 34, 41]. Філософія Декарта стала прапором антигеологічної боротьби вже у молодших сучасників мислителя [10, с. 140]. Водночас у матеріалах Тридентського собору у спеціальному меморіалі зазначено, що твір Мак’явеллі “Державець” написано “рукою сатани” (1546), а з 1559 року всі твори великого флорентійця внесено до “Списку заборонених книжок”, як і твори Рене Декарта [1, с. 16]. Звісно, на тлі таких славних світських мислителів Петро Могила – це передусім потужний релігійний діяч, однак його бібліотека свідчить про інтерес до світських знань та історії [14, с.14–15].

Теоретичне біблійно-божественне трактування мови у практичних суспільно-політичних та релігійних обставинах України другої чверті XVII ст. мало ретроградний характер. Руській мові в єрархічній системі функціонування латинської, грецької, церковнослов’янської, польської мов не знайшлося належного місця. Про це свідчать міркування Петра Могили з полемічної праці “Літос” (“Літош albo kamień”, 1644 р.), які зводимо до основних тез фактичної апології латинської мови, що постала як заперечення Саковичевої концепції мовного вивчення у школах, яку він запропонував у праці “Перспектива” (1642 р.). Саме теза Касіяна Саковича “*Ze Rus niema się po Łacinie uczyć, ieno po Grecku, po Slowińsku, y po Polsku*” [Арх. ЮЗР, 1893, с. 375] збурила воду у склянці води, народивши Могилину концепцію лінгвістичної комунікації з чужими для русинів мовами в основі:

1. Для віри корисно вивчати грецьку і слов’янську мови, але цього зовсім не досить для суспільних (політичних) справ. У польській державі латинська вважають природною мовою і використовують її не лише в церкві, але і перед королем у сенаті, у посольстві, судах і трибуналі. Якби хтось захотів стати оратором, то мусів би навчитися латинської мови хоча б для того, щоб розуміти інших. Якщо запитують про віру латинською чи польською, чи з польськими вставками, то відповідати слід не по-слов’янському чи грецькому, а тою мовою, що запитують. Отож і через це треба навчатися латинської.

2. Було б неприродно і непристойно, якщо б русин перед королем у сенаті чи в посольстві став говорити грецькою чи слов’янською мовою. Задля цього йому треба було б возити перекладача і його мали б за іноземця чи дурня, через що йому б закрили доступ до двору та зібрань. Якщо б русин тими мовами приніс скаргу до суду, то мав би за це заплатити грошей й однаково б нічого не досягнув.

3. Слов’янською мовою богословських творів мало, а політичних зовсім нема, грецькі дістати важко і надто дорого, тоді як латинські дістати якнайлегше. Звідси Русі завжди дорікали, що у неї нічого не навчаються, тому русини є простаки і неосвічені, що не вміють дати звіту, у що вони вірять. Отже, русинам необхідно при грецькій, слов’янській і польській мовах знати і латину для того, щоб бути освіченими і не бути простаками як у справах суспільних, так і у відповідях щодо віри [Литос, с. 375–377; 18, с. 115].

Зазначені судження мають виразно оцінний характер, зумовлений політичною атмосферою Речі Посполитої та латино-польським вихованням самого Петра Могили. Щодо руської мови, то, як слушно зауважив Михайло Возняк, до неї ставилися “зовсім по-мачушиному [...]”, засмічуючи її без милосердя полонізмами” [3, с. 381–382]. Таке ставлення найповніше відобразило загальні мовні тенденції релігійної еліти: орієнтація на польсько-латинський світ, поряд із ритуально-традиційним збереження церковнослов’янської та вимушеним вплітання у тканину релігійних практик руської мови задля навчання простолюдю християнських цінностей. Слушно постає запитання, сформульоване доктором отцем Дмитром Блажейовським, чи впроваджена Могилою польсько-єзуїтська система та латинська і польська мова були дійсно корисні для України і українського народу? Єзуїти на той час мали польську програму і польську мову, а якою була українська програма і мова? Такій мовній єрархії Дмитро Блажейовський дає категоричну оцінку: “...щодо мови, яка завжди є і повинна бути на першому місці, коли йдеться про ідентичність, то Могила, його гурток і колегія не допомогли до розбудови української ідентичності, самобутності та національної свідомості під цим оглядом, бо сильно підкопали та злегковажили українську мову. У колегії Могила поставив українську мову на третім місці, і це як підрядну та ще до того не народну, а мовну саламаху” [2, с. 387, 553]. Варто, проте, зауважити, що на ту пору руська ідентичність у духовних колах, на протигагу до інших ідентичностей, наприклад польської, асоціювалася передовсім із конфесійною, а не мовною належністю.

Отже, в колегії не відбулося засадничих змін у ставленні до руської мови. Це означало, що у сенсі впливу на формування національної свідомості цей заклад радше продовжував старі традиції, як запроваджував нові, що, зрештою, віддзеркалювало ідейно-культурні та релігійні тенденції в тогочасній Україні і спершу сам “багатоликий світ Петра Могили” [21, с. 193], а відтак розвиток української освітньої системи контрреформаційним шляхом. Михайло Грушевський називав цей процес “скріпленням релігійного консерватизму, назадництва (ретроградства) в церковній доктрині й шкільній науці”, наголо-

шуючи саме на “могилянській добі”, хоч “певні підстави тому були і в попередній, передмогилянській” [5, с. 27].

Тенденцію маргіналізації руської мови відображає і друкарська сфера: надруковані тексти руською мовою у 1586–1615 рр. становлять всього лиш 8.5% всієї книжкової продукції, у 1616–1645 рр. – 9.1% [8, с. 132–133]. Отже, Петро Могила свою освітню концепцію будував на традиційно середньовічній мовній основі: народна мова в ній посідала цілком маргінальне місце.

Руська мова у різномовній концепції Петра Могили

Місце руської мови у системі мовних цінностей Петра Могили визначає передусім вибір написання, видання чи переклад нею віхових творів, а також епізодичні міркування про неї. Руськомовний характер переважно повчальних творів засвідчує, що полеміст поділяв звичний утилітарний погляд проповідувати доступно та зрозуміло мовою: вона присутня у творах, присвячених проблемі держави, регламентації поведінки ченців, у морально-дидактичних передмовах, написаних для студентської молоді, у казаннях, викладах догматів і чинів православної церкви. Серед них – “Хрест Христа Спасителя” (1632 р.), “Антологія” (1636 р.), “Учительне Євангеліє” (1637 р.), “Зібрання короткої науки” (“Катехизм”) (1645 р.), частково “Євхологон, або Требник” (1646 р.).

Показовою щодо цього є його “перший сніп на ниві вчителства” – проповідь “Слово о Кресті. Христа Спасителя и кресті. каждого человек.ка”, виголошена 4 березня 1632 р. У цій проповіді майже всі тексти Біблії Могила наводить в українському перекладі [ТМ, с. 14].

Особливо яскраво ідеологія Петра Могили щодо використання розмовної мови у церковному богослуженні і про межі такого використання виявилася у двох працях, надрукованих 1636 року. Перша з них – “Антологія” присвячена молоді Києво-братської колегії. Це керівництво до дії для православних руських людей у релігійно-моральній та громадській діяльності. Якщо молитви, євангельські та апостольські читання написано слов'янською мовою, то так звані науки та роздуми, що містять вказівки та поради, подано руською мовою. Валерія Нічик наводить показово українську лексику з цього твору: *простирadlo, келих, подяка, струмін, прикрість, пильність, нікчемність, побудливість, квати, бруд, прати* тощо [14, с. 89]. Відгомін тих самих ідей знаходимо у лаврському друкові “Пречестныхъ Акадистовъ”, де йдеться про підготування до гідного причастя та тримання щоденної служби, викладених розмовною мовою [ТМ, с. 15, 314].

1637 року Петро Могила перевидав відоме “Учительне Євангеліє” Мелетія Смотрицького [Мог. ЄУ]. Кожне з казань починається з великих уривків із Біблії, перекладених руською мовою¹. Сучасні дослідники вважають, що видання цього твору національною мовою “фактично готувало перелом у характері мислення народу, відкривало можливість для індивідуального й вільного релігійного філософування, не залежно від офіційних теологічних і церковних авторитетів” [20, с. 90–91].

У посвяті примірника цієї книги Богдану Стеткевичу Любавицькому митрополит зазначає, що жвив усіх заходів до повторного друку “Учительного Євангелія” у Печерській друкарні на “русскомъ діалект.т.” (в іншій передмові-посвяті Прокурі-Сушанському – “исправивши Руски(м) Діалектом” або “...повторе Каллиста Ст.го, в Діалектъ Россійскій...” [ТМ, с. 331, 336]) саме для того, щоб “всякій легче мого познать спасительный путь”

[ТМ, с. 14]: “Діалектомъ Грєцки(м)..., потомъ Рускимъ Братство Виленское [...] в полз; дшевню презъ др.жъ подоло: еднак смиреніе наше, при инихъ тр.дност-хъ Церковныхъ, старалос-; абы повторе Рускимъ Діалектомъ з Др.жарн.: юж наше.: Печерско.:, на св.т показалос-, жебы ко(ж)дый дорогу збаве(н)ную лав.:й в учительно(м) є0(г)лі.: познати могл(ь)” [ТМ, с. 336]. У передмові він також окреслює основний мотив видання цієї праці задля навчання християнського життя і творить апологію самому поняттю проповіді як основному інструментові впливу на людину: “Провов.:дь слова Бж.ого нев.:даючихъ на,чаеть, в бча-ніе впадаючихъ двигаетъ и до ч.длости хрїтіанско.:. приводитъ. Провов.:дь слова Бж.ого розд.:ленныхъ ср.цємъ дл- довитого гн.:в; совок.л-еть и братолюбивою шатою при,здобл-ет...” [ТМ, с. тк,д.].

Французький славіст Антуан Мартель, порівнюючи два видання “Євангелія учительного” з 1616 року і Могилине з 1637 року, вважає, що “langue ruthene” в XVI і XVII ст.ст. “ніяк не визначала живу мову, але постійний компроміс між традиційними даними і виразами розмовної мови. У конкретному випадку (“Євангелія”) побіжна студія показує, що новий переклад не вживав багато більше розмовної мови, але показував відступ до традиції церковнослов'янської...” [цит. за 7, с. 21]. Ці міркування назагал характерні для всього мовно-ідеологічного процесу поточного століття: поєднання *непоєднуваного*, що, зрештою, призвело до краху руської мови.

Світову славу Петру Могилі приніс “Катехизм” (1645 р.), автором якого насправді був перший український доктор богослов'я ігумен Ісайя Трохимович-Козловський, тоді як Могилі належала роль натхненника, організатора та редактора цієї праці [20, с. 98]. “Катехизм” відомий у двох варіантах: скороченому – як “Зібрання короткої науки” (або “Виклад віри церкви Малої Росії”) та поширеному “Православне ісповідання віри”, що вийшло вже по смерті Петра Могили 1667 року грецькою мовою зі змінами, внесеними Мелетієм Сиригосом [Мог. К, 18]. На Київському соборі 1640 року богослов Ісайя Трохимович-Козловський, доповідаючи про “Катехизм”, зауважив на практично-комунікаційних мотивах видання праці: “У нашій Руській Церкві є слов'янські книги, які мало хто з руських священників розуміє. Помітивши це, супротивники наші та єретики надрукували польською мовою, не важкою для розуміння, книги, облудно видаючи їх за православні церковні” [Мог. К, 35]. Саме це стало підставою видати “Катехизм” руською мовою, що, логічно, зрозуміла і рідна для православних, хоч такого акценту у вислові не зроблено.

Непроста, повна гальмувань та звинувачень історія видання цього твору написала і свою, характерну мовну історію. Автор, утративши терпець якомога швидше побачити своє “Православне ісповідання віри” у повному вигляді, вирішив негайно опублікувати його скорочений варіант під заголовком “Zebranie krótkiey nauki...” польською мовою: “Перв.:й 4зыкамъ Полски(м), а теперъ Діалектомъ Руским(ь)” [Мог. К, 54]. Видання руською мовою з назвою “Събраніе короткой науки об артикулах в.:ры православно-кафоліческой хрїстіанской...” вийшло зі знаковою передмовою-поясненням, чому його насамперед видано по-польському: “абы оуста невстыдливыхъ помовцовъ затамованы были. Которые б.д.чи непрі-телми головными Цр.кви Входней, Діалектомъ Полским(ь), см.:ли и важилис- ро(з)ными герезіями Цр.ковъ Православнокавліческо маж.чи, св.:т; омижати. Абы такимъже Діалектомъ (гды правдивое визнане Цр.кве читати б.д.тъ) зражены и поганб(л)ены, в.:чне зоставали. Теперъ зась повторе та- сама- Книжечка о В.:р.: Православнокавліческой, на н.:которых(ь) м.:стцехъ троха обширне исправлена Діалектомъ Рускимъ през др.жъ

¹ Про нездійснений задум Петра Могили видати Біблію руською мовою написав Дмитро Степовик: “Київська Біблія XVII ст. Дослідження нездійсненого проєкту митрополита П. Могили” (2001 р.).

св.:т; п,блик,етс...¹ [Мог. К, с. 54, 56]. Відтак наголошено, що українською мовою (“*Діалектом Р,скимь*”) її опубліковано як для єреїв, так і для світських православних (серед них і “*неум.:ючихъ и прост.:йшихъ*”), але насамперед, щоб у школах учителі навчали учнів обов’язків християнських.

Експресивність цього викладу свідчить про типове використання мови – чи то польської, чи то руської – у боротьбі двох релігійних світоглядів: польська асоціюється з католицизмом, руська – з православ’ям. Чи не вперше у цій передмові польській мові дано негативну характеристику як такої, що є інструментом очорнення й оганьблення православного світу.

Серед Могиліних книг, що мали якнайширший вплив на православну руську спільноту, щодо поширення руської мови зокрема, особливе місце посідає “Требник” [Мог. Т 1646]. Це книга щоденного церковного вжитку, найповніший літургійний збірник, що “є якравим свідченням суттєвих, світоглядного значення змін у співвідношенні церковно-теологічного та світського напрямків в українській культурі” – і мовний код його про це найкраще свідчить [14, с. 13]. Молитви та служби укладено в ньому церковнослов’янською мовою, а в повчаннях та поясненнях переважає українська мова. Водночас церковнослов’янська мова цієї праці наскрізь пересипана руською лексикою київського магістрату і майданів українських міст, наприклад, іменники: *стеля, вапно, папір, скриня, користь, жарти, забобони, ласка, сповідь, покута, труна*; дієслова: *бавити, ганити, вітати, квітнути, стеретти, шанувати, пранутти*; прикметники: *пильний, слухний, власний, вдячний, брудний* і сотні інших. Провідною прикметою тодішньої мови була чимала кількість полонізмів: *влада, пазнокті, оспалство, вонтпливо, пекност, шпетний, уфат, малжонка* тощо [14, с. 88, 90].

Проте у визначальні моменти людського життя – народження, хрещення, вінчання, сповідь, смерть – на парохіальних священиків покладено повинність перекладати зі слов’янської мови на руську. Зокрема, у розділі про вінчання зазначено: “*по скончаніи же слова въспрошаеть іерей жениха р,скимъ Азыкомъ глаголя: масишь им(я) рек волю добр,ю и не прим,ион,ю и поставленый оумысль, пон-ти соб.: за малжонк; т,ю им(я) рекъ*” [Мог. Т, 0□,]. Сповідуючи хворого, священник має запитувати руською мовою: “*Скончавъ же сіє, въскрешаеть его сице Р,скимъ Азыкомъ, глагол-: “Пы-таю тебе наймилиий брате (албо сын,; албо сестро) если б артик,дахъ в.:ри такъ в.:ришь...”*” [Мог. Т, фи,]. Зауважено також і на проповіді руською мовою: “*...по Б=(ж)твенной лит,р,ѣи абте прежд(д)е бп,ста іере0(в) ставъ на амв,н.: Р,скимъ -зыкомъ люди да напо-минаеть*” [Мог. Т, тлл,./2].

Отже, барокова ерархічна різномовність Петра Могили вписана у контрреформаційний “дух часу” і впливає з його латино-польської освіти та вкоріненості у польське суспільство: релігійні тексти – церковнослов’янською, проповіді та повчання – руською з численними полонізмами, суспільно-політичне буття, зокрема й освіта, – польською та латиною. Використання руської мови продиктоване винятково утилітарно-

релігійними мотивами: задля розуміння релігійних текстів, виконання християнських обов’язків та “спасіння душі”. Попри те, найбільша заслуга Петра Могили у виданні руськомовного “Катехизму”, перевиданні “Учительного Євангелія” та промовистих руськомовних вкраплень у “Требнику” як нагальних життєвих вимог релігійної руської спільноти. Поряд з тим неприйнятною є думка Валерії Нічик начебто про те, що “*стихія живої української мови вривається в розчинені ним двері культурного й церковного життя*” [Нічик, с. 88]. Радше навпаки, попри ці – за зручністю і звичкою – “зачинені двері”, стихія руської мови таки вривалася у церковні тексти.

1. Бичко А. Нікколо Мак’явеллі та його епоха / Бичко Ада // Мак’явеллі Нікколо. Флорентійські хроніки; Державець; [пер. з іт. А. Перепаді] / Ада Бичко. – Харків: Фоліо, 2007. – С. 5–20.
2. Блажейовський Д. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля / Дмитро Блажейовський. – Львів: Каменяр, 1995. – Т. 1. – 646 с.
3. Возняк М.. Історія української літератури : у 2 кн. : [навч. вид. – Вид. 2-е, переробл.] / Михайло Возняк. – Львів: Світ, 1992. – Кн. 1. – 696 с.
4. Голубев С. Київській митрополитъ Петръ Могила и его спод-вижники. (Опыт историческаго изсл.:дованія) / С. Голубев. – Київ, 1883. – Т. 1. – 576 с.
5. Грушевський М. С. Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Т.VI. Кн. 1 / М. С. Грушевський ; [упоряд., приміт. С. К. Росовецького]. – К.: Либідь, 1996. – 264 с.
6. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – Варшава, 1932. – Т. I. – 229 с.
7. Жуковський А. Петро Могила й питання єдности церков; [передм., упорядк. тексту та ілюстрацій, коментар до них Юрія Іванченка] / Аркадій Жуковський. – К.: Мистецтво, 1997. – 302 с.
8. Исаевич Я. Д. Преемники первопечатника / Я. Д. Исаевич. – М.: Книга, 1981. – 190 с.
9. Ісіченко Ігор, Архiepіскоп. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.): [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Ігор Ісіченко. – Львів; К.; Х.: Святогорець, 2011. – 568 с.
10. Кузнецов Б. Г. Эволюция картины мира / Б. Г. Кузнецов ; [отв. ред. В. П. Зубов]. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 351 с.
11. Мак’явеллі Нікколо. Флорентійські хроніки; Державець / Мак’явеллі Нікколо ; [пер. з іт. А. Перепаді]. – Харків: Фоліо, 2007. – 511 с.
12. Матвиевская Г. П. Рене Декарт / Матвиевская Г. П. – М.: Просвещение, 1987. – 79 с.
13. Мицик Юрій. З нових документів до біографії св. Петра Могили // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура : зб. наук. пр. на пошану пам’яті проф. Валерії Нічик / Юрій Мицик ; [ред.-упорядн.: Л. Довга, Н. Яковенко]. – К.: Критика, 2005. – С. 376–386.
14. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України / В. М. Нічик. – К.: Український центр духовної культури, 1997. – 328 с.
15. Огієнкові афоризми і сентенції / [упорядк. вступна стаття і показник Зиновія Тіменника]. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – 89 с.
16. Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков / В. Н. Перетц. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1962. – 252 с.
17. Пролев Сергей. От “sola fide” к “ego cogito” // Вимога раціональності. Спадщина Рене Декарта у світі сучасної культури / Сергей Пролев. – К.: Український філософський фонд, 1996. – С. 17–23.
18. Тітов Хв. Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XIX в. // Збірник історико-філологічного відділу. – № 20 / Хв. Тітов. – К.: З друкарні Української Академії Наук, 1924. – 432 с.
19. Хижняк З. І. Могила Петро Симонович // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: енцикл. вид. / З. І. Хижняк ; [упоряд. З. І. Хижняк; за ред. В. С. Брюховецького]. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2001. – С. 370–374.

¹ “*щоб вуста безсоромних обмовників були затамовані. Ті, що є головними неприятелими Східної Церкви, польським діалектом сміли й важилися різними єресями Церкву православно-католицьку очорнювати і для світу зогиджувати, аби тим-таки діалектом (коли правдиве визнання Церкви читати будуть) навично залишалися уражені й поганьблені. Тепер же повторно та сама книжечка про Віру Православно-католицьку у деяких місцях трохи просторіше подана і діалектом руським через друк світові публікується*” [КМ с. 57].

20. Феномен Петра Могили. Біографія. Діяльність. Позиція / В. Климов, А. Колодний, А. Жуковський, та ін. – К.: Дніпро, 1996. – 267 с.
21. Шевченко Ігор. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Ігор Шевченко; [авторизований переклад Марії Габлевич; під ред. Андрія Ясіновського]. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – 247 с.
22. Melnyk Marek. Polityczno-społeczny wymiar myśli i działalności Piotra Mohyły (1596–1646) jako problem badawczy // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: зб. наук. праць на пошану пам'яті проф. Валерії Михайлівни Нічик / Marek Melnyk; [ред. упорядк.: Л. Довга, Н. Яковенко]. – К.: Критика, 2005. – С. 207–226.

Умовні скорочення

Арх. ЮЗР 1914 – Архів Юго-Западної Росії, видавчий временною коміссією для розбору древніх актів, височайше учрежденною при Київському Военному, Подольському і Волинському генерал-губернаторе. Постановлення дворянських провінціальних сеймов, вь Югозападної Росії. – К., 1914. – Ч. I. – Т. VIII. – Вып. I. – 798 с.

Арх. ЮЗР 1893 – Там само. – К., 1893. – Ч. I. – Т. IX. – 445 с.

Ливось – Ливось (сь собственноручными замечаниями къ нему Кассіяна Саковича) // Арх. ЮЗР, 1893. – Ч. I. – Т. IX. – С. 1–414.

Мог. СУ – Евангеліє учителное., albo казаня на кождоу недѣлю и свята урочистые. през св. о. наш. Каллиста, [...] по грецку написаны, а тепер ново з грецкого и словенского языка на рускій переложены [...] повелієм Петра Могили. – Київ: тип. Печерської лаври, 1637. – 1031 л.

Мог. К – Катехизис Петра Могили / Оригінал 1645 року; [переклад Валерія Шевчука; упорядк. Аркадія Жуковського] / Петро Могила. – К.; Париж: Воскресіння, 1996. – 285 с.

Мог. Т 1646 – Требник Евхологіон альбо Молитвословь [...] повелієм [...] отца Петра Могили. – К.: Печерська лавра, 1646. – Ч. I. – 935 с. – Ч. 2. – 263 с. – Ч. 3. – 430 с.

Мог. Т – Могила Петро. Требник. 2-е вид. – Канберра; Мюнхен; Париж, 1988. – Ч. I [20]. – 946 с.; – Ч. II [4]. – 263 с.; – Ч. III [2]. – 430 с.

ПКК, I–II – Памятники изданные Киевскою комиссією для разбора древних актов. – Киев, 1898. – Томы I и II. – 616 с.

ПКК, III – Памятники изданные Киевскою комиссією для разбора древних актов. – Киев, 1898. – Т. III. – 601 с.

ТМ – Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в 16–18 вв. Везбірка передмов до українських стародруків / Хв. Тітов. – К.: Друкарня Української Академії Наук, 1924. – 546 с.

3) виявити спільні та відмінні риси синонімії загальноживаної та термінологічної лексики.

У сучасному українському мовознавстві синонімами є "...слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотвірні типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення (з можливими відмінностями в стилістичних і граматичних характеристиках та в сполучуваності)" [4, с. 585]. Щодо синонімії в межах однієї терміносистеми, то науковці досі не дійшли спільного знаменника. Одні заперечують існування синонімів у термінології і вважають, що "...синоніми з'являються на ранніх етапах формування термінологічних систем як результат словникового надлишку" [11, с. 112], інші ж стверджують, що "...синоніми у термінології – це терміни, що належать до одного і того ж денотата, але мають відмінності у понятійному плані, а також відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування" [16, с. 181]. Дослідник А. Хаютін стверджує, що синонімія відсутня лише в "ідеальних", але ніяк не в "реальних" термінах, та й то в термінологіях "точних" наук. Щодо термінологій "гуманітарних" і у випадках, коли поняття, які позначаються термінами, не завжди достатньо вироблені і визначені, натрапляємо, як правило, на терміни-синоніми [18, с. 49]. На думку В.М. Лейчика, сутністю синонімії в термінознавстві є подібність номінації, а саме подібність або ідентичність семантики цих найменувань [див. 12]. Варто зазначити, що значна частина науковців проти явища синонімії в межах окремих терміносистем [Д.С. Лотте, А.П. Коваль, С.А. Беляєва та ін.]. Серед причин називають: 1) вони (синоніми) зайве завантажують пам'ять (при дослідженні будь-якої дисципліни доводиться студіювати не тільки велику кількість понять, а й велику кількість термінів, що позначають ці поняття); 2) синоніми завжди становлять певну небезпеку, тому що деякі автори починають неправильно розмежовувати їх уживання [7, с. 10].

Ми не можемо заперечувати той факт, що термінологія є частиною загальнолітературної мови, а, отже, не може стояти осторонь законів і процесів її розвитку та функціонування. Саме тому термінам властиві всі ті лексико-семантичні процеси, які характеризують загалом усю лексику. Проте є ряд відмінностей між термінами-синонімами і синонімами загальнолітературної мови. Синоніми в термінології – це терміни, що належать до одного і того ж денотата, але мають деякі відмінності в поняттєвому плані, крім того, можуть відрізнятися семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування [10, с. 6]. Синонімія в термінології має риси, які відрізняють її від синонімії в загальноживаній мові. Перш за все це відсутність експресивних конотацій, розрізнення за сферами використання, різномірність у плані семіотичного вираження, стилістична диференціація в межах різних наукових стилів тощо. Очевидним є процес збільшення термінології, оскільки наука перебуває у постійному розвитку, а, отже, виникатиме багато нових термінів, які будуть означати суміжні, але, по суті, не тотожні поняття. Синоніми виникають в результаті різноманітних змін словникового складу мови: утворення нових слів, запозичення, змін значення слова, руху слів з одного стилю мови до іншого – це все приводить до зміни синонімічних пар і синонімічних рядів [8, с. 16]. Т. А. Журавльова називає основними джерелами розвитку синонімії наступні лінгвістичні процеси: термінологізацію, спеціалізацію, метафоризацію і метонімізацію, а засобами поповнення семантичних рядів є: запозичення,

СИНОНІМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ХОРЕОГРАФІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ

Федькова Інга

Актуальність розвідки зумовлена необхідністю вивчення лексико-семантичного аспекту української танцювальної терміносистеми.

Мета запропонованої статті: описати синонімічні відношення в українській терміносистемі танцю. Запропоноване дослідження має цінність у двох аспектах: з науково-теоретичного погляду лінгвістичний аналіз синонімічних відношень у термінологічній лексиці зумовлений необхідністю доповнення теоретичних знань про термін як тип мовного знака та синонімію як вид семантичних відношень, з науково-практичного погляду – цінне для подальшого унормування та систематизації сучасної української танцювальної термінології.

Задля досягнення мети поставлено такі завдання:

- 1) визначити причини виникнення синонімії в танцювальній терміносистемі;
- 2) з'ясувати характер синонімічних відношень між термінами та терміноелементами досліджуваної системи;

калькування, переосмислення, використання епонімів [6, с. 86]. Автор також описує й екстралінгвістичні причини появи синонімії в термінології:

1) одна і та сама галузь знань розвивається одночасно в різних країнах, і за широких контактів відбувається взаємообмін інформацією, а відповідно і термінами;

2) автори в своїх публікаціях часто вводять власні терміни, особливо для позначення нових предметів і явищ;

3) учені підходять до дослідження одних і тих самих явищ з різних точок зору і таким чином фіксують різні характерні ознаки одного і того самого поняття [6, с. 32].

Синонімічні засоби мови, даючи можливість вибору, слугують не тільки виразності, але й точності мови, тому на певних етапах розвитку без синонімії не обходиться жодна терміносистема. Враховуючи усю складність становлення термінології танцю, вважаємо за необхідне опис усіх наявних у цій системі синонімів. На наш погляд, синонімія в термінології, зокрема танцювальній, має як позитивні, так і негативні риси. Наявність синонімії у терміносистемі танцю є свідченням того, що ця терміносистема є динамічною, відкритою, активно розвивається й вимагає подальшого її унормування.

Щодо хореографічної лексики, то їй однозначно властива синонімія термінів. Наявність розгалуженої синонімії в терміносистемі танцю викликана передусім тим, що мистецтво танцю безперервно розвивається. Синоніми позначають одне і те саме явище з різних позицій, вони є фактом одного предметно-понятійного поля.

Розглядаючи хореографічну лексику як систему, робимо висновок, що тут переважають синонімічні дублети, більшість з яких складають термінологічну пару слів, одне з яких інтернаціональне або запозичене, а інше автохтонне, оскільки "...синоніми виникають в результаті прийняття іншомовних термінів поряд із творенням власних" [17, с. 185]: *plie'* (*пліє'*) – присідання, *ра* (*па*) – рух, *пуанти* – пальці, *носки*, *акомпанемент* – музичний супровід, *ансамбль* – гурт, *репетиція* – проба, *антракт* – перерва, *аплудисменти* – оплески, *апломб* – рівновага, *перформанс* – виступ, *реверанс* – поклон, *аудиторія* – глядач, *pas souli* – легкий біг, *інтрада* – вступ, *антре'* – вхід, *синкопа* – скорочення, *хоровод* – танок. Ці терміни-синоніми мають однакове значення, їх можна взаємозамінювати без втрати змісту.

В українській терміносистемі танцю можемо виділити синоніми, джерелами запозичення яких є різні мови: *реверанс* (*фр.*) – *кніксен* (*нім.*), *степ* (*англ.*) – *чечітка* (*рос.*), *сюжет* (*фр.*) – *лібрето* (*італ.*), *пірует* (*фр.*) – *тур* (*фр.*), *ангажемент* (*фр.*) – *контракт* (*лат.*) тощо. Іншомовні терміни-запозичення дуже часто вживають, аби уникати повторів, зіткнення двох однакових слів. Крім того, синонімія властива і власне українським термінам, які частіше вживаються в українських народних танцях: *плазунець* – *повзунець*, *кружляння* – *повороти* – *оберти*, *доріжки* – *припадання*, *вихляльник* – *колупалочка* – *ковирялочка*, *плетінка* – *переступчик*, *вибиванець* – *сучок* – *тропак* – *дрібшучка* тощо.

Терміни танцю можуть вступати в синонімічні відношення як з власне термінами, так і з термінолексикою, тобто словами на позначення танцювальних понять, які не стали науковими термінами. Виділяємо такі різновиди синонімічних відношень між науковими танцювальними термінами та термінолексикою:

1. Професіоналізми – терміни: *прогон* – *репетиція*, *лажа* – *погане виконання танцю*, *провал* – *фіаско*, *жабка* – *присядка*, *віяло* – *рухи ногами*, *латина* – *латиноамериканські танці*.

Професіоналізми – це спеціальні слова, які мають три основні характеристики: ненормативність застосування, стилістична маркованість (розмовне походження), а також наявність емоційно-експресивного забарвлення [9, с. 18]. Складність опису такої лексики полягає в тому, що вона майже не зафіксована в жодному лексикографічному джерелі, а побутує переважно в усному мовленні, у вузькій професійній сфері. Професіоналізми також відрізняються залежно від території, рівня майстерності того чи того митця, освіченості. Дуже часто терміни, особливо запозичені, важкі у вимові і не мають українського відповідника, тоді митцям-хореографам приходять на допомогу професіоналізми. Як ми уже зазначали, процес усталення норм терміносистеми танцю тривав довго і подекуди триває й досі, тому професіоналізми як, на нашу думку, небажане явище будуть існувати і надалі.

2. Застарілі назви (архаїзми) – терміни: *пляс* – *танець*, *транди* (*транти*) – *танець*, *скаканіє* – *танцювання*, *плясавиця* – *танцівниця*, *танок* – *хоровод*, *танечник* – *танцівник*, *коліно* – *фігура*, *каскад* – *швидкий танець в опереті*, *кніксен* – *реверанс* тощо. Застарілі назви вживаються досить рідко, переважно з метою відображення архаїчного колориту. Вважаємо, що архаїзми є прасовною для творення терміносистеми танцю, тому якщо не вживати їх у мовленні, то, принаймні, знати необхідно.

3. Діалектні лексеми – терміни літературної мови: *го'пки*, *го'чки*, *гу'льки*, *та'нець* – *танець*, *вігу'лювати*, *гуля'ти*, *данцюва'ти*, *пляса'ти*, *пліса'ти*, *тріпоті'ти*, *халясува'ти* – *танцюва'ти*, *шум'ка* – *чабара'шка*. Лексикографічний аналіз діалектної лексики показав, що у всіх говорах та говірках лексики цієї тематичної групи вживається досить часто.

У терміносистемі танцю натрапляємо і на словотвірні синоніми: *оберт* – *обертас*, *поза* – *позиція*, *прима* – *прима-балерина*, *тюніка* – *туніка*. Дослідниця цього явища І.Т. Вербовська зазначає, що "...у сучасній лінгвістиці немає єдиного й однозначного вирішення проблеми словотвірної синонімії та варіантності. По-перше, у поняття "словотвірна (дериваційна) синонімія" вчені вкладають неоднаковий зміст, а по-друге, те саме мовне явище називають по-різному: "словотвірні (дериваційні) синоніми", "словотворчі синоніми", "морфологічні синоніми", "дериваційно-морфологічні варіанти", "словотвірні (дериваційні) варіанти", "дублети", "паралельні похідні (утворення)", "спільнокореневі синоніми" та ін." [2, с. 13]. Провівши дослідження, авторка приходить до висновку, що словотвірними синонімами є спільнокореневі похідні, утворені за допомогою однофункційних афіксів, а також що словотвірна синонімія ґрунтується на тотожності чи близькості лексичного і словотвірного значень [2].

Крім того, в терміносистемі танцю наявні абсолютні синоніми – "повністю рівнозначні й загалом тотожні за вживанням, тобто стильовою сферою функціонування, емоційно-експресивною характеристикою, частотністю, сполучуваністю та ін." [4, с. 588]: *аплудисменти* – *оплески*, *академічний танець* – *класичний танець*, *балетмейстер* – *хореограф*, *балерина* – *балетниця*, *балетник* – *балерун*, *танечник* – *танцюрист*, *танечниця* – *танцюристка*, *pas de poisson* – *jete passe*, *апломб* – *стійкість*, *хореографія* – *мистецтво танцю*, *супінація* – *виворотність* тощо. Розділяємо думку О.І. Павлової, яка вважає, що якщо існування абсолютних синонімів у загальнолітературних мовах деколи викликає сумніви, то термінологіям різних національних мов властива саме абсолютна синонімія. Абсолютні синоніми тотожні і можуть бути замінені один одним без шкоди для смислу у будь-якому контексті [14, с.109]. Як бачимо з

прикладів, характерною рисою цих синонімів є те, що вони співвідносяться з тим самим об'єктом, мають спільний денотат і не мають жодних семантичних відмінностей. Виникнення абсолютної синонімії в українській терміносистемі танцю є результатом її безперервного розвитку, що зумовлює появу нових номінацій, іншомовних запозичень і намагання дати їм власні назви, а також бажання найточніше найменувати те чи те поняття.

Явище синонімії виявляється і "...на рівні синхронного існування двох варіантів найменувань – повного і короткого" [16, с. 185]. В мовознавстві, згідно з В.П. Даниленко, існує два найпоширеніших мовних способи утворення коротких форм терміна: 1) лексичне скорочення, яке відбувається двома шляхами: а) опущенням слова або словосполучення; б) заміною словосполучення словом, яке співвідноситься з одним із компонентів словосполучення; 2) скорочення засобів словотворення (словоскладання, аббревіація) [3, с. 183–188]. Цей процес зумовлений ще й тим, що у мовленні багатослівні терміни незручні у використанні. Крім того, дотримуючись принципу "мовної економії" (реалізація у мові мовних форм, що оптимізують комунікацію), масово з'являються короткі варіанти терміна, усічені форми, аббревіатури, а також явища еліпсиса, коли замість повної форми терміна вживається одна з його складових, семантично співвідносна з поняттям, що виражає термін. Аналіз одиниць терміносистеми танцю показав, що опущення слова або словосполучення відбувається в таких термінах: *тема з варіаціями – варіації, брейк данс – брейк, контемпорарі данс – контемп* тощо. Що стосується заміни словосполучення словом, то термінологічному словосполученню *нога зігнута, коліно виворотно, носок біля коліна опорної ноги* відповідає *паса, заокруглене положення рук – аронді* тощо.

Задля скорочення та уникнення повтору, а також схематичного зображення танцю використовується аббревіація. У хореографічній лексиці – це ініціальні аббревіатури, які створюються з'єднанням назв перших букв кількох слів – *ФТУ – федерація танцю України, НХСУ – національна хореографічна спілка України, БК – будинок культури, ЛН – ліва нога, ПР – права рука*, а також часткові аббревіатури [5, с. 208], модель яких представлена двома варіантами: а) деривати, що виникли шляхом поєднання усіченої основи одного слова з другим повним словом: *танцзал, танцмайданчик, танцклуб, танцклас* тощо; б) деривати, що виникли шляхом поєднання двох усічених основ термінного словосполучення (*музорг – музичний організатор, міманс – мімічний ансамбль*). Кожен день створюється велика кількість аббревіатур, причому вони можуть бути актуальними лише для вузького кола, залишаючись "закритими" для представників суміжних дисциплін. Часто вживання аббревіатур приводить до втрати змісту, оскільки більшість з них є недовговічними. Виходячи із вжитку, вони роблять незрозумілими навіть для спеціалістів тексти, до яких вони включені [17, с. 214]. Основною засторогою у їх використанні є те, що "...аббревіатури вузького вжитку мають право на існування тільки в спеціальній літературі, призначеній для обмеженого кола читачів (відомчі видання, різні фахові інструкції тощо), та й то часто потрібне розшифрування їх паралельним вживанням повних написань слів, з яких вони утворилися" [5, с. 208–209].

Двома лексичними підгрупами композитів представлена в українській танцювальній термінології словотвірна модель пів- (напів-). Так, кількісна назва пів- (напів-), поєднуючись із назвами хореографічних рухів, фігур, утворює композити, що означають назви цих рухів: *напівшагат, півколо, півоберт, напівповорот, напівмах, півшагат*. Цю модель можна вважати перехід-

ним типом між словоскладанням і префіксацією: слово пів- (напів-) означає не половину предмета, названого другою частиною композита, а частковий вияв її [15, с. 18–24].

Також маємо приклади структурних синонімів (термінів різних структурних рівнів). Складений термін – простий термін: *угорський ключ – бокаверо, угорський хід чардаша – тетовазо, угорське завершення – боказо, стрибок кроком з поворотом – тур жете, сальто-мортале – сальто, вправа біля станка – екзерсиз*. Структурні синоніми не відрізняються один від одного ні за семантикою, ні стилістично. Вважаємо, що заміна складеного терміна простим відбувається задля зменшення слів у висловлюванні або задля уникнення кількарязового повторювання.

Відмежовуємо від синонімів у терміносистемі танцю фонетичні й правописні варіанти термінів, наприклад: *джиг – джига – жига, вальс – валець, еврїтмія – еврїмія, ча-ча-ча – ча-ча, халінг – галінг, кнікс – кніксен, пасодобль – пасадобль, свінг – суїнг*, оскільки орфографічне, фонетичне, морфологічне варіювання властиве всім типам спеціальної лексики на певному етапі її становлення. Такі варіанти термінів не підходять під визначення синонімії. Це можуть бути "...в кращому випадку дублети (рівнозначні терміни з різними формантами)" [17, с. 185].

Вважаємо, що саме труднощі становлення та розвитку терміносистеми танцю (остаточно система не сформована й досі) і спричинили появу такої кількості синонімів. Адже, "...перебуваючи на початковій стадії розвитку, будь-яка терміносистема здебільшого навіть має потребу в цілій низці синонімів для багатьох понять, щоб згодом, розвинувшись і відпрацювавши певні мовно-поняттєві зв'язки, залишити найкраще, те, що вже обшліфувалося в термінологічному вжитку" [1, с. 27]. У цілому, існування і функціонування синонімічних термінів з різноманітною внутрішньою формою відображає спроби окреслити явища за іншими, з точки зору учених, вдалішими характеристичними ознаками [13, с. 123].

Отже, проведений аналіз та наведені приклади засвідчують наявність синонімії в українській терміносистемі танцю, що зумовлено різними чинниками. Явище це є досить поширеним і у спеціальній літературі. Оскільки терміносистема танцю перебуває у постійному розвитку, то синоніми й надалі будуть як з'являтися, так і виходити з ужитку, тобто якісні зміни будуть перетворюватися у кількісні.

1. Борисюк І. Явище синонімії в термінології / І. Борисюк // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 27–28.
2. Вербовська І. Т. Словотвірна синонімія і словотвірна варіантність прикметників української мови: автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / І. Т. Вербовська. – Львів, 2001. – 20 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М., 1977. – 246 с.
4. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во "Укр. Енцикл." ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
5. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. – Ч. I. – 423 с.
6. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации: монография / Т. А. Журавлева. – Донецк: АООТ Торговый дом "Донбасс", 1998. – 253 с.
7. Как работать над терминологией. Основы и методы / по трудам Д. С. Лотте. – М.: Наука, 1968. – 76 с.
8. Кодухов В. И. Лексико-семантические группы слов / В. И. Кодухов. – Л., 1955. – 28 с.
9. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / З. И. Комарова.

- рова. – Свердловск : Изд-во Уральского университета, 1991. – 156 с.
10. Королева Е. В. Синонимы и варианты в терминологии / Е. В. Королева // Научно-техническая терминология. – 1986. – № 8. – С. 5–7.
 11. Крыжановская А. В. Сопоставительное исследование терминологии современных русского и украинского языков: проблемы унификации и интеграции \ А. В. Крыжановская. – К., 1985. – 163 с.
 12. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – 3-е изд. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
 13. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале лингвистической терминологии) / А. В. Лемов. – Саранск : Изд-во Мордовского университета. – 2000. – 192 с.
 14. Павлова О. І. Основи термінознавства: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. І. Павлова. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 200 с.
 15. Паночко М. М. Композити й аббревіатури в українській спортивній термінології / М. М. Паночко // Українське мовознавство, 1981. – № 9. – С. 18–24.
 16. Панько Т.І. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
 17. Суперанская А. В. Общая терминология: Терминологическая деятельность / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – 3-е изд. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 288 с.
 18. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура / А. Д. Хаютин. – Самарканд, 1971. – 130 с.

АТРИБУТИВНО-КАТЕГОРІЙНІ ПАРАМЕТРИ ПРИКМЕТНИКА У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Фенко Марія

На сучасному етапі розвитку української граматики простежуємо намагання учених систематизувати семантико-синтаксичні одиниці на нових концептуальних чи методологічних засадах, переглянути й уточнити певні наукові поняття, сформовані впродовж попередніх десятиліть.

Якісно новим фазисом у розвитку сучасної української граматики став категорійний підхід до аналізу мовних одиниць, який уможливив виокремлення категорійної граматики, теоретичні засади якої обґрунтовано в фундаментальних працях І.Р. Вихованця, К.Г. Горденської, М.В. Мірченка й інших [3; 4; 5]. Такий підхід зумовив виділення з позицій категорійності трьох граматичних підсистем – категорійного синтаксису, категорійної морфології та категорійного словотвору з властивими їм одиницями та категоріями.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі й обґрунтуванні атрибутивної категорійної парадигми прикметника; з'ясуванні грамемного її складу та функціональних семантико-синтаксичних можливостей аналізованої частини мови.

Прикметник у граматичній системі української мови класифікують як “периферійну частину мови, що позначає ознаку предмета, має зумовлені опорним іменником словозмінні морфологічні категорії роду, числа й відмінка, функціонує в реченні як формально-синтаксичний приіменниковий другорядний член речення і як семантико-синтаксичний атрибутивний компонент, може виконувати комунікативну функцію теми чи реми” [4, с. 121]. Щодо функціонально-категорійної семантико-синтаксичної парадигми прикметника, то вона представлена низкою значень. Основною, на наш погляд, виступає

атрибутивна категорійна парадигма прикметника, у межах якої виділяємо центр та периферію.

Прикметник в основі своєї семантики містить ознаковість, якість і виступає атрибутивним компонентом до позначуваного слова. Атрибутивні відношення становлять специфічний тип відношень, що синтезують формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні ознаки. Специфіка атрибутивних відношень зумовлена їх вторинністю, похідністю від інших відношень [3, с. 180]. Атрибутивна функція прикметника тісно пов'язана з його семантичним спрямуванням – виступати присубстантивним компонентом і виражати якісні характеристики. Тому значення атрибутивності прикметника розглядаємо як природне й семантично зумовлене власне-прикметникове значення, напр.: *Я бачила, як молодик вродливий з веселим серцем на чужину плив, не посланцем народу велемудрим, не збройним вояком і не купцем (Леся Українка)*. У реченні: *Осінній день, осінній день! О синій день, о синій день, о синій! Осанна осені, о сум! Осанна (Л. Костенко)* – прикметники *осінній* та *синій* виступають ознаковими (атрибутивними) компонентами до опорного слова *день* і характеризують його.

Центр атрибутивної категорійної парадигми прикметника формують градеми зі значенням власне-атрибутивності, які диференціюємо на такі групи:

1) група градем із семантикою належності певній особі, напр.: *Ти пахнеш, як вспане море, як жіноче невидиме горе, як шлок на пшеничній ниві, як мамині руки сяйливі (Д. Павличко); *Під вишнею стояв невеликий, років десяти хлопець... це був Семен, сусідин Мотрин син (Б. Грінченко)*. Семантику належності простежуємо на основі сполучуваності іменників на позначення назв предметів із залежними іменниками вторинної семантики, напр.: *батьків садок, доньчин вінок (садок належить батьку, донька має вінок)*, напр.: *Козацька слава, козацька воля не вмере, не загине...*;*

2) група градем із семантикою внутрішньої характеристики особи чи предмета, напр.: *Я завжди знав Ольгу скромною і мовчазною (І. Вільде); Під лагідний, сумирний спів я гапував мережку снів (М. Доленко);*

3) група градем із семантикою зовнішньої характеристики предмета чи особи (колір, розмір і под.), напр.: *Затоплю недолю дрібними сльозами, заточу неволю босими ногами (Т. Шевченко); Блакитні гори хмар прикрилися ніби сивим туманом диму (О. Кобилянська);*

4) група градем із семантикою, що вказує на вікові характеристики, напр.: *По землі розливалось пахощами тепло і наливало Васишину душу молодими першими лобощами, як п'яними пахощами васильків та м'яти (І. Нечуй-Левицький); Так най те серце, що в турботі, ззнає щастя молодого, бажаного, страшиного того гріха! (І. Франко);*

5) група градем зі значенням кількості, напр.: *Що перший Вітер молодий – Лукавий Сніговий... Тож другий Вітер налітає, людям хати перекидає, гірко так на сміхає (П. Тичина);*

6) група градем зі значенням міри та ступеня вияву якісної ознаки, напр.: *Найкращий парубок Микита стоїть на лаві в сірій свиті (Т. Шевченко); Ті скарби найкращі душі молоді (І. Франко);*

7) група градем із атрибутивно-порівняльною семантикою, напр.: *Я бачив сам, він лежав холодний, неначе мертвий (Леся Українка); Вітер, неначе безкрилий, спочив у вітах верби (Є. Плужник)*. Прикметникові форми з атрибутивно-порівняльною семантикою виражають уподібнення одного явища іншому. Виокремлюємо такі градеми за допомогою модально-порівняльних сполучників *мов, мовби, немов, неначе, ніби, як і под.* Атрибутивно-порівняльна семантика таких форм (модально-порівняльний сполучник + прикметник) ґрунтована на

образно-асоціативних уявлень про схожість певних явищ, напр.: *Писав [Йосип] – куди краще від самого дяка, його літери, мов п'яні, то сюди, то туди порозхилилися (Панас Мирний)*.

Представлені атрибутивні значення прикметника є основними, первинними при реченнєвій реалізації семантико-синтаксичної категорії атрибутивності й становлять ядро атрибутивної категорійної парадигми прикметника. Периферію ж атрибутивної категорійної парадигми прикметника репрезентують підкатегорії змішаного типу (підкатегорія атрибутивної локативності, підкатегорія атрибутивної темпоральності та підкатегорія атрибутивної інструментальності).

Виокремлення атрибутивно-локативної підпарадигми прикметника зумовлене тим, що прикметник як самостійна частина мови характеризується низкою форм для вираження локативних значень, але не в чистому їх вияві. Така локативна семантика має проміжний характер між власне локативністю та атрибутивністю. Адже прикметник – це насамперед ознакове слово (атрибутивна семантика), на яке накладаються певні додаткові значеннєві відтінки (локативна семантика). Такі компоненти передають ознаку предмета за місцем перебування його у просторі, тому в семантичному наповненні таких ад'єктивів є обов'язковою вказівка на просторовий об'єкт, у межах якого він існує, напр.: *польова дорога – дорога, яка проходить через поле*.

Атрибутивно-локативну підпарадигму прикметника поділяємо на:

1) грамеми-конкретизатори локативної семантики з додатковою вказівкою на країну, напр.: *На українських нивах, на російських, на білоруських – я прошу, молю! – вбивайте ворогів, злодюг злодійських, вбивайте без жалю (П. Тичина)*;

2) грамеми, що виражають проміжну локалізацію предмета чи особи у просторі, напр.: *Сади, омті музикою ззадок, ковтали пил міжжеслицних доріг (Л. Костенко)*; *Земна куля оберталася в міжзоряному просторі (О. Довженко)*;

3) грамеми, що вказують на розташування за чимось, напр.: *Заміська тиша кликала до себе (В. Підмогильний)*; *Се ми таке для любезних сватів заморських прибали, – каже Наум (Г. Квітка-Основ'яненко)*;

4) грамеми з семантикою вертикального розташування предмета чи особи у просторі, напр.: *Я б віддав отой надземний, твій таємний світ надхмарний, за наземне справжнє графство, за підхмарний замок гарний (Леся Українка)*;

5) грамеми з семантикою горизонтальної локалізації предмета чи особи у просторі, напр.: *Сподом повід ті стіни вузькою цілиною шумів і півнився студений гірський потік (І. Франко)*; *Он степове село розляглося в балці веселій та милій (Леся Українка)*.

Атрибутивно-локативна підпарадигма прикметника включає три типи значень, які об'єднані первинною атрибутивною семантикою, а різняться – локативними значеннєвими відтінками. Атрибутивно-локативні прикметники протиставляємо за критерієм вертикальність/горизонтальність перебування предмета чи особи у просторі. На вертикальну локалізацію предмета вказують ті прикметники, які реалізують значення розташування предмета над або під чимось, напр.: *Надзоряна, підгоряна сестриця наша рідна, Слов'янина – Болгарія, свята ще й рідна (П. Тичина)*. Прикметники з семантикою горизонтального розміщення предмета вказують на реальний простір або ж країну, напр.: *Вона серед лісної прохолоди та вільного польового повітря набралася сили та здорів'я (Панас Мирний)*.

Відомо, що прикметнику в граматичній системі української мови відведена роль називати ознаки, влас-

тності, риси об'єктів позамовної дійсності й виражати їх через зв'язки з цими предметами [2, с. 93]. Темпоральність покликана в семантико-синтаксичній реченнєвій конструкції виражати часові характеристики іменникового компонента та виступати його ознакою загалом. Специфіка темпоральної синтаксеми полягає не лише в її змістовому наповненні, а й у характері відношень із іншими реченнєвими компонентами.

У більшості мовознавчих досліджень основну увагу звернено на те, що за семантико-синтаксичним змістом речення темпоральна синтаксема не підпорядкована предикатові, а супроводжує його [1, с. 28]. Проте прикметникові форми вираження темпоральних значень мають дещо інший характер і входять у реченнєву структуру не як супровідний елемент до предиката, а як приіменниковий атрибутивно-темпоральний компонент.

Атрибутивно-темпоральну підпарадигму прикметника формує низка значеннєвих груп. Першу групу складають відтемпоральні прикметники, що належать до похідних лексем, які виникли внаслідок трансформації або згортання речень. Базовими структурами цих прикметників виступають назви часових понять (*зима, вечір, доба, рік, січень* тощо), відображаючи існування в часі об'єктів навколишньої дійсності, напр.: *Там, де ти колишшла, тиха стежка зацвіла вечоровою матіолою, житом-долею світанковою (А. Малишко)*; *Осіній плач, осіній спів посеред літа золотого непереможно забринів із серця мого (Леся Українка)*. За такого функціонального використання прикметникових синтаксем відношення між опорним іменником і залежним прикметником конденсують у собі семантично складне речення з прихованими семантичними відношеннями між двома згорнутими елементарними реченнями. Такі семантичні відношення виявляємо в лексичному значенні одного з компонентів. Наприклад, у реченні *Ходять злі духи по них та збігають гучні весняні води (Леся Українка)* словосполучення *весняні води* не лише вказує на атрибутивні відношення між залежними компонентами, а й містить у собі темпоральне значення (зі змісту речення стає очевидним, що дія відбувається весною).

Атрибутивно-темпоральні прикметники цієї групи часто виступають не лише виразниками часового окреслення моменту дії, а й уточненнями, конкретизаторами проміжку часу, наприклад у реченнях: *Лагідні, весняні ночі зористі! (Леся Українка)*; *Ранком зимовим діброва мовчала, наче замерзла сумна (Леся Українка)*, виразниками основного часового значення виступають іменники *ніч, ранок*, а функцію уточнення часу дії в контексті виконують прикметники (*весняний, зимовий*) із вказівкою на пору року.

Другу значеннєву групу формують порядкові прикметники у позиції приіменникового компонента, що конкретизують сему темпоральності, акцентуючи увагу на черговості, наступності часових проміжків, і фіксують момент дії, напр.: *Другої днини знайшли пастухи ледве живого Івана (М. Коцюбинський)*.

Прикметники зі значенням тривалості в часі утворюють третю групу. Вони мають похідний характер відіменникових одиниць так званого астрономічного часу: *секунда, хвилина, година, рік, століття* та ін., напр.: *Зубились межі: дійсність, мрія, стогад, злилися в радість – вічну і хвилинну (М. Доленго)*.

Отже, прикметники виражають якісно-часове значення тоді, коли називають ознаки предмета, явища, яких вони набувають у певний період часу та характерні для цього періоду. Такі прикметникові форми, об'єднані атрибутивною функцією й варіантним темпоральним значенням, формують атрибутивно-темпоральну підпарадигму прикметника.

Атрибутивно-інструментальна підпарадигма прикметника тісно пов'язана з категорією інструментальності, що виступає конструктивним компонентом семантичної структури речення. В основі інструментальності як семантико-синтаксичної категорії лежать поняття об'єкта-зряддя й об'єкта-засобу дії. Цю категорію прийнято вважати периферійною, адже вона є віддаленою від предикатно-суб'єктно-об'єктної рамки речення. У конструкції з інструментальними відношеннями обов'язковими є опорне дієслово та керований ним елемент із конкретно-предметним значенням. В. Олексенко виділяє низку диференційних семантико-синтаксичних ознак інструментальної синтаксеми: субстанціальність, валентний зв'язок із предикатом дії, динамічність, інструментальність і пасивність [6, с. 134].

У сучасній українській мові основною формою вираження інструментального значення є безприменниковий орудний відмінок іменника або ж його применниково-відмінкові еквіваленти [7, с. 67]. Проте, крім форми орудного відмінка, досить широку гаму інструментальних значень передає форма знахідного з применником (**в, за, через**) та форма місцевого відмінка, де інструментальне значення моделюють применники **на, по**, напр.: *грати на флейті, мчати на коні*. Категорія інструментальності реалізується в реченнях, де предикати валентно зумовлюють (або можуть потенційно зумовлювати) такі залежні компоненти – суб'єкт – об'єкт – адресат + інструменталь [5, с. 182].

Атрибутивно-інструментальна підпарадигма прикметника зумовлена існуванням трьох видів граем:

1) прикметникові граеми, що виражають компонент зряддя дії, наприклад: *Карпов грав білицми; Граючи чорними, він переміг голландця...* (з газети), але у напрямку руху цих граем до субстантива. Такі прикметникові форми займають об'єктно-інструментальну позицію. Інструментальна синтаксема називає предмет за ознакою, що знаходиться в основі її номінації;

2) прикметникові граеми з атрибутивно-інструментальним значенням, що виконують функцію предиката речення, наприклад: *Рана була ножовою; Дзвінок був телефонним*. Такі прикметникові форми поєднують у собі два значення – предикатної означальності й інструментальності. Їх можна кваліфікувати як якісно-інструментальні предикати;

3) прикметникові граеми з атрибутивно-інструментальним значенням у функції атрибутивного компонента, наприклад: *Ніч прорізав револьверний постріл (Ю. Яновський); Сніг лягав (так м'яко-м'яко танув...) – на заціпленій в руках наган, ...наганний постріл (Василь Еллан (Блакитний))*. Значення атрибутивності є первинним для прикметникового компонента, а значення інструментальності переходить на другий план і є вторинним.

Серед названих структур реалізації інструментальних значень спостерігаємо динаміку втілення атрибутивно-інструментальної семантики в низці граем: від вираження компонента зряддя дії до утворення семантично складного елемента (поєднує значення атрибутивності й інструментальності).

Атрибутивна категорійна парадигма прикметника виступає визначальною при аналізі функціонально-категорійних параметрів прикметника, адже ознаковість – це сутність прикметника як частини мови. В атрибутивній категорійній парадигмі прикметника виділяємо центр та периферію. Розгляд прикметників показує семантичну та категорійну специфіку кожного засобу. Функціональна специфіка прикметників свідчить про їх різноплановість, про категорійну неоднорідність і про їх зумовленість комунікативними потребами мовця і граматичним ладом української мови.

Отже, атрибутивна категорійна парадигма є основною в семантико-синтаксичній парадигмі прикметника. Це комплексна структура, що складається з підпарадигм.

Проведене дослідження не претендує на повне розв'язання проблеми виокремлення й аналізу функціонально-категорійних параметрів прикметника. Серед подальших напрямів наукових розробок – обґрунтування специфіки функціонування прикметникових форм у нетипових семантико-синтаксичних позиціях (атрибутивних, суб'єктних, об'єктних і под.).

1. Безпояско О. К. Відтворення темпоральності відмінковою системою української мови / О. К. Безпояско // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 27–33.
2. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: [підруч.] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: академічна граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 398 [2] с.
5. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – [2-ге вид.]. – Луцьк: Вежа, 2004. – 393 с.
6. Олексенко В. Словотвірна категорія інструменталія як категорія не предикатного типу / В. Олексенко // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонУ, 2005. – С. 133–146.
7. Рогачова Г. Г. Семантичне ускладнення інструментальних синтаксем / Г. Г. Рогачова // Мовознавство. – 1985. – № 6. – С. 66–69.

КОНСТАНТИ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ НАРОДУ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Філіпчук Марія

Сформульовані В. Гумбольдтом та О. Потебнею ідеї та принципи пізнання світу, сутності людини, її місця серед живої й неживої природи через мовні символи, створені етносом як результат спостережень, роздумів і узагальнень над життєвим досвідом, вироблення упродовж багатьох віків правил і звичаїв співіснування із довкіллям стали актуальними і цікавими для вітчизняної мовознавчої науки. Це пов'язано й з тим, що постгорталітарні суспільства, відійшовши від канонів нав'язуваної ідеології, намагаються осмислити своє минуле і сьогодення не в ідеологічних вимірах, а крізь призму буття народу, усвідомлення ним своєї ролі і місця в конкретній історичній ситуації. Вивчаючи слово як явище культури, його історію з урахуванням сфери побутування, обрядової реальності, ми розпізнаємо український мовний тип, віднаходимо глибини української самобутності й ідентифікуємо себе таким чином серед інших національних культур.

Слово “концепт” походить від латинського *conceptus*, що в перекладі означає “думка, уявлення, поняття” і первинно функціонувало як термін логіки та філософії. Зокрема, в праці С. Аскольдова-Алексєєва “Концепт і слово” воно характеризується як “мисленнєве утворення, яке заміщає нам у процесі мислення невизначену множинність предметів одного і того самого роду”. Тим самим концепт у філософії та логіці отожднюється з поняттям. Чимало мовознавців (С. Аверінцев, В. Іванова, С. Нікітіна, М. Рязцева, Ю. Степанов, В. Топоров, М. Толстой, Б. Успенський) приділяють увагу вивченню концепту з точки зору культурології і визначають його як “згусток культури”. Оскільки у процесі пізнання і членування об'єктивного світу людина не лише називає окремі його реалії, але й осмислює їх у слові, то власне

постає потреба говорити про культурні концепти як мовні одиниці, породжені історико-культурною свідомістю народу, або такі, що характеризуються історичними та культурними нашаруваннями смислів. Тому концепт ніби “витає” над концептуальними сферами, виражаючись як у слові, так і в образі або матеріальному предметі. Пов’язуючись з народними звичаями, переказами, традиціями, концепти підтримують історичну пам’ять, зміцнюють людську спільноту [11, с. 9]. Водночас концепт виступає і формою поняття, і ідеєю, втіленою у певних словесних образах. Людська свідомість охоплює і раціональне, і те, що асоціюється з тими чи іншими уявленнями, які супроводжують поняття [там само, с. 55]. Як зазначає В. Жайворонок, “фрагмент буття предметного світу, відбитий в етнічній свідомості, потрапляє в аналогічний кругообіг могутності пізнання внутрішньо-аналогічних постійних зв’язків і стає життєвим символом-алегорією, що базується вже на художній експресії смислової перехідності. Зовнішні асоціації реального буття стають для мовця внутрішньою звичаєвою сутністю” [6, с. 106]. Внутрішньоформна концептуальна ознака, представляючи концепт, імпліцитно представляє і ті знання про детонант, які виходять за межі цієї диференційної ознаки. Вона містить у собі певні відношення, в тому числі й емоційно-оцінний характер, що виявляється на широкому комунікативному тлі – в “мовленневих іграх” – цілісних завершених системах комунікацій, підпорядкованих власним специфічним правилам, а особливо в народних художніх текстах [2, с. 44].

Отже, концепт включає весь зміст слова (сукупність його смислів) та його зв’язки з позначуваною реальністю, з її характером та асоціативністю. А стійкий концепт культури є її константою. Розробляючи новітні методики концептуального аналізу, мовознавці (Н. Арутюнова, А. Вежибіцька, В. Жайворонок, О. Кубрякова, Ю. Степанов, Г. Яворська) сконцентровують увагу на мовному матеріалі, що найтісніше пов’язаний з традиційною культурою народу та найяскравіше відбиває специфіку його колективної свідомості. За О. Потєбнею, мова народу глибоко виражає його національну самобутність, а тому навіть за наявності еквівалента в інших мовах окремі слова виступають національними константами, що мають особливе значення для народу (*калина, рушник, свічка, писанка*).

У народному обрядовому мовленні виділяємо коло лексичних і фразеологічних одиниць, сакралізованих за своєю семантикою, які у більшості випадків саме у цих контекстах набувають етнокультурного змісту. Про такі мовні одиниці говоримо як про концепти народної культури.

К о н ц е п т л ю д и н а < [вічність, краса, життєстійкість] > **барвінок**.

В обрядових текстах однією з найбільш уживаних рослинних реалій виступає барвінок. У свідомості українця і в його повсякденному житті рослина супроводжує людину від народження до смерті, уособлюючи вічність людського життя, тому новонародженого купали у барвінку, пор. у Т. Шевченка: *До схід сонця воду брала, В барвінку купала, До півночі колыхала, До світа співала* [12, с. 181]; або у Л. Боровиковського: *Іду собі та думаю: чого то на світі не бува. І той Чайченко! Чи він у барвінку купаний, що так дівчат чарує?* [1, с. 216]. Барвінок споконвіку шанують, він служить традиційною емблемою порівняння на ознаку краси, пор. у народних висловах: *Хлопець молодий, як барвінок*.

Разом з тим рослина відіграє значну роль в народних обрядах. Так, при хрещенні дитини барвінком прикрашали свічку, щоб життя новонародженого було довгим і щасливим, а тому співають у народній пісні: *Дівча сина породила, барвіночком устелила*. Він є незмінним атри-

бутом у весільній обрядовості, саме напередодні весілля дружки з молодою ідуть “барвінок рвати”, а тому і співають у народній пісні: *Як весна настане, Посію й барвінку, На любовці руту, Барвінку до вінку*; або: *Пішла з жалем дівчинонька Та у свій садок Щоб нарвати барвіночку Інший на вінок*. Уплітаючи барвінок у весільний вінок для нареченої, приказували: *Як цей барвінок ніколи не блідне, так най ваше життя ніколи не зблідне*. А щоб шлюб був міцним, барвінок радили рвати на могилах. Цією рослиною квітчали й весільні свічки, щоб любов у молодій парі була нев’янучою, убирали весільний калач, щоб горнулися люди до нової родини, весільне деревце, щоб життя було вічним [9, с. 20]. При цьому барвінок уособлює собою передусім кохання, а тому співають: *Зеленький барвіночку, Стелися низенько, А ти, милий, чорнобривий, Присунься близенько*. Як зазначає І. Огієнко, вічнозелений барвінок, свіжий під снігом, – це символ першого кохання та чистого шлюбу [7, с. 423], пор. у народній пісні: *Ой зів’яв, зів’яв в зеленім саду барвінок хрещатий, Ой взяли, взяли мене, молодую, в чужий край проклятий*. Часто рослину, зірвану на свято Івана Купала, використовують з певною магічною метою, вірячи, що хлопці будуть до дівчат “*стелитися*”, як стелиться барвінок по землі, пор. у народних піснях: *Ой чий же то садок зацвів так біленько? Постелився барвіночок по землі низенько*; або: *Стелися, барвінку, буду поливати, Вернися, Іванку, буду шанувати*.

У фольклорному мовленні лексема *барвінок* також наділена щедрою символікою. Так, за Б. Грінченком, барвінок виступає могильною травою: *Ой не стелися, хрещатий барвінку, та на крутій горі*; функціонує як ласкаве наймення коханої людини: *Ой ти, козаче, зелений барвінку, прийди до мене хоч у неділку; Цвіти, цвіти, барвіночку, Та стелися листом. Прийди, прийди, молодий козаче, Й не сам – з товариством; Ти прийди до мене, хрещатий барвіночку!* або у коломийках: – *Ой Янку, мій Янку, Хрещатий барвінку! Не бери мене у суботоньку, Візьми мене у неділеньку; Ой барвінок, барвіночок, це ти зелененький, Не журися, легінику, це ти молоденький*. Сталий народний вислів “*барвінок рвати*” означав “йти на побачення з коханою людиною”, а “*ночувати у барвінку*” – ночувати з милим, напр. у народній творчості: *Пусти ж мене, моя мати, барвіночку рвати, а вже ж наші вороженьки полягали стати; Як поведеш коні на ніч, заграй на свистівку, То я тебе зачекаю в зеленім барвінку*. Про дівчину, яка згньбилася, у народі кажуть: “*Свій барвінчик потоптала*”. Напр.: *Всі, як той бригадир з руками залізними, що таки домігся свого, зірвав вінок, брутально потоптав барвінок весняний* [3, с. 37] або: *Вийшла дівка рано з хати свій віночок шукати, А віночка-барвіночка ніде не видати. Закувала зозуленька в полі на тополі: “Не найдеш ти свій віночок, дівчино, ніколи!”*. Часто у народному мовленні барвінок символізує шлюб, незайманість молодої дівчини, її цноту, напр. у коломийці: *Ой віночку-барвіночку, шовкова косиця, Вчора була я дівчина, нині – молодиця. Ой віночку з барвіночку, золотий віночку, Уже тебе проміняла я на хустиночку. Ой я тебе, мій віночку, любила носити, Через хлопця молодого мушу тя лишити. Ой віночку зелененький, з дрібного барвінку, Чесно тебе доносила, золотенький вінку! Чесно вінчик доносила, на стіл положила, Та ні собі, ані мамці ганьби не зробила. Ой чесно я дівочила на білім світочку, Бо я тебе не втратила, дівочий віночку!*

Як вічнозелена рослина? барвінок передусім символізує вічність, постійність, незнищенність. Існувало повір’я^ якщо чоловікові і жінці з’їсти листочок барвінку, то між ними спалахне кохання. Вважалось також, що барвінок оберігає людину, яка його носить при собі, від нечистого, а також від чаклування. Барвінок використо-

ували і як приворотне зілля. А тому вішали пучечок барвінку над входними дверима, щоб нечиста сила не переступила порогу дому. Як уособлення зв'язку з потойбічним світом, рослину садять на могилах. Це стало ознакою нескінченності людського буття, родоводу, символом переходу від земного буття до небесного. Звідси і такі сакральні назви цієї рослини: *могильник, могильниця*. Заборонялося також викидати цю рослину на смітник, а тільки у воду, щоб “вона не загинула від спраги”.

Ставлення мовців до рослин сприяло породженню ряду пестливих найменувань рослини – *барвінонько, барвінчик, барвіночок, барвінчикок*. При цьому традиційними у фольклорному мовленні стали його постійні ознаки *зелений, хрещатий, крячастий*. А оскільки рослина стала втіленням народної символіки – вічного життя, безсмертя людської душі, дівочої краси, цнотливості, чистоти, щасливого кохання і шлюбу, коханого чоловіка, то поступово перетворилася на константу української етнокультури.

Концепт *людина* < [дівочість, життя, обережі] > *рута* [м'ята]. Рута – це багаторічна напівкущова або трав'яниста рослина родини рутових, яка містить ефірну олію; здавна використовується в медицині та парфумерії. У народних обрядодіях рослина виступає символом дівочтва. Як зазначає М. Костомаров, фольклорна символіка рuti-м'яти базується на принципі метафоризації [9, с. 62]. А тому часто у веснянках співають: *Плетем, плетем, ліс, ліс, На парубки біс, біс, А на дівоньки Рутяні віноньки*. Руту, як і барвінок, влітають часто у дівочий вінок: *Покочу я тарілочку Хоть по барвіночку, Чи не прийде мій миленький Хоть у неділочку. Да не прийшов у неділю, Прийшов в понеділок. Розвийайся, рудо-м'ято, Хрещатий барвінок! А на тій рuti-м'яті Щити позриваю, Всі вороги спать поляжуть!* – *Піду погуляю*. Про те, що рута виступає символом дівочості, свідчить і така жартівлива пісня: *Захотіла вража баба молодю бути: Натхала за намітку зеленої рuti*. Разом з тим рута уособлює і дівочу красу, напр.: *Дочка була, як рута, – швидко взяли на сторону багаті люди*. У народних віруваннях рута з м'ятою символізує передусім жіночу (материнську) тугу та нелегке життя. Рослина овіяна етносимволікою, зокрема на означення дівочої цноти. Так, вислів “*полоти руту*” означає берегти дівочтво, а “*занедбати руту*”, “*загубити віночок з зеленої рuti*” – втратити дівочтво, занепасти себе. За принципом народної моралі, для кожної дівчини головне було зберегти свою честь до одруження, тому співають у народній пісні: *Посію я рутоньку, буду поливати або: Не Маруся з Іваном стояла, Там яря рутонька зів'яла*. Весільний вінок з рutoю – це перехід з одного стану в інший, тому у весільній пісні згадується про рутяний віночок, який наречена має зняти назавжди, пор.: *Не дай же мене ти, мій батеньку, од себе: Най же я сходжу з рuti віночок це в тебе*; або: *Ізняв із мене вінець рутянький* [10, с. 89]. Для рuti характерна і певна магичність. За допомогою рuti та барвінку можна причарувати хлопців: *Рута, м'ята та барвінок – щоб любилися, цілувалися*.

За народними віруваннями, зілля рuti має ще й певні лікувальні властивості, ним можна відганяти хвороби. Рослина може слугувати також оберегом. Адже, за народною легендою, її вирощує Пречиста Діва, однак для цього зорює не землю, а небо. За цією ж легендою, рута вберегла дівчину від нечистого, який намагався її спокусити. Від лихого її врятувало лише те, що при ній були рута та тоя.

За М. Костомаровим, фольклорна символіка рuti-м'яти базується на принципі метафоризації. Саме ці реалії символізують дівочтво, фізичну і духовну красу дівчини, суворість моральних устоїв, незнання плотського кохання [9, с. 62]. *Не защебече соловейко, не зацвітуть*

тобі вишневії сади, не зазеленіє ані м'яточка, ані руточка.

Рута-м'ята є оберегом людини, охоронцем її здоров'я. Дівчата, йдучи святкувати Івана Купала, підперізувалися перевеслом з м'яти, полину, чебрецю. Це перевесло зберігали вдома, вірячи, що воно допомагає при недугах, особливо від переляку, а також від нечистої сили. На Гуцульщині дим від спалованої м'яти використовували для підкурювань при болю у вухах. У Галичині її рекомендували як профілактичний засіб при епідеміях, особливо холерних.

Аналізуючи народнопоетичну творчість, спостерігаємо, що рута іноді поєднується з шавлією. Зокрема, це засвідчено в етнографічних збірниках М. Максимовича. Ця рослина уособлює розлуку і тугу за коханим, а виростає вона по слідах коханого і в кінцевому результаті має повернути милого до дівчини, пор. у народній пісні: *Нема мого миленького, Нема його тута. Посходила по слізях Шевлія і рута. Я шевлію пересію, Руту пересаджу; Таки собі миленького К собі пересаджу*.

Пісенний образ рuti розвиває лексико-семантичне поле зі значеннями *рутовий, рутяний, рутяний, рутонька, рутка, руточка*, напр.: *Ой в'яну я, в'яну, як рутяна квітка* [10, с. 89]. Отож, як бачимо, у народному мовленні через поетичне словотвірне гніздо і різну лексичну сполучуваність рута уособлює “кохання, любов”, “розлуку, хворобу, смерть”.

Отож, обрядовий дискурс дає широкі можливості для вибудовування етносимвольних концептів, у даному випадку пов'язаних з рослинною символікою. Вбачання в собі (своїй зовнішності, характері, поведінці тощо) ознак тієї чи іншої рослини дає людині широкі можливості для порівнянь, образних перетвілень, паралелізмів, що яскраво відбивається в народнопоетичній творчості. Водночас людина, не відділяючи себе від природи, шукала в ній не лише естетичної насолоди, але й практичної користі. Рослинний світ задовольняв повністю її прагматичні устремління. І все це так чи інакше відбивалось в слові, виразі, образі, символі.

1. Боровиковський Л. Твори / Левко Боровиковський. – К.: Радянський письменник, 1957. – 283 с.
2. Голянич М. Внутрішня форма слова і художній текст / Марія Голянич. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 178 с.
3. Гончар О. Твори: в 7 т. / Олесь Гончар. – К.: Дніпро, 1988. – Т. 7. – 686 с.
4. Жайворонок В. Символіка імені в контексті етнокультури / Віталій Жайворонок // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського Національного лінгвістичного університету. LINGUAPAX – VIII: Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. Філологія. Педагогіка. Психологія. – Вип. 5. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2001. – С.106–115.
5. Жайворонок В. Українська етнологістика: деякі аспекти дослідження / Віталій Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48–64.
6. Жайворонок В. Українські обрядові формули на етнокультурному тлі / Віталій Жайворонок // Слово. Фраза. Текст. – М.: Азбуковник, 2002. – С. 182–195
7. Іларіон митрополит (Огієнко І.І.) Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон митрополит. – К.: Обереги, 1992. – 423 с.
8. Коломийки. – К.: Наукова думка, 1969. – 178 с.
9. Костомаров М. Слов'янська міфологія / М. Костомаров // Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
10. Словарь української мови: у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. – К., 1907.
11. Степанов Ю. Константы. Словарь русской культуры / Юрий Степанов. – М., 1997.
12. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К., 1987. – 608 с.

ПРИЧИНИ НЕВІДМІНЮВАНOSTІ ІМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Фомічова Валерія

Появу в українській мові невідмінюваних іменників історично пов'язують з появою слів, запозичених з мов, у яких відсутня відмінкова словозміна. Однак наявність незмінюваних іменників у сучасній українській мові є не лише наслідком появи запозичених іменників, оскільки іменники іншомовного походження можуть бути як змінюваними (наприклад, *панорама, армія, бамбук, аля, па-де-карт*), так і незмінюваними (наприклад, *поні, какаду, ара, па-де-де*). Водночас споконвічні, незапозичені іменники сучасної української мови також можуть бути як змінюваними, так і незмінюваними (*ДАІ, ТЕС, МРЕВ, ВНЗ, МВС, сільпо, міськвно, комроти, комполку, заповіді, Міносвіти, Алла Петренко*). Отже, сам факт запозичення не пояснює причин незмінюваності іменників сучасної української мови. Водночас незмінювані іменники є репрезентантом відносно нової для української мови типологічної риси – аморфізму, а тому поширення таких іменників у сучасній українській мові зумовлює актуальність питання про вплив незмінюваних іменників на типологічні зміни в субстантивній системі сучасної української мови.

Незмінюваність є виявом аморфізму, який являє собою типологічну характеристику (тип у мові), що виявляється за відсутності формотворення [1, с. 530–531; 5, с. 131; 7, с. 511; 15, с. 53–54]. Процес, за якого мова набуває ознак аморфізму, називається аморфізацією. Зокрема, під субстантивною аморфізацією розуміємо процес, за якого відбувається втрата або ненабуття формотворення номінативними одиницями іменникової системи. Встановленням характеру та причин аморфізаційних змін у системі іменника української мови займалися І.Р. Вихованець, О.А. Дубова, І.Г. Матвіяс, В.М. Русанівський та ін.

Актуальність дослідження незмінюваних іменників зумовлена необхідністю визначення діапазону типологічних змін у субстантивній системі сучасної української мови та перспектив аморфізації в системі іменника. Згідно з актуальністю визначається мета дослідження, яка полягає в з'ясуванні причин субстантивних аморфізаційних змін у сучасній українській мові. Досягнення цієї мети забезпечується виконанням таких завдань: встановити типологічну кваліфікацію незмінюваних іменників; дослідити реакцію мовної системи на субстантивні аморфізаційні зміни як такі, що є нетиповими для синтетичної української мови; встановити, чи може вплинути наявність виявів субстантивного аморфізму на загальну типологічну характеристику української мови; визначити перспективи аморфізації в сучасній українській мові.

У лінгвістичній літературі відсутня однозначна типологічна характеристика незмінюваних іменників. Незмінювані іменники розглядають як вияв аналітизму [13, с. 150], аморфізму [5, с. 130–131; 6, с. 151–152; 10, с. 169; 11, с. 134] або типологічно не відокремлюють від синтетичних словоформ відмінювання за умови визнання того, що незмінювані іменники утворюють парадигму, яка складається з омонімічних словоформ з нульовими флексіями [2, с. 19, 89; 3, с. 110–111; 4, с. 19]. Якщо орієнтуватися на поняття таких типологічних властивостей, як синтетизм, аналітизм, аморфізм, то невідмінювані іменники не можуть бути кваліфіковані як вияви синтетизму або аналітизму. Синтетизм та аналітизм – це такі типологічні властивості, які виявляються за наявності формотворення, за цією ознакою вони протистоять аморфізму як типологічній властивості, що виявляється за відсутності формотворення [5, с. 9–21]. Незмінювані імен-

ники характеризуються відсутністю формотворення, що свідчить про доцільність віднесення незмінюваних іменників до виявів саме аморфізму [5, с. 130–131]. Отже, у межах нашого дослідження незмінювані іменники іншомовного походження доцільно розглядаються як вияви субстантивного аморфізму в сучасній українській мові.

Перелік незмінюваних іменників у лінгвістичній літературі визначений досить повно. До виявів субстантивного аморфізму належать: 1) незмінювані загальні назви іншомовного походження (наприклад, *юре, рагу, меню, окані* та ін.); 2) незмінювані власні назви іншомовного походження (антропоніми, топоніми, наприклад, *Живаго, Кармен, Тбілісі* та ін.); 3) питомі (незапозичені) незмінювані власні назви (антропоніми на позначення осіб жіночої статі з кінцевим приголосним або голосним *-о*, наприклад, *(Катерина) Хоменко, (Марія) Швець* та ін.); 4) питомі незмінювані абрєвіатури (наприклад, *завскладу, АТС* та ін.); 5) незмінювані абрєвіатури іншомовного походження (наприклад, *ГОЕЛПРО, НАТО, ЮНЕСКО*) [2, с. 65–70, 89; 3, с. 111; 6, с. 251–252; 10, с. 169; 11, с. 134; 14, с. 125, 128, 144; 16, с. 8, 311].

Визначення причин невідмінюваності іменників названих груп фактично полягатиме в тому, щоб установити невідповідність цих іменників механізмам субстантивної словозміни. Ідентифікація та творення словоформ відбувається за певними узагальненими моделями. Процес формотворення починається з ідентифікації мовцем певного слова за початковою формою, у якій номінативна функція одиниці виявляється в неускладненому вигляді [10, с. 102]. У субстантивній системі такою початковою формою є форма називного відмінка. Якщо іменник можна ідентифікувати за певною узагальненою моделлю називного відмінка, то такий іменник має змінюваний (або потенційно змінюваний) характер, якщо ні – одиниця характеризується відсутністю формотворення. Узагальненою моделлю відмінкових форм може стати формомодель (термін О.А. Дубової [5]), зокрема формомодель називного відмінка. Формомодель являє собою одиницю-конструкт із "...структурно-семантичною (бінарною) організацією, що виявляє абстраговану репрезентацію лексичної основи й конкретизовану репрезентацію форматива" [5, с. 43]; "...виявлення формомоделей відбувається шляхом ототожнення морфологічних форм слів за типом лексичної основи, морфологічним значенням та конкретним формативом" [5, с. 43]. Формомодель має схематичний вигляд такої формули:

$$\left[\frac{\text{лексичне значення}}{\text{тип основи}} + \frac{\text{морфологічне значення}}{\text{форматив}} \right] \quad [5, \text{с. 43}].$$

У нашому дослідженні незмінюваних іменників це поняття стає ключовим для встановлення причин незмінюваності іменників. Змінюваний / незмінюваний характер іменників визначається за їхньою відповідністю / невідповідністю формомоделям називного відмінка сучасної української мови. Формомоделі називного відмінка однини іменників сучасної української мови впорядковуються з урахуванням таких суттєвих для формомоделі критеріїв, як родова належність іменника та флексія іменника в називному відмінку однини (форматив). Формомоделі називного відмінка однини сучасної української мови мають такий схематичний вигляд:

$$\begin{aligned} & \left[(\text{субстантив на основа жін. р.}) + - a^{\text{nom.,sin gular}} \right]^1; \\ & \left[(\text{субст. основа чол. р.}) + - a^{\text{nom.,s.}} \right]^2; \\ & \left[(\text{субст. основа чол. р.}) + - (\text{нульове закінчення})^{\text{nom.,s.}} \right]^3; \\ & \left[(\text{субст. основа сер. р.}) + - o^{\text{nom.,s.}} \right]^4; \\ & \left[(\text{субст. основа чол. р. (назви осіб)}) + - o^{\text{nom.,s.}} \right]^5; \\ & \left[(\text{субст. основа сер. р.}) + - e^{\text{nom.,s.}} \right]^6; \end{aligned}$$

[*(субст.основа сер. р.)* + $-a^{nom.,s.}$];

[*(субст.основа жін. р.)* + $-(нульове закінчення)^{nom.,s.}$].⁸

Відповідність іменника формомоделям називного відмінка сучасної української мови визначається шляхом ідентифікації формально-семантичної структури іменника за формально-семантичною структурою формомоделі називного відмінка. Якщо ідентифікація іменника за формомоделлю називного відмінка може бути здійснена, це може спричинити ускладнення морфемної структури іменника або запобігти втраті формотворення іменником. За відповідністю формомоделям називного відмінка іменники умовно можна диференціювати на змінювані, абсолютно незмінювані та потенційно змінювані. Абсолютно незмінювані іменники – це іменники, які не ідентифікуються за жодною з формомоделей називного відмінка сучасної української мови та є стало незмінюваними. Змінювані іменники – це іменники, які ідентифікуються за формомоделями називного відмінка сучасної української мови та набувають або не втрачають змінюваного характеру. Потенційно змінювані іменники – це іменники, які ідентифікуються за формомоделями називного відмінка сучасної української мови, але не набувають або втрачають формотворення.

Причини аморфізаційних змін у субстантивній системі було встановлено в межах кожної з груп незмінюваних іменників, поданих вище в переліку виявів субстантивного аморфізму, з урахуванням класифікації іменників за відповідністю формомоделям називного відмінка. До потенційно змінюваних іменників належать такі одиниці: запозичені іменники середнього роду з кінцевим голосним *-o* (*бунгало* (англ.), *болеро* (ісп.), *манго* (таміл.), *сабо* (франц.), *сальто* (італ.) та ін.) – група А; запозичені іменники чоловічого роду з кінцевим приголосним (*плей-оф*, *мейк-ап* та ін.) – група Б; запозичені іменники множини з кінцевим *-i* (*бігуді*, *жалюзі* (франц.) – група В.

Іменники групи А ідентифікуються за формомоделлю [*(субст.основа сер. р.)* + $-o^{nom.,s.}$], але переважно не набувають формотворення в літературній мові (виняток становлять іменники *пальто*, *ситро*). Перспектива адаптування запозичених іменників середнього роду на *-o* до граматики системи української мови, що виявиться в ускладненні морфемної структури запозичених іменників середнього роду на *-o*, членуванні на консонантну основу та флексію *-o* за формомоделлю [*(субст.основа сер. р.)* + $-o^{nom.,s.}$], є цілком імовірною, такий процес спостерігається як у просторіччі (*метра*, *метра*; *бюро*, *бюра*; *депо*, *депа* та ін.), так і в літературній мові (*пальто*, *пальта*; *ситро*, *ситра*). Незмінюваність потенційно змінюваних іменників на *-o* зумовлена не можливостями системи мови, а такими екстралінгвальними чинниками, як негативна естетична оцінка відмінкових форм цих іменників, рівень освіченості, звичка й уподобання мовців, виховання, культура мовлення тощо [5, с. 134–135; 8, с. 12–25; 9, с. 6; 12, с. 536–537].

Іменники групи Б відповідають наявній у сучасній українській мові формомоделі називного відмінка [*(субст.основа чол. р.)* + $-(нульове закінчення)^{nom.,s.}$]. Причинами незмінюваного характеру подібних одиниць є неологічний характер, комунікативна обмеженість (вузька сфера використання), незвичний для української мови план вираження (нетипове написання через дефіс), збереження асоціативних зв'язків з мовою-джерелом. Водночас спостерігається набуття цим іменником словозмінного характеру в просторіччі (наприклад, *Малому плей-офу бути!*), що можна пояснити розривом асоціа-

тивних зв'язків з мовою-джерелом мовцем, що не володіє англійською мовою.

Іменники групи В відповідають формомоделі [*(субст.основа)* + $-i^{nom.,pl.}$] (*бігуді*, *жалюзі* (франц.). Причиною сталої незмінюваності одиниць, які співвідносяться з наявними в мові формомоделями, є, передусім, вплив літературної норми, яка обмежує процес адаптування подібних одиниць, та ставлення мовців до цієї норми та її порушення.

До потенційно змінюваних іменників можна віднести іменники, які не відповідають формомоделям називного відмінка через відмінну родову належність, оскільки в мові наявна тенденція зміни родової належності часто вживаних іменників. Така тенденція є найбільш характерною для групи ініціальних звукових абревіатур з кінцевим твердим приголосним первинно жіночого роду. Зміна родової належності іменника (набуття значення чоловічого роду) зумовлює морфемне ускладнення через відповідність формомоделі [*(субстантивна основа чол. роду)* + $-(нульове закінчення)^{nom.,s.}$]. У визначенні родової належності абревіатури відбувається орієнтація не на тверде словосполучення, а на морфологічні властивості кінцевого звука / звукосполучення слова (наприклад, *ЖЕК* (жін. р. за твірним словосполученням *Житлово-експлуатаційна контора*) – *ЖЕК* (чол. р. за формою (морфологічними властивостями кінцевого звука): *ЖЕКø*, *ЖЕКом* тощо; *ВАК* (жін. р.: *Вища атестаційна комісія*) – *ВАК* (чол. р. за формою): *ВАКø*, *ВАКу*; *неп* (жін. р.: *нова економічна політика*) – *неп* (чол. р. за формою): *непø*, *непу* та ін.). Можливість зміни родової належності абревіатури свідчить про потенційну змінюваність ініціальних звукових абревіатур, які за нормами сучасної української мови є незмінюваними (*ТЕС*, *МРЕВ* та ін.).

До абсолютно незмінюваних іменників належать такі одиниці: запозичені іменники (загальні та власні назви) з кінцевим звукосполученням голосних (наприклад, *фейхоа* (ісп.), *радіо* (лат.), *імпресаріо* (італ.); *Нікарагуа*, *Такеллау*, *Ніуе*, *Самоа*); іменники чоловічого роду з кінцевим *-o*, які не позначають назви осіб (наприклад, *фламінго* (португ.), *торнадо* (ісп.), *фламенко* (ісп.) та ін.); запозичені та споконвічні іменники (власні назви) жіночого роду з кінцевим *-o* (наприклад, *Ганна*) *Петренко*, *Алла* *Гуцало*; *річка* *Арно*); запозичені іменники (антропоніми) з кінцевим *-o* на позначення осіб (*Гюго*, *Дідро*, *Пачіно* та ін.); іменники іншомовного походження з кінцевим наголошеним *-e* середнього роду (наприклад, *есе*, *желе*, *купе*, *портмоне*, *торе*, *суфле*, *шоше* (франц.); *карате* (япон.) та ін.); іменники іншомовного походження з кінцевим *-e* жіночого роду (наприклад, *цеце* (африкаанс), *валіде* (араб.), *бере* (франц.), *Рене*), чоловічого роду (наприклад, *шансоньє*, *шевальє*, *кутюр'є*, *круп'є* (франц.); *камікадзе* (япон.) та ін.); іменники іншомовного походження середнього роду з кінцевим наголошеним *-a*, якому передує твердий приголосний (наприклад, *бакара*, *бра*, *па* (франц.) та ін.); іменники жіночого роду з кінцевим приголосним на позначення осіб жіночої статі (наприклад, запозичені: *мадам* (франц.), *мадемуазель* (франц.), *міс* (англ.), *місіс* (англ.), *Кармен*, *(Рене) Зельвегер*, *(Наталі) Портман*; *(Марія) Швець*); іменники середнього роду з кінцевим приголосним (наприклад, *валансьєн* (франц.); запозичені іменники однини з кінцевим *-i* (наприклад, *асорті* (франц.), *віскі*, *гризлі*, *колі*, *хіпі*, *леді* (англ.), *папараці* (італ.); *Наталі*; *Бурунді*, *Тбілісі*, *Чилі* та ін.); іменники іншомовного походження з кінцевим *-у* (наприклад, *рагу*, *авеню* (франц.), *кенгуру*, *інтер'ю* (англ.), *какаду* (нім.); *Малібу*, *Ванануту* та ін.); ініціальні абревіатури, які утворюються за допомогою назв початкових літер від слів твірного словоспо-

лущення (наприклад, *СРСП, ВНЗ, МВС* та ін.); абрєвіатури, які складаються з початкової частини слова (слів) та форми непрямомо відмінника іменника (наприклад, *компроти, комполку, комфронту, завскладу* та ін.); антропоніми на *-ово, -аго, -их(-их)*, запозичені з російської мови, що за походженням являють собою прикметники в формі родового відмінка однини (*Живаго, Дурново*) або множини (*Молодих, Сєдих, Черних*) [6, с. 294].

Основною причиною абсолютної незмінюваності іменників є формальна та / або семантична невідповідність жодній формомоделі називного відмінка сучасної української мови. Абсолютна (стала) незмінюваність іменників зумовлена такими чинниками: 1) невідповідність формомоделям називного відмінка сучасної української мови (*інтерв'ю, кризлі, мадам, бакара, фламінго; Рене; Самоа; СТО, ВНЗ* тощо); 2) омонімічність кінцевої частини складноскороченого слова з формою іменника непрямомо відмінка (*завскладу, компроти*), водночас утрата асоціації кінцевого звука / звукосполучення з флексією іменника непрямомо відмінка може спричинити ідентифікацію абрєвіатури за формомоделлю називного відмінка та морфемне ускладнення (наприклад, іменник *компроти* може ідентифікуватися за формомоделлю $[(\text{субстантивна основа}) + -u^{\text{ном., pl.}}]$), у результаті ускладнення морфемної структури складноскорочене слово може набути змінюваного характеру (*компрота, компротами* та ін.); 3) збереження традиції незмінюваності запозичених антропонімів мови-джерела або мови-посередника запозичення в сучасній українській мові (*Гюго, Дідро, Пачіно; Дурново, Сєдих*).

Незмінюваність потенційно змінюваних іменників зумовлена такими чинниками: 1) значним впливом літературної норми, яка обмежує процес адаптування подібних одиниць, та ставленням мовців до цієї норми та її порушень (групи А, Б); 2) неологічним характером іменника, низькою частотністю вживання, комунікативною обмеженістю, збереженням асоціативних зв'язків з мовою-джерелом (група В). Отже, активізація процесу адаптування незмінюваних іменників, що потенційно можуть набути змінюваний характер (потенційно змінюваних іменників), до синтетичної граматичної системи української мови залежить не стільки від можливостей мови, скільки від екстралінгвістичних чинників. Зазначимо, що позитивна естетична оцінка мовцями виявів аморфізму як літературної норми може затримувати розгортання процесу адаптування цих виявів у тих сферах мовленнєвої діяльності, де літературна норма має великий вплив. Наявність у системі мови шляхів подолання нетипової для синтетичної української мови субстантивної аморфізації може свідчити на користь змін, пов'язаних з поступовим зведенням до мінімуму виявів надлишкового аморфізму в групі запозичених іменників сучасної української мови (наприклад, *плей-оф* → *плейоф: плейофу, плейофом* тощо).

Роблячи прогнози щодо типологічних змін у сучасній українській мові, можна зазначити, що наявність субстантивних аморфізаційних змін у межах синтетичної української мови не впливає на загальну характеристику мови. Субстантивні аморфізаційні зміни не сприймаються як такі, що мають бути обов'язково підпорядковані синтетичній мові. Перспективою досліджень є встановлення діапазону типологічних змін у морфологічній системі сучасної української мови.

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – [изд. 2-е, стереотипное]. – М.: Издательство УРСС, 2004. – 576 с.
2. Безпояско О. К. Грамматика української мови. Морфологія: Підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський – К.: Либідь, 1993. – 336 с.

3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; За ред. І. Р. Вихованця. – К.: Унів. вид-во "Пульсар", 2004. – 400 с.
4. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: 207 посіб. / О. В. Горпинич. – К.: Вища школа, 1999. – 207 с.
5. Дубова О. А. Типологічна еволюція морфологічних систем української і російської мов: монографія / О. А. Дубова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – 302 с.
6. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови. Частина 1 / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – [видання третє] – К.: Видання "Радянська школа", 1965. – 424 с.
7. Журиная М. А. Типологическая классификация языков / М. А. Журиная; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – [2-е изд.]. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 511–512.
8. Культура русской речи: Учебник для вузов / С. И. Виноградов, Л. К. Граудина, Е. В. Карпинская, Т. Л. Козловская и др.; Под ред. Л. К. Граудиной, Е. Н. Ширяева. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 560 с.
9. Мовна ситуація в Україні та дискусії навколо українського правопису: Збірник матеріалів семінару Київського проекту Інституту Кеннана, 28 листопада 2002 р. / Інститут Кеннана, Київський проект / В. М. Русанівський (голова ред. кол.). – К., 2002. – 72 с.
10. Плющ М. Я. Грамматика української мови: у 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник / М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 2005. – 286 с.
11. Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; За ред. О. Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 2001. – 400 с.
12. Тараненко О. О. Просторіччя / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 536–537.
13. Украинская грамматика / В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко / Отв. ред. В. М. Русановский. – К.: Наукова думка, 1986. – 360 с.
14. Український правопис / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Інститут української мови НАН України. – [стереотип. вид.]. – К.: Наукова думка, 2008. – 288 с.
15. Шарфутдинова Н. С. Лингвистическая типология и языковые ареалы: учебное пособие / Н. С. Шарфутдинова. – Ульяновск: УлГТУ, 2009. – 128 с.
16. Ющук І. П. Українська мова: навчальне видання / І. П. Ющук. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.

ПРОКЛЬОНИ ЯК НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНИЙ РІЗНОВИД ІНВЕКТИВИ

Форманова Світлана

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки основну увагу зосереджено на динамічному, діяльнісному підході до мови з урахуванням змісту, умов і спрямування мовленнєвих процесів. На думку Р. Робена, говорити – означає не тільки обмінюватися інформацією, а перш за все здійснювати мовленнєвий акт, впливати на слухача, володіти комунікативною ситуацією, через мовний вплив змінювати систему переконань адресата й навіть його поведінку [13, с. 186]. Це дозволяє зосередити увагу не лише на структурі мовленнєвого акту, але й на способах спілкування, оскільки при дослідженні мови варто брати до уваги її національну специфіку та мовну картину світу. "Картина світу" є продуктом пізнавальної діяльності людини. Вона формується на основі цілісної лексико-семантичної системи мови та людських знань, заснованих на власному та суспільному досвіді. А "цілісність структури лексико-семантичної системи мови постає перед нами окресленою двома чинниками: системою категорій пізнання та сферами буття" [14, с. 51]. Лексика мови відбиває генетичний зв'язок мовної системи з карти-

ною світу окремо взятого індивіда і соціуму в цілому в діахронії. Отже, у лексиконі будь-якої мови кількісна перевага належить паремійному фонду, одним із жанрів якого є прокльони, або прокляття, які відрізняються стійкістю, національно специфікою, відкритістю структури, маргінальністю та архаїчністю. Вони є перспективним матеріалом для дослідження, оскільки представляють “мову в русі” [12, с. 40], визначають роль мовлення у розумінні багатьох історичних процесів, які відбуваються в мові, здійснюють зв’язок мовленнєвих фактів з явищами в мові та мисленні, важливість мовленнєвих проявів у процесі пізнання світу і номінації, формування парадигми культурно-лінгвістичного простору, оскільки мова одночасно є і зброєю, і продуктом мовлення [15, с. 125].

Метою статті є аналіз прокльонів як національно-специфічного різновиду інвективи. Мета зумовила розв’язання таких завдань: 1) здійснити теоретичний огляд дослідження прокльонів у мовознавстві; 2) схарактеризувати функцію прокльонів; 3) обґрунтувати структурні та стилістичні особливості прокльонів.

Дослідження інвектив дозволило звернути увагу на такий цікавий їхній різновид, як прокльони. У мовознавстві цій проблемі не приділено достатньої уваги, але вважаємо її надто актуальною, оскільки прокльони не лише містять ментальні особливості народу, вони є культурним феноменом, різновидом мовленнєвого впливу й мають вишукані форми побудови: наказовий спосіб, побажання усього найгіршого, що є в світі, цікаві й своєрідні порівняння, метафоричні образи та ін.

У руслі порівняльно-історичного мовознавства прокльони досліджував М. Комаров (“Нова збірка малоруських приказок, прислів’їв, загадок та замовлянь” [1890]), який зауважував, що в прокльонах, привітаннях, бажаннях виявляється дух народної вдачі і мови. Збірник Н.Ф. Сумцова “Пожелания и проклятия (преимущественно малорусские)” [1896] складається з двох розділів: “Благожелания” і “Проклятия”. У праці вченого знаходимо цінний масив прокльонів з прикладами з інших мов (польської, сербської, болгарської, румунської, новогрецької, давньоєврейської, латини та ін.), їхню класифікацію та характеристику розрядів.

Дослідження прокльонів здійснювалось і у межах утилітарно-сакральних текстів оказіонально-обрядового фольклору як окремого жанру: Є. Кагаров, М. Грушевський, І. Франко, І. Седакова, Л. Салавей, М. і З. Лановики, В. Жайворонок, С. Пушик, Т. Осіпова, І. Гунчик.

В українському паремійному фонді прокльони, або прокляття, посідають окреме місце. За Мар’яною і Зоряною Лановиками, прокльони – то своєрідні форми вираження почуття незадоволення, обурення, досади, гніву з висловленням побажання зла чи загибелі іншій людині [7, с. 557–558]. На думку І. Я. Франка, таке побажання “звичайно не сповнюється, але, викричане у сварці, робить “легше на серці” [1, с. 45]. Річ у тім, що прокльони реалізують найвищий ступінь експресивності за рахунок прагнення мовця надати емоціям вишуканої форми з метою якнайгостріше вразити опонента. В. Жайворонок назвав прокльони лайливими висловами, які виражають різкий осуд когось, чого-небудь, велике обурення кимось, змисом, ненависть до когось, чогось [5, с. 486]. І. Гунчик зазначав, що прокльони, або прокляття, не належать до ненормативної лексики, а становлять царину усної словесності, де вони розглядаються як короткі фольклорні магічно-сакральні утворення паремійного типу [3, с. 251].

В основі прокльонів лежить віра у магічну силу слова та його здатність завдати шкоди опоненту, створити зло, накликати біду, спричинити хвороби чи заповідати смерть. Реалізуючи магічну функцію мови, прокльони віддзеркалюють процес мовленнєвого сугестивного впливу. Це відбувається за рахунок переосмислення ста-

тису лексичних одиниць, оскільки кожне слово у прокльоні є багатоплановим, багатозначним і являє собою складну ієрархічно організовану семантичну структуру, яка пов’язана з іншими мовними одиницями.

Прокльони є візитівкою саме українців, для яких це була найвишуканіша та найгірша лайка. Це словесне моделювання конфліктної/неприємної ситуації, в якій опинилися адресат і адресант. Як зазначається в Словнику, прокльони – “малий фольклорний жанр, функціональність та семантика якого пов’язані з побажанням біди, нещастя, кари і навіть смерті людини, тварини, рослини” [8, с. 449]. Національно-культурний феномен формує сприйняття індивідом навколишнього світу, з якого складається мовна картина світу людини, яка вербально презентує наявний досвід індивіда, соціуму, нації, людства, що через прокльон бажає комусь зла, яке походить з ненависті і гніву.

Степан Пушик зауважує, що автори прокльонів – найчастіше одиноки, чимось ображені жінки. У такий спосіб вони намагаються захистити свою хату, своє гніздо від недобррозичливості зовнішнього світу. Часто така жінка буває неодружена або вдова. Позбавлена чоловічої ласки, вона в прокльонах вихлюпує своє горе. Іншими причинами стають сімейні конфлікти з невісткою чи зятем. Із сусідами відбувалися і ще подекуди відбуваються недобррозичливі словесні дуелі за приватну власність. Прокльон, що виривається з вуст, буває своєрідним словесним кілером, чорною енергетикою, кинutoю на свого ворога [6].

Більшість прокльонів побудована на сталих кліше, які починаються словами: “А щоб...”, “Хай...”, “Нехай...”, “Бодай...”. Деякі з них засновані на дохристиянських віруваннях і містять слова *Перун, Шляк, Цур, Леле, Грім* та ін., як-от: *Щоб тебе грім побив!; Щоб тебе Перун побив!; Крий його грім божий!; Най його шляк наглий трафить!* та ін.

Зазвичай прокльони не передбачають безпосереднього здійснення “побажання”; вони послуговують вираженню почуття невдоволення, обурення, досади, подиву, гніву. Залежно від контексту такі вислови передають почуття захвату. Тобто в прокльонах можуть міститися як негативна, так і позитивна оцінка, щоправда, позитивне значення зазвичай буває зниженого характеру, має додаткові модальні нашарування.

Розглянемо мовний матеріал:

Бодай його, одногокого чорта, возом переїхало!; А бодай він подавився цим каменем...; А бодай ти подавився цими галушками! [2, с. 65]. Слово-частка *бодай* несе сильний заряд підвищеної експресії. *От тобі й ну! Засідатель – щоб він не діждав більше витирати губи після панської слив’янки – одвів для ярмарку прокляте місце, на якому, хоч лусни, ні зернини не продаси* [2, с. 18]; *Хай він пропаде!* [2, с. 65]. Як бачимо, зазначені прокльони несуть негативний зміст.

З кожним поколінням прокльони вдосконалюються та осучаснюються. У Львові останнім часом довелось почути: *“Щоб ти наточив собі своєї крові до горнятка і випив, як мою п’єш, заразився СНІДом і вмер, як собака під плотом!”*. От яка винахідливість! Тут не просто несподівана знахідка – таким чином досягається вершина народної творчості у використанні прокльонів. Львівські прокльони вирізняються особливою соковитістю і фантазією. У Львові кажуть, що лайка не так страшна, як прокльони, бо прокльони можуть збутися: *Бодай йому борц на штани вилився!; Нащо ти його б’єш, бодай тебе об дорогу било!; А най тя нагла кров залєє!; Щоб тя нагла кров залєла!* та ін. Але сучасні прокльони можна кваліфікувати як вищий пілотаж метафоричної лайки: *най би тя нагла чорна кавка залєла; най би тя нагла троїста з бурячками кров залєла; абись ся в прецель*

скрутив (прецель – бублик у формі вісімки); *абись спух, як та нитка; абись скапав, як та свічка; абись ти з кості спав; абись розпався на кавалки, а інакше зрісся; най би ти всі зуби випали, крім одного, який би тебе болів усе життя* (записано автором статті на львівському базарі).

На Закарпатті зустрічаються досить колоритні прокльони містичного змісту, які, на думку жителів, збереглися ще з поганських часів. У них згадуються імена загадкових істот і певні притаманні цим істотам дії, виконання яких і моделюється в прокльоні: *Щоб тобі ельф у вуху залетів; Щоб тобі гноми всю чоколяду вижерли*.

Адже в мовленні українців у формі прокльонів можна почути і жартівливі погрози або доброзичливі побажання, як-от: *А щоб тобі добре було!; Бодай тобі сто літ жити!; А щоб ви здорові були!; А щоб вас лиха біда стороною обходила!* та ін. Вони несуть захоплення якоюсь подією, несподіванкою, приємною звісткою чи дією.

Прокльони варто кваліфікувати як інвективу, оскільки вони мають на меті завдати шкоди людині поганими негативними номінаціями, що в'їдається у її підсвідомість. В основному у прокльонах використовуються дієслова в наказовій формі, що підсилюють негативний вплив; спостерігаємо також використання часток “не/ні”, яким психіка людини чинить опір; вони насторожують, викликаючи сумніви: *А, щоб ти ні зріс, ані виріс; А, щоб тобі добра не було; А, щоб тебе перша куля не минула; А, щоб ти не знав, який сьогодні день* та ін.

Здебільшого прокльони вимовляються у досить швидкому темпі та в чітко організованому ритмі. Прокльони можуть супроводжуватись “грубими” звуками, із застосування незрозумілих слів. Це підсилює страх адресата, через що вони досить часто досягають своєї мети: *А, щоб тобі двір полином заріс; А, щоб тобі руки покорчило; Хай тебе пранці з'їдять; Хай тебе з копилля викине; Щоб тебе сказило (Щоб ти сказився); Щоб тобі язик колодою став; Щоб тобі заціпило; Щоб ти на мотузці загуляв; А смоли б ти напися* (записано зі слів Людмили Григорівни Дяченко, народилася 1955 року в с. Ільїнка Біляївського району Одеської області, пенсіонерка).

Структура прокльонів може бути простою, довільною із використанням спонукальних формул. Розглянемо уривок з роману О. Довженка “Зачарована Десна”:

– Куди ти, **бодай** тобі ноги повсихали!..

– Куди ти **тютюн** ламаєш, **бодай** тобі руки і ноги поламало! **А бодай би** ти не виліз з того **тютюну** до **хторого** **пришествія!** **Щоб** ти зів'яв був, **невігласе**, як **ота морквочка** зів'яла від твоїх **каторжних** руж!..

– **Мати Божя, Царице Небесна**, – **зукала баба** в саме **небо**, – **голубонько моя, Святая великомученице, побий** його, **невігласа, святим твоїм омофором!** Як **повисмикував** він з **сирої землі оту морквочку, повисмикуй** йому, **царице милосердна, і повикручуй** йому **ручечки й ніжечки, поламай** йому, **свята владичице, пальчики й суставчики. Царице Небесна, заступнице моя милостива, заступись** за мене, за **мої молитви, щоб** **ріс** він **не вгору, а вниз, і щоб** **не почув** він **ні зозулі святої, ні Божого гromу. Миколаю-угодику, скорий помічнику, святий Юрію, святий Григорію на білому коні, на білому сиді, покарайте** його **своєю десницею, щоб** **не їв** він **тієї морквочки, та бодай** його **пранці та болячки** з'їли, **та бодай** його **шапіль поточила**... [4, с. 13, 14–15].

Цей уривок яскраво показує (і на цьому наголошує автор), що баба Марусина полюбляла прокльони, але як різновид творчості, а не справжнє бажання комусь зла, так що без них “не могла прожити й дня”. Тому розцінюємо їх як поетичний витвір, насичений емоційно-експресивним забарвленням. Адже її прокльони сильно впливали на маленького Сашка. Це був сплеск негативної енергії, який виснажував хлопця. Проте необхідно слідкувати за тим, кому ти що бажаєш! Слабенькі прокльони

лише поверхово впливають на жертву, а сильні призводять і до летального кінця.

Текст прокльонів може складатися з висловлень, адресованих кільком адресатам, як-от: *А щоби тебе і твоїх близьких нижче пояса зціпило за пупа...; А щоб твоєю мордою і мордою твого батька просо молотили...; А щоб ти, падло, з твоєю дружиною дрисало та й дрисало...; А щоб тебе і твою родину підняло і генуло (вертіло)* (записано зі слів Вікторії Григорівни Шмагар, народилася 1935 року в с. Нова Еметовка Біляївського району Одеської області, пенсіонерка).

Звертання може вживатися лише один раз на початку тексту, а може й повторюватися:

Параска гукнула до Палажки.

– **Палажко!** *Це був колись чорт та вихрестивсь в люде, і ото з його стала Палажка Солов'їха. Чи чуєш, Палажко? Не позакладало тобі вух?*

– **Бодай вже тобі позакладало вуха, позакладало й очі, щоб ти нічого не чула і світу божого не бачила** [10, с. 236].

На особливу увагу заслуговують звертання, які несуть яскраво виражену експресію: *Начувайся ж, однокий сатано!; Та що це ви, іродове плем'я, сміятись надумали з мене? Коли зараз же не оддасте моєї козацької шапки, то хай буду я католик, коли не поверну ваших свинячих рил на потилицю!; Ні, ти мені покажеш, мерзенний п'янюго!* [2, с. 69].

Аналіз прокльонів засвідчує, що вони можуть бути побудовані із використанням:

- паралелістичних бажальних конструкцій:

Бодай тебе побила лиха година та нещаслива [11, с. 387]; *І сяка-така, бодай* **твое порося** **вовки з'їли, і бодай** **ти** **вечора** **не діждала, як твої підсвинок поїв мою цибулю. А бий** **тебе сила божья!** [9, с. 9];

- розповідних висловлень, які застосовують під час сварки:

Ти – змія люта, а не свекруха! – кричала **Мотря**, – **буду я чортова дочка, коли не розізью тобі кочергою голову** [11, с. 415]; *Щоб тебе чиряки з'їли, щоб тобі мову відібрало, щоб ти з болячок не вилазив, чорт лихий* (записано зі слів Дарії Олександрівни Таравської, 71 рік, смт. Великий Любінь, пенсіонерка); *Щоб ти тріс, щоб тобі очі повилазли, провались під землю, паскудо, а шлях би тебе ясний трафив, щоб ти язик прокоєтнув і слова не міг сказати* (записано зі слів Любові Миколаївни Бережанської, 74 роки, смт. Великий Любінь, пенсіонерка); *Шляк би тя трафив, бодай би ти здох, невігласе чортів, щоб ти погорів, най тя кров нагла залиє, най тобі язик всохне, щоб тебе повикручувало, аби ти добра не знав, а щоб той дощ та на твоє поле і лив увесь рік, щоб тобі зціпило...* (записано зі слів Надії Махтеївни Пустовоїт, 81 рік, смт. Великий Любінь, пенсіонерка);

- різних синтаксичних конструкцій:

А щоби твоя срака по шву розійшлася...; А щоб ти всрався, як маленький був...; А щоб тобі курка на ногу наступила...; Всрався та й криво!...; Дурний тебе піп хрестив ...; Ти, гімно нероздмушене!; Пан хоче мати чудову гаму кольорів на обличчі?; Діждався сраної немочі...; Морда – хоч пацюків бий...; Морда – що й возом не об'їдиш...; Чого балухи вишупув?; Чого шкіришиш?; Одную сракою на два базари... (записано автором статті на львівському базарі);

- вигуків негативного спрямування, що відтворюють негативне ставлення до адресата: *Що то за чортовиння! Це ж і справді своячениця!; Ох ти, голово безмозка!* [2, с. 25]; *Дурна голова! Най би тя дундер свиснув; От одоробло! Най тебе двери притиснуть!; Холера ясна! Щоб ти сі лайном вдавив, а дощівкою*

захлинув! (записано автором статті на львівському базарі).

Прокльони використовують у розмовах між собою усі групи населення – вікові й соціальні. Адже українська лайка-прокльон особливо колоритна, а подекуди не дуже-то й зла, як-от: *Щоб ти скисла!*; *Щоб в тебе руки відсохли!*; *Щоб тебе чоловік з хати вигнав, мавпо кривонога!*; *Щоб тебе покалічило!*; *Щоб ти здохла!*; *Щоб в тебе язик відсох!*; *Щоб тебе чорти забрали!* (записано зі слів Марії Миколаївни Нагірняк, народилася 1946 року в м. Ямполі Вінницької обл., проживає в с. Русава Ямпільського району Вінницької обл., пенсіонерка). Вживаючи такі слова, люди вкладають у них певний зміст та силу, залежно від того, з якою злістю було таке “побажання” сказане, щоб могло здійснитися.

Прокльони, як зазначалося вище, мають велику магічну силу і можуть здійснюватися залежно від часу, в який його промовляють, тому треба бути обережними з цим малим фольклорним жанром. Українці – надто емоційна нація, тому їхнє мовлення перенасичене прокльонами. А вони несуть негативну енергетику, оскільки “бажають” людині усього найгіршого. Неодноразово доводилось чути, як люди, посварившись за якусь дрібницю, клянуть усе на світі і бажають одні одним зла “від щирого серця”: *Щоб тобі добра не було!*; *Щоб тебе до небес підняло!*; *Щоб ти з глузду з'їхав!*; *Щоб ти закам'янів!*; *Щоб ти повішався!*; *Щоб тобі живіт лоп!*; *Щоб тебе Бог побив!*; *Щоб тебе розірвало!*; *Щоб ти цезла!*; *Щоб ти згорів!* (записано зі слів Надії Дмитрівни Барабан, народилася 1938 року в с. Русава Ямпільського району Вінницької обл., пенсіонерка). Такі прокльони більше схожі на українські приповідки.

Як бачимо, тексти прокльонів можуть бути оформлені за допомогою лексичних повторів, подібності синтаксичної будови, підпорядкованості висловлень одній комунікативній меті та ін.

Отже, у результаті дослідження нами з'ясовано, що групу прокльонів в основному складають монологи-побажання, зрідка, коли здійснюється комунікативний акт, це можуть бути діалоги-побажання. Прокльони мають на меті: а) відвести лихо, б) побажати лихого, щоб не наврочити; в) образити адресата; г) наслати вербальне прокляття. В основі прокльонів лежить магічна аналогія: адресант за допомогою вербальних засобів створює текст, аналогом якого видає бажане. Причому все це здійснюється в межах комунікативного акту і може мати як монологічну, так і діалогічну форму (якщо адресат вступає в контакт). Смысловим центром тексту є висловлення-бажання, які можуть спонукати адресата до відповіді (а можуть і не спонукати). Прокльони – це традиційно українські інвективні форми, які, на думку мовців, не несуть образу, а використовуються лише з метою “щоб не наврочити”. Аналіз засвідчує, що прокльони – це ті ж інвективи, оскільки містять образу адресата у жорсткій агресивній формі. Оформлюючи висловлення, адресант описує певну ситуацію, окреслює певні події, певний стан у оточуючому середовищі адресата, що є підставою висловлення прокльону-побажання; це своєрідний спосіб покарання опонента за недобрі вчинки чи дії. Прокльони несуть не лише інформативну функцію, а й магічну, яка розвивається у межах сугестивного впливу задля реалізації бажаного як дійсного, у теперішньому або майбутньому часі та встановленні залежності адресата від прокльонів-побажань, що матимуть шкідливу дію за рахунок умови, яка містилася у прокльоні. У комунікативному акті сугестивна функція прокльонів містить магію повідомлення, що, в свою чергу, не лише несе образу, а й проникає глибоко в свідомість адресата і може мати шкідливі наслідки. Прокльони мають стійку структуру, оскільки побудовані у формі “звертання –

побажання – прокльон”, “звертання – прокльон – побажання” і оформлені за допомогою емоційно-експресивних мовних засобів.

У художніх творах прокльони використано з метою збагачення мови персонажів та для подання розгорнутої портретної характеристики героїв.

Перспективу дослідження вбачаємо у порівнянні прокльонів в українській і російській мовних картинах світу та з'ясуванні їхнього місця у народній обрядовості.

1. Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. [Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко : 2-е вид.]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 2. – 813 с.
2. Гоголь М. В. Вечори на хуторі біля Диканьки / М. В. Гоголь. – К. : Молодь, 1982. – 189 с.
3. Гунчик І. Експресивні фольклорні оказіоналізми у романі Івана Франка “Основи суспільності” / Ігор Гунчик // Українське літературознавство. – 2011. – Вип. 74. – С. 250–258.
4. Довженко О. Зачарована Десна / О. Довженко : [Для серед. та ст. шк. віку] / Упорядкув. та передм. О. М. Таранченко. – К. : Школа, 2006. – 144 с. – (Хрестоматія школяра).
5. Жайворонок В. Знаки української етнопольтури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2003. – 703 с.
6. Крайній Іван. Знавець заклинань і хранитель прокльонів : Інтерв'ю з відомим українським письменником // Електронний ресурс : Режим доступу : <http://umoloda.kiev.ua/number/164/0/34070>.
7. Лановик М. Українська народна словесність / М. Лановик, З. Лановик. – Львів : Літопис, 2000. – С. 557–558.
8. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
9. Нечуй-Левицький І. С. Баба Параска і баба Палажка // Нечуй-Левицький І. С. Прозові твори. Зібрання творів у 10 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – Т. 3. – К. : Наукова думка, 1965. – 466 с.
10. Нечуй-Левицький І. С. Біда бабі Парасці Гришисі та Біда бабі Палажці Солов'їсі // Нечуй-Левицький І. С. Прозові твори. Зібрання творів у 10 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – Т. 8. – К. : Наукова думка, 1967. – 490 с.
11. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я; Хмари / Іван Нечуй-Левицький. – К. : Наук. думка, 2001. – 504 с. (Б-ка школяра).
12. Потєбня А. А. Мысль и язык / А. А. Потєбня. – М. : Лабиринт, 1999. – 300 с.
13. Робен Р. Анализ дискурса на стыке лингвистики и гуманитарных наук: вечное недоразумение / Р. Робен // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса / общ. ред. и вст. ст. П. Серю; предисл. Ю.С. Степанова; пер. с фр. и порт. – М. : ОАО ИГ “Прогресс”, 1999. – С. 184–196.
14. Соколовская Ж. П. Картина мира в значениях слов: “семантические фантазии” или “катехизис семантики”? / Ж. П. Соколовская. – Симферополь : Таврия, 1993. – 235 с.
15. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.

ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНИХ ТЕРМІНІВ: СЛОВОВІРНІ МОДЕЛІ

Харчук Лілія

У процесі дослідження термінологічних підсистем особливого значення набуває аналіз словотвірних процесів, виявлення закономірностей у способах творення термінів різних сфер науки і техніки, що безпосередньо пов'язано зі справою упорядкування відповідних термінологічних підсистем, з їх подальшим збагаченням і нормалізацією. Висвітлення процесу становлення системи електроенергетичних термінів неможливе без виявлення основних способів їх творення, адже всі ресурси словотвору української мови використовуються для збагачення лексичного складу української електроенергетичної термінології.

Актуальність цього дослідження полягає в тому, що на сьогодні ще не було комплексного лінгвістичного дослідження української електроенергетичної термінології: аналізу походження, процесів творення, систематизації та вноормування електроенергетичних термінів.

Об'єктом дослідження обрано найбільш уживані у сфері електроенергетики назви процесів, явищ та предметів. Вибір об'єкта дослідження зумовлений недостатньою кількістю ґрунтовних робіт, присвячених досліджуваній термінології.

Мета статті – дослідити словотвірну структуру електроенергетичних термінів, зокрема охарактеризувати осново-, словоскладання та абрєвіацію зазначеної термінологічної системи.

Словотвір – (лат. *derivate* – похідний і *logos* – учення) – розділ мовознавства, що вивчає словотвірну систему української мови, “найважливіший і найактивніший процес збагачення словникового складу мови на основі внутрішніх ресурсів” [10, с. 333].

Поняття словотвірного типу досліджуються в роботах І. Ковалика, О. Кубрякової, Т. Панько, Р. Смаль-Стоцького, В. Сімовича, Я. Рудницького, Л. Гумецького, В. Русанівського, Л. Дідковської, Л. Родніної, Н. Клименко, Є. Карпіловської, І. Кочан, Л. Козак, Л. Філюк, Л. Костенко та ін.

Як відомо, більшість термінів-слів сучасної української мови твориться так званим морфологічним способом. Велику групу термінів складають слова, що мають у своїй структурі дві й більше твірні основи. Традиційно в українському словотворі ця група способів творення включає осново-, словоскладання, словоскладання і скорочення (абрєвіацію).

В українській електроенергетичній термінології відрізняємо такі групи термінів, утворених осново- та словоскладанням:

1. Складні терміни, утворені поєднанням українського твірного елемента з іншомовними (греко-латинськими) елементами: авто, теле, мікро, електро, термо, гідро, моно, метр, магнето, фото та ін., що вживаються в пропозиції чи в постпозиції: *автотрансформатор, автоблокування, автозамикач, мікросхема, мікроелектромашина, електродвигун, електромагнет, електромонтаж, електромонтер, термоопір, термостійкість, термостат, гідроапарат, гідроагрегат, гідроізоляція, гідрокompресор, монолітність, монометалевий, амперметр, електрометр, метрампер, магнетодіелектрик, магнетопровід, фотодіод, фотореєстратор, фотоелемент*.

2. Складні слова, утворені складанням основ з кількісною семантикою, що поєднуються з українськими або іншомовними словотвірними основами. За структурно-морфологічними ознаками та способом і характером сполучення основ іменникові композити електроенергетичних номінацій виділяємо такі моделі:

а) іншомовний (греко-латинський) елемент + іменна частина мови: *вольтампер, вольтамперметр* (“іменник + іменник”); *електрошлаковий, електросиловий, електроенергія, автогенератор, електроавтоматика, електродвигун, електролічильник, електропостачання, електростанція, енергосистема, енергоресурс, електрообладнання, електрозварник* тощо (“прикметник + прикметник” або “прикметник + іменникова безсуфіксна та ускладнена суфіксом основа”). Варто зазначити, що термінологія електроенергетики нараховує значну кількість слів із першою частиною електро-;

б) відчислівникова основа + іменник або прикметник: *однолінійний, однополюсний, першоелемент, двоелектродний, двожилыйний, двоканальний, двоопірний, двообв'язковий, тришаровий, трифазний (трифазовий), трипровідний, тришаровий, чотиришаровий, чотириелектродний, чотириполюсник* тощо;

в) прислівникова основа + іменникова основа: *багатопотужний, багатожильний, багатокаскадний, багатоелектродний, багатофазний, багатокамерний, багатоконтактний, великосерійний, високочастотний* та ін. За цією моделлю утворюються переважно електроенергетичні терміни-прикметники;

г) часто одним із компонентів композитних дериватів виступають префіксоїди з кількісною семантикою **пів-** (означає половину з того, що названо мотивуючим словом), **напів-** (виражає неповноту вияву ознаки): *півінтервал, півоберт, напівавтомат, півоколівання, напівпровідник, напівпропускний, напівавтоматизований, напівавтоматичний, напівзамкнений, напівпровідниковий* і т.п.;

д) префіксоїд займенникового походження **само-** + основа іменної частини мови: *самобалансовий, самозбудження, самоповертання, самозаймання, самовимикний, самогасіння, самозапалювач, самозарядний, самозахисний, самоіндукція, самоблокування, самовипромінювач, самодвигун, самосинхронізація, саморегульований, самопуск* тощо.

3. Терміни, утворені від підрядних словосполучень різного типу. Зазначимо, що творення українських електроенергетичних термінів відбувається як за участі сполучних морфем **-о-**, **-е-**, так і без них. Наприклад: *вибухо-небезпечний (небезпека вибуху), повітрязбірник (той, що збирає повітря), оливовідбірник (який відбирає оливу), хвилемір (вимірювач хвиль), вогнезахист (захист від вогню), частотомір (вимірювач частот), шумомір (вимірювач шуму), ватметр, генріметр, фарадметр*. Як бачимо, відсутність сполучних голосних у деяких електроенергетичних термінах зумовлена, очевидно, тим, що першим компонентом складних термінів виступає ново-запозичений іншомовний елемент.

4. Складні електроенергетичні терміни, утворені поєднанням трьох і більше твірних основ (національних та інтернаціональних), трапляються лише поодинокі: *електросиломір, середньозрівноважений (тариф на електроенергію), рівнобіжноплощинний*.

Серед словотвірних засобів поповнення лексичного складу української електроенергетичної термінології важливе місце належить абрєвіації. Питання вивчення абрєвіації – як одного з активних способів творення терміноодиноць – є одним із часткових завдань у досліджуваній сфері. Це насамперед сприятиме вирішенню проблеми опису й упорядкування терміносистеми електроенергетики.

Абрєвіація (*im. abbreviatura* – лат. *brevis* короткий) – це один зі способів словотворення, що спрямований на творення слів шляхом усічення простого або компонентів складного слова чи елементів твірної словосполучення до звуків і букв, складів та інших фрагментів слів.

А.М. Письмиченко слушно зазначає, що “доцільність та особлива інформативна зручність абрєвіатурних утворень у термінології не викликає жодних сумнівів” [7, с. 29]. На думку Л.В. Туровської, абрєвіатури “виникають як у писемному, так і в усному мовленні, відбиваючи розвиток суспільства, культури, науки, техніки, відображаючи сутність нашого повсякденного життя, тісно пов'язані з лексичним оточенням, де іноді досить натяку для того, щоб вказати на значення такої лексеми” [10, с. 52]. Потреба в точності, мовленнєвій і графічній економії – одна з основних причин виникнення абрєвіатури. Термінологічна абрєвіація найчастіше використовується як паралельний варіант багатоконпонентних термінів, які, зазнаючи компресії, утворюють нові слова, не змінюючи значення вихідного терміна. Абрєвіатурні терміни дуже зручні у професійних сферах спілкування, оскільки, зменшуючи формальний обсяг текстів фахового спрямування, вони зберігають їх інформативну насиченість. Варто зауважити, що електроенергетична

галузь надзвичайно широко використовує складноскорочені слова. Аббревіатури активно вживаються фахівцями електроенергетичної галузі.

Скорочені одиниці, що виникають унаслідок аббревіації, структурно відрізняються від базових слів. Вони компактні за структурою, мають власні граматичні ознаки. На думку О.А. Стишова, в українській мові є три основні групи аббревіатур: часткові, ініціальні, комбіновані [9, с. 154].

Схожого погляду дотримується О. Селіванова, доповнюючи класифікацію О.А. Стишова ще одним типом аббревіатур: графічні (умовні) [8, с. 289–331].

Аналіз досліджуваного матеріалу дає підстави виділити такі структурні типи аббревіації в межах електроенергетичної терміносистеми:

1) аббревіатури ініціального типу, що поділяються на:

- буквені скорочення, утворені з назв початкових слів (використовуються як текстові скорочення, шифри й науково-технічні терміни): *ВДТ* – *вольтдодавальный трансформатор*; *ВН* – *вища напруга*; *ГВМ* – *гідравлічний виконавчий механізм*; *ДРП* – *джерело реактивної потужності*; *ККД* – *коефіцієнт корисної дії*; *КЛ* – *кабельна лінія*; *НН* – *низька напруга*; *ПЛ* – *повітряна лінія*; *РПН* – *регулювання напруги під навантаженням*; *КБ* – *конденсаторна батарея*; *КЗ* – *коротке замикання*; *КП* – *компенсуючий пристрій*; *ПБЗ* – *перемикання без збудження*; *ПТБ* – *перетворювальний тиристорний блок*; *РП* – *розподільний пристрій*; *СК* – *синхронний компенсатор*; *СН* – *середня напруга*; *ШР* – *шунтівний реактор*, *АРП* – *автоматичне регулювання потужності*, *ДП* – *діелектричний підсилювач*, *ФМ* – *фазова модуляція тощо*;

- звукові, що читаються як звичайне слово: *АЕС* – *атомна електростанція*; *ГАЕС* – *гідроакумулювальна електростанція*; *ГЕС* – *гідроелектростанція*; *ДЕС* – *дизельна електростанція*; *ЕМ* – *електрична мережа*; *ЕРС* – *електрорушійна сила*; *ЛЕП* – *лінія електропересилання*; *ОЕС* – *об'єднана енергосистема*; *ПЕС* – *припливна електростанція*; *СЕС* – *сонячна електростанція*; *ТЕС* – *теплова електростанція*; *ХЕС* – *хвильова електростанція* і т.д.;

- буквено-звукові, що складаються як із назв початкових букв, так і з назв звуків слів початкової слово-сполуки: *АСК ТП* – *автоматизована система керування технологічними процесами*; *МГДЕС* – *магнетогідродинамічна електростанція*; *МЗЧО* – *механізм зміни частоти обертання*; *ПГЕС* – *парогазова електростанція*; *ПТЕС* – *паротурбінна електростанція* тощо;

- буквено-цифрові та звуково-цифрові: *КТПРБ-35*, *КТПРБ-35-10*, *КТПРБ-110* – *комплектна трансформаторна підстанція блочних розподільних*; *ТП-1*, *ТП-3*, *ТП-5*, *ТП-6* – *трансформаторна підстанція*; *ПС-110 кВ*, *ПС-220 кВ*, *ПС-330 кВ* – *підстанція*, *АЗДС-20М* – *аккумуляторно-зарядна дизельна електростанція* тощо;

2) графічні (умовні) скорочення загальнонаукового характеру, що використовуються в електроенергетиці, які поділяються на:

- утворені вичленовуванням першої літери слова (графічні позначення): *А* – *ампер*, *Б* – *батарея*, *Г* – *генрі*;

- утворені з перших літер складного слова або слів сполучення: *ав* – *ампер-виток*, *аг* – *ампер-година*, *пА* – *пікоампер*;

- утворені з перших двох і більше літер з обов'язковим закінченням на приголосний, наприклад: *авометр* – *ампервольтметр*, *бетел* – *бетон електротехнічний*, *вар* – *вольтампер реактивний*, *гпз* – *гектоп'єза*;

- утворені з перших двох або трьох літер: *ВТ* – *ват*, *ГОм* – *гігаом*, *еВ* – *електрон-вольт*, *пВт* – *піковат*.

3) аббревіатури комбіновані: такі, що поєднують елементи попередніх типів: *ПС-330 кВ Південна*, *мікроГЕС*, *АМ сигнал*, *геоТЕС*. Слід зазначити, що в електроенер-

гетичній термінології комбіновані аббревіатури малопоширені.

Як свідчать вищенаведені приклади, використання аббревіатур дає можливість скоротити або згорнути довжину термінів. Як передбачено правилами розроблення стандартів на терміни, це робить їх оптимальними для сприйняття. Слід наголосити, що в електроенергетичній термінології особливо активними є ініціальні аббревіатури. Саме вони стають основними найменуваннями. Це можна пояснити тим, що вони легше піддаються процесу інтеграції.

Аналізуючи використання способів словотвору для творення українських електроенергетичних термінів, ми виявили такі найбільш продуктивні моделі: 1) складні терміни, утворені поєднанням українського твірного елемента з іншомовними елементами; 2) складні слова, утворені складанням основ з кількісною семантикою, що поєднуються з українськими або іншомовними словотвірними основами; 3) терміни, утворені від підрядних словосполучень різного типу.

Отже, на досліджувану термінологію як підсистему науково-технічної термінології поширюються загальні принципи словотвірної структури літературної мови, що виявляється в способах творення термінів. Досліджуючи різні терміносистеми, науковці торкаються проблем термінологічного словотвору, доводячи, що це одне з важливих питань українського термінознавства. Використання складноскорочених слів та аббревіатур у науково-технічній термінології мотивується їхньою компактністю, лаконічністю та сприяє здійсненню закону мовної економії, подальшій кодифікації, стандартизації української термінології, цільності оформлення термінів, виразішому їх мотивуванню та яскравості внутрішньої форми. Підсумовуючи, варто наголосити, що перспективним вважаємо комплексне наукове дослідження української електроенергетичної термінології: вивчення електроенергетичних термінів з погляду походження, виявлення основних лексико-семантичних процесів в електроенергетичній термінології, а також створення практичного і зручного, науково вираженого словника електроенергетичних термінів.

1. Клименко Н. Ф. Аббревіатура / Н. Ф. Клименко // Українська мова: Енциклопедія; [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.] – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Укр. енцикл., 2004. – 824 с.
2. Козак Л.В. Українська електротехнічна термінологія (словотворчий аспект): Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 [Електронний ресурс] / Л.В. Козак; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2002. – 19 с.
3. Маліновський А.А. Основи електроенергетики та електропостачання: підручник / А.А. Маліновський, Б.К. Хохулін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2009. – 436 с.
4. Овчаренко Н.І. Способи номінації і словотворення у сучасній українській мінералогічній термінології: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н.І. Овчаренко. – Донецьк, 1996. – 20 с.
5. Панько Т.І. Від терміна до системи / Т.І. Панько. – Львів: Вища школа, 1979. – С. 109.
6. Панько Т.І. Українське термінознавство: підручник / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 215 с.
7. Письмиченко А. М. Аббревіація у будівельній терміносистемі / А.М. Письмиченко // Культура слова. – 1987. – № 33. – С. 29–30.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
9. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): монографія [текст] / О. А. Стишов – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
10. Туровська Л. В. Аббревіатури-неологізми в сучасній українській термінології / Л. В. Туровська // Тези V Міжвуз. наук.-

практ. конф. з проблем розвитку та функціонування державної мови, присвяченої Дню української писемності та мови “Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи”. – К., 2009. – С. 51–52.

11. Шкурятяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. / Н.Г. Шкурятяна, С.В. Шевчук. – К. : Літера, 2000. – С. 688.

КАР'ЄРА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИКИ. НОМІНАЦІЇ КОНЦЕПТУ КАР'ЄРА

Хлинїна Олена

Прийнятий у роботі когнітивно-дискурсивний підхід обумовлює звернення до аналізу слова як елемента мовної системи і слова, вжитого в дискурсі. Розглядаючи концепт КАР'ЄРА як об'єкт лінгвістики, доцільно є вивчати термін “значення”. Наразі дослідники констатують наявність численних визначень останнього [1, с. 39–57; 5; 6, с. 43–49; 10, с. 62–69] на підставі розподілу відношень мовних знаків на синтаксис, семантику й прагматику [11, с. 56–82]. Звідси дефініції значення об'єднуються у три групи – структуральні, референційні та функціональні (прагматичні).

Постулати *структурального* підходу [12] локалізують значення в царині семантичної значущості, створеної системою мови. Іншими словами, воно розуміється як зміст, закріплений за знаком у мовній системі. Основна увага структуралістів сконцентрована на з'ясуванні закономірностей системної організації мовних знаків.

Згідно з настановою *референційного* підходу, розуміння значення ґрунтується на референції. За такого підходу значення мовної одиниці постає як відношення між мовою та світом: мова начебто “здобуває” його з референційної співвіднесеності мовних знаків з об'єктами дійсності. Центральною проблемою дослідження у річичі цього підходу є встановлення, на що вказує мовний знак.

Функціональний підхід спрямований на виявлення закономірностей використання мовних знаків. Серед дослідників поширена думка, що термін “функціональний” не відображає суті розбіжностей між структуральною та функціональною парадигмами у мовознавстві, оскільки слово “функція” використовується як в одній, так і в другій. Однак предметом дискусій, які відбуваються між прихильниками цих напрямків, є розуміння не лише функції, а й контексту, в якому функціонують мовні знаки. З позицій структурального підходу – це вузький контекст, утворений іншими знаками, а при функціональному підході контекст набуває значно ширшого трактування, тобто розуміється як спільний “життєвий світ” комунікантів – ментальний чи суспільний.

Залежно від того, який з типів використання мови перебуває у фокусі уваги дослідників, виокремлюються два відгалуження функціональної лінгвістики – комунікативне та когнітивне. Використання мови найчастіше пов'язують із комунікацією; відносити когнітивні дослідження мови до функціональної парадигми не є загальноприйнятим. Ми поділяємо позицію тих науковців, які вважають, що когнітивна лінгвістика належить до функціонального напрямку мовознавства [4, с. 324; 10, с. 7], оскільки ментальні процеси, засобом доступу до яких є мова, визначають “як власне буття людини, так і її функціонування в суспільстві” [9, с. 9].

Відтак функціонально спрямовані дослідження поділяються на дві великі групи, в яких вивчаються розумові (когнітивна семантика) та соціальні (комуніка-

тивна семантика) контексти мовних знаків [2, с. 5]. Саме тому концепт КАР'ЄРА доцільно розглянути в царині когнітивного і комунікативного підходів, оскільки вони відрізняються один від одного не тільки спрямованістю на вивчення контекстів різного типу, а й об'єктами дослідження, якими постають номінації КАР'ЄРИ.

Номінації КАР'ЄРИ позицій *структурального* підходу відбуваються шляхом виявлення організації лексико-фразеологічного поля одиниць зі значенням кар'єри в сучасній англійській мові, виокремлення елементів значення одиниць, що входять до складу поля, та їхнього упорядкування. Моделювання досліджуваного об'єкта, таким чином, зводиться до сортування елементів плану змісту слів і словосполучень відповідно до наявності інтегральних і диференціальних сем. Проте структуральний підхід, на наш погляд, не здатний послідовно і несуперечливо пояснити особливості відображення в словнику англійської мови знання її носіїв про кар'єру.

Референційний аналіз доповнює вивчення семантичної значущості мовних одиниць розглядом того, яким чином їх значення вказує на світ, класифікуючи типи референтних ситуацій. На цій основі моделюється структура знакової ситуації кар'єри, тобто встановлюється набір семіологічно релевантних елементів, що її представляють. Однак за такого підходу суб'єкт рефлексії залишається поза фокусом уваги. Ми притримуємося думки про необхідність врахування ролі суб'єкта для пояснення того, яким чином його бачення ситуації впливає на виконання мовними одиницями знакової функції.

У межах когнітивної лінгвістики значення розуміється як ментальна репрезентація, така, що не може бути зведена до об'єктивної характеристики ситуації, що позначається. При такому підході особливої уваги набуває ракурс концептуалізації, тобто погляд на ситуацію, що обирається суб'єктом мовлення [7, с. 73]. Проте поняття ментальної репрезентації викликало істотні розбіжності в методологічних позиціях дослідників. Відтак у річичі символічного підходу ментальні репрезентації постають як символічні структури, що містять компоненти, які можна інтерпретувати поза контекстом, тобто вони мають стабільне значення, а ментальні процеси – маніпулювання цими компонентами – регулюються набором уроджених правил. Цей напрям когнітивних досліджень пропонує не стільки концепції самої мови, скільки концепції ментальних процесів, які складають її підґрунтя, віддаючи перевагу аналізу універсальних форм репрезентації перед вивченням мовного розмаїття.

Протилежного погляду дотримуються так звані конекціоністи, трактуючи ментальні репрезентації як патерни, відносно стабільні візерунки активації нейронної мережі, які не можна інтерпретувати поза контекстом, а ментальні процеси – як поширення активації цих патернів. Концептуалізацією у їхньому розумінні є мовна організація референтної ситуації у спільному міжособистісному світі комунікантів. Вони є прихильниками об'єктивістської позиції у питанні про існування позамовного світу, що не залежить від сприйняття та розуміння суб'єкта, Утім, вони не є об'єктивістами у трактуванні значення, вважаючи, що останнє не можна перевести у незалежні від розуму категорії. Методологічна позиція конекціоністів визначається як “реалізм досвіду” [13, с. 199], а пропоновані конекціоністами моделі отримали назву субсимвольних, оскільки ці дослідники заперечують автономний символ як носій смислу. Зміст мовного знака у пропонованих ними моделях постає не як об'єкт, а як функція, подія зв'язку між різними й лише частково сумірними знаковими системами [16, с. XII xii] – ментальними репрезентаціями та мовними знаками,

тобто як інформація, що конструюється в дискурсі. Суб-символьні моделі, наголошують конекціоністи, більше відповідають реальному механізму нейронних зв'язків у мозку людини, ніж символічні, тобто пропоноване ними трактування значення є більш реалістичним із психологічного погляду. Поява нейропсихологічних моделей діяльності мозку, тобто моделей інтерактивної обробки інформації, здійснюваної паралельно (*parallel distributed processing*) [15], безпосередньо сприяла становленню конекціонізму. Ментальна репрезентація “збирається” у паралельній обробці елементів мережі, що взаємодіють між собою. Інформація в мережі не зберігається конвенційним способом, а існує у вигляді моделі зв'язку між одиницями. Репрезентація тут є розосередженою, тобто не сталою у самій мережі, вона виникає завдяки активації та збудженню взаємопов'язаних елементів [7, с. 87]. Мовні структури й відношення, зрештою, зводяться до когнітивної обробки інформації, що відбувається як нейрологічна діяльність мозку [3, с. 130–132].

Суттєвою відмінністю між цими двома напрямками є те, що якщо у символічних моделях здобування знання потребує звернення до “готової” репрезентації, а нові знання зв'язуються з уже наявними, то у конекціоністських моделях знання ніби створюються наново [7, с. 88].

Ключовою лексемою на позначення кар'єри в англійській мові є лексема “*career*”, яка демонструє значну варіативність, зумовлену контекстом: воно не є стійким і чітко визначеним, а, навпаки, постає як мінливе й дифузне. Змістовний мінімум концепту представлено в словникових дефініціях. В англійських словниках-тезаурусах [18; 19; 20; 21] знаходимо такі визначення лексеми “*career*”:

- ✓ a job or profession that you have been trained for, and which you do for a long period of your life;
- ✓ the period of time in your life that you spend doing a particular activity;
- ✓ the job or series of jobs that you do during your working life, especially if you continue to get better jobs and earn more money;
- ✓ a path or course;
- ✓ speed;
- ✓ to move or run at full speed;
- ✓ to rush;
- ✓ [as modifier] working permanently in or committed to a particular profession;
- ✓ [as modifier] (of a woman) interested in pursuing a profession rather than devoting all her time to childcare and housekeeping.

Словникові дані надають відомості про лексичні значення слів, що іменують концепт *кар'єра*, в той час як дані про вживання цих слів у дискурсі дозволяють розкрити їх референційні властивості – їх зміст (що відповідає теорії значення і теорії референції [8, с. 319–335]).

Відмінність між символічним і субсимвольним підходами до розгляду значення номінацій кар'єри полягає, таким чином, у тому, наскільки зміст відповідної ментальної репрезентації визнається стабільним або мінливим, віртуальним чи актуальним відповідно.

Вважаємо за доцільне доповнювати різні плани номінацій кар'єри, віртуальний і актуальний відповідно. У віртуальному знаку *career* закріплене стереотипне уявлення про кар'єру, яке є порівняно стабільним, тоді як у знаку актуальному відповідний смисл конструюється у процесі комунікативної взаємодії під впливом контекстних факторів, тобто є гнучким та мінливим. Ми погоджуємося з тим, що символічні та субсимвольні моделі “працюють” на різних рівнях і пов'язані з вирішенням різних когнітивних завдань [7, с. 89]. Це узгоджується з нашим трактуванням кар'єри як когнітивно-комунікативного утворення, котре має дві іпостасі лінгвального

існування – мовну і дискурсивну, кожна з яких співвідноситься з відповідним змістом у свій спосіб.

До засобів первинної номінації поняття КАР'ЄРА ми відносимо лексеми *career* та її синоніми. Дані лексикографічних джерел [словники та тезауруси] дозволяють ідентифікувати 9 окремих значень слова *career*. Базова сема “*job or profession*” об'єднує всі засоби номінації поняття КАР'ЄРА і разом із додатковими семантичними ознаками становить змістовний обсяг цього поняття.

У контексті вираження засоби первинної номінації поняття КАР'ЄРА мають такі характеристики:

1) вони представлені основними частинами мови, наприклад, лексеми

- *career* (n) e.g. *a career in publishing*;
- *career*(adj) e.g. *career diplomats*; *a career criminal*;
- *career* (v) e.g. *the cars careered down the road* [17];

2) вони не мають ряду похідних слів у порівнянні з іншими широкимовними словами;

3) вони мають великий синонімічний ряд:

а) іменники

- *occupation, calling, employment, pursuit, vocation, livelihood, life'swork, specialism, specialization, specialty, speciality, businesslife, professional life*;
- *progress, forward motion, onward motion, advancement, course, path, procedure, passage*[17];

б) дієслова

- *rush, race, speed, tear, dash, barrel (along) (informal, chiefly U.S. & Canad.)*;
- *go, locomote, move, travel*;
- *bolt, hurtle, burn rubber (informal)*[17];

4) вони відрізняються за параметрами стилю та жанру. Так, розмовне *calling* відрізняється від нейтрального *career* за стильовими характеристиками, а *occupation, specialization, pursuit* – контекстом вживання (переважно сферою економіки та фінансів).

Виявлена варіативність мовної форми відображає здатність мовців самостійно, залежно від ситуації та інтенції, конструювати осмислювану ситуацію різним чином [14, р. 213].

У розрізі змісту ми виділяємо прості центральні уявлення про КАР'ЄРУ і специфічні, конкретні, які не є центральними. Перші асоціюються з базовими людськими уявленнями про кар'єру, які пов'язані з:

- (1) швидким і успішним просуванням у певній області суспільної, наукової, службової або іншої діяльності;
- (2) досягненням популярності, слави або матеріальної вигоди;
- (3) визначенням роду занять, професії, фаху;

Наприклад:

(a) *She had not had a very impressive school career up till the* [17].

(б) *He's hoping for a career in the police force as a police officer* [17].

Специфічні уявлення про кар'єру, зафіксовані в значеннях слова *career* та його синонімів, утворюються як результат розвитку центральних уявлень. До них відносяться домінуючі в різних важливих для соціуму сферах уявлення. Наприклад, у сфері професійного спорту значеннями слова *career* є (1) ‘досвід роботи’, (2) ‘успіх’:

(1) *The match has added significance in that Stephen Martin plays against his Irish team-mates for the first time in his illustrious career.* (BNC HJ4 6169)

(2) *Bates, on the other hand, relaxed after claiming the first set 6–1 to lose the second 6–0 and found difficulty in mentally recharging as the 25 year old Swede took his*

opportunity to achieve a career, best performance to reach the final. (BNCCJB 415)

Перспективи дослідження полягають у здійсненні аналізу номінативних засобів втілення концепту *кар'єра* на більш репрезентативному матеріалі.

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Бергельсон М. Б. Прагматическая и социокультурная мотивированность языковой формы: Автореф. дис. ... доктора филол. наук / МГУ имени М. В. Ломоносова. – М., 2005. – 45 с.
3. Гейвин Х. Когнитивная психология: Учебник: пер. с англ. С. Комарова. – М.; СПб и др.: Питер, 2003. – 272 с.: ил. – Библиогр.: с. 239–257.
4. Кибрик А. А., Плунгян В. А. Функционализм // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой, И. А. Секериной. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – С. 276–339.
5. Княк Т. Р. Понятия лексического значения у светлі мовознавчих дискурсивних теорій // Дискурс іноземномовної комунікації / за заг. ред. К. Я. Кусько. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 76–83.
6. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: Учебник. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.: ил., табл. – Библиогр.: с. 317–331.
7. Краткий словарь когнитивных терминов / Сост.: Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац и др.; под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 245 с.
8. Кронгауз М. А. Семантика: Учебник для вузов. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 399 с.
9. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
10. Левицкий А. Е. Функциональный подход до аналізу системи номінативних одиниць сучасної англійської мови // Вісник Харківського національного університету. Серія Романогерманська філологія. – 1998. – № 471. – С. 137–143.
11. Моррис Ч. У. Основания теории знаков // Семиотика: Антология / Сост. и общ. ред. Ю. С. Степанова. – 2-е изд. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая Книга, 2001. – С. 45–97.
12. Соссюр Ф., де. Курс общей лингвистики: Пер. с фр. А. М. Сухотина. – СПб.: Логос, 1999. – 257 с. – Библиогр.: с. 395–411.
13. Harder P. Partial autonomy: Ontology and methodology in cognitive linguistics // Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, Methodology / Ed. by Th. Janssen, G. Redecker. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 1999. – P. 195–222.
14. Langacker R. Concept, image and symbol. The cognitive basis of grammar. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1991. – 438 p.
15. Parallel Distributed Processing: Explorations in the Microstructure of Cognition / Ed. by D. E. Rumelhart, J. L. McClelland. – Cambridge (MA), L.: The MIT Press, Bradford, 1986. – Vol. 1: Foundations. – 601 p.
16. Ruthrof H. The Body in Language. – L., N.Y.: Cassell, 2000. – 190 p.
17. <http://www.thefreedictionary.com/career>.

Список лексикографічних джерел

18. Collins English Dictionary. – London: Harper Collins Publishers, 2006. – 704 p.
19. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary / A. S. Hornby. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 1430 p.
20. Longman Exams Dictionary. – Pearson Education Limited, 2006. – 1834 p.
21. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – London: Lexico Publications, Inc., 1993. – 1248 p.

ПОНЯТТЯ ТЕКСТУ ТА ЙОГО МОДАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА З ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПОГЛЯДУ

Холод Ульяна

Функціональний підхід до розуміння мови нерозривно пов'язаний з метою комунікації. Такий погляд на мовну функцію повідомлення був властивий засновникові Празької лінгвістичної школи В. Матезіусові: “Можна було б сказати, що вже тоді Матезіус зрозумів принцип відношення “глибинної” семантичної структури до “поверхневої”, тобто вираження змісту мислення шляхом лексично-синтаксичного втілення і, на кінець, фонетичної реалізації” [11, с. 105]. На основі нового екстралінгвістичного підходу до науки про граматичні категорії, для мовознавців виявилася нагода провести дослідження семантико-синтаксичного рівня з іншої, нової позиції, зокрема з позиції функціонально-комунікативної. Згідно з науковою концепцією про функціональні семантично-стилістичні категорії комунікативна мета є мотивуючою для використання лінгвістичних засобів та їх функціонально-семантичного та стилістичного взаємовпливу у конкретному тексті.

Під поняттям текст розуміємо змістовно зв'язні тематичні елементи, які спрямовані на “вираження наміру автора (продуктора) з метою досягнення бажаного впливу на адресата” [8, с. 355], що робить текст завжди модально маркованим, сприяє підвищенню та зниженню модального рівня та модальної інтенсивності.

Сприйняття особи автора через форми її втілення у тексті – це процес двох напрямів. Він орієнтується на взаємовідносини автора та читача. Модальність тексту – це виражене у тексті відношення автора до повідомлювального, його концепції, точки зору, його духовних орієнтацій, сформульованих для передачі адресатові (читачеві). Ця авторська оцінка зображуваного завжди пов'язана з пошуком адекватних способів вираження. Способи вираження цього відношення можуть бути різними, вибірковими для кожного автора і для кожного різновиду тексту, вони мотивовані та цілеспрямовані. При виборі цих способів завжди існує якийсь позамовне завдання, здійснення якого і створює модальність тексту. Загальна модальність, як вираження відношення автора до повідомлюваного, змушує сприймати текст не як суму окремих одиниць, а як цілісність. Таке сприйняття базується не на розгляді окремих якостей окремих мовних одиниць, а на встановленні їх функцій у складі структурного цілого. У такому випадку особисте відношення автора сприймається як “концентроване втілення суті твору, яке об'єднує всю систему мовних структур...” [2, с. 182]. Таким чином, текст не можна розуміти вузько, тільки як формальну організацію послідовностей теми та реми. Текст дійсно складається із таких послідовностей, але він є чимсь значнішим: текст – це єдність формальних та змістових елементів з урахуванням встановленої мети, інтенції автора, умов спілкування та особистих орієнтацій автора – наукових, інтелектуальних, суспільних, моральних, естетичних та ін.

З категорією модальності тісно пов'язане поняття “образа автора” – конструктивної ознаки тексту. Це поняття давно відоме філологічній науці. Особливо багато уваги приділив його вивченню В.В. Виноградов ще у 30-ні роки ХХ ст. І хоч багато вчених зверталися до цього дослідження, але досі не все залишається з'ясованим.

Поняття “образ автора” стає зрозумілішим під час виявлення та виокремлення інших понять, більш визначених та конкретних – творець мовлення, суб'єкт розповіді. Вершиною є власне образ автора, адже зрозуміло, що кожний текст, літературний твір створюється конкретною особою.

Термін “текст”¹ менше вживається для визначення мовного спілкування (розмови), тобто процесу комунікації, але частіше для позначення результату цієї комунікації – мовного виступу, комунікату. Під цим терміном інколи також розуміють монологічну акцію або збірку комунікатів. Назва “текст” уживається у значенні структури мовного виступу (акту), який також стосується мовного акту у письмовому вигляді. Мовний виступ (акт) – комунікат є базовим комунікативним елементом, елементарним елементом комунікації є висловлення.

Висловлення можуть поєднуватися у формальну (звукову або графічну) семантичну цілісність, таким чином утворюючи об’єднання висловлень, які є основною формою складних речень. Висловленню дорівнює речення а об’єднанню висловлень – складне речення, яке є найвищим елементом у ієрархії комунікативних елементів. Комунікату відповідає текст.

Текст відрізняється від звичайного скупчення речень тим, що він є компактний. Для об’єднаності/компактності тексту важливу роль відіграють конектори,² які допомагають будувати текст як єдине когерентне ціле, як збоку формального, так само з боку семантичного. Конектори залучають речення до контексту, наприклад, часові орієнтатори відносять дію до моменту мовлення. До них належать врази: *menep/ted*, *ranišue/dřive*, *modi/tehdy*, *перед тим/před tím* – відносять текст до минулого, до передчасності; *potím/rotom*, *пізніше/ pak* – відносять текст до часової послідовності; *нареши/ nakonec* – попереджує про заключну фазу дії; *поки/zatímco*, *одночасно/současně* – виражає часовий збіг дій.

Для побудови тексту, його контекстуальної та ситуаційної гармонії, важливі і просторові орієнтатори, до яких належать, наприклад, вирази: *тут/zde*, *десь/jinde*, *тут/ tady*, *сюду/sem*, *туди/tam*.

До лексичних конекторів належить повторювання (найменування з попередніх речень повторюється у деяких наступних реченнях) або вживання збірних та окремих виразів, наприклад, замість *ялінка/jedle*, *смерека/smrk*, *сосна/borovice* можна використати загальну збірну назву *хвойні дерева/jehličnaté stromy*. Роль лексичних конекторів відіграють синоніми а також особові та вказівні займенники: *Ганка з Петром завтра їдуть до Праги/Hanka s Petrem zítra jedou do Prahy*. *Обидва будуть оглядати місто./Oba si prohlédnou město*.

Функцію граматичних конекторів виконують сполучники, закінчення дієслівного присудка³ та деякі граматичні категорії дієслів, а саме категорія часу, виду та дієслівного способу. Ці засоби комбінуються з лексичними: *Я дивився на потяг, котрий від’їжджав, і це було сумне та надокучливе видовище. Нарешті прощання вже позаду./Díval jsem se na odjíždějící vlak a bylo to trapné a smutné. Konečně mám to loučení za sebou*.

Вираз *накінець/конеčně* висловлює часове влиття чогось у щось, вказує на те, що це не було відразу, що до розуміння дійшло з плином часу, та одночасно виражає позиційну (евалюативну) модальність, наприклад: *Від вашого рішення врешті-решт не настільки залежить./Na vašem rozhodnutí konečně⁴ tolik nezáleží*, у значенні оцінювання “схвалювання закінчення неприємної події”.

Дуже важливим питанням є взаємозалежність будови речення та будови тексту. Через те, що складні ре-

ченнєві конструкції тексту семантично ближчі, ніж прості речення чи елементи складних речень, можемо такі складні реченнєві форми вважати елементами тексту – поліпредикативною конструкцією. Така конструкція має одностайну думку, висловлення, тему, суб’єктивне модальне вираження, де речення об’єднуються на основі позиції автора до цілого висловлення. Складна реченнєва конструкція має свою специфічну ритмічно-мелодійну характеристику: паузи між окремими реченнями коротші, ніж між цілими блоками речень. Це означає, що в одному складному синтаксичному цілому є речення, які поєднані на основі відносно сформованої теми, семантичною та синтаксичною взаємозалежністю елементів. У цьому діалектично замкненому утворенні можна визначити початок та кінець як завершення усього висловлення.

“A už jsme s nikým nesměli mluvit a číšníci mě učili, jak se balí do ubrousku nůž a vidlička a já jsem čistil popelníky a každý den jsem musel vyčistit plechový košíček na horký párky, protože já jsem roznášel na nádraží horký párky, naučil mne to ten pikolík, kterej už pikolíkem přestal být, už začal pracovat na place, ach, ten se něco naprosil, aby mohl roznášet dál párky! Až mi to bylo divný, ale pak jsem to pochopil. Nic jsem nechtěl dělat než roznášet podle vlaku horký párky...”

[9, с. 9].

“I ми вже не сміли заговорити, і кельнери мене вчили, у якому порядку треба класти на обрус ніж і виделку, я чистив попільнички і щодня начищав бляшаний кошик з-під гарячих сосисок, тому що я розносив на вокзалі гарячі сосиски, учив мене цього той піколік, що вже не був піколіком, бо почав працювати у ресторани, ох, нічого він так не хотів би, як розносити гарячі сосиски і далі! Це неабияк мене здивувало, але згодом я зрозумів. І нічого я вже так не бажав робити, як розносити уздовж поїзда гарячі сосиски...”

[3, с. 8].

Дослідження комунікативних особливостей різних текстів, участь у створенні комунікативної ситуації адресанта та адресата спричинило поширення ідеї про те, що будь-яке висловлення своєю внутрішньою структурою є діалогічне.

Уперше термін “діалогічний” з’явився у дослідженнях античних філософів. Діалог сприймався як назва форми спілкування між двома учасниками комунікації. У сучасній лінгвістиці найчастіше з’являються два трактування цього поняття: назва типу літературного твору або вид комунікації.

У зв’язку із темою цієї статті діалогічний підхід до вивчення тексту є дуже важливим для дослідження модального рівня та інтенсивності, тому що категорія модальності виражає відношення мовця до змісту одержаної інформації. У діалозі власне зустрічаються дві думки, а тому кожний текст є завжди двоплановий та двосуб’єктивний. Д того ж присутність партнера є абсолютно гарантована. Під поняттям “партнер” розуміємо, з одного боку, одного учасника комунікації, а з другого – усе людство. Отже, цією тезою можна було б підтвердити правильність пропозиції про використання єдиного терміну – суб’єктивна модальність, який потрібно розділити на групи щодо модальної маркованості чи немаркованості, відношень мовця до змісту речення, підвищення та спадання модального рівня та інтенсивності цілого текстового функціонального модально-семантичного поля, взаємовпливу його окремих частин.

Не було б напевно помилковим твердженням те, що категорія суб’єктивної модальності є обов’язковим елементом кожного висловлення, тому що висловлення завжди спрямоване від адресата до адресанта і у будь-якому виразі (модально маркованому чи модально немаркованому) це відношення збережено. Позиція адресата може бути завжди різна, тобто теоретично адресат своє

¹ Див.: Čechová, M. a kol.: Čeština – řeč a jazyk, Praha 2000, s. 355.

² Див.: Там же, s. 366.

³ Див.: Там же, s. 368.

⁴ Вираз *konečně* у чеській мові може в іншому контексті виконувати функцію модальної частки із значенням допустово-обмежувальним – див. Slovník spisovné češtiny, Praha 2001, s. 142.

відношення до змісту висловленого або схвалює, або заперечує, або виявляє впевненість у правдивості змісту одержаної інформації, або може залишитись у нейтральній позиції, наприклад у індикативі, який може бути модально маркований інтонацією, лексично-семантичними засобами, порядком слів. Залежно від того, якою є міра визначеності позиції мовця, котра виражена граматично-синтаксичними засобами, розрізняємо модальність марковану та немарковану.

Наступні два уривки текстів є високо модально марковані. Вираження модальності успішно транспоновано з мови оригіналу до мови перекладу, навіть з еквівалентною транспозицією фразеологічного звороту *pro jedno kvítí slunce nesvítí/ бо не в одне віконце світить сонце* у значенні: “на цьому світ клином не зійшовся – життя продовжується”.

“...*že už mne pan vrchní nemá rád...řekl jsem si, že už není možné na světě žít, to kdyby to byla holka, pro jedno kvítí slunce nesvítí, avšak pro vrchního, který obsluhoval anglického krále a který si myslí, že bych byl schopen ukrást lžičenku, která sice chyběla, ale mohl ji ukrást někdo jiný, to mi nešlo na rozum...*”

[9, с. 94].

“*Скрживанек мене більше не любить...я сказав собі, що жити на світі далі не можливо, бо якби то була дівчина, то не біда, бо не в одне віконце світить сонце, але ж то пан метрдотель, який обслуговував англійського короля і який думає, ніби я здатний вкрасти ложечку, яка таки пропала, але ж її міг украсти і хтось інший, це не вкладалося мені в голову...*”

[3, с.113].

Перш за все потрібно відділяти поняттєві категорії та граматично-семантичні мовні функції. Поняттєві категорії самостійні та однозначні, але виражаються у мові різними граматично-семантичними засобами.¹ Поняттєві категорії формуються на основі так званих внутрішніх процесів мислення, які зображають відношення об’єктивного світу, але не доступні для безпосереднього аналізу. Мовні семантичні функції, які виражають поняттєві категорії, є конкретним предметом для аналізу, тому що належать до текстового семантичного рівня та виражені різними граматично-семантичними елементами.

Поняттєві категорії зачленовані до мовних семантичних функцій у тексті, що дає можливість перекладати з однієї мови на іншу. Якраз через існування загальних, усталених та відокремлених від власного “я” поняттєвих категорій як невіддільних частин мовних семантичних функцій, які виконують певні формальні мовні засоби, можлива передача думки під час комунікації. Універсальність поняттєвих категорій мислення є протилежністю до неуніверсальності мовних семантичних функцій – у кожній конкретній мові існують потрібні виражальні граматичні форми. Наприклад, категорія модальності як поняттєва категорія мислення (позиція/ставлення мовця) є загальномовною, але її втілення у відмінних мовних структурах сприяє виникненню різних граматично-семантичних виражальних засобів. До таких належать значення частин мови, граматичні категорії, синтаксичні конструкції та ін.²

Наприклад:

No, deset hodin; to abych už šel domů. [7, с. 39].

Ogo, vže desjata, pora ť dodomu. [5, с. 283].

У чеській реченнєвій конструкції модальність виражена кондіціоналом, а в українській реченнєвій конструкції модальність немаркована. Проте, вона має виражений модальний характер завдяки модально – підсилювальній функції сполучника *ї*. Експресивності у двох

прикладках додають частка *no*, вигук *ogo* та семантично підкреслюють необхідність виконання дії, про яку йдеться.

Грамматично-семантичний рівень тексту зараховує об’єктивний зміст висловлення, де денотаційний рівень є основою для логічного рівня, який одночасно формує граматично-семантичний рівень. Якраз у межах граматично-семантичного рівня встановлена семантична структура як одного речення, так і цілого тексту. Ця структура є невіддільною частиною формально-синтаксичної організації.

На основі розуміння будь-якого тексту як комунікативного акту, модальності як невіддільної частини цього процесу потрібно аналізувати його граматично-семантичні виражальні засоби з погляду прагматичної мети тексту.

Через те модально нейтральні мовні виражальні засоби (модально немарковані) у певній прагматично-комунікативній діалогічній ситуації зміняться на виражальні засоби позиції мовця (модально марковані). Розглянемо динамізм наростання модальної маркованості у тексті з низьким модальним рівнем, модальність якого має оцінювальний характер, але у контекстуальному розв’язку та семантичному нашаруванні з’являється висхідна тенденція щодо рівня модальної інтенсивності, яка досягла найвищої точки в оцінювальній конструкції: *ten pocit vítězství, že ten je určující, že jak člověk zmalomyslní, nebo se nechá zmalomyslnět, tak to s ním jde celý život a někdy se na něj dívají jako na prcka, jako na věčného pikolika / яке то прекрасне відчуття перемоги, бо варто лише чоловікові злегковажити або дозволити собі впасти духом, і все життя в нього піде шкереберть і він ніколи не вичухається...*, що несе основну модально-прагматичну інформацію тексту.

“... *zrovna tak jsem tady byl jako pan vrchní z Paříže Skřivánek, který obsluhoval anglického krále, a tak jsem taky já tady měl mladšího pinglika, kterého jsem zaškoloval zrovna tak, jako pan Skřivánek mne, aby poznal, z kterého kraje je asi ten voják, co si asi tak dá, a taky jsme se sázeli o deset marek, a taky jsme odkládali na stoleček, a já jsem skoro pořád vítězil a zjistil jsem, že ten pocit vítězství, že ten je určující, že jak člověk zmalomyslní, nebo se nechá zmalomyslnět, tak to s ním jde celý život a někdy se na něj dívají jako na prcka, jako na věčného pikolika, kterým jsem doma měl být já, avšak tady jsem byl Němci ctěn a vyznamenáván...*”

[9,с.108–109].

“...*і я відчував себе тут, як пан метрдотель Скрживанек у готелі “Париж”, який обслуговував англійського короля, у мене теж був молодший офіціант, якого я вчив, як пан Скрживанек мене, аби він теж відгадавав, з якого краю той або інший солдат, що він собі замовить, а також ми закладалися на десять марок і клали їх на столик, і я майже завжди перемагав, щоразу переконуючись, яке то прекрасне відчуття перемоги, бо варто лише чоловікові злегковажити або дозволити собі впасти духом, і все життя в нього піде шкереберть і він ніколи не вичухається, а надто в себе на батьківщині і в своєму середовищі, де на нього дивляться, як на курдюля, вічного піколика, яким я завжди був удома. Але тут німіці мене поважали і відзначали...*”

[3, с.131].

Головна мовно-реченнєва модальна база створюється комунікативним актом. Така сама реченнєва структура може служити для реалізації більшої кількості комунікативних актів, наприклад, якщо директор звернеться до свого секретаря зі словами: *Могли би Ви зателефонувати до персонального відділу?/Mohla byste zavolat na osobní oddělení?, (= Зателефонуйте, будь-ласка!/Zavolejte, prosím!).* Але якщо, навпаки, секретар звернеться до пана

¹ Див.: Бондарко 1983: 73.

² Див.: Там же, с. 85.

директора із таким ж наміром та використовує це речення: *Могли би Ви зателефонувати до персонального відділу?!* / *Mohly byste zavolat na osobní oddělení?*, тоді таке речення матиме форму тільки питання (= *Будете такі ласкаві зателефонувати?/Zavoláte, prosím?*). Форма речення залишається ідентичною, але модально-семантичне значення перебуває під впливом комунікативної ситуації. У такому випадку зустрічаємося із синтаксичною синонімією та синтаксичною омонімією.

З іншого боку, протягом тотожного комунікативного акту можуть з'являтися, наприклад, два речення: *Зваріть мені каву!/Uvařte mi kávu; Ви б зварили мені каву?/Uvařil byste mi tu kávu?* Ці речення за своїм семантичним значенням еквівалентні, але відрізняються за так званою комунікативною інформацією для адресата: звичайне звертання та ввічливе звертання. Результатом цього порівняння є факт, що “змістовий план та виразовий план ізоморфні” [11, с.133].

Такий підхід до розуміння взаємовпливу поняттєвих категорій мислення та мовних поліфункціональних виразових засобів як частини комунікативного акту може бути дуже сприятливим для здійснення дослідження модальної транспозиції у межах прагматично та семантично ідентичних текстів двох мов.

1. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. – Л., 1983.
2. Виноградов В.В. О теории художественной речи. – М., 1971.
3. Грабал Б. Я обслуживал английского короля / Пер. з чеської Юрій Винничук. – К., 2009.
4. Холод У. Транспозиція модального рівня та інтенсивності тексту в перекладах художньої літератури. – Оломоуць, 2009.
5. Чапек К. Оповідання з однієї та другої кишені / Переклад українською Ю. Лісняка. – К., 1987.
6. Шинкарук В. Проблема модальності в українській мові. Структура сучасної української мови. – К., 2002. – С. 66–67.
7. Čapek K. Povídky z jedné a z druhé kapsy. – Praha, 1978.
8. Čechová M. a kolektiv autorů. Čeština – řeč a jazyk. – Praha, 2000.
9. Hrabal B. Obsluhoval jsem anglického krále. – Praha, 1993.
10. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. – Praha, 2001.
11. Zimek R. Sémantická výstavba věty. – Praha, 1980.

ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ "СИНТАКСЕМА ЯК НАЙМЕНША СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ"

Хомич Вікторія, Кайдаш Алла

Сучасна лінгвістика ґрунтується на багатоплановому дослідженні мовних одиниць. В україністиці останнім часом став панівним функціональний підхід, проблеми якого науковці розглядають у комунікативному, формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному аспектах. Із погляду семантико-синтаксичного вивчаються семантико-синтаксичні відношення в структурі речення й виділювані на їх основі мінімальні синтаксичні одиниці – синтаксеми.

Проблема вивчення синтаксеми, вираженої прийменниково-відмінковими формами, як найменшої синтаксичної одиниці була в центрі багатьох дослідників синтаксису. Зокрема, на матеріалі української мови до проблеми функцій словоформ зверталися Є.К. Тимченко [25; 26; 27; 28], А.С. Колодяжний [15], А.П. Грищенко [8; 9], І.Р. Вихованець [3; 4], М.Я. Плещ [23], К.Г. Горденська [6; 7] та ін. У російській лінгвістиці цим питанням цікавилися А.М. Мухін [22], Т.П. Ломтев [19], Г.А. Золотова [10, 11] та ін. Позначення прийменниково-

ними конструкціями локативності на зразках текстів українських авторів розглянули З.І. Іваненко [12], Г.М. Шелемеха [33], Т.Є. Масицька [20], М.І. Степаненко [24] та ін. Вираження прийменниково-відмінковими формами темпоральної семантики висвітлено в наукових розвідках З.І. Іваненко [12], П.С. Каньоси [14], Р.А. Куцової [18] та ін. Фінальні значення прийменникових конструкцій проаналізовано в працях А.І. Йови [13], А.П. Грищенко [9] та ін. Каузальним функціям словоформ присвячені роботи А.М. Фінкеля [29; 30], Н.М. Бурдаківської [1], З.І. Іваненко [12], О.В. Халчанської [31] та ін. Наукові дослідження У.В. Кубської [16], В.В. Моренець [21], Я.М. Чопика [32] позначені увагою до питання значеннєвого синкретизму у сфері атрибутивних відношень. Отже, у сучасних лінгвістичних розвідках знайшли відображення лише окремі аспекти дослідження зазначеного питання, тому питання залишається не розкритим. Цим зумовлена *актуальність* статті.

Значний інтерес для вивчення реалізації синтаксеми як найменшої синтаксичної одиниці становить, на нашу думку, прийменниково-відмінкова форма “праер + N_x”, оскільки вона більш функціональна, ніж інші засоби. Тому *метою* лінгвістичної розвідки є аналіз наукових досліджень із цієї теми. *Об’єктом* вивчення стали наукові роботи з функціонального синтаксису. Вибір *предмета* дослідження цієї розвідки зумовлено постійним інтересом мовознавців до синтаксем, що виражені “праер + N_x”.

Поставлена мета передбачає реалізацію таких *завдань*: здійснити аналіз наукових розвідок із зазначеної теми; узагальнити одержані результати попередніх досліджень; виділити спільні та відмінні аспекти; уніфікувати критерії синтаксеми.

Із *практичного погляду* результати дослідження можуть бути використані у викладанні синтаксису сучасної української літературної мови, у спецкурсах і спецсемінарах із синтаксису простого речення; підручниках і посібниках з української мови.

Синтаксемний аналіз є одним із напрямків досліджень функціонального синтаксису. Він був започаткований А.М. Мухінім. Центральним поняттям його вважають синтаксеми, що визначається найменшою функціональною одиницею.

Уперше поняття синтаксеми¹ було обґрунтовано на матеріалі відмінкових форм. Лише згодом до засобів вираження елементарних синтаксичних одиниць почали зараховувати й прийменниково-відмінкові форми [19, с. 47; 22, с. 59]. Синтаксеми, за визначенням А.М. Мухіна, це неподільні одиниці, що відрізняються від інших одиниць “своєю синтаксичною суттю” [22, с. 59]. Вони як компонент словосполучення чи речення “виділяються на основі семантико-синтаксичних відношень” [2, с. 134], виражаються безприйменниковими чи прийменниково-відмінковими формами [2, с. 272–275, с. 280] і “характеризуються диференційними семантико-синтаксичними ознаками, тобто семантичними ознаками” [22, с. 100]. Як функціональні одиниці, синтаксеми є компонентами семантико-синтаксичної структури речення [2, с. 134–142; 5, с. 58].

Залежно від семантичної елементарності чи семантичної неелементарності простого речення вирізняють кілька типів синтаксем. Так, у семантично елементарному простому реченні прийнято виділяти два типи синтаксем: центральні предикатні та підпорядковані їм субстанціальні. Центральними компонентами реченнєвої

¹ В українському мовознавстві останнім часом з’явилися спроби трактування синтаксеми як синтаксичної одиниці, що витворилася в результаті складної взаємодії предикатних і непередикатних знаків у межах речення [2; 5; 6].

конструкції є предикатні синтаксеми (предикати дії, процесу, стану, якості, кількості, локативні), від яких залежать усі субстанціальні синтаксеми, навіть суб'єктна. Субстанціальні синтаксеми – це мовні одиниці, виражені іменниками з реальним предметним значенням. Вони виділяються на основі субстанціальних семантико-синтаксичних відношень (суб'єктних, об'єктних, інструментальних, адресатних, локативних), що вказують на їх належність до відповідного класу предикатів. Відповідно до зазначених різновидів субстанціальних відношень виокремлюються суб'єктні, об'єктні, інструментальні та локативні синтаксеми [20, с. 40–43]. Специфіка семантичного неелементарного (або ускладненого) простого речення передбачає наявність, окрім предикатних і субстанціальних, синтаксем невалентного характеру. Це вторинні одиниці предикатного типу, які утворилися внаслідок різноманітних перетворень вихідних речень і виражають сукупність значень ознаки [2, с. 136]. Сюди належать вторинні предикатні синтаксеми, предикатно-субстанціальні та складні субстанціальні синтаксеми. Найчисленнішою групою серед перерахованих синтаксичних одиниць невалентного характеру є вторинні предикатні синтаксеми, що у свою чергу диференціюються на адвербіальні, модальні, атрибутивні. Вторинні предикатні синтаксеми обставинного типу як трансформаційні утворення тісно пов'язані з вихідною структурою складнопідрядного речення та, в основному, зберігають типи семантико-синтаксичних відношень, наявних між елементарними простими реченнями, тобто часові, причинові, цільові тощо [2, с. 134–141, с. 245–278; 5, с. 93–192].

Синтаксеми характеризуються такими диференційними ознаками: 1) категоріально-семантичним значенням слова, від якого утворена синтаксема; 2) відповідною морфологічною формою; 3) здатністю синтаксично реалізуватися у відповідних позиціях [11, с. 4; 11, с. 50].

Позиція, за визначенням Т.П. Ломтева, – це певна ланка в позиційній структурі чи позиційній моделі речення, яку займає відповідне слово [19, с. 44]. Мовознавець класифікує позиції в реченнєвій конструкції на: залежні / незалежні, тотожні / нетотожні, однорідні / неоднорідні, повнозначні / неповнозначні, головні / другорядні [19, с. 67–77]. Зокрема, нетотожні позиції Т.П. Ломтев диференціює на три групи: придієслівні (словесні форми, що займають залежні позиції й обслуговують граматичні потреби дієслова); присубстантивні (словоформи, які обслуговують граматичні потреби іменника); приад'єктивні (лексеми, що слугують для вираження граматичних потреб прикметника) [19, с. 68–69]. На прикладі поняття “придієслівна позиція словесної форми” науковець вичленює чотири “об'єктивні властивості позиції: 1) характер частини мови; 2) лексико-граматичні властивості слова тієї частини мови, при якій уживається словоформа; 3) характер залежної словесної форми; 4) лексико-граматичні властивості слова, яке має залежну форму” [19, с. 69].

Так, у структурі речення найпродуктивніше функціонує прийменниково-відмінкова форма в складі предикативного комплексу й у детермінантній позиції; у сфері словосполучення – у напівпериферійній і периферійній позиціях [4, с. 70]. За прийменниковою конструкцією закріплюється залежна позиція, оскільки вона слугує для розкриття й вираження валентних властивостей головного компонента. Якщо головний компонент виражений дієсловом, то словоформа займає придієслівну позицію, що є характерною для субстанціальних і вторинних предикатних синтаксем; виступає з первинною (обставинною чи об'єктною) функцією, яка визначається відповідно мовною системою. Якщо головний компонент виражений іменником (непохідним або похідним), то прийменниково-відмінкова форма локативної чи адвербіальної

семантики займає присубстантивну позицію, характерну для атрибутів. Відповідно прийменникові конструкції (як засоби вираження субстанціальних та вторинних предикатних синтаксем) виражають вторинну, атрибутивну, функцію, яка обумовлюється контекстом: *шафа (яка?) біля стіни, листівка (яка?) від 21 січня, переляк (який?) від звинувачення, поле (яке?) під жито* тощо. Є. Курилович слушно наголошує, що вторинною функцією слід уважати ту, яка виражається в спеціальних умовах семантико-синтаксичного характеру [17, с. 182–183].

Під синтаксичною функцією в лінгвістиці розуміють “конструктивну роль синтаксичної одиниці в побудові комунікативної одиниці” [11, с. 4]. Російський мовознавець Г.А. Золотова виокремлює три основні типи функцій синтаксем: 1) самостійне, ізольоване вживання одиниці; 2) використання одиниці як компонента речення; 3) прислівне вживання одиниці як компонента словосполучення [11, с. 4]. На основі зазначених типів функцій вона виділяє такі функціональні синтаксеми: вільні, обумовлені, зв'язані [11, с. 5]. Вільні синтаксеми, за Г.А. Золотовою, виступають у всіх функціях, обумовлені – у другій та третій функції, рідше – у першій, зв'язані – лише в останній функції. Зокрема, друга й третя функції деталізуються поняттям позиції. Так, третя функція репрезентується в кількох позиціях: 1) придієслівній; 2) присубстантивній; 3) приад'єктивній і приадвербіативній [11, с. 5]. Терміни “функція” і “позиція”, за Г.А. Золотовою, “позначають поняття більш загального і більш конкретного ступеня абстракції: той або інший тип функції як потенцію, як віртуальну здатність кожна синтаксема реалізує у визначеній синтаксичній позиції у тій або іншій моделі речення чи словосполученні” [11, с. 5].

Подібних поглядів дотримується український лінгвіст І.Р. Вихованець. Функція – це вихідна синтаксична ознака, на якій базуються інші синтаксичні поняття [5, с. 13]. Залежні синтаксеми позначають первинні функції в морфологічно вмотивованих позиціях. Вторинні реалізуються мовними одиницями в нетипових “спеціальних умовах” [17, с. 182]. Первинними для прийменниково-відмінкових форм є об'єктні чи обставинні функції. Вторинною роллю слід уважати атрибутивну, яка розвивається в результаті згортання предикатної синтаксеми та перерозподілу первинних семантико-синтаксичних відношень або трансформації складнопідрядних речень у семантично ускладнене просте речення. “Атрибутивні прийменниково-відмінкові форми у похідних одиницях зберігають свої власне-семантичні функції і змінюють лише типову синтаксичну позицію (приприсудкову чи детермінантну) на присубстантивну, набуваючи при цьому атрибутивної функції” [6, с. 11].

Таким чином, у наукових дослідженнях з аналізованої проблеми головна увага зверталася на загальне трактування поняття синтаксеми, її позиційні заміщення та синтаксичні функції. Перспективними вважаємо дослідження, у яких буде достатньо уваги приділено розмежуванню функцій таких синтаксичних одиниць та опису перехідних моментів.

1. Бурдаківська Н.М. Вираження відношення причини у структурі простого речення у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н.М. Бурдаківська. – К., 1990. – 22 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови : Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
4. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 230 с.
5. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
6. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць /

- К.Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
7. Городенська К.Г. Реалізація семантичного потенціалу дієслів у синтаксичних дериватах / К.Г. Городенська // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 102–113.
 8. Грищенко А.П. Додаток / А.П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 181–197.
 9. Грищенко А.П. Обставини / А.П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 207–224.
 10. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
 11. Золотова Г.А. Синтаксический словарь : Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
 12. Іваненко З.І. Система приєднаних конструкцій адвербіального значення / З.І. Іваненко. – К. ; Одеса : Вища шк., 1981. – 143 с.
 13. Йова А.І. Приєднані конструкції в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук / А.І. Йова. – Сімферополь, 1963. – 318 с.
 14. Канеса П.С. Синтаксические средства выражения временных отношений в современном украинском языке : дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / П.С. Канеса. – К., 1984. – 212 с.
 15. Колодяжний А.С. Приєднані / А.С. Колодяжний. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – 165 с.
 16. Кубская У.В. Семантико-синтаксическая структура субстантивных словосочетаний с атрибутивно-обстоятельственными отношениями в русском языке (в сопоставлении с украинским языком) : автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / У.В. Кубская. – К., 1981. – 27 с.
 17. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович : сб. ст. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – 456 с.
 18. Куцова Р.А. Відтворення темпоральності приєднаними конструкціями сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Р.А. Куцова. – Харків, 1997. – 22 с.
 19. Ломтев Т.П. Основы современного синтаксиса русского языка / Т.П. Ломтев. – М. : Учпедгиз, 1958. – 166 с.
 20. Мацицька Т.С. Граматична структура дієслівної валентності / Т.С. Мацицька. – Луцьк : Вид-во Волин. держ. ун-ту, 1998. – 206 с.
 21. Моренець В.В. Атрибутивні словосполучення у сучасній українській літературній мові : дис. ... канд. філол. наук / В.В. Моренець. – К., 1963. – 406 с.
 22. Мухин А.М. Синтаксема как функциональная синтаксическая единица / А.М. Мухин // Филологические науки. – 1961. – № 3. – С. 53–65.
 23. Площ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення / М.Я. Площ : [навч. посіб. для студ. філол. фак. унів і пед. ін-тів]. – К. : КДПІ, 1978. – 102 с.
 24. Степаненко М.І. Семантична і формально-граматична структура речень із просторивами поширювачами : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / М.І. Степаненко. – К., 2004. – 40 с.
 25. Тимченко Є.К. Акузатив в українській мові: 3 української складні / Є.К. Тимченко. – К. : Вид-во УАН, 1928. – 102 с.
 26. Тимченко Є.К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Є.К. Тимченко. – К. : Вид-во УАН, 1926. – 116 с.
 27. Тимченко Є.К. Льокатив в українській мові: 3 української складні / Є.К. Тимченко. – К. : Червоний Шлях, 1925. – 71 с.
 28. Тимченко Є.К. Функції генетива в южно-русской языковой области / Є.К. Тимченко. – Варшава : Тип. Варшав. учеб. окр., 1913. – 278 с.
 29. Финкель А.М. Предлоги, выражающие категорию причинности в современном русском языке : автореф. дисс. ... д-ра філол. наук. – Л., 1965. – 27 с.
 30. Финкель А.М. Производные причинные предлоги в современном русском литературном языке. Их возникновение, развитие, значение, употребление / А.М. Финкель. – Х. : Изд-во Харьк. гос. ун-та, 1962. – 238 с.
 31. Халчанська О.В. Причинова конструкція з приєднанником від + родовий відмінок в українській мові (на матеріалі перекладу на російську мову української радянської художньої прози) / О.В. Халчанська // Українське мовознавство. – К. : Вищ. шк., 1981. – Вип. 9. – С. 81–87.
 32. Чопик Я.М. Зони атрибутивності у структурі простого речення (семантика і засоби вираження) : автореф. дис. ...

канд. філол. наук: 10.02.02 / Я.М. Чопик. – К., 1991. – 22 с.

33. Шелемеха Г.М. Семантико-синтаксичні функції обставин місця у структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Г.М. Шелемеха. – К., 1996. – 19 с.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ ПРИЙОМ У СУЧАСНІЙ МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ

Хом'як Іван

Методи навчання – складне, багатовимірне педагогічне явище, в якому знаходять відображення об'єктивні закономірності, принципи, цілі, зміст і форми навчання. У структурі методів виокремлюють прийоми навчання. Кожний метод можна представити як сукупність методичних прийомів. Відтак прийоми – це елементи методу, що становлять систему, яка об'єднана логікою дидактичного завдання [10]. Якщо метод є способом діяльності, що охоплює весь шлях її розвитку, то прийом – це окремих крок, дія в реалізації методу.

Серед прийомів розумової діяльності чільне місце посідає порівняння. Ми задалися метою проаналізувати роль порівняльного прийому під час навчання української орфографії в умовах вивчення поряд з українською російської мови та з огляду на місцевий говір.

У сучасних умовах важливе місце в навчанні орфографії має посісти порівняльний прийом, завдання якого – встановлення в певній послідовності відношень тотожності, подібності (зіставлення) і відмінності (протиставлення) об'єктів, характерних виучуваним мовам. Порівняння, що набуло широкого застосування в шкільному навчанні завдяки К.Д. Ушинському, може здійснюватися як учителем, так і учнями: спочатку за допомогою наставника, а потім самостійно.

Експериментально доведено, що при одночасному ознайомленні учнів із протилежними за змістом аналогічними в обох мовах правилами орфографії настає різке взаємозмішування написань навіть тоді, коли обидва правила учні знають добре. І лише після виконання низки вправ зіставного характеру такий орфографічний матеріал школярі засвоюють успішно [7, с. 49].

Зіставний прийом становить особливий інтерес під час вивчення близькоспоріднених мов. Н.А. Пашківська стверджує, що термін “зіставлення” вживається сьогодні в двох різних вимірах: для позначення основи викладання другої (російської) мови і для назви методичного прийому [8, с. 25]. Ми вважаємо, що зіставлення актуальне і для вивчення рідної мови, оскільки застосовується в трьох формах: а) зіставлення одночасне, коли взаємозв'язані поняття вводяться в один і той же час; б) зіставлення послідовне, коли спочатку вводиться одне зі зв'язаних понять (правило і т.п.), а інше розглядається дещо пізніше порівняно з попереднім; в) відстрочене порівняння, коли зіставляються поняття (правила), раніше засвоєні роздільно [4, с. 29]. Однак слід зауважити, що під час вивчення подібних мов слід уникати передчасних зіставлень, коли, наприклад, аналізоване орфографічне поняття ще не розглядалося на уроках нерідної мови, “інакше, – як вважає О.М. Біляєв, – можливе небажане перенесення рис однієї мовної системи в іншу” [3, с. 11].

Прийом зіставлення застерігає від інтерференційних впливів, активізує логічне мислення учнів, розвиває їхню увагу, виключає механічність заучування теоретичних положень, допомагає усвідомити спільні правовисні

властивості української та російської мов і на цій основі визначити відмінні в обох мовних структурах орфографічні риси. Зіставлення необхідно широко застосовувати під час опрацювання частково подібних і протилежних фактів, які зазнають найбільшого інтерференційного впливу.

Основними видами зіставлень під час вивчення поряд з українською російської мови є: зіставні таблиці, зіставні вправи і вправи-переклади [8, с.29]. Проаналізуємо їх як складові елементи в системі сучасних засобів і методів навчання орфографії української мови.

Природа дитини вимагає активного сприймання вивчених фактів, а для цього школяр повинен не тільки чути й записувати слова з аналізованими орфо-грамми, але й бачити їх. Зорове сприйняття орфографічних явищ забезпечує загальнодидактичний принцип наочності, який лежить в основі методики навчання орфографії як у діалектних умовах, так і в процесі вивчення споріднених мов.

Про важливу роль наочності в навчальному процесі писали Я.А. Коменський, Й.Г. Песталоцці. Не меншої ваги і значення надавали їй Г.С. Сковорода, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський. Необхідність використання наочних засобів у вивченні орфографії обґрунтували М.І. Бернацький, М.В. Бардаш, А.В. Хлебникова, Г.Н. Пристула.

У “Словнику-довіднику з методики викладання української мови” порівняльні таблиці охарактеризовано як вид наочності, який активізує розумову діяльність учнів у процесі виконання своєрідних пізнавальних завдань [5, с. 217]. Порівняльними можуть бути українсько-російські таблиці з характеристикою таких фонетичних явищ, як чергування [о], [е] з [і], чергування [г], [к], [х] із [з], [ц], [с], спрощення в групах приголосних, правопис префіксів *з-(с-), роз-, без-, через-* в обох мовах та ін.

“Дібрати наочний матеріал правильно, – наголошує Л.П. Федоренко, – значить включити в нього мовні явища, які можна (і необхідно) порівнювати і протиставляти” [9, с. 72]. Зіставні таблиці повинні містити в собі головні, найсуттєвіші правописні ознаки, характерні порівнюваним мовним системам.

Конструювання зіставних таблиць на дошці є найелементарнішим видом наочності і в той же час найголовнішим наочним посібником для учнів. Після вивчення певних орфограм на уроках схожої мови вчитель українці повинен скористатися можливістю закріпити раніше засвоєний матеріал на уроках рідної мови під час повторення, узагальнення й систематизації вивченого у зіставленні з фактами спорідненої мови. Приклади до аналізованих теоретичних положень записуються на дошці вчителем або учнями в спеціально заготовлені графи, контрольні орфограми виділяються підкресленнями, виконані на дошці записи учні переносять у робочі зошити, зберігаючи абзаци, умовні позначки тощо. Такі таблиці відображають графічну виразність написаного: систему в записах (розташування матеріалу), логічне членування його (номерація, абзаци), виділення зіставляваних фактів за допомогою кольорової крейди.

Методику виготовлення настінних орфографічних словників описали М.І. Бернацький, І.С. Колесник [2, с. 85]. Такі словники можна успішно використовувати в умовах вивчення споріднених мов, надавши їм форми зіставних таблиць. Для цього на форматному цупкому папері наклеюються продовгуваті кишеньки-пази двома рядами-колонками з таким розрахунком, щоб у них легко вставлялися стандартні друкарські листки (210 на 297 мм) зі словами, в яких містяться важкі для написання орфограми: у колонці зліва – українською мовою, справа – російською. Слова, з правописом яких ознайомилися учні, періодично замінюються іншими. Застосовуються

два принципи групування правописного матеріалу: тематичний, за яким добираються слова української і російської мови з орфограмами певного типу чи виду, і алфавітний, коли слова з різними орфограмами записуються в загальному порядку українською мовою, а навпроти подаються іншомовні відповідники.

Свідомому засвоєнню орфографічного матеріалу сприяють такі види робіт: аналіз записаних на таблиці прикладів, на основі яких формулюються правила правопису, заміна наведених прикладів власними, складання орфографічних таблиць на основі узагальнення аналізованого матеріалу.

Зіставні таблиці поряд з іншими видами наочності допомагають словесникові вирішити чимало дидактичних завдань: розвивають в учнів наочно-образне мислення; активізують увагу й навчально-пізнавальну діяльність школярів; дозволяють конкретизувати теоретичні питання; розширюють сферу показу практичного застосування аналізованих понять, які іншим способом не можуть стати предметом спостереження учнів; наочно систематизують і класифікують вивчені явища; виступають у ролі засобів стимулювання інтересу до навчання; дозволяють у конкретизованій формі одержувати інформацію про ступінь засвоєння навчального матеріалу [1, с. 112].

В умовах вивчення поряд з українською мовою російської слід широко використовувати різні види вправ зіставного характеру, як-от: 1) порівняти написання поданих слів по-українськи і по-російськи; 2) списати слова двома колонками: у першій – слова, написані українською мовою, у другій – слова, передані російською мовою; 3) запам'ятати написання поданих слів по-українськи і по-російськи, переписати їх і підкреслити вказану орфограму; 4) перекласти слова з російської мови на українську; 5) перекласти словосполучення з російської мови на українську (і навпаки); 6) прочитати текст, перекласти його російською мовою, записати переклад; не дивлячись у книгу, перекласти цей текст українською мовою і звірити з перекладом, вміщеним у підручнику; під час перекладу звернути увагу на вживання певної орфограми; 7) продиктовані речення російською мовою записати по-українськи; 8) прочитати слова, записані по-російськи, ввести їх у розповідь за опорними словами, переклавши українською мовою (якщо ці слова зустрічались у вправах раніше); 9) прослухати текст російською мовою, коротко переказати його в письмовій формі українською мовою, вживши слова з певною орфограмою; 10) перекласти підкреслені в тексті речення українською мовою; усно пояснити написання виділених слів; 11) списати, вставити на місці крапок потрібні літери, зіставити ці слова з подібними словами російської мови і пояснити їх правопис; 12) перекласти українською мовою поданий текст або його частину; 13) виписати з тексту виділені слова, записати їх російською мовою, пояснити написання слів по-українськи і по-російськи [7, с. 89–90].

Частину зіставних вправ, як бачимо, становлять списування-переклади, мета яких – відтворити слова або зв'язний текст засобами іншої мови. Багато науковців, серед яких О.М. Фінкель, П.Я. Пузиренко, А.М. Лісовський, навчальний переклад називають мовностилістичною вправою. А.С. Супрун, О.М. Біляєв, Н.А. Пашківська розглядають його як засіб боротьби за чистоту мовлення, М.Г. Стельмахович, В.Я. Мельничайко, Г.Т. Шелехова – як ефективний прийом розвитку зв'язного мовлення. Вважаємо, що переклад можна використовувати і як орфографічну вправу, тому що перекладаючи, учень думає не тільки над тим, який дібрати слововідповідник, але і як правильно записати його.

Під час перекладу школярі порівнюють орфографічні явища української і російської мов, вмотивовують

правопис перекладених слів, виробляють уміння уважного ставлення до правописних норм обох мов. Слушною, на наш погляд, є рекомендація Н.А. Пашківської щодо того, що “найбільш ефективними слід вважати ті вправи-переклади, які спрямовані на подолання лише однієї труднощі” [8, с. 48], тобто пропонувані для перекладу слова мають бути орфографічно однотипними, аби максимально зосередити на собі увагу учнів. У роботі над зв’язним текстом спочатку перекладаються окремі слова і словосполучення, акцентується увага на їхньому правописі, далі – речення, після чого здійснюється переклад усього тексту з використанням опорних колективно перекладених словесних одиниць.

Наводимо приклади текстів для перекладу:

Процание с летом

Ранняя осень незаметно подкралась к лесным урочищам. В чащобах повеяло холодком, пропитанным легким грибным запахом, тонким ароматом первой опавшей листвы, которой усыпаны лесные дорожки.

Ранняя осень – чудесная, неповторимая пора года. В воздухе, напоенном ароматом увядающей травы, плывет серебристо-сизая паутина. Остро чувствуется: каждый песчаный взлобок, заваленный сосновыми иголочками, тонкая ветка черемухи, тронутый первой позолотой березовый лист – все облакано, покороно нежным прощальным теплом солнца.

Каждый человек встречает осень по-своему. Меня ранней осенью всегда тянет в расцвеченный яркими красками лес. Только в лесу и можно понять, как тепло прощается родная природа с красным летом (За В.Солдатовим).

Сентябрь

Чудесная палитра сентябрьского леса. Пурпурные и сиреневые листья чередуются с золотом кленов и яркой зеленью нестареющей крушины. Ночи холодные, а днем солнце успеваеет прогреть воздух. Пестрая карусель опадающих листьев оживляет эту незабываемую пору золотой осени. Мягкий цветной ковер ложится к подножию деревьев. Но подул ветерок – и понеслась шуришащая по колейм дорог, поплыли расписные ладьи по воздуху, по лесным речкам, ручьям.

Однако не все растения смирились с осенью. Воспользовавшись дневным теплом, вторично зацвели одуванчик и ромашка. А по краинам болот зажгла свои желтые розочки калужница.

Полны очарования короткие дни бабьего лета, когда лучи солнца посылают свой последний привет пустыющим полям. Ночью осень серебрит инеем стерню, прихватывает ледяной корочкой лужи, а на рассвете в низинах и по лесным речкам разливаются молочные туманы (О.Калецький).

З метою раціонального використання вправ-перекладів необхідно враховувати: 1) під час опрацювання яких тем ця вправа є найбільш необхідною; 2) який навчальний ефект може дати її застосування в кожному конкретному випадкові; 3) який дидактичний матеріал виявиться необхідним для досягнення тієї чи іншої мети; 4) які є способи виконання перекладу і коли доцільно застосовувати кожен із них [6, с. 176].

В умовах інтерферованого мовленнєвого середовища доцільно застосовувати і редагування текстів з порушенням правописних норм літературного мовлення. Цей вид навчальної роботи проводиться в основному як саморедагування, що полягає у вивірненні і виправленні раніше написаного на основі знань лінгвістичних норм і уявлень про позитивні якості писемного мовлення.

Вправи подібного характеру відомі в методиці як такі, що побудовані за принципом какографії [2, с. 22], в перекладі з грецької мови це означає погане, кепське писання. Учням даються свідомо спотворені слова або

перекручені тексти, для того щоб вони відшукали помилки і зробили правильний запис деформованого матеріалу. Такі вправи називають ще “німіми диктантами”.

Якщо взяти до уваги сьогодишній рівень мовленнєвої грамотності школярів, то вчителів не доведеться докласти особливих зусиль у “монтажі” названих вправ. Для цього доречно скористатися розгорнутим аналізом раніше написаних творчих робіт. Але не слід обмежуватися фіксацією суто орфографічних невірностей – правописні відхилення пов’язані здебільшого з викривленнями словотвірного, граматичного та іншого характеру, як-от:

Спогади про літні канікули

Літо – найщасливіший час для дітей. Втомляні за рік, ми з нетерпінням чекаємо його.

Влітку я люблю милуватися красою рідної природи. Зберемося з товаришем на моєму пудварку, пригнутуємо бульби, візьмемо кусок ковбаси і йдемо в найближчий ліс. Він добре видніється з гетої горки. Щоб скоротити шлях, йдемо стежечкою крузь клатку.

На канави можна побачити лелеку. Він нікому не робити зла, а гніздується на старій клуні. Бусел зимував у нас, бо наприкінці минулого літа зламав ногу. Ми підібрали його, перематали лапу бинтом і виходили птаха.

Посередині галявини видніється стожок, біля якого під калиновим куцом полюбляє ховатися заєць, а часом і лось приходить поласувати сіном.

Яка ж ти гарна, поліська природо!

Відпочинок улітку

Я гарно провила прошлогдне літо. Кожен день вчила систричку читати “Букварь”, доглядала кролів, гусей, а одне курчатко видрісірувала їсти з рук разом з кицинятком, яке часом могло вгристи й за пальця. Вранці поралася в огороді, спостерігала, як роса перелевалася на сонці різними кольорами.

Влітку люблю босоніж бігати по вмитому дощом, слеському й теплому асфальті. А ще з бабуською їзду в город на базарь, де купляємо морозиво і різні бізділушки.

Мені подобається відправлятися з друзями в походи. Беремо рюкзаки, в яких кожна річ має своє місце, – і в степову балку. Начистю картоплі, наріжу м’яса і варю усім борщ.

Так можна відпочивати тільки влітку!

Мрії про літні канікули

Гарна люба пора року, але найприємніше і найвеселіше для мене – літо. Кажеться, усією душою я в ньому. Осінню тато обіцав повезти нас з мамою до Франції, а потім мама буде відправитись у двотижневий круїз по Чорному морю. Це буде щастливий, незабутній час!

Тато позвонив нам з командировки: розповів, що зари збирається додому. Жаль, що не візьмемо з собою Барсіка, не хочеться покидати його одного. Але сусіди з шестидесятої квартири виручать нас. Діма з Вітьою остануться доглядати нашого чотириноного друга, за що ми їм привеземо подарки.

Під час редагування текстів, що містять різноманітні правописні відхилення, в учнів виробляється дбайливе ставлення до мовної матерії. Виправляючи чийсь помилки, школярі вимогливіше ставитимуться до власного мовлення.

Отже, порівняльний прийом розвиває в учнів спостережливість, уважність до вибору орфограм, ретельність у дотриманні норм писемного мовлення. Подальшого дослідження потребує методика навчання української орфографії в умовах сучасного мовленнєвого середовища.

1. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю.К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.

2. Бернацький М.І. Методика орфографії в середній школі. Ч. 1 / М.І. Бернацький. – К.: Рад. школа, 1940. – 123 с.
3. Беляев О.М. Урок української мови в школі з російською мовою навчання / О.М. Біляев // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 9. – С. 5–13.
4. Вашуленко М.С. Орфоепія і орфографія в 1–3 класах / М.С. Вашуленко. – К.: Рад. школа, 1982. – 104 с.
5. Кочан І.М. Словник-довідник із методики викладання української мови / І.М. Кочан, Н.М. Захлопана. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім.І.Франка, 2005. – 306 с.
6. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. Переклад / В.Я. Мельничайко. – К.: Рад. школа, 1984. – 223 с.
7. Мельниченко І.Н. Осуществление взаимосвязи украинского и русского языков в обучении орфографии русского языка / И.Н. Мельниченко. – К.: Рад. школа, 1966. – 134 с.
8. Пашковская Н.А. Особенности преподавания русского языка в школах с украинским языком обучения / Н.А. Пашковская. – К.: Рад. школа, 1979. – 125 с.
9. Федоренко Л.П. Принципы и методы обучения русскому языку / Л.П. Федоренко. – М.: Просвещение, 1964. – 255 с.
10. Електронний ресурс / [www. Grammarly. com](http://www.Grammarly.com) / Grammar checker.

СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА СИТУАЦІЇ ВЕРБАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ

Чайка Лариса

Під *вербальним конфліктом* домовимося розуміти таке порушення процесу людського спілкування за допомогою природної мови, за якого один із комунікантів не повністю або взагалі не розуміє іншого, негативно ставиться до його манери мовленнєвої поведінки, вербально-когнітивної бази або до знаків, використовуваних в акті комунікації.

Виникнення ситуації вербального конфлікту пов'язане з двома фазами. На першій з них мовець (переважно) уживає мовну одиницю або конструкцію, яка може бути з тих чи інших причин розцінена адресатом як конфліктогенна. У другій фазі адресат, інтерпретуючи мовленнєве утворення мовця, звертає увагу на невідповідність уживаної мовцем мовної одиниці чи конструкції своїм власним уявленням про перебіг мовленнєвої комунікації. Після цього можна стверджувати про наявність у комунікативному акті вербально-конфліктної ситуації, із своєю структурою, яка розуміється як “перелік необхідних і достатніх елементів, що характеризують конфлікт на одномоментному статичному зрізі” [5, с. 124]. З нашої точки зору, до складу структури ситуації вербального конфлікту входять такі компоненти, як:

- наявність не менше ніж двох протиставлених сторін комунікативного акту, які здійснюють між собою мовленнєвий контакт, спрямований на досягнення комунікативної інтенції одним із комунікантів за рахунок деструкції цілей іншого комуніканта та суміщений із паралінгвістичним та екстралінгвістичним підкріпленням, – адресата й адресанта [3, с. 13–15];
- наявність передумов виникнення динамічної ситуації вербального конфлікту у вигляді конфліктогенного фактора, який є особливим каталізатором нерозуміння або негативної оцінки мовлення хоча б одним із комунікантів, тобто соціально-психологічної ситуації конфліктного типу мовленнєвої взаємодії (наявність чи відсутність інших мовців та слухачів, місце й час комунікативного акту тощо);
- можливість застосування тактичних комунікативних ходів одним чи усіма комунікантами з метою сприяти на протилежну сторону мовленнєвий вплив у необхідному для себе напрямі [2, с. 186].

Оскільки протягом певного проміжку часу (від одного до декількох комунікативних кроків) конфліктність мовленнєвої взаємодії може не усвідомлюватися комунікантами, ситуація від уведення конфліктогенного фактора до його усвідомлення саме як конфліктогенного може бути названа *потенційним вербальним конфліктом*. На відміну від потенційного *актуальний конфлікт вербального характеру* уможливується, коли партнери з комунікативного акту усвідомлюють ситуацію як конфліктну. “Напевно, стан, коли обидва (або декілька) учасники конфліктної ситуації усвідомлюють її абсолютно вірно й відбивають об'єктивну роль кожного в конфлікті, є ідеальним і, узагалі говорячи, абстрактним, – відзначають психологи. – Насправді усвідомлення конфлікту завжди несе в собі елементи суб'єктивізму і вже тому є тією чи іншою мірою перекрученим, а це не може не впливати на перебіг конфлікту та його розв'язання” [1, с. 9]. Оскільки вербальні конфлікти є різновидом соціально-психологічних конфліктів узагалі, ми можемо спиратися на це висловлювання як на методологічне, екстраполювавши його на лінгвістику.

Неадекватність відображення ситуації вербального конфлікту дозволяє стверджувати, що в його перебігу комунікантом (комунікантами) створюються індивідуальні образи ситуації вербального конфлікту [2, с. 187], які є детермінантами конфліктної поведінки адресанта й адресата. Під час створення образу ситуації вербального конфлікту реальна дійсність перекручується, а “зазор” між ідеальною картиною ситуації вербального конфлікту та її реальністю є стимулятором конфліктної мовленнєвої поведінки учасників спілкування або у бік зняття конфліктогенного фактора, або у бік ескалації вербального конфлікту, до припинення комунікативного акту чи до переходу його на невербальні рейки. Як у першому, так і у другому випадках можуть застосовуватися певні маніпулятивні такти діалогу, які стимулюють чи гасять вербально-конфліктну інтеракцію.

Усвідомлення ситуації вербального конфлікту складається з уявлень “Я – не-Я”, “конфліктне середовище”, “код спілкування”, “канал зв'язку” [10]. Таким чином, ці уявлення – “внутрішні картини ситуації” [7, с. 130] включають до свого складу уявлення комунікантів про себе й про партнерів із конфліктної мовленнєвої взаємодії з боку цілей, можливостей, соціальних характеристик та психічного стану; про середовище, у якому перебігає вербальний конфлікт; про код комунікативного акту; про канал зв'язку, за допомогою якого здійснюється комунікативна взаємодія. У випадку вербального конфлікту усі пропоновані чотири типи уявлень виникають під час вербалізації інтенційованого висловлювання, створюючи полюс конфліктної напруги в образі суб'єкта мовлення, оскільки власне нерозуміння мовленнєвого утворення або його негативна естимация виникають переважно при перцепції цього вербалізованого інтенційного мовленнєвого утворення адресатом [2]. Слід додати, що для усвідомлення ситуації як вербально конфліктної практично завжди необхідний емоційний супровід, а емоційні стани комунікантів, які виникають під час усвідомлення, включаються до конфліктогенезу та впливають на його перебіг та розв'язання.

Після того, як уведено конфліктогенний фактор та ситуацію усвідомлено як конфліктну хоча б одним із комунікантів (тобто ситуація визнається значущою, а позиції комунікантів виглядають на даному етапі несумісними), починається власне розвиток конфлікту. У даному випадку можливі два типи дій, що входять до системи протиспрямованих акцій на тлі емоційних станів, метою яких є пряме чи непряме блокування інтенції іншого комуніканта та досягнення поставленої перед собою позамовної мети:

1. *Прямий або непрямий вихід із ситуації вербального конфлікту.* Під прямим виходом із вербального конфлікту слід розуміти відмову одного з комунікантів від будь-якої з форм конфліктної мовленнєвої взаємодії (“замирення”, “ескалація”), тобто припинення конфліктного типу мовленнєвої комунікації після введення конфліктогенного фактора та усвідомлення конфліктності ситуації. Чинники цього явища можуть бути різними. Розглянемо, наприклад, такий текст:

“Однажды жарким днем мы путешествовали по северу Шотландии и остановили машину, чтобы дать возможность нашему старенькому колли немного подышать воздухом. Тяжело дыша и высунув язык, он улегся на поросшем травой холмике, а муж разложил карту поверх капота машины и, подперев голову руками, углубился в ее изучение. Подъехала машина.

– *Ему плохо? – заботливо поинтересовался водитель. – Могу я чем-нибудь помочь?*

– *О нет, – отвечала я. – Просто стареет. В свое время он силой вытягивал меня из машины, лишь бы поковыряться на травке.*

Незнакомец внимательно посмотрел на меня и поспешил уехать. Нашего пса он не заметил” (“Ридерз дайджест”).

Вербальний конфлікт, представлений у цьому нехитрому оповіданні, відомий ще давньоримським комедіографам як прийом *qui pro quo*. Яскравим прикладом його є, наприклад, діалог Леоніда з Евкліоном із комедії Плавта “Горщик”. Суть вербального конфлікту в даному випадку полягає в тому, що комуніканти, гадаючи, що вони розмовляють про те ж саме, насправді думають про абсолютно різні речі. Так, перший комунікант запитує про самоточку різної чоловіка дами, а та відповідає йому, маючи на увазі свого собаку. Тоді перший комунікант інтерпретує її реактивну репліку як відповідь про чоловіка (тобто про зовсім інший референт висловлювання), що, можливо, кривдить його англійське почуття вікторіанської стриманості у статевих питаннях. Він припиняє комунікацію та їде собі. Конфліктогенний чинник (“розбещеність”?) уведено другим комунікантом, ситуацію ж усвідомлено як конфліктну – першим. Тим часом перший комунікант не продовжує діалогу (інакше можна було б прогнозувати використання секвенцій для уточнення смислу мовленнєвого утворення другого комуніканта з метою подальшого з’ясування ситуації та усунення конфліктогенного фактора або ж висловлювання “*Як вам не соромно!*”, що первинно призвело б до ескалації вербального конфлікту), а припиняє спілкування, виходить з ситуації конфлікту. Причина цього психологічно проста: подальше спілкування недоцільне, конфліктогенний фактор – мало-значимий (другий комунікант незнайомий, його комунікативна інтенція суперечить комунікативній інтенції першого комуніканта переважно на вербальному рівні), ступінь конфліктогенності досить низький. Комунікацію підтримувати немає необхідності. Такі різновиди вербального конфлікту нерідкі, але вони досить прості та не зацікавлюють, оскільки в них самий предмет суперечності та обсяг сумнівної “перемоги”, можливо, не виправдовують витрат мовленнєвих дій.

Інший варіант виходу з вербального конфлікту пов’язаний із тим, що один з комунікантів усвідомлює факт недостатності “засобів” ані на ескалацію, ні на переборення вербального конфлікту:

- недостатність інформації;
- неможливість переконливої аргументації на даний момент (пов’язана, наприклад, із субординативними стосунками типу “начальник – підлеглий”);
- відсутність в одного з комунікантів власне мовленнєвих засобів для розвитку й ров’язання ситуації вербального конфлікту (наприклад, погане знання

мови іноземцем).

Сигнальними репліками в таких випадках будуть реактивні висловлювання типу “*я не знаю*”, “*я перевірю*”, “*я точною це питання в спеціалістів*” тощо.

Третій варіант виходу з вербального конфлікту є маніпулятивним мовленнєвим актом, вивертом з метою докорінної зміни ситуації на користь маніпулянта: у цьому разі адресант, вербально повідомляючи про один факт, прагне досягти зовсім іншої мети. Маніпулятивний мовленнєвий акт відрізняється від буквального (прямого) мовленнєвого акту [8, с. 195–222] та від небуквально-непрямого [4, с. 31–61; 8, с. 195–222] тим, що при його мовленнєвій генерації порушується Максима Щирості або Максима Якості (“*Кажіть правду! Не кажіть нічого такого, що б ви вважали хибним! Відповідайте за свої слова!*”), а також Максима Відношення (“*Говоріть по суті!*”). Таким чином, якщо в небуквальному мовленнєвому акті адресат може вивести з мовленнєвого утворення адресанта ті побічні змістові нюанси, які останній у ці висловлювання вкладає виходячи з соціонормативних канонів даної мовно-культурної спільноти, то зміст маніпулятивного мовленнєвого утворення залишається для адресата прихованим. У цьому випадку породжується вербальний конфлікт, пов’язаний зі слухачем, виникає ситуація вербального конфлікту нерозуміння, і мовець досягає своєї комунікативної мети та виходить з конфлікту за рахунок того, що адресат не здатний зрозуміти справжніх інтенцій адресанта. Наведемо приклад маніпулятивної мовленнєвої взаємодії: “– *Ти йдеши зранку на риболовлю? / – Хочеш зі мною? / – Та ні, залиши ключі від кімнати, мені потрібно!*”

Серед різних маніпулятивних комунікативних ходів, що дозволяють непрямо вийти з вербального конфлікту без його ескалації, назвемо давно відомі психологам та фахівцям з теорії комунікації: маскуванню власних намірів; відверта дезінформація супротивника; удавана згода; заманювання; очікування; демонстрація хибних та справжніх цілей (відволікання уваги); блеф тощо [6]. Їхня специфіка полягає в тому, що маніпуляції не припускають боротьби та відкритого зіткнення, тобто не призводять до піку конфліктності.

2. *Ескалація вербального конфлікту.* Під ескалацією вербального конфлікту домовимося розуміти зіткнення на предметно-діяльній або особистісній основі, що виражається у зростаючих витратах мовленнєвих засобів на тлі емоційних станів, із підвищенням рівня конфліктності та відповідним зниженням рівня конекції мовця й слухача, до переходу конфлікту на невербальні рейки.

Пік вербального конфлікту – це стан комунікативного акту, підданий усвідомленню всіма комунікантами, за якого настає криза вербального конфлікту та подальший його злам – замирення, припинення спілкування, переростання на невербальний конфлікт.

Складність опису ескалативного вербального конфлікту полягає у тому, що, як відзначає Т. Шеллінг, “крім своєї безпосередньої функції, наприклад, сприяти досягненню своїх цілей..., дії також включають моменти спілкування сторін та відіграють у зв’язку з цим важливу інформаційну функцію... Слова нерідко дешеві, учасники вважають за краще судити про наміри, цінності, можливості супротивних сторін передусім не за їхніми словами, а за їхніми діями. Аналогічним чином вони часто звертаються до дій для того, щоб передати супротивній стороні власні наміри, оцінки та демонструвати власні можливості” [11]. Під час ескалації вербального конфлікту можливі декілька варіантів власне перебігу конфліктної мовленнєвої взаємодії:

а) *досягнення піку конфліктності та поступовий спад* (тобто, подальший повний або неповний вихід з конфлікту). Цей шлях виходу з вербального конфлікту

можна було б також назвати шляхом “торгівлі” або “переговорів”. Після усвідомлення ситуації як конфліктної та її ескалації комунікантами проводиться її аналіз та визначається сукупність умов, що мають сприяти виходу з ситуації вербального конфлікту. При цьому спочатку головним є принцип диференціації, відокремлення комунікантів один від одного, прагнення відстояти свої вихідні переконання та комунікативні цілі. Надалі диференціація змінюється на інтеграцію, на корекцію власних інтенцій та пошуки взаємоприйнятної спільного розв’язання проблеми. У процесі інтеграції також відбувається модифікація емоційних установок відносно один одного; отже, змінюються взаємні предметно-діяльнісні установки: усвідомлюється значущість проблеми та рівень поінформованості про цілі й дії протилежної сторони [5, с. 128]. У результаті вербальний конфлікт після обговорення проблеми отримує своє повне або часткове розв’язання;

б) досягнення піку конфліктності та припинення комунікативного акту одним або всіма його учасниками. У цьому разі комунікативні установки адресанта й адресата усвідомлюються як несумісні, а витрати засобів на їх модифікацію – як невідповідні. Цей різновид виходу з вербального конфлікту відрізняється від попереднього саме етапом припинення комунікації не після усвідомлення ситуації як конфліктної, а після певної кількості взаємних мовленнєвих дій (нерідко інвективних), що призводять до піку конфліктності та повторного усвідомлення несумісності комунікативних інтенцій адресанта й адресата та несумісності використання стратегії “торгу – переговорів”;

в) досягнення піку конфліктності та перехід його на невербальні рейки. Припинення комунікації після усвідомлення піку конфліктності є виходом з вербального конфлікту, що характеризується припиненням міжособистісної інтеракції. На відміну від нього, існує й третій, досить болючий тип ескалативного вербального конфлікту, якому притаманне продовження інтеракції, але вже за допомогою невербальних засобів. До таких відносимо використання кулаків або ж повторне повернення до ситуації конфлікту, але вже немовби на відстані. Це може бути подальше (після закінчення комунікативного акту) плямування, цькування суперника та інші способи за принципом “брудної облямівки”. На наш погляд, немає необхідності наводити у цьому випадку приклади, які досить добре описані у роботах з практичної психології. За переліком способів цькування (складається з 90 звичайних та 95 спеціальних) відсилаємо до роботи П. С. Таранова [9, с. 132–143].

Таким чином, конфліктний тип мовленнєвої взаємодії має значну кількість різновидів, які ми спробували звести у динамічній схемі. Аналіз матеріалу свідчить, що вербальний конфлікт є саме динамічним феноменом, процесом із певною кількістю та якістю компонентів. Разом із тим, при єдиномоментному зрізі вичленовується структура вербального конфлікту, яка наявна на всіх етапах його динаміки. Динаміка й статика вербального конфлікту визначають і функціональність, якої набуває вербальний конфлікт у комунікативному акті.

1. Аксененко С. Е. Осознание конфликтной ситуации и общение / С. Е. Аксененко // Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга. Тезисы докладов. – Краснодар : Изд-во Кубанского университета, 1975. – С. 9–11.
2. Борисевич В. В. Образы вербально-конфликтных ситуаций / В. В. Борисевич // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 44. – Симферополь : Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2003. – С. 186–190.
3. Борисевич В. В. Значения социальной роли комуніканта в генезі вербального конфлікту / В. В. Борисевич // Мова та іс-

торія: Періодичний збірник наукових праць. – К., 2002. – Вип. 59. – С. 13–15.

4. Вандервекен Д. Небуквальные речевые акты / Д. Вандервекен // Концептуализация и смысл. – Новосибирск : Наука СО, 1990. – С. 31–61.
5. Донцов А. М. Проблема конфликта в западной социальной психологии / А. М. Донцов, Т. А. Полозова // Психологический журнал. – Т. 1. – 1980. – № 6. – С. 119–123.
6. Крогиус Н. В. Познание людьми друг друга в конфликтной деятельности : Дис. ... д-ра психол. наук / Н. В. Крогиус. – Саратов, 1979. – 393 с.
7. Петровская Л. А. О понятийной схеме социально-психологического исследования конфликта / Л. А. Петровская // Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – С. 126–143.
8. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 195–222.
9. Таранов П. С. Приемы влияния на людей : Азбука интриги / П. С. Таранов – Симферополь : Таврия, 1995. – 493 с.
10. Чайка Л. В. Вербальные конфликты: вариант классификации / Л. В. Чайка // Вісник ДУЕП імені Альфреда Нобеля. Серія “Філологічні науки”. – Дніпропетровськ : ТОВ “Роял Принт”, 2011. – С. 170–174.
11. Шеллинг Т. Стратегия конфликта / Т. Шеллинг. – М. : ИРИСЭН, 2007. – 366 с.

РОЛЬ ЗАЙМЕННИКІВ У ПУБЛІЧНОМУ МОВЛЕННІ ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА

Чаус Катерина

Політичний дискурс є об’єктом досліджень багатьох гуманітарних дисциплін, зокрема і лінгвістики. У зарубіжній науці політична лінгвістика сформувалася як окремішній напрям ще у другій половині ХХ століття. В Україні аналіз політичного мовлення став набувати рис лінгвістичного дослідження протягом останніх років. І найменш дослідженим наразі є саме публічне мовлення (виступи у прямих ефірах; на прес-конференціях; інтерв’ю, звернення тощо), яке у політичній діяльності є одним із каналів заочного спілкування із громадянами та впливу на суспільну думку.

Постановка проблеми. Сугестивний характер політичного виступу дає підстави для аналізу використовуваних у ньому мовних засобів, які забезпечують вплив на реципієнта з метою привернення його на свій бік, нав’язування своїх політичних поглядів та переконань. Використовування займенників у політичних текстах належить до загальновідомих прийомів, які розглядають у контексті досліджувань дейксису та під час аналізу мовних засобів публічного мовлення.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Уживання особових займенників *я/ви; я/ти; ми/вони* у публічному виступі є найпоширенішим, відповідно цим займенниковим парам приділяють увагу більшість дослідників політичного дискурсу. Дослідниця політичного мовлення О. Паршина наголошує, що протиставлення “свій-чужий” реалізовано саме через використання відповідних займенників “ми-вони”. А політичні лідери, застосовуючи комунікативні тактики ототожнення та солідаризації для самопрезентації, уживають займенник “ми” замість займенника “я” у значенні – “ми з вами” [5, с. 45]. Так, В. Аллен, досліджуючи мовні особливості політичних виступів під час виборчої кампанії, зазначає, що *наме/їхне* є традиційною опозицією в політиці. *Ми/нас* зазвичай ототожнюється з позитивними моментами, в той час, як *вони/їх* – з негативом [6]. Англійський дослідник теорії і практики аналізу політичного дискурсу П. Чілтон [7] у своїй праці виділяє основні функції

політичних стратегій серед яких і утвердження (legitimization). У дослідженні простежуються шляхи використання займенників для доповнення функції легітимації, яка сприяє позитивній самопрезентації та відповідно дискредитації опонента.

Опираючись саме на функції політичних стратегій, зокрема й утвердження, М. Ончуленко [4] аналізує функціональні, семантичні та прагматичні особливості вживання особових займенників *я/ми* та їх кореляції у дискурсі Б. Обами. Дослідниця здійснила кількісний аналіз особового дейксісу у зверненнях президента задля тлумачення політичних інтенцій, закладених у мовленні. Н. Кондратенко, аналізуючи політичний дейксіс, детально розглядає передвиборчі слогани президентських перегонів, і виділяє два способи реалізації такого дейксісу: по-перше, традиційне для політичної комунікації застосування займенників для репрезентації модифікацій опозиції *свій* – *чужий*; по-друге, – для створення, зміни та нашарування мотиваційних настанов реципієнтів через актуалізацію асоціативного зв'язку між неоднозначними та семантично визначеними елементами політичного тексту [3, с. 182].

Об'єкт нашого дослідження є особові займенники та їхні форми у публічному мовленні українських політиків.

Використання займенників сприяє реалізації політичних тактик та стратегій, а самі особові займенники відтак мають певні властивості у публічному мовленні, визначення яких і є **завданням** нашої розвідки.

Матеріал дослідження є відеоматеріали прямих ефірів політичних телепередач.

Викладення основного матеріалу. Дослідження мови як засобу впливу та маніпуляції є актуальним саме в політичному дискурсі, що став невід'ємною частиною життя людини в демократичному суспільстві. Крім того, політичний дискурс варто розглядати як специфічний тип мовлення зі специфічним лексико-стилістичним оформленням та засобами вираження, що і стають інструментами впливу у виступах політичних діячів.

Найменш дослідженими лишаються питання реалізації усного виступу. Характер публічного виступу залежить не лише від дібраних і відповідним чином витлумачених фактів, але й від самої мовленнєвої форми їхнього викладу. Крім логічної композиційної структури публічної промови, доцільного співвідношення емоційного та раціонального, виконання основних вимог, що ставляться до неї, та власне вдалої презентації, успішність промови безпосередньо залежить від матеріалу, з якого вона складається, тобто від самого слова промови.

Особові займенники та їх похідні у політичному дискурсі є маркерами не тільки формальності, ставлення мовця до адресата, статусу адресанта/адресата, але й засобом кодування різних аспектів комунікативних інтенцій мовця. В інтересах політика представити себе як багатогранну особистість для того, щоб звернутися до ширшої аудиторії.

Як зазначає К. Жоль, дуже ефективними для завоювання довіри мас є так звані ідентифікаційні формули, тобто мовні звороти, які немовби запрошують читачів або слухачів ідентифікувати (ототожнити) себе з тим, хто говорить або пише. Особливо корисні у цьому разі займенники “ми”, “наш”, “наші” [2].

Ідентифікація себе як мовця та ототожнення себе з аудиторією здійснюється під час звертання політичного діяча до слухачів/глядачів у телеєфірі.

Всім доброго вечора, шановна аудиторія! [...] Я спробую, щоб ми сьогодні з вами поговорили виключно мовою цифр і фактів. [...] Давайте зараз поговоримо про наше життя. От про то, як живе те вц, про то, як живе в цілому наша країна (А. Яценюк).

У наведеному фрагменті реалізовано тактику ідентифікації мовця та ототожнення його з цільовою аудиторією. Займенник “я” заявляє про учасника комунікації, власне мовця; “ми з вами” передбачає діалог та порозуміння, адже мова піде про “наше життя”. Політик закликає до діалогу, переконуючи в істинності свого майбутнього виступу саме займенником “наше”. Оратор звертається безпосередньо до аудиторії, тож займенників, на позначення третього комуніканта (крім мовця та аудиторії), а саме: опонента тут годі шукати.

У будь-якій промові, виступі тощо політичному діячеві важливо заручитися підтримкою аудиторії, наблизитися до неї найделікатнішим шляхом.

Як зазначають Р. Помірко та Р. Дудок, займенники не називають ні конкретної особи, ні місця, ні відтинку часу, а лише суб'єктну відносну ознаку “близькості”/“віддаленості” від суб'єкта мовлення. На прикладах “займенників” найчіткіше виявляються два різні аспекти семантичної сутності слова – у системі мови і в аспекті мовлення, відповідно, інваріантність значення і варіативність смислу – суб'єктної близькості (віддаленості) комунікантів [1, с. 4].

Інтимізація – це код індивідуальної манери учасника комунікації, спосіб, яким він зашифрував інформацію у зв'язку з естетичним наміром відтворити ефект емоційного, безпосереднього спілкування із адресатом, скоротити дистанцію і сприяти виникненню психологічної близькості між ними.

Політичний діяч намагається будь що привернути увагу та завоювати симпатії громадян, тож вдається до таких мовленнєвих зворотів, які власне стають показником та маркером “близькості” адресанта та реципієнта.

Тому дуже важливо, щоби кожен день, кожную годину, коли ми живем, у нас щось відбувалося. Бажаю, щоб це відбувалося позитивно, бажаю, щоб у нас все-таки наше життя не було в темних і сірих тонах, щоб ми вічно не очікували того, що це колись станеться [...] Тому, я хотів би, щоби ми зробили з вами, дорогі телеглядачі, дуже короткий екскурс в історію.

У представленому фрагменті навантаження займенників *ми/нас/наше/ми* з вами становить 7 на 50 слововживань, а особовий займенник на позначення мовця “я” ужито єдиний раз, що свідчить про прагнення наблизитися до реципієнта.

Ознака віддаленості учасників комунікації можна простежити в діалозі опонентів, особливо у тактиці дискредитації.

... А вц фахівець, палець об палець не ударили, в законодавчому плані нічого не пропонували; ці люди не отримували кредити, ці люди заборгованість мали і так далі, і вц як в банківській системі не стали на захист цих людей, а це ваша відповідальність! Де були вц при реформуванні банківської системи? (В. Олійник).

Також функціями, реалізації яких сприяє добір займенників, є маніпулювання та переконання з метою розподілу відповідальності. Спостерігаючи за виступом опозиційного лідера А. Яценюка, ми зафіксували, що під час розгортання доповіді оратор все менше звертається до займенників “ми”, “наші”, а тим часом послуговується займенниками “ви”, “ваші”. Таким чином, політик займає позицію “третього” у корелятивній парі “виборці – влада”. Навіть не пропонуючи альтернативи, він компрометує дії влади, все частіше вдаючись до використання займенників “вони”, “їхні”. Як ми зазначали вище, що прагнення підтримати “своїх” та висвітлити дії “чужих” у не найкращому світлі, – є типовою рисою політичної комунікації. Оратор, вказуючи на недоліки своїх опонентів, намагається виглядати як звичайний громадянин, в свідомості якого “народ” – це “ми”, а політична влада – “вони”.

Займенник “я” більше вживається у мовленні політичних лідерів у передвиборних перегонах і відповідно в публічних виступах під час дебатів, інтерв'ю та пресконференцій. Тим часом, коли політик представляє певну політичну силу, то в його мовленні простежуємо займенники I і II особи множини “ми”, “ви”.

І тоді ви кожен дасть самостійну оцінку, чи говорив правду президент, чи ні; чи дійсно в нього справедливі наміри, і чи дійсно ми якісно змінили країну за останній рік (А. Яценюк). У поданому реченні використання зазначених займенників свідчить про розподіл відповідальності. Тобто, коли мова зайшла про зміни в країні, оратор використав форму “ми”, таким чином уникаючи відповідальності за політичні дії влади.

Переконуючи аудиторію, а відтак маніпулюючи думкою останньої політик добирає ті мовні засоби та морфологічні одиниці, що за допомогою такої стилістичної фігури як повтор можуть вплинути на розуміння тексту та формування думки.

Україна – найкорумпованіша країна Європи – ось ваше досягнення, вашої роботи. Єдине, що ви змогли побудувати в Україні – це фундамент тоталітаризму, єдине, що ви змогли – це запустити політичні репресії... (Олександр Турчинов)

Будучи представником опозиції (як показує наведений фрагмент), політикові найкраще вдаватися до тактики дискредитації, вказуючи на гірші сторони своїх опонентів, адже опозиція опосередковано несе відповідальність за дії влади.

Все, що вони приймають, на превеликий жаль, не відобразилося в законі про державний бюджет. Дуже видно, вони живуть тільки для себе, на жаль (А. Яценюк).

Використання займенника “вони” – це не просто віддалення від того, про говорить політик, це і зняття із себе відповідальності й одночасно презентація себе у кращому світі.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Повідомлення політиків спрямовані на широку аудиторію, задля утримання політичних поглядів виборців та формування громадської думки. Політичні діячі використовують займенники задля ототожнення себе з різними політичними категоріями та групами громадян. Вибір займенника завжди має на меті представити себе у найкращому світлі. Політики стратегічно включають/виключають в ці категорії та групи (за допомогою відповідних займенників) своїх опонентів для дискредитації та негативного висвітлення їхніх дій. Нехтування особистостями шляхом ретельного добору займенників, використання займенників неозначеного типу дозволяє політичному діячеві звернутися до різномірної аудиторії, що і допомагає політикові розширити можливості переконання у своїй точці зору.

Таким чином, займенник як самостійна частина мови набуває неабиякого значення у сугестивних текстах, виступаючи безпосередньо засобом впливу. Дослідження займенників у політичному мовленні українських політиків у вітчизняній науці на початковому етапі і потребує подальших розвідок.

1. Дудок Р. Дейксис як термінотвірний компонент / Р. Дудок, Р. Помірко // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. Вип. 19. – Львів : Вид-во ЛНУ, 2012. – С. 3–10.
2. Жоль К. Соціолінгвістичне вивчення мови політики / К. Жоль // Соціологія – К. : Либідь, 2005. – 440 с.
3. Кондратенко Н. Український політичний дейксис, або як воно працює / Н. Кондратенко // Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство : тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 21–23 квітня 2010 року – К. : ІАЦ “Спейс-Інформ” ; ФОП Гудименко, 2010. – С.182–184.

4. Ончуленко М. Особовий дейксис у зверненнях Б. Обами / М. Ончуленко // Англїстика та американїстика : зб. наук. праць. – Вип. 8 – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2011. – С. 63–67.
5. Паршина О. Российская политическая речь : теория и практика / О. Паршина – М., 2007. – С. 44–52.
6. Allen W. Australian Political Discourse: pronominal choice in campaign speeches [Електронний ресурс] / W. Allen // Selected Papers from the 2006 Conference of the Australian Linguistic Society. Ed. by Mary Laughren & Ilana Mushin, 2007. – Режим доступу : http://espace.library.uq.edu.au/eserv/UQ:12794/ALLEN_W_ALS2006.pdf.
7. Chilton P. Analysing Political Discourse: Theory and Practice [Електронний ресурс] / P. Chilton. – London : Routledge, 2004. – Режим доступу : <http://ebookbrowse.com/analysing-political-discourse-pdf-d314851207>.

КОЛИСКОВА ПІСНЯ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ АКТ КОМУНІКАЦІЇ

Червченко В.

Колискова пісня як фольклорний жанр вважається одним з найперших засобів етнонаціонального кодування, проте механізми такого кодування й досі остаточно не виявлені. Науковий аналіз колискової пісні як об'єкту дослідження передбачає використання значної кількості різноманітних підходів до її вивчення, серед яких головними виступають дескриптивний (збирання та опис), компаративний (порівняння та аналіз) і експланаторний (пояснення й інтерпретація).

Актуальність проведеного дослідження полягає у спробі опису української колискової пісні як специфічного комунікативного акту.

Фіксація й дослідження української колискової пісні мають довгу традицію – починаючи від перших записів “Русалки Дністрової” та закінчуючи сьогodenними розвідками В. Бойка, Г. Довженок, В. Головіна, Т. Дмитрієвої, Т. Шумади, О. Федаса, О. Марчун тощо. Основні публікації колискових пісень, здійснені протягом майже двохсотрічного періоду (“Русалка Дністрова”, М. Максимович, Я. Головацький, А. Метлинський, П.П. Чубинський, П. Іванов, В. Милорадович, О. Малинка, М. Дерлиця, М. Грушевський), а також видання їх із мелодійними супроводами (Марко Вовчок, С. Гулак-Артемовський, А. Рубець, С. Линьова, В. Щепотьєв, Ф. Колесса, К. Квітка, Г. Танцора) увійшли в золотий фонд вітчизняної фольклористики, етнографії, етнолінгвістики.

Твори для дітей розглядають в різних аспектах, оскільки вагомість дитячих почувань у становленні людської особистості важко переоцінити, однак саме етнокультурне тло такого фольклорного твору визначає зміст багатьох соціальних і психологічних сфер та, відповідно, наукових дисциплін.

На думку вчених, у колискових піснях мають місце формальні ознаки ритуальної комунікації, оскільки виконання колісанки – ситуація взаємодії виконавця з персонажами, що заважають і/або допомагають дитині спати, з персоніфікованим сном, з персонажами-посередниками, що його приносять, з самою дитиною. Стереотипна ситуація заколисування немовляти закріплює у нього найбільш соціально придатні прояви поведінки в майбутньому [6, с 71]. Виконуючи колискову пісню, мати кодує свою дитину на певний поведінковий стереотип, соціальну модель. Завдяки мудрості народної педагогіки немовля входить до світу звуків, мелодій, емоційно відкликається на вимову слів, що підкорені законам ритмізації як першооснови поетичного мовлення.

Якщо засинання дитини розглядається як первинна суто прагматична мета колисанки, то в числі інших можна назвати й такі, як оберігання дитини, ототожнення дитини з матір'ю, первинного пізнання оточуючого світу, зняття емоційної напруги самої матері тощо [6, с. 72].

Коліскові пісні позначені ще однією особливістю: під час їхнього виконання відсутній жорсткий розподіл на окремі тексти, іноді неможливо зрозуміти, одна це пісня чи декілька. Така кумуляція мотивів, як правило, обмежена однією або декількома подібними темами, і може бути ні чим іншим, як імпровізацією на основі певної кількості традиційних структурних елементів.

Текст коліскової пісні на рівні структурних елементів можна розглядати як комунікативний акт між виконавцем, немовлям та певними потойбічними силами та персонажами. Одні з них сприяють засинанню, інші – навпаки, відбирають сон, треті – погрожують життю дитини, четверті – мають виключно традиційний образний характер та включаються до текстів колисанок просто по інерції. Цей комунікативний акт хоч і має спрямований характер, і немовля у ньому є лише адресатом (слухачем, отримувачем, реципієнтом), оскільки і тексти колисанок, і дії потойбічних сил спрямовані саме на нього. Проте, будь-який комунікативний акт має бути двостороннім, спрямованим на адресанта та адресата, включати канал зв'язку, мовленнєвий твір, ситуацію спілкування й, що важливо, спільність вербально-когнітивних інтересів адресанта й адресата.

Слід зазначити, що кожна мовна особистість має свої, суто індивідуальні характеристики, що визначають її місце в соціальній та культурній структурі мовного колективу, набір психологічних реакцій на зовнішні подразники (до яких відносяться і мовлення, і пісня), певну вербально-когнітивну базу тощо. Проте немовля ще не посідає окремого місця у соціально-культурному розподілі, не володіє фонетичною мовою взагалі та не здатне до розуміння зверненого до нього осмисленого мовлення. Цей ключовий аргумент доводить, що коліскова пісня, попри її цілеспрямованість, не є суто комунікативним явищем в момент виконання.

Подібна комунікативна асиметрія завжди накладає певні обмеження на розуміння, яке досягається лише за умови, коли структура комунікативного акту та його складові адекватно оцінюються усіма учасниками спілкування.

Своєрідним моментом побутування коліскової пісні є її квазікомунікативність. О. Марчун пропонує розглядати коліскову пісню у перебігу її виконання як “квазікомунікативне утворення. Колисанка не здатна зацікавити немовля своєю сюжетикою – вона, навпаки, прагне виключити його з комунікативного процесу: вона сприяє його засинанню. Квазікомунікативність коліскової пісні визначається тим, що немовля чи малеча в ній не розглядається як свідомий комунікант (адресат), здатний до сприйняття більш-менш складного за сюжетотворчими показниками тексту”. [6, с. 75–76]

Хоча з іншого боку, зазначає Я. Левчук, “інтуїтивне прагнення дорослого, належного до певної субкультури, якомога раніше дати дитині понятійно-образну систему опор для її світосприйняття, напролюд психологічно точно відповідає такому самому прагненню з боку дитини. Для неї надзвичайно тяжким є хаос вражень, подій зовнішнього і внутрішнього життя, який необхідно організувати, щоб зрозуміти й опанувати. Для цього дитині необхідні образно-понятійні опори, до яких вона буде прив'язувати мінливі події плінного життя, організовуючи їх у своєрідне ціле. Традиційна культура забезпечувала дитину такими опорами в різноманітних формах, послідовно і поступально створюючи світоглядний фун-

дамент для формування особистості” [5, с. 78]. Саме зміст коліскових пісень сприяє цим процесам.

Л. Якубинський назвав найбільш ранній період життя немовляти дофонемним [11]. Для віку немовляти притаманна “домовленнєва стадія” [1], “період фонетичного монізму” [11], період ехोलалії, агукання та белькотіння [9]. Голос матері або няньки, звернений до дитини, утворює передусім певне емоційне поле, оскільки дитина ще не знає змісту слів. Тут важливим є створення “відчуття довіри”, яке набуває найрізноманітніших, переважно, експресивно-мімічних форм вираження: заспокоєння, посмішка, міміка, погляд, виразність руху рук та тіла. І в цьому слід вбачати своєрідність комунікативного акту в побутуванні коліскової пісні. Коліскова пісня, як і інші твори для дитини, вже на цій, досвідомій стадії, виконують важливе завдання входження її у культурно-простір свого народу.

Важливу роль відіграє також ігровий момент. І саме тоді, коли дитина ще не володіє значеннями слів, до неї спрямовані тексти колисанок. Завдяки мудрості народної педагогіки немовля входить до світу звуків, мелодій, емоційно відкликається на вимову слів, що підкорені законам ритмізації як першооснови поетичного мовлення.

Науково доведено, що ніжна коліскова пісня не просто заспокоює дитину, тому вона і занурюється в сон, а викликає в її мозку напружену аналітичну роботу. Навчитися рідної мови – процес довгий і важкий, адже мозок маленької людини повинен запам'ятовувати слова, їх значення і сферу застосування. Тому тексти коліскових пісень лексично обмежені (мають порівняно незначну кількість мовних одиниць), концептуально змодельовані (наприклад, модель відносин *мати – дитина, добро – зло*) і чітко структуровані (зустрічаються численні повтори звуків і слів).

Слід зауважити, що основним фонетичним елементом, наявним в українських коліскових піснях, є так звані “звукові формули”, під якими розуміють фонетичні комплекси, стійко збережені у колісковій пісні (і в інших пісенних жанрах), що виконують певні конструктивні функції. Будучи асемантичними для дитини, вони, проте, виявляються стійкими стосовно набору та послідовності звуків, ритмічної організації та позиції у тексті колисанок.

У колисанках зустрічаємо два типи звукових формул (стосовно позиції в тексті):

1) анафоричний – якщо звукова формула вміщена на початку рядка:

*Люляй, люляй, мій синочку,
Справлю тобі колісочку* [3, с. 33]

*А-а, а-а, котино
З сіренькими очима* [3, с. 35]

*Баю, баю, діток колихаю,
Діток заколихаю, сама піду погуляю* [3, с. 51]

*Гаю, гаю, гаю!
Ніжки йдуть до гаю* [3, с. 61]

2) епіфоричний – якщо звукова формула розташована наприкінці рядка:

*Е-е, люлюсю,
Люлю, люлю, люлю* [3, с. 45]

*Колісочка шатається,
Санюшечці орімається.*

Е-е, е-е, я! [3, с. 45]

*Івашечко, ти засни,
Нас на вулицю й пусти.*

Баю, баю, баю, бай [3, с. 47]

*В нас діточки маленькі,
Вони спатоньки раденькі.*

А-а-а! [3, с. 55]

Крім того, звукові формули зустрічаються і всередині тексту:

Ворітечка скрип-скрип.

А Панасик спить-спить [3, с. 23]

Дітки мої дрібісененькі.

Ой ну, дітки дрібісененькі.

Ви ж мені всі ріднесененькі [3, с. 25]

На думку О.Марчун, “звукові формули колисанок є певними прагматичними штампами, які виконують функцію компенсації недостатності ритму семантично повного рядка, тобто фіксують ритміко-інтонаційний та мелодійний каркас пісні” [6, с. 102].

Ці своєрідні звукосполучення і звуконаслідувальні слова, характерні лише для цього виду творів (*a-a-a; e-e-e; e-e, e-e, гона-па; e-e-e-люлі, баю-баю-баю; a-a, люлю; баю, баю, люлі; ой люлечки, люлі; Ой лю-лю-лю, люлі; ой люлі, ой люлі; Ой ну, люлі, люлі; Ой ну, люлі, да люлешу; a-a-a-a, люлі; Ой ну, люлі, люлі, бай; гаю, гаю, гаю; ой гойда, гойда, ой гойда, гойда; ой нини, нини, ой нини, нини; ой лю-лю-лю-лю-лю-лю; люлі-люлі-люліченька; скрип, скрип; туп, туп* тощо). “Вокалізми на зразок “a-a-a”, повтори слів “бай”, “люлі”, “скрип-скрип”, “туп-туп”, “гойдаша”, – зазначає Н.Сивачук, – організують ритміку вірша і відповідають ритмові коливання. Розмірене коливання колісочки під сволоком сільської хати, – продовжує дослідниця, – повністю відповідає биттю людського серця, пульсуванню крові, плину рік” [10, с. 42–44].

Дослідження вчених-психологів доводять, що діти в ранньому віці, ще не знаючи мови, володіють історично давнішою мовою емоцій, за допомогою якої вони спілкуються з дорослими. Посередником у такому спілкуванні стає голос матері. Як зазначає І. Мойсеїв, материнське “гіпноічне заколисування “a-a-a” усуває геть, віддаляє, бере в “дужки” негативний стан, а натомість навіває спокій, розслаблення, блаженство, сон, таким чином плаксиве “a-a-a” і материнське “a-a-a” становлять єдине діалогічне першослово, механізм первинного олюднення психіки” [7, с. 374–375]. Не випадково фонема “a” найпродуктивніша в нашій мові; для кожного з нас “a” колись означало “все” [10, с. 40]. Заколисуючи дитину, мати розтягує і акцентує голосні, а це дозволяє дітям краще засвоювати фонетичну структуру рідної мови, швидше розвивати мовні навички.

С.Єрмоленко наголошує, що стильова роль звуконаслідувань виразна і прозора: “...по-перше, це частина природних звуків навколишнього життя, які пізнає дитина й трансформує в звуки рідної мови, по-друге, за простотою звуконаслідувальних дієслів простежується мовна естетика, що визначає сприймання й функціональну естетику колискової пісні” [4, с. 34].

Поширеність у колискових текстах звуконаслідувань є цілком обумовленим явищем. Колискові пісні характеризуються багатством зменшувально-пестливих і пом’якшувальних лексем (“*дитинка маленька; дитинонька малесенька, хатка теплесенька*” [3, с. 21], “*Панасика годувати*” [3, 26], “*Між листячком заглядати / І синочка цілувати*” [3, с. 34], “*Дитинка маленька спатоньки раденька*” [3, с. 39] тощо). Часто вживаними в них є наказові форми дієслів: “*Засни, мала дитино засни, засни, задрімай / Та нічого не думай*” [3, с. 23], “*Спи, дитинко, в колісочці та й велика рости*” [3, с. 37], “*Івашечко, ти засни, / Нас на улицю й пусти*” [3, с. 47], “*Добудь життя, моє дитя, / То будеш щасливий*” [3, с. 69]. На думку О.Потебні, “подібні слова, разом із великою кількістю зменшувальних форм імен та дієслів, навіть часток, відносяться до області думки більш суб’єктивної, ніж та, вираження якої складає головну задачу книжного мовлення” [8, с. 190].

Враховуючи основну функцію колісанок – швидко заспокоїти дитину, впливаючи на її стан та психіку через погойдування, вербальні сигнали та специфічну мело-

дику, використовуються прийоми багаторазового повторення музичної фрази з одноманітною ритмікою. За твердженням білоруського дослідника В.Ялагова, “поєднання мистецького та пізнавального значення дитячої пісенної творчості настільки органічне, що досить важко відокремити одне від іншого” [12, с. 34]. Тому і на цьому рівні слід сказати про дидактичне, народно-педагогічне значення колискової пісні для становлення музичного мислення дитини.

Науковці розрізняють також паралінгвістичні засоби комунікативного та інформативного характеру. Комунікативними вважаються невербальні засоби, які використовуються для цілеспрямованої, навмисної передачі інформації адресату і часто повністю замінюють мовлення. Інформативними є паралінгвістичні засоби, які використовуються для того, щоб поповнити, проілюструвати мовлення (рухи руками, пози тіла і т.д.), і несуть у собі певну інформацію для співрозмовника незалежно від того, чи ставив собі адресант за мету повідомлення цієї інформації. Це можуть бути відомості про індивідуально-людські якості мовця, про його соціально-групові та національні чи територіальні ознаки. Хоч інформативні паралінгвістичні засоби не можуть бути використані так свідомо й навмисно, як комунікативні, вони все ж такі можуть відтворюватись.

Деякі лінгвісти розрізняють також паралінгвістичні засоби, які слугують для вираження емоцій [2]. Тут, перш за все, йдеться про міміку, хоч досить часто ми виражаємо певні емоції за допомогою рухів тіла. Багато рухів та жестів мають комунікативне значення лише у зв’язку з вербальним чи соціальним контекстом. Торкаючись колискових пісень, означені засоби носять ситуативний характер і набувають індивідуалізованого провяу.

Таким чином, традиційна колискова пісня, з одного боку, розглядається як акт комунікації, оскільки знайомить дитину зі світом, вводить її в простір того або іншого етносу та позитивно впливає на регуляцію і нормалізацію її психофізіологічних процесів, а з іншого, не є чистим комунікативним актом, так як немовля не здатне взагалі оцінити комунікативну модель спілкування на вербальному рівні, а лише на емоційно-інтуїтивному.

1. Выготский Л.С. Мышление и речь // Выготский Л.С. Избранные труды. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1982. – С. 5–361.
2. Гижа О. Українські народні пісні з Лемківщини. – К., 1972. – 222 с.
3. Дитячий фольклор / Упоряд. і передм. Г.В. Довженок. – К.: Дніпро, 1986. – 304 с.
4. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
5. Левчук Я.М. Традиційний український дитячий фольклор: когнітивні можливості формування світогляду. Рукопис дисертації на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. – К., 2007. – 177 с.
6. Марчун О.В. Поетика української народної колискової пісні: мотиви, функції образи. Рукопис дисертації на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. – К., 2005. – 177 с.
7. Мойсеїв І. Храм української культури (Філософія семіосфери): Посібник-дослідження. – К.: Наука, 1995. – 375 с.
8. Потебня А.А. Объяснения малорусских и средных народных песен: в 2 т. – Варшава, 1883. – Т. 1.; 1887. – Т. 2.
9. Поэтика и генезис фольклора: Проблемная хрестоматия / С.Агранович (ред.). – Самара: Изд-во “Самарский университет”, 2000. – 590 с.
10. Сивачук Н. Український дитячий фольклор: підручник. – К.: Деміур, 2003. – 288 с.
11. Якубинский Л.П. Избранные работы: Язык и его функционирование. – М.: Наука, 1986. – 208 с.
12. Ялагов В. Дзіцячая песня // Дзіцячы фальклор. – Мінск: Універсітэцкае, 1972. – С. 25–39.

КОНЦЕПТИ АНТИЧНОСТІ У ПОЕТИЧНІЙ МОВОТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ

Черевченко О.

Невичерпним джерелом художньо-естетичного розвитку будь-якої літератури, і української зокрема, є міфологія як одна з найдавніших форм вираження суспільної свідомості. Кожний народ експлікує у мовній формулі особливості свого світосприйняття. Він не тільки фотографує, інтерпретує світ засобами мовної символіки, а й створює свій ментальний портрет світу. У національній мові є невичерпний арсенал мовних артефактів – образів, символів, знаків, які втілюють у собі результати пізнавальної діяльності всієї етнокультурної спільноти. Наявність національних культурних одиниць – *слів-концептів* – є основним чинником, який розрізняє етномовні картини світу. Ю. Степанов вважає, що концепт – це згусток культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. З іншого боку, концепт – це те, через що людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї.

Серед усіх культур давнього світу найпопулярнішою стала антична. Зумовлено цей процес тим, що поняття цінності людської особистості, гармонійного розвитку її духовних і фізичних сил, спільності законів, які визначають норми буття природи, людини і людства, були обґрунтовані саме за античних часів. Передусім це спостерігаємо у філософській теорії і літературній практиці Давньої Греції й Давнього Риму.

Спільність цієї традиції і визначила той факт, що саме європейська античність стала такою близькою неокласикам. Її характерними рисами були філософія життєствердження, класична досконалість поезії, високий інтелектуалізм її змістового боку.

Тривалий час це питання потребувало адекватного розв'язання, адже в радянському літературознавстві на неокласицизм було накладено ідеологічне тавро. Тільки в останні десятиліття у наукових студіях українських учених з'явилася спроба поглибленого, неупередженого дослідження творчості “трона п'ятірного”, їхньої естетики і поетики. Дослідники Г. Білик, М. Бондаренко, О. Вишнеvsька, О. Гальчук, С. Гречанюк, В. Зварич, М. Кравець, М. Кудряшова, О. Ніколенко, Г. Церна розглядають естетику неокласицизму як традиціоналістську настанову, висвітлюють деякі світоглядні позиції, намагаються розкрити рецептивні процеси у творчості цього літературно-художнього угруповання.

Український неокласицизм – це наступник передусім традицій європейського класицизму XVII та XVIII ст., який орієнтувався на античність, в надрах якої витворився культ краси, гармонії. Його не треба вигадувати, достатньо лише наслідувати. Тому античність у сприйнятті неокласиків – це неперевершені взірці мистецької досконалості, статика, рівновага “раціонального” та “чуттєвого”. “Відроджуючи античність, – зазначає Л. Темченко, – неокласики висунули естетичний феномен Краси, через осмислення якого вирішувалася традиційна для української культури антитеза – минуле як золотий вік і нинішнє як стан Руїни” [9, с. 15]. У своєму часі неокласики стали найбільш послідовними естетамі, які “модернізували сучасну їм культуру шляхом консервації її певних форм” [7, с. 204].

Слід наголосити, що у зверненні до античності неокласики продовжили традиції української культури попередніх епох, взірцем яких стала літературно-ху-

дожня творчість Г. Сковороди, І. Котляревського, П. Куліша, Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка. “Ідентифікація української культури, – стверджує В. Івашко, – відбувалася в межах тієї схеми, за якою в Європі формувалася нова свідомість в кризові періоди аж до XVII ст. Головним структурним компонентом цієї свідомості було переосмислене й змінене ставлення до античності. Якщо західноєвропейська цивілізація перебувала в глибокій кризі, то українська культура в “Камені” Зерова переживала вік Петрарки, прагнучи українською мовою відтворити античний образ культури. Той класицизм був плоттю і кров'ю української культури” [4, с. 66].

Аналіз поетичного доробку неокласиків доводить, що вони одностайні у баченні античних авторів (Гомера, Овідія, Вергілія, Горация, Катулла та ін.) як ідеальних митців: “*Ми – неокласики. Завзято / милуємось на древній світ / і все не хочемо вмирати: / Гомер, Гораций, Геракліт*” [2, с. 107]. Разом з тим використання цих образів слугує своєрідним натяком на сучасну дійсність (20–30-х рр. XX ст.) та літературну творчість зокрема. Так, у поезії “Аристарх” М. Зеров створив яскраву алюзію на заідеологізовану пролетарську поезію, де тимчасовий поетичний злет (“*Сплитали для владик вінки нікчемних од*”) протиставлено високому покликанню митця: служити вічності, бути духовним пастирем людства: “*Де мудрий Аристарх, філолог і естет, / для нових поколінь, на глум зухвалій моді, / заглиблювався в текст Гомерових рапсодій*” [2, с. 82].

У сприйманні неокласиків художні твори античних майстрів також стають зразками високого мистецтва, на яке має орієнтуватися сучасний поет. Чільне місце у поезії посідає образ Музи, осмислення якої дається традиційно – як творче натхнення: “*Кому не мріялось, що є незнана муза – / прекрасна дівчина, привітна і струнка*” [10, с. 92]. Поетична модель *муза-дівчина* вказує на типологічну спорідненість з творчим доробком Т. Шевченка, у якому цей образ “стає втіленням найдорожчих і найсвітліших ідеалів – матері, сестри, вірного друга, супутника, небесної зорі” [9, с. 177]. Однак за умов перебування у суспільно конотованому тексті у цьому образі можуть актуалізуватися ознаки вульгарної побутовості: “*Проклята муза дівкою брудною кульгає / і пропонується за два рублі*” [8, с. 215]. Тоді образ набуває негативного емоційно-експресивного забарвлення, створюючи яскраву алюзію на заідеологізовану пролетарську літературу.

Історіософія формується з оглядом на античну історію в її героїчних подіях, пов'язаних не тільки з давньою Грецією, а головним чином зі становленням могутньої Римської імперії, тому частотними є образи *Олександра Македонського, Юлія Цезаря, Антонія, Августа Октавіана, Клеопатри* та ін. Широкого вживання набувають історико-географічні номінативи епохи античності – *Еллада, Спарта, Рим, Єгипет, Олександрія, Ольвія, Акціум* та ін., які контекстуально переростають у поетичні символи. Наприклад, Рим постає як імперія жорстокості і зла (своєрідна паралель з Російською імперією – Радянським Союзом), історія якого знала не тільки період розквіту, а й стан занепаду: “*Той час минув – і Рим, і цезарів діла / Рука історії до трун поволокла, / Де сплять усіх часів ілюзії й корони*” [2, с. 68]. Таке символічне узагальнення сприймається як пророцтво тоталітаризму.

Образ Єгипту символізує залежну, слабку державу, можливо тому Ю. Клен добирає порівняння, яке характеризує експресію пасивності: “*Деся сонним лотосом дримає Єгипет*” [5, с. 32]. Цікавим є осмислення давньої Греції – Еллади, яка символізує творчий першопочаток. Тому в поезії “Lucrosa” (“Олександрійські вірші”) М. Зеров з певною гіркою говорить про виокремленість неокласичного угруповання, про їхній зв'язок з далекою

Елладою, порівнюючи побратимів по творчості із “*захожими різьбярками далекої Еллади*”, котрі “*в душі плекали сон її*” [2, с. 79]. Образ майбутньої України також асоціюється з цим образом – символом культурного розвитку і державної могутності: “*Ти Вкраїні, майбутній Геллади, простилаєш всесвітній шлях*” [1, с. 89].

Семантично та експресивно найбільш навантаженими у їхній образній системі є ті мовні одиниці, які мають метафоричне значення, переважна більшість із них – лексеми на означення античних міфологічних чи літературних персонажів: *аргонавти, лестоїгони, лотофаги, кентавр Хірон, пес Цербер, Сирени, Итака, Одиссей, Діоніс, Цирцея, Артеміда, Аполлон, Гелена, Афродита* та ін. Так, образ *Хірона* стає символом перемоги гармонії над хаосом, цивілізації над варварством: “*Настроєний на мусійський тон, / він переміг звірячу хіть кентавра, / друг смертних і богів, кентавр Хірон*” [2, с. 63].

Особливою естетичною та концептуальною дієвістю відзначаються античні образи чоловіків та жінок. Через образи античних героїв-чоловіків неокласики розробляють концепцію людини ренесансно-класицистичного зразка. Семантичними маркерами цих образів (зразка *Прометей* чи *Тесея*, *Одиссея* чи *Дедала* як ідеальної чоловічої особистості), стають мужність, сила, свобода, героїзм: “*Дедал безсмертний, втілення пориву, / Зумів себе у птицю обернути, / Щоб знов побачить береги щасливі, / І до людей і до любові путь*” [8, с. 140]. Завдяки наповненню цих образів певним культурологічним змістом формується неокласична концепція творчості: “*І навіть дано Орфею / Не слова летючий дим – / Всевладну силу, щоб нею / І камінь зробиш живим!*” [10, с. 58].

З образів античних красунь *М. Драй-Хмара*, *М. Зеров*, *М. Рильський*, *Ю. Клен*, *П. Филипович* формують власну естетику, орієнтовану на самодостатність довершеної краси: “*Стрункої Дафни тінь і знак ясної слави*” [8, с. 171], “*Образ Кіпріди її благословляє з кутка. / Дай же нам сили, богине, в коханні вродливими бути*” [8, с. 169]. Ці образи мають не тільки естетичне, а й етичне навантаження. Досконала, довершена зовнішня краса має бути відображенням внутрішньої краси, гідності, чистоти, благородства. Показовими у цьому аспекті є поезії *П. Филиповича* “*Саломея*” (1922), *М. Рильського* “*Як Одиссей, натомлений блуканням...*” (1918), *М. Зерова* “*Саломея*” (1922) та “*Навсикая*” (1922), де подається характеристика двох типів суспільної системи (автократичної й демократичної) та становища особистості в них. Протиставлення цих систем здійснюється на рівні двох жіночих образів – іудейської царівни *Саломеї* та феацької – *Навсикаї*, які перебувають на різних естетичних сходинках і є різними типами жіночості. Причина такої розбіжності криється у різних моделях суспільного життя, а отже і духовного стану особистості. Саломея була породженням іудейського автократичного світу, який нищить людські душі. Тому в її образі актуалізуються ознаки руйнації, жорстокості, помсти, кровопролиття: “*І Саломея! ... Ще дитя (дитя!), / а н'є страшне, отруєне пиття / і тільки меч і помсту накликає*” [2, с. 59].

Кардинально протилежним є образ античної героїні *Навсикаї*, семантичними ознаками якої стають ніжність, краса, гармонія, духовність, чистота. З ним асоціюються найсвітліші духовні прагнення поета: “*Душе моя! Тікай на корабель, / пливи туди, де серед білих скель / струнка, мов промінь, чиста Навсикая*” [2, с. 159]. У такому розумінні жіноча краса стає символом мистецтва. Причини позитивної маркованості цього образу не тільки індивідуального характеру, а головним чином суспільного: *Навсикая* уособлює той тип цивілізації, в осередку якого “*стояла Людина як структурний складник суспільства*” [6, с. 25]. Йдеться про розвинену, високоінтелектуальну

націю, де цінувалася індивідуальність та її свобода, де перебували в гармонії і природа, і людина. У такий спосіб неокласики проводять суспільну паралель із жакливім історичним сьогоднішнім. Отже, широке використання назв античних та літературних персонажів є символічним утіленням ідей концептуального характеру.

Тематичне звернення до античності як вищого вияву культури усього людства зумовлює активізацію запозиченої лексики з культурологічним значенням (назви реалії античного світу, культових понять тощо): *легіон, експод, калагата, паная, претор, тріумвір, кесар, літургія, олтар* тощо. Такі запозичення мають різне стилістичне навантаження, але всі вони виступають виразниками іншої національної культури.

Характерною ознакою поетичного дискурсу неокласиків, пов'язаною з культивуванням античного мистецтва (та підтекстовою активізацією мовних одиниць), є також використання нетранслітерованих запозичень, які називають цикли поезій, окремі вірші: “*Oi triakonta*” (давньогр.: тридцять тиранів), “*Cog anxium*” (лат.: засмучене серце) у *М. Зерова*.

Найбільш цікавою є зерівська назва “*Lucrosa*” (латинізований автором переклад топоніма *Баришівка*, утворений від латинського слова *lucrum* – прибуток, бариш). Виникнення цієї назви зумовлено певними життєвими фактами: у *Баришівці* *М. Зеров* разом з *О. Бургардтом* (*Ю. Кленом*) певний час учителювали (1920–1923 рр.). Після голодного і холодного *Кисва* (зруйнованого “*Баальбека*”) *Лукроза* стала “*сподіваною мирною гаванню*” [3, с. 64]. Цю латинізовану назву *Баришівки* обіграв *Ю. Клен*, намалювавши на обкладинці зошита з власними віршами (подарунок *М. Зерову*) цибулю і рожу, які символізували *Лук-розу*, тобто напівсільське життя поетів. Така творчо-експериментальна зміна мотивації розкривала й інший бік їхнього провінційного перебування – відсутність достатньої творчої атмосфери, яка характеризувала головним чином столичне життя митців. Аналіз поезії *М. Зерова* “*Lucrosa*” доводить, що саме таке приставлення є ключовим у структурі цього тексту: “*під кровом сільських муз, в болотяній Лукрозі / Де розум і чуття – все спить в анабіозі, / Живем ми, кинувши не Київ – Баальбек, / Оподаль від розмов, людей, бібліотек / Ми сіємо пашню на неродюче лоно, / Часами служимо владіці Аполлону, / І тліє ладан наш на вбогім олтарі*” [2, с. 79]. Лексеми пасивності (*анабіоз, спати, тліти*), асоціації зі словосполученням *неродюче лоно, вбогий олтар* актуалізують семантичні ознаки відповідної концептуальної ідеї: розкриття долі митця за відсутності цивілізованих суспільних умов, приреченість його на безплідне, убоге існування.

Серед різноманітності античних міфологічних образів ключовими у поетів стають ті, що так чи інакше асоціюються з ідеєю духовної, фізичної чи творчої свободи особистості або ж її відсутності. Так, образи *Цірцеї* (гр. *Кірка* – чарівниця, володарка острова *Ея*, куди було занесено *Одиссея* з його супутниками, яких вона обернула на свиней) та *лотофагів* (створінь, що живляться особливим різновидом лотосу, який дає людині відчуття ейфорійної насолоди і повного забуття минулого), з одного боку, актуалізують семантичні ознаки, тематично співвіднесені із міфологічним тлом поезії “*Шляхами Одиссея*”. (“*Де чаклує в прозорих одежах Цірцея*” [5, с. 50], “*Завітай до Цірцеї на день чи на два*” [5, с. 51], “*У рахманнім раю, де живуть лотофаги*” [5, с. 51]). З другого боку, ці образи набувають соціально конотованого забарвлення, оскільки стають символами небезпеки, яку несе сучасність. Останній протиставляється світлосайне минуле: “*Мов пісок, твої спогади хвиля розмис, / І полине у Лету життя без турбот*” [5, с. 50], “*Збережи у душі все минуле, як скарб*” [5, с. 51]. Через

семантичну співвіднесеність з поетичними картинами українського доквілля (*“Пам’ятай: в’ється дим кучерявий з-над хат, / Зріє хліб, / червоні хитають маки / Там, де рідна на тебе чекає Така / І занедбаний твій маєст”* [5, с. 51]) міфологічні образи стають символами солодкого забуття рідного краю.

Багатоплановістю характеризується образна структура античної системи теонімів, яка не тільки символізує поетичний хронотоп творів (*“О Діонісе ясновзорий!”* (поезія “Січневий Діоніс”) [5, с. 72], *“Торкнеться рідної землі Антей – / здрігнувшись в надрах сили телуричні, / що їх колише Прометей”* [Кл., 345], *“І всю природу, мов туман, / Дрімота душина обіймає, / І навіть сам великий Пан / В печері німф уже дрімає”* [5, с. 396]), а й створює відповідне соціально-політичне чи культурно-історичне тло.

Через ієрархію античних теонімів поетами розкривається трагічна доля митців-сучасників (зокрема й побратимів-неокласиків) за умов тоталітаризму (*“Наблизившись, спитав я, у якому / він злочині попавсь, що мусить тут / покутувати гріх. “Я був відомий / поет [мова йде про П.Филиповича – О.Ч.], а нині тільки нервів жмут, – / він одказав. – Я славив землю, вітер / і радісний простір [цитата за Филиповичем. – О.Ч.] / І ось на суд / попав за те, за що скарив Юпітер / того, хто зважився змостися з ним. / Читав я між зірок – небесних літер. / Мене не вабив слів летючий дим, / а влада співу, що дана Орфею, / щоб мертвий камінь став від чар живим”* [5, с. 221], *“і скарано мене, як Прометей: / цей ґрунт копає вже чимало літ / лопата в ямба такт і такт хорей”* [5, с. 222]). Культурологічний зміст зазначеного уривка реалізовано в цілій системі мовних одиниць: а) найменуваннях божеств-покровителів культури і мистецтва (*Мельпомена, Орфей, Аполлон*); б) іменах сучасних митців (*Лесь Курбас, Павло Филипович*); в) літературознавчій лексиці (*яmb, хорей*); г) цитуваннях (*“Я славив землю, вітер, радісний простір”*).

Таким чином, у зверненні до концептів античності неокласики прагнуть розкрити прекрасне у ній, цінують красу поезії та життя. Більше того, античні (давньогрецькі та давньоримські) історичні й мистецькі реалії стають засобами авторського самовираження, осмислення його трагічної сучасності. Поети-неокласики розкодовують античні образи у традиційному розумінні, не руйнуючи їхнього празмісту, проте увиразнюють авторську позицію відповідно до особливостей тогочасної епохи, з одного боку, та особистих світоглядних засад, з другого. Теми і форми античності стали для неокласиків естетичним еталоном, сама ж античність – зразком гармонії і досконалості епохи, в якій “відкривалася історична перспектива, рух “до ідеалу”, до “золотого віку”, що означало повернення зі світу Хаосу, Руїни у світ усталених цінностей” [9, с. 15]. Орієнтація неокласиків на античність визначила модифікацію лексичної системи. Поети залучають і стилістично переосмислюють суспільно-політичну, абстрактну, термінологічну лексику, широко використовують слова із культурологічним значенням. Цінність класичної спадщини неокласики пов’язували з виробленням високого стилю, під яким розуміли логічність і ясність художньої думки.

1. Драй-Хмара М.ІІ. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 542 с.
2. Зеров М.К. Твори: у 2 т. Т.1 Поезії. Переклади. – К.: Дніпро, 1990. – 842 с.
3. Зеров М.К. Твори: у 2 т. Т.2. Історико-літературні та літературознавчі праці. – К.: Дніпро, 1990. – 594 с.
4. Івашко В. Микола Зеров і літературна дискусія (1925–1928) // 20-ті роки Літературні дискусії, полеміки: Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1991. – С. 69–89.
5. Клен Ю. Вибране / Упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. – К.: Дніпро, 1991. – 461 с.

6. Маланюк Є. Книга спостережень. – К.: Наукова думка, 1997. – 502 с.
7. Павличко С.Д. Теоретичний дискурс українського модернізму. Рукопис дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. – К., 1995. – 400 с.
8. Рильський М. Про двоє поетів // Рильський М. Т. Збір. Творів: у 20 т. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 13. – С.8–11.
9. Темченко Л.В. Український неокласицизм 20-х рр. ХХ ст.: генезис, естетика, поетика. Автореф. дис ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1997. – 21 с.
10. Филипович П. Поезії. – К.: Рад.письменник, 1989. – 193 с.

ПРИЙОМИ МОВЛЕННЄВОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИКИ УХИЛЕННЯ ВІД ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ІНТЕРВ'Ю (за матеріалами журналу “Der Spiegel”)

Черкашин С.В.

Як відомо, основне завдання будь-якої політичної сили полягає у залученні на свій бік виборців, приходу до влади та реалізації певних політичних цілей. Це завдання реалізується, насамперед, за допомогою політичної комунікації, яка відбувається у засобах масової інформації у вигляді дискусій, дебатів, інтерв'ю тощо.

Політичне інтерв'ю є однією з форм конкретного говоріння, у ході якого політик частково усвідомлено, частково неусвідомлено використовує певні тактики у ході реалізації комунікативної стратегії, розробленої ним самим або його іміджмейкерами. Ці тактики, як правило, застосовуються в тому числі для вираження політиком-реагентом своєї згоди або незгоди з позицією інтерв'юера, а також для приховування власної позиції шляхом ухилення від прямої відповіді на поставлене адресантом запитання. В останньому випадку реагент-політик відмовляється від надання інформації в необхідному для інтерв'юера обсязі, ухиляється від дискусії на певну тему, від коментування дій своєї політичної сили тощо. Хоча такі дії одного з комунікантів і породжують певний інтенціональний конфлікт між ними, взаємна зацікавленість у проведенні інтерв'ю забезпечує його продовження.

Об'єктом нашого дослідження є мовленнєва поведінка політиків (іноземних, зокрема німецьких), у якій відбуваються характер політика, його інтелектуальні здібності, особливості психіки, прихильність до певних моральних цінностей.

Дослідження прийомів мовленнєвої реалізації тактики ухилення від прямої відповіді на запитання обумовлено інтересом до мовних одиниць, які дозволяють ідентифікувати особистісні, індивідуальні й соціальні риси людини на основі її мовлення. Предметом нашого дослідження є певні репліки-реакції політика, у яких відбиті вербальні реакції адресата (невербальні реакції, на жаль, не знаходять свого відбиття в жанрі журнального політичного інтерв'ю) із застосуванням мовленнєвих прийомів у рамках тактики ухилення від прямої відповіді на запитання. Ця тактика застосовується в ході реалізації комунікативної стратегії реагування на поставлене інтерв'юером запитання. Дослідження позначеної вище мовленнєвої тактики було проведене на базі текстів інтерв'ю з іноземними політичними діячами, опублікованих в журналі “Der Spiegel” у період з 2008 по 2012 рік.

Тексти інтерв'ю свідчать про те, що інтенція інтерв'юера може полягати як у збереженні позитивного іміджу політика, так і в його руйнуванні. Ціль адресата-по-

літика завжди полягає в збереженні свого позитивного іміджу. Цілі комунікантів можуть бути виражені мовленнєвими засобами прямо, непрямю або приховано, в залежності від їхніх комунікативних стратегій. Ціль інтерв'юера часто полягає у спробі своїми запитаннями домогтися змін у поведінці або ментальному стані адресата, провокуючи його, “заганяючи у глухий кут” каверзними або, принаймні, незручними для останнього запитаннями.

У ході політичного інтерв'ю комуніканти безумовно зацікавлені в досягненні успіху. Необхідною умовою цього є дотримання “принципів кооперації” і “принципів увічливості” (Г.П. Грайс і Дж. Ліч). Однак комуніканти не завжди дотримуються цих принципів. Інтерв'юер, ставлячи політикові каверзні й провокаційні запитання, порушує принцип увічливості. Політик-реагент, застосовуючи тактику ухилення від прямої відповіді, порушує принципи кооперації чи увічливості, напр.:

Spiegel: ... Der CDU lag immer die Hausfrauenehe am Herzen, jetzt kümmert sie sich vor allem um berufstätige Mütter... Fehlt der Konservativen die Durchschlagskraft?

Volker Bouffier: Stopp! Wie kommen Sie auf die Idee, dass die Union immer für die Hausfrauenehe war? (“Der Spiegel” № 45, 7.11.11, с. 30)

Кореспондент у досить провокаційній формі дорікає представникові ХДС у непослідовності позиції його політичної сили щодо матерів, які працюють, а також у відсутності у неї певної політичної волі для реалізації певних планів. Адресант порушує при цьому максимі такту, великодушності, симпатії. Реагент, у свою чергу, порушує принцип увічливості, реагуючи досить емоційно, та принцип кооперації, ухиляючись від відповіді на поставлене запитання через своє зустрічне запитання.

Така комунікативно-прагматична ситуація часто спостерігається в жанрі політичного інтерв'ю. Вона містить у собі небезпеку мовленнєвого припинення комунікації через недотепну мовленнєву поведінку інтерв'юера або небажання реагента терпіти провокації першого. Успішне або неуспішне протікання інтерв'ю пов'язане з тим, що репліки адресанта й адресата, як відомо, характеризуються наявністю між ними особливих відносин, які називають “ілокутивним примусом”: одна репліка (ініціальна й ілокутивно незалежна) ілокутивно викликає появу відповідної (репліки-реакції, ілокутивно залежної). Ініціальні репліки являють собою, як правило, прямі й непрямі директивні мовленнєві акти, спрямовані на спонукання адресата до виконання мовленнєвої дії – надання необхідної адресантові інформації, наприклад:

Spiegel: Vor Fukushima hieß es in der CDU, ein schneller Atomausstieg würde in Deutschland eine Stromlücke reißen, also die Versorgung gefährden.

Röttgen: Ich habe das nie gesagt. (“Der Spiegel“, № 14, 4.04.11, с. 29)

Репрезентатив в ініціальній репліці служить непрямим спонуканням адресата прокоментувати висловлення адресанта.

Тактика ухилення від відповіді на поставлене запитання припускає використання політиком-реагентом прийомів прямого або непрямого ухилення від відповіді. Прийом прямого ухилення від відповіді полягає у зізнанні адресата у власній некомпетентності й прямій відмові від коментування факту, ситуації, позиції тощо. Прийом непрямого ухилення від відповіді являє собою приховану відмову адресата в наданні необхідної інформації, тобто без експлікації свого небажання або відсутності можливості надання запитуваної інформації. У цьому випадку прихована відмова від відповіді аргументується посиланням на обмаль часу (ситуація ще не визначилась до кінця), відсутністю умов для одержання однозначної відповіді та супроводжується проханням або закликом звернутися до більш надійних джерел інформації.

Звернемося до аналізу перерахованих прийомів.

1. Зізнання у власній некомпетентності: реагент-політик не може дати відповідь на поставлене інтерв'юером запитання, тому що не має необхідної інформації, та прямо заявляє про свою некомпетентність, наприклад:

Spiegel: Wollen Sie damit sagen, dass man als Finanzminister im Zeitalter globaler Kapitalmärkte den Menschen nicht mehr die Wahrheit sagen darf?

Juncker: Ich habe auf Ihre Frage keine schlüsselfertige Antwort. Mein Hauptaugenmerk ist darauf gerichtet, die Menschen vor Nachteilen zu bewahren...

(“Der Spiegel“, № 21, 23.5.11, с. 64).

На пряме запитання адресанта про неможливість для політиків високого рангу надавати населенню правдиву інформацію про становище на фінансових ринках Ж.К. Юнкер заявляє про свою некомпетентність і ухиляється від відповіді посиланням на те, що його завдання полягає не в інформуванні людей, а захисті їх від негараздів.

2. Пряма відмова від коментування: реагент-політик відмовляється від відповіді на поставлене запитання:

Spiegel: Robert Gates, ihr Nachfolger im Verteidigungsministerium, hat gesagt, Libyen sei gar nicht vom vitalen Interesse für die USA.

Rumsfeld: Ich will das nicht kommentieren. (“Der Spiegel“, № 14, 10.10.2011, с. 86)

Адресант-інтерв'юер цитує висловлення нинішнього міністра оборони США про те, що Лівія не є для США зоною життєво важливих інтересів. Адресат (колишній міністр оборони США) відмовляється адресантові в одержанні відповіді на прогнозоване ним у цей момент запитання про його (Рамсфельда) бачення ситуації в Лівії, забігаючи наперед і перериваючи тим самим свого співрозмовника.

Можливим є також використання й певною мірою модифікованого прийому ухилення від прямої відповіді, наприклад:

Spiegel: Sich inhaltlich abzugrenzen schließt nicht aus, notfalls miteinander zu koalieren?

Steinbrück: Ich werde mir diese Frage nicht aufdrängen lassen. Ich weiß nicht, wie Die Linke in 10,15 Jahren aufgestellt ist... (“Der Spiegel“, № 6, 2.02.08, с. 26)

Інтерв'юер запитує федерального міністра фінансів Пеера Штейнбрюкка про можливість змушеної коаліції його політичної сили з політичними опонентами, незважаючи на розбіжності в політичних поглядах. Адресант не тільки прямо відмовляється від відповіді на поставлене запитання, але й мотивує свою відмову неможливістю передбачати розвиток ситуації протягом 10–15 років.

Висловлення політиків варто розглядати як сигнали зміни теми інтерв'ю, які приховують небезпеку комунікативної невдачі адресанта в тому випадку, якщо він буде наполягати на одержанні відповіді на поставлене ним запитання. Часто простежується прийом ухилення від відповіді на поставлене запитання через експресив, наприклад:

Spiegel: Aber eine gemeinsame europäische Außenpolitik können Sie sicher auch nicht vorstellen? ...

Rumsfeld: Gott bewahre, dass ich mich hier zur Zukunft Europas äußere! (№ 14, 7.11.2011, с. 87)

На запитання кореспондента, адресоване колишньому міністрові оборони США Рамсфельду, про неможливість уявити собі спільну європейську зовнішню політику, сам політик реагує емоційною відмовою давати будь-який коментар: “Упаси мене Боже висловлюватися про майбутнє Європи”.

3. Непряме ухилення від відповіді на запитання через посилання на обмаль часу. Ухилення від відповіді в репліці-реакції присутнє в ній імпліцитно, як елемент змісту, який відповідає умовам або обставинам комунікації. Розвиток ситуації, її можливі наслідки чи результати неможливо оцінити через обмаль часу, що унеможливило на-

дання адресатом повної та правдивої інформації, необхідної адресантові, наприклад:

Spiegel: Aber die US-Bürger wollen genau das erfahren. In Meinungsumfragen zeigen sie sich wenig begeistert von der Libyen-Invasion. Obama hat deswegen die Einsatzleitung schon an die NATO abgegeben. Kann die Allianz das überhaupt?

Rumsfeld: Das werden wir sehen. (№ 45, 7.11.2011, с. 87)

Кореспондент говорить про непопулярність серед американців ідеї вторгнення військ США в Лівію та розглядає цей факт як причину того, що президент Обама дистанціювався від цієї операції, передавши функції керівництва генералом НАТО. На його запитання про те, чи може блок НАТО діяти без США, колишній міністр оборони Рамсфельд закликає стежити за подальшим розвитком ситуації.

4. Ухилення від відповіді через вказівку на складність ситуації. Цей прийом містить також приховане ухилення від відповіді, наприклад:

K: Wird im Parlament in Baden-Württemberg in Zukunft ein Präsident vorsitzen, dem der Staatsgerichtshof gerade einen Verfassungsbruch bescheinigt hat?

Schmid: Die Landesverfassung sieht leider nicht vor, dass man den Landtagspräsidenten in so einem Fall einfach abwählen kann (№ 4, 10.04.2011, с. 18)

Інтерв'юер задає політику питання про те, чи може голова парламенту залишатися на своїй посаді, якщо верховний суд висунув проти нього обвинувачення у порушенні конституції. Шмід (міністр фінансів землі Баден-Вюртемберг) констатує тільки той факт, що конституція федеральної землі не припускає простої процедури зняття з посади голови парламенту.

5. Ухилення від відповіді через посилання на більш компетентне джерело інформації. Адресат приховано відмовляється надати необхідну адресантові інформацію, закликаючи інтерв'юера звернутися до більш компетентного в цьому питанні джерела інформації.

Репліки-реакції часто являють собою непрямі директивні акти: реагент-політик спонукає інтерв'юера звернутися до більш компетентного в даному питанні джерела інформації, але робить це в завуальованій формі, дотримуючись максимальної ввічливості, наприклад:

Spiegel: Obama verspricht, keine Soldaten in das Land zu senden und den Einsatz kurz zu halten. Ist das realistisch?

Rumsfeld: Das können Außenstehende kaum beurteilen. ("Der Spiegel", № 45, 7.11.2011, с. 87)

На запитання про те, наскільки реалістична обіцянка президента Обами не посилати в Лівію війська США, колишній міністр оборони США дипломатично натякає: особи, які перебувають за межами активної політики, не можуть оцінювати реалістичність заяв президента через свою непоінформованість. У висловленні Рамсфельда звучить непрямий директив, звернений до інтерв'юера: "Запитайте кого-небудь із найближчого оточення президента!"

6. Ігнорування запитання інтерв'юера. У репліках-реакціях адресат ухиляється від відповіді, намагаючись спрямувати інтерв'ю в інше русло або змінити тему, реалізуючи свої певні задуми, наприклад:

Spiegel: Wie soll das Land mit dieser Last je wieder auf grünen Zweig kommen?

Juncker: Die USA oder Japan haben auch einen hohen Schuldenstand, und niemand würde behaupten, dass diese Länder pleite sind. ("Der Spiegel", № 21, 23.5.11, с. 64)

Кореспондент задає міністрові фінансів ЄС питання про те, чи зможе Греція коли-небудь у майбутньому домогтися процвітання, прийнявши пакет заходів, спрямованих на урізання державних витратів, і поринаючи в страшну боргову яму. Відповідь Ж.К. Юнкера звучить

так: країни з високим рівнем внутрішнього боргу (США і Японія) не є країнами-банкрутами. Репрезентатив містить такий прихований зміст: Греція є країною-банкрутом, тепер все залежить від неї самої, чи буде вона коли-небудь у змозі забезпечити добробут для свого народу, маючи величезний зовнішній борг. Прийом "ігнорування запитання" полягає тут у продукуванні ухильної відповіді, яка не є ухиленням від теми, але сприймається як дуже завуальована відповідь, яка вимагає необхідних фонових знань від інтерв'юера для розуміння її змісту.

Ухилення від відповіді на запитання може мати більш емоційний характер, наприклад:

Spiegel: Haben Sie auch nicht kommen sehen, dass die autoritären Herrscher der Region weggefegt werden könnten?

Großmufti Scheich Hassun: Ach, die Arabische Liga und der sogenannte Arabische Frühling. Die Liga ist meiner Meinung nach tief gespalten... ("Der Spiegel", № 45, 7.11.2011, с. 115)

Кореспондент ставить перед вищим релігійним савновником Сирії, Великим муфтієм шейхом Хассуном, питання про те, чи не бачив він наближення тих подій, які зруйнували авторитарні режими регіону. Шейх Хассун ухиляється у своїй відповіді від теми, виражаючи свій скепсис з приводу революційності останніх подій на Близькому Сході й позиції Ліги арабських країн.

Ігнорування запитання шляхом узагальненої, ухильної відповіді можна спостерігати в наступному відрізку інтерв'ю:

Spiegel: Präsident Obama ist vor kurzem durch Südamerika gereist, aber er ist nicht nach Kolumbien gekommen. Sind Sie enttäuscht?

Santos: Gute Freunde müssen einander nicht jeden Tag besuchen ("Der Spiegel", № 14, 2011, с. 96-97).

У даному прикладі інтерв'юер питає президента Колумбії Сантоса про те, чи розчарований він тим фактом, що президент США Обама під час свого вояжу по країнах Південної Америки не відвідав Колумбію. Ухилення від відповіді на запитання здійснюється прийомом узагальнення: "Добрі друзі не повинні відвідувати один одного щодня". Таке твердження дозволяє припустити наступне: президент Колумбії, як видно, розчарований, але не може відкрито зізнатися в цьому. З іншого боку, Сантос не може також відповісти негативно, оскільки прагне зберегти своє обличчя політика.

Ухилення від прямої відповіді на запитання може бути завуальоване як нібито пряма відповідь на запитання, яка може бути інтерпретована адресантом на свій розсуд, наприклад:

Spiegel: Können Sie in jeden Winkel Ihres Landes fahren, ohne um ihr Leben fürchten zu müssen?

Santos: Der größte Teil des Landes ist sicher ("Der Spiegel", № 14, 2011, с. 96-97)

Кореспондент запитує президента Колумбії, чи може він відвідати будь-який куточок своєї країни без побоювань за власне життя. Сантос відповідає: "Більша частина країни безпечна". Даний репрезентатив містить в імпліциті: "Я можу почувати себе безпечно не в усіх регіонах, але в більшості". Тобто: "Я не можу відправитися в будь-який кінець країни без побоювань за власне життя".

Прийом ігнорування запитання може полягати у постановці зустрічного запитання, наприклад:

K.: Herr Steinbrück, der vergangene Sonntag hat zwei Verlierer hervorgebracht: Roland Koch und Wolfgang Jüttner. Sind Sie der dritte?

Steinbrück: Kommt jetzt die Litanei, dass die SPD nach links rückt und die Steinmeiers und Steinbrücks alle im Abwind sind? Hören Sie auf! (№ 6, 2.02.08, с. 26)

Кореспондент запитує політика, щоправда, не дуже коректно, чи належить він, Штейнбрюкк, до числа двох своїх колег, які програли. Це запитання викликає у полі-

тика сильну емоційну реакцію роздратування, здивування або обурення у вигляді зустрічного запитання, що є риторичним, тому що намір реагента не полягає в одержанні відповіді на запитання, а у вираженні свого обурення безцеремонністю адресанта.

Отримані нами статистичні дані дозволяють зробити висновки про те, що певні згадані вище політики (Штейнбрюкк, Штольтенберг) використовують мовленнєву тактику ухилення досить мало у порівнянні з іншими, відповідно дві репліки з ухиленням на 29 реплік реакцій одного інтерв'ю у Штейнбрюкка, та дві – на 35 у Штольтенберга. Рамсфельд хоча й ухиляється іноді від відповіді (три репліки з прямим ухиленням від відповіді з 19), але робить це відкрито, використовуючи прийоми прямого ухилення. Сантос ухиляється від відповіді на поставлене питання найчастіше і вживає при цьому прийоми непрямого ухилення, зокрема ігнорування питання. Така статистика дозволяє зробити певні висновки про те, що, наприклад, Штейнбрюкк і Штольтенберг є відкритими типами осіб, які не приховують своїх думок, інші (Рамсфельд) є дуже впевненими у собі або дуже обережними й закритими (Сантос, Хассун). У останніх двох репліки з ухиленням від відповіді становлять одну п'яту від загальної кількості реплік одного інтерв'ю. Але ці дані є попередніми та не дозволяють створити остаточні і об'єктивні психологічні, або психологічно-лінгвістичні портрети політиків. Вживання політиками мовленнєвої тактики ухилення від відповіді на запитання інтерв'юера (як і інших тактик) може бути лише допоміжним засобом складання психологічно-лінгвістичних портретів політиків. Це можна здійснити лише шляхом довгострокових спостережень за поведінкою політиків, їхніми вчинками та висловленнями шляхом вивчення значного обсягу матеріалу.

ПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ/РУСЬКОЇ МОВИ НА СУЧАСНІЙ ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ (1901–1946 рр.)

Черничко Степан

Мовна політика

Політика є свідомою та планованою діяльністю будь-якої держави, партії чи організації заради досягнення певних суспільних, економічних та інших цілей. Державна політика стосується майже всіх сфер суспільства. Держави, як правило, розвивають політичну діяльність і щодо мов, які функціонують на їхніх територіях. Це і є мовна політика [9]. Мовна політика визначає, який юридичний статус повинні мати певні мови. Щодо соціальної значущості виділяють три типи мов:

- *державна мова* (офіційна мова певної держави, яка є мовою законодавства, постанов, державного та адміністративного діловодства, публічної діяльності);
- *офіційна мова* (мова, використання якої в офіційному житті дозволяється або визначається законами; державна мова має статус офіційної, однак не всі офіційні мови є державними);
- *мова національної меншини, або міноритарна мова* (мова громадян певної держави, які стосовно до всього населення з демографічної та/або політичної, мовної точок зору створюють меншість) [3, с. 629].

Мовна політика має особливу роль в багатомовних країнах. Адміністративно-територіальна одиниця, яка сьогодні відома як Закарпатська область України, є багатомовним регіоном. Територію сучасного Закарпаття у

ХХ столітті поділяли між собою декілька держав (Таблиця 1), кожна з яких проводила свою мовну політику.

Таблиця 1

Державно-адміністративні показники сучасної території Закарпаття у ХХ столітті [1]

Державна приналежність	Період	Назва регіону	Статус регіону
Австро-Угорська монархія	1867–1918	Унг, Берг, Угоча, Марамарош комітати	Не має окремого адміністративного статусу.
Перша Чехословацька Республіка	1919–1938	Підкарпатська Русь	Теоретично має автономний статус.
Друга Чехословацька Республіка	1938–1939	Підкарпатська Русь	Має статус автономії.
Карпатська Україна	3.11.1938–15.03.1939	Карпатська Україна	Незалежна держава.
Угорське королівство	1939–1944	Підкарпатська територія	Тимчасовий період адміністративного управління (особовий статус).
Закарпатська Україна	26.9.1944–22.1.1946	Закарпатська Україна	Псевдо-державний період.
СРСР	1946–1991	Закарпатська область	Область у складі УРСР.
Україна	від 1991 р.	Закарпатська область	Область у складі України.

За відомим анекдотом, колишній закарпатський дідусь був за час свого життя громадянином декількох держав, хоча жодного разу не залишав свого рідного села. Закономірно, що такі зміни держав завжди поєднувалися зі зміною мовної політики, державної мови.

Мета статті – коротко описати статус української мови на сучасній території Закарпаття у першій половині ХХ ст.

Мовне законодавство на сучасній території Закарпаття

В Австро-Угорщині статус національностей та мов регулював закон “Про національності” № XLIV від 1868 р., згідно з яким мовою парламенту та головних установ була угорська, однак закони також потрібно було видавати і мовами інших національностей. У містах та селах мовою діловодства була найбільш поширена мова. Принцип закону був наступний: “Згідно з основоположеннями конституції, всі громадяни Угорщини утворюють єдину націю, нероздільну угорську націю, рівноправними членами якої є всі громадяни вітчизни, що належать до будь-яких національностей” [8, с. 88]. Закон був ліберальним щодо надання громадянам рівних прав, незалежно від етнічної належності. Законом також надавалося необмежене право користуватися рідною мовою з місцевими органами влади, в судочинстві, освіті, церкві [2, с. 154]. Українська мова не згадується у законі, але всі закони поширювалися і на русинську (руську) мову [4].

Правові відносини національних меншин у Чехословаччині регулював конституційний лист на основі Сен-Жерменського мирного договору. Згідно з §3 конституції Підкарпатська Русь є “неподільною частиною” країни, яка “набуде найширшої автономії, сумісної з цілісністю

республіки”. Парламент автономної адміністративно-територіальної одиниці має право ухвалювати власні рішення у мовній, освітній, релігійній справах та у сфері місцевого самоврядування. Конституція 1920 року лише дала обіцянку на створення автономії для закарпатців, однак до 22.11.1938 р. не здійснила її [5, с. 649].

Мовні права регулював закон про мови, який був складовою частиною конституції. Згідно з §1 державною та офіційною мовою республіки є “чехословацька мова”. Стосовно Підкарпатської Русі §6 гласить, що до створення у майбутньому автономії в цьому регіоні також потрібно користуватися законом про мови, “беручи до уваги особливі мовні відносини цієї території”. Виконавча постанова закону про мови 1926 року гласить, що в регіоні у всіх судах, установах можна подавати документи та заяви руською або малоруською мовою. Крім чехословацької державної мови, цією мовою також треба було написати назви офіційних будов та офіційні оголошення [5, с. 650–651].

Закон про мови та інші постанови, що регулювали правила функціонування мов (як, наприклад, урядова постанова № 27 від 1924 р. та виконавча постанова мовного закону від 1926 р.), наділяли відносно широкими правами тих, хто говорив мовами меншин. Закон гарантував право вільного користування мовами, і не тільки в усній, але й у письмовій формі. Наприклад, у тих судових районах, в яких частка представників національної меншини досягала 20%, адміністрування в установах передбачали також і цією мовою. Ще ширші права користування мовами надавав закон про мови на території тих міст та районних судів, де частка представників меншини досягала 50 або 75-відсоткової межі. Там, де частка меншин перевищувала 75%, документи районних рад не потрібно було обов’язково видавати державною мовою, лише в тому разі, якщо хтось із депутатів вважав це за необхідне [2; 5, с. 651–652].

Право вільного користування мовами національних меншин належало не тільки приватним особам. Якщо місцезнаходження фірм, підприємств, спільнот, релігійних громад було на території такого районного суду, де частка меншини досягала 20-відсоткової межі, то ці установи також мали можливість вільно користуватися своїми мовами. Також є суттєвим те, що держава не дозволяла, а наказувала застосовувати мову меншини, якщо частка громадян, що її представляли, в даному районі досягала визначеної відсоткової межі. На більшості території Закарпаття з’явилися двомовні (чехословацько-руські), у регіонах, де проживали угорці, – тримовні (чехословацько-русько-угорські) написи у громадських місцях, а саме назви шкіл, товариств, крамниць, вулиць та площ тощо [2; 5, с. 652].

Тобто на території сучасного Закарпаття в рамках Чехословацької Республіки органи влади зробили можливим використання руської мови в офіційних сферах у краї з абсолютною руською більшістю, незважаючи на те, що автономія на практиці не здійснилася. З мовно-політичної точки зору мову більшості населення, а саме слов’ян, можна було використовувати як офіційну практично на одному рівні з державною.

11 жовтня 1938 р. сформувався перший автономний уряд Підкарпатської Русі під керівництвом А. Бродія. 26 жовтня уряд був розпущений, а владні повноваження в регіоні передані наступному уряду, очоленому А. Волошином. За розпорядженням уряду Волошина від 25 листопада 1938 р. “Державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська)”. Уряд Волошина вбачав вірний шлях в українському мовному напрямі, прагнув зміцнити українську мову в краї. В часи Карпатської України (14–15 березня 1939 р.) з проголо-

шенням незалежності українська визнавалась державною мовою [5, с. 655].

3 серпня 1939 р. регіон знову став частиною Угорщини. Адміністративне управління краю здійснювалося на основі розпорядження прем’єр-міністра № 6200 від 1939 р. Ця постанова ввела на Підкарпатській території офіційну двомовність [6, с. 663].

Згідно з пунктом 1 §11 документа у Закарпатті “офіційною мовою держави є угорська та угро-руська” (тобто руська/українська). Цю офіційну двомовність підтверджують також постанови прем’єр-міністра № 5800 від 1939 р. та № 18136 від 1939 р.

У розпорядженні № 6200 від 1939 р. вказується, що закони публікуються обома мовами. До державних установ можна звертатися також руською мовою, і в таких випадках відповідь громадяни мали отримувати цією ж мовою. У службових приміщеннях потрібно було використовувати двомовні надписи, довідкові таблиці. Назви вулиць також були двомовними. Офіційна двомовність розповсюджувалася також на юриспруденцію, на суди та жандармерію. Згідно з постановою військового відомства від 9.08.1939 р. у тих загонах, де кількість воїнів з рідною руською мовою перевищувала 50% особового складу, мовою загону була руська, однак мовою управління і далі залишалася угорська. Офіцери, які служили на Закарпатті, обов’язково мали вивчити мову більшості місцевого населення [6, с. 663].

Для практичного виконання постанов про двомовність в установах на Підкарпатській території з 29 липня 1939 року почали видавати офіційну двомовну газету місцевої адміністрації з назвою *Kárpátaljai Közlöny / Подкарпатський Вісник*. У газеті двома мовами публікувалися постанови, офіційні документи Регентського комісаріату: тексти у правій колонці друкувалися угорською, а в лівій – руською мовами. При установі Регентського комісаріату створили окрему перекладацьку контору, яка за короткий час виготовила двомовний варіант всіх типових формулярів установ, бланків, ділових паперів. Також виготовляли двомовні офіційні та поштові штампи, розклади руху поїздів тощо. Для їх видання та друкування була заснована друкарня в Ужгороді.

Службовці зобов’язані були вивчити другу державну мову. Для цього установа освіти регентського комісара в 1939 році видала навчальний посібник на 205 сторінках. Також проводилися курси з вивчення мови. Службовці мали складати іспити, на яких перевіряли знання руської мови [6, с. 663–665].

28 жовтня 1944 р. радянські війська здобули Закарпаття. На території краю під контролем радянської армії формується напівдержавне утворення під назвою Закарпатська Україна. Мета організації такої міні-держави – підготувати політичні умови для включення регіону до складу СРСР, що 22 січня 1946 р. і було виконано: указом Президії Верховної Ради СРСР у складі УРСР утворено Закарпатську область [1, с. 271–283].

Закарпатська Україна не оголосила державну мову, але на території краю російська та українська використовувались як офіційні мови. Документи видавалися і двомовні, й одномовні: російською чи українською мовою. Деякі документи оголошувались так, що одну частину тексту видавали російською, іншу – українською [7, с. 270–275].

У другій половині XX століття, коли Закарпаття стало частиною СРСР, мовні відносини змінилися.

Висновки

На основі вищенаведених фактів з історії мовної політики на сучасній території Закарпаття можемо констатувати наступне. Протягом XX століття у регіоні шість разів змінювалась державна мова. У відносно короткий

період це були угорська, чехословацька, українська та російська мови.

Якщо брати за основу офіційне політичне та наукове тлумачення мовної ситуації Закарпаття щодо русинської мови, згідно з якою русинська – діалект української, то українська мова увесь період XX століття мала статус офіційної в регіоні. Українська вживалась в освіті, культурі, в офіційному діловодстві. Тобто вживання української/руської мови у першій половині XX ст. в органах самоврядування, державних установах дозволяли і підтримували Чехословацька Республіка, Карпатська Україна і Закарпатська Україна.

1. Вегеш Микола – Фединець Чілла ред., Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Ужгород, 2010.
2. Левенець Юрій та ін. ред., Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К., 2008.
3. Мельник Світлана – Черничко Степан: Поняття мовної політики // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. – Ужгород, 2010. – С. 629–638.
4. Фединець Чілла – Генці Андрея: Мовна політика Австро-Угорської Монархії: приклад історичного Закарпаття // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Ужгород, 2010. – С. 638–647.
5. Фединець Чілла – Черничко Степан: Мовно-політичні устремління Чехословаччини (1918–1939 роки). // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. – Ужгород, 2010. – С. 648–660.
6. Черничко Степан: Мовна політика в часи територіальної ревізії // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. – Ужгород, 2010. – С. 660–668.
7. Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I–II. Nyíregyháza, 2005.
8. Nádor Orsolya: Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig. – Budapest, 2002.
9. Spolsky, Bernard: Language Policy. – Cambridge, 2004.

ГРАМАТИЧНІ ПРАЦІ О.Б. КУРИЛО В КОНТЕКСТІ ТВОРЕННЯ ПИТОМОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Чернобров Юлія

У радянському мовознавстві внесок О.Б. Курило у розвиток української синтаксичної термінології залишився не поцінованим, як і її наукова спадщина. За життя дослідниця працювала над розробленням української термінології. Крім систематизації і впорядкування ботанічної номенклатури, медичної та хімічної термінології, О.Б. Курило долучилася до граматичного термінотворення. Поряд із працями мовознавців, чия наукова діяльність припала на 30-ті рр. XX ст., праці О.Б. Курило викликали осуд прихильників марксистсько-ленінської лінгвістики і звинувачення у націоналізмі на мовному ґрунті: “<...> такі автори як Тимченко, Курило, Смерчинський, Сулима, Осипів з певною націоналістичною настановою підходили до використання мовної спадщини минулого. Вони орієнтували сучасну живу мову на мову минулих століть” [4, с. 40]. У галузі термінології намагання створити термін на українській основі не схвалювали і вважали штучним процесом: “так звана “термінологічна” робота була спрямована на відрив <...> від російської мови <...> спільні в українській мові з російською терміни ліквідували, вигадуючи штучні, так звані українські самобутні” [там само, с. 14]. Осуд, переслідування вчених і вилучення з обігу їхніх наукових праць послугували ігноруванню наукових досягнень українських мовознавців.

Уперше історію синтаксичної термінології в складі граматичної здійснила Н.А. Москаленко в 1959 р. У монографії “Нарис історії української граматичної термінології” зроблено спробу виокремлення періодів в історії синтаксичної термінології та вироблення чітких критеріїв для характеристики кожного з них. Також проаналізовано переваги й недоліки певних терміноодиниць з точки зору словотвірних схем та відповідності термінотворчого процесу народній мовній основі. Із зазначених вище причин терміни граматичних праць О.Б. Курило залишилися поза увагою дослідниці.

Наукова спадщина О.Б. Курило є невід’ємним складником комплексного дослідження історії розвитку української синтаксичної термінології на тлі попередніх досягнень мовознавців. Дослідниця суттєво розвиває синтаксичну теорію і термінологію в “Початковій граматиці української мови”, виданій у Львові 1921 р.

Основною синтаксичною одиницею у граматиці є *речення*. Його визначення ґрунтується на логіко-граматичному підході: “кожна висловлена думка зветься реченням” [2, с. 3]. Вивчення синтаксису починається з простого речення, основу якого становлять *головні частини речення: підмет і присудок*. Дослідниця здійснила диференціацію присудка з урахуванням формальних ознак. Присудок, виражений одним словом, названо *звичайним*, а присудок, що складається з двох слів, – *зложеним*. З огляду на відсутність одного з головних членів виділено *безпідметові та безприсудкові речення* [там само, с. 6].

Другорядні члени речення виділено з урахуванням структурних і семантичних ознак. Для їх позначення використано терміни *предмет* – додаток, *придаток прикметниковий* – означення, *приложєння* – прикладка як різновид означення і *придаток прислівниковий* – обставина [там само, с. 8]. О.Б. Курило подає семантичну типологію обставинних поширювачів: *придаток прислівниковий часу, місця, способу, ціли, причини* [там само, с. 10–12].

Також дослідниця відзначає можливість функціонування синтаксично ізольованих компонентів речення, які “показують до кого або до чого звертаємось” і добирає термін із прозорою семантикою – *слова зовні* від “звати” [там само, с. 14]. Для позначення членів речення, що виражають однотипні поняття і перебувають в однакових синтаксичних відношеннях з одним із членів речення – однорідних членів речення, вжито термін *однорядні частини речення* [там само, с. 16].

Вагомим здобутком у “Початковій граматиці української мови” було випрацювання термінології складного речення, яке О.Б. Курило називає традиційним у той період терміном – *речення зложене*. З огляду на формально-синтаксичні і семантичні ознаки дослідниця виділяє *рівнорядні зложені речення* (складносурядні), коли “одно речення не залежить від другого”, і *нерівнорядні* (складнопідрядні) *зложені речення*, у яких “одно речення відповідає на питання другого речення” [там само, с. 19]. У структурі *нерівнорядного речення* виділено *головне і побічне речення* [там само, с. 20].

Відзначимо, що диференціація складнопідрядного речення у “Початковій граматиці української мови” здійснена за логіко-граматичним (традиційним) підходом, основи якого були закладені в мовознавчих працях XIX – поч. XX ст. У розмежуванні підрядних частин О.Б. Курило спирається на семантичні особливості цих конструкцій. Питання від *головного до побічного* речень визначають синтаксичну роль підрядної частини як розгорнутого члена речення. Класифікація дослідниці майже повністю збігається із сучасною. Дослідниця виділяє такі типи *побічних частин у нерівнорядному зложеному реченні*: підметове, присудкове, прикметникове, предмето-

ве, прислівникове. Останнє має семантичну типологію: *побічне прислівникове місце, часу, способу, причини, цілі, порівнявче, умовне й припущене* [там само, с. 22–25]. Сучасна логіко-граматична класифікація доповнена типом підрядних обставинних *наслідку і пояснювальних* [5, с. 258].

Також О.Б. Курило звертає увагу на функціонування такого засобу вираження суб'єктивної модальності (передає ставлення мовця до висловлюваної думки), як *вставні речення* [2, с. 32]. Окремо дослідниця розглядає специфіку синтаксичних конструкцій з чужою мовою, що реалізуються *прямою і непрямою мовою* [там само].

У контексті нашого дослідження привертає увагу праця О.Б. Курило, у якій авторка схарактеризувала стилістико-синтаксичні особливості української мови на прикладі народної творчості і красного письменства – “Уваги до сучасної української літературної мови” (1925 р.) Загалом праця має практичний характер і показує суттєві відмінності у слововживанні й поєднанні слів у реченні української та російської мов, оскільки сучасну українську літературну мову почали підганяти під літературний варіант російської мови. Дослідниця не мала змоги розмежувати явища синтаксичні й стилістичні, подекуди залучила факти з морфології та семасіології. Синтаксична термінологія майже не відрізняється від сучасної, а присутність синонімів і пояснень усуває труднощі у її розумінні: *складня* – синтаксис; *предикат* – присудок тощо [3, с. 186]. Авторка покладає сподівання на майбутню усталеність української наукової мови й досягнення відповідного культурного рівня.

Основна увага у дослідженні приділена рідковживаним синтаксичним конструкціям, часто діалектним формам мови. Дослідниця розглядає специфіку їх уживання й намагається знайти відповідні номінації. На прикладі народної творчості виокремлено особливий тип синтаксичних утворень – *іменні конструкції (бездієслівні звороти)*. Так, наприклад, речення на зразок “Ой чия пшениця, що довгії гони? Чи не того козаченька, що чорнії брови?” дослідниця кваліфікує як *іменні гіпотактичні (підрядні) речення*, а конструкції на зразок “козак-чорнії брови” – як *паратактичні (сурядні) сполучення* [там само, с. 137]. Також розглянуто *безпідметові звороти*, вживання яких більш притаманне українській мові, ніж російській [там само, с. 139]. У підсумку праці авторка подає “*хибно вживані*” в українській мові слова (тобто російські кальки) й аргументовано вказує можливі правильні варіанти слововживання: “поданими тут фактами я б рада прислужитися сучасній літературній мові тим, щоб допомогти їй зійти з російської підстави, набігти живої народної тропи <...>, що йшла нею літературна мова давняшніх українських письменників...” [там само, с. 214]. Дослідниця переконана, що українська мова має багатий арсенал народної мови, яку можна й потрібно використати, щоб дійти природним, а не штучним шляхом до високого культурного рівня.

У 1930 р. вийшла перша збірка праць Секції граматики 2-го Сектору живої мови Науково-дослідного інституту мовознавства ВУАН (Всеукраїнської академії наук) під назвою “Збірник секції граматики української мови”. У передмові до збірника редактор О. Б. Курило визначила пріоритетні завдання започаткованого видання, серед яких дослідження історичного розвитку мовних явищ, представлених у сучасній українській літературній мові; вивчення синтаксичних, стилістичних і словотвірних проблем; лексикографічна робота тощо. Студії повинні були стати “за базу до наукової української граматики” [1, с. 5] і відтворювати глибоку наукову дискусію для майбутнього розвитку граматики та її термінології. “секція граматики має за одно з завдань подавати до широкого відома надбання науки мовознавства, щоб сприяти

свідомому сприйманню тих процесів, які відбувалися й відбуваються в українській мові” [там само, с. 3]. До першого видання збірки О.Б. Курило подала працю практичного характеру “Про українські *безпідметові конструкції* з присудковими дієприслівниками на -но, -то” [там само, с. 34]. Але, на жаль, цей початок став кінцем у науковому опрацюванні синтаксису української мови й граматики загалом.

На початку 1930-х рр. розвиток української лінгвістичної науки був позначений позанауковими чинниками. Розгортання боротьби з мовознавцями проти проявів націоналізму в наукових доробках стало причиною припинення творчої діяльності О.Б. Курило. Після 1932 р. жодна праця дослідниці не була опублікована. Далі слідували арешти за безпідставними звинуваченнями у націоналістичній діяльності. Ще довгий час псевдонаукова публіцистика розглядатиме результати наукового пошуку ученого як шкідництво на “мовному фронті” й намагання підмінити “відому й потрібну термінологію” [4, с.4].

У підсумку зазначимо, що в граматичних працях О.Б. Курило помітним є намагання використати народну мову в синтаксичному терміноутворенні, закладаючи тим природну, а не штучну основу для майбутнього становлення терміносистеми. Беручи за основу попередні наукові здобутки мовознавців, дослідниця розвинула термінологію складного речення. Використавши багатий матеріал народної творчості, О.Б. Курило дослідила природу рідковживаних синтаксичних конструкцій і дібрала терміни для їх номінації.

1. Збірник секції граматики української мови / Ред. О. Б. Курило. – Кн. I. – К., 1930. – 233 с.
2. Курило О. Б. Початкова граматики української мови. – Львів ; Вінниця : 3 друк. Наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка: Поділля. – Ч. 2. – 1921. – 40 с.
3. Курило О. Б. Уваги до сучасної української літературної мови. – К. : Книгоспілка, 1925. – 248 с.
4. Хвиля А. Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті. – Х., 1933. – 143 с.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Підручник. – К. : Академія, 2004. – 406 с.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДУХОВНО-ОСОБИСТІСНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ ІЗ КОМПОНЕНТОМ ‘ДУША’

Чибор Ірина

У науковій парадигмі сучасних лінгвістичних досліджень значна увага приділяється вивченню мови в тісному зв'язку з мисленням і свідомістю людини. Такий підхід зумовлює цікавість до фразеологічних одиниць (далі – ФО), у яких відбиваються бачення світу, національна культура, традиції і звичаї народу. За В.М. Телією, ФО здатні “виконувати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення або вказувати на їх символічний характер і виступати мовними експонентами (носіями) культурних знаків” [11, с.48–52]. Духовно-особистісний код культури вказує на всю сукупність уявлень про душу як живу нематеріальну істоту, яка у світогляді людини сприймається місцем зосередження емоційного та духовного життя. Номінатив *душа* як компонент у структурі ФО – об'єкт наукових розвідок Н.М. Кириллової, В.М. Телії, М.Ю. Міхєєва, М.В. Скаб, Л.В. Савченко. Мета статті – проаналізувати ФО з компонентом ‘душа’, що співвідносяться з духовно-особистісним кодом культури.

Поняття *душа* належить до основних із найдавніших форм усвідомлення світу, для неї характерні анімістичні

риси. Співвідноситься зі складником *дух* і протиставляється компонентові *тіло*. Як зазначає В.А. Маслова, “душа – це життєвий центр тіла, та сила, яка, будучи безсмертною, окреслює термін людського існування. Дух уособлює в собі фундаментальну сутнісну ідею “людськості” [4, с. 34]. Душа як внутрішня субстанція людини входить у неї від народження, а після смерті відділяється від тіла і живе окремим життям; це двійник людини за її життя, який наділений рисами міфічного персонажа. Первинним трактуванням номінатива *душа*, на думку М.В. Скаб, “було релігійне значення, інші утворилися від нього на основі метонімічних та синекдохічних переносів, причому первісне релігійне значення задає тон і залишається актуальним до сьогодні” [7, с. 185]. Саме в первинному значенні *душа* – це внутрішній світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями; за релігійними уявленнями – “безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварин” [8, т. II, с. 445]. Переконавання в тому, що на цій землі припиняє існувати лише тіло, а душа вічна, спонукало до більш праведного життя. У символічній інтерпретації смерть тілесна, вона є своєрідним відторгненням душі: *душа прощасться (розлучасться) з тілом* з семантикою ‘хто-небудь помирає’ [9, с. 227]. Уявлення про “смерть тіла та перехід душі до Бога, де дух, повітря, пара – це субстанції душі, її матеріальне втілення” [5, с. 87] репрезентовано у ФО: *дух вийшов (вискочив, випер)* – ‘хто-небудь помер, загинув’ [9, с. 223], де звільнення душі від тіла трактується як дія самої душі, а у ФО *віддати/віддати свій дух* – ‘померти’ [9, с. 99]; *віддати / віддавати Богу (Богові) душу* – ‘померти’ [9, с. 99] – як дія того, хто помирає.

На думку Д.В. Ужченка, уже в XVI – першій половині XVII ст. велике наповнення мало фразеологічне гніздо ФО зі стрижневими словами *дух*, *душа* із значенням “умирати, умерти”: *духа отдати; духъ спустити; Богу духа отдавати; випустити духа; непустити духа; пуцатиса духа*. Тему смерті передавали і застарілі ФО *до остатнього духа; за душу; душу погубити (погубляти)* [див. 12, с. 115]. У сучасній мові ФО із компонентом *душа* становлять кількісно значний шар (близько 400 одиниць), а сам опорний компонент “має в українській мові розгалужену фразеопродуктивну смислову структуру як на рівні синхронії, так і діахронії, навколо конститuentів якої утворюються розлогі фразеологічні серії” [3, с. 172].

Відомий фольклорист і етнограф В. Гнатюк, описуючи народні уявлення про душу, зокрема, повідомляє, що “за життя чоловіка душа тримається його постійно. Покидає його лише в сні. У “непростих” людей, відьом, душа відлучається від тіла також у сні і йде на “герць” [2, с. 70-71]. Душа, як і дух, асоціювалися з вітром, що дає мужність, силу розуму. У подиху вітрів предки вбачали дихання небесного Творця та вірили, що душа вічна і безсмертна, відчуває радість і біль, плаче і мучиться. Ці уявлення знайшли своє відображення у ФО, наприклад, *душа болить (щемить, ятриться) / заболіла (защеміла, зятрися)* – ‘хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу’ [9, с. 225]; *душа скніє* – ‘хто-небудь переживає, хвилюється за когось, тяжко страждає, охоплений почуттям жалю, туги’ [9, с. 228]; *аж душа радіє (радується)* – ‘хто-небудь дуже задоволений чимсь, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось’ [9, с. 225]; *душа співає* – ‘хто-небудь перебуває в добром, піднесеному настрої; радіє’ [9, с. 228].

Етнографічні розвідки свідчать про те, що душу уявляли як хмаринку, дихання, дим, вітерець, пташку або іншу маленьку істоту. Душа “вильятає із покойника бабочкой, мухой, птичкой: кукушкой или сизым голубком” [10, с. 307]. У малоруських голосіннях птахи наді-

лені властивістю приносити вістку з того світу. Пояснюється це тим, що “самая смерть представляется въ образѣ птицы” [1, с. 78]. Помираючи, людина втрачає душу – внутрішню силу, яка оживляла її. Цей інший бік людського буття не міг залишитися поза увагою народу. У тих же піснях-плачах знаходимо відголоски вірування, за яким “душа по смерти человека может принимать на себя образы различных животных” [1, с. 78]. В образі птаха може виступати не тільки смерть, а й сама душа людини. Часто це своєрідний міфологічний образ “птицы-вѣтра”. Таким чином, масмо уявлення, за яким “душа переходить въ вѣтеръ и носится вмѣстѣ съ нимъ” [1, с. 79–80], наприклад, ФО *душа вилітає (відлітає, тікає) / вилетіла (відлетіла, втекла) з тіла; добра душа відлетіла в небо* – ‘хто-небудь помирає’ [9, с. 226].

В етнографічних розвідках знаходимо цікаве дійство в системі поховальних обрядів, записане в Юрахновському повіті. Із небіжчика протягом поховальної процесії кілька разів ніби “витрясають душу”: “трясуть на порогѣ, при выносѣ съ хаты, въ сѣняхъ и воротахъ, въ полѣ, при вносѣ въ церковь и при выносѣ” [10, с. 307]. У фразеологічній системі української мови відома ФО *витрясти душу* – ‘1) будь-якими засобами (переважно погрозами, суворими вимогами) домогтися чого-небудь від когось; 2) украй виснажити, вимучити кого-небудь’ [9, с. 90]. Образ ФО сформувався на основі фрагмента когнітивного сценарію, походження якого корелює з обрядодією поховання в системі духовного кодування. Вільне словосполучення метафоризувалося й набуло ознак ФО.

Уявлення про те, що до смерті можуть бути причетні й сторонні люди, які шляхом фізичних ушкоджень силоміць змушують душу (дух) покинути тіло, як зазначає Л.В. Савченко, представлені у ФО *вбити дух (душу)* – ‘б’ючи, вбити кого-небудь’ [9, с. 63]; *виганяти дух* – ‘дуже знесилювати кого-небудь чимось або доводити до смерті’ [9, с. 67]; *випустити дух* – ‘убити, згубити кого-небудь’ [9, с. 83] [див. 5, с. 88; 6, с. 352].

На думку Е.В. Урисон, душа – цей невидимий орган – має такі властивості: він “здатний боліти; виступає як вмістилищем; є компактним; локалізований десь у грудях; може функціонувати незалежно від волі суб’єкта, хоч частково контролюється ним” [13, с. 87-89]. Уявлення людини про душу як матеріально виражений об’єкт досить точно та детально подано у ФО з компонентом ‘душа’, що співвідноситься з духовно-особистісним кодом культури: *душа як вмістилище – лізти / залізти в душу* – ‘1) виявляючи удавану любов’язність, приязнь до когось, добиватися його довір’я, прихильності; 2) спонукати когось до відвертості всупереч його бажанню; 3) втручатися в чийсь особисті справи; 4) турбувати, дошкуляти’ [9, с. 345]; *заглядати / заглянути в душу* – ‘намагатися зрозуміти почуття, думку, сутність кого-небудь’ [9, с. 242]; *душа як полотно (тканина, завіса) – душа рветься* – ‘1) хто-небудь дуже переживає за щось, страждає від чогось; 2) хто-небудь нестримно прагне кудись, до когось, чогось’ [9, с. 227]; *усіма фібрами душі* – ‘1) надзвичайно, дуже пристрасно; 2) надзвичайно пристрасний’ [9, с. 739]; *душа як посудина – порожня душа* – ‘хто-небудь відчуває душевну спустошеність, байдужість до навколишнього світу, перебуває у стані депресії’ [9, с. 229]; *в душі* – ‘приховано, нишком, не виявляючи ззовні своїх почуттів’ [9, с. 230]; *душа як повітря – душа поривається* – ‘хто-небудь відчуває нестримний потяг, прагнення до кого-, чого-небудь, бажання чогось’ [9, с. 227]; *душа як стихія – халоне / захолола душа* – ‘1) хто-небудь дуже непокоїться, переживає; 2) кого-небудь охопило почуття страху, комусь дуже страшно, боязно’ [9, с. 639]; *кипить душа / закипіла душа* –

'1) хто-небудь перебуває в стані сильного нервового збудження, хвилювання; 2) хто-небудь гнівається, сердиться на когось, обурюється з приводу чогось' [9, с. 228]; душа як об'єкт, що розміщується на горизонтальній поверхні: **здімати / здійснити (зняти) камінь з душі** – 'звільняти від того, що гнітить, мучить когось-небудь' [9, с. 262]; **на душі** – 'хто-небудь сповнений якимись почуттями, відчуває щось' [СФУМ, 231]; душа як матеріальна основа – **від усієї душі** – '1) щиро, глибоко, сердечно; 2) нестримно, невимушено; з великим задоволенням; 3) відверто, нічого не приховуючи; 4) дуже сумлінно, з надзвичайною старанністю' [9, с. 231]; **черства душа** – 'хто-небудь нечуйний, байдужий' [9, с. 229]; душа як чутливий орган: **аж душа болить** – 'нестерпно, дуже хочеться' [9, с. 225]; **душа обливається кров'ю** – 'хто-небудь дуже страждає з якогось приводу' [9, с. 226].

Згідно зі стародавніми міфологічними уявленнями, людина зазвичай сама намагається контролювати стан душі у своєму тілі, зокрема, прагне до того, щоб душа знаходилася у верхній частині тіла, була спрямована вгору, до неба, отже, до Бога. Стосовно внутрішнього світу людини вертикальна вісь "верх – низ" характеризує простір не тільки всередині тіла людини, але й поза ним. Рух уверх традиційно оцінюється як позитивний, рух униз – як негативний. Наприклад, відхилення від норми вважається переміщення душі вниз, тобто в п'ятки, як результат прояву психосоматичної реакції, викликаной відчуттям страху. Таким чином, душа (серце), охоплена страхом, локалізується внизу, тобто у місці, яке не призначене для них, наприклад, **душа в п'яти тікає; душа не на місці**. Повернення душі у звичне місце перебування, а отже й позбавлення від відчуття страху репрезентовано у ФО **душа стала на місце** з семантикою 'хто-небудь заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися' [9, с. 228]. Просторові координати "верх – низ" осмислюються як високе або низьке у людині. Верх сприймається як кульмінація деякого (зазвичай приемного) стану, а низ – як символічний простір "тріхопадіння", відповідно й по смертне переміщення душі можливе у двох напрямках: вгору (для праведної душі) і вниз (для грішної). Уявлення про "нижній світ", що ототожнювався зі злом і нечистою силою, відображено у ФО: **душа в п'яти (п'ятки) тікає (опускається, ховається) / втекла (опустилася, сховалася)** – 'хто-небудь раптово відчуває сильний переляк; комусь страшно' [9, с. 226]; **щоб крізь землю провалиться; хоч крізь землю провалюйся** [9, с. 572]. Уявлення про "верхній світ", що ототожнювався із Богом, втілено: **душа вилітає (відлітає, тікає) / вилетіла (відлетіла, втекла) з тіла** – 'хто-небудь помирає, гине' [9, с. 228]; **іти / піти на небо – 'умирати'** [9, с. 279].

Як бачимо, духовна культура народу – джерело виникнення та формування української фразеології. Проаналізовані ФО з компонентом 'душа' співвідносні, з одного боку, з уявленнями про душу та дух як про активні, реальні субстанції, що можуть пересуватися, перебувати в певному психологічному чи емоційному стані, а з іншого – з уявленнями про душу і дух як про матеріально виражені об'єкти (вмістилище, посудину, полотно, стихію, чутливий орган), які мають певне місце локалізації.

Перспективним, на нашу думку, є подальше вивчення ФО з компонентом 'душа', які корелюють із духовно-особистісним кодом культури, оскільки такі дослідження дадуть можливість виявити та проаналізувати всю сукупність уявлень про душу, що є елементом етно-світогляду народу.

1. Браїловскій С. Малорусская похоронная причеть и мифическое ея значеніе / С. Браїловскій // Киевская старина. – Т. XIII. – Сентябрь. – 1885. – С. 7–84.
2. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
3. Каракуца О. М. Фразеологізм української мови з компонентом "душа" (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): дис. ... канд. філол. наук. – Х., 2002. – 212 с.
4. Маслова В. А. Homo lingualis в культурі / В. А. Маслова. – М., 2007. – С. 278.
5. Савченко Л. В. Відображення в українській фразеології уявлень про душу та її існування після смерті / Л. В. Савченко // MegaLing' 2008 Горизонти прикладної лінгвістики та лінгвістичних технологій // Доповіді міжнародної конференції 22–28 вересня 2008, Україна, Крим, Партевіт / ред. В. О. Широков, С. С. Дікарева. Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь: ДИАЙПИ, 2008. – С. 85–88.
6. Савченко Л. В. Народные представления о смерти и похоронные ритуалы в зеркале украинской фразеологии / Л. В. Савченко // Фразеология и когнитивистика: материалы 1-й Междунар. науч. конф. (Белгород, 4–6 мая 2008 года): в 2 т. / отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2008. – Т. 2. Идиоматика и когнитивная лингвокультурология. – С. 352–361.
7. Скаб М. В. Концепт ДУША в діалектній картині світу / М. В. Скаб // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: [збірник наукових праць]. – Вип. 428–429: Слов'янська філологія / [наук. ред. Б. І. Бунчук]. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 185–190.
8. Словник української мови: [в 11 т.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. II: Г–Ж. – К., 1971. – 547 с.
9. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко [та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
10. Смоленскій этнографическій сборник / составил В. Н. Добровольскій. – Ч. II. // Записки Императорскаго русскаго географическаго общества по отдѣленію этнографіи. – Т. XXIII. – Вып. I. – СПб.: Типографія С. Н. Худекова, 1893. – 443 с.
11. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М., 1996. – 516 с.
12. Ужченко Д. В. Історичні зміни у фразеології / Д. В. Ужченко // Лінгвістика. Збірник наукових праць. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – № 2 (3). – С. 114–123.
13. Урысон Е. В. Душа // Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Первый выпуск / Под общим рук. акад. Ю. Д. Апресяна. – М., 1997.

УКРАЇНСЬКІ ПРЕСКРИПТИВНІ ТЕКСТОВІ ОДИНИЦІ З ПРЕДИКАТИВНИМ ВИГУКОМ

Чолан Вікторія

Проблематика структурування текстів, якій мовознавці останнім часом приділяють пильну увагу, охоплює важливі питання регламентації структурних меж текстових відрізків у сферах функціонально-практичної, насамперед фахової діяльності. Відомі лінгвісти, зокрема І. К. Білодід, А. П. Загнітко, О. О. Селіванова, припускають можливість особливого впливу складників фахової комунікації на способи й засоби структурування текстів, мотивуючи таку взаємозалежність наявністю важливої тенденції, характерної саме для фахових сфер, – антинорми адресанта й адресата [2, с. 3–10; 7, с. 312; 11, с. 14–18]. Дослідники визначають цю тенденцію як економію мовних засобів з боку адресанта і вимогу детальної інформації з боку адресата у типових ситуаціях професійного вербального спілкування. Найвизраźніші її прояви пов'язують з особливостями у способах викладу й членування інформації, засобах оформлення текстових фраг-

ментів і, врешті-решт, у стандартизації обсягів текстових одиниць.

У сучасній лінгвістиці тексту проблема делімітації структурних меж текстових конструкцій, які забезпечують вербальну комунікацію фахового призначення, залишається актуальною. Пошук шляхів вирішення цієї проблеми приводить до розуміння вагомості текстових одиниць еліптичного типу, зорієнтованих на комунікативні потреби фахових колективів з ієрархічною організацією, що становлять об'єкт нашого дослідження. Серед ієрархічно організованих сфер фахової діяльності, поняття яких ми умовно співвідносимо з обмеженим вербальним простором спеціалізованої комунікації окремого фахового колективу, чільне місце належить військовій сфері.

Ієрархічний устрій військової сфери передбачає статусну асиметрію реальних позицій військових комунікантів: адресанта – суб'єкта волевиявлення (командира), і адресата – суб'єкта відповідних дій (підлеглого за субординацією виконавця примусових дій у вербальній і невербальній формах). На цій підставі фахова військова вербальна комунікація співвідноситься з функціонуванням текстових одиниць, завжди зорієнтованих на домінуючий тип професійних ситуацій – ситуацій бойової діяльності, детермінованим комунікативною послідовністю “прескрипція – виконання”. Термін “прескрипція” (від англійських слів “prescript”, “prescription” – припис) ми використовуємо у розумінні вказівки чи настанови діяти певним чином відповідно до основних правил, характерних для певної ділянки людської діяльності, обумовлених її сутністю [12, с. 706]. Таке тлумачення дає підстави кваліфікувати основний тип прагматичної настанови військових текстів як категоричну прескрипцію, представлену різновидами директиви, наказу, розпорядження, вимоги, вказівки, що не підлягає обговоренню, заборони виконання дій. Водночас цей термін найточніше окреслює спектр власне спонукальних, переважно імперативних модальних значень, притаманних текстовим конструкціям військової вербальної комунікації, вжитим для реалізації вольових реакцій мовця, семантичний різновид яких ми називаємо прескриптивними текстовими одиницями.

Регламентация структурних меж текстових відрізків, що функціонують у вербальному просторі військової комунікації як змістово, формально, функціонально повноцінні прескриптивні текстові одиниці, здійснюється з обов'язковим урахуванням антиномії адресанта й адресата. У військовій сфері ця тенденція відзначається своєрідними проявами, які ґрунтуються на певних правилах структурування фахових текстів [6, с. 34–35; 8, с. 128–131]. Тут ці правила зумовлюють релевантність текстових меж кожного разу відносно настанови конкретного тексту, узгодженої із загальною для усього корпусу військових текстів комунікативною функцією вербального управління військами, вимагаючи, зокрема:

- у мінімальній за обсягом текст укласти максимум інформації, що досягається найчастіше шляхом формального виділення актуально важливого інформативного фрагмента згідно з умовами конкретної комунікативної ситуації. Це призводить до змістової та структурної редукції текстових одиниць (мінімалізації і спрощення структури), що сприяє концентрації повідомлюваного, оскільки кількість інформації на одиницю тексту зростає;
- орієнтувати коректне структурування військових текстів на точне відмежування частин із денотатами відповідної директиви;
- здійснювати членування текстів і делімітацію структурних меж текстових одиниць відповідно до потреби оперативної передачі інформації, щоб за час її опрацювання не змінився стан об'єкта комунікації.

У ситуаціях бойової діяльності фахового військового колективу, де уникають багатослів'я, де необхідна швидка реакція адресата, синтез цих правил слугує базою для найістотнішого способу реалізації специфіки прескриптивних текстових одиниць військової комунікації – елімінації, виключення невідомого синтаксичного компонента із структури мовної одиниці. З комунікативних позицій синтаксичне ущільнення структури військових текстів, яке супроводжує елімінацію, досягається передусім шляхом чіткого концептуального членування тексту, що дозволяє виділити структурний центр текстової одиниці як компонент речення, співвіднесений із головним інформаційним фрагментом військового тексту.

Наші спостереження над текстовим матеріалом показують, що серед представлених еліптичними реченнями структурно-функціональних текстових різновидів військової сфери за особливими властивостями виділяється окремих тип текстових одиниць з предикативним вигуком, маніфестованих у військових командах, наприклад: “Сотня, рясю, ГАЙДА” [1, с. 14], “Шаблі ГЕТЬ”, “Шомполи ГЕТЬ” [13, с. 254]. Ці текстові одиниці маркують автокомунікативність – явище, яке ми вважаємо принципово відмінним від широко відомої у лінгвістиці тексту автосемантиї, що розглядається як форма залежності та відносної незалежності текстових відрізків щодо змістової цілісності усього тексту чи його частини більшого обсягу [5, с. 98–112]. Але у сфері військової вербальної комунікації принципова новизна автокомунікативності текстових одиниць визначається за іншими критеріями. З одного боку, критерієм виділення таких текстових одиниць в окремих текстових різновидах слугує параметр адресації, що у цих текстах передбачає і адресацію волевиявлення від статусно вищого адресанта до підлеглого адресата, і автоадресацію – включення самого адресанта у коло адресатів вербалізованого волюнтаристичного імпульсу. З іншого боку, за критерієм правлять граматичні властивості предикативних вигуків української мови, що у військовій вербальній комунікації набувають нових властивостей. Між цими критеріями існує тісний зв'язок.

Ми вважаємо, що конструкції військових команд з предикативними вигуками є характерними для вузько-специфічної сфери військової комунікації, оскільки вигук – предикат у структурі синтаксичної конструкції військової команди більшою мірою, ніж дієслівний, передає інтенсивність волюнтаристичного імпульсу, зосередженого в текстовій одиниці. З огляду на те, що у семантиці предикативного вигуку закладено співвіднесеність моменту мовлення з моментальною дією, увіраженою обов'язковою наказово-окличною інтонацією, предикативний вигук своїм формальним і змістовим лаконізмом забезпечує швидкий темп і синхронність дій при виконанні військової команди в реальній ситуації.

Як свідчать наукові праці, у системі української мови синтаксична вербалізація українських вигуків призвела до вербалізації словотворчої, внаслідок чого сформувались ряди співвідносних слів – первинних вигуків і похідних дієслів, які виникли з вигуків. Синтаксичні конструкції з дієсловом-присудком доданого виду і синтаксичні конструкції з предикативним, однокореневим щодо дієслова вигуком лінгвісти відносять до одного й того самого структурного типу речень, підкреслюючи їхню взаємозамінність [14, с. 156; 7, с. 89, 102]. Проте наші спостереження показують, що заміна простого дієслівного присудка однокореневим предикативним вигуком докорінно змінює функціональний потенціал текстової одиниці.

Якщо в нормативному вживанні української літературної мови для побудови синтаксичних одиниць використовується або дієслово доданого виду минулого

часу, семантично співвідносно з вигуком, або спільно-кореневий вигук, то у військовій вербальній комунікації вживається тільки вигук – предикат з граматичним значенням наказового способу, що співвідноситься з дієсловом недоконаного виду теперішнього часу. Адже в умовах військової вербальної комунікації предикат – вигук більшою мірою, ніж дієслівний передає категоричний характер наказу, вимогу негайного виконання і тим окреслює межі вузької сфери свого застосування.

У традиційному мовознавстві вигуковий предикат, як і інфінітивний, ідентифікується з членом речення, що передбачає обов'язкову наявність підмета у формі називного відмінка іменника чи його еквівалентів. Натомість у військовій сфері синтаксичні конструкції з вигуковим предикатом, що репрезентують військові команди, розкривають нові виражальні можливості, оскільки не містять структурної позиції підмета – іменника у формі називного відмінка чи його еквівалентів, наприклад: *“На молитву шапки ГЕТЬ”* [3, с. 13], *“На коней, АНУ, в лаву...”* [15, с. 52–54, 173]. Завдяки тому, що у подібних конструкціях військової команди вигуковий предикат функціонує без опори на формалізований чуттєво сприйманий суб'єкт, на перший план виходить не стільки сама дія, скільки категоричність спонукання до неї, поєднана з об'єктивною необхідністю негайного виконання вказаної дії адресатом у повному обсязі відповідно до конкретної ситуації. Слід визнати, що конструкція із вигуковим предикатом, супроводжувана властивою інтонацією, має високий ступінь категоричності.

Такі конструкції формуються в результаті трансформації власне семантичної структури у семантико-синтаксичну. Саме нестача у неповній конструкції військової команди синтаксичних компонентів, які мовознавці називають “здогадними”, або “примовчаними”, перерозподіляє функціональне навантаження серед членів конструкції, увиразнюючи її комунікативну спрямованість, і, за правилом контекстної імплікації, трансформують її семантико-синтаксичну структуру.

Особливу роль у професійній сфері військової вербальної комунікації відіграють маніфестовані у військових командах автокомунікативні текстові одиниці з предикативним вигуком “ура”, що, за нашими спостереженнями, можуть бути виражені або поширеними еліптичними реченнями, наприклад: *“На багнети, УРА!”* [3, с. 67], *“Козацтво, УРА Гетьману!”* [15, с. 170], або однокомпонентним еліптичним реченням, наприклад: *“Рота Сьянова виявилася найбільш стрімкою. “Мої солдати, – розповідав Сьянов, – бігли назустріч вогненній заметілі і кричали “УРА!”. Я біг попереду роти, і мені здавалося дивним, що я ще живий”* [9, с. 14–19]. Хочемо наголосити, що однокомпонентне еліптичне речення “УРА” функціонує у фаховому військовому мовленнєвому узусі як завершена за змістом, автономна текстова одиниця.

Зауважимо, що функціональна автономність текстових одиниць, співвідносних із висловленнями, які виражаються реченнями односкладного чи неповного, зокрема, еліптичного типу, поширеними і однокомпонентними, на зразок речення “УРА”, обґрунтовується як здатність зв'язно оформленого, ситуативно завершеного висловлення вичерпно передавати адресату цілісний зміст актуального інформаційного фрагмента цілісної комунікативної ситуації, без опори на вузький мовний контекст (у розумінні сусідніх контактних або дистантних текстових одиниць). Як зазначає О.О. Селіванова, висловлення стає функціонально автономним тоді, коли отримує додатковий прагматичний компонент у певних умовах фахового спілкування, завдяки чому самостійно “занурює”, включає адресата у типову комунікативну

ситуацію сфери діяльності [11, с. 62]. Функціональну автономність текстових одиниць військової вербальної комунікації засвідчує адресат відповідними вербальними і невербальними діями – маркерами успішного комунікативного акту у фаховій військовій сфері.

Ядерне значення слова “ура” – “буї” вказує на віддієслівний шлях його походження і дієслівну природу спектра його виражальних можливостей. У подальшому розвитку спільного східнослов'янського військового спілкування ця одиниця, крім буквального значення *“вдар, разом, дружно”*, набула значень урочистого військового привітання, захопленого схвалення, радості, мужнього підбадьорювання.

Що стосується категорійної специфіки змістової цілісності і формальної зв'язності текстової одиниці “УРА”, то її реалізацію у синтаксичній структурі цієї одиниці забезпечують компоненти, що є репрезентантами іншого рівня системи української мови. Тому можна стверджувати, що закладена в прескриптивній текстовій одиниці “УРА” комунікативна стратегія може бути тактично втілена лише з виконанням послідовних пунктів. Точніше кажучи, основу активного функціонування цього тексту становить його синтаксична структура, що постає комбінацією інтегрованих у ціле мовних символів, поєднаних послідовним зв'язком. При цьому відбувається певне прирощення змісту, оскільки у процесі актуалізації, об'єктивізації думки синтаксична одиниця набуває нових особливостей.

Референтна співвіднесеність мовної тканини аналізованої текстової одиниці з явищами, породженими мовною умовністю, які, у свою чергу, співвідносяться з низкою реальних бойових ситуацій військової діяльності, розглядається розчленовано, через фонематичні одиниці. У первісному функціонуванні, пристосованому до реальних комунікативних ситуацій фахової військової діяльності, посилену значимість мав саме звуковий комплекс висловлення “ура”, яскраво мотивований фонетично, оскільки слугував сигналом до початку наступальної операції. Цим сигналом, який повинен подавати командири і підхоплювати усі бійці підрозділу, що бере участь у воєнних діях, розпочинався і супроводжувався стрімкий наступ будь-яких тактичних характеристик – штурм, приступ, штикова або рукопашна атака. Таким чином відбувається синхронізація дій професійного військового колективу, сутність якої у тому, що значна маса озброєних людей повинна виконувати операції одночасно і швидко, при цьому між відданням наказу та синхронним виконанням дій встановлюється мінімальний часовий проміжок.

Саме під впливом зверненої на нього думки усього військового колективу в обставинах типової професійної ситуації військової діяльності сигнал “ура” стає особливим висловленням, прескриптивною текстовою одиницею військової вербальної комунікації. Це відбувається у процесі мовленнєвої реалізації цієї текстової одиниці: у той час, коли вона повторюється одночасно численним військовим колективом, внутрішня і суб'єктивна діяльність суб'єкта стає об'єктом, зовнішнім предметом відносно самого себе і вже як об'єкт слуховими й мовними шляхами повертається до свого першоджерела. Об'єктивність зростає за умови, коли адресант тексту чує його багатократне синхронне повторення, здійснюване усім військовим колективом. На цю особливість функціонування подібних одиниць звертав увагу О.О. Потєбня, підкреслюючи, що в певних умовах комплекс звуків, сприйманий як форма втілення ясного змісту, одержує дійсну об'єктивність, не втрачаючи своєї суб'єктивності [10, с. 27–28, 98–102, 103].

В аспекті ефективної мовленнєвої реалізації автономної текстової одиниці “УРА” слід відзначити особ-

ливу роль її кінцевого компонента “а”, який, згідно із закономірностями української мови, найлегше піддається емфатичному подовженню і синхронному повторенню усім численним військовим колективом, чим вносить необхідну ритмічність, узгодженість у стрімкий навальний рух військової лави на всій значній протяжності її просування. Тут доречно згадати, що у ранній період стихійного чи примітивного мовного членування реальності та первинної класифікації результатів цього членування простір означався за діями, здатними його виміряти. За історичними даними, у давньоруській військовій комунікації дружинного періоду простір вимірювався переважно летом стріли, іноді – досяжністю кинутого списа чи ратища, або відстанню, яку долав кінь. Рух у цьому просторі здійснювався, як правило, під прикриттям маси стріл, одночасно випущених лучниками і оброблених у такий спосіб, що вони під час лету видавали пронизливий свист, наводячи жах на супротивника [4, с. 58]. Гучне емфатичне подовження кінцевого наголошеного звука “а” військовим колективом у бойових умовах наступу може перебивати гуркіт зброї.

Таким чином, можна стверджувати, що у сфері військової вербальної комунікації сформувався окремий тип прескриптивних автокомунікативних текстових одиниць, виражених еліптичними реченнями з предикативним вигуком, представлений у військових командах. Принципова новизна автокомунікативності текстових одиниць військової вербальної комунікації визначається за параметром адресації, що передбачає включення у коло адресатів категоричної прескрипції самого адресанта.

1. Аковський А. Огляд гаїв, чагарників та лісів. Дії розвідача в складі дозору під час походу (з 9 малюнками). / А. Аковський. – [Вид. 2-ге]. – Х. : ДВОУ – “На варті”, 1932. – 20 с. – (Бібл. масової військ.-тех. літератури).
2. Білодід І. К. Мова масово-політичної і ділової інформації як структурно-функціональний стиль сучасної літературної мови / І. К. Білодід. // Мовознавство. – 1977. – № 1 (61). – Січень-лютий. – С. 3–10.
3. Біляїв М. Похід / М. Біляїв. – Державне видавництво України (ДВОУ), 1929. – 88 с. – (Військова бібліотека).
4. Бушлаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка : Синтаксис / Ф. И. Бушлаев. – [7-е изд.]. – М. : Комкнига, 2006. – 344 с. – (Лингвистическое наследие XIX века).
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин – М. : Наука, 1981. – 139 с.
6. Дюженко Г. А. Документная лингвистика / Г. А. Дюженко. – М. : Статистика, 1975. – 64 с.
7. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
8. Коваль А. П. Культура ділового мовлення. Писемне та усне ділове спілкування / А. П. Коваль. – [Вид. 2-ге, перероб.]. – К. : Вища школа, 1977. – 295 с.
9. Перемога : згадують переможці // Комуніст. – 8. 05. 2009. – № 3/35 (1179). – С. 14–19.
10. Потебня А. А. Мысль и язык : [научное издание] / А. А. Потебня. – [3-е изд.]. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
12. Словник української мови : [у 11 т.]. / АН Української РСР ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні / голов. редкол. : акад. І. К. Білодід (гол.) [та ін.]. – Т. VII / ред. тому : [О. Є. Марцинківська, Л. О. Родіна, В. М. Русанівський, Н. І. Швидка]. – К. : Наукова думка, 1975. – 723 с.
13. Статути Збройних Сил України. – К. : Атіка, 2006. – 432 с.
14. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : [колективна монографія ; за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда] / Академія наук Української РСР; Ордена Трудового Червоного Прапора Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1972. – 515 с.
15. Шерер Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії / Ж.-Б. Ше-

пер ; [пер. з франц. В. В. Коптілов]. – К. : Укр. письменник, 1994. – 311 с.

МОВЛЕННЄВІ КЛІШЕ ЯК ВИД ЕТИКЕТНОЇ ПОВЕДІНКИ У МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Шаніна Ольга

На сьогодні феномен мовних кліше залишається малодослідженим. Якщо у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві проблему мовної клішованості обговорювали досить плідно (Арнольд І.В., Красних В.В., Гаспаров Б.М., Караулов Ю.П., Кубрякова О.С., Телія В.М., Елісон Рей), то в українському мовознавстві мовленнєві кліше, а особливо ті, що вживаються у медичному дискурсі, не були предметом пильної уваги дослідників, що засвідчує актуальність статті. Але ці мовні одиниці відіграють важливу роль під час аналізу фахових дискурсів, у тому числі медичного.

Метою статті є аналіз мовленнєвих кліше як виду етикетної поведінки у медичному дискурсі. Метою передбачено розв'язання таких завдань: 1) визначити основні понятійні характеристики мовних кліше; 2) здійснити аналіз мовленнєвих кліше, які вживаються у медичному дискурсі; 3) виділити групи мовних кліше, які використовує лікар у комунікативному просторі.

У вітчизняних дослідженнях вчені під мовними кліше розуміють мовні одиниці, яким властиві постійний склад компонентів, звичність звучання, відтворюваність готових мовних блоків і водночас семантичне членування, характерне для вільних словосполучень. Поява кліше пов'язана з частотністю і повторюваністю ситуацій. За цих умов навколо стрижневого слова утворюється відносно постійний набір контекстуальних елементів у мовленні, що набувають звичності в називанні і звучанні. Такі сполуки слів перетворюються на стандартні.

Кліше – це будь-яка готова розмовна формула, критерієм для виділення якої є регулярність її виявлення у повторюваних ситуаціях мовлення. Термін “кліше” вживається для позначення сталих фраз. Ці фрази постійно повторюються і втрачають своє первинне мовленнєве значення стверджує І.В. Арнольд [2]. Отже значення клішованих висловлювань тісно пов'язане з відповідними ситуаціями і, таким чином, може бути адекватно описане лише враховуючи ситуативні параметри.

Клішовані мовні одиниці повинні мати деякі подібні ознаки, які і визначають статус даних одиниць. Головною ознакою клішованих мовних одиниць є їх відтворюваність у мовленні [12, с. 72]. У лінгвістиці існує декілька різних підходів щодо відтворюваності. Перший підхід представлений дослідниками, які вважають, що здійснювати мовленнєву діяльність – це означає постійно продукувати і інтерпретувати нові висловлювання, які комунікант ніколи не чув раніше [8, с. 85]. Відповідно до цієї точки зору, мовна діяльність є творчим процесом створення унікальних комбінацій одиниць мови. З цієї позиції ні про які клішовані одиниці, ідіоматичні вирази говорити неможливо, оскільки заперечується сама їх природа. Інша точка зору представлена Б.М. Гаспаровим. Його теорія ґрунтується на твердженні існування в пам'яті готових комунікативних фрагментів, за допомогою яких людина пізнає світ і взаємодіє з ним. Дані фрагменти зберігаються в пам'яті після першого візуального контакту або слухового сприйняття, а потім саме вони відтворюються в мові [4, с. 102]. Такої ж думки дотримується Ю.М. Караулов, який стверджує, що в звичайних комунікативних актах ми намагаємося вживати готові формули і рутинні звороти [7, с. 98]. В рамках даної

теорії стверджується той факт, що люди спілкуються між собою виключно за допомогою кліше, фразеологізмів, що виглядає недостатньо правдоподібно.

Д. Розенталь відзначає також фразеологічність кліше: “мовний стереотип, готовий зворот, який використовується як легко відтворюваний у певних умовах та контекстах стандарту... Кліше утворює конструктивну одиницю, що зберігає свою семантику, а в багатьох випадках і виразність” [10, с. 168].

В.М. Телія зазначає, що мовні кліше – окремий клас сталих, граматично неоднорідних, регулярно відтворюваних блочних фразеологічних одиниць в типових мовних ситуаціях, що відображають стереотипи мислення комунікантів та дозволяють мовнику успішно досягати комунікативної мети. О. Кубрякова дещо розширює та доповнює точку зору В. Телії: “реальна мовна діяльність – певний мовний континуум, на одному полюсі якого стереотипне, клішоване та майже автоматичне мовлення. Проте на іншому – новаторство, творчість, виходи за встановлені перепони” [9, с. 112]. У даному підході немає непослідовності “полярних” точок зору, які заперечують очевидні мовні тенденції, він також пояснює оказіональні трансформації фразеологізмів, в результаті чого при комунікації породжується абсолютно новий текст, який є частиною постійно мінливих ситуацій, в яких, як правило, змінюються або учасники, або контекст.

Про те, що кліше відіграють важливу роль в оформленні ситуації спілкування, про їхню інтеракційну природу пише А.В. Алфьоров. І кліше, і всі фразеологічні одиниці даний лінгвіст зараховує до так званої лексико-граматичної категорії – точніше, “суперкатегорії”-інтеракційних дійсних мовних одиниць, які “організують простір діалогу, висловлюючи різні інтеракційні категорії, оформлюють висловлювання співрозмовників в ілюктивному, аргументативному, інтерперсональному аспектах комунікації (мовної інтеракції)” [1, с. 1]. У даному підході варто особливо відзначити організуючу роль кліше при побудові акта комунікації відповідно до заданої ситуацією спілкування.

Ще одна важлива ознака кліше це їх прагматичний характер. На наш погляд, кліше є прагматичними комунікативними фразеологізмами, що оформляють ту чи іншу ситуацію спілкування на всіх етапах її розвитку, забезпечуючи бажаний комунікативний ефект. Зазначений прагматичний характер кліше пояснює всю незрозумілість його фразеологічної природи: вимоги до обслуговування ситуацій спілкування, змушують кліше бути досить “гнучкими” у плані семантичної пов’язаності їх компонентів, прозорості їх граматичного оформлення. Про прагматичний характер кліше говорить і Р. Ратмайр [11, с. 16], яка вважає клішованість соціальною необхідністю використання. Вживання кліше дозволяє мовцеві здійснювати комунікацію в межах прийнятних в тому чи іншому суспільстві норм спілкування, що позитивно впливає на саму комунікацію і успішність реалізації мети комунікантів.

Яким би не був підхід, очевидно, що мовні одиниці в мовній свідомості ніколи не зберігаються окремо один від одного, завжди знаходяться в взаємних зв’язках, що доведено серією експериментів [8, с. 41], результатами яких стало підтвердження того, що в людській свідомості слова об’єднуються в семантичні поля із загальним поняттям, у кожного такого семантичного поля є центр і периферія, де зв’язки між словами слабшають, і значення мовних одиниць, що входять в різні семантичні поля, конкретизуються в мовному контексті і в контексті ситуації.

У нашому дослідженні ми звернули увагу саме на мовленнєві кліше як вид етикетної поведінки у межах медичного дискурсу.

Комунікативні кліше в межах інституційного дискурсу є своєрідними ключами для розуміння всієї системи відносин у відповідному інституті. Вживання трафаретно-клішованих одиниць часто зводиться до інтенції чітко позначити ту галузь і сферу спілкування, в якій прийнято говорити саме так. Виходячи зі специфіки професійної діяльності лікаря, ми вважаємо, що найважливіші параметри лексичної сфери цього дискурсу знаходять специфічне відображення в клішованих одиницях, якими користується лікар. Клішовані вирази, які вживає лікар, при сприятливих умовах можуть здійснювати значний вплив на процеси, які відбуваються у свідомості хворого. Ці фрази представляють собою певні дискурсивні формули навіювання, до яких відносимо спеціальну термінологію і термінологічні сполучення, професіоналізми, клішовані вирази.

Варто зауважити, що професійна специфіка спілкування лікаря з пацієнтом пов’язана з необхідністю використання спеціальних мовленнєвих кліше у мовленні. Використання кліше на позначення термінів в професійному спілкуванні необхідно для того, щоб забезпечити точність визначення предмета мовлення.

Ефективним засобом сугестивного впливу є використання слів, що позначають власне утримання, що уточнюють вживання термінів. Наприклад:

Л.: Давайте Вас послухаю / / Так / ослаблення дихання залишається / хрипи невеликі / / П.: Лікарю / мені вже краще / / Л.: Але / у Вас ще важке дихання / обструкція / /

Лікар дає дефініцію терміна. Висновок не сформульований, але легко визначається: порушення дихання вимагає серйозного лікування та дотримання постільного режиму. Припускається також, що лікар знає, як слід лікувати ці порушення. У наведеному фрагменті кілька разів звучить одна й та ж думка: ослаблення дихання – серйозна проблема. Цей повтор викликаний певним стилем спілкування лікаря з пацієнтом (пацієнт – літня людина), а також продиктований необхідністю гарантованого доведення інформації до пацієнта. Крім того, повтори в інституційному спілкуванні виконують функцію стабілізатора статусних відносин (інформаційно вони не несуть нічого нового, але мають сугестивний перлюкувативний ефект: “Інформація, яку мені зараз повідомляють, є важливою, і людина, яка це говорить, показує мені, що він має право так говорити”). Але слово *обструкція* (перешкода) може бути невідомим пацієнтові, тому лікареві варто добирати такі мовні засоби, які будуть зрозумілі хворому, оскільки невідоме слово може налякати його, що призведе до небажаних наслідків.

У ряді випадків ми стикаємося з особливим типом вживання кліше, призначеним для того, щоб показати адресату компетентність спеціаліста. Лікар змушений використовувати спеціальні слова в мові для того, щоб не тільки переконати пацієнта у своїй достатній професійній підготовці, а й розкрити найбільш важливі негативні наслідки різних порушень:

Л.: При багатьох різних патологічних станах народні методи або фітотерапія дуже ефективні / / Але якщо Ви відмовитеся від них <антибіотиків> / швидше за все це призведе до хронізації процесу / /

Виробнича спеціалізація сфери спілкування веде до того, що лікар, як і кожен спеціаліст у певній галузі, називає те, з чим він має справу, за допомогою клішованих виразів, не замислюючись і не добираючи слова. Ці висловлювання частково змикаються з термінами, але, точніше сказати, терміни, як і професіоналізми, є частиною такої спеціалізованої сфери найменування.

Наведемо приклади професійних клішованих виразів: *Л.: Скажіть / будь ласка / куди іррадіює біль? / Тобто / куди біль віддає? // Тут лікар під час питальної репліки прогнозує реакцію адресата, намагається висловитися зрозуміліше і ясніше, усвідомивши недоречність первісного варіанту. Л.: Де локалізується біль / покажіть / будь ласка? / / Лікар не пояснює спожитий професіоналізм з причини його клішованості і загальноновизначеності (закріпленості за даними соціумом).*

Клішовані вирази часто використовуються в мові лікаря автоматизовано, стають своєрідними формулами навіювання. Навіяна дія може пронизувати процеси свідомого сприйняття. Ефективним прийомом “впровадження” в свідомість адресата своєї думки є вживання визначень з “непрозорою” семантикою, що представляють собою доволі суперечливу думку: *Л.: Ці ліки Вам допоможуть // Або Л.: Ось таблетки / які полегшать Вам біль // Коли лікар прописує хворому ліки, роль і значення яких невідомі пацієнту (якщо, звичайно, він сам не є лікарем), то хворий повністю ґрунтується на своїй довірі до лікаря. Тому свідоме сприйняття замінюється умовами нав'язаного впливу і такі слова не викликають у пацієнта сумніву. У свідомості хворого формується перлокутивна реакція: лікар знає, що краще.*

Сугестивний вплив може здійснюватися через використання загальної для співрозмовників мови метафоричного осмислення. В медичному дискурсі закріпилися словосполучення і фрази, метафоричність яких не відчувається, наприклад, метафори, що описують характер болю: *ниючий біль, колючий біль, біль, що давить або стискає*. Для більш точного опису характеру болю лікар нерідко вдається до метафоризації в сугестивних питаннях: *Л.: Скажіть / що Ви відчуваєте / на серце тисне чи серце стискає / як обручем? // Або : Л.: Який біль Ви відчуваєте / ниючий або ріжучий? //*

Сугестивність дискурсивних формул навіювання проявляється в тому, що клішовані вирази несуть в собі відбиток авторитету науки і мають, тим самим, магічний вплив на свідомість пацієнта.

У нашому дослідженні ми також виокремили кліше, які використовує лікар під час встановлення психологічного контакту з пацієнтом.

Під час бесіди можна продемонструвати хворому емпативне розуміння того, що той відчуває. Це можуть бути наступні стандартні кліше: *“Ви тоді, напевно, засмутились”, “Скільки ж Вам довелося пережити”* та інші. Однак, зазначимо, що не можна первантажувати бесіду подібними психологічними кліше, тому що надспівчуття – це завжди нечутливість.

Для того, щоб домогтися однакового з хворим розуміння того, що він говорить, можна скористатися прийомами посилення діалогу за допомогою наступного кліше: *“Продовжуйте, будь ласка, це дуже важливо”*. При тривалій чи малоефективній розмові можуть бути застосовані кліше типу: *“Уточніть, будь ласка, я не зовсім зрозумів...”* і жест зупинки рукою. Коли хворий помиляється у своїх судженнях, виникає необхідність негайної негативної оцінки. Щоб не втратити при цьому сталий психологічний контакт, лікар може використати наступне кліше: *“Ви, звичайно, можете зі мною не погодитись, але я зовсім упевнений, що...”*.

У нашому дослідженні ми також визначили ряд конкретних методів (технік) переконання:

- **Метод вибору.** Хворому варто описати всі «за» і «проти» (наприклад, позитивні і негативні сторони його життя після будь-якої операції), підвести його максимально близько до рішення остаточного вибору. Психологічне кліше: *“Фактор ризику у Вас є, і артеріальна гіпертензія є, і спадкова схильність є, але холестерин у нормі. Це найважливіше”*.

- **Метод сократівського діалогу (метод семи «так»).** Лікаря слід підготувати 7 питань, на які хворий відповідь позитивно. Останнім йде те, у чому необхідно переконати пацієнта. Психологічне кліше: *“Ви, як розумна людина, звичайно, погодитесь зі мною, що...”*.

- **Метод авторитету.** Психологічне кліше: *“Консультант вважає, що...”*.

- **Метод виклику.** Психологічне кліше: *“Якщо ви не зможете кинути курити, я Вас зрозумію, оскільки справитися з цим може тільки дуже вольова людина”*. Але, зазначимо, що метод практично не діє при переконанні жінок.

Вищенаведені техніки прямого переконання працюють набагато краще при разових зустрічах із хворим, а при тривалих і тісних контактах більшого значення набуває щирість лікаря.

Варто зауважити на мовних кліше, які використовує лікар, утягнений у конфліктну суперечку з пацієнтом. По-перше, лікар повинен цілком дати висловитися пацієнту, щоб він мав можливість скинути агресію. По-друге, доброзичливо і некатегорично спробувати локалізувати суперечку. Психологічними кліше в подібних ситуаціях виступають наступні: *“Невже Ви навіть цього не знаєте”* або *“Як Ви, звичайно, знаєте...”*. По-третє, не показувати антипатії і не ігнорувати розумові здібності пацієнта. Можливо, він побачив щось важливе, з цим неодмінно треба погодитись. У даній ситуації можна застосувати наступне психологічне кліше: *“Не виключено, що я у чомусь помиляюся, давайте разом розберемося...”*.

Мовленнєві кліше, які використовує лікар, реалізують мета комунікативну функцію, тобто організують інтеракційний простір комунікації, оскільки є дійсними одиницями, які вказують на певні ситуації мовленнєвого спілкування та порядок їх перебігу. Саме в них проявляються наміри сугестора, вони засвідчують інтенціональний стан учасників медичного дискурсу.

Так, у межах інтенціонального підходу, нами були виділені декілька груп мовленнєвих кліше, які використовує лікар під час діалогу з пацієнтом:

- 1) кліше-контакти (*Доброго дня! Проходьте! Сідайте!*)
- 2) кліше-питання (*Що Вас турбує? На що Ви скаржитесь? Що Вас привело до мене?*)
- 3) кліше-імперативи (*Роздягайтесь! Дихайте!*)
- 4) кліше-настанови (*Ви маєте дотримуватись режиму!*)
- 5) кліше-констатації (*Вам потрібне термінове лікування!*)
- 6) кліше-згода (*Я з Вами згоден! Вірно! Правильно!*)
- 7) кліше-заперечення (*Ні, я з Вами не погоджуюсь, самолікування може зашкодити здоров'ю!*)

Безумовно, даний перелік далеко не повний. Комунікативне середовище медичного дискурсу досить часто буває насиченим мовними стереотипами різного рівня клішованості, що дозволяє говорити про перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

Отже, клішовані фрази, якими користується лікар у своїй діяльності, мають вагомий сугестивний вплив. Сугестивність кліше розкривається в тому, що терміни, професіоналізми, клішовані вирази несуть в собі відбиток авторитету науки і мають, тим самим, магічний вплив на свідомість пацієнта. При сприятливих умовах ці компоненти медичного дискурсу можуть здійснювати величезний вплив на всі процеси, що відбуваються у свідомості хворого. Терміновживання призначене для того, щоб продемонструвати (а, отже, і нав'язати) адресатові (пацієнту) компетентність спеціаліста. Лікар змушений використовувати спеціальні терміни і професіоналізми в мові для

того, щоб не лише переконати пацієнта у своїй професійній підготовці, а й розкрити найбільш важливі негативні наслідки різних порушень. Свідоме сприйняття замінюється умовами нав'язаного впливу і такі слова не викликають у пацієнта будь-якого сумніву, формуючи перлокутивну реакцію: *лікар знає, що краще*.

Перспективу дослідження вбачаємо у поглибленні аналізу мовленнєвих кліше, які використовує лікар під час спілкування з пацієнтами різного віку.

1. Алферов А.В. Интеракциональный дейксис. Текст / А.В. Алферов. – Пятигорск : Изд. ПГЛУ, 2001. – 296 с.
2. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике / И.В. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1991. – 213 с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 607с.
4. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б. М. Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
5. Гвоздев В.В. Контекст и некоторые проблемы парадигматики клише / В.В. Гвоздев // Роль контекста в реализации семантических особенностей языковых единиц. – Курск : Издательский дом, 1987. – 145 с.
6. Иванченко Р.Г. Литературное редактирование / Р.Г. Иванченко. – К. : Наукова думка, 2003. – 254 с.
7. Караулов, Ю. П. Русский язык и языковая личность / Ю. П. Караулов. – М., 1987. – 264 с.
8. Красных, В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций В. В. Красных. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2001. 270 с.
9. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е.С. Кубрякова. – М. : Академический проект, 1986. – 122 с.
10. Розенталь Д.Э. Словарь трудностей русского языка / Д.Э. Розенталь. – М. : Азбуковник, 2001. – 436 с.
11. Райтмар Р. Функциональный и культурно-сопоставительный аспекты прагматических клише / Р. Райтмар // Вопросы языкознания. – 1997, № 1. – С. 15–21.
12. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты В. Н. Телия. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.

СТАТУС І ФУНКЦІЇ ЧАСТКИ Б (БИ) У ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Шаповал Ірина

Як відомо, продуктивним показником оптативності в українській мові є частка “б”. Статус і місце цієї частки в граматичній системі української мови досі чітко не визначені [8, с. 3–5].

Ще починаючи зі слов’янської граматики М.Г. Смотрицького і “Російської граматики” М.В. Ломоносова, до виділення класу часток в системі частин мови “б” розглядали в контексті категорії способу. За визначенням В.В. Виноградова її розуміли як модально-прідієслівну частку [5, с. 528]. Однак в мові “б” знаходить свої особливі якості та зумовлені ними можливості далеко за межами відведеного їй місця.

“Б” впевнено можна назвати унікальним мовним засобом. Насправді тільки за допомогою “б” мовець структурує “іншу реальність”: переводить ситуацію зі сфери реальності (*Зійшов місяць*) у сферу ірреальності (*Зійшов би місяць; Зійти б місяцеві*) з відповідними модально-часовими змінами.

Отож, реальна модальність змінюється на ірреальну, минулий час – на синтаксично-невизначений. Частка “б” виступає тим формотворчим засобом, який і створює граматичне значення ірреальної модальності, у нашому випадку – оптативності, та невизначеного синтаксичного часу.

Можна зробити висновок, що “б” є носієм особливої граматичної семантики, яка реалізується не тільки в складі форми дієслівного способу. Схожу думку поділяє Р.Д. Брехт зазначаючи, що “б” в російській мові є “незалежною модальною часткою, яка надає реченню значення ірреальності” [4, с. 115].

На цю особливість частки “б” було звернено увагу в лексикографічній практиці. Так, ще в Тлумачному словнику В.І. Даля “б” трактується як “частка, що перебуває у зв’язку з дієсловом і яка виражає бажання умову чи наслідок” [7, с. 147].

У цьому тлумаченні є два важливі моменти. Перший – це “зв’язок з дієсловом”. В.І. Даль підкреслював, що свою семантику та функції “б” реалізує перш за все у поєднанні з дієсловом і при цьому зберігає свою самостійність. Другий момент полягає в тому, що для частки “б” значення бажання В.І. Даль ставить на перше місце, на відміну від інших лексикографічних джерел.

У лексикографічній практиці спеціалізація основних значень частки “б” отримала такі відображення: одні значення “б” закріплюються за її вживанням як компонента форми умовного способу, інші – за її автономним вживанням поза межами категорії способу, у поєднанні з незалежним інфінітивом.

Це свідчить про регулярність моделі “інфінітив + “б”” і стабільність того значення, яке вона передає, а саме значення бажальності.

За допомогою частки “б”, як зазначає В.В. Виноградов, передаються різні відтінки гіпотетичної модальності (можливості, бажальності та умовності) в інфінітивних, безособових та бездієслівних конструкціях на зразок: *Хоч би потеплішало швидше* (П. Мирний); *Аби б стало на одягу* (Г. Квітка-Основ’яненко); *Швидше б похід* (Н. Рибак); *Коли б у мене така голова!* (О. Кониський); *Ех, кум би оце мені* (О. Вишня); *Ех, коли б їм винайти таке крило!* (В. Кучер); *Мені тут хоч би цього строку як-небудь добути* (А. Головка); *Йому пожити б ще в цьому світі* (Ю. Збанацький).

Потрібно зазначити, що в інфінітивних, безособових та бездієслівних конструкціях частка “б” є виразником бажальної модальної семантики.

П. Гард під час дослідження функцій частки “б” вважав за необхідне включити до складу форм умовного способу всі варіанти присудків, які містять частку “б”, в тому числі і поєднання інфінітива і частки “б” [13, с. 18].

Таке рішення, з одного боку, вводить інфінітив з часткою “б” в систему форм умовного способу, а з іншого – ”переводить його зі сфери морфології у сферу синтаксису” [3, с. 125].

Інфінітив не є носієм значення бажальності. Але при поєднанні його з часткою “б” виникає конкретне особливе значення – значення бажальності, в утворенні якого беруть участь рівноправно обидва компоненти. Однак це вже не окремі автономні компоненти структури речення. У свідомості носіїв мови таке поєднання сприймається як єдине утворення, яке регулярно функціонує та використовується як продуктивний спосіб вираження особистої бажальності – ядерної семантики категорії оптативності: *Здати б екзамен; написати б книгу* тощо.

Стійка за своєю граматичною семантикою структура в результаті активного і регулярного вжитку цілком може претендувати на статус аналітичної форми.

Матеріал дослідження свідчить, що допустимо вважати інфінітив з часткою “б” специфічною, ядерною формою вираження оптативної модальності у сучасній українській мові. Ця форма має статус особливого способу, а саме бажального.

Вчені вбачають у частці “б” якості, які дозволяють їй, з одного боку, поєднуватися з широким колом граматичних засобів, з іншого боку, видозмінюватися, моди-

фікуватися. Ці процеси відбуваються для передачі різних модальних значень та їх відтінків.

Важливим є системний підхід до опису синтагматичних і парадигматичних властивостей частки “б” в межах синтаксичного поля модальності. Важливо передбачити ідентифікацію інваріантного значення “б”, встановити його різновиди, а також визначити екстенціональні та інтенціональні якості цієї мовної одиниці у відповідних контекстах.

Очевидно, що поняття “синтагматика” є дещо умовним, якщо говорити про частку “б”. Відсутність конкретної лексичної семантики, денотативного значення (а В.В. Виноградов взагалі назвав “б” часткою-морфемою) унеможливило для “б” варіант паритетного існування з лексично-повнозначною одиницею. Взагалі “б” зосереджує навколо себе багато засобів, за допомогою яких реалізовується оптативна семантика: це, крім інфінітива, і форма дієслова на –в як компонент умовного способу, і предикативи на зразок *можна, потрібно, бажано*, і бездієслівні та неповні конструкції, і модальні дієслова-модифікатори, такі, як *бажати, хотіти, мріяти* та ін., які поєднуються перш за все з інфінітивом, і т.д. **Ще б тільки червоного стручечка до нього** (В. Земляк); **А будинок добрий! Якби ще й другий такий у другім селі, а тамечки і третій у третьому...** (Д.Яворницький); **Посидіти б з ним у хаті, в теплі та поговорити щиро** [– скільки він розповів би!] (Т. Хадкевич); **Аби б тільки вони удвох** (Г. Квітка-Основ'яненко); **Вистрілити б в це лице...** (Ю. Смолич); **Отакого б нам секретаря!** (П. Мирний); **Було б тільки вибавлення** (О. Льченко); **Був би Тимофій!** (Н. Рибак).

Виникає запитання: чи пов'язане те чи інше поєднання частки “б” з якою-небудь інваріантною модальною семантикою?

У складі форми умовного способу “б” бере участь у вираженні ірреальної гіпотетичної модальності та її варіантних значень: імовірності, умови, обумовленості, можливості, бажальності. В інших поєднаннях провідним модальним значенням є бажальність (чи оптативність). Таким чином, є підстави говорити про два модальні значення, які характерні для речень, що містять у своїй структурі частку “б”. Цими значеннями є значення гіпотетичності та оптативності. Диференціювати ці значення в конкретній ситуації можна на основі вивчення синтагматичних особливостей “б” в реченнях з відповідними модальностями.

Такі широкі синтагматичні можливості “б” виділяють її із загального кола часток, а також дають можливість для систематизації основних видів оптативних речень.

Дослідження показують, що внаслідок взаємодії інваріантного граматичного значення оптативності і засобів його структурування в мові, які пов'язані з різними синтагматичними варіаціями “б”, утворюється низка структурних видів оптативних речень, які відповідають даним моделям:

1) інфінітивно-оптативний – оптативні речення з формою бажального способу (*Поїхати б мені на море*);

2) дієслівно-оптативний – оптативні речення з формою умовного способу (*Поїхав би я на море*);

3) бездієслівно-оптативний – оптативні речення з часткою “б” поза межами категорії способу (*На море б!*).

Ці структурні типи і формують основу комунікативної парадигми оптативних речень із граматично-вираженою бажальністю. Оскільки “форма речення обумовлена комунікативним завданням, яке воно виконує”, то під комунікативною парадигмою слід розуміти “сукупність речень, об'єднаних спільністю відображуваної ситуації, кожне з яких слугує рішенням певного комунікативного завдання” [6, с. 58].

Під час реалізації моделей, які лежать в основі перелічених структурних типів оптативних речень, виникають ті чи інші модифікації, які також пов'язані з коректуванням комунікативного завдання. Ми виділяємо два види таких модифікацій:

1) Модальні модифікації оптативних речень – речення з модальними модифікаторами: дієсловами (*можти, хотіти*), короткими прикметниками (*радий, повинний*), предикативами (*можна, необхідно*): *Я хотів би поїхати на море; Я радий би поїхати на море; Можна б поїхати на море*. Такі модифікації видозмінюють оптативну семантику нарощуванням нових модальних значень.

2) Семантичні модифікації оптативних речень – речення з оптативними частками, які у поєднанні з часткою “б” утворюють її “особливу парадигматику”: *От би якщо б, тільки б, хоч би та ін.* поїхати на море [8, с. 5].

Оптативні частки слугують засобом семантичного ускладнення бажальності, відображаючи градацію її множинних відтінків, які проявляються в різних комунікативно-прагматичних умовах за волею мовця.

Парадигматика частки “б” тісно пов'язана з її “синтагматикою” і проявляється в різноманітних модифікаціях на зразок *ось би, якби, якщо б, коли б, краще б, нехай би, тільки б, хоч би, щоб та ін.*, які реалізують різні семантичні різновиди основної оптативної модальності, наприклад: *Хоч би була залишила на світі дитиночку із голосом твоїм!* (Л. Костенко); *О, коли б можна було на цю ніч стати невидимками!* (В. Земляк); *Якби ці кособокі незграбні літери могли розмовляти* (Н. Рибак); *Лучче б я його не бачила!* [Як то мені його забувати?] (Г. Квітка-Основ'яненко); *Мені б тільки із-за грат виплутатись...* (Ю.Збанацький); *Хоч би її шеф не припхався* (І. Роздобудько); *Якби по Стеху хто пішов...* (Л. Яновська); *Краще б вона того не казала, не гнівила батька* (К. Гордієнко).

Ці модифікації підтверджують високий рівень універсальності “б”, оскільки вони беруть участь не тільки в передачі різноманітних відтінків значення бажальності, але і вказують на той чи інший часовий план висловлювання [11, с. 107–109]: *Хоч би її шеф не припхався* (І. Роздобудько); *Скоріше б твої батьки верталися* (В. Кучер); *Коли б швидше битва* (Н. Рибак); *Коли б уже швидче одіслали мене в школу ту більшу* [– до батьки було, – які воно книги там і чому воно вчать там? (Л. Мартович) – до майбутнього; [Ох, лихо мені тяжке!]] *Лучче б я його не бачила!* [Як то мені його забувати?] (Г. Квітка-Основ'яненко); *Коли б кондукторка бачила все* [– що сталося з Суботою на Дніпрі!] (В. Кучер); *Коли б ти чув* [– як він розпікав мене, як дорікав за лінощі, неуважність] (О. Іваненко) – до минулого; *Де він? Що з ним? Чи живий?* *Коли б тільки живий, а все інше – не біда* (В. Кучер); *Коли б гріха не було тут* (А. Тесленко) – до теперішнього.

Можна зробити висновок, що частка “б” займає особливе місце в граматичній системі української мови загалом і в мовній свідомості носіїв української мови зокрема. Частка “б” виступає ядерним носієм оптативної інформації. Таким чином, є підстави стверджувати, що в структурі категорії оптативності частка “б” має концептуальний, категорійний статус, оскільки у поєднанні з інфінітивом утворює особливу граему – оптатив, а в інших сполуках маркує оптативність як категорійну семантику.

1. Алтабаева Е.В. Частица *бы* в выражении желательности / Е.В. Алтабаева // Русский язык в школе. – 2003. – № 3. – С. 87–90.
2. Алтабаева Е.В. Выражение модального значения желательности в простом предложении: Автореферат дис. канд. филол. наук. – М., 1986. – 16 с.

3. Бондарко А.В. Русский глагол / А.В. Бондарко, Л.Л. Буланин. – Л. : Просвещение, 1967. – 192 с.
4. Брехт Р.Д. О взаимосвязи между наклоном и временем: Синтаксис частицы *бы* в русском языке / Р.Д. Брехт // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XV. – М. : Прогресс, 1985. – С. 101–117.
5. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1972. – 614 с.
6. Всеволодова М.В., Деметьева О.Ю. Проблемы синтаксической парадигматики: коммуникативная парадигма предложений (на материале двусоставных глагольных предложений, включающих имя локума) / М.В. Всеволодова, О.Ю. Деметьева. – М. : КРОНПРЕСС, 1997. – 176 с.
7. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vidahl.agava.ru>
8. Лекант П.А. К вопросу о грамматическом статусе частиц / П.А. Лекант // Слово и словоформа в высказывании: номинация и предикация / Межвуз. сб. науч. тр. – М., 2000. – С. 3–6.
9. Лопухина Р.В. Семантика и функции конструкции с частицей *бы* в современном русском языке : Автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 1985. – 19 с.
10. Монастирська Г.О. Еволюція поглядів на оптативність як граматичну категорію / Г.О. Монастирська // Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць / за заг. ред. проф. А.П. Загнітка. – Вип. 12. Розділ II: Актуальні проблеми морфології. – Донецьк : ДонУ, 2004. – С. 61–64.
11. Русская грамматика : в 2 т. – Прага : Academia, 1979. – 1093 с.
12. Сабанеева М.К. О сущности склонения / М.К. Сабанеева // Вопросы языкознания. – 1994. – № 5. – С. 46–55.
13. Garde P. L'emploi du conditionnel et de la particule *by* en russe / P. Garde. – Publication des Annales de la Faculte des lettres Aix-en-Provence. Nouvelle. Serie. – Paris, 1963. – 363 p.

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ЯЗИК” В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ГРУЗИНСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ Й ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

Шаповалова Наталія

В умовах ХХІ століття, коли людство все більше піддається впливу глобалізаційних процесів, вивчення національно-мовної та етнокультурної специфіки етнічних спільнот є одним із першочергових завдань сучасних гуманітарних наук. Якісне зміщення наукових інтересів у сферу ментальної семантики окремих мовних спільнот дозволяє пролити світло на феномен національної мови, на особливості репрезентації в мові ментального простору. Виявлення національно-культурної специфіки мовного матеріалу на сьогодні не є принципово новим явищем, про що свідчать роботи видатних мовознавців минулого, насамперед, В. фон Гумбольдта й О.О. Потебні. Різним аспектам цієї проблеми присвячено чимало праць Н. Арутюнової, А. Вежицької, В. Жайворонка, В. Манакіна та інших. Окреслені науковцями питання у сфері лінгвокультурології та етнолінгвістики на сьогодні постають особливо актуальними й потребують більш глибокого наукового опрацювання. У цьому контексті вивчення ключових для тієї чи іншої національно-мовної картини світу концептів дає можливість більш переконливо говорити про інтерлінгвальне й специфічне в мовних і концептуальних картинах соціумів, сприяє подальшому розвитку теорії міжкультурної комунікації й удосконаленню практики перекладацької діяльності. З огляду на це зіставний аналіз концептосфери української й грузинської мов, які, як відомо, належать до різних мовних сімей (індоевропейської та іберійсько-кавказької відповідно), є важливим і актуальним.

Метою цієї статті є виявлення особливостей лексико-фразеологічної вербалізації концепту *язык* в українській та грузинській мовних картинах світу. До аналізу залучено словникові матеріали, що демонструють лексичну сполучуваність слів *язык* в українській мові та, відповідно, *ება* (ена) в грузинській, а також дозволяють відстежити їх словотвірну продуктивність і особливості метафоризації похідних. Це, насамперед, російсько-українські перекладні й фразеологічні словники, грузинсько-російський словник Д. Чубінашвілі (1887), де на сьогодні найбільш повно відображено предмет дослідження, сучасні російсько-грузинські словники (видання, що належать до різних етапів розвитку грузинської мови, дають можливість відстежувати динаміку семантики й функціонування аналізованих мовних одиниць). Нами проаналізовано слова української і грузинської мов, семантика яких мотивується семантикою слів *язык* й груз. *ება* (ена) відповідно, а також фразеологічні одиниці української й грузинської мов із компонентом *язык* й груз. *ება* (ена). Крім власне словникових матеріалів нами використані коментарі респондентів – носіїв грузинської мови.

У своїй роботі ми виходили з того, що концепт як поняттєва категорія, на відміну від власне поняття, є прерогативою лінгвофілософії й “наділений не лише власне лінгвістичною, а й культурною інформацією, тобто в ньому спостерігаємо нашарування культурних смислів на основне (словникове) значення, або культурні суттєві речі, виражені в слові [1, с. 10–11]. Концепт “Язык” є одним із інтерлінгвальних ключових культурно значимих концептів, що в межах тієї чи іншої, в даному випадку, української й грузинської національно-мовних картин світу, постає специфічно конотованим.

Аналізуючи семантику укр. лексеми *язык* й її груз. відповідника *ება* (ена), зауважимо, що тіло людини у філософсько-антропоцентричному аспекті постає об’єкт і суб’єкт пізнання навколишнього світу і як носій соматичного коду культури. Символіка соматизмів (назва частин тіла) належить до архетипових символів, які несуть одне й те ж саме або дуже подібне для більшості, якщо не для всього людства, що зумовлюється природною подібністю як фізичної, так і психічної будови людини [5, с. 98]. Разом з тим, виступаючи універсальним засобом вираження характерних рис особистості, оцінки характеру, розумових здібностей людини, її емоцій, душевного стану, соматизми як компоненти тієї чи іншої національно-мовної картини світу, обов’язково відображають особливості світовідчуття певної мовної спільноти.

Соматизми в кожній мові характеризуються високою частотою вживання, здатністю функціонувати в переносних значеннях, а також великою фразеотвірною продуктивністю [5, с. 34]. Як зазначає В.М. Телія, образність одиниць номінації пояснюється наявністю характерної для кожної лінгвокультурної спільноти системи образів-еталонів. Дійсність, яка емпірично пізнається, оцінюється в образах-еталонах, що “безпосередньо стосується умов життя носіїв певної мови, їх культури, звичаїв та традицій” [2, с. 241]. Образність слова чи фразеологізму залежить насамперед від співвідношення між прямим і переносним значенням, від конотації слова (фразеологізму), численних імпліцитних сем, які “впливають” на поверхню, стають центром фразеотворчого процесу [3, с. 48–49].

Як свідчить аналіз, значна кількість уявлень, образів і стереотипів, що формують концептуальну картину світу українського й грузинського народів, є універсальними, незважаючи на приналежність української й грузинської мов до різних мовних сімей. Концепт *язык* має зіставні

вербалізації в українській і грузинській мовах. Так, у словнику Д. Чубінашвілі (Д. Чубінова) наводяться такі основні лексичні значення слова ება: 1) орган смаку; 2) здатність говорити (“дар слова”); 3) мова народу; 4) деталь дзвона чи замка [4, с. 490].

Природними як для української, так і для грузинської мовних картин світу є асоціативні зв'язки з гостротою й довжиною, тому український вираз *довгий язык* має грузинський відповідник – გრძელი ება (გრძელი – “довгий”), а український вираз *гострий язык* (за Д. Чубінашвілі) грузинською перекладається як მწარე ება (букв. “гіркий язык”) та ება მარჯვე (укр. “умілий, вправний язык”). Показово, що грузинський вираз გრძელი ება (*довгий язык*) має антонім – ება მოკლე (*короткий язык*), що використовується для характеристики мовчазної, небалакучої людини. При цьому для сучасних мовців саме небагатослівність є визначальною ознакою, тоді як Д. Чубінашвілі фіксує цей вираз із значенням “сором’язливий”.

У грузинській мові досить різноманітним є лексичний ряд на позначення вад мовлення, утворених від слова ება, а також мовців, яким ці вади притаманні. Більшість назв стосується таких дефектів як заїкуватість і картавість: 1) ების ჰოდებოთ – “той, хто говорить нечітко”, “заїка”, буквально: “той, у кого язык має перешкоди”; синонімами є: ება ზღობი, ება ზორბიო – “заїка, картавий”; ება ზღობი, ება ზრუ – “заїка”; 2) ება დაბუბული – “німий”, буквально: “той, у кого язык при-в’язаний”; 3) ება ჩავარდნილი – буквально “той, у кого впав язык” – у словнику Д. Чубінашвілі – “німий”, а в сучасній мові – “той, хто раптово замовк”, тобто найближчим українським відповідником є “проковтнув язика”; крім того, у сучасній грузинській мові є дослівний варіант – ება ჩავალაპე – “проковтнути язика”.

Крім назв осіб із вадами мовлення, у грузинській мові слово ება є продуктивною твірною базою для характеристики людей за відношенням до процесу мовлення або за певними особливостями мовлення: 1) ება მძობე – буквально: “з важким язиком” – про людину, яка втомлює своєю розмовою, говорить нудно, нецікаво; 2) ება ჯარტალა – “балакун”, “пліткар”; 3) ება ტანია – “ябедник”, від ების ტარება – “передавати чужі слова іншому”, ების მატარებელი – “той, хто передає іншим чужі слова”, “пліткар”; 4) ება შეუწახავი – у Д. Чубінашвілі – “зухвалий”, “різкий”, “здатний говорити неприємні речі”, а в сучасній мові – “той, хто не може зберегти таємницю”, укр. відповідник – “не тримає язика за зубами”; також існує дослівний варіант: ების ჰორბი ვერ აყენებს – буквально: “язика в роті не може тримати”; близький за значенням, але не тотожний вираз: ების ჰორბი ვერ ჰყვრებს – буквально: “язика в роті не може зупинити” – про людину, яка ненавмисно може пробалакатись або своїми словами викликати недовіру до слів іншого; 5) ება მკვახე, ება ჭარტალა – “той, хто має злий язык”, відповідно ება ჭარტლობა – “злоязикість”; 6) цікавим є вираз на позначення людини з низькою культурою мовлення: უზრდელი ების ჰატრობი – дослівно: “господар (власник) невихованого язика”; 7) ება მარჯვე, де მარჯვე – “умілий”, “здібний” – буквально: “словомілий”, укр. відповідники: “спритний на слові”, “красномовний”, “майстер слова”, “у нього язык підвишений”, “має гострий язык” синоніми: ებაკეთილი, ებამკვერი; відповідно *красномовність*: ებამკვერობა, а також ება მზე, де მზე – “сонце”, тобто, красиве мовлення асоціюється з красою сонця.

Отже, як свідчить аналіз, концепти *язык* в українській / і ება (ена) в грузинській національно-мовних картинах світу є співвідносними й демонструють спільні для обох мов зв’язки. Значна кількість уявлень, образів і стереотипів, що формують концептуальну картину світу українського й грузинського народів, є універсальними, незважаючи на приналежність української й грузинської мов до різних мовних сімей. У грузинській мові більше, порівняно з українською, складних слів, похідних від ება (язык) на позначення специфіки мовлення та осіб за мовленнєвими особливостями.

1. Жайворонок Н.В. Українська етнолінгвістика / Н. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
2. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996.
3. Ужченко В.Д. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
4. Чубинов Д.И. Грузино-русский словарь / Д. Чубинов. – СПб. : Типография императорской академии наук, 1887. – 1785 с.
5. Шевелюк В.А. Фразеологічна сомати́ка в аспекті лінгвістичної універсології / В.А. Шевелюк // Мова і культура, вип. 6, т. 3, ч. 1 “Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту”. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – С. 33–38.

АДАПТАЦІЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ДЛЯ ЧИТАННЯ В ІНОЗЕМНІЙ АУДИТОРІЇ

Швець Ганна

Явище адаптації художнього твору, що в сучасній філософсько-культурологічній парадигмі розглядається як ознака постмодерної інформаційної доби з її культом “несправжнього” знання [Див.: 2, с. 10], у методичні викладання іноземних мов давно використовується як дієвий спосіб залучення чужоземців до читання літератури мовою навчання, збагачення словникового запасу та розвитку лексико-граматичних навичок учнів.

У теорії та практиці викладання української мови як іноземної активно обговорюються різні аспекти проблеми використання художнього тексту (ХТ) у навчальному процесі: лінгвометодична перспективність певного жанру [Див.: 1; 10; 19], навчання читанню на матеріалі ХТ [Див.: 19], лінгвокраїнознавчий аналіз ХТ [Див.: 4; 14]. Не так багато наукових розвідок аналітичного характеру [Див.: 6; 21], які б порушували концептуальні питання проблеми: мета й завдання використання ХТ на різних етапах вивчення української мови як іноземної, критерії відбору й адаптації ХТ, принципи побудови системи завдань до ХТ, види й типи завдань, їх ефективність тощо. Бракує і збірників ХТ для читачів-інофонів. Ці два фактори – необхідність розробки засад системи роботи з ХТ в іншомовній аудиторії та укладання відповідних навчальних посібників – визначають актуальність нашої розвідки. Мета статті – з’ясувати принципи адаптації творів красномовності для читання іноземцями.

У методичній літературі необхідність адаптації ХТ визнається як факт, що уможливує доступність твору, а отже, забезпечує успішний процес читання як мовленнєвої діяльності [Див.: 11, с. 31]. Характер адаптації ХТ, на думку багатьох дослідників, залежить від мети навчання: якщо ХТ використовується як матеріал для вивчення певної лексико-граматичної теми, то застосовується сильна адаптація, якщо ж мета пізнавально-ви-

ховна, тобто вивчається художній твір як мистецьке явище, то адаптація повинна бути мінімальною [Див.: 3, с. 192]. Саме тому для реалізації першої мети пропонують використовувати “другорядні” тексти, а твори класиків адаптувати мінімально [Див.: 3, с. 192]. Так, Є. Верещагін та В. Костомаров переконані: під час адаптації облігаторних ХТ (чи “модифікації”, за їхньою термінологією) “можливі лише скорочення (з коротким викладом пропущеного), але перефразування не практикуються” [7, с. 118]. Укладачі відомого багатом викладачам російської мови як іноземної посібника “Дивовижні історії” Н.С. Новікова та О.М. Щербакова поділяють цю точку зору. У передмові до видання вони зазначають, що тексти, відібрані й адаптовані ними, є навчальними, а отже, призначені насамперед для опрацювання певних граматичних та лексичних тем і “не претендують на те, щоб давати екскурс у скарбницю російської літератури”. На думку авторів, для реалізації цієї мети потрібні твори російських класиків, “максимально наближені до оригіналу” [16, с. 8]. Розуміючи слушність такого погляду, зазначимо, що головним, на нашу думку, чинником, який визначає характер адаптації ХТ, є рівень володіння мовою читача. Він диктує, які саме ХТ (односюжетні / багатосюжетні, розповідні / з елементами роздуму, прості для сприйняття / з глибокими підтекстом тощо) викладач може вибрати і як адаптувати їх для іноземного адресата. Фактор належності твору до “золотого фонду літератури”, з цієї точки зору, не є визначальним і, з іншого боку, не є забороною для адаптації.

Аналіз науково-методичної літератури дозволив виділити три напрями вирішення проблеми адаптації ХТ: класифікація рівнів адаптації, визначення її технічних прийомів і розробка алгоритму адаптації ХТ. У методиці усталилася система рівнів адаптації, запропонована А. Васильєвою: сильна, середня, слабка й умовна. Під час сильної адаптації мовленнєва структура твору зазнає якісних змін. Середня адаптація передбачає значні зміни мовленнєвої структури (дрібні скорочення та стилістичні заміни важких місць), які, однак, дозволяють зберегти певною мірою оригінальність тексту. Слабка адаптація – це скорочення тексту крупними блоками із збереженням змістового ядра, а також внесення мінімальних змін у мікроструктуру без суттєвих змін змістового плану. Нарешті, умовна адаптація полягає в тому, що окремі важкі місця опускаються, а весь основний текст подається без змін [Див.: 5]. Дослідниця В. Бачерикова називає такі прийоми адаптації ХТ: структурна (поділ твору на частини), вільний переказ з певним лексико-граматичним спрямуванням, комбінована адаптація (чергування переказу з оригінальним текстом), скорочення (від розділів до окремих речень), синтаксична заміна [Див.: 3, с. 194–203]. Дослідниця Т. Печериця обґрунтовує методичні правила-інструкції для адаптації ХТ, в основу яких покладено урахування важливості подієвого, суб’єктного та образного планів у загальній образно-смісловій структурі ХТ [Див.: 18, с. 63–87].

Зважаючи на вкрай обмежену кількість видань художніх текстів українською мовою для іноземців (див. огляд подібних джерел у статті Н. Станкевич [20] та нашій розвідці [21]), проаналізуємо принципи адаптації художніх творів у двох книгах, репрезентативних з точки зору провідної мети, якою керувалися автори. Так, навчальний посібник “Читаємо українською” (автори – Л. Паламар, Н. Поставна, Н. Татяниченко) адресовано тим, “хто перший рік вивчає українську мову як нерідну, або іноземну, незалежно від обраної спеціальності” [17, с. 2], у той час як підручник “Українська література для іноземних студентів” (автори – С. Дяченко, О. П’ятецька) розрахований на іншомовних студентів-філологів, у системі підготовки яких курс літератури є базовим навчаль-

ним предметом. Різна мета (розвиток читацької компетенції та лексико-граматичних навичок у першому випадку і “ознайомлення зі світом українського художнього слова тих, хто відкриває для себе Україну мовою її народу” [9, с. 2], а також професійне становлення майбутнього філолога у другому) повинна спричинити різну адаптаційну стратегію. Перевіримо цю гіпотезу.

В обох виданнях знаходимо байку Григорія Сковороди “Зозуля та Дрізд” [Див.: 9, с. 39; 17, с. 136–137]. Розмова головних героїв твору у посібниках не зазнала жодних змін (це і зрозуміло, адже діалог короткий і містить актуальну лексику). Сила ж виглядає різною. Порівняння адаптованих варіантів із текстом оригіналу засвідчує, що в підручнику для філологів філософська сила практично не адаптована: збережено плин думок автора, застарілі конструкції, мало вживану лексику (якот у реченні “У сім гультайстві вони терплять їдущу нудьгу, ніж ті, хто працює без ослабу”). Автори випустили лише частину одного речення (А коли кого своя робота не звеселяє, той, звичайно, їй не родич і не її вірний приятель, *але щось біля неї любить, і як не спокійний, так і не щасливий*), через можливу складність його змісту. Справді, фрагмент “щось біля неї любить” може викликати незрозуміння, і не лише в іноземних читачів.

У другій книзі сила значно скорочена: розлогі думки філософа про роботу як джерело радості випущено, натомість залишені три останні речення твору, які є квінтесенцією сквородининських міркувань. Такі зміни продиктовані тим, що для іноземних студентів першого року навчання використання великих масивів роздуму є методично недоцільним. Цілком вмотивовано знято саму назву частини “Сила”: інакше потрібен відповідний історико-літературний коментар, який є зайвим у посібнику для студентів різних спеціальностей. Такий коментар-передмова до тексту з елементами ідейно-художнього аналізу є у книзі для філологів: “Протягом 1769–1774 рр. Сковорода написав 30 прозових байок, що увійшли до збірки “Байки Харківські”. Кожна з них складалася з розповіді й висновку, який автор називав “силою”. У байці “Зозуля та Дрізд” Зозуля скаржиться Дрозду, що їй нудно жити, хоч вона часто співає. А Дрізд відповідає, що йому ніколи нудьгувати, бо він не лише співає, а й годує, навчає своїх дітей, піклується про них. Байка стверджує, що праця – сенс життя” [9, с. 39]. Пропонований стислий переказ із визначеною головною думкою покликаний полегшити сприйняття філософського змісту байки іноземним студентом і дати зразок аналізу літературного твору. Отже, автори книги, призначеної для майбутніх філологів, використовують у цьому випадку як засіб адаптації лише опущення змістовно складних моментів, а в посібнику для іноземців різних спеціальностей спостерігаємо зміни у структуруванні твору, значне скорочення складних у змістовому й стилістичному плані фрагментів, перефразування (замість авторського вислову “любє собі заняття” – “своя робота”).

Вивчення усього масиву художніх текстів, запропонованих у підручнику “Українська література для іноземців”, засвідчило, що проаналізована адаптаційна стратегія застосовується авторами лише до прозових текстів малого обсягу (байок, деяких оповідань, новел). Твори більшого розміру (великі поеції, поеми, оповідання, усмішки) зазнають суттєвих скорочень без переказу пропущених місць (“Катерина” Т. Шевченка, “Журба” Л. Глібова, “Морозенко” П. Мирного, “Чари ночі” О. Олеся, “Моя автобіографія” Остапа Вишні та ін.); іноді увазі читача пропонується не весь твір, а його уривок (“Слово про Ігорів похід”, “І виріс я на чужині...” Т. Шевченка, “Ялинка”, “Цвіт яблуні” М. Коцюбинського, “Жовтий князь” В. Барки). На жаль, автори не

завжди зазначають, що твір скорочено, і це в підручнику для філологів, звичайно, небажано. Іноземний студент, майбутній філолог чи перекладач, повинен знати, з чим має справу: з автентичним ХТ чи його певною мірою зміненим варіантом. Щодо стратегії скорочення й подання уривків, яку спостерігаємо тут, актуальним є психолінгвістичний підхід до проблеми. Так, дослідниця Е. Вертроградська зауважує: “Дуже складне завдання – врахувати усі множинні зв’язки уривка з твором у цілому й не обірвати їх при адаптуванні й скороченні тексту, а перевести їх в інший план, знайти їм заміну, близьку до адекватної. У випадку художнього тексту навіть найкоротший, але чітко опрацьований виклад сюжету до і після запропонованого уривка зумовить не лише більш глибоке розуміння змісту, але й більш уважне ставлення до лінгвістичного матеріалу” [8, с. 183]. Необхідно констатувати, що в аналізованому підручнику з української літератури для іноземних студентів в окремих випадках адаптація твору є невдалою з точки зору збереження його цілісності як художнього феномена. Так, пропонується у книзі двосторінковий уривок із роману В. Барки “Жовтий князь” [9, с. 192–194] навряд чи допоможе іноземцеві в осягненні творчого задуму автора, оскільки незрозуміло, яке його місце у сюжеті твору, які події передують і що буде потім. Окремі складні авторські вислови чи назви героїв автори пояснюють у дужках (“як визволяється з мертвоти (з-під зимового сну)”, “Чого хочуть руйніки, що вдерлися з назвою будівників світла (кращого життя)?”, “Мати (Дарія Олександрівна) прилягла відпочити і зразу заснула”, “жили в красному (красивому, щасливому) світі” тощо), але ніяк не виділяють це графічно й не коментують – в іноземця складеться враження, що весь запропонований текст є Барчином, але ж це не так. Доцільність включення такого адаптованого тексту до підручника виглядає сумнівною.

Ще один варіант адаптаційної стратегії застосовано авторами до текстів роману у віршах “Маруся Чурай” Л. Костенко та роману “Перверзія” Ю. Андруховича: вони комбінують стислий переказ пропущених фрагментів з уривками тексту оригіналу [Див.: 9, с. 216–231, с. 287–304] – досить популярний сьогодні спосіб викладу змісту художнього твору на численних Інтернет-сайтах для школярів та студентів. Орієнтація на філологічну аудиторію виявляється в тому, що до переказу включено елементи ідейно-художнього аналізу тексту. Що ж до специфіки іншомовної аудиторії, то немає підстав говорити про певні особливості адаптації, пов’язані саме з цим: ніяк не пояснені складні для сприйняття чужоземцем мовні одиниці (фразеологізми, жаргонізми, розмовна лексика тощо). Очевидно, що запропонований у книзі “Українська література для іноземців” матеріал може стати актуальним для іноземних студентів лише за умови відповідного лінгвометодичного опрацювання викладачем і створення системи завдань до ХТ, яка б урахувала специфіку іншомовної аудиторії.

Повернемося до посібника “Читаємо українською” і проаналізуємо характер адаптації оповідання М. Коцюбинського “Маленький грішник” [Див.: 17, с. 82–84]. У посібнику застосовується такий прийом адаптації, як скорочення шляхом вилучення фрагментів тексту (від цілого розділу до окремих слів). Так, в адаптованому тексті немає першого розділу твору – розповідь починається з того моменту, коли хвора мати не може звестися з ліжка і дає синові гроші, щоб той купив хліба. Також вилучено момент про пограбування сліпого діда-жебрака, скорочено роздуми головного героя у фінальній частині твору тощо. Названі скорочення продиктовані методичною метою: відповідно до рівня читацької компетенції іноземних студентів першого року навчання створити текст оптимального обсягу, з концентрованим сюжетом,

з невеликою кількістю роздумів і перевагою розповідних моментів. Приймаючи в цілому зроблені скорочення, зауважимо, що, на нашу думку, доцільно було б залишити з початку твору ті речення, у яких подається орієнтування в місці дії, часі й героях (про важливість подібного орієнтування з психологічної точки зору див. [12]): “Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душної низенької хати, що по самі вікна влізла в землю. Весняна днина серед зими вабила Дмитрика, тягла його на волю, у місто. Але мати його, Ярина, виходячи з відрами на шоденну роботу, звеліла йому сидіти вдома. Тому-то Дмитрик був сумний. Він стежив очима за матір’ю, що, зігнувшись під важкими відрами, повними води, переходила вулицю. Дмитрикові на хвилинку жаль стало неньки: слаба не слаба – увесь день мусить носити воду, заробляти на хліб. Та не така була погода, щоб смуток затримався в його серці. Все навкруги було таке радісне, веселе, що Дмитрик не помітив, як самі ноги винесли його на вулицю” [13, с. 148–149]. Такий початок твору допоможе успішному читанню: студент одразу розуміє, що головний герой – маленька бідна дитина з передмістя, мати якої важко заробляє на хліб, що хлопчик любить свою маму, але, як і всі діти, хоче гуляти й розважатися, тому не слухає її.

Щодо трансформації лексико-граматичної тканини тексту в адаптованому варіанті, то, вважаємо, вона цілком відповідає вимозі доступності. Порівняймо уривок оригіналу й адаптований фрагмент.

Сумно було Дмитрикові, жалко недужої мами. Але тільки до <i>сінешнього порога</i> . За порогом він забув і маму, і свої турботи. Сонечко гріло, як і вчора, небо синіло в <i>високості</i> чисте, безхмарне; <i>струмочки жебоніли щось</i> межі собою, по снігу плигали <i>жовтобрюшки та снігурі</i> . Весело! Дмитрик з радісним серцем <i>тріхав</i> по льоду, затискаючи в жмені гроші на хліб.	Сумно було Дмитрикові, жалко недужої мами, але тільки <i>декілька хвилин</i> . За порогом він забув і маму, і свої турботи. Сонечко гріло, як і вчора, небо синіло чисте, безхмарне, по снігу <i>плигали пташки</i> . Весело! Дмитрик з радісним серцем <i>біг</i> по льоду, затискаючи в жмені гроші на хліб.
--	--

Замін або вилучення зазнала неактуальна лексика: словосполучення з фоновою лексемою “до сінешнього порога”, поезизм “у високості”, метафора “струмочки жебоніли щось межі собою”, назви пташок (“жовтобрюшки та снігурі”), маловживаний синонім до дієслова *бігти* “тріхати”. Думаємо, доречно було б також замінити лексему “плигали” більш поширеним синонімом “стрибали”. Загалом можна визнати, що адаптаційна стратегія авторів посібника “Читаємо українською” у комплексі із запропонованими завданнями уможливило опрацювання ХТ зі студентами-іноземцями першого року навчання і сприяє розвитку читацької компетенції у цього контингенту учнів.

Отже, на основі аналізу науково-методичних джерел та збірників ХТ, орієнтованих на іноземну аудиторію, провідними критеріями адаптації ХТ для студентів-інофонів визначаємо такі:

- 1) відповідність рівню мовленнєвої підготовки іноземного читача;
- 2) орієнтація на спеціалізацію адресата (філологи / нефілологи);
- 3) збереження цілісності твору (як мінімум – на ідейному й сюжетному рівні, а у випадку слабкої адаптації – на ідейно-образному).

З урахуванням названих критеріїв була здійснена адаптація художніх творів для посібника з української мови для іноземних студентів “Читаймо українською” (автори – Г. Швець, Ю. Торчинська, А. Літвінчук) [Див.: 22], куди ввійшли навчальні тексти за творами як знаних митців слова (Лесі Українки, Г. Тютюнника, В. Сухомлинського), так і менш відомих авторів (Л. Храпливої-Щур, І. Керницького, Т. Шульги). Твори цих письменників зазнали слабкої адаптації: в окремих випадках вилучено моменти, що не стосуються головної сюжетної лінії, внесено мінімальні зміни в мовленнєву структуру текстів. Можемо стверджувати, що при такій адаптації збережено як інформативність, так і концептуальність ХТ, що суперечить висновкам дослідниці І. Насталовської. Її спостереження (“в адаптації повністю зникає естетична функція тексту, функція вираження, що її представляє авторський стиль, ідеологічна функція” [15, с. 71]), на нашу думку, є слушними щодо частини адаптованих ХТ, однак не є абсолютною істиною щодо сутності феномену адаптації загалом. Навпаки, працюючи над адаптацією ХТ, що призначений для читання іноземним студентом (особливо майбутнім філологом), необхідно прагнути зберегти підтекст, характерні риси авторського стилю, образну систему, через яку виражається авторське ставлення до порушеної проблеми. Але все це – відповідно до рівня читацької компетенції адресата: перший критерій адаптації є, безумовно, найголовнішим.

Проведеним дослідженням проблема не вичерпується. Необхідно докладно вивчити прийоми адаптації ХТ, обґрунтувати їх доцільність відповідно до рівня мовленнєвих навичок студентів-іноземців, на практиці порівняти ефективність різних прийомів адаптації. Всебічний аналіз цих та інших аспектів проблеми повинен стати підґрунтям створення збірників адаптованих ХТ української літератури для читання іноземцями.

1. Антонів О. Українська пісня як об'єкт вивчення в іншомовній аудиторії // Теорія і практика викладання української мови як іноземної – Вип. 4 / О. Антонів. – Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 206–211.
2. Бандровська О. Адаптація художнього твору в лінгвокультурологічній перспективі // О. Бандровська // Режим доступу: www.lnu.edu.ua/faculty/inomov.new/ukrainian/Bandrovskaya_article.doc.
3. Бачерикова В. Н. Адаптация художественных произведений // Русский язык для студентов-иностранцев: Сборник методических статей // В. Н. Бачерикова. – М.: Высш. шк., 1969. – Вып. 8. – С. 190–203.
4. Буднік А. Теоретичні засади сприймання художнього твору студентами-інофонами: лінгвокраїнознавчий аспект // Теорія і практика викладання української як іноземної. – Вип. 6 / А. Буднік. – Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 169–175.
5. Васильєва А. Н. Русская художественная литература в иностранной аудитории как предмет изучения и как материал при обучении языку / А. Н. Васильєва. – М.: Издательство Московского университета, 1972. – 29 с.
6. Васильєва Л. Роль художнього тексту в процесі навчання іноземної мови (комунікативна компетенція, комунікативна стратегія) // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Вип. 3 / Л. Васильєва. – Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 223–229.
7. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Рус. яз., 1990. – 246 с.
8. Вертроградская Э. А. Воздействие психолингвистических характеристик текста на формирование иноязычной речевой способности // Русский язык для студентов-иностранцев: сб. метод. ст. – Вып. 14 / Э. А. Вертроградская. – М.: Рус. яз., 1974. – С. 175–189.
9. Дяченко С. І. Українська література для іноземних студентів / С. І. Дяченко, О. В. П'ятецька. – К.: Академія, 2010. – 312 с.

10. Єлісова М. О. Особливості роботи над текстом української народної казки з іноземними студентами // Теорія і практика викладання української як іноземної. – Вип. 6 / М. О. Єлісова. – Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 190–195.
11. Журавлева Л. С. Обучение чтению (на материале художественных текстов) / Л. С. Журавлева, М. Д. Зиновьева. – М.: Рус. яз., 1988. – 152 с.
12. Клычникова З. И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке / З. И. Клычникова. – М.: Просвещение, 1983. – 207 с.
13. Коцюбинський М. М. Твори в 4-х томах. Т. 1 / М. Коцюбинський. – К.: Дніпро, 1984. – 365 с.
14. Мацюк З. Лінгвокраїнознавчий потенціал художніх творів Романа Іваничука // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Вип. 1 / З. Мацюк. – Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 202–205.
15. Насталовська І. В. Інформативність та концептуальність адаптованого тексту // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Вип. 4 / І. В. Насталовська. – Вип. 4. – 2011. – С. 67–72.
16. Новикова Н. С. Удивительные истории: 116 текстов для чтения, изучения и развлечения: учеб. пособие / Н. С. Новикова, О. М. Щербаква. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 368 с.
17. Паламар Л. М. Читаємо українською: навч. посібник / Л. М. Паламар, Н. В. Поставна, Н. Ф. Татяченко. – К.: БМВ, 1999. – 199 с.
18. Печерица Т. Е. Использование художественного текста при обучении русскому языку как иностранному: Отбор и адаптация текстов для чтения в группах студентов-филологов подготовительных факультетов / Т. Е. Печерица / Под ред. А. Н. Васильевой. – М.: Издательство Московского университета, 1986. – 96 с.
19. Процик І. Художні твори як навчальні тексти для читання на заняттях із чужоземцями та система вправ для навчання читання як виду мовленнєвої діяльності (на матеріалі новели “Дитинство” з роману Юрія Яновського “Вершники”) // Теорія і практика викладання української як іноземної. – Вип. 5 / І. Процик. – Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 61–69.
20. Станкевич Н. Особливості створення навчальної текстотеки з української мови як іноземної // Теорія і практика викладання української як іноземної. – Вип. 6 / Н. Станкевич. – Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 162–168.
21. Швець Г. Художній текст на різних етапах навчання української мови як іноземної // Теорія і практика викладання української як іноземної. – Вип. 6 / Г. Швець. – Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 176–182.
22. Швець Г. Д. Читаймо українською: Навчальний посібник з української мови для іноземних студентів / Г. Д. Швець, Ю. О. Торчинська, А. О. Літвінчук / за ред. Г. Д. Швець. – К.: Фенікс, 2012. – 112 с.

АНТРОПОНІМІКОН ТВОРУ “ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ” ТА МОВНІ ЗАСОБИ УВИРАЗНЕННЯ ЙОГО ЧЛЕНІВ

Шевцова В. О.

Дослідження літературних онімів в українській ономастиці лише розпочинається: першій праці немає ще й півстоліття, хоча накопичити певний теоретичний і практичний матеріал уже вдалося завдяки працям таких учених, як Л. О. Белей, В. М. Галич, Т. Б. Грищенко, Л. П. Гричун, Т. І. Крупелькова, Т. В. Немировська, Р. М. Мельник, Л. І. Селівєрстова, А. В. Соколова та ін., розширюється й коло творів, які написані українськими письменниками, а досліджуються науковцями-ономастами.

Твір В. Винниченка “Відродження нації”, що служить джерелом нашого дослідження, народився по гарячих слідах складних політичних процесів в Україні періоду збройної боротьби за владу. За оцінкою В. Лози-

цького, цей твір – широкомасштабне полотно, у якому автор, висвітлюючи події, роздумує над утраченими можливостями, аналізує причини поразки Центральної Ради й Директорії, дає в цілому об’єктивні характеристики політичним партіям, окремим діячам того часу [4, с. 538]. Передбачаємо, що надзвичайна психологічна напруженість, емоційне переживання В. Винниченка під час опису подій, учасником і спостерігачем яких був сам автор, неабияк уплинули на непряме називання осіб, носіями яких і були учасники тих подій, що відбувалися в Україні з лютого 1917 р. по березень 1919 р.

Антропоніми та непрямі називання – об’єкт нашого дослідження, предмет – мовні засоби їх емоційно-експресивного навантаження.

У світлі сказаного важливим завданням і є осмислення мовного багатства вираження антропонімії, що допомагало б читачеві правильно сприймати ту чи іншу історичну постать.

Звичай у праці В. Винниченка особи, як і всі інші носії антропонімів, номіновані від народження. Виразнення офіційного антропоніма носить оцінний характер, а значить й емоційно-експресивне навантаження. Якість його залежить не від забганки автора, якому “вередлива доля прирекла в майбутньому відіграти провідну роллю в історії українського національно-визвольного і літературного руху” [3, с. 385], а від об’єктивних характеристик осіб.

Антропонімікон аналізованої праці має свої особливості: він наповнений такими антропонімійними категоріями, як імена, прізвища, по батькові, прізвиська, псевдоніми та непрямі називання. Однак й у вживанні їх форм є своя специфіка: ім’я може вживатися не в офіційній формі, а в розмовно-побутовому варіанті: **Гришка** – “Російський романовський монархізм почався Гришкою й мусів скінчитися” (Вин. I, 24). Саме так називали члени суспільства лжепророка Григорія Распутіна, саме під такою власною назвою його знали в живому тогочасному суспільному організмі. Окремі прізвища вживаються без імен: **Керенський** – “Але ні Руський уряд ні руське громадянство й слухати не хотіли про це. Вони мали дужчий, кращий фактор – Керенського” (Вин. I, 130); з повним офіційним іменем та прізвищем: **Юрій Мазуренко** – “Характерним документом ідейного повстанського руху може служити “Ультім” укр. незалежника Юрія Мазуренка, “атамана Головного штабу повстанських військ України” (Вин. III, 346) і прізвище лише з одним ініціалом імені: **М. Грушевський** – “Завдання Центральної Ради – говорити М. Грушевський – оберегти край від розкладу, анархії та економічної експлоатації” (Вин. I, 243). Обидва ініціали й прізвище: **П.М. Мілюков, М.І. Терещенко** – “І тоді мало виявитися для Ради, що політика М.І. Терещенка була, по суті, тільки “продовженням політики П.М. Мілюкова, а для союзників, що всі принесені ними жертви не збільшили здатності російської революції до реальної підтримки союзної справи” (Вин. II, 26).

Носіями прізвиць є окремі представники, учасники подій: **Слинявий** – “Це зробило “Слинявого” (як офіційно називався цей руський генерал в українських колах) просто рабом ловкого “царедворця” (Вин. III, 81). Цим прізвищем номенували генерала **І. Кістяковського**. Прізвицьком письменник наділяє і не одну особу, а ціле їх представництво: **Старий Деспот, деспот** – “Старий деспот і Товарні Джентльмени” (Вин. III, 17). “Старий деспот міг би ще жити якийсь десяток літ і більше, коли б не нова війна” (Вин. III, 18), “Старий напружив усі апарати – церкву, пресу, чиновництво, поліцію, суд, жандармію, нагаї, тюрми, брехню, обман, підкуп, підлезування” (Вин. III, 20). Старим Деспотом автор називав “російське самодержавіє” (Вин. I, 17). Як антропоніміяна категорія вживаються й псевдоніми, напр.: **Ленін** –

“І вже деяка непевність виникає при читанні листа **Леніна до українських робітників і селян**” (Вин. III, 488). Спільною ж ознакою є та, що вони виконують диференціюючу функцію як одну з основних; вони ж є і накопичувачами історичних подій, тож і культурної пам’яті. Чимало з них і в сучасному суспільстві виконують репрезентативну функцію.

Особливістю антропонімів є й те, що значна їх група уживається як у формі однини, так і у формі множини: **Лопарський** – “поручик Лопарський” (Вин. I, 199). **Оберучев** – “лютий ворог українства” (Вин. I, с. 326); **Лепарські та Оберучеви** – “Зорганізований з найбільш свідомих національно й демократично елементів, цей полк з самого початку українського руху лишився в Києві й служив, хоч невеликою, але вірною опорою українству проти насильницьких замахів різних Лепарських та Оберучевих” (Вин. I, с. 327).

Твір рясніє антропонімами. Причиною є належність його до мемуарно-публіцистичних праць. Звичайно, вони різні за ступенем публічності їх носіїв. Одні відомі у світі, інші – у країні, а треті – лише в колі істориків. Різною є й частотність антропонімічних категорій та їх форм. Так, найчастішими є тільки прізвища – 50%, дещо менша частотність у вживанні прізвищ разом з ініціалами – 36%, найменша частотність повного офіційного імені й прізвища; імені, імені по батькові; прізвиська та псевдоніма – 14%.

Висока частотність одних антропонімічних форм і низька частотність інших пояснюється також жанром праці та її функціональним стилем мови, у деяких випадках – суб’єктивним чинником: можна припустити, що автор не знав імені та імені по батькові носія прізвища, тож і його ініціали. Імена без прізвищ і, навпаки, прізвища без імен уживаються лише тоді, коли в попередньому тексті або в тому самому вживалися з прізвищем. І прізвища без ініціала (або без ініціалів) уживаються теж за умови, названої вище. Однак це не одна причина уживання. Називання тільки іменем або тільки прізвищем чи псевдонімом пояснюється мірою інформативних знань про їх носіїв членами суспільства, напр.: **Бейліс Харбовський** – “А на чолі слідчої комісії, при обуренні всіх демократичних сил, продовжує свою працю реакціонер. Замішаний у процесі Бейліса, прокурор Харбовський” (Вин. III, 360); **Щорс, Шапранський** – “Сьогодні співробітник УТА розмовляв з командіром і політичним комісаром тієї самої бригади т. Шапранським “які намалювали в загальних рисах картину наступу “совітського війська на Україну взагалі й на Київ з’окрема” (Вин. III, 209). У результаті спостережень з’ясовано, що переважна більшість антропонімів, носіями яких були іноземні громадяни, також уживались або без імен і навіть без ініціалів, або без прізвищ: Аїхгорн (Вин. 9, 320), Беркенгейм (Вин. III, 75), Боріус (Вин. III, 253), Вільсон (Вин. III, 182), Гальперін (Вин. I, 315), Геройський (Вин. I, 329), Гренер (Вин. III, 74), Давид (Вин. III, 55), Д’Ансельм (Вин. III, 252), Д’Ануціо (Вин. III, 107), Дзевайський (Вин. III, 252), Еберт (Вин. III, 98), Каролі (Вин. III, 321), Карум (Вин. I, 241), Келлер (Вин. III, 128), Мум (Вин. III, 74), Нольде (Вин. I, 290), Фрейденберг (Вин. III, 257), Фрумін (Вин. I, 240) та інші.

У праці з’являються все нові й нові антропоніми, ви́кликані, по-перше, появою нових історичних подій, ситуацій, фактів, – тобто появою нового в оточуючій тогочасній історичній дійсності; по-друге, розгортанням іншої суб’єктивної оцінки, яку дає сам автор особистостям (або зі слів учасників того нового) як реальним історичним особам. Забезпечують характеристичну оцінку їх образів самі антропоніми, що виконують ідентифікаційну функцію, та інші мовні засоби: лексичні, морфологічні й синтаксичні.

Функцію увиразнення, як і в художній антропонімії [1], передусім виконують слова, якими автор, непрямо називаючи носія, розкриває внутрішній світ конкретної особи в логічному аспекті – указує на його суттєві риси, напр.: **Махно** – “... відома постать у повстанському рухові. З оповідань одних – він ідейний анархіст, свідомий українець, з романтичним устроєм свого війська, на зразок запорожського; з оповідань других – це просто бандит, безпринципний анти українець” (Вин. III, 432); **І. Кістяковський** – “Переконаний реакціонер, отвертий і цинічний ідеолог класового грабіжництва, вірний наймит “Протофіса”, член ріжних акційних товариств, цей самовпевнений і цинічний нахаба, маючи тонкий нюх, спочатку прикинувся страшенним українським патріотом і самостійником. Він так ловко вдавав цей патріотизм, що деякий час багато з українців вірили йому й навіть уважали за широкого оборонця національних українських добутків. Цей “патріотизм” поміг цьому аферистові пробратись на посаду спочатку державного секретаря, а потім і міністра внутрішніх справ”. І далі продовжується характеристика ще більш емоційно насаженими словами: “чоловічок, індивід, зрадник: “...любої хвилини продаси свій дешевий патріотизм за невеличку платню”, “це був такий негідливий суб’єкт, що його можна було вжити на всяку брудну, нечисту роботу”, “він мав таке колосальне нахабство й безсоромність, що їх можна було вважати при потребі за сміливість і рішучість характеру” (Вин. III, 80).

Із певних семем митець добирив когнітивні семи, які розширюють відомості про носія прізвища об’єктивною інформацією.

Найчастотнішими є в тексті твору прагматичні семи, що вносять до семантики слова суб’єктивно-оцінну інформацію. Саме такі слова, ніби вдруге, номінують особу.

Слова, узяті з лексичного складу мови й наділені негативною конотацією, увиразнюють як особистісність носія антропоніма, так і власне антропонім, і ніби вдруге номінують особу, напр.: **Симоненко** – знаменитий погромщик (Вин. III, 373), **Еміль Ено** – французик (Вин. I, 269), **тріскачій Керенський** (Вин. I, 130), **Кіянцін** – кадет, поміщик, україножер (Вин. III, 39), **Ю. Соколовський** – кадет, руський малорос (Вин. III, 39), **Ю. Вагнер** – ненависник українського відродження (Вин. III, 39), **В. Любінський** – безпартійна нікчемність, аптекар (Вин. III, 39), **В. Бутенко** – як державний діяч – нікчемність (Вин. III, 39), **А. Славінський** – “...підфарбований під українця” (Вин. III, 39), **Добрий** – банкір, паразит (Вин. III, 71), **Нольде** – фахівець по україножерству (Вин. I, 312), він же – дитя ображеної, злісної, мстивої душі руського буржуа, **А. Бринський** – виразно неприхильний до українства (Вин., I, 205), **Геровський** – провокатор, шпійон, москвофіл (Вин. I, 329), **А. Ржецький** – відомий україножер (Вин. III, 39), генерал **Матвієв** – виразний руський чорносотенець (Вин. III, 254).

Уживання слів, сполучень слів, словосполучень у переносному значенні як мовного засобу увиразнення – одна з характерних рис мови письменника. Слово, яке без контексту не є емоційно забарвленим, під пером майстра втрачає пряме значення. Хотілося б сказати, що відбувається народження антонімічної пари. Та вчені-лінгвісти вважають, що антонімами можуть бути абстрактні іменники. Може, саме тому й не утворював антонім В. Винниченко, а брав слово, сполучення слів чи словосполучення в лапки, вказуючи на їх протилежне значення, напр.: **М. Горький** – “принципальний” прихильник України (Вин. I, 314), **Петлюра** приймав присягу на вірність “братам” Маркотунам (Вин. III, 164), полковник **Фрейденберг** – “ідеолог” союзного командування (Вин. III, 257), **Петрушевич** – майбутній “диктатор”

(Вин. III, 396), портфель одержав за підготовку “перевороту” (Вин. III, 39).

Знавець народної фразеології у своїх характеристиках носія антропоніма не міг обійтися без фразеологічних одиниць, напр.: **Лизогуб** – на селі показав себе чудесним знавцем свого діла (Вин. II, 117), Петлюра “на колінах” приймав присягу (Вин. III, 164), В. Бутенко в українському питанні “і вашим, і нашим” (Вин. III, 39) та ін.

Автор передає власні переживання стосовно того, хто керує народом України, яку він шанує, якою є його Батьківщина й батьківщина: **Гутники, Лизогуби** “і усі інші істино-руські лизоблюди, які засідали в правительстві...” (Вин. III, 66). Наприклад, самі прізвища губернських і повітових старост були переважно такі: **Малахів** (чернігівський), **Дементьєв** (верхньодніпровський), **Комаров** (павлоградський), **Ключніков** (олександрівський), **Кудряшов** (словяносербський), **Харатаєв** (маріупольський), **Терентьєв** (херсонський), **Версцагін** (елісаветський), **Плещєєв** (харківський), **Григор’єв** (охтирський), **Язєв** (ізіумський), **Ігнатьєв** (сумський), **Кисельєв** (Камянецький), **Соловійєв** (Мтичевський) (Вин. III, 67). Їх етнічне походження сказало більше, ніж інші характеристичні засоби.

Бачимо, що набір прізвищ допоміг авторові передати конкретну історичну ситуацію. Антропоніми стають мовним засобом увиразнення й у випадку зміни їх форми: від форми однини утворено форму множини. Антропоніми, ужиті у формі множини, уособлюють реалії “болочих часів нашої історії” (Вин. I, 10). Скажемо конкретніше, кого або що вони у творі представляють: **Гришини** – **Алмазови й Денікіни** (Вин. III, 409) представляють лютих ворогів українства; **Гутники, Лизогуби** “і усі інші істинно-руські лизоблюди, які засідали в правительстві” (Вин. III, 66); пани **Шемени й Донцови** “і усі ті “патріоти”, що так ретельно всажували на трон реакції русько-німецького Гетьмана” (Вин. III, 105); **П’ятакови** – такі “соціялісти, які штовхали “і без того неповну, хистку українську демократію на шлях опортунізму, а та й “контрреволюції”” (Вин. III, 161). П’ятакова ж названо у праці поводитирем “київських більшовиків” (Вин. II, 160); **Порші** – частина есдеків, яка “енергійно піддержувала есерів” під орудою голови хлібного бюро М. Поршом” (Вин. I, 314); підсилює негативне ставлення автора до цих осіб один займенник, ємність якого надзвичайно висока: “А есери, слухаючи цю пустопорожню нецифру фразеологію, задоволено плескали всяким Поршам у долоні й кидали викликаючі погляди на німецьких імперіалістів” (Вин. II, 314); **Муравйови**: увиразнюється антропонімія форма прикметником “ріжних” та ємною додатковою інформацією: “розхристаний, безшабашиний націоналізм ріжних Муравйових, “собірателей земли русской” (Вин. I, 290), **Кирієнки**: “Тоді большевицькі військові части, розлючені провокацією ріжних Кирієнків кинулись до бою з “численно переважаючими їх правительственными військами” (Вин. II, 70).

Симосенки, Ангели й Шапули: **Симосенко** – знаменитий погромщик (Вин. III, 373); **Ангел** – отаман, “один із “національних героїв” (Вин. III, 574); **Шапула** – відомий садист, у якого в Рівному був електричний стілець для допитів, “погромщик, який ріжних відомих садистів, катів і погромщиків знову повертав “невідомим способом” до їхньої діяльності” (Вин. III, 374). Так ось, не вони робили погроми. Використовуючи заперечну частку *не* з апелятивами й з антропонімами автор зображує яскраву картину участі більшовиків у цьому процесі: “Не чорносотенна офіцерня, не отамани, не Симосенки, Ангели й Шапули робили погроми, а комуністи, большевики” (Вин. III, 374).

Маркотуни – прихильники секретаря гетьмана Скоропадського, гросмейстера “масонської ложі”

(Вин. III, 165). Письменник посилює прихильність семантикою слова “брати”, антропонімом Маркотуни (Вин. II, 164). *Балбагани, Петлюри, Ангели* – “Директорія говорила, заявляла й декларувала одно, а отамани Балбагани, Петлюри й Ангели робили друге” (Вин. III, 212) – ось хто такі балбагани, петлюри й ангели. “От такі савенки найбільше спричинилися до русифікації українських міст” (Вин. II, 42). “Чого, наприклад, Савенки, Шульгини, Піхни на Україні були й є такими оскраженілими, такими найшкідливішими ворогами відродження своєї нації?”. Увиражують характеристику носіїв антропонімів, що вживаються у формі множини, їх спільні риси: те, що мали за те не тільки “тридцять “серебряників”, не тільки за “лакомства нещасні”, а ще й “ідейно” така загижена й задрипана по царських притонах, як Савенковська, й та муть мати в собі й для себе оправдання своїх учинків” (Вин. II, 42).

Отже, диференційна та характеристична функції множинних антропонімів – це основні їх функції. Характерним для них є метафоричний синкретизм: на прізвище реальної особи накладається значення переносне. Таким способом автор робить спробу створити образ колективу людей, подібних якоюсь ознакою, рисами, вчинками, політичними поглядами і т. ін. на реального носія антропоніма. За своєю сутністю множинні форми прізвищ перетворюються в апелятиви, хоча в досліджуваній праці вони ще живі, а тому письменник зберіг за ними початкову велику букву й тісний зв’язок зі своїми асоціаціями. Уживання таких форм, як і емоційно-оцінних апелятивів, чимало з яких є ніби вторинними номінаціями носіїв, можна цілком назвати специфічними ознаками досліджуваного антропонімікону – своєрідного мірила “духовності й моральності” [2, с. 6] тогочасного суспільства, а також і однією з особливостей індивідуального стилю письменника, ознакою його мовного портрета.

1. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії 19–20 ст. / Л. Белей. – Ужгород, 1995.
2. Галич В. М. Антропонімія Олеса Гончара: природа, еволюція, стилістика / В. М. Галич. – Луганськ : Знання, 2002. – 212 с.
3. Коспюк Г. Світ Винниченкових образів та ідей / Г. Коспюк // Українське слово: хрестоматія української літературної критики 20 ст. / упор. В. Яременко, Є. Федоренко. – К.: Рось, 1994. – 703 с.
4. Лозицький В. Післямова до репринтного видання. У кн. В. Винниченка “Відродження нації”. – Ч. III. – Київ–Відень, 1920. – 542 с.

ЕКОЛОГІЯ МОВИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПРОЦЕСІВ

Шевчук Світлана

Мовна ситуація в незалежній Україні сумніша і складніша, ніж це було за колоніальних часів, бо упродовж останніх років держава бореться з мовою всіма досяжними для неї засобами. Як пише Юрій Кирик, “ще трішки зусиль, ще унцію лінгвобайдужості – і калинова та солов’їна може стати чимось на взірць церковнослов’янської чи санскриту, і нашу мову покриватиме восковий глянець покійниці”.

Отже, приховану небезпеку становить недбале ставлення до державної мови та неохайне використання лінгвістичного коду представниками різних професій, для яких мова є частиною фаху (преса, радіо, телебачення,

видавнича справа, відділи зв’язку з громадкістю, посадові особи тощо).

Нескінченний потік помилок, недоречностей, спотворень: “радувалась своєму видатному положенню”, “почуваєте себе не зовсім фізично”, “високе призначення”, – таке враження, що українське слово стало жертвою корозії. Найжахливіший ворог української мови – калька з російської: “попередити” злочин, пожежу, катастрофу... Слова “заобігти” для грамотіїв з телебачення ніби й не існує в природі. А це нашість прагматично необґрунтованих лексичних запозичень (виникає запитання: чи всі їх розуміють): “рїтейл” замість роздрібна торгівля; “надається технічний асистанс” замість допомога, консультація, сприяння; “драйвер” замість водій тощо.

Ось ці численні приклади неадекватного та неграмотного послуговування лінгвістичним кодом української мови, зокрема в офіційному реєстрі, у засобах масової інформації маємо трактувати як низький рівень “мовної гігієни”, що є загрозою для екологічної безпеки державної мови. Ця ситуація не сприяє підвищенню загального рівня культури мовлення серед населення, особливо молоді.

Ще 1990 року Іван Дзюба міркує над тим, “чому, наприклад, одній людині дороге рідне слово, картини минулого, образ свого народу, болять його кривди, над усе хвилює питання: є в нього історичне майбуття чи ні, збережуться для людства цінності, які він створив, чи ні, а іншій людині поруч із тією навіть невтямки, про що тут ідеться. І ніякими аргументами нічого їй не доведеш. А наче ж однакові люди – і рівнем розвитку, і моральною порядністю, і поглядами на все інше – крім цього. Може, тут справа не тільки в знаннях (про виховання не кажу, бо його в нас немає – за окремими індивідуальними винятками), а в якихось химерних комбінаціях життєвих вражень, у якихось тонких, важко враховуваних емоційних, духовних та інших чинниках?” [1, с. 72].

Де віднайти ці чинники, щоби студенти зрозуміли, відчули, смакували, захоплювалися українським словом, українською мовою в цілому. Можливо, на це впливає недолуга українська мовна політика і мовне планування, конфлікт з іншими мовами, відсутність єдиного правописного кодексу, організаційна і політична підтримка української мови чи суржикована мовна комунікація. Так, це негативно впливає на українця. Що буде спонукою до відчуття України, любові до всього українського? Переконана, що глибоке зворушення душі, серця викликає українська пісня (яку виштовхали з ефіру “переглядом” квот), в якій мова, якою говорить наш народ. А ще тексти побажань, погроз-нахвалянь і реагування на них, а також згоди, заперечення, спротиву, гніву, досади, радості, співчуття, здивування, спонуки, іронії, захоплення, різних примовок, приповідок і примовлянок, жартівливих запитань, всяких забавлянок, почерпнутих з живої розмовної мови, народного мудрослів’я, з художніх творів української й перекладної літератури та цілої низки словників, які збирали й уклали наші невгамовні попередники. Ми маємо будити українські душі, зросійщені, зачерствілі, екологічно чистими текстами Шевченка Тараса, Українці Лесі, Франка Івана.

На переконання вчених, екологічно чистими є колядки. В чому їх неповторні чари? Тільки у мелодії? Звісно, ні. Може, у змісті? Теж ні: знаємо їх напам’ять. “Іхні чари – у слові. У слові небуденному, молитовному, глибинному, святому. У слові, що нагромадило в собі могутню душевну і духовну енергію поколінь” [3]. У мові починається і закінчується духовне життя людини. Не лише ми володіємо словом, а слово володіє нами. Окремі слова освоюємо довготривало. Візьмемо хоча б

такі як “соціум”, “комунізм”, “кредит”... Ми постійно користуємося ними. І все ж вони поза нашою мовною свідомістю, ми їх сприймаємо лише на інформативному рівні. Жодне з таких слів не відлунне в душі, не збуджує наших емоцій. А чи так сприймаємо корінну українську мову? Певно, ні. На занятті з української мови проводимо експеримент: пропонуємо дібрати синоніми до слова “зникати”. Студенти дібрали до 15 синонімів. Опісля пропонуємо, щоби хоч трохи вони пізнали синонімічне багатство нашої мови, синонімічне гніздо до цього опорного слова зі словника Олексі Вусика “Словник українських синонімів”: *зникати, зникнути, безвіститися, викорінюватися, вимирати, вищезати, відвогніти, відмирати, гаснути, гиннути, гинути, загинати, занепадати, запропадати, запропадатися, запроторюватися, збезвіщуватися, згайновуватися, згасати, здиміти, здиміти, здимчитися, зіслизати, згнати, зогліти, никнути, канути, нечогіти, нічогіти, одвіюватися, переводитися, луснути, минати, попеліти, порушуватися, послизнути, пощезнути, пролітати, пропадати, руйнуватися, рушитися, спливати, спопелятися, стуманіти, танути, хлянути, щезати, билцею порости; биллям порости; вилітати в трубу; відходити в безвість; відходити в минуле; відходити в непам'ять; гинути на очах; гинути ні за пси; гинути, як джемелі в диму; гинути, як роса на сонці; догори димом іти; зазнавати краху; за мак-зерно пропадати; зводитися ні за що; згасати назавжди; згинути з-перед очей; згладитися з світу; зникати в імлі; зникати в небуття; зникати з горизонту; зникати з господи; зникати з двору; зникати з очей; зникати з хати; зникати на віки-вічні; зникати, як відьмине помело; зникати, як вранішня роса; зникати, як голка в снігу; зникати, як голка в соломі; зникати, як камінь у воду; зникати, як лід в окропі; зникати, як мана; зникати, як мильна банька; зникати, як мильна бульбашка; зникати, як мильна булька; зникати, як привид; зникати, як тать; іти в безвість; іти в ману; іти в непам'ять; іти в нівець; іти в прірву; іти в розор; іти в тань; іти до чорта; іти з вітром; іти за водою; іти з вітром і димом; іти з возем і димом; іти з димом; іти з ніворотом; іти на дно; іти нанівець; іти на поталу; іти на пси; іти під шум; іти поміж пальцями; іти порохом за вітром; іти прахом; іти шкереберть; іти, як поза хмару; канути в безвість; канути в забуття; канути в лету; канути в небуття; канути у вічність; лопатися, як мильна бульбашка; лопнути, як обруч на діжці; минати безрік; на вухналь згнати; нівецем переходити; обертатися внівець; обертатися в ніцо; обертатися в попіл; обертатися в порох; обертатися в прах; обертатися в тлін; переводитися в ніцо; переводитися на ніцо; переводитися на порох; перетлівати на вугіль; перетлівати на попіл; покриватися забуттям; полетіти прахом; потекти світами; порохом припасти; потонути, як муха в окропі; пропадати безвісти; пропадати без вороття; пропасти безслідно; пропадати за п'ятак; пропадати ні за копійку; пропадати ні за понюшку тютюну; пропадати ні за пухлу душу; пропадати ні за собаку; пропадати ні за цапову душу; пропадати ні за що, ні про що; пропадати пропадом; пропадати, як дим із комина; пропадати, як руда миш; пропадати, як сіль у воді; пропадати, як Сірко на базарі; розвіятися в пил; розвіятись, як дим; розвіятись, як мана; розлетітись, як липове клинтя; розсипатися порохом; розтектись, як слина по воді; сокрушитися навіки; спливати з рук і сходити геть; сходити на бузай; сходити на жуки та блощиці; сходити нанівець; сходити нінавіцо; терном порости; тільки хвостом мелькнути; щезати у безвісті; як у воду канути.*

Фразеологічні синоніми до “зникло”: *ані відом видати; ані відом відати; ані слихом слихати; ані відом*

віщати; ані чутком не чувати; був, та загув; був, та збув; був, та поплив; була м'ята, та пом'ята; було діло, та полетіло; було, та билем поросло; було, та за водою сливало; було, та загуло; було, та збрело; було, та мохом поросло; було, та попливо; було, та травою поросло; вибито до крила; вибито до ноги; вибито до серця; все на вугіль перетліло; все ніч покрила; все пішло догори дном; все пішло прахом; все пішло шкереберть; вхопила лунь; вхопили вхопини; де й поділося; зійшло на ковальський пишик; зійшло на ніцо; зійшло на пси; зійшло на пишик; зійшло на хух; зійшло на циганський пишик; зійшло нінавіцо; і духу не зосталося; і згадки нема; і місце застигло; і насіння не лишилося; і признаку нема; і слід запав; і слід захолов; і слід пропав; і слід постиг; і слід прохолов; і слід прохолонув; і слід прочах; і слід терном заріс” і слух запав; і слухи загули; і спомину не зосталось; і спомину нема; і чорт зі свічкою не знайде; і чутка пропала; каменя на камені не лишилось; мов вітром здуло; мов вітром змело; мов хапій ухопив; мов язиком злизало; мокрого місця не лишилося; мохом поросло; насіння не лишилося; наче звіяло; наче злидень злизав; нема й помину; немає й чутки; немов чорт злизав усякий слід; ніби й не було; ніби чорти на бубон ухопили; ні вістки, ні привістки; ні гласу, ні послування; ні духу, ні слуху; ні одвіту, ні привіту; ні слуху, ні вісті; ні слуху, ні прослуху; ні чутки, ні вісточки; поглинув пан-час; поминай, як звали; поросло биллям; поросло мохом; терном поросло; тільки жмурки пішли; тільки тепле місце залишилось; травою поросло; хап ухопив; хапун ухопив; хап хапонув; як би кат втяв; як відрубало; як відьми вкрали; як вітром здуло; як вітром розвіяло; як вода змила; як вузлом зашморгнуло; як в яїці завмерло; як земля прогинула; як з лука стрягло; як і не було; як корова язиком злизала; як крізь землю пішла; як крізь землю провалилося; як лизень злизав; як лизя злизала; як май майнуло; як мана пойняла; як мітлою змело; як ножем одрізала; як пійма пойняла; як різцем одрізало; як сон пройшло; як у воду кануло; як у воду шубовснуло; як у річку пірнуло.

Приповідки: *Еге, побігли вже кози в лози! Минулася коту масляна. Минулися тії роки, що розпирали пироги боки. Були коралі, та пішли далі. Плюснуло, луснуло та й нема. Не стало тії курочки, що несла золоті яєчка. Були в кози роги, та стерлася. Були перли, та ся стерли. Скисла царева каша. Що з воза впало, те пропало. Звідки прийшло, туди й пішло. Бог дав, Бог і взяв. Пропає і собаки вслід не гавкнули. Пропає, як не було (не бувало). Пішов глечик за водою та й пропав там з головою. Пішов по канун та там і втонув. Пиши “пропало”, а читай “не вернеться”. Зникло, чорт його з собаками не знайде. Сім літ пам'яті ніт. Був батько, та одубів. Був мед, та гості попили. Був кінь, та з'їздився. Був, та загув, як польський яструб. “Соб, тпру” до ярма, оглянувся – аж нема! Тут було, вертілося, чорт знає, де ділося. Бовть, як камінь у воду. Пропає козак з дудами. Пішов з блиску світа. Пропає, тільки хвіст мелькнув. Пропає, мов хто собаці в зуби сунув. По сьому вже й клямка запала. Поминай, як звали! Пиши письма через Бердичів! Шукай вітра в полі. Митькою поминай! Кружало, де лежало (кажуть, як щось зникне).*

Запропонований синонімічний ряд вразив студентів, викликав емоції, запитання, почалося обговорення. Особливий інтерес студентів викликали приповідки, які записували та повторювали. Ми переконалися, саме такі заняття впливають на емоції студентів, викликають зацікавленість. Отже, на заняттях ми маємо зберігати і дбати про екологію мови, маємо створити позитивні мотиваційні умови для вивчення української мови, добирати професійно орієнтовані тексти, які б відповідали літературній нормі, не були суржикованими. Не є

таємницею, що тексти добираємо з підручників, монографій, методичних посібників, статей, написаних не філологами. Відомо, що суржик позначається на духовному та фізичному стані людини. Генетики стверджують, що наше ДНК утримує спадкову інформацію не лише в хімічних сполуках, а й у фізичному полі, що існує навколо хромосом. ДНК не лише чує нашу мову, а й відповідно реагує на кожне слово. На цій реакції ДНК ґрунтуються методи лікування автосугестією, нашіптуванням. На інтуїтивному рівні про це знали наші бабусі й пра...пра...пра... Словесними мислеобрами людина спроможна вдосконалювати або руйнувати свою генетичну структуру.

За допомогою слів ми впливаємо на генетичному рівні не лише на співрозмовника, а й на себе. До руйнівних мислеобразів належить, зокрема, ненормативна лексика, різновидом якої є суржик, що господарює в структурі генетичного коду, змінюючи менталітет нації і формуючи відповідно новий тип хохла-малороса. І ми, філологи, незважаючи на витіснення української мови з інформаційного простору, повинні повернути студентів у лоно рідної мови, переконати їх у тому, що не ми створили слово, а слово створило нас народом, нацією. Тільки в лоні рідної мови можливий розвиток само-свідомості, національної самоповаги, конструктивного націє- і державотворення.

“Мова – універсальний феномен, що є основою не тільки всіх предметів навчання та виховання, а й почуттів, мислення, пам’яті, отже – світовідчуття і світорозуміння, совісті й честі, етики і естетики, зрештою – мірою освіченості й духовності, мудрості й гуманізму, державної гідності кожної людини, нації, держави” [2, с. 174].

Мова – це знаряддя думання, це мірило розуму. Ми маємо говорити про результати професійних досліджень лінгвістів, нейрохірургів, дитячих психологів і лінгвопсихологів, що потверджують положення про суттєву роль впливу генетично рідної мови на розвиток інтелектуальних здібностей, на духовну ауру особистості. Тільки рідна мова – це найважливіша основа, на ній зростає духовно й культурно кожен народ. Та й не тільки. Рідна мова приносить людині найбільше і найглибше особисте щастя, міцне здоров’я. Чому й донині студенти столиці соромляться бути собою, чому не вміють любити свою мову, яка є однією з наймилозвучніших мов світу? І щонайважливіше, світ це давно визнав. Тільки ми самі не можемо цього усвідомити, зрозуміти раз і назавжди, що ми – українці. Вільна і творча нація.

Вертайтеся до своєї мови,
Мої засліплені братове!
Прозріть! І в купищах половини
Знайдіть зерно, ядро зернове,
Яке ще здатне прорости
(Дмитро Павличко)

1. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? – К.: Києво-Могилянська академія, 2005. – 336 с.
2. Законодавчо-нормативні акти з питання функціонування української мови як державної: збірник. – 2-ге вид. / Упорядн. Ярослав Бурак і Ростислав Новоженець. – Львів: Астролябія, 2010. – С. 174
3. Содомора А. Будьмо добрими садівниками // Час. – 1998. – 9 квітня.

ДІАЛОГІЧНА ЄДНІСТЬ І ТЕКСТ

Шульжук Наталія

Сучасний парадигмальний простір лінгвістики, як відзначає О. Селіванова, представлений співіснуванням двох домінуючих парадигм – прагматичної та когнітивної, адже сьогодні увага дослідників насамперед зосереджена на мові як знарядді комунікації та впливу [6, с. 18]. Комунікативній функції мови підпорядковані усі інші.

З одного боку, яскравим виявом комунікативної функції мови є діалогічне мовлення як основна форма розмовного функціонально-стилістичного різновиду загальнонародної мови. З іншого, “соціальна взаємодія, – відзначає дослідниця З. Тураєва, – значною мірою здійснюється на підставі текстів, які породжуються та сприймаються особистістю” [8, с. 17].

За одиницю діалогу більшість лінгвістів визначила діалогічну єдність [див., напр.: 4; 10]. Репліка, як компонент діалогічної єдності і діалогу в цілому, має двоплановий характер, поєднуючи в собі значення акції і реакції, у зв’язку з чим існує традиція оцінювати діалогічну єдність як монотематичну одиницю діалогу, що характеризується комунікативною цілісністю. Це дає змогу лінгвістам розглядати її як мікротекст [див., напр.: 1]. Очевидно, є підстави говорити про взаємозв’язок діалогічної єдності і тексту, тим більше, що у кінці ХХ ст. у лінгвістиці тексту намітилася тенденція до вивчення тексту як складного комунікативного механізму, посередника комунікації, що фіксує стратегічну програму адресанта, яка сприймається й інтерпретується адресатом. Інакше кажучи, текст (як і речення-репліку) кваліфікують як комунікативний засіб.

Поділяємо думку З. Тураєвої про те, що “текст – головна, поряд із висловленням, одиниця комунікації, продукт певного виду діяльності, спосіб збереження і передачі інформації, форма існування культури, продукт певної історичної епохи, відображення психічного життя індивіда” [7, с. 66].

Отже, актуальність статті пов’язана із тенденцією до виокремлення автономного рівня мови – текстового, що потребує виходу за межі речення (як основної комунікативної одиниці) до сфери мовлення через орієнтацію наукового знання на нову, функціонально-комунікативну парадигму.

Мета статті – враховуючи єдність інтересів лінгвістики тексту й комунікативної лінгвістики, характеризувати діалогічну єдність як мікротекст з властивими йому текстовими категоріями.

Термін “текст” не чітко окреслений в сучасній науці. Множинність ракурсів розгляду тексту в гуманітарних науках, а також поліфункціональна й багатопланова природа цього мовного, комунікативного та культурного феномена зумовлює неоднозначність його дефініції.

Так, з огляду на розроблену модель діалогічності текстової комунікації О. Селіванова визначає текст як “цілісну семіотичну форму лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегровану, що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури” [5, с. 32]. Відтак структурно текст може відповідати слову, сполуці, висловленню, якщо ці одиниці позначають цілісну, ситуаційно релевантну інформацію, сукупність висловлень і надфразних єдностей тощо.

На думку І. Ковалика, під текстом слід розуміти “писемний чи усний потік, що являє собою послідовність звукових, графемних елементів у синтаксичних структурах (реченнях), які виражають комплекс пов’язаних між собою суджень” [3, с. 7]. Основними ознаками тексту вчений вважає: цілісність, зв’язність, членування, лінійність, інформативність, структурно-сміслову завершеність. Проте проблема виокремлення й упорядкування ознак тексту як складного знакового й комунікативного

феномена в лінгвістиці тексту залишається теж дискусійною.

Досить різнобічна і теорія діалогу, її формують складники різних параметрів. Роль діалогу в художньому творі уже давно привернула увагу літературознавців. Діалогічне реплікування та виражені ним психічні реакції є предметом вивчення психологів. Соціолінгвістика досліджує діалог у плані типологізації та форм мовного спілкування. Лінгвісти семіотичного напрямку вивчають співвідношення в діалозі мовної та паралінгвістичної знакових систем. Психолінгвісти вбачають у діалозі одну із форм мовної поведінки, а діалогічні репліки вводяться ними в рамки функціональної теорії та класифікації мовних висловлень. Нарешті, граматисти концентрують свою увагу на структурі діалогічних реплік, їх зв'язку та взаємодії.

Спаяність реплік діалогу дозволяє кваліфікувати його як складне синтаксичне ціле, на що звертали увагу у своїх працях Н.Ю. Шведова [9] та Г.О. Золотова [2]. Зауважимо, що лінгвістика тексту структурною одиницею тексту вважає складне синтаксичне ціле, що собою фактично являє діалогічна єдність як група речень, об'єднаних граматично, логічно, тематично.

Закономірно поставити запитання: чи властиві діалогічній єдності (як різновиду тексту) текстові категорії?

Відомо, що цілісність є текстовою категорією, яка відтворює відносну закритість знакової системи тексту, забезпечується інтеграцією всіх його рівнів, синтезованою конденсацією змісту та сприйняттям тексту як одного континуального об'єкта. Кожна наступна репліка діалогічної єдності є закономірною реакцією на зміст, а іноді не лише на зміст, але й на структуру попередньої репліки, тому лише складне синтаксичне ціле дає уявлення про закінченість думки, що була висловлена співрозмовником. Тому цілісність (когерентність) як текстова категорія, безумовно, властива діалогічній єдності. Крім того, є підстави говорити не лише про смислову цілісність, а й про структурну та комунікативну.

Цілісність і членування взаємно детерміновані зв'язністю – текстовою категорією, що опосередковує розвиток тем тексту, формування його інформаційного масиву й забезпечує інтеграцію усіх текстових рівнів із метою створення цілого та сприйняття й розуміння тексту адресатом. Однак зв'язність, що може бути представлена експліцитно та імпліцитно, забезпечується фоновими, енциклопедичними знаннями, самою ситуацією породження тексту. Саме тому американський дослідник А. Хілл, крім сегментних показників зв'язності, що об'єднують лексичні засоби, граматичні, синтаксичні, стилістичні, виокремив “супрасегментні (інтонацію, паузи, наголос) й екстралінгвістичні (ситуацію, асоціації)” [Цит. за: 6, с. 501].

Так, образність та емоційна наснага українського діалогічного мовлення набувається за допомогою надзвичайно розвиненої системи експресивних виразових засобів, які часто не лише емоційно наснажують діалог, а й є засобом змістової взаємодії (зв'язності) реплік у межах діалогічної єдності. Йдеться про повтор та синтаксичний паралелізм.

За визначенням Н.Ю. Шведової, повтор – “це побудована за правилами розмовного мовлення друга репліка, що виражає експресивно забарвлену реакцію на висловлене та має за свою структурну основу певні елементи словесного складу першої репліки і підпорядковується її формі” [10, с. 69]. Повтори бувають різних типів. Одні викликані тим, що спонтанність висловлення не дозволяє належним чином варіювати засоби вираження думки. Виникнення інших пов'язане з тим, що мовець “тягне” час для пошуку найадекватнішого засобу висловлення. Нерідко виникнення повторів у діалогічному мовленні пов'язане і з емоційною реакцією мовця на репліку спів-

бесідника. Повторюватися можуть і окремі члени речення, і предикативні частини, тобто повторюється той відрізок мовлення, на якому зосереджується емоція, або той, який видається мовцеві найважливішим. Наприклад:

Василь. Ти плачеш, серденько моє?

Гая. Плачу, бо несила одібрати душі, коли раз одала! (М. Старицький);

– Жити серед розкішної природи, на березі однієї з найкрасивіших річок планети і все життя дихати рудним пилом та газом ... це нормально, мамо? Легенями фільтрувати – нормально?

– Нормально буде, як повітря очистите, щоб стало таке, як було (О. Гончар).

Як бачимо, повтори, виголошені з певною інтонацією, виражають відповідне ставлення персонажа до висловленого.

Породжуючись реплікою-стимулом, повтор втілюється в певну синтаксичну форму, яка може і не бути точним повторенням форм, що містяться у попередній репліці. Іноді ж наступна репліка будується під впливом структури речення попередньої, що виявляється в синтаксичному паралелізмі взаємопов'язаних реплік. За умови безпосереднього діалогічного спілкування учасник діалогу сприймає не лише зміст висловлення співбесідника, але й форму, через яку цей зміст реалізується. Наприклад:

– От спасибі ж вам, що справедливу правду кажете!

– Спасибі й вам, Мартуню, що правди слухаєте! (В. Міняйло).

Нерідко синтаксичний паралелізм виявляється і в межах однієї репліки, що стає засобом підсилення емоційного впливу (схвильоване мовлення): “*Я зраджував, бо гадав, після цього вона залишить мене. Я зраджував, бо хотів, щоб і вона відчула, що таке зрада*” (О. Чорногуз); “*...Та нема людини, щоб без скрині!.. Думаєш, куди кожне живе? Та в свою скриню! Думаєш, звідки кожне живе? Та зі своєї скрині!..*” (С. Гуцало).

Як бачимо, наявність певних компонентів репліки діалогічного мовлення зумовлюється її комунікативним завданням, але, в свою чергу, характер засобів скріплення речень у діалогічній репліці впливає і на структуру, і на динаміку фрази. Залежно від способу зв'язку між реченнями, що входять до діалогічної єдності, як і у межах тексту, розрізняють ланцюговий зв'язок компонентів та паралельний. Перший полягає в тому, що певний елемент попереднього речення стає вихідним пунктом у наступному, а другий – в цілковитій рівнозначності певних елементів у контексті мовної одиниці (рівнозначність знаходить формальний вияв у структурній подібності). Структури першого типу відзначаються більшим поширенням у діалогічному мовленні. Ланцюговий і паралельний зв'язки компонентів нерідко поєднуються у межах одного текстового масиву.

Відзначимо, що складне синтаксичне ціле може являти собою не лише сукупність реплік, об'єднаних у діалогічну єдність, а й окрему репліку (часто така репліка дуже поширена й набуває монологічного характеру).

Отже, діалогічна єдність (як мікротекст) – складна комунікативна одиниця, що функціонує з метою відносно повного вираження змісту певної мікротеми та являє собою сполучення двох або більше компонентів, які перебувають у відповідному змістовому та синтаксичному взаємозв'язку.

Зв'язність тексту опосередковує формування й упорядкування його інформаційного масиву, який представляє текстова категорія інформативності.

Зважаючи на те, що “чимало текстів здатні передавати не лише те, що має буквальну інтерпретацію, а й те, що втягнуте в контекст асоціаціями й конотаціями,

часом неусвідомленими”, І. Гальперін виокремлює три типи інформації: змістово-фактуальну, змістово-концептуальну, змістово-підтекстову [Цит. за: 6, с. 506]. Підтекст, особливо актуальний у діалозі, є різновидом інформації, яка ґрунтується на вербальній організації тексту й формується шляхом її змістової переробки та збагачення без збільшення знакового обсягу.

Імплікація – альтернативний вербальному невербальний спосіб передачі інформації, який інтегрує вербальні засоби із досвідом, фондом знань комунікантів, їхньою комунікативною компетенцією та сприяє оптимізації комунікативної взаємодії, взаєморозумінню. Імпліцитність тексту пов’язується із тенденцією до мовної економії, її вважають потужним засобом компресії повідомлення. Комуніканти враховують спільний для них досвід і спільні знання про світ, що дає змогу згорнути висловлення, використовувати натяжки, звівши до мінімуму вербальні засоби. Наприклад:

– Скажіть, чи можна там когось дошукатись?

Старий махнув рукою це й головою покрутив (О. Сизоненко);

– Тату, це правда?.. Скажи, це правда, що наша мама така?

Він похитав заперечливо головою (О. Черногуз).

Очевидно, має рацію О. Селіванова, кваліфікуючи інтерактивність як текстово-дискурсивну категорію, представлену суб’єктно-об’єктно-суб’єктною взаємодією адресанта й адресата на підставі знакового континууму тексту, інтенцій, стратегій, тактик комунікації та програми адресованості повідомлення, тексту [6, с. 513]. Інакше кажучи, психологічним підґрунтям інтерактивності є прагнення бути зрозумілим і зрозуміти іншого.

Наші спостереження свідчать, що адекватне сприйняття таких конструкцій можливе лише у випадку, коли рема виражена повністю або частково представлена, або існує реальна можливість її відродження за допомогою паралінгвістичних факторів. У випадку абсолютної відсутності реми однозначне розуміння подібних висловлювань проблематичне.

Отже, процеси утворення думки, під впливом яких формується двобічна мовна комунікація з безпосереднім контактом, призводять до нерівномірної чіткості повідомлюваного змісту і до його нерівномірно повного вираження. Не випадково у лінгвістиці тексту широко обговорюється не менш вагомая категорія – інтертекстуальність – наявність у певному тексті слідів інших текстів, у більш широкому розумінні – діалогічний зв’язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням (прокурсивний).

Завершеність тексту – це його викінченість. Завершеність є одним із виявів цілісності, однак необов’язковим, що особливо актуально для діалогічної єдності.

Останнім часом дослідники тексту виокремлюють ще одну текстову категорію – антропоцентричність, яка є різноплановою й багатоплановою через розщеплення адресанта й адресата в дискурсивному просторі. Ураховання мовцем адресата змушує першого турбуватися про організацію мовлення, використовуючи експліцитні й імпліцитні метатекстові показники – інструкції адресатові, як розподілити увагу, щоб інформація була сприйнята оптимально.

Таким чином, здійснений аналіз свідчить: існують підстави вважати діалогічну єдність як монотематичну одиницю діалогу, що характеризується комунікативною цілісністю, мікротекстом, якому властиві такі основні текстові категорії, як цілісність, зв’язність, членування, лінійність, інформативність, структурно-сміслова завершеність.

Перспективи подальшого наукового дослідження означеної проблеми пов’язуємо з докладним вивченням

особливостей презентації текстових категорій у діалогічній єдності.

1. Диалог о диалоге: межвуз. сб. науч. трудов / ред. Ю.П.Зотов и др. – Саранск : Изд-во Мордовского ун-та, 1991. – 144 с.
2. Золотова Г. А. Сложное синтаксическое целое в Карамзинской повести / Г. А. Золотова // Труды Института языкознания АН СССР. – М., 1953. – Т. III. – С. 188–197.
3. Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плоц. – К., 1984.
4. Пенькова Г. А. Многокомпонентные диалогические единства / Г. А. Пенькова // Структура предложения и лексико-грамматические отношения. – Л., 1972. – С. 176–192.
5. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К., 2002.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля; К., 2008. – 711 с.
7. Тураева З. Я. Лингвистика текста / З. Я. Тураева. – М., 1986.
8. Тураева З. Я. Лингвистика текста на исходе второго тысячелетия / З. Я. Тураева // Вісник Київського лінгвістичного університету. Сер. Філологія. – 1999. – Т. 2. – № 2.
9. Шведова Н. Ю. К вопросу об общенародном и индивидуальном в языке писателя / Н. Ю. Шведова // Вопросы языкознания. – 1952. – № 2. – С. 104–125.
10. Шведова Н. Ю. К изучению русской диалогической речи / Н. Ю. Шведова // Вопросы языкознания. – 1956. – № 2. – С. 67–82.

ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ “ОБРАЗ”: ТРІАДА “ЧУТТЄВИЙ ОБРАЗ”- “МЕНТАЛЬНИЙ ОБРАЗ”-“МОВНИЙ ОБРАЗ”

Щепанська Христина

Поняття “образ” у значенні “відображення когось, чогось у пам’яті, свідомості чи створене уявою” [12, с. 560–561], тобто як таке, що відбиває особливості ментально-психічної організації людського досвіду, є об’єктом зацікавлення багатьох наук, зокрема психології, філософії, літературознавства і лінгвістики. Це не випадково, адже саме ці дисципліни в своїй основі мають людський фактор і, досліджуючи властивості психіки (психологія), відношення мислення до буття (філософія), особливості творення художніх реалій письменником (літературознавство) та мовні засоби експлікації квантів знань (лінгвістика), вони так чи інакше стикаються з проблемою образності, базовою для формування складніших ментально-мовних категорій.

У мовознавчій, зокрема лінгвокультурологічній, традиції трактування терміна “образ” окреслились певні вектори його інтерпретації, які визначають дефініційні межі цього поняття насамперед тріадою “чуттєвий образ”, “ментальний образ” та “мовний образ”. Вживання терміна “образ” без уточнення, про який саме рівень образності йдеться (чи то про початковий рівень людської перцепції у формі “чуттєво-предметних образів”, чи то про вищий рівень – трансформацію чуттєво-предметного образу в ментальний образ як структурно оформлену одиницю репрезентації отриманих через чуттєвий образ даних, чи то про третій рівень, на якому ментальний образ вербалізується і перетворюється в мовний образ), спричиняє певні труднощі при його інтерпретації. Так, О. Потєбня вживає термін “образ” принаймні у двох значеннях: як засіб відображення дійсності [14] і як структурний елемент символу, його внутрішню смисловою формою поряд із зовнішньою смисловою формою – словом. Таким чином, виникає внутрішня суперечливість при інтерпретації цього поняття, яка знімається лише тоді, коли ми розглядаємо його на різних рівнях лінгвістичного

представлення: коли О. Потебня говорить про образ як рівнозначний символу засіб відображення дійсності, то тут, очевидно, маємо справу з *мовним образом* як вербальним репрезентантом відповідного ментального образу, а коли мовознавець визначає образ як складову символу, то йдеться, мабуть, про *чуттєвий образ*, який у структурі символу виділяють більшість дослідників.

На необхідність розрізнення понять *чуттєво-предметний образ* та *мовний образ* указує О. Єлісеєва [3, с. 101]. Саме з образу починається процес пізнання, а засобом його називання виступає мовний знак [3, с. 101]. Саме тому слід розрізнити *чуттєвий образ* і *мовний образ*. Перший з них як початковий етап пізнання більшість дослідників (зокрема Арутюнова, Алефіренко, Клоков) вважають базовим для творення концепту, символу, метафори та інших лінгвістичних категорій: це структурний елемент кожної з них, тоді як мовний образ є комплексним відображенням елемента дійсності засобами мови [3, с. 101].

Н. Таєнко в свою чергу розглядає поняття “образ” у його співвідношенні з поняттям “концепту”, і наголошує на тому, що “образ – це прямий “відбиток” дійсності, який ми одержуємо в результаті чуттєвого сприйняття, а концепт – це узагальнений, абстрагований відбиток, опосередкований розумовою діяльністю”, а також на тому, що “образ – це неподільне відображення цілісного, а концепт – це розчленоване відображення спеціального як частини загального, відображення характеристик сутності предмета” [13, с. 107]. У цьому випадку концепту протиставляється ментальний образ, адже саме його можна поставити на один рівень із концептом, оскільки чуттєвий образ входить у структуру концепту, є одиницею нижчого рівня, а мовний образ – це вже вербалізований концепт.

Отже, необхідність чіткого розрізнення понять “чуттєвий образ”, “ментальний образ” та “мовний образ” є очевидною. Часткове вирішення цієї проблеми представлено у працях згаданих вище дослідників, однак питання чіткої окресленості терміна *образ* на різних рівнях його лінгвістичного представлення ще чекає свого вирішення. *Мета нашої розвідки* – показати основні аспекти лінгвістичної інтерпретації терміна “образ” в межах тріади “чуттєвий образ”, “ментальний образ” та “мовний образ” сучасними мовознавцями та виявити базу, що дозволяє співвідносити ці три поняття між собою, а також з іншими лінгвістичними категоріями, такими, як концепт, символ тощо.

Ю. Караулов розглядає поняття *образ* у співвідношенні з поняттям *мовної особистості*, яке автор визначає як “багаточаровий, багатоконпонентний, структурно впорядкований набір мовних здібностей, умінь, готовності створювати і сприймати мовленнєву інформацію” [5, с. 71]. Одним із рівнів структурної організації мовної особистості виступає тезаурусний, або лінгво-когнітивний рівень, серед одиниць якого значне місце посідає категорія *образу* як елемент проміжної мови (мови мислення чи інтелекту). Поняття *образу* автор розглядає щонайменше у трьох вимірах: як функціональну одиницю літературно-художнього твору (художній образ), як психічне утворення (перцептивний образ), як спосіб репрезентації знань про світ (ментальний образ). *Перцептивний, або чуттєво-предметний образ* визначається як найтиповіший представник ментального образу. Останній в свою чергу, за Ю. Карауловим, є основою *мовної образності*: “Корені мовної образності лежать не в семантиці, а в тезаурусі, системі знань” [5, с. 176], тобто будь-який ментальний образ можна вербалізувати, “розкрити його когнітивний і емоційний зміст, збудувавши відповідний текст” [5, с. 177], на думку дослідника, “справжня образність, заснована на перцептивних, вивід-

них на рівень свідомості і тому спостережуваних образах, закорінена в когнітивному (тезаурусному) рівні” [5, с. 177]. Таким чином, з одного боку, йде мова про художній образ, зміст якого становить духовне обличчя особистості, а з іншого – про мовний образ, який структурно *формують три рівні: образ сприйняття* (чуттєвий образ), *ментальний образ* і, врешті, *власне мовні засоби вербалізації* ментального образу. Така структурна організація мовного образу, так би мовити, накладається на структуру мовної особистості, запропоновану Ю. Карауловим: *тезаурусному* рівню мовної особистості відповідає категорія *ментального образу*, *семантичному* – *знаковий компонент* мовного образу і, врешті, *прагматичному* рівню – *комплексний мовний образ* з урахуванням усіх концептуально-символічних нашарувань.

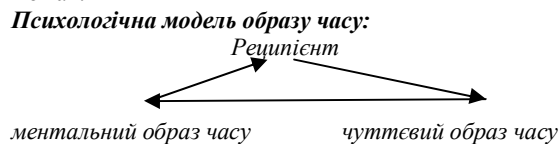
В. Л. Іващенко вживає термін “ментальний образ” у значенні “відображення”, “психіка”, в якому він трактується як синонім до поняття “концепт”. Утворення ментальних образів, як зазначає дослідниця, пов’язане із “процесом кодування інформації про навколишній світ та самого себе” [4, с. 37]. Ментальний образ, отже, визначається як одиниця знання, отримана в процесі когнітивної обробки даних, тобто шляхом “перетворення предметно-чуттєвих образних структур у різні абстракції” [4, с. 39].

Б.М. Гаспаров, даючи визначення *мовному образу*, акцентує увагу на проблемі співвідношення мови і мислення, яка позначилась на цьому понятті, отже, дослідник порушує питання подвійної природи мовного образу, який включає в себе ментальний образ (змістово-концептуальна складова) і власне мовні засоби вербалізації цього ментального образу (формальна складова). Б. Гаспаров зазначає, що мовний образ “займає проміжне положення між мовним повідомленням, яке створюють різні частини мовної форми, з одного боку, і думкою, що втілюється у це повідомлення, – з іншого” [2, с. 289]. Отже, апелюючи до поняття “мовний образ”, дослідник намагається розширити однобічне трактування цього терміна лише як засобу експлікації знань про світ. Однак існують і інші позиції. Так, Ш. Кварцхелія під терміном “мовний образ” розуміє насамперед вербалізовану частину концепту, що репрезентує його найбільш значимі характеристики [6, с. 9]. Словесний образ дослідниця сприймає лише як структурний елемент концепту, яким є, наприклад, чуттєвий образ, а його змістова складова залишається поза увагою. В свою чергу Т. Скорбач під словесним образом розуміє вербальні засоби вираження відповідного чуттєвого образу, що сформувався у свідомості людини [11, с. 7]. В даному випадку знову маємо справу з трактуванням мовного образу спрощено, лише як сукупності мовних засобів, за допомогою яких предметно-чуттєві образи втілюються в мовні знаки. Тут навіть пропускається проміжний між чуттєво-предметним і словесно-знаковим рівнями образності – ментальна образність.

Підсумовуючи досвід попередників, зокрема таких авторитетних вчених у галузі когнітології, як Н. Арутюнова, С. Смірнов, С. Рубінштейн, С. Оленьов трактує *мовний образ* як *психосеміотичну категорію* і визначає його як вид психічного образу, що є цілісним, переважно інтуїтивним, суб’єктивним і динамічним феноменом, “продуктом творчої діяльності людини і прообразом для неї” [9, с. 1012]. Це визначення мовного образу, на наш погляд, ставить його в один ряд із поняттями ментального образу та концепту, адже дослідник акцентує увагу саме на внутрішній частині мовного образу, в основі якої лежить ментальний образ, а не на зовнішній – мовних знаках.

Таким чином, окреслюються в основному дві лінії інтерпретації поняття *мовний образ* сучасними мовознав-

цями: як психічно-мовне утворення, що включає в себе ментальний образ та словесно-знакове його втілення (Ю. Караулов, Б. Гаспаров, О. Єлісеєва, С. Оленьов та ін.), та як вербалізований елемент концепту (Ш. Кварацхелія, Т. Скорбач і інші). Ми вбачаємо у категорії *мовного образу* складну ментально-мовну одиницю, що ієрархічно очолює лінгвістичну тріаду “чуттєвий образ”, “ментальний образ” та “словесний образ”, тобто є третім і найвищим рівнем образності, що включає в себе два попередні. За термінологією Ю. Караулова, “невербальний заголовок” (предметно-чуттєвий образ, який відклався у психіці реципієнта) трансформується у свідомості автора в “більш складний образ”, що набуває символічного узагальнення (ментальний образ) і зрештою розгортається в текст [5, с. 190]. Таким є, на наш погляд, ланцюжок ментально-мовного структурування комунікативного акту: від перцептивного образу через концептуалізований ментальний образ до текстового повідомлення, в основі якого *мовний образ*. Щоб прослідкувати, яким чином відбувається трансформація *чуттєвого образу* у *ментальний*, а тоді у *словесний*, пропонуємо розглянути приклад із повсякденного життя – те, як ми стежимо за часом через посередництво годинника, який є усталеним традиційно образом-символом часу. На наш погляд, *образ часу* закладений у людській свідомості *на трьох рівнях*: *перцептивному, ментальному, ментально-словесному*, тобто існують три образи часу. Перший з них актуалізується, коли в людини виникає психологічне напруження у зв'язку з очікуванням чогось, тоді нам вистачає секунди, щоб поглянути на годинник (здебільшого ми не звертаємо уваги на те, котру годину вказують стрілки) і частково зняти це напруження. На другому, ментальному, рівні, символ-концепт *годинник* виконує функцію заміщення у тому значенні, яким її наділяє О. Єлісеєва. Дослідниця зазначає, що призначення символу є не називання, а заміщення більш важливих і культурно значущих об'єктів чи моделей поведінки [3, с. 101]. Функція заміщення дозволяє перенести в план психологічної свідомості те, що проявляється у підсвідомості. І, нарешті, третій рівень передбачає включення концепту часу в комунікативну модель. Для того, щоб відповісти на питання “*Котра година?*”, треба уважно подивитися на годинник, “обдумати” закладений в ньому *образ часу*, втягнувши його у системні зв'язки з дійсністю, а тоді словесно оформити ментальний образ часу. Отже, комунікативна модель із включенням онтологічної категорії часу є відмінною від психологічної моделі предметно-чуттєвого образу часу, де він заміщає певну емоцію людини. Схематично ми це бачимо так:

Комунікативна модель образу часу: Адресант → предметно-чуттєвий образ часу (об'єктивне втілення часу – годинник) → ментальний образ часу (співвіднесення з культурним кодом) → мовний образ часу (співвіднесення з мовним кодом) → Адресат.

Л. Лисиченко, розглядаючи мову як картину світу, акцентує увагу на її аксіологічній функції, що реалізується через вираження мовою духовності, “пізнання духовного світу людини, тих надбань, які безпосередньо не сприймаються органами чуття, знання про які виникають у результаті складних психо- і логіко-ментальних процесів, у яких мова виступає зряддям об'єктивації духовного світу” [8, с. 126–127]. Отже, словесний образ як основна одиниця МКС є не лише засобом вербалізації ментального образу, він містить у собі цей образ, обрам-

лений ціннісно-оцінними конотаціями та символічними нашаруваннями.

У СУМі знаходимо також таке визначення *образу*, що дозволяє розглядати його у співвіднесенні з іншими лінгвістичними категоріями, зокрема метафорою: “зображення якого-небудь явища через інше, конкретніше або яскравіше за допомогою мовного звороту, переносного вживання слова та інше” [12, с. 560–561]. Тут, очевидно, йдеться про мовно-художній образ. Так, Т. Вільчинська зазначає, що в художній мові існує тісний взаємозв'язок між поняттями “образ” та “концепт”, тому доцільно, на її думку, говорити про *концепт-образ* як основну одиницю мовно-концептуальної картини світу, об'єктивованої в поетичних текстах [1, с. 10]. Отже, в основу мовно-художнього образу лягає концепт-образ, що співвідноситься з поняттям когнітивної метафори. Остання, за визначенням, яке подається у “Короткому словнику когнітивних термінів” О. Кубрякової, виступає однією із форм концептуалізації. У широкому сенсі цього слова *метафора* розглядається як бачення одного об'єкта через інший і в цьому значенні є одним із способів репрезентації знань у мовній формі [7, с. 55]. Тобто в цьому сенсі метафора співвідноситься з поняттям *ментального образу* або *концепту*, які також виступають способом репрезентації знань, однак далі у словниковій статті йдеться про те, що ця репрезентація знань відбувається у мовній формі. Це суттєве уточнення дозволяє розглядати метафору у взаємозв'язку з категорією *мовного образу*, що і собі представляє у вербальній формі знання про світ. Таким чином, на образному рівні лінгвістичного представлення когнітивна метафора входить у поняття словесного образу за посередництвом ментального образу.

Отже, поняття образності виступає базою співвіднесення таких категорій як словесний образ, ментальний образ, метафора, концепт, вербальний символ та інші. Різні рівні образності дозволяють апелювати до різних ментально-лінгвальних категорій. Так, перший рівень образності присутній у будь-якій із них. Він є базою їх творення. Як зазначає Р. Ленекер, чуттєві образи як один із типів концептуалізації є досить важливими для семантичного аналізу [15, с. 5]. Другий рівень образності – концептуалізація чуттєвих образів і їх трансформація у ментальні – є рівнем когнітивної обробки перцептивних даних, який є вже самодостатнім і може не розвиватися до третього рівня (ментальний образ, що не отримав мовного оформлення, невербалізований концепт, неverbальний символ). І, нарешті, найвищий рівень образності – *словесна образність*, або вербалізація ментальних образів з нашаруванням на них ціннісно-оцінних конотацій, символічних значень, метафоричних порівнянь, власних мовному образу, вербалізованому концепту, словесному символу, метафорі. Так, основна відмінність між мовами, за Р. Ленекером, полягає в тому, що вони кодуєть однакову концептуальну структуру через суттєво відмінні образи [15, с. 109]. Саме *різні виміри образності* дозволяють по-різному сприймати той чи інший зміст висловлювання. *Образність*, у розумінні Р. Ленекера, полягає у нашій здатності структурувати і пояснювати зміст домену (специфічна система знань) альтернативними способами [15, с. 5]. Таким чином, у поняття образності входить також поняття альтернативи, що реалізується у можливості пояснювати тотожний концептуальний зміст за допомогою різних образів. Тобто база творення образу одна (чуттєвий досвід), а ментально-лінгвальне представлення різне (різні ментально-словесні концепти-образи у різних мовах). Це ще раз дає підстави говорити про образність як про базу співвіднесення різних лінгвістичних категорій.

Отже, поняття *образ* у його лінгвістичній інтерпретації можна розглядати на трьох рівнях: *перший, або по-*

чатковий (рівень чуттєвого споглядання об'єкта дійсності), на якому формується *чуттєво-предметний образ*, *другий рівень* (рівень когнітивної обробки чуттєвого образу, його кодування, концептуалізація і категоризація), де основною одиницею є *ментальний образ*, та *третій рівень* (рівень вербальної репрезентації ментального образу із включенням його у лексико-семантичну систему певної мови з урахуванням властивого їй культурного коду, особливостями метафоризації та символізації) з базовою категорією *словесного образу*. Основою для співвіднесення цих понять між собою, а також з іншими лінгвістичними категоріями, такими як концепт, словесний символ, метафора, є *поняття образності*, під якою вслід за Р. Ленекером ми розуміємо здатність людської психіки формувати та інтерпретувати інформацію, дану нам у чуттєвому досвіді, альтернативними шляхами, де визначальними виступають процеси когнітивної обробки, концептуалізації, метафоризації та символізації. До перспектив дослідження цієї проблеми можна віднести пошук нових аспектів співвідношення понять *чуттєвий образ*, *ментальний образ* та *словесний образ*, зокрема з огляду на їх відбиття у художньо-поетичному тексті, де *поняття образності* включає в себе також *художню образність*, що дозволить порівняти особливості актуалізації чуттєвого та ментального образів у *словесному* та *художньому образах*.

1. Вільчинська Т. П. Розвиток концептосфери сакрального в українській поетичній мові XII-XX століття : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук / Т. Вільчинська. – К., 2009.
2. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б. Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996.
3. Елисеева О. В. Замещающая функция символа как критерий выделения символического наполнения концептов / О. Елисеева. – М., 2006.
4. Іващенко В. Л. Семантика ментальності концепту / В. Іващенко // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 37–43.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Караулов. – М., 1982.
6. Кварацхелия Ш. М. Концептуальное моделирование языкового образа ребенка в английской реалистической прозе XIX века : автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2007.
7. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Изд-во филологического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997.
8. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови: монографія / Л. Лисиченко. – Х., 2011.
9. Оленёв С.В. Языковой образ как психосемиотическая категория / С.В. Оленёв // III Международные Бодуэновские чтения: И.А. Бодуэн де Куртэнэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания (Казань, 23–25 мая 2006 г.): труды и материалы : в 2 т. – Т.2 / Казан. гос. ун-т ; под общ. ред. К.Р. Галиуллина, Г.А. Николаева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2006.
10. Потебня А. А. Мысль и язык / А. Потебня // Слово и мир. – М., 1989.
11. Скорбач Т. В. Мовний образ простору в поезіях М. Семенка і В. Поліщука: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т.В. Скорбач; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 1999.
12. Словник української мови в 11 томах. – Т. 5. – К. : Наукова думка, 1974.
13. Таценко Н. В. “КОНЦЕПТ” як ключове поняття когнітивної лінгвістики / Н. В. Таценко // Вісник СумДУ. Серія “Філологія”, 2008. – № 1.
14. Шумка М. Л. Символізм у філософській культурі України. – [Цит. 23 квітня 2008]. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-gu.net/inode/8776.html>.
15. Langacker Ronald W. Concept, Image, and Symbol: the cognitive basis of grammar / Ronald W. Langacker. – 2. ed. with a new pref. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2002.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНОСТІ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ (на матеріалі української та польської мов)

Щербій Наталія

Суттєвою особливістю сучасної лінгвістики є звернення до мови як засобу пізнання людиною довкілля (когнітивна парадигма). Іншим важливим принципом вивчення мови сучасною наукою є функціоналізм, тобто дослідження функцій мовних одиниць у процесі мовленнєвої діяльності, у комунікації. Особлива увага при цьому приділяється суб'єкту мовленнєвої діяльності, мовній особистості, відбувається антропологізація мовознавства на тлі аналогічного процесу в інших гуманітарних науках. Для розуміння мови у вказаних аспектах надзвичайно значущим є вивчення функціонально-семантичної категорії модальності. У свій час її досліджували: В. Виноградов, В. Адмоні, Ш. Баллі, Н. Шведова, Г. Золотова, Г. Колшанський, Н. Арутюнова, Г. Немец, І. Вишванець, Б. Хричиков, В. Шинкарук, Т. Телецька, В. Чолкан, С. Шабат, A. Mirowicz, S. Jodłowski, J. Bralczyk, R. Laskowski, R. Grzegorzczkova та ін. Ґрунтовна праця, присвячена дослідженню, належить польському мовознавцю Danucie Rytel-Kuc. Але не всі аспекти, пов'язані з модальністю, досліджені вичерпно. Актуальність цього вивчення визначається тим, що модальні відносини у мові виявляють комунікативні інтенції у ролі учасників мовленнєвого спілкування, їх когнітивне ставлення до дійсності, відносини між мовним суб'єктом та мовою.

Традиційно під лінгвістичним терміном “модальність” (від лат. *modus* – міра, спосіб) розуміють функціонально-семантичну категорію, яка виражає різні види відношення висловлення до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлюваного; вона є мовною універсалією [4, с. 303]. Різноманіття граматичних, фонетичних, лексичних та стилістичних модальних виражень та їхня комбінаторність дають можливість вираження дуже тонко градуйованих модальних нюансів.

У польській та українській мовах категорія модальності репрезентується:

I. Модальними присудками. В українській мові вони виражаються за допомогою інфінітива і дієслова-зв'язки, яке модифікує модальне навантаження речення, вносячи відтінки бажаності, можливості, неможливості тощо. У ролі дієслова-зв'язки можуть бути: 1) фазисні дієслова: *закінчувати, припиняти, починати, кінчати, продовжувати, братися, стати, кидатися, переставати, заходжуватися тощо* – позначають певний етап перебігу дії: *Марина продовжувала готувати сніданок (І. Вільде)*; 2) модальні дієслова: *хотіти, наміряться, мусити, могли, зуміти, мати, намагатися, сміти, зволити, воліти, прагнути, бажати* – виражають волевиявлення: *Собі я бажано не сну, а життя (Леся Українка)*; 3) каузативні дієслова: *спонукати, зобов'язати, збудити* – позначають спонукання до дії: – *Цікавий чоловік був той Річинський, – подумав Орест Білинський, замислившись над тим, що саме могло спонукати його оженившись з такою парафіянкою, як Олена Ладиків (Ірина Вільде)*; 4) предикативні прикметники повної, рідше короткої форми: *повинен, здатний, схильний, зобов'язаний, спроможний, ладен, рад, змушений та ін.*: *Вони повинні були, як штурмани на літаках, весь час орієнтувати бійців (О. Гончар)*; 5) слова категорії стану: прислівники з модальною семантикою типу *варто*,

можна, необхідно, можливо, неможливо, доцільно, треба, слід, потрібно: *Запобігти лихові не можна було* (М. Коцюбинський); 6) іменники і прислівники в еліптичних конструкціях *страх, встид, варто: Стидно. Вона чула щось про нервову кров, але ніколи до пуття не могла довідатися, що то за хвороба.. А запитатися було встид* (Гнат Хоткевич); 7) фразеологізми модальної семантики: *мати змогу, бути в змозі, мати право, не в силі, у стані, мати силу, мати можливість, мати намір, дати можливість: Має намір* [Ван] *викрасти поламаний віз* (Лесь Мартович).

У польській мові модальні присудки виражаються: 1) модальними дієсловами: *musieć, móc, raczyć, mieć, chcieć, woleć, być powinnym, nie być powinnym: Ale godzę się na to. Muszę się zgodzić* (A. Sapkowski); 2) модальними словами ("czasowniki niewłaściwe"), які не мають всіх рис дієслова, але виконують функцію присудка. До них належать: а) суплетивні неособові дієслова *godzi się (godziło się), należy (należało), przystoi (przystało), wypada (wypadało), uchodzi* тощо або однієї форми ніби-особової: *było prawdę mówić: Oprócz tego, w komnacie, w której będzie spała, należy co jakiś czas palić w kominku* (A. Sapkowski); б) повністю невідмінювані слова (нефлексійні дієслова за С. Йодловським) [6]: *trzeba, można, niepodobna, nie sposób, powinno się, winno się: A to ... powinno cię mało obchodzić* (A. Sapkowski); в) іменники і прислівники в еліптичних конструкціях, в яких обминаємо наявне дієслово: *strach, wstyd, warto, wolno: Każdemu wolno kochać...* (J. Wiśniewski); г) короткі форми, в яких важко визначити частину мови, бо повні їх форми сьогодні втрачені: *trza, powinien, wiadomo: Miłość jest to jakieś nie wiadomo co, przychodzące nie wiadomo skąd i nie wiadomo jak, i sprawiające ból nie wiadomo dlaczego* (J. Wiśniewski); д) прикметники в еліптичних конструкціях, з додаванням особової кінцівки дієслова: *Ciekawiście, co to jest? Winienieś mi przeprosiny. Powinieneś jeździć na tylnym siedzeniu – zauwarzyłam z niechęcią, zatrzymując się przed dworcem* (A. Sapkowski).

II. **Способом дієслова**, який виражається за допомогою присудків та часток. В українській мові розрізняють три способи дієслова: дійсний, умовний і наказовий, що протиставляються один одному за ознакою реальності (дійсний) – ірреальності (умовний і наказовий) дії. Форми дієслова в дійсному, умовному або наказовому способі називаються способовими. У реченні способів форми дієслова виступають у ролі присудків. Дієслово в дійсному способі обов'язково має часову характеристику: реальна дія може відбуватися в минулому (*писав, написав*), теперішньому (*пишу*) або майбутньому (*писатиму, буду писати, напишу*) часі. Умовний спосіб означає дію, можливу за певних умов або бажану: *Я би радила...; Я просила б Вас...* Наказовий спосіб означає наказ, заклик, прохання, побажання діяти: *Подивіться на картину! Заходьте, будьте гостем!*

У польській мові вирізняємо три види модальності: алетична – змістовно найближча дійсному способу; деонтична – змістовно найближча наказовому способу; епістемічна, яка гіпотетично охоплює дійсність і змістовно відповідає умовному способу. Деонтична модальність може виражатися за допомогою дієслів наказу і дозволу, бажання і побажання. В ситуації наказу важливий критерій необхідності. Необхідність – це факт, що щось мусить відбутися: *Bądź mądrzejszym od innych i nie okazuj im tego* (J. Wiśniewski). Умовний спосіб виражає непевність мовця до факту існування дії. В умовному способі мовець може відноситися до подій, які можуть відбутися в дійсності або до подій, які могли б бути виконані в минулому: *Nie byłabyś szczęśliwa tutaj ze mną. Na nie byłym szczęśliwy tam* (J. Wiśniewski).

III. **Вставними словами та вставленими конструкціями**. "Модальні слова, або модальники – лексико-граматичний клас незмінних слів, що виражають ставлення мовця до висловленої ним думки. Їх виділив в окремий лексико-граматичний розряд слів і докладно описав на матеріалі російської мови В. Виноградов. Модальні слова містять оцінку явищ дійсності та їхніх зв'язків з погляду ймовірності, можливості тощо. В реченні основною синтаксичною функцією модальних слів є функція вставного слова з модальним значенням: *Ця суперечка виникла не вчора, Може, у печерній ще добі, Але будь додатком до мотора Для людини мало, далебі!* (М. Рильський). Модальні слова можуть уживатися у вторинній синтаксичній функції слова-речення: – *Ну, а в отакі ночі ви літаєте? – Звичайно. Тихо, місячно, ніч саме для польотів* (О. Гончар). За значенням модальні слова поділяють на дві групи: 1) ті, що передають значення реальності, достовірності, ствердження: *безперечно, безумовно, дійсно, звичайно, зрозуміло, природно, справді, щоправда* і под.; 2) ті, що виражають значення можливості, ймовірності, припущення: *видно, вірогідно, здається, ймовірно, мабуть, може, можливо, очевидно, напевно, певно* та ін.

Модальні слова походять від різних частин мови, які набули синтаксичних функцій вставних слів. Але здебільшого цей клас слів зростає за рахунок прислівників прикметникового походження (*безперечно, безумовно, дійсно, звичайно, зрозуміло, ймовірно, певно*), тому їх нерідко зараховують до модальних прислівників. Інша група модальних слів сформувалася на основі дієслівних форм 3-ої особи (*здається, може, розуміється*) [3, с. 367].

Вставлені конструкції є засобами вираження насамперед об'єктивної модальності, яка втілюється в комунікативно-інформаційному плані, реалізує відношення до певної дії, ситуації, розглянутої в базовому реченні, вносять додаткову інформацію, деталізують, виражають почуття, оцінку ситуації: *Сімнадцятилітня Мотря Забейко – кравецька учениця (освіта: чотири роки гімназії – і стон!)* (І. Вільде); *Що ми свої (хай знає світ!) – цвірінькнем тихо "Заповіт"...* (І. Драч); *Вона (con amore!) [з любов'ю] Скоро місяць ясний гляне, Сонця промінь згас* (В. Самійленко).

Вставлені компоненти, крім об'єктивної модальності, можуть містити ще й суб'єктивну модальність у випадку, коли мовець оцінює сказане. У такому разі співіснують два плани відображення: емоційно нейтральний – в основному реченні та емоційно підкреслений – у вставленій одиниці: *Погляди часто й надовго зупинялись на козаках (бо то, таки дійсно, була мальовнича група!)* (В. Винниченко); *Що ми свої (хай знає світ!) – цвірінькнем тихо "Заповіт"...* (І. Драч).

Різноманітний і багатий склад вставних (т.зв. модальних) слів і вставних сполучень у польській мові, в якій вони виражають такі значення: 1) реальності, достовірності, ствердження: *widocznie, pewnie, pewno, zapewne, prawdopodobnie, rzecz jasna, oczywiście, naturalnie: Główną cechą jego charakteru była, bez wątpienia, lojalność*; 2) можливості, ймовірності, припущення: *widocznie, na pewno, chyba, niestety: Król, wiadomo, rozłożył ci się, ale skończy się na tym, że nie zapłaci ani orena nagrody* (A. Sapkowski).

Вставлені конструкції передають значення [1, с. 198–199]: 1) джерела інформації: *Plotka głosi, żeci ludzie przekonani po cichu wiedźmina, aby nie bawiąc się w żadne ceregiele ani czary, zatkł strzygę, akrólowi powiedział, że czar nie podziałał, że córeczka spadła ze schodów, no że zdażył się wypadek przy pracy* (A. Sapkowski); 2) реакції на повідомлення: *Silvan, jak się okazało, znał również krasnoludzki* (A. Sapkowski); 3) емоційної оцінки повідомлюваного: *Szczęściem pognaliśmy do dwor-*

zyszcza po trzech kurach (A. Sapkowski); 4) висновків: *Z tego, co mówiłaś wczoraj, wnioskuję, że lubisz antyczne meble?* (A. Sapkowski).

IV. Модальними частками, які виступають у мові як спосіб вираження ставлення мовця до висловленої думки. В українській мові розрізняють такі види модальних часток: а) модально-вольові: *хай, нехай, би, б, ну, годі, бодай* – виражають бажальну, умовну, спонукальну модальності. Наприклад: *Становімо пам'ятники, нехай стоїть наш Кобзар на превічну славу* (Ю. Яновський.); б) стверджувальні: *еге, атож, так, гаразд*. Наприклад: *– Ви добре знаєте Карпа? – посттав я. – Атож...* (Коцюб.); в) заперечні: *не, ні, ані*. Наприклад: *Не надивився, ні, я на сади рожеві* (Рильський.); г) питальні: *чи, хіба, невже, що за* виражають питальну модальність. Наприклад: *Невже тобі неволя не обридла?* (Леся Українка); г) порівняльні: *мов, немов, наче, начебто* виражають актуалізаційну модальність. Наприклад: *Гаял мов не чула, як стала коло зруби, так і стояла* (П. Мирний); д) частки **як, ще й як, яка, ото мені** можуть передавати у реченні найрізноманітніші почуття і відчуття (наприклад, *страху, фізичного болю, жалю, радості, щастя, іронічної самооцінки* тощо), що стосуються суб'єкта. Напр.: *Як страшно самотньо жити!* (О. Кобилянська).

У польській мові частки виражають такі значення: 1) додаткової інформації: *przecież, tylko, także, również, nawet. Anioły przecież nie umierają...* (J. Wiśniewski). *Gwiazdy się przecież wypalają* (J. Wiśniewski); 2) припущення: *chyba, by, prawdopodobnie, może: Powiedział, że chciałby odpocząć. Jaskier, bojąc się widać pobrudziły swój elegancki zielony kubrak, usiadł na desce* (A. Sapkowski); 3) пропозиції: *może – Może pójdziemy do kina?*; 4) заперечення: *nie – Biegnij no szybciej, bo nie zdążymy przed nocą. Nie. Dla mnie nie. Przy czekaniu nie budzę się o 5 rano, rezygnując z najlepszych snów. Nie przychodzę także z tego powodu już przed 7 do biura. Przy czekaniu mleko nie traci dla mnie smaku. Przy tęsknocie tak...* (J. Wiśniewski); 5) підсилення: *-ż, no, -że, to, ci – Kiedyż będziemy mogli usiąść przy ognisku? I właśnie dzisiaj zdałam sobie sprawę, że tam plany wobec Ciebie. To on mi o tym powiedział, że tam* (J. Wiśniewski); 6) запитання: *czy, li – Znasz li ten kraj?* (A. Mickiewicz). *Czy wiesz, że nawet nie tam pojęcia, jak mogą wyglądać Twoje oczy, gdy są w nich łzy?* (J. Wiśniewski); 7) наказу: *niech, niechaj, oby – Niech idzie do czorta!*; 8) бажання: *Oby – Oby to była prawda*; 9) ствердження: *Podobno zniosłem zmiany bardzo dobrze, chorowałem bardzo krótko* (A. Sapkowski) – ствердження факту мовцем, аби себе самого в цьому переконати; 10) значення послідовності важливих для мовця речей. *Miałem też dwa miecze: srebrny i żelazny* (A. Sapkowski); 11) розчарування, погодження: *Nie miała już w sobie nic z rusalki, nic ze świetlistej, rumiankowej zjawy, którą była o świcie. Jej oczy były modre, nie czarne. I była piegowata na nosie, na dekolcie, na ramionach. Piegi te były wcale wdzięczne, pasowały do jej karnacji i rudawych włosów* (A. Sapkowski) – *już* посилює значення розчарування, *wcale* – значення погодження з тим, що дівчина вже не була схожою на русалку, і віддання належного вроді молодій особі; 12) обмежування: *tylko. Wo czas jest (...) jak grawitacja, która marszczy wszechświat, albo jak spadająca kropla deszczu, która marszczy kałużę lub jezioro. Tylko, że niektórzy odchodzą, zanim ta kropla spadnie* (J. Wiśniewski); 13) здивування, страх, докір, запитання, ствердження, недовіра, скептичність, переконання, які виражаються за допомогою ще й інтонації: *Ty jesteś J.L., prawda????!!!* (J.L. Wiśniewski).

V. Порядком слів. В українській мові порядок слів вважається вільним. Існує прямий і непрямої порядок слів, або інверсія, яка часто спричинює зміну експре-

сивного забарвлення речення. При інверсії основний зміст речення зберігається, але зміна порядку слів дозволяє внести додаткові змістові відтінки, підсилити виразність слів. Інверсія індивідуалізує й емоційно увиразнює мовлення. Але основна її функція полягає не в цьому. Синтаксично інверсований порядок членів речення служить передусім меті виділення окремих, найвагоміших у контексті даного висловлювання слів: *“Тихе хвилювання – якесь м'яке, неспливе, лагідне – пройняло її по тілі дрібним, неспійманним дрозжем, ніби теплий легіт її раптом обвіяв...”* (В. Підмогильний) – відокремлене означення *якесь м'яке, неспливе, лагідне* підкреслює і увиразнює характеристику означуваного слова.

Для польської мови характерний особливий порядок слів, при якому група підмета стоїть перед групою присудка, узгоджене означення у стійких зворотах міститься після означуваного слова, а в складеному присудку допоміжне дієслово *być* ніколи не опускається. Крім усіх випадків актуалізації, пов'язаної з моментом виділення, інтонаційного підкреслення, у мові існують явища інверсії, використання незвичного порядку слів: *Król nie wie – powiedział wreszcie. – Ale liczyć się z taką eventualnością wiedźmin raczej powinien* (A. Sapkowski); *Jedno jest pewne... Glupi ten diabeł nie jest* (A. Sapkowski).

VI. Інтонацією. В українській мові за допомогою синтаксичних засобів розрізняються сім модальних значень речення, які передаються за допомогою інтонації та допоміжних засобів [2]: 1) розповідність: *Он іде Маланка. Суха згорблена* (М. Коцюбинський); 2) питальність: *Хто зрозуміє нашу ностальгію?* (Л. Костенко); 3) спонукальність: *Любть Україну, як сонце любить...* (В. Сосюра); 4) бажальність (опативність): *Чом ти не гострий, безжалісний меч, Той, що здійма вражі голови с плеч?* (Леся Українка); 5) умовність: *Зробили б, та не було часу; зовсім забулось, перемололось* (О. Гончар); 6) ймовірність: *Либонь, у них діло уже й покінчено* (Панас Мирний); 7) переповідність: *Вони намагаються нав'язати читачам тезу про буцимто вимушене стрімке зростання цін на сільськогосподарську техніку, що істотно впливає на видозміну пропорцій промисловості і сільського господарства* (З газет).

У польській мові теж розрізняють окличну, питальну та розповідну інтонації. Речення з такими інтонаціями може набувати ще й значення експресивного, оціночного і може передавати значення побоювання, страху, сумніву, згоди, недовіри і т.д.: *Wiesz, co ci powiem? – warknął trubadur. – Im bliżej końca świata, tym bardziej wyostrza ci się dowcip. Strach pomyśleć, do czego to dojdzie!* (A. Sapkowski). Питальна інтонація може виражати дорікання, ствердження, здивування: *Kpisz sobie, czy jak? Myślisz, że nie wiem, ktoś ty taki? Chłopi wynajęli cię, byś mnie stąd wyrzucił, co?* (A. Sapkowski); *Ty jesteś J.L., prawda????!!!* (J.L. Wiśniewski).

VII. Лексичними засобами. В українській мові їх називають вигуківими, або інтер'єктивними, фразеологічними одиницями, які виражають експресивно-вольові реакції мовця: емоції, волевиявлення, побажання, прохання, накази, заборони, клятви, реакції на слова співбесідника чи ситуацію, запевнення в достовірності сказаного, формули соціального етикету та ін.: *Боже мій, бісова душа!, от тобі й раз, сто чортів!, знай наших!, зуб за зуб [око за око], ох (ой) [мені] лихо!, матінко [ж] моя [ридна]!, щоб я світу сонця не бачив!, ні пуху ні пера!, бодай тобі заціпило!, хай Бог боронить!, хай йому цур!, руки вгору!, куди там!, де там!, так тому й бути, добрий день!, будьте здорові!, скільки літ, скільки зим.*

У польській мові такі лексичні засоби Є. Бральчик [5] називає **переконувальними модальними елементами**: *rzeczę, zaręczam, przysięgam: Jeśli jest twowa o jakiegokolwiek cenie, to ja powinienem zapłacić. Zaręczę, że*

mnie na to stać (A. Sapkowski). Як вважає польський мовознавець Данута Ритель [7], до таких лексичних засобів можна віднести й фразеологізми або лексичні елементи, що виражають найвищий ступінь переконаності мовця в правильності його роздумів, висновків тощо: *jak mi Bóg miły, dają słowo, głowę bym dał za to...*; *Primula, rękę bym sobie dał uciąć, musiała być poczęta, gdy on był na wojnie, bo była całkiem ładniutka* (A. Sapkowski); *Złoto. Autentyczne złoto, jak w pysk strzelił...* (A. Sapkowski); *Złoto. Autentyczne złoto, jak w pysk strzelił...* (A. Sapkowski).

Отже, категорія модальності в українській та польській мовах виражається за допомогою однакових засобів, відмінність полягає в механізмах їх репрезентації. Модальні присудки в обох мовах виражаються за допомогою модальних дієслів, слів категорії стану (нефлексійних дієслів у польській мові), предикативних прикметників, іменників і прислівників в еліптичних конструкціях. У польській мові модальні дієслова мають ще назву фазових. В українській мові ж окремо виділяють фазисні та каузативні дієслова. Особливістю вираження модальних присудків у польській мові є прикметники в еліптичних конструкціях з додаванням особової кінцівки дієслова: *ciekawiście, winieneś, powinieneś*. Модальні прислівники та модальні частки поділяються на однакові групи і виражають практично спільні відтінки значень (потребує детального дослідження). Відмінність вираження категорії модальності полягає в порядку слів. Адже в українській мові він вільний, хоча існують певні правила, які його регулюють. А польській мові притаманний особливий порядок слів. В обох мовах існує явище інверсії, яка також вносить додаткові відтінки значень. Лексичні засоби, або переконувальні модальні елементи, є специфічними для української та польської мов. У них містяться згустки надбань культури та історії, тому аналізувати лексичні сполуки потрібно окремо. Саме вони несуть експресивно-вольові реакції мовця, цим самим виражають категорію модальності.

1. Вус Н. Й. Засоби формування та вираження суб'єктивно-модальних значень у польській мові (із залученням верхньолужицького матеріалу) // Проблеми слов'язнознавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 192–201.
2. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису. – Донецьк, 2006. – 378 с.
3. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Заблук М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана”, 2004. – С. 161, 367–368.
4. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. Н.В. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.
5. Bralczyk J. Leksykalne wykładniki niepewności sądów (próba klasyfikacji) // Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego XXXII, 1974. – С. 112–118.
6. Jodłowski S. Istota, granice i formy językowe modalności [w:] Studia nad częściami mowy. – Warszawa, 1971. – S. 121–125.
7. Rytel D. Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: PAN, Komitet Słowianoznawstwa, 1982. – 184 s.

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ПОЕТА І ФОНОСТИЛЬ (ФОНОПОЕТИКА ЗОРЕСЛАВА – о. СТЕПАНА – СЕВАСТІАНА САБОЛА)

Юсип-Якимович Юлія

Елементи фонетичного рівня виявляють виразну схильність до естетизації художнього мовлення, сприяють гармонії стилю. Естетичну роль фонетичних засобів

мови вивчає фоніка (як в поетичному мовленні, так і в художній прозі). За визначенням І. Качуровського: “Під фонікою в широкому значенні розуміємо галузь, яка досліджує естетичну вартість звуків у мистецькому творі (переважно віршованому)”... [4, с.5]. Це добір певних фонем, їх фреквентивність, послідовність. Цей термін можна уживати не тільки стосовно течії чи певного напрямку, але й стосовно одного автора. Ми вживатимемо термін “фоніка” стосовно одного автора – поета Зореслава.

Фоніка художньої мови базується на фонетичних ресурсах загальнонаціональної мови, виражальних можливостях звуків, звукосполук, ритмічній структурі.

“Фонетична подібність, – стверджує, наприклад, дослідник Б. Успенський, – примушує поета шукати і смислові зв'язки між словами – таким чином фонетика породжує думку”... [9, с. 127]. Наведемо точку зору Л. Якубинського: “Повторяю главные свои выводы: в стихотворно-языковом мышлении звуки всплывают в светлое поле сознания; в связи с этим возникает эмоциональное к ним отношение, которое, в свою очередь, влечет установление известной зависимости между “содержанием” стихотворения и его звуками” [12, с. 29], що відображається у фоностилістиці, одиницями якої є фоностилеми, які й виражають залежність між звучанням і значенням.

До поетичної фонетики належать стилеві фонетичні фігури: алітерації, асонанси, звукопис, ритм, рими, ономатопеї.

“Поезія є мова в її естетичній функції”, – зазначав Р.Якобсон [11, с.183].

Лінгвостетика фонічних засобів у ліриці Зореслава ще не була предметом окремого дослідження, а фонічні засоби органічно становлять саму поетичну тканину вірша. З іншого боку, символіка фонічних засобів у поезії майже не вивчалась, розгляд символічних значень фонічних елементів тривалий час не визнавався. Це відзначає І.Качуровський: “Питання звукової організації вірша опрацьовували як російські, так і українські віршознавці... Але є в цій ділянці один пункт, що його не лише не висвітлює, а старанно оминає офіційна наука про вірш. Цей пункт – символіка фонічних компонентів літературного твору” [4, с.137]. Зараз фоносемантика – це наука, яка визнається у науковому світі, а фоносемантика поетичного тексту тільки починає свої дослідження.

Про довершеність форм поезії Зореслава, їх ритмо-мелодіку, естетику європейського рівня і т. д. неодноразово писали сучасники поета Антонін Гартл, Володимир Бірчак, Василь Гренджа-Донський, Франтішек Тіхий, Євген Маланюк та ін. Різні аспекти творчості поета висвітлювали Л. Голомб, М. Мушинка, Н. Ференц, Л. Бабота, Д. Федака, М. Козак, Н. Ребрик, І. Ребрик та ін.

Найдетальніший огляд сучасних досліджень подає Н. Ребрик у праці: “Література народовецтва і чину на українському Підкарпатті в першій половині ХХ ст.” [8, с. 135–159].

Першим поціновувачем мистецької форми Зореславових віршів, їх внутрішньої викинченості був сучасник поета В. Бірчак. Він зазначав: “Уже в першій збірці “Зі серцем у руках” (1933 р.) виступив Зореслав із широким змістом мотивів, з виробленою формою й великою артистичною культурою. Зореславові вірші ліричні, епіки мало” [2, с. 165]. І далі: “Форма його віршів мистецька, там не знаходимо слова вкиненого тільки тому, щоб доповнити ритм, чи рим – кожне слово має в нього своє значення і стоїть на своєму місці... Та не тільки зовнішня форма в нього викинчена, але так само й внутрішня форма його віршів виказує мистецьке викинчення мотиву. Прикладом може послужити сонет “Казка” з збірки

“Сонце й блакить”. У тому сонеті кожна строфа – свій, в собі викінчений і для себе характеристичний образ. Перша строфа – закована королівна, друга – кований шолом лицаря, що йде її визволити; третя – бій, четверта – радість з перемоги. Та не тільки, що кожна строфа, віддає нам свій образ, але кожна має для себе характеристичні алітерації, які відповідають настроєві, викликаному змістом строфи. Ціла казка витримана в тоні не епічно-описовому, а лірично-імпресіоністичному”:

Не лише кожне слово, але й кожний звук у звуко-рядах підбирається Зореславом з дивовижною майстерністю. Великий митець пильно стежив за тим, у якому порядку звуки заповнюють звукоряди в його поезії. А звідси – те ідеальне мереживо звучань, яке і спостеріг В. Бірчак у сонеті “Казка”.

Фонічні елементи органічно становлять структуру поетичної тканини. “Ономатопея, звукова символіка, фоноестетичні ефекти та інші подібні явища становлять собою складову частину самої поетичної тканини”, – пише с. Ульман [10, с. 230].

Ще М.В. Ломоносов розробив спеціальну таблицю живописних можливостей, які виникають при повторах тих чи інших звуків [5, с. 15–16]. Після М.В. Ломоносова таблицю живописності, властиву звукам мови уклад К. Бальмонт у праці “Поэзия как волшебство” [1].

У Зореслава звуки у звукорядах розташовані за правилами української евфонії, з майстерністю, якою володів тільки він.

Проаналізуємо звукові ряди, де представлені фонетичні фігури: алітерації, асонанси, звукопис, ономатопеї.

Алітерації.

Алітерація – (по-нім. “Stabreim”) належить до звукових повторів, які виконують естетичну, художню функцію, відтворюючи найрізноманітніші явища навколишнього світу.

Близькість звуків, які повторюються, називаються *щільністю звуків* (термін Тинянова). Щільність кожного звукового ряду породжується щільністю поєднаних звуків у рядку.

Алітерацією з фоностилемою р Зореслав відтворює:

1) пориви вітру: *А злюций вихор рве стрункого дуба* (“Восени”);

2) ридання серця (вид алітерації – зевгма):

Ридає серце гине від розпуки (“Восени”);

3) гуркіт грому: *Гуркотить у далі грім,*

Блискавиця розтинає чорні хмари

... Суне хмаролім

Враз загуркотів у хмарі грім важкий (“Цить”);

І грім за громом тріскотить, грюкоче (“Буря”);

4) звучання струн: *В симфонії сольських струн*

Немов незримі катедралі

І срібнотонною рікою –

Акорд розспіваний (“Те небо”);

5) бурі (у Карпатах): *І грім за громом тріскає, грюкоче,*

Реве, лютує дужий хмаролім (“Буря у Карпатах”);

В смертельнім шалі лютується громовиці

Горить криваво-чорна теміль гір (“Буря у Карпатах”);

Ой, буде буря, ой ударить грім,

Зачервоніє кров'ю Срібна Тиса (“Спомин”);

Поєднанням сонорних фоностилем л-р відтворюється:

1) враження бою: *Заклекотів уврався хмаролім*

І стів, і сум в один акорд злидися.

Ревли гармати гори заревли

Мов лівця зранена – земля зривалась.

Кров потекла, могили поросли

Коли орда столицю здобувала (“Спомин”);

(повторення голосного -о- віддає плачем)

2) прихід ворогів:

Лютим ревом левиним пролунає їх стів

О, розспівані хвилі ...

О вечірня молитво... (“Moll”);

3) заклик до бою:

... пророче

і громовицею промов

і блискавками запалай (“Повстань, пророче”);

4) враження контрасту ніжної квітки та грізної бурі:

Колись бажав ти квіткою родитись

Лілеєю, тужливим туліпаном

А ти постав вознистим гураганом,

Щоб бурєю грізною розгорітись (“Юнак”);

5) відлуння акордів: *Зоряними ріками прощуміли акорди* (“Moll”);

Зірвались акорди, мов зграї гримучі (алітераційний епітет) (“Ліра”);

6) рокіт ракет: *В грізній зухвалості конкістадорів*

тріскучегромим рокомом ракет

окрило несамовитий порив (“Авантюрне”);

7) відлуння грому в дібровах:

Стогромом озвуться діброви (“Завтра”);

(навіть – алітераційний епітет):

Грімне тобі “Осанна”!

Загримить луною (“Поете, знай”);

Алітерація на р підсилюється задньоязиковим г (г-р):

Грядуче покоління мов граніт

Нестримні ... (“Нове покоління”).

Алітерація з фоностилемою л використовується поетом для передачі:

1) ніжного звучання струни (підсилює естетичну категорію прекрасного):

Акорд розспіваний ... дзвінкий

Пливуть слова, пливуть думки

В простір музикою лункою (“Те небо”);

Ми чули звуки лун (“Казка”);

2) у поєднанні |л|-л|:

Сонливо в пристані гондоли хлюпочуться

(“У Венеції”);

3) у поєднанні |л|-л|:

Пливу ... Тасмні хвилі тихо, плещуть

(такий тип алітерації називається *рондо*).

Протилежного значення – відчуття холоду – набуває *фоностилема л* у поезії “На чужині”: *Холодна чужина, холодні люди й скали.*

Алітерація з плавними фоностилемами |л|-л|-л| передає навіювання казки (колискової): *Сама ніжність, сама ласка,*

Мов далекий шум потоків

Мов далека тиха казка (“Молодість”).

Із струн його зливають смертні звуки

(“Восени”).

Алітерація з плавними |л|-л| теж створює враження

колискової: *Навколо тишина німа*

... Розіспана земля дрима (“Сніжок”).

Алітерації з плавними фоностилемами |р|-л|-л| передають враження ніжності і тепла, хвилюючого настрою:

Зогрілося серце, на зорях зогріло

І крильцями любо майнуло умить

(“Окрилене серце”);

Злопотіли незримії крила (“Ранком”);

Звук окрилених симфоній (“Молодість”).

Алітерації з шиплячими фоностилемами відтворюють шепіт весни, шум потоків, шум моря і т. д., наприклад, у “Казці”:

Ми чули шум грядучих туч [ч – ш];

зі свистячими с, з відтворюють радісний настрій:

Не напиться сонця чарівливих сонет (“Moll”);

радість нового дня в поезії “Ранком”:

*Розступились століття,
і в симфонії срібних дзвінків.*

Алітерація з проривною фоностилемою [d] відтворює прихід ворогів:

Надійдуть ще надгрнуть східнодікії орди
(“Moll”).

Велику роль у звукорядах виконують **асонанси**. Сстійкість і повторюваність одних і тих же голосних породжують однакові артикуляційні рухи, сприяють вишуканій мелодії поезії Зореслава.

Асонанси не стільки уваризнують окремі слова, наскільки утворюють звукове тло. **Голосні** – це основа вокалу, – і якщо музична мелодія виникла з поезії, то завдяки голосним, яким властиво подовжуватись, на яких можливе підвищення й пониження тону. Голосні часто називають звуками мови почуттів. За Р. Вагнером (праця “Опера і драма”), голосні відтворюють почуття людини і стають подібними до мелодії: “Голосний, як звук мови почуття, настільки характерно виявляється в слові, наскільки внутрішнє почуття визначає зовнішні предмети, що впливають на нього, ... а приголосні відповідають враженням від зовнішніх предметів” [3, с. 418].

У Зореслава асонанси справді передають почуття суму, туги, радості, скорботи, захоплення, здивування.

Асонанс із фоностилемою [i] передає почуття:

1) радості: *І співи сонливії зі струни розігнав*
Зірвались акорди, мов зграї гримучії
(“Ліра”).

Пісні співаю чисті повнодзвінні (“Не раз”).

Також відчуття радості через [i] передається в поезіях “Сніжок”, “Окрилене серце” (III строфа);

2) суму, страждання: *Прадідів сумні ажурно сірі*
тіні (“Замок”);

Сум, як птах...
Думи згадає осінні
В голосінні (“Білий сніг”).

Частіше сум передається **асонансом [y]**:

Білий сніг тихо землю осипає
Прикриває тугу ніль, журбу доріг (“Білий сніг”).
Скорбота теж відтворюється фоностилемою [y]:
Я ліру скорботну у руки узяв (“Ліра”).

Віддалення через [y]: *І думи ... пливають*
У казку вечірню далеку, незнану (“В Триєсті”).

Музика спокою відтворюється поетом **асонансом [u]**:
Мовкає все ...
Лиш хвиля тихі ще круги
На берег висилає
І дише подихом весни.

М.Сріблянський у першій науковій українській праці з віршознавства “Етюд про футуризм” (1924) засвідчує, що в Куліша всі його “Досвітки” – то чудова музика: як вібрують, горять, переплітаються його звукові гами на **p, br, op**... Читаючи його вірші, ви чуєте, що тут голосно сурмить сурма на **o**, стугонить тулумбас на **p**, б’є бубон на **b**, кричить козак на **a**, сумує на **y**, ніжиться і милується на **i**...” [цит за 4, с. 137].

У своїй поетичній системі Зореслав створює **звукові образи**, викликані слуховими враженнями. Звукообраз входить до загального образу – картини як цілого. Таким є відтворення **відлуння дзвону** в поезії “Ноктюрн”, де автор передає відгомін затихаючого дзвону:

Замовкли, занімили дзвони...
У втомі нічний зітхань усіх замерли тони
таємно грають
дальні небосклони
Весь космос тихомолком
Хоралом гомонить, співає славолюбно,
Таємно ніжно, зоряно, окрилено, могоутньо,
пивно.

[o], яке одиноко знаходиться у римі, поступово нагромаджується у другій строфі, передаючи відгомін дзвону аж дев’ять разів повтореним асонансом **[o]**.

Алітерації з-м-дз-н відтворюють затихаюче бриління дзвону, а дев’ятикратний асонанс з фоностилемою **[o]** передає відгомін та відлуння.

Щодо звукообразу відлуння дзвону можемо навести паралель із чеської літератури, зокрема з поезії Антоніна Сиви “Захід”, де також поет-модерніст засобами чеської фонетики і по-своєму відтворює відгомін дзвону.

Евфонія виступає органічною складовою фонетики А.Сови:

Sám vyšel jsem si do polí.
Vstříc šuměly mi topoly,
den že byl v sklonu,
v tiché m stonu
v něm rozlily se zvuky zvonu,
pár měkkých zmlkajících tónů,
letících echem v náhlém skonu,
přes keře, strómy, přes stvolý,
hasnouči hloubko u údolí

Поет передає “м’які змовкаючі тони”: то більш, то менш чутні перегуки, відлуння дзвонів, де теж А.Сова вживає голосний **o**, починаючи з асонансів у римах (*do polí* = *topolí*)і закінчує багатим асонансом восьмого рядка із трьома дифтонгами **ou**. Ці асонанси підкріплюються алітераціями **z–s–c**. Загальне враження пом’якшується сонорним **m**. Водночас **m**, поєднуючись із попереднім голосним, теж створює **звуковий образ дзвону** (*sam, jsem, šum*), як і сонорний **n** (переважно в римах: *den, sklon-, ston-, zvon-, ton-, skon-*).

Дзвони затихають, від них залишається лише тихе бриління (**z – s – c**). На його тлі ще раз виразно чується відгомін дзвону, потім далеке його відлуння (тричі повторений дифтонг), яке завмирає в **ou** (в останньому рядку). У Зореслава аж дев’ятикратний асонанс з фоностилемою **o**.

Не можемо оминати увагою **високу прозорість** звукорядів у Зореслава, де частим є співвідношення приголосних і голосних 1 : 1. Від такого поєднання звукоряди особливо милозвучні, адже саме в прозорому поєднанні звуків полягає й природна мелодійність української мови. Як підкреслює Б.Якубський, “Найлегше, музично, евфонічно, звучатимуть для нас ті слова, де кількість шелестівок і голосівок однакова, й вони правильно чергуються, наприклад “полетіла”, “гомоніли”... (відношення 1:1). Ми повинні надзвичайно пишатися тим, що в нашій українській мові силу слів збудовано власне на принципі відношення шелестівок до голосівок 1:1; цим явищем наша мова рівняється до італійської мови, славетної своєю милозвучністю” [цит. за 4, с. 10]. Прозорість у Зореслава досягає високого рівня вишуканості, наприклад:

Ми пишемо нову Апокаліпсу... (“Авантюрне”):
11 приголосних; 11 голосних.

На березі моря в задумі стою – 12 приголосних ;
11 голосних;

У далечі тонуть утомлені очі... (“У Триєсті”): *11 приголосних; 12 голосних.*

Багато пісень є у лірі моїй, – 10 приголосних;
11 голосних;

Багато, багато без краю (“Мотто”) – *10 приголосних; 9 голосних.*

Інколи, як бачимо, кількість голосних навіть переважає, що й створює красу звучання. “За свідомством Гумільова, ангели на “далекій зірці Венері” розмовляють мовою, що складається із самих лише голосних” [цит. за 4, с. 11].

І.Качуровському належить твердження, що найвищою є прозорість у поезіях Т.Г.Шевченка: “І з цілковитою

тою певністю можна ствердити: щодо прозорості вірша Шевченкові належить одне з перших місць у світовій поезії” [4, с.11].

За свідченням самого Зореслава, він “вчитувався до Шевченка, Франка й інших українських поетів” [3, с.39]. “Я читав і любувався їхніми віршами”, – зізнавався поет у інтерв’ю Миколі Мушинці [3, с.39].

Ненав’язливим *звукотисом* в поезії “Спомин” Зореслав відтворює звуки плачу в гудінні вітру: *І відтоді, як вітер загуде*

*І панахиду править у Карпатах
Хтось схлипує й питає: де ж ви, де
Ой, лицарі абсурду соколята.*

Фоносемантими, створюючи мелодійність лірики Зореслава, активно функціонують у складі численних алітерацій, асонансів, звукотису. Вони відтворюють фонопоетику Зореслава, сприйняття ним навколишнього світу. Соносфера поета багата, наповнена різноманітними звуками: земними і космічними; звуками природи і звуками музичних інструментів. Тут “дзвін водопаду”, “хлопотіння водограю”, “плескіт хвилі”, гомін поля, клекіт безодні, плюскіт риби, стогін болю, стукіт ритму, тріпотіння крил, клекіт кипіння, розкати грому, зойки ридань, шум лісу, “шум розкованих потоків”, шум сосон, шум урагану, “шум чужинних вод”, виття вовків, шепіт моря, шепіт весни; звуки трембіти, звук сонетів, струн гітари, фокстроту, танго, рокіт ракет, “звук порожнечі”, “потоків перлоспів”, плескіт хвиль, хлопання гондол, “звуки тихих серенад”, відлуння церковного дзвону і т. д.

Усе це багатство звучань було покладено на папір завдяки впливу на великого митця народної пісні, мелодійного церковного співу, поезій Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка, Лесі Українки, Б. Лепкого. Саме під їх впливом формувалася “динамічний, західноєвропейський” [2, с. 166] світогляд Зореслава, під їх впливом поет удосконалював лінгвостетику своїх поезій і не можемо не погодитись із сучасником поета В. Бірчаком, що Зореслав своєю “артистичною культурою й досконалою формою здобув не тільки перше місце між поетами Підкарпатської Русі, але й вибився на одно з перших місць на Парнасі загальноукраїнської літератури” [2, с. 168].

1. Бальмонт К. Поэзия как волшебство. – М.: Скорпион, 1923. – 100 с.
2. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. – 2-е доп. вид. – Ужгород: Школьная помощь, 1937. – 186 с.
3. Вагнер Р. Избранные работы. – М., 1978. – 695 с.
4. Качуровський І. Фоніка. – К.: Либідь, 1994. – 168 с.
5. Ломоносов М. В. Краткое руководство к красноречию // Полное собрание сочинений. – Т. VII. – М.; Л., 1952.
6. Мушинка М. “Доля Пряшівщини близька моему серцю”: Інтерв’ю з Зореславом // Дукля. – 1990. – № 5. – С. 37–43.
7. о.Степан-Севастьян Сабол (Зореслав). Шкільна серія. Вип. 3 / Н. Ребрик: о.Степан-Севастьян Сабол (Зореслав). Методичні розробки, методологічні рекомендації, літературні тексти, літературознавчі матеріали. – Ужгород: Карпати – Гражда, 1998 – 87 с.: іл.
8. Ребрик Н. Література народоведства і чину на українському Підкарпатті в першій половині ХХ ст. – Ужгород: Гражда, 2007. – 218 с.
9. Симпозиум по структурному изучению знаковых систем. Тезисы докладов. – М.: Изд-во АН СССР, 1962 – С. 125–127.
10. Ульман с. Стилистика и семантика // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. IX. – Лингвистика. – М.: Прогресс, 1980. – С. 227–231.
11. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Воронин с. В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1990. – С. 179–181.
12. Якубинский Л. П. О звуках стихотворного языка // Л.П. Якубинский. Поэтика: Сборник по теории поэтического языка. – Вып. 3. – Петроград, 1916. – С. 6–30.

СЕМАНТИКА Й ВАЛЕНТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕЛІМІТАТИВНИХ ПРЕДИКАТИВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ МОВЛЕННЯ

Якункіна Юлія

Основну роль у формуванні структури речення відіграє предикат, що детермінує кількісний і якісний характер непередикатних компонентів, субстанційних компонентів із власне-предметним значенням, указує на їхні семантичні функції та відношення між ними. Проблема валентності в останні десятиліття є однією з центральних у семантичних дослідженнях як у лексикології, так і в синтаксисі. Її вивченням займаються багато мовознавців, зокрема І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, В. Русанівський та ін. [4; 5; 7].

Предикат делімітативності, функціонуючи як організувальний центр речення, визначає його семантичну структуру, кількість і функції аргументів залежно від семантичної якості делімітативного предиката дії чи стану. У наукових розвідках дотепер відсутні системний аналіз делімітативних предикатів та дослідження їхнього функціонування в семантико-синтаксичній структурі речень.

Дієслівні предикати зі значенням дії, обмеженої часовою рамкою, яку оцінюють як недовготривалу, їхню породжувальну здатність, типи семантико-синтаксичних структур речення, до складу яких входять предикати делімітативності, досліджено неповно, тому виникає потреба комплексного вивчення, що охоплює різні рівні структури речення (семантико-синтаксичний та формально-граматичний). Значний масив делімітативів становлять дієслова мовлення, які характеризуються високою активністю вживання, багатством семантичної наповненості та поліфункційністю.

Попри наявність низки праць, присвячених вивченню дієслів мовлення (особливо в російській, англійській, німецькій, чеській мовах), до цього часу ці вербативи, що містять у собі ще й сему делімітативності, не були об’єктом дослідження лінгвістів.

Мета статті полягає в тому, щоб з’ясувати семантичну природу делімітативів на позначення процесу мовлення, а також описати семантико-синтаксичні відношення, що породжені сполучуваною здатністю зазначених одиниць.

Реалізація цієї мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) з’ясувати особливості репрезентації значення обмеженої в часі дії в сучасній українській мові; 2) проаналізувати семну структуру дієслів мовлення; 3) встановити класифікаційні ознаки дієслівних предикатів мовлення; 4) визначити валентні характеристики та особливості оточення предикатів мовлення делімітативного роду дієслівної дії.

У зарубіжній та українській аспектології відсутній комплексний аналіз категорії роду дієслівної дії, немає єдиного підходу до термінології. Так, автори запроваджують різні терміни на позначення того самого явища: одні послуговуються терміном “спосіб дієслівної дії”, інші – “рід дієслівної дії”.

У лінгвістиці представлені спроби науковців класифікувати способи дієслівної дії як: 1) семантичні розряди, які охоплюють всю дієслівну лексику незалежно від експліцитного чи імпліцитного вираження ознаки “часо-перебігу та часорозподілу дієслівної дії” (О. Бондарко, М. Шелякін) [2]; 2) обов’язково формально виражені лексико-граматичні розряди дієслів, які позначають часові, результативні й кількісно-результативні модифікації про-

цесуальних ознак, представлених значеннями твірних основ (Н. Авілова) [1]. Отже, розглянуті підходи ґрунтуються на різних принципах: перший – на спільному для певної групи дієслів лексичному значенні, другий – на словотвірній семантиці.

М. Калько делімитативи (або обмежувальники) зараховує до обмежувального роду дії, акціонально-протиставного підкласу, окреслюючи акціоному як “вияв процесу, обмежений порівняно нетривалим і невизначеним або ж визначеним у процесі актуалізації відтинком часу” [8, с. 448], напр.: – *Попрацюю ще трохи, поки дівторга поспе, а потім і до тебе, коли не надокучив* (Михайло Стельмах).

Делімитативний (обмежувальний) рід дієслівної дії твориться від дієслів, що означають неграничні процеси, за допомогою префікса *по-*; дієслова цього роду описують деяку “порцію” дії, яку оцінюють як невелику й обмежену часом, протягом якої вона відбувалася: *Декому з віїтів доведеться **покоптити** в повітових канцеляріях, а тоді за розпискою здадуть папери до сейфів...* (Роман Андріяшик); *Машина в їхала в ліс, **попетляла ще трохи** по тісній просіці і вискочила на галявину* (Антон Хижняк).

Однією з основних функцій дієслів з префіксом *по-* є позначення дії, що відбувається в певний проміжок часу. Це значення автори називають по-різному, але суть багаточисленних термінів однакова: усі вони означають здійснення дії протягом якогось проміжку часу й припинення її. Конкретизація цього проміжку відбувається поєднанням дієслова з префіксом *по-* з різними часовими показниками: *якийсь час, трохи, недовго* тощо, напр.: *Покомилися трохи, посперечалися та знов до нього ж з поклоном!* (Марко Кропивницький).

Дієслова мовлення неодноразово виокремлювали та аналізували у своїх роботах В. Бахтіна, В. Попова, Л. Васильєв, Г. Пашковська та інші [3; 10]. Зацікавленість цією групою дієслів цілком обґрунтована, оскільки вони позначають мовлення, що опосередковує всі інші види людської діяльності. Окрім того, дієслова на позначення мовлення несуть велике функціональне навантаження, адже їх використовують для введення прямого та непрямого мовлення, презентують як безпосередньо акт комунікації між особами, що діють у тексті, так і авторські ремарки.

В українському мовознавстві вперше звернула увагу на мікросистему із загальним значенням мовлення й розглянула внутрішню валентність її елементів, систематизувала реєстр дериватів, що містять сему “мовлення”, у своєю дисертаційному дослідженні М. Голянич [6]. Семантико-синтаксичній організації речень з дієслівними предикатами мовлення присвячена праця Н. Ніколаєвої, у якій з’ясовано семантичну сутність предикатів мовлення, окреслено їхні класифікаційні межі, визначено типи реалізацій структурних схем речень з предикатами мовлення та встановлено варіанти їхнього структурно-морфологічного втілення.

У семній структурі дієслів мовлення можна виокремити такий набір сем: 1) категорійно-граматичну сему “дія”, що вказує на належність вербативів мовлення до групи дієслів дії, які протиставляються дієсловам стану; 2) лексико-граматичну сему “перехідна дія”, яка виражається в об’єктній позиції при розкритті дієслова в реченні; 3) категорійно-лексичну сему “усно висловлювати думки, почуття”, що є базовою та виконує ідентифікуючу функцію для цієї лексико-семантичної групи; 4) усі диференційні семи власне-лексичного характеру, що конкретизують такі поняття, як “мета висловлення думки” і “спосіб висловлення думки”.

Н. Ніколаєва у своєму дисертаційному дослідженні визначає такі класифікаційні ознаки дієслівних предикатів мовлення [9, с. 35–41]:

1) мовлення розгортається в часі й реалізується в просторі, воно є безкінечним, лінійним, синтагматичним і ситуативно зумовленим;

2) предикатам мовлення обов’язково відводиться місце на часовій осі, показником чого є можливість сполучення їх з виразами на зразок **весь день, протягом двох годин** тощо;

3) категорія мовлення характеризується показником динамічності (оскільки перебуває в інтенсивному русі, у дії), яка виявляється в можливості дієслівних предикатів мовлення сполучатися з прислівниками на зразок **раптом, швидко, повільно** тощо;

4) суттєвою ознакою ситуації мовлення є те, що головним “учасником” її виступає суб’єкт (агенс), адже предикати мовлення позначають діяльність, що породжена діячем і ним активно й безпосередньо стимульована;

5) основною граматичною характеристикою дієслів мовлення є їхня перехідність, що передбачає наявність двох “учасників” дії – суб’єкта та прямого об’єкта, проте такі вербативи не можуть бути однозначно віднесені до перехідних, тому що нерідко в контекстуальному оточенні вони набувають показників перехідності/неперехідності;

6) важливою особливістю предикатів мовлення, яка вирізняє їх з-поміж інших лексико-семантичних груп, є ознака фазовості існування;

7) мовлення, що виражається дієслівними предикатами, може розрізнятися за ступенем напруженості, показником чого є можливість сполучення їх з прислівниками та словосполученнями із значенням напруженості, повторення, протяжності: **довго, безперервно, якийсь час** та подібні;

8) своєрідність дієслівних предикатів у їхній акустичній характеристиці з погляду ступеня гучності;

9) специфічним у семантичній групі дієслів, що позначають мовленнєві процеси, є видове значення, яке вказує на результативність/нерезультативність, тривалість/обмеження, завершеність/незавершеність дії та інші.

Оскільки складовими мовленнєвої дії є мовець, процес мовлення, зміст мовлення та адресат, то в українській мові дієслова мовлення вимагають не більше трьох залежних іменних поширювачів.

Предикати мовленнєвої дії, обмеженої часовою рамкою, у складі семантико-синтаксичних відношень пов’язуються з активним суб’єктом, діячем, від якого виходить дія, об’єктом – предметом, на який поширюється, орієнтується дія, та адресатом – особою (чи групою осіб), до якої звернена дія.

До одновалентних дієслів (вербативів абсолютної семантики) належать лексеми, які своїм значенням програмують наявність одного актанта, що в реченні виконує роль суб’єкта мовленнєвої дії, напр.: [Дремлюга:] *Пошумлять, **погаласяють**, а потім усе стане на Своє місце* (Олександр Корнійчук). У реченнєвих конструкціях такі делімитативи поєднуються з іменниками (назвами людей) або займенниками в позиції підмета й позначають власне процес мовлення поряд з іншими діями, напр.: *Юрба ще трохи **погомоніла, потопталась і стала поволі розходитися*** (Григорій Тютюнник); ***Покричав** [Оленчук], побушував і знову ліг, замовк надовго* (Олесь Гончар).

У складі дієслівної лексики сучасної української мови функціонують такі лексеми на позначення мовленнєвої діяльності, що завжди програмують лівобічний валентний компонент: *побазкати, побалакати, побелькотати, побубоніти, побуркотати, погомоніти, позлословити, покричати, полепетати, полихословити* тощо. У разі ж додаткового поширення, що конкретизує, додає нових відтінків названим компонентам, вони мають двовалентну реалізацію – відкривають ще одну валентну

непредикатну позицію, напр.: *Денис посидів, побалакав з Романом, пожартував трохи з Настею* (Іван Нечуй-Левицький).

З-поміж делімітативних предикатів-дієслів мовлення можна назвати такі двовалентні дієслова: *поглузувати, погрубіянити, погудити, погукати, покорити, полатати, поремствувати, поговорити, пошепотіти, порозмовляти, похихотіти, поцвєнькати, поцокотіти, пошепотітися* тощо. Напр.: *Довелося кілька разів погукати його, він ніби вийшов із забуття і впізнав мене* (Ігор Росохватський); *Тільки раз на тиждень нас пускали в садок лікаря, і ми могли трохи порозмовляти з Женєю* (Леонід Смілянський).

У подібних реченневих конструкціях у ролі власнедіяча можуть виступати:

- власні назви осіб: *Сергійко побіг у кухню, щось там пошепотівся з Лукією й застрибав на одній нозі* (Василь Кучер);

- загальні назви осіб за статтю, національністю, професією, родом занять тощо: *Хлопці тим часом нишком пошепотіли з дівчатами, далі повставали і почали прощатись* (Степан Васильченко);

- займенники (особові, вказівні й неозначені): *Той погудив його малий зріст, болізнний вид, похвалив писання й пораяв ще до одного, більшого пана, піти* (Панас Мирний).

Суб'єкт дії в реченнях з двомісними делімітативними предикатами переважно вживається у формі називного відмінка, напр.: *Погомонів я з сином трохи, попрощався та й знову додому збираюсь* (Михайло Стельмах). Зрідка в таких реченнях функціонує складений підмет (орудний соціативний безпосередньо після називного відмінка), напр.: *Карнач із вартівими побубоніли щось, поплювали, боячись навіть закурити в такій зловісній темряві, й вирішили чомусь не заводити Максима назад до "камери"* (Іван Багрянний).

Об'єкт мовленнєвої діяльності, що функціонує при перехідних і неперехідних дієсловах, заповнюється здебільшого іменниками всіх лексико-семантичних груп, окрім речовинних назв, та займенниками (особовими, неозначеними й вказівними), напр.: *Йде трохи погомонів із людьми і, скочивши на коня, поїхав перевіряти роботу взводів* (Михайло Стельмах); *Коли тебе начальник і полає іноді так, ні за що, як ти, Господи, свят!* – змовчи на той час (Панас Мирний).

Семантика дієслів мовленнєвої діяльності програмує наявність двох обов'язкових синтаксем, але в синтаксичних конструкціях такі предикати можуть поширюватись ще й третьою факультативною, що виконує семантичну функцію адресата, який, проте, істотно не впливає на сприйняття семантики дієслівного предиката. Цим дієсловам підпорядковуються іменники всіх лексико-семантичних груп, окрім речовинних назв, та займенники, зокрема особові, заперечні, вказівні, неозначені та ін., напр.: *...побесідував батько і з Левком Івановичем Брагою, відчувши, що бригадир користується тут загальною повагою колективу* (Олесь Гончар); *Вони випили з козаком Мамаєм по чарці дуже доброго спотикача, поговорили трохи про те, про се, та й Івасик пішов далі...* (Василь Кожелянко); *Він ще трохи порозмовляв із хлопцями й подався додому відпочивати перед завтрашньою роботою* (Василь Калита). Уживання дієслів мовленнєвої діяльності з назвами неістот у значенні істот зумовлене метафоричним перенесенням ознак істоти на неістоту, напр.: *Дніпро, звичайно, посперечався з цією калюжею, однаке й тут принадно* (Михайло Старицький).

Об'єктна синтаксема при названих делімітативах уживається в знахідному та орудному відмінках, напр.: *Яковенко ручився за друкарню, що вона не зречеться друкувати на підставі маніфесту, – він навіть уже забігав*

туди по дорозі і трохи поговорив там про це (Борис Грінченко); *Приглушивши в собі в міру можливості цей отруйний сумнів, я взявся за свого незмінного друга Лібельта і з насолодою порозмовляв із ним до самого вечора* (Тарас Шевченко); *Добре, він поговорить з власницею, постарасться її намовити, щоб пішла нам на руку* (Зиновій Книш).

Тримісна валентність властива багатьом дієсловам мовлення з семантикою "повідомлення" на зразок *побесідувати, побідкатися, поговорити, побурчати, подиктувати, порозмовляти, посперечатися* тощо. Напр.: *Ольга побурчала на стажистку Ніну за недопалок, знайдений у коридорі* (СУМ, Т. VI, с. 629); *Султанка впитала ще про назвиська ограбованих і вбитих, про їх спадкоємців і подиктувала про се короткий лист до польського короля* (Осип Назарук); *Ми домовилися з ним порозмовляти увечері про сценарій – той, що він почав ставити* (Юрій Яновський). Тривалентні вербативи мовлення означають такий процес реальної дійсності, що співвідноситься одночасно з двома об'єктами: внутрішнім і зовнішнім. Внутрішній об'єкт указує на зміст висловлення, а зовнішній має значення адресата дії або називає особу, з якою відбувається процес мовлення, напр.: *Йому було треба затягти їх до храму, аби трохи побідкатися перед ними своїми бідами, сподіваючись, без ніякого сумніву, на щедрість Марти* (Юрій Завгородній); *Одного разу з Кракова приїхав стрий Роман, він був на 15 років старший за батька, але в 90-ті роки вони виглядали однолітками і страшенно полюбили разом виходити до центру міста – поварнякати з іншими пенсіонерами про політику* (Юрій Андрухович). З адресатністю найчастіше пов'язують дієслова мовлення, які передають адресоване відношення суб'єкта до об'єкта. Це звернення слів суб'єкта до адресата з метою морального впливу на співрозмовника, привернення уваги чи залучення його до розмови, напр.: *Отож прошу тебе, любий мій брате, потерпи мене трохи: хочу про те з тобою побесідувати і тебе від тієї зваби звільнити, щоб уник ти гніву й божого суду за ті твої лайки й глузи* (Іван Вишньський); *І Дмитрик сказав, що посперечався з товаришем про те, чи були в козаків підводні човни* (Оксана Сенатович).

Семантична категорія делімітативності знаходить своє вираження в системі дієслівних значень. Наявність у семантиці дієслова архісеми "здійснювати якусь дію, відбуватися якийсь час" указує на делімітативність. З-поміж цих вербативів значну групу становлять дієслова мовленнєвої діяльності, які мають низку кваліфікаційних ознак, що дозволяє відмежовувати їх від інших лексико-семантичних груп. У сучасній українській мові вирізняють одновалентні, двовалентні та тривалентні делімітативні вербативи на позначення процесу мовлення. Проте серед їхнього масиву є дієслова, у яких необхідність додаткового поширювача (об'єкта або адресата) дуже ослаблена, і він реалізується у структурі лише при необхідності уточнення загальної семантики дієслова, що дозволяє також виокремлювати одно-двовалентні та дво-тривалентні предикати мовлення.

1. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова [Текст] / Н. С. Авилова. – М. : Наука, 1976. – 328 с.
2. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис [Текст] / А. В. Бондарко. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 352 с.
3. Васильев Л. М. Семантика русского глагола [Текст] / Л. М. Васильев. – М. : Высш. школа, 1981. – 184 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] / АН України. Ін-т української мови. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с. – Бібліогр.: с. 215–220.

5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення [Текст] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 1983. – 219 с. – Бібліогр.: с. 213–217.
6. Голяннич М. І. Внутрішня форма слова в художньому тексті [Текст] : дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1998. – 455 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.
8. Калько М. І. Категорія аспектуальності в сучасній українській літературній мові [Текст] : дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / НАН України; Ін-т укр. мови. – К., 2009. – 485 с.
9. Ніколаєва Н. Г. Семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення [Текст] : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2003. – 236 с.
10. Пашковська Г. О. До питання класифікації дієслів мовлення [Текст] / Г. О. Пашковська // Мова і культура. – К., 2005. – С. 122–130.

ЗМІСТ

1.	<i>Алексієвець Оксана</i> РИТОРИЧНО-АРГУМЕНТАТИВНИЙ ХАРАКТЕР ТОЧКИ ЗОРУ В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	3
2.	<i>Андрєєва Тетяна</i> КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ <i>ОСВІЧЕНІСТЬ</i> (на матеріалі сучасної української мови)	5
3.	<i>Андрусішин Ірина, Хомич Тетяна</i> МОВЛЕННЄВІ МАКАРОНІЗМИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ: ГРАФІЧНИЙ, ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ, СЛОВОТВІРНИЙ, МОРФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ	7
4.	<i>Артеменко Галина</i> АЛОГІЧНІСТЬ ЯК ОДНА З ОЗНАК ФРАЗЕОЛОГІЗМУ	9
5.	<i>Архіпова О.В.</i> ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ “ЧОЛОВІК” (на матеріалі роману О. Забужко “Польові дослідження з українського сексу”)	12
6.	<i>Бабич Надія</i> НОМІНАТЕМА <i>ЖІНКА</i> У ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ КОНТЕКСТАХ	15
7.	<i>Балаховська Лілія</i> АВТОРСЬКІ ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ В ПОВІСТІ ВОЛОДИМИРА ДРОЗДА “ІРІЙ”	18
8.	<i>Балко Марина</i> СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ОТОТОВЖЕННЯ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО КВАЛІФІКАЦІЇ	20
9.	<i>Барань Єлизавета</i> ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ УГОРСЬКОМОВНИМ НАСЕЛЕННЯМ ЗАКАРПАТТЯ (історичний огляд ситуації)	22
10.	<i>Барчук Володимир</i> КАТЕГОРІЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ПОБУДОВИ ГРАМАТИЧНОЇ СИСТЕМИ	25
11.	<i>Басістий В. В.</i> ВПЛИВ ІСТОРИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ФАКТОРІВ НА ЕВОЛЮЦІЮ МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ НА ПРИКЛАДІ ЕТИКЕТНИХ ФОРМУЛ ЗІ СЛОВОМ “ <i>HEIL</i> ”	28
12.	<i>Басюк Л. М.</i> СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ УЧАСНИКІВ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ДИСКУРСУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ	30
13.	<i>Бенкендорф Г.Д., Кротік Н.Л.</i> КОНЦЕПТ “ВЛАСНІСТЬ” У КОНЦЕПТУАЛЬНИХ КАРТИНАХ ТОТАЛІТАРНИХ СВІТІВ НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ І КОМУНІЗМУ (на матеріалі російської і німецької мов)	33
14.	<i>Беценко Т. П.</i> МОВА УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ У ЧАСОВОМУ ВИМІРІ	37
15.	<i>Бигунова Н.А.</i> РЕЧЕВОЙ АКТ КОМПЛИМЕНТА КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА	40
16.	<i>Бикова Ольга</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У МОВІ СУЧАСНОГО ПРЕСОВОГО РЕПОРТАЖУ	42
17.	<i>Бичкова Тетяна</i> НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНІ ЖЕСТИ УКРАЇНЦІВ ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА КОМУНІКАНТА	44
18.	<i>Бичко Зиновій</i> СТРУКТУРА ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ ОДИНИЦІ І ЇЇ СКЛАДОВІ	47
19.	<i>Білан М.Б.</i> ФРЕЙМОВА СТРУКТУРА КОНЦЕПТІВ ФРАНЦУЗЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ СТАТУТНИХ ДОКУМЕНТІВ ТА ЇХ ВЕРБАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ	48
20.	<i>Богуцький Вадим</i> ЛІНГВОКРЕАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЛАНДШАФТНИХ РЕАЛІЙ: КОГНІТИВНО-АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	51
21.	<i>Бублейник Людмила</i> СИНТАКСИС ПОЕЗІЙ ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ	54
22.	<i>Букатчук Христина</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ПСИХОНЕВРОТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ	56

	(на матеріалі роману Олега Солов'я “Ельза”).	
23.	<i>Буткова Галина</i> ІРОНІЯ ЯК ЗАСІБ ВІДБИТТЯ КРЕАТИВНОСТІ ДІТЕЙ У ТВОРАХ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА	61
24.	<i>Вакулєнко Василь</i> СЛОВА ГРЕЦЬКОГО Й ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ПОБУТУ, АРХІТЕКТУРИ Й ПРИРОДИ	64
25.	<i>Вандишев Валентин</i> КОНЦЕПТУАЛІЗМ ЯК ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ	66
26.	<i>Варзацька Лариса</i> МЕТОД УКРУПНЕНИХ ДИДАКТИЧНИХ ОДИНИЦЬ У СИСТЕМІ КОМПЕТЕНТІСНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ	68
27.	<i>Варинська Алла, Корнодудова Наталія</i> ПЕРІОДИ ФОРМУВАННЯ МОРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ І ЇЇ ВІДБИТОК В УКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ ПИСЕМНОСТІ І СЛОВНИКАХ	71
28.	<i>Васейко Юлія</i> ПРИРОДА ВЗАЄМОДІЇ ІНФОРМАЦІЇ ВЕРТИКАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ І ПІДТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ	73
29.	<i>Вейда Тетяна</i> ІНВЕКТИВИ ЯК ЗАСІБ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ ТА СУГЕСТИВНОГО ВПЛИВУ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗМК	75
30.	<i>Велишаєва Сєвіль</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОДИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕЧАЛІ В АНГЛІЙСЬКІЙ СЦЕНІЧНІЙ МОВІ (на матеріалі п'єси ПОЛА КЕННІ “SHARED”)	78
31.	<i>Вікторова Л.В., Шевчук Н.В.</i> МІЖМОВНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ НОМІНАТИВНИХ ОДИНИЦЬ В РУМУНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	79
32.	<i>Вітюк Валентина</i> ОСНОВНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	82
33.	<i>Войцєхівська Наталія</i> ВИРАЖЕННЯ ЗГОДИ ТА НЕЗГОДИ В МОНОЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ	85
34.	<i>Волкова І. В.</i> МОВНА Й МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНЦІЇ У (ПСИХО)ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПРОЕКЦІЇ НА МЕТОДИКУ НАВЧАННЯ МОВИ	87
35.	<i>Волковецька Н.В.</i> ЗЕМЛЯ ЯК СИМВОЛ В РОМАНАХ ОКСАНИ ЗАБУЖКО “МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ”, ІРЕН РОЗДОБУДЬКО “Я ЗНАЮ, ЩО ТИ ЗНАЄШІ, ЩО Я ЗНАЮ” І ДЖОНАТАНА ФОЙЄРА “ВСЕ ОСВІТЛЄНО”	89
36.	<i>Волчанська Ганна, Чорна Олена</i> КОМУНІКАТИВНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОПОЗИЦІЇ “СВІЙ – ЧУЖИЙ” У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	92
37.	<i>Габай Анна</i> ТЕМПОРАЛЬНІ ПРИЙМЕННИКОВІ НОВОТВОРИ ЯК ВИРАЗНИКИ АДВЕРБІАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ	96
38.	<i>Гаврилюк Наталія</i> СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ПОЕЗІЇ НЕОКЛАСИКІВ	98
39.	<i>Гавронська Іванна</i> ПОНЯТТЯ КОНОТАЦІЇ У СВІТЛІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	101
40.	<i>Галинська Олена</i> ДЖЕРЕЛА ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ І АНГЛІЙСЬКИХ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ АРТЕФАКТНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ	104
41.	<i>Галуцьких І.А.</i> СПЕЦИФІКА ОБРАЗНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СЕКСУАЛЬНОСТІ ЛЮДСЬКОГО ТІЛА ТА СЕКСУАЛЬНИХ СТОСУНКІВ В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ	107
42.	<i>Гливінська Леся</i> СЕНСОРНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ОБРАЗОТВОРЕННЯ В ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ	110
43.	<i>Голіцина О.В.</i> ФУНКЦІОНАЛЬНА НАСИЧЕНІСТЬ МІНІМАЛЬНИХ ІДІОМ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ІІ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ	113
44.	<i>Головіна В.С.</i> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ В УРБАНІСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ В ПОЕЗІЇ О. ЗАБУЖКО	115
45.	<i>Голуб Ніна</i> НАВЧАЛЬНИЙ ТЕКСТ	117
46.	<i>Гоменюк Олена</i> МІКРОКОНЦЕПТОСФЕРА ФЛОРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ	120
47.	<i>Гончарова Юлія</i> ПРОБЛЕМА СТАТУСУ ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІЗ ДІЄСЛОВАМИ НА –СЯ (на матеріалі	123

	українських граматик 20–30-х рр. ХХ ст.)	
48.	<i>Горіна Жанна</i> МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ	126
49.	<i>Горошкіна Олена</i> РОЛЬ КОГНІТИВНОЇ МЕТОДИКИ У ФОРМУВАННІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ	127
50.	<i>Гошилик Володимир, Гошилик Наталія</i> ДО ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПЕРЕДКОНЦЕПТУАЛЬНОГО РІВНІВ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОГНІТИВНОГО ДОСВІДУ ЛЮДИНИ	130
51.	<i>Гречаниченко Л.В., Матулевська Н.П., Тимохова О.О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ НОМІНАЦІЇ НАУКОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕКСТІВ	132
52.	<i>Гримашевич Галина</i> СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ДІАЛЕКТНІЙ АДВЕРБІАЛЬНІЙ СИСТЕМІ	134
53.	<i>Грицина Світлана</i> ЛІНГВОПОЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РАННЬОБАРОКОВОГО ПАНЕГРИКА “СВХАРИСТІРІОН” СОФРОНІЯ ПОЧАСЬКОГО	136
54.	<i>Гудима Наталія</i> ЗВУЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ЗАПОЗИЧЕНИХ ЛЕКСЕМ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІЙ ПРОЗІ	138
55.	<i>Гузенко Світлана</i> МОВНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ РИТМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО “ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО”)	140
56.	<i>Гураль Майя</i> СПЕЦИФІКА ТЕКСТОВОГО АНАЛІЗУ ПЕРЕКЛАДНОГО ПРОЗОВОГО ТВОРУ	142
57.	<i>Гурська Дарія</i> ЕЛЕМЕНТИ РЕЛІГІЙНОГО ДИСКУРСУ В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ КОНТЕКСТАХ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СВОЄРІДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	145
58.	<i>Гірняк Світлана</i> ПАСТИРСЬКІ ПОСЛАННЯ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО У ЗАГАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ	147
59.	<i>Данилюк Ніна</i> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПОЛЯ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ	151
60.	<i>Данілова Алла</i> КОНЦЕПТ ХРЕСТ У НОВЕЛАХ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА	153
61.	<i>Дацинко Ольга</i> ПРОБЛЕМИ АДЕКВАТНОГО ВІДТВОРЕННЯ ВІРШОВОГО ТЕКСТУ	156
62.	<i>Дейна Людмила</i> КАТЕГОРІЯ ОЦІНКИ Й АВТОРСЬКА ІНТЕНЦІЯ В ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ	158
63.	<i>Демянюк О.А.</i> ВІДОБРАЖЕННЯ БАЗОВОЇ ЦІННОСТІ <i>ORDNUNG</i> У ФРАЗЕОЛОГІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	161
64.	<i>Дерік Ілона</i> МІЖМОВНА ОМОНІМІЯ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ ТА КОНТРАСТИВНИЙ АСПЕКТИ (на матеріалі англійської, німецької та української мови)	163
65.	<i>Довбня Людмила, Товкайло Тамара</i> СЕМАНТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ПРАСЛОВ’ЯНСЬКИХ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФОРМ І ВЕЛИЧИН В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКИХ МОВАХ	166
66.	<i>Дрогомирецький П.П., Гуцуляк О.Б.</i> СОЦІО- ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФЕНОМЕНУ “МОВНОГО ВІДСТУПНИЦТВА” В ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ	169
67.	<i>Дружина (Панасенко) Тетяна</i> МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР ЗАГАДКИ В СВІТЛІ ТЕОРІЇ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ	171
68.	<i>Дубик Вікторія</i> МЕТАФОРИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ У ФРАНЦІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2012 РОКУ	173
69.	<i>Дубинець Зореслава</i> ОСОБЛИВОСТІ ЕВФЕМІЗМІВ У СУЧАСНІЙ ПРЕСІ	176
70.	<i>Дубова Олена</i> МОРФОЛОГІЧНА СЕМАНТИКА І ЗАКОНОМІРНОСТІ ТРАНСПОЗИЦІЙНИХ ЗМІН	178
71.	<i>Дубчак Ольга</i> КОНЦЕПТУАЛЬНА ОПОЗИЦІЯ В АСПЕКТІ МОВНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ	181
72.	<i>Дяків Оксана</i> ЕВОЛЮЦІЯ ГРАМАТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	183
73.	<i>Словська Ю. В.</i> КОМУНІКАТИВНІ БАР’ЄРИ ТА ЇХ МОВЛЕННЄВЕ ВИЯВЛЕННЯ	185
74.	<i>Єршова Наталія</i> ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІЄПРИКМЕТНИКА У ТЕКСТАХ ДРУКОВАНОЇ РЕКЛАМИ	187
75.	<i>Заборна Марія</i> АСОЦІАНІЗМ ТЕКСТУ РОМАНУ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО “Я ЗНАЮ, ЩО ТИ ЗНАЄШ, ЩО Я ЗНАЮ”	189
76.	<i>Засанська Надія</i>	192

	СЕМНА СТРУКТУРА ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ECONOMICAL CRISIS	
77.	<i>Звягіна Г.О.</i> НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ У СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ ІДЮСТИЛЮ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА	194
78.	<i>Зеленько А. С.</i> МІФ ПРО МОВНУ МОДЕЛЬ СВІТУ	196
79.	<i>Зеніна Анастасія</i> ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ БАНКІВСЬКОЇ ЛЕКСИКИ	200
80.	<i>Іванова Наталія</i> ФРАЗЕОЛОГІЗМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З КОМПОНЕНТОМ "СЕРЦЕ": СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ	202
81.	<i>Івасенко Анна</i> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИЗВИЩЕВИХ НАЗВ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ ХVІ ст. (на матеріалах опису Королівщин Руської землі)	204
82.	<i>Ігнат'єва Світлана</i> ІНФОРМАТИВНІСТЬ ЯК ОДНА ЗПРОВІДНИХ КАТЕГОРІЙ ЩОДЕННИКОВОГО ДИСКУРСУ	207
83.	<i>Іовхімчук Наталія</i> МОВНИЙ ОБРАЗ ХАТИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ	210
84.	<i>Ісаєва Наталія</i> АКТУАЛІЗАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОЇ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНОЇ СИМВОЛІКИ КОЛОРАТИВІВ У ПОВІСТІ СЮЙ СЯОБІНЬ "ХИМЕРНИЙ САД"	213
85.	<i>Ісаєнко Аліна</i> ФУНКЦІЇ КРЕОЛІЗОВАНИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ В АСПЕКТІ МОВНО-МОВЛЕННЄВОЇ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ	216
86.	<i>Каленич Володимир</i> НАЙМЕНУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДЕНОТАТА «ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН» ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ОДИНИЦЯМИ	218
87.	<i>Калиновська Оксана</i> ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ЯК УМОВА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ РАДЯНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	220
88.	<i>Кардашук Олена, Танасійчук Тетяна</i> МЕГАОБРАЗ УКРАЇНИ У ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРИ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО "БЕРЕСТЕЧКО" І "МАРУСЯ ЧУРАЙ"	223
89.	<i>Кивенко Інна</i> РЕЧЕВОЙ АКТ БЛАГОДАРНОСТІ В ТИПОЛОГІИ ІЛЛОКУТИВНИХ АКТОВ	226
90.	<i>Кісьміна К.О.</i> СКЕТЧ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА КОМІЧНОГО ДИСКУРСУ	228
91.	<i>Klinkosz Malgorzata</i> PRZESTRZEN SHREMATONIMICZNA JAKO TWÓRCA OBRAZU KULTURY W KOMUNIKACYJNEJ WSPÓLNOŚCIE KASZUBÓW	230
92.	<i>Ковтун Валентина</i> СЕМАНТИКА Й ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ (на матеріалі українських східнословобанських говірок)	233
93.	<i>Козак Раїса</i> ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ ІВАНА ІОВА ЯК ЧАСТКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	235
94.	<i>Колібаба Лариса</i> ТИПИ СИНКРЕТИЧНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ФУНКЦІЙ ВАЛЕНТНО ЗАЛЕЖНИХ ІМЕННИКІВ	238
95.	<i>Колесников Андрій</i> ДІАЛЕКТНИЙ ДИСКУРС ЯК ОБ'ЄКТ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ГРАМАТИЧНОЇ СЕМАНТИКИ	240
96.	<i>Коломієць Наталія</i> КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКИ НОМЕНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧИСЕЛ ПЕРШОГО ДЕСЯТКУ В КИТАЙСЬКІЙ МОВІ	244
97.	<i>Конакова Елена</i> ПРОБЛЕМЫ АССИМИЛЯЦИИ ИНОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКИ	247
98.	<i>Кононенко Віталій</i> ПЕРСОНАЛІЇ. СЛАВЕТНИЙ УКРАЇНОЗНАВЕЦЬ	249
99.	<i>Копусь Ольга, Босак Ніна</i> СЕМАНТИЧНІ РІЗНОВИДИ ПЕРИФРАЗІВ У РОМАНАХ О. ГОНЧАРА	250
100.	<i>Коптюк Анна, Оршинська Тетяна</i> АНТРОПОНІМНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОГО ШОУ-БІЗНЕСУ	253
101.	<i>Космеда Тетяна</i> УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ	255
102.	<i>Коца Руслана</i> ПРИКМЕТНИКОВІ КОМПОЗИТИ НА БЛАГО- У ДАВНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (СЕМАНТИКА ТА СТРУКТУРА)	259
103.	<i>Коч Наталія</i> БАЗОВИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ "СОВІСТЬ" СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ ТА ЙОГО САМОБУТНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ	261
104.	<i>Коцій Оксана</i>	265

	КРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ У НОВОЛАТИНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ: ЛЕКСИКА І СЛОВОТВІР	
105.	<i>Кравцова Марина</i> МИССИС ДЭЛЛОУЭЙ И МИССИС РЭМЗИ В РОМАНАХ ВУЛЬФ КАК ОСОБЫЙ ТИП ЖЕНЩИН В УСЛОВИЯХ “МУЖСКОГО” МИРА	268
106.	<i>Кравченко Галина</i> СПРИЙНЯТТЯ ІМЕНІ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В МІЖСОБИСТІСНІЙ КОМУНІКАЦІЇ	270
107.	<i>Кравчук Надія</i> ПОЛЬСЬКОМОВНІ ВПЛИВИ У СУЧАСНОМУ ФОЛЬКЛОРІ ПІДЛЯШШЯ	272
108.	<i>Кратасюк Людмила</i> ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ	274
109.	<i>Крупеньова Тетяна</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНОТАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ	277
110.	<i>Кудиба Світлана</i> МОВНИЙ ВЗАЄМОВПЛИВ ЯК ПРОБЛЕМА МОВЛЕННЄВОГО СПІЛКУВАННЯ	279
111.	<i>Кузнєцов М.І.</i> СПІВВІДНОШЕННЯ МОВНИХ КАТЕГОРІЙ ЕМОТИВНОСТІ ТА ЕМОЦІЙНОСТІ У СЕМАНТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ	281
112.	<i>Кульбіда Наталія</i> ЗАСОБИ СЕМАНТИЧНОГО УВИРАЗНЕННЯ У НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТАХ З МАШИНОБУДУВАННЯ	283
113.	<i>Кульчицька Ольга, Матіяш Ірина</i> ДИСКУРС П'ЄСИ У РАКУРСІ ТЕОРІЇ КОНВЕРСАЦІЙНОГО АНАЛІЗУ (на матеріалі творів британських драматургів ХХ ст.)	285
114.	<i>Куньч Зоряна</i> ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ПОГЛЯДУ СУЧАСНОЇ РИТОРИКИ	289
115.	<i>Козяревич Л. В.</i> СТРАТЕГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ АНГЛОМОВНОЇ ФАСЦИНАТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	291
116.	<i>Куриленко Володимир</i> ДО СИСТЕМИ ВИГУКІВ І ДИТЯЧИХ НАЗВ У ПОЛІСЬКИХ ГОВОРАХ	293
117.	<i>Лазер-Паньків Олесь</i> ЕТНОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКИ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ <i>СОБАКА</i>	307
118.	<i>Ландер Майя, Петрова Оксана</i> ВЕКТОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ПАРАДИГМ	309
119.	<i>Легостаєва Оксана</i> СУФІКСАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ В МЕДИКО-ПРАВОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ	311
120.	<i>Лесюк Микола</i> МОВА ГУМОРИСТИЧНИХ ТВОРІВ ЕДВАРДА КОЗАКА	314
121.	<i>Леценко Ганна</i> КОМУНІКАТИВНА УКРАЇНОМОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ У СУЧАСНІЙ ПАРАДИГМІ РЕЗУЛЬТАТІВ МОВНОЇ ОСВІТИ	318
122.	<i>Литовченко Ірина</i> СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЯК СПОСІБ НОМЕНОТВОРЕННЯ У ВІЙСЬКОВІЙ ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	320
123.	<i>Ліпкевич Ігор</i> ВІДБИТТЯ НАСЛІДКІВ ПОЛЬСЬКОГО МОВНОГО ВПЛИВУ В НОВЕЛАХ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА	322
124.	<i>Лищинська Галина</i> НЕОФІЦІЙНІ АНТРОПОНІМИ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ ФАУНИ	326
125.	<i>Лобода Т.М.</i> МОДЕЛЮВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ ПІД ЧАС РОБОТИ З НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИМИ ТЕКСТАМИ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА	329
126.	<i>Лозовий Дмитро</i> ФОНЕТИЧНІ КОРЕЛЯТИ КОГНІТИВНОЇ СТРУКТУРИ БІЗНЕСОВОЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ	331
127.	<i>Луньо Петро</i> ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “ДЕРЖАВНА МОВА” В “КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА” 1710 р., КОНСТИТУЦІЯХ УРСР ТА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 1996 р.	334
128.	<i>Ляшчынская Вольга</i> КАНЦЭПТУАЛІЗАЦЫЯ ЭМОЦЫІ ТРЫВОГІ Ў ФРАЗЕАЛОГІІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ	337
129.	<i>Маєвська Наталія</i> ПОВТОР ЯК ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧНИЙ ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСІЇ В ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ НАРАТИВНОМУ ПИСЬМІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ КАТНУ ЛЕТТЕ “HOW TO KILL YOUR HUSBAND (AND OTHER HANDY HOUSEHOLD HINTS)”)	340
130.	<i>Макарова Марина</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>КОХАННЯ</i> В СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ (на матеріалі творів Оксани Забужко, Галини Пагутяк, Ірен Роздобудько)	342

131.	<i>Максименко Ю. В.</i> НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ “ІНТЕРЕС” В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)	344
132.	<i>Малюга Наталія</i> “МОВА МОЇХ ТВОРІВ НАДЗВИЧАЙНО КОСТРУБАТА” (про синтаксис новел Миколи Хвильового)	347
133.	<i>Манаенко Г.Н.</i> ПРОПОЗИЦІЯ ЯК ЄДИНИЦА ЗНАНЯ І КОМУНІКАЦІЇ: ЄДИНСТВО КОГНІТИВНОГО І СЕМАНТИЧЕСЬКОГО	350
134.	<i>Манакин В.М.</i> ТЕОРІЯ СЕМАНТИЧНИХ ПРИМІТИВІВ В АСПЕКТАХ ЛІНГВОФІЛОСОФІЇ ТА МОВНИХ КАРТИН СВІТУ	354
135.	<i>Маргітич Катерина</i> ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УГОРСЬКОМОВНОЇ МОЛОДІ ЗАКАРПАТТЯ	357
136.	<i>Маруневич Боженя</i> РОЛЬ ДВОВОМНИХ ВПРАВ У НАВЧАННІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК СПЕЦІАЛЬНОСТІ	361
137.	<i>Марчук Олена</i> ОРУДНИЙ ПОРІВНЯЛЬНИЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ М. М. КОЦЮБІНСЬКОГО	362
138.	<i>Мацкевич Андрій</i> КАТЕГОРІЯ СПОСОБУ ДІЇ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АРАБСЬКІЙ МОВАХ	365
139.	<i>Машук Зоряна</i> ВІЛ РОБИВ, А МУХА НА РОЗІ СИДІЛА (на матеріалі західнополіської фразеології)	368
140.	<i>Медведєва О.Ю.</i> АНТРОПОНІМІЧНА МОДА НА ЧОЛОВІЧІ ІМЕНА, ЩО ОБИРАЛИ УКРАЇНЦІ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПРИДУНАВ’Я ВПРОДОВЖ 1880–1998 рр. (КІЛІЙСЬКИЙ РАЙОН ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	370
141.	<i>Мединська Наталія</i> ІМЕННИК У ФУНКЦІЇ ПРЕДИКАТА	373
142.	<i>Межов Олександр</i> СЕМАНТИЧНІ ТА МОРФОЛОГІЧНІ ВАРІАНТИ АДВЕРБІАЛЬНОЇ СИНТАКСЕМИ УМОВИ	376
143.	<i>Мельник Анастасія</i> ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ФІЛЬМІВ ДЛЯ ДІТЕЙ	379
144.	<i>Мельник Ірина</i> МАНІПУЛЮВАННЯ ЯК ПРОВІДНА КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ПРОВОКАЦІЙНОГО ДИСКУРСУ	381
145.	<i>Мельник Світлана</i> ЕКСПРЕСІВНІСТЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА КАТЕГОРІЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ	383
146.	<i>Мельник Юлія</i> СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ ГІПОТАКСИСУ: НАПРЯМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ	386
147.	<i>Мельник Ярослав</i> МОВА ТА РЕАЛЬНА ДІЙСНІСТЬ: СПРОБА НОВОЇ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ	389
148.	<i>Мельникова Е.М.</i> СЕМАНТИКА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ АФФИКСОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ (на матеріалі прозаических произведений О. Мандельштама)	392
149.	<i>Мельничук Ольга</i> ПОНЯТТЄВИЙ ОБСЯГ ТЕРМІНА “АКСІОЛОГІЯ” В СУЧАСНІЙ ТА ІСТОРИЧНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	394
150.	<i>Микитюк Оксана</i> УКРАЇНСЬКЕ ДІССЛОВО ЯК САМОБУТНІСТЬ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	396
151.	<i>Миронюк Світлана</i> ШІРОКОЗНАЧНІСТЬ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (на матеріалі вербальних еврисемантів)	399
152.	<i>Мислива-Бунько Іванна</i> СКЛАДНІ СЛОВА З КОМПОНЕНТАМИ СТАРОСЛОВ’ЯНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ	401
153.	<i>Михайлюк Любов</i> ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО АРЕАЛУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	403
154.	<i>Мірченко Микола</i> КАТЕГОРІЙНА ПАРАДИГМА РЕЧЕННЯ	405
155.	<i>Могіла Леся</i> ДЕЙКТИКИ В РОЛІ ПРАГМАТИЧНИХ ОПЕРАТОРІВ МАЙБУТНЬОГО ЗНАЧЕННЯ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ	408
156.	<i>Мойсієнко Анатолій</i> ЛЮДИНА В ЗЕМНОМУ І КОСМІЧНОМУ ПРОСТОРІ НАРОДНОЇ ЗАГАДКИ	411
157.	<i>Монахова Тетяна</i> СУЧАСНА ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ТЕКСТІВ У ЛІНГВІСТИЦІ	413
158.	<i>Москаленко Лідія</i>	415

	РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ У КОНЦЕПЦІЇ ГЕОЛІНГВІСТИКИ	
159.	<i>Мудринич Світлана</i> МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ СЛІВ КАТЕГОРІЇ СТАНУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	418
160.	<i>Mykhaylenko Valery V.</i> CORRELATION OF "INCOME" SEMANTICS AND DISCOURSE REGISTER	421
161.	<i>Навроцька Ірина</i> ДИСТРИБУТИВНО-КОМПОНЕНТНИЙ МЕТОД РОЗМЕЖУВАННЯ ПОЛІСЕМІЇ ТА ОМОНІМІЇ В СИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОГО ІМЕННИКА	422
162.	<i>Назмєєва Наталія</i> МЕТАМОВНА ІНФОРМАТИВНІСТЬ НАВЧАЛЬНОЇ ІНСТРУКЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ МЕТОДИЧНОМУ ДИСКУРСІ	424
163.	<i>Наєнко Галина</i> АСТРОПРОГНОЗИ У КОНТЕКСТІ НАУКОВОГО ТЕКСТОТВОРЕННЯ СЕРЕДНЬО- УКРАЇНСЬКОГО ПЕРІОДУ	427
164.	<i>Нелюба Анатолій</i> ДЕРИВАЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ І ПИТАННЯ ТЕОРІЇ СЛОВОТВОРУ	430
165.	<i>Нищета Володимир</i> ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В ПРОСПЕКЦІЇ РИТОРИКИ: АСПЕКТ ВИРАЖАЛЬНИХ РИТОРИЧНИХ ЗАСОБІВ	433
166.	<i>Ніколаєнко Ірина</i> РИСИ СЛОБОЖАНСЬКОГО ГОВОРУ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ ЛУГАНЩИНИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ	436
167.	<i>Новікова Ольга</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРЦЕЛЬОВАНИХ ТА ПРИСДНУВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ В ТЕКСТАХ ДІЛОВОГО МОВЛЕННЯ	438
168.	<i>Нуждак Людмила</i> ЕКОЛІНГВАЛЬНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОГО ОНОМАСТИКОНУ ПОСТТОТАЛІТАРНОЇ ДОБИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕКОЛІНГВІСТИКИ	440
169.	<i>Овчиннікова Ірина</i> НІВЕЛЯЦІЯ СЕМИ 'СПОСТЕРЕЖУВАНІСТЬ' У ДІЄСЛОВАХ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	442
170.	<i>Огар Анна</i> МОВНЕ ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПТУ НЕБО У ПОЕТИЧНІЙ СИСТЕМІ ІВАНА ДРАЧА	444
171.	<i>Огієнко Ірина</i> ДИСКУРС ТА ПІДХОДИ ДО ЙОГО АНАЛІЗУ: ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ДОСЛІДНИКІВ	447
172.	<i>Огієнко Катерина</i> АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ: ВИДИ ЛОГІЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ МІЖ РЕЧЕННЯМИ	451
173.	<i>Омельчук Сергій</i> СТРУКТУРА СУЧАСНОГО ШКІЛЬНОГО КУРСУ МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	453
174.	<i>Остапович Олег</i> "ФРАЗЕОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ" І "ФРАЗЕОЛОГІЧНА МОВНА КАРТИНА СВІТУ". КОГНІТИВНА ПАРАДИГМА ОСМИСЛЕННЯ ІДІОМАТИКИ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА ГЕРМАНСЬКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ	456
175.	<i>Остапович Олег, Коновалова Ірина</i> СЛОВЕСНІ СИМВОЛИ В ІДІОМАТИЦІ. ПРОЗА Е.М. РЕМАРКА В УКРАЇНСЬКОМУ ТА РОСІЙСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ПЕРЕКЛАДІ	461
176.	<i>Паньків Уляна</i> ЗАСВОСННЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ	467
177.	<i>Передон Н. О.</i> ВЕРБАЛЬНЕ ВТІЛЕННЯ ОСНОВНИХ СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ У КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ "ПРИМИРЕННЯ"	468
178.	<i>Переломова Олена</i> СТІЛІСТИЧНА ГЕТЕРОГЕННІСТЬ МОВИ ТВОРІВ ОКСАНИ ЗАБУЖКО	470
179.	<i>Петришин Марта</i> СТРУКТУРА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ПРИКМЕТНИКІВ КОЛЬОРУ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ	472
180.	<i>Петришина Ольга</i> ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ "БАЛАДИ РОЗПЛЮЩЕНИХ ДИТЯЧИХ ОЧЕЙ" І. ДРАЧА	474
181.	<i>Печко Н. М.</i> ПРАГМАТИЧНЕ НЕПОРОЗУМІННЯ В АНГЛОМОВНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ	477
182.	<i>Підкамінна Л. В.</i> ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ	479
183.	<i>Плотникова А.А.</i> ЯЗЫКОВЫЕ НОМИНАЦИИ ПЕРСОНАЖЕЙ НАРОДНОЙ МИФОЛОГИИ В СВЕТЕ КЛЮЧЕВЫХ КУЛЬТУРНЫХ КОНЦЕПТОВ	481
184.	<i>Попова А.В.</i> РОЛЬ КОРРЕКЦИИ ОШИБОК В ТЕКСТЕ-ОРИГИНАЛЕ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ОФИЦИАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ	484

185.	<i>Попова Олена</i> СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ МІСТА МИКОЛАЄВА	487
186.	<i>Похилюк О. М.</i> ЕВФЕМІЗМИ ЗАГАЛЬНОМОВНІ ТА МОВЛЕННЄВІ	489
187.	<i>Почапська-Красуцька Оксана</i> ЗАСВОЄННЯ ІНШОКУЛЬТУРНИХ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ФЕНОМЕНІВ МЕДІЙНИМ ДИСКУРСОМ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ (за матеріалами літературно-мистецького тижневика “Мистецтво”)	491
188.	<i>Прокопенко Ліліана</i> ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЖАНРУ КОМЕНТАРЯ ДО ЦИТАТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ГАЗЕТІ	493
189.	<i>Прокопович Лідія</i> “О МІСТО В ГОЛУБИМ НАМИСТІ...” (мовний образ міста в художньому просторі української поезії другої половини ХХ ст.)	497
190.	<i>Пулатова Людмила</i> КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ТВОРЕННЯ ЕТНОФРАЗЕМ	499
191.	<i>Римар Є. Ф.</i> СПІВВІДНЕСЕНІСТЬ МОВНОЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИН СВІТУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЗНАВСТВА	501
192.	<i>Ріжко Руслана</i> СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ДОМІНАНТИ У ФОРМУВАННІ ПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ	503
193.	<i>Романова Наталя</i> НОМІНАЦІЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЕМОЦІЙ У НІМЕЦЬКІЙ АВТОРСЬКІЙ КАЗЦІ (на матеріалі творів Е. Т. А. Гофмана)	508
194.	<i>Романюк Ілона</i> ЕТИКЕТНИЙ МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР “ПРОЩАННЯ” В ОПОВІДНИХ ТЕКСТАХ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО	511
195.	<i>Романюк Любов</i> КОНЦЕПТ <i>РІД-СІМ'Я-НАРОД</i> У ПРОЗІ І. СЕНЧЕНКА	513
196.	<i>Романюк Світлана</i> ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ГРАМЕМ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ ПРИРОДИ	515
197.	<i>Ромашко Христіна</i> ОСОБЛИВОСТІ МОЛОДІЖНОГО ЛЕКСИКОМУ ВІРТУАЛЬНОЇ СУБМОВИ ФРАНЦУЗЬКИХ ЧАТІВ	518
198.	<i>Рудницька Людмила</i> МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СИМВОЛІЧНИХ НАЗВ ОДЯГУ В ЕТНОКУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНЦІВ	521
199.	<i>Рудяков Александр</i> СЕМАНТЕМА КАК ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ЕДИНИЦА СИСТЕМЫ НОМИНАЦИИ	523
200.	<i>Рульова Наталія</i> ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРІЗВИСЬК ТА МОТИВИ ЇХ НАДАННЯ	527
201.	<i>Рускуліс Лілія</i> ЕТНОКУЛЬТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ У ПРОСПЕКЦІЇ ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	529
202.	<i>Савеленко Любов</i> ФОРМИ МНОЖИНИ МАТЕРІАЛЬНО-РЕЧОВИНИХ ІМЕННИКІВ ТА ЇХ ЕСТЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ПОСТМОДЕРНІЗМУ	531
203.	<i>Савченко Любов</i> ЕКСПЛІКАЦІЯ САКРАЛЬНИХ МІКРОТЕКСТІВ КЛЯТВИ У ВЕКТОРІ ФРАЗЕОЛОГІЇ ЧЕРЕЗ БІНАРНУ ОПОЗИЦІЮ <i>ПРАВДА/НЕПРАВДА</i>	534
204.	<i>Саєвич Ірина</i> ТЕОРІЯ КАРТИНИ СВІТУ: КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ	537
205.	<i>Сахневич І. А.</i> УПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МОВНОГО ПОРТФЕЛЯ (ЄМП) У ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ – НЕОБХІДНА УМОВА УСПІШНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР	540
206.	<i>Свердан Тетяна</i> МІСЦЕ ЕТНОПАРЕМІЙ У ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ “ЛЮДИНОЗНАВЧИХ” ДОСЛІДЖЕНЬ (на матеріалі українстичних студій)	542
207.	<i>Сегін Л. В.</i> ДЕРИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДІЄСЛІВ ДИНАМІЧНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ З ПРЕФІКСОМ <i>ПІД-</i> В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	545
208.	<i>Семашко Тетяна</i> СЛОВОТВОРЧІ ПОТЕНЦІЇ КОНЦЕПТУ “БЛИЙ КОЛІР”	548
209.	<i>Семегин Тетяна</i> БІНАРНИЙ ПРИНЦИП КАТЕГОРИЗАЦІЇ ДІЙСНОСТІ	551
210.	<i>Семененко О.Ю.</i> ЛЕКСЕМИ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ <i>АТМОСФЕРНІ ЯВИЩА ТА ПРИРОДНІ СТИХІЇ</i> У РОЛІ ОПЕРАТОРІВ ФУНКЦІЇ НЕОЗНАЧЕНОЇ КВАНТИТАТИВНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ)	553

211.	<i>Сеньків Степан</i> ЗАКОНОМІРНОСТІ СПОЛУЧУВАНOSTІ ТРЬОХ ПРИГОЛОСНИХ ФОНЕМ В ІНТЕРВОКАЛЬНІЙ ПОЗИЦІЇ	555
212.	<i>Сергеева Галина</i> СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ СТАНОВЛЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА ГРУНТІ МОВИ-РЕЦИПІЄНТА	558
213.	<i>Силка Алла</i> ЗОРОВІ І СЛУХОВІ ОБРАЗИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЛІНИ КОСТЕНКО-ПРОЗАЇКА	561
214.	<i>Сирко Ірина</i> СИНТАКСИС ЩОДЕННИКОВИХ НОТАТОК ЛЕСЯ КУРБАСА	563
215.	<i>Сікорська Ольга</i> ЗОНА ПЕРЕТИНУ ПОТЕНЦІЙНОСТІ ТА ЧАСОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ	564
216.	<i>Сімонок В.П.</i> МОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ НА ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОМУ ТЛІ	566
217.	<i>Сіроштан Тетяна</i> ДИНАМІКА ЛЕКСИКО-СЛОВOTВІРНИХ ТИПІВ ПРЕФІКСАЛЬНИХ <i>NOMINA LOCI</i> В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ XVII – ПОЧАТКУ XXI ст.	569
218.	<i>Скаб Марія</i> СЕМАНТИЧНІ ТРАСФОРМАЦІЇ БІБЛІЙНИХ ВИСЛОВІВ У ТВОРАХ ЛІНИ КОСТЕНКО	572
219.	<i>Скібіцька Олена</i> СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ АНГЛОМОВНИХ ТУРИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ (на матеріалі друкованих туристичних видань)	575
220.	<i>Слобода Наталія</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПРОЦЕСІ МЕТАФОРИЗАЦІЇ	577
221.	<i>Соловій Уляна</i> ВЗАЄМОДІЯ ДЕСКРИПТИВНОГО ТА ВЛАСНЕ ОЦІННОГО КОМПОНЕНТІВ ЗНАЧЕННЯ НОМІНАТИВНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі твору без назви А. Крушельницького)	579
222.	<i>Степанова Ольга</i> СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОЗИЧЕНЬ	581
223.	<i>Стецик Марія, Яким Мирон</i> ОБРАЗНЕ МОВОМИСЛЕННЯ В ПОЕМІ ІВАНА ФРАНКА “МОЙСЕЙ”	583
224.	<i>Сукаленко Тетяна</i> РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ТИПАЖУ “СЕЛЯНИН” В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ XIX СТОЛІТТЯ	588
225.	<i>Тагієва Ірина</i> ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ У ВИВЧЕННІ КОНЦЕПТІВ	592
226.	<i>Таран Алла</i> РОЛЬ НЕОСЕМАНТИЗМІВ У РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЛЕКСИКОМУ	594
227.	<i>Тараненко К. В.</i> ПРАГМАТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ АНТОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	596
228.	<i>Тарасюк Тетяна</i> ЕПІГРАФ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СУЧАСНИХ ЦЕРКОВНИХ ПОСЛАНЬ	599
229.	<i>Телегіна Наталія, Волковецька Наталія</i> “СВОЄРІДНІСТЬ ТВОРЧОГО МЕТОДУ АЙРІС МЕРДОК НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “ДОСИТЬ ГІДНА ПОРАЗКА”	601
230.	<i>Теличко Вероніка</i> ВЕРБАЛЬНІ ТА ПАРАВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІРТУАЛЬНОГО СТАТУСУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (на матеріалі англомовних професійних Інтернет-форумів комп’ютерних фахівців)	603
231.	<i>Тихоненко Олена</i> ФОРМУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	606
232.	<i>Тихонова О.Ф.</i> ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ АБРЕВІАТУР-АНГЛІЗМІВ ДО ЛЕКСИЧНОЇ, ГРАМАТИЧНОЇ ТА МОРФОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМ СУЧАСНИХ КИТАЙСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ ЗМІ	609
233.	<i>Тишківська Надія</i> ПУНКТУАЦІЙНІ ЗНАКИ ЯК ГРАФІЧНІ СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЇ ПРОЗИ	612
234.	<i>Ткачівська Марія</i> ФОЛЬКЛОРНІ ЦИТАТИ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ ТВОРІВ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА	614
235.	<i>Ткач Валентина</i> ФРАЗЕОЛОГІЗМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ БАГАТСТВА / БІДНОСТІ З КОМПОНЕНТАМИ-ФАУНОНАЗВАМИ	616
236.	<i>Тома Наталія</i> АБСТРАКТНА ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ДУХОВНОСТІ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ПЕТРА МОГИЛИ	618
237.	<i>Трухан О. І.</i> ЧОРНОБИЛЬСЬКИЙ ДИСКУРС ЯК ХУДОЖНЯ РЕФЛЕКСІЯ АНТРОПОЛОГІЧНОГО	620

	КАТАСТРОФІЗМУ У “РОМАНИ-СВІДЧЕННІ” С. АЛЕКСІЄВИЧ “ЧОРНОБИЛЬСЬКА МОЛИТВА: ХРОНІКА МАЙБУТНЬОГО” ТА РОМАНИ АЙРІН ЗАБИТКО “НЕВМИТЕ НЕБО”	
238.	<i>Узенёва Е. С.</i> К ВОПРОСУ О СИНОНИМИИ В ЯЗЫКЕ И КУЛЬТУРЕ. ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПТЫ СВАДЬБЫ В БАЛКАНСКОЙ И КАРПАТСКОЙ РЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЯХ	623
239.	<i>Фаріон Ірина</i> РУСЬКОМОВНІ ВИМІРИ ЛІНГВОФІЛОСОФІЇ ПЕТРА МОГИЛИ (1596–1647)	627
240.	<i>Федькова Інга</i> СИНОНІМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ХОРЕОГРАФІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ	632
241.	<i>Фенко Марія</i> АТРИБУТИВНО-КАТЕГОРІЙНІ ПАРАМЕТРИ ПРИКМЕТНИКА У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ	635
242.	<i>Філіпчук Марія</i> КОНСТАНТИ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ НАРОДУ ЯК ОБ’ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ	637
243.	<i>Фомічова Валерія</i> ПРИЧИНИ НЕВІДМІНЮВАНOSTІ ІМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	639
244.	<i>Форманова Світлана</i> ПРОКЛЬОНИ ЯК НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНИЙ РІЗНОВИД ІНКЕКТИВИ	642
245.	<i>Харчук Лілія</i> ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНИХ ТЕРМІНІВ: СЛОВОТВІРНІ МОДЕЛІ	645
246.	<i>Хлиніна Олена</i> КАР’ЄРА ЯК ОБ’ЄКТ ЛІНГВІСТИКИ. НОМІНАЦІЇ КОНЦЕПТУ <i>КАР’ЄРА</i>	648
247.	<i>Холод Ульяна</i> ПОНЯТТЯ ТЕКСТУ ТА ЙОГО МОДАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА З ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПОГЛЯДУ	650
248.	<i>Хомич Вікторія, Кайдаш Алла</i> ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ "СИНТАКСЕМА ЯК НАЙМЕНША СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ"	653
249.	<i>Хом'як Іван</i> ПОРІВНЯЛЬНИЙ ПРИЙОМ У СУЧАСНІЙ МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ	655
250.	<i>Чайка Лариса</i> СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА СИТУАЦІЇ ВЕРБАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ	658
251.	<i>Чаус Катерина</i> РОЛЬ ЗАЙМЕННИКІВ У ПУБЛІЧНОМУ МОВЛЕННІ ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА	660
252.	<i>Черевченко В.</i> КОЛИСКОВА ПІСНЯ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ АКТ КОМУНІКАЦІЇ	662
253.	<i>Черевченко О.</i> КОНЦЕПТИ АНТИЧНОСТІ У ПОЕТИЧНІЙ МОВОТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ	664
254.	<i>Черкашин С.В.</i> ПРИЙОМИ МОВЛЕННЄВОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИКИ УХИЛЕННЯ ВІД ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ІНТЕРВ'Ю (за матеріалами журналу “Der Spiegel”)	667
255.	<i>Черничко Степан</i> ПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ/РУСЬКОЇ МОВИ НА СУЧАСНІЙ ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ (1901–1946 pp.)	670
256.	<i>Чернобров Юлія</i> ГРАМАТИЧНІ ПРАЦІ О.Б. КУРИЛО В КОНТЕКСТІ ТВОРЕННЯ ПИТОМОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	672
257.	<i>Чибор Ірина</i> ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДУХОВНО-ОСОБИСТІСНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ ІЗ КОМПОНЕНТОМ ‘ДУША’	673
258.	<i>Чолан Вікторія</i> УКРАЇНСЬКІ ПРЕСКРИПТИВНІ ТЕКСТОВІ ОДИНИЦІ З ПРЕДИКАТИВНИМ ВИГУКОМ	675
259.	<i>Шаніна Ольга</i> МОВЛЕННЄВІ КЛІШЕ ЯК ВИД ЕТИКЕТНОЇ ПОВЕДІНКИ У МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ	678
260.	<i>Шаповал Ірина</i> СТАТУС І ФУНКЦІЇ ЧАСТКИ <i>Б (БИ)</i> У ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	681
261.	<i>Шаповалова Наталія</i> ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ЯЗИК” В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ГРУЗИНСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ Й ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ	683
262.	<i>Швець Ганна</i> АДАПТАЦІЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ДЛЯ ЧИТАННЯ В ІНОЗЕМНІЙ АУДИТОРІЇ	684
263.	<i>Шевцова В.О.</i> АНТРОПОНІМІКОН ТВОРУ “ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ” ТА МОВНІ ЗАСОБИ УВИРАЗНЕННЯ ЙОГО ЧЛЕНІВ	687
264.	<i>Шевчук Світлана</i> ЕКОЛОГІЯ МОВИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПРОЦЕСІВ	690
265.	<i>Шульжук Наталія</i> ДІАЛОГІЧНА ЄДНІСТЬ І ТЕКСТ	692
266.	<i>Щепанська Христина</i>	694

ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ “ОБРАЗ”: ТРІАДА “ЧУТТЄВИЙ ОБРАЗ”-
“МЕНТАЛЬНИЙ ОБРАЗ”-“МОВНИЙ ОБРАЗ”

267.	<i>Щербій Наталія</i>
ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНОСТІ В
СЛОВ’ЯНСЬКИХ МОВАХ (на матеріалі української та польської мов)	697
268.	<i>Юсип-Якимович Юлія</i>
МОВНА КАРТИНА СВІТУ ПОЕТА І ФОНОСТИЛЬ (ФОНОПОЕТИКА ЗОРЕСЛАВА –
о. СТЕПАНА – СЕВАСТІАНА САБОЛА)	700
269.	<i>Якункіна Юлія</i>
СЕМАНТИКА Й ВАЛЕНТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕЛІМІТАТИВНИХ ПРЕДИКАТИВ НА
ПОЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ МОВЛЕННЯ	703

Наукове видання

СЕМАНТИКА МОВИ І ТЕКСТУ

Матеріали XI Міжнародної наукової конференції

м. Івано-Франківськ
26–28 вересня 2012 року

Головний редактор *Василь Головчак*
Технічний редактор *Ярослав Мельник*
Коректори *Любов Василевич, Ірина Шалкітене*
Комп'ютерна верстка і правка *Галина Перегінець*

ISBN 978-966-640-340-0

Підп. до друку 08.09.2012.
Формат 60x84/8. Папір офсет. Гарнітура “Times New Roman”.
Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 83,0.
Наклад 300 пр. Зам. № 93.

Видавець і виготовлювач
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С.Бандери, 1, тел.: 71-56-22.
E-mail: vdvcit@pu.if.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006